LIJST VAN ONREGELMATIGHEDEN
LIST OF IRREGULARITIES

geen / *none*

INHOUD VAN DE SPOEL
CONTENTS OF REEL

De Opmerker

Periode:
1909 (jrg.44) t/m 1910 (jrg.45)

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

44ste JAARGANG

1909.

T. H. S.
BIBLIOTHEEK
DELFT.

REGISTER.

A.

Bladz.

Aannemersbond te Utrecht (De Middelbare Technische School van den Nederlandschen) . . . 3.
Architect (Slechte tijden voor den particulieren) 35.
Abdij van Egmond (De) . . . . . 43.
Arbeidscontract (Een model-) . . . . . 53.
Afvalwater (Reiniging van) . . . . . 70.
Amsterdamsche Parken en Plantsoenen . . . . 135.
Arbeidsovereenkomst . . . . . 138.
Architect (Wettelijke bevoegdheid van den) . . 163.
Abdij te Middelburg (De) . . . . . 167.
Academiegebouw te Groningen (Het nieuwe) . . 211.
Aanbestedingen van Centrale Verwarmingsinrichtingen . . . . . 212.
Automobiel-Garages . . . 313, 329, 353, 363, 377.
Aanleggen van Steden (Het) . . . . . 339.
Algemeene regelen voor nationale bouwkundige Prijsvragen . . . . . 347, 356.
Amsterdamsche Kerken . . . . . 379, 393.
Ambachts-school te Maastricht (Eene) . . . . 397.

B.

Boerenhuizen . . . . . 2.
Bourges (Het Hotel van Jacques Coeur te) . . . 11.
Beroemde Bouwmeesters . . . . 34, 107, 171, 361.
Bouwmaterialen (Een Rijksproefstation voor) 42, 50. 65, 89, 307.
Beton (Gewapend) . . . . . 99.
Berekening van bouwkundige constructies door architect en bouwkundig opzichter . . . . . 116.
Bouwkunst (Plaatselijk karakter in de) . . . . 129.
Bouwmaterialen en Toepassingen (Nieuwe) 134, 141.
Brussel (Intern. Tentoonstelling te) . . . . . 165.
Bouwen . . . . . 166.
Bouwkunst (Primitieve) . . . . . 177.
Bescherming of Bevordering der Industrie . . . 191.
Bodem (Onze) . . . . . 199.
Bond van particuliere architecten in Hessen . . 227.
Brieven van Piet van Diever . . . . . 233.
Bergambacht (Het Slot te) . . . . . 248.
Buitenlandsche Nijverheidsproducten . . . . 255.
Behangselpapier en schimmel . . . . . 263.

Bladz.

Bouwkunst (De Maatschappij tot bevordering der) 300.
Bouwmeesters (De Rekenkamer en de) . . . . 321.
Beteekenis van het betonijzer als constructiemateriaal (De) . . . . . 326, 332.
Bouwkunst (Moderne Duitsche) . . . . . 337, 346.
Benzine (Voorschriften voor de bewaring van) 398, 402.

C.

Constructies door architect en bouwkundig opzichter (De berekening van bouwkundige) . . . . 116.
Congres van den „Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik" . . . . . 189.
Centrale Verwarmingsinrichtingen (Aanbestedingen van . . . . . 212.
Christelijke Kunst . . . . . 297, 305.
Congres (Op het Weener) . . . . . 295.
Constructiemateriaal (De beteekenis van het betonijzer als) . . . . . 326, 332.
Catharine-gasthuis te Gouda (Het St.) . . . . 340.
Charles Follen Mac Kim . . . . . 369.
Congres van Openbare Gezondheidsregeling (Van het) . . . . . 372, 383, 387.

D.

Damplan (Het) . . . . . 12, 409.
Delft (Het Graf van Don Emanuel van Portugal te) 25.
Dam-Prijsvraag; de Prijs-uitreiking . . . . . 71.
Droogmaking der Zuiderzee . . . . . 95.
Damvraagstuk (Het) . . . . . 101.
Dom te Keulen (De) . . . . . 168.
Dr. Jan Veth over Prijsvragen . . . . . 220.
Doorwerth . . . . . 229.
Duitsche Architectuur te 's-Gravenhage (Tentoonstelling van moderne) . . . . . 328, 337, 348.

E.

Egmond (De abdij van) . . . . . 43.
Examens der Maatschappij t. bev. der Bouwkunst 124.
Eyffeltoren (De) . . . . . 254.

Bladz.

F.

Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde . . . . . 29.
Fraai stuk werk (Een) . . . . . 180.

G.

's-Gravenhage (Het Uitbreidingsplan van) 19, 27, 180, 201, 209.
Graf van Don Emanuel van Portugal te Delft (Het) 25.
Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde (Friesch) . . . . . 29.
Gezuiverde lucht voor Fabrieken . . . . . 38.
Grafstede (Een merkwaardige) . . . . . 47, 62.
Groote Kanaalplannen . . . . . 88, 94.
Gewapend Beton . . . . . 99.
's-Gravenhage (Kosten van Schoolbouw te) . . . 102.
Groote plannen te Rotterdam. . . . . 146.
Gezonde Woningen. . . . . 175.
Groningen (Het nieuwe Academiegebouw te . . 211.
Grieven van de Opzichters van den Waterstaat in Ned.-Indië . . . . . 269, 285, 293.
Gewapend beton (Een nieuwe vloerconstructie in) 291.
Gouda (Het St. Catherine-gasthuis te). . . . . 340.
Geert van Wou . . . . . 365.
Gebouw voor de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten (Een nieuw) . . . . . 408.

H.

Hotel van Jacques Coeur te Bourges (Het) . . . 11.
Haagsche Vraagstukken. . . . . 57.
Hoe men in België denkt over de Schilderkunst. 74.
Hofvijverplan (Voorstel Gevangenpoort- en). . . 76.
Hofvijverquaestie (Vergadering over de) . . . . 77.
Huisvesting van den Soldaat (Over de) 105, 137, 155, 173.
Hofvijver (De). . . . . 130, 149.
Harlingen (De Verbetering der haven te) . . . 143.
„Halve Maen" (De). . . . . 206.
Hessen (Bond van particuliere architecten in). . 227.
Huis Honselaarsdijk (Het) . . . . . 227.
Heraldiek . . . . . 401.
Honorariumregelen . . . . . 407.

I, J.

Jaar 1908 (Het) . . . . . 1.
Insulinde (Uit) . . . . . 44.
Indrukken uit Londen . 145, 153, 161, 186, 193, 217, 225, 241.
Intern. Tentoonstelling te Brussel . . . . . 165.
Indië (Openbare aanbestedingen in) . . . . . 182.
„Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik" (Congres van den) . . . . . 189.
Industrie (Bescherming of Bevordering der) . . 191.
Indijking (Lauwerzee) . . . . . 197, 203.
Indische Pers over een Nederlandsch Architect (De) 281, 289.
Indië (Een open Brief uit) . . . . . 394.
Ingezonden stukken . . . . . 6, 14, 92.
Van een misverstand, dat geen misverstand was. 92.

K.

Kanselarij te Rome (De). . . . . 41.
Kroon op het werk (De). . . . . 59.
Kanaalplannen (Groote) . . . . . 88, 94.
Kosten van Schoolbouw te 's-Gravenhage . . . 102.
Keulen (De Dom te) . . . . . 168.
Kunst aan Allen. . . . . 157, 179.
Kunst (Christelijke). . . . . 297, 305.
Kantongerechtsgebouw in den Haag (Het nieuwe) 358.
Kerken (Amsterdamsche). . . . . 379, 393.
Kunst (Reclame-) . . . . . 414.

L.

Leekencritiek (Een). . . . . 32, 164.
Lucht voor Fabrieken (Gezuiverde) . . . . . 38.
Londen (Indrukken uit) . . . . 145, 153, 161, 186, 193, 217, 225, 241.
Lauwerzee-indijking . . . . . 197, 203.
Laboratoriumproeven op verstoffen voor ijzer en staal . . . . . 252, 257.
Londen (Te) . . . . . 385.
Loodwitcommissie (Rapport der) . . . . . 386.

M.

Middelbare Technische School van den Nederlandschen Aannemersbond te Utrecht . . . . 3.
Messina . . . . . 9, 17.
Merkwaardige grafstede (Een). . . . . 47, 62.
Model-arbeidscontract (Een) . . . . . 53.
Mainz . . . . . 81.
Modern Beeldhouwwerk en Medailleerkunst (Over) 97, 122.
Maatschappij t. bev. der Bouwkunst (Examens der) 124.
Middelburg (De Abdij te) . . . . . 167.
Monumentencommissie . . . . . 205.
Motie, die niets beteekent (Een) . . . . . 249.
Münstersche land (Uit het) . . . . . 265, 274.
Motie van den Nederl. Aannemersbond (Nog eens de) 283.
Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst (De) 300.
Moderne Duitsche Bouwkunst . . . . . 337, 346.
Mac Kim (Charles Follen) . . . . . 369.
Mesopotamië (Wedervruchtbaarmaking van) . . 375.
Maastricht (Eene Ambachtsschool te) . . . . . 397.

N.

Nationale Nijverheid . . . . . 31.
Nieuwe Bouwmaterialen en Toepassingen . 134, 141.
Nederland (Overstroomingen in) . . . . . 150.
Nijverheidsproducten (Buitenlandsche) . . . . 255.
Nederlandsch Architect (De Indische Pers over een) 281, 289.
Nog eens de motie van den Nederlandschen Aannemersbond 283.
Naar aanleiding van de Open Brief . . . . . 405.

O.

Onafhankelijke Organen (Vereenigingsleven en . 82.
Over modern Beeldhouwwerk en Medailleerkunst 97, 122.
Overstroomingen in Nederland . . . . . 150.
Openbare aanbestedingen in Indië . . . . . 182.
Onze bodem . . . . . 199.
Oranienburg (De Spoorweg voor proefmingen bij) 206.
Opzichters van den Waterstaat in Ned. Indië (Grieven van de) . . . . . 269, 285, 293.
Openbare Gezondheidsregeling (Van het Congres voor) . . . . . 372, 383, 387.
Open Brief uit Indië (Een) . . . . . 394.
Open Brief (Naar aanleiding van de) . . . . . 405.

P.

Prijsvragen (De Regeling van Internationale) . . 22.
Privaatontsmetting op Scholen . . . . . 32.
Practische Schoonheidsleer . . . . . 121.
Plaatselijk karakter in de Bouwkunst . . . . 129.
Parken en Plantsoenen (Amsterdamsche) . . . 135.
Primitieve Bouwkunst . . . . . 177.
Prijsvragen (Dr. Jan Veth over) . . . . . 220.
Prijsvragen . . . . . 222.
Piet van Diever (Brieven van) . . . . . 233.
Prijsvragen (Algemeene regelen voor nationale Bouwkundige) . . . . . 347, 356.

Bladz.

Prijsvragen.

Rapport der Commissie inzake de Prijsvraag voor een Slachthuis. . . . . 5.
„Gouda vooruit". . . . . 14.
Dam-Prijsvraag; de Prijsuitreiking . . . . . 71.
„Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam 1909 118, 390.
Nederlandsche Levensverzekering en Lijfrentebank te 's-Gravenhage . . . . . 215.
Woekerbestrijding . . . . . 230, 302.
Architectura et Amicitia, Prijsvragen 1909 . . . 235.
Tegen aardbeving veilige huizen. . . . . 260.
Afdeeling Amsterdam van de Mij. tot bev. der Bouwkunst 1909 . . . 333, 374, 390, 399, 406.
Bouwkunst en Vriendschap. Schoorsteenmantel . 341.
Nieuw hoofd voor het weekblad „de Middenstander" 373.
Gedenkteeken Telegraafunie . . . . . 380.
Binnenlandsche Exploitatie-Maatschappij van Onroerende goederen te Haarlem . . . . . 405.
Wedstrijd van gevelontwerpen te 's-Gravenhage . 406.

R.

Regeling van Internationale Prijsvragen (De) . . 22.
Rome (De Kanselarij te). . . . . 41.
Rijksproefstation voor Bouwmaterialen (Een) 42, 50, 65, 89, 307.
Reiniging van afvalwater . . . . . 70.
Rotterdam (Groote plannen te) . . . . . 146.
Rijkskunstpakhuizen (De) . . . . . 277.
Revolving-deuren en Sesam-deuren . . . . . 301.
Rekenkamer en de Bouwmeesters (De) . . . . 321.
Rapport der Loodwitcommissie . . . . . 386.
Rijksacademie van Beeldende kunsten (Een nieuw gebouw voor de) . . . . . 408.
Reclame-kunst . . . . . 414.

S.

Stroocartonfabrieken (Zuivering Afvalwater) . . 23.
Scholen (Privaatontsmetting op). . . . . 32.
Slechte tijden voor den particulieren architect . 35.
Steenhouwersziekte (De) . . . . . 39.
Schilderkunst (Hoe men in België denkt over de) 74.
Soldaat (Over de huisvesting van den) 105, 137, 155, 173.
Sanatoria . . . . . 113.
Schoonheidsleer (Practische) . . . . . 121.
Steenkolen-boring bij Winterswijk (De) . . . . 183.
Spoorweg voor proefnemingen bij Oranienburg (De) 206.
Slot te Bergambacht (Het) . . . . . 248.
Schimmel (Behangselpapier en) . . . . . 263.
Sesam-deuren (Revolving-deuren en) . . . . . 301.
Stand der Architecten (Verhefling van den) . . 293.
Staatsbegrooting 1910 (Uit de) . . . . . 316.
Steden (Het aanleggen van) . . . . . 339.
Schildwolde . . . . . 345.

T.

Toledo . . . . . 52, 73.
Tentoonstellingsbelangen . . . . . 276.
Tentoonstelling van moderne Duitsche Architectuur te 's-Gravenhage . . . . . 328, 337, 346.
Te Londen . . . . . 385.

U.

Uitbreidingsplan van 's-Gravenhage (Het) 19, 27, 180, 201, 209.
Uit het Münstersche land . . . . . 265, 274.
Uit Insulinde . . . . . 281, 289.

V.

Vraagstukken (Haagsche) . . . . . 57.
Voorstel Gevangenpoort en Hofvijverplan . . . 76.

Bladz.

Vergadering over de Hofvijverquaestie . . . . 77.
Vereenigingsleven en onafhankelijke organen . . 82.
Volkskunst. . . . . 103, 111.
Ventilatie . . . . . 112.
Vakwerkbouw (Württembergsche) . . . . . 110.
Victor de Stuers over den Hofvijver . . . . . 131.
Vredespaleis (Het) . . . . . 140, 169.
Verbetering der Haven te Harlingen (De) . . . 143.
Veestallen . . . . . 149.
Verfstoffen voor staal en ijzer (Laboratoriumproeven op) . . . . . 252, 257.
Vloerconstructie in gewapend beton (Een nieuwe) 291.
Verheffing van den stand der Architecten . . . 293.
Verslag der Commissie v. h. K. I. v. I. over het Rijksproefstation voor Bouwmaterialen . . . 307.
Voorschriften voor de bewaring van benzine 398, 402.

Vereenigingen.

Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

Vergadering van 9 Februari 1909 . . . . . 54.
„ „ 23 „ „ . . . . . 67.
„ „ 16 Maart „ . . . . . 91.
„ „ 13 April „ . . . . . 125.
Adres aan den Raad der Gemeente Rotterdam . 142.
„ „ „ „ „ „ „ . . . . . 156.
Jaarverslag over 1908 . . . . . 190.
Excursie naar Maasoord . . . . . 214.
Adressen in zake de Raadhuis- en Postkantoorplannen . . . . . 334, 341.
Vergadering van November 1909. . . . . 370.

Architectura et Amicitia.

Vergadering van 6 Januari 1909 . . . . . 13.
„ „ 17 Maart „ . . . . . 101.
„ „ 14 April „ . . . . . 133.
„ „ 29 Septemb. „ . . . . . 311.

Bond van Nederlandsche Architecten.

Vergadering van 16 Januari 1909 . . . . . 30.
„ „ 23 „ „ . . . . . 36.
Agenda der vergadering van 17 April. . . . . 124.
Verslag „ „ „ „ „ . . . . . 132.
Bestuursvergadering Juni 1909 . . . . . 198.
Uit de Mededeelingen van den Bond 1909, 213, 318, 326.
Agenda der vergadering van 17 Juli „ . . . . 230.
Verslag „ „ „ „ „ . . . . . 237.
Circulaire aan Aannemers en Leveranciers . . 237.
Vragen aan de leden inzake het aanbestedingsvraagstuk . . . . . 260, 267.
Agenda der Vergadering van 2 October 1909 . . 317.
Verslag „ „ „ „ „ . . . . . 325.
Buitengewone vergadering van 30 Oct. 1909 Agenda 344.

Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Algemeene Vergadering van 28 Mei 1909 . . . 180.
Examen Bouwkundig Opzichter . . . . . 230.
Enquête opzichters en teekenaars . . . . . 311.
Programma van eischen Examen Onderbaas . . 350.
Afdeeling Groningen, vergadering van 23 Januari 1909 . . . . . 37.
Afdeeling 's-Gravenhage, vergadering van 12 Febr. 1909 . . . . . 61.

Bond van Technici.

Adres aan den Min. v. B. Z. inzake Middelbaar Technisch Onderwijs . . . . . 381.

Friesche Bouwkring te Leeuwarden.

Vergadering van November 1909 . . . . . 389.
„ „ December „ . . . . . 412.

Bladz.

Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Leiden.

Verslag van de honderdste vergadering . . . . 13.

Bond van Waterbouwkundige Ambtenaren in Zeeland.

Examen voor Polderopzichter . . . . . 245.

Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs.

Agenda der 29ste Alg. Vergadering te Rotterdam op 13 April 1909 . . . . . 100.
Verslag der 29ste Alg. Vergadering . . . . 126.

Kunst aan Allen te 's-Gravenhage . . . . 157, 179.

Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten.

Algemeene Vergadering . . . . . 110.

Bladz.

W.

Werk (De kroon op het) . . . . . 59.
Württembergsche Vakwerkbouw . . . . . 110.
Wettelijke bevoegdheid van den Architect . . . 163.
Woningen (Gezonde) . . . . . 175.
Werk (Een fraai stuk) . . . . . 180.
Winterswijk (De steenkolen-boring bij) . . . . 183.
Windsor en Eton . . . . . 217.
Waar de schoen wringt . . . . . 273.
Weener Congres (Op het) . . . . . 295.
Westfriesche Waterleiding (De) . . . . 295, 303.
Wou (Geert van) . . . . . 365.
Wedervruchtbaarmaking van Mesopotamië . . . 375.

Z.

Zuivering Afvalwater Stroocartonfabrieken . . . 23.
Zuiderzee-vraagstuk (Het) . . . . . 83.
Zuiderzee (Droogmaking der) . . . . . 95.

PLATEN EN TEKSTFIGUREN.

Bladz.

Boerenhuizen . . . . . 2, 3.
* Hotel van Jacques Coeur te Bourges . . . . . 11.
* Grafzerk van Don Emanuel van Portugal in de Waalsche kerk te Delft . . . . . 25.
* Balkondeur van de Kanselarij te Rome . . . . . 41.
Voorstel Gevangenpoort- en Hofvijverplan . . . . . 76.
* Mainz. De Schustergasse met uitzicht op den Dom . . . . . 81.
* Württembergsche Vakwerkbouw, Markgröningen, Enzweihungen . . . . . 110.
Sanatoria . . . . . 114, 115, 116.
* Vakwerkbouw, Reichenweier, Weissenburg . . . . . 129.
* Vredespaleis, Voorgevel en Plattegrond Bel-Etage . . . . . 169.
* „ , Zijgevel en Plan Eerste Verdieping . . . . . 169.
„ , Ontwerp Cordonnier . . . . . 170, 171.
Fenestra-raamconstructies . . . . . 186, 187, 188.
„ „ . . . . . 194, 196.
New Sessions House, Old Bailey . . . . . 195.
Schetsplan van het Kasteel Windsor . . . . . 219.
* Windsor en Eton . . . . . 217.
Sesamdeuren . . . . . 242.
Verwarmingstoestel . . . . . 244.
* Münster, Ludgeri-kerk, Raadhuis . . . . . 275.
Slot te Burgsteinfurt . . . . . 292.
Vloerconstructie in gewapend beton . . . . . 292.
Automobiel-Garages . . . . . 314, 315, 331, 332, 354, 355, 356, 365.
* Toren te Schildwolde . . . . . 345.
* Westerkerk te Amsterdam . . . . . 379.
* Noorderkerk te Amsterdam . . . . . 393.
Schets van het Damplan . . . . . 410.

De losse platen zijn met een * aangeduid.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 2 JANUARI 1909. No. 1

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . ƒ 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot ƒ 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor. uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . ƒ 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het jaar 1908.

Dat tijden van voorspoed en tijden van tegenspoed elkander afwisselen, zoo in het particuliere, als in het maatschappelijke leven, is een verschijnsel, dat reeds in overoude tijden werd geboekstaafd.

Het bekende verhaal van den droom van Pharao kan daarvan ten bewijze strekken, want de verklaring door Jozef van dien droom gegeven, maakt den indruk van iets voor de hand liggends, elke andere verklaring zou ons gezocht voorkomen. Of de afwisseling steeds om de zeven jaren plaats heeft staat niet vast.

Ofschoon de aardbol steeds 365 dagen, zooveel uren, zooveel minuten en zooveel seconden noodig heeft om haren cirkelgang om de zon af te leggen, gaat op den bol zelf alles tegenwoordig sneller in zijn werk, maar hoever de verzekeringswetenschap zich ook moge hebben ontwikkeld, en hoeveel moeite de economisten zich geven, om tot een toestand van gestadige algemeene welvaart en vooruitgang te geraken, het verschijnsel der afwisseling kan nog steeds geconstateerd worden en het is verstandig er voorloopig nog maar rekening mede te houden.

Reeds in 1907 was het te voorspellen, dat 1908 niet tot de vette jaren zou behooren; die voorspelling is ook uitgekomen voor de meesten, sommigen is het in hun verwachtingen nog tegengevallen, enkelen medegevallen, maar in het algemeen staat het thans als een jaar van malaise te boek en de pessimisten voorspellen, dat die malaise ook nog in het nu ingetreden jaar zal aanhouden.

Met een zoo sombere voorspelling mogen wij echter aan den aanvang van 1909 niet instemmen. Zoeken wij liever de lichtpunten op in hetgeen het afgeloopen jaar heeft opgeleverd en zien wij wat deze ons voor de toekomst te verwachten geven.

Voor het vereenigingsleven is 1908 ongetwijfeld een belangrijk jaar geweest. Minder in beslag genomen dan anders, door hun werkkring in de practijk, hebben de beoefenaars der bouwkunst meer tijd kunnen besteden aan vergaderen. De bijeenkomsten waren beter bezocht dan gewoonlijk, principieele quaesties kwamen aan de orde en ingrijpende maatregelen werden genomen.

Bij den aanvang van het jaar was de crisis in Architectura et Amicitia reeds ingetreden; daaruit is onder meer, als belangrijkst gevolg, de cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst onderricht te Amsterdam voortgekomen. De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft zich georganiseerd, althans op het papier kwam de reorganisatie gereed. Wat er in werkelijkheid van terecht zal komen, daarover zijn de meeningen verdeeld, de toekomst zal het leeren. Maar het meestbeteekenende feit is zeker wel de geboorte van den Bond van Nederlandsche Architecten. Blijven wij de verdere gevolgen

van den nieuwen koers in Architectura en in de Maatschappij met belangstelling te gemoet zien, met nog meer belangstelling zien wij uit naar hetgeen uit den Bond zal te voorschijn komen, en welke stelling hij zal innemen tegenover andere vereenigingen en bonden. Er zijn er vele in ons kleine landje, veel te veel en zeer gewenscht zou het zijn, dat sommigen zich in andere oplosten, maar daarvoor schijnt, getuige de mislukte fusie tusschen den Bond van Technici en den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond, de tijd nog niet rijp. Slechts van weinige gaat een krachtig leven uit, maar onder die weinigen moet de Ned. Aannemersbond genoemd worden, die in dit jaar de oprichting eener Middelbare Technische School voorbereidde en kort geleden zijn pogingen in deze richting met succes bekroond zag. Dit is het eenig feit van beteekenis, dat op het gebied van Middelbaar Onderwijs geconstateerd kan worden, op het dit jaar nog gehouden Congres over deze reeds zooveel besproken zaak werd daarover geen nieuw licht ontstoken.

Het Weener architectencongres was voor menigeen aanleiding tot het maken van een aangenaam uitstapje, maar het bracht de vele hangende vraagstukken op het gebied der bouwkunst niet tot oplossing. Met onze prijsvragen sukkelden wij voort op den ouden weg. De Damprijsvraag was verreweg de belangrijkste, maar baarde in vele opzichten teleurstelling, voor de Slachthuisprijsvraag kwam niet de belangstelling, die men had mogen verwachten en overigens was die voor het Ziekenhuis „Buitenwoel" te Veendam de belangrijkste en bestgeslaagde. Men schijnt nog maar niet doordrongen van de noodzakelijkheid eener goede voorbereiding bij prijsvragen, die daarbij toch even onmisbaar is als een goed bestek voor de uitvoering van een bouwwerk. De oorzaken der misère bij prijsvragen zijn in de meeste gevallen in den opzet te zoeken. Hopen wij, dat men bij een eventueele Haagsche Raadhuisprijsvraag, deze klip zal weten te vermijden.

Eminente persoonlijkheden zijn gelukkig in den loop van 1908 niet aan de Nederlandsche Bouwkunst ontvallen, al moesten wij het jaar ook beginnen met een lijkrede op den veelbetreurden Secretaris de Maatschappij t. b. d. Bouwkunst, aan wien bij de reorganisatie nog menigmaal gedacht zal zijn.

Amsterdam moest helaas in de Nieuwezijdskapel een zijner belangrijkste monumenten zien verdwijnen, terwijl men zich te 's-Gravenhage verheugt van het Huygensmonument verlost te zijn. Of het Schapeman-monument te Rijsenburg als een aanwinst moet worden beschouwd, zal de tijd leeren.

Naarmate moderne begrippen meer veld winnen, geraakt de restauratie van monumenten eenigszins op den achtergrond. Waar zij ter sprake komt blijkt, dat ook op dit punt de meeningen zich langzamerhand wijzigen.

De moderne begrippen in bouw- en meubelkunst openbaren zich vooral in den Woningbouw. De arbeiderswoning en de tuinstad verheugen zich in een ongekende belangstelling.

De z.g. monumentale kunst vindt slechts weinig beoefenaars en nog geen dezer weinigen kan als baanbreker voor de toekomst worden aangewezen en de anarchie bleef in de Nederlandsche bouwkunst heerschen.

Toch is 1908 geen onvruchtbaar jaar te noemen; al zijn er niet veel vruchten geplukt, er is veel geplant en gezaaid en het laat zich aanzien, dat dit alles, zij het ook niet in de allernaaste toekomst, toch eenmaal vrucht zal dragen.

Hopen wij van 1909 het beste!

Boerenhuizen.

De twintigste eeuw kenmerkt zich door een meer dan gewone belangstelling in landelijke bouwkunst, waarvan de eerste sporen nog twintig jaren en meer terug in de negentiende eeuw te zoeken zijn.

De tegenwoordige Rijksbouwmeester Peters gaf jarenlang geleden een studie uit over Boerenplaatsenbouw in Nederland, die langen tijd in onze litteratuur vrijwel alleen stond. Eerst later toen men ook in het buitenland meer aandacht aan landhuisboudelijke bouwkunst was gaan wijden, en daarover belangrijke geschriften verschenen waren, begon men er hier te lande wat meer belang in te stellen, voorloopig echter alleen, wat de technische en economische zijde betrof. Voor onzen tijd zou het zijn weggelegd, ook uit een artistiek oogpunt de bouwkunst van het platteland te bestudeeren. De aandrang daartoe kwam ook van buiten, het was voornamelijk in Duitschland, dat men de „Volksthümliche Bauweise" begon na te vorschen, terwijl in Engeland de landhuis- en villabouw aanleiding gaf tot een bijzondere studie van het boerenhuis.

Hier te lande werden geen uitgebreide onderzoekingen ter hand genomen, behalve de belangrijke studie van wijlen Prof. Gallée, die echter niet bepaald ten doel had, de bouwkunst te dienen. Geen wonder dus, dat op eenige bouwkunsttentoonstellingen in het afgeloopen jaar, de daar geëxposeerde schetsen van Nederlandsche boerenwoningen van den Rotterdamschen architect Herman van der Kloot Meijburg algemeen de aandacht trokken, zoowel door de rijke verscheidenheid, als door de kranige wijze van voorstelling in penteekening.

Boerenwoning te Laren in het Gooi.

Een zeer aangename verrassing voor velen was dan ook de verschijning van den bundel van 80 Schetsen van Boerenhuizen in Nederland, door genoemden architect bij W. L. en J. Brusse te Rotterdam uitgegeven.

Henri Evers schreef er een voorrede bij, die, ofschoon kort, van groote waardeering getuigt. Een lange aanbeveling was ook niet noodig, want de

Boerenwoning te Giessen-Nieuwkerk.

keurig uitgevoerde uitgaaf beveelt zich door haren rijken inhoud zelf aan.

Hare groote waarde ligt in de 80 schetsen, de tekst bepaalt zich tot een algemeene inleiding en verder tot korte bijschriften, waarin op het karakteristieke der bouwwijze, bij elke schets gewezen wordt.

De samensteller heeft het geheele land in alle richtingen doorkruist en zoowel in Noord-Holland als in Zuid-Limburg, zoowel in Groningen als in Noord-Brabant het materiaal verzameld en met veel smaak een keus gedaan uit het vele, dat zich aanbiedt aan hem, die van den grooten weg afwijkend ons platteland doorvorscht.

Zoo is dan deze verzameling ontstaan, een collectie van blijvende waarde voor de Nederlandsche bouwkunst, een mooi prentenboek niet alleen, maar tevens een degelijk studieboek.

Een woord van hulde aan den architect, die ons zooveel van het mooie onzer volkskunst deed zien, is hier zeker niet misplaatst.

Waar het in de eerste plaats te doen was, om de aandacht op dat mooie te vestigen en waar het boerenhuis in het algemeen zoo duidelijk naar buiten spreekt van zijn inwendige bestemming, kan men het verklaren, dat het niet noodig werd geacht ook indeelingsschetsen te geven.

Bij een volledige studie van onzen boerenplaatsenbouw zijn plattegronden voorzeker onmisbaar, maar dat te zijn pretendeert deze bundel niet, wat niet belet, dat wij gaarne met Prof. Evers van meening zijn, dat de samensteller onze litteratuur heeft verrijkt met „een belangrijk studiemateriaal voor den hedendaagschen bouwmeester".

De Middelbare Technische School van den Nederlandschen Aannemersbond, te Utrecht

Zooals bekend is heeft de Nederl. Aannemersbond zich in het nu afgeloopen jaar ernstig beziggehouden met de voorbereiding der oprichting eener M. T. S. In het orgaan van den Bond zijn over deze zaak uitvoerige artikelen verschenen, alleszins lezenswaard. Nu de pogingen met goeden uitslag bekroond zijn en de toezegging van een Rijkssubsidie het tot stand komen heeft verzekerd, gaf het dagblad „de Telegraaf" een beknopt résumé van de geschiedenis, waaraan het volgende is ontleend.

De voorgeschiedenis van deze school, waarvan de oprichting op een door de gemeente vermoedelijk kosteloos af te staan terrein te Utrecht verzekerd is, doordat de Tweede Kamer een subsidie van f 17.500 per jaar beschikbaar stelde, is een langdurige geweest.

De eisch van middelbaar technisch onderwijs, de leemte aanvullend tusschen het ambachtsonderwijs en de ingenieursopleiding te Delft, is reeds sedert een lange reeks van jaren, vooral ook in de kringen van den Nederlandschen Aannemersbond, en in diens orgaan bepleit. Toen de heer A. Kuyper als leider van de regeering optrad, scheen de regeling van het middelbaar technisch onderwijs zeer nabij. Een wetsontwerp werd saamgesteld en daarmee werd de vraag actueel, of het onderwijs gecentraliseerd moest worden in een groote inrichting, of wel verdeeld over de voornaamste plaatsen in ons land. Er werd op vergaderingen, in vereenigingen en in vakbladen strijd gevoerd over dit punt, totdat het ministerie-Kuyper aftrad en het wetsontwerp van de agenda verdween. Onder minister Rink, mede ijverig voorstander van het middelbaar technisch

van den nieuwen koers in Architectura en in de Maatschappij met belangstelling te gemoet zien, met nog meer belangstelling zien wij uit naar hetgeen uit den Bond zal te voorschijn komen, en welke stelling hij zal innemen tegenover andere vereenigingen en bonden. Er zijn er vele in ons kleine landje, veel te veel en zeer gewenscht zou het zijn, dat sommigen zich in andere oplosten, maar daarvoor schijnt, getuige de mislukte fusie tusschen den Bond van Technici en den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond, de tijd nog niet rijp. Slechts van weinige gaat een krachtig leven uit, maar onder die weinigen moet de Ned. Aannemersbond genoemd worden, die in dit jaar de oprichting eener Middelbare Technische School voorbereidde en kort geleden zijn pogingen in deze richting met succes bekroond zag. Dit is het eenig feit van beteekenis, dat op het gebied van Middelbaar Onderwijs geconstateerd kan worden, op het dit jaar nog gehouden Congres over deze reeds zooveel besproken zaak werd daarover geen nieuw licht ontstoken.

Het Weener architectencongres was voor menigeen aanleiding tot het maken van een aangenaam uitstapje, maar het bracht de vele hangende vraagstukken op het gebied der bouwkunst niet tot oplossing. Met onze prijsvragen sukkelden wij voort op den ouden weg. De Damprijsvraag was verreweg de belangrijkste, maar baarde in vele opzichten teleurstelling, voor de Slachthuisprijsvraag kwam niet de belangstelling, die men had mogen verwachten en overigens was die voor het Ziekenhuis „Buitenwoel" te Veendam de belangrijkste en bestgeslaagde. Men schijnt nog maar niet doordrongen van de noodzakelijkheid eener goede voorbereiding bij prijsvragen, die daarbij toch even onmisbaar is als een goed bestek voor de uitvoering van een bouwwerk. De oorzaken der misère bij prijsvragen zijn in de meeste gevallen in den opzet te zoeken. Hopen wij, dat men bij een eventueele Haagsche Raadhuisprijsvraag, deze klip zal weten te vermijden.

Eminente persoonlijkheden zijn gelukkig in den loop van 1908 niet aan de Nederlandsche Bouwkunst ontvallen, al moesten wij het jaar ook beginnen met een lijkrede op den veelbetreurden Secretaris de Maatschappij t. b.d. Bouwkunst, aan wien bij de reorganisatie nog menigmaal gedacht zal zijn.

Amsterdam moest helaas in de Nieuwezijdskapel een zijner belangrijkste monumenten zien verdwijnen, terwijl men zich te 's-Gravenhage verheugt van het Huygensmonument verlost te zijn. Of het Schapemansmonument te Rijsenburg als een aanwinst moet worden beschouwd, zal de tijd leeren.

Naarmate moderne begrippen meer veld winnen, geraakt de restauratie van monumenten eenigszins op den achtergrond. Waar zij ter sprake komt blijkt, dat ook op dit punt de meeningen zich langzamerhand wijzigen.

De moderne begrippen in bouw- en meubelkunst openbaren zich vooral in den Woningbouw. De arbeiderswoning en de tuinstad verheugen zich in een ongekende belangstelling.

De z.g. monumentale kunst vindt slechts weinig beoefenaars en nog geen dezer weinigen kan als baanbreker voor de toekomst worden aangewezen en de anarchie bleef in de Nederlandsche bouwkunst heerschen.

Toch is 1908 geen onvruchtbaar jaar te noemen; al zijn er niet veel vruchten geplukt, er is veel geplant en gezaaid en het laat zich aanzien, dat dit alles, zij het ook niet in de allernaaste toekomst, toch eenmaal vrucht zal dragen.

Hopen wij van 1909 het beste!

Boerenhuizen.

De twintigste eeuw kenmerkt zich door een meer dan gewone belangstelling in landelijke bouwkunst, waarvan de eerste sporen nog twintig jaren en meer terug in de negentiende eeuw te zoeken zijn.

De tegenwoordige Rijksbouwmeester Peters gaf jarenlang geleden een studie uit over Boerenplaatsenbouw in Nederland, die langen tijd in onze litteratuur vrijwel alleen stond. Eerst later toen men ook in het buitenland meer aandacht aan landhuishoudelijke bouwkunst was gaan wijden, en daarover belangrijke geschriften verschenen waren, begon men er hier te lande wat meer belang in te stellen, voorloopig echter alleen, wat de technische en economische zijde betrof. Voor onzen tijd zou het zijn weggelegd, ook uit een artistiek oogpunt de bouwkunst van het platteland te bestudeeren. De aandrang daartoe kwam ook van buiten, het was voornamelijk in Duitschland, dat men de „Volksthümliche Bauweise" begon na te vorschen, terwijl in Engeland de landhuis- en villabouw aanleiding gaf tot een bijzondere studie van het boerenhuis.

Hier te lande werden geen uitgebreide onderzoekingen ter hand genomen, behalve de belangrijke studie van wijlen Prof. Gallée, die echter niet bepaald ten doel had, de bouwkunst te dienen. Geen wonder dus, dat op eenige bouwkunsttentoonstellingen in het afgeloopen jaar, de daar geëxposeerde schetsen van Nederlandsche boerenwoningen van den Rotterdamschen architect Herman van der Kloot Meijburg algemeen de aandacht trokken, zoowel door de rijke verscheidenheid, als door de kranige wijze van voorstelling in penteekening.

Boerenwoning te Laren in het Gooi.

Een zeer aangename verrassing voor velen was dan ook de verschijning van den bundel van 80 Schetsen van Boerenhuizen in Nederland, door genoemden architect bij W. L. en J. Brusse te Rotterdam uitgegeven.

Henri Evers schreef er een voorrede bij, die, ofschoon kort, van groote waardeering getuigt. Een lange aanbeveling was ook niet noodig, want de

Boerenwoning te Giessen-Nieuwkerk.

keurig uitgevoerde uitgaaf beveelt zich door haren rijken inhoud zelf aan.

Hare groote waarde ligt in de 80 schetsen, de tekst bepaalt zich tot een algemeene inleiding en verder tot korte bijschriften, waarin op het karakteristieke der bouwwijze, bij elke schets gewezen wordt.

De samensteller heeft het geheele land in alle richtingen doorkruist en zoowel in Noord-Holland als in Zuid-Limburg, zoowel in Groningen als in Noord-Brabant het materiaal verzameld en met veel smaak een keus gedaan uit het vele, dat zich aanbiedt aan hem, die van den grooten weg afwijkend ons platteland doorvorscht.

Zoo is dan deze verzameling ontstaan, een collectie van blijvende waarde voor de Nederlandsche bouwkunst, een mooi prentenboek niet alleen, maar tevens een degelijk studieboek.

Een woord van hulde aan den architect, die ons zooveel van het mooie onzer volkskunst deed zien, is hier zeker niet misplaatst.

Waar het in de eerste plaats te doen was, om de aandacht op dat mooie te vestigen en waar het boerenhuis in het algemeen zoo duidelijk naar buiten spreekt van zijn inwendige bestemming, kan men het verklaren, dat het niet noodig werd geacht ook indeelingsschetsen te geven.

Bij een volledige studie van onzen boerenplaatsenbouw zijn plattegronden voorzeker onmisbaar, maar dat te zijn pretendeert deze bundel niet, wat niet belet, dat wij gaarne met Prof. Evers van meening zijn, dat de samensteller onze litteratuur heeft verrijkt met „een belangrijk studiemateriaal voor den hedendaagschen bouwmeester".

De Middelbare Technische School van den Nederlandschen Aannemersbond, te Utrecht

Zooals bekend is heeft de Nederl. Aannemersbond zich in het nu afgeloopen jaar ernstig bezig gehouden met de voorbereiding der oprichting eener M. T. S. In het orgaan van den Bond zijn over deze zaak uitvoerige artikelen verschenen, alleszins lezenswaard. Nu de pogingen met goeden uitslag bekroond zijn en de toezegging van een Rijkssubsidie het tot stand komen heeft verzekerd, gaf het dagblad „de Telegraaf" een beknopt résumé van de geschiedenis, waaraan het volgende is ontleend.

De voorgeschiedenis van deze school, waarvan de oprichting op een door de gemeente vermoedelijk kosteloos af te staan terrein te Utrecht verzekerd is, doordat de Tweede Kamer een subsidie van f 17.500 per jaar beschikbaar stelde, is een langdurige geweest.

De eisch van middelbaar technisch onderwijs, de leemte aanvullend tusschen het ambachtsonderwijs en de ingenieursopleiding te Delft, is reeds sedert een lange reeks van jaren, vooral ook in de kringen van den Nederlandschen Aannemersbond, en in diens orgaan bepleit. Toen de heer A. Kuyper als leider van de regeering optrad, scheen de regeling van het middelbaar technisch onderwijs zeer nabij. Een wetsontwerp werd saamgesteld en daarmee werd de vraag actueel, of het onderwijs gecentraliseerd moest worden in een groote inrichting, of wel verdeeld over de voornaamste plaatsen in ons land. Er werd op vergaderingen, in vereenigingen en in vakbladen strijd gevoerd over dit punt, totdat het ministerie-Kuyper aftrad en het wetsontwerp van de agenda verdween. Onder minister Rink, mede ijverig voorstander van het middelbaar technisch

onderwijs, scheen de zaak in een nog verder stadium te geraken.

De Machinistenschool te Amsterdam werd aangewezen als de zetel van de school en daarmee scheen over het gecentraliseerd karakter van de school beslist. Ook het ministerie Rink trad af en ook nu raakte een tweede wetsontwerp in de prullemand.

Het spreekt wel van zelf, dat aan de mannen der practijk, die de leiding hebben in den Aannemersbond, en met name aan het bestuur, de heeren J. N. Hendrix, het bekende lid van den Amsterdamschen gemeenteraad, voorzitter en de heer W. de Vlugt, secretaris, de lust begon te ontbreken al de kansen van 't middelbaar technisch onderwijs afhankelijk te stellen van de ups and downs in het ministerieel leven. Zij begonnen er sterk aan te denken, het onderwijs, althans voor hun vak, zelf te regelen, daarbij gesterkt door een overgroote, maar tot op de vorige week louter platonische belangstelling van de zijde der opeenvolgende ministers.

Reeds te voren had het hoofdbestuur van den Aannemersbond het advies van verschillende deskundigen ingewonnen, zoodat het beeld van de school zich reeds vrij scherp afteekende in den geest der aanstaande stichters. Hoe groot de belangstelling voor het middelbaar onderwijs was bleek, toen het vroegere lid van het hoofdbestuur, de heer Roest, de school f 1000 legateerde onder beding, dat binnen zes maanden na zijn overlijden f 10.000 bijeen moest zijn.

Voor hetzelfde doel werd binnen den vastgestelden tijd een bedrag van f 15.000 bijeen gebracht. Ook voor een obligatieleening had men, uitsluitend in kringen van den bond, in een minimum van tijd f 100000 bijeen.

Dank zij de bemoeiingen van den bond, had men ook vrij spoedig van de gemeente Utrecht de toezegging, omtrent een terrein, en kon van gemeente en provincie een subsidie worden verwacht. Van toen af stond het vrijwel vast, dat de Aannemersbond, in afwachting, en geheel onafhankelijk van de daden der regeering zijn eigen school voor technisch middelbaar onderwijs in de bouwvakken zou stichten.

Aan de regeering werd nu een subsidie gevraagd. De ongeveer 14 dagen geleden verschenen memorie van antwoord op de begrooting van Binnenlandsche Zaken, bracht geen antwoord op dit verzoek. Dadelijk richtte de bond toen een adres aan de Tweede Kamer; er werd ruggespraak gehouden met de regeering, die nog gauw f 17.500 op de begrooting bracht en even gauw keurde de Kamer dezen subsidie-post, voor de middelbare technische school goed. Waar geen enkele reden bestaat te verwachten, dat de Eerste Kamer niet hetzelfde zal doen, is hiermee dus de stichting van de school verzekerd.

Omtrent de school zelf, de inrichting, de leerstof enz. deelen we het volgende mede:

Doel van het onderwijs is een degelijke opleiding te verschaffen aan hen, die zich tot levenstaak kozen de leiding van werken van bouwkundigen aard, zoowel burgerlijke als waterbouwkunde, d.w.z. beschaafde mannen te kweeken, die als verantwoordelijk leider van bouwwerken, aannemer of opzichter, geroepen worden uitvoering te geven aan de plannen van den boven hen staanden ingenieur, hetzij als patroon in het bouwvak zelfstandig plannen van kleineren omvang te ontwerpen en uit te voeren.

De school zal ingericht worden voor een driejarigen cursus, met 33 lesuren per week, waarbij erop gerekend wordt, dat de leerlingen ook thuis nog eenigen tijd aan de studie zullen wijden. Gelegenheid zal worden gegeven het onderwijs in onafgebroken cursussen, zoowel als in semesters te volgen. Door dit laatste kunnen ook leerlingen voor wie het bezwaarlijk is drie achtereenvolgende jaren van inkomsten verstoken te blijven, van het onderwijs profiteeren, door bijv. alleen des winters het onderwijs te volgen.

De leerstof van het eerste cursusjaar omvat de volgende vakken:

Algebra, meetkunde, gonio, en trigonometrie en beschrijvende meetkunde; natuur- en werktuigkunde, scheikunde, kennis van werktuigen, burgerlijke- en waterbouwkunde, kennis en beproeving van materialen, Fransch, Engelsch, Duitsch, boekhouden, handteekenen.

Het tweede studiejaar omvat: Wiskunde, natuur- en werktuigkunde, kennis van werktuigen, weerstand van materialen, burgerlijke bouwkunde, bestekken en begrootingen, kennis en beproeving van materialen, kennis van wetten, sociaal economie, Fransch, Engelsch, Duitsch, boekhouden.

Derde studiejaar: Kennis van werktuigen, weerstand van materialen, burgerlijke- en waterbouwkunde, kennis en beproeving van materialen, landmeten en waterpassen, sociaal economie, Fransch, Engelsch, Duitsch, bestekken en begrootingen.

Het aantal leerlingen is door de ontwerpers gedacht op 150, verdeeld over zes klassen, zoodat elk jaar 50 nieuwe leerlingen kunnen worden aangenomen.

De oprichtingskosten worden geschat op f 160.000; de jaarlijksche exploitatie-rekening sluit met een bedrag van f 45000 in ontvangsten (schoolgelden ad f 100 per leerling en per jaar en subsidies). Deze laatste bedragen zijn verdeeld als volgt: Subsidie van den Aannemersbond f 1000, subsidie door den staat f 17.500, subsidie door gemeente en provincie Utrecht f 11.500, te zamen f 30.000

De bedoeling is, de school te maken tot een zelfstandige stichting met eigen rechtspersoonlijkheid. De stichting zal staan onder leiding van een bestuur van zeven leden, waarvan minstens drie dienen te wonen in de plaats, waar die school gevestigd is. Dat bestuur zal worden gekozen door de jaarlijksche algemeene vergadering van den Nederlandsche Aannemersbond.

Ook een ontwerp-programma van eischen van toelating is reeds vastgesteld, zoodat nu kan worden overgegaan tot stappen ter verwezenlijking der plannen.

Voorzeker komt aan het bestuur van den Aannemersbond en de mannen, die het terzijde stonden een woord van hulde toe voor de voortvarendheid, waarmede deze zaak is behandeld.

Het tot heden bereikte succes is zeker ten volle verdiend.

Naschrift. In een der laatste vergaderingen van de Tweede Kamer is de zaak nog even ter sprake gekomen en er op gewezen, dat de regeering nu zelf toch ook wel wat doen mag en niet van de zaak af is door het steunen van het particulier initiatief. Ook ter vaststelling van het peil van het M.T.O. werd bemoeiing van regeeringswege wenschelijk geacht.

Prijsvragen.

RAPPORT DER COMMISSIE INZAKE DE PRIJSVRAAG VOOR EEN SLACHTHUIS.

's-Gravenhage, December 1908.

Aan
Zijne Excellentie den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De Commissie inzake de prijsvraag van een slachthuis, heeft de eer Uwer Excellentie hierbij verslag uit te brengen omtrent de ontwerpen bij haar ingekomen, ter beantwoording van de uitgeschreven prijsvraag.

Ingekomen zijn 19 inzendingen onder de Motto's: „Abattoir", „(Dieu et mon droit)"; „Br"; „Charles"; „Dierenbescherming"; „Doelmatig"; „Export", „(Import)"; „Holland"; „Koelen met lucht"; „Niet af", „(Ook niet af)"; „Ocin" (in cirkel); „O.S."; „Où?", „(Qui?)"; „Renkloos"; „Tusschen licht en donker"; „Vee"; „X.IJ.Z."; „Zeitgemäsz", „(Bescheiden)"; „Drie cirkels door elkaar"; „Driehoek en cirkel door elkaar, waarin N".

De inzenders hebben allen voldaan aan de voorwaarde sub. 4 om voor beide typen (*A* en *B*) een ontwerp in te zenden, zoodat alle ingekomen ontwerpen door haar mochten worden beoordeeld.

De Commissie heeft zich bij de beoordeeling der ontwerpen op het standpunt geplaatst, dat hier geene architectonische prijsvraag was bedoeld, aangezien het bij gebruikmaking van de bekroonde ontwerpen, een ieder later vrij zal staan, naar eigen inzicht het architectonische gedeelte tot oplossing te brengen.

Hoofdzaak moest het h. i. blijven, het verkrijgen van ontwerpen voor doelmatige slachthuizen, uit te voeren voor de aangegeven bouwsommen.

Reeds bij eene voorloopige bezichtiging der ontwerpen bleek het der Commissie, dat meerdere ontwerpen met zorg en kennis van zaken waren opgemaakt, enkele zelfs architectonisch bijzonder waren uitgewerkt.

Eenige dezer zeer goed geteekende ontwerpen konden echter voor eene bekroning niet in aanmerking komen, aangezien de bouw voor de gestelde sommen niet zoude zijn uit te voeren, enkele deze zelfs aanzienlijk zouden overschrijden.

Ook kwamen ontwerpers in hunne ingezonden begrootingen reeds tot bedragen, die de grenzen overschreden, terwijl anderen, wier begrootingen weliswaar op het juiste cijfer waren gebracht, hunne eenheidsprijzen niet zoodanig hadden gekozen, dat de bouw daarvoor zoude kunnen worden uitgevoerd.

Een der ontwerpen kon, zoowel voor type *A* als voor type *B*, hoezeer het goede elementen bevatte, niet in aanmerking komen, aangezien het „niet af" was.

De plattegrondindeeling met de bijbehoorende doorsneden en de aangegeven bestemming der onderdeelen in verband met het gebruik als slachtplaats, moest dus bij de beoordeeling der ontwerpen den doorslag geven.

Hierbij moest ook bijzonder de aandacht gevestigd worden op de verlichting en de ventilatie der verschillende onderdeelen van de gebouwen, de keuze der ligging ten opzichte van de windstreek en de onderlinge ligging der lokalen.

Bij meerdere ontwerpen werd opgemerkt, een streven om allerlei onderdeelen aan het hoofdgebouw aan te bouwen o. a. mestbergplaats en penshuis; het komt der Commissie beter voor, deze afzonderlijk te houden. Bovendien werd daardoor in vele gevallen de toegang tot of de verlichting van de hoofdgebouwen benadeeld.

Na de eerste beoordeeling bleken van type *A* en van type *B* een tiental ontwerpen voor eene nadere bestudeering en berekening in aanmerking te komen.

Als gevolg hiervan moest ten slotte de keuze geschieden uit de navolgende ontwerpen:

Voor type *A*. Dierenbescherming:
Holland:
O.S.;
Où?;
X.IJ.Z.;

en voor type *B*. Dierenbescherming;
Drie cirkels door elkaar:
Driehoek en cirkel door elkaar, waarin N.

Omtrent deze ontwerpen kan het oordeel der Commissie in hoofdtrekken worden saâmgevat als volgt:

Dierenbescherming.

Type *A*.

Naar het oordeel der Commissie gat het onder dit motto ingezonden ontwerp, de oplossing van een slachthuis, zooals voor de toepassing van het kleinste type gewenscht wordt, n.l. een slachthuis met eene eenvoudige indeeling, gemakkelijk voor uitbreiding vatbaar en voor een klein bedrijf met weinig personeel gemakkelijk te overzien

Mocht op de bouwsom nog bezuiniging gewenscht worden, dan zoude voor de kleinvee-installatie het luchtspoor kunnen vervallen en zonder schade aan het geheel, de hoogte der hallen iets geringer kunnen genomen worden.

Het ontwerp was vergezeld van eene uitstekende toelichting, welke menig gemeentebestuur een welkome wegwijzer zal zijn.

Aan dit ontwerp kende de Commissie den prijs toe.

Holland.

Ook dit ontwerp gaf eene goede oplossing, zij het ook van een eenigszins ruimere opvatting en als gevolg daarvan een duurderen bouw.

Het buiten het hoofdgebouw afzonderlijk liggend dienstvertrek moet als een bezwaar gelden bij het geringe personeel, waarover voor een slachthuis van het kleinste type zal kunnen worden beschikt.

Où?

Het onder dit motto ingezonden ontwerp mag beschouwd worden als een zeer geschikte oplossing: het geheel vormt een goed, maar te duur plan.

Bij eventueele uitvoering, zoude de afdeeling Administratie eenigszins eenvoudiger opgevat kunnen worden, aan het penshuis, dat in dit ontwerp niet geheel tot zijn recht komt, eenige meerdere zorg moeten worden besteed.

X.Y.Z.

Het ontwerp, in hoofdzaak bestaande uit een overdekte binnenruimte, waar omheen de verschillende onderdeelen zijn gegroepeerd, is breed en zeer goed opgezet.

Door deze ruimere opvatting overschrijdt de bouwsom het gestelde cijfer.

Deze drie laatstgenoemde ontwerpen mochten,

wegens het hoogere cijfer van het voor den bouw vereischte bedrag, niet voor bekroning in aanmerking komen, doch hebben overigens voor latere toepassingen bijzondere verdiensten om als type slachthuis bij iets ruimere bouwsom in aanmerking te komen.

Op grond van deze overweging vond de Commissie vrijheid, Uwer Excellentie den aankoop dezer drie ontwerpen voor te stellen.

O. s.

Bij het onder dit motto ingezonden ontwerp is te veel aan het hoofdgebouw aangebouwd, hetgeen beter eene afzonderlijke plaatsing verkregen had.

Veel licht gaat daardoor verloren en de geheele indeeling, waarin voor de ontworpen gang een grootere breedte aanbeveling had verdiend, voldeed niet zoo goed als die der overige ontwerpen.

Type *B*.

Dierenbescherming.

Het onder dit motto ingezonden ontwerp gaf ook voor type *B* eene uiterst practische indeeling te zien, waarbij met alle omstandigheden, die in het bedrijf voorkomen, rekening was gehouden.

Een kleine vergissing in de plattegrondteekening der darmwasscherij voorkomend, n. l. het aangeven van elf in plaats van twaalf standen, werd, bij voldoende aanwezige ruimte voor plaatsing, door de Commissie geen bezwaar geacht om het plan voor bekroning in aanmerking te doen komen.

Hoezeer de raming van enkele begrootingsposten iets hooger had kunnen zijn, bleef, rekening houdende met iets hoogere cijfers, de begrooting beneden het gestelde cijfer van f 7000.

Aan dit ontwerp kende de Commissie den prijs toe.

Drie cirkels door elkaar.

Het onder dit motto ingekomen ontwerp bevatte veel goeds, doch had ook enkele fouten waarop de aandacht moet vallen.

Zoo zoude, bij uitvoering volgens dit ontwerp, de verlichting voor de darmwasscherij eenigszins verbeterd moeten worden de machinekamer blijken te klein te zijn en de overdekte gang-ruimte grooter kunnen zijn.

In het ontwerp waren opgenomen stalruimten, welke niet gevraagd waren en door welke ongevraagde uitbreiding, de bouwsom naar het oordeel der Commissie moet stijgen boven het gestelde bedrag.

De begrooting, verminderd met de bouwkosten der stalruimte, werd voldoende geacht voor de uitvoering binnen het gestelde grenscijfer.

Aan dit ontwerp werd de premie toegekend.

Driehoek en cirkel door elkaar, waarin N.

Ook dit ontwerp heeft tot het laatste, door de zorgvuldige bewerking en menige goede gedachte in het ontwerp neergelegd, de aandacht der Commissie getrokken.

De Commissie kon zich echter o.a. niet vereenigen met de keuze voor de verlichting en de ligging der slachthallen, als hoofdelementen van het bedrijf. De slachthal voor groot vee is slecht verlicht. In den noordelijken wand ontbreken lichtopeningen en de daarbij aangebouwde privaten zijn niet goed geplaatst.

Ook had de ontwerper wel beter gedaan, de slachthallen om te wisselen in verband met de windstreek.

Dit plan moest minder gunstig beoordeeld worden dan de beide reeds genoemde plannen.

Bij opening der naambrieven bleken ontwerpers te zijn van de bekroonde plannen:

Type *A*.

Prijs Motto „Dierenbescherming". Ontwerper: C. F. Sepmeyer, te *Dordrecht*.

Type *B*.

Prijs Motto „Dierenbescherming". Ontwerper: C. F. Sepmeyer, te *Dordrecht*.

Premie „Drie cirkels door elkaar". Ontwerper: F. Dupont te *Roermond*.

Daar Uwe Excellentie machtiging verleende om de drie, door de Commissie daartoe voorgestelde, ontwerpen aan te koopen, werden ook daarvan de naambrieven geopend en bleken de ontwerpers te zijn:

Motto „X. Y. Z". Ontwerpers: P. M. A. Huurman, te *Groningen*. P. D. Beunders, te *Groningen*. W. Stok, te *Rotterdam*.

Motto „Où?". Ontwerper: H. Bonda, te *Amsterdam*.

Motto „Holland". Ontwerper: A. J. Th. Kok, te *Rotterdam*.

De Commissie voornoemd,

(w. g.) D. E. C. KNUTTEL, *Voorzitter*.
(„ „) DHONT.
(„ „) F. J. NIEUWENHUIS
(„ „) Dr. H. REMMELTS.
(„ „) J. N. VAN RUIJVEN, *Secretaris*.

Ingezonden stukken.

Geachte Redactie,

Men maakte mij opmerkzaam op een brief van Piet van Diever, opgenomen in uw blad van 19 dezer.

Ik heb, zoover ik weet, niet het genoegen den schrijver te kennen, doch zijn brief doet mij veronderstellen, dat hij nog jong en onervaren is.

Laat Piet van Diever eens naar Apeldoorn gaan en daar *goed* uit zijne oogen kijken.

Ik verwacht, dat hij dan ridderlijk zijn leedwezen zal uitspreken over zijne verdachtmaking van den aannemer.

JOSEPH VAN DE LOO.

Dieren, December 1908.

„Aan Piet van Diever."

Met gemengde gevoelens is door mij nota genomen van Uwe VIIIste brief, in „De Opmerker" waar in een noot van de Redactie, beweerd wordt, dat zij overtuigd is van Uwe onpartijdigheid inzake de strijd tusschen Kalkzandsteen, contra Kleisteen, ben ik er van overtuigd, dat dit met nog meer recht van mij kan gezegd worden.

Ik wil gaarne aannemen, dat de Redactie voldoende gegevens omtrent U bezit, om haar het recht te geven dit te beweren.

Wat *ik* echter in *twijfel* trek, is Uwe *onpartijdigheid*, waar het betreft Uw oordeel over den bouw van het Centr. Israëlitisch Krankzinnigengesticht te Apeldoorn.

Uwe beweringen in deze zaak gelijken veel op een „Requisitor van een Ambtenaar van het Openbaar Ministerie."

Het is eene reeks van de meest ernstige beschuldigingen, zoo ernstig, dat ik mij niet kan begrijpen, dat de Redactie geen bezwaar heeft gezien in de plaatsing daarvan.

Beseft „Piet van Diever" het niet, (waar hem blijkt bekend te zijn, dat de kans op een proces niet uitgesloten is) hoe onbehoorlijk het is, ja bijna misdadig, om op zoo *losse gronden*, dergelijke ernstige beschuldigingen, in 't openbaar uit te spreken?

Is door U wel eerst *ernstig* onderzocht, wat de oorzaak is van het niet hechten van de bepleistering? Uit Uw betoog blijkt daarvan niets.

Ik ben dan ook zoo vrij (en wel op goede gronden) te beweren *dat dit niet het geval is*, en *verwacht* dan ook van U *de erkenning*, dat U zijt afgegaan op *losse* praatjes, die U bij *geruchte* vernomen heeft.

Of zou U het aandurven, in het volgend nummer Uwe beschuldiging te handhaven onderteekend met Uwe ware naam?

Ik geloof het niet.

Het is dan ook Uwe plicht te *erkennen*, dat Uwe handeling *zeer lichtzinnig is*, en zeer strijdig met het belang én van de Directie én van den Aannemer.

Mocht het tot een proces komen, dan zal wel *blijken* wat *waar* of *onwaar* is, tot zoolang moeten *onbevoegden* hun oordeel opschorten, mogelijk gevoelt U na de afloop wel beroun Uwe VIIIste brief geschreven te hebben. Na U nog aan te raden de aanhef van Uwen brief (regel 10 tot 16) over te lezen, en daarna even tot U zelve in te keeren, eindig ik dezen brief en teeken mij voorloopig, als

JAN RECHERCHE.

Amice Redacteur!

Met de gebruikelijke wenschen voor het komende jaar, hierbij tevens mijn dank voor het openen der gelegenheid, om een paar woorden van verweer te schrijven bij de bovenstaande stukken.

Ach! ware ik nog jong en onervaren, gelijk de heer van de Loo veronderstelt, ik zou dan zeker een anderen kijk op de dingen hebben dan nu, maar ik ben den leeftijd te boven, waarop men zich nog wat laat wijsmaken.

Gaarne wil ik echter bekennen, dat het mij leed doet, dat beide inzenders in mijn laatsten brief verdachtmaking of beschuldiging van bepaalde personen gelezen hebben. In het „Requisitoir van een Ambtenaar van het Openbaar Ministerie" is toch volgens mijne meening nooit twijfel omtrent den persoon, tegen wien het gericht is.

Dat de verschijnselen, die zich aan het door den heer van de Loo gesignaleerde bouwwerk te Apeldoorn voordoen, onaangenaam zijn voor de daarbij betrokken personen wil ik wel gelooven, maar ik zal mij er wel voor wachten, mij met personenquaesties in te laten.

Met welke bedoeling ik over het bouwwerk sprak zal iedereen, die mijn brief goed leest, dadelijk begrijpen.

Dat de heer van de Loo tracht, de aandacht van de hoofdzaak af te leiden, geeft blijk van veel tactisch talent, maar welk belang de tweede inzender daarbij heeft is mij, vooral na zijn verklaring van onpartijdigheid in zake de kalkzandsteenquaestie, niet duidelijk.

Evenwel heb ik zijn raad opgevolgd en ben na lezing van zijn heftige beschuldigingen en herlezing van mijn eigen brief, eens even tot mijzelven ingekeerd, waartoe de Kerstdagen een gereede gelegenheid boden, maar het spijt mij te moeten verklaren, dat ik door de lezing niet veel wijzer geworden ben en door de overpeinzing niet tot het inzicht ben gekomen, mij aan iets onbehoorlijks of misdadigs te hebben schuldig gemaakt.

De kunst van tusschen de regels lezen is niet iedereen gegeven, Jan Recherche heeft er blijkbaar dingen willen lezen, die er niet staan, wat ik op mijn beurt lichtzinnig zou kunnen noemen, tenzij daarvoor bij hem een aanleiding bestaat, die ik niet bevroeden kan, en waar dit het geval is komt het mij nutteloos voor, ter weerlegging zijner beschuldigingen nog meer ruimte in uw blad in beslag te nemen.

Als steeds

PIET VAN DIEVER.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 52. Mededeelingen van het Hoofdbestuur der Maatschappij t. b. d. B.

Een huis te Haarlem, door A. W. Weissman, met afbeeldingen.

De Reorganisatie van de afdeeling Bouwkunde der Technische Hoogeschool.

Eenige eischen van algemeenen aard te stellen aan centrale verwarmings-inrichtingen, benevens eenige beschouwingen over lagedruk-stoomverwarming door F. W. Unger w.i

Verslagen van vergaderingen. Afdeeling Groningen 19 December 1908.

Architectura No. 52. Verslag van de afdeeling Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderricht.

Jaarverslag van den penningmeester van het Genootschap, met balans, rekening 1908 en begrooting 1909 en verslag der Verificatie-commissie.

Jaarverslag betreffende de Bibliotheek.

Stal en koetshuis te Kethel bij Schiedam door M. J. E. Lippits, arch., met losse plaat.

Rapport van beoordeeling der ingekomen ontwerpen voor een kalender-omslag voor 1909.

Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (vervolg). — Fundeeringsmethoden (vervolg). — De Middelbare Technische School te Utrecht. — Betonpalen.

De Bouwwereld No. 52. 80 Schetsen van Boerenhuizen in Nederland. Boekbeschouwing met afbeeldingen.

„De Crimpert Salm" te Dordrecht, gerestaureerd door Alb. Otten, arch., met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 52. Vereeniging van Delftsche Ingenieurs. Benoemingen van Ingenieurs in Nederl. Indischen Staatsdienst, met afbeeldingen

Vakafdeeling voor Electrotechniek. Eerste hulp bij ongevallen in het Electrisch Bedrijf vastgesteld in de vergadering van de Vakafdeeling voor Electrotechniek v. h. Kon. Inst. v. Ing. van 16 Mei 1908.

Over keuring van olie, door B. S. van Zanten w.i.

Een typisch geval bij turbine-olie, door Dr. S. S. Cohen.

Golfslijtage van rails, door S. R. J. Onnen w.i.

Technisch Weekblad (S. v. T.) No. 52. Bestuursberichten. — Verslag B B. vergadering. — Van Week tot Week. — Mag ik mij laten verzekeren? (vervolg). — Scheeve Tongewelven (slot).

De Aannemer No. 52. Het collectief arbeidscontract en de wet.

Force-majeure I.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 26. De glazuren en hun kleuren in de Middeleeuwen en ten tijde der Renaissance (vervolg). — Ingezonden. — Is verzekering tegen de gevolgen van art. 1638x der wet op het Arbeidscontract mogelijk of

wenschelijk? door Mr. B. He-. — Segerkegels. — De verbinding van ijzeraarden buizen. — Beton in veenachtigen bo em.

Deutsche Bauhütte No. 52. Ausgangspunkte und Ziele der deutschen Heimatkunst, door Gustav Ebe, met afbeeldingen.

Ueber Landhausbauten, door E. Bauernfeind, met afbeeldingen.

Zum Stuttgarter Theaterbau, door F. Rud. Vogel.

Losse Platen. Architektonische Details van Oskar Fischer te Kiel en E. Specht te Berlijn.

Het Huis Oud en Nieuw Afl. 11 en 12. Deze beide nummers van Eduard Cuypers' maandschrift besluiten op waardige wijze den zesden jaargang. Het belangrijkst daarin is wel de studie van Jan Kalf over de St. Plechelmuskerk te Oldenzaal, een der oudste Romaansche kerken van ons land, daarbij niet alleen een der grootste, die men in het Noorden vindt, maar tevens een der best bewaarde monumenten, nog dateerend voor het grootste gedeelte uit de tweede helft der elfde eeuw. Herhaaldelijk door brand geteisterd, herhaaldelijk in de dertiende, vijftiende en zestiende eeuw aan- en uitgebouwd, anderhalve eeuw voor den protestantschen eeredienst gebruikt, daarna in het begin der negentiende eeuw aan de katholieken teruggegeven en in den geest des tijds opgeknapt, is er heel wat verloren gegaan van den vroegeren toestand, maar al biedt het gebouw op sommige punten raadsels ter oplossing, wat er van bleef is nog merkwaardig genoeg om den beoefenaar der bouwkunst tot een bezoek aan te sporen. Talrijke fraaie afbeeldingen, ook van andere bekende monumenten ter vergelijking illustreeren deze lezenswaardige studie.

In afl. 11 vindt men het slot van het artikel van H. la Croix over „Oude Amsterdamsche poortjes", een korte mededeeling van G. J. Honig over het Hof te Assendelft en eene over het huis van wijlen Mr. C. Cock op het Rapenburg te Leiden, beide met afbeeldingen.

Ver van huis voert ons J. Semeyn in de 12de afl. met vooral uit ethnographisch oogpunt belangrijke mededeelingen over de primitieve kunst van Britsch Columbia, van flink geteekende illustraties vergezeld.

Als naschrift op een vroeger verschenen artikel over stoelen volgt ten slotte nog een mededeeling over een bijzonder type waarvan hier twee exemplaren worden afgebeeld.

Bij de laatste aflevering is een losse plaat gevoegd een eetkamer-interieur voorstellend in kleurendruk uitgevoerd. Deze plaat kan veilig de vergelijking doorstaan van hetgeen buitenlandsche tijdschriften in dit genre leveren.

Bulletin des Métiers d'art No. 4. Bij de toezending dezer aflevering die reeds in October had moeten verschijnen verontschuldigt de uitgever zich over die vertraging. Men neemt die verontschuldiging gaarne aan, waar men vernoemt dat die vertraging een gevolg is van de medewerking van Nederlanders, wier stukken in 't Fransch vertaald moeten worden, hetgeen veel tijd en moeite schijnt te kosten. Bedriegen wij ons niet, dan is de heer Xav. Smits, die in dit nummer een stukje schreef over de bewaring van monumenten van kerkelijke kunst in Holland, eveneens een Nederlander.

Van den Belgischen medewerker, die zich Egée noemt, vinden wij verder een critische beschouwing over tentoonstellingen van Christelijke kunst en wel in het bijzonder over de onlangs te Mechelen gehoudene.

Belangrijk is voorts een studie over het Gothisch letterschrift en evenzeer de kleine monographie van een oude adellijke woning bekend als „de Arke Noachs" te Thienen (Tirlemont) van de hand van A. van Gramberen. Deze beschrijving is met aardige pentekeningen en schetsen verlucht. Ook de andere artikelen zijn als naar gewoonte fraai geïllustreerd en zoo vindt men o.a. in het bovengenoemde stukje van Smits eenige goede afbeeldingen van de Domkerk te Utrecht, de Munsterkerk te Roermodd, de St. Servaas te Maastricht en de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch.

Varia

Het Vaderland van 17 December 1908, Eerste Avondblad, leverde onder de rubriek Kunst en Letternieuws een zoo kostelijk stukje zettershumor, dat wij niet kunnen nalaten het hier over te nemen, zooals het er stond:

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

§ In de gisterenavond gehouden jaarvergadering van het genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam werd verslag uitgebracht door den secretaris. Hieruit bleek, dat het aantal gewone leden gestegen is van 361 tot 384, terwijl dat der buiten-leden thans 250 bedraagt.

Volgens het verslag van den penningm. wijst de rekening een nadeelig saldo aan van f 467. De begrooting voor 1909 werd vastgesteld in inkomsten en uitgaven op f 4472,50. Pro memorie werd uitgetrokken een post voor een administrateur-hoofdredacteur van het orgaan. In de plaats van het aftredend bestuurslid, den heer A. van Baalen, werd gekozen de heer Herm. Hana, terwijl als zoodanig werden herkozen als voorzitter de heer W. Kromhout Czn. en als lid van het bestuur de heer A. H. J. Baanders. Tot redactieleden van het orgaan werden benoemd de heeren Kromhout, Moen en Laurentius en de dames Ch. Poolman, Emma Morel, Kley, Lina Klaassen, Schwab—Welman, M. Holtrop, van Gelder—Coerdes, Ewijk—Coerdes, N. de Leur, Wensma—Klaassen, De Vos—Poolman, G. Braakensiek, Van Nieuwland—Koning en Italiaander.

De benoeming van een zoo groote meerderheid van dames van het tooneel in de redactie van het orgaan leek ons wel een hoogst origineel idee van de vergadering, maar men ziet in de vereenigingen tegenwoordig zulke vreemde dingen gebeuren, er wordt zoo vaak gesproken van nieuw bloed en jongere krachten in besturen en colleges, dat men zich niet gauw meer over iets verbaast. Bovendien waren wij zeer benieuwd te zien, welke metamorphose het orgaan, onder deze nieuwe redactie nu wel zou ondergaan.

Helaas, het Tweede Avondblad kwam wreedelijk onze illusie verstoren met een rectificatie van het bericht, meldende, dat de dames zouden optreden in de première van „Een Paladijn", maar dat van een optreden in Architectura vooreerst geen sprake zou zijn.

Vacante Betrekkingen.

— Adjunct-Ingenieur bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij Dienst van Tractie & Materieel (diploma Werktuigkundig Ingenieur). Schriftelijke aanmeldingen te richten aan de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, Admini-tratiegebouw, Droogbak te Amsterdam, vóór 5 Januari a.s. (1)

— Civiel-Ingenieur bij de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij met eenige jaren practijk. Zich te wenden tot den Raad van Beheer, Lange Beestenmarkt 88 te 's-Gravenhage. (1)

— Ingenieur voor eene Electrische Apparaten-Fabriek, als Bedrijfschef. Brieven onder No. 53196, Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Jongmensch, op een houtkoopersкantoor te Amsterdam, voor Werf- en Kantoorwerkzaamheden, voldoende met het vak bekend. Brieven onder No. 37740 aan het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Adjunct-Ingenieur, tijdelijk, bij den Provincialen Waterstaat in Drenthe, bezoldiging f 1800 per jaar en vergoeding van reis- en verblijfkosten. Zich vóór 18 Januari 1909 bij gezegeld adres aan te melden bij Gedeputeerde Staten. (1)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Opz.-Teekenaar voor 2 à 3 maanden. Br. onder No. 40419, bureau der Nieuwe Rott. Courant. (1)

— Onderbaas-Uitvoerder, volledig bekend met Baggerwerk en Zuigwerk. Aanbiedingen schriftelijk bij de Grintmaatschappij te Rotterdam. (1)

— Architect of Bouwkundig Ingenieur bij de gemeentewerken van Enschede, in tijdelijken dienst, voor het maken van plannen voor het Raadhuis, de Textielschool e.d., jaarwedde f 2500. Brieven vóór 15 Januari e.k. aan den Burgemeester. (1)

— Assistent bij de Gemeentewerken te Meppel. (zie adv. in dit nummer). (2)

— Bouwkundig teekenaar (aankomend), tegen 1 Januari op een bouwwerk te Scheveningen. Brie en lett. Z 417, aan Terneden's boekhandel, Rotterdam. (2)

— Ingenieur goed bekend met het bouwvak en zeer goed vertrouwd met cement-ijzer constructies. Brieven onder lett. W. aan B. van der Land's boekhandel, Rembrandtplein 18, Amsterdam. (2)

— Twee aankomende teekenaars bij Allan en Co., fabriek van rollend materieel, te Rotterdam. (2)

Personalia.

— Bij de Heidemaatschappij is benoemd tot bouwkundige H. Masselink, Utrecht.

— In den leeftijd van 52 jaar is te 's-Gravenhage overleden de beeldhouwer Teixeira de Mattos, vroeger te Amsterdam, later te Londen gevestigd en het meest bekend door zijn dierfiguren en dierengroepen, waarvan de meeste in het buitenland te vinden zijn. Ook bestaan er eenige portretbustes van zijn hand o.a. van de schilders Bisschop en Van de Sande Bakhuijzen.

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

32 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	f 60—f 125	p.m.
12 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j.,	f 45—f 120	p.m.
5 Waterb. Opzr.	20—48 j.,	f 60—f 125	„
1 Décoratie-teekenaar	—30 j.,	f —f 125	„
1 Teek. voor kunst-industrie	—30 j.,	f —f 125	„
7 Chef-machinisten	26—34 j.,	f 80—f 130	„
6 Werkmeesters	26—34 j.,	f 80—f 130	„
7 Werktuigk. Teek.	18—30 j.,	f 35—f 90	„
4 Electrotechniker	20—31 j.,	f 35—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j.,	f 65—f 70	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 4 Januari.

Amsterdam, ten 1.30; door de H. IJ.S.M. in het centraal station bestek No. 1131; het maken van den onderbouw voor eene draaischrijf op het stationsemplacement Kesteren raming f 9050; het bestek met teek. te bekomen aan het centraal-administratiegebouw der Mij. te Amsterdam; aanw. 30 Dec. 12.15 spoortijd.

Alkmaar, ten 1 ure, door het gemeentebestuur: de levering van 168500 stuks straatklinkers, waalvorm; het bestek verkrijgbaar ter gemeentesecretarie.

's-Gravenmoer ten 11 ure. Door het gem. bestuur ten koffiehuize van Jac. Kuijpers: het bouwen van een gemeentehuis met politiewoning ald. bestek en teek. ter inzage in gen. koffiehuis en verkrijgbaar ten gem. huize; aanw. 29 Dec. 2 ure inlichtingen geeft de arch. C. A. Oomen Azn. te Oosterhout.

Kralingen, door de Kerkvoogden der Ned. Herv. gemeente: het wijzigen van het ameublement in de Hoflaankerk; bestek en teekening te bekomen bij J. Amesz; aanw. gehouden; inl. verstrekt de arch. B. H. Beyderwellen.

Rijsenburg, ten 11 ure, door den arch. H. E. van Amerongen te Driebergen in hotel Schols te Rijsenburg: het bouwen van een villa op een terrein nabij de R.K. kerk aldaar; bestek en teek. verkrijgb. bij aanbesteder; aanw. gehouden.

Sloten, ten 12 ure, door het gemeentebestuur: het afbreken van bestaande werken en gedeeltelijke vernieuwing van den onder- en bovenbouw der Langebrug over de Stadsbuitengracht, ben. het opstellen van de nieuwe Klapbrug aldaar, raming f 1425; aanw. gehouden; bestekken te bekomen ter secretarie.

Wilhelminadorp, ten 1 ure, door het gemeentebestuur van Kattendijke ten gemeentehuize te Wilhelminadorp; het bouwen eener Lagere school met onderwijzerswoning te Wilhelminadorp; bestek ter inzage ter secretarie en aldaar verkrijgb.; aanw. 30 Dec. van 10 tot 12 ure; inlichtingen bij den arch. J. Nieuwdorp Wz. te Goesche Sas.

Warga. Door de arch. G. Alberda te Grouw; de bouw eener burgerhuizinge aan den Stationsweg te Grouw bestek en teekening te bekomen bij den besteder.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . .	„ 1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906	„ 32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)
in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.
Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.
Houten Hoofd- en Tusschenbalusters.

DINSDAG 5 Januari.

's-Hertogenbosch ten 11 ure. Door het gemeentebest.: het gedeeltelijk sloopen van verschillende perceelen aan de Zuid-Willemsvaart en den Noordwal en het inrichten van een gemeente-slachthuis; inlichtingen door den arch. belast met den slachthuisbouw elken werkdag van 9—12 en 1.30—4 uur; bestek met teekeningen verkrijgb. ten stadhuize. De inschrijvingsbiljetten moeten ten stadhuize worden ingeleverd uiterlijk den 4 Januari, voor 's namiddags 3 uur.

Bloemendaal, ten 11 ure, door het gemeentebestuur: het verbouwen en uitbreiden van de gemeenteschool aan de Boschland; bestek en teek. ter inzage ten Raadhuize te Overveen en aldaar te bekomen; inlichtingen verstrekt de gemeente-architect; aanw. gehouden.

Ermelo, ten 1.30 ure, door het bestuur van 's Heerenloo: het bouwen van twee paviljoenen enz.; aanw. den dag der besteding voorm. 11 uur; bestekk. e. teek. verkrijgb. ten kantore van gen. stichting.

Tilburg, ten 11 ure, door het gem.-bestuur: de levering van 18000 quenast- of bazaltinetegels 7.0 M. vergl. grèvbuizen, inw. 10 cm. en 500 M. inw. 15 cm., de levering van zand benevens het vervoer van materialen (in 5 perceelen) gez. ijzeren straatkolken, zinkputranden enz. ter gezamenlijk gewicht circa 25000 kg., 144500 portierkeien 10—17 m. ret., 16000 vlakke waalklinkers voor trottoirbestrating; bestekken verkrijgbaar op het bureau van Gemeentewerken. Inlichtingen dagelijks tusschen 9—12 uur aan het kantoor van Gemeentewerken.

DONDERDAG 7 Januari.

Arnhem ten 11.30 ure. Door het gemeentebestuur: de levering van 1.500.000 st. straatklinkers, 500.000 trottoirklinkers en 1.200.000 st. miskleurige klinkers (Waalsteen) bestek no. 1, de levering franco Arnhem van 1000 M. trottoirbanden van hardsteen, bestek no. 2. Inlichtingen: alle werkdagen, van 10—12 uur, aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat, alwaar de teekening ter inzage ligt; bestekken met inschrijvingsbiljetten verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken, Ooststraat.

's-Gravenhage ten 2 ure. Door het gem. bestuur: het rioleeren van de Nieuwe Havenstraat, de Korte Houtstraat, de Korte Koediefstraat, de Koediefstraat, het Cantaloupenburg, de Nieuwe Markt en de Oog in 't Zeilstraat. Aanwijzing 4 Januari 1909 te 11 uren aan de Gemeentewerf, alwaar de bestekken en de teekeningen verkrijgbaar zijn.

Leeuwarden. Door de heer D. Beintema: het bouwen van eene stelphuizinge onder Anjum; aanw. 4 Jan. 11 uur: bestek en teek. te bekomen ter drukkerij van de firma C. Jongbloed en inlichtingen bij den arch. W. C. de Groot ald.

Lisse. Door de arch. P. J. Perquin te Leiden; de bouw van een gesticht met kapel enz. aan den Rijksstraatweg te Lisse; nadere inlichtingen te bekomen bij den aanbesteder.

Antiquariaat van „de Opmerker"

BILLING. **Architekturskizzen.** 48 platen en portefeuille . . . . . *f* 6.—

Sammlung alter Bauwerke Deutschland. 50 platen in lichtdruk *f* 10.80

KARL A. ROMSTORFER. **Die Bautischlerei.** Leipzig. Karl Scholtze 1882. Met 491 figuren in den tekst . . *f* 1.50

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Maandag 18 Januari 1909**, des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage*, in het openbaar bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het driejarig onderhoud, aanvangende 1 Januari 1909 en eindigende 31 December 1911, van:

de Strafgevangenis, het Huis van bewaring en het Paleis van Justitie te 's-Gravenhage (bestek No. 270);

de Rijkswerkinrichting en het Kantongerechtsgebouw te Leiden en het Huis van bewaring te Dordrecht (bestek No. 274);

de Strafgevangenis, het Paleis van Justitie en het Huis van bewaring te Arnhem en de Tuchtschool en het Kantongerechtsgebouw te Nijmegen (bestek No. 273);

de Strafgevangenis, het Hoog Militair Gerechtshof en het Huis van bewaring te Utrecht (bestek No. 271);

de Strafgevangenis, het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Zutphen, het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Tiel, de Strafgevangenis te Gorinchem en het Kantongerechtsgebouw te Amersfoort (bestek No. 275); en

de Strafgevangenis, het Huis van bewaring en het Rechtsgebouw te Haarlem (bestek No. 272).

Bestekken liggen ter lezing in bovengenoemde gebouwen en zijn tegen betaling van *f* 0.80 op franco aanvrage verkrijgbaar bij de firma DE GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaar, Spui No. 28a te *'s-Gravenhage*.

Aanwijzing zal geschieden voor de gebouwen te 's-Gravenhage den 13den Januari 1909, des voormiddags ten 9 uur voor het Paleis van Justitie, daarna voor het Huis van Bewaring en des namiddags ten 2 uur voor de Strafgevangenis.

Voor de Gebouwen te Arnhem den 13den Januari 1909, des voormiddags ten 9 uur voor het Paleis van Justitie, daarna voor het Huis van bewaring en des namiddags ten 1½ uur voor de Strafgevangenis.

Voor de gebouwen te Leiden, Nijmegen en Dordrecht den 12den Januari 1909, des voormiddags ten 10 uur, te Leiden te beginnen bij de Rijkswerkinrichting en te Nijmegen bij het Kantongerecht.

Voor de gebouwen te Tiel, beginnende bij het Huis van bewaring den 11den Januari 1909, des namiddags ten 1 uur.

Voor de gebouwen te Zutphen den 11den Januari 1909, des voormiddags ten 11 uur voor het Huis van bewaring, daarna voor het Rechtsgebouw en des namiddags ten 1½ uur voor de Strafgevangenis.

Voor de gebouwen te Utrecht den 9den Januari 1909, des voormiddags ten 10 uur voor het Hoog Militair Gerechtshof, daarna voor het Rechtsgebouw, des namiddags ten 1½ uur voor de Strafgevangenis en daarna voor het Huis van bewaring.

Voor de gebouwen te Gorinchem en Amersfoort den 14den Januari 1909, des voormiddags ten 11 uur.

Voor de gebouwen te Haarlem den 11den Januari 1909, des voormiddags ten 9 uur, aanvangende bij het Rechtsgebouw.

Inlichtingen voor alle werken zijn te bekomen op het bureel van den Hoofdingenieur voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage en verder:

voor de werken aan de Strafgevangenis te 's-Gravenhage bij den Opzichter L. ARNOLD, aldaar;

voor die aan het Paleis van Justitie en het Huis van bewaring te 's-Gravenhage bij den Opzichter J. DE KONING, aldaar;

voor die te Leiden bij den Opzichter J. ROEM, aldaar;

voor die te Utrecht, Dordrecht en Gorinchem bij den Hoofdopzichter G. VULIK te Rotterdam.

voor die te Arnhem bij den Opzichter A. R. FREEM, aldaar;

voor die te Amersfoort bij den Opzichter H. KROES, aldaar;

voor die te Zutphen bij den Opzichter F. H. VAN ETTEGER, aldaar;

voor die te Tiel bij den Opzichter G. A. SCHOLTEN, aldaar;

voor die te Nijmegen bij den Opzichter M. A. M. VAN DEN BOOGAARD, aldaar:

voor die te Haarlem bij den Hoofdopzichter P. BREUKEL, aldaar.

's-Gravenhage, December 1908.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
A. D. W. DE VRIES.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 9 JANUARI 1909. No. 2.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

MESSINA.

Over de gansche wereld heeft men met ontzetting de berichten vernomen over de ramp die Zuid-Italië en het heerlijk Sicilië in de laatste dagen van 1908 getroffen heeft. Nog dagelijks komen er berichtenin, vaak de eerstontvangene tegensprekend en zelfs nu nog is het moeilijk zich van den omvang der catastrophe een eenigszins juist denkbeeld te vormen. Daarvoor moet men zoo iets gezien en medebeleefd hebben, is een meening die men dagelijks hoort uitspreken, een meening, die evenwel telkens weersproken wordt door het feit, dat juist de berichten van z.g. ooggetuigen het minst betrouwbaar blijken. Het is met die ooggetuigen gesteld als met den soldaat in een veldslag, zij kunnen slechts vertellen van hetgeen in hun onmiddelijke omgeving is voorgevallen. De soldaat kan daarbij wellicht iets weten van hetgeen er op het slagveld gebeurt en de leidende generaals, die den veldslag voorbereid hebben, zijn wellicht spoedig in staat, daarover een verslag uit te brengen, maar van de slachtoffers van een natuurramp, die plotseling optreedt, kan men niet verwachten, dat hun mededeelingen juist weergeven, wat zij gezien hebben.

Langzamerhand komen nu echter meer betrouwbare berichten en ofschoon aan een volledig overzicht nog veel ontbreekt, men weet nu toch, dat Messina en het daartegenoverliggend Reggio door de aardbevingen geteisterd zijn op een wijze, zooals dat in jaren niet heeft plaats gehad.

Bij de laatste geweldige aardbevingen in Calabrië enkele jaren geleden, is Sicilië vrijwel gespaard gebleven, maar de geschiedenis van Messina spreekt van een veelbewogen verleden, zoo in figuurlijken zin als in werkelijkheid.

De oorsprong der stad gaat tot in voorhistorische tijden terug. Omstreeks 493 v. C. vestigden er zich Grieksche kolonisten uit Samos en Milete, die spoedig gevolgd werden door Messeniërs uit den Peloponnesus, die aan de tsad den naam Messana gaven. Gedurig in oorlogen gewikkeld o. a. met het machtige Syracuse, later veroverd en verwoest door de Karthagers en ten slotte bij het Romeinsche rijk ingelijfd, na ook van de Punische oorlogen te hebben geleden, schijnt een tijdperk van betrekkelijke rust te zijn ingetreden. Wel zal zij haar deel gehad hebben in de lotgevallen van het Romeinsche rijk, maar zij bleef een stad van beteekenis. Reeds in 842 maakten de Sarracenen zich van Messina meester, en het was de eerste verovering, die de Noormannen later op Sicilië op de ongeloovigen maakten. Met de kruistochten brak een tijdgerk van ongekenden bloei aan en ontving de stad privilegiën als vrije stad, die door keizer Karel V bevestigd werden en tot 1675 van kracht bleven, toen zij tengevolge van burgerlijke oneenigheden zich aan den invloed en bescherming van Spanje onttrok en zich aan Lodewijk XIV onderwierp.

De Fransche koning zond een vloot onder

DINSDAG 5 Januari.

's-Hertogenbosch ten 11 ure. Door het gemeentebest.: het gedeeltelijk sloopen van verschillende perceelen aan de Zuid-Willemsvaart en den Noordwal en het inrichten van een gemeente-slachthuis: inlichtingen door den arch. belast met den slachthuisbouw elken werkdag van 9—12 en 1.30—4 uur: bestek met teekeningen verkrijgb. ten stadhuize. De inschrijvingsbiljetten moeten ten stadhuize worden ingeleverd uiterlijk den 4 Januari, voor 's namiddags 3 uur.

Bloemendaal, ten 11 ure, door het gemeentebestuur: het verbouwen en uitbreiden van de gemeenteschool aan de Boschland; bestek en teek. ter inzage ten Raadhuize te Overveen en aldaar te bekomen; inlichtingen verstrekt de gemeente-architect; aanw. gehouden.

Erm-lo, ten 1.30 ure, door het bestuur van 's Heerenloo: het bouwen van twee paviljoenen enz.; aanw. den dag der besteding voorm. 11 uur: bestekk. e. teek. verkrijgb. ten kantore van gen. stichting.

Tilburg, ten 11 ure, door het gem.-bestuur: de levering van 28000 quenast-of bazaltinetegels 700 M. vergl. grèvbuizen, inw. 10 cm. en 500 M. inw. 15 cm., de levering van zand benevens het vervoer van materialen (in 5 perceelen) gez. ijzeren straatkolken, zinkputranden enz. ter gezamenlijk gewicht circa 25000 kg., 144500 porfierkeien 10—17 m. ret., 169000 vlakke waalklinkers voor trottoirbestrating; bestekken verkrijgbaar op het bureau van Gemeentewerken. Inlichtingen dagelijks tusschen 9—12 uur aan het kantoor van Gemeentewerken.

DONDERDAG 7 Januari.

Arnhem ten 11.30 ure. Door het gemeentebestuur: de levering van 1.500.000 st. straatklinkers, 500.000 trottoirklinkers en 1.200.000 st. miskleurige klinkers (Waalsteen) bestek no. 1, de levering franco Arnhem van 1000 M. trottoirbanden van hardsteen, bestek no. 2. Inlichtingen: alle werkdagen, van 10—12 uur, aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat, alwaar de teekening ter inzage ligt; bestekken met inschrijvingsbiljetten verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken, Ooststraat.

's-Gravenhage ten 2 ure. Door het gem. bestuur: het rioleeren van de Nieuwe Havenstraat, de Korte Houtstraat, de Korte Koedriefstraat, de Koedriefstraat, het Cantaloupenburg, de Nieuwe Markt en de Oog in 't Zeilstraat. Aanwijzing 4 Januari 1909 te 11 uren aan de Gemeentewerf, alwaar de bestekken en de teekeningen verkrijgbaar zijn.

Leeuwarden. Door de heer D. Beintema: het bouwen van eene stelphuizinge onder Arjum; aanw. 4 Jan. 11 uur: bestek en teek. te bekomen ter drukkerij van de firma C. Jongbloed en inlichtingen bij den arch. W. C. de Groot ald.

Lisse. Door de arch. P. J. Perquin te Leiden; de bouw van een gesticht met kapel enz. aan den Rijksstraatweg te Lisse; nadere inlichtingen te bekomen bij den aanbesteder.

Antiquariaat van „de Opmerker"

Billing. **Architekturskizzen.** 48 platen en portefeuille . . . . . f 6.—

Sammlung alter Bauwerke Deutschland. 50 platen in lichtdruk f 10.80

Karl A. Romstorfer. **Die Bautischlerei.** Leipzig. Karl Scholtze 1882. Met 491 figuren in den tekst . . f 1.50

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Maandag 18 Januari 1909,** des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage,* in het openbaar bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het driejarig onderhoud, aanvangende 1 Januari 1909 en eindigende 31 December 1911, van:

de Strafgevangenis, het Huis van bewaring en het Paleis van Justitie te 's-Gravenhage (bestek No. 270);

de Rijkswerkinrichting en het Kantongerechtsgebouw te Leiden en het Huis van bewaring te Dordrecht (bestek No. 274);

de Strafgevangenis, het Paleis van Justitie en het Huis van bewaring te Arnhem en de Tuchtschool en het Kantongerechtsgebouw te Nijmegen (bestek No. 273);

de Strafgevangenis, het Hoog Militair Gerechtshof en het Huis van bewaring te Utrecht (bestek No. 271);

de Strafgevangenis, het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Zutphen, het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Tiel, de Strafgevangenis te Gorinchem en het Kantongerechtsgebouw te Amersfoort (bestek No. 275); en

de Strafgevangenis, het Huis van bewaring en het Rechtsgebouw te Haarlem (bestek No. 272).

Bestekken liggen ter lezing in bovengenoemde gebouwen en zijn tegen betaling van f 0.80 op franco aanvrage verkrijgbaar bij de firma de Gebroeders van Cleef, Boekhandelaar, Spui No. 28a te *'s-Gravenhage.*

Aanwijzing zal geschieden voor de gebouwen te 's-Gravenhage den 13den Januari 1909, des voormiddags ten 9 uur voor het Paleis van Justitie, daarna voor het Huis van Bewaring en des namiddags ten 2 uur voor de Strafgevangenis.

Voor de Gebouwen te Arnhem den 13den Januari 1909, des voormiddags ten 9 uur voor het Paleis van Justitie, daarna voor het Huis van bewaring en des namiddags ten 1½ uur voor de Strafgevangenis.

Voor de gebouwen te Leiden, Nijmegen en Dordrecht den 12den Januari 1909, des voormiddags ten 10 uur, te Leiden te beginnen bij de Rijkswerkinrichting en te Nijmegen bij het Kantongerecht.

Voor de gebouwen te Tiel, beginnende bij het Huis van bewaring den 11den Januari 1909, des namiddags ten 1 uur.

Voor de gebouwen te Zutphen den 11den Januari 1909, des voormiddags ten 11 uur voor het Huis van bewaring, daarna voor het Rechtsgebouw en des namiddags ten 1½ uur voor de Strafgevangenis.

Voor de gebouwen te Utrecht den 9den Januari 1909, des voormiddags ten 10 uur voor het Hoog Militair Gerechtshof, daarna voor het Rechtsgebouw, des namiddags ten 1½ uur voor de Strafgevangenis en daarna voor het Huis van bewaring.

Voor de gebouwen te Gorinchem en Amersfoort den 14den Januari 1909, des voormiddags ten 11 uur.

Voor de gebouwen te Haarlem den 11den Januari 1909, des voormiddags ten 9 uur, aanvangende bij het Rechtsgebouw.

Inlichtingen voor alle werken zijn te bekomen op het bureel van den Hoofdingenieur voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage en verder:

voor de werken aan de Strafgevangenis te 's-Gravenhage bij den Opzichter L. Arnold, aldaar;

voor die aan het Paleis van Justitie en het Huis van bewaring te 's-Gravenhage bij den Opzichter J. de Koning, aldaar;

voor die te Leiden bij den Opzichter J. Roem, aldaar;

voor die te Utrecht, Dordrecht en Gorinchem bij den Hoofdopzichter G. Vuijk te Rotterdam.

voor die te Arnhem bij den Opzichter A. R. Freem, aldaar;

voor die te Amersfoort bij den Opzichter H. Kroes, aldaar;

voor die te Zutphen bij den Opzichter F. H. van Etteger, aldaar;

voor die te Tiel bij den Opzichter G. A. Scholten, aldaar;

voor die te Nijmegen bij den Opzichter M. A. M. van den Boogaard, aldaar:

voor die te Haarlem bij den Hoofdopzichter P. Breukel, aldaar.

's-Gravenhage, December 1908.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
A. D. W. DE VRIES.

44ste Jaargang. ZATERDAG 9 JANUARI 1909. No. 2.

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

MESSINA.

Over de gansche wereld heeft men met ontzetting de berichten vernomen over de ramp die Zuid-Italië en het heerlijk Sicilië in de laatste dagen van 1908 getroffen heeft. Nog dagelijks komen er berichtenin, vaak de eerstontvangene tegensprekend en zelfs nu nog is het moeilijk zich van den omvang der catastrophe een eenigszins juist denkbeeld te vormen. Daarvoor moet men zoo iets gezien en medebeleefd hebben, is een meening die men dagelijks hoort uitspreken, een meening, die evenwel telkens weersproken wordt door het feit, dat juist de berichten van z.g. ooggetuigen het minst betrouwbaar blijken. Het is met die ooggetuigen gesteld als met den soldaat in een veldslag, zij kunnen slechts vertellen van hetgeen in hun onmiddellijke omgeving is voorgevallen. De soldaat kan daarbij wellicht iets weten van hetgeen er op het slagveld gebeurt en de leidende generaals, die den veldslag voorbereid hebben, zijn wellicht spoedig in staat, daarover een verslag uit te brengen, maar van de slachtoffers van een natuurramp, die plotseling optreedt, kan men niet verwachten, dat hun mededeelingen juist weergeven, wat zij gezien hebben.

Langzamerhand komen nu echter meer betrouwbare berichten en ofschoon aan een volledig overzicht nog veel ontbreekt, men weet nu toch, dat Messina en het daartegenoverliggend Reggio door de aardbevingen geteisterd zijn op een wijze, zooals dat in jaren niet heeft plaats gehad.

Bij de laatste geweldige aardbevingen in Calabrië enkele jaren geleden, is Sicilië vrijwel gespaard gebleven, maar de geschiedenis van Messina spreekt van een veelbewogen verleden, zoo in figuurlijken zin als in werkelijkheid.

De oorsprong der stad gaat tot in voorhistorische tijden terug. Omstreeks 493 v. C. vestigden er zich Grieksche kolonisten uit Samos en Milete, die spoedig gevolgd werden door Messeniërs uit den Peloponnesus, die aan de tsad den naam Messana gaven. Gedurig in oorlogen gewikkeld o. a. met het machtige Syracuse, later veroverd en verwoest door de Karthagers en ten slotte bij het Romeinsche rijk ingelijfd, na ook van de Punische oorlogen te hebben geleden, schijnt een tijdperk van betrekkelijke rust te zijn ingetreden. Wel zal zij haar deel gehad hebben in de lotgevallen van het Romeinsche rijk, maar zij bleef een stad van beteekenis. Reeds in 842 maakten de Sarracenen zich van Messina meester, en het was de eerste verovering, die de Noormannen later op Sicilië op de ongeloovigen maakten. Met de kruistochten brak een tijdgerk van ongekenden bloei aan en ontving de stad privilegiën als vrije stad, die door keizer Karel V bevestigd werden en tot 1675 van kracht bleven, toen zij tengevolge van burgerlijke oneenigheden zich aan den invloed en bescherming van Spanje onttrok en zich aan Lodewijk XIV onderwierp.

De Fransche koning zond een vloot onder

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

Duquesne om Sicilië te veroveren. Wel behield Duquesne in den zeeslag bij Messina in 1676, waarin de Ruijter sneuvelde, de overhand over de vereenigde Spaansche en Nederlandsche vloten, maar het gelukte hem niet vasten voet op het eiland te krijgen. In 1679 ontnam Spanje de stad hare voorrechten en van dat tijdstip af begint een tijdperk van verval, dat eerst in de tweede helft der negentiende eeuw weer voor betere tijden zou plaats maken. Pest in de achttiende eeuw en cholera in de negentiende teisterden de stad, de telkens voorkomende aardbevingen. waaronder die van 1783 de hevigste was droegen het hare bij tot een toenemend verval, terwijl het bombardement van 1848 ook nog bij ouden van dagen in herinnering bleef.

„Messina, zoo lezen wij in een reisbeschrijving van een twintigtal jaren later, zooals te hopen is, zal geen bombardement meer hebben door te staan, maar zoo de stad al geen vrees behoeft te koesteren voor de vijandelijke kogels, toch wordt zij altoos bedreigd door de in haar bodem besloten gassen. Messina ligt als het ware in het midden tusschen de met elkander in gemeenschap staande vulkanen van Sicilië en zuidelijk Italië en misschien dat hare ligging in het dal door de straat gevormd, medewerkt tot vergrooting van het gevaar. Geen enkele stad in Europa is meer regelrecht door de aardbevingen bedreigd geworden dan Messina, niet een heeft er zóó door geleden. In 1783 werden er honderden huizen en torens door omver geworpen, terwijl de gewelven der kerken er spleten, en de geweldig opgezette zee, na in een oogwenk twee duizend op den oever der Scylla saamgestroomde menschen te hebben verzwolgen, de haven van Messina binnendrong, al de schepen deed zinken, en de prachtige rei paleizen die den oever omzoomden wegspoelde. Meer dan twaalf duizend personen kwamen bij dit verschrikkelijke ongeval om, en hoewel er bijna zeventig jaren sedert deze ramp zijn voorbijgegaan, kan men er nog op verschillende plaatsen de uitwerking van zien. Zelfs in het Corso liggen nog altijd een aantal muren omver en gespleten, zijn verscheidene kroonlijsten verdwenen, en heeft een massa beeldhouwwerk plaats gemaakt voor muurbloemen en andere door den wind gezaaide planten.

Gedurende de voorspoedige jaren der negentiende eeuw hebben de inwoners van Messina voor een groot gedeelte hun stad weder opgebouwd, en zelfs nieuwe wijken voor de altoos aanwassende bevolking gesticht; maar ieder oogenblik kan een nieuwe reeks van aardschokken den grond doen schudden en nogmaals de stad in een puinhoop veranderen. Ongelukkig genoeg kan de tegenwoordige wetenschap den periodieken terugkeer dezer vreeselijke natuurverschijnselen nog niet voorzien of aankondigen; en hoewel de richting die deze aardschuddingen nemen vrijwel bekend is, heeft de gemeenteraad van Messina er niet aan gedacht het plan der stad te wijzigen, opdat voortaan de huizen alleen zouden gebouwd worden in een met de golvende beweging van den grond gelijkloopende lijn. Eer men tot het nemen van zulk een maatregel overgaat zal misschien een nieuwe aardbeving den grond hebben omgekeerd".

Wanneer men deze beschrijving, die 40 jaren geleden geschreven werd, leest is het op sommige punten alsof zij uit een dagblad van de laatste dagen geknipt werd, zoo groot is de overeenkomst tusschen den ramp van 1783 en dien van 1908, alleen zal de laatste waarschijnlijk van nog grooteren omvang blijken.

Was Messina door al de rampen, die het heeft doorstaan alreeds onder de Siciliaansche steden een der armste aan oude monumenten, thans schijnt wat daarvan nog gespaard was gebleven grootendeels verwoest en daarmede is het verloren gaan te betreuren van eenige merkwaardige overblijfsels van den eigenaardigen Siciliaanschen bouwtrant uit den tijd toen de Noormannen op het eiland heer en meester waren.

In de eerste plaats moet daaronder genoemd worden de Dom, begonnen in het laatst der elfde eeuw en voltooid in de twaalfde onder Roger II. Deze laatste was de zoon van Roger I, den jongsten zoon van Tancrède de Hauteville. Roger I die in 1061 met een kleine keurbende van 270 man de verovering van Sicilië op de Sarracenen begon, was geen woeste zeeroover zooals men zich de Noormannenaanvoerders gewoonlijk voorstelt, maar een fijnbeschaafd edelman, die in zijn vaderland de Kathedraal van Coutances had zien bouwen en wellicht ook den kunstlievenden abt Ildebert kende die in 1022 den bouw op den Mont St. Michel begon. Roger was een ijverig vervolger der ongeloovigen en bevorderde als zoodanig overal waar hij kon den bouw van Christenkerken, al was ook zijn eerste zorg zich het bezit der veroverde landstreken en steden door het aanleggen van vestingwerken en burchten te verzekeren. Een groote levendigheid in het bouwbedrijf ontwikkelde zich dus overal waar het Normandisch gezag zich vestigde, maar de groote moeilijkheid was om architecten en bouwlieden te vinden. Men vond er op Sicilië van allerlei nationaliteiten: het talrijkst waren onder de Christenbevolking de Grieken vertegenwoordigd, die ook de meeste bedrevenheid in de bouwkunst bezaten, ofschoon het twijfelachtig is of er zich onder hen werkelijke bouwmeesters bevonden, daar de Sarracenen het bouwen van nieuwe Christenkerken met groote gestrengheid hadden onderdrukt. Bovendien schijnen de Grieksche bouwlieden, die in de steden lang met de ongeloovigen samen gewoond en verkeerd hadden, bij Roger wat hun betrouwhaarheid betrof minder goed aangeschreven geweest te zijn. Onder de op het eiland aanwezige Gothen en Franken schijnen ook geen geschikte krachten voorhanden te zijn geweest en zoo was de bouwheer verplicht, gebruik te maken van de diensten van van overal her saamgeroepen bouwlieden, waaronder vermoedelijk de Longobarden in vrij groot aantal aanwezig en de besten waren.

Deze toestand is op de Siciliaansche bouwkunst uit den Normandischen tijd van den grootsten invloed geweest en heeft daaraan een zeer eigenaardig karakter gegeven, waarbij bovendien ofschoon Roger I waarschijnlijk nooit de hulp van Sarraceensche bouwlieden heeft ingeroepen, de omstandigheid heeft medegewerkt, dat de Noormannen op Sicilië een hoog ontwikkelde Moorsche bouwkunst aantroffen.

De Siciliaansche architectuur is vooral belangrijk voor de studie van den invloed der Oostersche kunst op de Westersche en wel in het bijzonder, die der middeleeuwen. In den loop der eeuwen heeft op het eiland een allermerkwaardigste vermenging van rassen plaats gegrepen, zooals men die wellicht in Europa nergens anders vindt, door zijn ligging is het steeds een punt geweest, waar het Oosten en het Westen elkander ontmoetten en de beteekenis als zoodanig springt in het oog, wanneer men bedenkt welke beteekenis de Middellandsche zee had voor de ontdekking van Amerika en voor de groote scheepstochten naar Indië.

Men spreekt, wanneer men de oorsprong der

Gothiek tracht na te vorschen gaarne van den invloed der kruistochten en zeker niet zonder recht, maar feitelijk zijn de kruisvaarders niet ver in het eigenlijk Oosten doorgedrongen en wat zij in Palestina en een gedeelte van Syrië aantroffen beteekende betrekkelijk weinig. Maar de kruistochten hebben een levendig verkeer in en om de oude wereldzee teweeggebracht en op de kusten en eilanden heeft een langdurige aanraking en wisselwerking plaats gegrepen tusschen Oostersche en Westersche beschaving en in het bijzonder geldt dit van Sicilië.

Het is hier de plaats niet, om na te gaan, hoe de invloed van die wisselwerking over het vaste land van Italie zijn weg naar Noord-West Europa gevonden heeft en evenmin, om zich in een dieper gaande studie van de Siciliaansche bouwkunst te begeven, alleen kan er op gewezen worden, dat het voor die studie voorhanden materiaal nog slechts ten deele onderzocht is en hier dus voor den onderzoeker nog een ruim arbeidsveld open ligt. Thans is te Messina alweder een deel van dit materiaal verloren gegaan.

Wij noemden reeds den Dom, maar er is nog een oudere kerk S. Nicolo, niet ver van het Domplein gelegen, die reeds in 1063 door Roger I werd begonnen, waarbij antieke zuilen gebruikt werden. In de zestiende eeuw werd deze kerk geheel omgebouwd, maar het hoofdportaal van den oorspronkelijken bouw bleef behouden en vertoont reeds een, zij het ook vrij onbeholpen, spitsboog. Profileering, kapiteelen en kraagsteenen van dit portaal doen duidelijk zien, dat men hier niet over bekwame werklieden kon beschikken, ook aan een nog behouden absisvenster kan men hetzelfde verschijnsel waarnemen en, behalve de reeds genoemde antieke fragmenten, zijn hier waarschijnlijk ook deelen van een Saraceensch bouwwerk gebruikt.

Een marmeren deuromlijsting aan de Noordzijde der kerk, waarschijnlijk uit de twaalfde eeuw dateerend, vertoont evenwel een fraai gevormden en geprofileerden spitsboog en rijk versierde pilasters met marmer mozaïek. S. Nicolo was de eerste kathedraal voordat de Dom als zoodanig gewijd werd.

Waarschijnlijk nog ouder, althans algemeen als de oudste Normandische kerk vermeld, is de eveneens in de nabijheid van den Dom, dicht bij de haven aan de kleine Piazza de Catalani gelegen kerk S. Maria Annunziata dell Castello ook Nunziatella dei Catalani genoemd; vroeger moet op dezelfde plaats een Neptunustempel en later een moskee hebben gestaan. De grondvorm is vierkant met vier antieke zuilen van den Neptunustempel afkomstig, deze aanleg herinnert aan het oudste gedeelte van den Dom te Trier. De absíde heeft twee rijen blindbogen op zuilen, met zeer sterk verhoogde rondbogen. De zuiltjes in de onderste rij komen half uit den muur, de bovenste rij heeft vrijstaande zuiltjes, die kapiteelen en impostlijsten van zuiver Lombardisch karakter dragen Ook in andere gebeeldhouwde onderdeelen komt dit karakter uit en alleen het van lava ingelegde werk schijnt Normandisch of Sarraceensch te zijn, zooals de geornamenteerde friezen in het inwendige der absíde. Ook het ingangsportaal vertoont Lombardische vormen en herinnert in sommige deelen aan Lucca.

De kerk werd omstreeks 1330 gerestaureerd en aan de te Messina gevestigde Cataloniërs afgestaan, daaraan ontleent zij haar bijnaam. Zooals reeds uit het bovenstaande blijkt heeft men hier te doen met een bouwwerk uit zeer verschillende onderdeelen samengesteld, behalve de antieke fragmenten, herkent men ook hier en daar deelen, die klaarblijkelijk van den moskeebouw afkomstig zijn, getuige de Kufische inschriften, die daarop voorkomen. *(Slot volgt).*

Het Hotel van Jacques Coeur te Bourges. *(Bij de plaat).*

Bourges, de oude hoofdstad van het hertogdom Berry, is in de geschiedenis der bouwkunst voornamelijk bekend door twee monumenten, de Kathedraal en het Hotel van Jacques Coeur.

Uit een Romeinsche nederzetting ontstaan, heeft de middeleeuwsche provinciestad evenals andere Fransche provinciesteden zeer lang haar oorspronkelijk karakter bewaard. Eerst toen zij aan het spoorwegnet werd aangesloten is rondom de oude stadskern een nieuwe stad ontstaan en na de inlijving van Metz bij het Duitsche rijk heeft Bourges als garnizoensplaats meer beteekenis gekregen.

Voor ons evenwel is het vijftiende eeuwsche Bourges het belangrijkst. Toen Karel VII zich door de Engelschen van het grootste deel van het grondgebied van Frankrijk beroofd zag, trok hij zich in deze stad terug. Een harer meest bekende burgers uit dezen tijd is de rijke koopman Jacques Coeur, die bij den koning in hooge gunst stond, zijn minister van financieën werd en hem zelfs in het parlement van Languedoc vertegenwoordigde.

Jacques Coeur was voor zijn koning, wat later Fugger voor Karel V zou zijn, een geldschieter, die over zoo goed als onuitputtelijke hulpbronnen beschikte, immers hij beroemde er zich op, 30 kasteelen te bezitten. Bovendien was hij een financier, die een ruimen blik op zaken had, rijk genoeg, om in tijden van tegenspoed gunstiger tijden af te wachten en naast de belangen van zijn koninklijken vriend ook zijn eigene naar den eisch te behartigen. Zeker heeft Karel VII zich niet ondankbaar betoond voor de bewezen diensten, althans boven den hoofdingang van het hotel, dat Jacques Coeur te Bourges stichtte, liet hij onder een baldakijn een ruiterstandbeeld van den koning plaatsen, dat thans evenwel niet meer aanwezig is.

Dit hotel is een der bestbewaarde typen van een laat middeleeuwsche stadswoning van een rijk burger, zooals Frankrijk er b.v. in het Hotel Clumy en het Hotel de la Tremoille te Parijs en op andere plaatsen nog meerdere bezit. Ook ons land kan op enkele dergelijke woningen wijzen als b.v. het Martenahuis te Franeker en het huis van Maarten van Rossum te Zalt-Bommel, terwijl het huis van Jan de Heuijter (Gemeenlandshuis van Delfland) te Delft als een later voorbeeld genoemd kan worden.

Alhoewel midden in de steden gebouwd hebben deze huizen allen min of meer een kasteelachtig karakter; aan het huis te Bourges ontbreekt zelfs een toren niet, die desnoods als réduit of donjon kan dienst doen, en een uitkijk- of wachttoren is nagenoeg altijd aanwezig. De hoofdtoegang tot de eigenlijke woning ligt ook meestal niet onmiddellijk aan de straat, maar wordt bereikt over een voorplein of binnenplein en de gevels aan zulk een plein zijn niet als achtergevels behandeld maar integendeel gewoonlijk nog rijker dan de buitengevels.

Dit blijkt vooral te Bourges. De afbeelding op de bij dit nummer gevoegde plaat is ontleend aan Henri Evers' werk „De Architectuur in hare Hoofdtijdperken" en de cliché werd ons welwillend door den uitgever L. J. Veen te Amsterdam ter reproductie afgestaan.

Terecht zegt de schrijver van deze architectuur:

„De gevels zijn van bijzondere bekoring. Er is iets heel voornaams in de architectuur van het statige ingangspaviljoen, zoo ongedwongen van samenstelling en toch vol evenwicht, harmonisch vertolkend het inwendige organisme door juisten stand en vorm der lichtopeningen" dit wat betreft de architectuur van den buitengevel en verder „Boeiend, schilderachtig is ook de gevel der binnenplaats door sierlijke traptorens, het hooge dak door fraai bewerkte dakramen van hout en steen en door statige schoorsteenen verlevendigd. Natuurlijk en harmonisch komt die verfijnde steenarchitectuur uit het onregelmatige grondplan voort. De lagere omsluiting van het voorplein versterkt het voorname karakter van het hoofdgebouw, het Corps de logis."

Ofschoon dit gebouw overal de vormen der laatgothiek vertoont, is er toch reeds iets in te bemerken van het doorbreken der renaissance, die zich in Frankrijk vooral aan de vorstelijke woningen zoo fraai zou ontwikkelen en daartegenover behoudt die Fransche renaissance ook in een hoogen trap van ontwikkeling veel dat aan de middeleeuwen blijft herinneren. Sterker dan in andere landen kan men in Frankrijk deze en dergelijke eigenaardigheden in de bouwkunst opmerken. Die eigenaardigheden dragen ongetwijfeld bij tot de bekoring, die de Fransche bouwkunst in al hare tijdperken nog steeds uitoefent. Zij heeft vele bouwmeesters van de negentiende eeuw tot navolging verleid en nu nog verrijzen er te New-York copieën van Fransche kasteelen en manoirs, die des te meer bewonderd worden naarmate de navolging getrouwer is. Het ideaal van den Yankee-bouwheer is wel, in Frankrijk een oud kasteel te koopen, dit af te breken en het in zijn vaderland weer in elkaar te zetten en een enkele maal gelukt dit gedeeltelijk.

In Europa wordt men gelukkig wijzer en heeft men vrij algemeen ingezien, hoe waardeloos deze navolgingen zijn en hoe weinig de bouwkunst daarmede wordt bevorderd.

Het Damplan.

Men schrijft uit Amsterdam aan de N. Rott. Cour.

Bij de behandeling van het wetsontwerp tot verklaring van het algemeen nut der onteigening van eigendommen, ten behoeve van de normaliseering van den Dam, in de Eerste Kamer, Woensdag l.l., heeft mr. Van Nierop dit wetsontwerp als van te verre strekking gekenschetst en er op gewezen, dat Amsterdam voor een ook door hem wenschelijk geachte verbetering van den Dam en zijn omgeving, met belangrijk minder toe kan, dan het wetsontwerp omvat.

Hij vond echter tegenspraak in deze bij zijn medelid van de Eerste Kamer, den burgemeester van Amsterdam, die op de te onteigenen ruimte, gelijk voorgesteld, niets wilde laten afdingen. Het wetsontwerp is daarop goedgekeurd.

Waar het nu allengs bekend is geworden, dat door onze afd. Publ. Werken een plan wordt voorgestaan, dat zich inderdaad méér aansluit bij wat mr. Van Nierop voldoende acht, dan bij den door burgemeester Van Leeuwen verdedigden grooten opzet van het normaliseeringsplan, schijnt het hoofd onzer gemeente met die afdeeling van opvatting te verschillen.

Naar het ons voorkomt kan de houding des burgemeesters in de Eerste Kamer echter hare verklaring hierin vinden, dat hij zich gehouden heeft aan den oorspronkelijken opzet van het plan, dat tot grondslag diende der uitgeschreven prijsvraag naar een oplossing van het vraagstuk. Daarbij werden de grenzen inderdaad zoo ruim genomen, als in de door de gemeente aangevraagde onteigening zijn gesteld.

De twee op de prijsvraag ingekomen plannen, die allereerst voor verwezenlijking in aanmerking komen, hebben dan ook met die in uitzicht gestelde verstrekkende onteigening, rekening gehouden. Met dit onderscheid echter, dat het best geoordeelde plan-Van der Mey, in zijn wezen uitvoerbaar is, ook met behoud van het huizenblok achter het Kommandantshuis en verder ingesloten door Vijgendam, Warmoesstraat en Vischsteeg. De afdeeling Publieke Werken heeft althans een aldus gewijzigd plan-Van der Mey ontworpen, waarbij dan de verbreeding der Vischsteeg, als niet bepaald noodzakelijk, wordt opgegeven. Ter uitvoering van dit plan zou inderdaad kunnen worden volstaan met een beperkte onteigening, gelijk die mr. Van Nierop voor oogen staat. Aan den gemeenteraad echter staat de beslissing en daar aan dezen ook de vrijheid dient te worden voorbehouden, niet dit gewijzigde plan-v. d. Mey, maar b.v. het plan-Van Gendt, waarvan de onteigening van het bedoelde huizenblok wèl een integreerend deel uitmaakt, als gewenschter te aanvaarden, ligt het in de rede, dat de burgemeester van Amsterdam de onteigeningsaanvraag in haren oorspronkelijken omvang wilde gehandhaafd zien. Door zelf in de Eerste Kamer de mogelijkheid toe te geven van een minder verstrekkend plan, had hij — zoo stel ik mij zijn gedachtengang voor — de kans tegen de ingediende en alreeds door de Tweede Kamer goedgekeurde onteigeningswet kunnen doen keeren en Amsterdam zou weer van voren af aan hebben moeten beginnen.

Het door den dir. van P.W. ontworpen plan, schijnt ons — onder de tegenwoordige omstandigheden — inderdaad rationeel. Men verkrijgt daarmee de voor het verkeer noodzakelijke verbreeding van Vijgendam en Rokin en een voldoenden verkeersweg tusschen het te behouden huizenblok en de in de rooilijn van het te bebouwen oude beursterrein op den Dam als tegenwicht van het Kon. Paleis, te verkrijgen bebouwing. Een weg, die aansluit op de Beursstraat en dienen kan tot afleiding van het verkeer Warmoesstraat en Damstraat—Station.

De Vischsteeg kan daarbij dan ongemoeid worden gelaten, tenzij de eigenaars zelf der perceelen haar belendende, tot het scheppen van een beteren toestand wenschen mee te werken, gelijk ook de eigenaars der perceelen van het blok: Vijgendam—Warmoesstraat—Vischsteeg, waarbij dan het bestaan van het onteigeningsrecht — immers gedurende een jaar — goeden dienst kan bewijzen.

Maar in elk geval, door de aanneming van het wetsontwerp door de Eerste Kamer behoudt de gemeenteraad zijn vrije beslissing omtrent het te volgen plan van normaliseering, enz., al neigen wij tot de meening, dat hij het minst kostbare

Bijvoegsel van „de Opmerker"
44ste Jaargang No. 2.

Hotel van Jacques Coeur te Bourges.

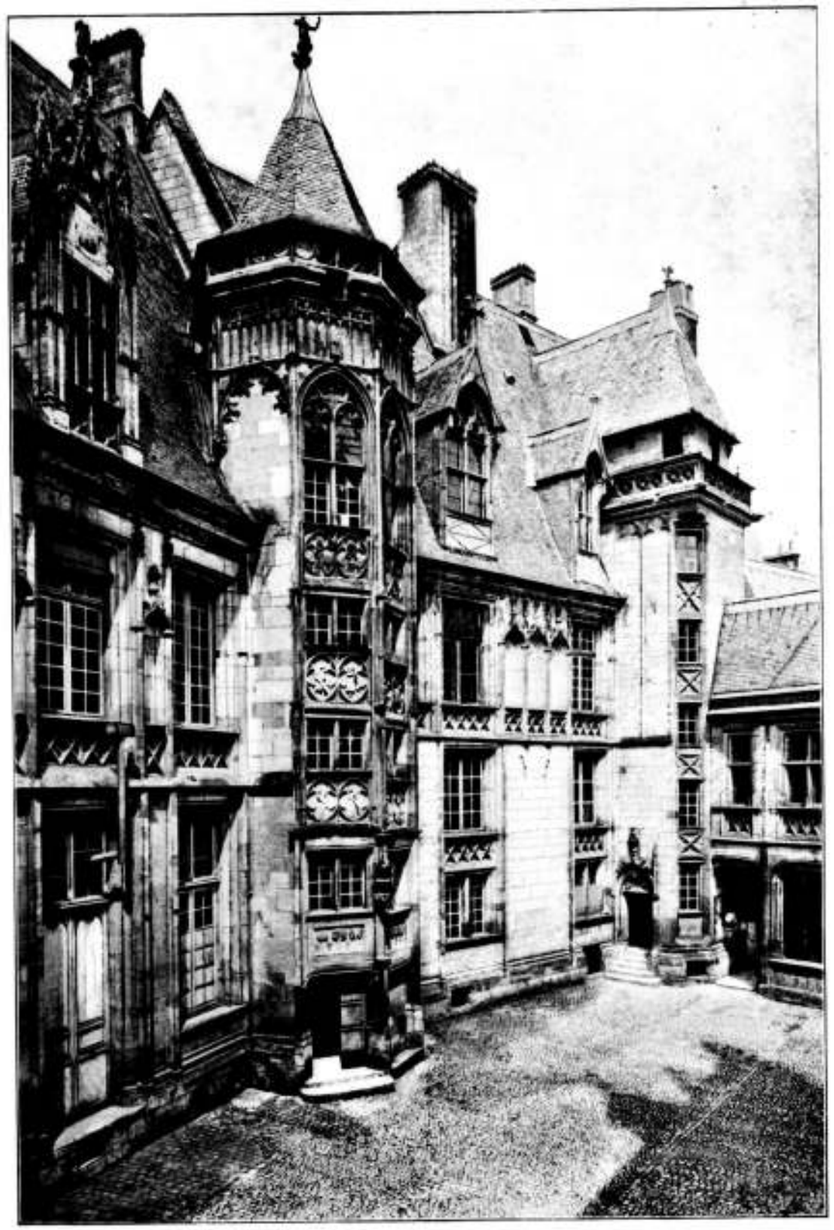

Gevel aan de binnenplaats.

plan van den directeur van P. W. aanvaarden zal.

Men rekent, dat de verwezenlijking van dit plan de gemeente niets behoeft te kosten, altoos in zooverre dan met de bate uit den verkoop van het oude beursplein (gerekend op 8 ton) het gelag zou worden betaald.

Vereenigingen.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

1896—1908.

Honderste vergadering, gehouden in het Nutsgebouw. Feestelijke herdenking van het 12½-jarig bestaan der Vereeniging.

Zoo was dan eindelijk de dag aangebroken, door velen reeds zoolang verbeid; de herdenking van het 12½-jarig bestaan van „Bouwkunst". In groote getalen waren zij opgekomen de Heeren bouwkundigen in het gezellige Nutszaaltje, dat voor dezen avond zijn stemmig kleed had verwisseld voor een bijzondere feestdosch. Kwistig versierd met groen uit de kassen van den heer van Veen; een fraai gedecoreerd tooneel op den achtergrond; de aanwezigheid van een viertal bekwame muziek-virtuozen; nu dat gaf alzoo direct bij het binnentreden een aangename stemming. Nadat de muziek blijk had gegeven van hare aanwezigheid, was het woord aan den voorzitter, den heer L. v. d. Laan, die allen aanwezigen een hartelijk welkom toeriep, in 't bijzonder aan de aanwezige eereleden A. Maass en Jan de Quack, terwijl gevoelvolle woorden werden gewijd aan de nagedachtenis van wijlen de heeren C. R. v. Ruijven, 1en Voorzitter der vereeniging en Isac v. d. Kamp, Oud-Penningmeester. Ook de heeren G. A. v. Driel en J. A. Verhoog, beiden Oud-Voorzitter en H. H. Verhulst, ex-Bestuurslid, werden vriendelijk welkom geheeten.

Toen de vergadering nu geopend was en de Secretaris voor de 99ste maal zijn notulen zag goedgekeurd, werd nog medegedeeld dat er 5 leden zich tot toelating hebben doen voorstellen.

Hiermede nu was het officieele gedeelte der agenda afgeloopen en was het woord aan den feestredenaar voor dezen avond, den heer Jan de Quack, Architect te 's-Gravenhage. In een rede, vaak tintelend van humor, werd door spreker het wel en wee der Vereeniging herdacht. De namen der oprichters waaronder Planjer, de Wilde, Arloud, v. Oerle, Splinter en anderen werden gereleveerd, en ook die der verschillende bestuursfunctionarissen werden herdacht, in 't bijzonder de ondergeteekende die het zich een eer rekent vanaf de oprichting tot heden het ambt van Scribent der Vereeniging te vervullen.

Wat een geestig overzicht gaf spreker van alles wat de Vereeniging alzoo mede heeft gemaakt in den tijd van haar bestaan. We maakten ze weêr mede die excursie's o. a. naar de peer der stadhuistoren te Leiden om de besteigering te bewonderen, naar Haar-Zuylens, naar Dieren, naar de glazen van de Crabets te Gouda, enz. enz. Kortom t was een leuk aardig herdenken van de gepasseerde feiten, uitgesproken op een wijze zooals we dat alleen verwachten kunnen van onzen hoog geachten Jan de Quack. Met een „Lang zal hij leven" werd dit eerste gedeelte van den feestavond besloten. De voorzitter gaf er nu de brui van en gaf de leiding verder aan de feestcommissie. Deze bestond uit de Heeren H. J. Planjer, J. v. Dam; H. H. N. Tetterode; D. v. Lith, Fred. A. Wempe en natuurlijk ook Jan de Quack. Deze allen hadden blijk gegeven van hun organisatorisch talent om een feestavond in elkaâr te zetten, zóó intens gezellig, dat deze nog jaren in hoogst aangename herinnering zal blijven.

Het hoofdnummer „Feest-Revue" vroeg al direct ieders aandacht. Een kranig stuk werk van onzen onvolprezen Jan de Quack; één doorgaande verheerlijking van de bouwkunst uit den tijd van Pieter Post, Rembrandt en Rubens; één trachten opbouwen van die heerlijke oude kunst; 't palet en 't bouwen intens vereenigd, minachtend neerziend op het werk van de kookschool volgens recept; 't werk van den drogen Ingenieur — 't Beton. — Zeer veel lof oogsten de medespelers, 't stuk was kranig ingestudeerd. De rollen waren met zorg verdeeld. Als „Architectura" trad op de heer H. Ligtvoet; Fred. A. Wempe was „Rembrandt"; „Voorzitter" de heer D. v. Lith, „Secretaris" de heer W. F. Engels jr., „Penningmeester" de heer A. J. Turion; „Passer" de heer Ign. Gubbi; „Driehoek" de heer H. H. N. Tetterode, terwijl de rol van „Nachtagent" uitstekend in handen was van den heer H. J. Planjer. De décors en regie waren van den heer Jan v. Dam, Vice-voorzitter der Vereeniging. Een mooi stuk ook, met vaardige hand daargesteld, voorstellende in de drie bedrijven: „een gewone vergaderzaal, de Vischmarkt met stadhuistoren, de nieuwe brug aan 't Galgenwater, achtergrond de Stadswerf en de Kweekschool".

't Was een prachtig panorama in één woord. De arbeid aan alles verricht door de heeren de Quack en v. Dam is boven allen lof verheven; onze dank is groot. Een woord van hulde ook aan den heer IJdo voor de keurige uitvoering in Elzevier letters van de feestrede en feest-revue.

Van dezen laatsten is het auteursrecht voorbehouden.

Nog zij vermeld dat door den heer de Quack ook was vervaardigd een Feestlied, dat, gezongen op een mooie wijze, door den keurigen inhoud uitmunt, en naar we hopen nog jaren lang ons Vereenigingslied zal blijven.

Tal van geestige voordrachten kregen de heeren nog te hooren, terwijl de familie Wijtung, conciergerie van het Nutsgebouw, uitstekend zorgde voor den inwendigen mensch. Hulde aan allen die hebben bijgedragen deze honderdste vergadering te doen zijn een onvergetelijke.

LEIDEN. FRED. A. WEMPE,
Secretaris.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

In de Woensdagavond gehouden gewone vergadering van het genootschap „Architectura et Amicitia" zijn langdurige besprekingen gevoerd over het verzoek van het bestuur der Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, tot ondersteuning van haar adres aan den minister van landbouw, handel en nijverheid, waarin gevraagd wordt een nationale prijsvraag uit te schrijven voor den bouw der Nederlandsche afdeeling op de in

1910 te Brussel te houden internationale tentoonstelling. Het bestuur van het genootschap had zich op het standpunt gesteld, dat men geen adhaesie kon betuigen, waar van officieelen kant onderhandelingen waren geopend met den heer W. Kromhout Czn. en deze naar alle waarschijnlijkheid een opdracht zou erlangen.

In dien geest werd voor eenigen tijd een besluit genomen. De Vereeniging voor ambachts- en nijverheidskunst meende echter, dat nog geenerlei officieele opdracht is gegeven en drong er daarom op aan, dat alsnog een request aan den minister zou worden gezonden.

Verschillende aanwezigen verklaarden zich vanavond hiervoor, maar de meerderheid van Architectura bleek toch te willen volharden in de eens aangenomen houding, vooral toen was voorgelezen een citaat uit een brief van jhr. mr. Roëll, voorzitter der Nederlandsche commissie, waarin werd medegedeeld, dat de heer Kromhout zoowel de eerste als de tweede commissie van advies heeft gediend, terwijl de bedoeling is hem mettertijd den bouw op te dragen. Slechts twee aanwezigen verklaarden zich daarna voor herroeping.

Daarop werd door het bestuur medegedeeld dat ingekomen was eene missive van den minister van L. H. en N., waarin inlichtingen gevraagd worden over het niet steunen van het adres der Nederlandsche vereeniging voor ambachts- en nijverheidskunst. De meerderheid der vergadering trok nu uit de bewoordingen van dit stuk de conclusie, dat er dus nog geen quaestie is van een definitieve aanwijzing van een architect. Besloten werd, op grond hiervan, tot een herstemming.

Goedgekeurd werd nu aan den minister te antwoorden dat geen adhaesie betuigd is, omdat het bestuur in de veronderstelling was, dat aan den heer Kromhout reeds eene opdracht was gegeven of dat er althans met hem voorloopig besprekingen waren gevoerd, waardoor het vrijwel vaststond, dat hij de bouwmeester zou worden.

Ten slotte werd een motie aangenomen, waarin de vergadering hare meening uitsprak:

„Dat het niet strookt met de goede begrippen van collegialiteit, te reageeren op reeds gedane opdrachten of toezeggingen aan architecten gedaan;

„Dat het echter in het belang van de Nederlandsche bouwkunst noodzakelijk geacht wordt bij werken, die bestemd zijn om onze nationale bouwkunst te vertegenwoordigen ook nationale prijsvragen te doen uitschrijven, en

„Besluit deze overtuiging ter kennis der regeering te brengen".

De vergadering werd gepresideerd door den vicevoorzitter van het Genootschap, den heer Baanders, daar de voorzitter van het Genootschap, de heer Kromhout, om begrijpelijke redenen gemeend had deze vergadering niet te moeten bijwonen.

Prijsvragen.

„GOUDA VOORUIT".

De prijsvraag van de vereeniging „Gouda Vooruit" voor een reclamebiljet en een sluitetiket, schrijft voor, dat het reclamebiljet in drie, liefst vlakke, kleuren moet zijn uit te voeren. De bewerking moet van dien aard zijn, dat het sluitetiket daarnaar op kleine schaal photo-chemigraphisch kan worden gereproduceerd. Het biljet moet 100 × 65 c.M. meten en mag zoowel in de hoogte als in de breedte worden gebruikt. De beeldgrootte moet niet minder dan 90 × 55 c.M. bedragen.

De maat waarop het sluit-etiket zal worden verkleind is p.m. $2^3/_4 \times 4^1/_2$ c.M.

Voor de beste ontwerpen worden toegekend een eerste en tweede prijs resp. van f 100 en f 25.

De ontwerpen moeten voor of op den 31en Maart 1909, des voormiddags 12 uur bij den voorzitter van „Gouda Vooruit" zijn ingekomen.

Alle ontwerpen zullen op eene te houden tentoonstelling worden geëxposeerd.

De bekroonde en ter uitvoering gekozen ontwerpen blijven het eigendom der vereeniging.

De jury bestaat uit de heeren: A. le Comte, 's-Gravenhage; J. Th. Toorop, Amsterdam; J. Verheul Dz., Rotterdam; H. Knuttel, I IJssel de Schepper, mr. M. M. Schim van der Loeff en W. J. van Zanen, allen te Gouda.

Ingezonden stukken.

Aan Piet van Diever!

Waar door U, in Uw commentaar op mijn ingezonden stuk zie Opmerker van 2 Januari 1909, de vraag wordt gesteld, welk belang ik er bij heb, te schrijven zooals ik deed, antwoord ik: „totaal geen belang". Op mijn beurt vraag ik U, welk *belang* heeft *U* er bij, te schrijven als *U* deed, in een zooveel gelezen blad als De Opmerker is!

Als ik alinea 6 2de kolom blz. 403 overlees (19 Dec. 1908) [1]) en ik lees *dan* in Uw stukje van 2 Januari j.l. *„en door overpeinzing niet tot het inzicht ben gekomen, mij aan iets onbehoorlijks te hebben schuldig gemaakt"*, vind ik, dat U er zeer bijzondere opvattingen op na houdt.

Om deze reden acht ik het dan ook nutteloos er verder over te schrijven, vooral daar ik meen, in mijn vorig schrijven voldoende duidelijk te zijn geweest.

U Mijnheer de Redacteur dankzeggend voor de plaatsing teeken ik mij

Hoogachtend,
JAN RECHERCHE.

[1]) Wat U daarin beweert is *onwaar*.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 1. Mededeelingen van het Hoofdbestuur der Mij. t. b. d. Bouwkunst.
Het afgeloopen jaar.
Villa Elsheim te Eindhoven door A. Salm G.Bzn. met afbeeldingen en losse plaat.
Opmerkingen over de uitbreiding van Amsterdam.
Uit vroeger dagen.
Ingezonden stukken. De aanstaande verkiezingen door A. W. Weissman, met een naschrift der Redactie.

Architectura No. 1. Mededeelingen betreffende het Genootschap.
Jury-Rapport. Prijsvragen omslag „Architect" en initialen voor het orgaan.
De juiste plaats van den bouwmeester, door C. J. de Haas, bouwmeester.
On-Hollandsch.
Tien nieuwe Teekenakten door H. Haus.
Technisch Gedeelte. Fundeeringsmethoden (vervolg).

De Bouwwereld No. 58. (1908) Een 18de eeuwsch interieur te Leiden, met afbeeldingen.
No. 1 (1909) Echo's. Een terugblik op 1908.
Nieuwejaarswensch van den klopgeest Joris Prop.
Losse plaat kasteel Biljoen bij Arnhem

De Ingenieur No. 1. Het beetwortelvervoer per tram, voordracht, gehouden in de vergadering der Vakafdeeling van Spoorwegbouw en Spoorwegexploitatie van 24 October 1908 door H. van 't Hoogerhuys Jr., met afbeeldingen.
Een Amerikaansche groote gasmotor, door R. van Vloten, w. i., met afbeeldingen.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 1. Officieel Gedeelte. — Uit de Afdeelingen. — Mag ik mij laten verzekeren? (slot). — Electriciteit en Turf als bronnen van warmte.

De Nederlandsche Kleï-Industrie No. 27. De moderne tegelfabricatie. — Gewapend beton in veenstreken en voor zeewerken. — Het verwerken van bitumineuze klei. — Drukvastheid van chamottesteenen.

Deutsche Bauhütte No. 1. Dem Meister, gedicht door A. Köhler.
Denkmäler der Baukunst in Dalmatien, door Aug. Waldner, met losse plaat: Aus Ragusa naar teekening van Otto Becker.
Vom neuzeitlichen Landhausbau door Erich Schwinghammer, bij teekeningen van het huis Girardet te Honnef, arch. Wilh. von Tettau.
Vom Symbol in der Kunst des Mittelalters, door Alb. Laron, met afbeeldingen van de chimères van Notre-Dame te Parijs.
Ein Landgasthaus, bij een ontwerp van Etzold & Heuser te Rheinberg.
Von heimischer Bauweise, boekbeschouwing door Prof. C. Hocheder.
Der Dom zu Ratzeburg met afbeelding naar teekening van C. Tinti.
Reihenhäuser bij een ontwerp van Walter Köhler te Rhonsdorf.
Eine Kleinstadtkirche bij een ontwerp van Gebhardt te Stuttgart.
Losse plaat. Architektonische Details door Gust. Bär te Hannover.

Deutsche Kunst und Dekoration. Het Januari-nummer van Alex. Koch's maandschrift is No. 4 van den twaalfden jaargang en opent met een artikeltje van A. Jaumann over een jonge Engelsche schilderes Annie French te Glasgow, leerlinge van Newbery en Delville. Talrijke afbeeldingen harer werken worden daarbij gegeven, nagenoeg alle in den bekenden Engelschen sprookjes-illustratie-stijl, enkele heel aardig, zoo o. a. een penteekening getiteld „the lost shoe buckle" maar meerendeels wel wat overdreven fantastisch en daardoor onduidelijk.
Veel aantrekkelijker is het werk van den dierschilder Charles Tooby, sedert negentien jaren te München gevestigd, wellicht van origine geen Münchener, maar een knappe figuur onder de daar gevestigde schilders, wier werk bij het hunne en bij de Duitsche schilderkunst in het algemeen zeer gunstig afsteekt, ook door het genre, dat niet veel vertegenwoordigers van beteekenis telt. Het doet aangenaam aan, hier weer eens werk te zien van een kunstenaar, die wars van reclame- en effectmakerij, bescheiden zijn weg gaat en leeft in en voor zijn werk.
Op bouwkunstgebied geeft dit nummer alleen een werk van den Hamburger architect Wilh. Fränkel, een landhuis in de nabijheid van Hamburg. Voorts schrijft Dr. Pabst te Leipzig over voorwaarden en grondslagen der opvoeding in de technische kunsten, Emil Utitz over hervorming der danskunst, J. A. Lux, over „den kunstgewerblichen Nachwuchs".
Verder worden nog afgebeeld boekbanden van Paul Kersten, alsmede prijsvraagontwerpen van wandbekleedings- en meubelstoffen. Deze prijsvraag werd uitgeschreven door de „Vereinigten Glanzstofffabriken" te Elberfeld. Er kwamen een vijfentwintighonderd ontwerpen in, of evenwel de uitslag in verhouding staat tot de verwachtingen moet alweder eenigermate betwijfeld worden.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Het Louvre.

Het gansche Louvre voor de musea — dat is een leus waarvoor men in Frankrijk nu al jaren strijdt. De Chronique des Arts, vooraan, wordt niet moede de leus te herhalen. Een der voorname grieven is, naar men weet, dat het ministerie van koloniën nog steeds in het Louvre is gehuisvest. Terwijl het besluit tot de verplaatsing al in 1902 is genomen! Niet zonder lichtzinnigheid vertrouwt men blijkbaar, dat het met ongelukken wel niet zoo'n vaart zal loopen. Maar de bezorgdheid van ernstige menschen laat niet af zich te uiten. Nu begint men buiten Frankrijk zich voor de kwestie warm te maken. In België is een comité tot stand gekomen, dat de aandacht van de beschaafde wereld wil vestigen op de rijke kunstschatten van het Louvre en tevens wil aandringen op de maatregelen voor hun veiligheid gewenscht. De rangorde der bedoelingen zal men wel anderoms mogen nemen, want opwekking tot bewondering van de in het Louvre geborgen kunst is niet zoo dringend, dat men er internationale comité's voor bijeenroept

De Chronique des Arts, die het bericht overneemt, onderschrijft de wenschen van het comité, echter niet zonder lichte geprikkeldheid over de inmenging van het buitenland. Terecht ziet zij echter in de bezorgdheid ook iets, dat men als een hulde aan den rijkdom der Fransche nationale kunstschat en kan opvatten.

N. R. Ct.

Uit Glatz wordt gemeld, dat de stadsschouwburg aldaar dezer dagen, terwijl het gebouw geheel bezet was, in brand is geraakt. Gelukkig zijn er geen menschenlevens te betreuren.

In nieuwen stads- en dorpsaanleg gaat Engeland mede aan de spits — zijn tuinsteden, zijn model-dorpen, Port Sunlight o.a., trekken kijklustigen en vakmannen uit de heele wereld — en het wil vooraan blijven gaan. Het parlementslid Lever — de man van de Sunlight zeep — heeft aan de school voor bouwkunde van de universiteit van Liverpool, f 6000 geschonken om een commissie naar het buitenland te zenden, te neuden allerlei te zien op het gebied van den uitleg van steden en den bouwtrant, en daarover verslag uit te brengen. En daarna wil Lever voorloopig drie jaar lang elk jaar tenminste evenveel en zoo noodig het dubbele dier som geven, om op de een of andere manier de kunst van stedenbouw te bevorderen.

Vrijdag j.l. had het Britsch Museum 150 jaar bestaan. Op het oogenblik bezit de boekerij van het Museum ongeveer 2,000,000 gedrukte boeken, welke collectie jaarlijks toeneemt met gemiddeld 50 000 deelen. De handschriftenverzameling telt 60,000 nrs., de Griesche, Koptische en Latijnsche papyri niet meegerekend, evenmin als de oude handvesten en zegels.

Het stadsbestuur van Florence heeft groote schoonmaak laten houden in het Palazzo Vecchio. Rijen van zalen die tot dusver als kantoren dienst deden zijn schoongemaakt, van betimmeringen ontdaan en gebleken te behooren tot het beste van wat Florence aan kunstwerk oplevert.

Buitengewoon geprezen wordt een door Vasari beschilderde zaal met voorstelling van de vier elementen: aarde, water, vuur en lucht. De lucht is op het plafond afgebeeld in overdadigen rijkdom. Het werk doet aan Botticelli denken en in zijn vrouwefiguren aan Rubens

Verder kwamen allerlei vergeten fresco's voor den dag, fraaie terracotta vloeren, enz.

BINNENLAND.

Dordrecht De gemeente Ridderkerk krijgt een nieuw gemeentehuis en post- en telegraafkantoor. De teekening en het bestek zijn reeds door den Raad goedgekeurd. De begrooting is f 28,000.

Voorts zal in Mei zal aldaar een huisvlijttentoonstelling gehouden worden.

Amsterdam. Naar wij vernemen is de ledenvergadering van den Bond van Nederlandsche Architecten welke gehouden zou worden op Zaterdag 9 Januari 1909 uitgesteld, en zal thans plaats hebben op Zaterdag 16 Januari a.s. te Utrecht des voormiddags om 11 uur.

— Diploma van Bouwkundig Opzichter.

Op Maandag 22 Februari 1909 en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering op 28 Mei 1891 en herzien op de Algemeene Vergadering van 27 September 1907.

Diploma van Bouwkundig Opzichter.

Op Maandag 29 Maart 1909 en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Teekenaar, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering gehouden op 27 September 1907.

Zij, die deze, of een dezer examens wenschen af te leggen, worden uitgenoodigd zich schriftelijk op te geven vóór 25 Januari 1909 aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Indien zich wederom zoovele candidaten aanmelden als in vorige jaren, dan zullen zij in ploegen verdeeld worden.

Aan hen, die zich aangemeld hebben, zullen tijdig alle vereischte inlichtingen worden verstrekt.

— Het Koninklijk Oudheidkundige Genootschap heeft naar gewoonte het jaarverslag met bijlagen aan de leden toegezonden. Een groot deel van den bundel is gewijd aan de kwestie van de Nieuwezijdskapel, thans reeds in den slechts mogelijken zin opgelost. Niet alleen dat de voorzitter een breede plaats in zijn verslag wijdt aan de kapel, maar ook de briefwisseling, in Maart, April en Mei van het vorige jaar door het bestuur van het Genootschap met den kerkeraad der Ned. Hervormde gemeente te Amsterdam gevoerd, is hier in haar geheel afgedrukt. Klinkt nog de toon in het jaarverslag hoopvol, men weet, dat sedert de kapel, een historisch monument van groote waarde, door het kerkbestuur ten doode werd gewijd en thans reeds van den Amsterdamschen bodem is verdwenen. En zoo bleef het Oudheidkundig Genootschap niet anders over dan de bekwame bewerkers der Noord-Hollandsche oudheden, de heeren Weissman en van Arkel, te verzoeken een beschrijving en inventaris te geven van het aan den slooper prijsgegeven monument. Aan het jaarverslag is dus toegevoegd een weemoedig stemmende descriptie van het gewijde gebouw, waarheen twee keizers hun schreden richtten dat eens door Willem van Oranje in bescherming is genomen, waar Brederoo begraven ligt, dat Vondel bezong en Rembrandt afbeeldde. Een dertigtal afbeeldingen roepen de herinnering van wat eens was, wakker. Het is een droevige bladzijde in de geschiedenis van het moderne Amsterdam, die een zware verantwoordelijkheid oplegt aan hen, die schuldig staan aan den gruwel der verwoesting.

— Onlangs is hier ter stede door den directeur der stadreiniging, den heer A. de Groot aan B. en W. een plan ingediend tot opheffing der Centrale Belt en tot verbranding der vuilnis. Hij wil de warmte door de verbranding van vuil verkregen productief maken tot het opwekken van electrischen stroom. 300 tot 350 ton Amsterdamsch vuil is zijn dagelijks te verbranden en daarmede is ongeveer een stroom van 1500 paardekracht op te wekken. Een stroom, geproduceerd tegen den laagsten prijs, immers door koste-looze brandstof in de plaats van dure steenkool.

Intusschen is over dit punt een zeker meeningsverschil ontstaan met den directeur der gemeentelijke electriciteitswerken, die er tegen schijnt te zijn, dat ook aan een andere Centrale, i.c. aan de inrichting tot verbranding der vuilnis te verbinden, stroom zou worden opgewekt. Vooral de capaciteit der groote Centrale, zoo juist verdubbeld, maakt „concurrentie" van een andere centrale min gewenscht.

Tegenover deze redeneering handhaaft de directeur der stadsreiniging zijn standpunt.

Het „Handbl.", dat bovenstaande bevat, kan mededeelen, dat bij vuilverbranding volgens het systeem Herbertz van het overblijvend product (asch, slakken, sintels enz.) steenen worden gemaakt van superieure kwaliteit, die ook bij den directeur van P. W. een goed onthaal hebben gevonden. Tot nu toe was het nadeel der vuilverbranding, dat men met de asch geen raad wist. Het systeem Herbertz, dat van de asch met de gegranuleerde slakken en gebluschte kalk steenen bakt, heeft de oplossing gebracht.

De heer Jan Eisenloeffel, de bekende ontwerper van voorwerpen van kunstnijverheid, die voor een maand of negen zich te München vestigde en daar zes maanden werkzaam was, is in ons land teruggekeerd om er te blijven. Wij hebben — schrijft het Bouwk. Wbl. — den heer Eisenloeffel gevraagd naar zijn indrukken van de Duitsche kunstnijverheid en . . . . waarom hij weer terugkwam. Wat hij ons zeide, kwam daarop neer, dat de wijze van werken der Duitsche kunstnijveren op dit oogenblik al evenmin heel gelukkig kan heeten als die der Nederlandsche. Hier geen opdrachten, daar dikwijls meer dan men aan kan. En op die wijze heeft men geen tijd om tot bezinning te komen, geen rust. Kunstenaars, die werken in de groote zaken, welke commercieel gedreven worden, geven dikwijls denkbeelden aan, die dan terstond door teekenaars worden uitgewerkt, op de ware grootte geteekend en in ateliers uitgevoerd. Er is veel te wei ig aanraking tusschen den ontwerper en den uitvoerder. Zoo is het werk ook veelal zeer oppervlakkig. Er wordt onder hoogen druk gewerkt, en dat heeft de heer Eisenloeffel niet kunnen volhouden. Vandaar, dat hij onze rustiger omgeving en werkwijze weer heeft opgezocht en nog slechts van hier uit ontwerpen naar Duitschland zal zenden, zooals ook de Woning zijn ontwerp blijft gebruiken.

Enkhuizen. Het waaggebouw hier ter stede, gesticht in het midden der zestiende eeuw (1559), is uit een architectonisch oogpunt belangrijk als type van Oud-Hollandschen bouwtrant. Niet alleen de beide gevels (het gebouw staat op een hoek), maar ook het inwendige is interessant. Een der kamers, die in vroeger jaren gediend heeft tot gildekamer der chirurgijns, wordt verlicht door ramen met beschilderde ruiten; de glasschilderingen, voorstellende wapens van gildemeesters, zijn gedeeltelijk nog in zeer goeden staat; in een andere kamer is de antieke betimmering nog geheel aanwezig.

Dit gebouw zal zoowel in- als uitwendig worden gerestaureerd, en zooveel mogelijk gebracht in den toestand, waarin het oorspronkelijk verkeerde, waarna het zal worden ingericht voor museum. Voor dit doel is een commissie van deskundigen benoemd, welke den burgemeester, den heer Hoytema van Konijnenburg, die het initiatief nam, zal ter zijde staan. De kosten zullen uit particuliere bijdragen worden bestreden.

Oud-Vossemeer. De raad der gemeente Oud-Vossemeer heeft thans opnieuw besloten tot den verkoop van den Noordelijken kerkvleugel aan de Ned. Herv. Gemeente aldaar, daar, waar het college van kerkvoorden en notabelen definitief besloten tot het sloopen van het eigenlijke kerkgebouw, dit deel der kerk op zichzelf toch niet gerestaureerd zou kunnen worden. Met belangstelling wordt tegemoet gezien of het genomen besluit door Gedeputeerde Staten zal goedgekeurd worden, daar in 1907 een gelijk besluit niet is goedgekeurd.

Grevenbicht. Alhier is bij de afbraak der eeuwenoude kapel, een vat, waarschijnlijk een wijwatervat (bénitier) te voorschijn gekomen. Ter zijde ervan steken twee handjes uit, elk een ring vasthoudende. De ouderdom van dit voorwerp, 20 K.G. zwaar, bedraagt stellig vele eeuwen en dagteekent het van vóór het gothische tijdperk. Bij een brand, die in de 6e eeuw in de kapel uitbrak, is waarschijnlijk een bijbehoorend gedeelte verloren gaan of vernield. Doch het voorwerp, op zich zelf een geheel uitmakende, heeft daardoor zijne waarde niet verloren. De stof, waaruit het stuk bestaat, is door het vele vuil of roest, dat er omheen zit, niet te herkennen. Het vat werd door den heer G. Palmen, te Brussel, aangekocht.

Indien hier werkelijk van een belangrijke vondst sprake kan zijn, wat uit dit aan „de Telegraaf" ontleend berichtje niet duidelijk blijkt, dan is het jammer, dat het voorwerp naar het buitenland verkocht is.

Nijmegen. Door het bestuur der oudheidkundige vereeniging Gelre is een adres gericht aan den raad der gemeente Nijmegen, waarin dat college met nadruk verzocht wordt om de noodige maatregelen te nemen voor het behoud der Mariënburgkerk aldaar.

Gelre wijst er o.a. op, dat de bouworde dezer kerk — eene zoogenaamde dubbelkerk — haar stempelt tot een hoogst eigenaardig voortbrengsel der architectuur, welke omstandigheid zeer zeker niet zonder invloed is geweest op de regeering, die zonder eenig verzet een bedrag van f 5000 op de begrooting heeft gebracht voor hare herstelling.

(Zie vervolg Binnenland in het Bijblad).

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

's-Hertogenbosch. Men schrijft ons uit den Bosch:

Dezer dagen is de gemeente eigenaresse geworden van een der twee oudste gebouwen dezer stad, onder den naam van „de Roodenburg" gesticht door Hertog Hendrik I van Brabant, die omstreeks 1200 leefde, en tot op den huidigen dag onder dien naam bekend gebleven. Het werd indertijd door den stichter aan Hendrik Beckerlijn, een machtig en rijk jonker uit dien tijd, toegewezen, zooals Jacob Coptiten het kasteel „de Moriaan" van hem ontving. Van „de Moriaan" bestaat hier nog maar een zeer klein gedeelte, maar „de Roodenburg" vertoont zich — zij het dan ook veel veranderd en allesbehalve verfraaid doordat het sedert tot velerlei doeleinden werd gebruikt, en gedurende de laatste jaren aan verschillende personen was verhuurd — nog in zijn geheel. Volgens Cuperinus was het kasteel in 1450 bij de gemeente den Bosch als ontvangkantoor in gebruik, en bewoond door een slotvoogd. en in 1508 was het, volgens dien schrijver, het eigendom van den stads rentmeester Dirk van Hedel, terwijl de veldoverste Hertog Erich van Brunswijk in 1512 er verblijf hield. Nadien wordt nog melding gemaakt van vergaderingen, er gehouden door de Schepenen van den Bosch.

Het pand, dat zeer gunstig is gelegen op den hoek van „Groote Markt" en Marktstraat", heeft muren van ongeveer een meter dikte en zal nu hoogstwaarschijnlijk worden gesloopt. Welke bestemming aan de daardoor openvallende vrij groote ruimte zal worden gegeven, is vooralsnog niet bekend.

In verband met den aankoop en de amoveering van eenige huizen, tegenover „de Roodenburg" in de „Marktstraat" gelegen, waardoor aan die straat een meer gewenschte breedte is gegeven, wordt vermoed, dat het plan wordt overwogen, om het open terrein, door slooping van „de Roodenburg" te verkrijgen, voor een overdekte markt te bestemmen. Voor f 15.200 werd de gemeente eigenares.

Zierikzee. In de algemeene vergadering van het Waterschap Schouwen, gehouden 17 Dec. 1908 te Zierikzee werd besloten de uitvoering van zinkwerken van gewapend beton krachtig voort te zetten. In 1909—1910 zullen pl.m. vijftigduizend M². worden aangelegd. Het werk is ondershands gegund tegen een prijs van f 2.23 per M². aan den aannemer J. van der Valk te Zierikzee.

Voor de uitvoering zal van ijzeren pontons in plaats van houten pontons (zooals in 1908) gebruik worden gemaakt.

In dezelfde vergadering werd aan den ingenieur Jhr. R. R. L. de Muralt c. i., in afwijking van de bepalingen, een buitengewone traktementsverhooging toegekend als waardeering van de diensten met zijn nieuwe vinding aan het waterschap Schouwen bewezen.

Vacante Betrekkingen.

— Waterbouwkundig Opzichter bij de Overijsselsche Lokaalspoorweg-Maatschappij, Beestenmarkt, Deventer, in tijdelijken dienst voor aanlegwerkzaamheden. (1)

1e. Een Leeraar in Stoomwerktuigkunde en Machineteekenen, de Electriciteitsleer en Natuur- en Werktuigkunde. Jaarwedde f 1200 tot f 1600.

2e. Een Leeraar in Meubelmaken, Houtdraaien, Vakteekenen, Constructieleer en materialenkennis. Jaarwedde f 1000 tot f 1200. Beide aan de Ambachtsschool te Schiedam. Indiensttreding 1 April 1909. Inzending van stukken vóór 20 Januari 1909 aan den Directeur D. R. Gerhardt, die te spreken is op Maandag, Dinsdag en Woensdag van 2—4 uur. (1)

— Teekenaar, bekend met Administratie, op een Electro-Technisch Bureau. Brieven onder lett. V 68, Alg. Adv.-Bureau Rouma & Co., Heerengracht 226 Amsterdam. (1).

— Machine Teekenaar aan de Arnhemsche Stoomleephelling Maatschappij te Arnhem bekend met scheepsteekenen. (1).

— Adjunct-Ingenieur bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij Dienst van Tractie & Materieel (diploma Werktuigkundig Ingenieur). Schriftelijke aanmeldingen te richten aan de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, Administratiegebouw, Droogbak te Amsterdam, vóór 5 Januari a.s. (2)

— Civiel-Ingenieur bij de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij met eenige jaren practijk. Zich te wenden tot den Raad van Beheer, Lange Beestenmarkt 88 te 's-Gravenhage. (2)

— Ingenieur voor eene Electrische Apparaten-Fabriek, als Bedrijfschef. Brieven onder No. 53196, Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Jongmensch, op een houtkooperskantoor te Amsterdam, voor Werf- en Kantoorwerkzaamheden, voldoende met het vak bekend. Brieven onder No. 37740 aan het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Adjunct-Ingenieur, tijdelijk, bij den Provincialen Waterstaat in Drenthe, bezoldiging f 1800 per jaar en vergoeding van reis- en verblijfkosten. Zich vóór 18 Januari 1909 bij gezegeld adres aan te melden bij Gedeputeerde Staten. (2)

— Opz.-Teekenaar voor 2 à 3 maanden. Br. onder No. 40419, bureau der Nieuwe Rott. Courant. (2)

— Onderbaas-Uitvoerder, volledig bekend met Baggerwerk en Zuigwerk. Aanbiedingen schriftelijk bij de Grintmaatschappij te Rotterdam. (2)

— Architect of Bouwkundig Ingenieur bij de gemeentewerken van Enschede, in tijdelijken dienst, voor het maken van plannen voor het Raadhuis, de Textielschool e.d., jaarwedde f 2500. Brieven vóór 15 Januari e.k. aan den Burgemeester. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

32 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., f 60—f 125	p.m.
12 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 120	p.m.
5 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
1 Décoratie-teekenaar	—30 j., f f 125	„
1 Teek. voor kunst-industrie	—30 j., f f 125	„
7 Chef-machinisten	26—34 j., f 80—f 130	„
6 Werkmeesters	26—34 j., f 80—f 130	„
7 Werktuigk. Teek.	18—30 j., f 35—f 90	„
4 Electrotechniker	20—31 j., f 35—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties.

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 11 Januari.

Steenwijk, ten 4 ure. Door de arch. And. van Driesum Szn. te Apeldoorn in het hotel De kroon te Steenwijk: Het bouwen van eene villa aan den J. H. Tromp Meestersstraat aldaar; bestek en teek. verkrijgbaar ten kantore van den aanbesteder.

DINSDAG 12 Januari.

Hoogeveen ten 6 ure. Door de arch. G. Hofman in de bestuurskamer van Iréne: het houwen van een arbeiderswoning op een terrein achter op 't Oostopgaande; bestek en teek. ter inzage bij aanbesteder.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	*f* 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . .	1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906	32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

's-Gravenhage ten 2 ure. Door het hoofdbestuur der post. en tel. aan een der lokalen aan de Parkstraat: het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Wolveg-. Zie adv. in No. 52.

Haarlem ten 1 uur. Door de Arch. C. L. M. Robbers in het koffiehuis van J. Huibers: het bouwen van een kerk met toren en bijgebouwen; bestek en teck. te bekomen bij aanbesteder.

Kampen ten 12 uur. Door het gemeentebest.: het bouwen van eene school van drie lokalen met onderwijzerswoning in de buurtschap Veecaten aan den grintweg van Zwolle naar Kampen, en het leveren van de ben. schoolmeubelen, in één perc. Inlichtingen verstrekt de architect C. B. Broekema te Kampen, die aanwijzing doet op 7 Januari ten 12 uur. Bestek en teekening verkrijgbaar ter Secretarie van de gemeente Zalk en Veecaten te Kampen. Zie adv. in no. 52.)

Spanbroek ten 1 ure. Door de arch. C. L. M. Robbers te Haarlem in het koffiehuis van J. Huibers te Spanbroek: het bouwen van eene kerktoren, sacristie, bergplaatsen en annexen, op een terrein grenzende aan de bestaande pastorie te Spanbroek, Bestek met teekeningen verkrijgbaar bij den Architect, Raamsingel No. 38 Haarlem. Aanwijzing 22 December te 12 uur.

Wormerveer ten 2 ure. Door het gem. best.: perc. 1 het bouwen van een school met gymnastieklokaal en bijbehoorende werken, perc. 2 het dempen van een gedeelte sloot; bestek met teek. te bekomen ter secretarie.

WOENSDAG 13 Januari.

's-Gravenhage, ten 2 uur. Het hoofdbestuur der post en tel. aan het lokaal aan de Parkstraat: het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Delden. (Zie adv. in no. 52.

VRIJDAG 15 Januari.

Stadskanaal, ten 5 uur. Door de arch. A. H. Oldenburger in 't café De Boer: het amoveeren eener oude en het bouwen eener boerenbehuizing te Nieuwe Pekela; bestek en teek. ter inzage in voorn. café en aldaar verkrijgbaar.

Zwolle, ten 2 uur. Door de Noord Ooster locaalspoorweg Mij.: het maken van gebouwen en inrichtingen voor den locaal spoorweg van Stadskanaal naar Zuidbroek, best. No. 34, begr. f 95500. (Zie adv. in No. 51.

ZATERDAG 16 Januari.

Ge emuiden, ten 11.30 uur. Door het gem. bestuur: het bouwen van 12 arbeiders, woningen; bestekk. en teek. verkrijgbaar ter secretarie, aanw. 13 Januari 11.30 uur voormiddag.

Keijenburg ten 11 ure. Door de bouwk. J. van Ditshuizen te 's-Heerenberg in het vergaderlokaal aan de bijz. school te Keijenburg het bouwen van een woonhuis in massa en in perceelen; bestek en teek. ter inzage ten huize van K. Booltink ald. nadere inlichtingen te bekomen bij aanbesteder.

Antiquariaat van „de Opmerker"

Billing. **Architekturskizzen.** 48 platen en portefeuille . . . . . *f* 6.—

Sammlung alter Bauwerke Deutschland. 50 platen in lichtdruk *f* 10.80

Karl A. Romstorfer. **Die Bautischlerei.** Leipzig. Karl Scholtze 1882. Met 491 figuren in den tekst . . *f* 1.50

Lacroux. **La Brique Ordinaire.** 2de Serie. 80 platen in portefeuille *f* 18.—

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag den 9den Februari 1909,** des namiddags ten **2** ure, *(locale tijd),* aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht* van:

Bestek No. 1172.

Het maken en aanbrengen van een perronconstructie langs 6 bruggen over het West-Nieuwland ter verlenging van het 1e perron van het station ROTTERDAM-BEURS.

Begrooting f 18500.—.

De besteding geschiedt volgens § 35 van het bestek.

Het bestek ligt van den 9den Januari 1909, ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Sectie-Ingenieur F. M. VAN PANTHALEON Baron VAN ECK te *Rotterdam* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 2.—.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 2den Februari 1909 ten 11 ure voormiddag (*West-Europeesche tijd*).

Utrecht, den 5den Januari 1909.

Proefstation voor Bouwmaterialen.

KONING & BIENFAIT,

Dacostakade 104, Amsterdam.

14DE JAARGANG. ZATERDAG 16 JANUARI 1909. No. 3

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor. uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

MESSINA.

Slot (zie bladz. 11).

In 1092 stelde Roger I orde op de indeeling der bisdommen op Sicilië. Ook te Messina werd een bisdom opgericht, dat eerst evenwel ondergeschikt was aan den bisschop van Troina, met welke waardigheid de Normandische veroveraar zijn landgenoot Robert van Evroult bekleedde. De kerk S. Nicolo deed, zooals reeds boven vermeld, langen tijd als kathedraal dienst; eerst omstreeks 1124 werd de oude, reeds in de zesde eeuw gestichte kerk S. Maria, die door Roger I in zeer vervallen staat aangetroffen en geheel gerestaureerd werd, tot kathedraal van Messina verheven. Bij den nieuwen bouw zijn eenige absisvensters van deze oude kerk bewaard gebleven, het zijn rondboogvensters nog geheel Lombardisch van vorm.

Toen begon Roger II, die zich van zijn vader onderscheidde door minder geloofsijver en zich daardoor den pauselijken ban op den hals gehaald had, na zich met den Paus te hebben verzoend, met een belangrijken uitbreidingsbouw; deze was in 1168 zoover gevorderd, dat het kapittel van S. Maria en zijn zetel weder kon vestigen en in 1197 werd de nieuwe bouw door den aartsbisschop Bertino gewijd. Ruim zestig jaren later, in 1259, bij gelegenheid van de uitvaart van Conrad IV geraakte het gebouw in brand en brandde geheel uit. Het stoffelijk overschot, dat het middelpunt van de plechtigheid vormde onderging mede een niet bedoelde crematie. Het weinigje asch, dat er van overbleef werd later in een sarlophaag in het koor bijgezet. Koning Manfred herstelde reeds in het volgend jaar het dak, maar eerst na 1300 werd door Frederik van Arragon de kerk met groote pracht gerestaureerd, later in den baroktijd evenwel door vele toevoegselen ontsierd en bedorven.

De kathedraal is 90 M. lang het hoofdschip 30 en het dwarsschip 43 M. breed, de hoogte bedraagt 23 M.

De 14 bogen aan elke zijde van het driebeukig hoofdschip rusten op 26 granietzuilen, die van den reeds vroeger genoemden Neptunustempel in het nabij de stad gelegen Faro afkomstig zijn, de eerste twee traveeën zijn bij wijze van narthex van de kerkruimte afgescheiden. Het dwarsschip ligt eenigszins verhoogd en uit de ongelijke breedten van hoofdschip en dwarsschip volgt een eenigszins langwerpig vierkanten vorm van het kruis.

De drie absiden, die van den bouw van Roger I in 1098 dateeren zijn sterk verlengd en vertoonen verhoogde rondbogen.

Het dwarsschip dateerend van voor 1168 heeft reeds spitsbogen; het hoofdschip, dat van 1167—1197

gebouwd is vertoont van onderen binnenwaarts gebogen, dus eenigszins hoefijzervormige zeer stompe spitsbogen, die op zeer lage impostteerlingen rusten. Het bladwerk van deze teerlingen en van de kapiteelen herinnert aan het Korinthische, terwijl deze onderdeelen, voor zoover zij van de herstellingen van omstreeks 1300 afkomstig zijn, zuiver gothische vormen vertoonen.

De kerk heeft een zeer uitgestrekte krypt met eveneens stompe spitsbogen. Een koepel op het kruis was bij den oorspronkelijken aanleg niet bedoeld.

De grootste merkwaardigheid van den bouw was wel de fraaie houten zoldering, die in 1259 verloren ging, doch bij den herbouw in 1260 naar het oude model hersteld werd, ofschoon toch den invloed der gothiek zich hierbij deed gelden.

Bij de restauratie van 1330 werden de drie koornissen met rijke glasmozaiëken, het altaar en de treden daarvan met mozaïek van edele steensoorten agaat, jaspis en chalcedon versierd en uit dezen tijd dagteekent ook de westgevel met zijn drie ingangsportalen. De beide zijportalen, ofschoon de tympans in 1542 door Polidoro da Caravaggio met voorstellingen werden beschilderd behielden overigens hun veertiende-eeuwsch karakter.

Oorspronkelijk vertoonde het hoofdportaal overeenkomstige, doch veel rijkere vormen, die men omstreeks 1405 nog niet rijk genoeg vond. Toen althans werden alle nog onversierde deelen met beeldhouwwerk overtogen en bovendien ter weerszijden van het portaal, getorste zuilen op leeuwen geplaatst en daarop een ongemeen rijke opbouw van boven elkander geplaatste baldakijnen, met fraaie beelden, vormende een soort van pinakels. Tusschen deze pinakels is boven den spitsboog van het portaal een spitse wimberg aangebracht versierd met fijnbewerkte hogels en bekroond door een troonend God-Vader-beeld. Het veld van den wimberg is gevuld met een prachtig medaillon, de kroning der H. Maagd voorstellend, geflankeerd door engelfiguren. Hier en daar vertoonen zich aan dit werk reeds de vormen der vroeg-renaissance.

Het gevelvlak zelf is door banden van lava afwisselend in breede en smalle horizontale strooken of friezen verdeeld. De breede strooken zijn glad van rood marmer, de smalle witmarmeren strooken werden met fijn maaswerk versierd, waarvan de velden met asphalt opgevuld werden. Gedeeltelijk zijn deze strooken later door renaissance-vullingen vervangen, die afwisselend voorstellingen uit het burgerlijk leven en symbolische voorstellingen bevatten.

Ook bij de zijgevels werd de horizontale verdeeling in strooken van verschillend gekleurd marmer toegepast.

Wie echter, toen het gebouw nog overeind stond, gemeend zou hebben, naar Messina te moeten gaan, om in den Dom een karakteristiek monument van Normandische en middeleeuwsche architectuur te zien, zou ook toen reeds bedrogen zijn uitgekomen, want het oorspronkelijk karakter van den bouw in zijn verschillende perioden was door latere toevoegsels, zoodanig onkenbaar gemaakt, dat zelfs de archeoloog, die de geschiedenis der Siciliaansche kunst kende er moeite mede had.

In het inwendige was b.v. alle eenheid reeds verloren gegaan, toen in 1682 de spitsbogen van het hoofdschip, door zwaar geprofileerde rondbogen vervangen waren. De koepel op het kruis paste ook geenszins noch bij het interieur noch bij de uitwendige architectuur. Men vindt vermeld, dat de klokketoren in 1559 door een brand van zijn spits beroofd werd en dat de aardbeving van 1783 voornamelijk het dwarsschip en den toren verwoestte. Of de laatstbestaande koepel uit het laatst der achttiende eeuw dagteekende is ons niet bekend, maar wel, dat het koor met twee bijbehoorende torens in 1865 een algeheele restauratie onderging.

Het hoofdaltaar wordt geroemd, om zijn kostbaarheid, maar niet als een voorbeeld van goeden smaak. Een preekstoel van wit marmer werd aan Gaddo Gaddi toegeschreven; het schip bevatte fresco's van Antonio Bova (16de eeuw). Onder de grafmonumenten verdient vermelding de tombe van den in 1333 overleden aartsbisschop Guidotto de Tabiati, een werk van Gregorio da Siena, terwijl ook nog een mausoleum voor vijf aartsbisschoppen, gedekt door een soort baldakijn rustende op twaalf colonnetten genoemd kan worden.

Al kan niet gezegd worden, dat met de verwoesting van de kathedraal van Messina de bouwkunst een onherstelbaar verlies heeft geleden, het zou toch jammer zijn, wanneer van de ten deele waardevolle en karakteristieke fragmenten niets was gespaard gebleven.

Hoever de verwoesting zich heeft uitgestrekt is nog niet bij benadering na te gaan. In de puinhoopen van het Museum heeft men volgens de berichten verscheidene kunstwerken o. a. de beroemde triptyk van Antonio de Messina bijna ongeschonden teruggevonden; evenzoo de incunabelen en kostbare Grieksche handschriften uit de bibliotheek. De rijk met beelhouwwerk versierde fontein op het Domplein, een werk uit het midden der zestiende eeuw van Montorsoli, een leerling van Michel Angelo, moet nagenoeg ongeschonden zijn gebleven, maar van geen enkel ander openbaar monument of gebouw is dit nog met zekerheid bekend en er schijnt dan ook wel grond te zijn voor het vermoeden, dat bij dezen ramp meer vernield is dan ooit te voren bij menschenheugenis.

De havenkade, het Corso Vittorio Emanuele, is bovendien door de vloedgolf geteisterd. De bebouwing dezer kade was in zoover eigenaardig, dat zij oorspronkelijk bedoeld was als eene reusachtige paleisfaçade van drie verdiepingen, onder ééne kroonlijst.

Om onderbreking te vermijden staan zelfs de meeste, op de kade uitkomende straten alleen door groote poortopeningen, daarmede in verbinding. Deze grootsche gevelbouw is echter nooit geheel tot haar recht gekomen, omdat ten deele de gebouwen onvoltooid bleven, tendeele bij vroegere castastrophes gedeeltelijk afbreken raadzaam werd geacht. Het beoogde effect is nu wel niet verkregen, maar een ander, dat in werkelijkheid veel schilderachtiger en typisch Italiaansch of Siciliaansch genoemd kan worden.

Dat Messina in korter of langer tijd herbouwd zal worden schijnt, naar het oordeel van menschen, die het weten kunnen, vrijwel vast te staan. Hoe het herbouwd zal worden is evenwel nog een open vraag. Men zegt dat constructies van gewapend beton zich bij den ramp uitstekend hebben gehouden en het zou dus voor de hand liggen, wanneer bij den herbouw een ruime toepassing van dit materiaal plaats vond, een algemeene toepassing van dit materiaal van hoogerhand werd voorgeschreven.

Of dit mogelijk zal zijn wordt door hen, die met de Italiaansche „hoogerhand" goed bekend zijn in twijfel getrokken, en zelfs is het de vraag of er nu dan toch, bij den herbouw voor de zooveelste maal, eens rekening gehouden zal worden, met hetgeen men uit jarenlange waarneming van de ter plaatse voorkomende aardbevingen weet. Dat is nog wel niet zoo heel veel, maar toch iets meer dan zestig jaren geleden, toen ook reeds op de noodzakelijk hiervan gewezen werd.

Van verschillende zijden is echter reeds het vermoeden uitgesproken dat men 't best zal doen zich niet veel voor te stellen van de proefnemingen, die hier geschieden zullen, men zal eenvoudig de geleerden en de ingenieurs laten praten, de speculatiebouw zal zich van het terrein meester maken en binnen een paar jaren staat een nieuw Messina overeind, om bij een nieuwe aardbeving aan ons nageslacht een herhaling te vertoonen van de dan historisch geworden ongeluksdagen van 1908.

Het uitbreidingsplan van 's-Gravenhage.

B. en W. hebben gepubliceerd de toelichting, welke de heer H. P. Berlage bij het uitbreidingsplan heeft ingezonden.

Ofschoon nog niet in de gelegenheid van het plan zelf een reproductie te geven, meenen wij toch onze lezers te gerieven door het volgende aan de toelichting te ontleenen. Wie eenigszins met de plaatselijke toestanden in de Residentie bekend is zal, desnoods met behulp van een gewonen plattegrond, de beschouwingen van den ontwerper gemakkelijk kunnen volgen.

* * *

Een plan is ontworpen, waarbij alle straten zijn aangegeven en daarmede dus tevens de verschillende bouwblokken, verder de wijze van bebouwing d. i. gesloten of open; de soort van bebouwing, d. i. in het algemeen het vaststellen der plaatsen, waar de woningbouw van meer gegoeden kan worden verwacht, villa-kwartieren, enz., en die plaatsen, waar het wenschelijk zou zijn arbeiderskwartieren te doen verrijzen. Ten slotte de plaatsen, waar openbare gebouwen het best zouden voldoen en zefs zooveel mogelijk de rooilijnen.

Aan een dergelijke opvatting zijn ongetwijfeld veel bezwaren verbonden, maar één groot voordeel is de zekerheid van te krijgen eenheid in het geheele ontwerp.

Het zijn toch juist de onderdeelen, welke het eigenlijke karakter aan een stadsplan geven.

Het feit, dat bij practische uitvoering van vele onderdeelen zal moeten worden afgeweken, zal juist te minder bezwaren opleveren, hoe volledíger het plan is uitgewerkt, omdat het denkbeeld er is, de grondslag is aangegeven, zoodat er alle aanleiding bestaat, dat die veranderingen volgens het aangegeven denkbeeld zullen geschieden, en daardoor de geest van het plan gehandhaaft blijft.

Berlage beschouwt dan ook het plan als zoodanig als een denkbeeld, volgens hetwelk het hem wenschelijk voorkomt, dat de stad zich uitbreide.

Musschenberg. — Het groote stervormige stadsgedeelte ten N.O. van Z. H. E. S., te beginnen bij den Musschenberg, bedoelt te zijn de stichting voor Internationalisme, waarvan het plan indertijd werd ontworpen door den architect De Bazel. Dit plan is in het Uitbreidingsplan opgenomen, omdat dit voor verreweg het grootste gedeelte ligt in de gemeente Wassenaar, terwijl dat gedeelte, hetwelk nog ligt binnen 's-Gravenhage, toch uit hooge duinpartijen bestaat, welke, mocht in de toekomst bovengenoemde stichting niet tot stand komen, vermoedelijk wel in den oorspronkelijken toestand zullen blijven bestaan.

Mocht echter een andere bestemming aan dat terrein worden gegeven, dan kan daarvoor te zijner tijd een nader plan worden vastgesteld.

De toegangsweg tot dat terrein zal kunnen dienen tot toegang voor het groote sportterrein en baan voor wedstrijden met automobielen, welke, geheel afgescheiden van bovengenoemde stichting, kan worden aangelegd.

Deze geheele stichting voor Internationalisme kan dus als een afzonderlijk stadsgedeelte worden beschouwd, waarvan de eventueele verwezenlijking geen invloed heeft op het eigenlijke Uitbreidingsplan.

Parkaanleg. — Een groot park is ontworpen bewesten de kleine Laak, waarin de eendenkooi kan worden opgenomen. Dat park moet aan de bewoners der uitgestrekte volksbuurten in dat gedeelte der stad ten goede komen, omdat juist dezen door den grooten afstand van bosch en duin, slechts hoogst zelden in de gelegenheid zijn daarheen te gaan. Dit park moet dus, ook in oppervlakte, voor dat gedeelte der stad worden, wat het Bosch is voor het tegenovergestelde gedeelte.

Een tweede parkaanleg is geprojecteerd op het terrein der afzanding tusschen de Nieuwe Parklaan en het Kanaal. Er bestaat reeds een ontwerp, maar Berlage meende een ander ontwerp te moeten geven, in verband met de wenschelijkheid van een groot tentoonstellingsterrein.

De omgeving is bijzonder gunstig voor het maken van een schoon geheel door bijtrekking van het bestaande duinterrein, terwijl door toevoeging van de Boschjes ten O. van den Badhuisweg eenerzijds, en een gedeelte der Scheveningsche Boschjes anderzijds, bedoeld terrein voor het houden eener groote tentoonstelling de voldoende afmeting kan krijgen en daarbij een aantrekkelijkheid bezit, zooals bezwaarlijk elders wordt gevonden.

Meer kunstmatige parkaanleg word niet noodig geacht.

In het algemeen is zooveel mogelijk getracht van bestaande wegen gebruik te maken, bestaande boompartijen te sparen en ook van bestaande wateren partij te trekken, ten einde daardoor voor die wegen, welke daarvoor in aanmerking komen, een zeker natuurlijk verloop te krijgen.

Zoo zijn o. a. in het plan opgenomen de Beek, het water bij Kranenburg, welke mooie boerderij in zijn geheel blijft behouden, tot Hanenburg, dat met een uitgebreid stuk grond uitstekend als uitspanning kan dienst doen.

Een groote waterpartij is gemaakt van het moesland bij den Klatteweg, tusschen de spoorlijn der Z. H. E. S. en de Zwitsersche partij bij het daar te stichten villapark, terwijl eveneens een waterpartij is ontworpen op de eventueel der gemeente toe te vallen boschterreinen aan het einde van

den Waaldorpschen weg bij Duinzicht en Vinkenlust.

Ook is een nieuwe waterpartij ontworpen tusschen de open bebouwing bezuiden de kazerneterreinen.

Openbare gebouwen. — Voor een nieuw ziekenhuis werd aangewezen een terrein aan den Waalsdorpschen weg beoosten den fraaien weg, welke van af de boerderij Waalsdorp, welke in het plan is opgenomen, naar dezen weg voert. Daardoor ligt het ziekenhuis zeer beschut en in een prachtige omgeving.

Voor den bouw der kazernes is een terrein aangewezen ten Westen van het Afvoerkanaal, echter niet onmiddellijk daaraan grenzende, maar een eind meer Westwaarts, zoodat de boschpartij Houtrust, nu reeds een gezochte wandelplaats, kan blijven bestaan.

Van de duinen daar ter plaatse behoeft niets te worden afgegraven.

De ligging der Algemeene en der R.-K. Begraafplaatsen aan de Kerkhoflaan verhindert daar ter plaatse de ontwikkeling der stad, terwijl het ook als algemeen wenschelijk wordt beschouwd dergelijke inrichtingen eveneens ver buiten de kom der gemeente te stichten.

Een groot terrein voor begraafplaatsen is geprojecteerd bezuiden de stichting voor Internationalisme, dus in de gemeente Wassenaar.

Behalve de Algemeene- en de R.-K. Begraafplaats is ook nog een nieuwe Israël. begraafplaats geprojecteerd, zaodat de drie ingangen aan het groote Kerkhofplein zijn gelegen.

De oude begraafplaatsen zullen in parkterreinen worden herschapen.

Verband met de binnenstad. — Daar een uitbreidingsplan een noodzakelijk gevolg is van de oude stad en daaraan logisch moest aansluiten, kan een dergelijk plan niet worden gemaakt, zonder rekening te houden met de eventueele verbetering der verkeerswegen in de binnenstad.

Als uitgangspunt van het stadsplan in zijn geheel is onderzocht in hoever de ligging van het spoorwegstation van de Staatsspoor kon behouden blijven.

Dit onderzoek leidde tot de overtuiging, dat het tegenwoordige station een goede verbinding tusschen het Oosten en Westen der stad belet en daardoor een verhindering is voor een normale ontwikkeling van het ZO. der stad.

Bovendien is het wenschelijk het spoorwegverkeer te centraliseeren, hetgeen in dit geval betrekkelijk gemakkelijk kon geschieden door de Staatsspoorlijn met een bocht te leiden in het station van de H. IJ. S. M.

Het tegenwoordige gebouw zou daartoe belangrijk moeten worden vergroot, waartegen geen bezwaren zullen bestaan, wanneer, en dat is een noodzakelijk gevolg van deze centralisatie, een nieuw terrein voor goederenstation werd aangewezen. Zulk een terrein werd gevonden tusschen de spoorlijn der H. IJ. S. M. en de Broeksloot en ten Oosten van de Laan van N. O. Indië of wel tusschen de spoorlijn der SS. en den Trekvliet, ten Noorden van de Broeksloot.

Uit de bespreking met den Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten is gebleken, dat in beginsel althans geen technische bezwaren bestonden tegen een gemeenschappelijk station Staatsspoor en Hollandsche Spoor, ter plaatse van het tegenwoordige Hollandsche Spoor.

De directe weg van het dan inderdaad eenige en belangrijke station naar het hart der stad is de Stationsweg. Wel zal op dit oogenblik door de ophanden zijnde exploitatie van het bouwplan Wijk VII een verbeterde verbinding met het Spui tot stand komen, maar het valt te betwijfelen of deze ooit het directe verkeer van het station naar het centrum der stad zal opnemen, omdat de Stationsweg is de natuurlijke weg, bovendien de traditioneele, welken men zelfs bij intuïtie zal inslaan.

De onhoudbare Wagenbrug zou dan moeten verdwijnen; overigens geeft Berlage de voorkeur aan het vroegere ontwerp van een verkeersweg over de Kranestraten naar het Spui.

Door dezen weg is men nu op de kortste wijze op het Spui, het hart der stad, gekomen, welke verkeersweg door de vastgestelde doorbraak Spui—Buitenhof, zijn aanvulling vindt.

Deze nu inderdaad centrale verkeersweg loopt verder langs de Gevangenpoort, voor welk beloop daar tet plaatse eveneens plannen bestaan, en waarvoor door Berlage zelf een dubbele oplossing is gegeven bij zijn desbetreffende nota.

Deze verkeersweg loopt verder over den Kneuterdijk, Lange Voorhout, Parkstraat en Alexanderstraat tot aan de Javastraat. Het plan wijst nu verder op een te maken doorbraak daar ter plaatse, naar het Alexanderveld, dat in eenigszins schuine richting wordt overgestoken.

Het terrein der kazernes wordt bebouwd, waardoor de verkeersweg gemakkelijk kan worden doorgetrokken door de — eventueel te verbreeden — Bonistraten, het Prinse Vinkenpark tot aan de Kerkhoflaan.

Een tweede verkeersweg, die, welke de Laan van Meerdervoort door de Zoutmanstraat verbindt met het Kerkplein en de Prinsegracht.

Daartoe wordt van de kruising der Hemsterhuisstraat en Piet Heinstraat af een schuine doorbraak tot stand gebracht tot aan de Bilderdijkstraat, een brug geslagen over de Veenkade, de Visschersdijk verbreed, de Korte Hoogstraat en Torenstraat verbreed, het Kerkplein en de Jan Hendrikstraat verbreed en verder doorgebroken tot aan de Prinsegracht.

De verdere verbinding met het Zuiden geschiedt dan door de Boekhorststraat of over de Groote Markt naar den Lutherschen Burgwal.

Het allereerste dient verder verbeterd de meer dan gebrekkige verbinding ter hoogte van de Spuistraat en Lange Poten, dus in het hart der stad, die nu de verbinding vormen tusschen Bezuidenhout en Groote Markt.

Aan een verbreiding daarvan valt niet te denken, zoodat het een dringende eisch kan worden genoemd een parallelweg te scheppen, het beste te vinden door de Groote Markt met het Spui te verbinden, waartoe gedeeltelijk eenig bouwblokken moeten worden doorgebroken, gedeeltelijk een paar nauwe straten moeten worden verbreed.

Is het Spui bereikt, dan kan van de Kleine Bagijnestraat worden gebruik gemaakt door wegbraak van den hoek van het bouwblok daar ter plaatse, en daarna van den Fluweelen Burgwal, door eveneens den hoek van het aldaar zich bevindende bouwblok af te breken.

Hierdoor is op voortreffelijke wijze de verbinding met de Heerengracht en daardoor met het Bezuidenhout tot stand gebracht, waardoor de groote verkeersweg van Oost naar West is verkregen.

Wordt eindelijk van den Fluweelen Burgwal af een doorbraak gemaakt tot aan den Zwarteweg,

door tevens gebruik te maken van het slop langs de infirmerie en de Muzenstraat, dan is ook een directe verbinding met het stationsgebouw der S.S. ontstaan, een verbinding, die eveneens, mocht dit laatste verdwijnen, toch haar beteekenis zal behouden.

Een verbreeding der Korte Poten moet mede als een eisch worden beschouwd, waartoe de rooilijn van het Noordelijk huizenblok zoo ver moet worden teruggebracht, dat de as van de Korte Poten samenvalt met die der Heerengracht.

Wanneer nu ook nog de Korte Houtstraat wordt verbreed, dan zal eindelijk het Plein van voldoend breede toegangswegen zijn voorzien.

De verbinding tusschen de Groote Markt en het Kerkplein door de Schoolstraat laat eveneens veel te wenschen over. Daar de Vischmarkt veel te klein is geworden, is de gelegenheid geboden de Schoolstraat op zoodanige breedte te brengen als door de diepte der Vischmarkt wordt aangegeven. Daarbij zou een nieuwe Vischmarkt kunnen worden gebouwd bij de Groote Markt, aan den nieuwen verkeersweg.

Het maken van bovengenoemde nieuwe of verbreede wegen kan als van urgenten aard worden beschouwd, terwijl van het maken van de volgende de wenschelijkheid kan worden betoogd.

1o. Achter het terrein der Oranjekazerne is het in verband met de afbraak daarvan wenschelijk door de huizen der Willemstraat heen te breken, en vervolgens de Kazernestraat te verbreeden; anderzijds door het verbreede Lissabon, ten einde ook daar ter plaatse den Dennenweg op het nauwste punt een beteren toegang van het Voorhout af te verschaffen;

2o. is een verbinding wenschelijk tusschen Kortenbosch en Westeinde, tusschen Oliënberg en Zuidsingel, tusschen Waterloostraat en Van Dijckstraat, tusschen Kemperstraat en Van Goyenstraat, tusschen Trompstraat en Barentszstraat, terwijl de verbreeding der Waldeck Pyrmontkade en Marnixkade zijn vastgesteld en de doortrekking der Kortenaerkade reeds in uitvoering is.

Van deze verkeerswegen in de oude stad leiden toegangen naar eenige punten aan den omtrek, waaraan de hoofdverkeerswegen van het Uitbreidingsplan noodzakelijk moeten aansluiten.

Zorgvliet. — De eigenlijke vierkante kern is gebleven, ingesloten door hooge bermen, evenals de Scheveningsche weg.

In dezen kern is een groot gebouw ontworpen, waarbij B zich voorstelt, dat dat een groot museum zou kunnen zijn, met een museum-tuin daarbij.

Het verdere terrein wijst aan een open bebouwing op ruime schaal, zoodat de stichting van een monumentaal villa-park het einddoel moet zijn.

Aan den Scheveningschen weg is gelegen een nieuw en fraaier gelegen Hôtel de la Promenade, te bouwen ter vervanging van het oude, dat nu den Scheveningschen weg op hinderlijke wijze onderbreekt. Voor dezen aanleg is door B. de raad ingewonnen van den heer Tersteeg, tuinbouwkundige te Naarden.

Stadhuis. — Aangewezen is als gevolg van de verplaatsing der kazernegebouwen, het Alexanderveld, dat nu ten gevolge van de doorbraak tegenover de Alexanderstraat zeer zeker daarvoor aangewezen is en ongetwijfeld tot een monumentale oplossing aanleiding zou geven.

Er zou dan gelegenheid zijn geheel vrij van een benauwende omgeving, een Raadhuis te stichten, dat aan alle eischen zou kunnen voldoen, en zeker architectonisch naast het Binnenhof, het centrum der Rijksregeering, een tweede centrum te scheppen van Gemeenteregeering en eventueel architectonisch daaraan evenredig.

Immers de geheele ombouwing van het Alexanderveld geeft aanleiding, in aansluiting aan het Raadhuis nog andere gebouwen te stichten, als archief, een openbare bibliotheek met leeszaal, enz.

Teekenacademie. — De plaats der Oranjekazerne zou een prachtige gelegenheid aanbieden voor den bouw eener nieuwe Academie van Beeldende Kunsten, eventueel in verbinding met een Museum voor Kunstnijverheid.

Sportterreinen. — Daarvoor is in het plan in ruime mate gezorgd. Genoemd is reeds het groote sportterrein, grenzende aan de lijn der Z. H. E. S. bij den Musschenberg.

Een tweede sportterrein zou kunnen liggen in het park, hetwelk nu als tentoonstellingsterrein is aangewezen.

Een derde terrein ligt aan de Ceintuurbaan ten Westen van Clingendaal, hetwelk nu ook reeds voor dat doel wordt gebruikt; een vierde is het reeds genoemde in het Groote Park; een vijfde, eveneens van die afmetingen aangevraagd, is ontworpen ten Zuiden van Houtrust, terwijl ten slotte het tegenwoordige terrein voor hyppische sport op Zorgvliet eveneens voor dat doel is blijven bestaan.

Bovendien zijn, behalve deze groote, vele kleinere sportterreinen en kinderspeelplaatsen in het plan opgenomen, zoodat aan dezen eisch zeker op voldoende wijze is tegemoet gekomen.

Het zal niet moeilijk vallen voor badhuizen in verschillende gedeelten der stad geschikte plaatsen te vinden, terwijl, mocht daartoe de behoefte worden gevoeld, in de waterpartij van het Groote Park eventueel voldoende gelegenheid zou zijn een afzonderlijke open zwemplaats af te schieten.

Volksleeszaal. — Aan een groote volksleeszaal bestaat zeker behoefte. Een van de gebouwen aan het groote plein aan het het einde der Hoefkade daarvoor te bestemmen, schijnt zeer passend, terwijl ook alweer in de talrijke aangegeven gebouwen voldoende gelegenheid is tot stichting van kleinere zalen in verschillende centra.

Koninklijk Paleis. — Tot een eventueele verplaatsing van het Koninklijk Paleis zou aanleiding kunnen bestaan ten gevolge van onvoldoende inrichting van en belemmering van het verkeer door het tegenwoordige Paleis.

Deze verandering zou ongetwijfeld van zeer ingrijpenden aard zijn, en ook niet kunnen gebeuren zonder den bouw van een waardiger paleis in een fraaie omgeving voor te bereiden.

Daartoe is door B. gedacht aan het terrein, hetwelk nu voor den Schouwburg (Koningskade) is aangewezen en dat te meer, omdat die plaats toch ook wel dit bezwaar heeft, voor dat doel te veel uit het centrum der stad te zijn gelegen.

Architectonisch zou de bouw van een paleis aldaar prachtig kunnen zijn, en de omgeving is van dien aard, dat aan de behoefte van een paleistuin, bij latere toevoeging van Oostduin en Arendsburg, zeker beter wordt voldaan dan bij de tegenwoordige situatie.

In dat geval zou het groote vrijkomende terrein aan den Princessewal uitmuntend zijn geschikt voor den bouw van een Raadhuis, hetgeen bovendien het voordeel zou hebben, eveneens in het drukste

gedeelte der stad te zijn gelegen, zelfs niet ver van het tegenwoordige.

Een mooi Raadhuisplein zou daarvan het gevolg zijn.

Daarbij zou het voordeel zijn verkregen van een verbinding tusschen de Heulstraat en de Veenkade en zou bovendien tusschen de Zeestraat en den Princessewal een verbinding kunnen worden gemaakt.

Op de plaats der stalgebouwen zou dan bouwterrein vrijkomen en ook nog de mogelijkheid bestaan tot een latere vergrooting van het Raadhuis.

Schouwburg. — De Schouwburg zou dan eventueel kunnen verrijzen op het terrein der Oranjekazerne in plaats van de Academie van Beeldende Kunsten, of ook op een terrein aan het Bezuidenhout, door eventueele verplaatsing van het spoorwegstation.

Deze ligging zou ongetwijfeld de meest verkieslijke zijn, terwijl in dat geval een nieuwe Muziekzaal, welke nu eventueel in den Nieuwen Uitleg een plaats kon vinden, in dat geval den Schouwburg op het terrein der Oranjekazerne zou kunnen vervangen.

Het Alexanderplein zou dan de gebouwen kunnen bevatten voor Academie van Beeldende Kunsten en verder musea, in den geest van den zoogenaamden Museum-Insel in Berlijn. (*Wordt vervolgd.*)

Prijsvragen.

DE REGELING VAN INTERNATIONALE PRIJSVRAGEN.

Het Comité Permanent des Congrès Internationaux des Architectes te Parijs heeft in zijn vergadering van 19 November 1908 Internationale Prijsvraag-regelen opgemaakt.

Het Bouwkundig Weekblad van 9 Januari j.l. geeft daarvan de volgende vertaling:

De Internationale Commissie voor de openbare Architectuur-Prijsvragen is van meening, dat voor dergelijke Prijsvragen, het volgende aanbeveling verdient:

1ste. De Internationale Prijsvragen moeten alleen gehouden worden voor bijzondere gevallen, welke een waarlijk internationaal karakter hebben.

2de. De Internationale Prijsvragen kunnen zijn: *open voor alle architecten en zonder uitnoodiging*, of wel *besloten en met uitnoodiging*.

De *voor allen open prijsvragen* bestaan bij voorkeur uit twee gedeelten [1]).

De *besloten prijsvraag met uitnoodiging* worden in één gedeelte uitgeschreven.

3de. De voorwaarden voor de Internationale Prijsvragen zijn hetzelfde voor alle mededingers.

Er mag geen rekening gehouden worden met teekeningen, modellen of andere stukken, welke niet volgens het programma geëischt worden; deze teekeningen, modellen of stukken, welke te veel zijn, zullen niet tentoongesteld worden.

4de. Het programma moet in duidelijke termen de voorwaarden van het concours omschrijven; het mag in het geheel geen facultatieve *desiderata* bevatten.

5de. In de prijsvragen, welke besloten zijn en met uitnoodiging, kan het programma zeer gedetailleerd zijn en een complete ontwikkeling van de ontwerpen eischen.

In de prijsvragen, welke voor allen openstaan, moet het programma in algemeene termen de technische eischen omschrijven, en het aantal en de schaal der teekeningen tot dat minimum bepalen, hetwelk nog voldoende is om de beteekenis van het ontwerp duidelijk te maken aan de Jury.

Het programma zal bepalen, dat de ontwerpen anoniem moeten zijn en alleen voorzien van een spreuk, en dat zij onderteekend moeten zijn voor den eindwedstrijd

Het is den mededingers verboden, op straffe van uitsluiting, eenige poging te doen ter verbreking der geheimhouding.

6de. In de Prijsvragen met voor- en eindwedstrijd zullen op den eersten wedstrijd de voorwaarden van de prijsvraag, open voor allen en bij den 2den wedstrijd de voorwaarden van de besloten prijsvraag met uitnoodiging worden toegepast.

Alleen bekroonden van den eersten wedstrijd kunnen toegelaten worden tot den 2den wedstrijd.

7de. Het programma van de Prijsvraag zal, zooveel mogelijk, gepubliceerd en voor de mededingers verkrijgbaar gesteld worden op denzelfden datum in alle landen. Ieder ontwerp, dat niet op den dag van de sluiting der prijsvraag verzonden is, zal niet in aanmerking komen; de stempel van afzending zal het bewijs zijn.

8ste. De redactie van het programma moet opgemaakt worden naar de raadgevingen van ervaren architecten. De publicatie zal geschieden in de Fransche taal.

9de. De Jury wordt benoemd door de corporatie [1]) die de prijsvraag uitschrijft, het is wenschelijk, dat de corporatie, alvorens de buitenlandsche Jury-leden te benoemen, zich in verbinding stelt met het Comité Permanent des Congrès internationaux des architectes.

De Jury van een internationale architectuurprijsvraag moet samengesteld zijn uit architecten, welke allen van verschillende nationaliteit zijn en waarvan een uit het land moet zijn waar de prijsvraag wordt uitgeschreven. Een officieele vertegenwoordiger [2]), aangewezen door de Corporatie, welke de prijsvraag heeft uitgeschreven, zal zonder aan de beraadslagingen deel te nemen, alle handelingen leiden om de regelmatigheid ervan te verzekeren.

De leden van de Jury verklaren, door het feit van hun aanneming, dat zij noch direct noch indirect eenig materieel belang hebben of zullen hebben bij het resultaat van den wedstrijd.

10de. Het verdient de voorkeur bij de internationale prijsvragen, en vooral bij de voorwedstrijden, geen scherpe grens der kosten op te geven, opdat een zekere vrijheid aan de artistieke concepties der mededingers gelaten kan worden.

In het geval dat de som, beschikbaar voor de uitvoering van het ontwerp van de prijsvraag, is voorgeschreven, moet het programma al de noodzakelijke gegevens verschaffen om een ongeveer gelijke schatting te verkrijgen.

11de. Het totaal der uit te loven prijzen moet zijn: 2½ % van de uitgaven voor bouwwerken, welke

[1]) Fransche tekst à deux degrés.

[1]) Fransche tekst: Administration.
[2]) Fransche tekst: Magistrat.

de som van 2,000,000 frs. niet te boven gaan; 2% voor bouwwerken tot 5 millioen frs.; 1½% voor werken, welke hier boven gaan.

Als beginsel moet gelden, dat de uitvoering van het ontwerp opgedragen wordt aan den bekroonde, onder de voorwaarden, welke in het land, waar de prijsvraag is uitgeschreven, heerschende zijn.

Het totaal der prijzen moet niet van het totaal uit te betalen honorarium worden afgetrokken.

In het geval dat de persoon of de corporatie, die de prijsvraag uitschrijft, zich de mogelijkheid wenscht voor te behouden den eerst bekroonden architect niet het werk op te dragen, moet het programma de voorwaarden van de schadeloosstelling bevatten. In het geval, dat geen uitvoering zal plaats hebben moet dezelfde schadeloosstelling worden uitbetaald. In alle gevallen behouden de makers van de ingezonden ontwerpen het artistieke eigendom van hun ontwerp en over het gebouw, dat er slechts een afbeeldsel van is.

12de. Bij de enkelvoudige prijsvraag zullen alle ontwerpen ten toon gesteld worden in een passende omgeving en lang genoeg, opdat alle mededingers in staat zijn deze tentoonstelling te bezoeken, welke van te voren in de vakbladen aangekondigd moet worden.

Bij de prijsvraag met voor- en eindconcours zal er geen tentoonstelling gehouden worden na de eerste beoordeeling: alle schetsen zullen verzegeld bewaard blijven om aan het einde tegelijk met den definitieven wedstrijd ten toon gesteld te worden.

De bekroonden in den voor-wedstrijd hebben het recht een calque van hun schets te nemen voor de uitwerking van hun ontwerp bij den definitieven wedstrijd.

Het volledig en met redenen omkleed rapport van de Jury zal vóór de opening van de tentoonstelling gepubliceerd worden en zullen alle belanghebbenden in de gelegenheid worden gesteld er kennis van te nemen.

Parijs, 20 Nov. 1908.

De Pres. van de Commissie — De Secr. gen.
P. J. H. Cuypers. — J. M. Poupinel.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 2. Mededeelingen van de Maatschappij t. b. d. B.
Internationale Prijsvraagregelen.
Brieven uit Rotterdam VI. Het Raadhuis te Zeist, met afbeeldingen en losse plaat. Het van Dooren's gesticht.
Opmerkingen over de Uitbreiding van Amsterdam.
Ingezonden stukken Prijsvraag Bouwkunst en Vriendschap.

Architectura No. 2. Mededeelingen van het Genootschap.
Verslag van de 1252ste Genootschapsvergadering van 6 Januari 1909.
Henri Havard.
Technisch Gedeelte Fundeeringsmethoden (Vervolg). — Draagpalen en Heiformules.

De Bouwwereld No. 2. Echo's. Pompeji-Messina.
De Prijsvraag voor het ontwerpen van goedkoope, eenvoudige en doelmatige slachthuizen, zonder en met kunstmatige koelinrichtingen.
Het Gothische huis te Kampen, met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 2. Bij het vertrek van Prof. G. H. van Mourik Broekman ci uit Chili, door R. A. van Sandick ci.
Microscopisch Onderzoek tot onderkenning van naaldhout, door M. E. H. Tjaden c. i., met afbeeldingen.

Technisch Weekblad (S. v. T.) No. 2. Officieel Gedeelte. Verslag der Buitengew. Algem. Vergadering van 26 December 1908. — Walsen en Walsmachines. — Ingezonden.

De Aannemer No. 1. J. J. Hornstra.
Overgang.
Het collectief arbeidscontract en de wet II (Slot.)
Force majeure II.
Arbitrale beslissing met gevolgen.
Het 10-jarig bestaan van de afdeeling Groningen.
Afdeelingsverslagen. Amsterdam 29 December 1908.

No. 2. Kort verslag van de Vergadering van het Hoofdbestuur op 5 Januari 1909.
De individueele arbeidsovereenkomst.
Uit Eigen kring. Telling en teleurstelling. — Bedankjes. — Geen slapheid.
Afdeelingsverslagen. Groningen.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 28. Het schmaucben. — Het collectief arbeidscontract en de wet. — De moderne tegelfabricatie. (Vervolg). — Fouten in den houw en bij het bedrijf van ringovens. — Vermindering of opheffing van de poreusheid van voorwerpen uit aardewerk.

Deutsche Bauhütte No. 2. Vom Symbol in der Kunst der Mittelalters II door Alb. Luron.
Vom Einfamilienhaus der Stadt, door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen van het huis Hermes te Barmen arch. Schutte en Volmer.
Etwas vom Bauernhaus I, door Richard Wolff, bij een ontwerp van E. Scheller te Lützkewitz.
Berliner Ausstellungen.

Varia

ZUIVERING AFVALWATER STROOCARTONFABRIEKEN.

Over deze voor de provincie Groningen zoo belangrijke zaak schreef onlangs dr. B. Sjollema in het Chemisch Weekblad een artikel, voornamelijk ten doel hebbende aan te toonen, hoe het afvalwater op voor de industrie voordeelige wijze te zuiveren zou zijn.

De heer Wigersma, ch. ing., komt in hetzelfde weekblad terug op dr. Sjollema's artikel. Hij stelt allereerst de beteekenis van de quaestie in het licht:

„Immers in de provincie Groningen alleen bestaat thans een 17-tal stroocartonfabrieken met een totale productie aan carton van ongeveer 2,500,000 K.G. per week. Bedenkt men nu, dat voor het vervaardigen van iedere 100 K.G. carton ongeveer 140 K.G. stroo verbruikt worden, dan worden dus wekelijks met het afvalwater der verschillende fabrieken ongeveer 1,000,000 K.G. organische stof in de kanalen der provincie gespoeld.

Iedere M.³ afvalwater bevat ten minste 0.3 K.G. bruikbare zwevende stoffen in den vorm van vezels; meestal echter bevat het water meer, en zelfs vond dr. Sjollema in het door hem onderzochte monster per M.³ ruim 4.5 K.G. Daar echter dit gehalte bij de verschillende fabrieken zéér sterk verschilt en ook bij één en dezelfde fabriek groote verschillen kunnen optreden, afhankelijk van de dikte van het carton, dat op het oogenblik der monsterneming gemaakt wordt, van de soort van verwerkt stroo en van de meer of mindere netheid der arbeiders zoo kunnen wij gerust aannemen dat per M.³ afvalwater 0.5 K.G. organische stof in vezelvorm aanwezig is. Dit geldt voor die fabrieken, welke hun water niet op de straks nader te bespreken wijze van zwevende stoffen bevrijden.

Waar we met dr. Sjollema de hoeveelheid afvalwater per fabriek gemiddeld op minstens 1000 M³. per dag kunnen vaststellen, daar wordt dus aan vezelstoffen per dag in de provincie Groningen 1000 × 17 × 0.5 K.G. = 8500 K.G. in de kanalen gevoerd. De waarde van deze vezelstoffen per 1000 K.G. op f 15 stellende, wordt dus per dag voor een bedrag van 8.5 × 15 = f 127.50 aan verrotting prijs gegeven, wat toch nuttig gebruikt had kunnen worden".

En dan vervolgt de heer Wigersma:

„In een drietal fabrieken nu zijn door mij inrichtingen gemaakt, om de vezelstoffen, welke in het afvalwater voorkomen, te verwijderen. Deze bestaan uit groote ijzeren, trechtervormige bassins, zooals ze ook door anderen voor de papierfabricage en andere industrieën zijn toegepast. In deze bassins wordt het water boven ingevoerd achter een afscheidingswand of in een centrale valbuis, welke tot op circa ¾ der hoogte in het bassin reikt. Het water krijgt dus eerst een richting naar beneden en moet vervolgens langzaam door het trechtervormig bassin, waar bovenin de afloop is aangebracht omhoog stijgen, waarbij, wegens den trechtervorm, de stijgsnelheid voortdurend geringer wordt. Alle vezels, welke maar iets zwaarder zijn dan het water, zullen nu bij voorkeur óf direct hun benedenwaartsche richting behouden óf zich langzamerhand samenpakken en bezinken. Door een kraan onder in den trechter, die voortdurend iets geopend is, ontwijkt dan ook een betrekkelijk dikke vezelbrij, terwijl het aan den bovenkant van den trechter uittredende water bijna geheel vrij is van vezels en zwevende deelen. Men heeft slechts te zorgen, dat een zekere stijgsnelheid van het water niet wordt overschreden, om alle nog bruikbare vezelstoffen te kunnen winnen. Deze worden, al of niet gemengd met versch water, als verdunningsvloeistof bij de hollanders gevoegd, en worden dus gelijkmatig door de cartonstof gemengd, waardoor ze geen last in het bedrijf veroorzaken.

Dat nu dit van zwevende stoffen bevrijde water minder aanleiding tot rotting zoude geven, ben ik niet met Dr. Sjollema eens. De ervaring heeft mij geleerd, dat practisch geen verschil is te bemerken, wanneer men vooraf de vezelstoffen verwijdert. Het water gaat dan nog evengoed tot rotting over en is nog even onaangenaam voor de omgeving, wat trouwens ook niet anders te verwachten is.

Ook het door Dr. Sjollema aangegeven middel, om het afvalwater der cartonfabrieken te behandelen met superphosphaatoplossing, wil mij voorkomen geen remedie te zullen brengen".

Dit wordt dan nader door den heer Wigersma uiteengezet.

Op grond zijner beschouwingen komt de heer W. tot de volgende conclusiën.

„Ieder, die de toestanden in de cartonfabricage kent en weet met welke geringe winsten deze fabricken in de laatste jaren moeten werken, zal overtuigd zijn dat, hoe goed ook bedoeld het voorstel van Dr. Sjollema weinig kans heeft practisch uitgevoerd te zullen worden. Daarenboven wordt nog maar verkregen, dat hoogstens ⅓ der organische stof wordt afgescheiden, zoodat dus de andere ⅔ toch in de kanalen komen en de toestand daarin dus practisch weinig beter zal worden. M. i. zal dan ook ook de oplossing van het vraagstuk der reiniging van het afvalwater der cartonfabrieken niet gezocht moeten worden in de richting door Dr. Sjollema aangewezen. In welke richting dan wel?

Ik geloof dat voorshands hierop niet een beslist antwoord gegeven kan worden.

Wanneer we echter de bereiding van het stroocarton nagaan, dan valt het op, dat het afvalwater dezer fabrieken zoo sterk verdund wordt afgevoerd, terwijl in de kookapparaten, waarin stroo met kalkmelk gekookt wordt, een dikke slijmige loog ontstaat. Wanneer nu de stof in de kookapparaten direct werd gewasschen met toepassing van het principe van den tegenstroom, op een dergelijke wijze als dit in de suikerfabrieken geschiedt, dan zou men een afvalloog van hooge concentratie en in betrekkelijk geringe hoeveelheid krijgen. Op deze loog zou men dan kunnen toepassen het reinigings- of het verwerkingsprocédé, dat het beste zou blijken te zijn. Voor de fabricage zelve zou deze werkwijze het voordeel hebben, dat de stroostof gewasschen op de cartonmachines komt en het afvalwater van deze machines direct weer gebruikt zou kunnen worden.

Vóór men nu proeven neemt, omtrent de wijze, waarop de loog het best gereinigd kan worden, moet eerst vaststaan, welke stoffen er in aanwezig zijn en wat de eigenschappen dier stoffen zijn. Hier komen we op een zeer moeilijk en ongecultiveerd gebied der chemie.

De mogelijkheid bestaat wel degelijk, dat ze zullen blijken na verwerking bruikbaar te zijn voor verschillende doeleinden en we zouden hier niet voor het eerst het geval behoeven te hebben, dat een waardeloos geacht afvalproduct later blijkt een goudmijn voor een industrie te zijn.

Dat echter het onderzoek naar de samenstelling der componenten van de afvalloog uiterst moeilijk is, wil ik direct zonder meer toegeven. Zelfs de samenstelling van het stroo, waarvan we uitgaan, is niet bekend.

Het wil mij voorkomen, dat voor de Nederlandsche chemici, en zelfs meer speciaal voor de scheikundige ingenieurs, hier een zeer belangrijk en moeilijk, doch daarom zooveel te aantrekkelijker, vraagstuk is op te lossen, welks oplossing niet alleen aan een zeer uitgebreiden tak der Nederlandsche industrie misschien nieuwe winsten zou kunnen opleveren, doch tevens alle bewoners van de Groninger Veenkoloniën zou bevrijden van de zeer lastige en hoogst onaangename geuren, die voortdurend opstijgen uit de kanalen, waarin de cartonfabrieken hunne afvalwateren moeten loozen".

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

De beroemde cathedraal te Toledo bevindt zich volgens een telegram uit Madrid in gevaar van in te storten. Reeds sedert eenigen tijd werden bedenkelijke scheuren in het gebouw waargenomen, en de jongste aardbeving heeft deze nog vergroot. Daarom is er reeds bevel gegeven om de kostbare koorstoelen uit de kerk te verwijderen Architecten hebben het gebouw nauwkeurig onderzocht en verklaard dat ingrijpende herstellingen noodig zijn. De regeering heeft, om het prachtige gebouw in stand te houden, een geldsom toegezegd van 120.000 gulden.

BINNENLAND.

Arnhem. Naar wij vernemen is door de „Vereeniging van Nederlandsche Bakstcenfabrikanten" een actie begonnen tegen de bezwarende bepalingen bij aanbestedingen, in zake keuring van hun materiaal. Het komt naar zij meent, al te vaak voor, dat door onbillijke afkeuringen, waar de door aanbesteder aangewezen keurder in hoogste ressort beslist, en geen hooger beroep mogelijk is, leveranciers schade lijden. Het ligt in de bedoeling der Vereeniging in de bestekken de bepaling te doen opnemen, dat in gevallen van afkeuring arbitrage kan worden gevraagd.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter der Bestratingen te Leiden. Zie adv. in dit No. (1)

— Leerares of leeraar in de Kunstgeschiedenis aan de hoogere burgerschool voor meisjes te Utrecht. Het aantal lesuren per week 4, bezoldiging f 100 per lesuur in de week per jaar. Zich vóór 22 Januari a.s. bij rekest op zegel aan te melden bij Burgemeester en Wethouders te spreken Dinsdag en Vrijdag tusschen 12 en 1 uur. De Directrice is te spreken op dezelfde dagen na 1.30 uur. (1)

— Deskundige voor het maken van plannen voor de nieuwe te bouwen gasfabriek te Doesburg. Brieven vóór 20 Januari e.k. aan den heer S. Reijnders, Doesburg. (1)

— Waterbouwkundig Opzichter bij de Overijsselsche Lokaalspoorweg-Maatschappij, Beestenmarkt, Deventer, in tijdelijken dienst voor aanlegwerkzaamheden. (2)

1e. Een Leeraar in Stoomwerktuigkunde en Machineteekenen, de Electriciteitsleer en Natuur- en Werktuigkunde. Jaarwedde f 1200 tot f 1600.
2e. Een Leeraar in Meubelmaken, Houtdraaien, Vakteekenen, Constructieleer en materialenkennis. Jaarwedde f 1000 tot f 1200. Beide aan de Ambachtsschool te Schiedam. Indiensttreding 1 April 1909. Inzending van stukken vóór 20 Januari 1909 aan den Directeur D. R. Gerhardt, die te spreken is op Maandag, Dinsdag en Woensdag van 2—4 uur. (2)

— Teekenaar, bekend met Administratie, op een Electro-Technisch Bureau. Brieven onder lett. V 68, Alg. Adv. Bureau Rouma & Co., Heerengracht 226 Amsterdam. (2)

— Machine Teekenaar aan de Arnhemsche Stoomsleephelling Maatschappij te Arnhem bekend met scheepsteekenen. (2).

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

32 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., f 60—f 125	p.m.
12 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 120	p.m.
5 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
1 Décoratie-teekenaar	—30 j., f f 125	„
1 Teek. voor kunst-industrie	—30 j., f f 125	„
7 Chef-machinisten	26—34 j., f 80—f 130	„
6 Werkmeesters	26—34 j., f 80—f 130	„
7 Werktuigk. Teek.	18—30 j., f 35—f 90	„
4 Electrotechniker	20—31 j., f 35—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 18 Januari.

Amsterdam, ten 2 uur. Door het gem.-bestuur: het verbouwen van perceel No. 115 aan de Stadhouderskade tot politiebureau. Het bestek en voorw. te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlich. ten kantore van den Architect der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 148, van 2—4 uur, de drie laatste werkdagen vóór den dag der aanbesteding.

Elburg, ten 1.30 uur. Door het bestuur der christelijke school in het catechisatielokaal: het bouwen van een school en woning en de levering van schoolmeubelen; bestek en teek. verkrijgbaar bij G. W. Zwart te Elburg en bij den arch. D. Kok Jr. Harderwijk. Aanw. den dag van besteding 11 uur.

's-Gravenhage, ten 2 uur. Door het dep. van justitie aan het gebouw van het dep.: het 3-jarig onderhoud aanv. 1 Januari 1909 en eindigende 31 December 1911 van verschillende Justitiegebouwen. (zie adv. in No. 1.)

Leiden, door het gem.bestuur.: bestek No. 6: het bouwen van eene school 3de klasse tegenover de Decimastraat met straataanleg en andere werken. Het bestek en teekeningen ter inzage op het Bureau van Gemeentewerken van 9 tot 4 uren en aldaar verkrijgbaar. Aanw. gehouden.

Scharmer, ten 4 uur. Door de heer T. Veltman in de Gebronsde Leeuw: het bouwen van een boerenbehuizing en schuur met stookhut, bestek en de teek. ter inzage in voorn. café. Aanw. den dag der besteding 1 uur nam. Inl. geeft J. van Delden te Harkstede.

Uden, ten 3 uur. Door de bouwkundige J. Frankefort in de oude pastorie: het bouwen eener bijz. school voor lager onderwijs met 9 lokalen speelplaats, privaten enz. Bestek en teek verkrijgb. bij aanbesteder. Aanwijzing den dag der besteding 11.30 uur.

Zuidlaren, Door de bouwkundige L. J. Ploeger in het café van B. van Bon: a. het bouwen van eene boerenbehuizing, b. het verf- glas- en behangerswerk; bestek en teek. in voornoemd café en bij aanbesteder ter inzage.

DINSDAG 19 Januari.

Haarlem. Door de tuinarch. Leonard A. Springer: het maken en ophoogen van aarden banen voor straten in 't Kleverpark; bestek en voorw. te bekomen ten kantore van de Binnenl. Exploitatie Mij. van Onr. Goederen. Gr. Houtstraat 99a.

Harlingen ten 8 ure. Door het gemeentebestuur: het leveren en maken van straten en riolen in de gemeente; aanw. gehouden bestek en teekening ter inzage ter secretarie en aldaar verkrijgbaar.

Nijmegen ten 2.30 ure. Door het gem. best.: 1. het leggen van ongeveer 1200 M. riool van cementbeton, wijd 40-60 en 50-75 cM., en van aarden buizen wijd 20 tot 30 cM., in ontworpen straten met bijkomende werken; 2. het leveren van rioolbuizen van cementbeton wijd 40-60 en 50-75. Bestekken met teekening verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie. In-

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . „	1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906 . . . . „	32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. (4)

lichtingen ten kantore van den Directeur van Gemeentewerken.

Rotterdam ten 1 ure Door het gem. best.: het bouwen van een badinrichting m. schaftlokaal aan de gasfabriek Oostzeedijk; bestek en teek. ter inzage ter secretarie en in het stads timmerhuis en te bekomen bij wed. P. van Waesberge en Zoon, boekdrukkers ald.; inlichtingen te bekomen aan gemeld timmerhuis; aanw. gehouden.

Rottevalle. Door de heer G. R. Bloembergen: het bouwen van een hulppostkantoor; bestek en teekening verkrijgb. bij aanbesteder.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot expl. van S.S. in het Moreelse Park, bestek 1168: het maken van een seinhuis met bergplaats op het station Leeuwarden. (Zie adv. no. 2).

W. Zuiderveen ten 5 ure. Door de H.H. Gebr. Kroeze in het café van T. Pik: het amoveeren der bestaande en het bouwen van een nieuwe boerenbehuizing, bestek en teekening ter inzage in genoemd café inl. verstrekt de bouwk. J. Bos te Blijham.

WOENSDAG 20 Januari.

Hilversum ten 11.30 ure. Door de arch. Gebr. van Gendt A.Lzn. te Amsterdam in het hotel „Jans" te Hilversum: het bouwen van een landhuis te Nieuw-Loosdrecht, bestek en 2 teek. verkrijgb. bij P. Rijnja te Amsterdam.

Hoorn ten 2 ure. Door het bestuur van de HH. Cyriacus en Franciscus in het lokaal Het Vosje: het bouwen van een Pastorie met verbindingsgang en catechismuskamer c. a., aan het Groote Noord, bestek en teek. verkrijgb. in den boekhandel H. Stumpel ald.; inlichtingen bij den arch. P. Snel Rzn. te Schagen.

Maastricht ten 12 ure. Door het gem. best.: de levering van 124.000 porfierkeien en 72.100 straatkeien van diverse soorten en afmetingen; bestek en voorw. verkrijgb. op het bureau van den directeur der gem. werken.

Schiedam. Door de arch. H. Gabel: het bouwen van 10 woningen aan de Brouwerstraat; bestek en teek. verkrijgb. bij aanbesteder.

VRIJDAG 22 Januari.

Zelhem, ten 2.30 uur. Door de arch. H. Enklaar te Ruurlo in het stations koffiehuis in perceelen en in massa: het bouwen van een heerenhuis nabij het station te Zelhem; bestek en teek. ter inzage in het Heerenlogement (Coops) te Doetinchem en ter secretarie te Zelhem. Aanw. 19 Jan. 2.30 uur.

ZATERDAG 23 Januari.

's-Gravenhage, ten 11 uur. Door de heer W. P. de Groot: het bouwen van 2 directiekeeten aan de forten Drecht en Uithoorn. Bestek en teek. te verkrijgen bij aanbesteder Laan van Nieuw Oost-Indië 397.

Wedde ten 2 uur. Door de Kerkvoogden der Herv. gem. ten huize van W. de Groot: a. het bouwen eener pastorie, b. de glasverf- en behangwerken: bestek en teek. te bekomen bij den arch. B. Loning.

MAANDAG 25 Januari.

Terschelling. Door de bouwvereeniging Pierre Louis: het bouwen van 14 arbeiderswoningen en bestratingswerken te West-Terschelling. Bestek en teekeningen te verkrijgen bij den Heer K. Krul, Gemeente-Opzichter te West-Terschelling.

DINSDAG 26 Januari.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot expl. van S. S. in het Moreelse Park, bestek no. 1169: het maken van een gebouw voor waterbezorging met waterleiding en waterkranen, het amoveeren van het bestaande gebouw voor waterbezorging en het wijzigen van sporen en wissels op het station Zevenaar begrooting f 27500 (Zie adv. in no. 2).

WOENSDAG 27 Januari

's-Gravenhage ten 11 ure. Door het min. van Financiën aan het gebouw van het dep.: het bouwen van een nieuwe Munt te Utrecht met volledig bijbehooren. Het bestek met teekeningen ter inzage aan het Departement van Financiën, aan het bureel van den Rijksbouwmeester in het 1ste District, Binnenhof No. 8 te bekomen bij den Ontvanger der Registratie en Domeinen te 's-Gravenhage (Kazernestraat). Inlichtingen bij voornoemden Rijksbouwmeester. Aanwijzing op het terrein, Leidschen straatweg, hoek Merwede-kanaal, Utrecht, 16 Januari ten 11½ ure.

DONDERDAG 28 Januari.

Zuidlaren. Door het gem best.: de levering van 200.000 straatklinkers (Waalsteen, niet getrokken); monst. van minsten 10 steenen worden ingewacht ten gemeentehuize.

VRIJDAG 29 Januari.

Hilversum ten 11 uur. Door het gemeentebestuur: bestek no. 5, de levering van 450.000 trottoirklinkers (waalsteen.) Inlichtingen aan het Bureau van Publieke Werken Spoorstraat, iedere werkag van 9—10 uur. Bestek te bekomen ter Gemeente-Secretarie.

DINSDAG 2 Februari.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van S.S. in het Moreelse Park bestek no. 1175: het maken van een tochtportaal aan het hoofdgebouw van het station Utrecht, begrooting f 3540; (Zie adv. in no. 2.)

DINSDAG 9 Februari.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van S. S. in het Moreelse Park, bestek no. 1172: het maken en aanbrengen van een perronconstructie langs 6 bruggen over het West-Nieuwland ter verlenging van het 1e perron van het station Rotterdam-Beurs begrooting f 18500; (zie adv. in no. 2).

JALOUSIËN	SPIJZENLIFTEN
ROLLUIKEN	ZONBLINDEN
SERREBEDEKKING	MARKIEZEN & RAMEN

S. BRUIGOM. Arnhem.

Proefstation voor Bouwmaterialen.

KONING & BIENFAIT,

Dacostakade 104, Amsterdam.

Fa. H. TH. C. HELLINGS

Binnenkant 4 **Amsterdam.**

Zweedsche Teer en **Koolteerproducten.**

Asphaltpapier, Vilt voor bekleeding van daken, schepen en a. techn. doeleinden.

Vertegenwoordiger v. d.

Union Vorwohler Asphalt Gesellschaft.

IMPORT. **EXPORT.**

44STE JAARGANG. ZATERDAG 23 JANUARI 1909. No. 4

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het Graf van Don Emanuel van Portugal te Delft.

(*Met een plaat*).

In den zomer des vorigen jaars hebben de dagbladen melding gemaakt van een onderzoek naar den inhoud van een grafkelder in de Waalsche kerk te Delft, die naar men veronderstelde het stoffelijk overschot moest bevatten van eenige afstammelingen van Don Emanuel van Portugal en Prinses Emilia van Nassau, de dochter van Willem den Zwijger en van Anna van Saksen.

Onbekend was het bestaan van dit graf niet.

Zoo was het o. a. door Timareten, een schrijver uit de achttiende eeuw, beschreven en afgebeeld en er later in het tijdschrift „de Nederlandsche Heraut" door den heer Gijsberti Hodenpijl de aandacht op gevestigd, maar het gezien te hebben, herinnerde zich van het thans levend geslacht niemand en wel om de eenvoudige reden, dat het verborgen lag onder den vloer, waarop de bank van den kerkeraad stond.

Aan deze omstandigheid dankt de prachtige hardsteenen grafzerk, dat zij gespaard gebleven is voor het vandalisme, dat in den revolutietijd aan zoovele monumenten, waarop geslachtswapens gebeiteld waren, gepleegd is.

Tot hare wederontdekking in de twintigste eeuw gaf aanleiding een schrijven van een Portugeesch edelman, den Vicomte de Faria, die zich met een historische studie over Don Emanuel en diens nakomelingen bezighoudt, aan den Waalschen predikant te Delft.

De vraag van den Portugeeschen geschiedvorscher betrof in hoofdzaak Don Emanuel, den zoon van Emilia van Nassau en den kleinzoon dus van Willem den Zwijger.

Deze Emanuel toch is het, die hier begraven ligt met zijne vier ongehuwde zusters.

De geschiedenis van het avontuurlijk leven van zijn vader, eveneens Emanuel geheeten, den zoon van Antonio, prior van Crato, (een der pretendenten, die elkander omstreeks 1580 de kroon van Portugal betwistten en die ook korten tijd die kroon droeg, maar haar verloor in den slag bij Alcantara, waarbij hij er nauwelijks het leven afbracht) is o. a. uitvoerig beschreven door onzen bekenden geschiedschrijver Lodewijk Mulder. *)

Don Emanuel, de vader, was met zijn broeder Christoffel in de Nederlanden aangekomen en gastvrij ontvangen, ook aan het hof van Prins Maurits, van wien hij waarschijnlijk steun verwachtte in zijn plannen, om eenmaal nog zijne aanspraken op den Portugeeschen troon tegenover Philips II, die Portugal bij Spanje had ingelijfd, te doen gelden.

*) Zie „de Gids", Jaargang 1886.

Eerst vertrouwde men de beide vreemdelingen niet erg, maar niettemin schijnen zij in den Haag met onderscheiding behandeld te zijn en in de hoogste kringen te hebben verkeerd, hoofdzakelijk op kosten van den Staat, want middelen ontbraken hen ten eenenmale.

Prins Maurits, had het juist in dien tijd veel te druk met zijne krijgsbedrijven in het oosten des lands, om persoonlijk het oog op hen te kunnen houden, anders had deze nog jeugdige doch scherpzinnige staatsman wel spoedig de bedoelingen van den Portugeeschen prins doorzien, die niet anders blijken zouden, dan door een verbintenis met een der doorluchtigste geslachten zijn positie te verbeteren. Gewis zou hij alles in het werk hebben gesteld, om dit te verhinderen. De omstandigheden brachten evenwel mede, dat de prins zich voor een fait accompli gesteld zag, toen hem het bericht bereikte, dat de Staten, wier medewerking hij dringend had ingeroepen, niet hadden kunnen verhinderen, dat zijn zuster Emilia zich in het geheim met Don Emanuel in het huwelijk had begeven.

Don Emanuel werd wel daarop uit het land verbannen en trok met zijn broeder naar Wezel, maar zijn gemalin volgde hem spoedig daarheen en later verkreeg het echtpaar op voorspraak van den graaf van Hohenlohe van de Staten vergunning zich weder in ons land te vestigen en wel in een aan genoemden graaf toebehoorend huis te Delft.

Lang duurde het eer Prins Maurits er toe besluiten kon zich met zijn zuster en haren echtgenoot te verzoenen, dat de verhouding echter nimmer meer geworden is als voorheen, zal niemand verwonderen, na alles wat er was voorgevallen en bovendien het huisgezin van den Portugeeschen pretendent bleef en voor den Prins en voor de Staten een voortdurende lastpost, want Don Emanuel was een slecht financier en al werden tijden van tegenspoed ook wel afgewisseld door voorspoediger tijdperken, er bleven steeds tekorten aan te zuiveren.

Dat het huwelijk daarom gezegd kan worden beslist ongelukkig te zijn geweest, is niet aan te nemen; zonnige dagen hebben daarin ook ongetwijfeld de donkere dagen afgewisseld.

Het werd met acht kinderen gezegend, twee zonen en zes dochters.

Bij afwisseling woonde het gezin in Holland of op het kasteel te Wychen, waarmede de prinses in 1609 beleend was geworden. Later verkreeg zij het in eigendom van Elisabeth, de weduwe van Willem van Luxemburg, Seigneur de Holoygne Busin Faylon, die het met medeweten van hare zoons Boudewijn en Herman op 24 October 1622 aan de Prinses overdroeg. *)

Het lijdt geen twijfel of de naam van Don Emanuel wordt terecht genoemd onder degenen, die dit kasteel langen tijd bewoonden.

Na den dood van Prins Maurits, die hoe vaak hij zich door Don Emanuel gegriefd zag, toch feitelijk een zijner voornaamste beschermers geweest was, schijnt de Portugeesche prins te hebben ingezien, dat voor zijn eerzuchtige plannen de kans hier te lande vrijwel verijdeld was, hij schijnt die voorgoed te hebben opgegeven althans hij begaf zich naar het hof der aartshertogen te Brussel waar hij na den dood zijner gemalin hertrouwde en in 1638 overleed.

Emilia vertrok met hare dochters in 1627 naar Zwitserland, zij overleed in 1629 op bijna 60-jarigen leeftijd te Genève en haar stoffelijk overschot, met dat van een harer dochters, rust daar in de Chapelle des Princesses de Portugal in de hoofdkerk.

In 1628 werd besloten het kasteel te Wychen te verkoopen, om het van schulden te ontlasten.

Een trouw vriend van Don Emanuel voorkwam den verkoop, namelijk Floris van Pallandt Graaf van Culemborg, deze hield het waarschijnlijk ter beschikking van de familie van Portugal tot den dood van Don Emanuel, toen het definitief verkocht werd aan Eustatius van Hemert, lid van de Ridderschap van Nijmegen. De kinderen schijnen er in die jaren nog af en toe gewoond te hebben en Don Emanuel zelf is er ook wellicht nog wel geweest. Na zijn overgang tot de Spaansche zijde was hem wel het verblijf in deze landen ontzegd, maar de Staten waren zoo beleefd het kasteel als neutraal terrein te beschouwen.

De jongste zoon van Don Emanuel en Emilia Christoffel ging in den vreemde. De oudste, Emanuel, erfgenaam van de aanspraken zijns vaders, zooals duidelijk uit zijn grafschrift blijkt, was van 1619 tot 1623 gouverneur van het Prinsdom Oranje en trok met zijn vader in 1626 naar Brussel. Hij trad in 1628 zeer tegen den zin van zijn vader als monnik in de orde der Carmelieten, verliet echter in 1633 weder den geestelijken stand, om naar Holland uit te wijken en in 1634 in de Fransche kerk te Delft tot de hervormde leer over te gaan.

Daarna bracht hij zijn verder leven in Nederlandschen krijgsdienst door, huwde in 1646 met Johanna gravin van Hanau en overleed in 1666, waarschijnlijk te Delft. Daar woonden althans, na den dood der moeder ook de vier ongehuwde zusters, wier stoffelijk overschot mede in dit graf werd bijgezet.

Het is bij het onderzoek gebleken, dat de grafkelder de overblijfselen bevatte van vijf lijkkisten, die grootendeels waren vergaan, zooals ook de daarin rustende personen. Met moeite, maar met vrij groote zekerheid, kon worden vastgesteld, dat de overblijfselen afkomstig waren van vier bejaarde vrouwen en één man, en daaruit de gevolgtrekking worden gemaakt, dat in den kelder bijgezet waren: de zoon van Emilia van Nassau, wiens naam het opschrift vermeldt, zijn vier ongehuwde zusters, die na hem zijn overleden, n.l.: Anna Louise in 1669; Emilie Louise in 1670; Sabina Delphica in 1670, en Julia Catharina in 1680.

Het uitvoerige Latijnsche opschrift op de zerk vermeldt, dat „in 1666 de gedenksteen werd geplaatst voor Don Emanuel, prins en wettig erfgenaam van Portugal, den zoon van Don Emanuel, eveneens prins en erfgenaam van Portugal, den kleinzoon van Don Antonio, gekroond koning van Portugal, den achterkleinzoon van Lodewijk, prins van Portugal, een zoon van koning Emanuel I uit een wettig huwelijk en zulks door de treurende zusters en dochters van den overledene, in de hope der opstanding, door Jesus Christus, den verlosser van ziel en lichaam."

Tijdens het onderzoek van den grafkelder, die blijkbaar na de laatste bijzetting niet meer geopend geweest was en zich in uitstekenden staat bevond, werd van de gelegenheid gebruik gemaakt, om de fraaie zerk nauwkeurig op te meten en in teekening te brengen.

Er een goede photographie van te maken bleek zeer moeilijk en zal wellicht eerst mogelijk zijn,

*) Zie „De Opmerker" Jaargang 1889 bladz. 249

GRAFZERK VAN DON EMANUEL VAN PORTUGAL
IN DE WAALSCHE KERK TE DELFT.

0 1M.

Bijvoegsel van DE OPMERKER.
44ste jaargang N°. 4.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

wanneer het kerkbestuur aan zijn voornemen gevolg heeft kunnen geven, om het monument tegen een der wanden van het kerkgebouw overeind te plaatsen.

Zeer zeker zal dit een belangrijke verfraaiing voor het overigens vrijwel van allen luister beroofde kerk-interieur zijn. Immers van de wapenborden ook van Portugal en Nassau, die er vroeger hingen is niets meer te vinden; alleen zijn de rosetten van het houten gewelf nog versierd met een zestal geschilderderde wapens, waarschijnlijk van vroegere kerkmeesters of notabelen. Deze wapens zaten waarschijnlijk te hoog boven het bereik van de vernielers, die in naam der gelijkheid alle overige wapenborden hebben afgerukt.

Zooals bekend is, is de Waalsche kerk te Delft een gedeelte van de kapel van het oude klooster van St. Agatha, thans het Prinsenhof. Toen het klooster tot een vorstelijk verblijf werd ingericht werd de kapel tot hofkapel bestemd, doch daar zij hiervoor te groot was, aan de helft van de ruimte een andere bestemming gegeven.

En zoo is dan thans een deel van het schip vertimmerd tot kosterswoning, een ander deel tot militair kleedingmagazijn, zoodat in hoofdzaak het koor met een later gemaakten aanbouw de tegenwoordige kerk vormt.

Wellicht is juist dit vertimmerde gedeelte het belangrijkst, men vindt daar nog de bekapping in haren oorspronkelijken toestand, men vindt daar nog in de stijlen der korbeels de gesneden apostelbeelden en in een raam de oorspronkelijke traceeringen.

Misschien zouden bij onderzoek ook nog wel overblijfsels van het nonnenkoor aan het licht komen, dat hier in dit gedeelte der kerk geweest moet zijn evenals in de Mariakerk te Nijmegen, waar het om zijn betrekkelijke zeldzaamheid nog dezer dagen als de voornaamste merkwaardigheid van dit gebouw genoemd werd.

Ook de oude sacristie, thans consistoriekamer, is nog zeer bezienswaard.

Het is daarom te hopen, dat nu de aandacht weder eens op de merkwaardige gebouwencomplex van het St. Agatha-klooster gevestigd is de middelen gevonden mogen worden, om, althans gedeeltelijk, deze gebouwen terug te brengen in een toestand, meer in overeenstemming met de belangrijke historische herinneringen, die er in zoo ruime mate aan verbonden zijn.

P. H. S.

Het uitbreidingsplan van 's-Gravenhage.

Vervolg en slot van bladz. 22.

Hoofdverkeerswegen. — Die hoofdverkeerswegen zijn de volgende:

Bij den Rijswijkschen weg komt een weg samen (van af den Trekvliet), welke den hoofdweg vormt van de tusschen Trekweg en Rijswijkschen weg te stichten arbeiderswijk.

Van de kruising van den Rijswijkschen weg met de Broeksloot af loopt een hoofdverkeersweg in N. W. richting, waarvan het eerste begin reeds was vastgesteld. Deze kruist bij het abattoir de Molensloot en loopt over het Laakhaven-terrein.

De breedte van dezen weg is bepaald op 27 M.

Van den Rijswijkschen weg bij de Molensloot af loopt een dergelijke weg in Z. W. richting, waarvan eveneens het begin reeds was vastgesteld en bebouwd.

Deze wegen ontmoeten elkaar op een plein als knooppunt, insluitende een klein parkterrein, waarop een openbaar gebouw zou kunnen verrijzen.

Een tweede hoofdweg verbindt het Laakhaven-terrein van het abattoir af met de Broeksloot en dus eveneens met het Rijswijksche stratenplan, terwijl een derde weg nabij de spoorlijn der H. IJ. S. M. datzelfde doet, loopende over een plein, van waaruit verschillende wegen zich vertakken.

Ten westen van de spoorlijn loopt een hoofdweg van zuid naar noord langs de Korte Laak en bereikt den Loosduinschen weg aan het knooppunt Regentesse- en Beeklaan, terwijl eindelijk bij het Stoomgemaal aan de Laak eveneens een verkeersweg in N. O. richting gaat, eenerzijds door het Groote Park naar het Groote Plein aan het einde der Hoefkade, anderzijds zich splitst, en langs de westelijke grens der gemeente loopt tot aan den Loosduinschen weg, en zich daar ter plaatse over de brug wederom splitst in een richting naar den weg, welke in de as van het kazerneterrein ligt, en in eene, welke naar het goed Hanenburg gaat.

Deze hoofdverkeerswegen hebben eveneens een breedte van 27 M.

Het plan toont aan, dat bovendien nog verscheidene belangrijke wegen in dezelfde richting loopen.

Nog dient melding te worden gemaakt van den „Raamweg", die langs het kanaal te smal is voor het directe verkeer met Scheveningen.

Hij zal daartoe een breedte verkrijgen van 30 M., langs een gedeelte over het Artillerie-Park loopen, welk park zal moeten verdwijnen, en zich verder op natuurlijke wijze aansluiten aan de Parklaan, op die wijze tevens wordende de groote toegangsweg tot het eventueel te exploiteeren tentoonstellingsterrein.

De hoofdwegen van Oost naar West zijn de volgende:

De Pompstationsweg moet belangrijk worden verbreed. Ten oosten van dezen weg is een villa-park ontworpen, waarvan de Klatteweg den middenweg vormt. Een paar duinpartijen zijn gespaard, de zoogenaamde Zwitschersche partij is in zijn geheel gebleven en het moesland in een klein meer herschapen.

Over den rug der hooge duinen loopt een reeds geprojecteerde weg van 30 M., welke toegangsweg tot het groote sportterein kan worden en van Petit St. Hubert af door een viaduct aansluit met de oude stad bij de Kerkhoflaan.

Over het buitengoed Zorgvliet, dat eveneens in het Uitbreidingsplan is opgenomen, wordt de directe verbinding verkregen met de Groothertoginnelaan en daardoor met het zuidelijk deel der stad eenerzijds, met het zuidelijk deel der stad eenerzijds, met het Stadhoudersplein en de Beek, en daardoor met het westelijk deel der stad, anderzijds.

De zoo fraaie Waalsdorpscheweg zal door de

stichting van het Ziekenhuis aan beteekenis winnen. Een kleine verbreeding is daarvoor noodzakelijk, welke echter aan het karakter van den weg niets zal doen verliezen.

Ter plaats, waar hij zich nu in de Waalsdorpsche vlakte verliest, wordt hij vervolgd langs en door het boschterrein, hetwelk gedeeltelijk tot villa-park wordt ingericht, tot aan de oostelijke grens der gemeente.

De weg, welke over het Schouwburgterrein (Koningskade) loopt, sluit aan door een brug over het Kanaal aan de oude stad bij de laan Copes van Cattenburgh.

De Benoordenhoutsche weg wordt over de geheele lengte belangrijk verbreed, echter met dien verstande, dat de schilderachtige oever der Vaart behouden blijft.

De verlengde Bezuidenhoutsche weg blijft in zijne natuurschoonheid gespaard door er een tweeden weg naast te maken, welke met den eersten een geheel zal vormen.

Het oostelijk gedeelte van de uitbreiding der stad wordt geheel beheerscht door de spoorlijn H. E. S. M. en door het feit, dat deze uit den aard der zaak slechts op enkele punten kon worden gekruist. In deze wijk is een wegenplan ontworpen, dat geheel aansluit bij het Bezuidenhoutkwartier en ook verband houdt met den Rijswijkschen kant.

In het westelijk gedeelte wordt de Hoefkade doorgetrokken tot aan de Korte Laak. Daarvoor bestond reeds een plan, hetwelk, behalve een kleine afbuiging, is behouden gebleven.

Het verlengde van de Steijnlaan vormt een verkeersweg, welke in de oude stad door 's-Gravensandelaan en de Prinsegracht deze met Loosduinen verbindt. Wanneer dan eventueel de doorbraak tusschen Groote Markt en Spui zal zijn tot stand gekomen, dan zal daarmee inderdaad de zoo noodzakelijke groote verkeersweg zijn tot stand gebracht, welke de stad in haar geheele lengte van O. naar W. doorsnijdt.

De Loosduinsche weg wordt op verscheidene plaatsen overbrugd. Tusschen dezen en de hoeve Rustenburg, welke wordt afgebroken, ligt een arbeiderskwartier, waarvan de mooie toegangsweg blijft bestaan, welke daarvan den middenweg vormt.

De Laan van Meerdervoort wordt van af de chocoladefabriek in westelijke richting doorgetrokken en sluit aan aan het stratenplan van Loosduinen.

De Laan van Meerdervoort snijdt dan den weg, welke staat in de as van het kazerneterrein, door een parkaanleg gaat en langs de waterpartij verder is doorgetrokken. Zoo is de tweede groote verkeersweg door de volle lengte der stad verkregen. Verdere detailleering heeft zonder teekening weinig waarde.

Ceintuurbaan. — Naast deze radiale straten der stad kon als eisch van elke stadsuitbreiding gelden de daarmee in verbandstaande ringvormige straat of straten. Deze hebben de taak de buitenwijken onderling met elkaar te verbinden.

In het Uitbreidingsplan is nu één dergelijke ceintuurbaar ontworpen. Zij begint bij het Kurhaus, loopt langs het station der Z. H. E. S., de voortzetting van het Belgische Park, de spoorlijn en de gevangenis, tot aan den Pompstationsweg, het eerste ontmoetingspunt met een radialen verkeersweg.

Zij loopt verder langs het tweede villaterrein aan den Pompstationsweg en de waterpartij, tot aan het ontmoetingspunt met den weg naar Petit St. Hubert, bij den tegenwoordigen overgang over de lijn der Z. H. E. S.

Zuidelijker kruist de ceintuurbaan den Waaldorpschen weg, loopt langs het Ziekenhuis, bereikt een knooppunt aan den Benoordenhoutschen weg, vanwaar de Laan van Nieuw Oost-Indië de natuurlijke voortzetting vormt. Deze weg kruist den Schenk en loopt zelfs door tot Voorburg.

Door het eigenaardig beloop der Gemeentegrens daar ter plaatse en de ligging der verschillende spoorlijnen ontbreekt binnen de grens der gemeente een natuurlijke verbinding tusschen het zuidelijk en oostelijk gedeelte der stad. Hierin bedoelde de ceintuurbaan te voorzien.

Het beloop dezer ceintuurbaan toont aan, dat deze niet overal even breed is, omdat plaatselijk van reeds bestaande wegen is gebruik gemaakt.

Als zeker kan echter worden aangenomen, dat het verkeer langs dien weg niet van dien aard zal zijn, zelfs rekening houdende met dat met automobielen, dat niet voldoende aan de desbetreffende eischen is voldaan.

Onderdeelen. — Een perspectivische schets toont een denkbeeld over de wijze van bebouwing van het Gevers Deynootplein waarvan onlangs reeds een nadere toelichting werd gegeven.

Een tweede belangrijk terrein van bebouwing is dat voor het Schouwburg-terrein.

Hier is gepoogd, in verband met de ligging aan het Kanaal en den schuinen verbindingsweg van af Laan Copes naar den Wassenaarschen weg, één geheel te krijgen, zoodat de Schouwburg daarvan het uitgangspunt vormt, een plein daarvoor kon worden gespaard, en waartoe aanleiding was een symmetrisch geheel te doen ontstaan. Het zou daarom noodzakelijk zijn, dat bij eventueele uitvoering van dit plan de bebouwing der beide pleinvleugels in één hand bleef, zooals trouwens indertijd door mij reeds in de desbetreffende nota werd betoogd. Ook hiervan is ter verduidelijking een perspectivische schets gegeven.

Een derde gebouwengroep, welke van belang kan worden geacht, is die welke het plein aan het einde der Hoefkade omsluit.

Berlage heeft zich voorgesteld, dat juist daar, te midden der eigenlijke volksbuurt, een groot plein van belang zou kunnen zijn, waarvan het midden zou kunnen worden ingenomen door een volksgebouw, met aangrenzende gebouwen voor vakvereenigingen, leeszalen, coöperatieve winkels, enz.

Een perspectivistische schets geeft een denkbeeld van een mogelijke bebouwing en aspect van zulk een plein, dat in den volsten zin des woords een volksplein zou kunnen worden.

Het volkshuis ligt bovendien aan het nieuwe park, zoodat de mogelijkheid bestaat, daarvan een gedeelte als bijbehoorenden tuin te bestemmen. Onmiddellijk daarachter ligt een groot terrein voor volksspelen, wedstrijden, enz., terwijl in het park zelf, door zijn uitgestrektheid, gelegenheid is een uitspanning te bouwen aan de groote waterpartij, welke zelfs voor roeisport groot genoeg is.

Practische uitvoering. — Het is regel, dat ten gerieve van het verkeer de hoeken van straten worden afgeschuind. Deze bepaling schijnt voor enkele nauwe verkeersrijke straten wel haar nut te mogen hebben, doch zeker in haar algemeenheid overbodig te zijn.

Maar bovendien is deze bepaling voor de architectuur ongunstig, omdat ze ten gevolge heeft, dat in de stad geen enkele rechte hoek meer mag voorkomen, terwijl juist de hoeken een beslist en de afschuiningen een week karakter hebben, en dat nog afgescheiden van het feit, dat de hoekoplossingen altijd groote moeilijkheden opleveren, zoodat deze bepaling mede oorzaak is van tal van wanstaltigheden, aan de hoeken onzer straten.

Het zou daarom overweging verdienen aan bovengenoemde bepaling hare algemeenheid te ontnemen en elk geval afzonderlijk te beoordeelen.

Betreffende de bepaling der straten zou o. m. de opmerking zijn te maken, dat het geen regel behoeft te zijn 2 rijen boomen aan te leggen, zoodat daardoor ook minder breede straten — aan één zijde — met groen kunnen worden gesierd.

Evenmin zou bijv. een onderbreking der boomenrijen in een straat leelijk behoeven te zijn. Zulk een onderbreking zou o. a. kunnen worden aanbevolen vóór openbare gebouwen, en in het algemeen zou een plaatselijke beplanting, mits met inzicht gedaan, een aangenaam effect kunnen maken.

Het spreekt vanzelf, dat elk plan kan worden bedorven door het karakter der gebouwen, welke zullen worden gebouwd, en dat zeker in dezen tijd met het lage peil, waarop in het algemeen de bouwkunst staat, maar vooral door de wijze, waarop verreweg het grootste deel der bebouwing wordt behandeld en uitgevoerd.

Daarom geeft de ontwerper in overweging een permanente commissie van deskundigen te benoemen, welke, evenals te Amsterdam, bij de bebouwing van advies zou kunnen dienen.

Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.

Over een onderwerp als „de Hunnebedden in Nederland" zoo te spreken, dat onmiddellijk de geheele vergadering den spreker met aandacht volgt, toont niet alleen, dat men gemakkelijk spreekt, maar ook dat men iets belangrijks heeft te zeggen. En dat had de heer W. J. de Wilde, van Utrecht dezer dagen dan ook werkelijk in het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Uit de populaire wijze, waarop hij zijn onderwerp behandelde, bleek intusschen duidelijk op welk een breed-wetenschappelijken grondslag zijn kennis was opgebouwd. Van den ernst van z'n studie getuigden ook de kaarten en situatie-teekeningen, die aan een deel van beide wanden der bovenzaal-Visser waren opgehangen en waardoor het gesprokene veelmaals aanmerkelijk verduidelijkt en de opgeworpen stelling aanneemlijk werd gemaakt.

Men zou zoo oppervlakkig kunnen denken, dat er over hunnebedden nu niet zoo veel valt te vertellen. Maar die dit denken bedriegen zich. Want de spreker begon zijn voordracht met de verklaring, dat het onderwerp zoo uitgebreid is, dat hij niet eens alle hoofdpunten zou kunnen behandelen.

Wanneer men de vraag stelt, wat een hunnebed is, dan krijgt men meestal ten antwoord: een steenhoop. Maar dat is al dadelijk fout. 't Is geen steenhoop, maar een steenen gebouw, al is dat dan van de eenvoudigste soort. Men heeft hier echter wel degelijk met constructie te doen. Hunnebed is een echt Nederlandsche naam. In Duitschland kent men dien alleen voor een bepaalde soort n.l. het steenen graf met den kring. De wetenschappelijke naam is megalitische graven of megalitische monumenten. Deze laatste benaming achtte spr. minder juist. Hunnebed beteekende van ouds steenen heuvel, maar is eigenlijk aarden heuvel, want de hunnebedden waren ongetwijfeld overdekt.

Men heeft in vroeger jaren zonderlinge denkbeelden gehad omtrent de hunnebedden, die men zelfs toeschreef aan een „speling der natuur". En ook in den tegenwoordigen tijd zijn die dwaze begrippen nog niet geheel weg. Men heeft die hunnebedden voor het werk van de Hunnen gehouden. Atlila's Hunnen bewoonden voornamelijk Hongarije. 't Eigenaardige is nu, dat in Hongarije geen hunnebedden worden gevonden. Hunnebedden hebben dan ook niets met de Hunnen te maken; zij stammen uit een veel vroeger tijdperk. Spreker wil daarom ook niet van hunnebedden maar wel van hunebedden gesproken hebben.

In Frankrijk, waar men ze gewoonlijk dolmen (steenen tafel) noemt, worden er 8000 aangetroffen. Daar is heel wat studie er van gemaakt, al heeft die studie voor het grootste gedeelte niet veel waarde. Men treft daar ook een soort aan die men „allées couvertes" (bedekte gangen) noemt.

De nomenclatuur schommelt op het oogenblik nog sterk. Spreker noemt deze grafheuvels megalitische graven als hij die over de geheele wereld bedoelt, hunnebedden die in ons land, dolmen en allées couvertes die in Frankrijk.

Dat de hunnebedden uitsluitend graven en geen altaren zijn, staat voor hem vast.

In laatstgenoemd land hebben de dolmen allen een eigen naam, in ons land niet. Alleen het hunnebed bij Sleen wordt „de papelooze kerk" genoemd, een naam vermoedelijk dateerend uit den tijd der hagepreekers.

Zeer in het kort ging spreker nu de geschiedenis van het onderwerp na. Er zijn drie tijdperken in het wetenschappelijk onderzoek te onderscheiden: het eerste loopende tot 1760, het tweede van 1760—1848, het derde van 1848 tot heden. In de oudste tijdperken hebben Nederlandsche geleerden zich roemrijk bij het onderzoek onderscheiden, al zijn hun werken nu verouderd. Daar heeft men Picardt, die met zijn „korte beschrijvingen van eenige vergetene en verborgene antiquiteiten, enz." de oudste schrijver over dit onderwerp is. Daar heeft men van Lier, die in 1760 iets heeft gegeven, dat wetenschappelijke waarde had. In 1848 gaf Janssen zijn methode van onderzoek.

Tot dien tijd was men onafhankelijk van het buitenland. Daarna is het veranderd en het beste werk, dat over onze hunnebedden thans bestaat, is dat van een Engelsche commissie, die hier een onderzoek instelde.

Aan het optreden van Oldenhuis Gratama, omstreeks 1860 en de volgende jaren is het te danken, dat op één na alle 55 hunnebedden, die in Nederland worden gevonden, aan Staat en Provincie zijn gekomen en zoodoende voor slooping en bederf zijn beveiligd. Van die 55 hunnebedden liggen er één in Utrecht en één in Groningen, alle overige in Drenthe.

Pleyte's Ned. Oudheden acht spreker onbetrouw-

baar, terwijl Holwerda in zijn boekje het buitenland napraat.

Spreker ging nu uitvoerig bouw en ligging van de hunnebedden na. Niet twee der hunnebedden zijn precies eender, al lijken zij op elkaar en kan men er een zekere structuur in herkennen. Men heeft de zoogenaamde triliet-vorm (de driesteenvorm Π), de hunnebedden uit vier steenen opgebouwd, hunnebedden met kamer en gang (Nederland), met kamer en vestibule (Frankrijk), hunnebedden met steenen kring.

Verlengt men den triliet-vorm tot bijv. 50 à 60 M. dan krijgt men de allées couvertes. In ons land komt alleen voor het hunnebed met de langgestrekte kamer.

Een heel belangrijke zaak is de ingang. Men kan hem hebben aan de smalle zijde en ook in het midden van de lange zijde, zoodat men als 't ware twee vleugels krijgt. Eerstgenoemde soort komt in Frankrijk, laatstgenoemde in ons land voor. In België heeft men heel geen hunnebedden; in Zwitserland, waar toch steen in overvloed moet zijn geweest, slechts één. Ook in Amerika vindt men geen hunnebedden.

De ingang wordt soms gevormd, doordat een wandsteen is weggelaten. Er is dan geen structuur te zien. Een ander maal steekt de deksteen uit en vormt een soort luifel, of heeft twee uitstekende zijgedeelten en vormt een soort afdak. Nog wordt de ingang wel gevormd door steenen van bepaalden vorm of door een steen, die geheel doorboord is. In ons land heeft men alleen den ingang, gelaten tusschen twee wandsteenen. De doorboorde steen komt alleen in Frankrijk voor; later heeft men zelfs een steen gemaakt, die precies op het gat paste als een kurk op een flesch.

Ten slotte behandelde spreker de vraag hoe 't komt, dat de hunnebedden zoo liggen als ze liggen. Men heeft wel beweerd, dat ze in de lijn Oost-West lagen en men meende dat in verband met godsdienstige begrippen te moeten brengen. Spreker heeft alle hunnebedden in Drenthe opgenomen. Uit dat onderzoek is hem gebleken, dat geen enkele precies Oost-West ligt en dat verscheidene loodrecht op die lijn staan. Een godsdienstig beginsel kan dus in de ligging niet tot uitdrukking zijn gekomen.

Spreker heeft bij zijn onderzoek ook nagegaan de ligging der hunnebedden, ten opzichte van de dorpen en de grondsoort, waarop de hunnebedden liggen. En hij is daarbij tot het resultaat gekomen, dat ze alléén op diluvium liggen, echter nooit op het hoogste punt. Dit eenmaal ontdekt hebbende, geloofde hij te mogen aannemen, dat zij aan den oever waren gelegen. Hiervoor bracht spreker merkwaardige bewijzen bij. Het tegenwoordige alluvium van Drenthe was in dien tijd nog water.

Heeft men eenmaal aangenomen, dat de hunnebedden aan den oever waren gelegen, dan wordt het ook duidelijk waarom ze in zoo verschillende richting liggen. Zij zijn eenvoudig gebouwd naar den vorm van den oever.

De lichtbeelden, na de pauze, vormden het illustratieve gedeelte van de voordracht, waarbij spreker gelegenheid had op verscheidene belangrijke bijzonderheden de aandacht te vestigen.

De voorzitter, mr. W. J. van Welderen baron Rengers dankte den spreker voor zijn leerrijke voordracht.

Leeuw. Courant.

Vereenigingen.

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Onder voorzitterschap van den heer K. P. C. de Bazel van Amsterdam is 16 dezer te Utrecht een vergadering gehouden van den Bond van Nederlandsche Architecten.

In het huishoudelijk reglement werden wijzigingen gebracht, waardoor § 33, waarin aangegeven wordt, wanneer de omstandigheden, die voor den Architect vervallenverklaring van het lidmaatschap tengevolge kunnen hebben, geacht worden aanwezig te zijn, als volgt werd vastgesteld.

1o. Als hij handelt in strijd met het in § 4 al. 1 der statuten bepaalde.

2o. Als hij boven het aan hem door zijn lastgever verschuldigd honorarium of het hem als ambtenaar toekomend salaris, in eenigerlei vorm provisiën bedingt of aanneemt van aannemer, leverancier of onderaannemers.

3o. Als hij zich bewust schuldig maakt aan het aanwenden van pogingen om bij eenig pricipaal de plaats in te nemen van een collega.

4o. Als hij bij eenig principaal te zijnen gunste invloed tracht uit te oefenen op de keuze van een architect door het verspreiden van onware of dubbelzinnige berichten over collega's of het doen van aanbiedingen omtrent honorarium lager dan de voor de leden van den Bond geldende honorariumtabellen.

5o. Als hij bij de uitoefening van zijn beroep op zoodanige wijze van hulpkrachten gebruik maakt, dat hij metterdaad niet geacht kan worden de schepper van het te zijnen naam staande werk te zijn, of als hij in het algemeen werk van een ander voor het zijne uitgeeft.

6o. Als hij zijn diensten aanbiedt door middel van nieuwsbladen, aanplakbiljetten, uithangborden of op andere wijze van bekendmaking in gebruik bij den handel.

7o. Als hij niet op den gestelden tijd en na tweemaai, met tusschenpoozen van een maand, aangemaand te zijn de contributie heeft voldaan, behalve wanneer zijn nalatigheid onafhankelijk van zijn wil mocht zijn geweest.

In dit geval kan echter het lid door aanzuivering van het achterstallige zijn vervallenverklaring voorkomen.

8o. Wanneer blijkt dat hij bewust een te lage opgave heeft gedaan van het door hem te betalen surplus op de contributie.

Met algemeene stemmen werd voorts de volgende motie aangenomen.

„De Bond van Ned. Architecten, van meening, dat het volgen van een deugdelijk stelsel bij de voorbereiding en het doen van opdrachten voor bouwwerken een dringende eisch is;

dat voornamelijk de wijze waarop zulks geschiedt door openbare lichamen een algemeen belang is, wijl hunne stichtingen (veelal van meer monumentalen aard dan die van particulieren) de aangewezen vertegenwoordigsters zijn van den Bond en de ontwikkelidg der Bouwkunst;

verklaart dat deze werken behooren te worden ontworpen en geleid door zelfstandig werkende en in alle opzichten hoog ontwikkelde bouwmeesters;

dat wanneer zulk een bouwmeester tot ambtenaar is aangesteld bij eenig openbaar lichaam, zijne zelfstandigheid ten opzichte van zijn artistieken en technischen arbeid volledig dient te worden gewaarborgd;

dat, wanneer deze lichamen geen voldoend op architectonisch gebied ontwikkelde ambtenaren in dienst hebben, daartoe aan hunne technische afdeelingen voor elk geval tijdelijk zulke krachten dienen te worden verbonden;

dat daartoe erkend bekwame architecten, al of niet na het uitschrijven van prijsvragen, dienen gekozen te worden."

Aan deze motie was een uitvoerige schriftelijke toelichting toegevoegd.

Daarna werd de vergadering verdaagd tot Zaterdag 23 dezer in het American Hotel te Amsterdam.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 3. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst.
Gedenkdag der Technische Hoogeschool op Vrijdag 8 Januari 1909.
Opmerkingen over de Uitbreiding van Amsterdam. (Vervolg).
Prijsvraag slachthuizen.
Ingezonden stukken. Over de Bestuursverkiezing door W. F. C. Schaap met naschrift der Redactie. — Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap, door C. N. van Goor.
Vergaderingen. Afdeeling Arnhem 16 December 1908. — Afdeeling Amsterdam 24 December 1908.

Architectura No. 3. Mededeelingen betreffende het Genootschap.
Verslag omtrent de verrichtingen van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam over 1907.
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden. (Vervolg). — Fundeeringsmethoden. (Vervolg).
Losse plaat. Het Huis aan de drie grachten te Amsterdam.

De Bouwwereld No. 3. Het oudste huis van Amsterdam, met afbeelding.
De prijsvraag voor het ontwerpen van goedkoope, eenvoudige slachthuizen, zonder en met kunstmatige koel inrichtingen, (slot) met twee losse platen.
Tekstfiguur. Tentoonstelling München 1908. De hoofdrestauratie, arch. E. von Seidl.

De Ingenieur No. 3. Bij den 80sten verjaardag van J. D. Evers c.i. door R. A. van Sandick.
K. J. A. Ligtvoet c.i. Necrologie door A. Snethlage c. b. i.
Het verplaatsen van Seinhuis A te Utrecht C. S. door A. A. Boon c.i. met afbeeldingen.
Verslag van de Technische Hoogeschool over 1907—1908.
Promotie van Dr. R. D. M. Verbeek m.i. tot doctor in de Technische Wetenschappen honoris causa.
Internationale Commissie voor beton-ijzer.

De Aannemer No. 3. Mededeelingen van het Hoofdbestuur van den Aannemersbond
Eigen beheer.
Bond van Architecten.
Afdeelingsverslagen Vlaardingen 12 Januari 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 29. Het schmauchen. (Vervolg). — Kalkzandsteen. — Het keuren van steenen. — Arbeidswet. — Uitwerking van oververhitte stoom op minerale cylinderolie. — Handel op Brazilië in 1907.

Deutsche Bauhütte No. 3. Vorgeschichtliche Gewölbe in Mittel-Deutschland I, door Georg Kutzke.
Eisenbeton in der Praxis, door Jos. Aug. Lux, bij gevelontwerpen van P. Rheindorf te Duisburg en L. Lony te Düsseldorf.
Etwas vom Bauernhaus, Door Richard Wolff met afbeeldingen van een ontwerp van A. Kawel te Holzminden.
Ein Herrenhaus door F. Rud. Vogel bij een ontwerp van Kurt Wendel te München.
Aus Minden met teekeningen van O. Becker.
Die Portalbildung beim Landhause, door E. Bauernfeind, bij ontwerpen van F. W. Jochem op losse plaat.

Schoonheid en Onderwijs is de titel van het Orgaan der Nederl. Vereeniging tot Bevordering van het Schoonheidsbeginsel in het Onderwijs, dat met den aanvang van 1909 zijn derden jaargang inging. Wij vestigen gaarne de aandacht op deze Vereeniging en op haar orgaan, omdat het doel, dat zij beoogt ons zeer sympathiek is. Men kan het betreuren, dat bij de meer en meer veldwinnende overheersching der exacte wetenschap, het schoonheidsbeginsel in ons onderwijs allengs geheel op den achtergrond gedrongen, men kan wel zeggen geheel verdrongen is, maar dit is eenmaal niet anders.

Moeten wij ons daar nu gelaten bij neerleggen, als bij zoovele verschijnselen van onzen tijd, waar wij geen raad mee weten?

De bovengenoemde Vereeniging en de Redactie van haar orgaan denken er gelukkig anders over en de heer J. D. Ros zet in de voor ons liggende 1ste aflevering 1909 zijne denkbeelden omtrent een werkplan der Vereeniging uiteen. Uit dit werkplan blijkt, dat hier een arbeidsveld braak ligt, of beter gezegd een verwaarloosde akker, waar allerlei onkruid welig is opgeschoten op nieuw te bewerken is, en dat om iets tot stand te brengen de medewerking van velen noodig zal wezen, maar het is zeker goed, dat het breed is opgezet, want het geldt hier een beginsel welks verbreiding op elk gebied van onderwijs gewenscht is.

Men ziet dit ook uit den verderen inhoud van dit nummer, dat o. a. bevat een artikeltje over „Zangonderwijs op de Lagere Scholen te 's-Gravenhage; „Bouw- en Versieringskunst der Indiers" door Emilie Rink; „Kunst op Vakscholen" door T. H Jacobs; „Zwartbord-Teekenen" en eenige berichten van verre en van nabij.

Varia.

NATIONALE NIJVERHEID.

De minister van binnenlandsche zaken heeft aan de Gedeputeerde Staten der onderscheidene provinciën een schrijven gericht waaraan het volgende wordt ontleend.

Het wil den minister voorkomen, dat somtijds bij de uitvoering van werken, meer dan tot dusver geschiedt, door splitsing van bestekken het belang van de nijverheid hier te lande in het oog kan worden gehouden.

In het algemeen toch kan worden gezegd, dat bestedingen „en bloc" ten nadeele van de binnenlandsche industrie in het algemeen, of ook bepaaldelijk ten nadeele van de kleine resp. plaatselijke nijverheid kunnen zijn.

Zoo kan, om eenige voorbeelden te noemen, met betrekking tot de Nederlandsche industrie in het algemeen, worden gewezen op de stichting van gasfabrieken en electrische centralen en op aanleg en uitrusting van tramwegen.

Bij zoodanige werken toch kunnen voor de levering van onderdeelen als ketels, machines of rollend materieel, Nederlandsche fabrieken zeer wel mededingen, terwijl voor het werk in zijn geheel geen Nederlandsche instelling in aanmerking kan komen, omdat zij er niet op ingericht is.

Voorts kan, en dit ook wat de kleine nijverheid betreft, worden gewezen op de stichting en inrichting van gebouwen, waarbij zich het geval laat denken, dat samenvoeging van sommige werkzaamheden of leveringen met den eigenlijken bouw in éénzelfde bestek tengevolge heeft, dat ten nadeele van de openbare kas aan den hoofdaannemer winsten

ten deel vallen, waarvoor hij geenerlei noemenswaardige diensten heeft te verleenen, en ongetwijfeld kan het dan ook aanbeveling verdienen, die onderdeelen, welke zich daartoe gereedelijk leenen, zooveel mogelijk zonder tusschenkomst van den hoofdaannemer te doen uitvoeren.

Hiertoe schijnen den minister vooral in aanmerking te komen werken in gewapend beton, mozaïk en parketvloeren gas- en waterleidingen, electrische installaties, verwarmingsinrichtingen, liften, bliksemafleiders, kunstsmeedwerken, fijne binnenbetimmeringen, decoratief schilderwerk en dito beglazingen, meubelen en stoffeeringsartikelen.

Niet alleen, dat afzonderlijke contracteering betreffende onderdeelen als de bovengenoemde dus een goede gelegenheid opent om de desbetreffende belangen der Nederlandsche, resp. plaatselijke of kleine nijverheid in het bijzonder te behartigen, zij kan ook den aanbesteder tot voordeel zijn.

Ten slotte verdient, naar het den minister voorkomt, de vraag overweging, of niet in sommige gevallen zonder nadeel voor de richtige uitvoering van het geheel en zonder verhooging van kosten, ook onderdeelen van gewone onderhoudswerkzaam. heden afzonderlijk zouden kunnen worden aanbesteed.

De minister teekent ten opzichte van de hiervoren ontwikkelde denkbeelden aan, dat het geenszins zijn bedoeling is, die als een bepaald richtsnoer voor te behouden, doch dat de minister slechts de overweging er van in de aandacht aanbeveelt.

Op verzoek van den minister is bedoeld rondschrijven ter kennis van de gemeentebesturen gebracht.

EEN LEEKENCRITIEK.

De Amsterdamsche briefschrijver van een onzer provinciale bladen schreef onlangs:

Nu ik toch zooeven iets over het bezoek van Prins Hendrik schreef, wil ik even mededeelen, dat niets meer vernomen wordt over het plan van den Prins tot aankoop van het bekende huis van den heer Nienhuis aan de Heerengracht vlak bij de Leidschestraat. Het vermoeden ligt dan voor de hand, dat die onderhandelingen afgesprongen zijn.

Dit huis van den heer Nienhuis bestaat uit drie étages (het gelijkvloers medegerekend). Het groote middenstuk van den voorgevel der eerste étage springt naar voren. Het is bijna geheel in zandsteen opgetrokken. Het moet voor een mooi gebouw doorgaan. Het vele kostbare beeldhouwwerk aan den voorgevel wekt ook het vermoeden dat het er inwendig prachtig uitziet. Maar de architectuur wil mij niet bevallen. Ik vind het gebouw te popperig, te parvenuachtig, het uist den indruk van voornaamheid van menig ander veel minder kostbaar practisch huis aan onze grachten.

Men ziet uit bovenstaande hoezeer in weinige jaren de smaak van het publiek veranderen kan, want dit gebouw, is het bekende huis op de Heerengracht, vroeger algemeen bewonderd en geheel opgebouwd uit motieven aan de Fransche Renaissance kasteelen ontleend. Die kasteelen zal niemand popperig, parvenuachtig of zonder voornaamheid vinden, maar met de navolging is het anders. Die heeft haar tijd gehad.

PRIVAATONTSMETTING OP SCHOLEN.

Volgens dr. Bauer is de voortdurende ontsmetting van privaten in scholen bepaald noodzakelijk te achten. Het beste geschiedt dit met Saprol, want de Saprollaag sluit de faecaliën volkomen van de lucht af, waardoor tevens de verspreiding van smetstoffen door vliegen onmogelijk wordt gemaakt.

Overeenkomstig de wetten der diffusie worden de in water oplosbare ontsmettende bestanddeelen van de bovendrijvende Saprol (kresol, koperverbindingen enz.) door den daaronder voortdurend aanwezig waterigen beerput, enz. inhoud daaraan onttrokken (opgelost). Zij doortrekken en ontsmetten langzamerhand, overeenkomstig de wetten van de zwaartekracht den geheelen beerput enz. inhoud. De verzadigde oplossingen zakken naar den bodem; nieuwe massa's treden daarvoor in hun plaats. Alles wat in de beerput komt, moet de Saprollaag passeeren. Daar men af en toe kleine hoeveelheden Saprol in den beerput enz. heeft te gieten, is dus de ontsmetting van Saprol weinig kostbaar en op bovenstaande gronden doeltreffend te achten.

(„Moleschott.")

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. Nadat B. en W. hadden uitgebracht hun praeadvies van 10 October 1905 ter zake van den aanleg van een nieuwen verkeersweg van het Buitenhof naar den Langen Vijverberg, zagen zij zich, met betrekking tot dat onderwerp, achtereenvolgens ter fine van praeadvies een aantal adressen in handen gesteld

B. en W. hebben, wegens de groote belangen — ook uit aesthetisch oogpunt — die hier op het spel staan, omtrent den aanleg van den besproken verkeersweg ook het gevoelen van den ontwerper van het uitbreidingsplan, den heer H. P. Berlage, ingewonnen en van dezen ontvangen een rapport met bijbehoorende teekeningen.

Blijkens dat rapport is de voorkeur vsn den heer Berlage voor een wijze van aanleg van den weg, waarbij de huizen aan de noordoostzijde van de Plaats, en het Buttenhof worden afgebroken, gegrond op den wensch, om de gevangenpoort met omgeving zooveel mogelijk terug te brengen in den oorspronkelijke toestand en meer uitzicht op den Hofvijver te scheppen van de zijde van de plaats en het Buitenhof af. B. en W. hebben echter nog nader in het bijzonder aan den heer Berlage gevraagd of deze voorkeur al dan niet haar oorzaak vindt in de van sommige zijden beweerde schennis of vernietiging van „stad-schoon" wanneer een strook van den Hofvijver werd aangeplempt.

Uit het antwoord van den heer Berlage op deze vraag volgt dat van schennis of vernietiging van stadsschoon geen sprake kan zijn bij eene zóó geringe verkleining van de lengte van den vijver en dat de wel eens verkondigde meening, dat het schoon van den vijver belangrijk zou worden geschaad, wanneer door aandemping van een strook het eiland niet meer in het midden van den vijver zou komen te liggen, geheel ongegrond is.

De huizen, die afgebroken zouden moeten worden om het denkbeeld van den heer Berlage te verwezenlijken, zijn echter niet alle door aankoop in der minne te verkrijgen en het zal de vraag zijn — zeggen B. en W. — of een onteigening ten algemeenen nutte van die perceelen zou kunnen worden verkregen.

B. en W. twijfelen daarom aan de practische uitvoerbaarheid van elk ontwerp voor den aanleg van den verkeersweg in quaestie, dat beoogt amotie van het gebouw der societeit „de Place Royale" en de perceelen aan de noordoostzijde van het Buitenhof, grenzende aan den Hofvijver.

Zij handhaven dus hun oorspronkelijk voorstel met deze wijziging, dat de nieuwe verkeersweg, overeenkomstig een tweede denkbeeld van den heer Berlage, aanvankelijk zal worden aangelegd op een breedte van 16.50 M. met een beplant talud aan de zuidwestzijde van 6.50 M breedte, om na den eventueelen ombouw van de perceelen aan de noordoostzijde van het Buitenhof en de Plaats de definitieve breedte van 18 M. te verlangen.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Bij Kon. Besluit is ingesteld een Regeeringscommissie tot behartiging van de belangen der Nederlandsche kunstenaars op de in den loop van dit jaar te München te houden internationale kunsttentoonstelling, en zijn tot leden van dit comité benoemd de heeren W. Steelink te 's Gravenhage, A. F. Reicher en A. M. Gorter, te Amsterdam en H. J. Haverman te 's-Gravenhage, te zamen uitmakende het uit de vereenigingen „Pulchri" en „Arti et Amicitiae" gevormd comité voor buitenlandsche kunsttentoonstellingen.

Wij meenen, dat ook de Bouwkunst op deze tentoonstelling vertegenwoordigd zal zijn. Wie zal dan evenwel de belangen der Nederlandsche bouwkunst daar behartigen?

Apeldoorn. Op het Loo is een hardsteenen beeld uitgegraven, voorstellende een reusachtige man, die op een zerk ligt en den arm op een versierd waterrad steunt. Om het lichaam slingeren zich druivenranken met groote trossen. Het hoofd is bij het opgraven gebroken, ook de baard is beschadigd. Om de lokken windt zich een lauwerkrans. Het geheel is kloek en fraai. Als de kop van het hert gevonden is, dat bij het vroeger gevonden vrouwenbeeld behoort, worden beide beelden gerestaureerd.

Er zijn ook nog oude steenen platen gevonden.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig Teekenaar bekend met perspectief. Salaris nader overeen te komen. Brieven onder No. 2513, bureau der Nieuwe Rott. Courant. (1)

— Teekenaar of Technicus tegen 1 Febr. voor constructiewerkplaats en bureau, liefst met het gasvak (ovenbouw) en moderne talen bekend. Br. onder letter V 1290, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Meubelteekenaar voor thuiswerk. Brieven letters M.T. Kantoorboekh. Blikman en Sartorius, Rokin 17 Amsterdam. (1)

— Directeur Middelbare Technische School van den Nederlandschen Aannemersbond te Utrecht. Jaarlijksch salaris f 4500. Stukken vóór 8 Februari 1909 in te zenden bij het Secretariaat van voornoemden Bond Heerengracht 255—A te Amsterdam. (1)

— Opzichter der Bestratingen te Leiden. Zie adv. in No. 3 (2)

— Leerares of leeraar in de Kunstgeschiedenis aan de hoogere burgerschool voor meisjes te Utrecht. Het aantal lesuren per week 4, bezoldiging f 100 per lesuur in de week per jaar. Zich vóór 22 Januari a.s. bij rekest op zegel aan te melden bij Burgemeester en Wethouders te spreken Dinsdag en Vrijdag tusschen 12 en 1 uur. De Directrice is te spreken op dezelfde dagen na 1.30 uur. (2)

— Deskundige voor het maken van plannen voor de nieuw te bouwen gasfabriek te Doesburg. Brieven vóór 20 Januari e.k. aan den heer S. Reijnders, Doesburg. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

37 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., f 50—f 125	p.m.
14 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 120	p.m.
6 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
1 Décoratie-teekenaar	—30 j., f f 125	„
1 Teek. voor kunst-industrie	—30 j., f f 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j., f 80—f 130	„
5 Werkmeesters	26—34 j., f 80—f 130	„
7 Werktuigk. Teek.	18—30 j., f 35—f 90	„
4 Electrotechniker	20—34 j., f 35—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 25 Januari.

Terschelling. Door de bouwvereeniging Pierre Louis: het bouwen van 14 arbeiderswoningen en bestratingswerken te West-Terschelling. Bestek en teekeningen te verkrijgen bij den Heer K. Krul, Gemeente-Opzichter te West-Terschelling.

Dragten, ten 10 uur. Door het gem.-bestuur: het verbouwen der O. L. school te Oudega en de levering van benoodigde schoolmeubelen; bestek en teek. verkrijgb. ter secretarie.

Helpman, ten 8 uur. Door de arch. IJ van der Veen, te Groningen in het koffiehuis van K. Bouwman te Helpman: het bouwen van een fabrieksgebouw aan den Westersingel te Helpman. Inl. alle werkdagen van 9 tot 10 uur.

Norg. Door het gem.bestuur: de levering van 70.000 1e soort vlakke straatklinkers, franco voor den wal bij het Huis-Terheide te Norgervaart.

Rotterdam, ten 12 uur. Door de arch. Muller, Droogleever Fortuyn en van der Tak in het gebouw De Vereeniging: het bouwen van een magazijngebouw met kantoren enz.: bestekken en teek. ter inzage aan het gebouw der vereeniging en aldaar verkrijgb. en aan het bureau der architecten Witte de Withstraat 86 of Eendrachtstraat 53, waar teek. ter inzage liggen van 9—11 uur.

Schiedam, ten 10 ure. Door de commissie voor gemeentewerken op het bureau van gemeentewerken: de levering van Waalstraatklinkers in het jaar 1909, in 5 perc. Het bestek is verkrijgb. ter Gem.-Secretarie (afd. A.)

St. Anna Parochie. Door het gem.best. van Het Bildt: het bouwen van een woning voor den doodgraver te St. Annaparochie; voorw. ter inzage ter secretarie; inl. bij den gem architect.

Leppersum, ten 5 ure. Door de arch. H. Rozema in het hotel Rienks: het bouwen van een burgerbehuizing; bestek en teek. ter inzage in genoemd hotel en aldaar verkrijgb.; aanw. één uur voor de aanbesteding.

DINSDAG 26 Januari.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**
„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . .	„ 1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906	„ 32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

expl. van S. S. in het Moreelse Park, bestek no. 1169: het maken van een gebouw voor waterbezorging met waterleiding en waterkranen, het amoveeren van het bestaande gebouw voor waterbezorging en het wijzigen van sporen en wissels op het station Zevenaar begroting f 27500 (Zie adv. in no. 2).

Zwolle ten 2 ure. Door het gem. best.: 1o. het leveren van hardsteenen trottoirbanden en bochtstukken, 2o. het leveren van riviergrint en basalsteenslag; inlichtingen geeft de gem.-architect; bestekken verkrijgb. ter secretarie.

Bergen op Zoom ten 3 ure. Door het gem.-best: 1 het leveren van 65000 straatklinkers; 2. A. het leveren van bezaagd grenen, vuren, eiken en gecreosoteerd hout; B. het leveren van beslagen eikenhout. Bestekken en Voorwaarden ten kantore van den Opzichter der Gemeentewerken ter inzage en ter secretarie verkrijgbaar.

Leeuwarden. Door het bestuur van het St. Anthony-gasthuis: het afbreken van een stelphuizinge onder Goutum en het bouwen van een boerenhuis; aanw. 23 Jan. voorm. 11 uur; bestek en teek. is te bekomen bij den boekdr. J. S. Bouman te Leeuwarden en inlichtingen bij den architect W. C. de Groot aldaar.

Maarssen ten 11 ure. Door het gem. bestuur van Maarsseveen in het gemeentehuis te Maarssen: het bouwen van een school met onderwijzerswoning in Oud-Maarsseveen; bestekk. met teek. verkrijgbaar ter secretarie der gemeente Maarssen.

Wieringerwaard. Door het kerkbest. der Herv. gem: het bouwen van een pastorie, betek en teekeningen te bekomen bij den heer A. Visser.

WOENSDAG 27 Januari

's-Gravenhage ten 11 ure. Door het min. van Financiën aan het gebouw van het dep.: het bouwen van een nieuwe Munt te Utrecht met volledig bijbehooren. Het bestek met teekeningen ter inzage aan het Departement van Financiën, aan het bureel van den Rijksbouwmeester in het 1ste District, Binnenhof No. 8 te bekomen bij den Ontvanger der Registratie en Domeinen te 's-Gravenhage (Kazernestraat). Inlichtingen bij voornoemden Rijksbouwmeester. Aanwijzing op het terrein, Leidschen straatweg, hoek Merwede-kanaal, Utrecht, 16 Januari ten 11½ ure.

Kwakel gem. Uithoorn, ten 2 uur. Door het R. K. par. kerkbestuur, onder R. K. aannemers: het bouwen eener school van drie lokalen met onderwijzerswoning. Het bestek met de teek. te verkrijgen bij P. Rijnja, Reguliersgracht No. 131, Amsterdam. Aanw. op den dag der aanbesteding te twaalf uur. Inlicht. verstrekt de arch. P. J. Bekkers te Amsterdam, Prinsengracht No. 1085.

Rozenburg. Door de heer M. J. Villerius: het bouwen van een bouwmanswoning; bestek en teek. te bekomen en inl. bij de bouwk. T. Breevaart aldaar; aanw. 23 Jan. voorm. 12 uur.

DONDERDAG 28 Januari.

Zuidlaren. Door het gem best.: de levering van 200.000 straatklinkers (Waalsteen, niet getrokken); monst. van minsten 10 steenen worden ingewacht ten gemeentehuize.

Amsterdam, ten 11 ure. Door de Ned. Cocainefabriek in Maison Boer: het bouwen van een fabriek met woning aan de Weespervaart, gem. Ouder Amstel; bestek en teek. verkrijgbaar bij de arch. van Rossum en Vuijk.

Garijp. Door de heer T. H. Sibma: het bouwen van eene nieuwe schuur voor stalling van 34 stuks hoornvee, met eene vertimmering aan de voorhuizinge; bestek en teek. te bekomen bij Gebr. v. de Meulen te Bergum. Aanwijzing 25 Januari ten 10 uur.

VRIJDAG 29 Januari.

Hilversum ten 11 uur. Door het gemeentebestuur: bestek no. 5, de levering van 450.000 trottoirklinkers (waalsteen.) Inlichtingen aan het Bureau van Publieke Werken Spoorstraat, iedere werkag van 9—10 uur. Bestek te bekomen ter Gemeente-Secretarie.

DINSDAG 2 Februari.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van S.S. in het Moreelse Park bestek no. 1175: het maken van een tochtportaal aan het hoofdgebouw van het station Utrecht, begrooting f 3540; (Zie adv. in no. 2.)

DINSDAG 9 Februari.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van S. S. in het Moreelse Park, bestek no. 1172: het maken en aanbrengen van een perronconstructie langs 6 bruggen over het West-Nieuwland ter verlenging van het 1e perron van het station Rotterdam-Beurs begrooting f 18500; (zie adv. in no. 2).

Ministerie van Justitie.

Herbesteding.

Op **Donderdag 4 Februari 1909**, des namiddags ten **2** ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage*, in het openbaar worden herbesteed:

Het driejarig onderhoud, aanvangende 1 Januari 1909 en eindigende 31 December 1911, van de Strafgevangenis, het Paleis van Justitie en het Huis van Bewaring te Arnhem, waarvan de ramingen respectievelijk bedragen f 8400.—, f 3200.—, f 2000.—.

Het bestek No. 273 ligt ter lezing in bovengenoemde gebouwen en is verkrijgbaar tegen betaling van f 0.80 op franco aanvrage bij de firma DE GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaar, Spui No. 28*a* te *'s-Gravenhage*.

Aanwijzing zal geschieden den 29sten Januari 1909 des voormiddags ten 9 uur voor het Paleis van Justitie, daarna voor het Huis van bewaring en des namiddags 1½ uur voor de Strafgevangenis.

Inlichtingen zijn te bekomen op het bureau van den Hoofdingenieur voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage en bij den Opzichter A. R. FREEM te Arnhem.

's-Gravenhage, 21 Januari 1909.

De Minister van Justitie:
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
A. D. W. DE VRIES.

Antiquariaat van „de Opmerker"

Tijdschrift v/h. Koninkl. Instituut v. Ingenieurs.

Verhandelingen: 1855—'77 22 deelen met platen 4o 1855—'75 in 12 h. led. bdn. '75—'77 in afleveringen.

Notulen: 1848—'50, '55—'56, '57—'68, '69—'77, 22 deelen met platen 1848—'68, 8o, '69—'77, 4o. in 3 h. led. bdn.

Register 1847—'74 3 stkn.

Uittreksels uit vreemde tijdschriften 1855—'68 13 dln. m. pln. 4o in 7 h. led. bdn.

Te zamen . . . . . .—f 12

Fa. H. TH. C. HELLINGS

Binnenkant 4 **Amsterdam.**

Zweedsche Teer en **Koolteerproducten.**

Asphaltpapier, Vilt voor bekleeding van daken, schepen en a. techn. doeleinden.

Vertegenwoordiger v. d.

Union Vorwohler Asphalt Gesellschaft.

IMPORT. **EXPORT.**

14DE JAARGANG. ZATERDAG 30 JANUARI 1909. No. 5

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . 7.50
} Uitsluit. bij voor uitbet.

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Beroemde bouwmeesters.

III

Onder de Grieksche bouwmeesters zijn er verscheidene, die hun naam evenzeer danken aan hun vaardigheid in de beeldhouwkunst, als aan hetgeen zij op het gebied der bouwkunst tot stand brachten.

Beeldhouwkunst en bouwkunst waren dan ook in de Grieksche kunst onafscheidelijk met elkander verbonden en beide danken ongetwijfeld aan deze omstandigheid het hooge standpunt, dat zij eenmaal innamen.

Zulk een beeldhouwer-architect was o.a. Skopas, afkomstig van het om zijn marmer bekende, eiland Paros. Vele antieke beeldhouwwerken, thans nog te Rome en elders bewaard, worden hem toegeschreven en hij moet een Venusbeeld gemaakt hebben, dat de beroemde Venus van Knidos van Praxiteles overtrof.

Ook wat b. v. de Niobe-groep betreft is het nooit uitgemaakt of die van hem, dan wel van Praxiteles is, reeds in de oudheid waren de meeningen van verschillende schrijvers hierover verdeeld en wanneer men weet, dat Skopas ongeveer 360 jaren voor onze jaartelling leefde kan men wel aannemen, dat dit vraagpunt nimmer zal worden opgehelderd.

Vroeger ging ook een van de Dioskurengroepen met de prachtige paarden, die zich thans nog op het plein van het Quirinaal te Rome bevinden, voor een werk van Skopas door. Tegenwoordig meent men echter in die groepen werken te moeten zien uit den Romeinschen keizerstijd, maar toch waarschijnlijk navolgingen van Grieksche voorbeelden.

Onder de bouwwerken van dezen meester wordt o. a. genoemd de tempel van Athene Alea in Tegea, waarvan in 1879 de overblijfsels zijn opgegraven en verscheidene andere tempels in Carië en Jonië moeten tot zijn werken gerekend worden. Ook meent men dat hij een aandeel in den bouw van de Dianatempel te Ephesos gehad heeft. In het laatst van zijn leven wijdde hij zijn krachten aan het Mausoleum van Halicarnassus, het grafmonument voor Mausolus en Artemisia, dat in de oudheid als een der zeven wereldwonderen beschouwd werd. Tot de kostbaarste zaken, die het Britsch museum te Londen bevat, behooren de overblijfsels van dit Mausoleum, die daar in een afzonderlijke zaal zijn opgesteld. Brokstukken zijn het in hoofdzaak, maar dit neemt niet weg, dat zij den beschouwer eerbied en bewondering afdwingen voor de Grieksche kunst in een harer vruchtbaarste en roemrijkste tijdperken.

Aan dit monument zijn de namen van meerdere kunstenaars verbonden en zoo vinden wij als de eigenlijke bouwmeesters Satirus en Pythios, de laatste ook bekend als wiskunstenaar en als

bouwmeester van den Athene-tempel te Priene.

De stad Halicarnassus lag aan zee amphitheatersgewijze tegen de omringende hoogten gebouwd. Nabij de haven was een groot plein, aan een zijde begrensd door het paleis des konings, aan de andere door den akropolis, waar zich de tempel van Mars bevond; in de nabijheid stond ook de tempel van Venus en Mercurius met de bron van Salmacis, welker water volgens de overlevering, de eigenschap had, ieder die het dronk verliefd te maken. Als de bron nog bestaat en het water deze eigenschap nog heeft, zou het misschien wel interessant zijn het bacteriologisch te doen onderzoeken; met de ontdekking van de bacil, die het volgens de fabel waarschijnlijk bevatte, zou naam te naam te maken zijn.

In dit milieu werd het Mausoleum opgericht op een kolossalen massieven onderbouw eenigszins langwerpig vierkant. Op dezen onderbouw verhief zich een rondgaande kolonnade van 36 Jonische zuilen met hoofdgestel en boven dit hoofdgestel een pyramidalen opbouw van 40 trappen bekroond door een triomfwagen met vierspan en de beelden van den koning en zijn gemalin. Het geheel was ongeveer 50 M. hoog en aan alle vier zijden was de kolonnade met standbeelden, reliefs en friezen rijk versierd. Van deze beeldhouwwerken waren die aan de Oostzijde aan Skopas opgedragen, die aan de Zuidzijde aan een ander beeldhouwer Thimotheos en als meesters, aan wie het werk aan de West- en Noordgevels was toevertrouwd, vindt men vermeld Leocaros en Briassis.

Hoe het monument er in welstand heeft uitgezien daarover zijn de geleerden het niet geheel eens, talrijke reconstructies op het papier zijn er van gemaakt reeds in de achttiende eeuw, in het Britsch museum zijn ook verschillende oplossingen van het vraagstuk te zien, berustend op verschillende gegevens. De ruïnen ter plaatse leveren echter niet genoeg betrouwbare gegevens meer op, om de juistheid der verschillende opvattingen te kunnen beoordeelen.

Of Skopas en Praxiteles nog den tijd van Alexander den Groote hebben beleefd is niet geheel zeker, de namen van Deinokrates en Philo zijn echter onafscheidelijk aan dien van den Macedonischen wereldveroveraar verbonden.

Deinokrates, beeldhouwer en bouwmeester was een man van groote denkbeelden en origineele invallen en moet daaraan zijn succes te danken hebben.

Zeer eigenaardig en romantisch is althans de wijze, waarop hij zijn loopbaan begon. Op zekeren dag verliet hij zijn vaderland Macedonië, om Alexander in zijn legerkamp op te zoeken. Hij was voorzien van aanbevelingsbrieven aan de hoogstgeplaatste personen uit de omgeving van den koning, maar ziende, dat de hovelingen hem slechts ijdele beloften deden, en dat zij telkens uitvluchten bedachten, om hem te beletten Alexander te naderen, verzon hij een list, om zijn doel te bereiken, waarbij de athletische gestalte, waarmede de natuur hem bedeeld had, hem uitstekend te stade kwam. Hij ontkleedde zich namelijk, wreef zijn lichaam in met welriekende olie, zette een krans van populierbladen op het hoofd, wierp zich een leeuwenhuid om de schouders en vertoonde zich in dit costuum, gewapend met een grooten knods, ter plaatse waar Alexander audiëntie gaf.

De koning was verwonderd, daar dezen Hercules te zien en het hem nader komen. Op de vraag wie hij was, antwoordde hij: „Ik ben Deinokrates. Macedonisch architect en leg U hierbij een ontwerp voor, dat uwen roem waardig is; ik stel mij voor van den berg Athos een reuzenbeeld te maken, dat in een zijner handen een stad zal dragen en in de andere een schelp, waaruit het water der beken, verzameld en die op den berg ontspringen, in zee gestort zal worden".

Het plan beviel Alexander, maar hij vroeg toch aan den ontwerper, waar de bewoners, van de stad in de hand van den kolossus van zouden moeten bestaan en of het onvruchtbare gebergte wel akkers opleverden, met welker vruchten zij in hun levensonderhoud zouden kunnen voorzien. De bouwmeester antwoordde ontkennend, maar gaf in overweging, om de levensmiddelen over zee aan te voeren. Wel behoefde dit niet onmogelijk geacht te worden, maar de bezwaren daaraan verbonden verijdelden toch de uitvoering van het ontwerp, zoodat de berg Athos zich heden nog vertoont in denzelfden vorm als in de dagen van Alexander.

Een stad zou Deinokrates echter toch te bouwen krijgen, want de koning, wiens gunst hij op zoo vermakelijke wijze had weten te verwerven, gaf hem later de benijdenswaardige opdracht de plannen te maken en den bouw te leiden van Alexandrië.

Ook in de oudheid was een dergelijke opdracht een zeldzaamheid, bovendien was hier een zeer gunstige plaats gekozen voor de ontwikkeling van handel en scheepvaart. De aanleg werd dadelijk op groote schaal aangevat en begon met een ommuring door talrijke torens versterkt. Havens, pleinen, straten en kanalen, een waterleiding, fonteinen, theaters, tempels en paleizen en een groot aantal huizen werden gesticht. Hier behoefde de vraag niet gedaan te worden, waarin de bewoners hun bestaan zouden vinden, zij stroomden vanzelf toe en weldra was Alexandrië een der volkrijkste en welvarendste havensteden der Middellandsche zee geworden, al heeft ook de stichter, wiens naam zij draagt, door zijn vroegtijdigen dood, die opkomst niet beleefd.

Deinokrates heeft waarschijnlijk in het gevolg van zijn vorst een deel van diens krijgstochten medegemaakt en moet ook in Babylon geweest zijn, tenminste hij wordt genoemd als de bouwmeester van het daar gestichte grafmonument voor Hephaistion, den vriend van Alexander. Dit monument, dat men zich moet voorstellen als een terrassenbouw, was bekroond door een bronzen beeld van Hephaistion vervaardigd door Philo.

Er zijn meer kunstenaars van Alexanders tijd met denzelfden naam bekend en het is moeilijk uit te maken of deze Philo dezelfde was, die de haven en het arsenaal van den Piraeus bij Athene gebouwd had, die ook genoemd wordt als bouwmeester van verscheidene tempels, en van wien gezegd wordt, dat hij tevens een goed redenaar was.

Als een ander belangrijk werk van Philo wordt genoemd de verbouwing van den Demetertempel te Eleusis, door Iktinos oorspronkelijk als peripteros aangelegd. Deze verbouwing bestond in hoofdzaak uit de vergrooting der cella, ten behoeve van het steeds toenemend aantal deelnemers aan de mysterieën.

De bouwmeester liet de zuilenrijen aan drie zijden van den sempel vervallen en verving die door

gesloten muren, alleen aan den voorgevel bleef de zuilenporticus behouden en zoo ontstond den prostylos, waarvan men de overblijfselen heeft gevonden. Waarschijnlijk zijn de zuilen, bij de vergrooting van de cella daarbinnen toegepast.

Ook het bekende Dionysostheater te Athene wordt aan Philo toegeschreven. Dit theater, dat zoowel voor tooneelvoorstellingen als tot volksvergaderingen diende, is amphiteatersgewijze uitgehouwen in de rots, waarop zich de akropolis verheft, en de oorspronkelijke aanleg is nog vrijgoed na te gaan.

Volgens Vitruvius heeft Philo van vele zijner werken beschrijvingen nagelaten, die zeer gewaardeerd werden. De Romeinsche bouwmeesters hebben daar zeker wel gebruik van gemaakt, maar niets daarvan is tot onzen tijd bewaard gebleven en dit is wel jammer, want welke vorderingen men ook in de kennis van de monumenten der oudheid moge hebben gemaakt, de studie daarvan zal wel altijd hier en daar tal van vraagpunten blijven opleveren, waarvan men nooit de juiste oplossing zal vinden.

Kon Philo nog eens terugkomen en hooren hoeveel geleerdheid vaak over deze vraagpunten wordt tentoongespreid, kon hij zien, welke voorstellingen wij ons de oudheid en hare bouwwerken maken, gewis hij zou menigmaal aanleiding vinden tot een schouderophalen of tot een glimlach en wellicht menigmaal in staat zijn, in enkele oogenblikken met weinig woorden, zaken op te helderen, waarover wij jaren achtereen vruchteloos twisten, zonder in staat te zijn elkander te overtuigen en zonder eenige zekerheid de waarheid nader te zijn gekomen.

Slechte tijden voor den particulieren architect.

Het bekende spreekwoord „klagers hebben geen nood" moge, als de meeste spreekwoorden, een kern van waarheid bevatten, maar het gaat toch niet aan, om het als antwoord te gebruiken op alle klachten, die vooral in de laatste tijden worden geuit, in de kringen dergenen, die in de uitoefening der bouwkunst hun bestaan moeten vinden.

Het is vooral de particuliere architect, zoo hier te lande als daarbuiten, die tegenwoordig slechte tijden beleeft en terecht daarover wel eens klaagt, al weet hij ook, dat klagen niet veel helpt en het veel beter zou zijn, zoo hij bij machte was de oorzaken der malaise, waaronder ook hij gebukt gaat, te helpen wegnemen. Maar bij onze gecompliceerde maatschappelijke toestanden vermag hij uiterst weinig in dit opzicht en ten slotte blijft hem niet anders over, dan rustig betere tijden afwachten en zich te troosten met de wetenschap, dat het aantal zijner lotgenooten, ook in andere kunsten, vakken en bedrijven, legio is en die lotgenooten tegenover de allesbeheerschende economische verschijnselen al even machteloos staan als hij.

Naast die dingen, waar de eenling al heel weinig aan veranderen kan, staan echter nog tal van grieven en hindernissen, die ook in betere tijden aanwezig zijn, maar zich nu des te meer doen gelden en het spreekt vanzelf, dat de aandacht van den beoefenaar der bouwkunst zich daarop vestigt, meer dan anders het geval is en daar zijn veel dingen bij, waaraan met goeden wil en vereende krachten nog wel wat te veranderen en te verbeteren zou zijn. Wanneer de particuliere architect daarover thans spreekt kan men dit geen klagen noemen.

Wij willen nog niet eens spreken van de groote steden, waar de concurrentie onder de vakgenooten zoo vaak aanleiding geeft tot allerlei narigheden en practijken, die het aanzien van den architectenstand bij het publiek geenszins verhoogen en waar buitendien de architect van het publiek vaak een behandeling moet ondervinden, ja zich moet laten welgevallen, waartegen hij bij meerdere solidariteit onder de collega's wellicht gewaarborgd zou zijn. Voorbeelden daarvan zou bijna ieder, die eenigen tijd de practijk in een groote stad heeft uitgeoefend, uit zijn eigen ervaringen kunnen aanhalen en hoe menig jong bouwmeester zag niet reeds in dezen ongezonden atmosfeer zijn schoonste verwachtingen in rook vervliegen, zijn idealen met ruwe hand verstoord; hoe menig talent is op deze wijze ten onder gegaan of zag zich althans voor goed den pas afgesneden, om tot volle ontwikkeling te geraken.

Maar hoe ging het hen, die gedachtig aan het Fransche spreekwoord „Tel brille au second rang, qui s'éclipse au premier", het grootestadsstof van hun voetzolen afschudden en in een kleinere plaats poogden, zich een zelfstandige positie en een eervollen werkkring, meer in overeenstemming met hunne neigingen en illusies, te veroveren?

Ook deze kunstbroeders hebben zich vaak tegenover moeilijkheden gesteld gezien, die zij zich aanvankelijk niet gedroomd hadden, die als een rem werkten op de vlucht hunner denkbeelden, die hun scheppingskracht trachtten te verlammen.

Toch moet worden toegegeven, dat de verhouding tegenover het publiek in een kleinere stad een geheel andere, somtijds betere, is dan in de groote steden. Het onderling verkeer is er intimer en menigmaal zagen wij er onder het publiek vrij wat meer belangstelling en waardeering van het werk van den bouwmeester, dat er uit den aard der zaak meer uitkomt, meer tot zijn recht komt.

Viel de vestiging samen met een tijdperk van uitbreiding, dan vond de jonge architect vaak gelegenheid in dat tijdperk zijn naam en zijn positie te bevestigen, maar niet alle particuliere bouwmeesters in de kleinere plaatsen waren zoo gelukkig en ook zelfs degenen, wien het oogenschijnlijk voor den wind gegaan is, hebben jarenlang een harden strijd moeten voeren, om zich staande te houden, want het was en is in de kleinere steden ook niet alles couleur de rose.

Wel bestaat daar niet die somtijds doodende concurrentie onder de vakgenooten, maar daartegenover staat hier dikwijls een concurrentie van onbevoegden, die al even verlammend en ontmoedigend in hare uitwerking en een voortdurende bron van ergernis kan zijn.

Gelukt het den architect zich het vertrouwen van het publiek te verwerven en dankt hij dit aan zijn persoonlijkheid en zijn werk en niet aan familierelaties, dan nog zal hij tegenover zich altijd menschen vinden, die er steeds op uit zijn, dit vertrouwen te ondermijnen. Critiek zal hem niet gespaard worden, de geringste fout zal breed worden

uitgemeten, van een ongeval of een vergissing zal men steeds trachten hem den schuld te geven, in een woord, in den betrekkelijk kleinen kring, waarin hij verkeert, zal alles naar verhouding grootere afmetingen aannemen, de grieven zijner tegenstanders, evengoed als de bijvalsuitingen zijner vereerders.

Maar al deze onaangenaamheden laten zich met kalmte overwinnen en zelfs geraakt de particuliere architect in de provinciestad er aan gewoon, dat onbevoegde concurrenten met zijn veeren pronken, dat de aannemer zich de eer van het werk toeeigent, dat een bouwheer na eenige jaren onderhandelens ten slotte toch maar met zijn timmerman aan den gang gaat, omdat die meer practisch weet te praten.

Ten slotte wordt hij zoo wijs, zich over dergelijke dingen niet eens meer uit te laten of ze zich niet meer aan te trekken, wat hem slechts hinderen kan in zijn arbeid en hem toch niets verder brengt. En zoo brengt de werkkring van den particulieren architect in een kleinere stad bijna dagelijks ondervindingen mede, waarvan zijn grootestads collega, die een welbeklant bureau heeft, millionairs en groote handelsondernemingen of maatschappijen onder zijn cliënten telt, zich eigenlijk moeilijk een denkeeld kan vormen.

Evenwel kan die werkkring toch een dankbare en een vruchtbare zijn, vooral in een stad, waar de bouwkunst van ouds een eigen plaatselijk karakter heeft, zooals dat in vele onzer provinciesteden nog te onderkennen valt valt. Voelt de bouwmeester daar iets voor, dan kan dit echter aanleiding geven tot grievende ervaringen, wanneer, indien eens het zeldzame geval zich voordoet, dat een grooter gebouw gesticht moet worden, een ziekenhuis, een postkantoor, een kerk, een concertzaal, een schoolgebouw, enz. men daarvoor gelijk zoo vaak het geval pleegt te zijn, een architect van buiten haalt. Is deze een ambtenaar en krachtens zijn ambt belast met de uitvoering van een bepaalde soort gebouwen, dan is hieraan, ook al moge op het stelsel wel wat aan te merken zijn, weinig te veranderen. Al te vaak ziet men echter, dat de architect-ambtenaar, alleen om het gezag van zijn positie, somtijds alleen om zijn titel, waartegen hoog wordt opgezien, wordt voorgetrokken bij den eenvoudigen particulieren architect en, te grievender is dit voor laatstgenoemde, wanneer het geschiedt in gevallen, waarmede de andere ambtelijk niets te maken heeft.

Wanneer men bekend is met gevallen van den hier bedoelden aard dan moet men erkennen, dat de klachten, die daarover vernomen worden dikwijls zeer gegrond zijn en wanneer er voor de bouwkunst schitterende resultaten mede werden verkregen, zou dit althans nog aangevoerd kunnen worden ter verdediging van de handelwijze der bouwheeren. Maar er zijn voorbeelden genoeg, die het tegendeel bewijzen.

Hier wordt voor den particulieren architect een concurrentie in het leven geroepen, waartegen met den besten wil niet op te werken is, en terecht wordt, zoo hier te lande als bijvoorbeeld in Duitschland, in den laatsten tijd druk gesproken over maatregelen, om aan deze misstanden paal en perk te stellen. Verklaarbaar moge het zijn, dat ambtenaren, die in hun dagelijkschen werkkring niet altijd veel gelegenheid hebben, hun talenten tentoon te spreiden, die gelegenheid wanneer zij hun wordt aangeboden zelden zullen laten voorbijgaan, maar zoo hier als elders is het reeds onomwonden uitgesproken, dat hierin tegenover de particuliere collega's een groote onbillijkheid schuilt.

Uit den aard der zaak gevoelt men dit in kleinere steden meer nog dan in de groote, waar een gevestigd architect in slechte tijden toch meestal niet geheel zonder werk zal zijn, al moet hij zich wellicht een tijdlang met kleinigheden tevreden stellen. Maar in een kleine stad komt het bouwbedrijf somtijds geheel tot stilstand. Wanneer dit geval zich voordoet levert ook de omtrek, waar anders nog wel eens wat omgaat, in den regel niets op, de architect moet het hoe langer hoe verder zoeken en zich opofferingen van tijd en geld getroosten, die hem dikwijls niet vergoed worden.

Wanneer onze jonge Architectenbond voortgaat, zooals hij begonnen is, zullen langzamerhand wellicht vele grieven en misstanden verdwijnen en dientengevolge de slechte tijden minder drukkend worden voor den particulieren architect. Moge de Bond dan ook vooral bij gelegenheid zijn aandacht eens wijden aan de speciale belangen der collega's in de kleinere steden.

Vereenigingen.

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Onder leiding van zijn voorzitter, den heer K. P. C. de Bazel, heeft l.l. Zaterdag de Bond van Nederlandsche architecten te Amsterdam zijn voor een week te Utrecht aangevangen algemeene vergadering. voortgezet.

Voorlezing werd allereerst gedaan van een brief van den heer J. van Gils te Rotterdam, die de volgende motie aan de vergadering in overweging gaf: „De architect, aan wien het ontwerpen van een gebouw wordt opgedragen, staat niet toe, buitengewone gevallen uitgesloten, dat zulks onder een andere directie wordt uitgevoerd". De vergadering was het eens met de strekking der motie, en besloot, later, als de zoogenaamde eere-code wordt vastgesteld, nog eens deze quaestie te bespreken.

Daarna kwam in behandeling de voorgestelde wijziging der statuten, uitgaande van de commissie van onderzoek uit de leden, en ten doel hebbende het referendum, dat over de al of niet toelating van iemand tot lid uitspraak heeft te doen, indien de algemeene vergadering het niet eens is met de commissie uit het bestuur, te vervangen door een commissie ad hoc uit de leden, die beslist. Goedgekeurd.

Met algemeene stemmen werd aangenomen de volgende motie, die zal worden gezonden niet slechts aan de regeering, de provinciale besturen en de gemeentebesturen, maar ook aan de gemeenteraden der voornaamste gemeenten:

„De Bond van Nederlandsche architecten, van meening dat het in het belang van een deugdelijke ontwikkeling der bouwkunst noodzakelijk is, dat aan ambtenaren die in dienst van rijk, gemeente of andere openbare lichamen als zoodanig belast zijn met het ontwerpen en het leiden der uitvoering van bouwwerken volledig worde gewaarborgd een vrije en zelfstandige positie ten opzichte van het hun toevertrouwde werk;

„dat zij daardoor de volle persoonlijke verantwoordelijkheid voor de artistieke en technische kwaliteiten van hun werk verkrijgen en mitsdien daaraan volkomen hunne werkkracht moeten kunnen wijden;

„dat buitendien hunne gesalarieerde positie een vrije concurrentie met particuliere architecten niet rechtvaardigt;

„spreekt als hare meening uit, dat aan ambtenaren het aanvaarden van opdrachten en het uitvoeren van werken voor andere instellingen en particulieren niet mag worden toegestaan".

Blijkens de toelichting der motie is de aanleiding gelegen in het feit, dat veel bouwwerken van grooten en kleinen omvang worden gemaakt in particulieren dienst, door ambtenaren in dienst van openbare lichamen, en dit dikwijls tegen de instructies in, die voor die ambtenaren zulk werk verbieden.

Dit is in tweeërlei opzicht afkeurenswaardig. In de eerste plaats is het duidelijk dat genoemde ambtenaren die veelal belast zijn met de zorg voor vele en uitgebreide openbare werken, een deel van hun tijd, gedachten, bemoeiingen en persoonlijken arbeid moeten onttrekken aan den dienst dien zij als ambtenaren hebben te vervullen. Zelfs bij den meesten ijver en de grootste werkkracht bestaat de kans, dat er in meerdere of mindere mate veronachtzaming van de aan hen toevertrouwde belangen moet plaats hebben, en dat meer aan ondergeschikten moet worden overgelaten dan met die belangen strookt.

Het gevaar dat niet altijd door den ambtenaar het particuliere van het ambtelijk werk op zijn bureau of bureau's stipt van elkander gescheiden zal worden gehouden, is niet denkbeeldig, te minder waar hij uit den aard der zaak over een uitgebreid ondergeschikt personeel zal kunnen beschikken; en dat dit een demoraliseerenden invloed zoowel op chef als op ondergeschikten zal moeten uitoefenen, behoeft geen nader betoog.

In de tweede plaats treedt de ambtenaar-particulier architect, in concurrentie met den particulieren architect, en dit op eene wijze die evenmin op moraliteit kan aanspraak maken, wegens de ongelijke verhoudingen waaronder beide werken.

Is het dus een billijke eisch te achten die aan een ambtenaar te stellen is, dat hij zijn geheele werkkracht, zijn toewijding en kunstenaarschap geeft in dienst van het lichaam, dat hem aanstelde, wederkeerig mag als eisch aan dit lichaam gesteld worden, dat het hem ook verzekere een onafhankelijk bestaan, overeenkomstig de hooge eischen die aan hem gesteld worden, de verantwoordelijke positie, die hij inneemt en de waarde van den arbeid, die van hem verlangd wordt.

Het is natuurlijk niet mogelijk om hiervoor regels vast te stellen, maar wel mag aangenomen worden, dat de beloooningen ruim moeten zijn, eerstens om genoemde redenen en ten tweede om de geschikte krachten bereid te vinden in ambtelijken werkkring hun gaven beschikbaar te stellen.

Vervolgens kwamen in bespreking verschillende nota's door bestuursleden ingediend inzake gesplitste bestekken. Zij gaven aanleiding tot eene zeer uitgebreide bespreking over de wijze van uitvoering der bouwwerken in 't algemeen, waarbij zeer principieel de positie en de verantwoordelijkheid van den architect werden behandeld ten opzichte van den patroon, maar mate die zich op een verschillend standpunt plaatst (werken in eigen beheer of met aannemers, en dan: algemeene of gesplitste bestekken). Voor de gesplitste bestekken wordt tegenwoordig door de vakpatroons geijverd. Aangezien de zaak niet alleen theoretisch is op te lossen, kon gisteren nog geen uitspraak worden gedaan, maar werd besloten een resumé van beschouwingen aan de leden toe te zenden, en in een der eerstvolgende vergaderingen de zaak nogmaals, en dan ter beslissing, in behandeling te nemen. Aan de résumé's zal het bestuur een vragenlijst toevoegen.

Het volgende punt der agenda was behandeling van de persoonlijke en collectieve arbeidsovereenkomsten met bouwkundige opzichters en teekenaars. Hierover werd slechts eene inleidende bespreking gevoerd, waarbij opgesomd werden de punten die in verband met de Arbeidswet aan de bouwkundigen ter overweging worden aanbevolen. De Bond heeft zich te dezer zake reeds gericht tot den Bond van Technici en de Vereeniging van Opzichters en Teekenaars, om hunne meening te vernemen. De leden van den Bond werden door het bestuur uitgenoodigd hunne opmerkingen schriftelijk te willen kenbaar maken maken. Reeds werd de wenschelijkheid van uniformiteit in overeenkomsten uitgesproken.

Eene bespreking van de plaatselijke gebruiken — men wenscht deze in overeenstemming te brengen met den honorariumtabel van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, teneinde tot eene regeling te komen voor den Bond, die niet alleen in groote steden toepasselijk is, maar voor het geheele platteland — leidde tot eene opdracht aan het bestuur om eene commissie van vijf leden te benoemen, die hierover een rapport zullen uitbrengen.

Ten slotte werd aan het bestuur opgedragen een concept voor eene eere-code samen te stellen.

Daarna werd de druk bezochte vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Voor de afdeeling „Groningen" van bovengenoemde maatschappij trad Zaterdagavond in 't hotel Willems op de heer Erich Mertens te Berlijn, met een voordracht over „Biologische reiniging van afvalstoffen" De zaal was goed bezet en de aanwezigen luisterden met aandacht naar de interessante voordracht. De voordracht werd geillustreerd door een model van de door den heer Mertens beschreven inrichting, berustende op een stelsel van hevels, waarbij de zware afvalstoffen neerslaan, de lichte bovendrijven en dan kunnen worden afgevoerd.

Verder had spr. teekeningen en photografiën meegebracht, waardoor men van de werkelijke inrichting een goed idee kan krijgen. Eindelijk werden er nog door verschillende aanwezige heeren vragen gesteld omtrent de wijze waarop men voor Groningen het probleem: reiniging van afval het best zou kunnen oplossen, en hoe hoog het bedrag der kosten daarvan zou worden.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 4. Maatschappij t. b.d. Bouwkunst.

Brieven uit den Haag. Het kunstnijverheidsmuseum, met afbeeldingen

Opmerkingen over de Uitbreiding van Amsterdam (vervolg).
Iets over verbranding en brandstoffen, benevens eenige beschouwingen over stookinrichtingen bij centrale verwarmingsinstallatie, door F. G. Unger w. i.
Mededeelingen omtrent de bouwbedrijvigheid in Nederland, gedurende 1908.
Ingezonden stukken over de aanstaande bestuursverkiezing, door A. W. Weissman.

Architectura No. 4. Mededeelingen betreffende het Genootschap.
Verslag van de 1253ste Genootschapsvergadering.
Genootschaps-Prijsvragen. Rapport der Jury.
Voordracht met illustraties, betreffende onderzoekingen over verhouding, lijn, vorm en hunne tegenstellingen bij ceramische, sculpturale en architectonische composities met toepassingen van modernen aard.
Technisch Gedeelte. Fundeeringsmethoden (vervolg).

De Bouwwereld No. 4. Echo's III Oud Egypte in 1908.
Volkshuisvesting door J. van der Breggen c. i.
Arbeiderswoningen te Hilversum, arch. E. Verschuijl & C. de Groot, met afbeeldingen.
Tekstfiguur. Hall in een Landhuis te Bussum, arch. K. P. de Bazel,

De Ingenieur No. 4. De Scheveningsche Visschershaven in den Gemeenteraad van 's-Gravenhage, met afbeeldingen.
Irrigatiewerken in Arabistan (Z.W. Perzië) door A. Groothoff c. i.
Een merkwaardige overtreding van de Veiligheidswet, door I. van Dam.
Rijnvaartverkeer van Amsterdam in 1908, met afbeelding.

Technisch Weekblad (B.v.T.) No. 4. Officieel Gedeelte. — Het Delftsch diploma. — Eenige grepen uit het arbeidscontract door Mr. B. M. de Vos. — Verslag B. A. V. op 26 Dec. 1908 (vervolg). — Cassier's Magazine. — Ingezonden.

De Aannemer No. 4. Nederlandsche Aannemersbond, Mededeelingen van het Hoofdbestuur.
Uit de afdeelingen.
Wijziging van Art. 8. der Ongevallenwet.
Toestand in de Bouwbedrijven gedurende 1908.
Bond van Architecten.

De Nederlandsche Kleï-Industrie No. 80. Het droogstoken van veldovens. — Iets over den trekmeter van Obel. — Op welke wijze worden pannen op waterdichtheid beproefd? — Waterslag in stoompijpen. — Het impregneeren van dakpannen. — Kalkzandsteen. — De Duitsche Bouwmaterialen. — Industrie. — Collectief arbeidscontract.

Deutsche Bauhütte No. 4. Vorgeschichtliche Gewölbe in Mitteldeutschland, door Georg Kutzke, met afbeeldingen.
Die Badeanstalt in Wetzlar, arch. Hamann te Giessen, door K. Hahn, met afbeeldingen.
Zur Eindeckung flacher Dächer, door B. Haas.
Wohn- und Geschäftshaus für eine kleinere Stadt, door E. Bauernfeind bij een ontwerp van Bürgel & Evers te Hannover.
Die Wohnung der Neuzeit door M. Heeren, met afbeeldingen.
Bijlage „der Betonbau". Betonbau bij Monumentalaufgaben door H. A. Waldner, bij een ontwerp van een grafkapel, door G. Spieker te Essen — Der Betonbaustein im Wohnhausbau door Dr. Ing. Otto Sommer met afbeeldingen. — Ein Geschäftshaus für Duisburg, arch. Max Kemper te Hamburg met afbeelding.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in Afl. 1:
Een ijsgrot op Groenland: D. S. S. — Zeezwaluwen: J. Daalder Dz. — De natuurlijke krachtbronnen van Skandinavië: D. Stavorinus. — Een ijspaleis te Berlijn: Z. P. Bouman. — Bevriezingsproeven bij bloemgewassen: Dr. Calkoen. — — Van de verlichting der zeegaten en kusten: J. M. Kleiboer. — Hoe kan men de voor een weggeslingerd lichaam samengeperste lucht zien? Dr. A. C. Oudemans. — Standaard Meters, IV, Dr. J. G. van Deventer. — Wat is de Rijks-Seruminrichting? A. Marcus. — Venezuela: A. D. Hagedoorn. — De vervaardiging der lucifers. Dr. A. J. C. Snijders. — De aardbeving in Italie. — Eenvoudige Proeven Geluid. Dr. A. J. C. Snijders. — Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. de Veer

---

Moderne Bauformen 1909 No. 1. De nieuwe jaargang van Gradl's maandschrift opent met een artikeltje van Paul Klopfer over Bruno Paul, een Berlijnsch architect, die voornamelijk het moderne binnenhuis tot het gebied zijner werkzaamheid heeft gekozen; verscheidene afbeeldingen van interieurs en meubelen, door hem uitgevoerd, zijn hieraan toegevoegd. Overigens is het grootste deel der afbeeldingen in dit nummer gewijd aan werken van Wilhelm Kreis te Düsseldorf en van de Karlsruher architecten Billing en Vittali. Kreis werkt min of meer in aansluiting aan den Duitschen Barokstijl somtijds nog wat aangedikt en daardoor log en zwaar, terwijl in zijn warenhuis-ontwerpen den invloed van het Berlijnsche voorbeeld, Messel's Wertheimbau, doorschemert. Billing staat ongetwijfeld hooger als kunstenaar ook in de detailleering van het inwendige. Van de in kleuren uitgevoerde platen trekt verder de aandacht een kloosterkapel van Halmhuber te Keulen, nogal origineel van opvatting, minder gelukkig is evenwel de wanddecoratie van Richard Guhr te Dresden. De uitvoering der reproducties is als gewoonlijk zeer fraai, de uitgever Julius Hoffmann blijft daaraan blijkbaar zijn goede zorgen wijden.

Innen-Dekoration Januari 1909. Deze bekende uitgave van Alexander Koch te Darmstad, opent met een beschrijving van het slot Rehnitz in de Mark, een werk van Emanuel von Seidl, vergezeld van vele fraaie afbeeldingen. Het type van den Duitschen „Herrensitz" is in dit werk goed volgehouden en Seidl versmaadt de vormen van vroeger tijdperken niet. In de interieurs, met name dat van de groote zaal, is hij echter in de combinatie van die vormen niet bijzonder gelukkig geweest. Meer modern en aantrekkelijker is het werk van de Engelsch-Duitsche combinatie Campbell & Pullich te Berlijn, vooral de kleurige afbeeldingen zijn aardig. Merkwaardig is het hier en daar de Oud-Hollandsche vormen te ontmoeten, die over Engeland geïmporteerd nu in Berlijn opgeld doen.
Onder de tekstbijdragen, in dit nummer voorkomend, noemen wij een beschouwing van Robert Breuer over „Vakman en kritikus", een stukje van Georg Muschner getiteld „Tien geboden voor bruidsparen", waaraan men zich maar te houden heeft, om dadelijk tot een „kunstgerechte" inrichting van het huis te geraken, een beschouwing van Karl Statsmann over tien jaren in de ontwikkeling der binnendecoratie, een stukje van Ines Wetzel over „Wohnen und Wohnlichkeit" en een paar kleinere bijdragen.
Dit tijdschrift geeft met de gelijksoortige uitgaven wel een goed denkbeeld van hetgeen er op het gebied van binnendecoratie in Duitschland gemaakt wordt, maar toch rijst af en toe de vraag of er niet te veel gepubliceerd wordt, of wel alles wat gepubliceerd is mooi en navolgenswaard genoemd kan worden. Telkens toch is men bij het doorbladeren geneigd hier en daar een vraagteeken te zetten.

Varia.

GEZUIVERDE LUCHT VOOR FABRIEKEN.

De toevoer van versche lucht in de fabrieks-werkplaatsen door middel van de nu gebruikelijke ventilators is voor de steeds voortgaande hygiënische wetenschap niet meer voldoende. Ze verlangt een reiniging der lucht van alle daarin aanwezige schadelijke kiemen. De oplossing van dit vraagstuk, de reiniging der lucht, wordt in Engeland reeds in de groote fabrieken der gebroeders Ibbotson in Sheffield in toepassing gebracht.

Voor de lucht de fabrieken binnentreedt wordt ze gewasschen en 's zomers afgekoeld. Zij gaat door een houten buis van 7 M. lengte, die van boven, door een net met fijne openingen is afgesloten, in den zuiveraar. Daar wordt ze met zeer fijn verdeeld water vermengd, voor ze in den ventilator komt. Hoe goed de inrichting werkt, dan men daaruit opmaken, dat uit het wegvloeiende water handen vol vuil verwijderd kunnen worden. Dit feit toont aan, hoeveel onzuivere stoffen in de longen der stedelingen komen.

Daar de zuiveraar dagelijks 520 L. water verbruikt, wordt een menigte van giftige gassen, die anders haar weg zou vinden in de longen der arbeiders, uit de werkplaatsen verwijderd gehouden. Ongeveer 90 K.G. lucht worden per minuut met 1 L. water gezuiverd, zoodat de kosten voor het behandelen van de kleine machine zeer weinig zijn; in ieder geval worden die kosten door de verbetering van den gezondheidstoestand onder de arbeiders rijkelijk vergoed.

DE STEENHOUWERSZIEKTE.

De heer S. Elias arts te Rotterdam heeft dezer dagen in een proefschrift: Iets over steenhouwers en hun vak, de uitkomsten samengevat van een onderzoek, ingesteld bij alle Rotterdamsche steenhouwers, die zich daartoe hebben willen beschikbaar stellen, ten einde over de gevreesde steenhouwersziekte (tuberculose), die zoo velen in het vak vroegtijdig ten grave sleept, nieuw licht te kunnen verspreiden.

De door dr. Elias verkregen statistiek voor Rotterdam bevestigt den kwaden reuk, waarin het vak van steenhouwer staat. Het aantal onderzochten bedroeg 177, d.i. 80 pCt. van de te Rotterdam aanwezige steenhouwers. De algemeene uitkomst was, dat dr. Elias hen in de volgende groepen kon indeelen:

Groep I. Steenhouwers, lijdende aan tuberculose (22 personen).
Groep II. Steenhouwers, met groote waarschijnlijkheid lijdende aan tuberculose (16 personen).
Groep III. Steenhouwers, verdacht van tuberculose (11 personen).
Groep IV. Candidaten voor tuberculose (19 personen).
Groep V. De kinderen (12—15 jaren; 27 personen).
Groep VI. Steenhouwers van 16 jaar en daarboven met verschillende afwijkingen, niet van tuberculeuzen aard (17 personen).
Groep VII. Gezonde steenhouwers van 16 jaren en daarboven (74 personen).

Deze statistiek leert ons niets nieuws. Het gevaar van het steenhouwersberoep is zoo algemeen erkend dat minister Veegens, en na hem minister Talma, wettelijke maatregelen tot bescherming der steenhouwers tegen de gevaren aan de uitoefening van hun beroep verbonden, hebben aangekondigd.

Een vraag van bijzonder belang, ook in verband met de aangekondigde wettelijke regeling, is echter, of er goede gronden bestaan voor de algemeen heerschende meening, dat hardsteen weinig gevaarlijk is en dat van de zandsteensoorten het gevaar toeneemt in de volgorde: Udelfanger, Oberkirchner — Bentheimer — Gildehauser. (Deze drie laatste soorten worden ongeveer op een lijn gesteld.)

Verschillende schrijvers stellen de gevaarlijkheid van een steensoort afhankelijk van: 1o. de hoeveelheid stof, die bij het bewerken vrij komt; 2o. den vorm van het stof; 3o. de zwaarte van het stof; 4o. de hardheid, en 5o. de scheikundige samenstelling van de steensoort.

Dr. Elias meent, op grond van nauwkeurige onderzoekingen, welke o.a. op het soortelijk gewicht en de hardheid van hardsteen in vergelijking met zandsteen betrekking hadden, de opvattingen van bovenbedoelde schrijvers te kunnen wraken en komt tot deze slotsom:

De meening, dat zandsteen gevaarlijker is dan hardsteen, op grond van de hoeveelheid stof, die bij het bewerken vrij komt, den vorm en de zwaarte der stofdeeltjes, de hardheid en de scheikundige samenstelling der steensoorten, is ten deele onjuist, ten deele onbewezen. Daarentegen hebben de uitkomsten van zijn onderzoek hem geleerd, dat de gevaarlijkheid van hardsteen niet alleen onderschat wordt, maar dat deze voor die van zandsteen niet aantoonbaar onderdoet.

„Waarom zijn dan, in den volksmond — vraagt dr. Elias — bepaalde zandsteensoorten (Oberkirchner, Bentheimer, Gildehauser) zoo berucht?

„Omdat bij de steenhouwers, welke die soorten bewerken, veel vaker waargenomen wordt dan bij hen, die hardsteen of Udelfanger zandsteen bewerken: een sterven aan tering na een kort ziekbed. Deze snelverloopende tering — „de steenhouwer" — verloopt volgens de steenhouwers en de personen, welke haar kennen, aldus: Of de te voren op het oog gezonde arbeider wordt in korten tijd ernstig ziek, begint veel te hoesten en op te geven, vermagert snel en gaat spoedig — vaak reeds binnen een half jaar — te gronde; óf hij wordt door een bloedspuwing overvallen, die meestal het begin van een spoedig einde is.

„Zijn er nu factoren, die het vaker voorkomen van „de steenhouwer" bij het bewerken der gevreesde zandsteensoorten verklaren kunnen?

„Wij hebben aangetoond, dat hiervoor niet in aanmerking komen de hoeveelheid stof, die bij het bewerken vrij komt, de vorm en de zwaarte der stofdeeltjes, de hardheid en de scheikundige samenstelling der steensoorten. Het lijkt ons niet twijfelachtig, dat deze factoren zijn: de grootere nadeelen verbonden aan de bewerking der bovengenoemde zandsteensoorten.

„Vroeger is medegedeeld, dat bijna zonder uitzondering de steenhouwers na het werken in zandsteen veel meer vermoeid zijn, dan na het werken in hardsteen. Het is nu bekend, dat vermoeidheid het individu minder weerbaar maakt in den strijd tegen ziektekiemen; daarvoor pleiten de waarnemingen bij zieken, en eenige dierproeven.

„Van grooter gewicht is het volgende: De dreuningen en schokken, welke de arbeiders ondervinden bij het bewerken van de gevreesde zandsteensoorten, zijn veel heviger dan die bij het bewerken van Udelfanger zandsteen en hardsteen. Iedereen kan zich hiervan overtuigen; ik ben er intusschen zeker van, dat geen geneesheer, wetende van welke onschatbare waarde rust is voor de genezing van sluimerende tuberkuleuze processen, deze proef langen tijd zal voortzetten, uit vrees van zichzelf te kunnen benadeelen. Immers, bij het hanteeren van hamer en beitel dreunt en schokt het bovenste gedeelte van de borstkas, minder sterk bij het hakken in de hardsteen en Udelfanger zandsteen, heviger bij het bewerken der gevreesde zandsteensoorten. Bij het gebruik van den grendel heeft men bij iederen slag op den steen de gewaarwording, alsof men tegen de borst gestompt wordt. Ik heb mij zelf hiervan overtuigd. Dat onder dezelaatsten invloed eerder een verweekte tuberkuleuze

haard zal doorbreken dan bij de minder sterke dreuningen en schokken, lijkt ons — al is het wetenschappelijk bewijs hiermede niet geleverd — voor geen tegenspraak vatbaar. En dat door dergelijke stompen het snelle verloop eener longtuberkulose wordt begunstigd, onderscheidenlijk een sluimerende tuberkulose tot een klinisch duidelijke kan worden, mogen wij, op grond van onze ervaring van traumatische tuberkulose, aannemen."

Het verschil in bewerking tusschen hardsteen, Udelfanger zandsteen en de drie als bijzonder gevaarlijk bekend staande zandsteensoorten hebben ontwikkelde steenhouwers aan dr. Elias als volgt beschreven:

„Is men des avonds, na in hardsteen gewerkt te hebben, niet noemenswaard vermoeid, bijna zonder uitzondering hebben allen, na het werken in zandsteen, een gevoel van vermoeidheid, „moe op de borst", een gevoel, of je lam geslagen bent"; anderen staan des morgens met een moe gevoel op de borst op, dat onder het werken weer verdwijnt.

„Die grootere vermoeidheid wordt aldus verklaard:

„Bij het bewerken van hardsteen springt de hamer, na den slag op den beitel, door de veerkracht van den steen terug; bij zandsteen blijft hij op den beitel rusten en moet telkenmale weder tot den schouder opgeheven worden. Verder is de krachtinspanning voor het afhakken van stukken bij de verschillende zandsteensoorten ongelijk; bij Udelfanger is een minder harde slag noodig dan bij de drie andere genoemde, meer gevreesde zandsteensoorten. Als derde oorzaak van de vermoeidheid noemen zij de dreuning, die het bovenlichaam ondervindt. Tengevolge van de geringe veerkracht van den zandsteen volgt het geheele bovenlichaam den indringenden beitel en wordt, met dezen, plotseling in zijn beweging gestuit. Minder sterk bij hardsteen en Udelfanger, wordt deze dreuning in klimmende mate ondervonden bij Oberkirchner en Bentheimer-Gildehauser.

„Bijzonder sterk is de dreuning, ja, deze wordt een schok bij het gebruik van den „grendel": dit werktuig bestaat uit een tiental, door een ijzeren band te zamen gehouden, beitels, aan een steel bevestigd; hij wordt gehanteerd ongeveer als een bijl, met dit onderscheid, dat de handen, die den steel omvatten, slechts tot den schouder opgeheven worden. Met den grendel worden de grove oneffenheden van een blok steen in korten tijd, met snel opeenvolgende slagen, verwijderd. Zeer gevreesd is hij ook wegens het vele stof, dat bij het slaan ermede opgejaagd wordt".

De maatregelen tot beveiliging van steenhouwers, welke dr. Elias in het belang der steenhouwers noodzakelijk acht zijn de volgende:

1. Alleen zij worden tot het werk toegelaten, die den leeftijd van 16 jaar hebben bereikt, en omtrent wie na een geneeskundig onderzoek een schriftelijke verklaring is afgegeven, dat zij voor die arbeid geschikt zijn bevonden. Deze verklaring kan, door den met het onderzoek belasten geneeskundige, ten allen tijde ingetrokken worden.

2. Als regel voor het onderzoek geldt, dat voor toelating ongeschikt maken: a. algemeene lichaamszwakte; b. onregelmatige lichaamsbouw (vooral sterke skoliose, kyphose); c. tuberculose, d. chronische longaandoeningen; e. organische hartgebreken; f. chronische aandoeningen van den neus, tengevolge waarvan deze niet volkomen voor de lucht toegankelijk is.

3. De dagelijksche arbeidsduur bedraagt hoogstens 8 uur.

4. Het gebruik van den grendel is verboden.

5. Stukwerk mag niet worden toegelaten.

6. De afstand tusschen de steenhouwers moet minstens 2 meter bedragen.

7. Werkloodsen, schaftlokalen, privaten moeten „deugdelijk" zijn.

8. De werkplaats moet dagelijks meermalen besprenkeld worden. Het puin moet dagelijks, na den afloop der werkzaamheden, worden verwijderd.

9. Zandsteen moet nat bewerkt worden.

10. Alcoholische dranken mogen op de werkplaats niet aanwezig zijn.

11. Op de werkplaats moet goed drinkwater in voldoende hoeveelheid aanwezig zijn.

(N. Rott. Ct.)

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

ROTTERDAM. Men schrijft ons uit Hilversum aan de N. Rott. Courant.

Menig wandelaar door onze schoone landstreek ziet met verwondering, hoe in de dorpen Oud- en Nieuw-Loosdrecht, dat eigenaardige, vriendelijke, ouderwetsche karakter nog bijna zuiver is bewaard gebleven. Vooral Nieuw-Loosdrecht, met zijn prachtige geveltjes, en des zomers met de hoogst interessante tentoonstelling van oudheden, heeft altijd het meest mijn aandacht getrokken.

Nu komt hier langzamerhand een nieuwe aantrekkelijkheid bij. Reeds sinds een tiental jaren heeft men in Nieuw-Loosdrecht, het vroegere „Sype", schuins tegenover de Sype-kerk alle woningen en terreinen aangekocht, die gelegen waren ter plaatse, waar eens het „Huis te Sypesteyn" stond. Wat dit een moeite en tijd moet gekost hebben, kan men het best nagaan, wanneer men weet dat dit terrein geheel in de kom van het dorp ligt en dat dit dorp, hoewel weinig bezocht en vrijwel onbekend, toch welvarend is. Met welk doel die aankoop van woningen en terreinen geschiedde, is nog nooit bekend gemaakt, al werd dikwijls genoeg in verschillende bladen vermeld dat men het oude kasteel weer zou gaan opbouwen.

Zeker is echter, dat het aangekochte terrein voortdurend onderzocht werd, en dat de oude gegevens op merkwaardige wijze door de vondsten van fundamenten en voorwerpen bevestigd werden. Intusschen werden, nu hier, dan daar, al naarmate men met de grondaankoopen vorderde, gedeelten aangelegd en beplant. Langzamerhand kwam er eenheid in, toen aansluitende perceelen onder handen konden genomen worden. Toch nu in het vorig jaar de aankoop van de tweede helft van den ouden boomgaard het kasteelterrein geheel aanvulde werd krachtig ingegrepen. Men kan nu reeds goed zien hoe de verschillende kasdeeldeelen en tuindeelen aansluiten en vroeger een geheel uitmaakten.

Toen eveneens het vorig jaar, een gedeelte van den muur van het voorplein op de fundamenten van den ouden muur met een hoektorentje aan de Zuidzijde werd opgetrokken, kreeg men tevens beter begrip van het eigenlijke voorplein en den oorspronkelijken toegang tot het kasteelterrein. Ook weer geheel op de grenzen der oude grondvesten, werden tegen bedoelden muur stallen en eene woning gebouwd die den ingang bestrijkt. Dit gebouw is in den stijl van de 18de helft der 17de eeuw. De gedachte was, dat men het aldus had kunnen doen, indien men het kasteel met de bijgebouwen in de 17de eeuw weer had willen oprichten. Het kasteel toch is vernield geworden in 1580 en de ruïne daarna slechts tot een „huysinghe" omgebouwd, welke huysinghe weer totaal vernield werd in 1672.

De verschillende plannen zijn alle maar in voorloopigen aanleg. Oppervlakkig gezien zoude men dat niet zeggen, daar 's zomers alles netjes gemaakt wordt en er dan afgewerkt uitziet. Maar het voornemen schijnt niet te bestaan met den bouw te haasten. Telken jare wordt er gearbeid, uitgebreid en verbeterd en telkens ziet men den voortgang volgens een blijkbaar wel doordacht en op goede gegevens berustend plan. *(Vervolg zie Bijblad).*

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

En hetzelfde verloop heeft de tentoonstelling van oudheden. Wel was deze het vorig jaar noodgedwongen gesloten door de verbouwingen en het instorten van een der oude gebouwen waarin de tentoonstelling tot dusverre gehouden werd, doch wij vernamen dat zij dit jaar zeker weer geopend zal worden, naar men zegt aanzienlijk uitgebreid. Binnen een paar maanden zal de bouw zeker voltooid zijn.

Deze onderneming schijnt zonder twijfel te bedoelen om te strekken ten nutte van Loosdrecht en het Gooi, dat, hoe rijk ook aan natuurschoon, al heel arm is aan zaken van oude kunst. Deze bedoeling bleek ook toen men bijv. op de tentoonstelling van Gooische oudheden te Naarden in 1906, voorwerpen opmerkte die uitgeleend waren door de gelijktijdige tentoonstelling te Loosdrecht! De commissie mocht vrij kiezen!

Nu het Gooi steeds meer bereisd wordt en bewoond door menschen uit de groote steden, moet het zeker op prijs gesteld worden dat iemand zijn best doet om een weinig bezochte streek hier, die beslist allerinteressantst is, meer bekend te maken, door zijn moeite en zorgen verzamelde kunstschatten (voornamelijk van historisch belang) ten algemeenen nutte te doen strekken.

Zoodra de tentoonstelling in de nieuwe gebouwen geopend wordt, komen wij nader op den Sypesteyn terug.

'S GRAVENHAGE. De „Nederlandsche Reisvereeniging" heeft een prijsvraag uitgeschreven voor een ontwerp titelhoofd voor het maandblad „Reizen en Trekken" het orgaan der vereeniging. De deelneming is opengesteld voor leden en niet leden.

De inschrijvingen moeten gezonden worden aan den 1en-secretaris dr. J. J. Hallo alhier voor 1 Maart. De jury zal bestaan uit 3 personen door het bestuur te benoemen. De prijzen zijn f 15, f 10 en f 5.

UTRECHT. De Vereeniging „voor de Kunst" alhier houdt tot en met 21 Februari a.s. in haar gebouw (Nobelstraat) eene tentoonstelling van kinderportretten, schilderijen, teekeningen en beeldhouwwerk van verschillende meesters

TIEL. Sedert jaren is de vraag van de waterverversching der stadsgrachten en daarop uitloopende slooten in den Tielschen raad aanhangig. Sedert in de zitting van 7 December 1904, toen de raad in beginsel aannam een plan, waarbij demping der Oude Haven in de toekomst mogelijk zou worden, de zaak ten einde, in de vorige zitting besliste de raad anders: het plan, toen in beginsel aangenomen, en daarna uitgewerkt, door de betrokken autoriteiten behoudens enkele opmerkingen goedgekeurd, kon geen meerderheid in den raad verwerven: B. en W. werden uitgenoodigd nieuwe plannen te ontwerpen.

Dezer dagen legden B. en W. niet minder dan elf plannen over, die voor en na in den raad in behandeling zijn geweest. Van eene opgave van kosten onthielden zij zich, aangezien bij het laatste plan gebleken was, dat een eindcijfer eerst is vast te stellen, nadat èn de dijkstoelen van Tielerwaard en Neder-Betuwe, èn Gedeputeerde Staten èn het ministerie van waterstaat waren gehoord. (Het laatste plan was geraamd op f 22.000, doch de richtige uitvoering, naar den wil der autoriteiten, zou ruim f 30,000 kosten.)

Na een breed debat deed de heer Spoorenberg het volgende voorstel, nadat de voorzitter namens B. en W. had medegedeeld, dat van hen geen nieuwe planneu te wachten waren:

De raad besluit een commissie van drie leden te benoemen tot het ontwerpen van een plan met begrooting van kosten, om water, bij elken waterstand te kunnen brengen uit de Nieuwe Haven bij de Vluchthaven, door de Oude Haven heen in de stadsgracht bij het tegenwoordig pompstation, zonder te praejudicieeren op eventueele demping van de Lude Haven, met opdracht binnen vier maanden rapport uit te brengen.

De benoeming der commissie en de bepaling van het haar toe te kennen krediet werd aangehouden tot de volgende vergadering.

Vacante Betrekkingen.

— Hoofdopzichter-Teekenaar tegen 1 Februari voor zeven maanden. Brieven aan den architect E. Verschuijl te Hilversum. (1)

— Leeraar in het teekenen aan de avondschool voor ambachtslieden te Enkhuizen tevens Assistent-Gemeente-Architect belast met de uitvoering van de Bouwverordening. Jaarwedde van f 800 met vier tweejaarlijksche verhoogingen van f 50. Verzoekschriften op zegel vóór den 10n Februari 1909 aan den Burgemeester. (1)

— Een leeraar in het timmeren bekend met lijnteekenen aan de Ambachtsschool te Gorinchem tegen 13 April a.s. Jaarwedde van f 700–f 1000. Stukken vóór 11 Februari a.s. aan den Directeur A. Vonk. (1)

— Bouwkundig Teekenaar bekend met perspectief. Salaris nader overeen te komen. Brieven onder No. 2513, bureau der Nieuwe Rott. Courant. (2)

— Teekenaar of Technicus tegen 1 Febr. voor constructiewerkplaats en bureau, liefst met het gasvak (ovenbouw) en moderne talen bekend. Br. onder letter V 1230, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Meubelteekenaar voor thuiswerk. Brieven letters M.T. Kantoorboekh. Blikman en Sartorius, Rokin 17 Amsterdam. (2)

— Directeur Middelbare Technische School van den Nederlandschen Aannemersbond te Utrecht. Jaarlijksch salaris f 4500. Stukken vóór 8 Februari 1909 in te zenden bij het Secretariaat van voornoemden Bond Heerengracht 255—A te Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

37 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., f 50—f 125	p.m.
14 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 120	p.m.
6 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
1 Décoratie-teekenaar	—30 j., f f 125	„
1 Teek. voor kunst-industrie	—30 j., f f 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j., f 80—f 130	„
5 Werkmeesters	26—34 j., f 80—f 130	„
7 Werktuigk. Teek.	18—30 j., f 35—f 90	„
4 Electrotechniker	20—34 j., f 35—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Houten Hoofd- en Tusschenbalusters.

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 1 Februari.

Amsterdam, ten 12 uur. Door het gem.-best.: het leveren van eiken- en Amerik. grenenbalken, eiken knieën, bezaagd grenen- en vurenhout en dennen platen, ten behoeve der publieke werken ged. 1909. Het bestek te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inl. ten kantore van den Hoofdopzichter der gemeentewerkplaatsen van Reigersbergenstraat, drie werkdagen voor den dag der aanbesteding van 10 tot 12 uur.

Kampen ten 1,30 uur. Door het gem.-bestuur: bestek. No. 5, het leveren van 170.000 stuks straatklinkers in 2 perc.; bestek No. 9, het leveren van rijksmaterialen in 2 perc. waaronder 50.0 eiken perkoenpalen; bestekken te bekomen ten kantore der gemeentewerken.

Middelstum ten 3 uur. Door de heer J. J. van Haren ten huize van den logementhouder S. Viet: het bouwen van een behuizing met schuur enz; bestek en teek. ter inzage in genoemd logement en te bekomen bij den arch. P. Tilbussche te Middelstum; inl. alle werkdagen van 9 tot 11 uur.

Rijnzaterwoude ten 12 uur. Door de heer J. P. Oudshoorn te Sassenheim in het café Loderus te Rijnzaterwoude: het afbreken van een boerderij aan den Heerenweg en het opbouwen van een boerderij aan den Friesche weg, onder Rijnzaterwoude; aanw. gehouden; bestek en teek. te verkrijgen bij aanbesteder.

DINSDAG 2 Februari.

Doesburg ten 1.30 ure. Door het gem. bestuur: het vergrooten en verbouwen der openbare lagere school B.; aanw. 29 Jan. 12 uur voorm. inlichtingen geeft de gem. opzichter.

Groningen ten 12 ure. Door het Prov. best. het maken, stellen en leveren van den ijzeren bovenbouw van een draaibrug over het Hoendiep te Groningen met bijkomende werken. Bestek en teekening ter inzage in de Provinciehuizen Leeuwarden en ten raadhuize der voornaamste gemeenten en verkrijgbaar ter Prov. Griffie Inlichtingen bij den Hoofd Ingenieur J. de Jong, den Ingenieur E. de Vries en den opzichter L. H. S. Breukel allen te Groningen. Aanwijzing gehouden.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot expl. van S S in het Moreelse Park, bestek 1174: het uitbreiden van den locomotievenloods H. IJ. S. het verplaatsen van een kolenpark H. IJ. S. en het wijzigen van sporen en van wissels met bijbehoorende werken op het gemeenschappelijk station Nijmegen, begrooting f 2.500.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van S.S. in het Moreelse Park bestek no. 1175: het maken van een toegangsportaal aan het hoofdgebouw van het station Utrecht, begrooting f 3340; (Zie adv. in no. 2.)

Oudkerk. Door de heer D. M. Bottema te Roodkerk: het afbreken eener oude en weder opbouwen eener stelphuizinge te Roodkerk; bestek en teek. ter inzage bij A. Loonsta te Oudkerk;

Rozenburg ten 12 ure. Door de heer L. C de Groot bij Berkhout: het bouwen van een woonhuis c.a. Bestek en teek. verkrijgbaar bij den Bouwkundige G. C. Lodder te Nieuwesluis. Aanwijzing gehouden.

Harlingen ten 8 uur nam Door het gem.bestuur: de levering van hout voor de gemeentewerken; bestek en voorw. ter inzage ter secretarie.

Groning n ten 12 ure. Door het Prov. bestuur: 1. de onderbouw eener draaibrug over het Hoendiep; 2. grond-, rioleerings- en bestratingswerken ten zuiden van het Hoendiep; 3. beschoeiingswerken in verband met de sub. 1o en 2. genoemde werken; bestek met teekening ter lezing behalve in de provinciehuizen in Groningen en Friesland, in de gemeentehuizen te Groningen, Appingedam, Winschoten, Oude Pekela, Delfzijl, Sappemeer, Winsum, Leens, Eenrum, Uithuizen, Uithuizermeeden, Bedum, Zuidhorn, Beerta, Veendam, Noorddijk, Hoogkerk, Ezinge, Grijpskerk, Ulrum, Slochteren, Scheemda, Stedum, Middelstum, en Finsterwolde; en te bekomen ter griffie van Ged. Staten; inl. bij den hoofding. J. de Jong. den ing. E. de Vries en den opz L. H. S. Breukel, allen te Groningen. Aanwijzing gehouden.

Utrecht ten 2 uur. Door de Mij. tot Expl. van S.S. aan het Centraalbureau in het Moreelsche Park: bestek No. 1173, het maken van eene woning voor den Stationchef op het station Rosendaal (Nbr.) begrooting f 10095. (Zie adv. in No. 4.

WOENSDAG 3 Februari.

Staphorst ten 3 ure. Door Kerkvoogden der Ned. Herv. gemeente in de leerkamer: het bouwen van eene pastorie voor voorn. gemeente bestek en teek. verkrijgbaar bij den bouwk. H. Timmer. Stationsweg 228; inlichtingen te bekomen dagelijks ten kantore van voorn. bouwkundige aan de Hoogeveensche Vaart

Geldrop ten 9.30 ure. Door de stoomweverij v. h. Vissers en Eijken op haar kantoor: het bouwen van een weverij inlichtingen geeft de architect Jan B. Rens ten kantore van het technisch bureau M. Schreinemacher te Tilburg; alwaar bestek en teekening verkrijgb. zijn.

DONDERDAG 4 Februari.

Krimpen a. d. Lek te 11 uur. Door de commissie voor het stichten van een drinkwaterleiding in het café van den heer Bouter; 1o. het maken der grond-, fundeering- en bijkomende werken, 2o. het maken der watertoren en verdere gebouwen en bijkomende werken, 3o. het leveren en leggen der hoofdbuisleidingen. Bestekken met teekeningen verkrijgbaar bij den Voorzitter den heer A. L. van Haaften, te Krimpen a. d. Lek. Aanwijzing op het terrein van het Pompstation 1 Febr. 11 uur door architecten Visser en Smit, bij wie tevens te Papendrecht en te Oud-Beijerland nadere inlichtingen zijn te bekomen.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . .	„ 1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906	„ 32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke **Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Antiquariaat van de „Opmerker"

DR. W. BODE. **Geschichte der Deutschen Plastik.** Elegant geb., vroeger f 15.— . . . . . f 3.60

J. BOUWMAN. **Bedijking, Opkomst en Bloei van de Beemster** met portret en kaarten, in 4 afleveringen. Purmerende 1856. Exemplaar op zwaar papier. (Belangrijk voor de kennis van den waterstaatkundigen toestand van Noord-Holland) . . . . . f 1.50

EERSTE NEDERL. XYLOLITH-FABRIEK

A. S. KEY, Rotterdam.

HOUTGRANIET.

Vloerbekleeding zonder voegen.

Trapbekleeding Ook op oude trappen. **Dektreden** op maat.

PLATEN IN DIVERSE AFMETINGEN VOORRADIG.

Aanvragen, met opgaaf van grootte en bestemming, adresseere men **LEUVEHAVEN 28** (Kantoor), **Rotterdam.**

44STE JAARGANG. ZATERDAG 6 FEBRUARI 1909. No. 6.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De Kanselarij te Rome.

(Met een plaat.)

Tot de edelste scheppingen van de ontwikkelde Italiaansche Renaissance behoort zonder twijfel het te Rome door Bramante voor den kardinaal Rafael Riario gebouwde paleis, thans bekend als Palazzo della Cancellaria.

Bramante, geboortig uit Urbino, kwam eerst op bijna zestigjarigen leeftijd, omstreeks 1500, naar Rome. Hij had zich in Noord-Italië reeds grooten naam verworven, in de Eeuwige Stad zou zijn talent, onder den invloed van der antieke kunst, tot de hoogste ontwikkeling komen. Aan het paleis Giraud en aan de Kanselarij, heeft hij het vraagstuk van de toepassing van den pilasterbouw aan de gevels opgelost op een wijze, die later door niemand is verbeterd. Boven de straatverdieping in rustica uitgevoerd ziet men aan de beide bovenverdiepingen pilasterstellingen toegepast, de pilasters paarsgewijze gegroepeerd, in de gelukkigste verhoudingen tot het rustiekwerk en de vensters. De kroonlijst is zoowel met het geheele gebouw als met de bovenste pilasterorde in volle harmonie.

Zooals bekend is heeft in de latere Renaissance het rondboogvenster allengs voor het rechthoekige venster plaats gemaakt.

De vensters in het rustiekwerk van de straatverdieping hebben hier nog rondbogen; die van de tweede verdieping zijn vierkant en die der eerste verdieping geven een overgangsvorm te zien, prachtig gedetailleerd, zooals uit de hierbij gevoegde afbeelding blijkt, het rondboogvenster met rechthoekige omlijsting. De roos, die veelvuldig als versieringsmotief is toegepast, is ontleend aan het familiewapen van Riario.

De Kanselarij staat binnen de muren van het oude Rome, niet ver van de Piazza Navona en vlak bij de levendige Piazza Campo di Fiore, waar men de overblijfsels van het theater van Pompejus gevonden heeft.

De oude kerk S. Lorenzo in Damaso werd door Bramante geheel in den paleisbouw ingebouwd. Aan den hoofdgevel ziet men twee ingangen. De hoofdingang met een portaal, dat later door Domenico Fontana werd aangebouwd, leidt onmiddellijk naar het beroemde binnenplein, omgeven door twee verdiepingen met Dorische arkadengalerijen, waarboven een gesloten verdieping met korinthische pilasters; de zijingang met eenvoudige, maar beter bij de architectuur passende, omlijsting en bekroning is de ingang der kerk.

De kerk werd door Bramante geheel verbouwd en men meent, dat de waarschijnlijk antieke zuilen van het binnenpein uit de kerk gehaald zijn. De

Travertijner steen, waarvan de gevel is opgetrokken moet van het Colosseum afkomstig zijn.

Heeft dus ook deze bouwmeester als kind van zijn tijd medegedaan aan een vandalisme, dat men later terecht heeft gelaakt en betreurd, men is lichtelijk geneigd hem dit te vergeven, waar hij werken schiep, waarvan o.a. Prof. Henri Evers, aan wiens werk „De Architectuur in hare Hoofdtijdperken" de afbeelding op onze plaat ontleend is, getuigt:

„De Architectuur van dit statige gebouw vertoont den invloed van de meesters der Florentijnsche school, Brunellesco en Alberti. Die van Brunellesco aan de schoone binnenplaats, saamgesteld uit twee Dorische zuilarkaden waarboven een gesloten verdieping met Corinthische pilasterstelling. Als geheel is deze samenstelling een vrije ontwikkeling van den sierlijken Florentijnscheu zuilenhof, en, door zuivere verhouding der arcaden, onberispelijke aansluiting van boog en zuil en fijne detailleering, een edele schepping".

„Evenzoo de statige gevel. Alberti's schema is hier geheel zelfstandig bewerkt".

Een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen.

Is de instelling van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen een dringende eisch des tijds? Deze vraag is in den laatsten tijd herhaaldelijk gedaan en wel naar aanleiding van het in Mei 1908 verschenen verslag van de bij Kon. Besluit van 25 September 1902 benoemde Commissie van Advies voor de oprichting van een Rijksstation voor physisch-technologisch onderzoek.

Deze commissie bestond uit de Hoogleeraren J. Kraus, L. Aronstein, W. K. Behrens, P. van der Burg, I. Franco, J. A. Snijders C.J.zn. en den Assistent H. Ter Meulen, allen aan de toenmalige Polytechnische School te Delft, verder de Hoogleeraren H. E. J. G. Du Bois te Utrecht, H. Haga te Groningen, H. P. Wijsman te Leiden en den Directeur der Nederlandsche School voor Nijverheid en Handel Dr. A. Borgman te Enschede.

Het verslag is gedateerd December 1904. Groote haast heeft de regeering dus met de publicatie niet gemaakt en blijkbaar heeft zij de zaak als niet bijzonder urgent beschouwd.

De opdracht der Commissie was advies uit te brengen over de volgende punten:

a. Aan welke eischen een gebouw voor een Rijksstation voor physisch-technologisch onderzoek moet voldoen, hoedanig dit ware in te richten en voor welke onderzoekingen en verificatiën het station moet worden opengesteld.

b. Waar een station met het oog op de belangen van handel en nijverheid en van den dienst ware te vestigen.

c. Welke kosten aan de oprichting en instandhouding verbonden zijn.

d. Op welke wijze de dienst en het toezicht ware in te richten, en

e. Onder welke omstandigheden van den dienst van het station door particulieren zou kunnen worden gebruik gemaakt.

Men ziet, de opdracht is in zeer algemeene termen gesteld, er wordt alleen gesproken van physisch-technologisch onderzoek, en de meer of minder ruime opvatting van deze uitdrukking wordt geheel aan de commissie overgelaten. Van bouwmaterialen is in het geheel geen sprake en aan een proefstation voor bouwmaterialen is waarschijnlijk bij de instelling der Commissie in het geheel niet gedacht.

In het verslag wordt dan ook slechts terloops een enkele maal over bouwmaterialen gesproken.

Nadat de wenschelijkheid van een station voor onderzoek van instrumenten als thermometers, manometers, electrische meetwerktuigen, pipetten, areometers, enz. betoogd is, staat daarin:

„Anders is het gesteld met wat tot de rubriek handelswaren is te brengen. Voor zoover deze voor technisch onderzoek in aanmerking komen, waarbij dan in de eerste plaats is te denken aan bouwmaterialen, voorzien particuliere onderzoekingsbureau's op bevredigende wijze in de bestaande behoefte, zoodat de Staat voorloopig alleen zekere leemten zou behoeven aan te vullen. De Commissie is in deze meening versterkt door navraag bij een aantal maatschappijen op industriëel gebied en op het gebied van het transportwezen. Bovendien heeft eene vraag, tot de verschillende Departementen van Algemeen Bestuur gericht, betreffende den omvang van de onderzoekingen, welke gedurende de laatste vijf jaren van wege die Departementen werden opgedragen aan particuliere proefstations of aan bijzondere personen, tot dezelfde aanwijzing geleid".

Voor handelswaren acht dus de Commissie een Rijksstation geen dringende behoefte en „voorzoover deze voor technisch onderzoek in aanmerking komen" (een term, die in algemeenheid zeker niet onderdoet voor de redactie van punt *a* van de opdracht) denkt zij ook even aan bouwmaterialen. Het is wel jammer, dat de inlichtingen die de Commissie op navraag bij een aantal maatschappijen op industriëel gebied verkreeg, niet mede gepubliceerd zijn. Ware dit wel het geval, dan zouden wij wellicht in staat zijn, na te gaan op welke gronden de bovenaangehaalde meening berust.

Nu tast men eenigszins in het duister, omdat nergens blijkt, in hoeverre de aandacht der Commissie op de bouwmaterialen gevestigd is geweest. Immers er zijn naast bouwmaterialen nog zeer vele andere handelswaren aan te wijzen, die voor technisch onderzoek in aanmerking komen.

De boven aangehaalde uitspraak zou dan ook wellicht weinig aandacht hebben getrokken, indien niet een bijzondere omstandigheid daartoe aanleiding had geheven.

Die omstandigheid was de instelling eener andere Staatscommissie, namelijk die, welke in 1907 werd benoemd, om advies te geven in de bekende kalkzandsteenquaestie, die destijds zooveel pennen in beweging bracht.

Wij hebben vroeger verklaard op die quastie niet te zullen terugkomen voor en aleer de resultaten, waartoe laatstgemelde commissie zal komen bekend zullen zijn. Wanneer de regeering voor de publicatie daarvan eveneens vier jaren noodig heeft, dat weten wij ongeveer hoe lang dit nog duren kan, want de commissie kan nu een heel stuk met haar onderzoek gevorderd zijn en daarmede in den

Balkondeur van de Kanselarij te Rome.

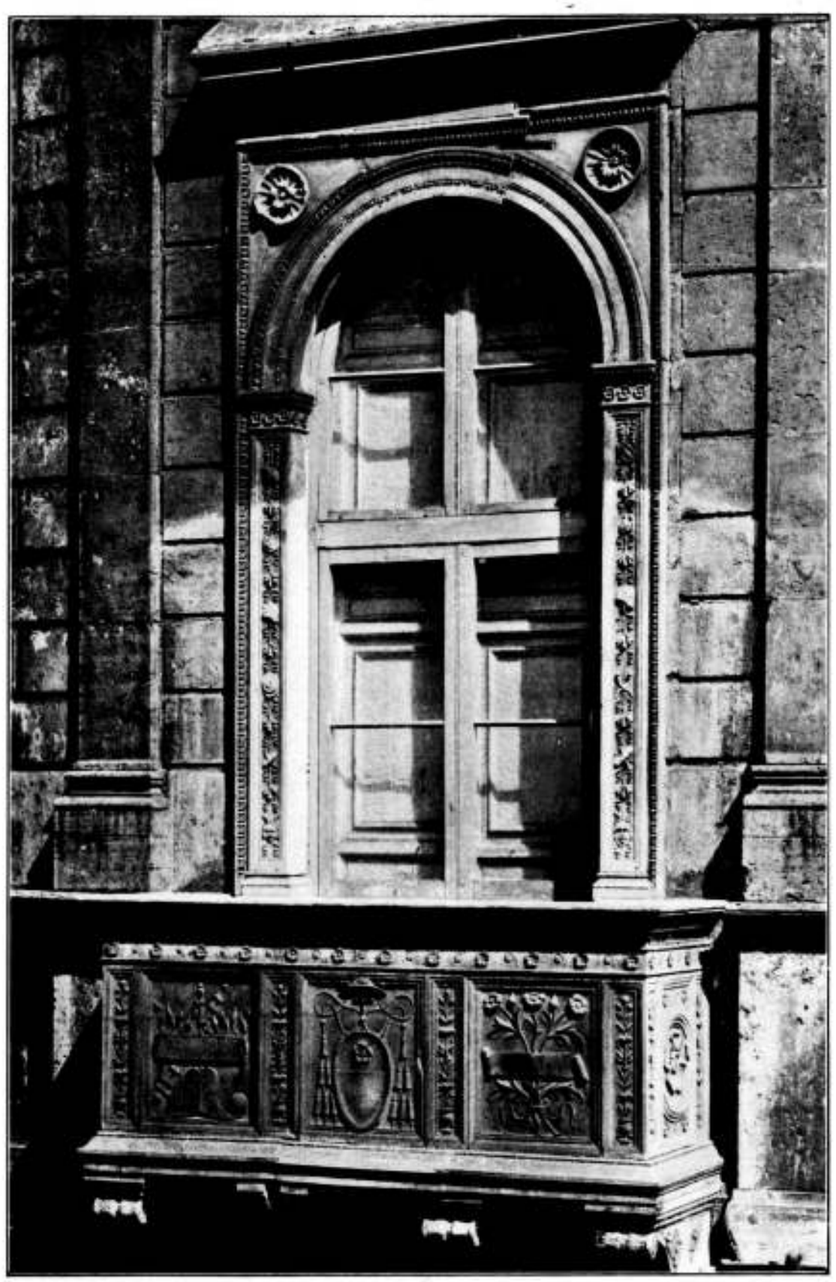

loop van dit jaar vermoedelijk wel gereed komen. Door beide partijen, die zich geen van beiden hebben kunnen bedwingen, inmiddels den strijd met dezelfde scherpe wapenen voort te zetten, is indertijd de instelling der laatstgenoemde commissie met ingenomenheid begroet en beide zien voorzeker met belangstelling de uitkomsten tegemoet, waarmede zij voor den dag zal komen. Of daarmede het pleit beslist zal zijn zouden wij niet durven voorspellen en in de bouwkundige kringen wordt daarover zeer verschillend gedacht. Vrij algemeen verwacht men daar echter, dat die uitkomsten een meer betrouwbare basis voor de beoordeeling van het materiaal in quaestie zullen opleveren, dan al hetgeen daarover in brochures en weekbladartikelen te lezen staat.

Nu bestaat er feitelijk wel geen verband tusschen de zaak van het Rijksstation voor physisch-technologisch onderzoek en de kalkzandsteenquaestie, maar reeds zoodra de Staatscommissie voor laatstgenoemde aangelegenheid benoemd was, is de vraag weder overwogen, of een permanente Rijkscommissie voor onderzoek en advies, betreffende bouwmaterialen in het algemeen, of een Rijksproefstation voor bouwmaterialen, zooals dat vroeger ook wel reeds ter sprake is gekomen, niet wenschelijk en een eisch des tijds genoemd zou moeten worden. En toen nu het verslag over physisch-technologisch onderzoek verscheen, was men uit den aard der zaak nieuwsgierig of en in hoeverre dit zich misschien over die wenschelijkheid zou uitlaten.

Voor hen, die meenden bij de instelling van een Rijksproefstation belang te hebben was het een bittere teleurstelling slechts de bovenaangehaalde zinsneden aangaande de bouwmaterialen aan te treffen.

Onder die belanghebbenden rekent zich de Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten, die zich onlangs in combinatie met een paar andere vereenigingen bij adres tot den Minister van Landbouw, Handel en Nijverheid heeft gewend, om met nadruk te protesteeren tegen de uitspraak der Commissie in zake het physisch-technologisch onderzoek, voorzoover zij het onderzoek van bouwmaterialen betreft.

In het Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid heeft de secretaris der voornoemde vereeniging, de heer van Hardenbroek van Ammerstol, in een tweetal artikelen zijne denkbeelden over een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen uiteengezet. De zaak is voorts ter sprake gebracht in Architectura et Amicitia en in het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en in beide lichamen bleken de meeningen nogal verdeeld en bleek men geneigd de vraag, die wij in den aanhef stelden, ontkennend te beantwoorden.

Wel eigenaardig is het, dat de Redactie van het nieuwe orgaan der Baksteenfabrikanten „Klei" in het eerste nummer in een artikeltje over het Rijksproefstation voor Bouwmaterialen, na aanhaling van het adres der Kalkzandsteenfabrikanten, zich in deze zaak op het tegenovergesteld standpunt plaatst dus als tegenstander van een Rijksproefstation optreedt. Moeten wij hierin een parti pris zien?

Het zou te verklaren zijn uit de verhouding tusschen de strijdende partijen, ofschoon het niet aan te nemen is dat men zoo kinderachtig zou zijn, om in een bestaande concurrentiestrijd aanleiding te vinden tot een dergelijke demonstratie.

Aangenomen, dat het geen demonstratie is, maar deze houding werkelijk berust op de meening van de meerderheid der leden van de Vereeniging van Baksteenfabrikanten, dan mag de redactie die meening toch nog wel wat nader toelichten en argumenteeren, dan in het bedoelde artikeltje gedaan is en dan is het bij ons de vraag of het van de zijde eener vereeniging van industrieelen op den duur raadzaam geacht kan worden de ingenomen stelling te handhaven, want de eerste belanghebbenden bij de zaak van een Rijksproefstation zijn toch te zoeken bij de fabrikanten van bouwmaterialen. Daarvoor komen de kalkzandsteenfabrikanten vierkant uit, al is bij hun betoog wel wat op- en aan te merken.

Wij hebben de zaak, als ook o. i. niet bepaald urgent, tot heden laten rusten en er geen bepaalde meening over uitgesproken. Wij stellen ons echter voor in een volgend nummer de verschillende meeningen en de gronden waarop zij berusten in onderling verband eens wat nader te beschouwen.

(Wordt vervolgd).

De abdij van Egmond.

De N. Rott. Courant meldde dezer dagen:

Gelijk bekend is werd eenige jaren geleden de grond, waarop in de Middeneeuwen de beroemde Abdij van Egmond stond — in de onmiddellijke nabijheid van het tegenwoordige kerkje te Egmond-Binnen — aangekocht door nu wijlen den heer Bernard J. M. de Bont, die aldaar verscheidene opgravingen deed verrichten, zoowel om te komen tot een juiste kennis van de grondvesten dier stichting, als om aan de aldaar op te delven gebeenten van in de abdij begravenen een betere en waardiger rustplaats te verzekeren. Indertijd is ook medegedeeld, hoe men bij die gelegenheid de overblijfselen had gevonden van een man, van wien met vrij groote zekerheid kon worden vastgesteld dat het Graaf Floris I van Holland geweest was.

In die dagen, of kort daarna, is ook bij enkelen het denkbeeld gerezen om op dezelfde plek de Abdij te herbouwen, een denkbeeld, dat ook bij enkele Protestanten met instemming werd begroet. En sedert, vóór en na het overlijden van den heer De Bont, is over deze zaak in Katholieke kringen veel gedacht en gesproken.

Blijkens eene mededeeling in De Tijd zullen eerlang nadere en vastere plannen worden bekend gemaakt, welke kunnen leiden tot den volledigen herbouw der Abdij van Egmond, waaraan voor onze geschiedenis en beschaving zooveel heerlijke herinneringen verbonden zijn.

Met ingenomenheid zal dan ook vooral door het Katholieke Nederland het heugelijke nieuws worden vernomen, dat te Egmond-Binnen spoedig zal gefundeerd worden eene stichting onder den titel St. Adelbert-stichting, welke zich ten doel zal stellen, binnen een zeker aantal jaren de abdij in haar vollen luister te doen herrijzen.

Het ligt in de gedachten dergenen, die het initiatief tot dezen herbouw namen, aan de nieuwe nederzetting ook haar vroeger Hollandsch karakter te hergeven en haar met Nederlandsche zonen van

den H. Benedictus te bevolken. De Fransche Benedictijnen, die te Oosterhout, in Noord-Brabant een klooster stichtten, hebben uit dankbaarheid voor de gastvrijheid op Nederlandschen bodem genoten, belangrijk tot de mogelijkheid van den herbouw bijgedragen.

Getracht zal worden in de Abdij ook de kunsten en wetenschappen te doen bloeien, welke daar in de vervlogen eeuwen zoo liefdevol werden beoefend en bevorderd.

***

De vermaarde Abdij van Egmond is in de tiende eeuw of vroeger gesticht oorspronkelijk voor nonnen later voor Benedictijner monniken.

Uit een historisch oogpunt was zij belangrijk, omdat daar de oudst bekende kronieken onzer vaderlandsche geschiedenis werden opgesteld en bewaard. De schoone boekerij ging met de verwoesting der abdij in 1567 door krijgsvolk van den heer van Brederode verloren.

In de achttiende eeuw stond nog een groot deel der bouwvallen overeind o.a. een der twee torens van de abdijkerk. Deze torens waren zeer dik en van groote blokken tufsteen gebouwd, die zekerlijk hun weg naar den trasmolen hebben gevonden. Een dezer torens deed destijds nog dienst als gevangenis.

Er bestaan van de abdij, voornamelijk uit haren vervaltijd talrijke afbeeldingen. Het bisschoppelijk Museum te Utrecht bezit een schilderij, waarop men de abdij in welstand ziet en wellicht nog wel meer. Uit het bovenaangehaalde bericht blijkt niet of het de bedoeling is, de abdij zooveel mogelijk in hare oude gedaante te herbouwen. Of daarvoor nog genoeg gegevens voorhanden zijn is ons niet bekend, maar zeker zal de fantasie van den bouwmeester dan menige leemte hebben aan te vullen.

Uit Insulinde.

De Nederlandsch Indische Kunstkring te Batavia zond ons haar zevende jaarverslag, dat een eigenaardigen kijk geeft op het kunstvereenigingsleven daar ter plaatse en de moeilijkheden, die het oplevert. Aan dit verslag is het volgende ontleend:

Reeds jaar op jaar werd in de jaarverslagen de klacht geuit, dat door het bestuur voortdurend gekampt moest worden tegen een gestadig gebrek aan fondsen en ook ditmaal weer moet verslaggever hierop de aandacht vestigen.

Om de taak, die het bestuur zich gesteld ziet door Statuten en Reglement, naar behooren te kunnen volbrengen, is het een besliste noodzakelijkheid, dat er beschikking is over ruimer geldmiddelen.

De verschillende tentoonstellingen en bijeenkomsten eischen zooveel van de financieele krachten, dat aan een uitbreiding van het programma niet kan gedacht worden, zonder vermeerdering van inkomsten dan wel vermindering van uitgaven.

Bij de aanwending der gelden, waarover de Kunstkring dan nog te beschikken heeft, bevindt zich het bestuur bovendien steeds voor een moeilijke taak geplaatst. Men dient zooveel mogelijk de leden aan de vereeniging te binden, immers niet alleen hun belangstelling is welkom, maar ook hunne contributies zijn niet te ontberen; wil men dus het ledental op dezelfde hoogte houden of zoo mogelijk uitbreiden, dan zal er niet in de laatste plaats op gelet behooren te worden, wat dienstig kan zijn tot verhooging der populariteit van de vereeniging en de feestelijke bijeenkomsten, die met dit doel worden ingericht, plegen niet tot de goedkoopste te behooren. De onkosten van dergelijke avonden zijn nogal groot, zij verslinden gewoonlijk de inkomsten van twee volle maanden; als zij dus frequenter zouden moeten zijn, blijft den Kunstkring al zeer weinig meer over voor zijn tentoonstellingen.

Hoezeer het bestuur dan ook zag, dat die avonden door de leden werden op prijs gesteld en zij ons zelfs verscheidene nieuwe leden brachten, meende het toch deze niet te mogen handhaven *ten koste* van de tentoonstellingen, daar deze laatsten voor het streven van den Kring van meer belang moeten worden geacht. Zoo werd dan ook in het afgeloopen jaar slechts één bijeenkomst tegenover drie tentoonstellingen gegeven, terwijl een vierde tentoonstelling door onvoorziene omstandigheden niet kon doorgaan.

De werkzaamheden werden geopend door op den 5en September in de zaal van de firma Verstoeg een vooravondbijeenkomst te houden, waarop de Heer Mr. J. A. van Dijk een causerie hield over zijn recente reis door Japan, welk los en pretentieloos voorgedragen verhaal zeer door de aanwezigen werd op prijs gesteld.

De Heer Jos. Madlener, violist, vulde den avond met enkele nummers.

In verband met de te houden causerie was de zaal in Japanschen geest versierd en met curio's gestoffeerd. Mejuffrouw Betsy Geerts had hiervoor bereidwillig hare medewerking verleend, terwijl deze dame met mejuffrouw L. Stoerhaan, om het Japansche karakter van den avond te verhoogen, den gasten thee aanboden, geheel volgens 's lands wijze en in Japansch kostuum gekleed.

Een bronzen vaas, welke wij dien avond in bruikleen hadden van de firma Dunlop, werd door een ongeluk een weinig beschadigd en om den eigenaar zonder te groote bezwaren voor onze kas te kunnen schadeloos stellen, werd op de eerstvolgende bestuursvergadering besloten van het uitnemend herstelde stuk met een veertigtal reproducties naar Israëls, die nog in het bezit van den Kunstkring waren, een verloting te organiseeren.

Deze loterij, die goed slaagde, heeft alle onkosten gedekt.

De gelukkige winner van het bronzen stuk was de heer August C. F. Cohen.

Van 2—15 November werd in het gebouw van de Kon. Natuurkundige Vereeniging een tentoonstelling gehouden van bronzen, copieën naar antieke beelden.

Deze tentoonstelling, die zeer geslaagd mag worden genoemd, trok veel betalende bezoekers, terwijl ook door de leden veel belangstelling getoond werd. Vele stukken vonden een kooper, terwijl nog eenige nabestellingen gedaan moesten worden.

Gedurende de tentoonstelling werd door den Heer Dr. Ch. M. van Deventer een lezing gehouden over Grieksche en Romeinsche kunst. Een reeks goede afbeeldingen verduidelijkten, naast de aanwezige copiebeelden, het gesprokene.

In samenwerking met de firma F. B. Smits werd in een van haar lokalen een tenstoonstelling gehouden van 9 — 21 Maart van Reproducties — Procédé van Meurs — naar teekeningen, etsen, koper- en houtgravures van oude en hedendaagsche meesters.

Ofschoon deze tentoonstelling goed was voorbereid en geregeld en een catalogus was samengesteld, waarin bijzonderheden over de verschillende aanwezige meesters waren medegedeeld, was het bezoek gering, zelfs van de leden en de verkoop in evenredigheid.

De belangstelling van het publiek voor grafische kunst mag, ook in verband met de ondervinding dienaangaande opgedaan met de daaropvolgende *tentoonstelling van etsen, kopergravures, houtsneden en litho's*, die van 23 April tot 6 Mei gehouden werd in het gebouw van de Kon. Nat. Vereeniging, zeer gering genoemd worden.

De catalogus, waarvan de omslag belangeloos was ontworpen en geteekend door den Heer Piet Ducro, bevatte 140 nummers, alles oorspronkelijk werk van jongere Nederlandsche kunstenaars.

Als inleiding tot deze tentoonstelling vertelde de Heer Teillers op zeer onderhoudende wijze een en ander over de verschilllende technieken, die de kunstenaars bezigen om aan hun voelen en denken zichtbaren vorm te geven. En al moge voor den beschouwer de hoofdzaak van ieder kunstwerk zijn de indruk, dien het maakt op zijn gemoed, toch zal en moet het leiden tot een betere beoordeeling en meer waardeering van het dikwijls moeizaam en in gestagen arbeid verkregene, zoo hij weet van het geduld, de volharding en den ijver, die de kunstenaar moet bezitten om de geheimen van zijn procédé te leeren kennen, de stugheid van zijn materiaal te overwinnen.

Een dertigtal leden gaf door zijn aanwezigheid bij deze lezing van belangstelling blijk.

Het bezoek gedurende de twee weken, dat de tentoonstelling geopend was, was zeer gering te noemen en ook de verkoop was verre beneden de verwachting, wat te meer te bejammeren is, wijl het den kunstenaars een gereede aanleiding zal kunnen zijn hun werk niet meer te zenden. Het geringe succes met deze tentoonstelling was zeker niet bemoedigend, ook in aanmerking genomen, dat er bijna twee jaren van voorbereiding noodig geweest zijn om deze collectie, die in waarheid een goed overzicht gaf van het hetgeen op grafisch gebied door de hedendaagsche Nederlandsche kunstenaars gepresteerd wordt, bijeen te brengen.

„De opmerking is wel eens gemaakt", zeide de Heer Teillers bij de opening van deze tentoonstelling, „dat het niet bepaald noodig is, dat de Kunstkring moeite doet om dergelijk werk te laten zien, daar wij door tusschenkomst van den boekhandel dat ook wel zullen krijgen. Het zij mij veroorloofd in dezen een klein weinig pessimistisch te zijn. Als men in den handel het groote percentage ziet van Asti's en dergelijke karakterlooze wandmeubels, is daar wel aanleiding toe. Het zou ongepast zijn er den boekhandel een verwijt van te maken; het kenmerkt de vraag van het groote publiek en men kan niet verlangen, dat een handelaar met moeite en kosten zaken zal laten komen, waarvan het debiet zoo problematiek is. Waar echter gebleken is, dat er een vrij breede kring van belangstellenden is, die den Kunstkring en zijn streven wenschen te steunen, is de hoop niet zonder grond, dat die door sommigen gemaakte opmerking mettertijd verwezenlijkt zal worden. Het olieverfschilderij is door zijn groote kostbaarheid in de Indische samenleving vrijwel een witte raaf en de tijd, dat het evenals in Europa tegelijkertijd als oogenmooi en geldbelegging dient, is hier vermoedelijk nog ver. Het blijft trouwens ook een weelde, die niet ieder zich kan veroorloven, Doch juist daarom mag worden verwacht, dat in het huis van een ieder, die prijs stelt op uitingen van kunstenaars, de voortbrengselen van grafische kunst een plaatsje zullen vinden.

Veel meer toch dan bij fotografische reproducties naar schilderijen, die slechts bij benadering aanduiden hoe de vormen zijn van wat als kleur is gedacht, geeft de grafische kunst de gedachten en bedoelingen van den artiest zoo direct mogelijk en daardoor kunnen onze Hollandsche kunstenaars worden tot welgeziene gasten en vrienden in menig huis".

Door tentoonstellingen als deze zijn wij hier in Indië dus niet meer uitsluitend aangewezen, bij het versieren van onze woningen, op louter door mechanische verveelvuldiging ontstane platen, doch kunnen wij ons ook die werken aanschaffen, die ontstonden door des kunstenaars eigen hand!

Het bestuur was reeds sinds Januari in onderhandeling met het comité tot behartiging van buitenlandsche tentoonstellingen, samengesteld uit leden van de Mij. Arti et Amicitiae te Amsterdam en het genootschap Pulchri Studio in Den Haag, om in de maand Augustus een tentoonstelling van schilderstukken te houden van Nederlandsche Meesters.

Door een verkeerde postbestelling van de Nederlandsche posterijen heeft een onzer brieven het comité te laat bereikt om dit jaar een collectie schilderijen uit te kunnen zenden.

Steunende op de bereidwilligheid van het comité te Amsterdam om in dezen als bemiddelaar tusschen de artisten en onzen Kring op te treden, meent het bestuur echter met voldoende zekerheid den leden deze tentoonstelling voor het volgend vereenigingsjaar te kunnen toezeggen.

Een bezoek van Mejuffrouw Geerts in het laatst van 1907 aan Japan gaf het bestuur aanleiding om deze dame te verzoeken uit naam van den Kunstkring connecties te willen aanknoopen met Japansche kunsthandelaren voor het houden van een Japansche tentoonstelling in dit jaar. Met groote bereidwilligheid werd aan dit verzoek door Mej. Geerts voldaan en reeds kort daarop ontving het bestuur een uitvoerig schrijven van een Japanschen handelaar. Deze stelde als voorwaarde het storten van een belangrijk bedrag als waarborgsom, zoodat op zulke hooge finantieele eischen onmogelijk kon worden ingegaan.

Aan Mej. Geerts werd nu verzocht onderhandelingen te willen aanknoopen met den Heer Wm. Holst, een gevestigd Nederlander te Yokohama. Deze heer wilde ons zeer gaarne behulpzaam zijn en zegde ons direct in een uitvoerigen brief zijn medewerking toe, met het gevolg, dat wij aan zijn voortvarendheid en aan de zeer gewaardeerde hulp van Mej. Geerts te danken hebben, dat wij op het oogenblik een zeer mooie collectie oude Janpansche houtsneden, benevens een verzameling goudlak, snijwerk in ivoor, bronzen en aardewerk kunnen tentoonstellen.

Wij ontvingen deze kunstvoorwerpen te laat om nog in dit vereenigingsjaar de tentoonstelling te kunnen houden. het nieuwe jaar wordt hiermede dus geopend.

Op het programma voor het jaar 1908—1909 is naast deze Japansche en de schilderijen tentoonstelling bovengenoemd, verder nog gesteld een tentoonstelling van Indische textiele kunst, waarvoor reeds de welwillende medewerking gevraagd is van den bekende ethnograaf Dr. G. P. Rouffaer, die op het punt staat zijn tweede reis naar Indië te ondernemen.

Het ligt in de bedoeling een zoo goed mogelijk overzicht te geven van hetgeen in Indië op het gebied van textiele kunst werd en wordt verricht, zoodat daar alle soorten van weefwerk (tjindé's, songket's, plangi's enz.) en verder batiks — oude Javaansche, dito met Chineeschen en Europeeschen invloed, tot de nieuwste, die onder leiding van den Heer Ducro worden vervaardigd, zullen worden bijeengebracht.

Om dit doel te kunnen bereiken zal t.z.t. een beroep gedaan worden op de welwillendheid van bezitters van weefsels, batiks enz.

Reeds lang had het bestuur van den Kunstkring zich voorgenomen een wijziging in het werkprogram te maken, maar door verschillende omstandigheden werd dit steeds uitgesteld. Dit plan heeft nu echter een vaster vorm aangenomen.

Waar de werkzaamheden tot heden zich bepaalden tot het houden van tentoonstellingen en het inrichten van gezellige avonden, bereikte de Kring daarmede niet anders dan dat hij zijn leden en anderen, die zich hier in Indië tijdelijk of blijvend vestigden, eenige aangename oogenblikken bezorgde.

Herinneringen aan dergelijke of betere tentoonstellingen en avonden in Europa medegemaakt werden opgewekt en velen voelden in die momenten zich niet geheel gescheiden van den stroom van beschaving en kunst. Ofschoon dit op zich zelf een te waardeeren genot kan zijn in een veelal kunstlooze koloniale samenleving, mag dit toch niet leiden tot een overschatting van de waarde van deze tentoonstellingen, enz. ten opzichte van de Indische maatschappij.

De lijst van bezoekers toch bewijst volkomen, dat de eigenlijke kern van de bevolking niet bereikt wordt en het opvoeren van het Indische leven tot een esthetisch hooger peil zou, zoo alleen op deze wijze werd voortgegaan, wel tot de vrome wenschen blijven behooren.

Het is daarom dat het bestuur heeft gemeend, dat in het tot heden gevolgde werkprogram een principieele wijziging moest gebracht worden door het oprichten van een teekencursus; dit zal dan de eerste stap zijn op den weg, die zal leiden tot kunstonderwijs aan de Indische jeugd van elken landaard.

En hiermede zal de zaak in de kern worden aangetast. Na verloop van jaren zal dan gegronde hoop mogen worden gekoesterd, dat de Indische woning en de Indische samenleving de sporen zullen dragen van den arbeid, die door den Ned. Ind. Kunstkring werd verricht en die dan van blijvende waarde zal kunnen zijn.

Zoodra het lokaal en het gebouw van de Kon. Nat. Vereeniging, dat aan het bestuur is toegezegd, beschikbaar zal zijn, zal worden begonnen met het aan reeds gevorderden geven van gelegenheid tot het houden van bijeenkomsten, waar kan worden geteekend en geschilderd naar levend model en stilleven. De zeer geringe contributie, die zal worden geheven tot het bekostigen van modellen enz,, zal wel niemand afschrikken om aan die bijeenkomsten deel te nemen. Voor buitengewone gevallen kan het bestuur nog gratis toegang verleenen. Op deze bijeenkomsten zal geen les worden gegeven, de toegetredenen verplichten zich bij toerbeurt aan leden van een tweede groep, die zoodra de behoefte blijkt, zal worden opgericht, zooveel noodig steun en onderricht te geven.

Tot deze tweede groep worden dan diegenen toegelaten, die aanleg tot schilderen of teekenen blijken te bezitten.

Aan deze plannen zal binnenkort op bescheiden schaal uitvoering worden gegeven. Het bestuur heeft echter stappen gedaan, zich de noodige fondsen te verschaffen, om tot een uitvoering op breeder grondslag, binnen afzienbaren tijd, te kunnen overgaan.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 5. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst. Mededeelingen van het Hoofdbestuur.
Columbarium van de familie van der Sijp op de begraafplaats „Rustoord" te Nijmegen, arch. Oscar Leeuw, met afbeeldingen.
Brieven uit België. Vergrooting van Antwerpen. Kring voor Bouwkunde. Het bouwkundig leven in België.
Gewapend beton in de bouwkunde.
Vergaderingen. Afdeeling Arnhem 16 Januari 1909. Afdeeling Groningen 23 Januari 1909.
Ingezonden Stukken. Prijsvraag Slachthuizen, door een mededinger en door Veritas. — Advertentie Candidaten Hoofdbestuur door H. J. M. Walenkamp.

Architectura No. 5. Mededeelingen betr. het Genootschap.
Het oudste huis van Amsterdam. met afbeeldingen.
Een Pensioenfonds voor leeraren en leeraressen bij het vakonderwijs, door K. van Leeuwen.
Voordracht met illustraties betreffende onderzoekingen over verhouding, lijn, vorm en hunne tegenstellingen bij ceramische, sculpturale en architectonische composities met toepassingen van modernen aard (slot).
Een nieuwe Academie van Beeldende Kunsten.
De Reguliersgracht door Adr. Moen met afbeeldingen en twee losse platen.
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heyden (vervolg). — Fundeeringsmethoden (vervolg.)

De Bouwwereld No. 5. Echo's IV. De zenuwen van den architect.
Natuurlijke steen. Een gevaarlijk materiaal.
Volkshuisvesting, door J. van der Breggen c. i. (vervolg en slot).
Afbeeldingen Villa te Bussum, arch. v. d. Goot & Kruisweg.

De Ingenieur No. 5. Provincieaal Geneeskundig Gesticht „Duin en Bosch" te Castricum. Mededeeling ter inleiding tot het bezoek aan dat gesticht door de Vak afdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde op 14 November 1908, door J. Scholtens.
De wenschelijkheid van de oprichting van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen. door P. Bakker Schut.
Christiaan Lodewijk Loders. i. Levensbericht met portret, door J. B. Jansen.
Iets over de beveiliging van kruiswissels op spoorwegemplacementen, door G. J. de Vos van Nederveen Cappel w. i. met afbeelding.
Ingezonden Stukken. Over keuring van olie door Dr. S. S. Cohen.

Technisch Weekblad (B v.T.) No. 5. Officieel gedeelte. — Uit de afdeelingen. — Eenige grepen uit het arbeidscontract (slot).

De Aannemer No. 5. Nederl. Aannemersbond. Mededeelingen van het Hoofdbestuur.
Wijziging van Art. 8 der Ongevallenwet II (slot).
Artikel 4 der Arbeidswet I.
Het zesde Bondscongres.
Afdeelingsverslagen. Groningen 26 Januari 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 81. Het een en ander over het transportwezen. — Gegoten huizen. — Bureau voor industrieelen eigendom. — Nieuwe patenten.

Deutsche Bauhütte No. 5. Alte Handwerkerhäuser, door E. Schwinghammer, met afbeeldingen.
Die Dresdener Theaterplatzfrage door F. Rud. Vozel, met afbeeldingen.
Ein Miethaus mit Restaurant door E. Bauernfeind bij een ontwerp van R. Gebhardt te Stuttgart.
Aus Burgsteinfurt, door G Heyden bij een teekening van het slot aldaar door J. P. Rippe.
Vom monumentalen Brückenbau bij een ontwerp van Chr. Schneider voor een brug over het stationsemplacement te Hamburg.

Klei. De Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten heeft, na opzegging van haar contract met het weekblad „de Nederlandsche Klei-Industrie", thans te beginnen met 1 Januari 1909 een eigen orgaan het licht doen zien onder den naam van „Klei", dat tweemaal per maand verschijnen zal.

In het inleidend artikel in het eerste nummer wordt, onder het opschrift „ondervinding is de beste leermeesteres" op verscheiden gronden de waarde van den baksteenbouw voor Nederland betoogd, waartegenover wordt gewezen op de gebleken of althans mogelijke ondeugdelijkheid van sommige andere bouwmaterialen.

De tweede aflevering wordt de wenschelijkheid van een vakschool voor steenfabrikanten betoogd en komt een correspondentie uit Amerika voor. die in de derde aflevering wordt voortgezet.

Deze stukken zijn wel het belangrijkst van den inhoud, die overigens nogal veel, wij zouden haast zeggen, om te beginnen teveel verscheidenheid oplevert. Wanneer de redactie op die wijze zou willen voortgaan zou zij zich later nog wel eens kunnen beklagen, wat hard van stal te zijn geloopen. Zij zal dan ook wel doen zich meer bij zaken te bepalen, die direct het steenbakkersbedrijf of de klei industrie betreffen In de derde aflevering is dit dan ook reeds meer het geval. De daarin voorkomende beschrijving eener Amerikaansche steenfabriek geeft inderdaad veel te denken en het idee van de vakschool mag zeker wel ter overweging worden aanbevolen. Het is blijkbaar ontstaan onder den invloed van de actie van den Aannemersbond en de redactie zegt in de toelichting o. a. het volgende:

„Hoe geheel anders zou het met de Nederlandsche steenindustrie thans gesteld zijn, indien er hier te lande een goede vakschool bestond! Niet alleen deze nijverheid, ook andere zullen den strijd om het bestaan op den duur niet kunnen volhouden, wanneer behoorlijk vakonderwijs blijft ontbreken.

Dat hebben de Nederlandsche aannemers ingezien, die weldra een Middelbare Technische School, naar hunne behoeften ingericht, te Utrecht zullen doen verrijzen,

Wat de aannemers konden, vermogen de steenfabrikanten ongetwijfeld ook. Hun vakschool moet geen inrichting in theoretischen geest zijn. waar men den leerlingen slechts wetenschap bijbrengt. De wetenschap en de theorie moeten tot het strikt noodige beperkt blijven, doch de praktijk dient in haar vollen omvang beoefend

Een stad als Arnhem zou voor een inrichting als wij bedoelen wellicht de geschikte plaats zijn.

Wij zijn er van overtuigd, dat de regeering het groote belang, dat hier op het spel staat, zal erkennen.

Doel van het onderwijs zal moeten zijn een degelijke opleiding te verschaffen aan hen, die in de toekomst de steenbakkerij als hun beroep zullen uitoefenen. Behalve een paar gehoorzalen en laboratoria zou de school flinke werkplaatsen dienen te hebben, waar de praktijk van het vak kon worden onderwezen, waar de leerlingen met de eigenschappen der verschillende stoffen bekend konden worden en vooral zich met de behandeling der nieuwste werktuigen vertrouwd zouden kunnen maken.

Dit is in korte trekken het programma van het onderwijs der school, die wij ons denken. Wanneer er steenfabrikanten zijn, die nog aan het nut van zulk een inrichting twijfelen. dan zouden wij hen willen wijzen op de aannemers, die genoeg als mannen der praktijk bekend zijn en die zeker niet hun school tot stand hebben gebracht, wanneer zij daar geen voordeel in gezien hadden.

Varia

EEN MERKWAARDIGE GRAFSTEDE.

Nog onlangs vonden wij aanleiding te wijzen op eenige voorbeelden van verwaarloozing van sommige grootere en kleinere gedenkteekenen. De bekende architect en oudheidkundige J. A. Frederiks heeft echter voor enkele weken, onder het opschrift „De geschiedenis van een vorstenlijk", een verhaal in de N. Rott. Courant geplaatst, dat in uitvoerigheid en belangrijkheid onze mededeelingen nog ver overtreft. Daar het ook vele bijzonderheden bevat. die de geschiedenis der bouwkunst raken, zal het wellicht velen onzer lezers belangstelling inboezemen, wanneer wij het hier navertellen.

Het zal zeker met verwondering worden vernomen, dat de laatste overblijfselen van een der machtigste vorsten, die over deze landen het bewind hebben gevoerd en wiens bestuur zich heeft gekenmerkt door daden van regeeringsbeleid van zooverre strekking, dat zij een geheelen omkeer te weeg brachten in de toen bestaande maatschappelijke en economische toestanden, waarvan wij nog heden de vruchten plukken, dat die overblijfselen nog steeds op hun laatste rustplaats wachten.

Wij hebben op het oog het stoffelijk overschot van Willem II, graaf van Holland en Zeeland, Roomsch Koning, die in den winterveldtocht van 1256 door de West-Friezen werd doodgeslagen, waarop het lijk te Hoogwoude onder den grond gestopt en 26 jaar later door zijn zoon Floris V teruggevonden werd.

Met groote plechtigheid werd het daarop in het Choor der Abdijkerk te Middelburg bijgezet.

Tot in 1546 verneemt men verder niets.

Toen werd op last der landvoogdes Maria door den Abt Floris van Schoonhoven te zijner eere een fraaie graftombe opgericht.

Hoewel het tegendeel door de regeering der stad werd beweerd, schijnt met de beeldstormerij het monument vernield te zijn, want in 1603 besloot het stadsbestuur een praalgraf voor den vorst te doen oprichten, dat onnoodig zou zijn geweest, als dat van 1546 gespaard ware gebleven.

Door gebrek aan middelen bleef de uitvoering ervan echter achterwege, zoodat in 1625 een nieuw besluit werd genomen, waarbij eenige heeren gemachtigd werden, om met de eigenares van het naast gelegen graf te spreken over het oprichten van een tombe, welke besprekingen evenmin tot eenig resultaat leidden.

Na den overgang van de stad aan de Hervormden, werd de Abdijkerk in twee deelen gesplitst, waarvan het eene gedeelte — de zoogenaamde Nieuwe Kerk — dadelijk voor den nieuwen eeredienst in gebruik werd genomen, terwijl het andere deel — het ruime Choor — werd ingericht voor een gesticht voor armen en zieken, daarna werd afgestaan aan de Engelsche Court om tot kerk te worden gebruikt, vervolgens kazerne voor Engelsche soldaten was,

om ten slotte in 1597 door de Hervormden als kerk te worden gebezigd.

Door die verschillende lotswisselingen had dit gedeelte der Abdijkerk veel te leiden gehad, de uitoefening van den nieuwen eeredienst stelde andere eischen aan het gebouw, waarbij alle overblijfselen, die aan de vroegere religie herinnerden, met zorg werden verwijderd, onverschilligheid en wansmaak deden het overige, zoodat eindelijk het kerkgebouw een kunsteloos en droevig aanzien verkreeg, welk aspect het oude bleef, totdat het tegenwoordig college van kerkvoogden in 1903 het lofwaardig besluit nam, om de kerk te herstellen en zooveel mogelijk in haar alouden toestand terug te brengen. Doch hierover later.

Het graf van den Hollandschen graaf was intusschen geheel aan het oog onttrokken en men wist zelfs niet meer waar het zich bevond, totdat in 1817 een ijverig navorscher, de toenmalige president van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, mr. N. C. Lambrechtsen van Ritthem, het denkbeeld opvatte, om een nauwgezet onderzoek in te stellen naar de ligging van het graf en naar deszelfs inhoud.

Daar de kerkwanden aan de binnenzijde geheel vlak waren bepleisterd en ter plaatse, waar zich vermoedelijk het graf moest bevinden, met banken waren betimmerd, ving hij zijn onderzoek aan de buitenzijde aan en mocht spoedig de voldoening smaken in een aangebouwd knekelhuisje een opening in den kerkmuur te ontdekken, die toegang gaf tot een nisvormige ruimte, die de overblijfselen bevatte van een blauwe arduinsteenen grafzerk, waaronder het gebeente van een man lag.

Uit de overblijfselen van den grafsteen bleek dat er een ridder op was voorgesteld in maliënhemd met een schild op zijde, waarop een klimmende leeuw. Aan het voeteinde een liggende hond. Verder vond men nog eenige brokstukken van een architectonische versiering.

(*Wordt vervolgd*).

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Blijkens in Engeland uit Khartoem ontvangen bericht, heeft prof. Sayce de plaats ontdekt, waar het Meroe der oude Egyptenaren heeft gestaan. De bouwvallen liggen ongeveer halfverwege tusschen Khartoem en Atbara, en wel op een paar K.M afstand van het station Kabusbia, bij Shendi.

Prof. Sayce had een bezoek gebracht aan de tempels te Naga (ongev. 25 E. mijl van den Nijl verwijderd), welke in 1821 door Caillard waren verklaard, te behooren tot de bouwvallen van Meroe. Maar prof. Sayce werd er getroffen door het volkomen ontbreken van al, wat zou kunnen wijzen op vroegere woningen

Toen hij daarop een bezoek bracht aan de pyramiden bij Kabusbia en daar tal van opschriften had gecopieerd, ging hij in den omtrek aan 't zoeken naar eenen ruïnenstad. Hij had een voorgevoel, dat zij daar ergens te vinden zou zijn. En inderdaad vond Sayce den 16en Januari de gezochte ruïnes, ten westen der Pyramiden en dicht aan de rivier. Onder de teruggevonden overblijfselen zijn de groote binnenmuur van de verdedigingswerken en ook de overblijfselen van den tempel van Ammon, die door Strabo wordt vermeld. Mede vond Sayce een gedeelte van den Weg der Rammen, die naar den tempel voert, verder het levensgroote standbeeld van een koning, dan scarabeeën, zegels, vaatwerk, enz. enz., alle dateerende uit een periode van 700 jaar v. C. tot 300 j n. C.

Meroe is de hoofdstad geweest van het Ethiopische Rijk, en Herodotus noemde het „de moederstad van alle Ethiopiërs".

Het bovenstaande is door ons ontleend aan de Londensche Times. Wij kunnen uit den aard der zaak geen oordeel uitspreken over de juistheid van het bericht. En of nu de door Sayce ontdekte bouwvallen werkelijk de ruïnes zijn van het Meroe der Oudheid, en dus wat totdusver door de Egyptologen voor de bouwvallen van Meroe werd aangezien, niet het eigenlijke Meroe was, willen wij in het midden laten. Maar in elk geval zal men binnenkort over de ontdekking van prof. Sayce — het moge dan een werkelijke ontdekking zijn, of slechts een gewaande — wel meer vernemen.

Prof. Henri Hijmans heeft te Brussel in de Académie Royale d'Archéologie een voordracht gehouden over de door den Amsterdamschen bouwmeester Hendrik van Paesschen van 1566—1569 te Londen gebouwde beurs, welke voordracht, toegelicht door illustraties, is afgedrukt in het „Bulletin" dier Academie. Een van die illustraties geeft de door de Keyzer (1608—1611) gebouwde Amsterdamsche beurs en het is opmerkelijk hoezeer die op de Londensche gelijkt. Hijmans zegt dan ook: „tant à l'extérieur qu' à l'interieur la Bourse d'Amsterdam, terminée en 1611, était la reproduction textuelle du Royal Exchange de Londres". Dezelfde zuilen en arcaden, dezelfde vierkante toren van twee verdiepingen, dezelfde nissen tusschen de ramen in de eerste verdieping enz.

BINNENLAND.

Brielle. In verband met de restauratie-werken aan de Groote of St. Catharinakerk is dezer dagen Den Briel bezocht door den commissaris der Koningin, mr. J. G. Patijn, in zijn hoedanigheid als rijks-lid der commissie van toezicht op het werk. Aan het Noordelijk deel van het schip der kerk, waar het het er zoo treurig uitzag, dat bij hevigen storm een gedeelte van de oude ruitjes met lood en al er uitsloegen, zijn in het afgeloopen jaar twee ramen geheel in zandsteen en wel in den stijl van het monumentale gebouw vernieuwd; zij moeten nog van gekleurd glas voorzien worden, wat door verschillende omstandigheden tot nu toe niet plaats had. Aan dien hoogen bovenkant wachten nog drie ramen op een waardige herstelling.

Amsterdam. Men verneemt, dat het Rijk met de gemeente Amsterdam onderhandelingen voert over den bouw van een nieuwe Rijks-Akademie van Beeldende Kunsten".

Zooals men weet, wordt al jaren achtereen geklaagd over gebrek aan ruimte in het tegenwoordige gebouw aan de Stadhouderskade en heeft bij de laatste Staatsbegrooting Minister Heemskerk toegezegd met B. en W. van Amsterdam in overleg te zullen treden. De Akademie is n.l. in een stadsgebouw gehuisvest.

Haarlem. Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Januari bezocht door 488 belangstellenden.

Uit de aan het Museum verbonden boekerij werden gedurende die maand 205 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land verzonden.

De cursus 1909 werd in de aan het Museum verbonden School voor Kunstnijverheid begonnen met 167 vrouwelijke en mannelijke leerlingen.

Personalia.

— Eervol ontslag is verleend aan den heer J. Iding als opzichter der gemeentewerken te Leiden

— Tot opzichter bij de gemeentewerken te Schiedam is benoemd de heer H. Wichern.

— Tot gemeente-architect van Wehe is benoemd de heer S. Harkema, architect te Warfhuizen. De betrekking zal 1 April a.s. ingaan.

De tegenwoordige opzichter P. van Dijk zal ter assistentie van den architect in dienst blijven op een jaarlijksche belooning van f 50, een bezoldiging, thans ook genoten.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig teekenaar, (Ned. Herv.) op een groot architectenbureau voor direct, kennis der Duitsche taal aanbeveling. Aanbiedingen 3987 aan het Bureau der Nieuwe Rott. Courant. (1)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Schrijver — Teekenaar tijdelijk. Kans op vaste aanstelling. Aanmelding schriftelijk, bij den Ingenieur van den Rijkswaterstaat Jhr C. E. W. van Panhuis te Zutphen. (1)

— Een Onderwijzer in het Timmeren en een Onderwijzer in het Smeden aan de Ambachtsschool te Doesburg, bekend met vakteekenen; salaris f 850 Sollictiatiestukken vóór 1 Februari a.s. aan den Directeur H. J. Kranenborg. (1)

— Aankomend Bouwkundig Teekenaar, bij een Aannemer. Brieven onder No. 1857, aan het bureau van de Haagsche Courant. (1)

— Ervaren Baas voor Scheepsbouw op een groote Scheepsbouwwerf. Brieven, onder letter B. adres J. H. Knierum, Boekhandel, Gorinchem. (1)

— Werktuigkundige voor Industrieele onderneming op Java praktisch en theoretisch, omstreeks 28 tot 30 jaar, om later als 2e Chef en Procurist op te treden. Aanvangssalaris f 200 's maands met twee jaarlijksche verhoogingen van f 50 en winst. Zij die zonder verband op eigen gelegenheid naar Indië willen vertrekken genieten de voorkeur. Aanbiedingen worden ingewacht onder No. 3516 aan het Bureau der Nieuwe Rott. Courant. (1)

— Hoofdopzichter-Teekenaar tegen 1 Februari voor zeven maanden. Brieven aan den architect E. Verschuijl te Hilversum. (2)

— Leeraar in het teekenen aan de avondschool voor ambachtslieden te Enkhuizen tevens Assistent-Gemeente-Architect belast met de uitvoering van de Bouwverordening. Jaarwedde van f 800 met vier tweejaarlijksche verhoogingen van f 50. Verzoekschriften op zegel vóór den 10n Februari 1909 aan den Burgemeester. (2)

— Een leeraar in het timmeren bekend met lijnteekenen aan de Ambachtsschool te Gorinchem tegen 18 April a.s. Jaarwedde van f 700—f 1000. Stukken vóór 11 Februari a.s. aan den Directeur A. Vonk. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

39 Bouwk.Opz.-teek.,	20—50 j., f 60—f 125	p.m.
17 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 120	p.m.
8 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
5 Chef-machinisten	26—34 j., f 80—f 130	„
6 Werkmeesters	26—34 j., f 80—f 130	„
6 Werktuigk. Teek.	18—30 j., f 35—f 90	„
4 Electrotechniker	20—34 j., f 35—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 8 Februari.

Goes, door den heer Fr. Guljé: het verbouwen der schuur op de hofstede bewoond door Th. Maat te Kats; bestek en teekening ter inzage op genoemde hofstede; aanw. gehouden; inl. bij den arch. J. W. van de Weert WJzn. te Goes.

Bergum. Door de arch. J. S Veenstra: het bouwen van een onderwijzerswoning voor de vereen. voor christ volksonderwijs; bestek en teekening te bekomen bij gen. architect.

De Krim ten 2 uur. Door de heer H. Julsing in 't café van J. Spijker: het bouwen van eene boerenbehuizing bestek en teekening zijn te bekomen bij aanbesteder aanw. den dag van aanbesteding des middags 12 ure; inlichtingen te bekomen bij B. Kepers te Sappemeer.

Winterswijk ten 12 ure. Door de heer G. F. Grimmelt in hotel De Klok: de verbouwing van zijn winkel; bestek en teek. ter inzage in genoemd hotel; inlichtingen geven de arch. Gantvoort—Streek.

DINSDAG 9 Februari.

Avereest ten 1 ure. Door de arch. H. Burgmans in het café van H. L. de Munnink aan de Balkbrug: het bouwen van een woonhuis met boerderij tusschen sluis 4 en 5 a. d. Dedemsvaart Z.z; bestek en teek ter inzage in gen. café: aanw. op den dag der besteding v.m. 11 ure.

Winterswijk ten 12 ure. Door de arch.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat.—ZUTPHEN, IJselkade.—ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal . . . . . f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . . „ 1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906 . . . . „ 32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Na-betalingen.

J. J. Post in het café Boer Balink: het bouwen van een dubbel woonhuis aan de Gasthuistraat; bestek en teek. ter inzage in bovengen. café.

Haarlem ten 11 ure. Door de arch. C. Meppelink: het bouwen van een woonhuis aan het Wijde Geldelooze Pad; bestek en teekeningen te bekomen ten kantore Brouwerskade 21.

Zutphen ten 3 ure. Door de Arch. A. Th. van Elmpt te Groningen in het St. Hubertus gesticht: het afbreken van eenige gebouwen aan den Tengnagelshoek te Zutphen en het bouwen van een schoolgebouw m. bergplaatsen, privaten c.a.; bestek en teekening te bekomen bij J. J. Wijtenburg Nieuwstad te Zutphen en ten kantore van den arch.

WOENSDAG 10 Februari.

Den Hulst (Dedemsvaart), door den bouwkundige P. G. Mos te Dwingeloo: het bouwen van een café aan de Dedemsvaartsche tramhalte aan den Onmerdijk: bestek en teek. zijn verkrijgbaar ten huize van den besteder; aanw. gehouden; inlichtingen bij den aanbesteder.

Noordwijk Gron. ten 4 ure. Door het bestuur der coöp. zuivelvereeniging in café De Nekker; het bijbouwen van een gebouw met schoorsteen en eene uitbreiding der bestaande zuivelfabriek De Goede verwachting; bestek en teek. ter inzage ten huize van aanbesteding; inl. geeft H. v. d. Meulen te Kornhoorn.

DONDERDAG 11 Februari.

Amsterdam, ten 11.45, door de stoomvaart Mij. Nederland in het gebouw van

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

de Mij. tot Bevordering der Bouwkust: het bouwen van een loods, kantoorgebouw, werkplaatsen met bijbehoorende werken op het etablissement aan het Westelijke gedeelte der IJkade te Amsterdam: (zie adv. in no. 5).

Enkhuizen, ten 1.30 ure, door het gemeentebestuur: de levering van 275000 straatklinkers (waalvorm) 54000 scoriaebricks 640 M³ straatzand; de voorwaarden ter secretarie en op franco aanvraag verkrijgbaar.

Heinkenszand, ten 2 ure, door den arch. A. L. Clercq in het koffiehuis van Almekinders: het bouwen van een nieuwe graanschuur met stalling en varkenshok op het Hof Doolman; bestek en teek. ter inzage en te bekomen bij gen. arch.

VRIJDAG 12 Februari.

Tjalleberd, door Kerkvoogden der Herv. Gem. van Engwirden: het bouwen van een toren op de kerk aan de Fok te Heerenveen; bestek en teek. te bekomen bij den arch. C. J. Wierda, Fok te Heerenveen.

Schiedam, door het bestuur der St. Willebrordus-stichting in het gebouw der stichting onder R. K. aannemers: het amoveeren van eenige panden en fabrieksschoorsteen, a. d. Westmolenstraat en het bouwen van een school voor circa 300 leerlingen; bestek en teek. te verkrijgen bij den arch Th. E. J. Kramers, Schie 22, Schiedam; aanw. 10 Febr.

ZATERDAG 13 Februari.

Kloosterzande, ten 10 ure, door het gemeentebestuur van Hontenisse ten raadhuize te Kloosterzande: het afbreken van het gemeentehuis met bijgebouwen aldaar, en het bouwen van een nieuw gemeentehuis, veldwachterswoning enz. Het bestek met teekeningen ter inzage ter Gemeentesecretarie en aldaar verkrijgbaar. Aanw. gehouden.

MAANDAG 15 Februari.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de Holl. IJ. S. M. in het Centraal station, bestek no. 1134: het uitvoeren van grond- en spoorwerken, het maken van loodsen, woningen, kantoren, gebouw voor houtbereiding enz. ten behoeve van de magazijnen en stapelplaatsen Crailoo, tusschen de stations Naarden, Bussum en Hilversum Bestek met teekeningen verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing als in het bestek vermeld.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de Holl. IJ. S. M. in het Centraal station: bestek no. 1132: het aanbouwen van een goederen lokaal aan het stationsgebouw te IJmuiden, met bijbeh. werken, begrooting f 8570, bestek no. 1133: het maken van eene houten goederenloods op steenen voeting en bijbehoorende werken op het stationsemplacement Schagen, begrooting f 7175. De bestekken met teekening verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing als in de bestekken vermeld.

DINSDAG 16 Februari.

Haarlem, ten 1.15 ure, door het gem. bestuur: het vernieuwen van de brug over de Zomervaart in den weg naar den Haarlemmermeerpolder, met bijbehoorende werken; bestek en voorwaarden ter lezing ter secr. en ald. verkrijgbaar.

WOENSDAG 17 Februari.

Ridderkerk, door het gem.bestuur: het sloopen en opnieuw bouwen van het gemeentehuis en het post- en telegraafkantoor. Aanwijzing 8 Febr. a.s. Bestek en teekeningen ter inzage ter secretarie en verkrijgbaar bij den Gem.-Architect G. Bulsing Gzn. aldaar.

MAANDAG 22 Februari.

's-Gravenhage, ten 12 ure, in het bouwbureau van het Vredespaleis op Buitenrust: de levering, bewerken, stellen en accordeeren van den natuurlijken steen voor gevels van het Vredespaleis; voorw. ter inzage van 9—12 ure in voormeld bureau en aldaar verkrijgbaar.

VRIJDAG 26 Februari.

Zwolle ten 2 ure. Door het gem. bestuur: 1o. het leveren van hardsteenen trottoirbanden en bochtstukken. 2o. het leveren van riviergrint en basaltsteenslag; inlichtingen geeft de gem. architect: bestekken verkrijgbaar ter secretarie.

VRIJDAG 5 Maart.

Zwolle, ten 2 ure, door het gem.-bestuur: 1e. het leveren van 3000 M² straatklinkers geschikt voor rijwegen, volgens bestek no. 5; 2e. het leveren van verglaasde aarden rioolbuizen volgens bestek no. 6; inlichtingen door den gem.-architect; bestekken te bekomen ter secretarie.

Antiquariaat van „de Opmerker"

Karl A. Romstorfer. **Die Bautischlerei.** Leipzig. Karl Scholtze 1882. Met 491 figuren in den tekst . . f 1.50

L. Krook. **Architectur der Niederlande,** 60 platen, Monumenten van Oud-Nederlandsche Bouwkunst (vroeger f 21.60) . . . . . f 6.—

Tijdschrift v/h. Koninkl. Instituut v. Ingenieurs.

Verhandelingen: 1855—'77 22 deelen met platen 4o 1855—'75 in 12 h. led. bdn. '75—'77 in afleveringen.

Notulen: 1848—'50, '55—'56, '57—'68, '69—'77, 22 deelen met platen 1848—'68, 8o, '69—'77, 4o. in 3 h. led. bdn.

Register 1847—'74 3 stkn.

Uittreksels uit vreemde tijdschriften 1855—'68 13 dln. m. pln. 4o in 7 h. led. bdn.

Te zamen . . . . . .—f 12

Ad. Burr. **Photographische Reiseaufnahmen aus England u Frankreich 1904.** 160 motieven op 80 platen, vroeger f 13.— . . . . . f 4.50

Tegen toezending van het bedrag per postwissel aan de Administratie van de Opmerker, worden de boeken franco aan elk binnenlandsch adres toegezonden.

Aanbesteding.

Op **Zaterdag 20 Febr. a.s.** zal namens het bestuur der afd. *Schiedam* van den Ned. Prot. Bond worden aanbesteed:

Het bouwen van een Kerk met bijgebouw aan de Westvest

onder directie van de architecten H. Evers te Delft en W. A. Hoek te Schiedam. Bestek en teekeningen ad f 3.— verkrijgbaar bij laatstgenoemde, Lange haven 21, die tevens nadere inlichtingen verstrekt. Aanwijzing Dinsdag 16 Febr. des namiddags ten 2½ ure.

P. Dolk & Zoon

ROTTERDAM — DORDRECHT.

Cloisonné-Glas,

Paarlglas, Mozaïek.

Fa. H. Th. C. HELLINGS

Binnenkant 4 **Amsterdam.**

Zweedsche Teer en **Koolteerproducten.**

Asphaltpapier, Vilt voor bekleeding van daken, schepen en a. techn. doeleinden.

Vertegenwoordiger v. d.

Union Vorwohler Asphalt Gesellschaft.

IMPORT. **EXPORT.**

44ste Jaargang. ZATERDAG 13 FEBRUARI 1909. No. 7.

DE OPMERKER.

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit bij voor uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen.

Vervolg van bladz. 43).

In ons vorig nummer hebben wij in het kort uiteengezet welke omstandigheden aanleiding hebben gegeven tot het op nieuw aan de orde stellen van het vraagstuk van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen. Aan een nadere beschouwing van dit vraagstuk diende nu eigenlijk een volledig overzicht vooraf te gaan van hetgeen er in het afgeloopen jaar over gezegd en geschreven is. Wilden wij dat alles hier overdrukken dan zou dit artikel afmetingen verkrijgen, die buiten verhouding tot de urgentie en ook tot de belangrijkheid van de zaak zouden staan.

Voor de nijverheid en misschien ook voor de ingenieurswetenschap is de belangrijkheid niet gering te schatten, maar voor de bouwkunst en het bouwbedrijf wil zij ons voorkomen, van veel minder beteekenis te zijn.

Chronologisch is op de benoeming der Commissie in zake het kalkzandsteenvraagstuk gevolgd de verschijning van het Verslag in zake het Rijksstation voor physisch-technologisch onderzoek in de Staatscourant van 20 Mei 1908.

In Juli d.a.v. schreef de heer van Hardenbroek zijn eerste artikel voor het Augustusnummer van het Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid. Het request der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten en andere vereenigingen aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel is gedateerd van September 1908.

In Architectura et Amicitia werd de zaak behandeld in de vergaderingen van 7 October en 21 October 1908, terwijl de heer Bakker Schut de bespreking er van inleidde in een vergadering van de Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van 14 November 1908.

Ten slotte verscheen in het Decembernummer van het Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid, een tweede artikel van den heer van Hardenbroek gedateerd van 24 November j.l.

Zooals wij reeds opmerkten roert het Verslag der Commissie van 1902 de zaak slechts terloops aan.

Zij behandelt in het verslag categorisch de volgende punten: *)

(1) „Zwaartepunt der werkzaamheden van het Station" en plaatst daaronder de uitspraak, die wij op bladz. 42 (tweede kolom, van boven) aanhaalden.

(2) „Benuttiging van bestaande gebouwen en hulpmiddelen der Polytechnische School."

(3) „Gecombineerd gebruik van hulpmiddelen voor onderwijs en onderzoek."

(4) „Aanwijzing der te benuttigen lokalen."

*) De nummering is van de Redactie.

(5) „Te onderzoeken voorwerpen."
(6) „Bezwaren tegen de voorgestelde oplossing. Voor- en nadeelen van Delft als zetel van het station."
(7) „Te onderzoeken handelswaren."
(8) „Taak van het scheikundig laboratorium."
(9) „Beheer en toezicht van het station."
(10) „Verdeeling in afdeelingen."
(11) „Eventueel verband tusschen het op te richten station en het IJkwezen."
(12) „Beantwoording der aan de commissie gestelde vragen."

Behalve onder punt 1 wordt nog van de bouwmaterialen gesproken bij de: „Te onderzoeken handelswaren", waar gezegd wordt:

„Wat bouwstoffen en andere handelswaren betreft, is de commissie van meening, dat particuliere bureau's haar taak in het algemeene op voldoende wijze vervullen en dat er op dit oogenblik, met een enkele uitzondering, waarover straks zal worden gesproken, geen onderzoekingen zijn, die door particulieren niet worden verricht en waarvan toch het belang zoo groot is, dat dit de oprichting van Staatswege van een station voor zulke onderzoekingen zou rechtvaardigen. Hierbij wenscht de commissie echter uitdrukkelijk te constateeren, dat haar gunstig oordeel over hetgeen particuliere stations verrichten betrekking heeft op den tegenwoordigen toestand, en dat zij daarom niet voorstelt *thans* van Rijkswege keuring van bouwstoffen en andere handelswaren te doen geschieden. Zij acht het echter niet onmogelijk, dat de toestand veranderen kan, dat bijvoorbeeld sommige keuringen van particuliere zijde in de toekomst minder voldoende geschieden dan tegenwoordig, of dat het publiek onderzoekingen verlangt, waarvoor particulieren niet ingericht zijn; het bestuur van het Rijksstation zal in zulke gevallen de bevoegdheid moeten hebben voor te stellen, dergelijke keuringen aan het Rijksstation te doen geschieden."

Voor het overige bevat het verslag eigenlijk niets, dat voor ons van belang is, maar als teekenende curiositeit uit onze papieren eeuw kunnen wij niet nalaten er nog het volgende uit aan te halen:

„De commissie wenscht echter eene uitzondering te maken voor papier en inkt, waarvoor zij de gelegenheid tot onderzoek reeds dadelijk aan het Rijksstation zou willen openstellen om de volgende redenen."

„Reeds meermalen is van verschillende zijden het verlangen naar de oprichting van een station voor papieronderzoek uitgesproken. Men kan dan ook niet zeggen, dat voor dat onderzoek even volledig toegeruste particuliere inrichtingen bestaan als bijv. voor het onderzoek van bouwstoffen. Waar het Rijk voor verschillende schriften den eisch stelt, dat deze lange jaren moeten bewaard blijven,dient ook van Rijkswege de gelegenheid te worden verschaft het papier, dat voor zulke schriften zal worden gebezigd, op zijne deugdelijkheid te doen onderzoeken."

„Voor dat onderzoek is reeds thans een volledige inrichting aan de Polytechnische School aanwezig en de betrokken hoogleeraar is bereid, de leiding van het papieronderzoek op zich te nemen."

„Waar sprake is van geschreven stukken, die lange jaren bewaard moeten blijven, zouden waarborgen voor de deugdelijkheid van het papier weinig waarde hebben, wanneer niet tevens de inkt voor die stukken gebezigd, kon worden onderzocht; voor zoover dit onderzoek chemisch moet plaats hebben kan dit zonder bezwaar geschieden in het aan het Rijksstation te verbinden scheikundig laboratorium."

Met de uitspraken betreffende de bouwstoffen, kan de heer van Hardenbroek zich, zooals reeds uit zijn eerste artikel blijkt, in het geheel niet vereenigen.

Hij acht die uitspraken voorzichtig gesteld en dat zijn zij ook en verder leest hij er uit, dat de Commissie toch ook particuliere stations niet afdoende acht, wat er ook uit te lezen is, mits men niet vergete er aan toe te voegen: „in sommige gevallen."

Men zal toegeven, dat de toevoeging dezer drie woorden aan de opmerking veel van haar kracht ontneemt.

Het verslag is echter niet overal zoo voorzichtig gesteld, want iets verder laat de Commissie doorschemeren, dat volgens hare meening „het Rijksstation geen concurrentie behoort aan te doen aan particuliere stations, die aan de eischen van het publiek voldoen."

Hieruit maakt de heer v. H. op, dat de Commissie op twee gedachten hinkte en kool en geit wilde sparen, maar het verband, waarin de Commissie dit zegt, wettigt o. i. niet, althans niet zonder nadere motiveering, de opmerking, dat hier haar betoog zwak is, en belang van enkelen hier geen gewicht in de schaal had mogen werpen.

De eerste argumenten, die door den heer van Hardenbroek tegen het particulier onderzoek worden ingebracht zijn, om geen anderen term te gebruiken, o. i. ook zwak te noemen. Zij luiden:

„Zonder hiermede iets ten nadeele of ten voordeele van eenig particulier proefstation te willen zeggen is het toch duidelijk, dat deze principieel *nimmer* geheel kunnen voldoen, en zeker niet als onderzoek van sommige artikelen, een soort monopolie is van één, zooals voorkomt."

„Een particulier onderzoekt niet uit wetenschappelijk oogpunt in het algemeene belang, zijn bureau is een particulier-bedrijf, het moet hem winst afwerpen; hoe meer onderzocht wordt hoe beter de zaak marcheert. Men kan natuurlijk niet van een particulier-bureau verlangen dat het vooreerst of alleen in het algemeen belang werkzaam is."

„Er staat dus geld tusschen onderzoeker en betrokkenen; de arbiter (de rechter) wordt betaald direct door een der betrokkenen (al of niet voor rekening van den anderen), door den leverancier der waar, den kooper of diens gemachtigde, of door de bouwpolitie."

„Dat is principieel een slechte toestand."

„Geen enkele waarborg zooals de Staat alléén deze kan geven bestaat overigens, dat een particulier onderzoekt, zooals het behoort, dat zijn inrichting steeds voorzien is van het nieuwste en beste; hij heeft toch te zorgen dat zijn zaak rendeert, onderzoek is voor hem *middel tot bestaan*, voor een rijksbureau daarentegen *doel in het algemeene belang*."

Principieel zal *nimmer* de volmaaktheid bereikt worden noch in een particulier noch in een Rijksproefstation, daarover behoeft niet geredeneerd te worden. Dat het onderzoek van sommige artikelen een soort monopolie wordt van een enkel station is voorts een bezwaar, waarvan wij in dit verband niet gevoelen wat daarmede bedoeld wordt. Elk station zal vanzelf min of meer specialiteit worden in onderzoekingen, die dikwijls voorkomen en dit zal er eerder toe bijdragen het vertrouwen in die

onderzoekingen te versterken, dan te verzwakken.

Maar wat de heer v. H. verder schrijft komt ons bedenkelijker voor. Volgens de opvatting, die daaruit spreekt zou geen enkele particuliere instelling eigenlijk te vertrouwen zijn, geen enkel technisch bureau, geen enkel particulier architect, geen enkele particuliere kliniek, geen enkel professoraal of rechtskundig advies, kortom geen enkele dienst, die gehonoreerd wordt en zou daarbij het algemeen belang en het belang der wetenschap steeds verwaarloosd moeten worden, terwijl het Staatsetiket al die principieel slechte toestanden eensklaps zou verbeteren.

Het zou er in de wereld treurig uitzien, wanneer deze opvatting algemeen was en wij gelooven dan ook niet, dat zij op grond van feiten te verdedigen en consequent vol te houden is.

Zij is hier misschien alleen te verklaren uit persoonlijke ondervindingen van den schrijver, hetgeen wij afleiden uit de mededeelingen, die iets verder in het artikel worden gedaan, omtrent de bezwaren, waarmede de kalkzandsteenfabrikanten bij de invoering van hun product te kampen hebben gehad en nog te kampen hebben. De geschiedenis daarvan wordt hier als voorbeeld aangehaald, wij laten die echter om bekende redenen rusten.

Alleen meenen wij nog even te moeten wijzen op iets, dat in het boven aangehaald betoog onze aandacht trok. De onderzoeker wordt daarin genoemd „de arbiter" (de rechter) en de kracht van het betoog wordt voornamelijk daarin gezocht, dat deze rechter betaald wordt.

Hier worden ten onrechte twee personen met elkander verwisseld, immers in een goed geregelde rechtspraak is de onderzoeker, die rapport uitbrengt, evenmin als de geneesheer, die al of niet ontoerekenbaarheid adviseert, zelf bevoegd tot de beslissende uitspraak.

Wellicht hebben wij later gelegenheid nog op dit punt terug te komen.

Thans willen wij eerst nog onze aandacht wijden aan het request van September 1908 aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De vereenigingen waarvan dit stuk uitging waren: de „Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandfabrikanten"· het „Nederlandsch Cement-Syndicaat"; de „Süddeutsche Cement-Verkaufsstelle G. m. b. H."; de „Rheinisch-Westfälisches Cement-Syndikat G. m. b. H."; de „Association des Fabricants Belges de Ciment-Portland Artificiel Société Anonyme"; de „Associated Portland-Cement Manufacturers Ltd."; de „Vereeniging van Nederlandsche Schelpkalkfabrikanten"; de „Vereeniging van Handelaren in Bouwmaterialen in Nederland"; de „Nederlandsche Aannemersbond";

en de zakelijke inhoud van dit request luid als volgt:

dat ondergeteekenden hebben kennis genomen van het onlangs gepubliceerde rapport der Staatscommissie benoemd bij Kon. Besluit van 25 Sept. 1902 No. 8 en bij Kon. Besluit van 23 Mei 1903 No. 102, aangevuld met drie leden, welke commissie in December 1904 ingevolge haar opdracht advies heeft uitgebracht betreffende de oprichting van een „Rijksstation voorphysisch-technologisch onderzoek";

dat de inhoud van dat rapport in zooverre het betreft advies aangaande een Rijksproefstation voor bouwmaterialen hen ten zeerste heeft teleurgesteld en verbaasd;

dat toch het rapport erkent dat handel en industrie groot nut kunnen trekken van inrichtingen waar handelswaren en toestellen kunnen worden onderzocht, doch feitelijk concludeert, dat het openen der gelegenheid tot onderzoek van allerlei toestellen benevens papier en inkt urgent moet worden geacht, doch dat voor bouwmaterialen zulks niet het geval zoude wezen;

dat het niet op den weg van ondergeteekenden ligt omtrent de wenschelijkheid van een Rijksbureau van onderzoek ten behoeve van door de Commissie bedoelde toestellen benevens papier en inkt een oordeel uit te spreken; doch dat zij nadrukkelijk er op willen wijzen, dat zij de meening der bedoelde commissie aangaande onderzoek van bouwmaterialen niet kunnen onderschrijven;

dat — in tegenstelling met hetgeen het rapport daaromtrent zegt — zij verklaren dat de tegenwoordige toestand niet voldoet en industrie en handel zeer beslist voor bouwmaterialen een Rijksproefstatior zeer noodzakelijk achten;

dat principiëel een particulier proefstation nimmer kan voldoen en dat de onhoudbaarheid van den toestand scherper in het oog springt als men nagaat dat in ons land bouwmaterialen feitelijk slechts door één firma worden onderzocht;

dat door den Staat, Gemeenten en andere publieke lichamen of directies van werken, eischen worden gesteld voor gebouwen en de materialen waarvan deze worden opgetrokken, welke eischen van meer beteekenis zijn dan weleer tengevolge van de invoering der Woningwet en daaruit voortgevloeide scherper bouwverordeningen;

dat een noodzakelijke consequentie van het officiëel stellen van eischen is: het verschaffen der middelen om officiëel te kunnen constateeren (bewijzen) dat aan de eischen wordt voldaan;

dat de toestand thans hierop neerkomt, dat industrie en handel gedwongen worden door Staat, Provincies, Gemeenten (en dikwijls ook particuliere directies) in hoogste en laagste instantie zich neer te leggen bij keuringen door één firma, zonder dat eenige controle wordt uitgeoefend of mogelijk is op het werk dier firma;

dat zeer zeker in den regel hiertegenover (trouwens op zichzelf een zwak argument) niet kan worden gesteld: „een tweede keuring of controle is mogelijk door opzending naar een buitenlandsch Staatsproefstation", omdat de tijd, welke daarmede verloopt, zulks practisch ondoenlijk maakt, en dit commerciëel niet van nut kan zijn;

dat dus de tegenwoordige toestand zonder Rijksstation terwijl wel eischen worden gesteld onhoudbaar is, geen normale en te aanvaarden rechtstoestand schept, ligt zóó aan de oppervlakte, dat wel geen nader betoog noodig schijnt;

dat in alle beschaafde Staten Staatsproefstations tot onderzoek van bouwmaterialen bestaan, zoodat toch blijkbaar de noodzakelijkheid daarvan overal is ingezien;

dat Staatsproefstations elders ook ambtshalve onderzoeken, en eveneens in opdracht van verschillende departementen van algemeen bestuur, en regelmatig bevindingen publiceeren, hetgeen zoowel gebruikers als industrie en handel ten goede komt en eerlijke concurrentie bevordert;

dat in ons land in het bijzonder voor bouwmaterialen, welke hier gefabriceerd worden en voor materialen, waarvan steeds bij levering garantie wordt geëischt, (bijv. cement) gelegenheid tot officiëel onderzoek toch een onafwijsbare eisch is:

dat overigens voor proeven aan een Rijksstation betaald kan worden, zooals ook in andere landen gebruikelijk is en aldus feitelijk ook geen financiëele overwegingen de oprichting in den weg kunnen staan;

Redenen waarom requestranten, onder overlegging van een tweetal artikelen van recenten datum over dit onderwerp handelende, zich tot Uwe Excellentie wenden met het dringende verzoek — dat enkelen van ondergeteekenden overigens zeer gaarne nader mondeling aan Uwe Excellentie zouden mogen toelichten — niet af te gaan op het advies der Commissie bovenbedoeld en daarentegen maatregelen te willen nemen om ten spoedigste over te gaan tot oprichting van een Rijksproefstation tot onderzoek van bouwmaterialen, welke oprichting zoowel in het directe belang van den Staat, Provincies, Gemeenten en andere publieke lichamen, als in het algemeene belang en dat van Nijverheid en Handel, zéér urgent is te achten.

September 1908. 't Welk doende, enz.

(Wordt vervolgd).

TOLEDO.

Toledo, een der belangrijkste steden van Spanje is thans een „ville morte" geworden, die alleen nog teert op hare geschiedenis en hare monumenten.

Waarschijnlijk gesticht door de Pheniciërs was de stad reeds vrij belangrijk op het tijdstip van de verovering door de Romeinen, die er een hoofdkwartier vestigden.

De koningen der West-Gothen maakten haar in 554 tot hun hoofdstad en zij bleef dit totdat in 714 de Mooren er zich bij verraad van meester maakten.

Zij bleef in het bezit der ongeloovigen tot 1085 toen Alphonsus VI haar veroverde en tot hoofdstad van Castilië verhiet. Karel V maakte Toledo later tot hoofdstad van het Spaansche koninkrijk en dit bracht de stad tot het toppunt van haren bloei. Zij telde toen 200.000 inwoners, een getal, dat na 1560, toen de zetel der regeering naar Madrid verplaatst werd, spoedig afnam en thans geslonken is tot ongeveer het tiende gedeelte. Opvolgende revoluties en de bezetting door de Franschen in het begin der negentiende eeuw hebben eigenlijk aan Toledo den nekslag gegeven. Ofschoon verarmd en verlaten is het nog de aristocratische stad bij uitnemendheid, waar de grandezza zich teruggetrokken heeft, waar de vertegenwoordigers der carlistische oppositie de restauratie van het ancien régime afwachten in een omgeving, die in alles herinnert aan de dagen der grootheid van voorheen en waar nog heel weinig van moderne levensopvatting spreekt.

De ligging van Toledo behoort tot de schilderachtigste ter wereld. De stad is gebouwd op een groep steile rotsen, waarvan de voet aan drie zijden door de Taag wordt bespoeld en bestaat uit een doolhof van nauwe kromme straten, nu eens stijgende, dan weder in de diepte afdalend, gevormd door een onbeschrijfelijk complex van gebouwen uit alle tijdperken tegen op en in elkander geschoven, zooals dit alleen ontstaan kan in een dichtbevolkte stad, waar met de grondvlakte tot het uiterste gewoekerd moet worden.

Wat aan al die gebouwen aan belangrijke details van hooge kunstwaarde nog op te merken is, is bij een verblijf van een jaar nog niet af te zien. Bijna overal, waar men de dikke kalk- en pleisterlagen afkrabt, die in den loop der eeuwen op de gevels zijn gesmeerd, komt fijn geprofileerd lijstwerk of beeldhouwerk te voorschijn. Boven bijna alle huisdeuren treft men wapenschilden en spreuken aan, voor de venters balcons en traliewerk van kunstvol gesmeed ijzer, op de deuren ijzeren beslag en versierde kloppers, waarvan vele in waarheid kunstwerken mogen worden genoemd.

Twee bruggen over de rivier geven toegang tot de stad, de meest bekende is de Alcantara brug, waarover men van het station komend de stad binnentreedt. Van welke zijde men nadert, steeds wordt men getroffen door het grootsch aspect van de formidabele vestingwallen, die de stad omsluiten en de vele fraaie poorten, voor een groot deel van Moorsche architectuur. De omwalling is dubbel. In de binnenste enceinte bevindt zich de beroemde Puerta del Sol, die als een juweel van Moorsche bouwkunst beschouwd wordt en aan den tand des tijds merkwaardig goed heeft weten weerstand te bieden.

Zij wordt ter rechterzijde verdedigd door een zwaren weermuur met twee openingen en van kanteelen voorzien en ter linkerzijde door een fraaien halfronden toren, waarvan het bovengedeelte bewerkt is als open galerij met fraaie uitgebouwde wachttorentjes. De poortingang is overwelfd met twee boven elkander beschreven bogen van verschillende kromtestralen. De binnenste spitsboog rust op twee kolonetten, de buitenste boog heeft den ronden hoefijzervorm, bij de geboorte sterk ingetrokken.

Boven den buitensten boog ziet men een schild met het wapen van de Kathedraal van Toledo en tusschen de bogen een oud beelhouwwerk dat de terechtstelling voorstelt van Fernando Gonzales, Algazil van Toledo, die op last van den koning onthoofd werd, omdat hij twee dames had beleedigd

Aan de stadzijde heeft de poort een spitsboog. Een zeer sterke helling voert van de poort naar het voornaamste plein der stad vroeger Zocodover geheeten, thans Plaza de la Constitucion, een vrij ruim maar onregelmatig plein, gedeeltelijk door arcaden omgeven. die er een eenigszins Moorsch karakter aan geven. een klein plantsoen is in het midden aangelegd en hier is op mooie dagen de verzamelplaats der elegante wereld van Toledo.

Tot de voornaamste monumenten behoort de Kathedraal, waaromtrent onlangs zeer onrustbarende berichten in de dagbladen de ronde deden.

Zij is oorspronkelijk gesticht door St. Eugenius eerste bisschop van Toledo en werd door de Mooren in een moskee veranderd. Na de verdrijving der Muzelmannen wilde Ferdinand van Castilië in 1227 alle herinneringen aan de overheersching in het kerkgebouw uitwisschen, hij koos daartoe het meest afdoende middel en liet de kerk geheel afbreken, waarna de fundamenten gelegd werden van het tegenwoordig gebouw naar het plan van den bouwmeester Pedro Perez Evenals te Burgos is hier duidelijk den invloed van de Fransche gothiek kenbaar. De westgevel aan de kleine Plaza del Ayuntamiento heeft drie portalen, waarvan het middenste en grootste is overladen met beeldhouwwerk. De pijlers tusschen de portalen zijn tot torens ontwikkeld en eveneens met beelden versierd.

De 90 M. hooge hoofdtoren staat rechts van den gevel en is in de onderste vier verdiepingen vierkant in grondvorm. Behalve met gothische boogstellingen en beeldhouwwerken is de toren ook versierd met verglaasde fayencetegels een eigenaardige oud Spaansche versiering, die waarschijnlijk aan de Mooren ontleend is. De klokken bevinden zich in de vijfde open verdieping van den toren, daarboven verheft zich in twee verdiepingen de achtzijdige lantaren, eigenaardig bekroond door een opeenstapeling van bollen, waarboven een ijzeren kruis is geplaatst.

Aan de Noordzijde is de kerk bijna geheel ingebouwd in het klooster, welks kruisgang nog verschillende monumenten bevat en waar een merkwaardige bibliotheek bewaard wordt, waarin men kostbare handschriften vindt nog uit de achtste eeuw.

Aan de Zuidzijde heeft zij nog twee ingangen, waarvan er een, de z.g. Leeuwendeur, zeer bezienswaardig is om den grooten overvloed van statuetten onder kleine baldakijnen, waarmede de omlijsting versierd is. Het bordes voor deze ingang is afgesloten door een fraai ijzeren hekwerk, gevat in zes steenen pijlers met wapenschilden bekroond.

Van binnen is de kerk vijfschepig, zij heeft een lengte van 113 M., een breedte van 57 M. en in het middenschip een hoogte van 45 M., bovendien is zij omgeven door een veertigtal kapellen.

De architectuur van het inwendige is betrekkelijk eenvoudig, maar overstelpend is de weelde, waarmede het koor en de kapellen zijn gemeubeld en versierd.

De koorafsluiting van een soort lorkenhout vervaardigd verheft zich in vijf verdiepingen. die elk in vier vakken verdeeld zijn en bevat in elk vak beelden of versieringen van groote kunstwaarde.

Achter deze afsluiting staan de eveneens rijk bewerkte koorbanken in drie rijen en een tweede afsluiting het z.g. transparent een opbouw van marmer en brons bekroond met albasten beelden. Waarschijnlijk zijn de meeste dezer kunstwerken uitgevoerd door Philippe de Bourgogne en Alonso Berruguete, maar wanneer men nagaat, dat er gedurende tweehonderd jaren aan deze kathedraal gewerkt is, dan spreekt het vanzelf, dat talrijke kunstenaarsgeslachten daaraan werkzaam zijn geweest. Het koor is dan ook een waar museum van beeldhouwwerk in gothische en renaissancevormen in alle nuances en overgangen, maar het geheel te beschrijven, zooals het zich voordoet met de twee groote orgels, die er zich bevinden, met de decoratie van kostbare tapijten, met de twee enorme bronzen lessenaars, waarop reusachtige misboeken liggen, is eenvoudig niet mogelijk, want wij spraken nog niet eens van de koninklijke graftomben, die achter de eerste afsluiting als het ware op elkander gebouwd zijn.

Wanneer men dan nagaat dat in bijna alle kapellen monumenten aanwezig zijn, vele door kostbare bekwerken zijn afgesloten, zal men begrijpen, dat zelfs voor een droge opsomming ons hier de ruimte ontbreekt.

Als een merkwaardigheid dient echter vermeld te worden de z.g. Mozarabische kapel, die aan den westgevel uitkomt, deze aan de tegenovergestelde zijde van den toren flankeert en door een fraaien achthoekigen koepel bekroond is. Deze kapel is bestemd voor den dienst naar den Oud-Christelijken ritus. De Mooren, hoe onverdraagzaam oorspronkelijk de voorschriften van hun godsdienst, waar het andersdenkenden betrof, ook mochten zijn, schijnen bij de verovering van het gezag in streken, waar het Christendom sedert eeuwen beleden was den politieken middenweg te hebben gevolgd, door onder zekere voorwaarden aan de Christenen de uitoefening hunner godsdienstplichten toe te staan en de hoofdvoorwaarde schijnt geweest te zijn het volgen van den Oud-Christelijken ritus.

De kapel waarvan hier sprake is is evenwel gesticht nadat de Mooren uit Toledo waren verdwenen en dus meer te beschouwen als een gedachtenis-kapel aan de verlossing uit de Moorsche overheersching, waarop ook de voorstellingen uit den bevrijdingskrijg wijzen waarmede zij ten deele versierd is. De kapel is vierkant in grondvorm en door een hek van de kerk afgescheiden en er is een uit Rome afkomstig kostbaar mozaiek te zien de Ontvangenis voorstellend.

Onder de kapellen aan de Zuidzijde is er een die als de kapittelzaal bekend is en waarin men uit de kerk door een fraai gothisch portaal binnentreedt.

(Slot volgt).

Een model-arbeidscontract

Het Bouwkundig Weekblad publiceerde verleden week een model overeenkomst, ontworpen door een lid van de Maatschappij t. b. d. Bouwkunst, en van den volgenden inhoud.

Voor velen onzer lezers kan het wellicht van belang zijn er kennis van te nemen en het te overwegen.

ARBEIDS-OVEREENKOMST.

Op heden den . . . . . is tus-chen den eersten ondergeteekende . . . . . Architect. te . . . . . en den tweeden ondergeteekende . . . . . te . . . . . aangegaan een ARBEIDS-OVEREENKOMST onder de navolgende voorwaarden en bedingen:

Art. 1. De tweede ondergeteekende verbindt zich bij onderteekening van deze overeenkomst in dienst van den eerst ondergeteekende als *(opzichter* of *teekenaar)* . . . . . naar zijn beste vermogen en met ijver en nauwgezetheid de hem opgedragene werkzaamheden te zullen verrichten.

Omtrent alle werkzaamheden zal door hem geheimhouding tegenover derden worden in acht genomen.

Art. 2. De tweede ondergeteekende zal gedurende de werktijden in artikel 3 genoemd geene andere werkzaamheden dan die hem door den eersten ondergeteekende opgedragen zijn. mogen verrichten en zal geen andere betrekkingen mogen bekleeden, tenzij hem voor het een of ander schriftelijk door den eerst ondergeteekende vergunning wordt verleend en door dezen nader zal zijn bepaald, op welke tijden deze particuliere werkzaamheden kunnen worden verricht.

Art. 3. De werktijden op het bureau zijn van 9 tot 12½ uur en van 1½ tot 6 uur dagelijks be-

halve op Zondagen en op Christelijke feestdagen.

De werktijden op de bouwwerken zijn van den aanvang waarop het werk begint tot dit sluit, een en ander met rusttijden overeenkomstig die voor de werklieden op ieder werk geldend.

Art. 4. De tweede ondergeteekende ontvangt van of door bemiddeling van den eerst-ondergeteekende een salaris van F . . . . per maand, welk salaris hem wordt uitbetaald den laatsten dag van iedere loopende maand.

Eventueel overwerk buiten de bovengenoemde werktijden zal volgens nadere overeenkomst worden verrekend.

Art. 5. De tweede ondergeteekende verbindt zich door onderteekening dezes geene geschenken, in welken vorm ook, van de werkbazen of leveranciers onder zijn toezicht werkzaam, te zullen aannemen en indien hem zulks wordt aangeboden, daarvan onmiddellijk aan den eerst-ondergeteekende kennis te zullen geven.

Bij overtreding hiervan is art. 10 hierop van toepassing.

Art. 6. Eerst-ondergeteekende zal in ieder kalenderjaar aan tweeden ondergeteekende een verlof geven van acht werkdagen, zooveel mogelijk in den zomer. Mochten de werkzaamheden zulks naar het oordeel van den eerstondergeteekende onmogelijk maken, dan zal het verlof in het voor- of najaar worden verleend. Mochten in den loop van het jaar door den tweeden ondergeteekende dagen of gedeelten van dagen verzuimd worden, dan zullen die in korting komen op het salaris, behalve indien ziekte of sterfgeval de reden van het verzuim is.

Art. 7. Bij ziekte (uitgezonderd die bij de wet genoemd teweeg gebracht door grove nalatigheid, onzedelijkheid, enz. zal de eerst-ondergeteekende aan den tweeden ondergeteekende . . . (1) salaris uitbetalen gedurende . . . . (2)

Art. 8. Indien tweede ondergeteekende op eenig bouwwerk is geplaatst, hetzij als opzichter of als teekenaar, dan zal hij gedurende den geheelen duur van zijn verblijf op het bouwwerk verzekerd worden tegen de gevolgen van ongevallen en wel tegen f . . (3) voor A., f . . (4) voor B. en f . . (5) per dag voor C.. (overeenkomstig de bestekken van den ondergeteekenden architect).

Art. 9. Deze overeenkomst wordt aangegaan voor onbepaalden duur, tot wederopzeggens toe.

Art. 10 Behalve het bepaalde in Art. 9, kan deze overeenkomst onmiddelijk opgezegd worden.(6)

1o. Door den dood van den eersten of van den tweeden ondergeteekende;

2o. Indien na ziekte tweede ondergeteekende volgens verklaring van een nader aan te wijzen geneesheer niet in zoodanigen staat van gezondheid is, dat hij zijn taak volgens oordeel van eerstondergeteekende naar behooren kan vervullen;

3o. Indien tweede ondergeteekende weigert de hem opgedragene taak uit te voeren of deze niet vervult zooals eerst-ondergeteekende vermeent dat behoort; (7)

4o. Bij wangedrag of oneerlijke handelingen van den tweeden ondergeteekende of bij schending van beroepsgeheim door tweede ondergeteekende.

Art. 11. Beide partijen kunnen deze overeenkomst doen beëindigen, mits na schriftelijke kennisgeving, één maand vóór den dag der beëindiging.

Indien de tweede ondergeteekende op een bouwwerk als dagelijksch opzichter is geplaatst, zal hij, indien de eerst-ondergeteekende dit voor het werk noodzakelijk acht, deze overeenkomst niet kunnen doen beëindigen, alvorens dit bouwwerk gereed zij opgeleverd.

Aldus gedaan en onderteekend in duplo te . . . . . den . . . . . .

1) Als minimum te betalen b.v. de helft van het salaris.
2) Als minimum b.v. 30 dagen.
3) B.v. f 3000 bij letsel waarvan de dood het gevolg is.
4) „ f 3000 bij levenslange invaliditeit.
5) „ f 3.— per dag.
6) Aanbeveling verdient de gevallen bij de Wet genoemd over te nemen b.v. misleiding, grove onbeschaamdheid, vervalschte getuigschriften, enz. enz. en de daarin genoemde gevallen desnoods naar verkiezing aan te vullen.
7) Deze clausule is bedenkelijk aangezien, volgens art. 1639p sub 12 van de Wet op de Arbeidsovereenkomst, bedingen, waardoor aan den werkgever de beslissing zou worden overgelaten, of er eene dringende reden in den zin van art. 1639o aanwezig is, nietig zijn.

Vereenigingen.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Dinsdagavond heeft de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap alhier haar algemeene vergadering gehouden onder voorzitterschap van den heer P. A. Weeldenburg. Na uitreiking der onderscheidingen aan de bekroonden bij de in 1908 door de vereeniging uitgeschreven prijsvragen kwam het jaarverslag aan de orde dat door den 1en secretaris werd uitgebracht. Uit dat verslag bleek dat de vereeniging in een gunstigen toestand verkeert, en meer en meer haar arbeidsveld uitbreidt. Het ledental nam in 1908 toe met een 28 tal, waardoor het totaal aantal leden op 1 Januari 1909 220 bedroeg.

De financiën verkeeren in voldoenden staat, al is zuinigheid in het beheer vereischte. De rekening en verantwoording van den penningmeester sloot met een bedrag van f 2369.36½ in ontvangst en uitgaaf en de begrooting voor 1909 met een bedrag van f 1925. In het bestuur werden verkozen ter vervanging van de heeren P. A. Weeldenburg en Alb. Otten, van wie de eerstgenoemde herkiesbaar en de laatste niet herkiesbaar was, de heeren P. A. Weeldenburg en J. P. Stok Wzn.

In de societeitscommissie, de archaeologische commissie en die voor de schetsavonden werden herbenoemd respectievelijk de heeren Alb. Otten, W. Bruynzeel Czn. en G. Albers, terwijl als voorzitter en 1e secretaris werden herbenoemd de heeren P. A. Weeldenburg en C. N. van Goor. Door den heer J. Heyink is als lid der archaeologische commissie ter sprake gebracht de uitgave in den vorm van een boekwerkje als oud-Dordrecht, oud-Leiden enz. van de door die commissie verzamelde stof in Rotterdam, welk denkbeeld door die commissie nader uitgewerkt en daarna met het bestuur overwogen zal worden.

Als onderwerpen voor de in 1909 uit te schrijven prijsvragen worden genoemd een overdekte zweminrichting, een gemetselde kamerschoorsteen en een pen- of potloodteekening naar een oud gebouw.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 6. Bond van Nederlandsche Architecten. Verslag der vergaderingen van 16 en 23 Januari j.l.

Vergaderingen. Afdeeling 's Gravenhage 22 Januari 1909 — Afdeeling Utrecht 19 Januari 1909 — Afdeeling Amsterdam 29 Januari 1909.

Ingezonden stukken. Over de Hoofdbestuursverkiezing door A. W. Weissman en Ed. Cuypers. Over de Prijsvraag slachthuizen door W. Stok. Over Arbeids-overeenkomst. Over provisiën door Pl. v. d. Berg.

Architectura No. 6. Overzicht van de Week. De doorbraak Buitenhof — Plaats te 's-Hage. Berlage gekapitteld. de Damprijsvraag.

Int. Goedkoope Woningbouw.

De Reguliersgracht door Adr. Moen (vervolg) met afbeeldingen.

Technisch Gedeelte. Fundeeringsmethoden (vervolg). — Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (vervolg).

De Bouwwereld No. 6. Romeinsche Villa's door Plinius beschreven.

Afbeeldingen uit: Die Wohnung der Neuzeit.

De Ingenieur No. 6. Veiligheidsvoorschriften voor Electrische Spoor- en Tramwegen vasgesteld 16 Mei 1908.

De uitvoering van het afwateringskanaal van 's-Hertogenbosch naar Drongelen, door O. C. A. van Lidth de Jeude c.i., met afbeeldingen.

Ingezonden stukken. Een merkwaardige overtreding van de Veiligheidswet door L. Beekman, met repliek van I. van Dam. — Over keuring van olie, door B. S. van Zanten c.i.

Technisch Weekblad (R. v. T.) No. 6. Verslag B.B. Vergadering van 17 Januari 1909. — Verslag A. V. van 26 December 1908. — Het zelfvertrouwen van Jim West. — Ingezonden. — Gewapend beton.

De Aannemer No. 6. Nederlandsche Aannemersbond. Mededeelingen van het Hoofdbestuur.

Afdeeling Zutphen. Oprichtingsvergadering.

De vakopleiding op het Congres van den Middenstandsbond te Dordrecht Juli 1908.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 32. Het een en ander over het transportwezen, vervolg, met afbeeldingen. — Welke eigenschappen moet de klei bezitten om bijzonder geschikt te zijn voor het fabriceeren van klinkers? — De toestand in de Bouwbedrijven in 1908. — Coöperatieve woningbouw. Wijziging van art. 8 der ongevallenwet. — Het werkeloosheidvraagstuk.

Deutsche Bauhütte No. 6 Heimathschutz durch Gesetz. und Ortsstatut im Königreich Preussen, door A. Groll.

Der künstlerische Innenausbau des Hauses und die Handwerkskunst von früher und von heute, door Richard Wolff, met afbeeldingen.

Vom Aufbau der Geschäftshausfassade, door K. Hahn, bij ontwerpen van Hecht, Lemcke en Specht.

Zum Portal von S. Michele in Pavia door H. A. Waldner, met afbeelding naar teekening van den schrijver.

Het Huis Oud en Nieuw 1909 No. 1. De eerste aflevering van den nieuwen jaargang van het Maandelijksch Prentenboek opent met een artikeltje van C. Esslinger over Oud Oostfriesch kunstwerk, dat veel met het Friesche en West-Friesche gemeen heeft. De bekende Jouster stoeltjesklokken schijnen ook in Oostfriesland inheemsch te zijn. Ook het snijwerk in eikenhout heeft veel met het Friesche gemeen, een zeer fraai voorbeeld is de afgebeelde eikenhouten wieg, hoe eenvoudig de gebezigde motieven ook mogen zijn.

De heer H. M. Werner geeft verder een beschrijving van het doorden architect F. A. Ludewig te Nijmegen herbouwde kasteel te Wijchen, met fraaie afbeeldingen, waaruit blijkt, dat de herstelling van het uitwendige zoo getrouw mogelijk heeft plaats gehad in overeenstemming met den toestand van voor den brand. Inwendig zijn eenige veranderingen aangebracht, waarvan sommige zeker verbeteringen mogen heeten, zooals o. a. de herstelling van de corridor, oorspronkelijk waarschijnlijk de weergang boven den ingangspoort. Het is echter jammer, dat men bij deze gelegenheid de overwelfde galerij op den beganen grond, die vroeger bij het betreden van het binnenplein ter linkerzijde werd aangetroffen, niet in haren oorspronkelijken toestand met open arcaden heeft hersteld, zeker konden de in die galerij ingebouwde vertrekken niet gemist worden.

Onder de rubriek „Toelichting bij de platen" worden een paar ontwerpen voor typen van Indische Ambtenaars woningen afgebeeld en kortelijk beschreven.

Bulletin des Métiers d'art No. 5 Pas dezer dagen ontvingen wij het Novembernummer 1908 van dit maandschrift, waarvan tegenwoordig ook een Nederlandsche uitgave verschijnt. Waaraan deze onregelmatigheid is toe te schrijven kunnen wij niet nagaan. Wij vinden er een Discours in van Mgr. Mercier kardinaal-Aartsbisschop van Mechelen, bij gelegenheid van het tienjarig bestaan der St. Lucasschool te Molenbeek St Jean.

Verder schrijft de Wouters de Bouchout over onze interieurs en Dr. X. Smits over oude heiligenbeelden, zooals men ze o.a. ook nog in ons land in de kerken te Uden en en Venray en elders vindt. Merkwaardig zijn de afbeeldingen van het Madonnabeeld te Uden, voor de restauratie op de bekende smakelooze wijze aangekleed en opgedirkt en na de restauratie, zooals het door den middeleeuwschen beeldhouwer werd afgeleverd. Er is een streven keubaar om, overal waar men nog van die aangekleede beelden vindt, ze in hun oorspronkelijken luister te herstellen en er schijnt op dit gebied nog veel te verrichten te zijn.

Over het purper in de Heraldiek, deze problematieke kleur, waarvan strenge heraldici niet willen weten, schrijft G. Dansaert de Bailliencourt, terwijl het nummer besloten wordt door met een artikeltje over het verval der religieuse kunst, dat echter eindigt met de bemoedigende woorden: „Het getal jonge priesters bezield met geestdrift voor de kerkelijke kunst is toenemend; zij zullen zorgen, dat eenmaal onze kerken en kapellen slechts versierd zullen worden door werken van kunst en vroomheid".

Deutsche Kunst und Dekoration No. 5. De Februari aflevering van Alexander Koch's tijdschrift brengt ons een publicatie over de te München geopende tentoonstelling van werken van den schilder Hans von Marées, wiens werk eerst na zijn dood meer aandacht begint te trekken en ook in Berlijn tentoongesteld zal worden.

Von Marées staat kennelijk op zichzelf onder de moderne Duitsche schilders, hij heeft zich buiten de mode-stroomingen weten te houden en komt daardoor nader aan den grooten stijl der klassieke scholen, wat zeker in onze dagen wel een bijzonderheid mag worden genoemd

Een tweede artikel is gewijd aan de Weener Jubileums-Tentoonstelling van woningkunst Het affiche van deze tentoonstelling is erg leelijk, maar in de verschillende kamers staan hier en daar wel aardige meubelties, waarvan de vormen veelal aan den Biedermeiertijd herinneren. Veel, wat bijzonder de aandacht trekt is in de eenvoudige interieurs niet te zien, maar de schreeuwende wanstaltigheden van enkele jaren geleden treft men er gelukkig ook niet meer aan, iets rustig is in vele interieurs niet te miskennen.

Als tekstbijdragen bevat dit nummer een verhandeling van R. Klein over het wezen der artistieke begaafdheid, een van Prof. K. Widmer over de schoonheidsleer van de eettafel. van Zimmerman over keramische plastiek en van W. Michel over het Duitsche volk en zijn kunst, naar aanleiding van het geval Jank met de schilderwerken in het Rijksdagsgebouw.

De bouwkunst is alleen vertegenwoordigd door een paar onbeteekenende ontwerpjes van Schmol von Eisenwerth te Darmstadt, terwijl aan het slot, op een drietal platen, moderne ex-libris en monogrammen zijn afgebeeld de eerstgenoemde van Ernst Aufseher te München, de laatsten van Bruno Weinberg te Dortmund.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

De gemeenteraad van Trier heeft f 180.000 toegestaan voor vrijmaking van de Porta Nigra van een daar aan gebouwd huis.

Het Kristallen Paleis te Sydenham verkeert chronisch in geldzorgen. Het kostte een 16 millioen gulden, toen het in 1854 na drie jaren naar het ontwerp van Joseph Paxton was opgetrokken — het 490 M. lange, 117 M. breede en 53 M hooge gevaarte van ijzer en glas — en hoeveel gouden daken er sedert dien zijn opgeleid, weten wij bij benadering niet. Op het oogenblik beheert een curator, door den

rechter aangesteld, de maatschappij, waaraan het gebouw behoort met zijn museum, zijn reuzenorgel en wat er niet meer kostbaars in is, met zijn uitgestrekt park en voetbalveld enz. De verdiensten dekken zoowat de uitgaven, maar al de rente kan de maatschappij niet opbrengen.

Wat zal er het eind van wezen? Er zijn schuldeischers en aandeelhouders, die maar een uitweg zien: afbreken van het paleis en den grond aan den bouwer verkoopen. Londen breidt zich ook zuidoostwaarts uit en als bouwterrein zou het erf zeker groote waarde hebben. Maar dat vindt men nu toch zonden en jammer, en dus is er een nieuw plan ontworpen om het Kristallen Paleis in stand te houden. Men wil terugkeeren tot het doel waarvoor het gebouw is opgericht: om te dienen ter leering zoowel als ontspanning. Men wil in het gebouw een aantal scholen van wetenschap, kunst en nog meer inrichten. Er is al een ingenieursschool in gevestigd. Dan wil men er een museum van schilderijen, en wel van Engelsche schilderijen, in openen; alsmede van andere, niet aangeduide, voorwerpen.

Voor dat herboren Kristallen Paleis rekent men nu op een jaarlijkschen geldelijken steun van de departementen van onderwijs en van openbare werken, van Zuid-Londensche gemeenteraden, geleerde genootschappen enz. Met £ 240.000 subsidie 's-jaars denkt men de rekening te kunnen afsluiten.

Er komen thans nadere berichten over wat er aan kunst in Messina is overgebleven na de aardbeving. De berichtgever van eerstgenoemd blad zegt kortweg, dat er nu van een bestaan van oude monumentale gebouwen in Messina niet meer gesproken kan worden; zij zijn verdwenen of reddeloos verloren. Professor Antonio Salinas, de directeur van het museum te Palermo, die het kostbaarste stuk van Messina, het schildery van Antonello da Messina van 1463, uit de puinhopen der Pinacotheca heeft opgedolven, vertelde aan den correspondent, dat alle kerken absoluut vernield zijn, op enkele brokstukken na. Op het schilderij van Antonello was een muur gevallen, maar gelukkig vertoont de hoofdfiguur, Maria met het kind, slecht kleine beschadigingen in het gelaat. De zijvleugels dezer triptiek zijn weliswaar van onder afgesplinterd, maar boven geheel gaaf en die beschadiging is te herstellen. De meeste op doek geschilderde stukken zijn te loor gegaan, maar Salinas heeft 75 majolicavazen uit Urbino en Castel Durante, benevens tal van belangrijke handschriften en miniaturen, onder balken bedolven, onbeschadigd teruggevonden. Misschien zijn de schilderijen van Vasari, Polidoro da Caravaggio, Catalano, Houthorst en Mariano Riccio, die in de groote zaal, die geheel ingestort is, waren tentoongesteld, ten gronde gegaan, maar daaromtrent, zal pas na de opruiming der enorme puinmassa zekerheid kunnen verkregen worden. Wat de kerken betreft, de dom [ongeveer 1130 ingewijd] is op het koor [apsis] na vernield. Daarin zijn echter de beroemde mozaïeken uit de 12e eeuw ongeschonden gebleven, hetgeen een groot geluk is. Daarentegen zijn de oudere mozaïeken in het klooster San Giorgio vernietigd.

De kerk S. Maria delle Scala is één groote puinhoop, waaronder o.a. een mooi werk van Andrea della Robbia, vernield [of misschien nog gaaf?] bedolven ligt.

De groote Neptunus-fontein van Montorsuli, die aan de haven staat, gespaard gebleven. Daarentegen is de door denzelfden kunstenaar vervaardigde Orion-fontein bij de bron vernield. Men hoopt echter de meeste details ervan [beelden enz.] terug te kunnen vinden.

Het bericht in den Cicerone zegt ongeveer hetzelfde, maar vermeld ook nog, hoe de kunst te Reggio er afgekomen is. Het Castello aldaar, overblijfsel van antieke thermen, is verwoest, evenzoo de uit de 17e eeuw dateerende Sacramentskapel van den dom. De Optimatenkapel in de Gregorius-kerk is zwaar beschadigd, de kerk S. Francesco en het Romeinsche theater zijn geheel vernietigd.

BINNENLAND.

In Mei zal te Leuven een tentoonstelling van oude Brabantsche beeldhouwkunst gehouden worden.

's-Gravenhage. Naar wij vernemen, berust het advies van den Raad van State op het beroep van den Haagschen raad tegen de niet goedkeuring door Ged. Staten van het schouwburgbesluit reeds gedurende eenige weken bij den Minister van Binnenl. Zaken. Een der motieven, waarop tot handhaving der niet-goedkeuring wordt geadviseerd, moet o.a. de financieele draagkracht zijn, die zich tegen uitvoering van het besluit zou verzetten.

— 3 Februari. De N. Crt. verneemt, dat dezer dagen een bijeenkomst heeft plaats gevonden van afgevaardigden uit de besturen van de Verfraaiingscommissie, Die Haghe, Pulchri Studio, de afd. den Haag van Mpij. t. bev. d. Bouwkunst, den Haagschen Kunstkring; Vreemdelingenverkeer, Arti et Industriae, enz., waarin moet besloten zijn, krachtig te ijveren voor het behoud in zijn geheel van den Hofvijver en bij den Raad aan te dringen op aanneming van het voorstel van den heeren Jurriaan Kok, Bik. Boudrez, Van Paltandt, Vegtel, Penn, Van Whieringhen Borski, Deen en van der Burgh, luidende:

„De raad, kennis nemende van het voorstel van B. en W. in zake den verkeersweg Buitenhof — Plaats, besluit:

1o. aan te vragen de onteigening, ten algemeenen nutte van de perceelen aan de N.O.-zijde van het Buitenhof en van het gebouw der societeit Plaats Royaal;

2o. na het verkrijgen dezer onteigening over te gaan tot het uitvoeren van Berlage's ontwerp A."

Volgens het Vad. zal nog binnenkort vanwege de afgevaardigden der besturen van de genoemde vereenigingen een vergadering worden belegd, waartoe zullen worden uitgenoodigd burgemeester en wethouders, de leden van den gemeenteraad, eenige Kamerleden, verder belangstellenden en de pers, in welke vergadering de zaak nader zal worden besproken.

Een commissie werd eindelijk benoemd, die tegen verminking van den vijver een krachtige propaganda zal voeren.

— B. en W. hebben preadvies uitgebracht op het verzoek van den heer W. C. van der Laan, bloemist alhier, om vrijstelling van de betrekkelijke verbod-bepaling der Bouw- en Woningverordening, teneinde op meer dan 10 M. achter de rooilijn op zijn terrein, gelegen tusschen de Parkstraat en de Willemstraat, te stichten een gebouw, bestemd voor opera-, comedie- en variété-voorstellingen.

In hun praedvies herinneren B. en W. er aan, dat de raad indertijd hun voorstel, om den heer D. H. Brondgeest in de gelegenheid te stellen aldaar een schouwburg op te richten, verwierp op grond van de overwegin dat de aanwezigheid van een schouwburg op een tusschen gebouwen ingesloten terrein gevaar voor brand oplevert.

Waar blijkens de bij het adres overgelegde teekeningen in dit geval minder waarborgen tegen brandgevaar aanwezig zijn, dan neergelegd waren in bovenbedoeld voorstel, dat door den gemeenteraad werd verworpen, praedviseeren B. en W. om de gevraagde ontheffing te weigeren.

Utrecht. Het U. D. bericht, dat er te Utrecht plannen aanhangig zijn om een nieuwen schouwburg te stichten. Eenige belanghebbenden hebben daartoe de eerste stappen gedaan en zich het recht van koop verzekerd van het terrein dat gelegen is tegenover het gebouw van de Levensverzekeringmaatschappij „Utrecht" en recht tegenover de Catharijnebrug, thans in eigendom toebehoorende aan de Amsterdamsche bank. Volgens een nog voorloopig ontwerp heeft men zich den hoofdgevel van het gebouw gedacht tegenover de Catharijnebrug; de bedoeling is, als er voldoende steun voor deze plannen mocht blijken, naast den schouwburg een afzonderlijke café-concertzaal op te trekken, die mede zal kunnen worden gebruikt voor balzaal bij schouwburgvoorstellingen, welke men door bal gevolgd wil zien, waartoe men thans alle gelegenheid mist. Het geheele terrein is 4500 vierkante meter groot. Men heeft het voor drie maanden in optie.

Delft. De door Delfia te Delft uitgeschreven prijsvraag naar een ontwerp van een herinneringsmotief aan de nagedachtenis van Antony van Leeuwenhoek, aan te brengen op de plaats waar deze eertijds te Delft woonde en werkte, schijnt wel geslaagd.

Overeenkomstig het rapport van de jury heeft delfia's bestuur de prijzen toegewezen als volgt: 1e prijs den heer J. C. Schultz, modelleur aan F. W. Braat's fabriek; 2e prijs den heer K. Cramer, chef aan F. W. Braat's fabriek; 3e prijs den heer A. de Kat, allen te Delft.

De jury bestond uit de heeren: A. le Comte, L. Couvée, M. A. C. Hartman, A. Leeflang en prof. A. W. M. Odé.

Bussum. In een vergadering van de Vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer voor Naarden, Loren, Huizen en Blaricum, in het hotel Hamdorf te Laren gehouden, is in beginsel besloten tot het houden van een tentoonstelling van schilderijen en voorwerpen van kunstnijverheid, in de vier bovengenoemde Gooische gemeenten vervaardigd.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Personalia.

— De heer J. C. van Dorsser, Hoofdleeraar van de afdeeling „Bouwkunde" aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam, vertrekt Maandag 8 Febr. a.s., via Marseille naar Argentinië, om als architect in dienst van dien Staat te treden. De heer J. P. Stok Wzn., architect en leeraar aan gen. Academie, zal tijdelijk de betrekking van Hoofdleeraar waarnemen.

— De opzichter bij de publieke werken te Amsterdam, H. M. Bensdorp, is gesteld ter beschikking van den gouverneur van Suriname, om te worden belast met de waarneming van de betrekking van opzichter bij het Bouwdepartement aldaar, met uitzicht op eene benoeming, uiterlijk binnen een half jaar, in vasten dienst, bij gebleken geschiktheid.

— Tot opzichter van den Rijkswaterstaat 4e kl. zijn benoemd de heeren D. G. Graaff te Papendrecht en H. Otter te Haarlem.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter Uitvoerder voor bouwwerk, terstond. Brieven onder No. 5272, bureau der Nieuwe Rotterd. Courant. (1)

— Jong Teekenaar op een Technisch Bureau voor Centrale Verwarming; vakkennis onnoodig. Br. lett. A. IJ. 299, N. v. d. D. (1)

— Volontair op Technisch-Bureau voor licht Teekenwerk enz. Br. lett. IJ. D. 481, N. v. d. D. (1)

— Bouwkundig teekenaar, (Ned. Herv.) op een groot architectenbureau voor direct, kennis der Duitsche taal aanbeveling. Aanbiedingen 3987 aan het Bureau der Nieuwe Rott. Courant. (2)

— Schrijver — Teekenaar tijdelijk. Kans op vaste aanstelling. Aanmelding schriftelijk, bij den Ingenieur van den Rijkswaterstaat Jhr. C. E. W. van Panhuis te Zutphen. (2)

— Een Onderwijzer in het Timmeren en een Onderwijzer in het Smeden aan de Ambachtsschool te Doesburg, bekend met vakteekenen; salaris f 850 Solltictiatiestukken vóór 1 Februari a.s. aan den Directeur H. J. Kranenborg. (2)

— Aankomend Bouwkundig Teekenaar, bij een Aannemer. Brieven onder No. 1857, aan het bureau van de Haagsche Courant. (2)

— Ervaren Baas voor Scheepsbouw op een groote Scheepsbouwwerf. Brieven, onder letter B. adres J. H. Knierum, Boekhandel, Gorinchem. (2)

— Werktuigkundige voor Industrieele onderneming op Java praktisch en theoretisch, omstreeks 25 tot 30 jaar, om later als 2e Chef en Procurist op te treden. Aanvangssalaris f 200 's maands met twee jaarlijksche verhoogingen van f 50 en winst. Zij die zonder verband op eigen gelegenheid naar Indië willen vertrekken genieten de voorkeur. Aanbiedingen worden ingewacht onder No. 3516 aan het Bureau der Nieuwe Rott. Courant. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici
Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond
van 6 tot 8 uur.

39 Bouwk.Opz.-teek.,	20—50 j., f 60—f 125	p.m.
17 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 120	p.m.
8 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
5 Chef-machinisten	26—34 j., f 80—f 130	„
6 Werkmeesters	26—34 j., f 80—f 130	„
6 Werktuigk. Teek.	18—30 j., f 35—f 90	„
4 Electrotechniker	20—34 j., f 35—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 15 Februari.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de Holl. IJ. S. M. in het Centraal station, bestek no. 1134: het uitvoeren van grond- en spoorwerken, het maken van loodsen, woningen, kantoren, gebouw voor houtbereiding enz. ten behoeve van de magazijnen en stapelplaatsen Crailoo, tusschen de stations Naarden, Bussum en Hilversum. Bestek met teekeningen verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing als in het bestek vermeld.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de Holl. IJ. S. M. in het Centraal station: bestek no. 1132: het aanbouwen van een goederen lokaal aan het stationsgebouw te IJmuiden, met bijbeh. werken, begrooting f 8370, bestek no. 1133: het maken van eene houten goederenloods op steenen voeting en bijbehoorende werken op het stationsemplacement Schagen, begrooting f 7175. De bestekken met teekening verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing als in de bestekken vermeld.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gemeentebestuur: het leveren van voetpadtegels van Quenast, basaltline of overeenkomend materiaal ter oppervlakte van 15000 M². Het bestek te verkrijgen ter stadsdrukkerij.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gemeentebestuur: het bouwen van eene openbare school voor lager onderwijs aan de Langendijkstraat. Het bestek te verkrijgen ter Stadsdrukkerij.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gemeentebest.: het leveren van blokken van Australisch Oost- en West-Indisch hardhout voor bestrating. Bestek te verkrijgen ter Stadsdrukkerij.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gemeentebestuur: Het leveren van keien van basaltlava voor de bestrating van 15000 M². weg vlak. Bestek te verkrijgen ter Stadsdrukkerij.

Enschede ten 3 ure. Door de directeur der gemeentewerken, bestek no. 23: het leggen van riolen en van bestratingen in de Hengelosche straat. Inlichtingen alle werkdagen tusschen 11½ en 12½ uur aan de Gemeentewerf, Molenstraat 33, alwaar Bestekken verkrijgbaar zijn.

Hoogeveen ten 11 ure. Door het best. van het waterschap Barger-Compascuum: het bouwen van een draaibrug met ijzeren bovenbouw over kanaal B bestek en teek. ter inzage in 't hotel Pekelaer te Emmercompascuum en te bekomen bij den arch. R. Kliphuis te Emmen.

Lonneker ten 12 ure. Door de arch. J. C. Kromhout v.d. Meer in het café Haaksbergweg: het bouwen van twee woningen aan den Borstelweg te Enschede; bestek en teek. ter inzage in genoemd café; aanw. den dag der besteding 10 ure.

Arnhem ten 11 ure. Door de arch. W. J. Eich in café Neuf: het slooopen van de perceelen 3, 4 en 5 aan den Klarendalsingel en het bouwen van twee winkel-

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. (4)

huizen; aanwijzing gehouden, bestek ter inz. in genoemd café en te bekomen bij den arch. van Lawick van Pabststr. 38.

Berkel, ten 4 ure, door de Warmoeziersvereeniging „De Rotterdamsche Groentenveiling in het café van der Burg, in 4 perc. en in massa: het bouwen van veilinggebouw, mandenhokken, pakloodsen, koffiehuis en paardenstal m. bijbehoorende werken; bestek en 4 teekeningen verkrijgbaar bij A. Klapwijk Az. secretaris der groentenveiling te Berkel, alsook bij Hendrik Hartman, Bouwkundige Loosduinen; aanw. gehouden.

Steenderen, ten 10 ure, door het gem. bestuur in het vergaderlokaal Concordia: de daarstelling eener veldwachterswoning te Baak; bestek en teek. ter inzage bij den gem. opz. D. J. Hekkelman te Steenderen.

Ternaard, ten 4 ure, door het gem. bestuur: het bouwen van een veldwachterswoning te Nes; bestek en voorw.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 21 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . „	1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906 . . . . „	32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

met teekening ter inzage ten gemeentehuize en ald. te bekomen.

DINSDAG 16 Februari.

Delft, ten 11.30 ure, door het gemeentebestuur: bestek 2: het leveren van diverse houtwaren in 6 perceelen; bestek 9: het leveren eener ijzeren praam [Westlandsch model] begr. f 830; bestek 10: het leveren van diverse ijzerwerken in 2 perc.; inl. tusschen 10 en 11 uur aan het Bureau Gemeentewerken; de bestekken ter visie en ter Secretarie verkrijgbaar.

Haarlem, ten 1.15 ure, door het gem. bestuur; het vernieuwen van de brug over de Zomervaart in den weg naar den Haarlemmermeerpolder, met bijbehoorende werken; bestek en voorwaarden ter lezing ter secr. en ald. verkrijgbaar.

WOENSDAG 17 Februari.

Ridderkerk, door het gem.bestuur: het sloopen en opnieuw bouwen van het gemeentehuis en het post- en telegraafkantoor. Aanwijzing 8 Febr. a.s. Bestek en teekeningen ter inzage ter secretarie en verkrijgbaar bij den Gem.-Architect G. Bulsing Gzn. aldaar.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag 5 Maart 1909** des namiddags ten **half drie** (*West Europeesche tijd*) in de wachtkamer 3e klasse van het stationsgebouw te *'s-Hertogenbosch*, van:

Bestek T.

Het uitvoeren van herstellings-, vernieuwings- en verfwerken met bijlevering der materialen aan gebouwen, kunstwerken, inrichtingen en verdere werken behoorende tot de lijnen: TILBURG-NIJMEGEN, UTRECHT (Lunetten)-BOXTEL, VLIJMEN-'s-HERTOGENBOSCH, BOXTEL-BLERIK en BELGISCHE GRENS-EINDHOVEN.

in 10 perceelen.

Het bestek ligt ter inzage en is op franco aanvraag tegen betaling van f 1.— (franco per post f 1.05) te bekomen aan het bureau van den Sectie Ingenieur B. J. HAITSMA MULIER, Stationsweg O No. 2a te *'s-Hertogenbosch*.

Tevens zijn aan hetzelfde adres te bekomen exemplaren van de Algemeene Voorwaarden (met verbeterblad) op het bestek van toepassing.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden tusschen 22 en 26 Februari 1909 zooals in het bestek vermeld.

Posterijen en Telegrafie.

AANBESTEDING.

Op **Woensdag 10 Maart 1909,** des namiddags te **2** uur, (1.40 Greenwichtijd) zal, in een der lokalen van het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie, Parkstraat te 's-Gravenhage, worden aanbesteed:

het onderhouden van het Rijkspost- en Telegraafgebouw te Rotterdam, van den dag der kennisgeving van de goedkeuring der aanbesteding tot en met 31 December 1911.

De aanbesteding geschiedt bij inschrijving, volgens § 447 der Algemeene Voorschriften, vastgesteld bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, van 1 Februari 1901, Lᵃ. X, afdeeling Waterstaat T.

Het bestek ligt na 28 Februari 1909 ter lezing aan het gebouw van het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie te 's-Gravenhage, aan het bureel van den Rijksbouwmeester in het 2de district, Nassau Odijkstraat No. 59 te 's-Gravenhage; bij de Directeuren van de Post- en Telegraafkantoren te Rotterdam en is voorts op franco aanvraag, tegen betaling der kosten ad **f 0.25,** benevens de kosten van verzending, te bekomen bij de boekhandelaren Gebroeders VAN CLEEF, Spui no. 28a te 's-Gravenhage, en, door hunne tusschenkomst, in de voornaamste gemeenten des Rijks.

Inlichtingen worden gegeven door voornoemden Rijksbouwmeester te 's-Gravenhage en door den Districts-Opzichter bij de Landsgebouwen J. G. P. ROEL te Rotterdam.

De inschrijvingsbiljetten moeten worden gezonden aan het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie, Parkstraat te 's-Gravenhage.

Aanwijzing zal worden gedaan op Woensdag 3 Maart 1909, des voormiddags te 10 ure.

Inschrijvingsbiljetten, niet door de borgen persoonlijk onderteekend, worden als ongeldig ter zijde gelegd.

's-Gravenhage 6 Februari 1909.

MAANDAG 22 Februari.

's-Gravenhage. ten 12 ure, in het bouwbureau van het Vredespaleis op Buitenrust: de levering, bewerken, stellen en accordeeren van den natuurlijken steen voor gevels van het Vredespaleis; voorw. ter inzage van 9—12 ure in voormeld bureau en aldaar verkrijgbaar.

VRIJDAG 26 Februari

Zwolle ten 2 ure. Door het gem. bestuur: 1o. het leveren van hardsteenen trottoirbanden en bochtstukken. 2o. het leveren van riviergrint en basaltsteenslag; inlichtingen geeft de gem. architect: bestekken verkrijgbaar ter secretarie.

VRIJDAG 5 Maart.

Zwolle, ten 2 ure, door het gem.-bestuur: 1e. het leveren van 3000 M² straatklinkers geschikt voor rijwegen, volgens bestek no. 5; 2e. het leveren van verglaasde aarden rioolbuizen volgens bestek no. 6; inlichtingen door den gem.-architect; bestekken te bekomen ter secretarie.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 20 FEBRUARI 1909 No. 8.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Haagsche Vraagstukken.

Talrijk zijn de vraagstukken, uit bouwkunstig oogpunt van belang, die telkens, wanneer de omstandigheden dit medebrengen, in een groeiende stad als de Residentie aan de orde worden gesteld.

Telkens ook komen er weder nieuwe bij en met de oplossing gaat het in den regel langzaam, zoodat de lijst steeds grooter wordt. Vele dier vraagstukken zijn reeds zeer oud en daartoe behooren de drie, welke in den laatsten tijd het meest op den voorgrond zijn getreden nl. het Raadhuisvraagstuk, de Schouwburgquaestie en het thans veler belangstelling tot zich trekkend vraagstuk, betreffende den verkeersweg Buitenhof—Plaats, waarbij twee monumenten betrokken zijn, de Hofvijver en de Gevangenpoort.

In December en Januari j.l. schreef de heer M. A. van Nieukerken in „de Nieuwe Courant" een artikel, getiteld „Stadsschoonheid in den Haag", waarin alle drie de vraagpunten besproken worden, het Raadhuisvraagstuk het uitvoerigst. De schrijver voert tal van voorbeelden aan van buitenlandschen stedenaanleg en stadsverfraaiïng, waaruit zeker voor ons land in het algemeen en voor de Residentie in het bijzonder, veel te leeren valt, maar bij het verschil in karakter tusschen een Hollandsche stad en een Duitsche of Fransche is de practische waarde dezer voorbeelden eenigszins twijfelachtig.

De heer v. N. trekt zelf de waarde der voorbeelden, die in het rapport der Commissie in zake de Raadhuisplannen werden aangehaald, in twijfel en zijne opmerkingen dienaangaande zijn meerendeels juist. Deze commissie bestond uit architecten, wier bevoegdheid door niemand wordt betwist. Hier bleek dus reeds, hoe moeilijk het is, tot toelichting van een op aesthetische overwegingen opgebouwd betoog passende voorbeelden te vinden en hoe voorzichtig men in de keuze daarvan moet zijn, vooral wanneer zij dienen moeten om het groote publiek te overtuigen, want het publiek kan er de waarde niet van beoordeelen, maar grijpt ze gretig aan als argumenten om mede te schermen, zonder dat dit tot de oplossing der vraagstukken iets bijdraagt.

Weenen, Praag, Dresden en Salzburg zijn door natuurlijke ligging en omgeving, door bestaande monumenten en door verschillende andere oorzaken in die mate onderscheiden van een stad als den Haag, dat hetgeen men daar doet en doen kan voor ons slechts dan ten voorbeeld kan strekken, wanneer men aangeeft hoe men hier te werk zou moeten gaan, om te handelen in den geest, die daar bij de behandeling van zaken, het stadsschoon rakend, voorzit. Wanneer de schrijver spreekt van den Weener Ring dan bedoelt hij natuurlijk niet, dat men in den Haag ook een Ring moet maken, maar onder de leeken-lezers van zijn artikel zullen er toch maar weinigen zijn, die begrijpen, dat hij juist

Zorgvliet zoo gaarne in het bezit der gemeente zou zien, omdat het dan mogelijk zou zijn daar te werken in den geest, zooals dat te Weenen aan den Ring geschied is.

Afgezien van de vraag, wat er van Zorgvliet zal terecht komen, verdient het reeds meermalen geopperde denkbeeld, om ergens buiten het oude centrum, de verschillende nieuwe gebouwen, waaraan de Residentie behoefte heeft, tot een schoon geheel te vereenigen zeker ten volle de overweging. Aan de Bazel's plan voor een Wereldhoofdstad ligt een overeenkomstig denkbeeld ten grondslag en de kans op verwezenlijking is hierbij in zoover grooter, dat de ruimte daarvoor nog voorhanden is.

In de omstandigheden, zooals zij thans zijn, is het de terreinsquaestie, die altijd de eerste en de grootste moeilijkheden oplevert. Den Haag kan niet over vrijkomende vestinggronden beschikken, maar al geven in de toekomst de duingronden gelegenheid tot de gewenschte uitzetting, de terreinen die in aanmerking komen en waarover in de naaste toekomst de beschikking kan worden verkregen zijn niet groot genoeg voor zeer groote plannen en heeft men spoedig op de kaart aangewezen.

Tenzij de behandeling van het uitbreidingsplan het Gemeentebestuur en de openbare meening voert tot een algeheele koersverandering in het aanpakken van vraagstukken als de hierbedoelde, zal men zich voorloopig wel blijven houden en in sommige gevallen misschien moeten houden aan de afzonderlijke behandeling, zooals men dit tot heden gewoon was. Wij erkennen dat dit dikwijls reeds gebleken is niet in het belang eener goede behartiging der zaken te zijn, wij hadden reeds meermalen gelegenheid te wijzen op de noodzakelijkheid eener ruime opvatting in dien zin, dat volgens een groot en zoo volledig mogelijk werkplan te werk zou worden gegaan. Bekend is het, hoe met het opmaken van een uitbreidingsplan, nog wel bij de wet voorgeschreven, getalmd is, hoe men daar veel te laat ernstig over is gaan denken. Het uitbreidingsplan is er thans en al geeft het niet de oplossing van alle hangende vraagstukken, omtrent vele geeft het wenken en denkbeelden aan de hand, die tot oplossing kunnen leiden.

Hoe het met de behandeling gaan zal?

Of het aangenomen en vastgesteld en daarna in het archief zal worden opgeborgen, dan wel of men met energie tot de uitvoering zal overgaan? Er zijn pessimisten, die het eerste verwachten en meenen, dat daarna weer alles het oude gangetje zal gaan, en toch weder jaren en jaren achtereen over allerlei détails zal worden geknutseld, maar wij scharen ons voorloopig liever aan de zijde der optimisten, die van de vaststelling van het uitbreidingsplan verwachten, het aanbreken van een nieuw tijdperk in de ontwikkeling van onze Residentie.

Wij zouden nu ook liefst alle hangende vraagstukken onbesproken laten, de Schouwburgquaestie is door het onlangs gevallen Kon. Besluit reeds vanzelf van de baan.

Of de behandeling van het Raadhuisvraagstuk nu zal worden uitgesteld of in verband gebracht met die van het Uitbreidingsplan zullen wij nog moeten afwachten, wellicht zou 't laatste aanbeveling verdienen. Maar het vraagstuk van den verkeersweg Buitenhof—Plaats kunnen wij moeilijk met stilzwijgen voorbijgaan, omdat dit op het oogenblik het brandende vraagstuk is.

Er is een bijzondere aanleiding tot het thans aan de orde stellen van dit détail in de verplichting, die het Gemeentebestuur eenige jaren geleden op zich nam, om de tramlijnen, die over het Binnenhof loopen in 1911 weder daaruit te verwijderen. Dit kan niet wanneer de geprojecteerde verbindingen Spui—Buitenhof en Buitenhof—Plaats niet gemaakt zijn.

In het begin van 1905 richtte zich de Haagsche Verfraaiingscommissie tot den Gemeenteraad met een adres, vergezeld van een ontwerp voor de laatstgenoemde verbinding, waaromtrent in den jaargang 1905 van ons blad, bladz. 10 en 18 nadere bijzonderheden zijn medegedeeld, terwijl in onzen jaargang 1906 bladz. 41 en v. v. de voorstellen van het Gemeentebestuur en van de heeren van Liefland en de Stuers, op deze verbinding betrekking hebbende, besproken en door situatieteekeningen toegelicht werden.

Deze voorstellen gaven nog aanleiding tot het indienen van andere plannen (zie o.a. bladz. 65 van denzelfden jaargang) zoodat de bestaande plannen in drie groepen verdeeld kunnen worden.

I. het voorstel van B. en W., om den toestand aan de Gevangenpoort te laten zooals hij is en van den Vijver een gedeelte aan te plempen ten einde zoo een dam te vormen, waarover een 20 M. breede weg zou loopen, aan de eene zijde met een balustrade langs den Vijver en aan den anderen kant een glooiing naar de onderhuizen van de perceelen naast de Gevangenpoort;

II. de plannen der heeren Fortmann, Simons en anderen om de huizen te onteigenen, maar er dan weer een of ander groot gebouw voor in de plaats te zetten;

III. het ontwerp der Vertraaiingscommissie, waarmede Berlage zijn instemming betuigde, — en dat eenigszins anders ook door de Maatschappij t. b. der Bouwkunst wordt aanbevolen, — om de huizen te onteigenen, maar ze dan ook weg te *laten*, ten einde, met behoud van de vrijgemaakte Gevangenpoort als doorgang voor voetgangers, een breeden weg te verkrijgen zonder een stuk van den Vijver af te nemen.

Plan I waarvan de voorstellen van Liefland en de Stuers varianten zijn is het goedkoopst, maar dit is dan ook het eenige, dat er voor is aan te voeren.

Acht men de aanbouwsels ten noorden en ten zuiden van de poort, zoowel de kleine huisjes over het Valkenhuis als de smakelooze „Place Royale", even hinderlijk voor het verkeer als leelijk voor 't oog, en wil men ze daarom bij deze gelegenheid, nu een goede, afdoende oplossing van het verkeersvraagstuk moet worden gezocht, wegruimen, dan zal dit een belangrijk bedrag kosten.

B. en W. geven te verstaan zooiets van een millioen, maar anderen beweren, dat het met een vijf of zes ton best gaan zal.

De plannen der heeren Clignett, Fortmann, Simons e. a., die van den door onteigening te verkrijgen grond ongeveer 1200 M² willen aanwenden voor den bouw van een hotel, een winkelgalerij of iets dergelijks, waardoor een beduidend deel der onteigeningskosten in de Stadskas zou terugvloeien, hebben tot heden weinig symphatie gevonden en wel voornamelijk omdat daaraan speculieve denkbeelden ten grondslag liggen.

Het plan der Verfraaiingscommissie, opgenomen in het Uitbreidingsplan heeft men nu op het oog in het voorstel, dat de heeren Jurriaan Kok, Bik, Bourdrez, van Pallandt, Vegtel, Penn, Borski, Deen en van der Burgh aan den Raad hebben ingediend, om: onteigening aan te vragen van de perceelen aan de noord-oostzijde van het Buitenhof en van het gebouw der societeit „de Place Royale", en, na het verkrijgen van deze onteigening, over te gaan tot het uitvoeren van Berlage's voorstel tot afbraak van die perceelen, herstelling van de Gevangenpoort in haar oorspronkelijken vorm, en aanleg van een 18 M. breeden weg langs de poort.

Het bezwaar, aan verscheidene van de andere plannen verbonden, dat daardoor aan den vijver geraakt en deze meer of minder belangrijk verkleind zou worden, zou dit plan ontgaan. Berlage behoudt den vijver in den rooilijn van den Kneuterdijk.

B. en W. en Openbare Werken mogen dat, evenals de heer de Stuers, meer of minder gering schatten; en zelfs Berlage moge uitspreken, dat er z. i. van schending van het stadsschoon „bij een zoo geringe verkleining van de lengte van den vijver geen sprake kan zijn" en dat z. i. de zienswijze ongegrond is, als zou het schoon van den vijver belangrijk worden geschaad doordat het eiland dan niet meer in 't midden zou liggen; toch schijnt 't ons wenschelijk om, als er geen noodzaak voor is, niet de proef te nemen, of het schoone er inderdaad niet door lijden zou.

Ware 't alléén om die strook van den vijver te doen, dan zou een uitgaaf van ongeveer een half millioen bedenkelijk kunnen zijn.

Dit is echter een bijkomende overweging.

De hoofdzaak is dat, behalve een goede verkeersweg, nu meteen opruiming moet worden verkregen van wat, onder geheel andere omstandigheden, in het begin der 17e eeuw werd aangebouwd. Die aanbouw is leelijk; de muur aan de zijde van het Buitenhof, al is men daaraan gewend geraakt, bederft het uitzicht op Vijver en Vijverberg; de aangebouwde „Place Royale" door Berlage met inachtneming van verzachtende omstandigheden „niet fraai" genoemd, doet hetzelfde aan de Plaatszijde; en het geheel van den huizenbouw heeft van de zijde van den vijver gezien in het oog van een schilder misschien waarde maar het bederft de Gevangenpoort, een niet alleen historisch, maar ook bouwkundig zeer merkwaardig monument.

Dergelijke schilderachtige hoekjes passen niet meer in het centrum van een stad als den Haag en worden daar op den duur zelfs zoo hinderlijk, dat ook zij die oog hebben voor het schilderachtige en zullen trachten het te behouden, waar het kan, thans instemmen met de meer en meer veldwinnende meening, dat het vrijmaken van de poort en het omruimen der oude huisjes wel een uitgaaf van 4 of 6 ton waard is.

Opvallend is evenwel, hoe B. en W. dit allesbeheerschende punt der quaestie op den achtergrond schuiven en zelfs bijna trachten dood te zwijgen.

In het praeadvies wordt toch getracht te doen uitkomen, dat Berlage zich eventueel met een plan met behoud der huisjes en een verkeersweg, verkregen door aanplemping, zou vereenigen, echter zonder vermelding van de bewoordingen, waarin hij dit te kennen gaf namelijk:

„Resumeerende zou ik de uitvoering van het „eerste plan (de amotie) ten sterkste willen aanbe„velen, en eerst dan, hetgeen ik echter *ten zeerste* „zou betreuren, wanneer geldelijke overwegingen „van overwegend belang worden geacht, zou door „mij het tweede (aanplemping) voor uitvoering „kunnen worden aanbevolen".

Men laat zich in de Residentie evenwel niet meer zoo licht verschalken dan voorheen, de pers was op haar qui vive, en maakte de Hagenaars hierop opmerkzaam, een agitatie op groote schaal werd op touw gezet en 25 Februari zal in de zalen van Pulchri Studio een vergadering worden gehouden, waar het vraagstuk van den Hofvijver zal worden behandeld. Tot bijwoning van die vergadering zijn uitgenoodigd:

Z. K. H. de Prins der Nederlanden als buitengewoon lid van den Raad van State, jhr. van Geen, particulier-secretaris van H. M. de Koningin, jhr. de Ranitz, grootmeester van H. M. de Koningin-Moeder, verder de gezondheidscommissie, terwijl mede verzocht zijn de heeren: mr. S. Gratama, raadsheer in den Hoogen Raad, om de quaestie van den eigendom van den Hofvijver uiteen te zetten; dr. C. Hofstede de Groot, om de historische zijde van het vraagstuk toe te lichten; J. J. van Nieukerken, architect en W. van Boven, inspecteur van de volksgezondheid, om de bij de quaestie betrokken aesthetische en technische belangen in het licht te stellen, en mr. Joh. J. Belinfante, om de vraag der onteigening ten algemeenen nutte te bespreken.

Aan zakelijke toelichting zal het dus niet ontbreken, al betwijfelen wij of ook deze sprekers nog wel nieuwe gezichtspunten zullen openen in een reeds zoo veelvuldig besproken quaestie.

Of er debat zal worden toegelaten is ons niet bekend, maar in dit geval zal de verdediger van het praeadvies van B. en W. een zeer zware taak te verrichten krijgen en het wel tegen de overmacht moeten afleggen.

Wij willen echter op het vermoedelijk resultaat der vergadering niet vooruitloopen, doch alleen zeggen, dat het ons verheugt te zien, hoe het lijdelijk toezien bij zaken van openbaar belang, dat tot voor korten tijd regel was, plaats gemaakt heeft voor een warme belangstelling, waarvan wij ook voor de toekomst veel goeds verwachten.

Reeds vroeger spraken wij de hoop uit, dat dit vraagstuk mocht worden opgelost op een wijze, die iedereen zou bevredigen, wij dachten toen misschien een oogenblik niet genoeg aan het „Ne Jupiter quidem omnibus", aan de onmogelijkheid om het iedereen naar den zin te maken.

Laat ons daarom thans den wensch uitspreken, dat de pogingen van hen, die streven naar de best mogelijke en der Residentie meest waardige oplossing, met goed gevolg bekroond zullen worden.

De kroon op het werk.

Met de verkiezing van een nieuw (?) Hoofdbestuur, in de Algemeene Vergadering van 10 Februari j.l., is de kroon gezet op het moeizame werk der reorganisatie van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Het getal leden van het Hoofdbestuur is bij de nieuwe statuten van elf op negen teruggebracht. Het getal elf deed ook wel wat te veel aan de Oeteldonksche club denken, maar door deze maatregel moesten vanzelf twee leden afvallen.

Wanneer het waar is, wat de oppositie ten aanzien van den opzet der verkiezingen heeft durven beweren, namelijk: „dat hij ten doel had, de oude leden van het Hoofdbestuur de grootst mogelijke meerderheid te verschaffen," dan is bij de plaats gehad hebbende verkiezing dit doel vrijwel bereikt.

De uitslag was, dat gekozen zijn de heeren A. Salm G.B.zn., B. J. Ouëndag, W. J. de Groot, L. C. Dumont, D. E. C. Knuttel, J. Verheul D.zn. en G. W. van Heukelom, allen leden van het oude bestuur, verder de heer W. F. C. Schaap een der woordvoerders van de oppositie en J. Limburg.

De heeren J. H. W. Leliman, P. A. Weeldenburg (oud bestuurslid), W. van Veen, D. E. Wentink en P. G. Buskens bleven in de minderheid.

De heeren Schaap en Limburg vertegenwoordigen dus het nieuwe bloed in het Hoofdbestuur. Eerstgenoemde heeft, met den heer Weissman, eenige weken geleden een heftige critiek tegen den opzet der verkiezing gevoerd en getracht een ongeldigverklaring uit te lokken. Het vigeerend Hoofdbestuur was door deze oppositie zoodanig in het nauw gebracht, dat de Algemeene Vergadering, waarin de verkiezing zou moeten plaats hebben, er nog om is vastgesteld. Rechtskundige adviseurs, geraadpleegd over de vraag, of het Hoofdbestuur, door het stellen van de vraag aan de candidaten, of zij de candidatuur aannamen of niet, zijn boekje te buiten gegaan was, durfden geen beslist antwoord op die vraag te geven en ten einde raad besloot het Hoofdbestuur, om de vergadering over de geldigheidsvraag te doen beslissen.

Bij de inleiding der besprekingen werden de behalve het Hoofdbestuur aanwezige 81 leden in kennis gesteld met het volgend protest van 16 leden.

Januari 1909.

„De ondergeteekenden, allen architect-leden van „de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, „protesteeren tegen de thans uitgeschreven ver„kiezing van de leden voor het Hoofdbestuur, die „ongeldig is, daar het thans zittend Hoofdbestuur „zijne bevoegdheid heeft overschreden, door, zonder „dat het Huishoudelijk Reglement dit voorschrijft, „van de candidatenlijst leden af te voeren, die door „de architect-leden volgens de eerste alinea van „artikel 4 van het Huishoudelijk Reglement waren gesteld";

geteekend te Arnhem door de Heeren: P. J. W. J. v. d. Burgh, W. F. C. Schaap, G. Versteeg, Albert Kool, W. A. Lensink, A. R. Freem; — te Rotterdam door de Heeren: W. F. Overeynder, P. G. Buskens, J. H. de Roos, F. van Beers, Alb. Otten, Jac. van Gils, Herm. van der Kloot Meijburg, J. F. Brand Lzn.; — en te Groningen door de Heeren: P. M. A. Huurman en A. J. Sanders.

Daartegenover werd gesteld een circulaire, die aan de stemgerechtigde leden was toegezonden, van den volgenden inhoud:

Utrecht, 30 Januari 1909.

„Verkiezing leden Hoofdbestuur.

„WelEdelGestrenge Heer. Met gepaste vrijmoedig„heid wenden wij ons tot U naar aanleiding van „de U bekende circulaire en de mededeeling in het „Bouwk. Weekblad No. 5, met eene oproeping „vanwege het Hoofdbestuur tot eene Buitengewone „Algemeene Vergadering op 10 Febr. e.k.

„Waar het om gaat is U zeker bekend en alleen „volledigheidshalve brengen wij dan ook het vol„gende in herinnering.

„Bij het stellen van candidaten voor het nieuwe „Hoofdbestuur voldeden sommige leden niet aan „het dringend verzoek om te informeeren en mede „te deelen of hunne candidaten zich inderdaad be„schikbaar stelden, waarvoor toch ruimschoots de „tijd was. Daarom vroeg het Hoofdbestuur die in„lichtingen en schrapte op de lijst der gestelde „candidaten de namen van hen, die desgevraagd „verklaarden niet in aanmerking te willen komen.

„*Eenige* leden nu achten dit een *onwettige* daad „en het Hoofdbestuer wenscht blijkbaar van de „bovengenoemde Buitengewone Algemeene Verga„dering een uitspraak.

„*Wij* kunnen ons niet voorstellen, dat in de vol„komen logische handelwijze van ons Hoofdbestuur „iets onwettigs zou gelegen zijn.

„Er is meer.

„*Wij* zijn van meening, dat er een einde moet „komen aan de openlijke miskenning, waaraan het „Hoofdbestuur voortdurend blootstaat van de zijde „van *eenige weinige leden*.

„*Wij* meenen, dat er paal en perk moet worden „gesteld aan pogingen om het Hoofdbestuur zijn „arbeid, *die het belangeloos* verricht, zoo onaange„naam mogelijk te maken en om op deze wijze hen, „die in de Maatschappij opbouwend hebben gewerkt „of kunnen werken, van het lidmaatschap van „'t Hoofdbestuur afkeerig te maken.

„In het vertrouwen, dat U onze meening zult „deelen, *verzoeken wij U dringend om ter Algem. „Vergadering te komen of, indien dit beslist on„mogelijk is: aan onzen Voorzitter, den Heer A. „Salm G.B.zn., Architect te Hilversum, vóór 10 „Februari e.k., in het kort schriftelijk mede te „deelen, dat U met de wijze, waarop het Hoofd„bestuur de verkiezing heeft voorbereid, volkomen „instemt,* waartoe ingesloten briefkaart kan dienen.

„Wij weten dat dit denkbeeld over het geheele „land gedeeld wordt, alleen door gebrek aan tijd „ontbreken hier de namen van een groot aantal leden van elders",

onderteekend door de Heeren: A. B. van Asperen, H. C. van Benthem, J. N. Breebaart, J. P. Grolman, H. van Hilten, W. de Jong, J. T. Kok, J. Krap, S. W. van Leeuwen, R. Rijksen G.zn., C. van Straaten, W. van Veen.

Naar aanleiding van het bovenstaande ontving de Voorz. een 55-tal brieven en briefkaarten van stemgerechtigde Leden, welke kennis gaven de vergadering om verschillende redenen niet te kunnen bijwonen doch verzochten van hun stem kennis te willen nemen, dat zij zich geheel kunnen vereenigen met de voorbereiding en leiding der verkiezing gelijk door het Hoofdbestuur is gedaan.

Uit deze collectie werden o. a. voorgelezen brieven van de heeren Prof. Klinkhamer, Posthumus Meijjes, Mulock Houwer.

Deze voorlezing miste haar effect niet en onder den indruk daarvan heeft blijkbaar geen der aanwezigen er aan gedacht, dat de onderteekenaars der Utrechtsche circulaire voor de helft „Gewone Leden" (5 aannemers en 1 schilder) zijn en dus, volgens de nieuwe statuten, *onbevoegd* om zich in zaken, de candidaatstelling betreffend, te mengen.

Strikt genomen hadden zij de circulaire niet mogen onderteekenen en had het Hoofdbestuur er niet op mogen steunen bij de verdediging van zijn standpunt.

Ongepaste opmerkingen daarover bleven gelukkig achterwege en een der oudste leden van de Maatschappij, de heer van Etteger uit Zutphen, kwam het Hoofdbestuur te hulp door de vergadering in de quaestie van de geldigheid der verkiezing souverein te verklaren. Ook dit maakte indruk op de aanwezigen, zelfs de heer Weissman legde zich ten slotte bij de souvereiniteit neer en het resultaat van de stemming over de vraag: is de plaats gehad hebbende verkiezing als juist of niet juist te beschouwen? was, dat de uitgeschreven verkiezing door 54 leden wettig en door 21 leden onwettig werd verklaard, terwijl 10 blanco stemmen werden uitgebracht.

De heer Schaap bleef tot het einde toe, ook na deze stemming, de verkiezing onwettig verklaren en de meening handhaven dat de statuten staan boven een vergadering. Tenzij hij dus bedankt voor zijn benoeming, wat volgens den Voorzitter een ongekend feit zou zijn in de annalen der Maatschappij, zal hij zijn functie niet anders dan onder protest kunnen aanvaarden, iets wat ook wel tot de ongekende feiten gerekend mag worden, in het nieuw Huish. Reglement is althans niet in dit geval voorzien en het kan dus alleen beschouwd worden als een van tusschentijdsche vacature, waarvoor een nieuwe verkiezing noodig is. Bij een nieuwe verkiezing zou alle schijn van onwettigheid vermeden kunnen worden en de heer Schaap eventueel zonder protest zitting kunnen nemen in een bestuur, waarvan de overige leden, volgens zijn overtuiging, hun zetel aan een onwettige verkiezing danken; maar bij een nieuwe verkiezing zou ook een ander candidaat gekozen kunnen worden en de hoop van den heer van Etteger, binnenkort den heer Schaap als een goede kracht aan de bestuurstafel te zien, in rook vervliegen, de vervlogen illusies achterna van hen, die zich indertijd veel van de reorganisatie der Maatschappij voorstelden en zich veel moeite gaven te trachten die in het goede spoor te leiden.

De heer Weissman, die als tolk dezer gedesillusionneerden optrad, merkte nog zeer terecht op, dat de vooruitstrevende hervormingen, in den beginne voorgesteld, niet meer terug te vinden zijn in het eindresultaat.

Niet zonder reden plaatsten wij een vraagteeken achter het woordje nieuw, waar in den aanhef het nu gekozen Hoofdbestuur genoemd wordt. De namen hebben een goeden klank, zij behooren aan achtenswaardige mannen, maar de tijden zijn voorbij, waarin de Maatschappij gedragen werd door de namen harer Hoofdbestuurders, en zou de heer Ed. Cuypers, die toch zeker behoort tot degenen, die de Maatschappij door en door kennen, werkelijk meenen, dat thans een tijd zal aanbreken van eendrachtelijk samen optreden naar buiten om den naam van architect een goeden klank te geven, waartoe de jongeren ook moeten medewerken?

Door het ontnemen van het stemrecht aan een groot deel der leden heeft de reorganisatie eendrachtig samenwerken van alle leden onmogelijk gemaakt, conflicten tusschen de groepen van leden zullen in de toekomst onvermijdelijk zijn en in deze vergadering en hetgeen daaraan voorafging is reeds gebleken, hoe het met de eendracht zelfs onder de stemgerechtigde leden staat.

De jongeren moeten medewerken, maar de verkiezing gaf hen geen stem in het Hoofdbestuur. Zou er nu van die medewerking wel veel anders te verwachten zijn dan in den vorm van oppositie?

Ook daarmede is wellicht iets te bereiken zal men zeggen, ook die kan voeren tot hervormingen tot een reorganisatie, die dien naam verdient, want deze, wij weten werkelijk niet de hoeveelste het reeds is, verdient dien naam niet, te oordeelen naar de thans verkregen uitkomst. Een zeer bedenkelijke wijziging in de inrichting der Maatschappij en het nieuwe lettertje, waarmede het Bouwkundig Weekblad gedrukt wordt, ziedaar zoowat alles wat bereikt is.

Maar met al hare opvolgende reorganisaties is het de Maatschappij nog niet gelukt, om te geraken tot iets wat gelijkt op een *organisatie*, die zich aanpast aan de groeiende behoeften en veranderde omstandigheden van onzen tijd.

Vereenigingen.

MAATSCHAPPIJ T. B. DER BOUWKUNST.

Voor de Haagsche afdeeling van de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst" sprak 12 Februari de heer W. M. Retera over „Bouwbeeldhouwkunst". Van dit begrip gaf hij de volgende definitie: Bouwbeeldhouwkunst is die beelhouwkunst welke zich voorstelt bij te dragen tot de schoonheid van een bouwwerk. Volgens deze definitie zijn ornamenteerkunst en vrije beeldhouwkunst niet scherp afgescheiden van elkander, zooals trouwens alle kunsten met elkander in nauw verband behooren te staan. Maar dit verband is te loor gegaan; de verhouding tusschen de kunsten onderling is verkild. En de verhouding tusschen kunst en publiek is bevroren.

Vroeger was de bouwkunst het schrift der menschheid. Er was geen ander middel om groote gedachten uit te beelden. Wie dichter geboren was, werd bouwmeester, en alle kunsten stelden zich in dienst der architectuur. Maar onder het voorwendsel van vrijmaking der kunst werd ze van de bouwkunst losgemaakt, en zoo verdween alle eenheid. En het is bespottelijk zoo weinig begrip zelfs de meest ontwikkelden hebben van de techniek der bouw- en beeldhouwkunst. De specialiseering der kunsten heeft schade gedaan, want voor het scheppen van een kunstwerk is noodig kennis van compositie, karakter en techniek. Geen dezer drie factoren kan gemist worden; ze moeten gelijkelijk samenwerken. Dit bewees spreker door ze elk afzonderlijk te behandelen, en door het noemen van voorbeelden, waar door afwezigheid van bekwaamheid in een dezer drie factoren aan de kunst schade wordt gedaan.

Intusschen zag spr. in de onverschilligheid van het publiek thans een kentering.

Na een pauze voegde de spreker aan zijn lezing nog een kort overzicht toe van den invloed, welken de beeldhouwkunst in den loop der eeuwen heeft uitgeoefend op de architectuur. Hij verduidelijkte dit overzicht door een serie lichtbeelden van bouwwerken uit verschillende tijden.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 7. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst. Verslag der Algemeene Vergadering op 10 Februari 1909.

Opmerkingen over de Uitbreiding van Amsterdam met afbeelding.

Iets over verbranding en brandstoffen, bene-

vens eenige beschouwingen over stookinrichtingen bij centrale verwarmingsinstallaties, door F. G. Unger w. i. met afbeeldingen (Vervolg)
Afbeeldingen. Dagteekenschool Gabriël Metsustraat Amsterdam, arch. H. P. Berlage.

Architectura No. 7. Mededeelingen van het Genootschap.
Verslag van de 1254ste Genootschapsvergadering 3 Februari 1909.
De Reguliersgracht, door Adr. Moen. (Slot) met afbeelding.
Overzicht van de week. Tellegen en eene rede in de 1e kamer. — Duitschland en de Hollandsche Kunstenaars. — Beginselvastheid van ouderen.
Technisch Gedeelte. Fundeeringsmethoden (Vervolg.) — Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch doer K. F. van der Heijden. (Vervolg)

De Bouwwereld No. 7. Echo's V. De slagboomen neer.
Romeinsche Villa's, door Plinius beschreven (slot).
De Architect en zijn Studie naar een rede van Ernest George Pres. R. I. B. A.
Afbeeldingen. Villa te Nijmegen, arch. F. Ludewig.

De Ingenieur No. 7. Stoomturbines met speciale vermelding der Zoelly-stoomturbine. Voordracht gehouden in de vereenigde vergadering der afdeelingen voor Werktuig- en Scheepbouw en voor Electrotechniek v. h. Kon. Inst. v. Ing. en de Mijnbouwkundige Vereeniging door J. Strumphler, met afbeeldingen.
Uitbreiding van het gemaal voor het Ambacht van West-Friesland, genaamd „De vier Noorderkoggen" te Medemblik, door Jos. C. van Dooren, met afbeeldingen.
Een groot verdeelingsnet in het Zuiden van Frankrijk, door C. Feldmann, met afbeelding.
Ingezonden stukken. Iets over de beveiliging van kruiswissels op spoorwegemplacementen, door J. E van der Burgh w. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 7. Uit de Afdeelingen. — Verslag B. B. Vergadering. — Gewapend Beton.

De Aannemer No. 7. Nederlandsche Aannemersbond.
Mededeelingen van het Hoofdbestuur.
„Pro Rato".
De Vakopleiding op het Congres van den Middenstandsbond te Dordrecht Juli 1908. II.
Afdeelingsverslagen. Haarlem, 8 Februari 1909. Leeuwarden, 5 Februari 1909. Middelburg, jaarverslag.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 33. De steenpers „Monarch" met afbeeldingen. — Zuinig stoken. — Het zoutglazuur. — Inrichting voor het verkrijgen van een gelijkmatige warmte-verdeeling in gaskanaalovens. Een nieuw blauwgroenglazuur.

Deutsche Bauhütte No. 7 Honorar für Entwürfe und Kostenanschläge, door Fr. Huth.
Aus der Kunstgeschichte Ragusas, door H. Aug. Waldner, met afbeeldingen.
Einfamilienhaus für einen Arzt bij een ontwerp van Rud. Schmidt te Freiburg i. B.
Aus Höxter door H. A. Waldner, met een losse plaat naar teekening van Peters te Höxter en afbeeldingen.
Wohnhaus für einen Gärtner bij een ontwerp van Bargum & Krausze te Stendal.

Varia

EEN MERKWAARDIGE GRAFSTEDE.

(Slot zie bladz. 48).

Uitvoerig vindt men de geschiedenis van deze vondst, met onderstellingen van Lambrechtsen, dat het hier het lijk van Graaf Willem II gold, beschreven en met een teekening toegelicht in Nieuwe werken van het Zeeuwsch Gen. deel III. Ik moet hierbij opmerken, dat de grootste factor, die het bewijs kon leveren voor de echtheid van zijn vermoeden, door hem is verwaarloosd, tengevolge van totaal gemis aan kennis van stijl en van kostuum.

Hij toch en allen, die met en na hem over deze belangrijke ontdekking schreven of geraadpleegd werden, hebben den XIIIe-eeuwschen grafsteen aangezien voor een overblijfsel van het monument, dat in 1546 door Floris van Schoonhoven voor den graaf was opgericht.

Het stoffelijk overblijfsel met de stukken van de grafzerk werden naar het museum van het Zeeuwsch Genootschap overgebracht, waar de beenderen in een ongesloten kistje werden bewaard en aan de bezoekers van het museum vertoond, terwijl de stukken van den grafsteen in een groote platte kist werden geborgen.

Dit was echter tegen de bedoeling van den ontdekker, zooals blijkt uit zijn brief van 11 Februari 1818 aan jhr. Verheye van Citters. Hij zegt daarin o. a.: Dan is het zeker tegen onze tezaam genomen afspraak, welke geweest is de beenderen in een kistje te verzamelen en weder in het graf te doen plaatsen.

Edoch, de wensch der heeren werd niet vervuld, de concierge van het museum verzuimde nooit om de beenderen aan de bezoekers te vertoonen, met het gevolg dat menig stuk verloren ging en bijna al de tanden in de zakken van domme en gewetenlooze verzamelaars geraakten.

Wat de stukken van de zerk betreft, deze werden door den concierge voor een zeer huiselijk doel gebruikt, namelijk om in den winter zijn ingemaakte zuurkool onder den noodigen druk te houden; als dan tegen den zomer de kool was opgegeten, werden de stukken weêr op hun plaats in het museum gelegd.

Het feit dat er in de kerk geen enkele herinnering aan den graaf, aan wien Middelburg en de Abdij zooveel te danken hadden, meer aanwezig was, gaf den heer Lambrechtsen aanleiding om zich tot den Koning te wenden, met het gevolg, dat bij aanschrijving van den 30en April 1818 van den directeur van Schoone Kunsten, namens Z. M. werd bevolen een gedenkplaat voor Graaf Willem op te richten en tegelijk een voor Floris den Voogd, naar ontwerpen, die door den heer L. waren ingezonden.

Dadelijk daarop werd aan 's Konings last gevolg gegeven, zoodat in Augustus 1820 twee eenvoudige wit marmeren gedenkplaten met zwarte omlijsting in een muur van de Nieuwe Kerk werden geplaatst, waarop in vergulde letters staan vermeld de namen en verdere bijzonderheden der beide vorsten.

In verband met de hiervoren vermelde klacht van L. is het te verwonderen, dat hij bij die gelegenheid de beenderen van Graaf Willem niet in den muur achter de gedenkplaat heeft doen inmetselen.

Dan was voorgoed een einde gemaakt aan het akelige gedoe met die overblijfselen.

Intusschen stierf Lambrechtsen en niemand dacht er meer aan, om 's Graven overschot een passende bewaarplaats te bezorgen, totdat de heer F. Nagtglas, bestuurslid van het Zeeuwsch Genootschap, een zeer gevoelig man, er aanstoot aan nam en in de vergaderingen van het Z. G. meermalen deze zaak ter sprake bracht en er eindelijk in slaagde een crediet van f 10 te verkrijgen, om verandering in dien ongelooflijken toestand te kunnen brengen.

Op zijn verzoek stemden kerkvoogden der Ned. Herv. Gem. er in toe, dat de overblijfselen onder den vloer in de Nieuwe Kerk vóór de plaats, waar de marmeren gedenkplaat in den muur was gemetseld, werden neergezet.

Nagtglas deed daarop een withouten kistje maken,

86 cM. lang, 40 breed en 30 hoog en liet op perkament het volgende drukken: „Deze kist bevat de beenderen A° 1817 in de Koorkerk te Middelburg gevonden onder de zerk vermoedelijk afkomstig van het grafgesteente van Willem graaf van Holland en Zeeland, Roomsch Koning (zie de verhandeling van Mr. N. C. Lambrechtsen van Ritthem in de werken van het Z. G. N. Verh. dl. III 6 st. 1821). Na in het Kabinet van het Z. G. der W. te zijn bewaard gebleven zijn deze beenderen op last van het uitvoerend bestuur des genootschaps in September 1866 in de Nieuwe Kerk begraven geworden. Het Uitv. Bestuur: Dr. A. A. Fokker, voorzitter, Mr. M. F. Lantsheer Dr. K. R. Pekelharing, Mr. D. A. Berdenis van Berlekom, Thesaurier, T. Nagtglas, Biblioth., Mr. J. H. de Stoppelaar, Secretaris.

Dit perkament werd in een verzegelden looden koker gesloten en met de beenderen in het kistje gelegd, waarna de bijzetting plaats greep, die Nagtglas in een nagelaten mededeeling op de volgende droef-naïeve wijze beschrijft:

„Op den 11en October kwam ik 's morgens in het museum en liet de kist in mijne tegenwoordigheid digt spijkeren, waarna deze door den timmermansknegt naar de Kerk werd gedragen. J. J. van Uije, die tevens Kerkvoogd is en die de bestemde plaats aanwijzen zou, maakte met mij den rouwstoet uit, terwijl onze concierge Tevel achteraan kwam.

„Aan de smalle kerkdeur onder de muntpoort werden wij door den koster der N. K. Leeflang opgewacht. Voor de deur en dus juist onder 's vorsten gedenksteen was een opening in den houten vloer gemaakt, waarin de kist werd neergelaten, waarna ik de drie aanwezigen bedankte voor de eer ten derden male den Koning aangedaan."

Intusschen bleven de stukken van de grafzerk verspreid in de groote kist in het museum liggen, totdat ik als conservator belast werd met de zorg over het gedeelte der verzamelingen, waartoe de zerk behoorde.

Mijn eerste werk in deze functie was, de verschillende stukken aan elkaâr te zetten en met cementspecie tot een geheel te vereenigen, waardoor zij in een meer passenden en toonbaren toestand werden gebracht.

Nu zou men denken, dat dan eindelijk de rustplaats van dezen ongelukkigen vorst ongestoord zou blijven. Doch het noodlot had anders beschikt! Op een morgen in November 1903, toevallig in de Nieuwe Kerk komende, zag ik twee timmermansknechts bezig met het openmaken van het kistje, waarin het stoffelijk overschot was geborgen. De vloer daar ter plaatse moest namelijk hersteld worden, het kistje kwam te voorschijn en in de gedachte van een belangrijke vondst te hebben gedaan, werd er dadelijk beitel en hamer ingezet en het looden kokertje er uitgehaald. Ik maakte toen de menschen met den inhoud van het kokertje bekend en liet het kistje met het gebeente op mijn bureau in de Abdij brengen, waar het, met goedvinden van de Kerkvoogden, tot heden verbleef.

In het daaropvolgende jaar was de restauratie der aangrenzende Choorkerk aangevangen en met volle instemming gaf de Kerkvoogdij gehoor aan mijn wensch, om een onderzoek in te stellen naar de ligging van het graf, waar in 1817 de overblijfselen van graaf Willem II waren gevonden.

Na het wegruimen der banken, werden de muren van de vele witsel- en kalklagen ontdaan, waarop een groote boog te voorschijn kwam, die met een halven steen was dichtgemetseld. Na verwijdering van die vulling ontdekte men de nis, die in 1817 door den heer Lambrechtsen van de buitenzijde, d. i. van de straatzijde, was bezocht.

De ruimte, waarin het lijk had gelegen, was nog geheel intact gebleven en ook de rijke baksteenen profileering, die de nis van het muurwerk afsloot, was, op één uitzondering na, waar ze was weggehakt, nog ongeschonden bewaard.

Zoo was dan het grafgewelf, dat ongeveer vier eeuwen onzichtbaar was, weêr in zijn oorspronkelijken toestand blootgelegd.

Door dit onderzoek kwam tevens aan het licht dat de kerk inwendig eene rijke architectuur had bezeten van fijn geprofileerde kolonetten en doorloopende boogversieringen. Ook bleek, dat de oorspronkelijke vloer ongeveer 90 c.M. lager had gelegen dan de bestaande en bij voortgezet onderzoek kwam waarlijk een groot deel van dien ouden, zeer merkwaardigen tegelvloer voor den dag.

Het ontdekken van het graf en de daarbij tevens te voorschijn gekomen muurversieringen en tegelvloeren maakten eene uitbreiding en wijziging van het plan der herstellingen zeer gewenscht. Het kerkbestuur is niet teruggedeinsd voor de groote kosten daaraan verbonden, maar kan dan nu ook de voldoening smaken, een voor onze vaderlandsche bouwkunst hoogst belangrijk monument, niet alleen te hebben behouden, doch in zijn vroegeren luister te hebben teruggebracht.

Het geopend graf ligt gereed om 's Graven overschot te ontvangen. Zal het nu, na al die omzwervingen eindelijk de eeuwige rust tegemoet gaan?

Het is te hopen, doch het blijft nog twijfelachtig, zoolang niet eenig merkbaar teeken wordt aangebracht, waaruit blijkt, dat in de nis het gebeente rust van graaf Willem II.

Tegenover de vele ongerechtigheden, die met het stoffelijk overschot hebben plaats gehad, is het een dure plicht er voor te waken, dat de rustplaats in het vervolg ongerept blijft.

Enkele honderden guldens, die daarvoor noodig zijn, zullen zeker gemakkelijk worden gevonden.

Laat men daarbij bedenken, dat het hier geldt het overblijfsel van een groot vorst, die met wijs beleid deze landen regeerde, die door het verleenen van privilegiën de opkomst der steden bevorderde, doch wiens tragische dood te vroeg een einde maakte aan de uitvoering van grootsche plannen.

Een volk met een roemrijk verleden behoort zijn groote mannen te eeren.

J. A. FREDERIKS.

NASCHRIFT. Uit een nader bericht in de N.-Rott. Courant bleek ons, dat ook in de buitenlandsche pers de aandacht op de bovenstaande mededeelingen werd gevestigd. Men leest daar:

„Een Duitsch blad, de Rheinisch-Westf. Ztg., heeft in een brief uit Amsterdam belangstelling gevorderd voor de nagedachtenis van een Nederlander. „De eerbied van de Nederlanders voor de traditie van hun voorgeslacht laat helaas vaak veel te wenschen, gelijk — komt er zonderling achteraan — zulks in democratische landen vaak aan den dag komt. De democratie toch is de loochening der heriditeit en hiermede van de traditie." Men ziet, de Duitsche criticus vindt diepe oorzaken voor onze volksfeilen!"

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Aangaande het Congres van het Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik te Kopenhagen in September a.s. kan thans het volgende worden medegedeeld.

De koning van Denemarken heeft het protectoraat over het Congres aanvaard en zal vermoedelijk de opening bijwonen.

Op den eersten Congersdag zal eene voordracht worden gehouden over de Deensche Cement-Industrie door den Ingenieur Paul Larsen

Eene tweede belangrijke voordracht zal worden gehouden door: J. E. Stead over den vooruitgang der Metaalmicroscopie in de laatste jaren.

Woensdag, Donderdag en Vrijdag 8, 9 en 10 September zullen des voormiddags de Sectievergaderingen plaats hebben. Degenen, die aan de discussie willen deelnemen, worden verzocht vóór het begin der zittingen hiervan mededeeling te willen doen.

Eene officieele receptie der leden van het Congres op het Raadhuis te Kopenhagen zal op 8 September 's avonds plaats hebben, op 10 September een bezoek aan de havens van Kopenhagen, op 11 September aan Helsingör. Daarna zal eene excursie plaats hebben naar Aalborg, zetel der Deensche Cementindustrie, Aarhus (2e stad van Denemarken), het noordelijk gedeelte van Denemarken en de Westkust.

De leden van het Congres betalen 20 Deensche kronen (ca Fl. 14.—), voor dameskaarten 12 kronen (ca Fl. 9.—).

Door het Intern. Verband worden „Mitteilungen" uitgegeven, ca viermaal 's jaars. Deze Mitteilungen zijn ook voor niet-leden verkrijgbaar tegen Mk. 0.50 à Mk. 1.—

De Gewerbeverein te Keulen had onlangs een prijsvraag uitgeschreven voor een affiche, dat een tentoonstelling van deze vereeniging in de Gewerbehalle had aan te kondigen De prijzen waren verre van hoog, 100 en 50 mark. De Keulsche schilders en sierkunstenaars voelden ergernis over zulke belachelijk lage prijzen en besloten een massa affiches in te zenden met satirieke voorstellingen op die krenterige prijs uitloving. Niet minder dan een-en-veertig zulke teekeningen kwamen bij de commissie in. De commissieleden, waaronder verschillende Keulsche autoriteiten, waren blijkbaar even bekrompen als de door hen uitgeschreven prijzen, want zij besloten een klacht wegens beleediging in te dienen tegen een teekenaar, die als auteur zich bekend maakte. De zaak is vervolgd, maar de teekenaar is vrijgesproken, daar wel opzet tot kritiek op de prijsvraag, maar niet tot beleediging van bepaalde personen bewezen werd geacht.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. Het Koninklijk besluit (van 5 Februari j.l.) waarbij is gehandhaafd het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland dd. 25/26 Aug. 1908, bij hetwelk goedkeuring werd onthouden aan het besluit van den Haagschen gemeenteraad van 29 Juni te voren tot aankoop van grond tusschen den Raamweg en den buitenplaals Oostduin voor de stichting van een schouwburg, tegen betaling van f 363,500, berust op de volgende overwegingen:

dat niet kon worden aangenomen dat het onderzoek in hooger beroep te beperken zou zijn tot de vraag, of de gronden, waarop Gedeputeerde Staten hunne goedkeuring aan het raadsbesluit hebben onthouden, juist zijn;

dat immers in hooger beroep in het algemeen de vraag te beantwoorden is of aan dat raadsbesluit de volgens de Gemeentewet vereischte goedkeuring behoort te worden verleend, dan wel die goedkeuring, zij het ook op andere gronden dan die van Gedeputeerde Staten, daaraan moet worden onthouden,

dat dus, daargelaten of het door Gedeputeerde Staten overwogene omtrent het bestaan van belang bij eenen der met de schatting belaste deskundigen juist is, de gevraagde goedkeuring niet kan worden verleend indien bezwaren, aan het besluit zelf ontleend, daaraan in den weg staan;

dat de vraag of dit laatste hier het geval is, bevestigend moet worden beantwoord:

dat wat er ook zij van de vraag of het voor den bouw van een schouwburg gekozen terein daartoe geschikt moet worden geacht, en of de bedongen koopprijs niet te hoog is, te beslissen valt, of het genomen besluit in overeenstemming is met de eischen van een goed financieel beheer;

dat dit reeds hierom moet geacht worden niet het geval te zijn, dewijl hier voor een aanzienlijk bedrag een terrein is gekocht, bestemd voor den bouw van eenen schouwburg, zonder dat tevens eene op plannen en teekeningen steunende raming van het maximum der kosten, tot dien bouw vereischt, is overgelegd.

dat zelfs noch met betrekking tot de grootte van het gebouw of de gebouwen noch omtrent de wijze van inrichting en hetgeen verder die kosten bepaalt, eenige gegevens zijn verstrekt, zoodat voor het geval aan welks goedkeuring het raadsbesluit onderworpen is de maatstaf ontbreekt ter beoordeeling van den financieelen last, die door den aankoop van het terrein in verband met de bestemming, waarvoor die aankoop is geschied, op de gemeente zou worden gelegd,

dat zoolang men dienaangaande in het duistere verkeert, het vastleggen van een aanzienlijk bedrag in onroerend goed voor eene gemeente die koopt om het gekochte voor een bepaald aangewezen doel te gebruiken, niet kan geacht worden eene uit financieel oogpunt voldoende gerechtvaardigde handeling te zijn,

dat uit dien hoofde de gevraagde goedkeuring niet kan worden verleend en het bestreden besluit, zij het ook op andere gronden dan die van Gedeputeerde Staten, behoort te worden gehandhaafd.

Het K. B. geeft, zooals men ziet, aan de vroede vaderen der Residentie een behartigenswaardig lesje in de voorbereiding van plannen, met welker uitvoering groote sommen gemoeid zijn.

— Uit een statistiek, door het Woningtoezicht aan den Raad overgelegd, stonden hier in November 2271 woningen leeg. Daaronder waren: 30 villa's, 47 huizen en 18 winkelhuizen met huurprijzen van f 1000 en hooger; 322 perceelen van f 500 tot f 1000; 540 van f 250 tot f 500; 51 van f 240 tot f 250, en 18 van minder dan f 200 's jaars; 17 van f 16 tot f 20 's maands; 302 vanf 3.50 en meer per week, 320 van f 1 tot f 2, en 7 beneden f 1 per week.

Er zijn daaronder 420 etages, 184 hofjeswoningen en 163 winkelhuizen.

Rotterdam. De architecten P. M. A. Huurman te Groningen en W. Stok alhier en de directeur van het Openbaar Slachthuis te Groningen, de heer P. D. Beunders, hebben een brochure doen drukken, welke aan den minister van landbouw, de leden der Kamers en verdere autoriteiten en belangstellenden is gezonden. Zij verzetten zich daarin tegen de jury-uitspraak in de slachthuis-prijsvraag. De heer Quadekker, gep. kapitein-paardenarts, directeur van het abattoir te Nijmegen, leidt hun verzet in, dat de bedoelingen van hun ontwerp uiteenzet, en waarachter de voor hen gunstige kritieken uit De Bouwwereld en uit De Veldpost zijn afgedrukt.

Amsterdam. Met het oog op de damplannen en in verband met de voorgenomen verbreeding van de Vischsteeg hebben B. en W. van Amsterdam in openbare veiling aangekocht voor f 91.100 de perceelen Warmoesstraat 186 en 188, Vischsteeg 3, Dam 3, 5 en 5a, samen groot 297 M², alle begrepen in het onteigeningsplan.

Op de hiervoor genoemde koopsom komen nog de kosten ad f 5646, de afkoop van huren, enz. — zoodat er ongeveer f 100.000 voor is te betalen of p. m. f 350 per M².

— De prijsuitreiking aan de bekroonden in de Dampprijsvraag geschiedde Vrijdagmiddag te drie uur in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 202.

De heer J. van Hasselt, oud-directeur van Publieke Werken te Amsterdam reikte de bekroningen uit.

Delft. De heer dr. P. N. Degens en tien andere mijningenieurs, gediplomeerd aan de Technische Hoogeschool te Delft en allen aldaar wonende, hebben in een adres aan den minister van landbouw, nijverheid en handel hun leedwezen uitgesproken over de benoeming van een aan eene buitenlandsche mijn-akademie gediplomeerd ingenieur tot adjunct-ingenieur bij de mijnen te Heerlen, bij Kon. besluit van 4 Januari j.l.

De adressanten zijn van meening dat de thans benoemde niet beschikt over voldoende practische ervaring, wijl hij slechts als opzichter aan een buitenlandsche mijn werkzaam is geweest. Zij betreuren dat de Nederlandsche sollicitant, die het diploma der Techuische Hoogeschool bezit, werd voorbijgegaan, en ook dat zoo weinig bekendheid aan de te vervullen betrekking was gegeven, dat een aantal andere Delftsche gediplomeerden niets daarvan hebben geweten.

Vervolg Binnenland, zie Bijblad.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Aan het slot van hun adres verzoeken zij bij volgende benoemingen de ingenieurs met het diploma der Technische Hoogeschool te doen voorgaaan boven de buitenlandsche sollicitanten.

Dordrecht. De dames Bomolt hebben aan de gemeente met bestemming voor het museum „Oud-Dordrecht" om aldaar permanent te worden tentoongesteld, ten geschenke aangeboden de aan hare familie sinds jaren toebehoorende verguld zilveren halsketen, vervaardigd in de XVIe eeuw, voor de toemalige schutterij der Kloveniers of van St. Sebastiaan.

Deze halsketen, reeds sinds enkele jaren tijdelijk in bruikleen bij de vereeniging Oud-Dordrecht, bestaat uit acht schakels, gevormd door een dubbel bladornament, waartusschen de Bourgondische vuurslag met twee gekruiste pijlen; onderaan hangt een zilveren, gekroonde vogel en aan de zijden zijn vier haakbussen en vijf schildjes met wapens, waaronder die van de familiën Muys van Holy en van Meeuwen.

De halsketen zelf is 36 c.M. hoog en 52.5 c.M. breed; men vindt ze reeds vermeld in het bekende werk van Matthys Balen: Beschrijvinge van Dordrecht, op bladzijde 666, en nader omschreven in „Dordracum Illustratum" door mr. S. van Gijn, onder No. 2964 met teekening van J. Rutten.

Op de tentoonstelling van Vak en Kunst, in 1896, afdeeling Oud-Dordrecht, trok dit zeldzaam schoone kunstwerk uit de XVIe eeuw de algemeene aandacht en kwamen aanbiedingen zelfs tot f 25.000 in, om dit unicum machtig te worden. Gelukkig tevergeefs.

Personalia.

— Te Roosendaal (N.-Br.) is in 82-jarigen ouderdom overleden de heer H. G. Dirckx, kunstschilder. Hij was de oprichter van de thans gemeentelijke teekenschool gedurende vele jaren directeur dier school.

— De heer S. J. Rutgers, civiel-ingenieur te Rotterdam, toegelaten als privaat-docent aan de Technische Hoogeschool te Delft voor het onderwijs over beton-ijzer, zal eerst met den volgenden cursus (Sept.) zijne lessen aanvangen.

— De heer W. de Vrind, hoofdinspecteur van het gemeente bouw- en woningtoezicht te 's-Gravenhage, heeft tegen 1 Juni a.s. eervol ontslag uit den gemeentedienst gevraagd met verzoek om pensioen, daar hij den 65-jarigen leeftijd heeft bereikt.

— Te Leeuwarden is dezer dagen op 54-jarigen leeftijd onverwachts overleden de heer S. Baron, directeur der Ambachtsschool en Burgeravondschool aldaar.

De overledene was ridder in de orde van Oranje-Nassau.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter-Teekenaar voor grooten fabriksbouw, om spoedig in dienst te treden. Brieven, onder No. 5067 aan het bureau der Nieuwe Rott. Courant. (1)

— Leeraar aan de Teekenschool voor Kunstambachten te Amsterdam voor den winteravondcursus tegen 1 September a.s. voor de twee laagste klassen voor Meubelmakers. Salaris f 60 per maand. Duur van den cursus 7 maanden Schriftelijke sollitatiën in te zenden aan den Directeur Da Costastraat 64. (1)

— Opzichter Uitvoerder voor bouwwerk, terstond. Brieven onder No. 5272, bureau der Nieuwe Rotterd. Courant. (2)

— Jong Teekenaar op een Technisch Bureau voor Centrale Verwarming; vakkennis onnoodig. Br. lett. A. IJ. 299, N. v. d. D. (2)

— Volontair op Technisch-Bureau voor licht Teekenwerk enz. Br. lett. IJ. D. 481, N. v. d. D. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici
Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond
van 6 tot 8 uur.

42 Bouwk.Opz.-teek.,	20—50 j., f 60—f 125	p.m.
17 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 120	p.m.
10 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
5 Chef-machinisten	26—34 j., f 90—f 130	„
6 Werkmeesters	26—34 j., f 80—f 130	„
9 Werktuigk. Teek.	21—31 j., f 40—f 90	„
5 Electrotechniker	23—34 j., f 45—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 22 Februari.

's-Gravenhage, ten 12 ure, in het bouwbureau van het Vredespaleis op Buitenrust: de levering, bewerken, stellen en accordeeren van den natuurlijken steen voor gevels van het Vredespaleis; voorw. ter inzage van 9—12 ure in voormeld bureau en aldaar verkrijgbaar.

Winkel. De Bouwk. J. H. B. Buthfer aldaar: het bouwen van twee burgerwoonhuizen en een werkplaats in de gem. Blokker; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem.-bestuur: het verlagen en aan beide zijden verbreeden van de vaste brug No. 2. over den Singel voor den Heiligenweg. Het bestek te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Int. afdeeling Bruggenbouw van Publieke Werken ten Gem.-huize kamer No. 149, van 10 tot 12 uur, de week welke aan de aanbesteding voorafgaat.

Oud-Valkenburg, ten 3 ure. Door het gem.bestuur: het vergrooten der openbare school; bestek en teek. te bekomen bij den bouwk. Alph. Prevoo; aanw. den dag der besteding, 11 ure.

Wijckel. Door de heer B. de Boer: het amoveeren van eene voorhuizinge en het vertimmeren van de stelphuizinge; bestek en teek. ter inzage bij den logementhouder J. Wierstra te Sloten (Fr.) en te bekomen bij den architect W. D. de Jong te Sneek. Aanwijzing gehouden.

DINSDAG 23 Februari.

's-Heerenberg, ten 3 ure. Door de heer Oswaldus Dijker in het koffiehuis van O. Dijker: het bouwen van een woonhuis; bestek en teek. ter inzage in voornoemd koffiehuis. Inlicht. Bij den bouwk. H. J. Kersten te 's-Heerenberg.

Voorburg. Door de architect G. J. P. Klumper: het bouwen van een schilderswerkplaats met bovenwoning op het bouwplan Oostenburg aldaar. Bestek en teekening verbrijgbaar bij den architect Oosteinde C 101 te Voorburg.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

Zierikzee ten 1 ure. — In de societeit „Ons Genoegen". Poststraat: de bouw van een concertzaal met accessoires. Aanwijzing gehouden. Bestek met teekeningen te bekomen bij Architect C. Swartbol, Poststraat, Zierikzee.

Rotterdam ten 1 ure. Door het gem. best.: het voltooien van de uitbreiding van het museum voor land- en volkenkunde; bestek en voorw. en teek. ter inzage op de Centrale Secretarie en in het Stads Timmerhuis en verkrijgb. bij de wed. P. v. Waesberge en Zoon, Houttuin 73; inlichtingen aan gemeld Timmerhuis; aanw. 16 Februari ten 11 ure.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl v. S. S. aan het bureau van den sectie-ingen. H. J. van Hoorn. bestek P.: de herstelling en vernieuwing van timmermetsel-, ijzer- en loodgieterswerk, aan kunstwerken, gebouwen en inrichtingen, behoorende tot de lijnen Amsterdam-Oosterbeek, Ede-Wageningen, Utrecht-Rotterdam, Breukelen-Harmelen, Gouda-Den Haag-Scheveningen en Leiden-Woerden in 9 perc.; Zie Adv. in No. 7.

WOENSDAG 24 Februari.

Rozendaal, ten 12 ure. Door het best. der te bouwen suikerfabriek Dinteloord te stampersgat in hotel Kuijpers: het maken der fundeeringen. Aanwijzing gehouden. Het bestek en teek. te verkrijgen bij de Gebr. van Cleef, Spui 28a Den Haag. Inlichtingen bij den Civiel-Ingenieur H. Paul Den Haag, Laan van Meerdervoort 346.

Franekeradeel. Door het gem. bestr.: a. het bouwen van een schoolgebouw met 3 lokalen te Ried en het afbreken van het bestaande, b. het bouwen van een schoolgebouw met 2 lokalen te Schalsum, het afbreken van het bestaande en het verbouwen van de onderwijzerswoning, c. het bouwen van een lokaal aan de openbare lagere school te Hitzum en eenige aanbouw aan de openbare school te Peins, bestekken verkrijgbaar ter secretarie, inlichtingen bij de gem. opzichter of v. de Witte te Schalsum; aanwijzing 17 Febr. 10 uur.

VRIJDAG 26 Februari.

Zwolle ten 2 ure. Door het gem. bestuur: 1o. het leveren van hardsteenen trottoirbanden en hoekstukken. 2o. het leveren van riviergrint en basaltsteenslag; inlichtingen geeft de gem. architect; bestekken verkrijgbaar ter secretarie.

Roermond. Door het gem.bestuur: het bouwen van een rijkskantorengebouw met conciergewoning enz. Bestek en teek zijn verkrijgbaar bij den gemeente arch. ad f 25.

ZATERDAG 27 Februari.

Tilburg, ten 11 ure. Door het gem.-bestuur: het rioleeren van wegen in den Besterd; bestek en teek. te bekomen ten kantore der gemeentewerken.

MAANDAG 1 Maart.

Amsterdam, ten 11 ure, door de Nederlandsche Cocainefabriek in Maison Boer: het bouwen van een fabriek met woning aan de Weespervaart, gem. Ouder-Amstel; bestek en teek. te bekomen bij de arch. van Rossum en Vuyk, 1e Weteringplantsoen 2, te Amsterdam.

Arnhem, ten 11.30, door het gemeentebestuur. bestek no. 15: het bouwen van een school no. 18 voor O. L. onderwijs

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . .	1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906	33.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

met 12 lokalen tusschen den Hommelschen weg en de van Slichtenhorststr.; aanw 22 Februari 2 ure; inl. alle werkdagen voor de besteding van 10—12 uur aan het bureau gemeentewerken alwaar de teek. ter inzage liggen en bestek en teek. te bekomen zijn.

Utrecht, ten 2 ure, door de Maatsch. tot Exploitatie van Staats-spoorwegen in het Moreelsche Park, bestek no. 1176: het maken van een dubbele machinistenwoning en een blok van drie arbeiderswoningen met bijbehoorende werken op het station Rosendaal (N.-B.), begrooting f 18250. (Zie adv. in no. 7).

DONDERDAG 4 Maart.

Vlaardingen, ten 1.30 ure, door Kerkvoogden der Ned. Herv. gemeente in de consistoriekamer: het bouwen van een kerkgebouw met toren, ameublement enz. aan den Binnensingel te Vlaardingen: het bestek met teekeningen verkrijgbaar aan het Bureau van den architect Tjeerd Kuipers, Amsteldijk 90 Amsterdam; aanwijzing 22 Februari 11½ uur.

VRIJDAG 5 Maart.

Zwolle, ten 2 ure, door het gem.-bestuur: 1e. het leveren van 3000 M² straatklinkers geschikt voor rijwegen, volgens bestek no. 5; 2e. het leveren van verglaasde aarden rioolbuizen volgens bestek no. 6; inlichtingen door den gem.-architect; bestekken te bekomen ter secretarie.

ZATERDAG 20 Maart.

Walseorden ten 12 ure, door het bestuur van de Waterkeering van het calamiteuze waterschap Walsoorden in het logement van J. F. Adriaansens: het bouwen van een woning voor den waterbouwk. ambtenaar te Walsoorden; raming f 7708,8; bestek met teek. ter inzage in het lokaal van het Dijkbestuur en ten kantore van den Secretaris ontvanger en is bij hem verkrijgbaar; aanwijzing 13 en 16 Maart, 9 uur; inl. bij den bouwk. J. Wisse te Zaamslag.

Uitslag van aanbestedingen.

Utrecht, 2 Februari, door de Mij. tot Expl. van S. S. in het Moreelse Park, bestek No. 1175: het maken van een tochtportaal aan het Hoofdgebouw van het station Utrecht. Begrooting f 3540; 14 inschrijvingsbiljetten. J. W. Matthijs, Utrecht, f 4440; A. M. van Geelen, Utrecht f 4065; W. v. Zoelen; Utrecht f 3902; B. van Wees en J. Louwerse, Culemborg f 3674; J. C. M. van Aken, Utrecht f 3577; Th. Oostveen, Utrecht f 3540; J. de Weerd, Utrecht f 3499; A. Klokke, Werkhoven f 3447; A. H. de Koff, Utrecht, f 3439; A. J. Nieuwenhuis, Utrecht f3438; F. de Herder en N. M. Bollen, Zwolle en Utrecht f 3398; J. Vermeer, Utrecht f3386; R. H. Bredero, Utrecht f 3265; J. J. Broeders, Utrecht f 3264.

Utrecht 9 Februari. Door de Mij. tot Expl. van S. S. in het Moreelse Park; bestek no. 1172. Het maken en aanbrengen van een perronconstructie langs 6 bruggen over het West-Nieuwland ter verlenging van het 1e perron van het station Rotterdam-Beurs. Begrooting f 18500. 11 inschrijvingsbiljetten. Penn en Bauduin, Dordrecht f 16878; de Vries Robbé en Co., Gorinchem f 16740; fa. v. Egmond en Co., Zoeterwoude f 16395; A. Goldens, Nijmegen f 16200; Ned. Fabriek van Werktuigen en Spoorwegmateriaal, Amsterdam f 16000; F. de Hertter en N. M. Bollen, Zwolle en Utrecht 15870; F. Kloos en Zonen's Werkplaatsen, Kinderdijk gem Alblasserdam f 15610; A. A. Hovers, Tilburg f 15490; N. V Constr. Werkpl. Mach. fabr. en Scheepswetf v. h. H. T. Landman en Zn., Schiedam f 15000; firma van Drosser en Terhorst, Dordrecht f 14900; Sieg. Rheinische Hütten A. G., Friedr. Wilh. Hütte f 11400.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 27 FEBRUARI 1909. No. 9.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . 7.50
(Uitsluit bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen.

(Vervolg van bladz. 52).

De twee artikelen van recenten datum, waarvan in het hiervoren aangehaald request sprake is, zijn waarschijnlijk geweest het artikel van den heer van Hardenbroek van Juli 1908 (geplaatst in het Augustusnummer van het Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid en een kort te voren door het Bestuur der Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische ingenieurs en architecten in „de Ingenieur" geplaatst artikel van geheel dezelfde strekking en komende tot dezelfde conclusie.

Andere gezichtspunten opent dit artikel niet, dieper op de zaak ingaan doet het ook niet, meer of sterker argumenten voor de urgentie van een Rijksproefstation worden er niet in aangevoerd en als voorbeeld van een industrie, die er behoefte aan heeft, wordt alleen de kalkzandsteenindustrie aangehaald en van dit voorbeeld gezegd:

„Het staat echter geenszins alleen; soortgelijke quaesties als bij de kalkzandsteen hebben zich reeds meer voorgedaan en zullen zich blijven voordoen bij elk nieuw materiaal, bij elke nieuwe constructiewijze, die zich in de practijk inburgert. Een Rijksproefstation, dat steeds practisch en theoretisch op de hoogte is van alle, ook de nieuwere, bouwstoffen; dat voeling houdt met de industrie eenerzijds en de verbruikers anderzijds, zou aan de geheele techniek zeer belangrijke diensten kunnen bewijzen."

Wij willen dit laatste volstrekt niet tegenspreken, maar vragen of een particulier proefstation ook niet zeer belangrijke diensten bewijzen kan, of niet particuliere proefstations, ook op ander gebied dan dat der bouwmaterialen belangrijke diensten aan het algemeen bewezen hebben en of niet de billijkheid eischt, dit te erkennen.

Om echter tot de hoofdzaken terug te keeren willen wij het bovenaangehaald request beschouwen als de beknopte en scherpe formuleering, als de conclusie van de voorstanders van een Rijksproefstation en dan zien wij, dat er vooral nadruk wordt gelegd op officieel gestelde eischen, waarvan men het wil doen voorkomen, dat zij van meer beteekenis zouden zijn dan weleer tengevolge van de invoering der Woningwet en de daaruit voortgevloeide scherper bouwverordeningen.

Dit is inderdaad toch wel wat ver gezocht, want in de eerste plaats zijn officieele eischen niets nieuws. Elk Departement van Algemeen Bestuur verscheidene groote gemeenten en andere lichamen houden er sinds lange jaren „Algemeene Voorwaarden" op na voor de uitvoering van werken en de leverantie van materialen en gedurende het

veeljarig gebruik zijn deze voorwaarden herhaaldelijk verbeterd, ook in dien zin, dat bij herhaling eischen, waaraan moeilijk of onmogelijk voldaan kon worden, voor meer redelijke hebben plaats gemaakt.

En zouden nu de bouwverordeningen in dit opzicht scherper zijn geworden? Voor de bouwers, die het uit onkunde of winstbejag vroeger zoo nauw niet namen met soliditeit van constructie of materiaal, voor hen, die in kleine gemeenten nooit een bouwverordening gekend hebben, heeft de Woningwet heel wat ongemak en nieuwe zorgen gebaard, maar dat degelijke bouwkundigen en de fabrikanten van deugdelijke bouwmaterialen, tot heden veel last zouden hebben ondervonden van scherpere bepalingen wil er bij ons niet in en het bezigen van dit argument is o.i. ook alleen te verklaren uit de minder aangename ervaringen, die de kalkzandsteenindustrie heeft opgedaan, tengevolge van geheel andere oorzaken, dan de bouwverordening, want goede kalkzandsteen kan gemakkelijk voldoen aan de eischen aan bouwsteen te stellen en mogen enkele bouwverordeningen dit materiaal thans uitsluiten voor sommige soorten van werk, dit zal wel anders worden, ook zonder dat daarvoor een Rijksproefstation noodig is.

De adressanten achten het verder een groot bezwaar, dat de keuringen thans geschieden door slechts één firma, zonder dat eenige controle wordt uitgeoefend of mogelijk is op het werk dier firma.

Dat geen controle mogelijk zou zijn, op het werk dier firma, gaat evenmin op als bij tal van andere instellingen, waarop door Rijkstoezicht het oog gehouden wordt, zonder dat de noodzakelijkheid eener Rijksinstelling daarbij gevoeld wordt, en waarom het bezwaar van opzending naar een buitenlandsch proefstation voor een controle-keuring zoo breed wordt uitgemeten is niet recht duidelijk. Toegegeven, dat dit zijn bezwaren heeft, moet toch in het oog gehouden worden, dat dit slechts bij uitzondering zal voorkomen. Bovendien is het geval zeer goed denkbaar, dat men het ook met het advies van een Rijksproefstation niet eens zal zijn althans controle op het werk daarvan wel eens noodig kan zijn.

Dan zal er toch een gelegenheid tot hooger beroep geopend moeten worden b.v. op een Raad van Toezicht of van Arbitrage en zou men nu meenen, dat dit in de practijk minder bezwaar zou opleveren dan het inwinnen van een advies van een geheel onpartijdig buitenlandsch station? Wij gelooven het niet en achten daarom dit argument vrij zwak, evenals een ander, dat in alle beschaafde Staten Staatsproefstations tot onderzoek van bouwmaterialen bestaan.

Om onze Regeering van de waarde van zulk een instelling voor ons land te overtuigen is meer noodig, dan alleen het constateeren van dit feit en wel een uitvoerige en grondige bestudeering van de omstandigheden, waaronder de buitenlandsche Staatsproefstations zijn ontstaan en werken en een critische beoordeeling van de resultaten, die met deze instellingen zijn verkregen.

Uit geen der artikelen, die in het afgeloopen jaar over het vraagstuk verschenen zijn, blijkt dat de schrijvers in de gelegenheid geweest zijn uitvoerige studieën als hier bedoeld te maken. De heer Bakker Schut, die als woordvoerder der Sociaal Technische Vereeniging van Democratische ingenieurs en architecten, in de vergadering der Vakafdeeling voor Bouw- en Waterbouwkende van het Kon. Inst. v. Ingenieurs op 14 November 1908 de zaak inleidde deed wel verscheidene wetenswaardige mededeelingen omtrent verschillende buitenlandsche Staatsproefstations, maar vestigde daarbij meer de aandacht op de wetenschappelijke waarde dezer instellingen, dan op die voor de practijk. Die wetenschappelijke waarde werd in dezen kring natuurlijk wel erkend, doch de Vakafdeeling te overtuigen van de urgentie der zaak, dit gelukte den spreker niet. De motie door den heer Bakker Schut voorgesteld werd niet in behandeling genomen.

Ook in de vergadering van Architectura et Amicitia was reeds 8 October te voren de zaak besproken. De heeren van Hardenbroek en Bakker Schut hadden daar beide het woord gevoerd, maar tot een conclusie was het niet gekomen. In de vergadering van 21 October d.a.v. werd de quaestie andermaal behandeld en het resultaat was voor de voorstanders van een Rijksproefstation bepaald negatief, want de vergadering nam, zij het ook met slechts een stem meerderheid een motie aan, voorgesteld door den heer Weissman en geamendeerd door den heer Ingenohl luidende:

„De vergadering, gehoord de debatten, is met de Staatscommissie (hier is bedoeld de Commissie voor het physisch-technologisch onderzoek) van oordeel, dat in de behoefte aan keuring van bouwmaterialen door het particulier initiatief op voldoende wijze wordt voorzien en dat de oprichting van een Rijksproefstation niet urgent is!"

Ten slotte zij nog vermeld, dat de Afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst de zaak onlangs in behandeling nam, naar aanleiding van een desbetreffende vraag van het Hoofdbestuur. In de vergadering van 22 Januari j.l. werd over de vraag een rapport uitgebracht, waaromtrent het verslag meldde:

„Ten slotte werd besloten het rapport aan het Hoofdbestuur op te zenden, immers konden de meeste aanwezigen zich vereenigen met eenzelfde soort conclusie door een hunner getrokken: dat de noodzakelijkheid van een Rijksproefstation zeker niet aanwezig is; en de wenschelijkheid, indien aanwezig, toch van zeer platonischen aard mag genoemd worden. Doch tevens werd wèl algemeen de wenschelijkheid geuit: dat de Regeering, meer dan tot heden, zich dit onderwerp, voor velen in den lande van groot belang, meer aantrekke, dan tot nu toe het geval was."

Hier werd tenminste erkend, dat het onderwerp, de keuring van bouwmaterialen voor velen in den lande van groot belang is, al blijkt uit het bovenvermelde, dat over het algemeen in de kringen van architecten en ingenieurs de oprichting van een Rijksproefstation niet tot de dringende eischen des tijds wordt gerekend. Het belang, dat men er in laatstgenoemde kringen bij heeft is dan ook een geheel ander dan dat van de industrie en het verwondert ons niet, dat de propaganda voor de zaak bij de bouwkundigen en ingenieurs een tamelijk koel onthaal heeft gevonden, wat wij straks zullen trachten nog nader te verklaren.

Zooals vanzelf spreekt behooren degenen, die thans als particulieren hun werk maken van het onderzoek van bouwmaterialen, niet tot de voorstanders van een Rijksproefstation. In de eerste vergadering van „Architectura" sprak de heer Bienfait als direct belanghebbende bij het stelsel van particuliere proefstations, maar aangezien dit aan alle aanwezigen bekend was gelooven wij niet, dat dit van eenigen invloed geweest is op de conclusie, die in de volgende vergadering werd aangenomen.

O.i. bestaat er volstrekt geen bezwaar in deze quaestie ook de direct belanghebbenden te hooren, wanneer men slechts die qualiteit in het oog houdt en de redactie van het Tijdschrift van de Maatschappij van Nijverheid denkt er blijkbaar evenzoo over en geeft in het nummer van deze maand blijk van onpartijdigheid, door daarin op te nemen, met een derde artikel van den heer van Hardenbroek, dat natuurlijk „Pro" een Rijksproefstation pleit, een „contra"-artikel van den heer B. A. J. van der Hegge Zijnen c.i. Directeur van het Electrotechnisch Adviesbureau en Laboratorium te Utrecht.

Een diepgaande studie van de zaak heeft ook deze schrijver niet gemaakt, maar toch verdienen zijne critische beschouwingen van het betoog van den heer van Hardenbroek wel, enkele grepen daaruit te doen.

Ten aanzien van de vergelijking van een proefstation met een rechtbank, die zooals wij reeds vroeger opmerkten mank gaat, merkt de heer v. d. H. Z. op:

„Dat „de verdiensten" des rechters niet afhankelijk behooren te zijn van partijen, zal niemand in dezen algemeenen vorm willen tegenspreken: ik voor mij heb mij echter tot nu toe nimmer op het standpunt des rechters gesteld, maar mij steeds beschouwd hetzij als arbiter, die tot de uitoefening van dat ambt door partijen wordt uitgenoodigd, hetzij als wetenschappelijk man, die een onderzoek heeft uit te voeren. De vergelijking hinkt bovendien als andere vergelijkingen: van de rechtspraak bestaat een hooger beroep; van het certificaat van een Rijksproefstation is geen hooger beroep mogelijk; de inrichting en de beambten moeten daarom, wil zulk een station voldoen, van zulk een superieur gehalte zijn dat menschelijker wijze gesproken hooger beroep overbodig is."

Wat betreft de meerdere betrouwbaarheid van een Rijksstation boven een particulier wijst de schrijver er verder op, dat niet ernstig de opvatting te verdedigen is, dat „eene particuliere inrichting in haar welbegrepen eigenbelang zich niet zou wachten voor verkeerde dingen; mij dunkt wij moeten nog veel meer oppassen dan een Rijksstation, dat in hoogste en laagste ressort oordeelt!"

De heer v. d. H. Z. erkent verder, dat het voor een particulier proefstation eveneens een zaak van eigenbelang is, zooveel mogelijk publiciteit aan zijn werkzaamheid te geven en acht het bezwaar, dat zulk een station een commercieele instelling is, eer een voordeel boven de Rijksinstellingen, zonder daarmede te willen beweren, dat er niets aan ontbreekt, of te wenschen overblijft, immers iets verder lezen wij:

„Want de particuliere bureaux missen werkelijk een noodzakelijken factor en dat is dan ook de reden waarom ik zelf inzie dat ook zij nog het ware niet zijn. Die factor is „autoriteit". Door ijverig en nauwgezet te werken kan men zich zelf een autoriteit verschaffen, „naam" maken, doch dat is niet voldoende!"

„Het publiek, de industrie, moet weten dat zij niet afhangt van een particulier met subjectieve opvattingen, doch dat zij te doen heeft met eene inrichting die onder scherpe en voortdurende controle staat. Dit nu zou gemakkelijk te verkrijgen zijn."

En nu stelt de schrijver een oplossing voor, die wij niet als de oplossing willen aanbevelen, omdat dit geenszins in onze bedoeling ligt, maar die toch wel overweging verdient: hij zegt namelijk:

„Gesteld er is behoefte aan een of ander Proefstation, terwijl eene soortgelijke inrichting onder particuliere leiding bestaat. Waarom moet nu de Staat gaan concurreeren met het particuliere initiatief? Er bestaat een middenweg, welke naar het mij voorkomt ook in ons land gevolgd kan worden en wel die van Rijkscontrôle op de particuliere inrichtingen."

„Indien men mij voor de keuze stelt óf te moeten concurreeren met een Rijksstation óf mij eene scherpe controle te laten welgevallen, dan zal ik dit laatste met beide handen aannemen. Men benoeme een Raad van Toezicht, stelle desnoods een „dwarskijker" naast mij en daarmede slaat men drie vliegen in een klap: 1°. men krijgt een bureau dat onder staats-controle staat en dus als officieele inrichting aangezien moet worden, 2°. het bedoelde bureau krijgt de haar ontbrekende autoriteit en ten slotte men bespaart een schat van geld, wat in deze periode van bezuiniging op alles en nog wat niet te versmaden is."

In hoeverre de meening van den heer v. d. H. Z. door andere direct-belanghebbenden en in het algemeen gedeeld wordt, zal nog nader moeten blijken; volledigheidshalve geven wij hier nog de conclusie zijner beschouwingen samengevat in de volgende punten:

„1°. Een particulier proefstation is niet en behoeft niet per se te zijn minderwaardig:"

„2°. Is een Rijksproefstation dringend noodzakelijk, dan behoort het flink en goed ingericht te zijn en te kunnen beschikken over een personeel bestaande uit de besten van de besten; zulk eene inrichting zal zeer veel geld kosten (de soortgelijke Buitenlandsche proefstations zijn daar om het te bewijzen). Dergelijke inrichtingen liggen uitsluitend in het bereik van groote en rijke industrie-staten;"

„3°. Er bestaat een middenweg om met besparing althans van een enorm bedrag te kunnen beschikken over in werking zijnde proefstations n.l door de bestaande particuliere inrichtingen onder staatscontrole te stellen;"

„4°. Bij eene zeer groote uitbreiding van de werkzaamheden kunnen deze inrichtingen vereenigd worden tot een kern, waaromheen eene geleidelijke en gezonde ontwikkeling kan plaats vinden en waaruit langzamerhand zich zoo noodig een Centraal Rijksproefstation kan vormen."

(Slot volgt).

Vereenigingen.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Dinsdagavond heeft in de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap de heer Jac. van den Bosch, directeur van „het Binnenhuis" te Amsterdam, een voordracht gehouden over: Gebruikskunst en Kunstnijveraars.

Er is, zoo begon spreker, een eigenaardig verband op te merken in de evolutie der verschillende kunstuitingen van de laatste halve eeuw, welke zich karakteriseert in het zoeken naar de schoonheid in de duisternis der leelijkheid. En de studie

van dat verband leidt tot het vaststellen van verrassende parallellen.

Na den opbloei onzer beroemd geworden schilderschool van de jaren 60 en 70, waarvan de kunstenaars Israëls, de Marissen, Mauve, om slechts enkelen te noemen, de vertegenwoordigers zijn, volgde in '80 de litteraire kunst met de bekende beweging, waarvan de leiders en de belijders nog steeds met den naam van de tachtigers worden aangeduid; en het noemen van de namen van Jacques Perk, Willem Kloos, Boeke, van Deyssel, Verwey en zooveel anderen, doet voor onzen geest opengaan menig boek vol schoonheidsbestreving, doet in ons zingen menig verkwikkend heerlijk lied, en doet ons hun kunst liefhebben als eene openbaring eener heerlijke toekomst met uitzicht op komende tijden waarin de schoonheid almachtig zal heerschen.

Weer een tiental jaren later in '90 zien wij de architectuur en de kunstnijverheid uit den dommel en de leelijkheidsverwarring opstaan en zich op haar beurt gereed maken de schoonheid in haar werken aan het licht te brengen.

Kunstenaars met Dr. Cuypers tot voorlooper, als Berlage, de Bazel, Dysselhof, Nieuwenhuis, Penaat, Eisenlöffel en anderen, deden door hun werken zien dat door hen met kracht de ons alom omringende leelijkheid wordt te keer gegaan. Het dragelijke wordt ons door hen gegeven om tot de klare schoonheid te kunnen komen. Ook zij wijzen ons op een toekomst, waar, met wisseling van maatschappelijke verhoudingen, een harmonische omgeving ons deel zal zijn en wij de alles beheerschende schoonheid zullen kennen van aangezicht tot aangezicht.

Maar nog zijn de kunstenaars zoekende, nog zijn slechts de allereerste schreden gedaan op den weg die tot een werkelijke gemeenschapskunst zal leiden, en nog ook is de menigte niet rijp om hen te verstaan.

In tijden van bloei als b.v. in de middeleeuwen, de Grieksche, enz., was dat medegevoelen met den kunstenaar, dat genieten bij de aanschouwing of het aanhooren van het onzegbare in hunne werken, dat bevroeden van een hoog ideaal leven in groote gemeenschap, in groote groepen aanwezig. Er was een gemeenschappelijk ideaal. De kunstenaars te dien tijde, bekend met dit gemeenschappelijk ideaal hadden daardoor ook een gemeenschappelijken vorm, om dat onzegbare in hunne kunst tot uiting te brengen. Wij die hunne werken aanschouwen, spreken van stijl uit dezen of dien tijd. Wij zien den conventioneelen vorm en bedoelen dien daarmede.

Onze tijd echter kenmerkt zich door de meest uiteenloopende idealen. Meer dan ooit liggen de groepen uit elkaar en ieder zoekt op zijn gebied naar groei en volmaking. Er is geen conventie in den vorm van kunstuiting. Wij kennen slechts verouderde conventies, die nog te vaak levenloos worden voortgesleept door een tijd die die conventies niet schiep. Wij moeten vrij komen van die conventies en streven naar een nieuwe, die van onzen tijd is. Reeds zijn er teekenen dat zij bezig is zich te ontwikkelen, maar nog is de vrucht niet rijp, en is de tijd der baring niet aanstaande.

Het komen tot een nieuwe conventie beteekende ook bij de Grieken en de Gothieken: „strijd". Met den groei der volken had een voortdurende verandering ook in de vormenspraak plaats, en elke nieuwigheid werd door de achterblijvers die zich aan de oude conventioneele vormen hechtten, bemoeilijkt, en het duurt lang voordat het dezen duidelijk wordt dat ze doode vormen voortslepen. Eerst als de algemeene denkwijze veranderd is, als de gemeenschap zich een nieuw ideaal voor oogen gesteld heeft, ontstaat weer een nieuwe conventioneele vorm, voor allen begrijpelijk.

De ontwikkeling der kunsten van Europa kenmerkt zich door betrekkelijk snel elkander opvolgende perioden, wel te verstaan in vergelijking met de Oostersche landen, als b.v. China en Japan waar de maatschappelijke maar vooral de religieuse verhoudingen eeuwen en eeuwen dezelfde bleven. Sedert het humanisme, als wetenschappelijke uiting trachtte, de Grieksch-Romeinsche tijd en beschaving weder nieuw leven in te blazen, de eenheid in den godsdienst werd aangetast, en twijfel aan de bestaande orde van zaken, ieder deed zoeken, en zich in groepen plaatsen, is het algemeen ideaal en daarmede de grondslag voor een werkelijke gemeenschapskunst verdwenen, en in de renaissance kunnen wij eigenlijk slechts zien een eerste uiting van dat gemis van een gemeenschappelijk ideaal en een poging om een nieuw in 't leven te roepen. De verschillende Lodewijkstijlen zijn eveneens als zoovele pogingen daartoe aan te merken en ook het door Percier en Fontaine geschapen Empire is een trachten daarnaar dat echter eveneens als niet uit den tijdgeest zelf ontsproten heeft gefaald. In geen dier stijlen kunnen we een vormenspraak ontdekken zoo geheel en al eigen als noodig is voor een gestadige ontwikkeling in hun lijn. En ook onzen tijd ontbreekt het aan de verwezenlijking van een gemeenschappelijk ideaal, al leeft het ideaal zelf in vele hoofden en harten, en is het bezig bij enkelen tot uiting te komen, en hoop voor de toekomst te wekken.

Maar als wij nu verlangen naar eene kunstuiting welke onzen tijd kenmerkt, dan sluit dat toch in zich dat de in den tijd levende kunst is geworteld in het absolute; het absolute dat gekenmerkt is in Göthe's, „Goede, schoone en ware". Wat de groote massa onder „moderne kunst" verstaat is gewoonlijk niet meer dan een modegril, ontstaan uit sympathieën voor deze of gene historische periode, gemengd met een iets van den tijdgeest, en niet ontstaan uit de werking van die wonderbaarlijke kracht, door den genoemden dichter als der Erdgeist betiteld. Toch is die „Erdgeist", die den kunstenaar, levende in volkomen harmonie met zijne omgeving, vergunt zijn kunst in verband met die harmonie te voorschijn te brengen, werkzaam. De werken van ambachts- en nijverheidskunst in Engeland, Duitschland en Holland, doen ons zien dat hij in alle drie die landen op dezelfde wijze van invloed is geweest. In deze drie landen zijn de ontwerpen voor gebruikskunst in flinken opmarsch. Vergelijken wij hun werk met dat van vroegere perioden, dan zien wij een groot verschil. Het gevoelige, echter lang niet altijd in de puntjes zijnde werk van den gildemeester, dat het menschelijke hopen en vreezen onwillekeurig tot uiting bracht, is aan het moderne werk niet te vinden. De bekoring die van het nieuwe werk uitgaat is van een geheel anderen aard, en zit meer in de nieuwheid van gedachte en de zuiverheid van de onderlinge verhoudingen van het voorwerp, terwijl de kleur en de juiste harmonie het overige doen. Toch zal de bekoring van het oude gildemeesterwerk grooter zijn, en daarom is het ook noodig dat, hoe voortreffelijk sommige bewerkingen

door de machine kunnen gedaan worden, (en het zou verkeerd zijn deze te willen weren) toch de afwerking van het werkstuk het cachet drage van des kunstenaars eigen hand. Ongetwijfeld zal daardoor de kostbaarheid van het werkstuk verhoogd worden, en zal eene algemeene verspreiding van goede kunstvoorwerpen op die wijze vervaardigd niet mogelijk zijn. Doch de enkele die zoo vervaardigd worden zullen van goede verhoudingen zijn, en door het herhaalde maken zullen de vormen er van meer en meer verpuurd en vereenvoudigd gegeven kunnen worden aan het meer algemeene leven, waar ze door den reproduceerenden ambachtsman als traditievorm kunnen verwerkt en voorwerpen vol schoonheid worden kunnen.

De traditievormen van vervlogen tijden, welke zoo hier en daar hoewel soms verminkt door slecht begrip en domme navolging, nog steeds worden gemaakt op minkostbare wijze (denken wij slechts aan de z.g. boerenstoelen) zijn meestal vormen die door het herhaalde maken en omwerken van een vroegeren weeldevorm zoo tot voorwerp van traditioneele schoonheid gegroeid zijn.

Na deze inleiding van algemeenen en historischen aard behandelt spreker de eischen waaraan een goed gebruiksvoorwerp dient te voldoen, en dan treden in hoofdzaak drie hoofdfactoren op den voorgrond, waarmede rekening gehouden moet worden n.l. het materiaal, het nut en de behaaglijkheid van het voorwerp. Het materiaal eischt van hem die het behandelt een volledige kennis van zijn aard en zijn techniek, opdat het voorwerp er volkomen uit kunne groeien. Een gebruiksvoorwerp dient tot gebruik en moet dan tegelijk meegeven en weerstaan. Geeft het niet meê dan is het onhandig, weerstaat het 't gebruik niet, dan is het snel verbruikt en dus niet nuttig. Een voorwerp kan echter aan beide gestelde eischen voldoen zonder daarom nog behaaglijk te zijn en deze laatste eigenschap kan het alleen verkrijgen door eene juiste behandeling van den vorm in verband met het materiaal door den kunstenaar; eerst dan is het gebruiksvoorwerp toch een voorwerp van gebruikskunst geworden, doch hier rijst een groote moeilijkheid, daar meestal ontwerper en uitvoerder der voorwerpen niet dezelfde zijn, en het zoeken naar eene volkomene harmonie niet altijd door het vinden bekroond wordt. Om dit aan te toonen behandelt spreker de voornaamste materialen, het hout en het metaal, laat met afbeeldingen van gebruiksvoorwerpen zien hoeveel studie het vereischt aan de eischen van het materiaal te kunnen voldoen en tevens de behaaglijkheid te behouden, hoe moeilijk het is de rechtdradigheid en de structuur van het hout in 't oog te houden eenerzijds en door de gemakkelijkheid waarmede in het metaal de gebogen vormen kunnen gemaakt worden, niet in een al te willekeurige en gezochte vormenspraak te vervallen.

Ten slotte trekt spreker een parallel tusschen de kunstuitingen in de verschillende landen in Europa, waar eene nieuwe kunstuiting zich baan breekt, en noemt de voornaamste kunstenaars die de dragers daarvan zijn, en komt dan tot de overtuiging, dat tegenover het gezonde streven in Engeland, Holland, Duitschland en Oostenrijk, het conservatieve en conventioneele werken van Frankrijk, Spanje en Italië gesteld moet worden en dat in 't bijzonder het Hollandsche werk blijk geeft van op rationeele wegen te worden geleid. Het gesprokene werd opgehelderd door een groote collectie platen, afbeeldingen der werken van den Engelschman Mac Intosh, den directeur der kunstnijverheidsschool te Düsseldorf Behrens en de bekende Hollanders Berlage, de Bazel, Lauweriks, Walenkamp, Kl. van Leeuwen, Penaat, Eisenlöffel, Zwollo, Mendes da Costa, Zijl en den spreker zelven.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 8. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst. Verslag van de Algemeene Vergadering van 17 Februari 1909.

Brieven uit den Haag. Het vraagstuk van den vijver door J. F. van Hoytema met afbeeldingen.

Maatschappij t. Expl. v. Staatsspoorwegen. Examen voor opzichter bij den dienst van Weg en Werken, Afd. II en III gehouden in November 1908.

Opmerkingen over de uitbreiding van Amsterdam. (Vervolg).

Architectura No. 8. Verslag van de 125ste Genootschapsvergadering van 17 Februari 1909.

Overzicht van de week. Tentoonstelling Th Molkenboer in „Suasso" — Een Nederlandsche vliegmachine.

De huizen van Edison, met afbeelding.

Oud en Nieuw. Op het gebied van kazernebouw, door A. E. Redelé, kapitein der Genie en W. Dudok, 1e luitenant der Genie, met afbeeldingen.

Technisch Gedeelte. Fundeering-methoden. (Slot), met afbeeldingen. — Verwarming en Ventilatie, door Ing. H. Körting. naar het Duitsch, door K. F. van der Heijden. (Vervolg).

De Bouwwereld No. 8. De verkeersweg Plaats-Spui en de Hofvijver te 's-Gravenhage.

Het nieuwe Ontleedkundige Laboratorium der Universiteit te Amsterdam, met afbeeldingen.

De architect en zijn studie, naar het Engelsch van Ernest George.

De Ingenieur No. 8. Bijdrage tot de kennis van het lood. Mededeeling uit het Proefstation voor Bouwmaterialen Koning en Bienfait, door H. Baucke, met afbeeldingen.

Het wetsontwerp voor den aanleg van een gedeelte van de afsluiting der Zuiderzee en indijking en droogmaking van de Wieringermeer. Rede uitgesproken te Amsterdam op 1e Februari 1909 door Prof. Dr. J. Kraus.

Ve Congres van den Internationaler Verband für die Materialprüfungen den Techniik te Kopenhagen van 7—11 September 1909

Over de vorming van Technische woorden, door G. J. van de Well, w.i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 8. Officieel Gedeelte. — Het Delftsch Diploma, door O. C. A. van Lidth de Jeude Ing. v. d. Rijks Waterstaat. — Een Succes. — Uit de Afdeelingen. — Verslag B.A. Vergadering. — Ingezonden — Gewapend beton, (Vervolg).

De Aannemer No. 8. Verslag der Vergadering van het Hoofdbestuur en der Vijfde Huishoudelijke Vergadering op 1 Februari 1909.

Vereeniging van arbeidsbeurzen.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 34. Het Eerste Internationale Wegencongres gehouden te Parijs op 11—17 October 1908. — De werking van ijzeroxyde in de klei. — Bazaltverharding of klinkerbestrating? — Het aan elkander smelten van steenen. — Iets over ketelsteen en ketelwaterreiniging. — Smeerolie en cylindersmering. — Raad van arbitrage voor de bouwbedrijven in Nederland. — Zuinig stoken. —

Deutsche Bauhütte No 8 Das Passage Kaufhaus in Berlin, arch. Baurat Ahrens, door W. Brunner met afbeeldingen en losse plaat.

Ueber Bibliotheksgebäude, door F. Rud. Vogel, bij ontwerpen van K. P. Andrae en Richardson.

Ueber Holz-Wandbekleidungen I, door Paul Richter met afbeeldingen.

Das Gusseisen als neues Kunstmaterial, door Ernst Messerer, met afbeeldingen.

Der Betonbau. Gegen die Nachahmungsmanie der Kunststeine, door Karl Heindle. — Von der Einzelbildung der Betonbauten, door H. A. Waldner, met afbeeldingen.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in afl. 2 Februari 1900: De Zoelly Turbine, S. Snuijff. — Forellen overal, J. Baron. — Iets over het vervoer van gewonden uit het gevecht, en de nieuwste hulpmiddelen daarvoor, A. B. F. Feickens. — Standaard-Meters, IV, (slot), Dr. J. G. van Deventer. — Afrikaansche schetsen, Mimosa. — Roodstaartjes, R. Tepe. — Venezuela (slot), A. D. Hagedoorn. — Paddenstoelen, J. J. Hof. — De donkerveldverlichting bij het Mikroscoop, Dr. R. G. Rijkens. — Eenvoudige Proeven. 2. Hoe bepaalt men, zonder meting, den afstand van een voorwerp, Dr. A. J. C. Snijders. — Sterrenkundige mededeelingen voor de Lente van 1900. L. Y. — Korte Mededeelingen — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht, C. L. de Veer.

Het Huis, Oud en Nieuw. Afl. 2, behandelt in de eerste plaats de geschiedenis van het bekende Trippenhuis te Amsterdam, dat zijn naam ontleent aan de heeren Louis en Hendrik Trip, die het in 1660—1664 lieten bouwen door den bouwmeester Justus Vingboons, in waarheid een paleis van een huis. Het zijn er eigenlijk twee van geheel dezelfde indeeling, hetgeen echter aan den voorgevel niet anders te zien is dan aan de twee ingangen.

De scheidingsmuur, midden achter de middenste ramen geplaatst, is daar onzichtbaar een bedenkelijk vergrijp tegen de wetten der aesthetica, wijzend op verval sedert van Campens tijd. Het artikel dat met fraaie afbeeldingen verlucht is is van de hand des heeren H. A. van Goch.

De heer Jan Mosmans geeft in het volgend artikel een zeer interessante beschrijving van het voormalig stadhuis te 's Hertogenbosch met aardige afbeeldingen. De wederontdekking in het vorig jaar van de onderaardsche hal heeft klaarblijkelijk aanleiding gegeven tot deze studie, aan de hand waarvan men zich zeer goed kan voorstellen hoe het oude stadhuis oorspronkelijk geweest is en hoe het zich nog in de zeventiende eeuw, voor de verbouwing vertoonde.

Aan het slot van dit nummer vinden wij nog een typeontwerp voor een Indisch-ambtenaarswoning en een afbeelding van een eetkamer van een woonhuis in de Vondelstraat te Amsterdam.

Varia.

REINIGING VAN AFVALWATER.

Dr. J. G. Roest, te Leeuwarden, doet in het jongst verschenen nr. van het Chemisch Weekblad een mededeeling over de Zuivering van het afvalwater van stroocartonfabrieken, over welk onderwerp wij reeds meermalen beschouwingen en mededeelingen hebben ontleend aan genoemd tijdschrift.

Dr. Roest schrijft o. m.:

Niet alleen in het Groningerland, doch ook hier in Leeuwarden is het afvalwater van stroocartonfabrieken velen een bron van ergernis. De Leeuwarder stroocartonfabriek loost n.l. een groote hoeveelheid in de Potmarge, een water, dat in verbinding staat met de stadsgrachten, zoodat de omgeving dikwijls is verpest door de in rotting overgaande organische stoffen, welke dit water, zooals bekend, in massa bevat. Te meer nog, daar somtijds ook faecale stoffen in deze grachten worden geloosd, wier bacteriën alsdan een ruim voedsel vinden in de groote quantiteit eiwitstof, die zij in het water aantreffen. Langen tijd heeft zulks dan ook een gewichtig punt van onderzoek uitgemaakt bij de Gezondheidscommissie hier ter stede, welke in haar verslag van 1896 uitvoerig rapport daarover heeft uitgebracht en, zooals bekend, is zelfs een Staatscommissie benoemd om de quaestie op te lossen.

De door verschillende schrijvers over dit onderwerp in het Ch. W. aangeraden methoden blijken alle aan groote bezwaren onderhevig te zijn, reden waarom ik de vrijheid neem ook de volgende wijze van werken onder de aandacht te brengen.

Zooals bekend, bevat klei, door zijn groot gehalte aan colloïden, de eigenschap verschillende verontreinigingen uit vloeistoffen te absorbeeren (zie van Bemmelen, Landw. Vers. Stat. 1888, No. 3569, p. 136 en J. B. 1888, p. 2737), een eigenschap, die toepassing vindt bij het klaren van suikerstroopen en ook wel, zooals Rohland (Zeitschr. f. Chem. u. Ind. d. Koll. 2, p. 177) aangeeft, toepassing zou kunnen vinden bij de reiniging van afvalwater van fabrieken, b.v. van suikerfabrieken, lijmkokerijen, ververijen enz., daar de klei tevens een gedeeltelijke ontkleuring bewerkstelligt en den stank en het bacteriëngehalte vermindert.

Met den heer Blanson Henkemans, inspecteur van den arbeid, lid der Staatscommissie, paste ik dit klaringsmiddel op stroocartonafvalwater toe, en bevond, dat de zwevende deeltjes door de klei verrassend snel worden meegenomen. De vloeistof wordt lichtgeel van kleur, de massa bezinkt spoedig en de heldere vloeistof is goed te decanteeren. We maakten gebruik van de vette pottebakkersklei en hadden daarvan pl.m. 1½ pCt. noodig. Eigenaardig is, dat versch aangeslibde zeeklei, b.v. Dollardslib, veel minder snel de werking verricht bij 't Leeuwarder afvalwater. [1]) Waarschijnlijk hindert 't groot gehalte aan zouten, terwijl ook de klei na verwarming en indroging, misschien door dubbelomzettingen, deze belangrijke eigenschap verliest. 't Gefiltreerde afslibsel der klei doet niets, wel echter wordt nog goed geprecipiteerd door 't afgeslibde deel. De gedecanteerde vloeistof gaf bij koking slechts een geringe opalescentie, zoo ook met verdund azijnzuur. Dit water zou dus gevoegelijk in de grachten kunnen worden afgelaten of opnieuw in het bedrijf kunnen worden gebruikt. Ook levert het nu geen bezwaar meer op, om er de biologische reiniging op toe te passen, daar de filters niet meer zullen verstoppen. Kleibezinksel is na eenigen tijd een vaste massa, die met de spade kan uitgestoken worden, zooals bekend is van de bezinksels uit de bezinkbassins van aardappelmeel- en beetwortelsuikerfabrieken. Waarschijnlijk is het, dat de colloïde deeltjes der klei een absorbeerende werking uitoefenen op de eiwitten der vezels en deze daardoor soortelijk zwaarder worden en bezinken.

Voor 't water te Leeuwarden was, zooals gezegd, ± 1½ pCt. klei noodig om 't te klaren en dus voor een hoeveelheid per dag van 1000 M³. 15,000 K.G. Klei kost per ton ± f 1, dit geeft dus per dag een kosten van f 15. Doch 't neerslag heeft waarschijnlijk een belangrijke waarde als meststof verkregen. Want blijkens de analyse volgens genoemd rapport bevat 1 liter water: aan vaste stoffen 6.2 gr., waarvan 2.6 gr. asch, organische stof 3.6 gr. en hiervan aan albuminoïde-eiwit 0.2945 gr., terwijl de rest waarschijnlijk uit koolhydraten bestaat.

Het tegenwoordige Leeuwarder afvalwater bevat: aan vaste stoffen 22.7 gr., waarvan 9.8 gr. asch (hoofdzakelijk kalk) en 12.9 gr. org. stof; na reiniging met pottebakkersklei: aan vaste stoffen 12.3 gr., waarvan 5 gr. asch en 7.3 gr. org. stof.

Met vettere klei zal wellicht nog betere reiniging worden verkregen.

De klei zal dus waarschijnlijk een soort terpaarde

[1]) Van een fabriek in Groningen vernam ik, dat zij juist beter resultaat met Dollardslib verkreeg dan met pottebakkersklei. Ook merkte ik op, dat het water na langer staan door deze hoeveelheid klei moeilijker wordt gereinigd.

worden en het is bekend, dat dit soort grond door de landbouwers hoog op prijs wordt gesteld. Noodig is natuurlijk dat in 't groot eerst bemestingsproeven worden gedaan, om de juiste waarde te leeren kennen. Voor de uitvoering in 't groot zou men waarschijnlijk kunnen volstaan met een mengapparaat om de klei aan te slibben, een aanroerbak en een paar groote bezinkingsbassins of -ketels, die men intermitteerend in gebruik zou moeten nemen. Met de precipitatie door klei wordt een afscheiding van de zwevende deeltjes verkregen, die zelfs bij filtratie door een zandlaag van een meter en dikker nog bij lange na niet te verkrijgen is, zooals aan de fabriek van den heer Scholten is geprobeerd. Mij ontbreekt echter de tijd, nader op de methode in te gaan en meer proeven in die richting te doen. Mogen echter deze voorloopige proeven leiden tot een nadere bestudeering der wijze van werken, waarvan 't eindresultaat afdoende moge zijn, opdat de omwonenden van stroocartonfabrieken spoedig worden verlost van den dikwijls ondragelijken stank der openbare wateren, waarin deze industrieën hun afvalwater loozen en dit zelfde water, nu zoo verguisd, een bron van inkomsten opleveren.

Hoezeer het ongerief van het afvalwater ook in de provincie Groningen wordt ondervonden en dringend voorziening eischt bleek ook in de op 24 dezer te Winschoten gehouden vergadering der Gezondheidscommissie, (voor de gemeenten Winschoten, Beerta, Nieuweschans, Finsterwolde, Midwolda, Scheemda, Noordbroek en Oudepekela), waar werd medegedeeld, dat de heer Oosterbaan, inspecteur, een viertal vragen ter beantwoording had verzocht omtrent de fabrieken, die in het ressort der commissie verontreiniging van de openbare wateren veroorzaken, en daardoor deze wateren, behalve een viezen aanblik, tevens een onaangenamen reuk doen verspreiden.

De voorzitter, mr. H. I. Schönfeld, deelde mede, dat de Gezondheidscommissie, alvorens haar zelfstandig onderzoek aan te vangen, van de gemeentebesturen had opgevraagd de voorwaarden, welke aan de exploitatie dezer fabrieken, krachtens de Hinderwet, waren opgelegd.

Het resultaat harer bevindingen is samen te vatten als volgt:

„*a.* De fabrieken in dit ambtsgebied, welke het afvalwater loozen in het openbaar water en bijdragen tot de bekende vervuiling, zijn: Nieuweschans, stroocartonfabriek „de Dollard"; Midwolda, stroocartonfabriek „de Toekomst, en Oude-Pekela, aardappelmeelfabriek Gebr. Drenth en Co. en de stroocartonfabrieken Aastroom, Free en Co., Union, Erica, Albion, Ceres, Wilhelmina en de Kroon.

b. Diverse voorwaarden zijn opgelegd. Hierbij dient te worden opgemerkt, dat bij de fabriek „de Dollard" te Nieuwe Schans geen voorzorgsmaatregelen worden opgenomen. De andere fabrieken voldoen aan de opgelegde voorwaarden, met uitzondering van de filtreerinrichtingen, welke bij „de Toekomst" niet waren voorgeschreven en overigens alleen aanwezig waren bij de fabrieken Erica en Aardappelmeelfabriek. De overige cartonfabrieken hebben geen filtreertoestellen, omdat deze bij de beide genoemde fabrieken gebleken waren onbruikbaar te zijn. Ook is gebleken, dat het aantal en de oppervlakte der voor iedere fabriek voorgeschreven en aanwezige bassins geen verband houden met het productievermogen der fabrieken.

c. Boven en behalve het opvolgen van de van gemeentewege gestelde voorwaarden, worden door de fabrikanten geen andere maatregelen genomen ter verbetering.

d. Eenige goede invloed der maatregelen is feitelijk niet merkbaar. Aan de fabriek „Free & Co", alwaar blijkbaar de gunstigste resultaten verkregen worden, is een scheikundig onderzoek ingesteld omtrent de hoeveelheid vaste stoffen in het afvalwater vóór den toevoer naar de bassins en bij het verlaten van de bassins, zooals het wordt geloosd in het openbaar water. Hierbij bleek, dat op 1 L. water aan vaste stof aanwezig was 27.44 gr. en aanw. bleef 13.34 gr. Bij de wetenschap, dat dagelijksch door iedere fabriek duizenden liters afvalwater worden geloosd kan men beseffen, welk een enorme hoeveelheid vaste stof alsnog in het openbaar water wordt afgevoerd".

Wij voegen er nog aan toe, dat de vroegere vischrijkheid van het Winschoterdiep, de Pekel A's en de Rensel door de verontreiniging van het water uit de fabrieken nu geheel tot nul gereduceerd is.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

De Gemeenteraad van Graaff-Reinet (Kaapkolonie) had een prijsvraag uitgeschreven voor het bouwen van een Raadhuis in die gemeente, tot een bedrag van ongeveer f 120,000.

Dit gebouw moest bevatten, behalve vergaderzalen voor Gemeenteraad en kantoren, een groote zaal voor muziek- en tooneeluitvoeringen, een bibliotheek, zaal voor het geven van feesten enz., enz.

Aan deze prijsvraag werd deelgenomen door 19 architecten uit verschillende deelen van Afrika. De uitslag was dat de gemeenschappelijke commissie, bestaande uit Engelschen en Afrikaanders, met op één na algemeene stemmen het plan goedgekeurd en aangenomen heeft van den heer F. W. Hesse, architect te Kaapstad, aan wien de verdere uitvoering is opgedragen.

De heer Hesse heeft zich in Augustus 1902 te Kaapstad gevestigd en heeft in de Kaapkolonie reeds grooten naam als architect verworven door het bouwen van de scholen te Stellenbosch, de Victoria College te Stellenbosch, scholen te Vredenburg, Worcester enz., verschillende kerken voor de Ned. Geref. Gemeenten te Kuilsrivier, Kaapstad, Mc. Gregor, Vredenburg, Georgetown, Uniondale, Steytlerville en vele anderen.

BINNENLAND.

Dam-Prijsvraag

DE PRIJS UITREIKING

In het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is 19 dezer in tegenwoordigheid van een niet talrijken kring van belangstellenden de prijsuitreiking geschied aan de bekroonden in de Dam prijsvraag.

Namens de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en namens het Genootschap Architectura et Amicitia was indertijd aan het Dagelijksch Bestuur van Amsterdam het voorstel gedaan de prijsuitreiking tot een eenigszins plechtige en feestelijke gebeurtenis te maken door haar ten Stadhuize te doen plaats hebben onder onmiddellijke leiding van Burgemeester en Wethouders.

Het Gemeentebestuur had echter geen termen kunnen vinden aan dit verzoek te voldoen, weshalve de beide bovengenoemde genootschappen besloten de plechtigheid te doen geschieden in eigen kring.

Daartoe kwam men gisteren bijeen in de met groene planten feestelijk getooide groote vergaderzaal van 't gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst in de Marnixstraat, in tegenwoordigheid van de besturen van beide lichamen, van de jury van beoordeeling, van het vroegere bestuur van Architectura et Amicitia en van den heer A. W. Bos, directeur van Publieke Werken.

Onder de aanwezigen waren, behalve vele bouwkundigen, o.a. de Gemeenteraadsleden Simons en Serrurier.

De vice-voorzitter van de Maatschappij v. Bouwkunst, de heer W. J. de Groot, heette, bij afwezigheid van den voorzitter, den heer Salm, de aanwezigen welkom, in de eerste plaats de bekroonden, voorts de leden van de jury en alle verdere belangstellenden, die deze feestelijke plechtigheid met hun tegenwoordigheid vereerden.

Hij herinnerde er aan, dat het Gemeentebestuur op aansporing van den dienst van Publieke Werken de prijsvraag uitschreef, welke in 't belang was van de bouwkunst en voor de stad Amsterdam van bijzondere beteekenis mag heeten.

De Maatschappij v. Bouwkunst en het Genootschap Architectura et Amicitia hebben hun medewerking verleend en werken ook thans samen om deze prijsuitreiking tot een feestelijke plechtigheid te maken.

Daarop nam de voorzitter van de jury, de heer J. van Hasselt, het woord om de bekroonden toe te spreken.

Toen spr. in 1900 optrad als directeur van P. W. vond spr. een plan, welke bestemming aan het terrein van het gesloopte Beursgebouw zou worden gegeven. 't Was een breede avenue met boomen. Dit plan, hoe aantrekkelijk ook, kon spr. niet bekoren; hij gaf de voorkeur aan het denkbeeld om den Dam tot een afgesloten plein te maken. Waar dit denkbeeld vast stond kreeg het Beursterrein meer waarde en bij spr. stond het vast, dat het doel niet mocht zijn winstbejag, maar dat de opbrengst van het terrein ten goede moest komen aan verbetering van het Damplein. Het plan van spr. was eerst alleen het blok tusschen Vijgendam en Rokin te onteigenen; het later, meer uitgebreide onteigeningsplan, dat sprekers volkomen instemming heeft, is te danken aan het initiatief van de Commissie van Bijstand van Publieke Werken.

Het voorstel vond veel critiek en, hoewel spr., als lid van de jury met volle instemming de bekroningen hielp toekennen, deed het hem genoegen dat onder de inzenders ook deskundigen waren, die zich aan de denkbeelden van het Gemeenteplan hielden.

Buiten de prijsvraag om hadden ook vroeger reeds bouwkundigen hun aandacht aan een nieuwe bebouwing van den Dam gewijd. Spr. bracht hulde aan die bouwkundigen: Jan Stuyt, Vorkink en Wormser, Kromhout, Ed. Cuypers, van Rijsse, De Kruyff en Muysken, welke laatsten reeds in 1879 met een Damplan kwamen.

Spr. herinnerde er aan, hoe de Gemeente overging tot het uitschrijven van de prijsvraag en hoe in September 1907 de jury benoemd werd, waarin met spreker zitting hadden de bouwkundigen Berlage, Ingenohl, Muysken en Salm.

Er kwamen 42 antwoorden op de prijsvraag in. De taak van de jury was niet gemakkelijk omdat, met uitzondering van slechts enkele plannen, er veel goed en fraai werk werd ingezonden.

Spr. bracht een eeresalunt aan de Nederlandsche architecten, die het zeer moeielijke en zware eischen stellende probleem hebben opgelost, eischen, waarbij ook rekening moest worden gehouden met eischen van het verkeer, bij het scheppen van een geheel nieuw stadsbeeld.

Het heeft de jury leed gedaan zooveel schoon en goed werk onbekroond te moeten laten; de waarde van de bekroningen is daardoor intusschen gestegen.

Spr. herinnerde er aan, dat, toen de volgorde der bekroningen was vastgesteld, bleek, dat het plan aan hetwelk de eerste prijs was toegekend, niet voldeed aan de voorwaarden van het programma, omdat de perspectivische teekening in potloodlijnen in plaats van met inkt was geteekend. Men besloot echter aan den ontwerper van dit plan, den heer v. d. Mey, een belooning toe te kennen en de Gemeente te adviseeren dit plan aan te koopen, hetgeen ook is geschied.

Met hartelijke en waardeerende woorden reikte daarop spr. den 2en prijs uit aan den heer Van Gent, den derden prijs aan den heer Ed. Cuypers, den vierden aan den heer Van Boven, den vijfden aan den heer v. d. Vijgh en de reeds genoemde belooning aan den heer v. d. Mey, voor diens plan onder het motto „Forum Amstelodamum", met de toekenning van welke belooning de jury uitspreekt dat dit ontwerp den eersten prijs verdiende.

Ten slotte uitte spr. den wensch, dat de prijsvraag aanleiding moge geven, dat een werkelijk fraai gedeelte van Amsterdam wordt tot stand gebracht en dat het plan, waardoor de Dam-quaestie zoo voortreffelijk is opgelost, zal worden verwezenlijkt. Spr. hoopt, dat op deze wijze nog veel goeds tot stand zal worden gebracht. Spr. bracht dank aan B. en W. voor het uitschrijven van de prijsvraag, aan de beide Maatschappijen, die hebben medegewerkt om de zaak tot stand te brengen, aan den directeur van P. W. en diens ambtenaren, aan de mededingers en aan de medeleden van de jury.

De heer De Groot bracht daarop dank en hulde aan den heer Van Hasselt voor de wijze waarop hij in de jury heeft gewerkt en deed opmerken, dat, waar prijsvragen in ons land dikwijls teleurstellingen opleverden, deze prijsvraag een gunstig resultaat heeft gehad. Hij hoopte, dat het door Amsterdam gegeven voorbeeld, aan staat, provinciën en gemeenten aanleiding mocht geven om, gelijk hier geschiedt is, bij het tot stand brengen van belangrijke werken in dezen zin samenwerking te zoeken met deskundigen.

De heer Fd. Cuypers bracht, ook namens de andere bekroonden, dank aan Architectura en aan de Maatschappij v. Bouwkunst. Hij hoopte, dat het verkregen gunstig resultaat moge bijdragen tot een samengaan van deze beide lichamen. Spr. uitte voorts woorden van dank aan de jury, aan de gemeente en bracht bijzondere hulde aan den heer v. d. Mey, van wien in de toekomst nog veel te wachten is.

De heer A. W. Bos, directeur van P. W., sprak ten slotte een kort woord. Hoewel hij het Gemeentebestuur hier niet officieel vertegenwoordigt, omdat we hier geen officieele kunst hebben, wil spr. toch namens de Gemeente zijn voldoening uiten over de wijze waarop deze zaak is behandeld. Ook deze spreker wees op de wenschelijkheid van samenwerking onder bouwkundigen en uitte den wensch, dat het voorbeeld van Amsterdam een leering moge zijn, dat op deze wijze iets goeds tot stand is te brengen.

Hierna werd de bijeenkomst gesloten.

AMSTERDAM. Naar het „Handelsblad" meldt, vertoonen in de Westerkerk alhier een paar pilaren aan de zijde van de zware fundamenten van den toren afwijking, terwijl ook aan de muren daar ter plaatse scheuring is waar te nemen.

Onmiddellijk is op last van de commissie van toezicht op de kerkgebouwen een onderzoek gelast; de pilaren zijn omsteigerd en de muren worden in observatie gehouden. Dezer dagen werd door deskundigen een onderzoek naar de oorzaak der afwijkingen ingesteld; zij achtten verankering noodig, in afwachting van een nader rapport.

'S-GRAVENHAGE. In de algemeene vergadering der Vereeniging voor Tentoonstellingsbelangen, op 16 dezer in het Café Hollandais alhier gehouden, is voorgesteld de volgende circulaire aan de groote en kleine pers te verzenden.

De bedoeling der circulaire is zonder commentaar duidelijk genoeg; zij is van den volgenden inhoud:

DEN HAAG, 20 Februari 1909.

Aan de Hoofdredactie.

Mijne Heeren!

Het is in den laatsten tijd bij herhaling voorgekomen dat enkele particulieren beproeven eene tentoonstelling van meer of minder omvang te organiseeren. Circulaires worden verspreid, getracht wordt comité's te vormen en als men er in slaagt enkele firma's tot deelneming over te halen, soms zelfs niet meer dan tot het verleenen van haren naam te bewegen, dan worden de andere firma's afgeloopen en gewezen op de noodzakelijkheid met het oog op de concurrentie om ook deel te nemen.

Het organiseeren van dergelijke tentoonstellingen dreigt een industrie van twijfelachtig allooi te worden.

De „Vereeniging voor Tentoonstellingsbelangen" heeft daarom in haar jongste algemeene vergadering besloten zich tot de Nederlandsche Pers te wenden, met beleefd verzoek haar in het tegengaan van deze industrie behulpzaam te zijn, door geene mededeelingen betreffende die schijntentoonstellingen te doen. Uit hetgeen verzocht wordt omtrent tentoonstellingen op te nemen, blijkt in den regel wel, uit welken hoek de wind waait. Mocht daaromtrent bij u eenigen twijfel bestaan, dan vindt u ons ten allen tijde bereid, u omtrent den aard en het karakter eener op touw gezette tentoonstelling in te lichten.

Hoogachtend,

Het dagelijksch Bestuur der Vereeniging voor Tentoonstellingsbelangen:

J. E. SCHOLTEN,
Voorzitter, Groningen.

K. H. H. VAN BENNEKOM,
loco-Secretaris, Den Haag, (Stadhouderslaan 61).

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM. **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

GRONINGEN. In het raadsverslag eener plattelandsgemeente in onze provincie lezen wij:

„Het volgende punt van de agenda is teekening en begrooting gemeentehuis."

„De voorzitter deelt mede dat de commissie in de vorige vergadering benoemd om enkele gemeentehuizen te bezichtigen, om daarna advies uit te brengen, ons gerapporteerd heeft dat het gemeentehuis te Aduard na eenige kleine wijzigingen volkomen hunne goedkeuring wegdraagt, zoodat we den opzichter opgedragen hebben daarna een teekening te ontwerpen welke we u hierbij aanbieden, tevens stellen B. en W. u voor er geene conciergewoning aan te verbinden. Na mededeeling der begrooting wordt de teekening goedgekeurd en besloten B. en W. te machtigen tot het houden van eene aanbesteding."

„Tevens zal Walvius verzocht worden de ingang van den doorrit aan den Oostkant iets te veranderen."

Zoo zijn onze manieren.

APELDOORN. Te Heerde is in eene druk bezochte vergadering van ingezetenen de wenschelijkheid besproken om voor den bouw van een Rijks-krankzinnigengesticht de benoodigde terreinen van gemeentewege beschikbaar te stellen.

Algemeen was men op deze bijeenkomst overtuigd, dat de welvaart van Heerle door den bouw van deze inrichting ten zeerste zou worden bevorderd; men achtte het wenschelijk, dat het Gemeentebestuur pogingen zou aanwenden om de stichting in deze gemeente te krijgen. Besloten werd in dien zin aan den raad te adviseeren.

HENGELO. Met 1 Maart zal bij de firma G. Dikkers & Co. alhier de afdeeling kunstdrijfwerk in koper, welke onder de artistieke leiding van mej. Jans van Eijbergen zooveel waardeering heeft gevonden, worden opgeheven. Onvoldoende kooplust bij het publiek schijnt de reden te zijn.

Mej. van Eijbergen heeft bij de firma Braat te Delft, waaraan zij als ontwerpster verbonden wordt, een nieuwen werkkring gevonden, welke haar de gelegenheid zal geven zich verder in haar vak van kunstnijverheid te ontwikkelen.

ROTTERDAM. De Gemeenteraad van Bergschenhoek heeft besloten tot den bouw van een Raadhuis, brandspuithuis veldwachterswoning, waarvoor een leening van f 12,000 zal worden gesloten.

Op het verzoek om eene eigen woning voor den burgemeester werd afwijzend beschikt.

LEIDEN. Lisse, Sassenheim en Warmond zijn samen in overleg over 't maken van een waterleiding voor gemeene rekening.

Twee firma's — de heeren Carl Francke te Bremen en de heeren Visser en Smit, te Oud-Beierland — deden al reeds aanbiedingen voor den aanleg.

Personalia.

— Tot gemeente-architect te Amersfoort is na een geheime raadsvergadering van bijna een uur, met op 2 na algemeene stemmen benoemd de heer C. G. Beltman, civiel-ingenieur bij de gemeente-werken te Arnhem.

— Uit 89 gegadigden waren met den benoemde op de aanbeveling geplaatst de heeren: G. Gerlach, civ.-ingenieur, directeur der gemeentewerken te Schiedam, en H. J. Kolk, adj.-directeur der gemeentewerken te Nijmegen.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is H. A. Minderhout, te Vlissingen, benoemd tot buitengewoon opzichter bij het vervangen van de beschoeiing langs de Noordzijde van het Marine-dok, ten oosten van de schipbrug te Vlissingen door een bekleedingsmuur.

— Met 24 Februari is op zijn verzoek eervol ontslagen A. A. van Rijnbach, tijdelijk assistent bij de Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is, met ingang van 1 April 1909, benoemd tot opzichter-teekenaar, ten behoeve van de bewaring van en het toezicht op de gedenkteekenen van vaderlandsche geschiedenis en kunst W. A. Hemsing, te Woensel.

— Bij beschikking van den Minister van Koloniën is F. P. Pietermaat c.i. voor den duur van 3 jaren, gesteld ter beschikking van den Gouverneur van Suriname, om te worden belast met de waarneming van de betrekking van ingenieur bij de koloniale spoorwegen aldaar.

Vacante Betrekkingen.

Tweede Onderwijzer in het Timmeren aan de Ambachtsschool te Doetinchem, zie adv. in dit no. (1)

— **Bouwkundige**, als Chef bij de uitvoering van Timmer- en metselwerk, Tegen 15 Maart, te Amsterdam. Brieven in te zenden onder lett. L V 92, N. v. d. Dag. (1)

— **Opzichter-Teekenaar** voor grooten fabriksbouw, om spoedig in dienst te treden. Brieven, onder No. 5687 aan het bureau der Nieuwe Rott. Courant. (2)

— **Leeraar** aan de Teekenschool voor Kunstambachten te Amsterdam voor den winteravondcursus tegen 1 September a.s. voor de twee laagste klassen voor Meubelmakers. Salaris f 60 per maand. Duur van den cursus 7 maanden Schriftelijke sollitatiën in te zenden aan den Directeur Da Costastraat 64. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

42 Bouwk. Opz.-teek.,	20—50 j., f 60—f 125	p.m.
17 Bouwk Opz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 120	p.m.
10 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
5 Chef-machinisten	26—34 j., f 90—f 130	„
6 Werkmeesters	26—34 j., f 80—f 130	„
9 Werktuigk. Teek.	21—31 j., f 40—f 90	„
5 Electrotechniker	23—34 j., f 45—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Houten Hoofd- en Tusschenbalusters.

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 1 Maart.

Amsterdam, ten 11 ure, door de Nederlandsche Cocainefabriek in Maison Boer: het bouwen van een fabriek met woning aan de Weespervaart, gem. Ouder-Amstel; bestek en teek. te bekomen bij de arch. van Rossum en Vuyk, te Weteringplantsoen 2, te Amsterdam.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-best.: het rioleeren van de wegbanen op de gronden der voormalige waskaarsenfabriek en aangrenzende terreinen; het bestek te verkrijgen ter Stadsdrukkerij; inlichtingen ten kantore van den Hoofd-Opzichter van „Algemeene Dienst" der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer no. 145, van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen voor de aanbesteding.

Amsterdam, ten 1.30 ure, door de directie der H. IJ. S. M. in het Centraal station, bestek no. 1135: de levering van bezaagd hout ten behoeve der werkplaatsen bij Haarlem en bij Amersfoort; bestek verkrijgbaar aan het administratiegebouw Droogbak, kamer 180; inl. worden gegeven door de chefs der werkplaatsen.

Arnhem, ten 11.30, door het gemeentebestuur, bestek no. 15: het bouwen van een school no. 18 voor O. L. onderwijs met 12 lokalen tusschen den Hommelschen weg en de van Slichtenhorststr.; aanw 22 Februari 2 ure; int. alle werkdagen voor de besteding van 10—12 uur aan het bureau gemeentewerken alwaar de teek. ter inzage liggen en bestek en teek. te bekomen zijn.

Mantgum, ten 11 ure, door het gem.-best. van Baarderadeel ten gem.huize te Mantgum: het bouwen van drie arbeiderswoningen te Winsum; bestek met teek. ter inzage ten gem.huize en ald. te bek.

Terborg, ten 12 ure, door het R. K. Kerkbestuur in café Weenink aldaar: het bouwen van een school met bijbeh. werken; bestek en teek. te bekomen bij W. G. Welsing, arch. Arnhem.

Utrecht, ten 2 ure, door de Maatsch. tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelsche Park, bestek no. 1176: het maken van een dubbele machinistenwoning en een blok van drie arbeiderswoningen met bijbehoorende werken op het station Rosendaal (N.-B.), begrooting f 13250. (Zie adv. in no. 7).

DINSDAG 2 Maart.

Enkhuizen. Heeren Beheerders van het Snouck van Loosefonds: het bouwen van een bijgebouw in den tuin achter het gebouw der Snouck van Loose Ziekeninrichting; bestek verkrijgbaar bij den architect van der Meulen.

Holten, ten 3.30 ure, door den heer S. J. Berg S.Jzn. in het hotel Muller: het bouwen van een woonhuis met slagerij; aanw. 1½ uur te voren; bestek en teek. ter inzage in gen. hotel; nadere inl geeft H. G. Jansen HGzn.

Lochem. Door de arch. J. van den Ban uit Haarlem in hotel De Stad Lochem: het bouwen van een landhuis op den Lochemschen berg, in de gemeente Laren; bestek en teek. in het hotel ter inzage en te bekomen bij den aanbesteder te Haarlem.

Nijmegen, ten 2.30 ure, door het gem.-best.: de levering van gegoten ijzeren trottoir-inloopkasten ten dienste van de rioleering; het bestek verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie; inl. op het bureau van Gemeentewerken.

WOENSDAG 3 Maart.

Krabbendijk, ten 4 ure, door den heer A. P. der Weduwen in de dorpsherberg: 1. het verbouwen van het woonhuis, 2. het sloopen der bestaande schuur, 3. het bouwen van een nieuwe grasschuur; aanw. den dag der besteding te 12 ure; bestek en teek. verkrijgb. bij Ant. Padmos te Ijzeschor.

Zuidhorn, het stichten van een waterschapshuis te Zuidhorn; bestek en voorwaarden ter inzage ten kantore van den deskundige van het waterschap te Zuidhorn en aldaar te bekomen.

DONDERDAG 4 Maart.

Vlaardingen, ten 1.30 ure, door Kerkvoogden der Ned. Herv. gemeente in de consistoriekamer: het bouwen van een kerkgebouw met toren, ameublement enz. aan den Binnensingel te Vlaardingen: het bestek met teekeningen verkrijgbaar aan het Bureau van den architect Tjeerd Kuipers, Amsteldijk 90 Amsterdam; aanwijzing 22 Februari 11½ uur.

VRIJDAG 5 Maart.

Zwolle, ten 2 ure, door het gem.-bestuur: 1e. het leveren van 3000 M² straatklinkers geschikt voor rijwegen, volgens bestek no. 5; 2e. het leveren van verglaasde aarden rioolbuizen volgens bestek no. 6; inlichtingen door den gem.-architect; bestekken te bekomen ter secretarie.

ZATERDAG 20 Maart.

Walsoorden ten 12 ure, door het bestuur van de Waterkeering van het calamiteuze waterschap Walsoorden in het logement van J. F. Adriaansens: het bouwen van een woning voor den waterbouwk. ambtenaar te Walsoorden; raming f 77-0,8°; bestek met teek. ter inzage in het lokaal van het Dijkbestuur en ten kantore van den Secretaris ontvanger en is bij hem verkrijgbaar; aanwijzing 13 en 16 Maart, 9 uur inl. bij den bouwk. J. Wisse te Zaamslag.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907	„ 1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906	„ 32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Verf voor Centrale Verwarming

te bekomen in alle kleuren, mat en glanzend in elke hoeveelheid bij

E. J. A. COHEN, ARNHEM.

ROODENBURGSTRAAT 26—27.

Telegramadres: COHEN—Schilders, Arnhem. INTERC. TELEPHOON 418.

Prijs op aanvraag en monsterbusjes gratis.

VAN OMMEREN & Co., Arnhem.

Groothandel **Spiegel-Vensterglas, Verfwaren.**

GEORNAMENTEERD GLAS.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 6 MAART 1909. No. 10.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn besorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

TOLEDO.

Slot (zie bladz. 53.)

Van de koorkapellen verdienen bijzonder vermelding de kapel van S. Jago met de fraaie graftombe van den veldheer don Alvaro de Luna en zijn vrouw, die van S. Ildefonso met de grafstede van den kardinaal Gil Carillo de Albornoz, verder de kapel de los Reyes nuevos door Hendrik II gesticht, waarin zich verscheidene koningsgraven bevinden. De sacristie is een langwerpig vierkante ruimte met een gewelfschildering van Luca Giordano en vele schilderijen aan den wand. Daarbij is een klein vertrek, waar de kostbaarheden van de Kathedraal bewaard worden en aan de sacristie grenst ook een sanctuarium, Ochavo genaamd, waar een onnoemelijk getal reliquieën van heiligen bewaard wordt, vele in kostbare zilveren omhulsels. Ook daar vindt men nog talrijke beelden van steen, zilver en ivoor en kunstvolle kerksieraden o. a. een gouden beeldje van het kind Jezus, dat zeer vereerd wordt.

Andere kapellen zijn weer merkwaardig, om de overleveringen, die er aan verbonden zijn, zoo vindt men in eene een witten steen, waarop de Heilige Maagd zich zou hebben neergezet, toen zij aan S. Ildefonso verscheen.

In waarheid kan van deze kathedraal gezegd worden, dat zij boekdeelen geschiedenis spreekt, en dan bevat Toledo nog tal van andere kerken, wel niet zoo groot maar in vele opzichten even merkwaardig, in sommige opzichten zelfs nog belangrijker althans eigenaardiger, zoo b.v. de kerk Nuestra Senora del Transito, oorspronkelijk een synagoge slechts uit een enkel schip bestaande, dan Santa Maria la Blanca, ook een oude synagoge, maar door vier rijen hoefijzerbogen van eigenaardigen vorm, rustend op achtzijdige, gedeeltelijk in den grond gezonken pijlers, in vijf schepen verdeeld. De pijlerkapiteelen, allen verschillend van vorm, zijn in stuc uitgevoerd en vertoonen Byzantijnsche vormen. Op het voorplein van deze kerk vindt men nog twee diepe waterputten, waaraan de Israëlieten destijds, voor het betreden der synagoge, de ritueele wasschingen verrichtten; een der putten was dan voor het gebruik der mannen, de andere voor de vrouwen bestemd.

Verscheidene andere kerken zijn verbouwde moskeeën. Zoo heeft de kerk van Santiago van buiten nog het aanzien eener Arabische moskee behouden, maar ook in het inwendige kan men hier en elders nog talrijke onderdeelen aanwijzen, die kennelijk van Moorschen of Joodschen oorsprong zijn.

Uit den laat-Gothischen tijd vindt men echter in Toledo nog een monument, dat even beroemd, zoo

niet beroemder, is, als de Kathedraal, namelijk de niet ver van de Ponte de S. Martin gelegen kerk San Juan de los Reyes, waarvan de bouw begon omstreeks 1477, op order van Ferdinand en Isabella en ter gedachtenis aan den slag bij Toro, waar Alphonsus V, mededinger naar de troon van Castilië, werd overwonnen. De kerk ontleent haar bijnaam aan de koningen, die als de grondvesters van het Spaansche rijk van Karel V beschouwd kunnen worden.

Als bouwmeester wordt met vrij groote zekerheid Juan Guas, architect hunner Katholieke Majesteiten genoemd, wiens portret men ook nog teruggevonden heeft. Hij overleefde de grondvesting der kerk slechts een jaar ongeveer, maar zijn zoon zette het werk van den vader in diens voetspoor voort.

Het belangrijkst deel van den bouw is de afdekking van het koor, terrasgewijze en met een rijkbewerkte galerij bekroond, terwijl zich uit het midden der terrasgewijze afdekking een zeshoekige koepel verheft. Inwendig vertoont de kerk een enkel schip van vier traveeën, welks gewelven met uiterst rijk bewerkte sluitsteenen prijken. De pijlers van het transsept zijn overdekt met gebeeldhouwde arabesken en guirlandes, twee tribunes links en rechts rusten met hun uitspringende balcons eveneens op uiterst rijk, grootendeels à jour, gebeeldhouwde consoles en uitkragingen. De beide sluitmuren van het transsept zijn overladen met reliefs, die de reusachtige wapenschilden van Castilië en Arragon omlijsten, een destijds zeer geliefde versiering die men in meer Spaansche kerken o.a. te Burgos aantreft. Ook de kloostergang naast de kerk met hare, met heiligenfiguren georneerde pijlers, hare slanke colonnetten en rijkversierde bogen is, ofschoon gedeeltelijk verwoest, nog een prachtig specimen van Spaansche laat-Gothiek.

Vooral tijdens den inval der Franschen in Spanje in het begin der 19de eeuw moet de kerk zeer veel geleden hebben.

Reeds kort na hare stichting moet zij echter een eigenaardigen aanblik hebben opgeleverd. De bouwmeester had alles in het werk gesteld, om in zijn werk de triomf van het Christendom over de ongeloovigen uit te drukken, hij had dit echter gedaan op een den kunstenaar waardige wijze door beeldhouw- en schilderkunst te hulp te roepen. Men achtte dit echter niet voldoende en ten einde nog meer indruk op de menigte te maken werden alle op de Mooren veroverde wapens, materieltuigen, ketens en dergelijke voorwerpen aan de muren der kerk opgehangen, in zulk een hoeveelheid, dat zij volgens de overlevering in die dagen veel meer het aanzien van een tuighuis dan van een godshuis moet hebben gehad. Later heeft men dit alles opgeruimd en is de architectuur weder tot haar recht gekomen en thans kan men er menig meesterwerk van beeldhouwkunst bewonderen o.a. het beroemde beeld van den profeet Elia door Alonzo Cano, een beeldhouwer, die leefde in den tijd van Philips II, en waardig opvolger van Spanjes grootsten meester in de beeldhouwkunst Berrnguete, den leerling en vriend van Michel Angelo

Kan Cano, die nooit Italië bezocht, ook niet met den Italiaanschen reus op een lijn gesteld worden, de indirectie invloed van Michel Angelo's stijl is duidelijk in zijn werken te herkennen.

Spraken wij tot dusver hoofdzakelijk van de kerken van Toledo eenigszins uitvoerig, verscheidene profane gebouwen, waarvan wij reeds boven iets mededeelden zouden eveneens een uitvoeige beschrijving verdienen.

Het meest in het oogvallend in het stadsbeeld is wel de op het hoogste punt gelegen Alcazar, een groot vierkant gebouw met vierkante torens op de hoeken.

Reeds in de 13de eeuw gesticht, dateert het tegenwoordig gebouw grootendeels uit de 17de en worden als bouwmeesters genoemd Alfonso Covarrubias en Juan Herrera. In de 18de eeuw werd het paleis tweemaal door brand geteisterd en toen door Ventura Rodriguez herbouwd. In 1887 werd het andermaal door brand ernstig beschadigd, zoodat het paleis het grootste deel van zijn luister bij deze rampen heeft moeten inboeten. Het binnenplein met zijn galerij van 32 arcaden en de groote trap zijn echter nog altijd imposant en beziens-waardig.

Nog andere paleizen zouden genoemd kunnen worden, waarvan hetzelfde getuigd kan worden doch wij eindigen hiermede onze mededeelingen, waartoe wij aanleiding vonden in de onrustbarende berichten, die eenigen tijd geleden in de dagbladen de ronde deden omtrent de Kathedraal. Toledo is in verval, wij zijn daaraan door die berichten weer eens herrinnerd. Hopen wij, dat men spoedig afdoende maatregelen zal nemen, om de Kathedraal en andere monumenten voor verder verval te behoeden.

Hoe men in België denkt over de Schilderkunst.

Wie veel met schilders heeft omgegaan heeft menigmaal hun klacht gehoord, dat de kunst de tering heeft. Hoeveel begaafde artisten vol van liefde en toewijding voor de kunst slagen er toch niet in, de fortuin een glimlach af te dwingen, zij achten zich gelukkig wanneer zij voor broodsgebrek gevrijwaard zijn; en hoeveel anderen worden, om de aandacht te trekken, verleid tot het aanwenden van manieren, die met gezonde kunst niets hebben uit te staan.

De schilderkunst vertoont zich in onze dagen in een zonderlinge positie, in strijd met alle regels van maatschappelijk evenwicht en die moet eindigen met een diepen val, tenzij tijdig een reactie intreedt. Want werkelijk in dezen tak van kunst, overtreft het aanbod meer en meer de vraag, en terwijl het aantal schilders toeneemt, is in dat van de liefhebbers van schilderijen een gestadige vermindering op te merken. De artisten zijn geneigd daaruit te besluiten tot den achteruitgang van den smaak bij het publiek. Onze tijd is integendeel een periode van artistieke wedergeboorte; men hoort overal spreken van kunst, zelfs in de woningen des volks zoekt men haar een plaatsje in te ruimen.

Niemand zal aarzelen de tastbare verbetering in onze interieurs, sedert ongeveer vijf en twintig jaren, te erkennen; behangsels, meubelen, kleuren en het algemeen effect zijn verbeterd en ofschoon nog enorm veel te doen overblijft, voelt men overal de schoonheidsidee doordringen, vaag misschien, maar verlangend eenige regel te brengen in de keuze van kleur en versiering.

De kunst, die haar rijk heroveren wil, heeft gevoeld, dat teruggekeerd moest worden tot het oude beginsel weder practisch en decoratief te zijn en voet te krijgen in het gewone leven, in plaats van zich te verliezen in hooger spheren. Zij moet geen vreemdelinge zijn, ontvangen in den familiekring, zij moet als lid van dien kring haar vaste plaats aan den haard hebben.

Tengevolge van het eclectisme der vorige eeuw, waardoor de artistieke balans van streek geraakt is, is de kunst van den schilder verheven boven al hare zusters. Wilde een Maecenas de kunsten bevorderen, dan was het tot den schilder, dat hij zich wendde en dit was in die mate het geval, dat nog in onze dagen, de naam kunstenaar in veler hoofd slechts doet denken aan den kunstschilder.

Ik wil daar de kunstschilders geen verwijt van maken, want hoevelen zijn er niet die werkelijk voor hun kunst leven. Maar het is het beginsel, dat ik aantast en zoolang de schilder niet zal hebben begrepen, dat zijn kunst in de eerste plaats decoratief moet zijn, zal hij buiten gemeenschap blijven met den geest der menigte.

Om zich te overtuigen van de onverschilligheid van een groot aantal schilders op dit punt, is het voldoende op te merken het absolute gemis aan zorg, bij vele artisten, voor het omlijsten hunner werken op een wijze, in overeenstemming met decoratieve regels. Meermalen is hierop gewezen en zijn de regels uiteengezet voor de rationeele omlijsting van een schilderstuk en vele hedendaagsche kunstenaars schenken daaraan dan ook wat meer aandacht, maar deze aandacht is nog verre van algemeen en vele schilders vinden de eerste de beste zware lijst al voldoende, zonder te letten op het passende en de reactie der kleuren.

Waar moeten wij de oorzaak zoeken van dit gemis aan ornamentalen zin bij onze kunstenaars?

De hoofdoorzaak is dat zij tot ideaal hebben een maximum van illusie voort te brengen; het realisme heeft alles, wat conventioneel was in de kunst, gedood. De schilder geeft min of meer mechanisch de natuur weer en de arbeid, waarin hij zich verdiept, om de illusie voort te brengen, belet hem zijn aandacht te schenken aan het decoratief effect van zijn werk.

Wat zien wij daartegenover bij onze primitieven?

Hun werken zijn opgevat naar een geheel conventioneel beginsel, waarbij de illusie der werkelijkheid is achtergesteld bij het decoratieve idee. De middeleeuwsche schilder moge geen kunstenaar van den eersten rang geweest zijn, maar hij vervulde een nuttige rol en had zijn aangewezen plaats in de rijen der kunsthandwerkers van dit groote tijdperk. Kan men hetzelfde zeggen van de moderne schilders, wier ideaal het is de voorwerpen voor te stellen, zooals de oogen ze zien en zooals de natuur zelf ze ons aanbiedt, met een realiteit, die de artist toch slechts van verre kan naderen?

Een der grootste ongelukken voor den schilder onzer dagen is de tentoonstelling. Sedert de verkoop der schilderijen geschiedt door middel van tentoonstellingen, is het daarvoor, dat de artisten arbeiden, maar werken geconcipieerd voor tijdelijke en kunstmatige behoeften, kunnen nooit de intime aantrekkelijkheid hebben, die de versiering van de woning vraagt.

Van een anderen kant beschouwd, hoeveel koopers zijn er onder de menigte, die onze tentoonstellingen overstroomt? Gaat men er niet heen uit snobisme? Men neemt er het air van kenner aan, om een werk te beoordeelen, dat men niet begrijpt, zelfs al is het niet geheel onbegrijpelijk. Zoo komt het, dat het de vreemdsoortigste schilderijen zijn, die het meest de aandacht trekken. Maar welk voordeel trekt de kunst of liever de kunstenaar daarvan?

Waar zijn de snobs, geestdriftig genoeg, om met klinkende munt die werken te betalen, die zij zoo hoog ophemelen? Zij zijn veel minder talrijk voorzeker dan degenen die discuteeren en beoordeelen.

Waar wij aan een anderen kant de kunst zien doordringen in het leven van iedereen, bevinden wij ons in een weinig rationeele positie; de schilder biedt een kunstwerk aan, dat de kooper niet meer vraagt, en het publiek, welks aesthetische opvoeding tot ontwikkeling komt, vraagt een kunst, die de schilder niet voortbrengt.

De reden van dien staat van zaken ligt grootendeels aan de scheiding tusschen kunst en ambacht.

Oudtijds bevond de ambachtsman zich op de eerste sport van den ladder der kunsten, het practisch doel van zijn werk stond hem duidelijk voor oogen. Wanneer hij de techniek in den grond meester was, steeg hij eenige sporten hooger en beoefende hij het kunstvak. Uit dezen overgangstoestand ging door een natuurlijke keuze de meest begaafde schilder over in de rij der groote meesters. Trapsgewijze had hij een gevestigden smaak verworven, de bloem van een natuurlijken groei, de voldoening aan een behoefte. In onze dagen is de keuze in plaats van normaal in het algemeen geheel kunstmatig. Men voelt zich geboren kunstenaar van het oogenblik af, dat men eenigen kunstzin bezit en zoodra men zich een vernisje van techniek heeft eigen gemaakt, gevoelt men zich onmiddellijk geroepen plaats te nemen naast de meesters in de kunst.

Het is duidelijk, dat degene, wien de kunst niet bij zijn geboorte met haren tooverstaf heeft aangeraakt, in zijn voortbrengselen nooit dat gevoel zal kunnen leggen, dat ze tot meesterstukken maakt; maar van een anderen kant beschouwd, is het niet voldoende te gevoelen, men moet ook weten uit te drukken wat men gevoelt en voor een zeker aantal schilders is de kunst te moeilijk; om hun gevoel uit te drukken moeten zij hun toevlucht nemen tot vrijheden, die dikwijls niet dan buitensporigheden zijn.

Terwijl zij aldus vegeteeren, konden zij hun tijd en hun talenten gebruiken om aan de nijverheid de dosis kunst te geven, waaraan zij behoefte gevoelt. Maar daarvoor zouden zij zich moeten voegen naar de regels van het ambacht. De tijd is gekomen dat de kunstenaar zijn universeele plaats kan hernemen. De industrie doet moeite zich tot kunst te ontwikkelen. Wanneer zij zich tot den kunstenaar wendt, om hem zijn hulp te vragen, hoe dikwijls zien wij dan niet, dat hun beider krachten zich vierkant tegenover elkaar stellen en elkander vernietigen? De kunstenaar in het averechts begrip van de vrijheid van zijn conceptie, weigert vaak te gehoorzamen aan de regels, die de techniek voorschrijft, vergetende, dat de kunst die men hem vraagt een rationeele, een toegepaste kunst is.

Evenwel wanneer hij niet van zijn voetstuk geworpen wil worden door den opkomenden vloed, zal de kunstenaar met den stroom mede moeten gaan, in plaats van er onbeweeglijk tegenover te blijven staan. Dat hij dus weder worde de eerste der kunsthandwerkers. Wij zullen hem dan weldra door de natuurlijke keuze van het genie een domi-

neerende plaats zien innemen in de rijen, waaruit hij voortkwam steeds werkende in gemeenschap met den geest der menigte.

In het bovenstaande zijn de denkbeelden weergegeven van een schrijver in het „Bulletin des Métiers d'art," die zich C. B. O. noemt, denkbeelden waarmede sedert het optreden van Viollet le Duc velen het eens zijn, maar die toch nog lang niet algemeen ingang hebben gevonden. Vooral in de kringen der kunstschilders ondervinden zij nog heftige tegenkanting en in het bijzonder in de toongevende kringen in ons vaderland.

De tijd zal moeten leeren of de schrijver gelijk heeft met zijn betoog, dat de schilderkunst te gronde moet gaan, wanneer zij niet van haar voetstuk afstapt, om in den stroom van het moderne leven nieuwe bezieling te zoeken. Gemakkelijk zal haar dit niet vallen, maar men kan zich nu reeds zeer goed indenken in een maatschappelijken toestand, waarin zij uit zelfbehoud daartoe door de omstandigheden genoodzaakt zal worden.

Voorstel Gevangenpoort- en Hofvijverplan.

I. In het Gemeente-museum bevinden zich twee schilderijen uit de jaren 1553 en 1567 (catalogus nos. 160 en 162), waaruit blijkt dat de Gevangenpoort onmiddelijk aan de waterzijde grensde met twee of drie lage aanbouwsels die met hun afdekkingen slechts even boven de aansluitende walmuren van den Hofvijver reikten.

Een andere schilderij, gemerkt no. 157, met gezicht op den Hofvijver, uit het tweede kwart der 16e eeuw en een dito (cat. 158) van omstreeks 1600 bevestigen dit eveneens, zoomede de geschilderde plattegrond van 's-Gravenhage in 1570 (cat. no. 94) waarnaar in het werk van Jacob de Riemer (deel I blz. 85) een plattegrondteekening werd vervaardigd waarop de „Voorpoort van den Hove" of Gevangenpoort mede is geteekend aan de grens van de waterlijn van den Vijver. Nog een plattegrondteekening in datzelfde werk (bladz. 84) geeft de Poort met walmuren eveneens direct aansluitende aan den Vijver: deze teekening is volgens de Riemer de oudste kaart van Den Haag en in het werk van Guicciardijns beschrijvinge der Nederlanden in 1560 saamgesteld en voor het eerst uitgegeven in 1566.

Later schijnt de vijver gedeeltelijk te zijn aangeplempt voor den bouw der huizen die, volgens de oudste kaart op het Gemeentemuseum, in 1616 reeds bestonden, zoodat hieruit en in verband met het bovenstaande blijkt dat die huizenrij tusschen de jaren 1567 en 1616 is gebouwd.

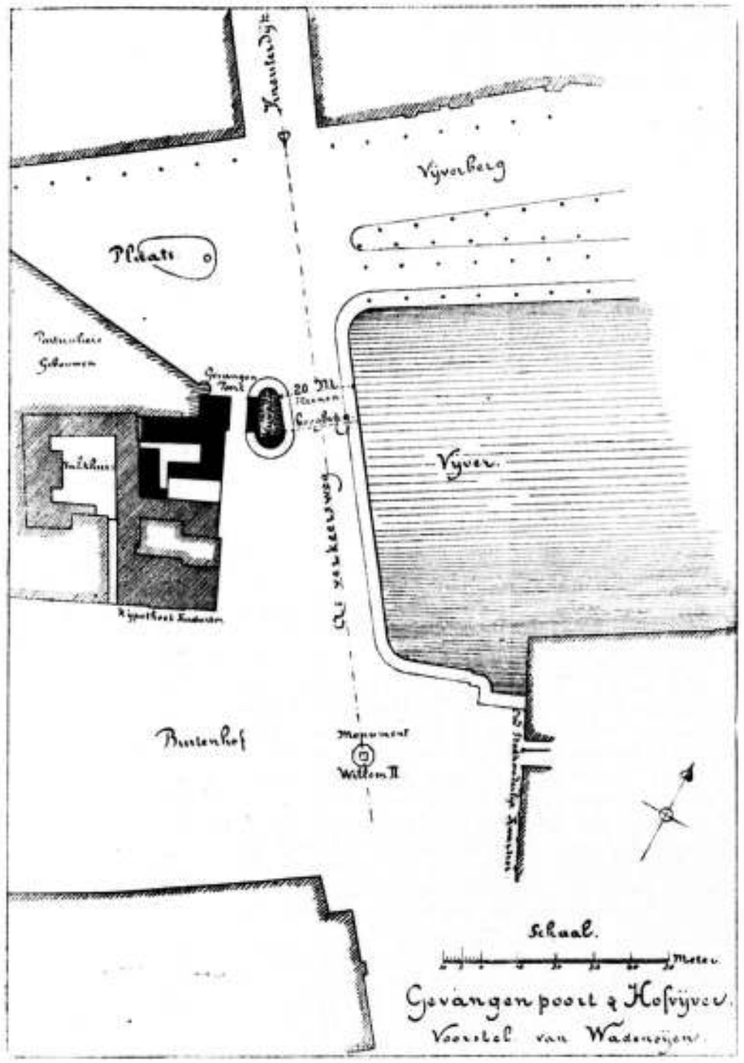

II. *Een open ruimte tusschen Gevangenpoort en Vijver heeft nimmer bestaan* en het zou een anachronisme schijnen den nieuwen verkeersweg onmiddellijk tegen de Gevangenpoort aan te leggen. Een poort behoort ter weerszijden ingesloten of wel, en dan enkel als monument, geheel vrijstaande gehouden te worden, maar, aan één zijde aangebouwd zijnde, behoort er niet aan de andere zijde onmiddelijk daarlangs heen een verkeersweg geleid te worden.

Een bewijs hoe onfraai en onlogisch dit laatste kan zijn levert wel de Sassenpoort te Zwolle die vroeger aan twee zijden ingesloten, thans, helaas aan één zijde geheel vrijgemaakt is. Poorten aan beide zijden vrij en als monument bewaard, daarvan leveren de Delftsche Poort te Rotterdam, poorten van de oude vesting aan den Ring te Keulen en meer andere goede voorbeelden op. Ook het aanbouwen van een nieuwe poort aan de oude poort kan nimmer een goed geheel worden.

Men brenge daarom de Gevangenpoort zooveel mogelijk in haar oorspronkelijken toestand terug. De Gevangenpoort behoort weer onmiddelijk aan de waterzijde te grenzen.

III. De Gevangenpoort heeft als voornaamste poort van het Buitenhof, dus als „Voorpoort van den Hove" èn als geschiedkundig monument evenveel recht op herstelling of restauratie in haar oorspronkelijken toestand als de onlangs met zooveel zorg gerestaureerde Hofzaal op het Binnenhof.

Evenals daaraan de onoogelijke en niet tot de zaal behoorende aanbouwsels verdwenen zijn, zullen ook de perceelen aan de N.-O.zijde van het Buitenhof en het gebouw der sociëteit Plaats-Royaal door onteigening ten algemeene nutte dienen te worden opgeruimd om een goeden verkeersweg Buitenhof—Plaats te verkrijgen. Tegelijk kan dan de Gevangenpoort zooveel mogelijk in haar oorspronkelijken toestand teruggebracht worden.

IV. Aangezien echter de Poort oorspronkelijk aan de waterlijn van den Vijver gestaan heeft, brenge men den nieuwen verkeersweg die met rijweg en voetpaden te zamen op 20 M. breedte is ontworpen *niet* onmiddelijk langs of *niet* tegen de N.-O.-zijde van de Poort aan, maar daarvan gescheiden door een kleinen vijver ter breedte van ongeveer 6 en ter lengte van ongeveer 15 M., gemeenschap hebbende met den grooten Hofvijver.

De as van den nieuwen verkeersweg komt dan 16 meter uit den noord-oostgevel van de Gevangenpoort en *juist in de as van den Kneuterdijk*. Om de watergemeenschap tusschen genoemden kleinen vijver en den Hofvijver te behouden wordt in den verkeersweg, tusschen beide vijvers, een steenen boogbrug geslagen met een boogopening, die op de waterlijn gemeten, een wijdte van ongeveer 9 meter verkrijgt.

Deze boogbrug bebbe geen modern, doch liefst een vroeg-zeventiende-eeuwsch karakter om in overeenstemming te zijn met de geheele omgeving van het oud-stadhouderlijk kwartier van 't Binnenhof. Men denke voor die steenen boogbrug aan goede voorbeelden uit dien tijd, zooals de oude bruggen over de grachten te Amsterdam en het Rapenburg te Leiden aanbieden, doch de brug dan zonder helling, zoodat haar bovenvlak in hetzelfde vlak van den verkeersweg komt te liggen; de balustrade of leuning van de brug langs den kleinen vijver aan de N.W. en Z.W. zijden met halfcirkelbogen tegen den voor- en achtergevel van de Poort aansluitende, en, evenals de balustrade aan den grooten vijver langs de N.O. zijde van den verkeersweg, zooveel mogelijk open om goed doorzicht te hebben, op de wijze als de bestaande balustraden langs den waterkant van den Korten Vijverberg en langs dien van het Buitenhof geven.

V. Van de lengte van den Hofvijver ten bedrage van circa 274 M. wordt met bovenbedoelden verkeersweg dan niet meer dan 12 M. afgenomen en de as van den weg valt samen met die van den Kneuterdijk.

M. A. VAN WADENOIJEN.
Oud-Rijksbouwkundige.

Den Haag, 23 Februari 1909.

N.B. Anderen bladen wordt verzocht dit schrijven over te nemen.

Vereenigingen.

VERGADERING OVER DE HOFVIJVER-QUAESTIE.

Op 25 Februari jl. werd in een der zalen van Pulchri Studio te 's-Gravenhage een vergadering gehouden, bijeengeroepen door de verfraaiingscommissie van de Vereeniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen en bijgewoond door afgevaardigden van deze vereeniging zelve en van de vereenigingen: Die Haghe, Haagsche Kunstkring, Arti et Industriae, Pulchri Studio en van de plaatselijke afdeelingen der Mij. tot bevordering der Bouwkunst en van den Bond tot bevordering van het vreemdelingenverkeer, ter bespreking van de plannen van het gemeentebestuur tot demping van een deel van den Hofvijver.

De vergadering werd geopend door den heer D. van Embden, voorzitter der verfraaiingscommissie, die er op wees dat de bedoeling dezer vergadering was te voorkomen dat een deel van den beroemden Hofvijver aangeplempt wordt en te bevorderen de totstandkoming van een goeden verkeersweg tusschen Spui en Kneuterdijk, beter dan door aanplemping van den Hofvijver verkregen kan worden en waardoor bedoeld stadsgedeelte niet verminkt doch verfraaid zal worden.

Vervolgens werd het woord verleend aan den heer mr. S. Gratama, oud-voorzitter van de vereeniging Die Haghe. Na een kort inleidend woord ving deze spreker aan met eene verwijzing naar de clausule der memorie van toelichting van B. en W., waarin wordt gesproken van „den aan de gemeente toebehoorenden Hofvijver". Deze clausule bewijst dat het gemeentebestuur òf heel weinig notitie genomen heeft van sprekers betoog voor de ministers van Waterstaat en Financiën dat de Hofvijver aan het Rijk toebehoort òf wel daartegen niets heeft weten in te brengen, Waar het gemeentebestuur zelfs niet gepoogd heeft zijn opvatting te verdedigen, kon spreker ook niet direct zulk een verdediging weerleggen. Daarom ving hij terstond aan met zijn reeds genoemd betoog, waarin hij met een historische aanhaling bewees dat de Hofvijver oorspronkelijk tot den Staat heeft behoord en dat dus de gemeente moet aantoonen dat ze door een rechtshandeling of door verjaring haar eigendom is geworden.

Beide gevallen werden door spreker ontkend en dus concludeerde hij, dat de Hofvijver wel degelijk aan het Rijk behoort. Werd dit algemeen erkend, dan zou daarmee de zaak zijn afgehandeld, want dan was een eenvoudig veto van de regeering voldoende om het gemeentebestuur te verhinderen de hand aan den Hofvijver te slaan. Maar zoo eenvoudig is de zaak niet. Doch het is een ideëel be-

lang voor de gemeente om den Hofvijver ongeschonden te laten. En daarnaast staat, dat zelfs, indien de door spr. aangetoonde rechtsgronden niet zoo overwegend sterk bleken te zijn als hij meent, het in elk geval geen uitgemaakte zaak is dat de Hofvijver aan de gemeente behoort. Daarom stelt de gemeente, door tot aanplemping van een deel van den vijver over te gaan zich bloot aan moeilijkheden met de regeering, waarvoor spreker de verantwoordelijkheid niet op zich zou durven nemen. Hij eindigde dan ook zijn rede met de waarschuwing: „Raadsleden, past op"!

De tweede spreker, dr. C. Hofstede de Groot, gaf een uiteenzetting van de historische beteekenis van de plek, welke het gemeentebestuur thans wil veranderen en deed daarbij vooral uitkomen dat de Hofvijver altijd het mooist plekje uit Nederland is geweest en dat de huisjes bij de Gevangenpoort daar eerst in de laatste eeuwen gebouwd zijn, hunne wegbreking dus het totaal aspect slecht zou verbeteren.

Daarop verkreeg de heer J. J. Nieukerken het woord. Hij bracht het gemeentebestuur hulde voor de zuinigheid bij het plan tot aanplemping van een deel van den Hofvijver betracht, maar deed tevens een beroep op hen om niet op deze wijze den vereischten verkeersweg te maken. Welke ernstige bezwaren uit historisch en aestetisch oogpunt tegen het aanhangige plan bestaan blijkt wel het beste uit de eenstemmigheid waarmede alle vereenigingen, die maar iets met kunst te maken hebben, er tegen ageeren. Anders is op kunstgebied schier nooit eenstemmigheid; in dezen zijn alle kunstenaars en historici het roerend eens. En dat volstrekt niet uit eigenbelang, want zij die thans tegen de plannen van B. en W. opkomen zullen later de belastingen moeten helpen opbreagen, noodig om het plan dat zij thans voorstaan tot uitvoering te brengen.

Om nu te bewijzen hoezeer het aspect van het betrekkelijk stadsgedeelte gevaar loopt door de uitvoering van het plan van B. en W. toonde spr. een aantal teekeningen en plattegronden, waarop was afgebeeld hoe de toestand thans is, hoe die zou worden bij de uitvoering van het plan van B. en W. en hoe bij uitvoering van het plan van de verfraaiings-commissie of het plan-Berlage.

I. In het bijzonder wees hij er op dat het niet alleen gaat om 20 of 30 meter van den Hofvijver te dempen maar om alles wat daarmede verband houdt, speciaal den vermoedelijken bouw van hooge gebouwen naast de Gevangenpoort, waardoor de geheele omgeving geschaad zou worden. Spreker eindigde met de waarschuwing niet het schoon dat wij bezitten onherstelbaar te bederven. Roem voor het nageslacht, zoo luidde zijn laatste woord, is niet voor geld te koopen. Nog deed de heer Van Nieukerken een serie foto's circuleeren, waarop in transparant de toekomstige toestand was afgebeeld.

De heer W. van Boven, architect, evenals de heer Van Nieukerken, stelde ook op den voorgrond dat het niet alleen om een twintigal meters van den Hofvijver gaat, maar om het geheele aspect van het wondermooie pleinen-complex Buitenhof, Plaats en Vijverberg. Mede met behulp van teekeningen wees hij op de buitengewoon schoone verhoudingen welke dit complex aanvankelijk heeft gehad, verhoudingen welke alleen door de huizen bij de Gevangenpoort verstoord zijn. Men heeft thans de gelegenheid om die verhoudingen, en daarmede het gezicht van de Plaats op den Vijverberg, de samenvalling der rooilijnen van Buitenhof en vijverkant van 't Binnenhof te herstellen. En in plaats daarvan wordt nu een plan gemaakt met een gebouwencomplex dat nog veel hooger zal worden dan de huizen die thans naast de Gevangenpoort staan en dat nog tien meter buiten de rooilijn van het Buitenhof uitspringt. Alle gezicht op den vijver vanaf Plaats en Buitenhof wordt daardoor geschaad.

Blijkbaar is dit plan dan ook alleen om financieele redenen gemaakt en men heeft, toen de heer Berlage niet alles wat buiten zijn plan I viel, onvoorwaardelijk verwierp, doch ook een ander plan noemde zeggende dat hij de uitvoering daarvan betreuren zou, toen hij zoo den vinger gaf heeft men dadelijk zijn gansche hand genomen, die stevig gedrukt en gezegd: „Berlage vindt ons plan nog zoo slecht niet." Hiertegenover stelde spreker de bewering dat het schoon van het bedoelde stadsgedeelte meer waard is dan het geld dat men door B. en W.'s plan uitspaart.

Ten slotte verkreeg de heer mr. Joh. J. Belinfante het woord om een juridische zijde aan het vraagstuk te bespreken. B. en W. hebben beweerd dat er geen termen te vinden zouden zijn om de huizen bij de Gevangepoort in het publiek belang te onteigenen. Tegen deze bewering kwam spreker op, betoogende dat er feitelijk geen enkele grond voor bestaat behalve dan deze twee: dat de Hofvijver aan de gemeente toebehoort en deze daar dus vrijelijk over beschikken kan en dat onteigening alleen op aesthetische gronden niet mogelijk is. De eerste grond is door Mr. Gratama weerlegd, tegenover den tweeden stelde mr. Belinfante een uitvoerig betoog, daarbij aanhalende de behandeling van verschillende onteigeningen te 's-Gravenhage, speciaal die aan de Kortenaerkade. Ook wees spreker op de behandeling van een dergelijk wetsontwerp in de Eerste Kamer waar mr. van Houten beweerde en minister Rink erkende dat voor den Haag verfraaiing een belang voor de volkswelvaart is. Met verwijzing naar de Amsterdamsche Damwerken wees spr. nog op de bestaande opvatting dat regeering en Staten-Generaal bij een onteigeningswet niet hebben na te gaan of hetzelfde doel op andere wijze te bereiken ware en hoe het met den financieelen toestand der betrokken gemeente staat, doch alleen of andere grootere publieke belangen daardoor worden geschaad of wel de door belanghebbenden ingediende bezwaren overwegend zijn. Uit verschillende door spreker aangehaalde voorbeelden bleek dat de regeering en Staten-Generaal groot gewicht hechten aan overwegingen van aesthetischen aard. Spr. verwachtte dan ook geen bezwaren tegen onteigening der betrekkelijke perceelen welke noodig is voor het aesthetisch en histrorisch belang van den Haag.

Aangezien geen der aanwezigen het woord verlangde naar aanleiding van het gesprokene, werd vervolgens de vergadering door den voorzitter gesloten onder dankzegging aan allen die tot haar welslagen hebben medegewerkt en met den wensch dat het voorstel der 9 raadsleden, om het plan der verfraaiingscommissie uit te voeren, zal worden aangenomen.

Inmiddels is aan den gemeenteraad reeds een adres verzonden, onderteekend door 101 personen, waaronder vele kunstenaars en letterkundigen, met verzoek het onteigeningsvoorstel der negen raadsleden aan te nemen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 9. Brieven uit Rotterdam VIII. Tentoonstelling van Teekeningen van Rotterdamsche stadsgezichten uit de 18de eeuw.
Opmerkingen over de uitbreiding van Amsterdam.
Brieven uit België XVIII.
Prijsuitreiking aan de bekroonden in de Dam-prijsvraag.
Den Haag. De Vijver met zijn omgeving. Eenige beschouwingen naar aanleiding daarvan door Jean D. Landré.
Vergaderingen. Afdeeling 's-Gravenhage 17 Februari 1909. — Afdeeling Groningen 21 Februari 1909.

Architectura No. 9. Mededeelingen betr. het Genootschap.
Overzicht van de week. Vervolg Tentoonstelling Molkenboer in „Suasso". — De Middenstandstentoonstelling te Amsterdam.
De Prijsuitreiking aan de bekroonden in de Dam-prijsvraag.
De Berner Conventie.
Oud en Nieuw op het gebied van kazernebouw door A. E. Redelé, Kapt. der Genie en W. Dudok, 1e Luit. der Genie (vervolg).
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (vervolg). — Sluizen zonder waterverlies.

De Bouwwereld No. 9. Echo's VI. Heimatschutz, boekbeschouwing, met afbeeldingen.
Geloof, Wetenschap en Kunst, voordracht van M. B. N. Bolderman c.i. gehouden in de Afd. Amsterdam der Mij. t. b. d. Bouwkunst 26 Febr. 1909.
Prijsvraag. Gedenkteeken Antony van Leeuwenhoek Afbeeldingen van twee bekroonde ontwerpen.

De Ingenieur No. 9. Kon. Inst. van Ingenieurs. Agenda der vergadering van 13 Maart a.s.
Het leiden der getijstroomen in of vóór den mond van benedenrivieren, tot het verkrijgen van diepe en regelmatige geulen, en het verplaatsen der zandneerzettingen buiten die geulen. Beraadslaging over de voordracht gehouden in de Instituutsvergadering van 20 Juni 1908 door W. Brandsma Joh zn., met afbeeldingen.
Een nieuwe methode ter verplaatsing van een spoorverbinding, door A. A. Boon, Adj. Ing. b. d. S. S. met afbeelding.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 9. Officieel Gedeelte. — Uit de Afdeelingen. — De Middelbare Technische School. — Gewapend Beton. — Ontwerpen van Gasmotoren.

De Aannemer No. 9. De vakopleiding op het Congres van den Middenstandsbond te Dordrecht Juli 1908. III.
Onze bedoeling.
Afdeelingsverslagen. Dordrecht 9 Febr. 1909. — Eindhoven 3 Febr. 1909. — Rotterdam 11 Febr. 1909. —

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 35. Eigenaardig. — Steenfabricatie (ingezonden). — De vorming van zwavelzure zouten in baksteenen. — Verbetering van de Waal. — Rijksproefstation voor bouwmaterialen. — Iets over ketelsteen en ketelwaterreiniging.

Deutsche Bauhütte No. 9 Von alten Städtebildern door Richard Wolff.
Vom Aus-und Umbau historischer Bauwerke door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen van de verbouwing der Thomasburgkerk in de Lüneburgerheide door arch. Matthies.
Das Haus Staub in Heidenheim a/d. Brenz, arch. Gebhardt en Eberhardt te Stuttgart, met afbeeldingen.
Alte und neue Grabsteine, door Waldner bij teekeningen van H. Hösl te Hamburg.
Von den Einzelheiten beim Wohnhausbau door M. Heeren bij schetsen van R. Gebhardt op losse plaat.

Bulletin des Métiers d'art. 8ste jaargang afl. 6 December 1908.
Onder den titel „Une Cité hospitalière à Bruges vindt men in dit nummer beschreven en afgebeeld het moderne hofje voor gehuwde oude lieden, genaamd „la Cité de Schipjes", gebouwd naar het ontwerp van den architect R. Cauwe en bestaande uit een twaalftal heel aardige en ook inwendig zeer karakteristieke huisjes. Het traditioneele ingangspoortje, de put op het binnenplein en de gevelsteenen in elk huisje ontbreken niet en het eenige verschil met de oude hofjes bestaat in een ruimer aanleg en meer moderne inrichting.
Het volgend artikel „Constructions scolaires en Suisse" is een beschouwing naar aanleiding van het gelijknamige boek van H. Boudin, ook reeds in andere tijdschriften besproken.
„Sic tempora, sic . . . artes is een beschouwing over de plaats, die de kunst in het hedendaagsche leven moet innemen.
De aflevering wordt besloten met de voortzetting van het artikel over de menschelijke figuur in de kunstnijverheid.

Moderne Bauformen No. 2. 1909. Deze aflevering van Gradl's maandschrift is het eerste „Dresdener Künstlerheft" van dit jaar en bevat in hoofdzaak afbeeldingen van werken der bekende architecten Schilling en Graebner in de eerste plaats de door hen, in gemeenschap met den rijksbouwmeester Reh, uitgevoerde verbouwingen aan de burcht Sonnenstein te Pirna bij Dresden. Deze vesting werd vroeger tot krankzinnigengesticht gebruikt, maar schijnt thans een andere bestemming te hebben. De restauratie is niet opgevat als een reconstructie in den oorspronkelijken staat, maar een voorbeeld van de betere moderne opvatting, die bij herstelling en verbouwing van oude monumenten meer en meer veld begint te winnen.
Geheel nieuw zijn de werken door dezelfde architecten uitgevoerd te Bad Elster. Hier hebben zij een badhuis gebouwd, dat voldoet aan alle eischen, die tegenwoordig in een luxe-badplaats gesteld worden. De vormen hebben, evenals bij andere hier afgebeelde werken een beslist modern karakter doch zonder overdrijving en in aansluiting en overeenstemming met de oude architectuur der omgeving.
Een ander Dresdener bouwmeester van wien hier een en ander o. a. interieurs worden afgebeeld, is Alexander Hohrath.
De afbeeldingen, vooral van den Sonnenstein, zijn bijzonder fraai uitgevoerd.

Deutsche Kunst & Dekoration. 12de jaargang No. 6 Maart 1909.
Te Berlijn wonen een paar kunstenaars, geboren Zwitsers, Karl en Robert Walser. De laatste is dichter en romanschrijver, zijn broeder Karl is schilder. Als decorateur schildert hij van alles, maar meer speciaal schijnt hij zich toe te leggen op het damescostuum en wat hij daarin presteert is dan ook het beste wat van hem wordt afgebeeld; het overige is niet van veel beteekenis.
Belangrijker schijnt ons het werk van Prof. Peter Behrens bestaande in gebouwen en inrichting van de tentoonstelling der Allg. Elektrizitäts-Gesellschaft, het huis en de tuin van Behrens zelf te Neu-Babelsberg en een Krematorium te Hagen in Westfalen.
Verder vinden wij een aardig landhuisje in den Taunus door Chr. Proppe beschreven en afgebeeld. Minder aantrekkelijk is de inrichting van een huurhuis door Gustav Goerke; fraai daarentegen het aardewerk van J. A. Precht te Konstanz, men betreurt, dat de afbeeldingen daarvan ook niet de kleuren weergeven.
Wanneer wij verder nog vermelden een beschouwing van den beeldhouwer J. Kowarzik te Frankfurt a. M. over moderne medailles, dan blijkt, dat het, als naar gewoonte, in dit nummer niet aan de noodige verscheidenheid ontbreekt.

Reeds gedurende eenige weken liggen ter bespreking op onze leestafel eenige andere uitgaven, waarvan wij thans vermelden:

Bouwkunde. Handleiding bij het Onderwijs in de kennis der Bouwmaterialen aan Ambachtsscholen, enz. door D. de Vries, in leven Directeur der Ambachtsschool te Rotterdam. Tweede druk, bewerkt door P. A. Schroot, Adjunct Directeur der Ambachtsschool te Arnhem. (Groningen, P. Noordhoff).
Deze tweede druk verdient zeker den naam van een geheel nieuwe bewerking. Wij meenen dit hieruit reeds te moeten opmeken, dat dit eerste deeltje: I. Steen, minstens evenveel omvang heeft als het indertijd door de Vries uitgegeven geheele werkje.
Voor twee jaren deed de heer Schroot bij Kluwer te Deventer een boekje verschijnen getiteld: „De Materialen enz. voor het Metselvak", dat wij toenmaals bespraken en

dat, in zekeren zin, beschouwd kan worden als het programma van het thans voor ons liggend boek.

Ofschoon gebonden aan een beknopten vorm, behandelt de schrijver, zoo volledig als men dit eenigszins verlangen kan in drie hoofdstukken: I Natuursteen, II Kunststeen, III Bijzondere Steenmaterialen, hun oorsprong, fabricatie en toepassing. Het is hem bijzonder goed gelukt van de groote verscheidenheid van materialen, die tegenwoordig in de bouwkunde gebezigd worden het belangrijkste mede te deelen en het boek bevat een schat van wetenswaardigheden, ook voor de practijk van het vak en toch is het geen droge opsomming, maar een zeer goed leesbare verhandeling, waar noodig met eenvoudige duidelijke figuren toegelicht.

Naast de enkele groote werken, die over bouwmaterialen handelen, en welker debiet uit den aard der zaak beperkt is, kan een werkje als dit dan ook ongetwijfeld rekenen op een groote verspreiding, ook buiten den kring van het ambachtsonderwijs. De prijs is bovendien uiterst billijk gesteld.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

In het kunstnijverheidsmuseum te Stuttgart heeft men een collectie bijeengebracht van gebruiksvoorwerpen die door hun leelijkheid en ondoelmatigheid uitmunten. De bedoeling daarmee is op te wekken tot vergelijking, en fabrikanten af te schrikken van de vervaardiging van voorwerpen die hun afnemers in de gruwelkamer kunnen gezien hebben.

Zoo bevat het museum dingen van valsch materiaal: „hout" van papier maché, „brons" van zink, „leder" van linnen in de eerste afdeeling De tweede bestaat uit artikelen van verkeerde constructie: glazen die omvallen, hengsels, waaraan men de vingers brandt, onleesbare drukwerken, thermometers in den vorm van zweepen, „geschenken" in vele stadiën van onbruikbaarheid. Voor de derde afdeeling zijn de diverse versieringen bestemd: Sixtijnsche madonna's op koffiekoppen, portretten op zakdoeken, Rembrandt's op sigarenzakjes.

Het schijnt in onzen tijd zeer nuttig en vooral zeer gemakkelijk zulk een collectie bijeen te brengen.

BINNENLAND.

's-GRAVENHAGE. Een merkwaardige verzameling voorwerpen en sieraden van oude kunst en kunstnijverheid is thans bijeengebracht in de benedenlokalen van het voormalig Rijksarchiefgebouw aan het Plein, om daar gedurende eenige weken ongetwijfeld de bewondering te wekken van de kijklustigen, die bij hun bezoek aan deze keurige tentoonstelling tegelijkertijd hun penningske offeren tot leniging zooveel mogelijk van de nooden der werkloozen.

Want met deze vrucht der samenwerking van een schare van dames en heeren notabelen uit deze stad, gesteund door leden van het Koninklijk Huis, krijgt het comité, dat reeds geruimen tijd onvermoeid werkzaam is met maatregelen tot verzachting van den noodstand, een medewerking van het particulier initiatief, welke een niet geringe bate kan afwerpen ter voorziening in de behoefte aan geldelijken steun voor hen, die buiten werk zijn en hunne gezinnen.

De indeeling van al de inzendingen is met oordeel en kunstsmaak uitgevoerd.

De oude meubelen van diverse personen zijn in een Lodewijk XVI kamer ten pronk gesteld. De wanden zijn bedekt met portretten uit denzelfden tijd en de vitrine met oud kantwerk is in dit salon goed geplaatst, gelijk mede een kast met miniaturen en andere antieke sieraden.

De zilverkamer biedt gelegenheid tot bezichtiging van een kostbare collectie zilveren kunstvoorwerpen door Hare Majesteit en vele ingezetenen, bezitsters van dergelijke kostbaarheden in allerlei vorm, beschikbaar gesteld. Specimina van antieke waaiers, geëmailleerde snuifdoozen en een kast uit de rijke verzameling van dr. Bredius, zijn in deze zaal mede geëtaleerd.

Eén afdeeling geeft te zien een vitrine met een collectie antiek glaswerk, afgestaan door mr Snouck Hurgronje en een kast met servies in oud Saksisch, en daarnevens is gelegen de Lodewijk XV-kamer met prachtig ameublement uit dien tijd, een wandversiering van portretten en een beschilderde vleugel-piano.

Onder de schilderijen, waarvan dr. Bredius weer de meeste afstond, en die in een afzonderlijk salon naar zijn naam zijn geplaatst, vindt men een Jan Steen.

De groote of conferentiezaal van het archiefgebouw is ingericht voor de voorstellingen, muziekuitvoeringen en tableaux, waarvoor de 6e en 9e Maart bestemd zijn.

HAARLEM Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Februari bezocht door 483 belangstellenden Uit de aan het Museum verbonden boekerij werden 200 boek- en plaatwerken in bruikleen verzonden naar verschillende plaatsen van ons land.

Op de aan het Museum verbonden School voor Kunstnijverheid werden gedurende die maand het onderwijs gevolgd door 170 mannelijke en vrouwelijke leerlingen.

DELFT. In verband met het steeds meer ontoereikend voor de behoefte worden van de waterleiding hier ter stede besloot de gemeenteraad, in het voorjaar van 1907 aan een commissie van deskundigen een onderzoek op te dragen naar de middelen van watervoorziening, en stond daarvoor f 5000 toe. Deze commissie heeft thans van advies gediend. Zij heeft niet alleen proefboringen verricht onder Monster, waar de terreinen der tegenwoordige leiding liggen, onder Loosduinen, op de plaatsen Bloemendaal en Madestein, en op de verlaten baan van de H. IJ. S. M. tusschen Wassenaar en Voorburg, maar zij heeft ook het boezemwater van Delfland aan langdurig onderzoek onderworpen. Langs al deze wegen zou Delft aan voldoende water zijn te helpen; afdoend is deze hulp echter niet. De commissie ontvouwt aan het slot van haar rapport drie plannen: 1o. een waterwerk in de Nieuwe Maas, bij Krimpen a. d. IJssel; 2o. een waterwerk tusschen Vlaardingen en Maassluis, en 3o. aansluiting bij de leiding van Rotterdam.

De plannen sub 1 en 2 zullen kosten f 1.600.000 en f 1.497.000, en duur water leveren.

Aansluiting bij Rotterdam zal het water betrekkelijk goedkoop doen zijn.

Tot het laatste plan adviseert dan de commissie, welke bestaat uit de heeren: prof. Beyerinck te Delft, H. E. de Bruijn albier, P. Huffnagel te Rotterdam, en C. P. E. Ribbius, te Delft.

SCHIEDAM. Bij de ruine van Mathenesse, is, bij het maken van een bemalingskelder, behalve eenig aardewerk en steenen kogels, een bronzen donderbus opgegraven, vermoedelijk van den alleroudsten gegoten vorm, waarin dat geschut hier te lande bekend was. Als gietwerk is het zeer ruw en voorzoover te zien, is van versiering geen sprake geweest. Het stuk wordt in het gemeentemuseum alhier geplaatst.

GOUDA. De Gemeenteraad heeft de voorstellen van Burg. en Weth. betreffende de op te richten Ambachtsschool met groote meerderheid aangenomen.

MIDDELBURG. De nieuwe Ambachtsschool te Middelburg zal den 10 Maart a.s. officieel geopend worden.

De minister van binnenlandsche zaken hoopt die opening te kunnen bijwonen. Hij zal alsdan het noenmaal gebruiken bij den Commissaris der Koningin. Des middags wordt in de sociëteit „St. Joris" een maaltijd gehouden.

Den 11 Maart zal een openbare les gegeven worden, toegankelijk voor alle belangstellenden.

Personalia.

— In den leeftijd van 62 jaren is te Amsterdam overleden de heer Th. Limperg, ingenieur 1e klasse aan den dienst van Publieke Werken, hoofd der afdeeling „Bruggen".

De heer Limperg was van 1865 tot 1876 ingenieur aan de Koninklijke Fabriek van Stoom- en andere Werktuigen en werkte in die functie o. a. mede aan den bouw van de brug over den Moerdijk.

In 1876 trad de ingenieur in gemeentedienst, doch in 1882 verliet hij deze weder en ging weer terug naar de Koninklijke Fabriek. Na daar een jaar gearbeid te hebben, nam hij opnieuw eene benoeming aan bij Publieke Werken, waarbij hij onafgebroken gearbeid heeft.

Tot de voornaamste werken van den heer Limperg hier ter stede behoort o. a. het technisch en waterbouwkundig gedeelte van de Nieuwe Amstelbrug.

— Door B. en W. van 's-Gravenhage zijn benoemd:

bij de Gemeentewerken, tot opzichter 1e kl. A. G. Nieuwkerk, thans 2e kl.; tot opzichter-teekenaar 1e kl. W. F. van Dalen, thans 2e kl;

bij de Gasfabrieken, tot 1e opzichter H. D. van Meeteren, thans fabrieksbaas;

bij de Waterleiding, tot opzichter van den openbaren dienst, op een wedde van f 100. J. Th. Geurts, opzichter teekenaar.

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 — 151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Vacante Betrekkingen.

— Architect bij de Gemeentewerken van 's-Gravenhage (Zie Adv. in dit no.). (1)

Tijdelijk Opzichter bij den aanleg van een weg voor de gemeente Amersfoort à f 80 's maands, zich persoonlijk aan te melden ten bureele van den Gemeente-Architect vóór 10 Maart a.s., alle werkdagen van 10—12 of 2—4 uur. (1)

Werkmeester-teekenaar aan eene Stoommeubelfabriek, in staat zelfstandig te werken. Aanbiedingen te zenden onder No. 351, Centr. Adv.-Bur. Max R. Nunes, Amsterdam. (1)

Aankomend Teekenaar, voor copieeren en kleuren van Meubelteekeningen. Brieven onder No. 386, aan het bureau van de Haagsche Courant. (1)

— Werktuigkundig teekenaar bij een Industr. onderneming in Zuid-Holland. Brieven lett. H. N. P. Nijgh & v. Ditmar's Alg. Advertentiebureau Rotterdam. (1)

Aan de „Ingenieur" wordt dd. 5 Febr. uit Tientsin geschreven:

Sedert 1 Februari is benoemd tot hoofdingenieur van de Hai-ho River Conservancy onze landgenoot de heer J. C. Vliegenthart, civiel-ingenieur, thans ingenieur bij denzelfden dienst.

Vermoedelijk zal voor deze werken, die bestaan in de verbetering van het vaarwater van Tientsin over de zoogenaamde Taku-Baar, vermeerdering van ingenieurspersoneel noodig zijn

Voorgesteld is een vermeerdering met 2 civiel-ingenieurs en 1 werktuigkundig-ingenieur, allen jonge ingenieurs, vermoedelijk met een aanvangssalaris van £ 450 's jaars met vrije reis.

Liefhebbers kunnen zich aanmelden bij den secretaris van den Hai-ho Conservancy Board te Tientsin.

Tweede Onderwijzer in het Timmeren aan de Ambachtsschool te Doetinchem, zie adv. in dit no. (2)

— Bouwkundige, als Chef bij de uitvoering van Timmer- en metselwerk, Tegen 15 Maart, te Amsterdam. Brieven in te zenden onder lett. L V 92, N. v d. Dag. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

44 Bouwk.Opz.-teek.,	20—50 j., f 60—f 125	p.m.
19 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 120	p.m.
11 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j., f 90—f 130	„
5 Werkmeesters	26—33 j., f 80—f 130	„
11 Werktuigk. Teek.	18—31 j., f 30—f 90	„
5 Electrotechniker	23—34 j., f 45—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„
1 Chef st.-timmerfabr.	29 j., f f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 8 Maart.

Edam ten 1 ure. Door het gem. best.: het bouwen van tien woningen te Volendam. Bestek met teek. verkrijgbaar ter secretarie. Aanw. gehouden.

Enschede ten 12 ure. Door het gem.-bestuur: de levering van 250 gegalvaniseerd ijzeren privaattonnen, 100 buitendeksels en 100 binnendeksels ten behoeve der gem. reiniging; bestek en teek. te bekomen aan het bureau der gemeentereiniging.

Hardegarijp. a. Voor den heer S. W. Oosterbrug: het stichten eener arbeiderswoning bij zijn plaats onder Tietjerk; bestek en teek. verkrijgbaar bij den arch. J. S. Vernstra te Bergum; b. voor de stichting Toutenburg: het verven van de Belvedère etc. op Vijversburg; bestek ter inzage bij Semler, te Zwartewegsend; inl. bij den arch. H. v. d. Vegte Jr. te Huizum; bilj. in te leveren bij den heer Dryber te Hardegarijp.

Loosduinen ten 3 ure. Door de kerkeraad der Ned. Herv. gemeente: het afbreken van het oude en het bouwen van een nieuw armhuis op het kerkplein; begr. f 14300; bestek en teek. te bekomen bij den ing. bouwk. W. G. A. Bijl, Korte Nieuwstraat 7 te Utrecht.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**
„DE Nederlanden" van 1845.
's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.
Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.
Kapitaal . . . . . f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . . 1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906 . . . . . „ 32.717.500,00
BRAND - LEVEN - INBRAAK.
Verzekering tegen vaste en zeer billijke **Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Ter Neuzen ten 11 ure. Door de bouwk. J. Scheele in het Hotel Centraal: het afbreken van het perc. No. 18 aan de Nieuwstraat en het bouwen van een kantoorgebouw, in drie perc.; bestek en teek. ter inzage in gen. hotel en bij den heer A. de Vrieze Ter Neuzensch koffiehuis; aanw. gehouden, teek. verkrijgbaar bij den bouwkundige.

DINSDAG 9 Maart.

Deventer. Door de commissie tot restauratie van de St. Lebuinuskerk: het afbreken der oude en het maken eener nieuwe bedaking, leidekwerk enz.; bestek verkrijgbaar ter Deventer Handelsdrukkerij v/h De Lange.

's-Hertogenbosch ten 11 ure. Door de Regenten over de godshuizen en den Algem. Arme in het administratiegebouw: het bouwen van het 1e gedeelte van een ziekengasthuis nabij de Gasthuisstraat. Bestek en teek. ter inzage bij den Administrateur der godshuizen en aldaar te bekomen. Inlicht. geeft de bouwk. Th. J. Klompers elken werkdag van 10—12 uur.

Berlikum. Door het bestuur der school voor Chr. Nat. Ond.: het bouwen eener school met onderwijzerswoning; bestek en teek. te bekomen bij het hoofd der school K. Kremer aldaar; aanw. 8 Maart 2 uur op het terrein; inlicht. bij den

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

arch. W. F. Gaasterland Cellierstraat 37 Amsterdam.

Nijmegen ten 2.30 ure. Door het gem. bestuur: het maken van een bergplaats voor spoorwagens enz. tegen de Oostzijde van de Koornbeurs, aan de Nieuwe Markt. Best. met teek. verkrijgbaar ter Gem.-secretarie. Inl. aan het kantoor van Gemeentewerken.

Utrecht ten 2 ure door de Mij. t. Expl. v. S.S. aan het Centraalbureau, Moreelse Park. Bestek No. 1177; het uitbreiden van de halte Oosterbeek—Hoog. Begr. f 8830. Zie adv. in No. 9.

WOENSDAG 10 Maart.

Beesel ten 3 uur. Door het R. K. Kerkbestuur in café Thijsen: het bouwen eener pastorie te Beesel; bestek en teek. te bekomen bij den heer Leon Waegemans bouwk. te Roggel, aanw. den dag der besteding 1 uur.

Sas van Gent ten 3 ure. Door de arch. A. H. Oldenburger uit Nieuwepekela in het koffiehuis L. Buitendam te Stadskanaal: het bouwen van een winkelhuizing met stelmakerswerkplaats; bestek en teek. ter inzage in gen. koffiehuis en aldaar te bekomen. Inlichtingen bij aanbesteder.

DONDERDAG 11 Maart.

Leeuwarden. Door de arch. J. L. de Vries, het afbreken van woningen en schuren nabij de Stienserweg en bouwen van een woonhuis met boerderij voor 17 koeien; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder; aanwijzing 8 Maart ten 2 uur.

VRIJDAG 12 Maart.

Laren (G) ten 3.30 ure. Door het best. der coöp. stoomzuivelfabriek Laren ten kantore der fabriek: het verbouwen der stoomz.fabriek; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen bij de bouwk. J. Dekker te Heerde en ten kantore der fabriek.

DINSDAG 16 Maart.

Veen ten 2 ure. Door het gem.bestuur: het verbouwen van de openbare school. Bestek en teek. verkrijgbaar bij den arch. M. van Gool te Woudrichem; aanw. 13 Maart ten 2 ure.

WOENSDAG 17 Maart.

Assen ten 12 ure. Door de commissie uit de Aangelanden in 't Stationskoffiehuis: de riolering, waterleiding, Rolderstraat, Nijlandsloop, en Boukengang; bestek en teek verkrijgbaar ter drukkerij van de „Provinciale Drentsche en Asser Courant". Aanwijzing 15 Maart ten 10 ure.

VRIJDAG 19 Maart.

Nieuw-Amsterdam ten 12 uur. Door de arch. E. Warringa uit Nieuw-Buinen in 't hotel Kooiker: het bouwen van een aardappelmeelfabriek met aanexe gebouwen, grondwerken enz.; bestek met teek. ter inzage in voorn. hotel en verkrijgbaar bij aanbesteder. Aanw. geschiedt op 11, 13 en 15 Maart 11 uur.

Utrecht, ten 11 ure, door de opzichter A. J. van Bekkum, Liesbosch, Jutfaas in café Witjens te Utrecht: het bouwen van een landbouwschuur met mestschuur en varkenshokken te Kockengen op de hofstede aan 't dorp; inlichtingen te bek. bij aanbesteder; aanwijzing 16 Maart van 12 tot 1 uur.

ZATERDAG 20 Maart.

Walsoorden ten 12 ure, door het bestuur van de Waterkeering van het calamiteuze waterschap Walsoorden in het logement van J. F. Adriaansens: het bouwen van een woning voor den waterbouwk. ambtenaar te Walsoorden; raming f 77-0.8; bestek met teek. ter inzage in het lokaal van het Dijkbestuur en ten kantore van den Secretaris ontvanger en is bij hem verkrijgbaar; aanwijzing 13 en 16 Maart, 9 uur inl. bij den bouwk. J. Wisse te Zaamslag.

VRIJDAG 26 Maart.

Leeuwarden, ten 12 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het vernieuwen van de vaste brug over de Kerksloot van IJlst, in den Rijksweg van Sneek naar Lemmer, raming f 12350; het bestek no. 68 ter lezing aan het gebouw van het dep. aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de Gebrs. van Cleef Den Haag; inlichtingen bij den hoofding directeur Kempees en den ingenieur jhr. Sandberg, beiden te Leeuwarden en den opz. Man in 't veld te Sneek. De nota van inl. op 19 Maart ter inzage bij den ingenieur jhr. Sandberg.

Antiquariaat van de „Opmerker"

Dr. W. Bode. **Geschichte der Deutschen Plastik.** Elegant geb., vroeger f 15.— . . . . . f 3.60

J. Bouwman. **Bedijking, Opkomst en Bloei van de Beemster** met portret en kaarten, in 4 afleveringen. Purmerende 1856. Exemplaar op zwaar papier. (Belangrijk voor de kennis van den waterstaatkundigen toestand van Noord-Holland) . . . . . f 1.50

M. H. A. J. van Meurs. **Aanwijziging bij het Topographisch Teekenen,** met atlas van 24 platen. Breda Broese & Co. 1889 . . . . . f 2.—

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Zaterdag 20 Maart 1909,** des namiddags ten **2** uur, zal in het Departement van Justitie te 's-Gravenhage, in het openbaar worden aanbesteed:

De uitvoering van terreinwerkzaamheden, het maken van terreinafscheidingen en het bouwen van ambtenaarswoningen, deel uitmakende van de stichting van eene bijzondere Strafgevangenis voor mannen te 's-Gravenhage.

Raming f 53500.—.

Het bestek met de daarbij behoorende teekeningen en de detailteekeningen liggen voor gegadigden ter inzage op het bureau van den Hoofdingenieur voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen, alwaar tevens inlichtingen zijn te bekomen.

Het bestek (No. 278) is op franco aanvrage tegen betaling van f 2.— verkrijgbaar bij en wordt tegen overmaking van f 2.15 franco toegezonden door de Gebroeders van Cleef, Boekhandelaars, Spui No. 28*a* te *'s-Gravenhage.*

Aanwijzing zal worden gehouden op het bouwterrein aan den Pompstationsweg op Maandag 15 Maart 1909 des voormiddags ten elf uur.

's-Gravenhage, 4 Maart 1909.

De Minister van Justitie:
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
A. D. W. DE VRIES.

NIEUWE

Glasdecoraties

voor Plafonds en Wanden,

Bijzonder Weerstandsvermogen.
Hoogste Pronk.

Monsterteekeningen met prijscourant en photografieën van uitgevoerde werken op aanvrage gratis en franco.

H. CONEN,
Venlo.

Gewapend Beton.

Uitvoering van alle voorkomende werken.

Fabriek v. Cementijzerwerken.

Ingenieur-Bureau:

H. H. SCHRÖDER, v/h. C. W. FINKE,
Leeuwarden, *Nieuwestad 123.*

44ste Jaargang. ZATERDAG 13 MAART 1909. No. 11.

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

MAINZ.

(Bij de plaat).

De reiziger, die van Keulen uit de traditioneele bootreis Rijnopwaarts maakt, beeft het mooiste stuk gehad, wanneer hij Bingen gepasseerd is en de groote massa van den Rüdesheimer berg uit het gezicht begint te verdwijnen. Dan verwijdt zich het Rijndal, om eerst veel hoogerop weder te vernauwen. Ofschoon de meeste booten tot Mannheim opvaren wordt Mainz door velen een geschikt punt geacht, om de bootreis af te breken en het is dat ook in veel opzichten, want men kan van daaruit gemakkelijk Wiesbaden, Frankfurt en Darmstadt bereiken en ook zijn reis verder landwaarts in of stroomopwaarts voortzetten.

Wie zich echter van de boot onmiddellijk naar het station zou begeven, zou de gelegenheid voorbij laten gaan, kennis te maken met een der oudste en belangrijkste steden van den Rijn en met een der beroemdste middeleeuwsche monumenten van Duitschland, den Mainzer Dom.

Een oponthoud van een paar dagen zal niemand zich beklagen. Aan den Dom alleen kan men wel een dag besteden en ofschoon Mainz niet op een lijn gesteld kan worden met Keulen of Straatsburg, het is een vroolijke, vrij ruim gebouwde stad, die zich breed opent langs de breede rivier, die hier nog door een vrij drukke scheepvaart wordt verlevendigd.

Mainz is een der oudste en wellicht de voornaamste der nederzettingen van de Romeinen aan den Rijn geweest. Een brokstuk van een monument, nog in de tegenwoordige citadel aanwezig, en tal van overblijfselen in het museum zijn nog daar om dit te getuigen.

Groote monumenten uit den Romeinschen tijd, als waarop Trier wijzen kan, bezit de stad niet meer. Waarschijnlijk hebben die plaats moeten maken voor het Mainz der middeleeuwen. Ook dit was een stad van beteekenis, die er zich niet weinig op liet voorstaan, de oudste bisschopstad van Duitschland te kunnen worden genoemd. Wanneer de bisschoppen van Keulen, Mainz en Trier het met elkander eens waren, vormde deze driebond een macht, waarmede niet viel te gekscheren.

Het schoonste monument van de bisschoppelijke stad is ongetwijfeld de Dom, welks sierlijke kruistoren op onze plaat in het verschiet zichtbaar is die alleen ruimschoots de moeite van een langer oponthoud in de stad loont, en een uitvoeriger beschrijving verdient, dan de ruimte ons thans veroorlooft te geven. Wij bewaren die liever voor

een latere gelegenheid en bepalen ons thans tot deze weinige regelen bij de plaat, die een stadsgezicht te Mainz weergeeft, zooals het geschetst werd door een der vaardigste architectuurteekenaars, die Duitschland thans bezit, den Darmstadter architect Dr. R. Anheisser.

De toren die men op den voorgrond ziet, behoort tot de St. Quintinskerk, een der vele andere kerken, die ofschoon er geen in belangrijkheid met den kathedraal kan worden vergeleken, toch door hare torens het silhouet der stad mede helpen verlevendigen en ofschoon architectonisch van veel minder beteekenis, zooals men ook hier zien kan, een aangename afwisseling in het stadsbeeld teweegbrengen.

Vereenigingsleven en onafhankelijke organen

Er gaat niet veel om in de Bouwkunst, er is niet veel belangrijk nieuws op haar gebied, maar daartegenover kenmerkt zich deze tijd van malaise door een meer geanimeerd vereenigingsleven, dan waarvan wij in langen tijd getuige mochten zijn. Belangstellend getuige voorzeker, want het bouwkundig vereenigingsleven is een belangrijke factor of kan een belangrijke factor zijn in de bevordering der bouwkunst, die ook door ons, al staat ons orgaan buiten eenig vereenigingsverband, wordt voorgestaan en nagestreefd.

Dat vereenigingsleven heeft dan ook in al de jaren van zijn ontwikkeling bij voortduring onze aandacht getrokken. Menigmaal vonden wij aanleiding tot critiek op hetgeen in het vereenigingsleven plaats vond en het ziet er niet naar uit, dat b.v. onze beschouwing over de reorganisatie der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, getiteld „de Kroon op het Werk" de laatste van dien aard zal kunnen zijn, die in „de Opmerker" verschijnt.

Wij zouden nu niet weder over die zaak beginnen, wanneer daartoe geen bijzondere aanleiding bestond, maar achten ons er toe genoodzaakt na kennisneming, uit het Bouwkundig Weekblad van 6 Maart j.l. van het verslag der vergadering van de afdeeling Arnhem der Maatschappij op 24 Februari 1909.

Bij de gebruikelijke rondvraag, voor de sluiting der vergadering, verkreeg de heer Keurschot het woord en wat hij zeide wordt in het verslag weergegeven als volgt:

„Hij begon met te verklaren, dat hij met groote belangstelling den loop van zaken had gevolgd."

„Er is, zij het dan niet in zoo groote mate als sommigen zich dat hadden voorgesteld, frisch en nieuw bloed in het hoofdbestuur gekomen. Spr. betreurt het dan ook, dat de redacteur van de Bouwwereld de plaats gehad hebbende gebeurtenissen zoo pessimistisch, in een van zijne Echo's, in het daglicht stelt."

„Ook dat aandikken van de consequentie, die er voor den heer Schaap zou bestaan om nog eens weer te bedanken, trekt de aandacht. Waarom wordt door den redacteur van de Bouwwereld geïnfluenceerd op de jongeren om het bijltje er bij neer te leggen? De jongeren hebben succes gehad, twee meer vooruitstrevende en democratische hoofdbestuursleden hebben we verkregen; dit is, gezien het korte actie voeren, een beslist succes. Laten de jongeren niet luisteren naar het gefluit van dezen pessimistisch gestemden vogelaar, maar voortgaan op den ingeslagen weg. Wordt eene krachtige actie door de jongeren gevoerd, dan zullen binnen betrekkelijk korten tijd meer der hunnen achter de groene tafel komen. Het is daartoe noodig dat zij zich vast aaneensluiten en niet ieder voor zich een succesje tracht te behalen."

„De heer Keurschot vond het dan ook wenschelijk, dat van uit de afdeeling Arnhem krachtig geprotesteerd werd tegen uitingen als van den redacteur van de Bouwwereld, die niet anders dan desorganiseerend kunnen werken en daardoor vanzelf de reactie bevorderen. Het bestaan van dergelijke organen buiten eenig vereenigingsverband kan gevaarlijk werken op de ontwikkeling van het vakvereenigingsleven."

„De heer Lensink merkt op, dat de Opmerker zich ook nogal weinig waardeerend over het resultaat van de verkiezing had uitgelaten. De vicevoorzitter, de heer Freem, vond dat men hierop niet moest ingaan, hij kan toegeven dat de Bouwwereld nog eenige invloed kan hebben maar de „Opmerker" heeft die absoluut niet meer."

Wanneer men zich herinnert, wat er voor de Hoofdbestuursverkiezing in dezelfde afdeeling Arnhem is voorgevallen en hoe zij over het verslag van het toen gesprokene, niet door het Hoofdbestuur, maar door den Redacteur van het Bouwkundig Weekblad werd gekapitteld, dan bevreemdt het wel eenigszins, dat men er thans met het resultaat der verkiezing ingenomen schijnt.

Het is onze bedoeling niet, met den geachten spreker over dit punt een gedachtenwisseling uit te lokken en wat betreft de consequentie, die voor den heer Schaap zou bestaan om nog eens weer te bedanken, richt hij zich wel meer bepaald tot „de Bouwwereld", maar ook wij gevoelen ons schuldig aan het „aandikken" van die consequentie, maar wonderlijk genoeg, onze meening op dit punt heeft nog niet de minste wijziging ondergaan.

Wij kunnen ons wel voorstellen, dat heer Keurschot de illussie met zich omdraagt, door een krachtige actie en een vaste aaneensluiting der jongeren wat te bereiken in de Maatschappij t. b. d. B., en er is geen enkele reden om te trachten hem die illusie te benemen, ook dit punt laten wij dus hier onaangeroerd.

Waar spreker evenwel beweert, dat uitingen als van den redacteur van de Bouwwereld, *niet anders dan desorganiseerend kunnen werken en daardoor vanzelf de reactie bevorderen* en verder, dat *„het bestaan van dergelijke organen buiten eenig vereenigingsverband gevaarlijk kan werken op de ontwikkeling van het vakvereenigingsleven"*, daar mogen wij een krachtig protest niet achterwege laten.

Uitingen, als door spreker bedoeld, kunnen misschien desorganiseerend werken en de reactie bevorderen, wanneer de jongeren er door geïnfluëenceerd worden om het bijltje er bij neer te leggen, maar dat een influenceeren in die richting door den redacteur van de Bouwwereld zou zijn bedoeld, kunnen wij niet gelooven.

Bij een dergelijke opvatting is de uitgesproken

MAINZ.

De Schustergasse, met uitzicht op den Dom.

meening, omtrent het gevaar voor de ontwikkeling van het vakvereenigingsleven, dat de buiten eenig vereenigingsverband staande organen zouden opleveren, wel te verklaren.

Maar die opvatting berust blijkbaar op misverstand en de gevolgtrekking klinkt allervreemdst, wij aarzelen niet te zeggen zelfs reactionnair, uit den mond van een spreker, die als uiterst vooruitstrevend bekend staat.

Wij meenen in hem een verklaard voorstander te moeten zien van de vrijheid van het woord, doch zouden wel willen vragen, of hij die alleen begeert voor zijn eigen vereenigingsorgaan.

Alleen indien de onafhankelijke organen van die vrijheid misbruik maakten, om aan het vereenigingsleven afbreuk te doen, zou er aanleiding zijn, om zoo te spreken. Dat zou echter nog bewezen moeten worden.

En dan, welk belang zouden die organen daarbij hebben? Zij streven toch immers naar hetzelfde doel als de bouwkundige vereenigingen, dat is in vier woorden: de bevordering der bouwkunst. Dat zij het op andere wijze doen dan de vereenigingen ligt voor de hand, maar is geen reden hun het recht van spreken te ontzeggen en in hun bestaan een gevaar te zien voor de ontwikkeling van het vakvereenigingsleven. Wanneer het bouwkundig vakvereenigingsleven over het algemeen in een goede richting zich ontwikkelde zou het dwaasheid zijn daartegen oppositie te voeren, maar zoolang wij de leiders dier ontwikkeling nog telkens op dwaalwegen zien geraken, zullen wij niet schromen in het algemeen belang daarop te wijzen, telkens wanneer het noodig voorkomt.

En wij meenen, dat waar wij dit deden, de uitkomsten menigmaal hebben bevestigd, wat wij geschreven hadden.

Men heeft ons wel eens de zucht tot oppositie „quand même" speciaal tegen de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst toegeschreven. Het zou ons thans te ver voeren die opvatting uitvoerig te gaan wederleggen, maar onverklaarbaar is zij niet en wij willen erkennen, dat de schijn in dit opzicht tegen ons is, evenwel buiten onze schuld, want niet van onzen kant kwam de aanleiding.

Meer dan bij andere vereenigingen, wier werkzaamheid zich in hoofdzaak tot den eigen kring bepaalt, is bij de Maatschappij langzamerhand een streven op den voorgrond gekomen, om naar buiten werkzaam op te treden.

Ongetwijfeld verdient dit waardeering en aanmoediging, maar een vereeniging, die op zich neemt in het openbaar leiding te geven, aanvaardt niet slechts een moeilijke taak, maar neemt bovendien een groote verantwoordelijkheid op de schouders; haar optreden moet dan zoodanig zijn dat het den toets der critiek in alle opzichten kan doorstaan.

Is dit niet zoo dan heeft die critiek recht van spreken en hebben de organen, die haar voeren recht van bestaan.

En nu kan men wel zeggen, dat al dat geschrijf van die buiten eenig vereenigingsverband staande organen absoluut geen invloed heeft en dat men er niet op moet ingaan, dit is struisvogelpolitiek.

Het zou verstandiger zijn te erkennen, dat die organen door hun critiek menigmaal invloed ten goede hebben uitgeoefend op de ontwikkeling van het bouwkundig vereenigingsleven en dat die critiek een bewijs is van belangstelling daarin, dat eerder waardeering dan geringschatting verdient.

Het Zuiderzee-vraagstuk.

door L. A. Sanders.

(*Brochure uitgegeven door het dagblad „de Avondpost"*).

Het is nu bijna anderhalf jaar geleden dat onze eerste brochure over bovengenoemd onderwerp verscheen. Men zal zich herinneren, dat daarin werd gezegd, dat er eene besparing van minstens *20 millioen gulden* kon worden verkregen, als men er toe wilde besluiten den afsluitdijk en den Wieringermeerpolder tegelijk te maken en daarbij gebruik te maken van *gewapend beton*.

Wij gaven er een schema bij van een dijkprofiel, niet geheel volledig, om niet alles uit handen te geven.

Thans, na bijna anderhalf jaar, heeft de Zuiderzeevereeniging eene commissie benoemd om een onderzoek te doen instellen naar de vraag, in welke mate g e w a p e n d b e t o n van toepassing kan zijn bij den afsluitdijk, de meerdijken, den bouw der kunstwerken, enz., ter bezuiniging bij de uitvoering, onder voorwaarde van gelijke deugdelijkheid.

Men ziet het, nietwaar, „m e t b e k w a m e n s p o e d"!

„Langzaam gaat zeker", kom je er vandaag niet, dan kom je er morgen."

Enfin, het is niet te verwonderen, dat het zoo is gegaan. Immers, deze twee Hollandsche spreekwoorden typeeren onze speciaal Hollandsch-flegmatieke karakters.

Het is zelfs een wonder te noemen, dat men niet gedacht heeft aan het uit Zuid-Afrika overgewaaide spreekwoord: „alles zal wel reg kom" en dus gedacht heeft: „laat Gods water maar over Gods akker loopen".

Toch is dit gelukkig nog niet gebeurd.

Er zijn er nog enkelen in den lande die iets voor het denkbeeld van de Zuiderzee-vereeniging gevoelen.

Laat ons in de eerste plaats noemen onzen ex-minister dr. J. Kraus, die den moed had een wetsontwerp in te dienen, waardoor, tenminste zoo het door de Volksvertegenwoordiging wordt aangenomen, een b e g i n zou kunnen worden gemaakt met de uitvoering.

Wij kunnen dan o o k zijn standpunt, dat hij den den 11en Februari in de vrijzinnige kiesvereeniging „Vooruitgang" te Amsterdam ontwikkelde, appreciëeren, niettegenstaande hij met een half ei tevreden is. Laat ons echter toestemmen, dat een half ei beter is dan een ledige dop, en den heer Kraus namens het Nederlandsche volk dank betuigen voor hetgeen hij meende in het belang van de groote zaak te moeten doen.

Had hij het niet gedaan, welnu, de tegenwoordige Regeering was zeker niet gereed geweest met een nieuw ontwerp.

* * *

Onze hierboven uitgesproken dank behoeft echter niet in te houden eene t e v r e d e n h e i d s b e t u i g i n g. Integendeel, wij kunnen en mogen rondweg verklaren, dat het wetsontwerp ons tegenvalt.

Tegenvalt, omdat het naar onze opinie de „trekschuit" is waarmede men over tientallen van jaren, ja misschien over een eeuw zijn doel tracht te bereiken.

En ook dit moet ons niet verwonderen; immers wij mogen veronderstellen, dat de heer Kraus, „zijn Pappenheimers kennende", heeft gemeend, dat deze trekschuitgang het meest kans van slagen zal hebben.

Hulde dus aan hem die zijn landgenooten zoo goed blijkt te kennen!

En dit bleek ons ook, toen door hem de reeds genoemde voordracht werd gehouden in „Vooruitgang" te Amsterdam.

Aan de opkomst toch ter vergadering — het zaaltje van het „Nut" was voor ¾ gevuld — kon men reeds zien, dat het grootste gedeelte van Amsterdam's burgerij geheel op de hoogte is van voornoemd wetsontwerp, of . . . denkt: „alles zal wel reg kom."

Men maakt er zich warm noch koud over. Het laat blijkbaar het meerendeel onzer bevolking volmaakt onverschillig, of de Regeering *millioenen guldens verspilt of niet!*

En toch worden die verspild, en de heer Kraus weet dit zelf ook wel: daarvoor is hij te goed technicus.

Kwalijk kan het hem echter niet worden genomen, dat hij rekening houdt met ons ellendig flegmatiek volkskarakter; integendeel, nogmaals brengen we hem hulde wegens zijne pogingen om ten minste een begin te krijgen.

Hij wil den eersten stoot geven om op den weg naar de werkelijkheid te komen.

Jammer, heel jammer is het echter, dat, naar de meening van zeer velen, deze stoot, uitgaande van het Dagelijksch bestuur der Zuiderzeevereeniging, zal blijken te zijn: *De grootste stoot aan de niet-oplossing* van het Zuiderzeevraagstuk. *De grootste negatieve stoot dus!*

Is het niet te betreuren, dat het *meest krenterige voorstel*, dat, zooals wij vroeger reeds aantoonden, bovendien *millioenen te veel gaat kosten* het meest kans van slagen heeft?

En dat door de schuld van de Zuiderzee-vereeniging zelf, waarvan het dagelijksch bestuur, in een vermoedelijk onbewaakt oogenblik, de fout beging den heer Kraus in de thans bekende richting te „bewerken!"

Het is dus waarachtig niet aan den heer Kraus te wijten.

Integendeel, het is de Zuiderzee-vereeniging, wankelmoedig geworden door den tegenspoed, welken zij ondervond, welke het verwijt moet treffen met de trekschuit te varen.

En toch, — het is ons bekend, — zijn er velen die het anders hadden gewild.

Er zijn ook heel wat die thans nog willen beproeven méér te krijgen.

Is het dan niet treurig, een man als dr. Kraus nu gedwongen door de omstandigheden, te moeten hooren spreken van een nationaal belang, daar waar het voorgestelde wetsontwerp, naar zijne eigen woorden, brengt de „vergrooting van de provincie Noord-Holland" dus daar waar het geldt een speciaal *provinciaal belang?*

De andere provincies zullen van den Wieringermeerpolder *geen cent profiteeren!*

Is het niet bedroevend te hooren hoe de heer Kraus gedwongen is zijn wetsontwerp te verdedigen, door er op te wijzen, dat eene Regeering vóór hem de conseqnentie van een wetsontwerp van verdere strekking niet aandurfde?

Bewijst dit niet klaar en duidelijk dat ook door den heer Kraus méér zou zijn voorgesteld als hij kans had gezien ook dàn te zullen slagen?

Treurig, diep treurig moet het worden genoemd, dat niemand in de vergadering van „Vooruitgang", er op wees, dat door het wetsontwerp-Kraus de uitspraak der ex-Staatscommissie *een holle frase* is geworden!

De uitspraak der leden van ex-Staatscommissie is aldus teniet gedaan.

Het prachtig stuk werk van den heer Lely dreigt voorgoed van het tooneel te verdwijnen en de Zuiderzee-vereeniging zelve draagt daarvan de schuld!

Wat zal zij er later spijt van hebben, als zij ziet, dat er niets meer aan te doen is.

Dat de Zuiderzee-vereeniging haar standpunt prijs geeft ter wille van het feit, dat het krenterigste voorstel in het dommelende Holland het meest kans van slagen heeft, komt ons onbegrijpelijk voor.

Poover figuur! Poover, omdat de het meest vragende steeds de meeste kans van slagen heeft. Poover, omdat het aanhangige wetsontwerp der Hollandsche natie onwaardig is! Poover, omdat de heer Kraus, te onzaliger ure door het dagelijksch bestuur der Zuiderzee-vereeniging er toe aangezocht, er toe medewerkt een zeer duren polder te maken, welke in de toekomst het struikelblok moet worden voor de geheele afsluiting.

Hun, die willen weten hoe een en ander *behoort*, zij aanbevolen het lezen van het *Verslag der Staatscommissie*, benoemd bij kon. besluit van 8 September 1892, tot het instellen van een onderzoek omtrent een afsluiting en eene droogmaking der Zuiderzee.

Wij geven hier slechts een klein uittreksel en wel hoofdstuk XII. Dit luidt:

Vergelijkend overzicht van de voornaamste voor- en nadeelen van inpoldering met en zonder afsluitdijk.

1 Defensiebelangen,

Uit het oogpunt der defensie is inpoldering met afsluitdijk te verkiezen boven inpoldering zonder afsluitdijk, welke laatste uit dat oogpunt wel bezwaren, doch geen enkel voordeel zou opleveren.

2, Waterverversching,

Met afsluitdijk kan in ruime mate, zoowel in de behoefte tot waterverversching van Friesland en Noord-Holland als in die der drooggemaakte gronden voorzien worden, sprekende echter het belang, dat bij het IJsselmeer betrokken is met het oog op die waterverversching, sterker voor Friesland dan voor Noord-Holland.

3. Drinkwater.

Met afsluitdijk verbetering van het drinkwater voor het vee op vele plaatsen langs de Zuiderzee.

4. Schutwater.

Met afsluitdijk ontvangen, bij het schutten, de polders slechts zoet water. Bij inpolderingen zonder afsluitdijk is in de verkleinde Zuiderzeekom een zoutgehalte te verwachten, gelijk aan dat, hetwelk thans benoorden Urk wordt gevonden.

5. Vechtboezem, enz.

Met afsluitdijk beter loozing van den Vechtboezem, de Eem, de polders langs den Beneden-IJssel, het Zwartewater, de Overijselsche Vecht, de Linde, enz., dan zonder afsluitdijk en dientengevolge besparing van gelden voor verschillende ontworpen werken.

6. Polders die bezuiden den afsluitdijk op de Zuiderzee loozen.

De loozing der polders, die thans plaats heeft op den afwisselenden Zuiderzeestand, geschiedt na afsluiting op een vrij standvastig, voor die loozing alleszins voldoend, laag peil.

7. Friesland's boezem.

Met afsluitdijk geeft het doorgaand lager peil van het IJsselmeer eene verbeterde gelegenheid om schadelijk hooge standen van Friesland's boezem te voorkomen.

8. Veiligheid der landen langs de Zuiderzee.

Met afsluitdijk is de veiligheid der langs de Zuiderzee bezuiden den afsluitdijk gelegen landen, die geen stormvloeden meer hebben te duchten, grooter.

Met afsluitdijk zijn de kosten van onderhoud der bestaande zeedijken minder, omdat deze achter de indijkingen binnendijken worden en daarbuiten meerdijken, terwijl daarmede tevens o.a. de kosten voor de Dronther bedijking worden bespaard.

9. Veiligheid der nieuwe inpolderingen.

De veiligheid van de nieuwe inpolderingen is veel beter gewaarborgd met dan zonder afsluitdijk.

10. Waarde van den drooggemaakten grond.

Door de meerdere veiligheid van de polders met dan zonder afsluitdijk zullen de gronden ook meer waarde hebben en dus op voordeeliger wijze uitgegeven worden.

11. IJseldijken.

Met afsluitdijk worden de IJseldijken beneden Wijhe bij storm, gepaard met hoog opperwater, ontlast.

12. Kustlijn.

Met afsluitdijk wordt de tegen de zee te verdedigen kustlijn belangrijk verkort en kunnen verschillende ontworpen werken en maatregelen achterwege blijven, terwijl zonder afsluitdijk de verkorting van de kunstlijn onbeteekenend is.

13. IJsvorming.

Met afsluitdijk zal zich op het IJselmeer niet zooveel ijs vormen als thans op de Zuiderzee, omdat de ijsvorming, die nu in het benoorden den afsluitdijk blijvend deel van de Zuiderzee plaats vindt en door de met hoog en laag water beurtelings overstroomde en weder droogvallende platen zeer in de hand wordt gewerkt, dan wordt buitengesloten.

14. Zuiderzee-havens.

De verschillende havens langs de Zuiderzee komen, met den afsluitdijk en de daarmee gepaard gaande werken, in veel gunstiger toestand.

Bij de inpoldering met afsluitdijk zal aan het reeds lang aanhangige vraagstuk betreffende de verbetering van het Zwolsche Diep binnen weinige jaren nadat met den aanleg van den afsluitdijk begonnen wordt, een afdoende oplossing worden gegeven.

Voor het geval van inpoldering zonder afsluitdijk zal daarentegen met betrekking tot het Zwolsche Diep niet meer worden gedaan dan het op andere wijze teruggeven van den bestaanden toestand.

15. Scheepvaartbelangen.

Met afsluiting is het voor het IJselmeer aangenomen peil van gunstigen invloed op de schutting te Schellingwoude.

In het algemeen wordt ook de scheepvaart door het standpeil van het IJselmeer gebaat.

In het belang van de scheepvaart is inpoldering met afsluitdijk beter dan inpoldering zonder afsluitdijk. Eene afsluiting der Zuiderzee volgens de lijn Noord-Holland — Wieringen — Friesland is eer in het belang van het binnenlandsch verkeer te water dan tegen dat belang.

16. Spoorwegverbinding

De afsluitdijk opent de mogelijkheid voor eene onafgebroken spoorwegverbinding tusschen Holland en de Noordelijke provinciën, inzonderheid van belang bij stremming der vaart in den winter.

17. Kosten der indijkingen.

De inpolderingen met afsluitdijk zijn, zelfs met inbegrip der kosten van den afsluitdijk, veel minder kostbaar dan die inpolderingen zonder voorafgaande afsluiting.

18. Risico bij de uitvoering.

De duur van uitvoering verschilt niet belangrijk voor het geval zonder en met afsluitdijk, doch bij het laatste zal het werk regelmatiger en met minder risico kunnen worden uitgevoerd.

19. Polderlasten.

De polderlasten zijn met afsluitdijk lager dan zonder afsluitdijk.

20. Slibneerzetting.

Tegen het bezwaar, zoo het zich ooit mocht doen gevoelen, van verkleining op den duur van het IJselmeer wegens slibneerzetting, hetgeen de commissie twijfelachtig oordeelt, is niettemin gewaakt door een kapitaalpost in de begrooting op te nemen, waaruit het baggerwerk tot opheffing van alle nadeelige slibneerzetting kan verricht worden.

21. Visscherij.

Het mag niet als een nadeel van den afsluitdijk worden aangemerkt, dat de Zuiderzeevisscherij bij inpoldering zonder afsluiting geleidelijker te niet gaat. Immers die meerdere geleidelijkheid mag er niet toe leiden om de maatregelen, welke bij inpoldering met afsluitdijk in het belang van den visschersstand zouden worden genomen, achterwege te laten, wanneer tot inpoldering zonder afsluitdijk werd overgegaan.

22. Besluit.

Op grond van het bovenstaande is inpoldering met afsluitdijk, uit een technisch oogpunt,

verre te verkiezen boven indijkingen in de Zuiderzee zonder afsluitdijk.

Met afsluitdijk zullen de bezwaren vervallen, die in de Noordelijke Provinciën gerezen zijn tegen vroegere ontwerpen tot indijking van het Zuidelijk deel der Zuiderzee.

De voordeelen ten aanzien van dijksverdediging, waterverversching, verbetering van communicatie, enz. moeten aan de inpolderingen met afsluitdijk ook den steun van die provinciën verzekeren.

* * *

Wat wil men meer, vragen wij?

Is dit niet voldoende om aan te toonen dat èn door dr. Kraus èn door de tegenwoordige Regeering èn door de Zuiderzeevereeniging *het paard achter den wagen wordt gespannen?*

Zouden er onder de Kamerleden nu geen stemmen opgaan om tegen het voorgestelde wetsontwerp front te maken, niettegenstaande dit wetsontwerp door twee opeenvolgende Regeeringen wordt ondersteund?

Ons dunkt, het moet, vooral nu blijkt dat èn minister Kraus èn de Zuiderzee-vereeniging verzuimden een studie te maken van de nieuwe materialen, zooals gewapend beton.

Met de trekschuit kwam de Zuiderzee-vereeniging er toe eerst thans, nadat er door ons reeds bijna anderhalf jaar op is gewezen, eene commissie te benoemen, welke zal hebben te onderzoeken of en hoe het gewapend beton van toepassing kan worden.

Eerst dus millioenen voteeren en dan onderzoeken, is dit niet werkelijk verkeerd?

Wist de Zuiderzee-vereeniging niet dat er een Koninklijk Instituut van Ingenieurs bestaat? Is de Zuiderzee-vereeniging geheel onbekend gebleven mer het rapport van onzen Regeeringsafgevaardigde op het Internationale Scheepvaartcongres, het vorig jaar te St.-Petersburg door den heer Wortman uitgebracht? Kent men de zeewerken van jhr. de Muralt niet?

Meent de heer Kraus, op werkloosheid wijzende, zooals hij in „Vooruitgang" deed, dat die door het maken van den afsluitdijk niet voor een groot deel zal worden opgeheven?

Kom, kom, men leze eens onze artikelen, welke nu ruim een jaar geleden in „De Ingenieur" voorkwamen. Men herleze ook onze brochure van het jaar 1907, verkrijgbaar aan de „Avondpost"-drukkerij, om daaruit tot de conclusie te komen dat de Zuiderzeevereeniging thans werkelijk met de trekschuit vaart.

Met de trekschuit dus, zal men er thans toe medewerken *millioenen weg te gooien*, tenzij het belastingbetalend publiek halt! zegt, en aan „men" verzoekt plaats te nemen in de trekschuit.

Wij moeten wakker worden. Wij moeten gaan begrijpen waarom het gaat. Wij moeten onze belangen begrijpen en géén millioenen laten verknoeien.

Een van de twee: òf eerst de afsluitdijk zonder Wieringermeerpolder en dus het wel gemotiveerde advies van de ex-Staatscommissie opgevolgd, òf de leuze beide werken tegelijk, hetgeen wil zeggen: afsluitdijk c.a. èn Wieringermeerpolder.

Dan wordt er 20 millioen gulden bespaard.

Dan kunnen beide werken in negen jaar geheel gereed komen.

Dan profiteert ons geslacht er nog van.

Dat is verstandige politiek.

Gaat het den weg op door dr. Kraus aangewezen, dan duurt het een jaar of twintig vóórdat de afsluitdijk er komt, als het in werkelijkheid ooit zoover komt.

En juist de afsluitdijk is een nationaal belang. In veel hoogere mate nationaal belang dan de provinciale polder.

Valt die polder te duur uit, hetgeen zeer zeker het geval is, dan komt de afsluitdijk er nooit.

De polder op zichzelf wordt kaufmännisch uitgedrukt een *„strop!"*

Men maakt geen f 1700 van een H.A. grond, vooral niet bij de eerste uitgifte. Eerst na jaren kan de grond die waarde krijgen.

Twijfelt men aan de uitvoerbaarheid en de duurzaamheid van de door ons voorgestelde dijken?

Welnu, men zegge waarom en zwijge niet.

Wij zijn onzerzijds bereid er voor te zorgen dat de Regeering een definitief aanbod krijgt om de genoemde werken voor een vooraf genoemden prijs opgeleverd te krijgen. Binnen zeer korten tijd kunnen wij daarvoor zorgen en dan heeft men zekerheid en waarborgen! Wij zijn daartoe in staat gesteld door een combinatie van aannemers.

De trekschuit verandert dan van gedaante.

De boeren krijgen land en behoeven niet naar Duitschland of Amerika.

De provincies profiteeren dan van de voordeelen aan het IJsselmeer verbonden.

De schatkist krijgt geld, en er komt werk in overvloed!

Nogmaals, men moet wakker worden! Laten de kiesvereenigingen in de provincies Noord-Holland, Friesland, Overijsel, Gelderland, Utrecht, overal vergaderingen beleggen, waarin zij b.v. den heer A. A. Beekman, lid van de Zuiderzee-vereeniging, uitnoodigen te spreken over de technische voordeelen, verbonden aan de afsluiting van de Zuiderzee.

Hij zal allen doen begrijpen waarom het gaat.

In Utrecht wordt de „Vechtquaestie" er door opgelost, hetgeen reeds een paar millioen waard is. In Noord-Holand wordt de drinkwater-quaestie voor mensch en dier en plant er mede opgelost, hetgeen millioenen voordeel brengt! De H.A. grond brengt daarvoor 5 à 10 gulden meer per jaar op, hetgeen op een paar maal honderd duizend hectaren een paar millioen vertegenwoordigt, zoodat deze opbrengst alleen voldoende is om de kosten van den afsluitdijk te dekken.

In Friesland staan geregeld in het voorjaar een 30,000 H.A. grond te lang onder water. Men durft daar niet meer te laten afloopen omdat men dan in den drogen tijd watergebrek krijgt. Het voordeel van Friesland is dan ook bijna niet in cijfers te brengen, het loopt ook in de millioenen.

Millioenen, millioenen en nog eens millioenen, worden bespaard of verdiend, als de afsluitdijk tot stand komt!

En thans wordt die afsluitdijk uitgesteld tot over *minstens 10 jaar!* Misschien wel voor goed!

En dat dit niet alleen onze meening is blijkt uit het feit, dat op Zaterdag 20 Februari in het Ned. Onderwijzers-Genootschap te Amsterdam de heer

A. A. Beekman, de pionnier der Zuiderzee-vereeniging, zich zelf afvroeg: *Zal de afsluiting wel ooit plaats hebben als de Wieringermeerpolder er is?*

Ons dunkt, lezers, deze vraag, door iemand als de heer Beekman geopperd, zegt alles!

Amsterdam, 22 Februari 1909.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 10. Maatschappij t.b.d. Bouwkunst. Adres aan den Raad der Gemeente Leiden, in zake het behoud der Accijnshuisjes aldaar.

Brieven uit Rotterdam VIII Kleinigheden.

De voormalige Handboogdoelen te Amsterdam, door A. W. Weissman, met plaat.

Over Architectenkamers. Voordracht van Dr. Boethke in de „Vereinigung Berliner Architekten" vertaald uit de „Deutsche Bauzeitung".

Ingezonden Stukken. Over de Slachthuisprijsvraag, door G. Versteeg.

Vergaderingen. Afdeeling Utrecht 16 Febr. 1909. — Afdeeling Arnhem 24 Februari 1909. — Afdeeling Amsterdam 26 Februari 1909.

Architectura No. 10. Mededeelingen betr. het Genootschap.

De Gebogen lijn (hare schoonheid en hare eischen) Voordracht, gehouden door den heer W. Kromhout Cz. in de Genootschapsvergadering van 17 Februari 1898.

Overzicht van de week. Dr A. Pit.

Ingezonden. Over critiek op de „Tentoonstelling Molkenboer in Suasso" door C. J. de Haas.

De Westerkerk.

Damplan, zooals dit door de afdeeling P. W. is ingediend bij B. en W. van Amsterdam en doorgezonden naar de verschillende Commissies.

Oud en Nieuw op het gebied der kazernebouw, door A. E. Redelé kapt. der Genie en W. Dudok. 1e Luit. der Genie, met afbeeldingen (vervolg).

Technisch Gedeelte. Verwarming en ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (vervolg). — Het maken van bestekken, begrootingen en materialenstaten door A. N. Wind. — Het fundeeren van kaaimuren, enz. zonder afdamming.

De Bouwwereld No. 10. Het Damplan te Amsterdam, door J. H. W. Leliman b.i., met afbeeldingen.

Villa „Otium" te Doorn, arch. D. van Oort Hzn., Amst. (afbeeldingen).

Het Woningvraagstuk II. Overbevolking.

De Ingenieur No. 10. Beschouwingen over bestaande typen van bestuurbare luchtschepen. Voordracht gehouden in de vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 28 November 1908 door P. J. Post van der Steur (met afbeeldingen).

Dr. E. F. van Dissel. Levensbericht door J. D. Evers c.i.

Ingezonden Stukken. Adres in zake het ongeval-Oldijs bij de Maatschappij „Electra" te Amsterdam.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 10. Adres van den Bond van Technici aan den Minister van Binnenl. Zaken betreffende eene Middelbare Technische School- Officieel Gedeelte. — Waarschuwing. — Statistiek. — Regeling van bezoldiging van Technici (met teekening). — Uit de Afdeelingen. — Invoer in Nederland van Duitsche overproductie. — Ingezonden. — Gewapend Beton. (Vervolg.).

De Aannemer No. 10. Uitvoering van Openbare werken in Nederlandsch Indië I.

Uit eigen kring. Wie de schoen past, etc. Arbeidscontracten.

De Vakopleiding op het Congres van den Middenstandsbond te Dordrecht, Juli 1908 IV (slot).

Groningen.

Afdeelingsverslagen. Haarlem 8 Februari 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 36. Iets over het voorkomen van uitslag op baksteenen. — Achterstelling van Nederlandsche Nijverheid. — Waal verbetering. — Automatische meng- en voedingsinrichting, systeem Händle. — Rijksproefstation voor bouwmaterialen. (Vervolg). — Trust- en syndicaat kantoor te Nijmegen. — Gewapend beton.

Deutsche Bauhütte No. 10. Die ästhetische Wirkung des Details in den romanischen Kirchen Altsachsens, door Eugen Lüthgen, met afbeeldingen.

Vom alten Städtebild, door Richard Wolff, met afbeeldingen.

Vom Alten Kachelofen, door L. Hart, met schetsen op losse plaat door E. Specht te Berlin.

Eine Fasfade bij schets van een gevelontwerp van M. Stüsser te Bonn.

Onder de verschillende uitgaven, die nog op een bespreking wachten mag niet onvermeld blijven een boekje getiteld:

Het Arbeidscontract voor de Patroons in de Bouwbedrijven, toegelicht door S. Mantel Redacteur van „de Aannemer".

In deze in brochurevorm uitgegeven lezing zet de schrijver op eenvoudige heldere wijze in vier hoofd-tukken uiteen; I Wat deze wet beoogt en op wie zij van toepassing is; II Het aangaan der arbeidsovereenkomst; III Rechten en verplichtingen uit de arbeidsovereenkomst voortvloeiende; IV De wijze, waarop de arbeidsovereenkomst eindigt.

Al is het boekje ook meer bepaald bestemd voor de patroons, die werklieden in hun dienst hebben, het kan ook voor den architect en opziehter nuttig geacht worden van den inhoud kennis te dragen wanneer zij b.v., wat meermalen voorkomt, in arbeidsgeschillen betrokken worden en daarin een oordeel moeten uitspreken. Wij kunnen de lezing dan ook zeer aanbevelen.

Algemeene Voorschriften voor de levering en keuring van Bouw-toffen en voor de Uitvoering en het Onderhoud van Bouwwerken door J. A. van der Kloes, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft.

Van dit bekende werkje heeft bij de firma E. J. Brill te Leiden een tweede druk het licht gezien, en de schrijver heeft daarin bij deze gelegenheid eenige belangrijke wijzigingen aangebracht. Zoo werden eenige verbeteringen gebracht in de voorschriften voor creosoteeren van hout en die voor de keuring van ijzer en staal geheel in overeenstemming gebracht met de eischen der practijk. Ook in de artikelen over Mortels en Beton heeft de schrijver op grond zijner eigen waarnemingen en ervaringen een en ander gewijzigd.

De administratieve Bepalingen wijken nogal af van die, welke nog gelden bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid en zijn over het algemeen gunstiger voor den aannemer. Met het oude stelsel van borgblijven is o.a. gebroken en dit zal het, zooals wordt opgemerkt, noodig maken bij de gunning van het werk meer op den persoon des Aannemers te letten, wat niet anders dan bevorderlijk kan zijn aan de verhooging van het peil van den aannemer.

In een critiek op de détails van deze voorschriften zullen wij ons niet begeven, de beste critiek komt vanzelf voort uit de ondervinding bij het gebruik en zoo zal ook hier van nieuwe of gewijzigde bepalingen in de praktijk spoedig blijken, of zij al dan niet doeltreffend waren.

De Reguliersgracht, door Adr. Moen, Architect, Lid der Redactie van „Architectura", is een overdruk in brochurevorm van een in genoemd weekblad verschenen artikel, in het licht gegeven met het oog op een ruimere verspreiding, die het ook alleszins verdient.

Nu het gevaar voor demping der gracht, althans voorloopig, is afgewend en nieuwe bruggen zijn gemaakt, achtte de schrijver het oogenblik niet ongeschikt eenige regelen te wijden, hoofdzakelijk aan de geschiedenis van de Reguliersgracht en hare omgeving, welke regelen geïllustreerd zijn met vele aardige schetsjes en reproducties van photo's. Is de inhoud ook uit den aard der zaak meer bepaald voor Amsterdam van belang te achten, toch kunnen wij de lezing ook aan niet-Amsterdammers aanbevelen.

PROSPECTUSSEN.

Onder de prospectussen op onze leestafel verdient bijzonder vermelding het allernardigste reclameboekje van de Amsterdamsche Jalouziën-Fabriek J. F. Kröner & Zonen te Amsterdam. De serie afbeeldingen van gebouwen, waaraan producten dezer firma zijn toegepast, vormt een album van moderne bouwkunst uit alle streken des lands, dat men met genoegen doorbladert.

Eenvoudiger doet de Firma Jan Hamer & Co. te Amsterdam het, die ons dezer dagen haar nieuwste prospectus over liften deed toekomen. Zij bepaalt zich tot vermelding van de plaatsen waar die liften zijn toegepast, welker aantal thans tot het respectabele getal van 2000 is gestegen, zoodat het wel niet noodig zal zijn er op te wijzen, dat deze firma over de noodige ervaring in deze specialiteit kan beschikken.

Varia.

GROOTE KANAALPLANNEN.

Het in aanleg zijnde kanaal van Panama heeft bijna geheel de aandacht afgetrokken van andere niet minder belangrijke ontwerpen, die bestemd zijn een geheele wijziging te brengen in de economische en politieke verhoudingen van sommige landen of streken. Afgescheiden van bovengenoemd kanaal, zijn op het oogenblik o.m. de volgende plannen ontworpen of reeds gedeeltelijk in uitvoering gebracht

Ondanks de verdieping en de verbreeding van het Suezkanaal schijnt dit niet in staat te zijn, het jaarlijks toenemende verkeer meester te worden, zoodat de Engelschen zich met het plan bezighouden een tweede kanaal aan te leggen.

Het denkbeeld is afkomstig van Sir Theodore Angier; de uitvoering wordt voorgestaan niet alleen op economische, doch nog meer op strategische gronden, omdat het, wanneer de Engelschen in een oorlog zijn gewikkeld, den tegenstanders niet moeilijk zou vallen, het kanaal, door het doen zinken van eenige neutrale schepen van groote tonnenmaat te versperren. Wanneer aldus, zoo zegt Algier, de regeering geen Britsch kanaal aanlegt, heeft zij, wanneer zij eenmaal oorlog voert, met zekerheid er op te rekenen, voor de verdediging van de Indische bezittingen het zonder dezen belangrijken scheepvaartweg te moeten stellen.

In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika zijn o.a. de drie volgende kanalen ontworpen:

1°. Een zeescheepvaartkanaal van de groote meren naar New-York. Een van het Erie-meer uitgaande, het 90 meter lager liggende Ontariomeer mede inbegrijpend scheepvaartkanaal naar New-York zou al de waterwegen vervangen, die reeds thans met behulp der rivieren naar New-York voeren.

2°. De verbinding van de Groote Meren met de golf van Mexico, door den Mississippi. Doel dezer verbinding is de economische ontsluiting van de Mississippi-staten, waarvan 40 pCt. afgesloten zijn van toereikende markten en waarvan een intensieve ontginning der schatten van den bodem nog nauwelijks ter hand is genomen. In het dal van den Mississippi zijn niet minder dan 15,000 Engelsche mijlen stroomloopen; voor het maken van een rechtstreeksche verbinding van Chicago met New-Orleans zijn vijf kanalen aan te leggen. De invloed van zulk een kanaal op nijverheid en landbouw zou zeker van buitengewone belangrijkheid zijn. Zoo zou men bijvoorbeeld de steenkolen uit Pennsylvania duizenden mijlen op Ohio en Mississippi goedkoop kunnen verschepen.

3°. Nog in verre toekomst schijnt de doorsteking van het schiereiland Florida te liggen. Het kanaal zou den weg tusschen New-Orleans en de oostelijke havens van N. Amerika belangrijk verkorten, aldus hoofdzakelijk dit land ten goede komen.

In Azië zijn voor de reeds dikwijls ontworpen doorsteking van de landengte van Kra op het schiereiland Malakka thans weinig vooruitzichten voorhanden. Wanneer daar een kanaal aangelegd zou worden, zouden de zich in den Indischen Oceaan uitstortende rivier Pakschari en de in de golf van Siam mondende Tsumyang in den aanleg begrepen worden, zoodat slechts een landdoorsteek van 53 K.M. noodig zou zijn.

(Slot volgt.)

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Van het hoofdbestuur der Mij. t. N. v. 't Algemeen ontvingen wij het volgende stuk ter plaatsing:

Het Centraal bureau van advies voor eigen studie der Maatschappij tot nut van 't algemeen.

Het Nut heeft aan hare talrijke instellingen ten bate van de volksontwikkeling eene nieuwe instelling toegevoegd, welke algemeene bekendheid verdient in alle deelen des lands.

Zij heeft in 't leven geroepen het „Centraal Bureau van advies voor eigen studie".

Het doel van dit Bureau is, als betrouwbaar tusschenlichaam werkzaam te zijn tusschen hen die niet in de gelegenheid zijn, het voor hen noodige onderwijs op de gewone mondelinge wijze te ontvangen en daarom *onderwijs per correspondentie* wenschen in een of ander vak of taal, en de personen die aanbevelenswaardig en bereid zijn, te dit onderwijs desgevraagd, te geven; 2e omtrent de te gebruiken handboeken te adviseeren, en zoo de aanvragers te helpen, langs den korsten en besten weg het voorgestelde doel te bereiken.

De vestiging van dit Bureau is het gevolg van het onderzoek, dat vanwege de Maatschappij omtrent het *Correspondentie-onderwijs* is ingesteld en waaromtrent het Rapport in 1907 is verschenen.

Het Bureau is samengesteld uit Dr. D. Bos, voorzitter, J. Bruinwold Riedel, directeur-secretaris en de volgende leden, die zich bereid verklaard hebben, omtrent de achter hunne namen genoemde vakken te adviseeren:

J. IJzerman, dir. O. H. S., Amsterdam (handelsonderwijs, d.i. boekhouden, handelsrekenen, talen en handelscorrespondentie); E. Meyer, dir. O.H.S., Arnhem (idem); Dr. A. Borgman, dir. van de school voor handel en nijverheid, Enschedé (handelsonderwijs en industrie); G. Meyer, dir. Kweekschool, Amsterdam (lager onderwijs); L. C. T. Bigot, dir. kweekschool, Arnhem (lager onderwijs); W. Kreukniet, accountant, Rotterdam (boekhouden); B. J. Ouëndag, architect, Amsterdam (bouwkunde); H. J. C. Haver, Voorz. Cie. M. T. O. Bond van Technici, Amsterdam (technische vakken); Mr. L. A. Bybau, Delft (gemeente-administratie); A. E. Meyer, boekhouder Twentsche Bankvereeniging, Amsterdam (boekhouden). Voor het vak „waterbouwkunde" en de opleiding voor Posterijen, telegrafie en telefonie zullen weldra leden worden aangewezen.

Reeds heeft het Bureau zich verzekerd van de medewerking van een aantal leeraren, leeraressen en deskundigen, welke zich bereid verklaard hebben, op aanwijzing van het Bureau, in de onderscheidene bovengenoemde vakken onderwijs per correspondentie of advies omtrent te raadplegen handboeken bij eigen studie te geven, zoo dikwijls zij daartoe door het Bureau worden uitgenoodigd.

Het Bureau zal werken op de volgende wijze:

Zoodra een aanvrage om advies bij den secretaris inkomt, zendt deze aan den aanvrager een lijst van vragen (form. I). Deze beantwoorde vragenlijst wordt door hem, met de eerste aanvrage, gezonden naar dat lid van het Bureau, hetwelk het meest is aangewezen, om advies te geven.

Zoodra bedoeld advies aan den secretaris is toegezonden op formulier II, wordt dit aan den aanvrager gemeld op formulier III of IIIB, waarna door dezen op formulier IV wordt bericht, of dit advies door hem is of zal worden gevolgd. Geldt bedoeld advies de aanwijzing van een leeraar, die de gewenschte lessen per correspondentie kan geven, dan wordt, na ontvangst van het bevestigend bericht op formulier IV, aan genoemden leeraar per formulier V het verzoek gericht, als leider dezer lessen op te treden.

(Vervolg Binnenland zie Bijblad).

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Om hem zooveel mogelijk in te lichten omtrent het doel dezer lessen, worden hem de door den aanvrager ingevulde vragenlijst alsmede het daarop door het daartoe aangewezen lid van het Bureau gegeven advies ter kennisneming gezonden. Indien eenigszins mogelijk, zal het gewenscht zijn, dat de correspondentielessen worden geopend met een persoonlijke kennismaking en nu en dan worden afgewisseld door een mondelinge les.

Ten einde het Bureau in staat te stellen, zoowel over de doelmatigheid van de gegeven lessen, als over de geschiktheid en dus aanbevelenswaardigheid van den leeraar, in het vervolg, te kunnen oordeelen en daarvan in zijn jaarverslag te doen blijken, wordt inzage van het door de leerlingen gemaakte en door de leeraren gecorrigeerde schriftelijk werk, alsmede een verslag van den leeraar gevraagd, op de wijze als in de formulieren IV en V is aangegeven.

Op deze wijze stelt het Bureau zich voor, op doelmatige wijze de belangen van hen die onderwijs per correspondentie noodig hebben en van hen die bereid zijn dit te geven, te kunnen bevorderen.

Reeds zijn eenige aanvragen ingekomen. Het is te verwachten, dat na de bekendmaking in de bladen, dat het Bureau geopend is, velen van deze nuttige instelling zullen willen gebruik maken.

Het hoofdbestuur der Maatschappij tot nut van 't algemeen en het Bureau zullen het zeer op prijs stellen, indien dit bericht in *alle* bladen — ook de kleinere — wordt opgenomen opdat de belanghebbenden, juist ook in de uithoeken des lands, alsmede de Nederlanders in het buitenland, onze Koloniën, Transvaal, enz. er van kunnen kennis nemen.

's-Gravenhage. De heer L. Bienfait, te Amsterdam, Bestuurslid voor Nederland van het „Congres Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik", deelt ons mede, dat aanmeldingen voor deelname aan het Congrès te Kopenhagen 7—11 September 1909 *vóór 1 Juni a. s.* schriftelijk aan zijn adres Da Costastraat 104 moeten geschieden onder inzending der congresgelden, welke bedragen: voor een heer 20 Deensche kronen (f 13—), voor een dame 12 Deensche kronen (f 7.80).

De aanmeldingen worden aan het Comité van Organisatie te Kopenhagen doorgezonden.

Zaandam. Het Bestuur der Vereeniging ter verfraaiing der Gemeente en bevordering van het Vreemdelingenverkeer te Zaandam, heeft bekend gemaakt, dat er 47 ontwerpen van een verplaatsbare muziektent zijn ingekomen; dat de jury met zijn beoordeeling gereed zal zijn den 10den Maart;

dat de namen der bekroonden bekend zullen worden gemaakt op Donderdag 11 Maart en de tentoonstelling der ingekomen teekeningen zal gehouden worden op Vrijdag 12 — Zaterdag 13 — Zondag 14 Maart a. s. in het lokaal, vroeger kantoor Waterleiding, Dr. Roggertspad, Westzijde, alhier. De toegang is vrij.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwk. Teekenaar bij de Gemeentewerken van Enschede voor kaartwerk. Salaris f 60 à f 70 per maand. Brieven vóór 20 Maart bij den Directeur. (1)

— Opzichter-Teekenaar om bij het uitwerken van een omvangrijk plan aan het hoofd te staan van eenige teekenaars, vertr. met het maken van Bestekken en Begrootingen. Br. aan het bureau van het „Het Vaderland", Den Haag, onder No. 4510. (1)

— Werkt. en Electr. Ingenieur voor Octrooibureau in Nederland, kennis van de Duitsche en Engelsche taal en eenige jaren bureaupraktijk. Aanbiedingen onder no. 53333 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage.

— Ing. Constructeur voor een bureau in den Haag. Praktijk in bouw van suikerfabrieken gewenscht. Brieven onder no. 364 a/h. Alg. Adv.-Bureau van M. M. Couvée, den Haag. (1)

— Leeraar in het Vakteekenen voor de Machine-Bankwerkers aan de Ambachtsschool te Veendam, zoo spoedig mogelijk. Salaris f 950 — f 1250 per jaar. Stukken vóór 15 Maart aan den Directeur der School. (1)

— Architect bij de Gemeentewerken van 's-Gravenhage (Zie Adv. in dit no.). (2)

Werkmeester-teekenaar aan eene Stoommeubelfabriek, in staat zelfstandig te werken. Aanbiedingen te zenden onder No. 351, Centr. Adv.-Bur. Max R. Nunes, Amsterdam. (2)

Aankomend Teekenaar, voor copieeren en kleuren van Meubelteekeningen. Brieven onder No. 386, aan het bureau van de Haagsche Courant. (2)

— Werktuigkundig teekenaar bij een Industr. onderneming in Zuid-Holland. Brieven lett. H. N. P. Nijgh & v. Ditmar's Alg. Advertentiebureau Rotterdam. (2)

Aan de „Ingenieur" wordt dd. 5 Febr. uit Tientsin geschreven:

Sedert 1 Februari is benoemd tot hoofdingenieur van de Hai-ho River Conservancy onze landgenoot de heer J. C. Vliegenthart, civiel-ingenieur, thans ingenieur bij denzelfden dienst.

Vermoedelijk zal voor deze werken, die bestaan in de verbetering van het vaarwater van Tientsin over de zoogenaamde Taku-Baar, vermeerdering van ingenieurspersoneel noodig zijn

Voorgesteld is een vermeerdering met 2 civiel-ingenieurs en 1 werktuigkundig-ingenieur, allen jonge ingenieurs, vermoedelijk met een aanvangssalaris van £ 450 's jaars met vrije reis.

Liefhebbers kunnen zich aanmelden bij den secretaris van den Hai-ho Conservancy Board te Tientsin. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iedereen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

44 Bouwk.Opz.-teek.,	20—50 j., f 60—f 125	p.m.
19 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 120	p.m.
11 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j., f 90—f 130	„
5 Werkmeesters	26—33 j., f 80—f 130	„
11 Werktuigk. Teek.	18—31 j., f 30—f 90	„
5 Electrotechniker	23—34 j., f 45—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„
1 Chef st.-timmerfabr.	29 j., f f 100	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. (4)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 15 Maart.

Buitenpost. Het bestuur der Woningstichting in de gem. Achtkarspelen ten gem.huize te Buitenpost: het bouwen van 5 arbeiderswoningen te Twijzelerheide en drie te Surhuisterveensterheide; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen bij den boekhandelaar W. IJlstra te Buitenpost inl. geeft IJ. Bulthuis opz aldaar.

Bussum. Het gem.bestuur: de levering van gegoten ijzeren buizen en hulpstukken ten dienste der gasfabriek. Teekening met voorwaarden, bij den Directeur verkrijgbaar.

Enschedé ten 3 ure. Door de Directeur der gem.werken, bestek No. 24: het leggen van riolen in den Oldenzaalschen weg en van bestrating van de Molenstraat. Inl. tusschen 11½ en 12½ uur aan het Bureau der Gemeentewerken aan de Molenstraat.

Leeuwarden. Door de arch. W. C. de Groot: het afbreken van de boerenbehuizinge, in huur bij J. D. Dijkstra onder Langweer en het bouwen van eene boerderij bestaande uit woonhuis stalgebouw en hooischuur c.a.; bestek en teek. te bekomen bij de coöperatieve handelsdrukkerij.

Wageningen ten 11 ure. De arch. H. A. J. Popping in het café Van der Laag: het bouwen van een Vereenigingsgebouw aan de grift; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder en ter inzage in genoemd café.

Olterterp. Door het bestuur der stoomzuivelfabriek: de belangrijke vertimmering aan de fabriek; bestek en teek. te bekomen bij Gebr. v. d. Meulen te Bergum; inlichtingen bij den architect B. J. Gros te Garijp 15 Maart van 1—5 uur.

DINSDAG 16 Maart.

Veen ten 2 ure. Door het gem.bestuur: het verbouwen van de openbare school. Bestek en teek. verkrijgbaar bij den arch. M. van Gool te Woudrichem; aanw. 13 Maart ten 2 ure.

Oud Zevenaar, ten 11.30, door het R. K. Par. kerkbestuur St. Martinus: het herstellen en uitbreiden der parochiekerk volgens ontwerp van de architecten Jos. Cuypers en Jan Stuyt. Aanwijzing gehouden; bestek en teekeningen te verkrijgen bij den heer P. Rijnja, Reguliersgracht 134, Amsterdam.

Uithoorn, door den heer Joh. Rentinck te Abcoude namens het R. K. kerkbestuur: het maken van een winkel en een woonhuis op paalfundeering; bestekken met teek. te bekomen bij den besteder; aanw. gehouden.

WOENSDAG 17 Maart.

Assen ten 12 ure. Door de commissie uit de Aangelanden in 't Stationskoffiehuis: de rioleering, waterleiding, Rolderstraat, Nijlandsloop, en Boukengang; bestek en teek verkrijgbaar ter drukkerij van de „Provinciale Drentsche en Asser Courant". Aanwijzing 15 Maart ten 10 ure.

Groningen, ten 11 ure, door de arch. Ant. J. Sanders, in het Huis de Beurs: het bouwen van een fabrieksgebouw met pakhuis bij de stoomoliefabriek te Hoogkerk; aanw. gehouden; inlichtingen dagelijksch ten kantore van den aanbesteder, H. W. Mesdagstr. 17a te Groningen alwaar bestek en teekeningen zijn te bekomen.

Vroomshoop, ten 4 ure, door de bouwk. Geb. v. Dort in het café van van Riggelen: het bouwen van een woonhuis aan den Hammerdijk; bestek en teekening te bekomen bij de besteders; aanwijzing op den dag der besteding 2 uur.

VRIJDAG 19 Maart.

Nieuw-Amsterdam ten 12 uur. Door de arch. E. Warringa uit Nieuw-Buinen in 't hotel Kooiker: het bouwen van een aardappelmeelfabriek met annexe gebouwen, grondwerken enz.; bestek met teek. ter inzage in voorn. hotel en verkrijgbaar bij aanbesteder. Aanw. geschiedt op 11, 13 en 15 Maart 11 uur.

Utrecht, ten 11 ure, door de opzichter A. J. van Bekkum, Liesbosch, Jutfaas in café Witjens te Utrecht: het bouwen van een landbouwschuur met mestschuur en varkenshokken te Koekengen op de hofstede aan 't dorp; inlichtingen te bek. bij aanbesteder; aanwijzing 16 Maart van 12 tot 1 uur.

ZATERDAG 20 Maart.

Walsoorden ten 12 ure, door het bestuur van de Waterkeering van het calamiteuze waterschap Walsoorden in het logement van J. F. Adriaansens: het bouwen van een woning voor den waterbouwk. ambtenaar te Walsoorden; raming f 7780,87; bestek met teek. ter inzage in het lokaal van het Dijkbestuur en ten kantore van den Secretaris ontvanger en is bij hem verkrijgbaar; aanwijzing 13 en 16 Maart, 9 uur inl. bij den bouwk. J. Wisse te Zaamslag.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . .	„ 1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906	„ 32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke **Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

NIEUWE

Glasdecoraties

voor Plafonds en Wanden.

Bijzonder Weerstandsvermogen.
Hoogste Pronk.

Monsterteekeningen met prijscourant en photografieën van uitgevoerde werken op aanvrage gratis en franco.

H. CONEN,
Venlo.

Kunstaardewerk.

POTTERIJ „REMBRANDT",
Jan van Galenstraat, NIJMEGEN.
Faience — Tegels — Tegellableaux.

EERSTE NEDERL. XYLOLITH-FABRIEK
A. S. KEY, Rotterdam.
HOUTGRANIET.
Vloerbekleeding zonder voegen.
Trapbekleeding Ook op oude trappen. **Dektreden** op maat.
PLATEN IN DIVERSE AFMETINGEN VOORRADIG.
Aanvragen, met opgaaf van grootte en bestemming, adresseere men **LEUVEHAVEN 28** (Kantoor), **Rotterdam.**

44STE JAARGANG. ZATERDAG 20 MAART 1909. No. 12.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.

Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij vooruitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen.

(Vervolg en slot van bladz. 67).

Men heeft beweerd, dat bij de tegenwoordige beweging, ten gunste van de oprichting van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen, politiek in het spel was.

Deze bewering zal wel haren grond daarin hebben, dat de Sociaal Technische Vereeniging van Democratische ingenieurs en architecten de zaak ter hand genomen en vooral bij het Koninklijk Instituut van Ingenieurs ter sprake gebracht heeft. Een anderen grond hebben wij er niet voor kunnen vinden en wij kunnen dus niet veel waarde aan de bewering hechten, te minder omdat wij ons niet kunnen voorstellen, dat een democratisch ingenieur over technische zaken anders denkt dan zijn aristocratische collega.

Maar toch, de politiek moge dan buiten spel zijn, een sociaal-economische kant heeft het vraagstuk wel en om het in zijn geheel te beoordeelen, zooals een regeering dit moet kunnen, zal het noodig zijn, dat het eens wat meer uit een zuiver staathuishoudkundig oogpunt wordt beschouwd, dan tot heden het geval was.

Evenmin als op politiek, kunnen wij ons op staathuishoudkundig terrein begeven, doch wij mogen niet verzwijgen, dat het ons voorkomt, afgezien van elke uitspraak over het al of niet wenschelijke van een uitgebreide staatsbemoeiing in technische zaken, dat de voorstanders van een Rijksproefstation een dergelijke inrichting wel wat te hoog aanslaan en zich, zooals wij reeds vroeger opmerkten, te veel voorstellen, dat daarmede eensklaps de volmaaktheid bereikt zal zijn. Wij gelooven niet, dat de Nederlandsche ingenieurs, architecten, industrieelen en kooplieden over het algemeen zoo hoog tegen zulk een Rijksinstelling zullen opzien, aan hare uitspraken een zoo hooge waarde zullen hechten, die uitspraken steeds zonder protest als onfeilbaar zullen aanvaarden en zich daarnaar gewillig zullen richten. Wij kunnen ons b.v. zeer goed een Nederlandsche aannemer voorstellen, die zich niet bij de uitspraak van het Rijksstation zou kunnen neerleggen, wij kunnen ons zeer goed in den toestand indenken, dat een zoo strijdvaardige vereeniging, als b.v. die der Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten, met zulk een Rijksinstelling in conflict zou komen.

In Duitschland is het misschien anders, maar wij Nederlanders zien nu eenmaal niet hoog op tegen Rijksautoriteit en Rijksinstellingen. Een sprekend voorbeeld hiervan is b.v. de verhouding

der Nederlandsche bouwmeesters tegenover de Technische Hoogeschool als opleidingsinrichting voor bouwkunst.

In Duitschland zou men er niet over denken, de opleiding in de bouwkunst langs een anderen weg te zoeken dan dien van de Technische Hochschule, hier denken velen er echter, ook nu, na de zeer te waardeeren verbeteringen in het onderwijs te Delft aangebracht, nog anders over, terecht of ten onrechte, dit laten wij in het midden, want het is ons nu alleen te doen, om een verschijnsel te constateeren, waarmede rekening dient te worden gehouden, wanneer er sprake van is, instellingen uit het buitenland hier te copieeren.

Of het echter alleen aan het Nederlandsche volkskarakter is toe te schrijven, dat de zaak in sommige kringen en wel voornamelijk in die der bouwkundigen zulk een koele ontvangst is ten deel gevallen, zouden wij niet durven volhouden, maar toch is dit verschijnsel eigenaardig genoeg, om te trachten eens na te gaan wat de reden geweest kan zijn, dat de bouwmeesters er niet warm voor waren te maken, terwijl bij de ingenieurs toch de belangstelling schijnt gaande gemaakt, wat men kan opmaken uit het feit, dat in een dezer dagen gehouden vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs een commissie benoemd is om aan den Raad van Bestuur verslag uit te brengen omtrent de wenschelijkheid der oprichting van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen.

Ons dunkt, de verklaring is niet zoo heel moeilijk te vinden.

In de eerste plaats hecht de architect weinig waarde aan laboratoriumproeven en het is niet te weerspreken, dat zelfs het best ingerichte proefstation zich in het meerendeel der voorkomende gevallen tot laboratoriumproeven zal hebben te bepalen.

Verder moet in het oog worden gehouden, dat voor den architect het materiaal een eenigszins andere beteekenis heeft dan voor den ingenieur. Wij willen daarmede niet zeggen, dat het materiaal voor den architect een factor van minder beteekenis is, integendeel, in vele gevallen zal hij er meer, en meer uiteenloopende, eischen aan moeten stellen dan de ingenieur.

Waar de ingenieur er veelal op uit zal moeten zijn, van het materiaal zooveel mogelijk alles te vergen, wat er van geëischt kan worden, waar zijn geheele wijze van construeeren daarop gericht is zal een dergelijk „ausnutzen" van het materiaal voor den architect in de meeste gevallen niet noodig zijn. Men kan zich dus voorstellen dat de ingenieur, aan wien de leiding van eenig werk toevertrouwd is, zich alleen dan ten volle verantwoord acht, „wanneer de keuring van de aan dat werk gebruikte bouwstoffen geschiedt door een in alle opzichten up-to-date Rijksproefstation". Maar zonder hiermede iets ten nadeele van den ingenieur te willen zeggen, kunnen wij toch niet nalaten op te merken, dat de Nederlandsche architect, vooral wanneer hij op een zekere mate van ervaring kan wijzen, ook in de opvatting zijner verantwoordelijkheid eenigszins van den ingenieur afwijkt.

Wij kunnen ons gevallen denken, waarin hij zich door de keuring van een Rijksproefstation nog geenszins verantwoord zal achten en de getuigenissen van jaren en eeuwen zal stellen boven de rapporten eener dergelijke instelling.

Vooral daar waar het er op aankomt, en de conscientieuze bouwmeester verwaarloost niets, zal hij een grooter zekerheid eischen dan die rapporten opleveren.

De gereserveerde houding, die de architect in het algemeen aanneemt tegenover de talrijke nieuwe materialen, die, onder allerlei schoone benamingen, allerwege worden aangeboden, is zeer goed te verklaren. Sommigen moge men overdreven securiteit kunnen verwijten, het is toch zeker niet enkel gemakzucht en behoudzucht, waardoor zij genoopt worden, zich in hoofdzaak bij de oude door de eeuwen beproefde bouwmaterialen te houden en zich afkeerig te betoonen van het nemen van proeven in de practijk met allerlei nieuwe producten, die vaak blijken niet te voldoen aan de verwachtingen, waaraan zelfs dikwijls niet eens behoefte bestaat, doch waarvan de fabricatie soms uitsluitend met industrieele en commercieele oogmerken wordt ter hand genomen en gepousseerd.

De Nederlandsche bouwmeester laat zich niet door de industrie exploiteeren. De solide industrie vatte deze uitsprrak niet op als tot haar gericht, wij bedoelen daarmede geenszins, te generaliseeren, maar het is bekend genoeg, dat er een soort van industrie is, waarvoor zoowel de architect als de ingenieur op hun hoede moeten zijn.

Een argument te meer, hooren wij reeds de voorstanders roepen, voor de wenschelijkheid van een Rijksproefstation? Immers het zou den architect in staat stellen, zich over tal van nieuwe materialen te oriënteeren en het kaf van het koren te onderscheiden. Het zou hem kunnen vrijwaren voor onjuiste en dikwijls onbillijke opvattingen.

De zaak uit dit oogpunt beschouwend, aarzelen wij niet, volmondig te erkennen, dat een Rijksproefstation voor den architect van groot nut zou kunnen zijn en juist een Rijksinstelling, omdat die zich niet behoeft en ook niet zou mogen bepalen tot de onderzoekingen, die er aan worden opgedragen, doch tot taak zou hebben het onderzoeken uit eigen beweging van alle materialen, die aan de markt worden gebracht.

Wanneer het dus de industrie, die in deze ongetwijfeld de grootste belanghebbende is, gelukt de zaak wat verder te brengen, gelooven wij niet, dat zij in architectenkringen bepaald tegenwerking of verzet zal ondervinden, maar zij had wellicht beter gedaan in die kringen niet al te veel nadruk te leggen op de urgentie, die volgens veler meening niet bestaat, althans niet in die mate als dit wordt voorgesteld. Zij had voorts meer aandacht dienen te schenken aan de op goede gronden berustende opvatting, dat de particuliere proefstations voor den architect op alleszins bevredigende wijze voorzien in de behoefte en ten derde blijk moeten geven in hare plannen meer rekening te houden met onze speciale Nederlandsche toestanden en niet te veel moeten aandringen op het navolgen van een Duitsch voorbeeld, hoe goed het in zijn soort ook moge zijn.

De voorstanders van een Rijksproefstation hebben het zichzelf te wijten, dat aan hun pogingen in de bouwkundige kringen zulk een koel onthaal ten deel is gevallen.

Met wat minder haast en wat meer beleid en met grondiger overwogen voorstellen, waarbij ook rekening gehouden is met hetgeen in het „contra" overweging verdient, zullen zij er wellicht meer bereiken.

Het zal nu allereerst zaak zijn, af te wachten, tot welke conclusieën de Commissie uit het Koninklijk Instituut van Ingenieurs *) komt en daarna zal moeten blijken of de tijdsomstandigheden voor de totstandkoming van een Rijksproefstation thans gunstiger zijn dan een twintigtal jaren geleden. In elk geval is er nog tijd genoeg om ook voorstellen tot oplossingen in andere richting ter sprake te brengen. Uit bouwkundige kringen verwachten wij dergelijke voorstellen echter niet, men zal zich daar wel bepalen tot een afwachtende houding.

Vereenigingen.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Dinsdagavond hield in de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap de heer S. H. de Roos te Sloten, artistiek medewerker aan de Amsterdamsche lettergieterij, een voordracht over: „Vroegere en hedendaagsche boekverzorging".

Alvorens tot zijn eigenlijke onderwerp: de verzorging van „het Boek" uit kunstoogpunt over te gaan, gaf spreker eene technische inleiding over de verschillende methoden van drukken, n.l. hoogdruk, zooals de boekdruk en het drukken van cliché's, diepdruk, zooals het drukken van ingegraveerde platen, zooals koper- en staaldruk, en vlakdruk, zooals het drukken van den beteekenden lithografischen steen te beschouwen is, en waar hij in hoofdzaak zich zal bezighouden met de bespreking van „het Boek", geeft hij in 't bijzonder de wijze van werken weder die bij het zetten en drukken daarvan te pas komt en de manier waarop de drukletter vroeger en tegenwoordig wordt vervaardigd.

Wat de artistieke zijde van het vraagstuk aangaat, zegt spreker, is er grooter verschil met vroegere eeuwen te bemerken dan dit uit technisch oogpunt het geval is. Is namelijk het vervaardigen van de letter en het zetten en drukken al door de machine overgenomen in den tegenwoordigen tijd, de wijze van werken is tamelijk gelijk gebleven. Doch, waren vroeger, in de 15e en 16e eeuw, de lettersnijders en -gieters tevens de drukkers, tegenwoordig zijn deze functies geheel gescheiden en ontbreekt veelal bij beiden de kunstzin die hunne voorgangers kenmerkte en hunne letters tot een waarlijk decoratief element in den boekdruk maakte; en hoewel in den laatsten tijd ook op dit gebied wel vorderingen zijn gemaakt, is er toch betrekkelijk nog weinig stof tot roemen, en waar er in 't algemeen nog zoo weinig belangstelling voor en kennis van „het Boek" als zoodanig wordt aan den dag gelegd, is dit eigenlijk niet te verwonderen.

Al te veel toch meet het publiek de artistieke qualiteiten van een boek af naar het aantal daarin voorhanden prentjes of de mooie kleur van het bandje, en het zal nog lang duren eer men tot de erkenning is gekomen, dat het boek ongeïllustreerd zeer mooi kan zijn, zoo slechts lettervorm, zetwijze, plaatsing van het zetsel op de pagina, papiersoort, druk en band in volkomen overeenstemming zijn gebracht, niet alleen met elkander, maar ook met den aard en het karakter van den tekst. Dit is een moeielijk vraagstuk, en zonder de medewerking van den buiten het vak staanden artiest te onderschatten, zal het toch alleen den geheel in het „vak" opgaanden, en daarin opgegroeiden vakman gegeven zijn aan al de gestelde voorwaarden te kunnen voldoen, doch ook alleen dan wanneer deze tevens kunstenaar is: en zijn vak ook als zoodanig beoefent en er voor gevoelt, evenals dit met de eerste stempelsnijders en drukkers het geval was.

Spreker geeft nu een historisch overzicht over de ontwikkeling van de drukletter. Evenals bij elk kunstvoorwerp moet bij het maken van een boek rekening worden gehouden met de drie factoren die tot het ontstaan ervan hebben medegewerkt, n.l. ten eerste het doel, ten tweede de kunstvolle neiging, die elken scheppenden mensch ertoe brengt den arbeid zijner handen een hem eigen vorm te geven, en ten derde de beperking, door het materiaal en de bewerking daarvan geboden, en van deze drie is zeker de laatstgenoemde niet de minst belangrijke.

Immers een letter met de rietpen op papyros geschreven zal noodwendig veel verschillen in karakter van een met een stalen pen op glad papier geschreven. Een in steen gehouwen letter op een Romeinsch monument ziet er anders uit dan het met een stift in het wastafeltje gegrifte schrift, niettegenstaande beiden ter zelfden tijd ontstonden, en is het niet aan het Japansche en Chineesche schrift te zien dat het aan het penseel zijn bestaan dankt. Ten tijde van de uitvinding der boekdrukkunst nu, was algemeen type geldend een geschreven Gotisch schrift uit Italië herkomstig, dat in details zich wijzigde en in die verschillende vormen bekend was als boekenschrift, kanselarijschrift, kerkschrift of missaalschrift.

De drukkers trachten met hunne letters die der schrijvers te imiteeren. Zoo gebruikte b.v. Gutenberg het strenge Gothische missaalschrift voor zijn Bijbel, en een ronder type door vele 15e eeuwsche drukkers toegepast voor de aflaatbrieven en het Catholicon. Uit dit ronde halfgothische type ontstond het zoogenaamde Schwabacher, terwijl in de renaissance uit de Kanselarijletter voor het gebedenboek van keizer Maximiliaan gebruikt, zich de zoogenaamde Fractur ontwikkelde die tot nu toe de uitsluitend Duitsche letter is gebleven, zij het ook met eenige in den loop der tijden aangebrachte veranderingen. En dichter nog bij huis, in Brugge, gebruikte Colard Mansin, de eerste Vlaamsche drukker, een type dat gelijkt op het handschrift zijner land- en tijdgenooten, welke letter, ontstaan in de Franschgezinde Bourgondische hofkringen, overeenkomt met de latere Fransche „Cataride", wellicht mede ter onderscheiding van de in Noord-Nederland gebruikkelijke letter, door de Engelschen en Franschen oneigenaardig Flamond geheeten. Ook deze gothische letter, die reeds door Coster voor zijn eerstelingen werd gebruikt, was gevolgd naar een bij ons in zwang zijnd schrifttype. Niet altijd muntten deze letters door duidelijkheid uit en door hunne opeengedrongen plaatsing is het lezen van met die letters gezette drukken een vermoeiend werk.

Onze hedendaagsche letter is afkomstig van de Romeinsche letter en ontstond in Italië in de renaissance als gevolg van de studie der antieken. Dit is echter slechts voor onze hoofdletters het geval de kleine letters zijn geïnspireerd op de in 800

*) Deze Commissie bestaat uit de heeren B. M. Gratama (voorzitter), B. J. H. Haitink, J. van Hasselt, H. Ter Meulen, W. C. van Manen en J. W. C. Tellegen.

ontstane Karolingische minuskel, en hoewel verschillend in herkomst wisten de Italiaansche boekschrijvers beide typen zoo te verwerken dat zij bij elkander passen wat echter met de latere boekletter niet altijd in gelijke mate het geval is. Ook de cursief is van Italiaanschen oorsprong en is daar het eerst gebruikt als drukletter, gevormd naar het handschrift van Petrarca. Na de 17e eeuw, die vele bekende stempelsnijders, ook in Nederland, leverde verliest de letter in karakter, het verschil van op- en neerhalen wordt hoe langer hoe grooter, en in de 18e eeuw bereikt het zijn toppunt als gevolg van den wedstrijd tusschen koper- en houtgraveur, welke laatste in de veelvuldig gebruikte vignetten de letters met de fijne ophalen graveerde die dan de lettersnijder voor den druk trachtte na te bootsen. In de 19e eeuw is het nog treuriger met de letter gesteld, zij boet hare geheele karakter in en eerst in den allerlaatsten tijd wordt haar weder nieuw leven ingeblazen waartoe niet weinig heeft bijgedragen het bekende streven van William Morris en het op zijn Kelmscott press vervaardigde werk.

Toch zijn de door hem gebruikte lettertypen niet duidelijk, doch zij gaven anderen aanleiding ze te verbeteren en zich evenals hij te inspireeren op de mooie oude letters in 't algemeen en op die van den Venetiaanschen drukker Jenson uit de 15e eeuw in 't bijzonder, zooals door Cobden Sanderson voor zijn Dover Press Bibel (1903) is gedaan. Goede letters zijn in den laatsten tijd ook door de Amerikanen gemaakt en in 't bijzonder mag als zoodanig de Cheltenham-letter genoemd worden. Veel opgang heeft ook zoowel in Frankrijk als in Amerika gemaakt de zoogenaamde Grossetletter, zoo genoemd naar den architect en decorateur van dien naam. Ook in Duitschland worden in de laatste jaren, met name aan de Rijksdrukkerij te Berlijn, studiën op lettergebied gemaakt. Een door Sattler voor de Nibelungenlied-prachtuitgave gesneden letter is van een decoratieve werking.

Behalve op het gebied van de letter, wordt ook meerdere zorg besteed aan het typografisch versieren van het boek, d. i. het maken van versieringen als onderdeel van den tekst en gedrukt met ornamenten die evenals de letters worden vervaardigd en gebruikt. Een allereerste proeve van versiering is te vinden in de versierde aanvangletters. Deze typografische versiering moet wel onderscheiden worden van de zoogenaamde illustratie van een boek, waarmede zij niets uitstaande heeft. Illustratie en versiering kunnen echter te zamen gaan, zooals in oude handschriften, waar b.v. de versiering van de aanvangsletter tevens op het behandelde onderwerp betrekking heeft. Zoo de Plantijnbijbels, zoo het door Albrecht Dürer versierde gebedenboek van Maximiliaan, en om een hedendaagsch werk te noemen, Der Kinderen's Gijsbrecht van Amstel versieringen.

Ook hier is een juiste verhouding tot en een juiste plaatsing in den tekst een hoofdvereischte voor eene harmonische werking. Doch ook hier zien we de oorspronkelijke goede opvatting in de handschriften gehuldigd, bij de boekdrukkunst langzaam verloren gaan. Versieringen voor een of ander werk gemaakt, worden later voor andere boeken gebruikt en dan daarvoor pasklaar gemaakt, doch tot schade van de eenheid, en het is ook weder de 19e eeuw die op dit punt de grootste monstruositeiten heeft te voorschijn gebracht, al is ook op dit punt in den laatsten tijd verbetering te bemerken. Er moet echter meer innige toenadering tusschen kunstenaars en drukkers komen, eerstgenoemden moeten zich beter weten aan te passen aan de eischen van de vakpractijk en laatstgenoemden moeten wat minder bij onze Oostersche naburen ter schole gaan en den weg kiezen die onze architecten en gebruikskunstenaars kozen met de overtuiging dat elke tijd zijn eigen kunst behoeft en dat deze bovenal waar moet zijn.

Met een groot aantal platen werd het gesprokene toegelicht.

Ingezonden stukken.

VAN EEN MISVERSTAND, DAT GEEN MISVERSTAND WAS.

In *De Opmerker* van 13 Maart 1909 wordt in een artikel „Vereenigingsleven en Onafhankelijke organen" een artikel uit *De Bouwwereld* in bescherming genomen, waartegen ik in de vergadering der afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst van 24 Februari j.l. protest heb aangeteekend.

Het heele betoog van *De Opmerker* is gebouwd op een drietal misvattingen, te weten:

1e. dat mijn bewering, dat *De Bouwwereld* de jongeren in de Maatschappij trachtte te bewegen het bijltje er bij neer te leggen, *niet* juist zou zijn;

2e. dat ik zoo tevreden ben met de twee door de jongeren veroverde zetels in het hoofdbestuur en

3e. dat ik alleen maar voor het door mij geredigeerde blad vrijheid van critiek zou wenschen.

Hoewel nu in het *Opmerker*-artikel enkele malen wordt beweerd, dat het niet de bedoeling is „gedachtenwisseling uit te lokken", zal de redactie toch wel niet verwachten, dat ik — „critiek-vrijheidsmonopolist" — op haar misverstand in de derde macht maar kalm het zwijgen zal bewaren?

Om aan te toonen, dat *De Bouwwereld* wel degelijk de jongeren influenceerde om het bijltje er bij neer te leggen, zal ik dat blad zelf citeeren:

> „Onder de jongeren, of zoo men liever wil, de vooruitstrevenden, zal de afloop dezer verkiezing waarschijnlijk den bodem inslaan aan vele verwachtingen. En te verwachten is hunnerzijds òf voortaan onverschilligheid òf krachtige oppositie òf overloopen naar een der konkurreerende vereenigingen, zoo deze slechts van den toestand weten partij te trekken. 't Een is al even ongewenscht als het ander voor een Mij. die rust en eensgezindheid noodig heeft om eindelijk eens aan het werk te komen.
>
> En inderdaad hebben de jongeren reden zich gegriefd te gevoelen. Hadden zij van hun kant bij het samenstellen eener kanditatenlijst een zeer verzoenende houding aangenomen, hadden zij als 't ware een evenredige vertegenwoordiging gewenscht waarin zij verschillende aftredende gaarne begroet hadden, de oude, behoudende partij in de Mij. heeft hen zoo goed als geheel uitgestooten. Die houding zal zich wreken.
>
> *Zullen nu de jongeren na die ervaring genegen zijn om aktief mede te werken voor den bloei der Mij.? Immers neen. Zij zullen wel niet zoo dwaas zijn zich opnieuw te laten paaien. Eensgezinde onthouding van hun kant, zal binnenkort bewijzen dat, hoewel eene minderheid naar getalsterkte, zij in daden, in werkkracht en initiatief de kern der Mij. vormen.* *) Voor hen zal die Mij. niet één geheel zijn, maar een samenstel van twee partijen, waarvan zij de onderliggende vormen. *En zij zullen bedanken zich in te spannen tot glorie van de behoudende partij die de lakens uitdeelt.* *) En als die jongeren niet werken, wie zal het dan doen?"

Het is dus een misverstand van *De Opmerker* te denken, dat mijn protest op een misverstand berustte.

Verder commentaar is zeker wel overbodig? Alleen zou de vraag nog gerechtvaardigd zijn, of de schrijver in *De Opmerker* wel *De Bouwwereld* gelezen heeft.

Vervolgens moet ik met beslistheid opkomen tegen de bewering, ooit of ergens mijn tevredenheid met den uitslag der hoofdbestuursverkiezing te hebben betuigd. Zoolang de democraten in het hoofdbestuur der Maatschappij nog niet de meerderheid in dat college vormen, zoolang verwacht ik van de Maatschappij nog niets en ben dus tot zoolang — en wellicht ook *dan* nog niet — tevreden. Trouwens, uit het verslag van het door mij gesprokene in de afdeeling Arnhem blijkt dat duidelijk uit de volgende, aan het *Opmerker*-artikel zelf ontleende zinnen:

> „Ook dat aandikken van de consequentie, die er voor den heer Schaap zou bestaan om nog eens weer te bedanken, trekt de aandacht. Waarom wordt door den redacteur van de Bouwwereld geïnfluenceerd op de jongeren om het bijltje er bij neer te leggen? De jongeren hebben succes gehad, twee meer vooruitstrevende en democratische hoofdbestuursleden hebben we verkregen; dit is, gezien het korte actie voeren, een beslist succes. Laten de jongeren niet luisteren naar het gefluit van dezen pessimistisch gestemden vogelaar, maar voortgaan op den ingeslagen weg. Wordt eene krachtige actie door de jongeren gevoerd, dan zullen binnen betrekkelijk korten tijd meer der hunnen achter de groene tafel komen."

En ten slotte moet ik opkomen tegen de tenlaste-legging, als zou ik de onafhankelijke organen het recht van vrijheid van critiek willen ontzeggen. Niets is minder waar; ook ik meen, dat dergelijke bladen goed werk kunnen doen. Maar ik ben er tegen opgekomen, dat zulk een orgaan trachtte een veldwinnende, democratische strooming in de Maatschappij te ontwapenen, tot capitulatie aan te sporen. Tot zulke daden moeten onafhankelijke en daardoor *onverantwoordelijke* organen zich niet laten verleiden. Dan hebben zij een desorganiseerenden invloed, bevorderen zij *niet* de bouwkunst en kunnen hoogstens de organen zijn, waardoor gekwetste ijdelheden en zich verongelijkt wanenden van allerlei slag, hun overkropt gemoed luchten.

Tot zoover de weerlegging van de misvattingen van *De Opmerker*.

* * *

Wat is nu de bedoeling van mijn protest tegen het geschrijf in *De Bouwwereld* geweest? Geenszins om mijn bizondere tevredenheid met den uitslag der hoofdbestuursverkiezing te betuigen. Uit het voorgaande en mede uit het in het door mij geredigeerde blad *De Bondsstem* geschrevene, is dat voldoende gebleken.

Neen, ik heb met mijn protest mede een poging gedaan om te verhoeden, dat *De Bouwwereld* de jongeren, de democraten in de Maatschappij zou ontmoedigen en hen van den ingeslagen weg zou terugvoeren. Ik heb als mijn besliste overtuiging uitgesproken, dat het veroveren der twee zetels in het hoofdbestuur *reeds een groot succes voor hen is* en dat die twee zetels — wanneer de jongeren zich althans niet door *De Bouwwereld* laten intimideeren, maar integendeel krachtig den strijd voor hun overtuiging voortzetten — spoedig genoeg door meerdere zullen worden gevolgd.

Ook heb ik willen aantoonen, welk een onzin het ware, van den heer Schaap als consequentie van diens houding, voor en tijdens de hoofdbestuursverkiezing aangenomen, te eischen, dat hij voor zijn benoeming zou bedanken, omdat diens „consequente houding" geen ander gevolg had kunnen hebben, dan dat zijn opvolger in stemmenaantal, de heer Leliman — redacteur van .... *De Bouwwereld* — den vrij-gekomen zetel had ingenomen; immers voor de bezetting van dien éénen zetel was natuurlijk geen nieuwe verkiezing uitgeschreven. En aangezien ik, zooals *De Opmerker* het blijkbaar om der neutraliteitswille noemt „als uiterst voor-uitstrevend bekend sta", zag ik in dien ruil niet het minste heil.

Ten slotte moet ik nog mijne verbazing te kennen geven, waarom *De Opmerker* zich *niet* tegen den heer Freem, die een voor **De Opmerker** min-vleiend betoog leverde, keert, maar *wel* tegen mij, die slechts *De Bouwwereld* haar feilen toonde. Of beheerscht dezelfde geest, die beurtelings de pennevruchten van Piet van Diever, de redactie, Jan Recherche, en een paar door initialen aangeduide schrijvers beheerscht — en die zich door een afstraffing van den heer Freem te veel zou hebben blootgegeven — ook soms al de redactie van *De Bouwwereld*?

J. L. B. KEURSCHOT.

Arnhem, Maart 1909.

Al lag het niet bepaald in onze bedoeling met het geschrevene in ons nummer van 13 Maart j.l. gedachtenwisseling uit te lokken, toch plaatsen wij het bovenstaand stuk gaarne, omdat het ons veel opheldert.

Het bewijst tevens, dat wanneer twee personen hetzelfde lezen, de opvatting van het gelezene doorgaans bij beide verschillend zal zijn, zonder dat er grond is, om elkander te verwijten, dat zij slecht gelezen hebben.

Zulk een verschil van opvatting blijkt ook hier aanwezig, want zelfs in de door den heer Keurschot gecursiveerde woorden uit de Bouwwereld kunnen wij niet de bedoeling lezen „een veldwinnende, democratische strooming in de Maatschappij te ontwapenen, tot capitulatie aan te sporen." Die woorden zijn o.i. veeleer een uitdrukking van spijt van hem, die ze schreef en de voorspelling, die zij bevatten zal dengeen, die de geschiedenis der Maatschappij kent, wel niet gewaagd voorkomen.

Wanneer de heer Schaap zijn consequente houding had volgehouden zou een nieuwe verkiezing daarvan het gevolg hebben *moeten* zijn, tenzij de Maat-

*) Om duidelijk te laten uitkomen, hoe uiterst slecht *De Opmerker* heeft gelezen, heb ik deze regels gecursiveerd.

schappij hare eigen statuten tot een doode letter had willen maken.

Wat betreft het slot van het bovenstaande verwijzen wij den schrijver naar den heer Freem, die wel zoo vriendelijk zal zijn, hem onze houding op te helderen. Wij willen daarbij alleen opmerken, dat wij het niet voor de Bouwwereld, maar voor de onafhankelijke organen in het algemeen opnamen en daarbij tevens verklaren, het niet met den schrijver eens te zijn, wat betreft de *onverantwoordelijkheid* van die organen.

De naam van den verantwoordelijken redacteur vindt men in den regel aan het hoofd van elk blad afgedrukt.

Wat de heer Keurschot dan ook met zijn slotvraag bedoelt begrijpen wij niet en het zal ons aangenaam zijn, wanneer hij ons dit bij gelegenheid nog eens wil ophelderen. Misschien blijkt hier dan ook wel een misverstand te bestaan, dat geen misverstand was. RED.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 11. Opmerkingen over de uitbreiding van Amsterdam.
Winkelhuis aan de Coolsingel te Rotterdam, arch. J. H. de Roos en W. F. Overeijnder, met afbeeldingen.
Prijsvragen door de Roos en Overeijnder.
Over Architectenkamers naar de voordracht van Dr. Boethke gehouden in de „Vereinigung Berliner Architekten" vertaald uit de „Deutsche Bauzeitung" (vervolg).
Ingezonden Stukken. Over het van Hogendorpsplein door P. G. Buskens.

Architectura No. 11. Mededeelingen betr. het Genootschap.
Afdeeling Kunstnijverheid.
Verslag van de 1256ste Gewone Ledenvergadering van 3 Maart 1909.
Overzicht van de Week. Hulde aan H. M. de Koningin. — Tentoonstelling van oude kunst en oude kunstnijverheid te 's-Hage. — Kritiek.
Oud en Nieuw op het gebied van kazernebouw, door A. F. Redelé Kapt. v. d. Genie en W. Dudok te Luit. der Genie.
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (vervolg) — Het maken van bestekken, begrootingen en materialenstaten, door N. A. Wind. (vervolg)

De Bouwwereld No. 11. Echo's VII. De regeling van Internationale prijsvragen.
Bij de schetsen van H. P. Berlage Nz., met twee losse platen.
Spreuken en Citaten.

De Ingenieur No. 11. De Catharijnebrug te Utrecht door W. J. Burgersdijk c.i. met afbeeldingen.
Draadlooze telefonie, door Dr. N. Koomans, w.i. met afbeeldingen.
Bijzondere voorwaarden van benoembaarheid tot technische betrekkingen bij den waterstaat en de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië en regelen betreffende de uitzending van personeel uit Nederland voor zoodanige betrekkingen.
Ingezonden Stukken, Rolbasculebruggen, door L. Doedes c.i. — Benoeming van technisch personeel in gemeentedienst zonder oproeping van sollicitanten, door W. de Wolff w. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 11. Officieel Gedeelte. Voorstellen in zake statutenwijziging. — Uit de afdeelingen. Utrecht 24 Februari 1909, Enschede-Hengelo 3 Maart 1909. Ingezonden. — Rechtsvordering. — Gewapend Beton, [vervolg].

De Aannemer No. 11. Het Zuiderzee-vraagstuk.
Uitvoering van openbare werken in Ned.-Indië II.
Onze Penningmeester.
Uit eigen kring. Als het niet anders kan. — Onvolledig.
Uit Groningen.
Afdeelingsverslagen. Utrecht 28 Januari 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 37. Het 25-jarig bestaan van den Bond van Steenfabrikanten. — Brieven uit Amerika [Schoorsteentrek of kunstmatigen trek?] — Beperking van productie in Groningen. — Ingezonden.

Deutsche Bauhütte No. 11. Ueber Holz-Wandbekleidungen II door Paul Richter, met afbeeldingen.
Aus Zug in der Schweiz door Dr. R. Anheisser met afbeeldingen naar teekeningen van den schrijver.
Amtshaus für eine kleinere Stadt, door E. Bauernfeind bij een ontwerp van Otto Silberberg te Vohwinkel.
Ein Jagdhaus, arch. Paul Andrae te Dresden met afbeeldingen.
Losse plaat, schetsen van Franz Felten te Mainz.

Het Huis Oud en Nieuw No. 3 In het Maart-nummer van Ed. Cuyper's maandschrift vinden wij het tweede gedeelte van de studie van H. A. van Goch over het Trippenhuis, waarin voornamelijk het inwendige wordt behandeld, Ook hiervan worden vele fraaie afbeeldingen gegeven, waaronder vooral de dessus-de-porte van Allart van Everdingen de aandacht trekken.
Toen het schilderijenmuseum uit het Trippenhuis naar het Rijksmuseum was overgebracht, heeft het gebouw een duchtige opknapping ondergaan die vooral in het inwendige noodig was en daaraan ten goede is gekomen. Deze restauratie is geschied onder leiding van den toenmaligen Rijksbouwkundige J. van Lokhorst en het gebouw is daarna ten gebruike afgestaan aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen die er gehuisvest is op een wijze, een dergelijk deftig geleerd genootschap waardig.
Onder de rubriek „Toelichting bij de platen" vindt men o. a. een paar afbeeldingen van een maquette voor het gebouw der vacantiekolonie Benno-Heim te Zandvoort.

Schoonheid en Onderwijs No. 2 1909. Deze aflevering opent met een stukje van Marie Berdenis van Berlekom over de Italiaansche Geïllustreerde Muziek van Burgmein en de muzikaal-dramatische werkjes van Virgilio Sacchi op de Tentoonstelling: „Opvoeding van het kind" te 's-Gravenhage. Vervolgens vinden wij er het vervolg in van het artikel over de „Bouw- en Versieringskunst der Indiërs" met eenige afbeeldingen. Deze studie is uit den aard der zaak een beknopt overzicht van een zeer veel omvattend onderwerp, waarvan onze kennis over 't algemeen zeer gebrekkig is en waarover in onze taal betrekkelijk weinig litteratuur voorhanden is. Toch is het onderwerp voor ons van groot belang, omdat Nederlandsch Indië zoovele monumenten van Indische kuust bezit, die, lang verwaarloosd, eerst in den laatsten tijd een weinig beginnen te worden gewaardeerd.
Behalve een artikeltje over Gymnastiekonderwijs vinden wij ten slotte in dit nummer een korte mededeeling over Pieter Breughel de Oude met een reproductie naar een teekening van dezen meester.

Varia.

GROOTE KANAALPLANNEN.

(Vervolg en slot van bladz. 88)

De belangrijkheid van het plan werd reeds door Jules Ferry erkend in een commissie, benoemd om rapport uit te brengen. De kosten werden op 100 millioen francs berekend, terwijl de aanleg in zeven jaar voltooid zou zijn. De voordeelen, in vrede zoowel als in oorlog, voor Fransch-Indo-China liggen voor de hand. Het plan wordt echter sterk bestreden door de Engelschen, omdat het kanaal aan de Engelsche haven Singapore schade zou toebrengen.

Grooter uitzicht op uitvoering hebben de grootsche plannen voor een kanaal, dat de Zwarte Zee met de Oostzee verbinden zal en het „canal de deux mers". Het eerste kanaal, dat tienmaal zoo lang zal worden als het Suez-kanaal, zal een breedte verkrijgen van 63 meter aan den waterspiegel, van 35 meter op den bodem en een diepte van 9 meter. De geheele lengte van het kanaal is 1600 K.M., waarvan slechts 200 K.M. een geheel kunstmatig verloop verkrijgen. Het kanaal zal van Riga uitgaan, den loop van de Duna, dan de Beresina en later den Dnjepr volgen en bij Cherson in de Zwarte Zee uitmonden.

Bij den geheelen afstand zijn eigenlijk slechts stroomloopen te verdiepen en te normaliseeren. Slechts over den korten afstand tusschen Dünaburg en Lepel moet een kanaal gegraven worden. De topografische verhoudingen zijn buitengewoon gunstig en veroorloven, dat het kanaal slechts een sluis aan het begin en aan het einde noodig heeft. De groote belangrijkheid van dit kanaal voor de slagvaardigheid van Rusland ter zee springt in het oog.

Terwijl thans de Russische zeemacht in twee groote helften, de Oostzee- en de Zwarte Zeevloot verdeeld is, die slechts onder de meest gelukkige omstandigheden voor een gemeenschappelijke actie vereenigd kunnen worden, is na voltooing van het groote scheepvaartkanaal de versterking van de eene vloot door de andere in den loop van zes dagen uit te voeren en is in het bijzonder de insluiting van de noordelijke vloot door de ijsvorming, in geval van nood gemakkelijk te verhindernn.

Het „canal de deux mers" heeft in de eerste plaats eveneens een politiek belang. Het zal een vereeniging van de zeestrijdkrachten van Frankrijk in den Atlantischen Oceaan en in de Middellandsche Zee mogelijk maken, zonder doorvaring van de straat van Gibraltar. Zeer begunstigd wordt de kanaalaanleg door de aardrijkskundige gesteldheid.

Van de uitvoering van het kanaal hoopt men een verdubbeling der krachten van de vloot.

Ook in economisch opzicht zal het kanaal zeker niet zonder gunstige gevolgen blijven, doordat aan het ontzaggelijke verkeer tusschen de havens van den Atlantischen Oceaan en van de Middellandsche Zee de tijdroovende omvaring van Spanje bespaard blijft.

Voor Rusland zijn verder nog ontworpen een kanaal van Astrakan naar Taganrog, aldus een verbinding van de Kaspische met de Zwarte Zee. Geheel nieuw is het plan der voorgenomen verbinding van de Finsche golf met de Noordelijke IJszee.

Bij de pogingen, die Rusland sedert jaren aanwendt, om zijn noordelijke gebieden tot grootere ontwikkeling te brengen, kan de voorgenomen kanaalaanleg nauwelijks verwondering baren. De voordeelen van dezen aanleg bestaan in de vergemakkelijking van den verkoop van de voortbrengselen van de vischvangst van de noordelijke zeeën en van het graan uit het binnenland van het rijk, vooral uit het Wolgagebied; evenals in de verbetering van den toestand der bevolking in die streken.

Het nieuwe kanaal zal echter ook van groote strategische waarde zijn, daar het zulke afmetingen zal krijgen, dat het door de grootste slagschepen bevaren kan worden. Bij versperring van de Deensche wateren door een vijandelijke zeemacht zou aldus de nieuwe waterweg voor de Russische oorlogsvloot een door den vijand niet gemakkelijk te versperren uitweg uit de Oostzee vormen, een onmiddellijke waterverbinding van de oorlogshaven aan de Murmankust „Katharinenhafen" met Petersburg, Kroonstad en Libau verzekeren.

N. R. Cl.

DROOGMAKING DER ZUIDERZEE.

Het feit, dat er in den laatsten tijd in de Tweede Kamer opnieuw over de droogmaking der Zuiderzee is gesproken en er zelfs een commissie van rapporteurs is benoemd, heeft den heer A. L. H. Obreen, civiel-ingenieur, aanleiding gegeven om in de *Telegraaf* dit vraagstuk nog te bespreken. Hij hoopt daardoor de zienswijze te veranderen van de voorstanders van het thans aanhangige ontwerp.

Men wil, zooals bekend, een gedeelte der Zuiderzee, gelegen nabij het eiland Wieringen, omdijken en droogmaken, om daarna tusschen Wieringen en de Friesche kust een dam te leggen, welke het geheele zuidelijke deel der Zuiderzee maakt tot een afgesloten meer, dat den naam van IJsselmeer zal dragen.

De schrijver vindt, dat dit plan geen aanbeveling verdient. De Zuiderzee bestaat, ten opzichte van de waterbeweging, uit twee zeer duidelijk van elkaar afgescheiden gedeelten.

Het eerste strekt zich uit van de rij der eilanden Texel, Vlieland en Terschelling zuidwaarts tot omstreeks het eiland Urk, en krijgt dagelijks door de zeegaten den stroom van het indringende Noordzeewater, welke in den bodem geulen en kreken graaft.

Het andere deel, gelegen zuidwestwaarts van een denkbeeldige lijn Enkhuizen, Urk, Ketelmond, zou den naam kunnen voeren van den dooden hoek, wijl het vloedwater daarin niet doordringt, maar alleen het aanwezige water opdringt, bij wijze van een stootkussen. In dat deel zijn geen sterke stroomingen, wat aan te toonen is uit de afwezigheid van diepe geulen en groeven in den bodem. De diepte is niet meer dan vier meters, en wel bij het eiland Urk; overigens is de diepte minder.

Schrijver vindt dat het voor de hand ligt, dat de droogmaking der Zuiderzee in den dooden hoek moet worden aangevat. Wanneer men de oppervlakte, die het vloedwater, steeds met dezelfde hoeveelheid binnendringende, moet herbergen, kleiner maakt, zoo wordt het indringende vloedwater hooger opgezet. De zuidzijde der eilanden Texel, Vlieland en Terschelling en ook de Friesche kust zullen meer te lijden hebben dan thans. Door de droogmakerij bij Wieringen zal het water in de geheele Zuiderzee noodzakelijk een hoogeren stand moeten krijgen. De afstrooming zal langer duren, waardoor ontstaan hoogere onderhoudskosten van dijken en en duurdere bemalingskosten van polders.

Ingelanden van de polders gelegen rond de Zuiderzee zullen zich, wanneer zij hun belang begrijpen, inspannen om de droogmaking der Zuiderzee te doen aanvangen in een dooden hoek.

Dat gedeelte, welks bodem geheel uit voortreffelijken grond bestaat, zou worden drooggemaakt door het uitstekende plan van Stieljes-Beijerink. Ongelukkiglijk is later het plan van den afsluitdijk een spaak in het wiel komen steken.

De kosten van dien dijk wil schrijver stellen op het gemiddelde van genoemde sommen (40 en 70 millioen), op 55 millioen gulden. Daartegenover staat geen enkel voordeel.

„Te denken, dat het IJsselmeer ooit een zoetwatermeer zal worden is — betoogt de schrijver — een illusie. Friesland en Noord-Holland zijn sinds eeuwen drooggelegd en voortdurend valt zoet regenwater daarop neder. Desniettemin is zoowel in Friesland als in Noord-Holland het water overal brak. Bestond het IJsselmeer uit niets anders dan zoetwater, dan zou de enkele nabijheid der zee, daarvan gescheiden door den afsluitdijk, voldoende zijn, om het meer brak te maken. Zoetwater is in Friesland gemakkelijk door kanalen aan te voeren van de hoogere streken van Drenthe. Daarvoor behoeft geen IJsselmeer ontworpen te worden.

De afsluitdijk zal het groote nadeel hebben, dat de Zuid-Westenwind het opgesloten water van het IJsselmeer zal opzweepen tegen de Friessche kust veel hooger dan thans, nu het tusschen de eilanden kan afwaaien in de Noordzee".

Ten slotte wijst hij er nog op, dat de voorgestelde wijze van werken in tegenspraak is met zich zelve „De droogmakkerij bij Wieringen — besluit hij — niet minder dan zeven meter diep, is op verre na het moeilijkste gedeelte van de geheele Zuiderzeedroogleggíng, en deze brengt men tot stand zonder afsluitdijk. Waarom die dan te maken voor de andere droogmakerijen, welke veel ondieper zijn en dus veel mindere technische moeilijkheden aanbieden? Is de droogmakerij nabij Wieringen tot stand, dan is het overtuigend bewijs geleverd, dat de afsluitdijk niet noodig is".

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. De Haagsche correspondent van het Nieuws van den Dag schreef dezer dagen:

Naar mijn schatting al wel sedert een vijf-en-twintig jaren wordt er nu en dan, in en buiten den Raad, beweerd, dat veel te veel geld wordt betaald voor 't bouwen van openbare scholen. En nademaal die bouw openbaar wordt aanbesteed, zou dat dan aan de plannen moeten liggen.

Een paar jaren geleden kwam dit in den Raad weer eens tot uiting. Er werden algemeene beschouwingen over gevoerd; er werd weer betoogd, dat particulieren 't, bij den bouw van bijzondere scholen, zooveel goedkooper deden; en 't einde was een uitnoodiging aan Burgemeester en Wethouders om de zaak eens te onderzoeken;

Dat onderzoek had plaats. Welwillend gaven verscheidene Gemeentebesturen inlichtingen. En in 1907 dienden Burgemeester en Wethouders een nota in, waaruit bleek, dat we hier vergelijkenderwijs volstrekt niet duur uit zijn. Maar de Raad was toch niet voldaan; op voorstel van den heer J. C. Jansen (thans wethouder) werd het verzoek gedaan, nu „alsnog" ook na te gaan, hoe 't hier met den bijzonderen schoolbouw gesteld is. En thans is ook daaraan voldaan; de betrokken gemeente-architect heeft een nota opgemaakt, die de vergelijking geeft met zes R.-Kath. en Protestantsche, bijzondere scholen, in den laatsten tijd gebouwd.

Daaruit blijkt nu, dat de verschillen in de eerste plaats gering zijn; de eene kostte wat meer, de andere wat minder. Maar de architect verklaart die verschillen bovendien, school voor school, in bijzonderheden. Hier zijn houten trappen, terwijl de gemeentescholen steenen trappen hebben; ginds zijn de balken alle van hout, terwijl de stadsscholen ijzeren hebben; de speelplaatsen zijn kleiner en omringd met houten schuttingen, inplaats van met muren, enz.

In 't kort, na lezing van deze nota zal, dunkt mij, de oppositie nu wel voor een aantal jaren tot zwijgen zijn gebracht over „die dure openbare school". En dit te meer, omdat dezelfde heer Jansen, die in 1907 de motie indiende, nu zelf als wethouder mede de inlichtingen geeft, die den twijfel te niet doen. Er zal nog wel wat over gepraat worden, maar de zaak is, dunkt mij, uit de wereld. En in zooverre is dan het werk, door den architect er aan besteed, niet nutteloos, — al zou men overigens kunnen meenen, dat onze hoofdambtenaren hun tijd genoeg noodig hebben, om dien niet aan nota's te moeten besteden.

Al zulke Raadswenschen kosten trouwens nog aardig geld bovendien.

Een poos geleden kregen wij een duur rapport over de bevende huizen te Scheveningen. Toen een hooge rekening voor het advies over de Stadhuisplannen. Inmiddels een flinke som aan Berlage voor zijn ontwerp voor stadsuitbreiding. En nu weer is f 12.000 aangevraagd voor de commissie die over het zeehavenvraagstuk zal rapporteeren.

'k Zal niet beweren, dat een en ander te duur is. Maar als men al die sommen bij elkaar neemt is 't toch een aardig bedrag.

In elk geval zullen diegenen, die nog wel eens een mond opzetten als er voor een directeur van een tak van dienst een hoog ewedde wordt aangevraagd,er misschien de conclusie uit gelieven te maken dat in dit opzicht duurkoop soms wel goedkoop is.

Amsterdam. Dat men hier ter stede verre van ingenomen is met het Damplan zooals het nu door B. en W. naar de Commissies is verzonden blijkt uit het volgende adres dezer dagen verzonden aan Burgemeester en Wethouders.

Geeft met verschuldigde eerbied te kennen:

De Buurtvereeniging „De Warmoesstraat", dat zij met verbazing en tot haren schrik kennis genomen heeft van eene voordracht, welke naar de dagbladen vermelden, binnen korten tijd bij den Gemeenteraad zal worden ingediend, betreffende de bebouwing van een deel van het Gedempte Damrak, den Dam en het oude Beursspleintje (gewijzigd ontwerp van der Mey). Zie o. a. het Algemeen Handelsblad d.d. 16 Januari j. l.

Geroepen om de belangen van de Warmoesstraat en der daarin uitkomende zijstraten in het bijzonder te behartigen, acht genoemde Vereeniging zich gedrongen in de eerste plaats in deze hare qualiteiten voor Uw Edel Achtbaar College de hoop uit te spreken dat er alsnog bij U termen mogen gevonden worden, om genoemde voordracht niet te laten doen, en middelen of wegen, om veeleer het oude plan tot doortrekking van de rooilijn der achterhuizen van de Warmoesstraat tot in lijn van de huizen aan de stille zijde van het Rokin in uitvoering te stellen.

Zij doet zulks in de vaste overtuiging dat de uitvoering van genoemd gewijzigd ontwerp v. d. Mey, voor alle bewoners der Warmoesstraat en omgeving de noodlottigste gevolgen in de uitoefening hunner zaken zal hebben, om niet te zeggen, dat die uitvoering beslist eene afsluiting van de Warmoesstraat van het openbaar verkeer beteekenen.

Die straat, de oudste van de geheele stad, en de eenige die voorkomt op den plattegrond van plm. 1230, heeft toch waarlijk wel recht om te vragen, wat minder stiefmoederlijk bedeeld te worden, dan door hetgeen hare bewoners sinds lange jaren reeds moeten ervaren, maar stellig om zich krachtig te verzetten tegen een maatregel waardoor zij zich, figuurlijk gezegd, de keel voelt dicht knijpen.

In de tweede plaats, veroorlooft genoemde Vereeniging zich, met verschillende naburige buurtvereenigingen overleg gepleegd hebbende, Uw EdelAchtbaar College er op te wijzen, dat ook alle verder om den Dam liggende buurten door de uitvoering van bedoeld plan groot nadeel zullen ondervinden niet het minst door de uitbreiding van het aantal winkels of andere openbare bedrijven, eene uitbreiding, die zeker in geen enkel stadskwartier wordt gewenscht maar die bovendien met het oog op den tegenwoordigen economischen toestand allerminst eene verbetering in zaken mag geheeten worden.

In de derde plaats is genoemde vereeniging er volkomen van overtuigd, dat het algemeen belang van de stad, niet wordt bevorderd door een maategel, die het oude centrum in hare moderne ontwikkeling tegenhoudt of liever die ontwikkeling ten deele onmogelijk maakt.

Het aanleggen toch van eene doode straat achter het voorgesteld complex, zal nog veel treuriger toestand in het leven roepen, dan die welke nu reeds de z. g. Beursstraat tusschen de Paternoster- en Oudebrugstegen te aanschouwen geeft, terwijl voor deze laatste daarentegen door het niet plaatsen van het voorgestelde complex, de mogelijkheid open blijft, om zich later uit hare verlaten toestand te verheffen.

(Vervolg Binnenland zie Bijblad.)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Denkt men zich daarentegen het geheele blok huizen om het oude Beursspleintje gesloopt, en het Rokin voorloopig tot aan de Grim gedempt, dan zullen een open Damrak en Vijgendam daarmede één fraaien boulevard vormen, en is het stellig te verwachten, dat alle aan dien boulevard liggende firma's zoo spoedig mogelijk tot verbetering en verfraaiing hunner winkels, of hoe ook genaamd, zullen overgaan, daardoor zich aansluitende aan het plan der gemeente, om dan van af de Beurs tot zooverre men zulks zou willen uitstrekken (b.v. tot het einde der Ferdinand Bolstraat) een grootschen verkeersweg in Amsterdam aan te leggen.

Met alle bescheidenheid, maar tevens met allen ernst haar verzoek aan UEd. Achtb, ter overweging aanbevelende.

(Volgen de handteekeningen.)

Dit adres zal worden gevolgd door adressen van adhesie van de volgende buurten: Damrak, Rokin, Kalverstraat. Elke buurt-vereeniging zal alleen in eigen kring laten teekenen. De vereeniging „Het Keggeschip" zal de algemeene propaganda voor het adres voeren.

— In een alhier gehouden vergadering van belanghebbenden en belangstellenden is opgericht de Vereeniging tot onderzoek van het Zuiderzee-vraagstuk.

Het voorloopig comité bestaat uit de Heeren Frans Anderheggen, te Amsterdam, dr. M. Oosthoek, Scheveningen, D. R. Mansholt, Groningen, J Uelchake, Durgerdam, W. van Veen, ingenieur te Utrecht. C. van der Vorm, A. J. van Laar en B. J. van Gelder, secretaris, allen te Amsterdam.

Wij meenden, dat er alreeds een Vereeniging bestond, die zich hetzelfde ten doel stelt, namelijk de Zuiderzee vereeniging, zoodat het bovenstaande doet denken aan versnippering van krachten.

Nijmegen. De vereeniging tot Stichting en Exploitatie van een herstellingsoord voor spoorwegpersoneel kreeg eenigen tijd geleden op zeer gunstige voorwaarden de beschikking over de voor enkele jaren gebouwde groote villa „Villandry" met ruime omgeving, gelegen nabij den Groesbeekschen weg bij Nijmegen. Nadat met den eigenaar een overeenkomst was getroffen, werd het gebouw ingericht en is thans gereed om aan zijn doel ten behoeve van het personeel van den Staatsspoor, de Ned. Centraalspoor en de Noordbr.-Duitsche Spoor te beantwoorden.

Het te midden van een uitgestrekten aanleg gelegen gebouw is voor eenige jaren als villa gesticht. In zoogen. hoog-Renaissance opgetrokken, herinnert het eenigermate aan het Kon. Paleis op den Dam te Amsterdam, hoewel het natuurlijk veel kletner van afmetingen is. Reusachtige pilasters van zandsteen verrijzen op een hoogen sokkel, welke zich langs drie zijden van het gebouw tot een ruim terras uitbreidt. Het frontispiece aan de voorzijde wordt door een koepel van aanzienlijke afmetingen bekroond.

In het gebouw, dat een oppervlakte inneemt van 23 bij 18 meter, is gelegenheid voor huisvesting van een 20-tal herstellenden, niet gerekend de woning voor directie, personeel, enz.

De parterre-verdieping bevat een groote statige hal, die als ontspanningszaal zal dienen en waaromheen verschillende vertrekken zijn gerangschikt: aan de noordzijde keukens, trap, provisiekamer enz.; aan de westzijde de ruime eetzaal, aan de oostzijde de kamers der directrice en aan de zuidzijde een zestal slaapkamers. Op de verdieping vindt men 14 slaapkamers, meest alle aan den zonkant gelegen, badkamer, linnenkamers enz. Alle slaapkamers zijn van dubbele glasdeuren voorzien. In het gebouw is een centrale verwarming, terwijl ook een eigen inrichting voor electrische verlichting op het terrein aanwezig is.

De meubeleering is eenvoudig, practisch en netjes, terwijl er gelegenheid is om buiten in lighutten in boschrijke omgeving van de lucht te genieten.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter bij de Gemeentewerken te Hengelo (O.) Zie adv. in dit No (1)

— Aankomend Teekenaar, op een bouwk. bureau. Brieven onder No. 1318 aan het bureau van de Haagsche Courant. (1)

— Directeur der ambachtsschool te Leeuwarden. Aanvangssalaris f 3000, dat geleidelijk stijgt tot f 2700. Acte middelbaar onderwijs in het lijnteekenen vereischt. Zich schriftelijk aan te melden vóór of op den 3en April 1909 bij den Voorzitter van het Bestuur Mr. I. Wolff te Leeuwarden. (1)

— Leeraar in het rechtlijnig teekenen, aan de Burgeravondschool te Leeuwarden. Getal lesuren in de eerste en tweede klasse 2, in de derde 6 en in de vierde 8. Bovendien 8 in de gesplitste 4e klasse. Bezoldiging f 50 per wekelijksch lesuur per jaar. Zich bij gezegeld adres aan te melden bij den Burgemeester, vóór of op den 5en April a.s. (1)

— Teekenaar voor bruggenbouw, zelfstandig. Brieven onder No. 2787, aan Seyffardt's Centraal Ann.-Bureau Amsterdam (1)

— Chef de Bureau. te Amsterdam. Salaris f 1200.— à f 1500.— per jaar; later gelegenheid voor associatie. Brieven onder motto P. aan de adm. van de adv. rubriek van Architectura, Heerengracht 495 Amsterdam. (1)

— Onderbaas voor bagger-, rijswerk, etc., tegen nader overeen te komen salaris. Brieven onder No. 38379 aan het bureau van het Alg Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Werktuigkundige. Voor het technisch bureau eener fabriek, flink teekenaar, pl.m. 25 jaar oud, geschikt en lust tot reizen. Aanbiedingen onder No. 8556, bureau Nieuwe Rott. Courant. (1)

— Electro-technisch-ingenieur Marine. Herinnerd wordt, dat eene plaats wordt opengesteld als electro-technisch-ingenieur van de marine. Het maximumtraktement bedraagt f 50.0 per jaar, terwijl het aanvangstraktement, in verband met de bekwaamheid en ervarenheid van den te benoemen titularis, nader zal worden vastgesteld, doch ten minste f 2000 en ten hoogste f 4000 zal bedragen. Aanbiedingen moeten vóór 21 Maart a.s. bij verzoekschrift op gezegeld papier aan den Minister van Marine worden toegezonden, onder overlegging van de stukken, vermeld in de St.-Ct. No. 64. (1)

— Bouwk. Teekenaar bij de Gemeentewerken van Enschede voor kaartwerk. Salaris f 60 à f 70 per maand. Brieven vóór 20 Maart bij den Directeur. (2)

— Opzichter-Teekenaar om bij het uitwerken van een omvangrijk plan aan het hoofd te staan van eenige teekenaars, vertr. met het maken van Bestekken en Begrootingen. Br. aan het bureau van het „Het Vaderland", Den Haag, onder No. 4510. (2)

— Werkt. en Electr. Ingenieur voor Octrooibureau in Nederland, kennis van de Duitsche en Engelsche taal en eenige jaren bureaupraktijk. Aanbiedingen onder no. 53333 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage.

— Ing. Constructeur voor een bureau in den Haag. Praktijk in bouw van suikerfabrieken gewenscht. Brieven onder no. 364 a/h. Alg. Adv.-Bureau van M. M. Couvée, den Haag. (2)

— Leeraar in het Vakteekenen voor de Machine-Bankwerkers aan de Ambachtsschool te Veendam, zoo spoedig mogelijk. Salaris f 950 — f 1250 per jaar. Stukken vóór 15 Maart aan den Directeur der School. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.
Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond
van 6 tot 8 uur.

43 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	f 60—f 125	p.m.
19 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—32 j.,	f 45—f 120	p.m.
11 Waterb. Opzr.	20—48 j.,	f 60—f 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j.,	f 90—f 130	„
5 Werkmeesters	26—33 j.,	f 80—f 130	„
11 Werktuigk. Teek.	18—31 j.,	f 30—f 90	„
5 Electrotechniker	23—34 j.,	f 45—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j.,	f 65—f 70	„
1 Chef st.-timmerfabr.	29 j.,	f f 100	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 22 Maart.

Hasselt, ten 3 ure, door de architect M. Meijerink te Zwolle in de consistoriekamer der Ned. Herv. kerk: het bouwen van een schoolgebouw te Hasselt; bestekken en teekeningen te bekomen bij den arch.

Leeuwarden, door den architect W. C. de Groot: het gedeeltelijk afbreken van een boerenhuizinge onder Garijp, het daarbij bouwen van een woonhuis, een veestal en het verlengen van de schuur; aanw. gehouden; bestek en teekening te bekomen aan de coöp.handelsdrukkerij.

Scherpenzeel, ten 4 ure, door de bouwkundige N. v. d. Fiert uit Barneveld in het Hotel Hertog van Gelre te Scherpenzeel: het verbouwen van een woonhuis en het bouwen van een schuur; bestek en teek. ter inzage in genoemd hotel.

Oldeboorn ten 11.30 ure. Door het gemeentebest. van Utingeradeel: de levering van a. 285 M³. basaltslag en b. 50000 stuks Waalstaatklinkers; voorw. te bekomen bij den gem.-opz. Hoekstra te Akkrum.

Rotterdam. Door de directie van het Timmerhuis: de levering van hardsteenen grafzerken en tegels. De voorw. ter lezing in het Timmerhuis, en verkrijgbaar bij de Wed. P. van Waesberge en Zoon, Houttuin 73.

DINSDAG 23 Maart

Rotterdam, ten 1 ure. Door het gemeentebestuur: het bouwen van een administratiegebouw, een stal voor 24 paarden met tuigenkamer en opzichterwoning en het inrichten van een straatvegerspost enz. aan de Zalmhaven. Bestek, voorwaarden en teekeningen ter kenni-neming op de Secretarie der Gemeente en in het Stads- Timmerhuis verkrijgbaar bij de Wed. P. Van Waesberge & Zoon, Houttuin no. 73. Inlichtingen te bekomen aan gemeld Timmerhuis, aanwijzing ten 11 ure.

Amersfoort, ten 11 ure, door het gemeentebestuur: de uitvoering van bouwwerken tot uitbreiding van de gasfabriek; bestek met 2 teekeningen te bekomen ter gemeente-secretarie; inlichtingen op het bureau van den gemeente-architect alle werkdagen van 10—2 uur; aanw. aan de gasfabriek als in het bestek vermeld.

Ouderp, ten 3 ure, door Dijkgraaf en Heemraden van den polder Heerhugowaard: de levering van 125000 straatsteenen, pl.m. 300 M³ zand en 800 M³ grint; voorwaarden ter lezing in het polderhuis.

Rapenburg, ten 2 ure, door den heer Eduard Staal in het café van den heer Alph. Serrarens: het bouwen van een landbouwschuur op de hoeve bewoond door J. Menu te Hontenisse (Kruispolder); bestek en teek. te bekomen bij Camiel Bleijenberch te St. Jan; aanw. gehouden.

St. Jacobiparochie, door het dijksbest. van het waterschap het Nieuwe Bildt: de levering van: a. 21000 klinkertsteenen, eenigszins getrokken; b. 120 scheepstonnen stort-, bal- of basaltsteen en c. 2400 M. Am. grenen planken, 150 M. grenen ribhout en een 13 M lange Am. grenen post; voowaarden te bekomen bij den secretaris.

Stad Almelo, ten 2.30 ure, door het gemeentebestuur: de levering van gegoten ijzer aan: 30 rioolluiken met randen, 35 kolkranden met roosters, 35 syphons; 2e. de levering van: 450 M. eivormige cementbuizen, 350 M. cementbuizen, 210 cement buizen 150 cementbuizen 100 ijzeraardbuis wijd 15 cM., 25 stuks bodemstukken van cement beton, 90 stuks halzen van cementbeton; 3e. de levering van: 223.000 stuks straatklinkers (Waal of IJsselsteen); bestekken en teekeningen te bekomen ter gemeentesecretarie; inlichtingen aan het bureau van gemeentewerken ten gemeentehuize.

Groningen, ten 7 ure, door de arch. K. H. Holthuis namens mevr. H. Tonkes Goukes in het café Poelman: de verbouw der behuizingen, gemerkt nos. 88 en 90 aan den Heereweg; bestek en teekening ter inzage en te bekomen bij den arch.

Nijmegen, ten 2.30 ure. Door het gem.bestuur: de levering van gegoten ijzeren buizen en hulpstukken ten behoeve van de rioleering. Bestek met teekening verkrijgbaar ter Gem.-Secr. Inlicht, ten kantore van den Directeur van Gem.-werken op de korenmarkt.

WOENSDAG 24 Maart.

Meppel ten 3 ure. Door het gem.-best.: het inrichten van het gebouw Wijk 8. no. 259 aan het Zuideinde tot Rijkslandbouwwinterschool; bestek en teek. verkrijgb. ter gem. secretarie; aanwijzing gehouden.

Leeuwarden. Door de arch. Zytse Feddema; het bouwen van een magazijn met bovenwoning aan den Stationsweg; bestek en teekening te bekomen bij den architect.

Middelburg ten 11 ure. Door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het maken en aanbrengen van twee ijzeren rioolschuiven met windwerken enz. in de groote schutsluis van het kanaal door Walcheren te Vlissingen, raming f 5750; bestek ter lezing aan het gebouw van het dep., aan dat van het prov. bestuur en te bekomen bij de gebr. van Cleef te 's-Gravenhage inl. bij den hoofdingenieur dir. Caland te Middelburg den arrond.-ingenieur van den Broek en den opzichter Kuyper te Vlissingen; de nota van inl. ter inzage op het bureel van de arrond.-ingenieur te Vlissingen.

Stadskanaal ten 3 ure. Door de arch. A. H. Oldenburger uit Nieuwepekela in het koffiehuis L. Buitendam te Stadskanaal: a. het bouwen eener winkelbehuizing te Stadskanaal, b de verf., glas., teer- en het behangerswerk; bestek en teek. ter inzage in gen. koffiehuis en zijn ald te bekomen.

DONDERDAG 25 Maart.

's-Gravenhage ten 2 ure. Door het gemeentebest.: het maken van een regulateurgebouw met fundeeringen voor toestellen enz. een en ander op het terrein van de gasfabrieken te 's-Gravenhage, Loosduinsche weg. Bestek met teekening te verkrijgen aan de bureaux Loosduinsche Weg en in Kazernestraat No. 44, aanwijzing 22 Maart 10 uur op het terrein Loosduinsche Weg.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . .	„ 1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906	„ 32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 27 MAART 1909. No. 13.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor-uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Over Modern Beeldhouwwerk en Medailleerkunst.

Het afvormen en afgieten van beeldhouwwerk is een reeds van oude tijden af bekende techniek. Het vermenigvuldigen van beeldhouwwerken op min-kostbare wijze, het verkrijgen van goedkoope reproducties is echter een industrie van nieuweren tijd. Het afgieten in gips en daarmede overeenkomende materialen is wel de meest toegepaste goedkoope reproductiewijze, hare gebreken zijn bekend genoeg en hare producten staan reeds sedert lang niet hoog aangeschreven als middelen, om de beeldhouwkunst populair te maken. Velen, die zich eenigszins op goeden smaak laten voorstaan en geen beeldhouwwerk betalen kunnen, doen het dan ook maar zonder, liever dan zich te behelpen met leelijke afgietsels.

Wij Nederlanders hebben den naam niet veel voor beeldhouwwerk te gevoelen, althans er niet veel voor over te hebben. Bij de Franschen is dat anders, die hebben er meer gevoel en meer oog voor, die hebben er ook meer voor over, maar toch, velen hunner kunnen zich ook niet de weelde veroorloven, hunne woningen met echte beeldhouwwerken op te sieren.

Vandaar dat zij, vindingrijk gelijk zij zijn, reeds lang er op uit zijn geweest methoden van mechanische reproductie te verzinnen, die in de eerste plaats wat beters leveren dan de leelijke gipsafgietsels en bovendien goedkoop zijn, ten minste de reproducties brengen kunnen, zoo niet onder het bereik van iedereen, dan toch onder het bereik van bescheiden beurzen.

Als gevolg van dit streven zijn verscheidene beeldhouwmachines uitgevonden, die echter, hoe vernuftig ook samengesteld, weinig ingang hebben gevonden, omdat de verkregen copieën meestal te grof waren, slechts een min of meer voltooide schets van het origineel, die dan moest worden opgezuiverd en bijgewerkt ten koste van bijna evenveel arbeid, als noodig zou zijn geweest, om het model op de gewone wijze, uit de hand, na te maken.

Een der bezwaren aan deze machines verbonden was ook, dat daarbij een model van ijzer of koper vereischt werd, waarvan de kosten op zichzelf zeer groot waren, vooral waar slechts een klein aantal copieën verlangd werd. Ook het groote gewicht dezer modellen leverde bezwaren op.

De machines zijn echter in den laatsten tijd zooveel verbeterd, dat men daarbij modellen van hout, gips of gebakken aarde kan gebruiken, die door den beeldhouwer zelf kunnen worden gemaakt, tewijl bovendien deze materialen veel lichter zijn.

Een nauwkeurige beschrijving van deze verbeterde machine te geven is, zonder in groote uitvoerigheid te vervallen, niet wel doenlijk. Op nijverheidstentoonstellingen zijn er meermalen in werking te

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.
Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

43 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., *f* 60—*f* 125 p.m.	12 Bouwk. Teek.	22—32 j., *f* 45—*f* 120 p.m.
19 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., *f* 65—*f* 120 „	11 Waterb. Opzr.	20—48 j., *f* 60—*f* 125 „
		6 Chef-machinisten	26—34 j., *f* 90—*f* 130 „
		5 Werkmeesters	26—33 j., *f* 80—*f* 130 „
		11 Werktuigk. Teek.	18—31 j., *f* 30—*f* 90 „
		5 Electrotechniker	23—34 j., *f* 45—*f* 130 „
		2 Scheepsteekenaars	21—22 j., *f* 65—*f* 70 „
		1 Chef st.-timmerfabr.	29 j., *f* *f* 100 „

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 22 Maart.

Hasselt, ten 3 ure. door de architect M. Meijerink te Zwolle in de consistoriekamer der Ned. Herv. kerk: het bouwen van een schoolgebouw te Hasselt; bestekken en teekeningen te bekomen bij den arch.

Leeuwarden, door den architect W. C. de Groot: het gedeeltelijk afbreken van een boerenhuizinge onder Garijp, het daarbij bouwen van een woonhuis, een veestal en het verlengen van de schuur; aanw. gehouden; bestek en teekening te bekomen aan de coöp.handelsdrukkerij.

Scherpenzeel, ten 4 ure, door de bouwkundige N. v. d. Fiert uit Barneveld in het Hotel Hertog van Gelre te Scherpenzeel: het verbouwen van een woonhuis en het bouwen van een schuur; bestek en teek. ter inzage in genoemd hotel.

Oldeboorn ten 11.30 ure. Door het gemeentebest. van Utingeradeel: de levering van a. 285 M³. basaltslag en b. 50000 stuks Waalstaatklinkers; voorw. te bekomen bij den gem.-opz. Hoekstra te Akkrum.

Rotterdam. Door de directie van het Timmerhuis: de levering van hardsteenen grafzerken en tegels. De voorw. ter lezing in het Timmerhuis, en verkrijgbaar bij de Wed. P. van Waesberge en Zoon, Houttuin 73.

DINSDAG 23 Maart

Rotterdam, ten 1 ure. Door het gemeentebestuur: het bouwen van een administratiegebouw, een stal voor 24 paarden met tuigenkamer en opzichterwoning en het inrichten van een straatvegerspost enz. aan de Zalmhaven. Bestek, voorwaarden en teekeningen ter kennisneming op de Secretarie der Gemeente en in het Stads-Timmerhuis verkrijgbaar bij de Wed. P. Van Waesberge & Zoon, Houttuin no. 73. Inlichtingen te bekomen aan gemeld Timmerhuis, aanwijzing ten 11 ure.

Amersfoort, ten 11 ure, door het gemeentebestuur: de uitvoering van bouwwerken tot uitbreiding van de gasfabriek; bestek met 2 teekeningen te bekomen ter gemeente-secretarie; inlichtingen op het bureau van den gemeente-architect alle werkdagen van 10—2 uur; aanw. aan de gasfabriek als in het bestek vermeld.

Onderp, ten 3 ure, door Dijkgraaf en Heemraden van den polder Heerhugowaard: de levering van 125000 straatsteenen, pl.m. 300 M³ zand en 800 M³ grint; voorwaarden ter lezing in het polderhuis.

Rapenburg, ten 2 ure, door den heer Eduard Staal in het café van den heer Alph. Serrarens: het bouwen van een landbouwschuur op de hoeve bewoond door J. Menu te Hontenisse (Kruispolder); bestek en teek. te bekomen bij Camiel Bleijenberch te St. Jan; aanw. gehouden.

St. Jacobiparochie, door het dijksbest. van het waterschap het Nieuwe Bildt: de levering van: a. 21000 klinkertsteenen, eenigszins getrokken; b. 120 scheepstonnen stort-, bal- of basaltsteen en c. 2400 M. Am. grenen planken, 150 M. grenen ribhout en een 13 M lange Am. grenen post; voowaarden te bekomen bij den secretaris.

Stad Almelo, ten 2.30 ure, door het gemeentebestuur: de levering van gegoten ijzer aan: 30 rioolluiken met randen, 35 kolkranden met roosters, 35 syphons; 2e. de levering van: 450 M. civormige cementbuizen, 350 M. cementbuizen, 210 cement buizen 150 cementbuizen 100 ijzeraardbuis wijd 15 cM., 25 stuks bodemstukken van cement beton, 90 stuks halzen van cementbeton; 3e. de levering van: 223.000 stuks straatklinkers (Waal of IJsselsteen); bestekken en teekeningen te bekomen ter gemeentesecretarie; inlichtingen aan het bureau van gemeentewerken ten gemeentehuize.

Groningen, ten 7 ure, door de arch K. H. Holthuis namens mevr. H. Tonkes Goukes in het café Poelman: de verbouw der behuizingen, gemerkt nos. 88 en 90 aan den Heereweg; bestek en teekening ter inzage en te bekomen bij den arch.

Nijmegen, ten 2.30 ure. Door het gem.bestuur: de levering van gegoten ijzeren buizen en hulpstukken ten behoeve van de rioleering. Bestek met teekening verkrijgbaar ter Gem.-Secr. Inlicht, ten kantore van den Directeur van Gem.-werken op de korenmarkt.

WOENSDAG 24 Maart.

Meppel ten 3 ure. Door het gem.-best.: het inrichten van het gebouw Wijk 8. no. 259 aan het Zuideinde tot Rijkslandbouwwinterschool; bestek en teek. verkrijgb. ter gem. secretarie; aanwijzing gehouden.

Leeuwarden. Door de arch. Zytse Feddema; het bouwen van een magazijn met bovenwoning aan den Stationsweg; bestek en teekening te bekomen bij den architect.

Middelburg ten 11 ure. Door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het maken en aanbrengen van twee ijzeren rioolschuiven met windwerken enz. in de groote schutsluis van het kanaal door Walcheren te Vlissingen, raming f 5750; bestek ter lezing aan het gebouw van het dep. aan dat van het prov. bestuur en te bekomen bij de gebr. van Cleef te 's-Gravenhage inl. bij den hoofdingenieur dir. Caland te Middelburg den arrond.-ingenieur van den Broek en den opzichter Kuyper te Vlissingen; de nota van inl. ter inzage op het bureel van de arrond.-ingenieur te Vlissingen.

Stadskanaal ten 3 ure. Door de arch. A. H. Oldenburger uit Nieuwepekela in het koffiehuis L. Buitendam te Stadskanaal: a. het bouwen eener winkelbehuizing te Stadskanaal, b de verf., glas., teer- en het behangerswerk; bestek en teek. ter inzage in gen. koffiehuis en zijn ald te bekomen.

DONDERDAG 25 Maart.

's-Gravenhage ten 2 ure. Door het gemeentebest.: het maken van een regulateurgebouw met fundeeringen voor toestellen enz. een en ander op het terrein van de gasfabrieken te 's-Gravenhage, Loosduinsche weg. Bestek met teekening te verkrijgen aan de bureaux Loosduinsche Weg en in Kazernestraat No. 44, aanwijzing 22 Maart 10 uur op het terrein Loosduinsche Weg.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJsselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal . . . . . /	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . „	1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906 . . . . „	32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 27 MAART 1909. No. 13.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.

Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Over Modern Beeldhouwwerk en Medailleerkunst.

Het afvormen en afgieten van beeldhouwwerk is een reeds van oude tijden af bekende techniek. Het vermenigvuldigen van beeldhouwwerken op min-kostbare wijze, het verkrijgen van goedkoope reproducties is echter een industrie van nieuweren tijd. Het afgieten in gips en daarmede overeenkomende materialen is wel de meest toegepaste goedkoope reproductiewijze, hare gebreken zijn bekend genoeg en hare producten staan reeds sedert lang niet hoog aangeschreven als middelen, om de beeldhouwkunst populair te maken. Velen, die zich eenigszins op goeden smaak laten voorstaan en geen beeldhouwwerk betalen kunnen, doen het dan ook maar zonder, liever dan zich te behelpen met leelijke afgietsels.

Wij Nederlanders hebben den naam niet veel voor beeldhouwwerk te gevoelen, althans er niet veel voor over te hebben. Bij de Franschen is dat anders, die hebben er meer gevoel en meer oog voor, die hebben er ook meer voor over, maar toch, velen hunner kunnen zich ook niet de weelde veroorloven, hunne woningen met echte beeldhouwwerken op te sieren.

Vandaar dat zij, vindingrijk gelijk zij zijn, reeds lang er op uit zijn geweest methoden van mechanische reproductie te verzinnen, die in de eerste plaats wat beters leveren dan de leelijke gipsafgietsels en bovendien goedkoop zijn, ten minste de reproducties brengen kunnen, zoo niet onder het bereik van iedereen, dan toch onder het bereik van bescheiden beurzen.

Als gevolg van dit streven zijn verscheidene beeldhouwmachines uitgevonden, die echter, hoe vernuftig ook samengesteld, weinig ingang hebben gevonden, omdat de verkregen copieën meestal te grof waren, slechts een min of meer voltooide schets van het origineel, die dan moest worden opgezuiverd en bijgewerkt ten koste van bijna evenveel arbeid, als noodig zou zijn geweest, om het model op de gewone wijze, uit de hand, na te maken.

Een der bezwaren aan deze machines verbonden was ook, dat daarbij een model van ijzer of koper vereischt werd, waarvan de kosten op zichzelf zeer groot waren, vooral waar slechts een klein aantal copieën verlangd werd. Ook het groote gewicht dezer modellen leverde bezwaren op.

De machines zijn echter in den laatsten tijd zooveel verbeterd, dat men daarbij modellen van hout, gips of gebakken aarde kan gebruiken, die door den beeldhouwer zelf kunnen worden gemaakt, tewijl bovendien deze materialen veel lichter zijn.

Een nauwkeurige beschrijving van deze verbeterde machine te geven is, zonder in groote uitvoerigheid te vervallen, niet wel doenlijk. Op nijverheidstentoonstellingen zijn er meermalen in werking te

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

zien geweest, onder anderen een paar jaren geleden in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam.

Het beginsel, waarop de machine berust is echter betrekkelijk eenvoudig en in hoofdzaak hetzelfde van de pantograaf of teekenaap, een gereedschap, dat velen onzer lezers bekend zal zijn.

Bij den pantograaf laat men een potlood of teekenstift nauwkeurig over een plat vlak denzelfden weg volgen, die men op de te copieeren teekening door een stift laat doorloopen.

Bij de beeldhouwmachine laat men een of meer boor- of fraisijzers nauwkeurig denzelfden weg volgen, die men op de oppervlakte van het te copieeren model door een of meer stiften laat doorloopen. Deze oppervlakte is geen plat vak en daarom moeten de stiften en boorijzers zich kunnen bewegen zoowel in horizontale als in verticale richting. Voor basreliefs of medaille-relief is de verticale beweging, betrekkelijk gering en behoeft het model slechts horizontaal heen en weder te worden geschoven of een horizontaal draaiende beweging te hebben, voor geheele beelden of andere voorwerpen laat men het model om zijn as draaien, zoodat de stift in een onafgebroken lijn alle verhevenheden en diepten doorloopt, terwijl het boorijzer, dat 8000 omwentelingen per minuut maakt, nauwkeurig denzelfden weg volgt en uit het hout of den steen waarin men de reproductie wil uitvoeren al het overtollig materiaal wegboort, zoodat een nauwkeurige copie van het origineel verkregen wordt.

Natuurlijk wordt bij deze bewerking en naar den aard der materialen gebruik gemaakt van verschillende boorijzers, grovere en fijnere, eerst om de hoofdvormen over te brengen en vervolgens, om de copie tot in de kleinste details te voltooien, om de grondvlakten der reliefs en om profileeringen op de vereischte diepte uit te freezen.

De zachte gang der machine wordt verzekerd door alle assen in kogellagers te laten loopen, hetgeen noodig is met het oog op de groote omwentelingssnelheid, die het mogelijk maakt de hardste materialen te bewerken. Het staal voor de boorijzers moet natuurlijk met de uiterste zorg uitgezocht en gehard zijn.

De hoeveelheid werk, die de machine levert, hangt af van de bekwaamheid van dengeen, die haar hanteert, van den aard van het materiaal en van de geschiktheid der machine. Er worden namelijk verschillende typen van machines geconstrueerd, bijvoorbeeld:

I. machines voor stukken van groote afmetingen, waarmede echter slechts een stuk tegelijk kan worden bewerkt en evenwel de drijfkracht 1.25 paardenkrachten niet te boven gaat;

II. machines, waarop tegelijk vier paneelen breed 0.30 M., twee breed 0.60 M. of een breed 1.20 M., bij onbepaalde lengte, kunnen worden bewerkt en die een drijfkracht van 1 paardenkracht vereischen;

III. machines voor kleinere stukken, bijvoorbeeld een beeld van 0.80 M. hoogte bij 0.40 M. diameter of een paneel van 0.40 M. breedte bij onbepaalde lengte; dit type kan gemakkelijk met de hand bewogen worden;

IV. machines speciaal bestemd voor fijn werk en stukken van geen grooter afmetingen dan 0.45 M. hoogte en 0.20 M. diameter.

De machine is nu zoover geperfectionneerd, dat zij haar werk nagenoeg geheel voltooid aflevert, in den regel vereischt het alleen nog maar een laatste polijsting en slechts in bijzondere gevallen een retouche van enkele onderdeelen.

Zonder overdrijving kan men zeggen, dat de machine voor haar werk evenveel uren gebruikt, als men dagen noodig zou hebben, om hetzelfde uit de hand te verrichten.

Een gebeeldhouwde marmeren schoorsteenmantel waaraan een beeldhouwer ruim drie maanden werk zou hebben gehad werd door de machine uitgevoerd in 68 uren, terwijl 8 dagen voor retouche en polijsten noodig waren. Uit de hand vervaardigd zou deze mantel aan arbeidsloon ongeveer 375 gulden hebben gekost, met de machine uitgevoerd bedroegen de kosten inclusief slijtage ongeveer 66 gulden.

Een kop van een kraagsteen in witten Franschen steen wordt in een uur door de machine afgeleverd, een houten beeldje 0.60 M. hoog, in 10 uren een houten medaillon van 0.18 M. diameter in een uur, terwijl van dergelijke kleine stukken in den regel twee of vier tegelijk door de machine kunnen worden bewerkt.

Het spreekt vanzelf, dat het jaren geduurd heeft, eer de beeldhouwmachine zoover was volmaakt, dat de bovengenoemde resultaten konden worden bereikt, maar thans kan het ons niet verwonderen, dat zij meer en meer ingang begint te vinden en ook buiten Frankrijk, in België en Duitschland op ruime schaal wordt toegepast.

Vooral ook kan zij uitstekende diensten bewijzen bij de vervaardiging van medailles en muntstempels, De daarvoor gebezigde machines moeten verkleinde reproducties leveren. Toen men echter eenmaal het juiste beginsel en de meest doelmatige constructies gevonden had, was het voldoen aan dezen eisch voor de constructeurs slechts een kleinigheid: verkleiningen en vergrootingen kunnen thans in de meeste verscheidenheid worden uitgevoerd.

Hoezeer nu door velen erkend wordt, dat de machine den beeldhouwer van veel nut kan zijn, daar zij hem het moeizame en eveneens zuiver mechanische werk van het pointeeren bespaart, zoo wordt toch haar toenemend gebruik door velen als bedenkelijk en schadelijk voor de beeldhouwkunst beschouwd. Dit is vooral het geval in Duitschland, waar tegenwoordig meer dan elders over kunst geredeneerd en geschreven wordt, in die mate het geval, dat de bekende beeldhouwer J. Kowarzik te Frankfurt, gemeend heeft zijn stem te moeten verheffen tegen de onjuiste opvattingen omtrent de beeldhouwmachine, die alom verkondigd worden, ook door menschen, die van den arbeid des beeldhouwers weinig begrip hebben, maar wier oppervlakkige uitspraken, in allerlei varianten onder de menschen gebracht, gangbare munt zijn geworden.

Kowarzik is zeker in deze materie een bevoegd beoordeelaar. Wat hij in het midden brengt heeft wel hoofdzakelijk betrekking op moderne medailleerkunst en op Duitsche toestanden, doch zijne opmerkingen kunnen zeker in wijder kring nut stichten. Zijn betoog is in het volgende hier en daar verkort weergegeven.

Men klaagt over een werktuig, de reductiemachine. Aan hare toepassing is naar men zegt de achteruitgang van de geheele kunstvaardigheid toe te schrijven. Het vlakke, het flodderig schilderachtige en het zoetelijk salonmatige relief zouden de gevolgen zijn van dit machinewerk. Deze uitdrukkingen worden ook door mannen gebezigd, die tot de meest vooruitstrevende elementen der jonge

beweging behooren. En aan deze beschouwing wordt als eenig middel om de kunsttechniek der medaille weder te verheffen tegenovergesteld: Het kiezen van de meest primitieve vormenspraak, men moet de snede van het graveerstaal zien, krachtig scherp, Duitsch meer Duitsch, enz. Om elk misverstand te voorkomen zij hier ingevoegd, dat de ernstige geschriften van verdienstelijke mannen, die door grondige beschrijving der Medaille-techniek van vroeger tijden nieuw licht over en belangstelling voor de medaille op het oog hadden, niet voor deze phrasen verantwoordelijk worden gesteld.

Is nu de achteruitgang in de munt- en medailleerkunst werkelijk aan de reductie-machine toe te schrijven? Bij de beantwoording dezer vraag moet in de eerste plaats worden opgemerkt, dat men in Duitschland eigenlijk nog niet tot het richtig besef is gekomen van de beteekenis dezer van de Franschen overgenomen machine.

Het eenige wat er in Duitschland mede gedaan is, is het zuiver commercieel exploiteeren geweest, zoodat men de machine, noch wat de graad van afwerking, noch wat haar arbeidsvermogen betreft, leerde kennen. Vele menschen, die aan modelleeren doen, maken thans van deze machine gebruik zonder haar ooit gezien te hebben. Wanneer nu onervaren handen, die geen ander materiaal dan klei en plastilin en geen ander werktuig dan den boetseerspatel kennen, modelleerwerk voor den dag brengen en dat vervolgens aan een medaille fabriek zenden met de opdracht: „Gelieve mij naar dit op een leiplaat 60 cM. groot gemodelleerde ding een medaille, ter grootte van 5 cM. kant en klaar te leveren" dan mag toch gevraagd worden of aan zulke kunstproductie de machine of de mensch schuld heeft.

Wij verlangen karakter en stijl in de medailleerkunst, een eisch die wij aan alle kunsten stellen. De metaalbewerker is tegenover de natuur en wat zijn werktuigen en hulpmiddelen betreft in dezelfde omstandigheden als een ander kuustenaar b.v. de schilder. Nu is het bekend genoeg, dat de machine in de Fransche medailleerkunst door onoordeelkundige aanwending een slechten invloed heeft uitgeoefend, maar daartegenover kan men aanvoeren, dat in de beeldhouwkunst in het algemeen waar men goedkoope en onoordeelkundig aangewende hulpmiddelen bezigde, steeds vrij treurige resultaten werden verkregen.

Wie de reproductie van zijn werk aan een onbekwamen pointeur overlaat doet hetzelfde als degeen, die de reductiemachine zonder kennis gebruikt, en toch zijn beide, mits goed gebruikt, onmisbare hulpkrachten.

Men kan met eenig recht vragen, of de machine aan het werk van bekende Fransche beeldhouwers en medailleurs afbreuk heeft gedaan; immers neen!

Wanneer men in Duitschland zich ook eens een menschenleeftijd lang met het bestudeeren dezer machine had beziggehouden, zou men er wellicht anders tegenoverstaan en niet, uit onbekendheid met hetgeen er mede verricht kan worden, zeggen, dat de machine afgeschaft moet worden, dat zij van alles de schuld is.

Frankrijk heeft zoowat een eeuw aan de volmaking der machine gearbeid, moet zij nu stukgeslagen worden? Moeten wij ook onze tot een hoogen trap van volmaking gebrachte muntpersen buiten werking stellen en onze munten weder met den hamer slaan, zooals de Grieken het gedaan moeten hebben, moeten wij elk muntstempel weder uit de hand snijden, zooals zij deden?

Bij alle achting en eerbied voor oude stijlvolle techniek, moet men toch deze vragen ontkennend beantwoorden. De moderne stijl zal eerst dan ontstaan, wanneer de kunstenaars partij leeren trekken van de technische mogelijkheden, die in onzen tijd voorhanden zijn, deze tot artistieke en technische volmaaktheid te brengen is werken in den geest van zijn tijd. *(Slot volgt.)*

Gewapend Beton.

Men neemt vrij algemeen als zeker aan, dat het ijzer, in beton gelegd, onvergankelijk is, maar door de ervaring is deze meening nog evenmin afdoend bewezen als afdoend weerlegd. Hoogstens kan gezegd worden, dat talrijke laboratoriumproeven hebben aangetoond, dat ijzer, in beton opgesloten, langen tijd roestvrij blijft. De toepassingen van gewapend beton in de practijk dateeren echter nog slechts van weinige jaren geleden en men kan niet zeggen, hoe het ijzer, in een brug of ander bouwwerk van gewapend beton er na 40, 50 of 100 jaren zal uitzien en of dit nieuwe materiaal blijken zal, het op den duur te kunnen volhouden tegen andere, waarvan wij weten, dat zij eeuwen lang stand houden.

Men kan er zich gemakkelijk van overtuigen, dat een met cement bekleed stuk ijzer zeer goed den invloed der weersgesteldheid kan wederstaan, maar mag daaruit nog niet de gevolgtrekking maken, dat dit ook geldt voor alle constructies van gewapend beton. Zelfs wanneer men aannemen wilde, dat de beton een dichte massa is, die noch vochtige lucht, noch water, tot het ijzer laat doordringen, moet men niet over het hoofd zien, dat bij een bouwwerk met geheel andere factoren rekening moet worden gehouden dan in het laboratorium.

Laboratoriumproeven hebben slechts een beperkte waarde. Wel kan men b.v. een pijler van een gebouw maken van beton van precies dezelfde samenstelling als die, welke men in het laboratorium voor de proefstukken gebruikte, maar nu heeft men rekening te houden met de eischen, die aan de constructie worden gesteld, nu komen de uitwerking van trek- en drukspanningen, de invloed van hitte en koude, de menigvuldige trillingen, waaraan een constructiedeel in een bouwwerk blootstaat, in aanmerking en dan springt in het oog, dat men niet te veel op de absolute dichtheid van de beton mag rekenen.

De beton zal onder al de genoemde invloeden niet vrij blijven van scheuren, wellicht ontstaan daarin, reeds tijdens de uitvoering van het werk, nauwelijks waarneembare haarscheurtjes, die de stevigheid der constructie op zichzelf wel niet in gevaar brengen, maar toch lucht, vochtigheid, grondwater, enz. doorlaten en daardoor na verloop van tijd het roesten van het ijzer kunnen begunstigen.

Het bedenkelijkste daarbij is, dat wij niet in staat zijn den voortgang en de uitwerking van het indringen van vocht waar te nemen en te controleeren, daar het ijzer meestal vrij diep in de beton verborgen zit. Bij constructies, die aan de buitenlucht zijn blootgesteld, kan ook de invloed van de vorst

in den winter niet buiten beschouwing blijven, want hoe fijn de scheurtjes in de beton mogen zijn en hoe gering het daarin gedrongen volume water, herhaalde bevriezing zal onvermijdelijk verwijding der scheuren tengevolge hebben, en daarmede het indringen van meerdere vochtigheid den weg banen.

Reeds heeft men met zekerheid aangetoond, dat het water bij het indringen in de cement-beton, daaruit zouten opneemt, die de vernieling van het ijzer in de hand werken.

In het bijzonder is dit het geval, waar in de samenstelling der beton slakken of cokesasch gebezigd worden, waaraan sommige constructeurs ter wille van het geringe gewicht en ter besparing van kosten, de voorkeur geven boven ander materiaal. Asch en slakken mogen voor beton, die alleen voor opvulling dient, in enkele gevallen kunnen dienen, voor gewapend betonwerk verdienen deze materialen geen aanbeveling en zal men beter doen puimsteengruis of cokesgruis te gebruiken.

Ofschoon men aan laboratoriumproeven niet dezelfde waarde kan toekennen als aan de ervaringen uit de practijk, mogen wij die proeven toch niet als geheel waardeloos beschouwen, doch dient te worden erkend, dat de onderzoekingen, waarmede vele geleerden zich bezighouden, ons voor de practijk van veel nut kunnen zijn.

De constructeur moet erop kunnen vertrouwen, dat het ijzer in de beton onveranderd blijft, kan hij dit niet dan zijn de nauwkeurigste berekeningen waardeloos. De ijzerconstructie in de beton repareeren of vernieuwen gaat niet en er moet dus getracht worden de grootst mogelijke zekerheid omtrent de onveranderlijkheid van het ijzer te verkrijgen.

Proeven als die welke in Engeland door Dr. Glazebrook in het „National Physical Laboratory" genomen werden bewijzen nog niet veel. Men stampte daar stukken vierkant ijzer van 38 m.M. zijde en rondijzer van 25 m.M. diameter in cementbeton. Een jaar lang werden deze blokken wekelijks eenige malen in water gedompeld en ten slotte gedurende drie maanden in de lucht gedroogd. Toen de blokken daarna stukgeslagen werden bleek het ijzer volkomen roestvrij, het te voren afgedraaide rondijzer was zelfs geheel blank gebleven en bij microscopisch onderzoek was geenerlei verandering in het ijzer waar te nemen.

Uit hetgeen over deze proefnemingen wordt medegedeeld blijkt niet of men de blokken ook afwisselend aan verschillende temperaturen heeft blootgesteld. Wanneer men ze echter eenige jaren achtereen in de vrije lucht had laten overwinteren, dan zou men wellicht resultaten van meer waarde voor de practijk hebben verkregen, al waren zij dan ook wellicht wat minder gunstig uitgevallen.

Dit is b.v. het geval met de proeven, in Amerika door den ingenieur Branton genomen. Deze legde in een beton van 30 deelen baksteenstukken, 1 deel cement en 3 deelen zand, getorsde staven 20 cM. lang, van vierkant ijzer van 16 mM. zijde.

De helft dezer blokken werd reeds na een verhardingstijd van 24 uren in zeewater gelegd, terwijl de andere helft aan de buitenlucht werd blootgesteld. Na ongeveer 13 maanden werden de blokken stukgeslagen en toen bleek het ijzer in de in het water gelegde blokken roestvrij te zijn gebleven, terwijl zich daarop, in de aan de lucht blootgestelde, een roestlaagje vertoonde.

Dit ongunstig verschijnsel werd toegeschreven aan het gebruik van de poreuze baksteenstukken en aan dat van zeewater voor het aanmaken van de beton. In de practijk echter kan men niet altijd het gebruik dezer materialen absoluut buitensluiten en al deed men dit en bezigde slechts minder poreuze steensoorten of grind, het is niet bewezen, dat dan niet na langeren tijd, 5 of 10 jaren, toch ook een roestlaagje op het ijzer kan ontstaan. Alleen bij een betonmenging, die absoluut waterdicht was, zou men daarop kunnen rekenen. De bovenvermelde samenstelling is dit zeker niet, maar dat de samenstelling een punt van het allerhoogste gewicht is, lijdt geen twijfel, want ook het dunste roestlaagje maakt de verbinding tusschen ijzer en beton, die in de constructie een groote rol speelt, denkbeeldig en van een aangroeien der roestlaag is met zekerheid op den duur de vernieling van de beton te verwachten.

Maar er is nog een ander punt, waarop hier de aandacht dient te worden gevestigd. In elk bouwwerk, waar gewapend beton in verband met andere constructies wordt toegepast, komt het voor, dat het ijzer op sommige plaatsen uit de beton te voorschijn treedt en dus onbeschermd is. Men denke slechts aan verbindingen, verankeringen en dergelijke.

Bij laboratoriumproeven is het moeilijk met dergelijke zaken rekening te houden. Men zou daarvoor proefconstructies op groote schaal moeten samenstellen, waarbij alle mogelijkheden, die zich in de praktijk kunnen voordoen, in aanmerking werden genomen. Onmogelijk is dit niet te noemen, maar het groote bezwaar blijft bestaan, dat men, om voor de practijk betrouwbare resultaten te verkrijgen, deze proefnemingen over jaren en jaren moet uitstrekken.

In de berekening der constructies van gewapend beton heeft men het reeds tot een vrij groote hoogte gebracht, al bestaat er in de theorieën bij verschillende constructeurs op sommige punten verschil van meening. Onze kennis van de wijze waarop zich de materialen van het gewapend beton op den duur gedragen, heeft daarmede geen gelijken tred gehouden. Daarvoor kan de constructeur nog niet de volle verantwoordelijkheid op zich nemen, gelijk hij het zonder aarzelen voor zijn statische berekeningen doet.

De uiterste zorg in de keuze der materialen, in hunne samenstelling en in de uitvoering van het werk is dus bij werken in gewapend beton aan te bevelen. Neemt men die in acht dan kan men voor het overige zich verantwoordelijk achten met de overweging, dat geen materiaal en geen constructie absoluut onvergankelijk is en dat het dus in den grond een ijdel pogen is om voor de eeuwigheid te bouwen.

Vereenigingen.

29ste ALGEMEENE VERGADERING DER NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR TEEKENONDERWIJS,

te houden te Rotterdam, op Dinsdag 13 April 1909, des voormiddags te 10½ uur, in het Societeitsgebouw der Diergaarde.

AGENDA:

1. Opening der Vergadering.
2. Mededeelingen van het Bestuur.

3. Uitbrenging van het Jaarverslag.
4. Rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar; vaststellen van de begrooting voor het volgende jaar.
5. Verkiezing van twee Bestuursleden door het periodiek aftreden van de Heeren J. de Raad en J. Versluys.
6. Bespreking van het Maandblad.
7. Vaststellen van tijd en plaats voor de volgende Algemeene Vergadering.
8. Voorstel van het Bestuur om onze Vereeniging te doen toetreden als lid van de Internationale Vereeniging voor Teekenonderwijs.
9. Voorstel van het Bestuur om machtiging van de Algemeene Vergadering te verkrijgen tot het vormen van eene Commissie inzake het teekenonderwijs op de lagere school en de opleiding van leerkrachten daarvoor, nadat de voorstellen der Ineenschakelingscommissie bekend zullen zijn gemaakt.
10. De examenprogramma's, meer speciaal M^1, M^2, M^9 en M^{10}, zooals die zijn ontworpen door de Staatscommissie, benoemd bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 11 Juli 1907 no. 87301, afdeeling Onderwijs.
11. *Het Teekenonderwijs aan de H. B. Scholen en de Reform.* Inleiders: de Heeren H. J. Horn Jr. te Amsterdam en Herman J. de Vries te Haarlem. (Met teekeningen ter toelichting).

De Heer Horn zal het onderwijs in het *Handteekenen* bespreken, in verband met de volgende 5 vraagpunten:

a. Is het Teekenonderwijs aan de H. B. Scholen sinds de oprichting dier scholen belangrijk gewijzigd?

b. Is de invloed van de Reform op dit onderwijs merkbaar?

c. In hoeverre kan men reform-denkbeelden bij dit onderwijs toepassen?

d. Is het Eind-examen een beletsel daartoe?

e. Wat is nog wenschelijk tot verbetering van dit onderwijs?

12. Rondvraag en sluiting.

HET DAMVRAAGSTUK.

In de vergadering van het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam werd Woensdag 17 dezer door den heer M. A. Van Nieukerken, Den Haag—Gorssel, ingeleid een bespreking van de Damplannen.

De vergadering openende gaf de voorzitter, de heer W. Kromhout Cz., een kort overzicht van het Damvraagstuk, hulde brengende aan het breed inzicht van het gemeentebestuur van de hoofdstad.

Ter inleiding van de bespreking was aangezocht juist iemand die geheel buiten de zaak staat.

De vergadering werd bijgewoond door den wethouder van publieke werken, mr. Z. Van den Bergh, den directeur van dezen tak van dienst, den heer A. W. Bos, benevens eenige Gemeenteraadsleden.

De heer Nieukerken stelde zich op het standpunt, dat er dient rekening te worden gehouden met de eischen van het verkeer en daarnaast, niet daarna, met de aesthetische eischen. De plicht van het gemeentebestuur is te doen wat het meest is in belang der stedenbouwkunst. Waar de architectuur is een kunstvak, vermeende spr. zich niet te moeten stellen op het standpunt van den financier. Zijn er geen geldmiddelen beschikbaar dan wachte men tot die er wel zijn. Het gemeentebestuur neme hier een voorbeeld aan de overheid uit de 17e eeuw, die — hoewel na lang aarzelen — besloot tot den bouw van het stadhuis, en verder kijke men naar Parijs, Weenen, Frankfort, om te weten wat modern stedenschoon is.

De Damquaestie wordt beheerscht door de vraag: Moet het plein zijn een breedte- of een diepte-plein? Met andere woorden: Moet de verkeersweg langs of over den Dam loopen?

En bij de beantwoording dezer vraag heeft men rekening te houden met: 1o. het paleis; 2o. het evenwicht van het plein; 3o. het verkeer; 4o. de de algemeene eischen van de aesthetiek.

Een ander voornaam element is de afgeslotenheid van het plein.

Wat spreker wil komt neer op een diepte-plein, afgesloten door straatperspectief, doch niet door poorten, en waarvan de as staat loodrecht op het paleis. Gewenscht acht spr. een verkeersweg loopende van het Rokin naar de Beursstraat.

Komende tot het vraagstuk, uit steden-architectonisch oogpunt beschouwd, betoogde spr., dat het centraal punt der stad moet hebben een Hollandsch, specifiek Amsterdamsch karakter.

Monumentaal zijn onze steden niet; een uitzondering daarop wordt gemaakt door het Raadhuis op den Dam. Daarom moeten wij dit Raadhuis in al zijn grootheid laten en de overige bebouwing van den Dam daaraan ondergeschikt maken.

De bebouwing van het oude Beursterrein moet daarom bestaan uit van elkander afzonderlijke gebouwen.

Spr. wil den Noord. Damrand tusschen Nieuwe kerk en Damrak evenwijdig maken aan den Zuidelijken en loodrecht op het paleis en den Oostelijken rand evenwijdig aan het paleis.

De heer Nieukerken kwam hierna tot een bespreking der ingekomen antwoorden op de prijsvraag. Het gemeenteplan (het gewijzigde plan-Van der Mey) acht hij juist niet de schoonste oplossing. Volgens hem is het beste plan dat van den heer Kromhout.

Dit plan zou spr. wenschen dat tot leiddraad genomen werd.

Bij het debat wees de heer Walenkamp er op dat de heer Van Nieukerken eigenlijk niet het bestaande gemeenteplan had besproken, doch een ideaal plan, bedoelende een centraal plan, waarvoor de Dam te klein is. Spr. betreurt dit, al worden de bezwaren van den inleider tegen het gemeenteplan door hem gedeeld. De heer Weissman ontried te reageeren tegen de uitspraak der jury op de prijsvraag, waarvan reeds het uitschrijven alleen als een groote overwinning van Architectura en de Maatschappij van Bouwkunst moet worden beschouwd. De voorzitter daarentegen meende, dat men zich niet behoeft neer te leggen bij een besluit, dat bindt misschien voor een paar eeuwen als men het er niet mee eens is, en bijv. de meening is toegedaan, dat de jury haar taak niet breed genoeg heeft opgevat. De heer Ingenohl erkende het recht van den inleider, die een onpartijdige is, om critiek te oefenen op de beslissing der jury, maar hij vindt het bedenkelijk, wanneer hetzelfde geschiedt door iemand, die behoord heeft tot de mededingers. De heer De Groot, onderdirecteur van Publieke Werken, wees er op, dat dit de overheid zou kunnen afschrikken van het uitschrijven

van prijsvragen. De heer Paul de Jongh leidde uit de conclusie van den inleider af, dat deze niet bekend is met het gebruik in het Genootschap om, wanneer een bouwwerk reeds in handen van een architect is, geen ander plan aan te bevelen. Verder betoogde hij de wenschelijkheid om, waar de heer Van Nieukerken alleen gesproken heeft over een ander plan, met ruimere onteigeningen, thans eens te spreken over het bestaande plan zelf. De heer Bos directeur van Publieke Werken, achtte het resultaat van de prijsvraag een zeer gelukkige; door de verschillende plannen zijn nieuwe ideeën ontstaan, waardoor de quaestie op weinig kostbare wijze een grooten stap nader tot haar oplossing is gebracht. Een officieel plan is er nog niet, al wil spr. wel zeggen, dat het gepubliceerde plan veel kans heeft te worden aangenomen. Dat een plan in sommige dagbladen is gepubliceerd, moet worden geweten aan een indiscretie buiten het gemeentebestuur om.

De heer Van Nieukerken, de sprekers beantwoordende, merkte op, dat het hem niet mogelijk was een plan nader te ontwikkelen, waarmede hij het heelemaal niet eens is. Hem was verzocht het vraagstuk te behandelen geheel onbevooroordeeld, zonder het te binden aan welk plan ook, en dit had hij gedaan.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 12. Stuc-Ornament.
De Accijnshuisjes bij de Hooglandsche kerk te Leiden, met afbeeldingen.
Over Architectenkamers. (Vervolg)
Keuring eener Verwarmingsinrichting op gegarandeerde temperatuur door F. G. Unger w.i.
J. Eisenloeffel, door H. T. Karsten.
Ingezonden stukken. Over prijsvragen, door Albert Kool.

Architectura No. 12. Verslag van de 1257ste Gewone Leden- tevens openbare vergadering van 17 Maart 1909.
Ingezonden. De rechtspositie van een ideaal Damplan, door een inzender.
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden. (Vervolg).

De Bouwwereld No. 12. „Heimatschutz" en hare middelen door J. H. W. Leliman b.i.
Concept — Betonijzer — Voorschriften, overgenomen uit „de Ingenieur".
Afbeeldingen. Meubelen „Onder den St. Maarten", J. A. Pool Haarlem.

De Ingenieur No. 12. Concept — Betonijzer — voorschriften.
Eenphase. — wisselstroom. — collectormotoren, door Prof. C. Feldman, — K. H. Haga e.i. en C. Noome w.e.i. (met afbeeldingen).
Vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van 13 Maart 1909.

Technisch Weekblad (B v. T.) No. 12. Officieel Gedeelte, voorstellen statutenwijziging. — Gewapend Beton. (Vervolg).

De Aannemer No. 12. Uitvoering van openbare werken in Nederlandsch Indië. (Slot).
Nederlandsche Aannemers in het buitenland. Verbetering van de Yang Tse Kiang in China (overgenomen uit „het Handelsblad".

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 38. Vuurvaste producten. — Het bewerken van de klei door kollergangen. — Het drogen door middel van stoom. — Kamer van koophandel te Harlingen. — Invoerrechten op aardewerk enz. in Amerika. — Aannemers en droogmaking der Zuiderzee.

Deutsche Bauhütte No. 12. Vom Backsteinbau in den Schlossbauten Nordfrankreichs door A. Müller Franenfeld, met afbeeldingen.
Die künstlerische Bedeutung des Feusters am Bau door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen.
Die Halle des Hauses, door Erich Schirmer, bij schetsen van Wilh. Piel op losse plaat.
Ein Kleinstadt-Gasthaus. door M. Heeren, bij een ontwerp van J. Gesing te Epe.
Der Betonbau. Vom Eisen im Beton door Fr. Huth. — Ueber Schauflächen der Betoubauten, door A. Ruprecht met afbeeldingen. — Ein Dresdener Kaufhaus in Eisenbeton, arch. Alexander Tandler, met afbeeldingen.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in afl. 3.
Een tweetal sierlijke klimplanten: J. Sturing. — Eenige proeven betreffende ventilatie en verwarming: J. Corver. — Over eene nieuwe telefoon: Dr. Z. P. Bouman. — Paddenstoelen: J. J. Hof. — Ultramarijn: G. Uhl. — Kalkstikstof, een nieuwe meststof: Dr. A. J. C. Snijders. — Iets over de waarneming der „kanalen" op Mars: Dr. L. U H. C. Werndly. — Het nut van een driepoot: D. S. S. — De donkerveldverlichting bij het Mikroskoop: Dr. R. G. Rijkens. — Nog eens: met het bloote oog waar te nemen samengeperste lucht: Dr. A. C. Oudemans. — Een nieuw soort van automobiel: Dr. H. F. Huisken. — Voorspellingen omtrent de Aluminium-industrie bewaarheid, P. N. van Eck. — Forellen overal: J. Baron. — Iets over het trillen van zuigermachines: J. L. Gaillard. — Eenvoudige Proeven. Een goedkoope telefoon: Dr. A. J. C. Snijders. — Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht C. L. De Veer.

Moderne Bauformen No. 3. Het Maart-nummer van M. J. Gradl's maandschrift opent met een artikel getiteld: Tradition oder Taktgefühl ?". door Professor Dr. Ing. E. Vetterlein.
De schrijver verstaat onder „Taktgefühl" wat wij in het algemeen „smaak" zouden kunnen noemen en hij komt tot de conclusie, dat voor de moderne kunst meer te verwachten is van den smaak des kunstenaars dan van de traditie en een aanknoopen aan een stijl van vroeger dagen. Voor het overige bestaat de inhoud dezer aflevering geheel uit prenten, waaronder de aandacht trekken afbeeldingen van een huis te Bukarest van den Weener architect Marcel Kammerer, alsmede een werk van Em. van Seidl, het Schloss Seeleiten aan den Staffelsee bij Murnau. Oskar Kuhbenn te Essen beoefent met succes den oudvaderlandschen vakwerkbouw. Runge & Scotland te Bremen zijn door tal van afbeeldingen vertegenwoordigd. Of de laatste een Engelschman is en wij hier dus te doen hebben met een combinatie, evenals die van Campbell & Pullich te Berlijn, is ons niet bekend, maar in elk geval zijn Engelsche invloeden niet vreemd aan het werk dezer bouwmeesters, zoowel in de interieurs als in het streven, om het huis en de omgevende tuin architectonisch te doen samenwerken. Hier zijn goede voorbeelden voorhanden van hetgeen ook op een klein terrein te bereiken is.
Overigens verdient vermelding de Kurzaal te Canstatt, een bouwwerk van Eitel & Steigleder te Stuttgart. Griek-chklassieke motieven zijn hier met Oud-Duitsche en moderne dooreen gewerkt, niet zonder talent, hetgeen echter hier en daar wel wat schaadt aan de eenheid van het geheel.

Varia.

KOSTEN VAN SCHOOLBOUW TE 'S-GRAVENHAGE.

In de Raadsvergadering van 11 November 1907 werd een motie van de heeren van Liefland en J. C. Jansen aangenomen, waarbij de Raad, onder dankzegging voor het gehouden onderzoek in andere steden, B. en W. uitnoodigde, nog een nader onderzoek in te stellen betreffende de stichtingskosten bij schoolbouw door particulieren in deze gemeente.

Aan die uitnoodiging hebben B. en W. nu gevolg gegeven door overlegging van een nota van den architect afdeelingschef der Gemeentewerken, waarin de gegevens vermeld zijn aangaande openbare en acht bijzondere scholen.

De dubbele Gemeenteschool aan de Wouwermanstraat, met 28 leslokalen, elk voor 48 leerlingen, kost f 140.000, zijnde per leerling f 104.23 en per M³ f 8.92. Van oudere Gemeentescholen bedroegen de stichtingskosten gemiddeld per leerling f 111 en per M³ f 9.77.

Uit den thans overgelegden staat blijkt, dat van de bijzondere scholen alhier, waaromtrent volledige gegevens ten dienste staan, de stichtingskosten bedroegen gemiddeld per leerling f 104.39 en per M³ f 8.22. Zij varieeren echter van f 70 tot f 170 per leerling en van f 6.36 tot f 10.50 per M³.

Waar de Gemeentescholen duurder zijn, komt dit voort uit het volgende:

De school Paramaribostraat, per leerling duurder, doch per M³ goedkooper, heeft een speelplaats van slechts 0.46 M² per leerling, tegen gemiddeld 0.87 M² per leerling bij Gemeentescholen; er zijn houten in plaats van steenen trappen; en privaten en urinoirs met waterspoeling zijn niet zoo deugdelijk aangelegd. Bovendien is de kapconstructie veel zwakker.

De school Van-der-Duijnstraat, per leerling f 9.50 en per M³ f 0.57 goepkooper, heeft een speelplaats van slechts 0.60 M² per leerling, geen gymnastieklokaal (hetgeen natuurlijk de school per leerling goedkooper maakt), slechts één bergplaats voor leermiddelen, houten in plaats van ook ijzeren bintlagen, houten in plaats van steenen trappen en houtcement in plaats van pannenbedekking.

De school Willem Beukelszoonplein, per leerling goedkooper, doch per M³ duurder, heeft een speelplaats die begrind is, in plaats van bestraat als bij Gemeentescholen, geen gymnastieklokaal, slechts één bergplaats voor leermiddelen, als terreinafscheiding een houten schutting in plaats van een muur als bij de Gemeentescholen, houten in plaats van steenen trappen, houten bintlagen en houtmastiekbedekking in plaats van pannen.

De school Helmstraat heeft, in plaats van klinkerbestrating, een bezande speelplaats, geen gymnastieklokaal, geen grensmuren langs alle zijden van de speelplaats, doch houten schutting, houten trappen, houten in plaats van ook ijzeren bintlagen en gecemente dorpels en muurafdekkingen in plaats van hardsteen, dat geen scheuren vertoont, wat met cement wel het geval is.

De school Galvanistraat heeft een houten trap, de tweede bintlaag van hout, geen tegellambrizeering in de gangen, en een begrinde en met houten schutting begrensde speelplaats.

Hoewel de school Jan-de-Baenstraat èn per leerling èn per M³. duurder is, valt omtrent deze hetzelfde te zeggen als voor de school van-der-Duynstraat.

VOLKSKUNST.

Zooals bekend is werd eenigen tijd geleden te te Berlijn in het bekende Waarenhaus Wertheim een tentoonstelling van Volkskunst gehouden.

Ze ging uit en werd op touw gezet door de Deutsche Lyceumclub en had ten doel de belangstelling voor Volkskunst op te wekken en de wereldmarkt daarvoor te helpen openen, voor zoover dat nog niet geschied was.

Aanvankelijk was het plan om op die tentoonstelling eene volledige Nederlandsche inzending bijeen te krijgen. Doch tengevolge van verschillende omstandigheden zag het Nederlandsch comité zich genoodzaakt om van dit plan af te zien. Toen nam het Friesche sub-Comité de gedachte, tot Friesland beperkt, over en besloot het om te trachten, eene uitsluitend Friesche inzending tot stand te brengen.

Uit het Friesch museum en door particulieren werden interessante voorwerpen van „Volkskunst" afgestaan ter opluistering en ter nabestelling. Bekende Leeuwarder firma's zonden antieke en nagemaakte zaken, getuigend van onze Volkskunst in vervlogen tijden, naar de Berlijnsche tentoonstelling, zoodat Friesland aldaar uitnemend was vertegenwoordigd en deze afdeeling dan ook een groot succes mocht behalen. De Friesche voorwerpen waren zeer in trek, zij genoten eene bijzondere belangstelling.

De Berlijnsche correspondent der N. R. Ct. schreef na de sluiting dezer tentoonstelling o. a.:

„Als men bij ons te lande gehoor wilde geven aan de uitnoodiging van de aanrichtsters der tentoonstelling, dan zou men de inkomsten der bevolking van sommige deelen van ons platteland op aardige en nuttige wijze kunnen verhoogen, en tevens het verdwijnen belemmeren van de aantrekkelijke en dikwijls mooie voortbrengselen van het overgeleverde handwerk in die streken. Het plan voor de tentoonstelling is uitgegaan van de Duitsche Lyceumclub. Daar een nuttige toepassing van de arbeidzaamheid dezer vereeniging vooral een practische en nuchtere beschouwing van de toestanden waarvan men partij wil trekken eischt, zal ik openhartig, zonder eenig opsmukken, de indrukken mededeelen, die ik bij informaties op verschillende plaatsen kreeg. De Lyceumclub is een vereeniging voor arbeidende vrouwen. Maar niet voor vrouwen uit het volk. Zij heeft twee klassen van leden.

Ten eerste de echt werkende vronwen, academisch gegradueerde, kunstenaressen enz. Dit zijn de proletariërs in de club. Dan zijn er de dames met „sociale belangstelling". Daar deze belangstelling in de hooge kringen zeer in aanzien is, doen de hooggeplaatste dames er aan.

De vereeniging had het plan opgevat om in de verschillende staten landelijke commissies te vormen, die verzamelen zouden wat er in hun land voortgebracht wordt aan Volkskunst. Op deze wijze is de tentoonstelling samengesteld en zeer goed geslaagd, ofschoon wat de landelijke commissies verzameld hadden, in veel opzichten, zoowel in qualiteit als volledigheid veel te wenschen overliet. In de ethnografische museums kan men zien, dat er uit de meeste landen veel echtere en mooiere dingen hadden gezonden kunnen worden

Uit ons land was alleen Friesland vertegenwoordigd. De Friesche uitstallers hebben er succes gehad. Het bekende veelkleurige Hindelooper houtwerk maakte een goed figuur en vond veel aftrek. Sommige voorwerpen werden 20 maal nabesteld! Het aardewerk was meestal minder mooi, en het meeste zilverwerk sloot iedere gedachte aan Volkskunst uit. Er waren ook mooie dingen uit onze Oost. Maar allerlei battikwerk was in Duitschland gemaakt, en dat was helaas goed zichtbaar.

Het plan is nu, het getal en de werkzaamheid der commissies nog uit te breiden. Zij worden permanent, en hun taak is zooveel mogelijk Volkskunst te verzamelen. Die zal dan door bemiddeling van de centrale commissie in Berlijn verkocht worden. Wertheim heeft aangeboden daarvoor afzonderlijke lokaliteiten beschikbaar te stellen, en zich met den verkoop te belasten. Hij brengt daarvoor een be-

scheiden commissieloon (10 pct.) in rekening. Dit is een reusachtig voordeel voor de vervaardigers. Thans betaalt men in de winkels die dergelijke zaken verkoopen abnormaal hooge prijzen, die den afzet belemmeren, en de makers niet ten goede komen. Schandelijk hooge winsten worden er menigmaal op Volkskunst behaald, dat weet men het best als men in den vreemde wel eens voortbrengselen uit zijn eigen land gekocht heeft. Maar dit kon op deze wijze anders worden. Bovendien zal de verkoop onder protectie van een zoo deftige vereeniging bijzonder goed gaan; Volkskunst is daardoor bij uitstek fashionable geworden. Na eenige jaren is deze mode misschien weer voorbij. Maar dit is een reden te meer om de gelegenheid die zich nu aanbiedt tot onmiddellijk voordeel en een doeltreffende reclame aan te grijpen. Het is voor ons heele land nog niet gelukt een commissie samen te stellen; zooals gezegd, alleen voor Friesland. Maar die heeft zich dan ook goed geroerd en er de uitkomsten van gezien. Als men in de andere provincies samenwerking met de Friezen zou kunnen verkrijgen, zou men heel wat kunnen doen.

Er bestaat nog zooveel van die mooie oude Volksnijverheid op ons platteland. Bovendien zou zoo een landelijke commissie tegelijkertijd de gelegenheid kunnen gebruiken, om eens een grondig onderzoek in te stellen wat er nog van Volks-kunstnijverheid over is. Een volledige kennis er van zou ook in ons land veel nut kunnen doen."

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. Thans is bekend geworden dat hier ter stede is tot stand gekomen de vereeniging Het Nederfandsch Lyceum, die zich ten doel stelt een school te stichten, die gelegenheid zal bieden tot opleiding voor de eind-examens, zoowel van een gymnasium als van een H. B. School.

Het directorium wordt gevormd door de heeren J. W. IJzerman, lid van de Tweede Kamer, voorzitter; E. L. C. Schiff, werktuigkundig ingenieur, secretaris; J. H. Kann, bankier, penningmeester; E. Deen, lid van den gemeenteraad; mevr. C. Dekker-Fortanier; Jan Ligthart, redacteur van School en Leven; J. E. Scholten, lid van de Eerste Kamer; W. Reindersma, 2de secretaris.

Voor bouw en inrichting van het Lyceum wordt een bedrag van f 150.000 noodig geacht. Deze raming komt ons vrij laag voor, daar zal nog wel wat bij mogen.

— Achter de groote schutting en de hooge zandmassa's, die van de zijde van den Scheveningschen Weg den bouw van het Vredespaleis aan het oog onttrekken, is de laatste maanden rustig maar gestadig voortgewerkt. En ofschoon het vriezend weder den bouw eenige weken heeft vertraagd, is men reeds een heel eind gevorderd. Drie meter boven den beganen grond steekt de onderbouw thans uit boven de 6 meter diepe fundeering en over enkele dagen zal het werk aan den onderbouw, met zijn groote grijze steenblokken, weder met kracht worden hervat, zoodat reeds in den loop der volgende maand met den aanleg van de centrale verwarming een aanvang zal kunnen worden gemaakt en de aanbesteding voor den opbouw in Mei zal kunnen volgen.

Wanneer dan alles meeloopt, hoopt men in het najaar van 1910 het geheele Vredespaleis onder de kap te hebben, met inbegrip van de beide torens. Was n.l. aanvankelijk het plan, slechts één toren aan te brengen, thans is besloten, ter wille van het evenwicht in de constructie, op den achtergevel, achter de groote rechtszaal, een tweeden, kleinen toren te plaatsen.

Is de bouw voltooid, dan zal natuurlijk nog heel wat tijd verloopen voordat de inwendige inrichting geheel gereed zal zijn.

Van niet minder dan elf regeeringen zijn thans reeds toezeggingen ontvangen van geschenken voor de inrichting en versiering van het Vredespaleis, waarvan sommige nog de goedkeuring behoeven der desbetreffende volksvertegenwoordigingen.

Amsterdam. De Raad der gemeente Nieuwer-Amstel heeft besloten aan den Amsteldijk een nieuwe openbare school van drie lokalen met onderwijzerswoning te bouwen en daarvoor een leening van f 21.000 aan te gaan.

— Door de Ned. Herv. gemeente is bij B. en W. ingediend een voorloopig plan van bebouwing van de gronden, vroeger ingenomen door de N. Z. Kapel en aangrenzende gebouwen.

Volgens dot plan zullen aan de Gemeente in eigendom worden afgestaan eenige strookjes grond aan de Kalverstraat, de Wijde Kapelsteeg, het Rokin en de Enge-Kapelsteeg, in ruil tegen drie stukjes, waarvan twee deel uitmaken van het Rokin en één van de Wijde-Kapelsteeg.

Tegen deze ruiling bestaat bij B. en W. geen bezwaar.

Arnhem. Reeds 15 jaren duurt de restauratie van de Groote of Eusebiuskerk alhier en het zal nog wel 10 jaren duren voor de herstelling voltooid is. Maar dan zal men ook kunnen wijzen op een duurzaam werk tot instandhouding van een der belangrijkste kerken uit de 15e eeuw in ons land.

Het verslag over het 15e jaar der Vereeniging tot restauratie gewaagt o. m. van het mooie kerkraam, dat in het koor is geplaatst, voorstellende Jezus, de kinderen zegenend, naar de schilderij van Pietro Benvenuti. Dit raam is een geschenk van mevr. de wed. Luden, geb. barones v. Pallandt. Voorts is in 1908 voltooid het groote raam in het Zuider transept, dat versierd is met wapens als middenstukken, kleurige randen enz.

Van wijlen jhr. Ralph Tindal werd een legaat van f 5000 ontvangen.

De tegenwoordige werkzaamheden omvatten den Westmuur van het Zuidelijk transept en de eerste travée van de Zuidzijde van het middenschip. Steenhouwerswerk en metselwerk werd verricht aan de kroonlijst van den Z.-W. transeptmuur en de eerste travéeschipmuur met de goot en de balustrade daarboven. De dubbele hoofdbeer met pinakels, hogels en kruisbloemen aan het transept werd ook voltooid. Nog eenige herstellingswerken werden verricht en zandsteenwerken uitgevoerd. Het oude beeldhouwwerk vertoont een groote verscheidenheid van vormen — in verband hiermede is voor de Zuidelijke luchtbogen een ander motief in de groote hogels gebracht.

Nijmegen. Bij de gemeente-waterleiding alhier is dezer dagen een electrisch gedreven pompstation in gebruik genomen. In het pompstation zijn 3 hoogdruk-centrifugaalpompen opgesteld met een vermogen van 100, 200 en 300 M. water per uur bij een druk van ruim 80 meter. De pompen zijn direct gekoppeld met kortgesloten hoogspannings-draaistroommotoren (met 6500 volt spanning en een vermogen van 50, 100 en 150 paardekracht), welke hun stroom ontvangen van de gemeentelijke electrische centrale. Het oude, door stoommachines gedreven pompstation, dat 28 jaren dienst heeft gedaan, is nu buiten gebruik gesteld. Met behulp van de nieuwe inrichting zal de gemeente van hare centrale een centraal-krachtstation kunnen maken, dat de opheffing mogelijk maakt van alle kleine afzonderlijke machinestations, welke op zichzelf kostbaar zijn in het bedrijf.

De gemeente Nijmegen is de eerste in ons land, welke een geheel electrisch gedreven waterleiding heeft; het systeem van pompen, dat tot nu toe slechts gebruikt werd in kolenmijnen, wordt in den laatsten tijd in het buitenland ook voor waterleidingen aangewend. Daar deze pompen tot nu toe uitsluitend in het buitenland besteld werden, verdient het vermelding, dat de pompinstallatie bij de Nijmeegsche waterleiding door een Nederlandsche firma is uitgevoerd en bij de garantiebeproevingen ruimschoots aan de gestelde eischen bleek te voldoen.

Het electrisch gedeelte werd geleverd door een buitenlandsche firma.

Middelburg. De Koorkerk, eene der drie kerken van de Ned. Herv. Gemeente alhier, heeft een zeer belangrijke en kostbare restauratie ondergaan. De restauratie geschiedt onder toezicht van den heer J. A. Frederiks, architect der Abdijgebouwen en werd uitgevoerd door de firma M. K. Jeras & Zonen, te Middelburg.

Dit kerkgebouw, dat voor deze restauratie vele jaren buiten dienst is geweest, zal nu binnenkort weer in gebruik genomen worden.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Personalia.

Voor de benoeming van een opzichter bij de gemeentewerken te Leiden hebben Burg. en Weth. den Gemeenteraad aanbevolen de heeren: J. H. van Wijnen, te Vlissingen, en J. de Jong Czn., te Hardinxveld.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig teekenaar op een bureau te 's-Gravenhage. Salaris f 65 per maand. Brieven onder No. 17411. Algemeen Zuid-Holl. Adv.-Bureau C. Brouwer, den Haag. (1)

— Aankomend Meubelteekenaar. Brieven onder No. 1847, aan het bur. van de Haagsche Courant. (1)

— Opzichter-teekenaars voor den bouw van huizen te Amsterdam. Br. lett. E 538 aan het bureau van „de Telegraaf" te Amsterdam. (1)

— Meubelteekenaar bekend met oude stijlen, schilderen en fotografeeren. Brieven No. 161 aan Stenfert Kroese & van der Zande, Boekhs. te Arnhem. (1)

— Technisch ontwikkeld Reiziger voor Ingenieursbureau. Brieven onder No. 1875, bureau van de Haagsche Courant. (1)

— Bouwkundig Opzichter bij het Waterschap van West IJsselmonde en van den polder Dirk Smeetsland. Inlichtingen bij den Dijkgraaf J. Vrijlandt te West IJsselmonde. (1)

— Opzichter bij de Gemeentewerken te Hengelo (O.) Zie adv. in No 12. (2)

— Aankomend Teekenaar, op een bouwk. bureau. Brieven onder No. 1318 aan het bureau van de Haagsche Courant. (2)

— Directeur der ambachtsschool te Leeuwarden. Aanvangssalaris f 2000, dat geleidelijk stijgt tot f 2700. Acte middelbaar onderwijs in het lijnteekenen vereischt. Zich schriftelijk aan te melden vóór of op den 3en April 1909 bij den Voorzitter van het Bestuur Mr. I. Wolff te Leeuwarden. (2)

— Leeraar in het rechtlijnig teekenen, aan de Burgeravondschool te Leeuwarden. Getal lesuren in de eerste en tweede klasse 2, in de derde 6 en in de vierde 8. Bovendien 8 in de gesplitste 4e klasse. Bezoldiging f 50 per wekelijksch lesuur per jaar. Zich bij gezegeld adres aan te melden bij den Burgemeester, vóór of op den 5en April a.s. (2)

— Teekenaar voor bruggenbouw, zelfstandig. Brieven onder No. 2787, aan Seyffardt's Centraal Ann.-Bureau Amsterdam. (2)

— Chef de Bureau, te Amsterdam. Salaris f 1200.— à f 1500.— per jaar; later gelegenheid voor associatie. Brieven onder motto P. aan de adm. van de adv. rubriek van Architectura, Heerengracht 495 Amsterdam. (2)

— Onderbaas voor bagger-, rijswerk, etc., tegen nader overeen te komen salaris. Brieven onder No. 38379 aan het bureau van het Alg Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Werktuigkundige. Voor het technisch bureau eener fabriek, flink teekenaar, pl.m. 25 jaar oud, geschikt en lust tot reizen. Aanbiedingen onder No. 8556, bureau Nieuwe Rott. Courant. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

43 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., f 60—f 125	p.m.
19 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—32 j., f 45—f 120	p.m.
11 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j., f 90—f 130	„
5 Werkmeesters	26—33 j., f 80—f 130	„
11 Werktuigk. Teek.	18—31 j., f 30—f 90	„
5 Electrotechniker	23—34 j., f 45—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„
1 Chef st.-timmerfabr.	29 j., f —f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 29 Maart.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gemeentebestuur: het uitbreiden der 2e ambachtschool aan de Westerstraat. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Architect; der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 148 van 2 tot 4 uur, de drie laatste werkdagen vóór den dag der aanbesteding, alsmede van 10 tot 12 uur op de zelfde dagen in de 2e Ambachtsschool.

Apeldoorn. Door den arch. J. A. Wijn in het Posthuis op het Loo: het weder opbouwen van het hotel De Keizerskroon op het Loo; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder en ter inzage in het Posthuis.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gemeentebest.: 1o. Het maken van een Gebouw voor eene gaspompinstallatie op de Gasfabriek aan de Linnaeusstraat. 2o. het bouwen van een Ketelhuis op de Gasfabriek in den Groot-Duivendrechtschenpolder (Gemeente Ouder-Amstel) Het bestek en voorwaarden te verkrijgen, ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen alle werkdagen van 9 tot 12 uur, aan het Directiegebouw der Zuider Gasfabriek. Aanwijzing gehouden.

Buitenpost. Door Mevr. A. Kuipers Siccama: het afbreken en weder opbouwen van de schuur en bijschuur op „Bouwwijk" bestek en teek. te bekomen bij den arch. A. Velding Ald.; aanw. gehoenud.

Burneveld ten 4 ure. — Door de heer D. J. Wagensveld in de Bonte Koe; de uitbreiding van de boterfabriek de Eendracht bestek en teekening ter inzage in gen. café.

's Hertogenbosch ten 10 ure. Door het gemeentebest.: 1. het maken van eene ijzeren overkapping met bijkomende werken op het terrein van de Vischmarkt; 2. aanleg van straten (plm. 6000 M2.) en riolen (pl.m. 200 M.) op het terrein bewesten de Dommel. enz., 3. het maken van beerputten en overstortinrichtingen op het terrein onder 2 genoemd. Bestekken en teekeningen ter inzage op het Raadhuis en verkrijgbaar op het Bureau der Gemeentewerken.

Hoogeveen. ten 1.30 ure. — Door de directie der Eerste Drent-sche Stoomtramweg-Maatschappij in het café Ogterop, bestek n. 15: het maken van een draaibrug, 4 ophaalbruggen en 2 vaste bruggen; bestek en teek. te bekomen aan het hoofdbureau der Mij.

Linne ten 4 ure. — Door het gemeente

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS. (2)

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Houten Hoofd- en Tusschenbalusters.

bestuur: het bouwen van een veldwachterswoning, bergplaats en arrestantenlokaal bestek en teek. ter inzage ter gem. secretarie en te bekomen bij den arch. G. M. H Langenhoff te Roermond aanw. 1 uur voor de besteding.

Zwolle ten 2 ure. Door de arch. M. Meijerink in de Marnixsch. a. het bouwen van een school voor lager onderwijs; b. het bouwen van een kweekschool in Assendorp bestek en teekening te bekomen bij den architect, aanw. gehouden.

DINSDAG 30 Maart

Cleve, door het Königliche Eisenbahn Betriebsinspektie: het bouwen van een watertoren op het stationsterrein C. M. te Venlo; inschr. bilj. zijn te bekomen op het kantoor van den baanmeester te Venlo alw. ook de voorw. ter inzage liggen.

Enschede, ten 11.30 ure, door de firma Van Heek en Co. ten hunnen kantore: het afbreken en het weder bouwen van 3 woonhuizen aan de Lage Bothofstraat; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen ten kantore, inlichtingen geeft de bouwk. G. W. v. d. Meer.

Hoorn, ten 2 ure, door het gem. best. de levering van a. 360,000 te soort eenigszins getrokken waalstraatklinkers; b. 100 M³. onderhoudsgrind, zonder zand, ter grootte van 1—2 cM. De bestekken ter Gemeente-Secretarie ter inzage en aldaar verkrijgbaar.

Zwolle, ten 4 ure. Door de arch. D. de Herder, bij mej. Nekkers: het bouwen van 96 werkmanswoningen op de Vlasakkers buiten de Diezerpoort; bestek en teek. te bekomen, en nadere inlicht. ten kantore van aanbest. Rhijnvis Feithlaan 23-Aanw. gehouden.

Hoogland, door het gemeentebest. 1. het bouwen van een school met 2 lokalen en onderwijzerswoning te Hooglanderveen; 2. het leveren en stellen der schoolmeubelen. Aanwijzing gehouden. Bestek en teekeningen verkrijgbaar bij A Jurling Nijkerk.

WOENSDAG 31 Maart.

Waarde ten 2 ure. Het gem.bestuur: het sloopen van het bestaande en het bouwen van een nieuw gemeentehuis; bestek en teek. te bekomen bij den arch. W. Sterk te Schore.

Utrecht, ten 2 ure, door de Maatsch. tot Expl. van S S. aan het Centraalbureau der Maatschappij in het Moreelse Park, bestek no. 1178: het vervaardigen, leveren en stellen van den metalen bovenbouw met bijbeh. van de draaibrug met aansluitende vaste overspanningen, over de Gouwe nabij Gouda, in de lijn Gouda-Rotterdam, en het verrichten van bijkomende werken, begrooting f 125.000; zie adv. in No. 10.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het Min. v. Waterstaat aan een der lokalen van het gebouw van het hoofdbest. der post. en tel: het bouwen van een postkantoor met directeurswoning te Twello, (zie adv. in No. 11).

DONDERDAG 1 April.

Hoogland. Door het gem.bestuur: perceel 1, het bouwen van een school met twee lokalen en onderwijzerswoning te Hooglanderveen; p. 2 het leveren en stellen der schoolmeubelen; aanw. 30 Maart; bestek en teek. verkrijgbaar bij A. Jurling te Nijkerk.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat.—ZUTPHEN, IJselkade.—ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . „	1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906 . . . . „	32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Jaarsveld, ten 1 ure. Door het bestuur v. h. waterschap De Gecombineerde in het raadhuis; het uitvoeren van beton- en metselwerk en het leveren van schotbalken met bijbehoorend werk aan den inlaat van genoemd waterschap; bestek en teek. ligt dagelijks ter inzage bij den bouwk. M. W. Berrevoets aldaar.

Doesburg, ten 12 ure, door de vereeniging Industrie in het Hotel „Hof Gelria" het bouwen van eene Ambachtschool met conciergewoning. Bestek en teekeningen te verkrijgen bij den Directeur der Ambachtschool te Doesburg H. J. Kranenborg.

VRIJDAG 2 April.

Stiphout. Door het gem.bestuur: bestek No. 1, het maken eener school met speelplaats, afsluithek, privaatgebouwen meubelen; bestek No. 2 het bouwen eener onderwijzerswoning met aanhoorigheden; aanw. daags voor de aanbesteding om 3 ure; bestekken en teek. te bekomen bij het gem.bestuur van Stiphout.

Gouda, ten 11.30 u.e. Door het bestuur der R. K. Inrichting van Liefdadigheid in de societeit der R. K. Leesvereeniging: het bouwen van een schoolgebouw voor 150 leerlingen aan de Spieringstraat. Het bestek met teek. ter inzage in gen. Societeit en te verkrijgen ten kantore van den arch. C. P. W. Dessing te Gouda.

ZATERDAG 3 April

's-Gravenhage, ten 2 ure. Door het dep. van justitie aan het gebouw van het dep.: het bouwen van een gebouw voor zetterij, drukkerij en binderij, deel uitmakende voor de uitbreiding van het Rijksopvoedingsgesticht te Avercerst. (Zie adv. in No. 12).

MAANDAG 5 April.

's-Gravenhage, ten 11.30 ure, door het Min. van Waterstaat aan het geb. van het prov. best.: het vernieuwen van twee in de gemeente 's-Gravenhage gelegen vaste bruggen, in den Rijksweg van 's-Gravenhage naar de Noord-Holl grens, begr. f 10600; bestek no. 73 ter lezing aan gen. Min.. aan de lokalen der Prov. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef, Den Haag; inl. bij den hoofding-dir. van den Thoorn den Haag, bij den ing. König te Gorinchem en bij den opz. Ronde den Haag; de nota van inl op 29 Maart ter inzage bij gen. opz van 9—4 uur.

DINSDAG 6 April.

Rotterdam ten 11 ure. Door de comm. voor de drinkwaterleiding in het gebouw der drinkwaterleiding aan den Haringvliet no. 6: de levering van 262200 kg gegoten ijzeren buizen; bestekken, voorw. en teek. ter inzage in het gebouw der drinkwaterleiding en te bekomen bij de wed. P. van Waesberge en Zn.

VAN OMMEREN & Co., Arnhem.

Groothandel **Spiegel-Vensterglas, Verfwaren.**

GEORNAMENTEERD GLAS.

Kunstaardewerk.

POTTERIJ „REMBRANDT",

Jan van Galenstraat, NIJMEGEN.

Faience — Tegels — Tegeltableaux

44STE JAARGANG. ZATERDAG 3 APRIL 1909. No. 14.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5,—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Over de huisvesting van den soldaat.

(Ingezonden).

Door de heeren Redelé en Dudok werd op het Congres voor Openbare Gezondheidsregeling in 1908 een praeadvies over bovenbedoeld onderwerp uitgebracht, waarin zij den bouw van barakken voor kazernes aanbevalen. Ik meende mijn bedenkingen tegen hun conclusies niet voor mij te mogen houden, wat hun toen aanleiding gaf tot het schrijven van een toelichting in het Tijdschrift voor Sociale Hygiëne; zij nemen daarmee echter mijn bedenkingen niet weg, omdat het Tijdschrift voorloopig geen plaats voor verdere bespreking van dit onderwerp kan geven, zoo riep ik de gastvrijheid van „De Opmerker" in tot plaatsing van het onderstaande.

Bovenlichten.

Dat de praeadviseurs in hun toepassing van bovenlichten (als groot voordeel aangehaald) voor hun barakkensysteem te ver gaan, moge uit het volgende blijken.

Dat in slaapvertrekken de zon ruim toegang moet hebben onderschrijf ook ik gaarne. Niet echter dat bovenlichten verkieselijker zijn dan zijlichten. De moeilijkheid om goed sluitende niet lekkende bovenlichten te maken terzijde gelaten, dient toch eraan gedacht, dat bovenlichten het meeste licht doorlaten, als de zon hoog staat, d.i. omstreeks den middag. Juist des morgens, wanneer de soldaat bij daglicht op het slaapvertrek is, heeft de zon weinig of geen toegang. Gesteld voor de vraag, waaraan de meeste waarde moet worden toegekend: aan zon van boven, als niemand op de zaal is of zon van terzijde, wanneer de slaapzaal bevolkt is, geloof ik het laatste te moeten voortrekken. [1])

In elk geval blijft nog het bezwaar, dat bovenlichten bij sneeuwval ons in den steek laten.

Maar er is nog iets anders. Terwijl de heeren R. en D. in hun praeadvies zeggen: „Gebouwen zonder verdieping kunnen door toepassing van bovenlichten beter worden verlicht en geventileerd dan gebouwen met een of meer verdiepingen", willen zij thans de bovenlichten niet benutten voor ventilatie en ze vast maken. Ik voor mij vind dat in hun gedachtenlijn een stap terug. Als ik eenmaal om een of andere reden over de bezwaren van bovenlichten zou zijn heengestapt, dan zou ik ook van de voordeelen ervan willen profiteeren en ze beweegbaar maken, b.v. door toepassing van Aera-bovenlichten; ze zouden daardoor niet meer gevaar voor lekken behoeven op te leveren en

[1]) Hieruit volgt, dat slaapzalen liefst Oosterlicht moeten ontvangen.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Houten Hoofd- en Tusschenbalusters.

bestuur: het bouwen van een veldwachterswoning, bergplaats en arrestantenlokaal bestek en teek. ter inzage ter gem. secretarie en te bekomen bij den arch. G. M. H Langenhoff te Roermond aanw. 1 uur voor de besteding.

Zwolle ten 2 ure. Door de arch. M. Meijerink in de Marnixsch. a. het bouwen van een school voor lager onderwijs; b. het bouwen van een kweekschi in Assendorp bestek en teekening te bekomen bij den architect, aanw. gehouden.

DINSDAG 30 Maart

Cleve, door het Königliche Eisenbahn Betriebsinspektie: het bouwen van een watertoren op het stationsterrein C. M. te Venlo; inschr. bilj. zijn te bekomen op het kantoor van den baanmeester te Venlo alw. ook de voorw. ter inzage liggen.

Enschede, ten 11.30 ure, door de firma Van Heek en Co. ten hunnen kantore: het afbreken en het weder bouwen van 3 woonhuizen aan de Lage Bothofstraat; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen ten kantore, inlichtingen geeft de bouwk. G. W. v. d. Meer.

Hoorn, ten 2 ure, door het gem. best. de levering van a. 360.000 te soort eenigszins getrokken waalstraatklinkers; b. 100 M³. onderhoudsgrind, zonder zand, ter grootte van 1—2 cM. De bestekken ter Gemeente-Secretarie ter inzage en aldaar verkrijgbaar.

Zwolle, ten 4 ure. Door de arch. D. de Herder, bij mej. Nekkers: het bouwen van 96 werkmaauswoningen op de Vlasakkers buiten de Diezerpoort; bestek en teek. te bekomen, en nadere inlicht. ten kantore van aanbest. Rhijnvis Feithlaan 23. Aanw. gehouden.

Hoogland, door het gemeentebest. 1. het bouwen van een school met 2 lokalen en onderwijzerswoning te Hooglanderveen; 2. het leveren en stellen der schoolmeubelen. Aanwijzing gehouden. Bestek en teekeningen verkrijgbaar bij A Jurling Nijkerk.

WOENSDAG 31 Maart.

Waarde ten 2 ure. Het gem.bestuur: het sloopen van het bestaande en het bouwen van een nieuw gemeentehuis; bestek en teek. te bekomen bij den arch. W. Sterk te Schore.

Utrecht, ten 2 ure, door de Maatsch. tot Expl. van S S. aan het Centraalbureau der Maatschappij in het Moreelse Park, bestek no. 1178: het vervaardigen, leveren en stellen van den metalen bovenbouw met bijbeh. van de draaibrug met aansluitende vaste overspanningen, over de Gouwe nabij Gouda, in de lijn Gouda-Rotterdam, en het verrichten van bijkomende werken, begrooting f 125.000; zie adv. in No. 10.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het Min. v. Waterstaat aan een der lokalen van het gebouw van het hoofdbest. der post. en tel: het bouwen van een postkantoor met directeurswoning te Twello, (zie adv. in No. 11).

DONDERDAG 1 April.

Hoogland. Door het gem.bestuur: perceel 1, het bouwen van een school met twee lokalen en onderwijzerswoning te Hooglanderveen; p. 2 het leveren en stellen der schoolmeubelen; aanw. 30 Maart; bestek en teek. verkrijgbaar bij A. Jurling te Nijkerk.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratichouder.

Kapitaal	*f* 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . „	1.304.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906 . . . . „	32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste** en **zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Jaarsveld, ten 1 ure. Door het bestuur v. h. waterschap De Gecombineerde in het raadhuis; het uitvoeren van beton- en metselwerk en het leveren van schotbalken met bijbehoorend werk aan den inlaat van genoemd waterschap; bestek en teek. ligt dagelijks ter inzage bij den bouwk. M. W. Berrevoets aldaar.

Doesburg, ten 12 ure, door de vereeniging Industrie in het Hotel „Hof Gelria" het bouwen van eene Ambachtschool met conciergewoning. Bestek en teekeningen te verkrijgen bij den Directeur der Ambachtschool te Doesburg H. J. Kranenborg.

VRIJDAG 2 April.

Stiphout. Door het gem.bestuur: bestek No. 1, het maken eener school met speelplaats, afsluithek, privaatgebouwen meubelen; bestek No. 2, het bouwen eener onderwijzerswoning met aanhoorigheden; aanw. daags voor de aanbesteding om 3 ure; bestekken en teek. te bekomen bij het gem.bestuur van Stiphout.

Gouda, ten 11.30 u.e. Door het bestuur der R. K. Inrichting van Liefdadigheid in de societeit der R. K. Leesvereeniging: het bouwen van een schoolgebouw voor 150 leerlingen aan de Spieringstraat. Het bestek met teek. ter inzage in gen. Societeit en te verkrijgen ten kantore van den arch. C. P. W. Dessing te Gouda.

ZATERDAG 3 April

's-Gravenhage, ten 2 ure. Door het dep. van justitie aan het gebouw van het dep.: het bouwen van een gebouw voor zetterij, drukkerij en binderij, deel uitmakende voor de uitbreiding van het Rijksopvoedingsgesticht te Avereerst. (Zie adv. in No. 12).

MAANDAG 5 April.

's-Gravenhage, ten 11.30 ure, door het Min. van Waterstaat aan het geb. van het prov. best.: het vernieuwen van twee in de gemeente 's-Gravenhage gelegen vaste bruggen, in den Rijksweg van 's-Gravenhage naar de Noord-Holl grens, begr. f 10600; bestek no. 73 ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der Prov. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef, Den Haag; inl. bij den hoofding-dir. van den Thoorn den Haag, bij den ing. König te Gorinchem en bij den opz. Ronde den Haag; de nota van inl op 29 Maart ter inzage bij gen. opz van 9—4 uur.

DINSDAG 6 April.

Rotterdam ten 11 ure. Door de comm. voor de drinkwaterleiding in het gebouw der drinkwaterleiding aan den Haringvliet no. 6: de levering van 262200 kg gegoten ijzeren buizen; bestekken, voorw. en teek. ter inzage in het gebouw der drinkwaterleiding en te bekomen bij de wed. P. van Waesberge en Zn.

VAN OMMEREN & Co., Arnhem.

Groothandel **Spiegel-Vensterglas, Verfwaren.**

GEORNAMENTEERD GLAS.

Kunstaardewerk.

POTTERIJ „REMBRANDT",

Jan van Galenstraat, NIJMEGEN.

Faience — Tegels — Tegeltableaux

44STE JAARGANG. ZATERDAG 3 APRIL 1909. No. 14.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.

Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
} Uitsluit. bij vooruitbet.

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvraag toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Over de huisvesting van den soldaat.

(Ingezonden).

Door de heeren Redelé en Dudok werd op het Congres voor Openbare Gezondheidsregeling in 1908 een praeadvies over bovenbedoeld onderwerp uitgebracht, waarin zij den bouw van barakken voor kazernes aanbevalen. Ik meende mijn bedenkingen tegen hun conclusies niet voor mij te mogen houden, wat hun toen aanleiding gaf tot het schrijven van een toelichting in het Tijdschrift voor Sociale Hygiëne; zij nemen daarmee echter mijn bedenkingen niet weg, omdat het Tijdschrift voorloopig geen plaats voor verdere bespreking van dit onderwerp kan geven, zoo riep ik de gastvrijheid van „De Opmerker" in tot plaatsing van het onderstaande.

Bovenlichten.

Dat de praeadviseurs in hun toepassing van bovenlichten (als groot voordeel aangehaald) voor hun barakkensysteem te ver gaan, moge uit het volgende blijken.

Dat in slaapvertrekken de zon ruim toegang moet hebben onderschrijf ook ik gaarne. Niet echter dat bovenlichten verkieselijker zijn dan zijlichten. De moeilijkheid om goed sluitende niet lekkende bovenlichten te maken terzijde gelaten, dient toch eraan gedacht, dat bovenlichten het meeste licht doorlaten, als de zon hoog staat, d.i. omstreeks den middag. Juist des morgens, wanneer de soldaat bij daglicht op het slaapvertrek is, heeft de zon weinig of geen toegang. Gesteld voor de vraag, waaraan de meeste waarde moet worden toegekend: aan zon van boven, als niemand op de zaal is of zon van terzijde, wanneer de slaapzaal bevolkt is, geloof ik het laatste te moeten voortrekken. [1])

In elk geval blijft nog het bezwaar, dat bovenlichten bij sneeuwval ons in den steek laten.

Maar er is nog iets anders. Terwijl de heeren R. en D. in hun praeadvies zeggen: „Gebouwen zonder verdieping kunnen door toepassing van bovenlichten beter worden verlicht en geventileerd dan gebouwen met een of meer verdiepingen", willen zij thans de bovenlichten niet benutten voor ventilatie en ze vast maken. Ik voor mij vind dat in hun gedachtenlijn een stap terug. Als ik eenmaal om een of andere reden over de bezwaren van bovenlichten zou zijn heengestapt, dan zou ik ook van de voordeelen ervan willen profiteeren en ze beweegbaar maken, b.v. door toepassing van Aera-bovenlichten; ze zouden daardoor niet meer gevaar voor lekken behoeven op te leveren en

[1]) Hieruit volgt, dat slaapzalen liefst Oosterlicht moeten ontvangen.

HERHALING VAN BEELD DUPLICATE IMAGE

toch gelegenheid bieden tot toevoer van versche lucht.

Dat de praeadviseurs hun stelsel van ventilatie beter achten dan dat van v. Bemmelen, getuigt voor het vertrouwen in hun stelsel. Wanneer zij echter, evenals ondergeteekende meer dan eens in de practijk voor het vraagstuk waren gesteld een behoorlijke ventilatie te maken *zonder tocht* en zonder hooge kosten, dan zouden zij ongetwijfeld het stelsel v. Bemmelen, al beantwoordt het niet aan alle idealen, hooger aanslaan dan zij thans doen.

Gangen.

De praeadviseurs willen in hun barakken geen gangen, omdat dit h.i. tochtholen zijn. Ik heb hun geantwoord, dat ik aan gangen wel degelijk waarde toeken als overgang uit de woonlokalen naar de buitenlucht. Dit motief spreekt te meer, als men bedenkt, dat voortaan onze militie voor de helft des winters zal worden geoefend.

Dat gangen in de tegenwoordige kazernes veelal tochtholen zijn, is waar; of zij het altijd zijn, weet ik niet. Zeker is het echter, dat zij het niet behoeven te zijn. Door doelmatige plaatsing van tocht- en scheidingsdeuren is tochtbezwaar op te heffen. Er is dus geen enkele reden om de voordeelen van gangen te doen verloren gaan door ze niet te maken.

Muren.

De heeren R. en D. zeggen in de toelichting op hun praeadvies, dat algemeen den eisch wordt gesteld, dat voor de huisvesting der massa het aantal binnenmuren tot een minimum beperkt moet zijn en beroepen zich daarbij op een studie van A. E. Trélat van 1879.

Ik meen omtrent de muren het volgende te mogen opmerken.

De heeren R. en D. schijnen ook een geschiedkundige studie te hebben gemaakt van het vraagstuk der massa-legering; ik voor mij heb mij slechts op de hoogte gesteld van de tegenwoordige zienswijzen omtrent dit vraagstuk. En nu trof het mij, dat prof. Nuszbaum woordelijk omtrent kazernes het volgende zegt: „Ein zwingenden Grund für *die Anwendung der zerstreuten Bauart* liegt nicht vor. Es können ebensowohl kleine Gebäude für je eine Kompagnie, wie mittelgrosze für je ein Regiment zur Ausführung gelangen." [1]) Waar een man van het gezag van prof. Nuszbaum dit standpunt inneemt, kan het aangeven van de barakkenbouw als *de* oplossing toch zeker als overdrijving in een bepaalde richting worden aangemerkt. Maar er is meer.

Naast verschillen vertoont het vraagstuk der massa-legering met dat der volkshuisvesting een groote overeenkomst. In beide gevallen moet een groote massa menschen op de meest hygiënische en minst kostbare wijze worden onder dak gebracht. Terwijl nu in de eerste tijden, waarin de volkshuisvesting op wetenschappelijke wijze onder de oogen werd gezien, de aandacht viel op vrijstaande eengezinswoningen, komt men hiervan steeds meer terug. Men bouwt tegenwoordig 2, 4 of 6 eengezinswoningen onder één kap (zie b.v. de plannen der Volksbond-bouwvereeniging Hilversum), wat ik met paviljoensbouw zou willen vergelijken. De Vereeniging tot bevordering van den Bouw van Werkmanswoningen te Leiden, die op dit oogenblik bezig is een volkswijk nagenoeg geheel te sloopen en er een nieuwe voor in plaats te brengen, heeft na rijp beraad besloten huizen met 1 bovenhuis te maken, welke aan zeer hoog gestelde eischen voldoen. De heer W. van Boven, inspecteur der Volksgezondheid gaat nog verder, waar hij [2]) een goede oplossing van het woningvraagstuk aangeeft met gebruikmaking van huizen bestaande uit begane grond en twee verdiepingen.

De Vereeniging tot verbetering der Volkshuisvesting „De Arbeiderswoning" te Amsterdam gaat zelfs nog verder en stelt voor perceelen te bouwen van vier verdiepingen, gegroepeerd tot een blok, met een ruim gemeenschappelijk binnenerf, zooals dat in Engeland bij vereenigingsbouw veelvuldig in practijk gebracht wordt.

Waar nu het vraagstuk der volkshuisvesting oplosbaar is door gebruik te maken van geconcentreerden bouw, daar acht ik dat der troepenlegering in denzelfden zin zeker evenmin uitgesloten.

Kosten.

Ten einde te betoogen, dat hun stelsel van barakken d.i. verspreiden bouw, goedkooper is dan geconcentreerden bouw, geven de heeren R. en D. een staatje van kosten van kazernes van beider type, waaruit dan blijkt, dat de kosten per M³ in marken voor den barakkenbouw dikwijls lager zijn. Uit dit staatje blijkt hoogstens, dat wel eens barakken-kazernes worden gebouwd, die goedkooper zijn dan geconcentreerde kazernes. Dat dit niets bewijst, hebben de praeadviseurs blijkbaar zelf begrepen, daar zij zeggen, dat het debat over de bouwkosten gevaar loopt onvruchtbaar te worden, zoolang men niet twee naar dezelfde eischen opgemaakte en geheel uitgewerkte projecten van kazernementen voor een zelfde aantal manschappen, ter vergelijking naast elkaar kan leggen. Hoewel dit ten deele juist is, is m.i. vergeten, dat bij den bouw van kazernes in verschillende plaatsen zooveel uiteenloopende factoren kunnen werken, dat totaal verschillende kostencijfers worden verkregen. Hiertoe noem ik o.a. de loonstandaard, de gesteldheid van den bodem welke verschillende fundeeringen noodig maakt, de prijzen der materialen, welke beïnvloed worden door de meerdere of mindere gemakkelijkheid van aanvoer enz.

Ik voor mij ben van meening, dat er over de bouwkosten wel te spreken valt. Om deze te beoordeelen moet in elk concreet geval een oplossing met gebruikmaking van barakken vergeleken worden met eene waarbij geconcentreerde bouw wordt toegepast. De beslissing moet dan door een „rekensommetje", zooals de heeren R. en D. het minachtend noemen, worden verkregen. Worden verschillende gevallen op die wijze nagegaan, dan zal zonder eenigen twijfel blijken, dat de geconcentreerde bouw als regel goedkooper is dan de verspreide en dat deze laatste alleen dàn in het voordeel komt, als zij duurdere constructies kan ontbeeren, die bij geconcentreerden bouw wel noodig zijn. Zoo kan het b.v. voorkomen, dat op een of ander terrein barakken niet, daarentegen geconcentreerde bouw wel beheid moet worden.

Hier zij nog vermeld, dat ik bij 't opmaken van het „rekensommetje" niets vergat, zooals de praeadviseurs meenden, doch 't niet noodig oordeelde, alle onderdeelen van een gebouw afzonderlijk te vermelden.

Hoe de schrijvers er toe komen het gebruik van sheddaken bij fabrieksbouw als bewijs voor hun redeneering aan te weren, is mij niet helder. Hier is — het moet mij van 't hart — sprake van een onbegrijpelijke begripsverwarring. Wanneer toch een fabrikant zijn terrein kan kiezen, dan zal hij zijn bedrijf (of bij getakt bedrijf, elke tak) onderbrengen in één groote ruimte op den beganen grond, welke niet meer dan noodig is onderverdeeld. Hij doet dit, omdat daardoor het werken in de fabrieksruimten zelf, zoowel als met de buitenterreinen zoo gemakkelijk mogelijk is, de fabrieksruimte het best kan worden overzien en de machines en werktuigen op den beganen grond met de minste kosten het stevigst kunnen worden opgesteld. Dat een dergelijke ruimte alleen door bovenlichten kan verlicht worden, is duidelijk. De heeren R. en D. echter schijnen dit noodzakelijk gevolg als oorzaak aan te zien en trekken daardoor een verkeerde conclusie.

Het benoodigde terrein.

Tegenover de m.i. verkeerde meening der praeadviseurs, dat voor barakkenbouw evenveel terrein noodig is, als voor geconcentreerden bouw, stel ik het volgende.

Het is wel zoo zeker als $2 \times 2 = 4$ is, dat een verdieping op een gebouw geen terreinruimte inneemt en dat dus bij gelijke grootte van exercitie- en speelvelden een geconcentreerde kazerne minder terreinruimte zal noodig hebben, dan een verspreide kazerne voor 't zelfde aantal manschappen. Waar de heeren R. en D. nu met voorbeelden uit ons land aantoonen, dat op het terrein van sommige geconcentreerde kazernes ook een verspreide bouw mogelijk zou zijn geweest, dan bewijzen zij daarmee hoogstens, dat die kazernes het met minder terrein hadden kunnen stellen en geven zij een wapen in de hand van Kamerleden, die op meerdere zuinigheid aandringen.

Het Toezicht.

De heeren R. en D. halen als voordeel van den barakkenbouw aan, dat het toezicht eenvoudiger is en gronden hun meening op het feit, dat het toezicht per compagnie wordt geoefend door officier en onderofficier van de week. Dit laatste is inderdaad zoo, doch bij de bespreking van dit onderwerp vergeten zij de helft, n.l. het toezicht op gebouwen en terreinen, die niet in gebruik bij een compagnie zijn, hetwelk is opgedragen aan den wachtcommandant onder contrôle van kapitein en adjudant van de week. Dat de taak voor dien wachtcommandant bij een verspreiden bouw veel zwaarder is, dan bij een geconcentreerden behoeft wel geen nader betoog. De taak van het toezicht houdend personeel per compagnie blijft dezelfde voor 't geval deze is ondergebracht in een barak, dan wel in een afzonderlijken bijbouw van een hoofdgebouw; hetzelfde is 't geval met het verantwoordelijkheids-gevoel van den compagnies-commandant voor den zindelijkheidstoestand der aan zijn zorg toevertrouwde lokalen. Gevaar, dat allerlei controleerende personen elkaar in den weg loopen, zooals de heeren R. en D. bij geconcentreerden bouw vreezen, behoeft niet te bestaan — in elk behoorlijk plan van een kazerne toch zijn de compagnieslokalen zoodanig gegroepeerd, dat zij tezamen een afgerond geheel vormen, dat weer past in het kazernegebouw.

Slot.

In de toelichting op hun praeadvies zeggen de heeren R. en D., dat zij verder verwijzen naar een studie van hun hand in Architectura „Oud en nieuw op kazernegebied". Ik zal deze studie met aandacht volgen en mijn opmerkingen — zoo ik die heb en mijn beroepstaak mij den tijd tot schrijven niet beneemt — op schrift stellen, waarbij ik echter meedeel, dat niet het oude, wel echter het nieuwe mijn aandacht heeft.

Ik meen het navolgende niet in de pen te mogen laten. De heeren R. en D. streven naar een goede oplossing van het kazernevraagstuk. M.i. moet dit worden uitgebreid en getracht worden naar de beste oplossing met de minste kosten. Niet alleen zal de door hen voorgestane oplossing niet goedkoop zijn, maar zij is een te ver doorgedreven streven in een overigens goede richting, zooals ik ook met verwijzing naar een zuster-vraagstuk aantoonde.

Laat de heeren R. en D. niet uitsluitend kijken naar kazernes, doch ook het oog richten op de oplossing van het vraagstuk der volkhuisvesting en van dat van den gestichtsbouw. Op deze gebieden is er waarlijk voor hen veel te leeren. Over de opgedane ervaring spreken wij elkaar dan later wel.

Leiden, Maart 1909. J. H. E. Rückert.

[1]) Prof. H. Chr. Nuszbaum. Leitfaden der Hygiene. blz. 397.
[2]) Tijdschrift voor Sociale Hygiëne 1908. blz. 172.

Beroemde Bouwmeesters.

IV.

Waren het in vorige artikelen in hoofdzaak Grieksche kunstenaars, waaromtrent verschillende bijzonderheden werden medegedeeld, ook de Romeinsche Oudheid heeft bouwmeesters opgeleverd wier namen tot ons gekomen zijn, maar dat kunst door de Romeinen minder gewaardeerd of op andere wijze geapprecieerd werd blijkt duidelijk daaruit, dat ons van Romeinsche kunstenaars veel minder bekend is.

De meest vermaarde is wel Vitruvius; of hij de grootste geweest is, is moeilijk uit te maken, omdat hij ons in hoofdzaak bekend is uit zijn geschriften over bouwkunst en niet uit zijn bouwwerken.

Er moeten twee bouwmeesters van denzelfden naam geweest zijn, maar de hier bedoelde heette Marcus Vitruvius Pollio. Hij wordt genoemd door de schrijvers Plinius en Frontinus en hieruit alsmede uit zijn eigen mededeelingen kan worden opgemaakt, dat hij geboren was omstreeks 80 of 76 v. C. te Verona, te Piacenza, of volgens anderen te Formium. Is dit ook even moeilijk uit te maken, als waar hij zijn opleiding ontving, het staat vast, dat die opleiding gericht was op de ingenieurswetenschap en de bouwkunst, en dat hij eerst als genie-officier optrad en als zoodanig deel nam aan de krijgstochten van Julius Caesar o. a. aan den tocht naar Afrika in 46 v. C., waar hem het hoofdtoezicht op de krijgs-enginen was toevertrouwd. Op later leeftijd en in rustiger tijden heeft hij zich waarschijnlijk meer tot de burgerlijke en gewijde bouwkunst aangetrokken gevoeld, ofschoon het eenige werk waarvan bekend is, dat het door hem is uitgevoerd de Basilica van Fanum (Fano) is, een destijds belangrijke havenstad aan de Adriatische zee.

Het schijnt hem echter niet gelukt te zijn zich als bouwmeester populariteit of fortuin te verwer-

ven, maar daarentegen mocht hij zich verheugen in de gunst van keizer Augustus en diens zuster Octavia, welke laatste hem een aanzienlijk pensioen bezorgde, dat hem in staat stelde op lateren leeftijd zijn thans nog bekend boek „De Architectura" te voltooien.

Onder de redenen, die er hem toe brachten dit boek te schrijven noemt hij als de voornaamste de zorg, door zijn hoogen beschermer, nadat de vrede en het rijk bevestigd waren, aan den dag gelegd ten opzichte van openbare en particuliere bouwwerken, diens voornemen om vele gebouwen op te richten en zijn vrees, dat bij den verbasterden smaak der tijden, de schoonheid en regelmaat der zuiver Grieksche voorbeelden verwaarloosd zouden worden.

Het werk „De Architectura" is verdeeld in 10 boeken. Het eerste, dat een opdracht aan den keizer bevat, is een algemeen overzicht der bouwkunst, vergezeld van wenken ten behoeve van jonge beoefenaars en denkbeelden over den bouw van steden; het tweede handelt over de vroegste geschiedenis der bouwkunst en over de bouwmaterialen in verschillende tijden gebruikt, waarbij tevens de natuurkundige theorieën van verschillende wijsgeeren worden te pas gebracht; in het derde en vierde wordt gehandeld over Tempels en in verband hiermede over de vier zuilorden Jonisch, Corinthisch, Dorisch en Toscaansch; het vijfde boek handelt over Openbare Gebouwen; het zesde over particuliere gebouwen in de stad en op het land; in het zevende wordt de versiering der huizen beschouwd; het achtste handelt over water, het opsporen daarvan en het aanleggen van waterleidingen voor groote afstanden; in het negende boek worden de beginselen verklaard van de constructie van zonnewijzers en andere natuurkundige en astronomische onderwerpen behandeld; terwijl eindelijk in het tiende boek de werktuigen, gebruikt in de bouwkunde, de oorlogswerktuigen, molens, waterraderen, enz. aan de beurt komen.

Bij elk boek schreef Vitruvius een inleiding en daarin zijn de meeste bijzonderheden, omtrent des bouwmeesters leven voor het nageslacht bewaard. Veel van den inhoud is uit Grieksche bronnen verzameld en uit eigen ervaring aangevuld en met schetsen opgehelderd. Die schetsen zijn helaas verloren gegaan, een verlies dat niet vergoed wordt door de ruwe houtsneden, die men in vijftiendeeeuwsche Italiaansche uitgaven vindt, noch door de platen, die toegevoegd zijn aan de uitgaaf van Bode, die in 1800 te Berlijn verscheen.

Vitruvius heeft nooit Griekenland bezocht maar zich toch een grondige kennis der Grieksche bouwkunst weten eigen te maken en de groote waarde van zijn werk bestaat daarin, dat men de opvatting van een Romein omtrent die kunst kan gewaar worden.

Maar ook in andere opzichten is „De Architectura", ofschoon waarschijnlijk niet geheel onvermin̈kt, tot ons gekomen, een document van onschatbare waarde voor den hedendaagschen bouwmeester, al ware het alleen, om de hooge eischen van kennis en karakter, die Vitruvius aan den bouwmeester stelt en die meermalen werden geciteerd ook in „de Opmerker".

Aan zijn nobele opvatting van den werkkring, dien hij niet beschouwd wil zien als een ordinair handwerk, noch als een bedrijf enkel om winst te behalen, dankt deze bouwmeester der oudheid de achting, die de nakomelingschap hem toedraagt en die hem zijn plaats in het Pantheon der beroemde bouwmeesters verzekert.

Staan Julius Caesar en Augustus als edele figuren in de Romeinsche geschiedenis te boek, van Nero kan dit niet gezegd worden, al hebben beurtelings verschillende schrijvers van den lateren tijd gepoogd het karakter van dezen despoot te verklaren of te idealiseeren.

Aan grootsche denkbeelden ontbrak het hem echter niet, al was hij niet kieskeurig in de middelen, die hij tot verwezenlijking aanwendde.

Voor die verwezenlijking had hij bouwmeesters noodig en als zoodanig worden o. a. genoemd Celerus en Severus.

Bekend is de geschiedenis van den brand van Rome, die in het jaar 64 een groot deel der stad in de asch legde, waarschijnlijk door Nero zelf aangesticht, met het doel, haar regelmatig en volgens den toenmaals modernen smaak te doen herbouwen. Voor zichzelf liet hij toen door Celerus en Severus een paleis bouwen, dat het „Gouden Huis" genoemd werd en zich met zijn tuinen vijvers en andere werken over een enorme oppervlakte van den Palatijnschen heuvel tot op den Esquilijnschen uitstrekte.

Bij het lezen van de beschrijving van dit paleis waant men zich in het rijk der fabelen verplaatst. Een kolossaal verguld bronzen beeld van Nero als zonnegod, 36 Meter hoog en vervaardigd door Zenodoros, was geplaatst in het midden van een zeer ruimen voorhof, omgeven door een kolonnade van reusachtige afmetingen. Nog toont men den bezoeker van het Colosseum het geweldig fundament, waarop het later geplaatst werd. Het Colosseum zelf verheft zich ter plaatse waar Nero een vijver had doen aanleggen en daaromheen waren de gebouwen van het paleis gegroepeerd, een stad opzichzelf uitmakende en samengesteld van de kostbaarste materialen, die men zich van allerwege verschaffen kon, men beweert zelfs, dat de daken met gouden platen belegd waren, maar al zijn deze slechts van brons geweest zooals bij de Romeinsche tempels wel het geval was, en verguld, het effect zal wel ongeveer hetzelfde zijn geweest. Onder de merkwaardigheden van dit paleis wordt ook genoemd een cirkelvormige eetzaal, waarvan het koepelgewelf het firmament voorstelde en dag en nacht in draaiende beweging was, om den loop der sterren na te bootsen. Van hetzelfde gewelf druppelde een regen van welriekend water op de gasten neder, fonteinen van reukwater en reukkomforen vond men overal geplaatst en om zich al dat fraais te laten maken had Nero zich de bezittingen van velen zijner onderdanen toegeeigend, doch de architecten die het voor hem bouwden en inrichtten moeten wel duizendkunstenaars geweest zijn, want als bouwheer was hij zeker niet gemakkelijk te voldoen.

Slechts ruwe brokstukken zijn van alles wat Nero gesticht heeft overgebleven en wat Celerus en Severus als kunstenaars wisten te voorschijn te brengen, daarvan kan men zich uit de fantastische beschrijvingen slechts een zeer vage voorstelling vormen.

Meestal werd door de elkaar snel opvolgende keizers afgebroken, verwoest of althans opzettelijk verwaarloosd, wat door hun voorgangers gesticht was. Dit is ook het geval met de talrijke stichtingen van den eveneens zeer bouwlustigen Domitianus, die evenwel ook te zijner tijd de achting van het Romeinsche volk verbeurde.

Zijn architect was Rabirius en deze bouwde voor hem een paleis op den Palatijnschen heuvel, dat zeer geroemd wordt, waarvan nog overblijfsels worden aangewezen en waarvan de reconstructie op het papier wel eens beproefd is. Ook op het Kapitool en andere plaatsen te Rome moet hij tempels, triomfbogen en openbare gebouwen hebben gebouwd en door anderen begonnen werken voltooid en men veronderstelt, dat hij in alle werken door Domitianus ondernomen de hand heeft gehad. Daartoe behoorden ook verscheidene belangrijke ingenieurswerken, die door den keizer werden ter hand genomen, zooals de bedijking van de rivier de Volturno en den aanleg van den weg, waaraan Domitianus' naam verbonden werd, van Pozzuoli naar Sinvezza, (nabij den Appischen weg, die van Rome naar Capua voerde) waaraan in verband met het moerassig terrein, waardoor hij loopt, groote sommen ten koste moesten worden gelegd.

Naar de overblijfsels te oordeelen kan deze weg als een voorbeeld van den bekenden soliden wegenbouw der Romeinen gelden, voor de bovenste afdekking werden groote regelmatige steenen gebezigd, zorgvuldig in verband gelegd en zoo is de geheele oppervlakte behandeld. Over de Volturno werd in dezen weg een brug gebouwd en daar waar hij zich met den Appischen weg vereenigde werd een triomfboog opgericht, beide werken in wit marmer uitgevoerd en van rijke architectonische behandeling.

Ook Domitianus was, zooals reeds werd opgemerkt van Nero, niet erg kieskeurig in de middelen, die hij aanwendde om zich de sommen te verschaffen, vereischt om zijn bouwlust bot te vieren. Hij maakte zich hierdoor zoo gehaat, dat na zijn dood het Romeinsche volk, de meeste monumenten door hem gesticht ter vereeuwiging van zijn naam, o. a. het paleis te Rome weder afbrak of verwoestte. Alleen bouwwerken van openbaar nut werden gespaard, doch beroofd van alle overbodige versierselen en van alles wat aan den stichter herinnerde. Daardoor zijn wij dan ook thans niet meer in staat een oordeel te vellen over de beteekenis van Rabirius als bouwmeester. Dat hij een man van beteekenis was in zijn tijd, kan wel worden aangenomen, maar die tijd was een onrustige en daaraan is het te wijten, dat zijn verdiensten niet meer uit de overblijfsels zijner werken kunnen worden aangetoond.

Gelukkiger in dit opzicht is Apollodorus van Damascus geweest, die in den tijd van Trajanus leefde en zich de gunst van dezen veelgeprezen heerscher mocht verwerven. Apollodorus werd belast met den aanleg van het Forum van Trajanus, waarvoor een heuvel ongeveer 35 Meters moest worden afgegraven.

In het midden van dit marktplein verhief zich de beroemde marmeren Trajanuszuil, die bestemd was tot grafmonument van den keizer en die, gelijk een opschrift op het voetstuk aanwijst dezelfde hoogte had als de heuvel, die zich eertijds ter plaatse bevond. Boven op de zuil stond het beeld van den keizer, een gouden bol in de rechterhand houdende. Men heeft verhaald, dat deze bol zijn asch bevatte, terwijl anderen hebben beweerd, dat hij onder de zuil begraven is.

De Trajanuszuil staat nog overeind als een der merkwaardigste monumenten van het oude Rome, de schacht is geheel bedekt met voorstellingen uit den oorlog tegen de Daciërs, zeer merkwaardig voor de kennis van het krijgswezen in den Romeinschen keizerstijd. Het bekronende beeld is echter in de zestiende eeuw vervangen door een kolossaal Petrusbeeld. Wat het Forum zelf betreft, dat verscheidene eeuwen lang als een der schoonste bouwwerken der eeuwige stad geprezen wordt, dit is in de vroege middeleeuwen tot een bouwval geworden en allengs onder het puin bedolven geraakt.

Napoleon liet in de jaren 1812—1814 het middengedeelte waar de zuil staat gedeeltelijk blootleggen en ontgraven, nadat verscheidene gebouwen, waaronder een nonnenklooster, waren afgebroken.

In het ontgraven gedeelte ziet men thans nog de overblijfsels van vier zuilenrijen, die behoord hebben tot de vijfschepige Basilica Ulpia, welke aan Apollodorus wordt toegeschreven en verder worden onder de gebouwen die het Forum omringden genoemd een bibliotheek, gelijk ook Domitianus op den Palatijnschen heuvel had laten bouwen, een triomfboog, door het Romeinsche volk ter eere van Trajanus opgericht en een tempel, hem door zijn opvolger Hadrianus gewijd. Van de triomfboog is een gedeelte der reliefs later bij den bouw van den boog van Constantijn gebruikt en aldus bewaard gebleven, maar overigens is behalve de zuil van al deze heerlijke bouwwerken maar zeer weinig overgebleven.

Apollodorus moet voor Trajanus ook baden, tempels, waterleidingen, wegen, enz. hebben gebouwd en ook aan het Circus Maximus, de groote renbaan, reeds in den tijd der koningen gesticht en door vele opvolgende keizers vergroot en verfraaid, zijn krachten hebben gewijd.

Een zijner meest beroemde werken is ver van Rome gelegen namelijk de brug die Trajanus bij Zeverino in Hongarije over de Donau deed bouwen.

Deze bouw leverde bijzondere moeilijkheden op wegens den sterken stroom in de ter plaatse aanwezige vernauwing der rivier. Geweldige hoeveelheden steen moesten in de rivier gestort worden, om een basis te verkrijgen voor de pijlers twintig in getal, waarvan thans nog overblijfselen aanwezig zijn. Elke pijler was 60 voet breed en 150 voet hoog en zij stonden 160 voet van elkander en waren onderling en met de landhoofden door 21 bogen verbonden. De beide uiteinden werden door versterkte bruggenhoofden verdedigd. Dit reusachtige bouwwerk, dat in stoutheid in Europa zijn wedergade niet had, was geheel in gehouwen steen uitgevoerd en had gewis de eeuwen kunnen trotseeren. Toch overleefde het zijn stichter slechts korten tijd, want terwijl Trajanus het had aangelegd om de legerscharen, die tegen de barbaren optrokken, den overtocht gemakkelijk te maken, vreesde zijn opvolger dat diezelfde barbaren wel eens van de brug gebruik zouden kunnen maken om het Romeinsche rijk binnen te dringen en hij liet haar geheel afbreken.

Wie hier gelijk had is thans moeilijk uit te maken, in elk geval heeft het afbreken van de brug niet kunnen verhinderen, dat later toch gebeurd is wat Hadrianus vreesde en wellicht is deze vrees slechts een voorwendsel geweest, om te kunnen afbreken wat een groot voorganger had opgebouwd.

Gaf Hadrianus hierdoor blijk in karaktereigenschappen bij Trajanus achter te staan dit schijnt ook mede te te blijken uit hetgeen omtrent het uiteinde van Apollodorus verhaald wordt.

Hadrianus liet zich nogal voorstaan op zijn kennis van de bouwkunst, liet den tempel van Venus en Roma naar zijn eigen inzichten bouwen en vertoonde de plannen aan Apollodorus, om hem te

laten zien, dat men zonder diens hulp en voorlichting ook wel kon bouwen.

De bouwmeester, die zich niet met vleierij ophield, maar gewoon was ronduit zijn meening te zeggen had toen de onvoorzichtigheid op te merken dat wanneer de godinnen, wier beelden in zittende houding in den tempel geplaatst waren, lust zouden krijgen op te staan, zij groot gevaar zouden loopen, het hoofd te stooten tegen de zoldering, die hem veel te laag voorkwam.

Hadrium werd woedend over deze opmerking, waarvan de juistheid niet kon worden tegengesproken en het gevolg was dat Apollodorus zijn vrijmoedigheid met zijn leven moest boeten.

Men ziet hieruit, dat het reeds in den ouden tijd met groote heeren slecht kersen eten was en men mag veronderstellen dat Detrianus, de bouwmeester, die later voor Hadrianus vele groote werken uitvoerde meer tact gehad heeft, om met den beheerscher van het wereldrijk om te gaan, althans deze bouwmeester schijnt zijn natuurlijken dood gestorven te zijn, wat niet belet, dat zijn naam en enkele berichten omtrent zijn werken ons bewaard gebleven zijn.

Aanvankelijk schijnt hij zich veel met restauratiewerken te hebben beziggehouden zoo vindt men o.a. vermeld, dat hij belangrijke herstellingen uitvoerde aan verscheidene gebouwen, die door verwaarloozing of brand in een verregaanden staat van verval waren geraakt, zooals het Pantheon, de Basilica van Neptunus, het Forum van Augustus, de baden van Agrippina en vele andere openbare gebouwen.

Detrianus bouwde ook de reeds genoemde aan de nagedachtenis van Trajanus gewijden tempel, maar als zijn hoofdwerk moet beschouwd worden het reusachtig Mausoleum voor Hadrianus, gebouwd van Travertijner steen en van buiten met marmer bekleed, later van zijn bekleeding en versiering en zijn talrijke beeldwerken beroofd tot citadel gebruikt en thans nog bekend als Castello S. Angelo of Engelenburcht. Ook de brug die er over den Tiber heenvoert wordt aan Detrianus toegeschreven en beide bouwwerken, hoezeer zij in den loop der tijden ook hun oorspronkelijk karakter verloren hebben vormen nog steeds in het stadsbeeld van Rome een der meest bekende en meest meest imposante overblijfsels der oudheid.

Detrianus moet ook als werktuigkundige hebben uitgemunt en dit verscheidene malen hebben getoond bij het verplaatsen van kolossen en zelfs geheele gebouwen. Zoo verhaalt men dat hij den tempel van Ceres in zijn geheel zou hebben verplaatst en het kolossale bronzen beeld van Nero, waarvan hierboven melding gemaakt werd. Voor het transporteeren van dit beeld zou hij vier en twintig olifanten hebben gebezigd. Omtrent de werktuigen en hulpmiddelen, die hij bij dergelijke werken gebruikte is ons echter niets bekend. Vindt men op de Trajanuszuil het doen en laten van de Romeinsche krijgslieden tot in bijzonderheden afgebeeld met de werktuigen die in den krijg gebruikt werden, wat de werktuigen en hulpmiddelen betreft, waarmede de Romeinsche bouwmeester werken tot stand bracht, die nu nog de wereld verbaasd doen staan, daaromtrent moeten wij ons voor een groot deel behelpen met de beschrijvingen van Vitruvius, die door het ontbreken van afbeeldingen aan duidelijkheid te wenschen overlaten.

Over de geschiedenis der bouwkunst zijn vele boeken geschreven, maar twee onderwerpen zijn daarin nog steeds stiefmoederlijk behandeld namelijk de techniek van het bouwen en de persoon des bouwmeesters.

Bij de plaat.

De bij dit nummer gevoegde plaat geeft verkleinde reproducties van twee platen uit het werk van Dr. Anheisser: Malerische Architektur-Skizzen" en wel een paar zeer fraaie typen van vakwerkbouw.

Württemberg is nog rijk aan dergelijke voorbeelden. Bij een volgende gelegenheid komen wij daarop nader terug.

Vereenigingen.

VEREENIGING VAN NEDERLANDSCHE BAKSTEENFABRIKANTEN.

In een te Nijmegen gehouden algemeene vergadering der Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten werd mededeeling gedaan van de pogingen, aangewend om te verkrijgen, dat voor het te 's-Gravenhage te bouwen slachthuis geen Belgische, doch uitsluitend in Nederland vervaardigde steenen zouden worden gebezigd. Deze pogingen mislukten; door Belgische steenen voor de fundeering te bezigen werd een besparing verkregen van f 7000.

Nu daar weder een werk zal worden aanbesteed, n.l. een school, waaraan voor fundeering een half millioen Belgische steenen kunnen worden verwerkt en overigens pl m. 1½ millioen Waalsteenen, hebben twee leden van het bestuur bij het Dagel. Bestuur der gemeente 's-Gravenhage alle moeite gedaan voorgeschreven te krijgen, dat slechts Nederlandsch fabrikaat mag gebruikt worden. Zonder gevolg evenwel, daar B. en W. meenden, dat het hun plicht was zoo goedkoop mogelijk te werken.

Ten einde nu het gebruiken van Belgische steenen zoo mogelijk te weren, besloot de vergadering, dat door de leden der vereeniging geen steenen zullen worden geleverd aan den aannemer der school, noch rechtstreeks, noch zijdelings, terwijl het bestuur werd gemachtigd de voor dit werk benoodigde steenen te verkoopen en dit tegen een prijs, waardoor het voordeel, verkregen met aankoop van Belgische steenen, genivelleerd wordt.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 13. Bescherming van landelijk schoon door Herm. v. d. Kloot Meijburg.

Gebouw voor Wijkverpleging den Haag, arch. H. Evers met afbeeldingen.

Over Architectenkamers. (Vervolg en Slot).

Tentoonstelling van Wandplaten voor Middelbare Scholen te Arnhem.

Ingezonden stukken. Slachthuisprijsvraag door P. M. A. Huurman en W. Stok.

Architectura No. 13. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Oud en Nieuw op het gebied van kazerne-bouw, door A. E. Redelé, Kapt. der Genie en W. Dudok, 1e Luit. der Genie, met afbeeldingen (Vervolg).

Ingezonden. De Dam-Prijsvraag door A. W. Weissman. — Critick, door C. J. de Haas.

Technisch Gedeelte, Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg). — Het Centraal bureau van advies voor eigen studie der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Württembergsche Vakwerkbouw.

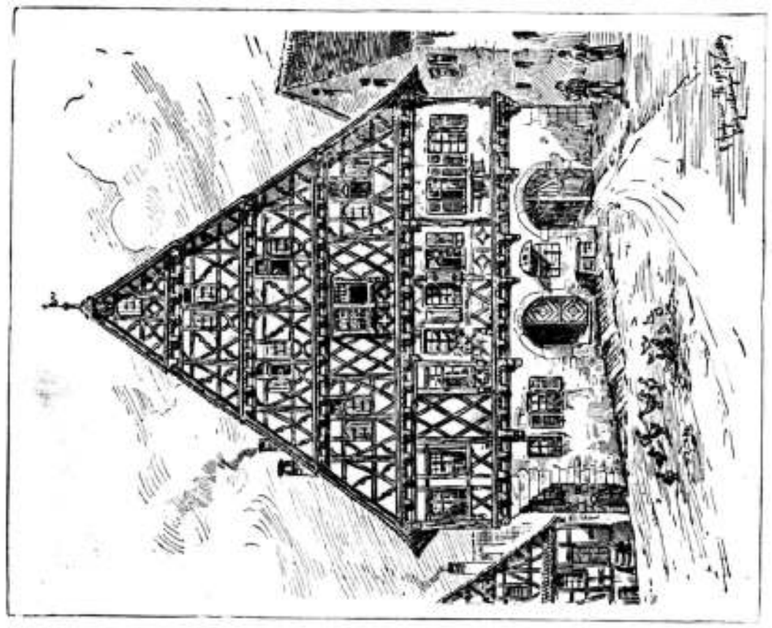

ESZWEIHUNGEN.

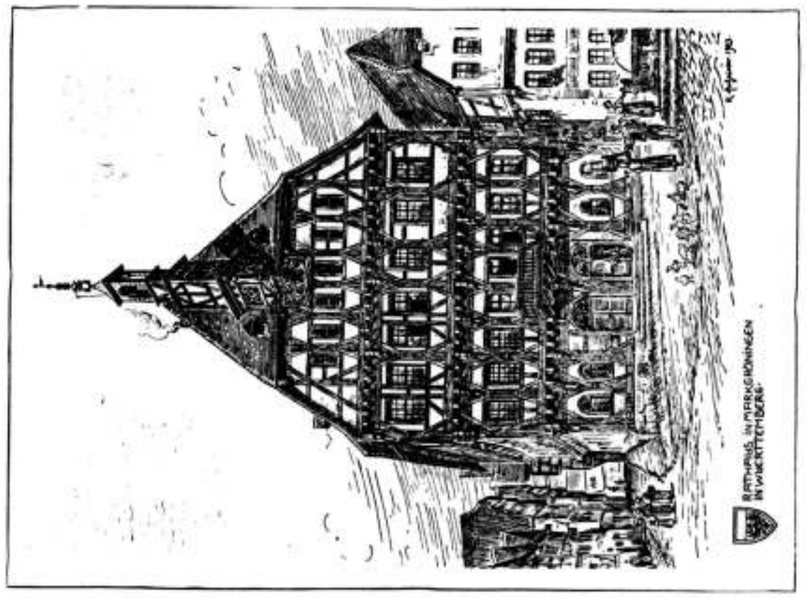

MARKGRÖNINGEN.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
44ste Jaargang No. 14.

De Bouwwereld No. 13 „Heimathschutz" en hare middelen door J. H. W. Leliman b. i. (Vervolg).
Villa te Wildervank, arch. A. J. Sanders te Groningen met afbeeldingen.
Concept-Betonijzer-Voorschriften. (Vervolg).

De Ingenieur No. 13. Electrische Ophaalwerktuigen. Voordracht gehouden in de gecombineerde Vergadering der Afdeelingen voor Werktuig- en Scheepsbouw en voor Electrotechniek van het Kon. Instituut van Ingenieurs, en de Mijnbouwkundige Vereeniging op 25 Sept. 1908 te Heerlen, door J. H. D. Wagener, met afbeeldingen.
Een phase-wisselstroom-collectormotoren door Prof. C. Feldmann, K. H. Haga c.i. en C. Noome w.e.i., met afbeeldingen (vervolg en slot).
Ingezonden stukken. Zuiderzeedijken van gewapend beton, door R. R. L. de Muralt c.i.

Technisch Weekblad (B v. T.) No. 13. Uit de afdeelingen — Bijzondere voorwaarden voor den dienst in Nederlandsch-Indië. — Ingezonden: Een waarschuwing aan de afdeelingen van den Bond. — Gewapend beton (vervolg). — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing door A. Pino, w.e.i.

De Aannemer No. 13. Middelbaar Technische School voor de Bouwkunde.
De organisatie van werkgevers in Frankrijk.
Uit eigen kring. Een belangrijk voorstel. — Beschamend. — Hoe lang nog? —
Afdeelingsverslagen Nijmegen 9 Maart 1909.

De Nederlandsche Kleï-Industrie No. 39. Vuurvaste producten (vervolg). — Het drogen door stoom (vervolg). — Het spoelen der steenvormen. — Het cementsyndicaat. — Het neerslaan der steenen. — De locomobiel als krachtmachine. — Schriftelijke en mondelinge arbeidsovereenkomst.

Deutsche Bauhütte No. 13. Vom Backsteinbau in den Schlossbauten Nordfrankreichs, door A. Müller-Frauenfeld, met afbeeldingen en losse plaat.
Die künstlerische Bedeutung des Fensters am Bau III, door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen.
Baumpflanzung und Baumverteilung im Hausgarten, door H. A. Waldner, met afbeeldingen.
Vom schmalen Reihenhaus bij een ontwerp van J. Steinlein te Trier.

Deutsche Kunst und Dekoration No. 7 Het April-nummer van Alexander Koch's maandschrift begint met een artikel van Dr. Max Osborn over den Weimarschen schilder Ludwig v. Hoffmann, leerling van Ferd. Keller te Karlsruhe heeft deze schilder ook geruimen tijd in Parijs gewerkt en later te Rome. Aan zijn werken, meest naaktstudiën, is het fantastisch decoratieve karakter eigen, dat men tegenwoordig bij vele Duitsche schilders aantreft; het is hier echter minder orgineel dan bij Böcklin en neigt meer naar het klassieke, wat vooral uitkomt in de niet onverdienstelijke decoratieve schilderwerken o. a. in het Hoftheater te Weimar en elders.
Een rijk geïllustreerd artikel „Neues aus Bremen" geeft afbeeldingen van werken van Bremer kunstenaars w.o. de architecten Carl Eeg, Ed Runge, Jansen E. Meeussen, de glasschilder G. K. Rohde, den tuinarchitect Fr. Gildemeister en den kindervriend Carl Wedemeyer, die aardig speelgoed, kindermeubelen en poppenhuizen ontwerpt.
Onder de tekstbijdragen komen er twee voor van Robert Breuer namelijk een kort, maar lezenswaardig stukje over moderne schoonheid-leer, en een tweede getiteld Stil-Brevier waarin het moderne begrip van stijl in een kunstwerk uiteengezet wordt.
„Die Glasmalerei als Architekturglied" is een practische beschouwing van Paul Westheim. Dr. Emil Utitz zet verder in het slotartikel zijn denkbeelden uiteen over doode en levende schoonheid en bepleit het goed recht op waardeering van het goede en schoone in werken van moderne kunst, tegenover die der oude kunst, hoezeer men de laatste ook moge hoogschatten.

Varia.

VOLKSKUNST.

Naar aanleiding van het vorig artikel over Friesland op de Berlijnsche Tentoonstelling van Volkskunst vestigen wij nog eens de aandacht op hetgeen de correspondent van de N R. Ct. schreef:

Als men in ons land gehoor wilde geven aan de uitnoodiging van de firma Wertheim tot oprichting eener permanente tentoonstelling van „Volkskunst", zou men de inkomsten der bevolking van sommige deelen van ons platteland op nuttige wijze kunnen verhoogen, meenen sommigen.

Mejuffrouw mr. Annie de Waal, correspondente der Internationale Volkskunsttentoonstelling te Berlijn, zond ons een uitvoerig artikel hierop betrekking hebbende. Daaraan ontleenen wij het volgende:

Deze tentoonstelling is, volgens haar, een waar genot voor de bezoekers geweest. Er waren inzendingen uit ongeveer veertig landen. Voor eene waarde van 110,000 M. werd verkocht, hoewel de prijzen ter dekking der onkosten met 10 pct. waren verhoogd. Het getal bezoekers bedroeg meer dan 60,000 gedurende 6 weken. Deze cijfers spreken van een enorm succes en van de ontdekking eener bestaande koopkracht voor de voortbrengselen der Volkskunst.

Hetgeen Friesland had ingezonden trok veler aandacht. De inzenders beleven er genoegen van; enkele afdeelingen werden ettelijke malen uitverkocht; nog dagelijks komen nieuwe bestellingen in. Op verzoek van het comité, bestaande uit mevr. van Duijl, mejuffrouw Lettinga, mr. P. C. J. A. Boeles en dr. H. Offerhaus, stonden douairière baronnesse van Harinxma thoe Slooten en mevr. van Eijsinga eigen bezitstukken ter nabestelling af.

Het voornemen bestaat om een groote commercieele onderneming op de basis dezer tentoonstelling op te bouwen. Gravin Harrach, presidente der Lyceum Club, en enkele harer leden, die als correspondenten fungeerden, hebben de wegen gebaand, waarop de schrijfster hoopt dat de bekoorlijke producten dezer naïeve kunst de wereldmarkt bereiken zullen.

Het Warenhuis-Wertheim wenscht nu in connectie te treden met een op te richten centraal Nederlandsch comité, hetwelk de taak zoude hebben een zeker toezicht op prijzen en loonen te oefenen, de Volkskunst te organiseeren en het voor verkoop geschikte uit te zoeken.

„Maar, hebben wij dan, behalve de Friesche Volkskunst, nog niet Volkskunst in andere provincies?" vraagt schrijfster.

En zij antwoordt:

„Ik denk aan de Brabantsche meubeltjes, aan de houtvervaardiging uit de omstreken van Sluis, aan de met de hand gedreven zilverwerken uit de buurt van Schoonhoven, die dus geen fabrieksproduct of kunstnijverheid zijn. Ik denk aan de voortbrengselen der Zaanstreek en die der Zeeuwsche boeren, aan echt pottenbakkerswerk, maar ook aan de naar antieke, uit het volk voortgekomen vormen vervaardigde koperen kannen, tuitlampen enz., die nog te Zwolle ter markt komen; verder aan vlechtwerk uit de buurt van Huizen en Nunspeet.

Doch dit alles is slechts een greep uit veel, dat in menig stil dorp thans nog door nijvere handen voortgebracht wordt. Moge het groote succes der Berlijnsche tentoonstelling ook in ons vaderland met zijn aloude tradities van kunst tot een economisch gunstg resultaat leiden.

Het onlangs opgerichte Comité ter bevordedering van Volkskunst en Kunstnijverheid doet reeds moeite om tot de oprichting van een Nederlandsch Centraal Comité te geraken, waardoor alle provincies in de gelegenheid zullen

worden gesteld om voor deze producten een afzetgebied te verkrijgen.

Het Comité bestaat uit: douairière van Harinxma thoe Slooten — Collot d'Escury, Leeuwarden; mevrouw van Eijsinga — Rinia van Nauta, Leeuwarden; mevrouw R. G. W. van Duijl—Sprenger, Leeuwarden; mr. W. J. van Welderen, baron Rengers, voorzitter van het bestuur van het Friesch Genootschap, Leeuwarden; dr. H. Offerhaus Ez., leeraar aan het Gymnasium, Sneek; J. H. H. Piccardt, burgemeester der gemeente Wonseradeel, Witmarsum; L. W. de Vries, burgemeester der gemeente Barradeel, Minnertsga; K. Tigler Wijbrandi, arts, St. Jacobi-Parochie; S. Wigersma, lid van het bestuur van het Friesch Genootschap, Leeuwarden.

VENTILATIE.

Onlangs kwam in het tijdschrift Moleschott een stukje voor van dr. Ch. Bles, die tegen overdrijving waarschuwde bij het openhouden van ramen op slaapkamers in den winter en niet afkeerig bleek van matige verwarming van slaapkamers, waardoor toch de z.g. natuurlijke ventilatie van een vertrek, zonder open ramen wordt bevorderd.

Thans beschrijft de heer J. Corver in de *Natuur* eenige proeven, genomen door den heer J. F. X. Hamer te Leeuwarden, ten bewijze, dat bij die z.g. natuurlijke ventilatie de lucht, die in de kamer binnendringt, niet voornamelijk door de poreuse steenen muren heen binnenkomt, maar opgezogen wordt van onder den vloer. Er wordt op gewezen, dat die aldus opgezogen grondlucht voor luchtverversching zeer ongewenscht kan zijn. Reeds prof. Pettenkofer wees er op, hoe door die opzuiging van lucht in een verwarmd vertrek schadelijke gassen uit den grond uit een vrij uitgestrekte omgeving rondom het huis kunnen worden binnengevoerd.

De heer Corver meent op grond van een en ander tegen z.g. „natuurlijke ventilatie" te moeten waarschuwen en schrijft:

„Waar onlangs nog weer in *Moleschott* door dr. Ch. Bles werd gepleit voor verwarming van slaapkamers op grond, dat dan de „natuurlijke ventilatie" wordt bevorderd, mag er op worden gewezen, dat het nader onderzoek omtrent hetgeen die z.g. „natuurlijke ventilatie' eigenlijk beteekent, tot voorzichtigheid moet aanmanen bij dergelijke raadgevingen Dezelfde auteur meende te mogen schrijven, dat het den geheelen dag openhouden van slaapkamerramen „onjuist" zou zijn, omdat de lucht toch niet „verscher dan versch" kan worden. Daarbij is ook vergeten, dat een gesloten vertrek, iets warmer dan de buitentemperatuur, juist door de z.g „natuurlijke ventilatie" gevaar loopt, dat de versche lucht er door het raam ingebracht, door het opzuigen van grondlucht weer *bederft*. Er zijn vele huizen, die — hoe ook gelucht — na het sluiten der ramen spoedig weer duf ruiken. Een zoo overdreven zin voor open ramen bestaat in ons land waarlijk niet, dat hier een tegenwicht noodig zou zijn en de raad om maar op „natuurlijke ventilatie" te vertrouwen, kan hoogst bedenkelijke gevolgen hebben. Men moet dan eerst weten, wat „natuurlijke ventilatie" is, n.l. opzuigen van grondlucht.

Een gemakkelijk middel om èn de hygiënische en de verwarmingsbezwaren tengevolge van opzuiging van grondlucht (koude vloeren) te voorkomen — dit middel is een ingenieuse vinding van den heer Hamer — is hierin gelegen, dat men achter in den schoorsteenmantel een gat in den vloer laat maken en daaruit een afzonderlijk stuk kachelpijp in den schoorsteen voert. Bij een voldoende trekkenden schoorsteen wordt dan de lucht onder den vloer weggezogen. Door proefneming is aangetoond, dat men (als alle luchtroosters onder den vloer worden dichtgemaakt) aldus onder den vloer een voldoende luchtverdunde ruimte verkrijgt om het opzuigen van lucht in de kamer te voorkomen en om integendeel te verkrijgen, dat door den vloer heen warme lucht naar beneden wordt gezogen. Dit is veelal voldoende om allen last van koude voeten weg te nemen. Een behoorlijke ventilatie met werkelijk versche lucht in de kamer heeft men dan weliswaar nog niet; daar is altijd nog meer voor noodig; maar de veelal gevaarlijke en soms bepaald schadelijke ventilatie met grondlucht, die ten onrechte als „natuurlijke ventilatie" wordt aanbevolen, is men dan ten minste kwijt."

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Amsterdam. Naar „de Telegraaf" vernemt, bestaat bij de architecten Cuypers en Stuyt het plan, om aan het begin van den Amstelveenschen weg te Amsterdam huizen van een geheel nieuw type te bouwen, dat tot dusver in ons land nog niet bestaat, nl. van het type der Parijsche hotels.

Van die huizen, drie in getal en vier verdiepingen hoog, zal het middelste een gebogen front vertoonen. De ingang daarvan zal liggen in het midden; met een breede vestibule, welke doorloopt naar den tuin, waarin zich de woning van den concierge zal bevinden. Iedere verdieping zal één woning vormen en tien kamers met keuken bevatten, terwijl de zolderverdieping nog voor ateliers wordt ingericht. De huurprijs dezer woningen is geraamd op ongeveer f 1300.

De beide andere huizen zijn op kleiner schaal gebouwd, doch hebben eveneens ieder een concierge.

Bovendien zal het grootste deel van het ingesloten terrein in tuinen voor de bewoners worden afgedeeld, waarvan enkele ten gebruike van meerdere bewoners zullen dienen. De huurprijs dezer woningen is op f 600, f 700 à f 800 per jaar begroot. Binnenkort zullen deze plannen een vasteren vorm aannemen.

Hilversum. Bij den Gemeenteraad alhier was van de „Vereeniging tot oprichting van een Ambachtsschool" een verzoek ingekomen om een voorschot van f 90.000, met jaarlijksche aflossing en rente gedurende 30 jaar, alsmede een subsidie van f 7000 's jaars.

B. en W. adviseerden afwijzend te beschikken, ondanks de betuigingen van instemming door 30 vereenigingen. Wel waren zij van gevoelen, dat eene ambachtsschool wenschelijk is, doch zij achten die niet volstrekt noodzakelijk, en de toestand der gemeente-financiën gaf hun geen vrijheid om inwilliging van het verzoek aan te raden.

Eene motie van den heer Van der Smit, om met het nemen van eenig besluit te wachten tot de begrooting voor 1910, werd met 9 tegen 7 stemmen aangenomen.

Goes. Hier ter stede is een „Bond van Zuid Bevelandsche Schilderspatroons" opgericht, welke, ter betere waardeering van hun vak, o.a. medewerking wil zoeken bij aanbesteders, om bij het maken van bestekken een stelsel van partieele aanbesteding toe te passen, waardoor dan de schilders vrij komen te staan tegenover de aanbesteders en niet onderaannemers van den timmerman behoeven te zijn. Reeds hebben zeer veel schilderspatroons zich bij dezen bond aangesloten.

Het bestuur bestaat uit de heeren H. Vissers, L. C. van Vijven, B. Ruitenbeek, C. den Boer, allen te Goes; K. L. Kramer, te Kloetinge; J. van IJzerloo, te Kruiningen en P. Traas, te 's-Heer Arendskerke.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Barneveld. De Raad dezer Gemeente heeft besloten de bestaande gasfabriek aanmerkelijk te vergrooten, en wel onder toezicht van den Heer Noorman, directeur van de Gemeentegasfabriek te Ede, aan wien B. en W. reeds verzocht hadden teekeningen te maken voor een stookhuis, schaftkamer en een badlokaal.

Burgemeester en Wethouders en de gascommissie werden door den Raad gemachtigd de verbouwing en uitbreiding aan te besteden.

Groningen. Het eeuwen oude kerkgebouw te Midwolde (Westerkwartier), dat den vorigen zomer werd afgekeurd, is weder door een rijksbouwmeester uit Den Haag onderzocht. De doorbuiging van het gewelf is zoo groot, dat een instorting ten allen tijde geheuren kan. Met behulp van rijk en synode hoopt men het oude kerkgebouw nog te kunnen behouden.

Uitthuizen. (Gr.) De Gemeenteraad alhier heeft besloten tot het bouwen van een Gemeentehuis met centrale verwarming en conciergewoning voor ten hoogste f 17.000.

Personalia.

Dr. P. J. H. Cuijpers te Roermond is bij diploma van 13 Maart j.l. benoemd tot Ehrenmitglied der Architecten-Verein für Deutschland.

Tot 2en leeraar in het timmeren aan de ambachtsschool te Doetinchem is uit 175 sollicianten benoemd de heer K. Kooy uit Hilversum. Op het zestal was ook geplaatst de heer H Tacoma te Leeuwarden.

Te Roermond herdacht den 1sten April J. B. Berens, directeur der gemeente-teekenschool, de 25-jarige waarneming van zijne betrekking.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter-Teekenaar, bekend met Administratie, direct zich te melden onder letter K. J. 97s Nieuws van den Dag. (1)

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar zoo spoedig mogelijk. Sollicitatiën onder lett. D E 19 N. v/d Dag. (1)

— Teekenaar, speciaal geoefend in figuurteekenen en teekenwerk voor de grafische vakken. Zich te adresseeren aan The Grafic Arts, Utrecht. (1)

— Bouwkundig Opzichter, in vasten dienst, goed op de hoogte van metselwerk Br. letter V 1689, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Leeraar in het Plaat- en Bankwerken aan de 2e Ambachtsschool van de Maatschappij voor den werkenden stand te Amsterdam, tijdelijk Frederik Hendrikstraat. Benoeming voor één jaar, na gebleken geschiktheid vaste aanstelling. Aanvangsjaarwedde f 1200 voor 44 lesuren per week. Stukken in te zenden bij den Directeur der school, uiterlijk tot 11 April e.k. Inlichtingen bij den Directeur aan het schoolgebouw, waar de instructies ter inzage liggen. (1)

— Twee ervaren Opzichters voor Weg en Werken, bij de Semarang Cheribon Stoomtram-Maatschappij, op Java. Aanvangssalaris van f 150 tot f 250 's maands, naar bekwaamheid, benevens vergoeding voor uitrustingskosten en vrijen overtocht. Diploma Opzichter van den Rijkswaterstaat hier te lande of goede getuigschriften van eene veeljarige practijk bij spoor- of tramwegen vereischt. Schriftelijk een sollicitatie-formulier ter invulling aan te vragen ten kantore der Directie, Jan Pieterszoon Coenstraat 4, te 's-Gravenhage. (1)

— Waterbouwkundig Ambtenaar, bij de Waterkeering van de Calamiteuze Hoofdplaat- en Thomaespolders jaarwedde f 1000.—, met Woning en Tuin; voor de woning moet jaarlijks f 36 huur betaald worden. Stukken worden ingewacht bij het Bestuur der Waterkeering voornoemd, te Hoofdplaat, tot uiterlijk 17 April a.s. (1)

— Teekenaar voor etalages. Brieven lett. G IJ 814, Nieuws van den Dag. (1)

— Ingenieur met veel ervaring in spoorwegaanleg, Aanbiedingen letter H. aan de firma J. P. Bladergroen. Raadhuisstraat, Amsterdam. (1)

— Dijk-opzichter van de Alblasserwaard c.a, en de Vijfheerenlanden tegen 1 November 1909. Jaarlijksche belooning f 1400, en vrije woning met tuin aan den Gaddam te Heukelum. Stukken vóór 1 Mei 1909 ter secretarie van de Alblasserwaard c.a. te Gorinchem. (1)

— Bouwkundig teekenaar op een bureau te 's-Gravenhage. Salaris f 65 per maand. Brieven onder No. 17411. Algemeen Zuid-Holl. Adv.-Bureau C. Brouwer, den Haag. (2)

— Aankomend Meubelteekenaar. Brieven onder No. 1847, aan het bur. van de Haagsche Courant. (2)

— Opzichter-teekenaars voor den bouw van huizen te Amsterdam. Br. lett. E 538 aan het bureau van „de Telegraaf" te Amsterdam. (2)

— Meubelteekenaar bekend met oude stijlen, schilderen en fotografeeren. Brieven No. 161 aan Stenfert Kroese & van der Zande, Boekhs. te Arnhem. (2)

— Technisch ontwikkeld Reiziger voor Ingenieursbureau. Brieven onder No. 1875, bureau van de Haagsche Courant. (2)

— Bouwkundig Opzichter bij het Waterschap van West IJsselmonde en van den polder Dirk Smeetsland. Inlichtingen bij den Dijkgraaf J. Vrijlandt te West IJsselmonde. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

41 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., f 50—f 125	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—32 j., f 40—f 120	p.m.
11 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j., f 90—f 130	„
1 Werkt. opz.(construct.)	—32 j., f —f 110	„
5 Werkmeesters	26—33 j., f 80—f 130	„
11 Werktuigk. Teek.	18—32 j., f 30—f 110	„
4 Electrotechniker	23—34 j., f 45—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„
1 Chef st.-timmerfabr.	29 j., f f 100	„

worden gesteld om voor deze producten een afzetgebied te verkrijgen.

Het Comité bestaat uit: douairière van Harinxma thoe Slooten — Collot d'Escury, Leeuwarden; mevrouw van Eijsinga — Rinia van Nauta, Leeuwarden; mevrouw R. G. W. van Duijl—Sprenger, Leeuwarden; mr. W. J. van Welderen, baron Rengers, voorzitter van het bestuur van het Friesch Genootschap, Leeuwarden; dr. H. Offerhaus Ez., leeraar aan het Gymnasium, Sneek; J. H. H. Piccardt, burgemeester der gemeente Wonseradeel, Witmarsum; L. W. de Vries, burgemeester der gemeente Barradeel, Minnertsga; K. Tigler Wijbrandi, arts, St. Jacobi-Parochie; S. Wigersma, lid van het bestuur van het Friesch Genootschap, Leeuwarden.

VENTILATIE.

Onlangs kwam in het tijdschrift Moleschott een stukje voor van dr. Ch. Bles, die tegen overdrijving waarschuwde bij het openhouden van ramen op slaapkamers in den winter en niet afkeerig bleek van matige verwarming van slaapkamers, waardoor toch de z.g. natuurlijke ventilatie van een vertrek, zonder open ramen wordt bevorderd.

Thans beschrijft de heer J. Corver in de *Natuur* eenige proeven, genomen door den heer J. F. X. Hamer te Leeuwarden, ten bewijze, dat bij die z.g. natuurlijke ventilatie de lucht, die in de kamer binnendringt, niet voornamelijk door de poreuse steenen muren heen binnenkomt, maar opgezogen wordt van onder den vloer. Er wordt op gewezen, dat die aldus opgezogen grondlucht voor luchtverversching zeer ongewenscht kan zijn. Reeds prof. Pettenkofer wees er op, hoe door die opzuiging van lucht in een verwarmd vertrek schadelijke gassen uit den grond uit een vrij uitgestrekte omgeving rondom het huis kunnen worden binnengevoerd.

De heer Corver meent op grond van een en ander tegen z.g. „natuurlijke ventilatie" te moeten waarschuwen en schrijft:

„Waar onlangs nog weer in *Moleschott* door dr. Ch. Bles werd gepleit voor verwarming van slaapkamers op grond, dat dan de „natuurlijke ventilatie" wordt bevorderd, mag er op worden gewezen, dat het nader onderzoek omtrent hetgeen die z.g. „natuurlijke ventilatie' eigenlijk beteekent, tot voorzichtigheid moet aanmanen bij dergelijke raadgevingen Dezelfde auteur meende te mogen schrijven, dat het den geheelen dag openhouden van slaapkamerramen „onjuist" zou zijn, omdat de lucht toch niet „verscher dan versch" kan worden. Daarbij is ook vergeten, dat een gesloten vertrek, iets warmer dan de buitentemperatuur, juist door de z.g „natuurlijke ventilatie" gevaar loopt, dat de versche lucht er door het raam ingebracht, door het opzuigen van grondlucht weer *bederft*. Er zijn vele huizen, die — hoe ook gelucht — na het sluiten der ramen spoedig weer duf ruiken. Een zoo overdreven zin voor open ramen bestaat in ons land waarlijk niet, dat hier een tegenwicht noodig zou zijn en de raad om maar op „natuurlijke ventilatie" te vertrouwen, kan hoogst bedenkelijke gevolgen hebben. Men moet dan eerst weten, wat „natuurlijke ventilatie" is, n.l. opzuigen van grondlucht.

Een gemakkelijk middel om èn de hygiënische en de verwarmingsbezwaren tengevolge van opzuiging van grondlucht (koude vloeren) te voorkomen — dit middel is een ingenieuse vinding van den heer Hamer — is hierin gelegen, dat men achter in den schoorsteenmantel een gat in den vloer laat maken en daaruit een afzonderlijk stuk kachelpijp in den schoorsteen voert. Bij een voldoende trekkenden schoorsteen wordt dan de lucht onder den vloer weggezogen. Door proefneming is aangetoond, dat men (als alle luchtroosters onder den vloer worden dichtgemaakt) aldus onder den vloer een voldoende luchtverdunde ruimte verkrijgt om het opzuigen van lucht in de kamer te voorkomen en om integendeel te verkrijgen, dat door den vloer heen warme lucht naar beneden wordt gezogen. Dit is veelal voldoende om allen last van koude voeten weg te nemen. Een behoorlijke ventilatie met werkelijk versche lucht in de kamer heeft men dan weliswaar nog niet; daar is altijd nog meer voor noodig; maar de veelal gevaarlijke en soms bepaald schadelijke ventilatie met grondlucht die ten onrechte als „natuurlijke ventilatie" wordt aanbevolen, is men dan ten minste kwijt."

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Amsterdam. Naar „de Telegraaf" verneemt, bestaat bij de architecten Cuypers en Stuyt het plan, om aan het begin van den Amstelveenschen weg te Amsterdam huizen van een geheel nieuw type te bouwen, dat tot dusver in ons land nog niet bestaat, nl. van het type der Parijsche hotels.

Van die huizen, drie in getal en vier verdiepingen hoog, zal het middelste een gebogen front vertoonen. De ingang daarvan zal liggen in het midden; met een breede vestibule, welke doorloopt naar den tuin, waarin zich de woning van den concierge zal bevinden. Iedere verdieping zal één woning vormen en tien kamers met keuken bevatten, terwijl de zolderverdieping nog voor ateliers wordt ingericht. De huurprijs dezer woningen is geraamd op ongeveer f 1300.

De beide andere huizen zijn op kleiner schaal gebouwd, doch hebben eveneens ieder een concierge.

Bovendien zal het grootste deel van het ingesloten terrein in tuinen voor de bewoners worden afgedeeld, waarvan enkele ten gebruike van meerdere bewoners zullen dienen. De huurprijs dezer woningen is op f 600, f 700 à f 800 per jaar begroot. Binnenkort zullen deze plannen een vasteren vorm aannemen.

Hilversum. Bij den Gemeenteraad alhier was van de „Vereeniging tot oprichting van een Ambachtsschool" een verzoek ingekomen om een voorschot van f 90.000, met jaarlijksche aflossing en rente gedurende 30 jaar, alsmede een subsidie van f 7000 's jaars.

B. en W. adviseerden afwijzend te beschikken, ondanks de betuigingen van instemming door 30 vereenigingen. Wel waren zij van gevoelen, dat eene ambachtsschool wenschelijk is, doch zij achten die niet volstrekt noodzakelijk, en de toestand der gemeente-financiën gaf hun geen vrijheid om inwilliging van het verzoek aan te raden.

Eene motie van den heer Van der Smit, om met het nemen van eenig besluit te wachten tot de begrooting voor 1910, werd met 9 tegen 7 stemmen aangenomen.

Goes. Hier ter stede is een „Bond van Zuid Bevelandsche Schilderspatroons" opgericht, welke, ter betere waardeering van hun vak, o.a. medewerking wil zoeken bij aanbesteders, om bij het maken van bestekken een stelsel van particuliere aanbesteding toe te passen, waardoor dan de schilders vrij komen te staan tegenover de aanbesteders en niet onderaannemers van den timmerman behoeven te zijn. Reeds hebben zeer veel schilderspatroons zich bij dezen bond aangesloten.

Het bestuur bestaat uit de heeren H. Vissers, L. C. van Vijven, B. Ruitenbeek, C. den Boer, allen te Goes; K. L. Kramer, te Kloetinge; J. van IJzerloo, te Kruiningen en P. Traas, te 's-Heer Arendskerke.

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Barneveld. De Raad dezer Gemeente heeft besloten de bestaande gasfabriek aanmerkelijk te vergrooten, en wel onder toezicht van den Heer Noorman, directeur van de Gemeentegasfabriek te Ede, aan wien B. en W. reeds verzocht hadden teekeningen te maken voor een stookhuis, schaftkamer en een badlokaal.

Burgemeester en Wethouders en de gascommissie werden door den Raad gemachtigd de verbouwing en uitbreiding aan te besteden.

Groningen. Het eeuwen oude kerkgebouw te Midwolde (Westerkwartier), dat den vorigen zomer werd afgekeurd, is weder door een rijksbouwmeester uit Den Haag onderzocht. De doorbuiging van het gewelf is zoo groot, dat een instorting ten allen tijde gebeuren kan. Met behulp van rijk en synode hoopt men het oude kerkgebouw nog te kunnen behouden.

Uithuizen. (Gr.) De Gemeenteraad alhier heeft besloten tot het bouwen van een Gemeentehuis met centrale verwarming en conciergewoning voor ten hoogste f 17.000.

Personalia.

Dr. P. J. H. Cuijpers te Roermond is bij diploma van 13 Maart j.l. benoemd tot Ehrenmitglied der Architecten-Verein für Deutschland.

Tot 2en leeraar in het timmeren aan de ambachtsschool te Doetinchem is uit 175 sollicianten benoemd de heer K. Kooy uit Hilversum. Op het zestal was ook geplaatst de heer H Tacoma te Leeuwarden.

Te Roermond herdacht den 7en April J. B. Berens, directeur der gemeente-teekenschool, de 25-jarige waarneming van zijne betrekking.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter-Teekenaar, bekend met Administratie, direct zich te melden onder letter K. J. 975 Nieuws van den Dag. (1)

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar zoo spoedig mogelijk. Sollicitatiën onder lett. D E 19 N. v/d Dag. (1)

— Teekenaar, speciaal geoefend in figuurteekenen en teekenwerk voor de grafische vakken. Zich te adresseeren aan The Grafic Arts, Utrecht. (1)

— Bouwkundig Opzichter, in vasten dienst, goed op de hoogte van metselwerk Br. letter V 1689, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Leeraar in het Plaat- en Bankwerken aan de 2e Ambachtsschool van de Maatschappij voor den werkenden stand te Amsterdam, tijdelijk Frederik Hendrikstraat. Benoeming voor één jaar, na gebleken geschiktheid vaste aanstelling. Aanvangsjaarwedde f 1200 voor 44 lesuren per week. Stukken in te zenden bij den Directeur der school, uiterlijk tot 11 April e.k. Inlichtingen bij den Directeur aan het schoolgebouw, waar de instructies ter inzage liggen. (1)

— Twee ervaren Opzichters voor Weg en Werken, bij de Semarang Cheribon Stoomtram-Maatschappij, op Java. Aanvangssalaris van f 150 tot f 250 's maands, naar bekwaamheid, benevens vergoeding voor uitrustingskosten en vrijen overtocht. Diploma Opzichter van den Rijkswaterstaat hier te lande of goede getuigschriften van eene veeljarige practijk bij spoor- of tramwegen vereischt. Schriftelijk een sollicitatie-formulier ter invulling aan te vragen ten kantore der Directie, Jan Pieterszoon Coenstraat 4, te 's-Gravenhage. (1)

— Waterbouwkundig Ambtenaar, bij de Waterkeering van de Calamiteuze Hoofdplaat- en Thomaespolders jaarwedde f 1000,—. met Woning en Tuin; voor de woning moet jaarlijks f 36 huur betaald worden. Stukken worden ingewacht bij het Bestuur der Waterkeering voornoemd, te Hoofdplaat, tot uiterlijk 17 April a.s. (1)

— Teekenaar voor etalages. Brieven lett. G IJ 814, Nieuws van den Dag. (1)

— Ingenieur met veel ervaring in spoorwegaanleg, Aanbiedingen letter H. aan de firma J. P. Bladergroen. Raadhuisstraat, Amsterdam. (1)

— Dijk-opzichter van de Alblasserwaard c.a, en de Vijfheerenlanden tegen 1 November 1909. Jaarlijksche belooning f 1400, en vrije woning met tuin aan den Gaddam te Heukelum. Stukken vóór 1 Mei 1909 ter secretarie van de Alblasserwaard c.a. te Gorinchem. (1)

— Bouwkundig teekenaar op een bureau te 's-Gravenhage. Salaris f 65 per maand. Brieven onder No. 17411. Algemeen Zuid-Holl. Adv.-Bureau C. Brouwer, den Haag. (2)

— Aankomend Meubelteekenaar. Brieven onder No. 1847, aan het bur. van de Haagsche Courant. (2)

— Opzichter-teekenaars voor den bouw van huizen te Amsterdam. Br. lett. E 538 aan het bureau van „de Telegraaf" te Amsterdam. (2)

— Meubelteekenaar bekend met oude stijlen, schilderen en fotografeeren. Brieven No. 161 aan Stenfert Kroese & van der Zande, Boekhs. te Arnhem. (2)

— Technisch ontwikkeld Reiziger voor Ingenieursbureau. Brieven onder No. 1875, bureau van de Haagsche Courant. (2)

— Bouwkundig Opzichter bij het Waterschap van West IJsselmonde en van den polder Dirk Smeetsland. Inlichtingen bij den Dijkgraaf J. Vrijlandt te West IJsselmonde. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

41 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., f 50—f 125	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—32 j., f 40—f 120	p.m.
11 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j., f 90—f 130	„
1 Werkt.opz.(construct.)	—32 j., f —f 110	„
5 Werkmeesters	26—33 j., f 80—f 130	„
11 Werktuigk. Teek.	18—32 j., f 30—f 110	„
4 Electrotechniker	23—34 j., f 45—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„
1 Chef st.-timmerfabr.	29 j., f —f 100	„

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties.

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 5 April.

's-Gravenhage, ten 11.30 ure, door het Min. van Waterstaat aan het geb. van het prov. best.: het vernieuwen van twee in de gemeente 's-Gravenhage gelegen vaste bruggen, in den Rijksweg van 's-Gravenhage naar de Noord-Holl grens, begr. f 10900; bestek no. 73 ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der Prov. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef, Den Haag; inl. bij den hoofding-dir. van den Thoorn den Haag, bij den ing. König te Gorinchem en bij den opz. Ronde den Haag; de nota van inl op 29 Maart ter inzage bij gen. opz van 9—4 uur.

Alteveer, ten 5 ure, door de architect C. Bril uit Winschoten in het hotel Gemeentewapen te Oude-Pekela: het bouwen van een aardappelmeelfabriek, loodsen, beschoeiing enz.; bestek en teekening te bekomen bij aanbesteder; aanwijzing den dag der besteding 11 uur.

Leiden, ten 11 ure, door het bestuur van de Vereeniging tot bevordering van den bouw van werkmanswoningen in het café In den vergulden Turk: het bouwen van 28 perceelen en het maken van rioleering, bestrating enz. tusschen de Heeregracht, Zijdgracht en Levendaal: aanwijzing gehouden; bestek en 7 teekeningen te bekomen bij den architect W. C. Mulder, bij wien dagelijksch van 9—12 uur inlichtingen zijn te verkrijgen.

DINSDAG 6 April.

Rotterdam ten 11 ure. Door de comm. voor de drinkwaterleiding in het gebouw der drinkwaterleiding aan den Haringvliet no. 6: de levering van 262200 kg gegoten ijzeren buizen; bestekken, voorw. en teek. ter inzage in het gebouw der drinkwaterleiding en te bekomen bij de wed. P. van Waesberge en Zn.

Ruurlo ten 5 ure. Door het bestuur der stoomzuivelfabriek de Volharding in het koffiehuis van den heer S. Artman; de verbouwing van bovengenoemde fabriek, enz; bestek en teek. ter inzage in gen. koffiehuis.

Wormerveer ten 2 ure. Door het gem.-bestuur: perc. 1 het bouwen van een school met gymnastielokaal en bijbehoorende werken, begr. f 48718.09. Perc. 2: het dempen van een gedeelte sloot, begr. f 3016. Bestek, teek. en een inschrijvingsbiljet ter secretarie verkrijgbaar.

Groningen ten 12 ure. Door het min. van binnenl. zaken aan het gebouw v. h prov. bestuur aldaar: het maken van een uitbreiding van het Botanisch Laboratorium aan de Rozenstraat te Groningen raming f 16000; het bestek ter lezing aan het gebouw van het dep. aan dat van het prov. bestuur en te bekomen bij Martinus Nijhoff Den Haag. Aanwijzing gehouden; inl. geeft de bouwk. voor de onderwijsgebouwen.

Nieuwer-Amstel ten 2 ure. Door het gem.bestuur: het bouwen eener openb. lagere school met onderwijzerswoning aan den Amsteldijk over Ouderkerk in 2 perc; bestek en teek. verkrijgbaar ter secretarie.

Roozenburg ten 11.30. Door het dagel. bestuur der vereeniging coöp. beetwortel suikerfabriek in het hotel Kuijpers: het maken van den bovenbouw der fabriek te Stumpersgat; het bestek met teek. te verkrijgen bij de Gebroeders van Cleef, te 's-Gravenhage. Inl. te bekomen op het werk bij den Hoofdopz. Wassenburg en den Ing. H. Paul te 's-Gravenhage.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat.—ZUTPHEN, IJselkade.—ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:

CAREL HENNY, Directeur;

Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.

G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1907 . .	„ 1.301.200,00
Betaalde Brandschaden tot ult. 1906	„ 32.717.500,00

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke **Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Tholen. De arch. C. Boeschoten uit Doorn in het hotel 't Hof van Holland te Tholen: het bouwen eener villa. Bestek en teek. verkrijgbaar bij den architect.

Utrecht, ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van S.S. aan het Centraalbureau in het Moreelse Park, bestek No. 1180: het maken van een seinhuis, een dubbele wachterswoning en het verbouwen van het hoofdgebouw en de wachtpost No. 22 nabij en op het station Goor, en wegens het maken van een seinhuis en een dubbele wachterswoning nabij het station Hellendoorn-Nijverdal. (Zie adv. in No. 13).

WOENSDAG 7 April.

Bolsward ten 10 ure. Door het gem. bestuur: het bouwen en verbouwen van enkele lokalen aan de gasfabriek; bestek en teek. verkrijgb. ter secretarie.

Langweer ten 10 ure Door het gem. bestuur van Doniawerstal ten gem. huize; de levering van a 54.000 stuks Waalstraatklinkers b. 720 stere basaltslag, c. 250 stere riviergrint voorw. verkrijgb. ter secretarie te Langweer.

St. Anna-Parochie. Door het dijkbest. van het waterschap Het Oud Bildt: het opruimen en weder bouwen van de vaste brug over den Oudebildtdijkstervaart; het bestek verkrijgbaar bij den secretaris van het waterschap te St. Anna-parochie.

Utrecht. Door de arch. R. Rijksen Gz.: het verbouwen van het perc. Oude Gracht W.z. 110; bestek en teek. te bekomen ten kantore van aanbesteding. Wijde Begijnestraat 25.

DONDERDAG 8 April.

Zeist ten 11 ure. Door de bouwk. K. G. Pijper in hotel Willemsen: het daarstellen van de gebouwen met bijkomende werken ten behoeve van de te houden Groote tuinbouwtentoonstelling op 't landgoed Schoonoord. Bestek met teekeningen verkrijgbaar ten kantore van den arch.

VRIJDAG 9 April.

Scheveningen ten 12 ure. Door de arch. L. Faber aan de Pastorie van den H. Antonius Abt: het vergrooten van de school aan de Kerklaan ald. Bestek en teekeningen verkrijgbaar bij den Architect Kanaalweg 41 Scheveningen. Aanwijzing 6 April ten 2 uur.

Watergraafsmeer ten 11 ure. Door het gem. bestuur: de levering van 1o. plm. 650 M. hardsteenen troittoirbanden; 2o plm. 150 stuks gegoten ijzeren trottoirkolken, 3o. plm. 400 M. ijzeraarden potbuizen, 4o. het verrichten van plm. 17000 M2. bestratingswerken met bijkomende werken; bestek en voorw. met inschr. bilj. te bekomen ter secretarie.

DONDERDAG 15 April.

Deventer ten 1.30 ure. Door de dir. der Overijselsche Lookaalspoorweg Maatsch. Deventer—Ommen ten kantore der Maatschappij: het maken van den onder- en bovenbouw van een ijzeren draaibrug in den spoorweg van Deventer naar Ommen nabij Lemelerveld. Het bestek met teek. ter lezing en verkrijgbaar ten kantore der Maatschappij.

MAANDAG 10 Mei.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gemeentebest.: de levering en opstellen van de machinale inrichting voor het te bouwen vleeschkoelhuis met ijsfabriek voor het abattoir. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen door den Werktuigkundig Ingenieur der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 157, op 19 en 20 April, 7 en 8 Mei 1909, 10 tot 12 uur.

Antiquariaat van de „Opmerker"

SLOET EN FIJNJE. **Beschrijving van den Watervloed in Gelderland in Maart 1855,** met 4 kaarten en 12 schetsen, Arnhem 1856. . . . 1.—

F. C. D. BAUER. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75

Beide werken te zamen „ 1.25

44STE JAARGANG. ZATERDAG 10 APRIL 1909. No. 15.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.— te voldoen

a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of

b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.

Voor België 6.50

Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50

Uitsluitend bij vooruitbetaling

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25

Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.

Voor elken regel meer 0.15

Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.

Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.

Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

SANATORIA

Over Sanatoria, en wel meer bepaald voor Tuberculose-Patiënten, is eenige weken geleden bij den uitgever Æ. E. Kluwer te Deventer een boekje verschenen van de hand van den heer Marie A. van Nieukerken, dat de aandacht verdient, zoowel om de actualiteit van het onderwerp, als om de bedoeling, waarmede het geschreven werd.

Deze laatste komt reeds uit in het „Voorwoord" waar de schrijver er op wijst, dat de eischen, in het algemeen aan sanatoria gesteld, de oprichting te kostbaar maken, hetgeen den strijd tegen de Tuberculose noodeloos verzwaart, en, met het oog op den langen duur van de kuur, niet in het belang van den patiënt is.

Sanatoria moeten op de eenvoudigste wijze worden opgericht, zoodat tuberculoselijders in grooter aantal dan thans het geval is kunnen worden verpleegd, op de voor hun geestelijk leven meest onschadelijke wijze.

Uit de in de laatste woorden neergeschreven eisch kan men zien, dat de schrijver de verpleging en het leven in de sanatoria van nabij kent, want men moet dit kennen, om te weten, dat een sanatorium voor longlijders iets heel anders is, dan een gewoon ziekenhuis, of andere inrichting voor ziekenverpleging. In zulk een sanatorium moeten geruimen tijd een aantal menschen met elkaar verkeeren, die wel lichamelijk ziek zijn, maar doorgaans geestelijk in het geheel niet, en wat van meer belang is, zij zijn gedurende hun verblijf aldaar tot werkeloosheid gedoemd, althans tot een leefregel, waarin het zooveel mogelijk rusten de hoofdzaak is. Niet alle gestellen en alle karakters kunnen daar tegen. De patiënten zijn vaak personen, die aan een zeer werkzaam leven gewend zijn, en ook al zijn zij dit niet, de gedwongen rust is voor de meesten uitermate vervelend en de verveling heeft een zeer ongunstige uitwerking. De eenige afleiding, die de patiënt vinden kan is te zoeken in den omgang met zijn lotgenooten, maar aangezien hier, zooals vanzelf spreekt, menschen samentreffen van geheel verschillende opvoeding en ontwikkeling, laat die omgang somtijds veel te wenschen over. Vooral in groote inrichtingen schijnt de algemeene geest onder de patiënten daaronder te lijden en dit blijft weder niet zonder invloed op het effect van de kuur.

De heer van Nieukerken verdeelt de Sanatoria in drie groepen, nl. die voor zeer gefortuneerden, die voor minder of niet gefortuneerden en die voor arbeiders en onvermogenden, en wijdt dan in hoofdzaak zijn aandacht aan de tweede en derde groep.

Een der eerste factoren waarmede bij de oprichting van een sanatorium rekening dient te worden gehouden is het aantal te verplegen patiënten.

Dit punt wordt in het boekje dan ook het allereerst behandeld en de schrijver is het eens met hen,

die inrichtingen voor een klein aantal b.v. 10 à 15 personen verkiezen boven grootere, vooral ook om de eenvoudige administratie, waarmede dan volstaan kan worden en het meer huiselijk karakter, dat men aan de geheele inrichting geven kan.

Spraken wij zoo even van gedwongen werkeloosheid, in het tweede hoofdstuk wijdt de schrijver eenige overwegingingen aan het verrichten van arbeid door de patiënten. Eenige handenarbeid, al kan die uit den aard der zaak niet veel beteekenen, wordt door de medici wenschelijk geacht. Het verrichte werk kan aan de inrichting ten goede komen of strekken, om de patiënten althans eenige voeling met hun werkzaamheid in het gewone leven te doen houden en hen dus niet te veel te demoraliseeren. De regeling van die werkzaamheid ligt echter uit den aard der zaak geheel op den weg van den geneesheer. In de volgende hoofdstukken komt echter de architect aan het woord en wordt het eerst behandeld de keuze van het bouwterrein, welke hier een punt van groote beteekenis is. Vooral van belang is een van de Noord-, Oost- en Westzijde tegen den wind beschutte situatie en een beschutting door opgaand bosch het meest gewenscht. Ook bij de keuze van den grondvorm der gebouwen moet er op gelet worden, dat daardoor zooveel mogelijk beschutting wordt verkregen. Men heeft dit in sommige inrichtingen trachten te doen, door een gebogen grondvorm aan te nemen, de binnenzijde van den boog naar het Zuiden gericht, wij meenen dat dit denkbeeld o. a. te Hellendoorn is toegepast. De ondervinding schijnt echter reeds te hebben geleerd, dat rechthoekige gebouwen of zulke, die in grondvorm een winkelhaak vertoonen, eenvoudiger en doelmatiger zijn en zich beter leenen tot een oordeelkundige verdeeling der verschillende vertrekken.

De lighallen zijn het voornaamste onderdeel van een sanatorium, de ligging op het Zuiden is de meest verkieselijke en meest gebruikelijke in ons klimaat en ook in de meeste inrichtingen in Duitschland en Zwitserland. Lighallen, die min of meer naar andere windstreken gericht zijn komen zeldzaam voor en het ligt dan ook wel voor de hand, dat waar beschutte ligging vereischt wordt en tevens zooveel mogelijk van de zonnestralen geprofiteerd moet worden, men het Zuiden opzoekt. Wel kunnen b. v. uit het Zuiden krachtige winden en stormen, zelfs sneeuwstormen waaien, maar voor de meeste patiënten schijnen de Zuidelijke winden onschadelijk te zijn.

Door toepassing van draaibare lighallen kan men steeds handelen naar omstandigheden, men kan ze stellen naar den wind en ook wat meer van de zonneschijn profiteeren, maar om ten volle aan het doel te kunnen beantwoorden moeten zij vrij staan en kunnen moeilijk in verbinding met het sanatoriumgebouw worden aangebracht. Bovendien vereischen zij in het gebruik een zorgvuldige bediening. De schrijver geeft dan ook de voorkeur aan lighallen, bij wijze van veranda's aan de Zuidzijde van het gebouw aangebracht. Onder alle omstandigheden voldoen deze het best en slechts gedurende een betrekkelijk gering aantal dagen zal het noodig zijn door gordijnen of schermen de patienten te beschutten tegen al te hevigen wind of al te sterken zonneschijn. Ook van de platten boven de veranda's kan een nuttig gebruik worden gemaakt.

Bij de oprichting van een sanatorium doet zich voorts de vraag voor van al of niet scheiding van mannen en vrouwen, die op drieërlei wijze beantwoord kan worden. Men kan een stelsel van gezamenlijke verpleging en gezamenlijk verblijf in de lighallen toepassen; men kan afzonderlijke sanatoria voor mannen en vrouwen oprichten of gebouwen met twee streng gescheiden afdeelingen voor mannen en vrouwen. Het stelsel der afzonderlijke sanatoria wordt hier het doelmatigst geacht.

Wij zullen den schrijver echter niet volgen in de beschouwingen, die hem tot deze conclusie voeren, doch liever eenige aandacht wijden aan hetgeen hij over de inrichting der gebouwen in het midden brengt. Als een eigenaardigheid dient op den voorgrond te worden gesteld, dat de kamers eigenlijk alleen tot nachtverblijf dienen en gevallen, dat patiënten overdag hun kamer moeten houden, betrekkelijk tot de uitzonderingen behooren. Hiermede is niet gezegd, dat aan die kamers geen hooge eischen worden gesteld, maar het bezwaar bijvoorbeeld, dat de veranda's aan de kamers veel licht benemen, behoeft hier niet zoo zwaar te wegen.

Uit tal van voorbeelden blijkt verder, dat een bouw met verseheidene verdiepingen, 5 à 6 zijn volstrekt geen uitzondering, in het geheel geen bezwaar oplevert en dit is zeker een punt van groot gewicht, waar bij den bouw de zuinigheid moet worden betracht.

Bij kleinere sanatoria, kan dit punt buiten beschouwing blijven, omdat men daar met een of twee verdiepingen boven den beganen grond zal kunnen volstaan, zooals blijkt uit de hierbij afgebeelde plattegronden van eene inrichting voor 14 patiënten.

De plattegronden zullen wel geen nadere toelichting behoeven en wat de samenstelling van het gebouw aangaat, daarbij moet als grondbeginsel worden vooropgesteld, dat zij de meest mogelijke

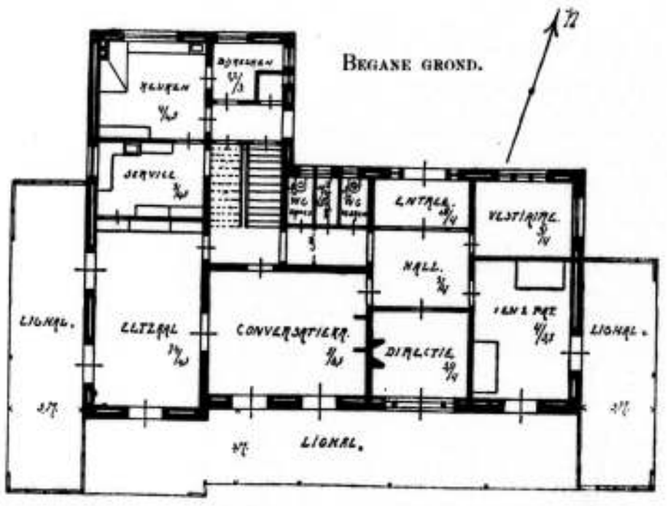

waarborgen geve voor de grootste reinheid, en een zoo zuiver mogelijke lucht. Deze eisch werd reeds in de achttiende eeuw door Dr. Leroy aan een ziekenhuis gesteld en heeft noch niets van zijn beteekenis verloren.

Groote eenvoud is daarmede vanzelf voorgeschreven en alle middelen, die de moderne techniek aan de hand geeft, om onreinheid te vermijden en luchtverversching te bevorderen, moeten hier toegepast worden.

Doet men dit op verstandige wijze, dan behoeft de bouw daarom nog volstrekt niet kostbaar te worden. Er zijn echter voorbeelden van overdrijving in dit opzicht, waardoor de bouwkosten buitensporig hoog werden opgevoerd o. a. het verscheidene malen door den schrijver aangehaald Arbeiderssanatorium te Beelitz bij Berlijn.

De meeste bijzonderheden omtrent de inrichting heeft de schrijver vermeld in het achtste hoofdstuk van het boekje. Daar worden alle vertrekken afzonderlijk besproken; in de eerste plaats de patiëntenkamers voor een, twee en drie personen, van welker inrichting de hierbijgevoegde plattegronden een denkbeeld geven. Voor den kubieken inhoud van een éénpersoonskamer moet minstens 30 M³. en voor die van een twee- of meerpersoonskamer 26 M³. per persoon worden gerekend. Algemeen is men van meening, dat het niet gewenscht is meer dan drie personen op eene kamer te huisvesten en dat kamers voor 8 of meer personen geen aanbeveling verdienen.

Ook komt bij de indeeling de overweging in aanmerking, dat mannen in den regel een kamer alleen prefereeren, vrouwen veelal een kamer voor twee aangenamer vinden.

In vele gevallen zal ook door den medicus uitgemaakt moeten worden, welke patiënten geschikt zijn om bij elkander geplaatst te worden.

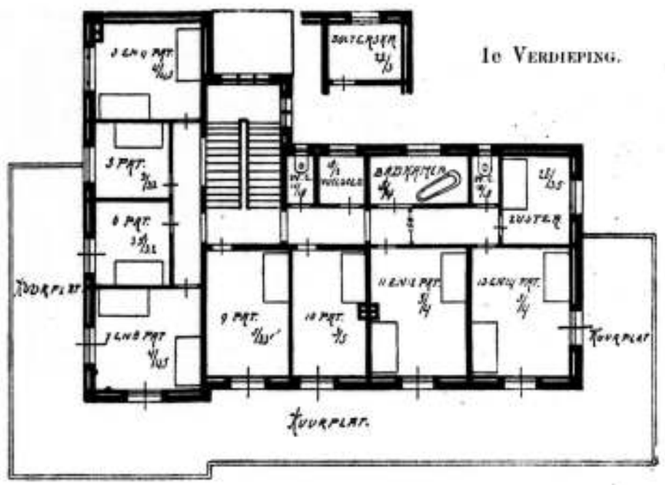

Zolderverdieping.

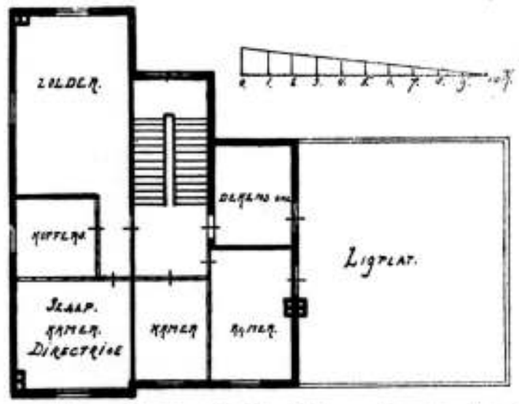

Zooals uit de plattegronden te zien is, is de meubeleering der kamers hoogst eenvoudig en bepaalt zij zich tot het strikt noodige. Toch evenwel zijn hierbij allerlei dingen in acht te nemen, waarop door den schrijver vrij uitvoerig wordt gewezen, ook wat andere vertrekken betreft, Hoezeer ook de eenvoud in alles op den voorgrond staat, behoeft daarom de inrichting toch niet smakeloos of ongezellig te zijn. Met een paar schetjes wordt aangetoond, dat met weinig middelen, de ge-

Eenpersoonskamer.

Tweepersoonskamer.

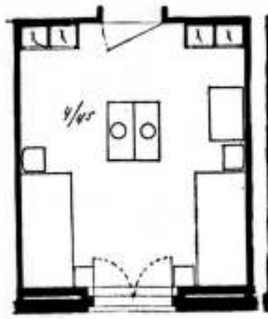

Driepersoonskamer.

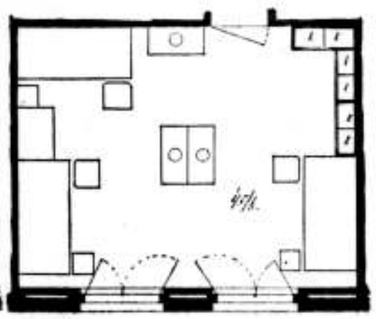

zelschapsvertrekken en de hall tot gezellige interieurs kunnen worden gemaakt en zeer terecht wordt opgemerkt, dat hier eigenlijk dezelfde eischen moeten worden gesteld als aan een goede, maar hoogst eenvoudige, familiewoning. Slaagt de bouwmeester er in daarbij tevens aan de eischen van schoonheid te voldoen, dan zal dit allicht niet geheel zonder invloed blijven op de verbetering der woninginrichting in het algemeen. Allicht toch zullen patiënten na hun terugkeer in het gewone leven in de inrichting hunner eigen woningen verbeteringen aanbrengen, naar hetgeen zij in het sanatorium hebben gezien en als mooi en doelmatig hebben leeren kennen.

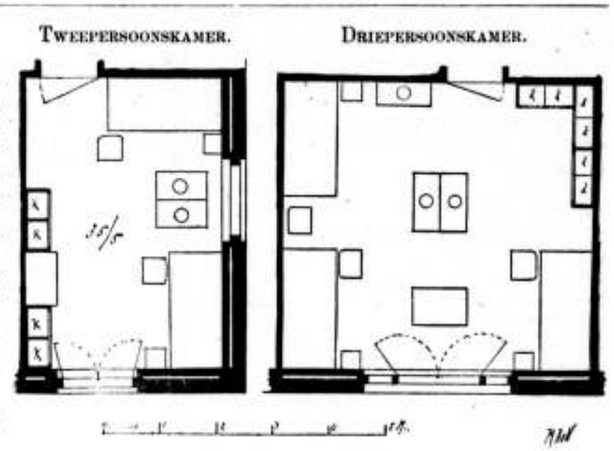

Behalve de eigenlijke inrichting van het sanatoriumgebouw zijn ook de watervoorziening, verlichting, verwarming, ventilatie en rioleering zaken van groote beteekenis en in het voorlaatste hoofdstuk wordt nagegaan, hoe ook deze het best en het doelmatigst zijn in te richten.

Het tiende of slothoofdstuk bevat een beschouwing over de bouwkosten, toegelicht met eenige tabellen waarin verschillende sanatoria met elkander worden vergeleken en die daaromtrent belangrijke gegevens bevatten. Ook het Hollandsch Sanatorium te Davos-Platz wordt daarbij genoemd en in de plattegronden afgebeeld.

De bouwkosten loopen zeer uiteen vooral van de Duitsche inrichtingen. Die van de Zwitsersche Sanatoria, welker inrichting geroemd wordt, varieeren van f 1860 tot f 2750 per bed. De Deensche zijn nog goedkooper en de kleine Noorweegsche kostten niet meer dan f 700 tot f 1050.

Het zooeven genoemde Hollandsche Sanatorium te Davos-Platz kostte met inbegrip van inventaris f 1880 per bed.

Wij zullen ons overzicht van den inhoud van dit, blijkbaar met kennis van zaken geschreven, boekje besluiten met een aanbeveling aan allen, die met den bouw van sanatoria te doen hebben of daarin belang stellen. Uit den aard der zaak konden wij hier niet in details treden, niet op allerlei kleinigheden de aandacht vestigen. Toch zijn het juist de kleinigheden, waarop gelet moet worden en die vaak, welbeschouwd, van het grootste belang zijn. Wij gelooven echter, dat de schrijver niet veel, ook de kleinigheden niet over het hoofd heeft gezien en deze uitgaaf dus veel nut zal kunnen stichten.

Den uitgever onzen dank voor de welwillendheid, waarmede ons de clichés ter illustratie van dit overzicht werden afgestaan.

De berekening van bouwkundige constructies door architect en bouwkundig opzichter.

1. Inleiding.

Op uitnoodiging van de Afdeeling Utrecht van den Bond van Technici werd door mij bovenstaand onderwerp ingeleid in eene openbare vergadering van die afdeeling, waarin de oprichting werd besproken van een cursus over „*De berekening van bouwkundige constructies.*"

De groote belangstelling, welke dit onderwerp daarbij mocht ondervinden en het groote gewicht ervan, hebben mij aanleiding gegeven, hierop nog eens in wijderen kring de aandacht te vestigen.

Werd tot voor betrekkelijk korten tijd weinig zorg besteed aan de theoretische opleiding van onze aanstaande bouwkundigen, in den laatsten tijd wordt meer en meer de behoefte gevoeld aan een goed georganiseerd *middelbaar technisch onderwijs* [1]), in het algemeen bestemd voor hen, die, tusschen de werklieden en de hoogere leiders instaand, tot taak hebben, die leiders behulpzaam te zijn bij het ontwerpen, het uitvoeren en het toezicht.

Gelukkig zal het oogenblik nu niet ver meer zijn, dat dit M. T. O. niet langer achterstaat bij het *lager technisch onderwijs* [2]), bestemd voor de vakwerklieden (skilled-labourers) en het *hooger technisch onderwijs* [3]), ter opleiding van den ingenieur, die zelfstandig de technische wetenschappen moet beoefenen.

Dank zij het krachtig initiatief van den Nederlandschen Aannemersbond, kan nu weldra de oprichting worden tegemoet gezien van eene Middelbare Technische School, [1]) speciaal voor de bouw- en waterbouwkundige vakken, waarmede dus een begin is gemaakt voor een systematische theoretische opleiding van de aanstaande bouwkundigen.

De opleiding aan deze school zal bestaan in een cursus van 3 jaren, elk met 50 leerlingen. Is het aantal aldus opgeleide bouwkundigen voorloopig dus niet groot, verwacht mag worden, dat dit voorbeeld door meerdere gevolgd zal worden, al is het aanvankelijk slechts op bescheiden schaal.

Maar ook diegenen onder de bouwkundigen, die òf niet het voorrecht kunnen hebben, leerling te zijn van eene middelbaar technische school, òf wel reeds te oud zijn, om nog een dergelijken cursus te volgen, moeten trachten zich de noodige *theoretische* kennis te verwerven, die voor de uitoefening van hun beroep *onmisbaar* is.

De *practische* ervaring van architect en opzichter moet gegrond zijn op eene voldoend groote theoretische kennis, wil hij in staat zijn de eischen der practijk, het *waarom* der constructies te begrijpen.

2. Nut van de berekening.

Een zeer belangrijk onderdeel van deze onmisbare theoretische kennis is de *elementaire berekening van bouwkundige constructies.* Deze toch vormt den feitelijken grondslag voor het constructieve gedeelte van de bouwkunde en tot op zekere hoogte ook van het artistieke.

Het groote belang van deze elementaire constructieleer wordt in de bouwwereld nog niet voldoende algemeen beseft.

Bij eene oppervlakkige beschouwing van vele bouwwerken van den laatsten tijd *moet* men wel tot de overtuiging komen, dat een zeer groot aantal der zelfstandig werkende bouwkundigen zich nog slechts in *geringe* mate, dikwijls zelfs *in het geheel niet* in deze wetenschap heeft ingewerkt. De steeds toenemende revolutiebouw is het beste bewijs, dat in vele gevallen nog een totaal verkeerd begrip heerscht over het *doel* van verschillende constructiedeelen, van de *inwendige spanningen*, welke daarin verwacht kunnen worden en daardoor ook van de *afmetingen*, welke in verband hiermede noodig zijn.

Vandaar, dat men in de practijk dikwijls constructiedeelen ziet, die veel te licht zijn, naast andere, die het kenmerk van materiaalverspilling dragen.

Een van de hoofdoorzaken van dezen revolutiebouw is zeker wel het feit, dat het aantal *zich noemende* bouwkundigen voortdurend toeneemt, terwijl helaas het wetenschappelijk peil niet evenredig blijft met deze toename.

Vraag en aanbod zijn ook hier niet in de juiste verhouding aanwezig; de scherpe concurrentie doet haar nadeelige invloed gelden, zoodat bij vele bouwkundigen eene steeds toenemende neiging ontstaat, om bouwwerken *zoo spoedig* en *zoo goedkoop mogelijk* samen te stellen, waarbij dan het constructieve gedeelte op den achtergrond raakt.

Te veel wordt nog vergeten, dat door eene *eenvoudige berekening*, welke bij eenige routine bovendien *zeer weinig tijd kost*, eene goede constructie kan worden verkregen, waarvan

1o. alle onderdeelen *voldoende sterk* zijn en

2o. door eene oordeelkundige verdeeling der materialen de *kosten* tot een *minimum* worden beperkt.

Aan elk zelfstandig werkend bouwkundige moet dan ook als eisch gesteld worden, dat hij een goed begrip heeft van de in verschillende bouwkundige constructies te verwachten inwendige spanningen door eene eenvoudige berekening zijne bouwwerken zoodanig kan samenstellen dat — met zoo zuinig mogelijk materiaalverbruik — alle onderdeelen voldoende sterk en op de juiste plaats zijn aangebracht.

Ook de groote verantwoordelijkheid voor leven en eigendom, die op den bouwkundige rust en de gelukkig steeds strenger wordende contrôle der verschillende gemeentelijke bouwverordeningen dwingen hem bovendien zich deze kennis eigen te maken.

Is alzoo de kennis der berekening van bouwkundige constructies onmisbaar voor den zelfstandig werkenden bouwkundige, in niet mindere mate is dit het geval voor den onder leiding van ingenieur of architect werkenden *bouwkundigen opzichter.* Wel zal de eigenlijke berekening der constructies meestal niet tot zijn werkkring behooren, maar de kennis van de *elementaire beginselen* hiervan zal hem een *beter begrip* geven van de *inwendige spanningen*, welke in verschillende constructies zullen optreden, waardoor hij leert begrijpen, *waarom* die constructiedeelen worden aangebracht.

Gevolg hiervan is, dat het *maken van detailteekeningen minder moeielijkheden* zal opleveren, terwijl het *toezicht* bij de uitvoering bovendien *grondiger* en *gemakkelijker* zal worden.

Zelf heb ik meermalen het verschil in detailleeren kunnen nagaan tusschen bouwkundige opzichters, die eene vrij goede kennis van de elementaire beginselen der constructieleer hadden en — overigens zeer goede — opzichters, wien deze wetenschap onbekend was.

Bouwwerken, waarbij de kennis der elementaire berekening, zoowel voor den ontwerpenden architect als voor den uitvoerenden opzichter bepaald *onmisbaar* is te noemen, zijn die, waarbij het *gewapend beton* wordt gebezigd.

Daar het beginsel van dit materiaal hoofdzakelijk berust op een *juist aanbrengen van de wapening* daar, waar trekspanningen in de constructie zijn te wachten, zal het wel geen betoog behoeven, dat de ontwerper moet weten, *waar* deze spanningen zullen optreden, om eene goede wapening te kunnen aanbrengen. Maar ook de opzichter, die bij de uitvoering toezicht houdt, moet begrijpen, *waar* en *waarom* de wapening aanwezig moet zijn, om bij de uitvoering te kunnen zorgdragen voor een *juist* aanbrengen van de wapening, waarvan de stabiliteit van de constructie afhankelijk is.

3. Oorzaken van de geringe kennis.

De oorzaken, waardoor het meerendeel der bouwkundigen nog slechts eene onvoldoende kennis heeft van deze voor hen zoo onmisbare wetenschap, zijn hoofdzakelijk:

---

[1]) Hiertoe breng ik slechts in herinnering:
Wetsontwerp van Minister *Kuyper* (Koninklijke Boodschap van 2 Mei 1904) tot verhooging van art. 129 der Staatsbegrooting tot f 120000, als eerste kostentermijn voor de oprichting van een centrale middelbaar technische school.
Dit ontwerp door Minister *Rink* gewijzigd in een voorstel tot reorganisatie van de Machinistenschool te *Amsterdam*. Ook dit voorstel kon het Staatsblad niet bereiken.
Congres ter bespreking van M. T. O. te *Amsterdam* op 1 Augustus en 7 September 1908.
Aanstaande oprichting van eene Middelbaar Technische School te *Utrecht* door den Ned. Aannemersbond.

[2]) *Geen* wettelijke regeling; niet opgenomen in de opsomming in art. 2 van de Wet tot regeling van het Lager Onderwijs; krachtig particulier initiatief, gesteund van regeeringswege.

[3]) Wettelijk zeer goed geregeld, het laatst bij de Wet van 22 Mei 1905. (Oprichting van de Technische Hoogeschool).

[1]) Een dezer dagen komt in den Gemeenteraad te *Utrecht* een voorstel in behandeling, om hiervoor gemeentegrond in erfpacht te geven, bij te dragen in de kosten van oprichting van de school en een jaarlijksch subsidie te verleenen.
Als bewijs van het krachtig werken van den Bond moge dienen, dat van de f 160000, voor de oprichting van den school benoodigd, niet minder dan f 125000 in eigen kring werd bijeengebracht.

1o. Het steeds toenemend aantal *zoogenaamde* bouwkundigen, voor wie een goede constructie bijzaak, snelle afwerking en uiterst geringe kosten hoofdzaak zijn.

2o. Ontbreken van een goed georganiseerd middelbaar technisch onderwijs.

3o. De groote afkeer, dien sommige bouwkundigen hebben van alle theorie, omdat . . . . . zij het groote nut er niet van begrijpen.

4o. De verkeerde meening, dat deze wetenschap *uitsluitend* behoort tot het gebied van den ingenieur en allerlei geleerde wetenschappen, als b. v. hoogere wiskunde, bepaald onmisbaar zijn, om haar te kunnen bestudeeren.

Men vergeet dan, dat de elementaire beginselen der constructieleer, voor zoover deze tenminste voor den architect en den bouwkundigen opzichter van belang zijn, geheel bestudeerd kunnen worden met de, onder *ieders* bereik vallende *beginselen* der *lagere* wiskunde.

4. Omvang van de kennis.

De voor elk bouwkundige onmisbare theoretische kennis van de elementaire constructieleer bepaalt zich tot, wat men zou kunnen noemen, de *practische theorie*, d. w. z. de theorie, die noodig is om de practijk te kunnen *begrijpen* en onmisbaar is, om met behulp van eenvoudige formules de verschillende constructies te kunnen berekenen.

Om met deze formules goed en vlug te kunnen werken, moet de bouwkundige ze *begrijpen* en dit kan hij het best, wanneer hij ze weet *af te leiden*.

Voor deze afleiding is noodig een juist begrip van de inwendige spanningen, welke bij de verschillende vormveranderingen in de constructies zullen optreden, waarvoor weer de kennis van de beginselen der statica onmisbaar is.

Zoodat de studie der elementaire constructieleer moet omvatten:

1o. *De beginselen der statica* en wel een goed begrip van krachten, reacties, statische momenten, koppels, samenstellen en ontbinden van krachten, evenwicht van krachten, enz.

2o. *De beginselen der toegepaste statica*, en wel een goed inzicht in de elasticiteitstheorie (veerkracht, draagvermogen, breekgrens, vastheid, modulus van veerkracht, toe te laten spanning, enz.) en een overzicht van de verschillende vormveranderingen, die een lichaam ondergaat door de werking van de uitwendige krachten (uitrekking, samendrukking, afschuiving, doorbuiging en wringing.

3o. *Afleiding van de voor de berekeningen vereischte formules*, in verband met de bij de vormveranderingen optredende inwendige spanningen.

4o. *Vlug leeren werken met deze formules*, waarbij vooral het noodzakelijk verband tusschen theorie en practijk op den voorgrond treedt.

5o. *Alle berekeningen vlug leeren uitvoeren met behulp van practische tabellen*, die vooral voor globale berekeningen veel gemak kunnen opleveren.

6o. Behalve de *analytische methode* van berekening (met behulp van formules) moet de *graphische methode* (berekening door teekenen) bestudeerd worden.

Men wil de kennis der elementaire berekening weleens *uitsluitend* terugbrengen tot de *graphische* methode, de z.g. *graphostatica* en gaat daarbij dan hoofdzakelijk uit van de opinie, dat het gebruik van de verschillende formules een zekere wiskundige kennis en routine vereischt, die bij een groot aantal bouwkundigen niet verwacht kan worden. Deze wiskundige kennis bepaalt zich echter tot de *beginselen* der *lagere* wiskunde, die onder het bereik van *elk*, eenigszins ontwikkeld bouwkundige vallen, terwijl de routine voor het gebruiken van de formules *spoedig* is verkregen.

De toepassing van de graphische methode, zonder vooraf doorgewerkte theorie, geeft bovendien dikwijls aanleiding tot eene *machinale* berekening, zonder dat deze begrepen wordt.

Natuurlijk wil ik hiermede geenszins de *groote* beteekenis van de graphostatica onderschatten. Integendeel zal in *vele* gevallen de graphische methode *ver* te verkiezen zijn *boven* de analytische.

Beide methoden zullen echter *gezamenlijk* en *in verband met elkaar* bestudeerd moeten worden. Daardoor worden dan de theorethische gronden begrepen, waarop de graphische methode berust en kan naar verkiezing die methode worden gebruikt, welke voor het betrokken geval het gemakkelijkst is en de snelste berekening geeft. [1])

5. Slot.

Het is een verblijdend verschijnsel, dat men in den laatsten tijd in de practijk *steeds meer waarde* gaat hechten aan de kennis der elementaire constructieleer. Vele ingenieurs en architecten stellen haar zelfs als *eisch* aan hunne opzichters.

Met nadruk wil ik dan ook dit hoogst belangrijk onderdeel van het middelbaar technisch onderwijs in de aandacht van de Hollandsche bouwkundigen aanbevelen en daarbij wijzen op het prijzenswaardig voorbeeld van de Afdeeling Utrecht van den Bond van Technici, die in den aanstaanden winter de Utrechtsche bouwkundigen in de gelegenheid stelt, een cursus over de berekening van bouwkundige constructies mee te maken.

Moge dit goede voorbeeld *vele* navolgers vinden! De bouwkundigen, die zich eenmaal in deze wetenschap hebben ingewerkt, zullen in de practijk zonder twijfel het groote nut er van ondervinden.

P. W. SCHARROO,
Eerste Luitenant der Genie.

Utrecht, Maart 1909.

[1]) Zooals bekend zal zijn, werden bovenstaande beginselen nader uitgewerkt in mijne, in den loop van 1908 verschenen „*Elementaire berekeningen van bouwkundige constructies.*" (Uitgave van „Luctor et emergo", Den Haag).

Prijsvragen.

PRIJSVRAGEN

DOOR DE

Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, uitgeschreven in 1909.

1ste PRIJSVRAAG.

ONTWERP VAN EEN WINKELGEBOUW.

Op den hoek van twee voorname winkelstraten in eene groote stad wordt verlangd een winkelgebouw, ingericht voor den verkoop van confectie- of mode-artikelen (geen warenhuis). Het bouwterrein is langs de eene straat 30 M. en langs de andere 20 M. en wordt aan de beide overige zijden begrensd door gebouwen.

De rooilijn van de twee straten moet op den hoek door een schuine of cirkelvormig gebogen lijn van ten minste 2 M. verbonden worden.

Het gebouw moet op de verdiepingen aan de achterzijde een onbebouwd gedeelte bevatten ter grootte van minstens een vierde gedeelte van de oppervlakte van het bouwterrein.

Het moet bevatten:

a. **Kelderverdieping** hoog ± 2.50 M., in hoofdzaak bestemd voor berging van artikelen en emballage, en gemakkelijk vanaf de straat toegankelijk. In dezen kelder een lokaal voor emballeeren en expeditie met een kantoortje; verder een ruimte voor de centrale verwarmingstoestellen en kolenbergplaats, met een verdiepinghoogte van 3.50 M. en met een schoorsteen.

In verband met het ingangsportaal voor de kelderverdieping moet een diensttrap, voerende van den kelder tot alle bovenliggende verdiepingen, worden geprojecteerd.

b. **Begane grond** niet hooger dan 0.20 M. boven de straat gelegen en bevattende: ruime tochtvrije entrée, verkoop- en étalageruimte waarin de winkel- en étalagekasten, toonbanken, kas enz. zijn aangegeven, ruime vrij liggende magazijntrap naar de verdiepingen en personenlift, goederenlift naar de verdiepingen en doorgaande tot den kelder, kantoor voor den magacijnzhef en dito voor het hulppersoneel, toilette voor mannen en vrouwen en garderobe, benevens 3 paskamertjes van ± 3 M². elk.

c en *d.* **1ste** en **2de verdieping,** ingericht met verkoop- en étalagegelegenheden, toiletten en garderobe en kantoortje voor den afdeelings-chef, benevens 2 paskamertjes van ± 3 M². elk.

e. **Derde** of **zolderverdieping,** ingericht met ruim verlichte ateliers voor de vervaardiging der in het magazijn te verkoopen artikelen, en toilette en garderobe.

Gevraagd wordt te teekenen de plans der verschillende verdiepingen, de beide gevels en twee doorsneden op een schaal van 1 à 100, een geveldétail en een gedeelte van het interieur op een schaal van 1 à 20.

Uitgeloofd worden:

Een eerste prijs: *Zilveren medalje* met *getuigschrift* der Vereeniging, benevens f 70.—.

Een tweede prijs: *Bronzen medalje* met *getuigschrift*, benevens f 30.—.

Een derde prijs: *Getuigschrift* der Vereeniging.

2de PRIJSVRAAG.

DECORATIEVE BEHANDELING VAN WANDEN EN PLAFOND VAN EEN VERGADERLOKAAL VOOR EEN BOUWKUNDIGE VEREENIGING.

Gevraagd wordt het ontwerp voor de behandeling van wanden en plafond van een bestaand geacht wordend lokaal volgens bijgaanden schetsplattegrond, en bestemd voor het houden van vergaderingen en sociëteit van een bouwkundige vereeniging. Het lokaal heeft een balkenzoldering met een onderlingen afstand der balken van ± 0.70 M en een zwaarte van 0.30 bij 0.20 M. De afstand van den vloer tot onderkant balken is 3.25 M.

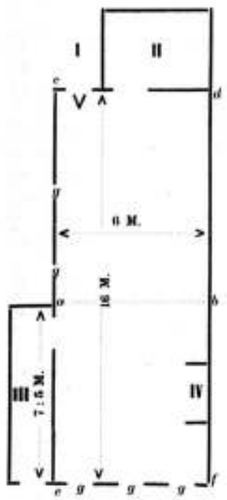

I. Entrée.
II. Garderobe.
III. Buffetruimte.
IV. Stookplaats.

Het lokaal moet bij *a—b* door een gordijn in twee deelen gesplitst kunnen worden. In het gedeelte *a—b—c—d* moeten twee biljards opgesteld worden, in het gedeelte *a—b—e—f* moeten de leestafel en de bestuurstafel een plaats vinden; de met *g* aangegeven openingen zijn lichtramen van ± 1.10 M. dagwijdte, de overige openingen zijn deuren van ± 0.90 M. breedte.

Gevraagd wordt te teekenen alle wanden van het lokaal en een gedeelte van de zoldering, op een schaal van 1 à 50, en het gedeelte *b—f* van een der lange wanden op een schaal 1 à 20.

Uitgeloofd worden:

Een eerste prijs: *Zilveren medalje* met *getuigschrift* der Vereeniging, ben. f 35.

Een tweede prijs: *Bronzen medalje* met *getuigschrift*, benevens f 15.—.

Een derde prijs: *Getuigschrift* der Vereeniging.

3de PRIJSVRAAG.

EEN PEN- OF POTLOODTEEKENING VAN EEN OUD GEBOUW.

De teekening moet voorstellen een gebouw of gebouwtje uit eene architectuurperiode niet later dan de 18de eeuw, van voldoende architectonische waarde. Het gebouw of gebouwtje moet in de teekening domineeren over de eventueel als stoffage weêr te geven omgeving. Zoowel de keuze van onderwerp als de wijze waarop het geteekend is zullen bij de beoordeeling in aanmerking genomen worden. In de teekening dienen de typische stijlvormen van het gebouw juist weêrgegeven te zijn. De teekening moet eene grootte hebben van 24 bij 36 c.M. binnen den rand. Op de teekening moet aangegeven worden waar det voorgestelde gebouw zich bevindt.

Uitgeloofd worden:

Een eerste prijs: *Bronzen Medalje* met *Getuigschrift* en f 15.—

Een tweede prijs: *Getuigschrift* met f 10.—.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De behandeling der teekeningen is vrij, doch moet duidelijk en nauwkeurig zijn. Zij mogen op carton opgezet, doch **niet in houten lijsten gespannen** zijn en **geen grootere afmeting** hebben dan 75 × 110 c.M.

Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvragen worden vóór of op *15 November 1909* vrachtvrij ingewacht aan het adres van den 1sten Secretaris, *'s-Gravendijkwal 71. Zij mogen niet in* **kisten** *of op andere wijze in* **hout** *verpakt worden.*

Ontwerpen na dien datum ingezonden, tenzij aan het Bestuur afdoend kan aangetoond worden,

dat dit buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied, blijven buiten beoordeeling.

De teekeningen moeten met een motto gemerkt zijn en vergezeld gaan van *een gesloten brief*, waarin naam, kwaliteit en woonplaats van den Ontwerper en van een *tweeden dito*, waarin een correspondentieadres vermeld is. Op beide brieven en couverts moet het motto der teekening voorkomen.

De ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

De Jury voor deze prijsvragen bestaat uit de Heeren:

J. F. KLINKHAMER, Hoogleeraar te *Delft*.
A. F. GIPS, „ „ „
PAUL J. DE JONGH, Architect te *Amsterdam*.
W. F. OVEREIJNDER, „ „ *Rotterdam*.
J. P. STOK Wzn., „ „ „

Wanneer geen antwoord ter volle bekroning kan worden voorgedragen, heeft de Jury het recht om het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen de uitgeloofde prijzen op andere dan bovenstaande wijze te verdeelen.

De Vereeniging behoudt zich het recht voor, gedurende 3 maanden na de publicatie van het Jury-rapport, alle of een gedeelte der antwoorden tot expositie af te staan aan andere Vereenigingen in ons land; gedurende dien tijd mag geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van „Bouwkunst en Vriendschap".

De Vereeniging heeft echter het recht de bekroonde antwoorden ter reproductie aan te bieden aan de redactie van eenig plaatwerk, zonder dat zij gehouden zal zijn den bekroonde eenig honorarium daarvoor te betalen.

De ontwerpen zullen na dien tijd aan de correspondentieadressen worden teruggezonden.

De uitspraak der Jury zal door het Bestuur door middel van de „N. R. Ct." en de bouwkundige bladen bekend gemaakt en de antwoorden publiek tentoongesteld worden, nadat het Jury-rapport zal zijn gepubliceerd in de bouwkundige bladen.

De uitreiking der bekroningen zal geschieden in de Algemeene Vergadering der Vereeniging, die in Januari 1910 zal worden gehouden.

De deelname aan de beantwoording der prijsvragen is voor ieder opengesteld.

Namens het Bestuur,

P. A. WEELDENBURG, *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *Je Secretaris.*

ROTTERDAM, 1 April 1909.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 14 Maatschappij t. B. d. Bouwkunst Mededeelingen van het Hoofdbestuur.
Vakbelangen van den Architect.
Achttiendeeeuwsche Constructies voor Vazen met afbeeldingen.
Rapport der Commissie belast met onderzoek der vraag: Is de tegenwoordige wijze van aanbesteden de meest gewenschte?
Vergaderingen: Afdeeling Amsterdam 26 Maart 1909.

Architectura No. 14. Verslag van de 1258ste Gewone Ledenvergadering van 31 Maart 1909.
Overzicht van de week. Het winkelgebouw Rokin hoek Olieslagerssteeg. — „Die Geschöpte des Prometheus".
Ingezonden. Het Damvraagstuk door H. G. Jansen.
Oud en Nieuw op het gebied van kazernebouw, door A. E. Redelé Kapt. der Genie en W. Dudok 1e Luit. der Genie (Slot) met afbeeldingen en twee losse platen.
Technisch Gedeelte. Het maken van bestekken en materialenstaten door A. N. Wind (Vervolg).

De Bouwwereld No. 14. Het Internationale Woningcongres in Engeland VI. High Wincobank met afbeeldingen.
Concept Betonijzer-Voorschriften, [slot].
Hygiënische Rubriek door L. Heyermans. De levenskansen van architecten.

De Ingenieur No. 14. Een nieuwe constructie van Compressiekoelmachines en eenige toepassingen der kunstmatige koude. Voordracht gehouden in de Vergadering der Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw op 21 Nov. 1908 te Amsterdam door J. F. H. Koopman, met afbeeldingen.
Over het kruipen van spoorstaven door H. van Berckel c. i., met afbeeldingen.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 14. — Officieel Gedeelte. — Uit de Afdeelingen. — Bijzondere voorwaarden voor den dienst in Nederlandsch Indië. (Vervolg) — Radeeren of Schroeven, enz. — Ingezonden. Waarschuwing aan de afdeelingen. — Gemengd. — Gewapend Beton. — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing.

De Aannemer No. 14. Op nieuwe banen.
De organisatie van werkgevers in Frankrijk II.
Afdeelingsverslagen. Groningen 30 Maart 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 4e. Verslag Algem. Vergadering van Nederlandsche Baksteenfabrikanten, gehouden te Nijmegen 26 Maart 1909. — Het verleenen van crediet. — Een Weekblad. — Het afschilferen van kalkzandsteenen. — Steenkolenmarkt. Het Centraal Bureau van Advies voor eigen studie der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Deutsche Bauhütte No. 14. Alfred Messel. Necrologie.
Ueber neuere Erfahrungen im Krankenhausbau, door E. Bauernfeind, met afbeeldingen.
Die künstlerische Bedeutung des Fensters am Bau IV. door F. Rud Vogel.
Vom bürgerlichen Landhausbau, door H. Aug. Waldner, met afbeeldingen van ontwerpen van H. Kersting te Münster i. W. en A. Kindler te Potsdam.
Eine Festhalle, door F. Rud. Vogel bij een ontwerp van Fr. Goy te Hannover op losse plaat.
Reformideen in Wiesbaden, door Certus.
Von der Gewerbesteuerpflicht des Architekten.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Dezer dagen heeft het Engelsch Lagerhuis de woningen stadsuitlegwet in tweede lezing aangenomen. Het wetsontwerp is ongeveer hetzelfde, zeide minister John. Burns, de beraadslaging inleidende, als 't vorige wetsontwerp gelijk het verleden jaar na de tweede lezing in de commissie is gewijzigd. De inhoud van de wet, die voor Engeland en Wales geldt, is in hoofdzaak als volgt.

De bevoegdheid, die de woningwet van 1890 aan plaatselijke besturen geeft om voor goede behuizing van den werkenden stand te zorgen, wordt nu een verplichting. Doet ten deze een gemeenteraad niet zijn plicht, dan moet de graafschapsraad dien overnemen, en blijft deze in gebreke dan zal het ministerie van plaatselijk bestuur het doen. Voor de plaatselijke besturen wordt het gemakkelijker gemaakt om zich het noodige land en het noodige geld voor die arbeiderswoningen te verschaffen. Bij onteigening wil de regeering ruime vergoeding geven.

De macht van plaatselijke besturen om ongeschikte woningen af te keuren en af te breken wordt vergroot Eigenaars kunnen verplicht worden woningen, die ze verhuren, ook duurdere dan die de werkman bewoont, in goeden staat te houden. Kelderwoningen moeten alle verdwijnen, ook huizen die aan den achterkant tegen elkaar zijn gebouwd. Ambtenaren van de openbare gezondheid, van wie elke graafschapsraad er ten minste één volledig in dienst moet hebben, zullen het toezicht houden.

(Vervolg Buitenland zie Bijblad).

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.
Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.
Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph' Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Een andere afdeeling van de wet geeft plaatselijke besturen het recht — dat zij buiten Engeland in verscheiden landen reeds hebben, ook in ons land — om voor den uitleg der stad een plan vast te stellen, zoodat niet meer voorkomt wat nu de regel is, dat de eigenaars op hun stuk grond zooveel huizen laten zetten als er met schik op kunnen, de straten te nauw worden, er geen voldoende pleinen worden opengehouden enz.

De minister vond in beide partijen steun en bestrijding.

BINNENLAND.

HAARLEM. Het museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Maart bezocht door 497 belangstellenden; uit de aan het Museum verbonden boekerij werden gedurende die maand 212 boek- en plaatwerken in bruikleen afgestaan, terwijl de aan het Museum verbonden school voor Kunstnijverheid bezocht werd door 173 mannelijke en vrouwelijke leerlingen.

HEERENVEEN. Bij Koninklijk Besluit is onder eenige voorwaarden aan de gemeente Aengwirden verleend een voorschot uit 's rijks kas tot een bedrag van ten hoogste f 60 000, teneinde genoemde gemeente in staat te stellen een voorschot van gelijk bedrag te verleenen aan de Bouwvereeniging Aengwirden, ten behoeve van de uitvoering van hare bouwplannen.

'S-GRAVENHAGE. Van Gemeentewege is dezer-dagen een begin gemaakt met het stellen van een model van den dam, dien B. en W. voorstellen, door den Hofvijver te leggen. Door het latwerk te bekleeden met beschilderd doek zal men trachten, een denkbeeld te geven van den toestand, zooals die na het leggen van den dam zijn zou.

Personalia.

— Door B. en W. van 's-Gravenhage zijn benoemd: bij de Gemeentewerken, tot opzichter teekenaar 2e kl. G. Reemeijer, tot opzichter 2e kl. G. Blomsma beiden voor één jaar.

— Te Vlachtwedde is tot gemeente-architect benoemd de heer L. Sterenberg, Enschede.

— Bij de SS. is benoemd als teekenaar aan het Bouwbureau te Breda, M. M. T. G. Vermooten.

— Door het polderbestuur van het 6de en 7de Veendistriet te Tijnje (Fr.) is benoemd tot polderopzichter de heer P. Kuipers te Driesum. Met den benoemde stonden op het drietal de heeren F. Reitsma te Hoornveen en D. van Manen te Drachten.

Vacante Betrekkingen.

— Werktuigkundig Teekenaar (construct.) en Bouwkundig Teekenaar, goed ontwerper en bekend met stijlleer. Br. lett. V. 1709, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Onderbaas-Uitvoerder, bij aanleg van straatwegen enz. Br. letter V 1713, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Werktuigkundig Opzichter-Teekenaar met ervaring van Centrale Verwarming en Liftaanleg, in tijdel. dienst bij eene groote Gemeente. Kennis van electrische installatiën aanbeveling. Aanvangs-alaris f 1200.— Brieven onder No. 418, a/h Centr. Adv.-Bur. Max R. Nunes, Amsterdam. (1)

— Ingenieur in algemeenen dienst der Gemeentewerken te Arnhem, jaarwedde f 1800.— tot f 2400.— Diploma van de Polytechnische of Technische Hoogeschool te Delft vereischt. Zich per gezegeld request te wenden tot Burgemeester en Wethouders vóór 20 April a. s. (1)

— Tijdelijk Opzichter voor ongeveer 3 maanden, goed op de hoogte met Grondwerken. Br. te richten aan N. Lodder te Kesteren. (1)

— IJzerconstructeur, alsmede een geschikte Baas, goed met werkvolk kunnende omgaan. Br. onder No. 12020, bureau der N. Rott. Courant. (1)

— Bouwkundige als Agent voor Nederland eener 1ste Buitenlandsche Firma in Gewapend Beton tegen nader overeen te komen voorwaarden. Brieven onder No. 38553 aan het Bur. van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage (1)

— Opzichter-Teekenaar, bekend met Administratie, direct zich te melden onder letter K. J. 978 Nieuws van den Dag. (2)

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar zoo spoedig mogelijk. Sollicitatiën onder lett. D E 19 N. v/d Dag. (2)

— Teekenaar, speciaal gevoefend in figuurteekenen en teekenwerk voor de grafische vakken. Zich te adresseeren aan The Grafic Arts, Utrecht. (2)

— Bouwkundig Opzichter, in vasten dienst, goed op de hoogte van metselwerk Br. letter V 1680, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Leeraar in het Plaat- en Bankwerken aan de 2e Ambachtsschool van de Maatschappij voor den werkenden stand te Amsterdam, tijdelijk Frederik Hendrikstraat. Benoeming voor één jaar, na gebleken geschiktheid vaste aanstelling. Aanvangsjaarwedde f 1200 voor 44 lesuren per week. Stukken in te zenden bij den Directeur der school, uiterlijk tot 11 April e.k. Inlichtingen bij den Directeur aan het schoolgebouw, waar de instructies ter inzage liggen. (2)

— Twee ervaren Opzichters voor Weg en Werken, bij de Semarang Cheribon Stoomtram-Maatschappij, op Java. Aanvangssalaris van f 150 tot f 250 's maands, naar bekwaamheid, benevens vergoeding voor uitrustingskosten en vrijen overtocht. Diploma Opzichter van den Rijkswaterstaat hier te lande of goede getuigschriften van eene veeljarige practijk bij spoor- of tramwegen vereischt Schriftelijk een sollicitatie-formulier ter invulling aan te vragen ten kantore der Directie, Jan Pieterszoon Coenstraat 4, te 's-Gravenhage. (1)

— Waterbouwkundig Ambtenaar, bij de Waterkeering van de Calamiteuze Hoofdplaat- en Thomaespolders jaarwedde f 1000.—. met Woning en Tuin; voor de woning moet jaarlijks f 36 huur betaald worden. Stukken worden ingewacht bij het Bestuur der Waterkeering voornoemd, te Hoofdplaat, tot uiterlijk 17 April a.s. (2)

— Teekenaar voor etalages. Brieven lett. G IJ 814, Nieuws van den Dag. (2)

— Ingenieur met veel ervaring in spoorwegaanleg, Aanbiedingen letter H. aan de firma J. P. Bladergroen, Raadhuisstraat, Amsterdam. (2)

— Dijk-opzichter van de Alblasserwaard e.a, en de Vijfheerenlanden tegen 1 November 1909. Jaarlijksche belooning f 1400, en vrije woning met tuin aan den Gaddam te Heukelum. Stukken vóór 1 Mei 1909 ter secretarie van de Alblasserwaard e.a. te Gorinchem. (2)

dat dit buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied, blijven buiten beoordeeling.

De teekeningen moeten met een motto gemerkt zijn en vergezeld gaan van *een gesloten brief*, waarin naam, kwaliteit en woonplaats van den Ontwerper en van een *tweeden dito*, waarin een correspondentieadres vermeld is. Op beide brieven en couverts moet het motto der teekening voorkomen.

De ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

De Jury voor deze prijsvragen bestaat uit de Heeren:

J. F. KLINKHAMER, Hoogleeraar te *Delft*.
A. F. GIPS, „ „ „
PAUL J. DE JONGH, Architect te *Amsterdam*.
W. F. OVEREIJNDER, „ „ *Rotterdam*.
J. P. STOK Wzn., „ „ „

Wanneer geen antwoord ter volle bekroning kan worden voorgedragen, heeft de Jury het recht om het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen de uitgeloofde prijzen op andere dan bovenstaande wijze te verdeelen.

De Vereeniging behoudt zich het recht voor, gedurende 3 maanden na de publicatie van het Jury-rapport, alle of een gedeelte der antwoorden tot expositie af te staan aan andere Vereenigingen in ons land; gedurende dien tijd mag geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van „Bouwkunst en Vriendschap".

De Vereeniging heeft echter het recht de bekroonde antwoorden ter reproductie aan te bieden aan de redactie van eenig plaatwerk, zonder dat zij gehouden zal zijn den bekroonde eenig honorarium daarvoor te betalen.

De ontwerpen zullen na dien tijd aan de correspondentieadressen worden teruggezonden.

De uitspraak der Jury zal door het Bestuur door middel van de „N. R. Ct." en de bouwkundige bladen bekend gemaakt en de antwoorden publiek tentoongesteld worden, nadat het Jury-rapport zal zijn gepubliceerd in de bouwkundige bladen.

De uitreiking der bekroningen zal geschieden in de Algemeene Vergadering der Vereeniging, die in Januari 1910 zal worden gehouden.

De deelname aan de beantwoording der prijsvragen is voor ieder opengesteld.

Namens het Bestuur,

P. A. WEELDENBURG, *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *te Secretaris.*

ROTTERDAM, 1 April 1909.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 14 Maatschappij t. B. d. Bouwkunst Mededeelingen van het Hoofdbestuur.
Vakbelangen van den Architect.
Achttiendeeeuwsche Constructies voor Vazen met afbeeldingen.
Rapport der Commissie belast met onderzoek der vraag: Is de tegenwoordige wijze van aanbesteden de meest gewenschte?
Vergaderingen: Afdeeling Amsterdam 26 Maart 1909.

Architectura No. 14. Verslag van de 1258ste Gewone Ledenvergadering van 31 Maart 1909.
Overzicht van de week. Het winkelgebouw Rokin hoek Olieslagerssteeg. — „Die Geschöpte des Prometheus".
Ingezonden. Het Damvraagstuk door H. G. Jansen.
Oud en Nieuw op het gebied van kazernebouw, door A. E. Redelé Kapt. der Genie en W. Dudok 1e Luit. der Genie (Slot) met afbeeldingen en twee losse platen.
Technisch Gedeelte. Het maken van bestekken en materialenstaten door A. N. Wijd (Vervolg).

De Bouwwereld No. 14 Het Internationale Woningcongres in Engeland VI. High Wincobank met afbeeldingen.
Conceptbetonijzervoorschriften, [slot].
Hygiënische Rubriek door L. Heyermans. De levenskansen van architecten.

De Ingenieur No. 14. Een nieuwe constructie van Compressiekoelmachines en eenige toepassingen der kunstmatige koude. Voordracht gehouden in de Vergadering der Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw op 21 Nov. 1908 te Amsterdam door J. F. H. Koopman, met afbeeldingen.
Over het kruipen van spoorstaven door H. van Berckel c. i., met afbeeldingen.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 14. — Officieel Gedeelte. — Uit de Afdeelingen. — Bijzondere voorwaarden voor den dienst in Nederlandsch Indië. (Vervolg) — Raderen of Schroeven, enz. — Ingezonden. Waarschuwing aan de afdeelingen. — Gemengd. — Gewapend Beton. — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing.

De Aannemer No. 14. Op nieuwe banen.
De organisatie van werkgevers in Frankrijk II.
Afdeelingsverslagen. Groningen 30 Maart 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 4°. Verslag Algem. Vergadering van Nederlandsche Baksteenfabrikanten, gehouden te Nijmegen 26 Maart 1909. — Het verleenen van crediet. — Een Weekblad. — Het afschilferen van kalkzandsteenen. — Steenkolenmarkt. Het Centraal Bureau van Advies voor eigen studie der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Deutsche Bauhütte No. 14. Alfred Messel. Necrologie.
Ueber neuere Erfahrungen im Krankenhausbau, door E. Baumfeind, met afbeeldingen.
Die künstlerische Bedeutung des Fensters am Bau IV. door F. Rud Vogel.
Vom bürgerlichen Landhausbau, door H. Aug. Waldner, met afbeeldingen van ontwerpen van H. Kersting te Münster i. W. en A. Kindler te Potsdam.
Eine Festhalle, door F. Rud. Vogel bij een ontwerp van Fr. Goy te Hannover op losse plaat.
Reformideen in Wiesbaden, door Certus.
Von der Gewerbesteuerpflicht des Architekten.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Dezer dagen heeft het Engelsch Lagerhuis de woning- en stadsuitlegwet in tweede lezing aangenomen. Het wetsontwerp is ongeveer hetzelfde, zeide minister John. Burns, de beraadslaging inleidende, als 't vorige wetsontwerp gelijk het verleden jaar na de tweede lezing in de commissie is gewijzigd. De inhoud van de wet, die voor Engeland en Wales geldt, is in hoofdzaak als volgt.

De bevoegdheid, die de woningwet van 1890 aan plaatselijke besturen geeft om voor goede behuizing van den werkenden stand te zorgen, wordt nu een verplichting. Doet ten deze een gemeenteraad niet zijn plicht, dan moet de graafschapsraad dien overnemen, en blijft deze in gebreke dan zal het ministerie van plaatselijk bestuur het doen. Voor de plaatselijke besturen wordt het gemakkelijker gemaakt om zich het noodige land en het noodige geld voor die arbeiderswoningen te verschaffen. Bij onteigening wil de regeering ruime vergoeding geven.

De macht van plaatselijke besturen om ongeschikte woningen af te keuren en af te breken wordt vergroot Eigenaars kunnen verplicht worden woningen, die ze verhuren, ook duurdere dan die de werkman bewoont, in goeden staat te houden. Kelderwoningen moeten alle verdwijnen, ook huizen die aan den achterkant tegen elkaar zijn gebouwd. Ambtenaren van de openbare gezondheid, van wie elke graafschapsraad er ten minste één volledig in dienst moet hebben, zullen het toezicht houden.

(Vervolg Buitenland zie Bijblad).

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.
Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.
Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Een andere afdeeling van de wet geeft plaatselijke besturen het recht — dat zij buiten Engeland in verscheiden landen reeds hebben, ook in ons land — om voor den uitleg der stad een plan vast te stellen, zoodat niet meer voorkomt wat nu de regel is, dat de eigenaars op hun stuk grond zooveel huizen laten zetten als er met schik op kunnen, de straten te nauw worden, er geen voldoende pleinen worden opengehouden enz.

De minister vond in beide partijen steun en bestrijding.

BINNENLAND.

HAARLEM. Het museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Maart bezocht door 497 belangstellenden; uit de aan het Museum verbonden boekerij werden gedurende die maand 212 boek- en plaatwerken in bruikleen afgestaan, terwijl de aan het Museum verbonden school voor Kunstnijverheid bezocht werd door 173 mannelijke en vrouwelijke leerlingen.

HEERENVEEN. Bij Koninklijk Besluit is onder eenige voorwaarden aan de gemeente Aengwirden verleend een voorschot uit 's rijks kas tot een bedrag van ten hoogste f 60 000, teneinde genoemde gemeente in staat te stellen een voorschot van gelijk bedrag te verleenen aan de Bouwvereeniging Aengwirden, ten behoeve van de uitvoering van hare bouwplannen.

's-GRAVENHAGE. Van Gemeentewege is dezer dagen een begin gemaakt met het stellen van een model van den dam, dien B. en W. voorstellen, door den Hofvijver te leggen. Door het latwerk te bekleeden met beschilderd dork zal men trachten, een denkbeeld te geven van den toestand, zooals die na het leggen van den dam zijn zou.

Personalia.

— Door B. en W. van 's-Gravenhage zijn benoemd: bij de Gemeentewerken, tot opzichter teekenaar 2e kl. G. Reemeijer, tot opzichter 2e kl. G. Blomsma beiden voor één jaar.

— Te Vlachtwedde is tot gemeente-architect benoemd de heer L. Sterenberg, Enschede.

— Bij de SS. is benoemd als teekenaar aan het Bouwbureau te Breda, M. M. T. G. Vermooten.

— Door het polderbestuur van het 6de en 7de Veendistrict te Tijnje (Fr.) is benoemd tot polderopzichter de heer P. Kuipers te Driesum. Met den benoemde stonden op het drietal de heeren F. Reitsma te Heerenveen en D. van Manen te Drachten.

Vacante Betrekkingen.

— Werktuigkundig Teekenaar (construct.) en Bouwkundig Teekenaar, goed ontwerper en bekend met stijlleer. Br. lett. V. 1709, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Onderbaas-Uitvoerder, bij aanleg van straatwegen enz. Br. letter V 1713, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Werktuigkundig Opzichter-Teekenaar met ervaring van Centrale Verwarming en Liftaanleg. in tijdel. dienst bij eene groote Gemeente. Kennis van electrische installatiën aanbeveling. Aanvangs-salaris f 1200.— Brieven onder No. 418, a/h Centr. Adv.-Bur. Max R. Nunes, Amsterdam. (1)

— Ingenieur in algemeenen dienst der Gemeentewerken te Arnhem, jaarwedde f 1800.— tot f 2400.— Diploma van de Polytechnische of Technische Hoogeschool te Delft vereischt. Zich per gezegeld request te wenden tot Burgemeester en Wethouders vóór 20 April a. s. (1)

— Tijdelijk Opzichter voor ongeveer 3 maanden, goed op de hoogte met Grondwerken. Br. te richten aan N. Lodder te Kesteren. (1)

— IJzerconstructeur, alsmede een geschikte Baas, goed met werkvolk kunnende omgaan. Br. onder No. 12020, bureau der N. Rott. Courant. (1)

— Bouwkundige als Agent voor Nederland eener 1ste Buitenlandsche Firma in Gewapend Beton tegen nader overeen te komen voorwaarden. Brieven onder No. 38553 aan het Bur. van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage (1)

— Opzichter-Teekenaar, bekend met Administratie, direct zich te melden onder letter K. J. 978 Nieuws van den Dag. (2)

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar zoo spoedig mogelijk. Sollicitatiën onder lett. D E 19 N. v/d Dag. (2)

— Teekenaar, speciaal geoefend in figuurteekenen en teekenwerk voor de grafische vakken. Zich te adresseeren aan The Grafic Arts, Utrecht. (2)

— Bouwkundig Opzichter, in vasten dienst, goed op de hoogte van metselwerk Br. letter V 1680, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Leeraar in het Plaat- en Bankwerken aan de 2e Ambachtsschool van de Maatschappij voor den werkenden stand te Amsterdam, tijdelijk Frederik Hendrikstraat. Benoeming voor één jaar, na gebleken geschiktheid vaste aanstelling. Aanvangsjaarwedde f 1200 voor 44 lesuren per week. Stukken in te zenden bij den Directeur der school, uiterlijk tot 11 April e.k. Inlichtingen bij den Directeur aan het schoolgebouw, waar de instructies ter inzage liggen. (2)

— Twee ervaren Opzichters voor Weg en Werken, bij de Semarang Cheribon Stoomtram-Maatschappij, op Java. Aanvangssalaris van f 150 tot f 250 's maands, naar bekwaamheid, benevens vergoeding voor uitrustingskosten en vrijen overtocht. Diploma Opzichter van den Rijkswaterstaat hier te lande of goede getuigschriften van eene veeljarige practijk bij spoor- of tramwegen vereischt Schriftelijk een sollicitatie-formulier ter invulling aan te vragen ten kantore der Directie, Jan Pieterszoon Coenstraat 4, te 's-Gravenhage. (1)

— Waterbouwkundig Ambtenaar, bij de Waterkeering van de Calamiteuze Hoofdplaat- en Thomaespolders jaarwedde f 1000.—, met Woning en Tuin; voor de woning moet jaarlijks f 36 huur betaald worden. Stukken worden ingewacht bij het Bestuur der Waterkeering voornoemd, te Hoofdplaat, tot uiterlijk 17 April a.s. (2)

— Teekenaar voor etalages. Brieven lett. G IJ 814, Nieuws van den Dag. (2)

— Ingenieur met veel ervaring in spoorwegaanleg, Aanbiedingen letter H. aan de firma J. P. Bladergroen, Raadhuisstraat, Amsterdam. (2)

— Dijk-opzichter van de Alblasserwaard e.a. en de Vijfheerenlanden tegen 1 November 1909. Jaarlijksche belooning f 1400, en vrije woning met tuin aan den Gaddam te Heukelum. Stukken vóór 1 Mei 1909 ter secretarie van de Alblasserwaard e.a. te Gorinchem. (2)

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iedereen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

41 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	ƒ 50—ƒ 125	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	ƒ 65—ƒ 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—32 j.,	ƒ 40—ƒ 120	p.m.
11 Waterb. Opzr.	20—48 j.,	ƒ 60—ƒ 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j.,	ƒ 90—ƒ 130	„
1 Werkt. opz.(construct.)	—32 j.,	ƒ —ƒ 110	„
5 Werkmeesters	26—33 j.,	ƒ 80—ƒ 130	„
11 Werktuigk. Teek.	18—32 j.,	ƒ 30—ƒ 110	„
4 Electrotechniker	23—34 j.,	ƒ 45—ƒ 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j.,	ƒ 65—ƒ 70	„
1 Chef st.-timmerfabr.	29 j.,	ƒ —ƒ 100	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. 4)

Aankondiging van Aanbestedingen.

DINSDAG 13 April.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. bestuur: de bouw van een school voor u. l. o. aan de Elisabeth Wolff-straat; bestek met 3 teekeningen verkrijgbaar ter stadsdrukkerij; inl. bij den arch. bij publ. werken kamer 148 op het raadhuis van 2—4 ure

Dragten. Door het gemeentebest. van Smallingerland: de levering van 3500 1e soort straatklinkers Waalvorm franco aan den wal te Dragten. De levering moet geschieden vóór 1 Mei 1909. De inschrijvingsbiljetten met monsters van 10 steenen, worden franco ingewacht ten gemeentehuize vóór 13 April a. s, Inl. verstrekt de gem.-arch Wibbelink.

Oudeschild (Texel) — Kerkvoogden en notabelen der Hervormde gemeente in De Zeven Provinciën: het amoveeren en weder opbouwen pastorie; bestek en teek. verkrijgb. bij Joh. Dogger te Oudeschild en bij den bouwk M. te Nuijl te den Burg.

Strijp ten 3 ure. Door het R. K. Kerk. best. in het Vereenigingslokaal: het bouwen van een liefdehuis met kapel; aanw. gehouden bestek en teek. te bekomen bij den arch. L. J. P Kooken te Eindhoven.

Tongelre. — In het café bij den heer M. v. d. Aalst: het bouwen van een woonhuis met stal enz. voor den heer G. Verkuilen aanw. den dag der best. ten 11 ure; inl. geeft de bouwk. J. v. d. Wiel te Tongelre.

WOENSDAG 14 April.

Amersfoort, ten 11 ure. Door de arch. W. van Schaik in 't hotel De Zwaan: het verbouwen van de perceelen Lavendelstraat 7—9 het sloopen der perc. Papenhofsteeg No. 2, 3, 4 en 5 met ter plaatse bouwen van een stoom-schoenenfabriek; bestek en teek. te bekomen bij voorn. architect.

Elst, ten 10 ure. In het café Hoebink: het leggen, rechten, lichten en berijdbaar opleveren van sporen en wissels op de door bestede aan te leggen Overbetuwsche tramlaan ter lengte van circa 35022 M. spoor en 19 wissels. Bestek en voorwaarden verkrijgbaar bij den boekhandel Van Mastrigt & Verhoeven te Arnhem.

Inl. alle werkdagen bij de uitvoeders C. Boxman te Bemmel en N. Evers te Huissen.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 2/ (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat.—ZUTPHEN, IJselkade.—ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal . . . . . ƒ	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	24.314.868,07

BRAND · LEVEN · INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Leat, ten 12 ure. Door de arch. Herm. Kroes uit Amersfoort in het café van H. W. van Driel te Lent: het bouwen van een Zusterhuis met schoolgebouw nabij de R. K. Kerk; bestek en teek. te bekomen bij den arch. en ter inzage in voorn. café.

Tilburg. Door de arch. Jos. Donders: het bouwen van een fraterhuis met kapel, 4 schoollokalen en aanhoorige werken.

Zuidwolde. ten 2 ure. Door het gem.-bestuur: I. het vergrooten en verbouwen der school te Drogteropslagen (gem. Zuidwolde) met het bijbouwen van eene bergplaats; II. het leveren en stellen van meubilair; I. het vergrooten en verbouwen der school te Veeningen (gem. Zuidwolde) met het bijbouwen van eene bergplaats; II. het leveren en stellen van meubilair; bestek met 2 teek. voor elke school te bekomen bij de firma G. J. Gelderman. Inl. bij K. A Hakkert bouwk. te Dedemsvaart. Aanwijzing gehouden.

Diepenheim. Door de bouwk. J. Vonk: het bouwen van een burgerwoonhuis aan de Groote straat te Diepenheim; bestek en teek. te bekomen bij den heer H. Beek postkantoor aldaar.

DONDERDAG 15 April.

Deventer ten 1.30 ure. Door de dir. der Overijselsche Lookaalspoorweg Maatsch. Deventer—Ommen ten kantore der Maatschappij: het maken van den onder- en bovenbouw van een ijzeren draaibrug in den spoorweg van Deventer naar Ommen nabij Lemelerveld. Het bestek met teek. ter lezing en verkrijgbaar ten kantore der Maatschappij.

MAANDAG 10 Mei.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gemeentebest.: de levering en opstellen van de machinale inrichting voor het te bouwen vleeschkoelhuis met ijsfabriek voor het abattoir. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen door den Werktuigkundig Ingenieur der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 157, op 19 en 20 April, 7 en 8 Mei 1909, 10 tot 12 uur.

Kunstaardewerk.

POTTERIJ „REMBRANDT",

Jan van Galenstraat, NIJMEGEN.

Faience — Tegels — Tegeltableaux

44STE JAARGANG. ZATERDAG 17 APRIL 1909 No. 16.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . ƒ 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot ƒ 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voor uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . ƒ 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvraag toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Practische Schoonheidsleer.

(Vervolg van bladzijde 386, jaargang 1908).

Alvorens, in aansluiting aan de op bladzijde 386 van den vorigen jaargang afgebroken beschouwing, Redtenbacher verder te volgen in zijne pogingen, om een practische schoonheidsleer uit de elementen op te bouwen, zij het ons vergund de aandacht te vestigen op een der meest recente uitingen van een modern schrijver over aesthetica Robert Breuer, waarin de opvatting van onzen tijd, die zeker verschilt met die van den tijd, waarin Semper, Viollet le Duc en Redtenbacher schreven, in weinige trekken zeer juist geteekend wordt.

De moderne schoonheidsleer, zegt Breuer, streeft er niet naar, een bepaald begrip van het schoone te openbaren, evenmin als het haar gelukt is vaste regels voor de beoordeeling van kunstwerken te decreteeren; het is ook geenszins waarschijnlijk, dat haar dit ooit gelukken zal.

Gelijk de wetenschap in het algemeen, zoo behoeft ook de schoonheidsleer geen rekening te houden met ethische vraagstukken, noch met zulke, die vallen buiten de grenzen der menschelijke waarneming, zooals zij bepaald zijn door de algemeen geldende wetten der logica. De schoonheidsleer houdt zich wel bezig met dingen, die het zieleleven betreffen, maar iedere psychische uiting is gebonden aan een lichamelijken vorm en bepaald door de veranderingen daarvan.

Het zijn dus zoowel psychologische, als ook physiologische en daarmede samenhangende natuurwetenschappelijke vraagstukken, die den beoefenaar der schoonheidsleer ter oplossing worden gegeven.

De aesthetische beschouwing, het zuivere zien, (of hooren, wanneer van tonen gesproken werd) is het zich overgeven aan een optischen indruk, zonder eenig buiten het proces van het zien liggend doel. Deze toestand kan onbewust intreden of bedoeld zijn.

De aesthetische beschouwing is geen uiting van het intellect, maar een bewust bedoelde, opzettelijk opgewekte toestand der zinnen.

Tegenover alle tegenwerpingen van verkeerd begrepen ascetisme is Vischer's uitspraak te stellen. „Niemand noeme zich beschaafd, die geen beschaafde zinnen heeft". Beschaafde, dat zijn in de eerste plaats geoefende zinnen. De aesthetische beschouwing wint aan diepte naar mate van de ontvankelijkheid der zinnen en hun verfijnd onderscheidingsvermogen.

De aesthetische beschouwing bereikt haar toppunt in het schoonheidsoordeel. Schoon of leelijk is hierbij de vraag. Een in de ziel geplant, vast bepaald begrip van het schoone, kunnen wij niet

erkennen. Evenmin heeft de gelijkstelling van de begrippen „doelmatig", „aangenaam voor de zinnen" en „aesthetisch schoon" eenige waarde. Wel zien wij, dat het doelmatige in den regel aangenaam is voor de zinnen en het zinnelijk-aangename gereedelijk het voorwerp van aesthetische beschouwing wordt, maar even licht als het mogelijk is, dat het zinnelijk-aangename ten slotte als aesthetisch leelijk veroordeeld wordt, evenmin is de mogelijkheid uitgesloten, dat een op de zinnen afstootend werkend voorwerp, waarop de aesthetische aandacht zich slechts met tegenzin vestigt, ten slotte schoon wordt bevonden. Er bestaat verborgen schoonheid; in een modderpoel kan schoonheid ontdekt worden.

Aan definities van het schoone ontbreekt het niet. God is het schoone of het gezonde, de door de zinnen waargenomen volkomenheid (Wolff), het onmiddellijk verschijnsel der absolute idee (Hegel), de idee in het verschijnsel (Vischer). Het schoone is de vorm van het verschijnsel, die in overeenstemming is met de ons aangeboren wetten van ons waarnemingsvermogen. De orde volgens welke een ding ontstaat en zich vertoont is zijn wet. De in hare zuiverste overeenstemming met die wet zich vertoonende idee noemen wij ideaal (Lemcke). Het schoone toont ons op aanschouwelijke wijze de drie machten van het wereldstelsel — de wetten, de feiten en de idealen of waarden — vereenigd, die onze waarneming niet uit elkander of uit een gemeenschappelijken grond vermag af te leiden (Lotze en Falckenberg).

Kan men al deze geestvolle abstracties van meer en minder bekende wijsgeeren, ook ten deele beteekenis toeschrijven zoo moet er toch met nog meer beslistheid den klemtoon op gelegd worden, dat een normatieve definitie van het schoone in het algemeen onmogelijk is. Gelijk men niets absoluuts over de Goden der verschillende godsdiensten vermag vast te stellen, maar slechts de, God als doel zoekende, psychische uiting kan ontleden, evenmin vermag men het schoone te ontsluieren. De mensch moet zich vergenoegen met de kennis van den weg waarlangs hij komt tot het oordeel: dit is schoon, dat is leelijk. Bij de pogingen, om het schoone te definieeren, komt aan het licht hoezeer Anatole France gelijk heeft met zijn sceptische uitspraak: De schoonheidsleer heeft geen vaste basis, zij is een luchtkasteel.

Alle waarneming, alle beoordeeling, elke systematische ontleding gaat voor den mensch met een zekere mate van genot gepaard. Wanneer wij iets vervelend noemen dan gevoelen wij ons onbehaaglijk, maar tijdens het vaststellen van ons oordeel en wegens dat oordeel gevoelen wij eenig behagen. Dit behagen in het oordeel behoort echter niet meer tot de aesthetische beschouwing, wel is het een in den regel optredend nevenverschijnsel. De intensiteit van den lust om te beoordeelen is afhankelijk van onze begaafdheid en geoefendheid in het ontleden, de diepte van het aesthetisch genot wordt bepaald door de gemakkelijkheid, waarmede de phasen van het zielkundig proces zich afwikkelen, door de oefening en de scherping der zinnen als eerste vereischte.

Aan de kunst van genieten gaat de kunst van het zien vooraf.

In deze laatste uitspraak ligt de kern van het geheele voorafgaande betoog, zij kan beschouwd worden als een der grondstellingen, zoo niet de grondstelling van de moderne schoonheidsleer, althans voor zoover deze wetenschap zich bezighoudt met de voortbrengselen van beeldende kunst, waartoe, in den ruimsten zin genomen, ook de bouwkunst gerekend moet worden.

De andere schrijvers, van wie in ons vorig artikel een en ander werd geciteerd, en vooral de Duitschers, ofschoon zij mede tot de grondleggers en wegbereiders eener practische schoonheidsleer moeten worden beschouwd, hebben zich niet genoeg los kunnen maken van de philosophische opvattingen van hun tijd. Dat Semper bovendien dichterlijk aangelegd was blijkt uit vele plaatsen, die men uit zijn werken zou kunnen aanhalen. Toch zouden wij ongaarne de dichterlijke ontboezemingen missen, die hij zich nu en dan veroorlooft. Redtenbacher had een ingenieursopvoeding gehad, wat echter niet belette, dat de invloed van Fechner en Lotze in zijn werk op vele plaatsen aan den dag komt.

Daarom is de definitie van het schoone, door hem vooropgesteld, te algemeen voor de practische schoonheidsleer en het is de vraag, of men met een terugkeeren tot zijne uitgangspunten, de begrippen genot en tegenzin, op den goeden weg komt.

Wijst niet veeleer Breuer ons in zijn boven aangehaalde uitspraak den goeden weg? Is niet in de eerste plaats elk voortbrengsel van beeldende kunst een optisch verschijnsel en moeten wij niet beginnen het alleen als zoodanig te beschouwen en te beoordeelen?

Ook anderen dan Breuer geven op deze vraag een bevestigend antwoord.

De beeldende kunst is de kunst voor het oog. Het oog moet leeren zien en onderscheiden, het oog moet geoefend worden en aan de cultuur van het oog en de kennis van wat het ontwikkeld oog aangenaam is of kwetst, wat het verlangt of eischt, wordt dan ook door de moderne beoefenaars der practische schoonheidsleer allereerst de aandacht geschonken.

De oudere aesthetici hebben dezen factor wel niet verwaarloosd, maar niet genoeg op den voorgrond laten treden. Het is opmerkenswaardig, dat juist daar hun beschouwingen de meeste waarde hebben, waar zij, soms onbewust, het oog laten beslissen, terwijl zij het oordeel aan andere overwegingen toeschrijven.

Het streven der moderne schoonheidsleer is juist met terzijdestelling van alle bijkomende overwegingen, den indruk van het zuiver optisch verschijnsel te ontleden, te verklaren en zich daarover een oordeel te vormen.

(*Wordt vervolgd*).

Over Modern Beeldhouwwerk en Medailleerkunst.

(Slot) zie bladz. 99.

De in Duitschland zoo snel aangenomen en even snel in den ban gedane reductiemachine, zal eerst de menschen moeten vormen, die haar meester zijn en haar weten te gebruiken. Dan zal zij tot den opbloei en de productiviteit der moderne medailleerkunst kunnen bijdragen. De innerlijke waarde

en het uitgangspunt bij de beoordeeling van alle plastische kunst, hetzij groot of klein, ligt in den vorm en in den geest, die den vorm bezielt en doordringt. Voorzeker is het de techniek, die een kunstwerk maakt tot wat het is. Of wij echter met het naspeuren van de beitelslagen aan Michel Angelo's werken, met het nabootsen van de snede van oude medailles, niet zachtjes aan er toe komen om den geest der ouden uit het oog te verliezen en verkeerd te verstaan, mag hier wel eens, zij het ook in het voorbijgaan, worden gezegd.

Wanneer wij met onzen tijd mede willen gaan, kan ons de kennis van het handwerk der ouden slechts in zoover van nut zijn, opdat wij, zooals zij, van ganscher harte en met volle kracht de verwezenlijking van de denkbeelden van onzen tijd aan de werktuigen van onzen tijd toevertrouwen. Wij moeten den weg zoeken, die met onze levensbehoeften, met onze levensopvatting in overeenstemming is en het spreekt vanzelf dat deze zich in onzen tijd op geheel andere wijze uiten dan in de zestiende eeuw te Neurenberg en elders.

Met recht wordt gezegd, dat de Fransche medailleerkunst in de laatste tientallen van jaren in een zoetelijke en salonmatige opvatting is vervallen, maar met welk recht kan men beweren, dat dit de schuld van de reductiemachine is?

De Franschman heeft in alle kunsten een neiging tot overdreven verfijning, evenals, zooals de Franschman beweren zal, de Duitscher in de beeldende kunsten alles vergroft.

Wanneer echter de Duitsche medailleerkunst zich, gelijk hare Fransche zuster, reeds voor ongeveer honderd jaren moeite had gegeven een nieuw werktuig en intensive kunstenaars tot zich te trekken, dan zou zij waarschijnlijk reeds voor 20 jaren met de Fransche in het strijdperk hebben kunnen treden en haar deel aan de voordeelen hebben kunnen inoogsten, want afgezien van de bovenaangehaalde bewering over het verval der Fransche medailleerkunst, moet erkend worden, dat toch in de laatste jaren door ernstige meesters werken zijn voortgebracht, die terecht als kunstwerken mogen worden aangemerkt, en dan ook de wereld voor zich veroverd hebben. Gelukkig is de wereld telkens opnieuw bereid zich te laten veroveren en daarom zou de Duitsche medailleur dit evengoed kunnen beproeven, want in alle deelen van het rijk zijn wel geschikte krachten voorhanden, maar het ontbreekt nog aan een breede basis en een dieper inzicht, om de kunst tot ontwikkeling te kunnen brengen. Er is maar een zeer klein aantal onder de zestig millioen Duitschers, die er werkelijk zooveel belang in stellen, om haar daadwerkelijk te bevorderen. Het inkomen, waarop een Duitsch medailleur, die zijn kunst ernstig opvat, rekenen kan, staat nauwelijks gelijk met dat van een gewoon handwerksman.

Dat dus slechts weinigen zich tot de uitoefening dezer kunst aangetrokken gevoelen, zal niemand verwonderen en daaruit verklaart zich tevens de tegenzin, die tegen het aanwenden van de machine ontstaan is. Een werktuig toch, dat in de handen van den kunstvaardigen, degelijken stempelsnijder en graveur, tot een betrouwbare en alle handwerk overtreffende hulpkracht had kunnen worden, moest in dezen tijd van specultatieve massa-productie wel als een vloek voor de zaak worden beschouwd.

Kowarzik hoopt, dat een gezonde beweging, zooals die, welke de jonge toegepaste kunst in Duitschland naar het kunsthandwerk heeft gevoerd, ook aan deze schoone kleinkunst eerlijk scheppende en rijkelijk bevorderende krachten moge toevoeren. Hij hoopt tevens, dat hare beoefenaars zich niet door een verkeerde opvatting van een productiewijze zelf den pas zullen afsnijden. Wanneer de vereering van de meesters der medaille der zestiende eeuw ons verleidt, onze eigen vormenspraak in deze kunst onbeproefd te laten en wij ons eenvoudig tot staalgraveurs willen maken, terwijl wij een oude vormenspraak nastamelen, voor deze krachtverspilling waarschuwt hij als oud graveur, terwijl hij daarbij zeer terecht opmerkt, dat er tusschen een primitieve en een overdreven verfijnde techniek ook nog een gezonde en eerlijke bestaat en daar er in deze dingen altijd bij het begin moet worden begonnen, zijn voor dit stiefkind onder de kleinkunsten kweekplaatsen noodig.

Kowarzik zou dan willen beginnen met in elke stad, waar belangstelling genoeg is, om zulk een kweekplaats in te richten, een reductiemachine op te stellen en door de beste vaklieden uit Frankrijk te laten demonstreeren, wat deze machine alzoo kan en wat zij niet kan. Hij erkent zelf, ofschoon gedurende 15 jaren in de gelegenheid Fransche en Duitsche machines in hare werking te leeren kennen, nog slechts zoover te zijn, dat hij inziet, dat de machine voor de bewerking van alle metalen, hetzij verhoogd of verdiept, een wonderbaar werktuig zijn kon. Zij kan en moet wel verbeterd, maar nooit afgeschaft worden.

De verbetering zou daarin moeten bestaan, dat zij mettertijd zoover vereenvoudigd werd, dat ieder zich met weinig middelen zulk een hulparbeider kan aanschaffen. De medailleur zal aan de machine dan hetzelfde werk opdragen, dat de graveur voor goud- en reliefdruk reeds sedert lang aan zijn boor- en fraismachines overlaat.

Precies zooals de ernstige beeldhouwer zijn werken vooraf door den steenhouwer uit het ruwe steenblok laat bewerken, zoo kan de stempelsnijder bij het hedendaagsche streven, om de medaille zooveel mogelijk krachtig relief te geven, geen beteren helper vinden dan de machine. Voor hare fijngevoeligheid en pijnlijke nauwkeurigheid in alles wat er van gevergd wordt, kan zij voor mechanisch uitvoerbare diensten, die geen kunst en geen kunsthandwerk toch ontberen kan, zich beter aan de wenschen van den meester aanpassen, dan elke andere hulp. Ook machines kunnen individuën worden, wanneer de mensch ze daartoe verheft. In een tijd, waarin de mensch dagelijks in het verkeer eenige malen zijn leven aan machines toevertrouwt, kan ook de medailleur zich gerust bij het snijden zijner stempels door zijn machine laten helpen en het ware niet onbillijk te verlangen, dat ieder stempelsnijder zijn machine evengoed kenne, als de automobilist zijn auto.

Men vergete echter niet, dat een opbloei der medailleerkunst ook nog afhankelijk is van andere factoren. De weinigen, die werkelijk belang stellen in die kunst, haar naar waarde weten te schatten en door daden bevorderen, moeten in de beoordeeling van de kunstwaarde zich niet van de wijs laten brengen door modeopvattingen, die in onzen tijd van goedkoop papier en drukinkt zoo naarstig verspreid worden. Van welk werktuig de kunstenaar zich bedient, dat is zijn zaak. De kunst van welken aard ook staat boven het handwerk en wie de kunst werkelijk liefheeft, diens standpunt

staat boven de techniek. Wij willen echter geen voorspellingen omtrent de veelzijdige mogelijkheden der ontwikkeling in den vorm van machtspreuken; slechts tijd en arbeid zal leeren welke weg gevolgd zal moeten worden.

In welke richting de Duitsche medailleerkunst zich ontwikkelen zal, daaromtrent in beschouwingen te treden is Kowarzik's bedoeling niet. Wel wijst hij op de portretmedaille, waarvan ruimere toepassing den medailleur een uitgebreid arbeidsveld zou openen, doch overigens was het hem voornamelijk te doen om een oud-eerwaardige en schoone kleinkunst in de toekomst een beteren bodem tot hernieuwde ontwikkeling te verschaffen, dan die waarop zij heden een kwijnend bestaan leidt.

Ook van ons land kan niet gezegd worden, dat de kunst van stempelsnijden er bloeit en onze moderne munten bijvoorbeeld zullen niet om hun hooge kunstwaarde in de verzamelingen bewaard worden. Wij meenden daarom, in de beschouwingen van dezen man van het vak ook voor ons wel wat behartigenswaardigs te vinden en achtten ook in ander opzicht zijne opvattingen, al zal wellicht niet iedereen het er mede eens zijn, belangrijk genoeg, om er in het bovenstaande een overzicht van te geven.

Examens der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst

Aan het Verslag in het Bouwkundig Weekblad over de in dit jaar gehouden examens is het volgende ontleend:

Voor het examen voor Bouwkundig-Opzichter hebben zich aangemeld 179 candidaten, waarvan door ziekte of andere oorzaken 8 candidaten moesten worden geschrapt, zoodat 171 candidaten aan dit examen hebben deelgenomen.

Voor het examen voor Bouwkundig-Teekenaar hebben zich aangemeld 17 candidaten, waarvan 12 candidaten aan het examen hebben deelgenomen, onder welke 7 candidaten die reeds in het bezit waren van het diploma van Bouwkundig-Opzichter, terwijl bovendien 3 candidaten eerst hebben deelgenomen aan het dit jaar gehouden examen voor Bouwkundig-Opzichter. Wegens het groot aantal candidaten voor het examen voor Bouwkundig-Opzichter, werden vier groepen gevormd en door loting de candidaten ingedeeld.

In verband met het rangnummer zijn geslaagd voor het examen van Bouwkundig-Opzichter de heeren:

No. 1. P. Lijdsman.
„ 2. F. Balk.
„ 3. A. v. d. Vaart.
„ 4. M. J. Swagers.
„ 5. B.H.G.Hendriks
„ 6. G. Koopman.
„ 7. A.H.Kleinenberg
„ 8. G. B. Smits.
„ 9. J. D. G. Balder.
„ 10. J. L. Flipse.
„ 11. H. Alink.
„ 12. J. Boogert.
„ 13. E.H.Luxemburg.
„ 14. P. L. Mamette.
„ 15. J. Thunnissen.
„ 16. N. de Wolf Czn.
„ 17. C. G. Kammerer.
„ 18. K. Kuperus.
„ 19. J. v. d. Dijk.
„ 20. G. v. Hoogevest.
„ 21. A. R. de Vries.
„ 22. P. v. Dam.
„ 23. J. W. Krudde.
„ 24. Ign. J. M. Teunissen.
„ 25. H. C. M. Vorst.
„ 26. P. G. Havik.
„ 27. J. C. H. Jansen.
„ 28. J. L. Fates.
No. 29. J. W. Verkroost.
„ 30. J. V. Benz.
„ 31. F.P.M.Schouten.
„ 32. D. S. Geurssen.
„ 33. J. Fris.
„ 34. D. Tauber.
„ 35. J. G. F. Kueter.
„ 36. D. C. A. Hogendoorn.
„ 37. H. C. Jongepier.
„ 38. C. Schuil.
„ 39. W. Stegenga.
„ 40. H.W.Wormgoor
„ 41. J.WestwijzeKzn.
„ 42. J. E. van Dongen Bolding Jr.
„ 43. A. M. Smit Jr.
„ 44. L. J. Blok.
„ 45. A. C. J. Achilles Jr.
„ 46. J. Hofmeyer.
„ 47. J. G. Eppinga.
„ 48. H. J. Cramer Jr.
„ 49. C. J. Elbers.
„ 50. G. Th. Ubink.
„ 51. H. A. v. Erkom.
„ 52. P.H.v.Lonkhuyzen.
„ 53. H. C. Blaauw.
No. 54. W. v. Oosten.
„ 55. C. J. v. Weerden
„ 56. J. Boterenbrood.
„ 57. R. v. Dijk.
„ 58. H. Schüller.
„ 59. A. Buis.
„ 60. J. v. Gent.
„ 61. N. Meyering.
„ 62. P. Gorter.
„ 63. W. G. v. Swers.
„ 64. H. Schoolland.
„ 65. J. Brouwer.
„ 66. G. Oskam.
„ 67. J. G. Eylander.
No. 68. G. A. Korpershoek.
„ 69. L. J. v. Wagtendonk.
„ 70. H. C. Satter.
„ 71. A. W. v.d. Velde.
„ 72. W. Kroese.
„ 73. J. Brands.
„ 74. J. A. v. Eerden.
„ 75. S. Blankert.
„ 76. N. F. v. Ruth.
„ 77. J. R. Donker.
„ 78. D. Jansen van Galen.

Voor het examen van Bouwkundig-Teekenaar zijn in verband met het rangnummer geslaagd de Heeren:

No. 1. J. v. Dijke.
„ 2. J. Boterenbrood.
„ 3. J. C. de Haas.
No. 4. H. Rijven.
„ 5. P. Elders.

Van deze geslaagden zijn Nos. 1, 2, 4 en 5 reeds in het bezit van het diploma van Bouwkundig-Opzichter.

Vereenigingen.

EERSTE JAARVERGADERING VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN, op Zaterdag den 17en April 1909 ten 11 ure, in een der zalen, van het American Hotel te Amsterdam.

AGENDA:

I. Notulen der Januari-Vergadering.
II. Installatie van nieuwe leden.
III. Jaarverslag van den 1sten Secretaris.
IV. Jaarverslag van den penningmeester, met Rekening en Verantwoording.
V. Begrooting voor het tweede Bondsjaar (1o Jan.—31 Dec. 1909).
VI. Verkiezing van twee bestuursleden wegens het periodieke aftreden volgens § 9 van art. 6 der Statuten, der Heeren P. J. Houtzagers, te Utrecht (niet meer dan drie leden van het bestuur mogen in eene gemeente wonen), Joseph Th. J. Cuypers, te Amsterdam.
VII. Verkiezing van twee leden in de Commissie van Onderzoek, wegens het periodieke aftreden van de Heeren Paul de Jongh, te Amsterdam en A. W. Weissman, te Haarlem. Door het Bestuur worden volgens Art. 3 van 't H. R. (en Art. 4 Statuten) als candidaten voorgesteld, behalve de aftredende leden (volgens § 20 Huish. Regl. dadelijk herkiesbaar) tot aanvulling der dubbeltallen, de Heeren Van der Peck, te Amsterdam en Nic. Molenaar, te 's-Gravenhage (niet meer dan twee leden dezer Commissie mogen in eene gemeente wonen).
Ten 12½ ure: Gemeenschappelijk Ontbijt.
Ten 1½ ure: Voortzetting der Vergadering.
VIII. Mededeelingen van het Bestuur:
Arbeidscontract.
Commissie voor de honorarium-regeling.
IX. Behandeling van de preadviezen omtrent de toepassing van gesplitste bestekken, in verband met de antwoorden ontvangen van de leden op de door 't Bestuur rondgezonden vragen.
X. Voorstel *a* tot het houden eener tentoonstelling van werken der leden in verband met de jaarvergadering, *b* tot het benoemen eener Commissie tot vergelijking van bouwverordeningen, bijzonder van plattelands-gemeenten.
XI. Rondvraag en sluiting.

K. P. C. DE BAZEL,
Voorzitter.
JOSEPH TH. J. CUYPERS,
1ste Secretaris.

Het Bestuur hoopt de leden talrijk verzameld te vinden aan een gemeenschappelijke maaltijd ten 6 ure in den restaurant van het American Hotel.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Dinsdagavond heeft in de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap Mr. Egbert J. C. Goseling uit Amsterdam een voordracht gehonden over: de Rechtspositie van den architect. Het kan, zoo ving spreker zijn voordracht aan, den architecten niet onverschillig zijn iets te vernemen omtrent zijne positie, uit rechtsoogpunt bezien, en al zal voor velen veel van het te berde gebrachte niet nieuw zijn, hef kan zijn nut hebben om bekende zaken weer eens opnieuw te bezien, daar gewijzigde omstandigheden er allicht een ander licht op doen vallen. Allereerst dienen we te vragen wat is een architect, en het oudste bekende document dat daarop een antwoord geeft is de dictionnaire française van 1694, die zegt: l'architecte c'est celui qui pratique l'art de faire bâtir. Een niet zeer volledige beschrijving dus en waarin alleen sprake is van doen bouwen door den architect. De dictionnaire van 1835 geeft een veel uitvoeriger omschrijving en zegt dat de architect is hij die de kunst van bouwen verstaat, de kunstenaar die de samenstelling, de versiering van het gebouw ontwerpt, er de uitvoering van leidt, en de kosten er van regelt. Een meer uitgebreide werkkring en bemoeiing dus van den architect, die hem groote verantwoordelijkheid op de schouders legt en hooge eischen aan zijne bekwaamheid stelt. In de oudheid reeds waren bouwkunst en bouwmeester beide in hoog aanzien en geen kunst weerspiegelt in hooger mate den beschavingsgraad van een volk dan zij. En dit is niet te verwonderen, zij timmert aan den weg. Haar producten moeten gezien worden en kunnen niet verborgen blijven. De zusterkunsten als de muziek, de tooneelspeelkunst mogen een verheffenden invloed kunnen oefenen op hem die van hare scheppingen geniet doch men is niet gedwongen aandacht aan de scheppingen te schenken. Den invloed van de bouwkunst kan men niet ontgaan omdat haar wezen openbaar is, en haar scheppingen kunnen uit kunstoogpunt gezien op een hoog of een laag peil staan, te negeeren zijn zij niet, en zijn zij aesthetisch van hooge waarde, dan is de indruk dien ze teweeg brengen ook geëvenredigd daarmede en van grooter beteekenis dan die door de producten der andere kunsten teweeggebracht. De reiziger dan ook die niet alleen natuurschoon zoekt of genot vindt in het prikkelende van enkel de vreemde indrukken die bij het reizen worden opgedaan, gaat dáár heen, waar de bouwkunstproducten van vervlogen eeuwen zijn geest boeien, hem beter dan iets anders die voorbijgegane tijden voor oogen tooveren en zijne zinnen op een niet te beschrijven en verheffende wijze bekoren. Maar het is niet de kunstenaar in den architect die ons bezig zal houden, meer de samensteller van het gebouw, meer de practicus, meer de man wien groote belangen worden toevertrouwd, want dáárdoor wordt zijne verhouding tot anderen en zijne rechtspositie bepaald. Hij is de man die niet alleen de zorg voor de samenstelling van het gebouw, maar ook de verantwoordelijkheid daarvoor draagt, volgens de wet. Moge ook al een deel dier verantwoordelijkheid onder zekere omstandigheden op den aannemer van het bouwwerk rusten, het leeuwendeel ligt op de schouders van den architect.

Die verantwoordelijkheid is tweeledig, civielrechtelijk en strafrechtelijk. En daarom moet de architect met angstvallige zorg waken dat vóór de uitvoering of aanbesteding van eenigen bouw, alles nauwkeurig worde geteekend en in een bestek omschreven, opdat geen tegenstrijdigheden daartusschen ontstaan en een aannemingscontract op deze stukken gebaseerd geen aanleiding tot verschillen kan geven, en dit te meer daar aan den aannemer van den bouw, wiens belangen bij een aanneemcontract in niet mindere mate zijn gemoeid dan die van den lastgever, meestal slechts weinig tijd gelaten wordt, het werk naar de teekeningen en het bestek te berekenen. Wel is waar, wordt veelal vóór de aanbesteding een zoogenaamde aanwijzing gehouden doch de uitteraard onvolledige wijze, waarop de inlichtingen op zulk een aanwijzing worden gegeven en het onvoldoende der registratie van die inlichtingen heffen de gevaren voor eene misrekening van den aannemer geenszins op. Ook als lasthebber van den bouwheer en om diens belangen behoorlijk te behartigen is een uiterst nauwkeurige omschrijving van het te maken gebouw noodzakelijk. Tot de eigenlijke vraag welke is de rechtspositie van den architect overgaande, noemt spreker de beantwoording van die vraag hoogst belangrijk, doch zeer moeielijk. De taak van den architect is in de eerste plaats een voorbereidende, waarmede hij door een bouwheer belast wordt en die daardoor het bewijs geeft vertrouwen te hebben in de kunde, de eerlijkheid, en de geschiktheid van den architect. In verband hiermede is herhaaldelijk de vraag opgeworpen naar het karakter van die verhouding tusschen architect en bouwheer. Waar

eenerzijds beweerd wordt dat van lastgeving gesproken moet worden, meenen anderen dat de verhouding het karakter van huur van diensten heeft. Spreker meent dat de verhouding van gemengden aard is doch meer het karakter van huur van diensten dan van lastgeving heeft. Bij lastgeving toch heeft de lasthebber een speciaal omschreven taak waarbuiten niet gegaan mag worden, en heeft hij geen belooning tenzij anders overeengekomen, terwijl een architect veelal een niet volkomen gelimiteerde taak heeft en in ieder geval recht op belooning kan doen gelden, ook al is daaromtrent niets overeengekomen. Deze belooning wordt geregeld en beheerscht door de honoriumtabellen, die, door de architecten zelven vastgesteld, niettegenstaande dit, toch wettelijk bindende kracht hebben. Deze rechtsleer bepaalt dus ook de positie van den architect, en daarnaar moeten zijne handelingen bepaald worden. En hoewel hij slechts ten deele lasthebber is, is dit gedeelte van zijn taak niet de minst gewichtige. Integendeel heeft zijn lastgever hem als zoodanig de beschikking over groote belangen van financieelen en moreelen aard gegeven, en naarmate die belangen grooter zijn, klimt ook zijne verantwoordelijkheid voor de richtige behartiging daarvan, en eenmaal de bouw opgedragen staat de bouwheer zelfs feitelijk geheel buiten de leiding en heeft hij daarop geen invloed, dan alleen wanneer hij door den architect wordt bedrogen, in welk geval hij zijne lastgeving kan terugnemen. Wil de lastgever om andere redenen de lastgeving opheffen dan kan hij dit alleen doen met de verplichting om den architect zijn volle loon te betalen, alsof hij al zijne diensten ten einde had gepraesteerd.

Den architect wordt dus de geheele leiding van het werk opgedragen, en nu doet zich de vraag voor wat wordt verstaan onder die leiding. Uit de desbetreffende bepalingen van de algemeen bekende en gebruikelijke Algemeene voorschriften voor de uitvoering van Rijkswerken, de zoogenaamde A. V. § 481 en 494 is niet juist op te maken, hoever die leiding zich uitstrekt. Taalkundig genomen zou het niet zeer ver zijn, doch, waar eenerzijds op den architect een groote verantwoordelijkheid voor den bouw op de schouders wordt gelegd, is eene beperking in den aard der leiding niet op haar plaats en moeten we dus aannemen, dat zij alles omvat wat onder leiding in de uitgebreidste beteekenis van het woord is te verstaan.

Hierin is vaak een twistappel tusschen lastgever en lasthebber gelegen. Waar het toch mogelijk is dat zelfs bij de meest nauwgezette zorg bij de voorbereiding van een werk, het bij de uitvoering blijkt, dat afwijking van het in 't bestek bepaalde in 't belang van het werk noodzakelijk is, daar moet den architect de vrijheid gelaten worden, om dit te kunnen doen, en is hij zelfs verplicht om niet door te werken op de vooraf bepaalde wijze, indien hij overtuigd is, dat dit tot schade van het werk zou strekken. Zelfs wanneer zijn lastgever het van hem vergen zou en zelf de risico op zich zou willen nemen, zou hij bij later ongeval niets van zijne verantwoordelijkheid op zijn lastgever kunnen overbrengen, en naar die verantwoordelijkheid gevonnist kunnen worden.

De grens van noodzakelijkheid mag echter bij afwijking niet overschreden worden, want deze grens is ook die van des architecten bevoegdheid en recht. Indien echter de bouwheer weigert in te gaan op de door den architect noodig geoordeelde wijzigingen, moet deze laatste, bij exploit, zijn lastgever de noodzakelijkheid der wijzigingen doen beteekenen en niet voortgaan met den bouw. Een tweede vraag is of de aannemer verplicht is alles uit te voeren wat de architect hem belast, en of deze door de lastgeving van den architect van de verantwoordelijkheid voor de gevolgen is ontheven, ook al had hij die gevolgen voorzien. Die vraag moet ontkennend beantwoord worden, hij is in zoo'n geval evenzeer verplicht gerechtelijk te waarschuwen en te weigeren datgene uit te voeren wat hij verkeerd of gevaarlijk acht.

Nog eene andere vraag is of de architect last mag geven tot werkzaamheden die meer kosten mee zullen brengen, en of de aannemer die werkzaamheden moet verrichten. Zuiver juridisch moet de bouwheer eerst zijn toestemming tot die werkzaamheden geven en dat wel schriftelijk volgens art. 1646 B. W. wil de aannemer gerechtigd zijn betaling voor het meerdere geleverde te vorderen van den bouwheer. Veelal ontstaan over dit punt geschillen tusschen bouwheer en aannemer en wordt de tusschenkomst van een commissie van advies ingeroepen als bij § 496 der A. V. is genoemd. Toch is dit niet juist, daar volgens § 495b zulk een commissie slechts uitspraak kan doen over de verrekening van meer of minder werk, waarvoor geen schriftelijke machtiging van den bouwheer noodig is. Heeft dus een aannemer meer werk als bovenbedoeld geleverd zonder schriftelijke lastgeving van den bouwheer, dan kan hij de betaling daarvan niet van hem vorderen, ook niet door het inroepen van de tusschenkomst van een commissie van advies, doch hij kan den architect, die hem op eigen verantwoordelijkheid den last tot het meerdere werk gaf, voor de betaling daarvan aanspreken. Het is dus hoogst wenschelijk, eindigde spreker zijn voordracht, zoowel de verrekening van meer en minder werk als het doen verrichten van buiten het bestek staande werken, in gemeen overleg tusschen bouwheer, architect en aannemer vast te stellen, vóór dat tot de uitvoering er van wordt overgegaan.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR TEEKENONDERWIJS.

Bovengenoemde Vereeniging hield Dinsdag j.l. in het Societeitsgebouw der Diergaarde te Rotterdam alhier haar 29ste algemeene vergadering.

De Voorzitter, de heer B. W. Wierink, van Amsterdam, heette in zijn openingswoord in 't bijzonder welkom de heeren dr. de Boer, Bartels en Brandenburg, respectievelijk vertegenwoordiger van de Vereeniging van leeraren bij 't middelbaar onderwijs, de vereeniging voor vakopleiding van werklieden in Nederland en het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap.

't Afgeloopen jaar, zoo zeide de voorzitter, heeft voor de vereeniging een vrij kalm verloop gehad. De reform wint veld, — men keert terug naar de natuur. Want dat is naar spreker's oordeel de hoofdzaak van de reform. 't Overige kan als bijzaak worden beschouwd.

In het door den heer J. de Jong Czn. uitgebrachte jaarverslag wordt meegedeeld, dat er 13 nieuwe leden werden ingeschreven. Het bestuur

zal trachten, door middel van een circulaire, het aantal leden meer te doen toenemen.

Uit de rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar blijkt, dat de ontvangsten bedroegen f 1282.62, de uitgaven f 1153.27, zoodat er een batig saldo is van f 129.35. Het Maandblad leverde een winst van f 75 op.

Aan de penningmeesteres, mej. E. Kerlen, werd dank gezegd, voor haar nauwkeurig beheer.

Hierna kwam aan de orde de verkiezing van twee bestuursleden, wegens het periodiek aftreden van de heeren J. de Raad en J. Versluys. Van laatstgenoemde is een schrijven ingekomen, dat hij voor een herbenoeming niet in aanmerking wenscht te komen.

De voorzitter brengt de verdiensten in herinnering, welke de heer Versluys voor de vereeniging heeft gehad; hij vertegenwoordigde daarin den wiskundigen kant van het teekenvak, maar ook in alle andere zaken werd het oordeel van den heer Versluys door het bestuur op hoogen prijs gesteld.

Herkozen werd de heer de Raad, en gekozen, bij tweede vrije stemming de heer A. Asselbergs, te Helmond.

Bij de bespreking van het Maandblad der vereeniging werd de wensch uitgesproken, dat de inhoud van het blad wat aantrekkelijker worde gemaakt door het overnemen van stukken uit Kind en Kunst, Studio en andere buitenlandsche tijdschriften.

De voorzitter beschouwt het Maandblad als een blad van de leden en uit de hoop, dat de leden meer zullen meewerken.

Besloten wordt, dat de volgende algemeene vergadering zal worden gehouden te Utrecht, ook op den Dinsdag na Paschen.

De vereeniging zal toetreden als lid van de Internationale Vereeniging voor Teekenonderwijs.

Het bestuur wordt gemachtigd tot het vormen van een commissie in zake het teekenonderwijs en de opleiding van leerkrachten daarvoor, nadat de voorstellen der inschakelingscommissie bekend zullen zijn gemaakt.

Na de pauze heette de voorzitterwelkom de heer de Groot, inspecteur van het teekenonderwijs.

Behandeld werden thans de examenprogramma's meer speciaal M^1., M^2., M^9. en M^{10}. zooals die zijn ontworpen door de staatscommissie, benoemd bij beschikking van den minister van binnenlandsche zaken, d.d. 11 Juli 1907.

Bij dit punt heeft het bestuur een toelichting met praeadvies gevoegd:

De voorzitter meent, dat het ontwerp in 't algemeen mag worden geroemd, omdat het de praktijk op den voorgrond plaatst. Het theoretische zal zooveel mogelijk praktisch theoretisch zijn, en het praktische zal praktisch blijven.

Na eenige discussie over de verschillende punten wordt besloten de toelichting met praeadvies aan de regeering te zenden.

Het laatste nummer van de agenda was: Het teekenonderwijs aan de hoogere burgerscholen en de reform.

Eerste inleider was de heer H. J. Horn Jr., van van Amsterdam, die het onderwijs in het handteekenen besprak, in verband met de volgende vijf vraagpunten:

a. Is het teekenonderwijs aan de H. B. scholen sinds de oprichting dier scholen in den loop der jaren belangrijk gewijzigd?

b. Is de invloed van de reform op dit onderwijs merkbaar?

c. In hoeverre kan men reform-denkbeelden bij dit onderwijs toepassen?

d. Is het eind-examen een beletsel daartoe?

e. Wat is nog wenschelijk tot verbetering van dit onderwijs?

Vraag a. beantwoordde spreker bevestigend. Er is inderdaad veel veranderd, ook als gevolg hiervan, dat de jongens thans, als ze op de hoogere burgerschool komen, althans iets aan 't teekenen gedaan hebben, terwijl vroeger de helft der jongens nauwelijks wist, dat men met een potlood nog iets anders kan doen dan schrijven.

En de invloed van de reform op het onderwijs is op sommige scholen wel degelijk merkbaar.

Wat het antwoord op vraag c. betreft, men kan de wanden van het schoollokaal tinten, het vertrek moet gezellig zijn, men moet de leerlingen omringen met kleuren en veel mooie dingen. Aan den wand hange men spreuken, liefst door de leerlingen zelf vervaardigd. En er zij samenwerking met de vakken, die aanraking met het teekenvak hebben.

Een voordeel is, dat de gebruiksvoorwerpen in bijna alle examencommissies hun intrede doen, als de meest geschikte modellen.

In het Kon. besluit van 1885 is zooveel ruimte, dat het eindexamen geen beletsel behoeft te zijn om nieuwere denkbeelden betreffende het teekenonderwijs te doen marcheeren.

De vakversiering wenscht spreker in eere te houden. Door wijziging van de wet zou men moeten komen tot meer uren per klas voor het teekenen. En de teekenleeraars zouden een flinke som moeten aanvragen voor leermiddelen. Sprekers slotwoord is: laten we ons zelven in ons onderwijs steeds herzien.

De heer Herman J. de Vries, van Haarlem, sprak over het onderwijs in het lijnteekenen. Dit moet, zegt hij, ook zijn aesthetische vorming van de leerlingen. Het teekenonderwijs moet bijdragen tot de algemeene ontwikkeling. De leeraars in het lijnteekenen moeten zijn, niet de assistenten van de leeraren in de wiskunde, maar zelfstandig werkende mannen.

Als de klas wat meewerkt, is het naar spreker's meening ook mogelijk, op de hoogere burgerschool perspectief, zeer elementair, te onderwijzen.

Wat de heeren Horn en de Vries in het midden brachten, werd toegelicht door een groot aantal teekeningen, die verleden jaar in Londen zijn tentoongesteld.

De voorzitter zeide de beide inleiders hartelijk dank. Het gesprokene zou, meende hij, wellicht aanleiding kunnen geven tot een vraagpunt voor de agenda van de volgende algemeene vergadering.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 15. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst, Mededeelingen van het Hoofdbestuur.

Verslag betreffende de examens in 1909 voor Bouwkundig-Opzichter en voor Bouwkundig-Teekenaar, ingesteld door de Maatschappij t. b. d. Bouwkunst.

Stedenschoon.

Nieuwe Bouwwijze in gewapend beton met afbeeldingen.

De buitentemperatuur, hier te lande gedurende het koude jaargetijde, door F. G. Unger w. i., met figuren.

Ingezonden Stukken. De Accijnshuisjes te Leiden door H. J. Jesse, adres van Dr. Cuypers en uittreksel Raadsverslag.

Architectura No. 15. Mededeelingen betreffende het Genootschap.
Overzicht van de week. De wieg. — Staal en Kropholler.
Bond van Ned. Architecten. Agenda van de jaarvergadering.
Technisch Gedeelte. Het maken van bestekken, begrootingen en materiaalstaten, door A. N. Wind. (vervolg.
Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (slot).
Over de bereiding van tras en het gebruik van dit materiaal tot het maken van mortel en beton.

De Bouwwereld No. 15. „Heimathschutz" en hare middelen door J. H. W. Leliman b.i. (Vervolg) met afbeeldingen.
Het Agnietenpoortje (ingang van het voormalig Atheneum illustre) te Amsterdam, door A. A. Kok, met afbeelding.

De Ingenieur No. 15. F. A. Holleman Jr. Levensbericht met portret door N. W. van Doesburgh c. i.
Zijn Stoomlocomotieven linksch? door T. J. W. van Rossum c. i. met afbeeldingen.
Tarieven van electrische centralen, door D. Kos, w. i.
Ingezonden Stukken, Open brief aan de Leden van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs door Th. Delprat en L. H. F. Walckers met een naschrift van R. A. van Sandick c. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 15. Officieel Gedeelte — Statistiek. — Prijsvragen met algemeene beplalingen — Uit de Afdeelingen. — Bijzondere voorwaarden voor den dienst in Ned. Indië. — Ingezonden. — Op den Oceaan in den mist. — Gewapend Beton (Slot). — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing (vervolg).

De Aannemer No. 15. De Middelbaar Technische School.
Keuring van Materialen.
De organisatie van werkgevers in Frankrijk III. (Sabotage.)

De Nederlandsche Kleï-Industrie No. 41. Het maken van een aardwal. — Het ondicht worden van schamachkanalen bij ringovens. — Poreusheid en weerstandsvermogen van dakpannen. — Waalverbetering. — Steenen en tegels voor het bekleeden van Bouwwerken uit beton. — Iets over koop op monster. — Eenige regels voor stokers. — Het maken van gekleurde kleiproducten.

Deutsche Bauhütte No. 15. Von der Schalldämpfung in Wohngebäuden, door Ing. A. Knauft.
Ueber Strassen-und Brückenwarterhäuser, door E. Bauernfeind bij ontwerpen van Wilhelm Weske te München.
Eine Kaufhaus-Fassade, bij een ontwerp van P. Rheindorf te Duisburg.
Zwei Einfamilienhäuser, door H. A. Waldner bij ontwerpen van Paul Fischer te Naumburg en G Spieker te Werden.
Losse plaat; Markt te Meiszen, naar een teekening van R. Teichmann.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Bij gelegenheid van het Schinkelfest is door den Architecten-Verein te Berlijn in zijn feestvergadering van 13 Maart l.l. het eere-lidmaatschap der vereeniging uitgereikt aan: Dr. P. J. H. Cuypers, te Roermond, Daumet te Parijs, en Belcher, te Londen.

De waarde van deze onderscheiding komt te meer uit, als er bij vermeld wordt, dat deze in 't geheel slechts aan drie buitenlandsche architecten werd toegekend.

Wat Dr. Cuypers betreft, dankt deze de gemelde onderscheiding vooral aan zijn optreden als lid van het „Comité permanent des Congrès Internationaux des Architectes."

De tekst van het eere diploma luidt aldus:

ARCHITECTENVEREIN ZU BERLIN.
HERRN PETER JOSEF HUBERT CUYPERS,
Architekt in Amsterdam,
Ehrendoktor der Hochschulen zu Utrecht und Delft,
Den Erbauer des Reichs Museums in Amsterdam,
Den bewährten Altmeister Kirchlicher und Profaner Baukunst,
Ernennen wir in Anerkennung seiner Hohen Verdienste,
Sowohl um die Fortschritte der Architektur,
Als um das Zusammenhalten der Architekten aller Länder,
zum
EHRENMITGLIED.
Berlin, am Schinkelfeste, den 13 März 1909.
Der Vorstand
Stübben, Bürckener,
Boost, C. Juiss, Habicht, T. Körte,
Meier, Nolda, Ronnebeck Saron.

BINNENLAND.

LEEUWARDEN. De Gemeenteraad van Utingeradeel heeft na het kennisnemen van de opgemaakte plannen van den heer J. Brandenburg, directeur der gasfabriek te Joure, en het rapport daarover van den heer N. W. van Doesburgh, diredteur van de lichtfabrieken te Leiden, besloten een steenkolengasfabriek op te richten voor de dorpen Oldeboorn en Akkrum.

'S-HERTOGENBOSCH. Te Lage Mierde (N.-B.) zijn bij het graven in den ouden pastorietuin de fundamenten van een toren blootgelegd. Deze fundamenten moeten geheel uit rotssteen bestaat. Ook stiet men op een kelder, die nog geheel intact was. Het ontdekte zou uit zeer oude tijden dagteekenen

GRONINGEN. Uit het jaarverslag van de vakteekenschool der afd. Leens blijkt, dat aan den cursus werd deelgenomen door 22 leerlingen, die de lessen met veel aandacht volgden. De lessen werden gegeven door den heer H. C. Scheffel architect te Groningen. Met October 1909 hoopt het bestuur der school een tweeden cursus te beginnen.

— In de laatstgehouden raadsvergadering kwam aan de orde het voorstel van B. en W. tot de gunning van het aanbrengen van een centrale verwarmingsinrichting in de remise van de electrische tram aan de firma W. J. Stokvis te Arnhem, voor f 10,485.

Dit voorstel gaf aanleiding tot een langdurige gedachtenwisseling.

Het was de heer J. Bomers, die het bestreed. Hij vond de uitvoering veel te duur en begreep niet, waarom B. en W. niet liever het goedkoopste plan van de Nederl. Maatschappij tot Centrale Verwarming te Amsterdam, dat slechts op f 4313 kwam, hebben voorgesteld. Meerdere leden vonden ook dat het wel goedkooper kon, maar de vrees dat, zooals de heer Bos vertelde, de goedkoope inrichting onvoldoende zou blijken en in de exploitatie bovendien duurder zou zijn, weerhield hen, om wijzer te willen wezen dan de deskundige ambtenaren, in wien men toch, naar de wethouder meende, vertrouwen moest blijven stellen. Die ambtenaren nu gaven aan het systeem Stokvis de voorkeur.

Het voorstel van den heer Bomers, om toch maar het goedkoope te nemen, werd daarop met 26 tegen 2 stemmen verworpen.

AMSTERDAM. De N. Rott. Courant meldt het volgende:
In de Maandagavond gehouden vergadering van de schoolcommissie, werd — naar reeds met een enkel woord gemeld is — besloten aan B. en W. te verzoeken zoodanige maatregelen te nemen, dat het gebouw de zoogenaamde Agnietenschool op den Oudezijds-Voorburgwal, wegens ongeschiktheid van inrichting niet meer voor het onderwijs gebruikt worde.

Het gaat hier om de vooormalige kapel van het Sint Agnesklooster. die, ondanks haar lang en veelbewogen leven, nog grootendeels in den oorspronkelen vorm behouden bleef, en als van ouds haar Gothisch geveltje uitstrekt boven den hoogen straatmuur, en de „Konstige hardsteene poort" daarin. Deze poort, een fraaie proeve van 17e eeuwsche bouwkunst, heeft eertijds gestaan aan den stads-timmertuin achter het gasthuis, in de tegenwoordige Doelenstraat, tot in 1632 de Amsterdamsche stadsregeering het kerkgebouw tot „Doorluchtige schole" het „Athenacum Illustre" „verordonneerde". Toen werd de poort naar hier verplaatst.

(Vervolg Binnenland zie Bijblad).

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.
Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.
Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Omtrent deze veranderde bestemming van het gebouw zegt Casparus Commelin in zijne „beschrijvinge der Stadt Amsterdam", o. m. „Soo hebben de E. Gr. Achtbare Heeren Burgemeesteren en Achtbare Raedt (niet meerder ter harte nemende als het opqueken der teedere jonkheyd) in bedenkinge genomen, oft nie nut en oirbaar zoude zijn een Doorluchtige school op te richten. Om deselve daar in tot verder geleerdheyd te vorderen, is in den jare 1631 besloten en bij de 36 Raeden vastgesteld een Gymnasium ofte Doorl. School op te richten, hebbende daertoe de Kerk van St. Agnietenklooster verkooren, die na de veranderinge des Godsdienst geweest sijnde een Pakhuys, opgeruymt en in drieën verdeeld is, het onderste tot Pakhuys latende, de tweede verdieping tot twee Auditoriums of Lesplaatsen met stoelen, banken en andere noodzakelijkheden bekwaam gemaekt, het derde en bovenste tot de Bibliotheek, Boekerij of te Boek-kamer geapprobieert.

Het was de heer Joling die in de schoolcommissie aan de geschiedkundige waarde van het gebouw herinnerde, en er voorts op wees dat er ook in de 19e eeuw reeds stemmen opgingen die de kapel als schoolgebouw afkeurden. De Genestet oordeelt in 1849, in „het Schotje" aldus: „dit gebouwtje is zeer wrak, zeer oud, zeer vuns, maar voor eenigen tijd met onloochenbaren smaak en savoir faire opgeknapt", en in het spottend rijmelerijtje heet het:

„'t Is opgelapt en opgeknapt,
„Eén wrak, één reparatie,
„'t Is opgeflikt en opgeschikt,
„En staat nog — bij de Gratie".

„Et nos — het is zoo iets
„Een brug, een Atheneum,
„Als 't binnenkort in duigen valt,
„Zing ik een klein Te Deum".

Naar het oordeel van den heer Joling, en ook van den voorzitter, den heer Ingenohl, is er intusschen voorloopig van een in elkaar vallen van het gebouw geen sprake. Muren en balken zijn, trots hun ouderdom, nog zeer solide, en op grond hiervan mag men mèt hen de hoop koesteren dat B. en W. voorstellen zullen doen om aan de oude kapel een andere bestemming te geven, doch haar niet af te breken.

— De „IJz.- en Staalkroniek" verneemt dat de ingenieur L. A. Sanders uit Fransch-China de uitnoodiging heeft ontvangen een ontwerp te maken voor een landingspier van gewapend beton volgens zijn putten- en platensysteem.

— B. en W. stellen voor, aan de nieuw opgerichte roei- en zeilvereeniging Poseidon alhier, ten behoeve van den bouw van een schuitenhuis, te verhuren een watervlakte n den Amstel, tegenover de Burmanstraat, ter groote van ongeveer 600 M². tegen een jaarlijkschen prijs van f 0.25 per M². De bouwplannen moeten aan de goedkeuring van B. en W. onderworpen worden, zoodat er rekening gehouden kan worden met de bezwaren van enkele omwonenden.

— Men is van plan hier een groote arbeidersbeurs te bouwen en daaraan te verbinden een woningbeurs, waar woningzoekenden, evenals in het buitenland, inlichtingen kunnen inwinnen wat betreft woning, huurprijs, medebewoners enz. Verder worden plannen beraamd om een vakbeurs te maken, waar, op gezette tijden werkgevers en werknemers elkaar kunnen ontmoeten.

LEIDEN. In het begin van het vorig jaar besloot de gemeenteraad tot uitbreiding van het krankzinnigengesticht „Endegeest" met eene afdeeling voor jeugdige idioten, waarvan de kosten werden geraamd op f 200,000 waartoe echter de provincie de gemeente in tegemoet zou komen.

De inspecteurs van het Staatstoezicht op krankzinnigen en krankzinnigengestichten maakten echter bezwaar tegen het plan, speciaal tegen het beerputtenrioleeringstelsel, dat zij wenschten vervangen te zien door het z.g. irrigatiestelsel, wat ongeveer f 8000 extra zou kosten. Nadat B. en W. daarover de Ned. Heide-Maatschappij hebben gehoord, hebben zij gaarne in deze verandering toegestemd. Doch ook uit anderen hoofde zullen de kosten nog met f 12,000 moeten stijgen, en inplaats van f 200,000 f 220,000 moeten bedragen. Van de provincie kregen B. en W. toezegging dat zij haar oorspronkelijke toezegging toch gestand zal houden, waarom B. en W. ook de goedkeuring van den Raad vragen.

ROTTERDAM. Aan de heeren A. Bos Pzn., Dordrecht, en J. P. Heyblom, Rotterdam, is opgedragen de uitvoering van baggerwerken — ongeveer 10 millioen kub. meters — voor verbetering en uitbreiding van de havenwerken te Huelva, Spanje.

Het werk zal geheel met Nederlandsch materieel worden uitgevoerd.

— EINDHOVEN. In de laatstgehouden raadsvergadering alhier werd uitvoerig gesproken over de benoeming van een gemeente-opzichter, aan wien B. en W. een aanvangswedde van f 900 willen geven. Tenslotte namen B. en W. een voorstel over om een opzichter voor één proefjaar te benoemen, waarna 't voorstel werd aangenomen.

LEEUWARDEN. In de dezer dagen gehouden vergadering van de Schouwburgvereeniging te Harlingen werden ter tafel gebracht plannen tot het bouwen van een nieuwen schouwburg op het oude terrein, op het terrein van de Buiten-Societeit, benevens twee plannen tot verbouwing van de „Harmonie". Het eindbesluit der vergadering was deze laatste twee in handen te stellen van het bestuur der „Harmonie", hetwelk in een te houden algemeene vergadering aan de aandeelhouders de vraag zal voorleggen. of zij genegen zijn tot een samensmelting met de Schouwburgvereeniging, en zoo ja, op welke voorwaarden, terwijl hierop in een daarna te houden vergadering van de aandeelhouders van den schouwburg zal worden beslist of dit voorstel zal worden aangenomen. Wordt hierop ingegaan, dan zal in een gecombineerde vergadering beslist worden, welk plan zal worden uitgevoerd.

Personalia.

— Aan de ambachtsschool te Veendam zijn benoemd: tot leeraar in het vakteekenen de heer A. Laarman te Dordrecht, voor metselen de heer K. Sij, kes te Groningen, voor smeden en bankwerken de heer H. Schrage te Zuidwending.

Met de benoemden stonden op de voordracht de heeren J. J. de Boer te Leiden, B. v. d. Elst te Zwolle en J. Kersloot te Amsterdam.

— Bij de Semarang-Cheribon Stoomtram-Maatschappij zijn benoemd tot opzichters voor den dienst van Weg en Werken op Java: de heeren J. C. Schiferli, thans werkzaam als opzichter-teekenaar bij de Gemeentewerken van 's-Gravenhage; O. W. Kollöfel, bouwkundig opzichter te IJmuiden; A. M. de Kruijff, bouwkundig opzichter te Utrecht en J. van der Meulen, opzichter en teekenaar te Enkhuizen.

— Tot 2e leeraar in het timmeren aan de ambachtsschool te Doetinchem is uit 175 sollicitanten benoemd de heer K. Kooy uit Hilversum.

Vacante Betrekkingen.

— Landmeter bij een groote cultuur-maatschappij op Java, in vasten dienst, ongetrouwd, niet ouder dan 25 jaar. Brieven onder no. 12595, bur. der N. Rott. Courant. (1)

— Ingenieur, bekend met de berekening van gewapend beton voor eene Belgische Beton Maatschappij te Antwerpen. Brieven onder letters K Z.S., Nijgh & Van Ditmar's Algemeen Adv.-Bureau, Rotterdam. (1)

— Magazijnmeester Gemeentewerken, Utrecht, tegen 15 Juni a.s., jaarwedde f 900—f 1100, benevens vrije woning. Rekesten op zegel bij den Burgemeester vóór 24 April a.s. Kennis van Bouwmaterialen, alsmede van administratie vereischt. Inlichtingen aan het Bureau der Gemeentewerken, Achter Clarenburg, elken werkdag van 9—11½ uur. (1)

— Constructeur, met ervaring in Ketelconstructie, als afdeelingschef op het bureau. Brieven, onder no. 12134, bureau der N. Rott. Courant. (1)

— Tijdelijk districts-inspecteur der Spoorwegdiensten, Ouderdom minstens 25 jaar. Zij die in het bezit zijn van het diploma van werktuigkundig ingenieur der Technische Hoogeschool of der Polytechnische School te Delft en gedurende eenige jaren werkzaam zijn geweest, zullen bij voorkeur in aanmerking komen. Minimum jaarwedde f 2000. Zich bij gezegeld en vrachtvrij adres te wenden tot den Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten te 's-Gravenhage vóór 30 April 1909. (Voor verdere bijzonderheden zie men de Ned. St.-Courant van 7 April 1909, no. 82). (1)

— Werktuigkundig Teekenaar (construct.) en Bouwkundig Teekenaar, goed ontwerper en bekend met stijlleer. Br. lett. V. 17 9, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Onderbaas-Uitvoerder, bij aanleg van straatwegen enz. Br. letter V 1713, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Werktuigkundig Opzichter-Teekenaar met ervaring van Centrale Verwarming en Liftaanleg, in tijdel. dienst bij eene groote Gemeente. Kennis van electrische installatiën aanbeveling. Aanvangssalaris f 1200.— Brieven onder No. 418, a/h Centr. Adv.-Bur. Max R. Nunes, Amsterdam. (2)

— Ingenieur in algemeenen dienst der Gemeentewerken te Arnhem, jaarwedde f 1800.— tot f 2400.—. Diploma van de Polytechnische of Technische Hoogeschool te Delft vereischt. Zich per gezegeld request te wenden tot Burgemeester en Wethouders vóór 20 April a.s. (2)

— Tijdelijk Opzichter voor ongeveer 3 maanden, goed op de hoogte met Grondwerken. Br. te richten aan N. Lodder te Kesteren. (2)

— IJzerconstructeur, alsmede een geschikte Baas, goed met werkvolk kunnende omgaan. Br. onder No. 12020, bureau der N. Rott. Courant. (2)

— Bouwkundige als Agent voor Nederland eener 1ste Buitenlandsche Firma in Gewapend Beton tegen nader overeen te komen voorwaarden. Brieven onder No. 38653 aan het Bur. van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

41 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., f 50—f 125	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—32 j., f 40—f 120	p.m.
11 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j., f 90—f 130	„
1 Werkt.opz.(construct.)	—32 j., f —f 110	„
5 Werkmeesters	26—33 j., f 80—f 130	„
11 Werktuigk. Teek.	18—32 j., f 30—f 110	„
4 Electrotechniker	23—34 j., f 45—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„
1 Chef st.-timmerfabr.	29 j., f —f 100	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 19 April.

Enschede ten 12 uur. Door de arch. R. Reijgers in het hotel De Graaff: het weder opbouwen van Fabrieksgebouwen aan de Brinkstraat; bestekken met teek. te bekomen bij aanbesteder, aanwijzing gehouden.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem.-bestuur: het leveren van ongeveer 257 ton gegoten ijzeren buizen en hulpstukken ten dienste der gemeente-gasfabrieken. Het bestek en voorw. te verkrijgen ter stadsdrukkerij. Inlicht. ten kantore van de Gemeente-Gasfabrieken, Keizersgracht 444/446 van 10 tot 12 uur, veertien dagen aan de aanbesteding voorafgaande.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem.-bestuur: het leveren van driehonderd gegoten ijzeren lantaarnpalen, ten dienste der gemeente-gasfabrieken. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter stadsdrukkerij. Inlicht. ten kantore van de Gemeente-Gasfabrieken Keizersgracht 444/446 van 10 tot 12 uur, veertien dagen aan de aanbesteding voorafgaande.

MAANDAG 10 Mei.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gemeentebest.: de levering en opstellen van de machinale inrichting voor het te bouwen vleeschkoelhuis met ijsfabriek voor het abattoir. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen door den Werktuigkundig Ingenieur der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 157, op 19 en 20 April, 7 en 8 Mei 1909, 10 tot 12 uur.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.888,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	14.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.
Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

VAN OMMEREN & Co., Arnhem.

Groothandel **Spiegel-Vensterglas, Verfwaren.**

GEORNAMENTEERD GLAS.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 24 APRIL 1909 No. 17.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.— te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Plaatselijk karakter in de bouwkunst.

(Met een plaat).

Naast de „Heimathschutz" behoort de „bodenständige" architectuur bij onze Oostelijke naburen tot de onderwerpen van den dag. Men spreekt niet meer zooveel van nationale bouwkunst, en duidt met „bodenständig", wat men gevoeglijk zou kunnen vertalen als „van eigen bodem" een minder rekbaar, een enger begrensd en ook beter te bepalen begrip aan.

Het begrip van nationale bouwkunst is tamelijk vaag, vooral voor een wijd uitgestrekt gebied als het Duitsche Rijk kan dit niet anders. Welke bouwkunst is daar als de typisch nationale aan te merken?

Op deze vraag zal men in de Oostzeeprovinciën een geheel ander antwoord geven dan b.v. in het Schwarzwald, de opvatting van een inwoner van Dresden zal op dit punt merkelijk verschillen van die van een Elzasser. Op verschillende plaatsen zal men als echt nationale monumenten gebouwen aanwijzen van zeer uiteenloopend karakter en in welker constructie en vormenspraak slechts zeer weinig punten van aanraking zijn op te merken. Vooral door het meer en grondiger bestudeeren van oude bouwwerken is men tot deze eenigszins gewijzigde inzichten ten opzichte van de nationale bouwkunst gekomen, en meer en meer heeft men de aandacht gewijd, aan de kenmerkende verschillen, die zijn op te merken, niet slechts, wanneer men het karakter van de bouwkunst in eenen bondsstaat vergelijkt met dat in een anderen, maar ook wanneer men de bouwwerken van een betrekkelijk klein gebied in den denzelfden staat en zelfs die van enkele steden, die niet eens op groote afstanden van elkaar liggen, met elkander vergelijkt.

Die plaatselijke verschillen kan men ook in een klein land als het onze en ook in België opmerken. Men kan hier met eenig recht spreken van een typisch Groningsche, Haarlemsche of Dordtsche architectuur zoo goed als van een Noordhollandsche, Oost-Geldersche of Zuid-Limburgsche.

De kenmerkende verschillen ontstaan door de samenwerking van vele oorzaken, het materiaal speelt daarbij een groote rol, maar niet minder de plaatselijke wijze van werken en de plaatselijke voorliefde voor bepaalde vormen. Deze oorzaken voor elke plaats in bijzonderheden na te speuren zou een zeer moeizame arbeid zijn, maar wij zien dit meer en meer doen door plaatselijke vereenigingen en hoe meer die arbeid vordert, des te eerder zullen wij in staat zijn beredeneerde vergelijkingen te maken van verschillende plaatsen.

Maar al is dit nu ook nog niet het geval, men kan wel als vaststaand aannemen, dat de karakte-

ristieke bouwtypen ontstaan zijn in den gildentijd, toen elke stad een kleine afgesloten republiek was.

Zoodra dit niet meer het geval was is het plaatselijk karakter in de bouwkunst langzamerhand verslapt en in onzen tijd van ontwikkeld verkeer kan men wel zeggen, dat het geheel verloren is gegaan, althans alleen nog maar bestaat in hetgeen uit den ouden tijd is overgebleven.

Vrij algemeen gangbaar is de meening, dat het ons nog maar niet gelukken wil aan de moderne bouwkunst een voor onzen tijd karakteristieke uitdrukking te geven. Overal heeft men beproefd de zoogenaamde nationale bouwkunst te doen herleven, maar dit is, zooals wij weten, ten eenenmale mislukt. Verwonderen kan het nu niet, dat men het thans over een anderen boeg werpt en tracht het plaatselijk karakter, vooral waar het zich in vroeger tijden op kenmerkende wijze heeft uitgesproken, te doen herleven, in de eerste plaats door van het oude te behouden wat nog te behouden is.

Het zijn in den regel niet de monumentale gebouwen van een stad, die dan in de eerste plaats in aanmerking komen; het karakter van eigen bodem spreekt zich veeleer uit in kleine eenvoudige bouwwerken en niet het minst in het woonhuis en op het platteland in de eenvoudige boerenwoning.

Een eenmaal ontstaan plaatselijk woningtype kan lang stand houden en wijzigt zich slechts langzaam.

In de meeste steden echter heeft de speculatiebouw ons een of meer woningtypen opgedrongen, die al zeer weinig karakteristieks hebben of slechts typisch zijn door hun karakterloosheid.

In dit opzicht staat de buitenlandsche etagewoning of huurkazerne vrijwel op een lijn met onze boven- en benedenhuizen.

Aanmoediging verdient dus het streven van hen, die, door te wijzen op het voorbeeld van het voorgeslacht, het oog van het tegenwoordig levend geslacht weder trachten te openen voor de eigenaardigheden van de bouwkunst van eigen bodem. Wellicht gelukt het daardoor, althans in den woningbouw weder wat beters tot stand te brengen.

De groote behoefte aan kleine woningen, die vrijwel overal bestaat, kan dit streven in de hand werken en wij zien dan ook reeds hier en daar arbeiderswoningen verrijzen, waarbij niet aan de inrichting alleen de bouwmeester zijn zorgen besteed heeft, maar ook met succes getracht is aan het uiterlijk iets van dat eigenaardige te geven, dat zich zoo moeilijk beschrijven laat, omdat het 't resultaat is van allerlei kleinigheden, die slechts opgemerkt en gevoeld worden door dengene, die do oude plaatselijke bouwkunst met liefde bestudeerd heeft.

Onze landgenoot Van der Kloot Meijburg gaf er onlangs in zijn „Oude Boerenhuizen" blijk van dit gedaan te hebben.

Onder de Duitsche collega's neemt de Darmstadter architect Dr. Anheisser een eerste plaats in.

Wij geven thans andermaal een paar verkleinde reproducties van twee platen uit diens plaatwerk „Malerische Architekturskizzen". Het zijn vooral kleine typische gebouwen en schilderachtige hoekjes uit de Rijnstreek, uit den Elzas, uit Württemberg i.e.w. uit West-Duitschland, die door hem worden afgebeeld en ongetwijfeld heeft hij door zijn teekenstift menig gebouwtje vereeuwigd, waarvan het mooie of aardige den voorbijganger nog niet was opgevallen, maar waarvoor door zijn belangstelling nu wellicht ook de belangstelling van anderen is opgewekt en vooral heeft zijn werk er zeker toe bijgedragen, de belangstelling in het plaatselijk typische van vele dezer gebouwtjes wakker te maken en aldus tot de kennis van de „bodenständige „architectuur in plaatsen, waar men misschien niet eens wist dat zoo iets bestond. Ook een deel van Zwitserland heeft Anheisser later tot arbeidsveld gekozen en ook daar veel ontdekt, wat veler aandacht tot nog toe was ontgaan, en dat wel eenvoudig door het te teekenen. Er bestaat toch geen beter middel, om iets goed te zien, dan het te teekenen of zelfs kan men zeggen, slechts wat men geteekend heeft, heeft men goed gezien, en men kan het anderen niet beter vertoonen dan in een correcte teekening.

Daaraan ontleent dergelijk werk zijn waarde voor den teekenaar zelf in de eerste plaats, maar daarna ook in hooge mate voor anderen.

Het spreekt vanzelf, dat de Duitsche vakwerkbouw voor ons land niet die waarde en beteekenis heeft als voor de streken waar hij inheemsch is en het zij verre, dat wij de schetsen van Anheisser als voorbeelden om na te bouwen zouden willen aanbevelen, maar in zekeren zin kunnen zij ons, evenals dergelijk werk van anderen ten voorbeeld strekken. Wat Anheisser in zijn vaderland deed en van der Kloot Meijburg in het onze, kan ieder, die teekenen geleerd heeft, zij het ook niet op zoo uitgebreide schaal, in de plaats zijner inwoning doen, althans beproeven. Er is geen leerzamer werk denkbaar, geen eenvoudiger en zekerder methode om het karakteristieke in de bouwkunst te leeren zien en begrijpen, geen werk ook, dat meer voldoening schenkt. De kennis die men er mede opdoet, kan ons door niemand ontnomen worden en willen wij werkelijk het plaatselijk karakter in de bouwkunst in eere herstellen, dan is daarvoor toch in de eerste plaats de grondige kennis daarvan noodig, die men zich alleen op deze wijze verwerven kan.

Of het vraagstuk van den modernen stijl hiermede nader tot oplossing gebracht zal worden, is een vraag, die wel voorloopig onbeantwoord zal moeten blijven en waarmede wij ons thans niet zullen bezig houden. Men vreeze echter niet, dat de studie der kleinigheden ons de groote vraagstukken uit het oog zal doen verliezen en ware dit ook eens een tijdlang het geval, men kan vragen, zou het werkelijk schade doen, wanneer de bouwmeester zijn volle aandacht en al zijn talent eens concentreerde op kleine eenvoudige zaken en eens uit hooger sferen afdaalde, om zich te bewegen wat lager bij den grond, waarop hij toch eenmaal bouwen moet?

De Hofvijver.

Aan den Raad der Gemeente 's-Gravenhage is het volgende adres verzonden:

De Commissie van Advies voor de Grafelijke Zalen, benoemd bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid van 12 September 1896, heeft met groot leedwezen kennis genomen van het voorstel door Burgemeester en Wethouders dezer gemeente bij Uwen Raad inge-

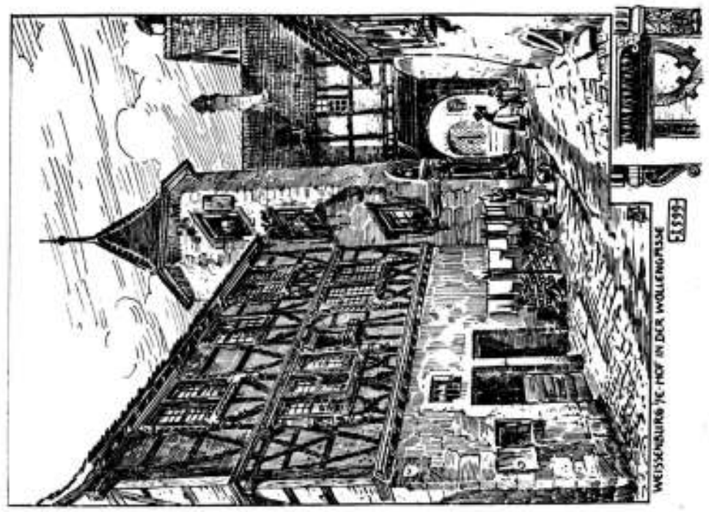

Weissenburg.

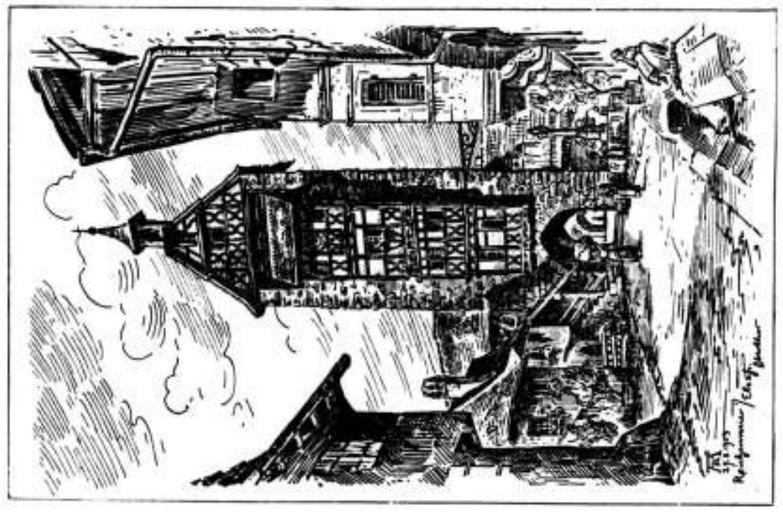

Reichenweier.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
44ste Jaargang No. 17.

diend, tot demping van het westelijk gedeelte van den Hofvijver ten behoeve van een nieuw te maken verkeersweg.

Daar haar werkkring omvat het aan de Regeering uitbrengen van advies omtrent alles wat de Grafelijke Zalen en de directe omgeving betreft, meent zij U hare meening te moeten doen kennen, in eene aangelegenheid van zoo overwegend belang uit oogpunt van eerbiediging der historie en van het stadsschoon.

Reeds in 1905 heeft de Commissie in het toen bij Uwen Raad aanhangige voorstel aanleiding gevonden in een schrijven aan den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid erop te wijzen, dat door die demping het karakter van hetgeen nog rest van het Oud Grafelijk Kasteel ten zeerste zou worden geschaad: De Vijver met de, den ouden Buitenhof afsluitende, Gevangenpoort vormen een integreerend deel van het Grafelijk verblijf, van welks omgeving reeds te veel is verloren gegaan. Zij wees er destijds tevens op, dat de Hofvijver, zoover zij heeft kunnen ontdekken, nimmer in eigendom aan de Gemeente is overgedragen en derhalve als behoorende tot den vroegeren Grafelijkheidsgrond het rijk toebehoort.

Doch meer nog dan op den weg der Regeering ligt het op dien van de door Uwen Raad vertegenwoordigde Haagsche burgerij, te behouden wat steeds de roem van 's-Gravenhage is geweest.

Door uitvoering te geven aan het voorstel van Burgemeester en Wethouders zou het historisch schoon onherstelbaar worden geschonden.

De Commissie meent daarom Uwen Raad met den meesten aandrang te moeten verzoeken aan het voorstel van Burgemeester en Wethouders zijn goedkeuring te onthouden.

De Commissie van Advies voor de Grafelijke Zalen,

(get.) C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
„ Dr. P. J. H. CUYPERS.
„ F. J. NIEUWENHUIS.
„ C. H. PETERS.
„ D. E. C. KNUTTEL, *Secretaris.*

's-Gravenhage, 16 April 1909.

„Het Vaderland" schreef dezer dagen:

De voorproef vanwege Publieke Werken genomen met den dam over den Hofvijver mag in zooverre geslaagd heeten, dat zij de tegenstanders van dit dam-spel stellig heeft versterkt. Natuurlijk blijft er nog een flink stuk vijver open, iets dat men ongeveer als een gunst schijnt te moeten aanvaarden. Maar niet wordt er naar gevraagd, of deze proeven van vindingrijkheid het oudste en mooiste stadsgedeelte werkelijkheid mooier zal maken. Wat ons betreft, deze voorproef heeft onze verwachting van de leelijkheid van deze vondst sterk overtroffen. Zij moge technisch misschien te waardeeren zijn, uit schoonheidsoogpunt is dit damwerpsel leelijk. Het is een opzettelijke aantasting van deze klassieke plek, een gedurfd lapwerk, een onderneming, die enkel door zuinigheidsdrang wordt bezield.

Twijfel over de beste oplossing is er niet, maar men kiest de leelijkste. Wij zouden bijna zeker de eenige stad ter wereld zijn, die zich beijvert om haar mooiste bezit leelijker te maken.

Wie geen geld heeft, kan geen huizen koopen; heeft Den Haag geen geld, ook zij koope geen huizen. Dán in vredesnaam wachten op betere tijden en betere belastingen. Maar geen experimenten op het mooist stadsdeel met een verfijnde sport in zuinigheid en technisch vernuft.

VICTOR DE STUERS OVER DEN HOFVIJVER.

In den strijd om den Hofvijver is jhr. mr. Victor de Stuers zich andermaal *) komen mengen met een brochure, waarin het goed recht van het damvoorstel van B. en W. wordt bepleit.

De inleiding getuigt van blijdschap over het wijken van de onverschilligheid waarmee men vroeger tegenover dergelijke zaken stond. Maar thans gaat men volgens den schrijver te ver. Vier, zes ton, een millioen, over dit alles wordt door de oppositie met voorname luchthartigheid heen gestapt.

De heer De Stuers bespreekt vervolgens eerst het argument, dat het hier een historische plek geldt. Hij erkent dit, en voegt er eenige aardige geschiedkundige herinneringen aan toe; maar hebben de Place Royale en de verdere perceelen, heeft die gansche plek, die sinds vier eeuwen bebouwd is, niet ook historische beteekenis?

Maar men zegt te beoogen: herstel van de Gevangenpoort in haar oorspronkelijken toestand. Doch door de tegenwoordige gebouwen te amoveeren maakt men een toestand ongedaan, die heden „slechts" vier eeuwen oud is; en als men tevens tusschen Vijver en poort een breede straat aanlegt, doet men iets, dat stellig met den oorspronkelijken toestand in flagranten strijd is. Wil men werkelijk den ouden toestand doen herleven, dan is de amotie der gebouwen onvoldoende, dan moeten de tuintjes aan den Vijver worden teruggegeven, dan moet de poort de eenige doorgang vormen, dan behoort de Beek als gracht vóór de poort wederom geopend en van een ophaalbrug voorzien te worden, dan moet het eilandje weg. Dit wil niemand, maar dan prate men — aldus de heer De Stuers — ook niet van een herstelling der oorspronkelijke toestanden.

Vervolgens komt de schrijver tot 't aesthetisch argument.

De oppositie zegt, dat de schoonheid van het stadsgezicht door de kade reddeloos zal vernietigd worden. De heer De Stuers daarentegen beroept zich op een uiting van den heer Berlage, „dat er van schennis of vernietiging van stadsschoon geen sprake kan zijn, en dat de meening, dat het schoon van den Vijver belangrijk zou worden geschaad, geheel ongegrond is".

„De oppositie, met deze uitspraak verlegen, tracht haar weg te werken door den heer Berlage met zichzelf in tegenspraak te brengen" — zegt de schrijver. De heer B. heeft nl. eerst een ander plan aanbevolen, nl. een weg, aan te leggen over het terrein der geamoveerde huizen, en eerst subsidiair, als de kosten te hoog liepen, een kade in den Vijver. De heer De Stuers stelt nu de vraag, of Berlage zijn eerste project dan heeft aanbevolen om een schennis van stadsschoon, een verknoeiing van den Vijver te ontgaan, en beantwoordt die vraag, welke hij het groote argument der oppositie noemt, met: „neen!" Hiermede acht de heer De Stuers den tegenstanders dat argument ontnomen. „De heer Berlage" — zegt hij — „is dus geen troef in de handen der oppositie."

*) Zie „de Opmerker", Jaargang 1906, bladz. 41.

De schrijver bespreekt verder verschillende geopperde bezwaren. Er zullen een paar boomen aan den langen Vijverberg gerooid moeten worden. Inderdaad, maar men krijgt er viermaal zooveel terug aan de nieuwe kade. De tegenwoordige straat door de poort zou een nauw straatje worden in een onaanzienlijke buurt; die straat zal even breed blijven als nu en niet onaanzienlijker; en mocht die — hetgeen ik betwist — iets onaanzienlijker worden, dan zou slechts één, zegge één particulier te klagen hebben, nl. de heeren Van Stockum, want al de andere perceelen aan de westzijde zijn Rijkseigendom en die aan de oostzijde vinden dubbel en dwars vergoeding in de kolossale waardevermeerdering van hun perceelen, welke aan den nieuwen verkeersweg zullen grenzen. De heeren, die zoo bezorgd zijn voor het behoud der „Couleur locale", moesten overigens inzien, dat de indruk der poort en der aangrenzende gevangenis een smalle straat met middeneeuwsche afmetingen vordert en dat de intimiteit van dit historisch monument reddeloos verloren zou gaan, wanneer het kwam te zwemmen in een breeden boulevard. Dan heet het dat de breedte der huizen tusschen die straat en den nieuwen verkeersweg (22 M.) te gering is om ter plaatse van het huis Barnet-Lyon iets fraais te maken; och! men zou er een gevel als dien van het Mauritshuis kunnen doen prijken; deze is maar 2 M. breeder. Eindelijk wordt geklaagd dat het uitzicht van het Buitenhof op Vijver en Vijverberg zal belemmerd worden; ook dit heeft geen zin; om het te bewijzen traceert men gezichtslijnen uit een punt willekeurig gekozen vóór den ingang van de Passage, doch wie zal op dit drukke punt gaan postvatten om te genieten van en te mijmeren over den Langen Vijverberg, op gevaar af overreden te worden, en wat kan men van daar, tusschen het gewriemel der rijtuigen en der menschen en tusschen de boomen door, van den Langen Vijverberg en van den Vijver zien? Niets; en is het billijk te verzwijgen dat de nieuwe kade een tot dusver ongekend en prachtig panorama over den Vijver en de geheele omgeving zal aanbieden?

Zal dan het gezicht fraai zijn als de nieuwe weg wordt aangelegd op het terrein der geamoveerde huizen? Volgens den heer De Stuers zal het tegendeel het geval wezen.

Want wat komt dan te voorschijn? alleen het kadastergebouw is presentabel; de winkel van de gebroeders Van Stockum is onsmakelijk; het Rijksgebouw daarnaast is afzichtelijk; en de zijkant van de Gevangenpoort geeft niets te zien dan een leelijken hoogen naakten muur met één enkel klein getralied venster. En de gemeente zal het niet in de hand hebben dien aanblik mooi te maken; die toestand zal zeer leelijk zijn en zeer leelijk blijven; en 't is om zulk een resultaat te verkrijgen dat men in naam der Schoonheid tonnen gouds zou verspillen!

Daar komt nog bij, dat men noch vanwege de Rijksperceelen, noch vanwege dat der heeren Van Stockum een cent zal kunnen vorderen uit hoofde van de waardevermeerdering hunner eigendommen, zooals men het kan doen van de eigenaren die door de kade van B. en W. bevoordeeld worden. De heer De Stuers betoogt dan verder, dat dit stadsgedeelte ook uit een aesthetisch oogpunt tot sieraad zal strekken; van daar zal men — zegt hij — een prachtig schouwspel over Hof, Vijver en Vijverberg hebben; en omgekeerd zal men op de met boomen beplante kade een even mooi gezicht hebben als thans op den Korten Vijverberg. Om dit laatste te verkrijgen is alleen noodig, dat de nieuwe gevels, welke ongetwijfeld langs de kade zullen verrijzen, smakelijk zijn; de gemeente heeft dit geheel in de hand, eenvoudig door voorloopig tusschen kade en perceelen een strookje te reserveeren, dat den toegang tot de kade verhindert; daardoor zouden de eigenaren der perceelen, eer zij gaan bouwen, zich met de gemeente hebben te verstaan, welke alsdan zal hebben te eischen dat de teekeningen der gevels aan haar goedkeuring worden onderworpen. Hierbij raad ik aan het beginsel op den voorgrond te stellen, dat de gevels onderling verschillend moeten worden, ook indien de gezamenlijke perceelen in één hand mochten raken; men wake tegen een eentonig blok, ook al wordt het als monumentaal voorgesteld; het karakter van dit stadsgedeelte eischt afwisseling.

Het reserveeren van zulk een strook heeft nog een ander geenszins gering te schatten voordeel; de gemeente zal aan ieder perceel de betaling van een goede som gelds kunnen opleggen in evenredigheid met de frontbreedte van elk, betaling welke de eigenaren stellig gaarne zullen aanvaarden met het oog op de enorme waardevermeerdering van hun bouwterrein. Op die wijze zullen de kosten voor den aanleg van den verkeersweg aanzienlijk kunnen worden verlicht.

Voor den verderen inhoud verwijzen wij naar de brochure, waarvan „het Vaderland" het bovenstaande vrij uitvoerige uittreksel gaf. Zij is uitgegeven in den Boekhandel voorh. Gebr. Belinfante te 's-Gravenhage.

Uit de bovenstaande stukken kan men zich eenigszins een denkbeeld vormen van den stand van een vraagstuk, waarvan wij reeds in 1906 meenden dat het zijn oplossing naderde.

En toch wil het ons thans toeschijnen, dat men nog even ver is als toenmaals.

Of adressen als dat der Commissie voor de Grafelijke Zalen en ontboezemingen als die van de dagbladen op den Gemeenteraad veel uitwerking zullen hebben komt ons twijfelachtig voor.

Wanneer de genoemde Commissie in deze zaak invloed wil uitoefenen, diene zij te komen met een concrete oplossing. Algemeenheden, als waaruit haar adres is samengesteld, dringen niet door in het gemoed van een Haagsch raadslid.

De brochure van den heer de Stuers kan reeds daarom van meer beteekenis geacht worden, omdat de schrijver, die reeds vroeger het voorstel van B. en W. amendeerde, voet bij stuk houdt.

Het gezond verstand der vroede vaderen late zich door holle phrasen niet van de wijs brengen, ook dit bedoelt de heer Stuers o. i. met zijn brochure te zeggen en het was wel noodig, dat dit eens gezegd werd.

Vereenigingen.

BOND VAN NED. ARCHITECTEN.

De Bond van Ned. Architecten hield 17 April in het American-hôtel zijn eerste jaarvergadering, onder voorzitterschap van den heer K. P. C. de Bazel, die mededeelde, dat er dit eerste jaar wel niet zoo heel veel gebeurd is, maar dat er toch

hard is gewerkt en dat 't niet gewaagd is deze conclusie te trekken, dat de Bond zijn reden van bestaan schitterend heeft bewezen; dit is aan het bestuur zeer duidelijk gebleken.

De voorzitter installeerde een vijftal tot den Bond toegetreden nieuwe leden.

Het jaarverslag van den 1en secretaris, den heer Jos. Th. J. Cuypers, dat uitvoerig de wordingsgeschiedenis van de organisatie schetst, brengt hulde aan de stichters van dezen vakbond, welke bij de oprichting 18 leden telde. Dit getal is gestegen tot 37, van wie 17 leden te Amsterdam wonen, 4 te Rotterdam, 4 te 's-Gravenhage en de overigen in verschillende plaatsen van het land.

Verschillende technische vraagstukken werden behandeld en door het bestuur werd daarover praeadvies uitgebracht. De Bond heeft in het afgeloopen jaar enkele malen een adres gezonden, o. a. aan het Gemeentebestuur te Zwolle betreffende het behoud van de trouwzaal in het Stadhuis aldaar.

De kas van den penningmeester wijst een tekort aan van ongeveer f 99, hetgeen, wegens de niet onbelangrijke oprichtingskosten, geen ongunstige stand genoemd mag worden.

De begrooting werd vastgesteld op een cijfer van ruim f 1000. Voor drukwerk is ongeveer f 250 uitgetrokken.

De aftredende bestuursleden, de heeren P. J. Houtzagers, te Utrecht, en Jos. Th. J. Cuypers, te Amsterdam, werden herkozen.

In de commissie van onderzoek werden herbenoemd de heeren Paul de Jongh, te Amsterdam, en A. W. Weissman, te Haarlem.

In de middagvergadering kwamen verschillende vakbelangen ter sprake, zooals het arbeidscontract, de honorarium-regeling, de toepassing van gesplitste bestekken, enz.

Door den heer Jos. Ingenohl (Amsterdam) en door den heer Van Nieukerken Sr. (Den Haag) werd er op gewezen, dat van 't eigenlijk architectenpersoneel nog niet de drang is uitgegaan om een arbeidscontract te krijgen. Dat personeel behoort niet tot bovengenoemden bond. De Opzichters- en Teekenaarsbond komt nu met eischen; gaat men daarop in, dan krijgt men een strijd in de pers en dat is juist wat die bond wil.

De heer Berlage (Amsterdam) daarentegen meende, dat men degelijk zijn meening moet stellen tegenover het concept van den Opzichters- en Teekenaarsbond; vroeg of laat komt toch de strijd, door den heer Ingenohl bedoeld.

De vraag of men, afgescheiden van dit concept, een contract zou formuleeren, werd bevestigend beantwoord door de vergadering, welke aan het bestuur opdroeg voor de samenstelling van een arbeidscontract een commissie te benoemen.

Medegedeeld werd, dat tot leden der commissie voor de honorariumtabel benoemd zijn de heeren Van der Pek, H. G. Jansen, Focke Kuipers, te Amsterdam, A. Otten te Rotterdam en de Reus, te Dordrecht.

Hierna kwam aan de orde de behandeling van de praeadviezen omtrent de toepassing van gesplitste bestekken, in verband met de antwoorden, ontvangen van de leden, op de door het bestuur rondgezonden vragen.

Slechts 13 leden zonden de vragenlijsten ingevuld terug. De voorzitter drong er op aan de lijsten alsnog in te zenden.

Verschillende meeningen werden in de vergadering medegedeeld, waarbij werd opgemerkt, dat de aannemer tegenwoordig toch gewoonlijk geworden is de intemediair tusschen den architect en den vakman, en de vraag werd gesteld, of het werk zelf er niet door gebaat zou worden, indien deze tusschenpersoon werd gemist.

Een bepaald besluit werd door de vergadering omtrent dit punt, waarover de opinies verdeeld waren, niet genomen. Besloten werd, dat op een volgende vergadering door het bestuur omtrent deze quaestie een definitieve conclusie in stemming zal worden gebracht.

Hierna kwam in behandeling een voorstel van de commissie van onderzoek, bestaande uit de heeren dr. P. J. H. Cuypers, N. J. P. Stok, D. Margadant, A. W. Weissman en Paul de Jongh, om tegen te gaan, dat architecten provisie genieten van leveranciers.

Gunstig resultaat wordt verwacht van den maatregel om aan aannemers, fabrikanten en leveranciers van bouwmaterialen bekend te maken, dat bij prijsopgaaf voor de uitvoering van werken of het doen van leveringen steeds de netto-prijzen worden verlangd, zonder eenige provisie of andere tegemoetkoming, ten behoeve van den architect, waarbij zou kunnen worden gevoegd, dat handelingen in strijd hiermede van invloed zullen zijn bij de leden van den bond op de keuze van aannemers, fabrikanten en leveranciers.

Bij acclamatie werd het voorstel aangenomen.

Aangenomen werd een voorstel, dat in den vervolge bij de viermaal 's jaars te houden algemeene vergaderingen onderlinge tentoonstellingen van de werken der leden zullen worden gehouden. Deze tentoonstellingen zullen niet openbaar zijn en zullen bevatten het werk van een enkelen of een groep van architecten, niet van den geheelen bond.

Besloten werd tot het benoemen eener commissie tot vergelijking van bouwverordeningen, vooral van plattelands-gemeenten, met het oog op het vestigen van de aandacht op eventueele gebreken. Tot leden dezer commissie werden benoemd de heeren A. D. M. van Gendt, Amsterdam, de Jongh, Amsterdam, Joling, Amsterdam, van der Pek, Amsterdam en A. W. Weissman, Haarlem.

Bij de rondvraag besprak de heer Ingenohl een circulaire van de vereeniging van Nederlandsche Buizenfabrikanten, waarin de steun van de Nederlandsche architecten wordt gevraagd voor afneming van het product der Hollandsche buizenfabrieken. Daar hoopen de voorraden zich dagelijks op, vermindert de afzet, dalen de prijzen en dreigt ontslag voor de arbeiders, en wel voornamelijk door de concurrentie van Belgische en andere buitenlandsche fabrieken, die haar overproductie voor spotprijzen naar ons land voeren, en dat kunnen doen, doordat zij voor haar buizen van veel te geringe wanddikte minder vracht hebben te betalen dan de Hollandsche fabrieken.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Op de gewone vergadering gisteravond, door dit Genootschap, onder zijn voorzitter, den heer W. Kromhout Czn., in Parkzicht te Amsterdam gehouden, werd besloten om op voorstel van het bestuur het Huishoudelijk Reglement van het Genootschap aan te vullen met de bepaling, dat: de bestuursleden van het Genootschap als aandeelhouders in

de N. V. Maatschappij tot Uitgave van het Plaatwerk De Architect, zullen optreden.

Dan kwam men op voorstel van den voorzitter overeen om tot gewone leden voor het commissariaat van gemelde N. V. te kiezen de heeren H. A. J. Baanders, lid van het bestuur, J. A. A. Kok, commissielid van redactie, en Jolink gewoon lid.

Ten slotte kwam in behandeling het vaststellen der onderwerpen voor de Genootschapsprijsvragen voor 1909. De vergadering besloot de volgende prijsvragen uit te schrijven: 1. Ontwerp voor een plan van verkaveling van een woonhuizenblok en indeeling der huizen. 2. Een hotel in een kleine badplaats. 3. Een eerepoort. 4. Ontwerp voor een prijsvraagdiploma. Afgestemd werden de door het bestuur voorgestelde ontwerpen van een watertoren en een zuilkapiteel.

Als plaats voor de eerstvolgende excursie werd Zwolle gekozen.

Nieuwe Bouwmaterialen en Toepassingen.

Allsteel. Het ijzer is wel geen nieuw bouwmateriaal, maar telkens worden nieuwe toepassingen uitgedacht, die de aandacht van den bouwmeester trekken en dit is ongetwijfeld het geval waar die toepassingen ten doel hebben constructies te vervangen, waarvoor men gewoon was ander matériaal te bezigen.

De eisch van brandvrijheid doet ons in vele gevallen steen en ijzer boven hout verkiezen, voor meubelen evenwel zal onder gewone omstandigheden het hout zich niet zoo gemakkelijk laten verdringen. Iets anders is het echter waar openbare gebouwen, musea, bibliotheken, archieven, kantoren, enz. ingericht moeten worden met kasten en andere meubelen, waarin somtijds kostbare documenten bewaard moeten worden. Voor dergelijke gevallen vooral worden de Amerikaansche meubelen „in hoofdzaak geheel uit staalplaat", vervaardigd en een ons dezer dagen door de Firma Moens & Beck te Bloemendaal toegezonden catalogus, doet ons zien in welk een groote verscheidenheid en tot hoe velerlei doeleinden. Eigenaardig zijn de afbeeldingen van kantoorlokalen en archieven geheel met Allsteel ingericht. Wat nauwkeurigheid van afwerking betreft laten deze constructies niets te wenschen over en in het gebruik blijken zij nog andere voordeelen te bezitten boven het altijd min of meer trekkend hout. De prijzen zijn bovendien niet afschrikkend hoog, wanneer men de onverslijtbaarheid van het materiaal in aanmerking neemt, en zullen zeker een ruime toepassing niet in den weg staan.

Ruberoïd. Hoe is het mogelijk, dat in een technisch weekblad, bij herhaling de vraag gesteld wordt: wat is Ruberoïd? alvorens daarop een antwoord gegeven wordt? Toevallig zijn wij in staat iets als antwoord op beide vragen te kunnen mededeelen.

Toen wij voor eenige jaren, het materiaal was hier toen nog zoo goed als onbekend, ons tot den fabrikant-uitvinder wendden om eenige inlichtingen, zond deze den brief ter beantwoording aan een vertegenwoordiger hier te lande, van wien wij het hoogst zonderlinge antwoord ontvingen, dat hij het niet noodig oordeelde voor het materiaal reclame te maken. Wanneer alle vertegenwoordigers hier te lande deze gedragslijn volgen, kan het geen verwondering wekken, dat men het materiaal hier nog weinig kent.

In Duitschland echter is dit anders daar schijnt het reeds veelvuldig toegepast en is men er zeer mede ingenomen.

Ruberoïd is een stof, waarvan de samenstelling een fabrieksgeheim is. De grondstof is goed zuiver wolvilt, gedrenkt met een waterdichte, tegen zuur en loog bestande, elastische en vrijwel vuurvaste massa, en bovendien aan beide zijden met dezelfde massa overtrokken.

Het Ruberoïd is sterker en beter waterdicht dan andere dakviltsoorten, is ook taaier en daardoor meer geschikt voor isoleerlagen in muren. Zijn grooteren weerstand tegen klimaatsinvloeden ontleent het daaraan, dat het geen asphalt, teer of vluchtige oliën bevat.

In een volgend nummer zullen wij nog eenige nadere bijzonderheden omtrent dit materiaal laten volgen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 16. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst. Mededeelingen van het Hoofdbestuur.

Kerk voor de afdeeling van den Protestantenbond te Schiedam, door Henri Evers, met afbeeldingen.

Actueele vraagstukken. Over de Accijnshuisjes te Leiden en het blootleggen van middeleeuwsche kerken.

Het vermogen van centrale verwarmingsinrichtingen in verband met het tijdig op temperatuur brengen der te verwarmen ruimten, door F. G. Unger w.i.

Architectura No. 16. Mededeelingen betr. het Genootschap.

Verslag der 1259ste Gewone Genootschapsvergadering van 14 April 1909.

Overzicht van de week. Beeldhouwkunst, L. Zijl.

Technisch Gedeelte, Verslag, betreffende de examens in 1909 voor Bouwkundig Opzichter en Bouwkundig Teekenaar der Maatschappij t. b. d. Bouwkunst. — Vloeren in gymnastiekzalen, door J. H. E. Rückert ing. der Gem. werken te Leiden. — De behandeling der messen van schaafmachines, enz.

De Bouwwereld No. 16 „Heimathschutz" en hare middelen, door J. H. W. Leliman, b. i. (Slot).

Plagiaat, door L. M. Moolenaar.

De Ingenieur No. 16. Over vuilverbrandingsovens en daarmede te verkrijgen uitkomsten, door J. C. H. Fischer

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 16. Prijsvragen met algemeene bepalingen. — Uit de Afdeelingen. — Ingezonden. — Losse opmerkingen over enkele waterbouwkundige vraagstukken, door F. J. van den Steen van Ommeren c.i. — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing, (vervolg). —

De Aannemer No. 16. Nog eens keuring van materialen.

De organisatie der werkgevers in Frankrijk IV.

De rechtspositie van den Architect.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 42. De invloed van het zwavelgehalte der kolen op kleiproducten. — Cement als bouwsteen. — Eigenschappen van porcelein voor isolatoren. — De wijze van aanbesteding. — Eenige regels voor stokers. —

Deutsche Bauhütte No 16. Das Hotel, ein Bauproblem, door Jos. Aug. Lux, met afbeeldingen van het Brittania-Hotel te Darmstadt, arch. J. Chr. Gewin.

Ueber Amerikanische Waldkirchen, door F. Rud. Vogel, met afbeelding.

Ueber kleinere Kuranstalten, bij een ontwerp van F. Oettner te Harzburg.

Am Marktplatz in Meissen, door W. Baum.

garten, met losse plaat naar teekening van R. Teichmann.

Die Künstlerische Bedeutung der Fensters am Bau, door F. Rud. Vogel.

Der Betonbau. Baukünstler und Mathematik, door A. W. Müller-Frauenfeld. — Von der Ausschmückung der Betonbauten, door H. A. Waldner bij een ontwerp van M. Kemper te Hamburg.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in afl. 4: Blau-gas, D. Stavorinus. — Muskieten als overbrengers van besmettelijke ziekten, Mimosa. — De doorzichtigheid en de kleurengevoeligheid bij Autochroomplaten, Dr. R. G. Rijkens. — Paddenstoelen (slot), J. J. Hof. — De „Omnicolore" plaat, F. Zernike — Een nieuw redmiddel ter Zee, D. S. S. — Het brand- en explosie-gevaar van benzine, F. C. J. Scheurleer. — Timpest, Dr. Z. P. Bouman. — Iets over het trillen van zuigermachines (slot, J. L. Gaillard. — Onze hand, J. C. C. — De moderne benzineautomobielen, N. J. Kollewijn. Een viertal Houtboorders, J. Daalder Dz. — Eenvoudige Proeven. Kunstmatig klokgelui, geschutvuur en kunstmatige donder, Dr. A. J. C. Snijders. — Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht. — C. L. de Veer.

Bulletin des Métiers d'art No. 7. Dit nummer, gedateerd van Januari 1909, opent met een studie van onzen landgenoot Jan Stuyt over Villard de Honnecourt den middeleeuwschen bouwmeester, die in het midden der dertiende eeuw leefde, en van wiens hand een album met teekeningen bewaard gebleven is dat in de Bibliothèque Nationale te Parijs bewaard wordt, en voor den beoefenaar der 13de eeuwsche bouwkunst een allermerkwaardigst document is. Het is afkomstig uit de abdij van St. Germain des-Près.

De heer Stuyt beschrijft den inhoud van het album en meer in het bijzonder de constructieteekeningen van verschillende bekende gebouwen, waarbij talrijke reproducties der teekeningen van Villard gegeven worden. Ten slotte wijst hij op de groote waarde van deze teekeningen voor de kennis der beginselen van de bouwkunst, volgens de middeleeuwsche opvatting.

In een artikel getiteld „Fleurs artificielles" beschrijft vervolgens L. J. Bosmans de vervaardiging van kunstbloemen voor decoratieve doeleinden, welke geschiedt op een geheel andere wijze dan de gewone zoo getrouw mogelijke nabootsingen der natuur

Of de muziek ook tot de kunstambachten gerekend moet worden, is een vraag, waarvan wij de beantwoording aan muzikaal aangelegde collega's moeten overlaten Zij zullen wellicht de opmerkingen waardeeren van Edg. Tinel over Pius X en de gewijde muziek, uitgesproken in een discours in de Belgische Akademie van wetenschadpen enz.

Moderne Bauformen No. 4. Het Aprilnummer van Gradl's maandschrift is in de eerste plaats gewijd aan Richard Berndl te München Zijn werken, zoo zegt het bijschrift, wekken reeds door hun menigvuldigheid en veelzijdigheid belangstelling. Berndl is als professor aan de Münchener kunstnijverheidsschool werkzaam en uit de moderne kunstnijverheid voortgekomen. Wilde men de uitgebreidheid van zijne werkzaamheid aanduiden dan moet men niet slechts gewagen van zijn bouwwerken en het inrichten van interieurs, zoo van het eenvoudige woonhuis, als van monumentale gebouwen. maar ook nog meubelen enz. vermelden en dan had men nog niet zijn geheele arbeidsveld omschreven. Het moderne leven stelt aan den architect veelvuldige eischen. Ongetwijfeld is Berndl een talentvol bouwmeester, maar de vloek der veelzijdigheid is op zijn werk niet geheel zonder invloed gebleven. Tot zijn beste werken behooren eenige hier afgebeelde grafmonumenten.

Verder bevat deze aflevering een rijk geïllustreerde beschrijving van het landhuis „Greenways" te Sunningdale bij Londen, een werk van Baillie Scot, een reproductie van een arquarel van denzelfde, voorstellend een zaal in het gemeentehuis te Onchan en overigens eenige afbeeldingen van werken van Kraus & Tolk, Truksa te Weenen, Prinz en Jochem te Kiel en anderen.

Varia.

AMSTERDAMSCHE PARKEN EN PLANTSOENEN.

Door den „Amsterdamschen Woningraad" werd indertijd een commissie benoemd, bestaande uit de heeren H. P. Berlage Nzn., J. van Hasselt, mr. D. Hudig, mr. J. Kruseman, C. A. den Tex en Jac. P. Thijsse, om een rapport samen te stellen over de Amsterdamsche parken en plantsoenen.

Aan dit stuk, dat thans is verschenen, ontleenen wij het volgende:

Na een schets van het tot stand komen van de bestaande parken wijst de commissie er op, dat op het oogenblik de bevolking van Amsterdam, bestaande uit 565,000 inwoners de beschikking heeft over ongeveer 75 hectaren park en 11 hectaren plantsoen, wat neerkomt op 10 hectaren park of plantsoen voor iedere 65.600 inwoners, in welk opzicht alzoo Rotterdam, dat 10 hectaren heeft op iedere 63,000 inwoners, nog eenigszins bevoorrecht is boven Amsterdam.

Daarna wijst de commissie op de eischen, welke in dit opzicht te vervullen zijn.

Alle deskundigen over park-aanleg — zoo zegt zij — zijn het er over eens, dat aan twee geheel verschillende behoeften moet worden voldaan. Eensdeels moet men aan de stad, door aanleg van plantsoenen, een fraai en vriendelijk uiterlijk geven, de eentonigheid der straten verbreken door beplanting en het oog doen rusten op bloemperken. In die plantsoenen of kleine parken bestaat gelegenheid voor ouden van dagen, om, terzijde van den weg, op banken rust te nemen, en voor jonge kinderen om buiten te spelen. Het Parc Monceaux te Parijs is een bekend voorbeeld van een dergelijk klein park. Daarnaast evenwel bestaat behoefte aan parken, waarin men kan wandelen, het gevoel heeft van buiten het stadsgewoel te zijn, en waarin gelegenheid wordt gegeven voor open-luchtspelen. Voorbeelden van dergelijke parken treft men vooral in Engeland aan, met name het 75 hectaren groote Battersea-park te Londen.

Aan de eerste behoefte wordt te Amsterdam tamelijk goed voldaan. De openbare weg is, waar mogelijk, met boomen beplant, en op enkele punten treft men plantsoen aan, dat door den dienst der beplantingen en plantsoenen op alleszins lofwaardige wijze wordt onderhouden. De aanleg van ruimere parken, wandel- en speelterreinen is daarentegen te Amsterdam nog zeer onvoldoende. Een groot sport-terrein ontbreekt geheel. Ook in de parken vindt men geen sport-terreinen; dat in het Oosterpark schijnt door den drassigen toestand van den bodem niet te voldoen. Men voorziet verder in de behoefte, door enkele kleine korfbal-terreinen beschikbaar te stellen, en door het voetbalspel toe te laten op opgehoogde bouwterreinen. Het is er evenwel verre van verwijderd, dat op dit gebied voor eene stad met het bevolkingscijfer van Amsterdam genoeg zou zijn verricht.

Na met ingenomenheid te hebben melding gemaakt van het uitbreidingsplan-Berlage, dat bij uitvoering voor dat deel der stad aan de geschetste behoeften zal voldoen, merkt de commissie op, dat behalve dat nog veel te doen overblijft.

De Jordaan bezit geen enkele groene plek; deze wijk is een troostelooze huizenmassa, waarin alleen 't voormalig Karthuizer kerkhof eenige speelruimte

voor de jeugd aanbiedt. En de daarachter gelegen wijk, doorsneden door de Frederik Hendrik- en Bilderdijkstraten, bezit slechts eenig spaarzaam plantsoen. Wanneer de vastgestelde straten-plannen nabij het Westelijk Entrepôt zijn uitgevoerd, zal de toestand in dit opzicht nog bedenkelijker worden. Het westelijk deel der stad, als geheel beschouwd, met inbegrip van de wijk bij het Westerdok, is aangewezen op het weliswaar goed aangelegde, thans ook van de zijde van den Haarlemmerweg bereikbare, maar zeer kleine Westerpark.

De wijk buiten de Muiderpoort heeft het gebruik van het Oosterpark, maar de Indische buurt, die door spoorweglijnen van het Muiderpoortkwartier gescheiden is, bezit noch park, noch plantsoen.

Treurig misdeeld is eindelijk de buurt der Eilanden, waarin slechts het overblijfsel van plantsoen aan de Krayenhoffstraat eenige afwisseling brengt. Van de oude stad zullen wij verder maar geheel zwijgen, en onze aandacht liever wijden aan de nieuwe, nog onbebouwde terreinen, waarop aanleg van parken en plantsoenen nog mogelijk kan worden geacht.

Aan het slot herinnert de commissie dat in het rapport over de exploitatie der gronden over 't IJ in het noordelijk gedeelte van den Buiksloter Ham een park is ontworpen. Indien de exploitatie van die gronden eenigen omvang begint te verkrijgen, zal het een plicht der gemeente zijn, het gedeelte van het voorstel der commissie, dat op dien park-aanleg betrekking heeft, tot uitvoering te brengen.

Als algemeen beginsel zou zij voorts vooropgezet willen zien, dat alle bestaande groene plekken, sport- en speel-terreinen binnen de gemeente behouden moeten blijven en dat ook de voormalige Ooster- en Westerbegraafplaatsen tot plantsoenen worden bestemd.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

AMSTERDAM. De plannen van den A. N. W. B., toeristenbond voor Nederland, tot het houden van een wedstrijd voor hygiënische inrichting van hotelkamers, hebben thans, naar „De Kampioen" bericht, vasten vorm aangenomen.

Op de middenstands-tentoonstelling, die van 15 Juni tot 31 Aug. in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam gehouden wordt, zal daaraan een afzonderlijke afdeeling worden gewijd, waarvoor op de galerij een ruimte van 200 vierk. M voor den A. N. W. B. is gereserveerd.

De ruimte geeft gelegenheid tot het inrichten van 10 kamers, van 4 × 5 M., de plaatshuur bedraagt f 150 voor iedere ruimte van 20 vierk. M.

Voor prijzen is thans reeds een bedrag van f 500 beschikbaar gesteld.

Wij hopen, zegt het blad, dat onze Nederlandsche meubelfabrikanten ons door deelneming aan dezen wedstrijd hun medewerking zullen verleenen tot een in het algemeen belang zeer noodzakelijke hervorming in het hotelwezen.

De inschrijvingen sluiten 1 Mei bij den hoofdconsul van den Bond, den heer D. Fockema, te Arnhem.

BERGEN OP ZOOM. Per extra-trein kwamen dezer dagen hier aan ongeveer 200 belangstellenden uit alle oorden des lands, waaronder de vertegenwoordigers van den minister van binnenlandsche zaken, den Commissaris der Koningin, de leden der Staten, alle burgemeesters van Beveland, behalve Kattendijke, tal van ingenieurs, raadsleden, enz.

Men vereenigde zich in „Thalia", waar de heer Lewe van Nijenstein, burgemeester van 's-Heer-Arendskerke, als voorzitter van het comité tot het totstandbrengen van een drinkwaterleiding voor Zuid-Beveland, het woord nam. Hij heette allen hartelijk welkom en deelde mede dat de heer Lohman wegens gezondheidsredenen afwezig was, tevens de heer Fruytier, lid van Gedeputeerde Staten, wegens ambtsbezigheden.

Hij drukte den plaatselijken besturen speciaal op het hart, de eerstdaags te verwachten plannen ernstig te overwegen. Zij zullen de draagkracht der gemeente niet overschrijden. Daarom drong hij aan op de verwezenlijking eener watervoorziening die reeds jaren gewenscht is, vooral met het oog op de volks-gezondheid. Hierna vereenigde men zich aan een lunch, waarna gezamenlijk per extra tram naar Ossendrecht werd gestoomd, waar de eerste werkzaamheden zijn verricht.

Onder leiding van dr. Weyerman is dit grootsche werk voorbereid. De firma Francke te Bremen nam de risico dezer werkzaamheden op zich.

Onder leiding van den hoofdingenieur Van Pel dier firma is het werk uitgevoerd met medewerking der ingenieurs Nabol en Noorman.

Het bestuur bestaat uit de heeren Lewe van Nijensteins voorzitter, en J. Elenbaas, secretaris, benevens dr. Weyerman, luitenant-kolonel der Genie, Onnen te Utrecht, de heeren Penninck, te Amsterdam en Havelaar te Haarlem. Met de contrôle werd belast de heer Bossert te Bergen-op-Zoom. N. v. d. D.

Personalia.

— Te Zaandijk is tot gemeente-opzichter benoemd de heer M. J. Stam, Wormervcer.

— Tot tijdelijk opzichter bij de Gemeentewerken te Hengelo [O.] is door B. en Weth. uit een 22 tal sollicitanten benoemd de Heer H. L. Sluijter B.-Opzichter te Deventer.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter, geheel op de hoogte van fabrieksbouw. Brieven lett. AV 959, Nieuws v. d. Dag. (1)

— Bouwkundig Opzichter-Teekenaar, salaris f 75 per maand, Aanbiedingen onder letter B W 960, Nieuws v. d. Dag. (1)

— Opzichter-Teekenaar, voor korten tijd, die terstond in functie kan treden. Brieven letter O, bij den Boekh. H. H. Londt, Lange Jansstraat 20 te Utrecht. (1)

— Directeur, aan de Gemeente-Gasfabriek te Brielle, jaarwedde f 1200 en vrije woning. Indiensttreding 15 Juni 1909. Adres op zegel aan den gemeenteraad en attesten in afschrift, vóór 1 Mei a.s. te zenden aan den Voorzitter der Gascommissie, te Brielle. (1)

— Onderbaas, R. K. voor een bouwwerk kennis van kerkenbouw strekt tot aanbeveling. Br. onder letter V 1823, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Ingenieur voor direct of op 15 Mei op een Technisch Bureau, afdeeling centrale verwarming, in staat deze afdeeling geheel te drijven. Leeftijd 25—30 jaar. Diploma Delft strekt tot aanbeveling. Brieven onder No 53432, bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Constructeur-Teekenaar op een machinefabriek, spoedige indiensttreding. Brieven letter IJ E 681 Nieuws v. d. Dag. (1)

— Twee Civiel-Ingenieurs voor de Koloniale Spoorwegen in Suriname met eenige praktische ervaring. Inlichtingen verstrekt civiel-ingenieur J. L. Cluysenaer 's-Gravenhage, Groothertoginnelaan No. 1. (1)

— Medewerker in electro-technische en gros-zaak. Prima verkoopkracht, geschikt geheel zelfstandig op te treden. Hoog salaris, vooruitzicht op aandeel in de winst. Aanbiedingen onder No. 53425 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Borduurster, die teekenen kan, in staat toezicht te houden op handwerkatelier. Brieven onder letter J. F. 990, Nieuws van den Dag. (1)

(Zie vervolg Vacante betrekkingen Bijblad)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Medewerker aan Bouwkundig Maandblad. Zie adv. in No. 16. (1)

— Teekenaar voor betonijzer-constructies. Brieven onder motto „Betonijzer", Scheltema & Holkema's Adv.-Bur., Rokin 74—76, Amsterdam. (1)

— Landmeter bij een groote cultuur-maatschappij op Java, in vasten dienst, ongetrouwd, niet ouder dan 25 jaar. Brieven onder no. 12595, bur. der N. Rott. Courant. (2)

— Ingenieur, bekend met de berekening van gewapend beton voor eene Belgische Beton Maatschappij te Antwerpen. Brieven onder letters K Z S., Nijgh & Van Ditmar's Algemeen Adv.-Bureau, Rotterdam. (2)

— Magazijnmeester Gemeentewerken, Utrecht, tegen 15 Juni a.s., jaarwedde f 900—f 1100, benevens vrije woning. Rekesten op zegel bij den Burgemeester vóór 24 April a.s. Kennis van Bouwmaterialen, alsmede van administratie vereischt. Inlichtingen aan het Bureau der Gemeentewerken, Achter Clarenburg, elken werkdag van 9—11½ uur. (2)

— Constructeur, met ervaring in Ketelconstructie, als afdeelingschef op het bureau. Brieven, onder no. 12134, bureau der N. Rott. Courant. (2)

— Tijdelijk districts-inspecteur der Spoorwegdiensten, Ouderdom minstens 25 jaar. Zij die in het bezit zijn van het diploma van werktuigkundig ingenieur der Technische Hoogeschool of der Polytechnische School te Delft en gedurende eenige jaren werkzaam zijn geweest, zullen bij voorkeur in aanmerking komen. Minimum jaarwedde f 2000. Zich bij gezegeld en vrachtvrij adres te wenden tot den Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten te 's-Gravenhage vóór 20 April 1909. (Voor verdere bijzonderheden zie men de Ned. St.-Courant van 7 April 1909, no. 82). (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

41 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., f 50—f 125	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 65—f 120	„
12 Bouwk. Teek.	22—32 j., f 40—f 120	p.m.
11 Waterb. Opzr.	20—48 j., f 60—f 125	„
6 Chef-machinisten	26—34 j., f 90—f 130	„
1 Werkt.opz.(construct.)	—32 j., f —f 110	„
5 Werkmeesters	26—33 j., f 80—f 130	„
11 Werktuigk. Teek.	18—32 j., f 30—f 110	„
4 Electrotechniker	23—34 j., f 45—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j., f 65—f 70	„
1 Chef st.-timmerfabr.	29 j., f —f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 26 April.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem.-bestuur: het maken van een kademuur langs de Noordzijde en aan een golfbreker ten noorden van het IJ-eiland. Bestek en voorwaarden verkrijgbaar ter Stadsdrukkerij met 2 teek. Inlicht. ten kantore van den Ingenieur, afdeeling „Havenwerken" ten Gem.huize, kamer No. 151, van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen vóór de aanbesteding.

Vorden, ten 5 ure. Door eenige ingezetenen van Vorden in het hotel Brandenberg: de bouw van een machinegebouwtje met torentje; bestek en teek. ter inzage in het hotel Ensink; aanw. 1 uur voor de besteding.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem.-bestuur: het leveren van eivormige cementbetonrioolbuizen. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlicht. op het „Ingenieurs-bureau" van Publieke Werken ten Gem.-huize, kamer No. 157, tusschen 11 en 12 uur de drie werkdagen welke aan de aanbesteding voorafgaan.

Arnhem, ten 11 ure. Door de arch. v. Gendt, in cafe „Neuf" in de Ketelstraat: het bouwen van een woonhuis aan de Cronjestraat. Zie adv. in No. 16

Leiden, ten 11.30 ure. Door het gem.-bestuur; bestek No. 11, het rioleeren van de Haarlemmerstraat van af de Duizenddraadsteeg tot aan de Pelikaanstraat, met een zijtak door de Pelikaanstraat naar den Ouden Rijn, het uitvoeren van hulpwerken in verband met de vernieuwing van het rioolgewelf onder de Langebrug en het vernieuwen der schoeiing bezuiden de Morschpoortkazerne in 3 perc.; bestek en teek. ter inzage op het bureau van Gem.-werken van 9 tot 4 uren en aldaar verkrijgbaar; aanwijzing gehouden

Velp. Door de arch. A. Veldkig uit Buitenpost: het bouwen van eene veestalling met hooischuur te Firdgum; bestek en teek. te bekomen ten kantore van aanbesteder.

DINSDAG 27 April.

Utrecht, ten 11 ure. Door arch. G. A. Ebbers in het cafe de Vereeniging: het bouwen eener olieslagerij met oliehuis, de fundeeringen voor de machineriën enz. Aanwijzing gehouden. Inlichtingen geeft de arch. voornoemd, Biltstraat 54, Utrecht, bij wien bestek en teekeningen verkrijgbaar zijn.

Oldenzaal, ten 2 ure. Door het gem. bestuur: de bouw van een complete gasfabriek. Bestekken en teekeningen zijn verkrijgbaar bij den uitgever F. Banning te Oldenzaal. Bestek No. 1. Gebouwen, met 4 teekeningen. Bestek No. 2. Gashouder. Bestek No. 3. Toestellen, met 1 teekening. Bestek No. 4. Ovens, met 1 teekening. Bestek No. 5. Levering buizen. Bestek No. 6. Leggen buizen, met 1 teekening. Aanwijzing gehouden.

Grootebroek, ten 7 ure. De bouwk. K. en R. Swagerman uit Bovenkarspel in de herberg Het Wapen van Grootebroek; het bouwen van een woonhuis; inl. te bekomen bij aanbesteders.

Oudebildtzijl. Door de heer B. H. de With: het afbreken van de bestaande en het bouwen van eene nieuwe huizinge met bakkerij; bestek en teek. verkrijgbaar bij aanbested r; aanw. gehouden.

WOENSDAG 28 April.

Helder, ten 2 ure. Door het gem.bestuur: het afbreken van de oude directeurswoning, het bouwen van een nieuwe kolenloods en een motorengebouw, het uitbreiden der bestaande kolenloodsen en

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**
„DE Nederlanden" van 1845.
's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.
Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.
Kapitaal . . . . . f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 „ 1.371.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „ 34.314.808,07
BRAND - LEVEN - INBRAAK.
Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Houten Hoofd- en Tusschenbalusters.

eenige bijkomende werken op de gem.-gasfabriek; bestek en teek. te bekomen ter gem.-secretarie. Aanw. gehouden.

Oudehaske ten 6 ure. Door de heer R. de Leeuw: het bouwen van 4 woningen aan de Thialsweg te Heerenveen; bestek en teek. te bekomen bij S. H. Swarts te Heerenveen.

Etten en Leur, ten 2 ure. Door het gem.bestuur: het bouwen eener vijf klassige school enz. te Leur; bestek en teek. ter inzage ter secretarie en aldaar verkrijgbaar. Aanw. gehouden; inl. te bekomen bij den arch. J. J. v. d. Horst Ginnekenweg 93. nabij Breda.

Leeuwarden, ten 4 ure. Door het gem. bestuur: bestek no. 22: het bouwen van een walmuur en het uitvoeren van graafstraat- en metselwerken op de gemeentelijke gasfabriek (begrooting f 8300); bestek no. 25: het bouwen van een regulateurgebouw, een ringmuur en een uitbouw aan de woning van den directeur, met bijkomende werken (begrooting f 11.100; bestekken met 2 teek. te bekomen ter gem.-secretarie.

DONDERDAG 29 April.

Barn veld ten 2 ure. Door het gem. bestuur het bouwen van een stokerijgebouw, met eenige verbouwing aan de gemeente-gasfabriek; bestek en teek. ter inzage ten gem.huize en aldaar te bekomen.

Delden ten 6 ure. Door het bestuur der R. K. meisjesschool in 't café van den heer Jansen: het bijbouwen van een lokaal met bijkomende werken; bestek en teek. te bekomen ten kantore der arch. van der Groot en Kruisweg uit Hengelo; aanw. den dag der besteding 4 uur.

Maastricht ten 12 ure. Door de restauratie-commissie der Ned. Herv. St. Jans-Kerk in de consistoriekamer: het maken van nieuwe dakbedekkingen, goten enz. en het uitvoeren van vernieuwen en herstellingen aan het kaphout van hoofdbreuk en Choor; bestekken te bekomen bij den arch. W. Sprenger.

VRIJDAG 30 April.

Maarssen, ten 11 ure. Door het gem. bestuur het afbreken van een houten beschoeiing en walmuur en het daarstellen van een nieuwen walmuur op paalfundeering langs de Vecht over een lengte van 13 M.; aanw. gehouden; inl. te bekomen bij den gem.-opzichter K. Broertjens.

Vlissingen, ten 2 ure. Door het gem.-bestuur: de levering van 800000 harde eenigszins getrokken straatklinkers en 610000 vlakke trottoirklinkers van den Waalvorm. Bestek en voorwaarden te bekomen bij den Gemeente-Bouwmeester.

Vlissingen, ten 2 ure. Door het gem. bestuur het verbouwen van de openbare lagere school D; bestek en teek. zijn te bekomen ten kantore van den gem.-bouwmeester per stel; aanw. 27 April 2 uur.

ZATERDAG 1 Mei.

Alkmaar ten 10 ure. Door Dijkgr. en Hoofdmaden van de Schermeer op het raadhuis te Alkmaar: 1. 150.000 straatklinkers, 2. 1100 M3 grint bestekk. te bekomen bij den secretaris van de Schermeer te Zaandam. Inschrijvingsbiljetten kunnen tot en met 30 April worden toegezonden aan den secretaris van de Schermeer voornoemd of op den dag der aanbesteding voor 's morgens 10 uur worden ingeleverd op het Raadhuis te Alkmaar.

Delden ten 2 ure. — Door de arch. R. van der Woerd Hzn. uit Enschede in het hotel Hemmelder: het bouwen van een fabrieksgebouw het vergrooten van het bestaande, het bemetselen van een stoomketel en verdere werken, bestek m. teek. te bekomen ten kantore van den arch. aanwijzing den dag der besteding 11 ure.

Utrecht ten 2 ure. Door het gem.-best.: de levering van 400 gegalvaniseerd ijzeren privaattonnen, ten dienste van de gem.-reinig.; voorw. ter inzage ten kantore der gem. reiniging op werkd. tusschen 10 en 12 ure.

Joure. Door het gemeentebest.: de levering van 550000 vlakke Waalklinkers, 24000 1e soort kleine Friesche klinkers, te leveren franco op den wal. al-l.; aanb. met monsters van 10 st. van elke soort worden ingewacht bij het gemeentebest.

MAANDAG 3 Mei.

Utrecht, ten 2 ure. Door het Min. van Waterstaat aan het geb van het prov. bestuur het gedeeltelijk vernieuwen van de Moffenbrug over de Luntersche Beek in den Rijksweg van Amersfoort naar Renswoude, begr. f 400; bestek no. 95 ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der Prov. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef; inl. bij den hoofding.-dir. Castendijk te Arnhem, den arr.-ing. Steyn Parvé te Utrecht en bij den opz. Kok te Amersfoort; de nota van inl. ligt 26 April bij den opz. Kok te Amersfoort.

Veenendaal, ten 2 ure. Door Heemraden van het Veenraad-schap der Geldersche en Stichtsche Veenen: het afbreken en weder opbouwen van de brug over de waterlossing genaamd de Molenbrug tegenover de Gortsteeg. Bestek en teekening ter inzage aan het Polderhuis. Teekeningen verkrijgbaar bij den Architect B. van Kreel te Veenendaal, die aanwijzing zal doen 24 April a. s., half een.

DINSDAG 4 Mei.

Arnhem, ten 12 ure Door het Min. van Waterstaat aan het geb. van het prov. bestuur: het vernieuwen van de Nieuwstadsbrug te Zutphen begr. f 20500; bestek No. 88 ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der prov. best. en is te bekomen bij Gebr. van Cleef den Haag; inl. bij den hoofding.-direct. Castendijk te Arnhem, den ing. van Heyst te Zutphen en den opz. Dijkstra, te Zutphen; de nota van inl. ligt op 26 en 28 April van 9—5 ure ter inzage bij voorn. ing.

Steenwijk, ten 11 ure. Door B. en W. ten Gemeentehuize. Het bouwen van eene School met 7 lokalen. Perceel I. Het gebouw. Perceel II. Glas en verfwerk. Bestek en teekening verkrijgbaar bij den Gemeente-Opzichter. Aanwijzing dagelijks van 10—12 uur ten Gemeentehuize.

DONDERDAG 6 Mei.

Haarlem, ten 11 ure. Door het ministerie van waterstaat aan het geb. van het prov. bestuur: het maken van een boothuis voor de motorboot ten dienste der kanaalverlichting naar de centrale der Rijkselectriciteitswerken te IJmuiden, begr. f 1700; best. no. 98 na 22 April ter lezing aan gen. min., aan de lok. der prov. bestuur en te bek. bij de gebr. van Cleef, inl. bij den hoofding.-dir. Wortman te Haarlem, den ing. de Marinkelle te Amsterdam, den ing. Schlingemann en den opz. van Langeveld te IJmuiden; de nota van inl. ligt 29 April en 1 Mei bij den ing. Schlingemann.

Antiquariaat van „de Opmerker"

Sloet en Fijnje. **Beschrijving van den Watervloed in Gelderland in Maart 1855,** met 4 kaarten en 12 schetsen, Arnhem 1856 . . . . 1.—

F. C. D. Bauer. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75

Beide werken te zamen „ 1.25

Ad. Burr. **Photographische Reiseaufnahmen aus England u Frankreich 1904.** 160 motieven op 80 platen, vroeger f 13.— . . . . . f 4.50

Billing. **Architekturskizzen.** 48 platen en portefeuille . . . . . f 6.—

Julius Nordenburg. **Die Ventilatoren und deren Anwendung auf praktischen wencke.** Weimar 1860. Met 117 tekstfiguren en 11 uitslaande platen. f 1.—.

EERSTE NEDERL. XYLOLITH-FABRIEK

A. S. KEY, Rotterdam.

HOUTGRANIET.

Vloerbekleeding zonder voegen.

Trapbekleeding Ook op oude trappen. **Dektreden** op maat.

PLATEN IN DIVERSE AFMETINGEN VOORRADIG.

Aanvragen, met opgaaf van grootte en bestemming, adresseere men **LEUVEHAVEN 28** (Kantoor), **Rotterdam.**

44STE JAARGANG. ZATERDAG 1 MEI 1909 No. 18.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.— te voldoen

a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of

b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.

Voor België 6.50

Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50

Uitsluit bij voor uitbet.

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25

Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.

Voor elken regel meer 0.15

Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.

Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.

Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Over de huisvesting van den Soldaat.

(Ingezonden).

Naar aanleiding van het geschrevene door den Heer Rückert in het Nummer van 3 April j.l. zou U ons zeer verplichten met opname van het navolgende:

Bovenlichten.

Zoolang de zon schijnt, zullen invallende zonnestralen desinfecteerend werken, en de besmettingsinvloeden, die des nachts hebben geheerscht, bestrijden; zulks met des te beter gevolg naarmate het zonlicht een grooter oppervlakte van het lokaal kan bestrijken; uit dat oogpunt verdienen bovenlichten beslist de voorkeur boven zijlichten.

De meest gunstige ligging der bovenlichten is op het zuiden, omdat de hygiënische werking der zon des te intensiever is naarmate zij hooger staat.

Wij begrijpen verder in het geheel niet, waarom de Heer R. de zonnestralen bij hun werk gezelschap wil doen houden door de bewoners. Hij vergeet dat *niet* de soldaten moeten worden beschenen, maar *de muren, de vloeren, het beddegoed* enz.

We geven den Heer R. verder in overweging de constructie van bovenlichten eens bij de nieuwere fabrieken te gaan bestudeeren. Wij twijfelen er niet aan of hij zal dan zeer spoedig een constructie leeren kennen die aan alle redelijke eischen voldoet. De enkele dagen in het jaar van hevigen sneeuwval, waarop de bovenlichten niet met volle capiciteit kunnen werken, kan men gerust buiten beschouwing laten.

De Heer R. maakt er ons een stil verwijt van dat we het ventilatie-systeem van Bemmelen (bedoeld wordt het systeem Levoir—van Bemmelen) zoo zonder meer bij onze projecten hebben genegeerd. Zulks geschiedde op grond van de uitkomsten neergelegd in de studie van Dr. B. Swaab, Arts te Amsterdam, getiteld „Ventilatie van Schoollokalen (F. van Rossen, Amsterdam 1905.) Schrijver komt daarin tot de conclusie dat het stelsel Levoir-van Bemmelen *theoretisch foutief* is en dat de uitkomsten van door hem genomen *proeven* leeren dat dit ventilatie-systeem ook *practisch niet deugt.*

Gangen.

Dat gangen in kazernes meestal tochtholen zijn wordt door den Heer R. toegegeven. Toch wil hij ze toepassen, omdat dit theoretisch *niet* het geval behoeft te wezen. Waarde criticus, in kazernes zullen gangen altijd tochtholen zijn en blijven, ondanks de schoone theorie, en tevens een ergernis voor allen, die op een zindelijke bewoning prijs stellen. Wilt ge dit feit der ervaring negeeren door uwe theorie hooger te stellen dan de praktijk, dan zullen c. q. de toekomstige kazernebewoners daarvan later de onaangename gevolgen ondervinden.

Muren.

Wij verwijzen naar ons werk dat thans in „Architectura" is verschenen, en stellen de uitspraak van congressen boven de meening van prof. Nuszbaum. Dat er een *dringende* noodzakelijkheid zoude zijn om den barakkenbouw imperatief bij kazernes toe te passen is niet in ons praeadvies te vinden. Wij geven gaarne toe, dat men in tal van gevallen het verspreide systeem niet zal kunnen volgen en dat men, aangewezen op den geconcentreerden bouw, ook hier hygienische oplossingen zal kunnen verkrijgen. Maar wij vermeenen duidelijk te hebben gemaakt dat voor kazernebouw het *verspreide* systeem, dat *hygienisch* het *beste* is, zonder eenig bezwaar kan worden doorgevoerd.

Kosten.

Dat over de kosten wèl te spreken valt, geven we volmondig toe. Hoe anders hadden we in ons praeadvies kunnen zetten dat de ervaring leert dat de barakkenbouw in veel gevallen goedkooper is dan de verdiepingbouw? Maar we beweren en blijven beweren dat met een beredeneerd rekensommetje als de Heer R. geliefde op te stellen in No. 2 van het Tijdschrift „Sociale hygiene" jaargang 1909 het vraagstuk *niet* wordt opgelost. Hij vroeg ons naar de ervaring waarop onze meening steunde. Wij gaven hem die naar aanleiding van officieele cijfers van het Pruisische Ministerie van Openbare Werken en deelden verder mede, dat bij den bouw van een Cantine in Breda in 1897, na uitvoerige berekeningen, de keuze viel op een gebouw *zonder* verdieping als zijnde het minst kostbaar. Ook is het een algemeen erkend feit dat de barakken-kazernes „systeem Tollet", uitgevoerd in Frankrijk, veel minder duur zijn uitgevallen dan de massale kazernes, daar te lande. Tusschen dit practische maar hoogst eenvoudige systeem en een ideale barakken-kazerne zijn talrijke oplossingen te interpoleeren. Een daarvan is de onze; wij geven toe dat zij duurder is dan de Tolletsche bouwwijze, maar ontkennen dat zij noodzakelijk duurder moet zijn dan een massale kazerne, die overigens ongeveer dezelfde lokaliteiten bevat.

In ons antwoord aan den Heer R. zeiden wij: „Een debat betreffende de bouwkosten loopt gevaar onvruchtbaar te worden, zoolang men niet twee naar dezelfde eischen opgemaakte en geheel uitgewerkte projecten van kazernementen voor eenzelfde aantal manschappen, ter vergelijking naast elkander kan leggen" en de Heer R. zegt: „Om de bouwkosten te beoordeelen moet in elk concreet geval een oplossing met gebruikmaking van barakken vergeleken worden met eene waarbij geconcentreerde bouw wordt toegepast." Van uit dat standpunt kan de Heer R. slechts oordeelen over een geval, toevallig door hem uitgewerkt en dan nog geen betrekking hebbende op kazernebouw en daaruit concludeert hij dat *de geconcentreerde bouw in den regel goedkooper is dan de verspreide.* Wij begrijpen niet, dat iemand, die het hierboven aangehaalde grondbeginsel huldigt, dat juist is en van voorzichtigheid getuigt, des ondanks zoo vlug tot generaliseeren gereed is. Wij gaven tot staving onzer algemeene opmerking ten minste eenige officieele statistische cijfers; de Heer R. geeft slechts zijn meening. Ons wil het toeschijnen dat de Heer R. hier te vlug en te vluchtig is met zijn gevolgtrekkingen en dat, wil hij een juiste conclusie trekken, het niet aangaat de door ons vermelde feiten af te wijzen.

Het benoodigde terrein.

Het onder dit hoofd door den Heer R. geschrevene, ware beter achterwege gebleven.

De Heer R. weet evengoed als wij dat het benoodigde kazerneterrein niet wordt bepaald door de oppervlakte aan kazer*negebouwen*, maar door de benoodigde exercitie*terreinen*. Waar deze terreinen in de meeste gevallen meerdere H.A. groot moeten zijn, blijkt hieruit dat de barakkenbouw bij kazernes geen meerder terrein vereischt dan de verdiepingbouw. Dit alles moest den Heer R. als oud-Officier bekend zijn en zijn praktisch inzicht had hem moeten weerhouden kazerne- en burgergebouwen in dit opzicht op één lijn te stellen.

En wat beduidt die insinuatie aan het adres van het D. v. O. in zake niet betrachte zuinigheid?

Foei!

Het toezicht.

Wij begrijpen niet dat de Heer R. in zijn betoog, zich zoo laat gaan, dat hij tegen ons systeem, zelfs aanvoert . . . . dat de taak van den wachtcommandant zwaarder wordt. (blz. 107). Hoe komt men bij een principieel debat tot zulke nietigheden? Wat het toezicht betreft, willen we hier alleen zeggen dat de afwezigheid van gangen en trappen het toezicht vereenvoudigt, evenals het feit dat bij ons kazernetype de zelfstandigheid van de Compagnie beter tot zijn recht komt dan tot nu toe het geval was.

Slot.

De geachte criticus zegt dat niet het *oude* wel het *nieuwe* zijn aandacht heeft. Dit spijt ons. Want de bouwmeester die de lessen van het verleden, d. i. van het oude, niet ijverig bestudeert en daaraan zijn volle aandacht schenkt, loopt gevaar een hol theoreticus te worden, wiens meening geen stem in het kapittel heeft.

We hopen voor dat gevaar den Heer R. tijdig de oogen te hebben geopend.

A. E. REDELÉ.
W. DUDOK.

Arbeidsovereenkomst.

Onlangs namen wij uit het „Bouwkundig Weekblad" een Model-Arbeidscontract over opgesteld door een architect, lid van de Maatschappij t. b. d. Bouwkunst, wij meenen den heer Posthumus Meijjes.

Thans komt in het orgaan van den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond een concept voor, dat als tegenhanger niet onbelangrijk is.

Dit concept heeft zijn ontstaan te danken aan het verzoek van het bestuur van den Architectenbond aan het bestuur van den A. N. O. T. B. om een arbeidsovereenkomst te ontwerpen en aan den Architectenbond toe te zenden, hetgeen thans geschied is in den navolgenden vorm.

Concept collectieve arbeidsovereenkomst.

Tusschen den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond, als rechtspersoon erkend bij Kon. Besluit van 28 Maart 1904 No. 39 en 30 Mei 1906 No. 49, ten deze vertegenwoordigd door

Z. Gulden, als voorzitter en A. H. Jansen, als secretaris en den Bond van Nederlandsche Architecten, als . . . . enz. is het volgende overeengekomen.

1. Verplicht lidmaatschap.

Voor technici, werkzaam zijnde bij één der leden van den Bond van Nederlandsche Architecten is het lidmaatschap van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond verplichtend.

2. Arbeidsvoorwaarden.

1. *Aanstelling bij indiensttreding.*

Bij indiensttreding wordt een schriftelijke aanstelling gegeven, bevattende:

a. het overeengekomen loon, de regelmatige verhoogingen en het maximum;

b. eene omschrijving van de te verrichten werkzaamheden en zoo noodig de bijzondere verplichtingen van technici die eene speciale functie bekleeden.

De inhoud van elke aanstelling zal vooraf ter kennis worden gebracht aan het hoofdbestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond dat bevoegd is wijzigingen voor te stellen.

2. *Arbeidsduur.*

A. Voor teekenaars.

a. De werktijd vangt aan 's morgens om 9 uur en eindigt halfzes met een rustpoos van 1½ unr, uitgezonderd des Zaterdags.

Op dezen dag zal de werktijd eindigen 's middags 1 uur. Wanneer 's Zaterdags langer gewerkt moet worden, zullen de meerdere uren berekend worden als voor overwerk wordt bepaald.

B. Voor opzichters.

c. De werktijd van den opzichter wordt bepaald door den werktijd van de werklieden, maar zal niet meer dan 10 uur bedragen.

d. Wat voor de teekenaars bepaald is voor den Zaterdag, is ook voor de opzichters van toepassing.

3. *Overwerk.*

Beide partijen streven naar een zoo groot mogelijke beperking van overwerk.

Evenwel wordt door beide landelijke bonden een aantal uren vastgesteld, waarin gedurende den loop van het jaar overgewerkt mag worden, zonder eenige vergoeding.

Is dit aantal uren verstreken en wordt alsdan nog overwerk verlangd, dan wordt daarvoor vergoed 25 pCt. boven het gewone loon per uur voor de eerste twee uren en 50 pCt. voor het derde uur per werkdag.

Per etmaal mag niet meer dan 3 uren overgewerkt worden.

Voor Zondag- en nachtarbeid wordt 100 pCt. boven het gewone loon berekend.

De nacht wordt beschouwd in te gaan om 10 uur 's avonds en te eindigen 6 uur 's morgens.

4. *Vacantie.*

Aan alle technici, die op 30 Juni van het loopende jaar minstens 6 maanden in dienst zijn, wordt een jaarlijksche vacantie met behoud van salaris verleend van 14 dagen waarin minstens 8 achtereenvolgende.

De vacantie wordt geregeld in onderling overleg.

5. *Verzuim en korte verloven.*

Als geoorloofd verzuim, waarvoor geen loonaftrek zal plaats vinden wordt beschouwd:

1. Indien de geëmployeerde trouwt;

2. bij bevalling zijner echtgenoote;

3. wegens sterfgeval zijner huisgenooten, of van zijn bloed- en aanverwanten in de rechte linie, of van zijn broers, zusters, schoonbroers en schoonzusters.

De daarvoor benoodigde tijd voor het uitoefenen der kiesbevoegdheid en voor het vervullen van door de wet of overheid opgelegde verplichtingen.

Optreden als afgevaardigde op een congres of dergelijke vergaderitig van den vakbond, waarbij de betrokkene is aangesloten.

6. *Doorgaan van loon bij ziekte en ongeval.*

Indien een der technici, waarop deze overeenkomst van toepassing is, door ziekte of ten gevolge van een hem overkomen ongeval tijdelijk niet tot werken geschikt is, dan zal hem gedurende .... maanden het volle loon worden uitgekeerd; duurt de ongeschiktheid alsdan nog voort, dan zal hem gedurende .... maanden het drievierde gedeelte van zijn volle loon worden uitgekeerd en daarna gedurende ... maanden de helft van zijn gewone loon.

7. *Ongevallenverzekering.*

De technici, die niet onder de bepalingen der Ongevallenwet vallen, worden bij een soliede maatschappij tegen ongelukken en ongevallen verzekerd.

8. *Hygiënische voorschriften.*

In de kantoorlokalen moet goed licht en goede ventilatie zijn.

9. *Vergoeding bij verhuizing.*

Aan die technici, die uit den aard der werkzaamheden moeten verhuizen, worden de gemaakte onkosten vergoed.

Deze bepaling is ook van toepassing op hen, die bij het in dienst treden moeten verhuizen naar eene andere gemeente.

10. *Opzegtermijn.*

De opzegtermijn bij ontslag door den werkgever is bepaald op 1 maand, te rekenen van het einde der maand waarin het ontslag wordt verleend.

De technici moeten een opzegtermijn in acht nemen van minstens drie weken. Van beide zijden moet de opzegging schriftelijk ter kennis van de andere partij worden gebracht.

11. *Jeugdige werkkrachten.*

Voor jeugdige personen onder den leeftijd van 18 jaren die lessen volgen ter bevordering hunner technische of algemeene kennis, zal de wekelijksche arbeidstijd verkort worden met het aantal per week genoten lesuren, tot een maximum van 10 uur per week.

3. Scheidsgerecht.

A. Voor geschillen tusschen een lid van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond en een lid van den Bond van Nederlandsche Architecten.

Indien een der technici, die onder de bepalingen dezer overeenkomst valt, een geschil heeft met zijn werkgever over loon, arbeidsduur, vacantie, ziekteuitkeering, ontslag, e.d., moet hij zijn klacht indienen bij het hoofdbestuur of het bestuur der plaatselijke afd.

Zoo het bestuur niet met den werkgever tot overeenstemming kan komen, dan wordt het geschilpunt onderworpen aan het oordeel van de besturen der beide gecontracteerde organisaties.

Zoo deze niet tot eene bevredigende oplossing kunnen geraken, dan wordt een scheidsgerecht in-

gesteld, bestaande uit twee scheidsrechters, benoemd door het hoofdbestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond en twee scheidsrechters benoemd door den Bond van Nederlandsche Architecten.

Gezamenlijk kiezen dezen een onpartijdig voorzitter.

Beide partijen moeten vooraf verklaren, dat zij zich aan de beslissing van het scheidsgerecht zullen onderwerpen. De gezamenlijke kosten worden ieder voor de helft gedragen door de beide gecontracteerden.

B. Voor geschillen tusschen beide landelijke bonden.

Indien over de uitvoering of de toepassing van een of meerdere der bepalingen van deze arbeidsovereenkomst geen overeenstemming is te verkrijgen, dan wordt zoo een van beide partijen dit verlangt, een scheidsgerecht ingesteld, bestaande uit vier scheidsrechters, waarvan door iedere partij twee benoemd worden.

Gezamenlijk kiezen zij een onpartijdig voorzitter.

Beide partijen onderwerpen zich aan de beslissing van het scheidsgerecht.

De kosten zijn gemeenschappelijk te dragen.

4. Uitzonderingsbepalingen.

Ontheffing kan verleend worden:

a. Van de bepalingen nopens vacantie en uitkeering van loon in geval van ziekte en ongeval: aan die werkgevers die aantoonbaar in een toestand verkeeren, die zulks niet veroorlooft of zeer bezwaarlijk maakt. Echter zal eene dusdanige uitzondering slechts dan van kracht zijn, indien zij is goedgekeurd door de hoofdbesturen der beide landelijke bonden. Ieder geval wordt afzonderlijk beoordeeld.

b. Van de bepaling betreffende het verplichte lidmaatschap ten aanzien van de bij in werkingtreding dezer overeenkomst in dienst zijnde personeelleden, die, naar het oordeel der contracteerende bonden, overwegend principiëele bezwaren hebben tegen het lidmaatschap der betrokken vakvereeniging.

5. Algemeene bepalingen.

Bij die werkgevers, waar aangaande punten, in deze overeenkomst geregeld, gunstiger bepalingen gelden dan deze, blijven die gunstiger bepalingen van kracht en wordt daarin door deze overeenkomst geen verandering gebracht.

6. Duur, wijziging en opzegging dezer overeenkomst.

Deze overeenkomst wordt aangegaan voor den duur van een jaar, ingaande den 1sten Januari 1909 en alzoo eindigende den 31sten December 1909.

Indien echter geen van beide partijen uiterlijk drie maanden vóór het tijdstip, waarop deze overeenkomst eindigt, aan de andere partij schriftelijk heeft te kennen gegeven dat zij in een of meerdere bepalingen wijziging wenscht, zoodat alsdan een gewijzigde arbeidsovereenkomst tot stand kan komen, zal ze geacht worden stilzwijgend te zijn verlengd met een jaar, alzoo tot den 31sten December 1910.

Komen de partijen over de wijzigingen als hiervoor bedoeld niet tot overeenstemming, dan kan, zoo beide partijen zich hiervoor verklaren, een scheidsrechterlijke beslissing ingeroepen worden.

Voor een dusdanig scheidsgerecht gelden dan de bepalingen onder sub b van het hoofdstuk „Scheidsgerechten" vastgesteld.

Aldus in duplo opgemaakt te A'dam, den 1909.

De Algemeene Nederlandsche
Opzichters- en Teekenaarsbond.
Voorzitter,
Secretaris.

Het Vredespaleis

Van de hand van den Heer Jurriaan Kok verscheen dezer dagen bij Martinus Nijhoff een boekje, blijkbaar geschreven met het doel, weder eenige belangstelling te wekken voor hetgeen achter de schutting op het terrein van Buitenrust plaats vindt. Daar het boekje ons nog niet in handen kwam en alleen aan de dagbladen schijnt te zijn toegezonden, moeten wij ons voor heden bepalen tot vermelding van hetgeen „het Vaderland" omtrent den inhoud mededeelt.

Het ontleent zijn waarde in de eerste plaats aan de mededeelingen aangaande de indeeling van den bouw en de inrichting der localiteiten.

Wat de illustraties aangaat, daaronder vindt men een perspectievische afbeelding van het gebouw een vogelperspectief van het gebouw met den tuinaanleg, en verder een uitgezochte collectie portretten, plattegronden, bouwkunstige détails en bouwfragmenten, belangwekkende hoekjes of onderdeelen van het gebouw, enz.

Men krijgt uit deze afbeeldingen — wij meenen voor het eerst — een indruk van wat het gewijzigde ontwerp-Cordonnier in uitvoering eigenlijk zal worden. De tot dusverre gepubliceerde voorstellingen — wij kunnen natuurlijk slechts oordeelen over die, welke ons bekend zijn — maakten den indruk, dat het opofferen van een der hoofdtorens het karakter van het ontwerp belangrijk had gewijzigd. Dit blijkt niet in die mate het geval te zijn als aanvankelijk wel scheen, hoewel de torens van Cordonnier den indruk maakten beter met den stijl van het gebouw overeen te stemmen, dan de toren van het gewijzigde ontwerp. Met zijn twee transen, elk met vier spitse hoektorentjes, en zijn puntigen spits, doet de hoofdtoren — en ditzelfde geldt ook voor den kleinen toren achter de groote Rechtszaal — aan torens denken uit een vroegere bouwperiode, dan het overige van het gebouw.

In den tekst lezen wij, dat aan het karakter van het bouwwerk zich de samenwerking van een architect uit het Noorden van Frankrijk (Cordonnier) en van een Hollandschen bouwmeester (Van der Steur) verraadt. Moeten wij aannemen, dat dit tevens de verklaring is van het verschil van karakter tusschen het gebouw, dat vrijwel al het eigenaardige van het oorspronkelijk ontwerp Cordonnier behouden heeft, en den toren, die later is ontworpen met prijsgeving van de toren-ontwerpen van dien bouwmeester?

Misschien zal de overeenstemming tusschen de torens en het gebouw wellicht grooter blijken dan nu nog schijnt. Gothieke vormen bv., die aan de torens het eigenaardig aspect geven, vindt men ook terug op een teekening van den voorgevel, met beelden onder baldakijns, in het karakter van sommige Noord-Fransche en Noord- en Zuid-Nederlandsche raadhuizen. Hoe dit echter zij, wij hopen, dat de woorden van Jurriaan Kok's boekje „Cordonnier's arbeid is duidelijk te herkennen,

maar evenzeer de hand van een man, die in onze lage landen als architect is opgegroeid", niet in dien zin opgevat moeten worden, dat het Vredespaleis een tweelingschepping wordt, een mozaïek van stukjes Cordonnier en brokjes Van der Steur.

Wat de feitelijke mededeelingen in de brochure aangaat, wij stippen er de volgende uit aan.

Vooreerst blijkt uit een afbeelding aan het slot, dat de onderbouw begin Maart reeds een goed eind gevorderd was. De fundeering is van beton. De onderbouw, die tot 3 M. boven den beganen grond opgaat, zal 1 Mei gereed zijn. De buitenbekleeding van dien onderbouw is Andvik-graniet uit Noorwegen. In den loop van den zomer zal het gebouw zoo ver opgetrokken wezen, dat men het boven de schutting zal zien uitkomen.

Even internationaal als bestemming van het gebouw is, zal ook zijn samenstelling wezen.

De zuilen der voorgalerij zullen zijn van Zweedsch graniet. De zandsteen, die aan het gebouw verwerkt wordt, is Obernkirchner; de baksteen (van een mooie roode kleur) komt uit Leiderdorp. Ook de sculpturale versieringen, lijstwerken enz. van den binnenhof zullen van baksteen zijn (fabriek van W. C. Brouwer). In het midden van den hof komt een fontein in een tuinaanleg. De wanden van de vestibule zullen met kostbaar Grieksch en Italiaansch marmer worden bekleed. Van dezelfde grondstof zal de hoofdtrap wezen. Het bovengedeelte der wanden wordt gemaakt van fijnen Franschen kalksteen. De deuren in vestibule en traphal zullen vervaardigd worden van kostbare houtsoorten, met ivoor en andere rijke materialen ingelegd.

Op voorstel van baron d'Estournelles de Constant, afgevaardigde van Frankrijk, werd op 16 Oct. 1907 besloten, alle Staten, die aan de Vredesconferentie hebben deelgenomen, uit te noodigen iets te zenden voor den bouw van het paleis „de façon que le Palais, expression de la volonté et de l'espérance universelle, soit fait de la substance même de tous les pays.

Overeenkomstig dien wensch wordt nu met verschillende Regeeringen onderhandeld.

Met Italië over de marmeren kolommen en pilasters met basementen en kapiteelen der groote vestibule; met Frankrijk over een wandschildering in de kleine Rechtzaal en een gobelin in de groote Rechtzaal, met Engeland over de geschilderde ramen in de groote Rechtzaal; met Duitschland over het groote hek met pylonen aan den ingang tot het park aan den Scheveningschen Weg; met België over de gesmeed ijzeren deur met brons voor den hoofdingang van het gebouw; met Zweden over het graniet voor den onderbouw en de kolommen der galerij aan de voor- en zijgevels; met Noorwegen over het graniet voor den oprit; met Denemarken over het graniet voor de terrassen van den zijgevel; met Japan over de geborduurde zijden wandtapijten in de zaal voor den Conseil administratif; met Oostenrijk over de bronzen en kristallen lichtdragers in de vestibule; met Amerika over de beeldengroep op het bordes van de hoofdtrap; met verschillende Zuid-Amerikaansche Staten over kostbare houtsoorten; en eindelijk met de Nederlandsche Regeering over geschilderde ramen op het bordes van de hoofdtrap en over door F. Bol geschilderde oude muurdoeken voor een groote zaal op de bovenverdieping. Verscheidene van deze bijdragen voor den bouw en de versiering van het Vredespaleis zijn reeds toegezegd en van den Keizer van Rusland wordt verwacht een meer dan 3 meter hooge vaas van jaspis met vergulde ornamenten.

Thans reeds is het maken van belangrijke onderdeelen van het gebouw aan de heeren F. W. Braat te Delft, de werken van gewapend beton voor de vloeren in het gebouw aan de Beton-Maatschappij voorheen P. Bourdrez te 's-Gravenhage, de ijzeren bekapping aan de Koninklijke Nederlandsche Machinefabriek voorheen E. H. Begemann te Helmond, de versieringen in terra-cotta voor den binnenhof aan de Aardewerkfabriek te Leiderdorp, directeur Willem C. Brouwer en de baksteen voor de gevels aan de fabriek „Ouderzorg" te Leiderdorp, de levering en het stellen van den natuurlijken steen voor de gevels aan de Rotterdamsche Steenhouwerij, directeur A. Ruymgaart, opgedragen.

Wij vernemen verder, dat een staf van uitnemende krachten de bouwmeesters ter zijde staat. Genoemd worden o. a. de bouwkundige ingenieurs D. F. Slothouwer en G. C. Bremer, de teekenaars H. Th. Wijdeveld en Albert Ogier; de opzichters C. De Vries en J. Scherpenhuyzen, terwijl als administrateur de heer L. H. Intres dienst doet.

Vermelden wij ten slotte, dat de aanbesteding van den bovenbouw in den loop van Mei zal plaats hebben, en dat de voltooiing van het bouwwerk verwacht wordt in 1913.

Nieuwe Bouwmaterialen en Toepassingen.

Ruberoïd. Men heeft aan het proefstation te Charlottenburg vergelijkende proeven genomen met Ruberoïd, Asphaltvilt en Gietasphalt, waarvan de resultaten voor eerstgenoemd materiaal zeer gunstig waren.

Deze proeven beoogden in de eerste plaats na te gaan hoe Ruberoïd zich gedraagt bij zware belastingen, zooals die voorkomen, wanneer men het voor isoleerlagen in muren gebruikt. Daarvoor werden vierkante stukken Ruberoïdvilt van 15 c.M. zijde en 2.6 m.M. dik blootgesteld, eerst aan een druk van 5 K.G. per c.M², waarbij de samendrukking 8 à 10 pCt. bedroeg; daarna aan een druk van 200 K.G. per c.M², waarbij de vermindering in dikte 23 pCt. bedroeg en na ontlasting tot 15 pCt. terugging. Bij de laatste belasting van 200 K.G. per cM² was geen de minste uitpersing van de Ruberoïd-massa te bespeuren, wat bij asphaltvilt wel het geval is, daar dit bij deze belasting tot 52 pCt. van zijn dikte verliest. Bij gietasphalt bedraagt bij deze belastingen de samendrukking wel is waar slechts 1—9 pCt., maar in aanmerking nemend den aard van het materiaal en de geringe dikte van Ruberoïdvilt, is de verhouding gunstig ten aanzien van laatstgenoemd materiaal. In elk geval hebben deze proeven aangetoond, dat Ruberoïd taaier en veerkrachtiger is dan asphaltvilt en gietasphalt

Ook in trekvastheid wint Ruberoïd het van de beide anderen materialen, in lengterichting braken strooken Ruberoïd bij 34.3 K.G. per cM²., in breedterichting bij 25 K.G. per cM². Asphaltvilt breekt

reeds bij geringer belasting, maar de doorsnede kan daarbij niet zoo nauwkeurig bepaald worden. Gietasphalt brak reeds bij een trekbelasting van 14.4 R.G. per cM². Met het oog op de trekkrachten, waaraan isoleerlagen in muren, bij zettingen van het metselwerk zijn blootgesteld, is het weerstandsvermogen van het isoleermateriaal een zaak van groot belang.

Bij de beproeving op waterdichtheid van Ruberoïdvilt dik 2.5 m.M., asphaltvilt dik 10 m.M. en giet-asphalt dik 20 m.M. bleek, dat zich sporen van doordringen van water vertoonden respectievelijk na 63, 27 tot 47 en 56 dagen. Ruberoïd wint het in dit opzicht dus zelfs van gietasphalt, ook is zijn weerstand tegen de inwerking van loog, zuren, enz. zoo groot, dat het met succes gebruikt kan worden voor de bekleeding van accumulatorbakken, die zooals men weet herhaaldelijk met sterk zwavelzuur in aanraking komt.

Atmospherische invloeden hebben op Ruberoïd nagenoeg geen uitwerking, van afdruppelen, zooals asphaltpapier bij zonnehitte doet, is zelfs bij een temperatuur van 150° C. geen sprake.

Het Ruberoïd wordt vervaardigd in rollen van 20 M. lengte, 91½ c.M. breed en kost volgens Schwatlo bij een dikte van 1 m.M. 0.60 Mark, bij 1.5 c.M. 0.70 Mark, bij 2 m.M. dikte 1.075 Mark en in dikte van 2.5. m.M. 1.35 Mark per M². Ook worden rollen van 22 M. lengte geleverd breed gelijk de muurdikten.

Het op elkander lijmen van de naden geschiedt met Ruberoïdlijm, die koud gebruikt wordt, en ook geschikt is als onderhoudsverf voor oude daken. Verven van Ruberoïd is op zich zelf niet noodig het wordt in verschillende kleuren, grijs, rood, bruin, groen, enz. vervaardigd, evenwel kan het zonder bezwaar met olieverf worden geverfd.

Voor het lijmen der naden is een K.G. lijm voor een geheele rol voldoende. De lijm kost bij 100 of 200 K.G. circa 1.28 Mark p. K.G., bij kleinere hoeveelheden iets meer. Tot het opspijkeren van het Ruberoïdvilt bezigt men verzinkte nagels met groote platte koppen, zij kosten 0.68 Mark per K.G. en voor een rol is 1¼ K.G. noodig.

Onder de toepassingen van Ruberoïd kunnen, behalve isoleerlagen in muren en dakbedekkingen, genoemd worden verticale isoleerlagen en bekleedingen van muren, afdeklagen voor gewelven, bekleedingen van waterreservoirs, fonteinbakken en vijvers, van wanden en plafonds in stallen, isoleering van ijskelders en koelhuizen, bekleeding van vochtige muren enz.

De uitgebreidste toepassing is de dakbedekking en het Ruberoïd kan zoowel op steile, als op geheel vlakke daken worden gebezigd. Brandgevaar levert deze bedekking niet op en de assurantie-maatschappijen stellen geen zwaardere condities, dan bij gewone, als brandvrij beschouwde, dakbedekkingen.

In het buitenland Engeland en Duitschland kan reeds van een zestienjarige ervaring met Ruberoïd worden gesproken en talrijk zijn de toepassingen op groote schaal in Indië, Afrika en elders, waarop gewezen kan worden.

De Engelsche „Ruberoid Co. Ltd." te Londen kan wijzen op een jaarlijksch debiet van bijna 8.5 millioen M². In Duitschland wordt het materiaal geleverd door de firma Allut Noodt & Meyer te Berlijn en te Hamburg.

Vereenigingen.

Het volgende adres is verzonden:

Aan den Raad der Gemeente Rotterdam.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen de ondergeteekende: „*Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap*" te Rotterdam:

Dat zij met belangstelling heeft kennis genomen van het door Burgemeester en Wethouders aan den Raad overgelegd rapport in zake de verlaging van den grondwaterstand in verschillende deelen dezer gemeente en van het daaromtrent tot U gerichte adres van de „Eerste Patroonsvereeniging: Rotterdamsche Bouwkring".

Dat zij eenerzijds begrijpende dat hygiënische belangen noodzaakten tot de lage ligging van het hoofdrioolstelsel, doch anderzijds het een zeer ernstig feit acht, dat in de met die lage ligging gepaard gaande diepe draineering van den bodem een gevaar voor het vergaan der houten fundeeringen van een groot deel der gebouwen in deze stad gelegen is.

Dat wel is waar zij, die onder vigeur der vorige bouwverordening bouwden, de *vrijheid* hadden dieper te fundeeren dan de toenmalige grondwaterstand gebood, maar uitteraard in de, bij die verordening aangegeven peilen, een maatstaf meenden te mogen zien, die op ervaring gegrond en als betrouwbaar aan te nemen was, zoodat het niet aangaat *nu* te beweren dat de bouwers de beloopen of nog te beloopen schade *alléén* aan zichzelve te wijten hebben, waar zij niet vooruit konden zien wat ook door de gemeentelijke technische autoriteiten *niet* vooruit gezien is geworden

Dat zij niet kan deelen in de optimistische beschouwingen van den Directeur der Bouwpolitie, wat betreft de heilzame capilaire werking in de vertikaal staande heipalen.

Al erkent zij dat daarin een oorzaak kan gelegen zijn dat het proces van verrotting zich *langzamer* in de palen dan in het daarop rustende horizontaal liggende fundeeringhout zal voltrekken, dan is toch de waarheid niet weg te redeneeren, dat houten fundeeringen, die niet voortdurend onder water staan, na verloop van betrekkelijk korten tijd, vergaan en dat dus, zonder *radicale* verandering van den tegenwoordigen toestand, alle houten fundeeringen, zoowel van particuliere als openbare gebouwen en monumenten in onze gemeente, aan vernieling of verrotting worden prijs gegeven.

Dat zij dan ook niet meent te moeten treden in beschouwingen in hoever het in het adres van de „Eerste Patroonsvereeniging" aangegeven middel tot beperking van het euvel doeltreffend of aanbevelenswaardig te achten is, doch dat zij meent dat het alleszins op den weg van het Gemeentebestuur ligt zich niet te beperken tot het in zijn rapport genoemde „*zorgvuldig bijeenbrengen der verkrijgbare „gegevens (over den grondwaterstand) zoodat aan „de belanghebbenden zooveel mogelijk die aanwij-„zingen en voorschriften kunnen worden gegeven, „waardoor zij eenigszins te voorziene schade kunnen „vermijden*" (pag. 278 onderaan), maar in de allereerste plaats ook een geheel onpartijdig onderzoek te doen instellen naar de *middelen*, die tot de uiterst mogelijke beperking der grondwaterstandsverlaging kunnen leiden en deze middelen ook, voor zooveel van de gemeente afhangt, in toepassing te brengen ten algemeene nutte.

De Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap,
P. A. WEELDENBURG,
Voorzitter.
C. N. VAN GOOR,
1ste Secretaris.

Rotterdam, April 1909.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 17. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst Mededeelingen van het Hoofdbestuur
Brieven uit Rotterdam. Groote plannen.
Hoogere Burgerschool te Haarlem, door L. C. Dumont met afbeeldingen.
Het vermogen van Centrale Verwarmingsinrichtingen in verband met het tijdig op temperatuur brengen der te verwarmen ruimten, door F. G. Unger w. i. (Vervolg).
De Haagsche Hofvijver. Adres van de Commissie voor de Grafelijke Zalen.
Art. 5. lb der Woningwet.
Vergaderingen Afdeeling 's-Gravenhage 10 April 1909. — Bond v. Nederl. Architecten 17 April 1909. — Bouwkunst en Vriendschap, Rotterdam 13 April 909.

Architectura No. 17. Mededeelingen betreffende het Genootschap.
Overzicht van de week. Marlborough s'en va-t en guerre.
Iets over evenwicht in architectuur, door J. H. de Groot, met figuren.
Technisch Gedeelte. De behandeling der messen van schaafmachines enz. (Slot) — Gebruik van een waterpasinstrument, door L. Zwiers — Is het aanbrengen van riemhangers in fabrieken noodzakelijk? —

De Bouwwereld No. 17. Het begrip en de toepassing van massieve, vuurvaste, tegen vuur bestand zijnde, onbrandbare en tegen gloeihitte bestand zijnde constructies.
Raadhuis met secretariswoning te Schagerbrug, arch. P. N. Leguyt, met afbeeldingen.
Toepassing van gewapend beton voor militaire gebouwen, door P. W. Scharroo, 1e Luit. der Genie.

De Ingenieur No. 17. Iets over den aanleg van wasch- en badgelegenheden, anders dan in badhuizen, hotels of woningen, door H. J. Scholte t. met afbeeldingen.
Het XII de Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres te Utrecht 15—17 April 1909, door R. A. van Sandick c. i.
Scheepsbouw in 1908, door J. H. Beucker Andreae.

Technisch Weekblad R. v. T.) No. 17 Beton-ijzer. — Erg geleerde Gemeente-Opzichters. — Losse opmerkingen over enkele waterbouwkundige vraagstukken (Vervolg) — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing. (Vervolg).

De Aannemer No. 17. Aanwijzing vóór de Besteding.
De organisatie van werkgevers in Frankrijk V.
Bond van Nederl. Architecten.
Afdeelingsverslagen. Amsterdam 8 April 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 42. Het stoken met afwisselend reducceerend en oxydeerend vuur. — Het toevoegen van chloorbarium aan de klei. — Samenstellen van een bepaald glazuur. — Moderne transport inrichtingen. — Cement als bouwsteen (Vervolg). — Iets over het naderhand bouwen van tongen in schoorsteenen — Invreten van ketelplaten en vlampijpen. — Bond van Nederlandsche Architecten.

Deutsche Bauhütte No 17. Das Hotel, ein Banproblem, door Jos Aug. Lux. II.
Ueber den Bau von Jagdschlösschen. door Erich Schirmer bij een ontwerp van R. Gebhardt te Stuttgart
Der Kampf zwischen alten Städtebildern und neuzeitlichen Erfordernissen door H. Busse, bij een ontwerp van Düchting & Jänisch te Dortmund.
Von der Wohnlichkeit der Halle, door F. Rud. Vogel bij schetsen van F. Fischbach te Frankfurt a. M. op losse plaat.
Volkstümliche Kunst aus Schwaben, boek beschouwing door Dr. G. Eugen Lüthgen, met afbeeldingen.

Varia.

DE VERBETERING DER HAVEN TE HARLINGEN.

Nu de verbeteringsplannen van de haven te Harlingen ten langen leste bekend zijn geworden, is men in staat gesteld hierover zijn oordeel uit te spreken.

Tot dusverre is het binnenkomen van de haven niet gemakkelijk, getuige de van tijd tot tijd voorkomende beschadiging van de hoofden en de kaaimuren. Wat de haven dan ook ontbreekt, is een zoogenaamde inlooplengte. Het havenvlak is zoo miniem, dat een vreemdeling zich afvraagt of dit nu wel de eigenlijke haven is of dat er zich nog meerdere havens bevinden.

Het binnenkomende schip moet na den havenmond gepasseerd te zijn, direct allerlei manoeuvres maken, om vrij te blijven van den tegenover liggenden kaaimuur.

De thans vastgestelde uitbreiding beoogt het Noorderhoofd te verlengen in westelijke richting en het Zuiderhoofd in noordwestelijke richting en het eerstgenoemde hoofd 150 M. voorbij loopende. De havenmond, tot dusverre W., wordt thans N.W. met de bedoeling de deining in de haven tot een minimum te beperken. Alleen hiervoor wordt het kostbare werk van 675 M. basalthoofd aangelegd, terwijl het nog de vraag zal zijn of het dure middel werkelijk afdoende zal helpen.

Waar het werk, volgens de mededeelingen van den minister, meer dan 8 ton zal kosten, wordt dit bedrag voor het grootste deel aan de nieuwe hoofden besteed. Echter wordt het inloopen van de haven nog moeilijker gemaakt dan het al is, en dit zal bij sommige winden voor zeilvaartuigen ondoenlijk zijn.

Gaat er thans reeds bij wassend water een felle stroom voorbij den havenmond, deze zal nog toenemen, waar de afstand tusschen het nieuwe Zuiderhoofd en het onderzeesche gedeelte van den stroomleidenden dam tot 500 M. verminderd wordt. De thans geprojecteerde hoofden, die den tegenwoordigen mond komvormige omsluiten, vormen een vóórhaven. Bij vloed komt het met slib bezwangerde zeewater den 70 M. wijden havenmond binnen en daarna in de aldaar gevormde wijde kom, waar het stuit tegen de bestaan blijvende uiteinden van het oude Noorder- en Zuiderhoofd. Dientengevolge zal het water tot stilstand worden gebracht waardoor een ruime neerzinking van slib zal worden bevorderd, speciaal in de beide aldaar gevormde hoeken, waar zich ook bij vallend tij een stilstaande watermassa zal vormen. Deze slibmassa's zullen de oorzaak zijn, dat tal van schepen daar vast raken.

De zoozeer noodige meerdere ligplaatsen voor schepen worden door deze uitbreiding niet gevonden; te dezen einde wordt de Nieuwe Willemshaven in gebruik genomen, waarin 3 schermen worden geplaatst, ook al om de deining te keeren, terwijl de haven op behoorlijke diepte zal worden gebracht. Alhier zullen dan de houtbooten, die tot dusverre in het dok een plaats vonden, moeten lossen,

Het geloste hout zal in vlotten of lichters moeten worden gesleept naar de Oude Buitenhaven en zoo naar binnen, wat, zooals tot dusverre is gebleken, een belemmering zal vormen voor de scheepvaart. Beter ware het hierin te voorzien door een doorgraving van den Rijkszeedijk achter de haven in verbinding met de stadsgracht.

Het op diepte houden van deze haven zal aanmerkelijke kosten met zich mede brengen, want de aanslibbing, hoewel deze waarschijnlijk verminderen zal door de nieuwe hoofden, zal belangrijk blijven, vooral wat het voorste gedeelte betreft.

Het wil ons voorkomen, dat de lastige deining den grondslag heeft gevormd van de thans voorgenomen verbetering. Deze deining is echter op andere wijze te ondervangen en wel, zooals in tal van buitenlandsche havens, door diepgaande vlotbruggen van zwaar hout. Een zoodanige, gelegd in de nieuwe Willemshaven van den bestaanden steiger tot den Zuiderdam, zou hieraan voor een groot deel tegemoet komen.

Het dok, alwaar dit bezwaar bijzonder wordt gevoeld, zou in plaats van den tegenwoordigen toegang, een invaart moeten verkrijgen van uit de Oude Buitenhaven (derhalve aan den voorkant gesloten en ter zijde open), terwijl van deze een diepere en ruimere haven dient te worden gemaakt, waartoe het Noorderhoofd noordwaarts verlegd moet worden en de kaaimuur zoodanig moet worden gemaakt, dat de diepte in overeenstemming kan worden gebracht met de andere gedeelten. De havenmond dient dan verlegd te worden in het verlengde van de as van deze haven en beide hoofden kunnen dan wat worden verlengd.

Leeuw. Crt.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

LEIDEN. Thans is reeds het derde deel der Oudheidkundige Mededeelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden uitgegeven vanwege het ministerie van Binnenlandsche Zaken, verschenen.

Het is een deeltje van 87 bladzijden met een groot aantal afbeeldingen, een kaart van de Hunneschans en eenige doorsneden van den wal en den grond bij het Uddelermeer.

Het boek opent met een beschrijving van het Uddelermeer door dr. J. H. Holwerda Jr., conservator en onderdirecteur van het museum, waarvan de hoofdzaken reeds vroeger in dit blad zijn medegedeeld.

In een volgend opstel getiteld: „Lugdunum Batavorum of Praetorium Agrippinae", geeft dr. Holwerda een beschrijving van de bekende opgraving te Voorburg.

Zoo bergt dus de bodem daar in onze provincie Zuid-Holland bij den Haag, aldus besluit de heer H. dit opstel, de resten van een belangrijke Romeinsche stad, zooals er in ons land geen tweede en in het verdere N. Europa slechts enkele zijn aan te wijzen. Dat hier Praetorium Agrippinae of Lugdunum Batavorum, zoover we weten de eenige voorname Romeinsche plaatsen, in deze provincie moet hebben gelegen, schijnt mij bijna zekerheid geworden.

Welke van de beide zou ik ook thans nog niet durven zeggen. Dat een volledig onderzoek, den algeheele opgraving hierop het antwoord zal kunnen geven lijkt ons zeer waarschijnlijk.

Prof. W. Gooszens schrijft vervolgens een inleiding bij eene Romeinsche pottenbakkerij te Heerlen (L.). Rector Driessen van het St. Jozefsgesticht aldaar deelde den hoogleeraar mede, dat bij de grondwerken voor het nieuwe hospitaal een massa scherven van Romeinsche potten waren gevonden en dat enkele gave exemplaren, welke te voorschijn waren gekomen, meerendeels door het haastig werken der arbeiders in stukken waren geslagen. De hoogleeraar gaf aan de vriendelijke uitnoodiging gehoor en bevond dat de potten gedeeltelijk misbaksels waren. Zulks deed hem vermoeden, dat ze afkomstig waren van een pottenbakkerij en dit vermoeden werd weldra zekerheid. Hij gaf van de vondst kennis aan het Museum van Oudheden. De assistent dr. M. A. Evelein kwam over, deed nog op 30 Juni een kleine opgraving, waarvan het verslag is opgenomen in de Oudheidkundige mededeelingen, waarna de Rolducsche professor zijn conclusies maakte. De aanwezigheid van een Romeinsche pottenbakkerij te Heerlen behoeft ons niet te bevreemden. In de onmiddelijke nabijheid is grondstof in groote hoeveelheid en in toenemende kwaliteit voorhanden. Daarbij lag Heerlen waarschijnlijk aan het kruispunt van twee voorname Romeinsche wegen, zoodat het product gemakkelijk naar alle richtingen vervoerd kon worden. Overigens staat deze vondst niet op zichzelf.

Deze aflevering wordt besloten met een opstel van dr. M. A. Evelein over het Urnenveld bij Valkenswaard. Door de resultaten van het daar ingestelde onderzoek is voor het eerst duidelijk geworden de wijze van bijzetting en van aanleg van een urnenveld, een resultaat dat voor de onderlinge dateering der vondsten van het meeste belang is.

AMSTERDAM. Gelijk men weet had de Haagsche Gemeenteraad onlangs het door dr. P. J. H. Cuypers ontworpen monument voor Christiaan Huygens geweigerd, dat door directeuren van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, ingevolge wilsbeschikking van wijlen dr. Bleekrode te 's-Gravenhage, den Raad was aangeboden voor plaatsing op een der pleinen aldaar.

Thans zal dit monument, op ½ van de oorspronkelijk gedachte grootte, eene plaats vinden in den tuin van den zetel der Maatschappij aan het Binnen-Spaarne te Haarlem. Het is een geschenk van directeuren der Maatschappij aan den onlangs afgetreden secretaris-penningmeester, prof. dr. J. Bosscha

In aansluiting aan een vroeger bericht kan thans worden medegedeeld dat aan den heer W. M. Retera, beeldhouwer, leeraar aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid en de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers, een verlof is verleend van een jaar, ten einde ter plaats de modellen te maken en de leiding op zich te nemen bij de vervaardiging der beeldhouwwerken aan het Vredespaleis.

De heer Retera zal zich gedurende dien tijd in den Haag vestigen. Zijne lessen aan de genoemde onderwijsinstellingen zullen worden waargenomen door den heer Aug. Falise, te Wageningen.

NIJMEGEN. De Gemeenteraad heeft f 18.500 toegestaan voor het vergrooten van het gebouw der Ambachtsschool in 1910.

Tevens werd de subsidie aan de vereeniging Ambachtsonderwijs dat jaar verhoogd van f 1420 tot f 5820, onder voorwaarde, dat de subsidiën van Rijk en provincie eveneens verhoogd worden.

'S-GRAVENHAGE. De vereeniging „Kunst aan Allen" is voornemens in Mei de Kunstnijverheidstentoonstelling met model-arbeiderswoning in het voormalige rijksarchiefgebouw te openen. De arbeiderswoning is ontworpen door den heer H. J. Dammerman jr., daarvoor bekroond op een prijsvraag der Maatsch. t. b. d. Bouwkunst De woning wordt gemeubeld. Ook zal men werken met voorbeelden en tegenvoorbeelden.

HARLINGEN. Er bestaat thans alle kans, dat de verbetering van de Willemshaven, waarvan de noodzakelijkheid ook door de regeering was erkend, eindelijk tot stand zal komen. Het plan tot die verbetering, waarbij hoofdzakelijk de voorstellen van de hoofdingenieurs van den rijks- en van den provincialen waterstaat is gevolgd, werd eenigen tijd geleden door de regeering goedgekeurd. De minister van waterstaat eischte echter van de provincie en van de gemeente Harlingen een gezamenlijke bijdrage van 25 pCt. in de kosten der uitvoering, begroot op f 800.000. Na eenige samensprekingen tusschen Ged. Staten en B. en W. van Harlingen, heeft het bestuur dier gemeente zich bereid verklaard, 15 pCt. der kosten te dragen; de provincie zal dan de overige 10 pCt. hebben bij te dragen.

GOUDA. Door de commissie van bijstand in het beheer der gemeentegasfabriek is bij B. en W. ingediend het door den adjunct-directeur der lichtfabrieken den heer F. J. Swartwout de Hoog, ontworpen plan met kostenbegrooting en toelichting van eene op te richten electrische centrale.

B. en W. stellen thans aan den raad voor, alvorens door dezen een beslissing wordt genomen, het ontwerp ter beoordeeling in handen te stellen van een beproefd deskundige, die electrische centralen heeft gebouwd en geïnstalleerd en dus practische ervaring op dat gebied bezit.

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM — **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Personalia.

Bij Min. beschikking is benoemd tot buitengewoon opzichter bij 's Rijks-Waterstaat, voor de vernieuwing van eene brug te IJlst, de heer C. Baas, te Voorburg.

— Te Zaandijk is tot gemeente-opzichter benoemd de heer M. J. Stam, te Wormerveer.
Met den benoemde stond op de voordracht de heer R. Kwist, te Zaandijk.

— Tot opzichter van den prov. waterstaat in Zeeland is benoemd de heer A. Salomé, bureau-ambtenaar 2e kl. Hem wordt als standplaats Breskens aangewezen.

Tot opzichter bij de kanalisatie van het waterschap „Westerwolde" (Gr.) is benoemd de heer J. Sterenberg, thans als opzichter werkzaam in dienst van de provincie Groningen.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig Opzichter. Zie adv. in dit No. (1)

— Aankomend Teekenaar voor ijzerconstructies, als: Kappen, Bruggen, enz., aan de Gorinchemsche Machinefabriek. De Vries Robbé & Co. (1)

— Directeur voor een kleine Gieterij en Machinefabriek. Flink salaris met winstaandeel. Br. lett. U H 816, Nieuws van den Dag. (1)

— 1 Leeraar practijk en teekenen Timmervak.
1 Leeraar practijk en teekenen Smidsvak.
1 Leeraar practijk en teekenen Schildersvak, allen aan de Ambachtsschool te Zutphen laatstgenoemde tevens Handteekenonderwijs van het Timmer-, Smids- en Meubelmakersvak. Salaris f 1200. Indiensttreding 15 October e.k. Schriftelijke aanmelding met afschriften van getuigschriften, vóór 25 Mei aan den Directeur der School, N. v. d. Hoef. De Leeraar in het Timmervak komt in aanmerking als Leeraar in het Teekenen aan de Burgeravondschool 8 uren per week, salaris f 300 per wintercursus. (1)

— Teekenaar goed bekend met IJzeren Bruggen. Brieven, onder no. 2826, aan Seyffardt's Annoncen-Bureau, Amsterdam. (1)

— Constructeurs, voor Technisch Bureau, bekwame specialiteiten, genegen in vrijen tijd te huis Ontwerpen te maken. Sollicitatiën onder lett. O W 226, Nieuws v. d. Dag. (1)

— Opzichter, geheel op de hoogte van fabrieksbouw. Brieven lett. AV 959, Nieuws v. d. Dag. (2)

— Bouwkundig Opzichter-Teekenaar, salaris f 75 per maand, Aanbiedingen onder letter B W 960, Nieuws v. d. Dag. (2)

— Opzichter-Teekenaar, voor korten tijd, die terstond in functie kan treden. Brieven letter O, bij den Boekh. H. H. Londt, Lange Jansstraat 20 te Utrecht. (2)

— Onderbaas, R. K. voor een bouwwerk kennis van kerkenbouw strekt tot aanbeveling. Br. onder letter V 1823, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Ingenieur voor direct of op 15 Mei op een Technisch Burrau, afdeeling centrale verwarming, in staat deze afdeeling geheel te drijven. Leeftijd 25—30 jaar Diploma Delft strekt tot aanbeveling. Brieven onder No 53432, bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Constructeur-Teekenaar op een machinefabriek, spoedige indiensttreding. Brieven letter IJ E 681 Nieuws v. d. Dag. (2)

— Twee Civiel-Ingenieurs voor de Koloniale Spoorwegen in Suriname met eenige praktische ervaring. Inlichtingen verstrekt civiel-ingenieur J. L. Cluysenaer 's-Gravenhage, Groothertoginnelaan No. 1. (2)

— Medewerker in electro-technische en gros zaak. Prima verkoopkracht, geschikt geheel zelfstandig op te treden. Hoog salaris, vooruitzicht op aandeel in de winst. Aanbiedingen onder No. 53425 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Borduurster, die teekenen kan, in staat toezicht te houden op handwerkatelier. Brieven onder letter J. F. 990, Nieuws van den Dag. (2)

— Medewerker aan Bouwkundig Maandblad. Zie adv. in No. 16. (2)

— Teekenaar voor betonijzer-constructies. Brieven onder motto „Betonijzer", Scheltema & Holkema's Adv.-Bur., Rokin 74—76, Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

33 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	f 60—f 125	p.m.
18 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	f 70—f 125	„
12 Bouwk. Teek.	22—39 j.,	f 45—f 120	„
7 Waterb. Opzr.	20—50 j.,	f 60—f 100	„
3 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j.,	f 30—f 50	„
5 Chef-machinisten	28—34 j.,	f 80—f 130	„
3 Werkt. opz. (construct.)	25—48 j.,	f 85—f 200	„
6 Werkmeesters	27—34 j.,	f 100—f 130	„
10 Werktuigk. Teek.	21—32 j.,	f 50—f 110	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 50	„
4 Electrotechniker	19—34 j.,	f 50—f 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j.,	f 65—f 70	„
1 Werktuigk. Chef Ing. Bureau	—47 j.,	f 190	„
1 Bouwk.Chef timmerfabr.	—29 j.,	f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 3 Mei.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem.-bestuur: het verbouwen van de openbare school voor gewoon lager onderwijs No. 92 aan de Gijsbrecht van Aemstelstraat. Het bestek en voorw. te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den architect der Publieke Werken ten gem.-huize, kamer No. 148, van 2 tot 4 uur, de drie laatste werkdagen vóór de aanbesteding.

Utrecht, ten 2 ure. Door het Min. van Waterstaat aan het geb van het prov. bestuur het gedeeltelijk vernieuwen van de Moffenbrug over de Luntersche Beek in den Rijksweg van Amersfoort naar Renswoude, begr. f 2400; bestek no. 95 ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der Prov. best. en te bekomen bij Gebr.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties.

Plaatsing door bekname werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

van Cleef; inl. bij den hoofding.-dir. Castendijk te Arnhem, den arr.-ing. Steyn Parvé te Utrecht en bij den opz. Kok te Amersfoort; de nota van inl. ligt 26 April bij den opz. Kok te Amersfoort.

Veenendaal, ten 2 ure. Door Heemraden van het Veenraad-schap der Geldersche en Stichtsche Veenen: het afbreken en weder opbouwen van de brug over de waterlossing genaamd de Molenbrug tegenover de Gortsteeg. Bestek en teekening ter inzage aan het Polderhuis. Teekeningen verkrijgbaar bij den Architect B. van Kreel te Veenendaal, die aanwijzing zal doen 23 April a. s., half een.

DINSDAG 4 Mei.

's-Bosch, ten 11 ure. Door de arch. A. v. Liempt in het hotel Noordbrabant: het bouwen van 4 heerenhuizen aan het Oranje-Nassauplein, bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder.

Nijmegen, ten 2.30 Door het gem.best.: het vervaardigen en leveren, op een terrein gelegen aan de Stieltjesstraat, van ongeveer 900 rioolbuizen met hulpstukken; bestek met teek. te bekomen ter secretarie. Inlicht. ten kantore van den directeur van gem.werken.

Arnhem, ten 12 ure. Door het Min. van Waterstaat aan het geb. van het prov. bestuur: het vernieuwen van de Nieuwstadsbrug te Zutphen begr. f 29500; bestek No. 88 ter lezing aan gen Min., aan de lokalen der prov. best. en is te bekomen bij Gebr. van Cleef den Haag; inl. bij den hoofding.-direct. Castendijk te Arnhem, den ing. van Heyst te Zutphen en den opz. Dijkstra, te Zutphen; de nota van inl. ligt op 26 en 28 April van 9—5 ure ter inzage bij voorn. ing.

Steenwijk, ten 11 ure. Door B. en W. ten Gemeentehuize. Het bouwen van eene School met 7 lokalen. Perceel I. Het gebouw. Perceel II. Glas en verfwerk. Bestek en teekening verkrijgbaar bij den Gemeente-Opzichter. Aanwijzing dagelijks van 10—12 uur ten Gemeentehuize.

WOENSDAG 5 Mei.

Bergen op Zoom, ten 11 ure. — Door het College van regenten van het algemeen burger gasthuis: het doen van bijbouwingen aan het gasthuis. Bestek met teekeningen bij den Architect verkrijgbaar. Aanwijzing gehouden. Inlichtingen geeft de Architect Q. J. Horsten Pzn.

Medemblik, ten 1 ure. — Door Dijkgraaf en heemraden van het Ambacht de Vier Noorder Koggen op het Koggenhuis: a. de levering van 300000 straatklinkers. De voorwaarden, zijn op franco aanvrage verkrijgbaar bij den Hoofd-Opzichter A. Kater Jz. te Medemblik.

DONDERDAG 6 Mei.

Haarlem, ten 11 ure. Door het ministerie van waterstaat aan het geb. van het prov. bestuur: het maken van een boothuis voor de motorboot ten dienste der kanaalverlichting naar de centrale der Rijkselectriciteitswerken te IJmuiden, begr. f 1700; best. no. 98 na 22 April ter lezing aan gen. min., aan de lok. der prov. bestuur en te bek. bij de gebr. van Cleef, inl. bij den hoofding.-dir. Wortman te Haarlem, den ing. de Marinkelle te Amsterdam, den ing. Schlingemann en den opz. van Langeveld te IJmuiden; de nota van inl. ligt 29 April en 1 Mei bij den ing. Schlingemann,

VRIJDAG 7 Mei.

Dongen, ten 5 ure. Door de firma J. Bressers in hotel Musis Sacrum: het verplaatsen eener lederdrogerij, het verhoogen van verdiepingen, het bijbouwen van machine- en walskamer, ketelhuis, looikuipoverkapping enz., gezamenlijk te bebouwen oppervlakte pl.m. 630 M². bestek en teekening ter inzage ten kantore van voorn. firma elken werkdag van 9-12 en van 2—4 en 5—7 ure; bestek met teekeningen te bekomen aan gen. kantoor en bij den bouwk. P. C. Schellekens Cnz.

Oud Charlois, ten 3 ure. Door de kerkeraad der geref. kerk: het bouwen van een kerkgebouw met toren, consistorie, kosterswoning enz. aan de Boergoensche vliet. Het bestek met teek. verkrijgbaar aan het bureau van den arch. Tjeerd Kuipers te Amsterdam. Aanwijzing gehouden.

MAANDAG 10 Mei.

Amsterdam, ten 1.45 ure. Door de H. IJ. S. M. in het Centraal personenstation: bestek No. 1138: het maken van een hoogreservoir, het leggen en wijzigen van waterleidingen te Hoek van Holland, raming f 5700 en bestek No. 1139: het uitvoeren van grond- en spoorwerken, het bouwen van twee seinhuizen en bijkomende werken ten behoeve van het tweede spoor tusschen Rijsen en Wierden v. d. Kon. Ned Lokaalspoorweg raming f 49300; bestekken met teek. te bekomen aan het Centraal-administratiegebouw der Mij. aan het Droogbak.

DINSDAG 11 Mei.

Harlingen, ten 8 ure. — Door het gemeentebestuur: het vernieuwen van de Karremanstraatsbrug en het Roode Leeuwsbrugje; bestek en teekening ter inzage ter secretarie en aldaar verkrijgbaar.

Nieuwendijk, (N.-Br.) ten 1.30 ure. Door de kerkeraad der geref. kerk: het verbouwen en vergrooten van het kerkgebouw met ameublement enz. Het bestek met teekeningen bij den architect Tjeerd Kuipers te Amsterdam. Aanwijzing 4 Mei, 1 uur.

Zelst. — Door de arch. J. J. van Straalen: het sloopen van een boerderij en het weder opbouwen derzelve, op een terrein in de gemeente Baambrugge. Bestek en teekening verkrijgbaar bij voornoemden architect.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908	„ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908	„ 24.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Antiquariaat van „de Opmerker"

Sloet en Fijnje. **Beschrijving van den Watervloed in Gelderland in Maart 1855,** met 4 kaarten en 12 schetsen, Arnhem 1856 . . . . 1.—

F. C. D. Bauer. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75

Beide werken te zamen . „ 1.25

Julius Nordenburg. **Die Ventilatoren** und deren Anwendung auf praktischen wencke. Weimar 1860. Met 117 tekstfiguren en 11 uitslaande platen. *f* 1.—.

Ad. Burr. **Photographische Reiseaufnahmen aus England u Frankreich 1904.** 160 motieven op 80 platen, vroeger *f* 13.— . . . . . *f* 4.50

VAN OMMEREN & Co., Arnhem.

Groothandel **Spiegel-Vensterglas, Verfwaren.**

GEORNAMENTEERD GLAS.

44ste Jaargang. ZATERDAG 8 MEI 1909 No. 19.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbetaling)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Indrukken uit Londen.

I.

De „Building Trades Exhibition" in Olympia.

In het leven van een stad als Londen is een tentoonstelling geen gebeurtenis meer. Ligt de Anglo-Fransche Tentoonstelling in Earls Court nog versch in het geheugen, binnen enkele weken zal dit uitgebreide etablissement opnieuw zijn poorten openen, voor een nieuwe, die zeker evenmin zal nalaten talrijke bezoekers te trekken.

Evenwel maakt in de bouwkundige kringen van de metropolis de op geregelde tijden gehouden „Building Trades Exhibition" in zoover een uitzondering, dat zij althans de laatste maal dat zij gehouden werd, namelijk van 17 April tot 1 Mei jl. in die kringen tenminste wel als een gebeurtenis beschouwd werd.

De heer H. Greville Montgomery, lid van het Parlement, die veertien jaar geleden de regeling dezer tentoonstellingen op zich nam, verklaarde dat zij toenmaals meer hadden van een kermis dan van een serieuze expositie. Hij voerde toen twee maatregelen in, die hij noodzakelijk achtte. In de eerste plaats bepaalde hij, dat de tentoonstelling niet jaarlijks, maar om de twee jaren gehouden zou worden en ten tweede weerde hij alle exposanten wier industrie niet met de bouwvakken in betrekking stond.

Deze maatregelen hadden reeds dadelijk een goed effect en thans behoort de Building Trades Exhibition tot de meest populaire in het Vereenigd Koninkrijk en is haar succes reeds vooraf verzekerd.

Algemeen was dezen keer het oordeel over de thans in Olympia gehouden tentoonstelling zeer gunstig; bevoegde beoordeelaars meenden, dat zij een van de beste was, zoo niet de beste van dien aard, tot heden gehouden en het was ons daarom dubbel aangenaam, in de gelegenheid te zijn, kort na de opening een bezoek aan Olympia te brengen en onze lezers thans eenige indrukken van dat bezoek te kunnen mededeelen.

Olympia is een reusachtige hal van ijzer en glas, van buiten gelijkend op een enorme stationskap, nagenoeg een geheel blok tusschen vier straten beslaande, in de onmiddellijke nabijheid van Hammersmith Road, een der hoofdstraten van West-Londen of West-Kensington.

Kensington is een der belangrijkste districten van de wereldstad en algemeen bekend door de South-Kensington-musea, het museum van natuurlijke historie, het Imperial Institute, de Albert-Hall, het Albert-Memorial, Holland-House en andere gebouwen en niet minder door de parken, waar de lentezon het nog zeer jonge groen koesterde en de bloempjes in het gras deed ontluiken en reeds de

eigenaardige stoffage van een Engelsch park, geheele families van ruiters, zich begon te vertoonen.

In het tentoonstellingsgebouw is de hoofdruimte omgeven door een breede galerij, een tweede hal is, waarschijnlijk later bij de hoofdruimte aangebouwd.

Hal, galerij en annexe waren geheel door de tentoonstelling in beslag genomen, zoodat practisch gesproken geen duim gronds ongebruikt was gelaten.

Bij het binnentreden bevond men zich voor het middenste gangpad, de middenstraat van een geheele stad, gevormd door afzonderlijke „stands", bijna allen kleine gebouwtjes, waarin de verschillende materialen en producten uitgestald waren niet alleen, maar waaraan zij ook waren verwerkt en toegepast. Vooral van de galerij gezien was een blik in de hoofdruimte interessant en den indruk van een kleine stad met levendig verkeer van wandelaars bijzonder sterk.

De tentoonstelling was Zaterdag 17 April met een luncheon geopend door Ernest George, President van het Royal Institute of British Architects, in tegenwoordigheid van tal van Architecten, autoriteiten, bouwondernemers en andere bij de bouwindustrie betrokken personen.

Natuurlijk ontbrak het niet aan de noodige redevoeringen, zoomin als aan muziek, terwijl de plechtigheid besloten werd met een theevisite bij den voorzitter Greville Montgomery. Deze huldigde na de opening den architect George, die op zijn beurt den voorzitter dankte voor het bijeenbrengen van een zoo schitterende expositie als hier te zien was.

George merkte o.a. in zijn rede op, dat het tot de plichten van den bouwmeester behoorde zich op de hoogte te houden van alles wat er in de bouwindustrie omging, opdat hij de ontwikkeling zijner kunst zou kunnen bevorderen. Hij vond op de tentoonstelling voorbeelden van nagenoeg elk bouwmateriaal en nagenoeg elke toepassing en behoorde daarvan voor zijn kunst partij te trekken.

Nog nimmer wellicht was een zoo volledige demonstratie gezien als thans en hij hoopte, dat er ook eenige herleving in de bouwlust uit voortkomen zou in dezen tijd van malaise, nu men het gelnid van troffel en hamer bijna niet hoort in Londen's straten.

In het bijzonder wees de spreker op hetgeen de tentoonstelling te zien gaf op het gebied van besparing van arbeid; nu de arbeid in steeds stijgende mate duurder wordt, moet de bouwmeester kennis nemen van alles wat hem kan verminderen.

Zinspelend op een bezoek aan Venetië, vanwaar hij kort geleden teruggekeerd was, zeide George, dat hij daar den bouw der nieuwe Campanile had gadegeslagen, die nu tot ongeveer twee derden van de hoogte, of ongeveer 60 M. gevorderd was Het was hem opgevallen, dat men dezen bouw zonder steigerwerk uitvoerde en hij meende, dat men in Engeland, wat het steigerwerk betreft, wel eens overdrijft. Aan de hoeken van den toren waren houten uitgebracht, die een plankenvloer ondersteunden, welke met den bouw omhoog ging. De materialen werden binnen den toren opgeheschen en beneden stonden bakken met water, waarin de steenen een week lang ondergedompeld lagen eer zij werden verwerkt. Wat de tentoonstelling betrof wenschte hij den heer Montgomery geluk met de wijze, waarop de exposanten aan zijn roepstem gehoor hadden gegeven. Het was bewonderenswaardig, wat er gedaan was om alles ten toon te stellen wat er in de bouwindustrie bereikt was en ongetwijfeld zou deze tentoonstelling succes hebben.

De catalogus der tentoonstelling, versierd met een portret van Ernest George, is een boekdeel van 350 bladzijden. Wij vonden daarin vermeld de dagen, waarop verschillende corporaties van technici de tentoonstelling zouden bezoeken en ook, dat de Prins en Prinses van Wales beloofd hadden, haar met een bezoek te vereeren.

Wij waren nog geen uur ter plaatse, toen men ons mededeelde, dat de hooge bezoekers in het gebouw aanwezig waren en hadden dus toevallig gelegenheid gade te slaan, op welke wijze de Engelsche troonopvolger en zijn gemalin de honneurs waarnemen en opeens werd ons duidelijk, hoe het komt, dat zij zich in zulk een groote populariteit verheugen.

Met een klein gevolg, bestaande uit een paar heeren en een dame, bewogen zij zich geruimen tijd in de straten van de Expositiestad, als gewone bezoekers nu en dan een gebouwtje of „stand" binnentredend, waar het een of ander hunne bijzondere aandacht trok. Daar het juist dien dag „Cup-day" was, d.w.z. de dag van den grooten voetbalwetstrijd op de terreinen van het Crystal Palace in Sydenham en dientengevolge duizenden buitenlui in de stad waren, hadden de hooge bezoekers wat meer bekijks dan anders wellicht het geval zou zijn geweest, maar van een hinderlijk opdringen was geen sprake. De exposanten, vooral zij die met een speciaal bezoek vereerd werden, aanvaardden blijkbaar deze eer, als echte mannen van zaken, als een zeer welkome reclame voor hun uitstalling, maar tevens als iets, waarop zij als Britsche onderdanen recht hadden.

Wat de indeeling der tentoonstelling betreft was van een verdeeling in groepen of afdeelingen geen sprake, in bonte verscheidenheid zag men er, dikwijls zeer verschillende, zaken naast elkander geschaard. Wij meenen, dat dit systeem voor een tentoonstelling als deze, om vele redenen de voorkeur verdient boven een groepenindeeling en men wel door ervaring daartoe zal zijn gekomen. Maar toch was er op de galerij een afdeeling, aangeduid als „Surveyor" Section, waarop wij nader terugkomen. *(Wordt vervolgd).*

Groote plannen te Rotterdam.

Er moge te Rotterdam, als nagenoeg overal elders, in de bouwbedrijven nog een ongewenschte stilte heerschen, die toestand schijnt er toe hebben geleid, dat men groote bouwplannen, die reeds eenige jaren hangende waren, weder eens onderhanden genomen heeft en wel meer bepaald het vraagstuk van den bouw van een nieuw stadhuis, waarvan de wenschelijkheid zich telken jare klemmender doet gevoelen.

De stand van het Stadhuisvraagstuk, zoo zeggen B. en W. in de toelichting van hun dezer dagen ingediend voorstel, was naar de vroeger gewisselde stukken deze, dat een tweeledige vraag viel te beslissen. Besloten was tot den aankoop van het huizencomplex aan de Oostpoort met de nadrukkelijke bedoeling, dat daarmede omtrent het Stadhuisvraagstuk zelf de beslissing nog niet zou zijn gevallen, doch slechts dat zou worden nagegaan, welke oplossing te dien opzichte aldaar, aan het einde der Hoogstraat en in aansluiting aan de daar reeds bestaande bureaux, mogelijk zou zijn. Daarnaast was aanhangig en nog te beantwoorden gebleven de vraag, die in een vroegere beslissing van den raad was neergelegd, of ook door verbouwing van het bestaande Raadhuis niet alsnog op voldoende wijze in de behoefte zou kunnen worden voorzien.

Om verschillende redenen, welke in de bovengemelde toelichting uitvoerig worden uiteengezet, hebben B. en W. thans de beide hierbedoelde oplossingen van het vraagstuk laten varen en omvat het tegenwoordig voorstel niets meer of minder dan den bouw van een stadhuis en een post- en telegraafkantoor aan de Coolvest, de overneming van het Rijk van het tegenwoordige post- en telegraafkantoor, de demping van het Coolvestwater en de doorbraak Botersloot-Middensteiger, en wel in dien zin dat de stichting van een nieuwen zetel der gemeentelijke vertegenwoordiging tevens zal kunnen strekken tot uitgangspunt van nog verdere verbetering in de oude stad.

Het oog is daarbij gevallen op de Coolvest en de daar bestaande gebrekkige bebouwing en dit wel bepaaldelijk op het pl.m. 10.000 c.A. groote blok, onmiddelijk naast het terrein van de bekende sociëteit „de Doelen", dat zich van het Gedempte Doelwater tot aan de Raamstraat en aan de achterzijde tot aan het Haagscheveer uitstrekt.

Door de demping van den Coolsingel zal de gemeente het in handen hebben de zich thans aan beide zijden daarvan uitstrekkende oude vest- en singelwegen te vereenigen en te herscheppen in een breeden verkeersweg, die in aansluiting aan het reeds tusschen het Ziekenhuis en het Gymnasium gevormde plein den toegang naar het centrum en een eersten rangs-verkeersweg zal gaan vormen.

De aanleg daarvan zal niet nalaten op de daarlangs staande bebouwing zijn invloed te doen gelden en op het geheele, thans zoo ongunstig bekend staande, kwartier tusschen Coolvest en Haagscheveer een geheel nieuwen stempel te drukken.

De bestaande bebouwing van het gedempte Doelwater tot de Raamstraat, beslaat een breedte van 60 M., en er is derhalve, ook al zal men op verbreeding dier beide straten moeten rekenen, voor de plaatsing van een flink opgevat gebouw alleszins voldoende frontbreedte aanwezig.

Het ligt geenszins in de bedoeling van het voorstel, alle voor den gemeentedienst vereischte localiteiten in één gebouw te vereenigen, want wat de oppervlakte aangaat, merken B. en W. op, dat de opneming in het stadhuis zelf van het bureau van het bevolkingsregister met zijn tegenwoordige groote hal wel onder geen omstandigheden mogelijk zal zijn, omdat men, door aan die opneming vast te houden, wat betreft omvang van benoodigd terrein en bouworde voor kwalijk te bevredigen eischen zou komen te staan, vooral wanneer men bedenkt, dat bij toeneming van de bevolking der gemeente op den duur een tweede dergelijke groote hal noodig kan worden. De afstand van de Coolvest tot aan de verschillende thans aan het Oostelijk deel der Hoogstraat en van het Achterklooster ondergebrachte dienstbureaux zal echter geen bezwaar behoeven op te leveren om bedoeld bureau en wellicht verschillende ook van de verdere afdeelingen aldaar te laten, zelfs zoo noodig nog andere daarheen te verplaatsen. Eenige beslissing te dien opzichte is voor het tegenwoordige niet vereischt. B. en W. maken daarvan nochtans gewag, teneinde het voor den raad te verklaren, dat, hoewel zij voorshands met geen enkel plan van bouw komen, zij zich niettemin zeker mogen rekenen, dat men met bouw ter plaatse in de behoefte zal kunnen voorzien. Mocht het aan den anderen kant tenslotte wellicht niet noodig blijken over de volle oppervlakte ten behoeve van den bouw zelf te beschikken, zoo spreekt het niettemin vanzelf, dat men het geheel daarvan in de onteigening moet begrijpen, teneinde ook aan de achterzijde van het stadhuis de noodige lichtschepping en de verkrijging van een goeden toestand in handen te hebben.

Wordt het voordeel gemist van alle de secretariebureaux bijeen te kunnen brengen, hetgeen men zich als de goede zijde van het plan aan de Oostpoort voor oogen had gesteld, daartegenover staat thans, dat het gebouw, waar het stadsbestuur zal zetelen en dat, waarin het hoofdbureau van politie is gevestigd, in elkaars onmiddellijke nabijheid zullen zijn gelegen, iets wat eveneens vroeger, toen het laatstbedoelde zich nog bevond aan de Kaasmarkt, het geval was en ook door vorige besturen blijkbaar als een belang was beschouwd.

De voorgestelde terreinkeuze schijnt B. en W. ook overigens de beste, die gedaan kan worden.

Een voordeel zal zijn de ligging onmiddellijk naast het Doelenterrein, hetwelk de gemeente tot 1952 aan de sociëteit de Harmonie in erfpacht heeft uitgegeven onder voorbehoud van de bevoegdheid om te allen tijde voor doeleinden van receptie kosteloos over de daarop gestichte zalen te beschikken. Deze bevoegdheid brengt mede, dat men er voorshands gereedelijk van zal kunnen afzien om in het te bouwen Stadhuis eigen receptiegelegenheid te maken.

Men behoudt op deze wijze de gelegenheid om, wanneer andere of meerdere receptiegelegenheid mettertijd noodig blijkt, deze te vinden door den bouw van een, tevens door de burgerij als concertzaal te gebruiken, ruimte op het terrein van de Doelen, desgewenscht met het Stadhuis te verbinden door overbrugging van het Gedempte Doelwater.

Eindelijk verkrijgt het gemeentebestuur in 1952, bij afloop van het erfpachtscontract, de beschikking over een dan naast het Stadhuis aan den hoofdweg der stad gelegen terrein van pl.m. 6000 M², waarop iedere dan wellicht noodige uitbreiding mogelijk zal zijn.

Een groot voordeel is, dat tot opruiming van zeer gebrekkige woningtoestanden in de oude stad een belangrijke stap zal worden gedaan. Door den voorgenomen bouw zullen reeds dadelijk verdwijnen een aantal woningen aan de Kikkersteeg, Paddengang en achter de Raamstraat, die als behoorende tot de meest gebrekkige hier ter stede worden gesignaleerd. B. en W. houden zich overtuigd, dat de bouw van een Stadhuis daar ter plaatse ook overigens voor de geheele omgeving niet zonder invloed zal blijven en aan verdere verbetering van het geheele stadsgedeelte tusschen Coolvest en Weste Wagenstraat vanzelf bevorderlijk zal zijn.

Bedenkende, dat het nieuwe Stadhuis, al stelt men zich het singelwater als gedempt en vervangen voor door een breeden verkeersweg, aldaar niettemin, zoolang de bebouwing bezuiden de Raamstraat in den tegenwoordigen toestand blijft, in een weinig gunstige omgeving zou liggen, hebben B. en W. zich afgevraagd, of met het plan niet dadelijk een andere, mede voor de geheele burgerij gewenschte en daarbij tevens aan de verdere verbetering in datzelfde stadsgedeelte bevorderlijke beslissing ware te combineeren. Zij bedoelen de opheffing van het thans tusschen het Beursplein

en het water der Blaak staande zeer gebrekkige Rijks Post- en Telegraafkantoor en de verkrijging aan den nieuw te maken verkeersweg en in aansluiting aan het daar te bouwen Stadhuis van het vereischte nieuwe gebouw voor dezen tak van rijksdienst, dat reeds eerder van rijkszijde hoog noodig is geoordeeld en naar de verkrijging waarvan ook de burgerij alhier met begrijpelijk verlangen uitziet.

Bij de dit punt betreffende onderhandelingen stond van den aanvang af op den voorgrond de overneming door de Gemeente van het emplacement van het tegenwoordig Post- en Telegraafkantoor. B. en W. hebben dit als een voordeel beschouwd, omdat het ook voor de Gemeente van belang moet zijn, dat de Overheid en geen ander dit terrein in handen krijgt, ten einde meester te blijven van den toestand op het Beursplein, het hart der stad.

In stede van de pl.m. 2200 M², die het tegenwoordige gebouw beslaat, wordt door het Rijk voor nieuwen bouw een oppervlakte van 5500 M² noodig geoordeeld.

Als gevolg van herhaalde bespreking is de regeling in dier voege gevonden, dat de Gemeente aan de door haar voorgenomen onteigening zoodanige uitbreiding zal geven, dat zij mede zal omvatten het geheele aan de Raamstraat grenzende bouwblok, reikende van deze tot aan de Hofstraat en aan de achterzijde begrensd door de Zandstraat.

Bij verkrijging der vereischte onteigeningswet neemt de Gemeente op zich aan het Rijk aldaar de oppervlakte van 5500 M². met de daarop staande gebouwen te leveren. In ruil daartegenover verkrijgt de Gemeente van het Rijk den vrijen eigendom van het emplacement van het tegenwoordige Post- en Telegraafkantoor met het daarop staande gebouw.

In het geheel, maar naar globale opneming, zal de onteigening plm. 19,000 M². omvatten waarvan 10,000 M². vallen op het blok tusschen de Raamstraat en het Doelenterrein en 9000 M². op dat tusschen de Raamstraat en Hofstraat.

De juiste omlijning van het aan het Rijk en aan de Gemeente verblijvende gedeelte, de aanwijzing ook van het tracé der langs de beide gebouwen te maken straten, blijft, evenals de verdere détails van der regeling, aan nader overleg voorbehouden. Als vaststaande is te dien aanzien alleen aangenomen, dat het Post- en Telegraafkantoor bezuiden het Stadhuis komt, en dat derhalve voor dit laatste de door B. en W. gewenschte ligging onmiddelijk naast het Doelenterrein blijft behouden.

De minister van binnenlandsche zaken heeft zich tegenover B. en W. bereid verklaard zijn medewerking te verleenen aan het tot stand komen van een onteigeningswet van de hier aangegeven strekking.

Met het aanvragen van de voor de perceelen aan de Coolvest noodige onteigeningswet zal gepaard moeten gaan de aanvrage van gelijke strekking ter verkrijging van de beschikking over de aan de zuidzijde van de Hoogstraat tegenover het tegenwoordig stadhuis staande bebouwing, opdat men aldaar den vereischten verbindingsweg en de doorbraak naar den Middensteiger kan maken. Voor die doorbraak, in het verlengde van de opening, die ontstaan zal na afbraak van het oude stadhuis, geeft de richting van de Botersloot vanzelf het tracé aan. Gerekend is op de verkrijging van een straatbreedte van 18 meter op het midden; aan de zijde van den Middensteiger is deze met het oog op het daar naar de Hoofdsteeg afbuigende verkeer tot 19 meter vergroot. B. en W. stellen zich voor, dat het nieuwe gedeelte straat zal komen in het verlengde van de Botersloot, maar eenigszins in schuine richting en ter plaatse van de westelijke helft van het Stadhuis. Door het volgen van dit tracé kan tusschen de Hoogstraat en Middensteiger voor de straat blijven dienen de reeds bestaande Wasboomsteeg en kan de onteigening beperkt blijven tot de vier perceelen aan de oostzijde dier steeg, waarvan twee voor het geheel, de beide andere ten deele voor de uitvoering van het plan noodig zullen zijn. In de onteigening zullen verder moeten vallen 2 perceelen aan de noordzijde der Hoogstraat, onmiddellijk naast het zoogenaamde Stadhuisslop.

De onteigening zal dientengevolge omvatten een gezamenlijke oppervlakte van 610 M². Op het westelijke deel van het emplacement van het tegenwoordig Stadhuis kan tusschen de Stadhuissteeg en den nieuwen weg een doelmatig bouwblok worden gevormd, met een oppervlakte van 736 M². Bovendien krijgt de Gemeente voor verkoop beschikbaar het vroegere politiebureau aan de Kaasmarkt, ter oppervlakte van 245 M².

B. en W. onthouden zich om begrijpelijkerwijze van schatting van de waarde der aan Coolvest en tusschen Botersloot en Middensteiger in de onteigening vallende perceelen. Maar zij hebben niet nagelaten zich van de financieele gevolgen in hun geheel rekenschap te geven. Een nota, waarin een poging is gedaan om die gevolgen zooveel mogelijk te benaderen, is als *vertrouwelijk* voor de leden van den raad ter lezing verkrijgbaar gesteld. Omtrent de kosten van bouw van het nieuwe Stadhuis zijn eveneens geen ramingen gemaakt. Wel is nog een der leden van het College van B. en W. meer voor een verbouwing van het bestaande stadhuis gestemd, maar de meerderheid, hoewel zij zich bewust is, dat de voorstellen in hun gevolgen voor het budget van ingrijpende beteekenis zullen zijn en de gemeente bovendien nog voor andere groote uitgaven zal komen te staan, meent er op te mogen wijzen, dat het voor Rotterdam in de laatste jaren mogelijk is gebleken aan een zeer belangrijke stijging van uitgaven het hoofd te bieden.

Die meerderheid meent, dat ook uit een financieel oogpunt, de uitvoering dezer plannen binnen het bereikbare zal liggen. En zij meent evenzeer te mogen zeggen, dat het nut van het voorgedragen samenstel van verbeteringen, waarvan tenslotte de Stadhuisbouw slechts een onderdeel vormt, voor heel de burgerij tot in lengte van jaren van zóó uitnemend groote beteekenis is, dat in het dragen van lasten uit dien hoofde door weldenkenden gaarne zal worden berust.

Ofschoon slechts ten deele uitgewerkt, dragen de bovenomschreven voorstellen de kenmerken van in allen deele goed overwogen en goed voorbereid te zijn. Het zal ons dan ook niet verwonderen wanneer zij, althans in beginsel vlotweg worden aangenomen.

Of het zonder discussie zal zijn, zouden wij niet durven voorspellen en de tegenstanders zullen zich zeker ook wel op een of andere wijze doen hooren, maar op het eerste gezicht schijnen ons deze plannen volkomen in overeenstemming met de gedragslijn, die het Gemeentebestuur van Rotterdam in een tijd als de onze te volgen heeft.

De Hofvijver.

Naar wij vernemen, is de gemeente 's-Gravenhage door den Staat bij deurwaardersexploit gesommeerd, niet over te gaan tot het leggen van den dam in den vijver, omdat het Rijk zich als eigenaar van dat water beschouwt.

„Het Vaderland" teekent bij dit berichtje aan:

„Het Vijver-vraagstuk heeft door deze sommatie een even onverwachte als afdoende oplossing verkregen. Dat de gemeente zal gaan procedeeren over den Hofvijver, is niet denkbaar. Wie het betoog van mr. Gratama heeft gevolgd, moet met ons overtuigd zijn, dat zij het proces verliezen zou."

„Het waarschijnlijkste is, dat de gemeente zich bij het gemis van wat zij op onvoldoende gronden als haar eigendom beschouwde, zal neerleggen."

„Overbodig is alzoo geweest de gansche timmerage van het Vijver-inkortings-décor; onnoodig de vergaderingen, de protesten, de brochures, de adressen. En de eenige waarschijnlijke oplossing is nu: slooping der gebouwen langs den Vijver, en aanleg van den nieuwen verkeersweg over den ontruimden grond."

Of de zaak hiermede werkelijk opgelost zal zijn op de wijze, zooals „het Vaderland" zich dit voorstelt, zal spoedig kunnen blijken, wanneer men eenmaal van zijn verbazing bekomen is, want verbazing heeft het onnoozele berichtje in de Residentie verwekt en een der eerste vragen, die gedaan werden was o. a. of men dan in 1905 en vroeger reeds, toen de plannen voor den verkeersweg Spui-Buitenhof in bewerking waren, op het stadhuis niet geweten heeft, dat het Rijk eigendomsrechten op den Vijver kon laten gelden?

Wij hebben den steller dezer vraag dadelijk geantwoord, dat wanneer de inhoud van het berichtje juist is, er alleen uit blijkt, dat het Rijk „zich als eigenaar beschouwt" hetgeen nog iets anders is, dan het laten gelden van eigendomsrechten.

Ofschoon wij ons de sensatie kunnen voorstellen, die het berichtje gemaakt heeft, vooral nu heel den Haag in opgewonden stemming verkeert, wil de beteekenis voor een spoedige oplossing van het vraagstuk, ons nog niet zoo voor de hand liggend voorkomen.

Wij kunnen ons moeilijk denken, dat hier van Rijkswege opzettelijk op een critiek oogenblik een spaak in het wiel gestoken wordt, veeleer lijkt ons het exploit een maatregel, genomen om op alle eventualiteiten te zijn voorbereid, hetgeen in zaken als deze altijd verstandig is.

Zoo beschouwd verliest het berichtje veel van het karakter van een donderslag en doet het meer denken aan een zacht brommen van den Hollandschen Leeuw nu men den Vijver in zijn tuin misschien wel wat al te na komt. Er is met hem wel te praten en de mogelijkheid is o. i. nog in het geheel niet uitgesloten, dat de Gemeente in overleg met het Rijk tot een oplossing geraakt, waarbij van beide zijden wat gegeven en genomen wordt. Dit overleg zou waarschijnlijk toch noodzakelijk geweest zijn, maar het Rijk heeft zich nu verzekerd van een machtiger stem in het kapittel, die gehoord zal moeten worden.

En een proces, wie denkt er nu in deze dagen aan een proces? Dat kan altijd nog gevoerd worden wanneer onze rechtscolleges eens wat door hun achterstand heen geraakt zijn en, zoo men de advocaten werk wil verschaffen, kan het dan een begeerlijk kluifje worden, maar nu is er geen enkele reden om een proces te beginnen, dat de oplossing van het vraagstuk slechts zou kunnen vertragen.

Den Haag moet zijn nieuwen verkeersweg hebben en dat wel binnen betrekkelijk korten tijd, dat is de hoofdzaak en welk Rijksbelang zou gebaat zijn bij het dwarsboomen der Gemeenteplannen?

Als zoodanig moet dan ook, gelooven wij, het exploit geenszins opgevat worden en daarom achten wij, al is er misschien meer geschreven en gepraat over de zaak, dan absoluut noodig was, toch niet al wat gedaan werd overbodig.

Nevens veel wat in de pen of onuitgesproken had kunnen blijven, zijn toch ook verstandige denkbeelden ontwikkeld en wanneer de Rijks-aesthetici nu ook nog een woordje gaan meespreken, dan krijgen wij uit dien hoek wellicht een oplossing, die al de tot nog toe voorgestelde in de schaduw stelt en die Nederland en 's-Gravenhage tot eer kan strekken.

Vereenigingen.

VEESTALLEN.

In de vergadering van het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde, te Utrecht, hield de heer T. J. Swierstra, veeteeltconsulent voor Utrecht en Gelderland te Arnhem, eene inleiding over: „Inrichting der veestallen in verband met de eischen van onzen tijd".

Het is zoo begon de inleider, dezen zomer juist 25 jaar geleden, dat in Amsterdam de groote internationale landbouwtentoonstelling is gehouden. Die tentoonstelling was een keerpunt in den landbouw, want men heeft gezien wat ons ontbrak. Als gevolg hiervan werden landbouwleeraars aangesteld, later zuivelconsulenten en thans weer veeteeltconsulenten, die allen de opdracht hebben een brug te slaan tusschen de wetenschap en de practijk.

Met het zuivel zijn wij goed gevorderd en thans moeten wij de veeteelt helpen. Daarom wil de inleider thans spreken over den stalbouw van vóór 100 jaar en dien van heden.

De regeering stelt veel geld beschikbaar voor de bestrijding van de tuberculose onder het vee, en daarom moet de veehouder zorgen, dat als zijn vee eenmaal gezond is, het gezond blijft. Daarvoor is allereerst noodig, dat er licht en lucht in den stal zij; dat bevordert de gezondheid.

Verder moet er gezorgd worden, dat de smetstoffen, welke verschillende ziekten bij het vee veroorzaken, geheel uit den stal kunnen worden verwijderd. Dat kan niet bij de oude stalinrichting, waar de bodem doorlatend is, zoodat daarin de smetstoffen kunnen dringen, die elk oogenblik weer naar buiten kunnen komen.

De mestgang, de groep, de stand, de voerbak, alles moet waterdicht zijn, zoodat de geheele stal kan worden uitgespoeld, zonder dat er eenige smetstof achterblijft.

De oorzaken van de besmettelijke ziekten zijn kleine organismen, die door middel van water uit den stal moet worden gespoeld.

Verder is het noodig, dat de staarten der koeien aan een lijn worden gebonden, zoodat de pluim nooit in den mest kan hangen.

De noodige verbeteringen in de stallen kunnen worden aangebracht voor ongeveer f 15 per koe, een betrekkelijk klein bedrag, waarvan de rente dubbel en dwars terugkomt.

Ook de regeering stelt veel belang in de verbetering der veestallen, zoodat zij f 100 à f 140 beschikbaar stelt voor wedstrijden in stalverbeteringen. In April, als de koeien nog op stal staan, komt een deskundige commissie de stallen inspecteeren en wijst aan welke verbeteringen gewenscht zijn. In November bezoekt de commissie andermaal de stallen en neemt dan op, wie de meeste verbeteringen heeft aangebracht.

Willen sommige veehouders niet tot verbetering hunner stallen overgaan, dan zullen zij worden gedwongen door het publiek uit de groote steden, dat melk zal gaan eischen uit stallen die goed zijn ingericht. Ook voor de boter en kaas zal het nuttig zijn, want deze producten kunnen niet goed worden gemaakt, als de grondstof, de melk, niet deugdelijk is.

Vroeger meende men dat de zuivelbereiding een scheikundig proces was; thans is het een bacteriologisch proces geworden.

Spreker eindigde met den veehouders op het hart te drukken, te luisteren naar hetgeen de wetenschap ont tegenwoordig leert.

Bij het debat had de inleider gelegenheid nog eens er den nadruk op te leggen, dat alles van steen of cement moet zijn. De koestaken dienden van eikenhout te zijn, omdat dit flink gereinigd kan worden. Door ijzeren koestaken, waarlangs de ringen voortdurend glijden, ontstaat te veel leven in den stal; het moet er rustig zijn.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 18. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst. Mededeelingen van het Hoofdbestuur.
Actueele Vraagstukken. De Hofvijverkwestie.
Babylon. Zijn bouwvallen en zijn bouwkunst I.
Adres in zake verlaging grondwaterstand in Rotterdam.
Afdeeling 's-Gravenhage der Mij. t. b. d. Bouwkunst.
Vergaderingen Afdeeling Amsterdam 23 April 1909, Excursie naar Castricum. — Afdeeling Arnhem 22 April 1909

Architectura No. 18. Mededeelingen betreffende het Genootschap.
Overzicht van de week. Van een brochure en een adres.
Iets over evenwicht in Architectuur, door J. H. de Groot (Vervolg) met figuren.
Duin en Bosch.
Technisch Gedeelte. Over Brandbluschapparaten. — Betonpaal met draaibare ankerkleppen.

De Bouwwereld No. 18. Stofreiniging — Systeem A. Borsig, met afbeeldingen.
Hofje te Brugge, afbeeldingen overgenomen uit „Bulletin des Métiers d'art".
Toepassing van gewapend beton voor militaire verdedigingswerken, door P. W. Scharro 1e Luit. der Genie (Vervolg).
Losse plaat. Het Huis met de Hoofden te Amsterdam na de restauratie.

De Ingenieur No. 18. Mededeelingen omtrent den metalen bovenbouw der bruggen in de lijn Magelang—Willem I met zijtak Setjang—Parakan der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, door B. M. Gratama c.i. met afbeeldingen.
De booglamp bij de draadlooze telefonie, door Dr. N. Koomans w. i.
Het XIIde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, te Utrecht 15—17 April 1909 II, door R. A. van Sandick, c.i.
Vergadering van de Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.
Vergadering van de Afdeeling voor Bouw en Waterbouwkunde van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.
Ingezonden stukken. Verbranding van straatvuil, door H. Enno van Gelder w. i.

Technisch Weekblad B. v. T.) No. 18 Officieel Gedeelte. — Uit de Afdelingen. — Boekbespreking. — Een vreemde Combinatie. — Beton-ijzer (Vervolg.) Losse opmerkingen over enkele waterbouwkundige vraagstukken Vervolg). — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing. (Vervolg).

De Aannemer No. 18. Nederlandsche Aannemersbond. Mededeelingen van het Hoofdbestuur.
Onze Internationale Federatie.
Wijze van Besteding.
Uit eigen kring. Afdeelingsplichten.
De organisatie van werkgevers in Frankrijk VI.
Geschil over de vraag of bij afkeuring van materialen door de Directie de aannemer verplicht is herkeuring aan te vragen.
Afdeelingsverslagen. Hilversum 16 April 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 44. Een nieuwe kanaaldrogerij. — Het stoken met reduceerend vuur. — De Oldenburgsche klinkerindustrie. — Kettingrooster „Patent Zutt" met draagbare vulinrichting, met afbeeldingen. — Cement als bouwsteen (Vervolg).

Deutsche Bauhütte No 18. Von der Kunst der germanischen Frühzeit, door Paul Hörig I, met afbeelding.
Vom modernen Miethausbau, door Erich Schirmer, bij ontwerpen van F. Ziegenbein te Barmen.
Zum Landhaus von Otto Silberberg door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen.
Afbeeldingen. San Fedele in Como naar teekening van H. A. Waldner. — Stadsgezicht in Romaan naar teekening van Oscar Krause (losse plaat).

Eengezins-Werkmanswoningen 40 uitgekozen ontwerpen, ingezonden op de prijsvraag voor een blok van vier aaneen gebouwde arbeiders woningen, uitgeschreven door de maatschappij tot bevordering der bouwkunst.
Dit boekwerkje, uitgegeven door de firma Mouton & Co. te 's Gravenhage, bevattende tal van duidelijke platen met gevels, plannen en doorsneden van een veertigtal uitgekozen ontwerpen zal zeker aan velen zeer welkom zijn. Waar toch in den laatsten tijd de volkshuisvesting en woningbouw meer en meer de belangstelling vragen, daar zal eene uitgave als deze van groot nut en tot voorlichting zijn van hen die geroepen worden aan die onderwerpen hunne aandacht te wijden.
In de inleiding die aan de platen voorafgaat wordt gezegd, dat de vakliteratuur zoo goed als niet voorziet in goede, bruikbare typen van eenvoudige werkmanswoningen.
Dit mag echter van de buitenlandsche vakliteratuur der laatste jaren niet gezegd worden en ook in onze eigen literatuur is, bij eenig zoeken heel wat over dit onderwerp te vinden, ofschoon wij moeten erkennen, dat veel daarvan verouderd is.
De bruikbaarheid van een woningtype laat zich uit teekeningen moeilijk beoordeelen, zij blijkt eerst in de practijk, maar de denkbeelden in deze ontwerpjes neergelegd kunnen bij een oordeelkundig gebruik van deze verzameling, toch wellicht veel bijdragen tot een bevredigende oplossing van een der belangrijkste onderdeelen van het woningvraagstuk.

Varia.

OVERSTROOMINGEN IN NEDERLAND.

In een der secties van het onlangs te Utrecht gehouden Geneeskundig Congres heeft de heer J. C. Ramaer, hoofdingenieur van den Waterstaat, te 's-Gravenhage, een voordracht gehouden over „De Overstroomingen in Nederland en hare gevolgen," waaraan het volgende is ontleend:

De oudere schrijvers stelden het altijd zoo voor, alsof bij groote overstroomingen uitgebreide landmassa's verzwolgen werden, die later niet meer droog liepen. Deze opvatting is niet juist. De

normale toestand na eene overstrooming is, dat het overstroomde land in zijn geheel of bijna in zijn geheel droog loopt.

Het meest treffende voorbeeld van deze opvattingen geeft de geschiedenis der Zuiderzee.

Nog in 1846 meende Ottema, dat van deze in de 11e eeuw slechts een klein, zuidwestelijk deel bestond, terwijl daarna, in de volgende eeuwen, tot 1410 toe, door zes groote watervloeden alle land tusschen de Noordzee-eilanden en de kust zou weggeslagen zijn en bovendien 't N.-O. deel der Zuiderzee zou zijn ontstaan. Daartegenover staat de meening van van den Berg, die aanneemt, dat slechts een klein deel der kust tusschen Gaasterland en Kampen door de groote overstroomingen in de middeleeuwen is weggeslagen. Spreker meent, dat de waarheid in het midden ligt. In den Romeinschen tijd werd een groot deel der tegenwoordige Zuiderzee ingenomen door een zoetwatermeer — het meer Flevo — en nog in 1240 lag het eiland Marken in een zoetwatermeer. Eene rivier stroomde tusschen Enkhuizen en Stavoren naar het Noorden en verdeelde zich in twee armen, die zich later vereenigden en dus een eiland insloten. Dit eiland lag volgens spreker tusschen Vlieland, de kust en de lijn Enkhuizen—Stavoren. Westelijk van deze rivier lag een tweede zoetwatermeer, het Wieringermeer.

Na den Romeinschen tijd en vóór 800 moet dan een groote doorbraak der kust ten N. van den Helder hebben plaats gehad, waardoor de Noordzee eene communicatie verkreeg met de westelijke Waddenrivier. Door uitslijten dezer geul ontstond toen langzaam het Marsdiep, dat ook naar het Zuiden doordrong en eene verbinding met het Wieringermeer verkreeg, hetwelk hierdoor zout werd. Het Waddeneiland ten W. van Friesland, dat, volgens spreker uit veen bestond, werd aangevreten en langzaam weggeslagen, toen de verbinding der zoo ontstane zee met het meer Flevo ruim genoeg was geworden werd ook hierin het water zout. De vernielingen, die door overstroomingen in het gebied der Zuiderzee zelf zijn aangericht, acht spr. vrij onbeduidend.

Er zijn waarschijnlijk enkele dorpen op de Overijselsche kust vernield, een eilandje ten noorden van Urk en een ander ten oosten van Enkhuizen weggeslagen, maar uitgebreid zijn de hierdoor aangerichte verwoestingen niet. Vroeger meende men, dat vele Friesche dorpen, die in de geschiedenis der middeleeuwen genoemd worden en die men niet meer kent, in het door de zee verzwolgen deel van het land hadden gelegen, maar de heer Muller heeft aangetoond, dat de meeste dezer dorpen met eenigszins veranderden, maar toch nog herkenbaren naam, op het vasteland terug te vinden zijn. Niet alleen in de geschiedenis der Zuiderzee, maar ook in andere gevallen geldt de regel, dat men in het algemeen de werkingen van overstroomingen schromelijk overdreven heeft. Terwijl men vroeger het — in historischen tijd — verzwolgen land op 600.000 H.A. raamde, schat spreker dat slechts op 80.000 H.A., waarvan 50,000 door het ontstaan der Zuiderzee, 30,000 door het ontstaan van den Dollart en van den Biesbosch en door de groote Zeeuwsche overstroomingen zijn weggeslagen. Van deze laatste was die van 17 Nov. 1404 de ergste; bijna geheel Zeeuwsch-Vlaanderen werd overstroomd. In den loop der tijden is echter bijna al het toen verzwolgen land teruggewonnen. Zeer belangrijk waren ook de overstroomingen van 1530 en 1570, waarbij het verdronken land van Reimerswaal en Saaftingen ontstond. Door het voortdurend uitvreten der Oosterschelde werden aan de Zuidkust van Schouwen 9 dorpen vernield en ging ook aan de Noordkust van Noord-Beveland een strook land verloren.

Vragen wij, waardoor in de laatste eeuw de overstroomingen zooveel minder hevig geworden zijn, dan meent spreker, dat hiertoe drie factoren, vooral hebben meegewerkt. In de eerste en voornaamste plaats de geweldige versterking der dijken, in de tweede plaats de verwijding en uitdieping der Nieuwe Merwede en van den Nieuwen Maasmond.

Met een kort woord van hulde voor onzen waterstaat eindigde spreker zijne hartelijk toegejuichte voordracht.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Werd voor eenige weken gemeld, dat de puinhoopen van het ongelukkige Messina een nog even droevigen, doodschen aanblik opleverden als in de eerste dagen na de schrikkelijke ramp, thans is het tenminste zoover, dat de plannen tot wederopbouw een vasten vorm hebben aangenomen. 't Moet al een heel booze wind zijn, waardoor niets goeds wordt overgewaaid, zegt een Engelsch spreekwoord. Als nu maar de voorschriften van het regeeringsbesluit tot den herbouw uitgevoerd worden, dan zal de noodlottige aardbeving toch ook haar verblijdende gevolgen hebben.

De geraamten der nieuwe huizen zullen moeten worden opgetrokken voornamelijk uit ijzeren materialen; worden ze hooger dan één verdieping dan wordt voor de muren een respectabele dikte voorgeschreven en moeten ze van de beschtste constructie zijn. Hooger dan twee verdiepingen en dan drie-en-dertig voet mag in geen geval meer gebouwd worden.

Eindelijk zullen de straten aanmerkelijk breeder worden aangelegd, om ingeval van aardbeving het gevaar van ineenstortende huizen voor de vluchtende bevolking zooveel mogelijk te beperken.

Dit zijn zeker zeer wijze maatregelen, waardoor de gevolgen eener aardbeving minder verschrikkelijk zullen worden dan van de jongste onmetelijke ramp. Maar de nieuwe stad zal er heel wat aantrekkelijkheden van de oude bij inboeten. De smalle, bochtige straten, de fraaie balcons en de karakteristieke bouwstijl maakten het nu weggevaagde Messina zeer schilderachtig. Op haar plaats zal nu een geheel moderne stad verrijzen, zonder eenig stedeschoon.

Het staat natuurlijk te bezien of de voorschriften van de regeering stipt zullen worden uitgevoerd. Wanneer er niet het scherpste toezicht wordt uitgeoefend, ligt het geheel in het volkskarakter der Messinezen (daarin staan zij trouwens niet alleen), om de wet te ontduiken zoo dikwijls ze er maar even kans toe zien. Want het is een verschijnsel, dat een aardbeving, in omvang en gevolgen wel een der ergst denkbare verschrikkingen, zoo weinig blijvende vrees bij de Zuid-Italiaansche bevolking kan achterlaten.

Op Stromboli b.v., een eiland geheel door vulkanische werking ontstaan en waarop de ondergrondsche krachten nog voortdurend werken, zijn de inwoners weinig vreesachtig. Zelfs na de noodlottigste uitbarstingen zijn ze steeds teruggekeerd en met zeker fatalisme, dat aan de gewone luchthartigheid niets verandert, wacht men er een volgende ramp af.

BINNENLAND.

Haarlem Gedurende de maand April werd het Museum van Kunstnijverheid bezocht door 726 belangstellenden, uit de aan het Museum verbonden boekerij werden 114 boeken plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land in bruikleen verzonden, terwijl de aan het Museum verbonden School voor Kunstnijverheid door 133 leerlingen bezocht werd.

Gedurende de maand Mei zal in het Museum eene zeer belangrijke tentoonstelling van Japansche teekeningen en aquarellen geopend zijn.

's Gravenhage Het examen voor de akte handteekenschool L. O. (school- en huisonderwijs) zal worden gehouden alhier in de maanden Juli en Augustus.

Aanmelding vóór 1 Juli e.k. bij het Departement van

Binnenlandsche Zaken, bij schrijven op ongezegeld papier, met nauwkeurige en duidelijke opgave van naam en voornamen (voluit geschreven), van woonplaats (met straat en huisnummer) en van de begeerde akte.

Degenen, wier aanvragen op 31 Mei e.k. het Departement van Binnenlandsche Zaken niet hebben bereikt, kunnen niet tot het examen worden toegelaten.

— Reuter seint uit Stockholm d.d. 5 Mei:

„De regeering heeft vandaag bij de volksvertegenwoordiging een crediet aangevraagd van 26.820 kronen voor het aankoopen van 80 kubieke meter Zweedsch graniet als geschenk van den Zweedschen Staat bij den bouw van het Vredespaleis in Den Haag."

Het was reeds bekend, dat Zweden als bijdrage graniet zou geven voor den onderbouw van het paleis.

ZUTPHEN. De „prise d'eau" der Gemeente-Waterleiding alhier zal uitgebreid worden De Raad heeft daarvoor een crediet van f 3000 verleend.

Het verbruik is des zomers per 24 uur 750 à 800 kub. Meter.

Ook heeft de Raad besloten f 100 voor 1909 toe te staan voor het maken van reclame voor beschikbaar bouwterrein.

TILBURG. Op voorstel van Burg. en Weth. besloot de Gemeenteraad in de vestibule van het in verbouwing zijnde gemeentehuis aan te brengen een historisch gedenkraam, als een dankbare herinnering aan den Koning, die voor Tilburg steeds was de koninklijke vriend en weldoener. Het gedenkraam, dat omgeveer een oppervlakte heeft van 12 M². zal voorstellen als hoofdfiguur koning Willem II, gezeten op een schimmel, zijn steek afnemend ten groet.

Boven de hoofdfiguur is geplaatst het koninklijk wapen, terwijl daaromheen zijn aangebracht de wapens der geslachten die de heerlijkheid Tilburg en Goirle in vroegere eeuwen hebben bezeten, wijders het wapen der stad en het wapen van Tilburg in vroegere eeuwen gevoerd.

De burgemeester herinnerde er aan, dat het thans 60 jaren is geleden, dat Z. M. Willem II in Tilburg overleed, na er vele jaren zijn residentie te hebben gehouden.

NIJMEGEN. In opdracht van het gemeentebestuur heeft de directeur van gemeentewerken een berekening gemaakt van de kosten, die een volledig in- en uitwendig herstel van de voormalige Mariakerk op het plein Mariënburg vermoedelijk zal medebrengen. Het eindcijfer is f 14.870. De directeur beveelt voor de bekapping aan herstelling naar de oude vormen.

AMSTERDAM. De „Staatscourant" bevatte dezer dagen een Koninklijk Besluit in zake de onteigening voor uitvoering van het Dampian.

De zaak is daardoor nu zoover gevorderd, dat binnen een jaar een besluit moet worden genomen, anders is de onteigening van rechtswege vervallen.

Men kan dus thans verwachten, een spoedige indiening bij den Gemeenteraad van het door B. en W. ontworpen plan tot reguleering.

— De voordracht van B. en W. tot 't bouwen van een nieuw hoofdbureau van politie — kosten f 215.000 — is door den raad na korte bespreking goedgekeurd.

De burgemeester zeide toe, dat het mogelijke zal worden gedaan om het oude geveltje te behouden, maar dat niets is te beloven.

Na langduriger debat werd voorts, met 27 tegen 5 stemmen, een voorstel van B. en W. aangenomen om het voormalig raadhuis van Nieuwer-Amstel in te richten tot archief, sectiebureau van Publ. Werken en politiebureau. Het archief uit de Anthonieswaag zal worden overgebracht naar een nieuw gebouw, waarin tevens de notarieele protokollen worden geplaatst. (De kosten zullen ruim f 80.000 bedragen.)

OLDENZAAL De gemeente Oldenzaal heeft met de Oppenheim's Bank te Groningen een 4-pCts. leening aangegaan van f 140.000 tegen den koers van 100½ pCt.

't Geld is bestemd voor den bouw van een gasfabriek.

LEEUWARDEN. De Raad der gemeente Utingeradeel heeft, na kennisneming van de opgemaakte plannen van den heer J. Brandenburg, directeur der gasfabriek te Joure, en het rapport daarover van den heer N. W. van Doesburgh, directeur van de lichtfabrieken te Leiden, en dat van eene commissie uit den Raad, besloten voor eene te bouwen Steenkolengasfabriek voor de dorpen Oldeboorn en Akkrum eene geldleening aan te gaan groot f 100.000.

Voorts een perceel land aan te koopen, waarop eene gemeentelijke slachtplaats zal worden opgericht waarvan de gezamentlijke kosten vermoedelijk ongeveer f 30.000 zullen bedragen.

GRONINGEN. In de laatstgehouden gemeenteraads vergadering te Stedum, is een, in verband met de toepassing van de Woningwet in plattelandsgemeenten niet onbelangrijk besluit genomen.

B. en W. kwamen met het voorstel om in beginsel te besluiten in vereeniging met de gemeenten Nieuwolda, Loppersum, 't Zandt, Bierum en Stedum tot het benoemen van een gemeenschappelijk opzichter voor het bouw- en woningtoezicht. De voorz. zegt, dat het ongeveer 3 jaar geleden is dat de gezondheidscomm. en de inspecteur van de volksgezondheid voor het woningtoezicht het aanstellen van zoo'n ambtenaar noodig oordeelden, dat toen met de gemeentebesturen was geconfereerd, maar de zaak niet verder was gekomen.

Dat de gezondheidscomm. er eenige weken geleden op was teruggekomen en de gemeentebesturen opnieuw voor eene bespreking met haar had uitgenoodigd, waaraan gevolg was gegeven, tengevolge waarvan nu de meerderheid van B. en W. komt met het onderwerpelijke voorstel.

De heer Veendorp, die de door de Gezondheidscomm. belegde vergaderingen bijwoonde, licht de zaak uitvoerig toe en bepleit de aanneming van het voorstel. Drie van de onder de Gezondheidscomm. ressorteerende gemeenten n.l. Appingedam, Delfzijl en Termunten, zullen aan de zaak niet meedoen, omdat men in die gemeenten reeds voldoende toezicht heeft. Wat de kosten betreft, zegt spreker, als men rekent, dat de te benoemen titularis zal genieten een aanvangssalaris van f 1000 met 4 tweej. verhoogingen van f 50, dan zouden deze, als ze werden omgeslagen naar het zielental der gemeenten voor onze gemeente pl.m. f 180 bedragen. Rekent men b.v. de helft naar het zielental en de andere helft naar den nieuw-bouw dan zal dit misschien voor onze gemeente billijker zijn, aan de laatste regeling zal wel de voorkeur gegeven worden. Omdat de kosten enkele gemeentebesturen wel wat hoog konden toeschijnen, waren sommigen van oordeel, dat de te benoemen titularis waarschijnlijk ook nog wel ander gemeentewerk kon worden opgedragen. Ten slotte zegt spreker, dat het de bedoeling is, om, komt de gemeenschappelijke regeling tot stand, deze voorloopig aan te gaan voor den tijd van 2 jaren. De heer Pastoor zegt van oordeel te zijn dat het voor één opzichter vooral in den drukken bouwtijd eene onmogelijkheid zal blijken te zijn goed opzicht te houden in al de genoemde gemeenten; beter was het daarom volgens spr. niet meer dan 2 gemeenten te combineeren. Het voorstel van B. en W. in stemming gebracht wordt nu aangenomen met 6 stemmen.

Door den gemeenteraad van Smallingerland is onlangs besloten tot den bouw van een nieuwe openbare school voor gewoon lager onderwijs van negen lokalen en een gymnastieklokaal aan den Zuiderstraatweg, waarvan de kosten worden geraamd op f 41.000,10, de meubelen op f 8216.70 en de leermiddelen op f 600; voorts tot den bouw eener nieuwe school voor meer uitgebreid lager onderwijs te Drachten in de Zuiderbuurt, waarvan de kosten zijn geraamd op f 13.000, de meubelen op f 2643.66 en de leermiddelen op f 350; en eindelijk tot den bouw eener dubbele onderwijzerswoning op het perceel aan den Zuiderstraatweg te Drachten, waarvan de kosten (de afbraak van de tegenwoordige woning op dit perceel staande inbegrepen) zijn geraamd op f 5200.

Een vroeger genomen besluit, om aan de vereeniging Ambachtsschool voor Drachten en omstreken een voorschot te verstrekken van f 30.000 werd thans, eenigszins gewijzigd, opnieuw behandeld en aangenomen.

Personalia.

— Te Eindhoven is benoemd tot gemeente-opzichter de heer J. C. H. Jansen.

— De Gemeenteraad van Uithuizen (Gron.) heeft uit de ontwerpen voor een nieuw Raadhuis gekozen dat van den Heer A. L. v. Wissen, architect te Groningen, en besloten hem de uitvoering op te dragen.

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

L. C. HEZENMANS.

Te 's-Hertogenbosch is op zeven en zestig jarigen leeftijd de bouwmeester overleden, die, naar men met reden zeggen kan, zijn geheele leven gewijd heeft aan de restauratiewerken van de kathedraal van zijn vaderstad de beroemde St. Janskerk. Meer dan vijftig jaren was Hezenmans (sedert veertig jaren als bouwmeester) aan dit werk verbonden en ofschoon het uit zijn aard slechts langzaam vorderde, en hij zich wel niet zal hebben voorgesteld dat hij de voltooiing nog beleven zou, indien hem nog een tien- of vijftiental jaren levens gegeven waren geweest, hij zou het voorzeker met dezelfde volharding en toewijding hebben voortgezet, als waarmede hij het nu, in elk geval toch een heel eind ver gebracht heeft.

Aan critiek op de opvatting van het restauratie-werk heeft het vooral in latere jaren niet ontbroken, evenmin daartegenover aan erkenning van Hezenmans verdiensten.

Zijn naam zal, wellicht in meerder mate dan dien van eenig ander, verbonden blijven aan het monument, waaraan hij tot het laatste toe zijn beste krachten heeft gewijd.

Hezenmans had vele vrienden ook onder andersdenkenden van zijn vakgenooten. Als een voorbeeld van toewijding aan zijn levenstaak werd hij door jong en oud geëerd en om zijn beminnelijk karakter zal zijn heengaan door velen oprecht worden betreurd.

— Te 's-Gravenhage is dezer dagen het stoffelijk overschot van den architect-ingenieur G. Brouwer Jr., die verleden week onverwachts te Nice overleed, in allen eenvoud op de Algemeene Begraafplaats ter aarde besteld.

Het genootschap „Pulchri Studio" had een grooten kans gezonden en de voorzitter van het genootschap herdacht in een treffende rede de verdiensten van den overledene als kunstenaar en als mensch.

Een aantal kunstbroeders en vrienden, ook van elders waren aan de groeve bijeen.

Brouwer was geen vriend van reclame, maar tevreden met een voldoening, die een bescheiden werkkring hem verschafte. Menig werk van zijn hand, steeds getuigend van een serieuze en beschaafde opvatting en goeden smaak is in de Residentie aan te wijzen en zal zijn nagedachtenis in herinnering houden bij hen, die hem kenden.

— Te Groningen is dezer dagen op 40 jarigen leeftijd overleden den heer Ant. J. Sanders, een architect van de jongere generatie, van wien, op grond van hetgeen door hem reeds gepraesteerd was, nog veel mocht worden verwacht.

Vooral in het zich sterk ontwikkelend Groningen waar hij nog langen tijd een loonenden werkkring had kunnen vinden, wordt zoowel in bouwkundige kringen als daarbuiten de beteekenis beseft van het verlies van een bouwmeester, die daar zeker een man van beteekenis zou zijn geworden.

— Voor de te Vianen in te richten waterleiding is als deskundige benoemd de heer Roelof Kuipers, architect-ingenieur alhier, met 9 stemmen, tegen 2 op den heer J. J. Roelants, Maastricht.

Vacante Betrekkingen.

— Werktuigk. Opzichter-Teekenaar met ervaring van centrale verwarming en liftaanleg, in tijdelijken dienst bij een groote Gemeente. Aanvangssalaris f 1200.— Sollicitatiën onder no. 448, Centr. Adv. Bur. Max. R. Nunes, Amsterdam. (1)

— Twee Waterbouwkundige Opzichters bij Zeeweringwerken. Diploma Waterstaats Opzichter gewenscht. Brieven met afschriften van getuigschriften onder letter G. Techn. Boekhandel J. Waltman Jr. te Delft. (1)

— Bouwkundig Opzichter-Teekenaar. R. C. bekend met de Fransche taal. Brieven in het Fransch onder letter O. H., aan het bureau van het Bouwkundig Weekblad, Herderstraat 5 te 's-Gravenhage. (1)

— Ingenieur of Technicus, bekend met Stoomleidingen en Ketelhuizen. Brieven letters L. P. H. Nijgh. & van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam. (1)

— Directeur-Ambachtsschool voor Dragten en Omstreken salaris f 2000.— Stukken worden ingewacht voor 20 Mei bij den Secretaris J. Posthumus. (1)

— Bouwkundig Opzichter. Zie adv. in No. 18. (2)

— Aankomend Teekenaar voor ijzerconstructies, als: Kappen, Bruggen, enz., aan de Gorinchemsche Machinefabriek. De Vries Robbé & Co. (2)

— Directeur voor een kleine Gieterij en Machinefabriek. Flink salaris met winstaandeel. Br. lett. U H 816, Nieuws van den Dag. (2)

— 1 Leeraar practijk en teekenen Timmervak.
1 Leeraar practijk en teekenen Smidsvak.
1 Leeraar practijk en teekenen Schildersvak, allen aan de Ambachtsschool te Zutphen laatstgenoemde tevens Handteekenonderwijs van het Timmer-, Smids- en Meubelmakersvak. Salaris f 1200. Indiensttreding 15 October e.k. Schriftelijke aanmelding met afschriften van getuigschriften, vóór 25 Mei aan den Directeur der School, N. v. d. Hoef. De Leeraar in het Timmervak komt in aanmerking als Leeraar in het Teekenen aan de Burgeravondschool 8 uren per week, salaris f 300 per wintercursus. (2)

— Teekenaar goed bekend met IJzeren Bruggen. Brieven, onder no. 2826, aan Seyffardt's Annoncen-Bureau, Amsterdam. (2)

— Constructeurs, voor Technisch Bureau, bekwame specialiteiten, genegen in vrijen tijd te huis Ontwerpen te maken. Sollicitatiën onder lett. O W 226, Nieuws v. d. Dag. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

33 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	*f* 60—*f* 125	p.m.
18 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	*f* 70—*f* 125	„
12 Bouwk. Teek.	22—39 j.,	*f* 45—*f* 120	„
7 Waterb. Opzr.	20—50 j.,	*f* 60—*f* 100	„
3 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j.,	*f* 30—*f* 50	„
5 Chef-machinisten	28—34 j.,	*f* 80—*f* 130	„
3 Werkt. opz.(construct.)	25—48 j.,	*f* 85—*f* 200	„
6 Werkmeesters	27—34 j.,	*f* 100—*f* 130	„
10 Werktuigk. Teek.	21—32 j.,	*f* 50—*f* 110	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	*f* 30—*f* 50	„
4 Electrotechniker	19—34 j.,	*f* 50—*f* 130	„
2 Scheepsteekenaars	21—22 j.,	*f* 65—*f* 70	„
1 Werktuigk. Chef Ing. Bureau	—47 j.,	*f* 190	„
1 Bouwk.Chef timmerfabr.	—29 j.,	*f* 100	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. (4)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 10 Mei.

Winschoten, ten 6 ure. Door het gem. bestuur het uitbreiden der gasfabriek aan v. gehouden; bestek en teek. te bekomen ter gem. secretarie.

Oeffelt, ten 5 ure. Door de arch. C. G. Elbers in het café van P. Arts; het bouwen van een pakhuis, slagerij enz., nabij het station Oeffelt; best. en teek. ter inz. in gen. café en te bek. bij gen. arch.

Kollum, Door de arch A. Velding uit Buitenpost: het verbouwen van de boerenhuizinge op Torpma Kleeft onder Kollum bestekken met teek. te bekomen ten kantore van aanbesteder.

Vries, ten 5 ure. Door de architect Hajema in het café Homan; het bouwen van een boerenbehuizing met schuur bestek. en teek. ter inzage in voorn café; inl. bij den arch. en bij den aannemer Dijkstra te Haren.

Amsterdam, ten 1.45 ure. Door de H. IJ. S. M. in het Centraal personenstation: bestek No. 1138: het maken van een hoogreservoir, het leggen en wijzigen van waterleidingen te Hoek van Holland, raming f 5700 en bestek No. 1139: het uitvoeren van grond- en spoorwerken, het bouwen van twee seinhuizen en bijkomende werken ten behoeve van het tweede spoor tusschen Rijsen en Wierden v. d. Kon. Ned Lokaalspoorweg raming f 49300; bestekken met teek. te bekomen aan het Centraal-administratiegebouw der Mij. aan het Droogbak.

DINSDAG 11 Mei.

Harlingen, ten 8 ure. — Door het gemeentebestuur: het vernieuwen van de Karremanstraatsbrug en het Roode Leeuwsbrugje; bestek en teekening ter inzage ter secretarie en aldaar verkrijgbaar.

Nieuwendijk, (N.-Br.) ten 1.30 ure. Door de kerkeraad der geref. kerk: het verbouwen en vergrooten van het kerkgebouw met ameublement enz. Het bestek met teekeningen bij den architect Tjeerd Kuipers te Amsterdam. Aanwijzing 4 Mei, 1 uur.

Zelst. — Door de arch. J. J. van Straalen: het sloopen van een boerderij en het weder opbouwen derzelve, op een terrein in de gemeente Baambrugge. Bestek en teekening verkrijgbaar bij voornoemden architect.

Afferden, ten 3 ure. Voor Jos. Crommentuijn. in café A. Raijmakers: het gedeeltelijk afbreken en weder opbouwen van een woonhuis met bakkerij enz. aanw. een uur voor de besteding.

Stad Almelo, ten 2.30 ure. Door het gem. bestuur: het leggen van rioolbuizen, het maken van putten en het stellen van straatkolken; bestek en teek. te bekomen ter gem. secretarie; aanwijzing 10 Mei 2 ure.

Krommenie, ten 2 ure. Door het bestuur der ver. De Volkswoning: het bouwen van 19 woningen aan de Prins Hendrikstraat; bestek met teek. te bekomen bij den arch. K. Veldkamp Zuiderhoofdstraat 26.

Nijmegen, ten 2.30 ure. Door het gem. best.: het leggen van ongev. 4100 M. riool van cement en aarden buizen met bijkomende werken; bestek met teek. te bekomen ter gem. secretarie; inl. worden verstrekt ten kantore van den directeur van gem.werken aan de Korenmarkt.

Utrecht, ten 2 ure. Door de Maatsch. tot Expl. v. Staatssp. aan het Centraalbureau: bestek no. 1183: het uitbreiden en wijzigen van tractielokalen op het station Enschedé. (Zie adv. in no. 18).

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	„ 155.888,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„ 24.814.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Utrecht ten 2 ure. Door de Maatsch. tot Expl. van S. S. aan het Centraal bureau der Mij.: bestek no. 1181: het maken van een ploegbaaswoning en het verbeteren der bestaande woning in de locomotievenloods op het station Zalt-Bommel, raming f 3400 (Zie adv. in no. 18.)

WOENSDAG 12 Mei.

Hoofddorp, ten 2.30 ure. Door het bestuur der ver. School met den Bijbel: het bouwen van een school met zes lokalen en onderwijzerswoning aan den Kruisweg bestek m, teek. te bekomen bij den arch. Tjeerd Kuipers, aanw. gehouden.

Maastricht. Door de arch. Arthur Deussen: het bouwen van een woonhuis, magazijn en paardenstal langs de Akerstraat te Wijk - plannen en bestekken te bekomen bij aanbesteder.

Stadskanaal ten 2 ure. Door de arch. G. en W. Wierenga te Coevorden in het hotel Brouwer te Stadskanaal: het verbouwen van een stroocartonfabriek, turfloods, kanaalverbreeding, en annexe werken, bestek met teek. te bekomen bij aanbesteders verdere inl. worden gegeven door aanbesteders.

Welsum, ten 2 ure. Door de bouwk. L. Dorst in het koffiehuis De Brabantsche Wagen: het bouwen van een boerderij met bijbehoorende werken. Aanwijzing 8 Mei 9 uur. Bestek en teekeningen verkrijgbaar bij den Bouwkundige.

DONDERDAG 13 Mei.

Haarlem ten 11 ure. Door het prov. bestuur aan het gebouw van het prov. bestuur: het maken van een ziekenbarak en tuinafscheiding voor de reeds bestaande Paviljoens III op het gesticht Duin en Bosch te Castricum; bestekken te bekomen aan het gebouw van het prov. bestuur en aan het bureau voor buitenlandsche paspoorten op het stadhuis te Amsterdam. Aanw. te Castricum 10 Mei 1.30 ure. Inlicht. bij den hoofdingenieur van den prov. waterstaat te Haarlem en verder aan het directiegebouw te Castricum tusschen 10 en 12 uur. de week, die aan de aanbesteding voorafgaat.

Antiquariaat van „de Opmerker"

SLOET EN FLINJE. **Beschrijving van den Watervloed in Gelderland in Maart 1855,** met 4 kaarten en 12 schetsen, Arnhem 1856 . . . . 1.—

F. C. D. BAUER. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75

Beide werken te zamen „ 1.25

JULIUS NORDENBURG. **Die Ventilatoren** und deren Anwendung auf praktischen wencke. Weimar 1860. Met 117 tekstfiguren en 11 uitslaande platen. f 1.—.

AD. BURR. **Photographische Reiseaufnahmen aus England u Frankreich 1904.** 160 motieven op 80 platen, vroeger f 13.— . . . . . f 4.50

Tijdschrift v/h. Koninkl. Instituut v. Ingenieurs.

Verhandelingen: 1855—'77 22 deelen met platen 4o 1855—'75 in 12 h. led. bdn. '75—'77 in afleveringen.

Notulen: 1848—'50, '55—'56, '57—'68, '69—'77, 22 deelen met platen 1848—'68, 8o, '69—'77, 4o. in 3 h. led. bdn.

Register 1847—'74 3 stkn.

Uittreksels uit vreemde tijdschriften 1855—'68 13 dln. m. pln. 4o in 7 h. led. bdn.

Te zamen . . . . . f 12.—

Sammlung alter Bauwerke Deutschland. 50 platen in lichtdruk f 10.80

44STE JAARGANG. ZATERDAG 15 MEI 1909 No. 20.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbetaling)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Rigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Indrukken uit Londen.

(Vervolg van bladzijde 146.

De „Surveyor" Section dankt haar onstaan aan het initiatief van de uitgevers van een blad getiteld: „The Surveyor and Municipal and County Engineer", die in 1897 in overleg met de ondernemers der Building Trades Exhibition, een verzameling materialen voor wegen en straten tentoonstelden, welke zooveel belangstelling opwekte, dat men besloot bij een volgende gelegenheid aan deze afdeeling meer uitbreiding te geven In 1899 was dan ook het grootste gedeelte van de galerij in Agricultural Hall, waar toenmaals de bouwbedrijfstentoonstelling gehouden werd, ingenomen door een collectie materialen voor wegen- en stratenbouw met voorbeelden van toepassing, waarvan een afzonderlijke beschrijvende catalogus werd samengesteld. Dit was de eerste poging, om een zoo volledig mogelijk overzicht te geven van een onderdeel van de veelzijdige taak, weggelegd voor den ingenieur, opzichter of technisch ambtenaar in gemeentelijken of provincialen dienst en men hoopte in volgende jaren iets dergelijks te geven van rioleering, watervoorziening, verlichting en andere belangrijke takken van technischen gemeentedienst.

In 1901 vormde, ingevolge dit denkbeeld, rioleering en distributie van afvalstoffen het onderwerp van de Surveyor-afdeeling; in 1903 was het de watervoorziening, in 1905 meer bepaald de verzameling en distributie van afvalstoffen; in 1907 waren weder verschillende takken van gemeentebedrijf gekozen en dit was ook op de thans gehouden tentoonstelling het geval, waar de verzameling volledi ger was, dan ooit te voeren.

De organisators dezer belangrijke afdeeling hebben zich doen voorlichten door een comité van vakmannen, bestaande uit een groot aantal technici in gemeentelijken dienst uit alle oorden des lands, en het groote nut van een afdeeling als deze behoeft, al is zij voor den particulieren bouwmeester niet van zoo groot direct belang, voor de technici in openbaren dienst wel niet in het licht te worden gesteld. De openbare dienst raakt het algemeen belang en de technici die daaraan hun krachten wijden moeten dikwijls ondervinden, dat zij blootstaan aan de critiek der geheele burgerij. Daarvan weten ook de Engelsche gemeentearchitecten mede te praten en het kan ons dan ook niet verwonderen, dat een tentoonstelling, die op geregelde tijden te zien geeft, wat er voor nieuws op dit gebied is, door hen op prijs gesteld wordt.

Het ligt niet in onze bedoeling een uitvoerige omschrijving te geven van alles wat thans in de „Surveyor" Section te zien was. De verscheider-

heid was ook hier reeds zoo groot, dat wij ons tot vermelding van enkele zaken moeten bepalen. Zoo trok o. a. de aandacht de demonstratieve tentoonstelling der Tarmac-Company, die zooals bekend is een gepatenteerd systeem van constructie van stofvrije wegen exploiteert, nevens andere firma's, die toestellen leveren tot het uitspreiden van teer of speciale teerpraeparaten op bestaande wegen.

Talrijk waren de steengroeven vertegenwoordigd, die materiaal voor bestrating, meestal graniet, opleveren, nog steeds niet door kunstmatig vervaardigde steenmaterialen verdrongen, ofschoon het hout, vooral in Engeland een geduchte concurrent geworden is.

Niet onverstandig mag het dus heeten, dat bijv. de firma William Griffiths & Co. zoowel graniet voor bestratingsdoeleinden levert als West-Australisch Jarrahhout.

Dat de ook in Engeland vertegenwoordigde groote asphalt-firma's als de Limmer Asphalte Paving Co. en de Seyssel & Metallic Lava Asphalte Co. nevens vele anderen niet ontbraken spreekt vanzelf. Nieuw is de asphaltbestrating niet meer te noemen, maar toch zijn de fabrikanten er op uit elkander telkens door kleine verbeteringen te verrassen en den voorrang te betwisten, de Limmer Co. o.a. door hare zoogenaamde Lithofalt blokken bestaande uit een mengsel van asphalt en steengruis. Hiermede kunnen betrekkelijk goedkoop bevloeringen gemaakt worden, die aan uiteenloopende eischen voldoen. Daar de blokken in verschillende dikten en met gladde of gegroefde oppervlakte vervaardigd worden zijn zij zoowel geschikt voor rijwegen als voetpaden, binnenplaatsen, pakhuisvloeren, enz. Een specialiteit van de Seyssel Co. is de Lava-Asphalt mortel die zoowel geschikt is tot het maken van vloeren als tot bepleistering van wanden.

Een materiaal, dat ofschoon ook niet absoluut nieuw, in den laatsten tijd de bijzondere aandacht trekt is het Kurkasphalt, dat in de hoedanigheid, waarin het thans gefabriceerd wordt, schijnt te voldoen aan alle eischen, die aan een goed bestratingsmateriaal gesteld worden, het is duurzaam, veerkrachtig en daardoor geruischloos, het zuigt nagenoeg geen vocht op, geeft geen stof af en wordt niet glad.

Uit hygienisch en veiligheidsoogpunt wordt het daarom aanbevolen als geschikt voor rijwegen binnenplaatsen, paarden- en veestallen, fundamenten voor snelbewegende machines, onderlegplaten voor spoorstaven, traptreden. enz. Reeds heeft men het te Londen en in de provinciesteden op ruime schaal in toepassing gebracht, ook de groote spoorweg-maatschappijen en de Engelsche Oorlogs- en Marine-departementen maakten er gebruik van en waarschijnlijk zal men er ook binnenkort te Amsterdam een proef mede nemen, wij meenen voor bestrating van bruggen met de daarbij behoorende opritten.

Voor traptreden wordt het bijzonder om zijn geringe afslijting aanbevolen als op den duur de goedkoopste bedekking.

Voor gevallen, waarin niet zulke hooge eischen worden gesteld als bij bestratingen, vervaardigt de British Cork Asphalt Ltd. een gelijksoortig materiaal, „Corkite" genaamd, niet zoo hard als het Kurkasphalt maar uitstekend geschikt, waar binnenshuis alleen voor voetgangersverkeer, een geruischlooze bevloering wordt verlangd. Corkite-platen of tegels worden ook voor perrons op spoorwegstations gebezigd.

De nieuwste patent van de fabrikanten heeft betrekking op „Corketa". Deze naam is, ter onderscheiding hunner andere producten, gegeven aan tegels in verschillende kleuren, waarmede dessins verkregen kunnen worden evenals met marmer of mozaïektegels.

Volgens bevoegde beoordeelaars komen de kurkasphaltfabrikaten, in hun eigenschappen het meest nabij aan de India-rubber bevloeringen, die ofschoon er enkele proeven op groote schaal mede genomen zijn, vooralsnog wegens haren zeer hoogen prijs niet voor een meer algemeene toepassing in aanmerking komen.

Dat aan sanitaire inrichtingen ook in de „Surveyor" afdeeling een groote plaats was ingeruimd, behoeft wel niet gezegd te worden. Allerlei onderdeelen in aardewerk en metaal, voor de constructie van rioleeringen en waterleiding waren er in groote verscheidenheid voorhanden. Ook kon men bemerken, hoezeer in de laatste jaren niet slechts de aandacht geschonken wordt aan doelmatigen afvoer van rioolstoffen, maar ook aan een verdere doelmatige verwerking. Zoo waren er o a. verschillende installaties voor mechanische bevloeiing van septic tanks en bevloeiingsvelden in werking te zien, hoogst interessant voor rioleeringstechnici.

Betonconstructies, om iets anders te noemen, waren ook in deze afdeeling ruim vertegenwoordigd. Meer en meer treedt ook het gewapend beton bij buizen en andere onderdeelen van riolen op den voorgrond en wat het gewone beton betreft verdient opgemerkt te worden, dat in Engeland bij de samenstelling daarvan, in plaats van grint of klinkerstukken, veelvuldig gebruik wordt gemaakt van granietgruis, door speciale breekmachines tot stukjes van bepaalde grootte gebroken. Niet alleen vinden de graniet-groeven hierin een gelegenheid, om een anders waardeloozen afval op voordeelige wijze te verwerken, maar men verkrijgt met dit granietgruis een beton van een zeer groote vastheid en sterkte.

Onmogelijk te beschrijven is de verscheidenheid van werktuigen en gereedschappen, die verder in deze afdeeling waren tentoongesteld, meest natuurlijk betrekking hebbende op de werkzaamheden van verschillende takken van technischen gemeentedienst, b.v. voor het maken van wegen voor straatreiniging, straatbesproeiing, enz.

Ook op het gebied van steigerwerk waren verschillende constructies te zien, belangrijk voor hen, die met uitvoering van bouwwerken belast zijn en ook voor ambtenaren van bouwpolitie, aan wie het toezicht daarover is opgedragen. Ook hier trof ons als overal, dat moeite noch kosten waren gespaard, om alles zooveel mogelijk op demonstratieve wijze ten toon te stellen, de materialen in verschillende perioden van vervaardiging van de ruwe grondstoffen af tot het afgewerkt product, de gereedschappen en werktuigen in werking of zoodanig opgesteld, dat zij op verzoek dadelijk in werking konden worden gebracht.

Deze practische wijze van exposeeren viel in de hoofdtentoonstelling nog meer op, daar vond men nog meer de materialen in alle mogelijke toepassingen vertoond en nergens een verbod, om het tentoongestelde aan te raken, integendeel de meeste voorkomendheid van de zijde der exposanten, om ieder die eenige belangstelling toonde, omtrent

alle eigenschappen van het tentoongestelde, desverlangd proefondervindelijk, in te lichten.

Wij moeten thans van de galerij ons weder naar de hoofdruimte, de eigenlijke tentoonstelling begeven. Het zou anders schijnen alsof wij de „Surveyor" Section als de hoofdzaak beschouwden, en dit is niet het geval. Zij vormde een onderdeel, maar een zoo belangrijk onderdeel, dat het ons nuttig voorkwam er in het bijzonder de aandacht op te vestigen.

De technische gemeentebedrijven en diensten vormen toch in den tegenwoordigen tijd een afzonderlijk vak, dat men noch geheel tot waterbouwkunde, noch geheel tot burgerlijke bouwkunde kan rekenen en waarin ook de werktuigkunde te pas komt. Men heeft dit in Engeland ingezien en de ondervinding heeft reeds het groote nut van deze afzonderlijke afdeeling voor gemeentelijke technici in de Building Trades Exhibition bewezen.

(Wordt vervolgd.)

Over de Huisvesting van den Soldaat

(Ingezonden.)

Het zij mij, naar aanleiding van het door de heeren Redelé en Dudok in n°. 18 van „De Opmerker" geschrevene, vergund het navolgende op te merken.

Na het praeadvies der heeren R. en D. heb ik in 't Tijdschrift voor Sociale Hygiëne 1909 n°. 2 en De Opmerker 1909 n°. 14 aangetoond, waarom ik slaapzalen op het Oosten met zijlicht beter achtte dan barakken met bovenlicht. Dat het beter is de ontsmettende zonnestralen op een zaal toe te laten zoodra het mogelijk is (dus dadelijk na 't opstaan), dan wanneer reeds eenige uren voorbij zijn, is dunkt mij, wel zoo logisch mogelijk.

Dat de soldaat dan ook op de zaal is, acht ik beslist een voordeel.

Dat er constructies voor bovenlichten bestaan, die aan hooge eischen beantwoorden, is mij niet onbekend (ik maakte er reeds met een enkel woord melding van) — men gebruike ze echter daar, waar zij op hun plaats zijn en neme zijlichten, waar deze te verkiezen zijn.

Waar de heeren R. en D. hunne meening omtrent ventilatie steunen op die van Dr. Swaab, daar rijst bij mij de vraag, of zij zelf wel eens voor de groote moeielijkheid hebben gestaan, een behoorlijke ventilatie in vertrekken te maken *zonder tocht*. De meening van Dr. S. en zijn medestanders is mij heusch niet onbekend; als 't hun gelukt een practisch bruikbare ventilatie te maken *zonder tocht*, dan is hun carrière gemaakt. Voorloopig acht ik het gewenscht 't practische en goede niet weg te werken voor 't betere, dat nog wacht op een practische toepassing.

Dat gangen bij de tegenwoordige kazernes veelal tochtholen zijn, is helaas zoo. Maar daarom is 't voor een practisch werkzaam ingenieur wel degelijk mogelijk betere gangen te maken. Ik voor mij durf die moeilijkheid wel aan, en werp de beschuldiging verre van mij, dat ik de theorie hooger stel dan de practijk.

Dat de heeren R. en D. de uitspraak van congressen hooger stellen dan die van prof. Nuszbaum, is hun recht, maar in dit geval zonderling, omdat het congres, welks uitspraak zij als hun meening verkondigen, reeds circa 30 jaar achter ons ligt, prof. N.'s studie daarentegen van recenten datum is. Ieder, die zich in deze richting heeft bewogen, weet welke geheel andere denkbeelden op hygiënisch gebied zich in de jongste tijden hebben baangebroken.

Waar ik over de kosten sprak, daar heb ik ten minste *dat* gewonnen, dat de heeren R. en D. thans toegeven, dat er over de kosten wel te praten valt. Maar hoe zij aan de meening komen, dat ik mijn wijsheid aan slechts één geval ontleen, is mij een raadsel — ik heb in 't algemeen gesproken en meen dat te moeten blijven doen. In het Tijdschrift voor Sociale Hygiene 1909 n°. 2 en in n°. 14 van De Opmerker heb ik glashelder aangetoond dat geconcentreerde bouw in den regel goedkooper is dan verspreide en meen daarom thans te mogen verwijzen naar 't daar geschrevene.

Hetzelfde is 't geval met 't geschrevene over het benoodigde terrein. Met alles, wat de heeren R. en D. dienaangaande in Opmerker n°. 18 zeggen, kunnen zij niet het cardinale feit wegredenen, dat een verdieping van een gebouw geen terreinruimte inneemt. Waar de excercitieterreinen grooter worden, daar mogen de verhoudingen tusschen bebouwd en onbebouwd terrein zich wijzigen, de grondwaarheid verandert niet, dat twee barakken meer terreinruimte innemen dan een verdiepingsgebouw voor 't zelfde aantal manschappen.

Hoe de heeren R. en D. er toe komen van insinueeren te spreken, begrijp ik niet. Als zij door hun cijfers een onjuist licht op een zaak werpen, wie draagt dan de schuld, als leeken verkeerde gevolgtrekkingen maken?

Het feit dat de heeren R. en D. de taak van den wachtcommandant tot een nietigheid willen verklaren is misschien daaraan te wijten, dat zij die taak de vorige maal hebben vergeten. Men zou van actief dienende officieren een ander oordeel mogen verwachten.

De heeren R. en D. betreuren het, dat ik aan het *nieuwe* mij aandacht wijd, doch dit heeft zijn reden. Er wordt in onzen tijd op 't gebied van techniek en hygiëne zóóveel gedacht, geschreven en gedaan, dat de studie daarvan den geheelen persoon eischt. Wat 30 jaren geleden goed geoordeeld werd, wordt dit dikwijls nu niet meer: andere gedachten en vooral niet te vergeten *nieuwe uitvindingen* zijn gekomen. De taak van een practisch werkzaam ingenieur is het, om uit alles wat hem ten dienste staat op 't gebied van materialen, denkbeelden als anderszins, datgene te kiezen, wat hem in staat stelt gebouwen te maken, die aan de hoogst gestelde eischen voldoen. Het komt mij voor, dat de heeren R. en D. dien weg niet bewandelen, dat zij hun kennis over kazerneering uitsluitend of nagenoeg uitsluitend uit boeken halen en daarbij voor het vele oude, het actueele verwaarloozen.

Hopen zij voor mij, dat ik de lessen van het oude niet verwaarloos, ik hoop voor hen, dat zij, meer dan zij dit in hun opstellen over kazerneering toonden, mannen zullen zijn van het werkende heden.

Ten slotte nog het volgende. De denkbeelden der heeren R. en D. heb ik bestreden met argumenten,

daarbij stapelend feit op feit. Weerlegd zijn deze door hen niet, hun beantwoording betrof slechts onderdeelen en viel woorden, geen gedachten, aan. Zoo zijn wij dan zoover gekomen, dat er geen sprake meer van is, elkaar te overtuigen, zoodat verder geschrijf naar mijn meening doelloos zou zijn. De onpartijdige lezer is thans voldoende in staat te beoordeelen wie gelijk, wie ongelijk heeft,

Leiden. J. H. E. RÜCKERT.

Vereenigingen.

Het volgend adres is verzonden aan den Raad der Gemeente Rotterdam:

Edelachtbare Heeren!

Met groote belangstelling nam de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" kennis van de door Burgemeester en Wethouders ingediende voorstellen in zake den bouw van een Raadhuis en Postkantoor te dezer stede, doch niet alleen met belangstelling, maar ook in 't algemeen met groote sympathie voor de wijze waarop deze belangrijke vraagstukken zijn aangevat, een wijze, die in ruimte van opvatting evenaart, die, welke wij tot nu toe slechts bij de behartiging der havenbelangen zagen gehuldigd, en die ons de hoop geeft dat eerlang ook het binnengedeelte van onze goede stad in een toestand zal gebracht worden eenigszins in overeenstemming met de eischen, die daaraan in den tegenwoordigen tijd uit verkeers-, hygiënisch en aesthetisch oogpunt zijn te stellen.

Begroet dus onze Vereeniging met vreugde de gedane voorstellen, toch meent zij dat alleen in het aanwijzen der emplacementen voor twee monumentale gebouwen geen waarborg is gelegen dat werkelijk in aesthetisch opzicht een succes zal worden bereikt, geëvenredigd aan de ongetwijfeld zeer hooge financieele offers, die daarvoor gebracht zullen moeten worden.

Het gevaar toch is lang niet denkbeeldig, dat twee groote gebouwen zoo dicht in elkanders nabijheid en naast elkaar aan een groote allée opgericht, elkander in hunne aesthetische werking zullen kunnen schaden, en alles hangt in deze af van eene juiste plaatsing der gebouwen ten opzichte van elkander en van den openbaren weg en van eene harmonische werking van den vormenspraak der beide gebouwen.

Het komt ons dus in de allereerste plaats gewenscht voor te onderzoeken in hoeverre een werkelijk goede oplossing voor dit vraagstuk is te verkrijgen en naar onze meening is dit het best te bereiken door, zoowel de gebouwen als de onderlinge situatie daarvan, tot het onderwerp eener openbare prijsvraag te maken, voor wat het postkantoor aangaat, in overleg met het Rijk.

Wat betreft het tweede gedeelte der voorstellen, n.l. de doortrekking van de Botersloot tot aan den Middensteiger, moeten wij ook hierbij erkennen, dat de opzet van het plan radicaal is te noemen en een ruime verkeersweg is gevonden, doch ook hier meenen wij voor een te haastig handelen te moeten waarschuwen.

Wordt het oude Raadhuis toch weggebroken, dan verliest eerstens de Botersloot tegelijk met zijn afsluiting totaal zijn eigenaardig karakter en er is geen sprake van, dat dit aesthetisch opgewogen zal worden door de bebouwing van het vrijkomende bouwblok tusschen Stadhuissteeg en Verlengde Botersloot, en ten tweede verliest Rotterdam wederom een zijner weinige bouwproducten, die het uit historisch en archaeologisch oogpunt zeer zuinig bewaren moet. Ook hier kan gelden wat indertijd in ons adres aan den Raad in zake de Oude Beurs is gezegd: Niet de buitengewone architectonische schoonheid van het gebouw, maar het in zich zelve complete specimen eener architectuur-periode, die tot het verledene behoort en voldoende verdienste bezit om vertegenwoordigd te blijven, moet ons op behoud er van met ernst doen aandringen wanneer daarvoor nog eenige mogelijkheid bestaat.

En die mogelijkheid lijkt ons niet uitgesloten.

Wij zouden dus gaarne zien dat ook hier, voordat een difinitief besluit genomen wordt, worde nagegaan of niet eene oplossing gevonden kan worden, waarbij het stadhuis, dat als gebouw voor velerlei doeleinden gebruikt kan worden en ook als zoodanig een aanzienlijke waarde vertegenwoordigt, behouden blijft.

Het Bestuur der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap,"

P. A. WEELDENBURG, *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *te Secretaris.*

ROTTERDAM, 7 Mei 1909.

In verband met het bovenstaande laten wij hier volgen een der aardigste en belangrijkste van de talrijke artikelen, die dezer dagen in de N. Rott. Courant over het stadhuisvraagstuk verschenen. Ook zij de aandacht gevestigd op het naschrift.

ONS STADHUIS, OUD EN NIEUW.

Met vele anderen heb ik me verkeukeld in het nieuwe stadhuisplan. Om allerlei redenen. Wil men er eenige weten? 't Komt er op een paar niet aan. 1o. Omdat het waarlijk wel noodig is, dat de tweede stad van Nederland eens een stadhuis krijgt harer waardig. 2o. Omdat de geheele inrichting allerbekrompenst is voor de verschillende daarin nog gehuisveste afdeelingen van dienst. Niet, dat de trap naar de beletage niet mooi is; prachtig voor bruidsparen b.v. om, getrouwd in de „witte kamer", statig af te dalen met den feestelijken en rijk getooiden stoet familieleden. Maar ga eens, als ge boven zijt, naar de secretarie en zie eens door, welke weinig aesthetische ruimte men u bij den burgemeester brengt, en door welke samenzweerdersgang gij heen moet om bij den secretaris der gemeente te worden toegelaten in een vertrek zoo klein, dat een permanente open deur hygiënisch noodzakelijk is. Of 't nog zoo is, weet ik niet, maar indertijd zat de commies-redacteur in een hokje van glas, waarvan de eene zijde ondoorzichtig gemaakt was, omdat aan den anderen kant de tuinbanken staan, waarop men antichambreert om bij het hoofd der gemeente of den secretaris te worden toegelaten. Maar ik moet mijn tweede reden niet al te uitgebreid omschrijven en laat het erbij, na nog even gewezen te hebben op de eigenaardige wijze, waarop men door het slop op de Hoogstraat, langs een wenteltrap en een wentelgang, op zeer slinksche manier bij den wethouder van financiën en den gemeente-ontvanger

komt. Van de tweede verdieping is best gezwegen.

Een derde reden (wat voor ditmaal wel de laatste zal zijn, waarop ik wijs) is dat Rotterdam het nu lang genoeg met een omgekeerd stadhuis gedaan heeft. Tot mijn verwondering heb ik in den laatsten tijd gemerkt, dat er personen zijn, die den gevel aan de Kaasmarktzijde „nog zoo leelijk niet" vinden. Ik dacht niet, dat er nog menschen waren, die den pseudo-Griekschen stijl van den achter-voorgevel in bescherming zouden nemen en ik vermoed, dat zij zich nooit ervan rekenschap hebben gegeven, waarin dat „mooi" dan eigenlijk moet bestaan. Reeds dit, dat dezelfde personen, aan wie wij den tegenwoordigen ongebruikten voorgevel danken, er geen gewetenszaak in zagen den op end'op Hollandschen voorgevel aan de Hoogstraatzijde met zijn coquet torentje en het typisch bordes met zijn vier leeuwen, prijs te geven voor een noch door doelmatigheid, noch door sierlijkheid uitmuntende, in Nederland en aan dit huis zeker misplaatste Grieksche boezelaar, moet dunkt mij ter bedachtzaamheid leiden. Maar als men het geheel eens nader beziet, en aan het ontleden gaat, wat blijft er dan over van het schoone, dat sommigen er in zien? Ik geloof dat de kolommen op het bordes eigenlijk de misleiders zijn. Het zal toch moeilijk zijn, in de ongeordende, ontzettende massa hardsteen met zijn halfronde cachotraam eenigen stijl te onderscheiden; en of 't ook tot eenige idee van bouwkunde behoort, dat men voor dat overigens gewone huis, van een achtergevel, veel te smal voor zoo'n kolossale steenklomp, een voorgevel gaat maken met bijna onvindbare trappen, die dan toch naar den hoog gelegen (ongebruikten) ingang leiden, betwijfel ik. En dan het bas-relief in de frontispice? De figuren, in maat blijkbaar berekend om veel meer in de hoogte te staan, hebben nu afmetingen voor den beschouwer, die buiten alle evenredigheid zijn. Om te beginnen met de Rotterdamsche Stedemaagd. Behoort ze niet beter als versiering boven een tent, waar een dikke dame te zien is dan boven een stadhuis? Welk een buste! Neptunus is onder zijn zwaren bouw ook al vadzig geworden en alle verdere figuren deelen in dezelfde overtollige dikte.

Of de ronde vensters, boven in dien achtervoorgevel in den stijl passen van het gebouw, geloof ik niet, dat het vroeger nissen waren, met een borstbeeld in elke nis, vertelt van Reyn ons, in zijn altijd nog zeer bruikbare Beschrijving van Rotterdam. Jammer dat die beelden weg zijn: Ze zouden nu een betere plaats kunnen krijgen in het Museum van Oudheden, dan ze dáár ooit gehad hebben. Om meer dan één reden. Primo waren ze van hout, wat niet erg geschikt is voor iets, dat voortdurend aan de lucht blootgesteld is. Secundo, omdat men er „tevergeefs de afbeeldingen van bekende personen in zoekt en er niets anders mede bedoeld is, dan het costuum der lieden van den burgemeesterlijken stand, in verschillende tijdperken uit te drukken". Een cursus in Hollandsche kostuumkunde dus, zeer nuttig in een museum, maar in den gevel van een stadhuis in Griekschen stijl toch wel wat misplaatst.

Midden bovenop de frontispice prijkte oorspronkelijk Minerva met schild en uil. Waarom zou ze weggegaan zijn? Zou 't kunnen zijn dat zij verlegen geworden is om de bouwmeesters?

Toen het heerlijke geveltje vallen moest van het zoo teekenachtig huisje „In duysent vreezen" aan de Groote Markt, heb ik te vergeefs het behoud bepleit. Dat is een verlies geweest voor Rotterdam, door menig landgenoot en vreemdeling nu nog betreurd. De firma Polak deed een daad van groote piëteit toen ze den gevel van Erasmus' geboortehuis tegen den muur van haar magazijnen weer liet aanbrengen. Dat het Schotsche kerkje, dat zooveel geschiedenis vertegenwoordigt, nog staat, verheugt mij; en zoo Rotterdam het, door doelmatige restauratie, nog eens weder in meerder aanzien mocht aanschouwen, zou het mij verheugen, maar dat de onhandig nageäapte voorgevel van het in 1739—1752 gebouwde Lord-Mayorshuis te Londen, (de distributie van het bas-relief inbegrepen), zooals die aan de achterzijde van ons stadhuis als mislukte voorzijde te zien is, valt voor een noodigen breeden toegangweg tot de middenstad, zal door niemand kwalijk kunnen worden genomen, vooral waar wij de hoop mogen koesteren, dat een stadhuis, waarvoor het beeld van Oldenbarnevelt verrijzen kan, een echt Hollandsch gebouw worden zal.

Er zijn er meer geweest, die tegen dezen ombouw van het oude stadhuis bezwaren hebben ingebracht en daaronder personen, die ik gaarne het eerste woord laat; één slechts noem ik. In het Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden van Van der Aa, schrijft de bewerker van het artikel: Rotterdam:

Sedert 1827 werd ook de achterzijde des gebouws (stadhuis), naar den kant van de Kaasmarkt, geheel vernieuwd en aldaar de tegenwoordige voorgevel geplaatst, bestaande uit een kolossale peristyle van de Ionische orde, waarvan de frontispice met beelden is gevuld, welke .... de kunst weinig eer aandoen en het gebouw ontsieren .... Het geheele gebouw is evenwel het bloeiende Rotterdam niet waardig, en de ongunstige plaatsing belemmert ongetwijfeld nog de werking, welke het thans teweegbrengt". Dat was in 1847. We schrijven nu 1909. Wij Hollanders gaan over geen één-nacht-ijs.

G. VAN RIJN.

Rotterdam, 8 Mei 1909.

Naschrift: Juist gereed het bovenstaande ter plaatsing in te zenden, zie ik in het Ochtendblad van heden het artikel van „Bouwkunst en Vriendschap". Tegenover zulk een vereeniging van deskundigen past mij bescheidenheid. Daarom alleen de vraag: Mag een gebrekkige kopie van bouwwerk, uit de eerste helft der achtiende eeuw beschouwd worden als proeve van bouwkunst uit de eerste helft der negentiende, of is het misschien een bewijs van den wansmaak dier tijden, die een historischen, echt Hollandschen voorgevel zonder eenige wroeging sloopt, om dien te vervangen door wat we nu hebben en is de herinnering aan zulk onbenullig gedoe, niet het best geheel uitgewischt?

KUNST AAN ALLEN.

Wanneer men in Nederland kunst wil bevorderen, of wel kunst ingang wil doen vinden bij het volk, moet men niet rekenen op grooten steun, doch roeien met de riemen, die men heeft. Dit beginsel heeft blijkbaar bij de sedert eenige jaren te 's-Gravenhage bestaande Vereeniging „Kunst aan Allen" van den beginne af voorgezeten en zij dankt

daaraan het groote succes, waarmede ontegenzegelijk haar streven bekroond is.

Geheel in den gedachtengang van dit streven ligt de vraag:

Hoe moeten wij onze woning versieren en inrichten? Op deze vraag wil de vereeniging Kunst aan Allen — dit is dus iedereen — een antwoord geven. Zij heeft tot dit doel — in het voormalig archiefgebouw — een tentoonstelling aangericht van eenvoudige gebruiksvoorwerpen, een type arbeiderswoning, benevens voorbeelden van smaak en wansmaak. Een antwoord op alle vragen geeft deze tentoonstelling niet, hiervan is de commissie voor architectuur en kunstnijverheid ten volle overtuigd.

Zij getuigt er van als volgt: „Onze tentoonstelling is niet meer dan een poging, een bescheiden proeve, een eerste stap. Ze is niet compleet. Ze is nog minder compleet, dan we bij de voorbereiding gehoopt hadden, dat ze worden zou: er werd o. a. door een meubileering-inrichting een inzending toegezegd, die interessant beloofde te worden. Maar in zaken zijn ups and downs. De bedoelde inrichting heeft aan haar voornemen geen gevolg kunnen geven. En toch, en toch . . . . we hopen althans iets bereikt te hebben. We hopen met onze expositie een vingerwijzing te geven."

Dit kan deze tentoonstelling zeker doen en aan velen. Nemen wij verder het korte bestaan van de vereeniging in aanmerking, dan is er vooruitgang en een vervolgen van een goed beginsel.

Schilderijen en grafische kunst te exposeeren achten wij, over het algemeen genomen, vrijwel overbodig. Er is hier ter stede zooveel en nog wel gratis te zien, dat deze vereeniging haar krachten en gelden beter kan besteden door het bestrijden van den publieken wansmaak. De schilderkunst is voor de meesten een hemel waar men slechts zelden en nog voor korten tijd kan vertoeven; de woning, ons dagelijksch verblijf, waar men het grootste deel van het leven doorbrengt. En daar juist heerscht de wansmaak, de gedachteloosheid, onverschilligheid; en het is geen zeldzaamheid, dat de menschen aan de inrichting hunner woningen minder zorg besteden dan een bever of een zwaluw.

De oorzaken hiervan zijn vele en zeer algemeen; bij de bevoorrechte zoo goed als bij de minder of geenszins bevoorrechte standen treft men den meest grenzeloozen wansmaak aan.

Ondanks onze waardeering voor het streven en gedeeltelijk bereikte van deze tentoonstelling, achtten wij het als een eersten plicht voor de vereeniging Kunst aan Allen, dit duidelijker aan te toonen. Het publieke monster de wansmaak kan men niet vinnig genoeg bestrijden. Men moest hier te zien krijgen een type ploertig en pompeus gemeubeld salon, met schilderijen van onze eerste meesters, want dit type existeert zoogoed als de burgerlijke pronk van bazarprullen en de armelijke schijn van een daglooners woning. Men moet allen overtuigen van hun minderwaardigheid ten opzichte van den smaak, van ordening en kennis.

Een eerste stap hiertoe is het tentoonstellen van datgene dat men zou kunnen betitelen als: gruwelkamer. Het is een bekend en meermalen toegepast middel; men stelt naast de gewone en buitengewone wansmaak-uitingen, voorbeelden van logische opvatting en smaak. Er zijn treffende voorbeelden van den meest geraffineerden wansmaak, b. v.: de gebeeldhouwde canapee met rood trijp, de slechte stoelen, het afschuwelijke patroon-behangsel, de dito vloerbekleedingen en grafische wandversieringen in chromo-druk. Daar naast de voorbeelden van logische constructie en smaak, een eenvoudige rustbank, doelmatige muurbekleeding, eenkleurig behangsel, goede stoelen en raam- of vensterbekleeding. Verder zijn er inzendingen van rieten meubelen van W. F. v. Vliet, een inzending van Amstelhoek's aardewerk, matten en weefsels van de Naaml. Ven. Boeatan, aardewerk van Brouwer, een inzending van mevr. A. W. Bouwmeester, goedkoop aardewerk en glaswerk van C. Huyzer, een inzending der Coöp. Huishoudvereeniging Westerbro, eenvoudig aardewerk van de Potteinschuit en wandversieringen, gordijnstoffen, tafels en stoelen lampen, enz. uit de ateliers van C. v. d. Sluys.

Het aantrekkingspunt van deze tentoonstelling is het model arbeiderswoning, opgesteld in den tuin achter het archiefgebouw.

Met het bouwen van dit model werd in de eerste plaats bedoeld een bijdrage te leveren tot de oplossing van het zoogenaamde woningvraagstuk. Getracht werd te voldoen aan de eischen van hygiëne en gerieflijkheid en tegelijk het oog aangenaam aan te doen.

De bouw had plaats naar het ontwerp van den architect H. J. Dammerman Jr., die daarvoor bij een door de Maatsch. tot bevordering van bouwkunst, te Amsterdam, uitgeschreven prijsvraag met den tweeden prijs is bekroond. Om plaatselijke verordeningen en bepalingen werd het ontwerp gedeeltelijk omgewerkt.

Door den ontwerper is bij zijn plannen gedacht aan blokken van vier of meer woningen aaneen. Het tentoongestelde model, overigens in alles op ware grootte, bevat slechts één woning en een gedeelte van de daarnaast behoorende.

Per woning is benoodigd aan grond 5.5 M. (frontbreedte) bij 12,50 M. Geschat op f 5 per vierkanten meter zal dus voor den grond benoodigd zijn $5{,}5 \times 12{,}5 \times$ f 5 = f 343.75. Voor kosten van den bouw der woning wordt geraamd f 2406,25, zoodat de totale bouwsom bedraagt f 2750. Gerekend tegen 5 pCt. zou elke woning jaarlijks moeten opbrengen f 137,50, zoodat ze dus per week tegen f 2.75 à f 3 verhuurd kan worden.

Van den grond wordt in de lengte 8.30 M. bebouwd, zoodat onbebouwd — en voor tuintje beschikbaar — blijft 5.50 M. bij 4.20 M.

De benedenverdieping bevat woonkamer, slaapkamer, keuken en privaat. De bovenverdieping bevat 3 slaapkamers en zolder. Deze verdieping is, om de moeilijkheid der circulatie en om de kosten, niet ingericht.

De geheele kubieke inhoud per woning is 315 M³. De gang en de keuken zijn, volgens plan, bevloerd met tegels. Om hygiënische redenen, zoowel als om de kamers licht en daardoor vroolijk en toch rustig te houden, zijn ze niet behangen, doch de muren gewit.

Sommige van de meubelen zijn nog betrekkelijk duur, daar zij niet naar massa-productie berekend zijn. Maar waar het op aan komt is aan te toonen, dat een behagelijk en gerieflijk ingerichte woning — natuurlijk buiten het centrum der stad — betrekkelijk goedkoop te bouwen is.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 19. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst Mededeelingen.
M. Maquetten de Mont des Arts, door D. F. Slothouwer met afbeelding.
Brieven uit den Haag. De nieuwe weg langs den Hofvijver.
Een tweetal eigenaardige schuifdeurconstructies, met afbeeldingen.
Babylon, zijn bouwvallen en zijn bouwkunst. (Vervolg).
Ingezonden stukken. Sub-structure, Chicago.

Architectura No. 19. Verslag der 129ste Genootschapsvergadering van 28 April 190-.
Overzicht van de week. De blijde gebeurtenis.
De huisvesting van den soldaat door J. H. E. Rückert Ing. der Gem. werken te Leiden.
Iets over evenwicht in Architectuur door J. H. de Groot (Vervolg).
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie, door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden. — Iets over de werking van stoom in de turbine, door L. A. van Schie. — Bewegingsinrichting van een klepdeur van een scheepvaartsluis, met afbeeldingen. — Het doorsnijden van ijzer door middel van zuurstof.
Losse plaat. Vredespaleis 's-Gravenhage.

De Bouwwereld No. 19. Brandvrije glazen wanden, naar Zentralblatt der Bauverwaltung.
Wijkgebouw der N. H. Gemeente te Delfshaven, arch. R. J. Hoogeveen te Rotterdam, met afbeeldingen.
Toepassing van Gewapend Beton voor militaire verdedigingswerken, door P. W. Scharroo, te Luitder Genie, met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 19. De oplegging van de spoorstaven op houten dwarsliggers door E. C. W. van Dijk c. i. met afbeeldingen.
Tinvoeringbuizen door Dr. N. G. van Huffel.
Hulde aan Prof. Dr. L. Cohen Stuart.
Vergadering van het Koninklijk Inst. v. Ingenieurs van 1 Mei 1909.
Het XII de Ned. Natuur en Geneeskundig Congres te Utrecht 15—17 April 1909 door R. A. van Sandick c.i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 19 Uit de afdeelingen. — Ingezonden, Een vreemd en bedenkelijk geval. — Betonijzer. — Zijn wij met de constructie onzer stoommachines op den goeden weg?

De Aannemer No. 19. Nederl. Aannemersbond. Mededeelingen.
Gunning.
De organisatie van werkgevers in Frankrijk VII (slot).

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 45. Vuurvaste producten en hun onderzoek. — Iets over verglaasde steenen. — De invloed van koolzure kalk op de eigenschappen van de klei. — Het bestrijken van gipsvormen. — Droogmaking der Zuiderzee. — Geschil over de vraag of bij afkeuring van materialen door de Directie de aannemer verplicht is herkeuring aan te vragen. — De ontwerp-Octrooiwet.

Deutsche Bauhütte No. 19. Von der Baukunstausstellung in Mannheim, door H. Aug. Waldner.
Kirchen im Stadtbilde, door arch. Drönewolf met afbeeldingen.
Ueber Arbeiterkolonien. door H. Busse bij ontwerpen van arch. Miller te Kaiserslautern.
Brunnenkunst door M. Escherich, bij ontwerpen van Walter Evers te Zürich.
Aus Rouen, door Müller-Fraueufeld.

Het Huis, Oud en Nieuw No. 4. De Aprilaflevering van dit maandschrift bevat behalve de z.g. Toelichting bij de platen een enkel artikel over het stadhuis te Bolsward van de hand van den gemeente-archivaris D. Bartstra. De illustraties zijn ten deele reproducties naar vroeger door de Maatschappij t. b. d. Bouwkunst uitgegeven afbeeldingen. Zooals bekend is werd het stadhuis indertijd onder toezicht van een commissie, door deze Maatschappij aangewezen, gerestaureerd of liever herbouwd. In de zeer lezenswaardige beschrijving, die de heer Bartstra van het gebouw geeft, zijn enkele fouten bij den herbouw gemaakt niet over het hoofd gezien

Die beschrijving zal zeker vele lezers weder eens in het geheugen hebben gebracht, dat Bolsward in zijn stadhuis een der fraaiste monumenten van de zeventiende eeuw bezit, wel waard, om daarvoor alleen een bezoek aan die stad te brengen. Bovendien vindt men er nog een der grootste en merkwaardigste kerken van Friesland, om van een tweede kleinere de oude Dominikaner kerk niet eens te gewagen. De heer Bartstra heeft het echter alleen over het stadhuis Met een eenigszins uitvoerige studie over de groote kerk, veel minder bekend dan het stadhuis, zou hij wellicht evenzeer de abonnés van „Het Huis" aan zich verplichten.

Klei. Van het orgaan, onder dezen naam uitgegeven door de Vereeniging van Nederlandsche baksteenfabrikanten ontvingen wij de April- en Meinummers 7, 8 en 9.

De Aprilnummers openen met een rijk geïllustreerd artikel van den heer A. W. Weissman over het gebruik van gebakken steen van de oudheid af tot op heden, terwijl verder de brieven uit Noord-Amerika vervolgd worden en de overigen bladzijden gewijd zijn aan vakbelangen en mededeelingen op het steenbakkersbedrijf betrekking hebbende. Ook komt hieronder voor het verslag der in Maart gehouden Algemeene Vergadering der Vereeniging, waaruit blijkt, dat het nog maar niet lukken wil den wagen in het goede spoor te brengen.

Het is hier echter niet de plaats, om in beschouwingen over den toestand der vereeniging te treden.

In de Meiaflevering wordt aangevangen met een serie artikelen getiteld:

Architecten en hun werk en het eerst is daarbij Dr. P. J. H. Cuypers aan de beurt, het overige van den inhoud is weder ongeveer gelijk als in het Aprilnummer.

Het orgaan ziet er goed uit, dat moet erkend worden, maar toch schijnt men in de vereeniging er niet onverdeeld mede ingenomen en hangen vele leden nog het oude orgaan, de Nederlandsche Klei Industrie aan. Dit vindt zijn oorzaak wellicht hierin, dat in „Klei" de eigenlijke vakbelangen en de techniek van het steenbakkersbedrijf nog niet tot hun recht komen en dit zal niet het geval zijn, voordat de ontwikkelde vakmannen onder de steenfabrikanten zelf de bijdragen leveren, die den inhoud voor hun vakgenooten belangrijk maken. Wij willen daarmede niet zeggen, dat de inhoud thans onbelangrijk is, een stuk van den heer Weissman is altijd lezenswaard, maar geen architect, zij hij ook een verklaard voorstander van de baksteen, kan de steenfabrikanten datgene geven, waaraan zij thans behoefte hebben. Uit de vereeniging zelf zullen de mannen moeten voortkomen, die haar er bovenop helpen en de leiding in handen nemen, ook de leiding van het orgaan. Dan alleen kan „Klei" worden een Nederlandsch vakblad voor de steenindustrie, waarin de bouwmeester voorlichting vinden kan omtrent alle zaken, die op het gebied van die industrie tehuis behooren.

Bulletin des Métiers d'art No. 8. In het Februarinummer van dit maandblad, vinden wij nog weer eens door den heer C. F. X. Smits het stadhuis te 's Hertogenbosch behandeld, waarop na de ontdekking van den onderaardschen hal, overal de aandacht schijnt te zijn gevestigd. Als albumblad wordt verder een gesmeed ijzeren crémaillière (ketelhaak) uit het museum te Brussel beschreven en afgebeeld.

In een artikel getiteld: „Ancienne Architecture Régionale" beschrijft Egée het bekende Gothische huis te Kampen en de even bekende Crimpert Salm te Dordrecht, terwijl verder vermelding verdient een rapport over Dinanderie, het kopersdrijfwerk, door den heer Wauthoz, president van van de „Union des Dinandiers" voorgedragen in de afdeeling voor kunstnijverheid van de Kamer van Koophandel.

Wij ontvingen ook dezer dagen het Maartnummer (9) van St. Lucas, de Nederlandsche uitgave van het Bulletin, en vinden daarin een redevoering van Mgr. Mercier, die naar wij meenen in een vroegere aflevering der Belgische uitgave voorkwam, maar een artikel over Rothenburg en een over Jos. Alberdingk Thijm, waarvan wij ons dit niet herinneren. Door de vrij ongeregelde verschijning van het Bulletin, kunnen wij niet nagaan of St. Lucas geheel een Nederlandsche reproductie van het Bulletin is, of in sommige opzichten daarvan afwijkt. Is het eerste het geval, dan is het ons toch niet recht duidelijk, waarvoor de Nederlandsche uitgave noodig is. Nederlandsche architecten en kunstnijverheidsbeoefenaars kennen toch allen genoeg

Fransch, om het Bulletin te lezen en Nederlanders, die er aan zouden willen medewerken zijn toch wel in staat zich in het Fransch uit te drukken, zonder tegenover vreemde lezers een slecht figuur te behoeven te maken. Ons wil het toeschijnen, dat een dubbele uitgave onvermijdelijk kosten moet medebrengen, welker besparing aan den inhoud, ofschoon daarop geen aanmerking valt te maken, ten goede zoude kunnen komen.

Deutsche Kunst und Dekoration No. 8. De Mei aflevering van Alexander Koch's tijdschrift geeft als aanvangs artikel een verhandeling van Dr. Hans Bethge over Chineesche Schilderijen. Over Japansche schilderkunst is al heel wat gepubliceerd, de Chineesche echter veel minder bekend, doch hoewel minder hoogstaand wel wat meer aandacht waard dan er gewoonlijk aan geschonken is. Wij zien hier vooral oude kunst van de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw afgebeeld, waaruit blijkt, dat men onder de Chineezen voortreffelijke dierenschilders vond.

In een geheel anderen gedachtengang verplaatst ons het moderne mozaiekwerk van den Weener schilder Leopold Forstner, dat in een volgend artikel beschreven en afgebeeld wordt.

Verder vinden wij weder eenige fraaie proeven van goud- en zilverwerk van Emil Lettré, voorts interieurs en meubelen van verschillende architecten, weefsels en kunstnaaldwerk alsmede Deensch en Meiszener aardewerk en porcelein onder het laatste enkele aardige beeldjes.

Een uitvoerige beschouwing is gewijd aan den Darmstadter teekenaar Emil Preetorius, een verdienstelijk caricaturist en illustrator, die velen wel uit „Simplizissimus" bekend zal zijn.

De aflevering besluit met een paar bladzijden gewijd aan de nagedachtenis van Alfred Messel, die 24 Maart j.l. te Berlijn overleed; een fraai portret van dezen bouwmeester vergezelt deze door Dr. Fritz Wolff geschreven necrologie.

Kaart van Amsterdam. Terwijl van 's-Gravenhage en wij meenen ook van Rotterdam kaarten op groote schaal bestaan, die zooveel mogelijk den thans bestaanden toestand weergeven en geregeld herzien kunnen worden, zoodat zij steeds zooveel mogelijk op de hoogte van den tijd blijven, werd meermalen opgemerkt dat de Hoofdstad niet in het bezit is van een goede, geheel in zwart uitgevoerde kaart, die zoowel de perceelen met hunne bebouwing, als de voorwerpen in de straten met voldoende nauwkeurigheid aangeeft.

Die leemte zal spoedig verdwijnen. Dezer dagen is door Burgemeester en Wethouders met de firma Roeloffzen, Hübner & van Santen een overeenkomst gesloten voor het drukken van een kaart van Amsterdam op de schaal van 1 à 1000 en van dezelfde kaart verkleind op de schaal van 1 à 2500.

De kaart, die bij den Dienst der Publieke Werken is gemaakt, zal bestaan uit een bladwijzer met verklaring en ruim 80 bladen, elk breed 0,95, hoog 0,75 M., die geleidelijk zullen verschijnen.

De kaart zal door de Stadsdrukkerij worden uitgegeven en zoowel voor particulieren als voor de verschillende diensten en dienstvakken der Gemeente verkrijgbaar worden gesteld.

De Bladwijzer met verklaring is reeds verschenen. Een plattegrond op een schaal van 1 à 20000 maakt het zeer gemakkelijk het blad te bepalen waarop men een bepaald stadsgedeelte kan vinden, terwijl daarop voorts de kadastraie indeeling van de Gemeente en de verklaring van de teekens en verkortingen die op de kaart voorkomen, zijn aangegeven.

De kaart zelve zal voldoen aan de eischen van eenvoud, nauwkeurigheid en volledigheid, alleen taluds zijn terwille der duidelijkheid opgewerkt.

Voorts zijn niet alleen de perceelen met hunne bebouwing en huisnummers aangegeven, doch bovendien: de scholen met namen of nummers, soort en grootte; de kerken met namen en gezindte; de bruggen met nummers, doorvaartwijdten en hoogten; de sluizen met keeringen; de tramlijnen met halten; de politiebureaux en posten met nummers; de brandweerkazernes en posten; de openbare en particuliere instellingen; kiosken en dergelijke gebouwtjes, boomen, lantarenpalen, telefoonpalen en draagpalen voor de tramgeleidingen.

Het ligt in de bedoeling na de voltooiing van deze kaart, daarvan ook een verzamelkaart in één blad, op de schaal van 1 à 10000, samen te stellen.

Voor zoover bekend bezitten slechts 2 plaatsen in ons land een kaart op de practische en duidelijke schaal van 1 à 1000, n.l. *Arnhem* in 20 en *Den Haag* in 72 bladen.

In de eerste plaats zal de kaart voor de diensten der Gemeente in een dringende behoefte voorzien en daardoor veel tijdroovend teekenwerk worden voorkomen. Verder is de uitgave voor particulieren, inzonderheid notarissen, makelaars en architecten, van het grootste belang, vermits het thans zeer moeilijk en kostbaar is een goede situatieteekening van een bepaald stadsgedeelte op een duidelijke schaal te verkrijgen.

Bij de Plaat.

Bij dit nummer is gevoegd een reproductie van het definitief ontwerp van het Vredespaleis, volgens hetwelk de opbouw binnenkort zal worden aanbesteed.

Wij komen hierop in een volgend nummer nader terug.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

HAARLEM. In het Museum van Kunstnijverheid is thans eene tentoonstelling geopend van eene verzameling aquarellen en teekeningen, vervaardigd door Japansche kunstenaars, waaronder Moriusai Hiroshige, Yeuho vooral uitmunten.

Wij krijgen door deze tentoonstelling in korte trekken een algemeen, duidelijk overzicht over de Japansche prentkunst, die in de laatste jaren onzen kunstenaars en kunstvrienden zooveel belang inboezemt. De verzameling is het eigendom van den bekenden kunsthandelaar den heer D. Komter, Amsterdam, die haar met de meeste bereidwilligheid voor eenigen tijd aan het Museum in bruikleen heeft afgestaan.

In de Raadzaal van het Museum werden voor belangstellenden de, in de aan het Museum verbonden boekerij aanwezige werken over Japansche kunst ter lezing neergelegd.

De tentoonstelling zal gedurende de maand **Mei** geopend blijven.

ROTTERDAM. Door den burgemeester is aan den Gemeenteraad overgelegd een schrijven waarin iemand die onbekend wenscht te blijven, aanbiedt een standbeeld te schenken van den raadpensionaris Johan van Oldenbarneveldt, te plaatsen voor het nieuwe stadhuis. Zijne voorwaarden zijn dat het buiten de fundeering niet meer zal kosten dan f 20.000; dat het voetstuk gelijk wordt gemaakt aan dat van het standbeeld van Erasmus, dat hij Rotterdam niet ontsierd wil zien door een modern standbeeld en dat het gereed zal zijn tegelijk met de ingebruikneming van het nieuwe stadhuis en dat zijn naam vóór zijn dood niet zal worden bekend gemaakt. Burgemeester en wethouders zijn overtuigd, dat de blijken van burgerzin om zoo te eeren de nagedachtenis van dezen staatsman, wiens werkzaamheden als pensionaris dezer stad voor Rotterdam van zulk een groote beteekenis is geweest, ook door den Raad met ingenomenheid zal worden begroet en stellen zeer gaarne voor om onder openlijke betuiging van erkentelijkheid jegens den gever tot aanvaarding te besluiten.

'S-GRAVENHAGE. Een aanvullingsbegrooting van waterstaat is ingediend, waarbij f 325,000 wordt uitgetrokken voor den aankoop van de terreinen der firma Siemens en Halske aan den Hofsingel en f 21,300 tot aankoop van perceelen voor de uitbreiding van het departement van oorlog aan de Kalvermarkt. Onder eerstgemelden aankoop is tevens een stalhouderij begrepen, waardoor de geheele zuidzijde van den Hofsingel aan het rijk in eigendom zal overgaan en nog meer vrije ruimte rondom het Kamergebouw zal worden verkregen. Het plan tot uitbreiding van dat gebouw is echter slechts voorloopig in afwachting van de totstandkoming van den nieuwen verkeersweg van het Hofspui naar het Buitenhof. Reeds nu kan echter worden medegedeeld dat de kosten van verbouwing en uitbreiding van het Kamergebouw zijn geraamd op f 480,000. Spoedig zal verder worden ingediend een wetsontwerp tot goedkeuring van een ruiling met de gemeente 's-Gravenhage van staats- en gemeente terreinen.

De aankoop van een perceel aan de Kalvermarkt strekt om te komen tot eene uitbreiding van het departement van oorlog, die aan de zijde van de Kalvermarkt zal moeten geschieden.

(Zie vervolg Gemengd nieuws in het Bijblad).

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM — **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Men meldt uit Voorburg, dat dezer dagen bij het doen herstellingen in de Hervormde kerk aldaar, onder den vloer van de catechisatiekamer is bloot gelegd de grafkelder van de familie Halewijn (het tegenwoordige geslacht der Alewijns) Tijdens het restaureeren kwam plotseling te zien de door gips en cement bedekte groote in arduinsteen gebeitelde zerk, bijna 3 M. in het vierkant. Na verwijdering dier bestanddeelen vertoonde zich de steen met beeldhouwwerk, dat volgens de kenners van het mooiste soort is. De zerk vertoont o.a. de 16 adelskwartieren der familie.

DORDRECHT. B. en W. legden aan den raad voor het bouwplan der electrische centrale op het daarvoor door den raad aangewezen terrein aan den Noordendijk, benevens het plan van aanleg der kabels en van aflossing der voor de voldoening der daaruit voortvloeiende uitgaven aan te gane geldleening en ten slotte een ontwerp-verordening houdende de voorwaarden voor de levering van electriciteit.

De ingang van de electrische centrale is ontworpen aan den Noordendijk en het gebouw zal zoodanig worden opgericht dat voor uitbreiding eventueel genoegzaam terrein wordt beschikbaar gehouden.

De kosten van oprichting en aanleg worden geraamd op f 505.000. Deze kosten werden in het aanvankelijk door den heer Gritters te Rotterdam uitgebracht rapport geraamd op f 375.000. In het algemeen kan diensaangaande worden opgemerkt dat de toestand, wat betreft de te verwachten aansluitingen, sedert de invoering van het evenbedoeld rapport wel eenigszins is gewijzigd.

Volgens den ingenieur-onder directeur bestaat er goede grond om aan te nemen, dat het stroomverbruik voor industrieele doeleinden grooter zal zijn dan enkele jaren geleden mocht worden verondersteld, al kunnen verder omtrent de vermoedelijke licht-verbruikers thans evenmin als vroeger nadere mededeelingen worden gedaan. Bij hare begrooting zijn daarom door de directie van het bedrijf machines van grooter type aangenomen dan in het voor enkele jaren uitgebracht rapport. Met het oog op de uitbreiding is het gebouw ook grooter ontworpen dan voor de machines van den aanvang noodig is.

In het aanlegkapitaal zijn bovendien begrepen de kosten van aanleg van een kabelverbinding met Zwijndrecht en wel aanvankelijk naar het terrein der Int. Guano- en Superphosphaatwerken aldaar.

In navolging o. a. van Amsterdam, Rotterdam, den Haag, Leiden en Nijmegen, is de keuze gevallen op de toepassing van het draaistroomsysteem. Ofschoon aanvankelijk gedacht werd aan de invoering van het gelijkstroomsysteem, is, nu de plannen van aanleg zijn gewijzigd en een uitbreiding van het kabelnet o. a. in verband met de exploitatie van de bezittingen der gemeente aan de overzijde van het Wanty, voor industrieele doeleinden kan worden voorzien, zoodat de electriciteit eventueel op groote afstanden zal moeten worden geleverd, waarbij het gelijkstroomsysteem groote, zooal niet onoverkomelijke bezwaren zou opleveren, aan het draaistroomsysteem de voorkeur gegeven.

Personalia.

— Tot directeur der door den Nederl. Aannemersbond te Utrecht opgerichte Middelbare Technische School is door het bestuur van dien Bond benoemd de heer A. W. C. Dwars, civiel- en bouwkundig ingenieur, oud-ingenieur der gemeentewerken te Utrecht, oud-hoogleeraar in de bouwkunde aan de Hoogeschool te Santiago [Chili], te Leiden. Met den heer Dwars stonden als 2 en 3 op de voordracht respectievelijk de heeren B. van der Worp, directeur der Ambachtsschool en Burgeravondschool te Amersfoort, en A. J. Th. Kok, architect bij de gemeentewerken te Rotterdam.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig Opzichter te Breda, zie Adv. in dit No. (1)

— Waterbouwkundig teekenaar voor Argentinië, verbintenis minstens 6 maanden salaris f 400 's maands en vrije overtocht 1e kl. heen en terug. Aanmelding schriftelijk P. J. van Voorst Vader, civ. ing. Mauritskade 27, 's-Gravenhage (1)

Leeraar met acte M. O. Aan de Teekenschool voor Kunstambachten te Amsterdam, voor den Winteravondcursus (7 maanden) tegen 1 Sept. Salaris voorloopig f 50 per maand. Schriftelijke sollicitatiën bij den Directeur Da Costastraat 64 vóór 1 Juni a.s. (1)

Teekenaar-Constructeur op Machinefabriek, kennis van Hijschwerktuigen aanbeveling. Brieven onder letter C. 389 Adv. Bureau C. W. Betcke, Rotterdam. (1)

Scheepsbouwkundig Ingenieur, direct aan de „Werf Conrad" te Haarlem, liefst met practische ervaring. (1)

— Jong Werktuigkundig Ingenieur, bekendheid met baggerbedrijf, voor Suriname. Brieven onder No. 16056, bureau der Nieuwe Rotterdamsche Courant. [1]

— Werktuigk. Opzichter-Teekenaar met ervaring van centrale verwarming en liftaanleg, in tijdelijken dienst bij een groote Gemeente. Aanvangssalaris f 1200.— Sollicitatiën onder no. 418, Centr. Adv. Bur. Max. R. Nunes, Amsterdam. (2)

— Twee Waterbouwkundige Opzichters bij Zeeweringwerken. Diploma Waterstaats Opzichter gewenscht. Brieven met afschriften van getuigschriften onder letter G. Techn. Boekhandel J. Waltman Jr. te Delft. (2)

— Bouwkundig Opzichter-Teekenaar, R. C. bekend met de Fransche taal. Brieven in het Fransch onder letter O. H., aan het bureau van het Bouwkundig Weekblad, Herderstraat 5 te 's-Gravenhage. (2)

— Ingenieur of Technicus, bekend met Stoomleidingen en Ketelhuizen. Brieven letters L. P. H. Nijgh & van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam. (2)

— Directeur-Ambachtsschool voor Dragten en Omstreken salaris f 2000— Stukken worden ingewacht voor 20 Mei bij den Secretaris J. Posthumus. [2]

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

29 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., f 60—f 125	p.m.	
19 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 70—f 125	„	
14 Bouwk. Teek.	22—39 j., f 45—f 120	„	
5 Waterb. Opzr.	20—50 j., f 60—f 100	„	
4 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j., f 30— f 50	„	
5 Chef-machinisten	28—34 j., f 80—f 130	„	
3 Werkt.opz.(construct.)	25—48 j., f 85—f 200	„	
6 Werkmeesters	27—34 j., f 100—f 130	„	
9 Werktuigk. Teek.	21—32 j., f 50—f 110	„	
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j., f 30—f 50	„	
4 Electrotechniker	19—34 j., f 50—f 130	„	
1 Scheepsteekenaar	—22 j., f f 70	„	
1 Werktuigk. Chef Ing. Bureau	—47 j., f 190	„	

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 17 Mei.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem.-bestuur: het leggen van een nevenriool in de Weesperzijde met nooduitlaten. Het bestek en voorw. te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlicht. ten kantore van den Hoofd-Opzichter van „Algemeene Dienst" der Publieke Werken ten Gem.-huize kamer No. 145, van 10 tot 12 uur, da twee laatste werkdagen der week, voor de aanbesteding.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem.bestuur: A. het sloopen van de voormalige houten hulpschool aan het Waterlooplein; B. het sloopen van perceel Amstelveenscheweg No. 215. Het bestek en voorw. te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlicht. ten kantore van den ingenieur van „Onderhoud" der Publieke Werken ten Gem.huize. kamer No. 139, van 10 tot 12 uur, de laatste drie werkdagen vóór den dag der aanbesteding.

Drachten. Door het gem bestuur van Smallingerland: de levering van 35.000 1e soort straatklinkers (Waalvorm) voor den wal te Drachten. Inlicht. worden gegeven door den Gem.arch. Wibbeling

Leiden, ten 11 ure. Door de firma P. Clos en Leembruggen in den Vergulden Turk: het bouwen van een fabrieksgebouw met paalfundeering en bijbehoorende werken. Aanw. gehouden. Bestek en teek. te bekomen bij den arch. W. C. Mulder alwaar tusschen 9—12 inl. zijn te bekomen.

Middelburg, ten 2 ure. — De heer A. C. de Vos ten zijnen kantore: den bouw van een woonhuis aan den Blauwendijk bestek en teek. te bekomen ten kantore van aanbesteder tusschen 10—12 uur.

Amsterdam, ten 1.45 ure. Door de directie der H. IJ. S. M. in het Centraal station bestek no. 1140; het maken van een vetgasfabriek met bijbehoorende werken op het terrein der Wagenwerkplaats te Amersfoort, raming f 29780; bestek no. 1141 het verlengen van het perron met bijh. werken op Halte Utrecht-Biltstraat, raming f 3800. De bestekken met teekeningen verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing als in de bestekken is vermeld.

DINSDAG 18 Mei.

Bergen op Zoom, ten 2 ure. Door de arch. Q. J. Horsten Pzn. in het koffiehuis De Draak de verbouwing aan het perc. hoek Groote Markt—Zuivelstraat; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder; aanwijzing gehouden.

Krommenie, ten 1.30 ure. Door het gem. bestuur: het ophoogen, rioleeren en bestraten van een gedeelte van het geprojecteerde stratenplan op het terrein Sectie B. no. 2467; bestek en teek. te bekomen ter gemeentesecretarie: inl. geeft de gemeente-arch. K. Veldkamp.

Utrecht, ten 2 ure. Door de Mij. tot Exploit. van Staatssp. bestek no. 1184: het maken van een haltegebouw met bijbeh. werken op de halte Maarn begr. f 13550: (Zie adv. in no. 19.)

Rhenen, ten 10 ure. Door het gem. bestuur: het bestraten der Heerenstraat met gedeeltelijke rioleering zonder bijlevering der steenen. Inlichtingen dagelijks bij den Gemeente-Opzichter. Voorwaarden ter inzage op het Raadhuis.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat.—ZUTPHEN, IJselkade.—ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal . . . . . f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . .	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Rotterdam, ten 11 ure. Door R. S. Stokvis en Zonen in één der zalen van het restaurant Electr. Spoor: het maken van paalfundeering grondwerk enz voor het Hoofdgebouw en Shed aan den Westzeedijk, de Yzerstraat en den Ruigenplaatweg; bestek en teek. ter inzage bij firma Corn. Immig en Zn. Nieuwehaven 5 en aldaar te bekomen.

WOENSDAG 19 Mei.

Eindhoven, ten 12 ure, door de firma P. de Gruyter en Zn. te 's-Bosch in café Stoot: het amoveeren van het perc. Markt B 125 en het bouwen van een winkel met pakhuis; aanwijzing gehouden; bestek en teekeningen te verkrijgen ten kantore van den architect W. G. Welsing, St. Jansbinnensingel 16, Arnhem.

Haarlem, ten 12 ure, door het bestuur van den Haarlemmermeerpolder: 1e. Levering en leggen van een hevelkast, remming werk enz. in den Ringdijk tegenover kavel 26 Sectie I. I. 2e. Verbeteren van den Oprit in den Lisserweg (O.-Z.) Bestekken en voorwaarden ter Secretarie des Polders verkrijgbaar en ter lezing. Inlichtingen bij den Ingenieur des Polders te Haarlem en bij de betrokken Opzichters

Melissant, ten 2.30 ure, door het bestuur der „School met den Bijbel" in het Café van der Werf: het bouwen van een school met twee lokalen (met bijlevering der meubelen) en Onderwijzerswoning; bestek en teekening te verkrijgen bij den architect A. van Oostenbrugge te Stellendam.

Schiedam, ten 2 ure, door het gem.-bestuur: het rioleeren van den Singel. Bestek en teekening verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie, Afd. A.

Wageningen, ten 1 ure, door Burgem. en Weth. ten Raadhuize: het bouwen van een Gymnastiekschool met teekenlokalen alsmede het bijbouwen van 2 leslokalen aan het gebouw der Rijks Hoogere Burgerschool; aanwijzing gehouden; inlichtingen bij den heer H. A. van Eijkelen districtsbouwkundige voor de Rijksgebouwen van onderwijs enz. te 's-Gravenhage: bestek met teekeningen ter Secretarie verkrijgbaar.

DONDERDAG 20 Mei

Heerenveen. Door de heer A. Brandsma Jz.: het afbreken van het huis No. 44 gehoel en No. 45 gedeeltelijk aan de Lindegracht en het bouwen van een woon- en winkelhuis aldaar; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder.

Amsterdam, ten 11 uur. Door de arch. Z. Gubler, in de City Bar: het bouwen van een atelier voor goud en zilverwerken met bovenwoningen aan de Utrechtsche dwarsstraat; bestek en teek. te bekomen op het kantoor, Amsteldijk 22.

VRIJDAG 21 Mei.

's Gravenhage, ten 2 ure Door het gem. bestuur: het bouwen van twee scholen aan de Fisherstraat. Aanwijzing: 17 Mei te 2 uren aan de Gemeentewerf, daarna ter plaatse. De voorwaarden en teekeningen verkrijgbaar aan de Gemeentewerf.

Dordrecht, ten 2 ure. Door het gem. bestuur ten kantore der gasfabriek: het maken van den onderbouw met paalfundeering voor de Electriciteitsfabriek der gem. Bestek en teekening verkrijgbaar aan bovengenoemd kantoor. Aanw. gehouden.

Proefstation voor Bouwmaterialen.

KONING & BIENFAIT,

Dacostakade 104, Amsterdam.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 22 MEI 1909 No. 21.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5,—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 } Uitslaat. bij voor uitbet.
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Indrukken uit Londen.

(Vervolg van bladzijde 155.)

Wanneer men onbekend was met het streven van de Engelsche natie, om onder alle omstandigheden steeds zooveel mogelijk van andere volken onafhankelijk te zijn, dan zou men het op de Building Trades Exhibition kunnen leeren kennen.

Engeland en zijn koloniën zijn rijk aan hulpbronnen van allerlei aard, uitstekende grondstoffen voor ijzerindustrie, voor steen- en cementfabricatie, tal van steen- en houtsoorten, om slechts enkele producten te noemen zijn er in ruime mate voorhanden, maar toch zijn er ook zeer gezochte materialen, die slechts uit het buitenland kunnen worden aangevoerd zoo bijv. verschillende marmersoorten. De hooge kosten aan den invoer van buitenlandsch materiaal verbonden, hebben hier geleid tot een kunstmarmerindustrie, waarvan fraaie proeven te zien waren.

Wat de natuurlijke steensoorten betreft, daarvoor behoeft men hier niet naar het buitenland te gaan. Het meest bekend is de Portlandsteen, een kalksteen uit Dorsetshire ,reeds eeuwen geleden aan Londensche gebouwen verwerkt o.a. aan de St. Paulskerk en Somerset House en nu kort geleden nog aan de nieuwe regeeringsgebouwen in Whitehall en de nieuwe museums in South Kensington.

Een andere veel gebruikte steen van overeenkomstige hoedanigheid is de Bath-steen, die in het noordelijk van Dorset gelegen Wiltshire gevonden wordt.

Een andere streek, die verschillende goede bouwsteenen oplevert is Gloucestershire. Men vindt daar de grijze en blauwe „Forest of Dean Stone", de „Red. Wilderness Stone", een roode zandsteen van oudere formatie uitsluitend gebroken bij Mitcheldean, voorts de „Bristol Pennant Stone", uit de groeven te Winterbourne, die ook voor bestrating wordt gebruikt, de „Nailsworth Stone", die veel op Portlandsteen gelijkt, maar goedkooper is.. Verwant met deze soorten is de "Keinton Stone" van Somersetshire, een harde kalksteen voor bestratingsdoeleinden zeer geschikt en niet duur.

De firma's, die deze steensoorten exposeerden hadden ook monsters van Iersche steen tentoongesteld o.a. van „Mountcharles Stone", een witte zandsteen uit Donegal, die in Ierland voor alle doeleinden gebruikt wordt; verder nog „Shamrock Stone", uit de groeven van County Clare in Ierland, een zeer harde, blauwe zandsteen, in hardheid met graniet wedijverend en eindelijk „Porthgain" graniet, een steen die gevonden wordt op de Noordkust van Pembrokeshire (Wales). Een ander graniet van Wales is het „Penmaenmawr" en ook het Corn-

wallsche graniet uit de groeven van Penryn en andere plaatsen verdient vermelding, evenals de z.g. Clee Stone, een donkerkleurig basalt, afkomstig uit Shropshire.

Wij zouden nog verschillende andere soorten kunnen vermelden, doch gelooven hiermede te kunnen volstaan, om aan te toonen over welk een verscheidenheid van steensoorten men in Engeland beschikt, reeds binnen vrij beperkte grenzen en op geen buitensporig grooten afstand van Londen, waar natuurlijk groote hoeveelheden gebruikt worden.

Enkele der genoemde soorten waren wel is waar uit Ierland afkomstig, maar overigens schijnen de Londensche architecten niet gewoon te zijn, hun materialen van plaatsen te laten komen verder dan noodig is.

Schotland schijnt hun reeds wat afgelegen te zijn, althans wij herinneren ons niet Schotsch graniet of basalt op de tentoonstelling te hebben gezien.

Naast deze natuursteen waren ook de kunststeenen ruim vertegenwoordigd en wel in de eerste plaats de baksteenen. In de baksteenindustrie neemt Engeland een zeer eigenaardige plaats in en ofschoon men daarbij altijd het eerst aan Staffordshire denkt, de grondstof voor baksteen, terra-cotta en aardewerk wordt ook in vele andere graafschappen gevonden en geëxploiteerd. In den laatsten tijd leggen bouwmeesters en fabrikanten, meer dan vroeger, er zich op toe, te laten zien wat men met gewone roode baksteen en eenvoudige profielsteen maken kan, en wat daarvan op de tentoonstelling te zien was mocht zich in een bijzondere belangstelling verheugen. In vele gevallen moesten wij den Engelschen collega, die ons erop opmerkzaam maakte, verklaren, dat wij dat alles in Nederland mooier en beter maakten, maar daartegenover erkennen, dat hij ons nog steeds ver vooruit was waar men komt in het eigenlijk terra-cotta en aardewerk. Van de mooie goudgele terra-cotta, waarvan bijvoorbeeld het geheele Museum van Natuurlijke Historie en tal van andere groote gebouwen te Londen gemaakt zijn, bezitten de Engelsche steenfabrikanten het geheim en wat misschien meer zegt, ook de geschikte grondstoffen ervoor.

In het verglaasde aardewerk worden voorts de Engelsche fabrikaten nog door geen andere overtroffen en dat deze hier ruim vertegenwoordigd waren verwonderde ons geenszins. Wij zagen er echter tevens een bewijs in, dat de ruime en royale toepassing van dit materiaal de ontwikkeling dezer industrie in hooge mate bevorderd heeft en bij voortduring blijft steunen. Als iets zeer gewoons toonde een bevriend architect ons later een gevel van een pas voltooid bouwwerk, waaraan behalve marmer voor de kolommen, uitsluitend de bekende Doulton-ware was verwerkt.

Toen dachten wij er aan, hoe er onder onze Nederlandsche steenfabrikanten enkelen zijn, die zich kosten noch moeite bespaard hebben, om onze bouwmeesters een materiaal te verschaffen, dat wellicht nog niet met het Engelsche gelijk te stellen is, maar toch al aardig daaraan nabij komt, en met welk resultaat? Is er nog ergens sprake geweest van een ruime toepassing, van de veredelde kleiwaren, een toepassing waarbij eens ten volle uitkwam, wat er mede te bereiken is? Is zooiets in ons kleine land niet mogelijk en alleen in de groote wereldstad Londen? Hoe dit zij Doulton en andere fabrikanten hadden hier zaken geëxposeerd, waar men den hoed voor afnam en zij zullen ongetwijfeld niet bevreesd behoeven te zijn met hun geacheveerd fabrikaat te blijven zitten. Duur is het materiaal wel in vergelijking van andere, dat is niet tegen te spreken, maar tegen het gebruik van dure materialen zien onze bouwmeesters tegenwoordig niet op, getuige het ruim gebruik, dat men thans ziet maken van graniet in vele gevallen, waar voorheen hoogstens hardsteen werd toegepast. Wij kunnen niet anders dan ons erover verheugen, dat de bouwheeren van heden wat royaler van opvatting blijken, maar ligt het hier dan niet op den weg van den architect om van deze gunstige omstandigheid te profiteeren ook ten bate van onze Nederlandsche industrie.

Wij zijn volstrekt geen voorstanders van een chauvinistische uitsluiting van alle buitenlandsche mededinging, wij zijn in vele gevallen eenvoudig genoodzaakt bij het buitenland ter markt te gaan, maar moet het nu eerst nog zoover komen, dat de Engelsche kleiwaren hier ook ingevoerd worden, voordat wij tot het besef komen, dat wij met eigen materiaal even goed en even mooi werk kunnen maken?

Wij geven toe, voor onze steenfabrikanten is in Engeland nog veel te leeren, meer wellicht dan in Amerika, doch onze bouwmeesters kunnen er ook leeren, hoe men woekeren kan met het materiaal met de hulpbronnen van eigen bodem

De Engelschman gaat niet naar 't buitenland voor hetgeen hij evengoed op zijn eiland krijgen kan, maar hij zorgt dan ook voor de qualiteit, d. w. z. hij zorgt, dat zijn eigen fabrikaten evengoed, zoo mogelijk beter zijn dan de buitenlandsche. Wat hij zelf kan maken, maakt hij zelf; komt een buitenlandsche uitvinding hem bruikbaar voor, hij past haar zelf toe, hij koopt een buitenlandsch patent, om in eigen land het gepatenteerde artikel zelf te fabriceeren. Voor nagenoeg alle nieuwe procédés der laatste jaren, gewapend beton, gipsfabrikaten, asphaltartikelen, sanitaire vloeren, om slechts enkele te noemen, waar zij ook oorspronkelijk gepatenteerd zijn, zijn of worden Engelsche maatschappijen opgericht, die zich het recht verzekeren die procédés in eigen land in toepassing te brengen.

Op die wijze bevordert hij de welvaart in eigen land, en vreest hij de concurrentie van het buitenland niet. Hij vraagt niet om bescherming maar weet zich zelf te beschermen, door zich met de buitenlandsche concurrenten te verstaan.

Zoo zag men dan ook hier bijvoorbeeld nagenoeg alle systemen van gewapend beton-constructie vertegenwoordigd door Engelsche fabrikanten, daarnaast ook de gewapende baksteen d. w. z. baksteenwerk, waarbij in de voegen een wapening van ijzeren staven of ijzergaas is aangebracht.

Bijzonder ruim waren ook vertegenwoordigd de lichte en brandvrije constructies van scheidingswanden, meestal bestaande uit metaalgaas met een bekleeding van specie of platen van de meest verscheiden samenstelling.

Zeer belangrijk waren ook de collecties van houtsoorten, door verschillende firma's tentoongesteld. Wat het timmerhout betreft kan, uit hetgeen het Rijk in Europa oplevert, onmogelijk in de behoefte worden voorzien, hier moeten vooral de koloniën te hulp komen, maar deze leveren dan ook een verscheidenheid op, waarmede aan de strengste en meest uiteenloopende eischen kan worden voldaan.

Behalve in den onbewerkten staat, kan men vele houtsoorten ook verwerkt tot allerlei doeleinden bestudeeren en hun geschiktheid daartoe beoordeelen. Ook van decoratieve toepassing van verschillende houtsoorten voor inlegwerk en dergelijken waren vele fraaie proeven te zien van onberispelijke uitvoering.

Een echt Engelsche industrie is ook de verf- en vernisfabrikatie, vele speciale fabrikaten op dit gebied, zoo niet de meeste, zijn van Engelsche oorsprong. Onze Nederlandsche schilders zijn daar nog steeds weinig van gediend en wellicht bestaat in Engeland bij de ouderwetsche vakmannen ook nog wel eenige tegenkanting. Hoe dit zij de fabrikanten, die hier exposeerden, hadden niets nagelaten, om den aard en de eigenschappen hunner producten in het licht te stellen. Geheele gebouwtjes waren er uitsluitend opgericht, om de verf in hare verschillende toepassingen, practisch zoowel als decotief, te laten zien en het moet erkend worden, dat daar veel goeds bij was en veel, wat den conservatieven schildersbaas, die hoofdschuddend de werking van de verfmachine, welke hier ook te zien was, gadesloeg, onvermijdelijk tot nadenken moest brengen.

Wij spraken tot nog toe in hoofdzaak van de bouwmaterialen en zij vormden ook wel de kern van de tentoonstelling, doch ook tal van nieuwe constructies en toepassingen zouden eene afzonderlijke en uitvoerige vermelding verdienen. In de z.g. sanitaire artikelen bijvoorbeeld zou het moeilijk zijn iets te bedenken, dat hier niet te zien was, op het gebied van centrale verwarming waren verschillende nieuwigheden in werking te zien naast een groote verscheidenheid van open haarden, die in Engeland nog lang niet door de centrale verwarming verdrongen zijn.

Toepassingen van gas voor verwarming ontbraken natuurlijk ook niet en ook de toepassingen van electriciteit waren in ruime mate vertegenwoordigd en wel voornamelijk toepassingen in het klein voor liften, huishoudelijke doeleinden, enz. meest allen in werking te zien.

Ofschoon vele dezer zaken meer betrekking hebben op de inrichting van gebouwen, dan op den bouw zelf, was er veel bij, dat wel onwillekeurig de aandacht van den bouwmeester moest trekken. Ons bestek gedoogt niet hierover in bijzonderheden te treden, maar toch stellen wij ons voor in een volgend artikel enkele dingen een weinig uitvoeriger te omschrijven, waarvan sommigen ons nieuw voorkwamen, andere hoewel niet bepaald nieuw, toch van zooveel belang, dat er in hun tegenwoordigen vorm wel eens opnieuw de aandacht op mag worden gevestigd.

(Wordt vervolgd.)

Wettelijke bevoegdheid van den Architect.

Het Engelsche weekblad „The Builder" heeft onlangs een plebisciet georganiseerd, met het doel de meening van alle architecten van het Vereenigd Koninkrijk te vernemen over de vraag of wettelijke inschrijving en dientengevolge officieele erkenning door hen al of niet gewenscht werd, als maatregel tegen onbevoegde uitoefening der bouwkunst en de daaruit voortvloeiende misstanden.

Daartoe werden 5500 briefkaarten met betaald antwoord verzonden met het verzoek om de drie onderstaande vragen met „ja" of „neen" te beantwoorden:

1o. Zijt gij voor directe, verplichte inschrijving van Architecten bij de wet?

2o. Zijt gij tegen directe, verplichte inschrijving van Architecten bij de wet?

3o. Geeft gij er de voorkeur aan, dat de uitoefening der bouwkunst vrij en geoorloofd blijft voor iedereen, gelijk heden het geval is?

Er was ook nog een vierde vraag overwogen, namelijk: Zijt gij voor het verkrijgen van het effect van inschrijving op indirecte wijze, door toetreding van alle practiseerende architecten tot het Instituut? maar men had een vraag in dezen geest ten slotte achterwege gelaten uit vrees, dat daardoor de antwoorden te gecompliceerd zouden worden, terwijl het bekomen van een duidelijk bevestigend of ontkennend antwoord in zake de inschrijving hoofdzaak was.

Het resultaat der enquête was op een paar punten verrassend. Er werden 2484 antwoorden ontvangen dus minder dan de helft der verzonden briefkaarten en daar een klein getal als onbekend of onbestelbaar wederkeerde, kan worden aangenomen, dat de overigen hare bestemming bereikten.

De conclusie, die hieruit getrokken kan worden is, dat meer dan de helft der aangeschreven architecten, welke hun meening dan ook zijn mocht, niet genoeg belang in de zaak stelde, om zich de moeite te geven „ja" of „neen" op een briefkaart te schrijven. Van de ontvangen antwoorden kwamen er 1850 uit de provinciën en 634 uit Londen en daar er in het Londensche postdistrict 1193 architecten gevestigd zijn, blijkt dat Londen in ruimer verhouding antwoordde dan de provinciën.

Van de antwoorden waren er 2182 (waarvan 440 uit Londen) voor de inschrijving; 302, waarvan 166 uit Londen waren tegen inschrijving.

Van de 2182 voorstanders, gaven slechts 59 een voorwaardelijk en niet direct toestemmend antwoord en moeten er 10 als neutraal beschouwd worden daar hunne antwoorden en opmerkingen elkander neutraliseeren. Van de 302 tegenstanders zijn 38 antwoorden met redenen omkleed. Het netto resultaat is dus, dat er 2113 directe voorstanders zonder eenig voorbehoud der inschrijving zijn; 264 directe tegenstanders. Eenigszins vermakelijk was het te bemerken dat onder de tegenstanders waren negen leden van de „Society of Architects" welke vereeniging beslist voor inschrijving is en de bevordering van dezen maatregel voorstaat.

Zooals te verwachten was, vooral uit de provinciën, is de groote meerderheid der ingekomen antwoorden voor de inschrijving. Een groot aantal antwoorden is van nagenoeg geheel onbekende personen, maar in de groote steden als Glasgow, Leeds, Sheffield en Cardiff is vrij algemeen door de practiseerende architecten voorgestemd ofschoon er ook uitzonderingen zijn, met bekende en eminente namen onderteekend.

Men zegt wel, dat in onze democratische eeuw de getallen beslissen en dat rekening moet worden gehouden met de quantiteit en niet met de qualiteit, maar het is de vraag of het Parlement met deze zienswijze zou medegaan, en het is een opmerkenswaardig feit, dat de meerderheid der tegenstemmers behoort tot de meest bekende en hoogst geachte beoefenaars der bouwkunst. Het zijn juist

de steunpilaren van de Engelsche bouwkunst in den tegenwoordigen tijd, allen behoorende tot die categorie, welke de bouwkunst meer als kunst dan als bedrijf beoefent, en uit deze feiten blijkt vrij duidelijk, dat, men waar de bouwkunst meer bepaald als kunst beschouwd wordt, geen behoefte gevoelt aan inmenging tot harer vrijheid. Men kan dan ook twee zijden aan de zaak onderscheiden; aan de eene zijde staan diegenen, die meer bepaald de artistieke opvatting huldigen en die gevoelen, dat de waarde van een nationale bouwkunst geheel afhangt van het kunstelement en dat het overige meer een zaak van huisinrichting is.

Aan de andere zijde staan zij die, zonder onbekend te zijn met het kunstelement in de bouwkunst, van het beginsel uitgaan, dat zij een vak beoefenen, dat veel speciale kennis en ervaring vereischt en dat zij geërgerd worden en in hun rechtmatige belangen geschaad, wanneer iemand zonder die kennis en ervaring het recht heeft zich eveneens architect te noemen. Dit is een zeer natuurlijk gevoel en schijnt zich tegenwoordig te openbaren bij een groot aantal uitstekende en bevoegde leden van het architectengild.

Men zal in zaken de bouwkunst betreffende wel altijd deze twee zijden in het oog moeten houden het is het oude en veelbesproken vraagstuk; is de architectuur een bedrijf of een kunst? Moet zij als een bedrijf beschermd worden of is het beter haar als kunst haren eigen weg van ontwikkeling te laten gaan en van overheidswege zich daar niet mede te bemoeien?

Een antwoord op deze principieele vraag uit te lokken en daaruit een conclusie te trekken, was niet de bedoeling der enquête, maar waar in elk geval gebleken is, dat er vele voorstanders zijn van inmenging van de overheid zijn twee andere vragen gewettigd, ten eerste of het bereiken van dit doel wel in werkelijkheid de zegenrijke gevolgen zou hebben, die men er voor de practijk van schijnt te verwachten, en ten tweede of er werkelijk eenige kans bestaat, dat het doel bereikt wordt. Een wet, gelijk men hier op het oog heeft zou zeker nooit door het Parlement worden aangenomen zonder een volledig onderzoek naar de omstandigheden, waaronder zij verlangd werd. Zulk een onderzoek zou dan, althans naar de resultaten van het plebisciet te oordeelen, aan het licht brengen dat niet de helft der architecten er om gevraagd had, dat al de architecten der Royal Academy er tegen waren evenals het centraal vertegenwoordigend Instituut der bouwmeesters, dat dus nagenoeg alle eminente architecten er *en bloc* tegen waren en dat de in vele opzichten overeenkomstige beroepen van ingenieurs en andere technici nooit een dergelijk verzoek om bescherming hebben gedaan. Is het onder deze omstandigheden wel denkbaar, dat eenige volksvertegenwoordiging zulk een wet zou uitvaardigen? Deze vraag kan wel haast niet anders dan ontkennend worden beantwoord en in werkelijkheid schijnen zij, die zulk een wet verlangen dan ook een hersenschim na te jagen.

Veel van hetgeen gezegd wordt over de schade, die aan de belangen en het prestige van den architectenstand wordt toegebracht door de onbevoegde personen, die zich architect noemen is zonder twijfel volkomen waar en velen ergeren er zich terecht aan, dat een zeker deel van het voorhanden werk, dat door geoefende en goed onderlegde bouwmeesters gedaan behoorde te worden, aan onbevoegde handen ten deel valt. Maar hoeveel sympathie men moge gevoelen met hen, die van dezen toestand de dupe zijn, het tegengaan van dezen misstand, die wellicht nimmer geheel verdwijnen zal, ware wellicht beter te bevorderen op een indirecte wijze, door een nauwer aaneensluiting der architecten, waartoe het Instituut de gelegenheid biedt, dan door een beroep op de regeering.

In eendracht moet hier de kracht worden gezocht.

Een leekencritiek.

Over het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam schreef de heer M. H. E. Bremer in het „Nieuws van den Dag" een beschouwing, die reeds drarom de aandacht verdient dat zij afwijkt van de gewone besprekingen, die men gewoonlijk over nieuwe gebouwen in de dagbladen kan vinden, en ook die besprekingen zelf min of meer critiseert.

Maar ook overigens worden daarin eenige opmerkingen gemaakt, die waard zijn, gebracht te worden onder de oogen van bouwmeesters, speciaal van hen, die belast zijn met het ontwerpen uitvoeren en inrichten van gebouwen, waarin een groot aantal ambtenaren moeten verkeeren.

Verscheidene van die opmerkingen komen ons voor, de overweging waard te zijn, hetgeen de lezer zelf beoordeelen kan uit het hieronder volgend stuk.

* * *

In onderscheidene dagbladen kwam dezer dagen eene beschrijving voor — meer of minder uitvoerig — van het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank. Uitteraard kon de waarneming der journalisten bij het bezoek, door hen aan het gebouw gebracht, geen andere zijn dan waarvan de verslagen in de pers bewijs leveren. Het is dan ook geenszins mijne bedoeling door dit artikel critiek op die verslagen te leveren; veel meer moet geroemd de nauwgezette wijze, waarop verschillende officieele gegevens in de bladen weergegeven werden. Wat echter het journalistenoog noodzakelijkerwijze ontgaan moest, is voor de in het nieuwe Bankgebouw gehuisveste ambtenaren allerminst verborgen. Ik zoude dit de keerzijde van de medaille willen noemen en waar nu het publiek een onverdeeld gunstigen indruk ontvangen heeft, brengt m. i. de eerlijkheid mede, dat ook de keerzijde getoond worde, opdat men daarna meer bevoegd beoordeelen kan of de ambtenaren, grosso modo, met het gebouw der R.V.B. tevreden kunnen zijn. Ik ga daarom met stilzwijgen voorbij de, overigens zeer wetenswaardige bijzonderheden, door de pers vermeld, als daar zijn: 1o. de hyper-moderne verwijdering van stof; 2o. de bijzondere electrische verlichting, welke zal worden aangebracht; 3o. de vlugge opbouw; 4o. de diverse afmetingen der lokalen, ook wel zalen genoemd.

Evenmin wijs ik op bezwaren, welke volgen uit of samenhangen met den overgangstoestand. Daarentegen wil ik den vollen nadruk leggen op het feit, dat de ambtenaren in getallen van honderd of daaromtrent in één lokaal ondergebracht zijn, waarvan het gevolg is, dat er den geheelen dag een onbeschrijfelijk geroezemoes heerscht, dat op den duur de „Arbeitsfähigkeit" van het personeel moet verslappen. De ambtenaren hebben van elkander voortdurend inlichtingen noodige ten behoeve van hunne werkzaamheden. zoodat ieder zich voorstellen kan welk een gegons van stemmen den geheelen dag heerschen moet in een lokaal, waar honderd ambtenaren telkens en telkens met elkander in conversatie zijn. Vroeger, in de gehuurde huizen aan de Keizers-, Heeren- en Prinsengracht, zat men in veel kleinere groepen bij elkander; bijgevolg was het in die werklokalen veel rustiger, terwijl bovendien de gezelligheid bij den arbeid werd geroemd. Thans echter is de intimiteit geheel verdwenen en leveren de zalen voorzien van ongeveer 10 pilaren, mitsgaders 3 luchtkokers van respectabelen omvang, denzelfden aanblik als de fabrieks-lokalen bij onze groote Twentsche industrieelen. Naar welk ideaal bij de inrichting van het nieuwe gebouw is gestreefd, laat ik volgaarne ter beoordeeling over aan bouwkundigen en architecten; vaststaat, dat dit ideaal elke gezelligheid vertoren deed gaan en rustig nadenken bij den arbeid belemmert.

Voorts wordt het gebouw door de ambtenaren (circa 700 personen, las ik in de dagbladverslagen) betreden en verlaten aan één zijde. Hierdoor heerscht voor de deuren, voornamelijk bij het verlaten van de bureaux, een gedrang als alleen kan worden vergeleken bij het uitgaan van overvolle kerken of schouwburgen.

In één opzicht zijn de ambtenaren bijzonder vooruitgegaan; licht en lucht zijn in het gebouw ruimschoots voorhanden. Daartegenover staat echter, dat het nieuwe gebouw tijdens de afwerking reeds door het personeel betrokken werd, zoodat de z.g. uitwerking der steenen, zooals dit bij nieuwe gebouwen gemeenlijk wordt waargenomen, door de ambtenaren aan den lijve zal kunnen worden geconstateerd. Ik heb wel eens gehoord, dat men in een nieuw gebouwd huis gedurende het eerste jaar zijn vijand en gedurende het tweede jaar zijn vriend moet laten wonen. Eerst in het derde jaar kan men het zonder gevaar voor eigen gezondheid en genoegen betrekken. De ambtenaren der R. V. B. zijn dus vijand en vriend tegelijk, maar kunnen zich zelven niet zijn. Ware het niet aan te bevelen geweest, eerst eens gedurende geruimen tijd flink te laten stoken in het gebouw?

Thans wordt de gezondheid der ambtenaren in gevaar gebracht, tenzij — hetgeen bij de zeer moderne inrichting van het gebouw, (o.a. is in de zalen naar de meest eentonige eenvoud gestreefd) niet onmogelijk is — nieuw verzonnen hygienische maatregelen genomen zijn om de gevaren te verminderen.

Nochthans is één categorie van ambtenaren door het bezit van een eigen gebouw ten zeerste gebaat. De ambtenaren n.l., die uithoofde van hun hoogeren rang voorheen in de gehuurde huizen in afzonderlijke kamers gevestigd waren, kregen voorzoover hun isolement ook thans bewaard gebleven is, uitstekende vertrekken tot hunne beschikking. Volledigheidshalve moet ik deze mededeeling hieraan toevoegen. De overige ambtenaren, middelsoortige en lagere — en deze vormen natuurlijk het grootste aantal — ondergaan echter alle onaangename gevolgen van de ongezelligheid der groote zalen en zullen straks, menschelijkerwijze gesproken, de uitwerking der muren stiptelijk kunnen volgen en tot eigen schade kunnen waarnemen.

Intern. Tentoonstelling te Brussel.

Bij Kon. besluit is eene centrale commissie ingesteld tot inrichting van de afdeelingen van Nederland en zijne koloniën en tot behartiging van de belangen der inzenders in die afdeelingen op de algemeene en internationale tentoonstelling, welke in 1910 te Brussel zal worden gehouden.

In die commissie is benoemd; tot lid en voorzitter, mr. E. R. H. Regout, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, commissaris-generaal van Nederland bij genoemde tentoonstelling, te 's-Gravenhage; — tot leden en ondervoorzitters, mr. M. Tydeman Jr., lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, voorzitter van de Ned. afdeeling der Ned.-Belg. commissie ter bestudeering van de economische vraagstukken rakende de belangen van beide landen, te Breda, en E. P. de Monchy Rzn., voorzitter van de Kamer van koophandel en fabrieken te Rotterdam; — tot lid en penningmeester, mr. S. J. Hoogerzeil, te 's-Gravenhage; tot leden jhr. mr. H. W. van Asch van Wijck, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's-Gravenhage mr. A. J. E. Bik, lid van het bestuur der Vereeniging voor Tentoonstellingsbelangen, te 's-Gravenhage; P. van der Burg, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool, te Delft; A. Déking Dura c. i. ondervoorzitter van het Koninklijk Instituut voor Ingenieurs, te 's-Gravenhage; mr. C. Th. van Deventer, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's-Gravenhage; J. Doorman, voorzitter van den Nederlandschen Journalistenkring, te 's-Gravenhage; mr. J. C. A. Everwijn referendaris bij het Dep. van Landbouw, Nijverheid en Handel te 's-Gravenhage; J. A. Frederiks, directeur van het museum van kunstnijverheid, te 's-Gravenhage; H. J. de Groot, inspecteur van het middelb. onderwijs, te 's-Gravenhage; J. van Hasselt, c. i., oud-directeur van publieke werken der gemeente Amsterdam, te Amsterdam; H. J. Lovink, directeur-generaal van den landbouw, te 's-Gravenhage; H. ter Meulen, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft; R. P. J. Tutein Nolthenius c. i. lid van het hoofdbestuur der Maatschappij van Nijverheid, te Amsterdam; mr. R. J. H. Patijn, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's-Gravenhage; jhr. Ch. F. van de Poll, te Haarlem; J. D. Ruys, consul-generaal der Nederlanden, te Brussel; jhr. mr. Ch. J. M. Ruys de Beerenbrouck, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Maastricht; mr. Th. G. M. Smits van Oijen, lid van Gedeputeerde Staten der provincie Noord-Brabant, te Eindhoven; W. Steelink, voorzitter van het comité voor buitenl. kunsttentoonstelling, te 's-Gravenhage; D. W. Stork, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, te Hengeloo; mr. R. van Veen, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's-Gravenhage mr. G. Vissering, president-directeur der Javasche Bank, te Batavia; tot lid en 1e secretaris, mr. G. J. Fabius referendaris-titulair bij het Departement van Koloniën te 's-Gravenhage; tot lid en 2e secretaris, mr. J. A. G. baron de Vos van Steenwijk, advocaat en procureur te 's-Gravenhage.

De Ministers van Landbouw, Nijverheid en Handel en van Koloniën zijn gemachtigd, bijzondere commissiën in te stellen tot het bijeenbrengen der inzendingen, behoorende tot de verschillende groepen en klassen, waarin volgens het reglement der ten-

toonstelling het ingezondene wordt gerangschikt, en de leden daarvan te benoemen.

De Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel zal een reglement tot regeling der werkzaamheden van de Centrale Commissie en van de bijzondere commissiën vaststellen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 20. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst Mededeelingen en Jaarverslag 1908—1909.

Het ontleedkundig Laboratoriumgebouw der gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, arch. J. B. Springer, met afbeeldingen.

Een tweetal Feestversieringen te 's-Gravenhage op 10 Mei 1909, door S. de Clerq, met afbeeldingen.

Adres van „Bouwkunst en Vriendschap.

Architectura No. 20. Overzicht van de week. Het Vredespaleis — Het voormalige Spinhuis — Hirsch, Leidsche Plein. — Rotterdamsche plannen.

Iets over evenwicht in Architectuur, door J. H. de Groot (Vervolg).

Brandhout voor Amsterdam, of de snoeilust bij „Beplantingen".

Technisch Gedeelte. Het maken van bestekken, begrootingen en materialenstaten, door A. N. Wind (Vervolg). — Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg),—

Losse plaat. Interieur St. Bavo Haarlem, door Ph. J. Hamers.

De Bouwwereld No. 20. Moderne kluisbouw, met afbeeldingen.

Interieurs, ontworpen en uitgevoerd door de firma A. Bembé (Mainz), met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 20. Over vogelvluchten vliegmachines zwaarder dan de lucht. Voordracht gehouden in de vergadering van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 13 Maart 1909, door Alb. Kapteyn, met afbeeldingen.

Nieuwe sneltreinlocomotieven der Noord-Brabantsch-Duitsche Spoorwegmaatschappij, met afbeelding.

Het XIIde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres te Utrecht van 15—17 April 1909 IV. door R. A. van Sandick c. i.

De oplegging van de spoorstaven op houten dwarsliggers, door E. C. W. van Dijk c. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 20. Officieel gedeelte. — Stoombrandspuiten. — Losse opmerkingen over eenige waterbouwkundige vraagstukken (Vervolg). — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing (Vervolg).

De Aannemer No. 20. Kort verslag der Hoofdbestuursvergadering van 12 Mei 1909.

Aanvaarding van het werk door den Aannemer.

Onbekookte kritiek.

Eene te vergeefs aangevallen beslissing van scheidsmannen.

De Aannemers en het Arbeidscontract.

Gunning bij Oorlog.

De Nederlandsche Klei-Industrie No 46. Vuurvaste producten en hun onderzoek. [Vervolg]. — De invloed van koolzure kalk op de klei [Vervolg]. — Het stoken. — Iets over de grootte van schoorsteenen. — Briketten uit steenkolen. — Een en ander over rookverbranding. — De droogmaking der Zuiderzee. — Mededeelingen.

Deutsche Bauhütte No. 20. Aus Bad Wildungen und Fritzlar, door C. Krauss, met afbeeldingen.

Von der Kunst der germanischen Frühzeit II door Paul Hörig, met afbeeldingen.

Ein Realschulgebäude, door M. Heeren, bij een ontwerp van Baurat P. Wolf te Remscheid.

Herrschaftshaus für einen Bauernhof door E. Bauernfeind bij een ontwerp van W. Frings te Hannover.

Dielen, bij schetsen van H. A. Waldner, op losse plaat.

Der Betonbau. Mehr. Selbständigheit für Ingenieurarchitektur, door Karl Heindle, met afbeeldingen. — New Yorker Wolkenkratzer Fragen, door Robert Grimshau.

Bouwkunst No 1. Het Bouwkundig Tijdschrift van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst is in een nieuwen vorm onder dezen nieuwen titel verschenen en de eerste aflevering maakt een allergunstigsten indruk, zoowel wat de tekst als de afbeeldingen betreft.

De secretaris der Maatschappij de heer Gratama schreef er een „Inleiding" bij, die behoort tot het beste, wat ons van zijne hand onder de oogen kwam, en wanneer het hem gelukt de geest, die uit de inleiding spreekt, in het nieuwe tijdschrift te laten doorwerken, dan is de toekomst daarvan verzekerd.

De inhoud van dit eerste nummer bestaat verder uit drie artikelen, een over Italiaansche Villa's en Tuinen der Renaissance, door J. H. W. Leliman; een over Binnenhuizen op Nederlandsche Schilderijen, door Prof. W. Martin en een over Hendrik de Keyser en zijn school, door A. W. Weissman; drie belangwekkende onderwerpen behandeld door schrijvers, die bij uitstek geacht kunnen worden daarin tehuis te zijn.

De firma Mouton & Co. heeft tevens blijk gegeven volkomen berekend te zijn om te voldoen aan de eischen, welke men tegenwoordig aan uitgaven als deze stelt, wat de typografische uitvoering betreft.

Schoonheid en Onderwijs No. 3. Van den derden jaargang van dit tijdschriftje verscheen de derde aflevering. Wij vinden daarin onder den titel van: „Opvoeding en Schoonheidszin" de rede afgedrukt, uitgesproken op de 5de jaarlijksche Algemeene Vergadering der Vereeniging tot bevordering van het Schoonheidsbeginsel in het Onderwijs, door Dr. J. D. Bierens de Haan.

Vervolgens komt de voortzetting van het belangrijk artikel van E. Rinck over Bouw- en Versieringskunst der Indiërs, terwijl verder onder de verschillende kleinere mededeelingen wordt aangetroffen het verslag van de Vijfde Algemeene jaarvergadering der Vereeniging bovengenoemd, onlangs te Rotterdam gehouden.

Varia.

BOUWEN.

In de Leeuwarder Courant kwam dezer dagen, van de hand van een schrijver, die zich Q. N. teekent, het volgend stukje voor.

Onlangs schrijvend over de beweging om het landschapsmooi te beschermen tegen de aanslagen van smakelooze menschen, hebben wij de stelling vooropgeschoven, dat bij ons eigenaardig landschap veel grooter gevaar dreigde van de bouwers dan van de reclamemakers. Zeker — aldus ging ons betoog — reclamemakers kunnen vervelend worden en aardige stadskijkjes bederven. Het is goed, dat men op zijn hoede zij en dat men den reclamemaker, die het van het publiek moet hebben, er aan herinnert, dat het publiek wel eens het tegenovergestelde kon gaan doen van wat de reclameman wilde, indien het tot het bewustzijn kwam, dat de reclame het publieke mooi aantastte. Doch de reclame, die enkele beroemde punten van het buitenland heeft bedorven, heeft in ons landschap niet zoo'n vat op „het mooi", omdat dit slechts zelden geconcentreerd is op een schilderachtig of grootsch geval.

De huizenbouwers — wel te verstaan de niet goed onderlegde bouwers — daarentegen kunnen stad en land bederven. En dat zij het niet hebben nagelaten, bijna geen plek in ons vaderland, die van hun smakeloosheid niet getuigt. In onze groote steden is men nu wel — te laat — tot de erkenning gekomen, dat de bouwerij de laatste dertig jaar het aspect, grootendeels onherstelbaar, bedorven heeft. Wanneer men van het heerlijke centrum van Amsterdam genoten heeft en dan in de barre, roode steenwoestenijen van de Pijp of eenig ander

excentrisch kwartier komt, dan zou men het gemis van een barmhartige Vesuvius kunnen betreuren, die al die leelijkheid in een uitbarsting zou kunnen bedelven onder zijn asch — nadat de bewoners natuurlijk met hun hebben en houden onder dak waren gebracht. In de kleinere steden van hetzelfde laken een pak.

Enfin — hoe hier verbetering is te brengen anders dan door langzamerhand te trachten naar verbetering bij verderen stadsuitleg, is niet te begrijpen. Gelukkig heeft men in de afgeloopen 30 jaar in de steden niet alleen leelijk, men heeft ook hoogst insolide gebouwd en zoo zal al die leelijkheid ten slotte niet — als de bouwers verdienden — tot een eeuwig monument worden van het gemis aan smaak in het eind der 19de eeuw.

Anders is het daarbuiten. Daar is niet zelden leelijk maar solide gebouwd en daar heeft ieder leelijk huis grooter aspect bedorven.

De leelijke-bouwerij buiten is tweeërlei. Zij is of onschuldig-leelijk of bizar-leelijk.

De eerste eigenschap vinden wij veelal in bouwwerken van den ouderwetschen dorpstimmerman, die geenerlei bouwverstand heeft, maar wel begrijpt dat met zekere hoeveelheid roode steen, hout enz. ten slotte een op een huis gelijkend iets is te maken. Is het gebouwtje dan maar mooi gevoegd en ziet het er frisch en nieuw uit, dan zijn de dorpelingen daarop niet weinig trotsch en kan het gebeuren, dat zulk een nieuw „gebouw" vereeuwigd wordt op een prentbriefkaart. Ons is het althans gebeurd dat wij, in een der schilderachtige heidedorpen van ons vaderland komend, waar de fraaie kiekjes voor het grijpen waren, nagenoeg geen andere prentbriefkaart konden krijgen dan een, voorstellend het architectonisch wonder van den plaatselijken timmerman.

De eenige troost is hier, dat de tand des tijds zulke leelijke bouwwerken op den duur minder hinderlijk maakt voor het geheele aspect. Doch wat moet die tand aanvangen met de bouwwerken van de tweede soort bovengenoemd, allerlei bizarre wonderlijke landhuisjes, die absoluut niet behooren in de omgeving, vaak producten zijn van buitenlandschen wansmaak, opgediept uit atlassen met voorbeelden en op de onmogelijkste wijze neergekwakt in het verbaasde landschap?"

Hier is de vandaal van de ergste soort bezig en hier is het vooral, dat een vereeniging tot handhaving van het natuurschoon een dankbare taak zou kunnen vinden.

Doch hoe die taak uit te voeren? Kan een particuliere vereeniging hier iets doen? Kan men een eigenaar en een bouwer, die beiden menschen zonder smaak zijn, aan boord komen met het verzoek het gemis aan eigen smaak te erkennen en te luisteren naar den raad der vereeniging?

Het antwoord ligt voor de hand: neen.

In Pruisen heeft men dan ook een anderen weg ingeslagen. Daar bemoeit de Regeering zich met het geval. Het ministerie van Binnenlandsche Zaken heeft met het ministerie van Openbare Werken een verklaring uitgegeven, waarin de Regeering zich richt tegen het bouwen van de smakeloozen. In dat stuk wordt de geringe eerbied voor het karakter en de gewoonten der streek, die bij het bouwen aan den dag komen, afgekeurd. De ministers trekken te velde tegen den lust om iets opvallends te bouwen, om een ander in drukdoenerige poenigheid de loef af te steken, om met onechte middelen een plechtig geheel te krijgen (men denke b.v. aan geschilderde steenen), tegen de overlading met ongemotiveerde versieringen en tegen het gemis aan piëteit, blijkend uit onvoldoende zorg, dat het gebouw in zijn omgeving past.

De Pruisische ministers sporen hun ondergeschikten aan om alles te doen wat in hun macht is om den goeden smaak bij het bouwen te bevorderen. Zij willen voordrachten laten houden, plaatselijke vereenigingen doen oprichten, die bouwlustigen met raad en daad bijstaan, zij wijzen op de mogelijkheid van subsidieering en officieele waardeering van goed bouwwerk en achtten niet zelden herziening van de landelijke bouwverordeningen met het oog op dit doel gewenscht.

Intusschen twijfelt men in Pruisen of dat nog wel genoeg is, of men niet een esthetische bouwpolitie zal moeten inrichten, of men niet zal moeten werken in de richting van Wurtemberg, waar een staatsbureau is ter ondersteuning van hen, die goed willen bouwen.

Wij zouden niet gaarne al deze maatregelen zonder meer aan onze autoriteiten ter navolging willen aanbevelen en begrijpen niet goed hoe men iets in een vrij land op een andere wijze zou kunnen bereiken dan door voorlichting van de publieke opinie en veredeling van den smaak op een gebied, waar deze over het geheel bij den gewonen leek zeer weinig ontwikkeld is.

Doch voor die veredeling, voor die voorlichting is het dan ook meer dan tijd. Want de monumenten, die ongeschoolde bouwheeren en geldbezittende eigenaren doen oprichten ter herinnering aan hun slechten smaak, blijven als paddestoelen uit den grond schieten.

DE ABDIJ TE MIDDELBURG.

Men schrijft ons:

Onder de middeneeuwsche bouwwerken, waaraan Nederland zoo rijk is, neemt de Abdij te Middelburg eene voorname plaats in. Tal van landgenooten en, laten we het heerlijk zeggen, meerdere vreemdelingen, betalen er hun tol van bewondering aan.

Sedert jaren zijn daar, op Rijks kosten, zeer belangrijke restauraties uitgevoerd — wij noemen slechts de munt en de kloostergang, om van andere niet te spreken — en telkens weer wordt op de begrooting van Binnenlandsche Zaken een bedrag gevoteerd om het complex van gebouwen in zijn vorigen staat terug te brengen.

Uit den aard der zaak moeten die werkzaamheden hoofdzakelijk in eene hand blijven en met het oog op de enorme kosten, niet alleen wat het werk zelf betreft doch ook aangaat den aankoop van in particulier bezit zijnde perceelen, noodig om tot een goed geheel te komen, moet de restauratie geleidelijk plaats hebben.

Thans is er weer een goede stap voorwaarts gedaan.

Onlangs heeft het Rijk den eigendom verkregen van een paar perceelen, die vroeger behoorden tot de Abdij en het heeft die bestemd om ingericht te worden voor een Rijksarchiefgebouw.

Voor velerlei doeleinden gebruikt, nadat zij aan hunne oorspronkelijke bestemming waren onttrokken, moeten die gebouwen, waarvan de gansche inrichting, zoo wat het metselwerk betreft, als wat de timmerage aangaat — wij noemen bijv. de eiken-

houten balken, die weinig of niets nog leden van den tand des tijds —, toont dat onze voorvaderen ook bouwden voor het nageslacht, thans geamoveerd worden.

En in plaats er van zal, met behoud van zooveel als mogelijk te behouden is, weer een monument worden gesticht dat zich waardig aansluit bij de Abdij-gebouwen. In Gothischen stijl zullen, naast een in denzelfden bouwtrant bestaande doch dringend restauratie noodig hebbende en ook krijgende poort, verrijzen een tweetal gebouwen die, met die poort harmonieerende. een sieraad te meer zullen vormen van de aan oude, in den laatsten tijd zoo oordeelkundig vernieuwde huizen uit den bloeitijd van Nederlandsche kunst zoo rijke hoofdplaats van Zeeland.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

De Dom te Keulen.

Gelijk de dagbladen vermelden zijn dezer dagen in de jaarlijksche algemeene vergadering van den Zentral-Dombau-Verein, mededeelingen gedaan, die wijzen op ernstige toestanden.

Overigens bevestigden deze mededeelingen wat men nu al wel wist: de Dom is niet klaar en zal dat nooit zijn!

De bouwmeester Hertel richt zich in zijn verslag tegen hen, die, na de „voltooiing" in het laatste kwart der vorige eeuw „eine fast unheimliche Ruhe" in de werkplaatsen van den Dom hebben doen komen. waar tot toen het melodische en vroolijke hamergeklop dag in dag uit weerklouken had. Menig gezel moest zijn reistasch toebinden en elders werk zoeken. Naar alle streken der wereld zijn de werklieden verspreid en hun ervaring, hun bekwaamheid, geestelijk eigendom van den Dom, zijn voor den Dom verloren gegaan.

Dat komt, doordien men zich verbeeld heeft, dat het werk was afgeloopen. Van de groote Dombauwerkhütte bleef niets over. Men begreep niet, dat een bouwwerk van de grootte en van den rijkdom van den Dom niemals als vollendet angeschen werden kann.

Toen nu de heer Hertel in 1903 bouwmeester werd, is hem gezegd: „De Dom niet klaar? Hij is nauwelijks twintig jaar voltooid, millioenen zijn er besteed om in de laatste tientallen van jaren overal te herstellen en te verbeteren. Deskundigen hebben verzekerd, dat in de eerste honderd jaar geen werk van beteekenis meer noodig zou zijn." . . . De heer Hertel heeft deze valsche voorstelling slechts met inspanning kunnen logenstraffen. En thans herhaalt hij dus omstandig: er is zeer veel werk te doen, nergens bestaat onmiddelijk gevaar, de kern van het bouwwerk is gezond, maar de omvang der noodzakelijke instandhoudingswerken is zeer groot en van zeer ernstige aard. Vele millioenen zullen noodig zijn.

Er bestaat thans weer een Dombauhütte; ik heb — zeide Hertel — noch niet vele, maar toch een aantal metselaars op wie ik trotsch ben. Theoretische kennis, ervaring, flinkheid en moed zijn noodig om hier nuttigen arbeid te verrichten; menschen heb ik, die hier nog iets anders vinden dan hun levensonderhoud, namelijk hun levenstaak, daar zij weten, dat de reus ernstig ziek is.

Ook voor het verdere handwerk zijn bekwame lieden gevonden en worden er weer gestadig gekweekt. Aan de instandhoudingswerken van het hooge koor heeft men durven beginnen.

Naar goed herstellingsmateriaal wordt nog gezocht, althans naar steen. De firma Leyendecker te Kenlen is er in geslaagd uitmuntende looden platen voor het dak te maken.

BINNENLAND.

Amsterdam. Door de heeren C. Muysken, J. van Hasselt, Js. Ingenohl, H. P. Berlage Nz. en A. Salm G.Bzn., destijds leden der jury voor de prijsvraag, uitgeschreven namens het gemeentebestuur van Amsterdam, door de besturen van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en van het genootschap Architectura et Amicitia voor het ontwerpen van een plan van aanleg van den Dam met omgeving en door de gemeente bekostigd, is aan den Gemeenteraad een adres gezonden, waarin o. a wordt gezegd, dat zij met groote teleurstelling kennis hebben genomen van het ontwerp thans als gemeenteplan bekend, dat wèl in naam, doch niet inderdaad is omgewerkt naar het door de jury bekroonde en door de gemeente gekochte ontwerp van den heer Van der Mey, daar juist dat wat aantrekkelijk is in het ontwerp Van der Mey hier ontbreekt. In het plan Van der Mey n.l. was het aangegeven gebouw tegenover het paleis, door de bijtrekking van het bouwblok aan de Warmoesstraat, in juist evenwicht daarmee, bij het gemeenteplan is het een gebouw van slechts 15 M. diepte. Daardoor verliest de terugsprong aan de Damzijde, overgenomen van het plan Van der Mey, alle beteekenis. De afbuiging der straten ter zijde van het gebouw, bij Van der Mey architectonisch schoon, zijn hier doelloos. Doordat de Vischsteeg in haar oorspronkelijken toestand blijft bestaan, loopt de noordelijke zijstraat niet in hare volle lengte tot de Warmoesstraat door.

„Het zou ondergeteekenden onbegrijpelijk voorkomen indien de Gemeenteraad, de beschikking hebbende over zoo vele bruikbare denkbeelden, waaraan zoo vele goede krachten gewerkt hebben, een plan van aanleg zou uitvoeren, waarvan wel financieele offers door onteigening, doch geen verbetering van den bestaanden toestand het gevolg is. Zóó is het ook met de straatverdeeling op het Damplein zelf.

„Ondergeteekenden verzoeken dus den Raad het thans ingediende plan niet aan te nemen, doch het plan Van der Mey te doen uitvoeren, zij het dan met enkele wijzigingen."

— Door eenige belangstellenden werd 27 April j.l. een bijeenkomst gehouden tot voorbereiding van de stichting eener vereeniging, welke den naam „Mooi Nederland" zal dragen en welker taak zal zijn te waken voor de schoonheid van ons land, in den geest van den Duitschen Heimathschutz.

De bedoeling is dat de Vereeniging zal worden geconstitueerd door de verschillende lichamen, die reeds werkzaam zijn voor of belang hebben bij het behoud en de bevordering van de schoonheid in stad en land.

In het najaar zal de constitueerende vergadering alhier worden gehouden.

Rotterdam. In de avondzitting of wel nachtzitting van van den Gemeenteraad waarin de groote plannen van stadhuisbouw aan den Coolvest en de daarmede samenhangende onteigening behandeld werden is meer gesproken dan hier gewoonlijk het geval is, maar zooals te begrijpen is leverde, toen het ongeveer een uur geworden was het debat ten slotte toch geen nieuwe gezichtspunten op. Met verdubbelden drang werd intusschen er op gewezen dat de gemeente tegenover de personen, die door de onteigening uit hunne goedkoope woningen gezet worden, de verplichting behoort op zich te nemen in dien woningnood te voorzien.

Die toezegging werd door den voorzitter in zijn slotwoord gegeven.

In den loop van den avond had de heer Buskens zijn voorstel tot verbreeding van de Raamstraat ingetrokken.

De heer Van Staveren verklaarde zich bereid zijn voorstel om een beteren toegangsweg naar de Jonkerfranssstraat te maken als afzonderlijk voorstel ter fine van praeadvies in handen van B. en W. te stellen en evenzoo de heer Verheul het zijne betreffende een breeden toegangsweg naar de Westewagenstraat.

Te halfeen werd met 34 tegen 10 stemmen besloten de debatten te sluiten en tot stemming over te gaan.

Ten eerste werd nu besloten met 37 tegen 6 stemmen omtrent het voorstel van den heer Verheul om de huizen aan het Haagscheveer aan de onteigening te onttrekken.

Daarna werd het voorstel van B. en W. om tot onteigening over te gaan tot het stichten van een nieuw stadhuis met 41 tegen 2 stemmen aangenomen en voorts dat om tot onteigening over te gaan, ten einde naast het stadhuis de stichting mogelijk te maken van een nieuw Post- en Telegraafkantoor, met 38 tegen 5 stemmen.

De voorstellen om voor dat doel 5500 vierk. M. aan het Rijk af te staan en wel voor het tegenwoordige post- en telegraafkantoor aan het Beursplein en dat om de demping van de Coolvest in het plan te begrijpen werden bij acclamatie aangenomen.

Eindelijk werd nog met 25 tegen 18 stemmen aangenomen het voorstel-Vaillant om de voorstellen betreffende het afbreken van het tegenwoordige stadhuis en het aanleggen van een breeden verkeersweg van de Botersloot naar den Middensteiger voorloopig aan te houden.

(Zie vervolg Binnenland in het bijblad.)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Het laatste punt van het voorstel betreffende de vaststelling van de rooilijn voor de Coolvest werd door B en W. ingetrokken.

Thans wachtte nog een pijnlijk oogenblik. Aan de orde kwam nu het voorstel tot aanvaarding van het aan de gemeente ten geschenke aangeboden standbeeld van Johan van Oldenbarnevelt.

De burgemeester hoopte, dat dit voorstel bij acclamatie mocht worden aangenomen en hij dus den edelen schenker uit naam van den ganschen Raad zou mogen bedanken voor zijn kostbaar geschenk.

Dit mocht echter niet zijn. Den heer Van Bleek was tegen de aanvaarding van dit standbeeld uit politieke overwegingen en de heer De Jong had geen bezwaar tegen de aanvaarding van het standbeeld als zoodanig, doch wilde het, mede uit politieke overwegingen, niet voor het nieuwe stadhuis geplaatst zien.

De heeren Buskens en Hudig dienden in kernachtige woorden van repliek.

De burgemeester betreurde dit debat ten zeerste. Het zou een ongehoorden indruk naar buiten maken, dat de Rotterdamsche Raad van 1909 nog zulke bezwaren in het midden bracht tegen de plaatsing van een standbeeld van dezen grooten staatsman wegens veten van vóór 300 jaren.

In elk geval was de plaatsing voor het nieuwe stadhuis als onafscheidelijke eisch aan het geschenk verbonden.

Nadat met 32 tegen 1 stemmen was uitgemaakt dat over het voorstel zou worden gestemd, werd dit met 32 tegen 6 stemmen aangenomen.

„Architectura" brengt, in verband met deze zaak hulde aan den Burgemeester van Rotterdam, den heer Zimmerman. voor zijn breeden opzet der voorgestelde verbetering. De sympathie, die zich bij de burgerij openbaarde, toen deze plannen werden bekend gemaakt, vond ook in den Raad weerklank en zoo geschiedde het, dat in de 2e koopstad des Rijks, Amsterdam ten voorbeeld, een groote gedachte rassche verwezenlijking vond door het vereenigd samengaan van burgerij en haar vertegenwoordiging.

En de plannen van het uitschrijven eener prijsvraag voor gebouwen en omgeving waarborgen ons eene richtige uitvoering van het aangenomen denkbeeld.

Met de hulde van „Architectura" stemmen wij gaarne in, maar dat een richtige uitvoering van het aangenomen denkbeeld door het uitschrijven van een prijsvraag gewaarborgd zou zijn, dit kunnen wij, ofschoon voorstanders van het uitschrijven van een prijsvraag in dit geval, niet onderschrijven.

De Damprijsvraag bijvoorbeeld schijnt, hoe goed ook bedoeld en opgezet en met haar vrij bevredigend resultaat nu ten slotte toch niet tot een goede oplossing te zullen leiden.

Welke waarborgen zijn er, dat te Rotterdam het eindresultaat beter zal zijn?

— De oude Fransche kerk is in de vorige week aan een groot gevaar ontsnapt. Maandagmiddag omstreeks 5 uur werd in de kerk rook waargenomen en het bleek, dat brand was ontstaan op het dak der kerk door het springen van vonken uit een soldeerlamp, waarmede loodgieters op het dak waren bezig geweest. De vlammen kwamen reeds door het dak, zoodat bij niet tijdige ontdekking het gebouw wellicht een prooi der vlammen zou geworden zijn.

Leeuwarden. Ondanks den sterken aanbouw waren te Bolsward 12 Mei nog 17 gezinnen niet in staat een huurwoning te bekomen. Met betrekking tot een en ander zullen er nog al schikkingen moeten plaats hebben. Werd de Woningwet met volle gestrengheid toegepast, dan zou het aantal dakloozen zeker nog vijfmaal zoo groot zijn.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter-Teekenaar, bij een Ingenieur, dadelijk in dienst te treden. Salaris ten minste f 80.— p. maand. Br. onder No. 877, a/h. Algem. Adv.-Bureau van M. M. Couvee, Den Haag. (1)

— Teekenaar, zoo spoedig mogelijk, op de hoogte van machineteekenen. Brieven onder No. 53503 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Uitvoerder, voor de geheele leiding van de Scheepsbouw-afdeeling op een scheepswerf en machinefabriek, bekend met moderne talen, vooral Engelsch. Aanvangsalaris f 2500. Br. lett. W. B. 223, „N. v. d. D." (1)

— Bouwkundig Opzichter te Breda, zie Adv. in dit No, (2)

— Waterbouwkundig teekenaar voor Argentinië, verbintenis minstens 6 maanden salaris f 400 's maands en vrije overtocht 1e kl. heen en terug. Aanmelding schriftelijk P. J. van Voorst Vader, civ. ing. Mauritskade 27, 's-Gravenhage (2)

Leeraar met acte M. O. Aan de Teekenschool voor Kunstambachten te Amsterdam, voor den Winteravondcursus (7 maanden) tegen 1 Sept. Salaris voorloopig f 50 per maand. Schriftelijke sollicitatiën bij den Directeur Da Costastraat 64 vóór 1 Juni a.s. (2)

Teekenaar-Constructeur op Machinefabriek, kennis van Hijschwerktuigen aanbeveling. Brieven onder letter C. 389 Adv. Bureau C. W. Betcke, Rotterdam. (2)

Scheepsbouwkundig Ingenieur, direct aan de „Werf Conrad" te Haarlem, liefst met practische ervaring. (2)

— Jong Werktuigkundig Ingenieur, bekendheid met baggerbedrijf, voor Suriname. Brieven onder No. 16056, bureau der Nieuwe Rotterdamsche Courant. [2]

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

29 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	f 60—f 125	p.m.
19 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	f 70—f 125	„
14 Bouwk. Teek.	22—39 j.,	f 45—f 120	„
5 Waterb. Opzr.	20—50 j.,	f 60—f 100	„
4 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j.,	f 30— f 50	„
5 Chef-machinisten	28—34 j.,	f 80—f 130	„
3 Werkt. opz. (construct.)	25—48 j.,	f 85—f 200	„
6 Werkmeesters	27—34 j.,	f 100—f 130	„
9 Werktuigk. Teek.	21—32 j.,	f 50—f 110	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 50	„
4 Electrotechniker	19—34 j.,	f 50—f 130	„
1 Scheepsteekenaar	—22 j.,	f 70	„
1 Werktuigk. Chef Ing. Bureau	—47 j.,	f 190	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in **ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.**

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Houten Hoofd- en Tusschenbalusters.

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 24 Mei.

's-Gravenhage ten 11 ure. Door de directie voor den bouw van het Vredespaleis in het bouwbureau „Buitenrust"; het maken van den bovenbouw van het Vredespaleis, bestek en teek. liggen ter inzage in gen. bureau van 9 tot 12 ure en aldaar verkrijgbaar; aanw. gehouden.

's-Hertogenbosch ten 10 ure. Door het gem.bestuur: de levering en geheel werkvaardige opstelling en aanbrenging eener installatie voor electrische verlichting en energie-overbrenging in het gem.slachthuis; inl. elken werkdag van 10—12 v.m. en 2—4 n.m. ten kantore van het nieuwe slachthuis aan de Zuid-Willemsvaart; bestek met 2 teek. te bekomen ter gem.secretarie.

Gelselaar, ten 4 ure. Door de arch. B. J. Beeftink uit Lochem in het café van mej. de wed. J. Hagedoorn te Gelselaar; het bouwen van een woonhuis met stalling enz.; bestek met teek. ter inzage in gen. café; aanw. 22 Mei 4 ure; inlicht. bij aanbesteder. Stationsweg 137 te Lochem.

Arnhem, ten 11 ure. Door het bestuur van den coöp. broodbakkerij Werkmansbelang in het café Suisse: het bouwen van magazijn en werklokalen met bijbeh. werken aan den Rozendaalschen weg 18; bestek en teek. te bekomen ten kantore van de firma Mulder en Van Wessem; aanw. gehouden.

Scharmen ten 4 ure. Door de heer L. Vos in De Gebronsde Leeuw: het bouwen van een burgerbehuizing en smederij bestek en teek. ter inzage ten huize van aanbesteding; aanw. den dag der besteding om 1 uur; inl. geeft J. van Delden te Harkstede.

Leiden, ten 11.30 ure. Door het gem.-bestuur: bestek No. 13: het uitvoeren van eenige verbouwingen in verschillende scholen in 3 perc.; het bestek en teek. ter inzage op het bureau van gemeentewerken elken werkdag van 9 tot 4 ure en aldaar te bekomen; aanw. gehouden. Inl. verkr. ten bureau van gem.werken dagelijks van 11—12 uren.

Vlijmen ten 11 ure. Door het bestuur der zuivelfabriek St. Jan: het bouwen van een stoomzuivelfabriek; bestek en teek. ter inzage ten herberge van M. van Wordragen, Tramstation, Vlijmen; inlicht. geeft G. A. van Stokkum te Vlijmen.

DINSDAG 25 Mei.

Vijlen. Door het R. K. kerkbestuur: het bouwen eener kapelaanswoning; bestek en teek. te bekomen bij den WelEerw. heer J. L. Ortije.

Breda ten 11 ure. Door de arch. J. A. van Dongen in het koffiehuis Beurs van Breda: het uitbreiden der chocolade- en cacaofabriek „Kwatta" te Breda aan den Nijverheidssingel No. 3; bestek en teek. ter inzage in genoemd koffiehuis en te bekomen ten kantore van aanbesteder, Boschstraat 26a.

Rotterdam ten 1 ure. Door het gem.-bestuur: het bouwen van eene school voor G. L. O. aan de Oostvoornsche straat; bestek, voorw. en teek. ter kennisneming op de Centrale Secretarie der gemeente en in het Stads Timmerhuis en te bekomen bij wed. P. Van Waesberge en Zn., boekdrukkers, Houttuin 73; nadere inlicht. te bekomen aan gemeld timmerhuis. aanw. gehouden.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat.—ZUTPHEN, IJselkade.—ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	*f* 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	„ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„ 24.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Utrecht, ten 1 ure. In het hotel „de l'Europe" Vreeburg: het bouwen van een landhuisje in het Villapark „de Biltsche duinen" te Station de Bilt. Bestek en teek. verkrijgbaar ten kantore van den arch. J. V. Lankelma, Uit den Boschstraat 8, Haarlem.

Stolwijk, ten 11.30 ure. Door het polderbestuur in de polderraadkamer: het maken van 2 steenen bruggen enz.; het bestek ligt ter inzage van 17 tot 24 Mei.

WOENSDAG 26 Mei.

Winschoten, ten 3 ure. Door Gecommitteerden van het waterschap Westerwolde in hotel De Harmonie: de bouw van vier ijzeren draaibruggen, twee ijzeren ophaalbruggen en vijf brugwachterswoningen met den aanleg van ongeveer 460 M. aansluitend gedeelte kanaal. Bestekken verkrijgbaar aan het Technisch bureau te Winschoten.

Noordbroek. Door de heer S. Bos: het bouwen van een korenloods; aanwijzing 24 Mei nam. 5 uur; bestek ligt ter inzage in 't hotel Schröder te Noordbroek.

DONDERDAG 27 Mei.

Utrecht, ten 1 uur. Door het bestuur der ver. tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen in Nederland in Hotel de la Station in 2 perc. en in massa: de tweede uitbreiding van het krankzinnigengesticht Wolfhesen bestaande in het bouwen van 4 palviljoenen, 1 woning voor den administrateur; 1 dubbele woning voor gezinsverpleging, 3 dubbele woningen voor het personeel en 1 werkplaats, benevens de uitbreiding der waterverzorging en der rioleering; bestekken met teek. te bekomen bij den arch. E. G. Wentink te Schalkwijk en bij den arch. E. Knevel te Ermelo; aanw. gehouden.

VRIJDAG 28 Mei.

Hilversum, ten 11 ure. Door B. en W. ten Gem.-huize. Bestek No. 12: de levering van 100000 waalvormstraatklinkers (in 7 perceelen) en 400 M². zeer fijn Riviergrind. Inlicht. te bekomen aan het Bureau van Publieke Werken, dienstgebouw Spoorstraat, iederen werkdag van 9—10 uur. Bestek te bekomen ter Gem.secretarie, afd. Financiën.

ZATERDAG 29 Mei.

Utrecht, ten 2 uur. Door het gem.-bestuur: het sloopen van 3 perceelen aan de Nachtegaalstraat en het ter plaatse aanleggen van rioleering, bestrating en trottoir; het bestek ter inzage aan het bureau der gemeentewerken en is aldaar zoomede ten stadhuize en bij de boekh. Van Terveen en Zn. te bekomen. De perc. zijn te bezichtigen op 24 Mei van 10—12 uur.

Antiquariaat van de „Opmerker"

AD. BURR. **Photographische Reiseaufnahmen aus England u Frankreich 1904.** 160 motieven op 80 platen, vroeger *f* 13.— . . . . . *f* 4.50

Tijdschrift v/h. Koninkl. Instituut v. Ingenieurs.

Verhandelingen: 1855—'77 22 deelen met platen 4o 1855—'75 in 12 h. led. bdn. '75—'77 in afleveringen.

Notulen: 1848—'50, '55—'56, '57—'68, '69—'77, 22 deelen met platen 1848—'68, 8o, '69—'77, 4o. in 3 h. led. bdn.

Register 1847—'74 3 stkn.

Uittreksels uit vreemde tijdschriften 1855—'68 13 dln. m. pln. 4o in 7 h. led. bdn.

Te zamen . . . . . f 12.—

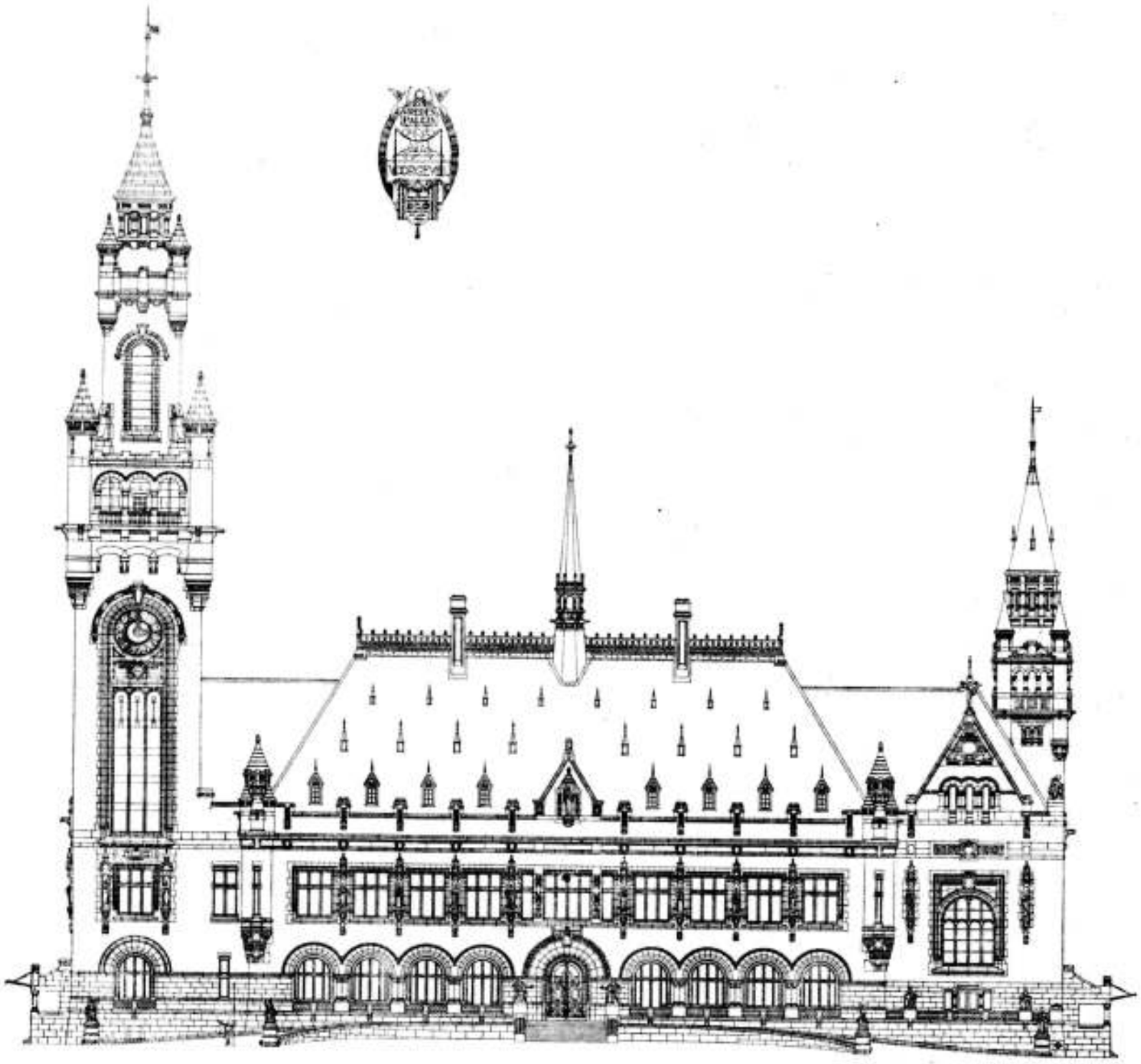

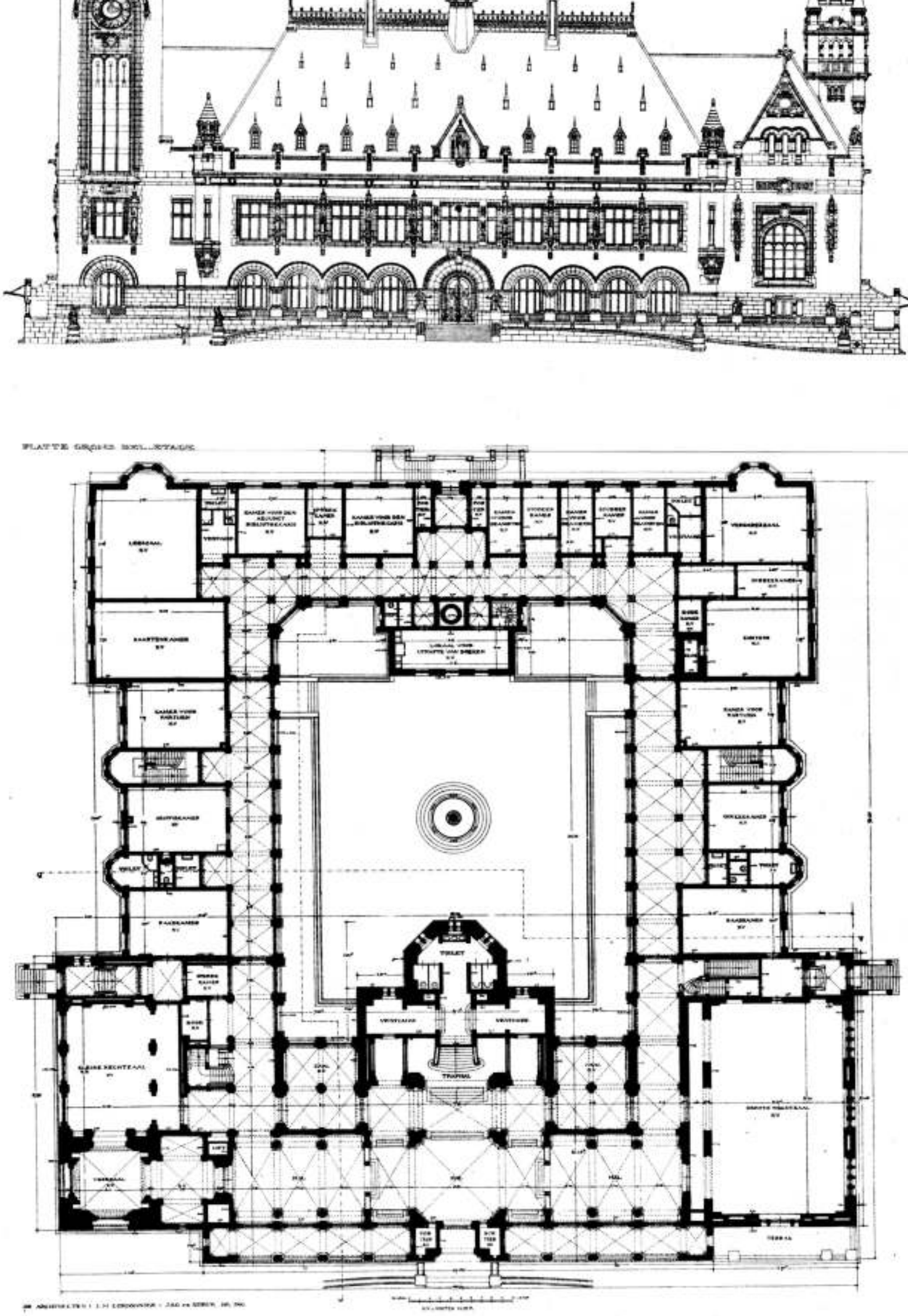

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 29 MEI 1909. No. 22.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . ƒ 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot ƒ 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voor uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij voor uitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . ƒ 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het Vredespaleis

met 2 platen in de Nos. 20 en 22.

Dinsdag 24 dezer heeft de aanbesteding plaats gehad van den Bovenbouw van het Vredespaleis, de uitslag daarvan vindt men op een andere plaats in dit blad vermeld. Aan wien de uitvoering zal worden opgedragen zal weldra bekend worden.

Veel stof tot opmerkingen geeft de uitslag der inschrijving overigens niet; het gewone verschijnsel van een enorm verschil in de cijfers van den hoogsten en die van den laagsten inschrijver doet zich ook hier voor en dat dit verschil ± 200000 gulden bedraagt zal niemand verwonderen. Het eenige, dat de aandacht trekt is, dat de aannemers van den Onderbouw, de heeren Nollen en Heijmerink, nu tot de hoogste inschrijvers behooren. Men kan veronderstellen, dat deze heeren, beter dan alle andere gegadigden, den aard van het werk kunnen beoordeelen en zeer veel weten, wat een ander nog moet ondervinden. Al geeft nu het cijfer dezer inschrijvers, om verschillende redenen ook geen betrouwbare maatstaf voor de beoordeeling der inschrijvingen aan de hand, men kan zich voorstellen, dat velen bij het cijfer der laagste inschrijving het hoofd schudden en meenen dat de eer, die er blijkbaar in gesteld wordt, dit werk uit te voeren, ten slotte wel eens blijken kan, te duur betaald te zijn.

De tijd zal het leeren, gelijk hij ons reeds zooveel geleerd heeft in de geheele Vredespaleisgeschiedenis, die met deze aanbieding een nieuwe phase is ingetreden.

Met de expositie der teekeningen en de verkrijgbaarstelling van het bestek is een antwoord gegeven op vele vragen, die reeds dikwijls gedaan werden en waarvan wel de voornaamste was; hoe zal het Vredespaleis nu ten slotte gebouwd worden.

De vijftien flink uitgevoerde, duidelijke bestekteekeningen geven hierop een antwoord, zoo volledig als men dit thans verlangen kan en toch heeft dit antwoord in sommige kringen van bouwkunstenaars aanleiding gegeven tot uitingen van teleurstelling en critische opmerkingen. Men heeft het bekroonde ontwerp van Cordonnier naast het bestek gelegd en is aan het vergelijken gegaan, die vergelijking moest uit den aard der zaak ten nadeele van het voor uitvoering bestemd ontwerp uitvallen en van de critische opmerkingen zijn er wellicht verscheidene gegrond, maar een schijntje oppositie „quand même" straalt er in door, dat er veel van de waarde aan ontneemt, die toch reeds twijfelachtig is, in het stadium, waarin de verwezenlijking Carnegies denkbeeld thans verkeert.

Wij hebben niet geaarzeld over de Vredespaleiszaak bij herhaling onze meening te zeggen en al

staat het natuurlijk iedereen vrij, de beide ontwerpen met elkander te vergelijken, al stellen wij zelfs thans, door de hierbij afgedrukte schetjes van het bekroond prijsvraag-ontwerp onze lezers in staat zelf de vergelijking te maken, het is ons meer te doen om de curiositeit, dan om deze vergelijking tot uitgangspunt van critische beschouwingen te maken.

Wij geven toe dat de loop die de zaak thans neemt veel stof geeft, om nog eens wat over het uitschrijven van prijsvragen in het midden te brengen, maar of het gelukken zou over dit onderwerp iets nieuws te zeggen betwijfelen wij en er bestaat geen aanleiding, om thans op nieuw op het prijsvragen-aanbeeld te gaan hameren, al is ook met de toepassing van het beginsel „frapper toujours" wel eens wat bereikt.

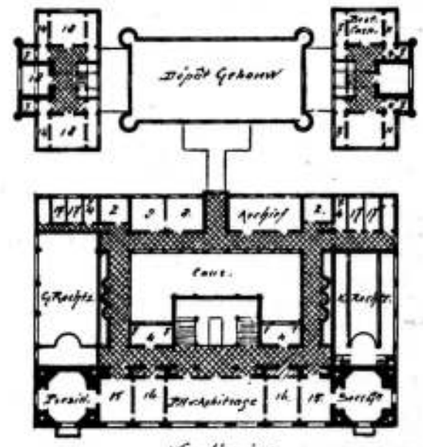

Ontwerp Cordonnier.

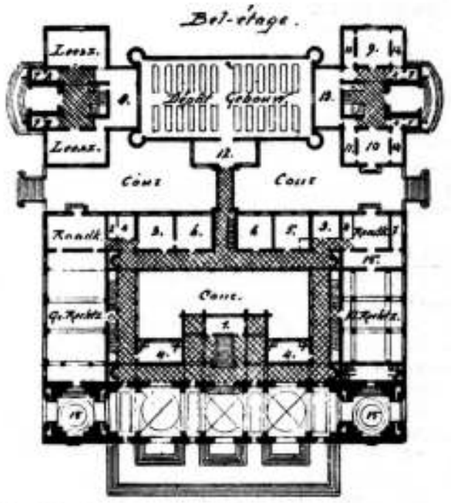

Men kan het betreuren dat Cordonnier's bekroond ontwerp feitelijk voorgoed is opgeborgen. Het thans voor ons liggende, gedeeltelijk van Cordonnier, is een geheel ander en onder geheel andere omstandigheden ontstaan.

Wie het bij een prijsvraag erg nauw neemt met de bepalingen van het programma verspeelt allicht zijn kans, dit weet onze Noord-Fransche collega bij ervaring, hij weet echter zeker ook uit ervaring, dat zoodra er ernstig sprake van uitvoering van een ontwerp is, sommige eischen, al binden zij ook soms den bouwmeester op hinderlijke wijze, niet maar zoo eenvoudig weg over het hoofd gezien kunnen worden.

Dit maakt de vergelijking van een prijsvraagontwerp met een bestekteekening zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk.

Vroeger is er in dit blad reeds op gewezen, dat het bekroonde ontwerp, hoe fraai ook van conceptie niet vrij was van gebreken, die zeker aanleiding zouden hebben gegeven tot ernstige bedenkingen, indien men zou hebben voorgesteld het onveranderd uit te voeren. De bedoelde gebreken werden in hoofdzaak in de planindeeling aangewezen en de aanmerking was gegrond, dat eigenlijk twee gebouwen waren ontworpen, waarvan de samenhang te wenschen overliet, tot schade van een royale plattegrond-oplossing.

Waar thans bij het opmaken van het voor uitvoering bestemd ontwerp de practische eischen gebiedend waren, moest dus in de eerste plaats de plattegrond belangrijke wijzigingen ondergaan en uit den aard der zaak heel anders worden.

Het gaat echter niet aan te zeggen dat er nu niets meer van deugt, integendeel de plattegrond heeft o. i. in vele opzichten bij de omwerking gewonnen.

De groote binnenplaats is een werkelijke verbetering, de salle des pas perdus of groote vestibule is er niet minder op geworden en de hoofdtrap heeft veel gewonnen door den daarmede in verband gebrachten uitbouw in de binnenplaats, die naar wij meenen bestemd is voor de plaatsing van het vredesbeeld, dat door de regeering der Vereenigde Staten van Noord-Amerika ten geschenke is aangeboden.

Door het vervallen van een der torens, moet de groote rechtzaal thans hare voorzaal missen en kan zij niet anders dan door een paar deuren in een der lange wanden betreden worden. De indruk die deze ruimte bij het binnentreden zal maken zal daardoor ongetwijfeld lijden en door den toren, die behouden gebleven is, wordt nu de kleine rechtzaal meer geprononceerd dan noodig was. Deze beide rechtzalen, die de medewerkers aan de prijsvraag indertijd veel hoofdbreken hebben gekost, hebben klaarblijkelijk ook thans de meeste moeilijkheden opgeleverd, zij vormen thans de zwakste punten in de plattegrond-oplossing en het streven naar een symmetrie, die nergens voor noodig was, heeft hier de architecten parten gespeeld.

Het uitwendig aanzien van de groote rechtzaal, dat op een vroeger gepubliceerd schetsontwerp een zoo vreemdsoortig figuur maakte is echter veel verbeterd. Waarschijnlijk heeft Cordonnier dezen hoek nog eens onderhanden genomen en daardoor is het gevaar, dat de geheele gevel er door zou worden bedorven, zooals velen vreesden, thans afgewend. De kleine toren, voor het evenwicht achter de groote rechtzaal geplaatst, voldoet daar ook wel. Wat overigens de gevels betreft, deze hebben, behalve door het weglaten van torens, veel van den luister, die ons uit het bekroonde ontwerp tegenstraalde, verloren.

Misschien vallen zij na uitvoering mede, maar in geen geval zullen zij ons te zien geven, wat

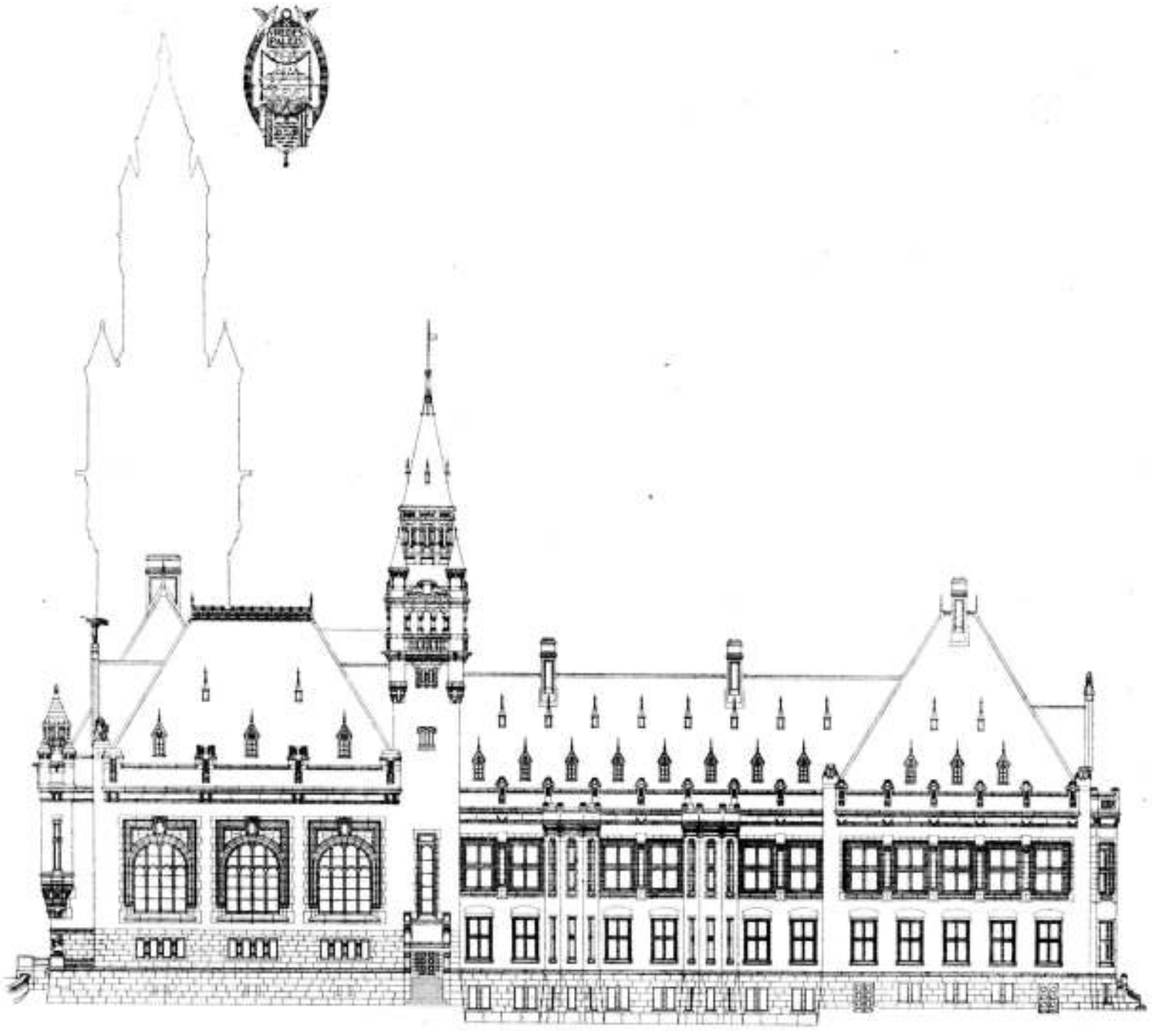

PLAN · DERDE · VERDIEPING ·

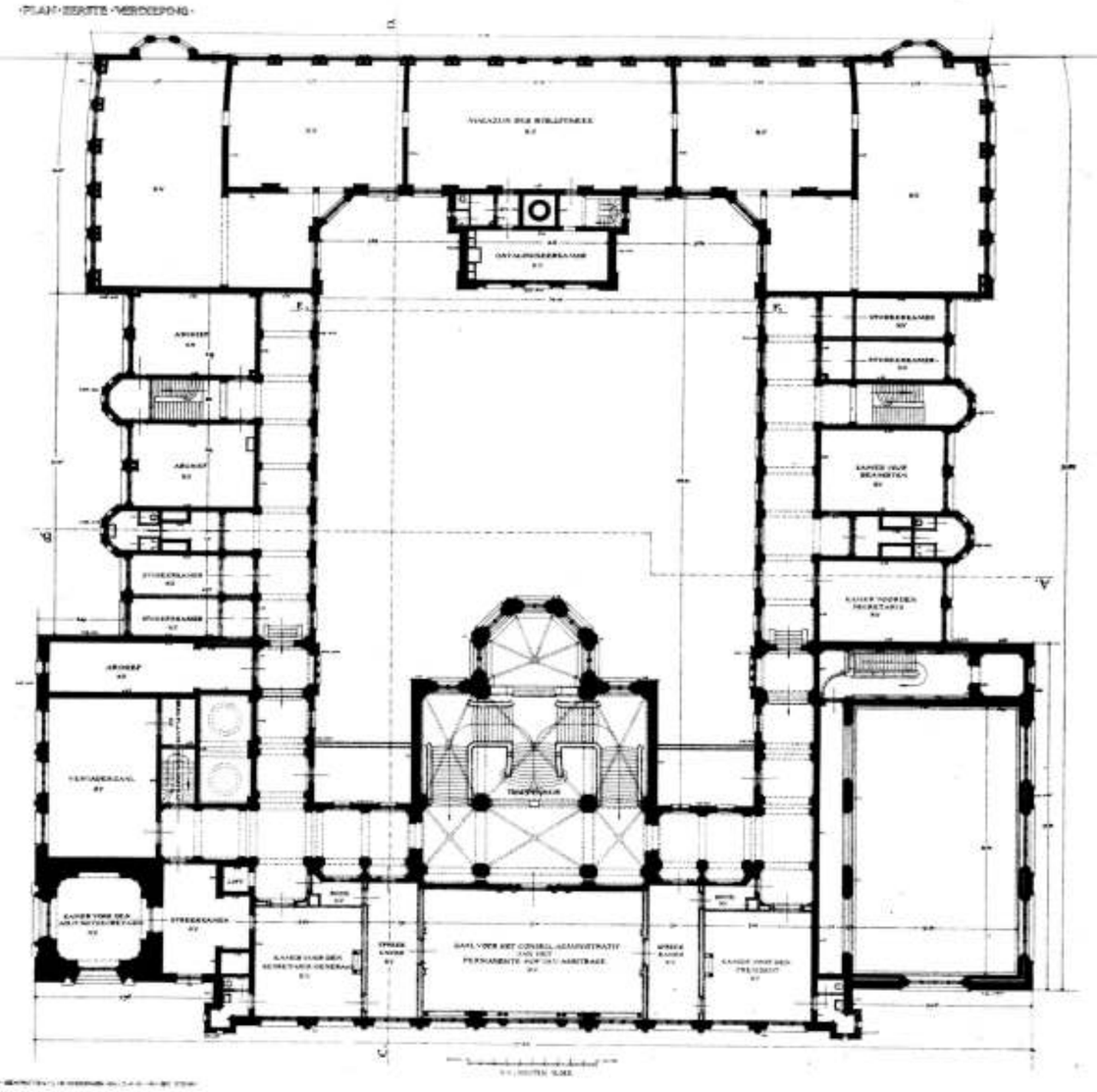

Bijvoegsel van DE OPMERKER.
44ste jaargang N° 22.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Cordonnier in zijn oorspronkelijk ontwerp bedoeld heeft. Wie zich daarvan een denkbeeld wil vormen zal beter doen een der vroeger door hem gebouwde raadhuizen te gaan zien, maar behoeft niet naar den Haag te komen, om het Vredespaleis te bekijken.

Waar hier een Franschman met een Nederlander bijzonder ongeschikt voorkomt, om door een Nederlandsch bouwmeester te worden pasklaar gemaakt en vereenvoudigd volgens Nederlandsche opvattingen.

Men kan dadelijk zien waar dit geschied is reeds op de teekeningen, maar in werkelijkheid zal dit nog meer in het oog vallen en wij gelooven dat het gewenscht zal zijn, dat men waar het eenigszins

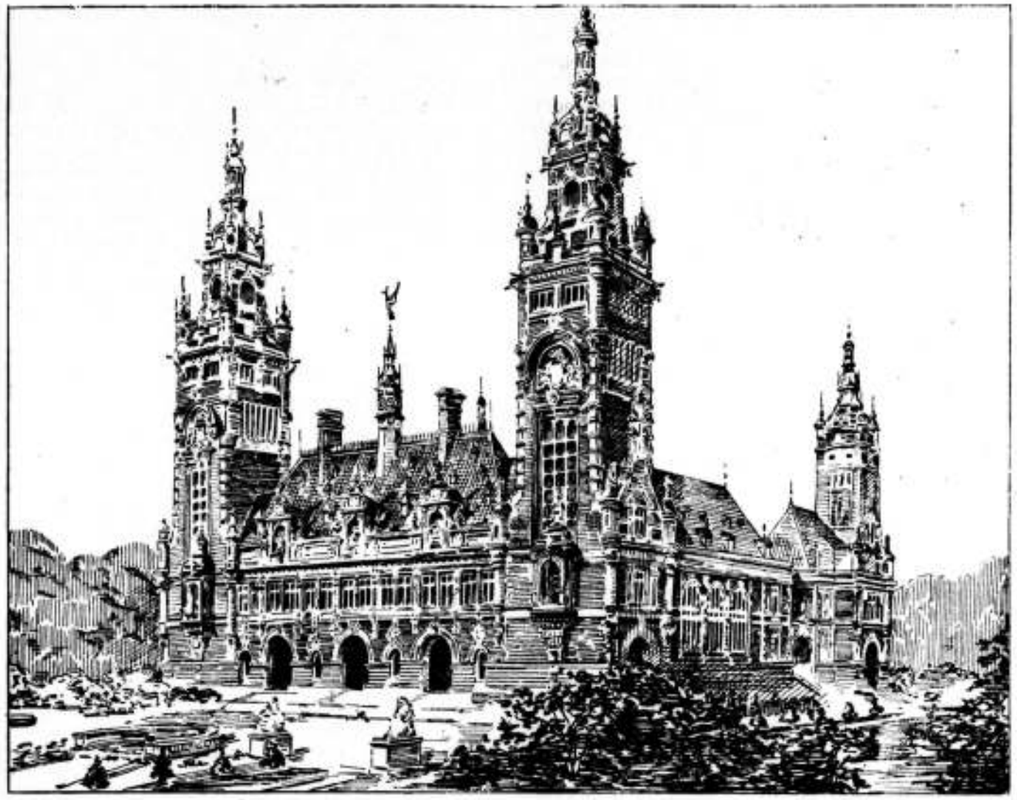

samenwerkte is het resultaat naar de teekeningen moeilijk te beoordeelen en blijven wij op vele punten in het onzekere, wat er uit deze samenwerking zal voortkomen. Wij zullen het moeten afwachten.

Met alle respect voor de bekwaamheden van onzen landgenoot meenen wij toch te mogen opmerken dat de architectuur van Cordonnier ons al kan Cordonnier zooveel mogelijk bij de uitvoering de vrije hand te laten in datgene, waarin Nederlandsche inmenging niet absoluut noodig is. Wellicht bestaat er dan nog kans, dat er althans nog iets van zijn bedoelingen in de architectuur van het uitgevoerde gebouw zal uitstralen.

Wat het worden zal als geheel, als monument, ook dit zal de tijd leeren.

Beroemde Bouwmeesters.

V.

Wanneer het Westersch-Romeinsche Rijk ten val begint te neigen breekt in de geschiedenis een tijdperk aan, dat voor de kennis van de ontwikkeling der Europeesche beschaving zeker allerbelangrijkst is, maar waarvan het zeer moeielijk is een helder overzicht te verkrijgen, omdat wij er veel minder van weten dan van veel vroegere, minder bewogen tijdperken in de geschiedenis der volken. Gemakshalve wordt het hier bedoelde tijdperk veelal als een chaotische overgangstijd voorgesteld, waarin enkele groote figuren op den voorgrond traden, aan wie het gelukte, tijdelijk meer geregelde toestanden in het leven te roepen.

De bouwkunst gedijt evenwel niet op een bodem die af en toe door de kneuzende oorlogsvracht wordt doorploegd, vandaar dat dit tijdperk dan ook een der duisterste is in de geschiedenis der bouwkunst, al staat het ook vast, dat juist in dit tijdperk de zaden zijn uitgestrooid, waaruit later de vroeg middeleeuwsche bouwkunst zou groeien.

Aanvankelijk was het Christendom de kunsten niet bevorderlijk. De kerkvader Tertullianus, die in 220 te Karthago stierf, verklaarde de kunsten voor uitvindingen des duivels en meende, dat de

antieke godenbeelden door booze geesten bezeten waren. In deze meening vernielde het gepeupel tal van de schoonste werken der beeldhouwkunst en later deden dweepzieke monniken hetzelfde, zoodat ontzaglijk veel verloren is gegaan, veel meer dan door de herhaalde invallen der Vandalen, die men ten onrechte de schuld gegeven heeft van de verwoesting van alle kunstwerken.

De nagenoeg totale ondergang van de beeldhouwkunst bleef niet zonder invloed op de bouwkunst, welker regels eveneens grootendeels in het vergeetboek geraakten, misschien ook wel opzettelijk als heidensche uitvindingen ter zijde werden gesteld.

Veel roem en eer was er voor den bouwmeester niet te behalen in het ombouwen en inrichten van heidensche tempels tot christelijke bedehuizen, veel beroemde bouwmeesters zijn dan ook in dit tijdperk niet aan te wijzen. De keizers als Constantijn en Theodosius zijn meer bekend door hetgeen zij gedaan hebben op krijgskundig en staatkundig gebied, dan als beschermers der kunsten. Bovendien schijnt de bevordering der kerkelijke bouwkunst meer van de bisschoppen te zijn uitgegaan en vindt men dikwijls priesters genoemd als de architecten, die bestaande gebouwen tot kerken dienstbaar maakten of met gebruikmaking van het materiaal van oude Romeinsche gebouwen nieuwe gebouwen oprichtten.

In verband met enkele namen van bekende heerschers vinden wij echter nu en dan namen van bouwmeesters vermeld en enkele bijzonderheden omtrent hun werken, waarbij het niet altijd gemakkelijk is waarheid en verdichting van elkander te onderscheiden.

Zoo wordt onder de regeering van keizer Julianus een bouwmeester vermeld, Alipius genaamd, aan wien door dien keizer zou zijn opgedragen den tempel te Jeruzalem te herbouwen. Men verhaalt, dat toen hiertoe begonnen werd met het ontgraven der fundamenten, de aarde vlammen braakte, die de werklieden verteerden. Langen tijd heeft men dit verhaal als authentiek en door betrouwbare getuigen bevestigd aangenomen.

Veel waarschijnlijker is het echter, dat Juliaan's vroegtijdige dood in 363 oorzaak geweest is van het staken der werkzaamheden en het opgeven van het groote plan.

Onder de priesters, die zich op bouwkunst toelegden of haar bevorderden wordt omstreeks 404 genoemd bisschop Ursus, die de Basilica Ursiana te Ravenna bouwde op de plaats waar thans de kathedraal S. Orso staat. Te Rome bouwde de priester Petrus Illyricus omstreeks 425 den Tempel der Libertas aan den Aventijn tot een aan S. Sabina gewijde kerk om. Twee andere priesters Leopardus en Paulinus restaureerden omstreeks 410 de door Constantijn gebouwde kerk S. Agnese fuori le mura. Wie echter de bouwmeesters waren van verschillende kerken, waarvan de stichting aan de keizers Constantijn en Theodosius wordt toegeschreven is niet bekend en men zou daaruit kunnen opmaken, dat sedert de beoefening der bouwkunst in handen der priesters gekomen was, de persoonlijkheid van den bouwmeester minder op den voorgrond trad dan vroeger. Men zou zelfs geneigd zijn te vragen of hij niet meer tot de kunstenaars gerekend werd, waar men in vele gevallen zijn naam niet, maar wel die van de mozaïekwerkers vindt vermeld.

Een merkwaardige figuur uit het begin der vijfde eeuw is Antinopus van Candia, de bouwmeester, die als de stichter van Venetië genoemd wordt. Uit de archieven van Padua moet gebleken zijn, dat toen de Hunnen- of Gothenkoning Radagais in 405 met 200000 Gothen en andere Duitsche stammen in Italië viel en Etrurië overstroomde, de bewoners van Noord-Italië in verschillende richtingen een goed heenkomen zochten.

Antinopus was toen een der eersten, die de wijk namen naar de Lagunen van de Adriatische zee.

Toen eenige jaren later de Gothen onder Alaric opnieuw een inval in Italië deden, vestigden zich meerdere vluchtelingen uit de omstreken van Padua op de eilanden en ontstond daar een kleine kolonie, die als het begin van Venetië wordt aangemerkt. Nog ten tijde van Antinopus moet deze nederzetting verwoest zijn door een brand, waarbij het huis van den bouwmeester als door een wonder gespaard werd. Uit dankbaarheid wijdde hij toen zijn huis aan St. Jacob en bouwde op de plaats een kerk, die, ofschoon in bouwvalligen staat, nog aanwezig is en, onder den naam S. Giacomo di Rialto, als de oudste kerk van Venetië bekend is.

Of werkelijk in de archieven van Padua de documenten voor dit verhaal te vinden zijn, kunnen wij niet nagaan, maar ofschoon de stichtingstijd der bedoelde kerk, door sommigen een eeuw later gesteld wordt, is het niet onaannemelijk, dat Venetië op de daarin beschreven wijze is ontstaan.

Meer betrouwbare berichten zijn tot ons gekomen uit den tijd van Theodorik den Gothenkoning, die zich geruimen tijd als beheerscher van Italië wist staande te houden, handel en nijverheid bevorderde, den landbouw door krachtige maatregelen aanmoedigde en vele steden verfraaide door kerken, waterleidingen, baden en andere inrichtingen van openbaar nut. Door zijn architect Aloisius, den beeldhouwer Daniel en andere kunstenaars liet hij zich paleizen te Verona, Terracina, Pavia, Spalato en Ravenna bouwen, meestal in verbinding met groote tuinen. Het kasteel, waar Theodorik te Verona verblijf hield, stond op de plaats thans ingenomen door een kazerne en bekend als Castello S. Pietro.

Onder Theodoriks regeering werd ook begonnen met den bouw van de bekende kerk S. Vitale te Ravenna. Julius Argentarius was de bouwmeester en klaarblijkelijk heeft de kerk S. Lorenzo Maggiore te Milaan hem tot voorbeeld gestrekt. Nog voor de voltooiïng van S. Vitale werd Argentarius belast met den bouw der basilica S. Apollinare in Classe bij Ravenna, en nog verscheidene andere kerken moeten door hem zijn gebouwd, ofschoon zij niet met zekerheid zijn aan te wijzen, De beide genoemde kerken zijn echter werken van groote beteekenis, inzonderheid S. Vitale en deze alleen zou reeds ten volle het recht geven Argentarius onder de beroemde bouwmeesters te rangschikken. Van Aloisius werken is veel minder tot ons gekomen, maar ook van deze mag men op grond der opdrachten, die hem worden toegeschreven, aannemen, dat hij behoorde tot de eerste bouwmeesters van zijn tijd.

Geen twijfel op dit punt bestaat ook omtrent Anthemios van Tralles en Isidorius van Milete de bouwmeesters, die voor Justinianus de Aja Sofia te Constantinopel bouwden, niet slechts een der meest bekende tempels der Christenheid, maar een der meest vermaarde monumenten van bouwkunst der geheele wereld, dat wellicht in de

oudheid een plaats onder de wereldwonderen zou hebben gekregen.

Anthemios schijnt als de ontwerper van het plan en Isidorius als de uitvoerder van den bouw aangemerkt te moeten worden, terwijl nog een derde meester Ignatius daarbij werkzaam was en Justinianus zelf zich de opperste leiding van het werk had voorbehouden.

Tweemalen te voren was een oorspronkelijk door Constantijn gebouwde kerk op dezelfde plaats door brand vernield. De nieuwe bouw was in zes jaren zoover voltooid, dat hij, in 537 met een groot feest kon worden ingewijd. Justinianus was er zoo voldaan over, dat hij, God lovende voor het voorrecht, zulk een werk tot stand te hebben mogen brengen, niet kon nalaten, daarbij uit te roepen: „Ik heb U overtroffen, Salomo!" Deze verschoonbare ijdelheid zou vrij spoedig eenigszins getemperd worden; in 558 stortte het gansche Oostelijk gedeelte en de koepel bij een aardbeving in en daarbij werd een groot deel van de kostbare inwendige inrichting vernield.

Anthemios van Tralles heeft de inwijding niet meer beleefd, daar hij in 534 stierf. Isidorius zette toen den bouw tot het einde voort, maar ook deze is waarschijnlijk geen getuige meer geweest van de catastrophe van 558. Toen Justinianus met groote zorgvuldigheid de herstellingswerken deed ter hand nemen stond hem, naar vermeld wordt, daarbij een neef van Isidorius ter zijde, die de noodige versterkingen en verbeteringen in de constructie aanbracht en de herstelling in vijf jaren voltooide, waarna de kerk ten tweeden male werd ingewijd.

Het is hier niet de plaats, de verdere lotgevallen van het bouwwerk in den loop der eeuwen te verhalen, noch een uitvoerige beschrijving te geven van een monument, dat aan alle beoefenaars der bouwkunst ten minste uit afbeeldingen bekend is en waarover men in alle boeken over geschiedenis der bouwkunst meer of minder uitvoerige mededeelingen kan vinden. Alleen mogen nog hier enkele bijzonderheden vermeld worden in hoofdzaak de bouwmeesters betreffende.

De Aja Sofia behoort tot die bouwwerken, waarbij men zich afvraagt, waar de stichters de enorme sommen vandaan hebben gehaald, die noodig geweest zijn voor een zoo reusachtige samenstelling en een zoo rijke versiering. Justinianus nam daartoe, evenals vele Oostersche vorsten gewoon zijn, middelen te baat, die slechts een despoot zich kan veroorloven en verschafte zich het noodige door zware belastingen en het inhouden van de tractementen zijner ambtenaren. Een opstand dientengevolge uitgebroken werd eenvoudig door het neersabelen der opstandelingen onderdrukt.

Dat voor den bouw menig kostbaar onderdeel en veel materiaal van Oude Grieksche monumenten werd weggehaald, o. a. zuilen van den Zonnetempel te Baalbeck en naar men zegt ook van den Dianatempel te Ephesos, was in deze tijden iets zoo gewoons, dat men er noch de bouwmeesters, noch den stichter een verwijt van kan maken.

Anthemios moet niet alleen een bekwaam bouwmeester, maar ook beeldhouwer en werktuigkundige zijn geweest en een verhandeling over machines hebben nagelaten, ook moet hij er in geslaagd zijn een hollen spiegel of brandspiegel samen te stellen uit vele kleine vlakke spiegels. De overlevering heeft hem in een opzicht ook als een soort van toovenaar doen kennen met het verhaal, dat hij de kunst verstond, om aardbevingen na te bootsen en daarvan wel eens gebruik maakte, om iemand schrik aan te jagen. Of werkelijk de ontwerper der Aja Sofia zich met dergelijke kinderachtige liefhebberijen heeft afgegeven is wel wat twijfelachtig, het verhaal zal dan ook wel afkomstig zijn uit een tijd toen dergelijke kunstjes in de mode waren. De overlevering maakt echter gaarne van een beroemd man een duizendkunstenaar.

Van Isidorius van Milete zijn dergelijke verhaaltjes niet opgeteekend. Deze moet evenwel voor Justinianus nog tal van andere bouwwerken hebben uitgevoerd.

Wanneer men de berichten daaromtrent gelooven mag, dan moet Justinianus wel de bouwlustigste van alle Romeinsche keizers genoemd worden.

Overal in de door hem heroverde gewesten in Oost en West zond hij bouwmeesters heen om de vervallen of verwoeste publieke gebouwen te herstellen of nieuwe op te richten. Volgens een schrijver der oudheid moet de keizer op een zeker tijdstip wel vijfhonderd bouwkunstenaars in dienst hebben gehad en al is dit cijfer misschien wat overdreven, zijn langdurige regeering moet voor de bouwkunst een gouden tijd geweest zijn, althans, wanneer hij zijn architecten niet op Oostersche despotenwijze alleen met schoone beloften betaald heeft. Het is wel jammer, dat ons hieromtrent geen bijzonderheden bekend zijn, misschien zou dan aan het licht komen, dat reeds toenmaals in de kringen der bouwlieden misbruiken zijn ingeslopen, waartegen thans nog strijd gevoerd moet worden, immers de tijd, dat vrome monniken zich „ad majorem Dei gloriam" aan de bouwkunst wijdden moest nog aanbreken en het honorarium moest toch ergens vandaan komen.

De namen der vijfhonderd bouwkunstenaars zijn helaas bijna allen in het vergeetboek geraakt.

De neef van Isidorius van Milete, die bij de herstelling van de Aja Sofia werkzaam was en dus een groot aandeel in den bouw gehad heeft, heette Isidorius van Byzantium.

Hem viel met een ander jong bouwmeester, Johannes van Milete genaamd, ook nog een andere belangrijke opdracht, het bouwen van een stad in Syrië, ten deel.

Groot is de invloed geweest, die de bouw van de Aja Sofia op de ontwikkeling der bouwkunst, zoowel in het Oosten als in het Westen, heeft uitgeoefend. Reeds trotseerde het bouwwerk, niettegenstaande allerlei wederwaardigheden, bijna veertien eeuwen, maar gewis zal het nog gedurende vele eeuwen den roem zijner bouwmeesters aan het nageslacht kunnen verkondigen.

Over de huisvesting van den Soldaat.

(Ingezonden).

Een eenige gelegenheid om te zwijgen heeft de Heer Rückert laten voorbijgaan door in No. 20 van dit blad wederom terug te komen op de Huisvesting van den Soldaat, op eene wijze welke aantoont, dat het hem slechts te doen is om gelijk te hebben met terzijde stelling van eigen beter weten.

Hij zegt dat wij ons beroepen op een congres van dertig jaar geleden, maar hij verzwijgt dat door Dr. J. Terrari Lilli, leeraar aan de militaire geneeskundige school te Florence op het „IIe Congrès International d'assainissement et de salubrité" gehouden te Genève in 1906 — dus 3 jaren geleden — de oplossing van het Kazernevraagstuk werd bepleit door toepassing van den barakkenbouw. Men kan dit vinden in onze studie „Oud en nieuw op het gebied van Kazernebouw". Waarom dit verzwegen?

Over de kosten heeft de Heer R. ons heusch niet aan het praten gebracht; in ons praeadvies vindt men onze meening daaromtrent, nader door meerdere voorbeelden uit de praktijk bevestigd. Het spijt ons te moeten mededeelen dat het glasheldere betoog van den Heer R., omtrent de meer of mindere kosten van barakken- boven massalen bouw, een schrijftafelbetoog is, in vele gevallen in tegenspraak met de ervaring ten deze.

Dat een verdieping op een gebouw geen terrein inneemt is een waarheid als een koe, maar daar gaat het hier niet om, *wel* om het feit dat een kazerne in de meeste gevallen zooveel terrein als oefeningsterrein behoeft dat de meerdere oppervlakte voor de gebouwen een te verwaarloozen factor is.

Met den Heer R. laten wij het oordeel van zijne critiek en onze tegencritiek volgaarne aan den lezer over en de deugdelijkheid van onze denkbeelden aan den tijd.

En hiermede nemen we in dit blad afscheid van onzen geachten criticus.

A. E. REDELE.
W. DUDOK.

Het komt ons voor, dat de zaak thans van weêrszijden genoegzaam toegelicht is, om het debat met het bovenstaande te kunnen sluiten.

RED.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 21. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst. Agenda voor de Algemeene Vergadering van 28 Mei 1909. — Jaarverslagen der afdeelingen 1908—1909 — Concept-begrooting.

Het nieuwe Centraalbureau met Hoofdwacht voor de Brandweer, aan de Nieuwe Achtergracht te Amsterdam, met afbeeldingen.

De groote bouwplannen van de Gemeente Rottterdam.

Architectura No. 21. Overzicht van de Week. Het Vredespaleis.

Iets over evenwicht in Architectuur door J. H. de Groot.

Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg). — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen.

De Ingenieur No. 21. Het leiden der getijstroomen in of vóór den mond van benedenrivieren tot het verkrijgen van diepe en regelmatige geulen, en het verplaatsen der zandneerzettingen buiten die geulen. Beraadslaging over de Notulen van de vergadering van 2 Febr. 1909; Voortzetting van de beraadslaging (met afbeeldingen).

Oververhitters aan boord, door T. A. van Cappellen (met afbeeldingen).

Tarieven voor electrische centralen, door K. G. Simon w. i.

Vergadering der Afd. voor Electrotechniek v. h. Kon. Inst. v. Ingenieurs van 15 Mei 1909.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 21. Mededeeling der Redactie. — Officieel gedeelte. — Prijsvraag II. — Uit de Afdeelingen. — Stoombrandspuiten. — Technisch gedeelte. — Zijn wij met de constructie onzer stoomketels op den goeden weg?

De Aannemer No. 21. Verslag uitgebracht door den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland. De practijk.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 47. Kalkzandsteen en baksteen. — Bouwen. — De gunning bij aanbestedingen. — Een en ander over rookvrije verbranding. (Vervolg.) — Turfhandel. — Stoom- en kolenverbruik record. — Iets over het wassch n van steenkolen. —

Deutsche Bauhütte No. 21. Ueber den Begriff des Bauwerks im Bürgerlichen Gesetzbuch, door Dr. Jur. Hans Lieske.

Werksteinbehandlung beim grossen Geschäftshause, door Berthold Weinert, bij een ontwerp van E. Specht te Berlijn.

Von den Mauern von Jericho, door K. Berg.

Ein landwirthschaftliches Gehöft, door Rich. Wolff, bij een ontwerp van A. Kawel te Holzminden.

Ein Stadthaus für eine kleine Stadt, door Vogel bij een ontwerp van W. Mersch te Freiburg.

Architectonische Details, door Lud. Lony te Düsseldorf, op losse plaat

Einige Parkbrunnen, bij ontwerpen van T. Lemcke te Hannover, op losse plaat.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in afl 5:

Elias Metschnikoff: Dr. R. Rijkens. — De Owens-Bottlemachine: D. S. S. — Watergas, de brandstof der toekomst: Dr. A. J. C. Snijders. — Meteorologische Vliegers: P. J. G. Nell. — Van nuttig bacteriënleven: A. Marcus. — Een nieuwe luchtpomp: Dr. D. Knüttel. — Een paar Bijzonderheden van den St. Pietersberg: J. Sturing. — Tijdsparing en de automatische wisselomzetter in het trambedrijf: Van Putten. — Korte Mededeelingen. — Eenvoudige Proeven. 5. Het aantoonen van luchttrillingen; Dr. A. J. C. Snijders. — Ventilatie en Verwarming: Dr. Ch. Blès. — Sterrenkundige mededeelingen voor den Zomer 1909: L. Y — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: L. C. de Veer.

Bulletin des Métiers d'art No. 9. „l'Art pour tous" is de titel van een redevoering, waarmede de heer R. Lemaire den cursus van Hoogeschool-uitbreiding voor dames te Antwerpen opende en die in het Fransch vertaald in het Maartnummer van het Bulletin is afgedrukt.

Onze landgenoot Theo Molkenboer wordt vervolgens door de Wouters de Bouchout als „Un artiste chrétien" bij de lezers geintroduceerd in een artikel, met eenige afbeeldingen van werken van den kunstenaar geïllustreerd.

Ten slotte wijdt Egée eenige waardeerende woorden aan het ook door ons besproken plaatwerk Boerenhuizen in Nederland van H. van der Kloot Meijburg.

Moderne Bauformen van M. J. Gradl uitgave van Julius Hoffmann te Stuttgart geeft in afl. 5. een artikeltje over Alfred Grenander te Berlijn, die de bouwwerken voor de electrische „Hoch und Untergrundbahn" uitvoerde, waarvan hier verscheidene afbeeldingen worden gegeven. Voor de variatie heeft hij zich hierbij geinspireerd op Japansche motieven, terwijl in de kiosken, die hij hier en daar in Berlijn geplaatst heeft Japansche en Duitsche motieven dooreengewerkt zijn tot tamelijk grillige oplossingen. die echter in een wereldstad wel aan het doel kunnen beantwoorden In zijn landhuizen is Grenander Duitsch met Engelsche invloeden, evenals de firma Anton Possenbacher te München waarvan hier interieurs zijn afgebeeld, sommige in fraaie gekleurde reproducties.

Vervolgens komt Rudolf Bitzan te Dresden met een groot aantal afbeeldingen van ontwerpen in meer geprononceerd modernen geest. Twee daarvan een „Künstlerhaus" voor Brünn en een synagoge voor Essen, beide antwoorden op prijsvragen. herinneren sterk aan de Vredespaleis prijsvraag, die daarin onmiskenbaar heeft nagewerkt.

Bij de kleinere ontwerpen, die wij verder in dit nummer aantreffen, trekken die van Martin Elsässer te Stuttgart het meest de aandacht.

Varia

GEZONDE WONINGEN.

Als we spreken over woninghervorming, dan ligt het voor de hand dat we het eerst het oog op Engeland slaan, waar men het verst is gekomen op dit gebied, en waar men het meest zorgt voor het behoud der gezinswoningen, in plaats van voortdurende uitbreiding van het kazernestelsel —, aldus begon de inspecteur der volksgezondheid te Zwolle, de heer Faber, eenigen tijd geleden voor het Hygiënisch Genootschap te 's-Gravenhage zijn lezing over woninghervorming in Engeland.

Toen in Engeland in korten tijd de stadsbevolking van 25 pCt. tot 75 pCt. der geheele bevolking steeg, kwamen aan alle kanten de gevolgen van deze dichtere bevolking aan het licht. Het bleek dat het sterftecijfer steeg met het dichter worden der bevolking: dat vooral de kindersterfte in de steden steeg; dat uit de steden een buitengewoon groot getal jonge mannen voor den militairen dienst moest worden afgekeurd, en dat in de steden het aantal misdaden en vergrijpen onevenredig hooger was dan op het platteland.

Aanvankelijk meende men, dat de kwaal slechts tijdelijk was, tengevolge van den plotselingen toevloed naar de steden, en zijn eigen geneesmiddel zou meebrengen; maar de overal heerschende misstanden deden de publieke opinie tegen deze meening ingaan, en eindelijk begonnen enkele steden in het woningvraagstuk te voorzien. Te Glasgow begon men het éérst onbewoonbare woningen op te koopen en te onteigenen. Maar die onteigening geschiedde volgens de gekapitaliseerde huurwaarde, en aangezien de eigenaars der krotten ongeveer 25 pCt. rente van hun geld wisten te maken, kostte dit de stad enorm veel geld. Later is toen een wet tot stand gekomen, die onteigening volgens de berekende waarde mogelijk maakte.

Een tweede wettelijke bepaling was, dat de gemeente verplicht is voor elk onbewoonbaar verklaarde woning middelijk of onmiddelijk een andere toen bouwen. Dit werk is in verschillende steden met kracht ter hand genomen. Te Londen heeft men zoodoende groote wijken van krotten opgeruimd, en door zesverdiepings kazernes vervangen, die wel veel beter dan de vroegere krotten, maar duur en onvoldoende zijn.

Te Liverpool heeft men bij het afbreken der krotten van gemeentewege direct woningen voor de allerarmsten doen bouwen op dezelfde plaats, en het succes van dezen woningbouw blijkt daaruit, dat de sterfte tot de helft, de strafwetovertredingen tot één-vierde zijn teruggebracht in dezelfde wijk met dezelfde bewoners.

Hoe groot deze winst ook moge zijn, de kosten waarmee ze bereikt wordt, zijn te hoog, zei spr. Men kan beter bouwen aan de grenzen der gemeente dat is véél goedkooper. Men krijgt de bewoners van een krottenwijk toch bijna niet in diezelfde wijk zoodra ze verbouwd is, omdat die menschen in den tijd, voor het bouwen noodig, een andere woning moesten opzoeken. Bovendien is het onjuist gebleken, dat de arbeiders wonen in wijken, dicht bij hun werk.

Bij de oplossing van het woningvraagstuk is gebleken, dat ook voor commensalen een onderkomen gezocht behoorde te worden. Daarvoor heeft men in Engeland, na lang aarzelen, volkslogementen gebouwd, waar de arbeiders voor minimale prijzen logies en verschillende maaltijden krijgen. Die inrichtingen zijn schitterend, en bedruipen zich geheel.

Met fraaie lichtbeelden lichtte spr. zijn rede toe, en na de pauze behandelde de heer Faber de tweede oplossing van het woningvraagstuk, het bouwen van modeldorpen, aan de grenzen der steden, en van tuinsteden. Bij de bezichtiging van wat op dat gebied in Engeland is tot stand gekomen, was voor spr. allereerst de lage prijs een openbaring. Door het houden van tentoonstellingen voor goede, goedkoope woningen (niet meer dan f 12 per hektare, buiten de wegen) heeft men een zeer goed type van woningen weten te vinden. Bij die tentoonstellingen werd vastgesteld dat de gemeente het recht zou hebben van de tentoongestelde woningen 12 door den exposant, tegen den door hem opgegeven prijs, te doen bouwen. Hierdoor werd voorkomen, dat de exposanten te lage prijzen opgeven!

Het succes der modeldorpen heeft aanleiding gegeven tot een proef met een tuinstad. Spreker's indruk daarvan was niet geheel gunstig, doch hij had van Engelschen vernomen, dat men algemeen uitstekende resultaten van de tuinstad verwacht, en waar men in Engeland het woningvraagstuk reeds zooveel meer, en met zooveel meer succes heeft behandeld en bestudeerd dan in Holland, past het een Hollander, tegenoverover dit oordeel te zwijgen.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Een Duitsche hotelhouder te Pompeji heeft opgravingen laten doen en een prachtig bewaard gebleven villa ontdekt. De kamers zijn met figuren in den zwierigen Pompejaanschen „tweeden stijl" versierd. Het fraaist is de eetzaal gedecoreerd met figuren, waaronder Silenus, Ariadne en Victoria. De kleuren zijn nog zoo helder alsof ze pas waren aangebracht.

De regeering heeft de opgravingen onmiddellijk doen staken en de villa doen afsluiten om te verhoeden dat evenals indertijd bij de villa Prisco, de schilderingen in particuliere handen vallen en worden verkocht.

BINNENLAND.

Het Heine-standbeeld in 't Achilleion op Korfoe is door 't „Hofmarschallamt" verkocht voor f 6000 aan den Hamburgschen uitgever Julius Campe. Deze heeft plan 't monument aan den Senaat aan te bieden om er een stadsdeel mee te versieren. Indien zijn aanbod wordt afgewezen zal 't standbeeld op zijn landgoed te Blankenese verrijzen.

HAARLEM. De Raad van Bestuur van het Museum van Kunstnijverheid heeft deze maand haar 29ste Jaarlijksche vergadering gehouden. In deze vergadering hebben de leden van den Raad zich voornamelijk bezig gehouden met de middelen te overwegen op welke wijze het onderwijs der aan het Museum verbonden School tot meer volledigheid kan worden gebracht en welke middelen er moeten worden toegepast, teneinde haar aan de Nederlandsche Kunstnijverheid in het algemeen meer dienstbaar te maken. De vergadering was algemeen van gevoelen, dat de afdeeling voor de metaalbewerking zoo moet worden ingericht, dat de leerlingen in de gelegenheid worden gesteld de verschillende technische bewerkingen die in het vak voorkomen, te kunnen beoefenen, zoodat ze na afloop der studietijd een werkstuk in zijn geheel tot stand zullen kunnen brengen. Op deze wijze zullen in de school werkkrachten gekweekt worden, die in tegenstelling met het gebruik van onzen tijd dat verdeeling van arbeid vraagt en waarbij de meeste werkkrachten geheel af hankelijk worden gemaakt van den specialen arbeid, dien ze verrichten en individueelen arbeid geheel verloren gaat, zich later weer onafhankelijk zullen

weten te maken en als degelijke, veelzijdige beoefenaars van dit zoo hoogstaande kunstambacht kunnen optreden. Daartoe zullen allereerst cursussen geopend worden in het graveeren en het emailleeren, twee vakken die bij de artistieke metaalbewerking eene groote rol spelen. De leerlingen van het tweede studiejaar zullen zich in het vervolg uitsluitend met de practische oefeningen van het vak bezig houden, waardoor ze zich nog beter voor de werkplaats kunnen bekwamen.

Vervolgens heeft de Raad zijne goedkeuring gehecht aan den maatregel om beoefenaars van het kunstambacht, die reeds in een of ander vak praktisch werkzaam zijn en die behoefte gevoelen een onderdeel van hun vak nogmaals onder studie te nemen, daartoe in de gelegenheid te stellen, door het volgen van een driemaandelijkschen cursus. In overleg met den Directeur der School kan dan door belanghebbenden in verband met hunne bezigheden de tijd gekozen worden om eenen cursus te doorloopen. De Raad hoopt daardoor de beoefenaars van het kunstambacht in de kleine plaatsen van ons land in de gelegenheid te stellen van het onderwijs dat aan de school gegeven wordt, gebruik te maken.

Ten slotte heeft de Raad de Commissie van het Museum uitgenoodigd, pogingen in het werk te stellen, dat ook beoefenaars van het kunstambacht in Nederl. Indië op de school kunnen worden opgenomen en zoodoende de school ook dienstbaar te maken aan de bevordering en ontwikkeling van het kunstambacht aldaar. De Raad was overtuigd, dat dit plan met veel overleg moet worden uitgevoerd; onze Indische kunstbroeders zullen hunne kunstrichting streng moeten blijven volgen, doch zij zullen vooral de Westersche technieken moeten aanleeren.

De Directeur van het Museum en de school voor Kunstnijverheid werd volgens art. 15 van het reglement voor een tijdvak van drie jaar herbenoemd tot Secretaris van den Raad.

In de rotonde van bovengenoemd museum is een kleine tentoonstelling van Japansche prenten aangericht uit de verzameling van den heer D. Komter.

Van Hiroshige en Kariusai is het meerendeel van het werk.

Een merkwaardige, van kleur en lijn zeer sobere teekening eener uitgaande dame van Harunobu; een minder subtiele van Yeisho en overvloedige prenten met vrouwenbeeltenissen van Koriusai merken we op.

Al deze prenten, behalve die van Hiroshige zijn tot een paar kleuren terug te brengen.

Over alle ligt dezelfde gedoofde goudige gloed. Deze kleur draagt bij tot de voornaamheid van den indruk dezer prenten. Vooral dit waardevolle werk van lijn-statigheid van Koriusai treft ons als zoodanig.

Hij geeft op de smalle reep oppervlakte het ongedwongen gebeuren van allerlei vrouwen-bezigheid. De figuren zijn doorgaans boven elkaar geplaatst, in wijking. De tafreeltjes stellen voor musiceerende vrouwen, met den waaier spelende vrouwen; het zijn lange gracieuse figuren van een onzegbare charme. Om dezen Koriusai met een Europeeseh kunstenaar te vergelijken, roepen we Burne-Jones voor u op. Maar de composities van dezen zijn koele arrangementen met wel mooi eere, maar toch levenloos poppige vrouwen, vergeleken bij deze broze maar tegelijk zoo krachtig gestyleerde Japansche. Het is prachtig werk. Het contrast tusschen 't werk van een Korinsai en een Hiroshige is wel opvallend.

De prenten van dezen laatste, die een eeuw later leefde — hebben aan kleur gewonnen. Het eigenaardige frissche groen der Japansche prent hebben we hier. De voorname bedwongenheid van Koriusai is niet in deze voorstelling; wèl een zeer reëel leven. Er zijn mooie proeven ter tentoonstelling van den geestigen Hiroshige.

Zien wij bijvoorbeeld naar dat straat-tooneeltje. Een paar vechters hebben elkaar bij de kladden; een vrouwtje met een uiterst neuswijs snoetje staat midden op straat er naar te kijken: half geschrikt maar heimelijk gesticht. In 't woonhuis rechts gaat een gezin onverstoord zijn gang.

Wat een keur van levendige teekeningen is hier. Welk een samenhang ook tusschen het uitmuntende landschap en de menschen-stoffeering. Alle onderwerpen van Hiroshige betreffen het volle Japansche leven: het zijn dorpsgezichten, kokjes in 't gezinsleven of 't is landschap waarin de mensch zich beweegt. In een kranig krachtig silhouetje leeft zoo'n Japannertje in de natuur van zijn land. Op de paardenteekening, en die van de huizenrij aan 't water, waar de witte zeilen van een schepenvloot naar toe drijven en 't menschenbedrijf vol vertier krioelt, vestigen we nog de aandacht.

Van Utamaro o.a. een idylle uit 't intieme leven der Japanners. van Shigemasa een uitnemende visscher met een blijden grijns omdat hij beet heeft.

's Gravenhage. Men weet, dat er groot verschil van meening bestaat over de plaats, waar het standbeeld van Stadhouder Willem III zal komen, in Breda of in den Haag. Het hoofdcomité heeft verleden jaar in een onvoltallige vergadering besloten, dat het standbeeld in Breda zal worden opgericht. Toen eenige der gewestelijke comité's daarop verzochten een vergadering bijeen te roepen, omdat, naar hun meening, het besluit niet alleen verkeerd, maar ook onwettig was weigerde het hoofdcomité die vergadering uit te schrijven. Thans zijn buiten het hoofdcomité om, alle gewestelijke comité's tot een vergadering bijeengeroepen, deze bijeenkomst, waartoe het initiatief is genomen door De comite's van Zuid-Holland, Gelderland en Overijssel, zal worden gehouden op 29 Mei a.s. te Utrecht.

— Het Bestuur van de Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik verzoekt ons aan belanghebbenden mede te deelen, dat de termijn voor opgave tot deelname aan het Congres te Kopenhagen, is verlengd tot *15 Juli* a. s. in tegenstelling met den vroeger opgegeven termijn van 1 Juni 1909.

Utrecht. De houten spits van den Domtoren is zoo volslagen bouwvallig, dat zij moet worden vernieuwd.

De heer de Stuers vroeg nu aan de Regeering: Zal de nieuwe spits volkomen dezelfde afmetingen en vorm verkrijgen als die, welke zij vervangt? Is dit niet het geval, in hoever zullen afmeting en vorm afwijken? En in geval van afwijking, op grond van welke gegevens is daartoe besloten?

Het antwoord der Regeering luidt:

„De architecten, met de leiding der restauratie belast, de heeren dr. Cuypers, C. Muysken en F. J. Nieuwenhuis, hebben bevonden, dat de thans aanwezige spits niet meer de oorspronkelijke is. Bij de vernieuwing wordt, evenals voor het geheele werk, het oorspronkelijke stelsel, volgens hetwelk de toren gebouwd is, vastgehouden en is dienovereenkomstig, en de bestaande helling van de gevelvelden der achthoekzijden volgend, de nieuwe kapconstructie vastgesteld".

Leeuwarden. In de vergadering van het bestuur van het Sint Anthony-Gasthuis is dezer dagen besloten om het gesticht uit te breiden en, door het bouwen van een nieuw pand, nog plm. twintig kamers voor gehuwde lieden aan de grooten stichting toe te voegen.

De plaats, waar het nieuwe gebouw komt te staan, was als het ware aangewezen. Wilde men in het bestaand steisel van beheer voortgaan, dan was het zaak, de nieuwe afdeeling te brengen onder het onmiddelijk bereik der bestaande administratie. Een afzonderlijk gebouw zou groote bezwaren en grooter onkosten met zich brengen.

Derhalve werd besloten een te bouwen vleugel te verbinden aan de reeds bestaande en, zij het ook met leedwezen, daarvoor op te offeren het terrein langs het Schoenmakersperk, waar nu de aardige tuin is.

In de plaats van dien tuin komt thans een gebouw, tegenover den achtergevel van het Nieuwe Stads-Weeshuis.

De nieuwe afdeeling wordt door een gang met de daarachter staande gebouwen verbonden. Daardoor moet de oude voogdenkamer verdwijnen, die echter, in grootere afmetingen en uitspringende in den tuin, zal worden herbouwd.

Behalve vestibule, gangen, wachtlokaal, werkplaatsen, bergingslokalen en verdere noodzakelijke vertrekjes zal de nieuwe afdeeling beneden 9 en boven 10 kamers bevatten voor gehuwde paren. Het is mogelijk, dat daarin nog eenige veranderi g wordt gebracht; daarom spraken we hierboven over plm. 20 kamers, die gemiddeld 4½ bij 4½ meter groot zullen zijn.

Het aardige poortje, dat nu nog van het Schoenmakersperk zichtbaar is, zal naar voren gebracht en in den gevel van het nieuwe gebouw gezet worden.

In Mei 1910 moet het geheel betrokken kunnen worden. Er zal dus weldra met den bouw worden begonnen.

Leiden. De restauratie van de oude koorbanken der Ned. Herv. Kerk te Noordwijk-Binnen, die dagteekenen uit den tijd na de hervorming, en in Renaissance-stijl gebouwd, is voltooid.

De vroeger bestaande luifel of uitstek, van veel lateren tijd zijnde en geheel in strijd met den stijl der banken, is weggelaten. De 22 gefestoneerde togen, de gecanneleerde pilasters en de gebeeldhouwde koppen, mannen en vrouwentypen — waaronder een nieuw — zijn alle oorspronkelijk gebleven. Boven de paneelen op blauw fond leest men in gouden Romeinsche letters:

(Zie vervolg Binnenland in het bijblad.)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM

Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Psalm 27: 4. Een ding dat bad ick seer. Dat self ick noch begeer, Dat ick hier al mijn tyt, Heer in U huys verslyt, U schoon cieraet aanschou. Besoeck 't heylig gebouw. Amen. Anno 1636.

Amsterdam. In tegenwoordigheid van mr. W. F. van Leeuwen, burgemeester dezer gemeente, dr. N. M. Josephus Jitta, wethouder van den gezondheidsdienst, en vele officieele vertegenwoordigers van geneeskunde en verpleging, is dezer dagen de nieuwe zoogenaamde Boerhave-kliniek van dr. Mendes de Leon geopend.

De kliniek in de Sarphatistraat bij de Hoogesluis was in de laatste jaren gebleken langzamerhand te klein te worden voor 't toenemend aantal patienten en toen nu voor eenigen tijd prof. Lanz ook daar zijn zieken kwam behandelen, werd de beschikbare ruimte beslist onvoldoende. Vandaar dat dr. Mendes de Leon omzag naar eene gelegenheid om eene veel grootere inrichting tot stand te brengen, met een veel rustiger omgeving dan de zoo drukke Sarphatistraat. De vele bezwaren, verbonden aan het vinden van eene geschikte bouwplaats, werden ten slotte overwonnen en zoo werd op het Museum-terrein aan de Teniers- en Johannes Vermeerstraten een terrein gevonden, dat aan al de te stellen eischen volkomen beantwoordde.

Het gebouw, evenals de daarvoor staande woning van prof. Lanz opgetrokken in 18 eeuwschen bouwstijl, naar plannen van den architect Jan Stuyt, staat in een grooten tuin, zoodat het aan alle kanten vrij ligt, en alle ziekenkamers ruimschoots toegankelijk zijn voor licht en lucht.

Op den beganen grond bevinden zich de consultatievertrekken met bijbehoorende wachtkamers e. a., benevens de daarvan geheel afgescheiden polikliniek met eigen wacht- en kleedkamer. In het midden, achter de trap, zijn de centrale keuken en de eetkamers der verpleegsters en dienstboden gelegen. Verder vonden hier plaats een laboratorium, een Röntgen-inrichting met donkere kamer, terwijl enkele vertrekken beschikbaar zijn gesteld voor specialisten op verschillend gebied. Op de eerste verdieping zijn de verschillende eerste klaskamers en achter het trappenhuis strekt zich de operatieve afdeeling uit. Zij bestaat uit een septische en aseptische operatiekamer, tusschen welke beide zich de steriliseerkamer bevindt. Voor deze drie vertrekken bevindt zich een voorbereidingsruimte, welke in onmiddellijke verbinding staat met de lift, en in aansluiting met deze voorbereiding volgt een instrumenten- en verbandkamer.

De tweede verdieping bevat de patiëntenkamers der tweede klas, terwijl zich daar aan de achterzijde een groot terras uitstrekt.

Op de derde verdieping zijn de grootere en kleinere zalen voor de patiënten derde klas, terwijl de zolderverdieping geheel wordt ingenomen door de slaapkamers der verpleegsters en dienstboden en de linnen-, wasch- en droogkamers. Ook in deze kliniek zullen wederom en nu op veel ruimere schaal, de patiënten van prof. Lanz, een onderkomen vinden terwijl de voor deze patiënten gereserveerde ruimten van het overige afgescheiden kunnen worden.

Hoewel in gordijnen en meubelen de strengste eenvoud is betracht, werd vorm en kleur met zooveel zorg gekozen, dat er een behagelijk, gezellig interieur verkregen werd.

Sneek. Dezer dagen werd door den Gemeenteraad besloten overeenkomstig de overgelegde teekeningen en raming van f 14000 over te gaan tot verbouwing en uitbreiding der H. B. school.

Rauwerd. Onlangs is het belangrijk herstelde kerkgebouw alhier weder in gebruik genomen. De vertimmering is afgeloopen. De geheele meubileering is in oud eikenhout uitgevoerd, de predikstoel bevindt zich thans op het einde. Zes oude grafsteenen zijn in den muur gemetseld, het orgel is geheel gerestaureerd en een gasin- stallatie is aangebracht.

Onstwedde. In de laatstgehouden raadsvergadering werd, op voorstel van B. en W. en de gascommissie machtiging verleend tot het bouwen eener nieuwe kolenloods, het aanbrengen van een nieuwen oven met 8 retorten, het plaatsen van een exhauster in de fabriek en, zoo noodig, het bouwen van een tweeden gashouder De kosten van een en ander geraamd op pl.m. f 20.000 of — zoo men ook dadelijk een tweeden gashouder bouwt — op plm. f 33.000.

Personalia.

— Tot hoofdinspecteur van het Bouw- en Woningtoezicht te 's-Gravenhage is, op voordracht van B en W., door den Raad benoemd de heer J. Bodaan, inspecteur 1e kl. bij dien tak van dienst.

— De heer Joh. D. Looyen, architekt van de Fransche legatie te 's-Gravenhage, is benoemd tot officier d'Académie.

— Te Amersfoort is tot vast inspecteur van het bouw- en woningtoezicht benoemd de heer J Schulte Nordholt.

Vacante Betrekkingen.

— Commandant bij de vrijwillige Brandweer te Arnhem jaarwedde f 1200 met verhoogingen tot f 1800, benoeming aanvankelijk voor één jaar. Sollicitanten gelieven zich te wenden tot den Burgemeester vóór 1 Juni a. s. (1)

— Opzichter op het kantoor van een Aannemer voor de Administratie en Toezicht op de Werkplaats P. G. Bekendheid met het bouwvak aanbeveling. Sal f 60 à f 80. Aanbiedingen onder lett. E 47, Alg. Adv.-Bur. Rouma & Co. Heerengracht 226, Amsterdam. (1)

— Teekenaar-Constructeur, bekend met Hijschwerktuigen. Brieven onder lett. F.M. Erven Kramer Amsterdam. (1)

— Chef, in een houthandel, leeftijd tusschen 25 en 35 jaar P G. Indiensttreding nader overeen te komen. Salaris f 2000 à f 3000. Brieven onder No. 18008, bureau der N. Rotterd. Courant. (1)

— Bouwkundig Teekenaar (Ontwerper) ter assistentie, tegen behoorlijke vergoeding. Br. lett. A 19, a/h Algem. Advert.-Bureau Kruisman & Co., Amsterdam. (1)

— Opzichter-Teekenaar, bij een Ingenieur, dadelijk in dienst te treden. Salaris ten minste f 80 — p. maand. Br. onder No. 877, a/h. Algem. Adv.-Bureau van M. M. Couvee, Den Haag. (2)

— Teekenaar, zoo spoedig mogelijk, op de hoogte van machineteekenen. Brieven onder No. 53503 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Uitvoerder, voor de geheele leiding van de Scheepsbouw-afdeeling op een scheepswerf en machinefabriek, bekend met moderne talen, vooral Engelsch. Aanvangsalaris f 2500. Br. lett. W. B. 223, „N. v. d. D." (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.
Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

30 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j., *f* 60—*f* 125	p.m.
14 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., *f* 70—*f* 125	„
15 Bouwk. Teek.	22—33 j., *f* 45—*f* 110	„
7 Waterb. Opzr.	21—50 j., *f* 60—*f* 80	„
4 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j., *f* 30—*f* 50	„
5 Chef-machinisten	28—34 j., *f* 80—*f* 130	„
3 Werkt.opz.(construct.)	25—48 j., *f* 85—*f* 200	„
6 Werkmeesters	27—34 j., *f* 100—*f* 130	„
8 Werktuigk. Teek.	22—32 j., *f* 50—*f* 110	„
35 Aank. Werkt. teek.	18—21 j., *f* 30—*f* 50	„
1 Electrotechniker	19—35 j., *f* 50—*f* 130	„
1 Scheepsteekenaar	—21 j., *f*	*f* 70 „
1 Werktuigk. Chef Ing. Bureau	—47 j., *f*	190 „

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Houten Hoofd- en Tusschenbalusters.

Aankondiging van Aanbestedingen.

DINSDAG 1 Juni.

Amsterdam, ten 2 ure. Door de H. E. S. M. ten kantore der Maatschappij: het maken van grond, kunst en overgangswerken, het leggen van sporen en wissels en het uitvoeren van eenige andere werken ten behoeve van de spoorwegen Aalsmeer—Haarlem en Hoofddorp—Oude Wetering; het bestek met 16 teek. is te bekomen ten kantore der maatschappij ad f 12; aanw. gehouden.

DONDERDAG 3 Juni

Haarlem, ten 11 ure. Door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het maken van een aanlegsteiger voor zeeschepen aan de zuidzijde van het buitenkanaal te IJmuiden, raming f 000; het bestek no. 111 na 6 Mei ter lezing aan het dep. van waterstaat, aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de Gebr. van Cleef den Haag; inl. bij den hoofdingenieur-dir. Wortman te Haarlem, den ingen. Marinkelle te Amsterdam. den ingenieur Schlingeman en den opzichter van Langeveld te IJmuiden; de nota van inl. op 27 en 29 Mei ter inzage bij den ingen. Schlingemann

Uitslag van aanbestedingen.

Vredespaleis.

De volledige lijst van inschrijvers voor den op 24 Mei aanbesteden bovenbouw van het Vredespaleis is als volgt:

D. Opsoomer, Nijmegen, a. (bij gebruik van steensoort Liais de Carrys blanc) f 747.000; b. (bij gebruik van Tercé Norman doux) f 736.000; c. (bij gebruik van savonnière demi fin, in plaats van Villère Adam voor de gewelven) f 700 minder; C. Bastiaansen, alhier, a. f 774 000, b. f 761.600. c. f 500 minder, N. van Eck, Nijmegen. a. f 674.000, b. f 668.700. c. f 1728 hooger; H. W. van Reemsdijk, en J. J. Cos, alhier, a. f 625.950, b. f 697.950; G. Key, Rotterdam, a. f 653.000, b. 638.000; W. F. Weijers, Tilburg, a. f 575.000, b. 559.500; B. Hagen, Haarlem, a. f 618.434, b. f 607.344; G. Nollen en J. H. Heijmerink, Nijmegen, f 740.400; J. H. Stelwagen, Rotterdam, a f 597 500, b. f 582.500: Van der Pluijm en Gielen, Rotterdam, a. f 651.000, b. f 631.000; Firma J. van den Elshout Gzn., Scheveningen, a. f 605.000, b. 586.000; J. Hartman en R. van der Meulen, alhier, a. f 571.000, b. f 562.500, c. f 1500 hooger; H. F. Boersma, alhier, a f 617.960, b. f 603.960; H. J. Nederhorst, Gouda, en S. A. Stolk, Rotterdam, a. f 612.300, b. f 592.800, c. f 612.750; M. van der Spek, Rotterdam, a. f 615.172, b. f 592.422, c. f 432 hooger; C. Balken, Amsterdam, a. f 695.781, b. f 680.896; D. Cerlijn en Zoon en A. J. de Haan, Amsterdam, a. f 628.480, b. f 614.680; H. Wienhoven, alhier f 649.400; J. Hornstra en J. Langejan, alhier, a. f 655.200, b. f 636.872, c. f 432 hooger; J. van der Vlugt, Rzn., alhier a, f 651.865, b. f 606.800; J. H. de Wilde, Gouda, a f 787.500, b. f 770.000; Z. Gelens en J. van der Wal. alhier, a. en b. f 693 078, c. f 3000 minder; C. van Leeuwen jr., Rotterdam a. f 628.000, b. f 669.000, c. f 628.400; B. W. de Blecourt, Nijmegen, a. f 758.000, b. f 748.000, c. f 10.000 minder; B. van Leeuwen jr. en D. F. Blanken, Rotterdam, a. f 614.800, b. f 605.031, c. f 615.232; W. M. Weijers, Tilburg, f 699.500.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal . . . . . *f*	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.874.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd a.n Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	84.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.
Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Antiquariaat van de „Opmerker"

AD. BURR. **Photographische Reiseaufnahmen aus England u Frankreich 1904.** 160 motieven op 80 platen, vroeger *f* 13.— . . . . . *f* 4.50

Opzichter-Teekenaar.

Wegens beeindiging der werkzaamheden biedt

een Opzichter-Teekenaar

zich aan op bureau of op het werk.

Brieven met opgaaf van werkzaamheden en salaris worden gaarne spoedig ingewacht.

Referentiën staan ten dienste. Adres Boekhandel van Gorcum & Comp. Assen, onder Motto „Opzichter".

SCORIAE-BRICKS

20 × 9 × — 20 × 9 × 10 — 20 × 9 × 12½ & 23 × 9 × 10 Cm.

Keuwel voor Kol- als Klinkerbestrating.

Uitsluitend verkrijgbaar bij

W. DEURVORST & ZOON :-: :-: :-: DEN HAAG.

Kantoor Heerengracht 20.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 5 JUNI 1909 No. 23.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Primitieve Bouwkunst.

Reeds ten tijde van Vitruvius werd de kennis der oude kunst voor den kunstenaar nuttig en noodig geacht. Wel bestond er toenmaals geen Kugler, geen Lübke en geen Gugel, die hem in de geschiedenis zijner kunst konden onderwijzen, maar de bouwmeester werkte naar regels, die grootendeels ontleend waren aan de Grieken, hij bouwde voort op grondslagen, door voorgeslachten gelegd, zonder zich hiervan bepaald rekenschap te geven en zeker zonder de bedoeling in Griekschen stijl te willen bouwen. Veeleer bedoelde hij zijn voorgangers te overtreffen, een streven, dat men ook in de middeleeuwen en in later tijden dikwijls duidelijk kan waarnemen.

De wetenschappelijke beoefening der kunstgeschiedenis is een zaak van den modernen tijd. Het nut daarvan voor den kunstenaar wordt heden nogal eens in twijfel getrokken, maar aanvankelijk was men vrij algemeen de meening toegedaan, dat elk kunstenaar doorkneed moet zijn in de geschiedenis zijner kunst en zoo gingen de architecten oudheidkunde en archeologie beoefenen en kwam het imiteeren van oude stijlvormen in de mode. Sommige bouwmeesters brachten het daarin tot een verbazende hoogte en nochtans is er in dezen tijd niets tot stand gebracht, dat het werk van het voorgeslacht overtrof of in de schaduw stelde. Men zocht het dan ook uitsluitend in de nabootsing der uiterlijke vormen en koos als voorbeelden liefst de hoogst ontwikkelde vormen van elke periode. Aan verdere ontwikkeling van het constructieve schema dacht men niet en men had het verband tusschen dit schema en den kunstvorm vrijwel uit het oog verloren.

Men bestudeerde ook bijna uitsluitend en had ook uitsluitend oog voor de zoogenaamde bloeitijdperken van het verleden. Wat archaïstisch was en niet ten volle ontwikkeld vond men wel interessant, maar men dacht er nog niet aan hierbij aan te knoopen of dit na te volgen.

Toen men echter langzamerhand tot het inzicht kwam, dat de wereld voor Rafael, Rubens en Rembrandt ook reeds verdienstelijke schilders had opgeleverd, waarvan zij, ten deele althans, de kunst moeten hebben geleerd of afgekeken, dat het Parthenon en de Notre Dame niet de vrucht van aesthetische beschouwingen van een paar bouwmeesters, maar veel meer resultaten van een lange ontwikkelingsgeschiedenis waren, toen werd allengs de belangstelling voor de voorafgaande trappen dier ontwikkeling grooter.

Toen de onmacht gebleken was, de ouden te overtreffen, kwam de begeerte om te weten, hoe zij het tot zulk een groote hoogte hadden gebracht.

IJverig gravend en zoekend ging men terug tot daar waar de kunstvorm verdween of beter gezegd nog niet te voorschijn trad en waar het mogelijk was nog verder, om te trachten te doorgronden hoe de kunstvorm ontstaan was. Het is in deze gestadig teruggaande richting, dat het kunsthistorisch onderzoek zich heden nog steeds beweegt en de bouwmeesters zijn daardoor op het denkbeeld gekomen, dat zoo men het vinden van nieuwe stijlvormen voor onzen tijd beoogt, men terug moet gaan tot de primitieve vormen; de oervormen, om daarvan uitgaande, volgens moderne opvattingen tot nieuwe stijlvormen te geraken.

In hoeverre dit streven kans heeft, te zullen voeren tot het beoogde doel, zullen wij thans niet trachten na te gaan. Ligt het ook hier wellicht niet op den weg van den kunstenaar, om den archeoloog in zijn onderzoek te volgen, de afkeer, hetzij echt hetzij voorgewend, van alles wat aan het verleden herinnert, die sommige moderne kunstenaars ten toon spreiden, zal niet beletten, dat de kunst waarschijnlijk voorloopig nog sterk den invloed der archeologie zal blijven ondervinden. En bovendien, men kan zich wel verbeelden zich geheel van het verledene te hebben losgemaakt, in werkelijkheid is dit een herschenschim. Er is niet veel kunsthistorische kennis noodig, om ook in het werk van hen, die zich het meest op originaliteit laten voorstaan, te ontdekken, waar zij hun inspiratie hebben opgedaan, een aanknoopingspunt met het verleden is altijd te vinden, al is de kunstenaar zelf zich daarvan misschien niet altijd bewust en hoe kan het anders? Onze denkbeelden van heden zijn immers niet anders dan resultaten van het denken van eeuwen.

Ook zelfs dit streven naar een teruggaan tot den oorsprong is geen nieuw verschijnsel, het heeft zich voorgedaan in de tijden van de opkomst van het Christendom, in den tijd der Renaissance evengoed als in dien van de Revolutie. Het openbaarde zich alleen in eenigszins anderen vorm, in den oud-Christelijken tijd in dien van een heiligen afkeer van al wat heidensch was, in de Renaissance-tijd in dien van terugkeer tot antieke cultuur, in den tijd der Revolutie in den vorm eener wijsgeerige levensbeschouwing en in onzen tijd eindelijk openbaart het zich in een streng wetenschappelijken vorm, waarbij voor fantaisie geen plaats is en slechts aan feiten waarde wordt gehecht.

Reusachtig is reeds de hoeveelheid feitenmateriaal, die men overal heeft opgedolven in de streken, waar zich in de oudheid de beschaving heeft ontwikkeld en staatsvormen zijn ontstaan, die vele eeuwen achtereen stand hielden. En men is nog lang niet aan het eind van den onderzoekingsarbeid, die uit den aard der zaak slechts langzaam vordert. Egypte, Mesopotanië, Indië hebben hun aantrekkelijkheid voor den archeoloog nog niet verloren. Het werk daar ongeveer een eeuw geleden begonnen wordt nog steeds met onverflauwden ijver en systematisch voortgezet. Wat Schliemann gedaan heeft voor de kennis der Grieksche oudheid heeft vele anderen tot navolging geprikkeld en ook Nederland is niet achtergebleven in het onderzoek van de overblijfsels van de voor-historische Grieksche oudheid.

De resultaten van al dat onderzoekingswerk zijn voor de geschiedenis van beschaving en kunst in het algemeen allerbelangrijkst, want zij hebben zooveel nieuwe gezichtspunten geopend, dat men in tal van zaken tot geheel andere inzichten is gekomen, dan onze overgrootvaders hadden, maar niet ten onrechte is meermalen de opmerking gemaakt, dat bij de onderzoekingen op het gebied van primitieve kunst in het Oosten de natiën van het Westen met elkander wedijveren, doch dat zij tehuis al heel weinig of althans onvoldoende belangstelling toonen in hetgeen hun eigen bodem nog verbergt aan overblijfsels uit voor-historische tijden.

In ons land op afgelegen heidevelden in Duitschland en Zwitserland in het gebergte in Ierland op weinig bewoonde hoogvlakten en in tal van andere landstreken van Europa, vindt men de overblijfsels, die wij hier bedoelen, geen kunstvol samengestelde tempelgebouwen geen vorstelijke paleizen, maar grafsteden, offerplaatsen, sterkten, woningen, meestal van zeer ruwe, zeer primitieve samenstelling en zonder toepassing van eenigen versieringsvorm, maar toch in distributie en constructie zeer merkwaardig en feitelijk te beschouwen als de oudste monumenten van bouwkunst in de streken, waar zij gevonden worden.

Wanneer men een juist inzicht wil verkrijgen in hun waarde als zoodanig, dan moet men bij het onderzoek dezer overblijfsels een anderen weg volgen dan, afgezien van enkele gunstige uitzonderingen, daarbij nog te veel gevolgd wordt.

Hoe menigmaal was toch niet daar waar kenmerkelijke teekenen van menschelijke nederzettingen aanwezig waren, het doel der onderzoekers alleen, om naar mogelijk verborgen schatten te graven en wanneer dan niets gevonden werd dan eenige met asch gevulde urnen of eenige steenen beitels wierp de schatgraver deze voor hem waardelooze zaken mismoedig aan gruis.

Of zoo er een ernstiger onderzoeker kwam, die naar primitieve kunstvormen zocht, deze groef weliswaar de urnen met groote voorzichtigheid uit, en bewaarde ze met andere voorwerpen zorgvuldig tehuis in zijn kasten en stelde ze op hooger prijs al naarmate er nog sporen van allereenvoudigste versiering op te vinden waren, maar ook deze onderzoeker wijdde in den regel geen verdere aandacht aan de vindplaats, aan de samenstelling van het steengraf of van den daarboven geplaatsten grafheuvel, omdat deze primitieve monumenten nog geen kunstvormen vertoonen. Hoogstens voelde men nog iets voor het schilderachtig aspect van een Hunnebed in het landschap, voor het geweldige van de opeenstapeling dezer reusachtige steenblokken, maar de conventioneele opvatting van kunst zag in deze samenstellingen, zoomin als in de regelmatig opgestelde steenblokken van offerplaatsen, voortbrengsels van bouwkunst, omdat volgens die opvatting de kunst eerst begint, waar een kunstenaar een of anderen vorm of profileering in de steenen gebeiteld heeft. En zoo zou er dan ook van Germaansche kunst bijvoorbeeld geen sprake zijn, voordat de monniken, die aan de zoogenaamde barbaren der Duitsche wouden het evangelie predikten, hun ook bekend maakten met hetgeen de klassiekke oudheid had voortgebracht.

Als bewijsgrond wordt aangevoerd, dat eerst met de verspreiding van het Christendom, de eerste kunstvormen op grafsteenen worden aangetroffen. Dat deze vormen, vlechtwerk, radvormen, raderkruizen, enz. met die van de klassieke landen geenerlei samenhang hebben, dat zij integendeel contrasteeren met de bij de Romeinen gebruikelijke,

dat verschillende kruisvormen vele eeuwen te voren reeds in Gallië en in Scandinavië gevonden worden, wordt dan dikwijls over het hoofd gezien.

Het feit is niet tegen te spreken, dat nog geen kunstvormen in steen uit voor-historische tijden en van beslist Germaanschen of Noorschen oorsprong zijn aan te wijzen, maar dit bewijst wellicht alleen, dat de Germanen in de bewerking van steen achterlijk waren en deze zich bepaald heeft tot de vervaardiging der steenen gereedschappen en wapens. Het bewijst geenszins, dat zij geen eigen overgeleverde kunstvormen kenden en waar wij spiraal- en meandermotieven aantreffen op vaatwerken die beslist van ouderen oorsprong zijn, dan de Dorische beschavingsperiode in Griekenland, is niet aan te nemen, dat hier aan den invloed van klassieke kunst gedacht moet worden.

(Wordt vervolgd.)

Kunst aan Allen.

EEN NABETRACHTING.

Met enkele regelen hebben wij in een onzer vorige nummers melding gemaakt van de Tentoonstelling, die door de Haagsche Vereeniging „Kunst aan Allen" van 6 tot einde Mei in het voormalige Rijksarchiefgebouw te 's-Gravenhage was aangericht en wat wij mededeelden was nog grootendeels ontleend aan de toelichtingen, door de Commissie voor architectuur en kunstnijverheid, die de tentoonstelling inrichtte, gegeven in den catalogus.

De vereeniging, welker naam in drie woorden zeer duidelijk aangeeft, wat zij bedoelt, heeft, wanneer men in aanmerking neemt dat de tentoonstelling niet meer dan een poging, een bescheiden proeve, een eerste stap wilde zijn, daarmede ongetwijfeld succes gehad. Aan belangstelling heeft het niet ontbroken en eenige critische beschouwingen in de dagbladen kunnen zeker ook als bewijzen van belangstelling in het streven der vereeniging worden aangemerkt.

Wie zou ook met dat streven op zichzelf geen sympathie gevoelen? Slechts een vijand des volks, die bij „Kunst aan Allen" maar denken zou aan paarlen voor de zwijnen, slechts een hooghartig kunstenaar, die de sferen, waarin hij zich beweegt onbereikbaar acht voor anderen, dan zijn eigen bewonderaars; slechts een hoogontwikkeld fijnproever in kunst, die, verwend als hij is, alleen nog maar wat gevoelt voor het exquise in hare voortbrengselen.

De vereeniging „Kunst aan Allen" behoeft echter met deze categoriën geen rekening te houden, want zij richt zich tot gewone menschen met gewone begrippen over kunst, dat wil in den regel zeggen zeer gebrekkige of averechtsche of wel in het geheel geene.

„De kunst is de bloem, die het leven minder dor maakt, het levensgenot verhoogt", zegt zij en die bloem wil zij aangekweekt en verzorgd zien in het huis van den burgerman, die het maar even doen kan, zoowel als in dat van den welgestelde, die het heel goed doen kan; in de woning van den ambachtsman, die een goed weekgeld verdient, zoowel als in die van den ongeschoolden arbeider, die van den eenen dag op den anderen zien moet rond te komen.

Het is een reuzentaak, die zij aanvaard heeft, want hiermede zijn nog lang niet „allen" genoemd tot wie zij zich richt. Had zij slechts te doen met de opvoeding van hen, die absoluut geen notie van mooi of leelijk hebben, de taak zou niet zoo moeilijk zijn. Elk onderwijzer zal u toestemmen, dat het een dankbaarder werk is kleine kinderen, eerstbeginnenden te onderwijzen, dan grootere, wier onbevangenheid reeds door vroeger genoten onderwijs verstoord is of die somtijds door een ander onderwijzer bedorven zijn; elk beeldhouwer zal u onmiddellijk toegeven, dat het gemakkelijker is uit het ruwe marmerblok een kunstwerk te voorschijn te brengen, dan uit het half voltooide knoeiwerk van een ander weder iets te maken, dat dien naam verdient.

In hoevele gevallen zal de bloem een zuiveren bodem vinden, waarop zij zich normaal ontwikkelen kan?

In zeer weinige voorzeker en vooralsnog zal het uitwieden van het onkruid, dat welig tiert, wel de meeste zorg baren, en zal men telkens, wanneer men meent het voorgoed te hebben uitgeroeid, weer tot de bittere ervaring komen, dat het toch weer even welig opschiet en de schoone bloem verstikt.

Wij hopen gaarne met de Commissie, dat er althans met deze expositie iets bereikt is, maar men stelle zich niet voor, dat van het effect werkelijk veel zichtbaar zal zijn.

Met de tegenstellingen van smakelooze en meer smaakvolle inrichting der woning is zeker aan velen een vingerwijzing gegeven, die gericht was op onloochenbare feiten en betreurenswaardige misstanden, maar de oorzaken daarvan zijn niet zoo gemakkelijk aan te wijzen en een afdoende verbetering in misstanden kan men niet anders bewerken dan door het wegnemen der oorzaken.

Deze wijsheid is niet van ons, maar wij stemmen volkomen in met de ook van andere zijden uitgesproken meening, dat het vraagstuk, dat „Kunst aan Allen" zoo gaarne zou oplossen, er een is, dat meer op het gebied der sociale wetenschap dan op dat der kunst thuis behoort.

Men twijfelt dan ook of hierbij door „kunst"-middelen veel bereikt zal worden, evenals men twijfelt, of de aardige modelwoning van Dammerman, die in den tuin van het gebouw was opgericht, veel tot de oplossing van het woningvraagstuk zal bijdragen.

De vereeniging „Kunst aan Allen" is er eene, die wijselijk roeit met de riemen, die zij heeft.

Teleurstelling heeft haar niet afgeschrikt de tentoonstelling te laten doorgaan; wat er met de tentoonstelling bereikt wordt moge haar niet afschrikken, meerdere pogingen in dezelfde richting te wagen, nog eens zulk een tentoonstelling op veel ruimer schaal in te richten, waar een tiental modelwoningen naast elkaar gebouwd worden, waar de tegenstellingen van huisinrichtingen niet door één bestuurslid in elkander zijn gezet, maar meerdere medewerkers in de gelegenheid worden gesteld hun meening op dit punt aanschouwelijk te demonstreeren, waar niet naast de expositie van Brouwers aardewerk, in vele opzichten een lust der oogen, en van Amstelhoek, slechts een enkel inzender van

gewoon alledaagsch pottengoed zich in het strijdperk waagt, waar meerdere meubelmakers, die wel een betere richting uit willen, toonen kunnen wat er binnen zekere gestelde grenzen gedaan kan worden.

Wij eischen misschien te veel en aan wat wij zouden wenschen is wellicht in de eerste jaren niet te denken, terwijl men ons bovendien zou kunnen opmerken, dat de resultaten vermoedelijk toch niet in verhouding tot de uitgebreidheid der tentoonstelling grooter zouden zijn. Dat is wel mogelijk, maar al zouden wij ook door een tentoonstelling op grooter schaal niet veel nader tot de oplossing van het moeilijk probleem „Kunst aan Allen" komen, feiten en toestanden zouden er duidelijker en pakkender geconstateerd kunnen worden en allicht, zooal niet bij „allen", toch bij velen het bewustzijn worden wakkergeschud, misschien bij enkelen iets van een gevoel van behoefte worden gewekt, behoefte aan iets, dat het leven minder dor maakt, het levensgenot verhoogt.

Die behoefte wordt blijkbaar thans door een groote meerderheid niet gevoeld of men voldoet er aan door andere middelen dan kunst. Dat kunst evenwel een genot en een verhooging van het levenspeil vermag te geven, waartoe geen andere middelen kunnen strekken, daarvan zullen de menschen eerst doordrongen moeten worden, voordat de kunst blijvend haar intrek zal nemen, ook in de woning van den daglooner.

Een fraai stuk werk

Door de firma Smulders & Co. te 's-Gravenhage is thans in den handel gebracht, een op last van het Gemeentebestuur vervaardigde kaart in kleurendruk van het door Berlage ontworpen Uitbreidingsplan der Residentie, waarvan wij destijds bij de indiening reeds de voornaamste bijzonderheden, die vervat zijn in de uitvoerige memorie van toelichting, mededeelden.

Het is zeker niet te veel gezegd, wanneer wij deze op de schaal van 1 : 10000 vervaardigde kaart een fraai stuk werk noemen. De eenige aanmerking, die wij vernamen, is dat vooral daar, waar donkere kleuren moesten worden aangebracht, de straatnamen vrijwel onleesbaar zijn geworden. De juistheid dezer aanmerking kan niet worden tegengesproken, doch van heel veel gewicht achten wij haar niet, omdat de kaart toch in hoofdzaak bestemd is ten gebruike van hen, die den plattegrond van 's-Gravenhage wel kennen en het er voor een beoordeeling van het ontwerp, al heel weinig toe doet, welke namen de straten dragen.

Aan een beoordeeling van het ontwerp als zoodanig heeft zich nog niemand gewaagd en dat is begrijpelijk, want daaraan moet een grondige bestudeering voorafgaan, waartoe men thans eerst door de uitgave der kaart in de gelegenheid is gesteld.

Wij zijn zeer benieuwd naar de beschouwingen, waartoe het in en buiten de raadsvergadering ongetwijfeld aanleiding zal geven.

Oppervlakkig bekeken lijkt ons het ontwerp een degelijk stuk werk en wil het ons voorkomen, dat vooral naar practisch, uitvoerbare oplossingen gestreefd is en toch met de eischen der schoonheid in ruime mate rekening is gehouden, en dat het in opvatting eenigszins afwijkt van het door Berlage voor Amsterdam vervaardigde plan, waarbij men evenwel in aanmerking moet nemen, dat die slechts een gedeelte der uitbreiding omvat.

Geen slecht figuur maakt de Bazels Wereldhoofdstad, waarvan het plan geheel in het Uitbreidingsplan is opgenomen en op sommige punten, waar het laatste meer van ideale opvattingen blijk geeft, is de Bazels invloed op Berlage vrij duidelijk zichtbaar. Daaraan ontleend het eigenaardige eigenschappen, die het misschien anders missen zou.

Vereenigingen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEV. DER BOUWKUNST.

Op 28 Mei j.l. is in het Maatschappelijk Gebouw aan de Marnixstraat, gehouden de 102e algemeene vergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, onder leiding van den voorzitter, den heer A. Salm G.Bzn.

Vóór met de werkzaamheden werd aangevangen, bezichtigden de leden de in de aangrenzende zaal geopende tentoonstelling van teekeningen en aquarellen van het in uitvoering zijnde Vredespaleis.

De voorzitter herinnerde in het begin der vergadering aan de blijde gebeurtenis. Dubbel verheugt zich de Maatschappij in dit geluk, waar Hare Majesteit Beschermvrouwe der Maatschappij is, en het hoofdbestuur heeft dan ook niet nagelaten de gevoelens der Maatschappij in een schrijven aan de Koningin te vertolken. Hierop werd een brief van dank ontvangen (applaus).

Voorts werd door spr. meegedeeld, dat des middags door de afgevaardigden zou worden bezocht het nieuwe centraal-bureau met hoofdwacht voor de brandweer; het pas voltooide ontleedkundig laboratorium der gemeentelijke universiteit alhier, en het nieuwe apenhuis in den tuin van Artis.

Aan het jaarverslag 1908—1909 is het volgende ontleend:

Kon de verslaggever het vorig jaar het verheugend verschijnsel melden, dat de Maatschappij meer en meer in bloei toenam en blijkbaar aan den vooravond van een door allen gewenscht krachtig vereenigingsleven stond, de feiten hebben uitgewezen, dat hij hierin goed had gezien.

Waar het noodig was trad de Maatschappij handelend op om de belangen der bouwkunst of harer beoefenaren te behartigen; heeft echter de afgeloopen periode ruimschoots de gelegenheid geboden om naar buiten werkzaam te zijn, toch moet de hoofdbeteekenis van het voorbijgegane jaar gezocht worden in de groote werkzaamheid, welke noodig was voor de volledige innerlijke reorganisatie der Maatschappij, die, in principe vastgesteld op de algemeene Mei-vergadering van 12 Mei 1908, het noodzakelijk maakte dat heel de samenstelling van de Maatschappij aan een grondige herziening werd onderworpen.

En waar hierbij een zoo krachtige wil tot vereenigen aan den dag is gekomen, daar kan het niet anders of de Maatij. zal meer en meer die belangrijke plaats innemen, die haar, bij volle beantwoording aan haar doel, toekomt.

Het aantal leden bedraagt op dit oogenblik 779, tegen 762 een jaar geleden. Van deze 779 zijn 341 architect-lid, 246 gewoon lid, 98 buitengewoon lid en 94 kunstlievend lid.

De reden, dat er zoo weinig verschil is tusschen het ledenaantal van heden en een jaar geleden moet gezocht worden in de algemeene „malaise", waardoor — zij het ook tijdelijk — een aantal leden

bedankten, en in het feit, dat vóór Mei 1908 een groot aantal leden waren toegetreden, dank zij een opgewekte propaganda. Hoewel in den loop van ieder jaar het ledenaantal weer stijgt, moet hier toch gewezen worden op de wenschelijkheid, dat deze toeneming belangrijk zij, opdat de grootere kosten aan de tegenwoordige uitgaven verbonden, door de Maatschappij gedragen kunnen worden, zonder nadeel voor de werkzaamheid op ander gebied.

Gelukkig heeft de maatschappij weinig verliezen geleden ten gevolge van overlijden; zij betreurt echter het heengaan der eere-leden Fr. Adler te Berlijn en Alfred Normand te Parijs, en van de leden G. D. Martens en H. Moen G.Pzn. te Amsterdam, A. Nijland te Utrecht en A. J. Sanders te Groningen.

Blijkens het rapport van de commissie van financiën over den financieelen toestand der Maatschappij, sluit de rekening met een nadeelig saldo ad f 897.

De begrooting is in ontvangst en uitgaaf vastgesteld op f 23,519.

De commissiën der Maatschappij werden als volgt samengesteld: 1. commissie van onderzoek de heeren: C. Muysken, J. F. Klinkhamer en C. B. Posthumus Meyjes; 2. commissie voor de redactie, de heeren: A. Salm G.Bzn., S. de Clercq (den Haag), en H. van der Kloot Meyburg (Rotterdam); 3. commissie tot behartiging van de vakbelangen van den architect, de heeren: A. Salm G.Bzn., (van rechtswege), C. W. van Heukelom, Oscar Leeuw, J. Limburg, J. A. Mulock Houwer, W. F. Overeynder en G. Versteeg.

De voorzitter wees erop dat deze commissie in de toekomst zeer belankrijk werk zal hebben te doen.

Als punten van het werkprogram voor 1909—1910 noemde spreker: 1. samenwerking met andere vereenigingen; 2. bevorderen van den band tusschen de Mij en de jongeren, vooral ook studeerenden aan de T. H. S.; 3. verbetering van de maatschappelijke en financieele positie van den architect, verheffing van den architectenstand; 4. normen voor de technische en algemeene ontwikkeling van jeugdige architecten; 5. diploma architect; 6. eventueel herzien honorarium-tabel; 7. prijsvraagregelen, regelen voor uitschrijven, regelen voor de jury, regelen voor de medewerkers; 8. wettelijke bescherming van artistieken eigendom; 9. verstandhouding van den architect tot zijn technisch personeel; 10. regelen omtrent loon en arbeidsduur voor opzichters en teekenaars; 11. arbeidscontract; 12. onderzoek naar de mogelijkheid van meer eenvormigheid in de voorschriften der verschillende bouwverordeningen in ons land en zoo die mogelijkheid bestaat, voorstellen bij de bevoegde macht in te dienen, om tot die meerdere eenvormigheid te geraken; 13. wetten of verordeningen dat onaesthetisch bouwen wordt gekeerd; 14. Heimatschutz; 15. de Maatschappij geve leiding aan de beweging tot verkrijging van M. T. O.; 16. wijze van aanbesteden.

Ten slotte werden in de commissie van arbitrage gekozen de heeren: C. B. Postumus Meyjes, J. Mutters, B. J. Ouendag, J. Verheul Dzn., S. de Clercq en J. A. G. van der Steur.

Een voorstel van de afdeeling Arnhem om eene commissie in zake de slachthuisprijsvraag der regeering te benoemen, werd verworpen, daar de meerderheid der vergadering, vooral na bestrijding door den heer Posthumus Meyjes, van meening werd, dat hierin kritiek lag op de uitspraak der jury, en dit in beginsel verwerpelijk is. Tegen waren 25, voor 18, en 3 blanco:

Daarna werd de vergadering gesloten.

In den namiddag hebben de leden der Mij. tot bevordering der Bouwkunst een bezoek gebracht aan het nieuwe centraal-bureau met hoofdwacht voor de brandweer, aan het ontleedkundig laboratorium der gemeentelijke universiteit en aan Artis (het nieuwe apenhuis).

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 22. Brieven uit Rotterdam XI. Het Stadhuis, met afbeeldingen.
De groote bouwplannen der Gemeente Rotterdam (Slot).
Tentoonstelling van „Kunst aan Allen".
Brieven uit België XIX. Monument Lambermont.
Verslag van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland.

Architectura No. 22. Overzicht van de week. Onze jonge architecten en het bouwkundig onderwijs.
Iets over Evenwicht in Archit ctuur. door J. H. de Groot (Slot.)
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie, door Ing. Joh. Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg). — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Vervolg). — Ambachtsonderwijs in de Provincie Drenthe. —

De Bouwwereld No. 21. Het Vredespaleis door J. H. W. Leliman, met losse plaat.
Het Schoolgebouw door G. J. Veenstra, arch.

No. 22. Het schoolgebouw door G. J. Veenstra, arch. (Vervolg.)
Hygiënische Rubriek door L. Heyermans; Volksgezondheid en Woningen.
Afbeeldingen. Interieurs van de Firma Bembé, meubelfabrikanten te Mainz.

De Ingenieur No. 22. The most recent developments of Wireless Telegraphy. Voordracht gehouden in de Buitengewone Vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 1 Mei 1909, door G. Marconi, met afbeeldingen.
De rechte horizontale waterlijn als lijn van minimum-weerstand, door A. B. van Hamel, Techn. Stud.
Het Rapport der Commissie van advies in zake de Watervoorziening van de gemeente Delft.
Het XIIde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, te Utrecht van 1—17 April 1909 V. door R. A. van Sandick c. i.
Ingezonden stukken. Oververhitters aan boord, door Chr. Muller w. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 22. Onze Algemeene Vergadering. — Uit de Afdeelingen. — Gewapend beton in veengronden en in zeewater. — Technisch gedeelte. — Losse opmerkingen over enkele waterbouwkundige vraagstukken — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing (Vervolg.)

De Aannemer No. 22. Vereischten en verplichtingen van den Aannemer.
Een goed voorbeeld.
Onbekookte kritiek
Afdeelingsverslagen. Groningen 27 Mei 1909. — Haarlem 17 Mei 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 48. Kalkzandsteen en baksteen [Vervolg]. — Het stoken van ringovens. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen. — Verbetering der Ongevallenwet I. — Handelsinformatiebureaux. — Risico-overdracht. — Gelukkige reclame! — Steenbakkerschool Lauban — Albert Augustin.

Deutsche Bauhütte No. 22. Das Gesetz über Sicherung der Bauforderungen, door A. Buerschaper.
Die Baukunst an der Brennerstrasse, door Hugo Steffen, met afbeeldingen.
Von der Freitreppe im Städtebild door F. Rud. Vogel, met losse plaat, de Stiftskerk te Aschaffenburg, naar teekening van Otto Lietz.

Ueber Einfamilienhausgruppen, bij een ontwerp van Carl Spalt te Seeheim.

Kleinleutewohnungen des Bauvereins Metz, bij een ontwerp van arch. Mecke.

Ein landwirtschaftliches Gehöft II, door Rich. Wolff, bij een ontwerp van Oscar Fischer te Kiel.

Kleï No. II. Architecten en hun werk II. Dit tweede artikel is gewijd aan K. P. C. de Bazel en zijn werk. De aandacht werd op dezen architect nog dezer dagen gevestigd, als ontwerper van de Koninklijke Wieg en van de Wereldhoofdstad voor de Stichting voor Internationalisme. Van de eerste worden een paar détails afgebeeld, terwijl overigens bekende andere werken worden beschreven en afgebeeld.

Voorts worden de „Brieven uit Noord-Amerika" in dit nummer voortgezet, een beschrijving gegeven van „Engelsche proeven met baksteen", ten slotte vinden wij een stukje over „De Trekking in Schoorsteenen" en eenige kleine mededeelingen en berichten onder de rubriek „Verscheidenheden".

Bouwkunst No. 2. In de tweede aflevering van het nieuwe tijdschrift der Maatschappij t. b. d. Bouwkunst vinden wij het slot van het artikel waarin de heer Leliman op verdienstelijke wijze de heerlijkheden schetste van Italiaansche Villa's en Tuinen der Renaissance. Fraaie afbeeldingen o.a. van de Villa d'Este te Tivoli versieren dit artikel.

Hetzelfde kan gezegd worden van het artikel van den heer Weissman over Hendrik de Keyser en zijn school, dat in dit nummer vervolgd wordt.

Tusschen deze beide artikelen in schrijft de heer Gratama over Moderne Plastiek. Het zijn aanteekeningen bij het werk van C. J. van der Hoef, voor afgegaan door een aanloop, waarin het werk van Zijl tot uitgangspunt genomen is.

Van der Hoef, welbekend als de ontwerper van aardewerk bij Amstelhoek is een leerling van Zijl, maar ofschoon diens invloed in zijn werk zichtbaar is, is zijne opvatting toch eene andere, die wellicht meer belooft voor de toekomst.

Varia

OPENBARE AANBESTEDINGEN IN INDIË.

Het feit, dat, in strijd met letter en geest van artikel 38 der Indische Comptabiliteitswet, nitvoering in eigen beheer van openbare werken in Nederlandsch-Indië regel is geworden, zoodat zelfs in 1907 geen enkel werk in aanneming werd uitgevoerd, gaf reeds eenigen tijd geleden aanleiding op dit onderwerp de bijzondere aandacht te vestigen.

Terwijl nu in 1907 slechts voor één werk eene openbare aanbesteding werd gehouden — die echter mislukte „wegens gebrek aan gegadigden" — zagen wij in de laatste maanden in de Indische bladen eenige malen openbare aanbestedingen aangekondigd en daaronder twee zeer belangrijke den bouw betreffende van niet minder dan 23 gouvernementspandhuizen in de verschillende afdeelingen der residentie Pasoeroean, die den 7den Mei en den 1sten Juni door den eerst-aanwezenden waterstaatsambtenaar in die residentie zouden worden gehouden. De „maxima der aannemingssommen" bedragen, volgens de bekendmaking, respectievelijk ruim f 300,000 en ruim f 200,000 of te zamen meer dan een half millioen gulden.

Wij verheugen er ons in, dat de Indische regeering blijk geeft zich te willen kanten tegen de in de latere jaren tot regel verheven gewoonte, om zelfs eene poging tot openbare aanbesteding achterwege te laten, een euvel, dat, zooals wij in onze artikelen over dit onderwerp aantoonden, door een regeeringsbesluit van 20 April 1873 is in de hand gewerkt, al namen wij gaarne aan, dat dit niet in de bedoeling lag van den landvoogd, van wien het besluit uitging.

De wijze. waarop de aanbesteding der 23 pandhuizen in Pasoeroean wordt aangekondigd en voorbereid, is intusschen, naar onze meening niet zeer geschikt om het aan eventueele gegadigden gemakkelijk te maken de aan te besteden werken te bestudeeren en hunne berekeningen te maken. In de betrekkelijke aankondiging der openbare aanbesteding lezen wij toch: „Begrootingen van kosten, ontwerpteekeningen en bestekken liggen dagelijks, Zon- en feestdagen uitgezonderd, van acht uur voormiddags. tot één uur namiddags ter inzage ten kantore van ondergeteekende, op welk kantoor tevens inlichtingen te bekomen zijn en de inschrijvingsbiljetten, voor elk werk afzonderlijk, ingediend moeten worden." Hieruit is op te maken, dat de bestekken der 23 op verschillende plaatsen gelegen werken, waarvan de ramingen uiteenloopen van f 17,400 tot f 25,795, niet zijn gedrukt en verkrijgbaar gesteld, zoodat alle niet te Pasoeroean wonende gegadigden zich alleen door eene reis daarheen op de hoogte kunnen stellen van hetgeen zal worden aanbesteed. Wie in Indië bekend is denke zich de bezwaren in kosten en tijdverlies, verbonden aan eene reis van gegadigden uit West- en Midden-Java naar Pasoeroean. In deze beperking van openbaarheid ligt o. i. reeds eene groote kans voor mislukking der aanbesteding; doch afgescheiden daarvan is het, zooal niet ondoenlijk, dan toch in hooge mate bezwaarlijk om op het kantoor van den aanbesteder, wellicht in het bijzijn van concurrenten, rustig en ernstig kennis te nemen en berekeningen te maken van 23 verschillende bestekken enz., loopende over een bedrag van meer dan een half millioen gulden. Eene zoo groot mogelijke mededinging wordt op deze wijze niet bevorderd.

Den aanbesteder treft in deze geen verwijt, want hij heeft zich gehouden aan het „Reglement op het houden van aanbestedingen ten behoeve van 's lands dienst in Nederlandsch-Indië" en aan de „Ambtelijke voorschriften in acht te nemen bij de toepassing van het reglement." Er is echter onder de vele aanvullingen op reglement en ambtelijke voorschriften eene bepaling (Bijblad no. 3037), die aan „het hoofd van het betrokken departement van algemeen bestuur" de verplichting oplegt om „van de voorwaarden van belangrijke leveringen, transporten en andere aannemingen, waarbij veelzijdige concurrentie kan worden verwacht", een voldoend aantal gedrukte exemplaren te zenden aan de Kamers van koophandel en nijverheid in Nederlandsch-Indië om door die colleges voor het publiek ter lezing te worden gelegd. En ingeval de rechtstreeksche bekendmaking der voorwaarden ook nuttig voorkomt op plaatsen, waar geen kamers van koophandel en nijverheid gevestigd zijn, worden de tot dat doel gedrukte exemplaren gezonden aan het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur, door wien alsdan de verspreiding op de meest doelmatige wijze wordt geregeld.

Het blijkt niet, dat ten aanzien van de aanbesteding der 23 pandhuizen in Pasoeroean volgens Bijblad no. 3037 is gehandeld; doch ook al mocht dit wel het geval geweest zijn, dan is o.i. herziening der „Ambtelijke voorschriften" noodig in dien zin, dat van eenigszins belangrijke werken, die openbaar worden aanbesteed, gedrukte bestekken in ruime mate worden verkrijgbaar gesteld op de wijze als zulks in Nederland gebruikelijk is.

Indien het de Indische regeering ernst is met haar streven om, meer dan tot nu toe geschiedde, openbare werken in aanneming te doen uitvoeren, zal zij nog heel wat kunnen doen om dit te bevorderen, en zij zal daarbij in de eerste plaats bedacht moeten zijn op het wegnemen van belemmeringen, die met het stelsel van openbare aanbesteding onbestaanbaar dienen te zijn.

(N. R. Ct.)

DE STEENKOLEN-BORING BIJ WINTERSWIJK.

Van bevoegde zijde werd aan de N. Rott. Courant het volgende meegedeeld over de boring bij Winterswijk:

Het feit dat te Winterswijk thans niet alleen zout, maar ook steenkolengebergte is aangeboord is een gebeurtenis van zeer veel gewicht, daar door deze vondst ons land weder met een nieuw, thans het derde, kolenveld is verrijkt.

Reeds lang koesterde men in dit gebied de hoop dat er eens steenkolen zouden ontdekt worden en er is dan ook sedert het midden der vorige eenw herhaaldelijk naar geboord, o. a. bij het landgoed Buskers aan den straatweg van Winterswijk naar Oeding, bij het Scholtenhuis Hesselink, onder Ratum, enz. Deze laatste boring bereikte zelfs een diepte van meer dan 375 Meter.

Onze Staring had al zeer weinig hoop, dat hier ooit iets bruikbaars zoude kunnen gevonden worden. Op bldz. 253 van zijn hoofdwerk „de Bodem van Nederland" zegt hij:

„Men droomt in deze streken nog steeds van ware steenkolen te zullen vinden, gelijk die te Ibbenbühren gewonnen worden; maar het blijkt duidelijk dat er geen de minste aanleiding bestaat om te veronderstellen, dat die hier op eene bruikbare diepte aanwezig zouden zijn".

Dit pessimistisch oordeel was gebaseerd op eene zeer algemeen gemaakte geologische fout, waarin niet alleen Staring, maar ook zijn niet minder beroemde Duitsche collega's v. Dechen en Roemer vervallen waren, die alle de grijze en roode mergels, die in dit gebied hier en daar aan den dag treden, voor Wealden en Keuper gehouden hebben, wat mede zoude brengen dat de kolen minsten 1200—1300 M. diep liggen.

Toch waagde men in de laatste jaren der 19de eeuw nog een grootsche poging door de diepboring bij het nabij Winterswijk gelegen Duitsch stadje Vreden, doch zonder resultaat: bij 1230 M. diepte waren nog geen kolen bereikt! Een kort daarop ten onzent bij Eibergen ondernomen boring, met het doel zouten te vinden, en die over 750 M. diep werd, had evenmin resultaat.

De thans geslaagde diepboring bij Winterswijk is de eerste die ingevolge het sedert een drietal jaren door de Rijksopsporing van Delfstoffen in deze streken aangevangen onderzoek, werd aangezet.

Het was inmiddels gebleken dat de oudere opvattingen van Staring c.s. onjuist waren en dat de gesteenten van den Achterhoek tot veel oudere formaties behoorden dan aanvankelijk gemeend werd, n. l. tot de onderste Trias en dat er zelfs lagen aan de oppervlakte komen, die in de reeds genoemde boring bij Vreden eerst bij 700 M. diepte bereikt waren. Men durfde echter niettemin nog niet dadelijk een kostbare diepboring aan (daarmede is een 70,000 gulden gemoeid!) — doch het gebied werd eerst nader door een serie van ondiepe proefboringen onderzocht en deze leidden ten slotte tot de nu zoo wel geslaagde diepboring.

Op circa 450 M. diepte werd het zout bereikt, dat in een 140 M. dikke laag aanwezig bleek te zijn, waarvan 104 M. uit volkomen zuiver, glashelder zout bestaat, van niet geringe waarde voor de zoutindustrie hier te lande. Daarvan ligt thans circa 4000 kilo in blanke doorzichtige kernen in den boortoren. Zelfs moeten er in die zoutlaag eenige banken kaliezout voorkomen, doch het schijnt dat de waarde daarvan twijfelachtig is, daar de hoeveelheid — gelijk trouwens verwacht werd — maar gering is.

Op 623 M. werd ten slotte het steenkolengebergte bereikt en werd reeds een weinig steenkool afgeboord (zeer gasrijke kool). De boring zal nu nog aanmerkelijk dieper worden voortgezet, zoo mogelijk tot circa 1200 M., de einddiepte die men voorloopig gemakkelijk met mijnbouw bereiken kan; het doel is na te gaan op welke kolenlagen men tot op die diepte kan rekenen. Op het oogenblik ondervindt, naar verluidt, de boring moeielijkheden, daar men in een scheur in het gesteente geraakt is.

Wat te Winterswijk de vondst bijzonder belangrijk maakt is ten eerste de mogelijkheid om zeer goed zout èn steenkolen tegelijkertijd uit één mijn te delven en verder dat schachtaanleg hier zoo bij uitstek gemakkelijk zal zijn, daar dit wel zoowat de eenige plek van ons land is, waar men direct in vasten steengrond naar beneden kan gaan, zonder eerst eenige honderden meters losse, vaak gevaarlijke gronden, vol water, met bevriesmethodes of andere kostbare procedés te moeten doorgraven.

Het schijnt niet verwacht te worden, dat in dit gedeelte van Nederland een uitgestrekt aaneengesloten kolenveld zal liggen, gelijk b.v. in de Peel, waar nu reeds een even groote oppervlakte als de Haarlemmermeer bekend geworden is; een resultaat tusschen haakjes, waarvan men zich in het land nog maar weinig bewust schijnt. In het Oosten des lands verwacht men slechts geisoleerde velden, die alleen voor afzonderlijke mijnen geschikt kunnen zijn. Dit is daardoor te verklaren, dat hier over het algemeen de steenkolenvorming en ook het daarover liggend zout, (dat in de Peel niet voorkomt), zeer diep liggen, doch er komen hoogere plekken voor, een soort van ondergrondsche bergplateau's, en slechts op deze is mijnbouw mogelijk, terwijl daarnaast alles veel te diep ligt. Het onderzoek door proefboringen heeft juist ten doel deze hoogere punten op te sporen. Dit onderzoek wordt ijverig voortgezet. Men boort thans bij Zuid-Barge in Drenthe; of er nog verdere dergelijke plekken zullen gevonden worden, blijft af te wachten. Naar verluidt zijn reeds bij Haaksbergen vrij gunstige resultaten verkregen.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Dezer dagen is te Seattle in den staat Washington de Alaska-Yukon-Pacific tentoonstelling geopend. Deze gebeurtenis werd begeleid door geschutgedonder. Er liggen namelijk ter reede van Seattle een Japansch en acht Amerikaansche oorlogschepen. Tienduizenden menschen woonden de openingsplechtigheid bij, waartoe het sein was gegeven door president Taft, die tot dat doel slechts in het Witte Huis op een knopje had te drukken.

Aan een telegram over deze tentoonstelling, uit Seattle

aan de Köln. Ztg., zijn de volgende bijzonderheden ontleend. Reeds twee jaar geleden werd met den aanleg van het tentoonstellingsterrein een begin gemaakt; de gemaakte onkosten voor gebouwen, parkaanleg enz. hebben reeds over de 10,000,000 dollar bedragen; het gebouw voor de inzending der Bondsregeering heeft alleen reeds 600,000 dollar gekost. De inzendingen van Hawaï en de Filippijnen zijn zeer uitgebreid en schitterend.

Dat deze expositie met recht den naam van „Pacific" tentoonstelling mag voeren blijkt uit het feit, dat er aan wordt deelgenomen door Australië, Canada, Chili, China, Columbië, Costa-Rica, Ecuador Formosa, Korea, Fransch Indo-China, de Duitsche bezittingen in den Stillen Oceaan, Guatemala, Honduras, Japan, Mexico, Nicaragua, Nieuw-Zeeland, Panama, Peru, Siam en San Salvador.

Bovendien nemen nog officieel aan de tentoonstelling deel Ned.-Indië, Britsch-Indië, Nederland, Engeland, Frankrijk en Duitschland.

Van de buitenlandsche Staten is Japan het volledigst en het best vertegenwoordigd.

Voor den aanleg van de nieuwe vestingwerken van Antwerpen zal er gelet worden op wat het graafwerk voor de wetenschap belangrijks mag opleveren. De aannemer is verplicht alles te doen, wat de commandant der genie hem aangeeft tot behoud van geologische en paleontoligische vondsten. In het gegeven geval zal hij het personeel van het koninklijke museum van natuurlijke historie behulpzaam zijn, wanneer dat naar dergelijke vondsten graaft. Twee conservatoren van het museum zullen ten allen tijde voor wetenschappelijk onderzoek op het terrein mogen wezen. Zoodra er iets belangrijks ontdekt wordt moet de dienstdoende genieofficier het museum telegrafisch waarschuwen.

BINNENLAND.

Amsterdam. Een ongeduldig toeschouwend Amsterdammer klaagt in het H.bld., dat men niet voortwerkt in en aan het Rembrandthuis: de ruitingooiende straatjeugd is de eenige die er wat aan doet

De redactie licht hem in:

In het ongeduld van den inzender ligt een verblijdend bewijs van belangstelling voor de plannen der stichting Rembrandt-huis. Het pand Jodenbreestraat 4 is inderdaad reeds een jaar geleden overgegaan uit handen der stad in het bezit der Stichting, welke eerst, onder leiding van den architect De Bazel, een zorgvuldig en daardoor langdurig onderzoek heeft ingesteld naar den toestand van het pand. Alle toevoegsels, betimmeringen insteken, enz., werden voorzichtig uitgebroken, en niet onmogelijk heeft de belangstellende toeschouwer toen reeds den indruk gekregen dat er al opbouwend werk werd gedaan. Toch kon en mocht hiervan geen sprake zijn, vóórdat het archeologisch onderonderzoek was afgeloopen. Toen men hiermede in het einde van het vorige jaar gereed gekomen was, werd het geheel, dat tot in alle onderdeelen hoogst nauwkeurig was opgemeten, definitief in teekening gebracht. Het verder werken in het pand stond daarna vanzelf stil. Maar het werken aan de plannen tot de inrichting van een Museum voor Rembrandt's etswerk — aan de hand van de verkregen gegevens — kon toen pas een aanvang nemen.

Een definitief project van den heer De Bazel, dat de vrucht van veel studie en zorgvuldige overweging was, werd in den loop van Februari j.l. bij het bestuur ingediend, en na gemeen overleg met den bouwmeester en besprekingen aangaande de financieele zijde van den bouw, hebben de bestuurderen der stichting in hunne bijeenkomst van 29 Maart het plan tot inrichting van het huis tot een Museum van Rembrandt's etswerk ten volle goedgekeurd. Juist dezer dagen is het contract geteekend, waarin de uitvoering wordt geregeld. Men zal dus spoedig weer leven achter de schutting zien. Dat echter de bouw daarom ook reeds binnen eenige maanden zal gereedkomen mag men niet verwachten. De uitvoering van een plan van zulke beteekenis eischt zorg en tijd.

— De raad van Sloten (N.-H.) heeft in de instructie van den te benoemen gemeente-opzichter, na hevige oppositie door de heeren Terwijl en de Vries, bepaald, dat die bouwkundige, die alles heeft te verrichten wat de gemeentedienst zal vorderen, particulier werk zal mogen behartigen, voor zoover B. en W. hem daartoe schriftelijk vergunning verleenen. De wedde zal bedragen f 750.

's-Gravenhage Aangezien zich in de omgeving der Beeklaan de behoefte aan een school 2e kl. meer en meer doet gevoelen, hebben B. en W. een plan voor zulken bouw aan de Teylerstraat doen opmaken.

Daar intusschen te voorzien is, dat de behoefte aan een tweede dergelijke school in dat stadsgedeelte niet lang zal uitblijven en het tot besparing van kosten leidt, wanneer twee scholen te gelijk worden aanbesteed en gebouwd, is het ontwerp voor twee scholen gemaakt.

De scholen zullen onder één dak gebouwd worden en elk bevatten veertien leslokalen, alsmede een onderwijzerskamer.

De kosten van den bouw zijn geraamd op f 165.600 en die van de meubelen op f 22.000, voor beide scholen samen.

— In October 1907 werd voor den bouw van een openbare burgerschool aangekocht een in het stratenplan van de Alg. 's-Gravenh. Bouwgrond-Maatschappij gelegen oppervlakte grond ten Z.-O. van de Schenkstraat. Voor den bouw van die school is nu het ontwerp opgemaakt; volgens dat ontwerp zal de school bevatten acht leerlokalen, een teekenlokaal en een gymnastiek lokaal. De kosten worden geraamd op f 72.000 en de aanschaffing van de meubelen zal f 8000 vorderen.

B. en W. hebben den Raad in overweging gegeven, den bouw goed te keuren.

Haarlem. De Tentoonstelling der Teekeningen, Aquarellen en houtsneden van Oud-Japansche meesters, die thans in het Museum van Kunstnijverheid gehouden wordt, verheugde zich in veler belangstelling vooral gedurende de Pinksterdagen.

In de laatste maanden werd de verzameling van het Museum weer aangevuld met verschillende merkwaardige aanwinsten, terwijl op het oogenblik in het trapportaal eene tentoonstelling van het teekenwerk van de leerlingen der aan het Museum verbonden school voor Kunstnijverheid geopend is.

Het Museum, werd gedurende de maand Mei bezocht door 779 belangstellenden. Uit de aan het Museum verbonden boekerij werden 227 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land uitgeleend, terwijl de school voor Kunstnijverheid gedurende die maand bezocht werd door 131 leerlingen.

Dordrecht. In een vergadering van het departement Dordrecht van Nijverheid is medegedeeld, dat op initiatief van het bestuur een commissie gevormd is voor de oprichting van een middelbare technische school voor werktuigkunde, scheepsbouw en suikerindustrie en deze commissie weldra verslag van haar werkzaamheden zal uitbrengen.

Apeldoorn. Dezer dagen is alhier officieel geopend het Eerste Geneeskundig Gesticht „Het Apeldoornsche bosch der Vereeniging Centraal Israëlietisch Krankzinnigengesticht in Nederland", gebouwd naar de ontwerpen en onder leiding van de architecten E. M. Rood en C. B. Posthumus Meyjes te Amsterdam.

Ongeveer 200 genoodigden waren aanwezig, meerendeels uit Amsterdam.

Onder de bijzondere genoodigden waren de minister van binnenlandsche zaken, mr. Th. Heemskerk, de Commissaris der Koningin in de provincie Noord-Holland, mr. G. van Tienhoven; de heer Van Os, waarnemend Commissaris der Koningin in de provincie Gelderland; dr. L. Wagenaar, opper-rabijn te Arnhem; J. S. van Deventer, inspecteur van het geneeskundig staatstoezicht; de burgemeester van Apeldoorn, de heer Tutein Nolthenius, enz.

Namens het bestuur hield de heer dr. S. van Os eene rede, met eene korte beschouwing van de neurologische psychiatrische ziektekunde der Joden te Amsterdam. Spreker herdacht dankbaar het totstandkomen van dit gesticht en dankte allen die daartoe medewerkten, herinnerd o. a. aan de heeren A. C. Wertheim, prof. Stokvis, Van Perlstein, E. v. d. Waal, mr. Polak Daniels en Pop.

Hierna werd het woord gevoerd door minister Heemskerk, door dr. L. Wagenaar en door dr. N. J. Lemei, geneesheer-directeur.

Einde Mei zijn de eerste patiënten opgenomen.

— Groningen. Het museum van Oudheden is kooper geworden van de schenkkan met beker van de herv. gemeente te Termunten (Gr.) De schenkkan met zilveren deksel van blauw en grijs aardewerk, draagt het jaartal 1590 en is volgens deskundigen een zeldzaam stuk uit die tijden.

De zilveren beker heeft een wijdte van ongeveer 20 centimeter, is van een deksel (klep) voorzien, waarop gegraveerd: „De Drinckbeker der Danckzegginge", dien wij danckzeggende zegenen, is de gemeinschap des Bloets Christy 1 Cor. 10 vers 16.

Op het kunstwerk komen ook drie wapens voor van Piccardt, Themmen en Reints zooals uit de onderschriften blijkt.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Midwolde. Naar wij vernemen heeft jonkvrouwe E. J. van Panhuys te Hilversum, thans eigenares van het bekende grafmonument en standbeeld met marmeren familiewapens en medaillon in de Herv. kerk te Midwolde in het Westerkwartier, den eigendom daarvan aan het rijk ten geschenke aangeboden onder voorwaarde, dat het monument c. a. voortdurend daar ter plaatse wordt bewaard en onderhouden. Zooals reeds eerder werd gemeld zal hoogstwaarschijnlijk tot restauratie van bovengenoemde kerk worden overgegaan, waarvan de kosten, ongeveer 1 ½,000 gulden door het rijk, synode, familie van Panhuys en de kerkvoogdij te Midwolde te zamen zullen worden gedragen.

Personalia.

— Door den gemeenteraad van Sloten N.-H. werd de heer S. N. du Croix, bouwopzichter der gemeente, op zijn verzoek, met ingang van 1 Juli 1909 ontslag verleend op de meest eervolle wijze, onder dankbetuiging voor de zeer gewichtige diensten aan de gemeente bewezen.

— Op verzoek is door B. en W. van 's-Gravenhage eervol ontslag verleend aan N. Dokter als teekenaar 2e kl., bij de Gemeentewerken.

— Ter benoeming van een directeur der te Brielle op te richten gasfabriek zijn voorgedragen de heeren: G. M. Leignes Bakhoven, Amsterdam; J. A. A. Ochtman, Zaandam; W. M. Boer Leffef, Rotterdam, en J. W. P. Uiterwijk, Woerden.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar in de bouwkunde, het landmeten en waterpassen aan de „Kweekschool voor Machinisten" te Amsterdam, tegen 1 Sept. e.k. 2 uren per week. Zich te vervoegen bij den Directeur, H. Enno v. Gelder. (1)

— Gediplomeerd Werkt. en Electr. Ingenieur, op Technisch Bureau. Vereischten: Teekenbureau-praktijk en kennis van Duitsche en Engelsche taal. Aanbiedingen onder No. 15375 aan het Bureel van het Algemeen Handelsblad, te Amsterdam. (1)

— Commandant bij de vrijwillige Brandweer te Arnhem jaarwedde f 1200 met verhoogingen tot f 1800, benoeming aanvankelijk voor één jaar. Sollicitanten gelieven zich te wenden tot den Burgemeester vóór 1 Juni a. s. (2)

— Opzichter op het kantoor van een Aannemer voor de Administratie en Toezicht op de Werkplaats P. G. Bekendheid met het bouwvak aanbeveling. Sal f 60 à f 80. Aanbiedingen onder lett. E 47, Alg. Adv.-Bur. Rouma & Co. Heerengracht 226, Amsterdam. (2)

— Teekenaar-Constructeur, bekend met Hijschwerktuigen. Brieven onder lett. F.M. Erven Kramer Amsterdam. (2)

— Chef, in een houthandel, leeftijd tusschen 25 en 35 jaar P G. Indiensttreding nader overeen te komen. Salaris f 2000 à f 3000. Brieven onder No. 18008, bureau der N. Rotterd. Courant. (2)

— Bouwkundig Teekenaar (Ontwerper) ter assistentie, tegen behoorlijke vergoeding. Br. lett. A 19, a/h Algem. Advert.-Bureau Kruisman & Co., Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

30	Bouwk. Opz.-teek.,	22—50 j., f 60—f 125	p.m.
14	BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j., f 70—f 125	„
15	Bouwk. Teek.	22—33 j., f 45—f 110	„
7	Waterb. Opzr.	21—50 j., f 60—f 80	„
4	Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j., f 30— f 50	„
5	Chef-machinisten	28—34 j., f 80—f 130	„
3	Werkt. opz. (construct.)	25—48 j., f 85—f 200	„
6	Werkmeesters	27—34 j., f 100—f 130	„
8	Werktuigk. Teek.	22—32 j., f 50—f 110	„
35	Aank. Werkt. teek.	18—21 j., f 30—f 50	„
1	Electrotechniker	19—35 j., f 50—f 130	„
1	Scheepsteekenaar	—21 j., f f 70	„
1	Werktuigk. Chef Ing. Bureau	—47 j., f 190	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 7 Juni.

Goedereede, ten 1.30 ure. Door de ing. J. Kuypers namens het gem.bestuur: het verbouwen van het post- en telegraafkantoor te Goedereede met bijbehoorende werken.

Leiden, ten 11.30 ure. Door het gem.bestuur: bestek No. 14: het verbouwen van de Jongensschool aan de Pieterkerkstraat; bestek en teek. ter inzage op het Bureau der Gem.werken elken werkdag van 9—4 uur en aldaar te bekomen; aanw. gehouden. Inlicht. te bekomen bureau gemeentewerken dagelijks van 11 tot 12 uur.

DINSDAG 8 Juni.

Amsterdam. Het R. K. Kerkbestuur van O. L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen: de verbouwing van de St. Antonia's armenscholen aan de Haarlemmer houttuinen te A'dam; aanw. gehouden; de inschrijving is alleen open voor te Amsterdam gevestigde R. K. aannemers; bestek en teek. te bekomen aan de Electrische drukkerij van C. J. van Steyn Jr., Haarlemmerstraat No. 83; inl. door Jos Hegener, arch.

Linschoten, ten 11 uur. Door de arch. F. G. Wentink in het koffiehuis van W. de Goedehen: het bouwen eener landbouwschuur; bestek en teek. te bekomen ten kantore van aanbesteder, Poortstraat 33 te Utrecht.

Rotterdam, ten 1 uur. Door het gem.bestuur: het bouwen van eene school voor G. L. O. met teekenlokalen aan de Oranjeboomstraat; bestek, voorw. en teek. ter kennisneming op de Secretarie der Gemeente en in het Stads Timmerhuis verkrijgbaar bij Wed. P. van Waesberge & Zoon Boekdrukkers, Houttuin No. 73.

Stad Almelo, ten 2.30 uur. Door het gem. bestuur: het vernieuwen van de weteringbrug in de Graven-allée te Stad Almelo; bestekken zijn te bekomen ter gem.secretarie.

Steenwijk. Door het gem.bestuur: de levering van 20.000 getrokken straatklinkers en 30.000 vlakke straatklinkers, waalvorm. De levering geschiedt franco Steenwijk vóór 15 Juli 1909. Prijsopgaaf met monsters van 5 steenen worden ingewacht vóór 7 Juni bij den Gem.-Opzichter.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

WOENSDAG 9 Juni.

Haarlem ten 12 uur. — Door dijkgr. en heemraden van den Haarlemmermeerpolder ter secretarie des polders aan den Jansweg: den bouw van een nieuwe brugwachterswoning met schuur te Leimuiden; inl bij den ingen. te Haarlem, Jansweg 39 en bij den opz. J. A. Bakker te Aalsmeer; bestek en teek. te bekomen ter secretarie des polders en bij den opzichter.

's-Hertogenbosch. Door de arch. F. C. de Beer uit Tilburg: het bouwen van een meelfabriek met annexe op gemaakte fundeering; bestek en 6 teekeningen te bekomen ten kantore van den arch.

Oudkarspel ten 3 ure. Door de bouwk. A. Vis in het café van Jn van Zalinge: het amoveeren van een bestaand en het weder opbouwen van een woon- en winkelhuis met schuur bestek en teekening verkrijgbaar bij den Bouwkundige. Aanwijzing op den dag van aanbesteding, ten 10 ure.

DONDERDAG 10 Juni.

's-Gravenhage ten 2 uur. Door het gem. bestuur: het afbreken van gebouwen, gelegen aan de Wassenaarschestraat, en van de schoorsteenen bij de voormalige machine-gebouwen aan de Timorstraat en Lekstraat; aanw. 7 Juni 11 uur aan de gemeentewerf aan het Groenewegje, alwaar de voorwaarden ter lezing liggen.

's-Gravenhage ten 2 uur Door het gem. bestuur: het maken van een gebouw voor den plantsoendienst aan den Sparrenweg. Aanwijzing: 7 Juni, te 2 uren aan de Gemeentewerf daarna ter plaatse. De voorwaarden verkrijgbaar aan de Gem.-werf.

Kedichem ten 11 uur, Het gem. best.: a. het bouwen van een raadhuis met burgemeesterswoning; b. het bouwen van een brandspuithuis met Arrestantenlokaal; aan den Kerkweg; bestek met 2 teek. te bekomen bij den arch. M Schreuders G.Pzn.

Zwolle. Door de arch. G. G. Post in het cafe van de wed. Nekkers: het bouwen van een café-restaurant hoek Molenweg en Deventerweg te Zwolle; best. en teek. te verkr. bij gen. arch. en ter lezing in gen. café.

ZATERDAG 12 Juni.

Utrecht ten 1 uur. — Door de arch. E. G. Wentink Junior in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen: het bouwen van een vakschool voor de typografie op een terrein aan den Jutfaaschen weg; bestek met 6 teekeningen te bekomen ten kantore van den aanbesteder, Poortstraat 33.

Wijde-Wormer ten 11 ure. Door dijkgr. en heemraden van het waterschap Wijde-Wormer: de levering van 8 000 st. harde Waalsche straatklinkers en 300 M3. middensoort grint. De voorwaarden verkrijgbaar ten kantore van den Secretaris, Heerengracht te Purmerend.

Antiquariaat van de „Opmerker"

AD. BURR. **Photographische Reiseaufnahmen aus England u Frankreich 1904.** 160 motieven op 80 platen, vroeger ƒ13.— ƒ4.50

SLOET EN FIJNJE. **Beschrijving van den Watervloed in Gelderland in Maart 1855,** met 4 kaarten en 12 schetsen, Arnhem 1856 . . . . . 1.—

F. C. D. BAUER. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75

Beide werken te zamen „ 1.25

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	ƒ 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	„ 155.388,58
Uitgekeerd a an Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„ 34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

DR. W. BODE. **Geschichte der Deutschen Plastik.** Elegant geb., vroeger ƒ15.— ƒ3.60

J. BOUWMAN. **Bedijking, Opkomst en Bloei van de Beemster** met portret en kaarten, in 4 afleveringen. Purmerende 1856. Exemplaar op zwaar papier. (Belangrijk voor de kennis van den waterstaatkundigen toestand van Noord-Holland) . . . . . ƒ 1.50

M. H. A. J. VAN MEURS. **Aanwijziging bij het Topographisch Teekenen,** met atlas van 24 platen. Breda Broese & Co. 1889 . . . . . f 2.—

KARL A. ROMSTORFER. **Die Bautischlerei.** Leipzig. Karl Scholtze 1882. Met 491 figuren in den tekst . . ƒ1.50

LACROUX. **La Brique Ordinaire.** 2de Serie. 80 platen in portefeuille ƒ18.—

KARL ZETZSCHE. **Zopf & Empire.** Façaden, poorten, deuren, vensters, arhitectonische détails en binnendecoratie in Barock- en Empirestijl.
I. **Fassaden aus der Empire-Zeit.** 30 platen in portefeuille . . . ƒ9.—
II. **Haustüre, Tore und Fenster.** 30 platen in portefeuille . . . ƒ9.—
III. **Arch. Details und Einr. d. innern Ausbaus.** 30 platen . . . . ƒ9.—
I, II en III te zamen . . . ƒ21.06
Serie IV. **Fassaden der Zopfzeit** verschijnt later.

J. B. PEETERS. **De vervaardiging van Kunstvuurwerken** ter opluistering van openbare en bijzondere feesten. Gouda G. B. van Goor 1867. Met 3 uitslaande platen . . . . . ƒ1.—

BADON GHIJBEN en H. STROOTMAN. **Beginselen der Steikunst.** Breda. Broese & Co. 1873 . . . . . ƒ0.65

Sammiung alter Bauwerke Deutschland. 50 platen in lichtdruk ƒ10.80

Tegen toezending van het bedrag per postwissel aan de Administratie van de Opmerker, worden de boeken franco aan elk binnenlandsch adres toegezonden.

Aanbesteding.

Door de Architecten Z. HOEK & J. Th. WOUTERS, zal namens hunne Principaal op **Dinsdag 15 Juni** des namiddags twee uur, in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis te 's-Gravenhage worden aanbesteed:

het bouwen van eene villa aan den van ouds bekende Veeneburgerweg te Lisse.

Bestek en teekeningen zijn vanaf 8 Juni 1909 ten kantore van bovengenoemde Architecten verkrijgbaar, of worden franco toegezonden tegen ontvangst van postwissel, groot **f 1.60.** Inlichtingen worden dagelijks verstrekt des morgens tusschen 9 en 10½ uur ten kantore bovengenoemd, Waldeck-Pyrmontkade 133, Den Haag.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 12 JUNI 1909 No. 24.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . ƒ 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot ƒ 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . ƒ 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Indrukken uit Londen

(Vervolg van bladzijde 163.)

Onder de zaken, die wij bedoelden, aan het slot van ons vorig artikel, als een uitvoeriger omschrijving waard, moeten wij in de eerste plaats melding maken van een industrie, die ons toeschijnt een groote toekomst tegemoet te gaan, namelijk de fabricatie van ramen en deuren van metaal, staal of brons. Nieuw kan het denkbeeld op zichzelf niet genoemd worden. Reeds de Grieken maakten bronzen deuren, van het gietijzer had men indertijd groote verwachtingen en reeds een twintigtal jaren geleden vervaardigden Adams te Londen en Verity te Leeds ramen van getrokken ijzer en staal.

Brons voor ramen en deuren vond wegens zijn kostbaarheid slechts bij hooge uitzondering toepassing. De toepassing van het gegoten ijzer daarentegen was wegens de goedkoopte van dit materiaal veel ruimer, maar hoeveel moeite sommige bouwmeesters zich ook gegeven hebben, om van gietijzer iets draaglijks te maken, deze pogingen zijn nagenoeg overal mislukt, vele kerkgebouwen heeft men door het inzetten van gegoten ijzeren ramen verknoeid, in andere gebouwen, heeft men ze wegens veelvuldige gebreken weder door houten ramen vervangen, zoodat ten slotte geen architect er over gedacht zou hebben een gebouw, waar het er eenigszins op aankwam of zelfs een eenvoudige villa of woonhuis met de leelijke gegoten ijzeren ramen te ontsieren. Slechts daar, waar eischen van welstand geheel op den achtergrond bleven, in fabrieken en werkplaatsen, in pakhuizen, stoomgemalen, stallen en schuren waren de goedkoope ramen bruikbaar.

Door de teleurstelling met het gietijzer ondervonden zijn aanvankelijk de ramen van getrokken ijzer met een zeker wantrouwen ontvangen. Men meende, dat daaraan wel een groot deel van dezelfde gebreken zou kleven als aan de gegoten ijzeren en daar zij bovendien nogal duur waren, zag het er niet naar uit, dat zij spoedig de houten ramen zouden verdringen.

Velen, die echter thans de Building Trades Exhibition bezochten, zullen op dit punt ongetwijfeld tot een ander inzicht geneigd zijn, na bezichtiging van hetgeen de Crittall Mfg. Co Ld. daar geëxposeerd had. Deze maatschappij heeft haar kantoor te Londen en hare fabrieken te Braintree in Essex. Door de bijzondere voorkomendheid dezer fabrikanten en van hun vertegenwoordiger hier te lande, waren wij in de gelegenheid aan hun werk in het bijzonder de aandacht te wijden en zijn wij ook thans in staat, daaromtrent eenigszins uitvoeriger mededeelingen te doen. Het geldt hier geen fabrikaat,

waarvoor reclame gemaakt behoeft te worden, maar een toepassing van metaalbewerking, die thans op een hoogte staat, waarop zij spoedig den timmerman een ernstige concurrentie zal gaan aandoen, dank zij de groote verbeteringen daarin in de laatste jaren aangebracht.

Deze verbeteringen zijn grootendeels gevolgen van de groote volkomenheid, waartoe de vervaardiging van profielijzer gebracht is. Zeer zuivere en strakke profielen toch worden allereerst voor de vervaardiging van ramen vereischt en een grooten stap vooruit heeft deze industrie ook gedaan door de toepassing van de „Fenestra" constructie voor de kruisverbindingen van raamroeden. Deze verbindingen vormen ook bij houten ramen het zwakke punt in de constructie. Men heeft daar ook bij ijzeren ramen aanvankelijk geen raad mede geweten en copieerde de houtconstructie waarbij het materiaal voor meer dan de helft werd weggesneden, tot men de „Fenestra" verbinding gevonden had, waarbij het materiaal bijkans zijn volle doorsnede behoudt en die tevens het karakter eener ijzerverbinding vertoont, zooals uit de bovenstaande afbeeldingen blijkt.

Het denkbeeld, om ramen van getrokken ijzer te vervaardigen is waarschijnlijk oorspronkelijk Engelsch. Of de „Fenestra" constructie dit ook is, dan wel een uitvinding van Duitschen bodem, is ons niet bekend, maar in elk geval is zij thans overal gepatenteerd, en heeft Crittall Co. het uitsluitend recht van de vervaardiging in Engeland, terwijl in Duitschland eene fabriek, wij meenen te Düsseldorf, eveneens daartoe gerechtigd is, evenals de Detroit Steel Products Co voor de Vereenigde Staten van Amerika en de Expanded Metal & Fire proofing Co.Ltd. te Toronto voor Canada.

Het groote voordeel van de „Fenestra" constructie bestaat daarin, dat hiermede alle vormen en verdeelingen van ramen gemaakt kunnen worden evenals van hout, maar in vele gevallen gemakkelijker en goedkooper en in alle gevallen veel sterker. Men is niet aan een bepaalde serie modellen gebonden zooals bij gegoten ramen. Wel vervaardigt de fabriek verschillende modellen van courante afmetingen, maar men is hier geenszins aan gebonden en elk model kan volgens teekening worden uitgevoerd.

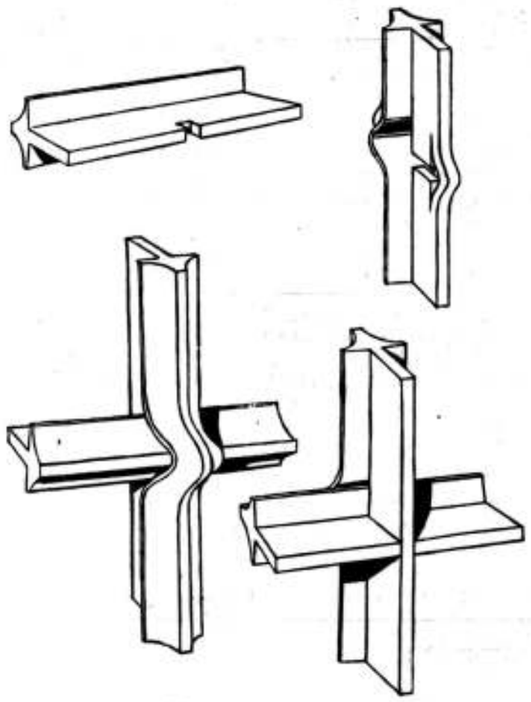

FENESTRA-VERBINDING.

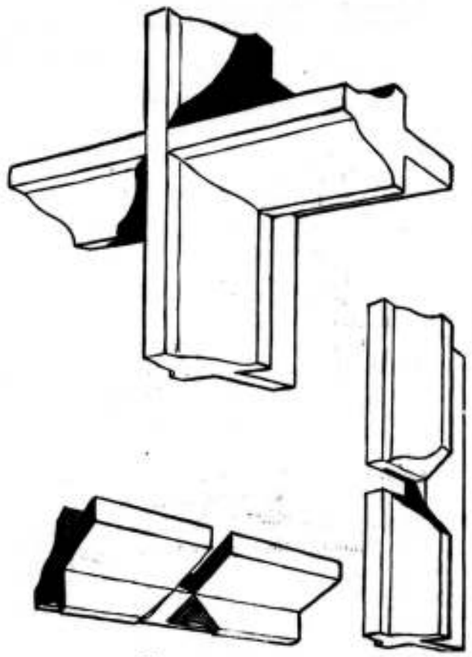

VERSTEK-VERBINDING.

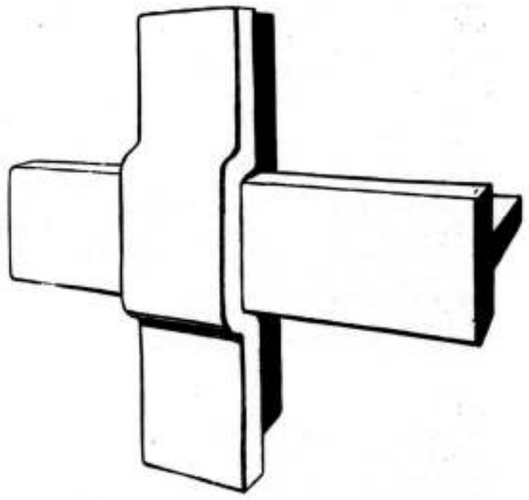

FENESTRA-VERBINDING VOOR T PROFIL.

TENTOONSTELLINGSGEBOUWTJE VAN DE CRITTALL CO. LD.

VILLA TE SCHEVENINGEN, ARCHITECT J. A. VAN DER STEUR.

Ofschoon de firma zich in haar fabriek te Braintree speciaal heeft ingericht op de vervaardiging van ramen, deuren en winkelpuien, legt zij zich ook toe op die van andere onderdeelen: daklichten, trappen, hekwerken, enz. en verder op constructies van staalplaat, zoo voor onderdeelen van bouwwerken als voor meubileering, bekend onder den naam van „all steel", als archief- en kantoorkasten, vitrines, tafels, kleerkasten voor fabrieken enz.

In haren „stand" op de tentoonstelling had zij een gebouwtje opgericht geheel van getrokken- en plaatstaal vervaardigd, waarvan wij hierbij een afbeelding geven, die doet zien, dat ook aan de eischen van welstand met deze verbeterde ijzerconstructies kan worden voldaan en dit is als een groote overwinning te beschouwen, want de toepassing behoeft nu niet meer den architect af te schrikken, die bevreesd zou zijn, het karakter van zijn werk daardoor te bederven.

Verschillende toepassingen ook in ons land hebben dit reeds bewezen en moge men de gebouwen van de Electrische Centralen te Rotterdam en te Leiden en de Tramremises te 's-Gravenhage min of meer tot de fabrieksgebouwen kunnen rekenen, bij het Rijksarchiefgebouw en de uitbreiding der Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage werden hoogere aesthetische eischen gesteld en het feit, dat de architect J. A. van der Steur deze ramen bezigde aan zijn hierbij afgebeelde villa te Schveningen, kan de geschiktheid ook voor dergelijke kleinere bouwwerken aantoonen. Aan hen die de toepassing van ramen en kozijnen geheel van staal nog niet aandurven kunnen houten ramen getoond worden met roedeverdeeling van ijzer volgens „Fenestra" systeem, strak bewerkt en veel sterker dan ramen met houten roeden; en zij, die zouden meenen, dat in oude gebouwen de toepassing toch wel uitgesloten zou zijn en daar een misstand zou opleveren, kunnen wij wijzen op den Tower en Lambeth Palace te Londen, op het Bisschoppelijk Paleis te Canterbury en tal van andere gebouwen uit de Middeleeuwen en den Renaissance tijd in Engeland, waar de toepassing met succes plaats vond en van misstand geen sprake is.

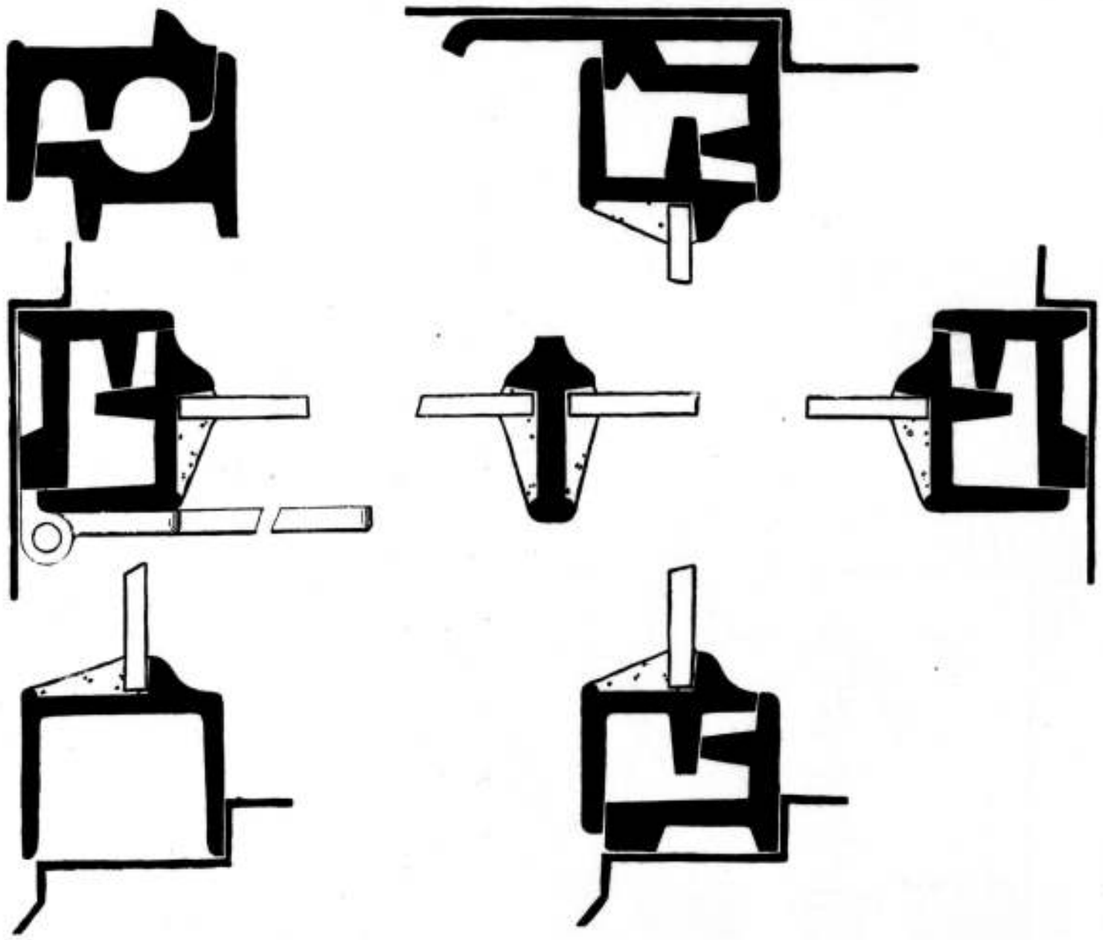

PROFILEN VOOR NAAR BUITEN DRAAIENDE EN VASTE RAMEN.

De profilen, die voor de constructie der ramen gebruikt worden zijn ontstaan na vele en niet altijd dadelijk geslaagde proefnemingen. Aanvankelijk maakte men ze veel te gecompliceerd, thans is men er op uit ze zoo eenvoudig mogelijk te maken en zijn bijv. de ramen der villa te Scheveningen gemaakt van een eenvoudig ⊤ profil.

In Engeland draaien de ramen meestal naar buiten voor naar binnen draaiende ramen, moet men nog eenige meerdere voorzorgen nemen, om van de dichtheid verzekerd te zijn en verder legt bij de keuze van het profil ook de situatie van het gebouw en het meer of minder blootgesteld zijn aan wind en regen gewicht in de schaal.

Voor de verdeelingsroeden bezigt men het ⊤ profil of profilen, die aan de oude houten raamroeden herinneren. Men zou hier de aanmerking kunnen maken, dat het niet aangaat aan ijzer de vormen van hout te geven, hier echter zou die aanmerking misplaatst zijn. Van staalplaat zagen wij toepassingen waar tot een dergelijke aanmerking gereeder aanleiding was, onder anderen een kamerdeur met kozijn geheel van staalplaat vervaardigd in den vorm van een houten paneeldeur en dus hol, op zichzelf echter een zoo prachtig stuk werk, dat wij niet konden nalaten, onze bewondering voor een zoover gevorderde techniek te kennen te geven. Wij twijfelen niet of fabrikanten, die het in de techniek zoover gebracht hebben en reeds zoovele blijken gaven, ook oog te hebben voor den vorm, zullen gaarne van de architecten wenken aannemen, die kunnen strekken, om hun werk ook wat dit punt betreft, tot hoogere volmaking te brengen.

(Wordt vervolgd)

V de Congres van den „Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik".

Wij ontvingen het programma van het Vde Congres van den „Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik", dat van 7 tot 11 September 1909 te Kopenhagen zal worden gehouden, zooals het nu definitief is vastgesteld. Op het Congres zullen de verschillende mededeelingen behandeld worden, die aan de leden van den „Verband" en aan de deelnemers in het Duitsch, Fransch of Engelsch vóór den aanvang van het Congres zullen worden toegezonden.

De deelnemers ontvangen bovendien „Ergänzungshefte zu den Kongreszschriften", welke enkele meer uitgebreide mededeelingen zullen bevatten, doch alleen in de taal, waarin zij oorspronkelijk geschreven zijn. Deze Ergänzungshefte" zullen, evenals de mededeelingen, bij den boekhandel verkrijgbaar worden gesteld.

Het programma omvat:

A. Metalen.

In deze afdeeling zullen mededeelingen worden gedaan op het gebied van:

a. Metallographie.

b. Bepaling der hardheid in het algemeen.

c. Slagproeven.

d. Proeven met afwisselende belasting en ontlasting.

e. Beproeving van gegoten ijzer.

f. Invloed van hoogere temperaturen op de mechanische eigenschappen van metalen.

Verder verschillende onderwerpen tot geen der bovengenoemde rubrieken behoorende.

In de tweede afdeeling zullen onderwerpen behandeld worden voor den bouwkundige van meer direct belang; wij laten daarom het programma van deze afdeeling hier in zijn geheel volgen.

B. Cement, Steen, Beton.

g. Gewapend beton. Officieele mededeeling over dit onderwerp, in het algemeen, door F. Schüle, te Zürich.

Over proefondervindelijk onderzoek bij bouwwerken, door Ch. Rabut, te Versailles.

Over ongevallen bij constructies in gewapend beton, door F. von Emperger te Weenen.

Over de veranderingen in de spanning bij de verbinding van verschillende materialen, door A. Leon, te Weenen.

Bijdrage tot de methoden van het onderzoek der elastische lengte-veranderingen van beton, door B. von Bresztowsky, te Budapest.

Invloed van herhaalde belasting op de aanhechting van de beton aan het ijzer met schoon en met verroest oppervlak, door B. Kirsch, te Weenen.

De invloed van dunne dwarswapening bij gewapend beton, door W. Nekrassow, te St. Petersburg.

h. Verbeteringen van de beproevingsmethode. Officieele mededeeling over dit onderwerp in het algemeen, door R. Feret, te Boulogne sur Mer.

Rapport over opgave 9 „Versnelde beproeving van de verharding van cement", door F. Berger te Weenen.

1. ***Mededeeling hieromtrent***, door L. Deval, te Parijs.

2. ***Mededeeling hieromtrent***, door A. Greil, te Weenen.

Rapport over opgave 30 „Het fijnste poeder in portlandcement", door M. Gary, te Gross-Lichterfelde.

Mededeeling over den stand der werkzaamheden der Commissie voor „Beproeving van puzzolaan", door G. Herfeldt, te Andernach a/R.

Rapport over opgave 40 „Grondslagen voor uniforme beproeving van gips", door R. Feret en M. Gary.

i. Beproeving van cement door middel van prisma's en normaalzand. Officieele mededeeling over dit onderwerp in het algemeen en rapport der Commissie, door F. Schüle, te Zürich.

j. Standvastigheid van het volume van cement. Mededeeling over dit onderwerp in het algemeen, door B. Blount, te Londen.

k. Cement in zeewater. Offiicieele mededeeling over dit onderwerp in het algemeen door A. Baykoff en W. Czarnomsky, te St. Petersburg.

Proeven ter bepaling van de ontleedbaarheid van mortels in zwavelzuurhoudend water, door J. Bied, te Teil.

Proeven met gewapend beton in zeewater, door M. Möller, te Darmstadt.

Cement in zeewater door A. Poulsen, te Kopenhagen.

l. Over den weerstand van steensoorten tegen atmosferische invoeden. Offi-

cieele mededeeling over dit onderwerp in het algemeen, door A. Hanisch, te Weenen.

Over de theorie van den inloed van vorst op natuurlijke steen, door H. Seipp, te Kattowitz.

Schema voor de beproeving van steensoorten, door J. Hirschwald, te Charlottenburg.

Over weerstand tegen vorst, door E. Leduc, te Parijs.

Onderwerpen tot geen der bovengenoemde rubrieken behoorende.

Over het aanhechten van mortel na verschillende onderbrekingen van het werk, door B. Kirsch, te Weenen.

Over vastheid, elasticiteit. waterdoorlaatbaarheid, snelheid van binding van tras-, trascement- en cementkalkmortels, door H. Renezeder, te Weenen.

Over de specifieke warmte van vuurvaste materialen bij hooge temperatuur, door J. W. Mellor, te Stoke on Trent.

C. **Diversen.**

In deze afdeeling zullen behandeld worden:

m. Oliën.
n. Caoutchouc.
o. Hout.
p. Roestwerende middelen

Ten slotte vinden wij onder de onderwerpen tot geen der bovenstaande rubrieken behoorende vermeld.

Over de internationale wettelijke regeling van technische beproevingen, door W. Exner, te Weenen.

Beproevingen op het gebied van het automobielwezen, door W. Exner.

Vereenigingen.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Het jaarverslag over 1908 van de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap is in druk verschenen. Het is weder een dikke brochure.

Eerst het algemeene overzicht over den toestand der vereeniging, het verslag van den 1en secretaris, mededeelingen over het archief, bibliotheek, enz., dan het financieele rapport, vervolgens speciale verslagen en ten slotte reproducties van bekroonde antwoorden op prijsvragen. Het geheel — met de ledenlijst sluitende — een uiting van energiek vereenigingsbestaan.

Het verslag der Archaeologische Commissie is ditmaal zeer beknopt, want er is waarlijk al zeer weinig, waarover verslag is uit te brengen Slechts een enkele vergadering werd gehouden, en eenmaal mocht zij het bestuur der Vereeniging dienen met enkele mededeelingen aangaande hare bevinding omtrent de Paradijskerk in de Torenstraat, nadat door de Commissie in haar geheel en door enkele leden afzonderlijk, pogingen waren aangewend om het behoud van dit gebouw te verzekeren. De commissie koestert steeds de hoop, dat dit gebouw, waarvan het inwendige als mooie uiting van een kunsttijdperk in hare schoone vormen tot ons spreekt, zal mogen gespaard blijven. Verder was de werkzaamheid der commissie gering te noemen. Zij zou dit gaarne anders wenschen, doch waar de voor haar belangrijke onderwerpen meest alle gefotografeerd zijn, is zij nu op een punt gekomen, dat er — wil men tot eene uitgave van een plaatwerkje geraken, hoe eenvoudig dan ook uitgevoerd — moet gehandeld worden.

De commissie, afhankelijk van, en verantwoording schuldig zijnde aan het Vereenigingsbestuur, mag als zoodanig in deze niet zelfstandig optreden en zoude ook niet gaarne wenschen, dat een handeling harerzijds kosten ten nadeele der Vereeniging zou ten gevolge kunnen hebben, terwijl zij, levende uit een zeer bescheiden kas, haar door de Vereeniging beschikbaar gesteld, het risico, verbonden aan een uitgave, niet kan dragen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 23. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst. Verslag van de 102de Algemeene Vergadering van 28 Mei 1909 te Amsterdam.

Zes Heerenhuizen aan den Schotersingel te Haarlem, arch. J. J. v. Noppen, met afbeeldingen.

Rectificatie.

Het Huis met de Hoofden gerestaureerd, met afbeelding.

Vergaderingen Afdeeling Arnhem 26 Mei 1909.

Ingezonden stukken. Het tegenwoordig raadhuis van Rotterdam, door W. F. Overvynder e. a. — Provisie aan architecten door Pl. v. d. Berg.

Architectura No. 23. De toekomst der jonge Nederlandsche architecten, door H. J. M. Walenkamp.

Psychiatrische en Neurologische Kliniek aan het Valeriusplein te Amsterdam, door H. Bonda, met afbeeldingen.

Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. H. Körting, naar het Duitsch door K. F. van de Heijden (Vervolg). — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Vervolg.)

De Bouwwereld No. 23. Het schoolgebouw, door G. J. Veenstra arch. (slot).

Psychiatrische en Neurologische Kliniek te Amsterdam, door H. Bonda arch. (met afbeeldingen).

De Ingenieur No. 23. Smalspoor-tenderlocomotief met drie gekoppelde assen van de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij, door B. M. Gratama c. i., met afbeeldingen en een plaat.

Mobiel vestinggeschut, systeem Schneider, door C. J. M. Collette, Kapt. der Artillerie, met afbeeldingen.

Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland. Jaarverslag Vde Congres van den „Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik". Programma.

Is gedeeltelijke afsluiting en droogmaking der Zuiderzee, zooals die in het ingediende Wetsontwerp is voorgesteld (indijking Wieringermeer) wenschelijk. Praeadvies van den heer V. I. P. de Blocq van Kuffeler c.i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 23. De Schepenwet. — Gewapend beton in veengronden en in zeewater. (slot). — Meer licht. — Rijk bestaan voor Gemeente-Opzichters. — De schatten op den bodem der zee. — Ingezonden. — Zijn wij met de constructie onzer stoomketels op den goeden weg? (Vervolg). — De draadlooze telegrafie en haro practische toepassing. (Vervolg).

De Aannemer No. 23. Borgstelling.

Uit Deventer.

Sprekende cijfers

Geeft het certificaat van betaling door den architect aan den aannemer afgegeven onder alle omstandigheden het recht van den aanbesteder betaling te vorderen?

Geen opzeggingstermijn.

„In aangenomen werk."

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 49. De lengte van het stookkanaal van een ringoven. — Kunstmatig verwarmde drogerijen en drogerijen en droogloodsen in de open lucht. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen. (Vervolg). — Arbitragebepalingen in bestekken. — Verbetering der ongevallenwet. II. — Verplichte seinen tusschen den machinist en de fabriekslokalen.

Deutsche Bauhütte No. 23. Die Abnahme von Arbeiten im Baugewerbe, door Dr. Jur. Hans Lieske.

Interessante Punkte im Städtebild door F. Rud. Vogel bij een ontwerp van Wilh Weske te München.

Einiges über Gartenmotive, door Erich Schirmer bij ontwerpen van P. Reichert.

Ein Mietshaus, door F. Rud Vogel, bij een ontwerp van Groszkopf & Kurz.

Entwurf zu einem Herrenzimmer, door Waldner bij een schets van Paul Breukel te Keulen.

Bezahlte Lobartikel in der Architekten-Zeitung.

Het Huis, Oud- en Nieuw No. 5. Aan de hand van oude afbeeldingen en nieuwe kiekjes vertelt N. C. C. in deze aflevering een en ander over Rijnsburg en zijn oude abdij. Eenige jaren geleden werd bij gelegenheid van plannen tot verbouwing der kerk de aandacht op Rijnsburg gevestigd. Het moet toen gebleken zijn dat men in de kerk niet meer de oude abdijkerk te zien heeft, doch een samenvoegsel van uiteenloopende onderdeelen, waaronder van de abdij afkomstige, maar ook van de afbraak van een kerk te Noordwijk. Evenwel is de kerk, die in 1903 door den architect Jesse geheel verbouwd werd, een in vele opzichten merkwaardig overblijfsel. Evenzeer kan dit gezegd worden van de kerk van het niet ver van Rijnsburg verwijderd Oegstgeest. Ofschoon van zijn toren beroofd, maakt het gebouw van buiten geheel met klimop begroeid, door zijn hooge ligging een zeer schilderachtig effect en het interieur door zijn verhoudingen een aangenamen indruk. Deze kerk dateert in haar tegenwoordigen vorm van het midden der zeventiende eeuw.

Onder de rubriek „Toelichting bij de platen" wordt o.a. een heerenhuis te Rotterdam beschreven en afgebeeld terwijl verder eenige bladzijden gewijd zijn aan het plaatwerk van W. O. J. Nieuwenkamp „Bali en Lombok", waarvan onlangs het tweede gedeelte is verschenen. Op een losse plaat, bij dit nummer gevoegd, is een ontwerp van een automobiel in kleurendruk weergegeven.

Varia.

In de „IJzer- en Staalkroniek" vonden wij verleden week onderstaande beschouwingen, die ook op de industrieën van het bouwvak van toepassing zijn en daarom voor een groot deel onzer lezers zeker niet van belang ontbloot.

BESCHERMING OF BEVORDERING DER INDUSTRIE.

Als dit nummer van ons weekblad verschijnt bevinden wij ons midden in den verkiezingsstrijd. De IJzer- en Staalkroniek is een vakblad, geen politiek orgaan, en met de de politiek zullen we ons dan ook niet bezighouden. Niettemin geeft de thans gevoerde strijd ons wel aanleiding eenige opmerkingen te maken. In de allereerste plaats treft het hoe ook thans weer evenals vroeger de materieele belangen van ons land en van ons volk bij dien strijd tusschen de verschillende politieke partijen op den achtergrond blijven, hoe weinig aandacht de verschillende partijen en haar woordvoerders wijden aan de belangen van handel en nijverheid, de grondslagen van ons volksbestaan en onze volkswelvaart. Onze staatslieden hebben hun tijd te veel noodig voor allerlei twistvragen van zuiver politieken aard, zoodat zij zoo nu en dan slechts ter loops ook eens een uurtje kunnen afzonderen voor de overweging van de nooden en wenschen van industrie en handel, en voor de verschillende partijen zijn die vragen ook van zoo overwegend belang, dat geen enkele het bij de keuze van hare candidaten van voldoende gewicht acht om eens na te gaan, wat voor de materieele ontwikkeling van ons land van deze candidaten te wachten zou zijn. Ons wetboek van koophandel, op zoo menig punt verouderd, eischt dringend herziening, tal van wettelijke bepalingen zijn niet meer in overeenstemming met de moderne eischen van het bedrijf, ons ambachts- en technisch onderwijs heeft aanvulling en verbetering noodig, jaren en jaren lang reeds wordt gewacht op een beslissing — in welken zin dan ook — over het groote nationale werk van de drooglegging der Zuiderzee .... maar politieke en godsdienstige geschillen nemen alle aandacht, alle werkkracht, allen tijd in beslag, zoodat er geen gelegenheid overblijft om zulke vragen van practischen aard, waartoe alle partijen kunnen samenwerken, omdat zij buiten de politieke verdeeldheid staan, tot oplossing te brengen.

Alleen in een vraag van waarlijk groote beteekenis voor de materieele ontwikkeling van ons land hebben, kan men zeggen, de verschillende politieke partijen een standpunt ingenomen, dat is de vraag van vrijhandel of bescherming. Hier staan de christelijke partijen tegenover de vrijzinnige, alsof het protectionistisch stelsel een christelijken grondslag had, het vrijhandelstelsel daarentegen van paganistischen huize ware. Zoo wordt ook deze kwestie weer vertroebeld en wordt de vraag, wat schrijft landsbelang in dezen voor, geheel op den achtergrond geschoven. Zoo zal ook door partijdiscipline en uit partijgeest de beantwoording van deze vraag geheel onzuiver worden. Men kan de meest geloovige katholiek zijn en toch vrijhandelaar, men kan aanhanger wezen van de meest radicale politieke denkbeelden en toch van oordeel zijn, dat het protectionistisch stelsel voor de economische ontwikkeling van land en volk van den allergunstigston invloed zal zijn. Maar niettemin zal die geloovige katholiek een candidaat stemmen en afvaardigen, die in deze levenskwestie voor het land, lijnrecht tegen zijn gevoelen ingaat, en zal de vrijzinnige zijn stem uitbrengen op een candidaat die door zijn partij-aansluiting bij de beslissing over de kwestie het beschermend stelsel zal veroordeelen.

Niets toont beter de verkeerdheid en valschheid van onze tegenwoordige partijleuzen en partijverdeeling.

Ons standpunt in deze kwestie is onzen lezers bekend. Wij voor ons achten voor ons land beschermende rechten uit den booze en wij vreezen, dat protectionistische invoerrechten in stede van onze industrie te bevorderen, zoowel onze nijverheid als onzen handel ten zeerste zullen benadeelen.

In ons kleine land waar de grondstoffen voor de groote industrie ontbreken, kunnen beschermende rechten hoogstens een enkele tak van nijverheid voordeel brengen, maar dan ten koste van zoovele andere, die nu slechts door den onbelemmerden invoer van de benoodigdheden kunnen bestaan en bloeien.

Bovendien bescherming geeft aan de nijverheid alleen de heerschappij op de binnenlandsche markt en nu moge die in een reuzenstaat met een naar millioenen en millioenen tellende bevolking iets beteekenen, in ons kleine landje zal de industrie, zal zij zich verder kunnen ontwikkelen, in de allereerste plaats export-industrie moeten zijn, en de export wordt door beschermende rechten niet bevorderd.

Wij zien het, hoe onze land- en tuinbouw zonder eenige beschermende rechten in betrekkelijk weinig jaren hun uitvoer hebben weten te vermeerderen, door de toepassing van verbeterde arbeidsmethoden, van de nieuwste vindingen, door onderlinge samenwerking, en door krachtdadigen steun en voorlichting der regeering. Zoo zal ook onze nijverheid

zich dienen te ontwikkelen en zij zal dan op een gezonde basis rusten. Ons technisch onderwijs zal moeten worden uitgebreid en verbeterd, ons stoomvaartverkeer met andere landen bevorderd en uitgebreid — onze consulaire en diplomatieke dienst — hoeveel er dan sedert de instelling van de afdeeling Handel ook al verbeterd moge zijn — nog meer dienstbaar moeten worden gemaakt aan de uitbreiding van onze handelsbetrekkingen met het buitenland. De vestiging van kooplieden in overzeesche gewesten zal moeten worden aangemoedigd, de uitzending van handelsagenten en reizigers bevorderd. En de regeering zal ook hierbij haar steun moeten verleenen. Dat zij ook nog op andere wijze, door zooveel mogelijk hare orders aan Nederlandsche fabrieken op te dragen, de industrie zal kunnen bevorderen, daar zij hierdoor gelegenheid zal geven nieuwe industriën te vestigen en bestaande industriën zekere stabiliteit verschaffen, hebben we reeds meermalen uiteengezet.

Vele van deze wenschen zullen ongetwijfeld de strenge afkeuring van den dogmatischen vrijhandelaar opwekken, maar wat wij willen is geen ongezonde bescherming, is niets anders dan den eisch dat de staat steunt, voorgaat en wegwijst, sluimerende krachten opwekt, zooals hij dat deed en doet — zonder eenig verzet — bij den aanleg van havens en kanalen en spoorwegen. Dat zou gezonde bescherming zijn, en tegenstelling van de ongezonde bescherming, die een protectionistisch tarief nog slechts aan een deel van onze nijverheid zou geven, tot nadeel van het geheel overige bedrijf en van onzen handel.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

In het door de laatste aardbeving bijna geheel verwoeste Messina heeft de vulcanische werking nog niet uitgewoed. Dezer dagen zijn weer twee heftige aardschokken waargenomen, waardoor verscheiden huizen, die nog waren blijven staan, zijn ingestort.

Men wacht te Messina nog steeds te vergeefs op het begin van den wederopbouw der stad. De overheid heeft nog geen werken kunnen doen uitvoeren en zelfs de particuliere eigenaars van eenige villa's, die hun woonplaatsen weer willen opbouwen, zijn tot werkeloosheid gedwongen, daar het nieuwe bebouwingsplan nog niet te Messina is gekomen. Reeds twee maanden geleden werd beloofd dit plan onmiddellijk te sturen. Op de plaats van het ongeluk is alles nog bij het oude gebleven; het eenige wat gebeurd is, is de bouw van eenige barakken en hutten, maar ook deze zijn voor het grootste deel onvoltooid en onbewoond, terwijl nog steeds een onderdak zoekende menschen bij de ruines rondzwerven. De overheid heeft thans besloten, de opruimingswerken aan particuliere ondernemers op te dragen, die zich verplichten moeten, de straten binnen vier maanden begaanbaar te maken.

BINNENLAND.

HAARLEM. Maandag 7 dezer hebben een twintigtal leerlingen van de hoogere afdeeling der School voor Kunstnijverheid alhier onder geleide van den Directeur en Hoofdleeraar, een bezoek gebracht aan het Rijks-Museum van Oudheden te Leiden, alwaar de onder-directeur Dr. Boeser hoogst belangrijke en leerrijke mededeelingen deed over de kunst en de nijverheid van het oude Egypte. Dr. Boeser is voornemens in een drietal voordrachten deze onderwerpen te behandelen, en wel eerst die van het Oude Rijk, vervolgens die van Middenrijk om met die van het Nieuwe rijk te eindigen. De boeiende en aangename wijze; waarin de stof behandeld werd wekte de onverdeelde aandacht bij zijn gehoor; de oorspronkelijke artefacten, welke de hoorders omringen lichten het gesprokene nader toe.

Het gezelschap keerde dan ook hoogst voldaan, in het vooruitzicht der beide, nog plaats te hebben voordrachten, in de meest opgewekte stemming naar de Spaarnestad terug

NIJMEGEN. Als gemeld werd stelden 14 leden van den raad voor B. en W. uit te noodigen een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid om ruimte voor den administratieven dienst in het raadhuis te vinden, waartoe de voorstellers de aandacht vestigden op het voormalig kerkgebouw op Mariënburg.

B. en W. deelen nu den raad mede, dat zij hebben gemeend op de over dit voorstel te nemen beslissing te moeten vooruitloopen, in verband met een door hen ontvangen nader bericht van den minister van binnenlandsche zaken omtrent verhooging van het subsidie, welke het rijk aan de gemeente zou willen trekenuen voor de restauratie van het kerkgebouw tot plm. f 7500 en waarbij de minister op eene spoedige beslissing aandringt. De vraag of het oude kerkgebouw voor museum geschikt zou zijn wordt in door B. en W. overgelegde verslagen van de commissie voor het museum en van den directeur van gemeentewerken in bevestigende zin beantwoord.

B. en W. ontveinzen zich niet, dat de uitgaaf, welke met de inrichting van het oude kerkgebouw tot museum gemoeid zal zijn, niet onaanzienlijk is, maar er staat het voordeel tegenover, dat op die wijze langs den minst kostbaren weg meer lokalen voor den gemeentedienst in het raadhuis kunnen worden verkregen, voldoende voor tal van jaren.

B. en W. stellen voor te besluiten: 1. tot behoud en herstelling van het voormalig kerkgebouw, daartoe beschikbaar te stellen f 15,000, onder voorwaarde, dat het Rijk aan de gemeente een subsidie verleent van 50 pCt. der kosten tot een maximum van f 7500 en voorts het gebouw volgens het ontwerp van den directeur van gemeentewerken voor museum in te richten en daarvoor ter beschikking te stellen f 31,000: 2. hen uit te noodigen nader bij den raad in te dienen een plan en begroting van kosten voor de inrichting der door verplaatsing van het museum vrijgekomen lokalen in het raadhuis voor den administratieven dienst.

In zijn verslag deelt de directeur van gemeentewerken mede, dat de Mariënburgkerk kan worden ingericht tot museum door het inbouwen van boven elkander gelegen, langs de wanden omgaande galerijen. De ruimte gelijkvloers kan grootendeels als één doorloopende zaal worden gebruikt, waarvan de helft door de welven van het nonnenkoor is overdekt. Een gedeelte van de ruimte onder het nonnenkoor moet gereserveerd blijven voor de directie en de bewaking. De laagste galerij komt ter hoogte van den vloer boven de welven van het koor. Twee hooger gelegen galerijen gaan geheel rondom het gebouw. De afstand van vloer tot vloer zal kunnen zijn 2.65 M., de voorsprong buiten de wanden 2.25 M. In het midden der lengte kunnen de galerijen door een brug worden verbonden.

Het is mogelijk voor het opstellen van voorwerpen en circulatie een gezamenlijk grondoppervlak te verkrijgen van 600 M², zijnde het dubbele van hetgeen in het tegenwoordig museum beschikbaar is. Aan expositiewand kan 200 strekkende meter worden beschikbaar gesteld, ook ongeveer het dubbele van thans.

Aangebracht zullen moeten worden eene electrische lichtinstallatie en centrale verwarming.

De commissie voor het museum geeft B. en W. te kennen, dat door overbrenging van het museum naar de Mariënburgkerk geen ideaaltoestand zal worden bereikt. Deze kan h. i. slechts worden verkregen door stichting van een geheel nieuw expresselijk tot museum ingericht gebouw, waarin ook de verzameling-Kam nog tijdens diens leven zou kunnen worden overgebracht. Overigens bestaat bij de commissie tegen verplaatsing van het museum naar de voormalige Mariakerk geen overwegend bezwaar. Zij wijst op verschillende punten in acht te nemen bij de inrichting van het kerkgebouw voor zijn nieuwe bestemming, waarmede het plan van den directeur van gemeentewerken rekening houdt.

RHENEN. Dezer dagen is te Ingen in de Betuwe verdwenen een gebouw, dat, hoewel gemoderniseerd, in sommige deelen en in zijn eigenaardigen bouwtrant sporen van hoogen ouderdom vertoonde, nl. de Commanderij. Een bijbehoorende kapel was in gebruik bij een wagenmaker! De heer Hoefer te Hattem, heeft als lid van de rijkscommissie tot instandhouding van dergelijke monumenten, tevergeefs pogingen aangewend om het gebouw te doen restaureeren.

(Zie vervolg Binnenland in het Bijblad.)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

'S-GRAVENHAGE. B. en W. hebben den gemeenteraad praeadvies uitgebracht op het adres der heeren C. M. E. van Löben Sels en S. J. van den Bergh betreffende hunne tot de Koningin gerichte aanvrage ter verkrijging van concessie voor den aanleg en de exploitatie van een electrischen spoorweg van Scheveningen en 's-Gravenhage naar Hoek-van Holland, met een zijtak van Kijkduin naar Delft.

Het praeadvies strekt om adressanten te berichten, dat de totstandkoming van de bedoelde lijn voor deze gemeente door den gemeenteraad niet van zoodanig belang geacht wordt, dat voor hem aanleiding zoude bestaan om bij de regeering op het verleenen van de concessie aan te dringen, doch dat in beginsel van de zijde der gemeente geen bezwaar bestaat om, voor zooveel van haar afhangt, door het gebruik maken van de straten en wegen, langs welke de ontworpen spoorweg is ontworpen, toe te staan, mede te werken tot de totstandkoming van dien spoorweg, volgens nader vast te stellen voorwaarden. Door adressanten zullen dan moeten worden overgelegd een tweetal verklaringen, die 1o. verband houden met de aan de Haagsche Tramweg Mij. verleende concessie, en 2o. betreffen de bereidverklaring van de H. T. M. en van de Holl. IJz. Spwg. Mij. wat aangaat het medegebruikt van de door die maatschappijen geëxploiteerd wordende tramwegen.

— De bovenbouw van het Vredespaleis is gegund aan den aannemer H. F. Boersma, alhier, dus niet aan den minsten inschrijver.

— De Algemeene 's-Gravenhaagsche Bouwgrondmaatschappij, heeft, naar wij uit de Provinciale bladen vernemen, een wedstrijd voor gevelontwerpen uitgeschreven voor het eerste honderdtal gebouwen, gesticht op de terreinen der maatschappij. Uitgeloofd zijn een prijs van f 2500, een eerste premie van f 1500 en een tweede premie van f 1000.

Personalia.

— Bij het Bouw- en Woningtoezicht te 's-Gravenhage zijn door B. en W. benoemd: tot inspecteur 2 kl. J. Th. Neeteson, J. Hoogervorst en F. Poot, en tot controleur C. J. Louw, allen voor één jaar.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig Opzichter, om direct in dienst te treden. Brieven onder No. 762 bureau van de Haagsche Courant te 's Gravenhage. (1)

— Bouwopzichter der Gemeente Sloten (Noord Holland). Jaarwedde f 750. Particulier werk met toestemming van B. en W. Infunctietreding 1 Juli a.s. Adressen op zegel uiterlijk 13 Juni 1909, bij den Burgemeester, te Sloterdijk. (1)

— Directeur eener te stichten gasfabriek te Zuid-Scharwoude, tegen 1 Augustus, jaarwedde f 1000.— vrije woning, vuur en licht. De titularis gedurende den bouw te belasten met het toezicht op de uitvoering tegen een salaris van f 100.— per maand. Stukken in te zenden vóór 1 Juli 1909 aan den Voorzitter van de Commissie tot bouw en Exploitatie van een steenkoolgasfabriek aan den Langendijk. (1)

— Uitvoerder bij den bouw van een landhuis in de provincie Utrecht voor 5 maanden. Brieven onder letter K, boekhandel, Lenshoek. Zaltbommel. (1)

— Machineteekenaar aan eene Machinefabriek, directe indiensttreding, bekendheid met zuiggasmotoren gewenscht. Brieven onder letter K P 294, Nieuws van den Dag. (1)

— Directeur, tevens belast met het onderwijs in het vakteekenen, aan de ambachtsschool te Zutphen tegen 1 November e.k. Jaarwedde f 1400. Zich vóór 22 Juni schriftelijk te wenden tot den Secretaris van het Bestuur der Geldersche Vereeniging voor Kunstnijverheid te Zutphen den Heer W. C. Staring. (1)

— Leeraar in het lijnteekenen aan de H. B. S. te Zutphen, ook bevoegd voor onderwijs in het handteekenen. Inlichtingen bij den Directeur. Indiensttreding 1 September 1909. (1)

— Directeur der Burger-Avondschool en der Gemeentelijke Teekenschool te Zutphen bevoegd voor onderwijs in het lijnteekenen. Salaris plm. f 1245. Indiensttreding 1 Sept. 1909. Het is niet onwaarschijnlijk, dat den titularis tevens wordt opgedragen de Directie der op 1 November e.k. te openen Ambachtschool.

Stukken vóór den 22en Juni n.s. aan den Burgemeester. (1)

Teekenaar voor ijzerconstructie met praktijk, flink salaris. Br. fr. lett. J K 201, N. v. d. D. (1)

— Leeraar in de bouwkunde, het landmeten en waterpassen aan de „Kweekschool voor Machinisten" te Amsterdam, tegen 1 Sept. e.k. 2 uren per week. Zich te vervoegen bij den Directeur, H. Enno v. Gelder. (2)

— Gediplomeerd Werkt. en Electr. Ingenieur, op Technisch Bureau. Vereischten: Teekenbureau-praktijk en kennis van Duitsche en Engelsche taal. Aanbiedingen onder No. 15375 aan het Bureel van het Algemeen Handelsblad, te Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

24 Bouwk.Opz.-teck.,	22—50 j.,	f 60—f 125	p.m
10 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	f 70—f 125	„
12 Bouwk. Teek.	22—34 j.,	f 45—f 110	„
7 Waterb. Opzr.	21—50 j.,	f 60—f 80	„
4 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j.,	f 30—f 50	„
5 Chef-machinisten	28—34 j.,	f 80—f 130	„
3 Werkt. opz. (construct.)	25—40 j.,	f 85—f 200	„
6 Werkmeesters	27—34 j.,	f 100—f 130	„
8 Werktuigk. Teek.	22—32 j.,	f 50—f 110	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 50	„
4 Electrotechniker	19—35 j.,	f 50—f 130	„
1 Werktuigk. Chef Ing. Bureau	—47 j.,	f 190	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. 4)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 14 Juni.

Oud-Beierland ten 5 uur. Door het bestuur van den polder: het maken van een brugje in den polder ter verbinding van den Langeweg met den Groeneweg; het bestek en teekening ter inzage in het hotel De Ouden Hoorn; aanw. den dag der besteding nam. 2 uur door den arch. J. Smit.

DINSDAG 15 Juni.

Harlingen ten 8 uur. Door het gem. bestuur de levering van 80.000 Friesche Bakklinkers bestek en voorw. ter lezing ter gem. secretarie.

Bussum. Door de arch. G. J. Vos: het sloopen van het heerenhuis, koetshuis, stal en koetsierswoning op „Knapenburg" aan den Heerenweg te Heemstede; te bezichtigen 2, 3 en 4 Juni a.s., tusschen 9 en 4 uur.

's-Gravenhage ten 2 uur. Door de arch. Z. Hoek en J. Th. Wouters in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis: den bouw van een villa aan den van ouds bekenden Veeneburgerweg te Lisse. (Zie adv. in no. 23).

Rotterdam ten 1 ure. Door het gem. best.: het bouwen van een school voor G. L. O. aan de Hooidrift; bestek, voorw. en teek. ter inzage op de Centrale Secretarie en in het Stads Timmerhuis en te bekomen bij de wed. van Waesberge en Zn., Houttuin no. 73; inl. aan gemeld timmerhuis; aanw. gehouden.

Schagen ten 11 uur. — Dijkgraaf en Heemraden van het Ambacht De Schager en Niedorper Koggen in het hotel Vredelust: de levering van 67 duizend straatsteenen, het leggen van plm. 1200 M. paardenpad, alsmede andere werken aan gen. dijk; bestek te bekomen bij den secretaris van het ambacht te Oude Niedorp en bij den opzichter te Lutje-Winkel die inlichting geeft.

Utrecht ten 2 uur. Door de Maatsch. tot Expl. van S. S. aan het Centraal bureau in het Morcelse Park: bestek no. 11 2: het maken van een tractiegebouwtje op het station te Nijmegen, raming f 3300. Zie ad. no. 22).

Utrecht ten 2 uur. Door de Maatsch. tot Expl. van S. S. aan het Centraalbureau in het Moreelse park: bestek no. 1157: het verbeteren van de wachterswoningen op de lijn Harlingen-Ni uweschans, raming pere I f 18000, perc. II f 16050, perc. III f 20300. (Zie adv. in no. 22).

Zeddam ten 7 uur n.m. Door den bouwk. Th. J. Ditshuizen te 's-Heerenberg in het Stationskoffiehuis: het bouwen van een woonhuis, in massa en in perceelen; bestek en teek. ter inzage in voorn. café; aanw. 14 Juni 11 uur.

Gronau ten 12 uur. Door de Gronauer Bankverein Ledeboer Ter Horst en Co. in het hotel „Zum Engel": den bouw van een bankgebouw met woonhuis aan de Wilhelmstrasse te Gronau i. W. Bestek met teekeningen verkrijgbaar ten kantore van den Architect. Aanwijzing op het terrein op den dag der besteding, half elf M.E.T. inlichtingen heeft G. Beltman A.Gzn., Architect.

WOENSDAG 16 Juni.

Rotterdam ten 3 uur. Door den arch. J. van Wijngaarden in de Diaconieschool aan de Crispijnlaan no. 12: het verbouwen der diaconieschool alleen voor lidmaten der Ned. Herv. gem. te Rotterdam; bestek en teek. zijn te bekomen bij den architect, Spoorsingel 67b.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke **Premiën**, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Bij de Gemeentewerken van *Utrecht* komt met ingang van 1 Augustus a.s. vacant de betrekking van

Ingenieur

(Onderafdeelingchef) tegen eene bezoldiging van **f 2000.— — f 3000.—** per jaar.

Zij die daarvoor in aanmerking wenschen te komen en in het bezit zijn van het diploma van Civiel-Ingenieur hebben zich daartoe vóór 1 Juli a.s. bij gezegeld adres en onder overlegging der noodige stukken aan te melden bij Burgemeester en Wethouders.

Nadere inlichtingen worden verstrekt door den Directeur der Gemeentewerken die in den regel dagelijks te spreken is op zijn bureau Stadstimmerhuis, Achter Klarenburg, des morgens tusschen 10 en 12 uur.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag den 29sten Juni 1909**, des namiddags ten **2 ure** aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht* van:

Bestek No. 1186.

Het maken van grondwerken, het opbreken en leggen van sporen en wissels, het maken van perrons met bijkomende werken op het emplacement RAALTE, ten behoeve van de aansluiting O. L. D. O.

Begroting f 12500.—.

De besteding geschiedt volgens § 35 van het bestek.

Het bestek ligt van den 12den Juni 1909, ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Sectie-Ingenieur H. VAN BERCKEL te *Zwolle*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van f 1.00.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 18den Juni 1909 ten 9.40 ure voormiddag.

UTRECHT, den 7den Juni 1909.

van 5 tot 32 cM. voorradig

Gebr. VAN DER VLIET,
IJzer- en Staalhandel
te AMSTERDAM.
Staaf-, Band-, Plaat-, Hoek- en T-IJzer, enz.
Stalen Balk- en U-Profielen.
Gegoten Ohlerstaal.

tot 30 cM. voorradig

Alleenverkoop van P. L. H. Kroonijzer en Wilhe S. M. vloeijzer.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 19 JUNI 1909. No. 25.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Indrukken uit Londen.

(Vervolg van bladzijde 189.)

Zooals wij reeds opmerkten zijn de profilen van de moderne ijzeren ramen het resultaat van de ervaring in een aantal jaren opgedaan. De grootste moeilijkheid, die te overwinnen was bij het vraagstuk, een goed metalen raam te construeeren, bestond daarin, dat gevaar voor klemmen uitgesloten moest zijn en toch de sluiting en de dichtheid zoo volkomen mogelijk.

In de op bladz. 188 afgebeelde profilen kan men zien, dat klemmen geheel uitgesloten is en de dichtheid verzekerd is door een drievoudigen aanslag van het raamprofil tegen het kozijnprofil. Bovendien is de bovenregel van het kozijn van een waterslag voorzien. Het zwaardere profil links bovenaan wordt bij ramen van groote afmetingen toegepast.

Vroeger werden de verbindingen met koper gesoldeerd, tegenwoordig evenwel alle verbindingen geweld.

Gewoonlijk worden de ramen afgehangen aan bronzen scharnieren en voorzien van klemsluitingen, en de profilen zijn geschikt, zoowel voor gewone draairamen als voor van boven afgehangen klepramen.

Eenvoudiger nog zijn de profilen, die hieronder zijn afgebeeld; zij hebben slechts een tweevoudigen aanslag. Daar waar men vreest, last te zullen hebben van condensatiewater, wordt tegen den onderregel van het kozijn een bronzen strook aangebracht zooals in het profi llinks beneden is aangegeven.

Ofschoon ons bezoek hoofdzakelijk de Building Trades Exhibition betrof, waar men gemakkelijk eenige dagen kan doorbrengen, zonder dat men nog alles kan afzien, wanneer men daar nagenoeg een geheelen dag heeft doorgebracht geeft een rit op een motorbus of een wandeling door de stad niet alleen een aangename afwisseling, maar wij hadden daarbij gelegenheid, tal van, ons van vroeger bekende merkwaardigheden weer te zien en enkele nieuwe bouwwerken op te merken, die de aandacht trokken. Veel gebroken is er in de laatste jaren aan het Strand en zijn omgeving, het oude Strand is bijna niet meer te herkennen, maar de vrijgekomen terreinen zijn nog maar gedeeltelijk bebouwd, o.a. is er een nieuw Gaiety-Theatre verrezen, ongeveer op de plaats van het oude en daartegenover een een groot hotel in Franschen stijl en naar wij vernamen ook door een Franschman gebouwd.

Achter het Britsch Museum zijn tusschen Russel-Square en Bedford-Square twee straten met het daar tusschen liggend blok op een paar huizen na geheel weggebroken, om plaats te verkrijgen voor de belangrijke uitbreiding van het museum, waaraan

men bezig is. In Oxfordstreet vonden wij enkele nieuwe winkelgebouwen, kolossaal in aanleg en uitvoering. De reuzenorde over minstens twee verdiepingen doorgaande is nog steeds een geliefkoosd motief van den Londenschen bouwmeester, evenals het erkervenster of bow-window.

Gijlieden houdt niet van kolommen, voegde een Engelsch collega ons toe en wij moesten toestemmen dat hij daarin gelijk had; blijkbaar deed het hem

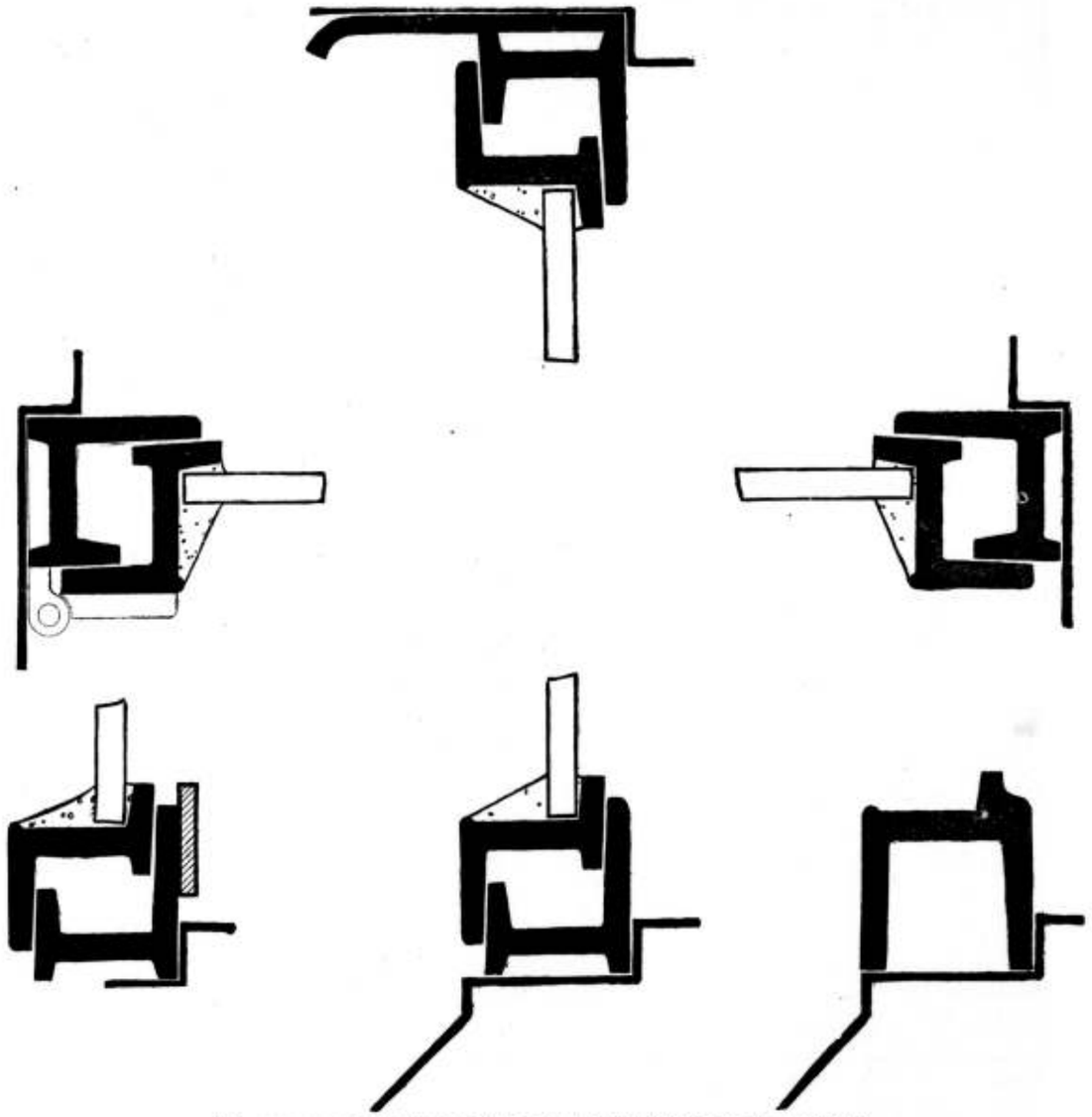

EENVOUDIGE PROFILEN VOOR NAAR BUITEN DRAAIENDE EN VASTE RAMEN.

echter aangenaam aan te vernemen, dat het bow-window ook bij ons bijzonder in de mode was.

Wanneer men Oxfordstreet Westwaarts volgt, komt men over High Holborn langs de bekende vakwerkgeveltjes van Staples Inn ongemerkt in de City, waarvan, als men haar met eenigen goeden wil als een ellips beschouwt, de St. Paul's Kathedraal en de Bank de brandpunten zijn. Zoodra men dan Holborn Viaduct Station gepasseerd is ontwaart men op den hoek van een straat rechts een nieuw gebouw, dat sterk herinnert aan sommige Engelsche Vredespaleis-ontwerpen. Het is het nieuwe gerechtsgebouw de New Old Bailey. Wie vroeger Londen bezocht zal zich nog de sombere gevangenis herinneren bekend onder den naam van Newgate, die eertijds op deze plek stond. Deze werd in alle reisboeken als een der grootste bezienswaardigheden van de City vermeld en wedijverde met den Tower in lugubere, historische bijzonderheden, die men den bezoeker wist te verhalen.

Het nieuwe gebouw is een goed type van de Londensche architectuur van onzen tijd, althans van een richting, die door vele bekende Londensche

architecten gevolgd wordt. Bovendien is het een voorbeeld van de toepassing op groote schaal van de metalen vensters der Crittall Mfg. Co. Hier zijn zij niet van ijzer maar van geschutbrons (gun-metal) vervaardigd, een materiaal, dat b.v. in een vochtig klimaat of daar waar sterke afwisseling in de atmosfeer voorkomt, zooals o. a. in tropische gewesten, vele voordeelen boven ijzer biedt, en in het geheel niet geverfd behoeft te worden.

Men past hier, zooals uit achterstaande afbeeldingen blijkt, profilen van eenigszins anderen vorm toe.

Ook zal men hierbij aantreffen een profil voor een naar binnen draaiend raam, terwijl de middelste figuur profilen te zien geeft, die voor een tuimelraam kunnen dienen, maar ook voor een nieuw systeem draairamen, die niet aan een der stijlen, maar in het midden of op een derde van de breedte met speunen zijn afgehangen. Openstaande draait zulk een raam gedeeltelijk naar buiten en gedeeltelijk naar binnen en kan men gemakkelijk de ruiten aan beide zijden schoonmaken, vandaar dat voor hooge gebouwen deze ramen wel aanbeveling verdienen.

De bronzen ramen zijn natuurlijk veel duurder dan de ijzeren, waarvan de fabrikanten verklaren, dat zij niet meer behoeven te kosten dan de houten. Zij fabriceeren echter ook goedkoope bronzen ramen van zeer eenvoudig profil, dat men eveneens hierachter vindt afgebeeld. Uit deze afbeeldingen is

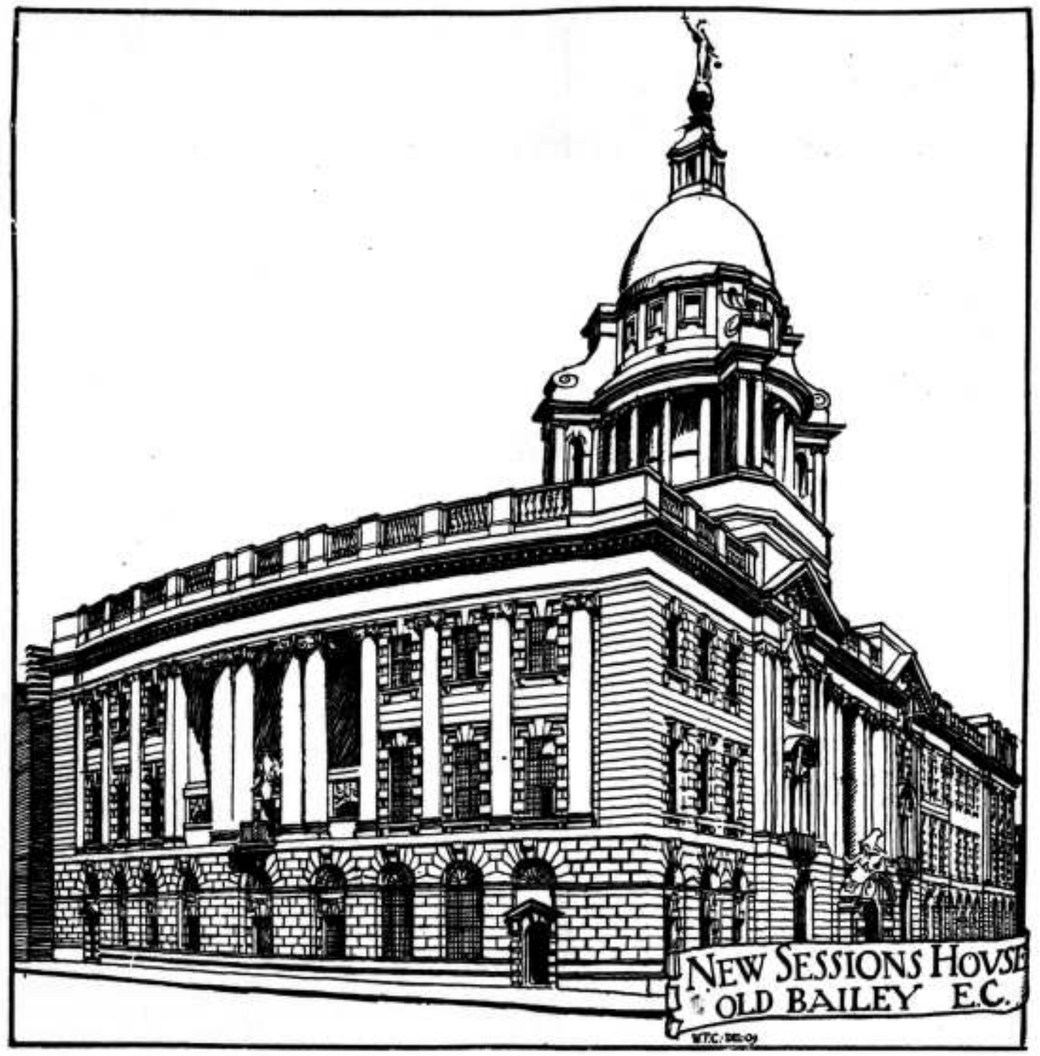

tevens te zien op welke wijze glas in lood in de metalen ramen gezet kan worden.

Het zou ons te ver voeren alle toepassingen en combinaties die op de tentoonstelling te zien waren, alsook verschillende systemen van beweegbare ramen, van metalen deuren en diverse sluitingen nog uitvoeriger te bespreken. Alvorens echter tot de tentoonstelling terug te keeren, willen wij onze vluchtige wandeling door Londen voortzetten. De tijd

PROFILEN VAN BRONZEN RAMEN.

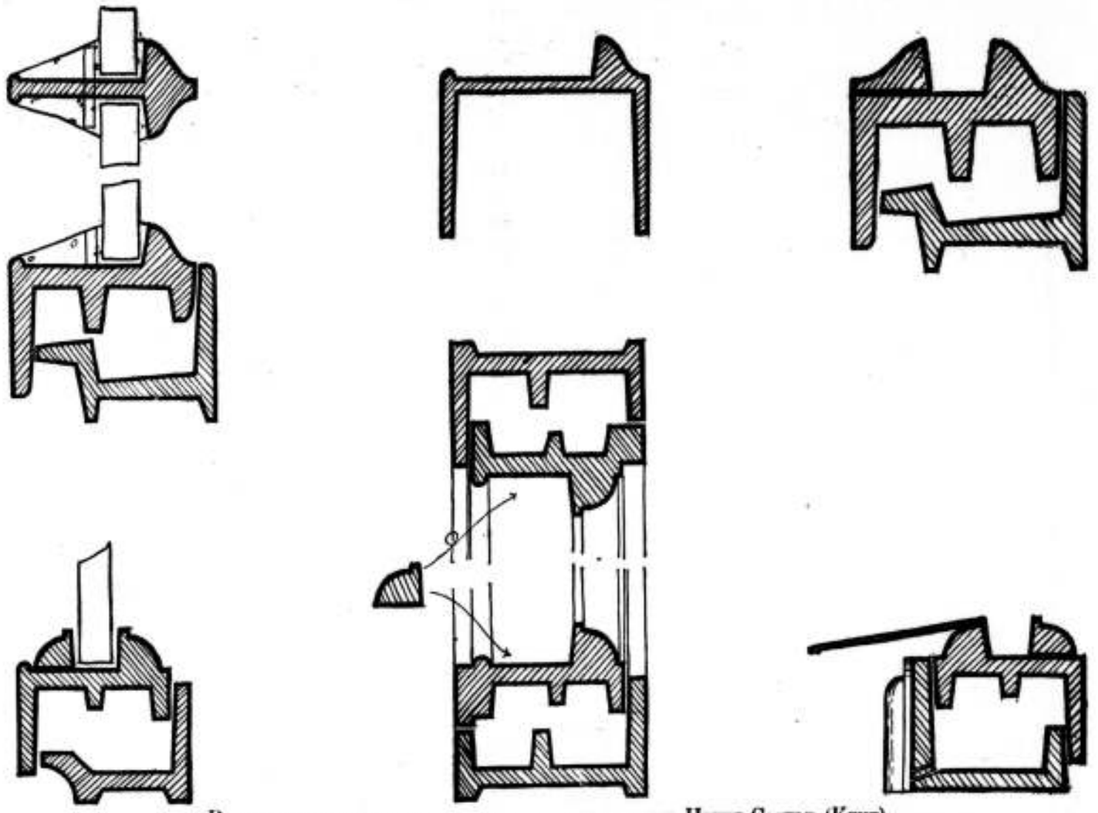

RAAMSLUITING TOEGEPAST BIJ DE RESTAURATIE VAN HEVER-CASTLE (KENT).

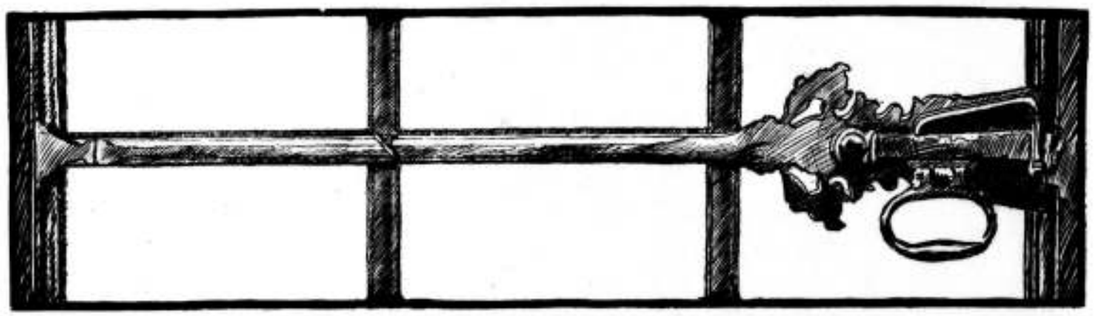

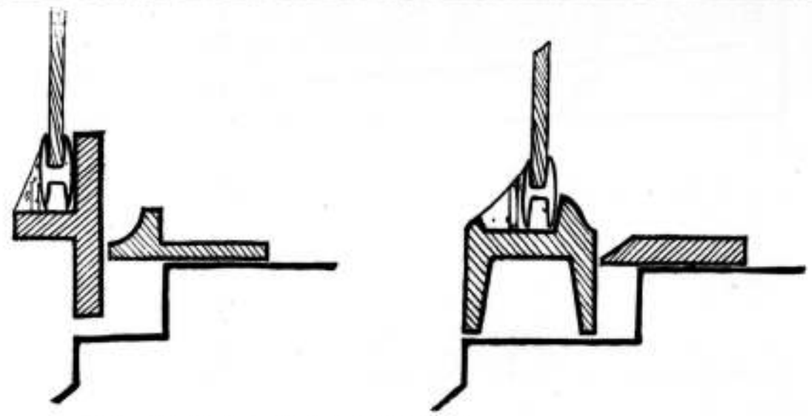

PROFILEN VAN GOEDKOOPE BRONZEN RAMEN.

ontbreekt ons alle merkwaardige gebouwen van de City op te zoeken, om de voorstelling, die wij van vroeger daarvan bewaard hebben, nog eens op te frisschen.

Wij zullen ons niet ver in dit oudste gedeelte van de wereldstad begeven, maar wij zijn zoo dicht bij een van de vele oude hoekjes, rijk aan bijkans verborgen monumenten, dat wij daar toch niet voorbij kunnen gaan. De dwarsstraat tegenover Old Bailey inslaand, komen wij in enkele minuten bij het St. Bartholomew's Hospital, de oudste van de weldadige instellingen van Londen, reeds in de eerste helft der 12de eeuw gesticht. Hier staat de kerk St. Bartholomew the Great, waarvan het koor en het transept nog zijn overgebleven, een zeer fraai voorbeeld van den Normandischen stijl.

Het inwendige maakt met zijn zware ronde pijlers een indruk van grijze oudheid, die zelfs door de restauratie, welke in 1886 werd uitgevoerd, niet is weggenomen. Dat deze restauratie nogal van belang geweest is kan men nagaan, wanneer men weet, dat destijds een smederij en een franje-fabriek in de kerk waren ingebouwd. Van „freilegen" van het gebouw kon geen sprake zijn; in de eerste plaats kan men daaraan in het hart van Londen niet denken en men ziet er wijselijk ook het nut niet van in. Aan deze omstandigheden hebben de oude hoekjes als hier en op zoovele andere plaatsen het te danken dat zij bewaard gebleven zijn, zooals zij in den loop der eeuwen zijn geworden. Aan de buitenzijde is alleen het diep ingaande portaal van het transept interessant. De moderne toren tegen het Zuider transept aangebouwd is niet fraai, maar allermerkwaardigst is het oude kerkhof met overeind staande grafsteenen, dat men aan deze zijde aantreft, nauw ingebouwd tusschen hooge huizen, welker bewoners er zich weinig om bekommeren wie hier wel begraven liggen.

Van die oude kerkjes, sommigen nog omgeven door hun kerkhof zijn er in 't dichtbebouwde deel van Londen nog verscheidene te vinden, die alleszins een bezoek waard zijn. Men zou daaraan alleen wel een paar dagen kunnen besteden, hetgeen echter alleen bij een langer verblijf mogelijk is.

Geen architect zal echter, ook bij een kort verblijf, wanneer hij in Westminster komt verzuimen een bezoek te brengen aan de Abbey, het Britsche Pantheon, en een der merkwaardigste bouwwerken der wereld.

(Wordt vervolgd.)

Lauwerzee-indijking.

Gedeputeerde Staten van Friesland hebben aan de Statenleden onderscheidene gedrukte stukken doen toekomen betreffende het vraagstuk der Lauwerzee-indijking.

Aan die stukken, in 't bijzonder uit een gemeenschappelijk schrijven d.d. Juli 1907 van de Ged. Staten van Friesland en Groningen aan den minister van Waterstaat, is het volgende ontleend:

Het in Mei 1900 door de toenmalige Staatscommissie voor de indijking der Lauwerzee uitgebracht verslag is onderzocht geworden door den hoofdinspecteur en de beide inspecteurs van den Rijkswaterstaat. Inzonderheid gingen deze na, of de afwatering der beide provinciën door het plan der Staatscommissie op de meest economische wijze zoude worden verbeterd. Zij meenden die vraag ontkennend te moeten beantwoorden. Volgens hunne meening zou de verbetering meer doeltreffend en minder kostbaar zijn, indien de door indijking te vormen bergboezem in de Lauwerzee ongescheiden bleef en de loozing van het Friesche boezemwater, in tijden van groot waterbezwaar, langs twee verschillende wegen zou plaats hebben.

Het door den Rijkswaterstaat aangegeven, geheel nieuwe, denkbeeld van een *ongescheiden bergboezem*, gaf den Gedeputeerden der beide provinciën aanleiding het door dien waterstaat uitgebrachte rapport nauwkeurig te doen onderzoeken door eene commissie van ingenieurs, door de beide colleges benoemd.

In Juni 1904 diende die commissie een zeer lijvig rapport bij Gedeputeerden in.

Volgens dat rapport, bevattende met behoud van den ongescheiden bergboezem een uitgewerkt nieuw plan, zouden de totale kosten der indijking, met annexe werken, bedragen f 12,356.500, waarvan zal kunnnen worden afgetrokken de zuivere opbrengst der binnen te dijken gronden geschat op f 1.774.000, zoodat feitelijk het totaal der uitgaven geacht kan worden f 10,582,500 te zullen bedragen, dat het plan van den Rijkswaterstaat overtreft met ruim 3.1 millioen gulden.

Hier volge een nadere specificatie der raming:

Afsluitdijk	f 4,420,000	
Sluizen met steenen buitenhoofd	„ 1,811,500	
Geulen in de Lauwerzee. .	„ 845,000	
Versterking van den Westpolderzeedijk	„ 50,000	
Risico	„ 500,000	
Totaal der werken tot indijking van de Lauwerzee .		f 7,626,500
Stoomgemaal voor Oostdongeradeel ter sterkte van 46 W. P. K.	f 104,000	
Stoomgemaal voor Westdongeradeel ter sterkte van 25 W. P. K.	„ 56.000	
Totaal der aanlegkosten van de stoombemaling voor Oost- en Westdongeradeel		„ 160,000
Verruiming der toevoerkanalen in Friesland naar den bergboezem in de Lauwerzee, met daarmede in verband staande werken . .	f 1,270,000	
Stoombemaling van Friesland nabij Tacozijl	„ 1,900,000	
Totaal der aanlegkosten van de overige werken in Friesland		f 3,170,000
Werken te Zoutkamp . .		„ 1,200,000
Verruiming der kanalen in Groningen		„ 100,000
Vluchthaven binnen en buiten den afsluitdijk . . .		„ 100,000
Algemeen totaal.		f 12,356,500

Dit plan van Juni 1904 vond, vooral wegens de zeer hooge kosten, bezwaar zoowel van de zijde

van Gedeputeerden van Groningen als van die van Friesland.

Groningen is weinig gezind de exploitatie van het stoomgemaal te Zoutkamp voor hare rekening te nemen.

De behoefte aan dit stoomgemaal wordt voor deze provincie niet ingezien, indien door een goede regeling van den watertoevoer uit Friesland naar den gemeenschappelijken bergboezem in de Lauwerzee afdoende waarborgen worden gegeven tegen een te groote benadeeling van de afwatering van het desbetreffende deel van Groningen.

Te eerder kan dit stoomgemaal worden gemist, waar thans wordt ingezien, dat de vroeger gestelde eischen voor het beheerschen van den boezemwaterstand lager kunnen worden bepaald en eene niet te groote overschrijding der als maxima gestelde boezemwaterstanden geen nadeel aan den landbouw geeft, wanneer zij tot enkele dagen beperkt blijft, terwijl bij een goede regeling van Frieslands waterafvoer als hiervoor bedoeld, de eventueel in Groningen nog voorkomende nadeelen in geen geval zouden opwegen tegen de jaarlijks terugkeerende kosten van exploitatie (vaste en veranderlijke) van een stoomgemaal der ontworpen grootte.

Ook van de zijde van Friesland meent men niet langer te moeten aandringen op eene verbetering van den boezemstand in tijden van groot waterbezwaar, gelijk zij met het plan der commissie zou worden bereikt; de vroeger gestelde eischen worden in verband met den omvang en de kostbaarheid der daarvoor noodige werken thans te hoog geacht.

Elke verbetering van den waterafvoer komt, zij het ook in verschillende mate, aan alle deelen van Friesland ten goede.

Houdt men echter aan den eisch van 1895 vast, dan is het niet te ontkennen, dat de oningepolderde lage landen buitengewoon zouden profiteeren in verhouding tot de andere deelen der provincie.

Om alleen ter wille van deze landerijen, die te zamen ongeveer $^1/_{10}$ deel der provincie uitmaken, eene meerdere uitgaaf van 3 à 4 millioen te doen, welke de uitvoering van het volledige plan zoude vorderen, daartoe acht men zich van Friesche zijde niet gerechtvaardigd.

Het standpunt, door het provinciaal bestuur ingenomen ten opzichte van een verbeterden waterafvoer, is dan ook na kennisneming der verschillende plannen gewijzigd.

Er wordt niet langer gevraagd, dat de Friesche boezem niet hooger klimme dan een aangegeven maat. Waar het stijgen van den boezem boven de vroeger opgegeven grenzen niet te vermijden is dan tegen kosten die ten opzichte van de te verkrijgen voordeelen te hoog komen, trachte men eene verbetering te verkrijgen, waarbij de resultaten in aannemelijke verhouding staan tot de uitgaven die zij zullen vorderen.

De gevolgen van een bepaald plan worden dus getoetst aan de overweging, of zij van zoodanigen belangrijken aard zijn, dat zij opwegen tegen de daaraan te besteden kosten.

De hooge kosten, gemoeid met de uitvoering van het volledige plan van de commissie, hebben Ged. Staten van Friesland geleid tot belangrijke matiging van de eischen voor het beheerschen van den boezemstand.

Zij hebben na meer nauwkeurige kennis van de werken voor de volledige beheersching van den boezemstand noodig, zich voor de vraag gezet of zij de vroeger gestelde eischen niet dienden te verminderen, teneinde bij de Regeering alleen met een zoodanig plan te komen, waarvan ook de financieele zijde geen te groot bezwaar voor de uitvoering kon zijn.

Niet dan na nauwkeurige overweging zijn zij de meening toegedaan, dat voor beide provinciën de verbetering der waterloozing door het plan van indijking van de Lauwerzee, met uitwateringssluizen van groot vermogen aan de onveranderlijk diepe geul in het Friesche gat, moet worden verkregen. En dat tevens aan het plan van indijking met een gemeenschappelijken bergboezem in de Lauwerzee, door hen de voorkeur behoort te worden gegeven.

Ged. Staten deelen geheel de bezwaren, die de commissie tegen den gescheiden bergboezem uit technisch en financieel oogpunt heeft en erkennen ook gaarne de meerdere voordeelen voor de waterloozing voor beide provinciën, die van het achterwege laten van de waterscheiding in den bergboezem te verwachten zijn, al hebben zij, alvorens tot deze zienswijze te komen, wel ernstig de moeilijkheden gevoeld die het bezit van dezen gemeenschappelijken bergboezem geeft. *(Slot volgt.)*

Vereenigingen.

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

In de laatstgehouden bestuursvergadering zijn o. m. aan de orde geweest het Damvraagstuk en dat van het oude Spinhuis te Amsterdam, en de quaestie van het oude Stadhuis te Rotterdam.

Omtrent het Damvraagstuk werd door het bestuur betreurd dat bij het door plaatselijke werken van Amsterdam opgemaakte plan zoo weinig rekening was gehouden met de eigenlijke grondgedachte van het plan van der Mey, en werd instemming betuigd met het door de voormalige jury te dezen opzichte tot het gemeentebestuur van Amsterdam gerichte adres.

Wat het oude Spinhuis betreft werd het behoud van het gebouw in zijn geheel wenschelijk geacht en sympathie uitgedrukt met de door den heer Veth in het Algemeen Handelsblad hierover gegeven beschouwingen.

Het bestuur meende zich echter van het zenden van adressen over deze vraagstukken te moeten onthouden, overwegende dat de aandacht der „bevoegde autoriteiten" voldoende op deze onderwerpen gevestigd is geworden en men op het gebied van adressen ook „des Guten zu viel" kon geven.

In zake het Rotterdamsche stadhuis was de meening van het bestuur dat er alle reden bestaat om het gebouw, ook al stamt het niet uit een kunstperiode, die zich door een buitengewoon hooge vlucht kenmerkt, te behouden, indien de financieele offers die daarvoor gebracht moeten worden en de eischen van het verkeer daarvoor geen al te groot beletsel te achten zijn. Sympathiseerende met het adres der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap meent het bestuur toch om de reeds bovengenoemde redenen en omdat er meer een lokaal dan wel een algemeen vaderlandsch kunstbelang mee gemoeid is, zich ook in dit geval van het zenden van een adres te moeten onthouden.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 24 Het Haagsche Uitbreidingsplan.
Actueele Onderwerpen. Het Vredespaleis, met afbeeldingen en losse plaat.
Babylon. Zijn bouwvallen en zijn bouwkunst (Vervolg), met afbeeldingen.

Architectura No. 24. Overzicht van de Week. Kunstbeoordeeling door politieagenten. Het monument op den Dam.
De paarden, die de haver verdienen, door A. W. Weissman.
De huisvesting van den soldaat, door A. E. Redelé en W. Dudok.
Het Spinhuis.
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg). — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Vervolg). — Asphaltbestrating. —

De Bouwwereld No. 24. Het puddelbedrijf, door Prof. J. A. van der Kloes.
Villa te Delfzijl, arch. A. J. Sanders, met afbeeldingen.
Centrale Gasverwarming, met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 24. Koninklijk Instituut van Ingenieurs; Agenda's van Vergaderingen.
Over het debiet van artesische putten, door J. Versluys m. i. met afbeeldingen.
Weerstand van Schepen. Holle of rechte waterlijnen. — Vorm van het achterschip, door N. Mac Leod, met afbeeldingen.
Zijn stoomlocomotieven linksch?, door Ch. Driessen c. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 24. Officieel Gedeelte. — Een Jubilé. — Gewapend beton. — Losse opmerkingen over enkele waterbouwkundige vraagstukken (Vervolg.) — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing (Vervolg).

De Aannemer No. 24. Nederl. Aannemersbond. Mededeelingen van het Hoofdbestuur, agenda met toelichtingen van de Jaarvergadering te houden 14 en 15 Juli 1909. Kort verslag van de Hoofdbestuursvergadering van 10 Juni 1909.
Onze Bondssecretaris in de Tweede Kamer.
Borgstelling. Een nieuw systeem.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 50. De bijmengsels van de klei. — Het porselein. — Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Vervolg).

Deutsche Bauhütte No. 24. Die Stellung der Architekturgeschichte zum Schaffen des Architekten, door Dr. Heinrich Goesch.
Die Baukunst an der Brennerstrasse II, door Hugo Steffen, met afbeeldingen.
Schleusenwärterhäuser im Gebirge door E. Schwinghammer bij ontwerpen van F. R. Vogel.
Losse plaat. Architektonische Details door Rich. Gebhardt te Stuttgart.
Der Betonbau. Die Aussenflächen-Behandlung des Betons, door Karl Heindle. — Zur Technik der Fassadenbehandlung door Rud. Vogel met afbeelding. — Bauwerke aus Blockbetonquadern, door Ing. Wolff, met afbeeldingen.

Bulletin des Métiers d'art No. 10. April 1909. Dit tijdschrift heeft zich, zooals men weet de medewerking van eenige Noord-Nederlanders verzekerd en zoo vinden wij dan ook in dit nummer een stukje over Moderne Symboliek, dat overgenomen is uit de Hollandsche editie, die onder den titel St. Lucas verschijnt en vervolgens een artikel van Dr. X. Smits over oude kunst in de Nederlanden, dat over oude bekenden handelt. Interessant zijn de als Schetsboekblad gegeven afbeeldingen met beschrijving van een bisschopsstaf uit het museum te Soi-sons, en evenzeer belangrijk een studie van Charles Billaux over lijkkleeden.
De April-aflevering van **St. Lucas** de Hollandsche uitgave begint met de reeds in het Fransch verschenen Studie van C. F. X. Smits getiteld „Beeldenleer". Daarna volgt een artikel van J. van Gils over Bouwkunst in vroeger tijd met eenige fraaie afbeeldingen van oude dorpskerken. Uit een stukje getiteld „Oude gewestelijke bouwwijze" van Egée (Dr. Emile Gevaert) kan men gewaar worden, hoe een Zuid Nederlander onze oude gevels bekijkt. Uit een mededeeling van J. C. van der Loos getiteld „Uit Amstelland" vernemen wij een en ander over de 18de eeuwsche buitenplaats Oostermeer bij Ouderkerk.

In het Bull-tin van den Oudheidkundigen Bond, vraagt de heer P. J. van Harderwijk bescherming voor de ruïne van Matenesse te Schiedam: er blijken telkens steenen losgeraakt. Men sluite het terrein af, zoo raadt hij.
Het blootleggen van de fundamenten, waarover is beraadslaagd, zou de waterkelders van het stoomgemaal in gevaar gebracht hebben.
Mr. Overvoorde geeft een beschouwing over het Stadhuis te Rotterdam.
„Dreigt hier werkelijk gevaar voor een monument? Is het oude raadhuis een kunstwerk, voor welks behoud de oudheidkenners in het geweer geroepen moeten worden of is de kunstwaarde niet van dien aard, dat het verdwijnen van dit gebouw zeer te betreuren zoude zijn? Reeds het feit, dat het voorstel tot afbraak uitgaat van iemand als mr. Zimmerman, die nauw met een onzer beroemdste schildersfamilies verwant is en meermalen getoond heeft ook oog te hebben voor de ideëele belangen, doet ons met voorzichtigheid de stemmen tot behoud wikken en wegen".
De schrijver concludeert, „dat het tegenwoordig raadhuis als kunstwerk geen aanspraak kan maken op behoud en dat het hoogstens hiervoor in aanmerking zoude komen als waarschuwing voor toekomstige bouwmeesters, hoe men geen goedkoop succes mag trachten te verwerven door een pompeuse navolging van een vreemd kunstwerk, zonder verband met de eischen van den dienst, waarvoor het gebouw bestemd is, en zonder verband met de omgeving, waarin het geplaatst wordt.
„Het inwendige van het gebouw vertoont eenige niet onverdienstelijke details in de empire raadzaal en de Grieksche witte Kamer, doch ook deze zijn niet van zoo hooge beteekenis, dat hun verlies al te zeer te betreuren zou vallen. Waarschijnlijk zoude althans een deel hiervan bij de afbraak wel te redden vallen gelijk met den schoorsteenmantel in de Witte Kamer, het empire klokje aldaar en het Louis XV klokje op de Finantiekamer.

Varia

ONZE BODEM.

In het jongere tertiaire tijdvak was Nederland een groot bekken, waarin een ondiepe zee golfde. Voortdurend zonk toen het land naar de diepte, terwijl de rivieren (waaronder de reeds toen bestaande Rijn en Maas) voortdurend bezig waren, de inzinking weer op te vullen met 't van 't omliggende land aangevoerde fijne zand en slib. Hoe jonger de lagen worden, des te meer krijgen zij het karakter van delta-afzettingen; de zanden worden grover en de landproducten, als houtbrokken en plantenvezels, veelvuldiger, tot tijdens het diluvium zeer mogelijk zelfs de geheele huidige Noordzee of althans een groot deel er van droog was geworden: de opvulling door de rivieren heeft de overhand gekregen op de dalende beweging van den bodem. De visschers op de Doggersbank haken nog vaak met hun netten in de geraamten der eens daar zwervende mammoethen en aan de oostkust van Norfolk vindt men sporen van een ouden Rijnloop, kenbaar aan het typische Rijngrint.

Na het diluvium kreeg de dalende beweging weer de overhand en keerde de zee in het bed der tegenwoordige Noordzee terug, ja stond zelfs, gelijk ons zelfs de geschiedenis leert, nu eens dieper in het land, dan weer verder terug dan nu. Deze verdere daling in historische tijden is beschreven door Lorié in het Bulletin der „Société géologique de Belgique" van 1889. Die daling is zeer sterk

geweest: de Pliocenelagen, die blijkens de schelpdieren die er in voorkomen, in slechts hoogstens 10 M. diep water bezonken, liggen bij Utrecht nu 360 M. diep. Tusschen Sittard en Roermond liggen bijzonder diep gezonken schollen; daar hebben de Belgen bij Molenbeersel, vlak bij onze grens, bij 1050 M. diepte, nog in tertiair zand geboord. Die groote diepte is veroorzaakt door z.g. breuken, groote barsten, waardoor de ondergrond in onregelmatig gevormde schollen verdeeld is, waarvan sommige betrekkelijk zijn blijven staan, terwijl andere tot groote diepten zijn weggezakt. Op een dergelijken betrekkelijk hoog gelegen schol liggen de nieuwe kolenterreinen in de Peel; elders zijn de steenkolen ook, maar liggen zij te diep; bij Weert schat men die diepte op 2500 M.

Die groote verzakkingen zijn nu vrijwel tot rust gekomen, doch op één der breuken, de Feldbiss, zijn te Herzogenrath nog kleine aardbevingen gevoeld.

Ook onze, nu zoo veilig te achten bodem heeft dus zijn tijd van beroering gekend. In Calabrië, op Sicilië en zooveel andere punten der aarde zijn dergelijke verzinkingsbewegingen thans in volle werking. Zonder eenigen twijfel heeft het Nederlandsche gebied gelijke tijden gekend.

Het feit dat die inzinkingen nog van zoo recenten datum zijn, is thans een groot gemak voor de exploraties; het stelt ons in staat, nauwkeurig door kleine, ondiepe proefboringen (gelijk die bv. thans bij Grave en Coevorden geschieden) uit te maken, of een diepboring ergens voldoende kans van slagen heeft om het groote kapitaal, daarmee gemoeid, er aan te wagen. De uitgestrektheid van de groote Peelhorst is op deze wijze thans reeds nagenoeg volkomen bekend geworden. Mislukte diepboringen zijn op deze wijze met vrij groote zekerheid te vermijden en er is dan ook nog geen enkele als gevolg van misrekening te boeken. De aanval bij het laatste begrootingsdebat in de Tweede Kamer, toen verklaard werd dat van eenig systeem bij het onderzoek niets te bemerken was, had dan ook geen grond hoegenaamd.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

DÜSSELDORF. Men schrijft uit Düsseldorf aan de N. Rott. Courant:

In het Kunstpaleis, van vorige tentoonstellingen welbekend, is aan de eene zijde een expositie van profane, aan de andere een van Christelijke kunst ingericht. In beide overheerscht de schilderkunst en dit typeert het karakter der bovengenoemde tentoonstelling. Men moet er heengaan voor schilderijen en meer niet verlangen. Dan is er veel moois te genieten! Daar is o.a. van Eduard Veith een kleurgevoelige Madonna in groenig-blauwen achtergrond met een goudgeflonker als nimbus. Van Carl Strathmann eveneens een Madonna, doch dekoratiever opgevat. Uitvoerig gedetailleerd met heel de liefde van oude meesters. Intiem goudgeflonker met fijne kleurenspeling en daarnevens droef neerhangende bladen en scherp stekende doornentakken. Uhde heeft een apart zaaltje met zijn ietwat zoetelijke kunst en liever is mij de afdeeling van Jan Toorop. Goede, oude bekenden zijn daaronder. De zoo bekende „Drie Bruiden", de „Rôdeurs" en de „Tuin der Smarten". Daarnevens veel nieuw werk, prachtige portretten van geestelijken en leeken, intieme potloodteekeningen, die als „Het Kind met den Engel" tot het gevoeligste dezer tentoonstelling behooren.

Naast Toorop behoort het werk Thorn Prikker tot de belangrijkste verschijningen op deze expositie. In een aantal kartons, hoewel minder gelukkig tentoongesteld, doet hij zich van een nieuwe zijde kennen. Breedgedachte figuren, gevoelig opgevat, vullen de groote vakken en deze zijn tevens in goeden zin architekturaal gehouden. Hier is heusche wandversiering aan het woord, en de conventioneele vlakgehouden kleuren, die zoo dikwerf gebruikt worden, zijn wijselijk weggelaten.

Van Heinrich Vogeler een fijngevoelig schilderij, dat wel tot zijn beste werk behoort. Van Richard Müller een zonderlinge „Christus", die, hoe voortreffelijk geschilderd, in opvatting het profaneerende nadert. Het gele lijk van Christus, in den gestreepten gebedsdeken gehuld, ligt op een legerstede, met mooi geborduurd hoofdkussen. Aan het voeteneind een tafeltje met spons, geeselroede en doornenkrans.

Zoo is er veel op deze tentoonstelling, dat zeer naar het sentimenteele of het theatrale zweemt. En wat eveneens het rustig-beschouwen stoort, is het ontbreken eener artistieke leiding, die als in Dresden en Darmstadt een harmonisch geheel uit de veelheid van dingen weet te vormen.

Het is zeer duidelijk op deze tentoonstelling, dat de groote opzet, de kundige leiding heeft ontbroken De kerkelijke bouw en de inwendige versiering is er grootendeels beperkt tot architectuur-teekeningen en de weinige zaaltjes, die in kerkelijke ruimten zijn getransformeerd, beteekenen te weinig om mee te tellen. De Semperbund van Düsseldorf heeft bijv. een groote ruimte gevuld met een Katholiek en een Protestantsch kerkkoor, links en rechts van een Romaansch koor. Daar is veel kostbaar materiaal en veel techniek te zien! Doch hooger gaat het niet! In een ander kerklokaal zijn de zoo dekoratieve orgelpijpen sàámgeperst onder zware, ronde bogen.

Iets, dat vergeleken kan worden bij de voorbeeldige kerk van Prof. Schumacher op de Kunstnijverheidstentoonstelling te Dresden ontbreekt hier geheel en te bejammeren is het, dat men waarschijnlijk bij gebrek aan geldmiddelen, nagelaten heeft, de grootmeesters der Duitsche kunst, bgv. Albin Müller, de inrichting van bepaalde ruimten op te dragen. Het resultaat zou dan leerrijker en genietbaarder geweest zijn dan de veelheid van dingen, die er zonder veel samenhang te zien is.

Kenteekenend is het van deze tentoonstelling van Christelijke kunst, dat er zooveel gewerkt is met Oostersche tapijten. Zelfs op altaartrappen treffen we de Mohammedaansche kunst aan! — Voor ons, Hollanders, is deze tentoonstelling interessant, omdat er zooveel Hollanders aan deelnemen. Want naast Toorop en Thorn Prikker vinden we er o.a. Brouwer. Zwollo, Lauweriks, Stuyt, Mendes da Costa, Dr. Cuypers, Ed. Cuypers en Molkenboer, die op kranige wijze de Hollandsche kunst vertegenwoordigen.

Voor echte Chippendale-meubelen betaalt men tegenwoordig hooge prijzen, maar toch is het iets buitengewoons, dat Maandag te Londen op een verkooping een mahoniehouten rustbank van Chippendale f 24,750 heeft opgebracht, en een Chippendale-kabinet f 17,640.

BINNENLAND.

'S-GRAVENHAGE. In een verleden Zaterdag alhier gehouden vergadering van de Gewestelijke Commissie van Zuid-Holland en van de Plaatselijke Commissie te 's-Gravenhage tot oprichting van een standbeeld voor den Stadhouder Willem III werd met algemeene stemmen besloten bij het Uitvoerend Comité, opnieuw aan te dringen op een bijeenroeping van het Hoofdcomité, teneinde te overwegen of de beslissing van het uitvoerend Comité dat het standbeeld te Breda zal worden geplaatst, terecht genomen is en gehandhaafd kan worden. Algemeen bleef men ter vergadering van gevoelen, dat het standbeeld in Den Haag moet worden opgericht en men besloot niets na te laten wat zal kunnen strekken om daartoe alsnog te geraken.

Door de Gebr. Kuipers te Putten worden, ter vervanging van steigertouwen, z.g. veiligheidssteigerklauwen in den handel gebracht, die naar ons werd medegedeeld in het gebruik goed voldoen, en vrij zijn van de bezwaren als slijtage, spoedige onbetrouwbaarheid, tijdroovend aanbrengen die men bij het gebruik van touwen ondervindt.

Wanneer deze klauwen blijken het steigerhout niet te zeer te beschadigen, iets wat terecht wordt aangevoerd tegen de mastkrammen, die wij in Duitschland wel bij den steigerbouw zagen gebruiken, twijfelen wij niet of het gebruik zal ingang vinden.

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Personalia.

— De gemeenteraad van Arnhem benoemde heden tot ingenieur in algemeenen dienst bij de gemeentewerken den heer M. A. Brinkman Visser, te Amsterdam.

— Voor leeraar in het rechtlijnig teekenen aan de burgeravondschool te Leeuwarden zijn door Burg. en Weth. aanbevolen de heeren G. C. Michell, te Veendam, en J. Mension, te Dordrecht

— De Gemeenteraad van Brielle heeft benoemd tot directeur van de met 1 Augustus te openen gemeentelijke gasfabriek, den heer G M. Leignes Bakhoven, te Amsterdam.

Vacante Betrekkingen.

— Ingenieur b.d. Gemeentewerken te Utrecht (Zie adv. in no. 25.) (1)

— Hoofdopzichter voor het Waterschap „De Dijkring Flakkee". Stukken in te zenden bij den Dijkgraaf K. P. Roodzant te Dirksland of bij den wnd. Secretaris A. A. Mijs te Sommelsdijk, waar de voorwaarden ter inzage liggen. (1)

— Teekenaar-IJzerconstructeur op een Technisch Bureau in 's-Hage. Br. fr. onder letter V 164, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Opzichter bij den dienst der Gemeentewerken te Zwolle, Jaarw. f 1200—f 1500. Br. voor 1 Juli a. h. Gemeentebestuur. (1)

— Bouwk.-Opzichter voor den bouw der Gasfabriek te Raalte. Sal. f 75.— per maand. (1)

— Bouwk.-Opzichter. Br. lett. N. 2835 aan het bureau van Tubantia te Enschede. (1)

— Machine-Teekenaar aan een fabriek van Hijschwerktuigen met veel praktijk van graphostatische berekeningen. Brieven lett. L.A. aan het Adv. Kantoor van J. H. de Bussy, Rokin 60, Amsterdam. (1)

— Civiel-Ingenieur bij de Nederlandsche Tramweg Maatschappij jaarwedde f 2500.— elk jaar klimmende met f 100.— tot f 3000.—. Aanbiedingen bij de Directie van bovengenoemde maatschappij te Heerenveen. (1)

— Bouwkundig-Onderbaas. tegen 1 Juli a. s., voor 6 à 8 weken voor een werk te Amsterdam. Br. fr. lett. V. J. 465, N. v. d. Dag. (1)

— Directeur, tevens belast met het onderwijs in het Vakteekenen, tegen 1 Nov. a. s. aan de Ambachtsschool te Zutphen. Jaarwedde f 1400.— Zich voor 22 Juni wenden tot den Secretaris van het Bestuur der Geldersche Vereeniging voor Kunstnijverheid te Zutphen, den Heer W. C. Staring, aldaar. (1)

— Opzichter b.d. Gemeentewerken te Breda. (Zie adv. in dit No.) (1)

— Opzichter-teekenaar (Zie adv. in dit No.) (1)

— Aankomend Teekenaar bekend met ijzerconstructie bij Allan & Co., Fabriek van Rollend Materieel, Oudedijk 161, Rotterdam. (1)

— Bouwkundig Opzichter, om direct in dienst te treden. Brieven onder No. 762 bureau van de Haagsche Courant te 's Gravenhage. (2)

— Directeur eener te stichten gasfabriek te Zuid-Scharwoude, tegen 1 Augustus, jaarwedde f 1000.— vrije woning, vuur en licht. De titularis gedurende den bouw te belasten met het toezicht op de uitvoering tegen een salaris van f 100.— per maand. Stukken in te zenden vóór 1 Juli 1909 aan den Voorzitter van de Commissie tot bouw en Exploitatie van een steenkoolgasfabriek aan den Langendijk. (2)

— Uitvoerder bij den bouw van een landhuis in de provincie Utrecht voor 5 maanden. Brieven onder letter K, boekhandel, Lenshoek. Zaltbommel. (2)

— Machineteekenaar aan eene Machinefabriek, directe indiensttreding, bekendheid met zuiggasmotoren gewenscht. Brieven onder letter K P 294, Nieuws van den Dag. (2)

— Leeraar in het lijnteekenen aan de H. B. S. te Zutphen, ook bevoegd voor onderwijs in het handteekenen. Inlichtingen bij den Directeur. Indiensttreding 1 September 1909. (2)

— Directeur der Burger-Avondschool en der Gemeentelijke Teekenschool te Zutphen bevoegd voor onderwijs in het lijnteekenen. Salaris plm. f 1245. Indiensttreding 1 Sept. 1909. Het is niet onwaarschijnlijk, dat den titularis tevens wordt opgedragen de Directie der op 1 November e.k. te openen Ambachtschool.
Stukken vóór den 22en Juni a.s. aan den Burgemeester. (2)

Teekenaar voor ijzerconstructie met praktijk, flink salaris. Br. fr. lett. J K 201, N. v. d. D. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

24 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	f 60—f 125	p.m
10 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	f 70—f 125	„
12 Bouwk. Teek.	22—34 j.,	f 45—f 110	„
7 Waterb. Opzr.	21—50 j.,	f 60—f 80	„
4 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j.,	f 30—f 50	„
5 Chef-machinisten	28—34 j.,	f 80—f 130	„
3 Werkt. opz. (construct.)	25—40 j.,	f 85—f 200	„
6 Werkmeesters	27—34 j.,	f 100—f 130	„
8 Werktuigk. Teek.	22—32 j.,	f 50—f 110	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 50	„
4 Electrotechniker	19—35 j.,	f 50—f 130	„
1 Werktuigk. Chef Ing. Bureau	—47 j.,	f 190	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 21 Juni.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gemeentebestuur: het sloopen van het schoolgebouw aan de Rozenstraat 206 en het gebouw van den voormaligen brandweerpost aan de Rozenstr. en het bouwen van een openbare voorbereidende school. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Architect der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 146, van 2 tot 4 uur de drie laatste werkdagen vóór den dag der aanbesteding.

Amsterdam ten 12 uur. Door het gem. best.: het dempen en rioleeren van een gedeelte spoorwegsloot en aanleg van een gedeelte Spoorbaanstraat nabij de Grensstraat, met bijkomende werken. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Hoofdopzichter van „Algemeene Dienst" der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 145, van 10 tot 12 uur de twee laatste werkdagen der week welke aan de aanbesteding voor afgaat.

Amsterdam ten 12 uur. Door het gem. best.: het vergrooten der woningen voor de havenbeambten aan het Westerdok. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Architect der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 146 van 2 tot 4 uur de laatste drie werkdagen vóór den dag der aanbesteding.

Amsterdam ten 11 ure. In „Maison Boer" het bouwen van een Pakhuis te Koog aan de Zaan, voor de Heeren Claas Honig en Zoon. Bestek en teekeningen verkrijgbaar bij de Architecten Van Rossem en Vuijk, 1e Weteringplantsoen 2 te Amsterdam.

Enschede 12 uur. Door den arch. H. E. Zeggelink in het cafe Zwijnenberg: het bouwen van een dubbele villa aan de Rembrandtlaan bestekk. en teek. te bekomen bij aanbesteder aanw. den dag der besteding 9 uur.

Oldebora. Door het gem. bestuur: het bouwen van een exportslagerij te Akkrum, bestek. en teek. te bekomen bij den gem. opzichter Hockstra te Akkrum.

Tzum. Door het bestuur der coop. vereen. Eensgezindheid: het verbouwen en uitbreiden der kaas en roomboterfabriek te Tzum; bestek en teek. te bekomen bij den arch. W. J. de Jong te Sneek.

Assen ten 8 uur. Door Jhr. mr. M. C. van Holthe tot Echten in 't café Snoeken: het bouwen van een tuinmanswoning, in perceelen nabij de Nieuwe Oranjeboomstraat; bestek en teek. te bekomen bij den arch. J. van Houten.

Lochem ten 4 uur. Door de architecten J. J. Hellendoorn te Hengelo en B. J. Beeftink te Lochem in de societeit De Harmonie: het afbreken van het door brand vernielde feestgebouw te Lochem en het bouwen van een schouwburgzaal met societeitsgebouw, kegelbaan enz.; bestek en teek. te bekomen ten kantore te Hengelo.

DINSDAG 22 Juni

Zuid-Beierland, ten 3 uur. Door het gem bestuur: het verbouwen der 1ste openb. school met aansluitende werken; aanw. 21 Juni 10 uur; bestek en teek. te bekomen bij den architect A. Simons.

Coevorden, ten 2 uur. Door de arch. G. en W. Wieringa in het café Belt: a. den bouw van een blok van 10 arbeiderswoningen; b. het bouwen van een dubbel burgerwoonhuis; bestekken en teek. te bekomen bij aanbesteders, aanw. den dag der besteding 11 uur.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	*f*	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 .	„	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	„	155.388,58
Uitgekeerd a.n Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Delft, ten 2.30 uur. Door de comm. voor de gasfabriek aan het kantoor der gasfabriek: het uitbreiden van de bestaande schaft- en badlokalen der fabriek; bestek en teek zijn te bekomen ten kantore der gasfabriek.

Nijmegen, ten 2.30 uur. Door het gem. bestuur: het verbouwen van een loods tot smederij en eenige bijkomende werken op het terrein van de Gem. Reiniging aan Tweede Wallstraat. Bestekken met teekening verkrijgbaar ter Gemeentesecretarie. Inlichtingen ten kantore van den Directeur der Gemeentewerken.

Rotterdam, ten 11 uur. Door R. Stokvis en Zonen Ltd. in het restaurant Electrische Spoor: het maken en stellen van den ijzeren bovenbouw eener loods aan de Pelgrimskade; bestek met 9 teekeningen ter inzage bij de firma Corn. Immig en Zoon, Nieuwe Haven 5 en Singel 258 te Amsterdam, terwijl aan eerstgenoemd adres dezelve te bekomen zijn.

WOENSDAG 23 Juni.

Middelburg, ten 11 uur. Door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van een wachthuis en een brandstoffenbergplaats met privaat tusschen de sluizen te Hansweert, raming f 3900; het bestek No. 13 ter lezing aan het dep. van waterstaat aan de lokalen der prov. besturen en is te bekomen bij de Gebr. van Cleef Den Haag; inl. zijn te bekomen bij den hoofding.-dir. Caland te Middelburg, den arrondiss.-ingen. Kempees te Goes en de opzichters Huitema en Visser te Hansweert; de nota van inl. na 18 Juni ter inzage bij gen. arrondiss.-ingen.

DONDERDAG 24 Juni.

St. Hubert, ten 5 uur. Door de arch. Herman van Strijp te Mill in het café van Willem de Wit: het bouwen van een woon- met winkelhuis en stalling te Ledeacker; bestek en teek. ter inz. in voorn. café.

Amsterdam, ten 11.30 uur. Door de genie in het gebouw Parkzicht, Stadhouderskade 25: bestek no. 147: het uitbreiden van het Centraal Magazijn voor Mil. Kleeding en Uitrusting te Amsterdam (2e gedeelte) raming f 64300. (in hoofdzaak bestaande in het maken van een gebouw in gewapend beton en metselwerk)

Borne, ten 6 uur. Door de arch. van der Goot en Kruisweg te Hengelo in 't café Ensink te Borne: het herbouwen van 't afgebrande hotel Keizerskroon; bestek met 2 teek. te bekomen ten kantore van aanbesteders; aanw. 23 Juni 3 uur.

Zevenaar, ten 11 uur. Door het gem. bestuur: ten gem. huize: het bouwen van een gemeente-slachthuis met laboratorium en opzichterswoning; bestek en teek. te bekomen ter secretarie aanw. 21 Juni, inl. bij den arch. A. J. Joling, P. C. Hooftstraat 161 te Amsterdam.

VRIJDAG 25 Juni.

Ermelo. Door het bestuur der vereen. tot christelijke verzorging van krankzinnigen in Zeeland: de levering van 320.000 harde straatklinkers waalvorm. Franco aan het station of vaarwater te Bergen op Zoom, vóór den 25n Juni 1909. Monsters worden ten spoedigste ingewacht aan de Directiekeet op het terrein van het Gesticht „Vrederust" te Bergen op Zoom. Prijsopgaaf te zenden aan den Architect E. Knevel te Ermelo.

Vries. Door het gem. bestuur: de levering van 30000 harde straatklinkers (waalvorm) vrachtvrij op de plank, aan de Vriezenbrug. Monsters worden ingewacht bij den Burgemeester van Vries, uiterlijk 25 Juni a.s.

Zwolle, ten 12 uur. Door het prov. bestuur in het lokaal van het prov. best.: het vervangen van de bestaande houten brug over de Twickelervaart in den kunstweg van Borne naar Delden, door een steenen boogbrug, raming f 3000; bestek en teek. ter lezing aan het gebouw van het prov. bestuur te Zwolle en te bekomen bij de Erven J. J. Tijl te Zwolle inl. bij den prov. hoofdingen. J. C. van Aalst te Zwolle en bij den opzichter W. Wolters te Almelo.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 26 JUNI 1909. No. 26.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbetaling)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het Uitbreidingsplan van 's-Gravenhage.

Voor een overgroot aantal belangstellende toehoorders, hield de heer H. P. Berlage Donderdag 17 dezer in het z.g. Artizaaltje van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis een voordracht over het Haagsche Uitbreidingsplan. Voor iets zoo belangrijks als men hier mocht verwachten was het zaaltje bepaald te klein, reeds daar binnen vergenoegden zich velen met een staanplaats en de laat-komers moesten zich getroosten, op het portaal voor de wijd geopende deuren op de stoelen staande de voordracht te volgen. En toch zijn niettegenstaande deze ongemakken zeker slechts weinigen onvoldaan huiswaarts gekeerd, want ofschoon verondersteld kan worden, dat de meeste aanwezigen, reeds uit de fraaie kaart, die een paar weken geleden werd uitgegeven, wel reeds met het Uitbreidingsplan hadden kennis gemaakt, men kreeg hier vele bijzonderheden te zien en te hooren, die tot heden niet gepubliceerd waren en men ontving die mededeelingen van den ontwerper van het plan, van den man, die er beter dan iemand anders in zit.

Jammer, dat de spreker zich, met het oog op de op een avondvergadering beschikbare tijdruimte, zoozeer beperken moest en de blijkbaar reeds hierop berekende voordracht nog hier en daar moest bekorten, zoodat vele punten, waarover hij zelf wel gaarne wat meer zou hebben gezegd, slechts terloops konden worden aangeroerd.

Niettemin heeft de heer Berlage met zijn „Einführung", zooals men in Duitschland zeggen zou, in zijn plan zeker velen een dienst bewezen en vooral aan die belangstellenden, wien tijd en gelegenheid ontbreekt, het plan grondig te bestudeeren. Voor hen die dit wenschen, hopen wij, dat het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage die gelegenheid zal openen, door te zijner tijd het plan, met alle detailkaarten en perspectievische schetsen in het openbaar tentoon te stellen.

Thans ging veel daarvan ons oog voorbij in den vorm van lichtbeelden, die elkaar vrij snel moesten opvolgen. Voor zoover zij naar potloodschetsen waren genomen lieten zij aan duidelijkheid te wenschen over, en door de onhandigheid van den operateur aan de projectielantaarn kwamen de beelden herhaaldelijk verkeerd, soms als onderstboven spiegelbeeld van het origineel, te voorschijn, zoodat de spreker zelf er soms moeilijk uit wijs kon worden.

Ook dit verhinderde echter niet, dat de voordracht van het begin tot het eind met de grootste aandacht werd gevolgd.

Alvorens tot de bespreking van zijn eigen ontwerp over te gaan vertoonde de heer Berlage eenige plattegronden van oude steden als: Brugge, Antwerpen, Milaan, Leiden, Brussel, Brescia. Daarbij werd met enkele woorden het ontstaan van een stadsplan in het algemeen besproken en erop ge-

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 21 Juni.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gemeentebestuur: het sloopen van het schoolgebouw aan de Rozenstraat 206 en het gebouw van den voormaligen brandweerpost aan de Rozenstr. en het bouwen van een openbare voorbereidende school. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Architect der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 146, van 2 tot 4 uur de drie laatste werkdagen vóór den dag der aanbesteding.

Amsterdam ten 12 uur. Door het gem. best.: het dempen en rioleeren van een gedeelte spoorwegsloot en aanleg van een gedeelte Spoorbaanstraat nabij de Grensstraat, met bijkomende werken. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Hoofdopzichter van „Algemeene Dienst" der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 145, van 10 tot 12 uur de twee laatste werkdagen der week welke aan de aanbesteding voor afgaat.

Amsterdam ten 12 uur. Door het gem. best.: het vergrooten der woningen voor de havenbeambten aan het Westerdok. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Architect der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 146 van 2 tot 4 uur de laatste drie werkdagen vóór den dag der aanbesteding.

Amsterdam ten 11 ure. In „Maison Boer" het bouwen van een Pakhuis te Koog aan de Zaan, voor de Heeren Claas Honig en Zoon. Bestek en teekeningen verkrijgbaar bij de Architecten Van Rossem en Vuijk, le Weteringplantsoen 2 te Amsterdam.

Enschede 12 uur. Door den arch. H. E. Zeggelink in het cafe Zwijnenberg: het bouwen van een dubbele villa aan de Rembrandtlaan bestekk. en teek. te bekomen bij aanbesteder aanw. den dag der besteding 9 uur.

Oldeborn. Door het gem. bestuur: het bouwen van een exportslagerij te Akkrum, bestek. en teek. te bekomen bij den gem. opzichter Hockstra te Akkrum.

Tzum. Door het bestuur der coop. vereen. Eensgezindheid: het verbouwen en uitbreiden der kaas en roomboterfabriek te Tzum; bestek en teek. te bekomen bij den arch. W. J. de Jong te Sneek.

Assen ten 8 uur. Door Jhr. mr. M. C. van Holthe tot Echten in 't café Snoeken: het bouwen van een tuinmanswoning, in perceelen nabij de Nieuwe Oranjeboomstraat; bestek en teek. te bekomen bij den arch. J. van Houten.

Lochem ten 4 uur. Door de architecten J. J. Hellendoorn te Hengelo en B. J. Beeftink te Lochem in de societeit De Harmonie: het afbreken van het door brand vernielde feestgebouw te Lochem en het bouwen van een schouwburgzaal met societeitsgebouw, kegelbaan enz.; bestek en teek. te bekomen ten kantore te Hengelo.

DINSDAG 22 Juni

Zuid-Beierland, ten 3 uur. Door het gem bestuur: het verbouwen der 1ste openb. school met aansluitende werken; aanw. 21 Juni 10 uur; bestek en teek. te bekomen bij den architect A. Simons.

Coevorden, ten 2 uur. Door de arch. G. en W. Wieringa in het café Belt: a. den bouw van een blok van 10 arbeiderswoningen; b. het bouwen van een dubbel burgerwoonhuis; bestekken en teek. te bekomen bij aanbesteders, aanw. den dag der besteding 11 uur.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratiehouder.

Kapitaal	f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908	„	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908	„	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908	„	34.814.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Delft, ten 2.30 uur. Door de comm. voor de gasfabriek aan het kantoor der gasfabriek: het uitbreiden van de bestaande schaft- en badlokalen der fabriek; bestek en teek zijn te bekomen ten kantore der gasfabriek.

Nijmegen, ten 2.30 uur. Door het gem. bestuur: het verbouwen van een loods tot smederij en eenige bijkomende werken op het terrein van de Gem. Reiniging aan Tweede Wallstraat. Bestekken met teekening verkrijgbaar ter Gemeentesecretarie. Inlichtingen ten kantore van den Directeur der Gemeentewerken.

Rotterdam, ten 11 uur. Door R. Stokvis en Zonen Ltd. in het restaurant Electrische Spoor: het maken en stellen van den ijzeren bovenbouw eener loods aan de Pelgrimskade; bestek met 9 teekeningen ter inzage bij de firma Corn. Immig en Zoon, Nieuwe Haven 5 en Singel 258 te Amsterdam, terwijl aan eerstgenoemd adres dezelve te bekomen zijn.

WOENSDAG 23 Juni.

Middelburg, ten 11 uur. Door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van een wachthuis en een brandstoffenbergplaats met privaat tusschen de sluizen te Hansweert, raming f 3900; het bestek No. 13 ter lezing aan het dep. van waterstaat aan de lokalen der prov. besturen en is te bekomen bij de Gebr. van Cleef Den Haag; inl. zijn te bekomen bij den hoofding.-dir. Caland te Middelburg, den arrondiss.-ingen. Kempers te Goes en de opzichters Huitema en Visser te Hansweert; de nota van inl. na 18 Juni ter inzage bij gen. arrondiss.-ingen.

DONDERDAG 24 Juni.

St. Hubert, ten 5 uur. Door de arch. Herman van Strijp te Mill in het café van Willem de Wit: het bouwen van een woon- met winkelhuis en stalling te Ledeacker; bestek en teek. ter inz. in voorn. café.

Amsterdam, ten 11.30 uur. Door de genie in het gebouw Parkzicht, Stadhouderskade 25: bestek no. 147: het uitbreiden van het Centraal Magazijn voor Mil. Kleeding en Uitrusting te Amsterdam (2e gedeelte) raming f 64300. (in hoofdzaak bestaande in het maken van een gebouw in gewapend beton en metselwerk)

Borne, ten 6 uur. Door de arch. van der Goot en Kruisweg te Hengelo in 't café Ensink te Borne: het herbouwen van 't afgebrande hotel Keizerskroon; bestek met 2 teek. te bekomen ten kantore van aanbesteders; aanw. 23 Juni 3 uur.

Zevenaar, ten 11 uur. Door het gem. bestuur: ten gem. huize: het bouwen van een gemeente-slachthuis met laboratorium en opzichterswoning; bestek en teek. te bekomen ter secretarie aanw. 21 Juni, inl. bij den arch. A. J. Joling, P. C. Hooftstraat 161 te Amsterdam.

VRIJDAG 25 Juni.

Ermelo. Door het bestuur der vereen. tot christelijke verzorging van krankzinnigen in Zeeland: de levering van 320.000 harde straatklinkers waalvorm. Franco aan het station of vaarwater te Bergen op Zoom, vóór den 25n Juni 1909. Monsters worden ten spoedigste ingewacht aan de Directiekeet op het terrein van het Gesticht „Vrederust" te Bergen op Zoom. Prijsopgaaf te zenden aan den Architect E. Knevel te Ermelo.

Vries. Door het gem. bestuur: de levering van 30000 harde straatklinkers (waalvorm) vrachtvrij op de plank, aan de Vriezenbrug. Monsters worden ingewacht bij den Burgemeester van Vries, uiterlijk 25 Juni a.s.

Zwolle, ten 12 uur. Door het prov. bestuur in het lokaal van het prov. best.: het vervangen van de bestaande houten brug over de Twickelervaart in den kunstweg van Borne naar Delden, door een steenen boogbrug, raming f 3000; bestek en teek. ter lezing aan het gebouw van het prov. bestuur te Zwolle en te bekomen bij de Erven J. J. Tijl te Zwolle inl. bij den prov. hoofdingen. J. C. van Aalst te Zwolle en bij den opzichter W. Wolters te Almelo.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 26 JUNI 1909. No. 26.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
Uitsluit. bij voor uitbet.

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het Uitbreidingsplan van 's-Gravenhage.

Voor een overgroot aantal belangstellende toehoorders, hield de heer H. P. Berlage Donderdag 17 dezer in het z.g. Artizaaltje van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis een voordracht over het Haagsche Uitbreidingsplan. Voor iets zoo belangrijks als men hier mocht verwachten was het zaaltje bepaald te klein, reeds daar binnen vergenoegden zich velen met een staanplaats en de laat-komers moesten zich getroosten, op het portaal voor de wijd geopende deuren op de stoelen staande de voordracht te volgen. En toch zijn niettegenstaande deze ongemakken zeker slechts weinigen onvoldaan huiswaarts gekeerd, want ofschoon verondersteld kan worden, dat de meeste aanwezigen, reeds uit de fraaie kaart, die een paar weken geleden werd uitgegeven, wel reeds met het Uitbreidingsplan hadden kennis gemaakt, men kreeg hier vele bijzonderheden te zien en te hooren, die tot heden niet gepubliceerd waren en men ontving die mededeelingen van den ontwerper van het plan, van den man, die er beter dan iemand anders in zit.

Jammer, dat de spreker zich, met het oog op de op een avondvergadering beschikbare tijdruimte, zoozeer beperken moest en de blijkbaar reeds hierop berekende voordracht nog hier en daar moest bekorten, zoodat vele punten, waarover hij zelf wel gaarne wat meer zou hebben gezegd, slechts ter loops konden worden aangeroerd.

Niettemin heeft de heer Berlage met zijn „Einführung", zooals men in Duitschland zeggen zou, in zijn plan zeker velen een dienst bewezen en vooral aan die belangstellenden, wien tijd en gelegenheid ontbreekt, het plan grondig te bestudeeren. Voor hen die dit wenschen, hopen wij, dat het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage die gelegenheid zal openen, door te zijner tijd het plan, met alle detailkaarten en perspectievische schetsen in het openbaar tentoon te stellen.

Thans ging veel daarvan ons oog voorbij in den vorm van lichtbeelden, die elkaar vrij snel moesten opvolgen. Voor zoover zij naar potloodschetsen waren genomen lieten zij aan duidelijkheid te wenschen over, en door de onhandigheid van den operateur aan de projectielantaarn kwamen de beelden herhaaldelijk verkeerd, soms als onderstboven spiegelbeeld van het origineel, te voorschijn, zoodat de spreker zelf er soms moeilijk uit wijs kon worden.

Ook dit verhinderde echter niet, dat de voordracht van het begin tot het eind met de grootste aandacht werd gevolgd.

Alvorens tot de bespreking van zijn eigen ontwerp over te gaan vertoonde de heer Berlage eenige plattegronden van oude steden als: Brugge, Antwerpen, Milaan, Leiden, Brussel, Brescia. Daarbij werd met enkele woorden het ontstaan van een stadsplan in het algemeen besproken en erop ge-

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

wezen, hoe weinig in deze plattegronden van een aanleg volgens bepaalde denkbeelden te ontwaren is. Ook al kan men in enkele gevallen aannemen, dat aanvankelijk volgens een vast plan begonnen is, en al zijn daarvan nog sporen aanwezig, zoo bemerkt men toch, hoe nagenoeg overal de ontwikkeling van den plattegrond is beheerscht geworden, door toevallige omstandigheden. Toeval en nog eens toeval, het klinkt wel niet erg wijsgeerig, maar de spreker zal gedacht hebben, dat zijn auditorium wel begreep, dat hij deze uitdrukking alleen bedoelde als tegenstelling tegenover het, zoowel op practische als aesthetische overwegingen berustende, weldoordachte plan, waarin ook met omstandigheden, die zich in de toekomst zouden kunnen voordoen, rekening gehouden is.

Zeker behoort de heer Berlage niet tot degenen, die een Fransch schrijver op het oog had, toen hij het woord „hasard" aldus verklaarde:

„Ce mot n'exprime rien si ce n'est l'ignorance de celui qui s'en sert comme s'il exprimait quelque chose. Il n'y a point de hasard dans le monde, et même dans un sens secondaire, il n'y a point de désordre."

Hoe onregelmatig en verward ons dus ook de plattegronden van vele oude steden mogen voorkomen, wij mogen daarbij toch niet spreken van wanorde.

Zooals de spreker terecht opmerkte is de zucht naar orde en regelmaat bij den redelijken mensch iets natuurlijks, waarvan hij niet zonder oorzaak afwijkt en zoo moet dan ook voor elke onregelmatigheid, die wij in een oud stadsplan aantreffen, een oorzaak bestaan.

Die oorzaken aan te wijzen is in heel veel gevallen zeer moeilijk, de wetenschappelijke beoefening van den stedenbouw dagteekent nog slechts van betrekkelijk korten tijd, en de verklaring van dingen als de hierbedoelde zou zonder uitvoerige historische uiteenzettingen niet wel mogelijk zijn.

Dat deze in een populaire voordracht voor een gemengd publiek niet op hun plaats zouden zijn geweest zal niemand betwisten, maar toch hadden wij wel gaarne gezien, dat de spreker iets uitvoeriger had stilgestaan bij de hoofdzaken, die den vorm van een stadsplan van den aanvang af beheerschen.

Van vele oude steden is het bekend, of althans tot een zekere hoogte na te gaan, hoe zij ontstaan zijn.

In vele gevallen was het de strategische beteekenis van het een of ander punt, die aanleiding gaf tot stichting van een sterkte of militaire nederzetting, waaromheen zich later een burgerlijke ontwikkelde. Later zijn het ook de geestelijke gestichten, kloosters en abdijen geweest, die den kern van dergelijke nederzettingen werden. Kruispunten van wegen, rivierovergangen, ankerplaatsen of natuurlijke havens zijn dikwijls van grooten invloed geweest op de keuze van de plaats en evenzeer de geschiktheid van de omliggende landstreek voor sommige bedrijven.

Dan is nog van veel belang de gesteldheid en geaardheid van den bodem en blijkt het hoe deze vaak eerst in de tweede plaats in aanmerking is gekomen en hoe men zich dikwijls groote moeilijkheden getroost heeft, om op een bepaalde plaats te bouwen, hoe men moerassen daartoe geschikt gemaakt, rotsen uitgehouwen of bergen gedeeltelijk afgegraven heeft.

Van al de overwegingen, die zich in een korter of langer tijdsverloop hebben doen gelden kan men in de plattegronden van oude steden de sporen terugvinden, van vele schijnbare toevalligheden kan men nog wellicht de oorzaken ontdekken en nieuwe phasen in de ontwikkeling der steden teekenen zich meestal vrij duidelijk in den plattegrond af.

Maar het zou te veel gevergd geweest zijn van den spreker te verwachten, dat hij bij elke vertoonde plattegrond bij al deze punten zou hebben stilgestaan.

Hij moest er zich toe bepalen, na de plannen van voornamelijk in de middeleeuwen ontstane steden, er eenige te vertoonen, waarin de klassieke regelmatigheid den hoofdtoon voerde, zooals dit in steden der oudheid als Pompeji en Palermo, maar ook in de moderne steden Weenen en Parijs het geval is.

Elk stadsplan bestaat, welbeschouwd uit niet anders dan pleinen en straten. De pleinen zijn het voornaamste en vragen het allereerst de aandacht van den ontwerper van een stadsplan, evenals de kamers van een huis. Hoeveel gewicht men reeds in de oudheid hechtte aan een doelmatigen en fraaien aanleg der pleinen, werd aangetoond met lichtbeelden van het Forum van Pompeji en dat van Athene. Ook de middeleeuwsche steden kunnen meestal op fraaie, hoewel niet altijd ruime, maar dikwijls zeer schilderachtige pleinen wijzen, zooals het Domplein te Hildesheim, het Domplein te Padua, de Piazza della Signoria te Florence en in de Renaissance- en Baroktijdperken zien wij weder de beginselen van pleinenaanleg uit de oudheid, de klassieke regelmatigheid toegepast, strenger somtijds dan in de oudheid zelf, toen men zich niet altijd slaafs aan de aslijnen hield. Welk effect echter bijna altijd met een regelmatigen aanleg verkregen kan worden toonen verschillende pleinen te Rome, Venetië, Rouaan, Nancy, Dresden, enz.

Wat een tegenstelling toen, na de beelden dezer meerendeels beroemde pleinen, eensklaps een plan van een modern stadsgedeelte, geknipt uit den plattegrond van Charlottenburg, op het doek verscheen, waaraan gedemonstreerd kon worden hoe het in de negentiende eeuw met de practijk der stedenbouw gesteld was, niettegenstaande die eeuw toch ook wel kunstenaars opgeleverd heeft als Semper, die voor Dresden en Weenen pleinen ontwierp, die als grootsche concepties beschouwd mogen worden en ook in sommige andere steden als Leipzig en Luik wel wat beters tot uitvoering kwam.

Wij mogen het betreuren, dat het type Charlottenburg, om het zoo eens te noemen, zonder daarmede te willen beweren, dat men het daar heeft uitgevonden, in onze moderne stadsgedeelten zooveel bedorven heeft, in elk geval heeft het uitsluitend gebruik van de teekenhaak bij het ontwerpen van stadsuitbreidingen, ons in zijn betreurenswaardige gevolgen geleerd, dat het zoo niet langer ging. Toen heeft men gedacht, dat het alleen aan de rechte lijn lag en de toepassing der gebogen lijn uitredding zou brengen, maar dat hiermede alleen nog niet veel te bereiken was, kan ook met verschillende voorbeelden worden aangetoond. Eerst toen men verder terugging en ging vragen, waaraan de straten en pleinen in de oude stadsgedeelten hun schoonheid ontleenden, die zoo opvallend afstak bij de leelijkheid der nieuwere, eerst toen kwam men op den weg die tot verbetering zou leiden. Het is vooral Camillo Sitte, die dank zijn optreden op het gunstige oogenblik, zich als wegwijzer in deze materie naam heeft gemaakt.

Sitte heeft met veel scherpzinnigheid getracht de factoren op te sporen, waaraan de indruk, die de pleinen in oude, en wel in het bijzonder in middeleeuwsche, steden op den beschouwer maken, zijn ontstaan te danken heeft en dit is hem in vele gevallen gelukt.

Het is, alhoewel men hem niet ten onrechte een zekere eenzijdigheid en vooringenomenheid ten aanzien van het schilderachtige verweten heeft, zijn groote verdienste een hoofdfactor te hebben aangewezen, welke men zou kunnen noemen die der geslotenheid. Wil een plein onze schoonheidszin bevredigen, dan moet het een afgesloten geheel zijn. Deze grondstelling is het, die de theorie van het gesloten stadsbeeld heeft doen ontstaan een theorie, die onoordeelkundig toegepast tot gezochte effecten kan leiden, doch zoo zij met oordeel des onderscheids in practijk wordt gebracht, in den stedenbouw, ook bij den aanleg van straten, als uitgangspunt goede diensten kan bewijzen. Immers ook in de straten verlangt het oog af en toe rustpunten en het was haast onnoodig ons nog met lichtbeelden te laten zien het verschil tusschen een straat, die het uitzicht geeft op eenig belangrijk bouwwerk en een waarvan de lijnen zich verliezen in een nevelig verschiet.

Het spreekt van zelf, dat evenals dit met het beginsel van regelmatigheid en symmetrie het geval is, de ontwerper zich ook aan het beginsel der geslotenheid niet al te slaafs moet binden. Onregelmatigheden, die niet te vermijden zijn, late men bestaan, trachtte men vooral niet door gezochte kunstmiddelen weg te werken en het zal blijken, dat zij in den regel al zeer weinig hinderlijk zijn dikwijls zelfs bijdragen, om het eigenaardig karakter van het verkregen geheel te verhoogen, maar evenmin worde er naar gestreefd, om door opzettelijke onregelmatigheid een kunstmatige schilderachtigheid te verkrijgen.

(Slot volgt).

Lauwerzee-indijking.

(Slot, zie bladzijde 198).

Door uit het plan van de commissie weg te nemen de bemaling van den Groninger boezem te Zoutkamp en die van den Frieschen boezem nabij Tacozijl, waardoor groote besparing wordt verkregen, trad het overwegend bezwaar van de beperking in sommige omstandigheden, van de loozing van Friesland, zij het dan ook dat deze zich telkens slechts over korte perioden zou uitstrekken, weer geheel op den voorgrond. Dat bezwaar klemde te meer, waar de ontwerper van het denkbeeld van een gemeenschappelijken bergboezem de uitvoerbaarheid alleen mogelijk achtte, indien de afwatering van den Frieschen boezem daarop nu en dan zou worden beperkt en de aannemelijkheid hiervan tevens bepleitte, dat daarvan voor Friesland geen bezwaar zou zijn te verwachten, zoo het vermogen van de stoombemaling van Friesland nabij Tacozijl voldoende groot zou zijn.

Gedeputeerden der beide provincies hebben zich bij hun, naar aanleiding van het rapport van Juni 1904, gehouden overleg geplaatst op het standpunt, dat de werken van de indijking van de Lauwerzee, zooals deze door de commissie van ingenieurs zijn aanbevolen, in hun vollen omvang behooren te worden uitgevoerd, doch dat zij overigens in hunne beoordeeling vrij dienen te blijven voor wat betreft de uitvoering van de werken, die meer rechtstreeks de belangen van den boezem binnen het waterstaatsgebied der provincie raken, dat zijne afwatering in de richting naar de Lauwerzee behoort te hebben.

De commissie heeft Gedep. Staten op eene desbetreffende uitnoodiging, op uitvoerige wijze de gevolgen doen kennen, die van het *achterwege laten van de stoombemaling van den boezem te Zoutkamp en van die nabij Tacozijl* zijn te verwachten.

Deze voorlichting heeft zich tevens uitgestrekt over de vraag, of bij de verminderde eischen de bepaling omtrent de beperking van de loozing van Friesland in sommige omstandigheden niet geheel zou kunnen vervallen, en zoo niet, alsdan de gevolgen aan te geven, die uit een verhooging der peilen van den waterstand in den bergboezem waarbij de beperking moet intreden, voor de beide provinciën zijn te verwachten.

Die verschillende punten zijn door de commissie zeer uitvoerig beantwoord in haar nader rapport van 4 Augustus 1905.

Gedeputeerde Staten zijn, na kennis van dat rapport te hebben genomen, zich blijven plaatsen op het standpunt, dat bezuiniging onvermijdelijk blijft en het voor de boezems der beide provinciën niet noodzakelijk is, dat de stichting van de stoomgemalen te Zoutkamp en nabij Tacozijl al dadelijk in het plan van werken behouden blijft. Zij hebben, nadat deze beslissing genomen was, zich opnieuw met de commissie in verbinding gesteld.

Nadat zij meer en meer doordrongen zijn geworden van de noodzakelijkheid voor de beide provinciën, om het plan van indijking tot uitvoering te laten komen, is bij Ged. Staten tevens het besef levendig geworden, dat alleen eene regeling tusschen beide provinciën mogelijk is, wanneer bij het aangaan van eene overeenkomst, elk der partijen zich niet blijft plaatsen op het standpunt van niet iets van hare vrijheid te willen prijsgeven.

Zij zijn, met instemming van de commissie, omtrent eene regeling tot overeenstemming gekomen, waarbij de ondervinding over de gevolgen van eene *onbelemmerde loozing van Friesland* voor Groningen zal worden afgewacht.

Friesland neemt daarbij de verplichting evenwel op zich voor nu en voor later, die onbelemmerde loozing bij bepaalde standen in den bergboezem te staken, wanneer Groningen zulks verlangt en totdat eene commissie uitspraak zal hebben gedaan, in hoeverre en in welke mate Groningen rechtstreeks van die onbelemmerde loozing nadeel heeft gehad.

De kosten van het door de Gedeputeerden der beide provinciën voorgestane eevoudiger plan zullen bedragen f 9.756,500. Hiervan moet nog f 1,774,000 worden afgetrokken wegens zuivere opbrengst der binnen te dijken gronden, zoodat dit nieuwste plan f 2.600,000 goedkooper zal zijn dan dat opge-

nomen in het meergenoemde rapport van Juni 1904.

Hierbij mogen wij, zoo schrijven Gedeputeerden den minister, niet onvermeld laten, dat bovendien nog worden bespaard de jaarlijksche exploitatiekosten van de stoomgemalen nabij Tacozijl en de Zoutkamp, respectievelijk bedragende f 26,500 en f 15,000. Gekapitaliseerd bedragen deze exploitatiekosten f 742,000 en f 420,000 of te zamen f 1,162,000. Feitelijk bedraagt dus de geheele besparing f 3,762,000.

Zoowel op den aanleg der werken als op de exploitatiekosten der stoomgemalen wordt door het voorstel van Ged. Staten ruim 27 percent op de werken door de commissie aanbevolen in het geheel bezuinigd.

Gedeputeerden hebben de overtuiging, door het volgen van deze gedragslijn ook nader te zijn gekomen tot eene mogelijke uitvoering van de werken tot verbetering van de waterloozing der betrokken gewesten.

In haar rapport van Juni 1904 heeft de commissie van ingenieurs als hare meening uitgesproken, dat alleen het Rijk de werken voor de indijking der Lauwerzee, het afkaden van den bergboezem, alsmede het voor cultuur geschikt maken der gronden, zal kunnen uitvoeren, terwijl die commissie van oordeel is, dat de binnen de provinciën te maken werken, voor zoover het geen werk in beheer en onderhoud bij het Rijk betreft, door die provinciën moeten worden uitgevoerd.

De Gedeputeerden der beide gewesten verklaren in hun gemeenschappelijk schrijven aan den minister, volkomen in te stemmen met de meening der commissie.

Zij achten hunne provinciën financieel en technisch niet bij machte een belangrijk werk als de Lauwerzee-indijking voor hunne rekening te nemen en zeggen, dat de Regeering steeds werken van zoo'n grooten omvang, als die van dit indijkingsplan voor hare rekening heeft genomen en de uitvoering aan den Rijkswaterstaat alleen heeft toevertrouwd.

Naar deze verdeeling zullen in ronde cijfers de werken door het *Rijk* uit te voeren een uitgaaf van *6 millioen* gulden vragen, die door de provincie *Friesland* een uitgaaf van ruim *1,4 millioen* en die door de provincie *Groningen* een uitgaaf van *0.6 millioen* gulden.

Naar aanleiding van het gemeenschappelijk schrijven heeft in November 1907 in den Haag een conferentie plaats gehad tusschen den minister van Waterstaat Kraus, bijgestaan door zijn hoofdambtenaren en de commissies uit de Ged. Staten der beide provinciën, vergezeld van de hoofd-ingenieurs van den provincialen waterstaat.

In October 1908 werd van den minister antwoord ontvangen op het gemeenschappelijk schrijven. Uit dat antwoord blijkt, dat Z.Ex. opnieuw een onderzoek heeft bevolen naar eenige door den hoofdinspecteur-generaal en de beide inspecteurs-generaal van den waterstaat geopperde bezwaren van technischen aard. Zoo vreezen deze hoofdambtenaren voor opslibbing van de geul in het Friesche gat na de indijking der Lauwerzee, ten gevolge waarvan de diepte in het zuidoostelijk gedeelte van dit gat na de afsluiting niet heel lang in overeenstemming zal blijven met die waarop de slagdrempel van de scheepvaartsluis in den afsluitdijk en de bodem van de geul daarbuiten zijn ontworpen.

Ook achten zij de hoogte van den afsluitdijk te gering, in verband met de te Ezumazijl waargenomen hoogte van den stormvloed van 12—13 Maart 1906 (de hoogte van den 10.750 M. langen afsluitdijk is ontworpen op 4.25 M. boven volzee, voor het gedeelte lang 2500 M. aan de Friesche zijde op 5 M. boven volzee en over 3000 M. aan de Groningsche zijde neemt de kruinshoogte geleidelijk toe van 4.25 tot 5.15 M. boven volzee).

Na afloop van het onderzoek kunnen nadere mededeelingen van den minister worden tegemoet gezien.

Intusschen heeft Z.Ex., in zijn hiervoor bedoeld antwoord van October 1908, verklaard dat, waar tengevolge van het weglaten van de stoombemaling, een afdoende verbetering van den waterstaatkundigen toestand van Friesland en Groningen door de ontworpen indijkingswerken niet zal worden verkregen — die voor Friesland zelfs betrekkelijk gering zal wezen — het voorstel der Gedeputeerden, daarop neerkomende dat het Rijk minstens 75 pCt. der kosten en bovendien alle risico op zich zou nemen, niet voor inwilliging vatbaar is.

In hun schrijven aan de Staten, begeleidende de op de Lauwerzee-indijking betrekking hebbende stukken, zeggen Ged. Staten van Friesland, dat de quaestie nog niet rijp is voor een behandeling in de Statenvergadering, daar het nader bericht der Regeering nog afgewacht moet worden en dat zij hopen, zoodra het overleg dat daarna met de Regeering zal moeten worden gepleegd, tot een definitief resultaat zal hebben geleid, met voorstellen tot de Staten te komen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 25. Overdreven ijver in het beschermen van monumenten, door H. v. d. Kloot Meyburg.

Actueele onderwerpen. Het bestaande Raadhuis van Rotterdam met afbeelding.

Schoolbouw te Rotterdam.

Babylon. Zijn bouwvallen en zijn bouwkunst, door J. H. Boss (Vervolg.)

Architectura No. 25. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

De toekomst der jonge Nederlandsche architecten door H. J. M. Walenkamp. (Slot.)

Overzicht van de week. Tentoonstelling van Amsterdamsche Handvlijt. — Van een tentoonstelling in wording. — De „Nieuwe Karseboom".

't Is alles graniet.

Technisch gedeelte. De Grond-exploitatie in de steden. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen. (Vervolg.) — Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe.

De Bouwwereld No. 25. Bouw-aardewerk van de Naaml. Venn. Fabriek van Brouwer's aardewerk te Leiderdorp, met afbeeldingen.

Het Puddelbedrijf door Prof. J. A. van der Kloes. (Slot.)

De Ingenieur No. 25. Kon. Inst. van Ingenieurs: Vergadering van 26 Juni 1909, Agenda. Afd. voor Electrotechniek: Vergadering van 26 Juni 1909, Agenda.

Aanvangsspanningen in ijzeren balken door W. J. Burgersdijk c.i. (met afbeeldingen).

Draadlooze telefonie, door C. J. de Groot w.c.i. (met afbeeldingen).

Het XVIIe Congres van den „Verband Deutscher Elektrotechniker te Keulen, door A. ten Bosch.

Ingezonden stukken. Oververhitters aan boord, door L. C. Janse, met afbeelding.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 25. Verband Deutscher Elektrotechniker. — Uit de Afdeelingen. — Salaris Statistiek van Bouwkundigen — Ingezonden. — Zijn wij met de constructie onzer stoomketels op den goeden weg? (Vervolg).

De Aannemer No. 25. Nederl. Aannemersbond. Mededeelingen en Bijlage tot de agenda der 14 en 15 Juli 1909 te houden Jaarvergadering.

Gemachtigde van den aannemer.

Het Getuigschrift.

Uit Groningen.

Uitvoering van openbare werken in Nederlandsch-Indië.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 51. Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Vervolg). — De verharding van kalkmortel in metselwerk uit baksteenen en kalkzandsteenen. — Premiën voor stokers. — Onbewoonbaarverklaring van honderd zes woningen. — Geeft het certificaat van betaling door den architect aan den aannemer afgegeven den aannemer onder alle omstandigheden het recht van den aanbesteder betaling te vorderen? Verhooging van waterdichtheid en vastheid bij kalk- en cementmortels. — Warmte-isoleeringsmiddelen voor stoom- en waterleidingen.

Deutsche Bauhütte No. 25. Die Stellung der Architektur-geschichte zum Schaffen des Architekten II, door Dr. Heinrich Goesch.

Vom Bankgebäude für Mittelstädte, door A. W. Müller bij een ontwerp van Reinhard Petri.

Vom Burgenstil für Sommerhotels, door. K. Hahn, bij een ontwerp van H. Linsz te Rombach.

Ueber zwei Vorstadthäuser, door Erich Schwinghammer bij ontwerpen van E. Jussen en F. W. Biermann, resp. te Worms en te Krefeld.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in Afl. 6:

Absinth: D. Stavorinus. — De moderne benzine-automobielen: N. J. Kollewijn. — Menschwording: J. Hendrik van Balen. — Iets over vliegmachines: Dr. Z. P. Bouman. — Huisfilters: J. van der Breggen, c. i. — Dierlijke vergiften: P. N. van Eck. — Draadlooze telegrafie, Radio's. — Een nieuwe plankton-buis: Dr. M. Greshoff. — Het brand- en explosiegevaar van benzine: F. C. J. Scheurleer. — Korte Mededeelingen. — Eenvoudige Proeven. 6 Trillende luchtzuilen. Het duurakkoord van de griffelkoker: Dr. A. J. C. Snijders. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. de Veer.

Klei No. 12. In dit nummer vinden wij de tiende der brieven uit Amerika, waarin de nieuwste New-Yorksche hemelkrabbers worden beschreven. De heer S. S. Hoogterp, Opzichter van den Waterstaat leverde een artikel over verharding van wegen, dat blijkbaar ten doel heeft klinkerwegen boven alle andere verhardingssystemen aan te bevelen. Verder vinden wij in deze aflevering een stukje over economisch stoken, eenige mededeelingen over Amerikaansche wijze van zaken doen en iets over Terra Sigillata het bekende product van Romeinsche pottenbakkerij, waarvan o. a. te Nijmegen vele fraaie exemplaren gevonden zijn en waarvan men in Duitschland meent de wijze van vervaardiging, waaromtrent men langen tijd in het onzekere verkeerd heeft, te hebben teruggevonden.

Moderne Bauformen No. 6. Het Juni-nummer van Gradl's maandschrift opent met een rijk geïllustreerde beschrijving van de Erlöserkirche te Stuttgart, een werk van Prof. Theodor Fischer te München. Het is een modern werk, dat evenwel zijn landaard niet verloochent, eenvoudig van detailleering, uitwendig aardig gegroepeerd, waartoe de situatie tegen een heuvelhelling vanzelf aanleiding gaf. Het houten plafond in de hoofdruimte is niet gelukkig geworden.

Een tweede artikel is gewijd aan beeldhouwwerk van G. A. Bredow te Stuttgart. Het zijn voornamelijk reliefs en architectonische versieringen, die hier worden afgebeeld doch ook eenige werken in brons.

Het aantrekkelijkst gedeelte van deze aflevering wordt evenwel gevormd door de afbeeldingen van een groot aantal werken van een Engelsch bouwmeester Guy Dawber te Londen. Het zijn voornamelijk groote landhuizen en een enkel gebouw aan Pall Mall te Londen. Ook van een paar andere Engelsche architecten en van de firma Anton Possenbacher te München vinden wij eenige aardige prenten in aquarelmanier gereproduceerd en hiermede hebben wij het voornaamste van den inhoud vermeld, die aan verscheidenheid niet te wenschen overlaat.

Deutsche Kunst & Dekoration No. 9. De Juni aflevering van Alexander Koch's tijdschrift geeft allereerst een monografie over den Münchener schilder Adolf Münzer, waaruit men deze leert kennen als een verdienstelijk naakt- en portretschilder.

Dat sommige portretten weinig behoorlijk zijn ligt meer aan de modellen dan aan den schilder. Ook het tweede artikel is aan grafische kunst gewijd en doet ons eenige etsen en teekeningen van verschillende meesters zien. Over Heinrich Metzendorf te Bensheim, aan wiens werk Prof. Werner een artikel wijdt, hadden wij reeds meermalen gelegenheid in deze overzichten te spreken. Hij behoort onder de moderne bouwmeesters tot diegenen, die het meest en met het meeste succes de „bodenständige" bouwwijze van de plaats zijner werkzaamheid in eere weet te houden.

Verder geeft dit nummer een overzicht van de meest recente voortbrengselen op het gebied van meubelkunst en gebruikskunst van de Deutsche Werkstätten für Handwerks-Kunst te Dresden en München, waarvan Prof. Riemerschmid de leider is.

Der Trass, seine Entstehung, Gewinnung und Bedeutung im Dienste der Technik, is de titel van een voordracht gehouden door Anton Hambloch te Andernach in de afdeeling der Verein Deutscher Ingenieure te Koblenz en in brochurevorm bij Julius Springer te Berlijn uitgegeven.

Een aantal jaren geleden heeft de Portland-cement de tras op den achtergrond gedrongen op zoodanige wijze, dat dit voor de trasproducenten bedenkelijk werd en het er naar geleek alsof dit van ouds ook in ons land zoo vermaard bouwmateriaal geheel in onbruik zou geraken. De eigenaars der trasgroeven terend op de gevestigde reputatie verzuimden een tijd lang reclame te maken voor hun product, maar door de omstandigheden gedwongen, kwamen zij toch spoedig tot het inzicht van de noodzakelijkheid daarvan en gesteund door ingenieurs en bouwmeesters, die voorstanders van tras gebleven waren begonnen zij een campagne, die nu reeds een aantal jaren achtereen gevoerd wordt en niet zonder succes, want de tras heeft een groot deel van het verloren terrein heroverd.

Ook deze brochure is te beschouwen als een demonstratie ten gunste van het van ouds bekende materiaal, maar geen gewone reclame-uitgave, integendeel voor een geslacht, dat de tras niet meer kent, een zeer lezenswaardig boekje, waarin men niet slechts lezen kan wat tras eigenlijk is en hoe zij gewonnen wordt, maar tevens de bruikbaarheid voor sommige soorten van werk en in enkele gevallen waar de Portland-cement ons in den steek laat, aangetoond is.

De voordracht van den heer Hambloch werd in de Ingenieur-verein met grooten bijval ontvangen en zal ook in boekvorm zeker vele belangstellende lezers vinden, en wij kunnen die lezing speciaal aanbevelen aan hen, die werken aan de zeekust hebben uit te voeren, op plaatsen waarvoor de menging van metselspecie of beton slechts zeewater of of brak water beschikbaar is. Daar toch hebben de Portland-cement-mengsels niet altijd voldaan en dit heeft er aanleiding toegegeven, dat de aandacht weder op de tras gevestigd werd, zoodat deze voor den Nederlandschen bouwmeester en speciaal voor den waterbouwkundige nog steeds een belangrijk materiaal kan worden genoemd.

Monumentencommissie.

Het zesde jaarverslag (over 1908) is verschenen van de „Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche Monumenten van geschiedenis en kunst", in de wandeling „de monumenten-commissie" genoemd.

Uit het verslag blijkt, dat er op gewerkt wordt, om zoo spoedig mogelijk het doel te bereiken en om bovendien beschermend te werken waar monumenten van beteekenis in gevaar zijn. Wij stippen de hoofdpunten aan.

Tot bouwkundig teekenaar werd benoemd de heer J. D. Meysing uit Groningen. Het bureau bleef gevestigd Statenlaan 82, den Haag. Voor de boekerij werden verscheiden werken aangeschaft, waarvan een lijst als bijlage achter het verslag is gevoegd. De foto-verzameling breidde zich zeer uit. Thans zijn aanwezig 1015 fotografische negatieven en 1388 foto's.

Omtrent de werkzaamheden vermeldt het verslag de verschijning van deel I der Voorloopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, behandelend de provincie Utrecht.

Aan de besturen der in het boek behandelde gemeenten en aan alle kerkbesturen, van welke gebouwen of voorwerpen

werden beschreven, werd een exemplaar ten geschenke gezonden, vergezeld van een schrijven, waarin hunne aandacht werd gevestigd op de bedoelde gebouwen of voorwerpen en verzocht, de commissie kennis te geven van eventueel voorgenomen verbouwingen vervreemdingen enz. De gemeentebesturen werden tevens opmerkzaam gemaakt, dat deze lijst het hun vergemakkelijkt, te voldoen aan het jaarlijks van wege den minister van binnenlandsche zaken tot hen gericht verzoek om kennisgeving bij voorgenomen wijziging of afbraak van oude gebouwen.

De voorloopige inventaris der provincie Drenthe (door den heer F. A. Hoefer) is persklaar die van Zuidholland zoo goed als. Geheel of gedeeltelijk zijn bewerkt: Noordbrabant en Zeeland, 68 gemeenten in Gelderland, 31 in Overijsel; 42 in Limburg, benevens de gemeente Groningen. De commissie herzag haren leidraad voor de geïllustreerde beschrijving der monumenten (als bijlage afgedrukt) en heeft aldus een schema, volgens hetwelk de uitvoerige beschrijvingen kunnen worden ondernomen.

Elf bladzijden beslaat het zeer beknopt relaas van al hetgeen door de commissie voor 't behoud van tal van monumenten is gedaan, in sommige gevallen zonder in de meeste echter met zeer veel succes.

Varia

DE SPOORWEG VOOR PROEFNEMINGEN BIJ ORANIENBURG.

In de nabijheid van het spoorwegstation Oranienburg in de provincie Brandenburg, heeft het Pruisisch Staatsspoorwegbestuur een spoorweg voor proefnemingen aangelegd voor het verrichten van opnemingen omtrent onderling vergelijkbare typen van bovenbouw en hun deelen onder de aanhoudende en geconcentreerde werking van de bedrijfsinvloeden van het rollende materieel en ook tot beoordeeling van dit materieel zelf. Het gesloten, 1.75 K.M. lange spoortraject, uit twee halve cirkels van ieder 200 meter straal, en twee rechte verbindingsstukken bestaande en horizontaal gelegd, dient, zooals de Zeitschrift des Vereins Deutscher Eisenbahnen mededeelt, in de eerste plaats voor de beproeving van den bovenbouw. Er zijn verschillende bovenbouwtypen van verschillend spoorstaafprofiel, met houten en ijzeren onderleggers, verschillende stootblokken enz. in dezen spoorkring ingebouwd, ten einde onder gelijke voorwaarden in het bedrijf beproefd en zorgvuldig met betrekking tot de slijtage waargenomen te worden. Het bedrijf geschiedt aldus, dat een door de Allgemeine Elektricitäts-Gesellschaft gebouwde, door de spoorwegadministratie in huur genomen electrische locomotief een goederentrein van 375 tonnen totaalgewicht met gelijkmatige snelheid van 45 tot 50 K.M. in den kring rondrijdt.

Wanneer men in aanmerking neemt, dat de uitgaven van de Pruisisch-Hessische spoorwegadministratie voor 1909 voor de aanschaffing van bedrijfsmaterialen 156 millioen, voor het onderhoud, vernieuwing en uitbreiding van den bovenbouw 173 millioen en die voor de bedrijfsmiddelen en de machine-inrichtingen 230 millioen mark bedragen, en dat de hoogte dezer uitgaven bepaald wordt door de deugdelijkheid en den duur van den bovenbouw en de bedrijfsmaterialen, door de voordeeligste constructieve inrichtingen van den spoorwegbovenbouw, van de exploitatiemiddelen, evenals van de machine-inrichtingen, dan zal een schijnbaar onproductieve proefspoorweg een inrichting van groote technische evenals economische belangrijkheid blijken te zijn.

DE „HALVE MAEN".

Is indertijd het plan om de Ruijter's admiraalschip *„de Zeven Provinciën"* te reconstrueeren niet tot uitvoering gekomen, thans ligt aan de marinewerf te Amsterdam geheel opgetuigd gereed de *Halve Maen*, die een zoo getrouw mogelijke navolging is van het scheepje waarmee Henry Hudson in dienst van de Amsterdamsche Kamer der Oost-Indische Compagnie in 1609 den naar hem genoemden Hudson opvoer en welk schip een geschenk is van Nederland aan het Amerikaansche volk ter gelegenheid van de Hudson-Fultonfeesten in September.

Het ontwerp voor het vaartuig werd gemaakt door wijlen den directeur van scheepsbouw, den heer C. L. Loder, en uitgevoerd door den adj.-ingenieur der marine, den heer E. J. Benthem, terwijl het schip werd getuigd onder leiding van den kapt. t/z. H. Herman, chef van het vak van uitrusting aan de genoemde werf.

Het voorste gedeelte van het zeiljacht, dat geheel volgens de origineele reproducties uit eikenhout is vervaardigd, wordt ingenomen door het galjoen, waar de gestrafte matrozen werden vastgebonden tot het ondergaan hunner straffen, m. a. w. om zoo nu en dan een „gedwongen zeetje" te krijgen. Onder de boegspriet, die zich ook daar bevindt, heeft men het z.g.n. blinde zeil, hetgeen bijgezet werd bij zeer weinig wind. Daar waait ook het z.g.n. geusje, een kleine Hollandsche vlag. Onmiddelijk achter het galjoen heeft men de bak met ter zijde de ankers. Onder de bak heeft men vijf kooien, waar een tiental personen zich huisvesting kunnen verschaffen. De plaats onder die bak is zeer laag, men moet zich daar in gebukte houding bewegen.

De kajuit voor den schipper onder de campagne in het achtergedeelte van het schip is ruimer en geriefelijker ingericht. Onder de kooi heeft men de met ijzer beslagen kist, tot berging der boeken van den schipper, waaronder de Bijbel. De medicijnkist ontbreekt ook niet, evenmin als de flesschen sterken drank. Op tafel ligt een reporductie van een kaart uit het Britsch Museum te Londen. Verder is aanwezig de copie van het contract overgenomen uit een afschrift uit het notulenboek van den bewindhebber der O.-I. Comp. van de Kamer tot Amsterdam en gedateerd 8 Januari 1609, uit het Rijksarchief te 's-Gravenhage. Overigens treft men in deze kajuit nog aan een globe, een Jacobstaf, vroeger gebruikt in plaats van den sextant, tinnen borden alsmede de wapens van de bemanning, welke zich immer onder berusting van den commandant bevonden, en het zwaard van dezen laatste.

De wapens, o.a. een viertal kniplontgeweren en bandelieren met kokers voor kruit en kogelzakjes, hangen langs de wanden. Het zwaard is een nabootsing van Heemskerk's zwaard. Een opening boven de kooi van den schipper stelt dezen in staat het geheele dek te overzien en een zonnewijzer maakt het hem mogelijk den stuurman te controleeren.

Onder de campagne is voorts het verblijf van den roerganger, met vlaggenkast en de overige stuurmansbenoodigdheden, terwijl achter in het ruim zich eveneens bevindt de slaapplaats voor den bottelier, de kast en gereedschappen van den timmerman enz. Op het tusschendek of verdek hebben de twee kanonnen, stukken van circa 800 pond een plaats gevonden, benevens de kogelrekken, de kluivers voor de ankers en de oven. Onderin het vaartuig heeft men een ballast van 36,000 K.G. aangebracht, daar zijn ook de bergplaatsen voor de proviand en de ankerkabels. Op het open dek tusschen de campagne en de bak heeft men de spil, de pomp en bij de plaats van den roergast de z.g.n. stuurplek, het compas en zijn zandlooper. Ter zijde heeft het watervat een plaatsje gevonden.

Eigenaardig is de z.g.n. groote knecht, een blok om de ra op te hijschen, dit bestaat uit een houten menschenhoofd; de fokke- en bezaansknecht bestaan uit gewone houten blokken.

Op dit dek bevinden zich ter weerszijden, op de verschansing, een draaibas een stuk licht geschut, wegende 100 pond. Een sloep, welke nu ter zijde van het vaartuig ligt, is ook niet vergeten en is evenals *de Halve Maen* geteerd. Aan den spiegel van het schip ontwaart men op een blauw veld van sterren voorzien, een halve maan, aldus den naam vertolkend. Een lantaarn bevindt zich daar precies boven. De vervaardiging van het schip, dat inderdaad bewondering afdwingt, heeft velen bezig gehouden. De zeilen en vlaggen zijn uit de hand geweven.

Het geheele scheepje is, voor zoover het niet geteerd is — en daar gaf men in Hudson's tijd de voorkeur aan — met frisch groen en rood-wit-blauw geverfd.

Vermelden wij ten slotte, dat het jacht heeft een lengte van 63 voet, een breedte van 17 v. 3 d. en dat de hoogte in het ruim is 6 v. en 4 d. (Amst. maat). Bij de uitrusting behoort een scheepsboot, gelijkende op het tjotter.

Zooals gemeld is, dient het jacht als geschenk aan het Amerikaansche volk. Het plan moet bestaan om een museum te bouwen waar het schip met masten en al in kan worden geborgen, zooals dit daar nu ligt. Sterk geconstrueerd en geheel van eikenhout, zal het gemakkelijk honderd jaar in goeden staat worden bewaard, mits het geregeld gedokt wordt. De noodige fondsen zijn hier bijeengebracht uit vrijwillige bijdragen tot een bedrag van f 75.000, door een comite gegarandeerd. Buitendien is veel in natura ten geschenke ontvangen, om den inventaris zoo compleet mogelijk te maken.

De Halve Maen, die per stoomschip van de Holland-Amerika-Lijn wordt overgebracht zal aan Sandy Hock komen binnen zeilen met een equipage van 18 man, bestaande uit manschappen van H. M. Utrecht en onder bevel komen te staan van den luit. t./z. 1e kl. Lam als schipper en den adelborst 1e kl. De Meester als stuurman. Den heer Bentheim begeeft zich met bootsman Geelen afzonderlijk naar Amerika om daar voor de verdere optuiging van het vaartuig te zorgen.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Het Kön. Opernhaus te Dresden zal geheel verbouwd moeten worden, daar de bouwpolitie eischt, dat alle houten deelen door ijzerconstructie vervangen en andere veiligheidsmaatregelen genomen worden. De Kosten worden geraamd op twee millioen mark, waarvan de Landdag het grootste gedeelte moet betalen. De koning zal slechts 150.000 mark bijdragen.

De kathedraal te Toledo is tot Spaansch nationaal monument verklaard, waardoor nu op den Staat de verplichting rust dit schitterende kunstwerk voor verdere verwoesting te bewaren.

BINNENLAND.

Amsterdam. Het Bouwkundig Weekblad meldde verleden week, dat de restauratie-werken aan het „Huis met de Hoofden" te Amsterdam voltooid zijn, en het gebouw reeds door het Muziek conservatorium is betrokken.

Uit het rapport der commissie, aangewezen door het hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, om het gemeentebestuur van advies te dienen voor de restauratie, stippen wij het volgende aan:

De commissie constateert, dat het moeielijk werk met veel beleid, groote voorzichtigheid en nauwgezetheid van wege de afd. Publieke Werken, onder de opperste leiding van den heer F.'s Jacob, ingenieur 1e kl. en onder dagelijksch toezicht van den heer J. van Laren, opzichter 1e kl. op zeer verdienstelijke wijze is uitgevoerd.

Met groote zorg en toewijding is men er in geslaagd den historischen gevel en het oude materiaal te behouden, zonder dat het noodig was den samenhang der samenstellende deelen te verbreken of gedeelten geheel af te breken en weder opnieuw op te bouwen; zelfs de topgevel die, zooals de commissie vreesde, voor een deel zou moeten worden afgebroken en opnieuw gesteld, is kunnen blijven staan. De verzakkingen en uit het lood gezette bouwdeelen zijn allen weder in behoorlijken staat gebracht. De houten fundeering onder den gevel, die bij nader onderzoek bleek vergaan te zijn, werd 1 meter dieper aangelegd en geheel hersteld.

Het fraaie beeldhouwwerk, van de dikke verflaag ontdaan is nog in zeer goeden toestand; ook de lijstwerken en het vlakke werk, alles van Bentheimer-steen, werden van de verflaag bevrijd, waar noodig hersteld en bijgewerkt.

Het vlakke steenhouwwerk werd van een nieuwe frijnslag voorzien. Dit had niet in de bedoeling van het advies gelegen en had de commissie liever gezien, dat ook hier ware getracht met het afbijtsen van de verf te volstaan, zooals bij het beeldhouwwerk is geschied, daar bij restaureeren het opwerken van oude steen zooveel mogelijk vermeden dient te worden.

De oude houten raamkozijnen uit het laatst der 18e eeuw, werden vervangen door kruisramen van steen; zooals uit een nauwkeurig onderzoek bleek, waren die oorspronkelijk van steen geweest. Deze met glas in lood bezette kruisvensters verhoogen dan ook in niet geringe mate het fraaie aspect en oorspronkelijk karakter van den gevel.

De oude schouw, die zich in de achterzaal bevond en zeer bouwvallig was, kon helaas niet worden behouden, maar heeft in een der historische vertrekken van het Suassa-Museum een waardige plaats gekregen.

's-Gravenhage. Een zeer oude koe is dezer dagen uit de sloot, in dit geval misschien wel uit den Hofvijver, te voorschijn gehaald.

Het afdeelingsonderzoek van de voorgestelde verhooging van Hoofdstuk IX der Staatsbegrooting gaf namelijk aanleiding tot de vraag, of de oeoogde verbonwing en uitbreiding van het gebouw der Tweede Kamer der Staten-Generaal beschouwd moet worden als een begin van uitvoering van de wet van 1 November 1863 *Staatsblad* no. 129, waarbij bepaald werd, dat te 's-Gravedhage voor de vergaderingen van de beide Kamers der Staten-Generaal, een paleis van Staatswege zal worden opgericht, of wel, dat de Regeering het voornemen heeft voor te stellen die wet in te trekken?

— De Gemeenteraad heeft met 19 tegen 15 stemmen verworpen het voorstel van de heeren Jurriaan Kok c s., om tot uitvoering van het plan A. van den heer Berlage, over te gaan tot onteigening van de huizen langs de korte zijde van den Vijverberg.

Daarna heeft de Raad met 18 tegen 16 stemmen aangenomen het voorstel van burg. en weth., om den verkeersweg achter de huizen te leggen door gedeeltelijke demping van den Hofvijver.

„De Raad weet er dus nu alles van en . . . zal ongetwijfeld thans niet besluiten, den dam te leggen". Zoo schreef weinige dagen geleden de Haagsche Courant, toen de inhoud der tusschen Rijk en Gemeente gewisselde exploiten bekend was geworden.

De Raad heeft er echter blijkbaar geen bezwaar in gezien, toch maar een besluit te nemen en de gevolgen daarvan maar kalm af te wachten; en wanneer men dan ook de exploiten leest zal men tot het besluit komen, dat conflicten wel vermeden kunnen worden en de Gemeente met eenige opoffering nog wel wat van het Rijk gedaan zal kunnen krijgen.

Het Rijk deed aan de Gemeente aanzeggen:

„dat de Staat der Nederlanden is eigenaar van de als de Hofvijver sedert eeuwen algemeen bekende, binnen 's-Gravenhage tusschen Vijverberg en Binnenhof gelegen waterpartij (als bodem, bassin, eiland, paardenwed, oeverstrook en wat dies meer zijn moge);"

„dat, volgens de dagbladen, Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage aan den Raad dier gemeente hebben voorgesteld, een deel van den Hofvijver te doen dempen, en dat voggemeente tot dusverre geenerlei vraag om vergunning-pictmdhoeming aan den Staat heeft gericht;"

„en dat de Staat mitsdien bij deze protesteert tegen elk zonder toestemming van den Staat genomen besluit tot geheele of gedeeltelijke demping van den Hofvijver, in ieder geval tegen elke daad van beschikking als eigenaars over dien Hofvijver, bepaaldelijk tegen het aan dien Hofvijver of aan eenig deel daarvan doen geven van een andere bestemming dan die welke deze vijver steeds heeft gehad en nog heeft en hoedanige bestemming, die vijver zal hebben te behouden, zoolang de Staat niet in wijziging daarvan mocht toestemmen;"

„behoudende de Staat zich voor alle maatregelen te nemen, welke hem dienstig voorkomen, tegen de besluiten en handelingen, welke de gemeente 's-Gravenhage ten prejudice van dit eigendom van den Staat mocht ondernemen of doen uitvoeren" en de Gemeente antwoordde hierop:

„dat de Gemeente 's-Gravenhage ontkent en betwist, dat de Staat zou zijn eigenaar van de als „de Hofvijver" sedert eeuwen algemeen bekende, binnen 's Gravenhage, tusschen Vijverberg en Binnenhof, gelegen waterpartij (als bodem, bassin, eiland, paardenwed, oeverstrook en wat dies meer zijn moge);"

„dat integendeel de gemeente 's-Gravenhage is eigenares van den Hofvijver en derhalve volkomen bevoegd tot al zulke daden van beschikking als eigenaar over den Hofvijver, als haar wenschelijk zullen voorkomen, zonder dat zij daartoe eenige toestemming of vergunning van den Staat behoeft."

Oogenschijnlijk staan partijen scherp tegenover elkaar, maar in wel ingelichte kringen beweert men, dat het zulk een vaart niet loopen zal.

Intusschen is het wel jammer, dat het voorstel Jurriaan Kok c. s. geen meerderheid in den Raad heeft kunnen krijgen.

Dat echter alle kans op een bevredigende oplossing geheel verkeken zou zijn nemen wij nog niet aan. Tot de volstrekte onmogelijkheden behoort die o. i. nog niet

— Naar aanleiding van ons berichtje aangaande „Veiligheidssteiger klauwen" in ons vorig nummer meldt men ons, dat bij oordeelkundig gebruik van beschadiging van het steigerhout geen sprake behoeft te zijn, althans niet in sterker mate, dan bij de gewone wijze van werken, terwijl de veiligheid er zeer zeker door wordt bevorderd.

DELFT. Zonder eenig openbaar ceremonieel had dezer dagen de onthulling plaats van het bronzen gedenkteeken voor Antony van Leeuwenhoek, dat door de Verfraaiings-Vereeniging „Delfia", naar een ontwerp van den beeldhouwer J. C. Schultsz, aan de nagedachtenis van den ontdekker der mikroskopische wezens werd gewijd.

Het bronzen monument vertoont de reliëfbuste van Antony van Leeuwenhoek, waaronder een aanduiding, dat hij ter plaatse woonde en werkte; het geheel omgeven door een sierlijke cartouche.

Op den hoek van Oude Delft en Boterbrug, waar thans de tuin is van het Meisjeshuis, stond eenmaal Van Leeuwenhoek's woning; aan het kunstvolgesmede ijzeren hek, dat den tuin omgeeft, is het brons aangebracht.

In de regentenkamer van het Meisjeshuis, droeg „Delfia's" bestuur het gedenkteeken met eenige plichtplegingen aan regenten in eigendom over.

NIJMEGEN. De raad heeft beslist over het voorstel van B. en W. tot wegruiming van de overblijfselen der voormalige Bottelpoort op het Waalplein. Als gemeld is, hadden B. en W. deze voordracht gedaan op grond van een door den directeur der electriciteitswerken ingediend rapport, dat het terrein waar de poort staat met de onmiddelijke omgeving noodig is voor den bouw van remises enz. ten behoeve van de aan te leggen tram.

Het besluit, dat B. en W. nu wenschten, was in Oct. 1900 reeds genomen, doch dadelijk werd toen bij verschillende adressen en bij een schrijven van den minister van binnenlandsche zaken op intrekking aangedrongen, met het gevolg, dat de raad zich vereenigde met een voorstel van dr. Banning, dat bedoelde: opschorting der sloping en het uitvoeren — bij wijze van proef — van een plan van den directeur van gemeentewerken tot het in orde brengen van den toestand ter plaatse. Hetgeen met die proef verkregen was had, oordeelde B, en W. nu, geenszins stof tot roemen gegeven.

Hun voorstel (waartegen dezer dagen bij den raad bezwaarschriften waren ingebracht door Jhr. Mr. Victor de Stuers en dr. P. J. H. Cuypers) is zonder tegenkanting aangenomen; beraadslaging er over is niet gevoerd

Ook heeft de raad het voorstel behandeld van 14 leden om B. en W. uit te noodigen: a. een onderzoek te doen instellen naar de mogelijkheid om in het raadhuis voor den gemeentedienst beschikbare ruimte te vinden, hetzij door verplaatsing van het Oudheidkundig Museum, hijv. naar de daarvoor in te richten voormalige Mariakerk voor het geval de raad tot behoud van dit gebouw mocht besluiten, hetzij door eenig ander doeltreffend middel; b. indien aldus geen voldoende ruimte mocht te vinden zijn, dan aan den raad zoodanige voorstellen te doen, waardoor met behoud van het tegenwoordige raadhuis als zoodanig op andere wijze in de behoefte aan meerdere ruimte kan worden voorzien. Nu bij het gemeentebestuur was ingekomen bericht van den minister van binnenlandsche zaken, dat het rijkssubsidie in de kosten van restauratie van het oude kerkgebouw tot ± f 7500 zou worden verhoogd en door den minister op een spoedige beslissing van den raad was aangedrongen, waren B. en W. op de over het voorstel der 14 leden te nemen beslissing vooruitgeloopen. Nadat de directeur van gemeentewerken en de commissie over het museum hun hadden gerapporteerd, dat het oude kerkgebouw voor museum geschikt zou zijn, stelden zij den raad voor te besluiten:

1. tot behoud en herstelling van de voormalige Mariakerk, daartoe beschikbaar te stellen f 15.000 onder voorwaarde dat het rijk een subsidie verleent van 50 pct. der kosten tot een maximum van f 7500 en voorts het gebouw volgens het ontwerp van den directeur van gemeente-werken voor museum in te richten en daarvoor f 31000 toe te staan;

2. hun uit te noodigen nader in te dienen een plan en begrooting van kosten voor de inrichting der door verplaatsing van het museum vrijgekomen lokalen in het raadhuis voor den administratieven dienst.

Deze voorstellen lokten langdurige beraadslagingen uit. Verschillende leden hadden er bezwaar tegen het museum in het oude kerkgebouw onder te brengen; dat gebouw achtten zij daarvoor niet doelmatig. Eerder zouden zij zich verklaren voor het stichten van een nieuw museumgebouw. Ook waren er leden, die voor het behoud der Mariakerk waren, mits zij als museum zou dienen.

Ten slotte werd het voorstel der 14 leden aangenomen met 23 tegen 3 en daarna dat van B. en W. met 17 tegen 9 stemmen.

— Langs Waal en Rijn gaat het op de steenbakkerijen geheel naar wensch. Er is toenemende vraag naar steenen, zoodat in den laatsten tijd groote hoeveelheden konden verzonden worden

Voor de arbeiders is er bijna overal volop werk. De productie bedraagt per week tot 300.000 steenen. De milioenen oude steenen, welke nog voorhanden waren, werden reeds eenige weken geleden tegen hooge prijzen opgeruimd.

Personalia.

— Te Bad-Nauheim is in den ouderdom van 61 jaren overleden de heer Ed. G. A. Fol, architect te Rotterdam.

— Tot directeur van de Ambachtsschool te Leeuwarden is benoemd de heer G. C. Michell, directeur der Ambachtsschool te Veendam.

— De heer M. Kleinschmidt, opzichter bij de Amsterdamsche waterleiding te Leiduin, heeft onder vele blijken van belangstelling zijn 25-jarig jubilé aan de waterleiding mogen vieren.

Aan het pompstation werd de jubilaris door den ingenieur, den heer Van Poelgeest, gelukgewenscht, en werden hem door den onder-directeur, de ambtenaren en de werklieden nuttige en fraaie geschenken aangeboden. Van de directie ontving hij de gebruikelijke enveloppe.

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig Opzichter, aan de Cichoreidrogerij „De Eendracht" te Ouddorp Z.H. voor een te bouwen drogerij. Sollicitatiën bij den Boekhouder J. C. Lodder (1).

— Uitvoerder, P.G. Bij een schoolgebouw in Gelderland terstond Brieven onder letter M aan den Boekh. van A. v. Slooten te Beunekom (1).

— Reiziger-Teekenaar. Voor eene Fabriek van licht IJzer en Koperwerk tegen salaris en provisie ingevoerd bij H.H. Architecten en Bouwkundigen. Brieven met volledige inlichtingen, onder No. 20054, bureau der N. Rott. (1)

— Iemand, bekend met bouwkundig teekenen en met Fransche, Engelsche en Duitsche correspondentie, vóór of op 1 Aug. a.s. Brieven, letters N. A. B., Nijgh & van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam (1).

— Gemeente-Architect [tijdelijk]. Sal. f 75 p. m. Brieven voor 28 Juni aan het Gemeentebestuur van Smallingerland. (1)

— Ingenieur, gediplomeerd Werkt. en Electr. op Technisch bureau met Teekenbureau praktijk en kennis van Duitsche en Engelsche taal. Aanbiedingen onder no. 22086, aan het Bureau van de N. Rott. Courant. (1)

— Bouwkundig Teekenaar om onmiddelijk in dienst te treden; Br. lett. T O 2177, Alg. Adv.-Bur. A. de La Mar Azn., Amsterdam. (1)

— Aankomend Constructie Teekenaar, met eenige technische opleiding (technicum, machinistenschool, ambachtschool) tegen 1 Juli a. s. Brieven onder no. 23583, Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Technisch Directeur, aan de Renkumsche Gasfabriek. In-functie-treding zoo spoedig mogelijk. Inlichtingen en aanmelding bij Mr G. L. van Oosten Slingeland, Secretaris. Arnhem. (1)

— Bureel-Ambtenaar bij den Rijkswaterstaat, ongeveer 20 jaar, goed kunnende schrijven. Kennis van teekenen strekt tot aanbeveling. Zich schriftelijk te wenden van Eegheustraat no. 183, Amsterdam. (1)

— Electro-Techniker voor leiding van een installatie-bureau. Br. met afschr. van getuigen en levensloop, lett. R L 129, Bur. N. v. d. D. (1)

Tijdelijk leeraar aan de vervolgklasse der Burger Avondschool te Deventer voor 10 uur 's weeks in wiskunde, perspectief, beschrijvende meetkunde, gonio- en trigonometrie, kennis van werktuigen en berekening van bouwconstructies. Salaris f 600. Ingenieurs komen ook in aanmerking.
Requesten en stukken aan den Burgemeester vóór 28 Juni a.s. (1)

— Ingenieur b.d. Gemeentewerken te Utrecht (Zie adv. in no. 25.) (2)

— Hoofdopzichter voor het Waterschap „De Dijkring Flakkee". Stukken in te zenden bij den Dijkgraaf K. P. Roodzant te Dirksland of bij den wnd. Secretaris A. A. Mijs te Sommelsdijk, waar de voorwaarden ter inzage liggen. (2)

— Teekenaar-IJzerconstructeur op een Technisch Bureau in 's-Hage. Br. fr. onder letter V 164, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Opzichter bij den dienst der Gemeentewerken te Zwolle, Jaarw. f 1200—f 1500. Br. voor 1 Juli a. h. Gemeentebestuur. (2)

— Bouwk.-Opzichter voor den bouw der Gasfabriek te Raalte. Sal. f 75.— per maand. (2)

— Bouwk.-Opzichter. Br. lett. N. 2835 aan het bureau van Tubantia te Enschede. (2)

— Machine-Teekenaar aan een fabriek van Hijschwerktuigen met veel praktijk van graphostatische berekeningen. Brieven lett. L.A. aan het Adv. Kantoor van J. H. de Bussy, Rokin 60, Amsterdam. (2)

— Civiel-Ingenieur bij de Nederlandsche Tramweg Maatschappij jaarwedde f 2500.— elk jaar klimmende met f 100.— tot f 3000.—. Aanbiedingen bij de Directie van bovengenoemde maatschappij te Heerenveen. (2)

— Bouwkundig-Onderbaas, tegen 1 Juli a. s., voor 6 à 8 weken voor een werk te Amsterdam. Br. fr. lett. V. J. 465, N. v. d. Dag. (2)

— Directeur, tevens belast met het onderwijs in het Vakteekenen, tegen 1 Nov. a. s. aan de Ambachtsschool te Zutphen. Jaarwedde f 1400.— Zich voor 22 Juni wenden tot den Secretaris van het Bestuur der Gelderscbe Vereeniging voor Kunstnijverheid te Zutphen, den Heer W. C. Staring, aldaar. (2)

— Opzichter b.d. Gemeentewerken te Breda. (Zie adv. in no 25.) (2)

— Opzichter-teekenaar (Zie adv in dit No.) (2)

— Aankomend Teekenaar bekend met ijzerconstructie bij Allan & Co., Fabriek van Rollend Materieel, Oudedijk 161, Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUISCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

22 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	f 60—f 125	p.m
14 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	f 70—f 125	„
15 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 45—f 120	„
8 Waterb. Opzr.	21—50 j.,	f 60—f 100	„
4 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j.,	f 30—f 50	„
4 Chef-machinisten	28—34 j.,	f 80—f 130	„
2 Werkt.opz.(construct.)	32—48 j.,	f 110—f 200	„
4 Werkmeesters	28—34 j.,	f 100—f 130	„
4 Werktuigk. Teek.	22—32 j.,	f 60—f 110	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 50	„
5 Electrotechniker	20—35 j.,	f 60—f 130	„
1 Werktuigk. Chef Ing. Bureau	—47 j.,	f 190	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Houten Hoofd- en Tusschenbalusters.

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 28 Juni.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem.-bestuur: het maken van kademuren langs het oostelijk gedeelte van het IJ-eiland. Het bestek en voorw. te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inl. ten kantore van den Ingenieur van de „Havenwerken" ten Gemeentehuize kamer No. 151, de drie laatste werkdagen van de week, welke aan de aanbesteding voorafgaat, 10 tot 12 uur.

Gennep, ten 5 ure. Door de arch. C. G. Elbers uit Oeffert in het café van P. Joosten: het bouwen van een woon- en winkelhuis met bovenwoningen aan de groote straat; bestek en teek. ter inzage in bovengen. café.

Dinsdag 29 Juni.

Kollumerpomp. Door de arch. C. H. Eldering te Hoogkerk: den bouw van eene school met 2 lokalen en daaraan verbonden woonhuis, bestek en teek. te bekomen bij den heer G. Brinkman te Kollumerpomp en bij den aannemer.

Hoorn, ten 2 uur, door het gem.-bestuur: de levering van 240.000 eerste soort eenigszins getrokken waalsteatklinkers. De bestekken liggen ter Gemeentesecretarie ter inzage en zijn aldaar verkrijgbaar.

Stad Almelo, ten 3 uur, Door het gem. bestuur: de levering van 35000 K.G. gegoten ijzeren socketbuizen, 120 K.G hulpstukken en 1000 K.G. syphons. Het bestek te verkrijgen ten kantore der Gem.Gasfabriek. Inl. te bekomen bij den Directeur G. DAAMS.

Stad Almelo, ten 2.30 ure. Door het gem bestuur het maken van een ververschingsduiker in het Marktplein te Stad-Almelo; bestekken te bekomen ter secr.

Utrecht, ten 2 uur. Door Mij. tot Expl. van S. S. in het Moreelse Park: bestek No. 1186: het maken van grondwerken het opbreken en leggen van sporen en wissels, het maken van perrons met bijkomende werken, het emplacement Raalte ten behoeve van de aansluiting O.L.D.O. raming f 12500. (Zie adv. in No. 24.)

Wassenaar, ten 10 ure. Door de arch. Jesse en Fontein in het Wapen van Wassenaar: het bouwen van een landhuis nabij de Haven van Wassenaar; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen ter drukkerij van Mulder te Leiden. Inl. worden gegeven van 9—10 in de centrale directiekeet.

WOENSDAG 30 Juni.

Borne ten 6 ure. Door de arch. van der Goot en Kruisweg in het café van Ensink: het herbouwen van het afgebrande hotel Keizerskroon; bestek en teekeningen te bekomen bij de arch aanw. 28 Juni ten 3 ure.

Hengelo ten 4 ure. Door de arch. J. W. Janssen in het hotel Falkman: het bouwen van drie woonhuizen aan de Reitzstraat; aanw. op den dag der best. ten 2 ure; bestek en teek. te bekomen bij den arch.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat.—ZUTPHEN, IJselkade.—ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
Mr. J. J. HENNY, Adj.-Directeur.
G. TEERINK, Alg. Procuratichouder.

Kapitaal	*f* 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke **Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

's-Hertogenbosch ten 2 ure. Door de firma P. de Gruijter en Zn. in café Marinus: het bouwen van een winkel met pakhuis aanw. 28 Juni 2 ure; bestek en teek. te bekomen bij den arch. W. G. Welsing te Arnhem.

Nijkerk ten 11 ure, Door het best. der spaarbank: het bouwen van een gebouw voor spaarbank, volksbibliotheek, zaal tot het houden van lezingen en conciergewoning aan de Kleterstraat ald.; aanw. 28 Jun. ten 2 ure; bestek en teekening ter inz. in het hotel de Roskam en te bekomen bij R. Jurling.

DONDERDAG 1 Juli.

Franeker, ten 12 uur. Door het dijksbestuur van het waterschap Binnendijks in het Martenahuis: de verbouwing van het contributiehuis te Roptazijl en het bouwen van eene zeilenbergplaats ea. aldaar; bestekken te bekomen ter secr. van het waterschap en bij den opz., bij wien teekeningen ter lezing liggen.

's-Gravenhage, ten 11 uur. Door de directie der marine aan het gebouw v. h. dep.: het maken van een machinegebouw voor den misthoorn te Nieuwe sluis nabij Breskens. Aanw. gehouden. Bestek met teekening verkrijgbaar bij het Departement van Marine (Bureel A2) te 's-Gravenhage.

Ouddorp. Door het bestuur der cichorei drogerij de Eendracht: het bouwen van een nieuwe drogerij; bestek en teekening te bekomen bij den boekhouder.

VRIJDAG 2 Juli.

's-Gravenhage, ten 11 uur. Door de directie der marine aan het gebouw van het dep.: het bouwen van een wachtlokaal voor loodsen en roeiers te Ter Neuzen. Aanwijzing gehouden. Bestek met teek. verkrijbaar bij het Departement van Marine (bureel A2) te 's-Gravenhage.

Nijmegen ten 2.30 ure. Door het gemeentebestuur: het rioleeren van eenige gemeentegebouwen gelegen aan de Nieuwe Marktstr. en den Kronenburgersingel, met het leveren van de daarbij behoorende materialen en het rioleeren van een gedeelte van de Nieuwe Marktstraat. Het bestek is, verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie. Inlichtingen ten kantore van den Directeur van Gemeentewerken, afdeeling rioleering, aan de Korenmarkt.

ZATERDAG 3 Juli.

's-Gravenhage, ten 2 ure. Door het Min. van Justitie: het bouwen van een gymnastieklokaal, van een bad- en ziekeninrichting van een barak, deel uitmakende van de uitbreiding van het Rijksopvoedingsgesticht te Avereest, begroting f 39000.

Kunstaardewerk.

POTTERIJ „REMBRANDT",

Jan van Galenstraat, NIJMEGEN.

Faience — Tegels — Tegeltableaux

VAN OMMEREN & Co., Arnhem.

Groothandel **Spiegel-Vensterglas, Verfwaren.**

GEORNAMENTEERD GLAS.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 3 JULI 1909 No. 27.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met uitzondering van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbetaling)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het Uitbreidingsplan van 's-Gravenhage.

(Slot, zie bladzijde 203).

De middeleeuwsche steden ontleenen hun schilderachtigheid aan natuurlijke oorzaken en niet aan kunstgrepen, zij zijn geworden, gegroeid tot hetgeen zij thans te zien geven.

Wie echter thans geroepen wordt een stadsplan te ontwerpen, dienst uit te gaan van het klassieke beginsel van orde en regelmaat, niet opgevat in dien zin, dat slechts een stelsel van, met de teekenhaak getrokken lijnen, den grondslag van het plan vormen, maar beginnende met het voornaamste, het ontwerpen der pleinen op de plaatsen, die daarvoor het meest aangewezen zijn en een oordeelkundige verbinding dezer pleinen tot een geheel, dat voldoet, zoowel aan de beruchte eischen van het verkeer, als aan die van het schoonheidsgevoel.

Bij het ontwerpen van het Uitbreidingsplan van 's-Gravenhage verklaarde de spreker, van dit beginsel te zijn uitgegaan.

Daarbij zijn aandacht schenkende aan den plattegrond van de oude stad, wees hij er op, dat deze zich kenmerkt als een systeem van elkander rechthoekig kruisende straten, zonder een bepaald centrum. Dit systeem moest uit den aard der zaak aangehouden worden. Een gemakkelijk verkeer schrijft echter bij de toepassing daarvan het ontwerpen van diagonaalstraten voor, dat wel eens moeilijkheden oplevert, maar daartegenover in de knoop- of kruispunten ook weder aanleiding geeft tot verschillende karakteristieke oplossingen.

Aan die oplossingen is door den ontwerper veel zorg en studie besteed, wat ook bleek uit talrijke perspectiefschetsen van deze belangrijke punten, en het plan ontleent daaraan een bijzondere waarde.

De verbeteringen die allengs noodzakelijk zijn geworden in de oude stad bleven ook niet buiten beschouwing.

Daar is, gelijk men weet, als in elke stad, die zich sterk ontwikkelt, dringend behoefte aan ruimte, vooral aan pleinruimte, voor verschillende doeleinden.

Verschillende wenschelijkheden en mogelijkheden werden in verband hiermede besproken en enkele nieuwe denkbeelden, o.a. een eigenaardige oplossing voor raadhuisbouw op het Alexandersveld aan de hand gedaan. In het bijzonder stond de spreker stil bij de door hem voorgestelde verbeteringen van het Gevers Deynootplein, waartegen echter onovermkomelijke bezwaren schijnen te bestaan.

Dit is zeker jammer, want dit plein, gelijk men weet in het badseizoen een centrum van internationaal verkeer, bevindt zich sedert jaren in een toestand, die al zeer weinig voldoet aan de eischen, die men hier stellen moet. De Kurhausgevel is wel

geen bouwwerk, dat men om zijn hooge kunstwaarde bewonderen zal, maar hij imponeert toch door zijne afmetingen en doet het wel als afsluiting van het plein aan de zeezijde. Aan de landzijde laat die afsluiting echter alles te wenschen over en daarvoor een goede oplossing te vinden is op zichzelf reeds niet gemakkelijk. Komen daar nu nog overwegingen en bezwaren bij, die den architect bovendien aan handen en voeten binden, dan kan men nagaan, dat hier grond aanwezig is voor twijfel of van dit plein, dat zich overigens door zijn afmetingen wel zou leenen tot een grootsche oplossing, wel ooit veel terecht zal komen.

Op dit punt, in het tegenwoordig internationaal centrum, heeft 's-Gravenhage zijn Damquaestie, een vraagstuk voor welks oplossing wij een internationale prijsvraag zouden aanbevelen, wanneer de prijsvragen door de ervaringen der laatste jaren niet zoozeer bij ons in discrediet waren geraakt.

Thans is echter de eenige stroohalm, waaraan wij ons kunnen vastgrijpen, het vertrouwen, dat men mettertijd toch eenmaal zal inzien, dat hier met terzijde-stelling van particuliere belangen dient te worden ingegrepen.

Of de heer Berlage dit nog zal mogen beleven, daarvan durven wij hem de verzekering niet te geven, evenmin als wij voorspellingen in dit opzicht durven wagen ten aanzien van de Bazel's wereldhoofdstad, waarvan het ontwerp in het Uitbreidingsplan is opgenomen.

Wij hebben reeds opgemerkt, dat dit ideale ontwerp niet zonder invloed gebleven is, ook op andere onderdeelen van het Uitbreidingsplan. Hoe kon het ook anders? En welk architect zou de gelegenheid laten voorbijgaan, om waar het mogelijk was, ook ideale oplossingen aan de hand te doen?

In hoe verre toekomst wij wellicht een begin van verwezenlijking van de Bazel's denkbeelden zullen moeten verschuiven, de beteekenis van het vastleggen daarvan in het Haagsche uitbreidingsplan, moet niet worden onderschat, en kan niet enkel beschouwd worden als een bewijs van waardeering voor den arbeid van een talentvol collega. Het ontwerp van de Bazel kan alleen gewaardeerd worden door hen, die ook iets gevoelen voor de denkbeelden, waaraan het zijn ontstaan te danken heeft, namelijk die van de stichting van een intellectueel wereldcentrum, de Stichting voor Internationalisme, die weliswaar in den laatsten tijd niet veel van zich deed hooren, maar waarvan de promotors voortdurend werkzaam zijn, zoo hier te lande als in het buitenland, en waarvan men ongetwijfeld, wanneer de tijdsomstandigheden dit medebrengen in de toekomst hooren zal.

Het geheele plan van die stichting is een zaak voor de toekomst, misschien voor een verre toekomst, en men zou dus kunnen vragen, of het niet eenigszins gewaagd was, zulk een toekomstplan in verband te brengen met het Uitbreidingsplan, waarvan de bedoeling, ook volgens de Woningwet, moet zijn, denkbeelden voor de *naaste* toekomst vast te leggen.

Men zal echter toegeven, dat de beteekenis van de uitdrukking, naaste toekomst, voor verschillende opvattingen vatbaar is en bij een nadere beschouwing van verschillende onderdeelen van het plan zal men opmerken, dat daarbij de ideale opvatting bij den ontwerper op den voorgrond is getreden, en het denkbeeld van verwezenlijking in de naaste toekomst min of meer op den achtergrond.

Voorzeker is het plan daardoor niet minder geworden, het heeft er een zekeren idealen trek door gekregen, die men er telkens in terugvindt en wanneer, hetgeen te wenschen is, het plan, zooals het daar ligt, door den Gemeenteraad wordt aangenomen, dan is wel omtrent de verwezenlijking der daarin vastgelegde denkbeelden nog niet veel te zeggen, maar zal toch in zekeren zin het bewijs geleverd zijn, dat het Bestuur eener groote gemeente toch ook iets voor het ideale gevoelde. Voor den ontwerper zal dit een succes zijn, dat wij hem van harte toewenschen, maar ook in algemeenen zin zal het een feit van beteekenis geacht mogen worden, want daarmede zal de eerste stap gezet zijn in een zoolang verwaarloosde goede richting, die, zij het dan ook in een verre toekomst, eenmaal leiden kan tot verwezenlijking van plannen, aan welker uitvoerbaarheid velen thans nog niet durven denken.

Dit is o. i. de beteekenis, die te hechten is aan het opnemen van de Bazel's wereldhoofdstad in Berlage's Uitbreidingsplan.

Wij zouden hier, gekomen tot de apotheose van het plan, gevoeglijk onze beschouwing kunnen besluiten, maar ten einde onze indrukken volledig weer te geven, moeten wij toch nog even van den Musschenberg afdalen, niet om alle interessante punten in het plan nog eens op te zoeken, maar om den ontwerper te volgen op zijn tocht langs de door hem ontworpen Ceintuurbaan, in zekeren zin een zegetocht, want de beschrijving daarvan ontlokte aan de vergadering een spontane huldebetooging.

Deze Ceintuurbaan is geen uitvloeisel van ideale overwegingen, maar was hier voorgeschreven door de bij uitstek practische eischen van het verkeer.

Haren loop te beschrijven is zonder kaart niet doenlijk, maar wij kregen den indruk, dat dit belangrijk onderdeel door den ontwerper met groote zorg bestudeerd was en bij de uitvoering, die o. i. nu niet tot een verre toekomst behoeft te worden verschoven, voorzien zal in een behoefte, die zich thans reeds in sterke mate doet gevoelen, namelijk die van een goede verbinding tusschen de buitenwijken, die thans in een alles behalve schilderachtige wanorde de oude stad omsluiten en zoowel daarmede als onderling, hier en daar nog zeer gebrekkige verbindingen hebben.

Indertijd is van het Amsterdamsche Uitbreidingsplan gezegd, en niet geheel zonder grond, dat het weinig harmonieerde met het bestaande. De aanmerking werd gemaakt, dat zelfs geen poging beproefd was om op het denkbeeld van den radialen aanleg, die voor Amsterdam zoo karakteristiek is, voort te bouwen of te trachten daarbij aan te sluiten.

Hier hebben wij echter den indruk medegenomen, dat de ontwerper bij het zich kwijten van deze, trouwens veel dankbaarder opdracht, veel gelukkiger geweest is.

Was het door de omstandigheden ook al niet mogelijk er een volkomen harmonisch geheel van te maken, met groote toewijding heeft de ontwerper zich aan den arbeid gezet en daaraan zijn beste krachten gewijd om er van te maken, wat er van te maken was.

En de Residentie kan thans met een Uitbreidingsplan voor den dag komen, waarop zij trotsch kan zijn en dat de naam, die zij thans reeds heeft van de schoonste stad van Nederland te zijn, ook voor de toekomst kan bevestigen.

Welgemeend was zeker de dank hier door den ontwerper openlijk gebracht aan het Gemeentebestuur voor de vereerende opdracht en aan anderen voor de ondervonden medewerking. Welverdiend de hulde, hem bij monde van den leider der vergadering na afloop van zijn voordracht toegezwaaid en bevestigd door de bijvalsbetuigingen van alle aanwezigen.

P. H. S.

Het nieuwe Academiegebouw te Groningen.

Het nieuwe Academiegebouw te Groningen is bij gelegenheid van de lustrumfeesten door Z. K. H. den Prins der Nederlanden plechtiglijk geopend.

Zooals men zich herinneren zal is men onmiddelijk na den noodlottigen brand van 30 Augustus 1906 met groote voortvarendheid aan het werk getogen, om de herrijzenis van het vernielde gebouw zoo snel mogelijk te doen geschieden.

Terstond werd door den heer J. A. Vrijman, rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs, een onderzoek ingesteld naar den toestand der binnen- en buitenmuren, en reeds den 6en, alzoo eene week na den brand, diende hij een schetsontwerp voor den herbouw in bij het college van curatoren, van welk plan het origineel nog bij dat college berust. Het vond volledig instemming bij curatoren en inderdaad is dit schema de grondslag geworden voor het nieuwe Academiegebouw.

Het nieuwe gebouw, dat thans op het Academieplein zich verheft, heeft de oorspronkelijke breedte van 70 meter behouden. Van den voorgevel springt het middengedeelte en een deel der beide vleugels iets vooruit. De ontwerper heeft den Noord-Nederlandschen renaissance-stijl gekozen, omdat hij van oordeel is, dat bij de stichting van de universiteit (23 Augustus 1614) stellig deze bouworde zou gevolgd zijn, indien destijds de middelen dit hadden toegelaten.

Of hiermede de keuze van den stijl voldoende gemotiveerd is, willen wij in het midden laten maar men zal zich herinneren, welk een scherpe critiek de publicatie van het schetsontwerp destijds uitlokte. Ware er meer tijd beschikbaar geweest, dan zou het ontwerp wellicht minder gelijkenis hebben vertoond met het toenmaals juist voltooide Haagsche Gymnasium.

Maar er was haast bij het werk.

Den 25sten September vergaderde het college van curatoren, en in een half uur tijd was men eenstemmig geworden in het oordeel, dat het ingediend plan moest worden uitgevoerd.

Drie dagen later werd dit besluit gezonden aan den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. P. Rink, en deze kwam Maandag 15 October alles wat betrekking had op het verbrande gebouw en zijn herrijzenis zelf in oogenschouw nemen. Toen de Minister ook alle universitaire gebouwen had bezichtigd, had hij voldoende redenen, om met kracht te werken voor den herbouw van de academie, welke dus aan dezen oud-Minister veel verschuldigd is.

Men zal zich herinneren, hoe in de beide Kamers der Staten-Generaal zonder discussie werd besloten het regeerings-voorstel aan te nemen.

De slanke toren van het nieuwe gebouw, 65 meter hoog, is voorzien van een uurwerk, dat door eene commissie uit de burgerij aan het Curatorium ten geschenke werd aangeboden.

Midden in den gevel, boven de arcaden, ziet men, vóór het gebouw staande, de vijf groote ramen der aula. In den topgevel prijkt bovenaan de leeuw van het Rijkswapen; daarnevens rust het oog op Minerva's afbeelding en het fraai uitgevoerde universiteitswapen met de door Ubbo Emmius (den eersten rector-magnificus) gekozen zinspreuk: „Verbum Domini Lucerne Pedibus Nostris" (Het woord des Heeren is een lamp voor onze voeten), ontleend aan Psalm 119:105. Voorts draagt deze gevel nog de opschriften: „Renovatum 1908" en (in gulden letteren) „Academia".

De twee groote beelden links en rechts in het front zijn van Piet Akkermans te 's-Gravenhage en stellen voor „Scientia" en „Historia".

In den linkertopgevel bovenaan is de allegorische voorstelling van „Prudentia", en rechts die van „Mathematica".

Het ondergedeelte van het gebouw is in zijn architectuur zeer eenvoudig en de bovenhelft rijk voorzien van beeldhouwwerk in zandsteen. Het ondergedeelte is in hardsteen opgetrokken. Boven de deur, toegang gevende tot het balkon, staat: „Nec pluribus impar" (Niet aan velen ben ik gelijk).

Langs de breede, hardsteenen stoep, welke zes zandsteenen pilaren draagt, komt men op het ruime bordes.

De groote deuren, welke toegang geven tot de groote vestibule, zijn voorzien van spiegelglas waarvoor ijzersmeedwerk dat later verguld zal worden. De hal, door tochtportalen gescheiden van de ingangsdeuren, is niet grooter dan die in het verbrande gebouw.

Doordat de bouwmeester het geheele gebouw op de bestaande fundamenten heeft opgetrokken, zijn de kosten van den nieuwen tempel der wetenschap betrekkelijk laag gebleven en rekent men dat meer dan f 200,000 zijn bespaard.

Rechts hebben de concierge en links de pedellen hunne kamer. Bij de pedellen is ook ondergebracht het zoogenaamde bureau der Universiteit, een centraalbureau, waar allerlei inlichtingen betreffende Universiteitszaken kunnen verstrekt worden.

Zoodra men de vestibule betreedt, ziet men vóór zich een breede trap, die naar links en rechts omwendt. Een groot raam voorziet overdag en plafondverlichting des avonds in de verlichting.

De verschillende college-kamers en andere lokaliteiten in het benedengedeelte bereikt men langs de oude zijgangen, welke ½ Meter verbreed zijn en met kleurige tegels bekleed. De lokalen voor de plechtige vergaderingen zijn alle boven gelegen; de college-kamers allen beneden.

Het grootste college-lokaal is dat van Prof. Heijmans (voor psychologie). Daar kunnen 120 toehoorders zitten op de eikenhouten stoelen achter tafels van dezelfde houtsoort, geheel in overeenstemming met de katheders en andere meubelen. Hier is ook een voortreffelijke inrichting voor het projecteeren met behulp van een scioption van zoo groot belang bij verschillende colleges. In de nabijheid van deze groote collegezaal, in den rechtervleugel, zijn voor de proefnemingen van Prof. Heijmans twee geruisch- en geluidlooze kamers ingericht,

noviteiten op dit gebied. De muren zijn hier 50 centimeter dik en van binnen opgevuld met kurksteen.

In de gang, naar de lokalen van den linkervleugel leidende, is naast het zooeven genoemde Bureau der Universiteit eene wachtkamer voor de professoren. Op den vloer ligt het oude Deventer-karpet, dat indertijd met vele meubelen werd gered. De muren zijn, gelijk in meer lokalen nog, grijs, doch zullen later beschilderd worden.

De trap opgaande, naar de verdieping komt men het eerst in de groote aula. Deze is 20 bij 12 Meter, en in alle opzichten eene pronkzaal. Men vindt hier mooie electrische kronen, een fijn bewerkt gestucadoord plafond, een fraaie parketvloer, eikenhouten lambriseeringen, zware staatsiegordijnen voor de 8 meter hooge ramen, met groene gobelinstof bekleede fauteuils, gebeeldhouwde eikenhouten katheder, Deventer-loopers. Tegenover de ramen zijn loges ingericht, waaronder te lezen staat: „Excute et invenies", „Favette Linguis", „Non Scholae sed vitae".

Deze groote gehoorzaal kan gemakkelijk ingericht worden tot het houden van wetenschappelijke lezingen.

Al het decoratieve werk, voor zoover dit thans is uitgevoerd, is ontworpen door den hoofdopzichter den heer H. van Heeswijk te 's-Gravenhage, die als chef bij den bouw werd terzijde gestaan door den heer H. G. Huisman, te Groningen.

Tot het ontwerpen van de inwendige inrichting heeft mr. B. ten Bruggen Cate op eigen kosten een dertigtal Academiën in België, Frankrijk, Italië, Zwitserland en Duitschland bezocht. Vooral door zijne stuwkracht is het nieuwe Academiegebouw geworden wat het is: na Parijs, Napels, Lausanne en Leipzig moet de Groningsche Academie als grootste en schoonste genoemd worden.

De faculteits-kamers zijn alle fraai ingericht.

De Senaatskamer — 8 bij 13 Meter — is langs de wanden gesierd met de portretten van vroegere hoogleeraren en ook van enkelen der nog levenden.

Ook hier is een lambriseering van eikenhout; Japansch goudleeren behang met afbeeldingen van oranjeboompjes siert de bovengedeelten der wanden.

In 't oog valt de stoel van den rector-magnificus, welke prijkt met het universiteitswapen. De stoel van den president van curatoren draagt het Rijkswapen.

De curatorenkamer — met fraai eikenhouten plafond en fraai smyrna-kleed op den parketvloer — is eveneens behangen met Japansch goudleer. Boven de aula zijn steenen vloeren, en de zolders zijn van gewapend beton.

In het souterrain zijn nog een paar merkwaardige kamers. Daarin heeft prof. Kapteyn, hoogleeraar in de sterrenkunde, de rustigste lokalen voor zijne waarnemingen. Het is wel opmerkelijk, dat een astronoom in den kelder werkt, maar voor den observator is van het grootste belang een geheel trillingvrije opstelling zijner instrumenten. Daarom heeft men dikke pijlers in den grond doen zinken tot op den vasten bodem van den Hondsrug, zoodat in dit lokaal ook wel seïsmografische waarnemingen zouden kunnen gedaan worden.

In het souterrain zien we voorts nog een verzameling oude grafzerken, welke vroeger lagen op de binnenplaats, en die bij den brand erg gehavend zijn. De zerk op het graf van Ubbo Emmius heeft men echter nog kunnen herkennen en het is te hopen, dat de Staat de noodige gelden zal willen geven voor het herstellen van deze gedenksteenen.

Met de kosten voor meubileering is het bedrag der uitgaven voor den herbouw f 342.000. De aannemer, de heer B. Janssen, te Groningen, heeft met groote nauwgezetheid en tot volle tevredenheid van curatoren het werk opgeleverd.

Door aankoop van belendende perceelen is thans ook het terrein om de academie ruimer geworden, zoodat, indien het onverhoopt ooit noodig mocht zijn, de stoombrandspuit rondom het gebouw kan rijden.

Aanbestedingen van Centrale Verwarmingsinrichtingen.

(Ingezonden)

Bij het van 10—12 Juni j.l, te Frankfurt a.M. gehouden Congres voor Centrale Verwarming en Ventilatie, waar behalve talrijke vertegenwoordigers der Duitsche en Hollandsche verwarmingsindustrie, ook vele Rijks-, Gemeente- en particuliere architecten, alsmede stedelijke verwarmings-ingenieurs, aanwezig waren, hield de Rijksbouwmeester Uber, van het Ministerie van Openbare Werken te Berlijn, eene voordracht over bovenstaand onderwerp.

Waar veel van het door hem aangevoerde ook van toepassing is op de toestanden hier te lande, willen wij in het kort een en ander uit deze voordracht aanstippen.

Nadat in 1884 en 1893 door het Ministerie van Openbare Werken voorschriften voor de wijze van besteding van verwarmingsinrichtingen gegeven waren, werden in 1901 geheel omgewerkte voorschriften samengesteld, welke in April van dit jaar weder herzien zijn.

Bij deze voorschriften is bepaald dat voor verwarmingsinrichtingen steeds eene onderhandsche inschrijving gehouden moet worden, nimmer eene publieke; dat alléén spoedshalve zoo noodig de opdracht dadelijk aan ééne firma zonder voorafgaande ondershandsche inschrijving geschieden kan. Het aantal inschrijvers moet 3 tot 5 bedragen al naar de grootte van het geraamde bedrag. De gunning behoeft niet aan den laagste te geschieden, doch behoort de opdracht gegeven te worden aan die firma wier project, ook in verband met den prijs, het meest aannemelijk voorkomt.

Bij de nieuwe voorschriften is ook overwogen of het mogelijk zou zijn bepalingen betreffende vergoeding van het ontwerp er in op te nemen. De mogelijkheid hiertoe is geopend; er zijn evenwel gevallen waarin de ontwerpen zoo beknopt gemaakt zijn dat vergoeding onnoodig schijnt. Bovendien zou het steeds toekennen van vergoeding den drang om mede in te schrijven, vergrooten; daarom is bepaald, dat wanneer de inschrijving het gevolg is van eigen verzoek, geen vergoeding voor het project toegekend wordt.

Voor kleinere installaties (onder RM 15000) mogen de provinciale besturen zelf omtrent de te

stellen eischen, uit te noodigen firma's en de gunning beslissen; bij bedragen boven deze som, beslissen de regeeringspresidenten; voor deze grootere inrichtingen worden alleen firma's uitgenoodigd die reeds kleinere installaties naar genoegen uitvoerden. Een bijzondere ambtenaar aan het Ministerie is belast uitgevoerde installaties na te gaan en komt aldus op de hoogte van de „Leistungsfähigkeit" der verschillende firma's.

De nieuwe voorschriften werden samengesteld na besprekingen met verschillende firma's.

Daarna noemde de inleider nog eenige klachten, welke hij vaak vernam omtrent aanbestedingen door plaatselijke besturen, particulieren e. a. gehouden.

Als vaak geuite klacht geldt het houden van publieke aanbesteding voor verwarmingsinstallaties, welke inrichtingen zich hiertoe absoluut niet eigenen. Zoo zijn gevallen van 35 deelnemers bekend. Dat dit onnoodige kosten veroorzaakt en niet in het belang van den besteder is spreekt vanzelf.

Een tweede klacht betreft de gevallen waarin de inschrijvers een totaalprijs moeten opgeven voor een door den besteder uitgewerkt plan. Beter is het alles over te laten aan de inschrijvende firma, die over meer routine beschikt en het beste en billijkste plan in ieder speciaal geval opstelt. Ook bestaat de kans dat als het plan vanwege den besteder gemaakt wordt, de met de opmaking van het plan belaste gemeentelijke of adviseerende ingenieur alles te ruim neemt teneinde zeker te zijn.

Een misstand is het ook, dat soms plannen door eene firma opgemaakt, aan eene concurreerende firma gegeven worden om daarvoor eene nieuwe prijsopgave te doen. De inleider vindt dit van zulk eene firma niet fair, evenmin als hij het fair acht dat soms firma's zich aanbevelen met het motief dat zij niet tot de Duitsche Vereeniging voor Centrale Verwarmings-Industrie behooren.

In zeer vele gevallen heeft men in Duitschland reeds ondervonden dat het gunnen aan den laagsten inschrijver voor centrale verwarmings-installaties vaak tot teleurstellingen voert.

Zeer verkeerd is het ook dat somtijds, nadat de inschrijvingstermijn gesloten is, nog projecten gevraagd of aangenomen worden. Teneinde deze en vele andere klachten tegen te gaan, acht de heer Uber het wenschelijk dat algemeene voorschriften voor de berekening en uitvoering van centrale verwarmings- en ventilatie-inrichtingen opgesteld worden, opdat de besteders een grondslag zouden hebben bij het doen uitvoeren van dit soort inrichtingen.

Goedwerkende inrichtingen moeten goed betaald worden. Daarom is het te betreuren als verwarmingsinrichtingen gegund worden tegen prijzen die vaak onder den kostprijs blijven. Dan moet het gevolg zijn dat minderwaardige inrichtingen tot stand komen; welke afbreuk doen aan de belangen der geheele verwarmings-industrie. Om dit tegen te gaan is in Duitschland door een groot aantal fabrikanten eene Vereeniging opgericht om deze belangen te behartigen. (Bij ons te lande werd voor enkele jaren met gelijk doel de Nederlandsche Vereeniging voor Centr. Verwarmings-Industrie opgericht).

Dit in het kort wat de lezing van den heer Uber betreft; behalve deze werden nog verschillende andere meer technische voordrachten gehouden, en verscheidene groote onlangs voltooide verwarmingsinstallaties bezichtigd.

Eene hiervan, die van het Stadsziekenhuis te Sachsenhausen, was een zg. Fernheizung, welke in den laatsten tijd in Duitschland voor groote gebouwen-complexen vaker toegepast worden.

Het Congres gaf de overtuiging dat in Duitschland de centrale verwarmingsindustrie zich op buitengewone wijze ontwikkeld heeft en dat deze ontwikkeling hand in hand gegaan is met de bestudeering der wetenschappelijke grondslagen.

Het volgend Congres zal vermoedelijk over twee jaren te Dresden gehouden worden.

C. M. SLOTBOOM. C. I.

Vereenigingen.

UIT DE MEDEDEELINGEN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN VAN JUNI 1909.

In de vergadering van 14 Mei 1909 besprak het bestuur de wenschelijkheid van meer gedachtenwisseling met de leden van den Bond, en meende dat het van tijd tot tijd rondzenden van mededeelingen over het verhandelde in de bestuursvergaderingen en over de handelingen van het bestuur tevens de leden zou kunnen opwekken hunne gedachten op actueele en belangrijke vraagstukken te concentreeren en daarvoor ook hunne meening te doen kennen.

De hier volgende mededeelingen uit de bestuursvergaderingen worden gegeven bij wijze van proef en bedoelen niet een volledig verslag, maar een aanstippen van de meeningen die omtrent de behandelde punten werden geuit. Daarin zullen dan tevens worden opgenomen de verslagen van de bondsvergaderingen en alle belangrijke van den Bond uitgaande stukken.

BESTUURSVERGADERING VAN 14 MEI 1909.

Naar aanleiding van een schrijven van een der Bondsleden werd besloten een adres te zenden aan de *Commissie voor de restauratie van de Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch* van den volgenden inhond:

AMSTERDAM, 22 Mei 1909.

Aan
de Commissie voor de uitwendige herstelling van de Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch.

Nu door het overlijden van den Architect L. C. Hezenmans, die ongeveer een halve eeuw de herstellingswerken van de Kathedrale Kerk van St. Jan met groote toewijding heeft geleid, in diens plaats een opvolger zal dienen te worden aangewezen, acht ons Bestuur zich genoopt de volgende overwegingen beleefd onder de aandacht te brengen.

De Kathedrale Kerk van St. Jan is een monument, dat niet alleen door vele eigenschappen een allereerste plaats inneemt onder de Nederlandsche middeleeuwsche reuzenwerken, maar door den grooten rijkdom en de belangrijkheid van zijn iconographische en sculpturale onderdeelen, zeer zeker onder de meest belangrijke monumenten van West-Europa moet worden gerangschikt.

Hoe meer de St. Janskerk in verloop van jaren in hare onderdeelen niet alleen bewonderd is geworden, maar ook grondig werd bestudeerd, des te juister inzicht heeft men verkregen in den grooten en diepzinnigen schat van geschiedkundige en hagiografische bijzonderheden, welke met een groot versierend talent tot een schoon samenstellend geheel, in deze werkelijke encyclopedie van middeleeuwsch leven zijn verwerkt geworden.

Het rijkste en schoonste gedeelte van dit wonderwerk zal in de volgende jaren aan restauratie moeten worden onderworpen.

Een bijzondere zorg, omzichtigheid en piëteit zal aan het werk moeten worden gewijd.

Hier zullen techniscge en artistieke bouwkundige ontwikkeling moeten gesteund worden door historische kennis en studie op iconographisch gebied aan dit monument zelve en in archieven.

Het wil ons voorkomen, dat daar de middeleeuwsche meester van het werk immers gesteund werd door meer geletterden dier dagen (de geestelijkheid) wat betreft de studie van den gedachtengang, die tot elk onderdeel werd uitgewerkt, het evenzeer in onze dagen nog wenschelijk is, dat door anderen dan een bouwmeester een studie wordt gemaakt van de iconographie.

Terwijl wij in het belang van het monument en tevens van de Vaderlandsche Bouwkunst bij Uwe Commissie er op aandringen, dat als bestuurder der werken worde gekozen een bouwmeester die voldoet aan de intellectueele en artistieke eischen boven aangeduid, zouden wij tevens in overweging willen geven aan Uwe Commissie, die de algemeene en hoofdleiding van het werk in handen heeft, dat door haar de bestudeering, beschrijving en verklaring van onderdeelen die elk jaar aan de beurt van herstelling komen, als een bepaalde en verantwoordelijke taak worde opgedragen aan krachten die op dit bijzonder artistiek historisch gebied bijzonder thuis zijn.

Deze „heerlijke erfenis onzer Vaderen" is het meer dan waard, dat ons geslacht, wil het bewijzen zich bewust te zijn van de waarde van eenig kunstwerk, geen moeite en zorg spare om dit teedere en zoo gevaarlijke herstellingswerk tot een goed einde te brengen.

Nu wij Architecten onzerzijds moeten erkennen, dat door onze vakgenooten zoo menigmaal op onverantwoordelijke wijze met oude monumenten werd omgesprongen, daar mogen wij niet nalaten met kracht op te komen voor de belangen van het monument waaraan nog zulk een schat van ongerepte kunstwerken is te redden.

Uwe Commissie, die reeds gedurende een halve eeuw hare krachten heeft gewijd aan dit heerlijke monument, gelieve de verzekering te aanvaarden, dat alleen de groote sympathie voor Uwe schoone taak ons tot dit schrijven noopt.

Het Bestuur van den Bond van Ned. Architecten.

Van dit adres werd afschrift gezonden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.

In deze vergadering werden geïnstalleerd:

1o. *de Commissie voor de honorariumregeling,* bestaande uit de Heeren: H. G. Jansen, J. J. van der Pek, H. A. Reus, Alb. Otten en Foeke Kuipers. De voorzitter doet in zijn rede uitkomen de wenschelijkheid om vaste regelen te ontwerpen voor de toe*passing* der verschillende in ons land geldende, eventueel nieuw te ontwerpen honorarium-regelingen;

2o. *de Commissie voor de bouwverordeningen.* Als hoedanig waren benoemd de Heeren: A. W. Weissman, Paul. J. de Jongh, J. J. van der Pek en D. A. N. van Gendt, welke laatste echter bedankte.

De Voorzitter memoreert onder meer de moeilijkheden, die het gevolg zijn van het groot verschil in de bepalingen der verordeningen voor de verschillende deelen van ons land, en meent dat het nuttig is dit onder de oogen te zien en te trachten daarin meer systeem te brengen.

Verder werd van gedachten gewisseld over een vraag van eenige leden der Mij. t. bev. der Bouwkunst, of het niet mogelijk is dat door de bondsleden, leden der Mij. t. b. d. B., wordt gepoogd om de kracht der beginselen van den Bond in de Mij. t. b. d. B. te doen doordringen en aldus tot samengaan te geraken.

Het Bestuur was van meening dat in beginsel der B. N. A. geen enkel bezwaar tegen samenwerking met welke vereeniging ook kan hebben. Waar echter de zuivere vakbelangen van den architect te behartigen zijn, sluit het verschil in karakter tusschen de Mij. t. b. d. B. en dat van den Bond op dit oogenblik een gezamenlijk optreden uit.

Terwijl een actie als bedoeld niet geacht kon worden op den weg te liggen van den Bond, zal het grootendeels afhangen van de leden der Mij. t. b. d. B. of samengaan voor de behartiging der architectenbelangen in de toekomst mogelijk wordt.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Een zestigtal leden der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap kwamen verleden week Donderdag in Café Fritschy aan de Maaskade te zamen ten einde een excursie te ondernemen naar het voltooide gemeentelijke krankzinnigengesticht Maasoord te Poortugaal.

De heer C. Nobel, adjunct-directeur der gemeentewerken alhier, die zich welwillend bereid verklaard had de excursie te leiden, hield als inleiding daartoe eene door een groot aantal teekeningen verduidelijkte toelichting tot dien omvangrijken bouw. Allereerst gaf spreker een kort historisch overzicht over het verplegingswezen van krankzinnigen om duidelijk te maken hoe en waarom de inrichting den vorm verkreeg die er aan gegeven is.

Overgaande tot de bespreking van de inrichting te Poortugaal zegt spreker, dat het terrein waarop de inrichting gebouwd is, oorspronkelijk door de gemeente aangekocht is voor het maken eener waterleiding. Nadat het plan hiertoe was opgegeven moest het terrein dat langs den dijk die Poortugaal en Rhoon verbindt en daar buiten gelegen is voor zoover het bebouwd zou worden, opgehoogd worden tot stormvloedshoogte. De overige gedeelten die als akkerland bij de inrichting gebruikt worden bleven op polderhoogte liggen. Een lange oprijlaan ter weerszijden waarvan de woningen voor den directeur en de geneesheeren zijn gelegen loopt midden op het hoofdgebouw aan, waarin de administratiebureau's, een kerk, een feestzaal en verblijven voor het personeel zijn gelegen. Daarachter staat op zichzelf het huishoudelijk gebouw waarin de keuken, wasscherij, ontsmettingsovens en dergelijke zijn ondergebracht. Wederom daarachter in 't verlengde van de hoofdas door beide vorengenoemde gebouwen staat een gebouw waarin zich de verschillende werkplaatsen als timmerwinkel, mattenvlechterij enz. bevinden en daarover een klein gebouwtie met transformatoren waar de 5000 volt sterke electrische stroom, door Rotterdam geleverd, wordt omgezet in een van 220 volt. Links en rechts van de as, door deze gebouwen gevormd, bevinden zich de verschillende paviljoens en wel 6 rechts die voor de mannen en links 7, die voor de vrouwen zijn ingericht, elk paviljoen met zijn eigen tuin en accessoires, ingericht op de nieuwerwetsche manier voor rustigen, halfrustigen en onrustigen. In deze laatste zijn nog zoogenaamde isoleerkamers aangebracht voor zeer woeste patiënten, welke echter wel nimmer gebruikt zullen behoeven te worden. En in alle paviljoens is een vertrekje waar een patiënt afgezonderd kan worden wanneer hij in 't gezelschap der andere patiënten door een of andere omstandigheid ontstemd is geworden. Dicht bij den ingang is bovendien nog een ontvangen observatie-paviljoen geplaatst, waarvan de naam de bestemming aangeeft, terwijl in een hoek van het terrein zich het lijkenhuis bevindt.

Langs den dijk die de inrichting begrenst, staan nog een vijftal beambtenwoningen, waarin ook vertrekken zijn aangebracht voor gezinsverpleging van krankzinnigen; voornamelijk voor die patiënten, die na behandeling in de inrichting vóórdat zij voorgoed ontslagen worden, nog eenigen tijd in observatie blijven.

Een groote moeilijkheid was de waterverzorging en de voorziening in de electriciteit voor verlichting en beweegkracht. Was oorspronkelijk overwogen hierin ter plaatse te voorzien door bijzondere inrichtingen, later werd besloten beide uit Rotterdam te betrekken, waardoor dus buizen en kabels van uit die gemeente moesten worden gelegd.

Na deze inleiding ging het gezelschap per boot naar Poortugaal om ter plaatse te bezichtigen wat den excursionisten reeds in den geest was vertoond.

Eenvoud en degelijkheid zonder in nuchterheid te ontaarden kenmerkt den geheelen bouw, nergens is eenige weelde te bespeuren, en toch maken de gebouwen bij het betreden een aangenamen gezelligen indruk, die zeker nog verhoogd zal worden wanneer alle vertrekken gemeubileerd en eenigen tijd goed onderhouden zullen zijn, wanneer wanden en pleisterwerken hun uitslag verloren zullen hebben, en het schilderwerk ontdaan zal zijn van den atmosferischen aanslag, waardoor het nog onoogelijk wordt gemaakt, en vooral wanneer mettertijd de tuinen rondom de paviljoens zullen getooid zijn met boomen, bloemen en goed onderhouden grasvlakten.

Onnoodig is het te vermelden dat alles met de meeste zorg, met vernuft in de toepassing van eenvoudige materialen en met groote toewijding is behandeld en tot een geheel is geworden dat de heeren Nobel en Logemann, die het ontwierpen en uitvoerden, tot eer en de lijdende menschheid tot heil zal strekken.

Prijsvragen.

De **Nederlandsche Levensverzekering- en Lijfrentebank** gevestigd te 's-Gravenhage, Toussaintkade 63, schrijft een wedstrijd uit, voor het schild van een Scheurkalender 1910.

Voor dezen wedstrijd gelden de volgende voorwaarden:

Art. 1.

Het schild mag in oppervlakte de maat van 40 bij 30 c.M. niet overschrijden.

De vorm is geheel vrijgelaten.

Art. 2.

Het schild moet in kleurendruk bevatten een zinnebeeldige voorstelling van „levensverzekering en lijfrente" op artistieke wijze bearbeid en in het midden een open vak laten voor het blok, ter grootte van 6½ bij 10 c.M., dat door het Bestuur der Bank wordt geleverd. Tevens moet daarop de naam der Bank voorkomen.

De ontwerpen moeten voor lithographische uitvoering geschikt zijn.

Art. 3.

Het Bestuur der Bank behoudt zich de beslissing voor aan welk schild de prijs wordt toegekend.

Deze beslissing wordt vóór 1 September a.s. aan den inzender medegedeeld.

Art. 4.

Het bekroonde schild wordt door het enkele feit der bekroning het eigendom der Bank. De inzender mag daarover zonder hare toestemming op geenerlei wijze beschikken.

Indien de inzender niet tevens leverancier is, ontvangt hij als prijs f 50.— in contanten, zonder meer.

De ontwerpen, welke niet bekroond worden, liggen gedurende acht dagen aan het adres der Bank voornoemd ter beschikking van de inzenders, voor zoover zij in den Haag wonen. Wonen zij buiten deze gemeente, dan worden de inzendingen franco teruggezonden.

Art. 5.

De leverancier, aan wiens schild de prijs wordt toegekend, ontvangt f 50.— in contanten, benevens de opdracht tot franco levering van 1000 stuks, uiterlijk 1 November a.s., in 4 kisten van 250 stuks, elk behoorlijk geëmballeerd, aan het adres der Bank hierboven genoemd.

Art. 6.

De betaling geschiedt vóór of op 1 December a.s.

Gegadigden worden uitgenoodigd hunne modellen met begeleidend schrijven en eventueel prijsopgaaf voor de levering van 1000 stuks vóór of op 14 Augustus a.s. in te zenden aan het adres van den Directeur der Nederlandsche Levensverzekering- en Lijfrentebank, Toussaintkade 63, te 's-Gravenhage.

's-Gravenhage, Juni 1909.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 26. Officieel Gedeelte Adres van het Bestuur der M. t. b. d. B. aan den Raad der Gemeente Amsterdam in zake de voorgenomen sloping van het Spinhuis. Mededeelingen van het Hoofdbestuur der M. t. b. d. B.

Actueele Onderwerpen. De Haagsche Hofvijverkwestie.

Brugwachterswoning, met afbeeldingen.

Vergaderingen Berlage's voordracht over zijn uitbreidingsplan van 's-Gravenhage.

Afbeeldingen. Bekroonde Prijsvragen der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap 1908, overgenomen uit het jaarverslag dier vereeniging.

Architectura No. 26. Overzicht van de Week. Iets over adressen en adhaesiebetuigingen inzake het Raadhuis te Rotterdam. — De beslissing over de Hofvijverplannen te 's-Hage.

Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap".

Kunst en Handwerk, overgenomen uit het Maandblad voor Vakopleiding.

Technisch Gedeelte Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Vervolg).

De Ingenieur No. 26. J. C. A. van Roosendaal Necrologie.

Drijvende dokken voor de tropen door T. N. Hellemans w. s. i. met afbeeldingen.

De booglamp bij de draadlooze telefonie, door Th. Rosskopf, met afbeeldingen.

Vergadering der Afdeeling voor Spoorwegbouw en Spoorwegexploitatie van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 19 Juni 1909.

Technisch Weekblad (B.v.T.) No. 26. De Middenstandstentoonstelling. — Uit de Afdeelingen. — Middelbare Technische School. — Losse opmerkingen over enkele waterbouwkundige vraagstukken (Vervolg). — De draadlooze telegraphie en hare practische toepassing (Vervolg).

De Aannemer No. 26. Nederl. Aannemersbond. Mededeelingen van het Hoofdbestuur.

Buitengewone Vergadering van den Raad der gemeente Deventer op Maandag 21 Juni '09.

De Gemeenteraad van Deventer.

Ondernemers in de klein-nijverheid.

De nieuwe Groninger Academie.

Afdeelingsverslagen. Haarlem 21 Juni 1909. — Rotterdam 25 Juni 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 52. Kunstmatige drogerijen. — Industriëele stookinrichtingen en hare behandeling. — De gekrenkte ringoven. — Wat groote branden ons leeren. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Vervolg). — Inrichting voor het vasthouden van de kleistreng tijdens het afsnijden der steenen. — Ongevallenverzekering — Raad van Arbitrage voor de bouwbedrijven.

Deutsche Bauhütte No. 26. Die Stellung der Architekturgeschichte zum Schaffen des Architekten III, door Dr. Heinrich Goesch.

Vom Ziegelrohbau für Wohn- und Geschäftshauser, door Gerh. Heyden bij een ontwerp van Wilh Frings te Hannover.

Vom Schutze des geistigen Eigentums beim architektonischen Detail, door F. Rud. Vogel.

Ueber das Vestibül, bij schetsen van H. Hahn te Berlijn op losse plaat.

Architektonische Details, bij een ontwerp van J. Bohlig te Dresden,

Kirche und Pfarrhaus „St. Johann" zu Davos-Platz door W. Lehmann, met afbeeldingen.

Landhaus an der Ostsee, door E. Bauernfeind, bij een ontwerp van K. Arnheim, Oliva.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Het zal zeker velen aangenaam zijn te vernemen, dat Nederland uitstekend is vertegenwoordigd op de internationale photographietentoonstelling te Dresden. Niet alleen komt daar Nederl.-Indië goed uit, maar ook de afdeeling Nederland, speciaal wat betreft de afdeeling architectuur.

De voorzitter der Nederlandsche commissie, de heer F. A. Hoefer (Hattem) heeft over die afdeeling architectuur eene in het Duitsch geschreven catalogus in het licht gegeven.

BINNENLAND.

Arkenbroek. In het verslag over 1907 van de Prov. Zuid-Hollandsche Archeologische commissie is bericht, dat deze de aandacht van den minister van binnenlandsche zaken gevestigd had op den zeer slechten staat van de kerk te Abbenbroek.

Sedert — dus leest men in het verslag over 1908 — vernam zij, dat de kerkvoogden aan den architect J. L. van Prooije te Rotterdam hadden opgedragen een aanbouw tegen het choor te ontwerpen, bestemd voor consistorie- en catechiseerkamer. Daar de kerk hierdoor ernstig ontsierd zou worden, terwijl het zeer goed mogelijk scheen voor deze gewenschte vertrekken ruimte te vinden in een der niet gebruikte zijbeuken, stelde de Commissie zich in verbinding met genoemden architect. Deze was zoo welwillend haar denkbeeld aan te bevelen bij de kerkvoogden, die reeds vroeger van goede gezindheid hadden blijk gegeven en thans evenzeer geneigd bleken, tot de verwezenlijking ervan mede te werken, indien hun door het Rijk subsidie werd verleend, om bij deze gelegenheid tevens de zoo noodzakelijke restauratie der kerk te ondernemen. Daar hun voorshands geen uitzicht kon worden geopend op hulp van Rijkswege, staat te vreezen, dat de voorgenomen werkzaamheden niet langer uitgesteld zullen worden — zeer ten nadeele van het interessante kerkgebouw.

De Commissie vertrouwt, dat hare mededeelingen op de groote architectonische waarde van dit dorpskerkje voldoende licht doen vallen en zij hoopt, dat er nog een middel gevonden zal worden om te geraken tot eene oordeelkundige restauratie, waarvoor een ontwerp reeds door haar lid, den heer Jac. van Gils, ter beschikking van den architect der kerkvoogden werd gesteld.

Amsterdam. Op initiatief van den A. N. W. B., Toeristenbond voor Nederland, hebben de „Phoenix"-Meubileerinrichting en Th. van Heemstede Obelt's Sanitair-Technisch Bureau op de Middenstandstentoonstelling geëxposeerd, om er een aanschouwelijk beeld te geven van hygiënische hotelinrichtingen.

De „Phoenix" richtte er een hotelkamer in, van welker meubelen alle overtollige versiering en de beruchte hoekjes, waarin stof en andere onreinheden zich plegen op te hoopen, zijn weggelaten, zonder dat daarbij de goede smaak kwam te vervallen.

Het ernstig streven naar hygiënische inrichting, dat bij den ontwerper heeft voorgezeten, blijkt uit alle details.

Bij het ameublement behoort een schrijftafel in lessenaarvorm, practisch ingericht zoowel voor den toerist als voor den handelsreiziger. Het ledikant is natuurlijk van ijzer en lichtgekleurd, wat aanleiding geeft tot frequent schoonmaken.

Van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau laat een complete badkamerinrichting voor groote en provinciehôtels zien.

's-Gravenhage. B. en W. stellen den gemeenteraad voor aan de vereeniging Arentsburgh. vereeniging tot het doen van opgravingen in Nederland, gedurende vijf jaren een subsidie van f 100 te verleenen.

In de gemeente Voorburg bevinden zich, zooals men weet, onder den grond over een oppervlakte van ongeveer 80.000 M². de overblijfselen eener Romeinsche nederzetting van den allereersten rang, die in beteekenis de bekende Saalburg bij Homburg allicht zal blijken te evenaren en in belang zeer zeker alles verre overtreft wat van Romeinsche overblijfselen hier te lande bestaat.

Genoemde vereeniging nu stelt zich in de eerste plaats ten doel het blootleggen van en een streng wetenschappelijk onderzoek naar bedoelde overblijfselen. De voorgenomen opgraving zal, onder leiding van dr. J. H. Holwerda Jr., in vijf jaren tot een bevredigend einde kunnen worden gebracht.

Waar het te ondernemen werk, volgens bevoegde beoordeelaars, van zoo hooge wetenschappelijke beteekenis moet worden geacht en naar alle waarschijnlijkheid schatten van Romeinsche kunst en handwerk, een der voornaamste bronnen voor de kennis van de oudste beschaving in onze streken, zullen worden blootgelegd en dat wel in de onmiddelijke nabijheid van deze gemeente, zijn B. en W. van oordeel, dat het alleszins op den weg der gemeente ligt, om eenigen steun te verleenen.

Veendam. Door de vereeniging Buitenwoel alhier is besloten niet over te gaan tot de stichting van een ziekenhuis, waarvoor, zooals men zich herinneren zal indertijd een prijsvraag werd uitgeschreven.

's-Hertogenbosch. Aan de pastorie der St.-Pieterskerk alhier staat een torentje van zeer hoogen ouderdom. Bij het doen van herstellingen aan dien toren heeft men dezer dagen, behalve andere merkwaardigheden, welker herkomst en beteekenis bij een deskundige in onderzoek zijn, een volleslig wapen van Keizer Karel V ontdekt.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM
Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Haarlem. De thans in het Museum van Kunstnijverheid plaats hebbende tentoonstelling der oorspronkelijke werken van Walter-Crane vervaardigd voor de boekversiering van de Wereldbijbel, wekt groote belangstelling bij hen die een dergelijk werk weten te waardeeren. De teekenaar heeft zich hier in zijn volle kracht kunnen toonen; schijnen op het eerste gezicht deze verluchtingen eenvoudig en sober, bij nadere beschouwing ontwaart men al spoedig met welk eene knapheid en zekerheid de figurale en ornementale composities zijn opgevat en uitgevoerd en op welk een hoogte de artistieke hoedanigheid van het werk staat. Het is derhalve een ware lust om deze zeldzame verzameling met aandacht te beschouwen en er van te genieten.

Rotterdam. Het verslag is verschenen der provinciale Zuidhollandsche archeologische commissie, over het jaar 1908.

Daar de commissie herhaaldelijk het advies van een architect behoeft, terwijl het voorkwam, dat de architecten onder hare leden door andere bezigheden waren verhinderd dit tijdig te verstrekken, heeft zij verzocht nog een architect aan haar ledental toe te voegen en daarvoor aanbevolen den heer J. A. Frederiks, architect te 's-Gravenhage. Met voldoening meldt de commissie, dat aan dit verzoek gevolg gegeven en de heer Frederiks bereid bleek zijn benoeming te aanvaarden.

Van hare verrichtingen ten behoeve van gebouwen of kunstvoorwerpen in de provincie doet de commissie mededeelingen betreffende Barendrecht, Brielle, Geervliet, Leiden, Oostvoorne, Rhoon, Rijnsaterwoude en Rotterdam.

Over onze stad bericht zij:

In verband met den bouw eener nieuwe kerk werd een van de gebouwen der Oud-Katholieke gemeente, de kerk van de Heiligen Petrus en Paulus — in de wandeling Paradijskerk genaamd — met slooping bedreigd. Daar deze kerk, in 1715 en 1719 opgetrokken, een zeer belangrijk monument is, zou haar verdwijnen, vooral in eene zoo kunstarme stad als Rotterdam, een groot verlies beteekenen. De commissie heeft zich daarom gewend tot het gemeentebestuur van Rotterdam, het gewezen op de kunsthistorische waarde van dit gebouw en verzocht het behoud ervan te verzekeren door het te bestemmen voor eenigen tak van gemeentedienst. De kerk scheen o. a. zeer geschikt om te worden ingericht tot museum, waar de verzameling plaatselijke oudheden der gemeente, thans zeer ongunstig tentoongesteld in den kelder van het Boijmanshuis, een waardig onderdak kon vinden. Zeer tot haar leedwezen echter is de commissie er niet in geslaagd, het gemeentebestuur te bewegen tot redding van dit monument.

Tiel. Dezer dagen is van wege de regeering een onderzoek ingesteld naar den toestand van het paalgraaf van Jacob van Borssele van der Hooghe en zijne vrouw Maria van Varik in de Hervormde kerk te Gellermalsen. Er werden fotografieën van genomen.

Groningen. Bij de restauratie van de Luthersche kerk te Winschoten is een gedenksteen gevonden uit den tijd van stadhouder Willem III, toen hij koning van Engeland was. 't Schijnt, dat de steen geplaatst werd als dankbetuiging aan den koning, omdat deze de Luthersche gemeente te Winschoterzijl toestond vrij haar godsdienst uit te oefenen.

Personalia.

— Benoemd is tot gemeente-opzichter te Culemborg de heer A. de Poorte.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar-Handteekenen voor Litho- en Typografen. Leeraar Lijnteekenen voor een voorbereidende klasse beide tegen 1 Oct. voor den wintercursus aan de Vakteekenschool Patrimonium 95 Nieuwe Heereng racht Amsterdam. Zich te wenden tot den Directeur der School: H. J. van Ooijen, P. C. Hooftstraat 113. (1)

— Onderwijzer in het Machine-Bankwerken en Draaien, aan de Ambachtsschool te Appingedam, zoo spoedig mogelijk. Aanvangssalaris f 800 en Pensioen. Avondschool in uitzicht. Tijdelijk voor één jaar, vaste aanstelling in uitzicht.

Tijdelijk Onderwijzer in het Smeden, aan dezelfde school; Diploma Hoefbeslag vereischt. Vaste benoeming in uitzicht. Inlichtingen bij den Directeur, bij wien vóór 10 Juli stukken in te zenden. (1)

— Directeur der Ambachtschool te Veendam. Salaris f 1800 tot 2400 met vrije woning. De directeur is tevens directeur van en leeraar aan de avondvakteekenschool. Salaris f 200 en voor elk wekelijksch lesuur als leeraar f 25 tot f 40. Voorts pensioen. Zich schriftelijk aan te melden vóór of op den 8 Juli 1909 bij den Secretaris L. J. Tielemans. te Veendam. (1)

— Leeraar in Handteeken en (12 lesuren per week). Leeraar in Wiskunde (6 lesuren per week) aan de Burgeravondschool te Vlissingen, jaarwedde afhankelijk van het bezit van akten f 60, f 50 of f 35 per wekelijksch lesuur. Stukken vóór 15 Juli aan den Burgemeester. (1)

— Ingenieur met ervaring havenaanleg, Opzichter met ervaring havenbouw, Opnemer-Teekenaar. Zie adv. in dit No. (1)

— Bouwkundige, als Opzichter-Teekenaar, voor groote fabrieken salaris minstens f 100 per maand. Leeftijd tusschen 25 en 35 jaar. Uitzicht op vaste positie. Br. onder No. 22681, bureau der Nieuwe Rott. Courant. (1)

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar, voor ruim 3 maanden, salaris f 55 à f 60 per maand. Br. onder letter V 273, bureau Vraag en aanbod, Deventer. (1)

— Aankomende bouwkundige Teekenaars op Technisch Bureau voor betonijzerconstructies. Brieven letter N. D. B., Nijgh en van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam. (1)

— Gemeente Opzichter te Steenbergen, salaris van f 1000 's jaars. De benoemde moet tevens les geven in bouwkundig teekenen aan de gemeente-teekenschool. Stukken vóór of op 10 Juli a.s. bij den Burgemeester. Diploma Rijkswaterstaat zal tot aanbeveling strekken. (1)

— Bouwkundige bij den bouw van een woonhuis bekend met terrazzo. Brieven letter N K S, aan Nijgh en van Ditmar, Rotterdam. (1)

— Vertegenwoordiger voor Holland voor Basaltlava- en Tufsteengroeven. Brieven in het Duitsch onder No. 53589 aan het bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage.

— Hoofdleeraar aan de Academie te Rotterdam. Zie adv. in dit no. (1)

— Tijdelijk Directeur, aan de Burger-Avondschool te Velsen tevens leeraar in Lijn en Vak teekenen, in het bezit der akte M². (uitzicht op vaste aanstelling), maandelijksche belooning, berekend naar eene jaarwedde van f 700. Indiensttreding 1 October a. s. Aantal lesuren 11 per week. Inzending van stukken voor 17 Juli 1909 aan den Burgemeester. (1)

— Bouwkundig Opzichter, aan de Cichoreidrogerij „De Eendracht" te Ouddorp Z.H. voor een te bouwen drogerij. Sollicitatiën bij den Boekhouder J. C. Lodder (2)

— Uitvoerder, P.G. Bij een schoolgebouw in Gelderland terstond Brieven onder letter M aan den Boekh. van A. v. Slooten te Bemekom (2).

— Reiziger-Teekenaar. Voor eene Fabriek van licht IJzer en Koperwerk tegen salaris en provisie ingevoerd bij H.H. Architecten en Bouwkundigen. Brieven met volledige inlichtingen, onder No. 20054, bureau der N. Rott. (2)

— Iemand, bekend met bouwkundig teekenen en met Fransche, Engelsche en Duitsche correspondentie, vóór of op 1 Aug. a.s. Brieven, letters N. A. B., Nijgh & van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam (2)

— Ingenieur, gediplomeerd Werkt. en Electr. op Technisch bureau met Teekenbureau praktijk en kennis van Duitsche en Engelsche taal. Aanbiedingen onder no. 22086, aan het Bureau van de N. Rott. Courant. (2)

— Bouwkundig Teekenaar om onmiddelijk in dienst te treden; Br. lett. T O 2177, Alg. Adv.-Bur. A. de La Mar Azn., Amsterdam. (2)

— Technisch Directeur, aan de Renkumsche Gasfabriek. In-functie-treding zoo spoedig mogelijk. Inlichtingen en aanmelding bij Mr G. L. van Oosten Slingeland, Secretaris. Arnhem. (2)

— Bureel-Ambtenaar bij den Rijkswaterstaat ongeveer 20 jaar, goed kunnende schrijven. Kennis van teekenen strekt tot aanbeveling. Zich schriftelijk te wenden van Eeghenstraat no. 183, Amsterdam. (2)

— Electro-Techniker voor leiding van een installatie-bureau. Br. met afschr. van getuigen en levensloop, lett. R L 129, Bur. N. v. d. D. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

22 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	ƒ 60—ƒ 125	p.m.
14 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	ƒ 70—ƒ 125	„
15 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	ƒ 45—ƒ 120	„
8 Waterb. Opzr.	21—50 j.,	ƒ 60—ƒ 100	„
4 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j.,	ƒ 30— ƒ 50	„
4 Chef-machinisten	28—34 j.,	ƒ 80—ƒ 130	„
2 Werkt.opz.(construct.)	32—48 j.,	ƒ 110—ƒ 200	„
4 Werkmeesters	28—34 j.,	ƒ 100—ƒ 130	„
4 Werktuigk. Teek.	22—32 j.,	ƒ 60—ƒ 110	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	ƒ 30—ƒ 50	„
5 Electrotechniker	20—35 j.,	ƒ 60—ƒ 130	„
1 Werktuigk. Chef Ing. Bureau	—47 j.,	ƒ 190	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 5 Juli.

Hoofdplaat ten 3 ure. Door het gem. best.: het bouwen van een hoofdonderwijzerswoning; het bestek ligt ter lezing bij den secretaris der gemeente en is bij hem te bekomen; aanw. gehouden.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gem.-best.: het leveren van straatklinkers, geschikt voor voetwegen, over eene oppervlakte van 30000 M2. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij.

Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur, van de „Bestratingen" ten Gemeentehuize, kamer no. 97, op 28, 29 en 30 Juni 1909, van 10 tot 12 uur.

Amsterdam ten 12 ure. Door het gemeentebest.: het bouwen van een hulpbank van leening aan de Leidschekruisstraat. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Architect der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 146, van 2 tot 4 uur. de drie laatste werkdagen vóór den dag der aanbesteding.

Buinermond ten 5 uur. Door het bestuur v. het waterschap Vledderveen in de Remise te Buinermond: a. het bouwen van 3 draaibruggen met ijzeren bovenbouw; b. het bouwen van een woning in Maarsing's Broek enz. bestekk. en teek. ter inzage ten huize van aanbesteding en te bekomen bij den secretaris-penningmeester inl. bij den arch. O. Linzel Jzn; aanw. den dag der besteding 10 uur.

Groede ten 5 ure. Door de ged. de Roo in de herberg van A. Bosschaart ald.: het bouwen van een woonhuis enz. bestek en teek. ter inzage in de herberg van de wed. J. de Ruijscher te Groede; aanw. gehouden inl. geeft de bouwk. A. Risseeuw Az. aldaar

Laren ten 11.30 ure. Door het gem. bestuur: het bouwen van een gemeentehuis met veldwachterswoning in Ampsen; bestek en voorw. te bekomen ter gem. secretarie.

DINSDAG 6 Juli.

Amsterdam, ten 11.30 ure. Door de arch. F. Bodde in het Poolsche Koffiehuis het bouwen van een kantoor en winkelgebouw met verkooplokalen aan het Rokin, de Hermietensteeg en de Nes; bestek en teek. te bekomen ten kantore v. d. arch. Prins Mauritslaan te den Haag en ten kantore van de firma C. F. Roos en Co., 47 Rokin, Amsterdam inl. op het kantoor van den arch. van 10—12 uur; aanw. gehouden.

De Steeg, ten 1 uur. Door het bestuur der gemeente Rheden ten gem. huize: 1 het bouwen van een school met 6 lokalen 2. het bouwen van eene onderwijzerswoning; inl. dagelijks van 10—1 ten gemeentehuize te De Steeg alw. de teek. ter inzage liggen.

Borculo, ten 4 ure. Door de arch. B. J. Beefting in het café van de wed. Tijdink: het weder opbouwen van een woonhuis met café enz.; bestek en teek. ter inzage in genoemd café en te bekomen bij aanbesteder. aanw. 3 Juli 4 ure.

Diepenheim, ten 12 ure. Door het gem. best. ten raadhuize: het bouwen eener brug over de Regge; bestek en teek. ter inzage ter gem. secretarie dagelijks van 10—1 uur.

Grouw. Door het gemeentebestuur van Idaarderadeel: de levering van 150 0 waalvorm straatklinkers; voorw. te bekomen ter secretarie te Grouw.

WOENSDAG 7 Juli.

's-Gravenhage, ten 2 uur. Door het Min. van Waterstaat aan het geb. van het hoofdbestuur der Post. en Tel.: de verbouw van het post- en telegraafgebouw te Ierseke en de uitvoering van de daarmede in verband staande werken. (Zie adv. in No. 25.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „De Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat.—ZUTPHEN, IJselkade.—ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . ƒ	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd a n Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	14.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

44ste Jaargang. ZATERDAG 10 JULI 1909 No. 28.

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . ƒ 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot ƒ 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . ƒ 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Indrukken uit Londen.

(Vervolg van bladzijde 197.)

WINDSOR EN ETON.

Het is aan ieder, die eenige dagen in Londen moet vertoeven, aan te raden, althans een dag af te zonderen, om een excursie in de omstreken te maken en men kan, dank zij de gemakkelijke en snelle verkeersmiddelen, het begrip omstreken vrij ruim nemen en b. v. Oxford of Canterbury gemakkelijk op een dag heen en weer bezoeken. Verkiest men een dag buiten door te brengen dan is een tochtje naar Epping-forest aan te raden, wil men natuur en kunst beide genieten dan biedt een uitstapje naar Hampton-Court of Windsor voor beide ruimschoots gelegenheid. Met Hampton-Court kan men gemakkelijk Richmond verbinden en ook nog eenige uren van verpoozing wijden aan de beroemde Kew-Gardens en wie Windsor bezoekt verzuime niet naar het onmiddellijk daartegenover gelegen Eton te wandelen en het niet minder vermaarde Eton-College in oogenschouw te nemen.

De keus viel ditmaal op Windsor met zijn koninklijk kasteel, welks geschiedenis die van Engeland is, van het begin van het Normandische tijdvak af. Of er voor de invasie op den daarvoor bij uitstek geschikten heuvel, die een wijden omtrek beheerscht, reeds een sterkte aanwezig was is niet bekend, maar iets van een nederzetting was er wel en krachtens een gift van Eduard den Belijder was Windsor een bezitting van de abdij van Westminster. Willem de Veroveraar evenwel werd zoo getroffen door de strategische beteekenis van dit punt, dat hij de bezitting tegen afstand van eenige goederen in Essex van den abt van Westminster afkocht en dadelijk begon ter plaatse, waar het tegenwoordig kasteel staat, een geduchte vesting te bouwen, die men zich waarschijnlijk moet voorstellen als een Normandischen „keep" als waarvan er elders in Engeland o. a. te Rochester nog voorbeelden zijn bewaard gebleven. Dit kasteel werd ongeveer een halve eeuw later omstreeks 1100 door Hendrik I belangrijk vergroot o. m. werd er een kapel bijgebouwd. Deze koning was ook de eerste, die er in 1110 hof hield.

Onder Hendriks opvolger Stephen werd Windsor na den Tower van Londen als de belangrijkste vesting aan de Theems beschouwd, en Hendrik II riep er zelfs een Parlement bijeen.

Koning Jan zonder land, wiens naam verbonden is aan de Magna Charta, verschanste zich hier tijdens de troebelen, die aan de uitvaardiging van dit belangrijke staatsstuk voorafgingen. Gedurende de regeering van Hendrik III was Windsor bij

afwisseling in het bezit der twistende partijen, maar toch vond deze koning gelegenheid het kasteel belangrijk te vergrooten. De torens aan den westelijken muur worden als overblijfsels van dien bouw aangewezen. Zij zijn in de tweede helft der negentiende eeuw gerestaureerd. Toen zijn ook al de huizen, die in Thames-street tegen de muren van het kasteel aangebouwd waren, gesloopt en bij die gelegenheid werd nabij de Garter-Tower (XII) een onderaardsche gang ontdekt, die naar de droge gracht rondom den Ronden Toren (I) voerde. Aan de Zuid- en Oostzijden zijn later eveneens dergelijke gangen aan het daglicht gekomen.

Eduard I en II vestigden op het eind der dertiende en in het begin der veertiende eeuw hun hoofdverblijf op Windsor.

Eduard III werd hier geboren en deze herbouwde nagenoeg het geheele kasteel. Zijn architect was de beroemde William van Wykeham, bisschop van Winchester en eveneens bouwmeester van de Kathedraal aldaar. William genoot het bescheiden salaris van zeven shillings per week, zijn opzichter kreeg drie shillings, de noodige werklieden werden uit den omtrek ontboden of beter gezegd den sheriffs der verschillende graafschappen werd bevolen een zeker contingent werkkrachten te leveren, die tegen een vastgesteld loon verplicht waren hun diensten te leenen, zoolang de koning die noodig oordeelde.

Eduard III (1327) was de stichter van de orde van den Kouseband en herbouwde de aan St: George gewijde kapel van het kasteel. In de vijftiende eeuw werd zij aanmerkelijk vergroot door Eduard IV en Hendrik VII, welke laatste ook aan de hooge burcht of Upper Ward bouwde. Hendrik VIII (1520) deed de poort bouwen, die zijn naam draagt (XIV). Het Noordelijk terras werd gemaakt in den tijd van Elisabeth. Later hebben opvolgende koningen er telkens weder aan gebouwd.

Karel II b.v. deed veel voor de inwendige versiering en meubileering, verzamelde er tal van kostbare schilderijen en richtte er een groot arsenaal in, Willem III hield zich weder meer met verbeteringen in het park bezig.

Toen is een eeuw lang niet veel aan het kasteel gedaan. Eerst George III ondernam weder restauratiewerken aan het Noorderfront en de kapel, maar door ziekte van dezen vorst werden die werkzaamheden gestaakt en pas in 1823 begon George IV Windsor te maken tot hetgeen het thans is. Een koninklijke commissie werd benoemd, om een geheele verbouwing volgens de plannen van Sir Jeffrey Wyatville uit te voeren en in zeven jaren tijds werd meer dan een millioen pond sterling aan den bouw ten koste gelegd.

Zeer beknopt is hiermede de wordingsgeschiedenis geschetst van het in hooge mate schilderachtige complex van gebouwen, die het kasteel van Windsor vormen. Uit alle bouwperioden is wat overgebleven, maar van alle onderdeelen ook maar bij benadering den bouwtijd met eenige juistheid vast te stellen is wegens de herhaalde verbouwingen uiterst moeilijk.

Daarvoor zou men moeten beschikken over een zoo grondige kennis der Engelsche bouwkunst, vooral die van de achttiende en negentiende eeuw, als men alleen bij een Engelsch bouwmeester verwachten kan. De stijl is overwegend gothisch, maar in Engeland bouwde men gothisch van de dertiende eeuw af tot op heden, kan men wel zeggen, en nu kan men het onderscheid tusschen dertiende-eeuwsche Engelsche gothiek en negentiende eeuwsche wel zien, maar de tusschen liggende nuances zijn niet altijd goed te determineeren. De totaalindruk van het geheel is echter overweldigend. door zijn situatie beheerscht het kasteel het geheele omliggende landschap en het stadje aan den voet zijner muren en grootsch is vooral de aanblik van het Noorderfront gezien van den weg naar Datchet.

Alhoewel het oog hier slechts een gedeelte der gebouwen omvat maakt het, zooals het zich boven het geboomte verheft, van hieruit gezien, met recht den indruk van een koninklijk kasteel en de afbeelding op onze plaat geeft slechts een zeer gebrekkig denkbeeld van dezen indruk. Zag men het niet in werkelijkheid in steen voor zich, men zou wanen een droombeeld, een kasteel uit een sprookje voor zich te zien, maar de stoutste fantasie van den sprookjesverteller is hier werkelijkheid geworden.

Ook Heidelberg en Chambord hebben iets van dit sprookjesachtige, maar in Engeland spreekt nog iets anders uit de oude gebouwen, iets eigenaardig theatraals, dat ons aan de tragedies van Shakspeare herinnert, zoowel als aan de vele historische tragedies, die zich op dezen bodem hebben afgespeeld. In het bijzonder treft dit b.v. in sommige gedeelten van den Tower te Londen en van de Westminster abdij. Is de totaalindruk van het kasteel te Windsor, die van een koningsburcht uit een heldensage, wanneer men het kasteel door een der poorten binnentreedt, vindt men op zijn wandeling telkens weer die schilderachtige hoeken, geheimzinnige poortjes en gangen, stille pleintjes, die door den theater-decorateur dadelijk gecopieerd zouden kunnen worden, om als achtergrond voor een tooneelvertooning te dienen en het mooist zijn die hoeken daar, waar dit effect vanzelf ontstaan is.

Gewoonlijk treedt men het kasteel binnen van Castle-Hill af door de poort van Hendrik VIII en bevindt zich dan dadelijk in de Lower Ward of lage burcht tegenover den rijken zijgevel van de St. Georges kapel met de daar aansluitende Albert-Memorial kapel. Links tusschen de Garter- en Salisbury-towers is het verblijf voor het dienstdoend detachement van de koninklijke lijfwacht, daarboven is een terras vanwaar men de stad Windsor overziet, rechts tegenover de kapel wordt het plein begrensd door het gebouw bestemd tot verblijf der militaire ridders en tusschen dit gebouw en de kapel wordt het plein afgesloten door den ronden of eigenlijk ovalen donjon, die het geheele kasteel domineert.

De hoofdingang der kapel is in de z.g. Horse-Shoe-cloisters (X) een pleintje, dat omsloten wordt door kleine woningen voor geestelijken, in vakwerk met baksteenvulling gebouwd, oorspronkelijk aangelegd door Eduard IV, later gerestaureerd door Gilbert Scott, die ook de monumentale trap ontwierp, die naar den hoofdingang der kapel voert. Van uit dit voorpleintje kan men ook de Curfew- of Bell Tower bereiken, het meest vooruitgeschoven verdedigings-werk van de vesting en dateerend uit de dertiende eeuw. Bij de restauratie van dezen toren in 1884 en 85 door den architect Howe werd de buitenmantel en het dak geheel vernieuwd. Het oorspronkelijk metselwerk kan men alleen nog binnen zien in de overwelfde hal, welker muren 12½ voet dik zijn. Het uurwerk heeft een carillon, waarvan de klokken voor het meerendeel uit de zeventiende eeuw afkomstig zijn.

Nabij den klokketoren staat ook het bibliotheekgebouw van de kapel, dat als een der oudste ge-

Windsor en Eton.

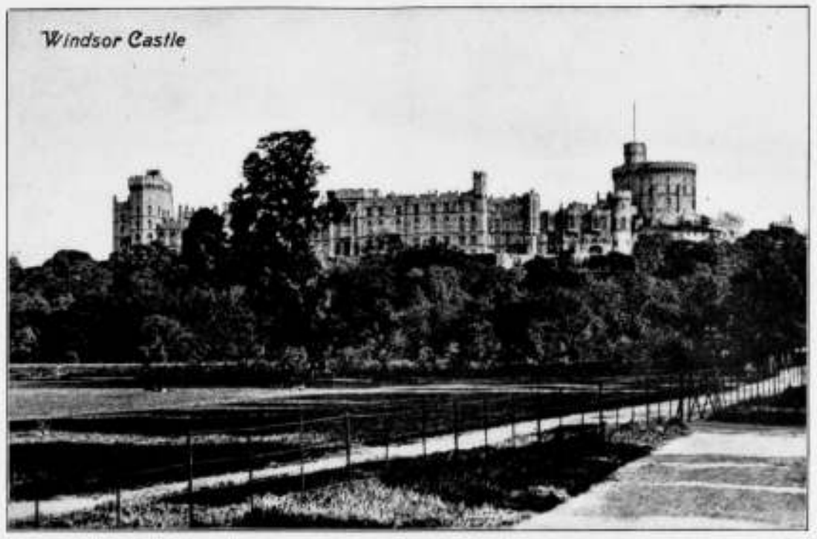

Gezicht van den Noordgevel.

Voorplein van Eton-College.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
44ste Jaargang No. 28.

deelten van het kasteel bekend is en gehouden wordt voor de feesthal van den bouw van Hendrik III.

Ten Noorden der kapel trekt voorts nog een schilderachtige groep van gebouwen in vakwerk de aandacht, dit zijn de school voor de koristen en de woningen voor de kanunniken en andere aan den dienst der kapel verbonden personen.

De hoofdingang van de St. Georges kapel wordt weinig gebruikt, gewoonlijk treedt men haar binnen door een zijdeur aan de zuidzijde. Van de oorspronkelijke Normandische kapel zijn nog slechts enkele fragmenten in het muurwerk overgebleven; ook heeft men bij opgravingen fragmenten gevonden, die men vermeent tot de kapel te hebben behoord.

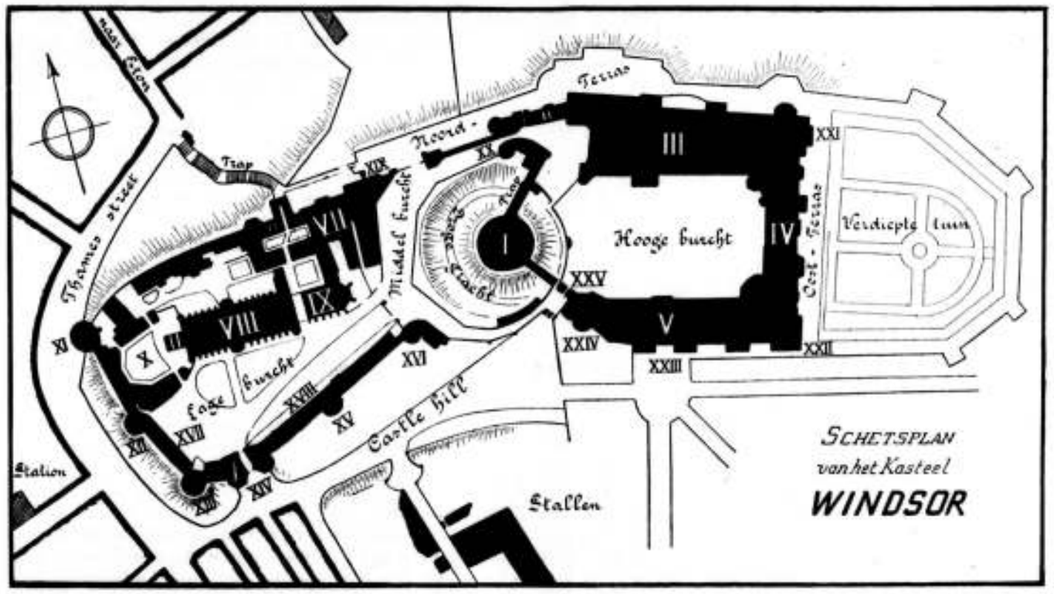

RENVOOI.

I. Ronde (ovale) toren.
II. Bibliotheek.
III. State-Apartments.
IV. Private „
V. Visitors „
VI. Canons Houses.
VII. Deanery.
VIII. St. Georges Chapel.
IX. Albert Chapel.
X. Horse Shoe Cloisters.
XI. Bell Tower.
XII. Garter „
XIII. Salisbury „
XIV. Henry VIII Gateway.
XV. Garter House.
XVI. Henry III Tower.
XVII. Guard room.
XVIII. Houses of the Military Knights.
XIX. Winchester Tower.
XX. Norman Gate.
XXI. Prince of Wales Tower.
XXII. Victoria Tower.
XXIII. George IV Gateway.
XXIV. Edward III Tower.
XXV. St. George's Gate.

Ook de bouw van William de Wykeham bestond niet langer dan een eeuw. Wat aan het geheel gerestaureerde gebouw oud is moet in hoofdzaak dateeren van den bouw van Eduard IV, die voltooid werd door Hendrik VIII en dus uit de periode der laat-gothiek van het eind der vijftiende en de eerste helft der zestiende eeuw. Terecht wordt deze kapel geroemd als een fraai voorbeeld van den Tudorstijl, het steenen waaiergewelf behoort tot de fraaiste, die men in Engeland vindt en de indruk die het interieur maakt is veel rustiger dan die van de kapel van Hendrik VII in Westminsterabbey. In vergelijking met de overlading van laatstgenoemd monument is de architectuur van de kapel van Windsor zelfs streng te noemen. Toch is er aan zulk een monument van Engelsche laat-gothiek heel wat te zien en aan een uitvoerige beschrijving is niet te denken. Tal van grafmonumenten zijn in de kerk aanwezig. Het belangrijkste is dat van Eduard IV waarvan het fraai gesmede hekwerk aan Quinten Metsys wordt toegeschreven.

De Albert kapel, die aan de oostzijde tegen de groote kapel aansluit, doch door een gang daarvan gescheiden is, bevat de koninklijke grafkelder en daarboven de eigenlijke gedachteniskapel. Oorspronkelijk werd zij door Hendrik VII als grafkapel voor zichzelf gebouwd. Zij bevat twee tombes namelijk die van den Prins Albert, gemaal en van den hertog van Albany, zoon van koningin Victoria. In de versiering dezer kapel trekken het meest de aandacht de voorstellingen uit het Oude Testament en de Lijdensgeschiedenis tegen de wanden aangebracht en in marmer mozaiek uitgevoerd door Triqueti te Parijs. Het gewelf is veel eenvoudiger dan dat van de groote kapel, maar daarentegen in de velden rijk versierd met mozaieken van Salviati, engelfiguren. die wapenschilden en andere attributen dragen.

Een kleine kloostergang sluit tegen de Noordzijde van de Albert-kapel aan en staat in verbinding

met het zeer schilderachtig binnenpleintje der kannunikswoningen. Hebben wij daar eenige oogenblikken vertoefd dan keeren wij terug naar de Lower Ward en bevinden ons voor de borstwering van de droge gracht, rondom den Ronden Toren. Wenden wij ons dan links dan komen wij door een poort, geflankeerd door twee zware ronde torens, de Norman Gate, (XX) in de hooge burcht, of Upper Ward, met een groot vierkant binnenplein, „Quadrangle" genaamd, waaromheen de eigenlijke Paleisgebouwen gegroepeerd zijn. Het gebouw aan de Noordzijde bevat de Staatsievertrekken (III) bekend wegens de vele kunstschatten, die daar verzameld zijn; in het gedeelte aan de Oostzijde zijn de particuliere vertrekken (IV) der Koninklijke familie, die uitzicht hebben in een verdiepten tuin regelmatig aangelegd en met vele beelden versierd; de zuidelijke vleugel eindelijk bevat de vertrekken voor de gasten (V) des konings.

De Ronde Toren is zeker wel een der oudste deelen van het kasteel, maar toch moet op goede gronden worden aangenomen, dat alleen de kunstmatig opgeworpen kegelvormige heuvel, waarop hij zich verheft tot den Normandischen tijd terug te brengen is, en de toren zelf behoort tot den bouw van Eduard III en William van Wykeham ook hiervan de bouwmeester was. Wyattville heeft den toren belangrijk verhoogd en de vlaggetoren, die zich nog boven het groote terras verheft is een toevoegsel van 1830.

Men bereikt den Ronden Toren door middel van een open steenen trap achter de Norman Gate en verder voert een inwendige steenen trap ons naar den top, vanwaar men een prachtig uitzicht over de omliggende landstreek genieten kan en bij helder weder het oog kan laten weiden over niet minder dan 12 graafschappen. Men bevindt zich dan ook ongeveer 75 Meters boven het groote park, dat zich mijlen ver zuidwaarts uitstrekt en tot de beroemdste parken van Engeland behoort vooral merkwaardig, om vele plekken waaraan historische herinneringen verbonden zijn en vele oude eiken, waaronder boomen waarvan met beslistheid een duizend jarigen ouderdom wordt toegekend.

Van den Ronden Toren afdalend bevindt men zich wel niet voor den hoofdingang van het paleis, maar toch ter plaatse, waar men gewoonlijk in de staatsievertrekken wordt binnen gelaten.

Daar er meestal zeer vele bezoekers zijn wordt men gewoonlijk in troepjes tamelijk snel door deze vertrekken geleid, zoodat men slechts gelegenheid heeft er een algemeenen indruk van mede te nemen. Bovendien moet men een bepaald pad volgen en heeft men weinig of geen gelegenheid de vele kunstwerken van nabij te bekijken.

(Wordt vervolgd.)

Dr. Jan Veth over prijsvragen.

Dr. Jan Veth schreef in het Juli-nummer van „de Gids" een beschouwing naar aanleiding van de Raadhuisplannen te Rotterdam, die voornamelijk betreft de wijze waarop het nieuwe Raadhuis en Postkantoor waarschijnlijk tot stand zullen komen. Een dilettant mag men Dr. Jan Veth niet noemen, maar een theoreticus in bouwkunstaangelegenheden wel. Dit blijkt uit het standpunt, waarop hij zich stelt tegenover de openbare prijsvraag, waarover hij zich uitlaat als volgt:

„Hoe denkt men zich het tot stand komen van dit monument? Wie zal het maken; of indien deze vraag voorbarig luidt: langs welke wegen zal de bouwmeester, waardig om het uit te voeren, worden gezocht en bereikt?

Waarschijnlijk is er niemand die deze vraag op het oogenblik positief kan beantwoorden. Maar er is een schrikbeeld dat tegenwoordig bij al dergelijke gevallen door de lucht waart. Het is het kordate middel, dat de struisvogel-politiek het liefst aanwendt, — het is het middel dat gretig ter hand genomen wordt door wie zich niet durft te bekennen dat hij niet weet waar hij heen wil, — het is het geslachtlooze middel, waarbij kwansuis niemand voor het hoofd wordt gestooten, niemand wordt onderscheiden, maar ook aan niemand vertrouwen geschonken wordt, het is het alle verantwoordelijkheid van zich afschuivende, de zaak quasi ruim opvattende, maar inderdaad het paard achter den wagen zettende, altoos weer op teleurstellingen uitloopende lamlendige middel van een publieke prijsvraag.

Wat is het eenige, waar het op den duur werkelijk op aankomt bij het treffen der voorbereidingen tot zulk een monument? Dat het gebouwd worde door den waardigste! Dit Stadhuis dat aan de dringende behoefte van het tegenwoordige stadsbestuur zal hebben te voldoen, is tevens bestemd om langer te staan dan onze kinderen en kindskinderen zullen kunnen controleeren. — bestemd om langer en stelliger staande te blijven dan misschien iets van wat wij denken of doen. Indien het aldus aan komende generaties wil blijven getuigen van het beste van wat er leefde in ons, komt het er dan niet op aan met beslistheid den weg in te slaan om ook waarlijk het beste van wat er aan vermogen tot architecturaal uitbeelden in ons is, hier vrijelijk aan het woord te laten?

Wordt er nu door het uitschrijven van een publieke prijsvraag werkelijk eenige kans geboden, dat de kunstrijkste, de waardigste zich tot de uitvoering van het zeldzame werk zal zien geroepen? Om vele redenen geloof ik stellig van neen! Laat ons, terwijl er nog geen lijn getrokken, nog geen besluit gevallen is, hier enkele van die redenen mogen aanvoeren.

De beste bouwmeester, hij die door aanleg en oefening en beeldende kracht den meesten waarborg zal bieden voor een schoone oplossing van het te stellen probleem, hij zal uit den aard der zaak in zulk een anonymen prijskamp niet mededingen. Onder anderen al daarom omdat, wanneer hij een man is die, zooals dat voor het zich wagen aan een diergelijke opgave allereerst vereischt wordt, bezig is zijn leven te wijden aan de volle praktijk van het bouwen, — omdat men dan toch niet mag aannemen dat die man drie, vier, vijf maanden het werk waaraan hij zich met liefde wijdt, stop zal zetten voor het werken aan speculatieve projecten. Hij is bezig met het doordenken van opdrachten, welke men hem met vol vertrouwen in zijn kunstvermogen en zijn beleid gedaan heeft. Hij is gewoon aan die warme samenwerking tusschen bouwheer en bouwmeester, als waardoor de bouwheer zelf

zich beter rekenschap leert geven van wat hij behoeft en waardoor de bouwmeester zijn opgaaf klaarder leert overzien, en uit welke samenwerking alleen een rijpe en mooie architecturale vrucht vermag voort te komen.

Hij weet beter dan iemand dat de intieme schoonheid van zijn werk onafscheidelijk is van dat nabij zich indenken in den grondslag van de bestemming van het gebouw en het van den beginne af aan zich verdiepen in den organischen samenhang van alle onderdeelen. Wat moet nu die man met zijn talent, zijn aspiratie, zijn kunde, zijn vermogen om te denken in de materie, al beginnen, wanneer het er op aankomt een papieren plan in de lucht te teekenen, welks eenige bedoeling voor het oogenblik kan zijn, de papieren plannen van een ongekend aantal anderen uiterlijk te overtroeven, maar waarbij de heele geestelijke grondslag van het fondamenteel overleg met den bouwheer en het doordenken in de verdere condities der bestemming van het gebouw, niet eens aan de orde kan komen?

Moet hij daarvoor zijn eigen werk laten liggen, — moet hij zich opblazen tot zulk een conceptie in het ledige, met de overgroote kans dat hij van het anonym ingeleverde plan nooit meer zal hooren, en met de zekerheid iets dat beneden zijn eigenlijk vermogen bleef op papier te hebben gebracht? Kan, mag en wil de op deugdelijk werk gespitste architekt zich wijden aan zulke ledige luchtkasteelen?

Men kan het kwestieus achten of de Nederlandsche bouwkunst op dit oogenblik een periode van grooten bloei beleeft. Er zullen er misschien zijn, die het bedenkelijk vinden, dat juist in ons tijdperk een gebouw van zoo groote pretentie als het bedoelde stadhuis zal worden opgetrokken. Maar met zulke sceptische overwegingen zal het uit practische noodzaak genomen besluit van den Rotterdamschen Raad niet worden gekeerd. Het groote werk, dat misschien een uitgaaf van één à twee millioen zal vergen, zal door iemand worden gebouwd, om het even of die iemand al of niet een Jacob van Campen moge wezen. Maar die iemand zal in elk geval een van onze relatief allerbeste architecten moeten zijn, en de weg om die allerbesten te bereiken moet hier rechtuit worden gezocht. Die waardigsten echter vindt men niet in den blinde en zij laten zich niet op van den Rotterdamschen Raad niet worden gekeerd. Het onderzoek naar wie hier de waardigsten zijn, kan ook niet deugdelijk worden ingesteld door het keuren van toevallig ingekomen losse projecten. Het moet worden ingesteld naar reeds uitgevoerde werken. Want het is naief om te verwachten dat plotseling een nieuweling, een nog onbekende, een rapin in het vak misschien, enkel op het blinken van een wedkampprijs, voor den dag zal komen als de kundigste. Den maarschalk werft men nu eenmaal niet uit de sergeanten. Wanneer men een keuze wil doen, welke van de ervaren Nederlandsche bouwmeesters de beste waarborgen kunnen geven voor het wel tot stand brengen van het verlangde Stadhuis — laat men dan omzien naar wat er in het land gemaakt is, laat men na rustig beraad een drietal van hen die in werkelijke overwinningen hun adelbrieven mochten toonen, als de geroepenen aanwijzen, en laat men zich met hen in nauwer verbinding stellen. Door een besloten wetkamp tusschen drie op zulke wijze aangezochte kunstenaars, zou men in plaats van die besten buiten te sluiten, zooals bij een publieke prijsvraag moet geschieden, integendeel dadelijk de best beschikbare elementen binnenhalen. En door het bewijs van vertrouwen, door de vaa zelf hun dan reeds te verzekeren stoffelijke vergoeding, en door het dadelijk verkregen contact tusschen bouwheer en bouwmeester, zullen de betrokken architecten in staat worden gesteld hun gezondste werk te leveren.

Want dat behoort ook nog wel eens te worden overdacht, dat, mocht er werkelijk bij toeval in een blinde algemeene prijsvraag een uitnemend architect komen mee te doen, en mocht hij dan ook werkelijk den prijs verwerven, — dat die architect ook dan nog niet eens onder de beste condities zou komen te werken.

Immers eerst na het bekronen van zijn ingezonden plan zou er dan samenwerking tusschen bouwheer en bouwmeester kunnen beginnen. Eerst nadat zijn oorspronkelijke conceptie voor den bouw in zijn geest gegroeid en gerijpt zou wezen, kon er dan sprake van zijn, dieper op de eischen der praktijk in te gaan. En daarmee, met het dan nog inkomen van wellicht allergewichtigste amendementen, zou zijn plan feitelijk weer tegen den grond liggen. En op een rythmiesch, uit de volle opgave tot in al haar onderdeelen zich geleidelijk ontwikkelen der architecturale idee, kon men bij den architect dan onmogelijk rekenen. De geschiedenis van de Damvraagstuk-prijsvraag, en die van het Vredespaleisconcours leveren treurige bewijzen ervan, waar dit achteraan amendeeren, dat feitelijk een ontwrichten wordt, toe leiden moet. En in het laatste geval had men nog wel beproefd het beginsel van een algemeen conconrs aan dat van een invitatie-prijsvraag te koppelen! Zonder beter resultaat echter dan eindelooze lasten en teleurstellingen achterna.

En daarom: laat men in dit geval toch de koe bij de horens durven pakken, en niet de allereerst zich voordoende moeielijkheden achter een schijnmooien maatregel verdonkeremanen. Wat in den wortel niet opgelost werd, kan zich naderhand slechts wreken. Er moet een keuze gedaan worden. En daarbij moet men buiten alle publieke bangheid en buiten het ontzien van belangensferen om, recht op het best bereikbare afgaan.

Het doeltreffendste ware zeker om dadelijk aan één bepaald architekt de opdracht te doen, zooals de stad ook bij technische werken toch den bekwaamste met de ontwerpen belast. Wil men dat nu eenmaal niet, dan blijft een besloten prijsvraag tusschen twee of die der meest aangewezenen stellig oneindig verkieselijk boven een algemeen concours, op den bonnefooi, en waarvoor de besten vrijwel zeker pas spelen. Het tot stand komen van het tegenwoordige Rijksmuseum, dat toch stellig wel als het voornaamste monument der vlak achter ons liggende periode mag worden beschouwd, biedt van den uitslag van zulk een besloten concours een goed voorbeeld.

Het gaat hier om de waardigheid der kunst en om het gehalte zelf van een in het leven te roepen kunstwerk. Waar Rotterdam, na de vele technische havenwerken die het in den laatsten tijd deed uitvoeren, thans ook aan de schoonheid der woonstad wil gaan denken, zou het te betreuren zijn wanneer men, door gebrek aan doortastendheid iets anders zou verwerven dan een waarlijk monument van schoone bouwkunst, tot vreugde van ons allen en tot roem bij het nageslacht."

Ingezonden stukken.

PRIJSVRAGEN.

Tot nog toe is er niet veel succes geweest met den afloop van uitgeschreven prijsvagen en men kan wel haast zeggen, dat het meerendeel geheel op mislukking is uitgekomen.

Dit is zeer te betreuren, want wanneer prijsvragen oordeelkundig zijn voorbereid en de programma's goed in elkaar gezet, dan is volgens mijn oordeel het uitschrijven van prijsvragen zeer aan te bevelen. Door het medewerken daaraan hebben artisten gelegenheid hun talenten te laten zien en zijn daardoor in staat, wat vooral voor jongere behoefte is, bekend te worden of met de uitvoering van het werk te worden belast.

Zijn echter de programma's niet goed samengesteld en de juryleden daardoor niet in staat de beoordeeling goed te doen, dan zijn de gevolgen allertreurigst en raken de prijsvragen in miscrediet.

Is het niet opvallend en vervelend dat er vooral in den laatsten tijd steeds groote strijd bestaat na de uitspraak der jury?

Dit is niet alleen zeer onaangenaam voor de juryleden en mededingers, maar het maakt op de menschen die er geheel buiten staan een onaangenamen indruk.

Als het zoo voortgaat dan kunnen wij er zeker van zijn, dat het uitschrijven van prijsvragen geheel ophoudt, want de uitschrijvers zien met huivering den afloop te gemoet, wat zeer te betreuren is. Wij hebben dit kunnen zien met eenige belangrijke prijsvragen, tot welk een slecht resultaat de afloop heeft geleid en geheel mislukt is.

Het is bijna zeker, dat wanneer de uitslag beter was er zeer zeker meer gebruik van zou worden gemaakt en het Rijk, de Gemeente en particulieren zouden er spoediger toe overgaan. Het blijkt ook uit de vele antwoorden die steeds inkomen, dat er mededingers genoeg zijn, die er met toewijding voor werken. Ook zelfs nog wanneer er te voren door de vakbladen op gewezen was niet mede te doen.

Hier blijkt dus uit, dat er wel degelijk veel belangstelling voor bestaat en de prijsvragen nog steeds tot een gezocht onderwerp behooren.

Is het dan niet jammer dat er niet wat meer verzekering kan gegeven worden aan goeden afloop? Kan en moet daar dan geen verandering in komen? En wij moeten daarop antwoorden, dat het in het belang van onze kunst noodzakelijk is, dat er spoedig een goede regeling komt.

Wat is nu de reden, dat de resultaten zoo slecht zijn en de antwoorden niet in overeenstemming met het programma?

De reden daarvan is grootendeels, dat de programma's niet goed zijn samengesteld.

Het komt toch maar al te dikwijls voor dat het programma het onmogelijke van de mededingers vergt en het werk niet kan gemaakt worden voor den in het programma bepaalden prijs en de juryleden zich laten verlokken door mooie opgewerkte teekeningen zonder op te letten of te berekenen of het werk wel voor het in het programma uitgedrukt bedrag is te maken; zoo ook is de termijn van inlevering dikwijls veel te kort, zoodat er geen tijd is om alles goed te bekijken en te bestudeeren; ook is het bedrag voor prijzen veelal te klein en komen er dikwijls zinnen in het programma voor die voor tweeërlei uitlegging vatbaar zijn.

Ook zal het wenschelijk zijn, dat de antwoorden spoedig na de uitspraak aan de mededingers worden teruggezonden en dat het programma kort maar duidelijk uitdrukt hetgeen verlangd wordt.

Om dit laatste te verduidelijken haal ik hier een voorbeeld aan uit het rapport van een jury voor een prijsvraag van een woonhuis.

In het programma was vermeld, dat het gebouw moest worden verhuurd tegen een bepaalden huurprijs per jaar.

De mededingers togen aan het werk en ieder werkte natuurlijk volgens opgedane ervaring. De een dacht, dat de verhuring beter zou slagen met een suite, terwijl de ander meende neen dat is mij te afgezaagd ik maak geen suite.

Zoo kwamen er vele ontwerpen in. Toen nu het rapport der jury verscheen bleek daaruit, dat de ontwerpen met het ongelukkige suite-systeem dadelijk terzijde waren gelegd, terwijl er bij de andere ontwerpen niet een was, dat een prijs kon veroveren, hoewel er over het algemeen toch zeer goed gewerkt was.

Hier blijkt nu uit, dat het programma niet goed was opgesteld, want wanneer er in het programma was vermeld, dat ontwerpen met een suite-systeem niet in aanmerking zouden komen, zou er zeker niet zooveel arbeid te vergeefs zijn verricht.

Het is dus zaak dat er zoo spoedig mogelijk een Commissie wordt benoemd tot vaststelling van een goed programma en algemeene regeling.

Het is natuurlijk niet mogelijk dat er één programma bestaat voor alle onderwerpen, maar het is wel uitvoerbaar een model programma samen te stellen voor elke kategorie van werk, waarin de voornaamste bepalingen voorkomen. De jury van elke prijsvraag kan hiervan gebruik maken.

Tevens zou het wenschelijk zijn een vaste Commissie te benoemen van vier of vijf leden.

Deze Commissie kan zich steeds bezig houden met de bestudeering en het verzamelen van goede gegevens en tevens bij elke prijsvraag die wordt uitgeschreven, toezien, dat dit geschiedt volgens de vastgestelde regelen. Geschiedt dat niet dan kan de Commissie door publiceering de mededingers er op wijzen. Ook kan deze Commissie van advies dienen.

Daar het de juryleden dikwijls aan tijd ontbreekt, zou de Commissie zich ook kunnen belasten met de voor de bekroning bestemde ontwerpen te begrooten naar vastgesteld tarief en eenheidsprijzen, welke eenheidsprijzen tevens zijn uitgedrukt in het programma.

Deze Commissie zou moeten worden samengesteld met goedkeuring van alle bouwkundige vereenigingen in Nederland. Het zou daarom wenschelijk zijn, dat of wel de bond van Ned. Architecten, of wel de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst het initiatief nam en aan alle vereenigingen van bouwkunst hier te lande hunne medewerking verzocht, door b. v. eenige bestuursleden en leden af te vaardigen waaruit een Commissie kan worden benoemd om model programma's enz. samen te stellen. Daarna zou in een algemeene vergadering dit alles kunnen worden besproken en goedgekeurd.

Voor het samenstellen van een programma voor internationale prijsvragen zou men met buitenlandsche afgevaardigden moeten vergaderen.

Zoodoende zou men eenheid verkrijgen en de juryleden zullen niet meer bloot staan aan het vervelend en afkeurend geschrijf na de uitspraak.

Veelal wordt er ook wel wat veel van de deelnemers gevorderd. Het zou daarom bij prijsvragen van groote werken aanbeveling verdienen eerst een vóór-wedstrijd te houden van schetsontwerpen bestaande uit duidelijke platte gronden en schetsen van gevels en details.

Uit die schetsen kan dan een zekere hoeveelheid van de beste ontwerpen worden genomen en de vervaardigers daarvan worden uitgenoodigd ze uit te werken voor de eind-beslissing.

Door de jury kunnen dan de noodige aanduidingen enz. verschaft worden.

Op deze manier zullen de deelnemers de verlangens van de uitschrijvers leeren kennen en de uitslag zal een bevredigend resultaat hebben.

Het beantwoorden van een prijsvraag is immers ongeveer hetzelfde als het maken van een ontwerp voor een opdrachtgever. Men maakt dan ook eerst een schetsontwerp, waarop de opdrachtgever de noodige bemerkingen maakt en zijn verlangen duidelijker te kennen geeft.

De architect moet daarmede rekening houden en het ontwerp daarnaar inrichten. Op gelijke wijze zou dit bij prijsvragen ook kunnen geschieden.

Meestal toch hangt de doelmatigheid van het ontwerp af van de indeeling der lokaliteiten en geeft dit bij de beoordeeling van het ontwerp den doorslag.

De gevels kunnen nog zoo mooi zijn ontworpen, wanneer de platte gronden niet deugen is al het werk aan gevels, details en perspectiefteekeningen verricht vruchteloos.

CORNs. L. DE KONING.
Architect.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 27. Brieven uit België XIX. De Diamantbeurs te Antwerpen, architecten G. de Ridder en J. de Lange; Woonhuizen te Antwerpen en Synagoge te Ostende, architect J. de Lange met afbeeldingen.
Vroegere Woningtoestanden.
Vergaderingen. Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam, excursie naar Maasoord.
Ingezonden stukken. Werkmanswoningen.

Architectura No. 27. Overzicht van de Week Eene recapitulatie.
Iets over adressen en adhaesiebetuigingen in zake het Raadhuis te Rotterdam door C. N. van Goor.
De Middenstandstentoonstelling.
Een Opmerking door H. Hana.
Technisch Gedeelte. Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Slot). — Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden, — Aanbestedingen van Centrale Verwarmingsinrichtingen door C. M. Slotboom c. i. Rioolbuizen van beton en van ijzeraarde.

De Bouwwereld No 26. Echo's VIII. Bedreigde monumenten.
Hedendaagsche Tuinaanleg. Boekbeschouwing, met afbeeldingen.
Afbeelding Villa „Merwehoeve" door H. A. Reus, architect te Dordrecht.

No. 27. De Kunst van Jan Kallebas, door L. M. Moolenaar.
Hedendaagsche Tuinaanleg (Slot).
De Aanbesteding van Centrale Verwarmingsinrichtingen door C. M. Slotboom c. i.
Losse plaat. Auto-garage-Moll te Nijmegen, arch. Oscar Leeuw.

De Ingenieur No. 27. De binnenversiering van groote stoomschepen. Voordracht gehouden in de vergadering der Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 22 April 1909, door K. Sluyterman, met afbeeldingen.
Het XIIde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres te Utrecht van 15—17 April 1909 VI (Vervolg).
Vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 26 Juni 1909.

Technisch Weekblad (B.v.T.) No. 27. Zuigermachines en Turbines. — Zijn wij met constructie onzer stoomketels op den goeden weg? (Vervolg). — De draadlooze telegraphie en hare practische toepassing (Vervolg).

De Aannemer No. 27. Nederl. Aannemersbond. Mededeelingen van het Hoofdbestuur.
De wetenschappelijke balans van de Rijksverzekeringbank.
Arbitrage.
Afdeelingsverslagen. Amsterdam 24 Juni.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 1. Kunstmatige drogerijen. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Vervolg). — Industrieele stookinrichtingen en hare behandeling (Vervolg). — Zoutglazuren in gaskamerovens

Deutsche Bauhütte No. 27. Enthalten Baupolizeiordnungen Verbote im Sinne des § 134 BGB? door Dr. Hans Lieske.
Von der Wiesbadener Ausstellung door H. Aug. Waldner.
Die Gotik in Paris, door Karl Scheffler, met afbeeldingen.
Sachlichkeit für die Miethausfassade door F. Rud. Vogel bij een ontwerp van Walter Evers te Zürich.
Losse plaat. Raum-Studien, door Schutte & Vollmer te Barmen.

Sint Lucas No. 11. Mei 1909. De inhoud dezer aflevering bestaat uit twee artikelen. Het eerste handelt over Schoolgebouwen in Zwitserland, naar aanleiding van een boek „Les Constructions scolaires en Suisse" door H. Baudin, gelijksoortige beschouwingen verschenen reeds vroeger, naar wij ons meenen te herinneren, in een Duitsch tijdschrift en in het Bulletin des Métiers d'art, de afbeeldingen kwamen ons dan ook bekend voor.

Het tweede artikel is een beschrijving van de kunstschool te Beuron door M. C. Nieuwbarn. Van deze school werd eenige jaren geleden, in het weekblad „Architectura" een beschrijving gegeven, zoodat ook deze mededeelingen niet geheel nieuw zijn. Of deze op middeleeuwsche leest geschoeide inrichting thans nog wel, die invloed op de kunst zal kunnen uitoefenen welke in de middeleeuwen van de kloosterscholen uitging is te betwijfelen. Onzes inziens is de arbeid, die met hoeveel toewijding wellicht ook, hier verricht wordt in vele opzichten te beschouwen als monnikenwerk, maar, toch is het wel aardig om te lezen, door welke gedachtengang de stichters Petrus Lenz en Jacob Wüger tot de oprichting geleid zijn; er is iets positiefs in deze beschouwingen, dat wel aantrekt, maar toch zijn zij niet positief genoeg, om de klip van het dogmatische te vermijden, waarop elke poging tot het doen herleven van de Christelijke kunst der middeleeuwen schipbreuk moet lijden.

Wij ontvingen ook **No. 12** van Juni van hetzelfde maandschrift, welk nummer opent met een goed geschreven artikeltje over Christelijke kunst van de Wouters de Bouchout. Jan Stuyt geeft daarna een artikel over „de Zoldering" vrij naar Semper's Stil. Verder vinden wij een beschouwing over „Groote torens in Nederland" door C. Keulens, welke verscheidene juiste opmerkingen bevat, maar toch ook eenige, die wij niet gaarne zouden onderschrijven en dat zijn wel voornamelijk, die waarin men een aansporing lezen kan, om onze groote torens van meer „passende" spitsen te voorzien, dan de meeste thans bezitten.

Bouwkunst No. 8. De Nederlandsche Bouwkunst der Zeventiende eeuw is een onderwerp waarover de heer Weissman heel wat weet te vertellen. Het artikel onder dezen titel in deze aflevering voorkomend put dan ook het onderwerp nog niet uit, maar toch eindigt hiermede de beschouwing over Hendrik de Keyser en zijn school.

Al zijn de afbeeldingen allen portretten van goede bekenden, zoo ziet men ze toch gaarne weder als fraaie illustraties van een interessanten tekst.

In het tweede artikel vertelt de heer Gratama ons van een bezoek aan Parijs, waarbij de schrijver blijkbaar het meest geboeid is door Garnier's Opera, zonder twijfel het belangrijkste moderne gebouw van de Capitale de l'Univers en toch heeft Garnier geen school gemaakt en staat zijn meesterwerk er als de uitdrukking van een persoonlijke opvatting.

Dit geeft te denken en kan ook gezegd worden van vele latere Parijsche gebouwen, al is er ook geen aan te wijzen, dat in beteekenis met de opera op een lijn gesteld kan worden.

Bij een volgend bezoek aan Parijs zouden wij den schrijver willen aanraden zijn aandacht eens te wijden aan dit verschijnsel en te trachten daarvoor een verklaring te vinden. Veel raadselachtigs in de modern Fransche opvatting van de bouwkunst zou daardoor wellicht opgehelderd kunnen worden.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

De Antwerpsche gemeenteraad heeft 200.000 francs beschikbaar gesteld tot het oprichten van het huis van Rubens als paviljoen van de Stad Antwerpen op de tentoonstelling te Brussel in 1910.

Met de uitvoering is de architekt Blomme belast, die sinds lang met het ontwerp bezig is. Er bestaat een prent van Harrewijn, waar duidelijk het prachtige erf van Rubens in de Vaartstraat (thans Rubensstraat) op afgebeeld is. Van het oude goed is maar een zeer gering en verbasterd brokje overgebleven; toch meenen eenige ingezetenen, dat het wel doenlijk zou zijn, tezelfder plaatse mettertijd geheel Ruben's woning en eigendom weer op te bouwen: een archeologische droom, waarvan de verwezenlijking nog verre is, en waar omtrent ook verschil van meening bestaat, schrijft men uit Antwerpen aan de „N. R. Ct." Te Brussel zou het dan in zekeren zin een proefneming worden.

BINNENLAND.

Haarlem. Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Juni bezocht door 737 belangstellenden; uit de aan het Museum verbonden boekerij werden 183 boek en plaatwerken uitgeleend naar verschillende plaatsen van het land, terwijl aan het Museum verbonden School voor Kunstnijverheid gedurende de afgeloopen maand bezocht werd door 119 belangen.

Zondag j.l. is in de Rotonde van genoemd Museum eene tentoonstelling geopend van batikwerk, ontworpen en vervaardigd door den Heer H. W. Rees te Haarlem.

De in het afgeloopen jaar op bovengenoemden School vervaardigde studiewerken zullen in verschillende serieën in het trapportaal van het Museum worden tentoongesteld. Tevens worden de door de leerlingen der afdeeling metaalbewerking vervaardigde werkstukken in een der zalen van het Museum ter bezichtiging gesteld.

Deventer. Op het terrein der Groote Landbouwtentoonstelling te Deventer, welke gehouden wordt van 21—26 Juli a. s. wordt thans door den A. N. W. Toeristenbond voor Nederland eene verzameling wegen aangelegd volgens verschillende methoden.

De bedoeling is den bezoekers, die meerendeels weggebruikers zullen zijn en voor een groot deel ook wel wegonderhouders, een oordeel, op eigen aanschouwing gegrond mogelijk te maken over verschillende gebruikelijke aanlegmethoden in verband met de kosten van aanleg en van onderhoud. Tevens wil men hun doen zien met hoe weinig bezwaar — door breede velgen te gebruiken, door het spoorhouden tegen te gaan of eventueel door paardenspoor te straten — het snel bedorven van goede wegen is te voorkomen, in het belang zoowel van den gebruiker als van den onderhouder. Proeven zullen daartoe genomen worden op zooveel mogelijk geheel gelijk aangelegde wegen met een en dezelfden wagen met breede en met smalle velgen, terwijl om het betoog, dat goed zijn en goed blijven van den weg voor den landbouwer van groot belang is, te versterken, onder leiding van Prof. Nelemans, te Delft proeven zullen worden genomen omtrent de benoodigde trekkracht op goede wegen, zoowel als op reeds in meerdere of mindere mate stukgeredene.

Gemaakt worden: grintweg — grintweg met klinkerpaardenspoor — basaltslagweg — geteerde en gasphalteerde basaltslagweg — teermacadam (basaltslag met teer en pek vermengd als beharding) — klinkerweg — sintelweg en vakjes klei, asphalt-, hout- en kleinplaveiselbestrating terwijl voor de trekkrachtproeven tevens een klei- en een zandweg aanwezig zullen zijn.

De werkzaamheden op het terrein in de Worp te Deventer zijn in vollen gang en een bezoek aan dat terrein is voor technici belangwekkend. In het bijzonder wordt de aandacht gevestigd op de stofvrije teermacadamweg, zooals die door de firma Boesewinkel te Zutphen in samenwerking met de Basaltmaatschappij te Rotterdam reeds op enkele plaatsen in ons land gemaakt werd en nu ook op dit terrein wordt aangelegd.

Voor belangstellenden bestaat, waarschijnlijk ook nu nog, gelegenheid een kijkje te nemen op het terrein en gedeeltelijk nog te zien hoe de wegen gemaakt worden.

Arnhem. Men leest in de N. Rott Courant:

De Doorwerth behoort aan den heer Scheffer, die op de Duno woont. Hoe kunnen dan een aantal andere heeren vergaderen over restauratie van het kasteel?

Wij hebben den heer Scheffer Zaterdag opgebeld, doch van de Duno geen antwoord kunnen krijgen. Onze correspondent te Arnhem heeft zich daarna gewend tot den burgemeester van Renkum, lid der commissie, en deze deelde hem het volgende mede.

Doorwerth behoort aan den heer Scheffer, maar deze doet er niets aan, zoodat het verval van het slot steeds grooter wordt. Uit den wensch om dit nationale monument te behouden, is nu het denkbeeld gerezen om een vereeniging op te richten, welke zich als doel zal stellen te trachten het slot van den heer Scheffer over te nemen. Door doelmatige restauratie zou het dan behouden kunnen worden. Misschien ware er dan een museum in te richten, maar dit is toekomstmuziek; voorloopig is, zooals ik zei de bedoeling te trachten het slot in handen te krijgen.

Personalia.

— Tot ingenieur der Nederlandsche Tramwegmaatschappij te Heerenveen is benoemd de heer H. N. Biezeveld, ingenieur der Tweede Noord-Hollandsche Tramwegmaatschappij te Amsterdam.

Tot directeur der gasfabriek te Sliedrecht is benoemd de heer A. F. van Hoeve.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundig Opzichter-Teekenaar, direct. Br. onder letter E aan de Boekhandelaren E. Broekbuis en Zonen, Hengelo (O.) (1)

— Schrijver-Teekenaar. Zie adv. in dit No. (1)

— Tijdelijk bouwkundig Opzichter bij de Gemeente-Gasfabriek te Roermond, belooning f 100.— 's maands Schriftelijke aanmelding vóór 15 Juli a. s. bij Burgem. en Wethouders. (1)

— Leeraar in het handteekenen en boetseeren, aan de ambachts-avondschool te Gouda (cursus van 1 Sept. tot 31 Maart. Bezit akte MI vereischt. Jaarwedde f 600.—. Stukken vóór 18 Juli a. s. aan den Burgemeester. (1)

— Opzichter bij de Gem. Reiniging te Hilversum. Jaarw. f 700—f 1000 tevens te benoemen tot Onderbrandmeester. Jaarw. f 300. Br. Aanmelding voor 11 Juli ten Raadhuize. (1)

— Directeur voor een Naaml. Vennootschap te Amsterdam op gebied van houtbewerking. Salaris f 1200 p. j. Verplichte deelname f 10 à f 15.000 in het Maatschappelijk Kapitaal. Br lett. D B, Alg. Adv.-Bur Kruisman & Co., Amsterdam. (1)

— Leeraar-Handteekenen voor Litho- en Typografen. Leeraar Lijnteekenen voor een voorbereidende klasse beide tegen 1 Oct. voor den wintercursus aan de Vakteekenschool Patrimonium 95 Nieuwe Heerengracht Amsterdam. Zich te wenden tot den Directeur der School: H. J. van Ooijen, P. C. Hooftstraat 113. (2)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM — Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Leeraar in Handteeken en (12 lesuren per week), Leeraar in Wiskunde (6 lesuren per week) aan de Burgeravondschool te Vlissingen, jaarwedde afhankelijk van het bezit van akten f 60, f 50 of f 35 per wekelijksch lesuur. Stukken vóór 15 Juli aan den Burgemeester. (2)

— Ingenieur met ervaring havenaanleg, Opzichter met ervaring havenbouw, Opnemer-Teekenaar. Zie adv. in dit No. (2)

— Bouwkundige, als Opzichter-Teekenaar, voor groote fabrieken salaris minstens f 100 per maand. Leeftijd tusschen 25 en 35 jaar. Uitzicht op vaste positie. Br. onder No. 22681, bureau der Nieuwe Rott. Courant. (2)

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar, voor ruim 3 maanden, salaris f 55 à f 60 per maand. Br. onder letter V 273, bureau Vraag en aanbod, Deventer. (2)

— Aankomende bouwkundige Teekenaars op Technisch Bureau voor betonijzerconstructies. Brieven letter N. D. B., Nijgh en van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam. (2)

— Gemeente-Opzichter te Steenbergen, salaris van f 1000 's jaars. De benoemde moet tevens les geven in bouwkundig teekenen aan de gemeente-teekenschool. Stukken vóór of op 10 Juli a.s. bij den Burgemeester. Diploma Rijkswaterstaat zal tot aanbeveling strekken. (2)

— Bouwkundige bij den bouw van een woonhuis bekend met terrazzo. Brieven letter N K S, aan Nijgh en van Ditmar, Rotterdam. (2)

— Vertegenwoordiger voor Holland voor Basaltlava- en Tufsteengroeven. Brieven in het Duitsch onder No. 53589 aan het bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Hoofdleeraar aan de Academie te Rotterdam. Zie adv. in dit no. (2)

— Tijdelijk Directeur, aan de Burger-Avondschool te Velsen tevens leeraar in Lijn en Vak teekenen, in het bezit der akte M³. (uitzicht op vaste aanstelling), maandelijksche belooning, berekend naar eene jaarwedde van f 700. Indiensttreding 1 October a. s. Aantal lesuren 11 per week. Inzending van stukken voor 17 Juli 1909 aan den Burgemeester. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruischstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

19 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	f 60—f 125	p.m
12 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	f 70—f 125	„
15 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 45—f 120	„
8 Waterb. Opzr.	21—50 j.,	f 60—f 100	„
3 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j.,	f 30— f 50	„
4 Chef-machinisten	28—38 j.,	f 80—f 130	„
4 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 130	„
4 Werktuigk. Teek.	25—32 j.,	f 80—f 110	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 60	„
4 Electrotechniker	20—35 j.,	f 60—f 130	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 12 Juli.

Hoogeveen, ten 2 ure. In het café Ogterop: het maken van een stationsgebouw met remises te Emmen. Het bestek met teekening verkrijgbaar aan het Hoofdbureau der Maatschappij te Hoogeveen. De bijzetten moeten vóór 12 uur van den dag der Besteding worden ingezonden aan den Directeur B. W. de Boer, te Hoogeveen, door wien gedurende 3 dagen, de besteding voorafgaande van 2 tot 4 uur inlichtingen worden verstrekt

DINSDAG 13 Juli.

Heinkenszand, ten 6 uur. Door het R. K. Kerkbestuur van de H. Blasius in het café van den heer C. Pieters aldaar: a. het bouwen van een parochiale school met vier lokalen en bijbehoorende werken; b. het bouwen van een woning voor het hoofd dier school beide a/d Kerkdreef ald. Aanwijzing onmiddelijk voor de besteding. Bestekken en teekeningen ter inzage bij den Architect L. B. Mudde te Goes, en aldaar verkrijgbaar.

Utrecht, ten 11 ure, door de Regenten van de burgerscholen der Ned. Herv. Gemeente in het hierna te noemen gebouw: het amoveeren der voormalige onderwijzerswoning aan het Munsterkerkhof en het bouwen van schoollokalen, enz.; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen bij den boekdr. P. den Boer, Jeruzalemsteeg 12, Utrecht.

Stad Almelo, ten 2.30 ure, door het gem. bestuur: de levering van ricolbuizen en bodemstukken van cementbeton; bestekken te bekomen ter gem. secretarie.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van Staatssp. in het Moreelsche Park: bestek no. 1187: het maken van een losweg, het wijzigen van sporen en wissels en het uitvoeren van diverse werken op de halte Wilhelmsoord, begrooting f 5200. (Zie adv. in no. 26.)

Cillaarshoek, ten 11 ure, door De Gebrs. Dam, in het Café van W. 't Veld: het amoveeren der oude en het bouwen van een nieuwe graanschuur met stalling, bestek en teek. ter inzage in voorn. café en in het hotel van W. C. Vermeer te Strijen; teek. te bekomen bij den arch. D. H. Lammers te Strijen, aanw. 12 en 13 Juli van 11—12 uur.

Emmen, ten 11 ure, door het gemeentebestuur: per. I: het bouwen van een school met 4 lokalen te Barger-Oosterveld, per. II het leveren en plaatsen van schoolmeubelen enz. perc. III het bouwen eener onderwijzerswoning, per. IV het bouwen van een school met 4 localen te Erica bij de Oosterveensche brug. perc, V het leveren en plaatsen van schoolmeubelen enz., perc. VI het bouwen eener onderwijzerswoning, perc. VII het aanbouwen van een lokaal c.a. te Maten, perc. VIII het leveren en plaatsen van schoolmeubelen enz. bestekk. en teek. te bekomen bij den gem.-architect E. Kliphuis, aanw. gehouden.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. (4)

WOENSDAG 14 Juli.

Dragten ten 10 ure. — Door het gem.-best. het afbreken van de bestaande draaibrug en het maken van een nieuwe ophaalbrug: bestek en teek. te bekomen ter secr.; aanw. 12 Juli ten 11 ure.

Purmerend ten 2 ure. Door de Werkmansvereen. Vooruit in het logement van A. Prins: het ophoogen bestraten en rioleeren van een gedeelte bouwterrein. Bestek en teekening ter inzage in het logement bovengenoemd, aanwijzing op den dag der besteding, ten 10 ure.

Purmerend ten 12 uur. Door het gem. best.: het maken van eenige nieuwe valmuren, het dempen en rioleeren van een gedeelte Singelgracht en twee slootjes en het rioleeren van eenige straten; bestek met teek. te bekomen ter secretarie de teekening ter inzage bij den gem. arch.

DONDERDAG 15 Juli.

Den Haag ten 2 ure. Door het gem.-best.: het vergrooten en verbouwen van de school aan de Hemsterhuistraat Aanwijzing 12 Juli te twee uren. De voorwaarden en de teekeningen verkrijgbaar aan de Gemeentewerf aan het Groenewegje.

's-Gravenhage ten 2 ure. Door het gemeentebestuur: het aanleggen rioleeren en bestraten van een gedeelte van het Willem-Beukelszoonplein. Aanwijzing 12 Juli te elf uren aan de Gemeentewerf aan het Groenewegje, alwaar de voorwaarden en teekeningen verkrijgbaar zijn.

Maram ten 4 ure. Door het gem.-best.: het bouwen van een school m. onderw. woning aan de Boerakker; best. en teek. bek. ter secretarie; inl. en aanw. verstrekt de gem.-opzichter.

Menaldum. Door het gem.-best. van Manaldumadeel: de levering v. 65000 harde vlakke waalstraatklinkers, 95.000 licht getrokken waalstraatklinkers, 44.000 kromme waal-traatklinkers; monsters van minstens 5 steenen met prijsopgaaf op zegel ingewacht ten gem. huize.

Zuidlaren. Door het gem.-best.: de levering van 30000 straatklinkers; monsters van minst ns 10 steenen ingewacht ten gemeentehuize.

Raalte ten 11 ure. Door het gem.-best: het bouwen eener gasfabriek met fitterswoning aan het kanaal te Raalte; best. en teekeningen ter secr. ter inzage en aldaar te bekomen inl. ten gem huize van 9—12 en 1—5 ure.

VRIJDAG 16 Juli.

Delft, ten 11.30 ure. Door het gem. bestuur: bestek no. 12: het dempen van een sloot en het aanleggen en rioleeren van eene straat langs de Nieuwe plantage. met bijkomende werken, raming f 8590 (Zie adv. in dit no.

Den Haag, ten 2 ure. Door het hoofdbestuur der posterijen en tel in een der lokalen aan de Parkstraat: den bouw van een station voor Radio-telegrafie te Scheveningen. (Zie adv. in dit no.)

's-Gravenhage, ten 2 ure. In het gebouw De Loge, Fluweelen Burgwal: het maken van een gebouw voor het Groot Oosten der Nederlanden. Bestek en teek. te bekomen bij Matveld's Boek- en Papierhandel, Wagenstraat 127. Aanwijzing 10 Juli 2 ure in het gebouw, alwaar dagelijks van 2 tot 3 uur inlicht zijn te bekomen.

ZATERDAG 17 Juli.

Utrecht, ten 2 ure. Door het gemeentebest.: het maken van een vaste brug over de Vleutensche Wetering nabij de Bilitonkade met bijbeh. werken; bestek en teekening ter inzage aan het bureau der gemeentewerken en ten stadhuize en bij de boekh. van Terveen en Zn. te bekomen.

Delft, ten 12 ure, door de Regenten van het Weeshuis der Gereformeerden in de Regentenkamer: het bouwen van een weeshuis aan de Nieuwe Plantage; bestek met teekeningen te bekomen ter drukkerij van C. J. van Doorne, Hypolitusbuurt 19, aanw. gehouden. Inlichtingen geeft de architect A. van der Lee te Delft.

Antiquariaat van de „Opmerker"

Ad. Burr. **Photographische Reiseaufnahmen aus England u Frankreich 1904.** 160 motieven op 80 platen, vroeger f 13.— . . . . . f 4.50

Billing. **Architekturskizzen.** 48 platen en portefeuille . . . . . f 6.—

L. Krook. **Architectur der Niederlande,** 60 platen, Monumenten van Oud-Nederlandsche Bouwkunst (vroeger f 21.60) . . . . . f 6.—

A. Messel. **Der Wertheimbau.** 30 platen in portef. (f 15.—) . . f 4.50

Tijdschrift uitg. door de Nederl Maatschappij ter Bev. der Nijverheid. 1872—'76 en '80—1906 32 jaargangen in afl.

Onbr. 1872 afl. 1—2, '82 titel en inhoud '88 inhoud '99 titel en inh. 1906 afl. 7.

Te zamen . . . . . f 7.—

Dr. W. Bode. **Geschichte der Deutschen Plastik.** Elegant geb., vroeger f 15.— . . . . . f 3.60

J. Bouwman. **Bedijking, Opkomst en Bloei van de Beemster** met portret en kaarten, in 4 afleveringen. Purmerende 1856. Exemplaar op zwaar papier. (Belangrijk voor de kennis van den waterstaatkundigen toestand van Noord-Holland) . . . . . f 1.50

M. H. A. J. van Meurs. **Aanwijziging bij het Topographisch Teekenen,** met atlas van 24 platen. Breda Broese & Co. 1889 . . . . . f 2.—

Karl A. Romstorfer. **Die Bautischlerei.** Leipzig. Karl Scholtze 1882. Met 191 figuren in den tekst . . f 1.50

Lacroux. **La Brique Ordinaire.** 2de Serie. 80 platen in portefeuille f 18.—

Karl Zetzsche. **Zopf & Empire.** Façaden, poorten, deuren, vensters, architectonische détails en binnendecoratie in Barock- en Empirestijl.

I. **Fassaden aus der Empire-Zeit.** 30 platen in portefeuille . . . f 9.—

II. **Haustüre, Tore und Fenster.** 30 platen in portefeuille . . . f 9.—

III. **Arch. Details und Einr. d. innern Ausbaus.** 30 platen . . . . f 9.—

I, II en III te zamen . . . f 21.06

Serie IV. **Fassaden der Zopfzeit** verschijnt later.

Kunstaardewerk.

POTTERIJ „REMBRANDT",

Jan van Galenstraat, NIJMEGEN.

Faience — Tegels — Tegeltableaux.

VAN OMMEREN & Co., Arnhem.

Groothandel **Spiegel-Vensterglas, Verfwaren.**

GEORNAMENTEERD GLAS.

44ste Jaargang. ZATERDAG 17 JULI 1909 No. 29.

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „Dr Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit bij voor uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Indrukken uit Londen.

(Vervolg van bladzijde 220.)

Een der eerste zalen, die men binnentreedt, de voormalige balzaal, draagt niet ten onrechte den naam van Vandijck Room, want er hangen niet minder dan 21 portretten door van Dijck geschilderd, waaronder het beroemde portret van Karel I te paard, dat een der korte wanden van het vertrek beslaat, die van de kinderen van genoemden koning en van den schilder zelf, welke niet minder vermaard zijn.

Een volgende kamer bevat stukken van den Italiaanschen schilder Zuccarelli. In een andere ziet men een plafond, geschilderd door Verrio, den Olympus voorstellend, alsmede prachtig decoratief houtsnijwerk van Gibbons. Dan volgt een groote zaal, de z. g. Waterloo-Chamber of groote eetzaal, waar tal van portretten hangen van bekende personen, die een rol gespeeld hebben in de gebeurtenissen van de jaren 1813—1815, geschilderd door Thomas Lawrence en anderen.

Deze zaal is door Wyatville gebouwd ter plaatse, waar zich vroeger een vrij nutteloos binnenplein bevond en kon dus alleen door bovenlicht worden verlicht.

De groote Receptiezaal, oorspronkelijk voor balzaal bestemd, is zeer weelderig in Louis XV stijl gedecoreerd.

Van reusachtige afmetingen is de z. g. St. Georges Hall waarvan het plafond gedecoreerd is met de blazoenen van al de ridders van den Kouseband van de instelling der orde af. Aan de wanden prijken de portretten der koningen van Engeland van Jacobus I tot George IV.

Interessant is de z. g. Guard Chamber, om de fraaie wapenrustingen uit de zestiende en zeventiende eeuw, die er opgesteld zijn. Daar hangt ook het beroemde schild van zilver met goud ingelegd, dat door Frans I aan Hendrik VIII vereerd werd en gezegd wordt een werk van Benvenuto Cellini te zijn. Overigens hebben hier de relieken van Nelson en Wellington in den regel veel bekijks.

De beide laatste vertrekken van de serie zijn de z. g. Presence-Chamber en Audience-Chamber, beide met plafonds, geschilderd door Verrio.

In de laatstgenoemde kamer treft men de portretten aan van de Stadhouders Frederik Hendrik en Willem II door Honthorst, en van hieruit verlaat men weder het gebouw, waarbij men in 't voorbijgaan nog het portret van den bouwmeester Wyatville kan opmerken, en bevindt zich dan weder op het pleintje achter de Norman Gate, vanwaar men binnen kwam, de geest vervuld van een massa tamelijk verwarde indrukken van hetgeen men daarbinnen gezien heeft.

Want behalve de schilderijen bevatten de staatsievertrekken nog tal van kostbare meubelen, gobelins, beelden, vazen, wapens en andere kunstvoorwerpen, waarvan men slechts een flauwe herinnering medeneemt.

Van het zooevengenoemde pleintje komt men door een poort, die aan de buitenzijde het jaartal 1583 draagt op het Noorder Terras, vanwaar men een prachtig uitzicht genieten kan op de Theems en het naburig Eton. Rechts omgaande komt men op het Oost-Terras, dat ook fraaie uitzichten biedt in den tuin en het park en van waar men de particuliere vertrekken van den koning, die niet voor het publiek toegankelijk zijn, maar een niet te beschrijven verzameling kunstwerken van allerlei aard moeten bevatten, althans van buiten kan bezien. De aanblik van den Oostgevel is niet minder kolossaal dan dien van den Noordgevel. De Oostgevel heeft een lengte van ongeveer 133 M. het front van het kasteel aan de Noordzijde heeft, gemeten van den Bell-Tower (XI) af een lengte van niet minder dan 570 M. Uit deze afmetingen kan men ten naasten bij afleiden welk een oppervlakte het kasteel beslaat.

Verder voortgaande kan men van het Oost Terras af langs de poort van George IV (XXIII) weder Castle Hill bereiken en vandaar Thames street. Voordat wij het kasteel verlaten begeven wij ons nog even op het platform boven de Wacht (XVII) en werpen een blik achterwaarts op het plein van den Lagen burcht, het meest indrukwekkende en meest typische binnenaanzicht van het kasteel en wij gaan nu niet meer door de poort van Hendrik VIII (XIV) terug, maar langs de kapel en over de pleintjes tusschen de bijgebouwen naar een steenen trap, de z. g. Hundred Steps, die ons dadelijk op den weg naar Eton brengt.

De brug over de Theems gepasseerd zijnde bevindt men zich dadelijk in de hoofdstraat van Eton, waaraan ook de oude Collegegebouwen gelegen zijn, die men reeds van het Noord Terras heeft kunnen waarnemen.

Tengevolge van de voorjaars-holidays was het doodstil in de omgeving en in het inwendige der Collegegebouwen, ook al weder een complex dat in den loop der eeuwen tot een zeer schilderachtig geheel is samengegroeid.

Eton College is gesticht door Hendrik VI in 1440 en wordt nog steeds beschouwd als de voornaamste der inrichtingen van onderwijs en opvoeding in Engeland. Het aantal leerlingen varieert van 1000 tot 1200 en elk Engelschman van goede familie zendt zijn jongens naar Eton, om hen daar te laten voorbereiden voor de studie aan een universiteit of voor een millitaire carrière.

Wanneer men door de poort van het voorgebouw, dat door Christopher Wren gebouwd werd, het ruime vierkante voorplein betreedt, heeft men recht voor zich den gevel van het oudere gedeelte met den breeden klokketoren in het midden, welker architectuur aan die van Hampton Court herinnert. De schoolgebouwen omsluiten dit voorplein aan drie zijden, de Zuidzijde wordt geheel ingenomen door de kapel. De poort in den klokketoren voert ons naar een tweede kleiner binnenplein met kloostergang, waarop aan vier zijden de verschillende college-lokalen in twee verdiepingen uitkomen. In de poort is een mooi gewelf en bijzonder schilderachtig is een zijpleintje, achter het koor van de kapel gelegen, hetwelk men van het voorplein door een kleinere poort bereikt.

Aan de oude gebouwen is weinig gerestaureerd, de oude steenen spreken nog hun eigen taal tot den bezoeker, die zich hier eerst recht een denkbeeld kan vormen van het milieu, waarin de Engelsche spes patriae wordt opgevoed.

Wel zijn de jongens hier niet opgesloten als in een klooster, zij wonen meest in de omringende gebouwen, verdeeld in afdeelingen van 20 tot 40, onder onmiddellijk toezicht van de leeraren, bij wie zij feitelijk inwonen. Zij brengen dus alleen de schooluren in de collegegebouwen door, hebben prachtige sportterreinen tot hun beschikking, een mooie rivier om te roeien, een mooie landstreek voor fiets- en wandeltochten. Dit alles moet men ook rekenen tot het milieu, waarin zij hun jongenstijd doorbrengen, maar het oude eerwaardige gebouw, met zijn overwegend middeleeuwsch karakter, vormt voor hen in dit alles het middelpunt.

Hier kan men zich voorstellen, hoe het komt, dat de vooruitstrevende Engelsche natie toch nog in zoovele opzichten, in zeden en gewoonten, zoo uitermate conservatief is.

Wat de architectuur betreft behoeven wij dit onzen lezers niet nader te verklaren en wien zal het verwonderen, dat de bekende architect Arthur Blomfield toen hij omstreeks 1888 nieuwe schoolgebouwen te Eton moest bouwen, zijn best deed om zooveel mogelijk te blijven in overeenstemming met het oude. Ook de traditioneele kapel werd daarbij niet vergeten. Traditie en nog eens traditie, want het is toch niet aan te nemen, dat hier het alles doordringend godsdienstig gevoel der middeleeuwen den bouwmeester daartoe aanleiding gaf, gelijk dit ongetwijfeld bij de stichters van het oude Collegebouw op den voorgrond trad.

Een vriendelijke en spraakzame custos liet ons de oude kapel zien, niet zoo rijk versierd als de kapellen van het Koninklijk slot, maar een „noble edifice" van goede verhoudingen en zoo goed onderhouden, dat men kon twijfelen zich in een gebouw van de vijftiende eeuw te bevinden.

Veel is dan ook uit later en uit den laatsten tijd afkomstig, zoo o.a. de fraaie koorbanken, geschonken door families, waaruit zonen in Eton hun opleiding hebben genoten. Vele bekende namen komen voor op de koperen gedenkplaten, die in de rugleuningen zijn aangebracht. De voor-kapel, een afzonderlijke ruimte aan de westzijde is nagenoeg geheel gemaakt tot een „Memorial-hall" voor 80 oud-leerlingen, die in den Krim-oorlog gesneuveld zijn. Ook de Zuid-Afrikaansche oorlog kwam natuurlijk ter sprake en onze geleider vertelde, dat er niet minder dan 1200 oud-Etonians in het Engelsche leger in Afrika waren waarvan er 120 gevallen zijn. Een opschrift op de treden van het altaar maakt hiervan melding. Lord Roberts zelf was een oud-leerling van Eton. Voor 120 nieuwe gedenkplaten biedt de kapel echter geen ruimte; men heeft toen tegenover het oude Collegegebouw een „Memorial-hall" voor de in Afrika gevallenen gesticht, waarin tevens een bibliotheek gevestigd is.

Wat de kapel aangaat neemt men onwillekeurig den indruk mede, dat zij niet meer is de plaats van devote godsdienstoefening, maar veeleer een soort mausoleum of pantheon, een praalgebouw, dat den roem der stichting verkondigt en waar men den bezoeker met zichtbaar welgevallen rondleidt, op welks behoud men dus zeer gesteld is.

Naar Windsor terug wandelt men in een goed kwartier en in drie kwartier brengt de trein ons uit deze landelijke oorden weder terug naar Paddington-station een der middelpunten van het verkeer in West-Londen.

(Slot volgt.)

Bond van particuliere architecten in Hessen.

De particuliere architecten in het Groothertogdom Hessen hebben op 20 Juni j.l. te Darmstadt een bond opgericht, die zich ten doel stelt, misstanden uit den weg te ruimen, die herhaaldelijk aanleiding gaven tot gegronde klachten; misstanden, die aan de vrije ontwikkeling der bouwkunst in den weg staan en waardoor de architecten in hun belangen benadeeld worden.

Als oorzaak daarvan wordt de hierarchische organisatie van het bouwwezen in Hessen genoemd en in verband hiermede gewezen op het feit, dat meermalen in den laatsten tijd aan ondergeschikte Staatsambtenaren bouwwerken worden opgedragen, die blijken boven hun krachten te gaan, zoodat producten te voorschijn komen, die allerminst op den naam van kunstwerken aanspraak kunnen maken.

De gunstige uitzonderingen, die nu en dan op te merken zijn kunnen het euvel niet wegnemen. De bond dringt er daarom op aan, dat de vrije mededinging voor alle in het land aanwezige artistieke talenten worde opengesteld ook bij stedelijke bouwwerken, in het bijzonder ook in landelijke gemeenten, bij kerkenbouw, enz. en men stelt zich voor, dat dit op de kosten dier bouwwerken eveneens een gunstigen invloed zal hebben. De particuliere architect, doorkneed in de practijk heeft toch veel meer gelegenheid tot en routine in een zorgvuldig overwegen van de beste wijze, waarop de beschikbare middelen besteed zullen worden, omdat hij daarvoor persoonlijk de volle verantwoordelijkheid te dragen heeft.

De afdeeling Offenbach kan reeds op een succes in deze richting wijzen. Een adres, door die afdeeling aan het stadsbestuur gericht had namelijk tot gevolg, dat twee particuliere architecten werden uitgenoodigd, advies uit te brengen over een op het gemeentebureau opgemaakt ontwerp voor een groot Ziekenhuis. Verschillende verbeteringen in het ontwerp werden hierdoor verkregen en bovendien nog een besparing in de kosten van uitvoering.

Op deze wijze kan dus het talent en de ervaring der particuliere architecten aan het algemeen belang ten goede komen, terwijl ook ongetwijfeld het aanzien van den architect en de waardeering van zijn werk, in de oogen van het publiek daardoor winnen moeten.

In de bovenstaande mededeelingen wordt niet gerept van de ongeoorloofde concurrentie, die door Staatsambtenaren aan de particuliere architecten wordt aangedaan, waarover in Duitschland, evenals ten onzent, veelvuldig geklaagd wordt. Wellicht zal ook deze misstand wel de aandacht van den bond hebben.

Allereerst schijnt echter het opdragen van belangrijke bouwwerken aan onbevoegde ambtenaren die aandacht te hebben getrokken. Ook hier te lande zijn daartegen wel eens stemmen opgegaan en was daartoe gegronde aanleiding gegeven niet slechts in provinciesteden, maar ook in onze groote steden, de hoofdstad niet uitgezonderd.

Daarmede is niet gezegd, dat in die steden de uitvoering van bouwwerken aan onbevoegde handen is toevertrouwd, vele gemeenten beschikken integendeel over uitstekende technische en hier en daar ook artistieke krachten, maar de omstandigheden eischen van een gemeente-architect vooral in een groote stad een veelzijdigheid op technisch en artistiek gebied van dien aard, dat zulk een ambtenaar wel een wondermensch moet zijn, om te kunnen voldoen aan alle eischen, die hem gesteld worden.

Men vergete daarbij niet, dat hij steeds aan den weg timmert en vaak aan meedoogenlooze critiek blootstaat.

Wat hier van de gemeente-ambtenaren gezegd werd is ook op den rijksambtenaar van toepassing en waar nu uit den aard der zaak, wanneer men spreekt van belangrijke bouwwerken, allereerst gedacht wordt aan openbare gebouwen, waarbij een monumentale opvatting op haar plaats is, de gebouwen dus, die bij het nageslacht als de monumenten van onzen tijd zullen gelden, daar mag men ook eischen, dat daaruit de opvattingen, de stroomingen van onzen tijd tot uitdrukking zullen komen en dat aan de besten en meest begaafden van onzen tijd de gelegenheid worde gegeven, daarin hun denkbeelden te belichamen.

De Hessische architecten hebben terecht ingezien, dat de beweging om zooiets te bereiken van hen zelf moest uitgaan en dat deze aangelegenheid van meer belang is dan de quaestie der ongeoorloofde concurrentie, die wellicht mettertijd vanzelf verdwijnen zal bij een betere organisatie van het Staatsbouwwezen en die ook met het belang van de ontwikkeling der bouwkunst eigenlijk minder te maken heeft, doch veeleer het persoonlijk belang der particuliere architecten raakt.

Ten slotte kunnen wij niet nalaten den Bond van Nederlandsche Architecten te wijzen op het voorbeeld der Hessische collega's en op de aangelegenheid, die aanleiding was tot hun nadere aaneensluiting.

Het Huis Honselaarsdijk.

Door de Vereeniging „die Haghe" is deze dagen uitgegeven een boek over het voormalig Huis Honselaarsdijk, waarover „Het Vaderland" de volgende belangrijke bijzonderheden mededeelt:

In den hoek, gevormd door de wegen naar Naaldwijk en naar Loosduinen (via Poeldijk ligt in het Westland het dorp Honselaarsdijk, een buurtschap behoorende onder Naaldwijk, waarmede het door een mooien schaduwrijken weg van een kwartier gaans verbonden is.

De meerendeels zeer eenvoudige woningen staan er in een dubbele rij langs den weg; tuinland en weiden, door vaartjes en slooten doorsneden, strekken zich daarachter uit. Hier en daar flikkert het witte glas van rijen druivenkassen den wandelaar tegen, en uit de weiden klinkt het landelijk koor van rundergeloei, schapengeblaat en kikkergekwaak.

Niets verraadt, dat dit eenvoudige gehucht in den bloeitijd der republiek, gedurende drie kwart eeuw een centrum is geweest van het vorstelijk en diplomatiek leven in ons land; dat beroemde Vorsten en Vorstinnen, vergezeld van een schitterende hofstoet, hier dagelijks verkeerd hebben; dat militair vertoon en luisterrijke feesten er aan de

orde van den dag waren; dat de koeriers die van hof tot hof Kabinets-missives overbrachten, dagelijks over de landelijke wegen af en aan reden; dat al de schittering en de weelde der hofhouding van de meest prachtlievende der Oranjevorsten hier in deze dorpsche buurt werden tentoongespreid.

De heer Th. Morren, die ons dit alles voor den geest brengt in zijn waardevol, door de Vereeniging „Die Haghe" uitgegeven boek „Het Huis Honselaarsdijk" en uit de verspreide gegevens aangaande dat buitenverblijf der Oranje's een streng historisch geheel samenstelde, heeft voor die verrijking van onze geschiedkundige literatuur recht op onzen dank.

Helaas, er is weinig van al dien luister te Honselaarsdijk overgebleven. Als men, van Poeldijk komende, het gehucht nadert, wordt men er het eerst aan herinnerd door een groote kweekerij van Westlandsche cultures (inzonderheid druiven en tomaten) die den naam „Nieuw Hunsel" draagt. De enorme kassen staan gedeeltelijk op den grond van den paleistuin van het kasteel, vandaar dat de eigenaar dezen naam koos. Want oudtijds, lang vóór Frederik Hendrik er zijn buitenverblijf bouwde, heette het gehucht Hunsel, Huntsel, Hontsele, en later Hontsolerdike, ook wel Hondsholrerijk en Honselaarsdijk.

Een meer reëele herinnering dan deze naam is een overblijfsel van een gedeelte der paleisstallen. Het is thans een blok vrij onaanzienlijke woningen met een poortopening in het midden; men zou het houden voor een oude vrouwen-hofje of een soortgelijk gesticht. Het wordt nog altijd „het Hof" genoemd. Aan den weg naar Naaldwijk is voorts met eenige nauwkeurigheid in het eigenaardige beloop der wegen en vaarten het oude plan van aanleg van het halfronde plein in het front van het gebouw nog te volgen. Verder zijn er boerderijen en woningen, die nog bouwresten vertoonen van den tijd toen het slot er stond. En als een laatste aanschouwelijke herinnering aan het leven in het buitenverblijf der Oranje's kan men in de Protestantsche kerk te Wateringen den gebeeldhouwden predikstoel uit de hofkapel van 't paleis aanschouwen. Vraagt men den koster, of hij weet, waar die preekstoel van afkomstig is, dan antwoordt hij: van het Hof op den Dijk.

Ziedaar de ter plaatse overgebleven herinneringen. Overigens is er van het luisterrijke kasteel geen steen op den anderen gebleven, en de plaats waar het gestaan heeft, is ternauwernood meer te herkennen.

In den tijd der reformatie behoorde het slot Hunsel, dat toen nog een middeneeuwsch gebouw was, tot de door de Staten geconfisqueerde goederen. Het slot was van de Arembergs, die aan Spanje getrouw waren gebleven. Jan van Ligne, heer van Aremberg, sneuvelde aan de zijde der Spanjaarden in den slag bij Heiligerlee. Zijn zoon Karel, Prins van Rebecque, bleef in Spaanschen dienst. In 1583 werden zijn goederen verbeurd verklaard, also deselve aangenomen heeft de wapenen, ende hem als vijandt gebruyckende is tegens de gemene saecke". Maar door het Twaalfjarige Bestand werden de oude eigenaars der geconfisqueerde goederen weder in hun rechten hersteld. Aremberg kreeg dus zijn slot terug. Maar sedert werden namens hem onderhandelingen met Frederik Hendrik over den aankoop van het kasteel gevoerd (als tusschenpersoon trad op juffrouw Tserclaes, de „Haegsche joffer" uit Schimmel's roman), en in 1612 ging het in handen van „Mooi Heintje over.

Frederik Hendrik heeft ten onzent ten opzichte van de kunsten en letteren in het klein dezelfde rol vervuld als Frans I een eeuw vroeger in Frankrijk. En Honsholredijk was zijn Fontainebleau.

Hij liet het kunstlooze middeleeuwsche kasteel tegen den grond gooien, en door de bekwaamste architecten van zijn tijd een nieuw bouwen, half paleis, half buitenhuis. Zijn architecten waren achtereenvolgens Jacques De Vallée, Jacob van Campen en Pieter Post. Schilders, houtsnijders, beeldhouwers, ornamenteurs, schrijnwerkers, steenhouwers en „goudleermaeckers" werden van heinde en verre ontboden om het slot op eene den prachtlievenden Vorst waardige wijze uit te rusten en te versieren. Onder de schilders die voor de versiering der zalen van Honselaarsdijk werkten, vinden wij Rembrandt, Anthony Van Dijk, Rubens, Honthorst, en vele anderen; een menigte schilderijen uit het Westlandsche buitenverblijf maken thans deel uit van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen in het Mauritshuis.

Op even Vorstelijke wijze liet hij de omgeving inrichten. André Mollet, de zoon van Claude Mollet, de eerste tuinarchitect van Hendrik IV en Lodewijk XIII, werd uit Parijs ontboden om den tuin aan te leggen. Ook de tuin van het kasteel te Buren was door hem aangelegd. Hij ontwierp voor Honselaarsdijk reusachtige parterre-aanlagen, die uit gekleurde steentjes en palmgroen werden uitgevoerd. De reusachtige Oranjerie van het paleis was de roem der tuinkunst van die dagen. Uit afbeeldingen en plattegronden krijgt men den indruk, dat zij wel zoo groot moet zijn geweest als het Binnenhof. Ook werd een bosch, doolhoven, moestuinen, bloembollenvelden aangelegd. Prieelen en berceaux in het groen verscholen lokten tot rusten uit. Er waren een menagerie en een faisanterie aan het paleis verbonden, benevens speelgelegenheden, een maliebaan, enorme stalgebouwen enz. enz.

Frederik Hendrik had zooveel hart voor zijn nieuwe stichting, dat hij te midden van zijn talrijke belegeringen er nog aan dacht, en orders gaf om dit of dat zus of zoo in te richten, op te letten dat de bedienden hun plicht deden, het toezicht op de werklieden niet te doen verslappen, enz.

In zijn tijd nog logeerde er Maria De Medicis bij haar bezoek hier te lande; later kwam de Keurvorst van Brandenburg er om de hand van de onwillige Louise Henriëtte dingen, die zich eigenmachtig reeds met een ander verloofd had, maar toch de gemalin van den Keurvorst werd. Onder Willem II vonden de verdreven zoons van Karel I van Engeland er een vorstelijk onderkomen bij hun zuster, 's Prinsen gemalin. Ook Willem III logeerde er herhaaldelijk en ontving er Vorstelijke personen. Zijn gemalin, Maria van Engeland, dineerde er gedurende haar verblijf op het kasteel onder de oogen van het publiek, dat in de eetzaal werd toegelaten om de Prinses te zien eten. In die dagen werd de kunstverzameling weer met een menigte werken verrijkt. Zij was het ook, die de verzameling van 103 Vorstelijke portretten deed aanleggen, meerendeels van Vorsten en Vorstinnen uit het huis van Oranje, maar ook Fransche, Engelsche, Duitsche, Spaansche en Italiaansche Vorsten, Vorstinnen en aanzienlijke personen.

Zoo maakt dan het slot te Honselaarsdijk in alles den indruk van een dier paleizen, die de Fransche Koningen van het Renaissance-tijdvak zich lieten bouwen, waaraan al wat in die dagen naam had, medewerkte, en die op zichzelf reeds

kunstwerken, binnen hun muren en grachten het beste en schoonste bergden wat de kunst, de wetenschap en de mode medebrachten.

Na den dood van Willem III zien wij het kasteel hard achteruit gaan. Met een deel der erfenis van dien Vorst kwam het voorloopig aan den Koning van Pruisen. Het was in dien tijd, dat Voltaire er logeerde en wellicht bij het heengaan zijn ondankbaar „Adieu canaux, canards, canaille!" dichtte. Het beheer was toevertrouwd aan een Pruisischen „Schloszhauptmann", maar daar alles op een koopje moest gaan, liet het onderhoud veel te wenschen over. Ook bracht de Koninklijk-Pruisische zorg mede, dat een aantal schilderijen werden ingepakt en naar Berlijn gezonden.

Bij de definitieve regeling der erfenis van Willem III kwam het slot aan Willem V, maar de gepleegde onheilen waren niet meer te herstellen. Ook in den tijd der Patriottische twisten en in den Franschen tijd had het veel te lijden.

Wij zien het in die dagen beurtelings gebezigd worden als Staatsgevangenis, als militair hospitaal en als cadettenschool. De schilderijen en andere kunstvoorwerpen, voor zooveel nog aanwezig, waren intusschen bij wagenvrachten naar Den Haag overgebracht.

In 1809 schonk Napoleon aan zijn zuster Pauline Borghese, hertogin van Guastalla, een dotatie van 150.000 francs, gevestigd op de voormalige Nassausche domeinen in het Westland. Drie jaren later werden reeds verschillende perceelen grond, behoorende tot de tuinen van het kasteel, verkocht.

De terugkeer der Oranjes kon het verdere verval niet meer verhoeden. In December 1814 werd het kasteel in 7 perceelen voor afbraak verkocht. Wat er nu nog van over is, zijn gedeelten van het vroegere staldepartement, die tot woningen en gedeeltelijk tot school en de onderwijzerswoning zijn ingericht. Van het kasteel zelf is geen steen meer over, en op de plaats waar het gestaan heeft, groeit nu moesgroente.

De heer Morren heeft ons dit alles in zijn waardevol werk zeer aanschouwelijk geschetst; en zijn beschrijving wint niet weinig door de vele goede afbeeldingen, die den tekst toelichten.

Een woord van hulde aan den schrijver en de Vereeniging „Die Haghe" voor deze welkome uitgave.

Doorwerth.

Dezer dagen kwamen op het stadhuis te Arnhem ruim 25-tal belangstellenden in het lot van het kasteel Doorwerth bijeen, zooals reeds in de dagbladen bericht is, saamgeroepen door eenige heeren oudheidkundigen voornamelijk.

Nadat de burgemeester van Arnhem de heeren welkom had geheeten, werd de leiding der vergadering overgedragen aan den heer F. A. Hoefer, uit Hattum, die het doel der samenkomst uiteenzette. Dit doel is het kasteel Doorwerth, uit een aesthetisch, een architectonisch en een historisch oogpunt belangrijk, van zijn ondergang te redden. Na gewezen te hebben op den desolaten toestand waarin het gebouw verkeert, dat spoedig een volslagen ruïne zal zijn als er niet snel ingegrepen wordt, gaf hij voornamelijk van het historisch gewicht van het kasteel een kort overzicht — zooals hij trouwens reeds in geschrifte vooraf gedaan heeft.

De vorige eigenaar gevoelde niet veel voor het behoud van dit historisch monument, de tegenwoordige wenscht er niets aan te doen.

Uit de besprekingen daarover bleek, dat de heer Scheffer wel bereid is het kasteel te verkoopen aan hen, die het voor ondergang behoeden willen, voor f 10.000, den moestuin inbegrepen. Toen men dit wist, heeft men getracht ramingen te verkrijgen van de kosten, noodig voor herstel. Wil men herstellen in den geest einde 17e eeuw, dan zou daarvoor noodig zijn f 50.000, makende met het opknappen der bijgebouwen f 60.000; wil men zich bepalen tot herstel in den vorm, dien het kasteel 40 jaren geleden had, dan is f 30.000 plus f 10.000 voor de bijgebouwen voldoende.

Hoe het zij: men staat voor een belangrijk cijfer. Nu mag men wel vertrouwen, dat de Staat hier zijn steun zal verleenen; maar ook dan zal men staan voor een cijfer van f 30.000 of f 20.000, welke som over eenige jaren zal kunnen verdeeld worden.

Spr. zette verder uiteen, dat, is eenmaal het kasteel weder bewoonbaar gemaakt, het ook moet worden bewoond, wil het weder niet tot ruïne vervallen. Als bestemming denkt hij zich: een Geldersch Museum, zoo uitnemend geschikt om een plaats te verleenen aan alles wat onze schitterende Geldersche historie — die te weinig bekend is — aanschouwelijk kan maken. Spr. noemde in dezen gedachtengang het openluchtmuseum te Kopenhagen als voorbeeld.

De vraag, hoe te geraken tot verwezenlijking van de plannen, is slechts op een wijze te beantwoorden: men stichte een Vereeniging „De Doorwerth", die verklaart het kasteel te koopen en in beginsel aanneemt, dat zij het zooveel mogelijk zal herstellen, zoodat het bruikbaar wordt voor een Museum.

Tot het oprichten van de Vereeniging werd bij applaus besloten. Minder vlot ging het, toen de vraag ter sprake kwam: Vindt men den aankoop goed?

Het zal niet noodig zijn, de discussie daarover in den breede te vermelden, genoeg zij 't mede te deelen, dat op voorstel van den heer baron Mackay besloten werd, allereerst de Vereeniging wettig te constitueeren, d. w. z. haar statuten vast te stellen en rechtspersoonlijkheid te verwerven. Eerst dan kan men met den heer Scheffer over den koop onderhandelen.

In verband hiermede werd, overigens de denkbeelden door de heeren mr. Scheidius en mr. baron v. Lynden ontwikkelend, besloten den heer Scheffer te verzoeken, den fatalen termijn van den koop nog eenige weinige maanden te verlengen, omdat er vanzelf eenige tijd moet verloopen, alvorens de nieuwe Vereeniging is in het stadium dat de Kon. goedkeuring is verkregen. Omdat zonder dat de Vereeniging wettig bestaat van geen koopen sprake kan zijn, zal de heer S. dit verzoek zeker billijken.

Nog werd uitvoerig besproken de wenschelijkheid, om het inwateren tegen te gaan, maar ook hier stuitte de discussie op het feit, dat men, zoolang de koop niet gesloten is, geen stappen in bedoelden zin gaat doen.

Ten slotte werden op voorstel van den heer baron Mackay de heeren, die de oproeping voor de vergadering onderteekend hebben, gekozen in

het voorloopig bestuur, dat zich belasten zal met het opstellen der statuten, het bespreken van het uitstel met den heer Scheffer enz. Deze heeren — graaf Bentinck, dr. Cuypers, Hoefer, Jan Kalf, mr. S. Mulder, jhr. mr. Röell, jhr. Nedermeyer ridder v. Rosenthal, baron Schimmelpenninck, mr. baron Sloet, jhr. Wttewaal van Stoetwegen, jhr. mr. De Stuers en dr. Van Veen — zullen een secretaris kunnen benoemen uit de leden der op te richten Vereeniging.

Met een woord van dank voor de betoonde belangstelling, sloot de heer Hoefer de vergadering.

Vereenigingen.

EXAMEN BOUWKUNDIG OPZICHTER.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft in zijn vergadering van 22 Juni j.l. het volgende besluit, als overgangsmaatregel, genomen:

Zij, die reeds een keer hebben deelgenomen aan het Examen voor Bouwkundig Opzichter, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en zich wederom wenschen te onderwerpen aan genoemd Examen in 1910, zullen hiertoe worden toegelaten, ook al hebben zij den leeftijd van 23 jaar nog niet bereikt.

Tevens wordt medegedeeld, dat het Hoofdbestuur besloten heeft aan het Programma van Eischen voor het Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter toe te voegen:

Punt 16. Kennis voor het verstrekken van de eerste hulp bij ongelukken en van de maatregelen ter voorkoming van beroepsziekten.

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

VERGADERING OP ZATERDAG 17 JULI 1909 DES NAMIDDAGS TE 1½ UUR IN EEN DER ZALEN VAN HET AMERICAN HOTEL INGANG LEIDSCHE PLEIN TE AMSTERDAM

Agenda:

1. Notulen der vorige vergadering.
2. Mededeelingen van het Bestuur.
3. Jaarverslag van de Commissie van Onderzoek.
4. Algemeene Voorschriften voor Nationale prijsvragen.
5. Behandeling der conclusiën in zake het aanbestedingsvraagstuk en het bepalen van het standpunt van den Bond te dezen opzichte.
6. Behandeling der Eere-Code.
7. Rondvraag en sluiting.

Kunstbeschouwing van schetsen en teekeningen door den heer J. J. van Nieukerken.

K. P. C. DE BAZEL, Voorzitter.
Jos. TH. J. CUYPERS, 1e Secretaris.

N.B. Het Bestuur hoopt de leden talrijk verzameld te zien aan een gemeenschappelijken maaltijd te 6 ure, in den restaurant van het American Hotel.

Prijsvragen.

WOEKERBESTRIJDING.

De Nationale Vereeniging tot Bestrijding van den Woeker heeft het voornemen een prijsvraag uit te schrijven, en wel:

a. voor prentbriefkaarten.

De teekening mag niet grooter zijn dan 13 c.M. lengte bij 8 c.M. breedte en moet behalve den naam der Vereeniging: Nationale Vereeniging tot Bestrijding van den Woeker, eene pakkende voorstelling geven, waardoor propaganda gemaakt wordt voor het doel der Vereeniging.

De door de jury, bestaande uit de heeren Joh. Braakensiek, Amsterdam; Toon Dupuis, Den Haag, en J. J. v. d. Sande Bakhuijzen, Den Haag, bekroonde teekening blijft het eigendom der Vereeniging.

De niet bekroonde teekeningen blijven 3 maanden ter beschikking van het Bestuur en kunnen daarna door de eigenaars worden teruggehaald. Aan den bekroonde zal een prijs worden toegekend van f 50.

Teekeningen worden ingewacht voor 1 Sept. 1909 bij den secretaris, Groothertoginnelaan 121 te 's-Gravenhage, in gesloten couvert, zonder naam, maar alleen voorzien van een motto. De naam van den inzender moet bijgevoegd worden, eveneens in gesloten couvert met hetzelfde motto.

b. Voor een etiket ter grootte van 5½ c.M. lengte bij 3½ c.M. breedte. Dit etiket moet ook den naam dragen der Vereeniging en mag verder bevatten een teekening met of zonder pakkend opschrift, hetzij zoodanig opschrift alleen. Voor het bekroonde ontwerp wordt een prijs van f 25 toegekend, terwijl de voorwaarden overigens gelijk zijn aan die welke gelden voor de prentbriefkaarten.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 28. Officieel gedeelte. Brieven uit Rotterdam. Het Clubgebouw van de Koninklijke Roei- en Zeilvereeniging „de Maas". Arch. B. Hooijkaas Jr. en M. Brinkman, met afbeeldingen.
Actueele vraagstukken. Het behouden van oude monumenten.
Aanbestedingen van Centrale verwarmingsinrichtingen door C. M. Slotboom c. i
De Bouw van het Nieuwe Raadhuis. (Overgenomen uit het Rotterdamsch Weekblad).

Architectura. No. 28. Mededeelingen betreffende het Genootschap.
Oud of Nieuw? Archeologen of Architecten? door H. J. M. Walenkamp Cz.
Geen doode musch, door A. W. Weissman.
Ruimte aan geest geeft ruimte aan leven.
Genootschapsprijsvragen 1909.
Technisch Gedeelte. Overkappingen van reliefglas.

De Bouwwereld. No. 28. Boerhaave Kliniek en Woonhuis van Prof. Lanz te Amsterdam, Arch. Jos. Th. J. Cuypers en Jan Stuyt, met afbeeldingen.
De Aesthetika van Ingenieurswerken.
Amerikaansche Torenhuizen.

De Ingenieur No. 28. Verslag der gedelegeerden van het Kon. Inst. van Ingenieurs over het practisch Instrumentmakersexamen te Leiden in September 1908.
De electrische motorsproeiwagen der Openbare reiniging te 's Gravenhage, door G. H. E. Bergsma e.w.i. met afbeeldingen.
Een nieuwe graphische methode voor het oplossen van systemen van lineaire vergelijkingen in verband met de berekening van electrische leidingsnetten, door C. E. A. Maitland e. i. met figuren.

Vergadering van de Afdeeling voor Electrotechniek van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 26 Juni 1909.
Ingezonden stukken. Tarieven van electrische centralen, door D. Kos w. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 28 Officieel Gedeelte. — De Schepenwet. — Uit de Afdeelingen. — Losse opmerkingen over enk le waterbouwkundige vraagstukken (vervolg). — De draadlooze telegraphie en hare practische toepassing. (vervolg). —

De Aannemer No. 28. Ter Jaarvergadering.
Arbitragebepalingen in Gemeentebestekken.
Besteding te Lithuizen.
Pro Rato.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 2. Kunstmatige drogerijen. — De invloed van de temperatuur bij het bakken op de eigenschappen van het porselein. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (vervolg). — Bestrijden van den rook. — Wijziging van de artikelen 1, 21 en 43 en invoeging van twee artikelen tusschen de artikelen 50 en 51 der Ongevallenwet 1901. — Rioolbuizen van beton en van ijzeraarde. — Circulaire aan leveranciers betrekkelijk provisiën. —

Deutsche Bauhütte No. 28. Die neuesten Landbauordnungen, door F. Rud. Vogel.
Vom neuen Schlossbau, door A. W. Müller-Frauenfeld, bij een ontwerp van Hans Bühling, Mainz-Gonsenheim.
Ein Kirchen-Entwurf, door G. Heyden, bij een ontwerp van J. A. Bohlig te Dresden.
Ländliche Arbeiterhäuser, door E. Bauernfeind bij een ontwerp van W. Matthies te Bardowiek.
Das Osthofentor zu Soest, door E. Schwinghammer, met een plaat naar teekening van Heritzius.
Raumstudien. door R. A. Wolff, bij de plaat in het vorig nummer.
Vom Verband hessischer Privatarchitekten.
Der Betonbau. Eignet sich der Eisenbeton auch für Wohnhaus und besonders für Landhausbauten? door F. Rud. Vogel.

Schoonheid en Onderwijs. Over middelen, die tot ontwikkeling van den schoonheidszin kunnen strekken, kan men boeiende redevoeringen houden; dit bewijst de rede, door den heer C. Vrij uitgesproken op de vijfde jaarlijksche Algemeene vergadering der Vereeniging tot Bevordering van het Schoonheidsbeginsel in het Onderwijs, op 10 April j.l. te Rotterdam gehouden. Maar dat de practijk van de ontwikkeling van den schoonheidszin veel moeilijker is en men met woorden alleen daarin niet veel bereikt zal den redenaar wel bekend zijn; het blijkt trouwens uit de rede zelf, waarin verscheidene voorbeelden worden aangehaald, hoe men het niet moet doen. Deze redevoering bestaat de helft van dit nummer, waarin verder wordt voortgezet het belangrijk artikel over Bouw- en Versieringskunst der Indiërs en onder de kleinere mededeelingen o. a. de aandacht trekt het programma van den Vacantie-cursus voor Handenarbeid te Scarborough in Engeland.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Te Pankow, een voorstad van Berlijn, is onder leiding van 'den architect Fenten, een reusachtig schoolgebouw in aanbouw, dat 146 klasselokalen met de bijbehoorende nevenvertrekken bevatten zal en waarin, behalve een Hoogere Meisjesschool, een kweekschool met oefenschool en drie gemeentescholen gehuisvest zullen worden. Bovendien komen er een directeurswoning en niet minder dan vier gymnastieklokalen bij.

De gebouwen worden gegroepeerd rondom een groot binnenplein en zullen door een centrale stoomverwarming en een eigen electrisch-lichtinstallatie bediend worden.

De inrichting zal 4500 kinderen kunnen opnemen, een aantal dat menigeen bedenkelijk zal voorkomen, maar de aanleg van een centrale inrichting op zoo groote schaal wordt gemotiveerd door de buitensporig hooge grondprijzen in de Berlijnsche voorsteden, waardoor het niet mogelijk is voldoende open ruimte voor speelplaatsen, enz. bij de schoolgebouwen te verkrijgen, anders dan door samenvoeging van verscheidene scholen op een terrein. Daarbij zijn de voordeelen van centralisatie van verwarming en verlichting ook niet gering te schatten. De gezamenlijke bouwkosten zijn begroot op 2 millioen Mark.

Te Antwerpen zullen op 14 en 15 Augustus a.s. drie gedenkteekens onthuld worden voor de bouwmeesters Schadde. Dens en de gebroeders Baeckelmans. Voor laatstgenoemden bestaan zij in twee medaillons, welke aangebracht worden in het Paleis van Justitie aan de Nijverheidslei. Dens bouwde in 1869—72 den Vlaamschen Schouwburg; zijn borstbeeld zal geplaatst worden in de foyer van dat gebouw. Voor Schadde, den bouwmeester van de Beurs in haren tegenwoordigen vorm zal in dit gebouw een borstbeeld worden opgericht. De feestelijkheden waarmede de plechtigheden gepaard zullen gaan en tot bijwoning waarvan de stedelijke overheid is uitgenoodigd zijn georganiseerd door de Koninklijke Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen en worden besloten met een groot feestmaal.

Het plan is ontworpen voor een nieuwe brug over de Theems te Londen, nl. van het punt waar Southwarkstreet en Southwark Bridge-road bijeenkomen, in drie spanningen over de rivier en voortgezet in een viaduct over Upper Thames-street. De brug zou een 26 M. breed worden, ook voor een tram worden ingericht en een 20 millioen gulden kosten. Men wil ook een kleine drie millioen besteden ter verbetering van de oude Southwark-brug.

BINNENLAND.

AMERSFOORT. Een oud plan is van onder het stof weder te voorschijn gehaald, namelijk dat van een kanaal door de Geldersche Vallei. Sedert eenigen tijd bestaat weder een Comité ter bevordering dezer zaak en dit Comité heeft nu in beginsel besloten tot het oprichten van eene „Vereeniging tot het verkrijgen van een kanaal door de Geldersche Vallei", opdat meer bekendheid gegeven worden en ook vele anderen hunne instemming met dit plan zullen kunnen betuigen Men kan daartoe zijn adres opgeven aan een der op de jongstgehouden vergadering aanwezige leden, zijnde de heeren jhr. Barchman Wuytiers, burgemeester van Amersfoort; H. A. van de Westeringh, burgemeester van Veenendaal; jhr. J. G. A. Schimmelpeninck, burgemeester van Rhenen; mr. A. C. van Dalen, te Bennekom; J. G. Sandbrink, notaris te Veenendaal; J. J. van Capelle, te Weesperkarspel; en H. H. Prakke, te Veenendaal.

Wanneer deze vereeniging even actief optreedt als de Zuiderzeevereeniging zal het kanaal door de Geldersche Vallei zeker met bekwame spoed tot stand komen.

AMSTERDAM. B. en W. vragen machtiging tot den aankoop van het perceel Overtoom 449, voetstoots groot 286 M², voor f 25.000 en bovendien een crediet van f 2000 om het perceel in te richten voor den politiedienst.

Voorts vragen zij de beschikking over een bedrag van f 50.000 tot aanchaffing voor het westelijk deel van de Zuidzijde der IJkade van 3/6 tons en drie 2/4 tons electrische kranen.

Onder verwijzing naar de f 200.000 op de begrooting over 1908, uitgetrokken voor den bouw van een 2de centraalbureau der gemeentetelefoon, geven B. en W. den raad in overweging voor de stichting van dat bureau te bestemmen een terrein, voetstoots groot 1510 M². aan de Hobbemakade.

AMERSFOORT. De vereeniging Johan van Oldenbarnevelt. te Amersfoort heeft zich per circulaire tot de inwoners gewend, ten einde geld bijeen te krijgen voor een eenvoudig monument (waarschijnlijk naald met medaillon) voor den grooten staatsman. Johan van Oldenbarneveld werd 14 September 1547 te Amersfoort geboren. Het geboortehuis stond aan de Korte Gracht. Later is als woning betrokken een huis in de Muurhuizen achter het tegenwoordige Israëlietische kerkgebouw.

WARFFUM. Door 't gemeentebestuur van Warffum is aan den heer G. Stuivinga, aannemer alhier, opgedragen bestek en begrooting van kosten op te maken voor een nieuw armenhuis op het terrein der gemeente aan het kanaal.

Bovenstaand bericht vinden wij in de Prov. Groninger Courant, zoodat aan de juistheid niet te twijfelen valt.

Evenwel geeft het ons aanleiding op te merken, dat een gemeente als Warffum er toch zeker wel een architect of bouwkundige op na zal houden, die berekend is voor de uitvoering van een dergelijke opdracht, en te vragen, waarom men er dan mede naar een aannemer gaat, buiten dezen ambtenaar om?

MAASTRICHT. In de voormalige Dominicanerkerk alhier is thans de tentoonstelling van Oude en Nieuwe Maastrichtsche Kunst en van Maastrichtsche kunstnijverheid, georganiseerd door de vereenigingen „Provinciaal Oudheidkundig Genootschap" en „Decoratieve Kunst" geopend.

Nadat de heer Schaepkens het doel en den inhoud der tentoonstelling had geschetst en daarbij gewezen had op de hulp, welke men van den architect dr. Cuypers had mogen ondervinden, verzocht hij den Commissaris der Koningin, jhr Ruys de Beerenbrouck, de tentoonstelling te openen.

De heer Ruys zeide in zijne korte toespraak, dat kunst en kunstnijverheid in een oude stad als Maastricht, die op zooveel kunstwerken en monumenten uit den ouden tijd mag roemen, zeer zeker op hare plaats zijn. De tegenwoordige handwerkslieden hebben het ongetwijfeld tot een flinke hoogte gebracht; maar de ambachten zullen eerst dan tot hun hoogsten bloei kunnen komen, wanneer naast de stads- en patronaatsteekenschool, welke thans de eenige inrichtingen tot opleiding zijn, ook eene ambacht-school zal verrijzen. Dan — hoopte de spreker — zullen op het gebied van nieuwe kunst en kunstnijverheid werkstukken geleverd worden, welke de oude, die wij bezitten, zullen evenaren.

Er is veel, en daaronder veel schoons, ingezonden. Antieke zilveren, koperen, tinnen en ijzeren voorwerpen, meubels, schilderijen en prenten, voorstellende de verschillende belegeringen van Maastricht, oude boekwerken; een fraaie verzameling portretten in olieverf van den schilder Goovaerts en schilderijen van stadgenooten, waaronder zeer fraaie.

Voorts inzendingen van meubelfabrikanten, eene fraaie uitstalling op het gebied van electriciteit, een van de aarde werkfabriek „Ceramique" en ten slotte een schitterende kristalinzending van de glasfabriek „De Sphinx".

TILBURG. Men schrijft uit Tilburg aan de N. Rott. Cour:

Aan de Industriestraat, tusschen de lijnen naar Breda en Turnhout, ligt het ongeveer 100.000 M². groote terrein der tentoonstelling „Stad Tilburg", door de Maatschappij tot Expl. van Staatsspoorwegen kosteloos afgestaan. Reeds van verre verheffen zich de hooge torens van machine- en nijverheidshallen, die ieder 130 M. lang en 22 M. breed zijn. De eerste bevat inzendingen uit Nederland, België, Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk en Engeland betreffende de textiel-, metaal-, schoen-, hout- en maalindustrie, een miniatuur der staatsmijn, een Diesel-motor van 45 P.K. der Ned. Fabriek van werktuigen en spoorwegmaterieel, verplaatsende per uur 145.000 L. water, bestemd voor de fontein. In de nijverheidshal trekt, behalve de producten der moderne industrie de aandacht een volledige weverij van vóór 100 jaar, in tegenstelling met wat de machinehal met haar nieuwste vindingen op dit gebied te aanschouwen geeft; voorts vindt men er complete uitrustingen ingezonden door de ministeries van oorlog, marine en koloniën en voortbrengselen op het gebied van glasschildering. De kunsthal bevat inzendingen van een 50-tal Nederlandsche en Belgische schilders en beeldhouwers. En waar het geldt de feestelijke herdenking van het 100-jarig bestaan onzer stad, moest ook aan genot en uitspanning een plaats geruimd worden; zoo treft men aan: een ruime schouwburgzaal, een schilderachtig Venetiaansch plein met grachten, paleis van den Doge, grot van Capri enz. terreinen voor kegel- en handboogwedstrijden, concours hippique en een kermesse d'été. 't Is alles nog vol leven en bedrijvigheid en verre van voltooid. Zoodra evenwel één der machines tot levering van licht geplaatst is, zal dag en nacht gewerkt worden.

INGEN. In een onzer vorige nummers is met een enkel woord gewaagd van het afbreken der Commanderij te Ingen.

De heer W. A. Renardel de Lavalette geeft in de N. T. Crt. van heden eenige bijzonderheden.

De Commanderij met uitgestrekte goederen ontleent haar naam aan de Johanniter-orde, die in het begin van de twaalfde eeuw de kerk en het klooster van St. Katharijne te Utrecht bezat en wier hoofd den naam van Commandeur of Balijer van St. Katharijne droeg.

In 1317 werd het huis der orde te Ingen door den graaf van Gelre begiftigd met een erfrente.

Na 1706 was het Commandeurschap een eeretitel.

In 1784 droeg de stad Utrecht de benoeming van een commandeur aan den Prins van Oranje op, waarna het vruchtgebruik der goederen door de rekenkamer openbaar verkocht werd.

Op 14 October 1839 werden te Tiel alle goederen der Commanderij publiek verkocht, onder de voordeelige voorwaarde, dat de koopsommen in 12 jaarlijksche termijnen konden worden voldaan. Kooper werd de heer B. van Ommeren. Volgens voorwaarde van verkoop was hij verplicht als vanouds den Dijkstoel bij het drijven van de schouw van spijs en drank te voorzien. De nieuwe eigenaar ontkende de rechtmatigheid dezer voorwaarde en hierover werd van 1841 tot 1845 een proces gevoerd, dat in het voordeel van Van Ommeren uitviel.

De tegenwoordige eigenaar, de heer P. van Westrhenen had eerst wel plan het merkwaardige gebouw zooveel mogelijk in den oorspronkelijken vorm te restaureeren, doch de desolate toestand, waarin zich het muurwerk bevond, deed hem op dat voornemen terugkeeren.

SNEEK. Dezer dagen werd alhier met eenige feestelijkheden de nieuwe waterleiding geopend. Reeds sedert eenige jaren vond deze zaak in den Gemeenteraad vooral een warmen pleitbezorger in den heer dr. G. Bouma. Als lid der commissie voor de drinkwaterleiding wist hij, in weerwil zijner drukke praktijk, nog tijd te vinden voor 't schrijven eener lijvige en belangrijke brochure, waarin het onderzoek en rapport dezer commissie in zake de drinkwaterleiding alhier is neergelegd. Bij dien arbeid stond hem vooral terzijde zijn mede-commissielid en lid van den Raad, de heer B. J. Boerrigter, die als scheikundige het wateronderzoek voor zijne rekening had.

Vooral dit rapport heeft den stoot gegeven tot het tot standkomen onzer drinkwaterleiding. Daardoor werd de Raad overtuigd van het groote nut daarvan voor de volksgezondheid en besloot hij met algemeene stemmen tot den aanleg van dit hoogst nuttige, doch zeer kostbare werk.

Met waardeering zij hier vermeld de belangrijke subsidie (50.000), verdeeld over 10 jaren), die heeren regenten van het O. B. Weeshuis voor dit doel beschikbaar hebben gesteld en welke natuurlijk door den Raad in dank is aanvaard.

Werd voor ongeveer vijftien maanden met de verschillende werkzaamheden daarvoor begonnen, thans zijn de prise d'eau, de watertoren, de buizenleiding met bijbehooren als zinkers, brandkranen enz. gereed.

Ontwerper dezer werken was de heer Halbertsma, te Almelo, terwijl het directe daarover was opgedragen aan den heer Hilgen, civiel-ingenieur. Reeds zijn er ongeveer 200 aangeslotenen, die al van water uit de leiding worden voorzien.

De Prise d'eau is gelegen in een daarvoor gekocht stuk land, gelegen onder Hommerts en van den Lemmerstraatweg te bereiken langs een daarvoor aangelegden kunstweg, terwijl eene nieuw gegraven opvaart dit pompstation in verbinding stelt met het vaarwater het Oudhof. De verschillende machinerieën in het pompstation werden bij onderhandsche aanbesteding geleverd door Louis Smulders en Co., machinefabriek „Juffa" te Utrecht.

Hier wordt het water geleverd door 6 putten en door hevelleiding naar boven gevoerd. Deze putten moeten ieder 55 M. diep zijn en voorzien ieder van 15 M. filter, om het water te zuiveren van zand. Later ondergaat het water de verdere bewerkingen, vooral ontijzering. Het water is in groote hoeveelheid voorhanden en van uitstekende zuiverheid.

De prise d'eau met bijkomende werken werd uitgevoerd door de aannemers P. A. Wiersma en Visser te Leeuwarden voor f 69,500.

Wat den watertoren betreft, hebben de aannemers hiervan, Jac. Wajer en J. Schuurmans te Medemblik (aannemingssom f 29,867), alle eer van de uitvoering van dit fraaie en hechte gebouw. De toren is 40 M. hoog en gebouwd op het Kaatsland, gelegen in de onmiddellijke nabijheid van de stad aan den Lemmerstraatweg. De watertoren is 6.5 K.M. van de prise d'eau verwijderd.

Over dezen afstand is in den Lemmerstraatweg en verder langs genoemden kunstweg eene buizenleiding gelegd. De lengte van het geheele buizennet in de stad bedraagt 12 K.M. Door de vele waters, die Sneek doorsnijden, moesten 15 zinkers gelegd worden; bij de tweede brug vanaf de stad in den Lemmerstraatweg zelfs een van wel 53 M. lengte.

De buisleidingen werden gelegd door George Wilson te 's-Gravenhage voor f 30,036, terwijl de buizen en hulpstukken werden geleverd door de N. V. de Ned. Staalindustrie, voorheen H. E. Ovink Jr. te Rotterdam voor f 58,172.83. Brandkranen, afsluiters enz. werden geleverd door A. Bruijer en Co. te Hoechst a/M. voor f 7145.25.

Personalia.

— Tot gemeente-architect in Oost-Dongeradeel (Fr.) is benoemd de heer H. Zijlstra.

(Zie vervolg Personalia in het Bijblad)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead.

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Bij Kon. Besl. is benoemd: tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, J. A. Vrijman, Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs, enz. bij het departement van binnenlandsche zaken, en is toegekend: de eere-medaille der orde van Oranje-Nassau, in goud, aan H. G. Huisman, hoofdopzichter bij den bouw der universiteitsgebouwen te Groningen.

— Met 1 Juli l.l. is aan den opzichter der landsgebouwen 1e kl. met den persoonlijken titel van hoofdopzichter D. Fokkens, op zijn verzoek eervol ontslag verleend uit 's Rijks dienst en is benoemd tot opzichter der landsgebouwen 1e kl. S. Koldijk, thans buitengewoon opzichter der landsgebouwen.

— Tot directeur van de gasfabriek aan den Langendijk (N.-H.) is benoemd de heer W. J. Smit, adjunct-directeur der gasfabriek te Almeloo.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar voor het Handteekenen aan de 2e Hoogere Burgerschool met 5-jarigen cursus voor jongens te Rotterdam. Inlichtingen bij den Directeur J. Holwerda, en door het Bureau Onderwijs, Achterklooster 26. Adres op zegel vóór 21 Juli aan Burgemeester en Wethouders. (1)

— Bouwkundig Opzichter te Bussum, voor 6 of 7 maanden. f 90 's maands, adres Maurits Piate, architect, 1e Constant. Huygensstr. 101, Amsterdam. (1)

— Bouwkundig Opzichter-Teekenaar, Brieven onder letter A, a. d. Boekh. Blankwaardt en Schoonhoven, Veenestraat 42, den Haag. (1)

— Bouwk. Teekenaar. Br. lett. A 2885 aan het bureau van „Tubantia" te Enschedé. (1)

— Bouwkundig Teekenaar, op een bureau te Rotterdam, ter-tond. Brieven onder no. 24323, Bureau der Nieuwe Rott. Courant. (1)

— Directeur voor de waterleiding der gemeenten Krimpen a/d. IJssel, Krimpen a/d. Lek en Lekkerkerk, salaris f 1200 en tantième. Borgstelling f 2000. Sollicitatie vóór 28 Juli a.s. aan den heer B. Koker te Krimpen a/d. IJssel, Secretaris der Waterleidingcommissie. (1)

— Ingenieur of Uitvoerder voor den aanleg van een Spoorweg buitenslands. Voorkeur genieten zij, die dergelijke werken hebben gemaakt en Engelsch spreken. Brieven lett. R E 50, N. v. d. D. (1)

Opzichter op een fabriek in Noord-Brabant. Aanvangssalaris f 10 à f 11. Gepensioneerde Militairen genieten de voorkeur. Br. lett. N D 93, N. v. d. D. (1)

— Bouwkundig Opzichter-Teekenaar, direct. Br. onder letter E aan de Boekhandelaren E. Broekhuis en Zonen, Hengelo (O.) (2)

— Schrijver-Teekenaar. Zie adv. in dit No. (2)

— Directeur voor een Naaml. Vennootschap te Amsterdam op gebied van houtbewerking. Salaris f 1200 p. j. Verplichte deelname f 10 à f 15.000 in het Maatschappelijk Kapitaal. Br. lett. D B, Alg. Adv.-Bur. Kruisman & Co., Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

19 Bouwk.Opz.-teek.,	22—50 j.,	f 60—f 125	p.m
12 BouwkOpz.-Uitv.,	23—50 j.,	f 70—f 125	„
15 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 45—f 120	„
8 Waterb. Opzr.	21—50 j.,	f 60—f 100	„
3 Aank. Bouwk. Opz.	19—21 j.,	f 30—f 50	„
4 Chef-machinisten	28—38 j.,	f 80—f 130	„
4 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 130	„
4 Werktuigk. Teek.	25—32 j.,	f 80—f 110	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 60	„
4 Electrotechniker	20—35 j.,	f 60—f 130	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 19 Juli.

Maastricht, ten 10.30 ure, door het dep. v. waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het vernieuwen van de vaste brug over het afwateringskanaal bij sluis no. 1 in de gemeente Meijel (prov. Limburg), raming f 5500; het bestek no. 155 ter lezing aan het Ministerie van Waterstaat aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij gebr. van Cleef Den Haag; inl. bij den hoofdingen dir. Keurenaer te Maastricht, bij den ingen. Meuter te Roermond en bij den opz. Smelt te Weert.

Utrecht, ten 2 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van eene sluisknechtswoning bij de schutsluizen van het Merwedekanaal te Utrecht, raming 3190; het bestek no. 146 ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebr. van Cleef den Haag; inl. bij den hoofdingen.-dir. Castendijk te Arnhem, den arrondissem.-ingen Stein Parvé te Utrecht en bij den opzichter Kuiler te Vreeswijk;

Abcoude en Baambrugge, ten 1.30 ure, door het gem.-bestuur: het amoveeren en in steen brengen van het houten brughoofd met vaste aanbrug van de dorpsbrug te Baambrugge. Bestek en teekening verkrijgbaar aan de Secretarie te Abcoude. Aanwijzing gehouden.

Spanbroek, ten 11 uur, door het gem.-best: het bouwen van een onderwijzerswoning bestek met teekening verkrijgbaar bij den Boekhandelaar M. Taconis, te Spanbroek. Aanwijzing gehouden.

Utrecht, ten 2 ure, door het ministerie van waterstaat aan het geb. van het prov. best.: het maken en inhangen van twee bovendeuren voor de eerste schutsluis aldaar, begr. f 8600, best no. 151 ter lezing aan het dep. aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij gebr. van Cleef den Haag; inl. bij den hoofdingen.-dir. Castendijk te Arnhem, den arrondissem.-ingen Steyn Parvé te Utrecht en bij den opz. Kuiler te Vreeswijk.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-bestuur: het leveren en stellen van ijzerwerk voor geslagen ijzeren waterplaatsen; het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter stadsdrukkerij; inlichtingen ten kantore van den ingenieur van „Onderhoud" ten gemeentehuize, kamer no. 139, van van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen voor de aanbesteding.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-bestuur: het leveren van hardsteen voor waterplaatsen; het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter stadsdrukkerij; inlichtingen ten kantore van den ingenieur van „Onderhoud" ten gemeentehuize, kamer no. 139, van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen voor de aanbesteding.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-bestuur: het leggen van een nevenriool in de Constantijn Huygensstraat met nooduitlaat enz.; het bestek en voor.w

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

te verkrijgen ter stadsdrukkerij; inlichtingen ten kantore van den ingenieur van „Rioleering" ten gemeentehuize, kamer no. 148, van 10 tot 12 uur, de twee laatste werkdagen der week voor de aanbesteding.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem. best.: het leggen van een nevenriool in de 's-Gravensandestraat, Oosterpark en Beukenweg, met nooduitlaat. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen, ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur, van „Rioleering" ten Gemeentehuize, kamer No. 148, van 10 tot 12 uur, de twee laatste werkdagen der week, voor de aanbesteding.

Amsterdam, ten 1 ure. Door Commissarissen v. h. Zandpad op het raadhuis te Amsterdam: het sloopen van de bestaande en het bouwen van een nieuwe Tolpachterswoning aan den 's-Gravelandscheweg te Weesperkarspel bestek met teek. te bekomen op het raadhuis te Amsterdam alsmede ter secretarie van Weesp; inl op het raadhuis te Amsterdam tusschen 2 en 4 uur; aanw. 17 Juli 11 ure.

Hillegom, ten 2 ure Door het gem. bestuur: het leggen van plm. 850 M. eivormig cement beton riolen met bijk. werken en het maken van 2450 M2. bestrating. Bestek en teek. verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie. Inlichtingen door den Gemeente-Opzichter.

Boskoop, ten 11 ure. Door het bestuur der Vereen. voor Christ. Schoolonderwijs in hotel Neuf: het bouwen van een school van 4 lokalen; bestek met teek. te bekomen bij den arch. J. C. Wentink te Utrecht M. H. Trompstraat 34; aanw. gehouden.

Groningen, ten 1.30 ure. Door het gemeentebestuur: a. de bouw eener schutsluis te Stadskanaal naast het te Musselverlaat en de herstelling van dit verlaat; b. het maken en leveren van 1000 M. paalbeheining te Kiel en Annerveensche kanaal; bestek en teek. te bekomen aan het bureau van den ingenieur der Stadsbezittingen te Groningen, Praedeniussingel 31. Inl. bij den opz. J. L. Prummel te Ter Apel en bij den opz. J. Pentinga te Westerbroek - aanw. gehouden.

Strijp, ten 7 ure, door mej. de wed. A Tops en kinderen in het café van den heer H. Claes: het bouwen van twee burgerwoningen; bestek en teek. te bek. bij den boekh. J. Koenings Jz. te Deurne en bij de bouwk. Ant. L. Bogers Az.; aanw. den dag der besteding nam. 5 ure.

Teteringen, ten 10 ure, door het gem. bestuur: 1o. het maken van verharding en rioleering van de Molenstraat en van een gedeelte van de bermen van den Rijksweg in den Teteringschen Dijk; 2o. het leveren van 40 stuks gegoten ijzeren rioolkolken; 3o. het leveren van 242.000 stuks eerste soort Waalstraatklinkers; 4o. het leveren van 615 M². trottoirband; bestek en teekeningen te bekomen ter secretarie te Teteringen; inlicht. geeft de gemeente-bouwkundige J. J. van Wijck, Ginnekenweg 56.

Winschoten, door het gem.bestuur; het uitbreiden der exportslachterij; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen ter gem.secretarie.

DINSDAG 20 Juli.

Maasbracht, door den arch. F. Dupont: het bouwen van een stoomzuivelfabriek; bestek en teek. te bekomen ten kantore van aanbesteder, Ventosche Poort no. 7 te Roermond.

Arnhem, ten 11 ure, door den heer J. Siep in het Centraalgebouw: het gedeeltelijk amoveeren van het perc. Hommelstraat 17—19 te Arnhem en het bouwen

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . *f*	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.371.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

van twee winkels met bovenwoningen; aanwijzing gehouden; bestek en teek. te bekomen ten kantore van den architect W. C. Welsing, St. Jansbinnensingel 16.

Wageningen, door het gemeentebest.: de levering van 40.000 getrokken straat-klinkers en 10.000 klinkerstukken voor paardenpaden; inl. bij den gem.-architect S. Batters.

WOENSDAG 21 Juli.

Gorredijk, door den heer F. F. Landmeters: het verbouwen van een woon- en winkelhuis; bestek ter inzage in hotel v. d. Zee; teek. te bekomen bij den arch. A. Kooistra.

DONDERDAG 22 Juli.

Oosterwolde, ten 11 ure, door het gem. best. van Ooststellingwerf ten gemeentehuize te Oosterwolde: a. het verbouwen der onderwijzerswoning te Elsloo, b. het bouwen van een lokaal aan de openb. school ald. c. de levering van de schoolmeubelen; bestek en teeken. ter inzage ter secretarie en ald. te bekomen inl. geeft de gemeente-architect; aanw. 19 Juli vm. 11 ure.

Zuidert, ten 11 ure, door gem.-bestuur: het verbouwen der openbare school; best. en teek. te verkr. ter gem.-secr.; inl. geeft arch. P. F. Bilsen, te Breda.

Hellevoetsluis, ten 11.30 ure, door de directie der marine: het verrichten van werkzaamheden aan gebouwen en inrichtingen, behoorende tot de directie der marine te Helvoetsluis; zie adv. in no. 28.

Loosduinen, ten 11 ure, ten huize van den heer W. C. Fienterman: het bouwen van 13 broeikasten enbloc, een machinekelder met schoorsteen enz. De broeikasten uit te voeren in gewapend beton. Bestek en teekeningen te bekomen bij den Architect N. Piket, Z. W. Buitensingel, den Haag. Aanwijzing 12 Juli en volgende dagen van sm. 9. tot 12 uur op het terrein (huize Rusthoek) te Loosduinen.

MAANDAG 26 Juli.

Amsterdam, ten 1.45 ure, door de Holl. IJzeren Spoorw. Mij.: het maken van een verblijf voor stations-opzichters en treinpersoneel te Haarlem, goederenstation, begr. f 4900. Het bestek, verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak kamer 150. Aanwijzing als in het bestek is vermeld.

DINSDAG 27 Juli.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot expl. van Staatsspoorwegen: bestek No. 1188: het maken van een tractiegebouwtje op het station te Amsterdam—Rietlanden, begrooting f 2800. (Zie adv. in no. 28.)

Uitslag van Aanbestedingen.

Utrecht, 13 Juli, door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, bestek no. 1187: het maken van een losweg, het wijzigen van sporen en wissels en het uitvoeren van diverse werken op de halte Willemsoord. Begrooting f 5200. J. H. van Berghem Jr., Utrecht f 5200; Gebr. de Vries, Wolvega f 5160; K. Admiraal en J. van Schreven, Zwolle f 5100; H. J. C. Hellendoorn, id. f 5027; H. Abersen en Zn., Steenwijk f 4934; J. L. Kros, Utrecht f 4917; F. L. Middendorp, Wolvega f 4914; R. Post, Heerenveen f 4874; J. D. A. Kraayeveld, Hilversum f 4843; Ch. L. de Wilde, Amersfoort f 4698; J. B. Hof, Meppel f 4680; G. W. Boltje, Heerenveen f 4527.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 24 JULI 1909. No. 30.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Brieven van Piet van Diever.

Amice Redacteur!

Op de vraag van enkelen uwer lezers, of Piet van Diever nog altijd ziek is, weet ik eigenlijk nog geen beslist antwoord te geven. Bepaald lekker voelt hij zich nog niet, maar bepaald ziek is hij gelukkig toch ook niet meer. Toen ik in mijn jonge jaren eens typhus heb gehad, was ik zes of acht weken later weer geheel de oude en een dokter onder mijn kennissen kon maar niet gelooven dat het echte typhus geweest was.

Ik verwees hem dus om inlichtingen naar zijn collega, die mij behandeld had, want zelf had ik er geen verstand van.

Wanneer men de halve eeuw echter met een tiental jaren overschreden heeft, schijnt het niet zoo vlot te gaan, zich te herstellen van een duw, zooals ik van den winter gehad heb, althans mijn uitstapje naar de lustrumfeesten te Groningen, waartoe goede kennissen daar mij hadden weten over te halen, is mij nog niet best bekomen en ik heb er mij toch heel kalm gehouden en aan eigenlijk feestvieren niet medegedaan. Ik heb de oude academiestad in haar feestgewaad eens bekeken, en ook natuurlijk het nieuwe Academiegebouw en de maskerade, maar bij het vorstelijk bezoek heb ik mij niet eens in het gedrang gewaagd.

Dit was niet uit gebrek aan belangstelling, want ik stel eigenlijk meer belang in een wezenlijke Koningin en een wezenlijken Prins, dan in de nagemaakte vorstelijke personen uit de maskerade. Aardig nagemaakt waren zij wel, aardig nagemaakt was ook de staatsiekaros en alles getuigde van veel studie, maar ik blijf er bij, men moet een studentenmaskerade niet aan een serieuze critiek onderwerpen, daar kan zulk een vertooning niet tegen, want dan gaat de aardigheid er af, die voor een deel voortvloeit uit de potsierlijkheid van het geheel en uit het komieke figuur, dat twintigste-eeuwsche jongelieden maken, als zij historische personen uit den pruikentijd moeten voorstellen.

Geroutineerde tooneelspelers schieten daarin nog dikwijls te kort, wat wil men dan aan dilettanten in dit opzicht hooge eischen stellen.

Het schijnt echter, dat sommige menschen voor het komische in het doen en laten van het menschdom heelemaal geen oog meer hebben. Zoo was er dezer dagen iemand, die in de Groninger Courant betoogde, dat de maskerades gemaakt moeten worden tot nog veel meer bestudeerde historische herlevingsfeesten, waaraan het publiek ook moet mededoen, door zich ook in een pakje te steken en zeventiende-eeuw te gaan spelen op een feestterrein, geheel naar de eischen des ouden tijds ingericht, waar men dan alleen toegelaten wordt, mits onberispelijk in stijl gekleed en natuurlijk tegen beta-

ling van zooveel schellingen en zooveel grooten, om de kosten te dekken, want dat alles zal dan nog veel meer kosten, dan nu, en de meerdere volmaaktheid zal dan ook alleen te bereiken zijn door exploitatie van de zaak op de wijze van een gewone publieke vermakelijkheid.

Hoe kan het in een menschenbrein opkomen, om in ernst zoo iets aan te bevelen. De man is zooal geen voorzitter zeker bestuurslid van „Vreemdelingenverkeer" want hij laat doorschemeren, dat het hem ook te doen is, om nog meer vreemdelingen te trekken, dan nu reeds van zelf en zonder veel reclame op de maskerade afkomen. Ik voor mij zou het echter betreuren wanneer onze studentenmaskerades, die nu nog echte volksfeesten kunnen zijn, gingen ontaarden in een soort van archeologische sportfeesten, alleen toegankelijk voor meer met aardsche goederen bedeelden. Laat toch vooral het jolige er in blijven en gaat vooraf liever eens Vastenavond meemaken in den Bosch of Maastricht, of zoo ge wilt in Keulen, in plaats van in de archieven te gaan snuffelen en ploeteren, om toch vooral de echte historische nauwkeurigheid te pakken te krijgen, want zoo gij haar al meent beet te hebben, het gevaar blijft bestaan, dat er toch een toeschouwer binnenkomt, die zich niet geneert te vertellen aan ieder, die 't hooren wil, dat hij het een vertooning van Jan Kallebas vindt.

Immers van het deftige, nieuwe Academiegebouw heeft men ook wel iets dergelijks durven zeggen, neen, durven schrijven in een bouwkundig weekblad, „de Bouwwereld".

De tuchteloosheid gaat ver tegenwoordig, maar wanneer de maatschappij geheel op archeologischen voet zal zijn ingericht en wij al onze handelingen weder met historische juistheid zullen verrichten, van dat wij opstaan tot wij naar bed gaan, zal men ook wel een historisch middel teruggevonden hebben, om dit euvel van onzen tijd tegen te gaan.

Laten wij ons verheugen, dat wij nu nog leven in een tijd van betrekkelijke vrijheid van het woord en zulk een criticus kunnen laten praten.

Laat er iets blijven hangen van zijn boutade, ook dat kan geen kwaad, tegenover de bewondering van overdrijvers in andere richting.

Ik heb het Academiegebouw gezien en kan mij wel voorstellen, dat de Groningers er erg mee in hun schik zijn, maar de couranten hadden dat dwaze zinnetje, waarmede de keus van den stijl door den ontwerper gemotiveerd wordt, weg moeten laten, want iedereen ziet dadelijk, ieder bouwkundige ten minste, dat het studiemateriaal van het Haagsche Gymnasium, ook hier weder gebruikt is en dat lag in de gegeven omstandigheden toch immers ook voor de hand.

De hand van den teekenaar stond er naar, en tijd voor het maken van nieuwe studieën van stijlimitatie ontbrak.

Verplaats U nu maar eens in de positie van den bouwmeester, durft gij dan nog beweren, dat gij dit zaakje beter en op meer practische wijze ten genoegen van de Groningsche curatoren zoudt hebben opgeknapt?

Maar de bevordering der Bouwkunst, ja daar heb ik het nu niet over en ik zal mij niet begeven in critische beschouwingen, waarvoor, als bij elk nieuw bouwwerk, stof genoeg ook hier te vinden is. Alleen de algemeene opmerking wil ik hier neerschrijven, dat het Academiegebouw mij minder geslaagd lijkt, dan het Haagsche Gymnasium en dat dit, wat de gevelarchitectuur betreft, m. i. is te wijten aan minder goede verhoudingen.

In dien voorgevel zit iets, dat niet deugt, wat het precies is en waar het precies zit, is niet zoo gemakkelijk te zeggen, maar er is misschien wel iets ter verklaring aan te voeren, namelijk dat het gebouw grootendeels staat op de fundamenten van het oude. Hierin was voor den bouwmeester een groote moeilijkheid gelegen, die het hem niet gelukt is te overwinnen.

Ik voeg er bij, dat 't mijn persoonlijke indruk is, die ik hier weergeef, en ik geef toe, dat het een gevoelsquaestie is, die ik hiermede aanroer. Daarop dieper in te gaan is mijn voornemen niet, dat zou mij wellicht hoofdpijn bezorgen en U vervelen.

Het is anders een mooi onderwerp „Verhoudingen" om eens in „de Opmerker" te behandelen en ik geef U in overweging het eens aan te bevelen aan den schrijver van de stukjes, „Practische Schoonheidsleer", die eenigen tijd geleden in uw blad stonden. Nu ik er naar ga zoeken, zie ik dat het al een heelen tijd geleden is en vind ik het laatste artikeltje onder dit opschrift in het nummer van 17 April, met verwijzing naar den vorigen jaargang. Ik las deze stukjes met genoegen, maar mag toch de opmerking niet achterwege houden, dat de tusschenruimte, waarmede zij verschenen te groot is, zoodat men den draad van des schrijvers gedachtengang verliest en eerst het vorig artikel moet opzoeken, om dien terug te vinden. Kunt ge daar geen verandering in brengen? *)

Zulk een studie krijgt nu iets van een gebouw, waarvan de kolommen te ver van elkaar staan en dit is in strijd met het begrip van goede verhoudingen.

Maar, het is zoo, onze architecten houden zich tegenwoordig meer bezig met de maatschappelijke verhoudingen dan met de architectonische.

Daar is niets tegen, wanneer hun belangstelling voor de eerste slechts in de juiste verhouding blijft tot die voor de laatste en wanneer zij de klip der politiek maar weten te ontzeilen.

Op zuiver maatschappelijk terrein liggen reeds voetangels en klemmen genoeg, dit zal de Architectenbond wel ondervinden, wanneer hij actief gaat optreden tegen misbruiken in het architectenberoep en de bouwambachten, zooals o. a. met de dezer dagen verspreide circulaire **) aan aannemers en leveranciers van bouwartikelen, die alreeds aanleiding gaf tot ongepaste vragen van de zijde der daarin bedreigde fabrikanten en leveranciers. Wellicht is U het ingezonden stukje in het Advertentieblad ontgaan, waarin een zekere Fabrico zich tot het Bestuur van den Bond richt en schrijft:

„Waar dus de leveranciers de dupe kunnen worden van eene gewoonte van H.H. architecten, zou ik wenschen te vragen aan bovengenoemde heeren, om aan de leden van den bond een bordje of schild uit te reiken, dat zichtbaar op de deur van woonhuis of kantoor wordt aangebracht, waaraan de leverancier kan zien of „daar met de gunning rekening wordt gehouden ja of neen". Geen enkele leverancier is er zot op om meer provisie uit te keeren dan noodig is en weigerden morgen aan den dag alle architecten eenparig provisie aan te nemen, dan zouden de leveranciers daarvoor hoogst dankbaar zijn."

„Nog eene tweede vraag zou ik gaarne beantwoord zien en wel deze:"

„Is het niet even goed te veroordeelen, dat sommige bouwkundige ingenieurs en architecten geinteresseerd heeten te zijn bij fabrieken, waarmede zij veel zaken doen?"

„Is dat het geval, dan is het toch duidelijk genoeg, dat de gewraakte provisie zoo niet direct, doch indirect in den zak van de deelnemers terecht komt en een architect, die bij een fabriek is geinteresseerd, moet noodwendig voor het materiaal dier fabriek zeer veel sympathie gevoelen."

Die man blijkt vrijgoed op de hoogte te zijn van de bestaande toestanden maar zijn eerste vraag is niet gemotiveerd, want uit de circulaire blijkt duidelijk, dat de leden van den Bond niet van de provisie gediend zijn.

In de tweede vraag echter bemoeit de man zich eigenlijk met dingen, die hem niet aangaan, maar toch geeft die tweede vraag het meest te denken, als is zij ook onzuiver gesteld. In plaats van „geinteresseerd heeten te zijn" kon er gerust staan „geinteresseerd zijn". Dan was de feitelijke toestand er in uitgedrukt en het kind bij den naam genoemd en dan zou ongetwijfeld de Bond deze vraag bevestigend moeten beantwoorden, doch daarmede tevens de verplichting aanvaarden, dit euvel in eigen kring te gaan bestrijden.

Wij zullen het best doen maar eens af te wachten welke gedragslijn de Bond in deze quaestie zal aannemen. Ik houd mij overtuigd, dat de heeren wel de goede richting uit willen, als zij maar kunnen.

Misschien is er bij een volgende gelegenheid wel aanleiding, om nog eens op dit punt terug te komen. Ik ben nu alweer te vermoeid, om er dieper op in te gaan en moet mijn hoofd wat ontzien.

Ik ben nog niet, die ik geweest ben, maar als tegen het najaar de zomersche dagen komen acht mijn medicus geheel herstel niet uitgesloten.

Gegroet als steeds

t. a. v.

PIET VAN DIEVER.

*) Wij kunnen niet ontkennen, dat er eenige grond is voor de opmerking van P. v. D., maar onze medewerkers hebben in den regel ook nog wat anders omhanden dan het schrijven voor weekbladen en de schrijver van de bovenbedoelde artikelen is iemand, die een drukken werkkring heeft en slechts nu en dan gelegenheid, ons wat te zenden. Wellicht zal hij van de opmerking nota nemen, maar directe pressie uitoefenen gaat moeilijk. P. v. D. oordeele slechts naar zichzelf, zijn laatste brief bereikte ons in December 1908.

**) Onder „Vereenigingen" in dit nummer vindt men de hier bedoelde circulaire afgedrukt.

RED.

Prijsvragen.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Genootschapsprijsvragen 1909.

I. Ontwerp voor de verkaveling en de bebouwing van een bouwblok, zoodanig, dat de bewoners eene gezonde en goede woning hebben en dat de bouw van het geheele blok loonend is voor den eigenaar der perceelen en hem na aftrek van alle onkosten, 5½ pCt. per jaar van zijn eigen kapitaal waarborgt.

Gegeven is;

1°. het (hierbij gevoegde) plan van een bouwblok, langs den Schinkel te bebouwen met woonhuizen van het type A, langs de straten met woonhuizen van het type B;

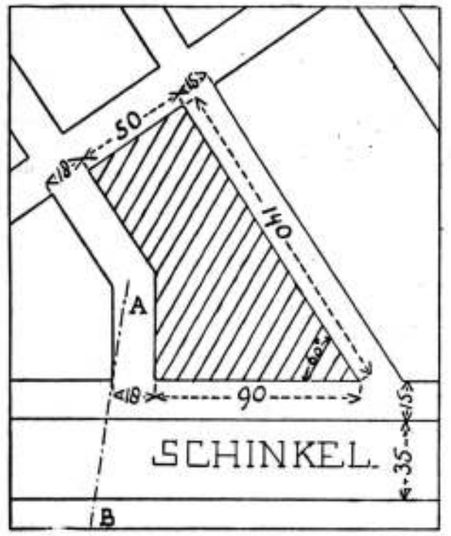

N.B. De lijn N.-Z. is evenwijdig aan de Schinkelkade en is N. links.

2°. dat het geheele bouwblok gedurende 75 jaar in erfpacht wordt uitgegeven tegen een jaarlijkschen canon van f 1.— per M².;

3°. dat eene hypotheek wordt verschaft van 65 pCt. van de totale waarde tegen eene rente van 4¼ pCt. per jaar, terwijl de afsluitkosten 1¼ pCt. van de hypotheek-waarde bedragen;

4°. dat de bouwkosten van beide typen A en B per M³. met inbegrip van de houten fundeering f 8.50 bedragen:

5°. dat de voorschriften der „Amsterdamsche Bouwverordening" voor de nieuwe stad bij den bouw en de plan-indeeling van dit woonhuizencomplex geldend zijn:

6°. dat de verordening op de voor- en achtergevelrooilijnen nog niet door den Raad zijn vastgesteld;

7°. dat de bovenkanten van straat en tuin beide zijn gelegen op 0.70 + A.P. en de bovenkant van de fundeeringplaten op 0.80 + A.P.

8°. dat de woningen type A zijn bedoeld voor den klein-ambtenaarstand en huisvesting moeten bieden voor minstens 6 personen en eene dienstbode, waartoe een deel van den zolder beschikbaar is, en dat eene woning van het type B bedoeld is voor het gezin van een werkman, dat eveneens uit minstens 6 personen bestaat;

9°. het navolgende voor het opmaken van de exploitatierekening:

a. de huuropbrengst der woningen type A bedraagt voor:
eene woning op den beganen grond per jaar f 350.—,
eene woning op de 1e verdieping per jaar f 325.—,
eene woning op de 2e verdieping per jaar f 300.—.

b. de huuropbrengst der woningen type B bedraagt voor:
eene woning op den beganen grond per week f 4.—,
eene woning op de 1e verdieping per week f 3.50,
eene woning op de 2e verdieping per week f 3.25,
eene woning op de 3e verdieping per week f 3.—.

c. de onkosten per jaar zijn:
1°. waterverbruik per woning type A f 20.—;
per woning type B f 14.—;

2°. assurantie f 0.8 pCt. der totale bouwkosten;
3°. straat- en grondbelasting 9 pCt. van de netto huur;
4°. huurderving, onderhoud en administratiekosten 15 pCt. van de huuropbrengst.

10°. dat ter bepaling van het bedrag der totale bouwkosten, de bouwkosten moeten vermeerderd worden met 8 pCt. voor diverse kosten, als: uitvoering, precario, keeten, verzekering, enz.

Gevraagd wordt:

1°. eene situatie-teekening van het bouwblok met verkaveling der perceelen en plan-indeeling der diverse woningen van typen A en B, met aangrenzenden wegen en bouwblokken op schaal 1:200 met ingeschreven maten;

2°. hoogte-doorsneden van de bouwblokken op school 1:200, met ingeschreven maten;

3°. een perspectivische schets van uit een punt, dat gelegen is in het verlengde van de lijn A—B;

4°. eene kubiek begrooting met exploitatierekening.

In de behandeling der teekeningen is de ontwerper geheel vrij gelaten.

Tijd van inlevering 31 Januari 1910.

1e prijs f 75.— met diploma van het Genootschap.
2e prijs f 25.— met diploma van het Genootschap.

II. Ontwerp voor: Een hotel in eene kleine badplaats. Het bouwterrein is gedacht: gelegen op het duin, met den hoofdverkeersweg aan die zijde van het hotel, die van de zee is afgekeerd.

Het hotel moet gelegenheid bieden om 50 gasten te kunnen logeeren, waartoe het gebouw moet bevatten:

a. conversatie-zaal, rookvertrek, eetzaal, kindereetzaal, terrassen, veranda's, vestiaires, toiletten en W.C.'s;

b. groote en kleine slaapkamers, deels met balkons, badkamers (voor zout en zuur water baden), toiletten en W.C.'s;

c. groote keuken, bijkeuken (koffiekeuken), spoelkeuken, linnenkamer, dagverblijf voor mannelijk en vrouwelijk personeel, provisie-kamer (of kelder), wijn- en bierkelder, kelder voor centrale verwarming, brandstoffen-bergplaats;

d. kantoortje, 2 woonvertrekken, 2 slaapkamers, badkamer en W.C. voor den gérant;

e. logies, afgescheiden voor 8 mannelijke en 12 vrouwelijke bedienden met badkamers en W.C.'s;

f. bovendien moet het gebouw bevatten een zaal voor Café-Restaurant (met buffet-nis) groot ± 120 M². met veranda en terras.

Bovengenoemde ruimten kunnen naar eigen inzicht van den ontwerper verdeeld worden over de verdiepingen.

Gevraagd wordt op schaal 1:100 de plattegronden der verdiepingen, één doorsnede, minstens twee gevels en een perspectivische schets van het gebouw met de terrassen.

In de behandeling der teekeningen worden de ontwerpers vrij gelaten.

Tijd van inlevering: 3 Januari 1910.

1e Prijs f 50.— met diploma van het Genootschap.
2e Prijs f 25.— met diploma van het Genootschap.

III. Ontwerp voor een Eerepoort tijdens den intocht onzer Koningin in eene groote stad. De eerepoort moet worden geacht op een plein voor den ingang van een straat van 15 Meter breedte met trottoirs aan weerszijden van 3 M. breedte. De totale straatbreedte is derhalve 21 M. De as van de eerepoort moet met die van de straat overeenkomen. De doorgangswijdte van de poort moet 8 Meter bedragen, terwijl de hoogte dezer opening eveneens 8 Meter moet zijn. De massa's naast de opening mogen de trottoirlijnen niet overschrijden.

Wordt gevraagd een plan en opstand, in lijn, op schaal 1 : 50 en een perspectivische schets in kleur.

In de behandeling der teekeningen worden de ontwerpers overigens geheel vrij gelaten.

Tijd van inlevering: 20 December 1909.

Prijs f 25.— met diploma van het Genootschap.

IV. Ontwerp voor: Een Prijsvraag-Diploma.

Op dit diploma moet voorkomen het volgende opschrift:

Genootschap „Architectura et Amicitia"
te Amsterdam.

Diploma.

Aan den inzender van het ontwerp onder motto:

. . . . . .

vervaardigd door: . . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

(ruimte voor naam, qualiteit en woonplaats)

waarmede de . . . . . prijs werd behaald in de prijsvraag voor . . . . . .

Namens het bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia".

de Voorzitter, de 1e Secretaris,

. . . .

de Juryleden,
(ruimte hieronder voor minstens 4 namen.)

Dit diploma zal gedrukt worden op wit gestreept Hollandsch papier, dat groot is: ± 22.5 × 35 c.M., met zwarten inkt en spaarzaam toegepast nog hoogstens 2 kleuren.

De teekening moet op 4/3 maal de ware grootte gemaakt worden en geschikt zijn om langs foto-zinco-grafischen weg gereproduceerd te worden.

Tijd van inlevering: 6 December 1909.

Prijs: f 25.— met diploma van het Genootschap.

V. Ontwerp voor den Omslag Kalender A. et A. 1910.

De grootte van den omslag is 14 × 14 cM. opengeslagen; voor den rug 3 mM. bij te rekenen. De tekst van het voorblad moet luiden:

Genootschap
Architectura et Amicitia.
Kalender
1910.

Het ontwerp te teekenen in zwarten inkt op wit papier, vergroot in het formaat van 16 × 16 cM.

Of bij toepassing van eene directe techniek een afdruk op ware grootte in te leveren.

De Kalender-omslag zal gedrukt worden in één kleur op getint papier.

Prijs f 15.— met diploma van het Genootschap.

Tijd van inlevering: 1 November 1909.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De mededinging staat open voor alle leden van het Genootschap. De ontwerpen moeten op de in bovenstaand programma vermelde data uiterlijk des namiddags 1 uur vrachtvrij zijn ingekomen aan het adres van den 1sten Secretaris van het Genootschap, aan het lokaal „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam.

De beoordeeling zal geschieden door de heeren: K. P. C. de Bazel, H. P. Berlage Nzn. en W. Kromhout Czn.

Bij alle ontwerpen moet gevoegd zijn een verzegelde naambrief en een correspondentie-adres, om zoo noodig met den ontwerper in briefwisseling te kunnen treden.

Alle teekeningen of stukken, die bij de inzending behooren, moeten voorzien zijn van:

1°. een motto waaronder het ontwerp is ingezonden;

2°. eene opgave van den datum van inzending.

De naam van den ontwerper mag op de teekeningen of bijgevoegde stukken niet voorkomen.

De teekeningen moeten plat, zonder houten lijsten, verpakt zijn en geen grootere afmeting hebben dan 75 × 110 cM.

Slechts die inlichtingen aan inzenders zijn voor mededingers en jury geldend alsof ze in het programma waren opgenomen, die in „Architectura" zijn beantwoord door het bestuur, 2 maanden vóór den datum van inlevering voor de prijsvragen II, III, IV en V, en 3 maanden vóór den datum van inlevering voor de prijsvraag I.

Wanneer aan bovenstaande voorschriften van het programma, aan de algemeene bepalingen en aan desbetreffende artikelen in de Statuten en het H. R. van het Gen. niet is voldaan, kunnen de ontwerpen niet voor bekroning in aanmerking komen.

De ingezonden ontwerpen zullen in de genootschapszalen tentoongesteld worden en gedurende korten tijd ter expositie afgestaan worden aan de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam en aan de „Vereeniging tot Bev. der Bouwkunst" te Groningen en aan de Afd. Arnhem der „Mij. tot Bev. der Bouwkunst".

Namens het Bestuur van het Genootschap,
W. KROMHOUT Czn.,
Voorzitter.
MAURITS PLATE,
1e Secretaris.

Vereenigingen.

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Door het Bestuur van den Bond is een circulaire verspreid van den volgenden inhoud:

Aan H.H. Aannemers en Leveranciers van bouwartikelen.

M. M.

De Bond van Nederlandsche Architecten zich o.m. ten taak stellende de bestaande misbruiken in het architectenberoep en de bonwambachten ten krachtigste te bestrijden, nam op zijn algemeene ledenvergadering van den 17en April 1909 het besluit aan U mede te deelen:

„Dat bij het doen van prijsopgaven van werken of leveranties steeds worden verlangd de netto prijzen zonder eenigerlei provisiën o.d. in welken vorm ook, ten bate van den architect.

Zullende er bij de gunning door de leden van den Bond, rekening mede gehouden worden of het verstrekken van provisiën o.d. behoort tot de gewoonte van den betrokken aannemer of leverancier".

De Bond hoopt zeer op uwe welwillende medewerking, teneinde dit misbruik, dat behalve de eer van het vak, ook den lastgever van werken, en U in Uwe zaken kan benadeelen, ten sterkste te bestrijden en uit te roeien.

Namens het Bestuur van den Bond,

K. DE BAZEL, *Voorzitter.*

JOS. Th. J. CUYPERS, *1e Secretaris.*

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Zaterdag 17 dezer had te Amsterdam, onder voorzitterschap van den heer K. P. C. de Bazel, in Americanhotel, de vergadering plaats van den Bond van Ned. Architecten. Na voorlezing der notulen door den secretaris Jos. Th. J. Cuypers, vertolkte de voorzitter het leedwezen van den Bond over het overlijden van de heeren Hezemans uit den Bosch en Sanders uit Groningen, die pas als lid was toegelaten.

In verband met het besluit van den Bond tot herziening van de honorariumtabel en eene voorbereiding tot herziening der bouwverordeningen, is ontvangen een schrijven van de Mij. tot bev. der Bouwkunst, met de vraag of samenwerking met die Mij. ten dezen niet gewenscht te achten is, ook met het oog op de reeds bestaande tabel der Mij., die immers reeds burgerrecht heeft erlangd? Besloten wordt het schrijven in handen te stellen der desbetreffende commissie uit den Bond. Tevens wordt goedgekeurd, op voorstel van den heer Van Nieukerken, om den Bond connecties te doen aanknoopen met buitenlandsche architectenvereenigingen. Ontvangen is van het genootschap Architectura et Amicitia een ontwerpreglement tot vaststelling van bepalingen bij het uitschrijven van nationale prijsvragen te volgen, om eene billijke en rechtvaardige behandeling der betrokkenen in alle richtingen te waarborgen. De voorzitter deelt mede, dat dit ontwerp aan een commissie tot onderzoek is in handen gegeven. Intusschen kan hij wel alvast mededeelen, dat in 't algemeen dit de bovendrijvende meening bij de commissie is, dat in prijsvragen allerminst een universeel middel is te zien om tot de stichting van kunstwerken te komen. Waar het stelsel echter wordt toegepast, acht de Bond bepalingen wenschelijk, de gebreken van het stelsel tot de minste proporties terug te brengen. De heer Weissman acht het voorbarig nu reeds uit te spreken, dat het prijsvragenstelsel eigenlijk een kwaad is en niet tot een goed doel kan leiden. Spr. herinnert er aan, dat in Duitschland wel degelijk resultaten zijn verkregen en dat daar wel kunstenaars,

dank juist een prijsvraag, gekomen zijn op de plaats waarop zij krachtens hun talent recht bleken te hebben. Alles komt aan op de regeling. De heeren Nieukerken en Frowein achten het prijsvraagstelsel, voorzoover de ondervinding in Nederland betreft, vrijwel tot mislukking leidende. Niet alleen heeft dit de prijsvraag voor het Vredespaleis bewezen.

Zelfs al wil men de bekroning van Cordonnier aanvaarden, dan is toch gebleken, dat men omtrent het paleis, dat inderdaad zal worden gesticht, heel niet zal weten van wien het bouwwerk ten slotte zal zijn: van den bekroonde, van den heer v. d. Steur of van de Commissie van toezicht. Maar ook de Damprijsvraag en de voor het Slachthuis, mogen als recente voorbeelden van mislukking gelden. Misschien, meent de heer van Nieukerken, mag voor het Zeister raadhuis een uitzondering worden gemaakt, wat de heer Frowein echter niet voetstoots wil aannemen. Vergist hij zich niet, dan is hier eenvoudig een décalque van den 16n eeuwschen stijl bekroond. De heer Kromhout wil waarschuwen tegen te groote eenzijdigheid. Spr. herinnert er aan, dat de jonge architect omtrent prijsvragen illusies pleegt te voeden, dat de architect die arrivé is, die illusies vrijwel heeft verloren. Maar juist daarom zij men omzichtig in zijn veroordeeling, ware 't maar om niet den schijn te wekken, dat men den weg voor ontluikende talenten om zich te doen gelden, zou willen sluiten. Spr. acht het verstandig niet vooruit te loopen op het oordeel der commissie. De heer Weissman wil een uitspraak dezer vergadering en dient de volgende motie in: De Bond is van meening, dat al kan het prijsvraagsysteem niet geacht worden in ieder geval een bevredigende uitkomst op te leveren, toch dit stelsel, mits behoorlijk geregeld, voor het verkrijgen van aanzienlijke bouwwerken niet gemist kan worden.

Spreker heeft de Rotterdamsche stadhuisquaestie hooren noemen en in verband daarmede het Gidsartikel van Jan Veth, die echter het prijsvraagsysteem te veel naar beneden haalt. En daartegen wil spr. zich verzetten. Het systeem heeft zoowel in de oudheid als in het tegenwoordige — met name dan in het buitenland — tot erkende kunstwerken geleid.

Men vergete niet, dat in een goedgeregelde prijsvraag een waarborg ligt tegen bevoorrechting. De voorzitter is in 't algemeen niet gekant tegen de motie-Weissman, doch wenscht te lezen in plaats van niet gemist kan worden: van groote beteekenis is. De heer Weissman persisteert bij zijn lezing. De heer Van Goor wil lezen vooralsnog niet gemist kan worden, de heer Frowein eerst het rapport der commissie afwachten en dan op grond daarvan over het beginsel (voor of tegen het prijsvraagstelsel) stemmen. Na verwerping van het amendement-Van Goor, wordt de motie-Weissman aangenomen met 12 tegen 6 stemmen. De motie zal naar de commissie worden verwezen en haar rapport in een — zoo noodig — buitengewone vergadering van den Bond in behandeling worden gebracht. Aan de orde komen daarna punt 5 der agenda: conclusiën in zake het aanbestedingsvraagstuk en de bepaling van het standpunt van den Bond te dezen opzichte. De conclusiën zijn de vrucht eener enquête bij de leden van den bond en kunnen dus als de reflexie gelden vau de gemiddelde opinie. De conclusiën werden na een uitvoerige discussie, met eenige redactiewijzigingen als volgt gearresteerd:

1o. Het stelsel van aanbesteding van bouwwerken wordt in het algemeen in beginsel niet afgekeurd.

2o. het vervangen van dit stelsel door eigen beheer, daggeldwerk en dergelijke stelsels van uitvoering wordt slechts in beperkte mate mogelijk geacht voor de naaste toekomst.

3o. Geen enkele der tegenwoordig gebruikelijke vormen van aanbesteding is in alle gevallen af te keuren.

4o. Geen enkel der tegenwoordige gebruikelijke vormen van aanbesteding verdient in elk opzicht en in alle gevallen ter algemeene invoering de voorkeur boven alle overige vormen.

5o. De meest gewenschte vorm van aanbesteding wordt voor elk geval op zichzelf door den aard van het werk bepaald.

6o. Alle vormen van aanbesteding hebben gebreken, hoewel met den vorm de graad der gebreken varieert en wel in dier voege dat bij enkele openbare aanbesteding die gebreken den grootsten en bij onderhandsche aanbesteding den kleinsten omvang vertoonen.

7o. De gebreken van het aanbestedingsstelsel zijn in hoofdzaak: a. het optreden van ongeschikte krachten als aannemer; b. het geheel als eene uitsluitend commercieele onderneming behandelen van een aanneming door vele aannemers; c. het vaak uitbuiten van onderaannemers door middel van het zoogenaamd venten; d. het onder „opzetten" bekende zichzelf toekennen van bedragen, die niet in billijke verhouding staan tot den verrichten arbeid bij inschrijvingen; e. de zucht van opdrachtgevers om werk aan: „den laagsten inschrijver" te gunnen, onverschillig of deze de daarvoor geschikte kracht is of niet; f. de in vele gevallen onvermijdelijke onvolledigheden in bestekken.

8o. Deze gebreken kunnen bestreden worden door te trachten A. de ongeschikte krachten bij aanbesteding te weren door: I. het propageeren van onderhandsche aanbesteding, 't zij enkel, 't zij partieel, waarbij de minder gewenschte elementen uitgesloten worden van mededinging. II het samenwerken met de organisaties van aannemers en vakpatroons, tot het verbeteren van het stelsel en de toe te passen regelingen. B. het vergoeden aan den aannemer van de aan een inschrijving verbonden arbeid en kosten, en het plegen van overleg met evengenoemde organisaties om dit punt te regelen.

Besloten wordt deze conclusies te zenden aan den Bond van Patroonsvereenigingen en de andere organisaties die daarvoor in aanmerking komen.

Ten slotte wordt na een korte gedachtenwisseling de volgende, door een daartoe benoemde commissie ontworpen eere-code, door de vergadering vastgesteld:

De architect is een beoefenaar der bouwkunst, die gebouwen en andere werken op het gebied der bouwkunst ontwerpt, de uitvoering daarvan leidt en de kosten regelt en controleert.

Het beroep van architect is onvereenigbaar met dat van aannemer of handelaar.

Hij ontvangt als belooning voor zijn arbeid het honorarium volgens door den Bond van Nederlandsche architecten erkende honorariumregelingen. Hij ontvangt dus geenerlei provisiën, percentages of andere beloooningen of voordeelen, direct of indirect in betrekking tot de onder zijn directie in uitvoering zijnde werken, de mogelijk daarvoor door hem gedane bestellingen, of tot de uitoefening van zijn mandaat staande:

Zelfs wanneer de belooning ten slotte bij afrekening ten laste van derden komt, zoo wordt het honorarium door zijn principaal betaald.

Hij onthoudt zich in 't algemeen van elke onderneming waaraan korting of commissieloon verbonden is.

Hij onthoudt zich ook om voor zichzelf advertenties ter aanbeveling te plaatsen, reclame te maken, dienstaanbiedingen te doen door middel van nieuwsbladen, aanplakbiljetten, uithangborden, prospecti of andere wijze van bekendmaking in gebruik bij den handel.

Hij ontzegt zich werk of clientèle te zoeken door het doen van concessies, het toestaan van korting op zijn honorarium, of het geven van provisiën of andere beloooningen aan derden.

Hij zal niet toestaan dat door hem ontworpen werk ten name van een ander wordt uitgevoerd, evenmin zal zij eens anders ontwerp ten zijne name nemen.

Hij onthoudt zich van plagiaat en zal in 't algemeen het vak eerlijk uitoefenend, den arbeid zijner kunstbroeders respecteeren, en zich onthouden van elke handeling die hen financieel of hun goeden naam kan schaden.

Hij stelt ten dienste van zijn principaal, zonder eenig voorbehoud, al zijn kennis en ervaring bij de uitvoering van de hem opgedragen taak.

Hij leent zich niet tot handelingen die de rechten of den goeden naam van derden zouden kunnen schaden.

Hij waarschuwt zijn principaal wanneer deze zich door wijzigingen in de voorgestelde werken blootstelt aan meerdere uitgaven of schade.

Hij neemt geen benoeming aan als expert in eene zaak waarbij een zijner principalen betrokken is en waarin hij reeds als vertegenwoordiger van dien principaal optrad of waarvoor hij reeds advies heeft uitgebracht.

Hij wendt zijn zedelijk overwicht aan ten einde aan allen die bij het onder zijn beheer staande werk arbeiden, de uitoefening van hun taak zoo min bezwarend mogelijk te doen zijn en te bevorderen dat er een goede verstandhouding bestaat tusschen alle personen die op zijn werk werkzaam zijn.

Tenzij hij een speciale opdracht ontvangt van zijn principaal belast hij zich niet met betalingen.

Bij de rondvraag stelt de heer Kromhout voor — in verband ook met de aangenomen motie-Weissman — bij B. en W. van Rotterdam aan te dringen op het uitschrijven van een nationale prijsvraag voor den voorgenomen bouw van het complex Stadhuis—Postkantoor.

Na aanvankelijk door den voorzitter en sommige leden bestreden te zijn als praematuur, met het oog op de nog niet getroffen regeling, waaraan prijsvragen behooren te voldoen, terwijl de heer Van Goor een adres haast overbodig achtte, aangezien er alle reden is tot de veronderstelling, dat het Rotterdamsche gemeentebestuur toch reeds tot een prijsvraag geneigd is, wordt het tot het zenden van een adres besloten. Met het vaststellen eener algemeene regeling, waaraan prijsvragen hebben te voldoen, zal intusschen spoed worden gemaakt. De vergadering wordt daarna gesloten.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 29. Kliniek voor Psychiatrie en Neurologie te Amsterdam, door H. Bonda met afbeeldingen.

Prijsvraagbeschouwingen in verband met den bouw van het nieuwe Raadhuis te Rotterdam, naar aanleiding van het Gidsartikel van Dr. Jan Veth.

Actueele Vraagstukken. Het behouden van oude monumenten.

De Bond van Nederlandsche Architecten. Wereldtentoonstelling te Brussel in 1910.

Architectura. No. 29. Mededeelingen betreffende het Genootschap. Genootschaps-Excursie naar Zwolle en Kampen.

Overzicht van de week. Brand in het Rijksmuseum. — De scholen boven dat Museum.

Aanteekeningen omtrent monumenten te Zwolle en Kampen door F. A. Hoefer, met afbeeldingen.

Een ander chapiter door C. N. van Goor.

Technisch Gedeelte. De waterverversching en de rioleering van Amsterdam. — Het ontdooien van ingevroren waterleidingen door den electrischen stroom. — Glazuur voor dakpannen en steenen. — Nieuwe methoden om aluminium te soldeeren. —

De Bouwwereld No. 29. Athene en haar Akropolis, door W. A. E. van der Pluym, met afbeeldingen.

Houtzwam.

Automatische Veiligheids-Revolving Deuren.

De Ingenieur No. 29. De oplegging van de spoorstaven op houten dwarsliggers, door A. J. Boland c. i. met afbeeldingen.

Het ontwerp van wet op de octrooien op de jaarvergadering der Maatschappij van Nijverheid. door A. Elberts Doyer.

Uit het verslag over de Burgerlijke Openbare Werken in Ned.-Indië over het jaar 1907 door L. H. Slinkers c.i.

Ingezonden stukken. Oververhitters aan boord, door T. A. van Capellen. — Zijn stoomlocomotieven linksch? door J. G. Lepper w. i. met figuren. —

Technisch Weekblad. (B. v. T.) No. 29 Adres Schepenwet. — Uit de Afdeelingen. — Zijn wij met de constructie onzer stoomketels op den goeden weg? (Slot)

De Aannemer No. 29 Nederl. Aannemersbond. Verslag van de Vijftiende Jaarvergadering.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 3. Het onschadelijk maken van de kalk in de klei. — Het ontstaan en de bestrijding van uitslag op metselwerk. — De vervluchtiging van loodoxyde uit loodglazuren. — Kolenverspilling. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen. (vervolg) — De woningwet. — Rioolbuizen van beton en van ijzeraarde. —

Deutsche Bauhütte No. 29. Lichtprobleme der mittelalterlichen Sakralbaukunst, door M. Escherich.

Von der Ausbildung der Miethausfassade, door H. A. Waldner met afbeeldingen.

Haus Schütte, Düsseldorf door A. W. Müller-Frauenfeld bij een ontwerp van Reg. Baum. Moritz te Keulen.

Haus für einen Ruderklub door K. Hahn bij een ontwerp van R. Freygang te Halle a.S.

Ländliches Anwesen, bij een ontwerp van Rumrich te Meiszen.

Zwei holländische Landhäuser, door G. Heyden bij ontwerpen van L. de Vries te Helmond.

Raumstudien, door K. Hahn bij schetsen van Hennings te Stuttgart, op losse plaat.

Klei Nos. 13 en 14. Onder „Architecten en hun werk" is in de eerste aflevering van Juli" Prof. Henri Evers aan de beurt. Deze architectenbiographieën zijn niet onaardig geschreven en zeer handig maakt de schrijver daarbij van de gelegenheid gebruik, om de toongevende architecten nog eens hun meening over de baksteen te laten zeggen. Het is te hopen. dat dit niet uitsluitend de bedoeling dezer artikelen is. De „Brieven uit Amerika" worden in beide nummers vervolgd. Het daarin medegedeelde is zeker niet onbelangrijk en wij kunnen van de Amerikanen veel leeren, maar veel belangrijker komen ons toch de, geheel de practijk rakende, artikelen over het drogen van baksteen voor. Wij zouden in dit tijdschrift meer studies van dien aard wenschen te zien, desnoods voorloopig uitsluitend de behandeling van dergelijke droge onderwerpen, want het komt om voor, dat de baksteenindustrie daarvan meer nut zal kunnen trekken dan van opwekkingen tot oorlogvoeren tegen concurreerende industrieën. Wil men wat afwisseling

dan is zeker een artikel als de beschrijving van de Certosa di Pavia, die in No. 14 voorkomt, uitermate geschikt, om den lezer te doen zien, wat men met gebakken steen bereiken kan.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in afl. 7: De Truffels, J. J. Hof. — Een nieuwe bronnenzoeker, D. Stavorinus. — Bloemen en insecten, J. C. C — Het automatisch sorteeren van muntstukken, Dr. H. F. Huisken. — Een bijzondere gewapend-beton-constructie, J. H. E. Rückert. — Dierlijke Vergiften (slot), P. N. van Eck. — Over melk, A. Beer. — De moderne benzine-automobielen, N. J. Kollewijn. — Watergas, de brandstof der toekomst, Dr. A J. C. Snijders. — Stingidae-Pijlstaartrupsen, J. Daalder Dz. — Gas- of electrisch gloeilicht; J. E de Meyier Jr. — Eenvoudige Proeven, Tooverfluiten, Dr. A. J. C. Snijders. — Draadlooze telegrafie, Radio's. — Korte mededeelingen. — Boekaankondiging. Correspondentie — Maandelijksch Weerbericht, L. C. de Veer.

Bulletin des Métiers d'art No. 11. Een voor België inzonderheid zeer belangrijk vraagstuk wordt in dit nummer behandeld door Adolphe Piron in een hoofdartikel, getiteld „la Question Dentelière". De Belgische kantindustrie is in verval, de schrijver tracht de oorzaken van dat verval aan te toonen en wekt op tot pogingen, om deze kunst weder te verheffen, waarbij het noodig zal zijn het oude standpunt te verlaten en zich niet te bepalen tot telkens herhalen der oude voorbeelden, maar nieuwe dessins te ontwerpen, die volgens de oude beproefde methoden kunnen worden uitgevoerd.

Verder vinden wij in deze aflevering het begin eener vrij uitvoerig opgezette studie van de Wouters de Bouchout over zuivere en toegepaste kunst met aardige en zeer leerzame illustraties.

De Belgische collega's die aan het Bulletin medewerken zijn trouwe volgelingen van Viollet le Duc, wanneer zij maar geen slaafsche volgelingen zijn, kan de toepassing van de methode des grooten Franschen meesters haar nut hebben als tegenwicht tegen de anarchie, die men in andere kringen geproclameerd wil hebben.

Een albumblad met schetsen van détails van het glas in de koorramen van de kathedraal te Soissons besluit den hoofdinhoud van het nummer, waarin wij onder „Varia" Jos. Alberdingk Thijm's portret aantreffen en hem herdacht vinden als „un des principaux rénovateurs de l'art".

Moderne Bauformen No. 7. Het Julinummer van Gradl's maandschrift verplaatst ons in de tooneelwereld door Fritz Schumachers ontwerpen van decoratief voor den Hamlet voor het Dresdener Hoftheater. Zij zijn opgevat naar de moderne inzichten, die meer en meer veld winnen en ofschoon de daarmede bereikte effecten nog niet iedereen bevredigen, toch wel tot verbetering van ons tooneeldecoratief zullen leiden, een verbetering die zeer noodig is. Het is een teekenend verschijnsel, dat dergelijk werk aan een architect wordt toevertrouwd. Schumacher is een der toongevende moderne Dresdeners en verder in dit nummer zijn nog verschillende werken van anderen aard van hem afgebeeld. Wij vinden er voorts ontwerpen van verschillende bouwmeesters voor de Heilandskirche te Cotta en verder een groot aantal afbeeldingen van de gebouwen der Internationale Photographische Tentoonstelling, ontworpen door Hohrath, Menzel, Erlwein, Kolbe, Hempel allen namen, die in de moderne architectenkringen van Dresden een goeden klank hebben.

Deutsche kunst und Dekoration no. 10. In deze aflevering maken wij kennis met den Münchener schilder Fritz Oswald, een sneeuw-specialiteit, die onzen Apol naar de kroon steekt, voor zoover uit reproducties zijner werken te oordeelen valt. De architectuur is er echter alleen in vertegenwoordigd door werk, voornamelijk interieurs van Prof. Josef Hoffmann van de Wiener Werkstätte. Men meene echter niet, dat deze professor zich alleen met huisinrichting in ergeren zin bezig houdt hij ontwerpt ook voorwerpen op elk gebied van kunstnijverheid thuisbehoorend, voorts zilver- en metaalwerk, tot rook- en toiletgarnituren toe. Dit alles wordt door zijn impresario H. Lang Danoli uitbundig geprezen, maar waarin het verhevene gelegen is leert ons deze lofspraak niet, tenzij men aanneemt, dat de uiterste nuchterheid het eene noodige voor onze woningkunst is. Waar die nuchterheid even wordt losgelaten, maakt Biedermeyer zich dadelijk van het terrein meester. Het beste is te vinden in de kleine metaalwerken, daarin schijnt werkelijk iets van een modernen stijl in wording te zijn.

In de teekenkunst staat de 20ste eeuw ongetwijfeld hoog, aardige proeven daarvan zijn er bij de prentbriefkaarten en de stadsgezichten, die aan het slot van dit nummer gereproduceerd zijn. terwijl ook de proeven uit Rudolf van Larisch: Unterricht in Ornamentaler Schrift de aandacht verdienen.

Staat van afmetingen van houten vloerbalken. De Haagsche bouwondernemersvereeniging „Onderneming en Vrijheid" heeft, voornamelijk ten dienste harer leden een zeer overzichtelijke tabel in het licht gegeven, waaruit met een oogopslag, voor verschillende belastingsgevallen, die in den huisbouw voorkomen, de meest geschikte houtwaarde te vinden is. Wel komen dergelijke tabellen ook in sommige bouwkundige handboeken voor, maar het was hier tevens te doen om afmetingen in overeenstemming met de bepalingen der Bouwverordening, waarbij echter het volgende werd opgemerkt:

„Voor den aandachtigen beschouwer, die onzen staat met de gegevens in de Haagsche Bouwverordening gaat vergelijken, zal het schijnen, alsof onze staat ook niet voor de hier ter stede vigeerende bepalingen is gemaakt, daar K. B. in de verordening is aangegeven op 50 K.G. per cM². en in den staat is aangenomen op 65 K.G. per cM². De ondervinding heeft echter geleerd, dat het Bouw- en Woontoezicht met de op onzen staat voor de verschillende spanningen aangegeven houtzwaarten genoegen neemt. Wij willen hiermede niet beweren, dat het bouwtoezicht niet het recht heeft meerdere zekerheid te eischen, doch men kan vrij gerust aannemen, dat bij eene oordeelkundige bewerking van gezond en gaaf hout, geen aanmerkingen op de houtzwaarten zullen worden gemaakt."

Voor de gebruikers van den staat, is het te hopen, dat deze veronderstelling juist zal blijken.

De staat werd samengesteld door den heer J. Kwik en zal zeker in de dagelijksche practijk goede diensten kunnen bewijzen.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

De Uruguayaansche regeering heeft groote plannen. Zij heeft een prijskamp uitgeschreven voor plannen betreffende hygiënische inrichtingen voor 19 steden. Verder heeft zij aan de Transcontinental Panamerican Railroad Company vergunning voor den aanleg van een 600 K.M. langen spoorweg van Colonia bij Buenos Aires, naar San Luis aan de Braziliaansche grens verleend. De kosten zullen 6.6 millioen gulden beloopen. De onderneming zal ook een haven bij Colonia aanleggen en 40,000 H.A. land met kolonisten moeten bezetten. De nieuwe spoor zal de reis van Montevideo naar Rio vier uur korter maken.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. Den 15den dezer had in het gebouw der Nederlandsche Kantwerkschool te 's-Gravenhage de beoordeeling plaats der werkstukken vervaardigd door vijf werksters-leerlingen der school, die na afloop van den cursus het einddiploma wilden verkrijgen. De beoordeeling had plaats door de dames mej. Elize M. Rogge Haarlem, mej. A. P. van Rijn Haarlem, mej. Boom 's-Gravenhage, mevrouw van der Goes van Dirxland 's-Gravenhage, beide laatstgenoemde dames zijn leden van het Comité der school, Lid en Voorzitter der Commissie, E. A. von Saher Haarlem, Secretaris-Penningmeester der Vereeniging.

Het einddiploma werd toegekend aan Betsy van Seters, Antje Morgenstein, Annie Roos en Marie Waalberg terwijl het einddiploma met onderscheiding werd toegekend aan Knierke van der Ploeg.

Deze zelfde werksters hebben praktische bewijzen van bekwaamheid afgelegd bij het vervaardigen der kanten voor de Koninklijke wieg. geschenk aan H. M. de Koningin van het Haagsche Comité.

Personalia.

— Tot gemeente-architekt te Sloten (N.-H.) is benoemd de heer D. van den Bos jr., tijdelijk opzichter te Vlaardingen.

— Te Haarlem is overleden de heer J. Scholten, hoofdingenieur van den Prov. Waterstaat.

(Zie vervolg Personalia in het Bijblad.)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Bij K B. zijn benoemd tot gedelegeerden der Nederlandsche Regeering bij het in September 1909 te Kopenhagen te houden Vde congres „des Internationalen Verbandes für die Materialprüfungen der Technik" P. D. C. Kley, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft; J. Schroeder van der Kolk, Rijkshoofdingenieur voor de spoorwegen, te 's-Gravenaage; J. E. Inckel, ingenieur 1ste klasse van het aan het Departement van Koloniën verbonden Technisch Bureau, en M. Raaymakers, kapitein der genie.

— Bij de S.S. is aan den ingenieur van den Dienst van Tractie en Materieel J. A. J. M. P. Kersemaekers op verzoek eervol ontslag verleend, en zijn benoemd: tot ingenieur bij Tractie en Materieel de adj.-ingenieurs 1e kl. M. H. Crans en J. H. H. Popping, tot inspecteur bij Beweging en Reizigersvervoer de adj.-inspecteur 1e kl. J. J. Zuidweg, en tot ingenieur bij Weg en Werken de adj.-ingenieur 1e kl. A. C. S. Scheers.

— De alphabetische voordracht voor het directeurschap van de ambachtsschool te Veendam bestond uit de heeren Brouwer, directeur der ambachtsschool te Harlingen, Grootehaar, idem te Appingedam, Helleman, leeraar aan de ambachtsschool te Venlo, Markus, directeur der burgeravondschool te Veld. en Miedema, leeraar aan de ambachtsschool te Sneek.
Benoemd is de heer Brouwer te Harlingen.

— Naar het „Vaderland dezer dagen meldde is de heer H. van Heeswijk te 's-Gravenhage aangewezen, wijlen den heer Hezenmans op te volgen, als architect van de kathedraal van St. Jan te 's Hertogenbosch.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter bij het Bouw- en Woningtoezicht te 's Hertogenbosch. Zie adv. in dit No. (1)

— Assistent voor de Waterbouwkunde aan de Technische Hoogeschool, (Civ. Ingenieur) inzending van sollicitatie onder no. 191 bij de technische boekhandel van J. Waltman Jr. Delft. (1)

— Assistent voor het Landmeten, het Waterpassen en de Geodesie, aan de Technische Hoogeschool te Delft jaarwedde f 1200.— Zich schriftelijk aan te melden bij den hoogleeraar Hk. J. Heuvelink te Delft. (1)

— Bouwkundig Teekenaar terstond. Brieven onder letters N. W. T. Nijgh & van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam. (1)

— Opzichter. Voor direct aan een gevestigde fabriek, voor uitvoering van werken in gewapend-beton. Brieven onder no. 39440, bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's Gravenhage. (1)

— Opzichter, direct in dienst te treden tot 1 Jan. 1910, voor luxe bouw te Rotterdam. Salaris naar bekwaamheid. Aanbiedingen met afschriften van referenties, letters O. A. L., Nijgh & van Ditmar's Algem. Advertentie-Bureau, Rotterdam. (1)

— Leeraar in Stoomwerktuigkunde, Electriciteit enz., tegen 1 September a.s. aan de Ambachtsschool te Rotterdam. De lessen worden gegeven des voormiddags van 8 tot 12 uur. Sollicitaties aan het Bestuur vóór 29 Juli a.s. Inlichtingen geeft de Directeur der School. (1)

— Onderwijzer in het Lijn- hand- en vakteekenen aan de Ambachtsschool te Leiden. Zie adv. in dit no. (1)

— Leeraar in het Handteekenen aan de Burgeravondschool te Helder. Lesuren 8 per week. Salaris f 40.— per wekelijksch lesuur. Cursus 1 October—1 April. Stukken (adres op zegel) aan den Burgemeester van Helder vóór 1 Augustus e.k. (1)

— Leeraar aan de Ambachtsschool te Sneek. Zie adv. in dit no. (1)

— Bouwkundig Opzichter te Bussum, voor 6 of 7 maanden. f 90 's maands, adres Maurits Piate, architect, 1e Constant. Huygensstr. 101, Amsterdam. (2)

— Bouwkundig Opzichter-Teekenaar, Brieven onder letter A, a. d. Boekh. Blankwaardt en Schoonhoven, Veerestraat 42, den Haag. (2)

— Bouwk. Teekenaar. Br. lett. A 2885 aan het bureau van „Tubantia" te Enschedé. (2)

— Bouwkundig Teekenaar, op een bureau te Rotterdam, terstond. Brieven onder no. 24323, Bureau der Nieuwe Rott. Courant. (2)

— Directeur voor de waterleiding der gemeenten Krimpen a/d. IJssel, Krimpen a/d. Lek en Lekkerkerk, salaris f 1200 en tantième. Borgstelling f 2000 Sollicitatie vóór 28 Juli a.s. aan den heer B. Koker te Krimpen a/d. IJssel, Secretaris der Waterleidingcommissie. (2)

— Ingenieur of Uitvoerder voor den aanleg van een Spoorweg buitenslands. Voorkeur genieten zij, die dergelijke werken hebben gemaakt en Engelsch spreken. Brieven lett. R E 50, N. v. d. D. (2)

Opzichter op een fabriek in Noord-Brabant. Aanvangssalaris f 10 à f 11. Gepensioneerde Militairen genieten de voorkeur. Br. lett. N D 93, N. v. d. D. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

26 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m
12 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
17 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 120	„
9 Waterb. Opzr.	21—50 j.,	f 60—f 100	„
2 Aank. Bouwk. Opz.	—21 j.,	f 45— f 50	„
6 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 130	„
1 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	f —f 100	„
5 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 130	„
2 Werktuigk. Teek.	25—26 j.,	f 60—f 85	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 60	„
3 Electrotechniker	28—35 j.,	f 80—f 130	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Asbest platen en Asbest leien voorradig.

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 26 Juli.

Amsterdam, ten 1.45 ure, door de Holl. IJzeren Spoorw. Mij.: het maken van een verblijf voor stations-opzichters en treinpersoneel te Haarlem, goederenstation, begr. f 4900. Het bestek, verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak kamer 150. Aanwijzing als in het bestek is vermeld.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebestuur: het bouwen van een volksbadhuis op een terrein aan het Zeeburgerpad. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen, ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den architect der Publieke Werken ten gemeentehuize, kamer No. 146, van 2 tot 4 uur, de drie laatste werkdagen voor de aanbesteding.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het maken van drie aanlegplaatsen met remmingwerken enz. ten behoeve van een tweede pontveer over het IJ. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur, van de „Haven werken" ten Gemeentehuize. Kamer No. 151, van 10 tot 12 uur de drie laatste werkdagen welke aan de aanbesteding voorafgaan.

Hulst, ten 11 ure, door den deurw. A. C. M. Poppe in het café van W. den Hartog: de bouw van een heerenhuis met kantoor aan de Groote Markt; best. en teek. te bekomen in genoemd café alwaar details ter inzage liggen; aanw. 1 uur vóór de besteding.

Baexem, ten 4 ure, door den bouwk. Leon. Waegemans te Roggel ten huize van H. Lemmen te Baexem: het bouwen van een woonhuis enz. nabij 't station; best. en teek. te bekomen bij aanbesteder.

Barneveld, ten 4 ure, door het bestuur der postspaarbank in het spaarbankgebouw: het bouwen van een nieuw bankgebouw; best. en teek. ter inzage in hotel De Roskam en te bekomen bij den secretaris der spaarbank.

's-Hertogenbosch, ten 8 ure. Door het bestuur der R. K coöp. Productie- en Consumptievereeniging De Hoop: het bouwen van bakkerij, winkel, kantoor, bovenwoning en bergplaatsen met 2 beneden en bovenwoningen; bestek en teek. te bekomen bij den arch. J. v. d. Berg, Maaslandstraat O 37.

DINSDAG 27 Juli.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot expl. van Staatsspoorwegen: bestek No. 1188: het maken van een tractiegebouwtje op het station te Amsterdam—Rietlanden, begrooting f 2800 (Zie adv. in no. 28.)

Utrecht, ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van Staassp. aan het Centraalbureau in het Moreelse Park: bestek no. 1189: het uitbreiden en wijzigen van het remmingwerk der spoorwegbrug over het kanaal door Zuid-Beveland te Vlake, raming f 9200. (Zie adv. in No. 27).

Veendam, ten 11 ure. Door het gem. bestuur: het bouwen van eene Rijks H. B. S. met conciergewoning, raming f 9·000; aanwijzing gehouden; bestek en teek. ter inzage ten huize van aanbesteding van 9—12 en 2—5 ure en aldaar te bekomen.

WOENSDAG 28 Juli.

Groningen, ten 8 ure. Door de arch. IJ. v. d. Veen in het koffiehuis van A. de Vries: het bouwen van een koffiehuis met bovenwoning aan de Veemarkt; het bestek met teek. te bekomen bij den aanbesteder, waar van 9—10 uur nadere inl. zijn te bekomen.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd a.n Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Groningen, ten 8 ure. Door het bestuur der Bouwvereeniging in het café van den heer E. W. J. Möller: a. het amoveeren van 4 woningen aan de Groote Brandenburgerstraat en het bouwen van 4 beneden- met 4 bovenwoningen; b. het amoveeren van 9 woningen aan de Davidstr. en het bouwen van 6 beneden- met 6 bovenwoningen afzonderlijk in te schrijven; bestek met teek. verkrijgbaar bij den opzichter T. Huizinga, aanw. 27 Juli v.m. 10 ure.

DONDERDAG 29 Juli.

Amsterdam. Door de arch. E. M. Rood: den bouw van een winkelhuis met bovenwoningen aan de Jodenbreestraat 65; bestek met teek. te bekomen bij aanbesteder.

Willemstad, ten 11.30 ure. Door de genie, bestek no. 151, het maken van een wachthuis nabij den aanlegsteiger en de trambaan te Ooltgensplaat, raming f 10.600; het bestek enz, ter inzage op het bureel der genie te Willemstad en te bekomen bij den hoofdopzichter van fortificatiën aldaar, inl. door den besteder te zijnen bureele te Breda, aanwijzing gehouden.

Hengelo, ten 3 ure. Door de arch. van der Goot en Kruisweg in 't Vereenigingsgebouw der firma gebr. Stork en Co.: bestek no. 1; het bouwen eener portiers- en koetsierswoning m. stal en wagenhuis alsmede gebouw voor wachtkamer en portierstrek aan de Haaksbergerstr.; bestek en teek. te bekomen ten kantore der arch. aanw. den dag der besteding 10 ure.

Eindhoven, ten 3 ure, door de firma Philips en Co. in café Stoot: het bouwen van 43 werkmanswoningen onder Woensel; bestek en teek. alsook nadere inl. te bekomen bij den arch. L. J. P. Kooken, Eindhoven.

Den Haag, ten 2 ure, door het gem. bestuur: het aanleggen, rioleeren en bestraten van een gedeelte van de Van Weede-van-Dijkveldstraat. Aanw. 26 Juli te elf uren aan de Gemeentewerf alwaar de bestekken en teek. verkrijgbaar zijn.

VRIJDAG 30 Juli.

Diepenheim, ten 11 ure, door het gem. best.: het maken van een privaatgebouw en eenige andere werkzaamheden aan de O. L. school te Markvelde; bestek en teek. ter inzage ten raadhuize elken werkdag van 10—1 ure.

Enschede, ten 12 ure, door de arch. R. van der Woerd Hzn. in het hotel De Graaff: den bouw van eene villa aan de Rembrandtlaan, bestek en teek. te bekomen ten kantore van den architect aanw. den dag der besteding vm. 9 ure.

DONDERDAG 5 Augustus.

Enschede, ten 12.50. Door de bouwk. G. W. van der Meer in het hotel de Graaff: het bouwen van een gebouw van vijf verdiepingen met bijk. werken aan de lage Bothofstraat; bestek met 3 teek. is te bekomen ten kantore der firma Van Heek; aanw. 28 Juli 1.30 ure; inl. geeft de opzichter der fabrieken aan den Noorderhagen

MAANDAG 9 Augustus.

Deventer, ten 1.30 ure. Door de Overijsselsche Lokaalspoorweg-Mij. Deventer-Ommen ten kantore der Mij.: Het maken van gebouwen en inrichtingen voor den lokaalspoorweg van Deventer naar Ommen, raming f 62.500. Het bestek met 6 teek. ter lezing en verkrijgbaar ten kantore der Maatschappij. Aanwijzing 3 Augustus half twee in de bovenzaal van de sociëteit „De Hereeniging" te Deventer.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 31 JULI 1909. No. 31.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbetaling)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Indrukken uit Londen.

(Vervolg van bladzijde 226 en slot).

Een deel van den laatsten dag van ons verblijf in Londen was bestemd voor een laatste bezoek aan de Building Trades Exhibition. Ofschoon wij er toen al aardig den weg wisten was er toch nog veel, dat voor de eerste maal onze aandacht trok en veel, waaraan wij nu nog wat nader de aandacht konden wijden.

Behalve constructies in gewapend beton, waren er ook door eenige firma's constructies van gewapend metselwerk tentoongesteld d. w. z. metselwerk met een inlage van metaalgaas of metaaldraad in de voegen.

Dat men daarmede sterk werk kan maken behoefde eigenlijk door de hier aanwezige proefstukken niet te worden aangetoond.

In groote verscheidenheid waren ook lichte en brandvrije wandconstructies volgens allerlei systemen aanwezig, daarvan maakt men blijkbaar in Engeland tegenwoordig zeer veel werk en men kan er zoowat alles van maken, wat men wil en menigmaal moeilijkheden, die voorheen veel hoofdbreken kostten, mede oplossen. Architecten met strenge beginselen van constructie schudden wel eens het hoofd bij deze bedenksels van het modern vernuft, maar zij maken er, als het te pas komt, evengoed gebruik van als de bouwondernemers en het is dus onverstandig er geen aandacht aan te schenken, want men kan nog niet oordeelen over het gewicht, dat de samenstellingen van metaal en mortel voor de toekomst hebben zullen.

Het hout treedt hoe langer hoe meer op den achtergrond als constructiemateriaal. Evenwel was hier nog veel hout te zien, fraaie monsters van vele buiten-Europeesche soorten bijvoorbeeld. Opvallend was echter ook weder de meerdere belangstelling voor fijne houtsoorten en hiervan vervaardigd fijn timmerwerk, die uit verschillende inzendingen bleek. Een der fraaiste was wel die van de firma William Mallinson & Son te Londen.

Sommige inzendingen voor timmerwerk hadden tevens ten doel speciale constructies te demonstreeren, zoo waren er o.a. eenige systemen van de z.g. revolver-deuren te zien, waaronder ook een van Nederlandsche vinding, „Cruyff's Patent", door de Globe Trading Company te Haarlem ingezonden. Dit is een kruisdeur ( ) die zoo geconstrueerd is, dat in geval van gedrang van een zijde, zooals bij een paniek kan voorkomen, door een enkele handbeweging de vaste verbinding van het kruis kan worden opgeheven en de deurvleugels plat op elkander geslagen kunnen worden, zoodat de opening

vrij wordt (‖ ‖); bovendien kunnen de deuren in dezen toestand zijwaarts weggeschoven worden, zoodat men, in plaats van twee smalle, een breeden doorgang verkrijgt.

Ongetwijfeld is dit een groote verbetering en zijn daarmede de bezwaren in den laatsten tijd, ook van de zijde der overheid in het belang der veiligheid geopperd, grootendeels opgeheven.

Een ander inzender de „Van Kannel Revolving Door Co." tracht hetzelfde doel op eenigszins andere wijze te bereiken. In gewonen toestand ziet haar deurconstructie er geheel eender uit als de vorige. De vleugels van het kruis zijn (IIII) echter zoo ingericht, dat zij bij gedrang aan de binnenzijde, ook zonder dat daarvoor eenige bijzondere handbeweging vereischt wordt, alle vier om de spil naar buiten draaien en plat op elkander kunnen slaan, alzoo eveneens twee openingen vrij latende. Bovendien zijn de gebogen schotten, waarbinnen de deur draait hier beweegbaar gemaakt, zoodat de openingen in geval van nood nog kunnen worden verwijd.

((—)) Van een ander systeem is weder de Gilmour Anti-Cyclone. — Door een revolverdeur, die bestaat uit een middenschot met twee daaraan bevestigde gebogen schotten, dat binnen de vaste gebogen schotten om een spil draait en door een veer steeds in gesloten stand wordt teruggebracht. Op hoogst eenvoudige wijze, namelijk door het middenschot te construeeren als een dubbele deur, gevat in een ijzeren raam, zijn zij tevens zoo ingericht, dat zij zich ook als een gewone dubbele deur ((\ /)) kunnen openen.

Of hier nu met een dezer systemen de volkomenheid in de revolverdeuren bereikt is zouden wij niet durven beweren. Hoe eenvoudig ook de handgrepen zijn, die in geval van nood zijn toe te passen, zoo is het mechanisme der kruisdeuren toch nog altijd eenigszins gecompliceerd en leek ons de Gilmourdeur in dit opzicht wel het eenvoudigst.

De ondervinding zal ons wel leeren of deze soort deuren op den duur in het gebruik voldoen. Men is daarmede nog niet aan het eind der proefnemingen, evenals dit het geval is met de, ook hier te lande reeds bekende, Sesamedeuren, die vanzelf open en dicht gaan, door de werking van het gewicht van den persoon, die er gebruik van maakt. De fabrikanten dezer deuren Pemberton, Arber & Carey erkennen zelf, dat deze uitvinding nog in hare kindsheid is. Reeds zijn verschillende systemen voor deze deuren bedacht, maar slechts ten deele is daarmede bereikt, wat men wenschte en dit kan ons niet verwonderen, wanneer men nagaat aan welke eischen hier moet worden voldaan. Een deur, die automatisch opent en sluit moet zoo worden afgehangen, dat zij niet dengene, die er doorgaat in het gezicht slaat, zelfs wanneer er twee personen tegelijk doorgaan. Zij moet zeer gemakkelijk opengaan en toch niet door den wind geopend kunnen worden, maar alleen door het gewicht van den persoon, die op de mat stapt, die er voor ligt.

Zooals uit de onderstaande schetsteekening te zien is, wordt het gewicht van den persoon door een stelsel van hefboomen overgebracht op het mechanisme, dat de deuren doet draaien.

Het platform A rust op vier eenarmige hefboomen B bevestigd op de assen C.

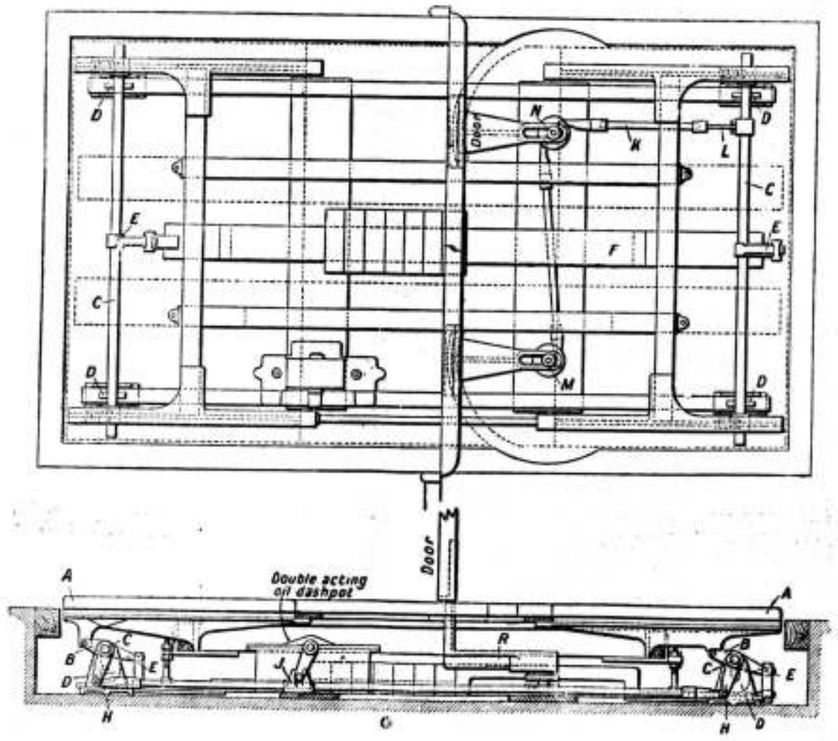

Ten einde deze assen zoo gemakkelijk mogelijk te doen draaien rusten zij op rollen D, waardoor de wrijving tot een minimum gebracht wordt.

De hefboomsarmen E zijn in het midden op de assen C bevestigd en dragen op mes-opleggingen het contra-gewicht F, dat met het gewicht van alle bewegende deelen balanceert en naar behoefte geregeld kan worden. De hefboomsarmen H aan het eind der assen C bevestigd zijn verbonden aan het sleestuk J. Dit sleestuk werkt op een dubbelwerkende oliebuffer, in een kastje besloten, dienende om een te snel terugslingeren der deuren te verhinderen. Het platform A heeft een parallelbeweging, zoodat het waar ook het gewicht op de mat komt, gelijkmatig drukt op al de steunpunten evenals dit met het platform eener bascule het geval is. De deuren worden nu in beweging gebracht door de trekstang K, die aan den arm L op de as C verbonden is. Zij draaien om de middelpunten M en N, die niet als gewone scharnieren ongeveer in het vlak der deuren liggen, maar daarbuiten, zoodat de deuren bij het openen dan ook een geheel andere beweging maken dan gewone deuren, waarvoor het vaste gedeelte van het platform voorzien is van gebogen sleuven. Door deze sleuven steekt het, om een verticale as draaibaar, scharnierstuk R waarop de deur bevestigd is. Dit scharnierstuk draait op kogels en bovenaan is elke deur aan een dergelijk dood scharnier afgehangen.

Een daling van het platform van ongeveer 3 cM. is voldoende om de deuren geheel te openen. Er zijn in het mechanisme geen bijzonder delicate of aan bijzondere slijting onderhevige onderdeelen. Een der grootste moeilijkheden, die zich bij de automatische deuren voordoen is echter de rem of bufferinrichting; het sluiten gaat gemakkelijk genoeg, daar het contragewicht steeds hetzelfde is en iets zwaarder dan voor de sluiting strikt noodig is. Bij het openen is het echter iets anders; een klein kind kan op de mat stappen met een gewicht nauwelijks voldoende om de deuren te openen, of twee of drie zware volwassen personen kunnen tegelijk op het platform treden, zoodat de deuren een neiging zouden hebben om plotseling open te slaan. Om dit te voorkomen moet voornamelijk de oliebuffer dienen, die speciaal voor dit doel geconstrueerd is en waarvan de werking berust op hetzelfde beginsel als bij verschillende deursluiters reeds sedert langen tijd is toegepast.

De hefboom T werkt namelijk op een tweeden hefboom, die zich binnen het kastje bevindt en zich bewegen kan tusschen twee zuigers, passende in cilinders, welke evenals het geheele kastje met dikke olie gevuld zijn. Om de zuigers te kunnen bewegen moet de olie uit de cilinders worden weggedrukt en de snelheid der beweging hangt dus af van de snelheid waarmede de olie ontwijken kan door openingen, welker wijdte men naar behoefte kan regelen. Dit kan geschieden zonder het kastje te openen, zoodat er weinig gevaar bestaat voor verontreiniging der daarin besloten deelen en voor inwerking van de lucht op de olie.

Wij herinneren ons, dat ook hier te lande, reeds voor eenige jaren, proeven met automatisch opengaande deuren zijn genomen, die echter niet zeer goed schijnen te hebben voldaan. De hier beschreven constructie dateert evenwel pas van het begin van 1907, de eerste deur volgens dit model werd gemaakt in Maart van dat jaar en wij meenen, dat dit systeem in ons land nog geen toepassing heeft gevonden.

Een vraagstuk, dat voor groote, dichtbebouwde steden van belang is, is dat van de verlichting van ruimten, waar directe toetreding van het daglicht op de gewone wijze moeilijk of onmogelijk is. Men zoekt de oplossing thans hoofdzakelijk in de vormen, die men aan het glas geeft, prismaglas, lenzen en gefigureerd (relief) glas, waarbij dan van het effect der straalbreking partij getrokken wordt, om een maximum hoeveelheid daglicht binnen te krijgen. De Maximum Light Window Glass Company te Londen had op de tentoonstelling het nieuwste wat op dit gebied verkrijgbaar is, alsmede glasraamconstructies, die in geval van brand geen gevaar opleveren, uitgestald.

Ten slotte moeten wij nog een onderwerp aanroeren van zoo groot belang, dat het een afzonderlijke beschouwing waard zou zijn, namelijk de centrale verwarming. Het bestek dezer indrukken gedoogt echter geen te groote uitvoerigheid, maar wij mogen toch niet nalaten, enkele zaken op dit gebied te vermelden, die ons nieuw voorkwamen o.a. de allervernuftigste combinaties van open-haardverwarming en heetwater-circulatie-verwarming van James D. Prior te Birmingham.

Iedereen kent de keukenfornuizen met heetwaterketel, ingericht om een boven de keuken gelegen badkamer van heet water te voorzien. Prior construeert nu kamerhaarden en brengt daarin een systeem van buizen aan, waarin het zich daarin bevindende water verwarmd en in circulatie gebracht wordt. Dit water wordt vervolgens geleid naar andere vertrekken en circuleert daar in radiatoren, om na afkoeling tot den haard terug te keeren en opnieuw verwarmd te worden. Ziedaar het geheele geheim van een even eenvoudig als economisch systeem, dat in een groote ruimte met alle mogelijke toepassingen in werking te zien was. Bij die toepassingen trokken ook de aandacht de radiatoren van ronde en platte getrokken koperen buizen vervaardigd, die als gewone verwarmingselementen dienst doen, maar ook benut kunnen worden tot drooginrichtingen van allerlei aard voor huishoudelijk gebruik, waarbij een matige en gemakkelijk te regelen warmte gewenscht is,

Had Prior's inzending meer bepaald betrekking op de verwarming van de woning, op het gebied van centrale verwarmingsinrichtingen voor groote gebouwen moet nog genoemd worden de firma Richard Crittall & Co. te Londen, (niet te verwarren met de vroeger genoemde fabrikanten van ijzeren ramen) die o.a. het Ritz Hotel in Piccadilly en het Waldorf Hotel, in Aldwych, een der groote nieuwe gebouwen aan het verbreede Strand, installeerde. Deze firma exposeerde hier ook Barker's „Cable" systeem van laagdruk heetwater-verwarming.

Dit stelsel vereischt geen bijzondere werken in de gebouwen, waar het aangebracht wordt en kan zonder veel bezwaar gemakkelijk in bestaande gebouwen worden toegepast, ook is het onverschillig waar de ketel geplaatst wordt, die de stoom moet leveren voor de verwarming van het water en behoeft daarvoor geen diepliggenden kelder te worden gemaakt.

Door een eigenaardige automatische reguleering kan de temperatuur van het water en de circulatie naar omstandigheden worden geregeld, de pijpen kunnen in alle richtingen worden gelegd stijgend of dalend, al naar het uitkomt en er behoeft daarbij

met niveau-verschillen geen rekening te worden gehouden. Bovendien kunnen de pijpen van veel geringer afmetingen zijn dan bij gewone heetwaterverwarmingen. In den ketel is slechts een zeer geringen overdruk noodig en waar afgewerkte stoom voorhanden is kan deze met voordeel benut worden.

De aanlegkosten zijn wegens de kleine afmetingen der pijpen reeds geringer maar ook op de bijkomende werken in de gebouwen kan een groote besparing worden verkregen en dit alles door het

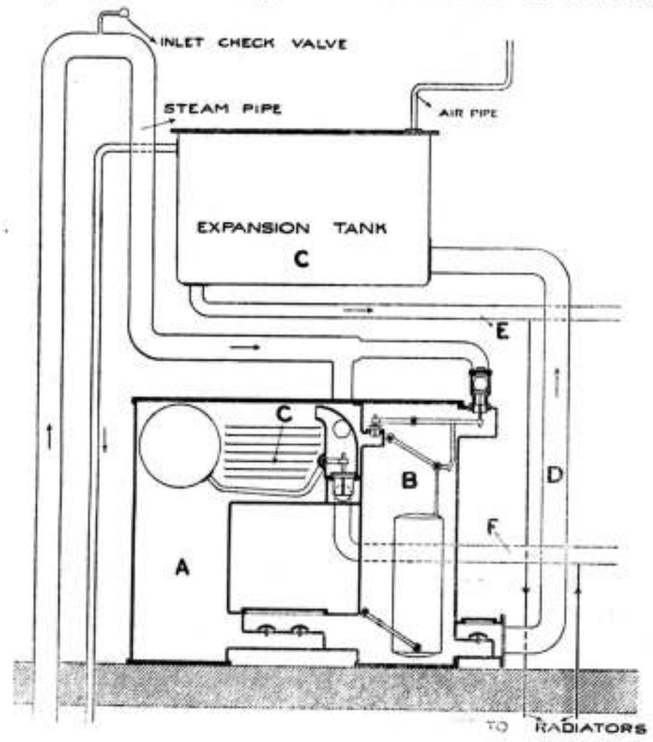

aanbrengen van een reguleertoestel, waarvan onderstaande afbeelding een schematische voorstelling geeft.

Het toestel bestaat uit een kamer A voor het verhitten van het water door directe aanraking met stoom, een kamer B waaruit het water, wanneer het heet is, weggedrukt wordt door de pijp D naar een druk- en expansie-reservoir C.

E is de hoofdtoeverleiding naar en F de hoofdterugleiding van de radiatoren. De kracht voor de circulatie van het water wordt verkregen door het hoogteverschil van het reservoir C en de kamer A, vermeerderd met den zeer lagen stoomdruk, die normaal in de kamer A onderhouden wordt en die een zuiging in de terugleiding en een drukking in de toevoerleiding teweegbrengt.

De verwarming van het water in de kamer A heeft als volgt plaats. Het afgekoelde water uit de terugleiding wordt door een fijne sproeier in het bovenste gedeelte van de kamer A gevoerd op een aantal bovenelkander geplaatste geperforeerde platen G.

De beweging van het water van uit de ruimte A geschiedt als volgt: Het verwarmde water treedt van onderen de kamer B door twee kleppen binnen, daarbij rijst een in die ruimte aanwezige vlotter, totdat het water een bepaalde hoogte bereikt heeft, en opent zich de balklep in de stoomtoevoerleiding van kamer B, terwijl tegelijkertijd de verbinding dezer kamer met A wordt afgesloten. De intredende stoom drukt nu het zich in B bevindend water naar het reservoir C en deze beweging herhaalt zich telkens. Het overtollige gecondenseerde water keert door zijn eigen zwaarte uit het reservoir C naar den ketel terug. Het regelen van den druk en de hiermede in verband staande snelheid dezer beweging en dus ook van de circulatie in de leiding, geschiedt door gewichten aan hefboomen, die op de stoomkleppen werken. Deze hefboomen zijn aan de buitenzijde van het toestel aangebracht en in de figuur niet zichtbaar. Op de tentoonstelling was een toestel aanwezig, dat zeer regelmatig werkte en eenvoudig in de behandeling bleek.

Het bezoeken van een tentoonstelling als de Building Trades Exhibition heeft het groote nut, dat men er op een aangename wijze en in weinig tijd weder eens herinnerd wordt aan allerlei détail-vraagstukken op technisch gebied, die men in de dagelijksche practijk wel voor een deel uit het oog moet verliezen. Wel zijn de indrukken, waar zooveel bij elkander te zien is, uit den aard der zaak eenigszins vluchtig, maar men wordt zeer spoedig gewaar wat er belangrijk en wat er minder belangrijk is en van den besteden tijd gaat dus weinig verloren. Alles in bijzonderheden te bestudeeren zou ook eenvoudig onmogelijk zijn, maar ook zelfs het rondwandelen zonder overal stil te blijven staan is vermoeiend en eenige afwisseling gewenscht.

Geen stad is ons bekend, die voortdurend, behalve misschien des Zondagsavonds, zooveel afwisseling aanbiedt als Londen.

Het tentoonstellingsgebouw verlatend was men spoedig op de breede Kensington Road, waaraan men nog zien kan, dal Kensington vroeger een buitenwijk van Londen was, al krijgt de straat naar de stad toe voorbij Holland Park, waarin het bekende Holland House ligt, al spoedig het karakter van een winkelstraat. Eensklaps echter is men weer geheel buiten en opent zich de enorme ruimte van Kensington Gardens en Hyde Park voor het oog, een landschap vol afwisseling van groene grasvelden, fraaie boomgroepen en breede waterpartijen. Aan den Oostelijken hoek van Hyde Park sluit zich het kleinere Green Park aan waartegenover zich Buckingham Palace, het gewone verblijf der koninklijke familie, bevindt.

Op het plein voor het paleis was een groote cirkelvormige ruimte afgeheind, waar men bezig is het kolossale monument voor Koningin Victoria te bouwen. Men is hier dicht bij Victoriastreet en dus ook bij de nieuwe katholieke kathedraal van Westminster, de reusachtige Byrantynsche basiliek, het voornaamste en laatste werk van den bouwmeester Bentley, die de voltooing niet beleefde. De indruk der enorme binnenruimte is, niettegenstaande de naaktheid van de geelgrauwe baksteen. zeer imposant. Nog slechts een klein gedeelte van koor en

kapellen heeft de rijke marmerbekleeding gekregen, die voor het geheele interieur bedoeld wordt. De situatie van het gebouw is niet bijzonder gelukkig, het vrij onaanzienlijk pleintje, zijwaarts van Victoriastreet, waaraan de hoofdingang ligt, doet den gevel en ook den hoogen toren niet tot hun recht komen.

Wanneer men Victoriastreet uitwandelt ligt Westminster Abbey in de onmiddelijke nabijheid.

Men zou hier dus gemakkelijk een vergelijking tusschen moderne en middeleeuwsche kerkbouwkunst kunnen maken. Het wordt echter tijd aan terugkeeren naar het vasteland te denken, wij brengen dus slechts een kort bezoek aan de oude abdijkerk, alleen om vroegere indrukken nog eens op te frisschen en ons daarna naar de City te begeven met een tram, die langs Victoria Embankment ons nog een fraai nitzicht op de bocht van de Theems biedt.

Van Holborn-Viaduct Station werd de terugreis aanvaard met het vaste voornemen, zoodra zich weder een gelegenheid voordeed ons bezoek te herhalen aan de stad, welker merkwaardigheden men niet kan afzien.

Vereenigingen.

EXAMEN VOOR POLDEROPZICHTER.

Ingesteld door den „Bond van Waterbouwkundige Ambtenaren in Zeeland", gehouden te Middelburg, 26—28 April, 1909.

Hieromtrent vinden wij het volgende vermeld in „Architectura":

Het examen zal voortaan regelmatig om de 2 jaar afgenomen worden. Dit jaar trad voor het eerst een Ingenieur als Voorzitter der examencommissie op; overings bestond de commissie, volgens gebruik, uitsluitend uit leden van den Bond.

Tot deelneming aan het examen meldden zich 22 candidaten aan, van welken 20 daaraan deelnamen.

Ditmaal werd alleen mondeling geëxamineerd in de vakken: Kennis van Bouwmaterialen en van meet- en waterpas-instrumenten.

Geslaagd zijn: J. Abrahamse te Vlissingen, F. Andriessen idem, M. Arnoudse te St. Philipsland, M. Cappon te Hardenberg, C. de Graaff te Goes, C. Koel te Oostzaan, J. H. Kuijper te Winschoten, Q. M. v. d. Linde te Rilland-Bath, A. Oosters te Willemstad, M. de Regt te Cortgene, M. G. Riemens te Colijnsplaat, R. van Renswoude te Vreeswijk en W. A. v. d. Velde te Scherpenisse.

De aanmelding tot deelneming aan het examen moest geschieden vóór 1 Februari 1909.

De minimum leeftijd voor de toelating is gesteld op 20 jaren, op den 1sten van de maand, waarin het examen gehouden wordt.

De opgaven betreffende het schriftelijk gedeelte waren de volgende:

Waterbouwkunde. (3 uren).

In een waterkeerenden dijk moet een steenen suatiesluis worden gebouwd, lang 20 M. tusschen binnen- en buitenfront, met één koker, wijd 3 M., waarin 2 stel puntdeuren en een schuif aan het buitenfront. De fronten zijn recht en de vleugelmuren alleen aan het buitenfront, staan onder een hoek van 30° met de as van de sluis.

De gemetselde sluisvloer rust op een houten vloer op paalfundeering, de bovenkant der slagdrempels ligt 10 cM., + LW.

Het binnenfront reikt tot 4.20 M. + LW.
„ buiten „ „ „ 4.50 „ + „

De vleugels aan het buitenfront loopen van 4.50 M. + LW tot 1.50 M. + LW. en zijn 7 M. lang.

Afstand bovenkant vloer tot geboorte-gewelf 1.70 M.: gewelf half cirkelvormig.

Te teekenen op schaal 1 à 50.

Plattegrond, langs- en dwarsdoorsnede gevraagd.

In den plattegrond behoeft het heiplan niet te worden aangegeven.

(1½ uur).

1e. Geef een korte beschrijving van verschillende fundeeringen bij kleinere bouwwerken.

2e. Geef een schets met maten van een samengestelde houten beschoeiing, waarvan de bovenkant ligt op 2.5 M. + LW en de rivierbodem op 3.5 M. + L.W.

3e. Geef een dwarsprofiel van een nieuw aan te leggen klinkerweg van 4 M. breedte met bermen van 1 M. door een streek, waar het maaiveld ligt op 0.30 M. + ZP en de hoogste waterstand op 0.60 + ZP.

Burgerlijke bouwkunde. (3 uren).

Gevraagd een ontwerp van een sluiswachterswoning, bevattende woonkamer, slaapkamer, keuken, kelder en zolder, gang, privaat en trappen.

Te teekenen op schaal 1 à 50.

Gevraagd: Plattegrond, voor- en zijaanzicht en dwarsdoorsnede, de vloerliggers in de kamers aan te stippen; de grond is goede bouwgrond.

De betrapping duidelijk aan te geven en de noodigen maten bij te schrijven.

(1½ uur).

1e. Geef op een muurvlak van onderstaanden vorm (rechthoekig trapezium, de schuine zijde met een helling van 3 basis op 2 hoogte, de hoogte van het trapezium = 2 M.) aan:

Vlaamsch verband, staand verband en kruisverband. De schuine zijde door een vlechting en de muur zelf door een rollaag, hoog één steen, af te dekken.

Verticale doorsnede rollaag en muur in kruisverband.

Voorts aan te geven 2 opeenvolgende vlechtingen, muurdikte 1½ steen.

Schaal 1/20.

2. Teeken op schaal 1 à 50 een Hollandsch kapspant voor een spanwijdte van 8 M., waarop is aangegeven de zolderbalk met verankering, de gootconstructie en de dakbedekking. Details op 1/10. Maten inschrijven.

3e. Beknopte beschrijving van een dakbedekking met houtcement.

Landmeten en waterpassen. (1½ uur.)

Beantwoord beknopt onderstaande vragen met toelichtende schetsteekeningen, waar daartoe aanleiding bestaat.

1e. Hoe neemt men een dwarsprofiel van een zee- of bandijk op? Welke instrumenten en hulpmiddelen zijn daarbij noodig?

2e. Beschrijf inrichting, doel en gebruik van den nonius.

3e. Beschrijf de inrichting en het gebruik van den Sextant.

Wat is indexfout en index-correctie?

Wat zijn de voorwaarden van regeling?

4e. Wat zijn de voorwaarden van opstelling en regeling van een waterpas-instrument?

Hoe is de algemeene gang van een waterpassing?

Wat is het nut van waterpassen uit het midden.

Is het altijd mogelijk uit het midden te waterpassen?

Werktuigkunde. (1 uur).

1e. De veiligheidsklep van een stoomketel heeft een oppervlakte van 6,16 cM². en weegt 0,5 K.G.; de lengte van den eenarmigen hefboom, die met een punt, dat 7½ cM. van het steunpunt is verwijderd, op de klep drukt, is 6,4 dM.; het gewicht van den hefboom is 2½ K.G. en het zwaartepunt ligt 1,8 dM. van het steunpunt. Hoe groot is het gewicht, dat aan het vrije uiteinde moet hangen, wanneer de klep bij een druk van den stoom van 6.25 KG. per M². opgelicht zal worden;

2e. Twee personen, A en B, houden elk een last van x KG. in evenwicht. A doet dit door middel van een gewonen takel, waarvan elk der beide blokken 2 schijven (vierlooper) en B door middel van een Spaanschen takel, waarvan elk blok 1 schijf bevat. Hoe groot is de last, zoo A q KG. kracht meer aanwenden moet dan B?

3e. Van een kaapstander zijn de beide spaken elk 4 M. lang. De spil heeft een middellijn van 2½ dM. Welken last kunnen 4 mannen, elk met een kracht van 25 KG. werkende, hiermede vooruittrekken, als men voor de wrijving en stijfheid der touwen ⅓ van den last rekent? Welke kracht hebben zij slechts aan te wenden om denzelfden last langzaam te laten zakken?

4e. Geef een korte beschrijving van een differentiaal of Westontakel.

Nederlandsche taal. (1 uur).

Gevraagd een opstel over een der volgende onderwerpen:

Sport.
De middelen van vervoer.
De zee als vijand en vriend.
Eendracht maakt macht.

Rekenkunde. (1 uur).

Bereken de waarde van:

1 $$\frac{\left(42{,}9375 - 2\tfrac{7}{11} \times 13\tfrac{2}{87} + 3\tfrac{7}{12} - 4\tfrac{11}{37} : 1\tfrac{16}{37}\right) \times 3{,}3}{30{,}3189}$$

2. Door een rechthoekig stuk land lang 40 M. en breed 20 M., loopt een greppel evenwijdig aan de lengte, die diep is 1 M. en een boven- en bodemswijdte van 1 M. heeft. Men graaft het land af en dempt den greppel daarmede. Hoe diep moet het land nu afgegraven worden?

3. Van een meetkundige evenredigheid is de som der voorgaande termen = 20, die der volgende = 37½. Als de tweede term min den eersten 7 is, welke is dan de evenredigheid.

4. A en B. arbeiden aan zeker werk samen 5 dagen, waarna A de rest in 11 dagen kan afmaken. Hadden ze samen 10 dagen gewerkt, dan had A de rest in 2 dagen kunnen voltooien.

In hoeveel dagen had ieder van hen het werk gereed kunnen maken?

5. Bereken de waarde van x met behulp van logarithmen:

$$x = \sqrt[7]{\frac{0.25634}{\sqrt{(10.23459)^5}}}$$

Algebra. (1 uur).

1. Vereenvoudig:

$$\frac{a - \dfrac{a\ c\ (1-b)}{c + a^2 b}}{1 + \dfrac{a^2(1-b)}{c + a^2 b}}$$

2. Bepaal den vierkantswortel uit:

$$\frac{16\,a^4 - 8\,a^2 b^2 c^4 + b^4 c^8}{b^2 c^4 + 4\,a\,b\,c^2 + 4\,a^2}$$

3. Bepaal de waarde van x uit de vergelijking: $x^2 - 12\,x + 20 = 0$.

4. Zoek den grootsten gemeenen deeler en het kleinste gemeene veelvoud van $p^2 - q^2$ en $p^2 + p\,q$.

5. Bereken $\sqrt[7]{\ } \sqrt[35]{\ } \times \sqrt[45]{\ }$

Meetkunde. (1 uur).

1. Van een trapezium zijn de evenwijdige zijden a en b centimeter. Hoe lang is de lijn, die de middens der diagonalen van het trapezium verbindt?

2. De zijden van een driehoek zijn 12,1, 16— en 20,9 M. Hoeveel bedraagt de oppervlakte?

3. Van een cirkelsector is de hoek 144° en zijn oppervlak 246,40 cM². Bereken den omtrek der cirkels, waarvan de sector een deel uitmaakt.

4. Van 2 cirkels zijn de stralen 2 en 5 cM. en is de afstand der middelpunten 10 cM. Construeer een gemeenschappelijke uitwendige en een inwendige raaklijn aan die cirkels.

5. Van een afgeknotte piramide is de oppervlakte van het grondvlak = 100 cM., van het bovenvlak = 64 cM. en de inhoud = 2.684 dM³. Bereken de hoogte.

Gonio- en Trigonometrie (1 uur).

1. Van een driehoek zijn gegeven.
$a = 20,\ 833,\ b = 18,\ 245$ en $C = 43°\ 20'\ 20''$.
Bereken de andere elementen.

Van een ruit zijn de hoeklijnen 21 en 9. Bereken de hoeken van die ruit.

3. Voor welke hoeken is de sinus — positief?
Voor welke hoeken is de cosinus — negatief?
Voor welke hoeken is de tangens — positief?
Voor welke hoeken is de secans — ∝?

4. Schrijf op:

Sin. a + sin. b =
$tg\ ½\ A$ =
sin. $(a + b)$ =
sin. $(a - b)$ =

Hoe luidt de cosinusregel en de sinusregel?

sin. $(90° + a)$ = ?

5. Hoe bepaalt ge de hoogte van een toren, als zijn top ontoegankelijk is? En hoe, als zoowel zijn voet als zijn top ontoegankelijk is?

Aardrijkskunde. (1 uur).

Beantwoord kort de volgende vragen:

1e. Welke zijn de Noord-Hollandsche en Zuid-Hollandsche eilanden?

2e. Noem de voornaamste kanalen in de provincie Overijssel.

3e. Wat is een boven- en wat een benedenrivier?

4e. Wat verstaat men onder M. R. op bovenrivieren?

5e. Wat is de kortste verbinding van Arnhem naar Amsterdam over water?

Scheepsmeting. A. V. en A. B. (¾ uur.)

1e. Hoe wordt de hoeveelheid van een lading steen in een schip bepaald?

2e. Wat wordt met „Algemeene bepalingen" en wat met „Algemeene voorschriften" bedoeld?

3e. Waarin bestaat het verschil in de wijze van aanbesteding volgens A. V. en A. B.?

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 30. Publieke Prijsvragen, door K. de Bazel.

Het aanbesteden van Centrale Verwarmingsinrichtingen, door F. G. Unger w. i.

Brieven uit Groningen. Het Academiegebouw te Groningen, door G. Knuttel.

Ingezonden stukken. Over de houding door de Mij. t. b. d. B. aangenomen tegenover den Bond van Ned. Architecten door C. N. van Goor.

Architectura No. 30. Pakhuizen Waterlooplein. Overzicht van de week. Een opheldering. — De Scholen boven het Rijks-Museum.

Nederlandsche Afdeeling van Schoone kunsten ter Wereld-Tentoonstelling te Brussel in 1910.

De Kunst in onze samenleving, door C. J. de Haas, bouwmeester.

Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden. — Examen voor Polderopzichter. — Examen voor Bouwkundig Opzichter. — Een toren van cement. — Centraalblad der Bouwbedrijven voor Nederland en Koloniën. — Gewapend beton in zeewater. — Plaveisel.

De Bouwwereld No. 30. Prijsvragen?

Athene en haar Akropolis, door W. A. E. van der Pluym, (Vervolg) met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 30. Het Kanaal van Gent naar Terneuzen. Inleiding tot het bezoek aan dat kanaal bij gelegenheid van de vergadering der Afdeeling Bouw- en Waterbouwkunde van het Kon. Instituut van Ingenieurs op 31 Juli 1909, door A. R. van Loon en N. C. Lambrechtsen, met afbeeldingen.

Het havenontwerp voor San Antonio (Chili), door H. A. van IJsselsteyn c.i. met afbeeldingen.

Draadlooze telefonie. door Dr. N. Koomans w. i.

Algemeene Vergadering van de Vereeniging van Gasfabrikanten in Nederland, op 7 en 8 Juli 1909 te Utrecht.

Technisch Weekblad. (B.v.T.) No. 30. Officieel Gedeelte. — Uit de Afdeelingen. — Over het keuren van bouwmaterialen in verband met waarschijnlijkheidsrekening. — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing (Vervolg).

De Aannemer No. 30. Het nieuwe Tarief der Rijksverzekeringbank.

Op aanwijzing.

Verslag omtrent de in 1908 bij de leden der Onderlinge Risico-Vereeniging uit den Ned. Aannemersbond voorgekomen ongevallen.

De Nederlandsche Kiel-Industrie No. 4. Het ontstaan en bestrijding van uitslag op metselwerk (vervolg). — De vervluchtiging van loodoxyde uit glazuren (vervolg). — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (vervolg). — Het loodgehalte van Engelsche en Duitsche glazuren. — Iets over het pottenbakken. — Welke ringoven is de beste?

Deutsche Bauhütte No. 30. Das Kirchenportal I, door Gerhard Heyden, met afbeeldingen.

Von der Kunst der germanischen Frühzeit III, door Paul Hörig.

Grosze Hallenbauten in Holzkonstruktion, bij een ontwerp van Emil Gehrhardt te Kassel.

Architekturstudie, schets van Paul Fischer te Naumburg.

Zwei Landhäuser door M. Heeren bij ontwerpen van Otto Hartmann te Gelsenkirchen en W Weske te München.

Ein Arbeiterhaus door P. Rose bij een ontwerp van R. Gebhardt te Stuttgart.

Het Huis, Oud en Nieuw No. 7. De titel van het eerste artikel in de Juli-aflevering van Ed. Cuypers maandschrift, luidende „Steden, Landschappen en Gebouwen", zou niet doen vermoeden, dat de schrijver H. I. Dompierre de Chaufepié het eigenlijk heeft over historiepenningen, maar men behoeft slechts enkele bladzijden om te slaan, om gewaar te worden, dat het hier te doen is, om de voorstelllingen dezer zaken op de bedoelde penningen, waarvan vele fraaie afbeeldingen worden gegeven met een zeer lezenswaardige toelichting, waarmede de schrijver hoopt, bij zijn lezers de overtuiging te hebben gevestigd, dat inderdaad de Nederlandsche historiepenningen der 16de en 17de eeuw vormden een der krachtige uitingen van ons volksleven dier dagen.

Aan het Museum Flehite te Amersfoort is een volgend artikel van de hand van den heer H. M. Werner gewijd, eindigend met een aanmoediging tot een bezoek, dat zeker door niemand, die een vacantie-uitstapje naar Amersfoort maakt, mag worden verzuimd.

De rubriek „Toelichting bij de platen" bevat eenige mededeelingen met afbeeldingen van eenige interieur-détails van een woonhuis op de Heerengracht te Amsterdam.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. De commissie der Nederlandsche afdeeling van schoone kunsten ter wereldtentoonstelling te Brussel in 1910, heeft in hare eerste vergadering, gehouden op Maandag 28 Juni l. l. besloten een circulaire te richten tot de Nederlandsche kunstenaars, ten einde hunne aandacht te vestigen op bovengenoemde tentoonstelling en hen tot het deelnemen daaraan op te wekken.

„Door de Staten-Generaal werd, op voordracht der Regeering, een crediet uit 's rijks schatkist toegestaan, waardoor het mogelijk is, dat ook de Nederlandsche kunst financiëel wordt gesteund.

„Wil Nederland evenwel met eere uit dezen wedstrijd der volken te voorschijn treden, dan zal het noodig zijn, dat ieder zijn krachten inspant en tracht het beste te geven, dat in zijn vermogen ligt".

„Hoewel de regeling der afdeeling schoone kunsten te Brussel nog niet zoover is gevorderd, dat nu reeds door de Nederlandsche bizondere commissie de bepalingen omtrent de medewerking der kunstenaars kunnen worden vastgesteld, doet bovengenoemde commissie toch reeds nu een ernstig beroep op de Nederlandsche kunstenaars, om hen aan te sporen tot een algemeene deelneming, opdat een zoo goed en volledig mogelijk beeld van onze hedendaagsche kunst op elk gebied worde verkregen en Nederland zijn alouden roem blijve handhaven".

— De Verfraaiingscommissie en de besturen van het schilderkundig genootschap „Pulchri Studio", de afdeeling 's-Gravenhage der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, de Vereeniging voor handel, nijverheid en gemeentebelangen, „Die Haghe", Haagsche Kunstkring, der afdeeling ter Bevordering van het Vreemdelingenverkeer en „Arti et Industriae", hebben en adres gericht tot Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, naar aanleiding van het bekende raadsbesluit tot demping van een deel van den Hofvijver voor den verkeersweg Buitenhof—Plaats.

Adressanten wijzen er op, dat het hoofdmotief, waarom aan demping door B. en W. boven onteigening van de huizen langs den Vijver de voorkeur is gegeven de kostenquaestie was, terwijl daartegenover hoofdzakelijk op historische en estetische gronden gepleit is voor het behoud in zijn tegenwoordigen toestand van dit aloud gedenkstuk, dat een der sieraden is van ons land en deel uitmaakt van het historisch complex, waartoe ook de gebouwen van het Binnenhof behooren. Nu de gemeenteraad van 's-Gravenhage om geldelijke overwegingen een deel van dit complex wil gaan vernietigen en een gedenkstuk van geschiedenis en kunst gaan schenden, instede van door onteigening der huizen langs den Vijver mede te werken tot verhooging van het schoon van dit complex, en tot herstel, voor zoover mogelijk, van den oorspronkelijken toestand, komt het adressanten voor, dat dit besluit zal moeten worden vernietigd als in strijd met het algemeen belang. Zij beroepen zich daartoe op eenige koninklijke besluiten, waarbij op denzelfden grond zijn vernietigd besluiten van gemeenteraden tot vervreemding van gedenkstukken van geschiedkundige of estetische waarde, nl. in 1881 en 1884 de besluiten van den gemeenteraad van Veere tot verkoop van een beker door Maximiliaan van Bourgondië aan die stad geschonken; in 1897 het besluit van den gemeenteraad van Franeker tot verkoop van den zoogenaamden globebeker.

Eindelijk stellen zij in het licht, dat de vraag of de gemeente 's-Gravenhage dan wel het rijk eigenaar is van den Hofvijver, een zeer betwiste is en het rijk dan ook reeds bij deurwaardersexploit zich tegen de voorgenomen demping heeft verzet. Onder die omstandigheden zou de vraag kunnen rijzen, of de gemeente na dit exploit wel gerechtigd is een besluit te nemen als het onderhavige, waardoor vooruitgeloopen wordt op eene eventueele beslissing der rechterlijke macht en de gemeente een daad van eigen richting pleegt, in strijd met letter en geest van onze wetgeving, o.m. art.: 153 der Grondwet.

Aangenomen voor een oogenblik, dat de gemeente inderdaad eigenares mocht zijn van den Hofvijver, mag niet uit het oog worden verloren, dat in elk geval het rijk aanvankelijk eigenaar van den Hofvijver is geweest.

Het rijk heeft dan echter voorzeker dit belangrijk gedenkstuk van geschiedenis en kunst, dat zoozeer tot het schoon van dit historisch, zoo gedenkwaardig deel van stad, provincie en land bijdraagt, niet aan de gemeente geschonken als voorwerp van geldswaarde, maar om het vol piëteit te bewaren, zoodat, nu het openbaar bestuur, aan welks hoede dit kleinood is toevertrouwd, er aan gaat tornen, om motieven van financieelen aard, er alle termen voor het rijk aanwezig zijn, om zijn beschermende hand over den Hofvijver uit te strekken, terwijl speciaal de provincie Zuid-Holland bij het behoud van dit voor haar zoo gewichtig gedenkstuk uitnemend belang heeft.

Om deze redenen verzoeken adressanten Gedeputeerde Staten met den meesten aandrang krachtens artikel 146 der Provinciale Wet, het onderhavig raadsbesluit aan H. M. de Koningin ter schorsing of ter vernietiging voor te dragen.

NIJMEGEN. Het besluit van den gemeenteraad tot het afbreken van de overblijfselen der voormalige Bottelpoort is in uitvoering. Opdat het vóórfront der poort desverlangd op een andere plaats weer kan worden opgebouwd, zijn, vóór dat met het sloopingswerk werd aangevangen, opmetingen gedaan en teekeningen gemaakt, terwijl van het metselverband en van het bogenfries eenige gipsafdrukken zijn genomen. De afkomende steenen worden genummerd.

— De raad heeft voorts besloten tot verkoop van 235 cA. bouwgrond aan den Bijleveldsingel voor f 10 en 820 cA. aan den Canisiussingel voor f 14 per cA. Voorts werd besloten, aan de Woningvereeniging Nijmegen voor den bouw van volkswoningen af te staan 6300 M², voor f 1575.

Er werd f 80.000 toegestaan voor de centrale en aanbrengen van electrische verlichting in den schouwburg en in het laboratorium der H. B. S. De voorzitter deelde mede dat B. en W. achtereenvolgens voorstellen zullen doen tot het aanbrengen van electrische verlichting in verschillende gemeentegebouwen, in de eerste plaats in het gemeentehuis.

GOUDA. B. en W. hebben voorgesteld het Van Iterson-ziekenhuis in het voorjaar van 1910 in gebruik te nemen als ziekenhuis der gemeente, in de plaats van het alsdan op te heffen ziekenhuis aan de Oosthaven.

HAARLEM. In de jongstgehouden vergadering der Oudheidkundige Vereeniging „Haarlem", alhier is de aandacht gevestigd op het verval van het onbewoonde slot Assumburg onder de gemeente Heemskerk

Het bestuur zal zich daaromtrent wenden tot den eigenaar den heer Deutz van Lennep.

In dezelfde bijeenkomst deed de heer Rutgers van der Loeff eenige mededeelingen over een verloren gewaand gelicht van Karel van Mander (1586), getiteld „Lof van Haarlem", en werd besloten dit werkje uit te geven met bijzonderheden over Van Mander, die bekend is als de schrijver van „het Schilderboeck en van wien het stedelijk museum eenige schiderijen bezit.

Voorts gaf de heer C. J. Gonnet, provinciaal archivaris, verschillende bijzonderheden over het voormalig kasteel van Heemstede.

GRONINGEN. In het rapport der centrale afdeeling van de Prov. Staten lezen wij, met betrekking tot het verzoek van het bestuur der Akademie Minerva om verhooging van subsidie o. m.:

„De centrale afdeeling werd nader ingelicht, dat er ernstige pogingen worden aangewend tot oprichting van een middelbare technische school te Groningen en dat deze reorganisatie (van de burgeravondschool) bij het dagelijksch bestuur dezer gemeente in beraad is."

Het slot te Bergambacht.

Men meldt uit de Krimpenerwaard aan „het Vaderland":

Een monument onzer geschiedenis verdwijnt dezer dagen, het slot te Bergambacht wordt gesloopt.

Reeds in het begin der 12e eeuw werd de diluviale heuvel, waarom zich later het dorp zou groepeeren, bewoond door een nederzetting, die zich bezig hield met jacht, visscherij landbouw en veeteelt. De naam der gemeene weide is nog bewaard gebleven, want nu nog heet een straat „de Mient".

In de kerk bevindt zich een steen met het jaartal 1103 in Gothische karakters. Waar die vandaan is gekomen, is niet bekend. De tegenwoordige kerk is van veel jonger datum.

Op een deel van den „berg" bouwde een zekere edelman Arend een slot; dat gebeurde omstreeks 1320. Het kasteel kreeg daardoor den naam 's Heeraartsberge Later kwam het slot met het dorp in handen der heeren Van Arkel, doch na den Arkelschen oorlog beleende graaf Willem VI er zijn onechte dochter Beatrice mee. Als erkenning van den leenheer, moest de edelman of vrouwe van het slot elk jaar een paar handschoenen aan den graaf brengen. Een nogal licht op te brengen belasting.

In den strijd van Jacoba van Beieren tegen Filips van Bourgondië speelden de bewoners van het slot ook hun rol. De Jonkerfransenoorlog en de Geldersche krijg lieten hier bloedige sporen achter In 1517 ten minste voerde Maarten van Rossum, den heer van 's Heeraarts-berge, en vele bewoners van Bergambacht gevankelijk mee. Natuurlijk om het losgeld. De kerk werd en passant in de asch gelegd. De tachtigjarige oorlog woedde ook in de Krimpenerwaard Maar in de 17e eeuw brak een tijd van ongekende welvaart aan. Het slot werd in 1610 in zijn tegenwoordigen vorm herbouwd.

Dit gebeurde door den heer Van Zuylen en Nyeveldt, wiens wapen boven de deur prijkt. Men vindt uit dien tijd verschillende typische gevels in het dorp. Boven de deur eener smederij een aardig basrelief in eikenhout, een smidswerkplaats voorstellend. In een der buurten bij het dorp een boerderij, bijna nog geheel in den toestand van het stichtingsjaar 1661. Keurig gebeeldhouwde koppen versieren de boogjes, kunstig gesmede ankers de muren.

De „pruikentijd" was een der voordeeligste voor de heeren van het slot. Zij plukten tienden en lasten, dwongen de inwoners hun koren op den molen van den heer te laten malen, want ook de wind behoorde hem toe. Hij verkocht allerlei baantjes van schout tot koster en klokluider toe. Een menigte bedienden en jagers brachten leven en beweging op den berg.

Maar de laatste jaren lag het slot daar als een mummie. De ramen-oogen gesloten. Binnen in een paar overblijfselen uit vroeger dagen: wapenschilden. kasten. een schouw, een paar schilderijen . . . En onder 't kasteel en de gracht door een onderaardsche gang, met vunze geur en duisternis, griezelig om in te kruipen. Wat ook geen mensch durfde.

En nu breekt men den verknoeiden en opgelapten trapgevel af, de scheefgezakte ramen en wrakke vloeren verdwijnen. En op de plaats waar vroeger edele ridders als pauwen rondstapten, wordt een boerderij met stalling gezet voor rekening van den tegenwoordigen eigenaar, baron Van Hardenbroek van Bergambacht.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Vacante Betrekkingen.

Leeraar in Scheepsbouwkunde (Zie adv. in dit no.) (1)

— Adjunct-ingenieur Waterstaat. In de maand September a. s. zal voor de vervulling der betrekking van adjunct-ingenieur van den Rijkswaterstaat een vergelijkend onderzoek worden gehouden.

Tot dit onderzoek worden toegelaten Nederlanders die het diploma van civiel ingenieur hebben verkregen aan de Technische Hoogeschool of aan de voormalige Polytechnische School te Delft, mits zij op 1 Januari 1910 niet ouder zijn dan 28 jaar.

Aanmeldingen vóór 15 Augustus a. s. aan het Departement van Waterstaat bij op zegel geschreven adres, bevattende de opgave van naam, voornaam en woonplaats.

Voor de examen-eischen en de over te leggen stukken zie *St. Ct.* no. 169. (1)

— 2 adjunct-inspecteurs van den arbeid. Zich vóór 15 Sept. 1909 aan te melden bij het Dep. v Landbouw N. en H. Bij voorkeur zullen voor een benoeming in aanmerking worden gebracht zij die in het bezit zijn van een ingenieursdiploma van de Technische Hoogeschool of van de vroegere Polytechnische School, dan wel van een diploma als technoloog van de laatstgenoemde school en die na het beëindigen van hunne studiën 3 jaren of langer in de practijk werkzaam zijn geweest. (Zie de *Ned. St. Courant* van 20 Juli 1909, no. 167.) (1)

— Teekenaar aan een gloeilampen-fabriek vertrouwd met electrische apparaten, en installatie-werk Aanbiedingen met copie van getuigschriften, onder lett W N 653, „Nieuws van den Dag". (1)

— Aankomend meubelteekenaar op een Stoommeubelfabriek. Brieven letters O. D. P., Nijgh & van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam. (1)

— Teekenaar. Aan de N. V. Machinefabriek „Fulton", te Martenshoek. Kennis van Scheepsmachines strekt tot aanbeveling. (1)

— Opzichter bij het Bouw- en Woningtoezicht te 's Hertogenbosch. Zie adv. in dit No. (2)

— Assistent voor de Waterbouwkunde aan de Technische Hoogeschool, (Civ. Ingenieur) inzending van sollicitatie onder no. 194 bij de technische boekhandel van J. Waltman Jr. Delft. (2)

— Assistent voor het Landmeten, het Waterpassen en de Geodesie, aan de Technische Hoogeschool te Delft jaarwedde f 1200.— Zich schriftelijk aan te melden bij den hoogleeraar Hk. J. Heuvelink te Delft. (2)

— Bouwkundig Teekenaar terstond. Brieven onder letters N. W. T. Nijgh & van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam. (2)

— Opzichter Voor direct aan een gevestigde fabriek, voor uitvoering van werken in gewapend-beton. Brieven onder no. 39440, bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's Gravenhage. (2)

— Opzichter, direct in dienst te treden tot 1 Jan. 1910, voor luxe bouw te Rotterdam. Salaris naar bekwaamheid. Aanbiedingen met afschriften van referenties, letters O. A. L., Nijgh & van Ditmar's Algem. Advertentie-Bureau, Rotterdam. (2)

— Onderwijzer in het Lijn- hand- en vakteekenen aan de Ambachtsschool te Leiden. Zie adv. in no. 30. (2)

— Leeraar in het Handteekenen aan de Burgeravondschool te Helder. Lesuren 8 per week. Salaris f 40.— per wekelijksch lesuur. Cursus 1 October—1 April. Stukken (adres op zegel) aan den Burgemeester van Helder vóór 1 Augustus e.k. (2)

— Leeraar aan de Ambachtsschool te Sneek. Zie adv. in dit no. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUISCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

26 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m
12 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
17 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 120	„
9 Waterb. Opzr.	21—50 j.,	f 60—f 100	„
2 Aank. Bouwk. Opz.	—21 j.,	f 45— f 50	„
6 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 130	„
1 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	f —f 100	„
5 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 130	„
2 Werktuigk. Teek.	25—26 j.,	f 60—f 85	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30— f 60	„
3 Electrotechniker	28—35 j.,	f 80—f 130	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 2 Augustus.

Axel, ten 11 ure. Door het gem.bestuur: 1. de levering van pl.m. 1000 M. cement en Engelsche gresbuizen; 2. het leveren van 165000 waalklinkers; bestek voor elk perceel afzonderlijk te bekomen ter secretarie.

Hilversum, ten 11 ure. Door den arch. C. de Groot in het Hof van Holland: het bouwen van een landhuis aan den Utrechtschen straatweg; bestek met teek. zijn te bekomen ten kantore van aanbesteder.

DINSDAG 3 Augustus.

Roermond, ten 11 ure. Door het gem.-bestuur ten raadhuize: het bouwen eener meterkamer en diverse fundeeringen, ten dienste der gemeente-gasfabriek; bestek en teek. te bekomen bij den gemeentearchitect.

Vlissingen, ten 6 ure. Door den arch. W. A. de Jong in het hotel Zeeland: het bouwen van een Bad-Hotel; bestek en teek. ter inzage in genoemd hotel en bij den heer P. W. M. Schröder en te bekomen bij den heer M. Geelhoed, stoomdrukkerij, Vlissingen; aanw. gehouden: inl. ten kantore van aanbesteder iedere werkdag van 12—1 uur en van 6—8 ure.

Weert, ten 11 ure. Door het gem.-best. van Weert en Stramproij ten raadhuize te Weert: a. het bouwen van een wagenloods, kolenmagazijn waterbak, douanekantoor en magazijn; b. des namiddags om 4 ure ten raadhuize te **Stramproij:** het bouwen van een douanekantoor en kommieswoning: plan en bestek liggen voorloopig ter inzage ter secretarie te Weert.

DONDERDAG 5 Augustus.

Enschede, ten 12.50. Door de bouwk. G. W. van der Meer in het hotel de Graaff: het bouwen van een gebouw van vijf verdiepingen met bijk. werken aan de lage Bothofstraat; bestek met 3 teek. is te bekomen ten kantore der firma Van

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

Heek; aanw. 28 Juli 1.30 ure; inl. geeft de opzichter der fabrieken aan den Noorderhagen

VRIJDAG 6 Augustus.

Coevorden, ten 5 ure. Door den bouwk. Joh. D. Meppelink in 't café Staarmann: het bouwen van een winkel en twee burgerwoonhuizen raming plm. f 8000; bestek en teekening te bekomen bij aanbesteder; aanw. den dag der besteding nam. 2 uur.

Zaandam ten 1.30 ure. Door de woningvereen. Zaandam's Belang in het gemeentehuis: den bouw van 50 arbeiderswoningen aan den straatweg langs de Zeehaven in vier perceelen en in massa; inl. gedurende 8 dagen den dag der aanbesteding voorafgaande door den arch. G. van der Koogh. Westzijde 198. Zaandam bij wien bestek en teek. zijn te bekomen.

Assurantie-Maatsch., tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.371.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke **Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

ZATERDAG 7 Augustus.

Schagen ten 12 ure. Door het bestuur van de Banne en den Polder Schagen: het bouwen van eene sluiswachterswoning bij de Schagersluis; inl. alle werkdagen bij den opzichter der polders.

Ruurlo ten 7 ure. Door den arch. H. Enklaar in de Keizerskroon: het bouwen van een woonhuis met broodbakkerij en winkel; bestek en teek. ter inzage in voorn. koffiehuis aanw. 2. Aug. nam. 3 ure door aanbesteder.

MAANDAG 9 Augustus.

Deventer, ten 1.30 ure. Door de Overijsselsche Lokaalspoorweg-Mij. Deventer-Ommen ten kantore der Mij.: Het maken van gebouwen en inrichtingen voor den lokaalspoorweg van Deventer naar Ommen, raming f 62.500. Het bestek met 6 teek. ter lezing en verkrijgbaar ten kantore der Maatschappij. Aanwijzing 3 Augustus half twee in de bovenzaal van de sociëteit „De Hereeniging" te Deventer.

WOENSDAG 11 Augustus.

Den Haag ten 11 ure. Door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het departement, het maken van een strekdam met aanhechtingskrib aan den linkeroever van den Amer en het verrichten van baggerwerk tusschen de kilometerraaien LIV en LVIII, raming f 75.000; het bestek no. 169 ter lezing aan het dep. aan de lokalen der prov. besturen, en te bekomen bij de gebr. van Cleef Den Haag; nadere inl. aan het bureel van den hoofdingen.-dir. v. d. rijkswaterstaat in de 2e en 3e directiën Den Harg. bij den ingen. voor het 5e rivierarrondissem. te 's-Hertogenbosch en bij den opz. J. M. Krijger te Geertruidenberg; het procesverbaal op 4 Aug. ter teekening bij genoemden ingenieur.

MAANDAG 16 Augustus.

Den Haag ten 11.30 ure. Door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het maken en inhangen van vijf paar ijzeren deuren in de Groote Merwedeschutssluis te Gorinchem, raming f 33.700; het bestek no. 172, ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebr. van Cleef Den Haag; nadere inl. bij den hoofdingen.-dir. van den Thoorn Den Haag den ingen. König en bij den opz. de Jongh, beiden te Gorinchem; de nota van inl. op 9 Aug. ter inzage bij den ingen König van 9—4 ure.

Uitslag van Aanbestedingen.

Utrecht, 27 Juli 1909. Bestek No. 1188. Het maken van een tractiegebouwtje op het station Amsterdam—Rietlanden. Begroting f 2890.—; 3 inschrijvingsbiljetten: C. J. Maks Jzn., Amsterdam, f 2849.—; A. P. A. en J. Andriese, idem, f 2740.—; M. van der Zanden, idem, f 2723.

Antiquariaat van de „Opmerker"

Lacroux. **La Brique Ordinaire.** 2de Serie. 80 platen in portefeuille f 18.—

Sammlung alter Bauwerke Deutschland. 50 platen in lichtdruk f 10.80

Karl Zetzsche. **Zopf & Empire.** Façaden, poorten, deuren, vensters, arhitectonische détails en binnendecoratie in Barock- en Empirestijl.

I. **Fassaden aus der Empire-Zeit.** 30 platen in portefeuille . . . f 9.—

II. **Haustüre, Tore und Fenster.** 30 platen in portefeuille . . . f 9.—

III. **Arch. Details und Einr. d. innern Ausbaus.** 30 platen . . . . f 9.—

I, II en III te zamen . . . f 21.06

Serie IV. **Fassaden der Zopfzeit** verschijnt later.

Sloet en Fijnje. **Beschrijving van den Watervloed in Gelderland in Maart 1855,** met 4 kaarten en 12 schetsen, Arnhem 1856. . . . . 1.—

F. C. D. Bauer. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75

Beide werken te zamen „ 1.25

J. B. Peeters. **De vervaardiging van Kunstvuurwerken** ter opluistering van openbare en bijzondere feesten. Gouda G. B. van Goor 1867. Met 3 uitslaande platen . . . . . f 1.—

Badon Ghijben en H. Strootman. **Beginselen der Stelkunst.** Breda. Broese & Co. 1873 . . . . . f 0.65

Ad. Burr. **Photographische Reiseaufnahmen aus England u Frankreich 1904.** 160 motieven op 80 platen, vroeger f 13.— . . . . . f 4.50

Billing. **Architekturskizzen.** 48 platen en portefeuille . . . . . f 6.—

L. Krook. **Architectur der Niederlande.** 60 platen, Monumenten van Oud-Nederlandsche Bouwkunst (vroeger f 21.60) . . . . . f 6.—

A. Messel. **Der Wertheimbau.** 30 platen in portef. (f 15.—) . . f 4.50

Tegen toezending van het bedrag per postwissel aan de Administratie van de Opmerker, worden de boeken franco aan elk binnenlandsch adres toegezonden.

●●●●●●●●●●●

Abonneert u op

„DE OPMERKER"

Abonnementsprijs slechts

f 5.— per jaar.

●●●●●●●●●●●

44ste Jaargang. ZATERDAG 7 AUGUSTUS 1909. No. 32.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.— te voldoen

a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan van het abonnementsjaar, of

b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.

Voor België . . . . . 6.50 } Uitsluit. bij voor uitbet.

Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 }

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25

Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.

Voor elken regel meer 0.15

Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.

Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.

Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Een motie, die niets beteekent.

Het Bestuur der Carnegie-stichting heeft, zooals bekend is, bij de gunning van den bovenbouw van het Vredespaleis, zeven der laagste inschrijvers gepasseerd en zonder opgave van redenen, het werk aan den achtsten gegund. Dit ongehoorde feit heeft in nagenoeg alle kringen van belangstellenden groote bevreemding en in aannemerskringen groote verontwaardiging gewekt.

Zoodra de gunning bekend was, werd door iemand, die zeker meende daarmede de teleurgestelde inschrijvers een dienst te bewijzen, in een ingezonden stukje in de dagbladen, getracht het geval te verklaren, waartoe evenwel alleen het middel der verdachtmaking dienst moest doen. Van dit stukje is dan ook niet veel notitie genomen, maar in den boezem van den Aannemersbond broeide het en, naar verluidde, zou het Hoofdbestuur van den Bond aan het Bestuur der Carnegie-stichting mededeeling vragen der redenen, welke tot de gunning hadden geleid. Dit is geschied en de verwachting was nu dat men in de Jaarvergadering van den Aannemersbond, gehouden te Middelburg en te Vlissingen op 15 en 16 Juli jl. wel meer van de zaak te hooren zou krijgen.

Het verslag dier vergadering ligt voor ons en bij de mededeeling der ingekomen stukken, op den eersten dag, vinden wij het volgende vermeld:

Eindelijk was als derde schrijven ingekomen een antwoord van het Bestuur van de Carnegie-stichting op een verzoek van het Hoofdbestuur om nadere motiveering der gunning van den bovenbouw van het Vredespaleis, 't welk aldus luidde:

's-Gravenhage, 10 Juli 1909.

Aan het Hoofdbestuur van den Nederlandschen Aannemersbond te Amsterdam.

Onder herinnering aan de bepaling van Art. 21 van ons bestek, luidende als volgt:

„De aanbesteder behoudt aan zich het recht van keuze tusschen de inschrijvers, zonder zich in eenig opzicht te verbinden den laagsten inschrijver het werk te gunnen en zonder eenige verplichting zijnerzijds om van zijne keuze rekenschap te geven".

Meenen wij, in antwoord op uw schrijven van 22 Juni j.l., ons te moeten bepalen tot de verzekering dat wij ons bij onze beslissing in zake de gunning van den bovenbouw van het Vredespaleis door geene andere overwegingen hebben laten leiden, dan die ons voorkwamen te moeten gelden ter verkrijging van de best mogelijke uitvoering van het werk in verband met de cijfers van onze begrooting.

Het Bestuur der Carnegie-stichting,

(w. g.) Karnebeek, *Voorzitter.*

( ) Patijn, *Secretaris-Penningmeester.*

De Voorzitter stelt voor de behandeling van dit schrijven tot den volgenden dag uit te stellen, wat aangenomen wordt.

Menigeen heeft er zich toen waarschijnlijk op gespitst, den volgenden dag belangrijke bijzonderheden te zullen vernemen, of althans eenig licht in deze duistere zaak ontstoken te zullen zien. Wanneer er echter niet meer over gezegd is, dan het verslag vermeldt, dan, zou men zeggen, heeft de berg van verontwaardiging niets dan een onnoozele muis gebaard, want wat het verslag er van zegt bepaalt zich tot het volgende:

Thans stelt de Voorzitter aan de orde het punt, 't welk gisteren werd aangehouden, n.l. de quaestie inzake de Carnegie-Stichting. Spr. wijst nogmaals op het schrijven (zie boven) van het bestuur dier stichting, waarin eenvoudig wordt te kennen gegeven, dat het bestek de vrijheid gaf tot handelen, zooals ze deden, zonder verdere uiteenzetting en zonder redenen op te geven, waarom een 7-tal alleszins bekwame inschrijvers zijn gepasseerd; een antwoord alzoo, waarmede wij niet tevreden kunnen zijn, en waarom thans nog de vraag dient overwogen te worden: wat nu te doen?

De heer W. van Leeuwen Jr. (Hoofdbestuur) het woord ontvangende, zet zijn standpunt in dezen aldus uiteen:

Waar thans aan de orde wordt gesteld de geschiedenis aanbesteding Vredespaleis, kan het niet anders of in verband met het ontvangen antwoord moet ik wel uit mijn hoek komen, waarin ik zoo gaarne was gebleven.

Zooals bekend is, behoor ik tot de slachtoffers van deze onverkwikkelijke historie en als zoodanig wensch ik dit punt zoo objectief mogelijk te bespreken. Ik begin dan ook met hulde te brengen aan de stappen tot dusverre door het Hoofdbestuur gedaan en kan niet anders dan toejuichen het besluit in zijne laatste vergadering genomen; als gevolg van dat besluit staan wij nu voor het feit welke richting aan de uitvoering van dat besluit zal moeten worden gegeven.

Het is juist over deze richting waarover ik een enkel woord wensch te zeggen.

Het is een feit dat er in het antwoord van de Carnegiecommissie niets is vastgelegd wat ons in één enkel opzicht bevrediging zou kunnen schenken, doch aan den anderen kant moeten wij erkennen het recht van die Commissie, ontleend aan de ongelukkige bepaling der A. V. omtrent gunning die op haar bestek van toepassing is.

Haar antwoord in détails eenigszins nader beziende komt het mij echter onbegrijpelijk voor, dat de hoofdaanleiding van hare gedane keuze in hoofdzaak zou zijn gelegen in het feit dat die opdracht zou zijn geschied aan dengene wiens inschrijvingscijfer in verband met de gemaakte begrooting de beste waarborgen zou geven voor eene goede uitvoering van dat werk. Mijns inziens is het toch al te absurd dat verschilcijfers van f 3000 en daar beneden op een werk van ruim 6 ton voldoende motiveering zou zijn om deze opdracht zoo willekeurig te doen geschieden; om het ernstige van deze zaak zou ik de historie van deze besteding dan ook aan een ernstig onderzoek willen onderwerpen, opdat wij gewapend met de resultaten van dat onderzoek op de meest waardige wijze de Carnegiecommissie van antwoord kunnen dienen. Het is dan ook om deze redenen, dat ik zou willen voorstellen de volgende motie in deze vergadering in bespreking te brengen:

De Ned. Aannemersbond, bijeen in zijne jaarvergadering op 14/15 Juli 1909, gehoord het antwoord van het bestuur der Carnegie-stichting inzake de aanbesteding van het Vredespaleis, acht dit antwoord onvoldoende,

spreekt daarover zijn leedwezen uit en draagt eene commissie van drie onpartijdige personen op eene enquête in te stellen naar de geschiedenis dezer aanbesteding, en daarover met den meesten spoed rapport uit te brengen, opdat daarna nader zal kunnen worden beslist, wat in dezen verder zal worden gedaan, daartoe aan het Hoofdbestuur vrijheid van handelen gevende.

De heer Den Hartog (Hoofdbestuur) wijst er op, hoe de onderhavige gunning de gemoederen in beweging heeft gebracht. Dit komt vooral hierdoor, dat niemand van het bestuur der Carnegie-stichting zulk een afwijking van den gewonen regel verwacht had. Dat bestuur had moeten bedenken, dat niet alleen in ons land, maar in geheel Europa, ja uit alle landen der wereld de oogen gevestigd zijn op zijne handelingen, wat die handelingen, wat zijne verantwoording zooveel te grooter maakt. Niettegenstaande dat alles heeft het bestuur de opzienbarende daad aangedurfd om een 7-tal technisch- en financieel-bekwame aannemers te passeeren, wat geen kleine beleediging voor deze heeren is. Spr. is het evenwel niet eens met de motie-v. Leeuwen, om de eenvoudige reden, dat van zoo'n commissie niet veel verwacht kan worden, het bestuur der Carnegiestichting zal zijn eenmaal ingenomen standpunt wel blijven innemen en geen verdere inlichtingen verschaffen. Neen, van ons moet uitgaan een krachtig protest en dit zou aehterwege blijven of op de lange baan geschoven worden, indien we eerst het onderzoek eener commissie, 't welk toch van twijfelachtige waarde zal zijn, moeten afwachten. Daarom is spreker voor een krachtig protest.

De heer v. Leeuwen Jr. zegt dat zijn bedoeling ook niet is, de commissie in verbinding te stellen met bedoeld bestuur, want dat zal niet veel beteekenen, maar die commissie confereere met de heeren, die gepasseerd zijn, om van hen te vernemen, hoe met ieder de zaak verloopen is, opdat we weten of het bestuur der Carnegie-stichting wel degelijk naar hen geïnformeerd heeft; dan staan we sterker tegenover dat bestuur en ontnemen het een wapen, wanneer we kunnen bewijzen, dat het niet eens op informatie naar de gepasseerden is uitgeweest.

De heer W. de Vlugt (Hoofdbestuur) deelt mede, dat deze zaak ook door het Dagelijksch Bestuur besproken en ook daar een motie ontworpen is. Spr. is het met den heer Den Hartog eens, dat een commissie weinig zal baten. Dat het bestuur der Carnegie-stichting niet geïnformeerd heeft naar de andere inschrijvers, is duidelijk, want, had het zich op dat standpunt geplaatst, dat een laagste inschrijver in de eerste plaats recht heeft op het werk, dan had het ook informatie ingewonnen en dan zou het daaruit wel geweten hebben, dat de nu gepasseerden ten volle bekwaam zijn het werk uit te voeren; trouwens het is geen geheim, dat de heeren, wier namen we allen in dit verband gelezen hebben, van uitstekende reputatie zijn in de aannemerswereld. Bij ernstige informatie zou het bestuur dier stichting dan ook een ander besluit hebben *moeten* nemen.

Spr. is het daarom eens met den heer Den Hartog om een krachtig protest uit te spreken en stelt,

namens het Dagelijksch Bestuur de navolgende motie voor:

De jaarlijksche Algemeene Vergadering van den Nederlandschen Aannemersbond, gehouden te Middelburg—Vlissingen op 14 en 15 Juli 1909, gezien het feit, dat bij de gunning van den bovenbouw van het Vredespaleis meerdere aannemers zijn gepasseerd;

kennis genomen hebbende van het schrijven van het Hoofdbestuur dd. 22 Juni 1909, waarin aan het bestuur der Carnegie-stichting is gevraagd om mededeeling der redenen, die daartoe geleid hebben;

kennis genomen hebbende van het antwoord op bovenvermeld schrijven, waarin als eenige reden is aangegeven, dat de Directie aan zich het recht had voorbehouden het werk te gunnen aan den inschrijver, die haar het meest aannemenlijk voorkomt, zonder verplichting harerzijds om eenige rekenschap der gedane keuze te geven van welk recht de Directie in verband met het eindcijfer harer begrooting heeft gebruik gemaakt;

van meening, dat in het Algemeen bij openbare aanbesteding eene Directie zich het recht moet voorbehouden om te passeeren inschrijvingen van hen, die òf de technische bekwaamheid missen òf die financieel niet in staat zijn het werk uit te voeren; constateert, dat de redenen die het Bestuur der Carnegie-Stichting deden besluiten om terzijde te leggen de aanbiedingen van een 7-tal aannemers wier goede naam en wier bekwaamheid boven alle bedenking verheven is, welke redenen ontleend zijn aan het eindcijfer harer begrooting, èn in de kringen van aannemers en in een breede kring van technici daarbuiten groot opzien heeft gewekt; van oordeel dat eene gunning als in casu, juridisch wellicht mogelijk, in strijd is met de goede trouw, waar de gepasseerde aannemers, die zich ontegenzeggelijk zeer groote moeite en geen onbelangrijke kosten getroost hebben om naar het onderhavige werk serieus te kunnen mededingen, het recht hadden te verwachten dat ieder van hen, laagste inschrijver zijnde, de uitvoering zou worden opgedragen;

spreekt over een dergelijke even willekeurige als hoogst onbillijke handeling, hare verontwaardiging uit,

besluit deze motie ter kennisse te brengen van het bestuur der Carnegie-Stichting en voorts daaraan zooveel mogelijk publiciteit te geven en gaat over tot de orde van den dag.

De Voorzitter zegt, er zijn nu twee moties. Die van den heer v. Leeuwen stelt voor een commissie van onpartijdig onderzoek, doch spr. stelt zich daar niet veel van voor; brengt die commissie haar rapport uit, dan zal dat altijd eenzijdig zijn, omdat ze zich maar tot een partij kan wenden, terwijl daardoor ons protest verwatert. Wat het bestuur der Carnegie-stichting deed, was een onverantwoordelijke daad; hierover bestaat geen verschil van meening, daarover en daartegen ga ons protest.

De heer v. Ommeren (Haarlem) acht ook de motie van het D. B. de beste,

De heer W. v. Leeuwen Jr. wijst er nogmaals op, dat de bedoeling zijner motie alleen is, van de gepasseerden te vernemen, dat het bestuur der C.-stichting niet naar hen geïnformeerd heeft, doch de Voorzitter merkt daartegen op, dat dit niet veel waarde heeft. Wij hebben bedoeld bestuur gelegenheid gegeven zich te verdedigen door het de zaak schriftelijk voor te leggen: nu zijn wij vrij te protesteeren. Stel dat bestuur kwam later met andere motieven, dan kan er van onze zijde opgemerkt worden: waarom die niet vroeger kenbaar gemaakt, toen we er om gevraagd hebben, in welk geval van de zijde der aannemers ook geen protest gekomen zou zijn, indien die motieven afdoende waren.

De heer W. v. Leeuwen Jr. trekt daarop zijn motie in, terwijl de heer v. d. Pluym het wenschelijk vindt, dat de motie-Dag. Bestuur niet alleen aan het Bestuur der Carnegie-stichting gezonden wordt, maar ook in andere kringen bekend gemaakt.

De laatste zinsnede der motie wordt in dien geest aangevuld en de geheele motie bij acclamatie aangenomen.

* * *

Wanneer het bovenstaande met juistheid weergeeft, wat in de vergadering over de zaak gezegd is en niet, om een of andere reden, die wij niet beoordeelen kunnen, is weggelaten, wat men voor publicatie in het orgaan van den Bond minder geschikt achtte, dan is van een geanimeerd debat over dit opziendbarend geval in de vergadering geen sprake geweest en was de beweging der gemoederen door het gezellig samenzijn blijkbaar geheel tot rust gekomen.

Noode was de heer W. van Leeuwen Jr. te bewegen, uit zijn hoek te komen en vreemd is het, dat de door hem voorgestelde motie door niemand ondersteund werd, ofschoon er toch voorzeker wel meerdere slachtoffers van de handelwijze van het Carnegie-Bestuur te Vlissingen aanwezig waren, althans bondsleden, die meer van de zaak afwisten en daaromtrent de vergadering hadden kunnen inlichten. Het komt ons begrijpelijk voor, dat de heer van Leeuwen, aldus alleenstaande, de kat de bel niet heeft willen aanbinden, maar dat geen der aanwezigen wilde ingaan op een onderzoek naar de wijze, waarop de gunning in haar werk is gegaan, dat is vreemd en jammer, want waar de eerste belanghebbenden, de aannemers, blijkbaar voor de moeilijkheden van dit onderzoek zijn teruggedeinst, zal de kans wel verkeken zijn, dat hieromtrent ooit iets aan het licht komt. De heer van Leeuwen liet er zich niet duidelijk over uit, of naar hem degelijk geïnformeerd was en de veronderstelling van den heer de Vlugt, dat het bestuur der Carnegie-stichting niet geïnformeerd heeft naar de andere inschrijvers, komt ons, zooals zij in het verslag staat, als geheel uit de lucht gegrepen voor.

Immers zij wordt door niets gestaafd, dan door andere veronderstellingen en nu moge het met het nemen dier informaties nog zoo geheimzinnig zijn toegegaan, en zoo, dat de betrokkenen er zelf niets van gemerkt hebben, dat met geen der zeven gepasseerde inschrijvers, al ware het ook maar voor den vorm, iets, wat ook maar op een begin van onderhandeling geleek, zou hebben plaats gehad, dit is evenzeer ondenkbaar. Geen van de zeven behoort tot de categorie, die een fatsoenlijke Directie van de deur wijst met de boodschap „niet te spreken" en alle zeven inschrijvingen zijn vrij zeker serieus geweest. Bovendien blijft een actief aannemer, bij een zoo belangrijk werk als het hier aanbestede, zoolang er nog maar een schijn van kans op de gunning bestaat, niet rustig zitten wachten, tot die hem per post tehuis bezorgd wordt. Hij gaat of zelf op informatie uit, of laat zich, hetgeen veelal voorzichtiger is, op andere wijze van den loop der zaak op de hoogte houden.

Op deze gronden nu wil het er bij ons niet in, dat men in den boezem van den Aannemersbond,

waarvan al de gepasseerden waarschijnlijk lid zijn, niet meer van de zaak zou weten, dan in de jaarvergadering daaromtrent aan den dag gekomen is, want dit is niet *zoo goed als niets*, maar welbeschouwd *in het geheel niets*.

De heer van Leeuwen deed nog een laatste zwakke poging, zijn denkbeeld ingang te doen vinden, maar het scheen wel dat de motie van het Dagelijksch Bestuur doorgedreven moest worden, zij kwam er „bij acclamatie", het veelgebruikte middel, om in een vergadering aan de stem van het gezond verstand het zwijgen op te leggen.

En nu de motie zelf; noch door haar aanloop, noch door hetgeen in de vergadering over de zaak gezegd is, is hare conclusie voldoende gemotiveerd. Daar bleek alleen, dat men geen onderzoek wilde, maar een krachtig protest, en dit protest bestaat eenvoudig daarin, dat de Algemeene Vergadering van den Nederlandschen Aannemersbond constateert, dat het Bestuur der Carnegie-stichting een moreel onbetrouwbaar lichaam is en dat de vergadering verontwaardigd is over de handeling van genoemd bestuur, waaruit dit is gebleken.

Het is geen kleinigheid, om aan een deftig lichaam als het Carnegie-Bestuur te verwijten, gemis aan het besef van goede trouw, maar toch veronderstellen wij, dat bij ontvangst der kennisgeving van het protest, het stuk door den Secretaris met een glimlach ter zijde gelegd is, wellicht voorzien van de aanteekening: „aangenomen voor kennisgeving". Want een dergelijk verwijt moet, zoo het effect wil hebben, met concrete bewijzen gestaafd worden en niet berusten op algemeene beschouwingen. Met dit protest, waarvan ons ontgaat, waarin nu eigenlijk de kracht schuilt, bereikt men niets. Men heeft geprotesteerd, opdat later niet gezegd zal kunnen worden, dat de Aannemersbond niet geprotesteerd heeft tegen handelingen, die het vermoeden van ongehoorde willekeur wettigen. Men heeft geprotesteerd, misschien op goede gronden, maar het heeft er nu den schijn van, alsof men met die gronden niet voor den dag durft te komen.

Men heeft geprotesteerd, zonder op de zaak, waarom het hier gaat, al het licht te laten schijnen, dat men zou kunnen bijbrengen.

En het gaat hier om een zaak van zeer groot belang.

Aan het Bestuur der Carnegie-Stichting wordt een daad van willekeur ten laste gelegd, van willekeur zoo ongehoord, dat zij in het vrije Nederland niet geduld mag worden.

Daartegen moet anders opgetreden worden dan met niets beteekenende moties, kan men dat niet, wil men dat niet, durft men dat niet, dan is het veel beter te zwijgen. De Aannemersbond had de eer aan zich kunnen houden, zij had de uitkomst immers vooruit kunnen weten.

Men kent toch de geschiedenis der Carnegie-Stichting en de faits et gestes van haar Bestuur, dat er niet tegen opziet, de Tweede Kamer waar het pas geeft met een kluitje in het riet te sturen, wat verbeeldt zich dan een vereeniging van aannemers te kunnen bereiken?

Het protest wordt netjes opgeborgen, waarschijnlijk in hetzelfde laadje, waarin de dagvaarding der architecten, indertijd aan het Carnegie-Bestuur beteekend, reeds sedert lang is bijgezet; misschien staat op het etiket van dit laadje het woord „Curiosa", misschien ook niets en de redenen, welke geleid hebben tot de handeling van het Bestuur, welke nu zoozeer gelaakt wordt, zullen wij wellicht niet vernemen, voordat de archieven der stichting publiek eigendom zullen zijn geworden.

Dan zal men zich misschien verbazen over al de ruzie, waartoe de stichting van het Vredespaleis aanleiding heeft gegeven, maar misschien ook niet.

Laboratoriumproeven op verfstoffen voor staal en ijzer.

(Ontleend aan de „Kongreszberichte" van het te Kopenhagen te houden Congres van den „Internationalen Verband für die Materialprüfungen der Technik".)

Zoolang de metallurgist niet in staat is, een goedkoop, niet aan roesten onderhevig materiaal voor bouwconstructies te vervaardigen hangt het weerstandsvermogen onzer ijzer- en staalconstructies in laatste instantie af van de beschuttende verflaag, die het roesten moet verhinderen.

Daar elk jaar een veertiende deel van de metaalbekleeding van een stalen goederenwaggon door roest afslijt en stalen deelen van brugconstructies door plaatselijk roesten in nog korter tijd ver over de grens van zekerheid aangegrepen kunnen worden, springt de noodzakelijkheid in het oog van het instellen van onderzoekingen betreffende de beschuttingsmiddelen van ijzer en staal.

De Amerikaansche bond voor beproeving van materialen zag spoedig het gewicht van zulke onderzoekingen in en benoemde in 1902 reeds een commissie voor het bestudeeren der verven voor staal en ijzer.

Overeenkomstig het algemeen karakter van dezen bond is ook de commissie, welke tegenwoordig uit 30 leden bestaat, samengesteld uit voortbrengers en verbruikers en tracht men daarin fabrikanten van verschillende soorten van roestwerende middelen tot elkander te brengen.

In het algemeen kan vastgesteld worden, dat het in de eerste plaats te doen is, om eischen vast te stellen, waaraan een goede verfstof voldoen moet en verder wenken te geven en beproevingsmethoden aan de hand te doen met behulp waarvan men zich kan vergewissen of aan die eischen wordt voldaan.

Deze onderzoekingen zullen gericht zijn op de oorzaken van het bederven of achteruitgaan van de verflagen, op het drogen en oxydeeren der oliën, op de physische gesteldheid der verfdeeltjes en op de theorie van het roesten; met laatstgenoemd onderzoek gaan proeven gepaard over electrolytische dissociatie van verfstoffen, onder vorming van een electrolitisch lichaam en over de inwerking daarvan op het metaal.

Elk dezer onderwerpen omvat reeds op zich zelf een omvangrijk probleem en het was de commissie tot heden nog niet mogelijk meer te doen dan voorbereidende maatregelen te treffen, omdat de leden der commissie slechts een deel van hun tijd aan speciale onderzoekingen kunnen besteden.

Evenwel hebben inmiddels andere onderzoekers belangrijke bijdragen betreffende verschillende onderdeelen van het vraagstuk geleverd en het is met vrij groote zekerheid aan te nemen, dat de tijd niet ver meer is, dat men, tenminste wat betreft de oorzaken van het aantasten door roest en die van

de roestverhinderende of roestbevorderende werking der verfstoffen, tot klare begrippen zal komen.

De theorie van het drogen van lijnolie is een voor het onderzoek nog geheel openliggend gebied. Zij is van verstrekkende beteekenis voor het slechter worden van de verf en vereischt een grondig onderzoek. Verder zullen natuurkundige proeven en microscopische waarnemingen, zonder twijfel, afdoende verklaring geven over de grootte en vorm der verfdeeltjes.

De eischen, waaraan een goede vert voldoen moet, kunnen als volgt worden bepaald:

Voor alles is het van belang, dat de te verven oppervlakte vrij van vuil, vet en losse schilfers is en de roest zoo goed mogelijk door middel van hamer, beitel, schraapstaal en draadborstel verwijderd wordt.

De verfstof zij zoo lijvig als, met het oog op een gemakkelijk uitstrijken en verdeelen, mogelijk is. De tijd van droging moet zoo kort zijn als met de duurzaamheid van het verfwerk eenigszins overeen te brengen is; overmatig gebruik van siccatieven moet vermeden worden en de tijd voor het drogen moet in het algemeen van de eischen in elk bijzonder geval afhankelijk gesteld worden.

De grond mag niet natgemaakt en evenmin met afzonderlijke verflagen achtereenvolgens gedekt worden.

In het algemeen is de verflaag des te duurzamer, naarmate zij meer ondoordringbaar is voor vocht, lucht en koolzuur. Daar de doordringbaarheid van de grootte der verfdeeltjes afhangt, wordt een grondig onderzoek naar den invloed van de fijnheid van maling aanbevolen.

De verflaag moet zoo veerkrachtig zijn, dat zij elke inkrimping en uitzetting goed volgen kan zonder los te raken of te barsten.

De verflaag moet ook aan de mechanische werking van door den wind medegevoerd zand of kolenstof weerstand kunnen bieden.

De oppervlakte van de verflaag moet, zonder dat zij een kostbare of tijdroovende voorbereiding behoeft te ondergaan, geschikt zijn om opnieuw overgeverfd te worden.

Verder is als practisch erkend, te eischen, dat de verflaag onder gewone omstandigheden vijf jaren goed blijft. Moet de deugdelijkheid van een verflaag onderzocht worden, zoo is het aan te bevelen de proeven te nemen in overeenstemming met de feitelijk in de werkelijkheid voorkomende gevallen; het heeft geen nut voor alle verschillende soorten van beschuttende verfsoorten een en dezelfde beproevingsmethode voor te schrijven. De beproevingsmethoden kunnen in de volgende klassen verdeeld worden:

I. Werkelijke gebruiksproeven onder normale omstandigheden aan constructies in natuurlijke grootte en proeven op normale oppervlakten.

II. Versnelde proeven op opzettelijke voorbereide oppervlakten onder buitengewone omstandigheden.

III. Laboratoriumproeven met inbegrip van chemische analyse en bijzondere mechanische, physische en microscopische beproevingsmethoden.

Hierbij dient opgemerkt te worden, dat de werkelijke gebruiksproeven eigenlijk alleen zuiver practische proeven zijn en reeds vergelijkende proeven op normale oppervlakten min of meer op laboratoriumproeven gaan gelijken. Ook de proeven sub II bedoeld zouden daarbij gevoeglijk kunnen worden ingedeeld.

Bij verfstoffen is men meer dan bij andere bouwmaterialen op laboratoriumproeven aangewezen.

Deze soort van proeven kan echter slechts practische waarde hebben, wanneer een volledige verklaring der verkregen uitkomsten mogelijk is, zij vereischen dus een grondige bestudeering. Uit de tot dusver verkregen resultaten blijkt dat dit oogmerk bereikt kan worden.

Bijzonder belangrijk is in dit opzicht de arbeid van Dr. Allerton S. Cushman, verbonden aan het Landbouw Departement der Vereenigde Staten. Er werd zooveel gewicht aan gehecht, dat een speciale commissie werd benoemd bestaande uit Dr. Cushman, Dr. W. H. Walker, Professor aan het Massachusetts Institute of Technology, G. W. Thompson, scheikundige van de National Lead Company, P. H. Walker, eveneens van het Landbouwdepartement, en S. S. Voorhees, om op dit gebied werkzaam te zijn.

De Cushman's studiën over de theorie van het roesten voerden tot een onderzoek naar het weerstandsvermogen van verschillende staalsoorten en hare beschutting tegen aantasting.

Zijne proeven die zich over verscheidene jaren van moeitevollen arbeid uitstrekken, hebben de staalfabrikanten aangespoord tot het vervaardigen van een meer tegen roesten bestand metaal. Wanneer zijn theorie der roestverhinderende en roestbevorderende werking der verfstoffen door gebruiksproeven bevestigd wordt en de op grond daarvan samengestelde verfstoffen algemeene toepassing zullen vinden, zal de levensduur onzer staalconstructies belangrijk toenemen.

Dr. Cushman's onderzoekingen zijn in het volgende in het kort samengevat.:

In den loop van proeven, die hij over de oorzaak van het roesten en de verschillende methoden om staal en ijzer daartegen te beschermen, heeft genomen, voerden hem theoretische gronden tot het besluit, dat sommige verfstoffen een verhinderenden, andere weder een bevorderenden invloed op het roesten uitoefenen.

Daar chroomzuur en chromaten er voor bekend zijn dat zij het roesten verhinderen, dewijl zij de oppervlakte van het ijzer bij aanwezigheid van vocht in den passieven toestand brengen, was aan te nemen, dat chroomverfstoffen als grondverf van waarde kunnen zijn. Laboratoriumproeven met chroomverfstoffen en andere verfstoffen gaven afwijkende resultaten en toonden aan, dat de verkregen uitkomsten voornamelijk aan de verontreinigingen der verfstoffen zijn toe te schrijven, die zoowel versnellende als vertragende werking op het roesten kunnen uitoefenen.

Op voorstel van G. W. Thompson werd een bijzondere serie van laboratoriumproeven ondernomen, waarbij vooral gewogen, gepolijste staalplaatjes in een reeks van waschflesschen gelegd werden, die water en de te onderzoeken verfstof bevatten. Een zekeren tijd achtereen, twee tot drie weken, werd lucht door deze flesschen gezogen en werden de plaatjes ten slotte gewasschen, schoongeborsteld, gedroogd en gewogen. De uitkomst dezer proef toonde aan, of de gebezigde verfstof een roestverhinderende werking uitoefent, tot een tusschenklasse van neutrale of onbestemd werkende verfstoffen behoort, of roestbevorderend werkt. Ongeveer 50 verfstoffen werden op deze wijze in vijf van elkander onafhankelijke proevenreeksen onderzocht. Op grond der verkregen uitkomsten werden tien roestverhinderende en negen roestbevorderende verfstoffen uitgekozen, die in elk der

vijf reeksen overeenstemmende uitkomsten hadden opgeleverd. In het bezit dezer gegevens bood de „Bond der Amerikaansche Verffabrikanten" zijne medewerking aan tot een proevenreeks van grooter omvang. Ongeveer 600 platen van vlamoven- en Bessemerstaal alsmede buitengewoon zuiver ijzer werden onder gelijke omstandigheden, onder gebruikmaking van dezelfde lijnolie en siccatief met de te beproeven verfstof bestreken, nadat het verschil in lijvigheid door toevoeging van zuivere terpentijn was opgeheven.

Bovendien werden, behalve deze proefstukken, nog meer platen met de gewone verf bestreken, zooals die door verschillende spoorwegingenieurs en anderen in den regel wordt voorgeschreven. Al deze platen werden in houten ramen gevat en aan de zouthoudende atmosfeer van Atlantic City in New Jersey blootgesteld.

Ofschoon zij nog slechts weinige maanden ter plaatse zijn beginnen zich reeds interessante verschijnsels te vertoonen en de hoop is gewettigd, dat na verloop van een jaar waardevolle gegevens verkregen zullen worden.

Als laboratoriumproef volgens hetzelfde beginsel wordt de volgende aanbevolen: Volkomen reine stalen mesklingen worden met de te beproeven verfstof, als waterverf bereid, in den vorm van een dikke laag, bestreken. Na het drogen worden de klingen minstens 48 uren met vochtig filtreerpapier in aanraking gelaten. Dan wordt de verflaag afgekrabd en het staaloppervlak onderzocht; sommige verfstoffen vertoonen duidelijke aantasting terwijl andere zich als beschuttend voordoen. De proeven kunnen ook quantitatief worden ingericht, door het staal voor en na de proef te wegen.

Dezelfde proef kan ook, onder aanwending van de verfstof in haar eigenlijk bindmiddel genomen worden: na het drogen wordt zij dan minstens drie weken met vochtig filtreerpapier in aanraking gelaten en dan, als in het vorig geval de verf verwijderd en het staal onderzocht. De op deze wijze verkregen uitkomsten stemmen met die welke verkregen werden met de stalen plaatjes, behandeld volgens de vroeger beschreven methode van verdeeling der verfstof in water, op bevredigende wijze overeen.

Een interessante bijzonderheid komt bij deze proeven aan het licht. Die verfstoffen namelijk, welke zelf electriciteitsgeleiders zijn, of dit door aanraking met water worden, tasten in alle gevallen de staaloppervlakte merkbaar aan.

Deze waarnemingen strooken met de theorie, dat het roesten een gevolg is van de zoogenaamde zelfelectrolyse, die de metaaloppervlakte ondergaat. Cushman en Walker hebben aangetoond, dat ijzer en staal in aanraking met aantasting veroorzakende zelfstandigheden zich vanzelf in positieve en negatieve Ionen splitsen en door den grooteren ontbindingsdruk, die op de positieve Ionen werkt een snellere aantasting veroorzaakt wordt. Sommige verfstoffen belemmeren deze werking en vertoonen zich daarom als roestverhinderende middelen. Het is intusschen heden nog niet mogelijk, de verkregen resultaten openbaar te maken, daar de tijd te kort was, om de gewonnen gegevens te verzamelen en te vergelijken. *(Slot volgt.)*

De Eyffeltoren.

In de laatste jaren werd herhaaldelijk de algemeene aandacht gevestigd op de vraag: moet de Eyffeltoren behouden of afgebroken worden? De toren kost gestadig groote sommen aan onderhoud. De sterke schommelingen door den wind, waaraan hij blootgesteld is hebben een losraken der verbindingen tengevolge en het beloop der kosten van toezicht en reparatie was te meer in het oogvallend, daar voor de meer algemeene invoering der draadlooze telegrafie, de beteekenis van den toren voor wetenschappelijke doeleinden niet zoo groot was, dat deze kosten daaraan geëvenredigd waren.

Van een andere zijde werd echter overwogen, dat de toren als gedenkteeken en bezienswaardigheid van de wereldstad niet zonder waarde is en dat hij in de ontwikkelingsgeschiedenis der ijzerconstructie een bijzondere beteekenis heeft. Daarbij komt nu zijn groote beteekenis voor de draadlooze telegrafie, zoodat met het oog op de groote kosten, die ook het afbreken zou medebrengen, thans weder stemmen opgaan, die voor het behoud pleiten. Een voorstel, waardoor de onderhoudskosten tot een zeer gering bedrag teruggebracht zouden kunnen worden is door twee Zweedsche ingenieurs H. Boklund en J. Svendberg uitgewerkt. Zij willen den toren met een mantel van gewapend beton omgeven, die de ijzerconstructie tegen de atmosferische invloeden zal beschutten en die het tegelijk mogelijk zal maken de binnenruimte voor verschillende doeleinden te benutten.

Op de ontwerp-teekening, die zij hiervoor gemaakt hebben ziet men verder op de vier hoeken vier torenvormige aanbouwen, die ongeveer tot de hoogte van het eerste platform reiken en die eveneens ruimten voor verschillende wetenschappelijke oogmerken zullen bevatten.

Naar de raming der ontwerpers zullen de kosten voor een dergelijke omhulling van den toren niet veel hooger komen dan die voor het afbreken. Evenwel zal afgewacht moeten worden, welk onthaal dit ontwerp bij bevoegde deskundigen te beurt zal vallen.

De belangrijke vergrooting van het effect van den winddruk is b.v. een punt, dat bij de beoordeeling nogal gewicht in de schaal zal leggen en zoo zijn er andere technische vraagpunten, die deugdelijk zullen moeten worden overwogen, alvorens men zal overgaan tot de uitvoering van zoo ingrijpende veranderingen, als door de Zweedsche ingenieurs worden voorgesteld.

Aesthetische vraagpunten laten wij nu nog maar eens buiten beschouwing, doch het kan niet missen, ook die zullen er bij ter sprake komen. Bij de aesthetici staat Eyffel's meesterstuk niet hoog aangeschreven en het gewapend beton is nu juist ook niet het materiaal, waarmede zij dwepen. Zal het den Zweedschen ingenieurs gelukken, de ijzerconstructie tot een kunstwerk om te vormen? Misschien, maar in elk geval zal het een heele toer zijn.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 31. Vroegere woningtoestanden (vervolg).
Villa te Bloemendaal door J. J. van Noppen, met afbeeldingen.
Wie schrijft er? door Willem C. Brouwer.
Kunstaandoening en begrip, door Joh. Hoogenboom met een naschrift van den Redacteur.
Wereldtentoonstelling te Brussel in 1910.
Woningen op het platteland, overgenomen uit de N. Rott. Cour
Kunstvervalschingen, overgenomen uit het Alg. Handelsblad.
Ingezonden stukken. Publieke Prijsvragen

Architectura No. 31. Overzicht van de week. Een architect, die zich over niets verwonderde.
Het „komen" en „gaan", door C. J. de Haas, bouwmeester.
Bond van Nederlandsche Architecten. Verslag der vergadering van 17 Juli 1909.
De tentoonstelling der „Vereeniging voor de Ned. Tentoonstelling van Huisindustrie", met losse plaat.
Proportiestelsels.
Prijskamp in de Bouwkunst.
Technisch Gedeelte. Een boorkop tot het boren van dicht bij elkaar geplaatste gaten (met afbeeldingen). — Verstoorde vrede bij den bouw van het Vredespaleis, door H. van Heusden en A. van Dalen. — Biber-bepleistering. —

De Bouwwereld No. 31. Architectenwoningen VI. Landhuis „Den Bongerd" te Renkum, door P. J. W. J. van der Burgh, bouwk. ing. te Renkum. met afbeeldingen en losse plaat.
Athene en haar Akropolis door W. A. E. van der Pluym, vervolg (met afbeeldingen).

De Ingenieur No. 31. De fabriek der Industrieele Maatschappij „Trompenburg" (Spijker Cars) aan den Amsteldijk, te Amsterdam. Inleiding tot het bezoek aan die fabriek door de vergadering der Afdeeling voor werktuig- en scheepsbouw van het Kon. Inst. van Ingenieurs op 22 April 1909 door J. Bienfait, met afbeeldingen.
De zaalpost van het telegraafkantoor te 's-Gravenhage, door Dr. N. Koomans w.i., met afbeeldingen.
Ingezonden stukken. Tarieven van electrische centralen, door K. G. Simon w.i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No 31. Officieel Gedeelte. — Uit de Afdeelingen. — Ingezonden. — Losse opmerkingen over enkele waterbouwkundige vraagstukken (slot). — De draadlooze telegrafie en hare practische toepassing (slot).

De Aannemer No. 31. Nederl Aannemersbond. Middelbare Technische School.
Een merkwaardig vonnis.
Bond van Nederlandsche Architecten.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 5. Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (vervolg). — Het grondwater en onze ovens. — Iets over het pottenbakken (slot). — De Intern. Tentoonstelling „Stad Tilburg 1909", te Tilburg. — Circulaire aan leveranciers betrekkelijk provisiën. —

Deutsche Bauhütte No. 13. Gedanken über moderne Garten-Architektur, door Jos. Aug. Lux, met afbeeldingen.
Das Kirchenportal II, door Gerhard Heyden met afbeeldingen.
Lichtprobleme der mittelalterlichen Sakralbaukunst II, door M. Escherich.
Alter Niederdeutscher Giebelschmuck, door M. Heeren bij schetsen van Gohde te Rothenburg i.H.
Vom Einfamilien-Reihenhaus, door K. Hahn bij een ontwerp van Schutte & Vollmer te Barmen.
Eine Weinstube, Raumstudie, door W. Evers te Zürich.
Ein Arzthaus, bij een ontwerp van G. Bär te Hannover.

Bulletin des Métiers d'Art No. 12. Met dit nummer van Juni 1909 wordt de achtste jaargang van dit tijdschrift afgesloten. Het bevat een interessante beschouwing „A propos d'une clôture en bois" met fraaie afbeeldingen en schetsen. Verder vinden wij hier het slot van het artikel van de Wouters de Bouchout over de zuivere en de toegepaste kunst, een stuk waarin, zooals wij reeds opmerkten de geest van Viollet le Duc nawerkt. Aan het slot wordt Jean Béthune herdacht als een der meesters, die in het voetspoor van den Franschen architect zijn voortgegaan, en van Béthune's discipelen, waartoe ook de schrijver behoort, wordt gezegd: C'est son esprit qu'ils continuent et ainsi seulement sera comblé le fossé que la Renaissance avait commencé de creuser entre l'art pur et l'art appliqué." In deze woorden ligt de geheele strekking van des schrijvers betoog opgesloten.
Ten slotte bevat dit nummer nog een beschrijving en afbeelding van een ouden grafsteen uit N. D. du Grand Andely, Dep. Eure in Frankrijk.

Deutsche Kunst und Dekoration No. 11. Het Augustusnummer van Alexander Koch's maandschrift is in de eerste plaats gewijd aan het werk van den Münchener schilder Paul Bürch, wiens grootste kracht in het landschap schuilt, maar van wien ook eenige verdienstelijke naaktstudies te zien worden gegeven, die als composities evenwel niet allen even geslaagd zijn. De Schüler-arbeiten van de kunstnijverheidsschool te Hamburg, waarvan voorts eenige proeven worden gegeven, staan niet hooger dan het werk onzer scholen. Een interessant onderwerp behandelt Dr. A. E. Brinckmann te Aken in het artikel Ausstellung von Monumental—Plastik. Op het gebied van kunstnijverheid trekt het werk van de Königliche Porzellan-Manufactur te Berlijn de aandacht terwijl verder nog afbeeldingen worden gegeven van Max Klingers wandbeschilderingen voor de Aula der Universiteit in Leipzig.

Varia

BUITENLANDSCHE NIJVERHEIDS-PRODUCTEN.

Aan de laatste aflevering van het Tijdschrift der Mij. van Nijverheid, ontleenen wij:

„Naar aanleiding van de klacht van den heer Peereboom, in onze jongste algemeene vergadering geuit, over het achterstellen van de producten der eigen nijverheid, mogen wij er nog eens op wijzen, dat zijn klacht zoo oud is als .... onze maatschappij. Immers een der redenen, waarom in 1777 tot de oprichting onzer instelling werd besloten, was juist gelegen in het schrikbarend toenemen van buitenlandsche nijverheidsproducten en het daarmêe gepaard gaand afnemen van de vaderlandsche nijverheid.

De pogingen onzer voorgangers zijn indertijd niet vruchteloos geweest, maar geheel gelukt zijn zij niet. De mode om den vreemdeling naar de oogen te kijken, was te diep ingeworteld, zóó diep, dat de verschrikkelijke vernedering van den Franschen tijd noodig was om het kwaad er uit te halen.

Aardig en kenschetsend voor dien tijd is wat de heer A. van Bemmelen, die in 1803 den 25-jarigen groei van den Oeconomischen tak beschreef, daarover zegt:

„Het is de schuld der maatschappij niet, dat, wanneer zij eerst door aanmoediging de pottenfabrieken in ons vaderland zoo ver gebracht heeft, dat derzelver potten die van Frankfort volkomen evenaren, zoo zelfs dat er thans weinig of geen uit Frankfort meer in 't land komen: „dat, zeg ik, de „uitventers" van deze inlandsche potten echter genoodzaakt zijn dezelve onder den naam van Frankfortsche potten bij velen te verkoopen, zoo zij niet met verachting willen weggezonden worden. Het is de schuld der Maatschappij niet, wanneer de winkelier zich in de verplichting bevond, om van kousen, die te Haarlem nog voor weinig tijds gefabriceerd werden, het merk van den „fabriekeur"

weg te nemen, omdat hij denzelven dan (en niet in 't andere geval) gretig verkoopen kon, wijl men dan meende, dat men Engelsche kousen kocht. Het is de schuld der maatschappij niet, wanneer zij elke vordering in 't namaken van Engelsch aardewerk heeft aangemoedigd en 't daarin zoover gebracht heeft, dat men verscheiden stukken van de Engelsche niet onderscheiden kan: dat men, zeg ik, dit nagemaakt Engelsch aardewerk verachtelijk afwijst, als men daarop het merk van den „fabrikeur" vindt; terwijl men 't zonder merk gretig koopt, omdat men dan tusschen dit en het Engelsche geen onderscheid ziet. Het is de schuld der maatschappij niet, dat, wanneer zij door aanmoedigingen het zooverre gebracht heeft, dat men hier te lande de Engelsche spelden volkomen namaakt; dat, zeg ik, de „fabrikeur" in zijn nog onlangs gegeven bericht klagen moet, dat zijne spelden zeer veel in waarde verliezen, wanneer hij die op Hollandsche speldenbrieven steekt; terwijl zij integendeel alle voor Engelsche verkocht worden, als zij op Engelsch papier gestoken zijn.

Nog eens, het is de schuld der maatschappij niet, wanneer zij door herhaalde aanmoedigingen het Hollandsch plaatdrukpapier aan het Engelsche heeft doen evenaren, dat echter dit papier niet geacht is, wanneer de „fabrikeur" daarin zijn eigen naam doet lezen: terwijl hij integendeel buiten staat is om aan de menigvuldige commissiën te voldoen, wanneer hij in datzelfde papier een verdichten Engelschen naam plaatst. Dit laatste werd mij onlangs verhaald door den heer Kool, papierfabrikeur op Zaandijk. Een buitenlandsch „comptoir" had bij hem aanzoek gedaan om in zijn papier den naam van een Engelschen „fabrikeur" te plaatsen, met verzekering dat hetzelve dan een ongemeen debiet zou hebben; doch 's mans eerlijk hart bleef dit bestendig weigeren; dan eindelijk bewilligde hij in hetzelve slechts een Engelsch woord te plaatsen. Dit voorts geschiedende, nam ook het debiet hand over hand toe. Een geruimen tijd hierna, eveneens bij een Amsterdamsch koopman komende, en over papier met hem sprekende, zeide deze o.a. dat het papier van Kool niet veel gezocht was, wijl het niet kon evenaren met het Engelsche, dat hij nu nog eenigen tijd papier uit een nieuwe Engelsche fabriek ontvangen had, dat onverbeterlijk was en zeer veel debiet had. Onze fabriekeur den koopman verzoekende dit papier eens te mogen zien en hetzelve tegen het licht beschouwende, was niet weinig verwonderd daarin zijn verdichten Engelschen naam te lezen en dus papier van zijn eigen fabriek te vinden Hij verliet onzen koopman en ging ten deele verheugd, ten deele bedroefd heen.

„Zulke daadzaken, die maar al te waar zijn te moeten aanvoeren, doen moeite aan elk, die nog zijn hart voor zijn vaderland voelt kloppen, omdat zoodanig een denkwijze eene natie kenschetst als zulk eene, die hare werkkracht bijna geheel verloren heeft, en omtrent welke men alle reden heeft om te vreezen, of dezelve nog wel lang als een afzonderlijk volk zal bestaan. Ondertusschen, hoe hard deze waarheden ook zijn om aan te toonen, vind ik mij echter verplicht ter verdediging der maatschappij dit te zeggen: men moet hier geen eigen schuld op de schouders van een ander schuiven".

Sedert heeft onze maatschappij meer dan een eeuw lang, op dat aanbeeld geslagen. In de laatste jaren zelfs met vernieuwde kracht.

Wij zeggen het den geschiedschrijver van vóór 100 jaren dan ook na, met een gerust geweten, maar met weemoed: Het is de schuld der maatschappij niet, dat, waar zij steeds ijverde voor eigen industrie, men nogthans winkelier en publiek zoo dikwijls de voorkeur ziet geven aan buitenlandsche waar, ook al is die nóch beter nóch goedkooper dan het vaderlandsch product".

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. In de jongste vergadering der Gezondheid-scommissie werden tot afgevaardigden, naar het congres voor openbare gezondheidsregeling, te houden te Groningen, benoemd de heer F. A. Koch en de secretaris der commissie, mr. L. N. Roodenburg.

Ingekomen was een schrijven van B en W., houdende mededeeling. dat eerlang bij het gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht wordt ingericht een afzonderlijke afdeeling voor het onderzoeken van klachten, het opsporen van misstanden in bestaande woningen, het ontwerpen van maatregelen zoo ter verbetering van ongunstige toestanden met betrekking tot bestaande woningen, als tot voorziening in een voldoend aantal woningen, voor zoover het particulier initiatief in dit laatste tekort schiet.

De bij de commissie gedetacheerde inspecteur, de heer W. P. Roodenburg, zal in verband hiermede terugkeeren naar Bouw- en Woningtoezicht.

De commissie nam met belangstelling van dit schrijven kennis en de inrichting van de bedoelde afzonderlijke afdeeling van bouw- en woningtoezicht werd algemeen toegejuicht als een eerste stap op den weg van een krachtige werkzaamheid van het gemeentebestuur op het gebied van verbetering van woningtoestanden.

Besloten werd in dien geest het schrijven van B. en W. te beantwoorden en daarbij te doen uitkomen, dat, mocht later voor de commissie de hulp van een technisch ambtenaar onmisbaar blijken, zij zich voorstelt daaromtrent aan B. en W. nadere voorstellen te doen.

Ingekomen was voorts het rapport der sub-commissie ad hoc, bestaande uit de heeren Van Nieukerken, Mutters, Koch, Dikstra en Simons, rapporteurs, omtrent den voorgenomen bouw voor rekening van de gemeente van 140 arbeiderswoningen en 2 pakhuizen op een terrein nabij het Kolenwagenslag te Scheveningen.

Meppel. Burg. en Weth hebben den Gemeenteraad een plan aangeboden voor het inrichten van het dezer dagen te ontruimen post- en telegraafgebouw tot Gemeentehuis, waaraan aldaar groote behoefte bestaat. De kosten zijn geraamd op f 26,610.

Een gedeelte van het nog in gebruik zijnde Gemeentehuis wordt dan aan het Rijk verhuurd voor tijdelijke huisvesting van het kantongerecht.

Personalia.

— Tot leeraar in het lijnteekenen aan de H. B. S. te Zutfen is benoemd de heer B. H. Stomps, te Middelburg: tot directeur van de burger-avondschool de heer J. Kruys Voorberge, te Helder: tot leeraar aan de ambachtsschool in het timmeren, den heer F. J. Hartsuiker, te Winterswijk; in het smeden de heer J. L. Lutgendorf, te Leeuwarden; in het schilderen, de heer R. Rensen, te Sneek.

— Tot leeraaar in het rechtlijnig- en projectieteekenen aan de ambachts-avondschool te Gouda is benoemd de heer J. Doets, te Rotterdam.

— De heer H. W. Brouwer, directeur der Ambachtsschool te Harlingen, als zoodanig te Veendam benoemd, heeft voor die benoeming bedankt.

— Met ingang van 1 September is tot directeur- boekhouder der gasfabriek te Doesburg benoemd de heer J. L. Duppen te Leeuwarden.

— Uit 'n 8 tal sollicitanten is tot onderwijzer in het smeden en plaatwerken aan de ambachtschool te Appingedam benoemd, de heer J. Ofman te Burum.

(Zie vervolg Personalia in het Bijblad.)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.
Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**
Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Als eenig candidaat voor den Prix de Rome der Rijksacademie heeft zich aangemeld de heer D. T. Slothouwer c.i te 's-Gravenhage. Het onderwerp is een gebouw voor de Rijksacademie.

Vacante Betrekkingen.

— Onderwijzer in het Verven aan de Ambachtsschool te Tiel, akte handteekenen strekt tot aanbeveling, benoeming voor één jaar, jaarwedde f 750.—. bij gebleken geschiktheid vaste aanstelling. Stukken vóór 20 Augustus te zenden aan de Ambachtsschool te Tiel. Inlichtingen geeft de Directeur, J. W. Willemsen. (1)

— Ingenieur of Technicus voor groote onderneming; goed administratief en organiseerend kunnende optreden. Uitstekende positie voor ouder ingenieur of gepensionneerd ambtenaar. Brieven No. 26187 bureau der N.-Rott. Courant. (1)

— Dagelijksch Opzichter bij het maken van klinkerstraten en wegen voor de gemeente Gaasterland, belooning van f 15 per week. Zich aan te melden bij het Gemeentebestuur vóór 11 Augustus 1909. (1)

— Onderwijzer aan de Ambachtschool te Sneek. Zie adv. in dit No. (1)

— Onderwijzer aan de Ambachtsschool te Winterswijk Zie adv. in dit No. (1)

— Drie leeraren aan de Ambachtsschool te Dragten. Zie adv. in dit No. (1)

— Directeur der Ambachtsschool te Veendam. Salaris f 1800 tot 2400 met vrije woning, tevens directeur van- en leeraar aan de avondvakteekenschool. Salaris f 200 en voor elk wekelijksch lesuur f 25 tot f 40. Akte M³ m. o. gewenscht. Zich schriftelijk aan te melden vóór of op den 20 Aug. 1909 bij den Secretaris van het bestuur der Vereeniging voor Ambachtsonderwijs L. J. Tielemans. te Veendam. (1)

— Onderwijzer in het Bank- en vuurwerk aan de Ambachtsschool te Leeuwarden, Zich schriftelijk aan te melden bij het bestuur, vóór of op den 20 Augustus a. s. (1)

— Bouwkundige of op een groote Stoom Timmerfabriek en Houthandel, voor het maken van berekeningen. Salaris f 100 p. m. Brieven onder No. 1074, aan het bureau van de Haagsche Courant. (1)

— Adjunct-Directeur der Gasfabriek te Almelo aanvangssalaris van f 600 met verhoogingen van f 50 tot f 900. Brieven op zegel aan den Burgemeester vóór 15 Augustus a.s. (1)

— Bouwk. Opziehter-Teekenaar, voor den bouw van een huis, ten spoedigste voor 5 of 6 maanden. Brieven onder No. 333, aan het Adv-Bureau gebouw „Rust Roest". Dordrecht. (1)

Leeraar in Scheepsbouwkunde (Zie adv. in no. 31.) (2)

— Adjunct-ingenieur Waterstaat. In de maand September a. s. zal voor de vervulling der betrekking van adjunct-ingenieur van den Rijkswaterstaat een vergelijkend onderzoek worden gehouden.

Tot dit onderzoek worden toegelaten Nederlanders die het diploma van civiel ingenieur hebben verkregen aan de Technische Hoogeschool of aan de voormalige Polytechnische School te Delft, mits zij op 1 Januari 1910 niet ouder zijn dan 28 jaar.

Aanmeldingen vóór 15 Augustus a. s. aan het Departement van Waterstaat bij op zegel geschreven adres, bevattende de opgave van naam, voornaam en woonplaats.

Voor de examen-eischen en de over te leggen stukken zie *St. Ct.* no. 169 (2)

— 2 adjunctinspecteurs van den arbeid. Zich vóór 15 Sept. 1909 aan te melden bij het Dep. v. Landbouw N. en H. Bij voorkeur zullen voor een benoeming in aanmerking worden gebracht zij die in het bezit zijn van een ingenieursdiploma van de Technische Hoogeschool of van de vroegere Polytechnische School, dan wel van een diploma als technoloog van de laatstgenoemde school en die na het beëindigen van hunne studiën 3 jaren of langer in de practijk werkzaam zijn geweest. (Zie de *Ned. St. Courant* van 20 Juli 1909, no. 167.) (2)

— Teekenaar aan een gloeilampen-fabriek vertrouwd met electrische apparaten, en installatie-werk Aanbiedingen met copie van getuigschriften, onder lett W N 653, „Nieuws van den Dag". (2)

— Aankomend meubelteekenaar op een Stoommeubelfabriek. Brieven letters O. D. P., Nijgh & van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam. (2)

— Teekenaar. Aan de N. V. Machinefabriek „Fulton", te Martenshoek. Kennis van Scheepsmachines strekt tot aanbeveling. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

23 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	*f* 70—*f* 125	p.m
9 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	*f* 70—*f* 125	„
16 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	*f* 60—*f* 120	„
9 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	*f* 60—*f* 100	„
4 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	*f* 40—*f* 50	„
6 Chef-machinisten	24—39 j.,	*f* 80—*f* 130	„
1 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	*f* —*f* 100	„
5 Werkmeesters	28—39 j.,	*f* 100—*f* 130	„
1 Werktuigk. Teek.	—26 j.,	*f* —*f* 60	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	*f* 30—*f* 60	„
4 Electrotechniker	23—35 j.,	*f* 80—*f* 130	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 9 Augustus.

Amsterdam, ten 1.45 ure, door de directie der H. IJ. S. M. in het centraal personenstation: het uitvoeren van grond- en spoorwerken, het maken van een locomotievenloods, takkenbossenloods en kolenpark, verbouwen van het stationgebouw, de goederenloods, de woning van den opzichter van den weg, verlengen van een duiker, benevens bijbeh. werken op het Stationsemplacement Neede. Begroot. f 42400. Het bestek met 3 teek. verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing als in het bestek is vermeld.

Enschede, ten 12 ure, door Jhr. A. H Op ten Noort, in het hotel Industrie: het bouwen van een dubbel landhuis aan

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. (4)

de Rembrandlaan te Enschede; bestek met teek verkrijgbaar aan het Bureau Gemeentewerken, Molenstraat 27; inlicht. de laatste 4 werkdagen aan de besteding voorafgaande, tusschen 11.30 en 12.30 uur.

Deventer, ten 1.30 ure. Door de Overijsselsche Lokaalspoorweg-Mij. Deventer-Ommen ten kantore der Mij.: Het maken van gebouwen en inrichtingen voor den lokaalspoorweg van Deventer naar Ommen, raming f 62.500. Het bestek met 6 teek. ter lezing en verkrijgbaar ten kantore der Maatschappij. Aanwijzing 3 Augustus half twee in de bovenzaal van de sociëteit „De Hereeniging" te Deventer.

DINSDAG 10 Augustus.

Hellevoetsluis, ten 11.30 ure, door de genie, in het lokaal L 8, van het ziekenhuis in de barakken: bestek No. 141: het maken van een gebouw voor cantine en scherm- en gymnastieklokaal te Hoek van Holland; begr. f 4500; het bestek en het proces-verbaal ter lezing op het bureel van den eerstaanwezend ing. te Hellevoetsluis; aanwijzing wordt niet gehouden.

Utrecht, ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van S. S. aan het Centraalbureau in het Moreelse Park: bestek No. 1180A: het maken van een seinhuis een dubbele wachterswoning en het verbouwen van het hoofdgebouw en de wachtpost No. 22 nabij en op het station Goor; en wegens het maken van een seinhuis en een dubbele wachterswoning nabij het station Hellendoorn—Nijverdal; raming perc. I f 10930, perc. II f 7200, massa f 18730. (Zie adv. in No. 31.

WOENSDAG 11 Augustus.

Oude-Schoonebeek ten 2 ure. Door de heeren Kip en Hoogeveen: a. De eerste: het bouwen van een café, woon- en winkelhuis; b. de tweede: het bouwen van een burgerwoonhuis; c. van beide perc. het schilder en glaswerk; bestek en teek. ter inzage in het Café Kip ald.; inl geeft J. Warringa te Dalen.

Rozenburg, ten 12 ure. Door de bouwk. F. Breevaart: het bouwen van een burger woonhuis met bijkomende werken aan den Zuidzijdschen dijk; aanw. 7 Aug. 12 ure; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder.

Den Haag ten 11 ure. Door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het departement, het maken van een strekdam met aanhechtingskrib aan den linkeroever van den Amer en het verrichten van baggerwerk tusschen de kilometerraaien LIV en LVIII, raming f 75.000; het bestek no. 169 ter lezing aan het dep. aan de lokalen der prov. besturen, en te bekomen bij de gebr. van Cleef Den Haag; nadere inl. aan het bureel van den hoofdingen.-dir. v. d. rijkswaterstaat in de 2e en 3e directiën Den Harg. bij den ingen. voor het 5e rivierarrondissem. te 's-Hertogenbosch en bij den opz. J. M. Krijger te Geertruidenberg; het procesverbaal op 4 Aug. ter teekening bij genoemden ingenieur.

DONDERDAG 12 Augustus.

Ambt-Dochtinchem, ten 3 ure. Door de architect A. van der Linde in het café de Wiemelink: het afbreken van een bestaande en het bouwen van een nieuw woonhuis; bestek en teek. ter inzage in genoemd café; aanw. te 3 ure vóór de besteding.

VRIJDAG 13 Augustus.

Vierlingsbeek, ten 3 ure. Door de arch. C. G. Elbers te Oeffelt ten koffiehuize van den heer J Wijnhoven te Vierlingsbeek: het afbreken van een woonhuis en het bouwen van kantoor, spreekkamers, bijbouw, enz.; bestek en teek. ter inzage in genoemd koffiehuis.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsestraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Hilligersberg, ten 2 ure. Door de arch. K. Buurman Az. te Bergschenhoek in het koffiehuis het Wapen van Holland te Hilligersberg: het afbreken en weder opbouwen van een koestal, paardenstal-dorschvloer, pinkenstal en varkensstal met aansluitende werken te Bergschenhoek. Bestek en teekening ter inzage in het Koffiehuis „de Roozenboom" te Bergschenhoek en te verkrijgen bij den Architect te Bergschenhoek.

ZATERDAG 14 Augustus.

Krommenie, ten 2 ure. Voor rekening van de Zaanlandsche Spaar- en Voorschotbank in café Heerenlogement: het bouwen van een kantoorgebouw aan de Zuiderhoofdstraat; bestek en teek. te bekomen bij P. Molenaar, Schapenpad no. 9, Zaandam.

MAANDAG 16 Augustus.

Leiden, ten 11.30 ure, door het gem.-bestuur: bestek No. 15: het verbouwen van de school Brandewijnsteeg; bestek No. 16: het maken van een weegloods met kantoor voor de Vette Varkensmarkt en bijkomende werken; bestek No. 17: het leveren en plaatsen van schoolmeubelen, ten dienste der scholen Pieterkerkstraat en Brandewijnsteeg; bestek en teek. ter inzage op het bureau van gem.-werken elken werkdag de besteding voorafgaande van 9—4 uren en aldaar te bekomen; aanw. van bestek No. 15 7 Augustus 3 ure, van bestek No. 16 op 10 Augustus voorm. 10 ure.

Den Haag ten 11.30 ure. Door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het maken en inhangen van vijf paar ijzeren deuren in de Groote Merwedeschutssluis te Gorinchem, raming f 33.700; het bestek no. 172, ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebr. van Cleef Den Haag; nadere inl. bij den hoofdingen.-dir. van den Thoorn Den Haag den ingen. König en bij den opz. de Jongh, beiden te Gorinchem; de nota van inl. op 9 Aug. ter inzage bij den ingen König van 9—4 ure.

WOENSDAG 18 Augustus.

Middelburg, ten 11 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov.bestuur: het bouwen van twee woningblokken voor het personeel van de electrische centrale op het oostelijke sluisplateau van de nieuwe sluis te Ter Neuzen, raming f 31100; het bestek No. 165 ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; aanw. 11 Augustus ter plaatse; inl. bij den hoofding.-dir. Caland te Middelburg en bij den arrondissements-ing. van Loon te Ter Neuzen.

VRIJDAG 20 Augustus.

Bussum, ten 12 ure. — Door het gem. bestuur: bestek no. 10: het maken van den onderbouw voor een ijzeren kolenloods, met bijk. werken; bestek no. 11 het bouwen van een ijzeren kolenloods, met transportbanen; bestek no. 12: het leveren en stellen van ijzeren afrastering van het terrein, ten behoeve der gem. gasfabriek; bestek no. 13: het leveren en plaatsen van een urinoir in de St. Vitusstraat. Aanwijzing 14 Augustus 1909 11 ure op het terrein der Gemeente-Gasfabriek. Bestekken met teek. verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Kunstaardewerk.

POTTERIJ „REMBRANDT",

Jan van Galenstraat, NIJMEGEN.

Faience — Tegels — Tegeltableaux

44STE JAARGANG. ZATERDAG 14 AUGUSTUS 1909. No. 33.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitstaat bij voor uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitstaat bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Laboratoriumproeven op verfstoffen voor staal en ijzer.

(Ontleend aan de „Kongreszberichte" van het te Kopenhagen te houden Congres van den „Internationalen Verband für die Materialprüfungen der Technik".)

(Slot, zie bladz. 254).

Dit theoretisch onderzoek van Dr. Cushman vormt een geschikten grondslag voor verder practisch onderzoek. Er wordt door aangetoond, dat beschuttende verflagen voor ijzer en staal twee verschillende werkingen moeten uitoefenen, die onder gunstige omstandigheden door een en dezelfde verfstof kunnen worden teweeggebracht; de grondverf moet roestverhinderend en de deklaag afsluitend werken.

Een bezichtiging der proefplaten heeft doen zien, dat de vier maanden, gedurende welke zij aan de atmosfeer blootgesteld waren, een te korte tijdruimte was, om een juist inzicht in de roestverhinderende of bevorderende werking der verfstoffen te verkrijgen, maar zij staafde de theoretische veronderstelling, dat gips b.v. het roesten bevordert, terwijl het, voorzoover men tot heden zien kan, mogelijk is, dat harszure chroom, in olie verdeeld, zonder toevoeging van verfstof, het roesten verhindert.

De studie der verflagen is een aantrekkelijk onderzoekingsgebied, maar het resultaat hangt grootendeels af van de methode, die toegepast wordt, om de verfhuid in haar geheel van de oppervlakte, waarop zij is aangebracht los te maken.

Verschillende handelwijzen zijn door enkele leden der commissie in toepassing gebracht en hebben tot gunstige uitkomsten geleid. Een dezer methoden bestaat daarin, dat men het vereischte aantal verflagen uitstrijkt op gelijmd papier, dat vooraf met een gemakkelijk oplosbare pap overtrokken is. Na het drogen der verf wordt de paplaag door water opgelost.

Een andere wijze van werken is het uitstrijken van de verflagen op dun bladtin (Stanniol) en het daarna oplossen van het bladtin in een kwikzilverbad; weder een andere bestaat in het gebruik van plaatjes van bij lage temperatuur smeltbare legeeringen, die na het drogen van de verf, bij matige verwarming wegsmelten.

Nog een andere methode, die met goed gevolg aangewend werd, zij hier vermeld. Zij bestaat daarin, dat een gewone plaat van tin gelijkmatig met kwikzilver langs den drogen weg geamalgameerd wordt en het overschietend kwik afgeveegd. Na twaalf uren wordt deze bewerking herhaald. Op de aldus geamalgameerde oppervlakte wordt nu het ver-

eischte aantal verflagen uitgestreken en na het drogen kan de verfhuid volkomen gaaf worden afgelicht.

Tot onderzoek van de losgemaakte verfhuid past R. S. Perry van den Bond der Amerikaansche Verffabrikanten een inrichting toe, welke bestaat uit twee geelkoperen platen, die derwijze door middel van stiften op elkander sluiten, dat gaten van bepaalde grootte in de platen geboord elkander volkomen zuiver bedekken. Aan de bovenste plaat is boven het gat een glazen buis van circa 60 c.M. hoogte verticaal met kit bevestigd; in deze buis mondt op ongeveer 3 c.M. hoogte boven de verbinding met de plaat een tweede glazen buis in de eerste in, onder een hoek van 45°. Op de verticale buis wordt nu een verdeeling aangebracht van $^1/_{10}$ kubieke centimeters. Dit geschiedt door tusschen de koperen platen een glasplaatje te klemmen en met een buret kwikzilver door de schuine buis in te gieten.

Om nu de losgemaakte verfhuid te onderzoeken wordt zij tusschen de beide koperen platen geklemd en weder uit de buret kwikzilver in de glazen buis gebracht.

De druk wordt aan de verticale hoogte der kwikkolom afgelezen en de doorbuiging van de verfhuid gemeten door het verschil tusschen het aantal kubieke centimeters kwik dat met de buret is ingebracht en het aantal, dat op de aangebrachte verdeeling wordt afgelezen.

Het weerstandsvermogen der verfhuid wordt gemeten door de hoogte van de kwikkolom waarbij zij scheurt; wanneer het kwik de huid verbreekt wordt een electrisch contact teweeggebracht en begint een schel te werken.

Perry stelt uit de met dit toestel verkregen uitkomsten vast, dat verfdeeltjes van verschillende grootte het weerstandsvermogen van de verfhuid vergrooten, ook komt hij tot het besluit, dat langwerpige deeltjes zooals bijvoorbeeld asbestvezeltjes, hetzelfde doen omdat zij meer samenhang bezitten.

Men heeft in het instrument reeds verbeteringen aangebracht zoodat behalve de weerstand ook de doordringbaarheid voor verschillende stoffen kan nagegaan worden, wanneer deze, inplaats van kwik, in de buis gebracht worden en daarop een manometer wordt aangebracht. Wel is het met behulp dezer methode niet mogelijk de bij verschillende verflagen verkregen resultaten direct met elkaar te vergelijken, omdat het onmogelijk is lagen van vergelijkbare dikten te verkrijgen, maar wellicht zal het bij een verdere ontwikkeling dezer methode mogelijk blijken ook in dit opzicht tot betrouwbare gegevens te geraken.

Een microscopisch onderzoek van de zijde der verfhuid, die op het metaal gehecht was, kan de aanhechtende werking van het bindmiddel en de ligging der verfdeeltjes leeren kennen. Daarvoor moet, evenals bij het metallografisch onderzoek van metalen, verticale verlichting worden toegepast. Om een reflecteerende oppervlakte te verkrijgen behandelt men haar met oplossingsmiddelen als Dinitrobenzol of zoo noodig met een dun celluloïdvernis.

Wirt Tassin heeft een speciaal voor het verfonderzoek ingericht microscoop uitgedacht, verbonden met een photographietoestel, waarmede reeds goede resultaten zijn verkregen. Een uitvoerige beschrijving dezer inrichting is voor ons evenwel thans van geen belang. Wel dient nog vermeld te worden, dat behalve deze proeven en onderzoekingen, ook eenheid betracht wordt in de wijze van onderzoek van ruwe lijnolie opdat, wat betreft dit materiaal, nadere voorschriften kunnen worden vastgesteld. Reeds is een speciale subcommissie met dit doel werkzaam geweest en werden vier monsters onderzocht op de volgende punten:

Specifiek gewicht, verontreiniging en bezinking, breekproef, vochtigheid en vluchtige bestanddeelen, aschgehalte, droogproef op glas, opslorping van zuurstof bij aanwending van loodglit, zuurgehalte, verzeepbaarheid, onverzeepbare deelen, Liebermann-Storchsche proef (qualitatief), straalbrekingsexponent, acetylgehalte, Hexabromidgehalte en Jodgehalte.

Uit deze opsomming blijkt wel, dat de zaak ook in détails zeer ernstig en uitvoerig wordt opgevat.

Positieve uitkomsten zijn uit den aard der zaak echter nog niet verkregen, noch in het algemeen, noch in onderneelen. Had men zich met Amerikaansche voortvarendheid ook voorgespiegeld reeds in dezen zomer op sommige punten tot bepaalde conclusiën te kunnen geraken, voor de practische proeven, die met de laboratoriumproeven gepaard gingen en waaraan de opgestelde theorieën getoetst moesten worden, was de tijd van waarneming nog te kort, en op het congres te Kopenhagen zal dan ook nog niet veel meer kunnen worden verteld dan in de bovenstaande mededeelingen vervat is. Dit ontneemt evenwel niets aan de waarde van den arbeid, die hier verricht is en die ongetwijfeld goede vruchten zal dragen.

Naast deze mededeelingen omtrent hetgeen in Amerika gedaan wordt, is vooralsnog een studie van den Belgischen ingenieur Em. Camerman over Roestbeschuttingsmiddelen voor Metaalconstructies niet onbelangrijk. Deze ingenieur komt mede op grond van ervaringen, verkregen door een Fransch collega A. Valat, uit genomen proeven tot het besluit, dat de uitkomsten, wat betreft beschutting tegen roest, slecht geweest zijn;

bij verfstoffen met een mengsel van lijnolie en terpentijnolie aangemaakt;

bij uit teer en teerproducten bereide verfstoffen;

bij verven uit zinkwit bereid (Emailverven);

bij verven, die bariumsulphaat bevatten;

bij verven met een toevoeging van harszuur mangaanoxyde als droogmiddel;

bij zwavelzinkverven;

bij lithophonverven (een mengsel van zwavelzink en bariumsulphaat); en eindelijk

bij een zuivere lijnolieverf, die neiging tot blazenvorming vertoonde.

Deze slechte uitkomsten laten zich verklaren, zoo men zich rekenschap geeft van de moeilijkheden, die zich in de practijk bij het aanbrengen van een bedekking, als beschutting tegen roest, op ijzer voordoen, en die in het volgende nader beschouwd worden.

1. De opgebrachte deklaag kan te dun zijn, reeds bij het opbrengen of nadat zij gedroogd is.

Het is natuurlijk, dat onder gelijke omstandigheden een dunne laag, den voortdurenden invloed van atmospherische stofdeeltjes minder lang kan wederstaan en ook minder lang ondoordringbaar blijft dan een dikke laag.

Zoo is b.v. een verf die 50 % terpentijnolie bevat zeer dun vloeibaar. In lagen aangebracht, die veel dunner zijn dan een met gekookte lijnolie aangemaakte verf is de verf toch naar verhouding taai.

Deze reeds chemisch gereduceerde laag verliest echter door het verdampen der terpentijnolie nog de helft harer dikte. De invloed die zulke licht vervluchtigende bijmengsels uitoefenen is trouwens duidelijk zichtbaar.

Tot dezelfde reeks van ondoelmatige verfstoffen kunnen bijna alle teerverven gerekend worden, die in het algemeen uit meer of minder dikke, door bijvoeging van een verdunningsmiddel verkregen teeroplossingen bestaan. Door vervluchtiging van het bijmengsel moet de droging plaats vinden. Daarbij verliest de beschuttende laag echter altijd veel aan duurzaamheid.

2. De verflaag kan na verloop van tijd in dikte verminderen. Behalve het oplossingsmiddel verliezen ook de teerverven zelf langzamerhand vluchtige bestanddeelen. Daardoor ontstaan holten, opzwellingen, dunne plekken en barsten.

3. De beschuttende laag kan aan alle eischen, de dikte betreffende voldoen, maar elasticiteit missen.

Ook hier zijn het de teerverven, waarbij zich dit verschijnsel het meest voordoet, terwijl gedroogde lijnolie over het algemeen een weeke, elastische huid vormt.

4. De dekkende laag kan te zacht zijn en dus niet genoeg weerstandsvermogen hebben tegen den invloed van atmosferisch stof, of met andere woorden, tegen afslijting.

De beide eischen van elasticiteit en hardheid schijnen met elkander in strijd te zijn. Deze beide noodzakelijke voorwaarden kunnen echter vereenigd worden gevonden wanneer een poeder van harde korrels met een week en elastisch bijmengsel tot een lijvige verf wordt samengesteld. Deze overweging wettigt volkomen de toevoeging van poedervormige stoffen aan de verf in plaats van het aanwenden van enkel lijnolie zonder dergelijk bijmengsel.

5. De beschuttende laag kan neiging tot scheuren of barsten vertoonen en aldus haar samenhang verliezen. Dit gebrek is aan tweeërlei oorzaken toe te schrijven:

a. de bij de verf gemengde poeders hechten niet genoeg aan de massa en laten los tengevolge van onvermijdelijke uitzetting en inkrimping. Dit is bij sommige trage stoffen het geval zooals bij bariumsulfaat, zandige oker, enz.;

b. de verf kan ontleed worden. Dit gebrek is bijna altijd toe te schrijven aan het verschijnsel van polymerisatie en depolymerisatie; door laatstgenoemde reactie ontstaan bij sommige oliën enkelvoudige koolwaterstofverbindingen, die oplossend op de overige bestanddeelen werken. De verf wordt dan kleverig en langzamerhand verdampen de koolwaterstoffen, terwijl holten en ten slotte barsten ontstaan.

6. Het verfpoeder moet met de vloeibare bestanddeelen van de verf innig vermengd zijn. De onder den invloed van uitzetting en inkrimping ontstaande neiging tot afscheiding wordt het best door chemische verbinding tegengewerkt; de loodoxyden vormen in dit opzicht een merkwaardig voorbeeld.

7. Noch de gebezigde vloeistof, noch het daarmede vermengde poeder, mag door atmosferische gassen chemisch aangetast worden. Zij moeten ongevoelig zijn voor de zuurstof der lucht en in groote steden in het bijzonder voor den invloed van rookgassen. In dit opzicht laten in het bijzonder verschillende zinkverven als zinkoxyde, zwavelzink en lithophoon te wenschen over.

Van alle tot bereiding van verf gebezigde vloeistoffen houdt ook Camerman de lijnolie voor de beste. Zij laat zich in betrekkelijk dikke lagen opstrijken. Hare dikte vermindert niet door verdamping en zij verliest dus niet aan massa, integendeel vertoont zij een gewichtsvermeerdering door de opneming van zuurstof.

Oordeelkundig aangewend wordt lijnolie niet kleverig en evenmin barstig. Ook behoudt zij gedurende vele jaren een alleszins toereikende elasticiteit. Lijnolie komt in verschillende toestanden in den handel; als rauwe lijnolie, als belegen lijnolie, als gewoonlijk aan de lucht gekookte Hollandsche standolie, als verdikte en met loodglit of mangaansuperoxyde gekookte lijnolie.

Rauwe en goed afgekroosde lijnolie is naar verhouding licht van kleur en vertoont sterke en snelle neiging tot opname van zuurstof, maar zij is dunner vloeibaar dan gekookte en breidt zich daarom ook in wat dunnere lagen uit. Ook verliest zij bij de oxydatie 6 tot 8 % aan ontledingsproducten van de glycerine, waardoor zij bij het koken somtijds opbruist.

Oude belegen lijnolie is zeer helder, vertoont een geringer verlies bij oxydatie, droogt met voldoende snelheid en is in elk geval te verkiezen boven de eerstgenoemde soort. Zij is echter in den handel moeilijk verkrijgbaar.

De eenvoudig aan de lucht gekookte lijnolie onderscheidt zich zoo weinig van de vorige soort, dat zij tot geen bijzondere opmerkingen aanleiding geeft. De zoogenaamde Hollandsche standolie is helder en zeer dik, maar zij droogt slecht en men kan haar slechts als bijmengsel in een hoeveelheid van ongeveer 20 of 30 % aanwenden.

Verdikte en met loodglit of mangaan superoxyde gekookte lijnolie is betrekkelijk dik, verliest niets meer bij droging, vertoont geen blazen, vereischt om te drogen slechts een zeer geringe hoeveelheid kunstmatige droogmiddelen (siccatieven), maar is zeer donker van kleur. De laatstbeschreven oliesoort wordt door ons voor alle verven tot beschutting van ijzer gebezigd in alle gevallen, waarbij de kleur van minder belang is en de qualiteit werkelijk gecontroleerd kan worden. Een hoofdvereischte is dat de olie volkomen vrij zij van harszure mangaan, welk bestanddeel aan depolymerisatie onderhevig is en dan kleverig worden en barsten van de verf veroorzaakt.

Wat de verfstoffen betreft, die men met de lijnolie vermengt, geeft de ervaring het volgende op te merken.

Eigen proeven van Camerman hebben aangetoond, dat loodwit, vermengd met trage poeders als b.v. bariumsulphaat in hoeveelheden van 25, 50 en 75 %, het roesten wederstaat in rechte verhouding tot het loodwitgehalte. Met andere woorden: op onder gelijke omstandigheden geverfde en na bepaald tijdsverloop onderzochte oppervlakten van ijzerconstructies ontstonden vlekken, welker intensiteit in rechte reden scheen te staan tot de hoeveelheid bijgemengd bariumsulphaat.

De verven van loodwit, ijzermenie, loodmenie en graphiet hebben zich het best gehouden, het zinkoxyde is daarbij ten achteren gebleven en zwavelzink en lithophoon zijn niets waard.

Op grond van de voorafgaande beschouwingen geeft Camerman als conclusie, de volgende voorschriften, als de beste, die bij den tegenwoordigen stand onzer wetenschap voor het aanbrengen van een roestwerende verflaag op metaalconstructies gegeven kunnen worden.

De verf moet bestaan uit ijzermenie, zonder bijmenging van terpentijnolie, in gekookte lijnolie aangemaakt. De ijzermenie moet zoo fijn gemalen zijn, dat de deeltjes onvoelbaar zijn, gelijk een geslibden neerslag en geleverd worden volgens een goed te keuren monster.

De fijnheid van maling is voldoende, wanneer men het poeder op een glasplaat met water tot een dunne brei aanmaakt en dan met den vinger geen korrels meer voelen kan. De menie moet minstens 75 % ijzeroxyde bevatten en vrij van zwavel zijn.

De olie moet van heldere, zuivere lijnolie zoolang met loodglit of mangaansuperoxyde gekookt worden tot een specifiek gewicht van minstens 0.939 bereikt is.

De bepaling van de hoeveelheid van het bij te mengen droogmiddel kan aan den leider van het verfwerk worden overgelaten.

Deze kan 3 of 4 dagen voor het begin van het werk met de aangevoerde materialen in de voorgeschreven samenstelling een proef van het verfwerk maken, doch zonder bijvoeging van een droogmiddel. Hij zal daarbij de menging kiezen in overstemming met den gewenschten duur der droging, die afhangt van de temperatuur en gesteldheid der lucht, van de mogelijk aanwezige noodzakelijkheid de verf spoedig voor de aanhechting van stof te beschutten, van den spoed waarmede een tweede laag moet worden aangebracht, enz. Daarbij is steeds in acht te nemen, dat die verven de beste zijn, die het minste drogingsmiddelen bevatten.

Goede resultaten zijn ook verkregen, wanneer de ijzermenie door graphiet vervangen werd. In dit geval moet het onvoelbare graphietpoeder minstens 55 pCt. koolstof bevatten. De hoeveelheid lijnolie voor het aanmaken van het poeder kan door den verver zelf worden bepaald.

Men ziet uit het bovenstaande, dat de Belgische ingenieur van meening is, dat men vooralsnog het best zal doen zich te houden aan hetgeen de ervaring omtrent de beste verven voor ijzer geleerd heeft.

De Amerikanen zijn daarmede niet tevreden en willen de te volgen methode op streng wetenschappelijke beginselen grondvesten.

Beide opvattingen zijn te verdedigen, maar staan toch in vele opzichten tegenover elkander. Of zij op het congres met elkaar in conflict zullen komen, of men daar gelegenheid zal hebben dieper op de zaak in te gaan zal nog moeten worden afgewacht.

In den regel brengt een congres dergelijke vraagstukken niet veel verder tot hun oplossing en hebben de daar genomen conclusiën voor die oplossing niet zoo heel veel waarde. Maar wij mogen niet voorbijzien het groote nut, dat een congres hebben kan, alleen reeds door zijn voorbereiding, vooral wanneer die geschiedt op een zoo uitvoerige wijze als hier het geval is.

Uit de talrijke belangrijke bijdragen vervat in de „Mitteilungen" is de keus werkelijk moeilijk.

Zijn ook niet alle behandelde onderwerpen van direct belang voor de practijk en zijn er ook bij, die meer bepaald van waarde zijn voor den technicus, die zich uitsluitend met het beproeven van materialen bezighoudt, onbelangrijk is er geen.

Wij kozen thans een onderwerp uit, waarvan het belang voor de practijk zoo in het oog springt dat het door niemand ontkend zal worden, maar ook bijvoorbeeld op het gebied van het gewapend beton zijn verschillende mededeelingen gepubliceerd, waarop wij wellicht later gelegenheid hebben terug te komen.

Prijsvragen.

De jury van de, door de Lombardische coöperatieve vereeniging voor openbare werken te Milaan uitgeschreven internationale prijsvraag voor tegen aardbeving veilige huizen heeft, na onderzoek der ingekomen 214 antwoorden, waaronder 50 uit het buitenland, van het toekennen van den eersten prijs van 3000 Lire afgezien.

Daarentegen zijn de volgende onderscheidingen toegekend:

De tweede prijs van 2000 Lire aan het ontwerp van den ingenieur A. Danusso te Turin.

De derde prijs van 1000 Lire aan het ontwerp der ingenieurs V. Gianfranceschi en G. Revere te Milaan.

De door het Ministerie van Openbare Werken beschikbaar gestelde medailles werden toegekend aan de ontwerpen van den ingenieur F. von Emperger te Weenen, den ingenieur Alessandro Susiuno en den architect Enrico Bacchetti te Rome alsmede van den ingenieur Edmond Cuignet te Parijs.

Het ontwerp van von Emperger, dat in een artikel getiteld „Erdbebensichere Bauten" in het tijdschrift „Beton und Eisen" uitvoerig behandeld is werd door de jury als in de derde plaats in aanmerking komend beschouwd en zal eveneens in de door aardbevingen geteisterde streken tot uitvoering komen.

Vereenigingen.

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Resumé betreffende de vragen aan de leden van den Bond gesteld inzake het aanbestedingsvraagstuk.

Algemeene beschouwing.

Tot zijn leedwezen moet het bestuur constateeren, dat slechts de helft van het aantal leden van den Bond de vragenlijst beantwoordde.

De overige leden hebben, ondanks de herhaaldelijk tot hen gerichte verzoeken, de lijst te beantwoorden, gemeend daaraan niet te moeten voldoen.

De belangrijkheid van het onderwerp in aanmerking nemende, betreurt het bestuur dit ten zeerste en dit te meer waar natuurlijker wijze ook de inzichten van dat deel der leden, dat de vragenlijst beantwoordde niet allen gelijk zijn, en daarbij zelfs op bijna alle punten slechts meer of minder groote minderheden zijn aan te wijzen.

Uit de beantwoording der vragen bleek, dat deze slechts door enkele leden categorisch is geschied. De meesten geven meer beschouwingen, waaruit hunne antwoorden op de vragen moeten afgeleid worden, en niet altijd kloppen ook de conclusies door hen zelf genomen in alle opzichten met de overwegingen, waarvan zij het gevolg moesten zijn; enkele malen zijn zij zelfs in flagranten strijd met elkander.

Vraag 1. Acht u het stelsel van aanbesteding voor de uitvoering van bouwwerken in beginsel goed of niet goed?

Gaan we de antwoorden op de vragen een voor een na, dan vinden we dat op vraag 1, luidende: acht u het stelsel van aanbesteding voor de uitvoering van werken *in beginsel* goed of niet goed: door slechts 4 leden beslist met *niet* goed, waarvan 1 met restrictie, door 10 leden beslist met *goed* wordt geantwoord, terwijl door 6 anderen geen bepaalde meening op dit punt wordt te kennen gegeven.

Een dezer meende dat de vraag niet voor beantwoording vatbaar was, daar hij *goed* of niet *goed* in absoluten zin meende te moeten opvatten (wat natuurlijk de bedoeling van de vraag *niet* was). Een keurde het aanbesteden in beginsel af, doch beval het in al zijn andere antwoorden aan, terwijl een hunner meende dat aanbesteden het minst slechte van de uitvoeringsstelsels was en een ander meende dat het oordeel omtrent dit punt afhankelijk te stellen is van het doel waarmede gewerkt.

Vraag 2. Indien het stelsel van aanbesteding in beginsel door U wordt afgekeurd.

a. Welk stelsel zou door u daarvoor in de plaats wenschelijk geacht worden?

b. Welke redenen leiden u tot die keuze?

c. Meent u dat het dadelijk of in afzienbaren tijd invoeren van het door u gewenschte stelsel mogelijk is?

d. Zoo niet, hebt u dan een voorkeur voor een der in gebruik zijnde aanbestedingsstelsels als overgangsvorm naar den door u gewenschten?

Als antwoord op vraag 2 wenschten de 4 leden die het aanbesteden in beginsel afkeurden, uitvoering in eigen beheer of in daggeld en een hunner als overgangsvorm partieele besteding, en de anderen onderhandsche besteding.

Twee hunner meenden dat het door hen gewenschte stelsel (eigen beheer) dadelijk of in afzienbaren tijd in te voeren zou zijn, een hunner meende dat dit, althans voor groote werken, niet mogelijk zou zijn en een ander dat de toekomst zulks zou moeten leeren.

De overwegingen die hen tot de keuze van hun stelsel leidden, waren bij den een dat een aannemer *enkel* om winst werkt en niets voor het werk gevoelt, bij een ander dat de zin voor goed werk is verkracht door het aanbesteden van het werk, bij een derde dat bij eigen beheer de onzuivere toestanden die het aanbesteden in 't leven roept, vervallen, en bij den vierde dat door het wegvallen van één der verhoudingen tusschen verschillende belanghebbenden de toestand verbeterd wordt.

Vraag 3. *a.* Meent u dat eenzelfde vorm van aanbesteding voor alle werken en in alle omstandigheden wenschelijk of mogelijk is?

b. Meent u dat een of meer der gebruikelijke stelsels van aanbesteding *in elk geval* af te keuren zijn?

c. Zoo ja, welke stelsels?

d. Welke redenen hebben u tot die meening geleid?

e. Welke vorm van aanbesteden wordt door u in het algemeen het wenschelijkst geacht?

f. Kan naar uwe meening in bepaalde gevallen een andere vorm van aanbesteding aanbeveling verdienen en

g. Zoo ja, welke?

De vraag 3*a* werd bijna eenstemmig met neen beantwoord en op vraag 3*b* en c werd door 4 leden geantwoord dat zij *enkele openbare* aanbesteding in ieder geval afkeurden, 6 anderen meenden, dat geen enkel stelsel beslist af te keuren was en de anderen lieten zich daarover niet uit.

Uit de toelichting tot deze conclusiën bleek het hoofdargument van eerstgenoemden tegen openbare aanbesteding: de mogelijkheid van inschrijven door allerlei onbevoegden, en de geringe invloed die principalen gewoonlijk den architect op de gunning toelaten.

Anderen meenden dat de aard van het werk den vorm der aanbesteding moet bepalen, en één meende dat niet de stelsels maar het gebruik, dat er van gemaakt wordt, afkeuring verdient.

Vraag 3e werd door 4 leden beantwoord met publieke besteding met eenige restrictie, door 8 leden met onderhandsche besteding al of niet met beperkingen, door twee met partieele besteding, door één met eenvoudige opdracht aan een aannemer en door één met onderhandsche partieele besteding in een gewijzigden vorm, waardoor toch een hoofdaannemer zou optreden. Een meende dat geen bepaalde vorm in 't algemeen de voorkeur verdiende, daar elk geval op zich zelf te beschouwen was en de 3 overigen lieten zich over dit punt niet uit.

De beantwoording van vraag 3 *f* en *g* gaf als 't ware de aanvulling van die van vraag 3e, daar zij die in 't algemeen vóór publieke besteding bleken, in bijzondere gevallen onderhandsche of partieele besteding wenschelijk achtten, en zij die laatstgenoemde stelsels als regel wilden, bij *uitzondering* publieke besteding goed keurden.

Vraag 4 en 5. Zijn u nog andere vormen van aanbesteding bekend dan enz.
Zoo ja, welke?

Bij de beantwoording van vraag 4 en 5 werd eigenlijk slechts één stelsel van aanbesteding genoemd, n.l. aanbesteding bij inschrijving en afslag, daar de andere genoemde stelsels, als het in Duitschland gebruikelijke, niet anders dan als het partieele stelsel en het zuivere eigen-beheer-stelsel niet als een *aanbestedings*stelsel kan aangemerkt worden.

Vraag 6. Welke gebreken heeft naar uwe meening het enkele aanbestedingssysteem, 't zij openbaar, 't zij onderhandsch?

De beantwoording van deze vraag gaf tot zeer uitvoerige beschouwingen aanleiding die echter in *hoofdzaak allen* neerkomen op de reeds in het vroegere praeadvies van den Bond in zake het aanbestedingswezen genoemde gebreken n.l. dat die gebreken zijn:

1. het optreden als aannemer van onbevoegden;
2. de zucht van aanbesteders om den laagsten

inschrijver het werk te gunnen zonder acht te slaan op de mogelijke gevolgen daarvan;

3. het zoogenaamde *opzetten*;

4. Het dikwijls slechts als administratief persoon optreden van den aannemer, met overdracht zijner verantwoordelijkheid op de onderaannemers en het uitbuiten van dezen door den hoofdaannemer door middel van het z.g. venten.

Hierbij kan gevoegd worden dat een der leden den aannemer in *ieder geval* slechts als een deskundig geldschieter beschouwt, en een ander meent dat de winst van den aannemer het werk overbodig duurder maakt.

Vraag 7 Meent u dat die gebreken inhaerent zijn aan het stelsel of dat zij van bijkomstigen aard zijn en uit de toepassing voortvloeien?

Het begrip *inhaerent* is blijkbaar niet door allen op de wijze verstaan als de bedoeling der vraag was, nl. als zóó eigen aan het stelsel dat het zelfs bij de meest juiste toepassing door de meest moreele personen noodwendig is dat genoemde gebreken aan den dag komen.

Uit de antwoorden schijnt opgemaakt te moeten worden, dat velen meenen dat bij de *gebruikelijke* toepassing van het stelsel die gebreken daarvan onafscheidbaar zijn. Zonder de antwoorden aan eene der beide opvattingen te toetsen bleek dat 8 leden de gebreken inhaerent, 6 niet inhaerent aan het stelsel vinden, terwijl de overigen zich daarover niet uitlaten. *(Slot volgt.)*

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 32. Officieel gedeelte. Mededeelingen uit de vergadering van het Hoofdbestuur van 3 Augustus 1909.

Vergadering van de Commissie tot behartiging der Vakbelangen van den architect van 3 Augustus 1909.

Villa te 's-Gravenhage, arch. J Klinkhamer en B. J. Ouendag, met losse plaat.

Vroegere Woningtoestanden, door A. W. Weissman (slot).

Een nieuw stadhuis te Rotterdam door Dr. Jan Veth, overgenomen uit „de Gids".

Architectura No. 32. Een paar opmerkingen naar aanleiding van het jongste schrijven der heeren Ernst Br. en C. J. de Haas; met naschrift van eerstgenoemde.

De Tentoonstelling der „Vereeniging voor de Ned. Tentoonstelling van Huisindustrie (slot) met afbeeldingen op losse plaat.

Genootschapstocht naar Zwolle en Kampen op 24 Juli 1909.

Technisch Gedeelte. Het aanbesteden van Centrale Verwarmingsinrichtingen door F. G. Unger, overgenomen uit het Bouwkundig Weenblad. — Arbeidsongevallen tengevolge van vermoeidheid. — Cementsteen. — Portlandcement en olie.

De Bouwwereld No. 32. Athene en haar Akropolis, door W. A. E. v. d. Pluym (Vervolg) met afbeeldingen.

Hollandsche Architektuur in Nederlandsch-Indië.

Het Architektonische Grondbeginsel van vertrekken naar het Duitsch van O. Schulze te Elberfeld.

De Ingenieur No. 32. Radiotelegrafie. Voordracht ter inleiding van het bezoek der vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs aan het Radiotelegrafisch Station te Scheveningen op 21 Juni 1909 door A. E. R. Collette c.i. (met afbeeldingen).

Verbreeding van de Viaduct aan de St. Annalaan te Nijmegen, door D. C. L. W. Sloth Blaauboer c. i. (met afbeelding).

Vergadering van de Afdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 31 Juli 1909.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No 32. Uit de Afdeelingen. — Bond van Nederlandsche Architecten. — Een belangwekkende Vergadering. — Luchtscheepvaart. — Gemengd. — De Kauribout-Industrie.

De Aannemer No. 32. Bouwvakken. Aanbestedingsvraagstuk.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 6. Algemeene vergadering van de vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten. — Nieuwe methodes in oude steenfabrieken. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (vervolg). Tentoonstelling van handel, nijverheid, kunst en wetenschappen te Utrecht. — Wanneer beschermt een bliksemafleider werkelijk de gebouwen?

Deutsche Bauhütte No. 32. Inhalt und Auslegung von Bauverträgen, door Dr. Hans Lieske.

Ein Kleinstadt-Rathaus bij een ontwerp van G. Krämer te Aken.

Die Ausbildung der Wohnräume door M. Heeren bij schetsen van R. Gebhardt te Stuttgart.

Alte Haustore aus dem Wesergebiet met schetsen van arch. Peters te Stettin.

Eine Miethausgruppe bij een ontwerp van P. Horrig.

Losse plaat. Toren te Nevers in Frankrijk, naar teekening van Oskar Krause te Posen.

Der Betonbau. Die Behandlung der Einzelheiten beim Betonbau door F. Rud. Vogel. Vom Kaufhaus Tietz in Düsseldorf, arch. J. Olbrich. — Zylinder-Steg-Decke D.R.P.

Klei No. 15. Het eerste Augustus nummer van dit blad begint met een woord tot opwekking, tot bijwoning der aanstaande Algemeene Vergadering der Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten te houden te Nijmegen op 16 Augustus waarin ter sprake zal komen de oprichting van een secretariaat, een centraalbureau, waarin iemand zal aangesteld worden, wiens taak het zal zijn de belangen der Nederlandsche baksteenindustrie te behartigen. De noodzakelijkheid van een dergelijke instelling wordt in een volgend stukje nog eens afzonderlijk betoogd en het is nu wel te verwachten, dat na zoovele jaren van kibbelen en schrijven over trusts en syndicaten in deze vergadering nu iets tot stand zal komen, wat werkelijk aan de baksteenindustrie ten goede kan komen.

De hoofdinhoud dezer aflevering wordt intusschen gevormd door een beschouwing over H. P. Berlage en zijn werk. Over belangstelling van dezen architect in de baksteenindustrie hebben de fabrikanten zeker niet te klagen. Voorzichtiglijk wordt vermeden te melden hoe Berlage zich wel eens heeft uitgelaten over het gewapend beton, naast de kalkzandsteen een der nachtmerries van den Nederlandschen baksteenfabrikant.

Zwaarte van houten en ijzeren Balken voor Woonhuizen, Fabrieken, Werkplaatsen enz. bij diverse belastingen is de titel van een werkje, uitgegeven bij L. J. Veen te Amsterdam en samengesteld, in verband met de bouwverordening der gemeente Amsterdam, door F. N. Scheephorst en G. J. Tak, Adj.-Inspecteurs bij het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.

Dit werkje bevat niet minder dan zeven tabellen voor verschillende soorten van balklagen. De inrichting dezer tabellen wijkt eenigszins af van die, welke men gevolgd vindt in bouwkundige handboeken, maar komt ons voor zeer practisch te zijn en in het gebruik zeer goed te zullen voldoen. Dat zij berekend zijn in verband met de Amsterdamsche bouwverordening zal geen beletsel zijn voor een veelvuldig gebruik ook elders, want wat te Amsterdam door het bouwtoezicht wordt goedgekeurd zal ook elders zeker wel voldoen.

Naar aanleiding der vermelding van de door de vereeniging „Onderneming en Vrijheid" uitgegeven: Staat van afmetingen van houten vloerbalken, werd ons ter kennismaking toegezonden een Tabel voor de berekening van het Draagvermogen van gelijkmatig belaste dennen- of vurenhouten liggers, reeds eenige jaren geleden samengesteld door den Heer G. J. Geijtenbeek destijds te Vlaardingen, thans Hoofdopzichter der Gemeentewerken te Delft. Deze tabel is eenigszins anders ingericht, maar bevat de cijfers voor balken van afmetingen van 3 × 3 tot 30 × 45 centimeters, dus voor alle denkbare gevallen, kan men wel zeggen. Een aantal nuttige gegevens omtrent eigen gewichten en belasting zijn aan de tabel toegevoegd. Zij is uitgegeven bij Dorsman en Odé te Vlaardingen en voor den geringen prijs van f 0.30 verkrijgbaar.

Verder maakt men er ons nog op opmerkzaam, dat het eveneens eenige jaren geleden bij den uitgever D. Bolle te Rotterdam verschenen Kappen- en Trappenboek door P. H. Scheltema, eenige tabellen bevat van overeenkomstige strekking, d.w.z. samengesteld, bepaald met het oog op het gebruik in de practijk.

Varia

BEHANGSELPAPIER EN SCHIMMEL.

Voor eenige jaren zijn door Dr. Schmidt te Erlangen uitvoerige onderzoekingen gedaan met verschimmeld behangselpapier; de resultaten komen, in het kort, hierop neder. Uit de kamerlucht of tengevolge van aanraking, zetten zich op het behangselpapier schimmelkiemen neer, die onder gunstige omstandigheden tot grootere of kleinere vlakten uitgroeien en hunne worteldraden met verschillende vertakkingen in het binnenste van het papier doen dringen, dit geheel en al doorweven, het papierweefsel losmaken en ten slotte uit elkaar doen vallen. Sluit het papier niet vast tegen den muur dan kunnen de schimmelnesten achter het behangsel groote uitbreiding krijgen. Het onderzoek leerde dat 13 verschillende soorten van schimmels, (waaronder voor de gezondheid nadeelige) voorkomen. Voor hunne ontwikkeling hebben zij betrekkelijk nog al veel vocht noodig, n.l. 90 pCt. vocht in de lucht, bovendien hebben ze voor hunnen groei een ruimen bodem noodig, dien zij gemakkelijk vinden in de murw geworden stijfselpap, waarmede behangen wordt (en waar men dus goed zal doen steeds wat soda bij te voegen). Ten slotte leerden de proeven, dat verschillende ontsmettingsmiddelen, z. a. sublimaat, formaldehyd enz. weinig of geen invloed op de schimmelvorming uitoefenen, terwijl door het gebruik van 1 pCt. carboloplossing, na 24 uren, alle schimmelculturen gedood waren.

(Molenschot).

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Augsburg is onlangs onder gunstige voorwaarden en door de offervaardige geldelijke hulp van particulieren eene porseleinverzameling van groote waarde rijk geworden.

Zij behoorde tot de eigendommen van den handelsraad A. F. Busch, die reeds vroeger aan 't Augsburgsche museum eene verzameling van kunst en kultuurgeschiedenis onder gelijke omstandigheden heeft overgedaan. In de zeshonderd zeven stuks groote verzameling heeft het Meissener porselein, wat aantal en belangrijkheid betreft, de overhand, zoowel wat beeldjes en groepen betreft als gebruiksvoorwerpen. Daaronder bevinden zich talrijke Johann Joachim kandelaberss ten deele van zeer zeldzamen vorm, uit den bloeitijd der Meissener fabricatie (1735—1756); ook prachtige bibelots en in het bijzonder voorwerpen met Chineesche figuren uit de eerste tijden van het Meissener porselein. Uit de periode der zoogenaamde „Herold malerei" (1719—1735) zijn verscheidene bijzondere prachtstukken met wondervolle beschildering aanwezig. Maar ook de latere Meissensche tijdperken, de bloeitijd van rococo en empire en de periode van Camillo Marcolinis zijn door klassieke voortbrengselen vertegenwoordigd. Eenige voorwerpen van Meissener porselein, als bijv. ettelijke orgineele kannen, kunnen voor eenig in hun soort doorgaan.

Naast het Meissener porselein zijn uit bijna alle belangrijke Duitsche fabrieken uit de 18e eenw kunstige voortbrengselen aanwezig, zoowel beelden als gebruiksvoorwerpen. In de eerste plaats komen Nymphenburg (o. a modellen van Anliczek), Ludwigsburg, Weenen, Höchst (werken van Melchior). Behalve de Duiteshe fabrieken hebben ook Fransche, zooals Sèrres, Paris-Nast, en Engelsche, zooals Chelsea, schoone voortbrengselen bijgedragen en zelfs vindt men bij de verzameling een eigenaardig soort Aziatisch porselein uit de 18e eeuw.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. Eenige weken geleden hebben — gelijk gemeld — de verschillende vereenigingen te dezer stede, welke bezwaar maken tegen de voorgenomen demping van een deel van den Hofvijver, zich te dier zake tot Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland gewend, met verzoek, het desbetreffende raadsbesluit, als in strijd met het algemeen belang, aan H. M. de Koningin ter vernietiging voor te dragen.

Gedeputeerde Staten hebben intusschen, naar vernomen wordt, dezer dagen aan adressanten bericht, dat zij geen termen vonden, aan dit verzoek te voldoen, aangezien krachtens art. 146 der Provinciale Wet. Ged. Staten slechts de schorsing of vernietiging kunnen vragen van raadsbesluiten in strijd met de wetten of het algemeen provinciaal belang en het bedoelde raadsbesluit daarmede niet in strijd was.

Naar aanleiding van deze beschikking hebben adressanten zich thans rechtstreeks tot de Kroon gewend, met een adres van gelijke strekking, waarin o. m. het licht gesteld wordt, dat ook de commissie van advies voor de Grafelijke zalen der gemeenteraad met aandrang verzocht had, het voorstel tot demping niet aan te nemen: en waarbij voorts in verband met de bekende vernietigingsbesluiten inzake de bekers van Veeren en Franeker, als gedenkstukken voor de vaderlandsche geschiedenis en voor de kunst van belang, betoogd wordt, dat ongetwijfeld de Hofvijver, uit den ouden graventijd dagteekenend en deel uitmakende van de historische kern, waaraan het dorp 's-Gravenhage zijn ontstaan, opkomst en bloei te danken heeft en welke door de eeuwen heen het middelpunt is geweest van de voor onze geschiedenissen en gedenkfeesten en plechtigheden in dagen van vreugde en van leed, en voor de geschiedenis des vaderlands oneindig belangrijker gedenkboek is dan de beker van Veere en Franeker, terwijl de aesthetische waarde van den Hofvijver niet slechts bewezen wordt door de tallooze malen dat dit sieraad van ons land op schilderstukken en in plaatwerken is gereproduceerd en door het welgevallen dat de aanschouwing van den Hofvijver bij landgenoot en vreemdeling opwekt, maar meer in het bijzonder door het feit dat kunstenaars van naam als Jozef Israëls en Mesdag en tal van andere artiesten van beteekenis den gemeenteraad verzochten den Hofvijver niet te schenden door demping van een gedeelte daarvan.

— In een voor het aanstaande congres voor openbare gezondheidsregeling door den heer D. Drost te Amsterdam uit gebracht praeadvies over de beteekenis van een hydrologischen dienst, in het bijzonder met het oog op watervoorziening, komt de heer Drost tot deze conclusies:

1o. De watervoorziening van ons land is nog zeer onvoldoende en eischt dringend verbetering.

2o. Om die verbetering afdoende te brengen is wenschelijk:

a. Oprichting van een „Rijks-Bureau voor Watervoorziening" (eventueel ook: „en Waterreiniging") ter afgifte van adviezen en beoordeelingen.

b. Opdracht van regeeringswege aan de Rijksopsporing van Delfstoffen om haar bodem-onderzoek over het geheele land zóóver uit te breiden, dat dit ook dienstbaar worde aan de watervoorziening, en zulks in overleg met het Rijks-Bureau voor Watervoorziening, sub 1 hiervoren genoemd.

— Het 14de congres voor openbare gezondheidsregeling wordt 3 en 4 September te Groningen gehouden.

Op het program komen o. m. voor:

Voorstel van het bestuur ter zake der overneming door den Centralen Gezondheidsraad van de werkzaamheden van het congres betreffende het onderzoek naar den hydrologischen toestand van den bodem.

Voorstel van het bestuur om het congres voor den vervolge aan te duiden als: „Congres voor Volksgezondheid".

In den middag van den 3en Sept. komt aan de orde een beraadslaging over de wenschelijkheid van de instelling van een hydrologischen dienst van Staatswege in Nederland,

inleiders: de heeren prof. dr. G. A. F. Molengraaff, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool, en D. Drost, civiel-ingenieur, onder-directeur van de gemeentelijke waterleiding van Amsterdam.

Zaterdag 4 September: Bespreking der vraag: Welke wijzigingen moeten aan de Woningwet worden aangebracht om deze beter tot haar recht te doen komen:

— Het eerstvolgend examen voor de betrekking van aspirant-landmeter van het kadaster zal vermoedelijk worden gehouden in de tweede helft van 1910.

De candidaat moet op 1 Januari van het jaar, waarin het examen wordt gehouden, zijn 18e jaar zijn ingetreden, en den vollen onderdom van 23 jaar nog niet hebben bereikt.

Hij moet bij een geneeskundig onderzoek lichamelijk geschikt zijn bevonden, volgens een reglement vermeld in de „St.-Ct." no. 183.

Bij een verzoekschrift, den minister op gezegeld papier in te dienen, moet worden overgelegd een bewijs van Nederlandschap, van goed zedelijk gedrag, afgegeven door het bestuur zijner woonplaats en een geboorteakte.

Omtrent de onderwerpen, waarover het examen loopt, raadplege men bovengenoemd nummer van de „St.-Ct."

MIDDELBURG. Bij B. en W. van Vlissingen zijn ingekomen de plannen voor den bouw van een elektrische centrale, in verband met de exploitatie van een elektrische tram tusschen Vlissingen en Middelburg.

ZUTPHEN. Bij kon. besluit van 27 Juli is aan de gemeente Winterswijk een voorschot uit 's-Rijks kas tot een bedrag van ten hoogste f 30.000 verleend, ten einde haar in staat te stellen een voorschot van gelijk bedrag te verleenen aan de „Vereeniging tot verbetering der volkshuisvesting in de gemeente Winterswijk", ten beboeve van den aankoop van grond voor en den bouw van een dertigtal arbeiderswoningen in die gemeente.

Voor rente en aflossing zal gedurende 50 jaren een annuiteit moet worden voldaan, groot 4.168 pCt. van het werkelijk voorschot.

MIDWOLDA. Zooals we reeds eerder melden heeft een deskundig onderzoek aangetoond, dat de Ned. Herv. Kerk te Midwolda in het Westerkwartier van de provincie Groningen, waar het overbekende grafmonument en standbeeld met marmeren familiewapens en medaillon (eigenaresse thans jonkvrouwe E. J. van Panhuys te Hilversum) eene dringende restauratie behoeft, waarvan de kosten waren geraamd op ongeveer f 12,000. Van dat bedrag heeft de gemeente te Midwolda en de Leek f 1000 bijeengebracht, de familie Van Panhuys heeft de f 2000 toegezegd, terwijl door de Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk nu eene toelage uit de generale kas is toegekend tot een bedrag van f 2000,

Mocht de ontbrekende som van f 6000, die hoogstwaarschijnlijk dit jaar op de staatsbegrooting zal worden gebracht, door de Tweede Kamer worden toegestaan, dan zal het eeuwenoude kerkgebouw te Midwolda eene vernieuwing kunnen ondergaan, welke volkomen past bij de prachtige graftombe. Het monument c. a. zal dan in handen van het rijk overgaan, onder voorwaarde, dat het voortdurend daar ter plaatse wordt bewaard en onderhouden.

GOUDA. Sedert 1898 is met hare gebrandschilderde glazen de Groote of St. Janskerk der N. H. gemeente te Gouda in restauratie. Behalve door particulieren en de kerkvoogdij worden jaarlijks ook bijdragen gegeven door het rijk (f 10.000), door de prov. Zuid-Holland (f 1000) en door de gemeente Gouda (f 1000); over 1908 bedroegen de ontvangsten voor dit werk in het geheel f 18.655.49 en werd ervoor uitgegeven f 20.784.62½.

Aan het over 1908 door de commissie voor de restauratie uitgebracht verslag is het volgende ontleend:

De herstellingswerken aan den noordelijken hoek bij den toren werden voltooid; aan de binnenzijde werd dit gedeelte der kerk, in aansluiting met het reeds vroeger uitgevoerde, in baksteen afgewerkt; bij deze herstelling kwam de aanleg van de kerk in hare oudste, veel kleinere, opper vlakte weder duidelijk aan het licht. De twee zich hier bevindende ongenummerde ramen werden in zandsteen vernieuwd en de gevels, waarvan zij deel uitmaken, van deksteenen en kruisbloemen voorzien, terwijl het ongekleurd glas in lood werd hersteld. Het gevelvlak No. 1, onmiddelijk naast den toren, werd met het daarin vervatte raam hersteld; de topgevel moest geheel worden vernieuwd, en werd drarna voorzien van deksteenen en kruisbloemen. De conterforten in de omgeving van dit gevelvlak eischten belangrijke herstellingen.

In verband met de werken aan dezen aan den toren grenzenden gevel werden ook aan den toren zelf eenige herstellingen verricht.

De noordwestelijke renaissance-aanbouw tegen de ongenummerde gevels, ten vorige jare voor de noodzakelijke heiwerken afgebroken, werd opgetrokken en tot bergplaats voor de kerk ingericht.

De kolom tusschen de vakken 9 en 10 werd met het kapiteel hersteld.

Aangevangen werd met het schoonmaken en restaureeren der kolommen tusschen het middenschip en den noorderbeuk.

De zoogenaamde Burgemeesterspoort bij den nieuw opgetrokken traptoren werd afgemaakt, evenals de van Meurskapel, welke weder als teeken door den opzichter in gebruik is genomen.

Voor de restauratie der kerk werd in 1908 ontvangen aan subsidiën: van het rijk f 10,000; van de provincie Zuid-Holland f 1000; van de gemeente Gouda f 1000; van de kerkvoogdij der Ned. Herv. gemeente f 2500; de bijdragen van belangstellenden bedroegen f 4149,50.

De verrichte herstellingen enz. vorderden een uitgaaf van f 19.340,21½, waarvan f 2660,92 voor herstellingen aan ramen en glazen. De rekening over 1908 sluit met een nadeelig saldo van f 2129.13½.

Personalia.

— Tot opzichter bij de gemeente reiniging te Hilversum tevens onderbrandmeester, is benoemd de heer F. Behnken.

Vacante Betrekkingen.

— Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat, in Noordholland. Zich bij gezegeld adres aan te melden tot den 6den September aanstaande, bij Gedeputeerde Staten. (1)

— Opzichter voor woningonderzoek gedurende Augustus, September en October. Brieven onder letter V, aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Uitvoerder voor het bouwen eener fabriek. Aanbiedingen onder letter W bureau Bouwkundig Weekblad, Herderstr. 5, Den Haag. (1)

— Technisch ontwikkeld Persoon. Voor een Aardewerkfabriek in Nederland om nu of later de leiding op zich te nemen. Adres onder No. 26596, Bureau der N. Rott. Courant. (1)

— Opzichter bij den Provincialen Waterstaat in Zeeland, ter standplaats St. Maartensdijk, jaarwedde f 1200 met periodieke verhooging tot f 2000, zich bij gezegeld adres wenden tot het Gewestelijk Bestuur vóór 23 Augustus 1909. Diploma van voldoend afgelegd examen voor Opzichter van den Rijkswaterstaat zal tot aanbeveling strekken. (1)

— Werkmeester op een Scheepswerf en Machinefabriek, bekend met den bouw van sleepbooten, uitslaan der platen, etc. Brieven onder letter V 470, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Uitvoerder. Voor een groot Bouwwerk. Brieven onder No. 39584, aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Onderwijzer in het Verven aan de Ambachtsschool te Tiel, akte handteekenen strekt tot aanbeveling, benoeming voor één jaar, jaarwedde f 750.—, bij gebleken geschiktheid vaste aanstelling. Stukken vóór 20 Augustus te zenden aan de Ambachtsschool te Tiel. Inlichtingen geeft de Directeur, J. W. Willemsen. (2)

— Ingenieur of Technicus voor groote onderneming; goed administratief en organiseerend kunnende optreden. Uitstekende positie voor ouder ingenieur of gepensionneerd ambtenaar. Brieven No. 26187 bureau der N.-Rott. Courant. (2)

— Onderwijzer aan de Ambachtschool te Sneek. Zie adv. in dit No. (2)

(Zie vervolg Vacante Betrekkingen in het bijblad).

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM — **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Onderwijzer aan de Ambachtsschool te Winterswijk Zie adv. in dit No. (2)

— Drie leeraren aan de Ambachtsschool te Dragten. Zie adv. in dit No. (2)

— Directeur der Ambachtsschool te Veendam. Salaris f 1800 tot 2400 met vrije woning, tevens directeur van- en leeraar aan de avondvakteekenschool. Salaris f 200 en voor elk wekelijksch lesuur f 25 tot f 40. Akte M⁴ m. o. gewenscht. Zich schriftelijk aan te melden vóór of op den 20 Aug. 1909 bij den Secretaris van het bestuur der Vereeniging voor Ambachtsonderwijs L. J. Tielemans te Veendam. (2)

— Onderwijzer in het Bank- en vuurwerk aan de Ambachtsschool te Leeuwarden. Zich schriftelijk aan te melden bij het bestuur, vóór of op den 20 Augustus a. s. (2)

— Bouwkundige of op een groote Stoom Timmerfabriek en Houthandel, voor het maken van berekeningen. Salaris f 100 p. m. Brieven onder No. 1074, aan het bureau van de Haagsche Courant. (2)

— Adjunct-Directeur der Gasfabriek te Almelo aanvangssalaris van f 600 met verhoogingen van f 50 tot f 900. Brieven op zegel aan den Burgemeester vóór 15 Augustus a.s. (2)

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar, voor den bouw van een huis, ten spoedigste voor 5 of 6 maanden. Brieven onder No. 233, aan het Adv.-Bureau gebouw „Rust Roest", Dordrecht. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

23 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m
9 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
16 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 120	„
9 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 100	„
4 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40—f 50	„
6 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 130	„
1 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	f —f 100	„
5 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 130	„
1 Werktuigk. Teek.	—26 j.,	f —f 60	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 60	„
4 Electrotechniker	23—35 j.,	f 80—f 130	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 16 Augustus.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het afbreken van den Vechtwatertoren met standpijpen, op het terrein der gem. Amsterdam te Weesperkarspel. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen op het bijkantoor der Gemeente-Waterleidingen, Nieuwe Heerengracht 27, tusschen 10 tot 12 uur, de week, welke aan de aanbesteding voorafgaat

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het maken van den onderbouw van een tweede telefoonbureau aan de Teniersstraat Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlicht. ten kantore van den Architect der Publieke Werken ten gemeentehuize, kamer no. 146 van 2 tot 4 uur, de drie laatste werkdagen vóór de aanbesteding.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: de levering van perc. 1: ongev. 633 ton gegoten ijzeren buizen, perc. 2: ongev. 9.6 ton gegoten ijzeren hulpstukken ten dienste der gem.-waterleidingen. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen op het bij kantoor der Gemeente-Waterleidingen, Nieuwe Heerengracht 27, van 10 tot 12 uur, de week, welke aan de aanbesteding voorafgaat.

Warffum. ten 3 ure, door de wed. P. Werkman in het hotel van Dijk: het afbreken van de afgebrande boerderij, en een arbeiderswoning en het weder opbouwen eener landbouwerswoning met 2 schuren; aanw. 14 Aug. 3 ure; bestek en teek. ter inzage in genoemd logement en te bekomen bij de arch. P. Tilbusscher te Middelstum

Leiden, ten 11.30 ure, door het gem.-bestuur: bestek No. 15: het verbouwen van de school Brandewijnsteeg; bestek No. 16: het maken van een weegloods met kantoor voor de Vette Varkensmarkt en bijkomende werken; bestek No. 17: het leveren en plaatsen van schoolmeubelen, ten dienste der scholen Pieterkerkstraat en Brandewijnsteeg; bestek en teek. ter inzage op het bureau van gem.-werken elken werkdag de besteding voorafgaande van 9—4 uren en aldaar te bekomen; aanw. van bestek No. 15 7 Augustus 3 ure, van bestek No. 16 op 10 Augustus voorm. 10 ure.

Den Haag ten 11.30 ure. Door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het maken en inhangen van vijf paar ijzeren deuren in de Groote Merwedeschutssluis te Gorinchem, raming f 33.700; het bestek no. 172, ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebr. van Cleef Den Haag; nadere inl. bij den hoofdingen.-dir. van den Thoorn Den Haag den ingen. König en bij den opz. de Jongh, beiden te Gorinchem; de nota van inl. op 9 Aug. ter inzage bij den ingen König van 9—4 ure.

DINSDAG 17 Augustus.

Dongen, ten 6 ure, voor rekening van de heeren A. en M. Ligtenberg, in het koffiehuis van den heer C. Koenen Az.: het verbouwen en vergrooten hunner schoenfabriek; bestek en teekening ter inz. in gen. café; aanw. gehouden inl. bij den bouwk. P. C. Schellekens Cz. te Dongen.

Hilgersberg, ten 12 ure, door de arch. K. Buurman Az. te Bergschenhoek voor de Negotiatie onder de benaming „Land is zekere bezitting" in het café Het wapen van Holland het afbreken en weder opbouwen van een koestal, paardenstal, dorschvloer, pinkenstal, varkensstal en bergplaats aan de woning van de wed. P. L. Gille te Bergschenhoek. Bestek en teekening verkrijgbaar bij den Architect en ter inzage in het Koffiehuis „De Rozenboom" te Bergschenhoek.

Neede, ten 11 ure, door het gem.-best. het vergrooten van de school te Neede met bijbehoorend ameublement. Aanw. 14 Augustus 3 uur. Bestek en teekening te bekomen ter secretarie.

WOENSDAG 18 Augustus.

Middelburg, ten 11 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van twee woningblokken voor het personeel van de electrische centrale op het oostelijke sluisplateau van de nieuwe sluis te Ter Neuzen, raming f 31.100; het bestek No. 165 ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; aanw. 11 Augustus ter plaatse; inl. bij den hoofding.-dir. Caland te Middelburg en bij den arrondissements-ing. van Loon te Ter Neuzen.

VRIJDAG 20 Augustus.

Bussum, ten 12 ure. — Door het gem. bestuur: bestek no. 10: het maken van den onderbouw voor een ijzeren kolenloods, met bijk. werken; bestek no. 11 het bouwen van een ijzeren kolenloods, met transporthanen; bestek no. 12: het leveren en stellen van ijzeren afrastering van het terrein, ten behoeve der gem. gasfabriek; bestek no. 13: het leveren en plaatsen van een urinoir in de St. Vitusstraat. Aanwijzing 14 Augustus 1909 11 ure op het terrein der Gemeente-Gasfabriek. Bestekken met teek. verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Heemstede, ten 4 ure, door de arch. Jac. Etmans uit Haarlem in het R. K. vereenigingsgebouw te Heemstede: den bouw van 25 woningen met annex bergplaatsen tusschen den Binnenweg en den Bleekersvaartweg; aanw. 18 Aug. 2 ure; bestek met 17 teek. te bekomen in het gebouw van aanbesteding en bij den arch. Emmakade 15 Haarlem.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	ƒ 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	„ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„ 34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

DONDERDAG 26 Augustus.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het gem. bestuur: het maken van een gebouw, ten dienste van den 14den post van veegdienst der openbare reiniging aan de Trooststraat Aanwijzing 23 Augustus te twee uren aan de Gemeentewerf, daarna ter plaatse. De voorwaarden en de teekeningen verkrijgbaar aan de Gemeentewerf.

DONDERDAG 2 September.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van Staatsspoorw.: bestek no. 1191: het leggen van het tweede spoor van den spoorweg Tilburg—'s-Hertogenbosch met bijkomende werken; begr. f 140.000. (Zie adv. in no. 32.)

Uitslag van Aanbestedingen.

Utrecht, 29 Augustus, door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, bestek No 1186: het maken van grondwerken, het opbreken en leggen van Sporen en Wissels, het maken van perrons met bijkomende werken op het emplacement Raalte, ten behoeve van de aansluiting O. L. D. V. Begroting f 12500. 11 inschrijvingsbiljetten. H. J. te Siepe, Winterswijk f 14305; C. ter Horst, Zwolle 13137; W van Splunder, Ridderkerk f 12366; P. Loppersum en Joh. Schaufele, Zaandam en Haarlem f 11979; H. J. Eijkelboom, Apeldoorn f 11922; J. H. van Berghum Jr., Utrecht f 11917; J. D. A Kraayeveld, Hilversum f 11750; F. de Herder en N. M. Bollen, Zwolle en Utrecht f 11730; Firma P. en W. Bijker, Zwolle f 11400; Ch. L. de Wilde, Amersfoort f 11180; J. L. Kros, Utrecht f 11142.

Antiquariaat van de „Opmerker"

BILLING. **Architekturskizzen.** 48 platen en portefeuille . . . . . ƒ 6.—

Abonneert u op

„DE OPMERKER"

Abonnementsprijs slechts f 5.— per jaar.

Genootschap „Architectura et Amicitia".

TE AMSTERDAM.

AFD. VOORTGEZET- EN HOOGER BOUWKUNST ONDERRICHT.

INSCHRIJVING

van deelnemers voor den cursus 1909—1910.

Bij voorkeur mondeling op 17, 24 en 31 Aug., 's morgens van 9—12 uur, en op 18, 25 en 26 Aug., 's avonds van 8—10 uur, bij den tweeden ondergeteekende, bij wien ook alle inlichtingen en uitvoerige prospectussen te verkrijgen zijn.

W. KROMHOUT Czn., *Voorz.*
MAURITS PLATE, *1e Secr.*
1e Const. Huygenstraat 101. Telefoon 5150.

Kunstaardewerk.

POTTERIJ „REMBRANDT",

Jan van Galenstraat, NIJMEGEN.

Faience — Tegels — Tegeltableaux

44STE JAARGANG. ZATERDAG 21 AUGUSTUS 1909. No. 34.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . ƒ 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot ƒ 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . ƒ 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Uit het Münstersche land.

(Grootendeels naar oude reisaanteekeningen.)

(Met een plaat).

„Dit is het Raadhuis te Münster, dat weet ik wel, al ben ik er nooit geweest, maar die andere photo kan ik niet thuis brengen", zeide mijn vriend X, toen ik onlangs met hem in zijn groote verzameling photographieën zat te snuffelen. Een orderlijk verzamelaar is hij echter niet, want hij vergeet geregeld, om achter op de cartons te schrijven wat de prent voorstelt; het kan hem niets schelen, als het ding zelf maar mooi is en het bewaren waard, ja zoo weinig, dat er in zijn schetsboeken zelfs eigenhandige krabbels zijn, waarvan hij vergeten is waar het origineel zich bevindt.

In dit geval kon ik hem inlichten en zeggen, dat de bewuste photo ook een gebouw uit Münster voorstelde, namelijk St. Ludgeri, wel een typisch monumentje, een mooi torentje, zooals hij opmerkte. Ongetwijfeld een mooi torentje, maar Münster is een mooie stad, dat was het tenminste, toen ik er jaren geleden een paar keeren geweest ben en dat zal nog wel zoo zijn, want hoe snel alles ook verandert, ik weet bij ervaring, dat steden met een zoo sterk gepronoceerd karakter als deze oude bisschopsstad niet zoo heel spoedig van aanzien veranderen. De indrukken, die ik er van behouden heb, reeds van mijn eerste bezoek, zullen niet spoedig worden uitgewischt.

Ik woonde toen, het was nog in mijn vrijgezellentijd, in Zutphen op kamers. Op zekeren zomeravond zat ik te suffen over een prijsvraag, waar ik niet erg mede opschoot, en ik had daarover een beetje het land.

Daar kwam onverwachts mijn broeder den schilder, die in Antwerpen woonde, bij mij binnenvallen. Hij had een paar dagen op de Veluwe rondgezworven doch ook niet veel uitgevoerd en dacht nu maar op, of beter gezegd, onder mijn dak te komen zitten. Ik was op dergelijke onverwachte bezoeken ingericht en had mijn hospita daarop gedresseerd, zoodat er altijd een bed gereed stond.

Al spoedig echter kwam ik op het denkbeeld, of het nu niet beter zou zijn er eens uit te gaan. „We moesten maar een paar dagen op stap gaan dat zal ons beiden opfrisschen" stelde ik voor. Toen kwam de vraag, waarheen? We waren het er vrijwel over eens, dat dit er weinig op aankwam. Wij moesten maar eerst een stuk over de grens gaan en konden dan verder zien. Het spoorboekje werd geraadpleegd, wij konden om een uur of elf

Wezel nog bereiken, vandaar kan men overal heen. Vlug was het besluit genomen, wij waren niet gewoon met veel bagage te reizen, wat wij noodig hadden was spoedig bij elkaar en een uur later waren wij reeds op weg.

Van Wezel hebben wij niet veel gezien in den donkeren nacht. Slechts een vaag silhouet van den raadhuisgevel, die ik mij herinner als een donkere massa. De straatverlichting was er zeer zuinig, maar in de gelagkamer van het hotel, waar wij aanlandden was het nog zeer levendig en te midden van een gezelschap grootendeels uit officieren bestaande, kwamen onze plannen voor den volgenden dag tot rijpheid en besloten wij met de eerste gelegenheid naar Münster te vertrekken.

Wij hadden nog gedacht over het Ruhrgebied, maar dat kwam ons te groot voor voor een wandeltocht van enkele dagen.

Münster heeft met Noord-Nederlandsche steden gemeen, dat de bolwerken, die eertijds de stad omsloten, zijn veranderd in lommerrijke wandeldreven. Dit geschiedde reeds in het laatst der achttiende eeuw. Op de plaats der gesloopte citadel werd toen het z. g. Schloss, vroeger paleis van den bisschop, in Franschen Rococostijl opgetrokken en de groote ruimte van den vijfhoek als park en botanische tuin daarbij aangelegd.

Te midden van dezen groenen gordel van statige lanen heeft de stad haren ouden grondvorm behouden en daarbij in hoofdzaak haar karakter uit den tijd, toen zij binnen enge vestingmuren beklemd was.

Door de Servatii-poort, of juister, ter plaatse waar die poort eenmaal stond komt men de stad binnen door een eenigszins gebogen straat, aan welks eind zich de fraaie Lambertitoren verheft, een juweel van Duitsche gothiek. Nog was toenmaals Münsters burgerij een en al verontwaardiging over een wandaad harer vroede vaderen. Wegens werkelijke of voorgewende bouwvalligheid hadden zij den hoogen spits van den Lambertitoren doen afbreken en het prachtig materiaal, dat er afgekomen was op een kwaden dag aan den meestbiedende verkocht. Later heb ik aan een Duitsche timmerfabriek nog stukken eikenhout gezien, die mij als iets heel bijzonder moois vertoond werden met de vermelding „vom Lambertithurm".

Behalve aan de zooevengenoemde straat staat de Lambertikerk ook aan de Prinzipalmarkt, door zijn architectuur het eigenaardigste en een der mooiste pleinen, die ik ooit gezien heb. Het is eigenlijk meer een breede straat met aan weerskanten meerendeels zeer fraaie en zeer goed bewaarde huizen met laat-gothische of Renaissance topgevels. De grootste eigenaardigheid dezer huizen is, dat zij gelijkstraats allen een open arcadengalerij hebben uit twee of meer traveën bestaande en overdekt met kruisgewelven op kolommen, die den bovengevel dragen. Deze galerijen staan allen met elkaar in verbinding en vormen met elkander een langs de geheele markt loopende galerij, die het trottoir overdekt en een deel van de openbare staat vormt.

Onder de gevels zijn zeer fraaie specimen van laat-gothiek en vroeg-renaissance in een groote verscheidenheid van nuances en de indruk, die men van dit hoogst schilderachtig stadsbeeld krijgt op een mooien zonnigen zomerdag, wanneer het plein in beslag genomen is door de kleurige stoffage van het Duitsche marktverkeer, is onuitwischbaar. Die galerijen herinneren aan het zonnige Zuiden, aan de smalle hoog opgaande gevels wordt men echter gewaar, dat men zich in noordelijken streken bevindt in een weleer zeer rijke Hansestad, met een bevolking van nijvere kooplieden, trotsch op hun burgerrechten, naijverig op elkander en ieder voor zich erop gesteld, om den mooisten gevel aan de markt te hebben.

Aan de Prinzipalmarkt, ongeveer in het midden van de lengte, verheft zich de gevel van het Raadhuis geheel in het karakter van de omgeving. Deze gevel dateert van het einde der veertiende eeuw. Zooals men weet bevindt zich in dit Raadhuis de zaal, waar in 1648 de Münstersche vrede gesloten werd. Deze zaal werd in 1577 ingericht, heeft een mooie schouw en hooge eikenhouten lambriseering en herinnert in hare rustige deftigheid wel aan zalen, zooals men er nog enkele in Nederlandsche raadhuizen vindt.

Tegenover het Raadhuis is een straat, die recht naar het nabijgelegen Domplein voert. Daar staat rechts de Dom te midden van lindeboomen en links het modern-gothische postkantoor. De Domkerk dateert gedeeltelijk uit de eerste helft der dertiende eeuw gedeeltelijk uit de veertiende. Het zuiderportaal is nog Romaansch het westportaal eerst in de zestiende eeuw aangebouwd. Het interieur is er door zeer bonte moderne beschildering niet mooier op geworden, maar de totaalindruk van het hoofdschip is toch een zeer eigenaardige, door den zeer lagen aanzet der wijde spitsbogen op de vierkante pijlers; even boven den grond begint reeds de boog.

Wat er aan monumenten en kunstwerken in de kerk te zien is dagteekent meest uit het laatst der zeventiende eeuw. De Wederdoopers hebben, zooals bekend is, indertijd in Münster op een verschrikkelijke wijze huisgehouden en o. a. het inwendige van den Dom nagenoeg geheel verwoest. Die Wederdoopersgeschiedenis is een ramp geweest, die de stad in zekeren zin nooit te boven gekomen is.

„Booswicht hoe hebt ge mijn stad te gronde gericht!" dit waren de woorden, die de bisschop van Münster, toen Jan van Leyden, gevankelijk voor hem gebracht werd, den van zijn troon gerukten koning der Wederdoopers toevoegde, maar die weinige woorden zeggen genoeg en het moet ons verwonderen, dat er toch nog zooveel moois van het middeleeuwsche Münster bewaard is gebleven, zooveel, dat de stad daardoor een overwegend vijftiende-eeuwsche karakter heeft bewaard.

Van hare kerken is St. Ludgeri in haar uiterlijk een der eigenaardigste. Een vreemd samenstel weliswaar, dat in de oogen van den kunstgeleerde of aesthetieus misschien als geheel geen genade zou vinden uit een oogpunt van stijleenheid, maar juist omdat verschillende bouwtijdperken hier zoo sterk contrasteerend bij elkander staan heeft het geheel iets aantrekkelijk bij den eersten aanblik. Oorspronkelijk Romaansch van aanleg brandde de kerk in 1383 grootendeels af en de herstelling geschiedde naar de toenmaals gevolgde bouwwijze. Vreemd staat het slanke gothische koor tegen den hoogst eenvoudigen Romaanschen bouw aan, vreemd is ook welbeschouwd de gothische opbouw op de overblijfsels van den Romaanschen kruistoren. Het is alsof een Romaansche en een Gothische kerk in elkander geschoven zijn.

De toren is niet af, de kroon is zelfs geheel open en toch wordt men gefrappeerd door haar elegant silhouet, toch is een zeker evenwicht in den geheelen bouw verkregen, misschien meer geluk dan

wijsheid, dat den onbevangen beschouwer verzoent met de mogelijk wat al te sterke contrasten.

Niet om diepgaande kunsthistorische studieën te maken waren wij erop uitgegaan, wij stonden als onbevangen beschouwers voor dit mooie gebouw en in mijn herinnering is het altijd een der interessantste monumenten gebleven, die wij zagen in de oude bisschopstad die meerdere kerkgebouwen rijk is, welke uit een oogpunt van eenheid en zuiverheid van stijl ver boven dit gesteld moeten worden.

Er is meermalen verondersteld, dat het nooit de bedoeling van den gothischen bouwmeester geweest zou zijn den toren van een spits te voorzien en men deed dus hier gedwongen, wat de bedelorden deden volgens hun ordensregels, die het optrekken van torenspitsen, hooger dan noodig was boven de klokkenverdieping, verboden.

Of dit de beweegreden geweest is, om den spits weg te laten, is thans moeilijk uit te maken. Men heeft de rondbogen van het kruis, waarop de kruistoren rust, en die waarschijnlijk na den brand niet meer te vertrouwen waren, door spitsbogen ondervangen, maar ze ook na deze versterking waarschijnlijk niet met het gewicht van een massieven helm durven belasten, al heeft de bouwmeester blijkbaar gevoeld, dat de toren in verband met het koor een paar verdiepingen hooger moest worden opgetrokken.

Men kan wel beproeven zich in den gedachtengang van de bouwmeesters der middeleeuwen te verplaatsen, men kan het daarin zelfs een heel eind ver brengen, maar als zij ons konden hooren redeneeren, zouden zij wellicht in vele gevallen de schouders ophalen over onze veronderstellingen ten hunnen opzichte. Een enkele maal zouden zij misschien onze spitsvoudigheid prijzen, maar meermalen, om onze onnoozelheid moeten lachen. Hoe steekt echter, vooral bij dit bouwwerk, hun wijze van doen bij de onze af. Zouden wij het durven bestaan, met eenige hoop op een draaglijk resultaat, een, twee á drie eeuwen oud, half afgebrand gebouw te herstellen naar de gebruikelijke bouwwijze van onzen tijd? Zouden wij b.v. de Westerkerk te Amsterdam in zulk een geval voor de helft in Berlage-stijl durven vernieuwen?

Dergelijke vragen kwamen toentertijd nog niet bij ons op, het was toen de bloeitijd der „stilgerechte" restauraties. Münster mag zich gelukkig achten, dat zijn monumenten er, behalve den Dom misschien, nogal genadig zijn afgekomen. Het restauratiegevaar vermindert thans met den dag, de zorg voor het stedenschoon neemt toe. Moge de stad haar Prinzipalmarkt nog lang ongeschonden behouden, als grootste aantrekkelijkheid voor ieder, die daar komt, om te leeren, hoe men mooie stadsgezichten maakt of hoe zij ontstaan.

Door „stilgerecht" copieeren bereikt men niet veel. Wij kunnen ons niet meer inleven in het leven van lang vervlogen tijdperken, maar wij kunnen toch wel trachten, de taal, die de oude steenen spreken te leeren verstaan. Wat zij U in Münster vertellen is nog vrij wat belangrijker dan de, ongetwijfeld zeer merkwaardige, geschreven geschiedenis der stad. In een dag daar doorgebracht, kan men meer van bouwkunstgeschiedenis leeren dan uit het lezen van vele hoofdstukken uit boeken, door een geleerd professor in zijn studeervertrek uit vele bronnen bijelkaar geschreven. Papieren bronnen zijn dit vaak, maar hier is men aan de echte levende bronnen en daaruit neemt men, ook in een enkelen dag, zooveel mede, dat men nog langen tijd zich aan de opgedane indrukken kan verkwikken.

Wij hadden niet meer dan een dag voor ons bezoek aan Münster bestemd, wij wilden naar buiten en tegen den avond spoorden wij naar Lengerich, een plaatsje eenige uren noordwaarts gelegen.

De reis die een klein uur duurde leverde niet veel bijzonders op. De onmiddellijke omgeving van Münster is tamelijk vlak en niet zoo heel mooi, maar al spoedig doemden de hoogten van het Teutoburgerwoud, aan welks zuidelijke afhelling Lengerich gelegen is, aan den horizon op. Wij bezochten het plaatsje niet al heeft het ook een bezienswaardige kerk uit de vijftiende eeuw, maar begonnen onze avondwandeling in oostelijke richting langs den zuidelijken zoom van het woud. Zoo bereikten wij langs kalksteengroeven, hier en daar aangelegd schijnbaar alleen voor het winnen van kalk door middel van zeer primitieve ovens, in ongeveer twee uren Iburg.

Iburg ligt in een dal, dat noordwaarts in het woud insnijdt, te midden statige beukenbosschen. Reeds de Saksers moeten hier een sterkte gehad hebben, die door Karel den Groote werd geslecht. Later stichtten de bisschoppen van Osnabrück hier een kapel, een slot en een klooster.

Het slot levert niet veel bezienswaardigs op, alleen ligt het zeer schilderachtig en beheerscht met zijn dikken ronden toren met een laag dak afgedekt het omliggende zeer boschrijke landschap.

Het was reeds bijna heheel donker, toen wij in het eenige landelijk eenvoudige maar zeer goede hotel van het plaatsje afstapten. Van onze slaapkamer hadden wij het uitzicht op de donkere massa van den geheel met bosch begroeiden Dörenberg, de hoogste berg van dit gedeelte van het Teutoburgerwoud.

(Slot volgt.)

Vereenigingen.

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Resumé betreffende de vragen aan de leden van den Bond gesteld inzake het aanbestedingsvraagstuk.

Vervolg van pag. 262 (Slot).

Vraag 8. Indien u meent dat de gebreken inhaerent zijn aan het stelsel, waarop grondt zich dan die meening?

Deze vraag is slechts door een paar leden beantwoord, een hunner is van meening, dat het zich telkens voordoen van nieuwe moeielijkheden de inhaerentie bewijst, een ander dat de tegenstrijdigheid der belangen de bron der gebreken te achten is en als onafscheidbaar van het stelsel te beschouwen is.

Vraag 9. Indien u meent dat de gebreken *niet* inhaerent aan het stelsel zijn, door welke middelen kan dan naar verbetering gestreefd worden?

De beantwoording van deze vraag is in 't algemeen de weêrslag op die van vraag no. 6, nl. bestrijding der daargenoemde gebreken, dus:

1. het weren van onbevoegden door verbetering van het gehalte van aannemers en architecten door vakactie en door het propageeren van onderhandsche aanbesteding;
2. door het hoofd te bieden aan de zucht van principalen om per sé het werk aan den minsten inschrijver te gunnen.

Een voegde daarbij: het uitoefenen van scherp toezicht bij de uitvoering van werken. Een ander meende in het stellen van een zakelijken borgtocht door den aannemer een verbeteringsmiddel te zien, en drie anderen meenden, dat verbetering van den aannemers vakbond moest uitgaan of in samenwerking daarmede moest gevonden worden.

Vraag 10. Meent gij dat partieele besteding, 't zij onderhandsch, 't zij openbaar, niet de gebreken heeft, die aan enkele besteding kleven?

Vijf leden antwoordden dat het partieele stelsel *niet* dezelfde gebreken als het enkele heeft. Drie meenden dat wel dezelfde gebreken bestaan, doch in minderen graad. Twee meenden, dat de gebreken bij het partieele stelsel menigvuldiger zijn dan bij het enkele. Vijf meenden, dat bij beide stelsels de gebreken dezelfde zijn, en een dat die gebreken dezelfde *kunnen* zijn, terwijl vier zich, hierover niet uitlieten.

Vraag 11. Meent gij dat partiëele besteding invloed oefent op de collectieve leiding van een werk?
Zoo ja, gunstig of ongunstig?
Waarom?

De invloed werd door 15 als bestaand beschouwd, 4 meenden dat hij gunstig en 7 dat hij *on*gunstig is, 3 achtten het gunstige of ongunstige van den invloed afhankelijk van de directie. een dat die invloed niet ongunstig *behoeft* te zijn, en één dat hij geen bepaalde meening op dit punt had, 4 gaven geen bescheid op deze vraag.

Vraag 12. Meent gij dat de P. B. invloed heeft op de kwaliteit van het werk?
Zoo ja, gunstig of ongunstig?
Waarom?

De invloed werd door 5 leden ontkend, 11 meenden, dat de invloed bestaat, en 8 hunner achtten deze gunstig, en 3 dat *ze waarschijnlijk* gunstig was of *kan* zijn, een had geen bepaalde meening en 4 beantwoordden de vraag nier.

Als redenen voor den gunstigen invloed werd opgegeven dat:

1. een vakpatroon meer zijn verantwoordelijkheid zal gevoelen als hij *direct* onder den architect werkt;
2. dat de invloed van een tusschenpersoon (de aannemer) tot het verkrijgen van lage inschrijvingscijfers voor de „vakken" verdwijnt, en
3. dat ook de winst van dien tusschenpersoon vervalt, waardoor het werk beter gemaakt *kan* worden.

Als redenen voor de meening dat de invloed *niet* bestaat, werd aangevoerd, dat:

1. er niet wordt gewerkt *om* het werk maar om de dubbeltjes, en de zin voor deugdelijk werk verdwenen is;
2. omdat dezelfde overwegingen van eigen belang zich bij precies gelijk gestemde personen, onder dezelfde omstandigheden te doen gelden.

Als redenen voor de meening dat de invloed *on*gunstig zou zijn, werd opgegeven dat de sterkere prikkeling van de onderlinge naijver der vakpatroons *nog* goedkooper en *nog* slechter werk zou geven.

Vraag 13. Meent gij dat de partiëele besteding invloed heeft op de *onderlinge verhouding* der vakpatroons?
Gunstig of ongunstig?
Waarom?

Vier ontkenden den invloed der partieele besteding op de onderlinge verhouding der vakpatroons, 9 achtten deze bestaand, van welke 6 den invloed gunstig of *mogelijk* gunstig en 3 *on*gunstig noemden.

Redenen voor den gunstigen invloed werden niet opgegeven. Voor den ongunstigen invloed werd als reden opgegeven de sterkere prikkeling van den onderlingen naijver der vakpatroons.

Vraag 14. Meent gij dat de P. B. invloed heeft op de zekerheid van betaling voor geleverd werk?
Gunstig of ongunstig?
Waarom?

Drie ontkenden den invloed, 14 beaamden hem of achtten hem mogelijk en meenden den invloed gunstig of vermoedelijk gunstig te moeten noemen, blijkbaar meer voor de onderaannemers dan wel voor het werk, 3 beantwoordden de vraag niet.

Vraag 15. Meent gij dat de P. B. invloed heeft op de onderlinge verhouding van patroons en arbeiders?
Gunstig of ongunstig?
Waarom?

Zes ontkenden den invloed, één achtte dien niet waarschijnlijk en 8 meenden den invloed gunstig of waarschijnlijk gunstig te mogen noemen, terwijl één geen bepaalde meening had.

Redenen werden niet aangevoerd, 4 beantwoordden de vraag niet.

Vraag 16. Acht gij de invoering van P. B. in het algemeen wenschelijk; zoo ja, acht gij haar op dit oogenblik ook *practisch* uitvoerbaar?
Als gij haar wenschelijk, doch niet practisch uitvoerbaar acht, welke bezwaren hebt gij daar dan tegen?

Tien leden achtten de invoering van P. B. wenschelijk, doch meestal met eene restrictie z.a.:

1. niet dadelijk uitvoerbaar;
2. voor kleinere werken wel, voor grootere niet;
3. naast algemeene besteding.

Zes leden achtten haar *niet* wenschelijk en één achtte haar doellôos, terwijl één geen bepaalde meening had, 2 beantwoordden de vraag niet.

Redenen in de beantwoording van vroegere vragen te vinden.

Vraag 17. Welke verdere bijzonderheden betreffende P. B. wenscht gij ter kennis van den Bond te brengen?

Deze vraag gat aan velen aanleiding tot de opmerking dat de taak van den architect door partiëele besteding wordt verzwaard, blijkbaar met de bedoeling dat zij dit niet gewenscht achtten. Een ander meende dit echter juist als een voordeel te moeten beschouwen. Nog een ander meende dat door partiëele besteding de architect door den aannemer zal worden verdrongen, (niettegenstaande dit achtte hij toch de P. B. wenschelijk).

Vraag 18. Meent gij dat door den Bond van Nederlandsche architecten regelingen gemaakt en gehandhaafd kunnen worden, die tot verbetering zullen leiden van de wijze waarop en de conditiën waaronder bouwwerken worden uitgevoerd?

Deze vraag werd door 10 bevestigend, door 2 met waarschijnlijk, door één ontkennend en door de overigen niet beantwoord.

Vraag 19. Zoo ja, welke regelingen meent u dat getroffen zouden kunnen worden?

Deze vraag werd zeer verschillend beantwoord. 2 drongen aan op het oprichten van een informatiebureau, waar betrouwbare inlichtingen omtrent aannemers zouden te verkrijgen zijn.

Vier wilden propaganda maken voor een door den Bond aan te nemen stelsel voor het uitvoeren van bouwwerken bij voorkeur eigen beheer of partieele besteding; 2 meenden dat het maken van goede teekeningen en bestekken door de architecten veel misères bij den bouw zou voorkomen, 2 wilden samenwerking met de vakbonden van aannemers en onderaannemers, één meende dat het bekend maken van den B. N. A. bij het publiek een dienstig middel te achten was en één was van meening dat er geen behoefte aan regeling bestaat.

GRIEVEN VAN DE OPZICHTERS VAN DEN WATERSTAAT IN NED. INDIË.

De Vereeniging van bouwkundigen in Ned.-Indië heeft andermaal aan de Tweede Kamer een geschrift gezonden, naar aanleiding van de grieven, die veroorzaakt zijn door de bepalingen van het Kon. besluit van 23 November 1896 no. 74 (Indisch Staatsblad 1897 no. 163), in het bijzonder door de bewoordingen van art. 6 van het bij dat besluit behoorend Reglement op de toekenning van overtocht van Nederland naar Ned.-Indië en omgekeerd waarbij de opzichters van den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken, ongeacht hunne bezoldiging, gerangschikt worden in de 2de klasse, in onderscheiding van verschillende andere categorieën van ambtenaren van ongeveer gelijke, ja zelfs van beslist geringere ontwikkeling, die allen in de 1ste klasse gerangschikt worden. Niettegenstaande de herhaaldelijk ingebrachte bezwaren werden in art. 9 van het overtochtsreglement behoorend bij het Kon. besl. van 28 April 1906 no. 55 (Indisch Staatsblad 1906 no. 316) wederom de opzichters van den waterstaat genoemd onder de ambtenaren, die, ongeacht hunne bezoldiging, gerangschikt worden in de 2de klasse. Aan de klachten werd tot nu toe geen gevolg gegeven. Adressant meent, dat een en ander een gevolg is van onvoldoende bekendheid met den waren aard der betrekking van opzichter bij den waterstaat en zet daarom in het geschrift de belangrijkheid daarvan uiteen in de volgende bewoordingen:

BELANGRIJKHEID VAN DEN WERKKRING VAN DEN OPZICHTER VAN DEN WATERSTAAT.

Evenals bij iedere categorie van ambtenaren wordt de belangrijkheid van den werkkring des Waterstaatsopzichters in hoofdzaak beheerscht door de meerdere of mindere grootte der belangen hem in handen gelegd, of m. a. w. door de mate van verantwoordelijkheid aan zijne betrekking verbonden.

Dat de belangen hen in handen gelegd, groote belangen zijn, zal ieder, die deze ambtenaren in hunne dienstverrichtingen gadeslaat, voorzeker erkennen.

Bij den Gewestelijken dienst zijn het de Opzichters, die zelve de opnamen voor de te ontwerpen werken verrichten, die werken projecteeren, en daarna ook uitvoeren.

Behalve den aanleg van nieuwe — of 't verbeteren van bestaande werken is hun ook nog opgedragen 't onderhouden van alle werken, tot dit onderdeel van den diensttak der B. O. W. behoorende en hoewel dit laatste — uit een technisch oogpunt bezien — geenszins belangrijk is, levert dit toch eene beduidende bijdrage tot hunne geldelijke verantwoordelijkheid en vordert het veel van hun tijd en werkkrachten.

Dat onder deze werken vaak zeer belangrijke voorkomen o. a. vele bruggen en andere nieuwe werken op meer dan een halve ton gouds begroot, ja bruggen en andere werken van een ton gouds en meer geen zeldzaamheid zijn, is zeker velen bekend; de bouw van de brug over de Serajoerivier te Banjoemas en de uitbreiding van de haven te Tegal zijn slechts een tweetal grepen uit de lange rij van werken van zulke hooge bedragen, door slechts één Opzichter uitgevoerd, geassisteerd door een of hoogstens twee Europeesche Tijdelijke Opzichters of Werkbazen. Gaat men nu na dat — behalve de bedragen aan materialen van den lande — de Opzichter de beschikking heeft over 't geheele bedrag der geauthoriseerde werken, dan behoeft 't zeker geen nader betoog dat hunne geldelijke verantwoordelijkheid hoogst belangrijk is.

Bij den eigenlijken Algemeenen dienst zijn de Opzichters onder toezicht van Ingenieurs mede werkzaam aan opnamen van terreinen, 't opmaken der projecten, terwijl ze — wat de uitvoering der hoogst belangrijke irrigatiewerken betreft — 't leeuwenaandeel daarvan voor hunne rekening krijgen en behalve daar, waar de Ingenieur-Chef mede op 't werk woont, 't volledig beheer voeren over de enorme fondsen, voor die werken toegestaan, behoudens de bedragen aan materialen van den Lande.

Bij de irrigatieafdeelingen worden ook wel zeer belangrijke werken uitgevoerd, doch is 't meer regel dat meerdere werken van bescheidener omvang gelijktijdig aan een en denzelfden Opzichter toevertrouwd worden.

Voegt men hier nog bij dat de Opzichter van den Gewestelijken dienst — zoowel als die werkzaam bij een irrigatie — afdeeling — behalve de uitvoering dezer werken nog met vele andere werkzaamheden belast is en beiden dus geenszins al

hun tijd en werkkrachten uitsluitend daaraan kunnen besteden, zijnde de eerste bovendien belast met velerlei administratieve werkzaamheden, zoodat de in uitvoering zijnde werken slechts een deel van hunne omvangrijke taak uitmaken en de Opzichter bij de Irrigatieafdeeling geplaatst 't grootste deel van zijn tijd en werkkrachten aan de zorgen voor het waterbeheer heeft te wijden, dan blijkt zeker zonneklaar dat hun werkkring eene zeer belangrijke is.

De groote belangen aan een oordeelkundig waterbeheer verbonden, waarbij men onwillekeurig 't oog richt op de suikerindustrie, waarin enorme kapitalen vastgelegd zijn, vorderen hier van den Opzichter, die hoewel dienende onder leiding van een Ingenieur, toch geheel den dagelijkschen gang van zaken beheerscht, veel ijver en toewijding voor dit deel van zijn taak. Hij moet dagelijks zijne Mantris controleeren en komt ook geregeld in directe aanraking met de belanghebbende suikerfabrikanten, de Europeesche en Inlandsche bestuursambtenaren en vooral ook met de Inlandsche bevolking.

In de speciale betrekkingen, zooals bij 't waterbeheer in sommige Gewesten of gedeelten van Gewesten, waar de Opzichter is toegevoegd aan den Resident, is deze geheel zelfstandig; dergelijke betrekkingen — slechts enkele — komen voor in streken nog niet opgenomen in eene Irrigatieafdeeling en danken hun ontstaan aan de eischen, die 't waterbeheer gesteld worden door de suikerindustrie in die gebieden waar dit tot nog toe in handen van Bestuursambtenaren zijnde, tot allerlei ernstige klachten aanleiding gaf.

Zoo ergens dan is 't zeker in zulk eene betrekking dat aan 't beleid des Opzichters hooge eischen gesteld worden, daar hij er voor zorgen moet dat met de meestal gebrekkige verdeelmiddelen aan iederen rechthebbende juist zooveel water toegemeten wordt, als waarop deze aanspraak maakt en vooral nooit de belangen der Inlandsche bevolking in 't gedrang komen, door eventueele aanmatigingen of vermeende grieven van de zijde der suikerfabrikanten Hier worden hem eveneens groote belangen in handen gelegd, en moet hij zich — zonder aanzien des persoons — door strikte onpartijdigheid laten leiden en ten allen tijde door de vaak voorkomende wrijving tusschen suikerfabrikanten onderling en tusschen dezen en de Inlandsche bevolking — gereed staan rekenschap te geven van de consideraties zijner handelingen, bij eventueele klachten bij de Europeesche Bestuursambtenaren voorgebracht.

Ook in de andere speciale betrekkingen mogen de eischen den Opzichter gesteld eveneens belangrijk genoemd worden, eensdeels door den aard der hem opgedragen werkzaamheden, anderdeels door de enorme geldelijke verantwoordelijkheid hem opgelegd.

Kan er bij al deze betrekkingen, waarbij we toch in hoofdzaak 't oog hebben op den Waterstaatsopzichter op Java en Madoera, nog sprake zijn van een geregeld contact tusschen Chef en ondergeschikte, op de de Buitenbezittingen waar de Opzichter nagenoeg geheel zelfstandig is, treedt de belangrijkheid zijner betrekking in 't helderste licht.

Hier zijn vele Opzichters aan te wijzen, die jaar voor jaar meer dan een ton gouds verwerken.

Ware de Opzichter hier uitsluitend beheerder van het geld onder zijne berusting en had hij dit naar vaste markprijzen uit te betalen voor den inkoop van materialen en voor geleverd werk, zoo zoude zulks nog niet zoo bijzonder veel beteekenen, doch wordt hier meer van hem verlangd. Waar zelfs op Java geen sprake is van een bepaalden markprijs voor bouwmaterialen, behalve voor portland-cement, teer-, verf- en ijzerwaren, behoeft men niet te vragen hoe zulks is op de Buitenbezittingen, waar men op vele plaatsen zelf moet voorzien in in den aanmaak der voor de werken benoodigde materialen, terwijl het van zelf spreekt dat hij dit zoo goedkoop mogelijk zal trachten te doen.

In dit licht beschouwd zal 't onnoodig zijn te betoogen dat hier van den ijver en de toewijding des Opzichters enorm veel gevergd wordt en aan zijn plichtsgevoel de hoogste eischen gesteld worden.

Vooral in de Residenties Sumatra's Oostkust, Palembang, Sumatra's Westkust en 't Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden zijn dergelijke toestanden sinds vele jaren schering en inslag en zijn de bedragen door de aldaar geplaatste Opzichters verwerkt zeer belangrijk te noemen, wat in de toekomst zeker niet minder zal worden, vooral als men 't voornemen ten uitvoer brengt om aldaar meerdere wegen aan te leggen, spoorwegen en irrigatiewerken te bouwen enz.

De Opzichter ter hoofdplaats Palembang heeft in de laatste twee jaren ruim 1½ ton gouds per jaar verwerkt, doch ook op andere plaatsen en op de hoofdplaatsen van Java, zooals Batavia, Semarang en Soerabaja zullen de door den Opzichter van den plaatselijken dienst uitgegeven bedragen aan uitvoering van werken en gewoon onderhoud te zamen zeker niet veel van genoemd bedrag verschillen, de Opzichter belast met den plaatselijken dienst te Soerabaja heeft in 1908 ruim 2 ton verwerkt.

Maar waartoe een dorre opsomming van getallen; 't Departement der Burgerlijke Openbare Werken te Weltevreden zou meer dan genoeg gegevens kunnen verstrekken, die de waarheid van al 't bovenstaande op sprekende wijze kunnen illustreeren.

(Wordt vervolgd.)

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 33. Brieven uit België XXI. Congres der Belgische architectenvereenigingen op 19 en 20 September a.s. te Gent.

Landhuisje te Soest. Arch. Adr. Moen (met afbeeldingen).

Actueele Vraagstukken. Publieke Prijsvragen.

Ingenieurswerken en Aesthetica naar het Duitsch van Stadtbaurath. H. S. Klette te Dresden.

Het Gildewezen.

Sociale Hygiëne en Techniek door J. L. B. Keurschot.

Architectura No. 33. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Aan H.H. Leden van „Architectura et Amicitia"; een vlijmende critiek van de Prijsvraag-Commissie van A. et A. op de handelwijze van het Hoofdbestuur der Maatschappij t. b. d. B. in zake de Regeling van Nationale Prijsvragen.

Genootschapstocht naar Zwolle en Kampen op 24 Juli 1909 (Slot).

Technisch Gedeelte. Grondboren door Otto Schulz. — Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg).

De Bouwwereld No. 33. Echo's IX.

Athene en haar Akropolis door W. A. E. van der Pluijm (Vervolg) met afbeeldingen.

Prijsvraag-ontwerp. London County Hall, door Jan F. Groll, Wallis, Huntley en Treacher.

Prijsvragen.

De Ingenieur No. 33. Vogelvlucht en Vliegmachines zwaarder dan de lucht. Beraadslaging over de voordracht, gehouden door het lid A. Ph. Kapteijn in de Instituutsvergadering van 13 Maart 1909, (met afbeeldingen).

Over traagheidsmomenten door F. J. Vaes w. i. (met figuren).

Iets over electrische centralen in Amerika door D. Kos w. i. (met afbeeldingen).

De Centrales der Victoria Falls Power Company Ltd.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No 33. Welkom in ons midden! — Uit de Afdeelingen. — Reuzenstoomschepen. — Iets over Stoomleidingen. — Locomotieven voor Bouwbedrijven.

De Aannemer No. 33. Een motie, die niets beteekent. Art. 4 der Arbeidswet.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 7. Nogmaals het drogen in verwarmde drogerijen en in open loodsen, door H. Büker c. i. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Vervolg). — De Bouwvakken. — Bevordering van den export van Nederlandsche baksteenen. — Een en ander over het stoken van ovens.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Nederlandsche kunst te Zürich.

Reeds geruimen tijd geleden maakte de N. Rott. Courant melding van een feuilleton in de Neue Züricher Zeitung, geschreven door dr. Albert Baur, en waarin het te Zürich tentoongestelde werk van de interieur- en sierkunstenaars Penaat en Berlage met de grootste waardeering besproken wordt. Noemde dr. Baur Penaat's heerenwerkkamer geen meesterwerk? en heeft hij het werk van de Hollandsche kunstenaars niet gekozen boven dat van den Duitscher Riemerschmid, om den fijnen smaak, zuivere verhoudingsbegrippen en fraaie afwerking?

Thans is een tweede stuk van dr. Baur verschenen en daarin laat deze zich vol bewondering uit over werk van Jac. van den Bosch. In diens groote eetkamer — het buffet acht de schrijver te klein — treft hem de warme kleurstemming; prachtig is het tapijt van wijnrood met geel ornament en keurig daartegen passen de iets koelere behangsels en de roode leder bekleeding der stoelen. Een tweede eetkamer van denzelfden kunstenaar vindt dr. Baur nog voornamer en zuiverder van kleur; de meubels zijn nog eenvoudiger, hebben minder inlegsels.

Kortom het werk van onze interieur- en sierkunstenaars, dat in eigen land niet genoeg waardeering vindt — men vindt het voornamer interieur-kunst uit het buitenland te laten komen — wordt thans door een, als zeer deskundig en smaakvol bekend staand beoordeelaar uitermate geprezen en bijna in alle opzichten gesteld boven dat van den bekenden Duitscher Riemerschmid.

Het vraagstuk van den lichten accumulator heet weer opgelost. Het bericht erover is al zoo dikwijls op niets uitgeloopen, dat het ook nu in den beginne gewantrouwd werd.

Maar nu komen er uit Kristiania nadere bijzonderheden. De uitvinder prof. Kurt Gross is in de Rijnprovincie geboren. Te Kristiania oefent hij het beroep van musicus uit. Sedert lang studeerde Gross echter ijverig in scheikunde en electrotechniek. Bij die studies moet hij al een nieuwe soort van turbine en een thermogenerator gevonden hebben.

Zijn lichte accumulator is zoo groot als een sigarenkistje van 50 en weegt 1½ K.G. Hij bezit een spanning van 60 volt. Een gewone accumulator van deze sterkte weegt 50 K.G. De lading met gelijk- of wisselstroom, maakt voor het toestel geen verschil.

De herstellingen aan den Baraboedoer Dr. I. Groneman doet in de Locomotief het verhaal van een bezoek, door hem in gezelschap van een paar Duitschers aan den Baraboedoer gebracht en vertelt daarbij van wat hij van de herstellingen, die onder leiding van kapitein Van Erp aan den tempelbouwval geschieden, gezien heeft.

De vorderingen van den restauratiearbeid van kapitein van Erp waren duidelijk zichtbaar De groote dagob, die nu weder geheel gesloten is, verhief zich hoog boven de vele — meer dan honderd — kleinere tjaitja's en op zijn koepelvormigen top rustte weder het zware, door reinen eenvoud imponeerende voetstuk van den achtkantigen kegel, die hem eerlang kronen zal, door drie zonneschermvormige verwijdingen versierd.

Dan zal de hooge dagob weer compleet zijn, als toen hij voor elf eeuwen pas voltooid was, en den indruk wekken van stille majesteit.

Natuurlijk is nu ook de ruwe trap van uitgebroken tempelsteenen weggeruimd, waardoor men hem vroeger beklimmen kon, evenals de gemetselde zitbank, wier pleisterbedekking ontwijd was door namen en data van zoovele bezoekers, die hun bezoek aan den bouwval belangrijk genoeg achtten om dat niet slechts in 't vreemdelingenboek in de pasanggrahan, maar ook nog op den steenhoop zelf te vermelden

Mist men dan nu niet veel, nu men 't overweldigend schoone landschap niet meer van de hooge kruin zelf overzien kan? Och neen, want dat is van de hoogste terrassen aan den voet van den dagob even rijk en schoon. Alleen moet men, om 't in zijn geheel te beheerschen, om den dagob heen wandelen, terwijl men zich daarvoor vroeger slechts op zijn voeten om te draaien had. Maar toen ook overzag men immers telkens niet meer dan een deel van 't geheel, een kleinen boog van den grooten cirkel, de maha galang, die aan de hoofdplaats van de residentie Kedoe zijn naam gegeven heeft.

Over den arbeid van kapitein van Erp kon de heer Groneman niet anders dan met lof spreken — een lof, waaraan, als komende uit den mond van zulk een grondig kenner van de beroemde tempelruïne, bijzondere waarde mag worden toegekend.

Aan het slot van zijn artikel gekomen, bepleit dr. Groneman nogmaals de noodzakelijkheid van het overdekken van den bouwval, waarvan de muren zullen bezwijken, ineenstorten of uitcenvallen, wanneer men niet op afdoende wijze regen en zonnehitte afweert.

De heer Eduard Cuypers, architect te Amsterdam, die een reis in Indië maakt, heeft te Batavia een voordracht gehouden, tegelijk met een tentoonstelling van teekeningen photo's en schetsen van door hem ontworpen en uitgevoerde gebouwen. De spreker toonde een groote bewondering voor de inlandsche kunstnijvcrheid en hij spoorde er toe aan, dat zij op de aanstaande tentoonstelling te Brussel goed vertegenwoordigd moet worden.

BINNENLAND.

Amsterdam. Onder de auspiciën van het comité der Amsterdamsche Middenstandstentoonstelling heeft de heer A. J. Dingemans in de concertzaal van het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam een lezing gehouden over het onderwerp: „Smeedtechniek".

De voorzitter van het uitvoerend comité opende de vergadering met te herinneren aan de welwillendheid van den heer Dingemans, die op de tentoonstelling een modelwerkplaats inrichtte, en gaf daarna het woord aan den inleider.

Deze weidde eerst uit over de verschillende soorten van te gebruiken ijzer en de inrichting der vuren, om daarna over te gaan tot de eigenlijke smeedtechniek.

Met behulp van lichtbeelden demonstreerde de inleider nu de verschillende behandelingen, die het ijzer moet ondergaan tot het verkrijgen van deugdelijk kunstsmeedwerk, daarbij van de meest eenvoudige vormen overgaande tot de meest ingewikkelde constructies. De lichtbeelden gaven verschillende werkplaatsen en producten te zien uit Nederland en andere landen, waarbij spreker voor- en nadeelen duidelijk aantoonde.

Hierna demonstreerde spreker verschillende specimina van kunstsmeedwerk, als hekken, hengsels, enz., daarbij vertellende, hoe de verschillende stukken worden vervaardigd waarbij hij hoog opgaf van de voordeelen, verschaft door de moderne techniek, als de acetyleenlamp, in gebruik bij het lasschen e. d. Spreker eindigde met aan te toonen de verschillende manieren, waarop minder solide smeden, ten nadeele van het werk, de technische moeilijkheden ontduiken, om er ten slotte op aan te dringen, het werk, dat door machines zonder nadeel kan gedaan gedaan worden, ook daaraan over te laten, maar dat, wat individualiteit eischt, door menschenhanden te doen verrichten. Als de kleine smeden zich combineeren, kunnen zij samen hun welvaart vermeerderen, door werk, dat nu op de tentoonstelling van huisindustrie als schande ligt, door machines te laten verrichten.

Een talrijk publiek woonde de voordracht bij.

Rotterdam. De Gemeenteraad heeft dezer dagen na eene langdurige middag- en avondzitting eene beslissing genomen omtrent het voorstel tot den bouw van een nieuwe gasfabriek.

Het voorstel van Burg. en Weth., tot het bouwen verdediging van de gasfabriek in den Kerlepolder onder Schiedam werd krachtig verdedigd door den wethouder Rombach, en ook door den heer van Hinte waarna de heer Knottnerus wees op de vele bezwaren tegen het plan van den directeur van gemeentewerken tot het bouwen van de fabriek op een terrein aan de Maashaven, welk plan verdedigd werd door den wethouder Hadig en eenige andere leden.

De heer Verheul betoogde, op grond van een door hem ingesteld onderzoek, dat door toepassing van het systeem Reneke en Wolter de bestaande gasfabriek aan de Oostzeedijk zoodanig kon uitgebreid worden dat zij nog wel 10 jaar in de behoefte zou kunnen voorzien.

Nadat het debat tot 11 uur was voortgezet, werd het eerst in stemming gebracht en met 20 tegen 6 stemmen aangenomen een amendement van den heer Verheul, om in beginsel te besluiten tot het Plan-Keilepolder, doch de uitvoering afhankelijk te stellen van een voorafgewend onderzoek naar eenig systeem tot uitbreiding van de bestaande gasfabriek.

Daarna werd het voorstel van B. en W. aangenomen met 18 tegen 8 stemmen.

LEIDEN. Uit het verslag van het Rijks-Museum van Oudheden te Leiden over het jaar 1908, uitgebracht door den hoogleeraar-directeur prof. dr. Æ. J. Holwerda, blijkt o. a., dat de reorganisatie zóóver is gevorderd, dat alle zalen voor het publiek konden worden opengesteld.

Een belangrijke aanwinst was de aankoop van een verzameling Grieksche kunstvoorwerpen uit de Krim, waartoe een subsidie van het Rijk en bijdragen van belangstellende kunstvrienden de directie in staat stelden.

Groot was het getal opgravingen en nasporingen en inlichtingen en aanwijzingen dienaangaande werden van verschillende zijden ontvangen.

Door binnen- en buitenlandsche geleerden werd gebruik van het Museum gemaakt, terwijl het gewone bezoek 7385 personen bedroeg.

DEVENTER. De trek- en vermielingsproeven, die op de verschillende kunst- en onverharde wegen, aangelegd door den A. N. W. B. op een terrein in de Worp, ter gelegenheid van de groote landbouwtentoonstelling alhier genomen zijn door den inspecteur van de wegencommissie, den heer Janson, onder wetenschappelijke leiding van prof. J. Nelemans te Delft, zijn afgeloopen. Wat de trekproeven betreft, is gebleken, dat op een grintweg voor eenzelfden last de trekkracht ongeveer tweemaal grooter moet zijn dan op een basaltslagweg.

De vermielingsproeven, die genomen zijn met wagens die die belast werden met een totaal gewicht van 2000 K.G., hebben, niettegenstaande de grintwegen extra stevig onderlegd waren, en zorgvuldig met de stoomwals onder profiel zijn samengeperst, ten duidelijkste doen blijken, dat de basaltslagweg draagkrachtiger en duurzamer is; zoo waren op de gritwegen 36 ritten reeds voldoende, om zoowel met 5 als met 10 cM. velgbreedte een vrij diep spoor in te rijden, terwijl op den basaltslagweg, na vijftig ritten, slechts van den wagen met wielen van 5 c.M. een begin van spoorbeschadiging viel waar te nemen. Wat de resultaten van de trekproeven betreft, kan nu reeds wel vermeld worden, dat in hoofdzaak voldoende en duidelijk is aangetoond, dat op den onverharden weg het gebruik van breede velgen besparing geeft aan trekkracht, in vergelijking tot die welke vereischt wordt met gelijk belasten wagen, voorzien van smalle velgen. Een serie van ruim 150 diagrammen die zijn opgenomen, zal, na uitgewerkt te zijn, de stof kunnen leveren voor een uitgebreid rapport over dit onderwerp.

Naar wij vernemen, heeft het dag. bestuur van den A. N. W. B. aan het gemeentebestuur van Deventer verzocht, om de aangelegde wegen tot Maart 1910 te mogen laten liggen, opdat kan worden waargenomen hoe zich de verschillende wegen, een winter over, zullen houden. Vooral wordt verlangd te weten hoe de teerbasaltslagweg en de grasphalteerde basaltslagweg de gevolgen van vorst in een natten ondergrond zullen verdragen, of m. a. w. bij deze wegen gevaar bestaat voor het zoogenaamde opvriezen van het wegdek.

ZUTPHEN. Het volgende valt mee te deelen over de restauratie onzer St. Walburgskerk. Heden is men gereed gekomen met het trappentorentje op den noordwesterhoek van den toren, voor zoover dat gaat tot de gootlijst van den Noorder zijbreuk. Wat zich daarboven bevindt, wordt eerst gerestaureerd, als de toren zelf, die dringend eene herstelling noodig heeft, onder handen zal genomen worden.

Dat dit zal gebeuren, valt niet te betwijfelen; want het zou toch al te dwaas zijn, om de toren, nu de kerk geheel gerestaureerd is, maar in zijn staat van verval te laten.

Het hooge plintstuk van het traphentorentje was reeds een paar jaar geleden gerestaureerd, tegelijk met het daaraan sluitende plintstuk van den Noorder zijbeuk.

Het trappentorentje, dat in zijn aanleg vierkant is, gaat in een achterkant over, dat door twee lijsten in drie deelen is verdeeld. Het onderste daarvan is onversierd. Dit en het vierkant heeft men thans hersteld. Langs de hoeklijnen van het vierkant zijn dubbele pilasters gezet, welke bekroond worden door pijnakels, terwijl zich aan elke der drie zijden van het vierkant een Gotisch blindvenster bevindt met een kruisbloem op den toog, die den kop van elk venster afsluit.

Op elken hoek van het vierkant zijn filialen geplaatst, die slank langs het achtkant omhooggaan.

GOUDA. Aan de raadsleden zijn thans toegezonden alle verschenen rapporten over de oprichting van een electrische centrale, waartoe de raad indertijd heeft besloten.

Het in eerste instantie door den adjunct-directeur der lichtfabrieken, den heer F. J. Swartwout de Hoog, uitgebrachte rapport, werd, in overeenstemming met de bedoeling van den raad, in handen gesteld van den heer N. J. Singels, directeur van het gemeentelijk electrisch bedrijf te 's-Gravenhage, aan wien werd verzocht, zijn meening mede te deelen omtrent den electrotechnischen opzet der fabriek en van haar kabelnet, omtrent de vraag, of in verband met de rentabiliteit die opzet niet te groot of te klein is en omtrent de keuze der systemen van machines, soort van stroom en geleidingen en dergelijke technische kwestie.

In het door den heer Singels uitgebrachte rapport wordt allereerst medegedeeld, dat hij geheel accoord gaan met den heer De Hoog, waar deze heeft voorgesteld de centrale zoodanig in te richten, dat aan de lichtverbruikers draaistroom zal worden geleverd van 120 volspanning, waardoor de raad een moeilijke beslissing betreffende een zuiver technisch vraagpunt kan vermijden.

De door den heer De Hoog geschatte jaaromzet van 261,000 eenheden tegen een gemiddeld ontvangstcijfer van 15.5 cent per eenheid, echter, wordt door den heer Singels te hoog geacht; deze komt tot een bedrag van f 32,670, tegen dat van den heer De Hoog van f 40,000.

De geraamde exploitatiekosten, groot f 16,940, worden door den heer Singels te laag geacht; deze brengt die som op f 22,450.

Op de aanlegkosten meent de heer Singels f 64,000 te kunnen bezuinigen, b.v. door aanschaffing van cylindermachines in plaats van turbines, waardoor tevens met een kleiner machinegebouw kan worden volstaan; door eenvoudiger schakelaanleg, geen loopkraan en bezuiniging op het kabelnet.

Volgens de berekening van den heer Singels is een aanlegkapitaal noodig van f 207,000, terwijl de heer De Hoog in zijn rapport komt tot een bedrag van f 271,000.

De heer Swartwout de Hoog eenerzijds verschillende punten in het rapport Singels bestrijdende, anderzijds verschillende wenken daaruit overnemende, komt in zijn tweede rapport tot een begrooting van aanlegkosten, groot f 246,000.

De commissie van bijstand in het beheer der gemeentelichtfabrieken heeft deze begrooting in totaal overgenomen, doch bracht in sommigd onderdeelen wijziging. De bouwkosten van het gebouw der electrische centrale worden van f 71,000 à 75,000 gebracht op f 48,000; het grondwerk en het kabeltrekken, berekend op f 1.50 per strekkenden meter over de 12 K.M., wordt teruggebracht op f 1, 't welk een besparing geeft van f 10,000.

De commissie geeft den raad echter in ernstige overweging, over te gaan tot het aanschaffen van stoomturbines, in togenstelling met het rapport-Singels, waarin sylindermachines worden aanbevolen.

Verder wordt nog door de commissie aanbevolen, om, in plaats van machines van 150 K.W., machines van 200 K.W. te nemen, daar deze meer economisch werken. De kosten van twee dergelijke machines worden geraamd op ten hoogste f 63,000.

In de eerstvolgende vergadering van den raad zullen waarschijnlijk deze belangrijke voorstellen aan de orde komen.

ASSEN. Uit Sleen meldt men, dat de toren aldaar in zulk een bouwvalligen toestand verkeert, dat hij wegens het gevaar zal moeten afgebroken worden.

De heer A. Muller, Rijksarchitect voor de monumenten voor Geschiedenis en Kunst te 's-Gravenhage, heeft deze week den toren onderzocht.

(Zie vervolg Binnenland in het Bijblad.)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

HILVERSUM. In de 17 Augustus gehouden vergadering van den raad dezer gemeente werd verworpen het voorstel van B. en W. tot het verleenen van een voorschot van f 78,000 aan den Volksbond Bouwvereeniging Hilversum, voor den bouw van een volkspark nabij den Ouden Amerfoortschen Weg.

Voorts werd verworpen een voorstel van het dag. bestuur om een voetbrug te doen bouwen aan den spoorweg-overweg Stationsstraat-Laarderweg (kosten f 24,000) en besloten, het raadsbesluit van 14 Jan. 1908 tot het ter plaatse doen aanleggen van een tunnel, te handhaven, met dien verstande, dat de toegang elders komt dan aanvankelijk was bepaald. Het gevoteerde bedrag wordt hierdoor met f 4100 verhoogd en bedraagt f 64 100.

ENSCHEDE. Hier ter stede is de uitvoering van de door den Gemeenteraad goedgekeurde voorloopige maatregelen tot versterking van de capaciteit der gemeentelijke drinkwaterleiding opgedragen aan eene commissie van deskundigen, bestaande uit de heeren H. P. N. Halbertsma, te Wiesbaden; en G. J. Hoogesteger, te Amsterdam; in verbinding met de gas- en waterleidingcommissie, tegen eene belooning van 5 pCt. der uitvoeringskosten.

Tot waarnemend directeur der Hoogere Burgerschool en handelsklasse, verbonden aan de Ned. School voor Nijverheid en Handel, alsmede van de Ambachts-avondschool, werd benoemd de heer dr. A. Benthen Gzn; — tot idem aan de Textielschool de heer dr. W. G. Mann; — en tot idem aan de Burger-avondschool de heer E. J. L. Hueting, allen alhier, met ingang van 15 Aug.

Personalia.

— Voor leeraar in het handteekenen en boetseeren aan de ambachts-avondschool te Gouda zijn voorgedragen de heeren A. Scherpenhuizen Iz., te Haarlem; G. Mebius, te 's-Gravenhage, en G. P. L. Hilhorst, te 's-Gravenhage.

— De Gemeenteraad van Vlissingen heeft definitief benoemd tot leeraar in het boekhouden aan de avondschool voor handwerklieden den heer J. J. Vis; — tot tijdelijk leeraar in de wiskunde aan de burgeravondschool den heer K. Jasperse en tot tijdelijk leeraar in het handteekenen aan die school den heer J. C. Nijland, te Middelburg laatstgenoemde met 9 stemmen tegen 5 op de heer A. J. Corbijn, te Schoonhoven).

— Voor het examen rechtlijnig teekenen en de perspectief, waren opgeroepen 10 candidaten. Geslaagd zijn: H. M Meilink, Groningen; J. J. Moolenschot, Amsterdam; A. J. Munsterman Assen; J. Oostdijk, Rotterdam; B. Aeggerda Eindhoven.

Vacante Betrekkingen.

— Aspirant-adjunct-ingenieur c. i. bij den Dienst van Weg en Werken bij de H. H. S. M. op een salaris naar evenredigheid van f 1000.— per jaar. Schriftelijke aanbiedingen vóór 24 Augustus a. s. aan den Chef van Speciale Werken, Keizersgracht 77 te Amsterdam. (1)

— Teekenaar, bekend met IJzerconstructie. Brieven onder No. 3255, aan het Advertentie-Kantoor van J. H. de Bussy, Rokin 60—62, Amsterdam. (1)

— Directeur aan de Burger-Avondschool te Helder tevens Leeraar in lijn- en vakteekenen, jaarwedde van f 1200 Stukken op zegel, gericht aan den Raad, in te zenden vóór 26 Augustus 1909. De tegenwoordige titularis is tevens Directeur der Ambachtsschool jaarwedde f 1200.—.

— Directeur-Leeraar aan de ambachtsschool te Helder. Een salaris f 1200.— Stukken vóór 26 Augustus a.s. in te zenden aan den Secretaris van het Bestuur D. H. Grunwald. De tegenwoordige titularis is tevens Directeur van de Burger-Avondschool op een salaris van f 1200.—. (1)

— Ingenieur of Off. der Genie (gepensioneerd) op een bouwk. bur. te Amsterdam. Grondige kennis der Duitsche taal vereischt. Brieven onder letter J. B., Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Techn. ontw. Jongmensch, tegen 15 Sept. of 1 Oct. bij een ingenieur, vertegenwoordiger van eerste Europeesche firma's, voor correspondentie en reizen, Duitsche en Hollandsche correspondentie volkomen machtig, Fransch, Engelsch en Machineschrijven strekt tot aanbeveling. Brieven ond. no. 347, Boekhandel G. A. Kottmann, Valeriusstr. 61, Den Haag. (1)

— Twee of drie waterbouwkundige Opzichters begin September, voor de werken van den Gelderschen IJssel. Aanmelding bij den Ingenieur van den Waterstaat, Jhr. C. E. W. VAN PANHUYS te Zutphen. (1)

— Leerares aan de Industrieschool voor Meisjes te Arnhem, 1 November met akte Teekenen M. O., op f 700, voor 20 lesuren per week. Sollicitatie in te zenden vóór 30 Augustus bij Mr. Ch. A. Henny, Marktstraat 4. (1)

— Opzichter van den Provincialen Waterstaat, in Friesland in het 7e district, standplaats Wolvega, aanvangsjaarwedde f 1200 —, die 6 maal, telkens na 3 jaren, wordt verhoogd, de eerste 4 maal met f 150.—, de laatste 2 maal met f 100.—. Vóór 24 Augustus a.s. aan Gedeputeerde Staten te richten gezegelde sollicitatieadressen in te zenden bij den hoofdingenieur van dien waterstaat. (1)

— Assistent voor de zuivere en toegepaste Wiskunde bij de Afd. Algemeene Wetenschappen aan de Technische Hoogeschool te Delft jaarwedde f 1500.—. Zich vóór 28 Augustus schriftelijk aan te melden bij den hoogleeraar Dr. J. Cardinaal, Oude Delft 47, te Delft.

— Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat, in Noordholland. Zich bij gezegeld adres aan te melden tot den 6den September aanstaande, bij Gedeputeerde Staten. (2)

— Opzichter voor woningonderzoek gedurende Augustus, September en October. Brieven onder letter V, aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Uitvoerder voor het bouwen eener fabriek. Aanbiedingen onder letter W bureau Bouwkundig Weekblad, Herderstr. 5, Den Haag. (2)

— Technisch ontwikkeld Persoon. Voor een Aardewerkfabriek in Nederland om nu of later de leiding op zich te nemen. Adres onder No. 26596, Bureau der N. Rott. Courant. (2)

— Opzichter bij den Provincialen Waterstaat in Zeeland, ter standplaats St. Maartensdijk, jaarwedde f 1200 met periodieke verhooging tot f 2000, zich bij gezegeld adres wenden tot het Gewestelijk Bestuur vóór 23 Augustus 1909. Diploma van voldoend afgelegd examen voor Opzichter van den Rijkswaterstaat zal tot aanbeveling strekken. (2)

— Werkmeester op een Scheepswerf en Machinefabriek, bekend met den bouw van sleepbooten, uitslaan der platen, etc. Brieven onder letter V 470, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Uitvoerder. Voor een groot Bouwwerk. Brieven onder No. 39584, aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's Gravenhage. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

22 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	*f* 70—*f* 125	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	*f* 70—*f* 125	„
17 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	*f* 60—*f* 120	„
10 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	*f* 60—*f* 100	„
4 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	*f* 40—*f* 50	„
6 Chef-machinisten	24—39 j.,	*f* 80—*f* 130	„
1 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	*f* —*f* 100	„
5 Werkmeesters	28—39 j.,	*f* 100—*f* 130	„
1 Werktuigk. Teek.	—26 j.,	*f* —*f* 60	„
3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	*f* 30—*f* 60	„
6 Electrotechniker	23—35 j.,	*f* 80—*f* 130	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Asbest platen en Asbest leien voorradig.

Aankondiging van Aanbestedingen.

DINSDAG 24 Augustus.

Assen ten 1.30 ure. Het gem. bestuur: a. het bouwen van een openbare lagere school met drie lokalen te Loon, in perc.; b. het bouwen van eene onderwijzerswoning te Loon in perc.; bestek en teek. te bekomen ter gem.-secretarie; aanw. gehouden inl. aan het bureau van gem. werken iederen werkdag van 10—12.

Bolnes. Door de bouwk. J. L. van Rijt: het bouwen van een slachterij met woning en 2 burgerwoningen. Bestek en teekening te verkrijgen bij den bouwk.

Zandijk, ten 1.30 ure. Door het gem. bestuur: het vernieuwen der bestaande sluisbrug over de sluis in de Lagedijk in twee perc.: perc. I het leveren en monteeren van een ijzeren draaibrug met toebehooren, perc. II het maken van een hulpbrug, het sloopen van de bestaande houten brug en het verrichten van herstellingen aan de sluisbrughoofden en omgeving. Bestekken en teekeningen verkrijgbaar ten secretarie. Inlichtingen dagelijks door den gemeente opzichter Mart. J. Stam van 2 tot 4 uur, ten zijnen huize Wormerveer, Dubbele buurt.

Gieshoorn, ten 12 ure. Door het gem. best.: het bouwen van een onderwijzerswoning in het Noordeinde; aanw. gehouden, bestek teek. en gezegeld inschr. bilj. te bekomen ter gem. secretarie en bij den arch. A. Mol te Steenwijk.

DONDERDAG 26 Augustus.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het gem. bestuur: het maken van een gebouw, ten dienste van den 14den post van veegdienst der openbare reiniging aan de Trooststraat Aanwijzing 23 Augustus te twee uren aan de Gemeentewerf, daarna ter plaatse. De voorwaarden en de teekeningen verkrijgbaar aan de Gemeentewerf.

Utrecht, ten 5 ure. Door de arch. C. L. M. Robbers uit Haarlem in het hotel M. van de Heisteeg te Utrecht, onder R. K. aannemers: het bouwen van een zustergesticht, kapel, schoolgebouwen annexe te IJmuiden. De teekeningen ter inzage in bovengenoemd Hotel. Bestek met teekeningen te verkrijgen ten kantore van den Architect, Raamsingel N. 38 te Haarlem. Aanwijzing volgens bestek.

VRIJDAG 27 Augustus.

Hilversum, ten 11 ure. Door het gem. best.: bestek no. 14 het bouwen van een dienstgebouw op Langgewenscht; het bestek met teek. en gezegeld inschrijvingsbiljet te bekomen ter gem. secretarie inl. aan het bureau publieke werken iederen werkdag van 9—10 ure v. m.; aanwijzing gehouden.

MAANDAG 30 Augustus.

Heerde, ten 11 ure. Door het gem. bestuur: 1o. het wijzigen en verbouwen der school te Horsthoek; 2o. het wijzigen en verbouwen der school te Veessen; bestek en teek. te bekomen ter gem. secretarie.

DONDERDAG 2 September.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van Staatsspoorw.: bestek no. 1191: het leggen van het tweede spoor van den spoorweg Tilburg—'s-Hertogenbosch met bijkomende werken; begr. f 140.000. (Zie adv. in no. 32.)

VRIJDAG 3 September.

Heerlen, ten 3 ure. Door het dep. van landbouw, nijverheid en handel in het hoofdbureau der Staatsmijnen in Limburg: het maken van 18 arbeiderswoningen te Bautsch, gem. Heerlen, volgens bestek no. 18: het bestek met 2 teek. ter lezing in gemeld bureau en te bekomen bij den boekh. Jos Alberts te Heerlen: nadere inl. worden gegeven ten kantore voorn.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . *f*	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke **Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Antiquariaat van de „Opmerker"

J. B. PEETERS. **De vervaardiging van Kunstvuurwerken** ter opluistering van openbare en bijzondere feesten. Gouda G. B. van Goor 1867. Met 3 uitslaande platen . . . . . *f* 1.—

Kunstaardewerk.

POTTERIJ „REMBRANDT",

Jan van Galenstraat, NIJMEGEN.

Faience — Tegels — Tegeltableaux

Gebr. KUIPERS, Putten (Geld.) Fabrikanten van de

Veiligheids-Steigerklauwen

G. B. K. Monsters worden bij 5 stuks à f 0.60 per st. onder rembours verzonden.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 28 AUGUSTUS 1909. No. 35.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Waar de schoen wringt.

Het vaststellen van bindende regelen voor nationale prijsvragen, hoe gewenscht ook, ondervindt moeilijkheden door de houding, die het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft aangenomen.

Dat Hoofdbestuur is „het op meerdere punten, die het wezen der ontworpen regeling raken, oneens met het concept", en verschilt hierin dus met „Architectura et Amicitia", den Bond van Nederlandsche Architecten en „Bouwkunst en Vriendschap". *)

Dit zou zoo erg niet wezen, ware de toestand in de Maatschappij dezelfde, als in de andere lichamen. Maar, terwijl in die andere lichamen het laatste woord ten slotte aan de leden is, kan men niet verwachten, dat de leden der Maatschappij ter behandeling dezer zaak bijeengeroepen zullen worden. Immers reeds sinds 1842 is feitelijk het Hoofdbestuur de Maatschappij.

Twee maal per jaar komen de leden der Maatschappij bij elkander, in Mei om allerlei huishoudelijke werkzaamheden te verrichten, in September om gezellig samen te zijn. Doch voor het behandelen van gewichtige aangelegenheden is nooit tijd.

Toen verleden jaar de Maatschappij poogde, zich te reorganiseeren is geen verandering in dezen toestand gebracht, ofschoon die, al mag hij in 1842 aan billijke eischen hebben voldaan, voor onzen tijd niet meer deugt.

In 1842 kon men er niet aan denken, de leden, zelfs voor de gewichtigste zaak, naar Amsterdam te laten komen. Het reizen was lastig en duur, de telegraaf onbekend, het vervoer per post van brieven bezwaarlijk. In die dagen was het voor de leden der talrijke „Maatschappijen", die het een of ander „bevorderden" een groote gerustheid en voldoening, dat te Amsterdam een „Hoofdbestuur" zetelde, hetwelk alles bedistelde. De brave menschen uit de provincie zagen hoog tegen de heeren in de hoofdstad op.

Maar de tijden zijn veranderd. De Maatschappij kan echter niet met den dichter uitroepen: „en ik ben met hen veranderd." De architecten van Nederland voelen zich sterk genoeg, om zelf voor hun belangen op te komen. Zij ontzeggen aan het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst de bevoegdheid om bij hen, zonder

*) Zoo nu en dan, als de gelegenheid zich voordoet wordt ons verweten, oppositie „quand même" tegen de Maatschappij te voeren. Bij den fellen strijd in de laatste weken tusschen de Maatschappij en de drie genoemde vereenigingen gevoerd, gaat men zich afvragen of niet de Maatschappij veeleer oppositie „quand même" voert tegen iedereen, die niet in haar schuitje kan of wil meevaren?

RED.

hen, doch over hen te beslissen. Duidelijk lieten zij dit blijken, toen zij hun eigen vereenigingen vormden, wier tot stand komen de Maatschappij met zulke leede oogen zag.

Verleden jaar deed zich de gelegenheid voor, de bakens te verzetten. Maar al stonden zij geheel bezijden het vaarwater van thans, men heeft ze gelaten, waar zij waren. Dat wreekt zich nu. Want terwijl de schepen der andere lichamen met volle zeilen de frissche bries tot hun voordeel gebruiken, zit het fregat der Maatschappij reeds aan den grond, sinds het zachtste koeltje blies.

Nu wordt de scheepsroeper op het gestrande schip aan den mond genomen, en aan de zeilende vloot toegeroepen, niet langer naar het doel, de regeling der nationale prijsvragen, koers te zetten, doch de zeilen te strijken en het anker te laten vallen, tot tijd en wijle het aan den grond geraakte schip zal zijn vlot gekomen.

Reeds gingen jollen van alle schepen aan boord van het fregat, om scheepsraad te houden. Veel verwachting zal niemand daarvan hebben. Immers het fregat kan slechts vlot gemaakt worden, wanneer de andere schepen het op sleeptouw nemen en in de vaargeul brengen. En dat zullen kapitein noch état-major willen. Wel vreezen wij niet, dat zij het fregat, als Van Speyk, in de lucht zullen laten vliegen; maar zoodra een kabel is vastgemaakt zal die weder worden los gegooid.

Het eind zal wezen, dat de vloot, het wachten moe, haar tocht vervolgt, en het fregat der Maatschappij laat zitten waar het zit.

Zal er dan muiterij aan boord komen? Zullen de schepelingen andere gezagvoerders kiezen, die minder halsstarrig zijn? Men moet hiervan maar het beste hopen.

Tot dusver echter is onze verwachting niet hoog gespannen.

Uit het Münstersche land.

(Grootendeels naar oude reisaanteekeningen.) *Slot, zie bladz. 267.*

Des anderen daags vroeg in den morgen werd de beklimming van den Dörenberg ondernomen, dwars door het bosch en recht op den top aan. Al spoedig bleek ons echter, dat wij verstandig deden, niet in die richting voort te gaan, maar een der verschillende voetpaden te volgen, die naar boven voerden. Wij gingen daarbij min of meer op het gevoel tewerk, want het dichte woud gaf weinig gelegenheid zich te oriënteeren en eerst toen wij, na ongeveer een uur, den top bereikt hadden opende zich een wijd uitzicht naar alle zijden. Achter ons Iburg diep in het donkere dal, voor ons, bijna onmiddellijk aan den voet van den berg, de Georg-Marienhütte, een der grootste staalwerken van Noord-Duitschland, daarachter in de verte, schitterend in den morgenzon, de torens van Osnabrück, oostwaarts heel in de verte en heel nevelachtig de bergpylonen van de Porta-Westphalica, waar de spoorweg naar Hannover tusschendoor loopt.

Wij daalden af naar de Georg-Marienhütte, met hare geweldige hoogovens gelegen midden in een soort tuinstad, waar blijkbaar de beambten en arbeiders, aan de fabriek verbonden, wonen. Aardige frissche woningen zagen wij er, onmiddellijk onder den rook der groote schoorsteenen en toch scheen die in deze omgeving geen nadeeligen invloed uit te oefenen. Bloemen en groen waren er in overvloed en de industrie, die zich elders de natuur vaak zoo vijandig toont en het landschap in een zwarte aschwoestijn herschept, bloeide hier vreedzaam te midden eener weelderige omgeving. De hoogovens waren natuurlijk niet met klimrozen begroeid en de terreinen der fabriek zagen er anders uit dan bloementuinen, maar voorzoover ik het beoordeelen kon waren de hoogovens van de nieuwste constructie, waarbij zooals bekend is alle nevenproducten benuttigd of verwerkt worden, ook de rookgassen, die vroeger de omgeving van ijzerhutten, zooal niet onbewoonbaar, dan toch zeer onaangenaam in het bewonen maakten. De fabriek is door een spoorbaantje met het station Hasbergen aan de lijn van Münster naar Osnabrück verbonden. Wij verkozen, in plaats van daarvan gebruik te maken de wandeling naar Hasbergen, waar het geluk ons diende en wij slechts een kwartiertje hadden te wachten op een trein, die ons naar Lengerich kon terugvoeren, door den tunnel, die hier dwars onder de hoogten van het woud geboord is.

Te Lengerich werd nu halt gehouden, om den inwendigen mensch wat te versterken en daarna vonden wij gelegenheid de kerk te bezien. Zij bestaat slechts uit een hoofdschip van drie traveeën met een kleine vijfzijdige koornis. Later heeft men hier aan de noordzijde een nagenoeg evenhoog opgaand zijschip van twee traveeën aangebouwd, daarvoor den noordermuur weggebroken en hier een enkelen ronden pijler voor in plaats gesteld, waarop nu de ribben van vier gewelfvakken samenkomen. Het is een stoute constructie waardoor een zeer mooie ruimte verkregen is.

In de kerk zijn nog een paar fraaie wandgrafmonumenten uit den Renaissancetijd en aan den zuidgevel een goedbewaard en nogal rijk bewerkt Romaansch portaal. De kerk was vroeger aan St. Margaretha gewijd en een veel bezochte bedevaartsplaats, evenals de nabij het plaatsje gelegen berg, „Margarethenegge" genaamd. Op de markt was ook een heilige bron de Margarethenbrunnen, waarop echter later een gewone pomp geplaatst werd. Thans wordt Lengerich echter weinig meer door pelgrims bezocht, voor wandelaars, die er toevallig komen is echter de kerk wel de bezichtiging waard.

Wij namen den wandelstaf weder ter hand en begaven ons, thans in westelijke richting op weg naar Tecklenburg, eerst nog den weg aan den voet van het woud volgend verlieten wij dien spoedig, om de hoogten rechts te bestijgen, vanwaar zich allengs een wijd vergezicht opende met de torens van Münster aan den horizon. Ongeveer halverwege overviel ons een zomersche regenbui, die zoowat een uur aanhield met zoodanige kracht, dat wij het raadzaam achtten, ofschoon van regenjassen en parapluies voorzien, onder dicht gebladerte in een verlaten steengroef een schuilplaats te zoeken. Dit oponthoud maakte, dat wij eerst vrij laat in den namiddag Tecklenburg bereikten.

Het plaatsje van dien naam ligt in een spleet of ravijn tusschen twee bergruggen, waarvan een de ruïne van het slot draagt. Het dorpje biedt weinig bezienswaardigs, dan alleen het eigenaardige van onmiddellijk tegen den rotswand aangebouwde huisjes.

Ook de herberg, waar wij een hartsterking gebruikten was dicht bij den ingang van het slot op

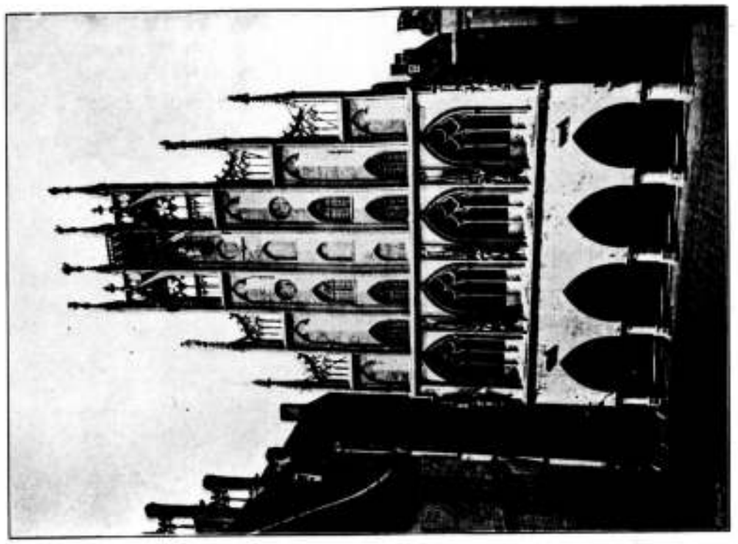

RAADHUIS.

MÜNSTER.

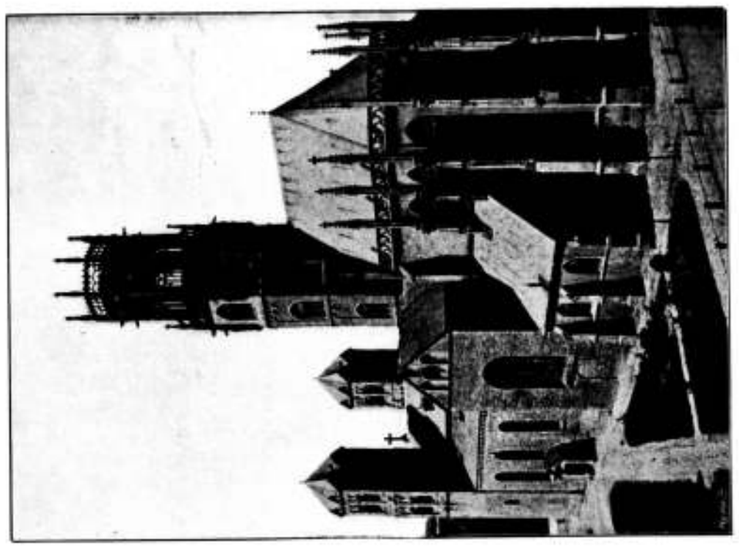

LUDGERI-KERK.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
44ste Jaargang No. 34.

een zeer smal strookje langs den weg gelegen. Men zat daar in een tuin, waarvan de rots den achterwand vormde.

Het slot Tecklenburg moet, naar den omvang van de ruïne te oordeelen, wel een der reusachtigste bouwwerken uit vroeger eeuwen geweest zijn; alleen de eigenlijke burcht, afgezien van de buitenwerken, moet een oppervlakte van ruim 1.5 Hectare hebben ingenomen. Thans staan nog slechts enkele deelen overeind en het is moeilijk zich uit deze van geweldige steenblokken opgetrokken brokstukken een denkbeeld van het geheel te vormen, samengegroeid als zij schijnen met de rots, waarop zij gebouwd zijn, gedeeltelijk overdekt met puin en overgroeid met planten en struikgewas. Het eigenlijke slot werd in het midden der achttiende eeuw afgebroken, omdat het te veel aan onderhoud kostte. Het behoorde toen, meen ik, aan den koning van Pruisen.

Jarenlange verwaarloozing zal wel den afbraak noodzakelijk gemaakt hebben en wellicht was van de afkomende steenen goed geld te maken. Wel jammer echter van een monument van zoo eerwaardigen ouderdom, want reeds in 1184 wordt het in oorkonden vermeld. Later kwam het in het bezit der bisschoppen van Osnabrück en in het begin der vijftiende eeuw aan het bisdom Münster.

Wat er van overgebleven is dagteekent uit het midden der zeventiende eeuw en daarvan is de fraaie voorpoort het belangrijkst. Zij heeft rondboogopeningen en een kruisgewelf en is aan de buitenzijde versierd met een Minervabeeld en een fries met wapenschilden van Saksen, Hessen, Brandenburg, Schwerin enz. Aan de binnenzijde is een wapenschild te zien, waarbij latijnsche opschriften en het jaartal 1657. Wanneer men de poort binnentreedt vindt men verder binnen, te midden der puinhoopen nog een met een tongewelf overdekten gang of doorrit van ongeveer 4 M. breedte en 24 M. lengte. Overigens is van de gebouwen niet veel meer te onderkennen; van den zwaren toren, die op het

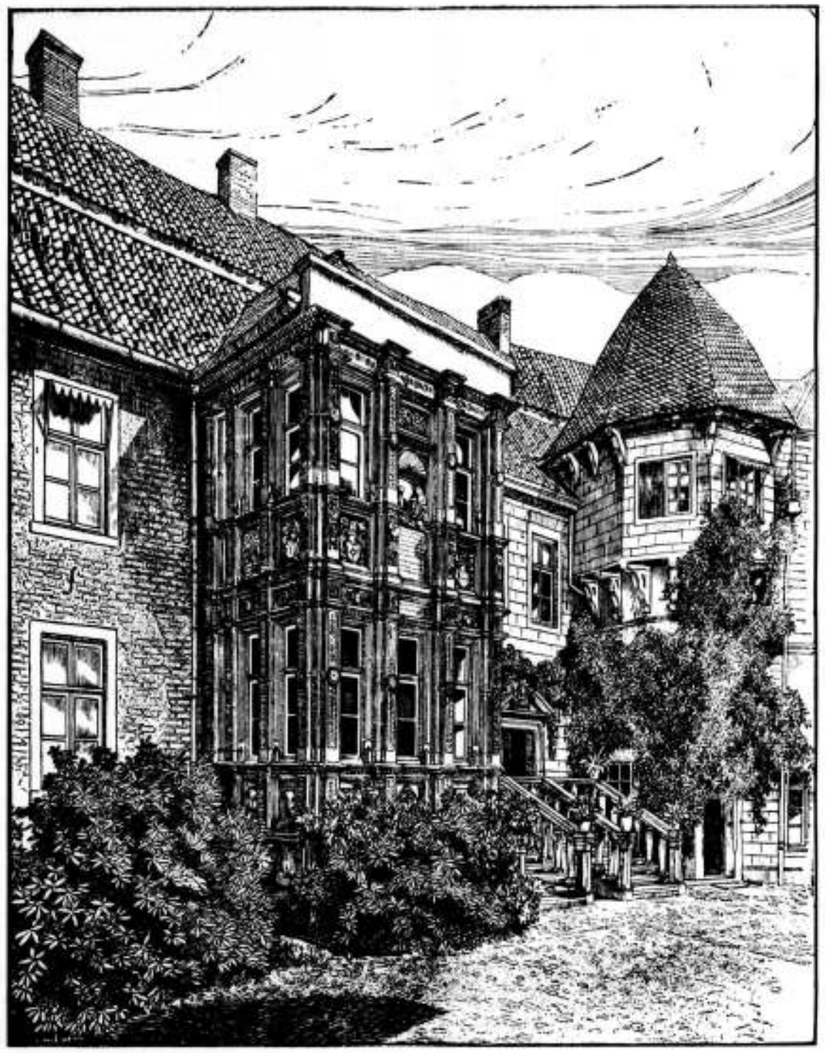

Slot te Burgsteinfurt. Gedeelte van het binnenplein.

binnenplein moet hebben gestaan en die voor een der oudste gedeelten werd gehouden en van den diepen put, die ook daar aanwezig moet zijn geweest is thans zelfs de plaats niet meer terug te vinden.

De weinige overblijfselen uit de zeventiende eeuw doen zien, dat de toenmalige burchtheeren nog over ruime middelen beschikten en vooral de voorpoort met haar gebeeldhouwd front, hoezeer ook gehavend, maakt nog een kolossalen indruk.

Het is mij tot heden niet gelukt veel bijzonderheden omtrent deze merkwaardige ruïne te weten te komen. Men zou daarvoor de geschiedenis der landstreek en inzonderheid die van het graafschap Tecklenburg moeten raadplegen. Toen wij op de plaats waren fantaiseerden wij maar wat over de vraag, hoe de vroegere toestand wel geweest zou zijn en vermeiden ons overigens in het heerlijk uitzicht, dat men van de puinhoopen op den vooruitstekenden bergrug over het omliggend landschap geniet. De regenwolken trokken af naar het oosten en het dal van de Eems baadde zich in het geelachtig namiddagzonlicht.

Verdiept in dezen aanblik, bemerkten wij eerst laat, dat de zon reeds merkelijk aan het dalen was, en dat wij ons wat moesten haasten, zoo wij nog op een fatsoenlijk uur wilden aankomen in Ibbenbüren, waarheen wij thans onze schreden richtten.

Ibbenbüren heeft kolenmijnen en zoutwerken in de buurt en dankt daaraan zijn welvaart.

Fraaie bouwwerken ziet men er minder, maar wat voor den vermoeiden wandelaar het voornaamste was, wij vonden er na een stevig avondmaal een goed nachtverblijf. Den volgenden morgen hadden wij voor het ontbijt nog gelegenheid het aardige Gothische kerkje met een Romaanschen toren en enkele Romaansche resten te bezoeken. Wij vonden er een laat gothischen steenen kansel. Na het ontbijt zouden wij onzen tocht voortzetten, het eerste gedeelte echter per spoor en wel over Rheine naar Burgsteinfurt.

Burgsteinfurt is, evenals Bentheim, een veel door Nederlanders bezocht „Luftkurort" en in een omgeving van prachtige bosschen gelegen aan de Aa een zijriviertje van de Overijsselsche Vecht. In den patriottentijd hebben verscheidene Nederlandsche uitgewekenen hier een toevluchtsoord gevonden. Wij hadden echter thans geen aanleiding, aan die onrustige tijden te denken, doch togen welgemoed aan de bezichtiging van het stadje, dat evenwel niet heel veel belangrijks oplevert; alleen de kerk met haar zadeldaktoren en het verknoeide gothische raadhuisje en ja, een fraaie renaissance erker aan een particulier huis trokken onze aandacht.

Het belangrijkste bouwwerk is het op twee eilanden gelegen slot, dat aan den vorst van Bentheim-Steinfurt behoort. Het is zeer groot, maar van buiten, van de waterzijde gezien niet zeer fraai. Het loont echter wel de moeite, om het zeer ruime binnenplein van den hoofdburcht te bezoeken. Hier treden de verschillende tijdperken, waarin het gebouw allengs ontstaan is, duidelijk aan het licht. Ook van dit kasteel wordt reeds in de twaalfde eeuw gewag gemaakt; men vindt dan ook nog een Romaansche Kapel en een Gothische ridderzaal in het oudste gedeelte, terwijl de Renaissance ons tegemoet treedt in een zeer rijken erker-aanbouw, die wellicht oorspronkelijk een topgevelbekroning heeft bezeten.

Deze erker en een schilderachtig poortgebouwtje bij de brug, zijn de mooiste deelen van het kasteel. Wij verwijlden niet lang binnen zijn muren, het heerlijke weder lokte ons naar buiten, naar de boschrijke omstreek, waar wij verder een groot gedeelte van den dag doorbrachten.

Eerst in den laten namiddag waren wij in Burgsteinfurt terug en het was reeds avond, toen wij bij Gronau weder het eigen land binnenkwamen, om vandaar verder huiswaarts te keeren.

Wij waren vermoeid, maar toch opgefrischt en versterkt, om met nieuwen moed den arbeid te kunnen hervatten. Het geïmproviseerde uitstapje had doel getroffen. Niet ver over de grenzen waren wij geweest, maar ruimschoots hadden wij genoten van de natuur, de kunst ook gevende wat haar toekwam.

Het had ons niet veel tijd en niet veel geld gekost en wat ik er hier van verteld heb kan dienen, om er op te wijzen, dat men niet veel tijd en niet veel geld noodig heeft, om zich een heilzame afwisseling, in den dagelijkschen arbeidssleur te verschaffen. De weelde van zulk een uitstapje, en het is een weelde in den goeden zin, kan haast iedereen zich veroorloven, en gelijk Hendrik IV aan ieder zijner onderdanen des Zondags „la poule au pot", de weelde van een kip op tafel, toewenschte, zou ik aan ieder jong collega in zijn vacantiedagen het genot van zulk een uitstapje toewenschen. Mogen velen zich door het bovenmedegedeelde daartoe aangespoord gevoelen.

Tentoonstellingsbelangen.

Sedert een paar jaren bestaat in ons land een Vereeniging voor Tentoonstellingsbelangen, die in den laatsten tijd het bij herhaling noodig achtte, te waarschuwen tegen den zwendel, die op tentoonstellingsgebied, zoo in het buitenland als hier te lande welig schijnt op te schieten.

Zoo vestigde het bestuur der Vereeniging er onlangs in „de Tentoonstellings-Courant" de aandacht op, dat sedert eenigen tijd hier te lande „gewerkt" wordt voor een zg. „Koloniale, Handel- en Nijverheidstentoonstelling", welke van 4 September tot 3 November te Antwerpen zal worden gehouden. In de zoowel in 't Fransch als in 't Hollandsch verspreide prospectus en aanvraagbiljetten wordt geen enkele naam genoemd van hen, die het Uitvoerend Comité zouden vormen, en het geheel maakt den indruk van zeer weinig serieus te zijn.

Het bestuur der vereeniging heeft zich met de Belgische autoriteiten in verbinding gesteld, teneinde, zoo mogelijk, nadere bijzonderheden te kunnen vernemen.

Zoolang deze niet zijn ontvangen is groote voorzichtigheid ten zeerste aan te bevelen.

Eenigen tijd te voren was door hetzelfde bestuur er op gewezen, hoe sedert eenigen tijd op groote schaal propaganda gemaakt wordt voor een „Tentoonstelling voor Handel, Nijverheid, Landbouw, Kunst en Wetenschappen enz.", genaamd „De elf Provinciën", die gedurende de maand September a.s. in Park Tivoli te Utrecht zal worden gehouden. Het bestuur der Vereeniging voor Tentoonstellingsbelangen vestigde er de aandacht op van hen, die

eventueel aan deze tentoonstelling zouden willen deelnemen, dat zij moet worden beschouwd als een zuiver particuliere onderneming, waartegenover voorzichtigheid ten zeerste is aan te bevelen.

Het is ongetwijfeld een loffelijk streven, het gebied der Tentoonstellingen zuiver te houden van onkruid, maar het is geraden, bij waarschuwingen als de bovenaangehaalde groote voorzichtigheid in acht te nemen.

Naar wij vernamen hebben de ondernemers der Utrechtsche Tentoonstelling reeds protest aangeteekend tegen de door verschillende bladen overgenomen waarschuwing, waardoor, naar zij zeggen, een eerlijke onderneming verdacht wordt gemaakt.

In theorie kan men wel beweren, dat een tentoonstelling eigenlijk geen onderneming mag zijn en in geen geval winstbejag voor de ondernemers daarbij de drijfveer mag zijn, maar in werkelijkheid zal toch elke tentoonstelling in zeker opzicht, als een onderneming te beschouwen zijn en in vele gevallen alleen mogelijk, wanneer zij ook commercieel goed in elkander wordt gezet.

Wanneer dit door particulieren geschiedt, behoeft o. i. daarom alleen de zaak nog niet altijd verdacht te zijn en van zwendel gesproken te worden, maar wij geven toe, dat voorzichtigheid steeds is aan te raden, want zelfs bij groote officieele tentoonstellingen kwamen wel eens gevallen voor, dat exposanten meer schade dan voordeel hebben gehad van al de moeite, die zij zich hadden gegeven.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 34. Officieel Gedeelte, mededeeling van correspondentie tusschen het Hoofdbestuur der Maatschappij t. b. d. B. en het Bestuur van A. et A. over samensmelting van periodieken enz.

Afd. Groningen Verslag van de Zomerexcursie naar Ter Apel en Coevorden, door G. Knuttel.

De Prijsvraag-Commissie van A. et A. Overgenomen uit „Architectura" met een naschrift der Redactie v. h. B. Wbd.

Ingenieurswerken en Aesthetica naar het Duitsch van H. S. Klette, (Vervolg).

Sociale Hygiene en Techniek II. Een en ander over het Woningvraagstuk door J. L. B. Keurschot.

Wereldtentoonstelling te Brussel in 1910.

Museumbouw. Het Ring-Museum. — Een Museum voor Moderne kunst in den Haag.

Ingezonden Stukken, van de heeren C. J. de Haas en C. N. van Goor, voornamelijk betreffende samenwerking der Maatschappij t. b. d. B. met A. et A. en met den Ned. Architectenbond.

Hugo A C. Poortman door Leon. A. Springer.

Architectura No. 34. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Huis te Sint-Annaland bij Leerdam, met afbeelding.

Nog een paar opmerkingen voor den Heer Ernst Br.

Overzicht van de week. Toekomstig Amsterdam.

Meubeltentoonstelling in Zürich door H. Hana.

Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg). — Volkshuisvesting in de Gemeente Amsterdam.

De Bouwwereld No. 34. Bäder und Badeanstalten von W. Schleyer. Boekbeschouwing met afbeeldingen.

Athene en haar Akropolis, door W. A E. van der Pluym (Slot).

De Ingenieur No. 34. Toepassingen van de electriciteit op de geneeskunde. Voordracht gehouden in de vergadering der Afdeeling voor Electrotechniek van het Kon. Inst. van Ingenieurs op 15 Mei 1909 door Prof. Dr. J. K. A. Wertheim Salomonson (met afbeeldingen).

Ontploffing van twee stoomketels te Eygelshoven op 15 Sept. 1908. (met afbeeldingen).

Het Suezkanaal aan het eind van 1908 door W. F. Leemans c. i.

Ingezonden Stukken. Over het kruipen van Spoorstaven door J. G. Lepper w. i.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 34 Officieël Gedeelte. Jury-rapport over de Prijsvragen. — Uit de Afdeelingen. — Het Stoomwezen over 1908. — Iets over Stoomleidingen (Slot). — Locomotieven voor Bouwbedrijven (Slot).

De Aannemer No. 34. Een belangrijk rapport. De Middenstandstentoonstelling. Afdeelingsverslagen. Groningen 17 Augustus 1909.

De Nederlandsche Kleï-Industrie No. Beknopt Verslag der Algemeene Vergadering van de Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten. — Het schmauchproces in den ringoven. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (Vervolg). — Arbeidswet.

Deutsche Bauhütte No. 33. Inhalt und Auslegung von Bauverträgen II, door Dr. Hans Lieske.

Landkirche mit Pfarrhaus, door H. A. Waldner bij een ontwerp van L. Reiner te Offenbach.

Ein Fabrik-Verwaltungsgebäude. door M. Heeren bij een ontwerp van I. Köllman te Duisburg.

Bürgerliche Innenräume, bij schetsen van Hennings te Stuttgart, op losse plaat.

Vom Bau transportabler Landhäuser, door M. Heeren bij ontwerpen van Unterdörfer.

Die Kirche zu Altenhagen, door A. W. Müller, met afbeeldingen naar teekeningen van W. Schirmer.

Ueber Preisrichternormen.

Ein Bibliothekzimmer bij een ontwerp van F. R. Voretzsch te Dresden.

No. 34. Raffael als Architekt door F. Rud. Vogel.

Inhalt und Auslegung von Bauverträgen III, door Dr. Hans Lieske.

Vom Schloss Gifhorn, door Chr. Heine met afbeeldingen.

Neue Heidehäuser, door M. Heeren bij ontwerpen van W. Matthies te Bardowiek.

Zur Weiterentwicklung der Konstruktionsformen des Holzbaues, door K. Hahn met afbeeldingen.

Eingebautes Einfamiliënhaus, door P. Rose bij een ontwerp van H. Lechmig.

Ein Logierhaus, door E. Bauernfeind bij een ontwerp van C. Bönisch.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in afl. 9:

De „Wetterhornaufzug": Z. P. Bouman. — Een ongenoode Logeergast; P. Franssen Jzn. — Een zelfwerkende hevel: W. G. A. Meijer — Bloemen en insecten (slot): J. C. C. — Een onderzeesch vaartuig voor de sponsenvisscherij: Dr. H. F. Huisken — Sfingidae-Pijlstaart-rupsen (slot): J. Daalder Dzn. — Uitvinding der Slingeruurwerken: J. J. Taudin Chabot. — De mededingers van Celluloid (Galalieth, Viskoïd, Celliet): D. Stavorinus. — Voortstuwen van schepen: L. A. van Schie. — De Eskimo in zijn dagelijksch leven: A. D. Hagedoorn. — De tocht van Blériot over het Kanaal: Redactie — Sterrenkundige mededeelingen voor den Herfst van 1909. — Eenvoudige Proeven, De Tubofoon: Dr. A. J. C. Snijders. — Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: L. C. de Veer.

Varia

DE RIJKSKUNSTPAKHUIZEN.

Is het inderdaad waar, dat de musea zooals zij thans bestaan de minst slechte gelegenheid bieden om het publiek, de kunst en de kunstgeschiedenis tot elkaar te brengen?

Wij zouden het in alle bescheidenheid willen betwijfelen. Natuurlijk stellen wij daarbij voorop, wat nu zeker wel langzamerhand als een axioma mag worden aanvaard, dat de musea niet gegeven hebben wat daarvan aanvankelijk is verwacht. De

groote centrale musea zijn te groot, geven te veel vierkante meters doek, te veel tentoongestelde voorwerpen, te weinig overzicht. Zij zijn ten slotte een kwelling voor het oog en voor de zenuwen en vermoeien in één uur meer dan de mooiste natuur in zes, al zijn het vaak groote, mooie gebouwen, koel en frisch, waar men gemakkelijk wandelt en waar veel banken tot zitten nooden.

Geen wonder dan ook, dat zij betrekkelijk zoo weinig bezocht worden en dat het bezoek zoo weinig vruchtdragend is. Het groote publiek kent de speciale museum-uitputting en schuwt de gebouwen, waar die uitputting over hen komt. D.i. t.z. — indien een vreemdeling die voor zijn genoegen reist eenige belangstelling voor kunst heeft, in een groote stad met een groot internationaal schilderijen-museum komt, zal hij niet nalaten dat museum te bezoeken. Doch indien hij niet beschikt over veel tijd en veel geld om lang in die stad te blijven, zal hij in den regel maar weinig bevredigd zijn door een bezoek aan een galerij, die zeven dagen kijken vraagt en in den regel in niet meer dan een halven of hoogstens één heelen dag moet worden afgekeken. En de inwoners der groote stad waar het museum is — zij zijn zeker in betere conditie. Zij kunnen gaan wanneer zij willen. En vooral zij kunnen weggaan wanneer zij willen, zeker als zij zijn, dat zij binnenkort de gelegenheid zullen hebben terug te komen. En tòch — ook voor hen is de overdaad vermoeiend. En de minder beschaafden onder hen, die nog niet geleerd kunnen hebben, dat men alleen bij zelfbeperking in die pakhuizen kan genieten, ontwijken het gebouw, waar zij eens die loome vermoeidheid over zich hebben voelen komen.

Is het onder deze omstandigheden vreemd, dat het groote Rijksmuseum te Amsterdam, waar zoo voor ieder wat wils is, waar zoo'n enorme voorraad kunst is opgestapeld, waar het 's winters warm en 's zomers koel is, waar het gebouw in zijn imposante grootheid een reclamekracht heeft van ongekende grootte, dat dit museum slechts door ruim 268000 menschen in het jaar 1908 is bezocht?

Als men dat cijfer eens gaat ontleden, als men eens de habitué's, die natuurlijk 20, 30, 40 maal zijn meegerekend en de menschen die om andere dingen der kunst komen, gaat tellen, als men eens rekent hoeveel buitenlanders onder dit cijfer zijn, wat een klein aantal Hollanders krijgt men dan, wat profiteert dan onze natie als geheel weinig van die schatten, die toch zooveel nut zouden kunnen doen en zoo bijzonder kostbaar zijn. En nu nemen wij nog aan, dat wie er komt werkelijk profiteert. Doch hoe velen zijn er in het betrekkelijk kleine cijfer, dat men ten slotte zal krijgen, die na de eerste 3, 4 zalen niet werden aangegrepen door die specifieke museum-loomheid en lusteloosheid, welke de bezoeker ten slotte maakt tot een kilometer-eter, een mensch, die niets wil dan zoo gauw mogelijk langs zooveel mogelijk meter doek loopen.

En nu verkeert het Rijksmuseum nog in bijzonder gunstige omstandigheden èn om de grootte der stad, èn om de pracht van het gebouw, èn om de groote verscheidenheid van tentoongestelde voorwerpen.

Doch men lette eens op het Haagsche Mauritshuis, dat in 1908 maar een kleine 68000 bezoekers trok. Op de 312 bezoekers, die het Koninklijk Kabinet van Munten in 1908 bezochten. Op de nog niet eens 10000 bezoekers die in het museum-Mesdag de moderne schilderkunst gingen bewonderen. Om nu maar te zwijgen van het museum-Meermanno-Westreenianum, van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en van het Rijks Ethnographische Museum.

Inderdaad, daar zijn schatten, wier waarde zelfs niet bij benadering zijn aan te geven, schatten, die elk jaar nog weer worden aangevuld en waarvoor de Nederlandsche Staat nog steeds niet onbelangrijke bedragen uitgeeft. (Men denke aan het „Melkmeisje"). Wat een heerlijk resultaat zou men kunnen krijgen, indien men inderdaad die schatten eens toegankelijk maakte voor den eigenaar: het Nederlandsche volk. Thans is dat niet het geval. Gedeeltelijk zijn zij werkelijk ten eenenmale onbereikbaar, zóó tentoongesteld, dat men niet dan onder zeer buitengewone omstandigheden in staat is daarvan werkelijk te genieten en zich zelf door dat genot te ontwikkelen.

Maar als dit nu waar is, als de ergste museum-enthousiasten het niet verder kunnen brengen dan tot het betoog, dat zij vasthouden aan de museumberging als aan de minst slechte manier van kunstbewaring, ware het dan toch niet meer dan tijd eens na te gaan of er niet andere methoden zijn om den eigenaar — dat zijn wij — meer te doen profiteeren van ons eigendom dan tegenwoordig mogelijk is?

Wel is de quaestie buitengemeen moeilijk en kan men haar niet met een paar woorden oplossen. Doch het ware toch wellicht de moeite waard enkele oplossingen eens te bestudeeren, die aan de hand zijn gedaan.

Hoe de voorwerpen van kunst, kunstgeschiedenis en ethnographie, welke het Nederlandsche volk bezit, voor den bezitter toegankelijk te maken?

Ziedaar de vraag. In een vorig artikel hebben wij betoogd, dat de tegenwoordige musea op dit punt ten eenenmale te kort schieten. Hoe verbetering aan te brengen?

Vanzelf komen daarbij twee momenten op den voorgrond:

1. Men moet den toeschouwer zelfbeperking leeren, een werkelijk overzicht en daarbij voorlichting geven.

2. Men moet den Nederlander bij zijn schatten of de schatten bij den Nederlander brengen.

Wat het eerste moment aangaat, daarmee zijn hier en daar proeven genomen en niet zonder succes. Doch hebben wij wel, dan is dat alleen op ondergeschikte punten gebeurd.

Men zou hier moeten doortasten, telkens in afzonderlijk daarvoor ingerichte zalen de werken van een bepaalden schilder, een bepaald tijkvak, de ethnographica van een bepaald volk enz. smakelijk en ruim moeten tentoonstellen, men zou voor ruime publiciteit moeten zorgen en voor een interessante, korte, niet-droge bespreking van het tentoongestelde. Zeker zou er zoodoende telkens in het systeem van de tentoonstelling van het geheel gapingen komen en veranderingen moeten worden gebracht, doch dat is toch kleiner kwaad dan de groote onvruchtbaarheid waartoe de museumschatten thans gedoemd zijn.

Had men nu eenmaal zoodanige tentoonstellingen, dan zou men daarmee den boer moeten opgaan en daarmee komen wij tot het bovengestelde tweede punt.

Het is waar, er zullen aan oude gewoonten gehechte geleerden en verzamelaars zijn, die bij de gedachte aan zulk een plan zullen verbleeken.

Doch wij gelooven dat men de bleekheid hunner wangen zal moeten trotseeren tegenover de groote belangen, welke op deze wijze gediend zullen worden.

Kon men de Nederlanders geregeld in staat stellen hun schatten in Amsterdam, Leiden en Den Haag te gaan zien, gelijk de Amsterdammers, Leidenaren en Hagenaren dat kunnen (!), het zou zeker beter zijn Mahomed bij den berg te brengen dan met het omgekeerde een proef te nemen.

Doch dat is onmogelijk. Zelfs afgezien van de bevoorrechting van enkele steden, die men op deze wijze zou vergrooten, blijft de vervoersquaestie onoplosbaar. En gesteld zij ware wèl op te lossen, dan heeft de man van elders, die op een gegeven dag naar een dier steden moet reizen, toch nog lang niet die goede gelegenheid, die noodig is om kunstschatten werkelijk goed te zien.

Wij willen liever de schatten aan de Nederlanders den berg dus bij Mahomed brengen. Zeker — daar zijn groote bezwaren. Het vervoer aldus te doen plaats hebben, dat de grootst mogelijke zekerheid bestaat voor veiligen overtocht en veilige expositie, is heel moeilijk. Doch het is een technische quaestie, die zeker niet onoplosbaar kan zijn, vooral in ons land, met zijn vele waterwegen, waar het toch mogelijk moet zijn zoo uitstekende tentoonstellingsschepen te construeeren, dat de te exposeeren voorwerpen daarin even veilig zijn als in hun museum.

Het andere groote bezwaar is, dat de moederverzameling onvolledig is, zoolang een gedeelte daarvan „zeilende" is. Geheel weg te nemen is dit bezwaar zeker niet. Doch daaraan is in veel opzichten tegemoet te komen, vooreerst door althans in het begin niet het geheele jaar zulke kunstexpedities de provincie in te sturen en de tentoon te stellen voorwerpen zóó te kiezen, dat hun tijdelijke afwezigheid niet al te groote gaten laat in de oorspronkelijke verzameling. En over wat er dan nog van het bezwaar overblijft zouden wij heen willen stappen met het oog op de enorme voordeelen, welke ons systeem oplevert.

Want daarover denke men niet gering. Gesteld een tentoonstelling van de groote stillevenschilders of van costuums enz. uit de 17e eeuw of van Japansche ethnographica ging aldus door het land, wat een enorm bezoek zou zij kunnen trekken. Hoe zou men, varend met de tentoonstellingsschepen van stad naar stad, niet gemakkelijk in twee, drie maanden zooveel bezoekers kunnen krijgen als het geheele Rijksmuseum in een geheel jaar, Zoo zou men waarlijk de Nederlander zijn eigen schatten toonen, men zou den zin voor schilderkunst vergrooten, maar ook de handwerksman toonen wat de besten zijner voorgangers gewrocht hebben, de aanschouwelijke en aangename les in geschiedenis en ethnografie geven. Men zou bovendien reageeren tegen den trek naar de groote steden, naar het centrum des lands en ook de bewoners der verkeersmiddelpunten in de provincie, met name den middenstand, doen profiteeren van een verkeer, dat thans alleen een drietal steden ten goede komt.

Nu erkennen wij gaarne — gelijk wij reeds gedaan hebben — dat er bezwaren zijn en dat men zeer zeker een proef niet zal mogen nemen, voordat de boven gestelde technische quaestie zoo goed mogelijk zal zijn opgelost. Doch dat men de zaak dan ook bestudeere, dat men de technici aan het werk zette om tot die oplossing te komen. Dat men bovendien de andere quaesties bestudeere, die zich hierbij zullen voordoen, met name de vraag of zulke reizende tentoonstellingen geheel voor niet of tegen een zeer klein entrée (5 of 10 cents) toegankelijk zullen zijn.

Want naar het ons voorkomt heeft de Nederlander, die niet in een der bevoorrechte steden woont, tot zekere hoogte een recht om binnen de grenzen van het mogelijke zijn eigen schatten evenzeer te kunnen bewonderen als de bewoners dier steden.

Q. N.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Door de afbraak der vestingwerken te Antwerpen eerlang wordt de quaestie der stadsparken, actueeler dan ooit. Het blad la Métropole wijdt aan dit onderwerp een serie artikelen en legt bijzonder nadruk op de hygiënische beteekenis van parken voor groote steden en ook op den financieelen kant der zaak. Het haalt cijfers aan, die aantoonen hoeveel groote steden in den vreemde daarvoor over hebben.

Zoo besteedde New York in 1902 alleen 26 millioen francs voor Mulberry Park, Seward Park en het plantsoen in Essex-County.

Chicago gaf in 1903 32 millioen francs uit voor nieuwe parken, en voorzag bovendien het aanleggen van 80 à 90 parken, waarvoor 150 millioen noodig zal zijn.

Den 24en Mei 1905 heeft de gemeenteraad van Weenen, eenstemmig, tot een leening van 50 millioen besloten en een systematisch programma van parken aangenomen.

Te Londen hebben de openbare besturen op 15 jaren tijds ca. 40 millioen uitgegeven voor het doel, waar nog 100 millioen francs moeten bijkomen, als toeslag vanwege particuliere vereenigingen. De Londensche parken kosten jaarlijks 7 millioen.

Alleen voor Brussel werden in ons land groote offers gebracht. Het is nu hoog tijd ook voor Antwerpen, dat de gunstige gelegenheid van thans niet verzuimd worde. Op een algemeen plan komt het voor alles aan. Men dient niet alleen het aanleggen van een park in 't oog te houden, maar de noodige stads-uitgangen moeten voorzien worden, en hoe het park met bestaande of te maken leien of straten in verband moet zijn, enz. Er moeten ook strooken bouwgronds voorbehouden worden aan den zoom der parken; door den verkoop daarvan zal men eenigszins de groote onkosten van den aanleg kunnen uitwinnen

Naar het blad verneemt zou door de Intercommunale Commissie een prijskamp uitgeschreven worden voor een ontwerp van uitbreiding en verfraaiing der stad, zooals onlangs te Barcelona is geschied. (*N. R. Ct.*)

Omtrent het havenplan voor Soerabaja meldde de Java-Bode onlangs:

Het door de regeering goedgekeurd havenplan van den Hoofdingenieur van Goor is naar Nederland gezonden, met voorstel van den ontwerper om daaromtrent het oordeel te vragen van een deskundige op havengebied, waartoe vermoedelijk professor Kraus zal worden aangezocht.

Dezer dagen berichte nu „het Vaderland" dat de Minister van Koloniеën aan de heeren prof. dr. J. Kraus, alhier, en G. J. De Jongh, directeur der gemeentewerken te Rotterdam, opdracht heeft gegeven om de Regeering van advies te dienen in zake de havenplannen bovengenoemd.

Een tentoonstelling van architectonisch voorbeeldige fabrieksgebouwen wordt door den Deutschen Werkbund voor den aanstanden winter voorbereid. De tentoonstelling heeft ten doel de industrie er op opmerkzaam te maken, dat het zeer goed mogelijk is zware technische eischen te doen samengaan met de voldoening van esthetische eischen. Uit den ouden en den nieuwen tijd zijn voorbeeldige gebouwen van dezen aard voorhanden. De op dit gebied werkende Heimatsschutsverbände (verfraaiingsvereenigingen, hebben voor een deel hun medewerking aan de door den Werkbund georganiseerde tentoonstelling toegezegd.

Het ingekomen materiaal wordt door een door den Duitschen Werkbund ingestelde jury geschift en de tentoonstelling, nadat zij eerst vertoond is aan de in September a.s. te Frankfort a/d Main te houden jaarvergadering van dien Bond, ter beschikking gesteld van de Kamers van Koophandel en de Musea der nijverheidsdistricten. Men

hoopt, dat uit deze onderneming een opwekking uit zal gaan om bij gebouwen, voor industriëele doeleinden ingericht, den artistieken vorm niet uit het oog te verliezen.

BINNENLAND.

AMSTERDAM. Naar wij vernemen zal spoedig de voordracht van B. en W. tot normaliseering van den Dam (het door Publieke Werken gewijzigd plan-van der Mey) in het Gemeenteblad verschijnen, en wordt de behandeling ervan in een der eerste September-vergaderingen van den raad tegemoet gezien. Naar indertijd werd meegedeeld, stellen B. en W. voor, niet te onteigenen het huizenblok tusschen Vijgendam en Vischsteeg (waardoor eene besparing verkregen wordt van 8 ton), maar is er vóór genoemd huizenblok, (dus achter het in de as van het Beursterrein te stichten monumentale gebouw) een straat van 10 meter breedte geprojecteerd, liggend in het verlengde van de Beursstraat.

Door de uitvoering dezer werken, samengaande met eene verbreeding van de toegangswegen tot den Dam, zou ongetwijfeld eene belangrijke verbetering voor het verkeer verkregen worden, maar, naar bekend is, bestaan er in de kringen der bouwkundigen, en speciaal bij de jury, welke de op de Damprijsvraag ingekomen plannen onderzocht, ernstige bezwaren tegen deze oplossing, welke eene verminking wordt geacht van het bekroonde plan.

— Het bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia" heeft tot het gemeentebestuur het verzoek gericht, de bijdrage van de gemeente ten behoeve van de afdeeling „Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderricht" voor 1910, te verhoogen van f 1300, tot f 2300. Dit in verband met het groote getal candidaten, dat het noodzakelijk maakt den volgenden cursus twee klassen in te richten, B. en W., wijzend op de behoefte die blijkbaar aan dit soort onderwijs bestaat, stellen den Raad voor, de aangevraagde verhooging toe te staan, mits de subsidiën van Rijk en Provincie voor het volgend jaar respectievelijk worden bepaald op f 2300 en f 1000.

DORDRECHT. Omtrent de Middelbare Technische School, waarvoor door de vereeniging voor Middelbaar Technisch onderwijs te Dordrecht een subsidie van f 5000 van de gemeente is gevraagd, kan nog het volgende worden meegedeeld. De vereeniging beschikt voor de oprichting dezer school reeds over een bedrag van f 175.000, terwijl het bestuur zich overtuigd houdt dat dit bedrag zal stijgen tot f 200.000. Wij vernemen dat dit groote bedrag verkregen is door een aantal zeer aanzienlijke giften. De toezeggingen echter zijn gedaan op voorwaarde dat rijk, provincie en gemeente subsidie zouden verleenen. Daarom is aan het Rijk verzocht een subsidie voor 1910 van f 25.000 aan de provincie Zuid-Holland een jaarlijksche subsidie van f 5000 en aan de gemeente Dordrecht eveneens een subsidie van f 5000. Bovendien vraagt de vereeniging, die over een jaarlijksch inkomen van f 1000 's jaars aan contributies en lidmaatschappen beschikt, van de gemeente een stuk grond om de school te bouwen.

Zooals men weet, is Dinsdag door den raad dit verzoek naar B. en W. verwezen om advies.

De vereeniging stelt zich voor een onderwijzend personeel aan te stellen van één directeur en tien leeraren.

LEEUWARDEN Burg. en Weth. van Leeuwarden hebben bij den Raad dier gemeente ingezonden het ontwerp tot wijziging der verordening regelende den rang, het getal en de bezoldiging en de wijze van benoeming van de ambtenaren en bedienden, belast met de stadsreiniging en de exploitatie van het aschland.

Voorgesteld wordt, het aantal opzichters bij de stadsreiniging met één te vermeerderen en zoo te brengen op drie: den opzichter, die het belangrijkste deel der werkzaamheden voor zijn rekening heeft, *belt*opzichter te noemen en diens minimumsalaris te bepalen op f 1000 (thans f 900).

Personalia.

— Tot directeur van de waterleiding en lichtbedrijven te Watergraafsmeer, is benoemd de heer U. J. C. André de la Porte.

— De heer D. Pos, tijdelijk opzichter bij de gemeentewerken van Rheden te Dieren, is als zoodanig met 1 October a.s. benoemd te Zwolle.

— De heer G. V. Andriessen, directeur der gemeentegasfabriek te Schagen (N.-H.) heeft tegen 1 Januari a.s. ontslag gevraagd.

— Op de voordracht van gemeente-architekt en leeraar in het teekenen aan de gemeentelijke teekenschool te Steenbergen zijn alphabetisch geplaatst de heeren: J. F. Hageman, te 's-Gravenhage; P. A. H. Hornix te Prinsenhage en J. A. de Ree te Velp.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter aan de gasfabriek te Leeuwarden jaarwedde f 1000, die tot f 1500 kan stijgen. Leeftijd 22–30 jaren. Alleen wie op een gasfabriek zijn werkzaam geweest en ervaren in constructieteekenen, komen in aanmerking. Stukken, (gezegeld adres) aan den Burgemeester, vóór den 1 September e.k. (1)

— Opzichter. Voor direct aan een fabriek, van werken in gewapend beton. Brieven onder no. 3960 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's Gravenhage. (1)

— Onderbaas in Timmerzaak nabij Amst., P. G., n. o. de 25 jaar. Sal. f 900 's jaars Br. lett. M 18, aan Rouma & Co., Amsterdam. (1)

— Leerares of Leeraar voor het Teekenonderwijs. Akte M. O. aan de Leeuwarder Industrie- en Huishoudschool. Diploma Kunstnijverheidschool aanbeveling. Aanvangsalaris f 1000. Stukken en teekeningen voor 7 Sept. aan de Secretaresse v. h. Bestuur, Mejuffr. P. A. E. Oosterhoff, Weerd, Leeuwarden. (1)

— Teekenaar aan een Constructie-Werkplaats te Amsterdam. Sollicitaties onder no. 1434, aan het Advert.-Kantoor W. Beets, Singel 372, te Amsterdam. (1)

— Bouwkundig Opzichter voor direct, gedurende 2 of 3 maanden. Br. fr., lett. B A 854, N. v. d. D. (1)

— Directeur de Gemeente-Gasfabriek, te Raalte (Ov) Gastechnicus bekend met de fabrieksboekhouding. Jaarwedde f 800. Sollicitatiestukken in te zenden aan den Burgemeester van Raalte vóór 15 September e.k. (1)

— Aspirant-adjunct-ingenieur c. i. bij den Dienst van Weg en Werken bij de H. IJ. S. M. op een salaris naar evenredigheid van f 1000.— per jaar. Schriftelijke aanbiedingen vóór 24 Augustus a. s. aan den Chef van Speciale Werken, Keizersgracht 77 te Amsterdam. (2)

— Teekenaar, bekend met IJzerconstructie. Brieven onder No. 3255, aan het Advertentie-Kantoor van J. H. de Bussy, Rokin 60–62, Amsterdam. (2)

— Ingenieur of Off. der Genie (gepensioneerd) op een bouwk. bur. te Amsterdam. Grondige kennis der Duitsche taal vereischt. Brieven onder letter J. B., Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Techn. ontw. Jongmensch, tegen 15 Sept. of 1 Oct. bij een ingenieur, vertegenwoordiger van eerste Europeesche firma's, voor correspondentie en reizen, Duitsche en Hollandsche correspondentie volkomen machtig, Fransch, Engelsch en Machineschrijven strekt tot aanbeveling. Brieven ond. no. 347, Boekhandel G. A. Kottmann, Valeriusstr. 61, Den Haag. (2)

— Twee of drie waterbouwkundige Opzichters begin September, voor de werken van den Gelderschen IJssel. Aanmelding bij den Ingenieur van den Waterstaat, Jhr. C. E. W. VAN PANHUYS te Zutphen. (2)

— Leerares aan de Industrieschool voor Meisjes te Arnhem, 1 November met akte Teekenen M. O., op f 700, voor 20 lesuren per week. Sollicitatie in te zenden vóór 30 Augustus bij Mr. Ch. A. Henny, Marktstraat 4, (2)

— Assistent voor de zuivere en toegepaste Wiskunde bij de Afd. Algemeene Wetenschappen aan de Technische Hoogeschool te Delft jaarwedde f 1500.—. Zich vóór 28 Augustus schriftelijk aan te melden bij den hoogleeraar Dr. J. Cardinaal, Oude Delft 47, te Delft. (2)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

22 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125 p.m.		17 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 120 „
10 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125 „		10 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 100 „
				4 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40— f 50 „
				6 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 130 „
				1 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	f —f 100 „
				5 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 130 „
				1 Werktuigk. Teek.	—26 j.,	f —f 60 „
				3 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 60 „
				6 Electrotechniker	23—35 j.,	f 80—f 130 „

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 30 Augustus.

Coevorden, ten 5 uur, door de bouwk. Joh. D. Meppelink in hotel van Welij: het bouwen van een winkelhuis en bakkerij aan den kasteeldijk raming f 5700; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder; aanw. den dag van aanbesteding nam. 2 uur.

Eindhoven, ten 3 ure. Door de firma gebr. van Dijck in café Stoot: het bouwen eener sigarenkistenfabriek onder Stratum uitgezonderd ijzerconstructie en timmerwerken; bestek en teek. te bekomen alsook nadere inl. bij den arch. L. J. P. Kooken te Eindhoven.

Enschede, ten 3 ure, door het gem.-bestuur: bestek no. 28: het leggen van riolen in den Kuipersdijk, van den Spelbergweg tot den Getfertwarsstraat en van een gedeelte van den Wooldriksweginlicht. de laatste zes werkdagen tusschen 11.30–12.30 ure aanhet bureau der gem. werken alwaar bestekken met inschr. biljet te bekomen zijn.

Harlingen, ten 8 ure, door het gem. bestuur het vernieuwen van de brug genaamd De Blynsetille in den weg van Harlingen naar Pietersbierum gemeente Barradeel; aanw 28 Aug. 3 ure bij het werk.; bestek en teek. ter secretarie der gem. Harlingen ter inzage en aldaar te bekomen.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem. best.: het tot exploitatie gereedmaken van bouwterreinen langs de Cléreqstraat en de Agatha Dekenstraat, de Kostverlorenvaart en het Korte Bleekerspad. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen, ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Hoofdopzichter van „Algemeene Dienst" der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 145, de drie laatste werkdagen der week, welke aan de aanbesteding voorafgaat.

Culjk, ten 11 ure. Door het gem. best.: het leggen van P. c.-riolen in de verschillende wegen in de kom der gemeente. Volgens bestek en teekening welke verkrijgbaar zijn ter Gem. Secretarie en bij den Architect C. G. Elbers te Oeffelt. Inlichtingen ten Raadhuize te Cuijk. Woensdags en Vrijdags de besteding voorafgaand van 10 tot 11 uur.

Leek, ten 2.30 ure. Door het gem. bestuur: het bouwen van een vakteekenschool te Leek; bestek en teek. zijn te bekomen bij en inl. geeft de gem. opz.

Rolde, ten 11 vm. door de wed. J. Ottens, cafehoudster ten haren huize; den bouw van een nieuwe zaal, benevens schuurvertimmeringen; bestek en teek. ter inzage ten huize van aanbest. en te bekomen bij den arch. H. Beuving en Meijering te Borger aanw. 1 uur voor de besteding.

Heerde, ten 11 ure. Door het gem. bestuur: 1o. het wijzigen en verbouwen der school te Horsthoek; 2o. het wijzigen en verbouwen der school te Veessen; bestek en teek. te bekomen ter gem. secretarie.

Schiedam, ten 2.30 ure, door de arch. Th. E. J. Kramers in hotel de Visscherij: het amoveeren van pand no. 52 aan den Dam en het bouwen van een vleeschhouwerij met slachtplaats en bovenwoning bestek en teek. te bekomen ten kantore van aanbesteder, Schie 22.

DINSDAG 31 Augustus.

Aalten ten 1 ure, door de heer B. H. Houwers: het bouwen van een woonhuis in de gemeente Neede; bestek en teek. ter inzage in 't café 't Haantje te Neede; aanw. 2 uur voor de besteding.

Lonneker, ten 3 ure, door het gem. bestuur: a. het verbouwen van de onderwijzerswoning te Glanerbrug; b het verven, behangen enz. van die onderwijzerswoning; bestekken te bekomen ter gem.-secretarie aanw. 28 Aug. 10 ure inl. bij den opzichter in algemeenen dienst der gemeente.

WOENSDAG 1 September.

Aalten, ten 1 ure, door de Geldersche Westfaalsche Stoomtramweg Mij. in hotel Voorderman te Aalten: bestek no. 8: het maken van verschillende gebouwtjes en bijkomende werken op het emplacement te Aalten en van een houten stationsgebouwtje te Bredevoort. Bestek en teek. verkrijgbaar bij de ingenieurs J. van Hasselt en de Koning, van Berchenstraat 23, Nijmegen, die op den dag en de plaats der besteding van af 10 uur aanwezig zullen zijn, voor inlichtingen.

Laren, ten 5 uur, door de heer G. J. Bargeman in 't café Eggink: het bouwen van een boerenwoonhuis op den Bloemendaal te Kring van Dorth, gem. Gorssel, bestek en teek. in gen. café ter inzage inl geeft D. J. Veldmaat te Laren.

Leeuwarden, ten 4 ure, door het gem.-bestuur: het verrichten van eenige timmerwerken enz. aan de Rijkslandbouwwinterschool; bestek en teek. te bekomen ter gem.secretarie.

DONDERDAG 2 September.

Schiedam, ten 12 ure, door het gem.-bestuur: het rioleeren enz. van de Hoflaanstraat en 6 zijstraten van den Singel; bestek en teek. te bekomen ter gem.secretarie; aanw. 27, 28 en 30 Aug.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betouwstraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	„ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„ 34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. (4)

van 9—12 uur in de Directiekeet bij het nieuwe gemaal aan de Gedempte Broersvest.

Utrecht ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van Staatsspoorw.: bestek no. 1191: het leggen van het tweede spoor van den spoorweg Tilburg—'s-Hertogenbosch met bijkomende werken; begr. f 140.000. (Zie adv. in no. 32.)

VRIJDAG 3 September.

Heerlen, ten 3 ure. Door het dep. van landbouw, nijverheid en handel in het hoofdbureau der Staatsmijnen in Limburg: het maken van 18 arbeiderswoningen te Bautsch, gem. Heerlen, volgens bestek no. 18: het bestek met 2 teek. ter lezing in gemeld bureau en te bekomen bij den boekh. Jos Alberts te Heerlen: nadere inl. worden gegeven ten kantore voorn.

ZATERDAG 4 September.

Epe l. W., ten 4 ure (Duitsche tijd), door de directie der Baumwollspinnerei Germania in het hotel Schepers: het bouwen van een katoenspinnerij van 3 verdiepingen met machinekamer, ketelhuis enz, ter bebouwd oppervlakte van plm. 4000 M²; bestek en teek. te bekomen ten kantore v. d. architect aanw. den dag der besteding vm. 11 ure (Duitsche tijd); inl. geeft de architect G. Beltman A.Gzn. te Enschede.

MAANDAG 6 September.

Amsterdam, ten 1.45 ure. Door de Holl. IJzer Spoorw. Maatschap. in het Centraal station; bestek no. 1148: het maken, veren en opstellen van een ijzeren waterservoir met ijzeren steunstelling, houten servoirhuisje en bijkomende werken op stationsemplacement te Schiedam, ram. f 3900; bestek no. 1149: het uitvoeren grond- en spoorwerken, het vergrooten van vrachtgoederenloods, het opbreken en leggen van bestratingen en bijbehoorende werken op het stationsemplacement Delft, raming f 250 y. De bestekken verkrijgb. aan het administratiegebouw Droogbak te Amsterdam, Dienst van Weg en Werken kamer 150. Aanwijzing als in de bestekken vermeld.

DINSDAG 7 September.

Utrecht, ten 2 ure, Door de Maatsch. tot Expl. van Staatssp. aan het Centraalbureau in het Moreelse Park: bestek no. 1194: het uitbreiden van de goederenloods en eenige bijkomende werken op het station Tilburg, raming f 18.600. (Zie adv. in no. 34).

DONDERDAG 9 September.

's-Gravenhage, ten 2 ure. Door het gem. bestuur: het bouwen van een bijkantoor der gemeentebank van leening aan de Jan van Gojenstraat, hoek Gerard Doustraat, met woning. Aanwijzing 6 September 1909 te twee uren aan de Gemeentewerf, daarna ter plaatse. De voorwaarden zijn verkrijgbaar aan de Gemeentewerf.

Antiquariaat van „de Opmerker"

Lacroux. **La Brique Ordinaire.** 2de Serie. 80 platen in portefeuille f 18.—

Sloet en Fijnje. **Beschrijving van den Watervloed in Gelderland in Maart 1855,** met 4 kaarten en 12 schetsen, Arnhem 1856 . . . . 1.—

F. C. D. Bauer. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75
Beide werken te zamen „ 1.25

J. B. Peeters. **De vervaardiging van Kunstvuurwerken** ter opluistering van openbare en bijzondere feesten. Gouda G. B. van Goor 1867. Met 3 uitslaande platen . . . . . f 1.—

Badon Ghijben en H. Strootman. **Beginselen der Stelkunst.** Breda. Broese & Co. 1873 . . . . . f 0.65

Billing. **Architekturskizzen.** 48 platen en portefeuille . . . . . f 6.—

Tijdschrift uitg. door de Nederl Maatschappij ter Bev. der Nijverheid.
1872—'76 en '80—1906 32 jaargangen in afl.
Onbr. 1872 afl. 1—2, '82 titel en inhoud '88 inhoud '99 titel en inh. 1906 afl. 7.
Te zamen . . . . . f 7.—

Tegen toezending van het bedrag per postwissel aan de Administratie van de Opmerker, worden de boeken franco aan elk binnenlandsch adres toegezonden.

Oude Jaargangen van De Opmerker.

Bij de Administratie zijn nog verkrijgbaar complete exemplaren van:

De jaargangen **1901**
1903
1906
1907
1908

Van de overige jaargangen zijn de complete exemplaren uitverkocht, maar behalve van de bovenstaande nog losse nummers voorhanden van

De jaargangen **1902**
1904
1905

De jaargangen van 1900 en vroeger zijn geheel uitverkocht

De Administratie belast zich evenwel gaarne met het opsporen van exemplaren der uitverkochte jaargangen en is thans bij uitzondering en tijdelijk in staat een gaaf exemplaar van de jaargangen 1891—1899 (ook afzonderlijk te leveren.

Abonneert u op

„DE OPMERKER"

Abonnementsprijs slechts

f 5.— per jaar.

44ste Jaargang. ZATERDAG 4 SEPTEMBER 1909. No. 36.

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluitend bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Uit Insulinde.

De Indische Pers over een Nederlandsch Architect.

Het behoort hier te lande tot de hooge zeldzaamheden, dat een dagblad zich waagt aan serieuze critiek op de handelingen en het werk van een bouwmeester. De Bouwkunst mag zich blijkbaar nog niet in die mate in de publieke belangstelling verheugen, dat de groote bladen het noodig achten zich van de medewerking van erkende deskundigen te verzekeren. Wordt er iets over een bouwwerk vermeld, dan worden critische opmerkingen ook wijselijk door den verslaggever vermeden, geldt de mededeeling den persoon des bouwmeesters, dan is zij gewoonlijk in welwillende, meestal in waardeerende bewoordingen vervat, soms bedoeld als een reclame, maar in den regel zoo weinig zeggend, dat ieder, en in het bijzonder ieder deskundige, van den bouwmeester en zijn werk het zijne denkt, zonder zich in het minst door het geschrevene in de dagbladen te laten influenceeren.

Zoo wordt de vrede, althans voor het uiterlijk het best bewaard. Of de Bouwkunst en of het publiek met deze wijze van doen het best gediend is, dit is een andere vraag, waarop wij thans niet wenschen in te gaan.

In Indië schijnt men een andere opvatting te dezer zake te huldigen en minder bevreesd, onbevangen zijn meening over den Architect en zijn werk in de courant kenbaar te maken. Uit hetgeen toch het Soerabaiasch-Handelsblad in zijn nummer van 28 Juli j.l. schreef over „Eduard Cuypers, zijn Indische reis en zijn werk", blijkt duidelijk, dat men die meening niet onder stoelen of banken verstopt. Of het hier het bijzondere van het geval is, dat een Nederlandsch architect het gewaagd heeft op Java voet aan wal te zetten, waarom men de bedoeling van dit bezoek niet vertrouwt, of de beschouwingen door broodnijd of vrees voor concurrentie in de pen zijn gegeven, kunnen wij niet beoordeelen, maar erg welwillend of waardeerend kunnen wij de critiek niet noemen. Dit neemt niet weg, dat zij ons een eigenaardigen kijk geeft op de opvattingen, die men in Indië huldigt en dat er verscheidene opmerkingen in het artikel ten beste worden gegeven, welker juistheid en raakheid ons doet vermoeden, dat de schrijver geen leek in het vak is en bovendien vrij goed bekend met de toestanden in het moederland.

Om deze redenen meenen wij onze lezers den hoofdinhoud van dit merkwaardige artikel niet te mogen onthouden.

Allereerst wordt de heer Cuypers gewogen als autoriteit zooals reeds blijkt uit den eersten regel van het stuk waarvan wij het eerste gedeelte hier laten volgen:

* * *

Moesten wij in den heer Cuypers een autoriteit verwachten? 't Leek wel zoo, toen zijn komst zelfs telegraphisch werd aangekondigd, ofschoon dat in grooter Nederland niet altijd veel zeggen wil. Toch waren wij benieuwd, vooral toen spoedig het *Bataviasch Nieuwsblad* in een artikel over de Javasche Bank en Architectuur, op een minder apprecieerende wijze over den bouwmeester sprak, zelfs zóó ver ging, dat ter nadere omschrijving vermeld stond, dat het niet was de alombekende dr. Cuypers, maar slechts een „minder bekende neef". Het valt dan ook niet te verwonderen dat de redactie van het *Nieuws van den Dag*, den grond voor dergelijke uitlatingen zocht in misplaatste broodnijd; want zoo onbekend is de heer Cuypers niet, of hij behoorde onder de uitgenoodigde mededingers in de beruchte Vredes-paleis-competitie.

Maar ook in Nederland zelve werd de reis besproken en in het blad *Architectura* stond daaraan een artikel gewijd onder het veelbeteekenend motto „Marlborough s'en va t'en guerre". De inhoud daarvan is ons op dit oogenblik helaas nog onbekend, zoodat onze nieuwsgierigheid dubbel geprikkeld werd.

Thans is het zoover; de heer Cuypers is hier gekomen, heeft veel gereisd, veel gesproken, veel beweerd. En ten slotte debuteerde hij met zijn tentoonstelling van architectuur en kunstnijverheid te Batavia, waar hij volgens de uitnoodigingskaarten eene kleine toelichting zou geven op deze expositie. Wel heeft de architect getracht een causerie te houden, heeft daarbij veel gesproken dat te pas of te onpas was, maar de beloofde toelichting bleef uit.

Het gesproken woord en het karakter der tentoonstelling lieten in deze evenwel niet aan duidelijkheid te wenschen over. De vraag had zich toch reeds dadelijk aan ons opgedaan, of de reis des heeren Cuypers eigenlijk niet meer eene reclame-onderneming was voor eigen zaken, zoodat wij hier iets nieuws konden vinden, zoo iets van den architect-voyageur. En als dit waar bleek, kon vooraf worden gezegd dat de autoriteit — zoo die er was — daardoor op den achtergrond zou raken.

Het frappeerde ons in de allereerste plaats, dat de expositie van den heer Cuypers zelf uitging. Waarom niet in den Kunstkring? Deze vraag is overbodig, waar de heer C. het bestuur van het Koninklijke Instituut van Ingenieurs dank zegde voor de gelegenheid hem gegeven tot het houden der expositie maar een woord van dank van deze zijde achterwege bleef. Blijkbaar was het dus aangeboden en ongevraagd. Dat mogen wij minstens genomen vreemd heeten, afwijkende van de tot nu gehuldigde begrippen onder de bouwmeesters, van de etiquette die zij steeds onderling streng in acht nemen. Een architect is geen schilder of musicus of beeldhouwer. Door te exposeeren moeten deze hun producten verkoopen. De bouwmeester timmert altijd aan den weg, dat is *zijn* tentoonstelling. Heel iets anders is de pas gehouden tentoonstelling in Den Haag van bouwkundige teekeningen. Daar waren alle meesters vertegenwoordigd, doch op verzoek.

Hadden wij hier te maken met een pasbeginner, of met iemand van zeer beperkte practijk, soit. Maar ook dan hadden wij deze eigenaardige afwijking niet stilzwijgend voorbij laten gaan. Zeker konden wij dat niet doen, nu een man als C. met groote practijk, getuige de collectie teekeningen en photo's, aan het werk is. Indien het zijn doel is zich hier als architect te vestigen, waarom daar dan niet ruiterlijk voor uit gekomen?

Doch laat ons terugkomen op de vraag, of we hier een autoriteit op bouwkundig en kunstnijverheidsgebied te begroeten hebben.

Het valt niet te ontkennen dat de heer C. de houding aannam, alsof hij dat was, vermoedelijk steunende op de overtuiging dat niet bouwkundigen *zijn* woord als het ware zouden opnemen, en aangespoord door het feit, dat zijn bewegingen door den Archipel, trouw door de dagbladen werden gevolgd. Indien dit het geval mocht wezen, bedenke de heer C. dat de Europeesche wereld hier klein is, het locale nieuws gering, zoodat men al spoedig in dagbladen gevolgd wordt. En al zijn er geen bouwkundigen of slechts weinigen, de Indische maatschappij bestaat voor een overgroot deel uit gestudeerde mannen en vrouwen, die ook een oordeel hebben. Zoo aanstonds viel het dan ook op bij de uiteenzetting die de heer C. gaf, van zijn standpunt op het gebied der architectuur, dat niet alleen het huis, maar ook de inrichting door den bouwmeester moest worden ontworpen, hij daarbij den nadruk erop legde dat dit alles in de allereerste plaats moest wezen in overeenstemming met het individu waarvoor de woning bestemd was (wat een bof als de bouwheer een protserige aanleg heeft!). Geen enkel woord werd er van gezegd, dat een der eerste voorwaarden was, dat ook de geest, de opvattingen van den architect er in tot hun recht moesten komen, dat het hoofddoel der nieuwere richting om ook het interieur den bouwmeester op te dragen, juist bestond in het brengen van harmonie tusschen bouwwerk en stoffeering, tusschen het in- en uitwendige. En zou niet een autoriteit in de allereerste plaats dàt gesteld hebben? Nu sprak meer de directeur der meubelfabriek en metaalbewerkerij. Wat ge bestelt kunt ge krijgen, antiek, renaissance, modern. En de geëxposeerde photo's en teekeningen toonden dat ook duidelijk. Een type Cuypers is er niet in aan te wijzen. Van de half Nederlandsch, half Duitsche plompe renaissance-betimmering voor de eetzaal te Goch, tot Weener ûber-meubelen toe kon men er vinden. Het eenig wederkeerende — maar dat geeft geen type, — is het spiraal-motief voor allerlei versieringen van traploopers en tapijten, deurbeslag, hekjes en houtsnijwerk, glas in lood, en wat al niet meer.

Zeker is het handig, men krijgt zoo veel werk, maar het getuigt niet van een persoonlijkheid, door die overtuiging voorop te zetten. Zouden een Berlage, de Bazel, Kromhout e.a. dat ook doen? En zouden dergelijke autoriteiten zich ook maar zoo voor de vuist weg uitlaten over belangrijke onderwerpen, waarvan zij te voren geen goede nota genomen hebben? Zoo wèl de heer C. Daarvan waren wij reeds te voren overtuigd. Zijn maandelijksch prentenboek „Het huis oud en nieuw", op onverklaarbare wijze en met welke bedoeling voor zijn komst hier plotseling overal ter kennisname rondgestuurd — gaf eene serie ontwerpen voor ambtenaarswoningen in Indië, met bijbehoorenden text, die alleen konden voortkomen uit het brein van iemand, die zich maar half of in 't geheel niet op de hoogte heeft gesteld. Het verhaal dat hij daarin opdischte, dat wij ons hier in Indië staande in een houten vat baden, zal hij zeker niet bewaarheid hebben gevonden. Zijne platte daken, tegen zon beschut door een op kolommen dragend dak,

zal hij toch niet meer als slaapplaats projecteeren, tenzij alles zorgvuldig met muskietengaas wordt afgesloten, en ook dan nog niet. Zijn binnenmuren zal hij toch ter wille der vrijheid wel hooger optrekken, dan even boven de deuren? Maar het voornaamste is, dat zijn bewering dat deze door hem ontworpen gebouwen tegen matigen prijs te verhuren zijn, absoluut is uit de lucht gegrepen. Deze woningen uitgevoerd volgens zijn beschrijving en opvatting zullen meer dan het dubbele der gangbare typen kosten. Trouwens ook uit Europa hebben wij wel eens vernomen dat de werken onder den heer C. uitgevoerd, doorgaans zeer veel duurder kwamen te staan, dan men zich oorspronkelijk had voorgesteld. Doch dat geeft niets voor „richards," maar wel als het gaat om woningen van burgerlui.

* * *

Tot zoover geeft het artikel nu wel niet den indruk, dat de schrijver tot de vrienden en bewonderaars van den heer Cuypers behoort, maar men kan voor de daarin gemaakte opmerkingen de verklaring vinden, grootendeels in het optreden van den heer Cuypers zelf, die er zich vooraf niet genoeg rekenschap van schijnt te hebben gegeven, dat „de Indische maatschappij bestaat voor een overgroot deel uit gestudeerde mannen en vrouwen, die ook een oordeel hebben," tenminste zich een oordeel aanmatigen en alleen respect hebben voor een erkende autoriteit.

Bepaald scherp en min of meer hatelijk wordt de schrijver evenwel, waar hij vervolgt:

* * *

Maar ook ter vergadering gaf hij zich bloot, wat aangaat meespreken over zaken waarvan hij niet op de hoogte is. Nadat hij ons eerst verteld had, dat het doel der reis tweeledig was en wel ten eerste een bezoek aan de door hem geprojecteerde werken voor de Javasche Bank (ook al bewijsstukken voor hetgeen boven werd gezegd) en ten tweede in zijn functie van architect, voor de inrichting der Indische afdeeling op de tentoonstelling te Brussel, wist hij op een hoogst ongepaste wijze het Koningsplein-vraagstuk te sprake te brengen.

Met veel misbaar en een weeke taal, die men niet gaarne hoort van een bouwmeester, wiens persoonlijkheid in de allereerste plaats van kracht en ernstigen wil moet getuigen, trachtte hij duidelijk te maken dat, dat het Koningsplein oooo . . . zooo mooi was, een kostbaar monument het tegenwoordige geslacht nagelaten, en al wat wij reeds weten. En dat, nu men ging bouwen, men dat maar zoo niet mocht doen, dat moest een prijsvraag worden, het was een nationaal belang, en wat al niet meer. Was daarvoor de tentoonstelling op touw gezet, om autoriteiten bij elkaar te trommelen om ze middels vriendjes over te halen, tot het verbreken der opdracht reeds door de Regeering den heer Moojen verstrekt, hetgeen hem meer dan goed bekend was?

Deze handelwijze had de heer C. moeten nalaten vooral nu de heer Moojen in Europa zit, maar vooral indachtig aan het pas gebeurde met de Brusselsche tentoonstelling. Ook daar hadden de Nederlandsche architecten gaarne een prijsvraag uitgeschreven gezien voor het gebouw der Hollandsche afdeeling, maar toen bekend was gesteld dat de opdracht reeds den architect Kromhout was gegeven, onthield men zich van verdere agitatie. In verband hiermede zouden wij ook gaarne eens weten, waarom niet de architect Kromhout en wel de heer C. de Indische afdeeling inricht. Omtrent dergelijke aangelegenheden weten wij steeds weinig.

Doch om terug te komen op het Koningsplein. De argumenten die de heer C. voor de prijsvraag aanvoerde waren hoogst onhandig. Hij vergeleek het met het Damvraagstuk, waarbij hij zelf beweerde dat de Dam stond tot het Koningsplein, als zijn hand oppervlakte, tot de zaal waarin hij stond. Zag hij dan niet in, dat de Dam-quaestie in alle opzichiets anders is; alle leeken-toehoorders zagen dat wel.

Dáár een klein plein, knooppunt van tram-, rijtuig- en voetgangersverkeer; hiér een groote vlakte, een vierkant van een kilometer zijde, met wat verkeer langs twee zijden, aangevoerd slechts uit drie hoekpunten. Daar een beperkt oppervlak, dat het aanzien moet ontleenen aan de architectuur der omringende gebouwen; hiér eene onmetelijke vlakte, waarop elke gebouwgroep in het niet verzinkt.

(Slot volgt.)

Nog eens de motie van den Nederl. Aannemersbond.

De Redactie van het Weekblad „de Aannemer" heeft het noodig geacht eenige aanteekeningen te maken op hetgeen wij in ons nummer van 7 Aug. j.l. opmerkten, naar aanleiding van de motie van den Ned. Aannemersbond, betreffende de gunning van den Bovenbouw van het Vredespaleis.

Wij hebben die motie gequalificeerd als eene, die niets beteekent en die meening is in geen enkel opzicht gewijzigd door de aanteekeningen, die wij hier uit het bovengenoemde weekblad overnemen.

* * *

De Redactie van *De Opmerker* geeft hier een voorstelling van zaken, die ons, terwille van de juistheid der feiten, noodzaakt tot het maken van eenige aanteekeningen.

Allereerst dan kunnen we haar meedeelen, dat het verslag in ons blad zoo volledig en zoo juist mogelijk weergeeft 't geen gesproken is bij de behandeling van de onderhavige quaestie en dat er niets is weggelaten, want alles was geschikt voor publicatie; trouwens de vergadering was toen niet huishoudelijk, maar openbaar, zoodat de verslaggevers van andere bladen alle vrijheid hadden de geheele discussie te publiceeren.

Dit is ongetwijfeld *De Opmerker* ontgaan.

Had zijn Redactie hier wel nota van genomen — heel haar betoog, 't welk zichtbaar de strekking heeft den N. A. B. te prikkelen tot het doen van verdere mededeelingen in deze aangelegenheid, verondersteld dat dit mogelijk ware, had ze eenvoudig achterwege gelaten.

Tot ons leedwezen kunnen we aan haar groote nieuwsgierigheid niet voldoen, omdat er geen verdere bijzonderheden voor ons bestaan.

Doch waar in de tweede plaats bedoeld blad de aangenomen motie qualificeert als een, *die niets beteekent* en voorts de geheele behandeling der quaestie op de vergadering te Vlissingen niet meer

dan een vertooning noemt, daar wil het ons voorkomen, dat zijn Redactie het verslag niet goed gelezen heeft, althans de logische gedachtengang der bespreking niet heeft ontdekt.

Noch de bescheidenheid, die lag in de woorden van den heer W. v. Leeuwen Jr., „die noode uit zijn hoek" kwam, welke bescheidenheid voldoende verklaard wordt uit het feit, dat genoemde heer betrokken was in de aanhangige quaestie, heeft zij gevoeld, noch begrepen de logica in het gesprokene van den heer De Vlugt, die de zaak uit dit juiste oogpunt bezag: indien het Bestuur der Carnegie-Stichting inzake de gunning zich had laten leiden door de gedachte, dat de opdracht alleen kon geschieden aan een aannemer, die technisch en financieel bekwaam was voor het werk, dan *was* het op informatie uitgegaan, want dan *moest* het weten, wie aan beide eischen voldeed, maar dan kòn het ook niet anders, of een lagere inschrijver had de opdracht gekregen, om de eenvoudige reden, dat de soliditeit van gepasseerden boven alle verdenking verheven is.

Hier is dus maar een conclusie mogelijk n.l. dat het Bestuur der Carnegie-Stichting *niet* heeft geïnformeerd en zich door andere overwegingen heeft laten leiden.

Hoe de Redactie van *De Opmerker* dan ook durft te beweren, dat de redeneering van den heer De Vlugt alle grond mist, is voor ons volkomen onbegrijpelijk.

De juistheid er van, welke zich geheel aansloot bij de meening van den heer Den Hartog, werd dan ook zóó goed door de geheele vergadering gevoeld, dat de motie van het Dagelijksch Bestuur unaniem werd aangenomen.

Wanneer dan ook in genoemd blad beweerd wordt, dat die motie er „doorgedreven" moest door het gewone kunstmiddeltje van „acclamatie", dan geeft haar Redactie daarmede een duidelijk bewijs zeer weinig notie te bezitten van onze Bondsvergaderingen en zich door haar groote nieuwsgierigheid naar „wat daar toch achter zou zitten" heeft laten verleiden tot eene voorstelling der zaken, die èn onjuist èn beleedigend is.

Wanneer zij zoowel de correspondentie, gevoerd tusschen den Bond en het bestuur der Carnegie-Stichting, en de discussie op de Bondsvergadering nauwkeurig gevolgd had, zou ook zij erkend hebben, dat niets meer restte dan een protest, zooals de motie bevatte. Die tijd van onderhandelen was voorbij, de beweegredenen, die genoemd bestuur geleid hadden tot een willekeurige daad in zake de gunning, waren medegedeeld en aangezien die beweegredenen niet *die* waren, welke door den Bond als de juiste worden erkend, nl. die van technischen en finantieëlen aard, kon niet anders gehandeld worden dan gehandeld is. Het advies van *De Opmerker*, dat de Bond de eer aan zich had gehouden door anders op te treden (hoè zegt het blad niet) getuigt niet van veel doorzicht, daar een ander optreden tegenover het bestuur der Carnegie-Stichting, „die er niet tegen opziet, de Tweede Kamer, waar het pas geeft, met een kluitje in het riet te sturen", niet wel mogelijk is.

Juridisch toch zeker in geen geval, daarom zond de N. A. B. ook geen dagvaarding, die ongetwijfeld bij een andere was neergelegd, want het bestuur is gedekt door art. 21 van het bestek.

Wanneer *De Opmerker* dan ietwat smalend uitroept: „wat verbeeldt zich dan een vereeniging van aannemers te kunnen bereiken", als zelfs een Tweede Kamer door zoo'n deftig lichaam" met een kluitje in 't riet gestuurd wordt, dan maakt het blad zich toch waarlijk al te belachelijk.

Laten we het de verzekering geven, als er iets te „bereiken" was, dan zou de N. A. B. heusch niet stil zitten, maar wel andere middelen weten te vinden, doch er was niets te bereiken en daarom zou hij dwaas gehandeld hebben, indien anders opgetreden ware.

Geen andere weg was open dan die van protest, en die weg *moest* betreden worden.

Het stilzwijgen bewaren, wat *De Opmerker* noemt de eer aan zich zelf houden, zou lafheid geweest zijn, zou een bewijs zijn, dat men, waar 't een deftig lichaam goldt, niet tegen onrechtmatige handelingen durfde op te komen, handelingen, die lijnrecht ingaan tegen de beginselen van den Bond, die in de gunning van een werk een daad wenscht te zien, die berust op de technische en finantieele bekwaamheid van den uitvoerder, los van alle andere bijoogmerken en juist dáárom moest een protest uitgaan van den N. A. B. door geheel het land, een protest, zooals duidelijk wordt uitgesproken in de aangenomen motie, die juist weergaf, wat in den boezem van den Bond leefde.

* * *

Het is niet veel wat de Redactie van „de Aannemer" weet aan te voeren. om de beteekenis van de motie aannemelijk te maken, maar het doet ons toch genoegen, bevestigd te zien, dat het verslag der vergadering zoo juist mogelijk weergeeft hetgeen gesproken is bij de behandeling van het onderhavige geval, want nu kan, waar onze beschouwing geheel op dat verslag berustte, van een onjuiste voorstelling van feiten geen sprake zijn.

Meer nog dan uit het verslag, krijgen wij uit deze aanteekeningen den indruk, dat de geheele behandeling der quaestie niet meer dan een vertooning geweest is.

De logica van het gesprokene van den heer De Vlugt wordt ook nu door geen enkel feit gestaafd. Het is wellicht niet moeilijk geweest, de vergadering te doen gelooven in de logica van de bewering, dat hier maar een conclusie mogelijk was. Dit was wellicht de eenvoudigste weg, om de motie er door te krijgen, maar neemt niet weg, dat zij op een ongemotiveerde conclusie berust.

Het blijft onbewezen, dat het Bestuur der Carnegie-stichting *niet* heeft geïnformeerd.

Niettemin blijft de Redactie van „de Aannemer" dit volhouden, maar zij verbindt daaraan de veronderstelling, dat genoemd Bestuur zich door andere overwegingen heeft laten leiden.

Dit kan niet anders beteekenen dan andere overwegingen, dan die, welke de technische en financieele bekwaamheid der inschrijvers raakten en nu is het ons niet mogelijk uit deze veronderstelling iets anders te lezen, dan dat de Redactie van „de Aannemer" toch de mogelijkheid, dat er iets anders achter zou zitten, niet geheel uitgesloten acht, al schijnt men er belang bij te hebben, dit punt liever geheel onaangeroerd te laten.

Geen andere overweging echter dan, dat persoonlijke belangen in het gedrang zouden kunnen geraken, kan er o.i. toe geleid hebben, het voorstel van den heer van Leeuwen met bekwamen spoed van de baan te schuiven.

Waarom moet dit nu verbloemd worden, waarom komt men daar niet rond voor uit, in plaats van er behendig omheen te draaien?

Er is niets beleedigends in onze veronderstelling, dat men in den boezem van den Nederlandschen Aannemersbond meer van de zaak weet dan men zeggen mag of wil. De belanghebbenden kunnen goede redenen hebben zich daarover niet uit te laten, redenen die wij gaarne eerbiedigen.

Verkeerd is dan ook de opvatting, dat hierbij onzerzijds nieuwsgierigheid in het spel zou zijn, maar de beschuldiging tegen het Bestuur der Carnegie-Stichting in de motie neergelegd is van dien aard, dat zij niet uitgesproken had mogen worden zonder tegelijk de ten laste gelegde feiten met de noodige bewijzen te staven.

Misschien heeft de Nederlandsche Aannemersbond, die bewijzen tot hare beschikking, misschien ook niet, maar hoe dit zij, uit alles blijkt, dat men er niet mede voor den dag kan, wil of durft te komen, en waar dit zoo is ware de motie o.i. beter achterwege gebleven.

Het is ons volstrekt niet te doen, om te weten te komen „wat er wel achter zou zitten"; eigenlijk gaat dit alleen de, door het besluit van het Bestuur der Carnegie-Stichting, gedupeerde personen aan, maar wij herhalen dat, wanneer men in het openbaar iemand beschuldigt van willekeurige handelingen in strijd met de goede trouw, men dan ook met voor iedereen tastbare bewijzen voor deze beschuldiging voor den dag moet komen. Doet men dit niet, dan maakt de beschuldiger zich in het openbaar belachelijk en strekt zijn handelwijze zeker niet tot verhooging van zijn prestige.

Wij houden het Bestuur van den Aannemersbond voor te verstandig, om niet ten slotte in te zien, dat de motie een onhandigheid is geweest, die niet is goed te praten.

Vereenigingen.

GRIEVEN VAN DE OPZICHTERS VAN DEN WATERSTAAT IN NED.-INDIË.

(*Vervolg van bladz. 270*).

Er is geen enkel ambtenaarscorps aan te wijzen dat geldelijke verantwoordelijkheid wordt opgelegd in zulk een *bijzonderen vorm* als bij de Opzichters van den Waterstaat. Weliswaar worden ook Controleurs bij het Binnenlandsch-Bestuur wel eens met gewoon onderhoudswerken en uitvoering van nieuwe werken van geringen omvang belast, op zeer afgelegen plaatsen, doch de financieele beteekenis daarvan is zoo gering in verhouding tot werken door de Opzichters uitgevoerd, dat zij gerust buiten beschouwing kunnen blijven.

Ook zijn er andere categoriën van ambtenaren even als de Opzichters van den Waterstaat geldelijk beheer voerende, zooals Algemeene Ontvangers van 's Lands Kas, Recherche-ambtenaren enz., doch wat zijn deze ambtenaren anders dan louter bewaarders? Zij missen de bevoegdheid van dit geld iets — hoe weinig ook — uit te geven naar eigen inzichten. Al loopen de bedragen onder hun beheer ook tot in de millioenen per jaar, dan nog is de vorm waarin hun verantwoordelijkheid is opgelegd niet te vergelijken met die, welke aan de betrekking van Opzichter van den Waterstaat zulk een uiterst belangrijk cachet verleent en wel juist daarom omdat deze de bevoegdheid aan zijne betrekking ontleent om binnen ruime grenzen de onder zijne berusting zijnde gelden voor de uitvoering der werken naar eigen inzichten uit te geven.

Behalve de bovenbesprokene heeft de Opzichter ook de bevoegdheid op 's Lands kosten reizen te maken, zoo dikwijls hij dit voor eene richtige uitvoering zijner taak noodig acht. Weliswaar bestaan in sommige Gewesten bepalingen, die deze bijzondere vrijheid eenigszins beperken, doch in 't meerendeel der Residenties bestaat nog volkomen vrijheid op dit gebied, wat mede bijdraagt tot 't belangrijke dezer betrekking.

Is de geldelijke verantwoordelijkheid groot te noemen, de aard der werken en 't aandeel dat de Opzichter heeft in de tot stand koming daarvan dragen evenzeer bij tot de belangrijkheid zijner functie.

Waar in Nederland bij alle werken van eenige beteekenis 't dagelijksch toezicht wordt uitgeoefend door 2, 3 of meer personen, meestal wonende op of nabij 't werk, worden hier zulke werken uitgevoerd door den Opzichter alleen, daarbij geassisteerd door 1 Europeeschen tijdelijken Opzichter, al of niet met 1 of meer mandoers onder zijne bevelen. Behalve bij den Algemeenen dienst, waar men door meerdere vrijgevigheid op 't Departement der B. O. W. over meer en beter tijdelijk personeel beschikken kan, zijn de voor toezichtkosten gevoteerde bedragen over 't algemeen matig te noemen. De Opzichter moet soms 4 tot 10 werken tegelijk uitvoeren, veelal ver van zijne standplaats gelegen en moet zich in verband met zijne vele administratieve werkzaamheden dus kunnen verlaten op 't tijdelijk personeel.

Een sterker contrast tusschen toestanden hier te lande en in Nederland is haast niet denkbaar dan juist bij de hulp, die men heeft bij uitvoering van werken. Hier is men aangewezen op menschen die — de enkele goeden er onder niet te na gesproken — niet bijzonder geschikt zijn voor hun taak en 't baantje van tijdelijk Opzichter beschouwen als een laatste hulpmiddel om aan den kost te komen; in 't Moederland daarentegen heeft men te beschikken over uitstekend geschoolde in de praktijk doorknede vakmannen, wonende op of nabij 't werk in directieketen, door de ruime en flinke opvattingen, die men daar te lande heeft, daartoe in staat gesteld.

Voor groote werken, zooals de uitbreiding van de prauwhaven te Tegal, uitgevoerd door 1 tijdelijk Opzichter met enkele mandoers, onder leiding van den Waterstaatsopzichter, die slechts enkele uren van den dag op 't werk kon zijn en zelfs niet eens alle dagen 't werk kon bezoeken, zou men in Nederland hebben 1 Ingenieur met 1 of 2 Opzichters, die met hun drieën de geheele uitvoering zouden leiden. Voor werken door den dienst der Irrigatieafdeelingen uitgevoerd is dit evenzoo; de Verbindingsleiding tusschen de kalis Welang en Soerak in de Residentie Pasoeroean, oorspronkelijk begroot op f 60000.— en later met een belangrijk bedrag gesuppleerd, werd uitgevoerd door een Opzichter, daarin geassisteerd door een 2-tal werkbazen. Gaat men nu na dat tot dit werk behoorden een 15-tal kunstwerken en dat de lengte van de geheele verbindingsleiding ± 6 paal bedraagt, dan blijkt hieruit weder ten volle hoeveel hier gevergd werd van 's mans werkkrachten.

Al 't bovenstaande moge eenig inzicht geven in de belangrijkheid van de taak den Waterstaatsopzichter, hier te lande opgelegd, we voegen hieraan nog toe dat als we deze vergelijken met die van een *Gemeentearchitect* van een stad als *Maastricht, Groningen* of *Dordrecht* e. a. de eerste zeker niet zal achterstaan bij de laatste.

Van 1888 tot 1908 dus in 20 jaren tijds zijn er ± 25 Opzichters, na eervol ontslag uit 's Lands dienst gevraagd en bekomen te hebben, overgegaan in particuliere betrekkingen en zijn dit thans allen mannen met eene uitstekende positie.

Hieraan hebben de verschillende Gemeentebesturen (Gemeenteraden) op de hoofdplaatsen van Java zich gespiegeld; door eene ruime toelage voor reiskosten en eene toelage op 't traktement hebben zij den Opzichters getoond waardeering te hebben voor hun arbeid en de overtuiging bestaat dat als deze Besturen eenmaal zullen meespreken in eventueel aanhangige voorstellen omtrent classificatie van ambtenaren bij reizen tusschen Indië en Nederland, zij zeker blijken zullen geven een geheel andere meening te zijn toegedaan dan onze Regeering ten opzichte van de waterstaatsopzichters. Terecht zien zij in dat men door waardeering te toonen de beste ambtenaren tot zich trekt en behoudt.

VERGELIJKING VAN DE EISCHEN VOOR OPNAME IN 's LANDS DIENST, DEN OPZICHTER VAN DEN WATERSTAAT GESTELD, MET DIE VOOR ANDERE AMBTENAREN.

De jongeling, die de Gouvernements lagere school verlaat en zich wenscht te doen opleiden voor de betrekking van Opzichter bij den Waterstaat, heeft daartoe noodig 1e eene 4-jarige opleiding aan de Burgeravondschool te Soerabaja, dan wel de Koningin Wilhelminaschool te Weltevreden en buitendien, na zijn slagen in 't examen voor Opzichter, doorgaans nog minstens 1 jaar praktijk. 't Is een vruchteloos werk de exameneischen voor Opzichter te vergelijken met die voor Onderwijzer, (geen Hoofdonderwijzer), commies 3de klasse bij den Post- en Telegraafdienst en Adjunct Landmeter van het Kadaster, omdat ongelijksoortige vakken nu eenmaal niet te vergelijken zijn.

Dat de opleidingsduur voor elk dezer 4 betrekkingen ongeveer gelijk is, n. l. voor allen ± 4 jaar, wijst reeds op eene gelijkwaardigheid der examens.

Vergeleken we hierboven de opzichters van den Waterstaat met 3 andere categoriën van ambtenaren, er zijn nog verschillende andere wien men slechts 't *Klein ambtenaarsexamen* als eenigste eisch tot toetreding in 's Lands dienst stelt, hiertoe behooren:

a. Ongegradueerde Griffiers van landraden,
b. Rechercheambtenaren,
c. Commiezen op de bureaux,
d. Pakhuismeesters,
e. Algemeene Ontvangers van 's Lands kas,
f. Administrateurs bij den pandhuisdienst.

Voor al deze betrekkingen wordt dus geen andere examen vereischt dan 't Klein Ambtenaarsexamen, zijnde dit niets anders dan een zoogenaamd eindexamen van de Gouvernements lagere school, een examen, dat in Nederland onbekend is.

Zonder eenige bijzondere opleiding of speciale vakstudie zijn deze betrekkingen te bereiken langs den weg van 't *Klerkendom* en ligt 't voor de hand dat 't peil van algemeene ontwikkeling bij deze categoriën van ambtenaren in 't algemeen beslist laag te noemen is, toch behoeft men geenszins te vermeenen dat deze ambtenaren over 't algemeen minder berekend zijn voor hun taak.

Even als bij de Waterstaat-opzichters weten velen van hen zich door lust en ijver op te werken tot flinke degelijke dienaren, waardoor zij zich den weg tot bevordering zien ontsloten.

Hoe dit ook zij 't moet verwondering baren dat alle deze categoriën van ambtenaren als meerwaardigen van Waterstaatsopzichters beschouwd en behandeld worden.

Bij deze takken van dienst ziet men velen, die oorspronkelijk voor Waterstaatsopzichter studeerende, wegens gebrek aan verstandelijke vermogens de studie moesten opgeven, om tijdig elders een goed heenkomen te zoeken. Tot welke pijnlijke scheeve verhoudingen zulks aanleiding geven kan, vooral in 't binnenland, waar men zoo beperkt is in de keuze van omgang met anderen, laat zich licht verklaren.

Men ziet onder de Rechercheambtenaren dergelijke jonge mannen, die na enkele jaren Klerk en Opziener geweest te zijn, benoemd worden tot Verificateur 5de klasse, terwijl hun studiegenoot inmiddels benoemd is tot Opzichter 3de klasse van den Waterstaat; de eerste is dan de meerwaardige van den laatste, immers hij wordt bij deze benoeming direct waardig gekeurd 1ste klasse te reizen op de mailbooten, terwijl de laatste — de intellectueel beter aangelegde — onwaardig geacht wordt daarin mede te reizen en zijn geheelen diensttijd door van 't recht daartoe verstoken blijft, ook al heeft hij zich door energie den weg ontsloten om eenmaal Architect te worden, door 't zich bekwamen voor — en 't met succes afleggen van 't Architectsexamen. Zoodra hij echter na 20 à 25 jaren den Architectsrang bereikt heeft wordt hij in de 1ste klasse toegelaten. Hoe bitter grievend, vernederend en stuitend is zulks en hoe deprimeerend moet zulks werken op de lust en ambitie van den jongen Waterstaatsopzichter, die met de beste voornemens bezield vol illusie's zijne heerlijk schoone betrekking aanvaardde.

Had de mindere appreciatie van den werkkring des Waterstaatsopzichters door de Regeering geen andere gevolgen dan de zoo gehate afscheiding, men zou 't pijnlijke er van slechts gevoelen gedurende de reizen per mailboot, doch er zijn andere grieven, uit deze ergerlijke achterstelling ontstaan, waarop in een der aan 't begin dezer brochure bedoelde rekesten reeds gewezen is, en wel in het rekest d. d. Juli 1908, gericht aan de Tweede Kamer der Staten Generaal, waarin o. m. ook deze alinea voorkomt:

„dat zooals boven reeds werd opgemerkt die „grievende uitsluiting ook zeer ten nadeele zoowel „van het corps als van den Lande moet werken; „immers zal door de behandeling van Regeerings„wege der opzichters voornoemd als minderwaar„dige personen, ook de publieke opinie ze als zoo„danig beschouwen, en door minachtende behande„ling daarvan maar al te dikwijls blijk geven, wat „zonder twijfel van zeer nadeeligen invloed zal zijn „op het behoud en op den toevoer van goede „krachten hetzij uit Nederland of uit Indië zelf, „waardoor het opzichterscorps, ten spijt van de „toewijding en de energie van het betere deel daar„van, zal achteruitgaan, terwijl het Land zich uit „noodzaak zal moeten behelpen met werkelijk min„derwaardig personeel, wat juist in verband met „hun belangrijken, zelfstandigen en verantwoordelijken „werkkring, zal leiden tot groote financieële schade".

De publieke opinie mag slechts in de tweede plaats genoemd worden bij 't verkeerd beoordeelen en daarnaar behandelen van den Waterstaatsopzichter, het zijn de ambtenaren en daaronder in de eerste plaats de Bestuursambtenaren — die door de vernederende behandeling, die de Opzichters van de Regeering ondervinden misleid, veelal geen waardeering hebben voor de belangrijke diensten door deze ambtenaren den lande bewezen en vaak door hunne aanmatiging en arrogant optreden deze ambtenaren in moeilijkheden brengen.

Is zulks pijnlijk voor den hier te lande geboren en opgeleiden Opzichter, hoeveel te meer moet dit 't geval zijn voor hen, die uit Nederlond als zoodanig werden uitgezonden en met de waardeering, die allerwege den Waterstaatsopzichter aldaar ten deel valt, voor oogen, illusies hebben, die hier te lande maar al te spoedig omgezet worden in teleurstelling en verbittering.

Dat volgens de publieke opinie de Waterstaatsopzichter de mindere is van andere reeds genoemde ambtenaren en daardoor eerstgenoemde nog geweerd wordt uit sommige societeiten op Java, is mede een gevolg van de vernederende behandeling dezen ambtenaren door de Regeering aangedaan. Zulks zou reeds lang niet meer voorkomen als de Regeering tijdig de hatelijke achterstelling had opgegeven.

(Slot volgt.)

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 35. Iets over „Heimathschutz".
Het „Remonstrantenhaus" te Friedrichstadt a/d Eider door J. Verheul Dz., met afbeeldingen.
Ingenieurswerken en Aesthetica naar het Duitsch van H. S. Klette (Vervolg).
Sociale hygiëne. Amsterdam en de Woningwet, ontleend aan het Alg. Handelsblad.

Architectura No. 35. Dagteeken- en kunstambachtsschool voor meisjes, arch. H. P. Berlage met afbeeldingen en losse plaat.
Mariette.
Technisch Gedeelte. Architectsexamen (Ned.-Indië) 1908. — Brochure ter toelichting van de grieven van het Corps Opzichters van den Waterstaat en 's Lands B. O. W. in Ned.-Indie. — Cement syndicaat, Cementhandel en Cementverbruikers. — Rozenhout. — IJzerbeton in dienst der scheepvaart.

De Bouwwereld No. 35. Baden en Badhuizen, (Vervolg en Slot).
Villa „Hooftsburgh", Hilversum, Arch. Jac. J. Brandes te 's-Gravenhage, met afbeeldingen.
Losse plaat. Reproductie van een aquarel in vierkleurendruk, reclame voor de drukkerij van de firma F. van Rossen.

De Ingenieur No. 35. Statistiek van Centraal Stations voor Electrische Stroomlevering in Nederland.
Ontploffing van twee stoomketels te Eijgelshoven op 15 September 1908, (Slot) met afbeeldingen.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 35 Het stoomwezen over 1908. — Franco Brieven onder X. Y. No! — Gemengd — „Scherzer" Rolbruggen. — Meten van Stroomsnelheden.

De Aannemer No. 35. Ned. Aannemersbond, Mededeeling o. a. over de Middelbare Technische School.
Op de Middenstandstentoonstelling.
Wijziging Besteksbepalingen.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 9. Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (vervolg). — Het schmauchproces in den ringoven (vervolg) — De geologie der grondstoffen van onze klei-industrie. — De invloed van barytverbindingen op de klei. — Zwarte kleiproducten. — Veiligheidswet. — Het impregneeren van van dakpannen. — Wenken. — Ketelvuurhaarden met vuurvaste binnenvoering.

Deutsche Bauhütte No. 35. Das Haus „Zum Fanz" in Basel, door E. Bauernfeind bij een ontwerp van A. Romang te Basel.
Mietsetagen-Doppelhausgruppe, door R. A. Wolff bij een ontwerp van A. Fritzsche te Dresden.
Inhalt und Auslegung von Bauverträgen IV, door Dr. Hans Lieske.
Ueber Festsäle, bij schetsen van C. Bauer te Berlijn.
Stallgebäude für ein Herrschaftshaus, bij een ontwerp van L. Geissler te Hanau.
Raumstudien. Herrenzimmer, door F. Jussen te Worms.

Schoonheid en Onderwijs No. 5. In dit nummer deelt Anna de Ranitz iets mede over naald- en vlechtwerk in het Haagsche „Huis van Barmhartigheid", dat in hooge mate de belangstelling verdient, niet omdat het nog zoo heel veel bijzonders is, wat in die inrichting gemaakt wordt, maar omdat er uit blijkt, dat met goeden wil en weinig kosten wat gedaan kan worden, om bij de verpleegden in dergelijke inrichtingen den lust tot productieven handenarbeid op te wekken en daarbij tevens te werken op eenige meerdere ontwikkeling van het schoonheidsgevoel. Wanneer men nagaat hoe groot het aantal gestichten is, waar kinderen verpleegd en opgevoed worden en hoe weinig daar bij die opvoeding op het schoonheidsbeginsel gelet wordt, dan springt in het oog, welk een groot arbeidsveld hier voor de voorstanders van dit beginsel openligt en wordt ons de beteekenis duidelijk van hetgeen hier in alle bescheidenheid verricht is.
De aflevering bevat verder iets over Examen-teekeningen op het zwarte bord en een mededeeling over de Tentoonstelling van de Vakschool voor Meisjes in den Haag.

Het Huis, Oud en Nieuw No. 8. De Augustus aflevering van Ed. Cuypers maandschrift opent met een artikel van André Vlaanderen over het Wale Weeshuis te Amsterdam, voorzien van fraaie afbeeldingen, die den tegenwoordigen toestand weergegeven alsmede van reproducties van oude afbeeldingen. Het Wale Weeshuis aan de Prinsengracht werd in 1669 gebouwd door Adriaan Dorsman. De stichting was echter ouder en te voren gevestigd in een gebouw in de Laurierstraat, dateerend uit de eerste helft der zestiende eeuw.
In een volgend stukje behandelt H. M. Werner de waterpoorten te Amersfoort, de koppelpoort en de Monnikendam deze bekende welbewaarde overblijfsels van middeleeuwsche versterkingskunst.
De rubriek „Toelichting bij de platen" is in dit nummer weinig belangrijk.

Bulletin des Métiers d'art No. 1. Met Juli is de negende jaargang van het Bulletin aangevangen en na een kleine toespraak aan den lezer, vinden wij in de eerste aflevering een studie van Charles Billaux over Altaarparementen met afbeeldingen daarvan van de zesde tot de zeventiende eeuw.
Op een geheel ander terrein dan deze studie, verplaatst ons het artikel van den abt F. Nève over de Attische Grafstele. De Wouters de Bouchot wijdt vervolgens een waardeerende beschouwing aan het nieuwe raadhuis te Zeist en zijn architect J. Stuyvinga.
Belangrijk zijn de aan het slot als albumblad gegeven schetsen van middeleeuwsche vloertegels uit het museum te Soissons.

Sint Lucas No. 1. De zoogenaamde Nederlandsche uitgave van het Bulletin des Métiers d'art schrijft ook al IX jaargang op deze aflevering, ofschoon die niet geheel juist is en later tot verwarring aanleiding moet geven, te meer daar de inhoud geheel verschilt van dien van het Bulletin.
In het eerste artikel van de hand van M. C. Nieuwbarn wordt de verhandeling over de Beuroner kunstschool voortgezet. Daarna vervolgt en besluit Jac. van Gils zijn beschouwingen over de Bouwkunst in vroeger tijd. beschouwingen, die niet onsympathiek zijn te noemen, maar voor onzen tijd te uitsluitend retrospectief; althans wij betwijfelen of het gelukken zal daardoor den geest des tijds te leiden in de richting waarin de schrijver zelf zich beweegt. Het

nummer wordt besloten met een stuk over koperslagerij (Dinanderie) vroeger, naar wij meenen, reeds in de Fransche editie verschenen.

Klei No. 17. De vijfde der Architecten, die in hun werk beschreven worden, is G. van Arkel de bescheiden, maar verdienstelijke bouwmeester, een dergenen, die begonnen met pogingen, om den geest der Renaissance te doen herleven, allengs het ijdele van die pogingen inzagen en zich tot moderne opvattingen hebben bekeerd Aardig is het aan de hand der bij het artikel gegeven afbeeldingen dien ontwikkelingsgang na te gaan.

Behalve een stukje over „Partieele Aanbesteding" en een over „de Samenstelling van klei" trok een artikeltje getiteld „Op den uitkijk I" onze aandacht om zijn aanhef, waarin de schrijver zegt:

„Het kwam mij, van den aanvang af, goed gezien voor, dat de Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten van haar orgaan „Klei" niet uitsluitend een vakblad wilde maken, doch dat zij ook de architecten als lezers wenschte. Immers aanzien doet gedenken, en, zal de nijverheid de vlucht nemen. die de baksteenfabrikanten verlangen dan is de medewerking der architecten in de eerste plaats noodig."

Wij kunnen ons met deze opvatting in het geheel niet vereenigen, omdat volgens onze meening de Nederlandsche Baksteenfabrikanten in de eerste plaats aan een degelijk vakblad voor zichzelf dringend behoefte hebben en de architecten al heel weinig behoefte aan nog meer vluchtige beschouwingen over quaesties van den dag, nu van het standpunt der steenfabrikanten bezien.

Onzes inziens zouden degelijke artikelen over onderwerpen tot het vak van den steenfabrikant behoorende, meer dan de hierbedoelde beschouwingen, kunnen rekenen op de belangstelling van den architect, die de baksteen een goed hart toedraagt en ook meer kunnen bijdragen de belangstelling te winnen van hen, die dikwijls door onvoldoende bekendheid met het Nederlandsch fabrikaat, daarvoor niet veel gevoelen.

Waarom niet liever eens een grondige beschrijving gegeven van eenige Nederlandsche steenfabrieken, van hun inrichting en van hetgeen er vervaardigd wordt. Dit kon zoowel voor den steenfabrikant als voor den architect interessant en leerzaam zijn, of vreest men wellicht met iets dergelijks de concurrenten te wijs te maken?

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

HAARLEM. Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Augustus bezocht door 876 belangstellenden. De aan het Museum verbonden boekerij was gedurende deze maand gesloten doch werd 1 September wederom voor het publiek geopend. De nieuwe catalogus der boek- en plaatwerken is gereed gekomen en wordt verkrijgbaar gesteld voor wie van de boekerij gebruik wenschen te maken.

In de aan het Museum verbonden school voor Kunstnijverheid werden de daglessen op 1 September hervat. Vrouwelijke en mannelijke leerlingen kunnen zich voor het volgen van den cursus alsnog laten inschrijven.

UTRECHT. Dezer dagen is het bestuur van de te Utrecht op te richten Middelbare Technische School ten stadhuize door den wethouder Mr. D. Ragay, geïnstalleerd. Het bestuur bestaat uit de volgende heeren: J. N. Hendrix, voorzitter van den Nederl. Aannemersbond W. de Vlugt, secretaris van dien bond; F. de Herder, te Zwolle; J. v. Noordenne, te Utrecht; H. F. Boersma. te Den Haag; C. van Straaten te Utrecht, en mr. F. H. Abbing, directeur van het bijkantoor Utrecht van Labouchère Oijens en Co.'s Bank. Beide laatstgenoemde leden zijn door het gemeentebestuur toegevoegd De bestuursfuncties zijn als volgt verdeeld: J. N. Hendrix, voorzitter; J. van Noordenne, vice-voorzitter; mr. F. H. Abbing, secretaris-penningmeester

Vrij zeker is het dat de bouw der school in de maand September zal worden aanbesteed.

DORDRECHT. Het Nuts-Departement te Sliedrecht heeft besloten tot oprichting van eene vakteekenschool met 1 October a. s., in verband met het honderdjarig bestaan van het Departement in Januari e k.

ROTTERDAM. Te Rotterdam is op 21 Augustus omstreeks half drie een gedeelte van den kaaimuur aan de noordelijke zijde van de Rijnhaven over eene lengte van 60 meter ingestort.

Men ontdekte even te voren een oogenschijnlijk onbeteekende verzakking, een kwartier later was het ongeval geschied.

Een electrische kraan, die een oogenblik gevaar liep, is tijdig in veiligheid gebracht kunnen worden en de loods van de naamlooze vennootschap „Blauwhoedenveem", op wier terrein de instorting plaats had, heeft geen schade geleden. Een lichter en een aak kregen averij. In de kade is een enorme bres geslagen, waarin het water nu het neerstortende zand omwoelt en waarin de ijzeren rails, die ter plaatse over de kade liepen nu omlaag hangen.

Men herinnert zich, dat eenige jaren geleden eveneens aan de Noordzijde van de Rijnhaven een stuk kaaimuur is ingezakt, over eene lengte van 64 meter. De terreinen van beide verzakkingen liggen ongeveer naast elkander.

Wat de oorzaak der instorting betreft, deze moet vermoedelijk hierin gezocht worden, dat, toen deze kaaimuur gebouwd werd, het nog niet gewoonte was bij de bouw den grond onder den rijzendam door middel van zandkistingen eerst afdoende te verbeteren. Van de thans verzakte kade is de rijzendam van 1892; de kaaimuur is van '93 Sinds dien is gebleken, dat het systeem van kaaimuurbouw zonder voorafgaande grondverbeteriug niet onder alle omstandigheden voldoende zekerheid biedt, blijkens later plaats gehad hebbende evenementen. Bij den aanleg van den kaaimuur langs de zuidzijde der Rijnhaven en langs de Maashaven is men dan ook, ten koste van belangrijk hoogere uitgaven, van dit systeem afgeweken.

(N. Rott. Ct.)

GOUDA. De Gemeenteraad heeft thans besloten tot het bouwen en inrichten van eene electrische centrale.

De begrooting daarvoor bedraagt ongeveer f 258,000.

Personalia.

— Voor de Examens-Handteekenen en de Perspectief, gehouden te Rotterdam waren opgeroepen acht cand. Geslaagd zijn de heeren: J. G. D. van Hell, Amsterdam; C. J. H. Hendriks, Arnhem; R. L. G. A. Junod, Arnhem; D. E. Langenberg, Amsterdam en F. H. Lazarom 's-Gravenhage.

— De voordracht voor directeur der ambachtschool te Veendam bestaat uit de heeren: P. de Bruin en J. J. Gerstel, beiden te Leiden; C. J. Jes te Brielle. J. van Leusen te Deventer en A. J. Munsterman te Assen.

— Ter benoeming tot leeraar in het teekenen aan de Burgeravondschool te Middelburg is aanbevolen de heer H. J Wattez leeraar aan de Ambachtschool aldaar.

— Voor leeraar aan de Teekenschool te Edam zijn voorgedragen de heeren: A. Versloot, te Woerden; J. H. B. Buthfer, te Winkel.

Vacante Betrekkingen.

Leeraar aan de Gemeente-Teekenschool te Purmerend. (Zie adv. in dit no.) (1)

— Onderdirecteur aan de Ambachtsschool te Rotterdam, tegen 1 Januari 1910. Vereischte volkomen bekendheid met werktuigkunde. Zich in persoon te vervoegen bij den Directeur vóór 26 Sept. a. s. (1)

— Jong Teekenaar op fabriekskantoor, op de hoogte van eenvoudig handteekenen, eenigszins kunnende ontwerpen, en bekend met Duitsch. Br.. lett. P 29, Adv.-Bur Meerkotter & Co. Heerengracht 375, Amsterdam. (1)

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar, voor dadelijk. Aanbiedingen onder No. 29091, aan het Bureau der N. Rott. Courant. (1)

— Bouwkundig Ambtenaar, voor de gemeente Lonneker, jaarwedde f 1000. Behalve met bouwwerken bekend met aanleg en rioleering van straten, en het leggen van Gas en Waterleidingbuizen. Stukken met adres op zegel vóór 10 Septemker a.s. aan den Burgemeester. (1)

(Vervolg Vacante Betrekkingen zie bijblad).

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM — **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Dienstaanbiedingen.

— Opzichter. Voor direct aan een fabriek, van werken in gewapend beton. Brieven onder no. 3960 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's Gravenhage. (2)

— Onderbaas in Timmerzaak nabij Amst., P. G., n. o. de 25 jaar. Sal. f 900 's jaars. Br. lett. M 18, aan Rouma & Co., Amsterdam. (2)

— Leerares of Leeraar voor het Teekenonderwijs. Akte M. O. aan de Leeuwarder Industrie- en Huishoud-chool Diploma Kunstnijverheidschool aanbeveling. Aanvangsalaris f 1000. Stukken en teekeningen voor 7 Sept. aan de Secretaresse v. h. Bestuur, Mejuffr. P. A. E. Oosterhoff, Weerd, Leeuwarden. (2)

— Teekenaar aan een Constructie-Werkplaats te Amsterdam. Sollicitaties onder no. 1434, aan het Advert.-Kantoor W. Beets, Singel 372, te Amsterdam. (2)

— Bouwkundig Opzichter voor direct, gedurende 2 of 3 maanden. Br. fr., lett. B A 854, N. v. d. D. (2)

— Directeur de Gemeente-Gasfabriek, te Raalte (Ov) Gastechnicus bekend met de fabrieksboekhouding. Jaarwedde f 800. Sollicitatiestukken in te zenden aan den Burgemeester van Raalte vóór 15 September e.k. (2)

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

23 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m.
10 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
17 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 120	„
10 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 100	„
4 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40—f 50	„
6 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 130	„
1 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	f —f 100	„
5 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 130	„
1 Werktuigk. Teek.	—26 j.,	f —f 60	„
2 Aank. Werkt. teek.	18—21 j.,	f 30—f 40	„
7 Electrotechniker	23—35 j.,	f 80—f 130	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 6 September.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-best.: het inrichten van een terrein achter de school voor gewoon lager onderwijs no. 91 aan den Amsteldijk tot speelplaats en het bouwen van eene schutting enz achter die school. Inl. ten kantore van den Ingenieur ten gemeentehuize van 10—12 uur de 3 laatste dagen voor de aanbesteding.

Winterswijk, ten 12 u. door het best. der ambachtsschool in het café Boer Balink: het vergrooten van de smederij der school; bestek ter inzage in gen. café; aanw. een half uur voor de best.; inl. verstrekt de directeur P. Brittijn.

Winterswijk, ten 12 ure door het best. der Ver. tot verbetering der volkshuisvesting: het maken van een harden weg en het aanbrengen van welputten en rioleeringen op Keizers aldaar; bestek en teekening ter inzage in het Volkskoffiehuis; inl. verstrekt de arch. H. van der Schaaf.

Deventer, ten 7 ure, door den heer H. J. Diekerhof, ten zijnen huize, Vonderstraat 24: het bouwen van een woonhuis en pakhuis aan de Smedenstraat: bestek en teekening ter inzage ten huize van aanbest.; aanw. gehouden.

Amsterdam, ten 1.45 ure. Door de Holl. IJzer Spoorw. Maatschap. in het Centraal station; bestek no. 1148: het maken, veren en opstellen van een ijzeren waterservoir met ijzeren steunstelling, houten servoirhuisje en bijkomende werken op stationsemplacement te Schiedam, ram. f 3000; bestek no. 1149: het uitvoeren grond- en spoorwerken, het vergrooten van vrachtgoederenloods, het opbreken en leggen van bestratingen en bijbehoorende werken op het stationsemplacement Delft, raming f 250.00. De bestekken verkrijgb. aan het administratiegebouw Droogbak te Amsterdam, Dienst van Weg en Werken kamer 150. Aanwijzing als in de bestekken vermeld.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**
„DE Nederlanden" van 1845.
's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.
Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908	„ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908	„ 84.314.868,07

BRAND · LEVEN · INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

DINSDAG 7 September.

Utrecht, ten 2 ure, Door de Maatsch. tot Expl. van Staatssp. aan het Centraalbureau in het Moreelse Park: bestek no. 1190: het uitbreiden van de goederenloods en eenige bijkomende werken op het station Tilburg, raming f 18.600. (Zie adv. in no. 34).

Nijmegen, ten 2.30 ure, door het gem. bestuur het bouwen van een muur langs den bestaanden afsluitmuur aan de Zuid-Oostzijde van de Israëlitische Begraafplaats aan Mariënburg. Bestekken met teek. zijn te bekomen ter gem. secretarie inl. worden gegeven ten kantore van den directeur der gem. werken.

Zeist, ten 4 ure, door den arch. J. M. Paap in hotel Huis ter Heide: het bouwen van stallingen, bergplaaten en oranjerie op het buiten Beukbergen aan den Amersfoortschen straatweg te Zeist; bestek en teek. zijn te bekomen bij het bouwk. bureau, Heerenstraat 11; aanw. gehouden.

WOENSDAG 8 September.

Amsterdam, ten 12 ure, door den arch. Arn. A. M. Bruning uit Haarlem in het Gebouw der Maatsch. tot Bev. der Bouwkunst onder R. K. aannemers: het bouwen van een retraitenhuis met kapel en zustershuis aan den Kerkweg te Noordwijkerhout, aanw. gehouden; bestek met

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

5 teek. te bekomen aan de lichtdrukinrichting van P. Rijnja aldaar.

Meppel, door het gem.-bestuur: de levering van 14000 vlakke straatklinkers, van 108000 eenigszins getrokken straatklinkers, 390 M. rechte trottoirband, 1200 M. gebogen trottoirband.

DONDERDAG 9 September.

's-Gravenhage, ten 2 ure. Door het gem. bestuur: het bouwen van een bijkantoor der gemeentebank van leening aan de Jan van Gojenstraat, hoek Gerard Doustraat, met woning. Aanwijzing 6 September 1909 te twee uren aan de Gemeentewerf, daarna ter plaatse. De voorwaarden zijn verkrijgbaar aan de Gemeentewerf.

Bathmen, ten 4 ure, door de heeren Hs. Lubberding en E. J. Botterman in het café van G. J. Koldeweij: het bouwen van een boerenwoonhuis onder de gemeente Bathmen met bijlevering van materialen; bestek en teekening ter inzage in gemeld café.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het gem.-bestuur: het rioleeren van de straat langs de noord-oost-zijde van de Visschershaven en het aanleggen, rioleeren en bestraten van een straatgedeelte tusschen de Visschershaven en de Vuurbaakstraat. Aanw. 6 Sept. te 11 uren aan de Gemeentewerf Groenewegje.

VRIJDAG 10 September.

Odijk, ten 1 ure. Door het college van kerkv. der Ned. Herv. Gem., in de pastorie: het sloopen der bestaande en het bouwen van een pastorie. Bestek en teekening bij den heer v. Nes. Aanw. gehouden.

Sloeteren, ten 2 ure. Door Gecommitt. uit het hoofdbestuur, in het Hoogehuis: het bouwen van een houten klapbrug over het afwateringskanaal, onder Schildwolde: Bestek ten kantore van den sec. van het waterschap te Siddeburen.

ZATERDAG 11 September.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem. best.: het verbouwen van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs der 2e klasse voor meisjes, genaamd Roemer Visscherschool aan den N. Z. Voorburgwal

Enschede, ten 3 ure. Door de Raad der geref. kerk in hare consistoriekamer: het maken van een kerkgebouw aan de Haaksbergerstr. te Enschede; bestek en teekening verkrijgbaar ten kantore van den arch.; aanw. 11 Sept. ten 1.30 ure.

MAANDAG 13 September.

Medemblik, ten 11 ure. Door dijkgr. en Heemraden van het Ambacht De Vier Koggen op het Koggehuis te Medemblik: het maken van 115 M. walmuur van beton, in de Vekendsloot onder Spanbroek; de bestekken zijn te bekomen bij den boekhandelaar K. H. Idema te Medemblik; aanw. 8 Sept. v. m. 11 ure; inl. geeft de hoofd-opz. A. Kater Jz. te Medemblik en de opzichter D. Mantel Sz. te Lambertschaag.

DINSDAG 14 September.

Utrecht, ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van staatsspoorw. aan het Centraal bureau in het Morcelse Park: bestek no. 1192: het verlengen en wijzigen der drink- en stationswaterleidingen, het maken van gasvulleidingen, het maken van twee sporen tot plaatsing van gaswagens en het maken van enige draineerwerken op het stationsemplacement te Utrecht, raming f 12500. (Zie adv. in no. 35.)

WOENSDAG 15 September.

Charlois, ten 1130. Door den bouwk. J. D. Uijterlinde uit IJselmonde in het café De Vergulde Letter in 3 perc. of in massa: het bouwen van een landbouwerswoning met stallen, het opstellen eener bestaande schuur etc. het maken van een oprijbrug met ijzeren poort en bijkomende werken: bestek en teck. zijn te bekomen bij aanbesteder.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het dep. van koloniën: den bouw van een kazernement voor de koloniale reserve te Nijmegen; aanw. gehouden; inl. zijn te bekomen bij den bouwk. ingen. J. Limburg Nassau Dillenburstraact 17, 's Gravenhage op 7, 9. 11 en 14 Sept. van 2 tot 3 uur nam.

Antiquariaat van „de Opmerker"

LACROUX. **La Brique Ordinaire.** 2de Serie. 80 platen in portefeuille *f* 18.—

F. C. D. BAUER. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75
Beide werken te zamen „ 1.25

BADON GHIJBEN en H. STROOTMAN. **Beginselen der Steikunst.** Breda. Broese & Co. 1873 . . . . . *f* 0.65

Tijdschrift v/h. Koninkl. Instituut v. Ingenieurs.
Verhandelingen: 1855—'77 22 deelen met platen 4o 1855—'75 in 12 h. led. bdn. '75—'77 in afleveringen.

Notulen: 1848—'50, '55—'56, '57—'68, '69—'77, 22 deelen met platen 1848—'68, 8o, '69—'77, 4o. in 3 h. led. bdn.

Register 1847—'74 3 stkn.

Uittreksels uit vreemde tijdschriften 1855—'68 13 dln. m. pln. 4o in 7 h. led. bdn.
Te zamen . . . . . f 12.—

J. BOUWMAN. **Bedijking, Opkomst en Bloei van de Beemster** met portret en kaarten, in 4 afleveringen. Purmerende

Oude Jaargangen van De Opmerker.

Bij de Administratie zijn nog verkrijgbaar complete exemplaren van:

De jaargangen **1901**
1903
1906
1907
1908

Van de overige jaargangen zijn de complete exemplaren uitverkocht, maar behalve van de bovenstaande nog losse nummers voorhanden van

De jaargangen **1902**
1904
1905

De jaargangen van 1900 en vroeger zijn geheel uitverkocht

De Administratie belast zich evenwel gaarne met het opsporen van exemplaren der uitverkochte jaargangen en is thans bij uitzondering en tijdelijk in staat een gaaf exemplaar van de jaargangen 1891 - 1899 (ook afzonderlijk te leveren.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 11 SEPTEMBER 1909. No. 37.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Uit Insulinde.

De Indische Pers over een Nederlandsch Architect.

(Slot.)

Uit hetgeen dan verder nog volgt over de quaestie van het Koningsplein, blijkt dat de schrijver het den heer Cuypers zeer kwalijk neemt, dat hij zich met de plaatselijke aangelegenheden van Batavia bemoeide.

De heer Cuypers had dit kunnen voorzien, wanneer hij bedacht had, dat men zoo iets in Indië niet velen kan, wat reeds menigeen op ander gebied heeft moeten ondervinden. Had hij te Amsterdam gezegd, wat hij nu te Batavia betoogde, dan zou men er in Indië weinig notitie van hebben genomen, nu was het anders en stelde hij zich bloot aan een waarschijnlijk ongemotiveerde critiek, want wij kunnen moeilijk aannemen, dat het de bedoeling van den heer Cuypers geweest is, zich te mengen in zaken, die hem niet aangingen, zaken, waarin bovendien reeds een beslissing genomen is. En voor verdachtmaking was hier zeker geen grond. Het was den spreker wellicht alleen te doen als architect zijn meening te zeggen over een vraagstuk, dat te Batavia algemeen besproken was. In Indië moet men daarmede voorzichtig zijn, zoo men niet met een zeker wantrouwen ontvangen wil worden. Men ontziet zich daar niet dit wantrouwen te uiten, wanneer zich daarvoor een gelegenheid voordoet.

Het vraagstuk van het Koningsplein is voor ons van te weinig belang, om er lang bij stil te staan, maar niet onbelangrijk is hetgeen de criticus in het tweede gedeelte van zijn artikel, aan de hand van de door den heer Cuypers tentoongestelde zaken, opmerkt omtrent diens werk.

Daaruit blijkt dat de schrijver meer van nabij met dat werk bekend is, dan wellicht menigeen in Indië. De critiek is niet altijd even welwillend, maar de juistheid van verscheidene opmerkingen kan niet worden tegengesproken.

Wij laten den schrijver nu weder zelf aan het woord:

* * *

En nu nog een wijle getoefd bij de tentoonstelling zelve. Keurig verzorgd stonden daar vele goede teekeningen, netjes geëncadreerd evenals de photo's. Helaas misten wij er platte gronden of andere teekeningen, die ons beter inzicht konden geven in de hier door gevelteekeningen en perspectieven weergegeven bouwwerken. Maar het was slechts voor leeken! Ook die hadden gaarne gezien of hij

er in geslaagd was, door het uitwendige het interieur te doen spreken.

Wat reeds van de meubelen gezegd werd, dat deze geen speciaal type vertoonden, waaruit de architect was te herkennen, kan dit ook opgemerkt worden van zijn architectuurproducten.

Dat de heer Cuypers, thans ongeveer een vijftiger, ook nog renaissance-typen heeft geschapen, valt niet te verwonderen. Dat hebben n.l. zijn tijdgenooten, tot Berlage toe, gedaan. Deze periode zagen wij vertegenwoordigd door het café Polen, op het Rokin te Amsterdam, en verder het meubelmagazijn der firma Janssen op het Spui, en het woonhuis van mevr. de wed. Texeira de Mattos nabij het Paleis voor Volksvlijt in dezelfde stad. Het laatste heeft met zijn zandsteenkleurige, rijk geornamenteerden gevel, hier en daar met goud aangezet, zeker een deftig althans een rijk voorkomen. De interieurs hiervan waren minder prettig, evenals de anderen, maar in zeer sterke mate veel te druk van meubileering. Overigens had dit tijdperk geen pretenties.

De overgangsperiode tot de meer moderne opvattingen vinden wij in het station te 's-Hertogenbosch, en het kantoor der Amsterdamsche Bank te Amsterdam.

Het eerste is een renaissance-type, van detailleering erg druk, en vooral in het timmerwerk en glas en lood armoedig van vorm. Een groote fout in dit bouwwerk is, dat de verbinding van de werkelijke royale hall, naar de druk bezochte wachtkamers, geheel uit het oog valt. Dit gebouw heeft vooral in de middenpartij een te sterk tentoonstellingsachtig type. Het genoemde Bankgebouw, met zijn zandsteenen gevel in een soort moderne Gothiek opgevat, ziet er rijker uit. Bij beide gebouwen valt het op dat de details niet stijlvast zijn. Gothische en renaissance-motieven vindt men er door elkaar, terwijl de Bank in zijn hall zelfs specimen geeft die als vermicelli-stijl hier te boek staan.

Beter is C. geslaagd waar hij met eenvoudige restauratie, of toepassing van oude vormen belast is, zooals in de sociëteit Amicitia te Dordt, het magazijn van den Amsterdamschen antiquaar Etienne Delanoy, waarbij vooral de binnenplaats met de galerij en spiltrap aardig is opgelost. Deze zijn evenals het heerenhuis op de Vijverberg nabij het Mauritshuis in Den Haag in Hollandsche renaissance. In dit laatste is het jammer dat in de borstweringen onder de ramen, plotseling hoogst modern ornament is aangebracht, gelukkig erg oppervlakkig. Meer bevreemding wekt het op, dat in dit gebouw het interieur plotseling zeer modern is opgelost. Dat zou men van buiten niet verwachten, doch strookt geheel met de opvattingen van den heer C. Overigens zijn de beste specimen, altijd die van bescheiden omvang, terwijl zijn werk eenheid absoluut mist. De hand van zijn teekenaars — en hij heeft goede — komt te veel voor den dag. Hij leidt ze niet op, doordringt ze niet van zijn ideeën, zooals zijn oom dat deed, waardoor diens werk overal één geest ademt, zooals dat ook bij Berlage en Kromhout het geval is.

Cuypers behoort meer tot het genre Hooykaas, Verheul, Liefland, meer zakenman dan bouwkundige. Zijn kleine optrekjes te Noordwijk en Aerdenhout zijn eenvoudig, zonder pretentie. Een geheel ander type vertoonen weer de villa's van den heer Stoop te Dordt, en die achter het Museumgebouw te Amsterdam. Deze zijn rijk in dakoplossing, kleur en materiaalgebruik, evenals zijn eigen woonhuis. Beter en rustiger is het heerenhuis op de Maliebaan te Utrecht, dat vooral door de mooie kleur der baksteen, tegen de natuursteen en het leien dak, een prettige indruk maakt. Geheel uit dit kader valt het landhuis te Laren, waar de goot plotseling voor den topgevel op Duitsche wijze is doorgetrokken. Dan komt in eens weer het landhuis Vogelensang, eene poging tot een achttiende-eeuwsch kasteel.

Die onvastheid van stijl spreekt echter het meeste uit de geëxposeerde inzendingen voor het Vredespaleis. De renaissance-oplossingen waren niet gelukkig. In het algemeen kwam het voor dat de geweldige middenbouw, te zwaar was tot de gevels, die daarvoor te veel raamopeningen vertoonden, te veel geleed waren.

Het beste was nog die oplossing, welke sterk aan het Rijksmuseum te Amsterdam herinnerde, wij meenen ingezonden onder het motto „pro humanitate", ofschoon de hoekrisalieten, door de veel te groote figuren, zeer misvormd waren. De variant, waarbij op de hoekbouwen torens waren ontworpen, was beneden het middelmatige. De onderbouw hiervan was ongeschikt om een toren te dragen, veel te groote venstergroepen, en te groot in oppervlakte voor den toren die er uit verrees. Overgangsvormen ontbraken. De toren was als het ware uit het dak gehaald, bij wijze van ruiter, doch daarvoor weer veel te zwaar. Hij dreigde door het dak heen te zakken. Maar vooral de vorm hinderde ons. Blijkbaar was er naar gestreefd een Nederlandsche renaissance-vorm aan te geven, zooals Hendrik de Keyzer op zijn Zuidertoren. Het resultaat is echter dat de gedachte wordt opgewekt aan de Russisch Byzantijnsche uivormige bekroningen.

Hoe geheel anders was weer niet de opvatting van dat meer Duitsche ontwerp, met de koepelvormige bekroningen, als teekening in blauw-groene toon aardig opgezet, niet als conceptie.

Maquette's in photo vertoond gaven nog meer variaties, met en zonder daken, maar alle oplossingen misten eene verheven uitdrukking en een eigen karakter. Het waren gebouwen zonder meer.

De ontwerpen van Berlage en Kromhout bijvoorbeeld, daargelaten of ze mooi waren of leelijk, getuigen in alle geval dat die meesters getracht hebben het grootsche van de stichting in hun gebouw neer te leggen, dat de geest ademde van al hun werken. Deze vielen dan ook dadelijk op, op de indertijd gehouden tentoonstelling, hetgeen niet van C's ontwerpen gezegd kon worden. Zij hadden dan ook een bescheiden plaatsje in het laatste der bovenzaaltjes.

Er waren nog veel meer specimen tentoongesteld, alle uiteenloopend van karakter, beter en minder goed.

De oplossing van het Damvraagstuk, beviel qua architectuur maar matig, was veel te barok, vooral in de topgevels, vooral vergeleken bij het strenge Paleis van Jacob van Campen. Wellicht was hier de schuld aan de maquette, want het ontwerp voor de vereenigde societeiten voldeed beter, toen het als perspectief teekening onlangs in de Bouwwereld stond opgenomen.

Heel erg uit den band sprongen de ontwerpen voor de grafmonumenten, die een sterk Weensch cachet droegen, vooral wat de wijze van teekenen betreft.

Onder de grootere gebouwen voldeed beter het Zusterhuis van het Heilige Hart aan de Beeklaan te 's-Gravenhage. Dit gebouw heeft een zeer opvallend voorkomen te danken aan de eigenaardige cobalt-blauwe gloed die over de baksteen ligt. Elders had ik dat nog nooit gezien.

Ook het gebouw voor het Algemeen Handelsblad op de Voorburgwal te Amsterdam heeft zijn eigenaardigheden, vooral in de overbouwen van den gevel, hoewel deze minder bevallen. De lijnen der console's zijn wel wat erg slap.

Onder de kleinere geslaagde typen mogen gerekend worden de woningen voor het Waterstaatspersoneel te Ter Neuzen en Sluiskil. Erg dunnetjes echter zijn de stationsgebouwtjes voor de Noord-Ooster locaalspoorweg.

Alvorens over te gaan tot de Indische ontwerpen, nog een enkel woord over de interieurs en de kunstnijverheidsproducten. De eerste vielen sterk op door de kraag geteekende krijtschetsen. Dat is weer geheel afwijkend van al het overige. Blijkbaar weer een speciaal teekenaar, wiens hand vaardig genoeg is om in alle stijlen te werken. Vooral de rieten meubeltjes weet hij smaakvol weer te geven. Niet minder waren de interieurs als aquarel behandeld, zooals die van het huis op den Vijverberg.

Dit alles getuigde wel dat het huis in staat is alles te leveren. Vooral het koperwerk doet aardig. De catalogi hiervan en van die rieten meubelen zijn op prijzenswaardige wijze uitgegeven.

Uit dit alles blijkt wel dat de heer C. de ware man is om aan het hoofd eener dergelijke inrichting te staan, hij weet zijn krachten te kiezen. Zijn handelsgeest is goed ontwikkeld. Maar voert die blijkbaar niet al te ver, als we zien dat het atelier zelfs rieten manden levert voor stoomwasscherijen e.d.?

Ook had hij specimen van Hollandsche kunstnijverheid medegebracht, werk van Joost 't Hooft en van Jan Schouten. Hij bracht dat mede, prees het aan, het kost niets, vroeger 30 cts., thans 15 cts. de tegel! franco boord!

En hij deed alsof hij iets nieuws vertoonde! en was verwonderd het hier niet aan te treffen. Toch niet, heer Cuypers! Het gebouw der N. I. S. Mij. te Semarang heeft zijn glas in lood ramen van Jan Schouten. De sectiel moet daar nog komen; de plaats is er, doch het geld is op. En in den normalen bouw zijn geen dubbeltjes voorhanden. Ook niet bij het gouvernement. Daar moet zuinigheid voorzitten. Alles moet uit de gewone middelen betaald worden, Indië heeft nog geen financieele zelfstandigheid.

Hier is het anders dan in Europa, en elke kleine luxe die daar gepermitteerd is, drukt hier dubbel zwaar. Ten eerste moet alles worden aangevoerd en ten tweede zijn de afmetingen van alle lokalen hier zeer veel grooter. De duitenquaestie is een der zaken waarop de architect hier in de eerste plaats moet letten. Dat dit den heer C. ontgaan is, bleek reeds uit hetgeen omtrent de ontwerpen der beambtenwoningen was gezegd. Zijn tentoongesteld huis voor den concierge van de Javasche Bank te Medan was dan ook een resident waardig. Jammer dat het fronton in den voorgevel zoo misteekend is. Ook hier heeft de heer C. den renaissancevorm weder opgehaald, evenals voor het agentschapsgebouw zelf.

De photo's, waardoor dit werk gerepresenteerd was, gaven niet bepaald een bevredigenden indruk. De lange spleetvormige entrée, met de toegangen zijwaarts, de koepel, die te laag is in verhouding tot het gebouw zelve, brengen het niet boven het gewone peil, dat wij hier steeds aantreffen. Bovendien deelt het dus met onze bestaande typen, alle fouten die aan dit systeem kleven. Een behoorlijk overdekte entrée ontbreekt, de ramen zijn veel te hoog in verhouding tot hun diepte, en daar het gebouw uit een groot lokaal bestaat, met deze lichtopeningen aan alle zijden, zoodat de zon altijd moet binnen schijnen, verwondert het ons niet dat klachten over warmte en te veel licht, ons aldra na de indienstneming bereikten. Daarover zal niet geklaagd worden bij het gebouw der N. I. S. Mij. De architecten Klinkhamer en Ouendag zijn te veel bouwmeester om in Geschwärm over architectuur en kunst, de practische eischen over het hoofd te zien.

Wij mogen het hierbij laten en kort resumeeren dat het werk dat de heer Cuypers vooral het in dit land vertoonde nu juist niet bevestigt dat wij hier een baanbrekende autoriteit op bouwkundig gebied te begroeten hadden, doch wel een der betere architecten, die niet tot scheppen maar tot toepassen geroepen zijn, dat verder zijn handelsgeest verder gaat dan strookt met de goede gewoonten onder zijn collega's en dat ten slotte zijn optreden gedurende zijn verblijf in Indië hem niet bepaald recht geeft op onze sympathie. Integendeel, behalve zijn eigen persoonlijkheid waren daarvan vrienden en couranten wellicht de oorzaak. Niet iedereen is bestand tegen lof!

C. J.

* * *

Men ziet uit het bovenstaande, dat de critiek op het werk van den heer Cuypers meer zakelijk is, dan die op zijn wijze van optreden.

Aan het slot kan de criticus zich echter niet bedwingen, om met den architect ook nog eens even de persoonlijkheid onder handen te nemen. Dat de schrijver den heer Cuypers niet bepaald sympathiek gezind is, had hij aan het slot niet behoeven te resumeeren, dit blijkt voldoende uit den toon van het geheele artikel.

Of de meening van C. J. door meerderen in Indië gedeeld wordt kunnen wij niet nagaan. Zoo dit het geval is, zal het succes van de in elk geval energieke onderneming van den heer Cuypers niet groot zijn te noemen.

Voor collega's, die wellicht zijn voorbeeld mochten willen volgen, kan echter het bovenstaande tot leering strekken, en ook voor hen die dit niet zouden willen of kunnen is het zeker niet zonder belang zich daaruit een denkbeeld te kunnen vormen, hoe men in Indië denkt over den architect en zijn werk en te vernemen, dat men ook daar het bestaan erkent van een usance, die den architect verbiedt sommige grenzen te overschrijden, en de kennelijke bedoeling om zaken te doen te veel op den voorgrond te laten treden.

Een nieuwe vloerconstructie in gewapend beton.

De in Duitschland gepatenteerde „Zylinder-Steg-Decke" heeft naar het schijnt daar en elders in het buitenland zeer spoedig toepassing gevonden en door hare technische, economische, en hygiënische voordeelen bij scholen, ziekenhuizen en andere openbare gebouwen tot heden zeer goed voldaan.

De schijnbare zwakke slechts 3—5 c.M. dikke liggers van gewapend beton, mogen aanvankelijk er weinig betrouwbaar uitzien, wanneer men echter de gereedgemaakte constructie ziet en haar weerstandsvermogen nagaat door berekening der spanningen, die er in kunnen optreden, zoo zal men bevinden, dat hier zonder gevaar voor de veiligheid, van beide bouwstoffen beton en ijzer, tot het uiterste partij getrokken is.

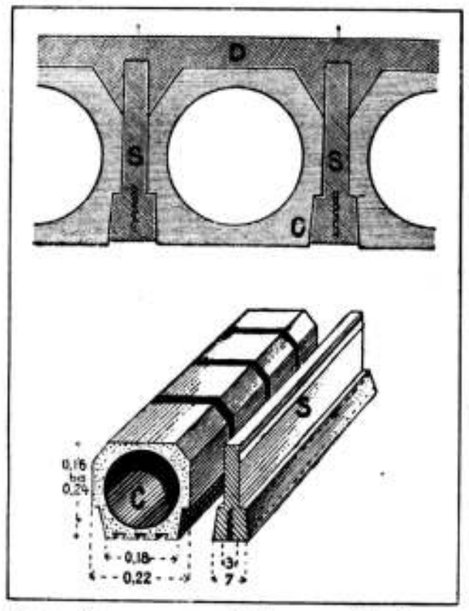

Toch stiet men o. a. te Hannover bij de eerste voorgenomen toepassingen op moeilijkheden van de zijde van het bouwtoezicht. De bedenkingen die men maakte betroffen de aanhechting van de beton aan het ijzer en verder het gevaar voor verbreking van het verband der samenstellende deelen bij doorbuiging van den vloer. Tot de toepassing der holle vulstukken uit slakkenbeton werd geen toestemming gegeven, omdat men vreesde dat bij doorbuiging een zijdelingsche uitwijking der liggers zou plaats grijpen, waardoor de vulstukken verbrijzeld zouden worden.

Om deze bedenkingen weg te nemen besloot de fabrikant een belastingsproef met de constructie te nemen.

Tot dit doel werd op 12 November 1908 in tegenwoordigheid der stedelijke Hannoversche bouwpolitie een voor een gebruiksbelasting van 250 K.G. per M². berekende proefvloer van 4.365 M. lengte en 0.85 M. breedte en een spanwijdte van 4.22 M. gemaakt. De daarvoor gebezigde liggers van bovengeschetst profiel waren, met gebruikmaking van ongewasschen zand en grind, het laatste tot een grootte van 15 mM., in de fabriek bij een mengingsverhouding van 1:3 gereedgemaakt; voor het ingelegde ijzer was een wafelbandijzer No. 7 met een doorsnede van 2.5 cM. gekozen, zonder ombuiging der einden. De vulstukken waren samengesteld uit ½ deel cement, ½ deel hydraulische kalk, 3 deelen zand en 3 deelen ketelslakken.

Vulstukken en liggers waren bij de samenstelling van den vloer vier weken oud. Over deze droog in elkander gezette constructiedeelen werd een deklaag gebracht en aangestampt, eveneens met gebruikmaking van ongewasschen zand en grind in een mengingsverhouding van 1:5. Voor oplegging dienden 85 cM. hooge betonblokken en de druk van den vloer werd op deze blokken overgebracht door platijzers van 60 × 4 mM.

Op 13 Januari 1909 vond toen, in tegenwoordigheid van verscheidene heeren van het Ingenieurslaboratorium der Technische Hoogeschool, van ambtenaren van de bouwpolitie en verschillende belangstellenden, de beproeving plaats. Liggers en vulstukken waren toen 12 weken oud de deklaag 8 weken.

Bij het ontbreken van zijmuren waren vier gesmeed ijzeren klemmen van 60 × 4 mM. aangebracht, om een zijdelings uitwijken der buitenste liggers te voorkomen.

Gedurende de belasting werden de volgende waarnemingen gedaan:

1e. De doorbuiging in het midden werd met een Griots meetinstrument juist in het middelpunt onder een vulstnk gemeten, terwijl een tweede doorbuigingsmeter in het midden onder een der liggers was aangebracht.

2e. Voor het meten van de doorbuiging der buitenste liggers waren in het midden daaraan papierstrooken met millimeterverdeeling bevestigd, die met een waterpasinstrument werden waargenomen.

3e. De controle op de eventueele zakking van de steunblokken werd bewerkstelligd door een tweede waterpasinstrument, gericht op vooraf nauwkeurig op de blokken afgeschreven horizontale lijnen.

De eerste scheuren werden bij een belasting van 1227 K.G. per M². en een doorbuiging van 9.4 mM., waarvan echter nog het gemiddelde van de zakking der steunblokken afgetrokken moet worden, in de trekzone in het midden der buitenste liggers waargenomen. Eerst bij 1630 K.G. per M² trad een vergrooting dezer scheuren in.

De breuk volgde bij een belasting van 2037 K.G. per M². tengevolge van afscheuring der beton van het ijzer, bij de rechter oplegging van den buitensten ligger.

Bij het afbreken van den vloer bleek, dat een loslaten van de deklaag van de liggers niet had plaatsgehad. Integendeel had zich de jongere beton van de deklaag zoo innig met de bereids vier weken oude beton der liggers verbonden, dat het zelfs niet meer mogelijk was met een zeer scherpen beitel de deklaag van de liggers te scheiden. De oude en de jonge beton sprongen bij den beitelslag als een stuk weg.

De liggers vertoonden wel scheuren in de trekzone, maar slechts aan de breuk van den buitensten ligger had de beton van het ijzer losgelaten.

Wel merkwaardig was, dat geen enkel van de vulstukken verbrijzeld was, behalve een dat reeds bij het aanstampen van de deklaag was gescheurd. De op 250 K.G. per M² berekende vloer heeft bij de breuk een totale last 7300 KG. overeenkomend met een gebruiksbelasting van 2037 K.G. per M². of het 8.15-voudige van de berekende belasting gedragen.

Dat nog niet een hooger cijfer bereikt werd is wellicht daaraan toe te schrijven, dat de beton van de deklaag slechts vochtig aangebracht werd, terwijl dit feitelijk moet geschieden in den vorm van een brijachtige massa, die goed tusschen de liggers en de vulstukken kan dringen en alzoo een vaste verbinding van het geheel tot stand brengen.

Verheffing van den Stand der Architecten.

Toen verleden jaar de Nederlandsche architecten pogingen deden om hun stand te verheffen, hebben wij het een en ander medegedeeld omtrent de wijze, waarop men dit doel in het Royal Institute of British Architects trachtte te bereiken.

Wij gaven toen de verklaring, die ieder Fellow moet onderteekenen, en die dus luidt:

„Ik ondergeteekende, gekozen als Fellow van het „Royal Institute of British Architects, verklaar bij „dezen, dat ik den leeftijd van 30 jaar bereikt heb „en gedurende zeven achtereenvolgende jaren als „patroon de practijk der bouwkunst heb beoefend; „en, nademaal ik gekozen ben, beloof ik en verbind „ik mij, geen commissieloonen van handelaren noch „anderen, noch andere ongeoorloofde commissie„loonen te zullen aannemen, hetzij in betrekking tot de „werken, die ik uitvoeren zal, hetzij in mijn anderen „werkkring; ik verklaar verder, dat ik de statuten en „huishoudelijke reglementen van het gezegde Institute „gelezen heb, dat ik er mij aan onderwerp en er „mij naar zal gedragen, zoolang ik Fellow ben, en „dat ik mij ook onderwerp aan en zal gedragen „naar gezegde statuten en reglementen, wanneer zij „later gewijzigd mochten worden; en dat ik, door „ieder wettig middel, dat mij ten dienste staat de „belangen en het doel van het Royal Institute of „British Architects zal bevorderen".

Dit jaar is het Royal Institute of British Architects bezig met het herzien van zijn wet. Een voorstel werd gedaan, om de verklaring te veranderen, door daaraan toe te voegen, dat de Fellow belooft, geen belangen te zullen hebben bij ondernemingen, op het bouwvak betrekkelijk, en niet te zullen deelnemen aan prijsvragen, die worden uitgeschreven op een wijze, welke strijdt met de bepalingen, door het Royal Institute of British Architects vastgesteld.

De tegenstand, die de voorgestelde veranderingen ondervonden, toen er in de vergadering over werd beraadslaagd, was misschien het beste bewijs voor de noodzakelijkheid van scherper bepalingen. Het bleek, dat vele Fellows wel belang hadden bij ondernemingen, op het bouwvak betrekkelijk en dat zij deelnamen aan prijsvragen, die volgens de bepalingen, die vastgesteld zijn, niet door den beugel konden.

De Voorzitter stelde voor, de bepaling omtrent de belangen dus te lezen: „Ik beloof, dat ik geen belang zal hebben bij eenige levering ten behoeve van een werk, waarmede ik belast ben, tenzij als aandeelhouder in een naamlooze vennootschap, hetwelk ik echter vooraf aan den opdrachtgever zal mededeelen."

De bedoeling bleek te zijn, dat, wanneer een architect bijvoorbeeld aandeelhouder was in een timmerfabriek, een kunstnijverheidsinrichting, een cementfabriek of iets dergelijks, hij, alvorens hij in een bestek het product dier fabrieken voorschreef, eerst den bouwheer moest melden, dat hij, architect, aandeelhouder was, en het aan dien bouwheer moest overlaten, of deze de voorgeschreven fabriek al of niet wenschte in het bestek te zien genoemd.

De heer Satchell maakte zich tot tolk dergenen, die tegen zulk een verklaring bezwaar hadden. Hij zeide, niet te begrijpen, waarom men de verklaring, die tot dusver werd onderteekend, en die nooit tot moeilijkheden aanleiding had gegeven, nu wilde veranderen. Wanneer met die verandering beoogd werd, het zedelijk peil der Fellows te verhoogen, dan vreesde hij, dat juist het tegendeel zou worden verkregen. Immers het voorbehoud, dat gemaakt wordt omtrent het hebben van aandeel in naamlooze vennootschappen zet de deur voor allerlei misbruiken open. Haast alle architecten in Engeland hebben belang bij maatschappijen, gelijk de bedoelde. Maar er is een groot verschil tusschen hem, die maar een enkel, en hem die de meerderheid der aandeelen bezit.

Mocht de verklaring wet worden, dan zullen al die architecten hun aandeelen moeten wegdoen, als zij ten minste als eerlijke mannen lid van het Institute willen blijven. Doch men zou hen niets kunnen maken, wanneer zij die aandeelen bijvoorbeeld op naam hunner echtgenooten lieten plaatsen.

De heer Newton vreesde, dat zoodra een architect aan een bouwpatroon zou zeggen: „ik heb belang bij deze levering", die bouwpatroon wantrouwend zou worden, en de levering niet zou goedkeuren.

Ten slotte werdt het behandelen van dit punt tot een latere bijeenkomst uitgesteld. Een voorstel van den heer Newton om de verklaring omtrent de prijsvragen weg te laten, werd verworpen.

Er ontspon zich nu nog een wisseling van gedachten over de vraag, of de Fellows, die mochten weigeren, een nieuwe verklaring te teekenen, lid van het Royal Institute konden blijven.

De voorzitter gaf als zijn meening te kennen, dat men geen Fellow tot het teekenen van een nieuwe verklaring kon dwingen, maar dat het Bestuur, zoodra zou blijken, dat zulk een Fellow in strijd met de bepalingen, in de verklaring vervat, handelde, hem van zijn lidmaatschap vervallen zou verklaren.

Wij zullen later berichten, welk besluit door het Royal Institute of British Architects is genomen. Onze lezers zien, hoe ernstig men er in Engeland naar streeft, het aanzien van den stand der architecten te verhoogen. Hier in Nederland heeft alleen de Bond van Nederlandsche Architecten in die richting iets gedaan; wenschelijk zou het zijn, dat de Maatschappij tot bevorderidg der Bouwkunst zoo spoedig mogelijk dit voorbeeld volgde.

Vereenigingen.

GRIEVEN VAN DE OPZICHTERS VAN DEN WATERSTAAT IN NED.-INDIË.

(*Slot*) *zie bladz. 287.*

VERGELIJKING VAN DE POSITIE VAN WATERSTAATSOPZICHTER HIER TE LANDE MET DIE ZIJNS COLLEGAS IN 'T MOEDERLAND.

Wordt de Waterstaatsopzichter hier te lande beschouwd als een ambtenaar van inferieuren rang, wien men ternauwernood een plaatsje waardig keurt op den ambtelijken ladder, hoe geheel anders is 't met zijn collega in 't moederland gesteld. Daar is deze betrekking eene zeer gewaardeerde en behoort ze tevens tot eene der best bezoldigde die zonder hoogere opleiding te bereiken zijn. Voor alle jeugdige Opzichters in tijdelijken dienst en zelfs in vasten dienst bij verschillende Architecten, Ingenieurs of Bouwkundigen werkzaam, is 't de hoogste illusie eenmaal in dat corps ambtenaren te worden opgenomen.

't Begintractement bedraagt f 1000.- per jaar, 't eindtractement f 2300.-, daarbij hebben nagenoeg alle Opzichters 't genot van vrije woning en wordt hun nog een tractement van f 100.- per jaar uitgekeerd voor 't bijwonen der oefeningen voor de Genieopzichters, om in tijd van oorlog als zoodanig te kunnen optreden. Alzoo bedraagt 't inkomen van 1100.- tot f 2400.- per jaar, waarlijk voor Nederland niet te bescheiden te achten.

Hoe ongunstig steekt hierbij af 't inkomen van den onderwijzer. Bedraagt voor allen 't begintractement f 500.- per jaar, voor hen, die niet de hoofdacte bezitten, is geen hooger tractement weggelegd dan f 900.- 's jaars, weshalve hun maximum tractement nog f 200.- blijft beneden 't minimum des Opzichters. Alleen de Onderwijzers met hoofdacte kunnen 't verder brengen, doch een tractement te bereiken, als voor bijna alle Waterstaatsopzichters is weggelegd, valt slechts een klein deel hunner ten deel. Verreweg de meesten blijven in bezoldiging en in positie in 't algemeen verre beneden den Waterstaatsopzichter. Hier te lande zijn die verhoudingen juist omgekeerd. Van de Waterstaatsopzichters en Onderwijzers, in de laatste 20 jaren in dienst getreden, hadden de laatsten na tien jaren minstens tweemaal zooveel tractement als de eersten, ongerekend 't genot van huishuurindemniteit, die den Onderwijzer wordt toegekend, doch voor den Opzichter niet bestaat.

Vergelijkt men de positie des Waterstaatsopzichters in Nederland met die van de Adspirant-Landmeter en Landmeter van het Kadaster en met die van de Ambtenaren van den Post- en den Telegraafdienst. dan blijkt weder 't aanvangstractement des eersten grooter dan dat der beide andere categoriën van ambtenaren, daar dit voor beiden f 900.— per jaar bedraagt. Weliswaar bestaan bij deze beide diensttakken rangen met veel hoogere bezoldiging dat 't maximum tractement des Opzichters doch die hoogere rangen zijn dun gezaaid en dus 't bereiken daarvan slechts voor een klein deel dezer ambtenaren weggelegd.

Hier te lande begint de Adjunct-Landmeter met eene aanvangsbezoldiging van f 200.— 's maands dus met f 50.— meer dan de Waterstaatsopzichter en bereikt hij veel spoediger zijn maximum bezoldiging; met Commiezen bij den Post- en Telegraafdienst, die weliswaar met een gelijk aanvangstractement beginnen als de Opzichters, is zulks evenzoo 't geval. Bovendien kunnen deze ambtenaren na de eerste bevordering reeds Kantoorchef worden en genieten ze dan tevens vrije woning.

Uit al 't bovenstaande blijkt dat de verhouding der positie van den Waterstaatsopzichter in Holland tot die van andere categoriën van ambtenaren veel gunstiger is dan die zijns collegas hier te lande en dat wel ondanks het feit dat de exameneischen gelijk zijn en de belangrijkheid van de werkkring des laatsten, die des eersten verre overtreft, uithoofde van de groote geldelijke verantwoordelijkheid, die den Waterstaatsopzichter in Holland onbekend is.

OVER DEN TITEL VAN OPZICHTER VAN DEN WATERSTAAT-AANTOONING DAT DEZE GEENSZINS DEN AARD DER BETREKKING UITDRUKT EN BETER DOOR EEN ANDEREN MEER PASSENDEN TITEL TE VERVANGEN IS.

In 't voorgaande — waar we 't hadden over de belangrijkheid van den werkkring des Opzichters — hebben we tevens helder in 't licht gesteld dat de titel Opzichter niet deugt voor 't aanduiden van den aard der betrekking. Immers we zagen dat de Opzichter in geen geval uitsluitend toezichthouder is, doch leider van den gang van den dienst waarvoor hij gesteld is. Slechts een uiterst klein aantal Opzichters is bij zeer belangrijke irrigatiewerken met toezichthouden belast, doch is hen daarbij tevens opgedragen de zorg voor den inkoop van materialen. In alle overige gevallen is dus de Opzichter allesbehalve toezichthouder. In verband hiermede ware 't beter hem een titel te geven van meer algemeene strekking, minder den aard der opleiding als wel dien des werkkrings uitdrukkende, de titel van *Technisch ambtenaar bij 's Lands Waterstaat* zou hiervoor 't best te gebruiken zijn; men betitele alzoo de *Architecten* en geve den Opzichters den titel van *Adjunct-Technisch ambtenaar*, waardoor eene verhouding in titulatuur verkregen wordt geheel gelijk als tusschen de *Landmeters en Adjunct-Landmeters* bij het Kadaster.

Door een dergelijken maatregel zou zonder een letter in het bestaande reisreglement te veranderen 't Opzichterscorps niet meer getroffen worden door de zoo gehate uitzonderingsmaatregel en zou het tevens een blijk van waardeering gegeven worden, waarop het ten volle aanspraak maakt.

ALGEMEENE OPMERKINGEN.

Zij, die deze brochure lezen, zullen zich onwillekeurig afvragen of 't reizen in de 2de klasse der mailbooten dan zoo slecht is, omdat de Opzichters van den Waterstaat zich zoo gegriefd gevoelen door verwijzing naar die klasse, dan volge hieronder 't antwoord:

Bedoelde ambtenaren hebben niets tegen 't 2de klasse reizen op zich zelf, omdat ze erkennen dat deze vooral op de nieuwe schepen eene alleszins uitstekende gelegenheid tot reizen aanbiedt en de verzorging en behandeling aan boord niets te wenschen overlaten.

Zij zijn echter tegen de bestaande bepalingen ten hevigste gekant, omdat zij daarin gerangschikt worden ongeacht hunne bezoldiging, waardoor hun een brevet van minderwaardigheid wordt uitgereikt en een vernederend cachet gedrukt wordt op hunne positie.

Ten rechte vragen zij zich af waarom juist zij de uitgeslotenen moeten zijn, waarom juist zij als minderwaardigen van zoovele anderen van ongeveer gelijke — en zelfs van beslist geringere ontwikkeling beschouwd en behandeld worden, ondanks de belangrijke eischen aan hun plichtsgevoel gesteld, door de enorme belangen hen in handen gelegd.

Waarom toch door eene bepaling, die in zoo schrille tegenstelling is met de verdiensten dezer ambtenaren, hen zoo bitter gekrenkt, instede van hunne positie hoog te houden en te eeren, zooals men overal elders ter wereld doen zou, om zich daardoor tevens den toeloop en 't behoud der beste werkkrachten te verzekeren.

De Regeering eischt integriteit van hare ambtenaren, doch behandelt de Waterstaatsopzichters als waren 't hooger gevormde werklieden zonder meer, ook zonder verantwoordelijkheid.

't Opzichterscorps heeft gedurende een lange reeks van jaren getoond niet te kunnen berusten in zulk eene grievende achterstelling, waardoor bij reizen per mailboot deze ambtenaren gebannen worden uit 't milieu van menschen, waarin zij gedurende zoovele jaren verkeerd hebben en waarmede zij volkomen gelijk staan en aangezien in ieder weldenkend beschaafd mensch de kiem gelegd is van verzet tegen onrecht, zal dit corps blijven voortgaan met alle ten dienste staande gepaste middelen uiting te geven aan zijne verbittering en der Regeering vragen om recht, overtuigt als het is dat 't nooit in de bedoeling des Wetgevers kan gelegen hebben dit corps te krenken, doch dat alleen onbekendheid met den waren aard der betrekking van Waterstaatsopzichter hier te lande oorzaak was van de mindere waardeering dezen ambtenaren steeds ten deel gevallen.

Moge de lezing dezer brochure aan deze onbekendheid voor immer een einde maken en moge de Regeering voorgelicht door het Departement der Burgerlijke Openbare Werken en de pers, die volkomen sympathiseert met 't streven dezer ambtenaren, spoedig zulke stappen doen opdat hen eene volkomen gelijkwaardige behandeling met de andere genoemde categoriën van ambtenaren verzekerd worde en zij niet langer getroffen worden door de bestaande uitzonderingsbepalingen, die voor hen even hatelijk als vernederend zijn en die zij niet verdienen en nimmer verdiend hebben.

Soerabaia, 1 Juli 1909.

Het bestuur der
Vereeniging van Bouwkundigen in Nederlandsch Indië.

De President,
K. A. BERKHEMER.

De Secretaris,
J. J. VAN DONGEN.

Varia

OP HET WEENER CONGRES.

Het eerst Congres gaf Neederlandt nae 't strijden
De gulden Vrijheit met een Koninckrijck.
Het tweede quam drie Bou-heeren verblijden
Met sonen, hun in naem en roem ghelijck,
Selfs gingh de gheest van Vignola herleven.
't Schoon Weenen, dat ons sooveel Bou-const [teeld'
Sij lof ghebracht. Mocht Romen 't oock soo geven,
Dan sit ons vaderlandt van constnaers niet [misdeelt.

J. V. V. REDIVIVUS.

Ofschoon wij in het gedicht van den heer Redivivus den vleugelslag van den Agrippijnschen Zwaan hoorden, wisten wij niet, wie de drie bouwmeesters zijn, die bedoeld werden. Wij vroegen om nadere inlichting en werden verrast met het volgend

SLEUTELDICHT.

Voor Salm, Jolingh en Stuyt
Heeft Weenen lachen beduyt.

DE WEST-FRIESCHE WATERLEIDING.

Overtuigd van het groote hygiënische belang, dat gelegen is in de beschikbaarheid van goed drinkwater in het algemeen, en in het bijzonder in een streek, waar telken jare opnieuw de typhus in vrij ernstige mate heerscht, kwam het den gezondheidscommissies, gezeteld te Hoorn, Enkhuizen en Schagen noodig voor, te onderzoeken, of een centrale watervoorziening van West-Friesland mogelijk zou zijn.

Zij wendden zich daartoe tot den heer J. van Hasselt, oud-directeur van de waterleiding en oud-directeur van Publieke Werken te Amsterdam, en het adviesbureau van de Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten te 's-Gravenhage.

Dezer dagen zijn de door deze deskundigen uitgebrachte adviezen toegezonden aan Ged. Staten en aan den Commissaris der Koningin in Noord-Holland.

Aan het studie-ontwerp voor een waterleiding in West-Friesland, uitgebracht door den heer J. van Hasselt, ontleenen we het volgende:

Het ontwerp is zoodanig opgevat, dat getracht is, om zooveel mogelijk aan hygiënische eischen te voldoen, daarin op te nemen zooveel gemeenten als maar eenigszins mogelijk was bij den gegeven opzet. Dit neemt niet weg, dat de mogelijkheid niet is uitgesloten, om het plan nog over een verder gedeelte van Noord-Holland uit te strekken, terwijl aan den anderen kant te overwegen valt, of oeconomische eischen geen aanleiding moeten geven om een gedeelte van het plan als minder goed uitvoerbaar achterwege te laten. De eerste opmerking wordt gemaakt, omdat den heer Van Hasselt door andere gemeenten in Noord-Holland de vraag is gesteld, of zij ook in het plan konden worden opgenomen.

Het eerste hoofdstuk bevat:

Algemeene gezichtspunten omtrent waterwinning en vervoer.

Na een zeer uitvoerige uiteenzetting komt de heer van H. tot de volgende conclusie:

Voor een waterleiding als de hierbedoelde kunnen alleen de duinen als orgineele verzamelplaats van het water dienen, hier moet het water worden opgevangen voor het zich verdeelt op eene wijze, die het opvangen veel moeilijker maakt, al was het alleen maar om ook gebruik te kunnen maken van dat water, dat zonder eenig nut naar de Noordzee vloeit.

En hiervoor kunnen alleen dienen duinen, die een voldoende breedte hebben en dus een behoorlijke oppervlakte aanbieden voor watervang. Van uit dit standpunt komen alleen de Schoorlsche duinen in aanmerking, die benoorden Petten zijn veel te smal. Reeds bij de breede Schoorlsche duinen moet gerekend worden op een lengte van de prise d'eau van 1600 M., teneinde zonder uitputting van de duinen de noodige hoeveelheid water te verkrijgen.

De kwestie van het vervoer van het water is ook van bijzonder gewicht bij een plan, waar dit over groote afstanden vervoerd moet worden, waar onderweg aan verschillende plaatsen aanzienlijke hoeveelheden moeten worden afgegeven, maar waar toch aan het einde de voornaamste waterlevering moet plaats vinden en wel op plaatsen als Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, die nog op vele K.M. afstand van elkander zijn gelegen.

Nagegaan wordt hoe bij zoo lange buisleidingen zooveel mogelijk kan worden bezuinigd, alsmede het al of niet gebruiken van stalen buizen, en het opnemen van reservoirs of torens, om daardoor de wijdere buizen niet grooter te maken dan werkelijk noodig is.

Uitvoerig wordt stilgestaan bij de functies door deze torens vervuld, en de voordeelen en de nadeelen daaraan verbonden. Tal van omstandigheden zijn tegenover elkander gewogen geworden bij het vaststellen van de verschillende in het plan opgenomen torens.

Komende tot het ontwerp der waterleiding, zoo zijn uit den aard der zaak de gemeenten Schagen, Hoorn en Enkhuizen de hoofdmomenten geweest, die daarbij hebben voorgezeten, terwijl ook Medemblik met zijn krankzinnigengesticht daarbij als een hoofdfactor is aangesloten.

De hoofdleiding loopt van af de Schoorlsche duinen over Schoorldam, Warmenhuizen, Oudkarspel, Oude Niedorp, Spanbroek, Wognum naar een toren van Hoorn en heeft 2 zijspruiten, de eene vanaf Kalverdijk in de gemeente Harenkarspel over Dirkshorn naar een toren, die dient voor de voorziening van de gemeenten Schagen en Barsingerhorn, de andere van Wognum over Nibbixwoud en Midwoud naar den toren van Medemblik.

Aan deze leidingen zijn de overige leidingen aangesloten, op zoodanige wijze, dat in het gebeel 41 gemeenten met een bevolking op 31 Dec. 1907 van 79,616 zielen daarop zijn aangesloten, waarbij echter in verband met een vermoedelijken vooruitgang der bevolking van Hoorn op 83,683 zielen is gerekend.

Deze 41 gemeenten zijn: Abbekerk, Andijk, Avenhorn, Barsingerhorn, Berkhout, Blokker, Bovenkarspel, Broek op Langendijk, Enkhuizen, Grootebroek, Harenkarspel, Hensbroek, Hoogkarspel, Hoogwoud, Hoorn, Medemblik, Midwoud, Nibbixwoud, Nieuwe Niedorp, Noord-Scharwoude, Obdam, Opmeer, Opperdoes, Oudkarspel, Oude Niedorp, Schagen, Schellinkhout, Schoorl, St. Maarten, Spanbroek, Sybekarspel, Twisk, Venhuizen, Warmenhuizen, Wervershoof, Westwoud, Winkel, Wognum, Wijdenes, Zuid-Scharwoude, Zwaag.

Over de benoodigde waterhoeveelheid het volgende:

Voor een streek als de hier behandelde, waar het water zoo moeilijk te krijgen is, waar bovendien voldoende water aanwezig is voor alle doeleinden, mogen wel eenige beperkende bepalingen gesteld worden, die maken, dat het water niet voor alle doeleinden wordt gebruikt en het wordt geleverd op een wijze, die verspilling beperkt. Als maximum dagverbruik is aangenomen een hoeveelheid van 40 L. per hoofd en per dag, een hoeveelheid vermeerderd tot 50 L. voor Schagen, Medemblik en Enkhuizen en van 60 L. voor Hoorn.

De aanwezige zuivelfabrieken, die vaak ver gelegen zijn buiten de bebouwde kommen en dus moeilijk voor aansluiting in aanmerking komen, gebruiken bovendien niet zoo'n hoeveelheid, dat er verhooging van het aangenomen bedrag noodig wordt.

Anders is het met de fabrieken van verduurzaamde levensmiddelen, waarvoor dan ook een extra hoeveelheid is aangenomen. Het resultaat van verschillende berekeningen is, dat het max. dagverbruik is aangenomen op 3823 M³., het max. uurverbruik voor wat betreft de hoofdleiding op 251.4 M³.

Het gemiddelde jaarverbruik zal derhalve ongeveer 1,000.000 M³. zijn, en de benoodigde lengte voor de prise d'eau 1600 M. Een zeer geschikte plaats wordt daarvoor gevonden in een vlakte midden in de Schoorlsche duinen, de z. g. ganzen- en zwanenvlakte.

In het ontwerp wordt ook gesproken over de reiniging en oppomping van het water, alsmede over den afvoer van het water door de duinen en den watertoren in de duinen.

Voor de machines en pompen zijn in de begrooting opgenomen Diesel-motoren met hoogdruk centrifugaalpompen.

Twee types van torens zijn aangenomen, de eene van 100 M.², n.l. die bij Schagen, Winkel, Oudkarspel. Berkhout en Medemblik en van 270 M.³, n.l. die bij Hoogkarspel en Hoorn. De toren in de duinen is iets grooter, ontworpen, n.l. 300 M.³

(Slot volgt.)

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 36. Voorloopig Programma van de 108de Algemeene September-vergadering der Mij. t. b. d. B.

Een Rococo tuinhuis te Amsterdam, met afbeelding.

Ingenieurswerken en Aesthetica naar het Duitsch van H. S. Klette (slot).

Sociale Hygiëne en Techniek III, door J. L. B. Keurschot.

Het Gildewezen (Vervolg).

De Friesche Maatschappij van Landbouw en het Instituut voor Landbouwwerktuigen en Gebouwen te Wageningen.

Architectura No. 36. Mariette. (Vervolg).

Overzicht van de week. Achter de bouwschutting van het Vredespaleis.

Technisch Gedeelte. Centrale Gasverwarming — Brochure ter toelichting van de grieven van het Corps Opzichters van den Waterstaat en 's Lands B. O. W. in Ned.-Indië. Het dichten van naden en effen maken der vloeren met het oog op het leggen van tapijt en linoleum. — Betonmenger. —

De Bouwwereld No. 36. Artikel 28 van de Haagsche Bouwverordening (met afbeeldingen).

Hygiënische Rubriek. Volksgezondheid en Woningen II door L. Heyermans.

Duitsche Renaissance. Boekbeschouwing met dubbele plaat.

De Ingenieur No. 36. Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, agenda der Algemeene Zomervergadering te houden 18 September a.s. te Hoek van Holland.

Jan Hudig, 1869—1909 door H. A. van IJsselsteyn c. i.

De Vooruitzichten van den Nederlandschen Mijningenieur, boekbeschouwing door R. A. v Sandick c. i.

Opmerkingen over de Ontploffing van twee stoomketels te Eygelshoven, door F. van Iterson w. i. (met afbeeldingen).

Ontploffing van twee stoomketels te Eygelshoven, door Chr. Hovestad w. i. (met afbeeldingen).

Ingezonden Stukken. Gebouw voor het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, door M. J. van Bosse c. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 36. Kort Verslag der B. B. V. van 15 Augustus 1909. — Beperking van Zondagsarbeid. — Uit de afdeelingen. — Het Stoomwezen over 1908. — Een kademuur ingestort aan de Rijnhaven te Rotterdam. — Een nieuw instrument voor het zuiver meten van kleine stroomsnelheden en waterhoogten.

De Aannemer No. 36. Aanbesteding en eigen beheer I.

Uit de Zaanstreek.

De artt. 1638c en 1638d van het B. W. en de practijk.

(Vervolg Leestafel zie Bijblad.)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM — **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 10. Het schmauchproces in den ringoven (vervolg). — Dakpanglazuren. — Het inzetten en stoken van den ringoven. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen (vervolg). — Welke ringoven is de beste? — Kurk-asphaltplaveisel. — Afbranden van ketelsteen. — Het nieuw tarief der Rijksverzekeringsbank. —

Deutsche Bauhütte No. 36. Gartenstädte, Arbeiterhäuser und Kolonien in England, door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen.

Eine Bankhausfassade door Gerh. Heyden, bij een ontwerp van C. Moritz te Keulen.

Ein Stadtpark restaurant, bij een ontwerp van W. Bungarten te Boun.

Vom Rathaus der kleinen Stadt, door F. Rud. Vogel, met een plaat van het raadhuis te Dettelbach naar teekening van Otto Lietz.

Der Betonbau. Ein charakteristisches Beispiel für Betonbauweise, door F. Rud. Vogel, met afbeelding. — Die Liebigschule in Dortmund, door Ernst Schick. — Ein Jagdhaus-Entwurf, door M. Heeren bij een ontwerp van Kurt Arnheim te Oliva. Eine dreizehn hundertjährige Betonbrücke, met afbeelding.

De Bouwkundige Opzichter. Handleiding en eenige practische wenken voor aankomende Opzichters in het Bouwvak, door L Cusell. Onder bovenstaanden titel verscheen dezer dagen een boekje, dat een aantal nuttige wenken voor aankomende opzichters bevat De inhoud is na een „'nleiding", waarin de schrijver zijn doel uiteenzet, verdeeld in een aantal hoofdstukken. In de eerste vier wordt de werkzaamheid van den opzichter in het algemeen, plan en bestek, details en administratie beschouwd, terwijl in de volgende eigenlijk de geheele gang van de uitvoering van een bouwwerk, van het uitzetten af, tot de laatste afwerking wordt beschreven. Aangezien dit hier geschiedt door iemand, die blijkbaar uit ervaring spreekt en van die ervaring anderen wil laten profiteeren, verwondert het ons niet, dat de heer F. A. Koch, architect te Scheveningen, met genoegen voldeed aan het verzoek van den schrijver, om aan deze handleiding een woord van aanbeveling te doen voorafgaan. Ook ons komt het voor dat aankomende opzichters, die er ernstig prijs op stellen, zich practisch te ontwikkelen, uit dit geschrift veel nut kunnen trekken. Het bevat veel dat hun opmerkzaamheid kan scherpen en hen kan aansporen tot verder onderzoek en verdere studie van de vele zaken, waarvan een opzichter in den tegenwoordigen tijd op de hoogte moet zijn, zoo hij zich naar behooren van zijn vaak zeer omvangrijke taak wil kwijten.

Personalia.

— Te Alkmaar hebben Burg. en Weth. den Gemeenteraad voorgesteld tot tijdelijk leeraar te benoemen aan de Burgeravondschool aldaar en avondschool voor handwerkslieden voor den cursus 1909/1910 voor het geven van onderwijs in: Vakteekenen de heeren C. Petrus Czn. P. H. Brunsmann, H. Bokhorst, H. van den Hoff, M. Vasbinder, M. Koopman. Handteekenen den heer A. A. de Groot. Werktuigk. teekenen en stoomwerktuigkunde den heer A. J. Caspers.

— Tot directeur der Ambachtsschool te Oldenzaal is benoemd de heer G. H. H. Maas, hoofd der school voor M. U. L. O. aldaar.

— Voor leeraar in het scheepsbouwkundig teekenen aan de burgeravondschool te Vlaardingen zijn voorgedragen de heeren I. S Figée, aldaar, H. van Laarhoven, te Rotterdam, en M. P. Jonker, te Botterdam.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar in het schilderen, zie adv. in dit No. (1)

— Aankomend Teekenaar voor Calqueerwerk en Lichtdrukken, bij de firma Gereke & Co te Amsterdam. Alleen schriftelijke aanbiedingen. (1)

Leeraar aan de Gemeente-Teekenschool te Purmerend. (Zie adv. in No. 36.) (2)

— Onderdirecteur aan de Ambachtsschool te Rotterdam, tegen 1 Januari 1910. Vereischte volkomen bekendheid met werktuigkunde. Zich in persoon te vervoegen bij den Directeur vóór 26 Sept. a. s. (2)

— Jong Teekenaar op fabriekskantoor, op de hoogte van eenvoudig handteekenen, eenigszins kunnende ontwerpen, en bekend met Duitsch. Br., lett. P 29, Adv.-Bur Meerkotter & Co. Heerengracht 375, Amsterdam. (2)

— Bouwk. Opzichter-Teekenaar, voor dadelijk. Aanbiedingen onder No. 29091, aan het Bureau der N. Rott. Courant. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

3	Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j., *f* 70—*f* 125	p.m.
20	BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j., *f* 70—*f* 125	„
7	Bouwk. Teek.	22—44 j., *f* 60—*f* 120	„
10	Waterb. Opzr.	22—50 j., *f* 60—*f* 100	„
14	Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j., *f* 40—*f* 50	„
16	Chef-machinisten	24—39 j., *f* 80—*f* 130	„
1	Werkt. opz. (constr.)	—30 j., *f* —*f* 100	„
5	Werkmeesters	28—39 j., *f* 100—*f* 130	„
1	Werktuigk. Teek.	—26 j., *f* —*f* 60	„
2	Aank. Werkt. teek.	18—21 j., *f* 30—*f* 40	„
7	Electrotechniker	23—35 j., *f* 80—*f* 130	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 13 September.

Amsterdam, ten 12 ure door het gem.-bestuur: het dempen van een gedeelte Lijnbaansgracht, ten oosten van het Leidscheplein, benevens daarmede in verband staande werken. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen, ter Stads drukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Hoofdopzichter van „Algemeene Dienst" der Publieke Werken ten Gem.-huize, kamer No. 145, van 10—12 uur de drie laatste werkdagen der week, welke aan de aanbesteding voorafgaat.

Delfzijl, ten 11.30 ure, door het gem.-bestuur bestek No. 5: a. het bouwen van eene directeurswoning c.a. bij de electr.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Asbest platen en Asbest leien voorradig.

centrale; b. al het verf- glas- en behangwerk aan dit gebouw; aanw. gehouden; bestek en teekeningen ter inzage ter secretarie en te bekomen bij den gem.-arch. E. A. Pot te Delfzijl.

Rotterdam, ten 11 ure. door het Gen. tot bevordering van Katholiek Onderwijs in de parochie van den H. Lambertus onder katholieke aannemers: het bouwen van een katholieke jongensschool aan de Sionstraat; bestek en 3 teek. te bekomen ten kantore der directie aan de Admiraliteitskade 80.

Medemblik, ten 11 ure. Door dijkgr. en Heemraden van het Ambacht De Vier Koggen op het Koggehuis te Medemblik: het maken van 115 M. walmuur van beton, in de Vekendsloot onder Spanbroek; de bestekken zijn te bekomen bij den boekhandelaar K. H. Idema te Medemblik; aanw. 8 Sept. v. m. 11 ure; inl. geeft de hoofd-opz. A. Kater Jz. te Medemblik en de opzichter D. Mantel Sz. te Lambertschaag.

DINSDAG 14 September.

Baak, ten 3 ure, door de heer R. W. Wigman te Baak gem. Steenderen in het café J. Stapelbroek aldaar: het weder opbouwen van een door brand vernielde boerderij; aanw. 13 Sept. 3 ure op het terrein; bestek en teek. te bekomen in genoemd café en bij den arch. J. Hogenkamp te Doesburg.

Utrecht, ten 2 ure. Door de Mij. tot Expl. van staatsspoorw. aan het Centraal bureau in het Moreelse Park: bestek no. 1192: het verlengen en wijzigen der drinken stationswaterleidingen, het maken van gasvulleidingen, het maken van twee sporen tot plaatsing van gaswagens en het maken van eenige draineerwerken op het stationsemplacement te Utrecht, raming f 12500. (Zie adv. in no. 35.)

WOENSDAG 15 September.

Charlois, ten 11.30 ure, door den bouwk. J. D. Uijterlinde uit IJselmonde in het café De Vergulde Letter in 3 perc. of in massa: het bouwen van een landbouwerswoning met stallen, het opstellen eener bestaande schuur etc. het maken van een oprijbrug met ijzeren poort en bijkomende werken: bestek en teek. zijn te bekomen bij aanbesteder.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het dep. van koloniën: den bouw van een kazernement voor de koloniale reserve te Nijmegen; aanw. gehouden; inl. zijn te bekomen bij den bouwk. ingen. J. Limburg Nassau Dillenburstraat 17, 's Gravenhage op 7, 9. 11 en 14 Sept. van 2 tot 3 uur nam.

DONDERDAG 16 September.

Amsterdam, ten 2 ure, door de Holl. Elec. Spoorw. Maatsch. ten kantore Heerengracht 272, bestek no. 2: het maken van grond-, kunst- en overgangswerken, het leggen van sporen en wissels en het uitvoeren van eenige andere werken ten behoeve van den spoorweg Oude Wetering—Leiden; bestek en 13 teek. is te bekomen ten voorn. kantore aanwijzing gehouden.

Vlake, ten 3 ure, door de arch. W. Sterk te Schore in het koffiehuis Luijk te Vlake: het bouwen van een woonhuis en daartoe behoorende werken, nabij de Schorebrug; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betouwstraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

ZATERDAG 18 September.

Schagerbrug, door de heer Bossen: het bouwen van een burgerwoonhuis; bestekk. te bekomen bij den opz. G. Veuger te St. Maartensbrug; de teck. ligt ter inzage, aanw. gehouden.

MAANDAG 20 September.

Wageningen, ten 2 ure, door het gem. bestuur: het afnemen der oude en het leveren, schilderen en aanhechten van ongeveer 2000 nieuwe huisnummerplaatjes het bestek ligt ter inzage ten kantore van den gem.-architect, alwaar ook een model aanwezig is.

VRIJDAG 1 October.

Zwolle, ten 1.30 ure, door de noordoosterlokaalspoorweg-maatschappij aan het kantoor Badhuiswal 8: het maken van den bovenbouw voor eene draaibrug over het Coevordensche Kanaal in den spoorweg van Coevorden naar de Pruisische grens (bestek no. 43), raming f 7000. (Zie adv. in dit no.)

Uitslag van Aanbestedingen.

Utrecht, 2 September. De Mij. tot Expl. van Staatsspoorwegen aan het Centraalbureau in het Moreelse Park. Bestek No. 1191: Het leggen van het tweede spoor van den spoorweg Tilburg—'s Hertogenbosch, met bijkomende werken. Begrooting f 140.000.—. 16 inschrijvingsbiljetten:

A. van Hezik, 's Bosch, f 139.950; J. v. d. Vlugt Rzn., Ginneken, f 138.300; A. J. Aangenendt, 's Bosch, f 137.880; firma. W. F. Weyers, Tilburg, f 135.700; Th. H. Jansen, Zwolle, f 134.980; Th. Blijlevens Azn., Made, f 134.800; B. W. de Blécourt, Nijmegen, f 134.400; C. P. Stuy, Oudewater, f 132.892; Th. Verhoeven, Utrecht. f 132.000; Gebr. de Vries, Wolvega, f 131.000; J. L. Kros, Utrecht, f 128.439; J. D. A. Kraayeveld, Hilversum, f 128.439; P. C. Stuy, Utrecht, f 127.700; P. J. Koedijk, Heerlen, f 127.700; A. Geldens, Nijmegen, f 126.800; firma P. en W. Bijker, Zwolle, 126.000; W. M. van der Hoeven, Sliedrecht, f 126.000; L. van Houwelingen, Hardinxveld, f 126.000; J. H. van Berghem Jr., Utrecht, f 122.400.

Antiquariaat van „de Opmerker"

LACROUX. **La Brique Ordinaire.** 2de Serie. 80 platen in portefeuille f 18.—

F. C. D. BAUER. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75
Beide werken te zamen „ 1.25

BADON GHIJBEN en H. STROOTMAN. **Beginselen der Steikunst.** Breda. Broese & Co. 1873 . . . . . f 0.65

Tijdschrift v/h. Koninkl. Instituut v. Ingenieurs.

Verhandelingen: 1855—'77 22 deelen met platen 4o 1855—'75 in 12 h. led. bdn. '75—'77 in afleveringen.

Notulen: 1848—'50, '55—'56, '57—'68, '69—'77, 22 deelen met platen 1848—'68, 8o, '69—'77, 4o. in 3 h. led. bdn.

Register 1847—'74 3 stkn.

Uittreksels uit vreemde tijdschriften 1855—'68 13 dln. m. pln. 4o in 7 h. led. bdn.
Te zamen . . . . . f 12.—

44STE JAARGANG. ZATERDAG 18 SEPTEMBER 1909. No. 38.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit bij voor uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . 7.50 (Uitsluit bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Christelijke Kunst.

Beschouwing van Robert Breuer naar aanleiding van de Tentoonstelling voor Christelijke Kunst te Düsseldorf.

Eens leefde de Kunst van de opdrachten der Kerk. Ja nauwkeuriger beschouwd vormden eertijds de kerk en de door haar uitgeoefende dienst den bodem voor alle artistiek gevoelen, de maatstaf voor alle artistiek voortbrengen. De kunst was een soort van godsdienst, eeuwenlang meende zij, dat alleen de onderwerpen uit de beide Testamenten en uit de geschiedenis der Heiligen harer waardig waren. Maar toch waren deze perioden van de intiemste verbinding tusschen een schoonheid, die trots elk heilig streven toch altijd aardsch moest blijven, en een bovenzinnelijk spiritualisme dat met de tentoonspreiding van alle kleurenpracht toch slechts een verheerlijking van het hemelsche bedoelde, geenszins in slechten zin conservatief of onvatbaar voor de ontwikkeling der vormen. Op de de Byzantijnsche basilica volgt de Romaansche dom en de Gothische Kathedraal, een geweldige en ingrijpende wisseling van stijlen, maar aan de goede verstandhouding tusschen Kerk en Kunst wordt niets veranderd. De kerk vaardigt geen epistels uit tegen de moderne kunst. Eenmaal echter was ook de Gothiek modern. De kerk volgde alle bewegingen van den architectonischen, den picturalen en den plastischen vorm, zij remde nooit, omdat een verandering, het verdwijnen van den rondboog, het verschijnen van den spitsboog, de overwinning der houterigheid door Giotto, mogelijk alleen uit profane begeerte en menschelijk streven naar vooruitgang kon voortkomen. De kerk maakte alles mede. Dat kon zij zonder te behoeven te vreezen, aan een aardsche macht ondergeschikt te worden, want alles wat de wetenschap, de litteratuur en de kunst voortbrachten was ten slotte de weerspiegeling van het godsdienstig leven. De kerk vertegenwoordigde de beschaving.

Op het tijdstip als de eenheid van dezen samenhang verloren gaat, als zich naast de kerk en tegen haar andere factoren van beschaving beginnen te verheffen, komen er conflicten, splijt zich de kunst in een gewijde en een aardsche, een wereldsche en een mystieke tak.

In de heerlijkste bloeitijdperken der kunsten waren de kerk en de kunst op het innigste verbonden. Het autodafé der ijdelheid, dat kunstwerken tot asch verbrandde, richtte zich tegen Rome maar werd door den paus gewroken, de beeldstormers dachten de kerk te treffen. Als triomf over de zege van de almachtige moederkerk werden de kerken der contrareformatie met uitbundige pracht versierd. De Barokstijl der Jezuïten een kunst des vleesches, een juichtoon der zinnen is slechts als een echo der weder de wereld beheerschende kerk op te vatten.

Correggio, Tiepolo en Rubens staan op de altaren en doen ons van de wanden, de glans van de mis, het jubelend koor der priesterornaten in kleurige fanfaren tegenstralen. De kunst is voor de kerk een wapen, door de kunst openbaart de kerk haren ontzachlijken rijkdom, hare onuitputtelijke levenskracht, de kunst helpt de pausen, met de wereldlijke vorsten te wedijveren.

Hoe komt het, dat heden, dat reeds sedert een beklagenswaardige reeks van tientallen van jaren tusschen kunst en kerk een klove is ontstaan?

Hoe komt het dat de kerk in de kunst een haar meestal vijandige cultuurmacht ziet, dat de kunst het als bekrompen en minderwaardig beschouwt de kerk te dienen? Een zaak is duidelijk: de kerk is niet meer als weleer de beschaving zelf; nevens haar traden wereldlijke grootheden op, welker invloed en leidende werking vaak absolute beteekenis gekregen hebben. Tot deze nieuwe opgaande zonnen heeft de kunst zich met haar vollen hartstocht gewend; zij werd aardsch; zij werd onvoorwaardelijk de vasal van de natuur en van den mensch; zij zag er van af de Maagd Maria te verheerlijken, zij bepaalde zich tot de vrouw. En zij kwam daarmede op een nieuwen bodem tot nieuwen bloei. Het laat zich dus verklaren, dat de kerk, die zich sceptisch tegenover alle niet direct van haar afkomstige beschaving moest stellen, ook de kunst dezer godsdienstlooze levenskringen begon te wantrouwen. En zoo kwam de groote ebbe; de kerk begon, wat zij vroeger nooit gedaan had, de veranderingen der kunst als modernisme en ketterij aan te merken. De kunst werd, wanneer zij van de kerk opdrachten wilde ontvangen genoodzaakt, zich te verloochenen, zij moest zich in een vreemd en afgedragen kleed steken.

Het Romaansche, het Gothische, dat eenmaal modern was en met vreugde ontvangen werd, moest thans dienen om al het moderne te verjagen en gold thans als wet en gewijde maatstaf. Toen scheidden de kunstenaars, die eenmaal aan de kerk het leven dankten zich af van een instelling die hen elke opborrelende bron verstopte. Zoo kwam het tot een tienvoudig erger autodafé en beeldenstorm. Zoo werden de minst begaafde en meest karakterlooze architecten tot kerkbouwmeesters; de typische kladschilders werkten aan de versiering van het heiligdom, men zag nog slechts copieën en slappe afgietsels.

Toen nu de kerk onder den drang der wereldlijke beschaving tot het besef kwam, dat zij weder voeling moest zoeken met de bontste en rijkste macht der aarde, zou een wonder noodig geweest zijn, om dadelijk de vroegere, gelukkige innigheid, de vruchtbare eenheid te doen terugkeeren. Het verloren terrein moet met taaie volharding teruggewonnen worden. De kunst kwam tot aanzien, eens leefde zij van den adem der kerk, thans moet de kerk zich door haar laten zegenen.

Of het weder gaan zal als vroeger, of weder een nieuwe, moderne en toch slechts als natuurlijk aangemerkte kerkelijke kunst komen kan, dat is af te wachten, dat wordt bepaald door de levensvatbaarheid der kerk, te midden van de tegenwoordige wereld. Daarom, wanneer ondernomen wordt, in een tentoonstelling datgene te verzamelen, wat voor de kerkelijke kunst van den tijd kenmerkend is, zoo kan er slechts sprake zijn van een proefneming om een pedagogische maatregel te overwegen en te bevorderen. Zoo moet de Düsseldorfer Tentoonstelling verstaan worden. Zij trekt hare kringen echter nog wijder, zij wil niet slechts de kerk dienen, zij wil het christelijke element in de kunst, ook in de niet speciaal kerkelijke, te voorschijn doen treden. Zij wil iets, wat haar nog beter gelukt zou zijn, wanneer zij in plaats van slechts christelijke kunst, religieuze kunst in het algemeen op het oog had gehad.

* * *

Een zwakke naklank van een groot verleden waren de Nazareners. Met vrouwelijke sentimentaliteit wilden zij de groote daden van een in gezondheid blakenden tijd nog eenmaal doen plaats hebben. Zij brachten het echter niet verder dan tot een zachte lyrische navolging. Uit hun handen scheen een zwaarmoedig schaduwbeeld te voorschijn te komen; al hun werken zijn moede en zwak als arme, verwonde vogels. Op dezen weg kon de christelijke kunst geen nieuw land aanwinnen. Dit is de onmiskenbare indruk die men te Düsseldorf opdoet.

Deze retrospectieve afdeeling is met zorg bij elkander gebracht, van de besten der seraphische broeders zien wij karakteristieke proeven; het volledigst wordt ons Joseph Führich getoond. Hij was het hoofd der Oostenrijksche Nazareners, zonder Rafael en Dürer ware hij niet denkbaar. Zijn ziel was van een fijne stof, zijn hand zwak en medegevend. Hij heeft een adel, zooals de laatsten van een geslacht, die in het graf medenemen. Maar nooit kan Führig een nieuw begin beteekenen. De Nazareners gingen heen en lieten nauwelijks een spoor achter; het is te vreezen, dat het met de Beuroner kunstschool evenzoo zal gaan. Onder pater Desiderius hebben zich daar eenige kunstlievende Benedictijnen vereenigd, om bij de wedergeboorte van het religieuze klassicisme behulpzaam te zijn. Vele zachte en lieve dingen gelukken hun ook; in den grond blijft het echter toch een vroom dillettantisme. Wat te voorschijn komt is een ietwat dunbloedig schema uit Byzantium, Quattrocento en vreemd genoeg eenige greinen Egypte. Evenwel de Beuroners maken bruikbare dingen, die in elk geval oneindig veel beter zijn, dan het banale goed, waarmede tegenwoordig zoo menig gewijd gebouw ontsierd wordt. Reeds om hun schoonen ijver konden zij ten voorbeeld strekken.

* * *

Het is verschrikkelijk welk een minderwaardige stukken dikwijls boven de altaren en aan de wanden der kerken hangen. Fijngevoelige oogen kunnen er niet naar zien; gelijk de slechte muziek en het dikwijls ach zoo slechte Duitsch van de preek verstoren de slechte schilderijen de zwijgende stemming der godsdienstoefening. De tegenstelling wordt duidelijk. Waarom hebben van den vroegsten aanvang tot aan het einde van de Rococo slechts de besten in de kunst het heiligdom mogen versieren, waarom kan heden elke stereotype schilderijenmaker zijn verslapte conventioneele en verbleekte, bij het dozijn geleverde stukken daar ophangen. Dat kan en moet weder eenmaal anders worden, daartoe wil de Düsseldorfer Tentoonstelling medewerken. Weliswaar zou haar arbeid grondiger geweest zijn zoo zij radikaal al het ontoereikende en smakelooze uitgesloten had. Thans echter hangt er een beduidend aantal minderwaardige producten. Daartoe behooren alle opzettelijk zoete Madonna's, alle hysterisch en

dramatisch opgekamde lijdensstukken, alle onder moderne belichting geplaatste panopticumeffecten. Bij deze slechte bloemlezing blijkt hoe bedenkelijk de hedendaagsche wijze van schilderijenfabriceeren is; bij de meesten weet men niet, waarvoor zij eigenlijk vervaardigd werden, voor welke plaats zij bestemd zijn. Het is een ongehoord voordeel dat de oude kunstenaars hadden, dat zij immer helder omschreven opgaven op te lossen kregen. Een altaar op te richten, een huiskapel te versieren een grafstede wijding te geven. In de klassieke tijden had de groot formaat schilderkunst een decoratieve neiging; bij al te veel van onze hedendaagsche kolossaalschilderijen ontbreekt hiervan ook het laatste spoor. Alles schijnt slechts voor het Museum gedacht en pasgemaakt. Daarmede is echter reeds van te voren het schilderij, dat een factor van den godsdienst, een vorm der vereering moet zijn, tot een kijkstuk gedegradeerd. Voor zoover de religieuze schilderkunst zich met bijbelsche of legendarische onderwerpen bezighoudt, moet zij beslist voor een aan het alledaagsche onttrokken en voor de overpeinzing aangewezen plaats bestemd zijn. Het past niet een schilderij van de kruisiging in een profane salon op te hangen. De vraag: waar kon deze schilderij geplaatst worden, is wellicht het zekerst kenteeken, om de geaffecteerde van de goede religieuze schilderkunst te onderscheiden. Beschouwen wij uit dit oogpunt de Düsseldorfer Tentoonstelling, zoo treffen wij er maar weinigen aan, die duidelijk voor het altaar en voor den grooten kerkwand werken. Daartoe behooren voor allen Gebhardt en Steinhausen maar ook Lovis Corinth en Böcklin. Steinhausen laat een zachte, zomersche lyriek in weeke zich naar alle zijden uitbreidende kringen stroomen. Zijn Christus is een goedige hovenier, die door het bloemenveld met helle tonen verheerlijkt wordt.

Het zijn bleeke en stille schilderijen, die aan een wand wel een diepe rust kunnen geven. Iets geheel anders beoogt Corinth; hij wil het drama ontsluieren, de geweldige gebeurtenissen der verlossing met beweeglijk pathos ontrollen. Hij herinnert aan Grünwald. De kruisiging, die in de kerk te Tölz hangt, is een voortreffelijk altaarstuk, sterk in zijn werking en van een schoonen, warmen, zilverglanzenden toon. Ook bij Uhde heeft men dikwijls het gevoel, dat zijn werk slechts in de kerkruimte tot zijn volle uitwerking komen kan, somtijds echter bespeurt men, hoe het naar de ziekenkamer, het hospitaal, de feestzaal van een school, de werkkamer van een ernstig mensch verlangt. Het zuiver menschelijke van den godsdienst komt bij Uhde het sterkst tot uitdrukking. Ook het zonnige, uit zijn figuren welt en bloeit een lichte gelukzaligheid op, een zachte, zwevende muziek. Wanneer de kerk langs zekeren weg weder zuivere kunst in hare huizen wil binnenvoeren, zoo moet zij deze vier meesters en degenen die hen navolgen, aan zich verbinden. Een weinig minder duidelijk is het, wat met de schilderijen van Adolf Hölzel geschieden moet; voor de protestantsche kerk schijnen zij mij in elk geval niet bijzonder geschikt, eerder zal de lichtelijk byzantijnsch geparfumeerde mystiek bij het katholieke gevoel ingang vinden. De schilderijen zijn echter goed en hebben een vollen, goudachtigen toon; al is dan ook het geometrische beginsel der compositie wat te gemakkelijk op te sporen. Duidelijk is weder de bestemming van de groep Strathmann, Khnopff en Toorop. Zij behooren zekerlijk niet in een kerkgebouw, zij willen met geringen afstand, een weinig sceptisch meer analytisch dan in vrome overpeinzing beschouwd worden. Zij zijn niet voor de gemeente, zij zijn voor den enkelen persoon, voor den aesthetisch genietende bestemd. Strathmann is de meest onbevangene; het rankenwerk waarmede hij zijne Maria (somtijds ook een Cleopatra) omgeeft, is meer een grillig spel dan een symbolische bedoeling. Strathmann schept behagen in het phantastische der dwarrelende sneeuwvlokken. Hij laat ornamenten en edelgesteenten op zijn schilderijen regenen. Alles blijft echter compact en aardsch. Bij Khnopff daarentegen vindt men gedestilleerden wierook. Dit zijn proefnemingen, om moderne mystiek in Maeterlincks geest tot visioenen te verdichten. Of daarvan veel terecht zal komen schijnt twijfelachtig en dit te meer daar de ingewijde priesters van romaansch bloed stammen. Eenige graden gezonder is Toorop; hij is het niet altijd, vooral niet wanneer hij apocalyptische droomen in vloeiend lijnenspel omzet; hij is het wel wanneer hij een gelaat met groote doordringende oogen aanschouwt, wanneer hij in de rimpels van de huid de nood en het geloof van een ziel geschreven ziet.

* * *

Ook met de eigenlijke muurschilderkunst zijn wij erg in de achterhoede geraakt. Eerlijk gezegd is het er op het oogenblik zoo mede gesteld, dat verreweg de meeste kerken door aannemers, door schildersbazen gedecoreerd worden. Dat daarbij de figurale schilderkunst tot een minimum teruggebracht moet worden, dat zij meestal door een opgehangen doekschilderij vervangen wordt spreekt vanzelf. In de muurschilderkunst komt op het treurigst het ongehoord lage peil der moderne kerkelijke kunst aan het licht, wanneer dit verheven begrip in het algemeen nog toe te passen is op het mengsel van gecopieerde en onbegrepen detailvormen van een eenmaal klassieke kunst. Naast dit absoluut ledig hebben wij nu tenminste eenige kerkelijke muurschilders van draaglijk gehalte maar conventioneele neiging aan te wijzen. Dat zijn de lieden als Hermann Schaper en Ernst Pfannschmidt, zeer respectabele figuurschilders en vaardige componisten, die somtijds een zeker episch leven, een boeiende, decoratieve werking weten voort te brengen. In het bijzonder dan, wanneer hun ontwerpen in mozaiek of in gedeeltelijke samenwerking met steenincrustatie stucornament uitgevoerd worden. Maar zelfs de rijkste en prachtigste dezer gelijktijdig byzantijnsch en romaansch geïnfecteerde decoraties zijn ten slotte toch koud en vreemd aan onze ziel. Zijn, wat haar kunstwaarde sterk vermindert, ook uitgevoerd nog slechts cartons. Wij hebben de overlevering van een monumentale, de wand beheerschende frescoschilderkunst verloren, wij hebben ons ook niet door den, de klassieke frescokunst het naast staanden, meester van onzen tijd niet laten leeren; van Puvis de Chavanne's invloed bespeurt men bij ons weinig. Hoe oneindig veel wij echter van hem hadden kunnen leeren en hij ons heden nog geven kan dat toont ons op de Düsseldorfer Tentoonstelling een klein doek uit Puvis vroegsten tijd „De onthoofding van Johannes den Dooper". Nog kwam de monumentale beheerscher van de lijn niet tot ontwikkeling, maar wij bespeuren reeds, in het bijzonder in den rug van den beul

het edele pathos en de trillende kracht van den rythmus, de grondelementen van elke, de ruimte beheerschende muurschilderkunst. Tot welke hoogte Puvis het in het monumentale bracht, weten wij.

De Düsseldorfer Tentoonstelling vertoont een weerspiegeling van die heerlijkheid in de doeken van Maurice Denis.

(Slot volgt.)

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Naar aanleiding van het programma voor 23 September aanstaande opgemaakt, veroorloof ik mij de volgende opmerkingen.

De reizigers zullen te 9.02 te Hoorn aankomen. Neemt men aan, dat op den marktdag geen vertraging in den dienst zal voorkomen, dan kan het logement De Doelen ongeveer te 9.15 bereikt zijn. Alleen de leden, te Hoorn woonachtig of reeds met een vroegeren trein aangekomen, zullen derhalve ter bijwoning der opening van de Algemeene Vergadering te 9 uur aanwezig kunnen zijn.

Daar Hoorn veel belangwekkends op het gebied der bouwkunst oplevert, zal men zeker niet langer dan tot 10 uur willen vergaderen, zoodat voor de eigenlijke „werkzaamheden" drie kwartier uurs beschikbaar blijven. Voor die drie kwartier zijn belangrijke onderwerpen aan de orde gesteld. Wat zal evenwel van de bespreking „omtrent het vraagstuk der Nationale Prijsvraagregelen", van de behandeling der „Voorstellen tot wijziging van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement", van de beraadslagingen omtrent het „Onderbazen-diploma" en van de kennis van het verstrekken van eerste hulp bij ongelukken, enz." terecht komen?

Dat zulke haastige spoed niet goed is, de vergadering, die verleden jaar te Zierikzee werd gehouden, heeft het doen zien. Immers was men toen wat langer bijeengeweest, de nu reeds noodig gebleken wijzigingen in de te Zierikzee aangenomen Statuten en Huishoudelijk Reglement hadden kunnen worden voorkomen.

Het blijkt bovendien, dat de bepalingen dezer stukken nog niet zoo algemeen bekend zijn, als men wel mocht verwachten. Immers anders had kunnen worden gezorgd, dat het voorstel tot wijziging, met het advies van het Hoofdbestuur, zoo tijdig was openbaar gemaakt, dat behandeling in de vergadering te Hoorn mogelijk ware geweest. Nu is die mogelijkheid uitgesloten en zal dus dit punt van de agenda moeten worden afgevoerd, hetwelk zeker, met het oog op den beperkten tijd, door niemand zal worden betreurd.

De gedachte van het Hoofdbestuur „dat de September-Vergaderingen in het algemeen goed bezocht zijn" is zeker juist, maar dat zij ook „een vruchtbare gelegenheid bieden, van gedachten te wisselen" kan geen ernst wezen.

Voor die wisseling van gedachten zal beter gelegenheid zijn op de in het vooruitzicht gestelde Algemeene Vergadering te Amsterdam.

Zij, die hebben gevreesd, dat de reorganisatie der Maatschappij niets te beteekenen zou hebben, zoolang de conservatief-reactionnaire groep de teugels in handen bleef houden, krijgen gelijk.

De wijze van verkiezing der Hoofdbestuurderen wordt, bij de voorgestelde herziening, geregeld. Wordt die regeling aangenomen, dan is wet geworden, wat dit voorjaar door het Hoofdbestuur en zijn aanhang in strijd met de bepalingen van Statuten en Huishoudelijk Reglement werd doorgezet, om de aftredenden — aarts-conservatieven — te handhaven.

Het zal — mochten de voorstellen der Commissie een meerderheid krijgen — kunnen voorkomen, dat, bijvoorbeeld half October, in het Bouwkundig Weekblad wordt aangekondigd, dat 1 December de verkiezing van Hoofdbestuur of Commissies zal geschieden. In het volgend nummer moeten dan reeds de „H. H. voorstellers" hunne „candidaatstellingen" geplaatst hebben, want anders zijn die niet meer geldig. Immers minstens 5 weken vóór de verkiezing moeten belangstellenden in de gelegenheid zijn vooruit te vergaderen". Die vergaderingen kunnen geen ander doel hebben, dan de gestelde candidaten te bespreken. Onbegrijpelijk is het, dat die belangstellende vergaderden „de candidaatstellingen opmaken". Deze „opgemaakte" candidaturen worden dan in het „eerstverschijnend nummer" (!) gepubliceerd, „met de bijvoeging, dat zij, die geen candidatuur begeeren, hiervan binnen 10 dagen schriftelijke mededeeling hebben te doen aan het Hoofdbestuur". Deze namen worden dan van de lijsten afgevoerd, „Zaterdag daarop verschijnt in het Bouwkundig Weekblad de officieele lijst der candidaten".

Dit jaar verschijnt 16 October een Bouwkundig Weekblad. Daarin — nemen wij nu aan — komt het bericht voor, dat op Woensdag 1 December een nieuw Hoofdbestuur moet worden gekozen. In het nummer van 27 October moeten dan de candidaatstellingen „door H. H. voorstellers" gedaan, zijn opgenomen.

Nu gaan de „belangstellenden" aan het vergaderen, doch het is onzeker wanneer zij daarmede moeten eindigen. In verband hiermede is het eveneens onzeker, wanneer het „eerstverschijnend" en het „Zaterdag daarop" verschijnend nummer van het Bouwkundig Weekblad het licht zien. Men heeft keus tusschen 4, 11, 18, 25 November en 1 December. De Commissie, bestaande uit de heeren S. de Clercq, J. A. Mulock Houwer, Mr. E. H. P. Rosenboom, A. Salm G.Bz. en G. Versteeg zal wel doen, haar voorstel nog eens te herzien. Want het geval, dat zich dit voorjaar opdeed, toen een groote minderheid de verkiezing van het Hoofdbestuur onwettig achtte, mag zich niet herhalen.

Het stelsel der candidaatstellingen moge voor staatkundige verkiezingen misschien gewenscht zijn — men denke echter aan den kleedermaker te Veenendaal — voor een lichaam als de Maatschappij heeft het, vooral met het „polsen" der candidaten als een in de staatkunde onbekende toevoeging, ten gevolge, dat alles vrijwel bij het oude blijft. Want wie niet „zit" zal, eer hij zich aan een mogelijke nederlaag bij een verkiezing waagt, maar liever, als hij „gepolst" wordt, zich terugtrekken. De ondervinding van dit voorjaar heeft het geleerd. In de toekomst zal het niet anders gaan.

Tot de uitkomst, die dit voorjaar werd verkregen, heeft ook — misschien het meest — medegewerkt, dat de „Commissie voor Stemopneming zeer vele biljetten van onwaarde heeft verklaard, wegens een interpretatie van de bepaling uit het Algemeen Huishoudelijk Reglement". Het schijnt, dat die

Commissie daar, volgens de Commissie van Herziening, niet goed aan gedaan heeft, althans deze laatste Commissie heeft nu bepalingen ontworpen die zullen maken „dat dit feit niet meer zal voorkomen". Een zonderlingen indruk geeft het, te moeten vernemen, dat niet alleen de onverzegelde biljetten terzijde gelegd werden, doch ook de verzegelde .... omdat daar een cachet op voorkwam! Doch hoe kan men zegelen, wat meer is, behoorlijk verzegelen, zonder cachet? Wij zouden wel eens willen weten, welke biljetten als geldig zijn beschouwd. Die met een cent, een kwartje of iets dergelijks gestempeld?

Zooveel is zeker, dat het dit voorjaar met die stemming vreemd is toegegaan. Te Kampen zou men het niet beter hebben kunnen doen. Het prestige der dus gekozen heeren zal, nu dit alles bekend is geworden, niet grooter worden.

Een der voornaamste bepalingen van de reorganisatie was, dat het aantal der vergaderingen der Maatschappij grooter zou worden. Daarmede werd bedoeld, den leden meer aandeel in de werkzaamheid der Maatschappij te geven. Men wilde er een eind aan maken, dat, in belangrijke vraagstukken op bouwkundig gebied, het Hoofdbestuur en niet de leden, uitspraak deed.

Dan, der reactie was dit een doorn in het oog. Alleen „het bezoek der Mei- en September-vergaderingen moet verzekerd blijven", doch „het is verkeerd, waar alle plaatselijke Vereenigingen klagen over slecht bezochte vergaderingen, waar de Architectenbond ook reeds vergaderingen uitschrijft, het aantal bijeenkomsten verplicht vast te stellen, zonder dat de omstandigheden van te voren de noodzakelijkheid daarvan wenschelijk achten" orakelt de Commissie tot herziening.

Men zou meenen, dat eerst eens moest worden beproefd, of er op de voorgeschreven vergaderingen leden kwamen of niet. De Maatschappij zal allicht meer menschen bijeenzien, dan de plaatselijke vereenigingen of de Bond. Immers haar ledental is zooveel grooter.

Men kan wel wachten tot St. Jutmis, eer de omstandigheden ooit iets wenschelijk zullen achten. Om den tijd van dit wachten ons niet te lang te doen vallen „zullen door de „Vakbelangen-commissie extra-vergaderingen worden belegd". Wij zullen daar maar het beste van hopen, doch hebben van deze extra's geen groote verwachting, wanneer althans de commissie gelijk heeft met haar sombere voorspellingen.

Het ergste van het rapport der Commissie schijnt ons de mededeeling: „De onkosten zijn bijna verdubbeld, alleen de contributie bleef onveranderd; hierdoor zijn wanverhoudingen ontstaan, die boven de krachten der Maatschappij blijken te gaan".

Dit is zeker ernstig, want wij kunnen er niets anders uit lezen, dan dat men op een hellend vlak is geraakt, door de tering niet naar de nering te zetten. Uit het medegedeelde valt niet af te leiden, welken omvang het kwaad heeft verkregen. Geven alleen de Buitengewone Leden een tekort, of ook de andere categoriën? Wij vreezen het laatste, want de hoop wordt uitgesproken „dat vele Architect-Leden en Gewone-Leden, die het met de Maatschappij goed meenen, een extra-bijdrage zullen willen betalen".

Het is te wenschen, doch zulke welmeenenden zijn in den regel niet dik gezaaid. „Contributieverhooging, hoewel gewenscht, is gevaarlijk en men moet de leden geheel vrij laten", zegt de Commissie, en wij zeggen het met haar. Doch wij zien niet in, hoe men aan die verhooging zal ontkomen.

Om haar zoo min gevaarlijk te maken, als mogelijk is, zal den leden volledige opening van zaken moeten worden gedaan, zal moeten worden aangetoond, dat bezuiniging niet baat, dat ook in het beheer geen verbetering is te brengen. Sinds 1880 zijn de financiën de Achilleshiel der Maatschappij geweest. Maar, al was het soms met moeite, zij hield het hoofd boven water.

Toch kunnen wij ons voorstellen, dat de toestand nu meer zorg baart, dan vroeger. De Maatschappij kan op haar oude vrienden zoo vast niet meer rekenen, en zij heeft zich, toen het tijd was, geen nieuwe weten te maken. Voor de oude voorstanders is de Maatschappij te zeer hervormd; het jonge geslacht keert zich van haar af, omdat de hervorming niet ver genoeg ging.

Wie durft zeggen, wat de toekomst zal brengen? Voor de Maatschappij kan dit niet veel meer zijn. Haar taak loopt ten einde, en welhaast zal zij worden bijgezet bij haar zusters, de Maatschappijen, die verdwenen.

De reorganisatie van 1908 blijkt een stroovuur, een laatste opflikkering geweest te zijn. Was wel wat anders te verwachten? Een zeventigjarige, als de Maatschappij weldra zal wezen, is tot weinig meer in staat.

Een Architect-Lid.

Revolving-deuren en Sesam-deuren.

Bij onze Redactie kwam dezer dagen een schrijven in van „The Globe Trading Company" te Haarlem, waarin o.a. het volgende werd opgemerkt:

Mijnheer!

„Toevallig kregen wij een dezer dagen inzage van het artikel: „Indrukken uit Londen", voorkomende in Uw geacht blad van 31 Juli ll."

„Waar het oordeel van alle vakmenschen te Londen unaniem was, dat de door ons geëxposeerde revolving-deur, Patent Cruyff, de beste was in vergelijking met allé bestaande systemen van dit deurtype, begrijpen wij niet, dat door den schrijver van het bewuste artikel vermeld wordt dat, volgens zijne meening de Gilmourdeur het eenvoudigst is, zonder er bij te voegen, dat deze deur als hoogst gevaarlijk moet beschouwd worden in geval van een paniek. De Gilmourdeur werd dan ook algemeen een „deathtrap" genoemd, en wij weten dat de stedelijke autoriteiten te Londen, dit deursysteem hebben afgekeurd voor plaatsing in publieke gebouwen."

„Cruyff's deur werd dadelijk aangekocht door het Carlton Hotel, Pall Mall, en voldoet daar uitstekend".

De schrijver van de „Indrukken uit Londen" meent hiertegen te moeten aanvoeren, dat het den aandachtigen lezer niet zal zijn ontgaan, dat de Gilmour-deur door hem het eenvoudigst geacht werd, omdat zij door het enkele gedrang van de binnenzijde veranderd wordt in een gewone dubbele deur. De uitdrukking „death trap" zou hier van

toepassing zijn indien, zooals bij oudere systemen, het middenschot vast was, maar tegen de toepassing van deuren, zooals er een op de tentoonstelling was opgesteld, zullen de autoriteiten geen bezwaar hebben, „the action being identical with fire-door exits required by the London County Council in theatre, music hall and other „rush" doors", zooals de exposanten terecht vermelden.

Tegenover de toepassing van een Cruyff's deur in het Carlton Hotel, staat de toepassing van een Gilmour-deur in het nieuwe Strand Hotel.

Aangaande de Sesam-deuren vervolgt het bovenvermeld schrijven:

„Op bladzijde 243 staat in het zelfde artikel, bovenste regel 2de kolom, „en wij meenen dat dit „systeem (Sesamdeuren) in ons land nog geen toe„passing heeft gevonden."

„Hierop kunnen wij U mededeelen, dat de Sesam deuren reeds meer dan een jaar geleden door ons hier te lande werden geintroduceerd en hebben wij er thans een tiental van geinstalleerd. De Sesamdeuren moet men echter niet verwarren met de hydraulisch werkende automatische deuren, welke een tiental jaren geleden hier op de markt gebracht werden, en die in het geheel niet voldeden. Aan belangstellenden zullen wij gaarne, èn omtrent de revolving deur systeem Cruyff, èn omtrent de Sesamdeuren alle gewenschte inlichtingen verstrekken."

Met deze inlichting stellen wij onze lezers gaarne in kennis.

Prijsvragen.

De jury voor de prijsvraag der Nationale Vereeniging tot bestrijding van den Woeker, zooals bekend bestaande uit de heeren Joh. Braakensiek, Amsterdam; Toon Dupuis en J. J. van de Sande Bakhuysen te 's-Gravenhage, heeft — naar wordt medegedeeld — haar taak ten einde gebracht.

Waren er onder de vele ingekomen teekeningen eenige, die meer de lachspieren in beweging brachten, dan het kunstgevoel streelden, vele andere inzendingen getuigden daarentegen van talent en vindingrijkheid.

Met algemeene stemmen is de prijs voor prentbriefkaarten toegekend aan de inzending onder het motto „La mort", waarvan de vervaardiger bleek te zijn de heer Ton van Tast, Badhuisstraat 7, Scheveningen; terwijl voor etiket de prijs is toegekend aan „Crayon", vervaardigd door den heer A. J. van der Laag, 1ste Jan van der Heydenstraat, Amsterdam.

In aanmerking kwamen ook nog „Amsterdam" en „Encre" wat de prentbriefkaarten en „Tracht en Wacht", „La Mort", „200 pct." en „Edel" wat de etiketten betreft.

Lag het aanvankelijk in het plan eene kleine tentoonstelling te houden van de ingekomen teekeningen, wegens bezwaren door de jury geopperd is men daarvan teruggekomen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 37. 103de Algemeene September Vergadering. Programma en voorloopige Agenda.

Verslag der vergadering van het Hoofdbestuur, op 7 September 1909.

Een klein uitbreidingsplan. Spakenburg gem. Bunschoten, door D. E. Wentink, met afbeeldingen.

De nieuwe bouwverordening der stad Maagdenburg, naar het Duitsch van Scholtz.

Sociale Hygiêne en Techniek IV, door J. L. B. Keurschot.

Architectura No. 37. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Een oude binnenplaats te Arnhem, door C. W. Nyhoff, met afbeeldingen.

De trouwzaal in het Raadhuis te Zwolle overgenomen uit „de Bouwwereld".

Mariette (vervolg)

Technisch Gedeelte. Verwarming en ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden. (Vervolg.) — Een nieuwe kraan. — Het maken van bestekken, begrootingen en materialenstaten door A. N. Wind. (Vervolg.) — Cement in Denemarken. — „Het witte gevaar" te Berlijn. —

Losse plaat. De St. Eusebiuskerk te Arnhem door C. W. Nijhoff.

De Bouwwereld No. 37. Het bouwvak en de vervaardiging van bouwmaterialen in 1908.

Villa te Bloemendaal door J. J. van Noppen, met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 37. Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, oproeping tot de Alg. Zomervergadering op 18 September 1909.

Het indrukken van paalkoppen in kespen, door M. E. H. Tjaden c. i., met afbeeldingen.

Opmerkingen over de ketelontploffing te Eygelshoven door F. van Iterson w. i. met afbeeldingen.

Nog iets over de „baar" vóór den mond van den Rotterdamschen Waterweg, door J. W. Welcker c. i., met afbeeldingen.

Internationale Commissie voor beton-ijzer, door S. J. Rutgers c. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 37. Mededeeling van de Redactie. — Het Stoomwezen over 1908. (Vervolg.) — De omstreken der Niagara en hare geschiedenis. — Iets over Spiraalraderen. — Gasmotoren in Centralen.

De Aannemer No. 37. Aanbesteding en eigen beheer II.

De artt. 1638c en 1638d van het B. W en de practijk II (slot).

Uit Enschede.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 11. Het schmauchproces in den ringoven. (Vervolg.) — Kunstmatige drogerijen. — De verblendsteenindustrie. — Natuurkundige eigenschappen van de bouwstoffen in het algemeen. (Slot.) — De nieuwste verbeteringen aan draadkabelbanen. — Transport in Steenbakkerijen. — Cementsteen. — Het cementen huis van Edison

Deutsche Bauhütte No. 37. Ueber die Sicherung der Bauforderungen nach dem neuen Reichsgesetz, door Dr. Hans Lieske

Aus Düsseldorf, door L. Hart bij afbeeldingen van het „Stahlhof" te Düsseldorf, architect Radke.

Gartenstädte, Arbeiterhäuser und -Kolonien in England, door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen.

Die künstlerische Gestaltung der Kachelofen, door E. Bauernfeind bij ontwerpen van H. Jesora te Chemnitz.

Die Feuchtigkeit der Wand, door W. Anger.

Raumstudien Bibliothekerker door Schutte & Vollmer te Barmen (losse plaat).

Het Huis Oud & Nieuw No. 9. Het Septembernummer van Eduard Cuypers' maandschrift bevat het vervolg en slot van André Vlaanderen's studie over het Wale Weeshuis te Amsterdam, met afbeeldingen o. a. van eenige regentenstukken.

Vervolgens voert M. E. Houck ons rond op de eerste zijner „Wandelingen door Oud-Deventer" de stad, die „sinds meer dan elf eeuwen geen onaanzienlijken rol heeft gespeeld op 't bont tooneel der vaderlandsche geschiedenis" en uit die eeuwen nog tal van bekende en minder bekende overblijfselen bewaart. Nevens eenige oude stadsgezichten zijn enkele fragmenten van oude kunst en voorwerpen van oude kunstnijverheid ter illustratie gereproduceerd, terwijl de tekst vele bijzonderheden bevat, die voor de kunstgeschiedenis van Oud-Deventer belangrijk zijn.

In de rubriek „Toelichting bij de platen" is een salon in een woonhuis te Amsterdam en een ontwerp voor een „bungalow" afgebeeld. Voor wie niet weet wat een bungalow is, diene dat met dit woord eigenlijk een verplaatsbaar houten huis bedoeld wordt. In Engelsch Indië is de bungalow een bekend woningtype, dat daar veelvuldig dienst doet voor, in het binnenland gedetacheerde Europeesche officieren en ambtenaren.

Varia

DE WEST-FRIESCHE WATERLEIDING.

(Slot van pag. 296.)

Volgens een bijlage is voor de uit te voeren werken een begrooting van kosten gemaakt, sluitende met een bedrag van f 2.200.000, verdeeld als volgt:

I. Prise d'eau f 270.000;
II. Hoofdbuizen f 794.431;
III. Watertorens f 156.000;
IV. Voorbereidende werkzaamheden f 104.779;
V. Verdeelingsbuizen f 874.790.

Bij het opzetten van de begrooting van kosten en baten is aangenomen, dat het werk in zijn ganschen omvang is uitgevoerd en dat dit in volle exploitatie is.

Het totaal der exploitatiekosten bedraagt dan f 35.000; 2 pCt. afschrijving van het geheele kapitaal, behalve machines, f 42.500; 4 pCt afschrijving van de machines f 3000; te zamen f 80.500.

Hierbij gevoegd 4 pCt. rente van het kapitaal of f 88.000, dan zou de opbrengst der waterleiding moeten wezen f 168.500 om de kosten te dekken, of f 2.11 per hoofd.

Dit cijfer is niet onmogelijk en het resultaat is gunstig te noemen.

Wanneer dus de verwachting uitgesproken kan worden, dat op den duur bij aanleg van de ontworpen waterleiding de kosten door de opbrengst zullen worden gedekt, zal zulks in den eersten tijd zeker niet het geval wezen. Er zullen vele jaren moeten heengaan, gedurende welke de waterleiding een belangrijk verlies zal opleveren.

De heer J. van Hasselt stelt tot besluit zich de volgende vraag: Moet met het oog op het vorenstaande afgezien worden van het geheele plan? en antwoordt daarop, dat zulks niet noodig is, wanneer het algemeen nut van de onderneming ingezien wordt.

Z. i. zijn er twee wegen, om in deze tot een resultaat te komen.

De eene weg, en deze schijnt hem de meest rationeele toe, is dat het werk wordt uitgevoerd en geëxploiteerd door den Staat, die van de verschillende gemeenten vraagt voor de aansluiting een subsidie, berekend naar het zielental van de gemeente, en waarbij de regeling getroffen wordt, dat van elke gemeente de geheele bepaalde subsidie of zulk een deel als noodig is, om verlies te dekken, zal worden gevorderd, terwijl bij winst de gemeente recht kan doen gelden op een uitkeering.

Hier zou dus de Staat optreden als concessionaris, die door de gemeenten gesubsidiëerd wordt en verder het risico draagt.

De andere weg is, dat de waterleiding wordt aangelegd door de belanghebbende gemeenten, die dan de risico dragen, en die een jaarlijksche subsidie zouden moeten ontvangen van rijk en provincie en voor het overige zouden moeten bijdragen in een nog overblijvend verlies of zouden deelen in een eventueele winst, b.v. in verhouding tot het zielental. Er bestaan reeds voorbeelden van vereeniging van verschillende gemeenten tot een zoodanig doel, waarbij een vorm is gevonden, waarin deze samenwerken op de wijze van aandeelhouders in een naamlooze vennootschap.

De eerste weg is echter het meest te verkiezen. Het ligt toch in den aard der zaak, dat sommige gemeenten eerst later zullen wenschen toe te treden. Het gevolg hiervan is, dat de mogelijkheid dan bestaan zal, dat blijken zal, dat de aangelegde werken niet groot genoeg zijn om zulks mogelijk te maken.

Het rijk staat te dezen vrijer en ofschoon een dergelijke aanleg van rijkswege hier te lande nog iets geheel ongewoons is, kan men op voorbeelden, b.v. in Beieren, Wurtemberg en Baden wijzen, waaruit blijkt, dat zulks zeer goed mogelijk is.

Een uitvoering, waarbij de algemeene belangen zooveel mogelijk gewaarborgd worden, kan bij uitvoering door een combinatie van gemeenten alleen dan plaats hebben, wanneer het rijk bij het geven van subsidie bepaalde eischen stelt omtrent den aanleg, maar dan bij de regeling van de subsidie ook de verplichting op zich neemt van die gemeenten, die voorloopig niet in de combinatie deelnemen, voor zooveel het rekenen op latere toetreding van die gemeenten invloed zou hebben op de door andere gemeenten te dragen kosten.

Aan het advies van het bestuur der Soc. Techn. Vereeniging ontleenen we het volgende:

Na een zeer uitvoerige uiteenzetting wordt geconcludeerd, dat het aanleggen en exploiteeren der waterleiding moet geschieden door een publiek lichaam. Nagaande, of de exploitatie moet ter hand worden genomen door rijk, provincie of gezamenlijke gemeenten, zegt het rapport, dat, hoewel niet geheel is uitgesloten, dat te eeniger tijd de drinkwatervoorziening tot voorwerp van rijkszorg wordt gemaakt, op het oogenblik weinig kans van slagen bestaat.

Meer is er voor te zeggen om de zaak van provinciewege te doen aanvatten. Er is zeer zeker een eminent provinciaal belang gemoeid met een goeden gezondheidstoestand in een groot gedeelte der provincie. Doch ook in deze richting zal men weinig kans op succes hebben. En daar het toch in de eerste plaats te doen is om West-Friesland zoo spoedig mogelijk aan een behoorlijke watervoorziening te helpen, zal het zaak zijn, dien weg in te slaan, welke praktisch de meeste kans op succes biedt.

Blijft dus aanleg en exploitatie vanwege de belanghebbende gemeenten. De gemeenteraden zijn toch genoeg doordrongen van het nut eener centrale watervoorziening, om deelneming te verwachten.

Om de noodige fondsen bijeen te krijgen moet een naamlooze vennootschap worden ingericht, van welke de aandeelen uitsluitend worden geplaatst bij de gemeentebesturen. Door de grootte der aandeelen op een laag bedrag te bepalen b.v. f 100 kan de deelneming gemakkelijk worden gemaakt.

Voorts moet worden getracht een belangrijke subsidie te verkrijgen van Rijk en Provincie. Vermoedelijk zal dit niet zonder succes geschieden, waar in de memorie van antwoord tot de begrooting 1909, de minister zegt, dat hij het groote nut van

waterleidingen beseft en dat in beginsel Rijkssteun ter deze kan worden verleend, mits de bevolking tot eenige opoffering bereid is. Ook de Provinciale Staten zullen dan steun toezeggen.

De gezondheidscommissies zeggen nog, dat plannen van een centrale watervoorziening van het eiland Zuid-Beveland in voorbereiding zijn en dat die aantoonden, dat zoo'n onderneming uitvoerbaar is. De verschillende gemeenten zullen daartoe echter moeten samen werken om de zaak tot stand te brengen en de weg door de S. T. V. aangewezen, schijnt haar het meest practisch. Ze vertrouwen, dat door onderlinge samenwerking der betrokken gemeentebesturen het door haar aangegeven denkbeeld tot uitvoering zal worden gebracht, daarbij in overweging gevende, zoolang deze zaak hangende is, voorloopig geen concessies voor waterleidingen te verleenen.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

De onthulling van het ruiterbeeld van den Grooten Keurvorst te Kleef heeft de wederopstelling daar van een vrij wat belangrijker monument doen vergeten. Op de binnenplaats van het oude slot was n.l. voorloopig geplaatst het grafmonument van Adolf II van Kleef en zijn gemalin, een uitmuntend werk uit het begin van de veertiende eeuw, dat in den revolutietijd in honderden brokken stukgeslagen was. Gelukkig waren die brokken onder den grond gestopt en bleven zoo vrijwel voor verdere beschadiging gevrijwaard. De provinciale „Denkmalpflege" heeft het monument weer in elkaar laten zetten en nu bestaat het plan, het naast eenige andere grafmonumenten van het oude Kleefsche gravengeslacht een waardige plaats te geven in een kapel in de Stiftskerk. Ook een degelijke restauratie van het slot, dat nu gedeeltelijk voor gevangenis is ingericht, staat op het program.

De Gesellschaft für Theatergeschichte zal in 1910 in de tentoonstellingszalen van den Zoölogischen Garten te Berlijn een theatertentoonsteiling organiseeren, welke 1 October van dat jaar wordt geopend.

Een der voornaamste aantrekkingspunten van de in het volgend jaar te Regensburg te houden Districtstentoonstelling van den Opperpaltz van nijverheid, ambacht en landbouw zal wel de meest grootsch opgezette speciale tentoonstelling voor christelijke kunst zijn Er is voor deze tentoonstelling een eigen flink gebouw gezet, waarin den bezoekers de werken der beste kunstenaars uit den nieuwen tijd zullen worden vertoond en wel in een zoo uitgelezen verzameling als nog nimmer in een Zuid-Duitsche stad te zien was Niet minder belangwekkend belooft de tentoonstelling van oud-christelijke kunst te worden, die o. a. zal geven bezienswaardigheden uit den beroemden schat van den Regensburgschen dom. *Tentoonst. Cour.*

BINNENLAND.

AMSTERDAM. Dat 1908 een kwaad jaar is geweest voor de bouwvakken, blijkt uit de cijfers. Er werden in deze gemeente slechts 232 vergunningen voor nieuwbouw verleend en voltooid werden 202 gebouwen. In 1905waren de cijfers: 291 en 469, in 1906 379 - 792. In dit laatste jaar trad reeds de groote vermindering in. vergeleken bij de voorafgaande jaren. Immers in 1903 werden verleend 1096 vergunningen en voltooid 835 gebouwen; in 1904: 1098 en 1058; in 1905: 1159 en 925. Dat een en ander verband houdt ook met de stagnatie in den bevolkingsaanwas spreekt vanzelf. En dat als hierin geen verbetering komt, ook de toekomst voor de bouwvakken ntet rooskleurig is — behoeft geen betoog. In 1909 houdt de daling van het bevolkingscijfer ongewoon lang aan. Van Februari toch is, geleidelijk over elke maand, het inwonertal gedaald van 566,538 tot 564.762

'S-GRAVENHAGE. Ter uitvoering van het bestaande voornemen tot uitbreiding en betere beveiliging tegen brandgevaar van het gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal zal o. m. moeten worden beschikt over een zevental aan de oostzijde van het Kamergebouw grenzende perceelen.

Om de beschikking over de eigendommen te kunnen verkrijgen, is toepassing noodig van de Onteigeningswet. Daartoe strekt een ingediend wetsontwerp.

— Bij Kon. besl. van 13 Augustus is eene Staatscommissie ingesteld, aan welke is opgedragen:

1o. het instellen van een onderzoek omtrent de wenschelijkheid van het nemen van maatregelen om op den duur een geregelden toegang tot Nederland door het Noordzeekanaal te verzekeren, mede rekening houdend met de in de toekomst te verwachten grootere schepen;

2o. het aan Ons indienen van een verslag betreffende den uitslag van dat onderzoek, in welk verslag de Staatscommissie eventueel hare denkbeelden omtrent de maatregelen die zij wenschelijk acht tot bevordering van het voormelde doel, zal kunnen mededeelen;

en zijn tot leden dier commissie benoemd de heeren:

prof. dr. J. Kraus c. i., oud-minister van Waterstaat, te 's-Gravenhage, tevens voorzitter;

H. J. van den Broek, kolonel van den staf der genie, commandant in het 2de genie-commandement, ter standplaats Amsterdam;

F. M van Gelsdorp, kapitein ter zee, inspecteur van het loodswezen, de betonning, behakening en verlichting in het 3de district, te Amsterdam;

dr. H. F. R. Hubrecht, lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, ondervoorzitter van de Kamer van koophandel en fabrieken te Amsterdam en voorzitter van de commissie van Noordzeekanaal te Amsterdam;

J. J. 's Jacob c. i., lid van den raad van administratie der Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij, directeur der Hollandsche Electrische Spoorwegmaatschappij, te Amsterdam;

J. B. A. Jonckheer, directeur der stoomvaartmaatschappij „Nederland" te Amsterdam;

A. A. H. W. König c. i., ingenieur van den rijkswaterstaat der 1ste klasse te Gorinchem;

A. G. Kröller, lid der firma W. Müller en Co., te 's-Gravenhage;

J. Rijperda Wierdsma, directeur der Holland-Amerika-lijn, te Rotterdam;

W. C. J. Smit, kapitein-luitenant ter zee, thans tijdelijk belast met de waarneming van de betrekking van chef van den marinestaf, te 's-Gravenhage;

C. J. Snijders, generaal-majoor, sous chef van den generalen staf, te 's-Gravenhage;

R. W. J. C. van den Wall Bake, lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, oud lid van de Kamer van koophandel en fabrieken te Amsterdam, lid van de commissie van 1895 „Verbetering van het Noordzeekanaal", te Hilversum, en

H. Wortman c. i., hoofdingenieur-directeur van den Rijkswaterstaat, te Haarlem;

tot 1ste- en 2de-secretaris respectievelijk de heeren:

A. B Marinkelle c. i., ingenieur van den rijkswaterstaat der 1ste klasse, te Amsterdam, en

F. L. Schlingeman c. i., ingenieur van den rijkswaterstaat der 3de klasse, te IJmuiden. *(Stct.)*

— De Minister van Waterstaat, de heer Regout, heeft — vergezeld van de hoofdingenieur H. Wortman en de ingenieur V. J. P. de Blocq van Kuffeler, benevens het Eerste Kamerlid J. Breebaart Kz. — een bezoek gebracht aan het eiland Wieringen, in verband met het plan tot indijking en drooglegging van het Wieringermeer.

HAARLEM. De Gemeenteraad van Heemstede heeft besloten aan de woningvereeniging „Berkenrode", aldaar, een voorschot te verstrekken van f 115,000 voor den bouw van een groot aantal werkmanswoningen.

— De Kampioen wekt haar lezers op om bij te dragen tot het behoud van „De Doorwerth". De pas opgerichte vereeniging „de Doorwerth" kan voor f 10,000 eigenares worden van het kasteel en heeft op dit oogenblik f 4000 bijeen, in welke som begrepen zijn de giften van f 500 en f 250 van H. M. de Koningin en H. M. de Koningin-Moeder. Om nu het ontbrekende te helpen bijeenbrengen heeft de „A. N. W. B. Toeristenbond voor Nederland" in zijn orgaan een inschrijving geopend. Giften, groot en klein, zullen dankbaar worden aanvaard door den penningmeester-administrateur van den A. N W. B. te Haarlem, Wilhelminapark 12, en wekelijks in „De Kampioen" verantwoord worden.

(Zie vervolg Binnenland in het Bijblad).

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM

Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

MAASTRICHT. In den Gemeenteraad heeft een der leden gevraagd, hoe het staat met den bouw van een nieuw station.

De Burgemeester antwoordde, dat het dagelijksch bestuur niet ingenomen is met het ontworpen plan, omdat daardoor de stad van elk verkeer met de buitengemeenten wordt afgesneden en er slechts één toegangsweg tot de stad open blijft.

Volgens een ontvangen schrijven van den Minister van Waterstaat schijnt deze de bezwaren te deelen. Men zal nu moeten afwachten, wat de Minister nader omtrent den bouw zal beslissen.

TIEL. De campagne op de steenfabrieken langs Rijn en Waal loopt ten einde. Half April heeft men een begin gemaakt en sinds enkele weken was. ten gevolge van het natte weder, de productie niet groot. Het getal vervaardigde steenen is echter oneindig veel grooter dan verleden jaar. Ondanks deze aanzienlijke productie blijft de handel vlug. terwijl de prijzen 10 à 15 percent hooger zijn. Bovendien hebben vele fabrikanten ook hun ouden voorraad opgeruimd.

Ook de groote zandsteenfabriek aan den Grebschen berg onder Rhenen heeft het geheele seizoen full speed gewerkt en millioenen steenen afgeleverd. De arbeidende stand vaart bij dezen stand van zaken zeer wel; duizenden handen hadden den geheelen zomer volop werk en ruime verdiensten.

'S-HERTOGENBOSCH. Het bestuur van den „'s-Hertogenbosschen Kunstkring" biedt thans een tentoonstelling van werken van tijdgenooten.

De inzending van Dupuis vormt de belangrijkste groep dezer expositie; zijn voornaamste werken zijn er aanwezig, waaronder de busten van Albert Vogel, Haverman, Dr. Kuyper en zijn nieuwste werk, de buste van burgemeester Van der Does de Willebois.

Personalia.

— De Minister van Waterstaat heeft benoemd tot buitengewoon opzichter: J. C Wacker Jr., te 's-Gravenhage, bij het verbeteren van de boordvoorziening en van de bermen en glooiingen langs eenige gedeelten van den Rijksweg van Delft naar Maassluis; — E. J. M. H. Lommertzen, te Sluiskil, bij de werken voor de verbetering van den IJssel bij Kampen; — F. J. Fourdraine, te Geertruidenberg, bij het maken van een strekdam met aanhechtingskrib aan den linkeroever van den Amer en het verrichten van baggerwerk tusschen de kilometerraaien LIV en LVIII; — en L. J. Louwers. te Kats, bij de werken voor de verbetering van den IJssel bij Dommerholt, onder Gorsel.

— Volledige uitslag van de in 1909 te Rotterdam gehouden examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid tot het geven van middelbaar onderwijs in handteekenen, rechtlijnig teekenen en boetseeren.

Handteekenen en perspectief (M.). Mann. cand. Aangemeld 76, 3 niet opgekomen, 35 zich teruggetrokken, 11 afgewezen en 27 toegelaten. Chr. Bartels, Amsterdam; — H. van Batenburg, Leiden; W. J. M. H. Berden, Amsterdam; — J. P. F. L. Bes, Amsterdam; — H. Brautigam, Amsterdam; — D. de Bree, Nieuw-Loosdrecht; — E. W. Dehé, Groningen; — B. J. van Efferen, Zwolle; — J. G. D. van Hell, Amsterdam; — C. J. H. Hendriks, Arnhem; — C R. L. G. A. Junod, 's-Gravenhage; — D. E. Langenberg, Amsterdam; — T. H. Lazarom, 's-Gravenhage; — T. van Leening, Rotterdam; — W. T. L. van Leeuwen, 's-Gravenhage; — P. D. Maandag, Amsterdam; — L. van der Meer, Zaandijk; — T. A. Oostveen, Amsterdam; — J. Piersma, Amsterdam; — L. J. Russer, 's-Gravenhage; — J. E. Stahlie, Schiedam; — J. H. Steinbach, 's-Gravenhage; — P. G. Valentijn, Monnikendam; — J. Visser, Amsterdam; — L. Vogelsang jr. Amsterdam; — D. Wjesie, Amsterdam; — P. Zwart, Wormerveer.

Vrouwelijke cand. Aangemeld 18, 11 teruggetrokken 1 afgewezen en 6 toegelaten: G. T. W. van Doorn, Haarlem; — M. A. T. Eckhart, Scheveningen; — F. M. Elias, 's-Gravenhage; — A. M. Hendriks, Arnhem; — Nina Kramer, Amsterdam; — A. M. L. van Ondgaarden, Brielle.

Rechtlijnig teekenen en perspectief (M.). Aangemeld 40 mann. cand., 2 niet opgekomen, 6 teruggetrokken, 15 afwezigen en 17 toegelaten: J. W. Blijenburg, Amsterdam; — P. den Breeje, Utrecht; — W. P. van Buul, Rotterdam; — M. J. Drechsler, 's-Gravenhage; — J. van Dijke, Dordrecht; — H. Kleinhout, Arnhem; — K. Koster, Amsterdam; — L. W. J. Labout, Amsterdam; — J. van Leusen, Deventer; — J. A. J. Margrij, 's-Gravenhage; — H. M. Meilink, Amsterdam; — J. J. Moolenschot, Amsterdam; — A. J Munsterman, Assen; — J. Oostdijk, Rotterdam; — B. Steggerda, Eindhoven; — B. L. Vries, Utrecht; — J. T. Vrenzen, Nijmegen.

Boetseeren (O.). Aangemeld 8 mann. cand., 2 teruggetrokken en 6 toegelaten: D. A. A. W. Dobbe, 's Gravenhage; — J. Godefroy, Amsterdam; — G. Mebius, 's Gravenhage; — J. C. Rane, Rotterdam; — H. G Robert, Utrecht; — A. Scherpenhuysen jr., Haarlem

Vacante Betrekkingen.

— Directeur der Gasfabriek te Bolsward, zie adv. in dit No. (1)

— Gemeente-Opzichter te Zandvoort, jaarwedde f 750. De Opzichter is verplicht des winters Vak- en Lijnteekenonderwijs te geven, tegen eene belooning van f 0.60 per lesuur. Instructie en voorwaarden ter Gemeentesecretarie ter lezing, op werkdagen tusschen 10 en 3 uur. Stukken voor 22 September a.s., aan den Burgemeester. (1)

— Opzichter voor een fabriek van ijzerconstructie, bekend met Teekenwerk en Administratie. Vaste betrekking en goed salaris. Brieven onder lett. C. 632. Adv. Bureau C. W. Beteke, Rotterdam. (1)

— Twee Adjunct-Ingenieurs bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, bij den dienst van Tractie en Materieel, diploma voor Werktuigkundig-Ingenieur van de Polytechnische School of Technische Hoogeschool. Aanmelding schriftelijk aan de Maatschappij, Administratiegebouw, Droogbak, te Amsterdam, vóór 1 October a.s. (1)

— Een Onderwijzer in het Smeden en Hoefsmeden, aan de Ambachtsschool te Nijmegen. Salaris f 800 als Onderwijzer in het Smeden, met 3 vierjaarlijksche verhoogingen elk van f 60 en f 100 per jaar als Onderwijzer in het Hoefsmeden. Voor zes lesuren Vakteekenen buiten de Ambachtsschooluren geniet de tegenwoordige onderwijzer f 240 per jaar met 5 vierjaarlijksche verhoogingen. Diploma Hoefsmid vereischte. Stukken aan den Directeur vóór 29 September a.s. (1)

— Milit. Opzichter der Genie. In de eerste helft van Februari 1910 zal te 's-Gravenhage een vergelijkend examen worden gehouden voor Nederlanders, tusschen 20 en 30 jaar, die geneigd zijn te worden aangesteld tot militair opzichter der genie 3e kl. bij het Ned.-Indisch leger.

Aanmeldingen vóór 15 Januari 1910 aan het Dep. van Koloniën, bij gezegeld request, met duidelijke opgave van adres en onder overlegging van de stukken, vermeld in de St.-Ct. No. 212, waarin ook de verdere voorwaarden en bijzonderheden staan vermeld. (1)

— Hollandsch Ingenieur of Teekenaar voor een Buitenlandsche Machinefabriek, op Suikergebied, zelfstandig kunnende projecteeren, de Fransche taal machtig om aan den technischen Agent in Indië te worden toegevoegd. Brieven onder letters C. S. 3574, aan het Advertentie-Kantoor van J. H. de Bussy, te Amsterdam. (1)

— Bouwk. Opz Teekenaar, bekend met heiwerk en kerkbouw, voor 5 à 6 maanden. Salaris f 0 per maand. Br. letter V 691, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Leeraar in het schilderen, zie adv. in No. 37. (2)

— Aankomend Teekenaar voor Calqueerwerk en Lichtdrukken, bij de firma Gevcke & Co te Amsterdam. Alleen schriftelijke aanbiedingen. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici
Ruijschstraat 94, Amsterdam.
Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

32	Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j., *f* 70—*f* 125	p.m.
14	BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j., *f* 70—*f* 125	„
21	Bouwk. Teek.	22—44 j., *f* 60—*f* 125	„
9	Waterb. Opzr.	22—50 j., *f* 60—*f* 100	„
7	Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j., *f* 40—*f* 50	„
6	Chef-machinisten	24—39 j., *f* 80—*f* 130	„
1	Werkt. opz. (constr.)	—30 j., *f* —*f* 100	„
5	Werkmeesters	28—39 j., *f* 100—*f* 130	„
1	Werktuigk. Teek.	—26 j., *f* —*f* 60	„
2	Aank. Werkt. teek.	19—21 j., *f* 30—*f* 40	„
8	Electrotechniker	23—35 j., *f* 60—*f* 130	„
1	Teek. IJzer-constr.	—27 j., *f* —*f* 60	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 20 September.

Wageningen, ten 2 ure, door het gem. bestuur: het afnemen der oude en het leveren, schilderen en aanhechten van ongeveer 2000 nieuwe huisnummerplaatjes het bestek ligt ter inzage ten kantore van den gem.-architect, alwaar ook een model aanwezig is.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. bestuur: de levering van straatklinkers, geschikt voor rijwegen, over eene oppervlakte van 75.000 M². Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter stadsdrukkerij.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-bestuur: het bouwen van twee ijzeren loodsen langs de Noordzijde van de IJkade. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter stadsdrukkerij. Inl. ten kantore van den Ingenieur der „Havenwerken" ten Gem.huize, kamer No. 151, van 10—12 uur, de drie laatste werkdagen der week, welke aan de aanbesteding voorafgaat.

Beltrum, door het kerkbestuur der R. K. parochiale kerk: het maken van kerkbanken voor genoemde kerk; bestek en teek. ter inzage bij den heer J. H. Harbers te Beltrum; inlichtingen dagelijks bij J. H. Hendriksen, bouwkundige te Huissen.

Enschede, ten 3 ure, door den directeur der gem.werken aan zijn bureau: bestek No. 59: het rioleeren, afgraven, ophoogen en bestraten van wegen in de Stadsmaten, 2e gedeelte. Inlichtingen de laatste vijf werkdagen tusschen 11½ en 12½ uur aan zijn Bureau Gemeentewerken, Molenstraat 27, alwaar bestekken met teek. verkrijgbaar zijn.

Enschede, ten 12 ure, door den bouwk. J. G. Tönis in het café Klaassen: a. eenige herstellingen aan en het bouwen van eene verdieping op genoemd café; b. het afbreken van 2 woningen en het bouwen van twee woonhuizen met bijbouwen; c. het portland- en stucadoorwerk aan bovengenoemde werken; bestek en teek. ter inzage in genoemd café; aanw. den dag der besteding 9 uur.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„de Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJsselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	*f* 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908	„ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„ 34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

WOENSDAG 22 September.

Gestel, door den arch. Volter te Rielc Gz. het amoveeren der oude kerk en pastorie en het bouwen eener nieuwe kerk met toren en pastorie aldaar; bestek en teek. ter visie in de Harmoniezaal en in het koffiehuis van Gennip te Gestel en te bekomen ter drukkerij van den heer Velders te Deventer inl. ten kantore van den arch. voorn. van 10—12 ure.

Langezwaag, door den heer P. Hijlkema: het bouwen van 1e. een dubbele woning, 2e. een stelphuizinge met winkel, 3e. de de verschillende grondwerken voor voorn. gebouwen op een terrein tegenover de school te Luxwolde onder Langezwaag; bestek met 2 teek. te bekomen bij R. de Roos te Langezwaag.

ZATERDAG 25 September.

Arnhem, door den arch. H. J. Tiemens: a. het herbouwen van het hotel Bellevue te Arnhem; b. het vervoeren van puin van het voormalig hotel; bestek en teek. te bekomen bij den arch., Koningstraat 31.

VRIJDAG 1 October.

Zwolle, ten 1.30 uur, door de noordoosterlokaalspoorweg-maatschappij aan het kantoor Badhuiswal 8: het maken van den bovenbouw voor eene draaibrug over het Coevordensche Kanaal in den spoorweg van Coevorden naar de Pruisische grens (bestek no. 43, raming f 7000 (Zie adv. in dit no.)

Uitslag van Aanbestedingen.

Utrecht, 7 September. De Mij. tot Expl. van Staatsspoorwegen aan het Centraalbureau in het Moreelse Park. Bestek No. 1190: Het uitbreiden van de goederenloods en eenige bijkomende werken op het station Tilburg. Begr. f 18000.—. 18 Inschrijvingsbiljetten:

A. Michels en J. Smulders, Oisterwijk, f 19265; J. B. de Blécourt, Ubbergen, f 19000; A. J. van Riel, Tilburg, f 18080; H. A. Aarts, Tilburg, f 18740; J. de Waal, Tilburg, f 18750; F. van der Schoot Thz., Tilburg, f 18397; fa. W. F. Weyers, Tilburg, f 18375; H. van Eijndhoven, Tilburg, f 18183; J. B. Horvers, Tilburg, f 18421; W. van Eyck, Tilburg, f 17900; W. Kocken, Tilburg, f 17574; P. Hochstenbach, 's Bosch, f 17900; G. van Bockel, Kerkdriel, f 17741; F. Smulders, Breda, f 17597; H. H. Harmsen, Willemstad, f 17397; A. Oosters, Willemstad, f 17360; L. J. M. van Eyck, Tilburg, f 17267; M. J. Bedaux, Tilburg, f 17150.

44ste Jaargang. ZATERDAG 25 SEPTEMBER 1909. No. 39.

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waar over op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit bij voor uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Christelijke Kunst.

(Slot). Zie bladz. 300.

Deze schilderijen zijn goed gecomposeerd en hebben dien milden, kleurigen gloed, die ze ons als zwevende droomen doet gevoelen. Zij verlangen naar den wand. Zouden zij ook nauwelijks kracht genoeg hebben, de ruimte van een kerk te doordringen, de stille en vrome atmosfeer in een schoollokaal of in een huiskapel zouden zij wel kunnen verdragen. — Een vrije en krachtige muurschilderkunst schijnt in Noord-Europa geboren te worden. Gewis nog bevrucht door de oude van Vikingtrots en Nornenmystiek doortrokken fresco's der Middeleeuwsche domkerken.

De Tentoonstelling kan ons hiervan, slechts door photographieën, ongeveer een voorstelling verschaffen. Wij krijgen de fresco's te zien die Skovgaard voor Viborg schilderde. Deze Skovgaard, een Deen, weet het kenmerkende der bijbelsche onderwerpen monumentaal uit te drukken. Hij is duidelijk en doordringend en grijpt in het hart en den wil der gemeente. Hij beeldt de voorstellingen der kinderlijk geloovigen, der kerkvaders en der vrome helden af met een zoo gering mogelijk gebruik van naturalismen, alle achtergronden, alle coulissen tot een typische formule terugbrengend, laat hij de figuren machtig op den voorgrond treden. Hij wil den inhoud uitputten, hem tot extract verdicht voor iedereen overtuigend op den muur projecteeren, om het monumentale stenogram nog sterker te concentreeren, om daaruit een wel omhoogstrevend maar toch bewegend organisme te vormen, gebruikt hij het pathos van het oudtestamentisch parallelisme. Hij stelt de korenschoven nevens elkander, hij rangschikt het vee achter elkander, zooals de Egyptenaren het in hun onsterfelijke reliefs deden. Het schijnt niet onmogelijk dat de Hollander Thorn Prikker te Krefeld zich op Skovgaard inspireerde. In elk geval is dit principieel decoratieve talent reeds toongevend. Tegenover den Deen werkt deze Hollander beschaafd ja feministisch bijna zwak, broos. Hij geeft minder het heilige epos, dan een sonate in moll. Zijn lijnen vloeien week, men kan wel zeggen slap. De ledematen zijn in de gewrichten vervloeid, zijn tot lyrische golvingen geworden. Thorn Prikker zoekt zijn kracht niet in kleur, slechts zeer bescheiden mengt hij hier en daar wat groen of rood in zijn overigens eenkleurig werk, bij wijlen gebruikt hij ook goud. Dit geeft een bleeke, een weinig ziekelijke, maar toch zeer delicate stemming.

Zonder optimisme mag men zeggen, dat de kerk heden ook voor monumentale wandschilderingen de geschikte krachten zou kunnen vinden. Zij moet alleen eerst weder vertrouwen leeren stellen in

den kunstenaar, ook al beweegt hij zich langs ongewone banen. Dat dan met groote waarschijnlijkheid schoone uitkomsten verkregen zullen worden bewijst een prijsvraag, die voor de versiering eener bij Düsseldorf te bouwen kerk werd uitgeschreven. De resultaten hangen op de Tentoonstelling. De eerste prijs werd behaald door Kolo Moser, men bedenke wel de tot in zijn vingertoppen geaesthetiseerde Weener, die uit Oost-Azie stuifmeel mededroeg. Zijn ontwerpen zijn inderdaad uitstekend. Een feest van blauw en goud. De decoratieve wet werd geëerbiedigd, de wand als een tapijt behandeld, het architectonisch verband bewust ondersteund, de rythmus van elke enkele stem van het concert op het fijnste gestemd, ieder détail aan het denkbeeld van het geheel ondergeschikt gemaakt. Daarbij heeft Kolo Moser zich zijn taak niet gemakkelijk gemaakt, hij moest een bedui dend aantal figuurlijke voorstellingen in zijn ornamentale compositie inweven. Of dit prachtig ontwerp uitgevoerd zal worden schijnt weliswaar twijfelachtig; wie weet of de gemeente zooveel schoonen moed heeft, de conventie op te offeren en een persoonlijkheid vrijheid van handelen te geven. Wanneer dan ten minste maar niet de tweede prijs, doch liever de derde prijs tot uitvoering mag komen. De arbeid van Seuffert heeft vele in het oogspringende voordeelen, ook een duidelijke zij het ook niet overmatig sterke individualiteit. Onder het bijgeloof, dat alleen het Romaansche en het Gothische de voor den kerkbouw waardige stijlen waren, hebben wij meerdere tientallen van jaren geleden. Bijzonder de Gothiek en de dwaze stelling, dat Gothisch zooveel als Duitsch, zooveel al heilige aanbidding was, werkte ontwrichtend op elke gezonde aandrift, eens volgens eigen gevoelen en kunnen het huis voor het hoogste geestelijk wezen op te richten. Langzaam, ach zoo langzaam, veel bestreden en daarom onzeker en met veel toegevendheid kwam een nieuw willen. Voor de hervorming van den modernen kerkbouw zullen de Dresdener architecten steeds een eervolle beteekenis behouden. Van de nieuwe inrichting der „Kreuzkirche" door Schilling en Gräbner, van de dorpskerken dezer firma die door angstige gemoederen „Zomerhuisjes van den lieven God" genoemd werden dateert de moderne, stijgende lijn der kerkelijke architectuur. Nog zouden Lossow en Kühne, verder Kreis en de naar Hamburg beroepen Schumacher, daarnevens de architectuurbeeldhouwers Hottenroth en Gross en de decoratieschilder Rossler te noemen zijn. Het streven dezer nieuw-Dresdener school was een verhelderde, in sentimenteele kromme lijnen opgeloste barok; de steen werd verweekt en sterk plastisch behandeld. Men hield er van de hoeken af te ronden, de deurafdekkingen in voluten te laten uitloopen en door een slingerende cartouche te onderbreken; in het bijzonder de torens verkregen een specifiek plastischen, een gemodelleerden, een gekneeden vorm. Een tweede kring van kerkenbouwers staat rondom Peter Behrens. De geestesrichting van dezen aesthetischen wiskunstenaar is met de strenge, plechtige, gewijde bouwkunst in overeenstemming.

Behrens is een aanhanger van Kant en houdt van Wagner (Hij houdt van hem, ook wanneer hij hem zou moeten haten). Behrens streeft er naar de moderne wereld van de techniek en de machine tot een zuivere, aan het Hellenisme verwanten vorm te brengen. Hij is een logisch denker en tegelijk een dogmaticus. Zoo hebben al zijn bouwwerken een duidelijken trek, die naar den Griekschen tempel zweemt; zoo verraden zij allen den strengen schematicus, die meer op het papier construeert dan met steenen bouwt. Het crematorium te Hagen is daarvan een typisch voorbeeld. Er is gewis veel tegen deze, van eenzijdigheid niet vrije, meer litterarisch dan architectonisch gevoelde bouwwijze aan te voeren, maar, met de betrekkelijke zwakheden van een zoekenden tijd belast, openbaart zij toch een sterk impulsief gevoel, ja een hartstocht voor het protestante, voor het rythmische van de godsvereering. Het is zeker een waagstuk, door Peter Behrens een kerk te laten bouwen, maar toch een waagstuk, dat den lastgever tot eer zou strekken en hem een plaats in de ontwikkelingsgeschiedenis van den modernen kerkbouw zou verzekeren.

Aan hem, voor wien Behrens koele pathos de vaderlijke goedheid Gods al te weinig tot uitdrukking brengt, wordt zekerlijk het ontbrekende door Theodor Fischer vergoed.

Deze Zuid-Duitscher geeft aan zijn kerken een zachte, huiselijke schoonheid een Uhlandstemming. Men wordt er stil gelijk des morgens in het woud, men hoort des schaapherders zondagslied. Over de verschillende frissche ontwerpen en reeds behaalde overwinningen van den modernen kerkbouw brengt de Düsseldorfer Tentoonstelling goede tijding. Wij zien een rijke verzameling ontwerpen en modellen. Het meeste is weliswaar reeds bekend. Als nieuw zijn eenige leerlingen van Behrens aan te merken: Benirschke die nogal sterk behoefte aan aanknooping schijnt te gevoelen; Theodor Veil, die meer vrij en zelfstandig werkt.

Naast den kerkbouw werd ook den aanleg van het kerkhof beoefend, meest door dezelfde mannen. Men beproefde den aanleg als park en landschap te ontwerpen (gelijk met succes in het Münchener Waldfriedhof), men maakte solide en karaktervolle gedenkteekens. Men wil aan de ploertige steenhouwersparade en hare verschrikkelijke koelheid een eind maken, de begraafplaats moet weder een stille tuin worden, de eenvoudige door welbegrepen vroomheid gewijde rustplaats voor burgers, die hun plicht gedaan hebben. De Tentoonstelling geeft een proef van zulk een begraafplaats te zien, de afmetingen laten echter niet meer dan een aanduiding toe. En toch is de oplossing aansporing genoeg, om door alle kerkbesturen en beheerders van begraafplaatsen ijverig bestudeerd te worden.

Om de moderne kerkbouw werkelijk als een eenheid in modernen zin uit te werken, is een groot aantal voorwerpen noodig, die wij gewoonlijk rekenen te behooren tot het kunsthandwerk. Daartoe behoort het architectonisch beeldhouwwerk, en ook het vrije beeldhouwwerk, voor zoover het meer een versierende als zelfstandige kunstwaarde heeft, daartoe behooren de meubelen, de geweven stoffen, de glasramen, de metaalwerken en de drukwerken. Over alles geeft Düsseldorf, zij het ook geen volledig overzicht, dan toch een dat ons den weg wijst. En juist hier kan zelfs de minder goed ingewijde bespeuren, hoe machteloos en onvruchtde oude copieermanier is. Wat de „Semperbund" laat zien, verloochent geenzins een waardeerbaar streven, maar verliest toch zijn beteekenis tegenover de voortbrengels van hen, die zich onder de vaan van den „Werkbund" hebben geschaard. Daar een goed bedoelde nauwkeurigheid, hier een handig aanpakken van het vraagstuk aan den wortel, een krachtige en fiere zelfstandigheid, een naar zuivere

schoonheid strevende smaak. Beeldhouwers van dezen aard zijn Bosselt, Wirba, Kreis en de Keulenaar Grasegger. Eenige treden hooger, de oorspronkelijke plastiek nader, staan de Belg Minne, de helaas te vroeg gestorven Hudler en ook Bermann. Aan de tegenovergestelde pool, tusschen de decoratieve beeldhouwkunst en het kunstambachtsgoed is Mendes da Costa te noemen.

Onberispelijke metaalwerken zien wij van Bernhard Wenig, Grosz & Kreis, van Jeggle te Münster, van J. Th. Heintze en Milde & Co. te Dresden; de blinkende smedigheid van het edele metaal en de fijne vloeibaarheid van het brons werden tot overzichtelijke, het materiaal gehoorzamende en toch het denkbeeld van den kunstenaar uitdrukkende vormen ontwikkeld. Gschwend te Hannover weet het ijzer gezond en in den dit materiaal eigen primitieven rythmus te smeden. Van de glasramen zijn die van den Dresdener Goller en die van Hubert Feldkirch een aandachtige beschouwing waard; zij zijn niet zoo overtuigd, niet zoo geheel de quintessens der techniek als de vensters van Kolo Moser, waarvan ons hier de cartons vertoond worden, zij zijn echter toch zeer ernstige en waardige werkstukken. De boekdrukkunst tot gewijde doeleinden aan te wenden verstaat Peter Behrens het best, zijn missaal vertoont een goede verwantschap tot de plechtige monnikshandschriften. In Behrens schaduw, een weinig eleganter en daardoor menigeen meer sympathiek, maar in elk geval van zwakker kracht, staat Ehmcke. Burgerlijker dan beide, daarom echter ook bruikbaarder voor den kleinen man is Ludwig Sutterlin, wiens in de Rijksdrukkerij vervaardigde bijbel eindelijk den stoot gegeven heeft tot het verdwijnen van de jammerlijke bijbeldrukken van den tegenwoordigen tijd. Hier evenals op elk gebied van het kunsthandwerk kan de kerk het goede verkrijgen, wanneer zij slechts wil.

Naar: „Deutsche Kunst und Dekoration".

VERSLAG van de Commissie, benoemd door den Raad van Bestuur van het K. I. v. I. betreffende de wenschelijkheid tot oprichting van een Rijks-Proefstation voor bouwmaterialen.

(Ontleend aan „de Ingenieur".)

Bij de aanvaarding van 's Raads opdracht tot het uitbrengen van een verslag, omtrent de wenschelijkheid tot oprichting van een Rijks-Proefstation voor bouwmaterialen, heeft de Commissie zich rekenschap gegeven van hetgeen zij onder een zoodanig „Proefstation" zal hebben te verstaan.

In verband met de door den Raad genoemde aanleiding tot het benoemen dezer Commissie, zal in engeren zin tot het arbeidsveld van het Proefstation worden gerekend:

de mechanische beproeving en het chemisch onderzoek van metalen en van bouwsteenen, bindmiddelen, mortels, beton, het metallografisch onderzoek van ijzer en andere metalen, zoomede het onderzoek van verfstoffen, bederfwerende middelen e. d. m.

Het betreft dus de beproeving van die materialen, die in ruimen zin gebezigd worden bij den bouw van machines, van schepen en bij werken op bouwkundig en waterbouwkundig gebied.

Een zoodanig station zou op de volgende wijze omschreven kunnen worden:

Proefstation voor het onderzoek van materialen, welke in de techniek toepassing vinden.

Ongetwijfeld zijn nog andere dan de bovengenoemde artikelen aan te merken als behoorend tot het terrein van werkzaamheid voor een Proefstation. De Commissie heeft gemeend zich te moeten beperken tot het vermelden van enkele, die meer in het bijzonder tot de *bouwmaterialen* zijn te rekenen.

In het verslag, uitgebracht aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, door de Commissie van Advies voor de oprichting van een Rijksstation voor physisch-technologisch onderzoek (December 1904), wordt *niet* voorgesteld thans (1904) van Rijkswege keuring van bouwstoffen en andere handelswaren te doen geschieden.

Daarentegen was het onderzoek van papier en inkt wel in het programma voor dit Rijksstation opgenomen.

In verband met de door Uwen Raad gegeven opdracht zal thans meer in het bijzonder gehandeld worden over de handelswaren, waarbij dan, met uitsluiting van levensmiddelen e. d. m., te denken is aan materialen, welke in de techniek toepassing vinden.

Het betreft dus juist de artikelen welke in bovenaangehaald verslag zijn uitgezonderd.

Omtrent het doel en den werkkring van een „Proefstation voor het onderzoek van materialen" in algemeenen zin, het volgende:

Een zoodanig station heeft als roeping:

in de eerste plaats het geven van antwoord — in geheel objectieven zin — op vragen, welke betrekking hebben op materialen, welke in de techniek toepassing vinden;

in de tweede plaats het tot oplossing brengen van vragen, welke een zuiver wetenschappelijk belang hebben.

Op het „Proefstation" rust verder de plicht, te zorgen, dat het steeds geheel op de hoogte is van de *wetenschap van het beproeven*, terwijl het omtrent de methoden van onderzoek steeds allerwege licht zal hebben te doen schijnen.

Hoewel ook als taak van het „Proefstation" het geven van adviezen aangemerkt zal kunnen worden, mag niet uit het oog worden verloren, dat het in enkele gevallen bevoegd zal zijn, het geven van adviezen te weigeren.

Het zal steeds te dien aanzien met de grootste voorzichtigheid moeten te werk gaan.

Slechts zoodanige adviezen zullen kunnen worden gegeven, welke een onmiddellijke beantwoording uitmaken van nauwkeurig, volgens de eischen van het Proefstation, geformuleerde vragen.

Bij de groote verwachtingen, welke soms van enkele zijden gekoesterd worden, omtrent de gevolgen van het oprichten van een „Proefstation" scheen het der Commissie niet ondienstig in het bijzonder op het geheel neutrale karakter, dat een zoodanige inrichting moet kenmerken, te wijzen.

Terwijl, gelijk hierboven is aangegeven, het ter-

rein van de beschouwingen der Commissie eenigszins werd beperkt, heeft de Commissie zich de volgende vraag gesteld:

Welke is de omvang der werkzaamheden, welke reeds aanstonds aan een „Proefstation" zouden ten deel vallen?

Daarbij is gedacht aan een op vrij ruimen voet opgevatte inrichting zonder dat er voorshands sprake zal kunnen zijn, van de beschikbaarstelling van buitengewoon krachtige werktuigen en gereedschappen.

Tot een alleszins bevredigend antwoord van bovenbedoelde vraag is de Commissie niet gekomen.

Om, hetzij door het houden van een enquête of door andere middelen, te komen tot een schatting van het aantal materiaalbeproevingen, die thans tot uitvoering komen, werd, in verband met hetgeen op dit gebied reeds eerder is ondernomen, door haar geen poging aangewend.

De daarvoor te verrichten arbeid werd niet loonend geacht.

De Commissie overwoog, dat het aantal beproevingen, voor zoover zij aan particuliere inrichtingen worden verricht, zoo groot moet zijn, dat zij bedoelde ondernemingen bestaanbaar maken.

Komt in de plaats der bestaande particuliere inrichtingen een nieuw „Proefstation voor het onderzoek van materialen", dan is dit evenzeer levensvatbaar te achten, hoewel niet „a priori" kan worden aangenomen, dat in het hier gedachte geval, de particuliere inrichtingen zullen verdwijnen.

De Commissie is intusschen *eenstemmig* van oordeel, dat door een op vrij ruimen voet ingericht „Proefstation voor het onderzoek van materialen" in voldoende mate werk zal zijn te verrichten en wel zoodanig, dat het daaraan verbonden personeel over voldoende „routine" zal beschikken, welke routine weder noodig is om onderzoekingswerk te verrichten, dat in hoogste geding beslissend zal kunnen zijn.

Zij spreekt dit oordeel uit, op grond van de ervaring van elk der leden der Commissie, ieder in eigen kring opgedaan. Zij acht het echter niet wel mogelijk deze uitspraak met afdoende cijfers te staven.

Bovendien valt het niet te ontkennen, dat de toepassing van de Woningwet en de daaruit voortvloeiende Bouwverordeningen het uitvoeren van een steeds toenemend aantal materiaalbeproevingen ten gevolge heeft.

Zal met goeden grond verwacht kunnen worden, dat reeds aanstonds aan een „Proefstation" in voldoende mate werk zou ten deel vallen, zeker zal, zoodra de inrichting eenigen tijd bestaat, goed beheerd wordt en zij het vertrouwen heeft, het gebruik, dat er van gemaakt wordt, aanzienlijk toenemen.

Terwijl alzoo aan de levensvatbaarheid van een „Proefstation voor het onderzoek van materialen" niet wordt getwijfeld, heeft de Commissie getracht zich rekenschap te geven van de denkbeelden, welke aan de totstandkoming en de werking van een zoodanige inrichting ten grondslag kunnen strekken.

Op welke wijze men zich de zaak ook moge denken, steeds zal het noodig zijn, dat het „Proefstation" worde gesteld onder toezicht van onpartijdige en deskundige mannen. Zonder een zoodanig toezicht zal de instelling niet voldoende overwicht hebben om in gevallen van strijd op afdoende wijze uitsluitsel te geven.

Anderzijds moeten van den invloed van dit toezicht niet te groote verwachtingen worden gekoesterd.

De contrôle van een Commissie van Toezicht, al of niet van Rijkswege, kan zich niet verder uitstrekken dan over de toegepaste methoden en over de nauwkeurigheid der gebezigde toestellen.

Toezicht op de uitvoering der proeven is in het algemeen noch mogelijk, noch noodig te achten.

Na de levensvatbaarheid te hebben overwogen en de werkkring van een „Proefstation voor het onderzoek van materialen" aan een nadere beschouwing te hebben onderworpen, heeft de Commissie getracht zich rekenschap te geven van de wijze waarop een zoodanig proefstation tot stand gebracht en in werking gehouden kan worden.

Daarbij zijn de volgende gevallen beschouwd:

1°. een particuliere inrichting als in industreele onderneming opgevat, hetzij zonder, hetzij met Staatscontrôle;

2°. een particulidre stichting, tot stand gebracht door de samenwerking van in den lande hoogstaande vereenigingen en genootschappen of wetenschappelijke instituten, met hulp van rijkswege;

3°. een van het Rijk uitgaande en door het Rijk gedreven inrichting.

Er is nog een andere vorm denkbaar, die echter zich nauw aansluit aan de eerstgenoemde, n.l. een zoodanige waarbij de inrichting uitgaat van een coöperatie van belanghebbenden.

Bij de bespreking van de bovengenoemde denkbeelden, is allereerst een keuze te doen tusschen de eerste en de twee daarna vermelde vormen.

De Commissie acht niet voor tegenspraak vatbaar, dat een particuliere inrichting als industrieele onderneming opgevat, zelfs onder Staatscontrôle, niet onder alle omstandigheden den volledigen waarborg van onpartijdigheid kan geven en mitsdien reeds uit dit laatste oogpunt beschouwd, de meest gewenschte vorm voor een „Proefstation" *niet* kan zijn.

Slechts wanneer elke gedachte aan winst is uitgesloten. kan te dien opzichte aan de hoogste eischen voldaan worden.

Immers, naar het gevoelen van de Commissie, is het bezwaar tegen een particuliere inrichting, onder meer hierin gelegen, dat, waar toch haar doel is winst te behalen, zij in de verleiding zou kunnen geraken haar adviezen onder den invloed van motieven van eigen belang te laten komen. Er behoeft daarbij geen sprake te zijn van mindere juistheid in de cijfers, die medegedeeld worden als uitkomsten van het onderzoek.

De keuze van te nemen proeven en de bekendmaking van sommige uitkomsten, terwijl andere niet worden medegedeeld, kan, onder den drang door belanghebbenden uitgeoefend, van invloed zijn op het gebruik, dat van de uitspraken van het „Proefstation" wordt gemaakt.

Denkt men zich daarbij de inrichting in financieel minder gunstigen toestand, dan is het gevaar waaraan een particuliere inrichting blootstaat in het licht gesteld. En al moge dit gevaar wellicht niet groot geacht worden, denkbeeldig is het niet en bovendien is de *verdenking*, dat de geschilderde toestand zich zal voordoen, op zich zelf reeds voldoende om het vertrouwen in het „Proefstation" in hooge mate te schokken.

Tegen het voorgaande zou kunnen worden aangevoerd, dat ieder rechtskundige, ieder geneesheer of ieder ander particulier, die een wetenschappelijk advies heeft te geven, in dezelfde omstandigheden verkeert. Dit zou juist zijn, ware het niet, dat men ten aanzien van zoodanige deskundigen vrij is in de keuze en dat ieder zich te allen tijde contrôle kan verschaffen, waar op elk gebied een groot aantal andere deskundigen gereed staat.

Op het gebied van het onderzoek van materialen is dit — ten minste hier te lande — *niet* het geval.

Althans wat het mechanisch beproeven betreft, is niet aan meer dan één goed uitgerust proefstation te denken.

De vertrouwbaarheid moet dus bij een zoodanig proefstation in alle opzichten boven elke verdenking staan.

Als bezwaar tegen een particuliere inrichting als industrieele onderneming opgevat, geldt verder de wellicht te groote drang naar zuinigheid, die ongunstig kan werken op hoedanigheid der hulpmiddelen, terwijl ook het wetenschappelijk — dus niet betaald — onderzoek op den achtergrond kan worden gedrongen.

Met betrekking tot de sub. 2°. en 3°. genoemde denkbeelden volgen hier eenige bijzonderheden.

Het denkbeeld (sub 2°.) van een particuliere stichting, tot stand gebracht door de samenwerking van in den lande hoogstaande vereenigingen en genootschappen of wetenschappelijke instituten, is hetzelfde als hetgeen ten grondslag ligt aan:

- „The National Physical Laboratory" te Londen.

Deze inrichting omvat voor een groot deel het terrein waarop zich zou hebben te bewegen het „Rijksstation voor physisch-technologisch onderzoek". Daarbij is echter een belangrijke plaats ingeruimd aan een „Engineering Department" en aan een „Metallurgical and Chemical Laboratory".

Het karakter dezer stichting blijkt reeds aanstonds uit de samenstelling van het „Executive Committee", waarin zitting hebben de „President, Treasurer and Secretary" van de „Royal Society" en vertegenwoordigd zijn al de toongevende Vereenigingen van Ingenieurs, „The Iron and Steel Institute" en de „Board of Trade".

Zoowel het kapitaal als de jaarlijksche tekorten worden uit de bijdragen van de verschillende vereenigingen gevonden, terwijl eveneens de schatkist tot de instandhouding bijdraagt.

Het „National Physical Laboratory" is thans in geheel nieuwe voor het doel geschikte gebouwen gehuisvest.

Niet zonder belang is het te vermelden, dat in 1907, slechts enkele jaren nadat de inrichting is ontstaan, op aandrang van belanghebbenden bij particuliere proefstations een onderzoek is ingesteld, met het doel: „to inquire generally into the work now performed at the National Physical Laboratory".

Niettegenstaande een sterken aandrang om te verhinderen, dat deze inrichting geen „injurious competition", zou aandoen, aan de „private enterprise", is het beginsel gehandhaafd, dat het National Physical Laboratory gewone beproevingen (commercial testing) zal uitvoeren, tegen als normaal geldende prijzen. Als een der gronden werd aangevoerd, dat, met de meest denkbare toewijding van het aan de inrichting verbonden personeel, dit geen voldoende ondervinding en bedrevenheid zou kunnen verkrijgen, vereischt voor het uitvoeren van bijzondere beproevingen, indien het de gewone routine der meest voorkomende beproevingen zou moeten missen.

Een ander voorbeeld van het hier besproken denkbeeld levert Denemarken, waar een proefstation in het leven werd geroepen door een Vereeniging van Ingenieurs met den steun van het Rijk, hetwelk echter den naam van „Staatsproefstation" draagt, terwille van de autoriteit der inrichting. Volledigheidshalve zij hierbij vermeld, dat, daar de kosten voor de Vereeniging te bezwarend dreigden te worden, deze sedert eenige jaren heeft aangedrongen op overneming van het proefstation door den Staat, welke overneming onlangs heeft plaats gehad, als gevolg van een daartoe strekkende wet van 30 April 1909.

Op Nederlandsche toestanden toegepast laat zich een „Proefstation voor het onderzoek van materialen" denken, tot stand gebracht door de samenwerking van verschillende vereenigingen, waaronder te noemen zijn:

Koninklijke Academie van Wetenschappen;
Bataafsch Genootschap;
Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst;
Maatschappij van Nijverheid;
Koninklijk Instituut van Ingenieurs,
en zijn afdeelingen.

Dit laatste Instituut zou het aangewezen lichaam zijn, om het initiatief te nemen voor de oprichting ven een Vennootschap, welke zich als taak zou hebben te stellen de exploitatie van een zoodanig „Proefstation". Subsidies — tot een vrij aanzienlijk bedrag — zouden noodig zijn van het Rijk en misschien o. m. van de groote Stoomvaart- en Spoorwegmaatschappijen.

Mocht aan dit denkbeeld eenige aandacht worden geschonken, dan zal aan de verwezenlijking een nader onderzoek moeten voorafgaan.

Van het Koninklijk Instituut zou kunnen uitgaan de benoeming, hetzij van een kleine Commissie van ten hoogste 3 leden, dan wel de aanwijzing van een enkelen Adviseur, met de opdracht om een uifgwerkt verslag uit te brengen:

1°. omtrent een in te stellen technisch onderzoek naar de eischen, waaraan een „Proefstation voor het onderzoek van materialen", werkend als afzonderlijke inrichting, zal moeten voldoen en omtrent de kosten aan de tot standkoming verbonden;

2°. omtrent de voorloopig te schatten uitgaven en inkomsten van een zoodanig „Proefstation";

3°. omtrent de wijze, waarop de noodige fondsen zouden zijn bijeen te brengen en omtrent de jaarlijksche bijdragen, die zouden zijn te vragen van het Rijk en van andere lichamen, die daarvoor in aanmerking komen.

In het voorgaande is eenigszins nader het in de tweede plaats genoemde denkbeeld uitgewerkt, betreffende de wijze waarop tot de oprichting van een „proefstation" zou zijn te geraken, dat aan alle eischen zou kunnen voldoen, maar dat vrij zou kunnen zijn van de veelal zich voordoende bezwaren, die uit den aard der zaak aan een door het Rijk bestuurde instelling verbonden zijn.

Van belang is het op deze plaats in herinnering te brengen, dat op landbouwkundig gebied het

onderzoek van materialen hier te lande reeds een onderwerp van Staatszorg is. Met goed gevolg heeft het Rijk het onderzoek van artikelen op landbouwkundig gebied aan zich getrokken door de oprichting van de Rijks-landbouw-proefstations.

Blijkens het daarvoor geldende Reglement hebben de Rijks-landbouw-proefstations ten doel:

a het verrichten van onderzoekingen, alsmede het leiden en uitvoeren van proefnemingen in het belang van den landbouw;

b. het op aanvrage onderzoeken van producten van landbouw en veeteelt en van daarvoor benoodigde grondstoffen;

c. het opsporen van vervalschingen van veevoeder, meststoffen en zaaizaden.

Thans bestaan Rijks-landbouw-proefstations in de volgende plaatsen: Wageningen, Groningen, Hoorn, Maastricht en Goes, zoomede het Rijks-proefstation voor zaadcontrôle te Wageningen.

Opgemerkt zij, dat bij het toezicht op de Rijks-landbouw-proefstations de Minister wordt bijgestaan door een Commissie van ten minste 9 leden.

Als tusschenvorm verdient vermelding, dat door samenwerking der Regeering met belanghebbenden is tot stand gekomen de Vereeniging „Station voor maalderij en bakkerij" te Wageningen.

Deze vereeniging stelt zich ten doel:

a. het onderzoek van grondstoffen, die door de bakkerij en de maalderij worden verbruikt;

b. het onderzoek van de producten dezer industrieën;

c. het onderzoek van bijzondere gevallen, die in de praktijk hiervan aanleiding geven tot moeilijkheden;

d. het onderzoek op de bruikbaarheid en de doelmatigheid van nieuwe procedés, voor zoover dit in het laboratorium kan geschieden;

e. het zooveel mogelijk uitwerken van vaste regelingen voor werkwijzen in de praktijk.

Het zou te ver voeren uiteen te zetten hoe bedoeld station haar inkomsten voor een groot deel zal trekken van belanghebbenden voor zoover deze de verkoop van hun artikelen onder contrôle van genoemd station stellen. Anderzijds zal de nauwe band, die gelegd wordt tusschen de Rijksinrichtingen voor landbouwonderwijs te Wageningen en de verleening van een Rijkssubsidie, op zeer voldoende wijze het onpartijdig en wetenschappelijk karakter van dit station waarborgen. Ten slotte zij in het licht gesteld, dat als voorbeeld voor een Proefstation, als coöperatie van belanghebbenden tot stand gebracht, genoemd kan worden het onderzoekingsbureau van de Vereeniging van Duitsche portlandcementfabrikanten.

Voor de geïnteresseerden kan een zoodanige inrichting van het grootste nut zijn.

Aan de eischen van een voor algemeen gebruik bestemd „Proefstation voor het onderzoek van materialen" kan een dergelijke instelling niet voldoen.

De Commissie vermeent, dat een „Proefstation voor het onderzoek van materialen", hetzij tot stand gebracht door de samenwerking van vereenigingen enz., als bovenbedoeld, hetzij in het leven geroepen als Rijksinrichting, dezelfde waarborg geeft, omtrent de onpartijdigheid en omtrent het wetenschappelijk karakter der instelling. Ook zijn beide vormen gelijkwaardig te achten, wat oprichting en hulpmiddelen betreft, indien in beide gevallen over dezelfde bedragen voor installatie en voor het bedrijf kan worden beschikt.

Toch heeft de Commissie *geen* vrijheid kunnen vinden aan den Raad te adviseeren, dat de meest wenschelijke vorm voor een „Proefstation" zou zijn die, waarbij de oprichting zou uitgaan van vereenigingen, enz., als bovenomschreven sub 2°. De Commissie vermeent, dat, hoewel het denkbeeld zijne aantrekkelijke zijde heeft, de geldelijke toestand van de aangehaalde vereenigingen en genootschappen hier te lande niet de mogelijkheid schijnt te openen om een stichting als hierbedoeld, op voldoende wijze ingericht, tot stand te brengen en in het leven te houden.

Ook al mocht men er in slagen op bescheiden voet iets tot stand te brengen, toch zou de instelling al spoedig in die mate op een Rijkssubsidie moeten steunen, dat de samenwerking van al die lichamen, die tot de oprichting zouden hebben medegewerkt, eerder als een last, dan als een voordeel zou zijn te beschouwen.

Een minderheid in de Commissie daarentegen achtte het denkbeeld een nadere overweging waard.

Volgens het gevoelen dezer minderheid zou, alvorens te beslissen aan welken vorm de voorkeur is te geven, het onderwerp nader in studie moeten worden genomen op de reeds hierboven aangeduide wijze.

De Commissie geeft mitsdien als haar oordeel te kennen, dat een *„Proefstation voor onderzoek van materialen" moet zijn een van het Rijk uitgaande en door het Rijk gedreven inrichting.*

Eenmaal aangenomen, dat het „Proefstation" zal zijn een Rijks-inrichting, dan stelt zich de vraag of zij zal moeten zijn:

a. een op zich zelf staande inrichting;

b. een onderdeel van een Rijks-onderwijs-inrichting.

Terwijl in het geval sub. *b.* weinig twijfel kan bestaan, dat alleen sprake zal kunnen zijn van de Technische Hoogeschool te Delft, toch vermeent de Commissie, dat het Proefstation niet behoort te zijn een onderdeel van deze inrichting.

Aangaande het sub. *a.* genoemde geval is de Commissie verdeeld ten aanzien van de vraag in hoeverre het „Proefstation voor het onderzoek van materialen" in nauwe betrekking behoort te staan tot de Technische Hoogeschool.

Terwijl naar de meening van een deel der Commissie de grootste waarde moet worden gehecht aan een zeer nauwe samenwerking met de Technische Hoogeschool, wordt door een ander deel der Commissie de meening voorgestaan, dat, hoewel ook van die zijde het nut van samenwerking wordt erkend, het „Proefstation" op zichzelf voldoende uitgerust moet zijn om de meest voorkomende onderzoekingen, voor welke het bestemd is, zelf, zonder hulp van buiten, te kunnen verrichten.

Kan omtrent dit punt geen bepaalde meening der Commissie worden medegedeeld, evenmin is dit het geval omtrent de meest wenschelijke plaats van vestiging van het Proefstation.

De meerderheid der Commissie acht Delft de aangewezen plaats; een minderheid vermeent, dat de keuze van de plaats van vestiging in hooge mate zal worden bepaald door neven-omstandigheden, die eerst later in beschouwing kunnen komen, wanneer het vraagstuk, met het oog op de uitvoering zal worden bestudeerd.

Ten slotte vermeent de Commissie zich nog te moeten uitspreken omtrent de vraag, in hoeverre bestaande inrichtingen, waar bouwmaterialen worden beproefd, zullen kunnen en moeten opgaan in een nieuw op te richten „Proefstation".

Terwijl hierboven de meening is uitgesproken, dat hier te lande slechts voor één goed uitgerust „Proefstation" ruimte is, althans wat betreft de uitvoering van mechanische beproevingen, wordt daarmede tot zekere hoogte erkend, dat met de belangen van bestaande inrichtingen inderdaad rekening gehouden moet worden.

Dit gaat intusschen niet zoover, dat sprake zou kunnen zijn van eenige *verplichting* tot schadeloosstelling aan belanghebbenden bij bestaande inrichtingen, indien tot de oprichting van een nieuw „Proefstation voor onderzoek van materialen" zou worden overgegaan.

De Commissie vermeent echter, dat, wanneer van de zijde van belanghebbenden de geneigdheid daartoe zou blijken, onderzocht dient te worden in hoeverre het mogelijk en wenschelijk zal zijn tot overname te geraken van de installatie van een of meerdere particuliere inrichtingen, alsmede van het daaraan verbonden personeel.

Het algemeen belang zou met een zoodanige overname gebaat kunnen zijn. Reeds nu meent de Commissie op dit punt de aandacht te moeten vestigen.

Met het bovenstaande acht de Commissie te hebben voldaan aan 's Raads opdracht, om verslag uit te brengen betreffende de wenschelijkheid tot oprichting van een Rijksproefstation voor bouwmaterialen.

Zooals blijkt is de Commissie van oordeel, dat deze wenschelijkheid inderdaad bestaat. Haar gevolgtrekkingen zijn als volgt samen te vatten.

1°. Voor een „Proefstation voor het onderzoek van materialen" zal in voldoende mate werk te verrichten zijn. 2°. Een „Proefstation", uitgaande van een particuliere inrichting, als industrieele onderneming opgevat, wordt niet, voor een zoodanige inrichting, de meest gewenschte vorm geacht. 3°. Een „Proefstation" zal moeten zijn een van het Rijk uitgaande en door het Rijk gedreven inrichting. 4°. Bij de stichting van een nieuw „Proefstation, enz." worde de mogelijkheid onderzocht, de installatie en het personeel van bestaande inrichtingen voor het onderzoek van materialen, voor zoover deze daartoe genegen zijn, over te nemen.

De commissie vermeende aan de haar gegeven opdracht geen zoodanige uitbreiding te moeten geven, waarbij een onderzoek zou worden ingesteld, omtrent de eischen, die aan een „Proefstation" zouden zijn te stellen, welk onderzoek op dit oogenblik ontijdig geacht zou kunnen worden. Het uitbrengen van het verslag zou dan niet zoo spoedig hebben kunnen plaats hebben, terwijl niet onaanzienlijke kosten aan een zoodanig onderzoek zouden zijn verbonden.

De Commissie vermeende dat beter aan 's Raads bedoeling zou zijn voldaan door dezen in korten tijd mededeeling te doen van hare meening, welke meening het uitvloeisel is te achten van de reeds min of meer gevestigde meening van elk der leden der Commissie individueel.

's-Gravenhage, 21 Juni 1909.

De Commissie,

B. M. Gratama, *Voorzitter.*
J. van Hasselt
J. W. C. Tellegen
B. J. H. Haitink
H. ter Meulen
W. C. van Manen.
} *Leden.*

Vereenigingen.

„ARCHITECTURA ET AMICITIA" TE AMSTERDAM.

Namens het Bestuur van het Genootschap A. et A. wordt ons medegedeeld, dat de heer H. P. Berlage Nzn. op Woensdag 29 September 1909 in eene ledenvergadering van het Genootschap „Architectura et Amicitia" in Parkzicht" eene voordracht met lichtbeelden houdt, getiteld: „Stedenbouw en het Haagsche Uitbreidingsplan" en dat voor deze vergadering introducties te bekomen zijn aan het Secretariaat van het Gen., 1e Const. Huygensstraat 101, telefoon 5150.

Tevens wordt bericht, dat vanaf Zondag 26 September tot en met Zondag 3 October in het Genootschapslokaal in „Parkzicht" eene expositie gehouden wordt van teekeningen en schetsen, die betrekking hebben op het uitbreidingsplan van Den Haag en dat deze tentoonstelling voor belangstellenden te bezichtigen is.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

De Redactie van het Bouwkundig Weekblad verzoekt ons het volgende te plaatsen:

De Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, verzoekt den Architect-Leden de hieronder volgende vragen-lijst uiterlijk Zaterdag 9 October a.s. ingevuld en ondertekend te verzenden aan het Secretariaat van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402.

Omtrent de ingekomen antwoorden wordt stipte geheimhouding toegezegd.

Vraag 1. *a.* Wordt bij de indiensttreding van Uwe opzichters en teekenaars eene schriftelijke aanstelling uitgereikt?

b. Wordt door U bij de indiensttreding behalve vaststelling van het loon overeengekomen welke regelmatige verhoogingen toegekend worden, eventueel een maximum bepaald?

c. Hoe groot is het maandelijksch salaris van Uw technici? Hoe groot is de eventueele verhooging en maxima?

Vraag 2. *a.* Welke werktijd geldt voor Uwe teekenaars?

b. Welke werktijd geldt voor Uwe opzichters?

Hierbij op te geven of deze werktijd voor alle dagen geldt of dat het regel is, dat b.v. Zaterdagmiddags wordt vrij gegeven?

Wordt voor meerdere uren overwerk betaald? en hoe is dit geregeld?

Vraag 3. Geniet Uw technisch personeel vacantie, en zoo ja hoe is deze dan geregeld?

Vraag 4. Voor welke gevallen wordt, buiten en behalve de jaarlijksche vacantie door Uw technisch personeel verlof genoten?

Vraag 5. Wordt aan Uw technici het loon doorbetaald over den tijd, dat zij, door ziekte of ongeval, tijdelijk niet tot werken geschikt zijn? en hoe lang?

Vraag 6. Zijn Uw technici voor zoover zij niet onder de bepalingen der ongevallenwet vallen, verzekerd tegen ongelukken en ongevallen?

Vraag 7. Wordt, indien een bij U in dienst zijnd opzichter voor een onder Uwe leiding uit te voeren werk in een andere gemeente, moest verhuizen, de door hem daarvoor gemaakte kosten vergoed?

Wordt die vergoeding ook uitgekeerd als een opzichter of teekenaar elders woonachtig voor zijn indiensttreding moet verhuizen?

Vraag 8. Wat is door den architect bepaald omtrent de opzegtermijn voor technici wanneer ontslag wordt gegeven, en voor den opzichter teekenaar wanneer deze ontslag neemt?

Vraag 9. Wordt aan jeugdige werkkrachten bij U in dienst, de wekelijksche arbeidstijd verkort om hen in de gelegenheid te stellen tot het volgen van lessen ter bevordering hunner technische of algemeene kennis?

Vraag 10. Welke diploma's bezitten zij?

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 38. 103de Algemeene Septembervergadering. — Excursie Hoorn—Enkhuizen op 23 September 1909.

Vergadering van de Commissie tot behartiging van de vakbelangen van den architect op 15 September 1909.

Hoorn, door J. Faber (met afbeeldingen).

Enkhuizen, door G. Honijk (met afbeeldingen).

Architectura No. 38. Kort Verslag der 1262ste Gewone Ledenvergadering op 15 September 1909.

Jaarverslag van de Afdeeling „Voortgezet en Hooger Bouwkunst-Onderwijs cursus 1908—1909.

Mariette (Vervolg).

Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg). — Schepen van beton. — Een stem tegen straatverlichting.

De Bouwwereld No. 38. De gevolgen van het gebruik van verkeerd samengesteelde mortels. Voordracht gehouden op het Bouwmaterialen-Congres te Kopenhagen door Prof. J. A. van der Kloes.

Het Huis Honselaarsdijk. Boekbeschouwing met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 38. Kon. Instituut van Ingenieurs: Verslag der Commissie in zake oprichting van een Rijks-Proefstation voor Bouwmaterialen.

Sterkteberekening van nieuwe stoomketels, door A. Korving w. i.

De Twickelzaak, door W. G. C. Gelinck c. i., met schetskaart.

De oplegging van spoorstaven op houten dwarsliggers, door E. C. W. van Dijck c. i., met afbeeldingen.

Gas voor vulling van luchtballons, door N. W. van Doesburgh c. i.

Ingezonden Stukken, Het indrukken van paalkoppen in kespen, door A. W. C. Dwars c. b. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 38. Officieel gedeelte. — Het Stoomwezen over 1908. (Slot). — De omstreken der Niagara en hare geschiedenis (Slot). — Het ongeval op het S. S. „Zaanstroom". — De Grief v h. corps Opzichters v. d. Waterstaat en 's Lands B. O. W. in Ned.-Indië. — Iets over Spiraaladeren (Vervolg). — Gasmotoren in Centralen (Slot).

De Aannemer No. 38. Aanbesteding en eigen beheer III (Slot.)

Een advies inzake artt. 1638c en 1638d Burg. Wetboek.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 12. Het benutten der warmte in den ringoven. — Glazuren. — Oververhitten stoom. — Zekerheid tegen brand en aarbevingen bij gebouwen. — Verbetering Gelderschen IJssel. — De onbewoonbaarverklaring. — De trekmeter van Obel. — Invoerrechten op vuurvaste materialen.

Deutsche Bauhütte No. 38. Zur Genesis der germanischen Baukunst, door M. Escherich.

Aus Düsseldorf, door L. Hart. II met afbeeldingen van het gebouw van het Werkmeister-Verband, arch. P. Fuchs.

Ueber die Sicherung der Bauforderungen nach dem neuen Reichsgesetz II, door Dr. Hans Lieske.

Neubauten in Bad Harzburg door K. Hahn, bij ontwerpen van F. Oettner.

Entwurf zu einem Sanatorium, door M. Heeren, bij een ontwerp van arch. Kemper.

Gartenpforten in Holzkonstruktion, bij schetsen van H. Wittmann te Darmstadt, op losse plaat.

Die Feuchtigheit der Wand II door W. Anger.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in afl. 9: Het ontstaan van den bouwgrond, Dr. A. J. C. Snijders. — Een nieuwe rijwielkoppeling, A. B. F. Feickens. — De Eskimo in zijn dagelijksch leven (slot). — A. D. Hagedoorn. — De komeet van Halley, L. Yntema. — De hydraulische microphoon van Quirino Majorana, Dr. H. J. Oosting. — De Oeverzwaluw, J. J. Hof. — De condensator als telefoon, Dr. Z. P. Bouman. — Schapen, Schapen- en Reeënvleesch. Championschapen, J. Baron. — Automatische gasaansteker, J. A. Insinger. — De Kalihari en de wilde watermeloenen, Mimosa. — De moderne Bezine-automobielen, N. J. Kollewijn. — Ingezonden, G van Wijngaarden. — Eenvoudige Proeven, Muzikale wijnglazen, Dr. A. J. C. Snijders. — Korte Mededeelingen. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht, L. C de Veer.

Klei No. 18. Het tweede Septembernummer van het Orgaan der V. v. N. B. geeft in zijn hoofdartikel een overzicht van de „Amsterdamsche Baksteenbouwkunst". Een zuivere baksteenbouwkunst, zooals Noord-Duitschland die kan aanwijzen, heeft Amsterdam nooit gehad, maar het is niet te ontkennen, dat de baksteen ten allen tijde in de Amsterdamsche bouwkunst een groote rol gespeeld heeft, al is die rol bij vele gebouwen van ondergeschikte beteekenis, waar voor de kunstvormen meestal gehouwen steen wordt gebezigd en ook in verband met de conceptie van het geheel, het feit dat baksteen gebruikt werd, weinig gewicht in de schaal legt.

De volgende artikelen zijn gewijd aan onderwerpen voor den fabrikant waarschijnlijk van meer belang als: „Verscheidenheid in klei"; „Pottenbakkerij"; „Gasgeneratoren voor steenfabrieken"; „Het bakken van klei" enz.

Bulletin des Métiers d'art No. 2 opent met een studie van L. Philippen over een Adoration des Mages (Aanbidding der Driekoningen) van Brueghel, den Oude

Vervolgens schrijft de Wouters de Bouchot over de liturgische voorschriften betrekkelijk het altaarkruis en de altaartabernakel en hetgeen daarbij is op te merken.

Interessant als steeds is het schetsboekblad, waarop thans oud smeedwerk uit de kapel van St. Médard en uit het museum te Soissons is voorgesteld.

Verder begint in deze aflevering de studie van den abbé F. Néve over de antieke grafstele, een onderwerp, dat ook reeds naar wij meenen in het paralleltijdschrift St. Lucas in behandeling is.

(Zie vervolg Leestafel in het Bijblad.)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Het Gemeenlandshuis van Delftland en de kerk te Maassluis, zijn de twee belangrijkste oude gebouwen aldaar.

Van het eerstgenoemde gebouw heeft de uitgever J. Waltman drie platen in het licht gegeven voorstellende den hoofdingang, den achtergevel en de schouw in de Hoogheemraadskamer.

De eerste is het best gelaagd, het ingang poortje draagt het jaartal 1626 en de schouw schijnt ook van ongeveer denzelfden tijd te zijn. De achtergevel is in later tijd gedeeltelijk verknoeid. Verzamelaars van afbeeldingen onzer monumenten kunnen zich de plaatjes voor f 0.3 aanschaffen.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

HARDERWIJK. Aan het gemeentebestuur van Harderwijk is door den minister van Binnenlandsche Zaken een ontwerp overeenkomst toegezonden voor den verkoop aan het Rijk van de benoodigde terreinen, voor een Rijkskranzinnigengesticht, te vestigen in deze gemeente, tegen de laatst door den Raad vastgestelde som. Deze overeenkomst blijft, na voorafgaande goedkeuring door den Raad en Ged. Staten geldig, totdat zij is goedgekeurd door de wetgevende macht.

GORINCHEM. Door het Departement Gorinchem van de Mij. tot Nut van 't Algemeen is op 23 en 24 Sept. jl. een tentoonstelling gehouden van prenten betrekking hebbende op de geschiedenis van Gorinchem.

De tentoonstelling bevatte ongeveer 200 nummers waar onder enkele oorspronkelijke schilderijen met voorstellingen van gezichten op de stad, o. a. van v. d. Neer en de Haan; een sepia-teekening van v. Delft, oorspronkelijke teekeningen van Delorme, Tavenier, Wiseart, Lienden, de Jonker, en Vaarzon Morel.

De prenten waren meerendeels uit particuliere verzamelingen, enkele ook uit de gemeente-collectie bereidwillig afgestaan.

Onder de portretten kwamen enkele zeldzame voor, b.v. van Joh. v. Neercassel, Abr. Bloemaert. Onder de historieprenten de zeldzame plaat van v. Diepenbeke voorstellende de Gorcumsche martelaren, en de oorspronkelijke teekening van de glazen uit het huis van Daetsalaer door C. de Jonker (betrekking hebbende op de ontvluchting van Hugo de Groot uit Loevestein).

'S-GRAVENHAGE. B. en W. hebben den gemeenteraad aangeboden een door den heer H. P. Berlage ontworpen plan voor de inrichting en bebouwing van het Gevers-Deynootplein, zooals die, met inachtneming van de ten aanzien van dat plein en zijn onmiddelijke omgeving geldende contractueele bepalingen, zou kunnen worden, nadat de tramwegstallen aldaar zullen zijn opgeruimd.

Ter weerszijden van de badkapel is een gesloten bebouwing ontworpen, die zal kunnen bevatten kleinere of grootere winkels, café's enz. met daarvóór gelegen arcade; de zuidelijke dezer bebouwingen sluit aan een plantsoenaanleg aan, waarin nog een vrijstaand gebouw een plaats kan vinden.

De ingang van den Badhuisweg wordt door twee villa's geflankeerd gedacht;

Het middenvak op het plein zelf wordt aan de landzijde eenigszins vergroot en voorzien van een fontein in de as van den Badhuisweg; voorts wordt op dat plein een nieuw verhoogd gedeelte aangelegd, waarop een kiosk kan geplaatst worden.

DORDRECHT. Bij den Raad dezer gemeente kwam onlangs het verzoek in aan de vereeniging voor Middelb. Techn. Onderwijs een jaarlijksch subsidie te verleenen van f 5000. B. en W. hebben dit verzoek met instemming ontvangen. Onder herinnering dat de ver. in den korten tijd van haar bestaan reeds ongeveer f 200.000 aan toezeggingen heeft ontvangen, plus f 1000 aan jaarlijksche contributies, wijzen B. en W. op het groote belang, dat de gemeente heeft bij de totstandkoming eener zoodanige school

De keuze der vakken (werktuigbouwkunde, scheepsbouwkunde en suikerindustrie) is naar de meening van B. en W. oordeelkundig én in verband met de Dordsche industriecën én met die uit den omtrek.

Ook de overtuiging van B. en W., dat aan de verg. de steun van Rijk en Provincie niet zal worden onthouden, nu van particuliere zijde reeds zooveel offervaardigheid is getoond, geeft hun de vrijheid het verzoek krachtig te steunen. Eindelijk geven zij den Raad in overweging aan de verg. te berichten, dat hij bereid is kosteloos terrein beschikbaar te stellen (vermoedelijk terrein gelegen tusschen Noordendijk en Reesweg; grootte nader te bepalen) en in de exploitatiekosten f 5000 's jaars bij te dragen.

Personalia.

— Den heer A. Molenaar heeft tegen 1 November ontslag aangevraagd als hoofdingenieur der Staatsspoor. De heer Molenaar werd verleden week benoemd tot Wethouder van Zutphen.

— Ged. Staten van Noordholland dragen voor de benoeming tot hoofdingenieur van den prov. waterstaat voor de heeren: jhr. Ch. J. A. Reigersma en jhr. E. W. van Panhuys, de eerste ingenieur van den prov. waterstaat van Noordholland te Haarlem, en de tweede kapitein der genie te Bergen-op Zoom.

De bezoldiging zal zijn f 5000 plus vergoeding voor reis- en verblijfkosten.

— Benoemd tot directeur van de ambachtsschool te Veendam de heer C. J. Jes, in gelijke betrekking te Brielle.

— Op 76 jarigen leeftijd is te Scheveningen overleden de heer Th. Chr. Simons oudleeraar in de aesthetica en lid van verdienste van de Academie van Beeldende kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam.

Vacante Betrekkingen.

— Schrijver bij de Bouwpolitie te Zwolle, zie advertentie in dit No. (1)

— Ingenieur, (Werktuigkundig). Op een technisch bureau bekend met electrotechniek, met eenige jaren praktijk. Brieven onder No. 31192, bureau der Nieuwe Rott. Cour. (1)

Directeur der Ambachtsschool te Brielle. Aanvangssalaris f 1800. De tegenwoordige titularis is tevens Directeur der Gem. Avondteekenschool. Salaris f 200. De acte M2 aanbeveling. Stukken voor 1 October a.s. aan den Secretaris. (1)

Bouwkundig Teekenaar op een Arch. kantoor te Rotterdam. 1 December. Brieven onder lett. C 658, Adv.-Bur. C. W. Betcke, Mosseltrap 2, Rotterdam. (1)

— Directeur der Gasfabriek te Bolsward, zie adv. in No. 38. (2)

— Opzichter voor een fabriek van ijzerconstructie, bekend met Teekenwerk en Administratie. Vaste betrekking en goed salaris. Brieven onder lett. C. 632. Adv. Bureau C. W. Betcke, Rotterdam. (2)

— Twee Adjunct-Ingenieurs bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, bij den dienst van Tractie en Materieel, diploma voor Werktuigkundig-Ingenieur van de Polytechnische School of Technische Hoogeschool. Aanmelding schriftelijk aan de Maatschappij, Administratiegebouw, Droogbak, te Amsterdam, vóór 1 October a.s. (2)

— Een Onderwijzer in het Smeden en Hoefsmeden, aan de Ambachtsschool te Nijmegen. Salaris f 800 als Onderwijzer in het Smeden, met 3 vierjaarlijksche verhoogingen elk van f 60 en f 100 per jaar als Onderwijzer in het Hoefsmeden. Voor zes lesuren Vakteekenen buiten de Ambachtsschooluren geniet de tegenwoordige onderwijzer f 210 per jaar met 5 vierjaarlijksche verhoogingen. Diploma Hoefsmid vereischte. Stukken aan den Directeur vóór 29 September a.s. (2)

— Milit. Opzichter der Genie. In de eerste helft van Februari 1910 zal te 's-Gravenhage een vergelijkend examen worden gehouden voor Nederlanders, tusschen 20 en 30 jaar, die geneigd zijn te worden aangesteld tot militair opzichter der genie 3e kl. bij het Ned.-ndisch leger.

Aanmeldingen vóór 15 Januari 1910 aan het Dep. van Koloniën, bij gezegeld request, met duidelijke opgave van adres en onder overlegging van de stukken, vermeld in de St.-Ct. No. 212, waarin ook de verdere voorwaarden en bijzonderheden staan vermeld. (2)

— Bouwk. Opz Teekenaar, bekend met heiwerk en kerkbouw, voor 5 à 6 maanden. Salaris f 0 per maand. Br. letter V 691, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Hollandsch Ingenieur of Teekenaar voor een Buitenlandsche Machinefabriek, op Suikergebied, zelfstandig kunnende projecteeren, de Fransche taal machtig om aan den technischen Agent in Indië te worden toegevoegd Brieven onder letters C. S. 3574, aan het Advertentie-Kantoor van J. H. de Bussy, te Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

32 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m.
14 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
21 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 125	„
9 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 100	„
7 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40— f 50	„
6 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 130	„
1 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	f —f 100	„
5 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 130	„
1 Werktuigk. Teek.	—26 j.,	f —f 60	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j.,	f 30—f 40	„
8 Electrotechniker	23—35 j.,	f 60—f 130	„
1 Teek. IJzer-constr.	—27 j.,	f —f 60	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. 4)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 27 September.

Amersfoort, ten 12 ure, door de arch. Herm. Kroes in de societeit Vereeniging onder R. K. aannemers: 1e het bouwen van een Retraitenhuis aan den weg van Amersfoort naar Birkhoven nabij de spoorweghalte Vlasakkers; 2e. het bouwen van een klooster naast het voormeld retraitenhuis Bestek en teekeningen verkrijgbaar ten Kantore van voornoemden Architect, alwaar op alle werkdagen van 9 tot 12 uur, inlichtingen zijn te verkrijgen.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. bestuur: het maken van een baggerbergplaats met bijbeh. werken in den Noorder-IJpolder. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur van de „Havenwerken" ten gemeentehuize kamer no. 151, van 10—12 uur, de drie laatste werkdagen der week, welke aan de aanbesteding voorafgaat.

Groningen, ten 8 ure, door de arch. IJ. v. d. Veen in het koffiehuis De Beurs; het verbouwen van de Heerenbehuizing aan de Hoogte der A tot eene winkelbehuizing met bovenwoning; bestek met teekeningen te verkrijgen bij gen. arch. aanw. gehouden.

DINSDAG 28 September.

Katwijk, ten 12 ure. Door het R. K. kerkbestuur i. h. café v. Tennes: het bouwen van een kerk met toren en pastorie aan het kerkhof hunner parochie; aanw. gehouden bestek en teek te bekomen en nadere inl. worden gegeven door de arch. M. J. E. Lippits en N. H. W. Scholte.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingéstraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 .	„	1.874.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	„	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Steenwijk, ten 11 ure. Door het gem. best.: het leggen van eene rioleering in de Oostwijkstraat; bestek, teek. te bekomen ter secretarie aanw. dagelijks van 11—12 uur ten gem. huize.

Hoorn, ten 2 ure. Door het gem. best.: het maken van een gemetselde brug met fundeering van gewapend beton over de Oosterpoortsgracht in den toegangsweg naar de Rijks Hoogere Burgerschool bestek en teek. te bekomen ter gem. secretarie.

WOENSDAG 29 September.

Leiden Door de ingenieur P. Hoogeboom te Leiden: het maken van een vaste brug in het jaagpad langs de Haarlemmertrekvaart te Hillegom met bijkomende werken; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder.

Uitslag van Aanbestedingen.

Utrecht, 14 September. De Mij. tot Fxpl. van Staatsspoorwegen aan het Centraalbureau in het Moreelse Park. Bestek No. 1192. Het verlengen en wijzigen der drink- en stationswaterleidingen, het maken van gasvulleidingen, het maken van twee sporen tot plaatsing van gaswagens, en het maken van eenige draineerwerken op het stationsemplacement te Utrecht. Begr. f 12.500. 13 Inschrijvingsbiljetten:

A. van Dijk, Utrecht, f 16400; J. J. Duijm, Gouda, f 16300; C. de Ruiter, Leiden, f 15748; J. C. Krachten, Utrecht, f 14541; fa. P. en W. Bijker, Zwolle, f 14140; J. W. Matthijs, Utrecht, f 13984; J. W. van Vuuren, Utrecht, f 13728; v. Hattem en Meyer, Rotterdam f 12695; J. D. A. Kraayeveld, Hilversum, f 12479; J. Kraayeveld en E. van Noordenne, Sliedrecht f 12470; J. L. Kros, Utrecht, f 12378; P. Hochstenbach, 's Bosch, f 12050; A. van Duren, Giessendam, f 11.800.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 2 OCTOBER 1909 No. 40.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit bij voor uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . 7.50 (Uitsluit bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Automobiel-Garages.

Bij het toenemend gebruik van automobielen is meer en meer de aandacht gevestigd op de eischen, waaraan een automobiel-garage moet voldoen. Behielp men zich voor de berging dezer wagens vroeger met elke ruimte, wanneer de afmetingen slechts voldoende waren, thans overweegt men bij de aanschaffing van een auto, tegelijkertijd den bouw van een garage of andere gelegenheden, om de wagen in een daarvoor ingericht gebouw onder dak te brengen.

Daar de benzine-wagens tot heden de meest gebruikelijke zijn, zijn natuurlijk de meeste bestaande garages hiervoor ingericht en voorzien van meer of minder doelmatige bewaarplaatsen voor de benzine. Bij electromobielen heeft men een installatie noodig voor het laden van accumulatoren en is het garage-bedrijf eenigszins anders.

Bij groote inrichtingen zal men somtijds voor beide systemen ingericht moeten zijn, maar daarentegen in sommige opzichten een goedkooperen aanleg kunnen maken, dan in een particuliere garage voor een of enkele wagens. Daaruit volgt, dat het in den regel voordeeliger zal zijn een stand te huren in een groote garage, dan een eigen garage in te richten. In de groote steden zal men dus allicht tot het eerste besluiten, in kleinere plaatsen en op het platteland echter tot het laatste moesten overgaan.

Een der eerste eischen, aan een goed ingerichte garage te stellen, is dat zij de noodige ruimte aanbiede, niet slechts tot berging van den wagen, maar zoodanig, dat men de machine van alle zijden bereiken kan en in alle onderdeelen bezien. Een kleine werkbank en een gereedschapskast mogen met het oog op kleine reparaties en het schoonmaken van onderdeelen niet ontbreken.

Naar het oogmerk, waartoe zij dienen, kunnen de garages worden onderscheiden in zoodanige bestemd voor particulier gebruik, hetzij voor enkele luxe-wagens of vrachtwagens; en in die voor een groot aantal wagens voor maatschappijen of ondernemingen van vervoer van personen en goederen of voor zaken, die voor eigen gebruik een groot aantal wagens noodig hebben. Bij de groote garages zijn ook nog in het bijzonder te beschouwen, die welke geheel of gedeeltelijk bestemd zijn tot verhuring van standen aan particuliere automobielbezitters.

Bij groote garages zal het meestal voordeelig zijn, zich ook op het verrichten van grootere reparaties in te richten.

Wat betreft bouw en inrichting, daarvoor bestaan, ook zelfs in Duitschland, nog geen algemeen geldende bouwpolitie-bepalingen, zoodat men daar in vele opzichten en hier te lande geheel afhankelijk is van de inzichten van het bouwtoezicht. Daar deze

inzichten op verschillende plaatsen nogal uiteenloopen, zou de invoering van eenige algemeen geldende voorschriften niet ongewenscht zijn, vooral met het oog op de inrichting van garages in de onmiddellijke nabijheid van woningen.

Tot heden heeft men hier te lande bij de oprichting alleen rekening te houden met de Hinderwet en behoort een garage tot de „Inrichtingen, welke gevaar schade of hinder kunnen veroorzaken" op grond van Art. 2, IV, waarin als zoodanig genoemd worden; „die, bestemd tot verkrijging, verwerking en bewaring van vluchtige producten, met name alcohols, aethers, vluchtige oliën, zwavelkoolstof, vluchtige koolwaterstoffen, (waaronder begrepen zijn de benzine, steenolie of petroleum en petroleum-naphta)."

* * *

Voor de afmetingen der garage richt men zich natuurlijk naar die van den wagen of eigenlijk van de zoogenaamde carosserie en rekent op een breedte van 0.75 tot 1 M. daaromheen. Als minimum maten verkrijgt men dan 6 M. lengte 3 M. breedte en 3 M. hoogte. Moet er een gelegenheid om te werken zijn voor den chauffeur, dan moet men lengte en breedte 1 M. meer nemen.

Voor groote vrachtwagens en omnibussen zijn de afmetingen moeilijk te bepalen. Voor een omnibus met imperiaal moet de ruimte aangenomen worden op ± 9 M. lengte, 3,5 à 4 M. breedte en 4.5 à 5 M. hoogte.

De inrijdeuren moeten minstens 2.20 M. wijd zijn. Bij garages voor meerdere wagens kan de tusschenruimte wel eenigszins gereduceerd worden, wanneer dan één plaats ruim genoeg wordt genomen voor het schoonmaken en reparaties. Het is echter wel een bezwaar, dat de wagens dan beurtelings naar deze plaats gebracht moeten worden en niet elke wagen dadelijk op zijn plaats gereden kan worden en daar kan blijven staan.

Een afscheiding tusschen de wagenstanden door vaste wanden is in particuliere garages meestal niet noodig, tenzij men die aanbrengt met het oog op brandgevaar. In garages waar standen verhuurd worden en in die van vervoerondernemingen is echter afscheiding en afsluitbaarheid der standen een vereischte.

Het in en uitrijden van elken wagen moet steeds zonder eenige belemmering kunnen plaats hebben; dit geldt reeds voor inrichtingen voor twee wagens en moet streng gehandhaafd worden bij groote inrichtingen.

Bij laatstgenoemde is het meest gewenscht een aanleg zoodanig, dat de wagens steeds in ééne richting rijden en dus een in- en uitritzijde aanwezig zijn. Het zal echter van de gesteldheid van het terrein afhangen of dit systeem al dan niet toegepast zal kunnen worden.

Waar het mogelijk is moet men trachten een aanleg te maken met een binnenplein, aan drie zijden door de garagehallen omsloten en zoo ruim, dat het mogelijk is de aan de zijkanten geborgen wagens, zoo niet zonder, dan toch met ééne rangeerbeweging uit te brengen. Het binnenplein kan als waschplaats ingericht worden en van de standen behoort tenminste ééne uitsluitend tot reparatiewerkplaats bestemd te worden. (Fig. 1.)

Is er geen ruimte genoeg voorhanden voor het aanleggen van een binnenplaats, zoo zal men slechts eene rij standen kunnen maken en deze aanleg is niet ongunstig, wanneer het gebouw, aan de lange zijde, van de straat of van een zijstraat bereikbaar is. Is de vorm van het terrein echter zoodanig, dat de inrit slechts aan de smalle zijde gemaakt kan worden, dan zal men een gebouw moeten maken in het midden of aan eene zijde voorzien van een traverse. (Fig. 2.) Ook bij gebouwen met verdiepingen zal men in de meeste gevallen van traversen gebruik moeten maken.

Een uitweg, waarlangs, bij beperkte breedte van het terrein, de traversen vermeden kunnen worden bestaat daarin, dat men in de lengterichting van het terrein een uitrit aanlegt, ten opzichte waarvan de standen niet loodrecht, maar schuin geplaatst zijn, zoodat de wagens met een bocht direct uit- en inrijden kunnen. (Fig. 3.)

De traversen leveren in geval van brand het bezwaar op, dat de wagens slechts een voor een en dus slechts ten koste van veel tijdverlies in veiligheid kunnen worden gebracht, bovendien kan het geval zich voordoen, dat bij defect of reparatie aan de traverse het geheele garagebedrijf een zekeren tijd moet stilstaan.

Bij beperkte ruimte kan men in sommige gevallen ook gebruik maken van draaischijven voor de in-

Fig. 1. Garage met Binnenplein.

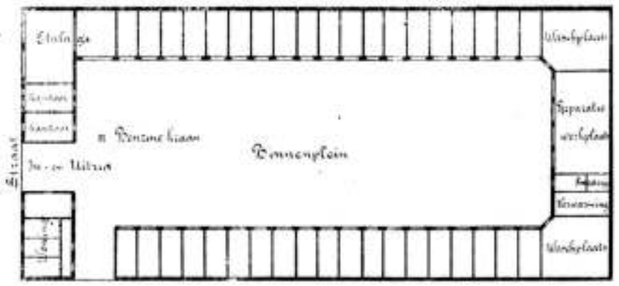

gangen geplaatst. Het doelmatigst daarvoor zijn draaischijven op kogeltjes loopend, zooals zij ook bij draagbaar spoor worden toegepast, evenwel zonder rails, maar geheel glad en grooter van afmetingen b. v. 4.5 M. diameter.

Tegen de inrichting van garages in kelderruimten, bestaan evenmin als tegen die op verdiepingen, technische bezwaren. Hierbij dient echter gedacht te worden aan de wettelijke voorschriften, die een voortdurend verblijf van werklieden in kelderruimten verbieden.

* * *

Wat betreft de bijzonderheden van constructie en inrichting eener garage moet allereerst de aandacht worden geschonken aan de

Vloeren. Daaraan moet bijzondere zorg besteed worden. De vloer moet ondoordringbaar en gemakkelijk te reinigen zijn. Een zeer vaste vloer voor zware belasting verkrijgt men door een 15 c.M. dikke laag beton (van 6 deelen grint, 4 deelen zand, en 1 deel cement) afgedekt met een 2 à 3 c.M. dikke laag van 2 à 3 deelen zand en 1 deel cement.

Op zulk een vloer heeft men bij druk verkeer, zooals dit in groote inrichtingen ondervonden is, op den duur veel last van stof en moet dan zijn toevlucht nemen tot het aanwenden van stofwerende middelen, hetgeen niet noodig is, wanneer men de

bovenlaag maakt van asphalt b. v. 2 c.M. dik.

Een uitstekende vloer kan men ook verkrijgen van vlakke klinkers, waarvan de voegen met cementspecie zijn volgegoten, 1e soort Rijnklinkers zijn hiervoor aan te bevelen en bij klinkervloeren kan men volstaan met een betononderlaag van 8 tot 10 cM. dikte, of twee platte lagen van metselsteen.

Het spreekt vanzelf, dat de ondergrond geschikt moet zijn of anders geschikt moet worden gemaakt, b.v. door uitgraving en aanplemping, om de bovenomschreven vloercontructies te kunnen dragen.

Houten vloeren hetzij van planken hetzij als houtbestrating uitgevoerd zijn af te keuren, daar zij steeds olie en benzine opzuigen en het afdruipen van die vloeistoffen in een garage niet te vermijden is. Alleen bij tijdelijke of verplaatsbare inrichtingen behelpt men zich, ook met het oog op de kosten, met een houten vloer.

Dikke hardgebakken tegels, trottoirtegels, kunnen in plaats van klinkers gebezigd worden, mits goed vastgelegd op den ondervloer. Zij zijn duurder dan klinkers maar mooier. Een klinkervloer is even solide en kan er eveneens kantig en netjes uitzien.

Zooals bekend is zijn cementvloeren, behalve dat zij er onoogelijk gaan uitzien, op den duur niet bestand tegen vet en olie, in hoeverre benzine op asphalt inwerkt moet ook de ondervinding nog leeren. Ook deze punten moet men bij de keus van het materiaal voor den vloer niet uit het oog verliezen.

De vloer moet zoo aangelegd worden, dat hij naar een zijde of bij kleine oppervlakten naar een hoek een geringe helling heeft, opdat vloeistoffen naar een goot kunnen afloopen. Deze goot, die in cement gemetseld moet worden, mag geen afvoer naar buiten hebben, zijn inhoud moet uitgeschept en brandvrij verwijderd worden.

Fig. 2. Garage met traverse.

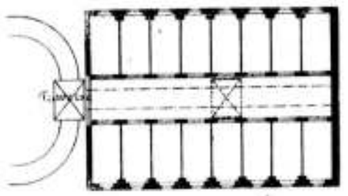

Fig. 3. Garage met schuine standen.

Dit brandvrij verwijderen is noodig, omdat de bedoelde vloeistoffen, ook al zijn de hoeveelheden die gemorst worden bij een zorgvuldige behandeling niet groot, ten deele bestaan uit zeer brandbare mengsels van olie en vet met benzine. Nauwkeurig omschreven politie- of veiligheidsvoorschriften bestaan daaromtrent nog niet. Dikwijls worden hiervoor op voldoenden afstand van het gebouw zinkputten aangelegd, die de vloeistoffen in den grond doen verdwijnen.

Lichtelijk ontstaan in deze zinkputten echter ontplofbare gasmengsels, die bij aanwezigheid van vuur of licht tot ongelukken aanleiding kunnen geven. Om het ongemak van het uitscheppen der goten te vermijden kan men ook in den vloer putjes met uitneembare emmers aanbrengen, die geregeld geledigd moeten worden.

Ten einde de automobielen van onderen te kunnen bereiken, nazien en schoonmaken, worden onder de standen verdiepte keldertjes gemaakt, bij wijze van de aschkuilen in een locomotievenloods. In den vloer van het keldertje moet een putje worden aangebracht, dat op de bovenomschreven wijze geledigd of met een handpompje af en toe leeggepompt kan worden. De grootte van zulk een kelder wordt bepaald door de lengte en de spoorwijdte van den wagen, hij moet echter minstens 3 M. lang, 1 M. breed en 1 M. diep zijn. Zijdelings wordt de kelder door opklappende planken, die 15 of 20 cM. boven den vloer uitsteken, begrensd, om den stand van den wagen te verzekeren. Wordt de kelder niet gebruikt dan worden de planken neergeslagen en de geheele kelderopening met planken afgedekt. Volgens Duitsche politievoorschriften mogen er geen onbedekte verdiepingen in den vloer zijn.

Fig. 4 Kleine Garage voor Huurauto's.

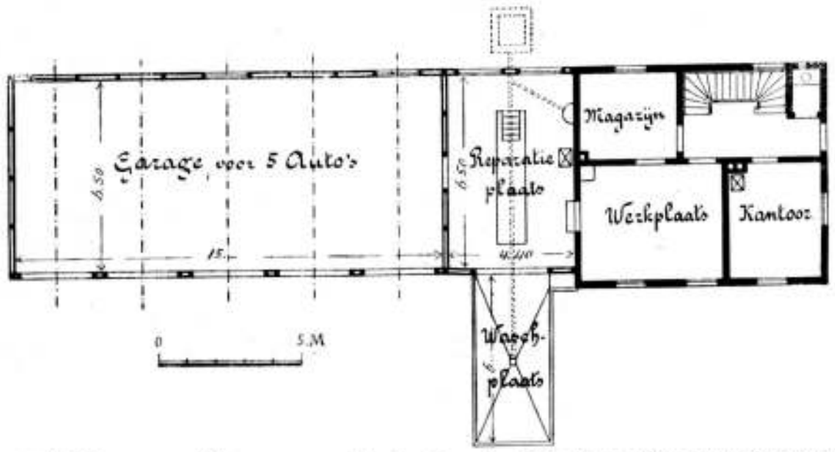

Men kan ook als geleiders voor den wagen hoekijzers op den vloer bevestigen, waartusschen dan tevens de dekplaten kunnen worden gelegd.

Het hangt van omstandigheden af of men al dan niet onder elken stand een kelder maakt. Noodig is dit alleen, waar het nazien, schoonmaken en repareeren slechts geschieden kan op de vaste standplaats van den wagen. Daar waar een afzonderlijke waschplaats en reparatiewerkplaats voorhanden is kan men dikwijls volstaan, alleen deze van een kelder te voorzien. Bij groote garages maakt men ook wel lange kelders, die op de spoorwijdte der wagens met ⌊⌋ ijzers overbrugd zijn, zoodat gelijktijdig verscheidene wagens van den kelder gebruik kunnen maken.

Over het nut en het gemak van de kelders loopen de meeningen der automobilisten uiteen; het bezwaar der tegenstanders is, dat zij licht verzamelplaatsen worden van onreinheden, die moeilijk te verwijderen zijn, vele chauffeurs hebben een hekel aan het werken in de kelders, omdat men zich daarbij meer vuil maakt dan op den beganen grond en blootgesteld is aan afdruipende olie en benzine.

Men heeft dan ook verschillende andere inrichtingen bedacht, om de automobielen zoo hoog te kunnen oplichten, dat men er van onderen gemakkelijk bij kan komen.

Een der eenvoudigste, ofschoon er nogal veel ruimte voor noodig is, is een verhoogd spoor van ⌊⌋ ijzers, waar men de auto langs een helling kan laten oprijden.

Het is deze helling, waarvoor nogal lengte vereischt wordt; het verhoogde spoor moet zoodanig zijn, dat men gemakkelijk tusschen de sporen en dus onder den wagen kan komen.

Men kan ook de anto's oplichten, hetzij geheel, hetzij aan den voor- of achterkant of aan een der zijkanten, door middel van een verplaatsbare kraan, een loopkraan, of een Westontakel, deze middelen zijn echter vrij omslachtig en behooren meer in een groote werkplaats dan in een garage tehuis.

(Wordt vervolgd.)

Uit de Staatsbegrooting 1910.

In het ontwerp Staatsbegrooting voor 1910 vinden wij o.a. het volgende vermeld, waarin onze lezers belang kunnen stellen.

Onder Hoofdstuk IV (Justitie):

De minister heeft ter hand genomen een reorganisatie van den dienst van het bouwkundig personeel voor de justitiegebouwen. Hij stelt zich voor, dat onder den hoofdingenieur voor de gevangenissen en rechtsgebouwen zullen worden werkzaam gesteld: 2 adjunct-rijksbouwmeesters, op jaarwedden van f 2400—f 3000, 5 hoofdopzichters op jaarwedden van f 1900—f 2400, 15 opzichters (in 3 klassen), op jaarwedden van f 850—f 1800; en 1 klerk, op jaarwedde van f 400—f 900.

Gelden zijn o.a. uitgetrokken voor de aansluiting van de strafgevangenis te 's-Gravenhage, aan de gemeentelijke electrische centrale; en voor 't bouwen van twee nieuwe woningen te Veenhuizen I, noodzakelijk geworden door uitbreiding van het ambtenaarspersoneel. Ook zijn gelden aangevraagd in verband met aankoop van het gebouw, waarin te Dordrecht de arrond.-rechtbank is gehuisvest; en voor aankoop van een perceel te Utrecht, voor den bouw van een kantongerecht en voor het brengen van wijzigingen in het rechtsgebouw aldaar.

Voorts zijn o.a. plannen aanhangig voor een nieuw kantongerechtsgebouw te Groningen.

Onder Hoofdstuk V (Binnenlandsche Zaken) is o.a. uitgetrokken:

f 60.000 voor den bouw van het herbarium te Leiden, f 30.000 voor het gebouw voor de mijnbouwkunde te Delft, f 55.000 voor het gebouw voor de psychiatrie te Utrecht, alle drie een uitvloeisel van vroegere beslissingen; f 75.000 voor de vernieuwing van de bibliotheek der Technische Hoogeschool.

Een eerste termijn is uitgetrokken voor de hierna te noemen werken: nieuw gebouw voor de kweekschool voor vroedvrouwen te Rotterdam, met kraaminrichting f 10.000 (van de totale kosten, op f 300.000 geraamd); psychiatrische kliniek aan de universiteit te Groningen f 25.000 (totaal f 450.000); uitbreiding van het bacteriologisch laboratorium en bibliotheek aan de Technische Hoogeschool, resp. f 20.000 en f 75.000 (op totaal-ramingen van respect. f 47.000 en 398.000); rijksrietvlechtschool te Noordwolde f 12.500 (totaal f 78.000); kerk Mariënburg te Nijmegen f 3750 (totaal f 7500); O. L. V. kerk te Amersfoort f 4000 (totaal f 25.000); gewelfschilderingen in de Z. kerk te Enkhuizen f 600 (totaal f 6000). Deze drie laatste werken te verdeelen resp. over 2 jaren, 6 jaren en 10 jaren.

Een subsidie van f 60.000 (over drie jaarlijksche termijnen te verdeelen), wordt aangevraagd in de kosten van oprichting van een kweekschool voor vroedvrouwen te Maastricht; f 100.000 voor den eventueelen aankoop van een terrein voor een nieuw rijkskrankzinnigengesticht.

Voor de Technische Hoogeschool is gerekend op de aanstelling van: een amanuensis bij de microchemie en metallographie; een amanuensis bij de bibliotheek; een bediende bij de microscopische anatomie.

Voor materieel wordt aangevraagd f 242,700, zijnde f 75,000 meer dan voor 1909 is toegestaan (De aanvraag voor de stichting van een nieuwe bibliotheek is hiervoren reeds aangestipt.) Ook het bacteriologisch laboratorium te Delft zal worden uitgebreid.

Evenzoo het laboratorium voor microscopische anatomie.

Van de reeds door het Rijk gesubsidieerde ambachtsscholen worden 14 voor verhooging van het subsidie in aanmerking gebracht (Apeldoorn, Appingedam, Bergen op Zoom, Doesburg, Dordrecht, Groningen, Nijmegen, Schiedam, Tiel, Tilburg. (ambachts- en nijverheidsschool), Utrecht, Venlo, Zierikzee, Zwolle). Voor 6 nieuwe ambachtsscholen worden voorts subsidiën voorgesteld n. l. voor scholen te Dokkum, Gouda, Helmond, Hilversum, Hoorn en Zaandam. Bovendien wordt voorgesteld ter tegemoetkoming in de kosten van eerste inrichting aan de besturen van elk der scholen te Dokkum, Gouda, Hilversum, Hoorn en Zaandam en bijdrage voor eens van f 2000 toe te kennen.

Ook voor een aantal teekenscholen wordt verhooging van subsidie uitgetrokken en voorts eenige bijdragen voor eens.

Een rijkssubsidie van f 5000 wordt uitgetrokken tot steun in de kosten der examens voor het diploma van bouwkundig opzichter enz., door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam afgenomen; voorts subsidiën aan vereenigingen ter bevordering van het leerlingenwezen.

Nieuwe subsidies worden aangevraagd (behalve de reeds in den aanhef genoemde) voor de Vereeniging tot het doen van opgravingen in Nederland; voor de benoeming van een permanent gedelegeerde (een hoogleeraar der Technische Hoogeschool) bij de „Commission internationale de l'enseignement mathématique"; voor een wetenschappelijke reis van den Leidschen hoogleeraar dr. Uhlenbeck naar Amerika, en voor de Vereeniging: „Het Bilderdijkmuseum" te Amsterdam; voor „Architectura et Amicitia" aldaar en voor de academie „Minerva" te Groningen.

Bij Hoofdstuk VIII (Oorlog) wordt vermeld:

Algeheele vernieuwing van het kleedingmagazijn te den Helder kan niet langer worden uitgesteld. Bouwen van een nieuwe operatiekamer ten dienste der militairen te Bergen op Zoom is noodig. Te Amersfoort zijn verschillende lokalen voor den militairen dienst onmisbaar.

Voor den bouw van en inrichting van kazernement te Harderwijk is circa f 300,000 noodig.

Voor aankoop van terreinen te Arnhem is nog een bedrag van f 5000 noodig.

Evenals het op de vestingbegrooting over 1909 beschikbaar gestelde bedrag, is het thans daarvoor aangevraagde bedrag in hoofdzaak bestemd voor het voltooien van de Stelling van Amsterdam, en zijn voor de overige linièn en stellingen slechts geringe sommen voor verbeteringen van ondergeschikt belang uitgetrokken.

Van het voor de Nieuwe Hollandsche Waterlinie aangevraagde bedrag is f 2770 bestemd voor het verbeteren van inundatiemiddelen en f 1000 voor het verbeteren van de waterloozing op enkele forten.

Voor het maken van bomvrije gebouwen is uitgetrokken een bedrag van f 896.000. Hiervan is bestemd: f 356.000, als laatste termijn voor het voltooien van de forte naan de Drecht, bij Uithoorn en Waver-Amstel; f 270.000 als tweede termijn voor het voortzetten van het afwerken van de forten bij Edam en benoorden Purmerend; en f 270.000 als eerste termijn voor het afwerken van de forten aan den Nekkerweg en bij de Spijkerboor.

Wat de laatste forten betreft, zoo worden de gezamenlijke kosten van afwerking van die forten geraamd op f 876.000.

Voor de Stelling van 't Hollandsch Diep en het Volkerak, is f 2330 uitgetrokken voor verbetering van de watervoorziening van de vesting Willemstad.

Onder Hoofdstuk IX (Waterstaat) is uitgetrokken:

f 19.657 voor verbetering der Neder-Rijn en Lek onder Renkum en Wageningen. f 27.500 voor baggerwerk in de vaargeul; f 39.900, voor idem in de Waal, f 146 785 tot verbetering tusschen Ochten en Tiel; f 46.000 voor verbetering van den IJssel onder Gorssel en Kampen, f 9300 voor baggerwerk in de vaargeul, f 32.980 voor idem in de Merwede, f 30.000 voor werk bij Woudrichem, f 11.200 voor baggerwerk in de Nieuw Merwede, f 29.100 voor het op diepte houden der Dordtsche Waterwegen; f 17.300 voor baggerwerk in het Noord-Pampus, bij de haven van Goedereede en verder waar dit noodig blijkt voor de zeevaart naar Dordrecht; f 8000 voor uitbreiding der zink- en stortwerken bij de brug over het Hollandsch Diep; f 49.750 tot voortzetting der verbetering van de Maas onder Alem en Driel; f 23.500 voor baggerwerk in Maas, Bergsche Maas en Amer van Crevecoeur langs Heusden tot Zwaluwe enz.; voorts bedragen tot voortzetting van de normaliseering van den Rijn nabij den IJsselkop; f 340.000 tot voortzetting der verbetering van de Waal, f 200.000 voor die van den IJssel f 45.000 voor verbetering van het Maasvak Roermond—Mook; f 69.000 voor voortzetting der verbetering van het riviervak St. Andries—Hedikhuizen (totaal benoodigd bedrag f 260.000), f 75.000 ter voortzetting van de normaliseering van den Amer; f 34.000 voor afdamming van de Dieze; voor de eerste helft van werken ter bevloeiing van de landen bewesten de Dieze f 62,500. De kosten van het baggerwerk, noodig om den toegang naar de haven van Maassluis op diepte te houden, zullen hooger zijn wegens de sterke aanslibbing vóór die haven. Voorts wordt eenig baggerwerk in de Botlek gevorderd; terwijl f 750,000 is uitgetrokken voor de voortzetting van de verbetering van den Rotterdamschen Waterweg Nog worden kleinere bedragen aangevraagd voor baggerwerk in verschillende wateren; f 50.000 voor voortzetting van de verdediging van den onderzeeschen oever van het Horntje op Texel; eveneel voor voortzetting der verbetering van de hoofden op het Noorderstrand van Vlieland f 75,000 voor verdediging van het onderzeesche beloop der Heldersche zeewering door bestorting en bezinking; f 100.000 voor verdediging der Noordzeekust tusschen strandpaal 3 en 8 en onderhoud der bestaande hoofden; f 10.000 voor eventueele versterking der bestorting aan de zee en havenzijde der hoofden die toegang geven tot de Visschershaven te Scheveningen. Aangevraagd wordt f 9500 voor zee- en oeverwerken in Friesland; f 4500 voor verbetering van aanlegplaatsen in de haven van Terschelling. Geen termen kunnen worden gevonden om voor de haven te Harlingen meer te doen dan reeds door de regeering is aangeboden. f 12 000 is geraamd voor vervanging van het houten plankier van het Zuiderhavenhoofd te Stavoren door een aarden dam met keermuur. Het Merwedekanaal zal worden uitgebaggerd en de dijken in Utrecht op profiel gebracht. Ten behoeve van het Wilhelminakanaal is f 220.000 meer uitgetroekken dan voor 1909. f 21.000 is noodig voor het verwisselen der sluisdeuren van de oude Noordzeesluizen te IJmuiden; een post is uitgetrokken voor aankoop van een perceel ten behoeve van directieverblijven te IJmuiden. Voor nieuwe werken aan de visschershaven aldaar wordt f 120.000 aangevraagd, o. a. f 5000 voor een koelinrichting in de vischhal.

Waarschijnlijk komt het volgend jaar de geheele verbetering van den Leidschen Straatweg tot stand tusschen het Roomhuis en den Deyl. Hiervoor wordt thans f 45,000 aangevraagd. Voorgesteld wordt een jaarlijksche bijdrage van f 500 te verleenen aan de Internationale Vereeniging voor Wegencongressen, waarvoor één lid voor Nederland in de permanente commissie kan worden aangewezen. Een post voor een lift in het Tweede Kamergebouw is uitgetrokken. Het departement van buitenlandsche zaken, waarvan het gebouw binnen niet te lang tijdsverloop zal moeten worden afgebroken, zal worden gehuisvest in het voormalig Rijksarchiefgebouw op het Plein. De kosten der noodige wijzigingen en herstellingen zijn geraamd op f 55,000. In 1910 wordt aangevangen met de verbouwing van het Haagsche post- en telegraafkantoor, waarvoor f 100,000 als eerste termijn van f 350,000 wordt aangevraagd; de bouw van een nieuw radiotelegraphisch station te Scheveningen is aanbesteed. Eerlang zal een voorstel aan de Staten-Generaal worden gedaan ter uitvoering van de plannen tot stichting van een nieuw post- en telegraafkantoor te Rotterdam, waarvoor ruiling noodig is van het tegenwoordig Rijksgebouw tegen door onteigening te verkrijgen gemeenteterrein. Een wetsontwerp waarbij gelden worden aangevraagd voor de uitvoering van werkzaamheden in het gebouw van het Amsterdamsch post- en telegraafkantoor, aanbevolen door de in 1908 ingestelde commissie, zal eerlang worden ingezonden.

Onder Hoofdstuk X (Landbouw) ressorteert ook het Mijnwezen.

Wat de afdeeling Mijnwezen aangaat, wordt o. a. f 16.000 voor aankoop van grond voor woningen aangevraagd; voor woningbouw is geraamd een bedrag van f 153.950. Hieronder is begrepen f 8000 voor een woning voor den bedrijfsingenieur van staatsmijn Wilhelmina. (Dit bedrag is op de begrooting voor het loopende dienstjaar reeds toegestaan, doch de woning kan in dit jaar nog niet worden gebouwd.) Voorts is gerekend ten behoeve van staatsmijn Wilhelmina op f 8400 voor 2 opzichterswoningen; f 6800 voor 3 beambtenwoningen en f 63.000 voor 30 arbeiderswoningen. Voor staatsmijn Emma wordt gevraagd f 8400 voor 2 opzichterswoningen; f 8800 voor 3 beambtenwoningen en 42.000 voor 20 arbeiderswoningen. Voorts is o. a. nog f 50.000 uitgetrokken voor verkenning van het staatsdomeingebied.

Wat de verdere kosten van het mijnwezen betreft, wordt o.a. geraamd een bedrag van f 50.000, dat door de staatsmijnen voor 1910 zal zijn bij te dragen aan het in dat jaar in werking tredende fonds in den geest van de Pruisische Knappschaften, ter bestrijding van de kosten van ziekteondersteuning en invaliditeitsverzekering.

Voor aanlegkosten is uitgetrokken f 397.000, en voor bedrijfskosten f 986.500. Voor den bouw van een briketfabriek is f 60.000 uitgetrokken.

Voor den aankoop van grond, benoodigd voor spoorwegaansluiting en mijnemplacement is f 120.000 uitgetrokken.

Ten behoeve van het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut te Utrecht is een som van f 15.000 uitgetrokken voor den bouw van een paviljoen voor seismologische waarnemingen, terwijl gerekend is op een uitgaaf van f 1800 voor het maken van een lift in den toren van het hoofdgebouw te De Bilt.

In overeenstemming met de meening van het college van curatoren wordt met den wederopbouw van het magnetisch paviljoen gewacht tot de electrische tram rijdt en het proefondervindelijk is gebleken, dat de waarnemingen inderdaad met de gewenschte nauwkeurigheid kunnen geschieden. Mocht die verwachting worden verwezenlijkt, dan zullen de gelden een volgend jaar worden aangevraagd.

Met kans op verwezenlijking zijn plannen aanhangig voor den bouw van een nieuw veiligheidsmuseum te Amsterdam, waarvoor, als aan de gestelde voorwaarden zal zijn voldaan, een staatsbijdrage van f 60.000 wordt vereischt.

Vereenigingen.

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Agenda*) der Vergadering Zaterdag 2 October 1909 in café Brink-man, Groote Markt te Haarlem.

I. Notulen der Juli-Vergadering.

II. Mededeelingen van het Bestuur omtrent zijne werkzaamheden.

*) Deze Agenda werd te laat door ons ontvangen om nog in het nummer van 25 September j. l. te kunnen worden opgenomen

III. Regelen, voor het uitschrijven van nationale prijsvragen
IV. De Administratieve bepalingen, afdeeling IV in den onlangs verschenen 2den druk der A. V. door hoogleeraar J. A. van der Kloes.
V. Rondvraag.

12 ure — Lunch in Café Brinkman.
12.50 „ — Vertrek per H. IJ. S. naar Santpoort.
2 „ — Bezoek aan het Landgoed „Duin en Kruidberg", onder leiding van den Architect J. J. van Nieukerken met welwillende toestemming van den HoogEdelGestrengen Heer J. T. Cremer.
4.30 „ — Bij gunstig weder bezoek aan Bloemendaals Villaparken.
Bij ongunstig weder aan Oude Gebouwen te Haarlem.
6 „ — Gemeenschappelijke maaltijd in Café Brinkman (De Kroon).
De Architect A. W. Weissman heeft zich bereid verklaard het een en ander van zijne werken ten toon te stellen in de zaal waar de Bond v. N. A. vergadert.

UIT DE MEDEDEELINGEN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Uit het Jaarverslag over 1908.

Het Bestuur zich voor de eerste maal kwijtende van de hem in art. 7 § 23 van de Statuten opgelegde verplichting om een Jaarverslag samen te stellen van den Bond, wil deze gelegenheid te baat nemen om aan het eigenlijke verslag te doen voorafgaan een overzicht van de stichting van den Bond en van de feiten die aanleiding tot de stichting gaven.

Nieuw was het denkbeeld van een architectenbond niet. Jaren geleden reeds was het denkbeeld het onderwerp geweest van besprekingen en van beschouwingen in de vak-tijdschriften, veel was reeds over het vóór en tegen en over de mogelijkheid van een Bond in 't midden gebracht doch nimmer hadden deze overwegingen tot eenig resultaat mogen leiden. Nochthans het denkbeeld, waarvoor ieder architect wel voelde, bleef levendig en het wachtte slechts op een gunstige gelegenheid om opnieuw naar voren te treden en een meer omlijnden vorm aan te nemen. Deze gelegenheid scheen aangebroken in dezen tijd, waarin op ieder gebied de maatschappelijke en economische verhoudingen den eenling drijven om in samenwerking met zijne gelijken zijne verhouding ten opzichte van de gemeenschap te bepalen en zijne rechten en zijne verplichtingen te begrenzen.

Wijl bij velen de overtuiging levendig was dat het tijdstip voor het stichten van een architectenbond was aangebroken en de omstandigheden daarvoor gunstig waren, is het niet te verwonderen dat de eerste schrede in deze richting door enkelen gedaan algemeene sympathie wekte en bijna allen die daartoe aangezocht werden, verklaarden tot de stichting van een Bond te willen medewerken.

Hoe schoon echter ook dadelijk de kansen voor een Bond stonden, de ervaring zou spoedig leeren dat plan en verwezenlijking twee zijn, dat het niet voldoende is om enthousiast een denkeeld te omhelzen, doch dat het ook noodig is om de consequenties ervan te aanvaarden en mogelijke persoonlijke consideratiën daarvoor op zij te zetten. Verscheidenen van hen die dadelijk van hun sympathie hadden blijk gegeven meenden zich later te moeten terugtrekken en hun medewerking aan de stichting van een Bond te moeten onthouden. Zij het dan niet zoo krachtig als oorspronkelijk gehoopt en vermoed mocht worden, toch is de Bond tot stand gekomen dank zij de zuivere en krachtige beginselen waarop hij steunt en het volhardingsvermogen van een betrekkelijk klein getal, en de arbeid van het afgeloopen jaar is daár om te bewijzen dat hij niet te vergeefs heeft geleefd.

Op den 16en Januari 1908 kwamen de Heeren A. W. Weissman, H. P. Berlage Nz. en Jonas Ingenohl te zamen om het stichten van den Bond en de levensvatbaarheid ervan te bespreken en om te overwegen welken weg zou worden ingeslagen om het beoogde doel te bereiken. Door hen werd besloten een uitnoodiging tot een beperkt aantal architecten te zenden, om op 21 Januari in American hotel te Amsterdam te vergaderen, ten einde deze zaak onder de oogen te zien en een plan de campagne te maken. In deze vergadering hield de Heer Ingenohl een rede tot inleiding der zaak.

Na nader van gedachte gewisseld te hebben over de in de rede van den Heer Ingenohl gehuldigde beginselen, werden de Heeren de Bazel, van Arkel en Weissman gekozen als commissie om conceptstatuten en een programma samen te stellen. Een tweede vergadering werd gehouden ten kantore van den Heer Weissman op 1 Februari 1908, waar conceptprogramma en statuten werden vastgesteld en aan de bovengenoemde commissie werd opgedragen, een tot een grooter aantal architecten te richten circulaire op te maken.

10 Februari d. a. v. had de derde vergadering plaats ten kantore van den Heer Jos. Th. J. Cuypers, waar een lijst werd opgemaakt met een 72-tal namen van verder tot toetreding uit te noodigen architecten.

Eenige dezer uitnoodigingen geschiedden den 12en Februari door den Heer Weissman bij partikulier schrijven, welks inhoud echter afweek van het vastgestelde program en den 15en d. a. v. werden proefdrukken van circulaire, programma en statuten aan allen die nader tot mede-onderteekening der circulaire waren uitgenoodigd verzonden, waarop, op 19 Februari, nadat door geen der onderteekenaren bezwaren waren ingebracht, de verzending der afdrukken aan de 72 architecten plaats had, waarbij deze uitgenoodigd werden om op 29 Februari te Utrecht samen te komen om den Bond van Nederlandsche architecten te constitueeren.

Het verslag dezer vergadering, alsmede een résumé van de overwegingen die tot oprichting van den Bond geleid hebben vindt men in „de Opmerker" van 7 Maart 1908. (Red.)

Gedurende de voorbereidingen voor deze vergadering waren echter reeds stemmen opgegaan, die het doel en streven van den nog niet gestichten Bond reeds vooruit en ten onrechte in een ongunstig daglicht stelden en openlijk betoogden, dat de oprichting geen ander doel had dan om de M. t. b. d. B. ten gronde te richten. Van den invloed dezer stemmen droeg de gedachtenwisseling over het programma van den Bond dat in deze vergadering aan de orde was de duidelijke sporen, doch niettemin werd de oprichting met *algemeene* stemmen goedgekeurd. In deze vergadering werd ook van gedachten gewisseld over de concept statuten, doch daar deze niet geheel afgehandeld konden worden, werd op voorstel van den heer J. Verheul Dz. besloten aan het voorloopig Bestuur een 4-tal heeren, door de vergadering te benoemen, toe te voegen om de statuten te onderzoeken en een nieuw concept te maken waarbij gebruik zou worden gemaakt van de reeds gehouden gedachtenwisselingen en eventueele alsnog door de aanwezigen bij de commissie in te dienen voorstellen tot aanvulling, wijziging, enz. Door de vergadering werden benoemd de heeren Verheul, Ingenohl, Kromhout en van Gils. Deze commisse kwam achtereenvolgens op 17 Maart, 4 April, 11 April en 15 April bijeen ter vervulling van de haar opgelegde taak en den 2en Mei werd opnieuw een algemeene vergadering gehouden te Utrecht, waarin de gewijzigde statuten aan de orde kwamen. Deze vergadering werd bijgewoond door de heeren G. van Arkel, K. P. C. de Bazel, H. P. Berlage Nz., Jos Th. J. Cuijpers, Jac. van Gils, C. N. van Goor, Joseph Herman, P. J. Houtzagers, Jon. Ingenohl, H. G. Jansen, A. J. Joling, J. F. Klinkhamer, Foeke Kuipers, J. J. van Nieukerken, Alb. Otten, A. Salm G.Bz., J. A. van Straaten Jr., J. H. Tonnaer en A. W. Weissman en werd gepresideerd door den heer K. P. C. de Bazel, die in zijn openingsrede gewaagde van de groote beroering die de eenvoudige zaak van de oprichting van den Bond in de bouwkundige wereld heeft gewekt en de verkeerde en onwelwillende berichten, die ten opzichte dezer oprichting de wereld werden ingezonden. Hij betreurt dat daardoor een groot aantal van hen, die oorspronkelijk met het beginsel sympathiseerden zich nu terughielden hun steun aan den Bond te verleenen. Hij memoreert daarom nog eens opnieuw de voorgeschiedenis van den Bond om de ongerijmdheid van deze onwelwillende geruchten aan te toonen.

Nochthans bleek ook in deze vergadering uit de discussiën dat het wantrouwen in den Bond bij velen reeds zoo diep geworteld was, dat van geen uitroeien meer sprake kon zijn, integendeel dat het van bepaalde zijden op allerlei wijzen werd aangewakkerd en alles werd aangewend om hen die oorspronkelijk hun sympathie betuigden van het toetreden tot het lidmaatschap af te houden. In 't bizonder werd ijverig geëxploiteerd het schrikbeeld, dat de Bond door zich met Bouw*kunst* bezig te houden zou treden op een gebied dat niet tot zijne competentie als *vak*bond zou behooren en een ongeoorloofde concurrentie aan bestaande bouwkunstlichamen in 't bizonder aan de M. t. b. d. B. zou aandoen. Bij de behandeling der ontwerpstatuten zooals deze door de commissie waren opgemaakt, bewogen de discussiën zich dan ook in hoofdzaak om het punt of de Bond zich al of niet met kunstbelangen zou bemoeien, daar hierin door vele een bedreiging der belangen van andere bouwkundige lichamen werd gezien en een versnippering van krachten werd geducht, die aan de algemeene zaak schade zouden kunnen berokkenen. Principiëel wordt echter door de vergadering met op 3 na *algemeene* stemmen uitgemaakt, dat de Bond zich *niet* buiten het kunstgebied zal houden en het beginsel onderschreven dat een Bond van architecten zonder bouwkunst een onding zou zijn; waarna met eenige wijzigingen de statuten definitief worden vastgesteld en de bond voor geconstitueerd wordt verklaard.

Den 9en Mei wordt wederom een vergadering gehouden in het Muntgebouw te Amsterdam, waar aanwezig waren 21 leden en waarin allereerst aan de orde was het verkiezen van een bestuur, waartoe door de vergadering 7 dubbeltallen werden aangewezen. Uit deze dubbeltallen werden in twee stemmingen gekozen de Heeren De Bazel, Berlage, Houtzagers, van Goor, Ingenohl, en van Nieuwkerken, waarna door de vergadering met groote meerderheid de Heer de Bazel als voorzitter werd aangewezen.

Ook wordt in deze vergadering de C. v. O. gekozen waartoe worden aangewezen de Heeren: Dr. P. J. H. Cuypers, J. F. Klinkhamer, W. Kromhout Czn., A. Salm G.Bzn., A. W. Weissman en verder wordt behandeld een schema voor een huishoudelijk reglement dat in beginsel wordt aangenomen.

Staande deze vergadering wordt door de aanwezigen de in het reglement vervatte verklaring omtrent de aanvaarding van het lidmaatschap onderteekend.

Na dit historisch overzicht over het doel waarvoor en de wijze waarop de B. N. A. ontstond, moge hier een kort overzicht volgen van wat door hem sedert zijn nog maar kortstondig bestaan is verricht zoowel voor zijn inwendige organisatie als met betrekking tot zijn optreden naar buiten.

Omtrent zijn organisatie het navolgende.

BESTUUR.

Het Bestuur benoemd in de bondsvergadering van 9 Mei: tot welks Voorzitter die vergadering de Heer K. P. C. de Bazel aanwees constitueerde zich als volgt:

K. P. C. de Bazel, Bussum, Voorzitter,
H. P. Berlage Nzn., Amsterdam, Vice-Voorzitter,
Jos. Th. J. Cuypers, „ 1e Secretaris,
C. N. van Goor, Rotterdam, 2e „
P. J. Houtzagers, Utrecht, Penningmeester,
Joh. Ingenohl, Amsterdam,
J. J. van Nieukerken, Den Haag,

en onderging gedurende het jaar 1908 geen verandering.

COMMISSIE VAN ONDERZOEK.

De in de vergadering van 9 Mei benoemde Commissie van Onderzoek bestond uit de Heeren A. W. Weissman, W. Kromhout Cz., Dr. P. J. H. Cuypers, S. Salm G.Bzn. en J. F. Klinkhamer.

Beide laatste genoemde Heeren wier benoeming zooals later bleek op een misverstand omtrent hun lidmaatschap van den Bond berustte, namen deze benoeming niet aan terwijl ook de Heer Kromhout als zoodanig bedankte. In de Bondsvergadering van 4 October werden in hun plaats benoemd de Heeren Paul J. de Jongh, D. A. N. Margadant beiden te Amsterdam en J. P. Stok Wzn. te Rotterdam.

De commissie benoemde tot haar Voorzitter den Heer Dr. P. J. H. Cuypers en tot haar Secretaris-Penningmeester den Heer Paul J. de Jongh.

LEDEN.

Tengevolge van allerlei misverstand was het onmiddelijk *na* de constitutie van den Bond niet met volkomen zekerheid vast te stellen wie van degenen die tot op dat tijdstip aan de samenstelling van den Bond hadden medegewerkt als lid van den Bond mochten beschouwd worden. Van hen die

oorspronkelijk tot den Bond waren toegetreden waren op de vergadering van 9 Mei een 21-tal tegenwoordig, die staande deze vergadering hun lidmaatschap door het onderteekenen van een verklaring bekrachtigden. Tot alle overigen werd daarna het verzoek tot onderteekening van een formulier gericht om van hun intentie ten opzichte van hun lidmaatschap te doen blijken, welk formulier door een 16-tal hunner werd ingezonden, zoodat het aantal leden bij de oprichting van den Bond op 37 te stellen is.

Gedurende het jaar 1908 bedankte één lid: de Heer Jan Stuijt voor het lidmaatschap, zoodat het aantal leden op 1 Januari 1909 36 bedraagt, van welke 17 te Amsterdam, 4 te Rotterdam, 4 te 's-Gravenhage en te Bussum, Roermond, 's-Hertogenbosch, Utrecht, Leiden, Eindhoven, Maastricht, Groningen, Dordrecht, Deventer en Tilburg elk een.

STATUTEN, HUISHOUDELIJK REGLEMENT EN EERE-CODE.

Dadelijk na zijn in functie treden hield het bestuur zich bezig met de samenstelling van het huishoudelijk reglement volgens het in de bondsvergadering van 9 Mei behandelde voorloopig schema en der eere code in verband waarmede de statuten een redactioneele wijziging moesten ondergaan. Het huishoudelijk reglement werd in de bondsvergadering van 3 October behandeld doch niet voorgoed vastgesteld, daar besloten werd de daarin opgenomen eere-code in 't bizonder aan het oordeel van de Commissie van Onderzoek te onderwerpen. Als gevolg van dat onderzoek meende deze commissie voorstellen te moeten doen tot wijziging van eenige bepalingen in de statuten en het reglement, die na overweging door het bestuur voor zoover zij de statuten betroffen wel en voor zoover zij het huishoudelijk reglement betroffen niet overgenomen werden. [1])

(Slot volgt.)

[1]) Deze voorstellen werden in de Vergadering van 16 en 23 Januari 1909 behandeld en leidden tot den tegenwoordigen vorm van Statuten en Reglement, terwijl besloten werd de eere-code als een op zichzelf staand element te bewerken. Op de Statuten werd inmiddels de koninklijke goedkeuring aangevraagd en verkregen.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 39. Enquête-Arbeidsvoorwaarden Opzichters en teekenaars.
Bericht, omtrent de Algemeene Vergadering op 23 September 1909.
Permanente Tentoonstelling van Bouwkunstige Ontwerpen en van Bouwartikelen
Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter.
Sociale Hygiëne en Techniek V door J. L. B. Keurschot.
Sociale Hygiëne, naar aanleiding van de beschouwingen van den heer Everwijn Lange over Oud-Amsterdam.
Ingezonden Stukken. „Opmerker", „Op den Uitkijk", enz.

Architectura No. 39. Mededeelingen betreffende het Genootschap.
Van de Afdeeling: Voortgezet en Hooger Bouwkunst-Onderricht. Slot van het jaarverslag.
Het Oude stadhuis te Woerden door Corn. de Graaf, met afbeelding.
Technisch Gedeelte. IJzerversterking in muren. — Bescherming tegen roest door houtskool en vivianiet. — Moderne houten dakconstructies. — Lijmen van metaal op hout. — Een nieuw procédé voor het drogen van hout. —

De Bouwwereld No. 39. De gevolgen van het gebruik van verkeerd samengestelde mortels, door Prof. J. A. van der Kloes, (slot).
Het Huis Honselaarsdijk, boekbeschouwing (slot).
Concept Algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen.

De Ingenieur No. 39. Koninklijk Instituut van Ingenieurs, Agenda Vergadering van 9 October 1909. Afd. voor Werktuig- en Scheepsbouw, Agenda der Vergadering van 2 October 1909.
Spoorwegverbindingen te Rotterdam, door A. Plate c. i. met afbeeldingen en 2 platen.
Vergadering van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs.
Elfde Algemeene Vergadering van de Vereeniging voor Waterleidingsbelangen in Nederland.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 39. Een belangrijk contract. — De grief v. h. corps Opzichters v. d. Waterstaat en 's Lands B. O. W. in Ned.-Indië (vervolg). — Het nut van de Ontdekking der Pool. — Iets over Spiraalraderen (vervolg). — De Automatische Wisselomzetter in het Trambedrijf. —

De Aannemer No. 39. Aan den Raad der Gemeente Deventer.
Wet en gebruik.
Het vraagstuk der werkeloosheid I.
Afdeelingsverslagen Haarlem 20 September 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 13. Het inrichten van Steenfabrieken. — Het veranderen van de plasticiteit van de klei. — Het bouwvak en de vervaardiging van bouwmaterialen in 1908. — De eigenschappen van verschillende brandstoffen. — „Apexior Compound" een ketelsteenmiddel. — De kunst van behandeling van stoomketels en vuurhaarden. —

Deutsche Bauhütte No. 39. Grundstückshandel und Baugewerbe door A. Schotte.
Gartenstädte, Arbeiterhäuser und Kolonien in England III, door F. Rud. Vogel.
Ein niederdeutscher Bauernhof, door E. Schirmer bij een ontwerp van Kurt Arnheim te Oliva.
Das neuerbaute historische Museum der Pfalz in Speyer, arch. Prof. Gabriel von Seidl, met afbeeldingen.
Ein freistehendes Gasthaus door P. Rose, bij een ontwerp van P. Rheindorf.
Arbeitszimmer mit Bibliothek, door M. Heeren, bij schetsen van W. Evers te Zürich op losse plaat.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Utrecht. De commissie tot voorbereiding van het Opvoedingsgesticht vanwege de Ned. Herv. Kerk, tot de oprichting waarvan de Synode in haar zitting van 20 Augustus 1907 heeft besloten, heeft aangekocht ongeveer 40 hectare heidegrond, gelegen aan den grintweg tusschen het station Maarsbergen en het dorp Leersum, op ongeveer 20 minuten afstands van deze beide plaatsen en niet ver van Doorn, Driebergen en Woudenberg.

Aan genoemde grintweg zullen de gebouwen verrijzen naar het ontwerp van den heer C. B. Posthumus Meijes, architect te Amsterdam, die reeds 9 jaren geleden voor de synode een ontwerp had gemaakt voor een kleiner gesticht voor een soortgelijk doel. Deze plannen zullen aan de beoordeeling der regeering worden overgelegd, ten einde voor de uitvoering, behoudens de goedkeuring der Kamers, een subsidie te verkrijgen, daar het hier voornamelijk regeeringskinderen — zeer bepaald jongens — geldt, met wier plaatsing de regeering dringend verlegen is. Mocht deze subsidie verleend worden, dan zal er echter nog een zeer aanzienlijk kapitaal noodig zijn, dat men hoopt te vinden uit vrijwillige bijdragen door bemiddeling der provinciale commissies of — indien 't niet anders kan — uit geldleeningen, waarbij de commissie hare hoop vestigt op rijke diaconieën en vooral op weeshuisbesturen, die over ruime middelen te beschikken hebben en die dikwijls ook zeer verlegen zitten met jongens, die in hunne inrichting niet kunnen blijven en voor welke deze nieuwe stichting voor ongeveer 200 verpleegden dus ook een uitkomst zijn zal. (Hdbl.)

(Zie vervolg Binnenland in het Bijblad).

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.
Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**
Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Enkhuizen. Aan de gewelven der voormalige St.-Pancraskerk thans Zuiderkerk, te Enkhuizen, zijn plafondschilderingen ontdekt, die waarschijnlijk reeds tijdens de Hervorming door een verflaag aan het oog zijn onttrokken. Van een klein oppervlak is deze verflaag verwijderd; uit een onderzoek door deskundigen ingesteld is gebleken, dat de schilderingen nog in zeer goeden staat verkeeren, waarschijnlijk dagteekenen uit het begin der 15e eeuw en van groote waarde zijn, zoodat het zeer wenschelijk is ze weer bloot te leggen. De kosten worden geraamd op f 10,000. Indien de benoodigde gelden kunnen worden verkregen, dan zou het werk in 10 jaar worden uitgevoerd, zoodat jaarlijks f 1000 wordt besteed. Door de kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente is een verzoek om subsidie tot het Rijk gericht. Op de begrooting is nu f 700 voor het doel uitgetrokken. Wordt dit bedrag toegestaan, dan zal het overige door de vereenigigng „Rembrandt", het Oudheidkundig Genootschap en de kerkvoogdij gezamenlijk worden bijeengebracht.

Zutphen. De heer E. Völcker van Soelen, te Gorsel, zal het prachtige huis „de Voorst" laten verbouwen en daarbij die gebouwen doen aanbrengen, welke noodig zijn om het kasteel te herstellen zooals het er een paar honderd jaren geleden uitzag.

's-Gravenhage. Aan B. en W. van 225 gemeenten van ons land boven de 5000 inwoners is een schrijven toegezonden door het bestuur van de Vereeniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen te 's-Gravenhage, met verzoek vóór 1 November a.s. te mogen vernemen of B. en W. bereid zijn te bevorderen, dat vanwege hunne gemeente inzendingen plaats hebben voor de tentoonstelling, op de gemeente-bedrijven betrekking hebbende, welke bij voldoende deelneming zal worden gehouden tegelijk met het in Juni 1910 te Scheveningen vanwege genoemde vereeniging, die 12 Maart 1910 haar 35-jarig bestaan herdenkt, in een der zalen van het Kurhaus te houden Nationaal Congres ter bespreking van de gemeentebedrijven, onder eere-voorzitterschap van den burgemeester van 's-Gravenhage, baron Sweerts de Landas Wyborgh.

Voor de bedoelde tentoonstelling wordt de steun ingeroepen der gemeentebesturen door de inzending van teekeningen, plannen, modellen en geschriften betreffende de gemeentebedrijven, die in uitvoering zijn, of gebracht zullen worden.

Tevens wordt in dit schrijven medegedeeld dat het gemeentebestuur van 's-Gravenhage de congresleden in de gelegenheid zal stellen de verschillende gemeentebedrijven te bezichtigen.

Vacante Betrekkingen.

— Waterbouwkundig Ambtenaar van den Calamiteusen Oost-Bevelandpolder en van den Wilhelminapolder standplaats Goesche Sas Vereischten o. a.: Leeftijd beneden 35 jaar, kennis van waterbouwkunde en Zeeuwsche dijks- en oeverdefensie. Diploma van den Rijkswaterstaat of van dijksopzichter, gewenscht. Sollicitatiën met getuigschriften, etc., te richten vóór 5 October e. k. aan den heer H. A. Hanken, Voorzitter en Dijkgraaf te Wilhelminadorp. (1)

— Brandmeester bij de Brandweer te Groningen, werktuigkundige, practisch met brandspuiten bekend, als hoofd van de werkplaats. Salaris f 900 tot f 1100, alsmede vrij wonen bij de Brandweerkazerne of eene vergoeding van f 200 's jaars. Zich aan te melden bij den Commandant der Brandweer. (1)

— Opz.-Teekenaar. Br. no. 3835 aan het bureau van „Tubantia" te Enschede. (1)

— Opz.-Teekenaar voor een halfjaar. Br. lett. M. aan den boekhandelaar P. M. Bazendijk te Rotterdam. (1)

— Schrijver bij de Bouwpolitie te Zwolle, zie advertentie in No. 39. (2)

— Ingenieur, (Werktuigkundig). Op een technisch bureau bekend met electrotechniek, met eenige jaren praktijk. Brieven onder No. 31192, bureau der Nieuwe Rott. Cour. (2)

Directeur der Ambachtsschool te Brielle. Aanvangssalaris f 1800. De tegenwoordige titularis is tevens Directeur der Gem. Avondteekenschool. Salaris f 200. De acte M2 aanbeveling. Stukken voor 1 October a.s aan den Secretaris. (2)

Bouwkundig Teekenaar op een Arch.kantoor te Rotterdam. 1 December. Brieven onder lett. C 658, Adv.-Bur. C. W. Betcke, Mosseltrap 2, Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici
Ruijschstraat 94, Amsterdam.
Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

30 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m.
14 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
20 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 125	„
9 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 100	„
7 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40— f 50	„
5 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 130	„
2 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	f 100—f 150	„
5 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 130	„
1 Werktuigk. Teek.	—26 j.,	f —f 60	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j.,	f 30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j.,	f 60—f 130	„
2 Teek. IJzer-constr.	27—30 j.,	f 60—f 125	„
1 „ Kunstindustr. en decoratief.	—23 j.,	f —f 60	„
1 Ingen. beton ijzer-constr.	—30 j.,	f —f 150	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 4 October.

Coevorden, ten 3 ure. door de arch. G. en W. Wierenga in het hotel Van Wely; a. het bouwen van een woon-winkelhuis, met pettenfabriek; b. het bouwen van een woon- en winkelhuis, naast elkaar; bestekken en teek. vanaf 27 Sept. te bekomen; aanw. den dag der besteding 11 uur; inl. 2 en 4 October van 10—11 ure ten kantore van aanbesteders.

Amsterdam, ten 12 uur, door het gem.-bestuur: het afbreken van den Vechtwatertoren met standpijpen, op het terrein der gemeente Amsterdam, te Weesperkarspel. Het bestek dezer herbesteding te verkrijgen ter Stadsdrukkerij Inl. aan het bijkantoor der Gem.-Waterleidingen, Nieuwe Heerengracht 27, van 10 tot 12 uur, de week, welke aan de herbesteding voorafgaat.

Amsterdam, ten 12 uur, door het gem.-bestuur: het verbouwen van de traphal in de stadsbank van leening. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij Inl ten kantore van den Arch der Publieke Werken ten Gem.huize, kamer No. 146, van 2—4 uur, de drie laatste werkdagen voor den dag der aanbesteding.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

DINSDAG 5 October.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S. S. aan het centraalbureau: bestek No. 1193: het uitbreiden van het hoofdgebouw en van de perrons met bijbehoorende werken op het station Veenendaal—De Klomp, begr. f 9.000 (Zie adv. in No. 38.)

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S. S. aan het Centraalbureau in het Moreelse Park: bestek No. 1194: het maken van eene wachterswoning No. 73a met bijbehoorende werken, nabij K.M. 89,593 (Staphorst) op de lijn Zwolle—Meppel, raming f 32.000. (Zie adv. in No. 39.)

WOENSDAG 6 October.

Eibergen, ten 3 ure, door het gem. bestuur: het bouwen van een woonhuis nabij de O. L. school in de buurtschap Zwolle, gemeente Eibergen; bestek en teek. te bekomen ten gem.huize; aanw. den dag der besteding voorm. 10.30 ure.

Nieuwe Pekela, ten 4 ure. Door den arch. A. H. Oldenburger in 't café van de Wed. R. Pot: het bouwen van eene tuinbouwschuur aldaar; bestek en teek. ter inzage en te bekomen in genoemd café.

Utrecht ten 8 ure door den arch. G. Vuyk te Rotterdam in het hotel de l'Europe: het maken van de gebouwen tot uitbreiding van het hotel de l'Europe aan het Vredenburg bestek en teek. ter inzage in genoemd hotel en te bekomen aan het bureau van het Utrechtsch Nieuwsblad, Drift 23 aanw. gehouden, inl. bij aanbesteder te Rotterdam des Maandags, Woensdags en Donderdags avonds na 6 ure.

VRIJDAG 8 October.

Heerlen, ten 3 ure, door het best. der staatsmijnen in Limburg in het hoofdbur.: het maken van een badhuis met lampisterie, kantoren enz. en portierswoning met dienstlokalen op Staatsmijn Wilhelmina, bij Schaesberg, volgens bestek No. 17; het bestek met 3 teek. ter lezing in gemeld bureau en te bekomen bij den boekhandelaar Jos Alberts te Heerlen.

MAANDAG 11 October.

's-Gravenhage ten 11.30 ure, door het dep. van binnenl. zaken aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van een herbarium met spiritusmagazijn in den hortus botanicus te Leiden, raming f 78.000; het bestek ter lezing aan het dep. aan het gebouw van het prov. best. van Z.-Holland en te bekomen bij den boekhandelaar M. Nijhoff; aanw. 4 October 2 uur, inl. bij den rijksbouwkundige voor de onderwijsgebouwen en bij den hoofdopzichter der Universiteitsgebouwen, P. M. J. van Oerle te Leiden.

Amsterdam, door de Bouwcommissie van de kerkgebouwen der Ned. Herv. gemeente: de opbouw van het kerkgebouw met nevenlokalen en rondom met winkelgebouwen, op de reeds gereed of in uitvoering zijnde fundeeringen op het terrein van de voormalige Nieuwe Zijds Kapel bestek met 14 teek. te bekomen aan het bouwbureau Wijde Kapelsteeg 3.

DINSDAG 12 October.

Utrecht ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S.S. aan het centraalbureau in het Moreelse Park: bestek no. 1195: het maken van 2 seinhuizen en een wachthuis te Vught, een seinhuis en een wachthuis te Udenhout en het verplaatsen van een seinhuis van Boxtel naar Tilburg raming f 7500. Zie adv. in No. 39.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

'S-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Delft ten 11.30 door B. en W. ten Raadhuize het maken van den onderbouw van het Electr. Centraalstation. Raming f 31000. (Zie adv. in dit No.)

DONDERDAG 14 October.

Haarlem ten 11 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van eene brugknechtswoning bij de draaiburg te Duivendrecht in den Rijksweg Amsterdam—Abcoude, raming f 3800; bestek no. 197 ter lezing aan het dep. van waterstaat, aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebr. van Cleef te 's-Gravenhage inl. bij den hoofdingenieur-directeur Wortman te Haarlem en den ingenieur Duyvesteyn te Haarlem en ijj den opzichter de Vries te Bussum; de nota van inlichtingen op 7 en 9 October ter inzage bij den opzichter te Bussum.

VRIJDAG 15 October.

Zwolle ten 1.30 ure, door de directie der Noord Oosterspoorweg-Mij.: ten kantore der Mij. het maken van de grondwerken, den onderbouw van eene ongelijkarmige draaibrug en het maken van eene wachterswoning ten behoeve van den locaalspoorweg Coevorden-Pruisische grens in de richting van Neuenhaus volgens bestek No. 42; begr. f 30700. (Zie adv. in No. 38).

MAANDAG 18 October.

Utrecht ten 2 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van eene dienstwoning voor den brugwachter met daarmede in verband staande werken en van een houten wachthuisje, bij de ophaalbrug te Oudewater, raming f 2295; het bestek no. 200 ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebroeders van Cleef te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofdingenieur dir. Castendijk te Arnhem, den arrondissem. ingenieur Steyn Parvé te Utrecht en bij den opzichter Ritmeester te Utrecht de nota van inl. op 11 Oct. 1909 ter inzage bij den opzichter te Utrecht.

DINSDAG 19 October.

Kieldrecht, (Prosperpolder) ten 10 ure, door het kerkbestuur der parochie van Prosperpolder te Kieldrecht ten huize van S. de Wilde: het bouwen eener kerk in den Prosperpolder, begroot op 840.9.92 franken; bestek en lastboek te bekomen bij den heer Jules Goethals, stads-arch. te Aalst (België).

Antiquariaat van „de Opmerker"

LACROUX. **La Brique Ordinaire.** 2de Serie. 80 platen in portefeuille f 18.—

DR. W. BODE. **Geschichte der Deutschen Plastik.** Elegant geb., vroeger f 15.— . . . . . f 3.60

BADON GHIJBEN en H. STROOTMAN. **Beginselen der Stelkunst.** Breda. Broese & Co. 1873 . . . . . f 0.65

Tijdschrift v/h. Koninkl. Instituut v. Ingenieurs.

Verhandelingen: 1855—'77 22 deelen met platen 4o 1855—'75 in 12 h. led. bdn. '75—'77 in afleveringen.

Notulen: 1848—'50, '55—'56, '57—'68, '69—'77, 22 deelen met platen 1848—'68, 8o, '69—'77, 4o. in 3 h. led. bdn.

Register 1847—'74 3 stkn.

Uittreksels uit vreemde tijdschriften 1855—'68 13 dln. m. pln. 4o in 7 h. led. bdn.

Te zamen . . . . . f 12.—

Tegen toezending van het bedrag per postwissel aan de Administratie van de Opmerker, worden de boeken franco aan elk binnenlandsch adres toegezonden.

4STE JAARGANG. ZATERDAG 9 OCTOBER 1909 No. 41.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

De Rekenkamer en de Bouwmeesters.

Het gebeurt maar zelden, dat het jaarlijks, ingevolge de wet van 5 October 1841, door de Algemeene Rekenkamer aan H. M. de Koningin uitgebracht verslag, in hooge mate de publieke belangstelling trekt, althans aanleiding geeft tot gedachtenwisseling in bouwkundige kringen.

In ambtenaarskringen schept men er wel eens behagen in, de Rekenkamer voor te stellen als een college van vitters, dat wel eens lastig kan zijn en dan worden uit het verslag de voorbeelden aangehaald, die het meest dienstig zijn, om aan deze voorstelling kracht bij te zetten, en de dagbladen ontleenen er gewoonlijk slechts datgene aan, wat tot vermaak der lezers kan strekken, zooals b. v. de vragen aan den Minister van Binnenlandsche zaken gesteld, betreffende de aanschaffing van een pianino ten dienste van de klinieken te Utrecht en van een regenjas en zuidwester ten behoeve van het Rijksarchief.

Dezer dagen evenwel hebben de dagbladen uit het verslag ook ernstiger dingen medegedeeld, die in het bijzonder in bouwkundige kringen de aandacht hebben getrokken, omdat daarbij Rijksbouwmeesters en opzichters der landsgebouwen betrokken zijn. De aanmerkingen, die in het verslag tot die heeren worden gericht zijn van dien aard, dat men zich in die kringen zelfs heeft afgevraagd of de opvattingen en handelingen, die hier aan het licht gebracht worden wel te rijmen zijn met de beginselen van eer, die door den bouwmeester niet uit het oog mogen worden verloren.

Die beginselen zijn juist in den laatsten tijd door den Bond van Nederlandsche Architecten op den voorgrond geschoven en geformuleerd, om te dienen als grondslag voor de verheffing van het peil van den Nederlandschen Architectenstand.

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft ook een „Commissie tot behartiging van de Vakbelangen van den Architect" ingesteld, die, zoo zij iets tot stand wil brengen, de beginselen van eer onmogelijk buiten beschouwing zal kunnen laten.

Wat de Architectenbond op zedelijk gebied van den bouwmeester eischt heeft men kunnen lezen in de onlangs door dit lichaam gepubliceerde Eere-Code. De Maatschappij houdt er zulk een code nog niet op na, maar heeft in hare statuten eene bepaling die zegt: „Ingeval een lid zich schuldig maakt aan handelingen strijdig met het doel en de waardigheid der Maatschappij, dan kan zulk een lid door het Hoofdbestuur worden geschorst en door een Algemeene Vergadering worden geroyeerd."

Waar nu in een staatsstuk, zij het ook in diplomatieke termen, een zeer scherpe critiek wordt uitgeoefend op opvattingen en handelingen van personen, wier namen vrij zeker op de ledenlijsten van een der bovengenoemde bouwkunstlichamen

voorkomen, meenen wij gerechtigd te zijn tot de vraag, of men deze dingen maar eenvoudig om des vredes wille onopgemerkt zal laten voorbijgaan, dan wel een onderzoek instellen of door de betrokken personen handelingen gepleegd zijn in strijd met de Eere-Code of „strijdig met de waardigheid der Maatschappij."

Ook al blijken de betrokken heeren geen leden van Bond of Maatschappij te zijn, zoo eischt o. i. de waardigheid van den architectenstand in het algemeen, dat alles gedaan worde, om den hoogst pijnlijken indruk weg te nemen, die door de mededeelingen van de Rekenkamer is teweeggebracht.

Die waardigheid eischt, dat indien hier grond is voor het uitspreken van een afkeurend oordeel, dit ook door een der toongevende bouwkunstlichamen zonder aanzien der persoons worde uitgesproken. Zij zijn dit verplicht tegenover alle beoefenaren der bouwkunst in Nederland. En mocht uit een onderzoek blijken dat de opvattingen der Algemeene Rekenkamer onjuist zijn dan is het hun plicht dit uit te spreken en de vakgenooten in Rijks dienst daartegen te verdedigen.

Op die wijze alleen, zouden wij zeggen, is een zuiver inzicht in deze dingen te verkrijgen en behartigt men daadwerkelijk de vakbelangen van den architect, die nu ernstig geschaad zijn door de mededeelingen van het verslag en meer nog door de beschouwingen, die daaraan worden vastgeknoopt, alleen naar aanleiding van hetgeen de dagbladen daaromtrent publiceerden. Aangezien de mededeelingen zijn van een zeer ernstigen aard en er feiten in geconstateerd worden waaromtrent geen verschil van opvatting denkbaar is, naast andere waaromtrent verschil van opvatting te goeder trouw zeer goed mogelijk is, willen wij alvorens verder op deze dingen in te gaan uit het verslag van de Rekenkamer woordelijk en volledig overnemen, al wat voor de beoefenaars der bouwkunst van belang is. Enkele opmerkingen zullen wij daaraan toevoegen, op enkele punten misschien in het bijzonder de aandacht vestigen, maar overigens bedoelen wij hiermede alleen de feiten aan het oordeel van de bouwkundige kringen te onderwerpen, het aan de die kringen vertegenwoordigende lichamen overlatende, in deze te doen, wat zij meenen aan hun prestige verplicht te zijn.

Ons eerste uittreksel uit het verslag betreft:

„Belooning aan een Rijksbouwmeester ter zake van den bouw van stallen op het Loo".

„Het Koninklijk besluit van 23 Januari 1908 no. 43, waarbij een belooning van f 4000.— werd toegekend aan een Rijksbouwmeester voor de leiding van en het hoofdtoezicht op den bouw van stallen c. a. op het Koninklijk Domein het Loo gaf aan de Algemeene Rekenkamer aanleiding de volgende opmerkingen mede te deelen aan den Minister van Financiën".

„Blijkens resolutie van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid van 22 Mei 1882, behoort tot de taak van genoemden hoofdambtenaar o. a. het beheer van en het toezicht op den aanleg en het onderhoud van de gebouwen voor rekening van het Departement van Financiën in Gelderland. Een gedeelte van het salaris van de Rijksbouwmeesters wordt dan ook gekweten uit de begrooting van het Departement van Financiën. Deze regeling had bij de Algemeene Rekenkamer de vraag doen rijzen of ook het toezicht op den bouw der Koninklijke stallen niet tot de taak van den Rijksbouwmeester moest geacht worden te behooren, nu die bouw gekweten wordt uit het Iste hoofdstuk der Staatsbegrooting, dat staat onder beheer van den Minister van Financiën. In de Memorie van antwoord betreffende het IXde hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1908 (Zitting 1907—8, 2, no. 24, bladz. 22) was dan ook, naar aanleiding van een voorstel tot verhooging van de jaarwedden der Rijksbouwmeesters, en tot aanstelling van twee adjuncten, bij eene opsomming van hunne werkzaamheden ook gewaagd van de voorbereiding van een ontwerp voor de stallen op Het Loo. Het scheen minder rationeel de uitvoering dier plannen als buiten die werkzaamheden liggende te beschouwen en daarvoor afzonderlijk belooning toe te kennen."

„De Minister van Financiën verklaarde, hoezeer hij der Kamer beschouwingen over het toeleggen der bewuste belooning zeer waardeerde, toch van meening te zijn, dat op deze aangelegenheid niet kon worden teruggekomen."

„De Kamer heeft daarop de briefwisseling niet voortgezet."

Zooals men ziet is in bovenstaande opmerkingen van de kamer geen sprake van eenige onregelmatigheid in den slechten zin, maar acht zij het toekennen der hier bedoelde afzonderlijke belooning minder rationeel.

Uit het antwoord van den Minister, niettegenstaande daarin van waardeering wordt gewaagd, blijkt al zeer weinig waardeering. Het zou toch den Minister o. i. al zeer weinig moeite hebben behoeven te kosten het rationeele van de afzonderlijke belooning aan te toonen als iets wat den Rijkbouwmeester werkelijk toekwam.

Thans erkent de Minister min of meer, dat er grond is tot aanmerking op de regeling van een zijn Departement betreffende zaak, maar van geneigdheid die regeling te verbeteren blijk niets. Een volgende maal wordt de Rekenkamer weder met eenzelfde kluitje in het riet gestuurd en de briefwisseling niet verder voortgezet.

Het tweede uittreksel heeft betrekking op de bekende wij zouden haast zeggen beruchte Slachthuisprijsvraag:

„Hooge belooning van leden eener commissie inzake prijsvraag voor een slachthuis."

„Op voordracht van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel werd bij Uwer Majesteits besluit van 2 Maart 1908 no. 42 ingesteld eene commissie tot het opmaken van eene prijsvraag voor een plan voor een goedkoop, eenvoudig en doelmatig slachthuis, met raming van kosten voor den bouw, en tot het beoordeelen van de antwoorden op die prijsvraag. Tot leden dier commissie werden benoemd: een der onder den Minister van Waterstaat ressorteerende Rijksbouwmeesters, een tweetal directeuren van gemeentewerken, een directeur van een gemeentelijk slachthuis en een der inspecteurs bij de directie van den landbouw, met bepaling, dat door hen, met uitzondering van laatstbedoeld lid, als vacatiegeld zou worden genoten f 25 voor iederen dag dat zij zitting zouden hebben."

„Deze belooning kwam der Kamer hoog voor, te meer waar de leden van andere commissiën — wier taak niet minder belangrijk, noch ook van minder omvang schijnt te zijn — geen of een veel lager vacatiegeld genieten. In verband hiermede wees zij den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel er op, dat geenerlei belooning is toegekend aan de leden der Staatscommissiën voor den middenstand, voor de binnenscheepvaart, voor den landbouw, voor den financieelen toestand der gemeenten en voor de in 1905 ter hand genomen voorbereiding eener Grondwetsherziening; en evenmin aan de leden der commissie voor een prijsvraag in zake het slijpen van diamanten, terwijl in de gevallen dat commissieleden wèl belooning genieten, deze veel lager is. Zoo genieten b. v. de leden der commissie in zake de reorganisatie van het lager onderwijs slechts f 8 voor elken dag, waarop zij vergaderingen bijwonen. Het kwam der Kamer ongewenscht voor, dat aan de leden eener bouwkundige commissie voor hunne diensten zoo bijzonder veel werd betaald. En waar aan Rijksambtenaren, die deel uitmaken van eene van Regeeringswege ingestelde commissie — naar het schijnt te recht — geene of eene lagere belooning wordt toegekend dan aan de daarin benoemde particuliere personen, meende de Kamer den Minister te moeten vragen, waarom de belooning voor bedoelden Rijksbouwmeester eveneens was vastgesteld op f 25; en verder, of het aan het goedvinden der commissie zelf was overgelaten het aantal der zittingdagen, en daarmede het bedrag der door hare leden te declareeren vacatiegelden, te bepalen."

„De Minister antwoordde, dat het bedrag van het vacatiegeld ook hem vrij hoog was voorgekomen. Waar het evenwel eene commissie betrof, die slechts een kort bestaan zou hebben en het aantal vergaderingen derhalve zeer beperkt zou zijn, bestond er geene aanleiding om voor eene vacatie een lager bedrag aan te nemen, dan dat, hetwelk verschillende leden der commissie, overeenkomstig de honorariumtabel der Maatschappij ter bevordering van de bouwkunst, aan particulieren zouden in rekening brengen. Omtrent de verdere vragen der Kamer schreef de Minister geene termen te kunnen vinden om den Rijksbouwmeester een extra belooning te onthouden of voor hem een lager bedrag dan voor de andere leden te doen vaststellen, aangezien die ambtenaar reeds meermalen voor zijn Departement bereidwillig buitengewone werkzaamheden had verricht zonder daarvoor toelagen te hebben genoten. Het bepalen van het aantal der zittingdagen was overgelaten aan het goedvinden der commissie, doch bij eene gehouden bespreking was er op aangedrongen dit aantal tot het hoogst noodzakelijke te beperken."

„De Kamer heeft geene aanleiding gevonden de briefwisseling voort te zetten."

„Blijkens bij de Kamer ingekomen declaratiën, zijn in 1908 door de commissie *zes* vergaderingen gehouden."

De Kamer is zeer voorzichtig in hare uitdrukkingen. Zij spreekt van hooge belooning, maar niet van te hooge.

De aanmerking treft hier niet den bouwmeester, die zich op de honorariumtabel der Maatschappij t. b. d. B. kon beroepen, maar wijst ook hier op een gebrekkige regeling, tengevolge waarvan op de architecten den schijn geladen wordt, dat zij inhaliger zijn dan andere menschen.

Deze zaak is echter niet van genoegzaam belang, om er bij al de drukte, die over de Slachthuisprijsvraag gemaakt is, lang bij stil te staan.

Wanneer echter in het Verslag van de Rekenkamer ten derden male mededeelingen worden gedaan, waarbij een Rijksbouwmeester genoemd wordt, betreft het veel ernstiger feiten en wel:

„Abonnement op de spoorwegen voor dienstreizen. Valsche verklaringen bedoeld bij art. 19, sub e, van het Koninklijk besluit van 5 Januari 1884 (Staatsblad No. 4.)"

„Een opzichter der landsgebouwen bleek in het bezit te zijn van een abonnementskaart op de Staatsspoorwegen, in elk geval reeds sedert 1 Januari 1907. Uit zijne reisdeclaratiën, loopende tot November van dat jaar, was daarvan niets gebleken. Integendeel, voor de reizen binnen de groep B, waarvoor de kaart was afgegeven, waren steeds de gewone vrachtprijzen gedeclareerd, en die uitgaven werden door de Algemeene Rekenkamer verevend op grond van de door declarant afgegeven verklaring, bedoeld bij art. 19, sub *e*, van het Koninklijk besluit van 5 Januari 1884 (*Staatsblad* No. 4) „dat wegens reiskosten niet meer is in rekening gebracht, dan hetgeen daarvoor door hem is uitgegeven." Daar de Kamer vermoedde, dat deze opzichter voor zijne dienstreizen had gebruik gemaakt van zijne abonnementskaart, in welk geval de gewone vrachtprijzen ten onrechte zouden zijn in rekening gebracht, verzocht zij den Minister van Waterstaat, daaromtrent een onderzoek te willen doen instellen en, bij juist bevinden van haar vermoeden, maatregelen te willen nemen tot terugstorting in 's Rijks kas van de door dezen ambtenaar op onrechtmatige wijze verkregen gelden, waarvan het bedrag over Januari tot en met October 1907 bij de Kamer werd becijferd op ongeveer f 200."

„Was deze opzichter ook niet reeds vóór 1907 in het bezit van eene abonnementskaart? En stond dit geval wel op zich zelf, zoo vroeg de Kamer, zoodat niet ook andere onder 's Ministers Departement ressorteerende ambtenaren sedert korteren of langeren tijd eene zoodanige kaart voor eigen rekening bezitten, hoewel zij hunne declaratiën op dezelfde wijze inrichten als bedoelde opzichter?"

„Omtrent dit laatste deelde de Minister mede, dat, naar was gebleken, nòg een opzichter van de landsgebouwen en evenzoo een buitengewoon opzichter van den waterstaat bij hunne dienstreizen van een abonnementskaart hadden gebruik gemaakt, respectievelijk van 1 en 14 Maart 1908 af. De Minister zegde evenwel toe, te zorgen, dat aan hen over het tijdvak waarover hunne abonnementen loopen, aan reiskosten niet meer zou worden betaald, dan het bedrag door hen voor die abonnementen uitgegeven."

„Wat eerstbedoelden opzichter betreft, erkende de Minister, dat door deze niet was gehandeld als behoorde, en hierop was hij dan ook zoowel mondeling als schriftelijk gewezen; maar er bestond bezwaar tegen het nemen van maatregelen tot terugstorting."

„Met verwondering nam de Kamer verder kennis van een door den Minister overgelegd schrijven van den betrokken Rijksbouwmeester, waaruit bleek, dat deze, de vergoeding voor verblijfkosten der opzichters van de landsgebouwen onvoldoende achtende, daarom had toegelaten, en nu verdedigde dat de betrokken opzichter, door het afgeven van valsche verklaringen omtrent zijne uitgaven wegens reiskosten, een hooger bedrag had berekend dan

hem toekwam, en zulks gedurende vele jaren. Er was namelijk gebleken, dat er van eene kaart als hierbedoeld door hem reeds sedert langen tijd was gebruik gemaakt, zelfs gedurende zóó langen tijd, dat niet meer met zekerheid was op te geven, wanneer zij voor het eerst was genomen."

„Met nadruk heeft de Kamer den Minister er dan ook op gewezen, dat zij moet kunnen vertrouwen op de juistheid der verklaringen, door de ambtenaren op de declaratiën gesteld. Die verklaringen zijn voor haar van het hoogste gewicht, daar zij in den regel het eenig bewijs zijn voor de deugdelijkheid der vordering. In plaats van in het geval te berusten, zooals de Minister voorstelde, diende haars inziens te worden nagegaan, wanneer deze opzichter voor het eerst eene abonnementskaart had genomen, waarna het geheele bedrag van het ten onrechte genotene moest worden vastgesteld om, na aftrek — indien daartoe termen bestonden — van een zeker bedrag voor renteverlies en risico, in termijnen te worden gestort."

„De in het begin van 1909 inmiddels aan het bewind gekomen Minister van Waterstaat vond dit wat al te hard. Het optreden in dezen van den Rijksbouwmeester, van wiens bovenbedoeld schrijven ook Zijne Excellentie met verwondering had kennis genomen, wierp, naar de Minister meende, een ander licht op de handelingen van den opzichter, wiens doel niet zou zijn geweest fraude te plegen. Bij een gedeelte van het voor 's Rijks dienst reizend ambtenaars-personeel — en daartoe behoorde ook deze opzichter — bestond namelijk de onjuiste opvatting, dat het risico, aan een abonnement verbonden, mocht worden gesteld tegenover het behalen van geldelijk voordeel, o. a. door te declareeren alsof de gewone vrachtprijzen waren betaald; en aan deze zeer ongewenschte praktijk zou der Kamer in 1899 genomen beslissing, dat uitgaven wegens vooruitbetaalde spoorwegabonnementen niet verevend konden worden, mede bevorderlijk zijn geweest. Moest nu de opzichter financieel worden getroffen, dan werd in overweging gegeven, hem alleen te doen terugbetalen wat te veel was genoten over 1907, het jaar waarin de onregelmatigheid werd ontdekt. Evenwel scheen eene aanschrijving over deze aangelegenheid aan alle onder het Departement van Waterstaat ressorteerende ambtenaren, met bedreiging van zware disciplinaire straf bij overtreding, meer in het algemeen dienstbelang."

„Daar de kennisneming van het door den Minister aangevoerde geen wijziging had gebracht in der Kamer voormeld gevoelen omtrent de ten aanzien van dezen opzichter te nemen maatregelen, en zij de bevoegdheid miste in te grijpen, heeft zij gemeend zich van verder betoog te moeten onthouden en de beëindiging te moeten overlaten aan het hoofd van het Departement."

„Het door den Opzichter over 1907 te veel genotene ad f 200 wordt door hem terugbetaald, en een rondschrijven als in de voorlaatste alinea bedoeld, heeft plaats gehad."

(Minister van Waterstaat)

Deze mededeelingen geven inderdaad veel te denken; daartegenover past geen lijdelijke onverschilligheid en geen struisvogelpolitiek, waardoor voet gegeven zou worden aan de veronderstelling, dat de architecten in het algemeen de handelwijze van enkele vakgenooten nog zoo erg niet vinden.

De Rekenkamer vindt de feiten wel erg, immers zij aarzelt niet ze te qualificeeren als valschheid en, hoezeer zij zich ten opzichte van de houding van den betrokken Rijksbouwmeester bepaalt tot het uitspreken van verwondering, tusschen de regels van het verslag kan men hier scherpe afkeuring lezen, scherpe afkeuring van het feit, dat een hoofdambtenaar het afleggen van valsche verklaringen door zijne ondergeschikten toelaat en verdedigt, omdat hem de vergoeding voor verblijfkosten der opzichters van de landsgebouwen onvoldoende voorkwam.

Wanneer die vergoeding werkelijk onvoldoende is dan staat o. i. den hoofdambtenaar toch de rechte weg open, om te trachten daarin verbetering te brengen. Wij weten wel, dat die weg in onze omslachtige staatsmachine wel eens lang kan zijn en moeitevol, maar dit mocht hier geen beletsel zijn. Gemakkelijker was het zeker er dit kunstje op te vinden, maar waar zouden wij heengaan, indien getolereerd werd, dat ambtenaren, waar zij meenen niet te ontvangen wat hun toekomt, zich op dergelijke slinksche manieren vergoeding verschaffen. Waar gaan wij heen, wanneer de ambtenaar niet op zijn woord en op zijn schriftelijke verklaring vertrouwd kan worden? Werkt niet de hoofdambtenaar, die dergelijke handelingen van zijn ondergeschikten goedkeurt, de corruptie in de hand en laadt hij niet de verdenking op zich, wanneer hem de vergoeding, die hijzelf geniet, zij het voor reizen of voor andere den lande bewezen diensten, ontoereikend voorkomt, niet te zullen aarzelen evenzoo te handelen?

Wat moet de Rekenkamer gedacht hebben van een Minister, die maar in het geval berusten wil? De Rekenkamer heeft hier terecht voet bij stuk gehouden en niet in het geval berust, maar consequent hare zienswijze doorgedreven. Het onrechtmatig genotene wordt door den opzichter terugbetaald, een aanschrijving met bedreiging van zware dicipliniaire straf heeft de ronde gedaan en daarmede is de zaak afgeloopen, daarmede is een geschiedenis afgespeeld, zooals er wel meer voorkomen in de ambtenaarskringen. Niet altijd worden zij, gelijk dit geval aan het licht gebracht, niet altijd wordt degeen, die zich aan een onregelmatigheid schuldig maakte, zoo zwaar gestraft en financieel en in zijn naam als ambtenaar.

Wie zal zeggen hoevele gevallen er niet aan het licht komen en met den mantel der liefde bedekt worden.

Het is waarschijnlijk louter toeval, dat de ambtenaren, die hier getroffen worden technische ambtenaren, beoefenaars der bouwkunst zijn. Toeval ook dat deze mededeelingen juist komen in een tijd, dat in bouwkundige kringen de waardigheid van den architectenstand herhaaldelijk ter sprake werd gebracht. Toeval ook, dat deze mededeelingen komen op een tijd, dat aan een bekend Haagsch architect openlijk ten laste wordt gelegd zijn plicht als gemeenteraadslid uit het oog te hebben verloren en aan een ander collega wordt verweten, zich met andermans veeren te tooien.

Hoe het zij, toeval of niet, al deze gevallen zijn ernstige dingen, die men in de kringen der vakgenooten niet onopgemerkt mag laten voorbijgaan.

Wat de Maatschappij zal doen tegenover deze gevallen achten wij twijfelachtig, maar van den Architectenbond meenen wij te mogen verwachten, dat hij niet schromen zal, na onderzoek openlijk afkeuring uit te spreken, waar zij verdiend is, opdat wij komen tot een zuiver inzicht, opdat zoo mogelijk verkeerde opvattingen worden weerlegd en niet door het publiek over vakgenooten, misschien onverdiend „la mort sans phrase" worde uitgesproken.

Bond van Nederlandsche Architecten.

Zaterdag 2 October, des morgens te 10 uur vergaderde de Bond van Nederlandsche Architecten in een der zalen van „de Kroon" aan de groote Markt te Haarlem, welke was versierd met verschillende ontwerpen van den architect A. W. Weisman, die niet nalieten de belangstelling te trekken.

De aanleiding tot deze tentoonstelling was een door den Bond genomen besluit, hetwelk den leden, die bij de oprichting zijn toegetreden, verplicht hun zelf vervaardigd werk onder de oogen hunner medeleden te brengen.

De heer Weissman had tentoongesteld: een ontwerp voor een Museum te Haarlem, een ontwerp voor een Weeshuis te Haarlem, afbeeldingen van door hem ontworpen heerenhuizen te Amsterdam, Haarlem en Wiesbaden, cartons voor groote sectieltegel-paneelen, ontwerpen voor begraafplaatsgebouwen te Watergraafsmeer, decoratieve schetsen, en opmetingen van oude kunst.

De voorzitter, de heer K. P. C. de Bazel wees er in zijn openingswoord op, dat de tentoonstelling geheel beantwoordde aan de bedoelingen van den Bond, en dat de reeks, die ter vorige bijeenkomst door den heer J. J. van Nieukerken uit Den Haag zoo goed was begonnen, nu op waardige wijze wordt voortgezet. Hij bracht den heer Weissman een woord van hulde.

Na lezing der notulen door den secretaris, den heer J. Th. J. Cuypers, deelt de voorzitter mede, dat is ingekomen een schrijven van den Nederlandschen Loodgieters- en Fittersbond, waarin de bond zich beklaagt, dat de architecten zich verschillende artikelen, buiten de loodgieters en fitters om, voor hunne werken aanschaffen, zoodat alleen het stellen voor deze onderaannemers overblijft.

De voorzitter deelt mede, dat het Bestuur gemeend heeft op dit schrijven te moeten antwoorden, dat de Bond zich in deze geen partij kan stellen. Ondertusschen vertrouwt hij, dat, voor zooveel het verkrijgen van provisie den bedoelden architecten mocht nopen tot het zelf aanschaffen der artikelen, de actie van den Bond tegen deze provisiën goede gevolgen zal hebben.

In een ander ingekomen schrijven beklaagt een fabrikant van gewapend beton zich over de handelwijze van een architect te zijnen opzichte. De in dit schrijven medegedeelde feiten zouden, zoo zij juist waren, dien architect in een ongunstig licht plaatsen. Daar echter de vergadering de juistheid der feiten niet kan beoordeelen, besluit zij, bij een latere gelegenheid aan dit onderwerp haar aandacht te wijden.

Verder is ingekomen een schrijven van den Bond van Technici, waarin een voorgesteld collectief arbeidscontract tusschen architecten en hun ondergeschikten aan het oordeel der vergadering wordt onderworpen.

De heer J. J. van Nieukerken meent, dat aan een dergelijk arbeidscontract geen behoefte is, wanneer de verhouding tusschen den architect en zijn personeel een ideale kan worden genoemd.

De heer P. J. Houtzagers acht wel een contract noodig, doch meent, dat deze zaak eerst met de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Architectura et Amicitia en Bouwkunst en Vriendschap moet worden besproken. Hij doet het voorstel, om deze bespreking aan het verder behandelen van het contract te doen voorafgaan.

De Voorzitter doet opmerken, dat de Bond reeds met den Bond van Opzichters en Teekenaars over deze zaak onderhandeld heeft en dat in een vergadering gedachtenwisseling over het onderwerp plaats vond. In deze omstandigheden is het onmogelijk, het vraagstuk te laten rusten. Doch dit behoeft het houden van voeling met de andere lichamen niet uit te sluiten.

Ten slotte wordt na uitvoerige discussie het voorstel van den heer Houtzagers verworpen, met drie stemmen vóór.

Evenzoo wordt een voorstel van den heer v. Nieukerken verworpen, ten doel hebbende zich geheel van samenwerking te onthouden; alleen vóór de stem van den voorsteller.

Aangenomen wordt ten slotte een voorstel van den voorzitter, om eerst met de Maatschappij van Bouwkunst te onderhandelen, die reeds een verzoek in dien geest deed, en een formule vast te stellen, waarna onderhandelingen met den Bond van Technici kunnen worden gevoerd, voordat tot een contract wordt overgegaan.

Hierna komt de regeling voor het uitschrijven van nationale prijsvragen aan de orde.

De door den secretaris voorgestelde regeling wordt, op voorstel van den heer Frowein, na uitvoerige besprekingen, tot de volgende vergadering aangehouden.

Een buitengewone vergadering zal hiervoor binnen korten tijd gehouden worden.

Daarna spreekt de voorzitter een welkomstwoord uit tot den heer Van Dongen, uit Breda, die heden voor het eerst als lid van den Bond de vergadering bijwoont.

Thans komen de administratieve bepalingen, afd. IV, in den onlangs verschenen tweeden druk der A. V. door prof. J. A. v. d. Kloes, aan de orde.

De voorzitter zegt, dat de heer v. d. Kloes deze bepalingen na advies van den Aannemersbond heeft vastgesteld. Evenwel beveelt hij de uiterste voorzichtigheid met deze bepalingen aan. Hierop wordt de vergadering gesloten en gebruikten de aanwezigen een gemeenschappelijk ontbijt.

De namiddag werd besteed aan het bezichtigen van de prachtige woning, die de heer J. J. van Nieukerken voor den heer J. T. Cremer op het landgoed Duin- en Kruidberg bij Santpoort heeft gebouwd. Onder geleide van den ontwerper werden alle vertrekken bezocht, eerst het vorstelijk voorhuis, daarna de pronkkamers en ten slotte de vertrekken op de verdieping. Ook de prachtige ligging tusschen het hoog geboomte werd bewonderd. Den heer van Nieukerken mag geluk gewenscht worden met dit welgeslaagd werk.

Te Haarlem teruggekeerd werden de leden door Mevrouw Weissman ten haren huize ontvangen, waarua een gezellige maaltijd in „de Kroon" plaats vond.

Het fraaie weder, dat de tocht begunstigde, deed allen de aangenaamste herinneringen van dezen dag medenemen.

De beteekenis van het betonijzer als constructiemateriaal.

Dezer dagen heeft de civiel-ingenieur S. J. Rutgers te Rotterdam, toegelaten als privaat-docent aan de Technische Hoogeschool voor het onderwijs in de constructie van het betonijzer, zijn lessen geopend met een openbare rede over de beteekenis van het betonijzer als constructiemateriaal.

Uit het groot aantal werken, dat in deze bouwstof uitgevoerd is en in toenemende mate uitgevoerd wordt — zoo ving spr. volgens het verslag in het Hbl. aan — spreekt wel het best de beteekenis, welke het beton-ijzer voor de hedendaagsche bouwkunde heeft verkregen. In de burgerlijke bouwkunde kan nauwelijks eene belangrijke utiliteitsbouw worden ondernomen, waarbij niet de toepassing van beton-ijzer, althans in ernstige overweging wordt genomen. Bij spoorwegbouw is het voor waterloopen e.d. reeds ingeburgerd; men denke aan den tunnel te Watergraafsmeer en de fundeering voor de spoorwegbrug over de Gouwe. Het aantal overbruggingen in ons land in dit materiaal is legio en de vele uitvoeringen op waterbouwkundig gebied handhaven ten volle de reputatie, die Nederland met de toepassing van andere materialen ook buiten de grenzen heeft verworven.

Een enkel cijfer om den groei van de toepassing aan te geven: op de intern. tentoonstelling te St. Louis in 1904 kon worden medegedeeld, dat de laatste 4 jaren door Rotterdam 4400 kub. M. beton-ijzer voor pl.m. f 185.000 in eigen beheer was uitgevoerd. Voor 1904—1909 bedragen deze cijfers 50.000 M³., ter waarde van f 2.000.000, ongerekend enkele werken, welke werden uitbesteed.

Het toenemend aantal firma's, die zich met de uitvoering dezer soort werken belasten, teekent mede den groei der toepassing — ook in het onderwijs spiegelt zich deze belangstelling af. In 1908 werd in Duitschland aan 9 Technische Hoogescholen en aan 19 middelbare technische scholen speciaal onderwijs gegeven over beton-ijzer. En reeds sedert eenige jaren geeft prof. S. G. Everts aan deze Technische Hoogeschool een speciaal college over betonijzer, terwijl enkele andere hoogleeraren voordrachten aan dit onderwerp wijden.

Niet echter naar den omvang der toepassing, maar meer naar zijn aard, wil spr. de beteekenis van beton-ijzer als constructiemateriaal schetsen. En dan beheerschen een tweetal eigenschappen het karakter dezer bouwstof, n.l. de verscheidenheid van vormen, die het materiaal kan aannemen en de samenhang der onderdeelen, waardoor de bouwwerken een monolytisch karakter krijgen.

Beide eigenschappen vormen de hoofddeugden van het materiaal, maar veroorzaken tevens de voornaamste moeielijkheden, door den ingenieur bij de toepassing te overwinnen. Er is nauwelijks eene constructie denkbaar, waarvan niet reeds eene toepassing met beton-ijzer is uitgevoerd. De verscheidenheid van vorm hangt voor een deel samen met de omstandigheid, dat de uitwendige afmetingen aan geen grenzen zijn gebonden, waardoor reeds dadelijk een voordeel, b.v. tegenover het hout wordt verkregen. Van meer beteekenis is echter, dat niet de uitwendige afmetingen alleen de draagkracht bepalen, maar dat deze tevens afhankelijk is van de inwendige constructie.

Een houten balk van gegeven afmetingen kan, bij gegeven overspanning, een bepaalden last dragen, terwijl het draagvermogen van een beton-ijzeren balk mede afhankelijk is van de inwendige wapening. Men heeft derhalve, bij het bepalen van de afmetingen van een beton-ijzeren balk één onafhankelijke grootheid meer, daarbij toepassing van homogene bouwmaterialen. Dit eenvoudige feit beheerscht voor een groot deel de voordeelen, maar ook de moeielijkheid der toepassing van de nieuwe bouwstof.

De samenhang der onderdeelen maakt het mogelijk het materiaal ten volle te benutten; onderdeelen te ontlasten ten koste van deelen der constructie, die zonder bezwaar aan de krachten weerstand kunnen bieden. De samenhang tusschen vloerplaat en bint, de continuïteit tusschen overbrugging en landhoofd, tusschen opbouw en fundeering; de voor beton-ijzer typische raam- en doos-constructies, geven aanleiding tot oplossingen, waarbij besparing van materiaal mogelijk is. Keerzijde is ook hier, de moeilijkheid voor den ontwerper, om zich rekenschap te geven van den invloed, die deze continuïteit op de verdeeling der spanningen heett. Vrijwel elke constructie in gewapend beton, van eenigen omvang, geeft aanleiding tot statisch onbepaalde systemen, waarvan de berekeningen tijdroovend zijn niet alleen, maar die bovendien slechts bij ruwe benadering met de werkelijkheid in overeenstemming zijn te brengen.

Aangevende de invloeden waarmede gerekend moet worden, gaf spr. ten slotte als zijne meening, dat bij deze berekeningen slechts een graad van nauwkeurigheid is te bereiken en dat nauwkeurige waarnemingen bij soortgelijke werken, in dezen eenigszins richtsnoer kunnen zijn. Ook de duurzaamheid van het beton-ijzer, onder verschillende omstandigheden zal door spr. in zijne lessen worden behandeld.

(Slot volgt.)

Vereenigingen.

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN UIT HET JAARVERSLAG OVER 1908.

Slot (zie bladz. 320)

VERSCHILLENDE ONDERWERPEN.

Verder hield het bestuur zich 't zij uit eigen beweging, 't zij naar aanleiding van verzoek van derden bezig met de studie van verschillende vraagstukken en bereidde deze 't zij door preadviezen of op andere wijze voor de behandeling in de bondsvergaderingen voor. Als zoodanig zijn te noemen:

1°. het preadvies in zake de door den Bond van patroonsvereenigingen verwant aan het bouwvak gestelde vragen betreffende het aanbestedingswezen behandeld en vastgesteld in de Bondsvergadering van 3 October 1908.

2°. het preadvies in zake de door de Nederlandsche vereeniging voor centrale verwarmingsindustrie verspreide circulaire, betreffende de verrekening der bijkomende werkzaamheden bij centrale verwarmingsinstallaties, behandeld en vastgesteld in de Bondsvergadering van 3 October 1908.

3°. het vraagstuk der regeling betreffende de stichting van monumentale werken door den ambtenaar-architect en van diens positie met betrekking

tot particulier werk, waaromtrent het bestuur zijn denkbeelden in moties neerlegde. [1])

4°. het vraagstuk der gesplitste bestekken in verband met het aanbesteden in 't algemeen. [2])

5°. dat betreffende het arbeidscontract tusschen architecten en opzichters en teekenaars.

6°. dat der honorariumregelingen.

7°. dat der bouwverordeningen.

De sub. 5°, 6° en 7° genoemde vraagstukken zijn nog in voorbereiding.

Naar buiten trad de Bond op 1° met een adres ter betuiging van adhaesie aan een door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam tot het dagelijksch bestuur van die gemeente gericht adres, waarin werd verzocht om een der functies van adjunct-directeur van plaatselijke werken door een architect of bouwkundig ingenieur te doen bezetten in afwijking van de gewoonte daartoe een civiel ingenieur of genie-officier aan te wijzen.

Door een misverstand werd de met de Mij. t. b. d. B. en het Genootschap Architectura et Amicitia voorgestelde samenwerking te dezer zake verijdeld.

2°. met een adres aan den gemeenteraad van Zwolle bepleitende het behoud van de trouwzaal in het oude Raadhuis.

Ten slotte werd de B. N. A. vertegenwoordigd door eenige bestuursleden in de door den Bond van Technici belegde vergaderingen ter behandeling van het vraagstuk van het middelbaar technisch onderwijs.

Het bestuur meent dit eerste jaarverslag niet te moeten eindigen zonder er op gewezen te hebben dat wat door den Bond in zijn kortstondig bestaan verricht is, het bewijs geleverd heeft dat hij met vrucht werkzaam kan zijn op het uitgebreide veld dat hij voor zijn arbeid heeft gekozen en het zijne bij kan dragen tot verbetering en regeling van de toestanden het bouwvak in 't algemeen en het architectenberoep in 't bijzonder betreffend. Weinig is nog gedaan en veel vraagt nog om regeling en codificatie. Dat elk lid van den Bond zijn verantwoordelijkheid gevoele daartoe mede te werken.

VERSLAG VAN DEN PENNINGMEESTER.

Op den 28 Januari 1909 werd het boek van Ontvangsten en Uitgaven door een Commissie bestaande uit de H.H. Alb. Otten, A. W. Weissman en P. J. de Jongh, nagezien en accoord bevonden. De ontvangsten bedroegen f 584.86, de uitgaven f 302.23[3]. Op dien datum waren echter enkele posten nog niet ingekomen en diverse schulden niet voldaan; daarom werd in de vergadering van dien dag door den penningmeester een overzicht gegeven van den finantieelen toestand van den bond over 1908, bij welk overzicht rekening was gehouden met hetgeen op 1 Januari 1909 nog te vorderen en verschuldigd was. Deze berekening geeft een nadeelig saldo van f 90.14[3].

De ondervinding in 1908 opgedaan gaf bij de behandeling der Begrooting aanleiding tot het verhoogen van den hoofdelijken omslag. De uitgaven van drukwerken waren in 1908 betrekkelijk hoog en zouden in 1909 vermoedelijk nog hooger zijn. Ook de onkosten verbonden aan het onderzoek van kandidaten voor lidmaatschap zijn gebleken vele uitgaven te vorderen. Dientengevolge besloot 't Bestuur om voor te stellen in plaats van 10 pCt. van den aanslag in de Bedrijtsbelasting 20 pCt. te heffen.

P. J. Houtzagers, Penningm.

[1]) Inmiddels in de vergaderingen van 16 en 23 Januari 1909 behandeld en vastgesteld.

[2]) Inmiddels behandeld in de vergaderingen van 23 Januari, 17 April en 17 Juli 1909.

1e JAARVERSLAG VAN DE COMMISSIE VAN ONDERZOEK.

Nadat de Bond was geconstitueerd, werden als leden der Commissie gekozen de Heeren:

Dr. P. J. H. Cuypers, Voorzitter.
D. A. N. Margadant.
A. W. Weissman.
J. P. Stok Wzn., en
Paul J. de Jongh, Secretaris.

In deze samenstelling kwam tot op heden geen verandering.

In hare eerste bijeenkomst, gehouden 24 October 1908, werd de Commissie door den Voorzitter van den Bond, den heer K. P. C. de Bazel, geïnstalleerd, waarna onmiddellijk met de werkzaamheden een aanvang werd gemaakt.

Gehouden werden vijf vergaderingen.

Het Bestuur stelde in handen der Commissie veertien aanvragen voor het lidmaatschap waarover werd geadviseerd als volgt:

omtrent zeven candidaten tot toelating;
„ één candidat tot uitstel;

terwijl vier aanvragen nog in onderzoek zijn, één candidaat zich voorloopig en één zich definitief terugtrok.

Tot de verdere werkzaamheden der Commissie behoorden o.m.

a. de samenstelling van haar huishoudelijk reglement, waaraan werd vastgemaakt een voorstel tot wijziging van par. 4 art. 3 der statuten; dit voorstel, door het Bestuur aanvaard, werd in de ledenvergadering van 23 Januari 1909 aangenomen.

b. de samenstelling der eere-code, ten aanzien waarvan door de Commissie het voorstel werd gedaan die niet afzonderlijk te houden, doch in een paragraaf van „regelen en voorschriften voor de leden" op te nemen in het huishoudelijk reglement; dit voorstel vond geen bijval bij het Bestuur, en werd in de hiervoren genoemde ledenvergadering niet aangenomen.

De Commissie van Onderzoek:

P. J. H. Cuypers,
Voorzitter.

Paul J. de Jongh,
Secretaris.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 40. Examens van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Permanente Tentoonstelling van bouwkunstige ontwerpen. Tentoonstelling van landhuizen.
Verslag van de Alg. Sept. Vergadering met excursie naar Hoorn en Enkhuizen op 23 September 1909.
Examen Bouwkundig Opzichter 1909. Examenvragen 2de groep.
Een actueel onderwerp, naar aanleiding van het ongeval te Breda, door A. R. Freem.
Bouw N. Z. Kapel te Amsterdam, architect C. B. Posthumus Meyjes. Afbeelding van het ontwerp.

Architectura No. 40. Mededeelingen betreffende het Genootschap. Algemeene regelen voor Nationale Bouw-

kundige Prijsvragen. — Verslag der 1263ste Genootschapsvergadering van 29 September 1909.

Mariette (Vervolg).

Tentoonstelling van moderne Duitsche architectuur te 's-Gravenhage.

Vakbelangen van den architect.

Zou het waar zijn? Mededeeling van geruchten omtrent de bouwplannen van de firma Hirsch aan het Leidsche Plein. Volgens deze geruchten zou de Maatschappij t. b. d. B. in deze hebben medegewerkt tot het uitschrijven van een besloten prijsvraag voor de gevels, met een ongenoemde jury. Ook de namen der uitgenoodigde architecten worden medegedeeld, maar het geheele verhaal lijkt zeer onwaarschijnlijk.

Technisch Gedeelte. Afdekkingen van holle steen. — Moderne houten Dakconstructies met groote spanwijdten, naar Ing. E. Kolb, met afbeeldingen (Vervolg.) — Kalkzandsteen en roet. — Een adres van het Ned. Verbond van Vakvereenigingen.

De Bouwwereld No. 40. De beteekenis van het Betonijzer voor den architect. Rede van den heer S. J. Rutgers c. i. privaat docent aan de Technische Hoogeschool.

Het Woningvraagstuk III. Over slaapnissen, door Keppler met afbeeldingen.

De Ingenieur No. 40. Koninklijk Instituut van Ingenieurs. Agenda der Vergadering van 9 October 1909.

Inleiding tot de studie van het hydro-electrische vraagstuk betreffende de Spoorwegen op Java, door J. K. Lagerwey c. i., met afbeeldingen.

De helicoptère Kloos, door H. Enno van Gelder w. i. met afbeelding.

Het indrukken van paalkoppen in kespen, door W. J. M. van de Wijnpersse, kapt. der Genie.

Het indrukken van paalkoppen in kespen, door T. Huitema, Opz. v. d. Rijkswaterstaat.

Losse plaat. Labouchère, Oyens en Co's Bank te Amsterdam architect F. W. M. Poggenbeck.

Ongeval met den hoofdstoomketel van het S.S. „Zaanstroom".

Ingezonden stukken. Over vogelvlucht en vliegmachines, door G. Duyfjes m. i.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 40. Officieel Gedeelte. — Waar we heen moeten, door G. Homan van der Heide. — Uit de Afdeelingen. — De Grief van het corps Opzichters van den Waterstaat en 's Lands B. O. W. in Ned.-Indië. (Vervolg). — De nieuwe spoorbrug over de Delfshavensche Schie. — Iets over spiraalraderen (Vervolg). De Automatische Wisselomzetting in het Trambedrijf. (Vervolg).

De Aannemer No. 40. Ned. Aannemersbond Mededeelingen van het Hoofdbestuur

Wederom de A. V. van Prof. v. d. Kloes.

Het vraagstuk der werkloosheid II.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 14. De kleuren der baksteenen. — Het voeden van stoomketels met koud water — Het inrichten van steenfabrieken (Vervolg). — Pijlers van gewapend beton in het metselwerk van een ringoven.

Deutsche Bauhütte No. 40. Neue Münchner Baukunst, door Ernst Messerer.

Vom Grundriss des eingebauten Einfamilienhauses, door H. A. Waldner bij ontwerpen van O. Silberberg te Keulen en F. R. Voretsch te Dresden.

Ueber Vorortsbahnen und kleine Stationsgebäude, door F. Rud Vogel, bij een ontwerp van G. Bär te Hannover.

Wasserschlosz Wohwitz (Silezië) door Prof. Otto F. Probst, met afbeelding op losse plaat.

Aus Viotho, met schetsen van P. J. Kubach te Recklinghausen.

Der Betonbau. Die Verwendung von Betonkunststeinen in der Gartenarchitektur, door Karl Heindle, met afbeeldingen.

Het Huis Oud en Nieuw No 10. Onder het opschrift „Scheepsbetimmeringen" vinden wij in deze aflevering eenige afbeeldingen van interieurs van modern ingerichte stoomschepen. Bij sommigen is nagenoeg niet meer te zien dat men zich op een schip bevindt en zou men zich in een Engelsch landhuis wanen. Of dit als een verdienste is aan te merken willen wij in het midden laten, doch het is de moeite waard er op te wijzen, dat in onzen tijd zich een verschijnsel herhaalt, dat reeds in vroeger tijden is opgemerkt, namelijk de wisselwerking van den scheepsbouw op den huizenbouw of juister van de scheepsbetimmering op de huisbetimmering en omgekeerd, bij zeevarende volken.

Een interessante studie, ofschoon meer op archeologisch dan bouwkunstig terrein, lijkt ons het artikel van G. van Hoorn over „de Kindersamer in het oude Griekenland voornamelijk naar oud-Grieksche vaasbe-childeringen en beeldhouwwerken, waarvan de afbeeldingen in groote getale ter toelichting zijn gegeven.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Tentoonstelling van moderne Duitsche Architectuur te 's-Gravenhage.

De Haagsche Kunstkring heeft het initiatief genomen tot het bijeenbrengen van eene tentoonstelling, die om meer dan eene reden zeer belangrijk belooft te worden, namelijk van werken van moderne Duitsche architecten.

De aanleiding tot deze tentoonstelling is de steeds stijgende belangstelling, die onder Nederlandsche architec en blijkt te bestaan voor de bouwkunst onzer naburen. Terecht ziet men in, dat de studie van buitenlandsche kunstwerken, zonder onze kunst al te zeer te beinvloeden, den bouwmeester veel meer op de hoogte van zijn tijd stelt dan dit door een beperking binnen de grenzen mogelijk is en het initiatief van den Haagschen kunstkring kan dan ook, zij het indirect, onze kunst zeer ten goede komen.

Ook van Duitsche zijde ondervond de Kunstkring zeer veel sympathie, getuige de medewerking van vele voormannen op het gebied der Duitsche architectuur. Van de inzenders kunnen we nu reeds de volgende namen noemen.

Martin Dülfer, Max Läuger, Hermann Billing, Bruno Schmitz, Peter Behrens, Schilling en Gräbner, Gewin, Birkenholz, Moritz, Geszner, Veil, Zippelius, Pleiffer en Grossmann, e. a.

De Tentoonstelling zal worden gehouden van 7 October tot 1 November a. s. in het gebouw van den Kunstkring Heerengracht 13, 's-Gravenhage

HARLINGEN De schouwburg, die in het begin van dit jaar door brand werd vernield, wordt vervangen door een nieuw gebouw, dat op een vrij terrein buiten de oude stad zal worden opgetrokken. Het ontwerp daartoe is gemaakt door den architect den heer D. Torenbeek en is op de vergadering der aandeelhouders goedgekeurd De nieuwe schouwburg bevat 470 zitplaatsen en wordt eenvoudig doch comfortable ingericht. Het voorgedeelte, bevattende de vestiaire en dienstlokalen beneden en een koffiekamer boven, wordt 2 verdiepingen hoog evenals het achtergedeelte, dat het toneel met kleedkamers en bergplaats bevat. Het middengedeelte, de zaal, is één verdieping. De ingang bevindt zich aan de zijde van het voorgebouw. De zaal zal, door het laten zakken van den vloer, geschikt zijn voor andere bijeenkomsten, terwijl later indien het noodig mocht blijken, een concertzaal er naast kan worden gebouwd. De geraamde bouwsom bedraagt f 22,000. De lengte van het gebouw bedraagt 43 M., de breedte der zaal 13 M., die van het voor- en achtergebouw 21 M.

ESKHUIZEN. De herstellingswerken aan den Zuidertoren, waarmede in April van het vorige jaar een begin is gemaakt, zijn afgeloopen, en dank zij de uitstekende voorzorgsmaatregelen heeft geen enkel ongeval plaats gehad. Aan het bijna vier eeuwen oude gebouw (de toren dateert van 1524) had de tijd zoodanig gewroet, dat voorziening dringend noodzakelijk was geworden. Het gedeelte boven den eersten omloop, dat begon over te helten, is recht gezet; de peervormige koepel is vernieuwd; de houten borstwering op den eersten baans is vervangen door een van bak- en gehouwen zandsteen en het metselwerk is op verschillende plaatsen hersteld. Halverwege den eersten omloop en ook bij de balustrade zij versieringen van gehouwen zandsteen aangebracht, waardoor de mooie indruk dien het gebouw maakt, niet weinig wordt verhoogd. Het werk doet den vroegeren gemeente-architect, den heer U. J. van der Meulen, onder wiens leiding het is voltooid, alle eer aan.

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter bij de Gemeentewerken te Leiden. Zie adv. in dit No. (1)

— Ingenieur met kennis van administratie of technisch ontwikkeld handelsman voor eene zaak op Java. (Hollandsche N.V.) Kapitaal deelname vereischt. Brieven onder P 90, Alg. Adv. Bur. Rouma & Co., Amsterdam. (1)

— Uitvoerder, voor direct voor een werk aan de S.S. Brieven onder No. 29982 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Reiziger–Teekenaar voor een fabriek van etalages enz. Brieven onder lett. V. W. 1803 aan D. IJ. Alta, Warmoesstraat te Amsterdam (1)

— Werktuigkundige voor een fabriek in Indië, theoretisch ontwikkeld en met enkele jaren practijk. Kennis der Engelsche Taal noodzakelijk. Aanbiedingen onder letter Z. B. 63, Nieuws van den Dag. (1)

— Teekenaar-esse v/h ontwerpen van patronen voor gordijnen en borduurwerken Salaris f 30 per maand. Brieven letter IJ IJ 16, Nieuws van den Dag. (1)

— Directeur, tevens Leeraar in het Lijn- en Vakteekenen aan de Burger-Avondschool der gemeente Velsen. Akte M°., jaarwedde f 700. Aantal lessuren 11 per week. 5 avonden per week. Wonen in de gemeente Velsen verplichtend. Stukken vóór 16 dezer aan den Burgemeester. (1)

— Brandmeester bij de Brandweer te Groningen, werktuigkundige, practisch met brandspuiten bekend, als hoofd van de werkplaats. Salaris f 900 tot f 1100, alsmede vrij wonen bij de Brandweerkazerne of eene vergoeding van f 200 's jaars. Zich aan te melden bij den Commandant der Brandweer. (2)

— Opz.-Teekenaar. Br. no. 3835 aan het bureau van „Tubantia" te Enschede. (2)

— Opz.-Teekenaar voor een halfjaar. Br. lett. M. aan den boekhandelaar P. M. Bazendijk te Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI

RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond

van 6 tot 8 uur.

30 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m.
14 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
20 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 125	„
9 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 100	„
7 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40—f 50	„
5 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 130	„
2 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	f 100—f 150	„
5 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 130	„
1 Werktuigk. Teek.	—26 j.,	f —f 60	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j.,	f 30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j.,	f 60—f 130	„
2 Teek. IJzer-constr.	27—30 j.,	f 60—f 125	„
1 „ Kunstindustr. en decoratief.	—23 j.,	f —f 60	„
1 Ingen. beton ijzer-constr.	—30 j.,	f —f 150	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 11 October.

's-Gravenhage ten 11.30 ure, door het dep. van binnenl. zaken aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van een herbarium met spiritusmagazijn in den hortus botanicus te Leiden, raming f 78.000; het bestek ter lezing aan het dep. aan het gebouw van het prov. best. van Z.-Holland en te bekomen bij den boekhandelaar M. Nijhoff; aanw. 4 October 2 uur, inl. bij den rijksbouwkundige voor de onderwijsgebouwen en bij den hoofdopzichter der Universiteitsgebouwen, P. M. J. van Oerle te Leiden.

Amsterdam, door de Bouwcommissie van de kerkgebouwen der Ned. Herv. gemeente: de opbouw van het kerkgebouw met nevenlokalen en rondom met winkelgebouwen, op de reeds gereed of in uitvoering zijnde fundeeringen op het terrein van de voormalige Nieuwe Zijds Kapel bestek met 14 teek. te bekomen aan het bouwbureau Wijde Kapelsteeg 3.

Amsterdam, ten 2.30 ure. Door de arch. A. Jacot: het vergrooten der bakkerij der Mij. De Vereeniging door den bijbouw van 2 perceelen aan de Nieuwe Tolstraat; bestek met 3 teekeningen te bekomen ten kantore van den arch.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem.-best.: het opplaatsen van het gemakhuis-je op het Rembrandtplein, met aanbouwing van openbare vrouwenprivaten en openbare waterplaatsen. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur, der afdeeling „Onderhoud" ten Gemeentehuize, kamer No. 139, van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen voor de aanbesteding.

Tegelen, ten 7 ure. Door de heer Corn. Smits ten herberge van H. Beurskens; het bouwen van een winkel- en woonhuis bestek en teek. te bekomen bij den besteker.

Tilburg. Door de arch. Jos. Donders: het bouwen van 5 woningen aan den Broekhovenschen weg voor den heer Bern. Kruijssen; bestek te bekomen ten kantore van aanbesteder alwaar teek. ter inzage liggen.

Groningen, ten 12.45 ure. Door het gem. bestuur: het bouwen van eene kazerne voor de Brandweer, op het Zuiderkerhof, (bestek no. 31); bestek en voorw. met teek. ter inzage ter secretarie en aldaar te bekomen, inl. aan het bureau der gemeentewerken

DINSDAG 12 October.

Utrecht ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S.S. aan het centraalbureau in het Moreelse Park: bestek no. 1195: het maken van 2 seinhuizen en een wachthuis te Vught, een seinhuis en een wachthuis te Udenhout en het verplaatsen van een seinhuis van Boxtel naar Tilburg raming f 7500. Zie adv. in No. 39.

Delft ten 11.30 door B. en W. ten Raadhuize het maken van den onderbouw van het Electr. Centraalstation. Raming f 31000. (Zie adv. in No 40.)

Hillegom, ten 11 ure, door het gem. best.: 1o de doortrekking van de van Waverenstraat op den Stationsweg; 2o. de verlaging van de kruin van de Hippelaarsbrug; 3o. het afbreken van den duiker in de Vennepertaan en het daarvoor aanbrengen van een Duiker van cementbeton; 4o. het maken van Walbeschoeiingen voor de uitloozing van de nieuwe rioleering; 5o. het leveren van 25.000 st. straatklinker (Rijnvorm): bestekken verkrijgbaar ter Secretarie. Inlichtingen door den Gemeente Opzichter op de werkdagen de aanbesteding voorafgaande.

Goes, ten 1 ure, door de firma wed. J. C. Massee en Zoon ten kantore van den arch. D. de Koning: het vergrooten van het magazijn E 159b aan den Stations-

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Asbest platen en Asbest leien voorradig.

weg; bestek en teek. te bekomen ter drukkerij Boluijt en Co.

Gouda, ten 1.30 ure, door het gem.-best.: bestek no. 24: het rioleeren, dempen en gedeeltelijk bestraten van de Derde Kade. Bestek no. 23: Het afbreken van eenige perceelen bij en op het terrein der gasfabriek. Bestekken op het Stadserf verkrijgbaar en bestek no. 23 op het Kantoor Gemeentewerken. Inlichtingen dagelijks 9.30 en 1.30 ure op het Stadserf.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van Staatssp. aan het Centraalburau aan het Moreelse Park: bestek no. 1196: het maken van een aanbouw aan de bestelgoederenloods, het maken van een los- en laadweg, het leggen en wijzigen van sporen en wissels en het uitvoeren van bijkomende werken op het station Assen, begrooting f 26.000. (Zie adv. in no. 40).

WOENSDAG 13 October.

Driehuizen, ten 10 ure, door de bouwk. W. Stroomer in de consistoriekamer: het herstellen, bijbouwen, enz. van een nieuw gedeelte aan de pastorie te Driehuizen; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen bij aanbesteder en bij J. M. Jansen, Verdronkenoord 34, Alkmaar.

DONDERDAG 14 October.

Nieuwe Pekela, ten 5 ure, door de arch. A. H. Oldenburger in 't hotel van de wed. A. de Groot: a. het bouwen eener winkelbehuizing met werkplaats; b. de verf-, glas- en behangerswerken; bestek en teek. ter inzage in genoemd hotel en aldaar te bekomen.

Haarlem ten 11 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van eene brugknechtswoning bij de draaiburg te Duivendrecht in den Rijksweg Amsterdam—Abcoude, raming f 9800; bestek no. 197 ter lezing aan het dep. van waterstaat, aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebr. van Cleef te 's-Gravenhage inl. bij den hoofdingenieur-directeur Wortman te Haarlem en den ingenieur Duyvesteyn te Haarlem en ijj den opzichter de Vries te Bussum; de nota van inlichtingen op 7 en 9 October ter inzage bij den opzichter te Bussum.

VRIJDAG 15 October.

Zwolle ten 1.30 ure, door de directie der Noord-Oosterspoorweg-Mij.: ten kantore der Mij. het maken van de grondwerken, den onderbouw van eene ongelijkarmige draaibrug en het maken van eene wachterswoning ten behoeve van den localalspoorweg Coevorden-Prnisische grens in de richting van Neuenhaus volgens bestek No. 42; begr. f 30700. (Zie adv. in No. 38).

Voorthuizen, ten 4 ure, in het hotel „de Vergulde Wagen": het bouwen van een militair tehuis nabij het remonte depôt te Millingen Aanw. 12 Oct. 2½ uur; bestek en teek. te verkrijgen bij den bouwk. D. J. v. Wagensveld te Barneveld.

Dordrecht, ten 2 ure, ten kantore van de gasfabriek: het maken van den bovenbouw van een electriciteitsfabriek. Bestekken en teekeningen verkrijgbaar aan bovengenoemd kantoor. Inlichtingen aan de Directiekeet Noordendijk. Aanwijzing gehouden.

Laren, ten 12 ure. Door de arch. G. van Arkel in het hotel Hamdorf: het bouwen van een opvoedingsgesticht met bijgebouw voor vacantiekinderen, barak enz. het Kerkpad bij den Davidweg bestek en teek. te bekomen bij de firma Blikman en Sartorius te Amsterdam aanw. gehouden; inl. v.m. 9—10 ure Keizersgracht 760 Amsterdam.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke **Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

ZATERDAG 16 October.

Beek, (L.) ten 4 ure. Door het gem. bestuur: het bouwen van een post en telegraafkant. met directeurswoning bestekk. en teekeningen te bekomen bij het gem. bestuur; inl. daags voor de aanbesteding nam. 4 ure ter plaatse.

MAANDAG 18 October.

Utrecht ten 2 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van eene dienstwoning voor den brugwachter met daarmede in verband staande werken en van een houten wachthuisje, bij de ophaalbrug te Oudewater, raming f 2295; het bestek no. 200 ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebroeders van Cleef te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofdingenieur dir. Castendijk te Arnhem, den arrondissem. ingenieur Steyn Parvé te Utrecht en bij den opzichter Ritmeester te Utrecht de nota van inl. op 11 Oct. 1909 ter inzage bij den opzichter te Utrecht.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem. bestuur: het leveren van trottoirbanden en boomkransen van hardsteen of graniet. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur, van de „Bestratingen" ten Gemeentehuize, kamer No. 97, op 4, 5 en 6 October 1909, van 10 tot 12 uur.

Utrecht, ten 2.30 ure, door het hoofdbestuur van den Ned. Aannemersbond in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen: het bouwen van eene middelbare technische school voor de bouwkunde aan de Croeselaan te Utrecht. Tot de inschrijving worden alleen toegelaten Leden van den Nederlandschen Aannemersbond. Bestek met teekeningen verkrijgbaar ten kantore van den Nederlandschen Aannemersbond, Heerengracht no. 255 A te Amsterdam.

DINSDAG 19 October.

Kieldrecht, (Prosperpolder) ten 10 ure, door het kerkbestuur der parochie van Prosperpolder te Kieldrecht ten huize van S. de Wilde: het bouwen eener kerk in den Prosperpolder, begroot op 84069.92 franken; bestek en lastboek te bekomen bij den heer Jules Goethals, stads-arch. te Aalst (België).

VRIJDAG 22 October.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het dep. van justitie aan het gebouw van het dep. het bouwen van eene bijzondere strafgevangenis voor mannen te 's-Gravenhage en het uitvoeren van daarmede verband houdende werken raming f 262.700. (Zie adv. in no. 40).

Antiquariaat van „de Opmerker"

BADON GHIJBEN en H. STROOTMAN. **Beginselen der Stelkunst.** Breda. Broese & Co. 1873 . . . . . f 0.65

Tijdschrift v/h. Koninkl. Instituut v. Ingenieurs.

Verhandelingen: 1855—'77 22 deelen met platen 4o 1855—'75 in 12 h. led. bdn. '75—'77 in afleveringen.

Notulen: 1848—'50, '55—'56, '57—'68, '69—'77, 22 deelen met platen 1848—'68, 8o, '69—'77, 4o. in 3 h. led. bdn.

Register 1847—'74 3-stkn.

Uittreksels uit vreemde tijdschriften 1855—'68 13 dln. m. pln. 4o in 7 h. led. bdn.

Te zamen . . . . . f 12.—

DR. W. BODE. **Geschichte der Deutschen Plastik.** Elegant geb., vroeger f 15.— . . . . . f 3.60

44STE JAARGANG. ZATERDAG 16 OCTOBER 1909. No. 42.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitslag bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Automobiel-Garages.

Vervolg van bladz. 316.

Bij automobielen, die van onderen geheel met plaatijzer bekleed, of zoogenaamd gepantserd zijn, heeft men niet veel aan den kelder of werkkuil, omdat men dan hetzij de bekleeding eerst moet afnemen of de carosserie oplichten, welke werkzaamheden eigenlijk te omslachtig zijn, om in een gewone garage te worden verricht. Om bij gepantserde automobielen bij de voornaamste bewegende deelen te komen, maakt men ook wel in den bodem van de zitbak luikjes, het spreekt echter vanzelf, dat deze eigenlijk slechts voldoende zijn voor het nazien der machine en zeer kleine herstellingen. Bij herstellingen van eenige beteekenis moet al heel spoedig de wagen uit elkander genomen worden, wat natuurlijk het best geschiedt in een daartoe ingerichte reparatie-werkplaats.

Ten opzichte van de afdekking der kelders valt nog op te merken, dat sommige constructeurs, in plaats van opklappende planken, losse planken verkiezen, die in een sponning in den rand van den kelder worden gelegd, gelijk met den vloer, zoodanig dat wanneer de kelder niet wordt gebruikt de automobielen ongehinderd daaroverheen kunnen rijden. Met het oog hierop is men ook vrij algemeen tegen boven den vloer uitstekende hoekijzers, die lichtelijk tot beschadiging der wielbanden aanleiding kunnen geven.

Uit het voorafgaande blijkt, dat de vloer der garage een onderdeel is, dat met de meeste zorg behandeld dient te worden. Ofschoon in mindere mate worden echter ook aan de wanden en het dak, de deuren en vensters, enz. eenige bijzondere eischen gesteld. *)

Voor tijdelijke en verplaatsbare bergplaatsen voor enkele wagens zijn deze eischen niet hoog. Verschillende timmerfabrieken leveren b.v. houten gebouwtjes van de bekende constructie, die ook voor keeten en dergelijken wordt toegepast. Daar het verwarmen van zulke gebouwtjes, hier in het bijzonder brandgevaar oplevert, is dubbel schotwerk aan wanden en dak hier een vereischte, om lage buitentemperatuur af te sluiten; men kan dan de tusschenruimte opvullen met slakkenwol of eenig ander isoleermateriaal, maar de afsluiting zal toch steeds gebrekkig blijven en deze inrichting voldoet

*) Aanleiding tot het schrijven van dit artikel gaf het onlangs verschenen werkje „Automobilgaragen, Anlage und Einrichtung", door Otto Rambuscheck, Ingenieur te Charlottenburg. Dit werkje heeft den schrijver van het bovenstaande tot uitgangspunt gediend. De inhoud van het artikel wijkt, zooals de aandachtige lezer zal kunnen opmerken, op vele punten echter af van de beschouwingen van den Duitschen schrijver, die ook in vele gevallen uit anderer en eigen ervaring zijn aangevuld.

(Red.)

dus slechts aan de allerbescheidenste eischen. De wagen staat er droog, maar bij vriezend weder zal men maatregelen moeten nemen, om schade door bevriezen te voorkomen.

Wil men zulk een houten gebouwtje eenigermate brandvrij maken, dan verdient een binnen-bekleeding met rietplanken, of beter nog van pleisterwerk op metaalgaas, verre de voorkeur boven een houtbekleeding en verdient ook het maken van een plafond van dezelfde constructie aanbeveling. Men kan dan een onbeschoten dak maken en dit met pannen afdekken. Gaat men verder in zijn eischen wat betreft de brandvrijheid, dan kan men het houten vakwerk met halfsteenswerk bemetselen, doch aangezien de verplaatsbaarheid, die reeds bij pleisterwerk minder goed uitvoerbaar is, dan bijna geheel denkbeeldig is geworden zal men al spoedig tot de overweging komen, om de muren geheel van metselwerk op te trekken.

Dit zal ook in vele gevallen wel de meest economische oplossing zijn, want de muren zijn dan aan de binnenzijde eenvoudig glad af te pleisteren, en voor grootere garages van eenigszins blijvenden aard, zal de constructie der muren dus zelden een punt van bijzondere overweging uitmaken. Iets anders is het nog met het dak. Zolderruimte heeft men bij een garage niet noodig, een houtcementdak ligt dus het meest voor de hand en het eenige waarop hierbij te letten valt is alweder een constructie, die zooveel mogelijk waarborgen van brandvrijheid geeft. Een gewoon plafond geeft die waarborgen niet, maar een plafond van pleisterwerk op metaalgaas beschermt ook een houten balklaag gedurende vrij geruimen tijd tegen een opslaande vlam en is alleszins voldoende te achten, wanneer men er op kan rekenen, dat de gelegenheid bestaat, een in brand geraakte automobiel zoo spoedig mogelijk uit de garage te verwijderen. Geheel afdoende ingeval van brand is alleen een plafond van gewapend beton, maar wanneer men hiertoe overgaat zal men het best doen dit zoo te construeeren, dat het tevens als dak dienst doet en van boven met houtcement of asphalt waterdicht wordt afgedekt.

Waar scheidingswanden tusschen de standplaatsen worden vereischt verdienen gemetselde muurtjes de voorkeur boven schotwerken. Is de ruimte zoo beperkt, dat het gewenscht is de dikte dezer muurtjes tot een minimum te reduceeren dan is alweder gewapend beton het aangewezen materiaal, daar goedkoopere constructies als b.v. Rabitzwanden of gipsplaten te veel aan beschadiging onderhevig zijn.

Wat aangaat de verdere afwerking der wanden zal men in den regel met glad afpleisteren kunnen volstaan desnoods gedeeltelijk in cementspecie. Ook kan men de wanden, ter bevordering van de reinheid, verven, maar beter nog met verglaasde tegels bezetten.

Het spreekt vanzelf, dat de keuze der constructies voor de muren en het dak ook afhankelijk is van verschillende overwegingen van algemeenen aard, waarbij de situatie van de garage een hoofdrol speelt. De aard en de bestemming dezer gebouwen leidt onvoorwaardelijk tot den eisch van geheel vrijstaande plaatsing, waar dit eenigszins mogelijk is. In de steden zal het dikwijls moeielijk, vaak geheel onmogelijk, zijn aan dezen eisch te voldoen. De garageruimten zullen daar dikwijls onmiddellijk aan andere gebouwen moeten grenzen of geheel ingebouwd moeten zijn zelfs in woonhuizen. In Amerika vindt men reeds de verdieping gelijkstraats van vele millionairspaleizen geheel voor de auto's ingericht.

In Duitschland schrijft de bouwpolitie voor vrijstaande garages lichte dakconstructies voor en zware voor die, welke worden ingericht naast of onder woningen.

Deze voorschriften beoogen in hoofdzaak voorkoming van brandgevaar, doch ook met een ander gevaar, namelijk dat voor ontploffingen, moet hier rekening worden gehouden en dit laatste blijft, ook bij toepassing van de vernuftige inrichtingen voor het voorkomen dezer catastrophes, nog steeds groot genoeg om een verbod van aanleg van garages onder bewoonde ruimten van wege het bouwtoezicht te bepleiten.

Het ontplofbaar gasmengsel, dat ontstaat bij vermenging van benzinedamp en lucht, levert de drijfkracht voor de automobielen. Wanneer zich in de ruimte van de garage evenwel, b. v. tengevolge van het morsen van benzine, zulk een gasmengsel verspreidt, ontwikkeld zich bij ontsteking door een open vlam, het aansteken van een lucifer is reeds voldoende, een kracht welke voldoende is om een gebouw gedeeltelijk of geheel te vernielen. Een licht geconstrueerd houten gebouwtje zal daarbij geheel uit elkaar geslagen worden, van een steenen gebouw met houten dak waarschijnlijk het eerst het dak worden afgelicht. Bij zwaardere dakconsttucties is het moeilijk te zeggen welk effect een ontploffing vermoedelijk hebben zal, maar het vermoeden ligt voor de hand, dat het effect des te heviger zal zijn naarmate het ontplofbaar mengsel meer opgesloten is.

Onder de materialen, die voor tijdelijke garages gebezigd worden is nog verzuimd het gegolfd plaatijzer te vermelden, dat voor loodsen en bergplaatsen vaak op groote schaal uitnemende diensten heeft bewezen. Ons klimaat schrijft bij toepassing voor het hier beoogde doel alweder een isoleerende bekleeding van wanden en dak voor, zoodat de voordeelen, die het gegolfd plaatijzer overigens biedt, hier voor een groot deel verloren gaan en met slechts weinig meerdere kosten een steenen gebouwtje kan worden verkregen.

Goed daglicht is voor een automobielgarage gewenscht, zoodat het aanbrengen van flink groote ramen en van glaspaneelen in de deuren steeds aanbeveling verdient. Aan deze eisch zal bij ingebouwde garages niet altijd even gemakkelijk voldaan kunnen worden en wij hebben hier dus een argument te meer voor vrijstaande gebouwen. Over de inrichting der ramen loopen de meeningen nogal uiteen en zijn sommigen voor hooge ramen, die tot vrij laag bij den grond doorgaan, anderen voor hooggeplaatste ramen. Deze verschillende meenigen berusten dikwijls op overwegingen van plaatselijken aard. De hoofdzaak is, dat goed licht worde verkregen en dit kan bereikt worden door de ramen niet hooger te plaatsen dan noodig is en niet zoo laag, dat het gevaar voor het breken van ruiten te groot wordt.

Op de windstreken behoeft men bij het plaatsen der ramen niet te letten. Men kan het licht van alle kanten gebruiken. Alleen kan het noodig zijn, te sterk zonlicht door jalousieën of gordijnen te kunnen temperen of afsluiten.

IJzeren ramen van moderne constructie w. t. v. van profielstaal geconstrueerd en gedeeltelijk beweegbaar, verdienen wel het meest aanbeveling.

Van een goede ventilatie, ook bij gesloten deuren, moet men verzekerd zijn. In gewone gevallen is gewoon glas aangewezen voor het bezetten der ramen. Voor ramen, die onmiddelijk aan de straat uitkomen kan men veiligheidshalve ook draadglas gebruiken, dat ook in geval van brand langer weerstand kan bieden dan gewoon glas. Met het oog op ontploffingsgevaar is echter wellicht weder meer gewoon glas aan te bevelen, dat ingeval van een explosie dadelijk uit de ramen geslagen wordt, terwijl men bij toepassing van het veel sterkere draadglas gevaar loopt, dat het geheele raam met glas en al naar buiten wordt geslagen en een veel grooter schade wordt aangericht.

Wat de deuren der garage betreft is het een eisch, dat zij naar buiten openslaan. Schuifdeuren brenge men slechts daar aan, waar onmogelijk draaiende deuren kunnen worden toegepast. IJzeren deuren verdienen geen aanbeveling, omdat zij bij de groote afmetingen, die zij verkrijgen, min of meer onhandelbaar in het gebruik worden.

Meer practisch is het dus de deuren van hout te maken en ze aan de binnenzijde te bekleeden met dun plaatijzer. Wat hier van de deuren gezegd is geldt niet van de afsluitingen, die een gesloten garage in sommige gevallen gewenscht zijn voor de afzonderlijke standen. Daar zouden naar buiten draaiende deuren of hekken te veel last veroorzaken en kan men ter afsluiting veel beter gebruik maken van de bekende opvouwbare of inschuifbare hekken.

Een moeilijk punt is ook de verwarming van de garage. Al te snelle wisseling van temperatuur, waarbij de waterdamp uit de lucht condenseert en op de machines neerslaat, is te vermijden. In den winter is het noodig de ruimte vorstvrij te houden, maar behoeft de temperatuur niet hooger te worden opgevoerd dan noodig is, om de gewone werkzaamheden van schoonmaken en kleine reparaties ongehinderd te kunnen verrichten. Stoom- of heetwaterverwarming voldoet het best aan alle eischen, die hier gesteld moeten worden en bij groote garages zal men dan ook aan geen andere systemen denken. Voor kleine inrichtingen en tijdelijke garages zal een stoom- of heetwaterverwarming echter in aanleg nogal kostbaar worden. Men heeft daarvoor dan ook eenvoudiger wijzen van verwarming overwogen, maar een afdoende oplossing is eigenlijk nog niet gevonden. Steeds toch moet in het oog worden gehouden, dat de lucht in een garage-ruimte streng buiten alle aanraking moet worden gehouden met open vuur of gloeiend ijzer. IJzeren kachels zijn dus reeds vanzelf uitgesloten. Roet en stof, bij gewone kachelverwarming niet te vermijden zijn ook in de garage zeer ongewenscht. Alleen ingemetselde steenen kachels (Kachelofen) kunnen in sommige gevallen gebezigd worden, mits men zeker zij, dat de voegen volkomen dicht zijn en het stoken buiten de garageruimte geschiedt. Deze wijze van verwarming is toegepast in de kleine garage, waarvan in fig. 5 de plattegrond is gegeven.

Daar zijn twee kachels ingemetseld, die buiten de garageruimte gestookt kunnen worden. Geheel gevaarloos is de inrichting hier echter nog niet, daar de kleedkamer door een deur met genoemde ruimte in verbinding staat en dus een ontplofbaar gasmengsel ook in de kleedkamer kan binnendringen.

Men heeft ook wel beproefd kleine garages te verwarmen door middel van draagbare Carbonatronkachels, waarbij een bijzonder gepraepareerde kool als brandstof gebruikt wordt. Deze kachels branden zonder schoorsteen rook- en reukloos en kunnen, ook wanneer zij aangemaakt zijn, gemakkelijk van het eene vertrek naar het andere gedragen worden. Zij vereischen geen bediening of toezicht en branden met éene vulling tot 24 uren lang, een gelijkmatige warmte afgevend.

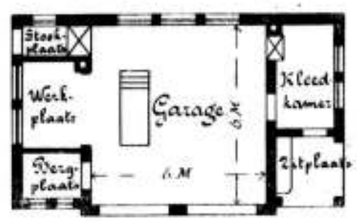

Fig. 5. Vrijstaande garage voor twee automobielen in een park.

Ofschoon zij geen direct gevaar opleveren wordt het toch raadzaam geacht, ter voorkoming van luchtbederf, de verbrandingsproducten dezer kachels door een klein pijpje, b.v. door een raam gestoken, naar buiten te voeren. Zij zijn echter slechts te beschouwen als een gebrekkig surrogaat voor de centrale verwarming en wanneer de garage niet zoodanig geplaatst is, dat op de verwarmingsinstallatie van een bestaand gebouw of van een plantenkas kan worden aangesloten, zal men het best doen, tot den aanleg van een eenvoudige centrale verwarming over te gaan. De industrie heeft zich daarop in de laatste jaren in het bijzonder toegelegd en de keuze van het systeem zal dus in hoofdzaak beheerscht worden door de grootte van het gebouw.

Wat het aanbrengen van de verwarmingsleidingen en elementen of radiatoren betreft, moet er op gelet worden, dat deze steeds geplaatst worden op voldoenden afstand van de automobielen, zoodat de uitstralende warmte hierop geen merkbaren invloed uitoefent. In het bijzonder is er op te letten, dat nooit de in den grond geplaatste buizen onmiddelijk onder de standen der wagens doorloopen. De benzinereservoirs van de wagens bevinden zich gewoonlijk laag bij den grond en zouden door de uitstraling der buizen verwarmd kunnen worden, hetgeen ongewenschte gevolgen zou kunnen hebben.

Reeds werd er op gewezen, hoe een goede dagverlichting voor automobielgarages een vereischte is. Men zal evenwel toch ook steeds op kunstlicht moeten rekenen en in ingebouwde garages zelfs vaak bij dag van kunstlicht gebruik moeten maken, alhoewel het natuurlijk aan te raden is, dit, waar het eenigszins mogelijk is, te vermijden.

Een naar de moderne eischen ingerichte electrische verlichtiug, met gloeilicht, levert weinig gevaar op en kan wel het meest aanbevelenswaardig systeem geacht worden. De gloeilampen moeten dan met een dubbelen klok en bovendien met een beschuttingskorf omgeven zijn, wat ook geldt van de looplampen, die in een garage en vooral in een reparatiewerkplaats onmogelijk gemist kunnen worden. Bij de geheele installatie moet er in alle onderdeelen op gelet worden, dat het ontstaan van vonken vermeden wordt, men heeft dan ook met het oog hierop b. v. reeds een bijzondere constructie voor de stopcontacten uitgedacht. Booglampen kunnen in de garage niet gebrukt worden, tenzij door een glazen klok van de garage-ruimte afgesloten, hetgeen echter eigenaardige moeilijkheden oplevert.

Waar geen electrisch licht ten dienste staat kan men voor de gewone verlichting ook zeer goed van gas gebruik maken, doch ook alleen zoodanig aangebracht, dat een volkomen afsluiting van de vlam door gesloten beschuttingsballons verzekerd zij, en de ontsteking buiten de garage-ruimte geschiede.

Gasverlichting kan zeer goed aangebracht worden op de wijze, zooals dit in de spoorwegcoupés geschiedt doch bij looplampen of werklampen kan men er geen gebruik van maken, en hiervoor moet men zich in dit geval behelpen met een Davy'sche veiligheidslamp (mijnlamp) of met de bekende electrische zaklantaarn.

Onder de vraagstukken, die zich bij den bouw van automobielgarages en in het garagebedrijf voordoen, is dat van de bewaring der benzine tot voor korten tijd een der moeielijkste geweest. Het is tevens een der belangrijkste.

Alvorens echter tot een nadere beschouwing hiervan over te gaan, willen wij, eerst nog eenigszins uitvoeriger dan tot dusver onze aandacht wijden aan de distributie der automobielgarages in het algemeen.

Wij gaven reeds eenige plattegronden van verschillend type, die weinig nadere toelichting vereischen en voegen, daaraan thans in Fig. 6 een nieuw type toe namelijk dat van een garage van 48 standen in twee verdiepingen.

Deze garage is voor den ingenieur Overhoff te Charlottenburg gebouwd door den architect Max Ravoth op een terrein, dat aan de straatzijde door woonhuisbouw wordt ingenomen. Een dubbele poort geeft toegang tot de beide verdiepingen, waarvan de benedenste een gesloten, en de bovenste een open garage vormt. De vloer van de bovenverdieping vormt hier het dak voor de benedenverdieping, die alleen door in ruime mate aangebrachte vloerlichten daglicht ontvangt.

Die vloer is natuurlijk van gewapend beton geconstrueerd. Een centrale verwarming is aangebracht zoomede een electrisch-licht-installatie waarvan alle schakelinrichtingen buiten de garage zijn geplaatst. Het binnenplein op de bovenverdieping kon hier door booglampen worden verlicht.

De bewaring der benzine geschiedt hier volgens het systeem van Martini en Hüneke in een reservoir

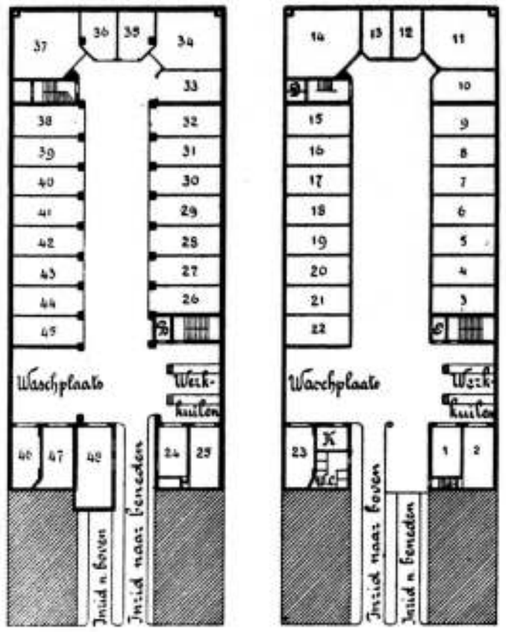

Fig. 6.

BENEDENVERDIEPING — BOVENVERDIEPING

RENVOOI

B. Benzinebergplaats
D. Douchebad
O. Oliebergplaats
K. Kantoor

van 5000 Liter inhoud; op dit systeem komen wij nader terug.

De geheele inrichting is bestemd voor verhuring der standen aan particulieren, de standen nos. 11, 14, 34, en 37 zijn elk voor twee automobielen bestemd. Een goede gedachte van den ontwerper was het aanbrengen van een douchebadinrichting voor de chauffeurs. *(Wordt vervolgd.)*

De beteekenis van het betonijzer als Constructiemateriaal.

Slot. (Zie bladz. 326).

De groote strijdvraag: of het beton, gewapend met ijzer, in staat is belangrijk grootere verlenging te ondergaan, zonder den samenhang te verliezen, is vrij wel in ontkennenden zin beslist. De resultaten, door Considère uit zijne bekende proeven getrokken, zijn niet bevestigd. Integendeel: de proeven van Kleinlogel en later die van Bach toonden aan, dat in het algemeen wel eenige verlenging meer mogelijk is, als gevolg van een meer gunstige verdeeling van de spanningen, maar dat toch deze verlenging slechts weinig overtreft de uittrekking welke het gebezigde beton zonder wapening kan ondergaan. Voor de practijk beteekent dit, dat constructies, die op de gebruikelijke wijze zijn berekend onder belastingen, die in werkelijkheid kunnen voorkomen, zeer fijne haarscheurtjes zullen vertoonen, die, wel is waar, niet met het bloote oog zijn waar te nemen, maar waarvan de aanwezigheid door sommigen bedenkelijk werd geacht. De proeven van de heeren P. A. M. Hackstroh en Van Hemert hebben het bestaan dezer haarscheurtjes op onweerlegbare wijze aangetoond. Door enkelen is hieruit afgeleid, dat beton-ijzer-constructie als onbetrouwbaar moest worden verworpen, omdat aantasting van het ijzer niet zou kunnen uitblijven, maar de praktijk heeft deze sombere opvatting tot heden niet bevestigd. Intgendeel: constructies, welke na vele jaren moesten worden gesloopt, bleken het ijzer in onaangetasten toestand te bevatten en het aantal bouwwerken in betonijzer, dat reeds een leeftijd van tientallen jaren heeft bereikt, zonder dat gebreken aan het licht kwamen, is niet zoo gering. Een zeer interessante proef, in ons land genomen door den hoofd-ingenieur, directeur van den Waterstaat H. Wortman, heeft tot dezelfde uitkomst geleid. En al blijft voorzichtigheid in de beoordeeling geboden, voorloopig ontbreekt alle redelijke grond voor pessimistische

beschouwingen ten dezen. Als vaststaande mag worden aangenomen, dat constructiën van beton-ijzer in duurzaamheid staan boven die van hout en ijzer.

Evenals de gunstige eigenschappen van het beton-ijzer aanleiding geven tot moeilijkheden voor den constructeur, ondervindt ook de architect overeenkomstige bezwaren, indien hij tot eene rationeele versiering van deze bouwstof tracht te komen. De groote verscheidenheid van uitwendige vormen moet den schijn geven van volkomen karakterloosheid van het materiaal. Alles begint te wankelen; het onmogelijke wordt mogelijk, maar aan de nieuwe mogelijkheid schijnt geen vaste grens gesteld.

Voor natuursteen of baksteen vallen ervaringsverhoudingen met aesthetischen zin samen; voor beton-ijzer wordt dit anders; de onzichtbare inwendige structuur heeft een belangrijken invloed.

Kolommen met eene wapening van 1 tot 10 % komen in de practijk voor en geven gansch afwijkende cijfers voor lengte en dikte. Wenscht men de zuilen zeer slank, dan is beton-fretté economisch toe te passen, zonder vermindering van den grond van zekerheid. En dit geldt mede voor alle andere constructiedeelen. Toch zal bij eene juiste samenwerking van ingenieur en architect in vele gevallen de grootere vrijheid in de eerste plaats aan het belang van de uiterlijke vormen ten goede komen.

De samenhang der onderdeelen heeft alsmede een belangrijken invloed op de uiterlijke vormen der constructie. De karakteristieke monolietbouw stelt den architect geheel nieuwe eischen, maar bij voldoende beheersching van de stof, zijn ook met dezen bouw grootsche effecten te bereiken. De nieuwe markthal te Breslau geeft ten deze een mooie proeve van architectuur in betonijzer. Een belangrijk aesthetisch voordeel levert het materiaal daarbij boven de ijzerconstructie in de grootere massa van elk der onderdeelen, waardoor het mogelijk is een rustig geheel tot stand te brengen. Wanneer de ijzerconstructie na een burgerrecht van zoovele jaren, nog vrijwel als een vreemd element in de schoone kunst moet worden beschouwd, dan is dit wel voornamelijk toe te schrijven aan het nietige van de afmetingen der onderdeelen, het onrustige samenstel van kleinheden tot een groot geheel.

Anders het beton-ijzer waarbij de massale onderdeelen te zamen één groot geheel vormen, dat zich onmiddellijk aan ons oog als eene eenheid voordoet. De architectuur in beton-ijzer is vooruit te brengen, wanneer ingenieur en architect den ernstigen wil toonen, elkander te gemoet te komen en wanneer beiden den aard der constructie volkomen kennen. Het ideaal in dezen blijft echter de vereeniging dezer verschillende eigenschappen in een persoon, waarom deze studie zich bij uitstek leent voor den bouwkundigen ingenieur, die in de toekomst de constructie in ijzer-beton zal beheerschen.

Na in groote lijnen te hebben aangegeven hoe spr. zich de behandeling der stof in zijne lessen dacht, bracht hij dank aan de autoriteiten van de Technische Hoogeschool, voor hare medewerking en mede aan de heeren G. J. de Jongh, directeur der gemeentewerken te Rotterdam en H. A. van IJsselsteijn, tot voor kort adjunct-directeur der gemeentewerken te Rotterdam, voor hunne lessen in de practijk; voor hunne ruime opvattingen, welke hem steeds werden voorgehouden en waardoor spr. hoopt de groote lijnen bij de behandeling van dit onderwerp te zullen kunnen volgen, en te scheiden van de details.

Reeds voor 10 jaren — aldus eindigt spr. werd te Rotterdam de groote beteekenis van beton-ijzer als constructie-materiaal ingezien. Eigen proefnemingen, door den directeur op onbekrompen schaal opgezet, zullen spr. naar hij hoopt, in staat stellen, bij zijne lessen te profiteeren van wat Rotterdam hem leerde.

Prijsvragen.

PRIJSVRAAG DOOR DE AFDEELING AMSTERDAM V/D MIJ. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST UITGESCHREVEN IN 1909.

Ontwerp voor eene bewaarplaats voor zuigelingen en kinderen onder drie jaar (crèche) benevens eetkamer ten behoeve van schoolgaande kleine kinderen.

PROGRAMMA.

Verlangd wordt het ontwerp eener bewaarplaats voor ± 100 kinderen, bevattende:

I.	Afdeeling voor 40 zuigelingen, in minstens 2 aansluitende lokalen, met daarbij aansluitende waranda samen . . . . minstens	80	M².
II.	Vertrek voor 40 rustbedjes. . .	80	„
III.	Afdeeling voor z.g.n. loopende kinderen	60	„
IV.	Overdekte speelplaats of wandelgang	60	„
V.	Eetkamer	40	„
VI.	Ruime open speelplaats		
VII.	Voedingskamer voor zuigelingen	20	„
VIII.	Kantoor tevens bestuurskamer	20	„
IX.	Eet- en zitkamer voor de helpsters	20	„
X.	Wachtkamer	20	„
XI.	Dokterskamer tevens apotheek	20	„
XII.	Onderzoekkamer en ontkleedkamertje samen	10	„
XIII.	Isoleerkamer	10	„
XIV.	Kleerenkamer	20	„
XV.	Ruimte voor het bewaren van kinderwagens.	50	„
XVI.	Wasscherij met afzonderlijke droogruimte en linnenkamer samen	40	„
XVII.	2 badkamers elk	6	„
XVIII.	2 kleedkamertjes elk	6	„
XIX.	Privaten en waschruimte enz.,		
XX.	Klein vertrek voor het bewaren van speelgoed	6	„
XXI.	Keuken met afzonderlijk vertrek voor de bereiding van melk (waarbij vertrekje voor de uitgifte van melk) en provisiekamer, samen	40	„
XXII.	Brandstoffen en bergplaats. De ruimten I—XXIII alle parterre.		
XXIII.	Kelder, waarin provisieberging, ruimte voor centrale verwarming en brandstoffenbergplaats.		
XXIV.	Directricewoning bevattende: twee kamers, keuken, badkamer, W.C. enz. (ter gezamenlijke oppervlakte van ± 50 M².), dienstbodenkamer en zolder.		
XXV.	2 slaapvertrekken voor helpsters. De ruimten XXIV en XXV zonder directe gemeenschap met de inrichting.		

Het terrein, diep 40 M. en breed 35 M. wordt verondersteld te liggen in een dichtbevolkt gedeelte eener groote stad, met de voorzijde aan eene straat en de achterzijde aan een kade, terwijl de beide belendenden bebouwd zijn.

Gevraagd worden de plattegronden, voor- en achtergevels en minstens twee doorsneden alle op een schaal van 1 à 100.

Uitgeloofd worden:

Een eerste prijs groot f 75.—
„ tweede „ „ f 50.—
„ derde „ „ f 25.—

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De deelname is voor ieder opengesteld. De teekeningen moeten uitsluitend in zwarte inktlijnen worden uitgevoerd. Zij mogen op carton opgezet, doch niet in houten lijsten gespannen zijn en geen grooter afmeting hebben dan 75 × 100 cM. In alle ruimten moeten de bestemming, oppervlakte en inhoud ingeschreven zijn.

Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvraag worden tusschen 27 Januari en 1 Februari 1910 uiterlijk 4 uur, vrachtvrij ingewacht bij de afdeeling voornoemd, in het gebouw der Mij. tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam. Zij mogen niet in kisten of op andere wijze in hout verpakt worden.

Ontwerpen na 31 Januari 1910 ingekomen, tenzij ter beoordeeling van het bestuur afdoend kan aangetoond worden dat dit buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied, blijven buiten beschouwing.

De teekeningen moeten met een herkenningsteeken en zinspreuk gemerkt zijn en vergezeld gaan van een gesloten brief, waarin naam en woonplaats van den ontwerper, op den omslag vermeldend zinspreuk en herkenningsteeken, benevens een correspondentie-adres.

De ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

De Jury voor de prijsvraag zal bestaan uit de Heeren:

J. H. W. LELIMAN, Bouwk. Ingenieur.
E. M. ROOD, Architect.
JAN STUIJT, Architect
allen te Amsterdam.

Nadere inlichtingen kunnen schriftelijk worden aangevraagd bij den heer E. M. ROOD, Sarphatistraat 84, Amsterdam. De antwoorden worden in de bouwkundige bladen gegeven en worden geacht deel uit te maken van het programma.

Wanneer geen antwoord ter volle bekroning kan worden voorgedragen, heeft de Jury het recht om aan het Bestuur der Afdeeling voornoemd voor te stellen, de uitgeloofde prijzen op andere dan bovenstaande wijze te verdeelen.

Het bestuur behoudt zich het recht voor gedurende 3 maanden na de publicatie van het Jury-rapport, alle antwoorden ter tentoonstelling af te staan aan andere vereenigingen in ons land.

De ontwerpen zullen na dien tijd aan de correspondentie-adressen vrachtvrij worden teruggezonden.

De uitspraak en het verslag der Jury zullen uiterlijk 1 Maart 1910 door het Bestuur in de bouwkundige bladen worden bekend gemaakt. De antwoorden worden daarna te Amsterdam in het openbaar tentoongesteld. De uitreiking der bekroningen zal geschieden in eene Vergadering der Afd. Amsterdam voornoemd.

Namens het Bestuur
F. W. M. POGGENBEEK, Voorzitter.
A. D. N. VAN GENDT, Secretaris.
AMSTERDAM, 1 October 1909.

Vereenigingen.

VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

In den boezem der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap is naar aanleiding der te Rotterdam aanhangige Raadhuis- en Postkantoorplannen een verschil van meening ontstaan, tusschen het Bestuur en een groep van de leden. Dit verschil schijnt van zoo ernstigen aard te zijn, dat het tot een vrij uitvoerige correspondentie aanleiding heeft gegeven en zelfs een vergadering zal worden belegd uitsluitend, om deze zaak te behandelen en zoo mogelijk tot oplossing te brengen.

Eerste aanleiding was het zenden van een adres, door het Bestuur aan den Gemeenteraad, welke daad het navolgend schrijven van een negental leden uitlokte en waarop door het Bestuur geantwoord werd zooals uit het dan volgende blijkt:

ROTTERDAM, Mei 1909.

Aan het Bestuur der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", Alhier.

WelEdelgeboren Heeren!

Met groote verwondering zagen ondergeteekenden uit een bericht in de dagbladen, dat door onze Vereeniging een adres aan den Gemeenteraad is verzonden in zake de aanhangige Raadhuis- en Postkantoorplannen.

Wij zeggen „met groote verwondering", omdat, naar het ons voorkomt, over adressen van een verre strekking als het bedoelde, toch wel eerst de meening van de leden in eene vergadering mag worden gehoord.

Het schijnt ons toe, dat het volkomen en règle is, wanneer bij urgente zaken het Bestuur direct zelfstandig handelend optreedt, doch, waar hier zeker tijd genoeg was, om eene ledenvergadering bijeen te roepen, was voor een optreden van het Bestuur, zóó voorbarig als thans is geschied, zeer zeker géén reden.

Wij kunnen dan ook niet nalaten daartegen te protesteeren en verzoeken u, in de eerstvolgende ledenvergadering aan de orde te willen stellen de vraag, of „voortaan bij belangrijke vraagstukken, waarover het gewenscht is, dat onze Vereeniging zich uitspreekt, deze uitspraak zal geschieden door het Bestuur alleen of dat, met ondergeteekenden, het noodzakelijk wordt geacht, dat *ook de leden in de gelegenheid worden gesteld daarover hunne meening kenbaar te maken.*"

Met de meeste hoogachting,

W. F. OVEREIJNDER.
J. P. STOK Wz.
J. HERMAN DE ROOS.
W. STOK.
C. L. STAL.
A. MILLENAAR.
A. J. TH. KOK.
C. B. VAN DER TAK.
ALB. OTTEN.

ROTTERDAM, Mei 1909.

Aan de Heeren Overeijnder c. s.

WelEd. Heeren!

Het Bestuur ontving uw schrijven d.d. Mei en heeft nu het in eene Bestuursvergadering ernstig overwogen te hebben, de eer, u het navolgende als antwoord te doen toekomen.

Het Bestuur onderscheidt in uw schrijven twee elementen, die wel is waar in nauw onderling verband met elkander staan, doch gescheiden dienen behandeld te worden wegens hun verschil in aard en karakter en der overwegingen die er aan ten grondslag liggen.

Die elementen zijn:

1o. Uwe grief, dat door het Bestuur een adres namens de Vereeniging aan den Raad is gezonden, zonder dat ter behandeling daarvan eene ledenvereeniging is gehouden, niettegenstaande naar uwe meening daarvoor ruimschoots tijd is geweest, en

2o. uw voorstel, om in eene ledenvergadering de vraag aan de orde te stellen of het houden van een ledenvergadering in dergelijke gevallen niet *noodzakelijk* te achten is.

Wat het eerste punt aangaat wordt door u opgemerkt, dat het ook u toelaatbaar schijnt, dat in bepaalde omstandigheden, als b.v. gebrek aan tijd het Bestuur namens de Vereeniging optreedt zonder het onderwerp dat het optreden geldt, in eene voorafgaande ledenvergadering behandeld te hebben, doch door u wordt daaraan toegevoegd, dat die omstandigheden in het onderhavige geval *niet* aanwezig waren.

Het zij het Bestuur vergund u op te merken, dat het met u van gevoelen verschilt en van meening is, dat er niet voldoende tijd was om na de onvermijdelijke voorbereidende werkzaamheden voor het adres, nog tijdig vóór de verzending ervan een ledenvergadering te houden. Ter toelichting daaromtrent het volgende:

Zooals u bekend zal zijn is, als gevolg van het indertijd geopperde plan voor den bouw van een Raadhuis aan de Hoogstraat nabij het Oostplein, reeds sedert jaren eene commissie voor dit vraagstuk diligent, om, zoodra het noodig of nuttig mocht blijken, dat vraagstuk in eene openbare vergadering te behandelen. Gedurende dien tijd verzamelde deze commissie de stof voor een voordracht over raadhuisbouw in het buitenland en hier te lande, en legde die vast in een 45-tal projectielantaarn-plaatjes.

Het lag dan ook voor de hand, dat allereerst deze commissie werd gevraagd het Bestuur omtrent den te bewandelen weg te adviseeren en het is tevens duidelijk, dat deze dan ook onmiddellijk haar taak weder opvatte en de wijze van optreden in het openbaar besprak.

Van deze commissie ging het voorstel uit, niet alleen tot het houden der reeds jaren in de pen zijnde openbare vergadering, met medewerking der verschillende plaatselijke vereenigingen, doch ook tot het zenden van een adres aan den Raad, waarvoor zij een concept maakte, welk voorstel door het Bestuur werd aangenomen.

Den 22sten April werd het voorstel van B. en W. in zake raadhuis- en postkantoorbouw openbaar, en den 30sten April werd het concept-adres voor de eerste maal in eene Bestuursvergadering behandeld, doch nog niet vastgesteld, daar groot verschil van gevoelen bestond omtrent den vorm, waarin het adres was vervat en de uitgebreidheid ervan en werd aan de heeren Stok, Meijburg en Van Goor opgedragen de verdere bewerking, de discussiën gehoord, te bezorgen. Eerst na herhaalde gedachtenwisseling kwamen deze heeren met het definitieve adres gereed.

Waar het nu bekend was, dat reeds den 13den Mei de voorstellen van B. en W. in den Raad zouden behandeld worden en het gewenscht geacht werd vóór dien datum de openbare vergadering te houden, waarvoor dan ook de 10de Mei werd bepaald, terwijl bovendien van zekere u niet onbekende zijde het Bestuur werd medegedeeld, dat Architectura te Amsterdam reeds plannen beraamde, om het Rotterdamsche raadhuisvraagstuk in het openbaar aan te vatten en het dus noodig was, dat B. en V dat genootschap vóór zou zijn in haar actie, zal het u duidelijk zijn, dat er zeker geen tijd meer beschikbaar was, om vóór het doen drukken en distribueeren van het adres aan den Raad dit nog in eene ledenvergadering te behandelen.

Verder schijnt uit uw schrijven, ook blijkens de daarop door den heer Stok in de Bestuursvergadering gegeven toelichting, te moeten opgemaakt worden, dat, naar uw meening, het verzonden adres, *als gevolg van het niet behandelen in eene ledenvergadering*, niet de werkelijke meening van de geheele Vereeniging weergeeft, welke meening ook blijkt uit het door u bij wijze van protest in de N. R. C. geplaatste ingezonden stuk.

Het Bestuur meent hieromtrent op te moeten merken, dat het zeer wel mogelijk is, dat het adres *niet* de meening der *geheele* Vereeniging vertolkt, maar men moet toch wel willens blind of een volslagen vreemdeling op het gebied van het vereenigingsleven zijn, om te veronderstellen, dat na behandeling in eene ledenvergadering het adres *wel* het gevoelen der *geheele* Vereeniging zou vertolken, en u, die geacht kunt worden zeer goed te weten, welke toevallige factoren op eene vergadering mede kunnen werken, om eene meerderheid voor eenig voorstel naar den een of den anderen kant te doen vallen, zult toch moeten erkennen, dat in zulk eene behandeling niet de minste waarborg gelegen is voor een *juistere* weergave van het vereenigingsgevoelen dan in de nu door het Bestuur gevolgde wijze.

Daarmede wil het Bestuur volstrekt niet zeggen, dat het alle gedachtenwisseling met de leden op eene vergadering overbodig acht, integendeel gaat het volkomen mede met uwe meening, dat het wenschelijk is, alle vraagstukken, die daartoe aanleiding geven, in eene ledenvergadering te behandelen, en waar het Bestuur geen enkele reden kan hebben, om dit stelselmatig na te laten, is het natuurlijk bereid op elke mogelijke wijze een dergelijke behandeling van zaken te bevorderen, doch waar meestal de daarvoor in aanmerking komende vraagstukken urgent zijn, zal het niet altijd in de gelegenheid zijn de leden te raadplegen en gedwongen zijn op eigen verantwoording op te treden, ook al betreft het zaken, die door de een of andere categorie van leden als gewichtig genoeg voor behandeling in eene ledenvergadering beschouwd worden.

Wij komen zoo vanzelf tot het tweede punt bovengenoemd n.l. uw voorstel, om in eene ledenvergadering aan de orde te stellen de vraag, of het houden van eene ledenvergadering in dergelijke gevallen niet *noodzakelijk* geacht moet worden.

Het Bestuur meent de beteekenis van het woord

noodzakelijk hier als synoniem met *verplichtend* te moeten opvatten.

Wordt het toch (wat bij eenigen goeden wil ook mogelijk is) als eensluidend met *in meerdere of mindere mate gewenscht* opgevat, dan heeft het stellen van de vraag geen zin, daar het Bestuur nimmer eene andere opvatting dan deze heeft gehuldigd, en wanneer het deze niet in toepassing bracht, dit zijns ondanks was en de omstandigheden dit verhinderden.

Een ander karakter krijgt echter uw voorstel, wanneer uw vraag in eerstgenoemden zin moet opgevat worden, en het kan dan uit tweeërlei oogpunt beschouwd worden, n.l. een principieel en een practisch.

Principieel: of de vraag op eene ledenvergadering *kan* behandeld worden.

Practisch: of het wenschelijk is de door u bedoelde verplichting op eenigerlei wijze vast te leggen en verbindend te maken.

Wat de principieele vraag betreft, meent het Bestuur, dat geen ledenvergadering buiten het reglement om het Bestuur eene verplichting op kan leggen, die in strijd is met alle usances, en die bij zustervereenigingen niet en, voor zoover ons bekend, nergens gehuldigd wordt. Wil men daartoe geraken, dan kan zulks onzes inziens alleen geschieden, door in het reglement eene desbetreffende van de gewoonte afwijkende bepaling op te doen nemen langs den weg van reglementswijziging, waartoe de leden voorstellen kunnen doen.

Elk bestuur, onder vigeur van *zulk* een reglement gekozen, weet dan vooruit, waaraan het zich te onderwerpen heeft en in hoever zijn natuurlijke vrijheid van handelen beperkt wordt.

Naar onze opvatting en naar algemeen gebruik vertegenwoordigt het Bestuur de Vereeniging in en buiten rechten en treedt voor haar in 't openbaar op.

Gedachtenwisseling met de leden in den vorm van een ledenvergadering kan aan zulk optreden voorafgaan en dit zal in vele gevallen natuurlijkerwijze geschieden, doch in veel meerdere gevallen niet.

Het is niet mogelijk een grenslijn tusschen die gevallen te trekken naar hunne zoogenaamde *belangrijkheid*, daar omtrent dat punt zeker groot verschil van gevoelen tusschen de leden eener vereeniging zal bestaan, geheel afhankelijk van het standpunt, dat men tegenover het ontwerpelijke geval inneemt, en het is dus niet vooruit te bepalen (behalve in gevallen van meer administratieven aard, zooals elk reglement ze aanwijst), voor welke gevallen eene ledenvergadering moet worden uitgeschreven en voor welke niet.

Het Bestuur *moet* dus wel vrijheid hebben, om zelf te bepalen, wanneer gedachtenwisseling met de leden moet plaats hebben, en elk bestuur, dat de belangen zijner vereeniging goed behartigt, zal dit punt vanzelve niet opzettelijk verwaarloozen.

En het is ook noodig, dat het Bestuur die vrijheid heeft, wil het in staat zijn op het best gekozen oogenblik namens zijne Vereeniging op te treden en juist in die vrijheid zijn groote verantwoordelijkheid te gevoelen.

Alleen die vrijheid maakt van het Bestuur een levend element, het werkelijke hoofd met hersens, dat voor de Vereeniging denkt en werkt en het in staat stelt zelfstandig als een persoon en niet als een automaat op te treden.

Ook voor elke bestuurder op zichzelf is dat vrijheidsbeprip noodzakelijk, want al wordt dadelijk toegegeven, dat eene bestuursfunctie in de eerste plaats een plicht is, dan mag toch ook anderzijds tegenover het geheel vrijwillige en onvergoldene van vaak omvangrijken gedachten- en materieelen arbeid wel een zekere mate van zelfstandigheid staan in de keuze van wat voor de belangen der Vereeniging, die men dient, bevorderlijk wordt geacht, ook al zou dit een enkele maal niet in alle opzichten overeenkomen met de inzichten van een deel of zelfs van de meerderheid der leden van eene vereeniging.

Ook in zulk een geval mogen de leden in hun Bestuur de door hen zelf gekozen vertrouwensmannen blijven zien, wanneer het karakter dier mannen hen borg kan zijn, dat geen bijoogmerken hen bij hunne handelingen beheerschten en zij te goeder trouw de Vereenigingsbelangen meenden te dienen.

Wat nu de practische kant van het vraagstuk betreft, n.l. de *wenschelijkheid* van een als door u bedoelde bepaling in het leven te roepen, zal het u wel duidelijk zijn, na het bovengezegde, dat dit het Bestuur niet aanbevelenswaardig voorkomt.

Het Bestuur zou het in hooge mate betreuren, als door eenigerlei oorzaak verschil van inzicht met eenige leden ontstond over de wijze, waarop het zijne taak heeft ten uitvoer te brengen, en het hoopt en vertrouwt dus, dat u het bovengezegde in welwillende overweging zult nemen, terwijl het gaarne tot verdere gedachtenwisseling bereid is, om de wederzijdsche tot nu toe zoo voortreffelijke verhouding voor de toekomst te bestendigen.

Hoogachtend,

Namens het Bestuur:

P. A. WEELDENBURG,
Voorzitter,

C. N. VAN GOOR,
1ste Secretaris.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 41. Officieel Gedeelte: Verbouwing Hirsch & Co. — Enquête Arbeidsvoorwaarden Opzichters en Teekenaars. — Tentoonstelling Landhuizen. — Eengezins-werkmanswoningen, Prijsvraag. — Nationiale Prijsvragen. — Examenvragen Opz. en Teekenaars 1908, 3de groep.

Redactioneel Gedeelte. De Tentoonstelling van Duitsche Architectuur te 's-Gravenhage. Sociale Hygiëne en Techniek door J. L. B. Keurschot. — Het Bredasche ongeval door J. H. Schaad.

Architectura No. 41. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Bond van Nederlandsche Architecten.

Mariette (Slot.)

Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale".

Technisch Gedeelte. Portland-cement of tras. — Moderne houten dakconstructies met groote spanwijdten, naar Ing. Kolb. (Vervolg) — Gewapend beton op een zeedijk. — Programma van eischen voor het examen voor het diploma van Uitvoerder (onderbaas) in te stellen door de Maatschappij t. b. der Bouwkunst.

Technisch Weekblad (B. v. T.) No. 41. Uit de Afdeelingen. — De Grief van het corps Opzichters van den Waterstaat en 's Lands B. O. W. in Ned.-Indië. (Vervolg) — Magnetische Storing. — Ingezonden. — Iets over Spiraalraderen. (Vervolg) — De Automatische Wisselomzetter in het Trambedrijf. (Vervolg)

(Zie vervolg Leestafel in het Bijblad.)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

De Ingenieur No. 41. Koninklijk Instituut van Ingenieurs, Afdeeling voor Electrotechniek. — Agenda der Vergadering van 23 October 1909.

Fundeeringputten met steile wanden, door J. W. Birnie c.i met figuren.

De proefdraad als telefoondraad, door Dr. Ing. W. Lulofs M. Sc. met figuren.

Bepaling van de slip in het Heylanddiagram voor den a-synchroon-generator, door E. Flesseman w. c. i. met figuren.

De Ontploffing van twee stoomketels te Eygelshoven, door Chr. Hovestad w i.

Verslag der vergadering van de Afdeeling voor Werktuig- en Scheepsbouw van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van 2 Oct. 1909.

De Aannemer No. 41. Nederl. Aannemersbond. Agenda voor de vergadering van het Hoofdbestuur op 20 October 1909 te Amsterdam.

Bij de plannen onzer School, met vier platen.

Het ingebreke blijven van den Aannemer.

Het vraagstuk der werkloosheid III (Slot).

Bestekswijziging.

Programma van eischen voor het examen voor het diploma van uitvoerder (onderbaas) in te stellen door de Maatschappij t. b. der Bouwkunst.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 15. De werking van het water tijdens het bakproces. — Ongevallenwet 1901. — Electriciteit en stoom. — Een en ander over het ringovenbedrijf. — Aardebuizen voor rioleeringen en waterleidingen. — De behandeling onzer machines.

Deutsche Bauhütte No. 41. Bauleitung und Strafgesetz, door Dr. Hans Lieske.

Gartenstädte, Arbeiterhäuser und Kolonien in England IV door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen.

Vom Grundriss des eingebauten Einfamilienhauses II, door H. A. Waldner bij ontwerpen van W. Matthies te Bardowick, J. Kemper te Blankenese, K. Arnheim te Oliva en J. A. Bohlig te Dresden.

Ein Bankhaus bij een ontwerp van een bankgebouw te Norden door Rich. Claaszen te Meiningen.

Die Eintrittshalle des neuen Rixdorfer Rathhauses, arch. Rheinhold Kiehl te Berlijn met afbeelding op losse plaat.

Klei No 19. De eerste October-aflevering van dit blad begint met Mededeelingen van het bestuur van de V. v. N. B. aangaande het aanstaande Wegencongres te Brussel in 1910, waarvan de vereeniging permanent lid is geworden.

Onder den titel „De Nieuwe Hollandsche Architectuur" vinden wij voorts een vertaling van een artikel van J. L. M. Lauweriks in het Duitsche tijdschrift Kunst und Künstler, met aan het slot eenige critische opmerkingen van de Redactie van „Klei", die een eenigzins vreemden indruk maken. Den schrijver wordt te groote beperking en, tusschen de regels, oppervlakkigheid verweten, waarschijnlijk omdat hij niet genoeg over de Nederland-che baksteen gezegd heeft, maar waarom dan zijn artikel overgenomen?

Daarna volgt een beschrijving met afbeeldingen van het nieuwe Koninklijke Theater te Kassel, waaruit niet blijkt, welk bijzonder belang dit gebouw voor den baksteenfabrikant heeft. Evenmin is het duidelijk, wat een beschrijving van de fundeering van het nieuwe Regeeringsgebouw te Düsseldorf op palen van gewapend beton, hoe interessant ook, te dezer plaatse moet beteekenen.

Eerst daarna vinden wij weer iets, wat voor den baksteenfabrikant van belang is, namelijk; „de Bevordering van den export van Nederlandsche baksteenen" overgenomen uit „Handelsberichten". De aflevering is verder gevuld met eenige „Verscheidenheden" van minder beteekenis.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

De commissie voor de herinneringsfeesten, in 1911 te Rome te vieren, heeft een internationale prijsvraag uitgeschreven voor „het woonhuis van onzen tijd". Om het paleis der internationale kunsttentoonstelling zal een park met huismodellen komen, modellen van bouw en van huisinrichtingen. Er zijn prijzen te behalen van 150.000, van 100.000 en van 50.000 lire. De rijken die deelnemen aan den wedstrijd zullen, met de tentoonstellingscommissie, de jury vormen. Tot 15 December a.s. worden berichten van mededinging verwacht en den 31n December zullen de beschikbare bouwplekken worden verloot. *(N. R. C.)*

BINNENLAND.

Amsterdam. Naar uit het Gemeenteblad blijkt, stellen B. en W. den Raad voor een bedrag van f 21.9 0 (plus f 1000 voor jaarlijksche exploitatiekosten) beschikbaar te stellen voor de verbetering van de ventilatie en de verwarming van de Effectenbeurs Op dit stuk bestaan, ook blijkens de toelichting van B. en W., „gegronde" klachten, en zonder twijfel zou dan, ook reeds eerder tegemoet zijn gekomen aan de bezwaren, welke bij het grootste deel van de leden van de Vereeniging voor den Effectenhandel — (wij herinneren aan het door dezen voor eenige jaren gezonden request) — tegen den huidigen toestand bestaan, ware het niet, dat hiermede de eerste stap wordt gezet op een veel langeren, tot meer en grootere opofferingen voerenden weg.

De zaak is n.l. deze, dat het hoofdbezwaar van de Vereeniging voor den Effectenhandel de grootte der haar toebedeelde beursruimte geldt. De verbetering van ventilatie en verwarming beschouwt zij slechts als een maatregel van tijdelijke beteekenis, welke, op zichzelf beschouwd, niet voldoende zal zijn om het geraden te maken. na 1913, wanneer het bestaande huurcontract met de gemeente afloopt, weer voor vijf of tien jaar in te huren. Reeds vroeger wendde zij daarom bij het gemeentebestuur pogingen aan, om te verkrijgen, dat de voor haar beschikbare oppervlakte zou worden uitgebreid met die van de aangrenzende Graanbeurs. Maar daartegen bestonden, en niet ten onrechte, bij B. en W. onoverkomelijke bezwaren. De inrichting der Graanbeurs is met zoo groote zorg geschied, en beantwoordt zoo volkomen aan de gestelde eischen, dat geforceerde uitvoering van dit plan — immers de graanhandel verzet er zich tegen — onverantwoordelijk moet worden geacht. Daarom wordt thans naar een andere oplossing gezocht.

Aanvankelijk kwamen de twee volgende plannen ter sprake: 1e om de effectenbeurs te vergrooten door bijtrekking van eenige noteerzalen, 2e om het Beursgebouw uit te breiden door vergrooting aan de stille zijde van het Damrak, waarvoor een aantal perceelen aan de Warmoesstraat zouden moeten worden onteigend.

De eerste oplossing zou echter niet voldoende in het gebrek aan ruimte voorzien, terwijl de tweede, waarmede een bedrag van ongeveer één millioen zou gemoeid zijn, afstuitte op de kosten.

Op de laatste conferentie die in het eind van de vorige week gehouden werd, is men tot eenstemmigheid gekomen omtrent een derde plan, dat zoowel voldoende uitbreiding geeft als financieel uitvoerbaar mag genoemd worden.

Dit plan wordt thans ten stadhuize uitgewerkt en bestaat hierin, dat de Beurs vergroot zal worden aan de achterzijde, dus aan den kant van het open Damrak. De bedoeling is het water aldaar tot op een lengte van ongeveer 25 Meter te dempen en aldaar de Beurs uit te bouwen, met een overbouw (passage) over den verbindingsweg tusschen de Oudebrugsteigen.

Voor de op deze wijze verkregen meerdere ruimte zal de Vereeniging voor den Effectenhandel zooveel meer aan huur betalen, dat de kosten vrijwel zullen gedekt worden.

Men mag verwachten dat dit voorstel vrij spoedig ter goedkeuring aan den Raad zal worden voorgelegd.

Personalia.

— Door de Commissie van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem werden benoemd ter aanvulling van het onderwijzend personeel der School voor Kunstnijverheid:
de Heer P. U. Hofska, voorloopig als tweede onderwijzer voortgezet lager onderwijs;
de Heer H. C. Verkruysen, als vast leeraar van de voorbereidende afdeeling;
en Mejuffrouw Regitta Ingerslei te Kopenhagen om les te geven in het émailleeren, waartoe aan de afdeeling „Metaalbewerking" een jaarlijksche cursus van drie maanden wordt geopend.

— Tot leeraar aan de teekenschool te Groenlo is benoemd H. Wiegerinck, te Groenloo.

Vacante Betrekkingen.

— Iemand, goed kunnende teekenen en ontwerpen. Bij geschiktheid geregeld werk. Brieven met opgave van condities onder No. 724, a/h Centr. Adv.-Bur. Max R. Nunes, Amsterdam. (1)

— Ingenieur-Constructeur met kennis van kraanbouw, transportinrichtingen en ijzerconstructie, aan een fabriek. Brieven onder letters S K B, Nijgh & van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam. (1)

— Opzichter bij de Gemeentewerken te Leiden. Zie adv. in No. 41. (2)

— Ingenieur met kennis van administratie of technisch ontwikkeld handelsman voor eene zaak op Java. (Hollandsche N.V.) Kapitaal deelname vereischt. Brieven onder P 40, Alg. Adv. Bur. Rouma & Co., Amsterdam. (2)

— Uitvoerder, voor direct voor een werk aan de S.S. Brieven onder No. 39082 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Reiziger—Teekenaar voor een fabriek van etalages enz. Brieven onder lett. V. W. 4803 aan D. IJ. Alta, Warmoesstraat te Amsterdam. (2)

— Werktuigkundige voor een fabriek in Indië, theoretisch ontwikkeld en met enkele jaren practijk. Kennis der Engelsche Taal noodzakelijk. Aanbiedingen onder letter Z. B. 63, Nieuws van den Dag. (2)

— Teekenaar-esse v/h ontwerpen van patronen voor gordijnen en borduurwerken Salaris f 30 per maand. Brieven letter IJ IJ 16, Nieuws van den Dag. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond

van 6 tot 8 uur.

34	Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j., f 70—f 125	p.m.
16	BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j., f 70—f 125	„
20	Bouwk. Teek.	22—44 j., f 60—f 125	„
11	Waterb. Opzr.	22—50 j., f 60—f 100	„
7	Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j., f 40— f 50	„
6	Chef-machinisten	24—39 j., f 80—f 150	„
2	Werkt. opz. (constr.)	—30 j., f 100—f 150	„
6	Werkmeesters	28—39 j., f 100—f 150	„
2	Werktuigk. Teek.	24—26 j., f 50—f 60	„
2	Aank. Werkt. teek.	19—21 j., f 30—f 40	„
6	Electrotechniker	23—35 j., f 60—f 150	„
2	Teek. IJzer-constr.	27—30 j., f 60—f 125	„
1	„ Kunstindustr. en decoratief.	—23 j., f —f 60	„
1	Ingen. beton ijzer-constr.	—30 j., f —f 150	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 18 October.

Utrecht ten 2 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van eene dienstwoning voor den bruggwachter met daarmede in verband staande werken en van een houten wachthuisje, bij de ophaalbrug te Oudewater, raming f 2295; het bestek no. 200 ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebroeders van Cleef te 's-Gravenhage; inl. bij den hoofdingenieur dir. Castendijk te Arnhem, den arrondissem. ingenieur Steyn Parvé te Utrecht en bij den opzichter Ritmeester te Utrecht de nota van inl. op 11 Oct. 1909 ter inzage bij den opzichter te Utrecht.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem. bestuur: het leveren van trottoirbanden en boomkransen van hardsteen of graniet. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur, van de „Bestratingen" ten Gemeentehuize, kamer No. 97, op 4, 5 en 6 October 1909, van 10 tot 12 uur.

Utrecht, ten 2.30 ure, door het hoofdbestuur van den Ned. Aannemersbond in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen: het bouwen van eene middelbare technische school voor de bouwkunde aan de Croeselaan te Utrecht. Tot de inschrijving worden alleen toegelaten Leden van den Nederlandschen Aannemersbond. Bestek met teekeningen verkrijgbaar ten kantore van den Nederlandschen Aannemersbond, Heerengracht no. 255 A te Amsterdam.

DINSDAG 19 October.

Kieldrecht, (Prosperpolder) ten 10 ure, door het kerkbestuur der parochie van Prosperpolder te Kieldrecht ten huize van S. de Wilde: het bouwen eener kerk in den Prosperpolder, begroot op 84069.92 franken; bestek en lastboek te bekomen bij den heer Jules Goethals, stads-arch. te Aalst (België).

VRIJDAG 22 October.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het dep. van justitie aan het gebouw van het dep. het bouwen van eene bijzondere strafgevangenis voor mannen te 's-Gravenhage en het uitvoeren van daarmede verband houdende werken raming f 262.700. (Zie adv. in no. 40).

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur

Kapitaal . . . . . f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 23 OCTOBER 1909. No. 43.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Moderne Duitsche Bouwkunst.

Zooals wij reeds meldden en aan onze lezers ook uit de dagbladen bekend zal zijn is in de zaal van den „Haagschen Kunstkring" tot 1 November a. s. een kleine verzameling werk van Duitsche kunstbroeders geëxposeerd, die, ofschoon op verre na geen denkbeeld gevend van hetgeen door onze Oostelijke naburen in de laatste jaren in moderne richting gepraesteerd is, toch ongetwijfeld een bezoek waard is. Wij moeten het in den „Kunstkring" waardeeren, dat, in de geregeld door deze vereeniging georganiseerde tentoonstellingen, ook de bouwkunst af en toe een beurt krijgt en dat hetgeen op dit gebied tot nog toe gegeven werd van een zeer goed gehalte is. Bovendien heeft het werk van deze collega's, wier namen zonder uitzondering een goeden klank hebben en die meerendeels tot de ernstige werkers gerekend moeten worden, ten volle aanspraak op onze belangstelling.

De tentoonstelling is klein. Slechts zeven steden of eigenlijk slechts zes, want Bensheim kan men gevoeglijk onder Darmstadt rekenen, zijn door een vijftiental bouwmeesters vertegenwoordigd. Met uitzondering van Berlijn en Keulen ontbreken al de groote steden van Noord-Duitschland, terwijl overigens, Beyeren, Saksen, Baden en Hessen alleen door hun hoofdsteden gerepresenteerd worden, Württemberg is er niet, Frankfort en Straatsburg kwamen niet op het appel. Maar al is nu ook geen sprake van volledigheid en al zijn er uit het groote Berlijn en uit Dresden elk slechts drie inzendingen uit Karlsruhe vier, en uit de andere plaatsen een *nog kleiner* aantal, bij die inzenders zijn over het algemeen de beste van de in moderne richting werkzame meesters toch present.

Er is echter nog iets wat bij een eerste bezoek aan de tentoonstelling eenigszins teleurstelt. In overwegende mate toch zijn het teekeningen en photo's, bepaaldelijk voor tentoonstellingsdoeleinden vervaardigd, die hier zijn ingezonden. Reeds werd elders opgemerkt, dat plattegronden nagenoeg geheel ontbreken, maar hetzelfde kan men zeggen van geometrische opstanden en doorsneden, die men er ook te vergeefs zoekt.

Vele der inzenders toonen zich goede penteekenaars en perspectiefteekenaars, enkele ook vaardige aquarellisten, maar eigenlijk gezegd architectonisch teekenwerk, waaruit men de manier van werken van den meester kan gewaar worden en waaruit men de verdienste van zijn werk, als werk van bouwkunst, kan beoordeelen, teekenwerk, waaruit de bouwmeesters onder de bezoekers veel meer leeren kunnen dan uit deze prenten en photographieën, dat werk hebben de inzenders in portefeuille gehouden.

Wat zij inzonden is alleen in hoofdzaak datgene wat voor een grooter publiek geschikt en genietbaar was en de ondervinding heeft hen en ook degenen die de tentoonstelling organiseerden zeker

geleerd, dat alleen met dergelijke inzendingen bij het publiek eenige belangstelling voor bouwkunst te wekken is.

De bouwmeester echter gaat, ofschoon dankbaar voor het genotene, toch eenigszins onvoldaan heen, omdat hetgeen geboden wordt slechts tot een zeer oppervlakkige kennismaking kan leiden.

Wie in de tijdschriften de ontwikkeling van de Duitsche Architectuur in de laatste jaren heeft gevolgd, voor hem zijn de hier aanwezige meesters en hun werken meerendeels reeds goede bekenden en voor hem is het altijd wat waard de origineele teekeningen te zien van de afbeeldingen die hij vroeger in „Moderne Bauformen" of „Deutsche Bauzeitung" aantrof.

Berlijn staat eigenlijk niet aan het hoofd der moderne beweging, zij vond haar oorsprong veeleer in de Midden-Duitsche steden meer of minder onder den invloed van het Zuiden.

Onder de Berlijners staat Peter Behrens hoog aangeschreven, maar wat hij hier tentoonstelt maakt niet die indruk, die men er van verwacht zou hebben en dit komt, omdat het van alles wat is, terwijl de inzending toch geen geheel is, dat een goed denkbeeld geeft van het standpunt, dat deze bouwmeester inneemt. Bovendien blijkt er niet voldoende uit, hoe zijn talent zich heeft ontwikkeld. Wanneer men alleen op grond dezer inzending daarover moest oordeelen, zou men nooit tot de conclusie komen, dat Behrens een architect is, die weet wat hij wil.

Volkomen duidelijk daarentegen springt dit in het oog, wanneer men voor de photo's naar de werken van Albert Gessner staat. Deze bouwmeester exposeert alleen eenige van de door hem gebouwde moderne Berlijnsche woonhuizen of woonhuisblokken. De groote étagewoning is oogenschijnlijk een ondankbaar voorwerp van studie voor den aesthetisch aangelegden architect, maar hier wordt bewezen, dat wanneer een begaafd kunstenaar zich met hart en ziel op die studie toelegt, toch iets goeds en iets heel goeds voor den dag kan komen. Misschien is invloed van Engelsche voorbeelden niet geheel uitgesloten in dit werk, maar dit doet niets af van Gessner's verdienste; zijn woonhuizen zijn karaktervolle werken van bouwkunst. De photographie, doet ze echter niet geheel tot hun recht komen, omdat zij de kleur niet weergeeft, die in deze bouwwerken een element van beteekenis is. Zij doen op de zwarte photo's wat somber, maar in werkelijkheid doen zij dit geenszins.

Prettiger om te zien zijn dan ook Gessner's met de pen geteekende studieontwerpen, zij dringen als 't ware den wensch naar voren, mocht de bebouwing van nieuwe straten in onze groote steden, steeds aan zulke bekwame handen worden toevertrouwd!

Een der meest bekende figuren uit de Berlijnsche architectenwereld is ook de derde hier aanwezige Bruno Schmitz. Zijn inzending is klein, te klein om er den bouwmeester van het Haus „Rheingold" te Berlijn uit te herkennen, veel te klein ook om een antwoord te geven op de vraag, langs welken weg de talentvolle beheerscher van de vormen der Renaissance, wiens ontwerp voor de Beurs te Amsterdam destijds zoo zeer de aandacht trok, gekomen is tot de moderne kunstopvattingen, die zich in bizarre, somtijds brutale détailvormen uiten.

Dresden heeft als kunststad veel oudere brieven dan de hoofdstad van het Duitsche Rijk, en niet zonder grond heeft men van Dresden, voor de ontwikkeling der moderne bouwkunst groote verwachtingen.

Het werk van Schilling en Graebner, die hier een aantal prachtphoto's van de kerk te Strehlen tentoonstellen, behoort dan ook tot het beste, wat in de laatste jaren in de Elbestad gebouwd werd.

Ook Fritz Schuhmacher en Martin Dülfer houden de eer van de Dresdener school op waardige wijze op. Schuhmacher's Franziusdenkzaal te Bremen verdient zeer de aandacht en ook zijn ontwerp voor een aanbouw aan het beroemde Bremer raadhuis mag als een zeer verdienstelijke poging tot oplossing van dit moeilijke vraagstuk worden aangemerkt. Dit weet men uit hetgeen vroeger van dat ontwerp, waarvan hier slechts een teekening aanwezig is, werd gepubliceerd.

Martin Dülfer's werk is ook grootendeels door photografische reproductie vertegenwoordigd.

De photo's zijn met veel talent in kleuren opgeschilderd en doen aardig. Of de beoefening dezer techniek door de bouwmeesters aanbeveling verdient komt ons twijfelachtig voor. Wij weten echter niet of wij hierin de hand van den bouwmeester zelf moeten zien, dan wel of de photo's door een schilder bewerkt zijn. In Duitschland levert het vak van architectuurschilder soms een goed bestaan op en handige aquarellisten vinden op vele bureaux vast werk. Voor prijsvraag- of tentoonstellingswerk bewijzen zij den architect goede en dikwijls onmisbare diensten, maar op een architectuurtentoonstelling zien wij liever het werk der architecten zelf en hoe minder opgeschilderde photo's en schitterende aquarellen er zijn, des te meer kans heeft men op persoonlijke kennismaking met de meesters.

Kans zeggen wij, omdat zekerheid op dit punt, in den tegenwoordigen tijd van verdeeling van arbeid, teveel geeischt zou zijn.

Of het hier aanwezige alles eigen werk van de inzenders is zullen wij maar in het midden laten. Bij de beoordeeling van het werk doet het er niet zoo heel veel toe of den architect dan wel zijn teekenaar de eer toekomt, maar wij hopen van de hier aanwezige bouwmeesters te mogen verwachten, dat zij niet met geleende veeren pronken. Maar juist om op dit punt meer gerustgesteld te worden zouden wij zoo gaarne hier uitsluitend handwerk hebben aangetroffen.

Darmstadt, waarvan men een tijdlang gemeend heeft, dat het groote licht voor de moderne kunst zou uitschijnen heeft velen teleurgesteld en maakt ook hier geen schitterend figuur. De eenige Darmstadter J. Chr. Gewin blijkt niet zoo erg modern als men verwachten zou, zijn architectuur staat nog te dicht bij het Duitsche barok. Opvallend in zijn werk zijn de verschillende teekenmaniertjes, die er, ter wille van het effect bij in toepassing zijn gebracht, Wanneer de Darmstadter school hierin haar kracht gezocht heeft, verwondert het ons niet, dat er niet veel uit voortgekomen is. Gewin is ook een voorbeeld van een architect, die te veel wil omvatten, men vindt hier van hem ontwerpen voor rieten meubelen, voor bankgebouwen en voor geheele tuinsteden.

Ook München, dat zich op zijn oude rechten als kunststad nogal laat voorstaan, is maar pover voor den dag gekomen. In zijn ontwerp voor het Station te Leipzig drukt Peter Birkenholz nog geheel de voetstappen van Semper en zijn uitgevoerde werken sluiten zich het meest bij den vaderlandschen barokstijl aan. Toch behoeft men slechts de namen van Seidl en Riemerschmidt te noemen, om dadelijk in herinnering te brengen, dat München heel wat meer zou kunnen praesteeren. *(Slot volgt.)*

Het aanleggen van Steden.

In de laatste vijftien jaren is heel wat over het aanleggen en het uitbreiden van steden geschreven. In het bijzonder Duitschers, zooals Camillo Sitte en Dr. Stübben hebben dit gedaan. De Engelschen onthielden zich tot dusver, doch nu komt Raymond Unwin met een boek voor den dag, hetwelk met die der Duitschers kan wedijveren.

De titel is: „Town Planning in Practice, an Introduction to the Art of designing Cities and Suburbs". T. Fisher Unwin, misschien een familielid van den schrijver, trad als uitgever op. Gelijk de Engelschen in den regel doen werd de uitgaaf uitnemend verzorgd. Niet minder dan 300 prenten verluchten den tekst, die 400 bladzijden heeft. Alleen voor zoover die verluchtingen lijnteekeningen waren vonden zij in dien tekst een plaats; de autotypiën zijn op afzonderlijke platen gedrukt. Zeven uitslaande kaarten worden aan het slot van het werk gevonden.

Misschien heeft de heer Raymond Unwin zich tot het schrijven van dit boek gezet, omdat hij, als ontwerper van Letchworth, de tuinstad, een der weinige hedendaagsche nieuwe steden heeft mogen aanleggen. Ook voor de Hampstead tuin-voorstad bij Londen leverde hij het plan.

Het ontwerpen van steden is wel nooit een bedrijf geweest, dat iemand een behoorlijk bestaan heeft verschaft, want sinds de oudste tijden zijn de steden als van zelf gegroeid. Maar betrekkelijk zeer zelden had een kunstenaar gelegenheid, het uitbreidingsplan voor een stad te ontwerpen.

Het vervaardigen van uitbreidingsplannen voor steden is tegenwoordig een soort van sport geworden en daar het papier nog altijd geduldig blijft, ontbreekt het den tijdschriften die van „stedenbouw" hun specialiteit maken, niet aan stof.

Het boek van den heer Unwin toont, dat de schrijver deze tijdschriften, in het bijzonder de „Städtebau" goed kent. Uit de voorrede blijkt, dat de zeer sympathieke architect Berlepsch-Valendas, die het Engelsch even goed machtig is als het Duitsch, den heer Unwin heeft voorgelicht.

De Nederlandsche belangstellenden kennen allen de „Städtebau" in het oorspronkelijke, en zij zouden dan ook „Town Planning" niet ter hand behoeven te nemen, ware het niet, dat dit boek een schat van Engelsch materiaal bevat, hetwelk nu voor de eerste maal openbaar wordt gemaakt.

Het boek is verdeeld in twaalf hoofdstukken, die de volgende opschriften hebben:

I. Van de burgerlijke kunst als de uitdrukking van het burgerlijke leven.
II. Van de eigenaardigheden der steden, met een kort overzicht der kunst der Ouden in het maken van ontwerpen voor steden.
III. Van vormelijke en onvormelijke schoonheid.
IV. Van het in kaart brengen der steden.
V. Van de omgeving en de toegangswegen.
IV. Van middenpunten en ingesloten gedeelten.
VII. Van het aanleggen der hoofdwegen, hun behandeling en beplanting.
VIII. Van het ontwerpen der onderdeelen en van de bebouwing.
IX. Van het plaatsen der gebouwen en van de afscheidingen daartusschen.
X. Van de gebouwen en hoe hun verscheidenheid beheerscht moet worden door de harmonie van het geheel.
XI. Van het samenwerken der eigenaars van grond, en van de voordeelen, die daardoor te verkrijgen zijn.
XII. Van bouwverordeningen.

Eigenaardig is het, dat de schrijver, ofschoon hij de theoriën van Sitte, Stübben en dergelijke autoriteiten op het gebied van stadsuitbreiding zeer goed blijkt te kennen, toch daartegenover een zeer onafhankelijk standpunt inneemt.

Hij geeft de volgende bepaling van kunst: „kunst is, goed datgene doen, wat gedaan moet worden". Die bepaling zal niet iedereen bevredigen, immers wij zijn er te veel aan gewend geraakt, kunst te beschouwen als iets, wat *niet* noodzakelijk is. Maar in den tijd, toen er werkelijk nog kunst was — de 19e eeuw worde in dit verband buitengesloten — bestond deze noodzakelijkheid zonder eenigen twijfel. Geen kunstenaar maakte toen iets, wat niet noodig was. Voor de bouwmeesters en de kunstnijveren zal men dit gereedelijk aanvaarden. Maar de schilders en de beeldhouwers? Ook hun werk voorzag in een bepaalde behoefte, welke wel het beste blijkt uit de bestellingen, die zij kregen. Kerken, paleizen, burgerwoningen, openbare gebouwen moesten worden versierd, en daarvoor zorgden de schilders en de beeldhouwers. De schoonheid had toen nog haar plaats onder de noodzakelijkheden des levens.

Waarom is dit zoo niet meer? De heer Unwin zegt, dat de 19e eeuw, die slechts oog had, voor wat haar nuttig scheen, de schoonheid verjaagd heeft.

In het tweede hoofdstuk wordt een poging gedaan, om te verklaren, waarom de oude steden zoo mooi waren, en waarom al, wat de 19e eeuw tot stand bracht, zoo leelijk is.

Iedere oude stad heeft haar bepaalde individualiteit, haar bepaald karakter. Door het geven van plattegronden van Chester, Conway, Hereford en Edinburg toont de schrijver dit aan. Wat hij mededeelt komt in vele opzichten overeen met wat de heer Peters in zijn pasverschenen boekwerk omtrent de Nederlandsche Steden opmerkt. Dit alles betreft steden uit de middeneeuwen, die een zeer onregelmatigen aanleg hebben.

Dat echter ook zeer regelmatige steden bestonden, is minder bekend. Als zoodanig noemt de heer Unwin Kahoen in Egypte (3000 j. voor Christus), Selinus op Sicilië (1000 j. voor Christus), Epheze in Klein-Azië (1000 j. voor Christus), en andere steden der Oudheid. Deze steden bestaan niet meer, zoodat men haar gedaante slechts uit opgravingen kent. Maar Turijn, dat ook een regelmatige aanleg vertoont, is nog een stad, die haar plattegrond uit de Oudheid geheel heeft bewaard.

Tegenover deze „ontworpen" steden worden dan andere gesteld, die als het ware toevallig zijn ontstaan. De meest bekende is wel Rotenburg ob der Tauber. Maar de schrijver wijst er op, dat ook in de middeleeuwen een regelmatige aanleg wel voorkomt, waarvan hij in de plannen van Montpazier, Ragusa, Aigues Mortes en Winchelsea voorbeelden geeft.

Nadat de 30 jarige oorlog voorbij was, werden in Duitschland nieuwe steden aangelegd, waarvan Mannheim en Karlsruhe de voornaamste zijn. De plattegronden dezer steden zijn weder regelmatig en hebben een vorstelijk paleis als middenpunt. Zeer merkwaardig is ook het zuiver kwadratisch plan

van Freudenstad, waar zelfs de kerk uit twee rechthoekig tegen elkander geplaatste beuken bestaat.

Uit de 18e eeuw dagteekenen groote gedeelten van Nancy en van Edinburg, die om de schoonheid der lijnen en der bebouwing beroemd zijn. Ook Londen had zulk een schoonen aanleg kunnen verkrijgen, als het door Sir Christopher Wun na den brand van 1666 opgemaakte ontwerp was uitgevoerd.

Na eenige opmerkingen over de Amerikaansche „dambord" steden, komt de schrijver dan tot het bespreken van de uitbreidingsplannen der Duitsche steden, die onder den invloed van Camillo Sitte zijn opgemaakt. Hij ziet in die plannen een „Gothic revival", een herleving der middeleeuwen, welke echter uit den aard der zaak onmogelijk is.

De schoonheid der middeleeuwen was „informal" zegt de heer Unwin, waarmede hij bedoelt, dat zij als het ware toevallig ontstond. Die toevalligheid te willen nabootsen schijnt hem even verkeerd, als het nabootsen der natuur door de tuinarchiteeten, die „landschapstuinen" aanleggen. Een plan voor een stadsuitbreiding mag wel rekening houden met toevalligheden, die op het terrein aanwezig zijn, doch moet overigens groote, regelmatige lijnen vertoonen.

Het zou ons te ver voeren, het geheele boek te bespreken. Misschien het belangrijkste deel er van is dat, waar de schrijver laat zien hoe hij te Letchworth en te Hampstead zijn denkbeelden heeft verwezenlijkt.

Naar de afbeeldingen te oordeelen is hij daarin zeer gelukkig geweest, en het komt ons voor, dat zij, die in het aanleggen of uitbreiden van steden belangstellen, wel zullen doen, zich „Town Planning in Practice" aan te schaffen. Zij zullen er heel wat in vinden, dat nieuwe gezichtspunten voor hen opent. En ook de rijke verluchting is wel geschikt, om hen het boek met genoegen te doen doorbladeren, zelfs al zijn zij de Engelsche taal niet machtig.

Het St. Catharine-gasthuis te Gouda.

Dezer dagen trok in de N. Rott. Courant, het volgende bericht uit Gouda onze aandacht:

„Door de aanstaande ingebruikneming van het nieuw gebouwde Van Iterson-ziekenhuis verliest het St. Catherine-gasthuis zijn bestemming. Daar evenwel het Van Iterson-ziekenhuis geen gasthuis zal zijn, wat met het oude wel het geval is, komt het B. en W. voor, dat de gemeente maatregelen dient te nemen, dat gebrekkigen en ouden van dagen, die na hun ontslag uit het ziekenhuis zooal geen deskundige verpleging dan toch voortdurende verzorging behoeven, in het uiterste geval, dus wanneer tegen onwil of onmacht van bloedverwanten of armbesturen niet met vrucht is op te treden of tegemoet te komen, van gemeentewege die verzorging blijven genieten in een andere van hare instellingen."

„In verband met bovenstaande wordt verder door B. en W. voorgesteld, het Bestedelingenhuis, dat thans gevestigd is in een apart gebouw, over te brengen in het St. Catharine-gasthuis; deze laatstgenoemde naam blijft evenwel bestaan. Dit geschiedt zoowel op geschiedkundige gronden als ter verzekering van de voortduring der rechten, welke o. a. in den vorm van renten en erfpachten ten behoeve van dit gasthuis worden uitgeoefend".

Het voorstel van B. en W. is ongetwijfeld weloverwogen, maar uit hetgeen in het bovenstaande wordt medegedeeld, omtrent de overwegingen, die er toe geleid hebben, is op te maken, dat het gemeentebestuur niet geheel vrij is, om over de gebouwen van het St. Catharinegasthuis naar goedvinden te beschikken en dat bij verandering van bestemming wellicht rechten, waaronder hier te verstaan inkomsten, zullen moeten worden prijsgegeven.

Dit is jammer, want het oude gasthuis is, gedeeltelijk althans, een veel te mooi gebouw voor een bestedelingenhuis. Wij hebben hier voornamelijk het aan Haven gelegen gedeelte met zijn deftigen voorgevel en ruime, hooge vertrekken op het oog. Dit gebouw grenst onmiddelijk aan de oude gasthuiskerk, thans tot Stads-librye ingericht en zou in vele opzichten uitnemend geschikt te maken zijn, om het zeer belangrijke Goudsche gemeentemuseum op waardige wijze onder dak te brengeu. Dit museum is thans op een over het algemeen zeer gebrekkige wijze gehuisvest in het, der verzameling onwaardige, gebouw Arti-Legi aan de Groote Markt.

Het zou daarom o. i. te betreuren zijn, wanneer men deze gelegenheid om het musum over te brengen naar een beter gebouw liet voorbijgaan, want zij zal zich waarschijnlijk niet zoo spoedig opnieuw voordoen.

Het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat in den boezem van het college van B. en W. ook de bestemming tot museum wel ter sprake gekomen is. Dit ligt, dunkt ons, nog al voor de hand, maar mocht deze veronderstelling onjuist zijn, dan is er een reden te meer, om bij deze gelegenheid te wijzen op de dringende behoefte, die er aan een betere huisvesting van het museum bestaat.

Een goede verzorging van de gedenkstukken van geschiedenis en kunst is voor Gouda een zaak van genoegzaam belang, om er zich eenige opoffering voor te getroosten; naar onze meening van meer belang, dan de huisvesting van bestedelingen.

Waren die bestedelingen dakloos, dan zou er misschien iets voor het voorstel van B. en W. te zeggen zijn, maar nu dit niet eens het geval is, zijn het blijkbaar alleen overwegingen, omtrent het al of niet prijsgeven van eenige inkomsten, die tot het voorstel hebben geleid.

Alvorens men evenwel een besluit omtrent de bestemming van het St Catharine gasthuis neemt, zouden wij het zeer gewenscht achten, dat nog eens grondig werd onderzocht of er werkelijk geen middel te vinden zou zijn, waardoor het gasthuis zijn inkomsten behouden kon en toch de gemeente, wat betreft de bestemming, de vrije beschikking over het gebouw zou kunnen verkrijgen.

Ware er sprake van, het gebouw aan den openbaren dienst te onttrekken, dan zouden zich zeker onoverkomelijke bezwaren voordoen, maar waar zoovele argumenten pleiten voor een andere bestemming, dan de nu voorgestelde, meenen wij te mogen herinneren aan het spreekwoord: „Il y a avec le ciel des accomodements".

In hoeverre dit hier van toepassing zou kunnen zijn, laten wij gaarne aan de rechtsgeleerden ter beoordeeling over. Men denke er evenwel aan, dat men zich voor die „accomodements" doorgaans

eenige financieele offers moet getroosten, doch daardoor late men zich niet afschrikken. Wanneer de gemeente later een gebouw voor het museum zou moeten aankoopen of stichten, zouden de offers zeker veel grooter zijn.

P. H. S.

Prijsvragen.

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Ingevolge een door de N. V. „Bouwstoffen" voorheen A. E. Braat, Rotterdam en Amsterdam, tot de Vereeniging gericht verzoek, heeft het Bestuur zich belast met de regeling van eene door en voor rekening van genoemde firma uit te schrijven

PRIJSVRAAG

voor het ontwerp van een

SCHOORSTEENMANTEL IN VERGLAASDEN STEEN MET INGEBOUWDEN OPEN HAARD.

Gevraagd wordt eene teekening op $^1/_{10}$ der ware grootte van opstand, platten grond, zijaanzicht en doorsnede van den schoorsteenmantel met ter weerszijde een klein gedeelte van den aansluitenden wand.

De schoorsteen moet als *kamer*schoorsteen gedacht worden en geschikt zijn voor eene verdiepinghoogte van 3.75 M. tusschen vloer en plafond. Het is toegestaan den schoorsteen voor den hoek of voor een vlakken wand van een kamer te ontwerpen.

Rekening moet gehouden worden met de plaatsing van een vuurvasten open haard, volgens den op bijgaande teekening aangegeven vorm en afmetingen en ter voorkoming van het uitvallen van het vuur moet daarvóór ter hoogte van $\pm$ 25 cM., een ijzeren hekwerkje worden aangebracht.

Vóór den haard op den vloer moet een zoogenaamde fender worden aangebracht van den vorm en constructie als is aangegeven op de teekening, die bij dit programma wordt toegezonden.

Hoewel het gebruik van andere materialen, als gehouwen steen, hout, ijzer, enz., als onderdeelen van den bouw is toegestaan, moet toch in hoofdzaak in 't oog gehouden worden, dat het te gebruiken materiaal verglaasde steen moet zijn. Hierbij behoeft niet enkel rekening gehouden te worden met den gewonen vorm der steenen, alle profillen en buitenmaatsche stukken, mits niet grooter dan 22×22×5 cM., kunnen gebezigd worden.

Ook is het gebruik van geornamenteerde stukken, mits met niet te groot relief, niet uitgesloten.

De normale maten der te gebruiken steentjes zijn echter 15×5×5 cM. en 15×7.5×5 cM.

De kleuren zijn groen, staalblauw, paars-blauw, bruin, mat-crème, mat-blauw en old-gold.

De teekeningen moeten in kleuren worden gemaakt waarbij zoo nauwkeurig mogelijk de natuurkleur van het materiaal wordt aangehouden. Monsters van die kleuren zijn ter bezichtiging bij den 1sten Secretaris van „Bouwkunst en Vriendschap" 's-Gravendijkwal 71, door wien ook eventueele nadere inlichtingen gegeven worden.

Voor de prijsvraag worden uitgeloofd:

een Eerste Prijs ..... groot f 50.—
een Tweede Prijs ..... „ f 25.—

die zullen worden toegekend aan de daartoe door een jury aan te wijzen ontwerpen.

Deze jury bestaat uit de heeren A. Spoon J. Jzn, H. van der Kloot Meyburg en W. F. Overeynder, Architecten te Rotterdam, en heeft het recht de uitgeloofde prijzen op andere wijze over ten hoogste 3 ontwerpen te verdeelen, voor het geval dat zij meent dat daartoe aanleiding bestaat, doch is gehouden het geheele uitgeloofde bedrag in elk geval toe te wijzen. Bovendien kan zij één of meer ontwerpen aanbevelen voor aankoop tegen den prijs van f 15.— per ontwerp.

De bekroonde ontwerpen worden het eigendom van den prijsuitschrijver.

De jury zal in een beknopt verslag hare bevindingen neerleggen.

Ontwerpen die volgens het oordeel der jury afwijken van de voorwaarden van het programma kunnen niet in aanmerking komen voor eenige bekroning.

De uitslag der bekroningen zal in *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* en de bouwkundige bladen worden bekend gemaakt.

De mededinging aan deze prijsvraag is opengesteld voor alle Nederlanders.

De antwoorden moeten worden ingezonden vóór of op den 15den Januari 1910 aan het adres van den 1sten Secretaris der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", 's-Gravendijkwal 71. plat verpakt en voor zoover ze niet direct op carton zijn geteekend, op stevig carton opgezet.

Zij moeten gemerkt zijn met een motto en vergezeld gaan van twee verzegelde couverts van hetzelfde motto voorzien, waarvan het eene naam, kwaliteit en adres van den vervaardiger, en het andere een adres bevat, waardoor met den vervaardiger gecorrespondeerd kan worden.

De ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der jury.

De inzending der ontwerpen geldt tevens als verklaring dat de mededingers zich aan de uitspraak der jury onderwerpen.

Alle ingekomen ontwerpen zullen te Rotterdam en zoo mogelijk ook elders tentoongesteld worden, waartoe na de beoordeeling door de jury de prijsuitschrijver gedurende 2 maanden de beschikking over de ontwerpen houdt. Binnen 2 weken na het verstrijken van dezen termijn zullen de ontwerpen, die niet het eigendom van den prijsuitschrijver zijn geworden aan de correspondentieadressen worden teruggezonden.

Exemplaren van dit programma zijn kosteloos op franco aanvrage verkrijgbaar bij den 1sten Secretaris van „Bouwkunst en Vriendschap", 's-Gravendijkwal 71, Rotterdam en bij den prijsuitschrijver van Oldenbarneveltstraat 5 te Rotterdam.

P. A. WEELDENBURG,
Voorzitter.
C. N. VAN GOOR,
1ste Secretaris.

Rotterdam, October 1909.

Vereenigingen.

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Na het in ons vorig nummer afgedrukte schrijven van het Bestuur van B. en V. werden nog de navolgende stukken gewisseld.

Ook het rapport der Commissie tot onderzoek van het voorstel der H.H. Overeijnder c. s. vindt men daarbij afgedrukt.

ROTTERDAM, 2 Juni 1909.

Aan het Bestuur der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", Rotterdam.

Weledelgeboren Heeren!

In antwoord op uw schrijven van 21 Mei j.l., geven wij u onze verwondering te kennen over den slotzin van dat schrijven, waarin de hoop wordt uitgesproken, dat de goede verstandhouding tusschen Bestuur en leden bestendigd blijve; onderteekenaren toch hebben geen andere bedoeling en meenen steeds, dat door een verschil van meening de voortreffelijke verhouding tusschen Bestuur en leden niet verloren behoeft te gaan.

Door uw antwoord is overigens onze opvatting niet gewijzigd en blijven wij bij ons verzoek, de in ons 1ste schrijven vervatte vraag in eene ledenvergadering in behandeling te brengen.

Ter verduidelijking onzer bedoeling achten wij het gewenscht de eerst gedane vraag, „of voortaan bij belangrijke vraagstukken, enz., enz." om te zetten in een motie, die wij voorstellen in die vergadering in discusie te brengen.

Deze motie luidt als volgt:

„De vergaderiug, van oordeel, dat de wenschelijkheid is gebleken, dat de leden meer dan tot dusverre kunnen deelnemen aan de behandeling van belangrijke vraagstukken op bouwkundig gebied, noodigt het Bestuur uit, Algemeene Vergaderingen uit te schrijven ter behandeling van die vraagstukken, indien één der Bestuursleden aan het Bestuur daartoe het verzoek doet, en bij de 1ste reglementsherziening dit punt mede aan de orde te stellen".

Vertrouwende, dat uw Bestuur volkomen ons gevoelen zal deelen en dus gaarne deze motie zal steunen of overnemen, zien wij met belangstelling uwe spoedige berichten omtrent den datum van deze vergadering tegemoet.

Met de meeste hoogachting,

W. F. OVEREIJNDER,

(en 17 andere leden.)

ROTTERDAM,

Den WelEd. Heer W. F. Overeijnder c. s., Alhier.

WelEd. Heeren!

Het Bestuur ontving uw schrijven d.d. 2 Juni j.l., waaruit het tot zijn leedwezen zag, dat u blijft bij uw verlangen, om de kwestie der Bestuursbevoegdheid, in zake het optreden namens de Vereeniging zonder voorafgaande raadpleging der ledenvergadering te behandelen op eene wijze, die het Bestuur in strijd acht met zijne natuurlijke en door usance geijkte rechten.

Waar in uw schrijven niets wordt aangevoerd ter ontzenuwing van het in het Bestuursschrijven d.d. Mei gereleveerde, blijft ook het Bestuur niet anders over, dan bij zijne zienswijze te volharden en u nogmaals te kennen te geven, dat het *in den door u aangegeven vorm* niet aan uw verlangen kan voldoen, doch bereid is de kwestie te behandelen op de wijze bij art. 20 juncto art. 14c (respectievelijk art. 21) van het reglement omschreven.

Ter vermijding echter eener omslachtige behandeling en om aan het geschil geen meerderen omvang te geven dan het reeds heeft verkregen, zou het Bestuur er prijs op stellen met u of met eene deputatie uit uw midden tot een grooter getal dan het aantal Bestuursleden een conferentie te hebben, ten einde te trachten door mondelinge gedachtenwisseling zoo mogelijk tot overeenstemming omtrent den in de toekomst te volgen weg te komen.

In afwachting van uw bericht,

Hoogachtend,

Het Bestuur:

P. A. WEELDENBURG,
Voorzitter.

C. N. VAN GOOR,
Secretaris.

ROTTERDAM, 23 Juni 1909.

Aan het Bestuur der vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", Alhier.

Weledelgeboren Heeren!

Uw schrijven van 12 Juni j.l. kwam in ons bezit en moeten wij u medeelen, dat het aan ondergeteekenden voorkomt, dat de door u voorgestelde bijeenkomst van het Bestuur met één of meerderen der onderteekenaren der u bekende motie, niet in het belang der Vereeniging zoude zijn.

Immers heeft het meeningsverschil reeds een dergelijken omvang verkregen, dat wij het meer dan ooit wenschelijk achten van eene algemeene vergadering, over dit punt een uitspraak uit te lokken.

Ingevolge art. 20 en 14c van het reglement, doen ondergeteekenden daarom het voorstel tot het beleggen van eene buitengewone vergadering, op welke zij de volgende motie in behandeling wenschen te brengen:

De vergadering, van oordeel, dat de wenschelijkheid gebleken is, dat de leden — meer dan tot dusverre — kunnen deelnemen aan de behandeling van belangrijke vraagstukken op bouwkundig gebied, noodigt het Bestuur uit, algemeene vergaderingen uit te schrijven ter behandeling van die vraagstukken, indien één der Bestuursleden aan het Bestuur daartoe het verzoek doet, en — bij de 1ste reglementsherziening — dit punt mede aan de orde te stellen.

Als toelichting verwijzen zij u naar de missive van de heeren W. F. Overeijnder c.s., d.d. Mei 1909.

Met hoogachting,

W. F. OVEREIJNDER,
(en 14 andere leden).

RAPPORT der Commissie, door het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" benoemd, om te onderzoeken het voorstel van de H.H. W. F. Overeijnder c. s.

De Commissie bestond uit de H.H.: W. F. Overeijnder voor de voorstellers, C. N. van Goor voor het Bestuur, en C. J. Struyk, C. M. Drooglever Fortuijn en Jac. van Gils uit de leden.

Het voorstel van de H. H. Overeijnder c. s. bedoelt een algemeene vergadering te beleggen, ter behandeling der navolgende motie:

„De vergadering, van oordeel, dat de wenschelijkheid gebleken is, dat de leden, meer dan tot dusverre, kunnen deelnemen aan de behandeling van belangrijke vraagstukken op bouwkundig gebied noodigt het Bestuur uit, algemeene vergaderingen uit te schrijven, ter behandeling van die vraagstukken indien één der Bestuursleden aan het Bestuur daartoe het verzoek doet, en bij de eerste reglementsherziening, dit punt mede aan de orde te stellen."

Na uitvoerige gedachtenwisseling besloot de Commissie, met vier vóór en één tegen, op nader te noemen gronden, de algemeene vergadering te adviseeren de motie, zooals zij is ingediend, niet aan te nemen. De gronden, waarop dit besluit berust, zijn de volgende:

Door aanneming der motie en opvolging daarvan door het Bestuur zou het geval zich kunnen voordoen, dat een vraagstuk, door de meerderheid van het Bestuur niet belangrijk genoeg gevonden om in een algemeene vergadering te worden behandeld, niettemin op die wijze zou moeten behandeld worden, wanneer een minderheid van één lid daartoe aan het Bestuur het verzoek deed. Ofschoon in onze Vereeniging geen huishoudelijk reglement voor het Bestuur bestaat, en het reglement der Vereeniging niets bepaalt omtrent den gang van zaken in bestuursvergaderingen, ligt het volgens usance toch in de rede, dat besluiten omtrent belangrijke zaken bij meerderheid van stemmen worden genomen. Volgens bovengenoemd gevolg der voorgestelde motie, gesteld dat zij werd aangenomen en opgevolgd, zou dan van de goede gewoonte, om bij meerderheid van stemmen te besluiten en zich aan de besluiten te houden, worden afgeweken, en eene wijze van handelen worden in 't leven geroepen, waarbij het overwicht der meerderheid op één enkel Bestuurslid zou overgaan. De genoemde meerderheid der commissie vond dit niet aannemelijk en raadt daarom de aanneming der motie af. De commissie meent echter, dat het niet voldoende is stil te blijven staan bij haar bovengenoemd advies, daar zij dan slechts afbrekend en niet opbouwend zou werkzaam zijn geweest.

Om nu den leden meer gelegenheid te geven om zoo gezegd naast het Bestuur, ook zelf het initiatief te kunnen nemen tot het behandelen van onderwerpen, welke den leden belang inboezemen, werd door de commissie bij acclamatie besloten, op de algemeene vergadering voor te stellen de volgende motie in behandeling te willen nemen:

„De vergadering, van oordeel dat het wenschelijk is den leden, meer dan in het tegenwoordige reglement ligt opgesloten, het recht van initiatief te geven om vraagstukken, die den leden daartoe belangrijk genoeg voorkomen, in een buitengewone ledenvergadering aan de orde te stellen, noodigt het Bestuur uit:

1o. daartoe als proef te willen overgaan, binnen veertien dagen nadat minstens tien leden tot het houden van zulk een vergadering het schriftelijk verzoek doen, met vermelding van het te behandelen onderwerp:

2o. bij de eerstvolgende reglementsherziening aan de orde te willen stellen een reglementaire vaststelling dezer zaak, wanneer de leden het nut van bovenstaande proefneming alsdan zal zijn gebleken".

Uit de voortgezette discussies der commissie na het nemen van bovengenoemd besluit, bleek haar echter, dat ondanks de meerdere rechten die bij aanneming der door haar voorgestelde motie en beantwoording daarvan door het Bestuur, den leden werden toegekend, toch nog altijd de kans blijft bestaan, dat het Bestuur in zijn door het tegenwoordige reglement bijna niet beperkte vrijheid, om namens de Vereeniging te handelen en op te treden, dit zou kunnen doen in strijd met de later gebleken inzichten van de meerderheid in eene ledenvergadering, en mocht zich zulk een geval voordoen en het betrof een zaak, welke in den boezem der Vereeniging besloten bleef, dan zou, naar de meening der commissie, de vereeniging er zich ondanks nog wel bij neer kunnen leggen of het Bestuur er zijns ondanks nog wel op kunnen terugkomen; maar mocht zulk een besluit tengevolge hebben gehad, dat de Vereeniging in den geest van het Bestuur, maar blijkens de meening der meerderheid in eene vergadering niet in haar geest „naar buiten was opgetreden, dan zou men er, met het oog op „'t prestige der Vereeniging" zeer zeker niet op kunnen terugkomen en zou er een onherstelbaar en betreurenswaardig misverstand zijn ontstaan.

Waar echter der commissie de onmogelijkheid bleek, om op redelijke wijze een scheidslijn te trekken tusschen de gevallen en omstandigheden waarin het Bestuur al of niet namens de Vereeniging zou kunnen optreden, zonder vooraf de ledenvergadering te raadplegen, werd, om ten minste het bovenbedoelde gevaar van een conflict dat het prestige der Vereeniging zou schaden, te voorkomen, met drie stemmen vóór en twee blanco besloten, op de algemeene vergadering ook nog voor te stellen de volgende motie in behandeling te nemen:

„De vergadering noodigt het Bestuur uit, namens de vereeniging niet „naar buiten" op te treden, alvorens daartoe de goedkeuring eener ledenvergadering te hebben verkregen, en bij de eerstvolgende reglementsherziening aan de orde te willen stellen, een reglementaire vaststelling dezer zaak".

Ten slotte werd door de meerderheid der commissie de wenschelijkheid uitgesproken een huishoudelijk reglement voor het Bestuur in 't leven te roepen, waarin de wijze van werken van het Bestuur in eigen kring wordt vastgelegd.

Aan het einde harer werkzaamheden gekomen, wenscht de commissie zich nog te kwijten van haar plicht, het Bestuur te bedanken voor het in haar gestelde vertrouwen.

Ofschoon geboren uit een verschil van zienswijze tusschen enkele leden en het Bestuur der Vereeniging, welk verschil van zienswijze ook in de keuze der commissieleden werd belichaamd, hebben de discussies zich gekenmerkt door een aangenamen geest van samenwerking in 't belang der Vereeniging, die ons allen lief is, en zij vertrouwt, dat ook

de algemeene ledenvergadering door diezelfde liefde bezield, in de aanstaande behandeling der zaak een beeld zal geven van eendrachtige samenwerking, ter bereiking eener gunstige uitkomst.

ROTTERDAM, September 1909.

De Commissie:

w. g. W. F. OVEREIJNDER.
„ C. N. VAN GOOR.
„ C. J. STRUYK.
„ C. M. DROOGLEEVER FORTUYN.
„ JAC. VAN GILS.

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

BUITENGEWONE VERGADERING op Zaterdag den **30** October **1909** in een der zalen van het Haagsche Koffiehuis aan het Vreeburg te Utrecht, des middags 1½ uur.

AGENDA:

I. Notulen der Vergadering.
II. Ingekomen stukken.
III. Algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen, samengesteld door eene commissie uit verschillende bouwkunstige lichamen.
IV. Arbeidscontract.
V. Voorstel tot aanvulling der statuten omtrent de toelating tot het lidmaatschap, waaromtrent in eene volgende vergadering kan worden beslist.

Te 6 ure: Gemeenschappelijke maaltijd in 't Haagsche Koffiehuis.

Namens het Bestuur:

K. DE BAZEL, *Voorzitter.*
JOSEPH CUYPERS, *1e Secretaris.*

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 42. Officieel Gedeelte: Vergadering Architect-Leden 20 October a. s. — Verbouwing Hirsch & Co — Rapport Gevelwedstrijd Zutphen. — Schoonheidscommissie, Honorarium Gevelontwerp — Examenvragen Bouwk. Opz. en Teekenaar 1909 4de Groep. — Redactioneel Gedeelte: Brieven uit België, XXII. — Internationaal Congres der Belgische Architecten. — Het Rijksmuseum: Huis Lambert van Meerten, door J. H. Schaad. — De Coöperatieve Bouwvereen. Rochdale, met afbeeldingen. — Prijsvragen. — Ingezonden stukken. — Het Bredasche ongeval, door W. Uytenhoudt.

Architectura No. 42. Mededeelingen, betreffende het Genootschap.
Verslag der 1264ste Gewone Genootschapsvergadering, op 13 October 1909.
Sportbouwkunst.
Algemeene Prijsvraagregelen, overgenomen uit de Mededeelingen van den Bond van Ned. Architecten.
Prijsvraag van de Afdeeling Amsterdam der Mij. t. b. der Bouwkunst.
Technisch Gedeelte. Kleinere Centraal-verwarmingen door warm water of lage drukstoom met gasverhitting. — Moderne houten dak-constructies met groote spanwijdten, naar Ing. Kolb (Vervolg). — Het gieten van dookbouten, enz.

De Bouwwereld No. 41. Tentoonstelling van Duitsche Architectuur.
„Woningwet" — Woningen, van de Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale".
Prijsvraag. Afd. Amsterdam der Mij. t. Bev. der Bouwkunst.
De Klokgieter Geert van Wou
Het Rijksmuseum „Huis Lambert van Meerten" te Delft

No. 42. Echo's X. De gevelwedstrijd te Zutphen.
Het Architecten-honorarium bij woningbouw in het groot, door J. H. W. Leliman b.i.
Moderne Duitsche huurhuizen. Boekbeschouwing met afbeelding en losse plaat.

De Ingenieur No. 42. Demonstratie op het gebied der algemeene metallographie. Voordracht gehouden in de vergadering der Afdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van 24 April 1909 door Prof. P. D. C. Kley.
Breuken in het buizennet der gemeentewaterleiding te Middelburg Voordracht als voren, door Prof. P. D. C. Kley, met afbeeldingen.
Wissels met heffende tongen, door A. J. Boland c. i. met afbeeldingen.
Het indrukken van paalkoppen in kespen, door J. E. Walland c. i.
De proefdraad als telefoondraad, door C. H. de Vos w. e. i.
Vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van 9 Oct. 1909.
Ingezonden stukken. Spoorwegverbindingen te Rotterdam door J. T. Bierman w. i. — De zandneerzetting of baarvorming voor den mond van den Rotterdamschen waterweg door den Waterstaat bewezen, door W. Brandsma Johzn.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 42. Officieel gedeelte. — Een vertegenwoordiger. — Uit de afdeelingen. — Verplicht bodemonderzoek voor de bouwvergunning. — De Grief van het corps Opzichters van den Waterstaat en 's Lands B. O. W. in Ned.-Indië (Vervolg). — Een oud vraagstuk en een nieuwe onderstelling. — Iets over Spiraalraderen (Vervolg). — De Automatische Wisselomzetter in het Trambedrijf (Slot).

Over Scholen en Onderwijs in Nederland en Duitschland door J. W. Gerhard. Onder bovenstaanden titel verscheen No. 7 van de Geschriften van de Nederlandsche Vereeniging tot bevordering van het Schoonheidsbeginsel in het Onderwijs. Alleen het eerste hoofdstuk handelt over de Scholen of juister over de Schoolgebouwen, de vijf overige over onderwijszaken, die zeer zeker hoogst belangrijk zijn, doch ter beoordeeling waarvan wij ons onbevoegd moeten verklaren.

In het eerste hoofdstuk nu geeft de schrijver een vergelijking tusschen Nederlandsche schoolgebouwen en Duitsche en Zwitsersche en toont daarbij een groote ingenomenheid met hetgeen in het buitenland gemaakt wordt, terwijl een zekere kleinachting voor hetgeen ook in Nederland in de laatste jaren tot stand kwam niet te miskennen is

Het is hier, vooral bij de bouwmeesters bekend genoeg, dat in Duitschland vaak veel mooiere en ook veel duurdere scholen gebouwd worden dan hier te lande, maar van de postkantoren en stationsgebouwen kan men volkomen hetzelfde zeggen. Bovendien is de vergelijking niet zuiver, waar een voorbeeld van een Haagsche gemeenteschool, die misschien twintig jaar geleden gebouwd werd, gesteld wordt tegenover Duitsche voorbeelden van den allerjongsten tijd. De schrijver vergeet in zijn enthousiasme voor de buitenlandsche „schoolpaleizen" om te onderzoeken of het verschil, dat hij aantoont niet een gevolg is van misschien zeer voor de hand liggende oorzaken, hij vergeet ook te wijzen op de verdiensten der betere Nederlandsche voorbeelden, waarvan de afbeeldingen alleen tot versiering van het boekje schijnen te dienen, maar waarin toch o. a. zoo duidelijk uitkomt, dat men hier niet gediend is van de overdrijving, waaraan men zich in Duitschland schuldig maakt. Overdrijving schaadt altijd en moet dus ook hier schade toebrengen aan de bevordering van het schoonheidsbeginsel. Bij de leden eener nog jonge vereeniging, die ontwijfelbaar een schoon doel beoogt, is zij echter verklaarbaar en vergeeflijk. Dit kan ons echter niet weerhouden op te merken, dat het gevaarlijk is, zich op het gebied van modernen scholenbouw aan vergelijkingen te wagen, zonder daarvan voldoende op de hoogte te zijn en zonder genaadpleegd te hebben, niet de zoogenaamde schoolautoriteiten, maar de bouwmeesters, die door jarenlange ervaring bekend zijn met alles, wat op scholenbouw betrekking heeft.

(Zie vervolg Leestafel in het Bijblad.)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.
Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**
Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

De Aannemer No 42. Verzekering tegen brandschade.
Nijverheidsconsulenten.
Wijziging art. 77 Ongevallenwet.
Meer practische kennis noodig.
Afdeelingsverslagen. Amsterdam 41 October 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 16. Vuurvaste steenen voor ovens. — Het droogstoken en voorwarmen der steenen. — Kunststeenen in het vuur. — Het „wandelen" der rails. — Het nuttig effect van stoomketels. — Het plaveien van voetpaden. — Benadeeling van schuldeischers door gemis van eene commissie uit de schuldeischers. — Wegencongres Brussel 1910.

Deutsche Bauhütte No. 42. Die Raumbildung des germanischen Hauses II, door M. Escherich.
Neue Einfamilienhäuser, doer E. Schwinghammer, met afbeeldingen.
Aus Filisur (Graubünden), door W. Lehmann, met schetsen van den schrijver.
Bauten im Ostseebad Westerland, met afbeeldingen.
Werksteinportale, door A. W. Müller, bij schetsen van C. Tinti op losse plaat.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Een telegram uit Sassari, op Sardinië, meldt, dat prof. Toramelle in het midden van Barbagia op dat eiland een voorhistorische stad met straten, huizen en tempels en een muur eromheen zou ontdekt hebben. De professoren Orst en Mackenzie, uit Edinburg, zijn te Sassari aangekomen, om een onderzoek in te stellen.

Kunsttentoonstelling te Florence. — De regeering vestigt de aandacht van belanghebbenden op de van November 1909 tot Juni 1910 te Florence te houden Vde tentoonstelling van Schoone Kunsten uitgaande van de „Association des Artistes Italiens".

BINNENLAND.

AMSTERDAM. Aanvankelijk bestond het plan ten Stadhuize te Amsterdam om de Damplannen nog vóór de begrooting door den Raad te doen behandelen. Hiervan zal echter niets komen, meldt het Hdld. De commissie van bijstand had bezwaren tegen den in het ontwerp van P. W. aangenomen hoogtebouw der nieuw te bouwen perceelen.
In verband met een wijziging, welke de plannen moeten ondergaan, zullen nog wel een paar maanden verloopen, voordat een beslissing inzake de Damplannen aan den Raad wordt voorgelegd.

GOUDA. Met de restauratie der Groote of St. Janskerk wordt geregeld doorgegaan, zoowel wat betreft het gebouw, als de zoo beroemde geschilderde glazen van de Gebrs Crabeth.
Thans is ook de herstelling verzekerd van raam no. 7, waarvan het bovengedeelte rnim 100 jaar geleden door een hevigen storm en hagelslag werd vernield. Het stelde voor het Heilig Avondmaal en de inwijding van den tempel door koning Salomo; op den voorgrond vindt men de afbeeldingen van koning Filips II van Spanje met zijn gemalin Maria van Engeland, door wien in het jaar 1557 het kostbare raam aan de kerk werd geschonken.
De restauratie van dit ééne raam zal een som vorderen van pl.m. f 16.000.

Personalia.

— „Het Vaderland" ontleende dezer dagen het volgende aan het Bat. Nbld. van 11 Sept.
Gistermiddag laat hadden wij bezoek van den heer Ed. Cuypers, die na vier en een halve maand in Indië te hebben rondgezien en studies gemaakt te hebben op het gebied van bouwkunst en kunstnijverheid, naar Europa teruggaat om daar eerst zich te belasten met de inrichting van de afdeeling Nederlandsch Indië op de Brusselsche tentoonstelling, waarna hij voornemens is naar Indië terug te keeren, vermoedelijk tegen einde van het volgende jaar of anders in het begin van 1911.
De heer Cuypers deelde ons mede, dat hij zich geassocieerd heeft met den Bataviaschen architect Hulswit om hier een bouwtechnisch bureau op te zetten, dat zich ten doel stelt op bouwgebied alle Europeesche vindingen in toepassing te brengen. Reeds is het bureau de uitvoering van verschillende bouwwerken gegund. In Europa zal, wat het tweede doel van de werkzaamheid van den heer Cuypers betreft, een door rijke menschen geldelijk gesteunde cursus voor kunstnijverheid ten bate van Inlanders worden geopend om dezen onder goede leiding een eind vooruit te brengen.
Heden vertrekt de heer Cuypers van Tandjong Priok. Bij zijn afscheid verklaarde hij spontaan, dat men inderdaad niet op de hoogte komen kan van de bouwbehoeften van Indië, wanneer men niet zelf heeft rondgekeken. Het werken met een agentschap dat van Indië geen denkbeeld heeft in Europa, is niet aan te bevelen, vond hij, en daarom meende hij, dat een associatie, die hij zich voorstelt, waarvan namelijk de uitvoerder in Indië en de met Indië bekende ontwerper in Europa zetelt, beter en degelijker werk zal kunnen verrichten.

— Aan de Gemeentelijke Avondteekenschool te Steenwijk zijn benoemd: tot leeraar in het hand- en rechtl.-teekenen de Heer Van Leeuwen, leeraar aan de Rijks H. B. S.; tot leeraar in het vakteekenen aan meubelmakers de Heer E. Nijenhuis en in projectieleer en machineteeken de Heer D. Hiemink, allen te Steenwijk, laatstgenoemden leeraar aan de pract. ambachtsschool.

— Bij beschikking van den minister van waterstaat is benoemd tot buitengewoon opzichter: H. K. Otten, te Andel, bij de werken voor het vernieuwen van beschoeiingen in en beneden sluis No. 9 der Zuid-Willemsvaart in de provincie Noord Brabant.

— Benoemd tot onderwijzer in het verven aan de ambachtsschool te Tiel de heer Joh. Doeleman, te Amsterdam.

Vacante Betrekkingen.

— Ingenieur of Deskundige als Inspecteur voor Industrieele- en andere risico's en een Assurantiekantoor. Aanvangssalaris f 1800.—, benevens van reis- en verblijfkosten. Kennis van Engelsch, Fransch & Duitsch aanbeveling. Br. letters S.L.S. Nijgh. & van Ditmar's Algemeen Advert.-Bur. Amsterdam. (1)

Leeraar in het smeden en bankwerken en vakteekenen aan de Ambachtsschool en Avond-Vakteekenschool te Hulst. Salaris f 950 's jaars, waarvan 5 pCt. voor pensioenfonds. Stukken vóór 10 November e. k. aan den Directeur H. G. Burgers. (1)

— Opzichter-Machinist, bij de Nederlandsche Tramwegmaatschappij, niet ouder dan 30 jaar, bezoldiging van f 1000.— tot f 1500.—. Aanbiedingen schriftelijk aan de Directie te Heerenveen. (1)

— Opzichter der genie in Indië. — In de eerste helft van Februari 1910 zal te 's-Gravenhage een vergelijkend examen worden gehouden voor Nederlanders, — ten minste 20 en ten hoogste 30 jaar oud — die geneigd zijn te worden aangesteld tot militair opzichter der genie 3e kl. bij het Ned.-Indisch leger, op de voorwaarden, vermeld in St.-Ct. No. 230.

Ter toelating tot het examen wende men zich vóór 15 Januari 1910 tot het Departement van Koloniën, bij gezegeld request, met duidelijke opgaaf van adres en onder overlegging van de stukken, aangeduid in hetzelfde nummer der St.-Ct. (1)

— Iemand, goed kunnende teekenen en ontwerpen. Bij geschiktheid geregeld werk. Brieven met opgave van condities onder No. 724, a/h Centr. Adv.-Bur. Max R. Nunes, Amsterdam. (2)

— Ingenieur-Constructeur met kennis van kraanbouw, transportinrichtingen en ijzerconstructie, aan een fabriek. Brieven onder letters S K B, Nijgh & van Ditmar's Algemeen Advertentie-Bureau, Rotterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

34	Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j., *f* 70—*f* 125	p.m.
16	BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j., *f* 70—*f* 125	„
20	Bouwk. Teek.	22—44 j., *f* 60—*f* 125	„
11	Waterb. Opzr.	22—50 j., *f* 60—*f* 100	„
7	Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j., *f* 40—*f* 50	„
6	Chef-machinisten	24—39 j., *f* 80—*f* 150	„
2	Werkt. opz. (constr.)	—30 j., *f* 100—*f* 150	„
6	Werkmeesters	28—39 j., *f* 100—*f* 150	„
2	Werktuigk. Teek.	24—26 j., *f* 50—*f* 60	„
2	Aank. Werkt. teek.	19—21 j., *f* 30—*f* 40	„
6	Electrotechniker	23—35 j., *f* 60—*f* 150	„
2	Teek. IJzer-constr.	27—30 j., *f* 60—*f* 125	„
1	„ Kunstindustr. en decoratief.	—23 j., *f* —*f* 60	„
1	Ingen. beton ijzer-constr.	—30 j., *f* —*f* 150	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. (4)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 25 October.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem. best.: het afbreken van het voormalig machinegebouwtje op het terrein der gemeente waterleidingen aan den Haarlemmerweg Het bestek te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen aan het bijkantoor der Gemeente-Waterleidingen, Nieuwe Heerengracht 27, van 10 tot 12 uur, de week welke aan de aanbesteding voorafgaat.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem. bestuur: het bouwen van een ambtenaarshuisje aan de westelijke doorvaart. Het bestek te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur van „Onderhoud" der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 139, van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen voor de aanbesteding.

Amsterdam, ten 12 ure. Door het gem. best.: het maken van eene vaste brug no. 137, over de Boerenwetering vóór de Ruysdaelstraat met bijbehoorende werken. Het bestek te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van de afdeeling „Bruggenbouw" ten Gemeentehuize, kamer No. 149, van 10 tot 12 uur, de week welke aan de aanbesteding voorafgaat.

DINSDAG 26 October.

Utrecht, ten 2 ure. Door de Maatsch. tot Expl. van Staatssp. aan het Centraalbureau: bestek no. 1187: het maken van de grondwerken en spoorwerken, van eene voetbrug, eene poort en eenige bijkomende werken ter uitbreiding van het station Heerlen, raming f 212000.

WOENSDAG 27 October.

Roswinkel, ten 12.30 ure. Door het bestuur van het veenschap. Het Roswinkelerveen in het café van de wed. H. Wilken: het leggen van eene ijzeren draaibrug, met steenen draaipijler, over het Zuidelijk Oude Schuttingkanaal; bestek te bekomen bij den architect J. A. Mulder te Nieuwweerdinge en ten huize van aanbesteding ter inzage aanw. den dag der besteding 10 ure.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur

Kapitaal . . . . . *f*	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd a/n Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	84.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

DONDERDAG 28 October.

Castricum, ten 12.30 ure. Door het R. K. Par. Kerkbestuur St. Pancratius: het bouwen van eene kerk met toren c. a. en pastorie, volgens ontwerp van de Architecten Jos. Cuijpers en Jan Stuijt. Aanwijzing 18 October a. s. te half één. Aanbesteding in het Café „de Harmonie" te Castricum. Bestek en teekeningen verkrijgbaar bij den Heer P. Rijnja, Reguliersgracht 134, Amsterdam.

Assen, ten 1.30 ure. Door de genie op het bureel; bestek no. 169: het bouwen van eene kazerne voor een brigade marechaussee te Anlo, raming f 20350; het bestek en proces-verbaal ter inzage in café Drenthina te Assen en te bekomen bij den besteder te Zwolle en bij den hoofdopz. van fortificatiën te Assen; inl. op het bureel te Assen op 25 Oct. van 2—3 ure.

's-Hertogenbosch, ten 10 ure. Door de genie in het koffiehuis Noord-Brabant: bestekken no. 162 en 163; het bouwen van kazernes voor de brigades marechaussee te Bergeyk en te Bladel, raming perc. 1 best. no. 162 f 14170, perc. 2 bestek no. 163 f 14150 massa f 28320; het bestek en proces verbaal ter lezing op het bureel en aldaar te bekomen; inl. op het bureel van 10—11 ure.

ZATERDAG 30 October.

Hattemerbroek, ten 12 ure. — In 't café van den heer G. J. Koopman: het bouwen van een woon- en winkelhuis met bakkerij, tapperij en graanpakhuis aanw. op den dag der bestedig vm. 10 ure. bestek en teekening ter inzage in genoemd café.

Scheveningen. Door de arch. C. J. M van Duijne: het bouwen van een woon. huis met pakhuis enz., nabij de Visschershaven. Bestek en teekeningen te verkrijgen ten kantore van den Architect Havenkade 37.

DINSDAG 2 November.

Utrecht, ten 2 ure. Door de Maatsch. tot Expl. van Staatssp. aan het Centraal Bureau: de levering van bestek 235 122000 stalen hellingplaten, bestek 236 40 ton stalen tirefonds, 80 ton laschbouten en 150 ton haakbouten, bestek 237 150000 grenen dwarsliggers, bestek 238 6000 eiken of beuken dwarsliggers, bestek 239 wisselhout en brugdwarsliggers van eiken of beukenhout.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 30 OCTOBER 1909. No. 44.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Schildwolde.

(Met een plaat).

Ofschoon het net van spoorwegen, locaalspoor- en tramwegen in ons land zich nog gestadig uitbreidt, zijn er in elke provincie nog grootere of kleinere landstreken aan te wijzen, die van deze verkeersmiddelen verstoken zijn, waar de stoomfluit slechts zelden, en dan nog heel uit de verte, en de trambel in het geheel niet vernomen wordt. Zijn de wegen goed in die streken, dan komt misschien nu en dan een automobiel de rust der bewoners verstoren, maar overigens verschilt het gewone leven er uiterlijk gewoonlijk niet veel van dat onzer voorvaderen uit de achttiende eeuw.

Wie het buiten spoor- of tramweg stellen kan, en er van houdt per fiets of te voet van de groote verkeerswegen af te wijken en zulke onbekende of beter gezegd vergeten landstreken te doorkruisen, vindt zijn moeite vaak beloond, door de ontdekking van een aan de meeste menschen onbekend ongerept natuurschoon en ook nu en dan van merkwaardige en somtijds welbewaarde overblijfsels van oude bouwkunst.

Het zijn inzonderheid onze Noordelijke provinciën die in dit opzicht weinig bezocht en weinig bekend genoemd kunnen worden en waar men juist nog groote uitgestrektheden lands aantreft, die misschien door enkele kanalen, maar overigens slechts door gewone wegen en landwegen doorsneden worden.

In zulk een gedeelte van de provincie Groningen ligt Schildwolde, een half uurtje ten Noorden van Slochteren en tusschen de beide dorpen ligt het landgoed Fraylema met een kasteel, in het laatst der dertiende eeuw door het geslacht Snelger of Haigienga gesticht en in de achttiende eeuw belangrijk vertimmerd.

De dertiende eeuw was voor de provincie Groningen een tijdperk van bedrijvigheid op het gebied der bouwkunst. Na bijkans eindelooze twisten en oorlogen tusschen verschillende landheeren, over het gezag, waarvan een voortdurende oneenigheid tusschen de edelen onder elkander en onvermijdelijk ook een gestadige verdeeldheid van het volk het gevolg was, schijnt tegen het eind der twaalfde eeuw een periode van betrekkelijken vrede te zijn aangebroken, waarvan de geestelijkheid gebruik maakte, om haar overwicht te bevestigen door stichting van abdijen en kloosters. De later zoo beroemd geworden abdij van Aduard werd in dezen tijd gegrondvest en zoo vinden wij ook vermeld, dat in het begin der dertiende eeuw door Henricus, proost in de Marne, een Praemonstratenser nonnenklooster gesticht werd te Schildwolde.

De geestelijke heeren en hun stichtingen hebben

zonder twijfel veel bijgedragen tot de vreedzame ontwikkeling vooral van de Noordelijke gewesten van ons land, maar men moet zich niet voorstellen, dat met het toenemen en bevestigen van hun invloed ideale toestanden in deze landelijke streken in het leven waren geroepen. De geschiedenis meldt ons menig geval van onderlingen naijver tusschen de verschillende stichtingen en menig geval van aanmatiging, ongehoorzaamheid en dwarsdrijverij, tegenover de bisschoppen, die terecht of ten onrechte onderworpenheid aan hun suprematie meenden te moeten vorderen en handhaven.

Zoo ontstond dan ook reeds in 1223 een twist tusschen de proosten Hendrik van Schildwolde en Emo van Wierum. De eerste was officiaal van den bisschop van Munster en wilde zich, toen hij zich door allerlei willekeurige handelingen bij het volk gehaat had gemaakt, onder bescherming van dien bisschop stellen. Emo die niet veel heil zag in de inmenging van een vreemden kerkvorst in de Groningsche zaken, eischte dat Hendrik zich onderwerpen zou aan een der abten van het land. De twist liep zoo hoog, dat zelfs de Paus er in gemengd werd, die Hendrik en den bisschop in het ongelijk stelde. Het volk had inmiddels wraak genomen door eerst de eigendommen van den proost gedeeltelijk te vernielen en daarna ook de kerk en het klooster te plunderen en in brand te steken. Toen koos de bisschop van Munster de verstandigste partij en het gelukte hem de twist bij te leggen. Den proost werd alle gezag over de kerk van Schildwolde ontnomen en de plunderaars kwamen er vrij genadig af met een schadevergoeding van 2500 mark, waarvan 1600 mark bestemd werd voor herstel van de aangerichte schade en het overige moest dienen, om van den bisschop vergiffenis te koopen voor de begane heiligschennis.

In 1291 vinden wij nieuwe twisten vermeld tusschen de Dekens van Loppersum en de kerspels Schildwolde, Slochteren en Colham.

Het nonnenklooster van Schildwolde zal wel het lot van alle kloosters in ons land, in den tijd der Hervorming, hebben gedeeld. In 1587 moet het echter nog in wezen zijn geweest. Toen werd door den Raad van den Spaanschen Koning te Brussel de inlijving bevestigd van de uit Barthe in Oost-Friesland naar Schildwolde verhuisde nonnen.

Schildwolde ontleent zijn naam aan het nabijgelegen Schildmeer, oudtijds het Schild of Skeld geheeten. De kloeke toren van 1289 met zijn steenen spits, op onze plaat naar een teekening van den heer A. D. Evenhuis gereproduceerd, staat daar alleen als een stomme getuige van vele wederwaardigheden, voor den beoefenaar der bouwkunst evenwel als een sprekende getuige van het kunnen van een krachtig voorgeslacht.

Het is de verdienste van den Rijksbouwmeester Peters, reeds een twintigtal jaren geleden de aandacht op de middeleeuwsche bouwkunst onzer Noordelijke provinciën te hebben gevestigd en deze bouwmeester zal het hier afgebeelde voorzeker wel kennen.

Henri Evers heeft, naar aanleiding van de studieën van Peters in zijn „Architectuur in hare hoofdtijdperken" ook enkele middeleeuwsche gebouwen uit Groningen beschreven en afgebeeld, maar toch kan niet gezegd worden, dat hetgeen van middeleeuwsche bouwkunst in het Noorden te vinden is zich in algemeene bekendheid mag verheugen en zoo behoort de hier afgebeelde toren, zoo niet tot de geheel onbekende, toch wel tot de minder bekende, maar daarom niet minder belangwekkende monumenten.

Wie de moeite neemt ze op te sporen en af te beelden, voordat wellicht in een onbewaakt oogenblik de slooper er zijn meedoogenloos breekijzer inzet, doet een goed werk en bewijst de Nederlandsche bouwkunst een dienst. Dit moest meer gedaan worden, want afgezien van het nuttige van dergelijk werk, het is voor dengeen die het doet een zeer leerzaam en animeerend werk, dat bovendien een groot genot verschaft.

Er staan in vergeten hoeken nog tal van overblijfsels van bouwkunst, die in een of ander opzicht belangwekkend zijn en het afbeelden waard en telkens nog lezen wij in de dagbladen berichten van besluiten tot afbraak. Er is reeds zoo ontzachlijk veel verloren gegaan door „gebrek aan waardeering voor den dag van gisteren", zooals Peters het ergens uitdrukt, dat wij wel zuinig mogen zijn op onze karakteristieke monumenten en zoo wij ze niet zelf kunnen behouden, althans verplicht zijn te zorgen, dat zij in goede afbeeldingen in de herinnering bewaard blijven.

Moderne Duitsche Bouwkunst.

Slot (zie bladz. 338).

Karlsruhe is door vier architecten vertegenwoordigd, Max Läuger en Hermann Billing zijn daarvan wel de meest bekende, Läuger als tuinarchitect.

De fraai geteekende vogelvlucht-perspectieven van laatstgenoemde trekken onmiddelijk de aandacht niet alleen als teekeningen, maar ook als belangrijke ontwerpen. Een er van is een prijsvraag-ontwerp voor het „Stadtpark" te Hamburg, een ander het ontwerp voor de Tuinbouw-tentoonstelling te Mannheim in 1907. Eenige kleinere ontwerpen zijn van minder belang; alleen blijkt er uit, dat Läuger er evenmin tegen opziet een groot stationsgebouw te ontwerpen, als zich in te laten met de inrichting van een badhuis of het teekenen van een carton voor een kerkvenster.

Zijn tuinarchitectuur blijft echter het aantrekkelijkst en daarom is het jammer, dat wij in hoofdzaak alleen vogelvlucht-perspectieven te zien krijgen. Hoe vlot ook geteekend en hoe overzichtelijk, men moet bedenken, dat alleen de vogels en de aviateurs de wereld in vogelvlucht zien. Om een inzicht te verkrijgen in de wijze werken van dezen tuinarchitect en er achter te komen van welke beginselen hij daarbij uitgaat, hadden wij vooral hier zoo gaarne planteekeningen gezien en de verkregen effecten voor oogen gesteld door photografieën of perspectiefschetsen, genomen van den beganen grond, zooals de wandelaar ze dus werkelijk ziet. De planteekeningen hebben voor den deskundige en de andere voor iedereen meer waarde dan de vogelvluchtige overzichten.

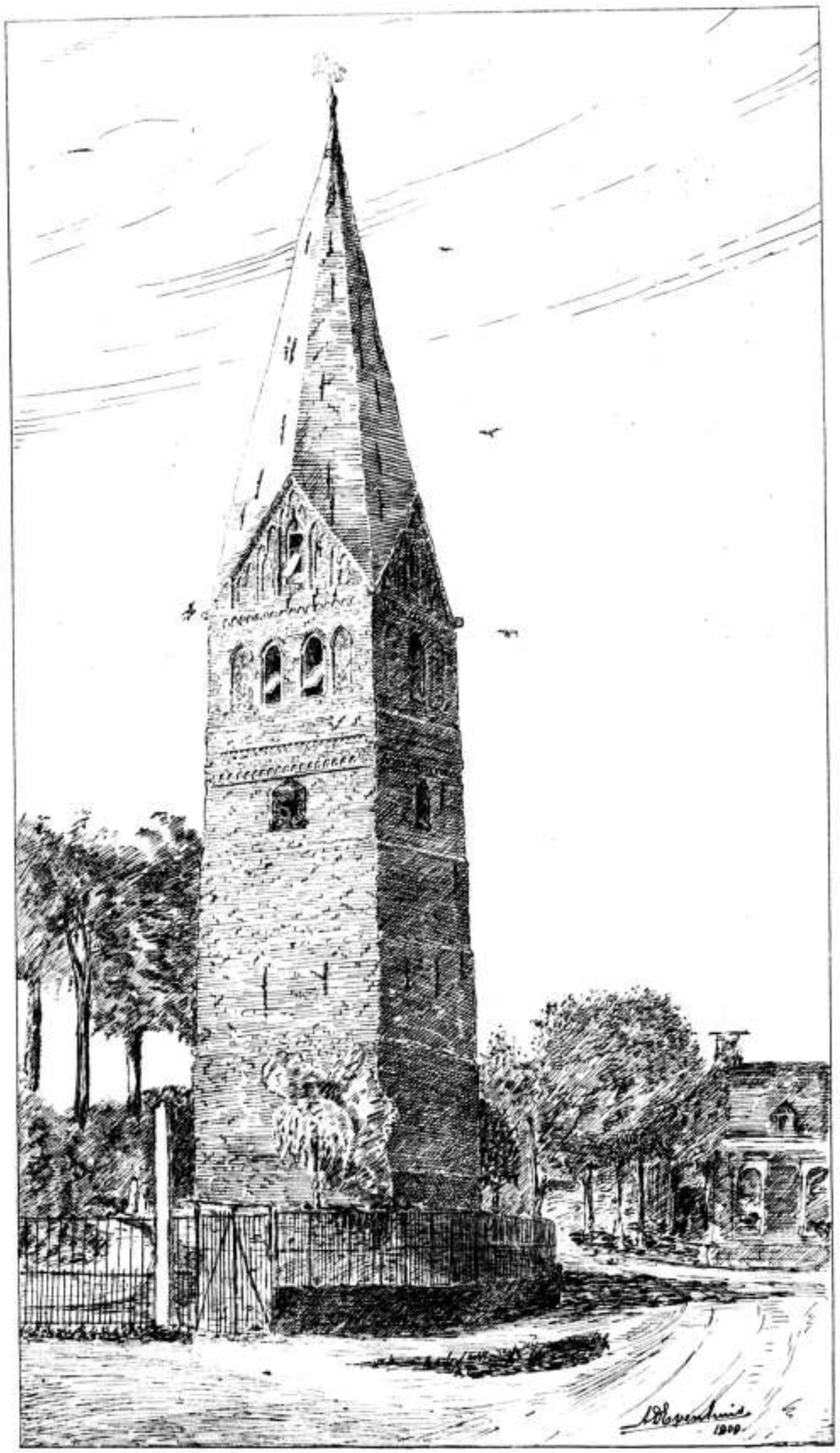

TOREN TE SCHILDWOLDE

Bijvoegsel van DE OPMERKER.
44ste jaargang N°. 44

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

In Billing zien wij een der meest serieuze werkers van de moderne Duitsche bouwkunst voor ons.

Uit zijn inzending kan men dit echter niet ten volle gewaarworden, daarvoor is zij te onvolledig, te fragmentarisch, al valt niet te ontkennen, dat er meer eenheid in is dan in die van de meeste kunstbroeders, enkelen uitgezonderd, die hier hun werk of iets van hun werk tentoonstellen.

Ook kan men uit de oudere ontwerpen van Billing, waaronder twee kerkprojecten, een voor Karlsruhe en een voor Breslau zich eenigszins een denkbeeld vormen van den ontwikkelingsgang van des meesters denkbeelden. De Karlsruher kerk is nog geheel Romaansch opgevat. Dit bewijst nu nog wel niet veel, maar althans dit, dat Billing studie van middeleeuwsche bouwkunst moet hebben gemaakt en wanneer men dit doet ondergaat men daarvan een invloed, waarvan de sporen misschien nimmer worden uitgewischt. Billing voelt zich aangetrokken door het monumentale, soms in zoo hooge mate, dat hij de eischen van de detailverzorging wel eens wat uit het oog verliest. Dit heeft hij met meerdere in moderne richting werkende collega's gemeen.

Het valt niet te ontkennen, dat door hem in het monumentale o. a. in een zijner voornaamste werken het Kunsttentoonstellingsgebouw te Mannheim, iets bereikt is, al zijn daar dingen in op te merken die wij niet begrijpen. Slechts twee teekeningen van dit gebouw zijn tentoongesteld en juist wat dit werk betreft zou een volledige overzicht wellicht tot meer waardeering hebben kunnen leiden.

Wat Pfeiffer en Grossmann en Zippelius, ook uit Karlsruhe, eigenlijk als architecten beteekenen, kan men uit hunne kleine inzendingen niet opmaken. Het beste, wat de beide eersten inzonden is ongetwijfeld de teekening van de brug voor Rheinfelden in Zwitserland. Hun project voor een watertoren te Hamburg ware, nadat het reeds in de „Moderne Bauformen" gereproduceerd is, nu beter in portefeuille gebleven.

In Zippelius inzending, die evenals de vorige slechts uit vier nummers bestaat, verdient een zeer fraaie penteekening een eervolle vermelding. Het is een reconstructie van de Helleensche stad Priene, omstreeks 200 jaren v. C., naar de uitkomsten der opgravingen, die voor de Pruissische Museums in de laatste jaren ter plaatse werden verricht.

Van de beide inzendingen uit Keulen is alleen die van Carl Moritz van eenige beteekenis. Zij bestaat uit teekeningen meest van uitgevoerde werken en ofschoon van elk werk maar een of twee teekeningen aanwezig zijn, zoodat over de belangrijkheid niet geoordeeid kan worden, zoo geeft toch het tentoongestelde een vrij goed overzicht van de werkzaamheid van dezen bouwmeester in de laatste drie, vier jaren.

In de inzending van Pflaume moet blijkbaar de maquette van een woonhuisgevel dienen als vlag, om de weinig beteekenende lading te dekken.

Gemakshalve rekenden wij zooeven Bensheim als tot Darmstadt te behooren. Bensheim is de eenige kleinere plaats, die hier tusschen de grootere steden figureert en werkelijk, al is het ook maar door de inzending van een architect, nog niet zulk een slecht figuur maakt, want die architect is de bekende Heinrich Metzendorf, de meester in, wat men in Duitschland noemt, de „bodenständige" architectuur van de streek waar hij gevestigd is.

Bensheim ligt aan de Bergstrasse, den grooten weg, die langs de westelijke afhelling van het Odenwald van Darmstadt naar Heidelberg voert. Zulk een afhelling is een uiterst dankbaar terrein voor schilderachtige, landelijke architectuur.

Boschrijke heuvels vormen den achtergrond en een wijd uitzicht naar het westen werkt mede, om een villa of landhuis aan de Bergstrasse voor menigeen begeerlijk te maken.

Metzendorf weet zulk een landhuis ook behaaglijk en naar de eischen des tijds in te richten, hij woont zelf, naar wij meenen, aan de Bergstrasse, maar wat hier van meer beteekenis is om op te merken, hij heeft met grooten ijver de landelijke kunst van deze landstreek bestudeerd en met groot talent de typische vormen dezer kunst aan de meer verfijnde moderne eischen weten aan te passen.

Daardoor is een architectuur ontstaan, die, ofschoon kennelijk modern, een zeer eigen karakter heeft, die aantrekt door de ongezochte en met weinig middelen verkregen effecten, die bijzonder aantrekt, omdat zij zoo volkomen harmonieert met het omgevend landschap en de eigenaardige gesteldheid van het terrein en bovendien vol afwisseling is.

Wat door Gessner bereikt is in het Berlijnsche étagehuis is door Metzendorf in het landhuis tot stand gebracht. Beider inzendingen bestaan hoofdzakelijk uit photografieën evenals die van Schilling en Graebner.

Op gevaar af een der andere inzenders te kort te doen, aarzelen wij niet aan het slot dezer beschouwing te zeggen, niet alleen echter op grond van hetgeen de tentoonstelling te zien geeft, maar ook naar hetgeen wij elders zagen, dat het werk van de hier het laatst genoemde bouwmeesters, naar het ons voorkomt voor de moderne architectuur van groote beteekenis is en de meeste kans heeft ook door het nageslacht naar waarde te worden geschat.

Algemeene regelen voor nationale Bouwkundige Prijsvragen.

Hoofdstuk 1. Algemeene bepalingen.

Art. 1. De prijsvragen kunnen zijn met:

a. algemeene mededinging, of

b. besloten mededinging op uitnoodiging.

Art. 2. Bij onderwerpen van omvangrijken aard is het gewenscht de beantwoording in twee gedeelten te doen geschieden.

a. vóórwedstrijd, waarbij uitsluitend schetsontwerpen met, zoonoodig, globale ramingen worden gevraagd;

b. eindwedstrijd, waartoe uitsluitend worden toegelaten de bekroonde inzenders van den vóórwedstrijd.

Art. 3. Vanaf den dag van ontvangst tot den dag van terugzending, zullen alle ingekomen ontwerpen voor een in het programma te noemen bedrag door den prijsvraag-uitschrijver tegen „all risk" worden verzekerd.

Hoofdstuk 2. De permanente prijsvraag-commmissie.

Art. 4. De permanente prijsvraag-commissie bestaat uit drie architecten, benoemd door de gezamenlijke besturen van de bouwkundige corpora-

ties die zich verbonden hebben de toepassing dezer regelen voor te staan.

Zij heeft tot taak te bevorderen, dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de bepalingen van deze regeling worden toegepast, waartoe zij zich ter beschikking stelt van den prijsvraaguitschrijver, en deze adviseert omtrent de voorbereiding der prijsvraag en de benoeming van de jury. Zij adviseert omtrent het al of niet wenschelijke van mededinging aan een uitgeschreven prijsvraag.

De leden der commissie onthouden zich van mededinging in een prijsvraag waarin op eenigerlei wijze door hen is geadviseerd.

De werkzaamheden der commissie, benevens de wijze van verkiezing harer leden worden geregeld bij huishoudelijk reglement.

Hoofdstuk 3. De jury.

Art. 5. De jury wordt benoemd door den prijsvraaguitschrijver, bij voorkeur in overleg met de permanente commissie. De jury zal in oneven getal zijn samengesteld uit architecten; wanneer een gemengde jury mocht noodig zijn, zullen in elk geval de architecten daarin de meerderheid vormen.

Art. 6. Door het aannemen der benoeming verklaren de juryleden, dat zij noch middellijk, noch onmiddellijk materieel belang bij den uitslag van den wedstrijd hebben en niet zullen deelnemen in de uitvoering van eenigen bouw, die het direct gevolg van de prijsvraag kan worden geacht te zijn.

Alle leden van de jury ontvangen van den prijsvraaguitschrijver een vooraf te bepalen honorarium, benevens vergoeding van reis- en verblijfkosten; de rapporteur geniet het dubbele honorarium. De jury heeft het recht, voor rekening van den prijsvraaguitschrijver, zich hulpkrachten te assumeeren, wanneer de omvangrijkheid harer werkzaamheden daartoe aanleiding geeft.

Art. 7. De jury zal tegenover den prijsvraaguitschrijver en de mededingers alles in het werk stellen om een regelmatig verloop der prijsvraag te verzekeren.

Art. 8. Voor zoover ontwerpen voorhanden zijn, die aan de eischen der prijsvraag voldoen, en die op zichzelf voldoende artistieke qualiteiten hebben, zullen de uitgeloofde prijzen aan de relatief beste ontwerpen toegekend worden. Alleen wanneer de jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking kan komen, kan zij de voor prijzen beschikbaar gestelde som geheel of ten deele onder de beste ontwerpen verdeelen, of bij te gering gehalte geheel inhouden.

Mocht de jury bij eenig ontwerp wezenlijke afwijkingen van het programma constateeren, dan kan dat niet in aanmerking komen voor eenige bekroning.

Art. 9. De jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren en zooveel mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting gedetailleerde beschouwingen leveren. Het volledige juryrapport zal zooveel mogelijk tegelijk met de juryuitspraak, doch in elk geval vóór de opening der tentoonstelling verschijnen en ter lezing liggen. Voor het vaststellen der eindconclusie zal de jury voltallig moeten aanwezig zijn.

Bij ontstentenis van langen duur van een lid der jury, waardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd kan een plaatsvervangend lid door den prijsvraag-uitschrijver worden benoemd in overleg met de jury. Voor een plaatsvervangend lid gelden dezelfde bepalingen als voor de gewone juryleden.

De jury neemt al hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen. Na de uitspraak zal de verzegelde naambrief, behoorende bij het eerstbekroond ontwerp, door den prijsvraag-uitschrijver in tegenwoordigheid van de jury worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige bekroonde ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

Hoofdstuk 4. Het programma.

Art. 10. Het programma moet door den prijsvraag-uitschrijver in overleg met de jury worden vastgesteld en door dezen zijn goedgekeurd alvorens tot publicatie zal worden overgegaan.

Het programma zal bij voorkeur kosteloos verkrijgbaar worden gesteld.

Art. 11. Het programma moet duidelijk de bedoeling der prijsvraag uitspreken en nauwkeurig de gestelde voorwaarden omschrijven, waarbij facultatieve wenschen zooveel mogelijk vermeden dienen te worden. Indien voorkeur voor een bepaalden stijl bestaat, of door locale omstandigheden wordt voorgeschreven of een bepaalde stijl wordt uitgesloten, moet dit in het programma nader zijn vermeld. Het programma geeft voorts volledige inlichtingen omtrent terreingesteldheid, ligging, grondsoort, plaatselijke voorschriften, enz. De namen der jury-leden moeten in het programma zijn opgenomen.

Art. 12. Ter vermijding van onnoodigen arbeid en kosten wordt het aantal der verlangde teekeningen beperkt tot hetgeen strikt noodig is om het ontwerp te kunnen beoordeelen. Details op grooter schaal dan die der ontwerpteekeningen mogen slechts dan gevraagd worden, wanneer zij voor het begrip van het ontwerp van bijzonder belang zijn. Indien een perspectiefteekening wordt gevraagd, moet, indien de situatie dit meebrengt, het standpunt den mededingers worden aangegeven.

De teekeningen, modellen of andere stukken, die niet door het programma voorgeschreven zijn, zullen buiten beschouwing blijven, en niet worden tentoongesteld. Het programma schrijft voor eene uniform wijze van bewerking der inzendingen.

Art. 13. In het programma wordt duidelijk verklaard of ten aanzien van het aanhouden eener bepaalde bouwsom beslissende beteekenis gehecht wordt, zoodat alle plannen die deze som overschrijden, uitgesloten zijn, of wel, dat die bouwsom als een niet vaststaande grens is bedoeld, maar slechts als eene aanduiding moet worden beschouwd.

Uitvoerige kostenberekeningen zullen in den regel niet worden verlangd en de begrootingen zooveel mogelijk worden opgemaakt volgens het programma te stellen prijs-eenheden per M^2 of M^3.

Wordt echter de bouwsom bindend gesteld en tevens eene gedetailleerde begrooting gevraagd, dan moet het programma de noodige gegevens bevatten voor de uniforme bewerking, en een staat van ter plaatse geldende eenheidsprijzen bij het programma worden gevoegd.

Art. 14. Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs der verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd. Elke inzending, die niet op den dag voor de sluiting der prijsvraag in het programma vastgesteld, is verzonden, zal buiten beschouwing blijven, en vóór de uitspraak der jury aan het correspondentie-adres teruggezonden worden.

Art. 15. Het progamma zal de bepaling bevatten, dat de ontwerpen anoniem moeten zijn, en

worden ingezonden onder een kenteeken of motto. Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden op de een of andere wijze de anoniemiteit vóór de uitspraak van de jury te verbreken.

Bij elke inzending zal in afzonderlijke verzegelde couverts moeten worden gevoegd:

a. een naambrief van den ontwerper.

b. een verklaring luidende:
„ondergeteekende, inzender van het ontwerp
„motto: . . . . verklaart dat dit ontwerp zijn
„geestelijk eigendom is."

c. een correspondentie-adres.

Het onder c. genoemd couvert zal vóór de uitspraak der jury door haar mogen worden geopend wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden.

Het schrift op de teekeningen en bijbehoorende stukken mag niet zijn het handschrift van den inzender.

Art. 16. Het totaal bedrag der uit te loven prijzen is minstens gelijk aan éénmaal het honorarium dat bij vrije opdracht aan den architect voor den geleverden arbeid zou verschuldigd zijn. Als beginsel moet worden aangenomen, dat de uitvoering van het ontwerp wordt opgedragen aan den eerst-bekroonde, onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten. Het bedrag van den eersten prijs zal niet in mindering komen van het verschuldigde honorarium, wanneer tot uitvoering van het ontwerp wordt besloten. Voor het geval, dat de prijsvraag-uitschrijver zich het recht wil voorbehouden om den eerst-bekroonde het werk niet op te dragen, moet het programma de voorwaarden van schadeloosstelling bevatten, waarbij als minimum dient te worden aangenomen de helft van het bij uitvoering verschuldigde honorarium.

De prijsvraaguitschrijver kan zich in het programma het recht van aankoop van niet-bekroonde ontwerpen voorbehouden, tegen een prijs in het programma te vermelden waarbij $^1/_5$ per ontwerp van het totaal bedrag der prijzen als minimum moet worden aangenomen.

Uitreiking der prijzen en aankoopsommen zal geschieden binnen één maand na uitspraak der jury.

Bij besloten prijsvragen zal iedere uitgenoodigde architect een vooraf te bepalen honorarium ontvangen; dit bedrag zal niet lager dienen te zijn dan $^1/_3$ van de som, welke bij vrije opdracht den architect als honorarium zou verschuldigd zijn voor den geleverden arbeid.

In een besloten prijsvraag zal de uitvoering altijd aan den eerst-bekroonde worden opgedragen onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten, waarbij het bedrag aan hem, als uitgenoodigd deelnemer verschuldigd, niet in mindering wordt gebracht.

Elk prijsvraag-ontwerp blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger, zonder wiens toestemming de prijsvraag-uitschrijver, respectievelijk de bouwheer, van het ontwerp geen gebruik mag maken, dit publiceeren, of reproduceeren.

Art. 17. Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken, worden in daarvoor passende localiteit gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld, dat alle mededingers geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig moet zijn aangekondigd, te bezoeken.

Bij prijsvragen in twee gedeelten (vóór- en eindwedstrijd) zullen de schetsontwerpen van den vóórwedstrijd eerst na de eind-uitspraak van de jury en tegelijk met de ontwerpen van den eind-wedstrijd worden tentoongesteld, waarbij het volledige juryrapport betreffende beide wedstrijden zal ter inzage liggen.

Aan ieder der uitgenoodigden voor den eindwedstrijd wordt, door tusschenkomst van zijn correspondent, zijn schetsontwerp, door de jury en den prijsvraag-uitschrijver gewaarmerkt, ter nadere uitwerking voor den eindwedstrijd teruggezonden met, onder verplichting van geheimhouding, de algemeene beschouwingen van de jury en datgene wat op zijn ontwerp in 't bizonder betrekking heeft. De schetsontwerpen worden volledig weer gevoegd bij de zending van de ontwerpen voor den eindwedstrijd.

Art. 18. Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de jury; alleen de schriftelijk gevraagde inlichtingen worden door haar, in overleg met den prijsuitschrijver, op zoodanige wijze gepubliceerd, dat zij kunnen geacht worden ter kennis te komen van alle belanghebbenden; uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het programma. Het bureau van inlichtingen wordt op een in het programma vast te stellen dag, eenigen tijd vóór den datum van inlevering, gesloten.

Aldus vastgesteld den 16en September 1909, in een bijeenkomst van vertegenwoordigers uit de Besturen van:

de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Amsterdam;

het Genootschap „Architectura et Amicitia", Amsterdam;

de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", Rotterdam;

den Bond van Nederlandsche Architecten, Amsterdam.

In dezelfde bijeenkomst is bepaald:

1e. dat de ontwerp-regeling in bovenstaanden vorm aan de goedkeuring der ledenvergaderingen van de hiervoren genoemde corporaties zal worden onderworpen;

2e. dat bij afkondiging van de aldus vastgestelde regeling de verwachting zal worden uitgesproken dat geen der leden van de aangesloten corporaties zich, hetzij als lid der jury, hetzij als mededinger, zal inlaten met eenige prijsvraag waarbij deze algemeene regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk zijn in acht genomen.

3e. dat wanneer een der aangesloten corporaties mocht worden aangezocht om te dienen van advies in eene uit te schrijven prijsvraag, zij dergelijke aanvragen steeds zal stellen in handen van de Permanente Commissie onder hoofdstuk 2 genoemd.

De Commissie van A. et A.

W. KROMHOUT Czn.
J. H. W. LELIMAN,
PAUL J. DE JONGH.

24 September 1909.

Vereenigingen.

PROGRAMMA VAN EISCHEN VOOR HET EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VOOR UITVOEDER VAN BOUWWERKEN (ONDERBAAS).

De Maatschappij t. b. d. Bouwkunst besloot op hare algemeene vergadering van 23 Sept. jl., de examens der Maatschappij uit te breiden met een examen tot het verkrijgen van een Diploma voor Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas). Hieronder volgt het programma van eischen voor dit examen, zooals dit is opgesteld door de Bekwaamheidsactencommissie van den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond, welke eischen door het Hoofdbestuur der Maatschappij in zijn vergadering van 14 April l.l. werden overgenomen:

1. Bouwkunde.

a Het maken van duidelijke uitslagteekeningen betreffende eenvoudige hout-, steen- en ijzerconstructies; goed begrip van uitvoering van dakbedekking, rioleering, afvoer van faecaliën, huis- en hemelwater, ovens, ketelbemetseling en grondwerken.

b. Bedrevenheid in het uitslaan en ook afschrijven van verschillende onderdeelen, als: kappen, trappen, kozijnen met deuren en ramen, blinden, balklagen, formeelen, enz, en eenige bekendheid met de functie van bouwkundige samenstellingen.

c. Volledige bekendheid met steenverbanden, aanleggen van metselwerk voor verschillende fundeeringen, spouwmuren, schoorsteenen, lucht- en rookkanalen, rollagen, vlechtingen, bogen, togen, gewelven, brandkluizen, regenbakken, beerputten met hare geleidingen en waterdichte metselwerken. Bestratingen en bevloeringen, stellen van groefsteen met hare verankeringen, betonwerken.

d. Bekendheid met dakbedekkingen, als: leien, pannen, dakvilt, houtcement, mastiek, zink, gegolfd plaatijzer; met de samenstelling van houten goten, zalingen, hoek- en kilkepers, nokken, enz. met zink- of loodbekleeding, watervoorzieningen bij dakvensters, lantaarnlichten, daklichten, enz.

e. Kennis van de inrichting, werking en toepassing der meest voorkomende sloten, hang- en sluitwerk en krammerijen.

2. Bouwmaterialen.

Grondige kennis der in de burgerlijke bouwkunde gebruikt wordende bouwmaterialen, van hunne voornaamste eigenschappen, soorten, meest voorkomende gebreken en van hunne toepassing.

Soorten van hout, baksteen, pannen, hier te lande meest gebruikelijke groefsteen; kalk, tras, cement, mortels, beton en pleister; metalen, verf- en oliesoorten; meest gebruikelijke glassoorten; behangsellinnen en behangselpapier, stucadoorkalk.

Tevens wordt betreffende deze materialen vereischt de kennis van de herkomst en de wijze van fabrikatie en voorkomen in den handel en de afmetingen, waarin zij verkrijgbaar zijn

3. Nederlandsche Taal.

Het maken van een opstel of rapport over een bouwkundig onderwerp. Het opstel moet helder en beknopt zijn, zonder storende taalfouten; op duidelijk schrift zal gelet worden.

4. Het rekenen toegepast op de Bouwkunde.

Vaardigheid in de hoofdbewerkingen met geheele getallen, gewone en tiendeelige breuken. Grondige kennis van het metrieke stelsel van maten en gewichten en kennis van die oude en buitenlandsche maten, welke nog in het bouwvak gebruikelijk zijn.

5. Meetkunde.

De eigenschappen der driehoeken, vierhoeken, veelhoeken en cirkels en gedeelten daarvan

Berekenen van de oppervlakken en inhouden.

6. Vormleer.

Ontwikkeling van de oppervlakken en doorsnijding van eenvoudige lichamen in verband met het uitslaan van verschillende onderdeelen van een bouwwerk.

Bekendheid met verschillende schalen.

7. Gereedschappen, hulpmateriaal enz.

Volledige practische bekendheid met:

1e. hijsch- en hefwerktuigen en van de daarop betrekking hebbende eenvoudige berekeningen, met behulp van een vademecum;

2e. inrichtingen tot het maken en drooghouden van bouwputten;

Begrip van de bij den bouw meest gebruikelijke machines, als heimachines en locomotieven enz., draagbaar en ander spoor.

Practische bekendheid met steigerwerk, stutten en schoren.

8. Administratie.

Kennis van het maken van eenvoudige materiaalstaten en het houden van een dagboek, week- en dagstaten, loonlijsten. Het berekenen van hoeveelheden, schatten van werkloon en onderdeelen. Goed begrip van eenvoudig boekhouden en verrekening van meer en minder werk.

9. Meet- en waterpasinstrumenten

Practische bekendheid met de inrichting en het gebruik van eenvoudige waterpasinstrumenten, equerre, meetketting, meetband, bakens, enz.

Het uitzetten van bouw- en grondwerken, het maken an bouwlatten en stellen van profiel.

10. Wetgeving en algemeene voorschriften.

Kennis van de bouwwetgeving volgens de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek, Bekendheid met de Algemeene Voorschriften (A. V). voor de uitvoering en onderhoud van werken onder het beheer van de verschillende Departementen.

Ongevallenwet, Arbeidswet en Veiligheidswet, alles voor zoover dit betrekking heeft op het bouwwerk.

11. Kennis van het verstrekken van de eerste hulp bij ongevallen en bekendheid met de maatregelen ter voorkoming van beroepsziekten en ongevallen.

12. Praktische bekwaamheid.

De candidaat moet de schriftelijke bewijzen leveren, dat hij gedurende minstens drie jaren op bouwwerken practisch is werkzaam geweest en moet den 25-jarigen leeftijd bereikt hebben om tot dit examen te worden toegelaten.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 43. Officieel Gedeelte: Bibliotheek. — Permanente Tentoonstelling Landhuizen — Verslag Verg. Commissie voor Vakbelangen. — Verslag Vergadering van Architect-Leden. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur. — Examen-vragen Bouwk. Teekenaar 1909.

Redactioneel Gedeelte: Onbrandbare Rieten en Strooien daken, door R. Tutein Nolthenius, met afbeeldingen. — Rijks Museum, Huis Lambert van Meerten (Slot). — Ingezonden stukken. Over het ongeval te Breda, door Schaad.

Architectura No. 43. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

De Vereeniging „Crabeth".

Technisch Gedeelte. Sanitaire artikelen. — Moderne houten dakconstructies met groote spanwijdten, naar Ing. Kolb, met afbeeldingen (Slot). — Spoelinrichtingen. — Verwarming en ventilatie door Ing. Joh. Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden, (Vervolg)

Losse plaat. Domkerk te Utrecht, gezien van het Zuidoosten, door Ph. J. Hamers.

De Bouwwereld No. 43. De Tentoonstelling van Duitsche Architektuur (Vervolg).

Woningen der vereeniging „Bouwmaatschappij tot verkrijging van eigen woningen" te Amsterdam, met afbeeldingen.

De gevolgen van verkeerd samengestelde mortels door Prof. J. A. van der Kloes.

De Ingenieur No. 43. Koninklijk Instituut van Ingenieurs. Vakafdeeling voor Spoorwegbouw en Spoorwegexploitatie; agenda der vergadering van 30 October 1909.

Aanteekeningen betreffende het Panamakanaal. Voordracht gehouden in de Vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 9 October 1909, door Jhr. J. C. van Reigersberg Versluys, met afbeeldingen

Twee merkwaardige werken, uitgegeven vanwege het Departement van Waterstaat. I Geschiedenis en Beschrijving van het Noordzeekanaal, bewerkt door H. Wortman en G. J. van den Broek. II De scheiding van Maas en Waal, door M. C. E. Bongaerts. Boekbeschouwing door J. C. Ramaer c. i,

De ontploffing van twee Stoomketels te Eygelshoven, door F. van Iterson w. i.

Het indrukken van paalkoppen in kespen, door M. E. H. Tjaden c. i.

De proefdraad als telefoondraad, door Dr. Ing. W. Lulofs M. Sc.

Over Vogelvlucht en Vliegmachines, door S. Snuijff c.i.

Helicoptère Kloos, door Alb. Kapteyn.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 43. Officieel gedeelte. — Bestuursverkiezing. — Ongev. Verz. Fatum. — Op nieuwe Banen. — Hoe werf ik nieuwe leden? — De Grief van het corps. Opzichters van den Waterstaat en 's Lands B. O. W. in Ned.-Indië (Slot). — Uit de Afdeelingen. — Prijsvraag voor een Kinderbewaarplaats. — Iets over Spiraalraderen (Vervolg). — Iets over trekspanningen in beton en mortels.

De Aannemer No. 43. Ned. Aannemersbond. Mededeelingen.

Kort Verslag van de vergadering van het hoofdbestuur van 20 October 1909.

De verzekeringsparagraaf van Prof. v. d. Kloes.

Uit Deventer.

Staatscommissie Werkeloosheid.

Afdeelingsverslagen. Groningen 19 October 1909. — Rotterdam 21 October 1909.

De Nederlandsche Kiel-Industrie No. 17. Zwavelhoudende steenkolen. — Het blauwdempen van pannen. — De verbetering van den ringoven. — Internationalisme op handelsgebied. — Moderne transportinrichtingen. — Proefstation voor bouwmaterialen.

Deutsche Bauhütte No. 43. Vom Dachziegel, door G. Benfey, met afbeeldingen.

Von der Untersagung des Gewerbebetriebs als Bauunternehmer und Bauleiter, door Dr. Hans Liesse.

Das Gasthaus auf dem Lande, bij een ontwerp van K. Rauh te Neu-Isenburg.

Ein Bankgebäude bij een ontwerp van P. Breukel te Keulen.

Neubauten in Bad Harzburg door K. Hahn met afbeeldingen.

Von der Formengebung beim innern Ausbau, bij schetsen van J. Hennings te Stuttgart, op losse plaat.

De Natuur. Uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in aflevering 10.

Wolkensoorten: C. L. de Veer. — De Kalihari en de wilde watermeloenen (Slot): Mimosa. — Ventilatie en verwarming: J. Corver. — Een nieuwe fotografiisch Stel-Objectief: Dr. R. G. Rijkens. — De Registreerende peilschaal: W. E. v. Wijk. — Het ontstaan van den Bouwgrond: Dr. A. J. C. Snijders. — Onze brandstoffen: D. Stavorinus. — Het Jongste Noord-Poolonderzoek: A. D. Hagedoorn. — Ingezonden: C. de Vos. — Korte Mededeelingen. — Eenvoudige Proeven. Het aantoonen der knoopen bij een geluidgevend wijnglas: Dr. A. J. C Snijders. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. De Veer

Klei No. 20. Het tweede October-nummer van dit blad opent met een artikel getiteld „de Vorming van Grondwater" door G. Leignes Bakhoven overgenomen uit het „Centraalblad". Dan volgt een artikel over het Paleis Farnese te Rome, waarvan de gegevens en illustraties ontleend zijn aan Henry Evers „de Architectuur in hare hoofdtijdperken". Hiermede is wel het belangrijkste genoemd van den inhoud, die verder gewijd is aan „het Uitbreidingsplan van Amsterdam en de Onteigening", aan „Jeugdige personen en de Ongevallenwet" en aan „Materialen en gereedschappen voor het aanleggen van wegen" en aan een uittreksel uit de Staatsbegrooting 1910 Hoofdstuk „Waterstaat". Dat men een vakblad voor Steenfabrikanten voor zich heeft is alleen uit het hoofd van het blad merkbaar. Het vroegere orgaan der vereeniging, dat op denzelfden voet wordt voortgezet geeft, al is de inhoud wellicht grootendeels aan Duitsche bronnen ontleend, in elk geval artikelen, die voor de industrie van meer direct belang zijn. Klei is wellicht een aangenamer Zondagslectuur, maar wij gelooven niet, dat de Nederlandsche baksteenfabrikanten, daaraan nu juist behoefte hebben.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

Men is voornemens het volgend voorjaar te Berlijn een internationale tentoonstelling van stedebouw te houden. In de eerste maanden van 1910 worden de inzendingen voor de prijsvraag „Groot Berlijn" verwacht. Deze prijsvraag werd eenige jaren geleden uitgeschreven door de Berlijnsche vereeniging van architecten om het vraagstuk van de toekomstige vergrooting van de hoofdstad tot een gelukkige oplossing te brengen. Geh. Baurat Otto Marck, die tot het uitschrijven van deze prijsvraag den stoot gaf, is tevens de vurige voorstander van het plan voor deze tentoonstelling dat ongetwijfeld overal met groote belangstelling ontvangen zal worden. Immers hij wil tegelijkertijd een tentoonstelling organiseeren waar men een overzicht zal krijgen van wat er tegenwoordig op het gebied van stedebouw gedaan kan worden. Men heeft hierbij het oog op talrijke Duitsche steden, op Weenen en op enkele Engelsche, Amerikaansche, Hollandsche en Skandinavische steden. Behalve van groote steden zullen er ook modellen en teekeningen zijn van voorsteden, villaparken, industrie-centra met arbeiderskoloniën enz. Daarbij komen nog voorstellingen van de wijze waarop men het verkeer kan regelen, statistische mededeelingen over hygiène en volkswelvaart en ten slotte proeven van monumentale kunst, in den vorm van fonteinen, bruggen etc. Het voornemen bestaat, ook publieke voordrachten aan de tentoonstelling te verbinden.

BINNENLAND.

AMSTERDAM. De opbouw van de kerk, vier winkels en andere lokaliteiten op het terrein aan de Kalverstraat en het Rokin, het terrein van de vroegere N. Z. kapel, is gegund voor f 288.980 aan de heeren Cerlijn en de Haan, te Amsterdam.

— De restauratie van de Nieuwe Kerk te Amsterdam, heeft ten volle de f 100.000 gevorderd, welke daarvoor door een belangstellende beschikbaar was gesteld, zoodat het nog onzeker is of in 1910 ook het hooger gelegen gedeelte der kerk zal worden hersteld. Men hoopt op een nieuwe gift.

Door de gemeente werd voor het verruimingswerk — (de straat is 16 meters breed geworden op haar nauwste punt, tegen vroeger 12 meters) — f 45.000 beschikbaar gesteld, welk bedrag echter niet verwerkt is, maar dienen moet als compensatie voor de huur, welke de Hervormde gemeente trok van de tegen de kerk aangebouwde huisjes.

De door de ontmanteling vrij gekomen hoeken, zullen worden beplant.

Of dit een fraai effect zal maken meenen wij, op grond van hetgeen wij elders zagen, te moeten betwijfelen. Zoo b.v. te Gouda, waar men aan de gerestaureerde zijde van de St. Janskerk tusschen de contreforten hekjes heeft geplaatst en daarin een soort van miniatuurtuintjes aangelegd, die tegen het groote monument al een heel kinderachtig effect maken. Hetzelfde vreezen wij van de overgeschoten hoekjes bij de Nieuwe kerk in het hart van Amsterdam.

Waarom maakt men niet tusschen de contreforten, gelijk oudtijds, de zoogenaamde „hobbetjes" of schuine afzaten, die verontreiniging der hoeken zoo goed als uitsluiten en op uitstekende wijze het regenwater van den voet der muren afhouden.

'S-GRAVENHAGE. Op de vraag van den heer Thomson inzake de gedeeltelijke demping van den Hofvijver, heeft de minister van financiën het volgende geantwoord:

Door het vanwege den Staat der Nederlanden aan de gemeente 's-Gravenhage beteekende exploit is vastgesteld, dat de Regeering niet wenscht prijs te geven het recht van den Staat op den Hofvijver,

Welke maatregelen der Regeering zullen dienstig voorkomen bijaldien op het recht van den Staat zou zijn inbreuk gemaakt, zal afhankelijk zijn niet alleen van de wijze, waarop daarbij zou zijn opgetreden, doch ook van de omstandigheden, waaronder zulks zoude geschied zijn. Het is derhalve niet mogelijk reeds thans die maatregelen aan te geven.

— De heer W. C. van der Laan heeft in een adres aan den gemeenteraad van den Haag gevraagd, om een beslissing te nemen inzake de hem toebehoorende terreinen aan de Parkstraat, waarvoor hij vergunning vroeg tot bebouwing, teneinde er een schouwburggebouw en concertzaal te stichten.

Adressant deelt thans mede, reeds op 20 Juli aan B. en te hebben medegedeeld, dat de plannen voor een concertzaal niet zullen worden verwezenlijkt. In de geopperde bezwaren heeft adressant berust en thans wordt door belanghebbenden op afdoening der onderhandelingen over het schouwburgterrein aangedrongen, aldus zegt adressant.

— Naar aanleiding van de indertijd door den gemeenteraad aangenomen motie-Van der Kemp, waarin — wegens het bezwaar der vereeniging het Haagsche Volks- en Schoolbad om het aan de Nieuwe Haven te stichten schoolbad te exploiteeren, tenzij het tevens als volksbad werd ingericht — het besluit werd neergelegd, het schoolbad in eigen exploitatie te nemen, hebben B. en W. thans een voorstel ingediend, voor den bouw van een schoolbad op de vroeger daarvoor reeds aangegeven plaats aan de Nieuwe Haven.

Het zal bevatten op den beganen grond 40 kleine cellen voor schoolkinderen (zonder ontkleedruimte bij elke cel, doch met twee gezamelijke ontkleedkamers), kantoorlokaal, stook- en bergplaatsen, privaten en waterplaatsen enz. en op de verdieping een woning voor den badmeester en zijn echtgenoote.

De kosten worden globaal berekend op f 32.000.

GORINCHEM. Het onlangs door enkele Gorkumsche kunstvrienden gekochte huis, met de bedoeling er een museum te stichten, behoort zeker tot de schoonste uit vroegeren tijd. Het is gebouwd in 1566 en rijk met beeldhouwwerk versierd. Boven de eerste étage is een gebeeldhouwde fries aangebracht, met kleine ruiterfiguurtjes. De fraaie gevelsteen vertoont den stal te Bethlehem. Verder vindt men er Bacchus in slapende houding op voorgesteld; bovenaan een Christuskop. Daarbij dierenkoppen, gebeeldhouwde neushoorns, die als hoeksteenen dienst doen.

Vinden de Gorkumsche kunstvrienden steun genoeg bij burgerij en autoriteiten, dan zal veel wat op Oud-Gorkum betrekking heeft, in dit fraaie 16e-eeuwsche huis eene waardige plaats zal vinden.

GRONINGEN. De uitkomsten van de boringen en het onderzoek naar de prise d'eau der nieuwe gemeente-waterleiding te Groningen zijn alleszins gunstig. De door den directeur uitgewerkte plannen kunnen spoedig voor behandeling in den Raad verwacht worden.

Aan den Kraneweg zal nu een reusachtige watertoren verrijzen.

HAARLEM. Ten Stadhuize zijn thans plannen ingediend voor een overdekte bad- en zweminrichting, te stichten op den voor bouwterrein bestemden gemeentegrond aan de Raaks.

ROERMOND. De Raad dezer gemeente heeft overeenkomstig het voorstel van Burg en Weth., besloten f 50.000 in preferente obligaties beschikbaar te stellen voor de kosten van aanleg van den tramweg Roermond—Kessenich.

ZUTPHEN. Door den Gemeenteraad van Zutphen werd enkele jaren geleden een wedstrijd uitgeschreven voor den mooisten gevel die gebouwd zou worden langs den nieuwaangelegden Jacob Damsingel. De beoordeeling werd opgedragen aan een jury, bestaande uit de heeren A. Salm G.Bzn., architect te Amsterdam, J. Limburg, bouwkundig ingenieur te 's-Gravenhage, en J. Verheul, architect te Rotterdam. De uitgeloofde prijs was f 1000.

Het rapport der jury is niet zeer vleiend voor de Zutphensche bouwers.

Bij het beschouwen der teekeningen reeds werd zij teleurgesteld, maar misschien mochten hier niet zulke hooge eischen gesteld worden als elders, en daarom bekeek de commissie eerst de stad en haar bouwwerken, ten einde het gehalte van deze laatste te kunnen beoordeelen.

Zij rapporteert:

„In het algemeen viel voortdurend op te merken, dat, waar de deskundige hand ontbroken heeft, van goede verhoudingen geen sprake is, wel daarentegen van een streven om kleurige en slechte versierselen aan te brengen, zoodat deze nieuwe bouwsels niet alleen geen aanwinst voor een stad als Zutphen zijn, waar onze voorvaderen op gebied van architectuur zulke belangrijke en kostelijke fragmenten van kunst hebben achtergelaten, doch deze en de omgeving beslist ontsieren. Enkele zeer eenvoudige woningen maken daarop een uitzondering.

De gebouwen aan den Jacob Damsingel, waarvan de eigenaren de pretentie hebben naar den uitgeloofden prijs mede te dingen, nader ter plaatse beschouwende, bleef de commissie bij haar eerste gevormd oordeel, dat geen der gevels, die zich in geen enkel opzicht gunstig onderscheiden van wat zij op haar wandeling had waargenomen, waardig is om voor eenige bijzondere onderscheiding in aanmerking te komen.

Volgt betuiging van leedwezen, dat, waar de gemeente zoo royaal was in het uitloven van een prijs, de eigenaren er niet aan gedacht schijnen te hebben, om het ontwerpen daarvan aan bekwame handen toe te vertrouwen. De jury hoopt intusschen, dat het gemeentebestuur zich door dit weinig bevredigend resultaat niet zal laten afschrikken om op den ingeslagen weg voort te gaan.

VELSEN. Het merkwaardige kerkgebouw der hervormde gemeente te Velsen zal, mede door den steun van het Rijk, worden hersteld, Reeds eerder is de toren, nadat de (door den bliksem gehavende) spits was verwijderd, in goeden staat gebracht.

De Velser kerk is een der oudste bedehuizen van Kennemerland. Door den moedwil der Spaansche soldaten is het koor in 1573 van zijn balken beroofd. Nadien is dit ingestort.

Op een teekening der kerk van het jaar 1729 kan men de overgebleven brokken muur aan den achtergevel nog zien.

WIERINGEN. De burgemeester der gemeente Wieringen, de heer Cavaljé, heeft een oude Wieringer kamer ingericht, welke — naar men ons mededeelt — uitmunt door nauwkeurige afwerking en een bezoek overwaard moet zijn.

Behalve oude Wieringer stukken, zijn daar ook eenige voorwerpen van geschiedkundige waarde ondergebracht, alles te zamen een aardig geheel vormende, hetgeen door de gemeente zeer gewaardeerd wordt.

Personalia.

— Tot hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat van Noord-Holland werd door de Provincialen Staten benoemd Jhr. C. J. A. Reigersman, oud-officier der Genie, thans ingenieur bij dien Provincialen Waterstaat.

De heer W. H Tromp w. i., is benoemd tot ingenieur bij de Nederlandsch Indische Stoomtram-Maatschappij te Batavia.

— Tot onderdirecteur van de ambachtsschool te Rotterdam is benoemd de heer A. J. Caspers, leeraar in het machineteekenen te Alkmaar.

— De benoeming van den heer Jes, te Brielle, tot directeur van de ambachtsschool te Veendam, is door den Minister van Binnenlandsche Zaken goedgekeurd.

— Tot directeur-boekhouder de gemeentelijke gasfabriek te Schagen (N.-H.) is benoemd de heer G. J. van der Marten, te Leiden.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar a. d. Ambachtsschool, enz. te Alkmaar, zie adv. in dit no. (1)

— Chef-Teekenaar, zeer bekwaam bouwkundigen. Brieven onder R. 98 Advert. Bureau Rouma & Co. Amsterdam. (1)

— Teekenaar, op Technisch Bureau in den Haag. Brieven No. 53818 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Scheepsteekenaar, op groote Scheepswerf, eerste kracht. Brieven onder No. 53818 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Electrotechnisch Ingenieur voor installatie, inspecties en meetkamer. Offerten onder No. 53808 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (1)

— Teekenaars. Voor eene Fabriek van Metaalbewerking. Sollicitatiën ond. No. 743. Centr. Adv.-Bur. Max. R. Nunes, Amsterdam. (1)

— Uitvoerder voor Grond en kunstwerken, Br. onder no. 40090 aan het bureau van hel Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Ingenieur of Deskundige als Inspecteur voor Industrieele- en andere risico's en een Assurantiekantoor. Aanvangssalaris f 1800.—, benevens van reis- en verblijfkosten-Kennis van Engelsch, Fransch & Duitsch aanbeveling. Br. letters S.L.S. Nijgh. & van Ditmar's Algemeen Advert.-Bur. Amsterdam. (2)

(Vervolg Vacante Betrekkingen zie Bijblad.)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

(Vervolg vacante betrekkingen.)

Leeraar in het smeden en bankwerken en vakteekenen aan de Ambachtsschool en Avond-Vakteekenschool te Hulst. Salaris f 950 's jaars, waarvan 5 pCt. voor pensioenfonds. Stukken vóór 10 November e. k. aan den Directeur H. G. Burgers. (2)

— Opzichter-Machinist, bij de Nederlandsche Tramwegmaatschappij, niet ouder dan 30 jaar, bezoldiging van f 1000.— tot f 1500.—. Aanbiedingen schriftelijk aan de Directie te Heerenveen. (2)

— Opzichter der genie in Indië. — In de eerste helft van Februari 1910 zal te 's-Gravenhage een vergelijkend examen worden gehouden voor Nederlanders, — ten minste 20 en ten hoogste 30 jaar oud — die geneigd zijn te worden aangesteld tot militair opzichter der genie 3e kl. bij het Ned.-Indisch leger, op de voorwaarden, vermeld in St.-Ct. No. 230.

Ter toelating tot het examen wende men zich vóór 15 Januari 1910 tot het Departement van Koloniën, bij gezegeld request, met duidelijke opgaaf van adres en onder overlegging van de stukken, aangeduid in hetzelfde nummer der St.-Ct. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iedereen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

34 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m.
16 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
20 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 125	„
11 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 100	„
7 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40—f 50	„
6 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 150	„
2 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	f 100—f 150	„
6 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 150	„
2 Werktuigk. Teek.	24—26 j.,	f 50—f 60	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j.,	f 30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j.,	f 60—f 150	„
2 Teek. IJzer-constr.	27—30 j.,	f 60—f 125	„
1 „ Kunstindustr. en decoratief.	—23 j.,	f —f 60	„
1 Ingen. beton ijzer-constr.	—30 j.,	f —f 150	„

BUREAU „DE OPMERKER".

Bekwaam Bouwk Opzichter-Teekenaar, prima referenties, zoekt plaatsing. Brieven onder letter D bureau van dit blad. (1)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 1 November.

Harderwijk, ten 11 ure. Door de arch. van Essen en van Zeggeren in hotel Baars: het bouwen van een dubbele villa aanw. gehouden bestek en teek. ter inzage in hotel Baars en verkrijgbaar bij aanbesteders.

DINSDAG 2 November.

Utrecht, ten 2 ure. Door de Maatsch. tot Expl. van Staatssp. aan het Centraal Bureau: de levering van bestek 235 12000 stalen hellingplaten, bestek 236 40 ton stalen tirefonds, 80 ton laschbouten en 150 ton haakbouten, bestek 237 150000 grenen dwarsliggers, bestek 238 6000 eiken of beuken dwarsliggers, bestek 239 wisselhout en brugdwarsliggers van eiken of beukenhout.

Nijmegen, ten 2.30 ure. Door het gem. best.: in 2 perc. en in massa: het leggen van a. ongeveer 570 M. riool van aarden buizen in de Verl. Hezelstraat, Nieuwe Markt en Spoorbrugstraat; b. ongev. 1240 M. riool van aarden buizen en ongev. 940 M. riool van cementbeton in de Waalkade, den Voerweg, den Hertogstraat, het Valkhof, den Lindenberg en den Ubbergschen weg met bijk. werken. Bestekken met teekeningen verkrijgbaar ter Gemeentesecretarie. Inlichtingen ten kantore van den Directeur van Gemeentewerken aan de Korenmarkt.

Delf ten 11.30 ure. Door het gem. bestuur: bestek no. 14: het leveren van 1438 M. trottoirbanden; bestek no. 15: het aanleggen en rioleeren van straten in den Wippolder, nabij de voormalige uitspanning De Prins, raming f 12.400a inl. tusschen 10 en 11 uur aan het bureu; gem. werken; bestekken te bekomen ten raadhuize

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	„ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„ 34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Hillegersberg, ten 12.30 ure. Door de arch. K. Buurman Az. in Het Wapen van Holland: het afbreken en weder opbouwen van een landbouws huur aan de woning L. I. Z. B. No. 3 te Bleiswijk. Bestek met teekening verkrijgbaar bij den Architect en ter inzage in het koffiehuis „de Rozenboom" te Bergschenhoek.

Leerdam, ten 12 ure. Door de heer A. van Leer in het Hotel Boerboom: het bouwen van een heerenhuis aan den Tiendweg; bestek en teek. ter inzage in bovengenoemd hotel; aanw. en inl. dagelijks van 12 - 1 uur ten huize van den besteder en door den gem arch. W. Carmiggelt.

WOENSDAG 3 November.

Arnhem, ten 11.30 ure, door het gem best.: bestek no. 7: het leveren van 1.500.000 stuks straatklinkers en 250.000 stuks trottoirklinkers. Inlichtingen: alle werkdagen, vóór de besteding van 10—12 uur aan het Bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; bestek met inschrijvingsbiljet ten Gemeentehuize. De biljetten moeten ingeleverd worden aan het Gem.-huis.

's-Gravezande, ten 2 ure, door het gem. bestuur; het sloopen van het spuithuis aan den Maasdijk en het bouwen van een nieuw spuithuis aan den Heenweg met bijbeh. werken in 1 perc.; bestek ter inzage ten raadhuize elken werkdag van 9—12 uur en te bekomen bij den

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

gem. arch. inl. op 3 Nov. ten raadhuize van 9—10 uur; aanw. 1 Nov. 9.30 ure.

Leeuwarden, ten 4 ure, ten gemeentehuize: de levering van 45 gegoten ijzeren straatkolken met roosters; bestekk. zijn te bekomen ter gem. secretarie.

Lichtenvoorde, ten 1 uur, door de Geldersche Westfaalsche Stoomtram Maatsch. ten kantore der Mij. bestek no. 8: het maken van een visitatielokaal met woning aan de Duitsche grens te Aalten. Bestek en teekening verkrijgbaar bij de ingenieurs J. van Hasselt en de Koning, van Berchenstraat 23 te Nijmegen, aanwijzing in hotel Vorderman te Aalten, 2 Nov. van 1 tot 2 uur.

Roermond, de architect, Fr. Dupont in het café van de Venne: der verbouwing van het pand Hamstraat no. 7, bestek en teek. te bekomen ten kantore van den arch. Venlosche Poort no. 7.

DONDERDAG 4 November.

Alkmaar, ten 1.30 ure, door het gem. bestuur: het uitbreiden en verbouwen van de meisjesschool; bestek en teek. te bekomen ter gem. secretarie; aanw. 30 October nam. 1.30 ure.

Bunschoten, door het gem. bestuur: het bouwen van 20 arbeiderswoningen met schuurtjes. Aanwijzing 1 Nov. Bestek en teekening verkrijgbaar ter Secretarie te Bunschoten of bij den architect A. Jurling te Nijkerk.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het gem. bestuur: het rioleeren van het gedeelte Pompstationsweg ten noorden van de baan van de Z. H. E. Spoorweg. Aanw., 1 Nov. te elf uren aan de Gemeentewerf aan het Groenewegje, alwaar de bestekk. en de teekeningen verkrijgbaar zijn.

Utrecht, ten 10 ure, door de Genie op het bureel van den besteder, bestek no. 173: het bouwen van een kazernement voor het reg. genietroepen te Utrecht (2e gedeelte) raming f 207.800; het bestek en het proces-verbaal ter lezing tusschen 10—12 en 2—4 ure in een der lokalen van het bureelgebouw voor den staf der genie op het terrein Damlust en verkrijgb. bij den besteder inl. door den besteder te zijnen bureele van 9—11 ure.

DINSDAG 9 November.

Utrecht, ten 2 ure, door de Maatsch. tot Expl. van Staatssp. aan het Centraalbureau in het Moreelse Park, bestek no. 1179: het verbeteren van de wachterswoningen no. 37, 35c, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 49a, 50a en 51 op de lijn Boxtel-Eindhoven en het maken van een steenen wachthuisje op het station Boxtel, be grooting f 12800.

Maarseveen, ten 11 ure in de Raadkamer bij W. Boot: het verbouwen van het stoomgemaal van het Waterschap „Bethme" met machine- en ketelmetselingen, machinistwoning, enz. Zie adv. in dit nummer.

Arnhem, ten 11.30, door de Regenten van het R. K. Gesticht „Insula Dei" in bovengenoemd Gesticht: a Het afbreken van het voormalige Huis van Bewaring; b Het opbouwen van verschillende gebouwen voor onderwijs, verpleging van oude mannen en opleiding van jongens. Het bestek met teekeningen te verkrijgen bij de Uitgevers Van Mastrigt & Verhoeven en ter inzage in het Rijn-Hotel. Inlichtingen bij den Architect A. Bernsen, Ketelstraat 37, Arnhem.

WOENSDAG 10 November.

's-Gravenhage, ten 11 ure. Door het dep. van waterstaat aan het departem.: het maken van een magazijn, aan den linkeroever van den IJssel, beneden Kampen, raming f 1050; het bestek no. 212 ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de Gebr. van Cleef Den Haag; inl. bij den hoofdingen.-dir. van den rijkswaterstaat te 's-Gravenhage, van Speijkstraat no. 50, bij den ingen. van het 3e rivierarrondissem. te Zutphen en bij den opz. te Kampen het procesverbaal op 3 Nov. ter teek. bij den opzichter J. Kooreman te Kampen.

Uitslag van Aanbestedingen.

Utrecht, 26 October, door de Maatsch. tot Expl. der Staatsspoorwegen, bestek no. 1197: Het maken van de grondwerken en spoorwerken, van eene voetbrug, eene poort en eenige bijkomende werken ter uitbreiding van het station Heerlen. Begrooting f 212.000.—. C. Wegerif, Apeldoorn, f 239.420; C. ter Horst Zwolle, f 238.300; H. J. te Siepe Winterswijk, f 234.276; fa. P. en W. Bijker Zwolle, f 228.000; Gebrs. de Vries Wolvega, f 220.700; P. C. Stuij en P. J. Koedijk Utrecht en Heerlen, f 215.000; A. Geldens Nijmegen, f 199.900.; J. Meulenberg Heerlen, f 216.000.

Antiquariaat van „de Opmerker"

Badon Ghijben en H. Strootman. **Beginselen der Steikunst.** Breda. Broese & Co. 1873 . . . . . f 0.65

Dr. W. Bode. **Geschichte der Deutschen Plastik.** Elegant geb., vroeger f 15.— . . . . . f 3.60

Tijdschrift v/h. Koninkl. Instituut v. Ingenieurs.

Verhandelingen: 1855—'77 22 deelen met platen 4o 1855—'75 in 12 h. led. bdn. '75—'77 in afleveringen.

Notulen: 1848—'50, '55—'56, '57—'68, '69—'77, 22 deelen met platen 1848—'68, 8o, '69—'77, 4o. in 3 h. led. bdn.

Register 1847—'74 3 stkn.

Uittreksels uit vreemde tijdschriften 1855—'68 13 dln. m. pln. 4o in 7 h. led. bdn.

Te zamen . . . . . f 12.—

Spaniën. 50 platen in lichtdruk van monumenten in Spanje.

Alcantara, Avila, Burgos, Cordova, Estella, Granada, Leon, Madrid, Merida, Murcia, Oviedo, Palencia, Salamanca, Santander, Segovia, Sevilla, Valencia . . . . . f 9.—

F. C. D. Bauer. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75

Beide werken te zamen „ 1.25

J. Claudel. **Formules, Tables et Renseignements pratiques,** Aide-mémoire des Ingénieurs, des Architectes, etc. Paris 1857.

(Dit beroemde vademecum van 978 bladzijden tekst met 91 figuren en 3 uitslaande platen, bevat ofschoon oud, tal van gegevens formules en tabellen, die tot heden hun waarde hebben behouden.)

Gebonden met lederen rug f 2.—

J. Bouwman. **Bedijking, Opkomst en Bloei van de Beemster** met Portret en kaarten, in 4 afleveringen. Purmerend. 1856. Exemplaar op zwaar papier. (Belangrijk voor de kennis van den waterstaatkundigen toestand van Noord-Holland) . . . . . f 1.50

J. B. Peeters. **De vervaardiging van Kunstvuurwerken** ter opluistering van openbare en bijzondere feesten. Gouda G. B. van Goor 1867. Met 3 uitslaande platen . . . . . f 1.—

E. H. Hartman. **Bouwkunde.** 5 deeltjes in één band Amsterdam 1858-59, bevattende:

Algemeene beschouwing over de Bouwkunde,
Timmeren,
Fondeeringwerken, Metselen
Bedekking van gebouwen, Plafonds, Stucadoren, Schilderen, Behangen.
f 1.15

Mr. C. Vosmaer. **De kunst in het Daaglijksch Leven,** naar het Engelsch van Lewis Foreman Day. 's-Gravenhage 1884 (f 1.90) . . . . . f 0.90

44ste Jaargang. ZATERDAG 6 NOVEMBER 1909. No. 45.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „De Opmerker", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, uitsluitend bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Automobiel-Garages.

Vervolg van bladz. 332.

Wellicht de grootste inrichting van geheel Duitschland is het Garage-gebouw van de „Kraftfahrzeug-Aktien-Gesellschaft" te Charlottenburg, gebouwd door den architect Goltsch. Deze maatschappij bezit een groot terrein uitkomend aan de Fritschestrasse en aan de Bismarckstrasse aldaar. Dit terrein is aan deze straten met woonhuizen bebouwd, welke bebouwing in Fig. 7 door arceering is aangeduid. Het eigenlijk Garage-gebouw is geheel ingebouwd en bestaat uit een Souterrain waarboven 5 verdiepingen. De hoofdtoegang is aan de Fritschestrasse door een met drie rijbanen voorzienen doorrid, over een voorplein. De beide buitenste banen dienen als in- en uitrid naar en van het binnenplein, terwijl de middelste baan als helling aangelegd is en toegang geeft tot het souterrain. Deze helling mag alleen als inrid gebruikt worden.

Als uitrid van de souterrainruimte is een tweede helling aangelegd, waarvoor een scheve uithoek van het terrein benut is. Deze helling is door muren van gewapend beton van de aangrenzende terreinen gescheiden. De helling stijgt in haar eerste rechte gedeelte in verhouding van 1 : 10 gaat dan over in een bocht, zonder klimming, waarvan de straal gemiddeld 8 M. bedraagt om vervolgens over te gaan in een tweede helling eveneens van 1 : 10, waarmede het Noordelijke plein bereikt wordt. De breedte van de rijbaan bedraagt in de rechte gedeelten 3 M. en in de bocht 6 M. Aan beide zijden zijn verhoogde trottoirs, om voetgangers het uitwijken mogelijk te maken. Van het Noordelijk plein kunnen de wagens door een doorrid op het Binnenplein komen en vandaar op de straat.

Voorloopig zijn alleen de souterrain- en de begane grond verdieping voor automobielstanden ingericht, zooals uit de figuren 7 en 8 te zien is, doch hier kan, aangezien verscheidene ruimten groot genoeg zijn voor 2 of 4 wagens reeds een 170-tal geborgen worden.

De enkele standen zijn door brandvrije wanden van elkander gescheiden en van de gangen door inschuifbare hekken afgescheiden. Voor zoover de standen op den beganen grond direct aan een der pleinen uitkomen zijn zij voorzien van houten glasdeuren met bovenlichten. Bij dag worden de standen daardoor voldoende verlicht, ook al zijn de deuren gesloten, en bovendien is het opzicht hebbend personeel daardoor ten allen tijde in staat in de garageruimten te zien.

Elke stand heeft een breedte van 3 M. bij een lengte van 6 M. Om ruimte te sparen is voor pijlers een ruim gebruik gemaakt van omkleede ijzeren

zuilen, alle vloeren zijn in gewapend beton uitgevoerd, met balken van hetzelfde materiaal.

In elken automobielstand bevindt zich een kleine werkbank en een kast benevens eenige planken en pennen voor het ophangen van gummibanden. Uitsluitend electrische verlichting is overal voorhanden. Voor de luchtverversching heeft elke ruimte een opening die in verbinding staat met een der vele afvoerkanalen, welke allen boven het dak uitgebracht zijn. Zoodra de behoefte zich doet gevoelen kunnen de verdere verdiepingen ook gemakkelijk tot berging voor automobielen ingericht worden; daarvoor is dan alleen noodig, dat tusschen de pijlers en muren de vereischte scheidingswanden alsmede afsluithekken worden aangebracht. De verbinding van het Binnenplein met alle verdiepingen wordt gevormd door 2 liften, die nevens de eveneens door alle verdiepingen gaande trappen zijn aangelegd. De gangen tusschen de standen zijn zoo breed gemaakt, dat alle wagens direct, of met slechts een rangeerbeweging kunnen uitrijden, zoodat van smeermiddelen en poetsmateriaal. Voor de contrôle is de inrichting zoo gemaakt, dat de aanvoer van materialen steeds aan eene zijde en de aflevering steeds aan de andere zijde geschiedt.

De andere helft der tweede verdieping wordt door de montage- en reparatiewerkplaats ingenomen, welke laatste op alle voorkomende herstellingen ingericht is. Hier bevinden zich aan de zoldering twee transmissie-assen, die elk door een electromotor gedreven worden en de verschillende hulpwerktuigen in beweging brengen. In deze werkplaats bevindt zich tevens de laadinrichting voor de electrische ontstekingsapparaten.

Op de derde verdieping is een wagenmakerij en een zadelmakerij ingericht, zoodat met deze werkplaatsen de gelegenheid is verkregen alle voorkomende reparaties in hetzelfde gebouw te bewerkstelligen. De dakverdieping die boven de vijfde verdieping gelegen is en door bovenlicht verlicht wordt, heeft een practische bestemming gevonden als etalagelokaal voor den verkoop van automobielen.

Fig. 7. Garage van de „Kraft-Fahrzeug-Aktien-Gesellschaft" te Charlottenburg.

Plan Beganegrond.

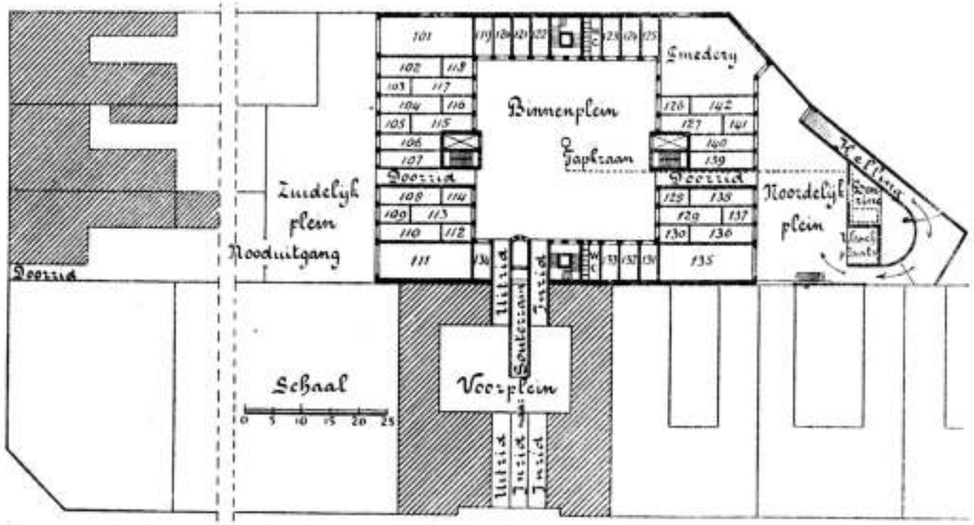

het maken van traversen kon worden afgezien, bovendien kunnen in de hoofdgangen (zie Fig. 8, I, II, III, IV, V) twee wagens elkander zonder bezwaar passeeren.

De tweede verdieping *) van het gebouw bestaat uit twee groote ruimten, door de twee trappenhuizen aan de lange zijden van het gebouw van elkander gescheiden en zonder verdere verdeeling. Een dezer ruimten is tot magazijn ingericht. Hier worden behalve de gewone bouten, stiften, enz. ook alle overige vervangingsstukken, die voor verschillende automobiel-typen als normaal te beschouwen zijn, in voorraad gehouden. Bovendien bevindt zich hier ook het magazijn van gummibanden, luchtbanden, slangen, ontstekingsapparaten, alsmede

*) Met tweede verdieping is hier bedoeld de verdieping gelegen boven de begane grond verdieping, die hier als eerste verdieping beschouwd wordt, eenigszins in afwijking van de in ons land in den regel gebezigde aanduiding.

Voor het schoonmaken der wagens zijn op de verschillende binnenplaatsen in voldoende mate waschgelegenheden gemaakt, zoodat deze werkzaamheden buiten de eigenlijke standen kunnen plaats hebben. Van het aanleggen van werkkuilen in de afzonderlijke standen werd afgezien daar voor kleine reparaties enkele ruimten op den beganen grond werden ingericht en voor groote reparaties de wagens naar de groote werkplaats worden gebracht.

Bij een zoo groote inrichting en een zoo groot bedrijf moest ook voor een voldoende gelegenheid voor bewaring van benzine gezorgd worden en dit is geschied op een wijze, waarbij volkomen aan de politievoorschriften voldaan is en evenzeer aan de eischen van het gemak in het gebruik. De inrichting hiervoor is gemaakt door de reeds genoemde firma Martini & Hüneke te Hannover.

Naast het Noordelijke plein is een, daarvan door een muur met ijzeren schuifdeuren gescheiden, open

plaats, waar zich de vulinrichting van het reservoir bevindt. De tankwagens, waarin de benzine wordt aangevoerd, kunnen onmiddellijk aan deze vulinrichting worden aangesloten. Het reservoir zelf is een geslagen ijzeren ketel van 15000 Liter inhoud en ligt in een op deze plaats gemaakten kelder van gewapend beton met looden platen bekleed en bedekt met een laag grond ter hoogte van 2.1 M. Naast de vulplaats is een bergplaats voor de koolzuurflesschen. De benzine wordt door koolzuurdruk geperst, door een leiding, naar de tapplaats ongeveer in het middelpunt van het Binnenplein. Daar staat een soort van kiosk waarvan het middengedeelte benut is als ventilatie-schoorsteen voor de souterrainruimte, daaromheen zijn vier tapkranen met meetapparaten geplaatst, die het mogelijk maken de hoeveelheid afgetapte benzine zoo nauwkeurig mogelijk te controleeren.

De centrale verwarmingsinrichting is in het souterrain aangelegd geheel afgescheiden van de garage-ruimte; de schakelkamer voor de electrische installatie ligt tusschen den in- en uitrid van het voorplein naar het binnenplein, boven de helling naar het souterrain; daar ter plaatse houdt zich ook de beambte op, die belast is het in- en uitrijden der automobielen te controleeren.

Het bezit van de aangrenzende terreinen stelde de maatschappij in staat van het zuidelijke plein naar de zijstraat een nooduitgang te maken, door middel van een doorrid onder een der daar gebouwde huizen.

Veel kleiner afmetingen dan de hier beschreven reuzeninrichting, maar een zeer eigenaardige distributie vertoont een Fransche garage, waarvan onlangs een beschrijving voorkwam in het bekende tijdschrift „La Construction Moderne", namelijk de door den architect Auverny gebouwde garage Manchon & Durand te Rouaan. Hierbij moest in verband met de eischen van het bedrijf en met de situatie rekening gehouden worden met de volgende voorwaarden.

Veel ruimte voor de zoogenaamde vrije garage voor doortrekkende wagens, een vrij groot getal standen voor verhuring per jaar, en eindelijk een werkplaats groot genoeg om gemakkelijk een twaalftal wagens tegelijk in reparatie te hebben.

De vreemde vorm van het terrein maakte het voldoen aan deze verschillende voorwaarden nog al moeilijk, temeer daar het ten opzichte der omringende straten zoo gelegen is, dat de hoofdingang alleen aan den afgeschuinden hoek kon komen. Bovendien ligt het terrein zeer dicht bij de Seine en is dientengevolge de grondwaterstand slechts 2 M. beneden het terrein en somtijds nog minder, om welke reden men moest afzien van het maken van een compleet souterrain, wat niet anders dan met groote kosten had kunnen geschieden. De architect heeft echter met veel talent de moeilijkheden van den vorm van het terrein weten te overwinnen.

Op den beganen grond (Fig. 9) heeft hij de vrije garage ingericht met een loge voor den portier en een benzine-bergplaats onder de groote trap. Er zijn hier een vijftal afsluitbare standen voor automobielen van de hoofdruimte afgescheiden.

Zooals uit Fig. 10 te zien is gaat de groote hal door twee verdiepingen heen en is de 1ste etage eigenlijk een soort van insteekverdieping, waarin het bureau der directie, een groot magazijn van automobielbenoodigdheden een groot tochtvrij en donker lokaal voor bewaring van gummibanden zijn ingericht en voorts de noodige ruimte voor in- en uitpakken en expeditie, een galerij en de noodige gemakken.

Fig. 8. Plan Souterrain.

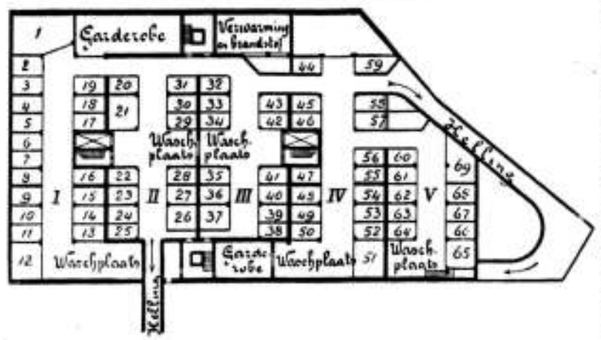

De tweede étage is geheel ingericht voor het verhuren van standen. De indeeling is ongeveer als die van de derde (Fig. 11) het achtergedeelte is door de waschplaats en de lift in beslag genomen en de hoofdruimte door een breede middengang, waarop ter weerszijden te zamen 18 afsluitbare standen uitkomen. Deze standen hebben geen werkkuilen. Deze vindt men alleen op de derde étage in de standen die in de groote werkplaats uitkomen. De kuilen zijn gemaakt in den betonvloer die tevens het plafond vormt van de tweede ver-

Fig. 9.

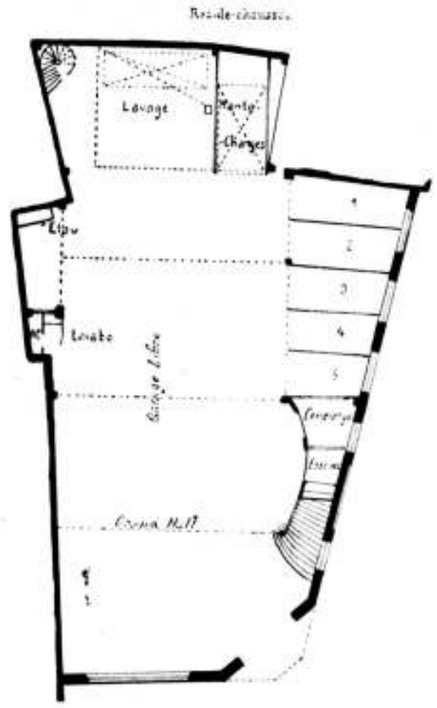

dieping, zij vertoonen zich daar als doorhangende bakken, wat geen bijzonder fraai effect maakt.

Het geheele gebouw is gedekt met een houtcementdak. Voor de fundeering waren palen van 14 M. lengte noodig. De pijlers, de vloeren en de groote trap zijn in gewapend beton uitgevoerd. De vloeren zijn berekend op toevallige belasting van 400 K.G. per M², voor de werkplaats ter plaatse waar de hulpmachines staan op 500 K.G. Bij de groote

GARAGE MANCHON & DURAND TE ROUAAN.

Fig. 10.

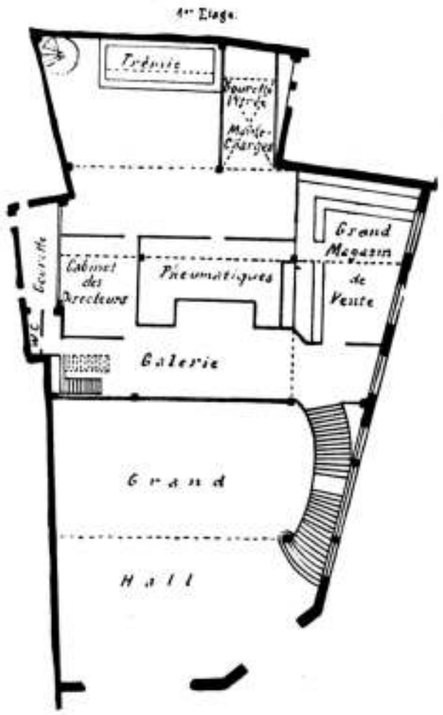

overspanningen tot 14 M. bleek deze constructie verreweg de meest economische, terwijl zij bovendien brandvrij is. Ofschoon overigens ook zoo min mogelijk hout in de constructie van het gebouw gebruikt is zijn voor de veiligheid geen bijzondere maatregelen getroffen. Voor de ventilatie geven de vele groote ramen ruimschoots gelegenheid, maar voor de bewaring der benzine is alleen een gemetselde kluis onder de trap aangebracht. De vernuftige inrichtingen voor onontplofbare bewaring kent men in Frankrijk nog evenmin als in Engeland.

De verlichting van het gebouw is electrisch in de groote hal door middel van booglampen.

Van een centrale verwarmingsinrichting is in de afbeeldingen niets te bespeuren. Hoe dus dit gebouw des winters verwarmd zal worden is ons onbekend. Met het oog op brandgevaar komt het ons ook bedenkelijk voor, dat alleen de wenteltrap in het achterste gedeelte van het gebouw van

Fig. 11.

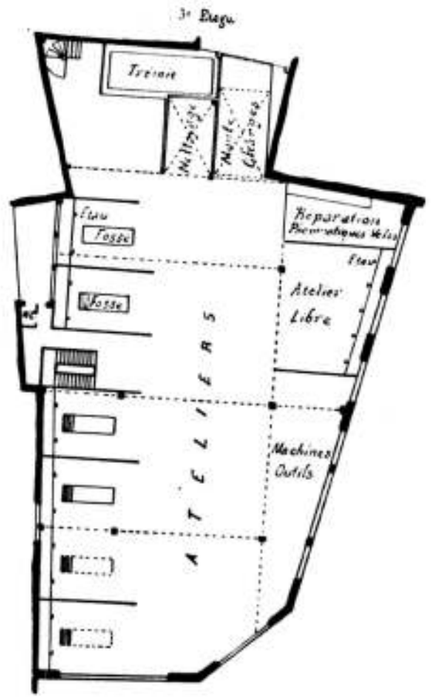

ijzer is, de bordestrap in het midden is van hout.

Als een voorbeeld van in alle opzichten doelmatige inrichting kan dan ook deze Fransche garage niet aangemerkt worden, in dit opzicht zouden er om aan de eischen van veiligheid, zooals men die in Duitschland opvat, te voldoen nog wel enkele verbeteringen in aangebracht moeten worden.

(Wordt vervolgd.)

Algemeene regelen voor nationale Bouwkundige Prijsvragen.

De Commissie van „Architectura et Amicitia", bestaande uit de heeren W. Kromhout Cz., J. H. W. Leliman en Paul J. de Jongh, welke het ontwerp der Algemeene regelen voor nationale Bouwkundige Prijsvragen, dat in ons vorig nummer werd opgenomen, vervaardigde, deed een zeer verdienstelijk werk.

Wanneer wij enkele veranderingen, die naar wij meenen, verbeteringen zouden zijn, in overweging geven, dan doen wij dit geenszins, om op het door deze heeren geleverde af te dingen, doch alleen omdat het onderwerp ons van zóó groot belang toeschijnt, dat bespreking van enkele onderdeelen wenschelijk is.

In de eerste plaats hebben de Algemeene Bepalingen onze aandacht gevraagd. In artikel 1 worden de prijsvragen onderscheiden in twee soorten, namelijk met algemeene mededinging of met besloten mededinging op uitnoodiging. Hieruit valt af te leiden, dat het zoogenaamde „gemengde" stelsel, gelijk dit bij de prijsvraag voor het Vredespaleis is toegepast en waar naast de mededinging op uitnoodiging ook de algemeene mededinging een plaats krijgt, voortaan verboden zal zijn. Wij zouden

het ondertusschen wenschelijk achten, dat dit in artikel 1 uitdrukkelijk werd gezegd, om alle misverstand voor de toekomst onmogelijk te maken.

Artikel 3 der bepalingen zegt, dat de permanente prijsvraag-commissie zal bestaan uit drie architecten, benoemd door de gezamenlijke besturen van de bouwkundige corporaties, die zich voor de regelen omtrent prijsvragen verbonden hebben. Het komt ons voor, dat men aan iedere corporatie moet overlaten, of het bestuur dan wel de leden de benoeming voor de permanente commissie zullen doen.

Volgens het ontwerp zal de permanente commissie adviseeren omtrent het al of niet wenschelijke van mededinging in een uitgeschreven prijsvraag. Dit is wel wat heel zacht gezegd. Ons komt het voor, dat iedere nationale prijsvraag, die zonder medewerking der permanente commissie is uitgeschreven, reeds daardoor alleen veroordeeld moet worden geacht. Maar vindt men dit te kras, dan zou toch in ieder geval dienen te worden voorgeschreven, dat de commissie haar advies openbaar heeft te maken.

Is het gewenscht, dat de leden der permanente commissie zitting nemen in een jury? Wij meenen, dat die vraag ontkennend moet worden beantwoord. Immers aan het zitting hebben in een jury zijn stoffelijke voordeelen verbonden, die er de leden der commissie toe zou kunnen verlokken, steeds zelf als juryleden op te treden. Zoo zou er een zeer ongewenscht monopolie worden geschapen, vooral indien de commissie inderdaad permanent wordt, zoodat haar leden tot aan hun dood zitting blijven houden.

Dit laatste is zeker niet goed. Daarom ware het wellicht aanbevelenswaard, te bepalen, dat de commissie het door haar te maken huishoudelijk reglement aan de goedkeuring der aangesloten corporaties heeft te onderwerpen, dat geen lid langer dan bijvoorbeeld drie jaar zitting kan hebben en na afloop van dien termijn niet aanstonds herkiesbaar is.

Artikel 5 zegt, dat een jury benoemd wordt door den prijsvraaguitschrijver, bij voorkeur in overleg met de permanente commissie. Hier zouden wij de rollen willen omkeeren en aan de commissie de benoeming laten, na gepleegd overleg met den prijsvraaguitschrijver. Dan kon meteen het vage „bij voorkeur" wegvallen. Men zou dan aan den prijsvraaguitschrijver, zoo hij dit verlangt, een raadgevende stem bij de beoordeeling kunnen geven.

Wat onder een „gemengde" jury moet worden verstaan, dient in Artikel 5 omschreven. Misschien ware het goed, te zeggen: „wanneer anderen dan architecten in bijzondere gevallen als leden der jury worden gewenscht, dan zullen in elk geval de architecten daarin de meerderheid vormen".

In Artikel 6 wordt bepaald, dat „de jury het recht heeft voor rekening van den prijsvraaguitschrijver zich hulpkrachten te assumeeren". Dit is uitstekend. Maar zou het toch niet raadzaam zijn, een zachteren vorm te kiezen? Bijvoorbeeld door te bepalen: „de jury kan, in overleg met en voor rekening van den prijsvraaguitschrijver, zich hulpkrachten assumeeren".

Tot bedenking geeft Artikel 8 aanleiding, dat, in zijn tweede gedeelte, zegt: „Alleen wanneer de jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking kan komen, kan zij de voor prijzen beschikbaar gestelde som geheel of ten deele onder de beste ontwerpen verdeelen, of, bij te gering gehalte, geheel inhouden." Men stelle zich den prijsvraaguitschrijver voor, die geen enkel bekroond ontwerp ontvangt, en die al zijn geld door de jury onder de beste ontwerpen ziet verdeelen! Dit tweede gedeelte van Artikel 8 zal moeten vervallen, daar het wel bij studie-prijsvragen, doch niet bij wezenlijke prijsvragen, op zijn plaats is.

Prijzenswaardig is de poging, die in Artikel 9 gedaan wordt, om de jury te bewegen „gedetailleerde beschouwingen" te leveren. Maar als zij dat niet wil doen — juryleden houden van kortheid — kan men haar toch geen straf opleggen. Dus zal de poging wel niet veel helpen.

Als plotseling een jurylid verhinderd wordt, op te treden, dan kan, volgens Artikel 9, „een plaatsvervangend lid door den prijsvraaguitschrijver worden benoemd in overleg met de jury". Daar hieruit zou volgen, dat de jury zich zelf aanvullen kan, ware het, om dit te voorkomen, goed, de benoeming in zulk een geval aan de permanente commissie over te laten.

Artikel 10 zegt, dat het programma door den prijsvraaguitschrijver in overleg met de jury moet worden vastgesteld. Wij zouden, om dezelfde redenen als wij boven aanvoerden, ook hier de rollen willen omkeeren, en de jury het werk laten doen in overleg met den prijsvraaguitschrijver.

Dat „facultatieve wenschen" in een programma zooveel mogelijk vermeden dienen te worden zal ieder erkennen. Doch wat baat zulk een wensch naar het verbod? Men kan hem gerust achterwege laten, als het programma slechts volgens het voorschrift van Artikel 11 „nauwkeurig de gestelde voorwaarden omschrijft."

In artikel 13 wordt een zeer belangrijk punt aangeroerd, namelijk het vraagstuk der kosten, welke aan de uitvoering van een prijsvraag-ontwerp verbonden zijn. Het ontwerp der commissie onderscheidt twee gevallen, namelijk 1e „waar aan het aanhouden eener bepaalde bouwsom beslissende beteekenis gehecht wordt", en 2e „waar die bouwsom als een niet vaststaande grens is bedoeld, maar slechts als een aanduiding moet worden beschouwd".

Wij gelooven, dat niet iedereen hiermede vrede zal hebben. Een „niet vaststaande grens" is geen grens, ja zelfs geen aanduiding. Wie een prijsvraag uitschrijft voor een bouwwerk, heeft daarvoor een zeker bedrag uitgetrokken en verlangt uitteraard, dat dit zal aangehouden worden. Het tweede geval opent de deur voor misbruiken, wier nadeelige gevolgen — bijvoorbeeld bij het Vredespaleis — zich sterk hebben doen gevoelen. Wij raden dan ook aan, van het tweede geval in de regelen geen melding te maken.

Daar artikel 15 den inzenders „op straffe van uitsluiting verbiedt, op een of andere wijze hun anonimiteit vóór de uitspraak van de jury te verbreken", zal men geen „gezegelde" doch „behoorlijk gesloten" couverts moeten verlangen. Immers door zijn zegel maakt ieder inzender zich kenbaar.

Hoe groot moet het totaal bedrag der uit te loven prijzen minstens zijn? Artikel 16 zegt: „minstens gelijk aan éénmaal het honorarium, dat, bij opdracht aan een architect, voor den geleverden arbeid zou verschuldigd zijn." Wordt er dus één prijs uitgeloofd, dan is het bedrag voldoende. Doch worden er, gelijk meestal, drie prijzen uitgeloofd, wier verhouding is 3, 2, 1, dan kan de eerste prijs-

winner slechts ½ van het hem toekomende krijgen. Dat is zeker te weinig, en daarom zal het goed zijn in plaats van „éénmaal" „tweemaal" te zetten.

„Het is zeker goed, „als beginsel aan te nemen, dat de uitvoering van het ontwerp wordt opgedragen aan den eerst-bekroonde", doch daar dient bijgevoegd, met het oog op de deelneming aan openbare prijsvragen: „mits hij daartoe door de jury bekwaam wordt geacht". Want teekenaar en architect is niet hetzelfde.

In artikel 16 staat een gedeelte, dat niet behouden kan blijven, omdat het in strijd is met de regelen van een die onder architecten gelden. Dit gedeelte luidt: „Voor het geval dat de prijsvraaguitschrijver zich het recht wil voorbehouden om den eerstbekroonde het werk niet op te dragen, moet het programma de voorwaarden van schadeloosstelling bevatten, waarbij als minimum dient te worden aangenomen de helft van het bij uitvoering verschuldigd honorarium. De prijsvraaguitschrijver kan zich in het programma het recht van aankoop van niet-bekroonde ontwerpen voorbehouden, tegen een prijs in het programma te vermelden, waarbij ½ per ontwerp van het totaal bedrag der prijzen als minimum moet worden aangenomen".

Het recht, of eigenlijk de rechten, die men hier den prijsvraaguitschrijver zich wil laten voorbehouden, *mag* hij zich *niet* voorbehouden. Immers waar zou het heengaan, als hij den eersten prijswinnaar, wien „in beginsel" de uitvoering moet worden opgedragen, eenvoudig met een fooi kon afschepen? Waar zou het heengaan, indien ieder deelnemer zijn ontwerp in handen van den prijsuitschrijver moest laten, wanneer hem slechts een zekere som werd thuis gestuurd? Die prijsuitschrijver koopt niets voor de aardigheid, maar wil natuurlijk van de ontwerpen, wat hem bevalt, overnemen. Dit mag niet toegelaten worden en daarom dient dit gedeelte uit de regeling te verdwijnen. Wil een ontwerper zijn werk verkoopen, dan moet hij dat zelf weten. Doch tot dien verkoop mag hij niet worden gedwongen.

Aanbeveling verdient het zeker, in dit artikel te bepalen, dat, bij een prijsvraag in twee gedeelten ieder mededinger, die tot den eindwedstrijd wordt toegelaten, een voor allen gelijk, vooraf te bepalen bedrag ontvangt. Immers het is niet goed, dat dan reeds wordt aangegeven, welk ontwerp de jury het beste acht.

Bij besloten prijsvragen bepaalt het ontwerp der commissie, dat iedere uitgenoodigde architect een vooraf vastgesteld honorarium zal ontvangen. Ter voorkoming van moeilijkheden zou het gewenscht zijn, dat dit honorarium in overleg met de Commissie van advies werd vastgesteld. Dat in een dergelijk geval alle deelnemers, als minimum — wat natuurlijk door de meeste prijsvraaguitschrijvers zal genomen worden — tezamen slechts ½ van de som, welke bij gewone opdracht den architect als honorarium voor geleverden arbeid verschuldigd zou zijn ontvangen, kan de bedoeling niet zijn, want dan zou, bij vijf deelnemers, ieder slechts ⅒ ontvangen. Rekent men echter ½ voor ieder, dan zou de prijsvraaguitschrijver 2½ maal het honorarium hebben te betalen. Is het eene te laag, het andere is te hoog. Derhalve zal het gewenscht zijn, de zaak aan de commissie van advies over te laten.

In artikel 17 stelt de commissie in haar ontwerp voor, aan de uitgekozenen in een voorwedstrijd hun schetsontwerpen ter nadere uitwerking voor den eindwedstrijd, terug te zenden, „met de algemeene beschouwingen van de jury". Doch dit is niet gewenscht, want het zou aanleiding tot begunstiging kunnen geven, doordat de jury de eene uitverkorene beter kan inlichten, dan de ondere. Men kan gerust aan de deelnemers zelf overlaten, hun ontwerpen te verbeteren.

* * *

Dit zijn enkele opmerkingen, die ongetwijfeld ook door anderen dan wij gemaakt zijn geworden.

Wij herhalen het, in zijn groote lijnen is het ontwerp der Commissie uitmuntend. Enkele onderdeelen echter vragen om verbetering. Tot die verbetering zal gelegenheid bestaan, wanneer de verschillende corporaties hun amendementen aan de commissie hebben doen kennen en deze veranderingen in het ontwerp worden aangebracht vóór het wordt vastgesteld en openbaar gemaakt.

Vooral met het oog op de groote prijsvraag, die in het vooruitzicht is, mag worden verwacht, dat dit openbaarmaken zoo spoedig mogelijk zal plaats hebben.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 44. Officieel Gedeelte. Rijksproefstation voor Bouwmaterialen Rapporten der Afdeelingen Arnhem, 's-Gravenhage en Haarlem.

Woonhuis te Dordrecht arch. B. van Bilderbeek met losse plaat.

Het organiseeren van publieke internationale architectonische prijsvragen, naar J. Guadet.

Architectura No. 44. De Muiderpoort, met afbeeldingen.

Technisch Gedeelte. Verwarming en ventilatie door Ing. Joh. Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg). — Een vuurtoren van gewapend beton, met afbeelding. — Zuiver drinkwater met afbeeldingen. — Vergiftiging door loodhoudend behangsel. — Een hooge schoorsteen.

De Bouwwereld No. 44. Het ontstaan der Nederlandsche steden, door A. W. Weissman.

Hygiënische Rubriek door L. Heyermans, Volksgezondheid en Volkswoningen.

Roestvlekken in graniet.

Middelen tot impregneering tegen brand.

Afbeelding. Winkelhuis aan de Kneuterdijk te 's-Gravenhage arch. Joh. Mutters Jr. en J. Gort Jr.

De Ingenieur No. 44 Aanteekeningen betreffende het Panamakanaal. Voordracht, gehouden in de vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 9 October 1909 door Jhr. J. C van Reigersberg Versluys II Vervolg, met afbeeldingen.

De beteekenis van het beton-ijzer als bouwmateriaal. Rede uitgesproken bij den aanvang zijner lessen als privaat-docent aan de Technische Hoogeschool te Delft op 29 September 1909, door S. J. Rutgers c. i.

Monographieën over irrigatiewerken op Java, door R. A. van Sandick c. i.

De ontploffing van twee stoomketels te Eygelshoven, door Chr. Hovestad.

Internationaal Congres voor mijnen, metallurgie en toegepaste mechanica en geologie in 1910 te Düsseldorf, voorloopig progamma.

Vergadering van de Afdeeling voor Electrotechniek van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 23 October 1909.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 44. Uit de Afdeelingen. — Middelbaar Technisch Onderwijs. — Eenvoudig toestel tot het aangeven van het Waterpeil. — Iets over Spiraalraderen (vervolg). — Iets over trekspanningen in beton en mortels (slot).

De Aannemer No. 44. Onze borgtocht-bepaling in verband met de verzekerings-paragraaf.

Opzeggingstermijn.

Uit Groningen.

De Nederlandsche Kiel-Industrie No. 18. Standaardprijzen. — Het drogen der steenen. — Meestercursus aan de steenbakkersschool te Lauban. — De waardebepaling van steenkool. — Krachtsoverbrenging in onze fabrieken. — Een en ander over het smeren van machines en het keuren van smeerolie.

Deutsche Bauhütte No. 44. Vom deutschen Miethaus, door H. Aug. Waldner, met afbeeldingen.

Gartenstädte, Arbeiterhäuser und Kolonien in England, door F. Rud. Vogel V, met afbeeldingen.

Erdgeschoss-Architekturen, bij een schets van Fr. Häuselmann te Stuttgart.

Der Betonbau. Vom Eisenbeton. Wohnhaus mit Ziegelummantelung, door R. Wolff. — Moderne Warenhäuser, met afbeelding. — Der Beton im Fabrikbau, met afbeelding der gasfabriek te Zürich. — Rostet Eisen im Beton? — Die Behandling der Träger bei Betonkappen, door K. Heindle.

Moderne Bauformen No. 10. In het Octobernummer van Gradl's maandschrift zet Dr. Stefan Fayans uit Weenen zijn beschouwing voort over „Baukunst und Volk". Dit is de eenige tekstbijdrage, de overige inhoud bestaat uit afbeeldingen o. a. van de verbouwing van het Hotel Wiesler te Graz door den Weener architect Marcel Kammerer. Verder vinden wij twee Kopenhager bouwmeesters J. Wahlmann en A. Preisler door verdienstelijke werken vertegenwoordigd. Wahlmann's kasteel Tjolöholm is geheel op Engelsche voorbeelden geinspireerd. Van Emil Schaudt te Berlijn trekt het modern opgevatte gebouw der Berndorfer Metallwarenfabrik de aandacht, naast een zuiver Duitsch-barok ontwerp voor het Duitsche gezantschapsgebouw te Washington en een ontwerp voor een gehoorzaal voor Hamburg, waarin barok en modern dooreengemengd zijn. De gebroeders Ludwigs te Hagen zoeken het schoone in wel wat ver gedreven rechtlijnigheid en rechthoekigheid. Beutinger en Steiner te Heilbronn volgen meer het voetspoor van Metzendorf en weten evenals Zimmermann te Heppenheim bij moderne opvatting toch het eigen landelijk karakter in hun werk te bewaren, hetgeen ook gezegd kan worden van J. Mormann te Münster van wien hier een fraaie penteekening, een zomerhotel in Münsterland gereproduceerd is.

Bulletin des Métiers d'Art No. 3. In de Septemberaflevering behandelt de Wouters de Bouchout een onderwerp, waarover reeds veel geschreven is namelijk „le style en les styles" en waarover na hetgeen er door Semper en Viollet le Duc over gezegd is weinig nieuws te zeggen valt, ten minste, wanneer men het niet beschouwt van een modern standpunt en dat de schrijver dit niet doet blijkt uit den slotzin der beschouwing: „Soyons catholiques dans notre vie, notre art sera chrétien".

De Heer F. X. Smits vervolgt in dit nummer zijn interessante studie over oude kerkbeelden en daarna treffen wij een zeer belangrijk artikel aan van A. Carlier over oude en nieuwe Duchesse-kant en hare vervaardiging. Het kantmaken is wel meer bepaald een Zuid-Nederlandsche kunst, maar ongetwijfeld zullen ook Noord-Nederlandsche dames daarin belangstellen.

Tot besluit is een albumblad gegeven met details van glas in lood van de collegiale kerk te St. Quentin.

St. Lucas No. 2 van Augustus, geeft een beschrijving met afbeeldingen van een bisschopsstaf uit de 13de eeuw bewaard in het stedelijk museum te Soissons en een rijk geïllustreerd artikel over het „Baarkleed" van Billaux. Beide stukken verschenen reeds vroeger in het Bulletin. Oorspronkelijk is de beschrijving van drie Oud-Hollandsche Raadhuizen namelijk die van Graft, de Rijp en Jisp, van de hand van den architect J. F. L. Frowein, die zooals bekend is de restauraties van die raadhuizen uitvoerde of onderhanden heeft.

Onder „Varia" treffen wij een opmerking aan van de redactie van St. Lucas, naar aanleiding van hetgeen wij schreven in ons nummer van 15 Mei j.l. Wij komen daarop alleen terug, om den laatsten volzin, die wij toen schreven te herhalen, n.l.:

„Ons wil het toeschijnen, dat een dubbele uitgave onvermijdelijk kosten moet medebrengen, welker besparing aan den inhoud, ofschoon daarop geen aanmerking valt te maken, ten goede zoude kunnen komen."

Op dit punt is onze meening nog niet gewijzigd en het is zoo, wij kunnen er maar niet over, dat alleen het twee talig stelsel van onze Zuidelijke broeders, dit dubbele werk bepaald noodzakelijk zou maken.

Beknopte Perspectiefleer. Perspectief- en schaduwbepaling voor eigen studie door Herman Hana, is de titel van een plaatwerk uitgegeven door de Wed. J. Ahrend & Zoon te Amsterdam

Het werk is bestemd om zonder leiding te worden bestudeerd door bouwkundigen, teekenaars, schilders, onderwijzers, enz. De samensteller is leeraar aan de Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam en tot zijn taak behoort o. a. den meer gevorderden leerlingen in 20 lessen een behoorlijke kennis der perspectief bij te brengen.

Dit is voorzeker geen gemakkelijke taak, wanneer men in dien beperkten tijd ten minste iets geven wil, waar de leerlingen werkelijk iets aan zullen hebben in de practijk. Neemt men daarbij zijn toevlucht tot een der grootere bestaande werken over perspectief, dan is het zeer moeilijk niet tot te groote uitvoerigheid te vervallen. Onwillekeurig is men in dit vak geneigd, wanneer men er eenigszins in tehuis geraakt is, steeds verder te gaan, steeds moeilijker vraagstukken ter hand te nemen, maar hoezeer daardoor den geest gescherpt en het oog geoefend wordt, de eischen der practijk worden er wel eens bij uit het oog verloren.

Voor een cursus als de bovenbedoelde is dus beknoptheid in de eerste plaats een vereischte en toch moet het behandelde een afgerond geheel vormen. Dit schijnt de heer Hana gelukt te zijn althans hij is tevreden met de resultaten, die hij met zijn methode heeft bereikt en dit gaf aanleiding, die methode in ruimer kring bekend te maken.

Het werk bestaat uit 25 platen, de meeste met daarop gedrukte toelichting en het is de bedoeling, dat de leerling deze platen een voor een nawerkt en zichzelf daarna soortgelijke opgaven ter uitwerking stelt. Op die wijze wordt van het eenvoudige tot het meer ingewikkelde opgeklommen en wij stellen ons voor, dat iemand die dit boek doorgewerkt en alles wat er in staat goed in zich opgenomen heeft zich al aardig met de perspectief zal weten te redden.

Misschien zal hij niet in staat zijn moeilijke vraagstukken, zooals zij op de examens voor Middelbaar Onderwijs worden opgegeven, op te lossen en te verklaren, maar een gebouwtje of ander voorwerp in perspectief te brengen zal voor hem geen moeilijkheden meer opleveren. Hij zal daartegen niet meer opzien als tegen iets zeer moeilijks, dat men zich alleen door langdurige studie uit dikke boeken kan eigen maken.

Wij gelooven dan ook, dat de heer Hana met deze uitgave veel succes zal hebben. De prijs van f 3.90 zal enkelen misschien wat hoog lijken, maar elke plaat is een les in de perspectief en er zijn er 25. Waar krijgt men, vragen wij, degelijk onderwijs in de perspectief aan huis voor niet meer dan f 0.16 per les?

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

In het kunstleven te Weenen is veel verdeeldheid. Sinds er een moderne kunstbeweging bestaat, volgt de eene „secessie" op de andere. Twaalf jaar geleden is de Klimtsche groep uit de Genossenschaft getreden, daar zij wat meer vrijheid begeerde. Zij stichtte een Weener Sezession. Zij liet zich door Olbrich aan de Graanmarkt een vereenigingswoning bouwen, die in den volksmond „koolkop" heet. Twee jaar later traden weer andere leden uit de Genossenschaft, gingen niet mee met de Sezession, doch richtten den Hagenbund op. Ook deze bond bouwde een eigen tehuis.

Twee jaar geleden is er gisting ontstaan in de Sezession. Merkwaardigerwijs heeft zij deze revolutie te wijten aan Gustav Klimt zelf. Zijn zelfbewustzijn was beleedigd. Zijn dictatorschap aangerand. Weliswaar stonden er kranen naast hem in de minderheid, o.a. Otto Wagner en Joseph Hoffmann. Zij vormden een sezession uit de Sezession, stelden weer apart tentoon. De rest bleef bijeen tot nu uit die rest weer een groep zich heeft afgescheiden onder leiding van den schilder Engelhart.

BINNENLAND.

Het nieuwe kantongerecht-gebouw in den Haag.

Het nieuwe kantongerechtsgebouw aan de Prinsegracht, waarvan de officieele overdracht dezer dagen zal plaats hebben, is thans voor zijn bestemming gereed. al moet hier

en daar aan de meubileering nog de laatste hand worden gelegd

Bij de stichting van het nieuwe gebouw moest rekening gehouden worden met het feit, dat sedert geruimen tijd vaststaat dat de dienst van dit kantongerecht al te omvangrijk is, om blijvend door één kantonrechter te worden waargenomen; dat binnen niet al te langen tijd de aanstelling van een tweeden kantonrechter noodzakelijk is, al of niet gepaard gaande met een splitsing van het bestaande kanton, zoodat gezorgd moest worden voor de meerdere localiteit, die in dat geval voor den dienst, hoe dan ook ingericht, zou blijken noodig te zijn. Daarom bevat het nieuwe kantongerecht eenige vertrekken, die voorloopig ongebruikt blijven, terwijl wederom enkele andere op den duur van bestemming zullen verwisselen.

Dienstgebouw en conciergewoning zijn inwendig geheel van elkander gescheiden, behoudens een paar noodzakelijke communicatiedeuren. De woning van den concierge is gelegen aan de Lange Lombardstraat.

De voornaamste dienstvertrekken bevinden zich op de hoofdverdieping, ongeveer 2 meter boven de omringende straten aangebracht. De dienstingang voert langs een breede granieten toegangstrap van de Prinsegracht naar de hoofdverdieping. Rechts van die entrée langs de Prinsegracht liggen aan den corridor dier verdieping een kantonrechterskamer, drie wacht- en getuigenkamers, een vertrek voor een tweeden kantonrechter en een kamer voor advocaten en procureurs.

Tegenover de drie genoemde getuigen- of wachtkamers bevindt zich aan de overzijde van den gang de zaal voor de zittingen van het kantongerecht, waarvan de ruimte, voor het publiek bestemd door een open gang en plaats rechtstreeks vanaf de Prinsegracht bereikbaar is, zoodat de drukte en het gewoel van belangstellend en nieuwsgierig toeloopend publiek geheel buiten het dienstgebouw wordt gehouden, wat niet anders dan bevorderlijk kan zijn aan de zoo noodige rust en netheid in dat gebouw.

Aan de andere zijde van de entrée ligt allereerst op die verdieping de wachtkamer voor Rijksveldwacht en politie; daarnaast de ruime trap naar onderbouw en bovenverdieping, terwijl dan volgt het griffielokaal met aangrenzend griffiersvertrek.

Op de bovenverdieping treft men behalve een ruime wachtkamer naast de hoofdtrap' de drie lokalen aan voor het openbaar ministerie, terwijl zich langs de Prinsegracht dan nog vier andere vertrekken uitstrekken, die eerst later een definitieve bestemming zullen verkrijgen.

De noodige privaten en urinoirs en waschgelegenheden, zoowel voor publiek als ambtenaren, zijn op doelmatige wijze op beide verdiepingen aangebracht.

In den onderbouw treft men links van de entrée het portiersvertrek aan, ruimte gevend voor het bergen van enkele fietsen, onder behoorlijke bewaking; voorts ruime brandvrije bergplaatsen voor overtuigingsstukken; brandstoffen- en andere bergplaatsen.

Niet alleen de onderbouw is geheel van brandvrije zolderingen voorzien, — ook alle gangen in het dienstgebouw hebben brandvrije vloeren en zolderingen, terwijl ook de trapportalen en de diensttrappen brandvrij zijn geconstrueerd.

De zittingzaal verdient bijzondere aandacht. Zij is rustig, ver van het straatgewoel gelegen en heeft een, in overeenstemming met de waardigheid van het recht, gepast aanzien gekregen.

De eikenhouten betimmering van wanden en plafond is bijna geheel afkomstig van oude eiken balken en kozijnen, vrij gekomen bij de sloping van het oude Huis van Bewaring, dat voor den bouw van het nieuwe kantongerecht plaats moest maken. De ramen dezer zaal zijn bezet met glas in lood en geschilderd gebrand glas. Achter den zetel van den kantonrechter ziet men in laatstgenoemd materiaal het beeld der Gerechtigheid verrijzen, aanschouwt men het rijkswapen, de wapenschilden van Zuid-Holland en 's-Gravenhage, en eenige andere toepasselijke emblemata.

De corridors op hoofd- en bovenverdieping, evenals de trapportalen en de getuigen- en wachtkamers, zijn alle afgetimmerd in blank Amerikaansch grenenhout. Hooge lambriseeringen in grijswitte en gele steen versieren de entrée, de gang en het trapportaal. Ook elders in het gebouw is van gekleurd glas in lood een passend gebruik gemaakt. De thans nog witte plafonds en wanden zullen over eenigen tijd in lichte tinten geschilderd worden.

De gevels aan Prinsegracht en Lombardstraat zijn, wat den onderbouw betreft in roode steen opgetrokken, de verdere gevels in zacht gele steen, alles afgewisseld door hardsteenen plinten, basementstukken, lijstwerken, banden, draag en sluitsteenen en afdekkingen.

HAARLEM. Omtrent de te Haarlem in de Nieuwe Kerk ontdekte gewelfschilderingen schrijft de heer Gust. van Kalcken in het Haarl. Dagblad:

„Ter opwekking tot verder blootleggen en restaureeren der historische schildering in de gewelven der Nieuwe Kerk alhier, vestig ik de aandacht op de schilderij van Saenredam in ons Stedelijk Museum, die eene aanschouwelijke voorstelling geeft, hoe deze schildering geweest is.

„Allan beschrijft deze in zijne Geschiedenis van Haarlem, als „bestaande uit verscheidene wapenschilden, die, in groepen verdeeld, in de hoeken der zijpanden zoowel als op de plafonds werden aangebracht. Zoo zag men tegen het plafond van het middenpand o.a. een zeer groot schild, voorstellende het gekroonde wapen van Haarlem, gedragen door twee engelen en daaronder het bekende „Vicit vim Virtus", terwijl uit de kroon, die het wapen dekt, twee vredespalmen als opschieten."

„Het komt mij waarschijnlijk voor. dat deze schilderingen zijn uitgevoerd door Pieter Holsteijn, die voor de Nieuwe Kerk in hetzelfde genre de glasramen schilderde. De wapens blijken volgens de schilderij van Saenredam betrekking te hebben op de Stedelijke Regeering, die deze kerk liet bouwen en mogelijk ook op vermaarde overledenen, die in deze kerk begraven liggen. Zoo rusten daar vele Haarlemsche kunstschilders, o. a. Pieter Claes, Philippus Wouwerman, Jan Stackman, Izack Ruysdael, Frans de Jong (leerling van A. van Ostade) en op het tegenwoordige Nieuwe Kerkplein (voorheen het St. Anna-Kerkhof), Herman Hals, Pieter van Santvoort en Jacob Ruysdael.

„De Haarlemsche glasschilder Pieter Holsteijn, die in 1634 de nog bestaande glasramen schilderde in het oude kerkje te Egmond, is als zoodanig na de gebroeders Crabeth wel de voornaamste meester onzer Nederlandsche glasschilderkunst."

— De Raad hield zich dezer dagen bezig met de behandeling van de begrooting voor 1910.

Alvorens daarmede aan te vangen, stond de raad met slechts 3 stemmen tegen een gratificatie toe van f 1000 aan den directeur der gemeentewerken voor zijn buitengewone verdiensten bij het in exploitatie brengen van de gronden van het voormalige Lakenkoopersgilde.

Bij de algemeene beschouwingen bracht mr. Thijssen hulde aan den arbeid van B. en W. Hij drong aan op een reorganisatie van het bureau gemeentewerken, waardoor er daar vlugger zou worden gewerkt. Hij wenschte het huis in de Kruisstraat, gemeente-eigendom, dat reeds lang leeg staat, te verhuizen aan het rijk voor een belastingkantoor, en het Weeshuis, op het Heiligland, aangekocht voor museum, te bestemmen voor stadsarmhuis, daar van den museumbouw toch niet zal komen, volgens zijn opvatting.

De heer Krelage drong aan op de verbetering van de toegangswegen naar de stad uit het Oosterkwartier, het verbeteren van de loskade in dat kwartier en op het meer behartigen van de belangen van handel en nijverheid door B. en W. Hij vroeg, hoe het stond met een spoorwegverbinding aan de Oostzijde en met een spoorweghaven.

De wethouder van P. W. antwoordde, dat, wat aangaat de spoorwegverbindingen, enz., spoedig meer zal worden vernomen, daar de onderhandelingen met de H. IJ. S. zijn afgeloopen. Voor het Oosterkwartier zijn plannen gereed. De plannen van het Museum zijn gereed, en met het huis in de Kruisstraat aangaat, de directie der lichtfabrieken heeft daarvan een bestemming aangegeven.

De wethouder zeide nog eens, hoe noodig het was de schilderijen van het stadhuis over te brengen naar een behoorlijk ingericht museum, daar de schilderijen nu groote schade lijden door de omgeving, waarin zij geplaatst zijn, en bovendien onherroepelijk op het raadhuis plaats moet komen voor andere doeleinden.

UTRECHT. In de laatstgehouden gemeenteraadszitting werd goedgekeurd de voordracht van B. en W. tot wijziging van de verordening betreffende het pensioen der gemeentewerken. De salarissen werden daardoor als volgt vastgesteld: hoofdopzichter f 1800—f 2400; opzichter van straten en wegen f 1200—f 1500; opzichters 1ste klasse f 1200—f 1500; opzichters 2de klasse f 1000—f 1200; landmeter-teekenaar f 1000—f 1500; bouwkundig-teekenaar f 1000—f 1500; teekenaar 1ste klasse f 1000—f 1500; teekenaar 2de klasse f 700—1000.

De gemeenteraad hechtte zonder hoofdelijke stemming zijn goedkeuring aan het voorstel van B. en W. om voor 1910 van gemeentewege f 10,000 beschikbaar te stellen voor de restauratiewerken van den Domtoren (voor 1909 werd f 8000 toegestaan).

(Vervolg Binnenland zie Bijblad).

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

GOUDA. Het bestuur der „Vereeniging de Ambachtsschool voor Gouda" heeft mededeeling ontvangen, dat de Provinciale Staten van Zuid-Holland een jaarlijksch subsidie hebben toegezegd van f 3000 en dat de Minister van Binnenlandsche Zaken op de Staatsbegrooting voor 1910 heeft gebracht een eerste jaarlijksch subsidie van f 13.000, zoomede eene bijdrage vooreens van f 2000, in de kosten van eerste inrichting der school.

Het bestuur hoopt nu binnenkort over te gaan tot aanbesteding van den bouw en in het tweede halfjaar van 1910 de ambachtsschool te kunnen openen.

Waalsteenprijzen.

De standaardprijzen van waalsteenen zijn thans volgens het weekblad de Nederlandsche Klei-Industrie, *scheepsbeurt* aan de fabricken ongeveer als volgt:

Bestrood I	f 8.50 à f 9.—
Bestrood II	f 8.— à f 8.50
Miskl. Boerengrauw	f 10.— à f 10.50
Gr. en kl. Boerengrauw	f 11.50 à f 12.—
Miskl hardgrauw	f 11.10
Gr. en kl. hardgrauw	f 13.50
Best gevelgrauw	f 12.50 à f 13.—
Miskl. vl. klinkers	f 12.50 à f 13.—
Gr. en kl. metselklinkers	f 14.— à f 14. 0
Trottoirklinkers	f 14.—
Vl. straatklinkers 1e soort	f 14.50 à f 15.—

Personalia.

— De heer G. J. de Jongh, oud-officier der Genie, sedert 1 October 1879 directeur der gemeentewerken van Rotterdam, heeft het voornemen te kennen gegeven, na het bereiken van zijn 65-jarigen leeftijd, hetgeen plaats heeft op 4 Juli 1910, den gemeentedienst te verlaten.

— Te Zandvoort is tot gemeente-opzichter uit 81 sollicitanten benoemd de heer J. Jansen, te Haarlem.

— Burg. en Weth. van Stad Almelo hebben den gemeenteraad voorgedragen voor eene benoeming tot adjunct-directeur der gemeente-gasfabriek de heeren J. G. van Goor, te Almelo; S van der Maaten, te Amsterdam; en G. Ilsing, te Haarlem.

— Tot leeraar in scheepsbouwkundig en Machine-teekenen aan de Vakteekenschool „Eendracht" te Zwijndrecht is benoemd door het bestuur dier school de heer J. Jonker van Rotterdam.

— Te Sprimont is dezer dagen overleden der heer M. van Roggen, eigenaar van de voorzeker bij velen bekende hardsteengroeven genaamd Carrières de Correux. De heer van Roggen een Nederlander van geboorte heeft veel gedaan om zijne carières naar de eischen des tijds in te richten en daardoor veel bijgedragen tot de ontwikkeling van de hardsteen industrie in het Ourthe-gebied. Hij was daar zeer gezien en zou wellicht nog meer tot stand hebben kunnen brengen, ware het niet dat de dood hem in de kracht zijns levens had weggerukt.

Vacante Betrekkingen.

— Bouwkundige te Utrecht, zie adv. in dit no. (1)

— Opzichter-Teekenaar te Groningen, zie adv. in dit no. (1)

— Teekenaar voor ijzerconstructies, aan een fabriek in Zuid-Holland. Brieven onder No. 36084, bureau der N. Rott. Courant. (1)

— Leeraar in Handteekenen aan de Ambachtsschool te Schiedam, bekw. ontwerper, in 't bezit der akte M. O. M'. Jaarwedde f 1000 met 4 tweejaarl. verhoogingen van f 50. Inzending van stukken en teekeningen voor 15 Nov. a.s. aan den Directeur D. R. Gerhardt aan het Geb. der School St. Liduinastr. 9, waar ook inlichtingen worden verstrekt. (1)

— Hoofdopzichter bij het Bouw- en Woningtoezicht te Haarlem. Met 1 Januari 1910. Jaarwedde f 2700. Verzoekschriften (op zegel) vóór 8 November bij den Burgemeester van Haarlem. (1)

— Directeur van het Stedelijk Museum te Haarlem, 1 Januari 1910. Jaarwedde f 1000. Verzoekschriften (op zegel) vóór 8 November bij den Burgemeester. (1)

— Directeur van de Electrische bedrijven der gemeente Enschede. Salaris minstens f 2500 per jaar met winstaandeel of periodieke verhoogingen stijgen tot f 3500. Inzending van stukken vóór 15 November e k. aan B. en W. (1)

— Onderbaas voor een Timmerzaak in een stad in Noord-Brabant, bekwaam om zelfstandig bouwwerken uit te voeren. Br. onder letter V 983, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Teekenaar om 10 tot 20 uren p. week kaarten te copieeren. Br. lett. IJ. D 190, N. v. d. D. (1)

— Werktuigkundig Teekenaar op een motorenfabriek, voor direct. Br. onder letter V 982, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Directeur aan de Scheepsbouwwerf „Fortuna", te Gorinchem. Brieven vóór 15 Nov. a.s. ten kantore te Gorinchem. (1)

— Leeraar a. d. Ambachtsschool, enz. te Alkmaar zie adv. in dit no. (2)

— Chef-Teekenaar, zeer bekwaam bouwkundigen Brieven onder R. 98 Advert. Bureau Rouma & Co. Amsterdam (2)

— Teekenaar, op Technisch Bureau in den Haag. Brieven No. 53818 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Scheepsteekenaar, op groote Scheepswerf, eerste kracht. Brieven onder No. 53818 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Electrotechnisch Ingenieur voor installatie, inspecties en meetkamer. Offerten onder No. 53808 aan het Bureau van „de Ingenieur" te 's-Gravenhage. (2)

— Teekenaars. Voor eene Fabriek van Metaalbewerking. Sollicitatiën ond. No. 743. Centr. Adv.-Bur. Max. R. Nunes, Amsterdam. (2)

— Uitvoerder voor Grond en kunstwerken, Br. onder no. 40090 aan het bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

34 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m.
16 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
20 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 125	„
11 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 100	„
7 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40— f 50	„
6 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 150	„
2 Werkt. opz. (constr.)	—30 j.,	f 100—f 150	„
6 Werkmeesters	28—39 j.,	f 100—f 150	„
2 Werktuigk. Teek.	24—26 j.,	f 50—f 60	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j.,	f 30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j.,	f 60—f 150	„
2 Teek. IJzer-constr.	27—30 j.,	f 60—f 125	„
1 „ Kunstindustr. en decoratief.	—23 j.,	f —f 60	„
1 Ingen. beton ijzer-constr.	—30 j.,	f —f 150	„

BUREAU „DE OPMERKER".

Bekwaam Bouwk Opzichter-Teekenaar, prima referenties, zoekt plaatsing. Brieven onder letter D bureau van dit blad. (2)

Uitslag van Aanbestedingen.

Utrecht, 2 October, door de Maatsch. tot Expl. der Staatsspoorwegen, bestek no. 235: de levering van
a. 110000 stuks stalen hellingplaten SS.
b. 12000 stuks stalen hellingplaten L.
Prijs per 1000 K.G. S. A. d'Ougrée Marihaye, Ougrée, *a* f 88.20.
b f 101.75
S. A. des Aciéries d'Angleur, Tilleur bij Luik *a* f 88.— *b* f 102.—
S. A. John Cockerill, Seraing, *a* f 88.— *b* f 102.—
Stahlwerks Verband A. G., Düsseldorf, *a* f 83.— *b* f 97.—
S. A. des Forges, Fonderies et Laminoirs du Marais, Montignies sur Sambre, *a* f 81.63.

Utrecht, 2 October, door de Maatsch. tot Expl. der Staatsspoorwegen, bestek no. 236: de levering van tirefonds lasch- en haakbouten.
I 40 ton tirefonds dik 23 m/m. lang 190 m/m.
II 35 ton laschbouten S.S. gewone.
III 35 „ „ „ „
IV 10 „ „ voor stalen spoor N. O. L. S (tevens SH. en SR.)
V 150 ton haakbouten.
a 80 ton lang 180 m/m.
b 70 ton lang 162 m/m.
Fr. Beijerrmann, Hagen i/W. I f 120.75 *Va* f 109.20 *Vb* f 109.20.
S. A. John Cockerill, Seraing, II f 131.25, IV f 132.80.
S. A. des Forges, Ateliers et Boulonneries Cambier, Morlanwelz, II f 118.— III f 119.— *Va* f 113.— *Vb* f 114.—
Crefelder Schraubenfabrik m. b. H., Crefeld-Linn, I f 114.— II f 115.25 III f 115.25: IV f 115.25.
S. A. de la fabr. de Boulons de la Blanchisserie, Marcinelle I f 112.90 II f 113.— III f 113.— IV f 117.78.
Utrechtsche Schroefb. en Moerenfabr v/h. v. Heukelom en Verweij, Utrecht, I f 99.87 IV f 111.47.
Gebrs. van Thiel, Helmond, II f 111.30 III f 121.30 IV f 111.30.
S. A. desBoulonneries Forgerets Ateliers de Construction du Nord, Marchienne au Pont, I f 110.58 II f 105.77 III f 105.77 IV f 104.80 *Va* f 103.37 *Vb* f 104.56.
S. A. des Boulonneries et Ferronneries d'Haumont, Haumont, I f 110.50 II f 123.70 III f 123.70 IV f 123.70.
S. A. des Forges et Boulonneries Vormans, Gosselies, I f 107.06 II f 108,80 III f 108,30 IV f 112.—
Eschweiler-Köln Eisenwerke A.G., Eschweiler Pümpchen, I f 106.— II f 114.— III f 114.— IV f 115.50 *Va* f 100.90 *Vb* f 103.50
Union, A. G. für Bergbau Eisehen u Stahlindustrie, Dortmund, I. f 105.— II f 115.— III f 115.— IV f 1[illegible].— *Va* f 105.20 *Vb* f 170.50.
Brune u. Kapperser, Essen a/R. I f 105.— II f 113.50 III f 108,50 IV f 110.50.
Dusseldorfer Eisenluitte Ges., Düsseldorf Rheinhof I f 103.— II f 108.50 III f 111.50 IV f 113.50.
S. A. des Laminoirs et Boulonnerie du Ruau, Monceau sur Sambre I f 101.92 *Va* f 112.02 *Vb* f 114.90.
H. van Thiel en Co., Helmond I f 101.— II f 105.— III f 104.90 IV f 110.— *Va* f 101.— *Vb* f 98.90.
Everts en v. der Weijden, Helmond, I f 100.60 II f 104.90 III f 105.— IV f 110.30 *Va* f 101.95 *Vb* f 98.—
Fuecke en Huecк, Hagen i. W. I f 100.—

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**
„DE Nederlanden" VAN 1845.
's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . f	4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.888,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND · LEVEN · INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

S. A. des Usines Boulonneries et Fonderies de la Louvière, La Louvière I f 98.57 II f 107.28 III f 107.28 IV f 116.90 *Va* f 100.84 *Vb* f 102.89.

Utrecht, 2 October, door de Maatsch. tot Expl. der Staatsspoorwegen, bestek no. 237: de levering van 150000 stuks platte dwarsliggers van grenenhout of larixhout verdeeld in 6 perceelen elk van 25000 stuks.
Perceel I Grenen.
„ II „
„ III „
„ IV „
„ V „
„ VI „

Burt Boulton & Haywood Lt., Parijs, perc. I f 2.30 perc. II f 2.30 perc. III f 2.30 perc IV f 2.30 perc. V f 2.30 perc. VI. 2.30.
Fa. B. Loos & Zn., Blokzijl, perc. I f 2.19 perc. II f 2.19, perc. III f 2.19 perc. IV f 1.99 perc. V f 2.09 perc. VI f 2.09, herkomst van het hout, Archangel.
J. Boot, Fa. Boot & Co., 's-Graveland, perc. I f 1.91 perc. II f 1.91 perc. III f 1.91 perc. IV f 1.91 perc. V f 1.91 perc. VI f 1.91, herkomst van het hout, Archangel.
J Boot, Fa. Boot & Co. 's-Graveland, perc. I f 1.87 perc. II f 1.87 perc. III f 1.87 perc. IV f 1. 7 perc. V f 1.87 perc. VI f 1.87, herkomst van het hout Riga.
Ostpreuss Holz. komm., Albrecht & Lewandowski, Berlijn, perc. I f 1.87 perc. II, f 1.87 perc. III f 1.87 perc. VI f 1.87 perc. V f 1.87 perceel VI f 1.87 herkomst van het hout, Oostzee.
N. V. Houth. v/h. Eindhoven & Zn., Zwolle, massa grenen f 1.86, herk. v/h. hout Archangel.
Ambagtsheer & v. d. Meulen, Amsterdam, massa grenen f 1.85, herk. v/h. hout Archangel.
Fa. S. T. Coers, Arnhem, massa grenen f 1.83 herk. v/h. hout, Oostzee.
N. V. Houth. v/h. Alberts Hzn. & Co., Middelburg, massa grenen f 1.81, herk. v/h. hout Oostzee.
dezelfde, massa grenen f 1.84, herk. v/h. hout Archangel.
dezelfde, 5 perc. grenen f 1.84, herk. v/h. hout, Archangel.
dezelfde, 1 perc. larix f 2.14 herk. v/h. hout Archangel.
W. Hoettger s. m. b. H., Berlijn, massa grenen f 1.80, herk. v/h. hout, Oostzee.
C. Lips Czn., Dordrecht, massa grenen f 1.78 herk. v/h. hout, Oostzee.
dezelfde, massa grenen f 1.85, herk. v/h. hout, Archangel.
dezelfde, 5 perc. grenen f 1.85
„ 1 „ larix f 2.14
N. V. Houthandel v/h. Altius & Co, Amsterdam, perc. I f 1.72 perc. II f 1.72 perc. III f 1.72 perc. IV f 1.72 perc. V f 1.72 perc. VI 1.72, herk. v/h. hout, Archangel.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)
in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.
Asbest platen en Asbest leien voorradig.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 13 NOVEMBER 1909. No. 46.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5,—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voor uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1,— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Beroemde Bouwmeesters.

VI.

De drie eeuwen, die verloopen zijn tusschen den ondergang van het Westersche-Romeinsche Rijk en het optreden van Karel den Grooten als grondvester van een nieuwe orde van zaken, vormen een der duisterste tijdvakken in de geschiedenis der wereld. Het middelpunt der beschaving, dat zich vroeger van het Oosten naar het Westen verplaatst had, scheen aanvankelijk voor goed naar het Oosten, naar Byzantium, teruggedrongen.

Daar vonden kunst en wetenschap waardeering en bescherming, daar ontwikkelden zij zich verder op den antieken grondslag, maar sterk onder den invloed van het Oosten, waar de Arabieren als wereldhervormers waren opgestaan.

Er bestaat een uitgebreide litteratuur over het Byzantijnsche Rijk en zijn historie en toch vindt deze in West-Europa slechts weinig beoefenaars.

Daaraan is het voornamelijk toe te schrijven, dat wij van het duister tijdperk der vroege middeleeuwen zoo weinig begrijpen.

Wanneer wij lezen wat ons als geschiedenis van Frankrijk uit het tijdperk der „rois fainéants" wordt voorgezet, wanneer wij de gelijktijdige geschiedenis van Italië en Duitschland bestudeeren, dan is de algemeene indruk deze, dat de drie eeuwen, die aan den tijd van Karel den Grooten voorafgingen, eeuwen geweest zijn van de meest volkomen anarchie.

Deze voorstelling kan echter slechts ten deele juist zijn, want een toestand van anarchie, die zoo lang aanhoudt zou onvermijdelijk alle kiemen van beschaving en ontwikkeling hebben gedood. Karel de Groote zou nooit een nieuwe orde van zaken hebben kunnen tot stand brengen in een maatschappij, waarin elk begrip van orde en recht geheel verloren was gegaan. Bij de Germaansche stammen, die allengs West-Europa hadden bevolkt ontbrak dit begrip geenszins. Het ontbrak echter aan een sterken geest en een vaste hand, om een uit zoovele verschillende elementen samengestelde maatschappij tot een geordenden staat te organiseeren. Het Romeinsche systeem van militaire kolonisatie had afgedaan, het was ten slotte tegen de overmacht van het aantal niet bestand gebleken. Het Christendom had ook de inzichten omtrent staatsbeleid geheel gewijzigd en de onverbiddelijke strengheid, waarmede Karel de Groote tot Christendom opdrong aan de weerspannige Saksers paste geheel in het nieuwe systeem. Met het bevorderen der invoering van het Christendom legde Karel den grondslag tot de latere machtsontwikkeling der geestelijkheid.

Het toekennen van een groot gezag aan de kerk, was bij hem evenwel een uitvloeisel van het besef, dat dit gezag in de toenmalige omstandig-

heden een grooten invloed ten goede kon uitoefenen.

In de geestelijke stichtingen, de kloosters, was ook gedurende de woeligste tijden de traditie van de vroegere beschaving in stand gehouden, zij waren te beschouwen als kleine staatjes, waar tucht en orde heerschten, te midden eener ongeordende samenleving, waar dientengevolge ook tijd beschikbaar was om te voldoen aan de hoogere behoeften des levens. Mogen wellicht in de kloosters van het Westen kunst en wetenschap toenmaals nog geen bijzonder hoog standpunt hebben ingenomen, beoefend werden zij er zeer zeker en het is wel zeer waarschijnlijk, dat veel van de nieuwe begrippen uit het Oosten afkomstig was en van de Byzantijnsche geleerdheid wat op Westersche kloosterlingen afstraalde.

Dat de Byzantijnsche kunst niet zonder invloed bleef op die van het Westen daarvan zijn bewijzen genoeg voorhanden, al ontbreekt het vooralsnog aan gegevens, om die invloed op zijn waarde te kunnen schatten en na te gaan op welke wijze en langs welken weg zij zich naar het Westen heeft uitgebreid. Het is hier niet de plaats om daarover in beschouwingen te treden, doch alleen de bedoeling iets over de beroemde bouwmeesters der middeleeuwen mede te deelen.

Uit den aard der zaak zal dit zeer weinig kunnen zijn, nog minder haast dan van de collega's uit de oudheid, want wat de vroege middeleeuwen betreft, moeten wij aannemen, dat de bouwmeesters in den regel geestelijken, althans kloosterbroeders geweest zijn, die aardschen roem versmaadden en aan reclame geen behoefte hadden en wier namen ons dus nagenoeg geheel onbekend zijn gebleven.

Zijn er namen tot ons gekomen dan zijn het meestal die van hoogere geestelijken, bisschoppen of abten, of wel van wereldlijke vorsten, die als stichters van bouwwerken genoemd worden; de eigenlijke bouwmeester blijft ongenoemd.

Onder de beroemde figuren uit de omgeving van Karel den Groote zal men zich die van Eginhard herinneren.

Eginhard of Einhard, wiens vrouw Imma of Emma volgens de overlevering een dochter van Karel moet zijn geweest, was reeds op jeugdigen leeftijd aan diens hof gekomen en een leerling geworden van den beroemden Angelsaksischen monnik Alcuin.

Eginhard werd later Karels geheimschrijver en levensbeschrijver, hij wordt ook diens architect genoemd, maar het is waarschijnlijk, dat men hem meer als intendant der openbare en keizerlijke gebouwen moet beschouwen, dan als de eigenlijke bouwmeester, want, waarschijnlijk op grond van Eginhards eigen mededeelingen, vinden wij vermeld, dat Karel Italiaansche bouwkunstenaars ontbood voor de uitvoering van talrijke kerken, kloosters, kasteelen en paleizen, de laatsten hoofdzakelijk in zijne meest geliefkoosde verblijfplaatsen Aken, Ingelheim en Nijmegen. Van het meest bekende en best bewaarde bouwwerk uit den Karolingischen tijd, de Paleiskapel te Aken, thans een onderdeel van den Dom aldaar, wordt een zeker meester Otto of Odo genoemd, die uit Metz afkomstig moet zijn geweest, ofschoon ook daaromtrent geen zekerheid schijnt te bestaan. Vrij algemeen wordt aangenomen, dat de S. Vitale te Ravenna als voorbeeld gediend heeft voor deze Paleiskapel en onwaarschijnlijk is het niet, dat er ook Italianen aan hebben gewerkt, maar hun namen worden niet vermeld.

Eginhard is ook bekend als de stichter van de zoogenaamde Einhard-Basilica bij Michelstadt in het Odenwald, die als de oudste basilica van Duitschland beschouwd wordt.

Er zouden echter nog bijna twee eeuwen verloopen eer de Romaansche bouwkunst in West Europa tot ontwikkeling zou komen.

Het waren twee eeuwen van onafgebroken strijd, eerst van de Christelijke staten tegen de telkens herhaalde aanvallen uit het Oosten van de zijde der Arabieren, Mooren en Saracenen, uit het Noorden en Westen van de zijde der Noormannen, terwijl in Noord- en Oost-Duitschland zelf de bekeering der heidenen hetzij langs vreedzamen weg hetzij door gewapenden dwang slechts langzaam vorderde. De machten, die het Christendom bekampten kregen en behielden hier en daar o. a. in Spanje voor geruimen tijd vasten voet, ook de Noormannen wisten zich hier en daar te nestelen. Bleven de Mohammedanen den strijd tegen het Christendom volhouden, de Scandinavische volksstammen zeiden allengs het piratenleven vaarwel, zij vestigden zich in de meer beschaafde landen, die vroeger zooveel van hun rooftochten te lijden hadden gehad namen de Christelijke leer aan en losten zich op in de bestaande samenleving. In de bouwkunst brachten zij het Scandinavische element, dat in de middeleeuwsche bouwwerken van Normandië en Engeland doch ook elders b.v. op Sicilië tot uiting kwam, een element, dat naast het Byzantijnsche de vormen der Romaansche architectuur beheerscht.

Op welke wijze en langs welken weg de invloed van Scandinavische elementen op de bouwkunst heeft ingewerkt is ook een probleem, dat nog grondiger bestudeerd zal dienen te worden.

Dat echter die studie ons bekend zal maken met namen van bouwmeesters is niet te verwachten.

Eerst in de elfde en twaalfde eeuw, toen de architect wat meer op den voorgrond schijnt te zijn getreden, toen niet meer de geestelijkheid zelf zich met bouwkunst bezighield, maar het gild der leekenbouwmeesters en de instelling der bouwhutten tot ontwikkeling kwamen, vinden wij hoewel schaarsch toch af en toe weder namen vermeld.

Wij moeten ons daarvoor echter naar Zuid-Europa naar Italië verplaatsen, het land waar wij telkens, na schijnbaar vernietigende catastrophes, de bouwkunst weder zien opleven, waar trots den bijna onafgebroken oorlogstoestand in de middeleeuwen bewonderenswaardige bouwwerken zijn tot stand gekomen.

Noemen wij b.v. de S. Marco te Venetië, dan moeten wij er dadelijk bijvoegen, dat wel de namen van de Dogen, die er aan hebben laten bouwen, maar niet die van hun bouwmeesters, waarschijnlijk wel Byzantijnen, vermeld worden.

Het is werkelijk een uitzondering, dat wij van den Dom te Pisa als bouwmeesters genoemd vinden Rainaldus en Busketus of Buschetto.

Pisa was in de Romeinsche oudheid reeds om zijn baden beroemd. Haren hoogsten bloei bereikte de stad evenwel van de 10de tot de 12de eeuw, toen zij naar men zegt ongeveer 150000 inwoners had. Op de plaats waar thans de Dom staat was in de 4de of 5de eeuw een kerk gebouwd die in 1005 werd afgebroken. Men begon toen met een nieuwen bouw die reeds in 1020 in gebruik kon worden genomen. In de volgende jaren voerde Pisa met veel geluk krijg tegen verschillende mededingsters en de rijke buit werd voor een groot deel aangewend

tot het oprichten van prachtvolle bouwwerken. Toen de Pisanen na de bestorming van Palermo in 1063 een krijgsbuit medebrachten, die alles overtrof, wat zij tot dien tijd bemachtigd hadden, besloot de burgerij daarvoor een kathedraal te bouwen, die aan grootschheid en pracht met de schoonste bouwwerken der wereld zou kunnen wedijveren. De reeds begonnen kathedraalbouw, waarmede Buschetto belast was, werd op uitgebreider schaal voortgezet, en Rainaldus aan den bouwmeester ter zijde gesteld. Met de opperste leiding moet een zekeren Hildebrand belast zijn geweest, van wien men vermoed, dat hij aan Buschetto vermaagschapt was, misschien zijn broeder, terwijl men nog de namen Uberto, Leone en Alliata noemt als die van kunstenaars, wellicht beeldhouwers, die mede aan het werk hun krachten hebben gewijd.

Men veronderstelt dat Buschetto de constructeur en Rainaldus meer de decorateur was. Eerstgenoemde wordt vermeld als Buschetto van Dulichio, een Griek van origine en, voor hij in Pisa kwam, in het Byzantijnsche rijk werkzaam, een architect dus van Byzantijnsche school. Men heeft in later eeuwen op zijn werk een lang niet malsche critiek uitgeoefend, er werd o. a. van gezegd, dat ofschoon de versieringen van den Dom belachelijk waren, de architectuur toch niet bepaald zoo slecht was als de Gothische, de algemeene verhoudingen zelfs vrij goed, terwijl een karakter van soliditeit aan het gebouw niet kon worden ontzegd. Tegenwoordig oordeelt men anders over Italiaansche gothiek dan vroeger. Na de genoemde meesters hebben nog vele anderen aan de kathedraal gewerkt en het is dus moeilijk na te gaan in hoever de bovenaangehaalde critiek Buschetto treft, wien in elk geval als constructeur recht geschiedt.

Hij overleed te Pisa en moet ook daar begraven zijn. Zijn grafschrift maakt gewag van zijn buitengewone kennis der werktuigkunde. Evenals vele bouwmeesters der oudheid en velen die na hem kwamen vereenigde hij dus waarschijnlijk de kennis van den bouwmeester in zich met die van den ingenieur en wat meer zegt, zijn werk getuigt er nu nog van, dat hij beide met succes in toepassing wist te brengen

Automobiel-Garages.

Vervolg van bladz. 356.

Zooals reeds vroeger werd opgemerkt is bij automobielgarages de bewaring van de benoodigde benzine een zaak, welke bijzondere aandacht en bijzondere zorg vereischt, wegens het groote gevaar, dat deze vloeistof bij een achteloozen behandeling oplevert. Het benzinegas zelf ontploft niet, maar gedraagt zich als elk ander brandbaar gas en brandt bij voldoende toetreding van lucht met een rustige vlam. Het ontplofbare gasmengsel ontstaat echter, wanneer het benzinegas zich met een zuurstofhoudend gas, zooals lucht, vermengen kan en zulk een mengsel kan overal ontstaan waar benzine vrij aan de lucht verdampen kan.

In de buitenlucht of in een lokaal waar overvloedige ventilatie aanwezig is zal niet spoedig gevaar ontstaan, doch in een gesloten ruimte zal het niet lang duren of de lucht wordt met een zoodanig percentage benzinedamp bezwangerd, dat een gevaarlijk gasmengsel ontstaat. Daar de benzinedamp zwaarder is dan de lucht zullen de onderste luchtlagen meer benzinedamp bevatten dan de hoogere en kan zich bijvoorbeeld in een kelder of werkkuil ontplofbaar gas hebben verzameld, terwijl op den beganen grond nog geen gevaar bestaat. Ook kan het bezinegas zich ongemerkt langs en door vloeren en door de opening tusschen deuren en dorpels een weg banen tot aangrenzende vertrekken en daar gevaar doen ontstaan, waarop men geenszins verdacht is.

Daar men het echter vooralsnog in een automobielgarage, zoolang niet de electromotoren de benzinemotoren hebben verdrongen, moeilijk zonder benzine kan stellen en daarmede dagelijks om moet gaan dient men daar in de eerste plaats alle mogelijke voorzorgsmaatregelen te nemen, om het ontstaan van gevaarlijke gasmengsels zooveel mogelijk te voorkomen en waar dit niet geheel voorkomen kan worden te beletten, dat ontplofbaar gas door aanraking met een open vlam of een electrische vonk explodeeren kan.

Open gasvlammen kunnen voor de verlichting van een garage dan ook niet worden toegelaten, gewone lantaarns met kaarsen of petroleumlampen al evenmin, alleen de Davysche mijnlamp zou in aanmerking kunnen komen. Électrische gloeilampen zijn voor de verlichting van garages aangewezen, omdat het gloeilichaam volkomen afgesloten is van de lucht in de te verlichten ruimte. Daar echter bij het breken van de glazen peer van een lampje altijd nog gevaar kan ontstaan is het goed steeds een dubbele glas-omhulling aan te wenden, welke men bovendien nog omgeven kan door een beschermingskorf van ijzerdraad. Bij den aanleg van de geleidingen voor het electrisch licht moet men er evenzeer op bedacht zijn, dat uitsluiters en stopcontacten, die men moeilijk ontberen kan, zoo zijn ingericht dat zij geen vonken geven. Daarvoor zijn reeds speciale constructies voor deze onderdeelen uitgedacht en in den handel. De gewone stopcontacten geven bij het verbreken van den stroom steeds vonken, de hier bedoelde veiligheidsstopcontacten zijn zoo gecoustrueerd, in verband met de uitsluiters, dat men de stoppen niet kan insteken of uittrekken, alvorens den stroom, door middel van den uitsluiter te hebben afgesloten.

Over verdere bijzonderheden de verlichting betreffende kunnen wij hier niet uitweiden. Terugkeerend tot de benzine en de bewaring dezer vloeistof, staat op den voorgrond, dat men grootere hoeveelheden liefst bewaren zal buiten het garage-gebouw. Men kan daarvoor dan een brandvrij gebouwtje inrichten, waar de benzine hetzij in de gewone vaten, waarin zij vervoerd wordt, hetzij in een gesloten reservoir bewaard wordt. In Engelsche garages heeft men wel op de binnenplaats zulke gebouwtjes van gewapend beton met ijzeren deuren de sommige plaatsen ook in ons land worden voor de bewaring gemetselde keldertjes voorgeschreven, afgedekt met ijzeren luiken en op een bepaalden afstand van de nabijzijnde gebouwen gelegen; somtijds wordt voor die keldertjes bepaald, dat zij voor-

zien moeten zijn van een afdekking waarin een speciale ventilatie-inrichting moet zijn aangebracht, terwijl men ook bepalingen vindt voorschrijvende, dat de benzine niet in vaten maar alleen in kannen van niet meer dan 30 Liter inhoud in de keldertjes geborgen mag worden.

Deze laatste bepalingen berusten waarschijnlijk op het denkbeeld, dat men het gevaar vermindert, door verdeeling in kleine hoeveelheden, maar hebben weinig zin, wanneer men bedenkt, dat een kleine hoeveelheid benzine voldoende is, om met lucht een groote hoeveelheid ontplofbaar gas te vormen.

Maar ook het denkbeeld van keldertjes is in het algemeen te verwerpen, want met het oog op de ventilatie is het beter de bergplaatsen boven den grond aan te leggen en ventilatieopeningen aan te brengen, zoowel bij den vloer als bij het plafond.

Daardoor wordt een geregelde luchtverversching in de bergplaats bevorderd, terwijl de opening nabij den vloer aan het gevaarlijk gasmengsel, dat zwaarder is dan de lucht, gelegenheid geeft te ontsnappen.

De ventilatieopeningen moeten onmiddellijk met de buitenlucht in verband staan, maar voorzien zijn van zeer fijn metaalgaas, om ontsteking van ontplofbaar gas van buitenaf te verhinderen. Het is goed dit gaas nog te beschermen tegen beschadiging, door sterker draadweefsel, want het fijne gaas oefent zijn beschermende werking alleen uit, wanneer het volkomen onbeschadigd is.

Acht men de natuurlijke ventilatie niet voldoende dan kan men de bergplaats voorzien van een ventilatie-schoorsteen, waarin een electroventilator geplaatst wordt of wel versche lucht in de ruimte persen. Bij het toepassen van electroventilatoren moeten alweder de sleepcontacten in luchtdichte omhulsels geplaatst worden. Men mag het ventilatie-kanaal van een benzine-bergplaats nimmer in een gewoon schoorsteen-kanaal doen uitmonden en het is zelfs af te raden het in verband met schoorsteenen omhoog te voeren. Wat hier van de ventilatie der bergplaatsen gezegd wordt is ten deele ook toepasselijk op die van de garage-ruimten zelf.

Voor de bewaring van kleine hoeveelheden benzine in vaten of kannen heeft men verschillende veiligheidsinrichtingen bedacht, ter voorkoming van ontploffing bij het naderen van de opening met een vlam en ten tweede ter voorkoming van het springen van gevulde en gesloten vaten, wanneer zij b. v. bij brand aan de buitenzijde verwarmd worden.

Bij deze inrichtingen is eveneens partij getrokken van de eigenschap van fijn metaalgaas, geen vlam door te laten, maar de hitte van de vlam te absorbeeren. Zij bestaan in den regel uit een cilinder van fijn metaalgaas die van de opening van het vat tot den bodem reikt en aan binnen- en buitenzijde beschermd wordt door cilinders van geperforeerd metaalblik. De buitenlucht kan nu niet anders dan door het fijne metaalgaas in het vat dringen en omgekeerd kan het benzinegas niet anders dan door dit gaas naar buiten treden. Wanneer men dan met een vlam bij de opening komt zal dit gas wel ontbranden, doch de vlam niet naar binnen slaan, zij zal rustig blijven doorbranden tot de geheele inhoud van het vat in dampvorm overgegaan en verbrand is. Dat dit werkelijk zoo is bij goed geconstrueerde beveiligingsinrichtingen heeft men herhaaldelijk door proeven aangetoond. De minste beschadiging aan het fijne metaalgaas maakt echter de beveiliging denkbeeldig. men moet dus de cilinder af en toe uit het vat nemen, om na te gaan of zij geheel gaaf is en zoo noodig steeds dadelijk de bekleeding vernieuwen. De inrichting ter voorkoming van het springen bestaat uit een stopsluiting bovenaan de gaascilinder in welke sluiting zich een plaatje van zeer gemakkelijk smeltbaar metaal bevindt. De samenstelling van dit metaal is zoodanig, dat bij een zekere temperatuur van buiten en een bepaalden druk van binnen het metaal zich begeeft en de gassen naar buiten kunnen treden. Geschiedt dit in geval van brand, dan zal dan ook weder het uittredend gas vlam vatten, maar rustig blijven branden en het gevaar voor springen van het vat en verspreiding van den brandbaren inhoud zal niet groot meer zijn, tenzij in het geval dat het vat plotseling aan een zeer groote hitte wordt blootgesteld.

Ofschoon deze inrichtingen voor kleine hoeveelheden vrij goed hebben voldaan, men heeft er zich een aantal jaren mede moeten behelpen, zoo werden zij toch vrij algemeen niet genoeg betrouwbaar geacht daar waar men hoeveelheden van meer dan 300 K.G. te bewaren had en werd in dit geval dan ook meestal bewaring buiten de garage voorgeschreven, terwijl men bovendien bedacht was op inrichtingen, waardoor het mogelijk zou zijn, om uit grootere reservoirs op veillge wijze al naar behoefte kleinere hoeveelheden af te tappen. Men is toen op het denkbeeld gekomen daartoe gebruik te maken van niet oxydeerende gassen onder druk en onder de systemen, die op dit beginsel berusten, heeft dat van de Hannoversche machinefabrikanten Martini & Hüneke in Duitschland reeds in ruime mate toepassing gevonden. Hierbij wordt de benzine in een in den grond begraven reservoir bewaard en van hieruit door een niet oxydeerend gas b.v. koolzuur of stikstof door gesloten buisleidingen van bijzondere constructie naar de tapkraan geperst, en wel op zoodanige wijze, dat in het reservoir geen ontplofbaar gas kan ontstaan en het uitvloeien van benzine bij beschadiging of vernieling van de buisleidingen niet kan plaats hebben.

De buisleidingen bestaan namelijk uit twee in elkander geplaatste buizen, waarvan de binnenste de benzine en de buitenste het niet oxydeerend gas bevat, dat door een afzonderlijk buisje van uit een gashouder of koolzuurflesch in het reservoir onder matigen druk in het reservoir geperst wordt. De ruimte tusschen de buitenste of mantelbuis en en de binnenbuis staat namelijk in verbinding met de zich in het reservoir boven de vloeistof bevindende gasruimte en is dus steeds met gas onder druk gevuld.

Wanneer nu in de distributieleiding een breuk plaats vindt, kan zich een der volgende drie gevallen voordoen: 1°. alleen de binnenbuis wordt beschadigd; 2°. alleen de buitenbuis wordt beschadigd; 3e. binnen- en buitenbuis worden beiden beschadigd.

In het eerste geval kan uit de gebroken binnenbuis geen vloeistof in de buitenbuis komen, omdat de gasdruk in deze laatste altijd grooter is dan de druk van de vloeistof op de plaats van de breuk en wel zooveel grooter als correspondeert met de hoogte van de vloeistofkolom boven het niveau in het reservoir. Immers de druk van het niet oxydeerend gas in de buitenbuis is in evenwicht met den druk van de geheele vloeistofkolom boven genoemd niveau dus grooter dan de druk van een

gedeelte dier kolom en wel zooveel als de stijghoogte der vloeistof op het punt van de breuk bedraagt. Derhalve zal er geen vloeistof uit de binnenbuis in de buitenbuis, maar gas uit de buitenbuis in de binnenbuis treden.

In het tweede geval zal door de breuk in de buitenbuis gas ontsnappen, totdat de gasdruk gelijk geworden is aan den buitendruk; maar dan is ook de vloeistof in de binnenbuis zooveel gezakt, dat haar hoogte met 1 atm. druk correspondeert, of — indien de binnenbuis niet volkomen sluit — dat zij met het niveau in de tank gelijk staat.

beide kranen eveneens tegen de schadelijke gevolgen van breuk verzekerd zijn.

Hoofdreservoir I staat door middel van de eveneens beschermde leiding 6 in verbinding met het transportvat 8, waaruit, door opening van vulkraan 7, de benzine in het hoofdreservoir kan worden bijgevuld.

Uit den gashouder 9, die het zuurstofvrije gas onder druk bevat, voert een leiding naar reduceerafsluiter 10, die den veranderlijken gashouderdruk terugbrengt op den druk, waarbij gewerkt wordt den werkdruk of bedrijfsdruk, en vandaar een an-

Fig. 12.

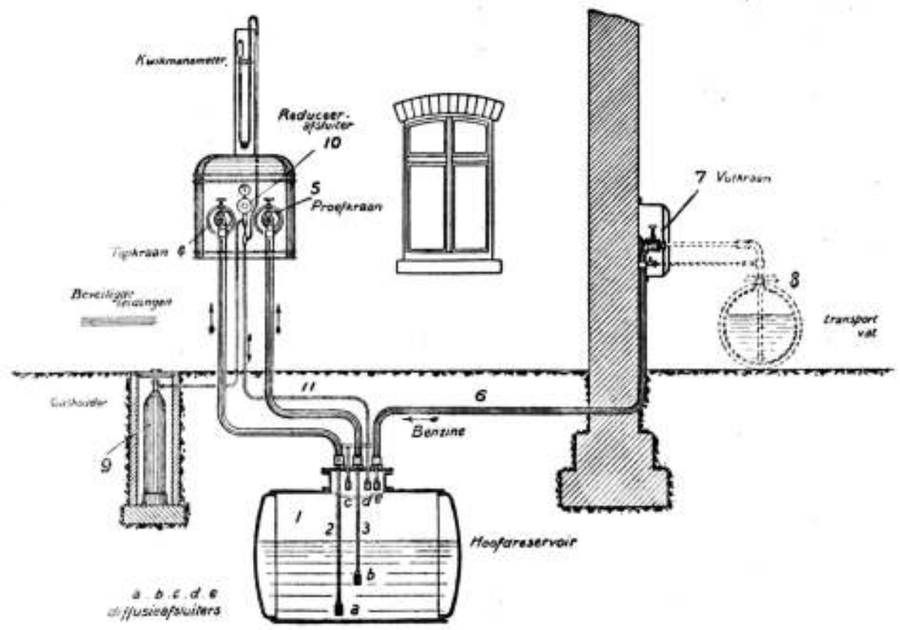

In het derde geval kan evenmin vloeistof naar buiten treden, maar zal het resultaat gelijk zijn aan de werkingen in de twee eerste gevallen te zamen.

Een schematische voorstelling van een benzineinstallatie, systeem Martini & Hüneke, laat nu Fig. 12 zien.

Uit het hoofdreservoir (of de tank) I, dat onder den grond is ingegraven, leiden twee tegen de schadelijke gevolgen van breuk beveiligde leidingen 2 en 3 naar tapkraan 4 en proefkraan 5, welke dere leiding II naar het hoofdreservoir I. De automatische regeling van den druk in de gasleiding en in de daarmede in verbinding staande mantels der vloeistofleidingen, wordt verkregen door een als veiligheidsklep werkenden, kwikmanometer.

Zoodra de tank gevuld is en de reduceerafsluiter 10 ingesteld, kan door openen van proefkraan, 5 benzine worden afgetapt en dit zoolang totdat het vloeistof-niveau in de tank onder 3 is gedaald. Dan wordt er zuurstofvrij gas in plaats van vloeistof uitgeperst. *(Slot volgt).*

Geert van Wou.

Bij gelegenheid van de onthulling van een gedenkplaat voor Geert van Wou in de Bovenkerk te Kampen deelde de N. Rott. Courant verscheidene belangrijke bijzonderheden, aan verschillende bronnen ontleend, over dezen beroemden klokgieter mede.

Wij ontleenen aan die mededeelingen het volgende:

In de laatste jaren is men vooral in het buitenland begonnen de weleer zoo bloeiende klokgietkunst en hare voortbrengselen te bestudeeren en de oude meesters in dat vak tot algemeene bekendheid te brengen. Ons land is daarbij veelal vergeten, ofschoon, oudtijds vooral, rijk aan schoone geluiden, rijk aan kunstenaars in de gietkunst. In Nederland toch heeft niet minder dan elders tusschen steden en dorpen die kinderlijke trots en naijver bestaan om in het bezit te zijn van grooter en schooner klokken, en men had dan te beschikken over de meesters van Wou, de Trier's van Vegchel's Moer's enz. . . . .

Onder al de zooeven vermelde meesters in de

kunst van klokgieten is een der grootsten de in zijn tijd reeds beroemde

„Meister Geryt van Wou die clockgieter van Campen."

Het bovenstaande vindt men in het begin van een artikel over „De klokgietersfamilie van Wou" door H. B. Poppe (voorkomende in het Gildeboek, Tijdschrift voor kerkelijke kunst en oudheidkunde, uitgegeven door het St. Bernulphus-gilde te Utrecht.) In dit artikel is met groote zorg bijeengebracht wat er in 1877 betreffende de van Wou's bekend was.

Over de fraaie klokken in den toren der Bovenkerk en in den nieuwen Toren te Kampen deed in 1898 de heer F. A. Hoefer eenige mededeelingen in de Alg. Verg. der Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis. Deze werden daarna met litho's naar afgietsels van de fraaie beelden op de klokken uitgegeven bij de Erven Tijl.

Eigenaardig is — merkte de heer Hoefer o. a. in die korte verhandeling op — dat bij van Wou geen twee opschriften voorkomen, die gelijkluidend zijn.

In het poorterboek van 's Hertogenbosch werd in 1472 ingeschreven als burger Wilhelmus clockgieter, zoon van wijlen Johan clockgieter van Hyntham.

In 1474 werd aldaar ingeschreven burger Gerhardus de Wonde zoon van wijlen Wilhelmus clockgieter.

Dat was onze Geert van Wou. Terwijl zijn vader te Hyntham woonde, woonde hij waarschijnlijk te Wouw.

Reeds in 1375 zien we te Xanten werkzaam Jan de clockgieter en Willem de clockgieter, afkomstig uit Vegchel en zeer waarschijnlijk aan de van Wou's verwant.

De vader van Geert van Wou, Johan van Wou, goot in 1461 ook klokken voor de kerk te Xanten, terwijl zijn broeder Willem ook een bekend klokgieter was die o.a. klokken leverde te Jutfaas, Xanten, Cranenburg, Til bij Calcar, Oudewater en Soest.

In 1480 werd Geert van Wou naar Kampen ontboden om daar klokken te gieten. Immers in die dagen werden de klokken, ook met het oog op de moeilijkheid van het vervoer, meest ter plaatse gegoten.

Den 4en Juli van dat jaar kreeg hij vrijgeleide van den magistraat van Harderwijk om over die plaats te reizen naar Amsterdam om daar inkoopen te doen, teneinde de klokken te kunnen gieten die hij te Kampen had aangenomen te leveren.

Den 31en Jan. van 1481 sloot hij een overeenkomst met de kerkmeesters van O. L. Vrouwekerk aldaar om voor die kerk twee klokken te leveren, op de tonen re en mi. Zóó dat ze aansloten aan de Maria klok op den toon ut, die hij reeds voor die kerk gegoten had.

Op grond daarvan wordt verondersteld dat de klok Maria in sol de eerste klok is die hij in Kampen gegoten heeft. Ze hangt daar thans in den Nieuwen toren. De beide andere klokken die hij toen goot zijn verdwenen. Voor de St. Nicolaaskerk goot hij in dat jaar de St. Salvators-klok, mede thans in den Nieuwen toren hangende en in 1482 de St. Maarten en Petrus en Paulus klok, beide nog hangende in den toren dier kerk en in 1483 de Maria klok.

Waarschijnlijk heeft Geert van Wou ingezien dat Kampen met zijn gunstige ligging en groot handelsverkeer een gunstige plaats was voor blijvende vestiging, buiten den kring zijner concurreerende familieleden.

Althans in 1482 was hij daar reeds voor goed gevestigd en werd hij opgenomen in de broederschap „van den ghelende ghesellen van den core" of de Schepensmemorie, een broederschap van aanzienlijke burgers in de St. Nicolaaskerk gevestigd.

We zien hem te Kampen zijn bedrijf met kracht uitoefenen en hem belast met levering van klokken naar alle kanten.

Calcar, Zwolle, Hamburg, Amersfoort, Oldenzaal, Ahaus, Oost-Friesland en Kempen roepen zijn kunst achtereenvolgens in.

Terwijl hij in 1495 in laatstgemelde plaats werkzaam was riepen zendboden hem naar Erfurt waar men nieuwe klokken in den Dom verlangde; en aan wien zou men dat werk beter opdragen dan aan den beroemden Kamper-meester?

Na de noodige voorbereidingen getroffen te hebben trok hij in 1497 daarheen en goot er met vier knechten de wereldberoemde Gloriosa. Een tijdgenoot en ooggetuige uit Erfurt bericht ons omtrent dit werk.

Op Vrijdag 8 Juli van dat jaar, des middags toen de klok een sloeg, liet de meester vuur maken in de beide smeltovens ieder meer dan drie manslengten hoog die hij op het St. Severus kerkhof had opgericht.

Toen de klok 's nachts tien uur sloeg was het metaal gesmolten.

De domheeren en geestelijken van St. Maria's kerk kwamen daarna in processie aangetreden met het Hoog Eerwaardig Sacrament, dat op een tafel geplaatst werd, rijk met bloemen versierd, met welriekende kruiden behangen, getooid met vanen en door kaarsen verlicht.

Toen de klok twee uur sloeg, was het werk volbracht en hief de geestelijkheid een Te Deum aan.

Tot voor weinige jaren was dit de grootste bekende klok.

Zij heeft beneden een diameter van twee meter vijf palm, 76 duim. De dikte van den slagring, waartegen een klepel van elf centenaars slaat, is een palm van 83 duim.

De hoogte is, schuin gemeten van de monding tot het bovenvlak, twee meter 53 duim, het gewicht van de klok is 27,500 pd.

De zes ooren aan den middelboog wegen elk een centenaar.

Een zeldzaam fraai Gothisch Mariabeeld met het kindeke 4½ palm hoog versiert het vlak aan twee zijden. Boven dat beeld staat in een fraaien rand van leliën en eikenblaren het opschrift.

De klok heeft een zwaren schoonen toon in den grondtoon D. en consonneerende terts.

Bij helder weer kan zij, luidende, op drie mijlen afstands en verder te Weimar en Gotha worden gehoord.

Hij goot toen ook nog de te Erfurt de Otonna voor de Mariakerk en de Schreiner voor de St. Severuskerk.

In 1502 goot hij de Blasius major, Maria, Johannes en Thomasklokken voor den Dom te Brunswijk. Maar waar zou men eindigen, wilde men al de werken van dezen meester in de Nederlanden, in Duitschland en in Denemarken geleverd, opsommen.

Hij was bovendien een in zijn tijd zeer beroemd geschutgieter.

Geert van Wou goot de klokken juist op toon, zonder dat uitdraaien of bijwerken eerst den juisten toon moesten geven. En dat zegt wat bij de gebrekkige hulpmiddelen, waarover hij kon beschikken.

Hij wist de klokken een zeer aangenaam, helder en zuiver geluid te geven.

Maar bovendien was al zijn werk kunstwerk van den eersten rang. Men staat verbaasd over het prachtige beeldwerk dat zijne klokken versiert, waaruit blijkt dat hij zeldzaam hoog stond in conceptie en techniek.

Men betreurt het dat die kunstwerken hoog in de lucht hangen en door niemand worden gezien.

Men bewondert de fraaiheid van de ornamentiek van banden en randen, en de juistheid van het aanbrengen daarvan, zoodat de toon van de klok door beeld of rand niet wordt belemmerd of gewijzigd.

Maar ook de zinrijke en altijd weer varieerende opschriften op de klokken van Geert van Wou geven een kijk op zijn innerlijk vroom gemoedsleven.

Geert van Wou heeft een school van klokgieters te Kampen gevormd. Hij kon ook met recht zeggen: 't en syn al myn knechten geweest ende hebben hun ambacht van mij geleert".

Zijn zoon, ook Geert genoemd, volgde hem later met succes op.

Maar de woeling dier tijden en de opkomst der Hervorming waren niet gunstig voor hun bedrijf.

In 1521 overleed zijne vrouw Clara en in 1527 legde hij het hoofd ter ruste om 23 December in de St. Nicolaaskerk achter het koor begraven te worden.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 45. Officieel Gedeelte. Vergadering der Afdeeling Arnhem van 27 October 1909. — Vergadering der Afdeeling 's-Gravenhage van 29 October 1909.

Het organiseeren van Publieke Internationale-Architectonische Prijsvragen naar J. Guadet.

Sociale Hygiëne en Techniek VI, door J. L. B. Keurschot.

Architectura No. 45. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Afdeeling Voortgezet en Hooger Bouwkunst-Onderricht.

Verslag der 1265ste Gewone Genootschapsvergadering van 17 October 1909.

De Muiderpoort (vervolg) met afbeeldingen.

Het Paviljoen van de Nederlandsche afdeeling op de Tentoonstelling te Brussel, door W. Kromhout Czn, met afbeeldingen op losse plaat.

Technisch Gedeelte. Een nieuwe dakbedekking. — Het roesten van ijzer in verband met de beton fabricage.

De Bouwwereld No. 45. Middelbaar Technische School van den Ned. Aannemersbond te Utrecht, arch. A. W C. Dwars c. b. i. met afbeeldingen.

Invloed van rook en roet op bouwwerken.

De Ingenieur No. 45 Aanteekeningen betreffende het Panamakanaal. Beraadslaging over de voordracht van Jhr. J. C. van Reigersberg Versluys in de Instituutsvergadering van 9 October 1909.

Het maken van een tweede doorvaartopening in de spoorwegbrug over het kanaal door Zuid-Beveland te Vlake, door Ch. Driessen c. i. met afbeeldingen.

Vergadering van de Afdeeling voor Spoorwegbouw en spoorwegexploitatie van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 30 October 1909.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 45. Officieel Gedeelte. — Uit de Afdeelingen. — Iets over Spiraalraderen. (Slot)

De Aannemer No. 45. De werklieden en de A. V. De organisatie van werkgevers in België I.

Uit de Pers. Opdrijven van loonen. — Collectieve arbeidscontracten,

Het adres van den N. A. B. in den Gemeenteraad van Deventer.

Afdeelingsverslagen. — Middelburg 1 November 1909. — Utrecht 28 October 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 19. De Zig-zag-oven en de gewone ringoven. — Het mengwater en zijn beteekenis in de baksteenindustrie. — Een porseleinen Huis. — Friesche Bouwkring. — Een en ander over het smeren van machines en het keuren van smeerolie (vervolg). — Het verweeren van steenkool. —

Deutsche Bauhütte No. 45. Vom deutschen Miethaus, door H. Aug. Waldner, met afbeeldingen.

Verwaltungsgebäude für eine Berufsgenossenschaft, door M. Heeren, bij ontwerpen van van A. Dall te Hanau en Ph. Hufnagel te Offenbach.

Ueber das Gebot der Schriftlichkeit von Nebenrechnungen in Bauverträgen.

Schloss Guhlau, Silezië, met losse plaat naar teekening van Prof. Probst te Breslau.

Raumstudien schetsen van een woonkamer door Walter Evers te Zürich, op losse plaat.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Enkhuizen. Het bovengedeelte van het inwendige van het Waaggebouw alhier, een monument van 16de eeuwsche bouwkunst, is grootendeels weder in den oorspronkelijken toestand gebracht. De Chirurgijnskamer, waarin het licht door een viertal dubbele ramen, met in lood gevatte, geschilderde ruiten toegang verkrijgt, is geheel gerestaureerd behalve de glasschilderingen; deze verkeeren echter over het algemeen nog in vrij goeden staat; alleen ontbreekt hier en daar een enkel ruitje, dat nog aangevuld moet worden. Dit vertrek, met lage zoldering en ouderwetschen schoorsteen, diende eenmaal voor vergaderzaal der overlieden van het chirurgijnsgilde.

Ook een kleinere kamer daarnaast, waarvan de eikenhouten betimmering geheel bewaard is gebleven, is gereed gekomen. De beide gevels, waarin de wapens prijken van Enkhuizen en West-Friesland en daartusschen het wapen van Filips II, terwijl zich boven de kroonlijst de beelden van gerechtigheid, hoop, geloof, liefde en kracht verheffen, zijn hersteld. Op verzoek der commissie, die zich belast heeft met het doen uitvoeren der verschillende werken, heeft de gemeenteraad besloten, ook het benedengedeelte waar thans nog de kantoren der gemeente-opzichter zijn gevestigd, voor museum in te richten.

Zutphen. Hier ter stede is dezer dagen de Ambachtsschool geopend.

Het gebouw wordt zeer geroemd om zijne hoogst practische inrichting, terwijl aan de grootste eischen voor frischheid en licht is tegemoet gekomen. De ligging op het Hoornwerk is uiterst gunstig en er is nog voldoende terrein aanwezig voor eventueele uitbreiding.

Er hebben zich reeds als leerlingen aangegeven: 18 voor smeden, 3 voor verven, 15 voor timmeren en 12 voor meubelmaken.

Gouda. In een ten stadhuize gehouden bestuursvergadering van de Vereeniging de Ambachtsschool voor Gouda en omstreken werd medegedeeld dat Provinciale Staten toezegging deden van het geven van een jaarlijksche subsidie van f 3000 voor die school. Op de staatsbegrooting voor 1910 is gebracht een jaarlijksch subsidie van f 13.000, benevens een bedrag van f 2000 ineens als bijdrage in de kosten van eerste inrichting der ambachtsschool.

Na deze toekenning der subsidies is de oprichting der school thans verzekerd en wordt in December tot aanbesteding ervan overgegaan. Het plan bestaat, in het tweede halfjaar van 1910 de school te openen.

Leeuwarden. B. en W. brachten dezer dagen ter kennis van den gemeenteraad, dat door den Minister van Binnenlandsche Zaken en hun college, op verzoek van den minister, een commissie is benoemd, belast met het toezicht op de restauratie van den toren De Oldehove te Leeuwarden. In deze commissie hebben zitting de heeren: mr. B. Ph. Baron van Harinxma thoe Slooten, thans afgetreden Commissaris der Koningin in het gewest: J. van Hasselt, oud-directeur van gemeentewerken te Amsterdam en W. C. A. Hofkamp, directeur van gemeentewerken te Leeuwarden.

Deze commissie heeft aan Burg. en Weth. voorgesteld

ten behoeve van een betere herstelling de ankers in den toren niet alleen te vermeerderen, maar ook op een meer doelmatige wijze aan te brengen dan was gerekend bij de raming, welke ten grondslag lag aan het bij besluit van den gemeenteraad genoemde bedrag van f 25.000, waarvoor de toren afdoende zou kunnen worden in orde gebracht.

De commissie wordt tot dit voorstel geleid door kennisneming van de wijze, waarop dergelijke verankeringen elders met groot succes zijn uitgevoerd en waardoor de duurzaamheid van het werk steeds in hooge mate is bevorderd. Zoodat thans, met inbegrip van een post voor onvoorzien, die destijds mede buiten aanmerking is gelaten, het slotcijfer van de nadere begrooting op f 29.950 of f 5000 hooger komt, waarin de minister, mits de gemeente de andere f 2500 alsnog bekostige, bereid is ook hier de helft te brengen ten laste van het Rijk.

Waar de voorgestelde werkwijze B. en W. voorkomt te zijn in het belang van het bouwwerk en van de deugdelijkheid der te treffen voorzieningen en daartegen de hoogere kosten ad f 2500 wel opwegen, geven zij in overweging de voor de herstelling van de Oldehove toegestane som ad f 12.500 te verhoogen tot f 15.000 en alzoo te besluiten, tegenover het rijkssubsidie ad f 15.000 op de begrooting der inkomsten, op die der uitgaven voor die werken een bedrag van f 30.000 uit te trekken. (L. C.)

Voorst. Hier ter plaatse heeft zich een commissie gevormd voor de restauratie van de kerk, omdat dit gebouw een oordeelkundige herstelling meer dan waard is.

Reeds in 1904 dacht men er ernstig over den toren, die eenigszins helt, te restaureeren, doch de raad der gemeente Voorst meende, dat er hier geen periculum in mora was en besloot daarom den 12den April 1905 de plannen dezer restauratie voorloopig nog op te schorten. Deze Romaansche toren is geheel uit tufsteen opgetrokken en dagteekent uit de 11de eeuw. Zijn ingang, door eene holle en eene bolle lijst omsloten, is gelukkig nog weinig geschonden, hetgeen slechts van zeer weinige Romaansche torens in deze buurt kan gezegd worden.

Bovenin den toren bevinden zich nog eenige rondboognissen, waarvan in enkele nog de bekende middenzuiltjes zitten.

Het gewelf van het midden schip is destijds weggebroken en door een houten zoldering vervangen. De kraagsteenen evenwel, waarop de ribben van dat gewelf gerust hebben, bleven gespaard. Gelukkig ook, want zij zijn zeer fraai gebeeldhouwd. De beide zijbeuken hebben hun Gothische kruisgewelven behouden.

In Augustus 1901 werd in den Noorder zijbenk een fraaie, in heldere kleuren uitgevoerde schildering gevonden, voorstellende een biddende figuur — een bisschop (?) — en gedateerd 1566.

Personalia.

— Bij de S.S. zijn benoemd tot bouwkundige 1e kl. de bouwkundige 2e kl. W. de Jongh, J. Jaring en de hoofdopzichter A. Labrijn.

—In verband met de a.s.opening der nieuwe ambachtsschool te Rotterdam is tot onder-directeur dezer inrichting benoemd de heer A. J. Caspers, leeraar aan de ambachtsschool te Alkmaar.

Vacante Betrekkingen.

— Waterbouwkundig Opzichter bij Zeeweringwerken. Practische kennis van rijs-, steen- en grondwerken, landmeten en waterpassen is vereischte. Diploma Waterstaatsopzichter gewenscht. Brieven met afschriften, doch geen teekeningen, onder No. 354 a. d. technischen boekhandel J. WaltmanJr. te Delft. (1)

— Bouwk.-Opzichter-Uitvoeder voor 7 maanden Br. no. 12064 a. d. „Limburger Koerier" te Maastricht. (1)

— Onderbaas bij een in aanbouw zijnd blok huizen te Amsterdam. Opgaaf van referentiën onder lett. W. S. 511, N. v. d. D. (1)

— Leeraar in het Schilderen, en Handteekenen aan de Ambachtsschool te 's-Gravenhage tegen 1 April 1910. Aanvangssalaris f 1050 kan stijgen tot f 1400. Pensioen- en Weduwen- en Weezenverzekering, 2 pCt. van het salaris verplichtend. Schriftelijke aanmelding, bij den Directeur der school, Nieuwe Haven 95, voor den 23n November a.s. (1)

— Leeraar Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers te Amsterdam. — Ten behoeve van het onderwijs in de vlakke meetkunde, de beschrijvende meetkunde, de doorzichtkunde en het perspectivisch teekenen is met 1 Februari' a. s. te vervullen de betrekking van leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijs en aan de Rijksnormaalschool voor kunstnijverheid te Amsterdam. De jaarwedde zal bedragen f 2000—2500.

Aanmeldingen vóór 20 Nov. met op zegel geschreven adressen aan H. M. de Koningin. (1)

— Bouwkundig Opzichter Indië. — Ter beschikking van den Gouv.-Generaal van Ned.-Indië kunnen worden gesteld 3 personen, die in het bezit zijn van een door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst uitgereikt diploma van bouwkundig opzichter, ten einde voorloopig voor een tijdvak van 5 jaren, met den titel van bouwkundig opzichter, ter beschikking van den directeur der burgerlijke openbare werken daar te lande te worden geplaatst.

Zij zullen benoembaar zijn tot architect bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Ned.-Indie, nadat zij met gunstigen uitslag het examen voor die betrekking hebben afgelegd, waaraan moet voorafgaan een voldoend examen voor opzichter bij den waterstaat.

De programma's van die examens zijn opgenomen in de Staatscourant van 5 Maart 1909.

De financieele positie zal dezelfde zijn als die van de opzichters bij den waterstaat.

De bezoldiging bedraagt f 150 per maand met 6 driejaarlijksche verhoogingen elk van f 25 per maand.

Voor opzichters die in het bezit zijn van het diploma van architect, bedragen de laatste 2 verhoogingen in plaats van f 25 per maand, f 50 per maand.

De opzichters voeren den titel van opzichter 3e, 2e en 1e kl., bij eene bezoldiging van respectievelijk f 150 en f 175, f 200 en f 225, f 250 en hooger.

De architecten genieten een jaarlijksch traktement van f 4800, met 2 verhoogingen van f 600 per jaar, telkens bij goede plichtsbetrachting, na 3 jaren dienst in den rang van architect.

Aanmeldingen bij gezegeld adres vóór 1 December a. s. aan het Departement van Koloniën.

Aan de uitzending is verbonden:

a. overtocht voor Gouvernementsrekening als passagier der 2e kl., c. q. ook voor het wettig gezin;

b. eene gratificatie voor uitrusting van f 1000;

c. eene voorloopige bezoldiging van f 60 per maand, ingaande met den dag van inscheping naar Ned.-Indië. Voor nadere bijzonderheden zie St.-Ct. No. 260. (1)

— Directeur voor de Gasfabriek te Zevenbergen. Voorwaarden nader overeen te komen. Stukken in te zenden aan Burgemeester en Wethouders. (1)

— Bouwkundige als Leeraar voor Vak- en Vormteekenen, aan de Ambachtsschool te Harlingen. Salaris voor de Ambachtsschool f 850.—, met 4 tweejaarlijksche verhoogingen van f 50.—. Salaris voor de Avond-Teekenschool f 100.—, met 2 tweejaarlijksche verhoogingen van f 25.—. Sollicitaties vóór den 15den November te richten aan den directeur. (1)

— Bouwkundige te Utrecht, zie adv. in dit no. (2)

— Opzichter-Teekenaar te Groningen, zie adv. in dit no. (2)

— Teekenaar voor ijzerconstructies, aan een fabriek in Zuid-Holland. Brieven onder No. 36084, bureau der N. Rott. Courant. (2)

— Leeraar in Handteekenen aan de Ambachtsschool te Schiedam, bekw. ontwerper, in 't bezit der akte M. O. M[1]. Jaarwedde f 1000 met 4 tweejaarl. verhoogingen van f 50. Inzending van stukken en teekeningen voor 15 Nov. a.s. aan den Directeur D. R. Gerhardt aan het Geb. der School St. Luduinastr. 9, waar ook inlichtingen worden verstrekt. (2)

(Vervolg Vacante Betrekkingen zie Bijblad)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Directeur van de Electrische bedrijven der gemeente Enschede. Salaris minstens f 2500 per jaar met winstaandeel of periodieke verhoogingen stijgen tot f 3500. Inzending van stukken vóór 15 November e.k. aan B. en W. (2)

— Onderbaas voor een Timmerzaak in een stad in Noord-Brabant, bekwaam om zelfstandig bouwwerken uit te voeren. Br. onder letter V 983, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Teekenaar om 10 tot 20 uren p. week kaarten te copieeren. Br. lett. IJ. D 190, N. v. d. D. (2)

— Werktuigkundig Teekenaar op een motorenfabriek, voor direct. Br. onder letter V 982, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Directeur aan de Scheepsbouwwerf „Fortuna", te Gorinchem. Brieven vóór 15 Nov. a.s. ten kantore te Gorinchem. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

32 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j., f	70—f 125	p.w.
16 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j., f	70—f 125	„
20 Bouwk. Teek.	22—44 j., f	60—f 125	„
12 Waterb. Opzr.	22—50 j., f	60—f 110	„
7 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j., f	40—f 50	„
8 Chef-machinisten	24—39 j., f	80—f 150	„
4 Werkt. opz. (constr.)	27—48 j., f	80—f 150	„
7 Werkmeesters	24—47 j., f	90—f 150	„
4 Werktuigk. Teek.	24—40 j., f	50—f 150	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j., f	30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j., f	60—f 150	„
1 Teek. IJzer-constr.	—27 j., f	—f 60	„
1 „ Kunstindustr. en décoratief.	—23 j., f	—f 60	„
1 Werkmeester Modelmakerij en Gieterij	—47 j., f	—f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 15 November.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem.-best.: het verbeteren der speelplaatsen van de scholen voor gewoon lager onderwijs nos. 35 en 34 aan de Kraijenhoff-straat Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur, der afdeeling „Onderhoud" ten Gemeentehuize, kamer no. 139, van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen voor de aanbesteding.

DINSDAG 16 November.

Kollumer-Oudzijl, door den heer J. P. Siccama: het bouwen van een woonhuis te Kollum: teek. ter inzage in het logem. van J. Houwink en bestekk. te bekomen bij den boekh. Slagter ald.; aanw. 15 Nov. 3 ure; inl. ten kantore van den arch. A. Velding te Buitenpost.

Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Architect, der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer no. 146, van 2 tot 4 uur, de drie laatste werkdagen vóór de aanbesteding.

Dreumel, ten 11.30 ure, door het best. van den polder Dreumel in het koffiehuis L. J. L. Schreven: het verbouwen van het bestaande stoomgemaal te Dreumel, met bijbehoorende werken Bestek en teekening verkrijgbaar ten kantore der Ingenieur J. van Hasselt en de Koning, van Berchenstraat 23. Nijmegen, aanwijzing 11 November, te 11 uur aan het stoomgemaal te Dreumel.

Oldenzaal ten 12 ure, door de arch. H. Reijgers in het hotel De Ster: het graven van een reservoir, het bouwen van een kolenloods, ketelhuis, machinekamer smarengang, stofkoker, kantoren, magazijnen en het vergrooten van de bestaande spinnerij met trappentoren, enz. op een terrein aan de lijn Oldenzaal—Hengelo te Oldenzaal. Bestekken met Teekeningen verkrijgbaar ten kantore van den architect. Aanwijzing 15 November 3 uur en den dag der besteding.

Rotterdam, ten 1 ure, door het gem. best. het bouwen van eene openbare bibliotheek met leeszaal boven de bewaarschool aan de 3e Pijnackerstraat; bestek voorw. en teek. ter kennisneming op de secretarie der gemeente en in het stads timmerhuis en te bekomen bij wed. P. van Waesberge en Zoon, boekdrukkers, Houttuin no. 73; nadere inl. aan gemeld timmerhuis; aanw. gehouden.

Zwolle, ten 2 ure. Door de arch. M. Meijerink ten kantore van de ijzergieterij en machinefabriek De Nijverheid: het afbreken van een gedeelte fabriek en het bouwen van een bankwerkerij, werktuigkamer en eenige verdere werken. Bestek en teekeningen te bekomen ten kantore van den Architect. Aanwijzing gehouden.

WOENSDAG 17 November.

's-Hertogenbosch, ten 8 ure, door den heer H. Lewin, ten kantore van de firma Falk Lewin: het verbouwen van het heerenhuis met bijgebouwtje op het landgoed Zandbergen te Rosmalen. Het bestek met teekeningen verkrijgbaar ten kantore bovengenoemd. Inlichtingen geeft L. Rijkhoek, Architect te 's-Bosch.

DONDERDAG 18 November.

's-Gravenhage, ten 2 ure. Door het gem. best.: 1o. de uitbreiding van de remise aan den Harstenhoekweg; 2o. den bouw van eene school aan de Hoofts kade. 1o. Aanwijzing 15 November te elf uren aan de Gemeentewerf, daarna ter plaatse. De voorwaarden verkrijgbaar aan de Gemeentewerf aan het Groenewegje.

VRIJDAG 19 November.

Enschede, ten 11.30, door den arch. H. E. Zeggelink ten gem. huize: 1o. het bouwen van 61 woningen in 31 blokken aan den Richtersweg en Koolkantenweg; 2o. het glas- en verfwerk van bovengen. woningen; 3o. de aanleg van gas- en waterleidingen in bovengenoemde woningen. Bestekken en teekeningen ten kantore van den architect verkrijgbaar. De inschrijvingsbiljetten moeten één uur vóór de besteding ten kantore van den arch. ingeleverd zijn. Aanwijzing 18 November a. s. 2½ ure.

ZATERDAG 20 November.

Eindhoven, ten 11.30, door het gem. best. a. de metselwerken enz. ten behoeve van de overwelving der Vest bij het Postkantoor; b. eenige verbouwingen en andere werken aan het gemeentehuis; bestek. te bekomen bij den gem. arch. L. J. P. Kooken.

ten behoeve van een betere herstelling de ankers in den toren niet alleen te vermeerderen, maar ook op een meer doelmatige wijze aan te brengen dan was gerekend bij de raming, welke ten grondslag lag aan het bij besluit van den gemeenteraad genoemde bedrag van f 25.000, waarvoor de toren afdoende zou kunnen worden in orde gebracht.

De commissie wordt tot dit voorstel geleid door kennisneming van de wijze, waarop dergelijke verankeringen elders met groot succes zijn uitgevoerd en waardoor de duurzaamheid van het werk steeds in hooge mate is bevorderd. Zoodat thans, met inbegrip van een post voor onvoorzien, die destijds mede buiten aanmerking is gelaten, het slotcijfer van de nadere begrooting op f 29.950 of f 5000 hooger komt, waarin de minister, mits de gemeente de andere f 2500 alsnog bekostige, bereid is ook hier de helft te brengen ten laste van het Rijk.

Waar de voorgestelde werkwijze B. en W. voorkomt te zijn in het belang van het bouwwerk en van de deugdelijkheid der te treffen voorzieningen en daartegen de hoogere kosten ad f 2500 wel opwegen, geven zij in overweging de voor de herstelling van de Oldehove toegestane som ad f 12.500 te verhoogen tot f 15.000 en alzoo te besluiten, tegenover het rijkssubsidie ad f 15.000 op de begrooting der inkomsten, op die der uitgaven voor die werken een bedrag van f 30.000 uit te trekken. (L. C.)

Voorst. Hier ter plaatse heeft zich een commissie gevormd voor de restauratie van de kerk, omdat dit gebouw een oordeelkundige herstelling meer dan waard is.

Reeds in 1904 dacht men er ernstig over den toren, die eenigszins helt, te restaureeren, doch de raad der gemeente Voorst meende, dat er hier geen periculum in mora was en besloot daarom den 12den April 1905 de plannen dezer restauratie voorloopig nog op te schorten. Deze Romaansche toren is geheel uit tufsteen opgetrokken en dagteekent uit de 11de eeuw. Zijn ingang, door eene holle en eene bolle lijst omsloten, is gelukkig nog weinig geschonden, hetgeen slechts van zeer weinige Romaansche torens in deze buurt kan gezegd worden.

Bovenin den toren bevinden zich nog eenige rondboognissen, waarvan in enkele nog de bekende middenzuiltjes zitten.

Het gewelf van het midden schip is destijds weggebroken en door een houten zoldering vervangen. De kraagsteenen evenwel, waarop de ribben van dat gewelf gerust hebben, bleven gespaard. Gelukkig ook, want zij zijn zeer fraai gebeeldhouwd. De beide zijbeuken hebben hun Gothische kruisgewelven behouden.

In Augustus 1901 werd in den Noorder zijbeuk een fraaie, in heldere kleuren uitgevoerde schildering gevonden, voorstellende een biddende figuur — een bisschop (?) — en gedateerd 1566.

Personalia.

— Bij de S.S. zijn benoemd tot bouwkundige 1e kl. de bouwkundige 2e kl. W. de Jongh, J. Jaring en de hoofdopzichter A. Labrijn.

—In verband met de a.s. opening der nieuwe ambachtsschool te Rotterdam is tot onder-directeur dezer inrichting benoemd de heer A. J. Caspers, leeraar aan de ambachtsschool te Alkmaar.

Vacante Betrekkingen.

— Waterbouwkundig Opzichter bij Zeeweringwerken. Practische kennis van rijs-, steen- en grondwerken, landmeten en waterpassen is vereischte. Diploma Waterstaatsopzichter gewenscht. Brieven met afschriften, doch geen teekeningen, onder No. 354 a. d. technischen boekhandel J. Waltman Jr. te Delft. (1)

— Bouwk.-Opzichter-Uitvoeder voor 7 maanden Br. no. 1204 a. d. „Limburger Koerier" te Maastricht. (1)

— Onderbaas bij een in aanbouw zijnd blok huizen te Amsterdam. Opgaaf van referentiën onder lett. W. S. 511, N. v. d. D. (1)

— Leeraar in het Schilderen, en Handteekenen aan de Ambachtsschool te 's-Gravenhage tegen 1 April 1910. Aanvangssalaris f 1050 kan stijgen tot f 1400. Pensioen- en Weduwen- en Weezenverzekering, 2 pCt. van het salaris verplichtend. Schriftelijke aanmelding, bij den Directeur der school, Nieuwe Haven 95, voor den 23n November a.s. (1)

— Leeraar Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers te Amsterdam. — Ten behoeve van het onderwijs in de vlakke meetkunde, de beschrijvende meetkunde, de doorzichttkunde en het perspectivisch teekenen is met 1 Februari 'a. s. te vervullen de betrekking van leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijs en aan de Rijksnormaalschool voor kunstnijverheid te Amsterdam. De jaarwedde zal bedragen f 2000—2500.

Aanmeldingen vóór 20 Nov. met op zegel geschreven adressen aan H. M. de Koningin. (1)

— Bouwkundig Opzichter Indië. — Ter beschikking van den Gouv.-Generaal van Ned.-Indië kunnen worden gesteld 3 personen, die in het bezit zijn van een door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst uitgereikt diploma van bouwkundig opzichter, ten einde voorloopig voor een tijdvak van 5 jaren, met den titel van bouwkundig opzichter, ter beschikking van den directeur der burgerlijke openbare werken daar te lande te worden geplaatst.

Zij zullen benoembaar zijn tot architect bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Ned.-Indie, nadat zij met gunstigen uitslag het examen voor die betrekking hebben afgelegd, waaraan moet voorafgaan een voldoend examen voor opzichter bij den waterstaat.

De programma's van die examens zijn opgenomen in de Staatscourant van 5 Maart 1909.

De financieele positie zal dezelfde zijn als die van de opzichters bij den waterstaat.

De bezoldiging bedraagt f 150 per maand met 6 driejaarlijkschе verhoogingen elk van f 25 per maand.

Voor opzichters die in het bezit zijn van het diploma van architect, bedragen de laatste 2 verhoogingen in plaats van f 25 per maand, f 50 per maand.

De opzichters voeren den titel van opzichter 3e, 2e en 1e kl., bij eene bezoldiging van respectievelijk f 150 en f 175, f 200 en f 225, f 250 en hooger.

De architecten genieten een jaarlijksch traktement van f 4800, met 2 verhoogingen van f 600 per jaar, telkens bij goede plichtsbetrachting, na 3 jaren dienst in den rang van architect.

Aanmeldingen bij gezegeld adres vóór 1 December a. s. aan het Departement van Koloniën.

Aan de uitzending is verbonden:

a. overtocht voor Gouvernementsrekening als passagier der 2e kl., e. q. ook voor het wettig gezin;

b. eene gratificatie voor uitrusting van f 1000;

c. eene voorloopige bezoldiging van f 60 per maand, ingaande met den dag van inscheping naar Ned.-Indië. Voor nadere bijzonderheden zie St.-Ct. No. 260. (1)

— Directeur voor de Gasfabriek te Zevenbergen. Voorwaarden nader overeen te komen. Stukken in te zenden aan Burgemeester en Wethouders. (1)

— Bouwkundige als Leeraar voor Vak- en Vormteekenen, aan de Ambachtsschool te Harlingen. Salaris voor de Ambachtsschool f 850.—, met 4 tweejaarlijksche verhoogingen van f 50.—. Salaris voor de Avond-Teekenschool f 100.—, met 2 tweejaarlijksche verhoogingen van f 25.—. Sollicitaties vóór den 15den November te richten aan den directeur. (1)

— Bouwkundige te Utrecht, zie adv. in dit no. (2)

— Opzichter-Teekenaar te Groningen, zie adv. in dit no. (2)

— Teekenaar voor ijzerconstructies, aan een fabriek in Zuid-Holland. Brieven onder No. 36084, bureau der N. Rott. Courant. (2)

— Leeraar in Handteekenen aan de Ambachtsschool te Schiedam, bekw. ontwerper, in 't bezit der akte M. O. M[1]. Jaarwedde f 1000 met 4 tweejaarl. verhoogingen van f 50. Inzending van stukken en teekeningen voor 15 Nov. a.s. aan den Directeur D. R. Gerhardt aan het Geb. der School St. Ludinastr. 9, waar ook inlichtingen worden verstrekt. (2)

(Vervolg Vacante Betrekkingen zie Bijblad.)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Directeur van de Electrische bedrijven der gemeente Enschede. Salaris minstens f 2500 per jaar met winstaandeel of periodieke verhoogingen stijgen tot f 3500. Inzending van stukken vóór 15 November e.k. aan B. en W. (2)

— Onderbaas voor een Timmerzaak in een stad in Noord-Brabant, bekwaam om zelfstandig bouwwerken uit te voeren. Br. onder letter V 983, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Teekenaar om 10 tot 20 uren p. week kaarten te copieeren. Br. lett. H. D 199, N. v. d. D. (2)

— Werktuigkundig Teekenaar op een motorenfabriek, voor direct. Br. onder letter V 982, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Directeur aan de Scheepsbouwwerf „Fortuna", te Gorinchem. Brieven vóór 15 Nov. a.s. ten kantore te Gorinchem. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

32 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.w.
16 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
20 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 125	„
12 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 110	„
7 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40— f 50	„
8 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 150	„
4 Werkt. opz. (constr.)	27—48 j.,	f 80—f 150	„
7 Werkmeesters	24—47 j.,	f 90—f 150	„
4 Werktuigk. Teek.	24—40 j.,	f 50—f 150	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j.,	f 30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j.,	f 60—f 150	„
1 Teek. IJzer-constr.	—27 j.,	f —f 60	„
1 „ Kunstindustr. en décoratief.	—23 j.,	f —f 60	„
1 Werkmeester Modelmakerij en Gieterij	—47 j.,	f —f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 15 November.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het verbeteren der speel-laatsen van de scholen voor gewoon lager onderwijs nos. 35 en 34 aan de Kraijenhofstraat Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur, der afdeeling „Onderhoud" ten Gemeentehuize, kamer no. 139, van 10 tot 12 uur, de drie laatste werkdagen voor de aanbesteding.

DINSDAG 16 November.

Kollumer-Oudzijl, door den heer J. P. Siccama: het bouwen van een woonhuis te Kollum: teek. ter inzage in het logem. van J. Houwink en bestekk. te bekomen bij den boekh. Slagter ald.; aanw. 15 Nov. 3 ure; inl. ten kantore van den arch. A. Velding te Buitenpost.

Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Architect, der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer no. 146, van 2 tot 4 uur, de drie laatste werkdagen vóór de aanbesteding.

Dreumel, ten 11.30 ure, door het best. van den polder Dreumel in het koffiehuis L. J. L. Schreven: het verbouwen van het bestaande stoomgemaal te Dreumel, met bijbehoorende werken. Bestek en teekening verkrijgbaar ten kantore der Ingenieur J. van Hasselt en de Koning, van Berchenstraat 23, Nijmegen, aanwijzing 11 November, te 11 uur aan het stoomgemaal te Dreumel.

Oldenzaal ten 12 ure, door de arch. H. Reijgers en het hotel De Ster: het graven van een reservoir, het bouwen van een koelenloods, ketelhuis, machinekamer smarengang, stofkoker, kantoren, magazijnen en het vergrooten van de bestaande spinnerij met trappentoren, enz. op een terrein aan de lijn Oldenzaal—Hengelo te Oldenzaal. Bestekken met Teekeningen verkrijgbaar ten kantore van den architect. Aanwijzing 15 November 3 uur en den dag der besteding.

Rotterdam, ten 1 ure, door het gem. best. het bouwen van eene openbare bibliotheek met leeszaal boven de bewaarschool aan de 3e Pijnackerstraat; bestek voorw. en teek. ter kennisneming op de secretarie der gemeente en in het stadstimmerhuis en te bekomen bij wed. P. van Waesberge en Zoon, boekdrukkers, Houttuin no. 73; nadere inl. aan gemeld timmerhuis; aanw. gehouden.

Zwolle, ten 2 ure. Door de arch. M. Meijeriok ten kantore van de ijzergieterij en machinefabriek De Nijverheid: het afbreken van een gedeelte fabriek en het bouwen van een bankwerkerij, werktuigkamer en eenige verdere werken. Bestek en teekeningen te bekomen ten kantore van den Architect. Aanwijzing gehouden.

WOENSDAG 17 November.

's-Hertogenbosch, ten 8 ure, door den heer H. Lewin, ten kantore van de firma Falk Lewin: het verbouwen van het heerenhuis met bijgebouwtje op het landgoed Zandbergen te Rosmalen. Het bestek met teekeningen verkrijgbaar ten kantore bovengenoemd. Inlichtingen geeft L. Rijkhoek, Architect te 's-Bosch.

DONDERDAG 18 November.

's-Gravenhage, ten 2 ure. Door het gem. best.: 1o. de uitbreiding van de remise aan den Harstenhoekweg; 2o. den bouw van eene school aan de Hoofdstraat. 1o. Aanwijzing 15 November te elf uren aan de Gemeentewerf, daarna ter plaatse. De voorwaarden verkrijgbaar aan de Gemeentewerf aan het Groenewegje.

VRIJDAG 19 November.

Enschede, ten 11.30, door den arch. H. E. Zeggelink ten gem. huize: 1o. het bouwen van 61 woningen in 31 blokken aan den Richtersweg en Koolkantenweg; 2o. het glas- en verfwerk van bovengen. woningen; 3o. de aanleg van gas- en waterleidingen in bovengenoemde woningen. Bestekken en teekenpingen ten kantore van den architect verkrijgbaar. De inschrijvingsbiljetten moeten één uur vóór de besteding ten kantore van den arch. ingeleverd zijn. Aanwijzing 18 November a. s. 2½ ure.

ZATERDAG 20 November.

Eindhoven, ten 11.30, door het gem. best. a. de metselwerken enz. ten behoeve van de overwelving der Vest bij het Postkantoor; b. eenige verbouwingen en andere werken aan het gemeentehuis; bestek. te bekomen bij den gem. arch. L. J. P. Kooken.

HERHALING VAN BEELD DUPLICATE IMAGE

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties.

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

Uitslag van Aanbestedingen.

Utrecht, 2 October, door de Maatsch. tot Expl. der Staatsspoorwegen, bestek no. 238: de levering van Eiken- of beukendwarsliggers:

I 3000 dwarsliggers
  a Eikenhout;
  b Beukenhout.
II 3000 dwarsliggers
  a Eikenhout;
  b Beukenhout.

Alles per stuk.

Fa. G. T. Coers, Arnhem, I*a* f 3.60 I*b* f 2.94 II*a* f 3.55 II*b* f 2.96, herk. v/h. Eik. en Beukenh. Duitschland.

J. H. Velsen, Boxtel, I*a* f 3.58 II*a* f 3.58 herk. v/h. Eikenh. Oostzee en Westfalen.

W Hoettger G. m. b. H., Berlijn, I*a* f 3.49 I*b* f 3.03 II*a* f 3.49 II*b* f 3.03, herk. v/h. Eik. en Beukenh. Duitschland.

C. Gips Czn., Dordrecht, I*a* f 3.39 I*b* f 2.94 II*a* f 3.39 II*b* f 2.94, herk. van het Eikenh. Oostzee en Duitschland, Beukenhout Duitschl.

Fa. Th R. v. Epen en Co., Amsterdam, I*a* f 3.11 II*a* f 3.11, herk. v/h Eikenh. Rusland.

R. Clercx, Boxtel, II*a* f 4.14, herk. v/h. Eikenh. Nederl. en Duitschl.

F. Clercx, Helmond I*b* f 3.40 II*b* f 3.39, herk v/h. Beukenh. Duitschl. en inlandsch

Houth. v/h. Eindhoven & Zn., Zwolle, I*b* f 3.35 II*b* f 3.35, herk. v/h. Beukenhout, Duitschland.

Fa. B. H. Clercx, Boxtel, I*b* f 3.23 II*b* f 3.37, herk. v/h. Beukenh. Duitschl. en Nederl.

A. S. Verwoerd, Culemborg, I*b* f 2.98, II*b* f 2.98, herk. v/h. Beukenh. Duitschl. en Nederl.

A. van Dam, Bunnik, I*b* f 2.94⁸/₁₀ II*b* f 2.94⁸/₁₀ herk. v/h. Beukenh. Duitschl. en Nederland.

F Schenck, Landau, I*b* f 2.88 II*b* f 2.88, herk. v/h. Beukenh. Duitschland.

F. Wüsteveld, Hann Minden, II*b* f 2.83, herk. v/h Beukenh. Duitschl.

C. J. Stappaerts en J. C. Coenen, Boxtel, I*b* f 2.77 II*b* f 2.77, herk. v/h. Beukenh. Duitschland.

Fa. Stappaerts en Coenen, Boxtel, I*b* f 2.84, II*b* f 2.84, herk. v/h. Beukenh. Duitschland.

dezelfde, I*b* f 2.78⁸/₁₀ II*b* f 2.78⁸/₁₀, herk. v/h. Beukenh. Duitschl.

Fa. B. Loos & Zn., Blokzijl, I*b* f 2.76 II*b* f 2.76.

J. Bergmans Jr., Bloemendaal, I*b* f 2.74 II*b* f 2.74, herk. v/h. Beukenh. Nederl. en Duitschl.

Fa. Gebrs. Himmelsbach, Freiburg i/B. I*b* f 2.64 II*b* f 2.64, herk. v/h. Beukenhout. Duitschland.

Utrecht, 2 October, door de Maatsch. tot Expl. der Staatsspoorwegen, bestek no. 239: de levering van wisselhout en brugliggers.

I Eikenhout.
II*a* Beukenhout. II*b* Eikenhout.
III*a* „ III*b* „
IV*a* „ IV*b* „
V*a* „ V*b* „
VI*a* „ VI*b* „
VII*a* „ VII*b* „
VIII*a* „ VIII*b* „
IX*a* „ IX*b* „
X*a* „ X*b* „
XI Eikenhout.

Prijs per M³.

A. S. Verwoerd, Culemborg, I f 57.— II*a* f 36.72 III*a* f 36.72 IV*a* f 36.72 V*a* f 36.72 VI*a* f 36.72 VII*a* f 36.72 VIII*a* f 36.72 IX*a* f 36.72 X*a* f 35.13

Herk. v/h. Beukenh. Duitschl. en Nederl., Eikenhout, Oostzee.

R. Clercx, Boxtel, I f 54.90 II*b* f 41.90 III*b* f 41.90 IV*b* f 41.90 V*b* f 41.90 VI*b* f 40.90 VII*b* f 40.90 VIII*b* f 39.90 IX*b* f 39.90 X*b* f 63.— XI f 44.—

Schrijft in voor perc. 2, 3, 4 of 5; 6 of 7; 8 of 9.

Herk. v/h. Eikenhout, Nederl. en Duitschl.

M. A. v. d. Eerden, Boxtel, I f 54.20 II*b* f 40.75 III*b* f 40.75 IV*b* f 40.75 V*b* f 40.75 VI*b* f 37.25 VII*b* f 37.45.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJsselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . *f*	**4.000.000,00**
Reservefonds ult. 1908 . „	**1.374.077,58**
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	**155.388,58**
Uitgekeerd a n Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	**34.314.868,07**

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Schrijft in voor perc. 2, 3, 4, of 5; 6 of 7.

J. Nahuis, Groenlo, I f 54.— II*b* f 44.— IV*b* f 40.— X*b* f 58.89.

Herk. v/h. Eikenhout, Nederland.

A. v. Dam, Bunnik, I f 53.98 II*a* f 34.48 III*a* f 34.48 IV*a* f 34.48 V*a* f 34.48 VI*a* f 33.97 VII*a* f 33.97 VIII*a* f 33.97 IX*a* f 33.97.

Perc. 2 t/m. 9 in massa f 34.20 beukenh.

Herk. v/h. Beukenh. Duitschl en Nederl. Eikenhout, Oostzee.

Fa. B. H. Clercx, Boxtel, I f 53.80 VI*b* f 37.45 VII*b* f 37.45.

Schrijft in voor perc. 6 of 7.

J. C. v. d. Voort, Udenhout, I f 53.— II*b* f 37.80 III*b* f 37.80 IV*b* f 37.80 *b*V f 37.80.

Schrijft in voor perc. 2, 3, 4 of 5.

Herk. v/h. Eikenhout Nederland.

L. A. Spierings, Boxtel, I f 53.— II*b* f 37.80 VII*b* f 39.— X*b* f 65.—

Herk. v/h. Eikenhout, Inlandsch.

J. Raaymakers, Helmond, I f 52.— II*b* f 38.80 III*b* f 38.80 IV*b* f 38.80 V*b* f 38.8 VIII*b* f 38.— IX*b* f 38.— XI f 43.—

Schrijft in voor perc. 2, 3, 4, of 5; 8 of 9

Herk. v/h. Eikenhout, Inlandsch.

P. J. v. d. Hagen, Boxtel, I 51.83 II*b* f 38.90 III*b* f 38.90 IV*b* f 38.90 V*b* f 38.90 VI*b* f 38.25 VII*b* f 38.25 VIII*b* f 38.— IX*b* f 38.— XI f 47.20.

Schrijft in voor perc. 2, 3, 4, of 5; 6 of 7; 8 of 9.

Herk. v/h. Eikenhout, Nederl. en Duitschl.

F. Clercx, Helmond, I f 51.73 VIII*b* f 36.84 IX*b* f 36.84.

Herk. v/h Eikenhout Oostzee en Inlandsch

J. H. Velsen, Boxtel, I f 51.24 II*b* f 39.78 III*b* f 39.73 IV*b* f 39.73 V*b* f 39.73 VI*b* f 39.73 VII*b* f 39.68 VIII*b* f 39.68 IX*b* f 39.68 X*b* f 59.80 XI f 38.75.

Herk v/h. Eikenhout Oostzee en Westf.

N. V. Houth. v/h. Eindhoven & Zn., Zwolle, I f 51.— II*a* f 37.— III*a* f 36.— IV*a* f 36.— V*a* f 36.— VI*a* f 36.— VII*a* f 36.— VIII*a* f 36.— IX*a* f 36.— X*a* f 37.—

Herk. v/h. Beukenh. Duitschl. Eikenhout Duitschland.

Fa. G. T. Coers, Arnhem, I f 49.69 II*a* f 36.43 III*a* f 35.43 IV*a* f 34.43 V*a* f 33.83 VI*a* f 33.83 VII*a* f 33.43 VIII*a* f 33.43 IX*a* f 33.43 X*a* f 35.49 XI f 45.97.

Herk. v/h. Beukenh. Duitschl., Eikenh. Duitschland.

Wolf Herrmann, Berlijn, I f 43.50 II*b* f 36.25 III*b* f 36.25 IV*b* f 36.25 V*b* f 36.25 VI*b* f 36.25 VII*b* f 36.25 VIII*b* f 36.25 IX*b* f 36.25 X*b* f 45.50.

Herk. v/h. Eikenhout, Oostzee.

W. Hoettger S. m. b H., Berlijn, II*a* f 37.65 III*a* f 37.65 IV*a* f 37.65 V*a* f 37.65 VI*a* f 36.75 VII*a* f 36.75 VIII*a* f 36.75 IX*a* f 36.75.

Herk. v/h. Beukenhout, Duitschland.

R. Cornegoor, Zutphen, II*a* f 37.10 III*a* f 37.25 IV*a* f 37.25 V*a* f 37.25 VI*a* f 37.25 VII*a* f 37.25 VIII*a* f 37.20 IX*a* f 37.20.

Wenscht slechts 2 of 3 perc. te leveren naar zijn keuze.

Herk. v/h. Beukenh. Gelderl. en Overijssel.

C. Gips Czn., Dordrecht, II*a* f 36.70 III*a* f 36.70 IV*a* f 36.70 V*a* f 36.70 VI*a* f 35.70 VII*a* f 35.70 VIII*a* f 35.70 IX*a* f 35.70

Herk. v/h. Beukenhout, Duitschland.

F. Schenck, Landau, II*a* f 32.60 III*a* f 32.60 IV*a* f 32.60 V*a* f 32.60 VI*a* f 31.10 VII*a* f 31.10 VIII*a* f 31.10 IX f 31.10.

Schrijft in voor perc 2 en 3, 4 of 5; 6 of 7; 8 of 9.

Herk. v/h. Beukenhout, Duitschland.

Fa. B. Loos & Zn, Blokzijl, II*a* f 32.10 III*a* f 32.10 IV*a* f 32.10 V*a* f 32.10 VI*a* f 32.10 VII*a* f 32.10 X*a* f 34.70.

Herk. v/h. Beukenhout, Duitschland.

J. Bergman Jr., Bloemendaal, II*a* f 31.96 III*a* f 31.96 IV*a* f 31.96 V*a* f 31.96 VI*a* f 31.96 VII*a* f 31.96 VIII*a* f 31.96 IX*a* f 31.96 X*a* f 34.60.

Herk. v/h. Beukenhout, Duitschland.

C. J. Stappaerts en J. C. Coenen, Fa. Stappaerts & Coenen, Boxtel, II*a* f 30.25 III*a* f 30.25 IV*a* f 30.25 V*a* f 30.25 VI*a* f 30.25 VII*a* f 30.25 VIII*a* f 30.25 IX*a* f 30.25 X*a* f 34.25.

Perc. 2 t/m. 9 in Beukenhout in massa f 30.25.

Herk. v/h. Beukenhout, Duitschland.

F. Wustefeld, Hann Minden, III*a* f 32.90 IV*a* f 32.50 VI*a* f 31.90 VII*a* f 31.90 VIII*a* f 31.40 IX*a* f 30.90.

Herk. v/h. Beukenhout, Duitschland.

J. S v. Hoogerwou, Boxtel VIII*b* f 39.60

Herk. v/h. Eikenhout, Oostzee.

P. v. d. Plas, Udenhout, J. M. v d. Mee, Haaren bij Oosterwijk, II*b* f 41.50 III*b* f 41,50 IV*b* f 41.50 V*b* f 41.50 VI*b* f 41.50 VII*b* f 41.50 VIII*b* f 37.50 IX*b* f 37.50 XI f 39.25.

Schrijven in voor één perc. van 2 t/m. 7; voor 8 of 9; en voor 11.

Herk. v/h. Eikenhout, Inlandsch.

A. Wagenaars, Boxtel, II*b* f 40.— XI f 41.50

Herk. v/h. Eikenhout, Inlandsch.

N. V. Houth. v/h. Altius & Co., Amsterdam. f 30.— voor elk perceel. Lerkenhout. Herkomst van het hout Archangel.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 20 NOVEMBER 1909. No. 47.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . *f* 5.— te voldoen

a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of

b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.

Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Charles Follen Mac Kim.

De architectenfirma Mac Kim, Mead & White was de grootste in de Vereenigde Staten van Amerika De zaak wordt door den heer Mead voortgezet, nu Stanford White in 1906 vermoord werd, en Mac Kim in den zomer van dit jaar stierf.

Het Royal Institute of British Architects schonk aan Mac Kim in 1903 zijn gouden eerepenning, en verzocht Sir Aston Webb, die in Engeland dezelfde positie inneemt als de New-Yorksche architect in Amerika, enkele woorden ter herdenking van den overledene in het „Journal" te willen schrijven, die wij hier vertalen.

* * *

Mac Kim was blond en van gemiddelde lengte; zijn persoonlijkheid nam, wie hem ontmoette, ongemerkt maar onwederstaanbaar voor hem in. Men bespeurde aanstonds, met een machtigen geest in aanraking te zijn. Van Schotsche afkomst hield Mac Kim er van, in Schotland op de heiden te gaan jagen, waar hij zich even goed thuis gevoelde als in Fifth Avenue te New-York.

Ik kwam voor de eerste maal met Mc. Kim in kennis toen hij in 1903 naar Engeland overstak om de Koninklijke Gouden Medaille van het Institute te ontvangen. Hij had toen een prachtige verzameling van fotografiën zijner bouwwerken medegebracht, welke een paar dagen in het Institute tentoongesteld werd, doch toen weder naar Amerika terugging. Want Mac Kim was wel een hard werker, doch hield er niet van, over zijn arbeid te spreken of er anderen mede te overbluffen.

Reeds in 1869 had de Architectural Association te Londen hem tot eerelid benoemd, en sedert kreeg hij vele vrienden in Engeland. Maar hij schreef hen weinig. Slechts als hij over kwam bemerkten zij wat van hem.

In 1903 heeft het Institute hem op allerlei wijzen geëerd, en ik geloof, dat hij dat wel gewaardeerd heeft. Als vriend van den toenmaligen Amerikaanschen gezant werd hij aan het Hof en in de hooge kringen ontvangen. Overal maakte hij zich vrienden, en het aantal uitnoodigingen, dat hem werd gezonden was reusachtig groot.

Ook de architecten hadden veel met hem op. Velen onzer herinneren zich nog den maaltijd, dien hij in de Arts Club gaf en dien hij „een kleine huiselijke lunch" noemde. Na afloop daarvan stelde hij zijn gasten in kennis met zijne plannen voor het uitbreiden en verfraaien van Washington.

Op den dag, toen hij de eerepenning in ontvangst nam, seinden zijn vrienden te New-York aan Mc. Kim hun gelukwenschen. Hij antwoordde: „Hartelijk dank, ik ben nog de oude". Dat is hij gebleven tot zijn dood. En toen Mac Kim Engeland verliet,

liet hij bij allen, die hem ontmoet hadden, den besten indruk achter. Velen, ook de schrijver dezer regelen, waren zijn vrienden geworden.

Mac Kim was een zeer veelzijdig man. Hij hield van grootsche ontwerpen, zooals stadsuitbreiding en verfraaiïng. Maar hij was ook een meester in het detailleeren, waarbij hij de hulp van beeldhouwers en schilders naar waarde wist te schatten.

Veel heeft Mac Kim gedaan voor het onderwijs in de bouwkunst. Het American Institute te Rome is zijn schepping, waarvoor hij geen moeite te groot achtte. Als beoordeelaar van bouwwerken werd hij hoog geacht, omdat hij zijn meening altijd staafde en die zóó gaf, dat niemand er zich door gekwetst kon voelen.

Toen ik in 1906 Amerika bezocht, bemerkte ik, dat iedereen Mac Kim in zijn werk bewonderde, zoowel President Roosevelt als de minste burger. De vakbroeders waardeerden hem als kunstenaar en hadden eerbied voor zijn groote practische kennis. De vele opdrachten, die hij kreeg werden hem door allen gegund, omdat ze hem toekwamen. De Amerikaansche bouwkunst is door hem rustiger, verfijnder en waardiger geworden. Hij heeft een traditie geschapen, die lang na hem nog zal leven.

Ik heb te New-York het reusachtige bureau van Mac Kim gezien. Eigenaardig was het, dat hij mij wel werk van den toen pas gestorven White en van Mead liet kijken, doch dat hij niet dan met moeite te bewegen was, iets van zich zelf te vertoonen. Als zijn beste werk beschouwde hij de bibliotheek van Pierpont Morgan.

Misschien zou ik wel meer van Mac Kim gezien hebben, als toen zijn gezondheid niet reeds veel te wenschen had overgelaten.

De moord op Stanford White had hem een schok gegeven, die zijn door het werken verzwakt gestel niet meer had kunnen verdragen. „Ik heb de kaars niet alleen aan de beide einden, maar ook in het midden laten branden", zei hij met een droevigen glimlach.

Op den dag voor mijn vertrek uit New-York heb ik, alleen met hem, gegeten. Hij had dit zoo gewild. Wij hebben tot laat in den nacht zitten praten over alles en nog wat, over zijn en over mijn plannen. Mijn afscheid was een afscheid vooi goed van een man van talent, die zijn land grootelijks aan zich verplicht had, en die, onder voorspoed en onder tegenspoed steeds een vriendelijk, bescheiden, welopgevoed mensch was gebleven.

Den 22 Februari laatstleden schonk de Hoogeschool van Pennsylvania hem den doctorshoed „honoris causa". In December zou hij de gouden eerepenning van het American Institute of architects hebben gekregen.

***

Hoe het Royal Institute of British Architects een bouwmeester uit het buitenland, dien het in zijn kring genoodigd heeft, ontvangt, mocht de schrijver van deze vertaling nu twee jaar geleden ondervinden. Niet slechts het Institute zelf, maar allen, die er op de een of andere wijze mede in betrekking staan bewijzen den gast beleefdheden en beijveren zich, hem het verblijf aangenaam te maken. En wanneer Sir Aston Webb zegt „Ik geloof dat dit wel gewaardeerd wordt", dan toont hij daarbij dezelfde bescheidenheid, die hij in Mac Kim zoo blijkt te bewonderen.

Die bescheidenheid is een van de meest teekenende karaktertrekken van Sir Aston Webb. Toen ik met hem kennis maakte, op een middag-receptie, had ik moeite, mij voor te stellen, dat deze eenvoudige, vriendelijke man de eerste architect van Engeland was, die op dat oogenblik voor ettelijke millioenen ponden sterling aan werk onderhanden had. Ook hij was er slechts moeilijk toe te krijgen, over dat werk te spreken, en wanneer hij het deed, dan was het nog alleen maar om omtrent sommige vraagstukken de meening van zijn kunstbroeder uit den vreemde te vernemen.

Webb en Mac Kim waren geestverwanten. Misschien zal het nageslacht hen niet onder de groote bouwmeesters rangschikken. Doch in de voor haar ongunstige tijden, welke de architectuur thans heeft door te maken waren deze twee beoefenaars dier kunst toch zeker niet de minsten.

W.

Vereenigingen

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Verleden week heeft de heer H. P. Berlage Nzn. in de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap een voordracht gehouden over stedenbouw en stadsuitbreiding.

Nog niet lang geleden, — zoo begon spreker — hoorde ik iemand, wiens geheele gedachteleven zich om de volkswelvaart beweegt, de meening verkondigen dat alle steden moesten verdwijnen. Die persoon was een van die sociaal-vermoeiden, voor wie niets anders bestaat dan maatschappelijke bemoeiingen, die alle doen daarnaar beoordeelen en doen denken aan den man die een schilderijenmuseum bezocht en bij het aanschouwen van al het beschilderde doek uitriep: „ach hoeveel hemden hadden daaruit niet voor het arme volk kunnen worden gemaakt! Hoe verheven staat daartegenover Byron, die in zijn Childe Harold uitroept: „Oh Rome my country, city of the soul!" een uitroep die bewijst dat er van een stad een schoonheidsontroering kan uitgaan zóó intèns, dat er geen andere overwegingen zijn dan schoonheidsgenieting. Toch zullen deze beide uitersten in waardeschatting elkaar onwillekeurig naderen, beide gevoelens zullen elkaar doordringen, bij hem die in dezen tijd zich met stedenbouw bezig houdt, of den bouw eener stad zal moeten beoordeelen. Want eenerzijds is de veroordeeling der om hun groote schoonheid zoozeer bewonderde oude steden gewettigd, omdat deze niet meer voldoen aan de sociale eischen, welke ten opzichte der bewoning kunnen worden gesteld, maar welke veroordeeling ons toch grieft omdat de schoonheid daarbij als eene „quantité négligeable" wordt beschouwd; anderzijds moet worden erkend dat niettegenstaande de voor ons sympathieke uitroep van den dichter, wij toch in dezen tijd deze schoonheidssensatie niet zonder eenige terughoudendheid mogen aanvaarden. Reeds Aristoteles vat alle beginselen van stedenbouw samen in den eisch, dat de bewoners eener stad gerust en gelukkig moeten kunnen wonen. En nu kennen wij wel niet de mate van gerustheid en geluk welke de bewoners der oude steden ondervonden, maar we weten, te oordeelen naar de uitlatingen der dichters, hoeveel

meer dan tegenwoordig de stad als centrum van geestelijk leven werd geëerd. Den lof der steden te zingen was een van de Romeinen overgenomen motief en was in de Renaissance nooit van de lucht. Maar meer nog dan door de de uitspraken der dichters werd het bewijs van liefde voor de stad gegeven door de groote offervaardigheid, waardoor de stichting van groote kunstwerken werd mogelijk gemaakt.

En in verband hiermede dringen zich dadelijk de volgende vragen op: Welke is de oorzaak der schoonheid van de oude steden? en moeten wij er naar streven onze moderne steden wederom in denzelfden geest aan te leggen of liever: uit te breiden, omdat het stichten van nieuwe steden in den geest van vroeger niet meer gebeurt. Het antwoord op die vragen kan eerst dan gegeven worden wanneer we weten hoe de oude steden zijn ontstaan, d. w. z. óf daarbij volgens een vast plan is te werk gegaan. En nu hebben de onderzoekingen aan het licht gebracht dat onze voorouders, en dan bedoel ik natuurlijk de Germanen, hun steden niet volgens een vooraf beraamd plan hebben gebouwd, maar dat die steden zich toen de omstandigheden zulks toelieten uit reeds bestaande buurten of dorpen, tot steden hebben ontwikkeld, en deze oorspronkelijke wooncentra ontstonden op die plaatsen, die daarvoor als 't ware door oeconomische oorzaken waren aangewezen en wier uitbreiding door dezelfde voorwaarden werd beheerscht, zoodat bijv. steden aan rivieren gelegen meest een langwerpigen vorm hebben, tot dat eindelijk meer landwaarts wordt gebouwd evenwijdig aan de eerste richting. De bij een burcht ontstane dorpen vertoonen velerlei vormen maar meest een centrale om een al of niet verhoogd liggend middelpunt. Werden nu dergelijke dorpen door hunne uitbreiding en beteekenis tot stad verheven, dan werd door de omgebouwde verdedigingslinie vanzelf een meer regelmatig begrensde vorm geboren, meestal met de noodige open ruimte binnen die omgrenzing waarop dan de hoofdwegen naar de poorten der ommuring werden aangelegd, den aanleg der zijwegen aan de opkomende behoefte overlatend. Bij toenemenden groei werd vaak een tweede ommuring vereischt waarbinnen dan veelal aangrenzende gehuchten of dorpen werden ingesloten.

Het spreekt vanzelf dat een zoodanig ontwikkelde stad geen eenheid van aanleg kon vertoonen, en dat dikwijls het oorspronkelijke dorp geheel verdwenen of niet meer te herkennen is.

Het is echter begrijpelijk dat zich de behoefte aan het uitbreiden van een voorafgemaakt plan vanzelf deed gevoelen, wegens de vele misstanden die uit de meer toevallige uitbreiding waren ontstaan, en het ligt bovendien in de logische ontwikkeling der overheidsbemoeiïng daaraan aandacht te schenken, en daar elk plan noodwendig van zekere regelmaat moet uitgaan is het verklaarbaar dat de steden van de 16e en 17e en vooral van de 18e eeuw al meer en meer een regelmatig en zelfs een geometrisch plan gaan vertoonen.

In grondbeginsel kunnen kunnen wij dus als uiterste twee typen van stadsplannen vaststellen, een dat toevallig en een dat volgens een geometrisch plan is ontstaan. Beide typen kunnen succes hebben, in dien zin, dat we èn het eene èn het andere kunnen bewonderen, mits de aard der bebouwing in overeenstemming is met het karakter van het plan, en al zal de schoonheid uit den aard der zaak niet gelijkwaardig kunnen zijn.

Gaan we tot de oudste stadsplannen terug, n.l. tot die der Babyloniërs en der Egyptenaren, dan vinden we dat bij hen een regelmatige en vaak zuiver geometrische aanleg het plan beheerscht; en dit uit zuiver verdedigingsoogpunt, en de Grieken nemen dit stelsel over. Meestal zijn de stadsplannen centraal, met straalsgewijze uitloopende en concentrisch omloopende straten aangelegd, doch ook de vierhoek is vaak de grondslag voor het plan, in ieder geval zijn de straten in hoofdzaak recht gehouden. Toch zou het verkeerd zijn, hieruit de gevolgtrekking te maken, dat het geheele stratennet een zuiver rechthoekig schema vertoonde. Wanneer wij alleen maar bedenken, dat de onden een ander begrip van regelmaat en symmetrie hadden dan wij, dan zal men begrijpen, dat bij de bebouwing niet pijnlijk werd vastgehouden aan zooiets als wij nu rooiing noemen, of aan eene symmetrie die op congruentie berust.

Kunnen we dus aannemen dat de oude stad streng geometrisch was, bij die der middeleeuwen was die eisch niet primair; en bij de bebouwing blijkt bij laatstgenoemde geen voorliefde voor axiale perspectief, zooals bij het oudestadsplan, maar wordt meer gewoekerd met beperkte ruimte en gezocht naar een mooi milieu van aesthetisch effect. Er wordt een zeer bijzondere smaak ontwikkeld en een geraffineerd inzicht ten toon gespreid voor een juiste situatie in verband met de architectuur. Er is wel geen afkeer van symmetrie, zooals trouwens de bouw der groote kathedralen bewijst, maar toch een besliste voorkeur voor eene onregelmatige samenstelling. Men zoekt deze niet te elimineeren, maar vindt integendeel zijn kracht in de oplossing van toevalligheden.

Die tegenstelling in de beide genoemde wijzen van stadsaanleg weerspiegelt die in de levensbeschouwing van hen die haar schiepen. We zouden ze klassiek en romantisch kunnen noemen, zooals Hegel doet, of misschien ook monumentaal en schilderachtig. Maar beide systemen hebben gemeen een groote mate van ingedrongenheid, die er een intimiteit aan verleent van groote bekoring. Meer wijdruimig is het geometrische stadsplan van de laat-renaissance, de barok, geïnspireerd op het antieke klassieke plan, maar meer in overeenstemming gebracht met de eischen van het verkeer. Ontleden we nu de schoonheid van beide wijzen van stadsaanleg, dan zouden we de monumentale, de klassieke, de gestyleerde; de andere de schilderachtige of ongestyleerde schoonheid kunnen noemen, en dan moet de monumentale schoonheid een hoogere waarde dan de schilderachtige worden toegekend.

In elk geval komt men tot het resultaat, dat, alhoewel de schoonheid in beide gevallen wordt bereikt, de schoonheid van een Acropolis te Athene of een forum van Pompeji, een andere is dan die van het marktplein te Brussel of het Domplein te Padua, en dat deze weer anders zijn dan die van de Place de la Concorde te Parijs of de Neumarkt te Weenen. Maar bij alle principieele verschil blijken zij toch de algemeene eigenschap van geslotenheid van beeld te bezitten. Zonder twijfel is het de verdienste geweest van Camillo Sitte in zijn boek „der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen" het eerst op deze oorzaken van de schoonheid der oude steden te hebben gewezen, maar deze schrijver komt ook tot het inzicht dat het bereiken in dezen tijd van gelijkwaardige resultaten zeer zeker uiterst

moeielijk is, in verband met de gewijzigde eischen die aan het verkeer, de hygiëne en het leven in 't algemeen gesteld worden, eischen die lijnrecht ingaan tegen de eigenschap der gedrongenheid der oude stadsplannen en die eischen zijn zoo dringend, dat zij zeker in de allereerste plaats bij de samenstelling van een stadsplan in aanmerking moeten komen, ook al is niet te ontkennen dat de schromelijke overdrijving dezer eischen soms het vraagstuk meer bemoeilijkt dan noodig zou zijn. Naast deze overdrijving zijn het bovendien dikwijls verordenings-bepalingen, als rooiïnrichting, enz., waarbij het aesthetisch element volkomen genegeerd is geworden, die belemmerend werken.

Is het nu mogelijk om, ondanks deze eischen bij de moderne stadsuitbreiding aan de aesthetische eischen daaraan te stellen te voldoen? Het kan, als men bij de samenstelling van het plan weêr evenals vroeger wil uitgaan van het gesloten plein, dat ook zooveel mogelijk aan pleinen de voornaamste gebouwen verrijzen, maar bovenal dat er overeenstemming gebracht wordt tusschen den geheelen aanleg der stad en de architectuur. En dan kan daarbij zoowel het klassieke als het middeleeuwsche stelsel gebezigd worden, zoowel op zich zelf staand als vereenigd. Toch zal als vanzelf het meer klassieke plan als leidend beginsel op den voorgrond treden en zal aansluiting bij het barokke stadsplan aanbeveling verdienen omdat de eisch van geslotenheid, de rechte afgesloten straat, de groote axiale perspectief daarvan de kern uitmaakt. Daarentegen zullen alle natuurlijke gesteldheden van den bodem, als wateren, heuvels, bestaande boschpartijen enz. niet moeten worden verwijderd maar integendeel in het plan moeten worden opgenomen. Wanneer deze dan op kunstvolle wijze met de regelmatige gedeelten worden verbonden dan zullen zij voor de zoo aangename afwisseling zorgen en eentonigheid opheffen. Een schoone taak is voor de overheid weggelegd in deze materie haar krachten te ontplooien, en waar het aantal openbare gebouwen, niet alleen, maar ook hun afmetingen grooter zijn dan die uit de oudheid is die taak haar gemakkelijk gemaakt, en zijn vanzelve de gegevens voorhanden voor het maken der pleinen als centra van het staduitbreidingsplan. Doch niet alleen hierin maar ook in het behoud van het vroeger zoozeer verwaarloosde en veronachtzaamde is voor die overheid veel te doen, en veel in te halen. Na deze inleiding gaf spreker een overzicht van het door hem ontworpen stadsuitbreidingsplan van den Haag, waarin hij de door hem voorgestane beginselen had trachten te belichamen. Met een groot aantal lichtbeelden en teekeningen werd de voordracht toegelicht.

VAN HET CONGRES VOOR OPENBARE GEZONDHEIDSREGELING.

Op het 12 en 13 November j. l. te Groningen gehouden congres kwam o. a. een reeds meermalen besproken onderwerp ter tafel namelijk de wenschelijkheid van een hydrologischen dienst van staatswege in Nederland. Inleiders van dit onderwerp zijn de heeren Prof. dr. G. A. F. Molengraaff, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool, en D. Drost, civiel-ingenieur, onder-directeur van de gemeentelijke waterleiding van Amsterdam, die beiden tevoren een prae-advies hebben gegeven over dit punt.

Prof. Molengraaff komt in zijn prae-advies tot de volgende conclusies.

Tal van vragen met betrekking tot watervoorziening wachten op antwoord. Een gedetailleerd, geologisch onderzoek van den bodem, zoowel aan de oppervlakte als in de diepte, zal op nagenoeg al die vraagpunten een beslist en afdoend antwoord kunnen geven.

Daarvoor is noodig, dat een lichaam, en hierbij kan men slechts aan een tak van staatsdient denken worde ingesteld, waaraan moet worden opgedragen alle reeds bestaande gegevens omtrent de hydrologische gesteldheid van Nederland te verzamelen, de geologische onderzoekingen te verrichten, noodig om alle onopgeloste, hydrologische vraagpunten omtrent de watervoorziening op te lossen, en aan den staat, provincies, gemeente, particulieren, kortom aan alle belanghebbenden omtrent hydrologische kwesties, de watervoorziening betreffend, adviezen te geven.

De tak van dienst is reeds ingesteld, het is de Dienst der Rijks-opsporing van Delfstoffen.

Merkwaardigerwijze is aan dien tak van dienst echter wel de opsporing van alle mineralen opgedragen, maar is daarbij juist uitgesloten of althans niet bedoeld het eenige mineraal, dat voor alle bewoners van Nederland een onontbeerlijke levensbehoefte is, het water. Is het niet, alsof men bij een dergelijken dienst in Banka het tin, in Sumatra of Transvaal het goud, in Sparje het koper zou uitsluiten? En bestaat hiervoor eenig antecedent; immers neen; bij den dienst der Rijks-opsporing van delfstoffen in Nederlandsch-Indië (daar dienst van het Mijnwezen genoemd) wordt de opsporing van het mineraal water zoo sterk op den voorgrond gebracht, dat een afzonderlijke afdeeling (het zoogenaamde grondpeilwezen) uitsluitend met die opsporing is belast met een eigen chef en afzonderlijken wetenschappelijken staf.

Zeer nuttig werk heeft die dienst van het grondpeilwezen of hydrologische dienst in Nederlandsch-Indië verricht tot groot heil van millioenen menschen. Nederland staat hierin ver bij Nederlandsch-Indië achter.

Maar ook bij andere landen. In Pruisen behoort het tot de taak der Königliche geologische Landesanstalt raad te geven in alle kwesties betreffende de watervoorziening van gemeenten, publieke lichamen en particulieren, waarbij zij samenwerkt met de Königliche Versuchs- und Prüfungsanstalt für Wasserversorgung und Abwässerbeseitigung. In Hessen is uitsluitend aan den geologischen staatsdienst ook de watervoorziening van het land, dus de hydrologische dienst, opgedragen. In Frankrijk zijn de medewerkers aan de geologische kaart de officieele raadgevers in alle kwesties, de watervoorziening betreffend.

Voor Nederland is thans de juiste weg klaar en scherp aangewezen:

Er worde een hydrologische dienst ingesteld, nauw verbonden met, of als afdeeling van den bestaanden dienst der Rijks-opsporing van Delfstoffen.

De heer Drost behandelt in zijn prae-advies deze twee vragen: 1e. Hoe staat het met de watervoorziening in ons land? 2e. Op welke wijze kan een hydrologische dienst hier te lande bevorderlijk zijn aan de watervoorziening?

Uit de beantwoording van de eerste vraag blijkt, dat op 1 Januari 1908 in ons land van de 1121

gemeenten en 5.747.269 inwoners, 138 gemeenten waterleiding hadden met een bevolking van te zamen 2.982.446 zielen, waarvan echter ten hoogste 2.682.446 bewoners tot de aangesloten waterverbruikers gerekend mogen worden.

Het overgroote aantal gemeenten (983) met het grootste deel der bevolking (rond 3.065.000 zielen) bleven nog van centrale watervoorziening verstoken.

Van de 138 gemeenten met watervoorziening hebben slechts 30 rivierwater en 108 — dus de overgroote meerderheid — grondwater. En opmerkelijk is dat, met uitzondering van de rivierwaterleidingen voor Leeuwarden en Groningen in het noorden, die van Werkendam en Ginneken in Noord-Brabant en van de Vechtwaterleiding voor Amsterdam, (die nagenoeg alleen voor Industrie en publieke werken wordt gebruikt) rivierwaterleidingen alleen in Zuid-Holland voorkomen, voor 21 gemeenten, allen gelegen aan den benedenloop der groote rivieren, alléén dáár waar geen goed grondwater voldoende te krijgen was.

Er zijn groote streken, ja bijkans geheele provincies aan te wijzen, waar nog elke centrale watervoorziening ontbreekt, te zamen voor pl. m. 54 pCt. der bevolking van Nederland.

Het antwoord op de eerste vraag kan dus niet anders luiden dan dat deze nog zeer onvoldoende en onbevredigend is.

Waar het hier de volksgezondheid en dus een groot volksbelang geldt, is er voor den Staat inderdaad alle aanleiding om zich niet te onthouden, maar de watervoorziening van ons land met alle beschikbare middelen krachtig te helpen bevorderen.

Naar aanleiding van de tweede vraag bepleit de heer Drost de wenschelijkheid van de oprichting van een Rijks-Bureau voor watervoorziening

Dit Bureau zou, onder leiding van een ervaren waterleidings-ingenieur, moeten omvatten:

1. een technisch-oeconomische afdeeling;
2. een chemisch-biologisch-bacteriologische afdeeling;
3. een hydrologische afdeeling.

Deze laatste afdeeling vormt dan de tusschenschakel tusschen dit Rijks-Bureau voor Watervoorziening en de Rijks-opsporing van Delfstoffen, van welke in alle desbetreffende aangelegenheden door voornoemd Rijks-Bureau advies is te vragen en die harerzijds mededeeling doet aan het Rijksbureau van de resultaten, door haar eigen onderzoekingen verkregen.

Aan het Rijks-Bureau voor Watervoorziening worde ook een proefstation verbonden, ter vaststelling van eigen bevindingen op dat gebied, zooals over diverse filtersystemen, over doorstrooming door zand, door buizen, enz. enz.

Voor het overige zijn die twee diensten, het Rijks-Bureau voor Watervoorziening en de Rijksopsporing van Delfstoffen, elk zelfstandig werkende, toch door onderling overleg en blijvende samenwerking, ten nauwste aan elkaar verbonden.

(Slot volgt).

Prijsvragen.

PRIJSVRAAG VOOR EEN NIEUW HOOFD VAN HET WEEKBLAD „DE MIDDENSTANDER".

Uitgave: Nederl. Kiosken-Mij. Rotterdam.

Gevraagd wordt *eene teekening op ware grootte van een nieuw hoofd voor de courant „De Middenstander"*. Dit opschrift moet inhouden: „De Middenstander". Weekblad van de Handelsvereeniging „Rotterdam".

De courant heeft het gewone courantformaat. De 1e pagina waarop het hoofd voorkomt is breed 46 cM., lang 59 cM. Links boven genoemd opschrift moet staan „jaargang", rechts „No. . . . ." Daar deze cijfers telkens veranderen is het wenschelijk doch niet verplichtend de cijfers van 1 tot 10 aan te geven.

De teekening moet zijn zoogenaamde lijnteekening, geschikt voor reproductie in zincographie, zwart op wit en duidelijk leesbaar. De ontwerper is vrij het hoofd al of niet symbolisch te illustreeren.

Vereischte is dat het hoofd staat in goede verhouding tot de geheele pagina en de woorden „De Middenstander" duidelijk zichtbaar zijn.

Voor deze prijsvraag wordt uitgeloofd:

Een eerste prijs groot f 100.— door de Nederlandsche Kiosken-Maatschappij; een tweede prijs groot f 50.— door de Handelsvereeniging Rotterdam; een derde prijs groot f 30.— door de Handelsvereeniging Rotterdam die zullen worden toegekend aan de daartoe door een jury aan te wijzen ontwerpers.

Deze Jury bestaat uit de Heeren: K. de Bazel, Architect te Bussum; A. Le Comte, Directeur van het Museum „Huis Lambert van Meerten", te Delft; Jac. van Gils, Architect te Rotterdam; J. H. Henkes, Directeur der Rotterdamsche Boek- en Kunstdrukkerij, Rotterdam; Corns. Immig Jr., Eigenaar der Koninklijke Boek- en Steendrukkerij, Rotterdam. De jury heeft het recht de uitgeloofde prijzen op andere wijze te verdeelen, voor het geval dat zij meent dat daartoe aanleiding bestaat, doch zal, zoo het eenigszins doenlijk is het geheele uitgeloofde bedrag toewijzen. De bekroonde ontwerpen worden het eigendom van de Nederlandsche Kiosken-Maatschappij. Zij kan daarvan reproduceeren welke zij verkiest.

De Jury zal in een beknopt verslag hare bevindingen neerleggen. Ontwerpen die volgens het oordeel afwijken van het programma kunnen niet voor bekroning in aanmerking komen.

De uitslag der bekroningen zal in enkele bladen worden bekend gemaakt.

De mededinging aan deze prijsvraag is opengesteld voor alle Nederlanders, ook daarbuiten wonende.

De antwoorden moeten worden ingezonden vóór of op 1 Februari 1910 aan aan de „Nederlandsche Kiosken-Maatschappij", Wijnhaven 85, Rotterdam, en voor zoover ze niet op carton zijn geteekend, toch daarop zijn aangebracht en bevestigd, en flink verpakt verzonden zijn.

Zij moeten gemerkt zijn met een motto en vergezeld gaan van twee verzegelde couverts, van hetzelfde motto voorzien, waarvan het eene naam, kwaliteit en adres van den vervaardiger, en het andere adres bevat, waardoor met den vervaardiger gecorrespondeerd kan worden.

De ontwerper van eenig ontwerp mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury, en elk teeken van herkomst moet uitdrukkelijk vermeden worden, zoo niet, worden deze beslist ter zijde gelegd.

Alle ontwerpen zullen te Rotterdam en mogelijk nog elders worden tentoongesteld, waartoe na de beoordeeling der Jury de Nederlandsche Kiosken-Maatschappij gedurende 2 maanden de beschikking over de ontwerpen houdt. Binnen twee weken na het verstrijken van dezen termijn zullen de ont-

werpen met de gezegelde couverts die niet het eigendom van de Nederlandsche Kiosken-Maatschappij zijn geworden, aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden, ook die van den 2den en 3den prijs, zoo de ontwerpers de beschikking daarover wenschen te behouden.

Exemplaren van dit programma zijn kosteloos op franco aanvrage verkrijgbaar bij de Directie der „Nederlandsche Kiosken-Maatschappij", Wijnhaven 85 te Rotterdam, waar ook eventueele inlichtingen slechts schriftelijk nader worden verstrekt.

PRIJSVRAAG VAN DE AFDEELING AMSTERDAM V/D MIJ. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Ontwerp voor eene bewaarplaats voor zuigelingen, enz.

De volgende vragen zijn gesteld.

VRAAG I. Is het de bedoeling dat in de sub I, II en III genoemde ± 100 kinderen moeten worden ondergebracht, t.w. 40 in de onder I, 40 in de onder II en de overige in de onder III genoemde afdeeling.

Is de afdeeling voor zgn. loopende kinderen enkel gedacht als slaapzaal?

ANTWOORD. De onder III genoemde oppervlakte is geen slaapzal en is voor een grooter aantal dan 20 kinderen berekend.

VRAAG II. Zijn buiten de onder I t/m XXV genoemde ruimten geen zolderruimten benoodigd?

ANTWOORD. Van I t/m XXIII niet.

VRAAG III. Is het de bedoeling de geheele inrichting te ontwerpen zonder verdiepingsruimten dus alles parterre?

ANTWOORD. Wordt sub XXII van het programma beantwoord.

VRAAG IV. Mogen de onder XXV bedoelde slaapvertrekken ook boven eenige andere ruimte ontworpen worden of wordt dit beschouwd als „directe gemeenschap met de inrichting"?, of wel is het de bedoeling, dat deze vertrekken geheel op zich zelf moeten liggen, dus in een daarvoor te ontwerpen nevengebouwtje?

ANTWOORD. Wordt beschouwd als gemeenschap afzonderlijk gebouw is echter niet noodig.

VRAAG V. Moet de woning van de directrice zoo ontworpen worden, dat deze om de inrichting te bereiken „buiten om" moet gaan of mag een toegang geprojecteerd worden b.v. over binnenplaats, speelplaats of dergelijke?

ANTWOORD. Toegang directrice buiten om.

VRAAG VI. Mogen meer ruimten geprojecteerd worden dan de opgegevene?

ANTWOORD. Neen.

VRAAG VII. Welk is het doel der isoleerkamer?

ANTWOORD. Om daarin kinderen, waarvan vermoed wordt dat zij aan besmettelijke ziekte lijden, op te nemen. Indien naar het oordeel van den docter het vermoeden juist is, wordt de patiënt ten spoedigste uit de inrichting verwijderd.

VRAAG VIII. Is de wachtkamer ten dienste van den docter, van 't bestuur of voor beiden.

ANTWOORD. Voor het publiek.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 46. Officieel gedeelte. Adres aan den Raad der Gemeente Zwolle. — Vergadering der Afdeeling Amsterdam van 3 November 1909.
Succes.
Kroniek. Gebouw der Nederlandsche Afdeeling van de Wereldtentoonstelling te Brussel, met afbeelding.
Brieven uit den Haag.
„Ons Huis te Rotterdam, arch. J. Verheul, Dzn. met afbeeldingen en losse plaat.
Vakbelangen te Harderwijk.

Architectura No. 46. Verslag der 1266ste Ledenvergadering van 10 November 1909.
De Muiderpoort, Vervolg met afbeeldingen.
Kalenders.
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden, Vervolg. — Iets over zwart Zweedsch Graniet.

De Bouwwereld No. 46. De Tentoonstelling van Duitsche Architectuur. (Slot)
Rijksproefstation voor Bouwmaterialen; een slecht stukje sociale technick.

De Ingenieur No. 46 Kon. Instituut van Ingenieurs, Afdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde. Agenda der Vergadering van 20 November 1909.
Demonstratie met betrekking tot het vliegprobleem, gehouden in de Vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 9 October 1909 door Alb. Ph. Kapteyn, met afbeeldingen.
Eischen te stellen aan een doorgaande rem voor goederentreinen.
Diagram voor den spanningsafval in een transformator, door J. A. Schouten e. i. met afbeeldingen.
Practische Opleiding van toekomstige werktuigkundige ingenieurs, door K. G. Simon w. i.
Ingezonden Stukken. Het golvend oppervlak als voorstuwer, door H. E. Gritters Doublet, met figuren.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 46. Officieel Gedeelte. — Propaganda-Commissie — Uit de Staatsbegrooting 1910. — Uit de Afdeelingen. — Iets over de wapening van beton met ijzer.

De Aannemer No. 46. Het bestek onzer M. T. S.
Arbeidscontract. Artt. 1638e en 1638d.
Lezing van den heer Dwars ter Jaarvergadering te Middelburg—Vlissingen.
Uit den Gemeenteraad van Deventer.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 20. Standaardprijzen. — De chemische en physikalische eigenschappen van de klei. — Droogmaking der Zuiderzee. — De structuur van steenen. — Het warmloopen der Lagers. Steenbakkersschool Lauban.

Deutsche Bauhütte No. 46. Architektenkammern? I, door P. Fuchs.
Neue Einfamilienhäuser II door E. Schwinghammer, bij ontwerpen van G. Werner, W. Evers, F. Horn en C. Sauer.
Von Aussichtstürmen door F. Rud. Vogel, met afbeelding.
Alte Rathäuser am Main, met afbeeldingen van de raadhuizen te Battenberg en Frankenberg naar schetsen van K. Höhn te Herborn.

Het Huis Oud & Nieuw No. 11. Deze aflevering van Ed. Cuypers' maandschrift geeft ons het vervolg van M. E. Houck's „Wandelingen door Oud-Deventer, versierd met fraaie afbeeldingen van bekende en minder bekende gebouwen en fragmenten; vooral belangrijk zijn de mededeelingen over de St. Lebuinuskerk en de afbeelding van de krocht. Onder den titel: „van een Noord-Hollandsch Dorp" vertelt ons verder Gerrit Jan Honig op onderhoudende wijs de geschiedenis van het typische dorpje Zaandijk. Ook dit artikel is met aardige afbeeldingen geïllustreerd en wij mogen er nog een vervolg van tegemoet zien.

Klei No. 21. Het eerste Novembernummer van dit blad opent met eenige Mededeelingen van het Bestuur, waaronder wij de vraag gesteld „Kan de kostprijs onzer baksteenen lager worden?" en verder gezegd wordt: „Zeer zeker tracht ieder goed fabrikant de kostprijs van zijn fabrikaat zoo laag mogelijk te maken, en brengt hij op zijne fabriek die verbeteringen aan, die leiden kunnen tot een waardevoller produkt, tot een besparing van uitgaven."

„Onze industrie staat de laatste jaren in het teeken van de concurrentie, welke concurrentie elk goedgaande zaak te wachten staat, Zij is erg onaangenaam, men kan niet zoo gemakkelijk en rustig zijne winsten maken, doch zij heeft ook hare goede zijde Zij voorkomt nl. dat eene industrie blijft stil staan, inslaapt en ten slotte zoo slap wordt, dat zij gemakkelijk doodgedrukt kan worden. De laatste jaren zijn wij wakker geschud, en enkele onzer zijn strijdvaardig begonnen met op de betwiste plaats stand te houden."

„Wij hebben in dezen strijd veel voor, ons materiaal is deugdzaam, sinds eeuwen beproefd, maar ook veel tegen, en wel vooral omdat bij ons het idée zit vastgeroest, dat ons materiaal altijd wel préférent zal blijven. Dit idée, dit vertrouwen is oorzaak dat wij veel tijd verloren hebben doen gaan, die nuttig besteed had kunnen worden."

„Zeker tracht de vereeniging van Ned. Baksteenfabrikanten den goeden weg te vinden, alles spant zij in om samenwerking te verkrijgen, doch zullen resultaten bereikt kunnen worden, dan dient een ieder mede te werken."

Op deze veelbelovende inleiding volgt echter een voorstel, om een statistiek samen te stellen, die een antwoord op de vraag zal moeten geven.

Hoe lang zal het echter duren eer het Bestuur genoegzame medewerking zal hebben gevonden, om een statistiek samen te stellen, waar men werkelijk iets aan heeft. Daar komt toch immers in de bestaande omstandigheden niets van terecht, het wordt monnikenwerk en wij zouden zeggen het Bestuur kan wel wat beters te doen vinden, om de steenindustrie te bevorderen. Maar over goede krachtdadige maatregelen wil men liefst niet spreken, wellicht uit vrees, dat een of ander vooruitstrevend lid der Vereeniging zeer ten bate zijner eigen zaak zou beproeven. Met allerlei onderwerpen, die den steenfabrikant au fond onverschillig zijn, houdt de Redactie van „Klei" de lezers aan de praat, althans met onderwerpen die slechts zeer zijdelings de belangen der steenindustrie raken. Ook dit nummer van „Klei" levert daarvan weder het bewijs.

Varia

Wedervruchtbaarmaking van Mesopotamië.

De door zijn irrigatiewerken in Egypte beroemd geworden ingenieur Willcocks bestudeert sedert 1905 de mogelijkheid om aan het dal tusschen Euphraat en Tiger, thans moerassig en onvruchtbaar in hooge mate, door irrigatie weer zijn oorspronkelijken paradijstoestand terug te geven. Het water voor een groot irrigatienet ontbreekt niet. Ter hoogte van Bagdad kan over 2500 à 300 M.³ daags van de Euphraat beschikt worden en de Tiger levert van 4000 tot 200 M.³

Er zijn op 't oogenblik een 12-tal Engelsche ingenieurs, onder leiding van Willcocks op het terrein werkzaam. Voor irrigatie komt het eerst in aanmerking Beneden Mesopotamië, of 55,000 vierk. kilometers. bewoond door ongeveer 1,000,000 menschen. Met dat doel zullen verscheidene waterversperringen worden gebouwd als uitgangspunten voor de irrigatiekanalen en weer anderen om het water in de oude bedding terug te brengen.

De kosten worden begroot op ongeveer 500 millioen francs. Het rendement van deze waterwerken zou niet minder dan 91 millioen 's jaars bedragen. De groote moeilijkheid is echter hoe in dat deel van het Turksche Rijk aan kapitaal en vooral hoe aan arbeidskrachten te komen. Uit een diplomatiek oogpunt zal het ook zeer bezwaarlijk gaan vreemd kapitaal en Engelsche of Indische arbeiders daar beschikbaar te krijgen.

Als men echter bedenkt welk een wederopbloei Egypte aan irrigatie te danken heeft, lijdt het geen twijfel of alles zal in 't werk gesteld worden om ook Mesopotamië weer tot welvaart te brengen.

Gemengd nieuws.

BUITENLAND.

TIMGAD. De Illustration geeft in een harer laatste nummers bij eenige afbeeldingen uit Timgad — de Afrikaansch-Romeinsche stad, waarover o. a. Boissier zoo boeiend schrijft in zijn L'Afrique Romaine — (een afbeelding van den boog van Traianus en den weg van het Kapitaal, en een paar kleinere) met een bijschrift van René Fage een paar inlichtingen over de nieuwste opgravingen, die, gelijk bekend is, geleid worden door den Service des monuments historiques onder directie van Albert Ballu.

In nog geen twintig jaar is de stad van puin en zand ontbloot, er blijven nog slechts te verkennen de voorsteden die zich uitstrekten naar den kant van Tebessa. Mascula, Lambesa De laatste campagne der opgravingen heeft ontdekt de verlenging der Via triumphalis, over een lengte van 213 m., en van den „decumanus maximus" oostwaarts tot aan een monumentale boog, die door zijn ornementatie aan de schoone poort van Lambesa herinnert. De gecanneleerde Corinthische zuilen, de kroonlijsten, de friezen, de geheele architraaf lagen op den grond, en onder die overblijfselen onderricht een inscriptie ons dat de poort dateert van 171 n. C. De steenen vertoonen nog het diepe spoor der zware wagens, die zich langs dien weg voortbewogen in de dagen van Marcus Aurelius.

Andere openbare wegen worden aangetroffen buiten de muren, met aan den kant kleine winkels, volderswerkplaatsen enz. De boeren vonden hier — zonder dat ze de stad behoefden in te gaan. — wat ze voor hun dagelijksch onderhoud noodig hadden, de soldaten van Augustus, 3de legioen kwamen er onophoudelijk. Te midden van die burgerwoningen eenige fraaiere huizen, met kamers om het atrium, dat mooie mozaïeken had.

De voornaamste gebeurtenis van dit jaar was het vrij maken van het klooster van Timgad. De opgravingen van het vorig jaar hadden de basiliek en eenige daaraan grenzende gebouwen vrijgelegd. Het werk is nu voltooid; men ziet de lange reeks galerijen en cellen, de gemeenschappelijke vertrekken, de badkamers en het waschhuis, het hexagonale baptisterium met de kuip in het midden, die men bereikt langs drie trappen met mozaïek belegd. Bijgebouwen er later bijgevoegd, bewijzen den toenemenden groei der abdij, wier vertrekken onvoldoende bleken om de monniken te herbergen. Dit prachtig christelijk gebouw — 175 m. lang, 75 m. breed — verdween. Waar het stond is — wanneer? — een necropolis gesticht. Men heeft allerlei tomben moeten wegnemen om daaronder de vloeren van het klooster te vinden, die fraai versierd zijn.

Bovendien heeft Ballu in twee huizen der stad merkwaardige mozaïeken gevonden. Een er van stelt voor een godin die haar haren laat uitdruipen. Twee naakte geniussen dragen haar in een schelp. Om haar heen dolfijnen. Een ander mozaïek, omlijst met akanthusbladeren enz., is niet minder fraai — een naakte godin zittend, midden in het water, op den staart van een triton. Zij houdt in haar handen heur haren, een lichte sluier zweeft boven haar hoofd..

N, R. Ct.

BINNENLAND.

's-GRAVENHAGE. De Haagsche Courant meldde dezer dagen: „Er zijn plannen, zegt de „Schev. Ct.", voor den bouw van een groot hotel tegenover het Vredespaleis, ingericht op den voet van het weelderige Palace-hotel te Brussel, een onderneming van den Ostendenschen speelmagnaat Marquet."

„Van de villas tusschen Huygenspoort en Laan Copes, er voor benoodigd, zouden er reeds drie zijn in handen van

de combinatie, waarin de heer Marquet het belangrijkste aandeel zou hebben; omtrent een paar nog tot dit villacomplex behoorende gebouwen is men 't nog niet eens over den prijs. Zijn deze bezwaren uit den weg geruimd, dan ligt 't in 't voornemen, met spoed aan 't plan uitvoering te geven, zegt het blad."

„Gelukkig is dit bericht onder groot voorbehoud aan te nemen voor wat 't is."

„In 1870—71 heeft de Raad het bouwplan voor het terrein vastgesteld. Zonder den Raad mag er aan den villabouw niet veranderd worden, al had de firma Marquet c. s. ook alle huizen in handen. En onaannemelijk dunkt 't ons, dat de Raad er ooit toe te bewegen zou zijn, zulke schending van een der mooiste plekjes van onze van onze stad toe te laten."

„Het Raadsbesluit van 1870 bepaalt, dat er op het terrein 4 villas en 28 (later veranderd in 26) huizen met tuinen moeten zijn."

„De heeren Mock en van der Kemp hadden nog verder willen gaan. H. i. moest de zorg voor de verfraaiing van dat schoone en drukbezochte deel der gemeente vóór het geldelijk belang op den voorgrond staan; en zij stelden daarom voor, er uitsluitend villas toe te laten. Dit werd met 18 tegen 11 stemmen verworpen; maar de eisch van vier villas aan den Scheveningschen-weg werd daarna met algemeene stemmen aangenomen."

„Geen enkele Hagenaar zal in dien toestand verandering wenschen."

„De Raad zal dan ook ongetwijfeld weigeren, er een „woelderig Palace hotel" toe te laten."

Wij zouden, hoezeer ook wij het schenden van stadsschoon zouden betreuren, de beschouwingen van deze berichtgever niet gaarne onderschrijven. Hij vergeet blijkbaar, dat er sedert 1870 welhra 40 jaren verloopen zullen zijn en de toestanden wel eenigszins veranderd.

Men dacht toen nog niet aan een Vredespaleis, maar wanneer dit er staat zal men wel inzien, dat de omgeving daarvan wat anders vraagt dan lieve villatjes. Groote monumentale gebouwen zullen in die omgeving moeten verrijzen en een groot comfortable ingericht hotel, voor hotel gebouwd, wat van vele Haagsche hotels niet gezegd kan worden, zou hier nog niet zoo erg misplaatst zijn. Wij kunnen ook niet inzien, waarom zulk een gebouw per se de omgeving zou moeten ontsieren.

's Gravenhage. Het gebrek aan geschikte sollicitanten voor uitzending naar Indië ter benoeming tot opzichter van den Waterstaat en de Burgerlijke Openbare werken aldaar, heeft de Regeering er toe geleid, twee wijzigingen te brengen in de voorwaarden van uitzending.

De gratificatie voor uitrusting is gebracht van f 500 op f 1000 en het voorloopig tractement gaat thans in met den dag van inscheping in plaats van met dien van aankomst te Batavia.

Haarlem. Het bekendeo ude kasteel Assumburgh nabij Heemskerk, dat des zomers druk bezocht wordt, is door het rijk aangekocht.

De omliggende landerijen, bestaande uit wei- en tuingronden, zullen in publieke veiling worden verkocht.

Middelburg. Ter gelegenheid van de inwijding van de oude Koorkerk te Middelburg, zooveel mogelijk teruggebracht in den toestand van 1570, schreef de Middelb. Courant:

In 1903 is tot de restauratie besloten. Er was muurversiering bloot gekomen. En het kerkbestuur besloot, de kerk te doen restaureeren en zooveel mogelijk in haar oorspronkelijken toestand terugbrengen. Het rijk verleende hierbij door subsidie zijn medewerking.

De firma M. K. Jeras en Zonen werd met het groote werk belast en nu na vijf jaar is Middelburg en met haar geheel Nederland, een mooi gebouw rijker worden, dat daar staat als een luisterrijk monument van onze middeleeuwsche bouwkunst.

Binnenkomende door de kleine deur in den zuidelijken gevel wordt men dadelijk getroffen door den rustig stemmenden en toch verheven eenvoud, voelt men zich klein in de groote kerkruimte.

Hoog spannen zich de gewelven, voor het oog vervloeiend in de talrijke versierde culots. Opgemerkt dient dat de gewelven boven het orgel van een grootere breedte zijn dan de overige. Alle zijn schoongemaakt en voor zoover noodig hersteld.

De afgehakte colonnetten, die de arcadebogen in het gewelf steunen, zijn, evenals de muurversieringen, die bijna geheel verdwenen waren, in den oorspronkelijken toestand teruggebracht. Hetzelfde is geschied met den kapiteelen der beide voormalige kapellen in den noordelijken gevel.

De geboortestukken van de arcadebogen zijn voorzien van het wapen van bisschop De Castro, die in 1570 de kerk herstelde.

Bij het opruimen der graven, die nog aanwezig waren, is een gedeelte van den ouden, zeer merkwaardigen vloer blootgelegd, waaruit bleek dat deze dateerde uit de twaalfde eeuw (1100 of later). Bedoelde overblijfselen werden gevonden in het oosten der kerk, op de suppedanea, de verhoogingen voor het groote en kleine altaar die daar vroeger gestaan hebben. Deze verhoogingen zijn ook nu weder aanwezig, terwijl verder het ontbrekende van den vloer, benevens de wandelgangen, met steentjes, volgens dessin van de gevondene, werden ingelegd, zoodat zooveel mogelijk een oorspronkelijk geheel is verkregen.

In een nis in den zuidelijken gevel vindt men het graf van Willem II, graaf van Holland en Zeeland, Roomsch Koning, die in 1256 stierf en in 1282 met groote plechtigheid in het Koor der Abdijkerk, op dezelfde plaats, waar nu de nis is, werd bijgezet.

Den laatsten overblijfselen van dezen grooten vorst zal nu, na vele lotgevallen, een rustige rustplaats verzekerd worden. De grafopening zal door een zerk worden afgedekt.

Om na deze kleine uitweiding weder terug te keeren tot de kerk zelve. Onder het orgel, enigszins naar voren, staat de fraaie, in Slavonisch eikenhout uitgevoerde preekstoel, waarin de reeds vroeger beschreven panneelen zijn aangebracht, en geflankeerd door de eveneens van Slavonisch eikenhout vervaardigde heerenbanken.

Boven de kerkvoogdenbank is een marmeren plaat aangebracht met het opschrift: Ter gedachtenis van Hadrianus Junius. Door zijn geleerdheid een wonder der XVI eeuw, geboren te Hoorn en in dit gebouw begraven. Het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen MDCCCLII.

Langs den preekstoel, waarachter een bord is opgehangen ter nagedachtenis van Kapitein Jan Pieters, bereikt men het togakamertje en de daar naast gelegen vergaderkamer van kerkvoogden. Verder komt men in het trappenhuis, waar men de breede trap op, de groote consistoriekamer binnentreedt. Aan de wanden daarin prijken de talrijke portretten van voormalige predikanten.

Boven de kerkvoogden kamer is het orgel geplaatst, blijkens het opschrift gesticht uit legaten van Vrouwe Suzanna Maria Schorer, overleden 21 November 1846, en haar echtgenoot mr. Johan Gulielmus Hinlopen, overleden 24 April 1856.

Het kerkgebouw wordt verlaten door het portaal, voorzien van een dubbel stel mooie, solide, in Slavonisch eikenhout uitgevoerde Gothische kerkdeuren.

Het overvloedige licht in het gebouw stroomt binnen door 9 groote kerkramen in den zelfden stijl.

Rotterdam. „Op de door de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap in 1909 uitgeschreven prijsvragen zijn ingekomen tezamen 59 antwoorden n. l

1ste *Voor het ontwerp van een winkelgebouw* 31 antwoorden onder de motto's: „Alpha '09", „Minerva", „Veritas", „Mercurius", „Moskao", „Balance", „Corry", „Force", „Wright", „In de twaalf maanden", „En avant", „Horaruit", „November '09", „Mercuur", „Up to date", „Courage", „Kleedinghuis", „Bismarck", (etiquet), „Aries", „Qui?", „M", „R", „Streven", „Arbeid adelt", (ingeteekende figuur), „November '09 (1)", „Rien sans peine", „B", „Chic", „I. H.", „Betonijzer".

2de *Decoratieve behandeling van wanden en plafond van een vergaderlokaal voor een bouwkundige vereeniging*, 8 antwoorden onder de motto's: „Annie", „M", „Eva", „Lokaal", „Oefening", „B en O", „G. E. Z. H. H." (in monogram) „Lepelblad".

3de *Een pen- of potloodteekening van een oud gebouw*, 20 antwoorden onder de motto's: „Comenius", „Wassende maan" (geteekend), „Uit d'eigen stad" (2 stuks), „T. H. S.", „Aus mine stromtid", „H", „M. B.", „Ora et la bora", „Luik 1909", „Leeuw" (geteekend), „Oud", „Bolsward", „Vacantie", „Studie", „Roermond", „Tijd", „Menssana in corpore sano", „Licht en schaduw", „Bij Dordrecht".

Personalia.

— Op verzoek is eervol ontslag verleend aan den sectieingenieur der S.S. ingenieur in algemeenen dienst. D. Molenaar, te Zutfen, onder dankbetuiging voor de bewezen diensten.

— Te 's-Hertogenbosch overleed de heer M. L. Kerkhoff, ingenieur-architect der gemeente.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM **Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.**

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Vacante Betrekkingen.

— Teekenaar aan een fabriek in Zuid-Holland voor IJzerconstructies, bekend met statische berekeningen. Br. onder letter V 906, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Opzichter-Teekenaar voor den bouw van de Electrische Centrale in tijdelijken dienst bij de Gemeentewerken te Gouda, belooning ongeveer f 100.— per maand. Brieven voor 2 November aan den Gemeente-Bouwmeester. (1)

— Gem.-Opzichter te Heemstede. Jaarwedde f 1000. Proeftijd een jaar. Adressen op zegel vóór 25 November aan den Burgemeester. (1)

— Teekenaar op Techn. Bureau te 's-Hage met diplo. ma Technici Kweekschool voor Machinisten of soortgelijk. Br. no. 2038 aan M. M. Couvee, Den Haag. (1)

— Scheepsteekenaar. Br. lett. F. 942 aan de „Telegraaf" te Amsterdam. (1)

— Opzichter van de Algemeene Begraafplaats te Haarlem, met 1 Januari 1910. Jaarwedde f 700.— a f 1000.— en vrije woning. Verzoekschriften (op zegel) vóór 25 Nov. 1909 bij den Burgemeester. (1)

— Waterbouwkundig Opzichter bij Zeeweringwerken. Practische kennis van rijs-, steen- en grondwerken, landmeten en waterpassen is vereischte. Diploma Waterstaatsopzichter gewenscht. Brieven met afschriften, doch geen teekeningen, onder No. 354 a. d. technischen boekhandel J. Waltman Jr. te Delft. (2)

— Bouwk.-Opzichter-Uitvoeder voor 7 maanden Br. no. 1294 a. d. „Limburger Koerier" te Maastricht. (2)

— Onderbaas bij een in aanbouw zijnd blok huizen te Amsterdam. Opgaaf van referentiën onder lett. W. S. 511, N. v. d. D. (2)

— Leeraar in het Schilderen, en Handteekenen aan de Ambachtsschool te 's-Gravenhage tegen 1 April 1910. Aanvangssalaris f 1050 kan stijgen tot f 1400. Pensioen- en Weduwen- en Weezenverzekering, 2 pCt. van het salaris verplichtend. Schriftelijke aanmelding, bij den Directeur der school, Nieuwe Haven 95, voor den 23n November a.s. (2)

— Bouwkundig Opzichter Indië. — Ter beschikking van den Gouv.-Generaal van Ned.-Indië kunnen worden gesteld 3 personen, die in het bezit zijn van een door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst uitgereikt diploma van bouwkundig opzichter, ten einde voorloopig voor een tijdvak van 5 jaren, met den titel van bouwkundig opzichter, ter beschikking van den directeur der burgerlijke openbare werken daar te lande te worden geplaatst.

Zij zullen benoembaar zijn tot architect bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Ned.-Indie, nadat zij met gunstigen uitslag het examen voor die betrekking hebben afgelegd, waaraan moet voorafgaan een voldoend examen voor opzichter bij den waterstaat.

De programma's van die examens zijn opgenomen in de Staatscourant van 5 Maart 1909.

De financieele positie zal dezelfde zijn als die van de opzichters bij den waterstaat.

De bezoldiging bedraagt f 150 per maand met 6 driejaarlijksche verhoogingen elk van f 25 per maand.

Voor opzichters die in het bezit zijn van het diploma van architect, bedragen de laatste 2 verhoogingen in plaats van f 25 per maand, f 50 per maand.

De opzichters voeren den titel van opzichter 3e, 2e en 1e kl., bij eene bezoldiging van respectievelijk f 150 en f 175, f 200 en f 225, f 250 en hooger.

De architecten genieten een jaarlijksch traktement van f 4800, met 2 verhoogingen van f 600 per jaar, telkens bij goede plichtsbetrachting, na 3 jaren dienst in den rang van architect.

Aanmeldingen bij gezegeld adres vóór 1 December a. s. aan het Departement van Koloniën.

Aan de uitzending is verbonden:

a. overtocht voor Gouvernementsrekening als passagier der 2e kl., e. q. ook voor het wettig gezin;

b. eene gratificatie voor uitrusting van f 1000;

c. eene voorloopige bezoldiging van f 60 per maand, ingaande met den dag van inscheping naar Ned.-Indië. Voor nadere bijzonderheden zie St.-Ct. No. 260. (2)

— Directeur voor de Gasfabriek te Zevenbergen. Voorwaarden nader overeen te komen. Stukken in te zenden aan Burgemeester en Wethouders. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici
Ruischstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

32	Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j., f 70—f 125	p.m.
16	BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j., f 70—f 125	„
20	Bouwk. Teek.	22—44 j., f 60—f 125	„
12	Waterb. Opzr.	22—50 j., f 60—f 110	„
7	Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j., f 40— f 50	„
8	Chef-machinisten	24—39 j., f 80—f 150	„
4	Werkt. opz. (constr.)	27—48 j., f 80—f 150	„
7	Werkmeesters	24—47 j., f 90—f 150	„
4	Werktuigk. Teek.	24—40 j., f 50—f 150	„
2	Aank. Werkt. teek.	19—21 j., f 30—f 40	„
6	Electrotechniker	23—35 j., f 60—f 150	„
1	Teek. IJzer-constr.	—27 j., f —f 60	„
1	„ Kunstindustr. en décoratief.	—23 j., f —f 60	„
1	Werkmeester Modelmakerij en Gieterij	—47 j., f —f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 22 November.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het verstenken der dubbele basculebrug no. 155 over de Kattensloot in de Nassaukade en van de vaste brug no. 139 over de Kostverlorenvaart voor de 2e Nassaustr., met bijbeh. werken. Inl. ten kantore der afd. „Bruggenbouw" ten Gemeentehuize.

Arnhem, ten 11 ure, door de WelEd. heeren C. en E. Terwindt in het Centraalgebouw: het amoveeren van de perceelen Rogge-str. 13 en 14 en Velperpoort-Langstraat no. 21 en 22, en het bouwen van drie winkelhuizen, het gedeeltelijk amoveeren der perc. Velperp. Langstr. 19 en 20 met verbouwing tot Kantoorgebouw; bestek met 7 teek. en verdere inl. te bekomen ten kantore van den arch. W. G. Welsing. Aanw. gehouden.

Rotterdam, ten 4 ure, door de arch. W. Brandsma John. in het café den Burg: het bouwen van een tuinderswoning met toegangsbrugje en uitpad in den polder Prins Alexander op het 2e stuk

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. 4)

van kavel 14, afd H. aan den Kralingschen weg. Isl. en aanw. elken werkdag ten kantore van den Ing. arch. W. Brandsma Johz. Voorschoterlaan 149a Rotterdam

DINSDAG 23 November.

Rotterdam, ten 1 ure. Door het gem. bestuur het bouwen van eene school voor G. L. O. aan de Berkelstraat en eene bewaarschool a. d. Jaffadwarsstraat, best. en voorw. en teek. ter inzage op de centrale secretarie en in het Stads Timmerhuis en te bekomen bij de boekh. wed. P. van Waesberge en Zn; aanw. geh.

Stad Almelo, ten 11 ure, door het gem. bestuur: het maken leveren en plaatsen van afrasteringen, ten behoeve van speelplaatsen aan de openbare lagere scholen C en D te Stad Almelo; bestekk. te bekomen ter gem. secretarie.

WOENSDAG 24 November.

Hengelo ten 12 ure, door het gem. best. het aanleggen van een nieuwe gemeentebepraatplaats aan den Oldenzaalschen straatweg, bestaande in levering plantsoen, grondwerken, rasterwerk enz. in 2 perc. en combinatie. Bestek en teekening verkrijgbaar ter Gemeente Secretarie aanwijzing na voorafgaande kennisgeving op alle werkdagen aan de besteding voorafgaande tusschen 2 en 3 uur, inlichtingen door den Opzichter der Gemeentewerken.

DONDERDAG 25 November.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het gem. best.: 1o. het maken van een gebouw voor de O. R. en voor den Keuringsdienst van levensmiddelen op den hoek van de Prinsegracht en de Brouwersgracht en het afbreken van 2 huizen daar ter plaatse, het gedeeltelijk uitbreken van het bijgebouw der openbare Reiniging aan de Brouwer-gracht, en uitvoeren van met een en ander in verband staande werken; 2o. het leveren van trottoirbanbanden van hardsteen of graniet in het jaar 1910. 1o. Aanwijzing 22 November 1909 te twee uren aan de Gemeentewerf, daarna ter plaatse. 2o. Aanwijzing alle werkdagen van 9 tot 12 en van 2 tot 4 uur aan de Gemeentewerf. De voorwaarden zijn verkrijgbaar aan de Gemeentewerf aan het Groenewegje.

Haarlem, ten 11 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het vernieuwen van de ophaalbrug genaamd de Amersfoortsche brug, raming f 12000; het bestek no. 227 ter lezing aan het dep. aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebr. van Cleef Den Haag; inl. door den hoofdingen.-dir. Wortman en den ingen. Druyvesteyn beiden te Haarlem en bij den opz. de Vries te Bussum: de nota van inl. ligt op 18 en 20 November ter inzage bij den opz. de Vries te Bussum.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het gem. best.: de levering van straatkeien in het jaar 1910 in 3 perc Aanwijzing alle werkdagen van 9 tot 12 uur en van 2 tot 4 uur aan de Gemeentewerf aan het Groenewegje, alwaar de bestekken verkrijgbaar zijn.

Zwolle, ten 3 ure, door de arch. G. G. Post in het café van mej. de wed. Nekkers: het hooger optrekken van een bestaand gebouw, het maken van een nieuwe kap, met verdere bijkomende werken; bestek en teek. te bekomen ten kantore van den architect ter inzage in genoemd café.

MAANDAG 29 November.

Culemborg, ten 2 ure, door het gem. best.: 1e. het maken der grond en fundeeringswerken, alsmede de daarop komende gebouwen ten dienste der gemeentelijke drinkwaterleiding; 2e. het leveren en leggen der buisleidingen, benoodigd voor deze waterleiding. De bestekken verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie. Aanw. 22 November ten 2 ure, door de architecten Visser en Smit, bij wie te Papendrecht en Oud-Beijerland, nadere inlichtingen zijn te bekomen.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best: het bouwen van een gemeentebadhuis aan het Zeeburgerpad. Inlicht. ten kantore van den Architect der Publieke Werken ten Gemeente huize, kamer no. 146, de drie laatste werkdagen vóór den dag der herbesteding, van 2 tot 4 uur.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het maken van gedeelten persleiding van gewapend beton in den Zeeburgerdijk, den Zeedijk en den dam, aan de Zuidzijde van de baggerbergplaats in het open IJ, ten behoeve van de rioolering der binnenstad met bijbeh. werken. Inlicht. ten Gemeentehuize, kamer no. 149, van 10 tot 12 uur de eerste der twee weken, welke aan de aanbesteding voorafgaan.

DONDERDAG 2 December.

Numansdorp, ten 3 ure, door het gem. best.: het gedeeltelijk afbreken, verlengen en verbouwen der 1ste openb sch. aan de Torenstraat bestek en teek. te bekomen bij den arch. J. Th. Beljers te Puttershoek, die 27 Nov. aanw. doet ook ten kantore van den arch. op 29 en 30 Nov. van 10—12 ure.

MAANDAG 6 December.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebest.: de levering van graniet- of porfierkeien, voor de bestrating van 20000 M2 wegvlak. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur van de „Bestratingen" ten Gemeentehuize kamer no. 97, op 15, 16 en 17 November van 10 tot 12 uur.

WOENSDAG 8 December.

Middelburg, ten 11 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw van het prov. best.: het maken van een aanlegsteiger in het kanaal van Gent naar Ter Neuzen te Sas van Gent met bijkomende werken, begroting f 17000; bestek no. 226 ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der pr. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef Den Haag; aanw. 30 Nov. ten 10 ure, inl. zijn bij den hoofd-ing.-dir. Caland te Middelburg en bij den arrond.-ing. van Loon te Terneuzen.

MAANDAG 3 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best: het leveren en werkvaardig opstellen van de centrifugaalpompen met bui-leidingen en bijbehoorende inrichtingen van het te bouwen hoofd-rioleeringsgemaal aan den Zeeburgerdijk. Inlichtingen ten kantore van den Werktuigkundig-Ingenieur der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 150, op 22 en 23 November en 13, 14, 30, en 31 December van 10 tot 12 uur.

MAANDAG 10 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren en monteeren van transportinrichtingen in en ter verbinding van slachthuizen en voorkoelhuis, benevens het leveren en monteeren van de celindeeling in het te bouwen koelhuis op het abattoir. Inlichtingen ten kantore van de afdeeling „Rioleering" ten Gemeentehuize kamer No. 148, van 10 tot 12 uur op 23 en 24 November en 10 en 11 December.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	*f* 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 .	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	34.314.808,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Antiquariaat van „de Opmerker"

BADON GHIJBEN en H. STROOTMAN. **Beginselen der Stelkunst.** Breda. Broese & Co. 1873 . . . . . *f* 0.65

J. BOUWMAN. **Bedijking, Opkomst en Bloei van de Beemster** met Portret en kaarten, in 4 afleveringen. Purmerend. 1856. Exemplaar op zwaar papier. (Belangrijk voor de kennis van den waterstaatskundigen toestand van Noord-Holland) . . . . . *f* 1.50

44STE JAARGANG. ZATERDAG 27 NOVEMBER 1909. No. 48.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van „*De Opmerker*" ter drukkerij van „*Eigen Hulp*" Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Automobiel-Garages.

(Slot.)

Terwijl nu door leiding 6 uit het transportvat 8,*) ook weer door den druk van het zuurstofvrije gas, het hoofdreservoir met benzine wordt bijgevuld, kan men als reserve nog benzine tappen uit kraan 4 omdat de afvoerleiding 2 wat dieper in de tank is ingelaten dan leiding 3. Door deze dispositie kan 5 ook als proefkraan dienst doen, terwijl men de benzine door 4 aftapt. Zoolang dan uit 5 nog geen gas blaast, kan het aftappen veilig worden voortgezet.

Alle leidingen, die in de tank uitkomen, zoowel de gas- als de vloeistofleidingen, zijn voorzien van zoogenaamde diffusie-afsluiters (a, b, c, d, e), waardoor, bij een voorkomende breuk in een der leidingen, verhinderd wordt, dat er lucht in het vat dringt.

De eveneens beveiligde aftap-kraan is zoo geconstrueerd, dat, zoodra ze door brand of breuk vernield is, de gasdruk op die plaats verloren gaat en de vloeistof naar de tank terugloopt. Daartoe is de plug doorboord als die van een gewone driewegskraan; in eenen stand kan de vloeistof naar buiten uit de leiding stroomen, in den anderen, die 90° met den eersten verschilt, is verbinding gemaakt tusschen de vloeistofbuis en de buitenbuis waarin zich het zuurstofvrije gas bevindt en wordt derhalve door den overdruk van dit laatste, de brandgevaarlijke vloeistof naar het reservoir teruggeperst. Ook deze kraan is van een veer voorzien, waardoor de plug automatisch in den eersten stand terugkeert, wanneer het handvat wordt losgelaten.

Bij een op gelijksoortige wijze beveiligd aftapventiel is om het ventielhuis heen een mantel gemaakt, die door een opening met de buitenbuis van de vloeistofleiding in verbinding staat. Een sterke veer, aangebracht om de ventielstang en opgesloten in een bus, wordt bij het neerdrukken van het handle gespannen en ontspant zich bij het loslaten, waardoor een automatische sluiting verkregen wordt.

Keeren wij na deze belangrijke technische détails tot Fig. 12 terug, om de aandacht te vestigen op een andere zeer gewichtige eigenschap van het systeem Martini & Hüneke, die een boven genoemd bezwaar voorkomt, n.l. dat in een bepaald geval het gevaar dat het damp-luchtmengsel tot ontsteking kwam, tòch zou bestaan, niettegenstaande men met een niet-oxydeerend gas werkt. Het is, dat de beveiligende werking van het zuurstofvrije gas niet maar een toevallige is, doch een noodzakelijke,

*) Zie figuur 12 bladz. 365.

zoodat de gevaarlijke vloeistof uit de kranen 4 en 5 eenvoudig niet getapt kàn worden, wanneer het zuurstofvrije gas niet in de tank en in de leidingen aanwezig is. Immers, het is juist de overdruk van het gas, waardoor de vloeistof door de binnenleiding wordt geperst naar de aftapplaatsen en waardoor bij eenige breuk in de leidingen of de appendages de vloeistof belet wordt uit de leiding te komen, zooals hierboven duidelijk uiteengezet is. Alleen het feit dus dat vloeistof kàn worden afgetapt, geeft de zekerheid dat er geen defecten aan de installatie zijn.

Uit een en ander volgt, dat het niet voldoende is om een zuurstofvrij gas te gebruiken bij het werken met brandgevaarlijke vloeistoffen, zooals dit door sommigen wel beweerd wordt, maar dat men het in zich goede middel ook op een praktische en ter zake dienende wijze moet toepassen, wil men het doel bereiken — n.l. het absoluut veilig gebruik van brandgevaarlijke vloeistoffen.

Een ander systeem voor het bewaren en aftappen van benzine wordt door de Firma Grûmer en Grimberg te Bochum toegepast. Ook hier wordt een niet oxydeerend gas (koolzuur, stikstof, enz.) aangewend, maar het dient eenvoudig tot beveiliging, terwijl elk willekeurig drukmiddel zonder gevaar tot het oppersen der benzine kan worden gebruikt, zoo bijvoorbeeld samengeperste lucht. De aanraking van de samengeperste lucht met de benzine wordt namelijk in dit systeem belet door de inschakeling van een gedeeltelijk met glycerine gevuld drukvat.

Overigens bestaat de inrichting hier ook uit een onder den grond geplaatst reservoir, waaraan het bovengenoemde drukvat verbonden is.

Wij kunnen omtrent de onderdeelen van een en ander hier niet in nadere bijzonderheden treden en alleen vermelden, dat door de automatische werkingswijze van het apparaat de grootst mogelijke zekerheid bestaat, dat alle buisleidingen slechts met koolzuur gevuld worden en ongelukken door onachtzame bediening uitgesloten zijn. Het verbruik aan koolzuur is bij dit systeem voorts zoo gering mogelijk, daar het slechts onder geringen druk wordt aangewend en niet in de vloeistof geperst wordt. Onder druk wordt koolzuur namelijk door de meeste vloeistoffen en ook door benzine gemakkelijk opgenomen. Bij de toestellen van Martini & Hûneke ontwijkt dan bij het aftappen het gas, en bruist de benzine evenals spuitwater. Gevaar levert dit geenszins op, maar wel een vrij belangrijk verlies aan koolzuurgas. Stikstof wordt niet door de benzine geabsorbeerd en is dus in dit opzicht voordeeliger.

Ook het systeem van Grûmer en Grimberg is in Duitschland in verschillende groote garages toegepast en het is thans nog niet uit te maken, welk van de beide hier beschreven systemen in de practijk zal blijken, op den duur het best te voldoen. Voor zoover daarover thans te oordeelen is schijnt dat van Martini & Hûneke wel de beste kansen te hebben, omdat het 't minst gecompliceerde is. De hooge prijs der inrichting zal echter in vele gevallen, althans voor kleine garages, nog wel een bezwaar zijn, zoodat men zich daar nog wel een tijdlang behelpen zal met de lang niet ongevaarlijke benzinepompen. Bij het gebruik van perspompen bestaat het groote gevaar daarin, dat een mengsel van benzinedamp met lucht sterk samengedrukt kan worden. De verhooging van temperatuur tengevolge van deze samendrukking kan reeds voldoende zijn, om het gasmengsel te doen ontploffen.

Zooals wij reeds vroeger mededeelden bestaan in Duitschland op verschillende plaatsen politieverordeningen speciaal ten aanzien van de bewaring der benzine; aan die voorschriften wenschen wij binnenkort in een afzonderlijk artikel de aandacht te wijden. Alleen zij hier vermeld, dat de beide bovenbeschreven inrichtingen, mits goed geconstrueerd, door de politie aangemerkt worden als ten volle aan die voorschriften te voldoen.

Er blijft ons nu nog over enkele zaken te bespreken van ondergeschikten aard weliswaar, maar die toch bij den aanleg van een automobiel-garage niet geheel over het hoofd gezien mogen worden.

Zoolang nog geen buitengemeen lichte accumulator van genoegzame capaciteit is uitgevonden kunnen de electromobielen en de voor het laden der accumulatoren benoodigde inrichtingen buiten beschouwing blijven. Evenwel bezigt men voor de ontsteking in den benzine-motor kleine accumulatoren en is het gemakkelijk in de garage een kleine dynamo voor het laden tot zijn beschikking te hebben, en wel voornamelijk op het land en overal waar minder gemakkelijk stroom van hooge spanning te verkrijgen is. In grootere steden heeft men voor het laden der accumulatoren gewoonlijk het electrisch geleidingsnet tot zijn beschikking. Levert dit net gelijkstroom van 110 volt spanning dan kan men deze direct voor het laden bezigen. Levert het evenwel stroom van hoogere spanning of draaistroom dan moet een transformator worden gebezigd en daarvoor komt dan als eenvoudigste inrichting een kleine motor in aanmerking, die een dynamo drijft, welke de stroom van de voor de accumulatoren gewenschte spanning levert. Wanneer deze transformator in de garageruimte geplaatst wordt is het raadzaam alle deelen, die vonken kunnen afgeven, zoodanig luchtdicht te omkleeden, dat deze vonken geen gevaar kunnen opleveren.

Wat betreft de inrichting van de werkplaatsen, valt de beschrijving van die van de groote garages en reparatiewerkplaatsen buiten ons bestek. Overigens staat de inrichting in verband met den omvang der garage. Bij een eenvoudigen aanleg is toch minstens de aanwezigheid van een werkbank met bankschroef gewenscht, met een stel gereedschap, zooals dit voor kleine en gemakkelijk in de garage uit te voeren werkzaamheden noodig is. Tevens kan daarbij eenige bergruimte voor reservedeelen niet gemist worden. De omvang van een en ander is echter zoozeer van plaatselijke omstandigheden afhankelijk, dat men die in elk bijzonder geval in verband daarmede zal moeten bepalen. In de groote steden bijvoorbeeld zal het in den regel voordeeliger en practischer zijn reparaties van eenige beteekenis aan goed ingerichte werkplaatsen buitenaf te doen verrichten en geen onnoodig groote voorraad reservedeelen in magazijn te hebben. Op het platteland daarentegen zal het omgekeerde het geval zijn en daarmede bij den bouw en inrichting der garage degelijk rekening gehouden moeten worden.

Reeds meermalen hadden wij gelegenheid er op te wijzen, dat men bij automobiel-garages in alles bedacht moet zijn op het brandgevaar, dat ook bij inachtneming van de meest mogelijke voorzorgen, blijft bestaan, zoolang benzine of een daarmede overeenkomende vloeistof in de motoren gebruikt wordt.

In elke goed ingerichte garage is de aanwezigheid van waterleiding een vereischte en de sproeislangen, die men voor het reinigen van de garageruimte en van de wagens gebruikt, zouden ook in geval van nood dienst kunnen doen als brandslangen. Maar een benzinebrand laat zich niet met water blusschen en daarom moet men andere middelen bij de hand hebben zooals dekkleeden en zakken alsmede een kist met een zekere hoeveelheid zand met een schop daarin, om dadelijk door middel van een en ander een begin van brand te kunnen dooven. Verder komen nog in aanmerking de onder verschillende benamingen in den laatsten tijd verkrijgbare handbrandbluschapparaten en wel inzonderheid die, welke gevuld zijn met sterk koolzuurhoudende oplossingen. Bij het gebruik daarvan werkt voornamelijk het koolzuur mede, om de blussching te bevorderen en het meest aanbevelenswaardig schijnen wel die apparaten te zijn, die bij het gebruik een straal van koolzuurhoudend schuim geven. Dit schuim is namelijk specifiek lichter dan benzine en kan zich daarover verspreiden, zoodat de aanraking tusschen de brandende benzine en de lucht wordt verhinderd.

Is een automobiel in de garage in brand geraakt dan is het wel allereerst zaak te trachten, het zoo spoedig mogelijk daaruit te verwijderen. Dat hieraan bij groote garages met verdiepingen nogal bezwaren verbonden zijn zal bij het beschouwen van de plattegronden, die wij vroeger reproduceerden in het oog springen. Het is daar dus van het allergrootste belang, dat het gebouw brandvrij geconstrueerd zij en bovendien geen te groote zuinigheid betracht wordt in het aanwenden van middelen, die geschikt zijn, om een automobielbrand in den aanvang te stuiten.

Ten slotte moeten wij nog eenige oogenblikken de aandacht schenken aan de vraag, in hoeverre in verband met den aanleg van groote garages in de steden de inrichting eener eigen garage al dan niet voordeel kan opleveren.

Rambuscheck berekent de prijs van een houten garage in den eenvoudigsten vorm op ongeveer f 720 tot f 840 terwijl een in steen uitgevoerde inrichting voor twee wagens met de verder noodige ruimten op ongeveer f 2400 te staan komt. Daartegenover bedraagt de huur van een stand in een groote garage per maand ongeveer f 30 tot f 36. Met inachtneming van afschrijving, kapitaalrente en onderhoudskosten, zouden de kosten dus niet zooveel van elkaar verschillen, maar het is bij een eigen garage een groot gemak, dat men de wagens direct tot zijn beschikking heeft, vooral wanneer de groote garage eenigszins verwijderd ligt. Van een andere zijde beschouwd zijn reparaties in elk geval vlugger en goedkooper in de groote garage te verrichten, dan in de eigene, waar men in de meeste gevallen beperkt zal zijn in de hulpmiddelen.

Groote waarde kan aan de bovengenoemde cijfers niet gehecht worden en wat de bouwkosten van garages in het algemeen betreft, voor de bepaling daarvan zijn ook nog geen genoegzaam betrouwbare gegevens voorhanden, om te kunnen zeggen op welk bedrag per stand men daarbij rekenen moet.

Eerst een ervaring van meerdere jaren zal ons dit kunnen leeren. Thans loopen de eischen, die op verschillende plaatsen en door verschillende personen gesteld worden en daarmede de kosten nog te zeer uiteen en in vele opzichten is nog niet uitgemaakt welke inrichting op den duur de doelmatigste is. In sommige opzichten worden thans wellicht de eischen te hoog opgevoerd, in andere blijft wellicht nog te wenschen over en men verlieze bovendien niet uit het oog, dat in het automobilisme de volmaaktheid waarschijnlijk nog geenszins bereikt is.

De toepassing van den benzinemotor brengt ongemakken en gevaren mede, die grootendeels vervallen bij den electromotor en daar de mogelijkheid niet uitgesloten is, dat de laatste mettertijd de eerste verdringt, zal hiervan onvermijdelijk een vrij ingrijpende wijziging van de inrichting der garages het gevolg zijn en zullen onze nakomelingen zich wellicht verbazen of vroolijk maken over de angstvallige voorzorgsmaatregelen, die wij bij den bouw van garages moesten in acht nemen, om het gevaar van in de lucht vliegen tot een minimum te beperken.

P. H. S.

Amsterdamsche Kerken.

BIJ DE PLAAT.

Dezer dagen is de zevende aflevering verschenen van het tweede deel van Henri Evers' werk „De Architectuur in hare hoofdtijdperken". Behalve eenige bladzijden aan het begin over Fransche en eenige aan het eind over Duitsche Renaissance is de inhoud nagenoeg geheel gewijd aan de Renaissancekunst der Nederlanden, waaronder ook Vlaanderen is begrepen.

Het uitvoerigst is de schrijver evenwel over Noord-Nederland en feitelijk zien wij hier voor het eerst in een algemeene geschiedenis der bouwkunst de Nederlandsche architectuur uit het roemrijkste tijdperk van ons verleden tot haar recht komen.

Bouwmeesters als Lieven de Key en Hendrik de Keyzer verdienen naast hun Italiaansche en Fransche kunstbroeders genoemd te worden. Te lang werd dit vergeten en hoezeer wij het op prijs mogen stellen, dat vreemdelingen als Ewerbeck en Galland ons eigenlijk de oogen hebben geopend, wat betreft de waardeering van eigen kunst, het doet thans aangenaam aan, haar in een Nederlandsch standaardwerk met toewijding te zien behandeld gelijk zij het verdient.

Evenwel was de schrijver, gebonden door het bestek waarbinnen zijn werk moest blijven, genoodzaakt, zich tot betrekkelijke weinige karakteristieke monumenten te beperken, zonder uitzondering dus tot goede bekenden voor ieder, die ook slechts over een oppervlakkige kennis onzer kunstgeschiedenis beschikt.

Onder die monumenten nemen de Amsterdamsche kerken uit het begin der 17de eeuw een bijzonder eigenaardige plaats in, omdat het vraagstuk van den Protestantschen kerkbouw toen nieuw was en moeilijkheden opleverde, die zelfs door de Keyzer niet geheel werden overwonnen. Van diens Zuiderkerk en Westerkerk zegt Evers dan ook terecht:

„Toch geven zij nog geen volledige oplossing van

het moeilijk nieuw vraagstuk. Beider grondplan, een rechthoek van driebeukig basilicalen aanleg zonder apsis, is geen ideaal-type van het Protestantsche bedehuis dat, voor alles één groot, overzienbaar spreekruim vraagt. Hinderlijk voor het vrije uitzicht op den kansel zijn de zuilen die de arcaden van het schip dragen. Ook de kansel zelf, het uitgangspunt der ruimte ontwikkeling, mist een karakteristieke plaatsing tegen de middenzuil der dwarsas".

De architectonische opbouw der Zuiderkerk noemt de schrijver gebrekkig, het uitwendige onbelangrijk, behalve het schilderachtig silhouet van den toren en tegen de argumenten voor dit oordeel is weinig in te brengen. Wat de Westerkerk aangaat lezen wij:

„Het ruim der Westerkerk bestaat uit rondbogen door Dorische bundelzuilen gedragen; slanke Jonische pilasters bekleeden den bovenmuur. Twee transeptarmen onderbreken het schip, dat met een houten tongewelf overdekt is. Alleen de zijbeuken hebben baksteenen kruisgewelven. Hoewel de samenstelling meer organisch is dan de Zuiderkerk stemt het ruim niet ten volle. Er is iets tweeslachtigs tegenstrijdigs in de besliste verticale verhouding en de sterk sprekende horizontale verdeeling der lijstwerken, volledige hoofdgestellen zonder zin. Storend is hun zwaar profiel, vooral bij den aanzet van het hooge middengewelf".

(Slot volgt.)

Prijsvragen.

PRIJSVRAAG VOOR DE OPRICHTING VAN EEN GEDENKTEEKEN VOOR DE STICHTING DER TELEGRAAF-UNIE.

De Internationale Telegraaf-Conferentie te Lissabon heeft 11 Juni 1908 besloten tot de oprichting van een gedenkteeken voor de stichting der Telegraaf-Unie te Bern; zij heeft de Zwitsersche Bondsraad belast met het nemen van alle noodige maatregelen tot uitvoering van dit besluit.

Ingevolge deze opdracht schrijft de Bondsraad een prijsvraag uit op de navolgende voorwaarden, die goedgekeurd door de jury, welke de ingekomen ontwerpen zal beoordeelen.

PROGRAMMA.

Art. 1. Er wordt een prijsvraag uitgeschreven voor de oprichting te Bern van een gedenkteeken voor de stichting der Telegraaf-Unie.

Aan dezen wedstrijd kunnen deelnemen de kunstenaars der geheele wereld, welke hun domicilie of hun nationaliteit ook moge zijn.

Art. 2. Het gedenkteeken zal worden opgericht op het *Helvetiaplein*.

Twee situatieplannen, twee doorsneden en een photographisch aanzicht zijn bij dit programma gevoegd. (Daar ongeveer een maand noodig is, om deze bijlagen gereed te maken, zullen zij niet voor het begin van December verzonden kunnen worden).

Art. 3. De kunstenaars hebben volle vrijheid in de keus van den aard van het gedenkteeken, mits het duidelijk herinnere aan de oprichting der Telegraaf-Unie en zich goed aanpasse aan de gekozen situatie. Het is den kunstenaar toegestaan het gedenkteeken met een fontein te combineeren.

Art. 4. De te bezigen materialen zijn ter keuze van den ontwerper, maar zij moeten den waarborg geven van een solide en monumentale uitvoering binnen de grenzen van de in Art. 8 vastgestelde bouwsom.

Art. 5. De mededingers moeten inleveren:

1e. Een maquette of model van het gedenkteeken op de schaal van $^1/_{10}$ der ware grootte;

2e. Een beschrijving der te bezigen materialen;

3e. Een situatieplan op $^1/_{200}$ der ware grootte duidelijk de plaatsing van het gedenkteeken op de gekozen plaats aangevende;

4e. Een perspectievisch aanzicht van het gedenkteeken.

5e. Een begrooting, met verbintenis van uitvoering voor een vaste som.

Art. 6. De ontwerpen moeten worden ingeleverd aan het Bondspaleis, Middenpaviljoen, te Bern tot 15 Augustus 1910, den datum, waarop alle inzendingen geopend zullen worden.

Later ingekomen ontwerpen zullen niet door de jury in aanmerking worden genomen.

Art. 7. De ontwerpen mogen noch den naam van den vervaardiger dragen noch een initiaal, maar alleen een motto. Een verzegelde enveloppe voorzien van het motto, moet den naam en het adres van den vervaardiger bevatten.

In een tweede verzegelde enveloppe ook van het motto voorzien en bovendien van het woord *„devis"*, moeten de mededingers de begrooting en het inschrijvingsbiljet voor de geheele uitvoering van het gedenkteeken bijvoegen.

De inzendingen moeten van buiten voorzien zijn van de aanduiding *„Concours pour le monument de l'Union telegraphique"*.

Art. 8. De maximum-prijs voor de compleete uitvoering bij inschrijving van het gedenkteeken mag een bedrag van 170.000 francs niet overschrijden, alle honoraria en bijkomende kosten inbegrepen.

Kosten van transport, van invoerrechten en van de fundeeringwerken tot den beganen grond worden gedragen door den Bondsraad, of door het fonds van de Telegraaf-Unie, en niet door den kunstenaar.

Art. 9. De ontwerpen, die niet voldoen aan de bepalingen van dit programma, zullen van mededinging worden uitgesloten.

Art. 10. De kosten van transport bij de inzending der maquettes zijn ten laste van den Bondsraad of van het fonds der Telegraaf-Unie. Voor de inzendingen uit andere staten dan Zwitserland en daarheen terug moetende keeren, zal de kunstenaar zich passen of geleidebiljetten moeten verschaffen en de noodige formaliteiten moeten in acht nemen om onnoodige onkosten te vermijden.

De Bondsraad neemt geenerlei verantwoordelijkheid op zich ten aanzien van het transport der maquettes. De kosten van emballage en transportassurantie zijn ten laste der mededingers.

Art. 11. De ter rechter tijd ingekomen ontwerpen zullen beoordeeld worden door een jury samengesteld uit de heeren:

Peter Breuer, professor, beeldhouwer, Bestuurs- en werkend lid der Koninklijke Kunstacademie te Berlijn;

Westerkerk te Amsterdam.

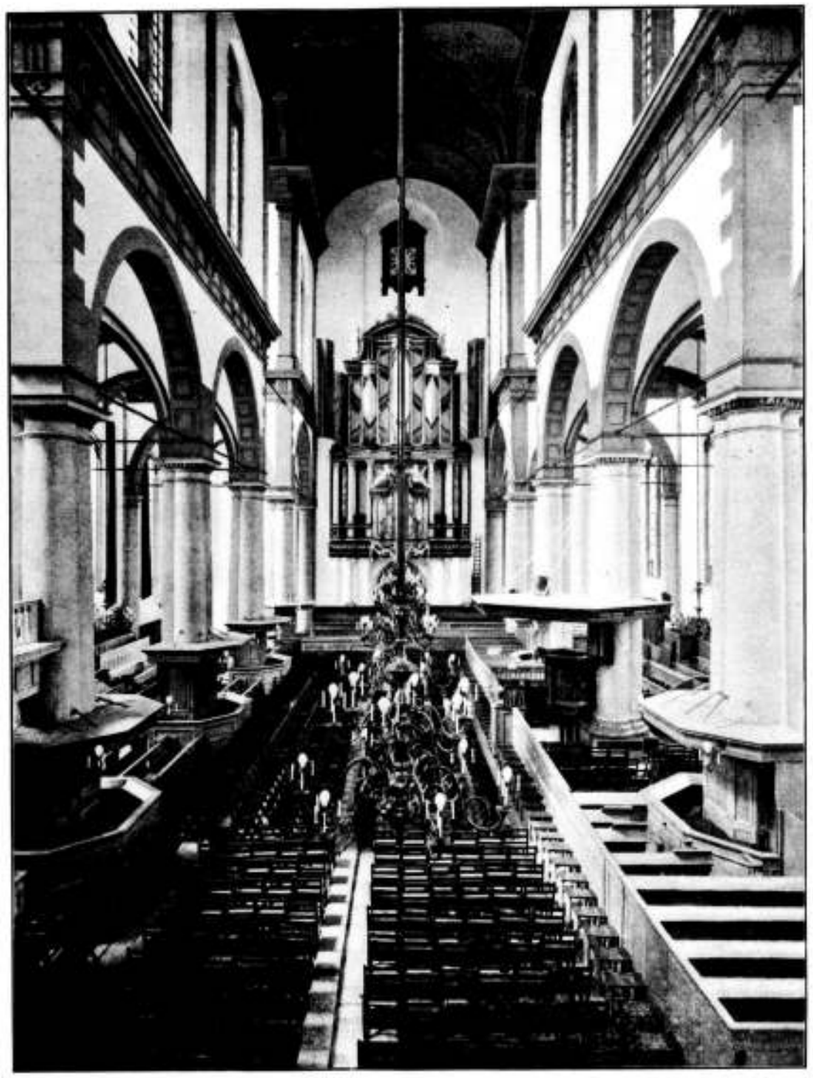

Binnenaanzicht naar het Orgel.

Edmond Hellmer, professor aan de K. K. Academie van plastische kunsten te Weenen;

Injalbert, beeldhouwer, lid van het „Institut de France, te Parijs;

Sir George Frampton, lid van de „Royal Academy", te Londen;

Jean Horvai, beeldhouwer, te Budapest;

Dr. P. J. H. Cuypers, architect der Museumgebouwen, te Amsterdam;

J. D. Ramalho Ortigao, lid van verdienste der Kon. Kunstacademie te Lissabon, lid van de Hoofdcommissie voor de nationale monumenten, directeur van de Koninklijke bibliotheek van Ajuda;

Louis de Benois, académicien, professor in de bouwkunst en architect van het Keizerlijk hof te St. Petersburg;

Jan, Theodor Lundberg, professor in de beeldhouwkunst aan de Kon. Kunstacademie, te Stockholm;

Eugène Jost, architect, A. D. G. F. te Lausanne, president van de jury;

Kolonel Emile Frey, oud-lid van den Bondsraad, directeur van het internationale bureau van de Telegraaf-Unie te Bern.

De benoeming van een twaalfde lid is nog hangende.

De juryleden hebben de bepalingen van dit prijsvraagprogramma goedgekeurd.

De jury zal in hoogste ressort beslissen over alle vragen of moeilijkheden, die zouden kunnen rijzen in verband met de prijsvraag. Voor het geval een of meer juryleden verhinderd zouden zijn zitting te nemen, zullen zij niet worden vervangen.

Art. 12. De jury zal beschikken over een som van 20000 francs, om verdienstelijke mededingers te beloonen. Zij kan er vrij over beschikken en het bedrag en het aantal der prijzen naar goedvinden vaststellen.

Art. 13. De Bondsraad zal de uitvoering van het gedenkteeken toevertrouwen aan den kunstenaar die door de jury daarvoor zal worden aangewezen.

De kunstenaar, die met de uitvoering belast zal worden, zal geen recht op eenige andere belooning hebben. Het bedrag der prijzen zal dus naar de schatting der jury verdeeld worden onder de vervaardigers der andere bekroonde ontwerpen. De hoogste prijs zal de som van 8000 francs kunnen bedragen.

Art. 14. Voor het geval de jury geen der ingekomen ontwerpen voor de uitvoering zou kunnen aanbevelen behoudt de Bondsraad zich voor, over te gaan tot een besloten prijsvraag, beperkt tusschen de vervaardigers der bekroonde ontwerpen.

Elk kunstenaar, deelnemend aan dezen tweeden wedstrijd, die door dezelfde jury beoordeeld zou worden, zou beloond worden naar een vooraf door de jury vast te stellen maatstaf.

Art. 15. Alle tot den wedstrijd toegelaten ontwerpen zullen te Bern tentoongesteld worden gedurende een maand na de uitspraak der jury; zij zullen niet voor dien tijd teruggevorderd kunnen worden.

Art. 16. De bekroonde ontwerpen zullen het eigendom worden van de Telegraaf-Unie. De andere ontwerpen moeten door de vervaardigers teruggevraagd worden na de tentoonstelling. Indien de maquettes niet teruggenomen zijn in de twee maanden, die op de tentoonstelling volgen, zullen de enveloppes geopend worden en aan de vervaardigers gevraagd worden wat er met hun werken moet gebeuren.

Art. 17. De jury zal een schriftelijk rapport opstellen, dat zal worden medegedeeld aan de regeeringen der bij de Telegraaf-Unie aangesloten staten, en gepubliceerd in het „Journal télégraphique".

Art. 18. Dit programma zal door den Bondsraad gezonden worden aan de verschillende regeeringen der bij de Telegraaf-Unie aangesloten staten met verzoek het ter kennis der kunstenaars te brengen. Het zal aan de Telegraaf administraties worden medegedeeld door het internationaal bureau van de Unie.

Kunstenaars, die het wenschen te ontvangen, kunnen het ook aanvragen aan het „Département fédéral suisse des Postes et des Chemins de fer" of aan het „Bureau international de l'Union télégraphique" te Bern.

Bern, 25 October 1909.

Wij danken de mededeeling van dit programma aan de vriendelijkheid van het Nederlandsch Jurylid Dr. P. J. H. Cuypers, die het ons toezond met een „Notice historique" betreffende de Telegraaf-Unie.

Deze is de oudste der internationale Unies.

Zij werd opgericht te Parijs in 1865 door de volgende staten: Oostenrijk, Baden, Beyeren, België, Denemarken, Spanje, Frankrijk, Griekenland, Hannover, Italië, Noorwegen, Nederland, Portugal, Pruisen, Rusland, Saksen, Zweden, Zwitserland, Turkije en Württemberg.

Thans omvat zij vijftig staten met bijna een milliard inwoners, dus nagenoeg de geheele beschaafde wereld met uitzondering van de Vereenigde Staten, Canada, Mexico, eenige republieken van Centraal- en Zuid-Amerika en China.

Vier en dertig particuliere kabelmaatschappijen, met een net van meer dan 400.000 K.M. lengte, zijn bovendien bij de conventie aangesloten of gedragen zich naar hare reglementen.

Vereenigingen.

BOND VAN TECHNICI.

Door het Bestuur van den Bond werd dezer dagen het navolgende adres verzonden:

Amsterdam / Haarlem, 1 November 1909.

Aan
Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken te 's-Gravenhage.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen het Bestuur, als zoodanig vertegenwoordigende

DEN BOND VAN TECHNICI

gevestigd te 's-Gravenhage, wiens Statuten zijn goedgekeurd bij Koninklijke besluiten van 24 Juni 1896 No. 34 en 25 Augustus 1902 No. 46;

dat uit de Staatsbegrooting 1910 — Hoofdstuk V — blijkt dat het *Middelbaar Technisch Onderwijs* zich in de sympathie van Uwe Excellentie mag verheugen, zooals spreekt uit de verhoogde subsidieaanvrage ten behoeve van de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam, en welke mede het vorig jaar is gebleken door het toestaan eener subsidie voor de Middelbaar Technische School van den Nederlandschen Aannemersbond te Utrecht;

dat evenwel uit de toelichting tot Hoofdstuk V blijkt, dat het voornemen tot oprichting van eene *Rijksschool*, bij de vorige begrooting in het vooruitzicht gesteld, nog niet tot begin van uitvoering is gekomen;

dat adressant hoopt, dat het niet in Uwer Excellentie's voornemen zal liggen voor de regeling van het Middelbaar Technisch Onderwijs uitsluitend op het particulier initiatief te rekenen, daar dit initiatief uit den aard der zaak in de eerste plaats groeps- en locale belangen zal behartigen en de algemeene belangen daardoor minder tot hun recht zullen komen;

dat bij het particulier initiatief de kosten voor het Rijk slechts weinig lager zijn dan bij directe Staatszorg, terwijl contrôle op de regeling geringer wordt en aanleiding kan geven tot éénzijdige en exclusieve maatregelen;

dat bij uitsluitende toepassing van het particulier initiatief de groote meerderheid der Technici niet gebaat zal worden;

dat adressant daarom Uwe Excellentie eerbiedig doch met den meesten aandrang, in het belang van die groote meerderheid der Technici verzoekt, de noodige voorstellen te willen doen, die leiden tot de oprichting van *Staatswege van eene eerste Middelbaar Technische School*.

't Welk doende enz.

Het Bestuur van den Bond van Technici:

A. J. Hendriese, *Voorzitter.*
Joh. P. Smit, *1e Secretaris.*

Memorie van toelichting.

Omtrent de eischen, welke aan Middelbaar Technisch Onderwijs gesteld moeten worden bestaat in ons land vrij wel eenstemmigheid, zooals behalve uit tal van op zich zelf staande uitspraken van tot oordeelen bevoegde personen, ook blijkt uit de conclusiën door 14 Technische vereenigingen gemeenschappelijk vastgesteld op het Congres ter bespreking van het Middelbaar Technisch Onderwijs op 1 Augustus en 7 September 1908 te Amsterdam gehouden.

De besprekingen, die aan conclusie III luidend:

„Decentralisatie is noodzakelijk, één enkele centrale school is beslist af te keuren. Het „Rijk dient „de oplossing van het vraagstuk M. T. O. zoo spoe„dig mogelijk ter hand te nemen door het stichten „of krachtdadig steunen van inrichtingen ten dienste „zoowel van de algemeene als van de speciale vakbelangen" voorafgingen, wijzen er op, dat men algemeen van het Rijk direct zeer veel verwachtte en dat sommigen slechts noode en om de zaak te bespoedigen ook het particulier initiatief wilden doen spreken. De praktische zin der deelnemers deed hen zelfs dit punt van de ochtend- tot de middagvergadering uitstellen, ten einde overeenstemming te verkrijgen (zie blz. 92—112 van het verslag).

Het particulier initiatief in dergelijke gevallen bestaat veelal daarin, dat een groep belanghebbenden, ook wel eens belangstellenden, tracht een stichtings-kapitaal bijeen te krijgen, om daarna bij Rijk, Provincie en Gemeente om steun te verzoeken. De financieele bijdragen van het particulier initiatief voor de exploitatie komt in den regel niet hooger dan een bedrag van eenige weinige procenten. Voor het door Rijk, Provincie en Gemeente toegestane bedrag, reserveert zich de Regeering gewoonlijk alleen de contrôle op benoeming van het personeel en eene eisch tot kostelooze toelating van enkele leerlingen, een zeer gering medezeggingsschap dus, voor de bijna 100 pCt., die de openbare lichamen in een dergelijk geval bijdragen.

Bovendien voert het particulier-initiatief uit den aard der zaak tot het behartigen van groeps-belangen en haast van zelf tot exclusieve maatregelen.

Is het dus niet rationeel, dat Rijk, Provincie en Gemeente hunne bijdragen met enkele procenten verhoogen ten einde volle zeggingsschap te erlangen, in stede van de zeer geringe invloed, die nu hoofdzakelijk voor een kleinen prijs in handen komt van het particulier-initiatief. Dit initiatief, zich uitend als hiervoor omschreven, is echter tot volslagen werkeloosheid gedoemd, als de financieele draagkracht van de belanghebbenden maar gering is.

Zou b.v.b. de Bond van Technici een stichtingskapitaal bijeen willen brengen, dan zouden daaraan zeer groote, zoo niet onoverkomelijke bezwaren zijn verbonden. Tal van andere groepen verkeeren in dezelfde ongunstige omstandigheden.

Is het billijk en van onzen tijd, dat de financieel sterke aannemers krachtdadig worden gesteund en de veel grooter in aantal zijnde financieel zwakke technici van alle hulp verstoken blijven?

De weinige kostelooze plaatsen toch, die aan de te subsideeren scholen beschikbaar zullen komen, kunnen onmogelijk aan de groote massa der technici ten goede komen, zelfs als het aantal daartoe voldoende was.

Alleen de beter gesalarieerde technicus, die slechts weinig kinderen heeft op te voeden, zou van deze kostelooze plaatsing kunnen profiteeren en de rijker met kinderen gezegende alleen dan, wanneer zijne woonplaats in de onmiddellijke nabijheid van één der scholen is gelegen.

Indien deze laatste evenwel te ver af woont, zoodat er voor kost en inwoning buitenshuis gezorgd moet worden, dan wordt dit onderwijs voor zijne kinderen zeer zeker onbereikbaar.

Kostelooze plaatsing zal dus uitgebreid moeten worden met een billijk beurzen-stelsel, zooals dit in ons land reeds toepassing vond voor de onderwijzers opleiding.

Particulier initiatief met zijn veelal locale belangen, kan bovendien tot eigenaardige toestanden aanleiding geven, zooals Dordrecht bewijst. Hier heeft men reeds een belangrijk bedrag voor het goede doel bijeen, en met het Gemeentebestuur de noodige regelingen getroffen. Vindt de Regeering aanleiding deze lofwaardige poging eveneens te steunen, dan is de oprichting van eene Middelbaar Technische School te Dordrecht verzekerd.

Gesteld, wat lang niet onmogelijk is, dat het Gemeentebestuur van Rotterdam na korter of langer tijd zijne uitstekende Academie reorganiseert tot eene volledige Middelbaar Technische School, dan is het duidelijk, dat de Dordtsche M. T. S., gedoemd zou zijn tot een kwijnend bestaan.

Wij zouden dan het treurige verschijnsel zien, dat verspilling van geld en kracht plaats had in één deel van ons land, terwijl andere deelen reikhalzend uitziende naar steun en hulp met het geld besteed aan deze gedeeltelijk nuttelooze inrichting ten zeerste zouden zijn gebaat.

Waar de subsidie-verhooging, voorgesteld voor de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam onze sympathie heeft, mogen wij toch niet nalaten te wijzen op de bezwaren, die het dualistisch karakter, dat aan deze school zal worden gegeven, noodwendig moeten aankleven, en geven wij Uwe Excellentie in ernstige overweging deze school te laten voortgaan in de historisch geworden richting, zooals wij al reeds in ons adres d.d. 14 October 1907 aan Uwen ambtsvoorganger aanbevalen.

Eene Rijksschool zou dan de gelegenheid bieden, de praktische vooropleiding als toelatingseisch te stellen en de resultaten zouden na weinige jaren uit kunnen maken, welke vooropleiding de voorkeur verdient. Bovendien zou de Rijksschool ook de opleiding kunnen behartigen voor de leeraren voor het Lager-Vakonderwijs, zooals mede werd aangetoond in de Memorie van toelichting tot de vorige begrooting. Langs particulieren weg zal deze opleiding lang op zich laten wachten.

Zooals uit meergenoemd Congres-Verslag blijkt, wordt de praktische vóóropleiding door de overgroote meerderheid der Technici hier te lande gewenscht.

De in 1907 door onze commissie voor het Middelbaar Technisch Onderwijs ingestelde enquête, de uitspraak der Algemeene vergadering van de Maatschappij van Nijverheid in 1908 te Dordrecht en tal van vroegere uitspraken wijzen er op, dat deze vóóropleiding bijna algemeen gewenscht wordt.

Ook in het afdeelingsverslag over Hoofdstuk V der begrooting voor 1908 wordt op dit feit gewezen, daar toch wordt gezegd:

„Het moest meende men wel tot ernstig nader„ken stemmen, wanneer men las, dat de Minister „voor de toelating tot den hoogeren cursus „alleen het eind-diploma van eene H. B. S. of daar„mede gelijkstaande kennis eischt, terwijl toch zoo„wel de algemeene vergadering van 30 Mei 1907 „der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, „als de speciaal voor deze zaak benoemde commissie „uit den Nederlandschen Aannemersbond, als ook de „commissie ad hoc van den Bond van Technici, allen „uitdrukkelijk als hunne meening hebben uitgespro„ken, dat naast de theoretische vooropleiding eene „practische niet kan worden gemist".

Met volle vertrouwen vinden wij dan ook vrijheid bij uwe Excellentie aan te dringen op eene oprichting van eene eerste Rijks Middelbare Technische School, overtuigd als wij zijn, dat wij spreken uit naam van de overgroote meerderheid der belanghebbenden in deze materie.

VAN HET CONGRES VOOR OPENBARE GEZONDHEIDSREGELING.

(Vervolg van bladz. 373.)

Evenals op de congressen van de laatste jaren, was ook ditmaal de tweede dag gewijd aan de bespreking van de woningwet naar aanleiding van de door het bestuur gestelde vraag: Welke wijzigingen moeten aan de Woningwet worden aangebracht, om deze beter tot haar recht te doen komen? Van het rapport der commissie tot herziening der wet, door het congresbestuur vóór een paar jaar benoemd, — de commissie bestaat uit de heeren mr. H. L. Drucker, voorzitter, dr. G. W. Bruinsma, J. H. Faber, H. Pollema, jhr. mr Ch. Ruys de Beerenbrouck, J. H. Schaper, J. M. A. Zoetmulder en J. W. C. Tellegen, secretaris — zijn reeds de eerste vier paragrafen behandeld. Voor dit congres was uit dat rapport door het bestuur aan de orde gesteld § 5 onteigening en § 6 uitbreiding van bebouwde kommen.

Voordat tot de behandeling daarvan werd overgegaan werd de heer Drost nog in de gelegenheid gesteld, om enkele opmerkingen te maken naar aanleiding van de discussie over zijn prae-advies in zake den hydrologischen dienst. Hij ontkende dat het in de kwestie van de watervoorziening in ons land bijna alleen zou gaan om die voor het platteland. In zijn prae-advies had hij evenzeer de economische kwestie van de watervoorziening behandeld. Die acht hij mede van zeer groot belang. Spreker ontraadt, den hydrologischen dienst te maken tot een onderdeel van het staatstoezicht op de volksgezondheid. Dit toezicht moet toch onafhankelijk blijven van hetgeen tot stand wordt gebracht. Voorts merkt hij op dat hij met zijn praeadvies een poging heeft gedaan, om een blijvende verbetering te krijgen.

De heer de Bruijn (Den Haag) zou niet gaarne den geologischen dienst ook nog met den hydrologischen dienst willen belast zien. Hoewel hij vindt dat zoowel prof. Molengraaff als de heer Drost wat te ver gaan in hun conclusies, zijn deze beiden het tamelijk wel eens. Spreker acht het wenschelijk, dat het Rijk zich met deze zaak bemoeit doch ontraadt, door het congres te doen aangeven, hoe deze aangelegenheid moet geregeld worden.

Hierna werd overgegaan tot de bespreking van de bovengenoemde paragrafen van de woningwet.

De heer Tellegen, secretaris van de commissie, licht nog eens toe, wat de commissie wenschelijk acht ten aanzien van deze paragrafen. Art. 77 moet bij een wijziging van de woningwet verduidelijkt worden. De bedoeling van hetgeen onder een bouwplan moet worden verstaan, moet beter geformuleerd worden. Onder bouwplan moet ook worden verstaan het plan voor een woning, met het oog op het platteland.

Boven twijfel moet ook staan, dat onteigend kan worden grond, waarop een bouwverbod rust. Onder een plan tot uitbreiding moet ook begrepen worden zoodanig plan, dat vastgesteld is door een gemeente, die niet verplicht is, een uitbreidingsplan vast te stellen. Wat de toelating van de bouwvereenigingen betreft is de commissie van meening dat het opleggen van een voorwaarde als de bekende huurprijs-clausule òf niet gesteld óf in den algemeenen maatregel van bestuur dient te worden opgenomen. Bij een herziening moet boven allen twijfel worden gesteld de mogelijkheid van oprichting en exploitatie, door een toegelaten vereeniging, van instellingen in het belang harer huurders, als b. v. baden waschinrichtingen, kinderbewaarplaatsen, volkslogementen, vereenigingslokalen en leeszalen.

In onteigeningskwesties wenscht de commissie door de gezondheidscommissie in alle gevallen advies gegeven te zien. Hier dus een uitbreiding van de bevoegdheid der gezondheidscommissie. Duidelijker dient in de wet te worden aangegeven

hoe deze commissies haar rapport moeten inrichten om de eerste terviesielegging van onteigenings- en uitbreidingsplannen zoo spoedig mogelijk te doen plaats hebben, wat gewenscht is. Met het oog op de min aanbevelenswaardige taktiek van bouwspeculanten, bepleitte de heer Tellegen de wenschelijkheid om met die tervisielegging te wachten totdat het rapport der gezondheidscommissie is verschenen. De schadevergoeding is wel een van de moeilijkste bepalingen van de paragraaf der onteigening van de Woningwet. De centrale gezondheidsraad is van meening dat het niet gelukkig is geweest den termijn van de tervisielegging te beginnen volgens art. 80 der Onteigeningswet. Bij een eventueele wijziging van art. 92 der Woningwet moet rekening gehouden worden met het feit dat reeds geruimen tijd de uitbreidingsplannen bekend zijn.

Ten aanzien van art. 94 geeft de commissie in overweging te bepalen, dat, onafhankelijk van de vraag of er aanschrijving tot verbetering is gedaan, de kosten van verbeteringen, welke blijkens het verslag der gezondheidscommissiën noodig zijn, in mindering worden gebracht. Deze verbetering zou geheel overeenkomen met de Engelsche regeling.

(Wordt vervolgd.)

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 47. Verslag der vergadering van de Afdeeling Groningen van 6 November 1909.
Kroniek. Architect kunstenaar.
Het Reventer te Zwolle, door F. A. Hoefer met afbeeldingen.
Sociale hygiëne en techniek VIII, door J. L. B. Keurschot.
Vakbelangen te Oegstgeest.
Ingezonden Stukken. Steun periodieken. Succes, door Schaad.

Architectura No. 47. Mededeelingen betreffende het Genootschap.
Overzicht van de week. Het voormalig Spinhuis te Amsterdam. — De Beursschutting.
De Muiderpoort, door A. A. Kok (slot) met afbeeldingen.
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (vervolg). — De Kaurihout-industrie. — Paalpunten. — Behangselpapier en schimmel.

De Bouwwereld No. 47. Toepassing van vormsteen (gedroogde en gebakken steen) bij de oude volken, door W. A. E. van der Pluym.
Heimatschutz en hare middelen.
Afbeelding. Landhuis te Baarn, arch. J. H. W. Leliman.

De Ingenieur No. 47. Het Vde Congres van het „Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik" te Kopenhagen, 7—11 September 1909. Verslag van den afgevaardigde L. Bienfait w. i.
Hangbrug met lage ophangpunten over de Tji Minjak, door F. N. Houwing 2de Luit. der Genie O. I. L. met afbeeldingen.
Draadlooze telefonie, door C. J. de Groot w. e. i. met afbeelding.
De proefdraad als telefoondraad door C. H. de Vos w. e. i.
De oplegging van spoorstaven op houten dwarsliggers, door A. J. Boland c. i.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 47. Officieel Gedeelte. — Uit de Afdeelingen. — Niet solliciteeren! Portland-cement of trass. — Veen als Brandstof. — Vrijhandel of Protectie. — Iets over de knikformule van Euler en hare toepassing.

De Aannemer No. 47. Aanvang en oplevering van het werk
Een protest.
De organisatie van werkgevers in België II.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 21. Het maken van zuiver-kleurige steenen. — Duizend steenen voor f 250. — Onplastische stoffen als mageringsmiddelen. — Het vervaardigen van vuurvaste, basische steenen met gering warmtegeleidingsvermogen. — Staatsbegrooting 1910. — Raadgevingen voor lezers van vaktijd-schriften. — Nationale Industrie.

Vraagbaak.

1. Bestaat er, behalve het „Geïllustreerd handboek van B. H. Thomas omtrent aanleg enz. van verwarmingsinrichtingen, Sythoff Leiden 1902", nog iets dergelijks ook in het Hollandsch, van jongeren datum, waarin men de voorkomende gebreken, hun oorzaken en herstellingen behandeld vindt?

2. Waar vindt men een uitvoerige zaakkundige omschrijving van de middelen, die bestaan om allerhande soorten van vlekken uit wit marmer te verwijderen?

3 Met welk preparaat en op welke wijze kan men zinken lijsten op een leiendak duurzaam de kleur van koper geven, zooals men dat in Oostenrijk en Duitschland door de loodgieters ziet doen?

Men kan aan zink de kleur van koper geven door eenvoudige bestrijking met een oplossing van kopervitriool. Of deze kleur in de buitenlucht stand houdt moet echter betwijfeld worden. Wij zouden daarom meer vertrouwen hebben in galvanische verkopering van het zink, maar deze kan bezwaarlijk op het dak geschieden. Weet een onzer lezers een eenvoudiger en minder kostbaar middel, dat ter plaatse kan aangewend worden, dan houden wij ons voor mededeeling aanbevolen. **Red.**

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

Amsterdam. Zooals men weet, was aanvankelijk het plan het oude Hoofdbureau van politie (voormalig Spinhuis) te sloopen en op diezelfde plek, vergroot met den grond, te verkrijgen na amotie van de aangekochte belendende perceelen, een geheel nieuw gebouw op te trekken.
Van dit plan zal waarschijnlijk niets komen. Er gingen zoo vele stemmen op tegen vernietiging van het oude gebouw, dat B. en W. het oordeel hebben gevraagd van de zoogenaamde „Schoonheidscommissie", de bekende commissie van particuliere bouwkundigen, ingesteld om het gemeentebestuur in gevallen als dit voor te lichten.
De Schoonheidscommissie héeft geadviseerd niet tot slooping over te gaan. Zij heeft een geheel nieuw plan ingediend. Daarin is het bestaande met zijn pittoreske gevels behouden en, door passenden bijbouw, een geheel verkregen, dat aan de nieuwe behoeften volkomen moet beantwoorden.
Als gevolg hiervan zal eerlang een nieuw voorstel bij den Raad worden ingediend.

— Bij Koninkl. besluit is het voorschot van ten hoogste f 260,000 aan de gemeente Amsterdam, ten einde deze gemeente in staat te stellen een voorschot van gelijk bedrag te verleenen aan de coöperatieve bouwvereeniging „Rochdale" aldaar, ten behoeve van den aanbouw van arbeiderswoningen in die gemeente, verhoogd met f 46,000 en dus bepaald op ten hoogste f 306,000.

Harderwijk. Te Harderwijk zijn onder leiding van den majoor der genie, den heer van Scheviehaven, en een 2en luitenant van dat wapen opmetingen gedaan voor den bouw van een tweede kazerne, en wel op het terrein, dat gelegen is aan de overzijde van het station. De opmetingen betroffen ook vooral de hoogte bepaling van den bodem, terwijl tevens een onderzoek naar de grondsgesteldheid werd ingesteld.
Naar men verneemt, zal met den bouw van die kazerne reeds het volgend jaar worden begonnen. Een post van f 50,000 als eerste termijn werd reeds daarvoor op de Oorlogsbegrooting uitgetrokken.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.
Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 — 151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.
Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Sneek. De raad dezer gemeente heeft, op voorwaarde dat ook het Rijk en de Provincie daartoe zullen bijdragen, besloten f 500 subsidie toe te staan voor het technisch of voortgezet vakonderwijs aan de ambachtsschool aldaar.
Dit onderwijs wordt reeds gevolgd door 24 leerlingen.

Personalia.

— Tot hoofdleeraar aan de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen afd. B (Bouwkunde), te Rotterdam, is benoemd de heer W. Kromhout Cz. architect te Amsterdam.

Te Zevenbergen (N.-Br.) is tot directeur der gemeentelijke gasfabriek benoemd de heer B. C. Revelman, tot dusver opzichter aan de gasfabriek te Breda.

Vacante Betrekkingen.

— Leeraar in de Bouwkunde en het Bouwkundig ornament. Aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage (Afdeeling dagklasse) tegen 1 Januari. Stukken in te zenden vóór of op 4 December e.k. bij den Directeur der Academie, bij wien inlichtingen zijn te verkrijgen van 's middags 2 tot 4 uren. (1)

— Opzichter-Teekenaar te Leiden. Zie adv. in dit No. (1)

— Opzichter te Nijmegen. Zie adv. in dit No. (1)

— Woningopzichter, voor de gemeenten Loppersum, 't Zandt, Stedum en Nieuwolda. Jaarwedde f 1000.— met 4 twee-jaarlijksche verhoogingen van f 50.—. Voorwaarden verkrijgbaar ter Secretarie Loppersum, waar de Sollicitatiestukken vóór 1 Dec. a.s. moeten worden ingezonden. (1)

— Meubelteekenaar. Br. lett. O. T. aan Adv. Bur. Sikken, Paleisstraat 29, Amsterdam (1)

— Gem.-Opzichter over bosschen en wegen te Ermelo. Jaarw. f 800.— Br. vóór 1 Dec. aan den Burgemeester. (1)

— Uitvoerder Gewapend Beton, die zelfstandig dergelijke werken heeft uitgevoerd. Brieven onder No. 40335 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (1)

— Opzichter Arbeidsbureau. Onder de aandacht van belanghebbenden wordt gebracht dat met 1 Januari 1910 aan het Gemeentelijk Arbeidsbureau, te Amsterdam, een opzichter zal worden verbonden, voornamelijk ten behoeve van de controle der in gemeentebestekken voorgeschreven bepalingen omtrent loon, arbeidsduur, enz. en het onderzoek van arbeidsverhoudingen in fabrieken en werkplaatsen.
Wij vernemen, dat voor deze betrekking voornamelijk wordt gezocht naar iemand, die in het bouwbedrijf, of in de metaal- en houtbewerking is werkzaam geweest en die in het vakvereenigingsleven in die bedrijven ervaring heeft opgedaan.
Aan de betrekking zal een salaris tusschen f 1000 en f 1500 verbonden zijn. Om in aanmerking te komen zal men zich moeten vervoegen bij den chef van genoemd bureau, O. Z. Voorburgwal 201, Amsterdam. (1)

— Teekenaar aan een fabriek in Zuid-Holland voor IJzerconstructies, bekend met statische berekeningen. Br. onder letter V 996, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

— Teekenaar op Techn. Bureau te 's-Hage met diplo. ma Technici Kweekschool voor Machinisten of soortgelijk. Br. no. 2038 aan M. M. Couvee, Den Haag. (2)

— Scheepsteekenaar. Br. lett. F. 942 aan de „Telegraaf" te Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

34 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j., f 70—f 125	p.m.
18 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j., f 70—f 125	„
23 Bouwk. Teek.	22—44 j., f 60—f 125	„
12 Waterb. Opzr.	22—50 j., f 60—f 110	„
7 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j., f 40— f 50	„
7 Chef-machinisten	24—39 j., f 80—f 150	„
4 Werkt. opz. (constr.)	27—48 j., f 80—f 150	„
7 Werkmeesters	24—47 j., f 90—f 150	„
3 Werktuigk. Teek.	26—40 j., f 50—f 150	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j., f 30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j., f 60—f 150	„
1 Teek. Kunstindustr. en décoratief.	—23 j., f —f 60	„
1 Werkmeester Modelmakerij en Gieterij	—47 j., f —f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 29 November.

Culemborg, ten 2 ure, door het gem. best.: 1e. het maken der grond en fundeeringswerken, alsmede de daarop komende gebouwen ten dienste der gemeentelijke drinkwaterleiding; 2e. het leveren en leggen der buisleidingen, benoodigd voor deze waterleiding. De bestekken verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie. Aanw. 22 November ten 2 ure, door de architecten Visser en Smit, bij wie te Papendrecht en Oud-Beijerland, nadere inlichtingen zijn te bekomen.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het bouwen van een gemeentebadhuis aan het Zeeburgerpad. Inlicht. ten kantore van den Architect der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer no. 146, de drie laatste werkdagen vóór den dag der herbesteding, van 2 tot 4 uur.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het maken van gedeelten persleiding van gewapend beton in den Zeeburgerdijk, den Zeedijk en den dam, aan de Zuidzijde van de baggerbergplaats in het open IJ, ten behoeve van de rioleering der binnenstad met bijbeh. werken. Inlicht. ten Gemeentehuize, kamer no. 149, van 10 tot 12 uur de eerste der twee weken, welke aan de aanbesteding voorafgaan.

Eindhoven, ten 4 ure, door de heer A. Witstijn uit Amsterdam in het café Eindhovens Mannenkoor: het bouwen v. eene wollenstoffenfabriek onder Stratum; aanwijzing den dag der besteding 10.30 ure; bestek en teek. te bekomen bij den arch. L. J. P. Kooken.

Groningen, ten 12.45 ure, door het

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

gem. bestuur: het bouwen van eene bewaarschool op het gemeenteterrein bij den Oosterweg bestek no 33, ter lezing ter gem. secretarie en ald. te bekomen, inlichtingen aan het bureau der gemeentewerken; aanw. gehouden.

's-Heer Arendskerke, door de heer D. Boogerd: het bouwen van een dubbele arbeiderswoning; bestek en teek. ter inzage ten huize van aanbesteder.

DINSDAG 30 November.

Sneek. Door de comm. van beheer der gemeentereiniging: 1. de levering van 100 nieuwe privaattonnen met 200 deksels; II, 275 dito in oud beslag; alles van gegalvaniseerd plaatijzer; bestek en voorw. ter inzage ten kantore van den directeur der gem.-reiniging bij wien de bilj. worden ingewacht.

Venlo, ten 5 ure, door de arch. Hornix in het café Het Groenewoud: het bouwen van een fabriek, magazijn en woningen; bestek en teek. te bekomen ten kantore van aanbesteder.

WOENSDAG 1 December.

Koog a. d. Zaan, ten 2 ure, door het gem. bestuur: het bouwen van een gasfabriek en woning ald. Bestek en teek. verkrijgbaar bij de architecten van Rossum en Vuijck, 1e Weteringplantsoen 2, te Amsterdam.

Loosduinen, ten 2.30 ure, door het gem. bestuur het leveren van gegoten ijzeren buizen en hulpstukken ten dienste van de watervoorziening. Het bestek ter inzage ten kantore van den Ingenieur J. Schotel, Oostzeedijk no. 172 te Rotterdam alwaar het bestek verkrijgbaar is.

DONDERDAG 2 December.

Numansdorp, ten 3 ure, door het gem. best.: het gedeeltelijk afbreken, verlengen en verbouwen der 1ste openb sch. aan de Torenstraat bestek en teek. te bekomen bij den arch. J. Th. Beijers te Puttershoek, die 27 Nov. aanw. doet ook ten kantore van den arch. op 29 en 30 Nov. van 10—12 ure.

's-Gravenhage ten 2 ure, door het gem. bestuur: 1o. het aanleggen, rioleeren en bestraten van het Louise de Coligny-plein; 2o. het leveren van straatklinkers (Waal- en Rijnvorm) van ironbricks, in het jaar 1910, in 11 pere. 3o. het leveren ten dienste van de gemeentewerken, de openb. reiniging, de gemeentetelephoon en de gemeenteplantsoenen, van verschillende materialen, gereedschappen enz.; 4o. het leveren van steenkolen ten behoeve van het stoomgemaal van het afvoerkanaal, van het Hoofdgemaal, van het gebouw voor de inrichting tot het vernietigen van dierenlijken in de Westduinen, en van de stoomgemalen aan de Lijnbaan, de Duinstraat en de Badhuiskade. Aanwijzing alle werkdagen van 9 tot 12 uur en van 2 tot 4 uur aan de Gemeentewerf alwaar de voorwaarden verkrijgbaar zijn.

VRIJDAG 3 December.

Delft, ten 11.30 ure, door het gem. bestuur: bestek no. 1: de levering van 270.000 straatklinkers, Waalvorm, 10.000 Rijntrotoirklinkers; bestek no. 16: pere. I gegoten ijzeren putranden raming f 220. Inlichtingen tusschen 10 en 11 uur aan het Bureau Gemeentewerken; de bestekk. zijn ten Raadhuize verkrijgbaar.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het dep. van justitie aan het dep.: het verplaatsen en inrichten van werkplaatsen, het bouwen van een chambrettes-gebouw, het verbouwen van het hoofdgebouw, het uitvoeren van werken aan en in de gebouwen aan de linkerzijde van het voorplein gelegen en het maken van een brug over de gracht enz. voor de uitbreiding

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	*f* 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908	„ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„ 34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

van het Rijksopvoedingsgesticht te Avereest, raming f 100928. Zie adv. in no. 47.

Hengelo, ten 3 ure, door de architecten van der Goot en Kruisweg in 't Vereenigingsgebouw der firma Gebr. Stork en Co.: bestek no. 2; het maken van het hoofdgebouw der nieuwe Appendagefabriek ter grootte van 8570 M². waarvan 2435 M. hoogbouw; bestek en teek. te bekomen ten kantore der aanbesteders; aanwijzing den dag der besteding 10 uur; nadere inl. dagelijks van 9—12 ure.

ZATERDAG 4 December.

Nieuwendam, ten 2 ure, door den arch. J. C. Wentink uit Utrecht in café De Zon: het bouwen van een heerenhuis aldaar; bestek en teek. te bekomen ten kantore van aanbesteder.

MAANDAG 6 December.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebest.: de levering van graniet- of porfierkeien, voor de bestrating van 20000 M2. wegvlak.

Amsterdam, ten 1.45 ure, door de Holl IJz. Spoorweg-Maatsch. in het Centraal station: het maken van een dienstgebouw op station Amsterdam c.s. (oostelijk eiland) raming f 5600. Het bestek met teekening verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing als in het bestek is vermeld.

Amsterdam, ten 12 ure door het gem. bestuur: het bouwen van een schaftlokaal, wasch- en kleedkamers en bergplaats op het terrein van het abattoir. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur van „Onderhoud" der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 139, de drie laatste werkdagen welke aan de aanbesteding voorafgaan, van 10 tot 12 uur.

DINSDAG 7 December.

Groningen, ten 12 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het provinciaal bestuur: het maken van een scheikundig Laboratorium aan het Boterdiep te Groningen, raming f 134.000; het bestek ter lezing aan het departement, aan het provinciaal bestuur te Groningen en te bekomen bij den boekh. Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage; aanw. 30 Nov. 11 ure; inlicht. te bekomen bij den rijksbouwkundige voor de onderwijsgebouwen enz.

WOENSDAG 8 December.

Middelburg, ten 11 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw van het prov. best.: het maken van een aanlegsteiger in het kanaal van Gent naar Ter Neuzen te Sas van Gent met bijkomende werken, begrooting f 17000; bestek no. 226 ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der pr. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef Den Haag; aanw. 30 Nov. ten 10 ure, inl. zijn bij den hoofd ing.-dir. Caland te Middelburg en bij den arrond.-ing. van Loon te Terneuzen.

MAANDAG 3 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best: het leveren en werkvaardig opstellen van de centrifugaalpompen met buisleidingen en bijbehoorende inrichtingen van het te bouwen hoofd-rioleeringsgemaal aan den Zeeburgerdijk. Inlichtingen ten kantore van den Werktuigkundig-Ingenieur der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 150, op 22 en 23 November en 13, 14, 30, en 31 December van 10 tot 12 uur.

MAANDAG 10 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren en monteeren van transportinrichtingen in en ter verbinding van slachthuizen en voorkoelhuis, benevens het leveren en monteeren van de celindeeling in het te bouwen koelhuis op het abattoir. Inlichtingen ten kantore van de afdeeling „Rioleering" ten Gemeentehuize kamer No. 148, van 10 tot 12 uur op 23 en 24 November en 10 en 11 December.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 4 DECEMBER 1909. No. 49.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Te Londen.

Wie thans te Londen komt, doet wel, te Charing Cross de „tube" naar Golders Green te nemen. Deze keurig ingerichte ondergrondsche electrische spoorweg brengt den reiziger in 25 minuten voor f 0.15 daarheen.

Als men weder aan het daglicht komt ziet men rechts Finchley Road, die naar de Hampstead Suburb leidt. Over het algemeen zijn deze „suburbs" of voorsteden van Londen niet bijzonder aantrekkelijk. De fraaie buitenplaatsen, die zich daar vroeger bevonden, werden door speculanten aangekocht en met rijen van zeer eentonige, naar één zelfde type gebouwde huizen bezet, wier weidsche opschriften een tegenstelling vormen met hun armelijk karakter.

Vooral in het zuiden van Londen is de eens zoo schoone natuur geheel bedorven. Wie zich daarvan overtuigen wil ga naar Herne Hill, eens het middenpunt van prachtige parken en aardige dorpjes. Wat is er van Brixton, van Streatham, van Norwood, van Dulwich geworden! Gelukkig bleef Dulwich College, met zijn tuin en zijn veel te weinig gekend schilderijenmuseum nog ongerept. Maar overigens is alle schoonheid verdwenen of op weg om te verdwijnen.

Om te voorkomen, dat in het noorden van Londen, tot dusver ongerept gebleven, het landschapsschoon zou verdwijnen, vormde zich de Hampstead Garden Suburb Trust, aan wier hoofd de Earl of Crewe staat. Zij begon met, toen Sir Spencer Wells eenige jaren geleden stierf, uit zijn nalatenschap Golders Hill Park, een der mooiste bezittingen bij Londen, aan te koopen. En daarna werd zij ook eigenares van dat gedeelte der heide van Hampstead, hetwelk aan Eton College behoorde.

Nu werd een plan van bebouwing gemaakt, doch op geheel andere wijze, dan speculanten dit plegen te doen. Al de boomen, al de hagedoornheggen, die op het terrein aanwezig waren, bleven gespaard. Het aantal huizen, dat gebouwd mocht worden, werd beperkt en gezorgd, dat nergens de schoone vergezichten, die van de heuvelen worden genoten, konden verdwijnen.

Het dorp Hampstead ligt namelijk vrij hoog; men ziet er, in het zuiden, Londen, in een blauwe mist gehuld, waaruit de koepel van St. Pauls als een eiland oprijst, terwijl, geheel op den achtergrond, het dak van het Crystal Palace schittert. In het westen ziet men Harrow en Eton, met hun beroemde scholen, in het noorden Totteridge en Barnet, in het oosten de heuvelen van Highgate.

Hampstead werd reeds in de 18e eeuw door dichters als verblijfplaats gezocht. Daar woonde Keats, daar kwam Shelley dikwijls. In de middeleeuwen heette het „Hamestede", wat wij in ons „Heemstede" nog terugvinden.

De maatschappij, die de tuin-voorstad liet aanleggen, heeft begrepen, dat alle zorg aan het maken van een plan van verkaveling besteed, te vergeefsch zou zijn, als men niet tevens wist te bereiken, dat er goed op de terreinen werd gebouwd. Zou dit bouwen werkelijk goed geschieden, dan diende er in de verscheidenheid eenheid te zijn. Men mocht niet toelaten, dat op het eene terrein door een architect, op het andere door een speculant gebouwd werd. Zelfs het werk van architecten, die niet in één trant ontwierpen achtte men op het terrein ongewenscht.

Om al deze bezwaren te ontgaan besloot de maatschappij, zelf de huizen te bouwen. Zij noodigde een aantal architecten, die in denzelfden trant werken, uit, om ontwerpen voor allerlei soort van huizen te maken, uit welke ontwerpen hij, die wil laten bouwen, een keuze kan doen. Vindt de patroon geen keus, wenscht hij een bepaalden architect, dan kan ook deze een ontwerp maken, hetwelk echter in harmonie moet zijn met de overige.

De „toonsoort" dezer architectuur is aangegeven door den bekenden architect H. Baillie Scott, die zijn specialiteit maakt van kleine huizen, die betrekkelijk weinig kosten. Zijn stelsel is, dat in ieder huis, hoe klein ook, toch één vertrek van fiinke afmetingen moet aanwezig zijn, waar het huisgezin verblijft en waar gasten ontvangen kunnen worden. Dit groote vertrek kan dan in verbinding staan met enkele kleinere, die als het ware daar een voortzetting van vormen. De slaapkamers worden in het dak aangebracht, — dit schijnt ons echter geen gelukkige oplossing, want zulke vertrekken zijn 's zomers gloeiend heet en 's winters ijzig koud.

Het bouwen is 1 Maart 1908 begonnen; op het oogenblik staan er reeds 120 huizen, die tezamen 77.000 pond sterling kosten en waarvan er reeds 100 verkocht zijn, terwijl 60 al bewoond worden. Het goedkoopste huis is van 370 pond sterling, het duurste van 4000 pond sterling.

Naar Engelsch gebruik worden de gronden uitsluitend in erfpacht gegeven. Door een eigenaardig afbetalingssysteem wordt het koopen van een huis gemakkelijk gemaakt.

Wie een huis van, bijvoorbeeld, 600 pond wenscht, behoeft slechts 100 pond contant te betalen. Per jaar betaalt hij 8 pond als erfpacht, en per maand 3 pond op afbetaling. Na 25 jaar is het gebouw dan zijn eigendom. Wanneer de bewoner sterft, eer hij eigenaar is, dan kunnen zijn erven zijn verplichtingen overnemen; wenschen zij dit niet te doen, dan gaat het huis weder in eigendom aan de maatschappij over.

Een dergelijke regeling heeft zeker ook voor ons land veel aanbevelenswaardigs. Zij veronderstelt echter een goede trouw bij beide partijen, die in Engeland als vanzelf sprekend wordt aangenomen, doch die wellicht bij ons niet als zoodanig zou worden beschouwd.

Wanneer men de huizen te Hampstead bezichtigt, dan blijkt het, hoezeer de eischen, die een Engelschman aan zijn woning stelt met de onze verschillen. Lage verdiepingen, kleine ramen, hooge borstweringen, kleine ruitjes of glas in lood, groote haarden, weinig binnenbetimmering, geen gordijnen, geen behangselpapier op de muren, matten stoelen — ziedaar enkele der eigenaardigheden van deze huizen, die noch den Nederlander, noch zijn huisvrouw zouden behagen.

De maatschappij, die deze huizen bouwt, geeft hoog op van het „eerste klasse werk", dat zij levert.

Doch bij ons in Nederland verstaat men daaronder toch iets anders. De Nederlandsche deskundige, die deze huizen in aanbouw ziet, is maar al te geneigd, aan speculatie-werk te denken. De Engelsche architecten bemoeien zich met de technische uitvoering hunner werken niet. Zij stellen zich er mede tevreden, teekeningen te leveren, en laten dan aan den „clerk of works" de zorg voor het uitvoeren over.

Hoeveel beter bij ons gebouwd wordt, dan in Engeland blijkt vooral, wanneer men de Engelsche huizen met hunne Nederlandsche navolgingen vergelijkt, waarvoor onder meer, gelegenheid is, door eerst de Hampstead Garden Suburb en dan het Haarlemmerhoutpark te Heemstede te bezoeken.

De Garden Suburb Development Company, Limited, heeft haar kantoor te Londen 33 Henrietta Street, Bedford Street, Strand, W. C. Wie in haar streven belang stelt zal in den heer Michael Bunney, haar secretaris, iemand vinden, bereid om alle gewenschte inlichtingen te geven.

Er bestaat te Londen reeds een maatschappij, The Scottish Temperance Life Office, die zich bezig houdt met het verkoopen van huizen op afbetaling. Haar systeem heeft wel eenige overeenkomst met onze hypotheken, die echter in Engeland, waar erfpacht regel is, niet gebruikelijk zijn. Want men is daar slechts eigenaar van den opstal en niet van den grond.

Rapport der Loodwitcommissie.

(Benoemd bij besluit van den Minister van Binn. Zaken dd. 12 September 1903).

Door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel is voornoemd rapport, waaraan een 15-tal bijlagen zijn toegevoegd, thans uitgegeven.

De arbeid der Commissie, die in opdracht had:

„te onderzoeken in hoeverre hier te lande loodwitverf door zinkwitverf of op andere wijze ware te vervangen, en welke bezwaren zoowel van technischen als financieelen aard daaraan eventueel verbonden zouden zijn"

heeft tot de navolgende eindconclusiën geleid, t. w.:

I. Zinkwitverven zijn veel beter bestand tegen de inwerking van zwavelwaterstofgassen dan loodwitverven, die daardoor spoedig bont en zwart worden. Waar zulke gassen bijv. aan stinkende grachten in onze steden veel voorkomen, zullen zinkwitverven loodwitverven met vrucht kunnen vervangen.

II. Zinkwitverven zijn niet zóó bestand tegen veelvuldige inwerking van zwaveligzuurhoudende dampen als loodwitverven.

Waar deze dampen o.a. voorkomen in den steenkolenrook van locomotieven, stoombooten, fabriksschoorsteenen enz., daar zullen zinkwitverven, sterk aan zulken rook blootgesteld, zooals aan stationsoverkappingen enz., snel verteerd zijn en kunnen zij aldaar het loodwit stellig niet vervangen.

III. Zinkwitverven, mits niet aan veelvuldige inwerking van zwaveligzuurhoudende dampen blootgesteld, en aangebracht op zink, portland-cement of ijzer, dit laatste na van grondlagen van ijzer- of loodmenie te zijn voorzien, houden het gedurende 5 jaren in de buitenlucht even goed uit als loodwitverven en kunnen deze aldaar geheel vervangen.

IV. Zinkwitverven, mits niet aan veelvuldige inwerking van zwaveligzuurhoudende dampen of groote vochtigheid blootgesteld, en aangebracht op hout, ijzer, zink, portland-cement en pleister, houden het voor binnenverfwerken even goed uit als loodwitverven en kunnen deze aldaar geheel vervangen.

V. Zinkwitverven, mits niet aan veelvuldige inwerking van zwaveligzuurhoudende dampen blootgesteld en aangebracht op hout, zullen het in de buitenlucht in vele gevallen gedurende 5 jaren even goed uithouden als loodwitverven, en deze met vrucht kunnen vervangen, doch op alle plaatsen waar langdurige vochtopeenhoopingen plaats hebben, zooals aan raamregels, onderkanten van lijstwerken en dergelijke, dikwijls reeds na 3 à 4 jaar en daarna meestal in een kort tijdsverloop, zóóveel verminderen, dat oververven, voor behoud der houtwerken, noodig wordt; zij staan daarin dus bij loodwit ten achter.

VI. Zinkwitverven, zooals de Loodwitcommissie met vrucht gebruikte, dekken minstens even goed, als de hier te lande gebruikelijke loodwitverven.

Het zinkwitplamuur, door de Loodwitcommissie gebruikt, is even bruikbaar als het gewone loodwitplamuur.

VII. Het verven met zinkwitverf, zooals de Loodwitcommissie op nieuw werk in de buitenlucht gebruikte, is niet duurder dan met de daarvoor gebruikelijke loodwitverven.

VIII. Verven op bestaand geverfd werk, zoogenaamd oververven, in de buitenlucht, met zinkwitverven, zooals de Loodwitcommissie gebruikte, is zóóveel duurder dan met de daarvoor gebruikelijke loodwitverven, als het met zinkwit geverfde hout meer kosten veroorzaakt, om het voor oververven wederom even geschikt te maken, als het in loodwit geverfde hout, om in loodwit afgeverfd te worden.

Bij geverfde houtwerken, aan de buitenlucht blootgesteld, is bovendien de mogelijkheid niet uitgesloten, dat, waar zij in ongunstigen vochtigheidstoestand verkeeren (zie sub V hierboven), zij eenigen tijd eerder zullen overgeverfd moeten worden, dan wanneer zij aldaar in loodwit waren geverfd.

In die omstandigheden vermeerderen nogmaals de kosten van onderhoud der met zinkwit geverfde houtwerken, aan de buitenlucht blootgesteld, in verband met dien korteren duur tegenover met loodwit geverfde houtwerken.

IX. Lithopoonverven kunnen de loodwitverven in de buitenlucht niet vervangen, omdat zij daarin geheel ondeugdelijk zijn gebleken.

X. Voor werken boven water zijn grondverflagen in ijzermenie gedurende 5 jaren even deugdelijk en bruikbaar gebleken als grondverflagen in loodmenie.

Voor verflagen onder water is ijzermenie niet te gebruiken.

IJzermenieverflagen zijn goedkooper dan loodmenieverflagen.

Het verven met gebruik van ijzermenie als grondlaag vordert voor het welslagen van het oververfwerk echter veel meer technisch beleid, dan bij gebruik van loodmenie noodig is.

Vereenigingen.

VAN HET CONGRES VOOR OPENBARE GEZONDHEIDSREGELING.

(Vervolg en Slot van bladz. 383.)

Het recht van terugvordering neergelegd in art. 96 dient zoo gewijzigd, dat voorkomen wordt, dat grond, eenmaal in het bezit van de gemeente, weer in handen van particulieren komt. Alles wat gedaan kan worden om het grondbezit der gemeente te vergrooten, moet dankbaar worden aanvaard.

Alvorens tot de discussie van paragraaf 5 wordt overgegaan deelt de Voorzitter mede, dat in het bestuur zijn gekozen, in plaats van prof. dr. H. P. Wijsman en dr. G. W. Bruinsma, die niet herkiesbaar zijn, de heeren prof. dr. L. van Itallie te Leiden en dr. J. D. van der Plaats te Utrecht.

De heer Kepper (Amsterdam), afgevaardigde van de sociaal-technische vereeniging van democratische ingenieurs, bepleit de wenschelijkheid om in art. 77 op te nemen de verbetering van de verkeerswegen in de bebouwde kommen. Spreker zou aan de bouwvereenigingen onverkort het recht willen toegekend zien tot het bouwen van winkels en het exploiteeren van parkjes. De Woningwet verbiedt dit niet. Hij ondersteunt het denkbeeld om de onteigeningsplannen tot verbetering van een stadsgedeelte zoo spoedig doenlijk ter visie te leggen. Spreker geeft nog aan, hoe de socialtechnische vereeniging de schadevergoeding in art. 92 wenscht geregeld te zien.

Mr. Bik (Bestuur) vraagt of coöperatieve vereenigingen, die zich mede toeleggen op verbetering van de volkshuisvesting, gerekend kunnen worden onder de bouwvereenigingen volgens de bepalingen der woningwet. Spreker zou gaarne zien dat die vraag door de regeering bevestigend werd beantwoord.

De heer Bergsma (Enschede) is van meening, dat de toelating der vereenigingen en het verleenen van een voorschot aan dezen inderdaad wel bespoedigd kan worden, wanneer deze zaak maar flink wordt aangepakt. Blijkens de twee gevelde vonnissen is spreker van meening dat de opvatting die de rechterlijke macht schijnt te hebben omtrent de onteigening een ernstige belemmering oplevert voor de uitbreidingsplannen, ja die eigenlijk onmogelijk maakt. Daarom acht spreker het gewenscht dat de wet in dit opzicht verduidelijkt wordt.

De heer Ruysch (Bestuur) vestigt nogeens de aandacht op het groote belang van het tot stand komen van volksbaden en daarom juicht hij toe het advies van de commissie om het bouwvereenigingen in het belang van de volksgezondheid mogelijk te maken, dat zij mede bad- en wasch-inrichtingen oprichten en exploiteeren.

De heer Schaper behandelt nader het vonnis. door de rechtbank te Almelo geveld, waardoor het gemeentebestuur van Enschede in zijn pogen om door onteigening van eenige stukjes straat in het belang van de volkshuisvesting werkzaam te zijn, belemmerd is.

De heer Tellegen, de verschillende sprekers beantwoordende, ondersteunt het denkbeeld om verbetering van de verkeerswegen in de bebouwde kommen in art. 77 op te nemen. Wanneer de huurprijs-clausule niet was uitgevonden, zou de toelating der woningvereenigingen wel sneller

gegaan zijn. Met den heer Bergsma is spreker het eens, dat de toelating, het verleenen van voorschot enz, tegenwoordig veel vlugger gaat. Het komt spreker niet noodig voor, in de wet te bepalen dat toegelaten vereenigingen winkels mogen bouwen en kleine parken exploiteeren. Er is geen enkele bepaling in de wet, die dit verbiedt. Zoowel van het een als het ander bestaan reeds voorbeelden in ons land. In Amsterdam bestaan twee coöperatieve vereenigingen, die toegelaten zijn volgens de woningwet. De Onderwijzersbouwvereeniging en Rochdale hebben beide een gemeentelijk voorschot gekregen. Nu wordt er wel beweerd, ook door den heer Anton van Gijn, dat dit eigenlijk geen coöperatieve vereenigingen zijn, omdat ze niet meer dan 4 procent maken. Doch voor een dergelijke redeneering voelt spreker niets. Men coöpereert op woninggebied met elkaar niet om een hoog dividend, maar wel om door samenwerking een goede woning te krijgen. De coöperatieve vereenigingen worden op dit oogenblik door de regeering niet geweigerd.

De heer Romeyn (den Haag) vestigt er de aandacht op, dat naast coöperatieve vereenigingen van belanghebbenden er ook extra gewone vereenigingen van belanghebbenden in samenwerking met de gemeentebesturen in het belang van de volkshuisvesting kunnen werkzaam zijn.

Na de rustpoos komt in bespreking de zesde paragraaf van de woningwet, uitbreiding van bebouwde kommen.

De heer Tellegen licht het rapport der commissie omtrent dit punt nog nader toe. De wet moet zoo gewijzigd of verduidelijkt worden, dat boven twijfel verheven is het geoorloofde van een bouwverbod op grond bestemd voor verbreeding van bestaande straten en voor aanleg van stoepen en voortuinen. Ter versterking van den waarborg voor de betrokken eigenaars wordt het wenschelijk geacht dezen van de terneerlegging van een ontwerp tot een bouwverbod schriftelijk kennis te geven. Ten einde grond-speculatie tegen te gaan, geeft de commissie in overweging, om een tijdelijk bouwverbod in het leven te roepen, dat op zeer snelle wijze zou moeten worden uitgevaardigd. Ten aanzien van art. 28 geeft de commissie in overweging ook onder de werking der wet te brengen die gemeenten, welke niet verplicht zijn een uitbreidingsplan te maken. Gemeenten die niet onder de wet vallen, moeten door Gedeputeerde Staten daaronder kunnen worden gebracht.

De uitbreidingsplannen behoeven zich niet te bepalen tot den aanleg van straten grachten en pleinen. Er bestaat te dien opzichte een Koninklijk Besluit van 9 Mei 1908, waarbij bepaald is dat het uitbreidingsplan een enuntiatief karakter draagt. Gewenscht is het echter, dat deze opvatting in de wet zelf wordt neergelegd. De commissie is van oordeel dat tegen gemeenten, die ten aanzien van het uitbreidingsplan de wet onuitgevoerd laten, geen dwangmiddelen kunnen worden genomen. Wel geeft zij in overweging ter voorkoming van ontduiking van de bepalingen van art. 28 de raadsbesluiten, waarbij grond voor den aanleg van een straat, gracht of plein wordt bestemd, ook aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten te onderwerpen. Wenschelijk oordeelt de commissie voorts in de maatregelen van algemeen bestuur voorschriften van materieelen aard op te nemen, opdat de gemeentebesturen bij het ontwerpen van een uitbreidingsplan, en Gedeputeerde Staten en de Kroon, bij de beoordeeling niet geheel van leidraad verstoken zullen zijn. In deze paragraaf wijst de commissie op de wenschelijkheid, om naast het instituut der onteigening dat der ruilverkaveling in de wet te regelen.

De heer Keppler (Amsterdam) bepleit de wenschelijkheid om die gemeenten, welke grenzen aan en boven 30.000, te verplichten tot het maken van een uitbreidingsplan. Daarbij zal het noodig zijn ook het advies te vernemen van de kerngemeente.

Bij de uitbreidingsplannen dient meer nog dan vroeger aandacht te worden geschonken aan een goede verdeeling van gronden voor de straten, pleinen enz. Spreker hoopt, dat de rapport-commissie rekening zal willen houden met het rapport van de sociaal-technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs.

De heer Bik (Bestuur) zou aan paragraaf 6 (uitbreiding van bebouwde kommen) gaarne een anderen naam gegeven zien aangezien de bestaande aanleiding geeft tot misverstand.

Hij zou dezen naam in overweging willen geven: stadsaanleg, verbetering en uitbreiding. Spreker vraagt of het de bedoeling van de commissie is, dat ook een bouwverbod gelegd kan worden op opruiming van stoepen, het afronden van wegen, het verleggen van spoorlijnen enz.? Hij dringt er voorts op aan, dat de rapport-commissie van dit congres zich in contact zal stellen met de ontginningscommissie van het landbouwcomité om gezamenlijk een schets van een ontwerp op de ruilverkaveling te maken.

De heer Bergsma (Enschede) juicht het denkbeeld van het leggen van een tijdelijk bouwverbod zeer toe. Zulk een verbod zou het werk van de gemeentebesturen kunnen vergemakkelijken zonder dat daardoor de rechten van de eigenaars zouden worden verkort. De verplichting van de omliggende gemeenten tot het maken van een uitbreidingsplan acht spreker mede zeer noodig, vooral ook in het belang van de financiën van de kerngemeenten. Ook de ruilverkaveling moet in de wet worden opgenomen om daardoor veel ongemotiveerde tegenwerking bij onteigeningsplannen tegen te gaan.

Tegenover het minder vleiend getuigenis over de werking der Woningwet van den heer Keppler zegt spreker, dat zijn ondervinding hem leert, dat de Woningwet zoowel in zedelijk als in lichamelijk opzicht in niet geringe mate een zegen is geweest. Men kan daarom niet dankbaar genoeg zijn, dat deze wet er is en niet genoeg medewerken om verbetering der Woningwet te verkrijgen.

De heer Boven (Den Haag) noemt een uitbreidingsplan van Rijswijk dat een bouwverbod legt op grond, bestemd voor aanleg van voortuinen. De gemeente heeft hiervoor een afzonderlijke verordening gemaakt, steunend op art. 3, in verband met art. 2 der Woningwet. Verder vestigt spreker er de aandacht op, dat in Zuid-Holland zoo weinig onderscheid is gemaakt voor de verschillende stadsgedeelten. Voor de nieuwe stadsgedeelten gelden dezelfde voorschriften als voor de andere.

Mr. Tideman (Bloemendaal) merkt op, dat de commissie den wensch uitsprekende, dat het recht tot terugvordering van art. 96 zou worden opgeheven, daarbij o. m. geen rekening houdt met de affectieve waarde, die iemand aan een hoekje grond hecht, en dat kan hij niet goedkeuren. Voorkomen

moet worden, dat van dit congres de indruk uitgaat, dat het 't streven moet zijn, zooveel mogelijk van de particulieren te halen, dat men gaat denken, dat dit congres er een is voor land-nationalisatie.

De heer Tellegen, repliceerend, wijst er op, dat in ons land tot dusver de neiging bij de particulieren niet zeer groot is geweest om onteigenden grond weer in eigendom terug te krijgen. De bedoeling van de commissie met haar opmerking omtrent het recht van terugvordering was allerminst op land-nationalisatie aan te sturen.

Het bestuur dient ernstig in overweging te nemen, of het niet gewenscht is, de uitbreidingsplannen van 1897—1898 van dit congres aan een herziening te onderwerpen, ook met het oog op de plannen der huidige regeering, vermeld in de jongste troonrede.

De verordening van Rijswijk, waarvan de heer Boven sprak en waarop door spreker ook de aandacht is gevestigd in de vergadering van de Vereeniging voor Staathuishoudkunde de Statistiek, verleden jaar te Utrecht gehouden, is nog niet vernietigd geworden. Er bestaat dus veel kans, dat deze rechtsgeldig zal blijven.

Den titel van § 6: uitbreiding der bebouwde kommen, acht spreker met den heer Bik niet gelukkig gekozen. Een andere naam van ruimere strekking komt hem gewenscht voor.

Afbreking van stoepen zou hij willen brengen onder de verbreeding der straten. De verkeerswegen behooren mede tot het uitbreidingsplan. Hoewel de ruilverkaveling voor ons land niet zoo noodig is als in Duitschland acht spreker het met de heeren Bik en Bergsma wenschelijk, deze aangelegenheid in de wet te regelen.

Ook ten aanzien van de uitbreiding van de gemeenten zou spreker het wenschelijk achten, dat in een toekomstige wetswijziging Gedeputeerde Staten zouden kunnen worden verplicht verantwoording te doen van hun daden. Thans kunnen zij een gemeente-uitbreiding tegenhouden, zonder dat daarop eenig hooger beroep mogelijk is.

In tegenstelling met den heer Keppler meent spreker, dat we aan de Woningwet, ondanks haar tekortkomingen, veel te danken hebben. Er is op woninggebied inderdaad reeds veel verbeterd.

De voorzitter brengt hierna hulde aan den uitnemenden arbeid van de Woningwet-commissie, die stof heeft gegeven voor de bespreking van twee congressen In het bijzonder verdient hulde de secretaris der commissie, de heer Tellegen.

Hoewel de heer Tellegen van meening is, dat met dit congres de werkzaamheden van de woningwet-commissie geëindigd zijn, hoopt de voorzitter, dat de commissie, zoo het bestuur dit nog noodig mocht vinden, haar voorlichting aan het congres zal willen blijven geven.

Nadat dr. Ruijsch onder toejuiching der vergadering den aftredenden voorzitter, prof. Wijsman, had dank gezegd voor het vele, dat hij in het belang der vereeniging had verricht, werd het congres gesloten.

FRIESCHE BOUWKRING, TE LEEUWARDEN.

In de laatstgehouden vergadering van den Frieschen Bouwkring werd als ingekomen vermeld een adres van den Bond van Technici, waarin om steun werd gevraagd ten einde bij de Regeering aan te dringen op stichting van Rijks middelbare technische scholen en dit niet aan particulieren over te laten. Deze quaestie zal in de volgende vergadering worden behandeld.

Daarna verkreeg de heer G. Knuttel, bouwk. ing. te Groningen het woord over „Driehoeksystemen, toegepast bij het ontwerpen van middeleeuwsche en moderne bouwwerken".

In zijn inleiding zette spreker uiteen, hoe thans verschillende richtingen in de bouwkunst zijn op te merken. Wat echter gebouwd wordt, is over het algemeen niet mooi. Men weet meerendeels niet goed waarheen men wil. Rust en evenwicht ontbreken te veel in de moderne bouwerij; de bouwmeesters geven zich geen rekenschap van de verhoudingen. Stijl, dat is volkomen samenhang en harmonisch verband van alle deelen van een gebouw, ontbreekt nu te veel. Men werkt niet volgens een bepaald systeem.

Een systeem mag nimmer doel zijn, maar moet steeds beschouwd worden als middel. In de natuur is reeds dat stelselmatige op te merken en tevens is er uit te leeren, dat die stelselmatigheid niet leidt tot dorheid. Ook de Grieksche en Romeinsche bouwkunst waren gebonden aan strenge proporties en toch zoo schoon. De Egyptische reuzenwerken eveneens. In de middeleeuwen werden evenzeer systemen toegepast, regelmatig doorgevoerde meetkundige systemen.

Aan de schoone kathedralen bijv. in Frankrijk liggen zulke systemen ten grondslag, al scheen het alsof hier geestdrift en devotie tot een bezieling hadden gebracht, waaruit het kunstwerk is ontstaan.

Na deze inleiding wees spreker er aan de hand van de Groot's werk over evenwicht in de architectuur op, hoe dit beginsel in de bouwkunde is toegepast. Tot zijn eigenlijk onderwerp komend, besprak hij daarna de verschillende driehoek-systemen. Hij ging na het systeem van den gelijkbeenigen, rechthoekigen driehoek (45 gr.) in den romaanschen stijl toegepast, van den gelijkzijdigen driehoek (60 gr) in de gothiek terug te vinden, den driehoek verkregen uit de quadratuur, den egyptischen driehoek en den driehoek, bekend als die van 3—4—5. De egyptische driehoek vond zijn eerste toepassing bij den bouw der pyramiden, en is later nog vele malen gebruikt. De beide andere systemen werden in den overgang tusschen den romaanschen en gothieken stijl of in de gothiek toegepast. In sommige oude bouwwerken zijn verschillende systemen tegelijk te vinden. Altijd nam men echter een bepaald beginsel tot uitgangspunt en werkte daarop voort. De toepassing van een bepaald systeem hield verband met de werking der krachten en die werd goed door de middeleeuwsche bouwmeesters begrepen. Daarenboven bezaten zij een groote kennis van de eischen der verschillende materialen. Toen later het systeem niet meer werd toegepast, ging ook de stijl verloren.

Uit de werkwijze der oude bouwmeesters is voor den huidigen architect heel wat te leeren. Dat wil niet zeggen, dat hij tot een slaafsche navolging der oude vormen moet overgaan. Neen, want andere tijden stellen andere eischen. De maatschappelijke toestanden, de vindingen van den nieuweren tijd, de nieuwe materialen (als gewapend beton), de openbare gezondheid eischen wat anders. De vormen mogen zich echter wijzigen, de beginselen zijn eeuwig. En die beginselen zijn het, die in andere vormen moeten blijven voortleven.

Daarnaar wordt thans in de moderne bouwkunde gestreefd. De driehoeksystemen zijn weer aanvaard. Zoo heeft Berlage de Beurs te Amsterdam geheel geconstrueerd volgens den egyptischen driehoek (de hoogte verhoudt zich daarbij tot de basisis als 2½ tot 4). Van Boven maakte een ontwerp van een koninklijk palcis, de genie-officieren Redelé en Dudok werkten een ontwerp voor een kazerne uit, waarbij driehoekssystemen werden toegepast. En ook anderen hebben die richting ingeslagen. De bouwkunde gaat zich los maken van de vormen der oude gebouwen. Het wordt niet meer een klakkeloos overnemen, men gaat meer studie maken, minder nateekenen, meer zelf ontwerpen. Men gaat de grondbeginselen meer en meer begrijpen en toepassen.

Prijsvragen.

PRIJSVRAAG V. D. AFDEELING AMSTERDAM V/D. MIJ. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, UITGESCHREVEN IN 1909.

Ontwerp voor eene bewaarplaats voor zuigelingen, enz.

De volgende vragen zijn gesteld:

VRAAG IX. Mag ter opluistering of ter verduidelijking van het ontwerp, gekleurde teekeningen van den voor- of achtergevel of van beiden ingezonden worden?

Deze gekleurde teekeningen zijn dan „hors concours".

ANTWOORD. Neen gekleurde teekeningen kunnen niet worden toegelaten.

VRAAG X. Mag op de gewone teekeningen het metselwerk met horizontale lijnen, en de pannen- of leiendaken met arceeringen aangegeven worden, mogen schaduwpartijen aangegeven worden?

ANTWOORD. Tegen het 1ste gedeelte dezer vraag is geen bezwaar, echter schaduwpartijen mogen niet worden aangebracht.

VRAAG XI. In het programma in het „Bouwkundig Weekblad" staat: De ruimte I—XXIII alles parterre, dat zal hoogstwaarschijnlijk wel een drukfout en bedoeld zijn I—XXII.

De kelder zal toch niet parterre moeten liggen.

ANTWOORD. Met het onder XXII genoemde, worden bedoeld kleine bergruimten ook voor de dagelijks benoodigde brandstoffen bij de keuken.

VRAAG XII. Het is zeker niet bedoeld dat de directricewoning eenen aparten toegang onmiddellijk aan de straat heeft?

ANTWOORD. Toegang woning Directrice buitenom.

VRAAG XIII. Is er met het oog op de open speelplaats nog eene richting aan te geven, op het Noorden of het Zuiden van den voorgevel?

ANTWOORD. Verwacht wordt dat op de plannen de Noordpijl zal zijn aangegeven, waardoor zal kunnen worden beoordeeld, wiens opvatting omtrent de ligging van lokalen enz. ten opzichte der hemelstreken het verkieslijkst is.

VRAAG XIV. Is de voedingskamer ook voor den z.g. uitwendigen dienst?

ANTWOORD. De Sub VII van het programma genoemde voedingskamer, is bestemd, om zoogende moeders, van wie een zuigeling in de inrichting is opgenomen, gelegenheid te geven, ongestoord haar kind te zoogen.

VRAAG XV. Isolatiekamer: alleen te gebruiken wanneer er onder de kinderen verschijnselen van een of andere besmettelijke ziekte wordt geconstateerd, of observatie voor in te brengen kinderen?

ANTWOORD. Is in de vakbladen op vraag VII beantwoord.

VRAAG XVI. Wordt met waschruimte de kinderwaschruimte bedoeld?

ANTWOORD. Ja.

VRAAG XVII. Brandstoffen, alleen voor het keukenfornuis? en bergruimte, voor dweilen emmers enz. (schoonhouden van het gebouw.)

ANTWOORD. In de vakbladen op vraag XI beantwoord.

VRAAG XVIII. Is de kleerenkamer alleen voor het bergen van kinderkleeren.

ANTWOORD. Ja.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP, TE ROTTERDAM.

De jury voor de prijsvragen in dit jaar, door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap uitgeschreven, bestaande uit de heeren Prof. J. F. Klinkhamer te Delft, Prof. A. F. Gips te Delft, Paul J. de Jongh, architect te Amsterdam, en J. P. Stok Wz. en W. F. Overeijnder, architecten te Rotterdam, heeft de navolgende bekroningen toegewezen:

1o. „voor een ontwerp van een winkelgebouw, den eersten prijs", zilveren medalje met premie van f 70 aan het ontwerp motto: „Hora ruit" ingezonden door den heer J. C. Meischke te Rotterdam;

den tweeden prijs; bronzen medalje met premie van f 30 aan het ontwerp motto: „'09", ingezonden door den heer P. Schmidt te Rotterdam;

den derden prijs: Getuigschrift aan het ontwerp motto: „Qui", ingezonden door den heer L. Tol jr. te Nieuwerkerk a. d. IJssel.

2o. „Decoratieve behandeling van wanden en plafond van een vergaderlokaal voor een bouwkundige vereeniging; den eersten prijs zilveren medalje met premie van f 35 aan het ontwerp motto: „Eva", ingezonden door den heer D. J. van der Loon te Rotterdam:

den tweeden prijs: bronzen medaille met premie van f 15 aan het ontwerp motto: „Oefening", ingezonden door den heer J. C. Meischke te Rotterdam;

den derden prijs getuigschrift aan het ontwerp motto: M., ontwerper de heer H. Enklaar Hzn., te Assen;

3o. voor een pen- of potloodteekening voor een oud gebouw: den eersten prijs bronzen medaille met premie van f 15, aan motto: „Uit d'eigen stad", ingezonden door den heer J. C. Meischke te Rotterdam. Den tweeden prijs, getuigschrift met premie van f 10 aan motto: Leeuw (geteekend), ingezonden door den heer J. B. v. d. Haar te Gorssel.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 48. Mededeelingen betreffende de Maatschappij t. B. d. B.

Afdeeling Utrecht. Verslag der excursies naar Beverwijk op 2 Sept. 1909 en naar het St. Anthonius Gasthuis te Utrecht op 30 sept. d. a. v.

Afdeeling 's-Gravenhage. Verslag der vergadering van 19 November 1909.

Brieven uit België XIII.

Landhuisje te Sloterdijk arch. H. v. d. Kloot Meyburg met afbeeldingen.

Ingezonden Stukken van J. J. Gort en J. F. van Hoytema b. i. over Haagsche architectuur van F. Wolters over Sociale Hygiëne en Techniek.

Architectura No. 48. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Tentoonstelling. Prix de Rome.

Tentoonstelling van moderne Duitsche Bouwkunst in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

Technisch Gedeelte. De Kauribout-Industrie (Slot). — Rapport der Loodwitcommissie. — Het bouwvak als nieuwste sport. —

De Bouwwereld No. 48. Het voormalige Oudezijds-Huiszittenhuis (thans Arsenaal) te Amsterdam, door J. H. Leliman b. i. met afbeeldingen.

Zwitsersche Bouwkunst. Bockbeschouwing.

De Ingenieur No. 48. De Nieuwe Gouwebrug nabij Gouda. Mededeeling ter inleiding van het bezoek aan de werken dier brug op 19 Juni 1909, door de Vakafdeeling voor Spoorwegbouw en Spoorwegexploitatie van het K. I. v. I. door L. A. M. Ankersmit, met afbeeldingen en een plaat.

Plannen voor een West-Friesche waterleiding, door V. L. P. de Blocq van Kuffeler c. i. met afbeelding.

Zijn stoomlocomotieven links? door F. J. W. van Rossum, met afbeeldingen.

Verslag van de Vergadering der Afdeeling Bouw- en Waterbouwkunde van het K. I. v. I. van 20 November 1909.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 48. Officieel Gedeelte. — Uit de Afdeelingen. — Prijsvragen. — De Nederlandsche Regeering en de Nederlandsche taal. — Iets over de knikformule van Euler en hare toepassing. (Vervolg)

De Aannemer No. 48. Mededeelingen van het Hoofdbestuur van den Ned. Aannemersbond.

Motie van den Middenstandsbond inzake de betaling van bouwvorderingen van onder-aannemers.

Besteksafwijkingen.

Afdeelingsvergaderingen.

De organisatie van werkgevers in België.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 22. Waarop moet bij een ringoven vooral worden gelet? — Het zondigen en de gevolgen daarvan in steenfabrieken. — Het erfpachtstelsel. — Het winteren van de klei. — Het Duitsche steenkolenmijnwezen.

Deutsche Bauhütte No. 47. Ueber Rechtsmittel gegen baupolizeiliche Verfügungen, door Dr. Hans Lieske.

Streifzüge durch vergessene Kulturstätten, door S. D. Gallwitz, met afbeeldingen uit Dinkelsbühl.

Das Landhaus und sein Fenster, door A. W. Müller-Frauenfeld.

Zweifamilienhaus in Karlsruhe arch. Eugen Beets, met afbeelding.

Vom Dorfteich, door H. Wäscher, met schetsen.

Raumstudien schetsen van A. Schutte & Volmer te Barmen.

Färbung und Imprägnierung von Dachschindeln.

No. 48. Architektenkammern? II door F. Rud. Vogel.

Ueber Eck- und Reihenhäuser, door A. W. Müller-Frauenfeld, met afbeeldingen.

Dorfschmiede und Bauernhaus, door Pietzsch, met afbeeldingen.

Architektonische Details. Schetsen van R. Gebhardt Stuttgart, op losse plaat.

Der Betonbau. Ueber gefärbte Zementwaren, door Karl Heindle. — Edisons Konkrethaus. — Der Fabrikbau Gebe & Co. — Das Direktionsgebäude der Krefelder Eisenbahngesellschaft.

De Natuur, uitgave van J. G. Broese te Utrecht bevat in afl. 11. Een nieuwe bewoner van ons vaderland: J. Sturing. — De elementen van de dampkringslucht: J. P. van der Marel: — Huis-apparaten voor Sterilisatie van Drinkwater door Ozon: S. Snuijf. — Onze Alkvogels: J. Daalder Dz. — De interferometer: G. L. Lorentz. — Het jongste Noord-Pool-onderzoek (Vervolg): A. D. Hagedoorn. — Over „Russische" zonnewijzers: Dr. Z. P. Bouman. — Iets over Siegwartbalken: J. H. E. Rückert. — Het vervaardigen van fotografische objectieven; W. Keijzer. — Eenvoudige Proeven Voortplanting en terugkaatsing van het geluid; zinsbedrog Dr. A. J. C. Snijders. — Sterrenkundige mededeelingen voor den Winter van 1909—1910: L. Y. — Korte Mededeeling. — Boekaankondiging. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. de Veer.

Klei No. 22. Het 2de Novembernummer van dit blad bevat een hoofdartikel getiteld „Een Renaissance in Baksteenwerk", een stem uit Amerika. Het is een soort van historisch overzicht, waarin gewezen wordt op de effecten, die met baksteen te bereiken zijn, met aanhaling van voorbeelden uit het Oosten, Italië, Engeland, enz. en ook enkele uit Amerika, waarvan evenwel jammer genoeg, geen afbeeldingen worden gegeven.

Een volgend artikel behandelt „Vastheid van gebakken steen en van metselwerk". Dit artikel is vertaald uit de „Tonindustrie-Zeitung" evenals een verder voorkomende beschrijving van een moderne Tegel(Ziegel?) en Pannenbakkerij. Deze artikelen zijn werkelijk voor den Nederlandschen steenfabrikant van belang en zoolang geen Nederlandsch deskundige zich geroepen voelt de pen op te nemen, om onderwerpen, op de practijk van het vak betrekking hebbende te behandelen, zal de Redactie van Klei verstandig doen, eens meer uit buitenlandsche bronnen te putten. Het blad zal daardoor in belangrijkheid winnen, en beter aan zijn doel kunnen beantwoorden.

Schoonheid en Onderwijs No. 6. Met dit nummer wordt de derde jaargang van dit tijdschriftje besloten, terwijl daarin tevens wordt medegedeeld, dat de vierde jaargang zal verschijnen onder den titel „Schoonheid en Opvoeding".

Wij vinden hier een hoofdartikel van S. Brons over de plaats der Muziek in de Opvoeding. Voor ons het belangrijkst is evenwel het slot van het artikel van Emilie Rink over de Bouw- en Versieringskunst der Indiërs. De schrijfster heeft een zeer verdienstelijk werk gedaan in beknopten vorm de lezers een denkbeeld te geven van een kunst, waarvan men gerust kan zeggen, dat zij ons zoo goed als onbekend is, een kunst evenwel, die eenmaal op vruchtbaren bodem tot een hooge ontwikkeling is gekomen en waarvan de monumenten bij duizenden geteld kunnen worden. Wellicht zal de inleiding die Mej. Rink gaf bij menigeen de belangstelling wekken en velen aansporen om de merkwaardige Indische kunstuitingen wat meer en wat beter dan tot heden te leeren kennen en begrijpen.

Het Kerkgebouw der Ned. Hervormde Gemeente te Maassluis. Toen wij onlangs een uitgaafje betrekking hebbende op het Gemeenlandshuis van Delfland te Maassluis aankondigden noemden wij als een tweede belangrijk gebouw aldaar de Ned. Herv. kerk.

Thans heeft de heer J. Waltman te Maassluis een zevental plaatjes met afbeeldingen van dit kerkgebouw in het licht gegeven o.a. van het ingangsportaal, van verschillende aanzichten van het inwendige benevens eenige détails van de fraaie betimmeringen.

Het omslag is versierd met een paar kleine afbeeldingen van het uitwendige. Men zou die wat grooter wenschen en ook op wit papier gedrukt, omdat kerk en toren ook van buiten niet onbelangrijk zijn; maar dan ware de uitgaaf wellicht kostbaarder geworden. Thans kan men zich voor f 0.60 dit kleine album aanschaffen.

Moderne Bauformen No. 11. Het Novembernummer van Gradl's, bij Julius Hoffmann te Stuttgart uitgegeven, maandschrift is weder geheel aan de Dresdener architectuur gewijd. Wij vinden er in Schilling en Graebner goede bekenden, zij geven hier een paar schetsen van een ontwerp voor een Volkskunde Museum te Dresden met gedeeltelijk behoud van het oude „Jägerhof". Ook in het Raadhuisontwerp voor Plauen van Max Wiba schijnt een oud gebouw te zijn opgenomen. Zeer aantrekkelijk is dit ontwerp niet. Han

Erlwein maakt een vrij wat beter figuur met zijn „Bezirkschule", een verdienstelijk bouwwerk in fraaie reproducties van photo's en aquarellen van Fritz Beckert afgebeeld. De meest bekende meesters, die wij verder in dit nummer aantreffen zijn William Lossow en Max Hans Kühne, Tscharmann, Kühn en Hobrath.

Reinhart & Blauert geven een aardig kerkontwerpje voor Cotta terwijl Erlwein zich ook doet kennen als fabriekbouwmeester in zijn Waterleidinggebouw te Hosterwitz en zijn Gashoudertoren te Dresden-Ileick.

Deutsche Kunst und Dekoration No. 2. Alexander Koch's maandschrift geeft in de tweede aflevering van den dertienden jaargang een beschouwing van Felix Poppenberg over den Berlijnschen schilder Emil Orlik, die aanvangt met: „Das Geschmacksreich Emil Orliks ist weit verzweigt und sein künstlerisches Wesen betätigt sich in mannigfach wechselnden Verwandlungen".

In dezen enkelen volzin is het werk van dezen van-alleskunstenaar zeer juist gekarakteriseerd. Er blijkt echter weder uit hoe ijdel het pogen is, om in alle genres te willen uitmunten, want onder veel verdienstelijks is hier ook bepaald minderwaardig werk gepubliceerd.

Veel belangrijker zijn de fraaie afbeeldingen naar minder bekende werken van den Franschen beeldhouwer Auguste Rodin, waarbij Lothar Brieger—Wasservogel een artikel schreef.

Vermelding verdienen voorts de fraaie interieurs o. a. van het Atlantik-Hotel te Hamburg alsmede meubelen uit de bekende werkplaatsen van A. Pössenbacker te München-Berlijn, waarbij Adolf Vogt een beschouwing gaf.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. Op een nader adres van W. C. van der Laan, om vrijstelling van de verbodsbepaling van § 1 onder 2 van art. 26 der Bouw- en Woonverordening, ten einde op meer dan 10 M. achter de rooilijn op adressant's terrein gelegen tusschen de Parkstraat en de Willemstraat, te stichten een gebouw voor opera- comedie- en variétévoorstellingen, merken B. en W. op:

Bij het tegenwoordige ontwerp voor het schouwburggebouw zullen met langer plaats inden de in het ontwerp uit het jaar 1908 gedachte overbouwing en gedeeltelijke overdekking van de voor het publiek bestemde toegangswegen en zullen enkel twee inspringende hoeken aan den voorgevel van het schouwburggebouw op de bovenverdieping overbouwd en vóór den hooddingang van dat gebouw een luifel, lang 13 M. en breed 4 M., worden gemaakt; voorts zal de inspringende hoek bij den toegang naar en van de Willemstraat iets gunstiger zijn gelegen dan volgens het vroegere ontwerp.

De commandant der Brandweer en de directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht hebben geen bezwaar tegen het verleenen van ontheffing van meergenoemde verbodsbepaling ten behoeve van de stichting van een gebouw ter plaatse, op het situatieplan voor den bouw van een schouwburg aangewezen, mits het andere volgens die teekening ontworpen gebouw achterwege blijve.

Nu dit laatste het geval zal zijn, daar blijkens het nader adres van W. C. van der Laan het concertgebouw vervalt, en ook het tegen het vroegere ontwerp bestaande, aan de overbouwing en overdekking van de toegangen tot het schouwburggebouw ontleende, bezwaar door het tegenwoordige ontwerp is opgeheven, geven B. en W. den Raad in overweging op het gewijzigde verzoek gunstig te beschikken.

Gorinchem Sedert eenigen tijd is men hier ter stede bezig met het restaureeren van het inwendige der N. H. Kerk. Het tegenwoordige gebouw, opgetrokken in Romaanschen stijl, is in 1849 gesticht; het oorspronkelijke gebouw, in 1230; de inwijding had plaats in 1263.

Dit oorspronkelijke kerkgebouw bezat o. a. 24 altaren, een kostbaar sakramentshuisje (omstreeks 1330 door Jan van Arkel der kerk ten geschenke gegeven), waarboven een vergulde pelikaan was aangebracht, die met den snavel zich in de borst wondde en met het uitvloeiende bloed zijn jongen laafde: symbool van het Heilige Avondmaal.

Deze vogel prijkt nu nog in de kerk en is bij gelegenheid der tegenwoordige restauratie in zijn oorspronkelijken toestand teruggebracht. Hij behoort tot het weinige, dat tijdens de beeldstormerij behouden bleef van de menigte ornamenten, standbeelden, schilderijen en graftomben. In het vorige kerkgebouw vond men in 1845 dertien muurschilderijen, die men, door de dikke kalklaag waarmede ze bedekt waren, vroeger nooit had opgemerkt. Oorspronkelijk waren er 48. De nog overige stelden voor: de wereldschepping, Adam's slaap, de schepping van Eva, de uitdrijving uit het Paradijs, Noach in de ark, de bespotting van Noach, Mozes op den berg Sinaï, de drie koningen met geschenken, Jezus voor Herodes, Jezus' opstanding, slapende Christophorus, biddende familie, Antonius.

Van alle muurschilderingen zijn de te Gorinchem ontdekte wegens hare hooge oudheid en zeldzaamheid de belangrijkste. Ze dateeren uit de dertiende eeuw.

Wat er van de vroegere versieringen is overgebleven zijn enkele lichtkronen. Vroeger hingen er 5, twee ieder met 24 armen, twee met 16 armen, en een prachtige middenkroon, fraai gedreven, uit 365 stukken bestaande, met 24 armen, vervaardigd door den kunstenaar Willem van den Berg.

„Wiens wederga", aldus een oude kroniek, „men zegt niet gezien te zijn, dan één in Duitschland door denzelfden kunstenaar gemaakt.

Een 40 tal jaren geleden heeft men van deze fraaie kronen een groot deel voor oud-roest verkocht en vervangen door houten kronen met uit ijzerdraad vervaardigde armen! Gelukkig heeft men de zijkronen en het middelste gedeelte der hoofdkroon laten hangen; zoo is althans een deel der vroegere pracht bewaard gebleven. Zooals met veel ornamenten uit vroeger tijden had men ook deze koperen kronen met witte verf bestreken. Ze zijn nu in hun oorspronkelijken fraaien toestand teruggebracht.

De zeer antieke lezenaars van den preekstoel en van den katheder van den voorzanger, vervaardigd van gedreven koper, heeft men eveneens van de witte verf ontdaan. Dat deze lezenaars uit oudheidkundig oogpunt van veel waarde zijn, blijkt wel hieruit, dat men er kort geleden f 600 voor bood.

Verder zij opgemerkt, dat verschillende graftomben, grafsteenen, etc., o. a. die der familie van Arkel, bij den bouwder tegenwoordigen kerk eenvoudig onder den vloer zijn verdwenen.

Brummen. Mej. F. J. van Uildriks vestigde dezer dagen in Eigen Haard, bij een kiek, de aandacht op het kerkje van Hall, gem. Brummen.

„Natuurlijk was het oorspronkelijk een katholieke kerk, want ze is in het begin der 15de eeuw gebouwd Ze was gewijd aan den H. Ludgerus, van baksteen opgetrokken en bestond uit slechts één beuk met een koor, gesloten met drie zijden van een achthoek. In den aanvang der 16de eeuw verrees een zijbeuk aan de noordzijde met rechthoekige koorsluiting. Het jaarverslag over 1908 door de provinciale Geldersche Archaeologische Commissie aan Gedeputeerde Staten van Gelderland ingeleverd, geeft een beschrijving van het oude gebouwtje en vertelt van de muurschilderingen uit de tweede helft der 16de eeuw, die er zijn ontdekt en die gedeeltelijk blootgelegd zijn en aldus door de Commissie voor ondergang werden behoed.

Wie het werk der Commissie gaat zien, moet wel tot het besluit komen, dat het niet anders kan en mag, dan dat de wandschilderingen, die nog onder de kalklaag rusten, worden ontdaan van wat ze aan het oog onttrekt en dat er dus ijverig moet worden gewerkt aan de geheele restauratie van het kerkje, waarvoor een commissie pogingen in het werk stelt. In de naaste omgeving zijn reeds gelden ingezameld, maar zonder steun van rijkswege zal het niet gaan waarschijnlijk. Het gebouw is thans eigendom der Nederlandsch Hervormde gemeente, terwijl de toren aan de burgerlijke gemeente Brummen behoort.

Dadelijk bij het binnentreden van het keurige, netjes onderhouden bedehuis wordt de blik omhoog gelokt naar de zoldering boven den preekstoel, waar in gekleurde vakken gestileerde bloemen te zien zijn, terwijl de vier Evangelisten de aandacht trekken. Boven den preekstoel zijn het Mattheus met den engel en Marcus met den leeuw terwijl meer naar het orgel Lucas is geschilderd met den os en Johannes met den arend. De kleuren zijn van een bekoorlijke zachtheid, en smaakvol zijn de ribben tusschen de vakken beschilderd met eenvoudige figuren Vooral als men aan de koorzijde aan den noordwestkant der kerk zit, heeft men op het schilderwerk een uitstekend gezicht en nieuwsgierig en belangstellend vraagt men zich af, wat de verdere gedeelten van wanden en zoldering wel voor geheimen zouden hebben te onthullen. Het moet voor den heer Helwegen, chef-schilder van de werkplaatsen van Dr. P. H. J. Cuypers, tantalizeerend zijn geweest, zich maar tot een gedeelte te bepalen, toen hij de schilderingen liet voor den dag brengen.

(Vervolg Binnenland in het Bijblad.

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

— Te Sprang bij Waalwijk bevindt zich de gemeentetoren, een schoon bouwwerk afkomstig van 't eind van de 15e eeuw, reeds bijna 300 jaar in een hoogst eigenaardigen en eenigen toestand.

Omstreeks 1612 toch stortte het Zuidwestelijk deel en de daartegen gebouwde kaptoren ineen.

Waarschijnlijk had de instorting plaats doordien een deel van den traptoren, zooals bij plaatselijk onderzoek bleek, op een zich daar bevindende put werd gebouwd, die zich later waarschijnlijk begeven heeft.

Om het puin, dat alleen aan metselsteen 200 M3. bedroeg op te ruimen werd destijds door den schoolmeester de schooljeugd, tegen belooning van een ton bier, aan het werk gesteld.

Sedert deze gedeeltelijke instorting van den toren plaats vond, bleef het overige gedeelte in volmaakten welstand tot heden overeind, en . . . . in gebruik.

Thans zal, onder leiding van architect Frowein, alhier, de restauratie van den toren het aanstaande voorjaar door het gemeentebestuur met kracht ter hand worden genomen. gesteund met subsidie door het Rijk verstrekt.

Amsterdam. De vervaardiging van het monument van Jan Van Oldenbarnevelt, dat te Amersfoort zal worden geplaatst, is opgedragen aan den bekenden beeldhouwer August Falise, leeraar aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam.

Personalia.

— B. en W. van Watergraaf-meer hebben de volgende alfabetische aanbeveling voor gemeente-architect ingediend: J. C. O Camman, architect te Hilversum; H. Brand, gemeente-architect te Maassluis; P. Nauta, opzichter aan de gemeentewerken te Dordrecht. en G. J. Roes, gemeentearchitect te Steenwijk. Benoeming 6 December.

Vacante Betrekkingen.

— Adjunct-directeur der Gasfabriek te Zaandam tegen 1 Februari a.s. Salaris f 1300—f 1600. (1)

— Bouwkundig-Teekenaar-Opzichter, bij Architect te 's-Gravenhage, zelfstandig kunnende werken. Brieven onder letter F aan het bureau van het Bouwkundig Weekblad Herderstraat 5, Den Haag. (1)

— Gemeente-Opzichter, te Lichtenvoorde tegen 1 Januari. Jaarwedde f 700. Stukken (adres op zegel) vóór 5 December a.s. aan den Burgemeester. (1)

— Teekenaar voor IJzerconstructies, bekend met eenvoudige statische berekeningen. Br. onder letter V 926, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (1)

— Opzichter-Teekenaar te Leiden. Zie adv. in het vorig No. (2)

— Opzichter te Nijmegen. Zie adv. in dit No. (2)

— Meubelteekenaar. Br. lett. O. T. aan Adv. Bur. Sikken, Paleisstraat 29, Amsterdam. (2)

— Uitvoerder Gewapend Beton, die zelfstandig dergelijke werken heeft uitgevoerd. Brieven onder No. 40335 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. (2)

— Opzichter Arbeidsbureau. Onder de aandacht van belanghebbenden wordt gebracht dat met 1 Januari 1910 aan het Gemeentelijk Arbeidsbureau, te Amsterdam, een opzichter zal worden verbonden, voornamelijk ten behoeve van de contrôle der in gemeentebesiekken voorgeschreven bepalingen omtrent loon, arbeidsduur, enz. en het onderzoek van arbeidsverhoudingen in fabrieken en werkplaatsen,

Wij vernemen, dat voor deze betrekking voornamelijk wordt gezocht naar iemand, die in het bouwbedrijf, of in de metaal- en houtbewerking is werkzaam geweest en die in het vakvereenigingsleven in die bedrijven ervaring heeft opgedaan.

Aan de betrekking zal een salaris tusschen f 1000 en f 1500 verbonden zijn. Om in aanmerking te komen zal men zich moeten vervoegen bij den chef van genoemd bureau, O. Z. Voorburgwal 201, Amsterdam. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

34 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m.
18 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
23 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 125	„
12 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 110	„
7 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40— f 50	„
7 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 150	„
4 Werkt. opz. (constr.)	27—48 j.,	f 80—f 150	„
7 Werkmeesters	24—47 j.,	f 90—f 150	„
3 Werktuigk. Teek.	26—40 j.,	f 50—f 150	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j.,	f 30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j.,	f 60—f 150	„
1 Teek. Kunstindustr. en décoratief.	—23 j.,	f —f 60	„
1 Werkmeester Modelmakerij en Gieterij	—47 j.,	f —f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 6 December.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gemeentebest.: de levering van graniet- of porfierkeien, voor de bestrating van 20000 M2. wegvlak.

Amsterdam, ten 1.45 ure, door de Holl IJz. Spoorweg-Maatsch. in het Centraal station: het maken van een dienstgebouw op station Amsterdam c.s. (oostelijk eiland) raming f 5000. Het bestek met teekening verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing als in het bestek is vermeld.

Duiven, ten 11.30 ure, door het R. K. Parochiaal kerkbestuur St. Remigius: het bouwen van een noodkerk e.a. volgens ontwerp van de arch. Jos. Cuypers en Jan Stuyt; aanw. gehouden; bestek gehouden; bestek en teekening te bek. bij den koster.

Amsterdam, ten 12 ure door het gem. bestuur: het bouwen van een schaftlokaal, wasch- en kleedkamers en bergplaats op het terrein van het abattoir. Het bestek en voorwaarden te verkrijgen ter Stadsdrukkerij. Inlichtingen ten kantore van den Ingenieur van „Onderhoud" der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 139, de drie laatste werkdagen welke aan de aanbesteding voorafgaan, van 10 tot 12 uur.

Enschede, ten 12 ure, door het gem.-bestuur: de levering van 550 gegalvaniseerd ijzeren privaattonnen, 100 buitendeksels en 100 binnendeksels; bestek en teek. te bekomen aan het bureau der gem. reiniging.

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Houten Parquetvloeren (2)

in ASPHALT, MASSIVE en PARQUET-TAPIS.

Worden door ons *uitsluitend gelegd* door werklieden van de fabriek.

Asbest platen en Asbest leien voorradig.

DINSDAG 7 December.

Amsterdam, ten 2 ure, door de H. IJ. S. M. ten kantore der Mij, bestek no 4: het maken en stellen van den bovenbouw voor 3 ophaalbruggen en 31 vaste bruggen in de spoorwegen Aalsmeer-Haarlem en Hoofddorp Oude Wetering-Leiden; bestek met 12 teekeningen te bekomen ten kantore der Mij.; inlicht. worden verstrekt van 10—12 ure.

Coevorden, ten 4 ure, door het gem.-bestuur: 1. het bouwen van een openbare lagere school te Vlieghuis, onder die gemeente; 2. het bouwen van een onderwijzerswoning aldaar; 3. het maken van de noodige schoolmeubelen; bestekken en teekeningen verkrijgbaar ten gemeentehuize; inlichtingen verstrekt de gemeente-architect.

Ermelo, ten 2 ure, door den architect J. Kortlang in het Geheelonthouders-koffiehuis: het bouwen en verbouwen van een woonhuis; aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen ten kantore van den architect.

Goes, ten 11 ure, door den directeur der N. V. Landbouw Mij. de Bathpolders in Hotel Centraal: het bouwen van een woonhuis op Westhof in den Tweeden Bathpolder te Rilland; bestek en teekening te bekomen bij den bouwkundige J. Nieuwdorp te Rilland Bath.

Groningen, ten 12 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het provinciaal bestuur: het maken van een scheikundig laboratorium aan het Boterdiep te Groningen, raming f 134.000; het bestek ter lezing aan het departement, aan het provinciaal bestuur te Groningen en te bekomen bij den boekh. Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage; aanw. 30 Nov. 11 ure; inlicht. te bekomen bij den rijksbouwkundige voor de onderwijsgebouwen enz.

Hilligersberg, ten 1 ure, door de arch. K. Buurman Az. in het café Het Wapen van Holland, bestek no. 30: het verbouwen der woning en stal en het bouwen van een nieuwe schuur aan de woning L. I. Z. B. No. 5 te Bleiswijk. Bestek met twee teekeningen ter inzage in het café „de Rozenboom" te Bergschenhoek en verkrijgbaar bij den Architect.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. van S. S. in het Moreelsche park, bestek no. 1200: het maken van een retirade gehouw met bergplaats, het wijzigen van het hoofdgebouw en het maken van een goederenbergplaats, met eenige daarmede in verband staande werken op het station Vlake, begr. f 3700. (Zie adv. in No. 48.

IJsselmonde, door den heer Ph. de Lijster Dz.: het bouwen van een hofstede bevattende woning en schuur met wagenhuis, stalling, etc.; bestek en teekening te bekomen bij den bouwk. C. Vegt te Barendrecht.

WOENSDAG 8 December.

Middelburg, ten 11 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw van het prov. best.: het maken van een aanlegsteiger in het kanaal van Gent naar Ter Neuzen te Sas van Gent met bijkomende werken, begrooting f 17000; bestek no. 226 ter lezing aan gen. Min.. aan de lokalen der pr. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef Den Haag; aanw. 30 Nov. ten 10 ure, inl. zijn bij den hoofd-ing.-dir. Caland te Middelburg en bij den arrond.-ing. van Loon te Terneuzen.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE.

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd a-n Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	84.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

DONDERDAG 9 December.

Alkmaar, ten 1.30 ure, door het gem.-best.: de levering van 402000 stuks straatklinkers (Waalvorm); bestek te bekomen ter secr. De inschrijvingsbiljetten moeten ter Gemeente-Secretarie zijn ingeleverd vóór of op den dag der besteding des nam. 1 uur, vergezeld van 12 stuks klinkers als monsters.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het gem. best.: 1. het aanleggen, rioleeren en bestraten van twee straatgedeelten ten N. W. van het Kolenwagenslag te Scheveningen; 2. het leveren en stellen van ijzeren hekken om de plantsoenvakken op den Lange Vijverberg; 3. het leveren en verwerken van grind, schelpen, enz. en ged. 1910 herstellen van sleuven in grindwegen, schelpenpaden, bermen en gloeiingen. Aanwijzing 6 December te elf uren, te twee uren en te 11½ uren aan de Gemeentewerf. De voorwaarden zijn verkrijgbaar aan de Gemeentewerf.

Kruisingen, ten 11.30 ure, door de arch. A. de Clerq in het hotel Korenbeurs: het afbreken van gebouwen op het Hof Zandee, en het bouwen van een nieuw woonhuis, graanschuur, veestal en varkenshok, met bijbehoorende werken; bestek en teek. ter inzage bij gen. arch.

De Steeg, ten 11.30 ure, door de arch. H. C. Bloemendaal te Doesburg in hotel de Engel: het verbouwen en vergrooten van het hotel de Engel bestek en 2 teek. te bekomen bij den architect.

VRIJDAG 10 December.

De Bilt, ten 11 ure, door de arch. J. M. Paap te Zeist in het Stationskoffiehuis: het sloopen van eene woning met toebehooren, aan het Stationsplein, hoek Slotlaan voorw. te bekomen bij den arch.

MAANDAG 3 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best: het leveren en werkvaardig opstellen van de centrifugaalpompen met buisleidingen en bijbehoorende inrichtingen van het te bouwen hoofd-rioleeringsgemaal aan den Zeeburgerdijk. Inlichtingen ten kantore van den Werktuigkundig-Ingenieur der Publieke Werken ten Gemeente-huize, kamer No. 150, op 22 en 23 November en 13, 14, 30, en 31 December van 10 tot 12 uur.

MAANDAG 10 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren en monteeren van transportinrichtingen in en ter verbinding van slachthuizen en voorkoelhuis, benevens het leveren en monteeren van de celindeeling in het te bouwen koelhuis op het abattoir. Inlichtingen ten kantore van de afdeeling „Rioleering" ten Gemeentehuize kamer No. 148, van 10 tot 12 uur op 23 en 24 November en 10 en 11 December.

Antiquariaat van de „Opmerker"

CORNELIS JOHANNES KRAYENHOFF. **Proefkundige Beschouwingen** van den Aard, Hoedanigheid, en Sterkte van het **Timmerhout,** 's-Gravenhage 1762. Curieus boekje . . . . . f 0.75

JULIUS NORDENBURG. **Die Ventilatoren** und deren Anwendung auf praktische Zwecke. Weimar 1860. Met 117 tekstfiguren en 11 uitslaande platen. f 1.—

F. C. D. BAUER. **Berigten en Waarnemingen betrekkelijk den Watervloed in Gelderland in January en February 1861.** Met kaarten, Nijmegen en Arnhem 1863 . . . . . f 0.75
Beide werken te zamen „ 1.25

Tegen toezending van het bedrag per postwissel aan de Administratie van de Opmerker, worden de boeken franco aan elk binnenlandsch adres toegezonden.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 11 DECEMBER 1909. No. 50.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.— het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van „*De Opmerker*" ter drukkerij van „*Eigen Hulp*" Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Amsterdamsche Kerken.

(BIJ DE PLAAT.) *Slot, zie bladz. 380.*

„De groote hoogte van dat gewelf, zoo vervolgt Evers de beschrijving der Westerkerk, is strijdig met de rustige, kalme stemming van een Protestantsch bedehuis, waarin, voor alles, het wijde, ruime, overzienbare, met den kansel als uitgangspunt, behoort te spreken. Deze, toevallig tegen een pijler geplaatst, gelijkwaardig met de notabelenbanken der overige pijlers, mist karakteristieke aanduiding. En het oog nu misleid, volgt de lange as der ruimte en hecht zich, ten onrechte, aan het orgelfront in den achterwand. De Puriteinsche kleurenvrees van dien tijd, een reactie van „Paepsche" mystiek, leidde tot de ietwat kille, nuchtere tonaliteit van wit, grijs en geel der muren, pijlers en banken. Hard en schril dringt hier het felle daglicht door kleine rechthoekige ruiten binnen".

„Ondanks schoone onderdeelen, zooals de wijde arcaden met de kloeke fijn gelede bundelzuilen, maakt het geheel slechts den indruk van knap bedacht werk en mist het de ontroering, de diepe stemming die enkel door bezieling wordt verwekt".

Naast deze ongetwijfeld juiste critiek op het inwendige van de Westerkerk, verheelt de schrijver zijn bewondering niet voor het verrassend effect, dat het gebouw uitwendig teweegbrengt, door zijn zeer gunstig gekozen situatie, door de duidelijke uitdrukking van het inwendig organisme in de buitenordonnantie en door den kloeken vierkanten toren.

Teveel echter heeft den bouwmeester blijkbaar nog het voorbeeld van de Gothische kathedraal voor oogen gestaan. De geheele planaanleg wijst hierop, maar er is iets onbevredigends in het gemis van de koorafsluiting en in het aanbrengen der beide transepten, die in het plan niet tot hun recht komen en in hoofdzaak schijnen te dienen, om het aspect der zijgevels te verlevendigen, wat zij dan ook werkelijk doen, al zijn de zuilenstellingen, bij wijze van contreforten daartegen geplaatst, niet best te motiveeren.

Desniettemin blijft de Westerkerk voor de geschiedenis der kerkelijke bouwkunst van ons vaderland een monument, dat wij ongaarne zouden missen, juist omdat wij daarin een overgangsvorm kunnen zien, uit den eersten tijd van den specifiek Protestantschen kerkbouw; tusschen den overgeleverden vorm van het Katholieke heiligdom, waarvan men zich niet dadelijk wist los te maken en het nieuwe meer rationeele plan van het Protestantsch bedehuis.

Wel merkwaardig is het, op te merken hoe spoedig men zich intusschen van de traditie der

middeleeuwen heeft weten los te maken want ongeveer gelijktijdig met de Westerkerk werd de bouw der Noorderkerk begonnen. (1620—23)

„Haar plan, een Grieksch kruis met wijd domineerend centrum, heeft volkomen het karakter van een Protestantsch bedehuis. De afschuining, halverwege der korte kruisarmen aangebracht en doelmatig als toegang gebruikt, verruimt nog het centrum. Om den hoekpijler bevinden zich halfronde arcaden, die door een Dorische zuilordonnantie worden gedragen en, door hun kleine schaal, het groote middengewelf juist accentueeren."

„Hoewel de kansel, waarschijnlijk ter wille der verlichting, buiten de as van het ruim tegen een hoekpijler is geplaatst, is deze afwijking toch niet beslist storend. Rustig, overzienbaar ronden zich de zitplaatsen hier om heen en daar de hoogte van het ruim niet overwegend spreekt, concentreert zich de aandacht ten volle op dit middelpunt. Jammer, dat ook hier zware houten dwarsjukken, noodeloos het ruim ontsieren. De details verraden ongetwijfeld de Keyzer's trant, doch de geheele opvatting van het ruim verschilt principieel van de beide vorige kerken. Waarschijnlijk is Hendrik Staets, stadstimmerman, de Keyzer's tijdgenoot de ontwerper".

„Hoe het zij, de Noorderkerk bracht het plantype der Protestantsche kerk, waarnaar, in de 17de eeuw en later, in Amsterdam en elders, verscheidene kerken werden gebouwd".

Uit den aard der zaak gaat de schrijver van de Architectuur in hare Hoofdtijdperken niet in op de verdere ontwikkelingsgeschiedenis van den Protestantschen kerkbouw in ons vaderland, maar wij moeten hem dankbaar zijn, dat hij althans de gelegenheid niet liet voorbijgaan, om aan dit belangrijk onderwerp, dat wel eens een afzonderlijke studie waard zou zijn, met eenige bladzijden de aandacht te wijden.

Wij herinneren ons nog wel den tijd, dat men, aan de Amsterdamsche kerken als monumenten van architectuur niet veel waarde toekende.

Ongetwijfeld danken onze bouwmeesters der zeventiende eeuw hun roem niet in de eerste plaats aan hetgeen zij op het gebied van kerkbouw te voorschijn brachten en kunnen wij tal van andere bouwwerken aanwijzen, die als kunstwerken hooger staan, maar toch zijn die dikwijls eenvoudige, soms nuchtere kerkgebouwen ook wel het aankijken en zelfs een aandachtige beschouwing waard, want de geest van een zeer merkwaardigen tijd spreekt daaruit even goed, in sommige opzichten zelfs duidelijker, als uit de profane bouwwerken, die door dezelfde menschen werden tot stand gebracht.

Een Open Brief uit Indië

(Ingezonden).

Weltevreden, 4 November 1909.

Aan het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten.

Weledelgeb. Heeren,

In het volle besef, dat ik met het schrijven van dezen open brief een weg ga betreden, die tot heden door architecten niet dan wel zeer weinig betreden werd, ben ik na rijp beraad en ampel overleg met verschillende heeren collega's, waaronder enkele leden van Uw bestuur, tot de overtuiging gekomen, dat, zoo ik mij wil trachten te ontdoen van en mij wil verdedigen tegen ignoble, ons vak onteerende concurrentie en minder nette praktijken, waaraan ik in de laatste jaren heb blootgestaan van de zijde van een der meest genoemde Hollandsche collegas dit de eenige weg is, die mij openstaat.

Ik wil U wijzen, door het opsommen van feiten, op de unfaire wijze waarop de Amsterdamsche architect Eduard Cuypers, oud-voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gemeend heeft tegen mij en anderen te mogen optreden, wellicht in de meening verkeerende, dat hij het tegenover collega's in Indië niet zoo nauw behoefde te nemen.

Mijn eerste ervaring van 's heeren Cuypers moreele opvatting van zijn taak als architect dagteekent van 1907. In de eerste maanden van dat jaar werd mij door President en Directeuren van de Javasche Bank te Batavia gevraagd of ik genegen was, in concurrentie met twee andere heeren een voorloopig ontwerp te maken voor een agentschapsgebouw te Makasser.

Uit de drie plannen zou er één worden gekozen, dat dan zou worden uitgevoerd. (Een besloten prijsvraag dus!) Ik verklaarde mij bereid.

Na indiening der projecten werd het mijne aangewezen en kreeg ik dan ook last de bestekteekeningen te maken. Eenzelfde opdracht werd mij gegeven voor het opmaken van een project tot uitbreiding van het hoofdkantoor te Batavia, terwijl mij werd gevraagd of ik bezwaar maakte om samen te werken met den architect-aannemer M. J. Hulswit, op zulk een wijze, dat deze heer met de uitvoering in eigen beheer zou worden belast, terwijl ik de ontwerpen en verdere teekeningen zou maken. Ook met deze schikking nam ik genoegen.

Na inlevering van beide projecten met nota van toelichting, kreeg ik opdracht met het uitwerken te beginnen van het plan Makasser, terwijl het uitbreidingsplan Batavia voorloopig zou blijven liggen, totdat de President van de Bank uit Europa, waarheen hij binnenkort zou vertrekken, zou zijn teruggekeerd. De mogelijkheid was zelfs niet uitgesloten, dat het plan Batavia nog langer op uitvoering zou moeten wachten; het ontwerp Makasser moest daarentegen met den noodigen spoed worden uitgewerkt.

Te Medan-Deli was een agentschapsgebouw ontworpen door den heer C. Boon, aldaar. Dit gebouw was in uitvoering en reeds eenige meters boven den grond, toen van den President uit Holland een schrijven kwam, dat met den bouw van dit gebouw en met het uitwerken der teekeningen voor Makasser moest worden gestopt in afwachting van plannen, die door den heer Eduard Cuypers zouden worden ontworpen.

Op mijn protest tegen deze handelwijze werd door een der Directeuren geantwoord, dat hier slechts sprake kon zijn van een vriendendienst, dien de

Noorderkerk te Amsterdam.

Binnenaanzicht.

Bijvoegsel van „DE OPMERKER"
44ste Jaargang No. 50.

heer Cuypers den President bewees; dat ik wellicht gebruik kon maken van 's heeren Cuypers advies en dat er in ieder geval geen wijziging zou komen in de mij gegeven opdracht.

Na terugkomst van den President — Januari 1908 — en ontvangst der plannen Cuypers — April — bleek het spoedig, dat 't wel degelijk in de bedoeling lag het ontwerp van genoemden heer voor uitvoering te bestemmen.

Daar ik met dezen loop der zaken geen genoegen kon nemen, diende ik mijn nota in, die volgens de bepalingen van de Tabel der Mij tot Bevordering der Bouwkunst het volle honorarium zou mogen bedragen, hetwelk genoten zoude zijn, indien het werk werd uitgevoerd, omdat de uitvoering aan een ander was opgedragen."

Om aan de onaangenaamheden, die het gevolg waren, een einde te maken, stelde ik voor een arbitrage-commissie te benoemen. Deze kwam er, doch werd op de volgende eigenaardige wijze samengesteld.

De voorzitter werd aangewezen door de Javasche Bank, met welke benoeming, ofschoon indruischende tegen alle opvatting van arbitrage, ik genoegen nam in de meening verkeerende, dat verder als tweede lid door de Bank zou worden aangewezen, iemand, die geheel buiten de zaak zou staan. Hierin vergiste ik mij echter weer, daar onder protest mijnerzijds, werd benoemd bovengenoemde heer Hulswit, welke heer toen — evenals thans — het toezicht over de in uitvoering zijnde gebouwen der Javasche Bank had. Deze benoeming was in strijd met het ook in Uwe eerecode bepaalde: „Hij neemt geen benoeming aan als expert in eene zaak, waarbij een zijner principalen betrokken is en waarin hij reeds als vertegenwoordiger van dien principaal optrad of waarvoor hij reeds advies heeft uitgebracht.

Ook dit laatste was reeds door genoemden heer gedaan.

Na benoeming van een derde lid door mijzelf werd door deze arbitrage-commissie bepaald, dat mij een derde gedeelte van het m. i. rechtens toekomende honorarium voor Makasser alleen, zou worden uitbetaald in totaal, dus ook voor het verrichte werk van het uitbreidingsplan Batavia.

Na aldus het genoegen gesmaakt te hebben mij het werk van de Javasche Bank ontnomen te hebben, zette de heer Cuypers zijn actie in het begin van dit jaar voort op een andere wijze.

Door de Indische Regeering werd mij opgedragen het ontwerpen en eventueel de leiding der uitvoering van eenige Regeeringsgebouwen op de Noordzijde van het Koningsplein te Weltevreden.

Na eenige besprekingen naar aanleiding van deze opdracht in de maand April met den Gouverneur-Generaal te Buitenzorg, mij vervoegende bij een der hoogste ambtenaren aldaar, kreeg ik een zeer sterk vermoeden, dat door invloedrijke personen beproefd werd de mij reeds gegeven opdracht te doen intrekken om die vervolgens te geven aan den heer Cuypers, die toen reeds vanuit Holland naar Indië was vertrokken. Dit vermoeden werd nog versterkt door de mededeeling van bedoelden hoofdambtenaar, dat hij den heer Cuypers zeer goed kende.

Het bezit van eene schriftelijke opdracht benevens een goed vertrouwen in de rechtschapenheid der Regeering en van haren technischen adviseur, den Directeur der B. O. W., deden mij echter met gerustheid de komst van den heer Cuypers afwachten.

Zaterdagsmiddags 22 Mei aangekomen begon deze heer zijn campagne door den volgenden morgen (Zondag) vóór acht uur, zonder mijn medeweten, een langdurig bezoek te brengen aan eenige werken, die volgens mijn ontwerpen en onder mijn leiding werden uitgevoerd.

Een kwalificatie van zulk een handelwijze mag ik hier wel achterwege laten.

Den 19den Juni noopten dringende zaken mij onverwachts naar Holland te vertrekken, alwaar ik reeds twee weken na mijn aankomst het bericht ontving, dat niettegenstaande mijn schriftelijke opdracht, de heer Cuypers te Buitenzorg aan het ageeren was geweest, waarvan als direct gevolg een schrijven van de Regeering aan den Directeur der B. O. W. kan worden beschouwd, waarin het verzoek was vervat mijn ontwerpen van de bebouwing Koningsplein in handen te stellen van den heer Cuypers en verder genoemden heer alle inlichtingen te verstrekken, die hij zou wenschen.

In verband hiermede werd mij aangeraden zoo spoedig mogelijk naar Indië terug te keeren om mijn belangen persoonlijk te kunnen verdedigen.

Mijn verblijf in Holland ontijdig afbrekende vertrok ik per eerstvolgende mail en kwam den 5en September weer te Batavia aan.

Ik vernam daar het volgende over het optreden van den heer Cuypers gedurende mijne afwezigheid van twee en een halve maand.

Door den Directeur der B. O. W. was op bovengenoemden brief aan de Regeering geantwoord, dat het onder architecten geen usance is, ontwerpen van den een aan den ander over te leggen, zonder goedkeuring van den ontwerper; dat, daar deze op het oogenblik in Europa vertoefde die goedkeuring niet kon worden gevraagd; dat het hem verder bekend was, dat de verhouding tusschen de heeren Cuypers en Moojen tengevolge van aangelegenheden de Javasche Bank betreffende zeer gespannen was, redenen waarom de Directeur de Regeering in overweging gaf een en ander aan den heer Cuypers mede te deelen, waarop deze heer naar de Directeur verwachtte wel van de inzage der ontwerpen zou willen afzien.

Eenige dahen na de verzending van dit schrijven vervoegde de heer Cuypers zich toch op het Departement der B. O. W. en verklaarde dat het niet in zijn bedoeling lag mijne ontwerpen te beoordeelen, doch dat hij slechts inzage verlangde van mijn situatieplan om te kunnen nagaan of er op het Koningsplein nog plaats overbleef voor een op te richten nieuw gebouw voor de Javasche Bank. Na de uitdrukkelijke verklaring van den heer Cuypers, dat hij alleen daarvoor de teekening noodig had en haar ook nergens anders voor zou gebruiken werd hem een lichtdruk der situatieteekening ter hand gesteld; de opmerking werd tevens gemaakt dat de heer Cuypers hiervoor toch de hulp van de Regeering niet had behoeven in te roepen, daar hem voor dit doel op het Departement nooit inzage van de teekening zou zijn geweigerd.

Of de heer Cuypers een juiste voorstelling van zaken gaf, mag betwijfeld worden, daar op hetzelfde tijdstip door een der Directeuren van de Javasche Bank pertinent werd verklaard, dat de Directie zulke plannen niet koesterde. Wel had de Directie ernstige plannen een lokaal te huren voor een bijkantoor in een op te richten gebouw voor een der grootste maatschappijen te Weltevreden.

Na deze ondervindingen is de heer Cuypers het Koningspleinvraagstuk op andere wijze gaan aanvatten, zooals blijkt uit een artikel in het Soerabaiasch Handelsblad van 28 Juli, geschreven naar aanleiding van een tentoonstelling van 's heeren Cuypers werk te Batavia en de daarbij gehouden peroratie.

Uit dit artikel, dat ik U hierbij ter kennisneming toezend, neem ik de vrijheid het volgende over te nemen:

„Nadat hij (de heer C.) ons eerst verteld had, dat het doel der reis tweeledig was en wel ten eerste een bezoek aan de door hem geprojecteerde werken voor de Javasche Bank (ook al bewijsstukken voor hetgeen boven werd gezegd) en ten tweede in zijn functie van architect, voor de inrichting der Indische afdeeling op de tentoonstelling te Brussel, wist hij op een hoogst ongepaste wijze het Koningspleinvraagstuk ter sprake te brengen".

„Met veel misbaar en een weeke taal, die men niet gaarne hoort van een bouwmeester, wiens persoonlijkheid in de allereerste plaats van kracht en ernstigen wil moet getuigen, trachtte hij duidelijk te maken dat het Koningsplein ooo, ... zooo mooi was, een kostbaar monument het tegenwoordige geslacht nagelaten, en al wat wij reeds weten. En dat, nu men ging bouwen, men dat maar zoo niet mocht doen, dat moest een prijsvraag worden, het was een nationaal belang, en wat al niet meer. Was daarvoor de tentoonstelling op touw gezet, om autoriteiten bij elkaar te trommelen om ze middels vriendjes over te halen, tot het verbreken der opdracht reeds door de Regeering den heer Moojen verstrekt, hetgeen hem meer dan goed bekend was?"

„Deze handelwijze had de heer C. moeten nalaten vooral nu de heer Moojen in Europa zit, maar vooral indachtig aan het pas gebeurde met de Brusselsche tentoonstelling. Ook daar hadden de Nederlandsche architecten gaarne een prijsvraag uitgeschreven gezien voor het gebouw der Hollandsche afdeeling, maar toen bekend was gesteld, dat de opdracht reeds den architect Kromhout was gegeven, onthield men zich van verdere agitatie. In verband hiermede zouden wij ook gaarne eens weten, waarom niet de architect Kromhout en wel de heer C. de Indische afdeeling inricht".

„Omtrent dergelijke aangelegenheden weten wij steeds weinig".

„Doch om terug te komen op het Koningsplein. De argumenten die de heer C. voor de prijsvraag aanvoerde waren hoogst onhandig. Hij vergeleek het met het Damvraagstuk, waarbij hij zelf beweerde dat de Dam stond tot het Koningsplein, als zijn handoppervlakte, tot de zaal waarin hij stond. Zag hij dan niet in, dat de Dam-quaestie in alle opzichten iets anders is; alle leeken-toehoorders zagen dat wèl. Dàár een klein plein, knooppunt van tram, rijtuig- en voetgangersverkeer; hier een groote vlakte, een vierkant van een kilometer zijde, met wat verkeer langs twee zijden, aangevoerd slechts uit drie hoekpunten. Dàár een beperkt oppervlak, dat het aanzien moet ontleenen aan de architectuur der omringende gebouwen; hier eene onmetelijke vlakte, waarop elke gebouwgroep in het niet verzinkt".

„Maar ook zonder dat alles, wist de heer Cuypers dat men piëteit met het Koningsplein betracht heeft. De bebouwingsplannen waren hem bekend, en hij moest dus weten dat het slechts gaat om een smalle strook langs de Noordzijde, waardoor het karakter van het plein, en daarmede het monument als zoodanig gehandhaafd blijft. De gebouwgroep die daar wordt gevestigd, is weinig pretentieus, en zal zeker geen minder waardiger afsluiting vormen dan de bestaande bebouwing, aan die zijde. Over het paleis behoeven wij niet te spreken. Dat gaat er slechts op vooruit. Het uitzicht wordt niet benomen, doch omgekeerd wel een standpunt geschapen, waar vandaan men het in zijn geheel kan overzien".

„En al bleef er van het Koningsplein niets over, ook dan nog gaf niets hem het recht op te komen, tegen eene beslissing van autoriteiten, ik bedoel autoriteiten op deskundig gebied. Ieder die hart heeft voor de ontwikkeling van Batavia, heeft er over nagedacht, zijn meening erover te kennen gegeven met het bekende resultaat. Had de heer C. eerst goede nota genomen van hetgeen in den Raad daarover is voorgevallen, het behandelde gelezen van de speciaal daarvoor belegde vergadering in de Vrijzinnige Kiesvereeniging, de artikelen eraan gewijd in de Java-Bode en andere bladen, hij had kunnen zien dat men ook hier niet zoo dom is, om het verband met stadsaanleg en stadsuitbreiding over het hoofd te zien. En als het resultaat van die gedachtenwisseling was geweest dat het Koningsplein moest verdwijnen, dan ook had hij er zich bij neer te leggen. Zooveel onde monumenten moesten worden opgeruimd terwille der eischen van andere tijden, ondanks de goede bedoelingen der stichters. Staat de Gevangenpoort en de Vijver in den Haag, ook niet het huidige verkeer in den weg, evenals het prachtige Binnenhof? En moet niet het Commandantshuis op den Dam verdwijnen? En de Rotterdamsche beurs?"

„Zooals de heer C. daar stond, met een opgeschroefde passie, invité's de les te lezen over dit en andere onderwerpen, als een schoolmeester die zijn jongens wil straffen was al te gek".

Doch bij deze eene poging heeft de heer Cuypers het niet gelaten. Niettegenstaande dus dat hij zeer goed op de hoogte was van de mij door de Indische Regeering verstrekte opdracht, heeft hij zich, met nieering van het door mij geprojecteerde en door de Regeering reeds goedgekeurde plan van bebouwing van de Noordzijde, toch tot den Gouverneur-Generaal gewend met het verzoek het daarheen te willen leiden, dat er een prijsvraag zal worden uitgeschreven voor de bebouwing van het geheele Koningsplein, daarbij overleggende een situatieplan weergevende adressants ideën omtrent dusdanige bebouwing. Hij voegt er het verzoek aan toe, zoo tot de door hem gewenschte prijsvraag mocht worden overgegaan, hem als deskundige in de gelegenheid te willen stellen daaraan mede te doen. Aan den Gemeenteraad van Batavia diende hij een afschrift in van dit rekest met teekening, met eerbiedig verzoek zijn voorstel aan de Regeering te willen steunen.

Is het na zoo'n handelwijze nog noodig mij te beroepen op Uw statuten, Reglement en Eerecode en te verwijzen naar het bovenaangehaalde besluit van het bestuur en de leden van het Genootschap Architectura et Amicitia, voorkomende in het weekblad „Architectura" van den 9en Januari 1909 en verder de principeele beslissing voorkomende in hetzelfde blad en luidende als volgt: „De vergadering enz. gehoord de debatten, spreekt als hare meening uit, dat het niet strookt met de goede begrippen van collegialiteit te reageeren op reeds

gedane opdrachten of toezeggingen aan architecten gedaan?"

Dit is echter niet alles, daar ik nog er op zou kunnen wijzen, dat de heer C. eenen architect, in samenwerking met wien ik eene opdracht uitvoerde, tegenover het lichaam, dat de opdracht gaf, getracht heeft af te breken op eene wijze, die, naar het oordeel van dat lichaam, ten zeerste moest gelaakt worden, en welk afbreken blijkbaar geschiedde met de bedoeling om de opdracht aan ons te ontnemen en hiermede dan zelf belast te worden. Tot mijn spijt zijn de details dezer intrigue *vertrouwelijk* te mijner kennis gebracht, zoodat ik ze hier niet kan mededeelen, noch nadere gegevens verstrekken. Alleen verdient misschien alleen vermelding, dat de heer C. in dit geval geen succes van zijn streven heeft gehad.

Tot dusver sonde ik op het door anderen en door mij persoonlijk ondervonden nadeel en de pogingen om anderen in hun arbeid te onderkruipen en te beleedigen, voor zoover die mij bekend zijn, doch niet heb ik nog gewezen op de met de eerbaarheid van ons vak strijdende begrippen van reclame, enz. die de architect Cuypers er op nahoudt.

Waar ik gedurende bijna zes jaren ernstig gepoogd heb het publiek in Indië te doen begrijpen, dat het beroep van architect een beröep is van vertrouwen; dat het een vak is, dat zich kunstidealen stelt en geen mercantiele doeleinden, enz.; waar ik gedurig getracht heb door mijn optreden het gevraagde vertrouwen op te wekken, mij daarbij onthoudende van alles wat op reclame of anderzins gelijkt, wensch ik ook een ernstig en luidklinkend protest te doen hooren tegen de wijze waarop de heer Cuypers de reclametrom steeds heeft geroerd. Het is tot heden nooit de gewoonte geweest onder beeldende kunstenaars, architecten, schilders noch beeldhouwers, dat zij over eigen gewaand kunnen den loftrompet gingen steken, noch, dat zij de kwade gewoonte van tooneel- en muziekmenschen gingen navolgen, zich zelf te gaan presenteeren op redactiebureaux der dagbladen om van eigen superieurheid te gaan getuigen!

Zóó deed wel de heer Eduard Cuypers; zooals uit entrefilets in de Indische dagbladen herhaaldelijk is gebleken.

Het schijnt hem te ontgaan dat eenige piëteit tegenover den familienaam, dien hij draagt, hem tot andere handelwijzen moest leiden. Voelt hij dat niet, dan dient hem dit nu eindelijk eens onder het oog te worden gebracht.

Verwijzende naar het doel en streven van den Bond, vastgelegd in de statuten, reglementen en eerecode, doe ik bij dezen een openlijk beroep op Uw hulp en steun in dezen.

Ik vlei mij niet met de hoop, dat U middelen zult weten te vinden om aan het optreden van den heer Cuypers paal en perk te stellen, doch wel vertrouw ik, dat uw bestuur na kennisneming van het bovenstaande mij zal steunen in mijn protest tegen het feit, dat de heer Eduard Cuypers zich niet ontziet alle middelen, te pas of te onpas, fair of unfair aan te grijpen, ter verkrijging van opdrachten, ook daar waar die reeds aan anderen waren verstrekt en dat hij meent, alle goede gewoonten en tradities ten spijt, ons beroep tot een verdacht handelszaakje te mogen verlagen.

Met de meeste hoogachting,

Uw dw. dn.,

(w.g.) P. A. J. MOOJEN,

Architect te Batavia.

Eene Ambachts-school te Maastricht?

Terwijl, behalve de hoofdplaatsen, vele kleinere steden en verscheidende dorpen in ons land ambachtsscholen bezitten, is Maastricht nog niet zulk een instelling rijk, ofschoon men ook daar, evengoed als elders, overtuigd is, dat de Vakopleiding van den ambachtsman verbetering behoeft.

Dit min of meer vreemde verschijnsel vindt zijn oorzaak in verdeeldheid der meeningen daar ter plaatse aangaande de wijze, waarop het best verbetering in die Vakopleiding te brengen is.

Verklaarde voorstanders der ambachtsscholen zullen wellicht denken; hoe is het mogelijk, dat over een reeds gedurende zoo vele jaren besproken en in vergaderingen en in de pers op allerlei wijzen behandelde zaak nog groot verschil van meening kan bestaan, hoe is dit mogelijk, waar op zoovele bloeiende ambachtsscholen en op de daar verkregen resultaten gewezen kan worden.

Men vergete echter niet, dat er ook nog menschen zijn, die, hoezeer hun ook de vakopleiding van den ambachtsman ter harte gaat, toch geen verklaarde voorstanders dezer instellingen zijn en daarvoor hun goede redenen hebben.

Dit bleek ons ook te Maastricht het geval te zijn en wel uit een onlangs verschenen brochure, onder den titel: „Eene Ambachtsschool te Maastricht?" in het licht gegeven door een zevental heeren aldaar die blijkbaar van oordeel zijn, dat men, alvorens tot eenigen maatregel ter verbetering van het vakonderwijs wordt besloten, wel eens overwogen mag worden of de ambachtsschool, die door sommigen als eenig en afdoend middel wordt aanbevolen, wel werkelijk als zoodanig mag worden aangemerkt.

De zeven heeren zijn: L. G. de Graaff, Opz. van Fortificatiën 1e kl.; L. A. J. Keuller, civ. ing. en archit., leeraar H. Burgerschool; A. Knols, aannemer; J. M. Pieters, Mr. Meubelwerker; M. Rutten, Rect. R. K. Weeshuis, Oud-Dir. der Patron. Teekenschool; V. Snel, Mr. Huis- en Decoratieschilder, leeraar aan het Stadsteekeninstituut; en W. F. L. Sprenger, archit., Opzichter van Rijks geb. van Onderwijs en Kunst, leeraar aan het Stadsteekeninstituut.

Men heeft hier voorzeker met een gezelschap te doen, dat alleszins bevoegd kan worden geacht de zaak te beoordeelen en de brochure bevat dan ook tal van mededeelingen, opmerkingen en wenken, waarvan de juistheid niet kan worden betwist.

Wel is daarbij voor den lezer, die in vraagstukken betreffende het vakonderwijs geen vreemdeling is, misschien niet veel nieuws te vinden, maar dit komt er weinig op aan, wanneer men zich een goede voorstelling maakt van de bedoeling, waarmede al de neergeschreven argumenten bijeengebracht werden. De bedoeling moet gewaardeerd

worden, waar allereerst uitkomt, dat de schrijvers, willen voorkomen dat men „pour acquit de conscience" en gemakshalve maar in beginsel besluiten zou tot oprichting van een ambachtsschool, naar een der vele bestaande voorbeelden.

Zij achten dit niet gewenscht en wel op vele gronden, die in de brochure breedvoerig worden uiteengezet. „Door wie wordt een A. S. te Maastricht gewenscht?", vragen zij en zonder een beslist antwoord op die vraag te geven, verklaren zij, dat noch bij de patroons, noch bij de ambachtslieden, noch bij andere vakmenschen of direct belanghebbenden veel van een bepaald verlangen naar zulk een instelling te bespeuren is, maar hare oprichting meer bepaald schijnt te worden voorgestaan door personen, die buiten de ambachten staande, toch meenen bevoegd te zijn met het noodig aplomb te verklaren: „Er moet hier een ambachtsschool komen".

De schrijvers achten de voogdij van dergelijke bevorderaars der vakopleiding voor den Maastrichtschen ambachtsman onnoodig en ongewenscht en meenen, na, zooveel doenlijk, alle omstandigheden, die bij eene regeling van het Vakonderwijs in Maastricht in aanmerking genomen dienen te worden, te hebben overwogen, bij wijze van conslusie de volgende maatregelen te moeten aanraden:

I *Uitbreiding en wijziging van het reeds beslaande teekenonderwijs.*

Dat teekenonderwijs moet worden werkelijk *vakteekenonderwijs*, met den nadruk op *vak* en niet op *teeken*. Het moet worden dienstbaar gemaakt aan het vak en de praktijk en niet zijn *teekenen* naar vakvoorbeelden of vakmodellen.

II. *Het instellen van lessen:*

1o. *voor voortgezet lager onderwijs*, geheel dienstbaar gemaakt aan het vak.

2o. *voor theoretische vakkennis* in samenhang met de praktijk.

III. *Invoering van een leerlingstelsel* om daardoor:

1o. eene degelijke practische vakopleiding te verkrijgen;

2o. de bekende moeilijkheden bij het leerlingwezen hier ter stede zooveel mogelijk op te ruimen;

3o. de leerlingen in de gelegenheid te stellen de lessen sub II genoemd te volgen, en de meesters er toe te brengen daarin behulpzaam te zijn.

4o. de ondervinding op te doen voor welke vakken en voor welke leerlingen van meer gevorderden leef- en leertijd zou kunnen noodig worden een dagvakschool of een avondcursus.

III. Te onderzoeken of het stichten eener Technische of Industrieschool in overweging zou moeten genomen worden met het oog op de te verwachten uitbreiding van het machine-vak, en de electrotechniek, — eventueel het mijnwezen.

Tot slot, en als bevestiging van onze meening omtrent Ambachtsschool en Leerlingstelsel, willen wij hier aanhalen de volgende regels van zeer bevoegde zijde, voorstander der A. S. d. 13 Febr. 1906:

„Over de waarde der Ambachtsscholen is
„reeds veel inkt verschreven en verdrukt, doch
„mijne meening kan ik in korte woorden mede-
„deelen. M. i. zijn de ambachtsscholen prach-
„tige instellingen voor degenen, die er gebruik
„van kunnen maken. Met goeden aanleg en
„leerlust kan men het daar een heel eind
„brengen en talrijk zijn de voorbeelden van
„jongelieden die in de maatschappij vooruit
„zijn gekomen na de A. S. doorloopen te hebben.
„Doch hoe weinigen kunnen dit doen naar
„verhouding van het aantal van hen, die een
„ambacht leeren! Voor meer is er een-
„voudig geen plaats. Reeds nu kost elke A. S.
„een schat van geld, die met stukjes en beet-
„jes bij elkaar moet worden gebracht. Aan
„uitbreiden, tot zoover dat de massa der aan-
„komende werklieden er iets aan zou kunnen
„hebben, is geen denken. Daar kan zelfs nimmer
„sprake van zijn. *Daarom zou ik raden, al-*
„*vorens eenigen stap in de richting der A.S.*
„*te doen eens ernstig te denken over het*
„*Leerlingstelsel.*"

Deze laatste volzin wordt door de schrijvers der brochure onderstreept als een raad, die voor Maastricht niet overbodig schijnt.

Of zij er mede bereiken zullen, wat hun in het belang der stad hunner inwoning gewenscht voorkomt, is moeilijk te voorspellen, maar in elk geval verdient het de aandacht, dat men te Maastricht bij de behandeling van de zaak der opleiding van den ambachtsman blijkbaar een ruimere opvatting van deze zaak huldigt en verder ziet, dan elders wel eens het geval was.

Wij meenen de lezing der brochure dan ook te mogen aanbevelen aan allen die in de opleiding van den ambachtsman belangstellen, ook aan de verklaarde voorstanders der ambachtsscholen, die er menige opmerking in zullen vinden, die ook door hen nog wel eens mag worden overwogen.

Voorschriften voor de bewaring van benzine,

volgens de verordening voor het Politie-district Berlijn, van 3 Maart 1906.

§ 3.

I. In de tot voortdurende verblijf en regelmatig verkeer van menschen bestemde lokalen, inzonderheid woonvertrekken, slaapvertrekken, keukens, gangen, trappenhuizen en kantoren, in hotels- en gelagkamers mogen, voor zoover in het volgende niet anders bepaald is, niet meer dan te zamen 15 K.G. vloeistoffen bewaard worden.

II. De bewaring mag in de sub. I genoemde ruimten slechts in gesloten vaten geschieden. Vaten tot bewaring van grooter hoeveelheden dan 2 K.G. moeten uit vertind, verzinkt of verlood blik vervaardigd zijn; hunne openingen zijn door veilig met het vat verbondene, verwisselbare, fijnmazige draadgaasnetten tegen het doorslaan van vlammen te beveiligen. De naden der vaten moeten, voor zoover zij niet geklonken, met hard soldeer gesoldeerd of geweld zijn, dubbel gevouwen en gesoldeerd zijn. Dicht gesloten vaten moeten een veiligheidsklep (met veer of gemakkelijk smeltbaar plaatje) hebben, die bij verhitting der vaten een schadelijke dampspanning verhindert. Het overgieten van het eene vat in het andere mag slechts bij daglicht, bij verlichting van buiten, bij electrisch gloeilicht of met gebruik van electrische of Davysche veiligheidslampen geschieden.

§ 4.

I. In de winkel- en andere bedrijfslokalen der kleinhandelaars mogen te zamen 30 K.G. der vloeistoffen bewaard worden, wanneer deze ruimten in geen verbinding staan met lokalen van de in § 3 sub. I bedoelde soort of daarvan rook- en brandvrij zijn afgesloten; evenwel mogen winkels of andere, voor bewaring van onder deze bepaling vallende vloeistoffen dienende bedrijf-lokalen met kantoren in verbinding staan, wanneer zij te zamen van de overige in § 3 sub. I genoemde lokalen rook- en brandvrij afgescheiden zijn.

Indien aan de hier voorafgaande bepalingen niet wordt voldaan zoo moeten de hoeveelheden in winkels en andere bedrijfslokalen der kleinhandelaars beperkt blijven volgens § 3 sub I.

II. Aangaande de bewaring en het overgieten gelden de voorschriften der § § 3 sub II en 13 sub II.

§ 5.

I. Hoeveelheden van meer dan 30 K.G., maar niet meer dan 300 K.G. mogen slechts na voorafgaande kennisgeving aan de plaatselijke politie in bewaring gehouden worden.

II. Zij mogen in kelders of gelijkvloers gelegen lokalen, die door massieve wanden en vloeren van alle overige lokalen gescheiden zijn, geen afvoer naar buiten (straten, binnenplaatsen, enz.) geen verwarmingsinrichtingen en schoorsteenopeningen, doch rijkelijke ventilatie hebben, bewaard worden voor zoover de bewaring geschiedt in ijzeren vaten of in hard gesoldeerde of geklonken metalen vaten met luchtdichte sluiting onder inachtneming van de bepalingen in § 13 sub II.

Kelderruimten, die een onmiddelijke verbinding met zoodanige trappenhuizen bezitten, welke den eenigen toegang vormen tot hooger liggende, tot regelmatig verblijf of verkeer van menschen bestemde lokalen alsmede kelderruimten die tot bewaring van lucifers of ontplofbare stoffen dienen, mogen niet voor de bewaring gebezigd worden. Het tot bewaring dienende deel der lokalen moet met een uit ondoordringbaar en vuurvast materiaal vervaardigde vloer en afscheidingswanden van zoodanige hoogte, dat de ruimte binnen de afscheiding de bewaarde hoeveelheid vloeistof volledig opnemen kan, voorzien zijn. De deuren der bewaarplaatsen moeten naar buiten openslaan en rook- en brandvrij zijn.

III. Het overgieten van vloeistoffen in zulke bewaarplaatsen mag slechts door middel van kraan of pomp bij daglicht, bij verlichting met van de lucht afgesloten gloeilampen, die van beveiligingsklokken voorzien zijn, welke ook den lampvoet omsluiten, of bij luchtdicht van het lokaal afgesloten buitenverlichting geschieden. Omschakelaars of weerstanden mogen niet in het lokaal aanwezig zijn. Het aansteken van vuur of licht, zoo ook het rooken in de bewaarplaats is verboden. Dit voorschrift moet bij de ingangsdeuren van de bewaarplaats op in het oogvallende duurzame wijze worden aangebracht.

IV. De bewaring der vloeistoffen in andere dan de sub II bedoelde afsluitingen is slechts geoorloofd in de buitenlucht of in bijzondere loodsen, die op omheinde terreinen worden opgericht. Bij bewaring in de buitenlucht moet het wegloopen der vloeistoffen door dieper leggen van den vloer der bewaarplaats of door een uit brandvrij materiaal gemaakte ommuring verhinderd worden. Op de loodsen zijn de voorschriften sub II en III in deze paragraaf gegeven natuurlijk van toepassing.

Het betreden van de bewaarplaats door onbevoegden moet door in het oogvallende plakkaten verboden en vaten in de buitenlucht liggende moeten tegen moedwillige beschadiging door voorbijgangers beveiligd worden.

§ 6.

I. Hoeveelheden van meer dan 300, maar niet meer dan 2000 K.G. met afsluiting naar verkiezing of van niet meer 50000 K.G. bij bewaring in tanks, mogen slechts met vergunning der plaatselijke politie in bewaring gehouden worden. De vergunning moet al naar de hoeveelheid der te bewaren vloeistoffen en de plaatselijke gesteldheid van de bewaarplaats verbonden worden met de bepaling van het openlaten van een beveiligingskring van 20 tot 30 M.

Overigens moeten de ingevolge de plaatselijke gesteldheid noodwendige voorschriften in den zin der bepalingen van § 7 worden vastgesteld.

II. Ingeval bijzondere omstandigheden dit veroorloven, kan de bewaring van hoeveelheden tot 2000 K.G. bij uitzondering naar de bepalingen van § 5 sub II, III en IV toegelaten worden, voor zoover de bewaring geschiedt in ijzeren vaten of in metalen vaten met veiligheidssluiting (§ 3 sub II) en zich boven de bewaarplaats geen tot verblijf of verkeer van menschen bestemde lokalen bevinden.

(Slot volgt.)

Prijsvragen.

PRIJSVRAAG V. D. AFDEELING AMSTERDAM V. D. MIJ. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST,

uitgeschreven in 1909.

Ontwerp voor eene bewaarplaats voor zuigelingen, enz.

De volgende vragen zijn gesteld:

Vraag XIX. De Sub V genoemde eetkamer is die, welke bedoeld is voor schoolgaande kinderen, maar is die ook tevens bedoeld voor eetkamer, behoorende bij de Sub III bedoelde afdeeling voor loopende kinderen?

Antwoord. Neen, de Sub III van het programma bedoelde afdeeling, is tevens de eetzaal voor de z.g.n. loopende kinderen.

Vraag XX. De Sub XIV bedoelde kleerenkamer, moet die beschouwd worden als garderobe voor de schoolgaande kinderen die in de inrichting komen eten, of als berging voor niet te gebruiken kleedingstukken?

Antwoord. De kleerenkamer is uitsluitend bestemd voor schoolgaande en kinderen welke in de inrichting worden opgenomen; echter niet voor magazijn.

Vraag XXI. Mag de bewaarplaats voor kinderwagen sen de kleerenkamer, gesplitst worden in twéé of meer vertrekken te zamen gelijk aan 't noodige oppervlak?

Antwoord. Neen, niet meer dan twéé lokalen.

VRAAG XXII. Is 't een bezwaar dat de inrichting behalve de hoofdingang, een ingang tot aanvoer van brandstoffen, provisie enz. heeft?
ANTWOORD. Neen.

VRAAG XXIII. Behooren de ruimten XVII en XVIII bij elkaar, zoodanig dat bij elke badkamer een kleedkamer hoort?
ANTWOORD. Ja.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 49. Mededeelingen. — Verslag van de Vergadering der Afdeeling Arnhem van 24 November 1909. — Verslag van de Vergadering der Afdeeling Utrecht van 12 November 1909.
Middelb. Techn. School voor de Bouwkunde te Utrecht, door A. W. C. Dwars, met afbeeldingen.
Kroniek. Monumentenzorg en nieuwe bouwkunst.
Sociale Hygiëne en Techniek IX. Iets over het Gezondheidscongres, door J. L. B. Kemschot.
Ingezonden Stukken. Het Walburgsplein te Arnhem en het Adres van de Afdeeling „Arnhem" in zake den aanbouw van „Insula Dei", door C. W. Nijhoff. — Keurshot-Rochdale door het bestuur der Coöp. Bouwv. Rochdale.

Architectura No. 49. Mededeelingen betreffende het Genootschap.
Overzicht van de Week. Kritiek.
Verslag van de 1267ste Gewone Ledenvergadering van 24 November 1909 (Vervolg).
Het Arsenaal aan het Waterlooplein, door A. A. Kok met losse plaat.
Adres van het bestuur van A. et A. aan de Tweede Kamer, in zake den verkoop van het Arsenaal te Amsterdam aan de Vereeniging: „Beurs voor den Diamanthandel".
Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg). — Het Vacuumfundament.

De Bouwwereld No. 49. Toepassing van vormsteen (gedroogde en gebakken steen) bij de Oude Volken, door W. A. E. van der Pluym. II met afbeeldingen.
Landhuizen te Baarn en Laren, arch. J. C. van Epen, afbeeldingen.

De Ingenieur No. 49. Voorschriften en regelen voor de uitvoering voor den aanleg, en veiligheidsvoorschriften voor het bedrijf van Electrische Sterkstroominstallaties, benevens normaalvoorschriften, vastgesteld in de Vergadering van de Afdeeling voor Electrotechniek van het K. I. v. I. van 23 October 1909.
De automatische transport-inrichting in het nieuwe telegraafkantoor te Groningen. door W. P. Hoogeveen, met afbeeldingen.
De proefdraad als telefoondraad, door Dr. W. Lulofs M.Sc.
Het golvend oppervlak als voortstuwer, door S. Smiijff.
Jaarwedden van doctoren-leeraren en van ingenieurs-leeraren te Rotterdam.

Technisch Weekblad R.v.T. No. 49. Uit de Afdeelingen. — Uit onzen Bond. — Prijsvraag. — De Amerikaansche Staaltrust en hare nieuwe Fabrieken te Gary. — Iets over de knikformule van Euler en hare toepassing (Slot). — Iets over de grootte der spanningen tengevolge van schokken. —

De Aannemer No. 49. Ned. Aannemersbond, mededeelingen van het Hoofdbestuur.
Meer en minder werk.
De organisatie van werkgevers in België VI.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 23. De techniek van het glazuren. — Het gieten van de klei. — Het zelfontbranden van de steenkolen. — Het schmauchen of voorwarmen der steenen. — Dekking van het tekort der Rijksverzekeringsbank.

Deutsche Bauhütte No. 49. Ueber Rechtsmittel gegen baupolizeiliche Verfügungen II, door Dr. Hans Lieske.
Streifzüge durch vergessene Kulturstätten, II door S. D. Gallwitz, met afbeeldingen uit Dinkelsbühl.
Ueber Kur- und Gesellschaftshäuser door Waldner bij ontwerpen van E. Specht en Fabian en Jamoje te Berlijn.
Architektenkammern? III door A. Klein.
Fachwerk und Putz, Paul Steiniger, met afbeeldingen.
Raumstudien. Interieurs door Lothar Reiner te Offenbach, losse plaat.

Bouwkunst Nos. 4 en 5. Ditmaal is van het tweemaandelijksch tijdschrift van de Maatschappij t. b. d Bouwkunst een dubbele aflevering verschenen, welks inhoud geheel gewijd is aan het Uitbreidingsplan van 's-Gravenhage door H. P. Berlage Nzn. Evenzeer door hen, die een der lezingen van den ontwerper hebben bijgewoond, als door hen, die daartoe niet in de gelegenheid waren, zal deze fraai geïllustreerde uitgave worden gewaardeerd. Bij die lezingen was meestal de tijd nogal beperkt, zoodat uit den aard der zaak aan de toelichting veel moest ontbreken en de spreker vele onderdeelen onbesproken moest laten of er slechts een te korte beschouwing aan kon wijden, en vele schetsen slechts vertoond of hoogstens met een enkel woord toegelicht konden worden. In deze uitgave komt echter het werk eerst goed tot zijn recht, zoowel de algemeene beschouwing over „Stedenbouw", die het eerste gedeelte der voordracht vormde, als de eigenlijke beschrijving van het uitbreidingsplan, waarvan een verkleinde reproductie van het ontwerp is toegevoegd. Een woord van lof voor dezen verdienstelijken arbeid komt zeker allereerst aan den ontwerper toe, maar daarnevens ook aan de Maat chappij t. b. d. Bouwkunst die op onbekrompen wijze de uitgaaf bezorgde en niet minder aan de firma Mouton & Co., die met de uitvoering belast was en als steeds daaraan de uiterste zorg besteedde.

Kiel No. 23. „Moderne huurhuizen" is de titel van het artikeltje waarmede dit nummer aanvangt. Het is geschreven naar aanleiding van het boek van Albert Gessner „Das Deutsche Miethaus" en een tiental afbeeldingen meest naar ontwerpen van Gessner worden hier bijgegeven. Beweegt dit eerste artikel zich op het gebied der huizenbouw het tweede behoort tehuis op dat der stedenbouw en handelt over opvattingen over stedenmoderniseering in verband met moderne verkeersbehoeften. Eerst daarna komt een onderwerp ter sprake dat voor den steenfabrikant van belang is, namelijk de inrichting eener nieuwe pannenbakkerij, waarop nog volgt een beschouwing van Prof. Nussbaum over buitenmuren van woningen, die zeer uitvoerig en niet onbelangrijk is en waarvan wij het vervolg in een volgend nummer kunnen tegemoet zien.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

HAARLEM De nieuwbenoemde hoofdingenieur bij den Provincialen Waterstaat van Noord-Holland heeft een rapport ingediend over de z. i. gewenschte wijzigingen in 't beheer van den Provincialen Waterstaat. In verband daarmede hebben Ged. Staten een nieuwe regeling ontworpen.
Het ontwerp wijkt, wat de organisatie van het personeel betreft, slechts in zooverr af van de bestaande regeling, dat in het vervolg de betrekking van schoolopzichter zal vervallen en dat, in plaats van een, twee opzichters zullen worden aangesteld.
Voor deze opzichters zijn de grenzen aan hun traktement gesteld op f 1500 en f 2400, tegen f 1400 en f 2000 bij de bestaande regeling voor den opzichter bepaald.

BREDA. 't Kerkbestuur der Groote- of Lieve-Vrouwekerk te Breda heeft, nu het eerste en meest noodzakelijke gedeelte der restauratiewerken is afgewerkt, besloten, de herstellingswerken nu voort te zetten in de eerste plaats aan zuid- en noordzijde van het koor met de aansluitende kapellen met gevels, luchtbogen, contreforten enz. De kosten van een en ander zijn met medewerking van den Rijksadviseur, dr. Cuypers, geraamd op f 209.550, waarvoor van de provincie gedurende 12 jaren een bijdrage van f 4000 per jaar is gevraagd.
De bedoeling is, deze werken in eigen beheer te doen uitvoeren onder opzicht van een deskundige, die de noodige werkkrachten in dienst neemt, de materialen bestelt en in 't algemeen den architect, den heer van Nieukerken, vertegenwoordigt.

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Personalia.

— Tot gemeente-architect te Watergraafsmeer is benoemd de heer G. J. Roes te Steenwijk.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 1 December, op zijn verzoek, aan G. Rijperman c. i., eervol ontslag verleend als lid en voorzitter van den Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten, met dankbetuiging voor de gewichtige diensten, gedurende eene reeks van jaren den lande bewezen, en benoemd tot voorzitter van den Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten, E. D. Kist van Heyningen, thans lid van den Raad.

— Benoemd tot directeur der ambachtsschool te Brielle, A. Markus, te Arnhem.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter, aan de gemeente-gasfabriek en waterleiding te Breda jaarwedde f 800, met 3 driejaarlijksche verhoogingen van f 100. Deelneming pensioenfonds verplichtend. Stukken vóór 20 December aan den Burgemeester. (1)

— Leeraar in Werktuigkundig Teekenen enz., aan de Ambachtsschool en Avondteekenschool te Veendam. Salaris aan de Ambachtsschool f 950 met drie vierjaarlijksche verhoogingen van f 100. Voor Natuurkunde, Werktuigkunde en Teekenen aan de Avondteekenschool f 25 per wekelijksch lesuur. Voor ouderdoms-, weduwen- en invaliditeitsverzekering, moet pl.m 5 pCt. van het salaris worden gestort. Br. en stukken vóór 15 Dec. a.s. aan den Directeur der school. (1)

— Adjunct-directeur der Gasfabriek te Zaandam tegen 1 Februari a.s. Salaris f 1300—f 1600. (2)

— Bouwkundig-Teekenaar-Opzichter, bij Architect te 's-Gravenhage, zelfstandig kunnende werken. Brieven onder letter F aan het bureau van het Bouwkundig Weekblad Herderstraat 5, Den Haag. (2)

— Teekenaar voor IJzerconstructies, bekend met eenvoudige statische berekeningen. Br. onder letter V 996, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

35 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m.
19 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
23 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 125	„
14 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 110	„
6 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40—f 50	„
7 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 150	„
4 Werkt. opz. (constr.)	27—48 j.,	f 80—f 150	„
7 Werkmeesters	24—47 j.,	f 90—f 150	„
2 Werktuigk. Teek.	26—40 j.,	f 50—f 150	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j.,	f 30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j.,	f 60—f 150	„
1 Teek. Kunstindustr. en décoratief.	—23 j.,	f —f 60	„
1 Werkmeester Modelmakerij en Gieterij	—47 j.,	f —f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 13 December.

Amsterdam, ten 1.45 ure, door de H. IJ. S. M. aan het centraal personenstation, bestek no. 1155: het bouwen van een kantoorgebouw met reisbureau en bestelkantoor aan de Groenmarkt hoek Veenestraat den Haag, begr. f 50700. Het bestek met 2 teekeningen verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak te Amsterdam, Dienst van Weg en Werken, kamer 150 of op franco aanvrage aan dien Dienst. Aanw. als in het bestek vermeld.

Afferden, ten 4 ure, in het café van Ant. Raijmakers: het bouwen van een woon- en winkelhuis voor den heer Jos. Crommentuijn; bestek en teek. ter inzage in gen. café en aldaar verkrijgbaar.

Renesse, ten 10.30 ure, door de arch. Joh. Hoogenboom in de herberg van van M. C. Pappers; de verbouwing van het woonhuis van dr. Th. Lange te Renesse inl. elken werkdag van 9—10 ure en bij gen. arch.

Terneuzen, ten 11 ure, door de bouwk. J. Scheele in het café van B. Koevoets: het afbreken van perceelen aan het Tuinpad te Ter Neuzen en het bouwen van een koetshuis met paardenstal in 2 perc. en in massa; aanw. gehouden, teek. ter inzage in gen. café.

Losser, ten 3.30 ure, door de arch. Herm Kroes te Amersfoort voor het R. K. kerkbest. in het vereenigingsgebouw St. Joseph: het bouwen van een kerk met pastorie te Overdinkelsche veld; teek. en bestek ter inzage in voormeld gebouw en te bekomen ten kantore van gen. arch.

DINSDAG 14 December.

Rotterdam, ten 1 ure, door het gem.-best.: het bouwen van een school voor G. L. O. aan de Haverlandstraat; bestek en teekening ter inzage in het timmerhuis en te bekomen bij de wed. P. van Waesberge en Zn.; inl. aan gen. timmerhuis; aanw. 7 Dec. ten 10.30.

Nijmegen, ten 2 ure, door de architect P. G. Buskens in de achterzaal van hotel Wiersma: het bouwen van een café-restaurant De Karseboom te Nijmegen; bestek en teek. te bekomen van 12—2 ure bij gen. architect.

Stad Almelo ten 11 ure, door het gem.-best.: het leveren van 115000 stuks straatklinkers (Waal, IJssel- of Utrechtsche steen) bestekken te bekomen ter secr.

WOENSDAG 15 December.

Almelo, ten 3 ure, door de arch. H. A. Witzand Bzn. in hotel Vastert: het verbouwen van een heerenhuis aan de Groote straat en Prinsenstraat, benevens het bouwen van een pakhuis voor den heer P. Simons te Zwolle; bestek en teek. en inl. te bekomen ten kantore van den arch.

Kampen, ten 1.30 ure, door het gem.-best.: de levering van 472000 stuks straatklinkers in 3 perc. Bestekken te verkrijgen aan het kantoor der Gemeentewerken.

DONDERDAG 16 December.

Haarlem, ten 11 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw van het Prov. best.: het vervangen van de draaibrug over de buitengracht van het fort Oostoever te Nieuwediep door eene vaste brug met opneembaar vak; begr. f 2920; bestek no. 234 ligt ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der prov. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef, den Haag; inl. bij den hoofding.-dir. Wortman te Haarlem, den ing. de Groot te Alkmaar en den opz. Schotel te Nieuwediep; de nota van inl. ligt 9 Dec. ter inzage bij voorn. opz.

Giesen (N.-B.), ten 11.30 ure, door het gem.-best. in het raadhuis: het bouwen van een school met onderwijzerswoning Aanwijzing den dag der besteding te 10 uur. Bestek en teekening verkrijgbaar bij den bouwkundige J. de Bie te Gorinchem.

VRAAG XXII. Is 't een bezwaar dat de inrichting behalve de hoofdingang, een ingang tot aanvoer van brandstoffen, provisie enz. heeft?

ANTWOORD. Neen.

VRAAG XXIII. Behooren de ruimten XVII en XVIII bij elkaar, zoodanig dat bij elke badkamer een kleedkamer hoort?

ANTWOORD. Ja.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 49. Mededeelingen. — Verslag van de Vergadering der Afdeeling Arnhem van 24 November 1909. — Verslag van de Vergadering der Afdeeling Utrecht van 12 November 1909.

Middelb. Techn. School voor de Bouwkunde te Utrecht, door A. W. C. Dwars, met afbeeldingen.

Kroniek. Monumentenzorg en nieuwe bouwkunst.

Sociale Hygiëne en Techniek IX. Iets over het Gezondheidscongres, door J. L. B. Keunschot.

Ingezonden Stukken. Het Walburgsplein te Arnhem en het Adres van de Afdeeling „Arnhem" in zake den aanbouw van „Insula Dei", door C. W. Nijhoff. — Keurshot-Rochdale door het bestuur der Coöp. Bouwv. Rochdale.

Architectura No. 49. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Overzicht van de Week. Kritiek.

Verslag van de 1267ste Gewone Ledenvergadering van 24 November 1909 (Vervolg).

Het Arsenaal aan het Waterlooplein, door A. A. Kok met losse plaat.

Adres van het bestuur van A. et A. aan de Tweede Kamer, in zake den verkoop van het Arsenaal te Amsterdam aan de Vereeniging: „Beurs voor den Diamanthandel".

Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg). — Het Vacuumfundament.

De Bouwwereld No. 49. Toepassing van vormsteen (gedroogde en gebakken steen) bij de Oude Volken, door W. A. E. van der Pluym. II met afbeeldingen.

Landhuizen te Baarn en Laren, arch. J. C. van Epen, afbeeldingen.

De Ingenieur No. 49. Voorschriften en regelen voor de uitvoering voor den aanleg, en veiligheidsvoorschriften voor het bedrijf van Electrische Sterkstroominstallaties, benevens normaalvoorschriften, vastgesteld in de Vergadering van de Afdeeling voor Electrotechniek van het K. I. v. I. van 23 October 1909.

De automatische transport-inrichting in het nieuwe telegraafkantoor te Groningen, door W. P. Hoogeveen, met afbeeldingen.

De proefdraad als telefoondraad, door Dr. W. Lulofs M.Sc.

Het golvend oppervlak als voortstuwer, door S. Snuijff.

Jaarwedden van doctoren-leeraren en van ingenieurs-leeraren te Rotterdam.

Technisch Weekblad R.v.T. No. 49. Uit de Afdeelingen. — Uit onzen Kring. — Prijsvraag. — De Amerikaansche Staaltrust en hare nieuwe Fabrieken te Gary. — Iets over de knikformule van Euler en hare toepassing (Slot). — Iets over de grootte der spanningen tengevolge van schokken. —

De Aannemer No. 49. Ned. Aannemersbond, mededeelingen van het Hoofdbestuur.

Meer en minder werk.

De organisatie van werkgevers in België VI.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 23. De techniek van het glazuren. — Het gieten van de klei. — Het zelfontbranden van de steenkolen. — Het schmauchen of voorwarmen der steenen. — Dekking van het tekort der Rijksverzekeringsbank.

Deutsche Bauhütte No. 49. Ueber Rechtsmittel gegen baupolizeiliche Verfügungen II, door Dr. Hans Lieske. Streifzüge durch vergessene Kulturstätten, II door S. D. Gallwitz, met afbeeldingen uit Dinkelsbühl.

Ueber Kur- und Gesellschaftshäuser door Waldner bij ontwerpen van E. Specht en Fabian en Jamoje te Berlijn.

Architektenkammern? III door A. Klein.

Fachwerk und Putz. Paul Steiniger, met afbeeldingen.

Raumstudien. Interieurs door Lothar Reiner te Offenbach, losse plaat.

Bouwkunst Nos. 4 en 5. Ditmaal is van het tweemaandelijksch tijdschrift van de Maatschappij t. b. d. Bouwkunst een dubbele aflevering verschenen, welks inhoud geheel gewijd is aan het Uitbreidingsplan van 's-Gravenhage door H. P. Berlage Nzn. Evenzeer door hen, die een der lezingen van den ontwerper hebben bijgewoond, als door hen, die daartoe niet in de gelegenheid waren, zal deze fraai geïllustreerde uitgave worden gewaardeerd. Bij die lezingen was meestal de tijd nogal beperkt, zoodat uit den aard der zaak aan de toelichting veel moest ontbreken en de spreker vele onderdeelen onbesproken moest laten of er slechts een te korte beschouwing aan kon wijden, en vele schetsen slechts vertoond of hoogstens met een enkel woord toegelicht konden worden. In deze uitgave komt echter het werk eerst goed tot zijn recht, zoowel de algemeene beschouwing over „Stedenbouw", die het eerste gedeelte der voordracht vormde, als de eigenlijke beschrijving van het uitbreidingsplan, waarvan een verkleinde reproductie van het ontwerp is toegevoegd. Een woord van lof voor dezen verdienstelijken arbeid komt zeker allereerst aan den ontwerper toe, maar daarnevens ook aan de Maatschappij t. b. d. Bouwkunst die op onbekrompen wijze de uitgaaf bezorgde en niet minder aan de firma Monton & Co., die met de uitvoering belast was en als steeds daaraan de uiterste zorg besteedde.

Klei No. 23. „Moderne huurhuizen" is de titel van het artikeltje waarmede dit nummer aanvangt. Het is geschreven naar aanleiding van het boek van Albert Gessner „Das Deutsche Miethaus" en een tiental afbeeldingen meest naar ontwerpen van Gessner worden hier bijgegeven. Beweegt dit eerste artikel zich op het gebied der huizenbouw het tweede behoort tehuis op dat der stedenbouw en handelt over opvattingen over stedenmoderniseering in verband met moderne verkeerseischen. Eerst daarna komt een onderwerp ter sprake dat voor den steenfabrikant van belang is, namelijk de inrichting eener nieuwe pannenbakkerij, waarop nog volgt een beschouwing van Prof. Nussbaum over buitenmuren van woningen, die zeer uitvoerig en niet onbelangrijk is en waarvan wij het vervolg in een volgend nummer kunnen tegemoet zien.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

HAARLEM De nieuwbenoemde hoofdingenieur bij den Provincialen Waterstaat van Noord-Holland heeft een rapport ingediend over de z. i. gewenschte wijzigingen in 't beheer van den Provincialen Waterstaat. In verband daarmede hebben Ged. Staten een nieuwe regeling ontworpen.

Het ontwerp wijkt, wat de organisatie van het personeel betreft, slechts in zooverre af van de bestaande regeling, dat in het vervolg de bediening van schoolopzichter zal vervallen en dat, in plaats van een, twee opzichters zullen worden aangesteld.

Voor deze opzichters zijn de grenzen aan hun traktement gesteld op f 1500 en f 2400, tegen f 1400 en f 2000 bij de bestaande regeling voor den opzichter bepaald.

BREDA. 't Kerkbestuur der Groote- of Lieve-Vrouwekerk te Breda heeft, nu het eerste en meest noodzakelijke gedeelte der restauratiewerken is afgewerkt, besloten, de herstellingswerken nu voort te zetten in de eerste plaats aan zuid- en noordzijde van het koor met de aansluitende kapellen met gevels, luchtbogen, contreforten enz. De kosten van een en ander zijn met medewerking van den Rijksadviseur, dr. Cuypers, geraamd op f 209.550, waarvoor van de provincie gedurende 12 jaren een bijdrage van f 4000 per jaar is gevraagd.

De bedoeling is, deze werken in eigen beheer te doen uitvoeren onder opzicht van een deskundige, die de noodige werkkrachten in dienst neemt, de materialen bestelt en in 't algemeen den architect, den heer van Nieukerken, vertegenwoordigt.

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Personalia.

— Tot gemeente-architect te Watergraafsmeer is benoemd de heer G. J. Roes te Steenwijk.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 1 December, op zijn verzoek, aan G. Rijperman c. i., eervol ontslag verleend als lid en voorzitter van den Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten, met dankbetuiging voor de gewichtige diensten, gedurende eene reeks van jaren den lande bewezen, en benoemd tot voorzitter van den Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten, E. D. Kist van Heyningen, thans lid van den Raad.

— Benoemd tot directeur der ambachtsschool te Brielle, A. Markus, te Arnhem.

Vacante Betrekkingen.

— Opzichter, aan de gemeente-gasfabriek en waterleiding te Breda jaarwedde f 800, met 3 driejaarlijksche verhoogingen van f 100. Deelneming pensioenfonds verplichtend. Stukken vóór 20 December aan den Burgemeester. (1)

— Leeraar in Werktuigkundig Teekenen enz., aan de Ambachtsschool en Avondteekenschool te Veendam. Salaris aan de Ambachtsschool f 950 met drie vierjaarlijksche verhoogingen van f 100. Voor Natuurkunde, Werktuigkunde en Teekenen aan de Avondteekenschool f 25 per wekelijksch lesuur. Voor ouderdoms-, weduwen- en invaliditeitsverzekering, moet plm. 5 pCt. van het salaris worden gestort. Br. en stukken vóór 15 Dec. a.s. aan den Directeur der school. (1)

— Adjunct-directeur der Gasfabriek te Zaandam tegen 1 Februari a.s. Salaris f 1300—f 1600. (2)

— Bouwkundig-Teekenaar-Opzichter, bij Architect te 's-Gravenhage, zelfstandig kunnende werken. Brieven onder letter F aan het bureau van het Bouwkundig Weekblad Herderstraat 5, Den Haag. (2)

— Teekenaar voor IJzerconstructies, bekend met eenvoudige statische berekeningen. Br. onder letter V 996, bureau Vraag en Aanbod, Deventer. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

35 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j., f 70—f 125	p.m.
19 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j., f 70—f 125	„
23 Bouwk. Teek.	22—44 j., f 60—f 125	„
14 Waterb. Opzr.	22—50 j., f 60—f 110	„
6 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j., f 40— f 50	„
7 Chef-machinisten	24—39 j., f 80—f 150	„
4 Werkt. opz. (constr.)	27—48 j., f 80—f 150	„
7 Werkmeesters	24—47 j., f 90—f 150	„
2 Werktuigk. Teek.	26—40 j., f 50—f 150	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j., f 30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j., f 60—f 150	„
1 Teek. Kunstindustr. en décoratief.	—23 j., f —f 60	„
1 Werkmeester Modelmakerij en Gieterij	—47 j., f —f 100	„

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 13 December.

Amsterdam, ten 1.45 ure, door de H. IJ. S. M. aan het centraal personenstation, bestek no. 1155: het bouwen van een kantoorgebouw met reisbureau en bestelkantoor aan de Groenmarkt hoek Veenestraat den Haag, begr. f 50700. Het bestek met 2 teekeningen verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak te Amsterdam, Dienst van Weg en Werken, kamer 150 of op franco aanvrage aan dien Dienst. Aanw. als in het bestek vermeld.

Afferden, ten 4 ure, in het café van Ant. Raijmakers: het bouwen van een woon- en winkelhuis voor den heer Jos. Crommentuijn; bestek en teek. ter inzage in gen. café en aldaar verkrijgbaar.

Renesse, ten 10.30 ure, door de arch. Joh. Hoogenboom in de herberg van M. C. Pappers; de verbouwing van het woonhuis van dr. Th. Lange te Renesse inl. elken werkdag van 9—10 ure en bij gen. arch.

Terneuzen, ten 11 ure, door de bouwk. J. Scheele in het café van B. Koevoets: het afbreken van perceelen aan het Tuinpad te Ter Neuzen en het bouwen van een koetshuis met paardenstal in 2 perc. en in massa; aanw. gehouden, teek. ter inzage in gen. café.

Losser, ten 3.30 ure, door de arch. Herm Kroes te Amersfoort voor het R. K. kerkbest. in het vereenigingsgebouw St. Joseph: het bouwen van een kerk met pastorie te Overdinkelsche veld; teek. en bestek ter inzage in voormeld gebouw en te bekomen ten kantore van gen. arch.

DINSDAG 14 December.

Rotterdam, ten 1 ure, door het gem.-best.: het bouwen van een school voor G. L. O. aan de Haverlandstraat; bestek en teekening ter inzage in het timmerhuis en te bekomen bij de wed. P. van Waesberge en Zn.; inl. aan gen. timmerhuis; aanw. 7 Dec. ten 10.30.

Nijmegen, ten 2 ure, door de architect P. G. Buskens in de achterzaal van hotel Wiersma: het bouwen van een café-restaurant De Karseboom te Nijmegen; bestek en teek. te bekomen van 12—2 ure bij gen. architect.

Stad Almelo ten 11 ure, door het gem.-best.: het leveren van 115000 stuks straatklinkers (Waal, IJssel- of Utrechtsche steen) bestekken te bekomen ter secr.

WOENSDAG 15 December.

Almelo, ten 3 ure, door de arch. H. A. Witzand Bzn. in hotel Vastert: het verbouwen van een heerenhuis aan de Groote straat en Prinsenstraat, benevens het bouwen van een pakhuis voor den heer P. Simons te Zwolle; bestek en teek. en inl. te bekomen ten kantore van den arch.

Kampen, ten 1.30 ure, door het gem.-best.: de levering van 472000 stuks straatklinkers in 3 perc. Bestekken te verkrijgen aan het kantoor der Gemeentewerken.

DONDERDAG 16 December.

Haarlem, ten 11 ure, door het Min. van Waterstaat aan het gebouw van het Prov. best.: het vervangen van de draaibrug over de buitengracht van het fort Oostoever te Nieuwediep door eene vaste brug met opneembaar vak; begr f 2920; bestek no. 234 ligt ter lezing aan gen. Min., aan de lokalen der prov. best. en te bekomen bij Gebr. van Cleef, den Haag; inl. bij den hoofding.-dir. Wortman te Haarlem, den ing. de Groot te Alkmaar en den opz. Schotel te Nieuwediep; de nota van inl. ligt 9 Dec. ter inzage bij voorn. opz.

Gilesen (N.-B.), ten 11.30 ure, door het gem.-best. in het raadhuis: het bouwen van een school met onderwijzerswoning Aanwijzing den dag der besteding te 10 uur. Bestek en teekening verkrijgbaar bij den bouwkundige J. de Bie te Gorinchem.

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

WANDTEGELS.

Enorme voorraad fijnste Engelsche combinaties

Plaatsing door bekwame werklieden.

Ontwerpen en begrootingen op aanvraag gratis. [3]

VRIJDAG 17 December.

Rotterdam, door de directie van het timmerhuis, de levering van Waalstraatklinkers in 16 perc. De voorwaarden ter lezing op het Bureau voor Plaatselijke Werken, enz. in het Timmerhuis en verkrijgbaar bij de Wed. P. van Waesberge en Zoon, Boekdrukkers, Houttuin no. 73.

ZATERDAG 18 December.

Amsterdam, ten 11 ure, door de Kon. Nederl. Stoomboot Mij. in het geb. der Mij. tot bevordering der Bouwkunst: het maken van den bovenbouw van een kantoorgebouw en steenen loods, zonder de gewapend beton balklagen; het leveren en aanbrengen van vloeren, dakbedekking en wandvullingen van 2 in aanbouw zijnde ijzeren loodsen en het maken van eenige diverse werken, een en ander op het etablissement aan de Oosteliike IJkade te Amsterdam. Zie adv. in no. 49.

Zevenhuizen. Door het gemeentebest.: het bouwen van eene onderwijzerswoning aan de Dorpstraat ald. Bestek en teekening ter Secretarie ter inzage en verkrijgbaar bij den Gemeente Architect W. Dogterom, Zevenhuizen, Z.H.

Maandag 20 December.

Amsterdam, ten 1.45 ure, door de H.IJ.S.M. in het centraal personenstation: het maken van eene dubbele steenen wachterswoning bij KM, 20097 van den spoorweg Amsterdam—Amersfoort in de gemeente Hilversum (stapelplaatsen te Crailoo), begr. f 5450. Het bestek met 1 teekening verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak Dienst van Weg en Werken, kamer 150 of op franco aanvrage aan dien Dienst. Aanwijzing als in het bestek is vermeld.

Veendam. ten 7 ure, door het gem.-best.: het afbreken van een oude en het bouwen van een nieuwe ijzeren draaibrug met 8 M. doorvaartswijdte en ged. beschoeiïng in den grintweg van Veendam naar Zuidbroek; bestekken met teekening te bekomen ter secr.; aanw. 16 Dec. ten 10 u.

DINSDAG 21 December.

Zaandam, ten 2 ure, door het gem.-best.: de levering ten behoeve der gem. gasfabr., van getrokken ijzeren buizen, getrokken ijzeren hulpstukken, koperen hoofdkranen met sleutels en koperen fittings, lampen en branders, kogelbewegings- en petroleumfittings, glaswerk, gascomforen machinekamerbehoeften, diverse borstelwerk, ged. 1910. (Zie adv. in no. 49).

Zaandijk, ten 2 ure, door de doopsgez. gem.: het bouwen van de Johanna Elizabeths stichting voor weezen en bejaarde lieden. Bestek met drie teekeningen verkrijgbaar bij den architect Dirk Stam Mz. te Wormerveer.

Vrijdag 24 December.

Enschede, ten 11 ure, door het gem.-best.: bestek no. 30: het maken van een bureau v. politie c.a. aan de Haaksbergerstraat aldaar; best. met 2 teek. en gez. inschr. bil. te bekomen aan het bureau gem.-werken; inl. te bek. 16, 17 en 18 Dec. sm. 10—12.30 ure aan gen. bureau.

MAANDAG 3 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best: het leveren en werkvaardig opstellen van de centrifugaalpompen met bui-leidingen en bijbehoorende inrichtingen van het te bouwen hoofd-rioleerings-gemaal aan den Zeeburgerdijk. Inlichtingen ten kantore van den Werktuigkundig-Ingenieur der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 150, op 22 en 23 November en 13. 14, 30, en 31 December van 10 tot 12 uur.

MAANDAG 10 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren en monteeren van transportinrichtingen in en ter verbinding van slachthuizen en voorkoelhuis, benevens het leveren en monteeren van de celindeeling in het te bouwen koelhuis op het abattoir. Inlichtingen ten kantore van de afdeeling „Rioleering" ten Gemeentehuize kamer No. 148, van 10 tot 12 uur op 23 en 24 November en 10 en 11 December.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag den 21sten December 1909,** des namiddags ten **2 ure,** aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht,* van:

Bestek no. 1203.

Het maken van eene aansluiting aan de Oostzijde van het emplacement TILBURG met bijkomende werken ten behoeve van het tweede spoor TILBURG—DEN BOSCH.

Begroting f 10000.—.

De besteding geschiedt volgens § 33 van het bestek.

Het bestek ligt van den 7den December 1909, ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Sectie-Ingenieur B. J. HAITSMA MULIER te *'s-Hertogenbosch* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 13den December 1909 ten 1 ure namiddag te *Tilburg.*

UTRECHT, den 6den December 1909.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	f 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	„ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„ 84.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen vaste en zeer billijke Premiën, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

HOUTEN

Parketvloeren.

GEBR. VAN MALSEN,

Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG.

Firma A. D. Ouwejan & Zn.

Lood- en Zinkwerkersen Loodbranders.

Boerensteiger 6 - ROTTERDAM.

SPECIALITEIT IN:

Sulfaat Saturators,

voor ZWAVELZURE AMMONIAK.

Oudste adres in Nederland.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 18 DECEMBER 1909 No. 51.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.) voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . 7.50
(Uitsluitend bij vooruitbetaling)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Heraldiek.

Toen Koningin Wilhelmina de regeering zou aanvaarden hebben welmeenende, maar weinig kennis van heraldiek bezittende lieden een wapen voor de vorstin bedacht, dat, gelukkig, nooit het officieele is geworden.

De ontwerper van het wapen zei: „Het schild is ruitvormig volgens de regelen der heraldiek, wijl het hier eene Vrouwspersoon geldt".

In ons nummer van 29 Mei 1897 werd hierbij opgemerkt: „Dit is minder juist. Wanneer er gestaan had volgens de regelen der 16e eeuwsche heraldiek, dan ware het beter geweest. Doch waarom nu juist een gebruik uit den tijd, toen de wapenkunst reeds in verval was, gevolgd? Het ruitvormige schild is ongeschikt om er een eenigszins samengesteld blazoen op te plaatsen, een Kroon staat er leelijk op, en tenanten behooren er niet bij. In den *goeden* tijd der heraldiek placht men tusschen de schilden van mannen en vrouwen geen onderscheid te maken".

Ruim twaalf jaar later mag hetzelfde nog wel eens gezegd worden. Want er is nu een, overigens fraai uitgevoerde, prentbriefkaart in den handel gebracht, waar het daarop afgebeelde wapen van Prinses Juliana weder even onheraldisch is. Een leeuw en een griffioen, goed van karakter, balanceeren een ruitvormig schild, waarop een koningskroon is geplaatst!

Wij hopen dat ook nu, het officieele wapen deze fouten, evenals in 1897, zal vermijden.

Een familiewapen kan geen bepaald persoon aanduiden. Daarom plaatsten reeds in de 12e eeuw zij die zegelden hun naam bij hun blazoen. Krijgt Prinses Juliana later broeders en zusters, dan hebben die allen gelijke wapens, al zal misschien voor den eerstgeboren broeder als troonopvolger een uitzondering worden gemaakt.

De officieele heraldiek gaat tegenwoordig den goeden weg op Reeds liet zij de belachlijke koningskronen uit het blazoen en boven de schildhouders van het Nederlandsche wapen verdwijnen, daardoor een fout verbeterend, die in het begin der 19e eeuw is gemaakt.

Wij verwachten, dat, als het koninklijk gezin de uitbreiding zal krijgen, die ieder het toewenscht, bij het vaststellen der wapens van zijne leden de fouten vermeden zullen worden, die in den tijd van Koning Willem I, toen de regelen der heraldiek niet meer bekend schenen, zijn begaan.

* * *

Bovenstaande opmerkingen van een onzer medewerkers geven ons gereedelijk aanleiding, daaraan een korte bespreking vast te knoopen van en de aandacht te vestigen op een kort geleden bij den

uitgever L. J. Veen te Amsterdam verschenen boek getiteld: De Heraldiek in Bouwkunst en aanverwante vakken, door J. Kuijper.

De heer Kuijper, Hoofdleeraar aan de Academie te 's-Gravenhage, doceert tevens aan de Afdeeling „Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderricht" van het Genootschap Architectura et Amicitia de Heraldiek.

Voor de cursussen van die Afdeeling, ontbrak het doorgaans aan geschikte handleidingen, die onmiddelijk tot leidraad konden dienen, zoodat sommige docenten er toe moesten besluiten zelf in deze leemte te voorzien.

Aan deze omstandigheid dankt dit werkje zijn ontstaan, en het komt ons voor wel te zullen beantwoorden aan het doel: kennis van de elementen der wapenkunst in beknopten vorm mede te deelen, vooral met het oog op de toepassing daarvan in de bouwkunst en aanverwante vakken.

Niemand zal tegenspreken, dat aan een dergelijke handleiding in beknopten vorm in onze taal werkelijk behoefte bestond en het was zeker goed gezien van den schrijver, dat hij zich bepaalde tot dat gedeelte der heraldiek, waarin hij goed tehuis blijkt te zijn, het artistieke.

Wil men toch de heraldiek in haren geheelen omvang wetenschappelijk behandelen, dan zou men met een werk in beknopten vorm genoodzaakt zijn tot een zeer oppervlakkige behandeling. Immers met een behandeling naar den eisch, zou een critisch historisch onderzoek gepaard moeten gaan en daartoe zou een bronnenstudie noodig zijn, waaraan niet te denken valt voor iemand, die het grootste deel van zijn tijd aan de practijk van het kunstonderwijs wijdt.

De wetenschappelijke heraldicus moet zich voorts verdiepen in allerlei vraagstukken op velerlei gebied, dat met de wapenkunst slechts zijdelings in verband staat. Op het gebied der genealogie mag hij geen vreemdeling zijn en evenmin op dat van de symboliek, die in de wapenkunde een overwegende rol speelt.

Men kan echter moeilijk eischen, dat ieder sierkunstenaar, alvorens te mogen overgaan tot het ontwerpen van een wapen, de heraldische wetenschap in haren geheelen omvang bestudeerd hebbe.

In den regel zal het voldoende zijn, dat hij de heraldieke stukken en symbolen in hun vorm goed kenne en wete toe te passen, zooals dat behoort; en daarvoor kan het hier voor ons liggend boek veel bijdragen.

Overal komt daarin uit, dat het vooral wil zijn een heraldieke vormenleer, met zooveel, meest op historische gronden berustende toelichting, als noodig is om de vormen te begrijpen.

Voorloopig hebben wij dus ruimschoots genoeg aan deze rijk en fraai geïllustreerde handleiding en ongetwijfeld is het streven van den schrijver te beschouwen als een stap op den goeden weg, waarop in het voorafgaande gedoeld wordt.

Voorschriften voor de bewaring van benzine,

volgens de verordening voor het Politie-district Berlijn, van 3 Maart 1906.

(Slot). Zie bladz 399.

§ 7.

Hoeveelheden van meer dan 2000 K.G. met afsluiting naar verkiezing of van meer dan 50000 K.G. in tanks mogen slechts op afzonderlijke binnenplaatsen en slechts met vergunning van de landspolitie opgeslagen worden. Aan deze vergunning zijn, ingeval niet bijzondere omstandigheden enkele afwijkingen veroorloven, de navolgende bepalingen te verbinden.

a. Hoeveelheden boven 50000 KG. mogen slechts in tanks bewaard worden.

b. Het voor de bewaring der vloeistoffen gebruikte gedeelte van de opslagplaats, moet of dieper dan het omliggend terrein aangelegd worden of omgeven door een stevigen aarden wal van minstens 0.50 M. kruinsbreedte en met zoden bekleed. De door ingraving of door de omwalling gevormde ruimte moet drievierden van de grootste te bewaren hoeveelheid vloeistoffen kunnen bevatten en aan alle zijden door een beveiligingszone van 50 M. breedte omgeven zijn. Voor zoover de beveiligingszone niet op het eigen terrein van den ondernemer van het bedrijf ligt, moet deze aantoonen, dat de bebouwing van het buiten zijn terrein liggend gedeelte, voor zoolang de opslagplaats bestaat, door rechtsgeldige overeenkomsten of op andere wijze (rivieren, kanalen en dergelijke) uitgesloten is.

Als opslagplaats geldt de ruimte tusschen den buitensten bovenkant van de ingraving of van den aarden wal die de bergplaats vormt, met inbegrip van de beveiligingszone.

De aarden wallen mogen noch door uitgangen, noch door uitlaten voor regenwater doorbroken worden. Overgangen over de omwalling moeten brandvrij geconstrueerd worden.

c. Worden voor de bewaring der vloeistoffen binnen de ingraving of omwalling loodsen gebezigd, dan moeten deze, voor zoover zij volgens de bouwverordeningen van hout gebouwd mogen worden, van buiten met goed dakpapier bekleed, en verder voorzien worden met brandvrije dakbedekking, met behoorlijk aangelegde en goed te onderhouden bliksemafleiders en met voldoende ventilatieinrichtingen. De vensters der loodsen moeten met draadvlechtwerk beveiligd of met draadglas bezet worden.

Tanks moeten voor het ingebruik nemen door vulling met water op hun dichtheid beproefd worden en moeten van behoorlijk aangelegde en te onderhouden bliksemafleiders voorzien zijn, die, ingeval de tanks uit ijzer bestaan, met de ijzermassa der tanks verbonden moeten worden. Aan het hoogste punt van elke tank moet een bij vrijstaande tanks naar beneden voerende ijzeren luchtbuis van genoegzame wijdte aangebracht worden, die op zoodanigen afstand van de aardoppervlakte moet uitmonden, dat de uit de buis ontwijkende gassen niet door onvoorzichtigheid aangestoken kunnen worden.

Binnenin de buis moeten gelijkmatig verdeeld, minstens drie fijnmazige draadnetten van koper of van een ander niet roestend metaal zoo aangebracht worden, dat zij gemakkelijk nagezien en vernieuwd kunnen worden.

d. In de beveiligingszone van de opslagplaats mogen noch bouwwerken opgericht, noch vaten van brandbaar materiaal bewaard worden. Daarentegen mogen aftaploodsen, weeg- en pomphuisjes, de laatste ook wanneer zij met benzine-, petroleum- of gasmotoren uitgerust zijn, onder dezelfde voorwaarden als bergloodsen, binnen het omwalde gedeelte van de opslagplaats aangelegd worden, reparatie- en aftaplokaal, weeg- en pomphuis ook buiten de omwalling indien de beveiligingszone van deze gebouwtjes afgerekend wordt.

Buiten de opslagplaats zijn alle voor het doel daarvan dienstige inrichtingen, in het bijzonder ook stoomketelinstallaties en gebouwen met de volgende beperkingen toegestaan:

1o. Voor zoover op het buiten de opslagplaats door hare bijgebouwen in beslag genomen terrein een woning voor den met het opzicht over de opslagplaats belasten beambte b.v. voor een wachter of bewaker moet worden gesticht, moet de plaats daarvan door een twee Meter hoogen muur van de overige gebouwen afgescheiden worden. De plaats of de woning moeten een uitgang onmiddelijk naar buiten hebben. De bepalingen sub *e* van deze paragraaf treden bij nauwkeurige inachtneming der door de landspolitie in ieder dergelijk geval voor te schrijven veiligheidsmaatregelen voor dit gebouw buiten werking.

2o. Aftaploodsen buiten de opslagplaats moeten met massieve, niet door openingen onderbroken muren van zoodanige hoogte of zoodanig verdiept worden aangelegd, dat de in de loodsen aanwezige vloeistoffen niet naar buiten kunnen afloopen. Welke hoeveelheden afgetapte vloeistoffen zich bijwijlen in aftaploodsen mogen bevinden, bepaalt de landspolitie bij het verleenen der vergunning. Bovendien wordt aan de landspolitie overgelaten bepalingen vast te stellen voor den aanvoer van brandbluschgereedschappen.

e. Op het door de opslagplaats en hare bijgegebouwen in beslag genomen terrein mag slechts bij daglicht of electrische verlichting, in de loodsen ook bij buitenverlichting, met betrouwbare, door de politie beproefde lampen gewerkt worden. Het aansteken daarvan moet buiten de opslagplaats geschieden. De vensters, waaraan buitenverlichting is aangebracht mogen niet geopend kunnen worden. Booglicht mag slechts buiten onder toepassing van dicht afgesloten ballons, electrisch gloeilicht volgens § 5 sub III binnen lokalen slechts bij toepassing van sterke beveiligingsballons gebezigd worden. De electrische verlichtingsinrichting en de bliksemafleiders moeten voor het in gebruik nemen en telken jare door een officieel erkend deskundige op hun betrouwbaarheid worden beproefd.

Vuur of open licht mag binnen de opslagplaats, behalve daar waar het door deze verordening uitdrukkelijk wordt toegestaan, niet branden. Ook mag daar niet gerookt worden. Het inbrengen van lucifers en dergelijke in de opslagplaats is verboden. Deze voorschriften moeten aan alle toegangen tot het door de opslagplaats en hare bijgebouwen in beslag genomen terrein, op in het oog vallende wijze, door blijvende aanduidingen bekend gemaakt worden.

f. De tot bewaring der vloeistoffen dienende kelders, loodsen of tanks mogen slechts dan onmiddellijk in of op het maagdelijk terrein aangelegd worden, wanneer dit voldoende ondoordringbaarheid en draagkracht bezit. Zijn deze niet aanwezig, zoo moeten minstens de bodem van de omwalde of verdiepte opslagplaats, van het vatenmagazijn en van de aftaploodsen uit ondoordringbaar materiaal samengesteld en de tanks voldoende gefundeerd zijn. Vertoonen zich later verschijnselen, die wijzen op een verontreiniging van den bodem of van het grondwater buiten de opslagplaats door de daar ter plaatse en in de nevengebouwen bewaarde vaten en vloeistoffen, zoo is de ondernemer van het bedrijf, op vordering van de plaatselijke politie gehouden, deze gebreken weg te nemen.

g. Worden voor de bewaring tanks gebezigd, die door een mangat toegankelijk zijn, zoo moeten op de opslagplaats twee reddingstouwen en twee met zelfwerkenden luchttoevoer voorziene inademingsapparaten bij de hand gehouden worden. De tanks moeten voor er iemand ingaat door invoeren van stoom, samengeperste lucht of zuurstof goed geventileerd worden.

h. Het betreden van de opslagplaats buiten de werktijden is behalve aan den bewaker slechts geoorloofd aan het, hiertoe door den ondernemer van het bedrijf gemachtigd, opzichthebbend personeel, met gebruikmaking van door de politie beproefde en in goeden toestand verkeerende veiligheidslampen.

§ 8.

Het vervoer van glazen ballons of flesschen met vloeistoffen der klasse I (Benzine) in wagenladingen is slechts met inachtneming van de volgende voorzorgsmaatregelen geoorloofd:

a. De ballons of flesschen moeten met stroo, hooi, zemelen, zaagsel, infusoriënaarde of dergelijke losse verpakkingsstoffen in manden, kuipen of kisten vast verpakt zijn en het opschrift „brandgevaarlijk" dragen.

b. De wagen moet met een goed bevestigd dekkleed voorzien zijn en stapvoets rijden.

c. Iedere wagen moet behalve door den voerman, door een volwassen persoon begeleid worden. Aan deze personen is het rooken op den wagen streng verboden.

d. Wanneer vloeistof wegloopt, zoo moet een der begeleidende personen onmiddellijk de politie waarschuwen, terwijl de andere de verspreiding van de vloeistof door het opstrooien van zand zooveel mogelijk moet verhinderen en het publiek op een afstand houden, tot de ter afwending van gevaar vereischte politiemaatregelen genomen zijn.

e. Voor het vervoer van enkele glazen ballons of flesschen zijn alleen de sub *a* en *b* vermelde bepalingen van toepassing.

Bij deze verordening is een aanhangsel verschenen, dat een verlichting der voorschriften voor hoeveelheden tot 300 K.G. onder bijzondere vergunning toelaat.

Deze beschikking bepaalt:

a. Het voorraadsvat mag niet meer dan 300 K.G., het attapvat niet meer dan 30 K.G. benzine bevatten.

b. Het voorraadsvat mag geen peilglas hebben en moet volgens § 5 der politieverordening van 3 Maart 1906, zoowel bij bewaring in een kelder of gelijkstraats, als bij bewaring in de vrije lucht of

in bijzondere loodsen, met een uit ondoordringbaar en onbrandbaar materiaal vervaardigden bodem en afscheidingswand van zoodanige hoogte omgeven zijn, dat de ruimte daarbinnen, de mogelijk wegloopende benzine volledig bevatten kan.

Bij bewaring in de vrije lucht is een luchtververschingsinrichting niet noodig. Voor een opmetseling op binnenplaatsen wordt bouwvergunning vereischt.

c. Het voorraadsvat mag geen luchtklep hebben, omdat anders bij het pompen tengevolge van overdruk benzine uitgeperst zou worden.

De tot aftappen benoodigde lucht kan door de overloopbuis uit het aftapvat ontnomen worden. De luchtklep aan het aftapvat en de buisleiding moeten overeenkomstige wijdte hebben.

d. Het aftapvat kan het best in de buitenlucht bewaard worden. Moet het in gesloten lokalen geplaatst worden zoo mag daarin geen vuur of licht gebezigd worden.

e. In het aftapvat mag na het aftappen nooit benzine blijven staan, de mogelijk overblijvende rest moet onmiddellijk weder in het voorraadsvat worden gebracht.

f. Het aftapvat moet de in § 3 sub II der Politieverordening van 3 Maart 1906 voorgeschreven eigenschappen bezitten en (met inbegrip van het peilglas) door een beveiligingskastje (met deurtje) van hout, dat van binnen en van buiten met plaatijzer bekleed is, geheel omsloten zijn.

g. Alle verbindingspijpen tusschen voorraadsvat en aftapvat moeten uit gesmeed ijzer bestaan en tegen beschadiging beveiligd zijn, evenwel zoo, dat de toestand der buizen steeds onderzocht kan worden.

Voor het Garage-bedrijf, waarbij wagens met benzine-motoren in aanmerking komen gelden de beginselen, welke op grond van de hierboven vermelde bepalingen der Politieverordening van 3 Maart 1906 door den Minister van Handel en Nijverhrid opgesteld zijn en hier nog moeten worden vermeld:

1. De bepalingen der Politieverordening van 3 Maart 1906, betreffende verkeer met minerale oliën, van 30 April 1891, betreffende opslag en bewaring van ether, collodium, zwavelkoolstof en andere brandgevaarlijke stoffen en van 13 October 1893, betreffende spiritusmagazijnen, worden naar hare bedoeling toegepast, voor zoover niet hierna afwijkingen vastgesteld of toegelaten zijn.

2. Op een afstand van minder dan 15 M. van de bewaarplaats der licht ontvlambare vloeistoffen, mogen zich, ingeval aftapplaatsen daarmede verbonden zijn, geen vaste stookplaatsen bevinden.

In gesloten bewaarplaatsen zijn stookplaatsen in het algemeen verboden.

3. Reservoirs van meer dan 300 K G. inhoud mogen slechts in de buitenlucht onder den grond aangelegd worden en niet onder lokalen, die tot verblijf of verkeer van menschen dienen.

4. Vrijstaande, vastgeplaatste reservoirs moeten van een dubbelen mantel voorzien zijn, welks tusschenruimte met een vlammendoovend gas of onbrandbare vloeistof gevuld is en onder hoogeren druk staat, dan de inhoud van het reservoir.

5. Van de bepalingen over de beveiligingszône in § § 6 en 7 der Politieverordening van 3 Maart 1906, betreffende het omgaan met minerale oliën, kan worden afgezien, wanneer de reservoirs in dichte gemetselde kelders opgesteld, volledig met zand omgeven en bedekt zijn en met hun bovenkant minstens 1 M. onder de oppervlakte van het terrein of van den vloer liggen.

6. Op den aard van het materiaal, de uitrusting, vulling, behandeling en vervoer der met samengeperst koolzuur, of andere vlammendoovende gassen gevulde flesschen en reservoirs vinden de bepalingen der § § 2 tot 11 der Politieverordening van 3 Maart 1906, betreffende het omgaan met vloeibaar gemaakte en verdichte gassen, naar hare bedoeling toepassing.

7. Ter verdringing der atmosferische lucht in de reservoirs en voor het persen der brandgevaarlijke vloeistoffen door de buisleidingen mogen slechts zuiver koolzuur, zuurstofvrije verbrandingsgassen of dergelijke indifferente gassen en vloeistoffen gebruikt worden. Perspompen mogen met de reservoirs en buisleidingen niet in verbinding staan.

8. Alle buisleidingen, dichtingen, fittings, ventielen, tapkranen en dergelijken moeten overal dubbel voorhanden zijn, steeds in goeden en dichtsluitenden toestand gehouden worden en tegen aanraking door onbevoegden door sluitbare omkleedingen van plaatijzer beschermd worden.

Bij breuk van de buitenste of binnenste of van beide buisleidingen moet een uitvloeien der vloeistof zeker verhinderd zijn.

9. Tusschen de flesch met koolzuur of ander indifferent gas en het reservoir moet een reduceerventiel, een manometer met aanduiding van den hoogsten toe te laten druk en een open kwikzilverbarometer ingeschakeld worden.

10. Reservoirs boven 2000 K.G. inhoud, die onder den druk van koolzuur of ander indifferent gas staan, moeten voorzoover geen verzamelreservoir voor drukgassen voorhanden is aan een tweede gevulde koolzuurflesch of een met ander stikstofgas aangesloten zijn, om steeds een voldoende hoeveelheid van geperst stikstofgas voorhanden te hebben.

11. De aftap- en vulplaatsen mogen niet in gesloten lokalen liggen en niet kunstmatig verlicht worden uitgenomen door electrische gloeilampen met veiligheidsballons. Open stookplaatsen mogen in de nabijheid der aftap- en vulplaatsen niet aanwezig zijn.

Het rooken is door plakkaten te verbieden.

De aftap- en vulkranen moeten gesloten gehouden worden en de sleutels door verantwoordelijke personen bewaard worden. Onder de tap- of vulkranen moeten lekbakken geplaatst worden die niet met de rioleering of met openbare wateren in verbinding mogen staan. De overgeloopen verzamelde vloeistof moet telkens zonder verzuim verwijderd of in het reservoir teruggevoerd worden.

12. Het transport van brandgevaarlijke vloeistoffen van of naar het reservoir mag slechts in onontplofbare tankschuiten of tankwagens of in onontplofbare vaten geschieden.

Het opslaan van gevulde vaten moet naar de bepalingen van de Politieverordening van 3 Maart 1906, betreffende het omgaan met minerale oliën plaats hebben, wanneer niet voor onmiddellijke lediging der aangevoerde vaten zorg gedragen wordt.

13. De bewaking en bediening der reservoirs, apparaten, vul-, aftap- en dergelijke inrichtingen mag slechts aan betrouwbare personen boven 18 jaren worden toevertrouwd.

Naar aanleiding van de Open Brief.

Het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten verzoekt ons het volgend berichtje te plaatsen:

„Door het bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten is het schrijven van den Heer Moojen (welks publicatie in het weekblad „de Opmerker" het voorbarig acht) met verzoek om nadere inlichtingen verzonden aan de daarbij betrokken personen." *)

In het laatste nummer van „Architectura" vinden wij het volgende bericht van de Redactie.

„Van den heer P. A. J. Moojen, architect te Weltevreden (Ned. Indië), ontvingen wij een afschrift van een open brief, door hem gezonden aan het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten, inzake unfaire behandelingen, hem aangedaan door een Amsterdamsch architect op diens reis naar Indië. Aangezien het uitgebreide schrijven gericht is aan den Bond van Nederlandsche Architecten, achten wij ons nog niet bevoegd dit te publiceeren." RED.

In het laatste nummer van het „Bouwkundig Weekblad" vinden wij over deze aangelegenheid ..... niets.

Uit dit alles spreekt een prijzenswaardige voorzichtigheid, die wel te verklaren is, waar men zich plotseling geplaatst ziet tegenover een zeer delicate quaestie.

Het allervoorzichtigst en van haar standpunt het meest correct is de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Het bezwaar van Architectura zouden wij begrijpen, wanneer het een gesloten brief gold, thans is het ons niet duidelijk.

En het Bestuur van den Architectenbond begaat een kleine onvoorzichtigheid, door alvorens nadere inlichtingen van de betrokken personen te hebben ontvangen, aan een der partijen, zij het ook tusschen haakjes, voorbarigheid te verwijten.

Of hiervoor grond is zal, dunkt ons, eerst na onderzoek kunnen blijken.

*) De Redactie van „de Bouwwereld" die een overeenkomstig berichtje plaatsten, wenscht de konklusie van het Bestuur van den B. N. A. af te wachten.

Prijsvragen.

Ingevolge een tot het Bestuur der Afdeeling „Haarlem en Omstreken" van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst gericht verzoek van den Raad van Beheer der Naamlooze Vennootschap Binnenlandsche Exploitatie-Maatschappij van Onroerende goederen te Haarlem, heeft het Bestuur dier Afdeeling zich belast met het uitschrijven van de navolgende

PRIJSVRAAG:

Het maken van een Ontwerp voor de verdeeling in Bouwterreinen van de Bouwblokken die door de Uitbreidingsplannen zijn aangegeven op de gronden der Exploitatie-Maatschappij, gelegen ten deele onder de Gemeente Haarlem, ten deele onder de Gemeente Bloemendaal.

PROGRAMMA:

Art. 1. Doel.

Wordt eenerzijds met het uitschrijven van deze prijsvraag door de Exploitatie-Maatschappij beoogd, te trachten een ontwerp voor de verdeeling der bouwblokken in bouwterreinen te verkrijgen, dat, bij uitvoering, uit aesthetisch oogpunt beschouwd, een goed geheel zal doen ontstaan, anderzijds is het hare bedoeling, dat de voorgestelde indeeling en bebouwing zoo zij, dat een gunstige exploitatie daardoor zal worden bevorderd.

Het zijn dus deze punten, die bij de beoordeeling van de te verwachten inzendingen van overwegenden invloed zullen zijn.

Art. 2. Gegevens.

Op de bij dit programma behoorende (2 stuks) teekeningen (schaal 1 à 1250) zijn de gronden van de Maatschappij en de bestaande, in uitvoering zijnde en vastgestelde wegen aangegeven.

Een situatieteekening (schaal 1 à 5000) geeft een overzicht van de aansluiting van deze terreinen aan de omgeving.

Art. 3. Minimum huurwaarde. Gemiddelde verkoopsprijs van den grond.

Bij het ontwerpen dient er rekening mede gehouden te worden, dat de huurwaarde van elk te bouwen perceel in geen geval lager mag zijn dan f 400.—, en dat geen perceelen gebouwd mogen worden met woningen, bestemd voor meer dan twee gezinnen.

De gemiddelde verkoopsprijs van den grond bedraagt f 10.— per M².

Art. 4. Wat wordt verlangd.

Van de inzenders wordt verlangd:

a. Een teekening op de schaal 1 à 1250 van de gronden, onder de gemeente Haarlem gelegen, op welke teekening de indeeling van de bouwblokken in bouwterreinen, de wijze van bebouwing dier terreinen en de vermoedelijke verkoopsprijs per M² bouwterrein zijn aangegeven.

b. Een gelijksoortige teekening van de gronden, voor zoover deze onder Bloemendaal zijn gelegen.

c. Van elk der teekeningen *a* en *b* een vogelvlucht perspectief, voorstellende de terreinen na bebouwing.

Onder het aangeven van de wijze van bebouwing sub *a* en *b* bedoeld, wordt verstaan het aangeven in omtrek van de gebouwen, op te richten op de ingedeelde bouwterreiren.

De bladen papier, waarop de perspectieven geteekend worden, mogen hoogstens 0.80 × 1 M. zijn.

Alle teekeningen moeten in kleuren zijn uitgevoerd.

De teekeningen moeten vergezeld gaan van een memorie van toelichting.

Art. 5. Motto. Correspondentie adres.

Ten einde zoo noodig met den inzender te kunnen correspondeeren, zonder diens naam te weten, moet elke inzending vergezeld gaan van een gesloten naambrief, van binnen vermeldende den naam van den ontwerper en voorzien aan de buitenzijde van een correspondentie-adres en een motto, welk motto tevens moet vermeld staan op de teekeningen, de memorie en de verpakking.

Art. 6 Jury.

De Jury bestaat uit drie leden, t. w. de Heeren:
H. P. Berlage Nzn., Architect te Amsterdam.

A. Salm G.Bzn., Architect te Amsterdam.
J. Verheul Dzn., Architect te Rotterdam.

Door de aanvaarding van de opdracht hebben de leden der Jury zich ten volle vereenigd met alle bepalingen van dit programma.

Art. 7. Prijzen.
De volgende prijzen worden uitgeloofd:
Een eerste prijs van f 1000.—
Een tweede prijs van f 500.—
De Jury heeft de bevoegdheid om, wanneer naar haar oordeel geen der inzendingen voor eene volledige bekroning in aanmerking kan komen, het voor prijzen bestemde bedrag als premiën onder de beste inzendingen te verdeelen.
In dit laatste geval is, voor het openen van den naambrief, de schriftelijke toestemming van den inzender noodig. Deze geeft door het verleenen van die toestemming tevens te kennen, dat hij de hem toegekende premie aanvaardt.

Art. 8. Inlichtingen
Inlichtingen, deze prijsvraag betreffende, moeten schriftelijk gevraagd worden aan den Secretaris der Jury, den Heer *J. Verheul Dzn.*, Mauritsweg 46, Rotterdam.
Deze vragen en de daarop gegeven antwoorden zullen worden opgenomen in het Bouwkundig Weekblad, Orgaan van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Geen inlichtingen worden meer gegeven veertien dagen vóór den in art. 9 aan te geven datum van inzending.

Art. 9. Tijd van inzending.
De inzendingen moeten uiterlijk vier maanden na de dagteekening van dit programma, franco ingezonden zijn bij den Secretaris van de afdeeling Haarlem en Omstreken van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, den Heer J. W. G. Droste, Gedempte Oude Gracht 16 te Haarlem.
Zoo spoedig mogelijk daarna zullen het aantal en de motto's der ontvangen inzendingen worden bekend gemaakt in het Bouwkundig Weekblad.

Art. 10. Terzijdestelling.
Inzendingen, niet voldoende aan de bepalingen van dit programma, worden ter zijde gesteld en niet beoordeeld.
Mede worden ter zijde gesteld de inzendingen van ontwerpers, die, vóórdat de uitspraak der Jury heeft plaats gehad, hun naam bekend maken.

Art. 11. Eigendom bekroonde ontwerpen.
De volledig bekroonde en die, waarvan de ontwerpers de hun toegekende premie hebben aanvaard, worden het eigendom van de Binnenlandsche Exploitatie-Maatschappij van Onroerende Goederen.
Deze heeft het recht van de ontwerpen, welke haar eigendom zijn geworden, reproducties te doen maken, met vermelding van den naam van den ontwerper, en deze reproducties op zoodanige wijze te gebruiken als haar zal goeddunken.

Art. 12. Uitvoering.
De Maatschappij neemt de verplichting op zich, dat het ontwerp, hetwelk eventueel met den eersten prijs bekroond wordt, door haar geheel zal worden gevolgd.

Art. 13. Tentoonstelling. Terugzending.
Gedurende een maand, nadat de uitspraak van de Jury in het Bouwkundig Weekblad bekend gemaakt zal zijn, blijven alle inzendingen onder berusting van de Afdeeling Haarlem en Omstreken van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Deze heeft het recht, de ingezonden ontwerpen publiek ten toon te stellen ter plaatse, als dan in het Bouwkundig Weekblad nader bekend gemaakt zal worden.
Na afloop van die tentoonstelling zullen de ontwerpen, welke niet in eigendom aan de Binnenlandsche Exploitatie-Maatschappij zijn overgegaan, vrachtvrij teruggezonden worden aan de opgegeven correspondentie-adressen.

Het Bestuur der Afdeeling Haarlem en Omstreken, van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

L. C. DUMONT, *Voorzitter.*
J. W. G. DROSTE, *Secretaris.*

HAARLEM, 1 December 1909.

PRIJSVRAAG V. D. AFDEELING AMSTERDAM V. D. MIJ. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST,

uitgeschreven in 1909.

Ontwerp voor eene bewaarplaats voor zuigelingen, enz.
De volgende vragen zijn gesteld:

VRAAG XXIV. In het programma wordt gesproken van de ruimten XXIV en XXV, „zonder directe gemeenschap met de inrichting", terwijl in de ten opzichte gestelde vraag IV dit beantwoord wordt met „wordt beschouwd als gemeenschap". Verstaat nu de Jury onder „directe gemeenschap met de inrichting" en het antwoord genoemde „gemeenschap" hetzelfde? Worden zoodoende, de vertrekken als wachtkamer, Docterskamer, bestuurs- en zitkamer voor de helpsters enz., dus de vertrekken niet voor de kinderen bestemd, ook onder „de inrichting" begrepen?
ANTWOORD. Ja.

VRAAG XXV. Vervolgens is Sub XVIII van het programma sprake van 2 kleedkamertjes, ten wiens behoeven zijn deze?
ANTWOORD. Deze kamertjes behooren bij de badkamers. De Sub XIV van het programma genoemde kleerenkamer heeft een ander doel. Zie: het antwoord op vraag XX gegeven.

VRAAG XXVI. Voor hoeveel helpsters moet op slaap-gelegenheid gerekend worden?
ANTWOORD. Op vier.

VRAAG XXVII. Behoort II van het programma bij III of bij I?
ANTWOORD. Het beantwoorden dezer vraag moet aan de ontwerper worden overgelaten.
Bij de beoordeeling zal wel blijken wiens opvatting het verkieslijkst is.

In zake den wedstrijd van gevelontwerpen van het eerste honderdtal gebouwen, gesticht op de terreinen der Algemeene 's-Gravenhaagsche Bouwgrondmaatschappij, is door de heeren D. E. C. Knuttel, Rijksbouwmeester, J. Limburg, architect-ingenieur beiden te 's-Gravenhage, A. Salm G. Bzn. en F. W. H. Poggenbeek, architecten te Amsterdam en J. Verheul Dzn., architect te Rotterdam, van welke de beide eersten benoemd door bovengenoemde maatschappij en de laatste die door de inzenders van ontwerpen, en te-zamen vormende de jury van beoordeeling bepaald: den prijs van f 2500 toe te kennen aan den heer Joh. Mutters jr. voor zijn ontwerp van 8 heerenhuizen aan de Juliana van Stolberglaan nos. 8-22. De premies van f 1500 en f 1000 meende de jury niet te moeten toekennen, op grond dat de overige ontwerpen niet aan redelijke eischen van schoonheid voldeden.
De jury hield echter rekening met het karakter van dezen wedstrijd, die een aanmoediging beoogt tot bouwen op de terreinen der Algemeene 's-Gravenhaagsche Bouwgrond Maatschappij, en meende van een niet al te streng kritisch standpunt te mogen uitgaan en maakte gebruik van het haar in dit opzicht verleende recht en kende, met goedkeuring van den raad van beheer van gemelde vennootschap, premies toe aan de ontwerpers van die gebouwen die om enkele kwaliteiten, volgens haar meening daarvoor in aanmerking kwamen, en wel: een van f 1000 aan den heer F. Nieuwerkerk voor de ontwerpen van huizen, Juliana van Stolberglaan 43, Juliana van Stolbergplein 10 en Charlotte de Bourbonstr. 3; een van f 500 aan den heer L. A. H. de Wolf voor het ontwerp van een kantoorgebouw Juliana van Stolbergplein 11: en een van f 250 aan de heeren Joh. Mutters jr. en A. de Steur voor het ontwerp van 5 heerenhuizen Adelheidstraat 93 –101.

Vereenigingen.

Regelen voor de berekening van het honorarium van architecten voor werkzaamheden, zich uitsluitend bepalende tot het ontwerpen en uitwerken van de gevels en het uitwendige van die gebouwen waarvan de verantwoordelijkheid voor de uitvoering berust bij den uitvoerder bouwer.

Artikel 1.

De berekening van het honorarium zal geschieden naar de belangrijkheid van het ontwerp en naar de ligging van het gebouw in de verschillende stadswijken. De werken worden daartoe verdeeld in twee klassen:
De 1e klasse. Eenvoudige bouwwerken, gewone huizen met 2 of meer bovenhuizen, z.g. burgerwoninningen of arbeiderswoningen met gemeenschappelijken ingang en industriëele gebouwen; alle liggende in de eenvoudigste stadsbuurten.
De 2e klasse. Gebouwen met vrije bovenhuizen of eenvoudige winkelhuizen met bovenwoningen, liggende in de betere stadsbuurten.
Voor gebouwen uit bouwkundig oogpunt van meerder belang zal het honorarium volgens afzonderlijk te maken overeenkomst geregeld worden.

Artikel 2.

Als gemiddelde breedte van een gevel wordt aangenomen 7 M. of daar beneden.
Voor meerdere breedte zal het honorarium naar verhouding worden verhoogd.

Artikel 3.

Voor het maken van een potloodschets-ontwerp op een schaal 1 à 100, desverlangd in kleuren uitgevoerd, van een teekening van den geheelen gevel met doorsneden op een schaal van 1 à 20 en van de voornaamste werk-détails op ware grootte en van een beschrijving van de te bezigen materialen zal door den Architect worden gedéclareerd:
voor gebouwen in de 1e klasse f 125.—,
voor gebouwen in de 2e klasse „ 200.—.

Artikel 4.

Voor de levering van de in Art. 3 genoemde teekeningen zal voor hoekhuizen 1½ maal en voor vrijstaande niet aaneengesloten gebouwen zal 2 maal het honorarium bovengenoemd worden berekend.
Bij gedeeltelijke verbouwing van gevels zal voor het ontwerp het volle tarief worden berekend.

Artikel 5.

Wanneer hetzelfde type gevel zonder wijziging wordt toegepast voor meerdere gebouwen, zal het honorarium voor iederen gevel meerder met 10 pCt. worden verhoogd.

Artikel 6.

De ontwerper zal op zijn teekeningen de goedkeuring van het Bouw- en Woningtoezicht en, indien dit wordt verlangd, de goedkeuring van „de Commissie van advies bij de beoordeeling van bouwontwerpen ingeleverd bij aanvraag voor erfpacht of koop van Gemeenteterrein" moeten hebben verkregen, alvorens het verschuldigd honorarium hem zal behoeven te worden uitbetaald.

Artikel 7.

De betaling door den lastgever van het verschuldigdigde honorarium aan den ontwerper zal geschieden in twee termijnen en wel:
50 pCt. onmiddelijk, nadat de goedkeuring in Art. 6 genoemd, op de teekeningen is verkregen;
50 pCt. eveneens onmiddellijk na de inlevering van al de bescheiden in Art. 3 nader omschreven.

Amsterdam, November 1909.

Aldus vastgesteld.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
w.g. A. SALM G.B.zn., Voorzitter.
w.g. J. GRATAMA, Secretaris.

Het Bestuur van de afdeeling Amsterdam van bovengenoemde Maatschappij.
w.g. F. W. M. POGGENBEEK, Voorzitter.
w.g. A. D. N. VAN GENDT, Secretaris.

Het Bestuur van het Genootschap Architectura et Amicitia.
w.g. W. KROMHOUT Cz. Voorzitter.
w.g. G. J. RUTGERS, Secretaris.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 50. Officieel Gedeelte. Tentoonstelling Barcelona. — Tentoonstelling Landhuizen. — Hoofdbestuursvergadering van 7 Dec. 1909. — Regelen voor berekening Honorarium Gevelontwerpen.

Kroniek. De uitbouw Drucker aan het Rijksmuseum

Oude Paalfundeeringen te Amsterdam in het algemeen en die van de voormalige N. Z. Kapel in het bijzonder, door C. B. Posthumus Meyjes, met afbeeldingen.

Excursie van bouwkundige studenten der T. H. S. onder leiding van den Hoogleeraar H. Evers, met afbeeldingen van de kerk te Stedum.

Het Walburgsplein te Arnhem met afbeelding.

Sociale Hygiëne en Techniek X Bouw- en Woningtoezicht ten platten lande.

Architectura No. 50. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Verslag der 1268ste Gewone Leden vergadering, van 8 December 1909.

Schoonheidscommissie Concept-adres aan B. en W. der gemeente Amsterdam.

Adres aan den Raad der gemeente Zwolle met bijlage, betreffende het Reventer aldaar.

Regelen voor de berekening van het Honorarium voor Gevelontwerpen.

Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie. door Ing. Joh. Körting, naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (Vervolg). — Over het loslaten van mortel door de inwerking van zwavelzuur houdende vloeistoffen.

De Bouwwereld No. 50. Echo's XI. De Dampprijsvraag R. I. P.

De prix de Rome 1909, met losse plaat.

De Bevoegdheid van den Architect.

De Ingenieur No. 50. Tramwegen, Electriciteit en Staatsgezag. Voordracht gehouden in de vergadering van de Vakafdeeling voor spoorwegbouw en spoorwegexploitatie van het K. I. v. I. van 30 October 1909, door C. H Julius.

Het voormalige Dijk- en Waterschapsrecht in ons vaderland, naar aanleiding van het werk van A. A. Beekman over dit onderwerp, door J. C. Ramaer c. i.

Depressie en vogelvlucht. door N. Mac. Leod, met afbeeldingen.

Draadlooze telefonie door Dr. N. Koomans w. i.

Ingezonden stukken. Het kruipen van poorstaven, door J. G. Lepper w. i. — Idem, door T. J. W. van Rossum c. i. — Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik, door L. Bienfait w. i.

Technisch Weekblad R. v. T. No. 50. Officieël Gedeelte. — Uit de Afdeelingen. — De Middelbaar Technische School. — Prijsvraag. — Ingezonden. — Wegen — Waartoe dient het smeren van assen?

De Aannemer No. 50. Ned. Aannemersbond. Mededeelingen van het Hoofdbestuur en uit de Afdeelingen.

Verwisseling van werk.

De organisatie van werkgevers in België (Verzoening en Arbitrage) V (Slot).

Conflict in zake een collectief Arbeidscontract.

Architectura et Amicitia.

Afdeelingsverslagen. Leeuwarden 10 December 1909. — Utrecht 25 November 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 24. Miskleurige steenen. — De plasticiteit en vuurvastheid der kleisoorten. — De Meisterkursus te Lauban. — Statutenwijziging.

Deutsche Bauhütte No. 50. Wettbewerbsfragen und Wettbewerbsklagen, door H. Aug Waldner.

Ueber Münchener Neubauten, door Ernst Messerer, met afbeeldingen.

Architektenkammern? door F. Rud. Vogel IV Titelschutz für die Zukunft.

Neue Einfamilienhäuser, door E. Schwinghammer bij ontwerpen van Kamper en Thoma.

Losse plaat. Architektonische Details door Oskar Fischer.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

SCHEEMDERMEER. Door de stichting van de beide fabrieken der coöp. vereeniging „De Toekomst" vermeerderde het aantal bewoners alhier in de laatste jaren nog al aanzienlijk en werd daardoor de behoefte aan een gebouw voor het houden van godsdienstoefening, voortdurend grooter. In die dringende behoefte zal nu worden voorzien. Door den heer Th. Palmbos alhier toch, is namens den heer dr. R. G. J. Schouten, Ned. Herv. predikant te Midwolda, van den landbouwer A. Ouding een perceel grond aangekocht, gelegen aan den verharden Scheemdermeerdijkweg. De bedoeling is aldaar zoo spoedig mogelijk een kerkgebouw te stichten voor het houden van godsdienstoefeningen in en ten bate van de Ned. Herv. Kerk.

Een nieuw gebouw voor de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten.

Nog kort geleden is in het gebouw der Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam een tentoonstelling gehouden van de werken der schilders en beeldhouwers, deelnemers, aan den Prix de Rome. Verleden week werd daar, in het gebouw op de Stadhouderskade, een dergelijke tentoonstelling gehouden van het werk door een jeugdig bouwmeester, Dirk Frederik Slothouwer, wien de gouden eerepenning is toegekend voor den prijskamp in de bouwkunst, vervaardigd.

Prof. A. J. Derkinderen, de hoogleeraar-directeur van de Academie, heeft in brochure-vorm eene toelichting gegeven waartoe het opgegeven onderwerp hem vanzelf alle aanleiding gaf.

Er werd nl. gevraagd een ontwerp van een gebouw ten dienste van een Rijks-Academie van Beeldende Kunsten, een ongetwijfeld practische en actueele prijsvraag, welke den candidaat door zijn tijdelijke omgeving en door den aard van den ondernomen arbeid zelf reeds aanmoedigen moest.

Prof. Derkinderen geeft vooreerst een overzicht van de wettelijke regeling. Bij de wet van 26 Mei 1870 werd de Rijks-Academie gesticht „ter hoogere opleiding van kunstenaars". Die wet bracht echter geen nieuwe instelling Zij bedoelde hernieuwing, verbetering en bevestiging van de in 1817 gestichte Koninklijke Academie van Beeldende kunsten.

Wat de Rijks-Academie behoort te wezen mag geacht worden door nut en traditie zuiver te zijn vastgesteld. Volkomen hiermede in overeenstemming had de jury zich ook hare behuizing gedacht.

Het ruime en geheele vrije terrein, minstens 2.25 H.A. groot, waarvan het niet bebouwde gedeelte als tuin moet worden aangelegd, de vele lokalen, in acht afdeelingen gerangschikt, zij wijzen naar een monumentale inrichting, zooals die alleen voor een groot en centraal rijksbelang redelijk gedacht kan worden. De in de eerste plaats genoemde lokaliteiten — alle van meer representatieven aard — versterken dezen indruk zeker. In hoofzaak komen deze zalen — beeldengalerij, hoofdtrap, aula, tentoonstellingszaal — ook in het tegenwoordige gebouw voor. Maar de in het programma aangegeven maten sluiten elke gedachte aan bekrompenheid uit, een gedachte, die zich in het tegenwoordige gebouw, helaas, al te zeer opdringt. En zelfs komt het orgel in de Aula niet alleen den candidaat aanleiding geven tot een rijke wandversiering, maar wel degelijk demonstreeren, dat men zich de Kunst niet steeds als de droeve Asschepoester denken wil, maar dat, integendeel, hare erkenning als maatschappelijk verschijnsel ook zekere plechtigheden noodig maakt, waarbij het schoone orgelspel evenmin gemist moge worden als bij wetenschappelijke festijnen.

Door haar programma heeft de jury getoond te beseffen dat de verschillende ruimten, voor het onderwijs bestemd vooral niet klein en bekrompen moesten wezen. Voor de 4 groote afdeelingen, door de wet genoemd (teekenen, schilderen, beeldhouwen en graveeren) zijn telkens een 4-tal ruime zalen aangegeven, zoodat elke klasse haar eigen lokaal krijgt. Maar meer dan dat: de teekenaars zouden in het nieuwe gebouw een gunstig gelegen zaal vinden voor het teekenen naar dieren (thans geschied dit in een open tuin.)

(Vervolg Binnenland zie Bijblad.)

TH. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106—151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,
SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.
Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

De schilders worden verrast door een paar zalen voor technisch onderricht en zelfs een werkplaats voor glasschilderen. De beeldhouwers kunnen de verschillende technieken en handwerken hunner kunst beoefenen; er zijn werkplaatsen voor gipsgieten, steen- en houtbewerking. De graveurs zien hun afdeeling verrijkt met een zaal voor stempelsnijden en metaalbewerking. Daarbij een prentenkabinet en een drukkerij.

Ook de architectuur en de theoretische vakken zijn niet vergeten en uit de acht voordrachtzalen blijkt hoeveel gewicht de jury aan de theoretische studie hechtte. Aan die oude inzichten wordt dus weer recht gedaan, waar men ruime zalen voor theorie, voor boeken en prenten, voor costuums, stillevens en anatomische verzamelingen ontworpen ziet, die de leerlingen in de gelegenheid zullen stellen alles te hooren en te bestudeeren, wat voor hun werk van zoo overwegend belang kan zijn. En wat ten slotte niet opgemerkt mag blijven: er is in het gehecte plan gedacht aan behoorlijke vertrekken voor de kunstenaars, die het onderricht zullen moeten geven. Want ook dit heeft zijn beteekenis. Hoe schraal immers de Akademie ook uitgerust werd bij hare allereerste inrichting in het gebouw aan de Stadhouderskade — dit eene: dat de professoren moeten werken en aan de Akademie moeten werken, dit uitnemende denkbeeld heeft men reeds toen begrepen en er recht aan gedaan. Ook de jury heeft het groote belang hiervan ingezien en zorg gedragen, dat de hoogleeraren alles aan Akademie zouden vinden wat hen daar zou kunnen binden en hun den arbeid te midden der leerlingen zou kunnen mogelijk maken.

Aldus bevat het uitvoerige programma, door de jury samengesteld, niet alleen de eischen voor een bouwkundige opgave, niet alleen een weldoordacht schema voor de behuizing der Akademie, maar meer dan dat: het geeft een breed gedachte uiteenzetting van de beginselen, waarnaar de Akademie volgens de wet van 1870 en de behoeften der moderne kunstontwikkeling behoort te zijn ingericht..

Een zekere vrijheid van beweging, ook wat de bouwsom betrof, moest den candidaat wel worden toegestaan. Maar daarom was dit toch geen ideaalprijsvraag. Hiermede werd een getuigenis gegeven van het groote belang eener Rijks-Akademie van Beeldende Kunsten, niet alleen voor den bloei dier kunsten zelve, maar ook voor de algemeene cultuur en niet het minst voor de degelijke en complete organisatie van het kunst- en ambachtsonderwijs in zijn geheel, dat zijn Hoogeschool der Kunsten niet missen kan.

Prof. Derkinderen laat hierop volgen;

Reeds de overtuiging van den geachten voorzitter der jury, Dr. P. J. H. Cuypers, — die eenmaal ook in ons land den strengen eisch deed hooren dat geen versiering deugdzaam zijn kan, die niet in de constructie haar oorzaak vindt en geen kunst gezocht moet worden buiten de hechte grondslagen des levens, — ze zijn er borg voor, dat de eischen van dit programma geen luxe bedoelen, maar wel de vaste aansluiting der kunst aan de maatschappelijke behoefte. Aan het slot zijner toelichting brengt de schrijver hartelijken dank aan de bouwmeesters Dr. P. J. H. Cuypers, H. P. Berlage Nzn., C B. Posthumus Meyjes, F. W. M. Poggenbeek en A. Salm G. Bzn., die met zooveel breeden zin en nauwlettende zorg in hun programma de groote lijnen eener Rijks-Akademie getrokken hebben. N. v. d. D.

Personalia.

— B. en W. van Haarlem hebben aanbevolen voor hoofdopzichter van het bouw- en woningtoezicht de heeren D. A. Willemse, Zwolle, J. H. Schaad, Delft, en H. Rauch, Nijmegen. De heer Willemse is benoemd.

— Uit de Voordracht voor opzichter van gemeentewerken te Leiden; J. J. Verlinde, opzichter van Delfland te 's-Gravenzande; A. de Poorte gemeente-opzichter te Culemborg, en J. C. Leich, tijdelijk opzichter van den prov. waterstaat te Zwolle, is benoemd de heer A. de Poorte.

— Door den heer A. A. Teerlink, leeraar in het handteekenen aan de Burgeravondschool te Hilversum, is tegen 1 Januari a.s. eervol ontslag verzocht wegens ongesteldheid, met toekenning van pensioen.

Vacante Betrekkingen.

— Teekenaar aan de Deventer IJzergieterij en Machinefabriek v. h. J. L. Nering Bögel & Co., Deventer. Sollicitaties per brief. (1)

— Uitvoerder voor een te bouwen wollenstoffenfabriek. Adres: A. L. van Gestel, Huize „Steenoord", Zes Gehugten, bij Eindhoven. (1)

— Werkmeester voor kleine machinefabriek. Zelfstandige positie. Br. met copie getuigschriften onder letter W, aan den Boekhandel van H. A. Kramers & Zoon, Rotterdam (1)

— Brandmeester bij de Brandweer te Groningen. Salaris f 900 tot f 1100 's-jaars alsmede vrij woning bij de Brandweerkazerne of eene vergoeding van f 200 's-jaars. Bekendheid met machine- of bouwvak vereischte. Zich vóór 24 December a. s. aan te melden bij den Commandant der Brandweer. (1)

— Directeur van den Gemeentelijken Telephoondienst te 's Gravenhahe. Aanvangsjaarwedde tenminste f 3500. Vereischt wordt het diploma van electro-technisch Ingenieur en grondige bekendheid met de telephonie. Verzoekschriften op zegel aan Burgemeester en Wethouders voor 31 December eerstkomende. (1)

— Leeraar in het Handteekenen in het bezit der akte M. I. aan de Burgeravondschool met cursus voor voortgezet teekenonderwijs, te Roosendaal en Nispen Salaris f 250 per lesuur. Aantal lesuren 5 per week. Inzending van stukken, vóór 20 December a.s. aan Burgemeester en Wethouders. (1)

— Bouwkundig Teekenaar voor ontwerpen van kleine villa's te 's-Gravenhage. Salaris f 100 per maand. Brieven onder No. 18020, Alg. Zuidh. Adv.-Bur. C. Brouwer, Den Haag. (1)

— Leeraar R. Normaalschool v. Teekenonderwijzers. — Ten behoeve van het onderwijs in de stijl- en ornamentleer en de geschiedenis der bouwkunst en der decoratieve kunsten is met 1 Febr. a.s. te vervullen de betrekking van leeraar aan de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers en aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam. Jaarwedde f 2000.

Aanmeldingen vóór 1 Jan. a.s. met op zegel geschreven adressen aan H. M. de Koningin. (1)

— Opzichter, aan de gemeente-gasfabriek en waterleiding te Breda jaarwedde f 800, met 3 driejaarlijksche verhoogingen van f 100. Deelneming pensioenfonds verplichtend. Stukken vóór 20 December aan den Burgemeester. (2)

Dienstaanbiedingen.

INFORMATIE-BUREAU VAN DEN BOND VAN TECHNICI
RUIJSCHSTRAAT 94, AMSTERDAM.
Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

35 Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j.,	f 70—f 125	p.m.
19 BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j.,	f 70—f 125	„
23 Bouwk. Teek.	22—44 j.,	f 60—f 125	„
14 Waterb. Opzr.	22—50 j.,	f 60—f 110	„
6 Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j.,	f 40— f 50	„
7 Chef-machinisten	24—39 j.,	f 80—f 150	„
4 Werkt. opz. (constr.)	27—48 j.,	f 80—f 150	„
7 Werkmeesters	24—47 j.,	f 90—f 150	„
2 Werktuigk. Teek.	26—40 j.,	f 50—f 150	„
2 Aank. Werkt. teek.	19—21 j.,	f 30—f 40	„
6 Electrotechniker	23—35 j.,	f 60—f 150	„
1 Teek. Kunstindustr. en décoratief.	—23 j.,	f —f 60	„
1 Werkmeester Modelmakerij en Gieterij	—47 j.,	f —f 100	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. 4)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 20 December.

Amsterdam, ten 1.45 ure, door de H.IJ.S.M. in het centraal personenstation: het maken van eene dubbele steenen wachterswoning bij KM. 29097 van den spoorweg Amsterdam—Amersfoort in de gemeente Hilversum (stapelplaatsen te Crailoo), begr. f 5450. Het bestek met 1 teekening verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak Dienst van Weg en Werken, kamer 150 of op franco aanvrage aan dien Dienst. Aanwijzing als in het bestek is vermeld.

Arnhem, ten 11.30 ure, door het gem. bestuur het bouwen van een waranda met toilets en W. C. bij de theeschenkerij in het park Sonsbeek; aanw. geh. inl. alle werkdagen tot de besteding, van 10—12 ure, aan het bureau gemeentewerken in de Ooststraat, alwaar de teek ter inzage liggen en verkrijgbaar zijn.

Alkmaar, ten 2 ure, door de arch. Z. Hoek en J. Th. Wouters in het hotel Proot: het bouwen van een kleine villa met annexen aan den Alkmaarschen straatweg te Heiloo. Bestek en teek ten kantore van Architecten verkrijgbaar. Inlichtingen dagelijks tusschen 9 en half elf ten kantore Waldeck-Pyrmontkade 133, den Haag.

Rotterdam, door de arch. Jac. van Gils onder R. K. Aannemers-Meubelmakers: het vervaardigen en leveren van nieuwe, eikenhouten Kerkbanken in de kerk aan den Houttuin; teek. en beschr. te bekomen boekh. Maasbode.

Veendam, ten 7 ure, door het gem.-best.: het afbreken van een oude en het bouwen van een nieuwe ijzeren draaibrug met 8 M. doorvaartswijdte en ged. beschoeiing in den grintweg van Veendam naar Zuidbroek; bestekken met teekening te bekomen ter secr.; aanw. 16 Dec. ten 10 u.

DINSDAG 21 December.

Baarn, ten 10 ure, door het gem.-best. de levering van 1.350.000 stuks eenigszins getrokken straatklinkers, 2.600 M². onderhoudsgrind. Be-tekken te verkrijgen, Secretarie, 3e afdeeling. Baarn.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. v. S.S. in het Moreelse Park, best. no. 1203: het maken van eene aansluiting aan de O.-zijde van het emplacement Tilburg met bijkomende werken ten behoeve van het tweede spoor Tilburg den Bosch, begr. 10.000. (Zie adv. in no. 50).

Zaandam, ten 2 ure, door het gem.-best.: de levering ten behoeve der gem. gasfabr., van getrokken ijzeren buizen, getrokken ijzeren hulpstukken, koperen hoofdkranen met sleutels en koperen fittings, lampen en branders, kogelbewegings- en petroleumfittings, glaswerk, gascomforen machinekamerbehoeften, diverse borstelwerk, ged. 1910. (Zie adv. in no. 49).

Zaandijk, ten 2 ure, door de doopsgez. gem.: het bouwen van de Johanna Elizabeths stichting voor weezen en bejaarde lieden. Bestek met drie teekeningen verkrijgbaar bij den architect Dirk Stam Mz. te Wormerveer.

Vrijdag 24 December.

Enschede, ten 11 ure, door het gem.-best.: bestek no. 30: het maken van een bureau v. politie c.a. aan de Haaksbergerstraat aldaar; best. met 2 teek. en gez. inschr. bil. te bekomen aan het bureau gem.-werken; inl. te bek. 16, 17 en 18 Dec. sm. 10—12.30 ure aan gen. bureau.

MAANDAG 3 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren en werkvaardig opstellen van de centrifugaalpompen met buis-leidingen en bijbehoorende inrichtingen van het te bouwen hoofd-rioleeringsgemaal aan den Zeeburgerdijk. Inlichtingen ten kantore van den Werktuigkundig-Ingenieur der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 150, op 22 en 23 November en 13, 14, 30, en 31 December van 10 tot 12 uur.

MAANDAG 10 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren en monteeren van transportinrichtingen in en ter verbinding van slachthuizen en voorkoelhuis, benevens het leveren en monteeren van de celindeeling in het te bouwen koelhuis op het abattoir.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal . . . . . .f	4.000.000,00.
Reservefonds ult. 1908 „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag den 4den Januari 1910,** des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht* van:

Bestek no. 1204

Het maken van grondwerken en het wijzigen en uitbreiden der schoeiingen langs de Kruisvaart op het station UTRECHT.

Begrooting f 7000.—.

De besteding geschiedt volgens § 25 van het bestek.

Het bestek ligt van den 14den December 1909 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Sectie-Ingenieur H. J. VAN HOORN te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 28sten December 1909 ten 11 ure voormiddag.

UTRECHT, den 10den December 1909.

PANTSERDAK.

onverwoestbaar, geen reparaties, vuurvast, vrijdragend, zelfs voor de grootste afmetingen voor elke dakvorm geschikt

dus het goedkoopste en het BESTE DAK.

Geen spanten, geen dakbeschot, geen latten, geen pannen, geen leien, geen metaalplaten, geen papier, geen dakvilt, geen gegolfd ijzeren-, geen glazen-, geen Magnesitplaten, geen cementplaten- afdekking, geen ⊥ ⊥ ijzer of staal

Dakvensters, bovenlichten, lichtkappen, terrassen kunnen aangebracht worden. **Horizontale,** beslist **brand- en zwamvrije** en **waterdichte Plafonds** voor elke belasting, alsmede **geluidwerende wanden** met **deuren.**

Begrootingen kosteloos.

Licentiën verleent

C. KINDERMANN,

ARCHITECT.

Berlijn · Reinickendorf.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 25 DECEMBER 1909. No. 52.

DE OPMERKER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 92, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . f 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot f 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België 6.50
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50
(Uitsluit bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . f 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.

Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het Damplan.

In het „Gemeenteblad" van 10 December is het Damplan gepubliceerd zooals dit thans door B. en W. ter goedkeuring bij den Raad is ingediend.

In het vroeger reeds door de dagbladen openbaar gemaakte voorloopige plan zijn enkele kleine wijzigingen aangebracht.

Deze wijzigingen bestaan hierin dat in het bouwblok tegenover het Koninklijk Paleis de voorgevelrooilijn niet meer terugspringt maar recht doorgetrokken is. Die verandering is natuurlijk gemaakt in het belang van een voordeeliger exploitatie van het bouwblok. Niettemin laten B. en W. de mogelijkheid open, dat bij het ontwerpen van bouwplannen op dien terugsprong kan worden teruggekomen.

Voorts is de afstand tusschen dit bouwblok en de huizen daarachter van 10 op 11 M. gebracht, zoodat daar een even groote breedte zal zijn als de aansluitende Beursstraat bezit.

Eindelijk is aan de Noordzijde van het oude Beursterrein een strook ter breedte van 13 M. afgegaan, waardoor het Beursplein van 65 M. op 78 M. is gebracht.

Men ziet dus dat B. en W. gebleven zijn bij het denkbeeld om het bestaande bouwblok achter het Commandantshuis uit het onteigeningsplan te doen vervallen.

Dit blok, begrensd door den Vijgendam en de Vischsteeg blijft behouden. De Vischsteeg zelve wordt echter aanmerkelijk verbreed. Dat geschiedt door de amotie van al de huizen aan de Damrakzijde van de steeg, en de perceelen Dam 3—5a en Warmoesstraat 186 en 188, welke voor dat doel onlangs door de Gemeente voor de som van f 91.000 zijn aangekocht. Men komt dus van den Dam door een meer dan driemaal breedere Vischsteeg in de Warmoesstraat.

Aan de andere zijde van het bouwblok heeft men dan den verbreeden Vijgendam verkregen door achteruitzetting en geheele vervorming van het blok tusschen de (ook verbreede) Nes en het aanmerkelijk verbreede deel van het Rokin.

De cijfers langs de stippellijnen geven de maten van al deze verbreedingen aan.

Men ziet dat in dit nieuwe plan het aloude Beurspoortje is opgeofferd. Men krijgt, ongeveer ter plaatse waar 't stond, in het nieuwe, meer naar achteren geschoven bouwblok een verbinding van de stille zijde van het Rokin met de verlengde Beursstraat, welke als passage is gedacht.

Volgens het plan wordt dus de Dam aan de oostzijde over de geheele breedte afgesloten, ten einde aan het Damplein een intiem karakter te geven, dat thans ten eenemale ontbreekt.

Ook voor het verkeer is deze oplossing gewenscht. Zij brengt dit voordeel, dat het verkeer langs den

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Engelsche en Fransche Vloertegels.

Vraagt teekeningen en prijzen. (4)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 20 December.

Amsterdam, ten 1.45 ure, door de H.IJ.S.M. in het centraal personenstation: het maken van eene dubbele steenen wachterswoning bij KM, 26097 van den spoorweg Amsterdam—Amersfoort in de gemeente Hilversum (stapelplaatsen te Crailoo), begr. f 5450. Het bestek met 1 teekening verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak Dienst van Weg en Werken, kamer 150 of op franco aanvrage aan dien Dienst. Aanwijzing als in het bestek is vermeld.

Arnhem, ten 11.30 ure, door het gem. bestuur het bouwen van een waranda met toilets en W. C. bij de theeschenkerij in het park Sonsbeek; aanw. geh. inl. alle werkdagen tot de besteding, van 10—12 ure, aan het bureau gemeentewerken in de Oststraat, alwaar de teek ter inzage liggen en verkrijgbaar zijn.

Alkmaar, ten 2 ure, door de arch. Z. Hoek en J. Th. Wouters in het hotel Proot: het bouwen van een kleine villa met annexen aan den Alkmaarschen straatweg te Heiloo. Bestek en teek ten kantore van Architecten verkrijgbaar. Inlichtingen dagelijks tusschen 9 en half elf ten kantore Waldeck-Pyrmontkade 133, den Haag.

Rotterdam, door de arch. Jac. van Gils onder R. K. Aannemers-Meubelmakers: het vervaardigen en leveren van nieuwe, eikenhouten Kerkbanken in de kerk aan den Houttuin; teek. en beschr. te bekomen boekh. Maasbode.

Veendam. ten 7 ure, door het gem.-best.: het afbreken van een oude en het bouwen van een nieuwe ijzeren draaibrug met 8 M. doorvaartswijdte en ged. beschoeiïng in den grintweg van Veendam naar Zuidbroek; bestekken met teekening te bekomen ter secr.; aanw. 16 Dec. ten 10 u.

DINSDAG 21 December.

Baarn, ten 10 ure, door het gem.-best. de levering van 1.350.000 stuks eenigszins getrokken straatklinkers, 2.600 M². onderhoudsgrind. Be-tekken te verkrijgen, Secretarie, 3e afdeeling. Baarn.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. v. S.S. in het Moreelse Park, best. no. 1203: het maken van eene aansluiting aan de O.-zijde van het emplacement Tilburg met bijkomende werken ten behoeve van het tweede spoor Tilburg den Bosch, begr. 10.000. (Zie adv. in no. 50).

Zaandam, ten 2 ure, door het gem.-best.: de levering ten behoeve der gem. gasfabr., van getrokken ijzeren buizen, getrokken ijzeren hulpstukken, koperen hoofdkranen met sleutels en koperen fittings, lampen en branders, kogelbewegings- en petroleumfittings, glaswerk, gascomforen machinekamerbehoeften, diverse borstelwerk, ged. 1910. (Zie adv. in no. 49).

Zaandijk, ten 2 ure, door de doopsgez. gem.: het bouwen van de Johanna Elizabeths stichting voor weezen en bejaarde lieden. Bestek met drie teekeningen verkrijgbaar bij den architect Dirk Stam Mz. te Wormerveer.

Vrijdag 24 December.

Enschede, ten 11 ure, door het gem.-best.: bestek no. 30: het maken van een bureau v. politie c.a. aan de Haaksbergerstraat aldaar; best. met 2 teek. en gez. inschr. bil. te bekomen aan het bureau gem.-werken; inl. te bek. 16, 17 en 18 Dec. sm. 10—12.30 ure aan gen. bureau.

MAANDAG 3 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best: het leveren en werkvaardig opstellen van de centrifugaalpompen met buisleidingen en bijbehoorende inrichtingen van het te bouwen hoofd-rioleeringsgemaal aan den Zeeburgerdijk. Inlichtingen ten kantore van den Werktuigkundig-Ingenieur der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 150, op 22 en 23 November en 13, 14, 30, en 31 December van 10 tot 12 uur.

MAANDAG 10 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren en monteeren van transportinrichtingen in en ter verbinding van slachthuizen en voorkoelhuis, benevens het leveren en monteeren van de celindeeling in het te bouwen koelhuis op het abattoir.

Assurantie-Maatsch. tegen Brandschade op het Leven „DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat.* — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betoustraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	*f* 4.000.000,00
Reservefonds ult. 1908 . .	„ 1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . .	„ 155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . .	„ 34.314.868,07

BRAND · LEVEN · INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën,** zonder Inleggelden of Nabetalingen.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag den 4den Januari 1910,** des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht* van:

Bestek no. 1204

Het maken van grondwerken en het wijzigen en uitbreiden der schoeiingen langs de Kruisvaart op het station UTRECHT.

Begroting f 7000.—.

De besteding geschiedt volgens § 25 van het bestek.

Het bestek ligt van den 14den December 1909 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Sectie-Ingenieur H. J. VAN HOORN te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 28sten December 1909 ten 11 ure voormiddag.

UTRECHT, den 10den December 1909.

PANTSERDAK,

onverwoestbaar, geen reparaties, vuurvast, vrijdragend, zelfs voor de grootste afmetingen, voor elke dakvorm geschikt

dus het goedkoopste en het BESTE DAK.

Geen spanten, geen dakbeschot, geen latten, geen pannen, geen leien, geen metaalplaten, geen papier, geen dakvilt, geen gegolfd ijzeren-, geen glazen-, geen Magnesietplaten, geen cementplaten- afdekking, geen L I T ijzer of staal

Dakvensters, bovenlichten, luchtkappen, terrassen kunnen aangebracht worden. **Horizontale,** beslist **brand-** en **zwamvrije** en **waterdichte Plafonds** voor elke belasting, alsmede **geluidwerende wanden** met **deuren.**

Begrootingen kosteloos.

Licentiën verleent

C. KINDERMANN,

ARCHITECT.

Berlijn · Reinickendorf.

44STE JAARGANG. ZATERDAG 25 DECEMBER 1909. No. 52.

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

Redacteur: P. H. SCHELTEMA.

Adres voor Redactie en Administratie: Bureau „DE OPMERKER", Stephensonstraat 192, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar (1 Jan.—31 Dec.)
voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
te voldoen
a. bij vooruitbetaling vóór 15 Jan. van het abonnementsjaar, of
b. in twee termijnen, elk groot *f* 2.50, waarover op 1 April en 1 October van het abonnementsjaar (1 Jan.—31 Dec.) wordt beschikt.
Voor België . . . . . 6.50 (Uitsluit. bij voor uitbet.)
Voor de overige landen der Post-Unie, met inbegrip van Nederl.-Indië en Zuid-Afrika . . 7.50 (Uitsluit. bij voor uitbet.)

Afzonderlijke nummers, **uitsluitend** bij vooruitbetaling per postwissel of in postzegels, met plaat . . . . . *f* 0.25
Idem, idem, zonder plaat 0.15

Advertentiën van 1 tot en met 5 regels . . . 1.—
het bewijsnummer daaronder begrepen.
Voor elken regel meer 0.15
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal berekend.
Tarief voor Annonces bij abonnement wordt op franco aanvrage toegezonden.

Opgaven van Advertentiën moeten om zeker te zijn van plaatsing in het Zaterdag verschijnend nummer, uiterlijk des VRIJDAGS VOORMIDDAGS aan ons bureau zijn bezorgd.
Bij latere inzending kunnen wij niet voor de plaatsing instaan, doch geven in overweging toezending, *per expresse* aan de Administratie van *„De Opmerker"* ter drukkerij van *„Eigen Hulp"* Jacob v. d. Doesstraat 103, 's-Gravenhage.

Het Damplan.

In het „Gemeenteblad" van 10 December is het Damplan gepubliceerd zooals dit thans door B. en W. ter goedkeuring bij den Raad is ingediend.

In het vroeger reeds door de dagbladen openbaar gemaakte voorloopige plan zijn enkele kleine wijzigingen aangebracht.

Deze wijzigingen bestaan hierin dat in het bouwblok tegenover het Koninklijk Paleis de voorgevelrooilijn niet meer terugspringt maar recht doorgetrokken is. Die verandering is natuurlijk gemaakt in het belang van een voordeeliger exploitatie van het bouwblok. Niettemin laten B. en W. de mogelijkheid open, dat bij het ontwerpen van bouwplannen op dien terugsprong kan worden teruggekomen.

Voorts is de afstand tusschen dit bouwblok en de huizen daarachter van 10 op 11 M. gebracht, zoodat daar een even groote breedte zal zijn als de aansluitende Beursstraat bezit.

Eindelijk is aan de Noordzijde van het oude Beursterrein een strook ter breedte van 13 M. afgegaan, waardoor het Beursplein van 65 M. op 78 M. is gebracht.

Men ziet dus dat B. en W. gebleven zijn bij het denkbeeld om het bestaande bouwblok achter het Commandantshuis uit het onteigeningsplan te doen vervallen.

Dit blok, begrensd door den Vijgendam en de Vischsteeg blijft behouden. De Vischsteeg zelve wordt echter aanmerkelijk verbreed. Dat geschiedt door de amotie van al de huizen aan de Damrakzijde van de steeg, en de perceelen Dam 3—5a en Warmoesstraat 186 en 188, welke voor dat doel onlangs door de Gemeente voor de som van f 91.000 zijn aangekocht. Men komt dus van den Dam door een meer dan driemaal breedere Vischsteeg in de Warmoesstraat.

Aan de andere zijde van het bouwblok heeft men dan den verbreeden Vijgendam verkregen door achteruitzetting en geheele vervorming van het blok tusschen de (ook verbreede) Nes en het aanmerkelijk verbreede deel van het Rokin.

De cijfers langs de stippellijnen geven de maten van al deze verbreedingen aan.

Men ziet dat in dit nieuwe plan het aloude Beurspoortje is opgeofferd. Men krijgt, ongeveer ter plaatse waar 't stond, in het nieuwe, meer naar achteren geschoven bouwblok een verbinding van de stille zijde van het Rokin met de verlengde Beursstraat, welke als passage is gedacht.

Volgens het plan wordt dus de Dam aan de oostzijde over de geheele breedte afgesloten, ten einde aan het Damplein een intiem karakter te geven, dat thans ten eenemale ontbreekt.

Ook voor het verkeer is deze oplossing gewenscht. Zij brengt dit voordeel, dat het verkeer langs den

HERHALING VAN BEELD
DUPLICATE IMAGE

grootverkeersweg Damrak—Rokin op het Damrak zal kunnen worden geleid langs beide zijden van de trambaan en aan de zuidzijde van het Damplein zal worden opgenomen in een weg, die op dat punt een breedte zal verkrijgen van 25 meter. En moge het minder rationeel schijnen den Vijgendam te doen uitmonden tegenover het perceel-Hajenius, in plaats van op den Dam tegenover de Paleisstraat, men verlieze niet uit het oog, dat bij de bedoelde oplossing de stopplaats van de tram geheel zal komen te liggen tusschen de straat, ontworpen in het verlengde van de Vischsteeg en den Vijgendam, waardoor de uitmondingen dier straten niet door stilstaande tramwagens zullen worden versperd en de beoogde verkeersverbetering in alle opzichten zal worden bereikt.

In het plan is de breedte van den Vijgendam bepaald op 15 meter. Met het oog op de omstandigheid, dat de Damstraat en de Hoogstraat eene mindere breedte hebben en, zooals boven reeds werd te kennen gegeven, verwacht mag worden dat een groot deel van het verkeer noord-zuid zal worden opgenomen door den aanleg van eene straat tusschen de Beursstraat en de stille zijde van het Rokin, komt de genoemde breedte voldoende voor.

Ook aan de straat, ontworpen in het verlengde der Vischsteeg, is eene breedte gegeven van ruim 15 meter, eensdeels in het belang van de op het

Schets van het Damplan,

zooals dit door B. en W. van Amsterdam bij den Raad is ingediend.

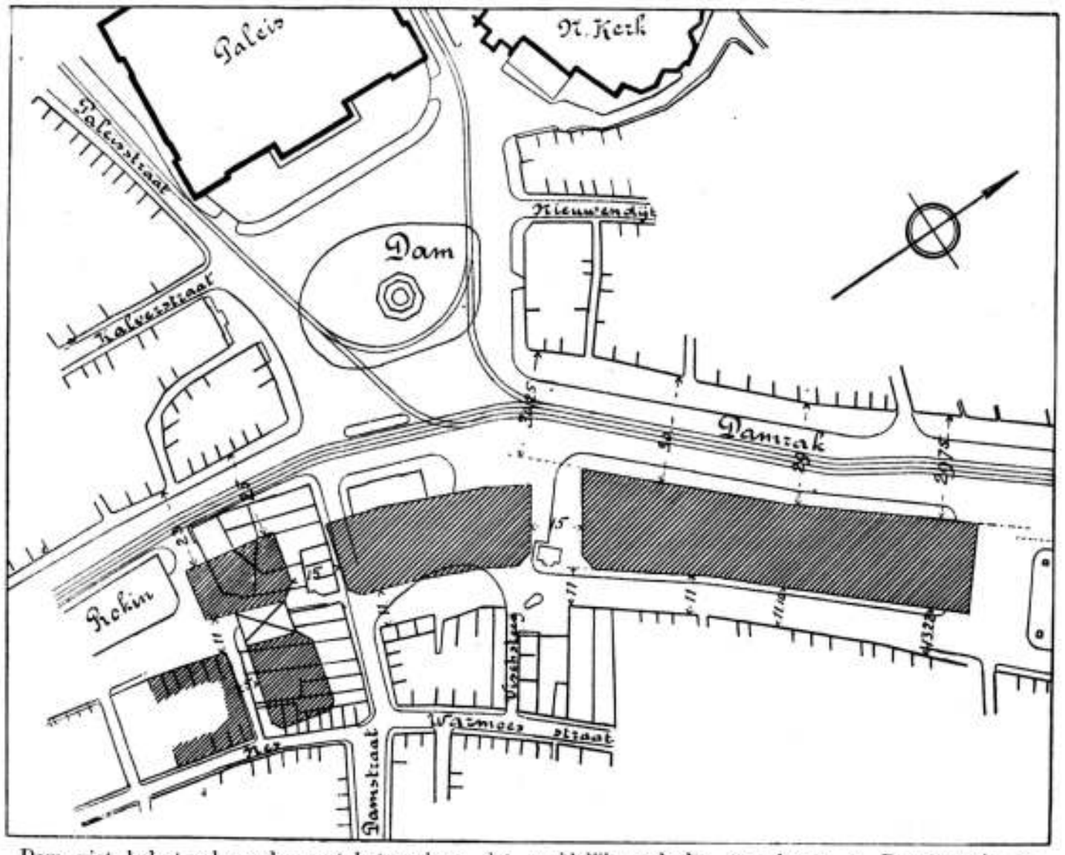

Dam niet belast zal worden met het verkeer, dat naar het Rokin en het Damrak afbuigt.

In het plan is eene straat ontworpen, ter verbinding van de Beursstraat met de stille zijde van het Rokin, die, voor zoover het gedeelte betreft, gelegen tusschen den Vijgendam en de stille zijde van het Rokin, zooals boven gezegd, passage zal worden.

Naar de meening van B. en W. mag verwacht worden, dat deze weg een niet onbelangrijk deel van het verkeer noord-zuid zal opnemen en derhalve mede het verkeer op het Damplein langs de oostelijke afsluiting zal ontlasten.

B. en W. vertrouwen, dat door een en ander de zuidelijk gedeelte van het z. g. Beursterrein te stichten bebouwing, anderdeels, omdat ook deze straat een uitmonding zal worden van den nieuwen verkeersweg tusschen Rokin en Beursstraat.

Het Beursplein zal, zooals gezegd is, eene lengte verkrijgen van 78 meter, bij welke lengte het gezicht op den zuidelijken beursgevel niet wordt geschaad, terwijl voor het verkeer ter plaatse voldoende ruimte zal overblijven.

Aldus laat het plan eene met het oog op de exploitatie gewenschte bebouwing toe.

Door het achterwege laten van de onteigening van de perceelen, gelegen in het blok tusschen den Vijgendam en de Vischsteeg, zullen belangrijke uitgaven worden bespaard.

Echter zal het vaststellen van nieuwe voorgevelrooilijnen voor de bebouwingen in dit blok te eeniger tijd moeten plaats hebben, teneinde bij herbouw eene regelmatige bebouwing te verzekeren. Voor het oogenblik achten B. en W. zulks niet urgent. De vaststelling zal kunnen geschieden tegelijk met de beslissing over de verbreeding der Vischsteeg; de voor de verbreeding dezer steeg benoodigde perceelen zijn, zooals gezegd is, bereids door de Gemeente aangekocht. Onderzocht wordt welke wijze van verbreeding de meeste aanbeveling verdient.

De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat bij het ontwerpen van bouwplannen kleine wijzigingen in het plan gewenscht zullen blijken. Meer in het bijzonder zal, zooals boven gezegd, zulks het geval kunnen zijn ten aanzien van de aan de oostzijde van het Damplein tegenover het Koninklijk Paleis ontworpen rooilijn. Hierbij moet in het oog gehouden worden, dat volgens art. 69, 2e lid, der Bouwverordening, een terugsprong toelaatbaar is van 10 M.

Men weet dat het ontwerp, zooals 't nu is ingediend, van de hand van den directeur van Publieke Werken is. Hij heeft gebruik gemaakt van eenige hoofddenkbeelden voorkomende in enkele van de ontwerpen, die zijn ingekomen op de bekende Prijsvraag. Waar zij dit vermelden, brengen B. en W. hulde aan de inzenders daarvan, met ingenomenheid constateerende, dat onze hedendaagsche bouwkundigen voor de verschillende plattegronden goede architectonische oplossingen hebben weten te vinden.

* * *

O, horrible! O, horrible! most horrible!
If thou hast nature in thee, bear it not;

Dit citaat uit een der beroemdste werken van Engelands grootsten dichter, zouden wij wel in vlammend schrift aan de wanden van de raadzaal geschreven willen zien, wanneer de vroede vaderen van het eenmaal vermaard Amsterdam over het lot van den Dam zullen gaan beslissen.

Is dit nu het resultaat van verscheidene, neen vele jaren arbeids?

Betreurenswaardig resultaat mag het zeker genoemd worden, wanneer men bedenkt, hoe, nog onlangs bij de Damprijsvraag, de beste architecten hun beste krachten hebben gewijd aan de oplossing. Het is alles monnikenwerk geweest.

Klinkt niet het complimentje van B. en W. aan de inzenders hier als bittere spot, als een flauwe aardigheid, dit achtbaar College onwaardig? Wie nog mocht hebben verwacht, dat Kromhout's poging, om de aandacht nog eens te vestigen op de waarde van de z. g. ideale plannen, eenig effect zou hebben, heeft zich in die verwachting bitter teleurgesteld gezien. De dezer dagen door dien architect, wiens Damplam terecht in den wedstrijd zoo de aandacht heeft getrokken, uitgegeven brochure „Eene Raadsbeslissing over twee Damplantypen" zal wel ongelezen terzijde gelegd zijn.

Aesthetische beschouwingen, neen daarmede moet men de heeren niet aan boord komen. Bijna angstvallig is, in de toelichting van het plan, elke toespeling zelfs daarop vermeden. Er is niet aan te denken in het hedendaagsch Amsterdam. Van den trots der vaderen, die millioenen overhadden voor het stedenschoon, is geen spoor overgebleven en zonder blikken of blozen, durft men tegenover van Campen's schepping en Amsterdams hoofdkerk een plan te traceeren, waarvoor een bouwgrondexploitatie-maatschappij zich misschien nog schamen zou, er mede voor den dag te komen.

Het oude beursterrein is na eindeloos zeuren verkocht. Een reusachtig modemagazijn zal daarop verrijzen, naar de plannen van den architect J. A. van Straaten.

De hoofdingang komt te liggen aan het Damrak, terwijl tegenover de Beurs en aan de Damzijde monumentale zij-ingangen worden gedacht. Gelijkvloers wordt de reusachtige winkel van de Bijenkorf gevestigd; daarboven komen vijf verdiepingen die als kantoren en anderszins geëxploiteerd worden. Men hoopt tegen den zomer van het volgend jaar met den bouw te beginnen.

Naar de dagbladen melden, zal het gebouw in 18de eeuwschen stijl worden opgetrokken. Wij zullen dit maar aan den architect overlaten, het is in goede handen en het is te hopen, dat er toch ook iets van de 20ste eeuw in de architectuur tot uitdrukking zal komen. Hoe zijn echter de eigenaars van de perceelen aan de oostzijde van het voormalig Damrak, thans Beursstraat, te spreken over een gebouw met vijf verdiepingen, dat zij op een afstand van ± 11 M. tegenover zich zullen krijgen? Men kan het eenigszins nagaan uit het bericht:

„Vertegenwoordigers van de vereenigingen „'t Koggeschip", „Het Damrak", „Het Rokin", „De Warmoesstraat" en de comité's De Kalverstraat en De Nieuwendijk hebben zich tot den Raad gewend naar aanleiding van de Damplannen, met verzoek deze plannen als volgt te willen wijzigen:

1o. dat de nieuwe straten, langs stille zijde Damrak en Rokin, verbreed worden tot 14 à 15 meter of meer,

2o. dat de aldus te verkrijgen nieuwe verkeersweg een geleidelijk beloop hebbe, zonder scherpe hoeken of bochten,

3o. dat deze nieuwe straat ten zuiden worde doorgetrokken, door demping van het Rokin, tot aan het Spui, en ten Noorden worde verlengd, van de Oudebrugsteeg tot aan de Nieuwebrug, met eene kade, van voldoende breedte, om daarover later een tramlijn aan te leggen,

4o. dat de voorwaarde vervalle, dat de bebouwing van het z. g. oude beursterrein uit één gebouw zal moeten bestaan."

Och, een verzoekschrift meer of minder in het Gemeentearchief maakt niet uit, daar liggen er duizenden met de aanteekening „voor kennisgeving aangenomen". Nul krijgen de heeren op hun request. Nullen zijn er altijd bij de hand voor dit doel, het is maar jammer, dat zij voor geen ander doel gebruikt kunnen worden b.v. achter de cijfers in de kohieren der plaatselijke belastingen. Maar dat gaat niet en de berooide hoofdstad moet uit andere maatregelen en ook uit het Damplan geld slaan, althans zien er uit te halen, wat er uit te halen is. Dit is zeker punt 1 van de instructie van den directeur van P. W. te dezer zake geweest. En spoedig moet het in zijn werk gaan, geen dag en geen nacht mag er overheen gaan en met een medelijdende glimlach worden zij bejegend, die meenen dat de Damverbetering een zaak is, die niet ineens haar beslag kan krijgen maar waar men gerust een 30 of 40 jaren tijds voor stellen kan, om dan de zekerheid te krijgen, dat deze veelgeroemde historische plek, het hart van Amsterdam, zal zijn een eersterangs-plein, dat met eere vergeleken zal kunnen worden met andere in steden, ook van veel minder beteekenis.

Doch waartoe meer woorden verspild aan een verloren zaak? Verloren, tenzij zij een wending neemt, die niet te verwachten is.

Men zal misschien nog wat knoeien aan het plan, zooals het daar ligt, met kleine wijzigingen, maar iets goeds kan er toch nooit van terecht komen en voor lange, lange jaren zal het centrum van de hoofdstad bedorven worden en verbetering van het Damplein, waartoe dit plan heet te strekken, tot de onmogelijkheden behooren.

Ofschoon niet direct in verband staande met het Damplan doch meer betrekking hebbende op den aankoop van het oude Beursterrein, kunnen wij niet nalaten hier om der wille van de curiositeit melding te maken van een in de gegeven omstandigheden onzinnig denkbeeld, dat dezer dagen in het Nieuws van den Dag werd geopperd. Wij lezen daar:

„De heer O. Kamerlingh Onnes, directeur van het Bureau voor Handelsinlichtingen hier ter stede, dringt aan op het bijeenbrengen van een groote som gelds, ten einde den verkoop van het beursterrein aan „De Bijenkorf" alsnog te voorkomen".

„Acht en een kwart ton gouds in drie dagen bijeen te brengen — zoo schrijft hij — teneinde het beursterrein, dat de gemeente Amsterdam te koop aanbiedt, te kunnen bestemmen voor een monument van koloniale handelsgrootheid en niet voor een modehuis gelijk uit geldnood wordt voorgesteld, is het eene uitvoerbare taak?"

„Tien- en honderdduizenden in en buiten Amsterdam zullen de illusie buitensporig achten, maar de anderen? Ziedaar een vraag, die aanstonds toelichting noodig maakt."

„Het plan om het Koloniaal Museum van Haarlem naar Amsterdam over te brengen was reeds geruimen tijd het lievelingsdenkbeeld van den aan genoemde stichting plotseling ontvallen directeur. Wijlen dr Greshoff oordeelde, dat het Museum aan Haarlem ontgroeid is. Met groote erkentelijkheid gewaagde hij van de gastvrijheid en de sympathie, door Haarlem aan de koloniale stichting betoond; zijne overtuiging drong hem niettemin de verplaatsing te zoeken. Eene dergelijke positie is moeilijk, maar een wetenschappelijk man vindt daarin geene aanleiding zijne overtuiging voor zich te houden. Omtrent de beslistheid van de langzaam geboren noodzakelijkheid tot verplaatsing naar de hoofdstad van Nederland liet dr. Greshoff niet den minsten twijfel. Slechts in een ding in zijnen aandrang tegenover Amsterdam bleef hij aarzelen. Om het Koloniaal Museum in het hart van de eerste koopstad van Nederland krachtig toongevend ontplooid te zien, daarvoor achtte dr. Greshoff Amsterdam oogenblikkelijk te arm. Alleen uit dien hoofde, ter wille van Amsterdam's geldnood, zoude voor de stichting, die hij eene wereldvermaardheid bezorgde, het onderbrengen in den bijbouw van de groote koopmansbeurs dr. Greshoff het eenig bereikbare toeschijnen. En inmiddels, vasthoudend aan de verplaatsing naar het Damrak in de verkeersader van Amsterdam, verraste hem de dood. Voorwaar voor ons wel eene aanleiding om de illusie van den buitengewonen werker in eere te houden, haar niet alleen te handhaven, maar haar ook over het graf te verbreeden".

„De heer Onnes gelooft, dat de acht ton, voor de zaak noodig, zeer wel binnen zoo korten tijd bijeengebracht kunnen worden voor zulk een doel, want:"

„Tusschen een modehuis en een stichting, waaruit dagelijks nieuwe aansporing voor nationale inspanning en steun voor zelfvertrouwen zal uitgaan, mag geen Gemeenteraad aarzelen. Het kan niet, het zoude eenvoudig een miskenning van het hoogste goed der gemeenschap zijn."

„Wat men op het aan te koopen terrein zal onderbrengen: niet alleen het Koloniaal Museum, maar ook de instellingen, die zich als van zelve daarom heen groepeeren, zich alle aansluiterd bij den ontwikkelingsgang die moet worden hooggehouden, wil Amsterdam als koloniale markt den rang van wereldstad, Nederland dien van geziene koloniale mogendheid handhaven."

Commentaar achten wij hierbij overbodig, maar als curiositeit verdient dit staaltje van naief idealisme voor het nageslacht bewaard te blijven.

Vereenigingen.

FRIESCHE BOUWKRING TE LEEUWARDEN.

De voormalige bouwwerken der kloosterbroeders op het platteland van Friesland, voordracht van S. Koldijk te Apeldoorn.

Er moet heel wat vlijtige en volhardende studie aan voorafgaan, eer men een onderwerp zoo beheerscht als deze spreker. Men bemerkte aldra, dat er achter hetgeen gegeven werd, nog een groot fond van kennis op dit gebied staat. En daarom is het zoo dubbel jammer, dat de spreker zijn voordracht met zulk een gróóte snelheid voorlas, dat het volgen er van bemoeilijkt werd. Het volgen van het *gelezen* woord is toch reeds moeilijk, maar is dat bovenal wanneer een onderwerp, zooals dit, hoe aantrekkelijk het ook is, uiteraard een opeenstapeling van feiten meebrengt.

Toen achtereenvolgens de daden en bedrijven der Praemonstratenser kloosterabten werden meegedeeld — en dat was noodig voor de geschiedenis der kloosters zelf — toen zal menigeen het niet hebben kunnen bijhouden. Nauwelijks was er een opgetreden, of we hoorden al weer van zijn opvolger spreken. En geen wonder, er waren er alleen van de Praemonstratensers 38, van wie ons toch zeker de kleinste helft bij name werd voorgesteld. Met een benauwende regelmatigheid volgde de een den ander op en het deed ons denken aan een bizonderheid van Dürers's dagboek over een reis in Nederland. Bijna op elke bladzijde daarvan kan men daar lezen „und do liesz ich mich fahren". Een bijzonderheid, op welker regelmatigen terugkeer men gaat rekenen, zoo goed als wij bij de vermelding van den eenen abt als 't ware de schim van zijn opvolger reeds zagen.

Deze opmerkingen betreffen alleen de wijze van voordracht; over den inhoud kan men — zooals wij reeds lieten blijken — ongetwijfeld tevreden zijn. Spreker ving aan met eerst een beeld te geven van den tijd, waarin de kloosters hier werden gesticht, van hun verspreiding en van hun beteekenis. Zij waren in den donkeren nacht, waarin macht recht was, het licht van vrede, beschaving en godvruchtigheid. De kloosterorden zijn in twee orden te onderscheiden, t. w. de bedelorden en de landbouwende orden. Zooals welhaast van zelf spreekt,

vestigden de laatsten haar stichtingen uitsluitend op het platteland. Tot deze soort behoorden o. a. de orden der Cisterciensers en der Praemonstratensers, welker stichtingen uitvoerig werden besproken. Van de Cistercienser-orde waren de kloosters Klaarkamp, Bloemkamp en Gerkesklooster. Dit eerste klooster, gelegen onder Rinsumageest, breidde zich allengs meer en meer uit. Het werd een reusachtig complex van gebouwen, met grachten en wallen, waarin gedurende 400 jaren vele menschen — soms 1000 tegelijk — hebben gewoond. Van al die gebouwen is bijna niets meer over. Op de plaats zelve staan een drietal boerewoningen; alleen de grachten zijn daar nog gedeeltelijk te herkennen. Er werd daar gebrouwen en gebakken, het land bewerkt, ambachten beoefend, kortom er werd een nijver leven geleid. Niet altijd heerschte er echter vrede. Er werd bij tijd en wijle ook gevochten. Als men niet zelf vocht, dan had men een gewapende schare in zijn dienst, die dan dit werk opknapte.

De landbouwende orden stegen weldra in hooge achting. Want zij deden veel nut en Friesland heeft veel aan haar te danken. Reeds deze kloosterlingen begonnen den eeuwigen strijd van Friesland met het water. Zij legden zeeweringen en sluizen aan. Zij waren niet alleen landbouwers, zij waren bouwmeesters en ingenieurs tegelijk. Het aanzien der kloosters steeg zeer en langzamerhand werden zij zelfs rijk aan goederen. Zoo bezat Klaarkamp, om een voorbeeld te noemen, het eiland Schiermonnikoog. Langzamerhand kwam een derde van Friesland in het bezit der kloosterorden. De toenemende rijkdom deed den vroegeren eenvoud verloren gaan. De kloosterbroeders mengden zich metterdaad in allerlei partijstrijd. Zij namen zelfs krijgslieden in dienst, die hun belangen of die hun bondgenooten met de wapenen in de hand verdedigden. In dien tijd werd dan ook gezegd, dat de monniken en de andere Friezen slechts daarin verschulden, dat de eersten geschoren kruinen hadden en nog koppiger waren dan de rest. Abt Feitema achtte dan ook een radicale reformatie noodig en ging over tot de afschaffing der conversen. Daardoor was het vrijwel uit met het strijden en moorden en keerden rust en orde weer. Maar nu waren de kloosters weer weerloos aan de willekeur der edelen overgeleverd.

Spreker schetste ook den bouw der kloosters het leven daarin, de huisvesting der bewoners, enz.

Van de kloosters der Cisterciensers zijn alleen nog over de kerk te Bergum en die te Gerkesklooster, welke eigenlijk het brouwhuis van het klooster was.

Kerken, door de Cisterciensers gebouwd, bestaan er nog verscheidene o. a. die te Rinsumageest, Murwerwoude, Dantumawoude en nog enkele.

Minder is er van de kloosters de Praemonstratensers overgebleven. In het geheel waren er twee, n.l. Mariëngaarde bij Hallum en Lidlum; later werd te Baijum een vrouwenklooster gevestigd. Het leven en werken deze kloosterbroeders verschilden niet veel met die der kloosterlingen uit de andere orde. Ook zij werkten ijverig, vochten op zijn tijd en kenden een tijd van bloei, en daarop volgend verval. In 1580 besloten de Staten van Friesland alle kloosters als provinciaal eigendom tot zich te nemen en publiek te verkoopen. Dat was het einde der kloosters.

Nu en dan illustreerde spreker zijn rede met eenige lichtbeelden.

De belangstelling was ditmaal zeer groot en een levendig applaus volgde op sprekers rede.

Na zijn lezing liet spreker nog eenige lichtbeelden van de nieuwe stallen op het Loo zien. L.Ct.

Leestafel.

Bouwkundig Weekblad No. 51. Officieel Gedeelte. Adres Arsenaal. — Hoofdbestuursvergadering van 7 December 1909. — Vergadering van de Afdeeling Amsterdam van 9 December 1909.

Rapport van de Jury in den wedstrijd van Gevelontwerpen van gebouwen op de terreinen der Algemeene 's-Gravenhaagsche Bouwgrondmaatschappij.

Gevelwedstrijd Zutphen.

Kroniek. Prix de Rome. Ontwerp Academie van Beeldende Kunsten.

De Nieuwe Bouwverordening der stad Maagdenburg, naar het Duitsch van Wethouder Scholtz (vervolg).

Sociale Hygiëne en Techniek XI. Bouw- en Woningtoezicht ten plattelande (slot) door J. L. B. Keurschot.

Ingezonden stukken. Antwoord aan het Rochdale-Bestuur, door J. L. B. Keurschot.

Architectura No. 51. Mededeelingen betreffende het Genootschap. — Agenda van de 54ste Algemeene Vergadering op 12 December 1909.

Post- en Telegraafkantoren.

Technisch Gedeelte. Verwarming en Ventilatie door Ing. Joh. Körting naar het Duitsch door K. F. van der Heijden (slot). — Over het loslaten van mortel door de inwerking van zwavelzuurhoudende vloeistoffen. — Een en ander over de houtwesp. — Het gebruik van vuurvaste steenen.

De Bouwwereld No. 51. Het Architecten-Honorarium bij woningbouw in het groot, door J. H. W. Leliman C.i.

Bekroonde gevel te Schaerbeek, arch. J. Diongre, afbeelding.

Een nieuw werk over heraldiek. Boekbeschouwing door F. van der Laars.

De Ingenieur No. 51. Het diploma van electrotechnisch ingenieur als eisch van benoembaarheid voor openbare betrekkingen bij de zwakstroomtechniek, door C. L. van der Bilt c.i.

Invloed van een nonrupsplaag op de houtvorming bij aangetaste bomen, door M. E. H. Tjaden c.i.

Prijsvragen van den „Verein Deutscher Eisenbahn-Verwaltungen" voor den termijn van 16 Juli 1905 tot 15 Juli 1911.

Ontploffing van twee stoomketels te Eygelshoven, door A. Korving w.i.

Diagram voor den spanningsafval in een transformator, door Dr. W. Lulofs M. Sc. met figuren.

Het Vliegprobleem door W. C. Olland.

Vliegen zonder arbeid te verrichten, door K. G. Simon w.i.

Technisch Weekblad B. v. T. No. 51. Jaarboekje 1910. — Verslag B. B. Vergadering. — Een voordeelig aanbod. — Statistiek. — De Middelbaar Technische School. — Uit de Afdeelingen. — Wegen.

De Aannemer No. 51. Mededeelingen.

Schorsing en staking van het werk.

Uit de practijk.

Uit Deventer.

Afdeelingsverslagen. Rotterdam 17 Dec. 1909.

De Nederlandsche Klei-Industrie No. 25. Beknopt Verslag der Algemeene Najaarsvergadering. — De toebereiding van de klei. — Steenbakkersschool te Lauban. — Waterstaatsbegrooting. — Nederland en de Brusselsche Tentoonstelling. — Uitbreiding van den Haag. — Het groen worden van dakpannen. — Een eerste succes.

Deutsche Bauhütte No. 51. Gartenstädte, Arbeiterhäuser und Kolonien in England, door F. Rud. Vogel, met afbeeldingen.

Raumstudien. Interieurs door H. Wittmann te Darmstadt, op losse plaat.

Ein Monumentalbrunnen, bij een ontwerp van L. Lony te Düsseldorf.

Verjahrung der Ansprüche aus Bauverträgen door Dr. Hans Lieske.

Wohn- und Geschäftshauser bij ontwerpen van P. Rheindorf te Duisburg en Arno Pabst te Ilmenau.

De Natuur, uitgave van J. G, Broese te Utrecht bevat in afl. 12: Het ontstaan van den bouwgrond: Dr. A. J. C. Snijders. — Het „Proudfit"-boek: D. S. L. — De interferometer (slot): G. L. Lorentz. — Het jongste Noordpoolonderzoek (slot): A. D. Hageloorn. — De moderne benzineautomobielen, VIII, IX, X: N. J. Kollewijn. — Het maken van Lantaarnplaatjes: Dr. H. W. Heinsius. — Het Epidiaskoop: H. R. Marius. — Eenvoudige Proeven, Longitudinale en transversale trillingen: Dr. A. J. C. Snijdere. — Correspondentie. — Maandelijksch Weerbericht: C. L. de Veer.

Klei No. 24. Het is vreemd, dat in dit nummer van 15 December van het Orgaan der Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten wel mededeelingen van het Bestuur voorkomen, maar met geen enkel woord melding gemaakt wordt van het verhandelde in de Algemeene Vergadering der Vereeniging, die 9 December te Arnhem werd gehouden en waarvan „De Nederlandsche Klei-Industrie" een vrij uitvoerig verslag geeft.

„Een mooie kans voor een groot werk in baksteen" ziet Silanus in de bebouwing van het oude Beursterrein te Amsterdam. Of de architect zich door deze tendenz-beschouwing zal laten influenceeren mag betwijfeld worden.

In het Arsenaal te Amsterdam ziet de Redactie een oud baksteenwerk bedreigd Wij zouden zeggen hoe meer oude baksteenwerken bedreigd en gesloopt worden, hoe meer kans om steen voor nieuwe te leveren.

Prof. Nussbaum's Beschouwing over Buitenmuren van Woningen wordt in deze aflevering voortgezet, terwijl onder de kleinere bijdragen voorkomt een beschrijving van het plan voor Etagewoningen te Amsterdam van Jos. Cuypers en Jan Stuijt.

Van Gendt's Bouwkalender 1910. Het is thans voor de 40ste maal, dat de alombekende Bouwkalender verschenen is. Bij dit vierde decennium of achtste lustrum zou een feestrede niet te onpas zijn, edoch het is bijna niet mogelijk, iets tot aanbeveling van dit nuttig zakboek te zeggen, dat niet reeds herhaaldelijk gezegd is.

Veel verandering is er in den inhoud niet gekomen, maar wat gewijzigd moest worden b. v. de honorariumtabel en de posttarieven is gewijzigd en dat de personalia een geheele herziening behoefden spreekt vanzelf.

Dit is telken jare het geval en die herziening is eigenlijk iets, waarop voortdurend de aandacht gevestigd moet blijven De heeren Schill en Haverkamp hebben er weder hun goede zorgen aan gewijd en moge er wellicht hier en daar onder de honderden naamsopgaven een enkele onjuistheid zijn, over het algemeen vormen de personalia een betrouwbare gids.

Ook het uiterlijk van de Bouwkalender is hetzelfde gebleven, de uitgever L. J. Veen te Amsterdam blijft ook daaraan dezelfde zorg besteden.

Ahrend's Bouw-Agenda 1910 bestaat nog geen 40 jaren, doch naar wij meenen eerst 5 of 6, maar schijnt zich toch ook reeds een plaatsje op de werktafel van den bouwkundige te hebben veroverd. Voor een zakboek is zij alreeds te dik. Met de jaren is haar omvang dan ook belangrijk aangegroeid en de inhoud, hoofdzakelijk uit technische opgaven en tabellen bestaande heeft reeds meer dan den dubbelen omvang gekregen, sedert zij voor het eerst verscheen.

Het technisch gedeelte is een vrij compleet vademecum geworden en zelden zal zich in de dagelijksche practijk een vraag voordoen, waarop deze agenda geen antwoord geeft. Bovendien is de volledige Post- en Telegraafgids er in opgenomen, terwijl een groote duidelijke Spoor- en Tramwegkaart van Nederland achterin te vinden is.

Voorts is aan de agenda een uitvoerige adreslijst van fabrikanten en handelaars in materialen en technische artikelen toegevoegd, die men menigmaal met goed gevolg zal kunnen raadplegen.

Het Huis, Oud & Nieuw. No. 12. Met dit nummer is de zevende jaargang van Ed. Cuypers maandschrift afgesloten en men mag zeggen op waardige wijze. De geheele aflevering wordt in beslag genomen door het tweede en derde stuk van de studie van G. J. Honig getiteld: „Van een Noord-Hollandsch Dorp Zaandijk".

Tal van belangrijke bijzonderheden worden in dit zeer lezenswaardig artikel medegedeeld en een 30 tal fraaie afbeeldingen zijn daarbij afgedrukt. De schrijver beweegt zich blijkbaar op een terrein waar hij zich volkomen tehuis gevoelt, maar dit alleen zou ons niet baten wanneer hij niet tevens het talent bezat al die wetenswaardigheden in aangenamen vorm mede te deelen. Onwillekeurig denkt men aan zoo menig ander dorp in ons land, waar op bouwkunstgebied belangrijke overblijfsels te vinden zijn, maar waar de belangstellende en kundige man ontbreekt, om dat alles aan de vergetelheid te ontrukken.

Zaandijk is in dit opzicht zeer gelukkig geweest en de uitgever van „Het Huis" heeft door de opname zeker velen aan zich verplicht.

Sint Lucas No. 4. Deze aflevering bevat allereerst onder den titel „Altaartooiseis" een vertaling van het vroeger in het Bulletin des Métiers d'art verschenen artikel van Karel Billaux.

Oorspronkelijk Nederlandsch zijn echter naar wij meenen de stukjes van H. Ebeling over „De Gildenbekers van 's-Hertogenbosch" en van C. N. de Vries over „Het Oude Kasuifel van Edam", beide artikels zijn met fraaie afbeeldingen verlucht. Verder vinden wij hier nog een beschouwing van de Wouters de Bouchout „Over Altaarkruis en Tabernakel" en iets over „De Pastorie van Sint-Pieter te 's-Hertogenbosch" door Dr. C. T. Xav. Smits.

Voorheen en Thans. Drie lezingen gehouden voor ambachtslieden, door A. W. Weissman Architect. Het was voor de leden der Christelijken Volksbond te 's-Gravenhage, dat de heer Weissman indertijd drie lezingen hield, waarin de spreker op de hem eigene onderhoudende wijze een vergelijking maakte tusschen vroegere en tegenwoordige toestanden voornamelijk in de bouwvakken.

Deze voordrachten vielen zoozeer in den smaak, dat de Volksbond er afdrukken van deed maken voor zijn leden, maar ook van vele zijden buiten dien beperkten kring ondervond de spreker zooveel belangstelling, dat hij meende met een ruimere verspreiding niet te kunnen stichten en zoo ontstond het boekje dat thans voor ons ligt.

In de Amsterdamsche toestanden van voorheen en thans is de heer Weissman het best tehuis en het verwondert ons dan ook niet, dat hij zijn documenten en voorbeelden aan de bouwgeschiedenis van eenige der belangrijkste oude en nieuwe gebouwen van de hoofdstad ontleent. Tal van bijzonderheden weet hij daarvan mede te deelen en daardoor vooral den lezer een duidelijk beeld van vroegere ambachtstoestanden voor oogen te stellen. Meermalen moet hij zelf erkennen, dat de vergelijking niet in het voordeel van den tegenwoordigen tijd uitvalt, maar dit geeft ook hier en daar gelegenheid te wijzen op maatregelen, die tot verbetering van hedendaagsche toestanden zouden kunnen leiden. Het verledene terug te wenschen ware dwaasheid, maar den ambachtsman kennis van de geschiedenis van het ambacht bij te brengen is een nuttig werk. Ten slotte toch moet de verheffing en veredeling van het ambacht van den werkman zelf uitgaan. De schrijver eindigt met den wensch dat zijn lezingen iets mogen bijdragen, om den werkman tot dit inzicht te brengen, een wensch, die wij gaarne onderschrijven. Moge dit echte volksboekje in veler handen komen.

De uitgever B. Wolf Jzn. te Amsterdam stelde het voor f 0.35 verkrijgbaar.

Varia

RECLAME-KUNST.

Men schrijft uit Utrecht aan de N. Rott. Courant:

Ter inleiding van een tentoonstelling van reclame- en advertentie-kunst, die hier 10, 11 en 12 December in de zalen van Voor de Kunst gehouden werd heeft de verzamelaar, de heer J. D. C. van Dokkum, een boeiende voordracht gehouden, en wel v.n. over de kleine reclame.

Hij vertelde, hoe de zeep-firma Pears een der eerste handelaren was, die reeds een dertigtal jaren geleden de reclame op groote schaal toepaste, eerst alleen treffend door de verbijsterende veelvuldigheid van 't adverteeren van de woorden: „Pear's Soap", dan door aan de advertentie een optische grap te verbinden, vervolgens door haar „verontwaardiging" dat men haar naam als „Piers" uitsprak, er toe gedreven twee peren af te beelden met onderschrift: „this is how we pronounce our name", om er ten slotte toe te komen, door Phil May een plaatje te laten teekenen met het bijschrift: „Apples make cider but Pears make soap". En met dit laatste had zij de kleine reclame tot het niveau van artisticiteit gebracht. De aandacht van handelaars en kunstenaars werd mede hierdoor op het belang der artistieke kleine reclame gevestigd. Zij vond een schitterend voorbeeld in de bloeiende groote reclame of plakaatkunst, die onder aanvoering van een geniaal teekenaar als Jules Chéret de wereld veroverde. Spreker wees er op, hoe een zuiver praktisch belang de navolging verzekerde, n.l. dat de attentie door een teekening zóó in beslag wordt genomen, dat voorstelling en naam vanzelf in 't geheugen gegrift worden. En hoe daartoe nog andere factoren meewerkten. Als een dezer factoren bespreekt hij uitvoerig het streven van onzen tijd naar nieuwe schoonheid, het beschouwen van het schoone niet als een luxueus toevoegsel, maar als iets onontbeerlijks, en het verlangen naar het maken van mooie dingen op elk gebied. Hij wijst dit aan meer speciaal bij de boekkunst, vertelt van de Kelmscott-Press en William Morris – die navolging bij andere goedkoopere boeken, en eindelijk bij tijdschriften, wat in de hand werd gewerkt door de nieuwe grafische methodes. Zoo verder de sierlooze, sporadisch geïllustreerde tijdschrift-afleveringen, fraaie boeken en boekjes. Alleen de advertentie-pagina's, die een onontbeerlijke bron van inkomsten waren, ontsierden het tijdschrift, en 't gevolg was, dat men trachtte deze in overeenstemming met het geheel te brengen.

Het Engelsche kunst-tijdschrift The Studio leidde door uitmuntende voorbeelden de beweging, Duitschland volgde, Frankrijk, 't geboorteland der plakaatkunst, bleef in de advertentiekunst op enkele uitzonderingen de zwakkere. Nederland kwam achteraan, maar geeft nu in het tijdschrift Het Huis, uitgave van het atelier Eduard Cuypers een voorbeeld, waarvan in het buitenland geen tegenhanger gesteld kan worden. Op meer zuiver artistieke gronden voltrok zich de evolutie op ander gebied der kleine reclame en men volgde in het vervaardigen van etiquetten, adreskaarten, menu's of sierlijke verpakking den smaak van den tijd, daartoe geholpen door den vooruitgang op 't gebied der prentdrukkunst, zooals de z. g. n. driekleurendruk Zoo werden ongeveer 20 jaar geleden de artistieke briefhoofden, reclame-kalenders en convocaties van vereenigingen een nieuwe bron van arbeid voor de kunstenaars. En 't goede daarbij was dat men aan al deze dingen hun bijzondere eischen trachtte te geven. En terwijl de groote reclame, die in den begintijd trof door reusachtige letters en schreeuwende-sterk contrasteerende kleuren, deze sterk treffende uiterlijkheden bij artistieker productie als grondslag van haar streven, bleef nemen, kon men bij de kleine reclame. die niet op grooten afstand gezien behoeft te worden, deze grove middelen ontberen. Daar, bij 't blad, het voorwerp dat in de hand gegeven werd, waarbij tot rustig beschouwen gelegenheid was, kwam een andere eisch: dat 't iets te raden, te denken moest geven, teneinde langer de aandacht te boeien, en te gelijk het reclame-object met meer nadruk in het geheugen te prenten. De kunst kon zich meer verdiepen, de voorstelling kon drukker, meer gedetailleerd, dramatischer zijn zijn en de kunstenaar vermocht dus veelzeggender en meer gecondenseerd werk te leveren.

Onder de plakaat-kunstenaars had spreker o.a. den Engelschman John Hassall genoemd, en 't was o.m. over dezen teekenaar, die ook voor de kleine reclame van buitengewone beteekenis is, dat spreker zijn gehoor verder onderhield, waarbij hij eenige voorbeelden van zijn kunst toonde. John Hassall in 1868 te Walmer geboren, bestemd voor een militaire loopbaan, waartoe hij tot voorbereiding op een Duitsche school werd gedaan, slaagde niet voor het toelatingsexamen aan de militaire akademie, en ging met een broer en een vriend in Manitoba als „farmer" den kost winnen. Op school reeds karikatuurteekenaar, zette hij dit voort voor zich en zijn kameraden na den veldarbeid gedurende de lange Canadeesche avonden. Toen op een landbouwtentoonstelling in een naburig stadje ter opluistering schilderijen gevraagd werden, waarvoor prijzen waren uitgeloofd, zond hij in, en ontving alle drie prijzen, wat een andermaal nog eens gebeurde, prijzen in geld die zeer welkom waren, omdat de zaken niet zeer goed gingen. Meer dan hierdoor, kreeg hij 't besef van zijn roeping, toen hij eenige losse schetsen naar de redactie van de Daily Graphic had gezonden en hij daarop nevens zijn honorarium, lof voor zijn werk en het verzoek ontving de redactie met nieuwe inzendingen te gerieven. En daar de zaken slecht gingen besloot hij naar Engeland terug te keeren en tot zijn levenswerk te maken wat tot nu toe slechts uitspanning was geweest. Hoewel hij eenige tegenwerking ondervond, zag hij zich toch in staat gesteld een regelmatige kunstopleiding te bekostigen en begaf zich naar de Akademie van beeldende kunsten te Antwerpen, waar hij weldra de eerste zijner klasse was en vanwaar hij na 2½ jarige studie twee schilderijen naar de Royal Academy zond. Tegelijkertijd verscheen zijn eerste humoristische zwart- en witteekening in de Sketch, aan welk blad hij sedert met succes bleef bijdragen. Een toeval bracht hem tot de beoefening van het genre, dat hem algemeen bekend maakte, de reclame-plaat, en het bleek weldra, dat hij meer dan anderen het publiek wist te treffen, daar hij een nieuw element in die kunst bracht, namelijk den echten vroolijken, gezonden humor. Daar hij hiertoe een episode in beeld moest brengen, en de reclame-plaat zich toch moest blijven aanpassen bij de decoratieve natuur der vlaktinteteekening. hield zijn werk juist het midden tusschen decoratieve en illustratieve teekening. Daardoor kwam zijn werk op de grens te staan tusschen plakaat- en kleine reclame. En toen men zijn aanplakbiljetten ook in het klein liet uitvoeren, bleek het, dat ze daarvoor volkomen voldeden. Als inleggers in tijdschriften kwamen ze nu in alle landen, en spreker, die hun artistieke waarde opmerkte, begon ze te verzamelen, plaatste ze in passende omlijsting, en vormde zoo 't begin van de collectie die nu over de duizend prentjes bevat.

Hassall wordt door den spreker een geestig en kernig epigrammist genoemd; zijn fantasie weet in het reclame-object dadelijk de bijzonderheden op te

sporen, die hem aan een voorstelling kunnen helpen, welke dit opeens in het volle leven zet, zoodat het zichzelf als door een sprekend voorbeeld aanprijst, en tevens door het grappige der verbeelding zich in het geheugen van den beschouwer vastgrijpt.

Veel teekende Hassall voor de Sunlight-Maatschappij: o.a. de reeks negertjes en negerinnen, waaronder een der geestigste de negerjongens, die boven een schutting uitkijken en die vertellen, dat ze al hun kleeren gewasschen hebben met sunlightzeep, welke kleeren, twee doorzichtige schortjes uit plantenvezels achter hen op de lijn hangen te drogen. Dit en andere prentjes liet de spreker ons zien, maakte opmerkzaam op voorstelling en teekening en wees er op, dat Hassall altijd in zijn grappigheid gemoedelijk blijft, nooit kwetsend of satirisch wordt. Een tegenstelling vormt hij in dit opzicht met den populairen Münchener teekenaar Theodoor Heine, die met alleen in de Simplicissimus, maar ook in reclame-platen z'n satirieken geest botviert. Als voorbeeld toonde de spreker o.a. den hooghartigen geestigen spot in de prent van Heine, gemaakt naar aanleiding van het verbod om den Simplicissimus op Duitsche spoorwegstations te verkoopen. Midden op de spoorbaan zit een hondje de Simplicissimus te iezen, de locomotief, den trein voerend, de lantaarns als angstige oogen, steigert als een schichtig paard bij 't zien van 't verbodene, en derailleert. Daaronder staat in wild dansende letters: „Der Simplicissimus ist das einzige in Preussen bahnpolizeilich verbotene grosze Witzblatt."

In den laatsten tijd werden in Duitschland zeer veel artistieke advertenties geteekend, v. n. opgedragen door twee Duitsche wijnfirma's; ook laat de Sunlight-firma de reclames voor Duitschland door Duitschers vervaardigen, wat zeer tactisch is, daar den Duitscher een ander soort humor pakt dan den Engelschman. Ook hiervan kreeg men teekeningen te zien, waar 't grappige dikwijls meer in de versjes dan in de teekeningen zit.

Bij de Franschen vindt men veelvuldig karikaturen van politieken en maatschappelijken aard; in Nederland is 't vooral de ornementeele kunst, die in rand- en vlakversieringen de reclamebiljetten en kaarten, de omslagen van boeken en programma's tot fijne precieuse kunstwerkjes maakt.

Van dit alles wat de heer Van Dokkum besproken heeft en veel meer kon men op de tentoonstelling voorbeelden vinden: een verzameling die zeker een goed overzicht gaf van de kleine reclame, waarbij ook eenige groote reclameplaten waren tentoongesteld.

Gemengd nieuws.

BINNENLAND.

's-Gravenhage. Het voornemen bestaat om, nadat de wetgevende macht de op de begrooting van waterstaat daarvoor uitgetrokken posten zal hebben goedgekeurd, ten spoedigste een aanvang te maken met de verbouwing van het rijks-archiefgebouw op het Plein, ten einde daarin blijvend te vestigen de bureaux van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken.

De bureaux der Nederlandsche afdeeling van de Brusselsche tentoonstelling, sedert eenigen tijd gevestigd in het Rijks-archiefgebouw, worden verplaatst naar het huis aan het Plein no. 28, hoek Korten Vijverberg, dat in eigendom toebehoort aan de Witte Societeit.

Met 1 Februari moet het Archiefgebouw zijn ontruimd.

Over de instandhouding van monumenten schrijft de minister van Binn. Zaken in de Memorie van Antwoord:

„Het was den ondergeteekende aangenaam te vernemen, dat hem waardeering werd betuigd voor de belangstelling ook bij deze begrooting door hem getoond in de instandhouding onzer monumenten van geschiedenis en kunst. Hij geeft gaarne de verzekering, dat hij zich van het groote belang van dit behoud bewust is en voor zoover de geldmiddelen het zullen toelaten, niet verzuimen zal dit te bevorderen.

Ofschoon het feit, dat de eigenaren van met rijkssubsidie gerestaureerde oude gebouwen er, wanneer eenmaal het monument hersteld is, niet meer op zouden toezien en de eenvoudigste en minst kostbare voorzieningen tot behoud geheel nalaten, gelukkig tot de uitzonderingen behoort, kan de ondergeteekende niet ontkennen, dat enkele malen zich het geval voordoet.

„Evenals ten vorigen jare is ook in het afgeloopene gehandeld op de wijze, als in het Voorloopig Verslag gemeroereerd; tevens is in overeenstemming met het in de Memorie van Antwoord ten vorigen jare toegezegde, de aandacht der kerkelijke autoriteiten op dit punt gevestigd en zijn deswege brieven gericht aan de Algemeene Synodale Commissie der Ned. Hervormde kerk, den Aartsbis-chop van Utrecht, de Bisschoppen van Haarlem, 's-Hertogenbosch, Breda en Roermond en den Aartsbisschop van de Oudbisschoppelijke Clerezie te Utrecht.

„Naar aanleiding van de opmerking, dat een afzonderlijke dienst niet vereischt is, doch dat het aan den anderen kant niet goed is het vernemen van grove nalatigheid ten aanzien van het onderhoud geheel aan het toeval over te laten, en van de meening, dat het raadzaam en uitvoerbaar is aan de Rijksarchitecten voor de monumenten op te dragen, bijvoorbeeld om de drie jaren de gerestaureerde monumenten te bezoeken, zoodat telkenjare een derde gedeelte wordt nagegaan, merkt de ondergeteekende op, dat niet vergeten moet worden, dat het aantal in den loop des tijds met Rijkshulp gerestaureerde monumenten zeer aanzienlijk is, doch dat hij gaarne zal overwegen, of met het bestaande personeel eene regeling als bovenbedoeld uitvoerbaar is."

Betreffende Rheden leest men:

„Het ten vorigen jare toegezegd onderzoek betreffende den toren te Rheden heeft plaats gehad. De toestand bleek niet in overeenstemming met het in het Voorloopig Verslag te dezer zake gezegde. Restauratie van dit monument is zeer zeker wenschelijk; reeds in 1907 zijn een restauratieteekening en begrooting van kosten van wege het departement van binnenlandsche zaken opgemaakt en door den ambtsvoorganger van den onderge-teekende aan het gemeentebestuur van Rheden gezonden onder mededeeling, dat, hoewel de minister in verband met de vele andere noodlijdende monumenten, die op rijkshulp wachten, niet in staat was het uitzicht op geldelijke ondersteuning in de naaste toekomst te openen, hij gaarne bereid was alle gewenschte technische voorlichting ten behoeve van eene herstelling van dit monument kosteloos te verstrekken.

„Tot restauratie kan de ondergeteekende het gemeentebestuur niet verplichten en de staat van onderhoud is blijkens het te dezer zake door den rijksarchitect voor de monumenten uitgebracht rapport zeker niet van dien aard, dat het Gedeputeerde Staten tot ingrijpen zou moeten leiden."

In de toekomst wordt restauratie in uitzicht gesteld voor de kerk te Langerak.

Rotterdam. Naar wij vernemen zal ter vervanging van St. Mary's church aan den Toe-Haringvliet alhier, van wege de Engelsch Episcopaalsche gemeente een nieuwe kerk gebouwd worden op een terrein aan den Westzeedijk bij den Pieter de Hooghweg.

De plannen van het nieuwe gebouw moeten reeds ontworpen zijn.

Haarlem De „Nieuwe Kerk", op het Kerksplein — in 1648 op stads kosten gebouwd, maar waarvan de rijkbewerkte toren van vroeger dagteekent, — is na eenige weken gesloten geweest te zijn, dezen Zondag weer in gebruik genomen.

Door het verwijderen van de oude verf- en kalklaag vertoonen de houten gewelven thans de wapenschilderingen van stad en land en van eenige Haarlemsche geslachten. De restauratie blijkt echter nog niet voltooid te zijn. Ook zal de kerk voortaan door gas verwarmd kunnen worden.

— Bij de commissie tot stichting van een eigen gebouw voor de afdeeling Haarlem van den Nederlandschen Protestantenbond is van mevrouw V. een gift van f 2000 ingekomen.

Voor dit doel is in enkele weken door vrijwillige bijdragen eene som van f 8500 bijeengebracht. De totstandkoming van het gebouw is hierdoor verzekerd.

(Vervolg Binnenland zie Bijblad.)

Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau.

Hoofdkantoor en Magazijn: De Ruyterkade 104/106 – 151 AMSTERDAM. Filiaal en Monsterlokaal: Mauritskade 35 's-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor Nederland en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead,

SPECIALITEIT voor de levering van COMPLETE BAD-, CLOSETS- en URINOIR-inrichtingen.

Centrale Verwarming, Ventilatie, Warm en Koudwater verzorging Triumph Deurdrangers. Kampioen Ventilator onder garantie.

Harderwijk. Het Gemeentebestuur alhier heeft van den minister van binnenlandsche zaken bericht ontvangen dat, ten einde te voorzien in de tegenwoordige behoefte, de minister met Gedep. Staten van Noord-Holland een overeenkomst heeft gesloten tot verpleging van een aanzienlijk aantal Rijkspatiënten in het gesticht „Dun-en-Bosch", te Castricum, terwijl de Staten dier provincie vermoedelijk ook bereid zullen zijn, genoemd gesticht desgevorderd aanmerkelijk te vergrooten, tot verzorging van een nog grooter getal derg-lijke patiënten.

Vooral dit laatste heeft bij den minister ernstigen twijfel doen rijzen aan de noodzakelijkheid om thans te besluiten tot het oprichten van een Rijks-krankzinnigengesticht. En nu daartegen toch reeds verschillende bezwaren worden geopperd, kan, volgens het gevoelen van Z.Exc., in deze omstandigheden niet verwacht worden dat een voorstel tot aankoop van het terrein Beekhuizen onder Harderwijk, voor de oprichting van een Rijks-krankzinnigengesticht, door de Staten-Generaal zal worden aangenomen.

De minister moet dus, zij het ook zeer tot zijn leedwezen, afzien van den voorloopigen aankoop van genoemd gemeenteterrein. Zw. Ct.

Groningen. Te Groningen zal het bekende antieke gebouw op den hoek van de Waagstraat bestemd worden voor Gemeente-archiefgebouw.

In de Oude Boteringestraat, naast het kantoor der Nederlandsche Bank is een groot perceel aangekocht met de bedoeling dat in te richten tot kantoor van den gemeenteontvanger, alsook — naar de „Pr. Gron. Ct." meldt — voor Arbeidsbeurs en keuringsdienst.

— Bij de aanbesteding van het nieuwe Scheikundige Laboratorium aan het Boterdiep was minste inschrijver de heer M. Meijer te Leeuwarden voor f 124.977.

Vacante Betrekkingen.

— Inspecteur bij de Bouwpolitie te Zwolle. Zie adv. in dit no. [1]

— Gemeente-Opzichter te Steenwijk. Zie adv. in dit no. [1]

— Leeraar in het Machineteekenen en in het Scheepsbouwkundig Teekenen aan de Vakteekenschool te Krimpen a/d. IJsel tegen 1 Februari 1910. Zich schriftelijk vóór 6 Januari te vervoegen aan het adres van den Heer J. Otto aldaar. Inlichtingen geeft de Secretaris Z. de Jong. (1)

— Leeraar in lijn- en vakteekenen voor Smeden (Werktuigkundige) aan de Ambachtsschool te Arnhem. Aantal uren 30. Aanvangssalaris f 900. Tevens te benoemen aan de Gemeente-Avondschool v. Handwerksliepen, salaris van f 300. Stukken in te zenden vóór 10 Januari a.s. bij den Directeur G. W. Boot Bzn. (1)

— Assistent bij de sub-afdeeling der Scheepsbouwkunde aan de Technische Hoogeschool te Delft tegen 1 Februari a.s., jaarwedde f 1500. Zich schriftelijk aan te melden bij den Hoogleeraar E. Vossnack te Delft. [1]

— Directeur gevraagd voor een Handel in Bouwmaterialen te 's-Gravenhage, bestaande zaak. Eenig kapitaal aanbeveling. Brieven onder no. 40573 aan het Bureau van het Alg. Ned. Advertentieblad te 's-Gravenhage. [1]

— Constructeur-Teekenaar, op een Motorenfabriek in het centrum des lands. Sollicitatie onder no. 41672, bureau der N. Rott. Courant. [1]

— Baas-Opzichter aan de Gemeente Gasfabriek te Delft. Jaarwedde van f 1000—f 1300. Stukken vóór 4 Januari 1910 aan de Commissie voor de Gasfabriek. [1]

— Teekenaar en een aank. Teekenaar. Br. bij Allan en Co., afd. Rollend Materieel te Rotterdam. [1]

— Teekenaar [Electr.] op een Installatiebureau. Br. met afschr. van getuigschriften No. 41218 a. d. N. Rott. Courant. [1]

— Chef voor een Stoomschaverij en Zagerij. Schriftelijke sollicitaties met afschriften van getuigschriften onder lett. W, Bureau „Zaanlandsche Courant", Zaandam. [1]

— Opzichter Rijkswaterstaat.

De minister van waterstaat brengt ter kennis van belanghebbenden, dat in de maanden Maart en zoo noodig April van het jaar 1910 een vergelijkend onderzoek zal plaats hebben van candidaten dingende naar een getuigschrift van voldoend afgelegd examen voor opzichter van den rijkswaterstaat, volgens het in 1903 vastgestelde programma.

Tot deelneming worden alleen toegelaten zij die op 1 Januari 1910 het 21ste levensjaar reeds en het 30ste levensjaar nog niet zijn ingetreden. (Voor verdere bijzonderheden zie men de St.-ct. no 287). [1]

— Teekenaar aan de Deventer IJzergieterij en Machinefabriek v. h. J. L. Nering Bögel & Co., Deventer. Sollicitaties per brief. (2)

— Uitvoerder voor een te bouwen wollenstoffenfabriek. Adres: A. L. van Gestel, Huize „Steenoord", Zes Gehugten, bij Eindhoven. (2)

— Werkmeester voor kleine machinefabriek. Zelfstandige positie. Br. met copie getuigschriften onder letter W, aan den Boekhandel van H. A. Kramers & Zoon, Rotterdam (2)

— Directeur van den Gemeentelijken Telephoondienst te 's Gravenhahe. Aanvangsjaarwedde tenminste f 3500. Vereischt wordt het diploma van electro-technisch Ingenieur en grondige bekendheid met de telephonie. Verzoekschriften op zegel aan Burgemeester en Wethouders voor 31 December eerstkomende. (2)

— Bouwkundig Teekenaar voor ontwerpen van kleine villa's te 's Gravenhage. Salaris f 100 per maand. Brieven onder No. 18020, Alg. Zuidh. Adv.-Bur. C. Brouwer, Den Haag. (2)

— Leeraar R. Normaalschool v. Teekenonderwijzers. — Ten behoeve van het onderwijs in de stijl- en ornamentleer en de geschiedenis der bouwkunst en der decoratieve kunsten is met 1 Febr. a.s. te vervullen de betrekking van leeraar aan de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers en aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam. Jaarwedde f 2000.

Aanmeldingen vóór 1 Jan. a.s. met op zegel geschreven adressen aan H. M. de Koningin. (2)

Dienstaanbiedingen.

Informatie-Bureau van den Bond van Technici Ruijschstraat 94, Amsterdam.

Spreekuur iederen Woensdag- en Vrijdagavond van 6 tot 8 uur.

40	Bouwk.Opz.-teek.,	23—50 j., *f* 70—*f* 125	p.m.
22	BouwkOpz.-Uitv.,	24—50 j., *f* 70—*f* 125	„
26	Bouwk. Teek.	22—44 j., *f* 60—*f* 125	„
16	Waterb. Opzr.	22—50 j., *f* 60—*f* 110	„
8	Aank. Bouwk. Opz.	20—21 j., *f* 40—*f* 50	„
7	Chef-machinisten	24—39 j., *f* 80—*f* 150	„
4	Werkt. opz. (constr.)	27—48 j., *f* 80—*f* 150	„
7	Werkmeesters	24—47 j., *f* 90—*f* 150	„
3	Werktuigk. Teek.	23—40 j., *f* 50—*f* 150	„
2	Aank. Werkt. teek.	19—21 j., *f* 30—*f* 40	„
8	Electrotechniker	23—35 j., *f* 60—*f* 150	„
1	Werkmeester Modelmakerij en Gieterij	—47 j., *f* —*f* 100	„

MARTIN & Co., Amsterdam.

ACHTER-OOSTEINDE 2—4—6, bij het Paleis voor Volksvlijt.

Marmeren Schoorsteenmantels.

Vraag album en prijzen. (1)

Aankondiging van Aanbestedingen.

MAANDAG 27 December.

's-Gravenhage, ten 2 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het hoofdbest. der post. en tel.: de aan- en verbouw van het postgebouw te Schiedam en de inrichting daarin van localiteiten voor den telegraafdienst. Zie advertentie in No. 50.

Amsterdam, ten 1¾ ure, door de H. IJ. S. M.: het uitvoeren van grond- en spoorwerken, het leveren en stellen van twee bovenbouwen op twee viaducten, het bouwen van een seinhuis en bijbehoorende werken ten behoeve van het tweede spoor tusschen Rijssen en Dijkerhoek. Raming f 102.300. Het afbreken eener locomotievenremise en goederenloods en bijkomende werken op het halteemplacement. Denekamp. Raming f 5800.

Het bestek No. 1158 met teekeningen verkrijgbaar aan het Administratiegebouw Droogbak, Dienst van Weg en Werken, kamer 150. Aanwijzing als in de bestekken is vermeld.

Olterterp, door de arch. A. Velding te Buitenpost namens mevr. de baronesse van Heemstra: het afbreken van de oude boerenhuizinge en het weder opbouwen van een nieuwe stelphuizinge voor 40 stuks hoornvee te Oudwoude; teek. ter inzage in de herberg van J. Kingma en bestekken te bekomen bij IJlstra te Buitenpost; aanw. gehouden.

DINSDAG 28 December.

Enschede, ten 12 ure, door de arch. R. van der Woerd Hzn. in hotel de Graaff: het bouwen van een villa aan de Rembrandtlaan; bestek en teek. te bekomen bij den arch., aanw. den dag der best. ten 9 u.

Gouda, ten 11 ure. De Commissie van Bijstand in het Beheer der Sted. Lichtfabrieken ten kantore van die fabrieken: het maken van den onderbouw voor de electrische centrale. Dagelijks tusschen 12 ure kunnen ten kantore voornoemd inlichtingen worden gevraagd en bestek en teekening worden afgehaald. Bij den Gemeente Bouwmeester kunnen dagelijks tusschen 1 en 2 ure mede inlichtingen worden verkregen.

Nijmegen, ten 2.30 ure, door het gem. best.: het uitbreiden der ambachtsschool aan de Nieuwe Marktstraat No. 51. Bestekken met teekening verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie. Inlichtingen ten kantore van den Directeur van Gemeentewerken.

Rotterdam, ten 11 ure, door de arch. P. G. Buskens in het gebouw der Ver. van den H. Vincentius van Paulo onder R. K. aannemers: het bouwen van 6 huizen, ingericht tot bedeelgebouw met bibliotheek en vergaderzaal alsmede benedenen bovenwoningen aan de Korenaarstraat; bestek en teek. te bekomen ten kantore van aanbesteder, alwaar van voorm. 8 tot 11 uur inlichtingen gegeven worden; aanw. 27 Dec. vm. 11 uur.

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. v. S.S., bestek no. 1198: het verbeteren van de douanewoningen op het station Budel, begrooting f 4000. (Zie adv. no. 51).

Utrecht, ten 2 ure, door de Mij. tot Expl. v. S.S. aan het Moreelse Park, bestek no. 1199 het verbeteren van de wachterswoningen nos. 12, 21 en 35 op de lijn Budel-Vlodrop, begr. f 4380. (Zie adv. no. 51).

WOENSDAG, 29 December.

Gouda, ten 11 ure, door het bestuur van de vereen. De Ambachtsschool voor Gouda en omstreken ten raadhuize: het bouwen van een ambachtsschool met handelscursus. 24 December, 11 uur, zal in de Avondteekenschool aan de Houtmansgracht aanwijzing worden gegeven. Bij den Gemeente-Bouwmeester kunnen dagelijksch tusschen 9 en 11 uur inlichtingen worden verkregen en bestek en teekening worden afgehaald.

Leiden, ten 4 ure, door de Comm. der stedelijke fabrieken voor gas en electriciteit ten kantore der fabrieken het bouwen van een magazijn; inl. van 9—12 ten kantore der fabrieken, waar bestek en teek. verkrijgbaar zijn.

Middelburg, ten 11 ure, door het dep. van waterstaat aan het gebouw van het prov. bestuur: het bouwen van een dienstgebouw bij de Oostsluis te Sas van Gent; raming f 4275; het bestek no. 224 ter lezing aan het dep., aan de lokalen der prov. besturen en te bekomen bij de gebr. van Cleef te 's-Gravenhage; nadere inl. bij den hoofdingenieur-directeur Caland te Middelburg, en bij den arrondissementsingenieur van Loon te Ter Neuzen, de nota van inl. ter inzage op het bureel van genoemden arrondissements-ingenieur.

Schiedam, door de arch. H. Gabel: den bouw van een café, een winkelhuis, 6 beneden- en 10 bovenwoningen aan het Rozenburgerplein aldaar. Bestek en teekeningen verkrijgbaar bij den architect.

Soest, ten 11 ure, door den heer Henri M. J. Beubbels: de bouw van een woon- en winkelhuis aan den Rijksstraatweg aanw. gehouden; bestek en teek. te bekomen bij den bouwk. J. H. Ingenhaag.

Usquert, ten 4 ure, door den arch. G. Nijhuis te Groningen in het café van P. B. Westerhuis: het bouwen van een villa aan den hoofdweg te Usquert, bestek en teek. te bekomen ten kantore van gen. arch.; inl. van 9—10 ure.

DONDERDAG, 30 December.

Borculo, ten 10.30 ure, door de arch. J. D. Gantvoort uit Deventer in het café Bakker te Borculo: het bouwen van een spaarbankgebouw aan den Lochemsen en Needschen weg; bestek en teek. te bekomen op het bureau van den arch. aanw. 27 Dec. v.m. 10 uur.

Barchem, door de arch. H. Enklaar te Ruurlo: a. het herbouwen van het woonhuis van den heer E. Postel te Barchem; b. het bouwen van een villa enz. bij den Dollehoed te Barchem voor den heer A. Ter Mors te Enschede in perc. en in 2 massa's, bestek en teek. ter inzage in het stationskoffiehuis van H. J. Meilink, en in het koffiehuis van J. M. Bosch; aanw. gehouden.

Epe, ten 3 ure, door het gemeentebest.: het verbouwen der O. L. school te Epe in 2 perc. of massa; 2. het verbouwen der O. L. sch te Emst in 2 perc. of massa; bestek ter inz. te bekomen ten gemeentehuize.

Heer Hugowaard ten 12.30 ure, arch. C. P. W. Dessing: het bouwen van een R. K. Kerk, met toren, sacristie, pastorie, toegangsbrug en den aanleg van een kerkhof. Het bestek met 7 teekeningen ter visie in het café G. Bakkum te Noord-Scharwoude en te verkrijgen ten kantore van den architect. De aanwijzing geschiedt als in het Bestek is vermeld.

Hoek, ten 2 ure, door het gem. bestuur: het gedeeltelijk afbreken der openbare school en het ter plaatse bouwen van een raadhuis met secretarie enz.; aanw. den dag der besteding vm. 11 ure; bestek en teek. te bekomen ter secretarie en bij den Bouwkundige W. C. de Feijter.

MAANDAG 3 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best: het leveren en werkvaardig opstellen van de centrifugaalpompen met bui-leidingen en bijbehoorende inrichtingen van het te bouwen hoofd-rioleeringsgemaal aan den Zeeburgerdijk. Inlichtingen ten kantore van den Werktuigkundig-Ingenieur der Publieke Werken ten Gemeentehuize, kamer No. 150, op 22 en 23 November en 13, 14, 30, en 31 December van 10 tot 12 uur.

MAANDAG 10 Januari.

Amsterdam, ten 12 ure, door het gem. best.: het leveren en monteeren van transportinrichtingen in en ter verbinding van slachthuizen en voorkoelhuis, benevens het leveren en monteeren van de celindeeling in het te bouwen koelhuis op het abattoir.

Assurantie-Maatsch. tegen **Brand-**schade op het **Leven**

„DE Nederlanden" van 1845.

's-GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek *Prinsenstraat*. — AMSTERDAM, Sophiaplein. — ROTTERDAM, Zuidblaak 24 (Beursplein). — BREDA, Prinsenkade. — HAARLEM, Groote Houtstraat 71 rood, hoek Gedempte Oude Gracht. — NIJMEGEN, In de Betouwstraat 8. — GRONINGEN, Vischmarkt 40, hoek Haddingestraat. — ZUTPHEN, IJselkade. — ZWOLLE

Hoofd-Directie te 's-Gravenhage:
CAREL HENNY, Directeur;
G. TEERINK, Adj.-Directeur.

Kapitaal	f 4.000.000,00.
Reservefonds ult. 1908 . „	1.374.077,58
Reserve voor Koersverschillen ult. 1908 . . . „	155.388,58
Uitgekeerd aan Verzekerden tot ult. 1908 . . . „	34.314.868,07

BRAND - LEVEN - INBRAAK.

Verzekering tegen **vaste en zeer billijke Premiën**, zonder Inleggelden of Nabetalingen.

3400